USBK

II

ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
GÜMÜŞHANE

INTERNATIONAL
SOCIAL SCIENCES CONGRESS
GUMUSHANE

7-9 KASIM NOVEMBER 2019

Integrating Ideas

BİLDİRİLER KİTABI

Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına...

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları
Yayın No: 44

II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ (USBK)

II. INTERNATIONAL CONGRESS OF SOCIAL SCIENCES

GÜMÜŞHANE 7-9 KASIM 2019

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler / Editors

Bayram NAZIR

Pınar HAYALOĞLU

M. Ahmet TÜZEN

Berat SARIKAYA

İsmail ÇALIK

H. Gülçin BEKEN

Elif KÜTÜKOĞLU

Mustafa AYYILDIZ

Alperen GENÇOSMANOĞLU

Aralık 2019
Gümüşhane

II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

ISBN: 978-605-4838-25-7

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

YAYIN NO: 44

Gümüşhanevi Kampüsü, Bağlarbaşı Mahallesi, 29100, Gümüşhane

Tel. +90 456 233 1000

Fax. +90 456 233 1119

Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünce desteklenmiştir.

Proje No: 19.F1210.08.01

Kapak/Cover

Niyazi POYRAZ

Gümüşhane Üniversitesi, Kurumsal İletişim Koordinatörlüğü

Basım Tarihi

Aralık 2019

Yayın hakları Gümüşhane Üniversitesi'ne ait olan bu eserin, hukuki ve etik sorumluluğu yazarlara aittir. Tüm hakları saklıdır. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

Onur Kurulu / Honorary Committee

Kamuran TAŞBİLEK (Gümüşhane Valisi)

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK (Gümüşhane Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Mustafa Doğan KARACOŞKUN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN (Bayburt Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Necmettin TOZLU (Bayburt Üniversitesi)

Dr. Mustafa ÇALIK (Bayburt Üniversitesi)

Bilim Kurulu / Scientific Committee

Prof. Dr. Songül Kakilli ACARAVCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Mevlüt ERTEN (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine DEMİRAY (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Coşkun TOPAL (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Yunus ÖZGER (Hitit Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇELİK (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ (Ordu Üniversitesi)

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU (Hacı Bektaşi Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TEMEL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Hasan Kalyoncu Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim ARSLAN (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Halil İbrahim SEYREK (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. Fügen DURLU ÖZKAYA (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YİĞİT (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Tim JACOBY (Manchester University)

Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Müge YILMAZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ARTAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UTKU (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet SARI (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet VURAL (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Prof. Dr. Burhanettin TATAR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Michael E. NIELSEN (Georgia Southern University, USA)

Prof. Dr. Ralph W. Hood, Jr. (The University of Tennessee, USA)

Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet SARIIŞIK Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan BATMAN (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Atilla AKBABA (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Prof. Dr. Sinan ÖGE (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet DAĞ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Özcan SAYGIN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali KUZUDİŞLİ (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Dursun KATKAT (Mersin Üniversitesi)

Doç. Dr. Emre BELLİ (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Saffet KARTOPU (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Doç. Dr. Burhanettin ZENGİN (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Doç. Dr. Cemalettin KALAYCI (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet NALÇACI (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih YALÇIN (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa CİNOĞLU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Doç. Dr. M. Fatih KANTER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Doç. Dr. Bilal KARGI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Ali Çağatay KILINÇ (Karabük Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet BAHADIR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Harun Reşit BAĞCI (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Assoc. Prof. Mohamed El-Moctar SHINQITI (Hamad Ben Khalifa University)

Dr. Szabolcs PASZTOR (National University of Public Service)

Irena JINDRICHOVSKA (Anglo-American University)

Anita BURDETT (İngiliz Milli Arşivi Uzmanı)

Düzenleme Kurulu Başkanı / Chair of the Organising Committee

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Düzenleme Kurulu / Organising Committee

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYYILDIZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Berat SARIKAYA (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇALIK (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi H.Gülçin BEKEN (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Pınar HAYALOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim BAYRAKDAROĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Elif KÜTÜKOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Erdinç GÜLCÜ (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed HÜKÜM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem ŞAHİNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Faruk BARTAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN (Bayburt Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Bayburt Üniversitesi)

Prof. Dr. Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU (Bayburt Üniversitesi)

Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem BELDAĞ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Sekreterya / Conference Secretariat

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Arş. Gör. M. Enes KARACOŞKUN (Gümüşhane Üniversitesi)

Arş. Gör. Peyami Safa GÜLAY (Gümüşhane Üniversitesi)

Davetli Konuşmacılar / Guest Speakers

Tatjana VULIĆ (Sırbistan)

Vedada BARAKOVIĆ (Bosna Hersek)

Elshan R. BAGIRZADEH (Azerbaycan)

Szabolcs PASZTOR (Macaristan)

Qufli OSMANİ (Makedonya)

Musa MUSAİ (Makedonya)

İÇİNDEKİLER

COĞRAFYA – TURİZM

TESCİLLİ BİR ÜRÜN OLARAK ARAKÖY EKMEĞİ (KÜRTÜN-GÜMÜŞHANE) ……... 2

Ayşen Gönül EKŞİOĞLU, Halil İbrahim ZEYBEK

KADİRLİ (OSMANİYE) İLÇESİ'NİN KÜLTÜREL TURİZM POTANSİYELİ …….. 12

Cemal SEVİNDİ, Şule DEMİR

ŞEHİRLERİN KURULUŞ VE GELİŞMESİNDE PANAYIRLARIN ETKİSİ; BOYABAT PANAYIRI ÖRNEĞİ (SİNOP) ……...…… 22

Cevdet YILMAZ, Halil İbrahim ZEYBEK, Mutlu KAYA

TURİZM İŞLETMELERİNİN İŞ ETİĞİ UYGULAMALARININ ÇALIŞMA YERİ TERCİHİNDEKİ ÖNEM DERECESİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA ……30

Eray POLAT

TURİSTİK BİR ÜRÜN ÇEŞİDİ OLARAK EKOLOJİK ÇİFTLİKLER …...…… 41

Ertuğrul DÜZGÜN

ZİYARETÇİ BAKIŞ AÇISIYLA TOMARA ÇAĞLAYANI VE TESİSLERİ (ŞİRAN-GÜMÜŞHANE) …….. 52

Halil İbrahim ZEYBEK, Ali UZUN, Cevdet YILMAZ, Ayşen Gönül EKŞİOĞLU

GÖLALAN ŞELALESİ (SAMSUN) …… 59

Harun Reşit BAĞCI, Muhammet BAHADIR, Fatih IŞIK

GÜMÜŞHANE SİRONUNUN (ZİRON) GASTRONOMİ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ ……. 67

Rıfat PİR, İsmail ÇALIK

BOZKIR (KONYA) İLÇESİNDE ELMA TARIMI ……...…... 72

Saliha KODAY, Zeki KODAY, Emine YILMAZ AKÇAÖZOĞLU

KİLİS'TE KENTLEŞME-ARAZİ ÖRTÜSÜ DEĞİŞİMİ VE PLANLAMA İLİŞKİSİ……. 88

Selahattin ÇELİK

YENİ BİR MALİ YÜKÜMLÜLÜK: TURİZM PAYI VE HUKUKİ NİTELİĞİ …… 102

Serkan ACUNER

EDEBİYAT

ORHAN PAMUK'UN SESSİZ EV ADLI ROMANINDA ZAMANIN İŞLEVİ VE ÖNEMİ ……...…….. 118

Abdurrahman KOLCU

İNANÇ BAĞLAMINDA AHMET SARI ŞİİRİ ……... 127

Ahmet KARAKUŞ

BOILEAU'NUN L'ART POÈTIQUE ADLI ESERİNİN AHMED RASİM TARAFINDAN YAPILAN İLK ÇEVİRİSİ ……..…….. 153

Ali İhsan KOLCU

SABAHATTİN ALİ'NİN ROMANLARINDA DİN VE AHLAK TEMALARI …… 169

Ali KUZUDİŞLİ

ÇAĞDAŞ KÜRESEL DÜZENE REDDİYE KALBİN SESİ'NE ÇAĞRI (MUSTAFA KUTLU'NUN KALBİN SESİ KİTABI VE BİR AHLÂK NİZAMI TEKLİFİ) …… 181

Alpay Doğan YILDIZ

TERRY PRATCHETT'S SATIRICAL FANTASY FICTION ……...……... 187

Emrah ÖZBAY

DİL BİLİMİNDE BİR ADLANDIRMA MESELESİ EŞ ADLI MI EŞ SESLİ Mİ?..... 192

Kerim TUZCU

MESNEVİ-İ ŞERİF'TE YER ALAN HZ. MÛSÂ İLE İLGİLİ BEYİTLERİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ…… 199

Nurgül SUCU KÖROĞLU, Gülcan KOÇ

ADANALI SEYYİD NEVRÛZ'UN HAYATI, SANATI VE "VELÂYETNÂME-İ İBRÂHİM EDHEM" ADLI ESERİ ……..……... 213

Ramazan ÇELİK

HAYÂLÎ BEY'İN BANA REDİFLİ GAZELİNİN ŞERHİ VE GAZELİN YAPISALCILIK AÇISINDAN İNCELENMESİ …… 233

Ruken KARADUMAN

ÖZBEKÇEDE BOL- YARDIMCI FİİLİYLE KURULAN DEYİMLERİN YALANCI EŞDEĞERLİĞİ ……... 244

Tuğçe BİLVEREN

YÖRESEL MUTFAK KAVRAMI BAĞLAMINDA KITLIKTAN KIŞ GÜNLERİNİN VAZGEÇİLMEZİ KARTOLA BAYBURT MUTFAK KÜLTÜRÜNDE PATATES …… 251

Turgay KABAK

(العصر العباسي الأول أنموذجا)ثر القيم المعنوية في الشعر العربي…… 259

Yakup GÖÇEMEN

RASİM ÖZDENÖREN'İN "GÜL YETİŞTİREN ADAM" HİKÂYESİNDE ON KÖK DEĞER ……..…….. 272

Yakup TOPAL

EĞİTİM

FEN BİLGİSİ ÖĞRETMENİ ADAYLARININ EVRİM, ORTAK ATA VE DOĞAL SELEKSİYON KAVRAMLARIYLA İLGİLİ ANLAMALARININ BELİRLENMESİ ……..……. 277

Abdurrahman SEFALI, BİLGE ÖZTÜRK

DEĞER ODAKLI AİLE EĞİTİMİ PROGRAMI GELİŞTİRİLMESİNDE AİLE EĞİTİM İHTİYAÇLARININ AİLE GÖRÜŞLERİNE GÖRE BELİRLENMESİ 285

Adem ARSLAN, Ömer YILAR, Osman ASLAN

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK BAŞARILARINA GÖRE BAĞLANMA STİLLERİ VE AFFETME DURUMLARININ İNCELENMESİ 292

Ahmet Ragıp ÖZPOLAT, Mehmet ÖZBAŞ, Hamide Kartal SAĞIRLI

OKUL PSİKOLOJİK DANIŞMANLARINA YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI 300

Baki BÜYÜKSEVİNDİK, Neslihan SALMAN, Adnan KAN

ÖĞRETMEN YETİŞTİRMEYE YÖNELİK PEDAGOJİK FORMASYON EĞİTİMİ SERTİFİKA PROGRAMLARINDA YAŞANAN SORUNLAR 314

Başaran GENÇDOĞAN, Arzu GÜLBAHÇE

MADDE BAĞIMLILIĞI KONUSUNDA YAŞAM TEMELLİ ETKİNLİKLERİN KULLANILMASI 325

Bülent KESKİN, Esra ÖZAY KÖSE, Şeyda GÜL

ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN DERSLERİNDE KULLANDIKLARI YÖNTEM TEKNİKLERİN BELİRLENMESİ: KİLİS İLİ ÖRNEĞİ 336

Figen YILDIRIM, Büşra GELEBEK

İLKÖĞRETİM KURUMLARINDA GÖREV ALAN SINIF ÖĞRETMENLERİNİN BİLGİSAYAR DESTEKLİ ÖĞRETİM YÖNTEMİNİN YARARINA İLİŞKİN İNANÇLARI 343

Figen YILDIRIM, Şeyda Gül TOMA, Hatice ACARLIOĞLU

TARİH ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI 351

Hakkı YAPICI

MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİMDE YENİ UYGULAMALAR 358

Mehmet COŞAR, Tayyip SARI, Fatma CAN

SARIÇİÇEK KÖY ODALARINDAKİ MATEMATİK: ÖRÜNTÜLER ÖRNEĞİ 375

Mesut ÖZTÜRK, Rıdvan ŞAHİN

ARAPÇA ÖĞRETİMİNDE YAPI-ANLAM TEMELLİ YAKLAŞIM: EDATLARIN ÖĞRETİMİ 381

Murat ÇİFTLİ, Yakup KIZILKAYA

BEŞİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ONDALIK GÖSTERİMLERLE TOPLAMA İŞLEMİNDE ÇOKLU TEMSİLLER ARASINDAKİ İLİŞKİLENDİRME BECERİLERİ 393

Sebahat SAĞIR, Ali Sabri İPEK

YABANCI DİL (ARAPÇA) ÖĞRETİMİNDE ÇOCUK EDEBİYATININ ÖNEMİ 407

Yeşim FETTAHOĞLU

FELSEFE

FELSEFİ BAĞLAMDA İNSAN HAKLARI VE KÜLTÜREL HAKLAR İKİLEMİNİN ANALİZİ 415

Celal YEŞİLÇAYIR

ORTAK YAŞAMA KÜLTÜRÜNÜN İNŞASI ÜZERİNE FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME 421

Celal YEŞİLÇAYIR

ARİSTOTELES İLE JOHN LOCKE'UN REALİZME DAİR GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI 428

Elife KILIÇ, Mutlu AKSOY

DİNSEL ANARŞİST BİR DÜŞÜNÜR: TOLSTOY'DA TANRI VE HAYAT FİKRİ 434

Hüseyin AYDOĞDU

MİTOSTAN LOGOSA GEÇİŞ: "GILGAMIŞ DESTANI" 452

Hüseyin AYDOĞDU

BOETHİUS'A GÖRE MUTLULUĞUN TEMİNATI OLARAK TANRI 470

Muharrem ŞAHİNER

VAROLUŞÇU TEORİDE OTONOMİ ÇIKMAZI 476

Mutlu AKSOY, Tuncay CEYLAN

GELENEĞİN TASFİYESİ: TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL ÜRETİM ALANININ İNŞASINA BOURDİEU'CU BİR YAKLAŞIMLA BAKMAK 480

Osman ÜLKER

HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM

THE MODERATING ROLE OF PERSONALITY TRAITS OF BIG FIVE MODEL ON THE RELATIONSHIP BETWEEN TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP AND INDIVIDUAL PERFORMANCE 493

Alaaddin MOHAMMED HASSAN, Adnan ÖZYILMAZ

TÜKETİM TOPLUMUNDA SAĞLIKLI YAŞAMIN POPÜLER HALE GELMESİ İLE ŞEKİLLENEN YENİ TÜKETİM BİÇİMLERİ 509

Gülsüm ÇALIŞIR, Tuğçe AYDOĞAN KILIÇ

DİYALOJİK İLETİŞİM TEORİSİNİN TEMEL İLKELERİ KAPSAMINDA E-TİCARET ŞİRKETLERİNİN WEB SİTELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 519

Gülsüm ÇALIŞIR, Fatih AKSOY

İKTİSAT – İŞLETME-SİYASET BİLİMİ

TÜKETİCİLERİN İNTERNETTEN ÜRÜN ALIŞVERİŞLERİNDE SOSYAL MEDYAYA YÖNELİK TUTUMLARININ SATINALMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 536

Ahmet Mutlu AKYÜZ, İbrahim DURMUŞ

KAMU POLİTİKALARININ SAĞLIK YÖNETİCİLİĞİ İSTİHDAMINA ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 544

Aslı Köse ÜNAL

SEZGİSEL ÇARPIMSAL KÜMELERDE KORELASYON KATSAYILARI KULLANILARAK FİNANSAL ÜRÜN SEÇİMİ 551

Ali KÖSEOĞLU, Rıdvan ŞAHİN

AİLE'DE YÖNETİM VE TÜKETİM ANLAYIŞLARI İLE BEKLENTİLERİNE İLİŞKİN ARAŞTIRMA 558

Ali ACAR

BİR SİVİL DİRENİŞİN FİKRİ ZEMİNLERİ: "HARAY HARAY MEN TÜRKEM" 572

Artum DİNÇ

İNSAN KAYNAKLARI MUHASEBESİ: BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 598

Büşra TOSUNOĞLU, Gülşah DÖNMEZ

PETROL FİYATLARI VE DÖVİZ KURUNDAKİ DEĞİŞİKLİKLERİN CARİ İŞLEMLER AÇIĞINA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 607

Canan SANCAR, Yusuf Ekrem AKBAŞ

TÜRKİYE'DE FİNANSAL GELİŞME VE İHRACAT ARASINDAKİ İLİŞKİ: HACKER VE HATEMİ-J (2006) NEDENSELLİK YAKLAŞIMI 621

Dilek TANDOĞAN, Murat Can GENÇ

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MEVDUAT DIŞI KAYNAK OLUŞUMU, BANKA DEĞERİ VE SERMAYE PİYASASI İLİŞKİSİ 628

Eşref KULOĞLU, Alirıza AĞ

ORGANİK ÜRÜN ÜRETEN İŞLETMELERDE VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ: ÇAYKUR ÖRNEĞİ 641

Yusuf ERSOY, Ali TEHCİ, Salih YILDIZ

AN INTEGRATED FUZZY SHANNON'S ENTROPY AND FUZZY EDAS APPROACH FOR FINANCIAL PERFORMANCE EVALUATION 647

Eyad ALDALOU, Selçuk PERÇİN

NEUTROSOPHIC BENZERLİK ÖLÇÜSÜ TABANLI OPTİMUM ÜRETİM STRATEJİSİNİN BELİRLENMESİ 659

Fuat ASLAN, Rıdvan ŞAHİN, Ali KÖSEOĞLU

REKABET DÜZEYİ VE PİYASA YAPISININ POSTA HİZMETLERİ SEKTÖRÜNE ETKİSİ 665

Faruk SEZER

TÜRKİYE'DE AR–GE HARCAMALARI VE İHRACAT İLİŞKİSİ (1990-2017) 679

Hüseyin COŞKUN, Hakan EYGÜ

7153 SAYILI YASA KAPSAMINDAKİ "PLASTİK POŞETLERİN ÜCRETLENDİRİLMESİ" UYGULAMASININ VERGİSEL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 688

Hümeyra UĞURLU

PETROL FİYATLARI VE HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 700

Hikmet AKYOL, Kübra KARAKUŞ, Melahat BATU AĞIRKAYA

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA SOSYAL POLİTİKALARIN GELECEĞİNE İLİŞKİN TEORİK BİR DEĞERLENDİRME 711

Hasan Mahmut KALKIŞIM

KENDİNİ YÖNETME STRATEJİSİ: SWOT-AHS YAKLAŞIMI 717

Hakan PABUÇCU, Yusuf ESMER

PARASAL AKTARIM MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİ VE ETKİNLİĞİ 724

Metin BERBER, Ceyda Bayraktar DAŞTAN

TÜRKİYE'DE AR-GE'NİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KALINTI TEMELLİ EŞBÜTÜNLEŞME FOURİER YAKLAŞIM TESTİ 740

Murat Can GENÇ, Dilek TANDOĞAN

BEYAZ YAKALI DOLANDIRICILIK VE OLTALAMANIN KAPİTALİST TEMELLERİ 746

M. Ruhat YAŞAR, M. Mücahid DALKILIÇ

GÜVENLİK KAVRAMININ DÖNÜŞÜMÜ VE İNSAN HAKLARI 759

Mesut İNAL, Metin AKSOY

HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ'NDEN YARGININ ÜSTÜNLÜĞÜ'NE: YARGISAL AKTİVİZM..... 771

Mehmet KAPUSIZOĞLU, Hayriye ŞENGÜN

İRAN HUKUKUNDA VAKFIN KURULUŞ VE YÖNETİM BİÇİMİ 782

Mohammad MAGHAMINIA

SAVUNMA HARCAMALARI, EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ İLİŞKİSİ: KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİ ÖRNEĞİ 798

Nuri BALTACI, Pınar HAYALOĞLU

FINANCIAL PERFORMANCE EVALUATION OF TURKISH WHOLESALE AND RETAIL TRADE FIRMS IN ISTANBUL STOCK EXCHANGE 806

Nada SARSOUR, Hüseyin DAĞLI, Selçuk PERÇİN

TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ İLE BORSA İSTANBUL SEKTÖREL ENDEKS OYNAKLIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ 816

Nebiye YAMAK, Zehra ABDİOĞLU, Hamza CORUT

KADININ İŞGÜCÜNE KATILIMI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ 827

Nebiye YAMAK, Zehra ABDİOĞLU, Hamza CORUT

FİNANSAL TEKNOLOJİLERDEKİ (FİNTEK) GELİŞMELER: FIRSATLAR VE RİSKLER 835

Ömer Faruk KÖMÜRCÜOĞLU, Haydar AKYAZI

KONUT HARCAMALARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ 847

Pınar KOÇ

İHRACATIN BELİRLEYİCİLERİNİN TÜRKİYE'NİN İHRACAT PERFORMANSINA ETKİSİ 853

Ramazan SAYAR

FİNANSAL YENİLİKLERİN PARA TALEBİ ÜZERİNE ETKİLERİ 862

Seyfettin ARTAN, Elif Duygu KULLUKÇU

TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK ORANI İLE SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: ASİMETRİK KARMA FREKANS VAR YAKLAŞIMI 875

Serkan SAMUT, Rahmi YAMAK

TÜRKİYE'DE KADIN İŞGÜCÜNE KATILIM ORANI İLE DOĞURGANLIK ORANI ARASINDAKİ KISA VE UZUN DÖNEM İLİŞKİLER 884

Serkan SAMUT, Rahmi YAMAK

MODERNİZMİN ELEŞTİRİSİ YA DA BİR RUH MACERASI 896

Sinan YAZICI

AVRUPA BİRLİĞİ YENİLİK POLİTİKALARININ TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ 904

Seyfettin ARTAN, Doğan KEŞAP

BORSA İSTANBUL (BİST)'DA İŞLEM GÖREN TURİZM ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: TOPSIS, VIKOR, BORDA METODLARI 917

Şeyma COŞKUNOĞLU, Hasan AYAYDIN

MADDİ DURAN VARLIK YENİLEME FONUNUN MEVZUAT AÇISINDAN İNCELENMESİ 935

Ünal GÜLHAN

İLAHİYAT

İSLAM ANSİKLOPEDİSİNE GÖRE TÂBİÎN DÖNEMİ MÜFESSİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ 945

Abdullah AYGÜN

EŞLER ARASI PROBLEMLERİN ÇÖZÜMÜNDE NEBEVÎ ÜSLÛBUN ÖNEMİ VE HADİSLER IŞIĞINDA TESPİT EDİLİP DEĞERLENDİRİLMESİ 964

Abdülvehhap GÖZÜN

AİLE PROBLEMLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİNDE AİLENİN ROLÜ 976

Adem DÖLEK

YAZICIOĞLU AHMED BİCAN'IN DÜRR-İ MEKNÛN ADLI ESERİNDE YER ALAN YARATILIŞ EFSANELERİ 984

Ahmet DEMİRTAŞ, Anıl Oğuz BURKAY

ZEYDİ-HANEFİ ETKİLEŞİMİ 994

Ahmet EKİNCİ

TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN OLUŞUMUNDA DİNİN ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 1010

Ayşe KALYONCU

YÂSÎN SÛRESİ'NDE HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDEKİ İNKARCILARA VE MÜŞRİKLERE HİTAP MAHİYETİNDEKİ ÂYETLERİN İNCELENMESİ 1016

Bünyamin AÇIKALIN

TOPLUMSAL İHTİYAÇ OLARAK MASLAHAT KAVRAMININ ÖNEMİ 1026

Bünyamin ÇALIK

POZİTİF PSİKOLOJİNİN KUR'ANÎ TEMELLERİ ALTI ÇEKİRDEK ERDEM 1038

Fatih KANDEMİR

BİLİMSEL GERÇEKLERİN İCTİHADA ETKİSİ DNA ÖRNEĞİ 1053

Hasan MAÇİN

İMAN-BİLGİ MÜNASEBETİ BAĞLAMINDA "İTMİ'NAN" KAVRAMI ÜZERİNE BİR KRİTİK 1071

Hasan PEKER

ANABAPTİST BİR DİNİ HAREKET OLAN HUTTERİTLERDE EVLİLİK VE AİLE 1083

Hatice KELEŞ

İNSÂNÎ YETKİNLİĞİN UFKU OLARAK TANRI - İSLÂM FELSEFESİNDE TANRI'YA BENZEME (TEŞEBBÜH BİLLÂH) KAVRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 1088

İbrahim AKSU

İBN SÎNÂ'YA GÖRE PEYGAMBERİN GEREKLİLİĞİ VE DİN DİLİ ……. 1098
Muharrem ŞAHİNER
GAZÂLÎ'DE ŞİDDET (GAZAP) VE AİLE İÇİ ŞİDDETE ÇÖZÜM YOLLARI …….. 1106
Naci ÖZSOY
AİLE MAHKEMELERİNDE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK HİZMETLERİNE FARKLI BİR YAKLAŞIM ……..……..…….. 1114
Nedim ÖZ
ZARURET VE İHTİYAÇ HALLERİNDE FAİZLİ MUAMELEDE BULUNMANIN HÜKMÜ…….. 1123
Nilüfer Sena ÇALIK
OSMANLI TASAVVUF GELENEĞİNDE "Mİ'YÂR" TÜRÜ ESERLER VE ŞEYH MUHAMMED NAZMÎ'NİN Mİ'YÂR-I TARÎKAT'I ……..……. 1137
Osman TÜRER
ZEYD B. SABİT'İN DİL ÖĞRENMESİ MESELESİ ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR …..…….. 1151
Ömer CİDE
DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLERİN DUYGULARLA İLİŞKİSİ ..……..…….. 1157
Ömer DEMİR, Zeynep BEKTAŞ
KADERE İMANIN PSİKOLOJİK TAHLİLİ TİPOLOJİK BİR YAKLAŞIM ……..…… 1171
Saffet KARTOPU
AHMED ZİYÂÜDDİN GÜMÜŞHANEVÎ'NİN AŞK VE MUHABBET ANLAYIŞI ……..……. 1187
Selami ŞİMŞEK, Furkan USTAKURT
RUS ORYANTALİSTLERİN GÖZÜYLE HZ. MUHAMMED …….. 1207
Sultanbeg ALIEV
İSLÂM HUKUKUNDA HİLELİ SATIŞLAR VE PİYASAYA ETKİLERİ …….. 1221
Yusuf ŞEN
القرآن ... في البيان =البحث…….. 1234
Ahmad Shaikh HUSAYN

PSİKOLOJİ

ERGENLERİN YAŞAM STİLLERİNE GÖRE ÖZNEL İYİ OLUŞLARININ İNCELENMESİ ...……. 1247
Ahmet Ragıp ÖZPOLAT, Feyza BÜTÜN
ÖZÇEKİMLER NARSİZMİN KANITI MI? GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA ……... 1255
Birgül TAŞDELEN

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE RİSKLİ DAVRANIŞLARIN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA ..…….…….. 1275
Mücahit KAĞAN, Müfide Merve YAZICIOĞLU

RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA

TELEVİZYON PROGRAMLARININ TOPLUMA OLAN FAYDASININ ARAŞTIRILMASI: ERZURUM ÖRNEĞİ …… 1289
Erkan OKTAY, Enzel ÖZGENÇ, Gökhan DENİZ

"AYŞEM" VE "YARIN AĞLAYACAĞIM" FİLM ÖRNEKLERİ EKSENİNDE TÜRKİYE'DEKİ FESTİVALLER ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME ……..... 1308
Fatma YILDIRMIŞ

FİLMLERDE SAĞLIK İLETİŞİMİ KULLANIMI: STILL ALICE (BENİ UNUTMA) FİLM ÇÖZÜMLEMESİ ……1317
Sevim KOÇER, Hülya POLAT

MİTOLOJİK BİR SİMGE OLARAK ÜNİVERSİTE LOGOLARINDA ÇİFT BAŞLI KARTAL ..…….…….. 1342
Sinan ÇAKMAK

TELEVİZYONUN GÜNDEM OLUŞTURMADAKİ ROLÜ: "MÜGE ANLI İLE TATLI SERT" PROGRAMI ÖRNEĞİNDE BİR İNCELEME …….…….. 1353
Şadiye KOTANLI KIZILOĞLU

SANAT

KÜTAHYA TAVŞANLI ULU CAMİ SÜSLEMELERİ ……... 1374
Akın TERCANLI

DİJİTAL SANAT TEKNOLOJİSİNİN GRAFİK TASARIMINA ENTEGRASYONU …….. 1390
Sinan ÇAKMAK

SOSYOLOJİ

VERİ ZARFLAMA ANALİZİ YÖNTEMİYLE YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ …… 1403
Ahmet ERGÜLEN, Banu BOLAYIR, İbrahim HARMANKAYA

BİREYSEL İKTİDARIN DAEMONİK FORMU: BENLİĞİN GÜCÜ VE DÖNÜŞTÜRME KAPASİTELERİ …….. 1419
Cem ÖZKURT

KREDİ KARTI KULLANIMININ DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: GİRESUN VE GÜMÜŞHANE İLLERİ ÖRNEĞİ …….. 1423
Dilara AYLA, Derya ALTINTAŞ

TÜKETİCİLERİN ALGILANAN WEB SİTESİ HİZMET KALİTESİNİN E-SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ …….. 1438

Dilşad GÜZEL, Başak GÜL, Sefa ÇELİK

SURİYELİ GÖÇMENLERİN UYUM MESELESİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: TÜRKİYE'DE 'KOŞULSUZ KONUKSEVERLİĞİN' İMKÂNLARI VE SINIRLARI ÜZERİNE ..…… 1455

Fuat GÜLLÜPINAR

TÜRKİYE'DE BİLİŞİM SUÇLARININ HUKUKSAL VE SOSYOLOJİK BOYUTLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: TEHDİTLER VE STRATEJİLER ……..... 1462

Furkan YILMAZ, Fuat GÜLLÜPINAR

BİREYLERİN SİYASAL KATILMA DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: BAYBURT ÖRNEĞİ …… 1473

İsmail DURSUNOĞLU, Gökhan KÖMÜR

KAMU YÖNETİMİNDE KARAR VERME KURAMI ÇERÇEVESİNDE HERBERT A. SİMON …….. 1479

Kadir Caner DOĞAN

YOKSULLUK VE AKADEMİK BAŞARI ARASINDAKİ İLİŞKİ (OLTU ÖRNEĞİ) ……..…… 1485

Lokman CERRAH, Ayşe KOÇYİĞİT, Cansu ÇETİN, Züleyha BİNİCİ

GÜMÜŞHANE İLİNDE TÜKETİCİLERİN KONUT SATIN ALMA DAVRANIŞLARINI ÖLÇMEYE YÖNELİK BİR UYGULAMA …….. 1497

Özlem ŞİBİL, Emel YILDIZ

MEGA KENTLİLERİN 'KAFALARINDAKİ' BAYBURT: ASİMETRİK MEDYATİK HAFIZANIN KODAÇIMLARI ……... 1509

Savaş KESKİN, İmran UZUN, Emine TAŞ

DOĞU AKDENİZ'DE FAALİYET GÖSTEREN İMALAT İŞLETMELERİNİN ÇEVRESEL KONULARA BAKIŞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA …….. 1524

Yasemin TATLI, Gamze ÖZER, Emre ÖZTÜRK

YEREL YÖNETİMLERDE SOSYAL GİRİŞİMCİLİK UYGULAMALARI ….. 1534

Yusuf ESMER, Muhammet YÜKSEL

TARİH

GÜMÜŞHANE ŞERİYYE SİCİLİNE GÖRE MÜLK SATIŞLARI (1887-1892) …….. 1543

Alpaslan DEMİR

FENİKS NEŞRİYAT-I MATBUA OSMANLI ANONİM ŞİRKETİ'NİN NİZAMNAMESİ VE FAALİYETLERİ ……. 1548

Edip UZUNDAL

MERKEZİN TAŞRA İLE İLGİLİ KARARLARINDA EŞRAFIN ROLÜ: TOKAT SU KANALI ÖRNEĞİ (1914) …… 1567

Esat AKTAŞ

ULUSLARARASI ELEKTRİK SERGİLERİ VE BUNLARA OSMANLI DEVLETİ'NİN KATILIMI …….. 1580

Fatih DAMLIBAĞ

OSMANLI DÖNEMİ TIP SÖZLÜKLERİNDEN LİSÂNÜ'L-ETİBBÂ'DA HAYVAN İSİMLERİ……1587

Fatih KAYA

1922 NUMARALI TRABZON ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE MEHİRLER …….. 1600

Hilal TOK ÖZTEKİN

HİNDİSTAN TİCARETİNDE TÜRKLERİN ROLÜ (XIII. VE XIV. YÜZYILLARDA MULTAN ŞEHRİ ÖRNEĞİ) ……..…….. 1612

Mustafa TANRIVERDİ

URFALI MATEOS'UN VAKAYİNAMESİNDE DOĞA OLAYLARI VE YER BİLİMLERİ KAYITLARI ……..….. 1619

Nafiz MADEN, Levent PEHLİVAN, Bayram NAZIR

THEOPHANES KRONİĞİNDE YER BİLİMLERİ VE DOĞA OLAYLARI KAYITLARI …….. 1629

Nafiz MADEN, Yasemin BEKAR, Bayram NAZIR

19. YÜZYIL SONLARINDA VİLAYET-İ SİTTE'NİN İDARÎ, SİYASÎ, ETNİK VE SOSYAL DURUMU …….. 1642

Nurettin BİROL

COĞRAFYA - TURİZM

Tescilli Bir Ürün Olarak Araköy Ekmeği (Kürtün-Gümüşhane)[*]

Ayşen Gönül EKŞİOĞLU[**]
Halil İbrahim ZEYBEK[***]

Özet

Yeryüzü farklı mekânlardan oluşmaktadır. Mekânlardaki bu farklılıklar, onların doğal ortam, beşeri coğrafya (özellikle örf ve adetler) ve ekonomik özelliklerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Farklı coğrafi özelliklere sahip bu mekânlar ise farklı ürünlerin üretilmesine yol açmaktadır. Bu durum ise özel karakterli ürünlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Tüketim ürünlerindeki güven arayışı ve kültürel mirasa sahip çıkma gayretleri yakın dönemde ürünlerin coğrafi kimlik kazanmalarına sebep olmuştur. Coğrafi işaretli ürünler, yerel ürünler ve geleneksel ürünler bu kimliklerin başlıcalarını oluşturmaktadır. Gümüşhane ilinde 6 ürün coğrafi işaret tescili almıştır. Çalışmaya konu olan Araköy ekmeği de ilin tescilli ürünleri arasındadır. Çalışmada, tescilli bir ürün olarak «Araköy Ekmeği» tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu amaçla Araköy ekmeğinin özellikleri, yapılışı, pazarlanması ve tescilli bir ürün olarak marka değerini artırabilmesi için yapılması gereken çalışmaların ortaya konulması da hedeflenmiştir. Çalışma hazırlanırken ekli literatür dışında asıl olarak 2018 yılı yaz döneminde gerçekleştirilen üretici ve satıcılarla yapılan görüşmelerden faydalanılmıştır. Arazi çalışmalarında yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilen bulgulardan yararlanılmıştır. Ayrıca, CBS tekniklerinden faydalanılarak inceleme alanı lokasyon haritası hazırlanmıştır. Araköy ekmeği, buğday unundan saf ve organik olarak üretilmekte, doğal olduğu için çok fazla şişmeyen içli bir ekmek niteliği göstermektedir. Ekmek sadece un, kaya tuzu ve ekşi mayadan imal edilmekte, başka hiçbir yan ürün kullanılmamaktadır. Coğrafi işaretli ürünler, kaliteleri ile pazarda farklılaştırılmış ürün olarak yer almaktadır. Bu nedenle başta Kürtün Yöresi olmak üzere, Gümüşhane ilinde üretilen geleneksel ürünlerin mutlaka korunması ve tescilli ürün haline dönüştürülmeleri gerekir. Bu durumda söz konusu ürünler Gümüşhane Yöresinde kırsal kalkınmanın önemli araçları arasında yer alabileceklerdir.

Anahtar Kelimeler: Ekmek, Araköy, Coğrafi İşaret.

Araköy Bread as a Registered Product (Kürtün-Gümüşhane)

Abstract

The earth consists of different places. These differences in spaces are due to differences in their natural environment, human geography (especially customs) and economic characteristics. These spaces with different geographical characteristics lead to the production of different products. This leads to products with special characteristics.The search for trust in consumer products and efforts to protect cultural heritage have recently led to a geographical identity of the products. Geographically marked products, local products and traditional products are the main ones. In Gumushane province, 6 products have received geographical sign registration. Araköy bread, which is the subject of the study, is among the registered products of the province. In this study, Araköy Bread will be introduced as a registered product. For this purpose, it is aimed to reveal the characteristics, construction, marketing and studies of Araköy bread to increase the brand value as a registered product.In the preparation of the study, apart from the attached literature, the interviews conducted with the producers and sellers which were realized mainly in the summer of 2018 were utilized. In field studies, the findings obtained by semi-structured interview technique were used. In addition, the location map of the study area was prepared by using GIS techniques.Araköy bread is produced from

[*] Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ünce desteklenmiştir. Proje No: 18.R0700.07.02

[**] Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, CBS Programı

[***] Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü-Samsun. Gümüşhane Üniversitesi-Gümüşhane zeybekhi@gmail.com.

wheat flour as pure and organic. It is a natural bread that does not swell much because it is natural. Araköy bread is produced from wheat flour as pure and organic. It is a natural bread that does not swell much because it is natural. Bread is only produced from flour, rock salt and sour yeast, and no other by-products are used. Geographically marked products are distinguished as differentiated products in the market with their quality. Therefore, the traditional products produced in Gümüşhane, especially in the Kürtün region, must be protected and converted into registered products. In this case, these products will be among the important means of rural development in Gümüşhane Region.

Keywords: Bread, Araköy, Geographical Sign.

Giriş

Yeryüzü farklı mekanlardan oluşmaktadır. Mekanlardaki bu farklılıklar, onların doğal ortam, beşeri coğrafya (özellikle örf ve adetler) ve ekonomik özelliklerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Farklı coğrafi özelliklere sahip bu mekanlar, farklı ürünlerin üretilmesine yol açmaktadır. Bu durum ise özel karakterli ürünlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Ürünlerin coğrafi kimliği tüketici zihninde kalite ve güven algısı yaratması açısından, değişen tüketim alışkanlıkları ile birlikte önem kazanmaya başlamıştır. Tüketici kaliteyi sadece gıda ürünlerinde aramamaktadır. Kültürel değerlerin korunması içgüdüsü, her çeşit geleneksel ürünün özel yöntemler ile üretilmesini daha değerli bularak, kültürel mirasa sahip çıkmaktadır. Tüketici zihnindeki bu gelişmeler , "geleneksel ürünler", "yerel ürünler", "tipik ürünler" ve "coğrafi işaretli ürünler" olarak tanımlanan özel bir ürün grubu pazarının oluşma talebini arttırmıştır (Tregear, 2001: 6).

Küresel boyut kazanan dünya ticaretinde aşırı kar düşüncesi içeriği oynanmış ürünlerin pazarda daha yaygın yer almasına neden olmaktadır. Bu gelişmeler karşısında daha bilinçli davranan tüketici, üretim teknolojisinden, sosyal ve çevresel maliyetlerinden haberdar olduğu geleneksel ürünlere yönelmektedir. Tüketici ihtiyacına cevap verebilecek ve pazarda sahte kullanımlara karşı koruyucu olabilecek yeni stratejiler, coğrafi işaret düzenlemelerini gündeme getirmiştir. Ürünlerin coğrafi isimleri, ürünün üretildiği alan ve üretildiği bölgeyle bağlantılı ürün kalitesi bilgilerini içermektedir. Coğrafi işaretler ile korumaya alınan ürünlerin, yurt içi ve yurt dışı piyasalarda üretim süreçleri ve üretildiği bölge konularında doğru bilgiler ile değerlendirilerek kazanacağı katma değer ile ülke ekonomilerine ve üretildikleri bölgeye katkı sağlamaktadır (Orhan, 2010: 3-5)

Coğrafi işaretler önemli bilimsel etkinliklere de konu olmaktadır. Nitekim, Ankara Ticaret Odası öncülüğünde 2017 yılında "1. Uluslararası Coğrafi İşaretler Zirvesi, 19-21 Eylül 2019 tarihleri arasında da 2. Uluslararası Coğrafi İşaretler Zirvesi gerçekleştirilmiştir.

6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanununun 34 üncü maddesine göre ***coğrafi işaret,*** belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işarettir. Coğrafi işaretler, menşe adı ya da mahreç işareti olarak tescil edilir. Gıda, tarım, maden, el sanatları, sanayi ürünleri coğrafi işaret tesciline konu olabilir (https://www.ci.gov.tr).

Menşe adı veya mahreç işareti kapsamına girmeyen ilgili piyasada bir ürünü tarif etmek için geleneksel olarak en az otuz yıl süreyle kullanıldığı kanıtlanan adlar, aşağıdaki şartlardan en az birini sağlaması hâlinde ***geleneksel ürün*** adı olarak tanımlanır:

a) Geleneksel üretim veya işleme yöntemi yahut geleneksel bileşimden kaynaklanması. b) Geleneksel hammadde veya malzemeden üretilmiş olması (6769 Sayılı SMK – Madde 34).

Coğrafi işaret ve geleneksel ürün adına ilişkin mevzuat ve kılavuzlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Coğrafi işaret ve geleneksel ürün adına ilişkin mevzuat ve kılavuzlar

Tarih	Resmi Gazete	Sayı	Kanun, Kararname, Yönetmelik
22.12.2016	29944	6769	Sınai Mülkiyet Kanunu
24.04.2017	30047		6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik
29.12.2017	30285		Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Amblem Yönetmeliği
		555	Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Mülga)
			Coğrafi İşaretler ve Geleneksel Ürün Adları Başvuru Kılavuzu
			Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Amblem Kullanım Kılavuzu
			Denetim Raporu Hazırlama Kılavuzu

Türkiye genelinde Nisan 2019 itibariyle toplam tescil sayısı 454, toplam işlemlerine devam eden başvurusu sayısı 430'dur. Gümüşhane ilinde ise 6 adet coğrafi işaret tescili almış ürün bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en son tescil alan ürün, çalışmaya da konu olan Araköy Ekmeği'dir (Tablo 2). Söz konusu tescilli ürünlerin beşi mahreç işareti türünde tescillenmiş iken, sadece Kürtün Araköy Ekmeği menşe türü olarak tescil edilmiştir. İlde üç adet ürün de tescil başvuru aşamasındadır.

Tablo 2. Gümüşhane İli'nin coğrafi işaretli ürünleri

Coğrafi İşaret/Geleneksel Ürün Adı	Dosya Numarası	Başvuru Tarihi	Tescil Numarası	Tescil Tarihi	Türü	Ürün Grubu	Durumu
Gümüşhane Kömesi	C2004/001	23.01.2004	62	27.12.2004	Mahreç İşareti	Çikolata, şekerleme ve türevi ürünler	Tescilli
Gümüşhane Dut Pestili	C2004/002	23.01.2004	63	27.12.2004	Mahreç İşareti	Çikolata, şekerleme ve türevi ürünler	Tescilli
Gümüşhane Ekmeği	C2014/022	21.03.2014	221	27.10.2017	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri ,hamur işleri, tatlılar	Tescilli
Gümüşhane Sironu	C2014/023	21.03.2014	222	27.10.2017	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri ,hamur işleri, tatlılar	Tescilli

Kelkit Zilli Kilimi	C2017/179	06.11.2017	437	21.06.2019	Mahreç İşareti	Halılar ve kilimler	Tescilli
Kürtün Araköy Ekmeği	C2018/076	14.03.2018	449	04.09.2019	Menşe Adı	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri ,hamur işleri, tatlılar	Tescilli
Gümüşhane Deleme Peyniri	C2018/078	14.03.2018			Mahreç İşareti	Peynirler	Başvuru
Gümüşhane Şeker Fasulyesi	C2018/087	19.03.2018			Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Başvuru
Yufka Tatlısı	C2018/086	19.03.2018			Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri ,hamur işleri, tatlılar	Başvuru

Bu çalışmada, bir yerel ürün olarak «Araköy Ekmeği» tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu amaçla Araköy ekmeğinin özellikleri, yapılışı, pazarlanması ve bir yerel ürün olarak marka değerini artırabilmesi için yapılması gereken çalışmaların ortaya konulması da hedeflenmiştir.

Çalışma hazırlanırken ekli literatür dışında asıl olarak 2018 yılı yaz döneminde gerçekleştirilen üretici ve satıcılarla yapılan görüşmelerden faydalanılmıştır. Arazi çalışmalarında yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilen bulgulardan yararlanılmıştır. Ayrıca, CBS tekniklerinden faydalanılarak inceleme alanı ile ilgili haritalar hazırlanmıştır.

1. Araştırma Sahasının Yeri

Araköy, Doğu Karadeniz Bölümü'nde Gümüşhane ilinin Kürtün ilçesine bağlı, deniz seviyesinden yaklaşık 800-900 m yükseltiler arasında bulunan bir köydür. Üç mahalleden oluşan köyde toplam hane sayısı 90'ı bulmaktadır. Araköy'ün Gümüşhane şehir merkezine uzaklığı 76 km, Kürtün ilçe merkezine mesafesi ise 21 km'dir.

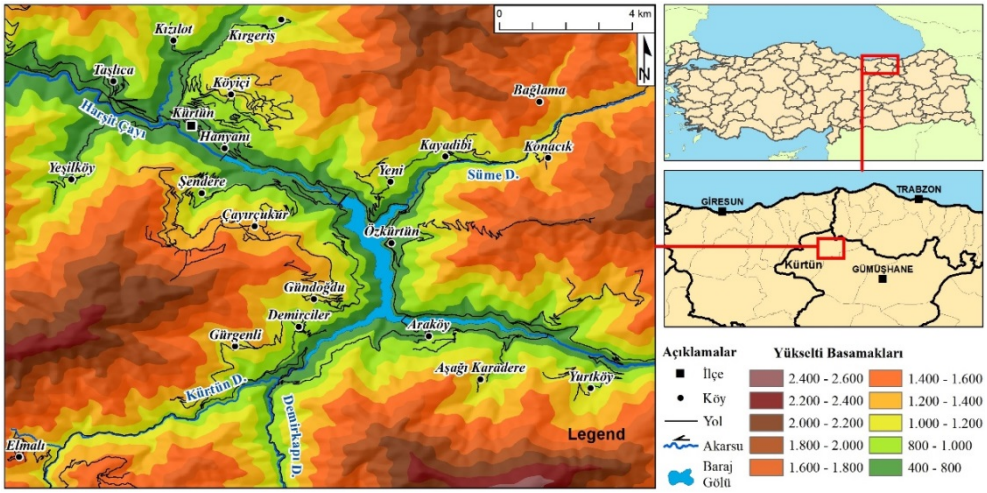

Şekil 1. Araştırma Sahasının Yeri

2. Araköy Ekmeği

Araköy'de doğal buğday unundan taş fırınlarda ekmek üretimi yapılmaktadır. Arazi çalışmalarında yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilen bulgulardan hareketle Araköy ekmeğinin saf ve organik olarak üretildiği, doğal olduğu için çok fazla şişmeyen içli bir ekmek niteliği gösterdiği belirlenmiştir. Ekmek sadece un, kaya tuzu ve ekşi mayadan imal edilmekte, başka hiçbir yan ürün kullanılmamaktadır. Araköy ekmeğinin en önemli özelliklerinden biri mayasının dahi doğal yollarla üretiliyor olmasıdır. Nitekim ekşi hamur mayası ekmek fırına atılmadan önce hamurdan alınan numuneyle tekrar mayalanarak hamur ekşitilmekte, hazır maya kullanılmamaktadır (Ekşioğlu, 2019).

Araköy ekmeği şu aşamalardan geçirilerek pişirilmektedir: Ekmeğin hamurunun hazırlanması için sabah erken saatlerde (8.00 gibi) hamur yapılarak mayalanmaya bırakılmaktadır. Daha sonra ekmek hamuru elle kesilip yuvarlanır ve fırına atılır. Ekmek 2 saatte mayalanmakta, 4 saatte pişmekte ve 4 saatte de soğutulmaktadır. Soğuma işlemi bittikten sonra ertesi gün sabah 05.00 gibi kalkılıp servise çıkılmaktadır. Fırınlar gün içerisinde 24.00'e kadar çalışmaktadır (Ekşioğu, 2019) (Foto 1).

Foto 1. Araköy ekmeğinin piştiği taş fırınlar

Ekmek hem yaş hem kuru şekilde satışa sunulmaktadır. Bir hafta bayatlamadan kalabilen bu ekmek ıslatılmadığı sürece ve kurak yerlerde 1 yıl dayanabilme özelliğine sahiptir (Ekşioğu, 2019). Nemli bölgelerde bu süre biraz azalarak 6-7 ay dayanabilmektedir. Kuru ekmek elde etmek için ekmek piştikten sonra tekrar 15 saat kırılarak ya da dilimlenerek fırınlanmakta böylece dayanıklılığı artırılmaktadır (Foto 2).

Önceden ekmek hamuru elle tahta teknelerde yoğurulurken, 1990'lı yılların sonunda makine kullanılmaya başlanmıştır. Hâlihazırda makine teçhizatı Bursa'dan temin edilmektedir. Üretim aşamaları boyunca üç makine kullanılmaktadır. Bunlar hamur yoğurma makinası, un eleği ve odun kırma makinasıdır. Bunlar dışında üretim aşamasında bir de taş fırından faydalanılmaktadır (Ekşioğu, 2019). Mahallede bulunan diğer fırınların birinde üç makine bulunmakta, bunun dışındaki fırınlarda bir makine bulunmakta, diğer işlemler genellikle elle yapılmaktadır.

Foto 2. Gümüşhane için marka ürün olmaya aday organik Araköy ekmeği.

Araköy ekmeğine asıl lezzeti veren taş fırındır. Taş fırında yakacak olarak çam, ladin (doruk), gürgen gibi ağaçlardan elde edilen odunlar kullanılmaktadır. Yaş odun alınmakta, fırınlanmakta, sonra kullanılmaktadır (Ekşioğu, 2019). Bir fırında yıllık ortalama 100 ton odun kullanılmaktadır. 2018 yılı fiyatlarıyla $1m^3$ odun 120 TL olup, odunun yarılması ve alımıyla 40.000 TL maliyeti olmaktadır.

Araköy ekmeği için kullanılan buğday geçmişte yerel halk tarafından üretiliyorken daha sonra hazır alınmaya başlanmıştır (Ekşioğu, 2019). Uzun yıllar üreticiler kendi yetiştirdiği buğdayı su değirmenlerinde öğütüp un haline getirmiş, yetmezse Torul ve Kürtün ofislerinden un alınmıştır. Ayrıca Torul'dan tuz getiriliyordu. Köyden göçler başlayınca yerli buğday üretimi durmuş ve 1990'lı yılların sonlarından itibaren dışardan hazır buğday alımına başlanmıştır. Genel anlamda hammadde temininde sıkıntı çekilmemektedir. Buğday Merzifon, Çorum ve Konya'dan temin edilmektedir (Ekşioğu, 2019). Ekmek üretiminde yaygın yazlık ve arı buğday gibi türler kullanılmaktadır. Bir fırında yılda 55 ila 75 ton arası un kullanılmaktadır (50 kg unu 2018 yılı fiyatlarıyla 85 TL). Ayrıca, Trabzon'dan kuru ekmekleri taşmak için kuru ekmek kolileri alınmaktadır (Foto 3).

Foto 3. Kurutulmuş Araköy ekmekleri, kolilerle pazarlara gönderilmektedir.

Doğuba mahallesinde Araköy ekmeği yapan dokuz ekmek fırını bulunmaktadır. 2019 yılında Karşıkimahalle'de açılan fırınla birlikte köydeki toplam fırın sayısı 10'a yükselmiştir. Arazi çalışmalarının yapıldığı Doğba Mahallesinde bulunan Araköy Ekmek Fırını, köyde ilk açılan fırındır (Ekşioğu, 2019). Eskiden buğday deposu olarak kullanılan yer şu anda fırın olarak kullanılmaktadır. Söz konusu fırın, yaklaşık 1940'dan beri Tozlu ailesi tarafından işletilmektedir. Fırıncılık bu aile için dede mesleğidir (Ekmekçi Ali diye anılan dededen toruna miras bir meslek). Bu ailede üç kuşaktır ekmek üretimiyle uğraşılmaktadır. Fırında üç kardeş ortak çalışmakta, ayrıca dokuz işçi çalıştırılmaktadır. Köydeki diğer fırınlar hep aile işletmesi şeklinde dışardan eleman almadan çalışmaktadır. Yakın çevredeki yerel halk ekmek yapımını bu aileden öğrenmiştir. Araköy ekmek fırınında günlük ortalama 150-200 ekmek, diğer fırınların bir tanesinde 250, diğerlerinde 50 ila 100 arası ekmek üretilmektedir (Ekşioğu, 2019).

Ekmeğin pazarlamasını doğrudan fırın işletmecisi kendisi yapmaktadır. Pazarlama yapılırken kartvizit kullanılmakta, ekmek müşterinin ayağına kadar götürülmektedir. Ekmekler yazın yakın çevredeki pazarlar olarak Özkürtün, Tirebolu, Kürtün, Görele, Gümüşhane merkez, Torul ve Espiye pazarlarına satılmaktadır (Ekşioğu, 2019). Önceden pazarlara satış yapmak için binek hayvanları kullanılırken şimdi üç araçla (panelvanlar) servise çıkılmaktadır. Kürtünde kışın nüfus azaldığı için büyük pazarlar olan İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir'e götürülüp satış yapılmaktadır.

Fırınlar tüm yıl çalışmakta olup, sadece ocak ayından nisan ayına kadar 4 ay kışın cuma günleri ekmek çıkarılmamaktadır. Çünkü söz konusu devrede Cuma günleri satış yapacak pazar bulunmamaktadır. Yazın ise fırınlar satış yapacak pazarlar bulunduğu için tüm günler çalışmaktadır. Yazın genelde yayla pazarlarında satış yapılmaktadır. Kazıkbeli, Sis dağı, Güvende, Alacapazar, Kadırga yaylalarında pazarlar kurulduğu için ekmekler oralarda satılmaktadır. Araköy ekmeği yurt dışına da ihraç edilmektedir. Yurtdışına her yıl bir tona yakın ekmek satılmakta olup, bu daha çok kuru ekmek satışı şeklinde gerçekleşmektedir. Almanya ve Fransa en çok satış yapılan ülkelerdir. Ayrıca Araköy ekmeklerini hacılar hacca giderken de götürmektedir.

İşletmelerin en büyük sıkıntısı köy yollarının nitelikli olmamasıdır. Köy yolunun 1 km'si stabilize ve bozuktur. Köyün diğer bir sıkıntısı su sıkıntısıdır. Yine fırınların gideri bulunmamakta, atıkları atacak bir yer olmadığı için toprakta biriktirilmektedir. Fırınlardan çıkan atıklar köyün yakınında bir alanda yakılarak imha edilmektedir. Diğer atıkları Kürtün belediyesine ait araçlar haftada bir gelip almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Araköy ekmeği, halihazırda Gümüşhane ilinin coğrafi işaret olarak en son tescillenen ürünüdür. Araköy ekmeği Gümüşhane ilinin sınırlı sayıda tescilli ürünleri arasında yer almasına rağmen hali hazırda yerel üreticiler tarafından üretilmektedir. Araköy ekmeğinin üretiminde süreklilik sağlanması ve pazarda diğer firmalar ile rekabet gücü yakalayabilmesi için, üretici birlikleri ile akademisyenlerin ortak projeler üzerinde çalışması gerekir. Böylece geleneksel üretimde teknolojinin de etkin olarak kullanılabilmesi mümkün olabilecektir.

Geleneksel ürün pazarı, ulusal getirisi ile birlikte birincil üretici için de olumlu sonuçlar doğurması açısından kırsal kalkınmanın önemli bir aracı olarak görülmektedir. Tüketici tercihinin yansıtıldığı ve bölge kültürünün özelliklerinin görüldüğü geleneksel ürünler, kaliteleri ile pazarda farklılaştırılmış ürün olarak yer almaktadır (Marescotti, 2003: 5). Bu nedenle başta Kürtün Yöresi olmak üzere, Gümüşhane ilinde üretilen benzer geleneksel ürünlerin mutlaka korunması ve tescilli ürün haline dönüştürülmeleri gerekir. Bu durumda söz konusu ürünler Gümüşhane Yöresinde kırsal kalkınmanın önemli araçları arasında yer alabileceklerdir.

Araköy ekmeği ve benzer ürünlerin başarısı geleneksel kaynak kullanımını da teşvik edecektir.

Yöresel yiyeceklerin gelişmesi ve yayılması için bir pazar sağlayabilen yerel ürünler, turizm ürününü geliştirip güçlendirmektedir. Araköy ekmeği Gümüşhane ve keza Kürtün ekoturizmi için önemli bir yere sahip olabilir. Ekmeğin reklamı yapılmadığı halde organik yapısı, lezzetiyle insanların talep ettiği bir ürün olması marka imajını artırmaktadır.

Kaynakça

Ekşioğlu, A. G. (2019). Kürtün İlçesinin Ekoturizm Potansiyeli, Gümüşhane. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.

Karaoğlu, M.M. (2017). Ekmeğimiz ile Oynamayın. Bağımsız Sunum, 10. Gıda Mühendisliği Kongresi, 9-11 Kasım 2017, Side-Antalya.

Marescotti, A. (2003). "Typical products and rural development: Who benefits from PDO/PGI recognition?". "Food Quality Products in the Advent of the 21st Century: Production, Demand and Public Policy", p. 5, Chania, Greece.

Orhan, A. (2010). “Yerel Değerlerin Turizm Ürününe Dönüştürülmesinde Coğrafi İşaretlerin Kullanımı: İzmit Pişmaniyesi Örneği”. Turizm Araştırmaları Dergisi, 21(2): 3-8.

Resmi Gazete, 1995, “Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, No: 22326.

Resmi Gazete, (2017). “Coğrafi İşaret Ve Geleneksel Ürün Adi Amblem Yönetmeliği”, Sayı: 3028529.

Tregear, A. (2001). “What Is a 'Typical Local Food?” An Examınatıon of Territorial Identity in Foods Based on Development Initiatives in The Agrifood and Rural Sectors”.

https://www.uludagsozluk.com/k/ekmeğin-hayatımızdaki-yeri-ve-önemi/

http://www.yucita.org/uploads/basin/ATO_Uluslararasi_Cografi_isaretli_Urunler_Zirvesi.pdf

http://www.yucita.org/Hukuki-boyut

https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/commonContent/CAmblem
https://www.ci.gov.tr/

https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/687F1EF0-AED5-45A4-9322-8C81DDD75863.pdf

Kadirli (Osmaniye) İlçesi'nin Kültürel Turizm Potansiyeli

Cemal SEVİNDİ[*]
Şule DEMİR[**]

Özet

Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde yer alan Kadirli İlçesi, idari açıdan Osmaniye İl'ine bağlıdır. İlçeyi kuzeyden Tufanbeyli (Adana), batıda Sumbas (Osmaniye) ve Ceyhan (Adana), güneyden Toprakkale (Osmaniye), doğudan ise Andırın (Kahramanmaraş) ve Düziçi İlçeleri çevreler. Toplam 1021 km^2 yüzölçümüne sahip Kadirli İlçesi, il topraklarının (3320 km^2) %30.8'ni meydana getirir. Çukurova'nın kuzeydoğu bölümünde yer alan ilçede, 2018 yılı itibarıyla 124053 nüfus yaşamaktadır. Bu çalışmada Kadirli İlçesi'nin maddi kültür öğelerine göre kültürel miras değeri ele alınmış, turizm açısından değerlendirilme olanakları üzerinde durulmuştur. Elde edilen bulgular, Kadirli'nin kültürel peyzaj açısından zengin bir potansiyele sahip olduğunu ve turizm açısından henüz yeterince değerlendirilemediği ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında, ilçe sınırları dahilindeki maddi kültür öğeleri listelenerek haritalandırılmış, koruma amaçlı tedbirler belirlenerek, turizime kazandırılmasına yönelik öneriler sunulmuştur. Mevcut potansiyelinde değerlendirilmesi halinde, Kadirli ekonomisine katkı sağlanması ve mevcut kaynakların korunarak gelecek nesillere aktarılması mümkün gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler*:* Kadirli ilçesi, Kültürel coğrafya, Kültür turizmi.

Potential of Cultural Tourism in Kadirli (Osmaniye)

Abstract

Kadirli District, which is located in Adana Department of Mediterranean region, administratively depends on Osmaniye province. It surrounds Tufanbeyli (Adana) from the north, Sumbas (Osmaniye) and Ceyhan (Adana) from the West, Toprakkale (Osmaniye) from the south, and Andırin (Kahramanmaraş) and Düziçi from the east. Kadirli District, which has a total area of 1021 km2, makes up 30.8% of the territory of the province (3320 km2). Located in the northeastern part of Çukurova, the district has a population of 124053 as of 2018. In this study, the cultural heritage value of Kadirli District according to material cultural elements was discussed and the possibilities of evaluation in terms of tourism were discussed. The findings reveal that Kadirli has a rich potential in the cultural landscape and has not yet been adequately evaluated in terms of Tourism. Within the scope of the research, material cultural items within the boundaries of the district are listed and mapped, conservation measures are determined and proposals are presented for the introduction of Tourism. If its current potential is evaluated, it is possible to contribute to the economy of Kadirli and to transfer existing resources to future generations by protecting them.

Key Words: Kadirli district, Cultural geography, Cultural tourism**.**

[*] Dr.Öğr.Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, csevindi@atauni.edu.tr
[**] Öğr.Gör., Gümüşhane Üniversitesi Gümüşhane Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Programı, sule.demir@gumushane.edu.tr

Giriş

Kültürel coğrafya, insan tarafından üretilen unsurların coğrafya ilmi prensipleri dâhilinde incelemeye çalışan bir disiplindir. Kültür olgusunu insan temelli olarak ele alan bu disiplin, kültürün fiziki çevrenin etkisiyle şekillendiğini ileri süren deterministlere karşı ortaya çıkmıştır. İnsanoğlunun üretimlerinden oluşan kültür olgusu ve bu olgunun unsurları kültürel coğrafyanın inceleme konuları içerisinde yer alır (Kayserili, 2011-1-5;Gümüşçü,2006:275-278). Kültürel coğrafya din, dil, yaşayış, ekonomi, yönetim ve diğer kültürel olguların; bir yerden diğerine değişme ya da aynı kalma veya yayılma yollarını tasvir ve analiz eder (Arı,2005:320;Tümertekin ve Özgüç,2009:98). Toplumların yaşadıkları çevreyi kendi kültürlerini yansıtacak şekilde işleyerek şekillendirmesi sonucu, kültürel peyzaj ortaya çıkar (Arı,2005:314, Stephenson,2008: 84-102, Taylor,2011:537-554). Kültürel peyzaj bileşenleri, alansal ve/veya dönemsel olarak farklılıklar gösterdiğinden, turizm faaliyetleri açısından önemli bir yere sahiptirler (Eryazıcıoğlu, 2012:23-37). Bu çalışmada, Kadirli İlçesi'nde turizm açısından değerlendirilme imkânına sahip, kültürel peyzaj bileşenleri incelenmiştir.

Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde yer alan Kadirli İlçesi, idari açıdan Osmaniye İli'ne bağlıdır. İlçeyi kuzeyden Tufanbeyli (Adana), batıda Sumbas (Osmaniye) ve Ceyhan (Adana), güneyden Toprakkale (Osmaniye), doğudan ise Andırın (Kahramanmaraş) ve Düziçi İlçeleri çevreler. Toplam 1021 km^2 yüzölçümüne sahip Kadirli İlçesi, il topraklarının (3320 km^2) %30.8'ni meydana getirir (Harita 1).

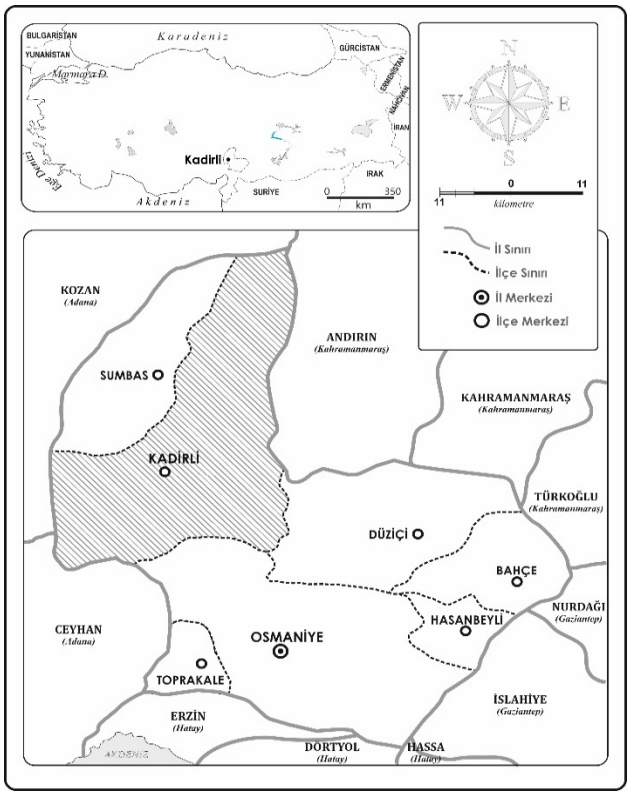

Harita 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası

Kadirli İlçesi, kuzeyden Güneydoğu ve Orta Toroslar, doğudan Nur Dağları ve güneyden Akdeniz tarafından çevrelenen, Türkiye'nin en büyük alanlı ovası durumundaki Çukurova'nın kuzeydoğu bölümünde yer alır. İlçe toprakları morfolojik açıdan ova ile dağlık kesimler arasındaki geçiş bölümünde yer aldığından, deniz seviyesinden ortalama yükseklik güneybatıda yaklaşık 30 metre iken, kuzeyde 2200 metreyi aşabilmektedir (Harita 2). Dolayısıyla sahada eğim değerleri güneyden kuzey doğru kademeli olarak artar. İlçe topraklarının önemli bir bölümü Kadirli Ovası'nda yer alır. İlçe merkezinin batı-güneybatısında genişlik kazanan ova, Savrun çayı ve kollarının dağlık sahalardan getirerek ova tabanında biriktirdiği Kuvaterner malzemeyle örtülüdür (Üçeçam Karagel, 2008:366). Kadirli Meteoroloji İstasyonu verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık 19.3ºC'dir. Ortalama sıcaklık Temmuz ayında 28.7ºC ile en yüksek değerine ulaşırken, Ocak ayında 8.5ºC'ye düşmektedir. Sıcaklık değerleri ve sıcaklığın yıl içerisindeki seyri, alanda Akdeniz termik rejiminin etkili olduğuna işaret etmektedir. Kadirli istasyonuna yıllık ortalama toplam 748.3 mm yağış düşmektedir. En fazla yağış Nisan ayında, en düşük yağış ise Temmuz ayında kaydedilmektedir. Yağışın mevsimlere dağılışı incelendiğinde, kış yağışlarının %34.5 ile en yüksek orana sahip olduğu dikkati çekmekte olup bu mevsimi %31 ile İlkbahar, %20.5 ile sonbahar ve %14 ile yaz mevsimi takip etmektedir. Söz konusu dağılım alanda Akdeniz yağış rejiminin etkili olduğunu göstermekle birlikte, ilkbahar ve yaz yağış oranlarının yüksek olması dikkat çekicidir. Bu konuda sahayı kuzey ve doğudan çevreleyen yüksek dağlık alanların yerel yağışları güçlendirdiğini söylememiz mümkündür.

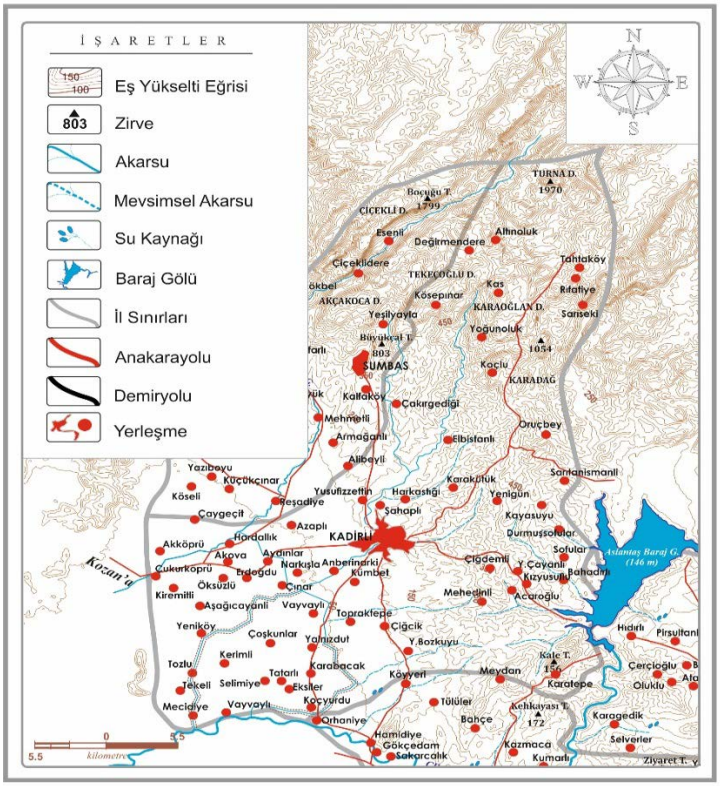

Harita 2. Araştırma sahasının topoğrafya haritası.

Kadirli İlçesi'nde 2018 yılı itibarıyla 124.053 nüfus yaşamaktadır. Nüfusun 92.915'i 20 mahalleden oluşan ilçe merkezinde, 31.138'i ise ilçe sınırları dâhilindeki 60 köy yerleşmesinde tespit edilmiştir. Nüfusun cinsiyet dağılımı incelendiğinde, ilçe toplam nüfusunun 62.017'si erkek, 62.036'sı kadın nüfustan meydana geldiği görülür. Benzeri dengeli dağılım, köy nüfuslarında da görülmektedir. Araştırma sahası topraklarının %41'lik bölümü tarımsal amaçlarla değerlendirilirken, %40'ı ormanlık alanlardan meydana gelir. Toplam 454384 dekar tarım arazisinin %88.3'ünde tarla tarımına ayrılmışken, %5.8'i sebze, %0.9'u meyve, %0.1'i narenciye, %5.1'i zeytin üretim alanından oluşur. Kadirli ilçesinde tarla tarımı içerisinde mısır ve yerfıstığı ziraatı, ova köylülerinin vazgeçilmez ürünlerindendir (Kokaçya Duvan, 2014:17).

Araştırma sahasında yerleşimin tarihçesi Neolitik (Cilalıtaş Devri) devre kadar uzanmaktadır. Nitekim Çukurova'da yürütülen kazı ve yüzey araştırmalarına göre Neolitik ve Kalkolitik'e ait 29 yerleşme yerinden birisi de Kadirli ve çevresidir (Göney,1976:68). Aslantaş Baraj gölü altında kalan Domuztepe'de 1983 yılında yürütülen kurtarma kazılarında, Neolitik Çağdan başlayan bulgular MÖ 2000'li yıllara yaşlanan anıtsal yapılar, surlar ile tahkim edilen ve son Hitit döneminde de varlığını devam ettiren bir yerleşmenin gün yüzüne çıkarılmasıyla son bulmuştur. Kültürün Hellenistik ve Roma dönemlerinde de Pınarözü'ne kadar uzanan geniş bir alana yayıldığı tespit edilmiştir (Çambel,1985:271-285). Kadirli İlçesinde biri ilçe merkezinde 16'sı Aşağıçayanlı, Azaplı, Hacıhaliloğlu, Kadirli Merkez, Karabacak, Kerimli, Tozlu ve Yukarıbozkuyu köylerinde olmak üzere 17 höyük yerleşmesi belirlenmiş durumdadır. Yerleşimin MÖ 2000'den günümüze kadar kesintisiz olarak devam ettiği araştırma sahasında, Asurlulular (MÖ 800), Medler (MÖ 700), Makedonya Krallığı (MÖ 333), Selevkoslar (MÖ 312), Roma İmparatorluğu (MÖ 64), Abbasiler (750), Bizans İmparatorluğu (963), Selçuklular (1095), Moğollar (1243), Memlükler (1275), Oğuz Türkleri (Üçok Kolu-1337), Ramazanoğulları Beyliği (1352), Oğuz Türkleri (Kınık Boyu 1375), Osmanlı İmparatorluğu (1516) egemenlik kurmuştur. Araştırma sahası I. Dünya Savaşı sonunda (1919) Fransız ve Ermenilerin kontrolüne girmiş, 7 Mart 1920'de işgalden kurtarılmış ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti topraklarındaki yerini almıştır (İzgi, 2007: 78; Osmaniye Doğa Turizmi Master Planı,2013-2023:19-22). Araştırma sahasının Neolitikten günümüze farklı dil, din, ırk ve kültüre sahip toplumların egemenliği altında kalmasının bir sonucu olarak, sahada değişik dönemlere tarihlenen çok sayıda maddi kültür varlığı tespit edilmiştir.

1. Tarihi ve Kültürel Çekicilikler

Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün aldığı tescil kararlarına göre Osmaniye İl sınırları dâhilinde 2018 yılı itibarıyla toplam 130 taşınmaz kültür varlığı ve 113 arkeolojik sit alanı tescil edilmiş durumdadır (Tablo 1). İl genelinde, her türlü maddi kültür unsurunu taşıyabilen yerleşim alanı durumunda arkeolojik sitlerin sayısı 130'dur. Sit alanlarının 61 adedi Osmaniye merkez ve Kadirli ilçelerinde yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 1. Osmaniye İli'nde Tescil Edilmiş Kültür Varlıkları (2018).

Türü	Sayısı
Anıt ve Abideler	1
İdari Yapılar	9
Kültürel Yapılar	19
Şehitlikler	3
Askeri Yapılar	8
Endüstriyel ve Ticari Yapılar	1
Dinsel Yapılar	20
Mezarlıklar	21
Sivil Mimarlık Örneği	25
Kalıntılar	23
Toplam	130

Kaynak: Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü kayıtları (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 18.01.2019 tarih ve 59708 Sayılı yazısı ile Osmaniye İli de Adana kuruldan ayrılarak Hatay Kültür Varlıkları Koruma Kuruluna bağlanmıştır)

Tablo 2. Osmaniye İli'nde Tescil Edilmiş Sit Alanlarının Dağılımı (2017).

İlçesi	Sit Alanları Sayısı
Merkez	31
Bahçe	3
Düziçi	9
Hasanbeyli	3
Kadirli	30
Sumbas	19
Toprakkale	18
Toplam	113

Kaynak: Osmaniye İli Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri (2017).

Kadirli İlçesi'nde tescil edilen 30 arkeolojik sit alanlarından 20'si bilimsel çalışmalar dışından aynen korunacak nitelikteki I.derecede sit, 5'i I-III. derece sit, 5'i ise II ve III. derecede koruma statüsüne sahiptir (Tablo 3).

Tablo 3. Kadirli İlçesi'ndeki Arkeoloji Sit Alanları (2017).

No	Bulunduğu Yer	Adı	Koruma Statüsü
1	Aşağıçiyanlı Köyü	Çiyanlı Höyüğü	1. derece Arkeolojik Sit
2	Karatepe-Aslantaş	Domuztepe -Pınarözü Örenyeri	1.derece Arkeolojik Sit
3	Yukarı Bozkuyu köyü	Taşlı höyük	1.derece Arkeolojik Sit
4	Yukarı Bozkuyu köyü	Nekropol Alanı	1.derece Arkeolojik Sit
5	Çolaklı Köyü Kanış Tepesi	Nekropol Alanı	1.derece Arkeolojik Sit
6	Karatepe-Aslantaş Milli Parkı	Danakaya Tepesi Sit Alanı	1.derece Arkeolojik Sit
7	Azaplı köyü	Azaplı Höyüğü	1.derece Arkeolojik Sit
8	Azaplı köyü	Taşçıkan Höyüğü	1.derece Arkeolojik Sit
9	Aşağıçiyanlı köyü	Devletsiz Höyüğü	1.derece Arkeolojik Sit
10	Vayvaylı köyü	Çatalhöyük	1.derece Arkeolojik Sit
11	Koçlu Köyü (Merkez) Tatarlı köyü (Kadirli)	Şemsi Höyüğü	1.derece Arkeolojik Sit
12	Kerimli Köyü	Kızıl Höyük	1.derece Arkeolojik Sit
13	Kerimli Köyü	Akçasaz Höyüğü	1.derece Arkeolojik Sit
14	Yeşiltepe Mahallesi	Suyolu ve Kaya Mezarı	1.derece Arkeolojik Sit
15	Değirmendere Köyü	Kestel Kaya Mezarları Teknetaş Mah.Kestel Mev.	1.derece Arkeolojik Sit
16	Bağ Mah.Sarıböğsek Dere Mev.	Sarıböğsek Nekropol alanı	1.derece Arkeolojik Sit
17	Akmaşat-Hacıaliuşağı-Akçasaz köyleri	Hünnaplı Höyüğü	1.derece Arkeolojik Sit
18	Kerimli Köyü	Karahöyük	1.derece Arkeolojik Sit
19	Kesikkeli Köyü	Mal Höyük	1.derece Arkeolojik Sit
20	Yusuf İzzettin Köyü	Binboğa Antik yerleşim Alanı	1.derece Arkeolojik Sit
21	Kümbet köyü	Amberinarkı Höyüğü	1. ve 3.derece Arkeolojik Sit
22	Öksüzlüköyü Yeniköy	Tepesidelik Höyüğü	1.ve 3. derece Arkeolojik Sit
23	Bağ Mah. 13.nolu sok.	Kaya Mezarı	1.ve 3.derece Arkeolojik Sit
24	Değirmendere Köyü	Yeşildere Mevkii Mozaikli Alan	1.ve 3.derece Arkeolojik Sit
25	Muallim Bağı	Muallim Bağı	1.ve. 3.derece Arkeolojik Sit
26	Tozlu köyü	İspir Höyüğü	2.derece Arkeolojik Sit
27	Bağ Mah. 13.nolu sokak	Kaya Mezarı	3.derece Arkeolojik Sit
28	Yenigün Köyü	Eski Yerleşim Yeri	3.derece Arkeolojik Sit
29	Topraktepe Köyü	Eski Yerleşim Yeri	3.derece Arkeolojik Sit
30	Mecidiye köyü	Kavlak Höyük Mev.	3.derece Arkeolojik Sit

Kaynak: Osmaniye Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri (2017).

Kadirli'deki Devletsiz höyükte Neolitik, Nal Höyükte Neolitik-Kalkolitik-Tunç çağları; Taşlı Höyük, Tepesidelik Höyük, Topraktepe Höyük ve Yolaşan Höyük'te Kalkolitik ve Tunç Çağı; Aygir Höyük ve Çiyanlı Höyük'te Tunç Çağı; Çatalhöyük, Karahöyük ve Taşçıkan Höyük'te Tunç Çağı-Hellenistik-Roma-Bizans; Akçasaz ve Tevekli höyüklerinde Roma dönemi kalıntıları elde edilmiştir (Fotoğraf 1), (Tülek, 2007:64-67).

Araştırma sahasında askeri yapılar içerisinde değerlendirilen 5 Ortaçağ kalesi mevcuttur. Bunlardan Aşılı Kalesi, Kadirli İlçe Merkezi'nin 25 km kuzeydoğusundaki Yoğunoluk Köyü'nün Günece Mahalle (2 km doğu) sınırları içerisinde yer alır (Fotoğraf 2). Yoğunluk Paşayurt Yaylasında ayrıca Kalealtı Kalesi de bulunmaktadır. Değirmendere Kalesi ise Kadirli'nin 32 km kuzeyindeki Değirmendere Köyü'ndedir. Kadirli'nin 13 km kuzeyinde, Savrun Çayı vadisinin doğu kıyısındaki kayalık alan üzerinde Heçkeren Kalesi yer almaktadır. Kale, Savrun Çayı'nın ovayı açıldığı kesimleri kontrol edecek biçimde inşa edilmiş olup, tek girişi mevcuttur. Kumkale Kalesi, Kadirli'nin 22 km güneydoğusunda Karatepe-Aslantaş milli parkı sınırları içerisinde Ceyhan Nehri vadisine hâkim konumda yer alır. Araştırma sahasındaki Aşılı, Değirmendere, Kalealtı, Heçkeren ve Kumkale kaleleri kuzey-güney doğrultulu ve vadileri takip eden doğal yolları kontrol amacıyla inşa edilmiştir. Halen ayakta olan kalelere ulaşım güçlü bulunmaktadır.

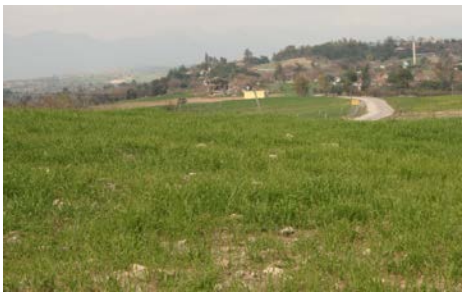

Fotoğraf 1. Devletsiz Höyüğü (Aşağıçiyanlı)

Fotoğraf 2. Aşılı Kalesi (Yoğunoluk-Günece)

Kadirli İlçesi'nde turizm amaçlı değerlendirilebilecek nitelikte, tarihsel kıymete sahip dini yapılar mevcuttur. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi Kadirli İlçe Merkezi Bağ Mahallesi'ndeki Ala Camii'dir (Fotoğraf 3). Çukuroava'nın Ayasofyası olarak da adlandırılan camii, MS II. yüzyılın başında Romalılar tarafından manastır olarak inşa edilmiştir. MS V. yüzyılın ortalarında manastıra bir kilise eklenmiştir. Dulkadiroğulları döneminde manastıra, minare ve mihrap eklenerek, yapı camiye dönüştürülmüştür. 1563 yılında tutulan Kars-zül Kadiriye sancak defterine yapı Ala Mescidi adı kullanılmaya başlanmıştır. 1977 yılında tescil edilen Ala Camii 2006 ve 2019 yıllarında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onarım görmüştür (Keleş,2009:46, Url-1).

Kadirli İlçe Merkezi'ndeki bir diğer önemli camii Tufanpaşa Mahallesi'nde yer alan Hamidiye Camii'dir. 1890 yılında II. Abdülhamid döneminde 967 m^2 alan üzerine yapılan camii, 2007 yılında restore edilmiştir (Fotoğraf 4), (Besnek, 2017:175;Keleş, 2009:48). Kadirli İlçe merkezinin 8.2 km kuzeydoğusundaki Elbistanlı Köyünde Hasan Dede Türbesi yer alır. 1365-1440 yıllarında inşa edilen türbe Selçuklu Mimari yapısına benzemekle birlikte, Osmanlı etkileşimi sonrasında böyle bir yapı ve Anıt mezar-Kümbet olarak inşa edilmiştir. Kubbeli yapının üzerinde evliya olduğuna dair taş sütun bulunmaktadır (Besnek, 2017:175) (Fotoğraf 5). Kadirli'nin 12.5 km doğusundaki Çiğdemli Köyü'nde Çiğdemli Kilisesi mevcuttur. Moloz taş örgülü, kireç harçlı, tonoz üst örtüsü kısmi olarak yıkılmış

kemerli yapıdadır. Çiğdemli Kilisesi 2010 yılında anıt olarak belirlenip korunma altına alınmıştır (Besnek, 2017:192;Keleş, 2009:48-56).

Fotoğraf 3. Ala Camii (Kadirli)

Fotoğraf 4. Hamidiye Camii (Kadirli)

Kadirli İlçe Merkezi'nin 22 km güneydoğusundaki Kızılyusuf Köyü sınırları içerisinde Türkiye'nin ilk açık hava müzesi yer almaktadır. Aslantaş Barajı Gölü kıyısında 55.000 m^2 yüzölçümüne sahip açık hava müzesi, 1958 yılında milli park ilan edilen Karatepe-Aslantaş Milli Parkı içerisinde yer alır. Karatepe-Aslantaş Müzesinin olduğu alan 1. derece arkeolojik sit alanıdır. Hitit Döneminde (MÖ VIII yy) zamanın Adana hükümdarı tarafından, günümüzün Aslantaş Barajı Göl rezervuar alanında hâkim bir tepe üzerinde kurulmuş bir uç kaledir. Burada etrafı surlarla çevrilmiş bir şehir ile sura bağlı anıtsal kuzey ve güney şehir kapıları 1947 yılından beri yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Onarımları yapılan şehir kapılarında duvar kaplaması niteliğinde olan günün inanç ve yaşayışını sergileyen pek çok heykel ve kabartmalar, hiyeroglif ve Fenike yazı sistemlerinde çift dilli yazıtlar ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular açık hava müzesi konsepti içerisinde sergilenmektedir (Koç,2008:300). Alan Kültür 1997 yılında I. derece arkeolojik sit alanı olarak koruma altına alınmıştır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 5. Hasan Dede Türbesi (Elbistanlı)

Fotoğraf 6. Karatepe-Aslantaş Müzesi

Kadirli İlçe Merkezi'nin 23 km güneybatısında Tozlu Köyü sınırları içerisinde ve Kandak Deresi (Ceyhan N.) üzerinde kesme taştan üç ayaklı olarak inşa edilmiş Orta Tozlu Köprüsü yer almakta olup, 1993 yılında tescil edilmiştir. Bu önemli tarihsel yapıların dışında Karatepe köyü yakınlarında büyük ölçüde tahrip olmuş bir hamam kalıntısı da belirlenmiştir (Harita 3).

Kadirli İlçesi'nde kilim dokumacılığı, bıçakçılık ve ahşap işçiliği başta olmak üzere yöresel el sanatları halen varlığını sürdürmektedir. Özellikle Karatepe Köyü'nde kilim dokumacılığı ve ahşap süs eşyası üretimi, Kadirli'de ise bıçakçılık ön plana çıkmaktadır. Kadirli yöresinde zengin yemek kültürü ise başlı başına bir çalışma konusudur. Etli

yemekler, hamur işleri ve zentinyağlı yemeklerin bir arada bulunduğu Kadirli mutfağında; çorba, salata ve özellikle tatlılar büyük çeşitlilik gösterir.

Sonuç

Kadirli İlçesi özel konumu nedeniyle önemli doğal yolların kesişme alanı üzerinde yer alır. Bu durum Neolitikten günümüze, sahada yerleşimin kesintisiz olarak sürmesine ve alanda farklı kültürlerin yaşamasına imkân tanımıştır. Yöreye hâkim olan toplumlar, dönemin şartlarına uygun malzeme ve mimari tekniklerle yerleşim alanları kurmuş, ihtiyaçlara yönelik olarak ulaşım, barınma, askeri, dini ve sosyal amaçlı çok sayıda yapılar inşa etmişlerdir. Bu kültürel mirasın bir bölümü eser halde izlenirken, bir bölümü halen ayaktadır. Kültürel mirasın turizm açısından değerlendirilmesi, yerel ekonomiye katkıları bir kenara; mirasın korunması ve yörelerin tanıtımına önemli katkılar sağlamaktadır. Kültürel değerlerin tespiti, turizme edebilecek nitelikler kazandırılması, turistik rotalara entegrasyonu ve tanıtım faaliyetleri, gerçekte profesyonelce yürütülmesi gereken bir süreçtir. Ülke genelindeki benzer potansiyel alanlarda olduğu gibi, Kadirli'de de kültürel miras henüz tespit ve koruma statüsü kazandırma aşamasındadır. Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi bir kenara bırakılırsa, Kadirli'de kültürel turizme hizmet edebilecek özelliklere sahip unsurlardan bu gün için beklenen katkıların elde edilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu konuda belirlenen sorunlar aşağıda sıralanmıştır.

-İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nce Osmaniye genelinde kültür turlarının yapılacağı gezi güzergâhları belirlenerek haritalanmıştır. Ring hatları il bazında planlanmış olup, ilçe bazında daha detaylı hazırlanmalıdır. Böylece güzergâhın uzatılması ve alanda geçirilen sürelerin artırılması mümkündür. Bu yolla özellikle arkeolojik sit alanlarına ulaşım sorunları ve alt yapı ihtiyaçları da bariz bir şekilde ortaya çıkacaktır.

-İl genelindeki oteller ve turistik tesisler, büyük yerleşim merkezlerinde yer almaktadır. Oysa turistleri ağırlamak üzere doğa ile iç içe tesisler inşa edebilecek çok sayıda alan mevcuttur.

-Süs eşyası üretimine yönelik ahşap oymacılığı, yöreye özgü kilim dokumacılığı ve tesbih ustalığı desteklenmelidir. Üretim merkezleri kültür turlarına eklenmelidir. Benzer şekilde yöresel yemek kültürünün tanıtımına önem verilmelidir.

- Sahadaki turistik kaynaklara ayrılan sermaye ve yatırımların yetersizliği bariz bir şekilde izlenmektedir.

-Belediye tarafından hizmete sokulan kent müzesi önemli bir adım olmakla birlikte yörenin profesyonelce tanıtıldığını söylemek mümkün değildir.

-Sahada kültür turlarına yönelik hizmet verebilecek yeterlilikte rehber sayısı son derece sınırlıdır.

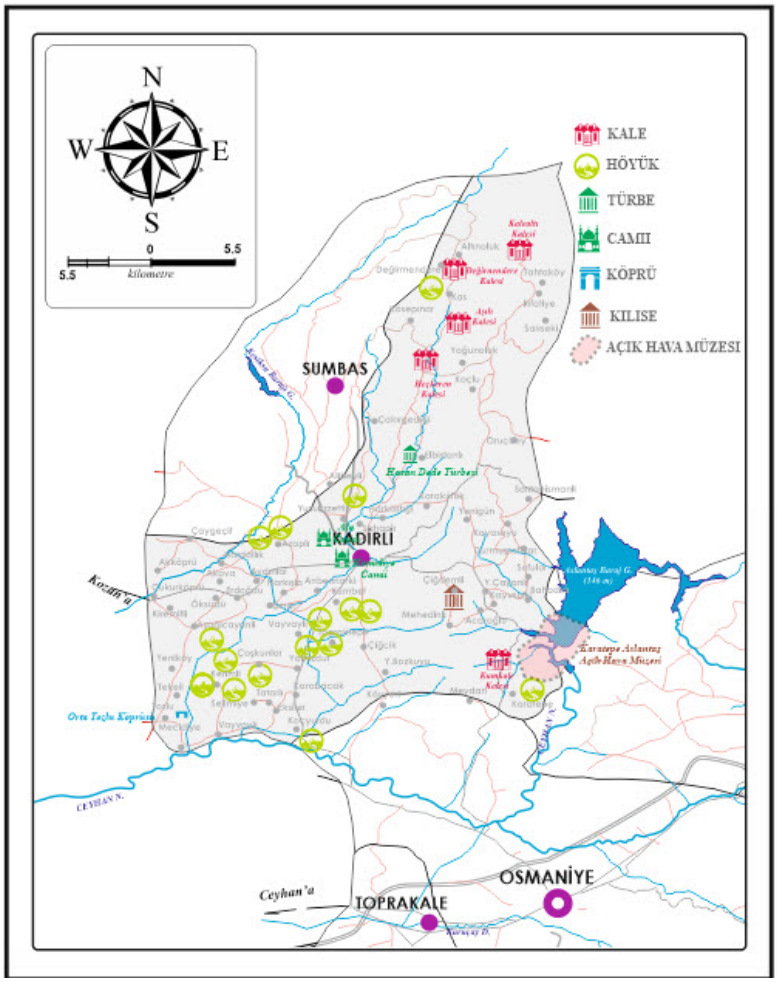

Harita 3. Araştırma sahasının turizm haritası.

Kaynakça

Akçaözoğlu, E.Y. (2018).Osmaniye İli'nin Kültürel Coğrafyası. (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akçaözoğlu, E.Y, Koday, S. (2019). Kültürel Coğrafya Bakımından Osmaniye İlinin Mutfak Kültürü. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 23(2): 537-552

Arı,Y.(2005). Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı", Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:13

Bahçeci, Ö.(2014). Osmaniye Yöresel Yemekler Kitabı, Osmaniye Belediyesi Kültür Hizmetleri, Gelişim Matbaacılık, Osmaniye.

Besnek, F.(2017). Osmaniye Turizm Coğrafyası, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çambel, H. (1985).Karatepe-Aslantaş ve Domuztepe 1984 Yılı Çalışmaları. VII. Kazı Sonuçları Toplantısı-20-24 Mayıs 1985, Kültür ve Turizm Başkanlığı Eski Eserler ve

Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

Eryazıcıoğlu, M.E, (2012). Kültürel Peyzaj Alanlarının Korunmasına Yönelik İlkeler: İstanbul Boğaziçi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, s.23-37.

Göney, S. (1976). Adana Ovaları. İstanbul Üniversitesi Yayın No.2162, Coğrafya Enstitüsü Yayın No.88, İstanbul.

Gümüşçü,(2006). Tarihi Coğrafya Kavramlar-Tarihçe-Kaynaklar-Mekân-Metod, Yeditepe Yayınevi, İstanbul

İzgi, M. T.(2007). Osmaniye İlinin Turizm Potansiyelinin Bölgesel Kalkınma Politikaları Açısından Değerlendirilmesi ve Sürdürülebilir Turizmin Gelişimi İçin Bir Model Önerisi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü.

Kayserili, A.(2011). Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Öğelerine Göre), (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü.

Keleş, A.(2009). Cografi Bilgi Sistemleri Kullanarak Osmaniye İli Kültür Varlıkları Veri Tabanının Oluşturulması. (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Koç, E. (2008). Osmaniye'nin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı, Nobel Yayın ve Dağıtım, Adana

Kokaçya Duvan, E. (2014). Kadirli İlçesinde Turp Üretimi ve Pazarlama Yapısı, (Yüksek Lisans Tezi)i Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Osmaniye İl Çevre ve Orman Müdürlüğü (2014). Osmaniye İl Çevre Durum Raporu, Osmaniye Valiliği.

Osmaniye İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2014). Osmaniye Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, Akdeniz Ofset, Osmaniye.

Stephenson, J. (2008). The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscapes, Landscape and Urban Planning, Vol: 84, Issue:2, 84-102.

Taylor, K. (2011). Cultural landscapes: a bridge between culture and nature? International Journal of Heritage Studies Volume 17, Issue 6, 537-554.

Tülek, F.(2007). Osmaniye Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanter Çalışması-2006, TÜBA Kültür Envanteri Dergisi, Sayı.6, 63-76.

Tümertekin, E.,Özgüç, N. (2009). Beşeri Coğrafya İnsan-Kültür-Mekân, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Url 1. www.kulturportali.gov.tr/turkiye/osmaniye/gezilecekyer/ala-cami

Üçeçam Karagel, D. (2008). Kadirli İlçesi'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, (Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üçeçam, D. (2002). Kadirli'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Şehirsel Fonksiyonları, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yurtsever, C. (2012). Osmaniye Tarihi, Çukurovalı Yayınları, Ekrem Ofset, Adana.

Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmesinde Panayırların Etkisi; Boyabat Panayırı Örneği (Sinop)

Cevdet YILMAZ[*]
Halil İbrahim ZEYBEK[**]
Mutlu KAYA[***]

Özet

İlk çağlardan günümüze pazarlar ve pazar yerleri insan hayatında önemli bir yere sahip olmuş, bunların bir kısmı zamanla gelişerek günümüz şehirlerinin temelini oluşturmuşlardır. Yolların kesişme noktaları, kilise, camii gibi kutsal yerlerin yakınları, geçit, liman gibi önemli lokasyonlarda kurulan pazarlar farklı kesimlere mensup insanların bir araya gelmesine vesile olmuştur. Pazarlar zamanla ulusal ve uluslararası boyutlara ulaşmış, böylece bugünkü fuarların ve AVM'lerin atası olarak kabul edebileceğimiz panayırlar ortaya çıkmıştır. Panayırlar ilk kuruldukları zamandan bu yana özellikle kırsal yerleşmelerin tüm ihtiyaçları karşılarken, içerdiği yeme-içme ve eğlence faaliyetleriyle kırsal kesimde yaşayanlar için bütün yıl heyecanla beklenen bir etkinlik olmuşlardır.

Bu çalışmada Anadolu'da 13.Yüzyıl'dan itibaren ekonomik faaliyetlerin bir yansıması olarak görülmeye başlanan kentler ve bunların kuruluş ve gelişmesinde pazar ve panayırların etkisinden bahsedilerek Boyabat örneği üzerinde durulmuştur. Boyabat, Anadolu'nun Karadeniz'in kuzeyinde yer alan ülkelerle ticaretinde önemli bir istasyon olan Sinop limanını Anadolu içlerine bağlayan ticaret yolu üzerinde yer almaktadır.

Tarihsel süreç içinde Boyabat ilk olarak, Uzunova yaylasında her yıl ekim ayında kurulan ve yaklaşık üç hafta süren ve daha çok kuzey ülkelerinden getirilen kölelerin satıldığı, bölgesel ölçekli bir pazar yerleşmesi olarak dikkati çekmiştir. Oğuz boylarınca iskân edilen Boyabat ilerleyen dönemde bir göçebe üssü ve pirinç üretim merkezi haline gelmiştir. Ticari anlamda çağımızın getirdiği iletişim ve ulaşım imkânlarına rağmen, 13. Yüzyıl'dan günümüze devam eden Boyabat Pazarı/Panayırı yöre insanı için halâ en önemli sosyo-ekonomik organizasyondur. Boyabat'ta insanlar alacaklarını ya da vereceklerini panayır zamanına göre hesap eder, ölüm ve doğum hesapları da panayırdan önce veya panayırdan sonra diye ifade edilir.

Anahtar Kelimeler: Şehirler, Panayırlar, Boyabat Panayırı, Sinop.

The Effect of Fairs in the Establishment and Development of Cities; Boyabat Fair Example (Sinop)

Abstract

Markets and marketplaces have an important place in human life since ancient times. Some of these developed over time and formed the basis of today's cities. The intersection points of the roads, close to sacred places such as churches, mosques, passages, ports, and markets established in places such as harbors have been instrumental in bringing together people from different segments. Over time, markets have reached national and international dimensions and thus, fairs have emerged as the ancestors of today's fairs and shopping malls. Fairs have been meeting all the needs of rural settlements since the first time they were established, and they have been a highly anticipated event for the people of the countryside with the food and beverage and entertainment activities it contains.

In this study, the impact of Boyabat fair, which is one of the market or fairgrounds that gained urban character in the process, on the emergence of Boyabat city and its importance for the public was tried

[*] Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, cyilmaz@omu.edu.tr
[**] Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, hizeybek@omu.edu.tr.
[***] Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, mutlu.kaya@omu.edu.tr.

to be explained. Boyabat is located on the route of Sinop Port, which is the most important pillar of the trade with the northern countries of Anatolia, to the inner parts. The Boyabat fair is a regional scale market settlement on the Uzunova plateau, which is established every year in October and lasts for about three weeks and sells mostly slaves brought from northern countries. The Boyabat settled by the Oğuz tribes became a nomadic base and a rice production centre in the future. Despite the developing communication and transportation facilities, Boyabat Bazaar / Fairground, which has been continuing since the 13th century, is still the most important socio-economic organization for the local people. In Boyabat, people calculate their receivables or payables according to fair time, and death and birth accounts are expressed before or after the fair.

Keywords: Cities, Fairs, Boyabat Fair, Sinop.

Giriş

İlk çağlardan günümüze insan yaşamındaki rolünü koruyan pazarlar, tarım dışı faaliyetlerin hâkim olduğu yerleşmeler olan şehirlere de temel oluşturmuşlardır. Yolların birleşim noktaları, kilise, camii gibi kutsal yer yakınları, geçit, liman gibi yerlerde kurulan pazarlar farklı ihtiyaç sahiplerinin bir araya gelmesine vesile olmuştur. Başlangıçta geçici özellik taşıyan bazı pazarlar, kuruluş yerleri itibarıyla ilerleyen dönemde sahip oldukları ticari potansiyele ve nüfusa dayalı olarak devlet veya vakıf eliyle inşa olunan cami, han, hamam gibi yapılar sayesinde nüfus çekmeye başlamışlardır. Pazar fonksiyonunun getirdiği cazibe zamanla buralarda nüfusun birikmesine ve kentsel yerleşme olarak ortaya çıkmalarını sağlamıştır. Anadolu'da Sakarya nehri ile Çark suyu arasında kurulan pazar yerinin gelişerek Adapazarı şehrini (Özcan, 2005:102), İstanbul-Bolu hattı üzerinde, yolların kesişme noktasında yer alan Düzce pazarının gelişerek Düzce şehrini oluşturması (Orhonlu, 1984:5), Çarşamba, Perşembe, Salıpazarı gibi isimlerini pazarlardan alan şehirler bu duruma en güzel örneklerdendir.

Bir bölgenin ekonomik faaliyetlerini bir araya toplayarak yalnız o bölge tüketicisine sunmanın, maddî ihtiyaçları karşılayamadığı fark edilince, bu pazarların bir kısmı, özellikle önemli lokasyonlarda yer alanları zamanla yerelden ulusal ve uluslararası boyuta taşınmış, geniş bir coğrafyada tanınıp bilinen panayırlara dönüşmüşlerdir.

Geçmişten günümüze pazarlar ve panayırlar hayvansal ve tarımsal ürünler ile el sanatlarının mübadele edildiği, yakın yerleşmelerde yaşayanların giyim, gıda, tarımsal araç-gereçlerini tedarik ettiği ticarî organizasyonlardır. Pazar ve panayırların örgütlenmesinde coğrafi konum avantajları, zengin doğal kaynakların varlığı, geniş kırsal art bölge ve gelişmiş ulaşım imkanları önemli rol oynamıştır. Panayırlarda, tüccarlar sürekli hareket ederek, uzak yörelere, yeterli donatıma sahip olmayan köylere, bir yerden başka bir yere gidemeyen kişilere hizmet sunarlar (Beaujeu-Garnier and Delobez, 1983:357).

Pazarlar haftada bir ya da iki kez, kimi zaman sabahtan öğleye kadar ya da öğleden sonra yarım gün veya yayla yerleşmeleri gibi mevsimlik yerleşimlerde sadece yılın belirli dönemlerinde belirli periyodlarla kurulurken panayırlar yıllın sadece belli zamanlarında 3¬5 gün gibi belli sürelerle kurulurlar (Tunçel, 2009). Günümüzde birçok farklı alışveriş imkânı olmasına rağmen panayırlar, diğer alışveriş yerlerine göre daha rahat alıveriş yapılabilmesi, ucuz olması, malın çok çeşitli olması ve her bütçeye göre malın bulunması nedenleriyle tercih edilmektedir.

Panayırlar sadece alışveriş yapılan yerler olmayıp, toplumun örf, adet ve geleneklerini yansıtan mekanlar olmuştur. Yöre halkı alacaklarını ya da vereceklerini panayır zamanına göre hesap eder, ölüm ve doğum hesapları da panayırdan önce veya panayırdan sonra diye ifade edilir. Bugünkü büyük alışveriş merkezlerinin atası kabul edilebilecek olan bu

organizasyonlarda kırsal yerleşmelerin tüm ihtiyaçları karşılanırken, içerdiği yeme-içme ve eğlence etkinlikleriyle kırsal bölge insanları için heyecanla beklenen bir etkinliktir.

Pazar ve panayır alanları başlangıçta geçici nitelik taşırken sahip oldukları ticaret etkinliği ya da potansiyeline dayalı olarak kısa sürede yakın çevresi için sosyal-kültürel-ekonomik ve demografik çekim merkezleri haline gelmişlerdir. Panayırlarda, tüccarlar sürekli hareket ederek, uzak yörelere, yeterli donatıma sahip olmayan köylere, bir yerden bir yere gidemeyen kişilere hizmet sunarlar.

1. Boyabat

Boyabat, tarihsel süreçte Anadolu'nun Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle ticaretinde önemli bir yeri olan Sinop limanını iç kesimlere bağlayan yol güzergahında yer almaktadır *(Şekil 1)*. Sinop'ta Merkez ilçeden sonra en kalabalık ilçe olup, 2018 yıl sonu itibarıyla toplam nüfusu 43.861 kişidir. Bu nüfusun 26.730'u ilçe merkezinde yaşamaktadır. 107 köyü olan Boyabat'ta toprak ve buna bağlı sanayi gelişmiştir. 35 adet tuğla-kiremit fabrikasının ardından ikinci sırada 7 fabrika ile çeltik gelmektedir.

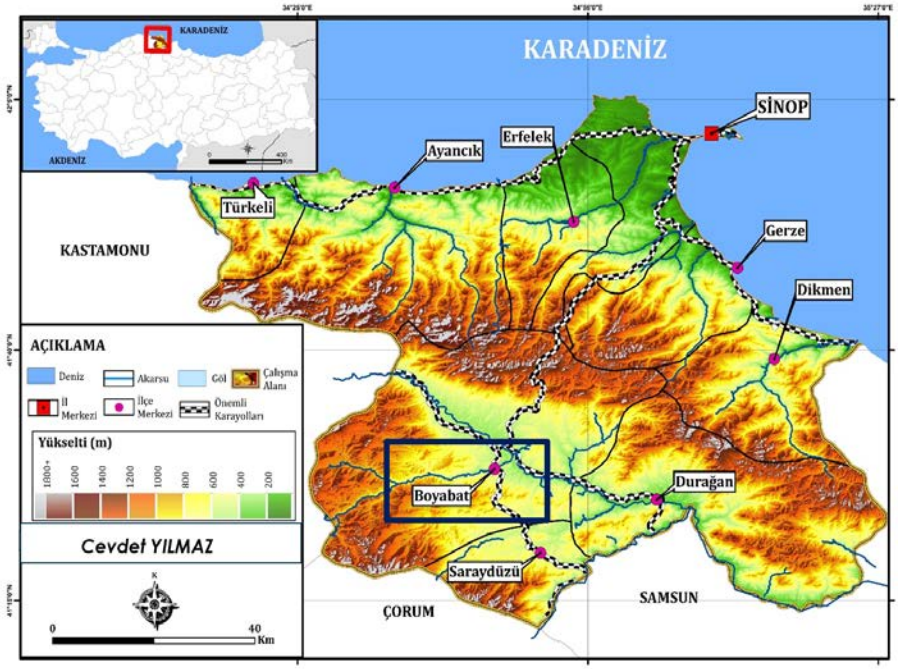

Şekil 1. Boyabat'ın fiziki coğrafya şartları ve ulaşım yollarına göre Türkiye ve Sinop ili içindeki konumu.

Boyabat panayırı, Uzunova yaylasında her yıl ekim ayında kurulan ve yaklaşık üç hafta süren ve daha çok kuzey ülkelerinden getirilen kölelerin satıldığı bölgesel ölçekli bir pazar yerleşmesi olarak ortaya çıkmıştır. Gordlevski (1988:165), Kastamonu Emiri Hüsameddin Çoban'ın Sultan Alaeddin Keykubat'ın emriyle, 1227 yılında Suğdak'ı fethedip, Kırım'dan Kastamonu'ya ve Sinop'a ve büyük ihtimalle, Oğuzların merkezi Boyabad'a, yani kendi yurtluklarına, partiler halinde tutsaklar gönderdiğini aktarmaktadır. Bu verilere göre Boyabat şehrinin ve panayırının kökeninin 13. Yüzyıl'a kadar uzandığını ve bu panayırın aynı zamanda bir köle pazarı olarak kurulduğunu söyleyebiliriz *(Foto 1)*. Nitekim, İpek

Yolu'nun Sinop'a uzanan yol ağı üzerinde yer alan Boyabat bir ticaret yerleşmesi olarak ve kale çevresinde büyüyerek günümüze ulaşmıştır *(Foto 2-3)*.

Oğuz boylarınca iskân edilen, Boyabat ilerleyen dönemde önemli bir Türk yerleşmesi olmuş, Gökırmak vadisi boyunca uzanan alüvyal birikintiler sayesinde de pirinç üretim merkezi haline gelmiştir *(Foto 4-5)*.

Foto 1. Boyabat Panayırı tanıtım afişinde "1000 yıllık mazi" vurgusu (Kaynak: Boyabat Belediyesi).

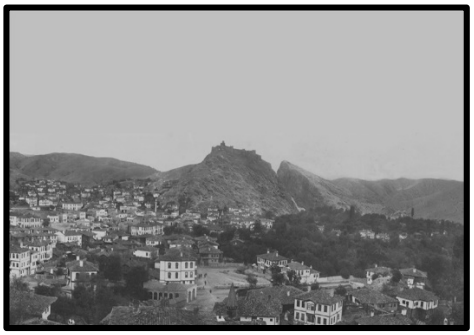

Foto 2-3. Geçmişte ve günümüzde Boyabat (Kaynak: Boyabat Belediyesi Foto Arşivi).

Foto 4-5. Çeltik üretimi ve bunun pirince dönüşmesini sağlayan fabrikalar Boyabat ekonomisinde halâ önemli bir yere sahiptir.

2. Boyabat Panayırı

13.Yüzyıl'dan günümüze kesintisiz olarak devam eden Boyabat Panayırı o günlerden bu günlere gelişen ve değişen ulaşım imkanlarına rağmen, yöre insanı için halâ en önemli sosyo-ekonomik organizasyondur *(Foto 6)*. İnsanlar alacak vereceklerini panayır zamanına göre hesap etmekte, doğum ve ölüm tarihleri bile panayırdan önce veya panayırdan sonra diye ifade edilmektedir. Kırsal alanda yaşayanlar için panayır çift yönlü bir ticaret merkezidir. Ürettikleri tarımsal ürünleri pazara indiren köylüler, elde ettikleri gelirin tamamını panayırdan yıl içindeki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanmaktadır.

Foto 6. Boyabat Panayırı ve geri planda Erenlik tepesi (Foto: Şevket Maviş).

Alışveriş veya ticaret işi olmayanlar Erenlik Tepesi'nden ya da panayırı rahat görebilecekleri yerlerden (yamaçlardan) panayır alanını izlerlerdi. Panayırın en önemli eğlencelerinden biri de çarşı içinden veya panayır yerinden alınan kebap, üzüm, kestane vb. yiyecekler tüketilirken panayırı izlemekti *(Foto 7-8)*.

Foto 7-8. Boyabat'ta Erenlik tepesinden bir şeyler yiyerek panayırı seyretme geleneği günümüzde devam eden bir gelenektir.

13. Yüzyıl'dan günümüze kesintisiz olarak devam eden Boyabat Pazarı / Panayırı o günlerden bu günlere gelişen iletişim ve ulaşım imkanlarına rağmen, yöre insanı için hala en önemli sosyo-ekonomik organizasyondur. Panayır, genç kız ve delikanlıların birbirlerini gördükleri, beğendikleri bir görüşme yeri niteliğindedir. Her yaştan ve her gelir seviyesinden vatandaşlara hitap eden bu eğlence dünyası şehrin en önemli organizasyonlarındandır *(Foto 9-10)*.

Foto 9-10. Panayırda farklı yaş gruplarının eğlence anlayışına uygun imkânlar mevcuttur.

Panayırda bir evde neye ihtiyaç duyuluyor ise hepsini bulmak mümkündür. Hemen her şeyin ucuza bulunabildiği panayır oldukça büyük bir ticari hareketliliğe sahiptir. Köylü de kasabalı da yıllık ihtiyaçlarını buradan karşılamaktadır *(Foto 11-12)*.

Foto 11-12. Panayırın en önemli özelliği ucuz alışverişin adresi olmasıdır. Günümüzde iletişimin ve ulaşımın artmasının etkisiyle kolay alışveriş imkanları ortaya çıksa da hala panayırdan alışveriş yapma geleneği sürmektedir.

Panayıra katılmak yöre insanı için büyük öneme sahiptir. Hatta Ün (2017:16-17) panayırın Boyabat'ta bir boşanma davasına konu olduğunu, yaşlı bir kadının eşinin kendini panayıra götürmediğini öne sürerek boşanma davası açtığını aktarmaktadır. Sadece bu sebeple açılan bir boşanma davası hâkime garip gelmiş, davayı açan kadına gerçekten boşanma nedenini sorduğunda şu yanıtı almıştır:

...Hâkim Bey! Hâkim Bey!

Ben sana bunun bütün kötülüklerini anlattım ama sen hâlâ affetmemi istiyorsun! Hâlâ erkek tarafını tutuyor gibisin Hâkim Bey! Hayret bir şey! Burada da adalet yok demek ki! Medeni Kanunumuz olsa da hâlâ erkek milleti kollanıyor demek ki! Ya Hâkim Bey!.. Anlatıyorum anlatıyorum hâlâ bu adam sana bu kadar kızacak ne yaptı diye soruyorsun! Hâkim Bey! Aç kulağının da beni iyi dinle öyleyse! Bir sor şuna bakalım Hâkim Bey bir sor şuna!.. Beni bir kere olsun Boyabat Panayırına götürmüş mü? Ha Hâkim Bey! Beni bir kere olsun panayıra götürmüş mü? Beni, ömrü hayatı boyunca bir kere bile Boyabat Panayırına götürmüş mü?

...Ben ondan kebap istemedim!.. Kestane istemedim!.. Erenlik Tepesinin panayıra bakan yüzünde!.. Karaçalı dikenlerinin gölgesinde!.. Üzüm ekmek yiyerek panayırı seyretmeye razıydım Hâkim Bey!.. Panayırı seyretmeye razıydım!.. Salıncaklara baksam yeterdi Hâkim Bey!.. Davul-zurna dinlesem yeterdi Hâkim Bey!.. Hadi üzümü de bırak!.. Yavan ekmeğe bile razıydım yavan ekmeğe!.. Katıksız da olsa yavan ekmek yiyerek panayırı seyretmeye razıydım Hâkim Bey!.. Ama beni bir kere bile Boyabat Panayırına götürmedi ki!..

Pasaklı Zekiye her sene gider!. Sünepe Naciye her sene gider!.. Sümüklü Fatma bile burnunu çeke çeke panayırın her tarafını dolaşır!.. Çalı Bacak Ayşe o çalı bacaklarıyla panayırda gezmedik bir yer bırakmaz!.. Kış boyunca, ocakbaşı sohbetlerinde- nispet yaparak- anlatıp dururlar!.. Ama benim daha siftahım yok Hâkim Bey siftahım!.. Aha bu çok sevdiğin Yaşar dayın beni bir kere bile panayıra götürmedi!.. Hadi sor bakalım hadi sor!.. Yalan mı söylüyorum? Hadi sor! Sor hele sor!..

Sonuç

Pazar yerleri ilk çağlardan beri insan hayatında önemli role sahip olmuştur. Zaten bir yerleşmenin şehir olmasında ekonomisinin tarım dışı üretim ve ticarete dayanması ve bir pazara sahip olması gerekir. Dünyanın birçok bölgesindeki eski şehirler surlarla çevrili bir pazara sahiptir. Yolların kesişme noktasında ticarî mübadelenin yapılabildiği en uygun yerlerde kurulan pazarlar, başlangıçta geçici özellik taşırken bazı pazarlar ilerleyen dönemde sahip oldukları ticari potansiyele ve nüfusa dayalı olarak devlet eliyle kurulan ya da kurdurulan cami, han, hamam gibi yapılar vasıtasıyla yakın çevresi için bir cazibe merkezi olarak devamlı yerleşmelere dönüşmüştür. Hatta bunlar ilerleyen dönemde bölgesel ticaret merkezleri haline gelerek bazı kentlerin temellerini oluşturmuşlardır. Boyabat, İpek Yolu'nun Sinop'a uzanan yol ağı üzerinde yer almasının etkisiyle bir ticaret yerleşmesi olarak büyüyerek günümüze ulaşmıştır.

Kaynakça

Beaujeu-Garnier, J. and Delobez, A. (1983). Pazarlama Coğrafyası. (Çeviren: Erol Tümertekin – Alp Tümertekin). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Gordlevski,V. (1988). Anadolu Selçuklu Devleti. (Çev.: Azer YARAN). Ankara: Onur Yayınları.

Habertürk. (2019). Boyabat Panayırı 16 Ekim'de. https://www.haberturk.com/sinop-haberleri/72244975-boyabat-panayiri-16-ekimde (28/10/2019).

Orhonlu, Cengiz (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Tunçel, H. (2009). Geleneksel Ticaret Mekânı Olarak Türkiye'de Haftalık Pazarlar. e-Journal of New World Sciences Academy, Volume: 4, Number: 2, 35-52.

Ün, H. (2017). Boyabat Hikayeleri – Panayıra Götürmedi. Sinop: Şimal Ajans.

Fotoğraflar:

Boyabat Belediyesi

Şevket MAVİŞ

Turizm İşletmelerinin İş Etiği Uygulamalarının Çalışma Yeri Tercihindeki Önem Derecesinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma

Eray POLAT*

Özet

Turizm işletmelerinin dış çevreye karşı olduğu gibi iç çevresini oluşturan unsurlardan biri olan çalışanlarına karşı da etik sorumlulukları bulunmaktadır. Kimi zaman bunlar bireylerin, çalışma yeri seçiminde etkili olabilmektedir. Bu çalışmada, bu etik ilkeler üzerinde durulmuş ve önlisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrenciler açısından çalışma yeri seçerken hangi iş etiği uygulamalarının öne çıktığını belirleyebilmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda turizm eğitimi verilen bir yükseköğretim kurumunun meslek yüksekokulunda yüz yüze görüşme metoduna göre anket tekniği ile 100 öğrenciden veri toplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, önlisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrenciler en çok, işletmelerin çevrenin korunmasına yönelik faaliyetlerine önem verirken, en az çalışanların dini tercihlerine göre ayrımcılık yapılmamasına yönelik faaliyetlerine dikkat etmektedir. Ayrıca yaş ve mezun olunan lise türü açısından etik ilkelerin faktör boyutlarında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Turizm işletmelerinin bu etik ilkeler kapsamındaki beklentilere cevap vermesi, nitelikli çalışanları işletmelere çekebileceğinden önemli bir konu olarak ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: İş etiği, Turizm işletmeleri, Turizm öğrencileri, Çalışma yeri tercihi.

A Research on Determining the Importance of Business Ethics Practices of Tourism Enterprises on Work Place Preference

Abstract

Tourism businesses have ethical responsibilities towards their employees, which are one of the components of their inner environment, as well as against the external environment. Sometimes these ethical principles have an effect on identifying working places of employees. In this study, these ethical principles are emphasized and it is aimed to determine which business ethics practices come to the fore when choosing a place of study for the students who have tourism education at associate degree level. In this context, data were collected from 100 students by a face to face interview method in a vocational school of a higher education institution in which tourism education was given. According to the results, students who receive tourism education at associate degree give the most importance to the activities of protection of the environment while the least paying attention to the activities of non-discrimination according to the religious preferences of the employees. In addition, there were significant differences in factor dimensions of ethical principles in terms of age and type of high school graduated. In addition, knowing which ethical principles come into prominence in terms of tourism businesses can be expressed as an important issue since it can attract qualified employees to businesses.

Keywords: Business Ethics, Tourism businesses, Tourism students, Work Place Preference.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, eraypolat38@gmail.com.

Giriş

Turizm sektörünün tüm dünya çapında büyük bir hızla büyümesi ile ulusal ve uluslararası ölçekte birçok işletme sektöre yatırım yapmaktadır. Bunun etkisi ile turizm işletmelerinin ve çalışanlarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Sektörün emek-yoğun yapısı işletme başarısının sağlanmasında çalışanların nicel olarak yeterli olmasının yanında kalitesini, motivasyonunu ve iş performansını önemli bir noktaya taşımaktadır. Bu nedenle nitelikli çalışanları işletmelere çekebilmek için etik ilkelere dayalı bir örgüt iklimi sağlama konusu önem kazanmaktadır. Esasında turizm işletmelerinin, müşteri, çalışan, tedarikçi gibi tüm iç ve dış çevre unsurlarına karşı etik ilkeler kapsamında çeşitli sorumlulukları bulunmaktadır. Bu çalışmada konu, işletme – çalışan ekseninde sınırlandırılarak ele alınmıştır.

Etik, tanımlama ve içerik belirleyebilme açısından zorluklar yaşanan bir konu olarak ifade edilmektedir (Şahin, 2011: 22). Bu nedenle de pek çok tartışma ortamında gündem maddesi olabilmektedir. Kavramın ne olduğu konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre etik, doğru ve yanlışın ahlaki ilke ve değerler kapsamında düşünülmesi (Aslan ve Kozak, 2006: 50); diğer bir görüşe göre, doğru ve yanlışın, iyi ve kötünün, ahlak ve ahlaksızlığın sistematik bir biçimde incelendiği disiplindir (Hatcher, 2004: 35). Pieper (2012: 29)'ın ifadeleriyle etik, neyin iyi olduğunu söylemez, iyi bir şeyin iyi olduğu yargısına nasıl varıldığını söyler. Bu, etiğin neyin ahlaklı ya da ahlak dışı olduğu konusundan daha çok herhangi bir meselenin hangi sebepten ötürü ahlaklı ya da ahlak dışı olarak değerlendirilebileceği konusunda fikir yürüttüğünü söylemek şeklinde de yorumlanabilir.

İş etiği kavramı ise genel etik kavramından ayrı düşünülmemelidir (Sahin ve Kazoglu, 2015: 1). Denilebilir ki, iş etiği farklı etik kuralları gündeme getirmemekte; sadece temel etik kurallarının iş hayatı özelinde düşünülmesini mevzuu etmektedir (Fennell, 2006: 154; İyitoğlu, 2015: 83). Bir başka deyişle, bir davranış toplum içinde etik ya da etik dışı olarak değerlendiriliyorsa, işletme içinde de benzer şekilde değerlendirilmelidir (Şahin, 2011: 85; Simat vd, 2012: 114). Bu noktada iş etiği, iş dünyasındaki davranışları yönlendiren, onlara rehberlik eden etik ilkeler ve standartların toplamı olarak görülebilir. Dolayısıyla bu etik türü, üretimden pazarlamaya, halkla ilişkilerden yönetime ve oradan çalışanlara kadar birçok farklı boyutları içine alan uygulamalı bir alan olarak nitelenebilir (Kozak ve Nergiz, 2016: 74-75).

Hangi davranışların etik, hangilerinin etik dışı olduğu konusu toplumlara ya da işletmelere göre değişebilmektedir (Stevens, 2001: 233). Çünkü toplumların ve işletmelerin doğruluk ve adalet algılamaları, kültürel yapıları ya da iş yapma anlayışları değişebilmektedir (Donaldson ve Dunfee, 1999: 47; Pelit ve Arslantürk, 2011: 165). Bu bakımdan her toplum ya da işletme tarafından benimsenecek etik ilkelerin/standartların ortaya konması oldukça zordur. Ancak Social Accountability 8000 (SA 8000) standartları, ki bu standartlar ISO serisinin devamı niteliğindedir, bu konuda önemli bir çerçeve oluşturmaktadır. SA 8000, işletmelerce dikkate alınmasında fayda sağlayacak bazı etik uygulamalar kapsamında çalışanlar, tüketiciler, çevre ve toplum başlıkları altında bazı kriterler belirlemiştir (Pelit ve Arslantürk, 2011: 166). Bu standartlar ve literatürdeki bazı çalışmalar incelendiğinde işletmelerin, çalışanlar ile ilgili olarak dikkate alması gereken etik ilkeler şu şekilde sıralanabilir (Pelit ve Güçer, 2004: 69; Aşık, 2009: 94; Şahin, 2011: 278):

- Çalışanların ücretlerini tam ve zamanında ödeme,
- Çalışma hakkına saygı gösterme,
- Çalışanların sosyal güvencelerini sağlama,

- Çalışanların fikirlerini özgürce ifade edebilmelerine imkan tanıma,
- Çalışanların sendikal faaliyetlerde bulunabilmelerine engel olmama,
- Grev hakkına saygı gösterme,
- Özel hayatın gizliliğine saygı gösterme,
- İşyeri sağlığı ve güvenliğini sağlama,
- Çalışanlar arasında ayrımcılık yapmama,
- Cinsel taciz olaylarına fırsat vermeme ve müsamaha göstermeme,
- Çalışanların kararlara aktif katılımına olanak tanıma,
- Çalışanların kariyer gelişimini sağlayabilmelerine fırsat verme.

Tüm bunlar turizm işletmelerinin emek yoğun yapısı nedeniyle turizm işletmeleri açısından daha da önem kazanmaktadır (Walle, 1995: 264; Malloy ve Fennell, 1998: 454; Yeung vd, 2002: 183). Bunları uygulamayı düstur edinmiş işletmelerde çalışan performansı ve müşteri memnuniyeti artabilecek, örgüt içerisindeki ast-ast ya da ast-üst iletişimi gelişebilecek ve tüm bunların olumlu etkisi ile işletmeler kurumsal hedeflerine daha istenen şekilde ulaşabileceklerdir. Ayrıca bu konu nitelikli çalışanları işletmeye çekebilmesi nedeniyle de önem taşımaktadır.

Öğrencilerin çalışma yerlerini seçerken genel manada, kişisel gelişim, çalışma ve terfi koşulları, kariyer gelişimi, ücret, sosyal kabul görme gibi konulara odaklandığı ifade edilmektedir (Tepeci ve Wildes, 2002; Duman vd, 2006; Lu ve Adler, 2009). Lo vd. (2014) ise öğrencilerin turizm işletmelerindeki işlerinin şu dört karakteristik özelliği barındırmasına dikkat ettiğini ifade etmektedir: (1) İşi sevmeleri, (2) Meslektaşları ile uyumlu bir ilişki yakalayacakları iş ortamı olması (3) Makul bir iş yüküne sahip olmaları (4) İşin kariyer fırsatları sunması ve tatmin edici düzeyde bir gelir sunması. Bu faktörlerin yanında öğrencilerin çalışma yeri seçerken bazı etik ilkelere de dikkat edebileceği düşünülmektedir. Çünkü bu ilkeler doğrudan çalışanları ilgilendiren ve çalışma yaşamlarında maruz kalacakları uygulamaları kapsamaktadır. Ancak bu konuda literatürün oldukça kısır kaldığını ve iş etiğine yönelik uygulamaların çalışma yeri seçerken ne derece önem taşıdığına dair sadece Pelit ve Arslantürk (2011) ile Polat vd. (2016)'nin çalışmalarına rastlandığı söylenebilir. Pelit ve Arslantürk (2011) lisans düzeyinde; Polat vd. (2016) ise ortaöğretim düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin düşüncelerini ortaya koymuş, önlisans düzeyindeki öğrencilerin düşüncelerini incelememişlerdir. Bu bakımdan önlisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin düşüncelerini yansıtacak olan bu çalışma ile literatürdeki boşluk doldurulmaya çalışılmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın temel amacı, önlisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin çalışma yeri seçiminde, etik ilkelerden hangilerine daha çok önem verdiğini tespit etmek olarak ifade edilebilir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, önlisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrenciler açısından çalışma yeri seçerken işletmelerin etik uygulamalarından hangilerinin daha çok öne çıktığının tespit edilmesidir. Bireylerin mesleğe başlayacakları işletmeyi seçmelerinde etkili olan etik ilkelerin ortaya çıkarılması, işletmelerin faaliyetlerini gözden geçirmesine ve böylelikle muhtemel çalışanlarının beklentilerini karşılamaya yönelik uygulamaları daha kolay ve istenen seviyede hayata geçirmesine katkı yapacaktır. Bu kapsamda, sektördeki işverenler, işletme yöneticileri ve meslek kuruluşları gelecekte muhtemel turizm çalışanı adaylarının beklentilerini dikkatle belirlemeli ve bu yönde çaba harcamalıdır. Bunun tespiti ile

işletmelerin bu beklentilere uygun hale getirilmesi ve bu sayede hem nitelikli çalışanları işletmeye çekilebilmesi hem de mevcut çalışanlarının iş motivasyonları ve performanslarını artırarak işletmenin kurumsal hedeflerine daha kolay ulaşabilmesi sağlanabilecektir. Bunlara ek olarak literatürde konu ile ilgili yapılmış çalışmalarda önlisans düzeyinde eğitim alan öğrencilerin görüşlerini yansıtan çalışmanın olmaması, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

1.2. Veri Toplama Süreci, Evren ve Örneklem

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği benimsenmiştir. Araştırmada kullanılan anketin daha önce farklı çalışmalarda kullanılması ve bu çalışmalarda anlaşılabilirliğinin sağlanmış olması nedeniyle pilot uygulama yapılmamıştır. Ayrıca anket formundaki anlaşılabilirlik hususu şu şekilde de sağlanmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin anket formlarını doldurmaları için öğretim elemanları ile görüşülmüş ve formların doldurulması ders saatlerinde yüz yüze görüşme metodu ile gerçekleştirilmiştir. Ders saatlerinde anket formalarının doldurulması ve bu esnada ilgili öğretim elemanının sınıfta hazır bulunması anketteki soruların anlaşılabilirliğinin sağlanması açısından kolaylık tanımıştır.

Anket uygulaması sırasında öncelikle katılımcılara araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş, ardından anket formları dağıtılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, turizm işletmelerinin iş etiği ile ilgili uygulamalarına yönelik Pelit ve Arslantürk (2011) ile Polat vd. (2016)'nin çalışmalarında kullanılan beşli Likert tipindeki (1:hiç önemli değil; 5:tamamen önemli) 23 soru, ikinci bölümde öğrencilerin demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik hazırlanmış beş soru bulunmaktadır.

Anket uygulaması, önlisans düzeyinde turizm eğitimi verilen bir yükseköğretim kurumunda, son sınıf öğrencileri ile 2018 yılı Nisan ayı içerisinde yapılmıştır. Sadece son sınıf öğrencilerinin seçilmesi, bu öğrencilerin mezun olmaya ve dolayısıyla herhangi bir turizm işletmesinde çalışabilmeye en yakın adaylar olması nedeniyledir. İlgili yükseköğretim kurumunda dört adet turizm programında (aşçılık, turist rehberliği, turizm ve otel işletmeciliği, turizm ve seyahat hizmetleri) toplam 159 kayıtlı öğrenci bulunmaktadır. Araştırmanın evrenini bu öğrenciler oluşturmaktadır. Evrenin ulaşılabilir büyülükte olması nedeniyle örnekleme alınmamış, tam sayım yöntemi kullanılmıştır. Dağıtılan 175 anket formundan, 132 anket formu geri dönmüş ancak hatalı, eksik kodlama ve tüm sorulara aynı cevabı işaretleme gibi nedenlerle 100 anket kapsama dahil edilebilmiştir. İlgili analizler bu veriler üzerinden yapılmıştır.

1.3. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, IBM SPSS 21.0 ve LISREL 8.80 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler, tanımlayıcı ve çıkarımsal istatistik açısından incelenmiştir. Demografik sorulara ilişkin bulgular yüzde ve frekans dağılım tablosunda gösterilmiştir. Bunun ardından ilk olarak verilerin normal dağılıp dağılmadığı çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak test edilmiştir. Verilerin güvenilirliği içsel tutarlık analizi ile test edilmiştir. Bunun için Cronbach's Alpha (α) katsayısı ve madde-bütün korelasyonları hesaplanmıştır. Geçerlik çalışmaları ile yapı geçerliği ekseninde yapılmıştır. Bunun için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Faktör analizinden elde edilen boyutların demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

2. Bulgular ve Tartışma

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bulguları Tablo 1'de görülmektedir. Buna göre katılımcıların çoğunluğu erkek (%52) ve 20-23 yaş aralığındadır (%69). Turizm sektöründe çalışma süresi bakımından çoğunluk (%43), 1 ya da 2 sezon turizm sektöründe çalışmıştır. Çalışılan işletme türü bakımından otel işletmeleri ağırlık kazanmıştır (%40).

Veri analizine geçilmeden önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin tespiti amacıyla çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Kline (2016: 77) normal dağılımın sağlanabilmesi için çarpıklık değerinin +3 ile -3 arasında, basıklık değerinin +10 ile -10 arasında bir değer alması gerektiğini ifade etmektedir. Bu araştırmada kullanılan ölçekteki verilerin çarpıklık değerlerinin -,583 ile -,852 arasında; basıklık değerlerinin +,240 ile +1,089 arasında değiştiği görülmüş ve normal dağılım şartını sağladığı anlaşılmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	**%**
Cinsiyet	Erkek	52	52
	Kadın	48	48
Yaş	20-23	69	69
	24 ve üzeri	31	31
Turizm Sektöründe Çalışılan Sezon Sayısı	1-2	43	43
	3-4	35	35
	5 ve daha fazla	22	22
Çalışılan İşletme Türü	Otel İşletmesi	40	40
	Yiyecek İçecek İşletmesi	38	38
	Seyahat Acentası	22	22
Mezun Olunan Lise	Turizm Lisesi	42	42
	Diğer	58	58
	Toplam	**100**	**100,0**

Ölçeğin güvenirliğinin testi için yapılan analizler sonrasında (α) katsayısı 0,91 olarak tespit edilmiştir. Madde-bütün korelasyon değerleri incelendiğinde ise bir ifade, eşik değer olan 0,30'un (Şencan, 2005: 110) altında kalmış (0,25) ve ölçekten çıkarılmıştır. Diğer ifadelerin ise 0,33-0,67 arasında değerler aldığı görülmüştür. Böylelikle ölçeğin güvenirliğinin sağlandığı söylenebilir.

Ölçeğe ait geçerlik çalışmaları için yapılan ikinci düzey DFA sonrasında bir ifadenin t değerinin anlamsız olduğu görülmüş, geriye kalan 21 ifadeli ölçeğin dört boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bu dört boyutlu yapı, Polat vd. (2016)'nin çalışması ile benzerlik göstermektedir. Uyum indeksi değerleri mükemmel ve kabul edilebilir sınırlar içerisindedir ($\chi 2/df=2,88$; RMSEA=0,075; GFI=0,91; AGFI=0,85; NFI=0,91). Gözlenen değişkenlere ait standardize yükler (SRK) ise eşik değer olan 0,30'un (Seçer, 2017: 188) üstündedir. Ayrıca faktörlerin α katsayıları da beklenen sınırlar içerisindedir (Field, 2009: 675). İlgili sonuçlar Tablo 2'de görülebilir.

Tablo 2. Ölçeğe İlişkin DFA Sonuçları

Örtük Değişkenler	SRK	Gözlenen Değişkenler	SRK	Hata! Yer işareti tanımlanmamış. $\overline{X}$	SS	α
İlgili Taraflara Karşı Sorumluluklar	,97	İfade 7	,45	4,21	,57	,81
		İfade 10	,59			
		İfade 15	,63			
		İfade 17	,52			
		İfade 18	,54			
		İfade 19	,48			
		İfade 20	,60			
		İfade 23	,34			
Ayrımcılık	,95	İfade 12	,61	4,21	,66	,75
		İfade 13	,47			
		İfade 14	,56			
		İfade 16	,65			
Çalışma Koşulları	,87	İfade 3	,46	4,15	,60	,72
		İfade 4	,57			
		İfade 6	,49			
		İfade 8	,40			
		İfade 9	,54			
		İfade 11	,52			
Sosyal Kabadayılık	,81	İfade 21	,74	4,24	,63	,78
		İfade 22	,48			
		İfade 24	,47			

Faktör analizi sonucunda, birinci faktörün SRK değerinin 0,97 olduğu görülmektedir. Söz konusu faktör daha çok işletmenin yasal, toplumsal sorumlulukları ve hissedarlarına karşı olan yükümlülükleri ile ilgili ifadeleri barındırmaktadır. Bu nedenle "ilgili taraflara karşı sorumluklar" olarak isimlendirilmiştir. İkinci faktör olan "ayrımcılık"ın SRK değeri 0,95'dir. Bu faktör, siyasi fikir ayrılıkları ya da çalışanların ırklarına göre dışlanmaya maruz kalmaması ile ilgili ifadeleri barındırmaktadır. Üçüncü faktör, çalışma koşulları özelindeki (performans değerlendirme, ücret vb.) etik ilkeleri barındırdığından "çalışma koşulları" olarak ifade edilmiştir. SRK değeri 0,87'dir. Dördüncü faktör, "sosyal kabadayılık" olarak çalışanlar üzerindeki sosyal baskı (özel hayata müdahale, görüşlerin açıklanmasına izin vermeme vb.) ile ilgilidir. SRK değeri 0,81'dir.

Katılımcıların etik ilkelere yönelik algılamaları Tablo 3'de görülmektedir. Buna göre sadece bir ifade haricindeki diğer ifadelerin ortalamasının 4 ile 5 (önemli ve tamamen önemli) arasında olması ile öğrencilerin, işletmelerin iş etiğine yönelik uygulamalarına çalışma yeri tercihinde yüksek derecede bir önem verdikleri söylenebilir. Ross (2004a) ve Ross (2004b) da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bu sonuçlara göre önlisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin, en fazla çevre ile birlikte doğrudan kendilerini ilgilendiren konularda daha seçici davranacakları dile getirilebilir. Zira toplum, yasal çevre ya da rakiplere yönelik etik uygulamalar yerine doğrudan çalışanları ilgilendiren iş etiği uygulamalarının ortalamaları daha yüksektir.

Tablo 3'e göre katılımcılar için en önemli iş etiği uygulaması, işletmenin çevrenin korunmasına yönelik faaliyetleridir. Son yıllarda ülkemizde yaşanan ve yoğunluğunu orman yangınları oluşturan çevre felaketleri, öğrencilerde bu düşünceyi ortaya çıkarmış olabilir. Turizm sektörü ile ilgili olarak bazı bölgelerde orman yangınlarının bilerek çıkarıldığı ve yanan küçük bölgelerin tekrar ağaçlandırılması yerine buralara otel yapıldığı iddiaları, turizm öğrencilerindeki bu hassasiyetin kaynağı olabilir. Ayrıca bu sonuca benzer olarak Yeung (2004)'da Hong Kong'da otel çalışanları ile yürütmüş olduğu çalışmada, çalışanların çevresel bir konu olan atıkların imhası konusuna en önemli üçüncü iş etiği uygulaması olarak önem verdiklerini tespit etmiştir. Bu bakımdan turizm işletmelerinin çevresel etik konularına dikkat etmeleri önem arz etmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Etik İlkelere Yönelik Algılamaları

İfadeler	$\overline{X}$	**S. S.**
Çevrenin korunmasına yönelik faaliyetleri	4,37	,78
Çalışanlara yönelik onur kırıcı davranışlara fırsat vermemesine yönelik faaliyetleri	4,30	,71
Çalışanların özel hayatlarına müdahalede bulunulmamasına yönelik faaliyetleri	4,29	,65
Cinsel taciz olaylarına fırsat vermemesine yönelik faaliyetleri	4,26	,90
Çalışanların görüşlerinin açıklanmasına fırsat vermesine yönelik faaliyetleri	4,26	,73
Çalışanların performanslarını adil olarak değerlendirmesine yönelik faaliyetleri	4,24	,83
Topluma yönelik sosyal sorumluluk faaliyetleri	4,24	,76
Devlete karşı görevlerini (vergi, yasa vb.) yerine getirmesine yönelik faaliyetleri	4,23	,89
Çalışanların sağlık sorunlarının çözümlenmesine yönelik faaliyetleri	4,21	,89
İşyeri kabalığı (fiziksel / psikolojik) olaylarına fırsat vermemesine yönelik faaliyetleri	4,21	,85
Çalışanlar arasında eşit işe eşit ücret prensibine yönelik faaliyetleri	4,20	,88
Çalışanların ırklarına göre ayrımcılık yapılmamasına yönelik faaliyetleri	4,19	,78
Çalışanların siyasal tercihlerine göre ayrımcılık yapılmamasına yönelik faaliyetleri	4,19	,92
Halka yönelik aldatıcı reklamlara yer vermemesine yönelik faaliyetleri	4,19	,86
İşletmenin, rakipleriyle olan ilişkilerinde haksız rekabetten kaçınmaya yönelik faaliyetleri	4,18	,90
Kusurlu ürün (mal ve hizmet) üretimi ve sunumuna meydan vermemesine yönelik faaliyetleri	4,17	,94
Çalışanlara terfi konusunda sağlanan fırsatın adil olmasına yönelik faaliyetleri	4,17	,86
İşletmenin hissedarlarına (ortaklarına) yönelik yükümlülüklerini yerine getirme faaliyetleri	4,17	,80
Çalışanların sendikal faaliyetlere katılmalarına ilişkin faaliyetleri	4,15	,95
Çalışanların cinsiyetlerine göre ayrımcılık yapılmamasına yönelik faaliyetleri	4,12	,91
Çalışanların dini tercihlerine göre ayrımcılık yapılmamasına yönelik faaliyetleri	3,86	1,24

Bunun ardından gelen önemli ifadeler, çalışanlara yönelik davranışların kalitesi, özel hayatın gizliliğine saygı, işletme içerisinde cinsel taciz olaylarına taviz vermeme ve çalışanlara görüşlerini sorma ve açıklanmaya fırsat verme konuları ekseninde şekillenmektedir. Bu sonuçlara göre çalışanlara, işletme içerisinde bir birey olarak değer verilmesi en çok önem verilen konular olarak görüldüğü söylenebilir. Cai vd. (2019), artık doğu kültürlerinde bile grupçuluğun yerini bireyciliğin aldığını ve bireysel değer ve faydanın, grubun değer ve faydasının önüne geçtiğini ifade etmektedir. Zira burada da bireyler, doğrudan kendileri ile ilgili konuları toplum çıkarlarının önüne koymakta ve daha çok önemsemektedir.

Bu çalışmada en az önem verilen iş etiği uygulamaları ise sendikal faaliyetler, cinsiyet ayrımcılığı ve dini tercihlerine göre ayrımcılık konuları özelindedir. Turizm eğitimi alan öğrencilerin genel olarak sendika konusundaki farkındalıklarının düşük olması (Tekin ve Tüfekçi, 2015) ya da cinsiyet ve dini temelli ayrımcılıklar kapsamındaki uygulamalar hakkında algılarının açık olmaması bu sonucu hazırlamış olabilir.

Tablo4: İş Etiğine Yönelik Faktör Boyutlarının Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

Faktörler	Değişken	Gruplar	$\bar{X}$	s.s.	t	P
İlgili Taraflara Karşı Sorumluluk	Yaş	20-23	**4,15**	,63	-1,868	**,06***
		24 ve üzeri	**4,34**	,39		
Çalışma Koşulları		20-23	4,12	,66	-,863	,39
		24 ve üzeri	4,22	,41		
Sosyal Kabadayılık		20-23	4,18	,66	-1,217	,22
		24 ve üzeri	4,35	,54		
Ayrımcılık		20-23	**4,14**	,72	-1,776	**,07***
		24 ve üzeri	**4,36**	,48		
İlgili Taraflara Karşı Sorumluluk	Mezun Olunan Lise Türü	Turizm Lisesi	4,28	,55	1,127	,26
		Diğer	4,15	,59		
Çalışma Koşulları		Turizm Lisesi	**4,30**	,55	2,107	**,03****
		Diğer	**4,04**	,61		
Sosyal Kabadayılık		Turizm Lisesi	4,30	,56	,825	,41
		Diğer	4,19	,68		
Ayrımcılık		Turizm Lisesi	4,30	,58	1,172	,24
		Diğer	4,14	,71		

*p<0,1 **p<0,05

Turizm işletmelerinin iş etiği uygulamalarına ait ortalamaların, öğrencilerin demografik özelliklerine göre anlamlı farklılıklara sahip olup olmadığının analizi sonrasında cinsiyet, turizm sektöründe çalışılan sezon sayısı ve çalışılan işletme türü değişkenlerine ait sonuçlar anlamlı bulunmamıştır. Bu nedenle bu değişkenlere ait sonuçlar tabloda gösterilmemiştir. Anlamlı sonuçlara ulaşılan yaş ve mezun olunan lise türü değişkenlerine ait bulgular ise Tablo 4'de görülmektedir. Sonuçlara göre yaş değişkeni bakımından "ilgili taraflara karşı sorumluluk" ve "ayrımcılık" boyutlarının ortalamaları %90 güven aralığı düzeyinde anlamlı farklılığa sahiptir. Her iki boyut açısından 24 ve üzeri yaş grubunda yer alan öğrenciler, iş etiği uygulamalarına daha çok önem vermektedir. Mezun olunan lise türü açısından ise

çalışma koşulları boyutunun ortalamaları açısından anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre turizm lisesinden mezun olan öğrenciler, çalışma koşullarına daha çok dikkat etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, turizm işletmelerinin faaliyetleri kapsamındaki etik uygulamalarından hangilerinin, önlisans düzeyinde eğitim alan öğrenciler açısından öne çıktığını tespit etmek amacındadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, öğrenciler çalışacakları işletmeleri belirlerken iş etiği uygulamalarını yüksek derecede önemsemektedirler. Bu sonuç, yazında daha önce yapılmış çalışmalarla uyumluluk arz etmektedir. Bu çalışmada en çok önemsenen iş etiği uygulamaları, işletmelerin çevrenin korunmasına yönelik faaliyetleri, çalışanlarına yönelik onur kırıcı davranışlara fırsat vermemesi ve çalışanların özel hayatlarına müdahalede bulunmaması konuları ile ilgilidir. Son yıllara bakıldığında ülkemizde yoğun bir şekilde orman yangınları yoğunluklu olarak çevre felaketleri yaşanmaktadır. Bu kapsamda işletmelerin, çevre koruma programlarında görünür olması hatta buna yönelik sosyal sorumluluk faaliyetlerinde bulunması önemlidir.

Çalışanların genel olarak birey olarak kendileri ile ilgili iş etiği uygulamaları toplumun çıkarları söz konusu olunca daha çok öne çıkarması, toplumdaki bireyciliğin artışı ile ortaya çıkmış olabilir. Ayrıca öğrenciler nazarında turizm işletmelerinin genel olarak, çalışanlarını yeterince önemsemeyen işletmeler imajına sahip olması da bu sonucu hazırlamış olabilir.

Araştırma sonucunda yaşça daha büyük olan öğrencilerin, ilgili taraflara karşı sorumluluk ve ayrımcılık boyutlarına daha çok önem verdikleri tespit edilmiştir. Yaşın artışı ile birlikte topluma ve yasal uygulamalara karşı farkındalığın artışı, bu sonucun nedeni olabilir. Mezun olunan lise türü açısından ise çalışma koşulları iş etiği uygulamaları açısından önem kazanmıştır. Bu öğrencilerin turizm lisesi dönemlerinde yoğun olarak staj eğitimlerine katılmaları sebebiyle çalışma koşullarına daha duyarlı hale gelmiş olmaları muhtemeldir.

Burada sözü geçen uygulamaların yapılması ile nitelikli çalışanların işletmelere daha kolay çekilebilecek olması günümüz şartları söz konusu olduğunda daha da anlamlı hale gelmektedir. Zira artık günümüz piyasa şartlarında rekabet avantajı sağlamada işletmelerin en önemli kaynaklarından biri, işi ile ilgili yüksek motivasyona sahip nitelikli çalışanlardır. Ek olarak turistik hizmetlerin emek-yoğun karakteri, turistlerin istek ve beklentilerinin nitelikli çalışanlar eliyle daha nitelikli karşılanabilmesini olanaklı kılmaktadır. Tüm bunlarla birlikte, işletmelerin iş etiği uygulamalarına önem vermesi, öğrencilerin mezun olduktan sonra başka sektörlere geçişini de engelleyebilecek bir faktör olarak değerlendirilebilir. Böylelikle turizm eğitimi alan öğrencilerin sektörde çalışma oranları artabilir ve kamu kaynakları da yerinde kullanılmış olur.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi alan uygulamasının az sayıdaki katılımcı ile yürütülmüş olmasıdır. Sonraki araştırmaların daha büyük örneklem kitleleri yürütülmesi, araştırma sonuçlarının daha kolay genellenebilmesine imkan tanıyacaktır. Bunun yanında iş etiği uygulamalarının sadece çalışan beklentileri doğrultusunda incelenmesi bir diğer sınırlılıktır. Hâlbuki işverenlerin de çalışanlardan etik istekleri ya da beklentileri bulunabilmektedir. Bu nedenle sonraki çalışmalarda, işveren beklentilerinin ortaya çıkarılmasına yönelik incelemeler yapılabilir.

Kaynakça

Aslan, A. ve Kozak, M. (2006). Turizmde Gelişme ve Etik Sorunları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Ege Akademik Bakış, 6(1): 49-61.

Aşık, N. A. (2009). Konaklama İşletmelerinde Çalışanların Yöneticilerin Tutum ve Davranışlarını Etik Açıdan Değerlendirmelerine Yönelik Bir Araştırma. Akademik Fener, 12, 89-117.

Cai, H. Huang, Z. ve Jing, Y. (2019). Living in a Changing World: The Change of Culture and Psychology. In Oxford Handbook of Culture and Psychology, Eds. David Matsumoto and Hyisung C. Hwang. (2nd Edition). UK: Oxford Publications.

Donaldson, T. ve Dunfee, T. (1999). When Ethics Travel: The Promise and Peril of Global Business Ethics. California Management Review, 4(4), 45-63.

Duman, T., Tepeci, M. ve Unur, K. (2006). Mersin'de Yükseköğretim ve Orta Öğretim Düzeyinde Turizm Eğitimi Almakta Olan Öğrencilerin Sektörün Çalışma Koşullarını Algılamaları ve Sektörde Çalışma İsteklerinin Karşılaştırmalı Analizi. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 17(1), 51-69.

Fennell, D. A. (2006). Tourism Ethics. UK: Channel View Publications.

Hatcher, T. (2004). Environmental Ethics as an Alternative for Evaluation Theory in For-Profit Business Contexts. Evaluation and Program Planning, 27: 357–363.

İyitoğlu, V. (2015). İş Etiği Kurallarının Uygulanmasının Örgütsel ve Mesleki Bağlılığa Etkisi: Ön Lisans Turizm Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 12(1), 82-98.

Kline, R. (2016). Principles and Practice of Structural Equation Modeling. NY: The Guilford Press.

Kozak, M.A. ve Nergiz, H.G. (2016). Turizmde Etik, Kavramlar, İlkeler, Standartlar. Ankara: Detay Yayıncılık.

Lo, A., Mak, B. ve Chen, Y. (2014). Do Travel Agency Jobs Appeal to University Students? A Case of Tourism Management Students in Hong Kong. Journal of Teaching in Travel & Tourism, 14:1, 87-121.

Lu, T. ve Adler, H. (2009). Career Goals and Expectations of Hospitality and Tourism Students in China. Journal of Teaching in Travel & Tourism, 9(1-2), 63-80.

Malloy, D.C. ve Fennell, D.A. (1998). Codes of ethics and tourism: An exploratory content analysis. Tourism Management, 19(5), 453 461.

Pelit, E. ve Arslantürk, Y. (2013). Turizm İşletmelerinin İş Etiğine Yönelik Uygulamalarının Çalışma Yeri Tercihindeki Önemi: Turizm Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1), 163-184.

Pelit, E. ve Güçer, E. (2004). Turizm Pazarlamasında Karşılaşılan Etik Sorunlar: Hizmet Pazarlama Karması Elemanları Kapsamında Teorik Bir İnceleme. Turizm Akademik, 1, 65-87.

Pieper, A. (2012). Etiğe Giriş. (Çev. V. Atayman, G. Sezer). (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.

Polat, E., Çalışkan, S. ve Met, Ö.L. (2016). Çalışma Yeri Tercihinde İşletmelerin İş Etiği Uygulamalarının Önem Derecesi: Ortaöğretim Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrenciler

Üzerinde Bir Araştırma. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 19(36-1), 525-543.

Ross, G.F. (2004a). Ethical Ideals and Expectations Regarding Visitor, Staff, and Management Among Potential Tourist Industry Employees. Tourism Analysis, 8, 211-215.

Ross, G.F. (2004b). Ethics, trust and expectations regarding the treatment of disabled staff within a tourism/hospitality industry context. Hospitality Management, 23, 523–544.

Sahin, B. ve Kazoglu, I.H. (2015). A Study on Business Ethics and Perceptions of Wage Earners in Tourism. J Tourism Hospit, 4(2), 1-8.

Seçer, İ. (2017). SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi. Ankara: Anı Yayıncılık.

Simat, K., Dragin, A. ve Dragevic, V. (2012). The Institutionalization of Business Ethics of Travel Agencies in Serbia. TURIZAM, 16(3), 113-123.

Stevens, B. (2001). Hospitality ethics: Responses from human resource directors and students to seven ethical scenarios. Journal of Business Ethics, 30(3), 233–242.

Şahin, B. (2011). Seyahat Acentalarının Pazarlama Faaliyetlerinde Etik Karar Verme Süreci: İstanbul Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şencan, H. (2005). Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlik. Ankara: Seçkin Kitabevi.

Tekin, Ö.A. ve Tüfekçi, Ö.K. (2015). Turizm Öğrencilerinin Sendika Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(1), 171-200.

Tepeci, M. ve Wildes, V. J. (2002). Recruiting the Best: A Study in Attracting Hospitality Management Students for Entry-level Management Positions. Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism, 3 (1/2), 95-107.

Walle, A. H. (1995). Business ethics and tourism: from micro to macro perspectives. Tourism Management, 16(4), 263-268.

Yeung, S. (2004). Hospitality ethics curriculum: an industry perspective. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 16(4), 253 – 262.

Yeung, S., Wong, S. ve Chan, B. M. (2002). Ethical Beliefs of Hospitality and Tourism Students towards Their School Life. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 14(4), 183-192.

Turistik Bir Ürün Çeşidi Olarak Ekolojik Çiftlikler

Ertuğrul DÜZGÜN*

Özet

İnsanların refah seviyelerinin yükselmesi, eğitim seviyesinin artması, sağlıklı yaşama verdikleri önemin çoğalması gibi sebeplerle özel ilgi alanları da artmaya başlamıştır. Farklı deneyimlemeler yaşamak isteyen insanlar kitlesel turizm hareketinden uzaklaşmaya başlayarak yeni alternatifler arayışına girmişlerdir. Buna bağlı olarak da turizm destinasyonları mevcut ürünlerini çeşitlendirme yoluna gitmektedirler. Özellikle kırdan kente göçen ve kent hayatının yoğunluğundan sıkılan insanlar kendilerine rahatlatıcı unsurlar aramaktadırlar. Bu çeşitlendirmelerden birisini de eko turizm kapsamında değerlendirilen ekolojik çiftlikler oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı ise eko turizm ve ekolojik tarım açısından önem teşkil eden ekolojik çiftliklerin turistik çekim unsuru olarak incelenmesidir. Araştırma kapsamında Türkiye ve dünyadaki ekolojik çiftliklerin mevcut durumları hakkında bilgi verilecektir. Araştırmanın bulguları neticesindeyse uygulamacılara yönelik çeşitli öneriler getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eko Turizm, Turistik Ürün Çeşitlendirme, Ekolojik Çiftlikler.

Ecological Farms as a Touristic Product Diversification

Abstract

Special areas of interest have also begun to increase, such as increasing the level of welfare of people, increased levels of education, the proliferation of importance to healthy living. People who want to experience different experiences have sought new alternatives, starting to move away from the mass tourism movement. Accordingly, tourism destinations are diversifying their existing products. Especially people who are emigrated from the countryside to the city and bored with the intensity of urban life are looking for something comforting. One of these diversification is ecological farms which are evaluated within the scope of ecotourism. The aim of the study is to examine ecological farms that are important for eco tourism and ecological farming as a tourist attraction. Within this research will be informed about the current status of ecological farms in Turkey and around the World. As a result of the findings of the research, various suggestions will be presented to the practitioners.

Keywords: Eco-tourism, Touristic Product Diversification, Ecological Farm

* Dr .Öğr Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, duzgunertugrul@gmail.com

Giriş

Dünyadaki gelişen endüstrilere bakıldığında turizmin yıldan yıla belirgin oranda gelişme sağladığı görülmektedir. Bu durumu destekleyen birtakım uygulamaların olduğu da söylenebilmektedir. Örneğin ülkeler arasındaki giriş çıkışı kolaylaştıran vize muafiyeti, hava yollarının ve turistik tesislerin yapmış olduğu çekici kampanyalar söylenebilir. Ancak son dönemlerde insanların turizmde özellikle deniz kum güneş üçgeninden ayrılarak farklı ilgi alanlarına yönelmeleri ve turizmin çeşitlendirilmesi de bu endüstrinin gelişimine katkı sağlamıştır. Gerek ulusal gerekse uluslararası alanla sürekli gelişme gösteren turist sayıları beraberinde de farklı talepleri ve ihtiyaçları getirmektedir. İnsan ihtiyaçlarının sonsuz olması ve kaynaklarının da sınırlı olması sebebiyle turizmi sürekli gelişim döngüsüne sokmak için farklı ürün çeşitlerinin hazırlanması bir zorunluluk halini almıştır (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008: 9). Bu kapsamda Türkiye'nin 2023 turizm stratejilerinde de değinildiği üzere deniz turizmine alternatif olarak eko turizm, sağlık turizmi, kış turizmi, kongre ve fuar turizmi gibi unsurların da geliştirilmesi önem teşkil etmektedir.

Çünkü dünyada tatile çıkan insanların tatildeki ihtiyaçları yıllar içerisinde değişime uğramıştır. Klasik turizm anlayışındaki insanların akıllarına gelen denizde zaman geçirme yerini yeni turizm eğilimlerine bırakmıştır. Bu denli bir taleple karşılaşan sektör ise yeni alternatifler arayışına girmişlerdir. Türkiye özelinden bakmak gerekirse ülkemiz gerek tarihi gerekse doğal güzellikleri ile alternatif turizmin en güzel uygulanabileceği ülkelerden biri konumundadır. Mevsimsel olarak da dört mevsimi birden yaşayan ülkemizde sadece yaz aylarına yönelmiş olan turizm hareketliliğinin yerini dört mevsim devam eden turizm çeşitlerine bırakması kaçınılmaz olmuştur (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008: 8).

Yılın dört mevsimini de derinlemesine yaşayan ülkemizde turizm faaliyetlerinin yoğun olarak Ege ve Akdeniz kıyılarında gerçekleşmesi ve yılın tamamına yayılamaması turizm sektörünün en büyük sorunlarından biridir. Bu çalışmada da bahsedilen soruna karşı bir alternatif bir turizm çeşidi olan ekoturizm temelinde hazırlanmıştır. Gelişen dünya yapısıyla birlikte insanların sosyal ve kültürel yapılarında da değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Bu vesileyle insanlar artık turizmi lüks bir ihtiyaç olmaktan çok zorunlu bir ihtiyaç haline getirmeye başlamışlardır. Özellikle şehir hayatının kalabalıklığından bunalan insanlar kendilerini rahatlatıcı yerler aramakta bunu da doğanın kendilerine sunmuş olduğu güzelliklerde bulmaktadırlar. Özellikle doğal ve kültürel dengesi bozulmamış, taşıma kapasitesini aşmamış, stres ve gürültüden uzak, huzurlu bir yaşam şeklinin olması gibi sebeplerle insanlar doğal ve kültürel temelli seyahatlere yönelmeye başlamışlardır. Bunda önemli olan bir etken ise son dönemde önemi çevreye duyarlılığın artmış olmasıdır. Bu kapsamda eko turizm kapsamında değerlendirilen ekolojik çiftliklere yapılan seyahatlerin artması da bu durumun bir sonucu olmuştur.

Kısa süreli de olsa şehir hayatından uzaklaşmak isteyen insanlar ekolojik çiftliklerde, özlem duydukları kırsal hayatta zaman geçirmekte, doğal yiyecekleri yerinden toplayarak tüketmekte, yemiş veya kullanmış olduğu şeylerin nasıl yetiştirildiğini tecrübe etmekte ve bizzat kendi uygulayarak görmektedirler. Bu amaçla geliştirilen TaTuTa (Tarım, Turizm, Takas) projesi de projeye ortak olan ekolojik çiftliklerin sahipleri tarafından yerli ve yabancı turistleri misafir etmeyi ve onların çiftlik işleriyle meşgul olmalarını sağlayıcı etkinlikler düzenlemektedirler. Bu etkileşim sonucunda ise çiftçiler hem maddi yönden hem de manevi yönden desteklenmektedir. Diğer yandan ekolojik çiftliklerde insanların normal yaşantılarında çokça karşılaştıkları hiyerarşinin olmaması, günümüz dünyasının en popüler konularından olan rekabet etmenin yerine yardımlaşmanın olması ve çevrenin korunmasına yönelik uygulamaların yapılması yönünde çalışmaların yapıldığı söylenebilmektedir.

1.Turistik Ürün Çeşitlendirilmesi

Turistik ürün, turistlerin seyahatlerine başlamalarından bitinceye kadar geçen süreç içerisindeki ihtiyaçlarını karşılamak üzere turizm arzını oluşturan faktörler tarafından verilen öznel ve nesnel değerlerin toplamıdır (Bahar ve Kozak, 2012). Olalı ve Timur (1988: 421) da turistik ürünü; turistlerin seyahatlerindeki gereksinimlerinden doğan mal ve hizmetlerin karışımından meydana gelen bir paket olarak ifade etmişlerdir. Diğer yandan turistik ürünün stoklanamayacağı ve üretildiği yerde tüketilmesi gerektiği söylenebilir. Bunun yanı sıra turistik ürünlerde çekiciliğin ve kolay elde edilebilirlik imkanlarının olması da gerekmektedir. Benzer şekilde turistik ürünler bütün halinde değerlendirildiği için ayrı düşünüldüğünde işlevlerini tam anlamıyla sağlayamayacaklardır. Bu bakımdan turistik ürünlerin çekicilik, ulaşılabilirlik ve olanaklarla ilişkili olduğu ve bunların birleşiminden doğduğu söylenebilir. Araştırmacılar turistik ürünü; konaklama, seyahat, yiyecek-içecek ve eğlence işletmelerinin toplamından oluşan bir bütün olarak görmekte ve turistlerinde çoğunlukla bu toplam ürünü tükettiğini belirtmektedirler.

Turistik ürünün çeşitlendirilmesi ise sürekli olarak tüketilen deniz, kum ve güneş üçgeninden farklı olarak bir bölgenin sahip olduğu sosyal, kültürel, doğal ve tarihi değerlerin turistlere daha kolay ulaştırılabilmesi ve bu değerlerin çeşitli örgütler tarafından faaliyete geçirilmesi olarak açıklanabilir (Kılıç ve Kurnaz, 2010; 42). Turistik ürün çeşitlendirmesiyle, pazara yeni giren veya var olan işletmelerin rekabet ortamında ayakta kalmasına, sürdürülebilir gelişim sağlamaya ve turizme olan talebi artırmaya katkı sağlanmaktadır. Her geçen gün artan rekabet ortamında ürün farklılığının yapılması kaçınılmaz olmaktadır. Bu bakımdan destinasyonların sahip oldukları turistik ürünlerin dışında tarihi, doğal ve kültürel kaynaklarını harekete geçirmeye yönelik çalışmalar yapması ve bunu mevcut imkanları dahilinde yapmaya çalışması önemlidir. Çünkü turistik ürün çeşitlendirmenin en önemli amacı, işletmelerin sahip oldukları potansiyel kaynaklarını etkili ve sürdürülebilir bir şekilde kullanabilmelerini sağlamaktır (Akgöz, Göral ve Gürsoy, 2014: 6).

Dünya genelindeki turizm hareketlerine bakıldığında turizm faaliyetlerine katılan turist sayısındaki belirgin artış turizm sektöründe ürün çeşitlendirme çalışmalarının yapılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu sebeple yeni turistik ürünler ortaya çıkarmak da destinasyonların en önemli işletme politikaları haline gelmiştir (Tosun vd., 2003). Ancak bir ülkedeki veya bölgedeki turizm ürünlerinin çeşitlendirilmesi, turizm ürünlerini oluşturan unsurların tükenebilir kaynaklardan oluştuğunu göz önüne getirmiştir. Bu bakımdan kaynakların koruma kullanma dengesi gözetilerek daha sürdürülebilir kullanılması gerekmektedir. Buradan hareketle turistik ürünün çeşitlendirilmesinin temel sebeplerine bakıldığında; sürdürülebilirlik, teknolojik gelişmeler, rekabet, turizmdeki yeni eğilimler, turizm talebinde görülen değişiklikler ve pazarlama faaliyetleri olarak sıralanabilir (Yükselen, 1989: 58).

1.2. Eko turizm

Yaşamış olduğumuz dünyada koruma kullanma dengesi gözetmeksizin bizden sonraki nesli göz ardı ederek tüketim faaliyetlerinde bulunulmaktadır. Diğer yandan sanayi ve üretim sektöründeki çevreye verilen tahribatlar sebebiyle doğadaki diğer canlıların yaşam alanları kısıtlanabilmektedir. Bahsedilen bu durumlar da doğal varlıkların azalmasına ve ekolojik dengeye zarar verebilmektedir. Buradan hareketle çevresel varlıkların korunmasına yönelik bir takım faaliyetler yürütülmeye başlanmıştır. Bu faaliyetlerin turizm sektörüne yansıması ise ekoturizm ile ortaya çıkmıştır.

Uluslararası Ekoturizm Topluluğu (TIES) Ekoturizmi; "çevreyi ve doğayı koruyarak yerel halın refahını gözetip doğal alanlara karşı duyarlı olarak yapılan seyahatler olarak açıklamışlardır (www.ecotourism.org, 2019). Genel itibariyle ekoturizm; bozulmamış veya el değmemiş olan doğal alanlar, yaban hayatı, hayvan ve bitki yetiştiriciliği gibi kavramlarla ilişkiliyken, en az onlar kadar önemli olan bölgedeki mevcut kültürel yapıyı öğrenmeye yönelik olarak yapılan seyahatlerden oluşmaktadır(Özgüç, 1998).

Dünya Turizm Örgütüne (2015) göreyse turistler; doğal alanlardaki geleneksel kültürü görmek, öğrenmek ve tecrübe etmek istemektedirler. Genellikle de küçük gruplar ile yerel ölçekli butik işletmeler tarafından organize edilen etkinliklere katılım sağlama eğiliminde olmaktadırlar. Buralarda doğal, sosyal ve kültürel çevreye en az olumsuz etkinin bırakıldığı, yerel halka istihdam olanağının yaratıldığı, bölgeye ekonomik girdi sağlandığı, doğal ve sosyo-kültürel değerlerin yerel toplum ve turistler tarafından farkındalık oluşturarak korunduğu bir ortam oluşmuştur. Buda doğa temelli turizm çeşidi olan ekoturizm ile sağlanmıştır (UNWTO, 2015).

Ekoturizmle doğal çevrenin ekonomik getiri olarak kullanılması, doğanın korunması ve ziyaretçiler ile bölge halkına eğitimler verilmesi gibi olumlu hareketler olduğu kadar yaban hayatı ile bitki ve faunaya yönelik zarar verilebilecek etkinlikler yapılabilmesi, bilinçsiz kullanımda doğal dengenin zarar görmesi ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi sorunlar da ortaya çıkabilmektedir (Cynthia ve ark. 2000, akt. Polat,2006).

Ekoturizm faaliyetleri kitleler halinde yapılan diğer turizm çeşitlerinden farklı olarak küçük gruplar halinde yapılan bir turizm çeşididir. Bölgedeki ihtiyaçlar yerel işletmelerden karşılanmakta ve doğal olarak sınırlı olmaktadır. Bu kapsamda ekoturizmde göz önünde bulundurulan temel amaçlar aşağıdaki şekillerde sıralanabilir (Kahraman ve Türkay, 2004: 34):

-Biyolojik çeşitliliği sağlayabilmek

-Küçük turist gruplarını küçük işletmelere yönlendirebilemek

-Turizmde doğal çevre bilincini aşılayabilmek,

-Yerel halka refah sağlayabilmek

-Doğadaki kıt kaynakları etkin ve verimli şekilde tüketilmesini sağlayabilmek

Günümüz dünyasında insanlar seyahatleri sebebiyle çok fazla paralar harcayabilmekte, harcamış oldukları bu paraları da sorun haline getirmemeye başlamışlardır. Örneğin ekolojiyle yakından ilgilenen, çevresel ve toplumsal değerlerin korunmasına özen gösteren bir takım sivil toplum kuruluşları ve bunların takipçileri bulunmaktadır. Bu kitle özellikle çevresel bilinçle hareket ettiği için gönüllü olarak faaliyetlerde bulunmakta ve bu kapsamda yapmış olduğu harcamaların hesabını tutmamaktadır. Kendilerini ekoturist olarak adlandıran bu kitleye göre ekoturist; sürdürülebilirliği, ziyaret ettikleri bölge halkına kazandırdıklarını ve otantikliği ön planda tutan kişiler olarak nitelendirmektedirler (http://www.ecotourism.org). Ekoturizm kavramına paralel olarak ortaya çıkmış olan bu kavramı kitle turistlerinden ayıran en önemli unsur; ekoturistlerin daha çok doğa temelli ve çevreyi koruyucu amaçlarla seyahate çıkmış olmalarıdır. Chesworth (1989) ise ekoturist kavramının oluşması için ziyaret edilen bölgede en az yedi gün geçirilmesi gerektiğini, oranın kültürünü öğrenmek için bu sürenin o bölgede tamamlanması gerektiğini savunmuştur (Polat,2006).

1.3. Çiftlik Turizmi

Çiftlik turizmiyle ilgili literatüre bakıldığında yazarlara, bölgeye veya ülkeye göre farklı tanımlamalar yapıldığı ve sıklıkla agro turizm, tarım turizmi, çiftliğe dayalı turizm ve kırsal turizm kavramları ile benzer anlamlarda kullanıldığı söylenebilmektedir. Ancak tarım turizminde günübirlik tarım faaliyetlerine olanak verilirken çiftlik turizminde gidilen çiftlikte geceleme yapılması ve o kültürün benimsenmesi esası daha hakimdir (Slavic ve Schmitz, 2013: 268). Çiftlik turizminde, insanların devamlı olarak ikamet etmiş oldukları yerler dışındaki tarımsal bölgelere seyahatler gerçekleştirmek ve buralardaki tarımsal ve diğer üretim faaliyetlerine katılım sağlamak, doğal dengeye zarar vermeden gereksinimleri karşılayıp, konaklamaların yapılması gerekmektedir (Küçükaslan vd., 2009: 530).

Bu turizm şeklinde, katılan kişilere çiftlik ortamında tarımsal faaliyetler ile eğlenceli bir deneyim sunarken, doğal alanların korunmasına, yerel işbirliğinin sağlanmasına, ev sahibi için ilave gelir sağlamaya ve çevresel eğitimin oluşmasına katkı sunmaktadır (Ross ve Wall,1999:125). Konaklamanın yapılabildiği, yöresel yiyecek ve içeceğin satın alınabildiği ve bunların satışı için özel alanların bulunduğu, bunun yanında galeri ve müzelerin, çiftlik ziyaretçi merkezlerinin yer aldığı, rehberli aktiviteleri, çiftlik eğitim gezileri, at binme, meyve hasat etme ve balık tutma gibi etkinlikler yapılabilmektedir (Uğurlu, 2014:71).

Çiftlik turizminde, çiftlik işletmecilerine veya orada görev yapan ailelerinin kırsal yaşam tarzında hayatlarını sürdürmekten keyif almalarını sağlaması, kırsal işler ile uğraşmaya devam edebilmesi, kısaca çiftlik işletmecisinin çiftliğini terk ederek veya devrederek büyük şehre göç etmek yerine çiftliğini ayakta tutabilmesi için işletmeciye çiftlik turizmiyle olumlu katkılar sunulmaktadır (Kinsella vd., 2000).Bu sebeple de bir çiftlikte rekreasyon ve eğlence odaklı faaliyetler ziyaretçilerin ilgisine ve kullanımına sunulmakta ve bu faaliyetler yapılırken genellikle kırsal alanlardaki çiftlik sahiplerinin kendi imkanları ile hizmet verdikleri görülmektedir (Tew ve Barbieri, 2012: 215).

1.3.1. Ekolojik Çiftlikler

İngiltere, Avusturya, Almanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerinin yanı sıra Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde uzun süredir gelişme gösteren ekolojik çiftlikler tarımsal ve kültürel değerleri açısından oldukça zengin olan Türkiye'de de gelişme eğilimine girmiştir. Ekolojik çiftlikler, çiftlikler ile turizm faaliyetlerinin birleştirilmesi sonucu kırsal kesimdeki bölge halkının kalkınması esasına dayanmaktadır. Zaten tarımsal ve diğer kırsal faaliyetlerde bulunan insanlar bu sayede turizmden de ek gelir elde edebilmekte ve farklı kültürler ile etkileşim içerisine girebilmektir. Tatil çiftliği kapsamında oluşan bu turizm şeklinde, kırsal bir arazide konaklama imkanının yanı sıra, yeme içme, çiftçilik yapan aile ile doğrudan temas kurma ve bu sayede koyun ve inek otlatma, yün kırpma, süt sağma, tavukları besleme gibi hayvanlarla ilgili faaliyetler yapılabilmektedir. Bunun yanı sıra meyve-sebze toplama, hasat yapma, yabani otları kesme gibi tarımsal faaliyetler de gerçekleştirilmektedir. Ayrıca at ve eşek binme, arazi gezisi gibi fiziksel olarak aktif katılım gerektiren faaliyetlerde aktivite olarak gerçekleştirilmektedir (Douglas vd., 2001: 173).

Ekolojik çiftlikler doğaya mümkün olan en az zararın verilmesi, su ve enerji kaynaklarının kullanıldığı, her alanda geri dönüşümün kullanıldığı, kısaca ekolojik yaşam bilincine sahip olan çitçilerin tarımsal faaliyetlerini bu amaçla yerine getirmelerini sağladıkları alanlardır. Ekolojik çiftliğin bir unsuru olan ekolojik tarımda ise üretilen yiyeceklerin ilaçlardan, yapay gübrelerden, hızlı ve güzel görünümlü olması için atılan katkılardan tamamıyla uzak olarak üretilen doğal bir üretim şeklidir. Bu kapsamda ekolojik tarımda insanların ihtiyaç

duyduğu katkısız, biyolojik zararlılığı olmayan ve güvenebilecekleri ürünler üretilebilmektedir (Demiryürek, 2011: 28)

Çiftlikler gerek alt ve üst yapı gerekse işçi maliyetleri açısından büyük yatırımlar gerektirmeyen yerlerdir. Çiftlik sahipleri arzu ettikleri çoğu şeyi doğadan karşılayabilmektedir. Zaten çiftlik turizmine katılan turistlerinde isteği yapaylıktan çok doğallık yönünde olmaktadır. Bu bakımdan turizm çeşitlendirmesi açısından tatil çiftlikleri ile iyi bir farklılaşma sağlanabilecektir. Çiftliğin tarımsal faaliyetlere ek olarak rekreatif etkinlikler ile planlanması ise turizm açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü çiftlik içerisinde doğallığı bozmadan oluşturulan satış alanlarının olması, hasat yapılacak özel alanların ayrılması, turların geldiğinde toplu olarak hareket etmelerine olanak sağlayacak alanların olması önemlidir. Diğer yandan insanların çiftliklere konaklamak için geldiklerinde rahatlıkla hareket edebilecekleri alanların oluşturulması önemlidir (Barbieri ve Mshenga, 2008).

Konuyla ilgili olarak Kidd, King ve Whitelaw (2004) Avustralya'da yapmış olduğu araştırmada çiftlik turizmine katılanların büyük çoğunluğunun şehir merkezinden geldiği ve genellikle orta yaş kitlenin katıldığı görülmüştür. Araştırma sonucunda turistlerin çiftlikte yapmaktan en fazla memnuniyet duyduğu etkinliğin çiftlik işlerine katılmadan yapılanları izleme ve hayvanları gözlemleme olmuştur. Doğa ve çiftlik içerisindeki yürüyüşler gözlemlemenin ardından gelmiştir. Bunları da olta balıkçılığı ve atlı doğa yürüyüşleri gibi çiftlik faaliyetlerine katılma takip etmiştir.

1.3.2.TaTuta (Ekolojik Çiftliklerde Tarım Turizmi Gönüllü Bilgi ve Tecrübe Takası)

Kısa adı TaTuTa olan Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneğinin yaşamlarını sürdürürken diğer yaşamları da göz ardı etmeden onlarla uyum içerisinde ve ekolojik dünyaya saygın kimseler ve bu kişilerden oluşan bir toplum arzusuyla 2002 yılında hayata geçirdiği "Ekolojik Çiftliklerde Tarım Turizmi Gönüllü Bilgi ve Tecrübe Takası" projesidir (www.bugday.org) Projenin kısa adı Tarım, Turizm, Takas sözcüklerinin ilk hecelerinden oluşmaktadır.

TaTuTa projesinin temel amaçlarına bakıldığında ekolojik yaşam içerisinde yer alan gruplar ile bireylerin arasındaki birliğin oluşturulması, ekolojik üretimin kırsal nüfus için sürekli bir gelir kaynağı oluşturmasının sağlanması, şehir hayatında yaşayan insanların ekolojik çiftliklerde ekolojik hayatı tecrübe ederek bundan sonraki yaşamlarında bu dengeye göre yaşamalarının sağlanması, tüketiciyle üretici arasında doğrudan temas kurup bilgi ve tecrübelerinin paylaşılmasına imkan verilmesi, doğayla dost bir üretim faaliyetlerinin gerçekleşmesi sebebiyle biyolojik ve doğal denge yönünden sağlıklı bir dengenin sürdürülebilmesini sağlamak şeklinde sıralanabilir (www.tatuta.org). TaTuTa projeisnde ekolojik tarım yaparak hayatlarını geçiren çiftçilere yönelik maddi destek, gönüllü işgücü ve bilgi desteği sunularak ekolojik tarım faaliyetleri desteklenmeye ve sürdürülebilirliği sağlanmaya çalışılmaktadır. İzleyici veya çalışmak isteyen gönüllü olarak iki şekilde çiftlikleri ziyaret edebilen katılımcılar çiftçi ailelerin evinde konaklamakta, onlarla aynı sofrada yemek yemekte, aynı saatte kalkıp günlük çiftlik işlemlerini gözlemlemektedir. Bu şekilde bir faaliyet bütünü içerisinde ise kültürel etkileşim sağlanmaktadır. İnsanlar burada geçirdikleri zaman sonucunda ekolojik olarak bilinç sahibi olmakta ve yaşamlarını buna göre düzenleme yoluna gitmektedirler.

Buğday derneğinin de üyesi olduğu dünyadaki Tatuta projesine benzer projelerin yer aldığı çatı görevi gören ECEAT (European Center for Eco-Agro Tourism/ Avrupa Ekolojik Tarım Turizmi Merkezi), kırsal bölgelerdeki gelişimi ve ekolojik üretimi sürdürülebilir kılmaya

çalışan bir örgüttür. Örgüt çevresel korunmayı göz önünde tutarak küçük ölçekli işletmelerdeki konaklama ve turistik hizmetleri destekleyen, kaliteli turistik hizmetler sunmak ve sürdürülebilirliği sağlayabilmek üzere Avrupa genelinde örgütlenmiştir. ECEAT her sene yaklaşık 20 Avrupa ülkesinde kırsal turizm faaliyetlerini destekleyebilmek için kırsal bölgelerde yaklaşık 500.000 geceleme sağlayan ekolojik yönden bilinçli turist yönlendirmesi yapmıştır (www.eceat.org).

1.3.3. Türkiye'deki Ekolojik Çiftlikler

Dört mevsimi içerisinde barındırarak turizm çeşitlendirmesine yönelik büyük bir kaynak oluşturmasına rağmen ülkemizde turizm faaliyetlerinin ağırlıklı olarak kıyı bölgelerinde gerçekleştirildiği ve turistlerin sadece kıyı bölgelerindeki otellerde ve turistik destinasyonlarda zaman geçirdikten sonra ülkemizden ayrıldıkları bir gerçektir. Turistik ürün çeşitlendirme ile bu sorunun üzerinden kalkılacağı düşünülmektedir. Mevcut tarihi, doğal ve kültürel alt yapıya bakıldığında bu duruma uygun olduğu, farklı turistik ürünler ile yılın 12 ayına turizmin yayılması için bir engelin olmadığı söylenebilmektedir. Bu bakımdan Türkiye'de gibi zengin doğal ve sosyo-kültürel değerleri olan ülkelerin bu değerlerinin farkına varıp turistik ürün olarak çeşitlendirmeleri önem arz etmektedir. Ekoturizm kapsamında değerlendirilen Ekolojik çiftliklerde bu kapsamda önemli bir turizm çeşidi olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de, TaTuTa projesi kapsamında faaliyet gösterip ülkenin dört bir yanına yayılan 92 adet çiftlik bulunmaktadır. Bu çiftliklerin 12 tanesi Akdeniz Bölgesinde, 24 tanesi Ege Bölgesinde, 5 tanesi Doğu Anadolu Bölgesinde, 6 tanesi İç Anadolu bölgesinde, 2 tanesi Güney Doğu Anadolu Bölgesinde, 28 tanesi Karadeniz Bölgesinde ve 15 tanesi ise Marmara Bölgesinde bulunmaktadır (www.tatuta.org). Görüldüğü üzere TaTuTa'ya üye olan ekolojik çiftlikler en fazla Karadeniz Bölgesinde yer almaktadır. Şekil 1'de Türkiye'deki ekolojik çiftliklerin dağılımı harita üzerinde gösterilmiştir.

Şekil 1: TaTuTa Çiftliklerinin Harita Üzerinde Gösterimi (www.TaTuTa.org)

Tatuta'ya kaydolmak isteyen bir ziyaretçi üyelik kaydı yaparak tüm çiftliklerin ayrıntılı profillerine girebilmekte ve interneti kullanan çiftlikler ile doğrudan temasa geçebilmektedir. Bir kereye mahsus kayıt ücreti ödendiği taktirde yıl içerisinde istenildiği kadar çiftliğe ziyaret gerçekleştirilebilmektedir. Çiftliklerde ise herhangi bir ekstra ücret

ödenmeyip yeme içme ve konaklama gibi giderler çiftlik sahibi tarafından karşılanmaktadır. Ancak buna karşılık ziyaretçinin de tarım ve hayvancılık işlerinde çiftlik sahibine yardım etmesi gerekmektedir. Bu şekilde çiftlik sahibi ile turistler arasında karşılıklı etkileşim olacağı gibi gönüllüler ekolojik tarım uygulamalarını doğrudan tecrübe edeceklerdir. Bu tarım işlemlerini yapmak istemeyen turist grupları ise günlük uygun ücretler ödeyerek çiftliklere yine ziyaretlerini gerçekleştirebileceklerdir (www.tatuta.org; www.buğday.org; Gönülsüz,2015: 25).

Sonuç ve Öneriler

Ülkemiz yaklaşık 8000 km. lik kıyı şeridi uzunluğuyla deniz turizmine yönelik dünyada önemli bir coğrafya konumundadır. Ancak sahillerinin yanı sıra, tarihi ve kültürel zenginlikleri açısından, coğrafi güzellikleri açısından ve somut olmayan kültürel mirası açısından büyük bir çeşitliliği barındırmaktadır. Örnek vermek gerekirse dağları, yaylaları, gölleri, doğal güzellikleri, fauna ve florası, botaniği, mağaraları ve kış turizmi için kayak alanları gibi bir çok doğal alan yer almaktadır. Diğer yandan tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu toprakları somut ve somut olmayan birçok kültürel değeri içerisinde barındırmaktadır. Hem doğal güzellikleri hem de kültürel zenginlikleri açısından önemli bir ekoturizm bölgesi olan ülkemizde buna paralel turistik çeşitlendirmenin yapılması önemli bir durumdur. Ancak ülkemizde ekoturizm faaliyetlerinin genellikle korunan alanlarda yapıldığı ve onun da mevcut potansiyele göre yetersiz kaldığı söylenebilmektedir.

Ekoturizm için önemli bir ürün olan ekolojik çiftlikler Avrupa'da 100 yılı aşkın süredir kullanılmakta ve önemli bir endüstri olarak görev yapmaktadır. Ancak ülkemize bakıldığındaysa henüz yeni yeni tatil çiftliklerine yönelik seyahatlerin planlandığı görülmeye başlanmıştır. Türkiye gibi tarımın ve tarımdan geçinen insan sayısının bu denli fazla olduğu ve dört mevsiminde de doğal güzelliklerin hat safhaya ulaştığı bir ülkede hem çevreyi korumak hem de tarım ve diğer çiftlik faaliyetleriyle uğraşan insanları desteklemek amacıyla ekolojik çiftlik turizminin geliştirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu sayede hem çiftlik sahibi hem yerel halk ek gelir elde edecek hem de çevresel ve sosyo-kültürel korunma sağlanacaktır.

Buradan hareketle de araştırmanın amacı eko turizm ve ekolojik tarım açısından önem teşkil eden ekolojik çiftliklerin turistik çekim unsuru olarak incelenmesi olmuştur. Ülkemize ağırlıklı olarak Avrupa ülkelerinden turistlerin gelmesi sebebiyle Avrupa'da gelişme göstermeye başlamış olan ekolojik çiftlik turizminin ülkemize entegrasyonu önem teşkil etmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalara bakıldığında TaTuTa projesi kapsamında Türkiye genelinee yayılan ekolojik çiftliklerin 7 bölgeye yayıldığı, ancak en fazla Karadeniz Bölgesinde kümelendiği söylenebilmektedir.

Konuyla ilgili olarak ekolojik çiftlik işletmelerine ve sektör paydaşlarına yönelik öneriler vermek gerekirse, çiftlik işletmecilerinin asıl işlerinin çiftlik faaliyetleri olduğunu unutmadan hareket etmesi gerekmektedir. Örneğin çiftliklere gelen gönüllü veya katılımcılara ürünlerini satmak için doğal alanların bozulmaması gerekmektedir. Bunun için hasat yapılan ürünlerin sergilendiği özel bir alan planlanabilir. Bu şekilde kalabalık gruplar geldiğinde (tur otobüsleri gibi) öncelikle gözlemin yapılacağı alanlarda gruplar zaman geçirebilir, ardında da satışın yapılacağı alana yönlenebilirler.

Ekolojik çiftliklerde yapılacak olan turistik faaliyetler turizm çeşitlendirilmesini sağlamakla birlikte çiftliklerde tarım faaliyetlerini sürdüren kişilerin hem maddi olarak hem de ürün çeşitlendirmesine gitmesi noktasında desteklenmesini de sağlamaktadır. Doğal yaşamdaki

şartlar ile çiftlik faaliyetlerini yürüten çiftlik sahiplerinin dış etmenlerden mümkün olan en az şekilde etkilenmeleri ve kriz dönemlerini rahat atlatabilmeleri için çiftlikte yetiştirmiş oldukları ürünleri çeşitlendirmeleri gerekmektedir.

Ekolojik çiftliklere gelen turistler çiftlik evinde rahat hareket etmek ve orada geceleme yapma niyetinde olurlar. Turistlerin orada geçirdikleri zaman içerisinde ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilecekleri ve rahat hareket edebilecekleri hijyenik ortamların oluşması önemlidir. Örneğin kırsal yaşamda yetişmiş insanlar için haşere, böcek vb. gibi köy evlerinde oluşabilen şeyler çiftlikte yaşayanlar için normal olarak görülebilirken daha önce bunları görmemiş kimseler aşırı tepkiler verebilirler. Bu bakımdan çiftlikler ziyaretçi kabulüne başlamadan önce gerekli tedbirleri alabilmelidir.

Türkiye'deki tatil çiftliklerine genel olarak bakıldığında asıl işlerinin doğa dostu üretim yapmak üzere ekolojik dengeyi gözeten çalışmalar yürüttükleri görülmektedir. Bu çiftliklerin en önemli özellikleri bölgenin kırsal ve doğal dokusuna uygun olarak inşa edilmiş olmalarıdır. Örneğin Karadeniz Bölgesinde daha çok yeşile uygun olarak inşa edilmiş olan ahşap evler yer alırken Doğu Anadolu Bölgesinde taş mimariler yer almaktadır. Burada önemli olan bölgeye özgü unsurların kullanılıyor olmasıdır. Tatil çiftliklerinin faaliyetlerini tecrübe etmek üzere gelen insanlar çevreyle bütünleşmiş olan yapıları görmek isterler. Diğer turist tiplerine göre doğa için daha bilinçli olan eko turistler ekolojik çiftliklerde yapay unsurlar görmek istemezler. Bu bakımdan çiftliklerin ve çiftliğin bulunduğu çevrenin doğal olması önem arz etmektedir.

Ülkemizdeki ekolojik çiftliklerin gelişimi için önemli bir proje olan TaTuTa projesinde doğaya ve çevreye insan odaklı verilecek zararın en aza indirilmesi ve ekolojik dengenin korunması esas alınmaktadır. Bu sayede insan doğaya hükmetmek yerine kendisini doğa içerisindeki bir parça olarak görmesi kaçınılmazdır. TaTuTa tarzı projelerin artırılmasıyla ekolojik tarım ile uğraşan çiftçilerin desteklenmesi ve bu çiftliklere ziyarette bulunan insanların günlük yaşamlarında ekoloji kültürünü benimsemeleri önemlidir. Çünkü insanların normal hayatlarında çokça karşılaştıkları hiyerarşi ve rekabetin yerine buralarda yardımlaşarak iş başarma duygusu geliştirilmektedir.

Türkiye'de çok sayıda ekolojik olarak çiftlik işleriyle uğraşan çiftlik sahibi bulunmaktadır. Ancak ekolojik çiftliklerin turizm faaliyetlerine katılması noktasındaki faaliyetlerden birçoğu haberdar değildirler. Örneğin sadece TaTuTa projesiyle ülke genelinde 90'ın üzerinde çiftlik projeye dahil olmuştur. Ekolojik çiftlik sahiplerinin bu ve bunun gibi projelere dahil olmaları önemlidir. Ayrıca ekolojik çiftliklerin gelişimi için proje geliştirmenin yanı sıra çeşitli sivil toplum kuruluşları ve birlikler kanalıyla reklam ve tanıtımlarının yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

Akgöz E, Göral R ve Gürsoy Y (2014). Yenilik Kapsamında Turistik Ürün Çeşitlendirmesi ve Kurban Bayramı Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (31)*, 1-12.

Bahar, O. ve Kozak, M. (2012). *Turizm ekonomisi*. Detay Yayıncılık.

Barbieri, C, and P. M. Mshenga. (2008). The role of the firm and the owner characteristics on the performance of agritourism farms. *Sociologia Ruralis, 48* (2): 166–82.

Demiryürek, K. (2011). Organik Tarım Kavramı ve Organik Tarımın Dünya ve Türkiye'deki Durumu. *GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi*. 28(1), 27-36.

Douglas, N., Douglas, N., and Derrett, R. (2001). *Special Interest Tourism,* Singapore: John Willey&Sons Australia Ltd.

Gönülsüz, Ş. (2015). Ekolojik Çiftliklerde Tarım Turizmi ve Tecrübe Takası. *Yaşam Kültürü Dergisi*, 24-27.

Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2008). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi.* Ankara: Nobel Yayınları.

Kahraman, N. ve Türkay, O. (2004). *Turizm ve Çevre.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Kılıç, B. ve Kurnaz, A. (2010). Alternatif Turizm ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Ekolojik Çiftlikler: Pastoral Vadi Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2 (4): 39-56.

Kidd, J. N., King, B. E. M. ve Whitelaw P. A. (2004). A Profile of Farmstay Visitors in Victoria, Australia and Preliminary Activity-Based Segmentation. *Journal of Hospitality&Leisure Marketing, 11* (4), 45-64.

Kinsella, J., Wilson, S., De Jong, F., and Renting, H. (2000) Pluriactivity as a livelihood strategy in Irish farm households and its role in rural development. *Sociologica Ruralis, 40,* (4), 481-496.

Küçükaslan, N., Muğla, S., Doğan, E. M., Ak, Ġ., Kantar, F., ve Korkmaz, N. N. (21- 24 Ekim 2009). Kırsal Turizm; Turizme Entegrasyonu ve Bursa- Cumalıkızık Örneği. *Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı Mersin. Detay Yayıncılık. Ankara.* (s. 529-540). Mersin: Detay Yayıncılık.

Olalı H. ve Timur A. (1988). *Turizm Ekonomisi*. İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.

Olalı, H. (1990). *Turizm Politikası ve Planlaması.* İstanbul: Yön Ajans.

Özgüç, N. (1998). *Turizm Coğrafyası, Özellikli Bölgeler.* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Uğurlu K (2010). Çiftlik Turizminin Sosyoekonomik Kalkınmaya Etkileri: Trakya Bölgesi İçin Oluşturulabilecek Stratejiler. *Uluslararası II. Trakya Bölgesi Kalkınma - Girişimcilik Sempozyumu, Bildiri Kitabı* I, 295-315 Kırklareli.

UNWTO. (2015). Sustainable Development of Tourism. 5 31, 2018 tarihinde UNWTO: http://sdt.unwto.org/zh-hans/node/42235 adresinden 1.12.2019 tarihinde alındı.

Polat, A. T. (2006). Karapınar İlçesi ve Yakın Çevresi Peyzaj Özelliklerinin Ekoturizm Kullanımları Yönünden Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Ross, S., and Wall, G. (1999). Ecotourism: Towards Congruence Between Theory and Practice. *Tourism Management,* 20(1), 123-132

Slavic P., and Schmitz, S. (2013). Farm tourism across Europe. *European Countryside,* 4, 265-274.

Tosun, C., Bilim, Y. Ve Temizkan, R (2003). Alternatif Turizm ve Turistik Ürün Çeşitlendirme Stratejileri: Hatay Örneği, *Türkiye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli ve Güncel Sorunları Konferansı*, Çankırı.

Yükselen, C. (1989). *Temel Pazarlama Bilgileri.* Ankara: Detay Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/ (28.11.2019)

http://www.bugday.org/portal/hakkimizda.php (30.11.2019)

http://www.tatuta.org/index.php?p=4&lang=tr (29.11.2019)

http://www.tatuta.org/?p=1&tc_aratext=&sayfa=5&sayi=61&lang=tr (2.12.2019)
http://tatuta.org/?p=2&lang=tr (4.12.2019)
http://www.eceat.org/ (1.12.2019)

Ziyaretçi Bakış Açısıyla Tomara Çağlayanı ve Tesisleri (Şiran-Gümüşhane)

Halil İbrahim ZEYBEK[*]
Ali UZUN[**]
Cevdet YILMAZ[***]
Ayşen Gönül EKŞİOĞLU[****]

Özet

Genellikle faklı nedenlerle oluşmuş eğim kırığından suların Çağlayanlar, bulundukları sahaların en önemli doğal turistik çekicilikler arasında yer alırlar. Gümüşhane ilinde çalışmaya konu olan Tomara Çağlayanı dışında Çağlayandibi Çağlayanı, Halgent Çağlayanı gibi çok sayıda çağlayan bulunmaktadır.

Tomara Çağlayanı Gümüşhane'nin Şiran ilçesine bağlı Seydibaba Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Çağlayan Şiran ilçe merkezine 25 km, Gümüşhane il merkezine ise 112 km mesafede yer almaktadır.

Çalışmada Tomara Çağlayanının Gümüşhane turizmi açısından önemine dikkat çekilecektir. Çalışmanın asıl amacı ise ziyaretçi bakış açısıyla Tomara Çağlayanı ve tesislerinin değerlendirilmesidir. Böylece, gelen ziyaretçilere verilen hizmet kalitesinin arttırılması için yapılması gerekenlerin de belirlenmesi mümkün olabilecektir.

Bu çalışma, ilgili literatür ve arazi çalışmaları dışında ziyaretçi görüş-şikayet ve önerilerin tespit için hazırlanmış formlardaki veriler yardımıyla hazırlanmıştır. Çalışmada 70 ziyaretçinin görüşleri değerlendirilmiştir. Söz konusu formlarda ziyaretçilere herhangi bir soru yöneltilmemiş, serbest olarak görüşlerini dile getirmeleri istenmiştir.

Günümüzde hizmete açılan cam teras ve diğer alt yapı tesisleriyle çağlayanın ülke çapında tanınırlığı artmış ve bölgesel bir turistik cazibe alanına dönüşmeye başlamıştır. Çağlayanın tanıtım faaliyetlerinin artırılması ve çevredeki diğer turistik çekiciliklerle birlikte pazarlanması durumunda, yörenin kalkınmasında önemli bir itici güç olabileceği değerlendirilmiştir. Ziyaretçiler tarafından hizmet standartları genellikle tatmin edici bulunmaktadır. Bununla birlikte başta ortak kullanım alanlarındaki temizlik, otopark yetersizliği…vb gibi eksikliklerin giderilmesi gerekir. However, the deficiencies such as cleaning, lack of parking, etc. in the common areas should be eliminated.

Anahtar Kelimeler: Tomara Çağlayanı, Tabiat Parkı, Ziyaretçi Görüşleri.

[*] Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü/Samsun-Gümüşhane Üniversitesi-Gümüşhane

[**] Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü/Samsun.

[***] Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü/Samsun.

[****] Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, CBS Programı-Gümüşhane.

Tomara Çağlayanı and its Facilities with a Visitor's Perspective (Şiran-Gümüşhane)

Abstract

The waterfall of the slope fracture, which usually occurs due to different reasons, is among the most important natural tourist attractions of the sites. Apart from Tomara Waterfall, which is the subject of the study in Gümüşhane, there are many waterfalls such as Çağlayandibi Waterfall and Halgent Waterfall.

Tomara Waterfall is located near Seydibaba Village of Şiran district of Gümüşhane. Çağlayan is located 25 km from Şiran district center and 112 km from Gümüşhane city center.

In this study, the importance of Tomara Waterfall for Gümüşhane tourism will be highlighted. The main aim of the study is to evaluate Tomara Waterfall and its facilities from a visitor's perspective. Thus, it will be possible to determine what needs to be done to improve the quality of service provided to the visitors.

This study has been prepared with the help of the data in the forms prepared for the determination of the visitors' complaints and suggestions except the related literature and field studies. The views of 70 visitors were evaluated in this study. No question was asked to the visitors in these forms and they were asked to express their opinions freely.

Today, with the glass terrace and other infrastructure facilities opened to service, the national recognition of the waterfall has increased and it has become a regional tourist attraction. It is considered that if the waterfall is promoted and marketed together with other tourist attractions, it can be an important driving force in the development of the region. The standards of service served by visitors are generally satisfactory.

Keywords: Tomara Waterfall, Nature Park, Visitor Feedback

Giriş

Çağlayanlar, herhangi bir nedenle oluşmuş eğim kırığından suların dökülmesi ile oluşurlar. Nitekim, çağlayanların oluşumuna sebep olan eğim kırığı faylanmalara, kıyılarda falez dikliği, buzullaşmaya bağlı asılı vadi dikliği, heyelan seddi, lav seddi, Fleksürel diklikler ve traverten seti dikliklerine bağlı olarak meydana gelebilmektedir. Eğim kırıklarına bağlı olarak meydana gelenler dışında bazen de vadi yamacı dikliğindeki bir suçıkandan suların dökülmesi ile de çağlayan oluşabilmektedir (Ulus-Ulukaya şelalesi, Kapuzbaşı takım şelaleleri, …).

Çağlayanlar önemli doğal turistik çekicilikler arasında yer almaktadır. Ülkemizde hemen her bölge ve yöremizde irili ufaklı çok sayıda çağlayan bulunmaktadır. Ülkemizdeki şelalelerle ilgili son dönemde bilimsel yayın sayısı ve bunların turizme kazandırılmaları ile ilgili çalışmalar artmış olmakla birlikte henüz arzu edilen seviyeye ulaşılmamıştır.

Gümüşhane, turizme açılmış (Karaca) ve açılmayı bekleyen (Arılı, Akçakale…) mağaraları, Örümcek Ormanı, yaylaları (Kadırga, Güvende, Kazıkbeli, Erikbeli…) başta olmak üzere

önemli doğal turistik çekiciliklere sahip durumdadır. İlin doğal turistik çekicilikleri arasında çağlayanlar da yer almaktadır. Nitekim, çalışmaya konu olan Tomara dışında Çağlayandibi ve Halgent en fazla tanınan ve ziyaretçi çeken çağlayanlar arasında yer alırlar.

Çalışmada Tomara Çağlayanının Gümüşhane turizmi açısından önemine dikkat çekilecektir. Çalışmanın asıl amacı ise ziyaretçi bakış açısıyla Tomara Çağlayanı ve tesislerinin değerlendirilmesidir. Böylece, gelen ziyaretçilere verilen hizmet kalitesinin arttırılması için yapılması gerekenlerin de belirlenmesi mümkün olabilecektir.

Bu çalışma ilgili literatür ve arazi çalışmaları dışında ziyaretçi görüş-şikayet ve önerilerin tespit için hazırlanmış formlardaki veriler yardımıyla hazırlanmıştır (Foto 1). Çalışmada 70 ziyaretçinin görüşleri değerlendirilmiştir. Söz konusu formlarda ziyaretçilere herhangi bir soru yöneltilmemiş, serbest olarak görüşlerini dile getirmeleri istenmiştir.

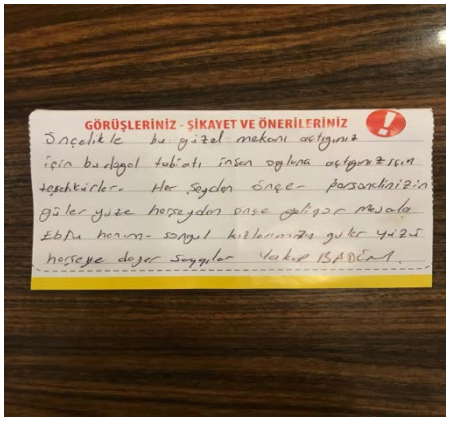

Foto 1. Tomara Çağlayanı ve tesisleri ile ilgili ziyaretçi görüşlerinin alındığı form örneği.

1. Araştırma Sahasının Yeri

Tomara Çağlayanı Gümüşhane'nin Şiran ilçesine bağlı Seydibaba Köyü yakınlarında bulunmaktadır (Şekil 1). Çağlayan Şiran ilçe merkezine 25 km, Gümüşhane il merkezine ise 112 km mesafede yer almaktadır.

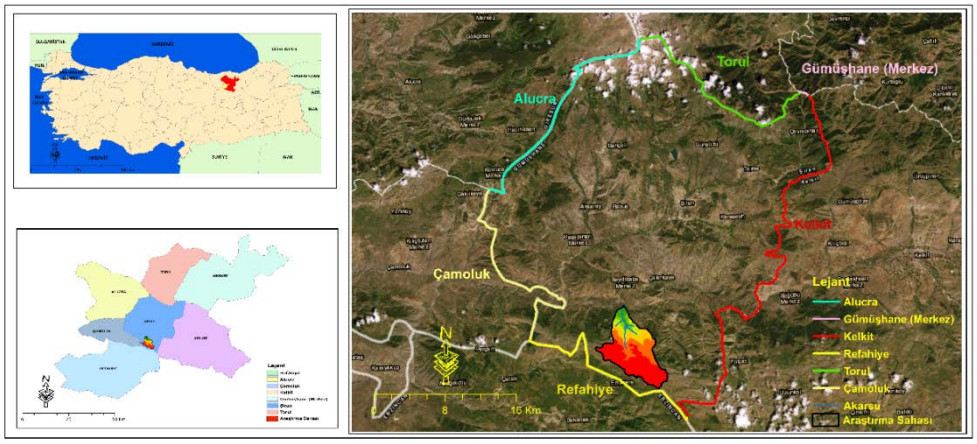

Şekil 1. Araştırma Sahasının Yeri

2. Tomara Çağlayanı ve Tesisleşme

Tomara Çağlayanı karstik bir kaynağın suları tarafından oluşturulmuştur (Foto 2). Gri renkli bol çatlaklı kireçtaşları içerisine sızan sular, yeraltında birleşerek birbirine yakın noktalardan yüzeye çıkar. Çağlayanın ortalama yüksekliği 15 m, genişliği ise yaklaşık 25 m'dir (Uzun, ve Zeybek: 2017).

Çağlayanın çevresi 1991'de 1. Derece Doğal Sit alanı, 2011'de ise Tabiat Parkı ilan edilmiştir. 5 Mayıs 2017 tarihinde 10 yıllığına işletmeciye devredilmiştir.

Gümüşhane Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü tarafından kamu yatırımı olarak çağlayan çevresinde 2017 yılında cam seyir terası, otopark (250 araçlık), yürüyüş yolları, cami, tuvaletler, bebek bakım odası…inşası gerçekleştirilmiştir (Foto 3). İşletmeci ise lokanta (300 kişilik), mutfak, çocuk bölümü, çay bahçesi, market ve cami mefruşatını gerçekleştirmiştir (Foto 4).

Tomara Çağlayanı, Torul Kalesi Cam Seyir Terası, Karaca Mağarası, Limni Gölü ile birlikte Gümüşhane ilinin en fazla ziyaretçi çeken çekicilikleri arasında yer alır. Öyle ki, tesislerin hizmete açıldığı 2017'den bu yana ziyaretçi sayısı 100.000'in üzerinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında 100.000 olan ziyaretçi sayısı, 2018 yılında 175.000, 2019 yılında ise 150.000 olarak gerçekleşmiştir.

Foto 2. Farklı noktalardan çıkan karstik kaynak suları Tomara Çağlayanı'nı oluşturmuştur.

Foto 3. Tomara Çağlayanı'nı ziyaretçilerin daha rahat görebilmeleri ve görüntü alabilmeleri amacıyla 2017 yılında vadi tabanının doğu yamacına bir cam seyir terası yapılmıştır.

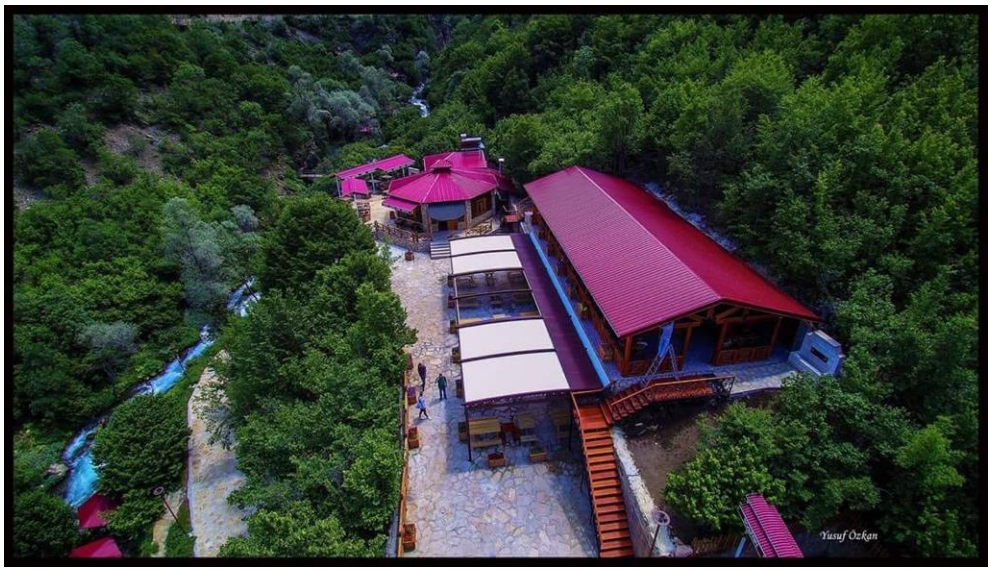

Foto 4. Tomara Çağlayanı çevresinde 2017 yılından sonra çok sayıda tesis inşa edilmiştir.

3. Ziyaretçi Bakış Açısıyla Tomara Çağlayanı ve Tesisleri

Çalışmanın asıl verilerini ziyaretçi görüş-şikayet ve önerilerin tespit için hazırlanmış formlardaki veriler oluşturmaktadır. Metot ve malzeme kısmında da belirtildiği gibi formlarda ziyaretçilere herhangi bir soru yöneltilmemiş, serbest olarak görüşlerini dile getirmeleri istenmiştir. Çağlayan ve tesislerle ilgili ziyaretçi memnuniyet ve şikayetleri ile onlarca belirlenen eksiklikler tablolaştırılmıştır.

Toplam 14 ziyaretçi doğrudan çağlayan ile ilgili görüş bildirmiştir. Çağlayan ve çevresi ziyaretçiler tarafından çok güzel olarak tanımlanmıştır (Tablo 1).

Çalışmada tesisler ve verilen hizmetin standartları ile ilgili görüş bildirenlerin sayısının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Nitekim tablo 1'den de anlaşılacağı gibi en fazla görüş bildirimi personelin güler yüzlü olması ve verilen hizmet kalitesinin yüksekliği konusunda olmuştur. Bu durum üzerinde, işletmeci tarafından çalışanlarına iletişim becerileri ile ilgili eğitimler aldırılmasının en önemli faktör olduğu düşünülmektedir. Yapılan değerlendirmede 20 ziyaretçi hem çağlayanı ve hem de tesisler ile hizmet standartlarını beğendiklerini "herşey çok güzeldi" cümleleri ile ifade etmişlerdir.

Tablo 1. Tomara Çağlayanı ve tesisleri ile ilgili memnuniyet sebepleri.

Memnuniyet Konusu	**Görüş Bildiren Ziyaretçi Sayısı**
Çağlayan çok güzel	14
Tesisler çok güzel	12
Personel güler yüzlü ve hizmet kalitesi yüksek	32
Sunum çok güzel	8
Yemek çok güzeldi	12
Balık çok nefisti	6
Kahvaltı güzeldi	4
Her şey çok güzeldi	20

Ziyaretçilerin dile getirdikleri temel eksiklik ise tuvaletler, mescit gibi ortak kullanım alanlarının yeteri kadar temiz olmamasıdır (Tablo 2). Yemek porsiyonundaki azlık, servis yavaşlığı, müzik sesi fazlalığı ve tanıtım eksikliği ziyaretçilerin dile getirdiği diğer temel konular arasında yer almaktadır.

Tablo 2. Ziyaretçilere göre Tomara Çağlayanı ve tesisleri ile ilgili başlıca eksiklikler ile şikâyet konuları.

Temel eksiklikler	Görüş bildiren ziyaretçi sayısı
Tuvalet, mescit gibi ortak kullanım alanları yeteri kadar temiz değil.	4
Yemek porsiyonunun azlığı.	2
Servis çok yavaş.	2
Müzik sesi çok fazla.	2
Tanıtım eksik.	2
Çağlayanın bulunduğu sahada lavabo eksik.	1
Serpme kahvaltılarda israf yüksek.	1
Gümüşhane ekmeği sunulmalı.	1
Ailelerin kendi mangalını yakması için kamelya sayıları yetersiz.	1
Ücretli otopark bölgesi yetersiz.	1
Yaşlı insanlar için elektrikli merdiven yokluğu.	1
Otopark ile tesisler arasındaki mesafenin uzunluğu.	1

Sonuç ve Öneriler

Çağlayanlar, en önemli doğal turistik çekicilikler arasında yer alırlar. Gümüşhane ilinde çalışmaya konu olan Tomara Çağlayanı dışında Çağlayandibi Çağlayanı, Halgent Çağlayanı gibi çok sayıda çağlayan bulunmaktadır.

Tomara Çağlayanı başta olmak üzere, ildeki çağlayanlar, bulundukları yörelerin turizm yoluyla kalkındırılmasında büyük önem taşımaktadırlar. Bu nedenle, potansiyellerinin bilinmesi ve çevreleriyle birlikte turizme kazandırılmaları büyük önem taşımaktadır.

Başta Tomara çağlayanı olmak üzere çekicilikler ve Gümüşhane Yöresi mutlaka tur güzergâhlarına dâhil edilmelidir. Bu amaçla 2019 yılı ekim ayında bir tur firması ile anlaşılmıştır. Yapılan anlaşmaya göre sezon içerisinde her gün başta Tomara olmak üzere en az bir otobüs turist getirilecektir. Bu tür girişim ve anlaşmaların sayısı arttırılmalıdır.

Günümüzde hizmete açılan cam teras ve diğer alt yapı tesisleriyle çağlayanın ülke çapında tanınırlığı artmış ve bölgesel bir turistik cazibe alanına dönüşmeye başlamıştır. Çağlayanın tanıtım faaliyetlerinin artırılması ve çevredeki diğer turistik çekiciliklerle birlikte pazarlanması durumunda, yörenin kalkınmasında önemli bir itici güç olabileceği değerlendirilmiştir. Ziyaretçiler tarafından hizmet standartları genellikle tatmin edici bulunmaktadır. Bununla birlikte başta ortak kullanım alanlarındaki temizlik, otopark yetersizliği…vb gibi eksikliklerin giderilmesi gerekir.

Teşekkür

Başta tesisleşme ve ziyaretçi görüşleri ile ilgili formların düzenlenmesi ve fotoğraf temininde gösterdiği değerli katkılardan dolayı Sultan Sofrası Tesisleri işletmecisi sayın Abdülbaki Kara'ya çok teşekkür ederiz.

Kaynakça

Doğanay, H. ve Uzun, A. (1996). Tomara Çağlayanı Raporu, Gümüşhane: T.C. Gümüşhane Valiliği.

Ekşioğlu, A. G. (2019). Kürtün İlçesinin Ekoturizm Potansiyeli, Gümüşhane. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.

Sever, R.-Kopar, İ., (2009), Maral Şelalesi (Borçka-Artvin), Doğal Ortam Özellikleri ve Ekonomik Potansiyeli. Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:52, s. 17-29, İstanbul.

Uzun, S., Uzun, A., Yılmaz, C. ve Zeybek, H. İ. (2005). "Erfelek Çağlayanları-Sinop", Doğu Coğrafya Dergisi Sayı: 14 s. 331-349, Erzurum.

Uzun, A. ve Zeybek, H. İ. (2017). Tomara Çağlayanı'nın Gümüşhane Turizmi Açısından Değerlendirilmesi, Türkiye1. Uluslararası Gümühane Sempozyumu (16-18 Ekim 2017),Gümüşhane.

Gölalan Şelalesi (Samsun)

Harun Reşit BAĞCI[*]
Muhammet BAHADIR[**]
Fatih IŞIK[***]

Özet

Bu çalışmada Samsun ilinin merkez ilçelerinden Canik'de yer alan Gölalan Şelalesi incelenmiştir. Karadeniz kıyısından 50 km içeride, Üçpınar Mahallesinde bulunan şelale İlkadım, Atakum, Canik ve Tekkeköy ilçe merkezlerine yakın olmasına karşın yörenin topografyası nedeniyle bilinmemektedir. Dolayısıyla şelale ve çevresinin doğal yapısı korunabilmiştir. Gölalan şelalesini oluşturan Değirmendüzü Deresi, Canik Dağlarının kuzey yamaçlarından doğmakta, şelaleden 500 m sonra Gölalan Deresine katılmaktadır. Çalışmanın amacı, Gölalan Şelalesi'nin jeomorfosit olma potansiyelinin belirlenmesidir. Ayrıca, şelalenin oluşum mekanizmasını ve metrik özelliklerini açıklamak, ulaşılabilirliğini ve doğal ortam özelliklerini belirtmek hedeflenmiştir. Bu amaçla, literatürün taranması, altlık haritaların oluşturulması, doğal ortam özelliklerine ait verilerin toplanması ile çalışmaya başlanmıştır. Daha sonra arazi çalışmaları gerçekleştirilerek, şelale ve çevresinde ölçümler yapılmış, sahanın coğrafi yapısı incelenmiştir. Şelalenin sürdürülebilir turizm açısından nasıl değerlendirilebileceği araştırılmış, SWOT analizi yapılarak çağlayanın mevcut durumu değerlendirilmiştir. Konunun açıklanmasında uydu görüntüleri, hava fotoğrafları, yörenin topografya ve jeoloji haritalarından faydalanılmış, üç boyutlu modellemeler yapılmıştır. Bulgulara göre; Gölalan Şelalesi İlkadım ilçe merkezine 21, Atakum ilçe merkezine 28 km uzaklıktadır. Şelalenin yüksekliği 17, genişliği ise 7 m'dir. Şelaleden düşen su miktarı mevsimlere göre değişmekte, ilkbaharda gürleşerek perde formuna dönüşmektedir. Çağlayanı oluşturan akarsuyun vadisi bazı kesimlerde 25 m' ye kadar derinleşmekte yamaç eğimi 80-90°'yi bulmaktadır. Fleksürlü yapının hâkim olduğu sahada tabakaların duruşu, tektonik olarak yörenin sıkışarak deformasyona uğradığını göstermektedir. Gölalan Şelalesi bu özellikleriyle jeomorfolojiye, doğa turizmine ilgi duyanların ziyaret edebileceği bir jeomorfosit olma potansiyeline sahiptir. Ekoturizm kapsamında korunması ve sürdürülebilir turizme açılması Gölalan Şelalesinin yöreye katkı sağlamasına ve korunmasına imkân tanıyacaktır.

Anahtar Sözcükler: Canik, Gölalan Şelalesi, Jeomorfosit.

Gölalan Waterfall (Samsun)

Abstract

In this study, Gölalan Waterfall in Canik, one of the central districts of Samsun, was investigated. Gölalan Waterfall, which is located in Üçpınar Neighborhood about 50 km from the Black Sea coast, is close to İlkadım, Atakum, Canik and Tekkeköy district centers, but it is not known enough due to the rugged topography of the region. Therefore, its natural structure was preserved. Değirmendüzü Creek, which forms Gölalan waterfall, arises from the northern slopes of the Canik Mountains and joins Gölalan Creek 500 m after the waterfall. The aim of this study is to determine the potential of Gölalan Waterfall as a geomorphosite. It is aimed to explain the formation mechanism and metric

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, harun.bagci@omu.edu.tr
[**] Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, muhammet.bahadir@omu.edu.tr
[***] Arş Gör, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, fatihtrbzon.61@gmail.com

characteristics of the waterfalls, to indicate the accessibility and characteristics of the natural environment. For this purpose, the study was started with the search of the literature, the creation of litter maps and the collection of data related to the natural environment. Then, field studies were carried out and measurements were made in and around the waterfall and the geographical structure of the site was examined. How waterfall can be evaluated in terms of sustainable tourism has been investigated and the current status of the waterfall has been evaluated by SWOT analysis. Satellite imagery, aerial photographs, topography and geology maps of the region were used to explain the subject and 3D models were made. According to the findings; Gölalan Waterfall is 21 km away to İlkadım district center and 28 km away to Atakum district center. The waterfall is 17 m in height and 7 m in width. The amount of water falling from the waterfall varies according to the seasons. In the spring, the waterfall becomes louder and forms an example of the waterfall type defined as curtain-shaped waterfall. The valley of the stream that forms the waterfall deepens down to 25 m in some parts and the slopes reaches 80-90°. The position of the layers in the area dominated by the flexural structure shows that the region is tectonically depressed and deformed. With these features, Gölalan Waterfall has the potential to be a geomorphosite area that can be visited by people interested in geomorphology and nature tourism. Conservation within the scope of ecotourism and opening to sustainable tourism will allow Gölalan Waterfall to contribute and protect the region.

Key Words: Canik, Gölalan Waterfall, Geomorphosite.

Giriş

Son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de doğal şekillerin turizm amaçlı kullanımına yönelik çalışmalar önem kazanmıştır. Çeşitli nedenlerle beşeri ve iktisadi açıdan yeterince gelişememiş yöreler, sahip oldukları doğal çekicilikleri turizme açarak gelir elde etmeye ve kalkınmaya çalışmaktadır.

Turizm faaliyetlerinin temelinde merak algısı yatmaktadır. İnsanların yeni yerler görme ve keşfetme arzusu, refah düzeyinin yükselmesiyle birlikte hat safhaya ulaşmıştır. Bu anlamda doğal miras niteliğinde olan jeosit ve jeomorfositler de turistlerin ilgi odağı olmakta, bu sahalar çeşitli statülerle koruma altına alınarak jeoparklara dönüştürülmektedir. Şelaleler sahip oldukları potansiyel bakımından tüm dünyada önemli doğal turistik çekicilikler ve jeomorfosit alanları arasında yer almaktadır. Nitekim Niagara Şelalesi (ABD) her yıl yaklaşık 11 milyon turist tarafından ziyaret edilmektedir (Brouder ve Fullerton, 2015). Türkiye'de birçok şelale oluşum özellikleri ve turizme kazandırılması açısından coğrafyacılar ve farklı disiplinlerle uğraşan araştırmacılar tarafından ele alınmıştır (Doğanay, 1990; 1994; Doğanay ve Uzun, 1996; Doğanay, 2000; Zeybek, 2000; Ceylan, 2000; Doğanay ve Zaman, 2001; Arınç, 2002; Uzun, vd., 2005; Bulut, vd., 2005; Sever ve Kopar, 2009; Kopar ve Çakır, 2015; Bahadır, vd. 2015).

Çalışmanın amacı, Samsun'un merkez ilçelerine yakın mesafede yer alan, yöre halkı ve jeomorfositlere ilgi duyan insanlar için önemli bir destinasyon olma potansiyeline sahip Gölalan Şelalesi'nin konumunu, oluşum mekanizmasını ve özelliklerini açıklamaktır. Doğal özelliklerini büyük ölçüde koruyabilmiş olan Gölalan Şelalesi ve çevresinin yöre halkı tarafından bilinirliği her geçen gün artmaktadır. Şelale ve çevresi bilenler tarafından piknik alanı olarak kullanılmaktadır. Ancak herhangi bir düzenlemenin yapılmamış olması, kaya düşmesi, sel gibi birtakım riskler barındıran sahayı, tehlikeli hale getirmektedir. Bunun yanı sıra ziyaretçiler şelale ve çevresini kirletmektedir. Bu nedenle sahanın planlı ve sürdürülebilir olarak kullanıma açılması gerekmektedir. Aksi takdirde kısa sürede doğal ortam özelliklerinin bozulacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmayla Gölalan Şelalesi ve çevresinin bilinirliğini artırmak, bir jeomorfosit olarak özelliklerini belirlemek, bundan sonraki aşamada yapılacak çalışmalar için altyapı

oluşturmak amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra çalışmanın, yöreyle ilgili planlamalar yapacak yönetim mekanizmalarına fikir vereceği düşünülmektedir.

1. Araştırma Sahasının Yeri ve Kısa Tanıtımı

Gölalan Şelalesi Samsun ilinin merkez ilçelerinden biri olan Canik'te, Karadeniz kıyısından yaklaşık 40 km içeride kalan Üçpınar Mahallesinde yer almaktadır (Şekil 1).

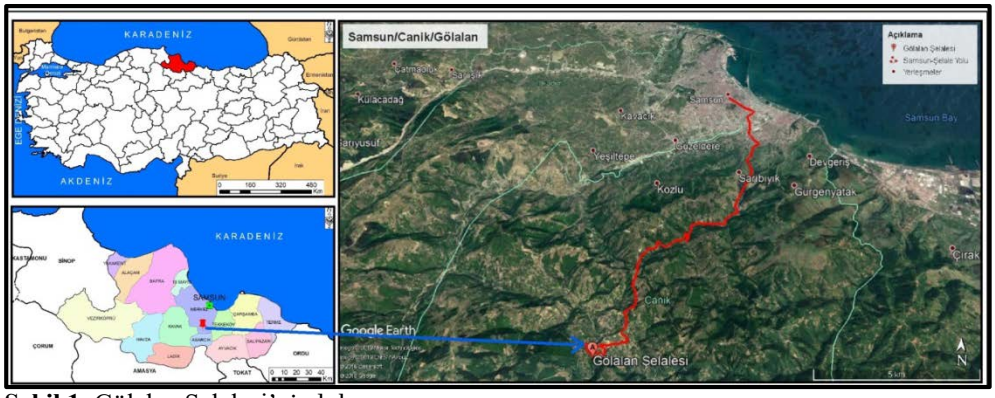

Şekil 1. Gölalan Şelalesi'nin lokasyonu

Gölalan Şelalesi, Samsun nüfusunun önemli bölümünü barındıran İlkadım, Atakum, Canik ve Tekkeköy ilçe merkezlerine oldukça yakın konumdadır. Ancak şelalenin bulunduğu saha oldukça sarp ve engebeli bir topografyaya sahiptir. Bu durum ulaşım koşullarını zorlaştırmaktadır. Gölalan şelalesini oluşturan Değirmendüzü Deresi kaynağını Canik Dağları'nın kuzey yamaçlarından almakta, Gölalan Şelalesi'ni oluşturduktan 500 m sonra Çardakgeriş Deresi ile birleşerek Mert Irmağı'nın kollarından biri olan Gölalan Deresi'ne katılmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Gölalan Deresi Vadisi A: Derince yarılmış vadi, B: Değirmendüzü ve Çardakgeriş derelerinin birleşme alanı.

Canik Dağları'nın kuzey yamaçlarından kaynağını alarak Karadeniz'e ulaşan akarsulardan biri üzerinde oluşmuş olan Gölalan Şelalesi'nin bulunduğu sahada ortalama yükselti değerleri 1000 m'leri bulmaktadır. Ancak şelalenin bulunduğu yer vadi içinde olduğu için yaklaşık 350-400 m yükseltide yer almaktadır. Samsun Meteoroloji İstasyonu verilerine göre (1960-2018) sahada yıllık sıcaklık ortalaması 14,5 °C, yıllık yağış miktarı ise 703 mm'dir. Sahada yükseltiye bağlı olarak sıcaklık değerlerinin kıyıya göre daha düşük yağış miktarının ise daha fazla olduğu düşünülmektedir.

2. Materyal ve Yöntem

Araştırmanın temel veri kaynaklarını arazi çalışmaları oluşturmuştur. Çalışmada kullanılan materyaller ve yöntemler özetle şöyledir:

- Saha çalışmalarıyla şelale ve çevresinde ölçümler yapılmış, sahanın jeolojik, jeomorfolojik yapısı ve hidrografyası incelenmiştir.
- Konunun açıklanmasında Google Earth uydu görüntüleri, MTA ve HGM'den temin edilmiş, yöreye ait topografya ve jeoloji haritaları kullanılmıştır.
- ArcGIS ve Google Earth gibi programlar kullanılarak görsel materyaller hazırlanmıştır.
- Şelaleye ulaşan yollar ve nitelikleri araştırılmış, turizme açılması durumunda kullanılabilecek alternatif yol güzergâhları üzerinde rota çalışması yapılmıştır.

3. Bulgular

Gölalan Şelalesi, deniz seviyesinden 350 m yüksekte yer almaktadır. Şelale Paleosen yaşlı (Tersiyer) kireçtaşlarının yüzeylendiği arazide oluşmuştur. Fleksürlü yapının hâkim olduğu sahada tabakaların duruşu, uzanışı tektonik olarak yörenin sıkıştığını ve deformasyona uğradığını, buna bağlı olarak akarsu vadisinde eğim kırıklıklarının meydana geldiğini göstermektedir. Akarsu vadilerindeki bu eğim kırıklıkları da şelalelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Şekil 3,4).

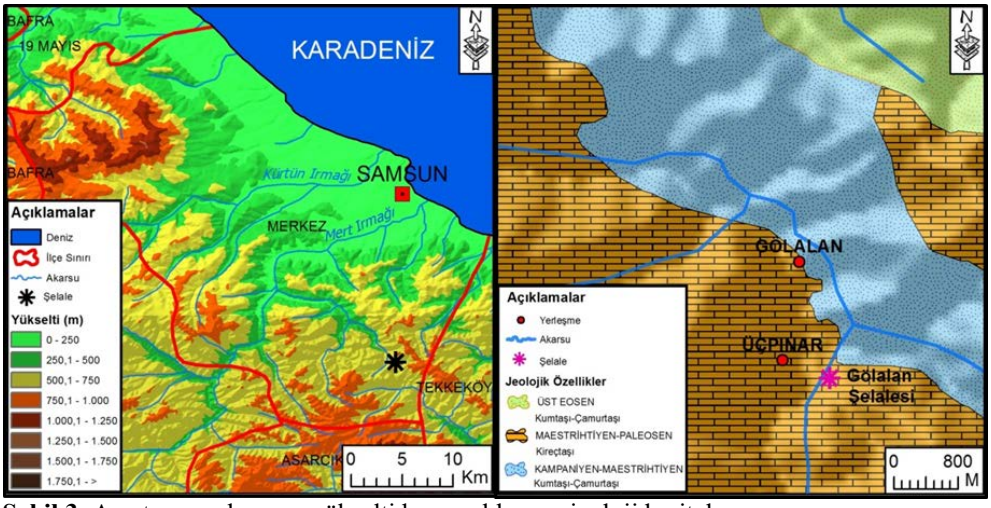

Şekil 3. Araştırma sahasının yükselti basamakları ve jeoloji haritaları.

Şekil 4. Şelale yakınındaki kıvrılmış tabakalar.

Araştırma sahasında vadi boyunca eksfolüasyona uğrayarak tabakalar halinde çözülmüş büyük kayalar göze çarpmaktadır. Bu kayalardan kopan parçalar vadiye düşerek çeşitli şekiller meydana getirmiştir. Bu durum sahaya görsel açıdan zenginlik katmıştır. Değirmendüzü Deresi vadisinin şelaleden sonraki bölümünde yer yer vadi derinleşmektedir. Bazı kesimlerde akarsuyun araziye 25 m gömüldüğü tespit edilmiştir. Buralarda yamaçların eğimi 80-90°'yi bulabilmektedir. Bu yamaçlardan zaman zaman kaya düşmelerinin yaşandığı da tespit edilmiştir. Yöre halkıyla yapılan görüşmelerde ani bastıran şiddetli yağışlarla birlikte şelaleyi oluşturan akarsu vadisinin kısa sürede suyla dolduğu, akarsuyun beraberinde büyük taşlar getirdiği kaydedilmiştir. Bu durumlar şelaleyi görmek için vadi içinden yürüyen ziyaretçiler açısından büyük risk oluşturmaktadır.

Bulgulara göre; Gölalan Şelalesinin yüksekliği 17, genişliği ise 7 m'dir. Çağlayanın çok yüksek olmamasına bağlı olarak altında oluşturduğu dev kazanı da çok geniş olmayıp yaklaşık 1,5 m derinliğe sahiptir (Şekil 5).

Şekil 5. Gölalan Şelalesi

Şelaleden düşen su miktarı mevsimsel olarak değişiklik göstermekte, bu da sahanın turizm potansiyelini etkilemektedir. İlkbahar ve yaz başında şelale gürleşmekte ve Uzun ve Zeybek (2018), tarafından yapılan sınıflandırmaya göre perde şekilli şelale formuna dönüşmektedir. Temmuz sonu Ağustos başlarında ise su miktarı azalmakta ve şelale

atkuyruğu şekline dönüşmektedir. Bu dönemde şelalenin turistik cazibesi de azalmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Gölalan Şelalesinin A) Haziran ve B) Nisan ayındaki görünümleri.

Araştırma sahası konumu itibariyle oldukça engebeli bir sahada yer almaktadır. Buna bağlı olarak yörede tarımsal faaliyetler ve yerleşmeler oldukça sınırlıdır. Bu durum tarımsal amaçlarla şelaleyi besleyen kaynakların kullanımını azaltmış, çağlayanın doğal özelliklerini korumasını sağlamıştır. Uydu görüntüleri üzerinden yapılan incelemelerde şelaleye suyun geldiği dağlık sahada doğal bitki örtüsünün yaygın olduğu, beşeri unsurların sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırma sahasındaki en büyük turistik çekicilik çağlayandır. Ancak bunun yanında akarsu vadisi boyunca görülen yatak çukurları, küçük eğim kırıklıkları ve basamaklı pınarlar yörenin turistik çekiciliğini daha da artırmaktadır (Şekil 7).

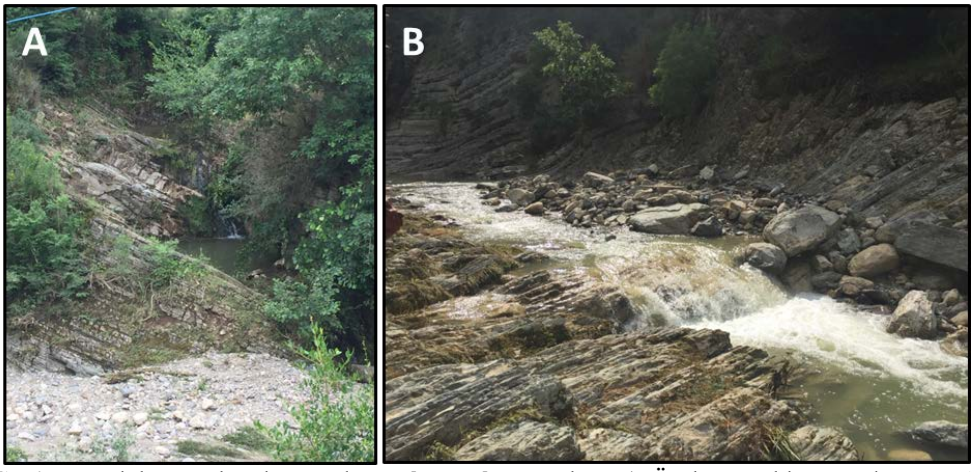

Şekil 7. Şelaleye yakın konumda, vadi içinde yer alan A) Üç basamaklı pınardan ve B) vadiden bir görünüm.

Gölalan Şelalesi, İlkadım ilçe merkezine 21, Atakum ilçe merkezine ise 28 km uzaklıktadır. Şelaleye ulaşan yolun büyük bölümü asfalt ve beton, 2-3 km'si ise topraktır. Yörenin topografyasına bağlı olarak şelaleye ulaşan yollar virajlı ve dardır. Küçük yerleşmelerden geçerek sahaya ulaşan yolun bazı kesimlerinde yol iki aracın yan yana geçmesine müsaade etmeyecek kadar daralabilmektedir. Bugün itibariyle arabayla şelalenin ancak 1,5 km yakınına kadar gidilebilmektedir. Geriye kalan yolun ise akarsuyun vadisi içinden zor

şartlarda altında yürünmesi gerekmektedir. Şelaleye ulaşabilmek için bazı kesimlerde suya girmek gerekmektedir. Ani yağışlarda su seviyesi hızlıca yükselebildiğinden bu durum tehlikeye yol açabilmektedir. Ayrıca zemin taşlı olduğu için sakatlanma riski mevcuttur (Şekil 8).

Şekil 8. Vadi içinden şelaleye ulaşmaya çalışan insanlar.

Sonuç ve Öneriler

Bulgulara göre; Gölalan Şelalesi doğal ortam özellikleriyle jeomorfolojiye, doğa turizmine ilgi duyanların ziyaret edebileceği bir jeomorfosit alanı olma potansiyeline sahiptir. Sahanın en önemli avantajı Samsun'un merkezine çok yakın olması ve doğal görünümünün henüz bozulmamış olmasıdır.

Günümüzde önem kazanan ekoturizm faaliyetleri kapsamında yörenin çeşitli statülerle koruma altına alınması ve sürdürülebilir olarak turizme açılması Gölalan Şelalesi'nin yöre ekonomisine katkı sağlamasına ve daha iyi korunmasına imkân tanıyacaktır.

Şelale ve çevresi doğal özellikleri bozulmadan düzenlenmeli, çalışmada bahsedilen hayati riskler ortadan kaldırılmalıdır. Şelaleye vadi içinden değil yukarısından ulaşan bir platform ve seyir terası inşa edilebilir. Bu sayede ziyaretçilere hem güvenli ulaşım hem de daha iyi bir seyir imkânı sunulabilir.

Şelaleye ulaşan yolların bakıma ve genişletme çalışmalarına ihtiyacı vardır. Ayrıca sahayla ilgili yönlendirme tabelaları da yetersiz ve tahrip edilmiş durumdadır. Bahsedilen eksikliklerin giderilmesiyle sahanın turizm potansiyeli hayata geçirilebilir. Ancak unutulmamalıdır ki turizm nedeniyle saha kirlenip bozulacaksa, bu şekilde saklı kalması ve turizme hiç açılmaması daha iyidir.

Kaynakça

Arınç, K. (2002). "Rekreasyonel Açıdan Değerlendirilmesi Gereken Bir Yöre; Günpınar Çağlayanı ve Çevresi (Şuhul Vadisi/Darende)", Türk Coğrafya Dergisi 39: 1-20.

Bahadır, M., Uzun, A., Zeybek, H. İ., Hatipoğlu, İ. K., & Dinçer, H. (2015). "Karacaören Şelalesi, Salıpazarı (Samsun)". IV. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, 640–650.

Bulut, İ., Sevindi, C., ve Kaya, G. (2005). "Türkiye'nin Tanıtılmamış Güzelliklerine Yeni Bir Örnek: Ciro Çağlayanı (Yusufeli- Artvin)", Ulusal Coğrafya Kongresi-2005 (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına), Bildiriler: 107-115, İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu.

Brouder, P., & Fullerton, C. (2015). Exploring Heterogeneous Tourism Development Paths: Cascade Effect or Co-evolution in Niagara?. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 15(1-2), 152-166.

Ceylan, M. A. (2000). "Güney Çağlayanı'nın Rekreasyonel Önemi", Doğu Coğrafya Dergisi 2: 61-76.

Doğanay, H. (1990). "Turistik Potansiyeli Yönünden Gürlevik Çağlayanı", Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi 8: 147-161.

Doğanay, H. (1994). "Tortum (Uzundere) Çağlayanı ve Turistik Potansiyeli", Türkiye Kalkınma Bankası Turizm Yıllığı, 76-92.

Doğanay, H. (2000). "Türkiye'de Az Tanınan Üç Doğa Harikası: Tomara-Sarıkayalar ve Muradiye Çağlayanları", Doğu Coğrafya Dergisi 3: 1-25.

Doğanay, H., ve Zaman, S. (2001). "Kurşunlu ve Düden Çağlayanları: Coğrafi Bir Tanıtım", Doğu Coğrafya Dergisi 5: 1-35.

Doğanay, H., ve Uzun, A. (1996). Tomara Çağlayanı Raporu, Gümüşhane: T.C. Gümüşhane Valiliği.

Kopar, İ., ve Çakır, Ç., (2015), Tortum Çayı Havzası'nda (Erzurum-Artvin) Donmuş Şelale-Çağlayan Tırmanışları ve Bunun Kış Turizmi Bakımından Önemi, Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt-20. Sayı 33. Sayfa, 63-90.

Sever, R., ve Kopar, İ., (2009), Maral Şelalesi (Borçka-Artvin), Doğal Ortam Özellikleri ve Ekonomik Potansiyeli, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 52: 17-29.

Uzun, S., Uzun, A., Yılmaz, C. ve Zeybek, H. İ. (2005). "Erfelek Çağlayanları-Sinop", Doğu Coğrafya Dergisi 14: 331-349.

Uzun, A, Zeybek, H.İ, (2018), Çağlayandibi Çağlayanı, II. Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı, 20-22 Eylül, Gümüşhane.

Zeybek, H. İ., (2000), Ocaklı Çağlayanı (Pazar-Tokat), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-1. Sayı-1. Sayfa 171-1

Gümüşhane Sironunun (Ziron) Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi

Rıfat PİR[*]
İsmail ÇALIK[**]

Özet

Gümüşhane iline özgü coğrafi tescilli ürünler arasında yer alan siron, bölge halkı tarafından tüketilen önemli bir yiyecek-içecek unsurudur. Bu çalışmada Gümüşhane ilinde geleneksel gastronomik değer olan ve ulusal coğrafi tescil alan siron ürününün gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada kavramsal olarak gastronomi turizmine ve Gümüşhane ilinin potansiyeline değinildikten sonra Gümüşhane sironu ile ilgili literatürde yer alan bilgilere ve konu kapsamında önerilere yer verilmiştir. Sonuç olarak Gümüşhane'ye özgü bir gastronomik değer olan siron ürünü gıda teknolojilerinden yararlanılarak geliştirildiği takdirde günümüzde daha çok yerel düzeyde kalan ürünün ulusal anlamda tanınırlığı sağlanabilir. Bu kapsamda yapılması gereken bazı hususlar; sironun çabuk pişirilebilir makarna türevi ürün (noodle) haline getirilmesi, kebap ve benzer ürünlerde yan ürün olarak kullanılması ve yöresel ürünlerin servis edildiği *fine-dining* restoran menülerinde yer almasıdır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi turizmi, Siron (Ziron), Gümüşhane.

Abstract

Among the geographical indication products unique to Gümüşhane province, siron is an important food and beverage component consumed by the people of the region. In this study, it is aimed to evaluate the traditional gastronomic value of siron product which has national geographical indication in Gumushane province in terms of gastronomic tourism. In this study, after addressing the conceptual gastronomy tourism and the potential of Gümüşhane province, the information and suggestions in the literature about Gümüşhane siron are given. As a result, if the siron product, which is a gastronomic value unique to Gümüşhane, is developed by using food technologies, the national recognition of the product, which remains mostly at the local level, can be achieved. Some suggestions to be presented in this context; siron into a quick-cook pasta derivative product (noodles), kebab and similar products are used as a by-product and local products are served in the fine-dining restaurant menus.

KeyWords: Gastronomy tourism, Siron (Ziron), Gümüşhane.

[*] Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, chefrifatpir@gmail.com
[**] Dr.Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ismailcalik29@gmail.com

Giriş

Medeniyetlerin beşiği konumundaki Türkiye tarihi ve kültürel zenginliği, birçok endemik bitki ve hayvan türünü barındıran coğrafyası ile ön plana çıkmaktadır. Türkiye, yedi bölgesinde geleneksel pişirme teknikleri ile hazırlanan kendine has birçok lezzete ev sahipliği yapmaktadır. Bu durum ülkemizin kitle turizminden farklı, yılın on iki ayında hizmet sunmaya alternatif olabilecek gastronomi turizmi potansiyelini ortaya koymaktadır. Birçok turist farklı gezi rotalarında hem bölgelere özgü lezzetlerden tatma isteği hem de farklı kültürleri yakından tanıma ve deneyim paylaşımı gibi nedenlerle bireysel veya gruplar halinde gastronomi turlarına katılmaktadır. Doğal ve genetiği bozulmamış ürünlere yönelik olan talep de geleneksel yöntemlerle hazırlanan doğal ürünleri daha popüler hale getirmiştir.

Gümüşhane ili endemik bitki çeşitliliği açısından ülkemizin zengin illeri arasındadır. Bu zenginlik de bölgedeki et ve süt ürünlerinin aromatik yapısını olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla endemik bitki çeşitliliğinin yüksek olması ilin gastronomi turizmi açısından potansiyelini ön plana çıkarmaktadır. Diğer taraftan ilde coğrafi tescile sahip ürün sayısının fazla olması ve siron ürününün de bu ürünler arasında yer alması, siron ürününün yapımında katkı maddesi kullanılmadan ve ürünün orijinal yapısını bozmayan geleneksel yöntemlerin sürdürülüyor olması gibi hususlar ürünün gastronomi turizmi unsuru olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu çalışmada Türkiye açısından önemli bir turizm potansiyeli barındıran gastronomi turizminin Gümüşhane özelinde ele alınması ve siron ürününün gastronomi turizmi açısından nasıl geliştirilebileceği ile ilgili öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

1. Gastronomi Turizmi ve Gümüşhane

Etimolojik olarak Yunanca mide anlamına gelen "gastros" ve yasa-kural anlamına gelen "nomos" kelimelerinin birleşimi ile oluşan *gastronomi* kavramı dilimize Fransızca'dan giren bir kavramdır (Kivela ve Crotts, 2006: 355; Ballı, 2016: 7).

Gastronomi turizmi özel bir yemek türünü tatmak, yemeğin üretildiği alanı görerek geleneksel yöntemleri deneyimlemek, yiyecek-içeceğin üretim aşamalarını tüm yönleriyle keşfetmek için yiyecek-içecek üreticileri, festivaller, restoranlar ve özel alanlara yönelik ziyaretleri kapsamaktadır (Hall ve Sharples, 2003: 10).

Turizm potansiyelleri yüksek olan bölgelerin keşfedilmemiş geleneksel yeme-içme kültürlerinin tanıtılması bölgeye yönelik turizm hareketlerini artıracak ve bu durum bölgenin gastronomi turizmi aracılığıyla kalkınmasına katkı sağlayacaktır (Küçükaltan, 2009: 8'den *aktaran* Durlu Özkaya vd., 2013: 14).

TÜRSAB tarafından 2014 yılında yapılan *"TÜRSAB Gastronomi Turizmi Raporu'na* göre turistlerin % 88.2'si destinasyon seçiminde yeme-içmenin önemli olduğunu belirtmektedir (TÜRSAB, 2014). Gastronomi turizminde uluslararası tanıtım ve bilinirliğin artırılmasında *Yaratıcı Şehirler Ağı'na* katılmak oldukça önemli görülmektedir. *Yaratıcı Şehirler Ağı* UNESCO tarafından edebiyat, gastronomi, medya sanatları, müzik, sinema, tasarım, zanaat ve halk sanatları alanlarında koruma altına alınan ve desteklenen şehirlerin yer aldığı uluslararası bir ağdır. Türkiye'den gastronomi şehirleri ağında Aralık 2019 tarihi itibariyle Gaziantep, Hatay ve Afyon şehirleri yer almaktadır (UNESCO, 2019).

Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nin geçiş güzergahında ve Tarihi ipek Yolu üzerinde konumlanan Gümüşhane ilinin hem geleneksel kültürel özellikleri nedeniyle hem de fauna ve flora zenginliğinden dolayı organik ürün potansiyeli yüksektir. Göç nedeniyle köylerin boşalması, üretim yetersizliği ve mevcut coğrafi işaretli ürünlerin tanıtımının

ulusal anlamda yapılamaması vb. nedenlerden dolayı Gümüşhane ilinin gastronomi turizmi açısından bilinirliği düşük seviyededir. İlde coğrafi işarete sahip gastronomi ürünlerinin yanı sıra başvuru sürecinde olanlar da bulunmaktadır. Örneğin Kelkit Kuru Fasulyesi coğrafi işaret başvuru süreci devam eden gastronomi ürünlerindendir. Tablo 1'de Gümüşhane iline ait coğrafi işaret alınmış gastronomi ürünleri yer almaktadır:

Tablo 1: Gümüşhane İline Ait Gastronomi Alanında Coğrafi İşaretli Ürünler

Ürün Adı	**Coğrafi İşaret Türü**	**Tescil Tarihi**
Gümüşhane Dut Pestili	Mahreç İşaret	2004
Gümüşhane Ekmeği	Mahreç İşaret	2017
Gümüşhane Kömesi	Mahreç İşaret	2004
Gümüşhane Sironu	Mahreç İşaret	2017
Kürtün Araköy Ekmeği	Menşe Adı	2019

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu, 2019a.

2. Gümüşhane Sironunun Tanımı ve Ayırt Edici Özellikleri

Araştırmanın bu kısmında Gümüşhane ilinde coğrafi işarete sahip ürünlerden olan Gümüşhane sironunun yapılışı, gastronomi turizmi açısından nasıl geliştirilebileceği, tanıtım ve pazarlama faaliyetleri kapsamındaki öneriler yer alacaktır.

Gümüşhane sironu geleneksel bir hamur işi yemeği olup, isteğe göre ara yemek veya soğuk olarak tüketilen yöresel bir üründür. Geçmişte yapılan siron yemeğinin köylerde ve yaylalarda geleneksel yöntemlerle hazırlanan *"kurut"* (güneşte kurutulmuş yoğurt), *"fetir"* (güneşte kurutulmuş yufka) ve organik tereyağı gibi ürünlerin bir araya gelmesi ile oluştuğu görülmektedir. Ürünü geçmiş dönemlerde sadece sulandırılmış *kurut, fetir* ve organik tereyağından yapılsa da günümüzde şeker, fındık, kıyma, ceviz, nar gibi ürünler kullanılarak siron yemeğinin servisi zenginleştirilmiştir.

Üretim Metodu: Hamurun hazırlanmasında 1000 gram un, 0.5-0.6 litre su ve 5-10 gram tuz kullanılmaktadır.

Un, su, tuz bileşenlerinin bir araya gelmesi ile hazırlanan hamurdan oklava yardımı ile açılan yufkaların açık aleve maruz kalan özel tasarlanmış demir saclar üzerinde 4-6 kez çevrilerek kısmen kurutulmadan pişirilmesi ve 1-2 cm boyunda kesilmesi ile elde edilir. Yufkalar açık odun alevinde sac üzerinde pişirilir.

Aşağıda verilen değerler geleneksel Gümüşhane siron Yufkasının özelliklerini içermektedir:

Yufka kalınlığı : En çok 1.2 mm

Ağırlık : 260-380 g / 100 adet

Nem : En çok %17

Kül miktarı : En çok %3

Gümüşhane sironu yufkası dikdörtgen prizması şeklinde katlanmalı, dairesel olmamalıdır. Elde edilen siron yufkaları kesildikten sonra serin bir ortamda geniş tepsilere veya bez üzerine dizilerek 1-2 gün kurutulur. Bu ürün nemsiz ortamda 24 ay bozulmadan saklanabilir. Sironlar tüketilecekleri zaman ürün yassı şekilde uygun ebattaki tepsiye dizilerek fırınlarda ısıtılır, Daha sonra sulandırılmış yoğurt veya süzme yoğurt sironlara yedirilerek yufkaların yoğurdu çekmesi sağlanır. Bunun üzerine ise kızartılmış tereyağı ve isteğe göre ceviz parçaları serpilerek servis edilir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2019b).

Servise hazır hale gelen ürünün 10-15 dakika içerisinde tüketilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yemeğin bu süre zarfından sonra soğumaya başlayacağı ve kıvamının bozularak niteliksiz ürün haline geleceği belirtilebilir.

3. Siron Ürününün Gastronomi Turizmi Açısından Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

Gümüşhane sironunun bilinirliğinin bölgesel düzeyde kaldığı ve gastronomik ürün olarak pazarlanamadığı belirtilebilir. Son dönemlerde fırın, pastane, yufkacı ve marketlerde ambalajlı ürün olarak satışı yapılsa da tüketim genellikle bölgesel düzeyde kalmaktadır. Bu sorunun çözümü için ürünün ulusal anlamda bilinen perakende satış mağazalarında pratik, lezzetli ve uzun süre ambalajlı saklanabilir vb. ayırt edici özelliklerinin tanıtımı yapılmalı ve satışı sağlanmalıdır.

Siron yemeğinin teknolojik gelişmelerden etkilendiği hazırlama ve sunumunun eskiye nazaran zor olmadığı, gastronomik ürün olarak satışının kolay olabileceği söylenebilir. Şöyle ki günümüz dünyasında hızlı ve pratik yeme-içme ihtiyacının giderilmesi amacıyla Gümüşhane sironu gıda teknolojilerinden yararlanılarak noodle (çin eriştesi) örneğinde olduğu gibi farklı çeşitlerde üretilerek hızlı tüketilen ambalajlı ürün olarak tasarlanabilir. Tavuk, sebze, et ve köri çeşnili olarak hazırlanmak suretiyle ürün zenginleştirilebilir.

Son yıllarda Gümüşhane'ye yönelik turizm hareketlerinin artmasıyla Gümüşhane sironu yan ürünlerle zenginleştirilip ana yemek kategorisinde konumlandırılarak *"Ardasa Siron Kebabı"* ismi ile *"Marka Tescilli Ürün"* olarak misafirlere servis edilmektedir. Ürün bu isimle 15.12.2018 tarihi ile koruma altına alınmıştır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2019c).

Bölgesel gastronomik trendlerin ön plana çıktığı günümüzde bu tarz yöresel ürünlerin farklı pişirme teknikleri uygulanarak ve modern sunum yöntemleri kullanılarak konsept restoran menülerinde yer alması, siron ürününün bilinirliğini ulusal manada artıracaktır.

Gastronomi festivalleri bölgelerin geleneksel yeme-içme kültürünün tanıtımında etkin rol oynamaktadır. *Alaçatı Ot Festivali, Diyarbakır Karpuz Festivali, Antalya Portakal Çiçeği Festivali, Sinop Lakerda Festivali* bu kapsamda örnek olarak gösterilebilir. Festival dönemlerinde birçok ziyaretçi bölgeyi ziyaret etmekte ve gastronomik yerel ürünlerin satış ve tanıtımı gerçekleştirilmektedir. Gümüşhane'de siron üreticisi ev hanımlarının etkin katılımıyla ürünün tüm yapım aşamalarının ziyaretçilerin eşliğinde gerçekleştirildiği *"Gümüşhane Geleneksel Siron Festivali"* adında bir ulusal festivalin düzenlenmesi önerilebilir.

Sonuç

Günümüzde iller, bölgeler ve ülkeler ulusal ve uluslararası gıda fuarlarında geleneksel yöntemlerle üretilen gastronomi ürünlerini tanıtmaktadırlar. Ziyaretçilerde farklı ve otantik buldukları bu fuarları ilgiyle takip etmekte ve bu fuarlarda satılan yöresel ürünlere yoğun ilgi göstermektedirler. Bu bağlamda Gümüşhane'de ilin gastronomi değerlerinin tanıtıldığı, satışının yapıldığı, ziyaretçilerin üretim sürecine dâhil edildiği atölye çalışması konseptinde *"Gümüşhane Yöresel Ürünler Fuarı"* düzenlenebilir.

Bölgede sivil toplum örgütlerinin de desteğiyle oluşturulacak kadın girişim kooperatifi öncülüğünde coğrafi işaretli gastronomi ürünlerinin kadın eliyle geleneksel yöntemlerle üretilerek bu kooperatif çatısı altında kurulacak yöresel market ve e-ticaret portalı aracılığıyla ülke genelinde satışının yapılması sağlanabilir. Bu sayede hem kadın istihdamına katkı sağlanacak hem de geleneksel ürünlerin özünün korunarak kullanılması desteklenecektir.

Son olarak ürünün dayanıklı, lezzetli ve pratik bir şekilde hazırlanabiliyor olması tercih edilebilirliğini artıracaktır. Burada önerilen ürünün yukarıda bahsedilen yöntemler kullanılarak zenginleştirilmesi, ulusal anlamda bilinirliğinin artırılması, gastronomik değer olarak sürdürülebilirliğinin sağlanması ve koruma/kullanma dengesi gözetilerek geleneksel yöntemlerle üretiminin teşvik edilmesi *"Gümüşhane Sironunun"* ülke genelinde yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Ballı, E. (2016). Gastronomi Turizmi Açısından Adana Sokak Lezzetleri. Journal of Tourism and Gastronomy Studies , (4)(Special issue1) s. 3-17.

Durlu-Özkaya F. ,Sünnetcioğlu S. , Can A.(2013) Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi Hareketliliğinde Coğrafi İşaretlemenin Rolü. Journal of Tourism and Gastronomy Studies 1/1 13-20

Hall, C.M. ve Sharples, L. (2003). The Consumption of Experiences or the Experience of Consumption? an İntroduction to the Tourism of Taste. *Food Tourism Around the World Development Management and Markets* içinde, Hall, C. M, Sharples, L., Mitchell, R., Macionis, N. ve Cambourne, B. (Ed.), Butterworth-Heinemann, Burlington.

Kivela, J. ve Crotts, C.J. (2006). Tourısm and Gastronomy:Gastronomy's Influence on How Tourısts Experıence a Destınatıon. Journal of Hospitality and Tourism Research , (30)(3),s. 354-377

Türk Patent ve Marka Kurumu (2019a). Gümüşhane Coğrafi İşaretli Ürünler. https://www.ci.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=29&tur=44&urunGrubu=&adi= (05.12.2019).

Türk Patent ve Marka Kurumu (2019b). Gümüşhane Sironu Mahreç İşareti. https://www.ci.gov.tr/Files/GeographicalSigns/222.pdf (05.12.2019).

Türk Patent ve Marka Kurumu (2019c). Ardasa Siron Kebabı Marka Bilgileri https://online.turkpatent.gov.tr/trademark-search/pub/#trademark_result_detail (05.12.2019).

Türkiye Seyahat Acentecileri Birliği(2014) Gastronomi Turizm Raporu http://www.tursab.org.tr/dosya/12302/Tursab-Gastronomi-Turizmi-Raporu_12302_3531549.Pdf (05.12.2019)

UNESCO (2019). Unesco Yaratıcı Şehirler Ağı. http://www.unesco.org.tr/Pages/519/129/ (05.12.2019).

Bozkır (Konya) İlçesinde Elma Tarımı

Saliha KODAY[*]
Zeki KODAY[**]
Emine YILMAZ AKÇAÖZOĞLU[***]

Özet

Tarımsal üretim Dünya nüfusunun beslenmesi açısından önem taşımaktadır. Meyve ağacı yetiştiriciliği kapsamında ele alınan elma üretimi, ülkemizin hemen her bölgesinde yapılmaktadır. Türkiye; Çin ve ABD'den sonra 3. sırada yer almaktadır. Ülkemizin elma üretimi 3.032.164 ton olup Dünya elma üretiminin % 3.64'ünü karşılamaktadır. Ülkemizde elma çeşitlerinden en fazla Starking, Golden, Granny Smith, Amasya Elması türleri yetiştirilmektedir. Elma ağacı kış soğuklarına iyi dayanan, toprak seçimi yapmayan bir meyve olup, sulama koşulları sağlandığında yeterli verimi vermektedir.

Türkiye'nin tahıl tarım ambarı olan Konya ilinin Hadim, Kulu, Ereğli, Cihanbeyli ve Bozkır ilçelerinde ise meyve tarımı öne çıkmıştır. Bozkır ilçesinde yetiştirilen meyveler arasında 13.608 ton üretim miktarı ile elma ilk sırada yer almaktadır. Ayvalca, Armutlu, Aydınkışla, Akçapınar, Bademli, Bağyurdu, Bozdam, Cumhuriyet, Çağlayan, Demirasaf, Hacılar, Hamzalar, Hacıyunuslar, Harmanpınar, Kovanlık, Kozağaç, Kızılçakır, Karayahya, Kuşça, Kınık, Karacaardıç, Pınarcık, Sazlı, Söğüt, Sarıoğlan, Soğucak, Ulupınar, Yolören, Yelbeği, Yukarı köyleri (kırsal mahalle)elma bahçesinin en fazla olduğu yerleşmelerdir.

Elma yetiştiriciliği, Bozkır ilçesinin ekonomik faaliyetleri arasında en önemlilerinden birisini oluşturmaktadır. Bunun önemini vurgulamak amacıyla saha etüdü yapılmıştır. Bilimsel yayınlar, istatistiki veriler, haritalar ve fotoğraflarla elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Elmacılığın sorunları tespit edilip, çözüm önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konya, Bozkır ilçesi, Elma tarımı.

Apple Agriculture in Bozkır District (Konya)

Abstract

Agricultural production is important in terms of feeding the world population. Apple production, which is covered within the scope of fruit tree cultivation, is carried out in almost every region of our country. Turkey; after China and USA 3. our country's Apple production is 3,032,164 tons and meets 3.64% of world Apple production. The most Starking, Golden, Granny Smith and Amasya apple varieties are grown in our country.Apple tree is a fruit that relies well on winter cold, does not make soil selection, irrigation conditions are provided enough yield.

Fruit agriculture has been prominent in the Hadim, Kulu, Ereğli, Cihanbeyli and Bozkır districts of Konya, which is the grain farming warehouse of Turkey. Among the fruits grown in the Bozkır District, Apple is ranked first with a production amount of 13,608 tons. Ayvalca, Armutlu, Aydınkışla, Akçapınar, Bademli, Bağyurdu, Bozdam, Cumhuriyet, Çağlayan, Demirasaf, Hacılar, Hamzalar, Hacıyunuslar, Harmanpınar, Kovanlık, Kozağaç, Kızılçakır, Karayahya, Kuşça, Kınık, Karacaardıç, Pınarcık, Sazlı, Söğüt, Sarıoğlan, Soğucak, Ulupınar, Yolören, Yelbeği, Yukarı villages are the settlements with the most apple orchards.

Apple farming constitutes one of the most important among the economic activities of the Bozkır district. In order to emphasize the importance of this, field study was conducted. Information obtained

[*] Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi. skoday@atauni.edu.tr
[**] Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi. zkoday@atauni.edu.tr
[***] Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Bölümü Doktora Öğrencisi. cografya-emine2013@hotmail.com

from scientific publications, statistical data, maps and photographs were evaluated. Problems of apple crafting were identified and solution suggestions were made.

Keywords: Konya, Bozkır district, Apple cultivation.

1. Araştırma Sahasının Konumu ve Genel Özellikleri

Bozkır; Konya iline bağlı 2018 yılı itibariyle toplam 26.287 kişiden oluşan bir ilçedir. İlçe merkezinin İl merkezine uzaklığı 120 km'dir. Coğrafi Koordinat Sistemine göre 37˚ 11' 20" kuzey enlemleri ile 32˚ 14' 52" doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Bozkır'ın kuzeyinde Konya iline bağlı, Akören, Çumra ve Güneysınır ilçeleri bulunmaktadır. Doğusunda Karaman iline bağlı Kâzımkarabekir ilçesi, güneyinde Konya İline bağlı Hadim, ve Antalya iline bağlı Gündoğmuş ilçeleri, batısında Antalya iline bağlı Akseki ilçesi ile Konya iline bağlı Ahırlı ilçesi bulunmaktadır (Harita 1.) İlçenin yüzölçümü 1.949 km², denizden yüksekliği 1.162 m.dir.

Araştırma sahasında karasal iklim özellikleri görülmektedir. Bitki türlerinden Ardıç (*Juniperus*), Sarıçam (*PinusSylvestris*), Sedir (*CedrusLibani*), Ladin (*Picea*) Göknar(*Abies sp. mill.*), Meşe (*Quercus)*Yabani Armut (*PyrusPyraster*) dağılış göstermektedir. Terra-Rossa veya Kırmızımsı Akdeniz toprakları genel yayılış göstermektedir. Çarşamba çayı ise ilçenin en büyük akarsuyudur. Suğla gölü ve Dipsiz göl diğer önemli su kaynaklarıdır. Bozkır ilçesinde tahin ticareti başta olmak üzere hizmet sektörü, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin önüne geçmiştir.

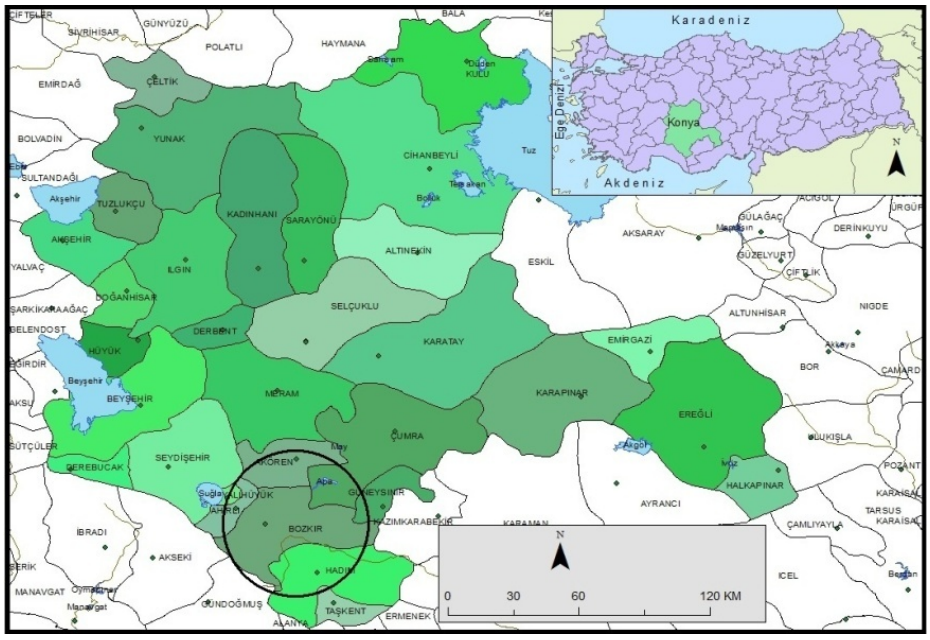

Harita 1. Araştırma Sahasının Konumu.

2. Elma'nın Yetişme Koşulları ve Dağılışı

Yumuşak çekirdekli meyve türlerinden olan (Gerçekçioğlu, 2009: 3) elma, Latince *malus domestica*, İngilizce *apple,* eski Türkçe 'de *almıla* ve günümüzde *elma* veya *alma* olarak bilinmektedir.

Elma, dünya üzerinde çok geniş yayılma alanı gösteren ve değişik ekolojilerde üretimi yapılabilen bir türdür. Elmanın anavatanı Anadolu'yu da içine alan Güney Kafkaslardır (Oğuz ve Karaçayır, 2009: 1). Kültür elmalarının, ataları olan yabani elmalardan ayrılması, genellikle mutasyon değişimler sonucunda olmuştur. Bu sayede insanoğlu M.Ö. 6000 yıllarında elma yetiştirmeye başladığı kaydedilmektedir (Kaygısız, 2004: 9).

Elma mutedil, özellikle soğuk mutedil iklimin bir ağacıdır. Bu nedenle dünya üzerinde en yukarı kuzey enlem derecelerine çıkan meyvelerden birisidir. Gerek doğal ve gerek ekonomik kültür alanlarından da anlaşılacağı gibi, elma ağacı kış soğuklarına çok iyi dayanır. Kış dinlenme periyodunda ağacı -35, -40 ºC bir yaşlı sürgünleri -20 ºC kadar dayanır (Özbek, 1978 : 47). Ticari amaçlı elma yetiştiriciliğinde düzenli meyve üretmeyi tehdit eden en önemli faktör ilkbahar donlarıdır. İlkbahar donlarının en etkili olduğu alanlar, etrafına göre çukur ve rüzgâr sirkülâsyonunun olmadığı veya yetersiz olduğu alanlardır (Kaygısız, 2008: 50).

Elma için en iyi topraklar, içerisinde optimal derecede kireci ve yeteri kadar humusu bulunan tınlı, tınlı kumlu veya kumlu tınlı geçirgen topraklardır. Elma ağacı kurak yerlerde, nemli yerlere göre, toprak bakımından daha çok hassastır. Nemli bölgelerde az derin kumlu topraklarda, iyi gübrelendiği takdirde, normal bir şekilde büyüdüğü halde, kurak bölgelerde böyle yerlerde susuzluktan çok zarar görür. Kökleri derine gitmediğinden fazla nemli ve ağır killi topraklarda armut kadar zarar görmez. Hatta kurak bölgelerde ağırca topraklarda susuzluğa dayanması artar. Elmalarda kökler, genel olarak, yayvan büyümekte ise de taban suyunun bir metreden yukarı olmaması istenir. Bununla birlikte, derin, geçirgen ve besin maddelerince zengin topraklar, çoğunlukla en ekonomik toprakları teşkil eder ve en elverişli toprak reaksiyonu pH 6 pH 8 arasıdır (Özbek, 1978: 53).

Elma yetiştiriciliğinin ana zararlısı olarak elma içkurdu (L.Cydiapomonella), önemli bir yer tutmaktadır (Çelik ve Ünlü, 2017: 267). Elma içkurdu anahtar zararlı olup, koşniller, galeri güveleri, aphidler, elma pamuklu biti, gövde kabuk kurdu, kırmızı örümcekler ve pas akarları diğer zararlıları oluşturmaktadır (Kaygısız, 2008: 125).

The Food and Agriculture Organization (FAO)'dan alınan verilere göre Çin 41.391.500 ton elma üretimi ile tek başına Dünya üretiminin % 49.78'ini oluşturmaktadır. 1 milyon ton ve üzeri üretim miktarına sahip olan diğer ülkeler, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Polonya, Hindistan, İran, İtalya, Şili, Fransa, Rusya, Brezilya ve Ukrayna'dır. Türkiye 2017 yılı itibariyle 3.032.164 ton üretim miktarı ile dünya üçüncüsü olmuştur (Tablo 1. Harita 2.).

Tablo 1: 2017 Yılı İtibariyle Dünya Elma Üretiminde Önde Gelen Ülkeler

Ülkeler	**Üretim Miktarı (Ton)**	**Yüzdesi %**
Çin	41.391.500	49.78
ABD	5.173.670	6.22
Türkiye	3.032.164	3.64
Polonya	2.441.393	2.93
Hindistan	2.265.000	2.72
İran	2.096.749	2.52
İtalya	1.921.272	2.31
Şili	1.766.210	2.12
Fransa	1.710.775	2.05
Rusya	1.639.421	1.97
Brezilya	1.300.943	1.56
Ukrayna	1.076.180	1.29
Diğerleri	21.924.193	26.37
Toplam	83.139.470	100

Kaynak: The Food and Agriculture Organization FAO (2019)

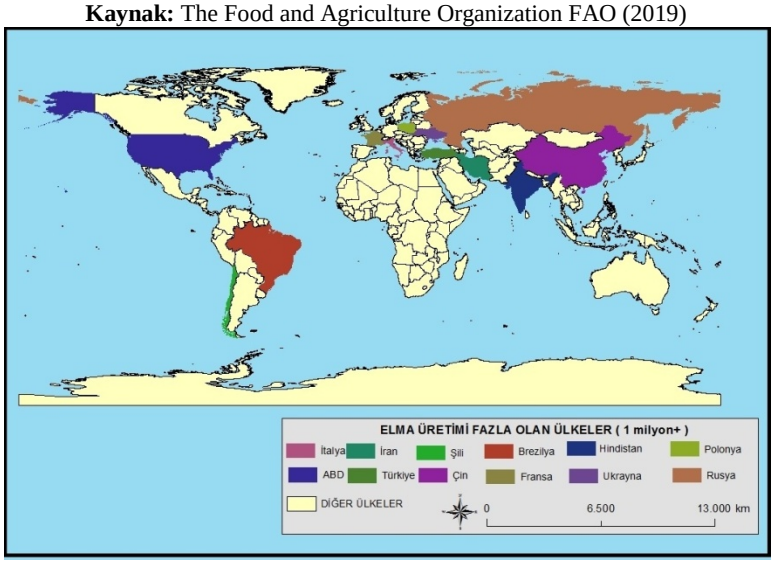

Harita 2: Dünya'da En Fazla Elma Üreten Ülkeler (2017).

Ekolojik şartların uygunluğu ve gen merkezi olması nedeniyle elma, yurdumuzun hemen her yerinde çok eski yıllardan beri yetiştirilmektedir. Fakat en uygun kültür merkezleri yabanisinin yayılma alanlarına paralel olarak Kuzey Anadolu'da bulunmaktadır. Kuzey Anadolu, Karadeniz kıyı bölgesi ile İç Anadolu ve Doğu Anadolu yaylaları arasındaki geçiş bölgeleri ve son yıllarda güneyde göller bölgesi elmanın önemli yetiştiricilik alanlarını oluşturmaktadır (Oğuz ve Karaçayır, 2009: 1).

Ülkenin, örneğin kıyı kesimlerinden yaklaşık 400-500 m. yükseklere ve iç kesimlerin özellikle korunaklı depresyon sahalarında ise, yaklaşık 750-800 m. yükseklere kadar, ya münferit ağaç kümeleri biçiminde, ya da bahçeler biçiminde, elma meyveciliğine rastlanmaktadır (Doğanay ve Çavuş, 2013: 158). İç Anadolu'da elma kültürüne ırmak ve çayların sert hava akımlarına karşı korunmuş olan nemli vadilerinde rastlamaktayız (Özbek, 1978: 16).

Türkiye, Dünyada çok çeşitli türde meyve yetiştiren bir ülkedir. Bir taraftan eskiden beri yetiştirilmekte olan meyvelerin dikim alanlarını ve üretim miktarlarını artırken, diğer taraftan da yurdumuz için yabancı olan bazı meyve türlerinin yetiştirilmesine başlanmıştır (Koday, 2000: 104).

Meyve ağacı yetiştiriciliği kapsamında ele alınan elma üretimi, ülkemizin hemen her bölgesinde yapılmaktadır. Türkiye'de 2018 yılı itibariyle 100 bin ton ve üzeri üretim miktarına sahip olan iller sırasıyla Isparta, Karaman, Niğde, Denizli, Antalya, Konya, Kayseri, Mersin, Çanakkale'dir (Tablo 2, Şekil 1).

Tablo 2: Türkiye'de 2018 Yılı En Fazla Elma Üretimi Yapılan İller

İller	Üretim Miktarı (Ton)	Yüzdesi %
Isparta	717.401	19.7
Karaman	588.442	16.2
Niğde	429.036	11.8
Denizli	289.085	7.9
Antalya	265.068	7.3
Konya	215.963	5.9
Kayseri	127.847	3.5
Mersin	125.762	3.4
Çanakkale	105.295	2.9
Diğerleri	762.061	21.0
Toplam	3.625.960	100

Kaynak: TÜİK (2019).

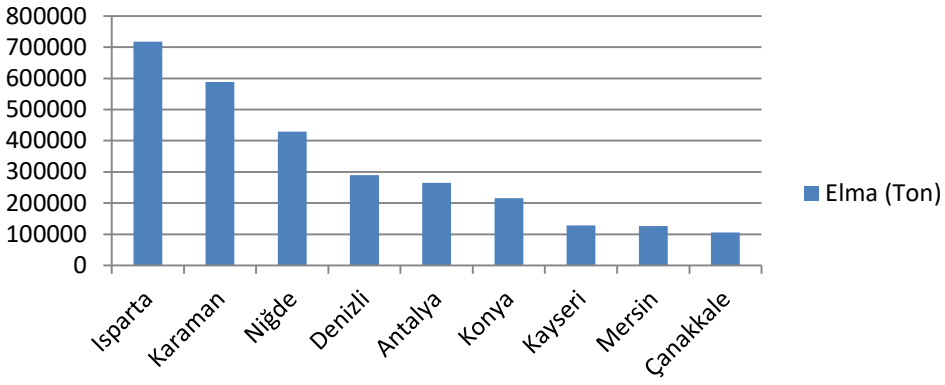

Şekil 1: Türkiye'de En fazla Elma Üreten İller.

Konya 215.963 ton üretim miktarına sahip olup Türkiye elma üretim miktarı sıralamasında 6. Sırada bulunmaktadır. Konya, İç Anadolu Bölgesi illerinden en fazla elma üretimi olan Karaman ve Niğde illerinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır (Harita 3).

Harita 3: Türkiye'de En Fazla Elma Üreten İllerin Dağılışı (2018).

Ülkemizin tahıl ambarı konumunda olan Konya'nın Hadim, Kulu, Ereğli, Cihanbeyli ve Bozkır ilçelerinde ise meyve tarımı öne çıkmıştır. Araştırmamıza konu oluşturan elmacılık; en fazla Ereğli ilçesinde yapılmakta ve ikinci sırayı Bozkır almaktadır (Tablo 3).

Konya ilinin Ereğli ilçesi 2018 yılı itibariyle 143.471 ton elma üretimi ile ilk sırada yer alırken, il elma üretiminin% 66.43'lik kısmını tek başına karşılamaktadır. Bozkır ise 13.608 ton üretimiile il elma üretiminin % 6.30'unu oluşturmaktadır. (Tablo 3).

Tablo 3: Konya İlinde En Fazla Elma Üretimi Yapan İlçeler(2018).

Konya'nın İlçeleri	Toplam Elma Üretimi (Ton)	Yüzdesi %
Ereğli	143.471	66.43
Bozkır	13.608	6.30
Akşehir	12.100	5.60
Ahırlı	7.695	3.56
Yalıhüyük	7.575	3.50
Çumra	2.628	1.23
Halkapınar	2.441	1.13
Karapınar	2.324	1.07
Doğanhisar	2.243	1.04
Meram	2.219	1.03
Derbent	2.079	0.97
Emirgazi	2.000	0.93
Beyşehir	1.866	0.87
Hadim	1.862	0.871
Ilgın	1.768	0.82
Kulu	1.733	0.81
Diğerleri	8.351	3.90
Toplam	215.963	100

Kaynak: TÜİK (2019).

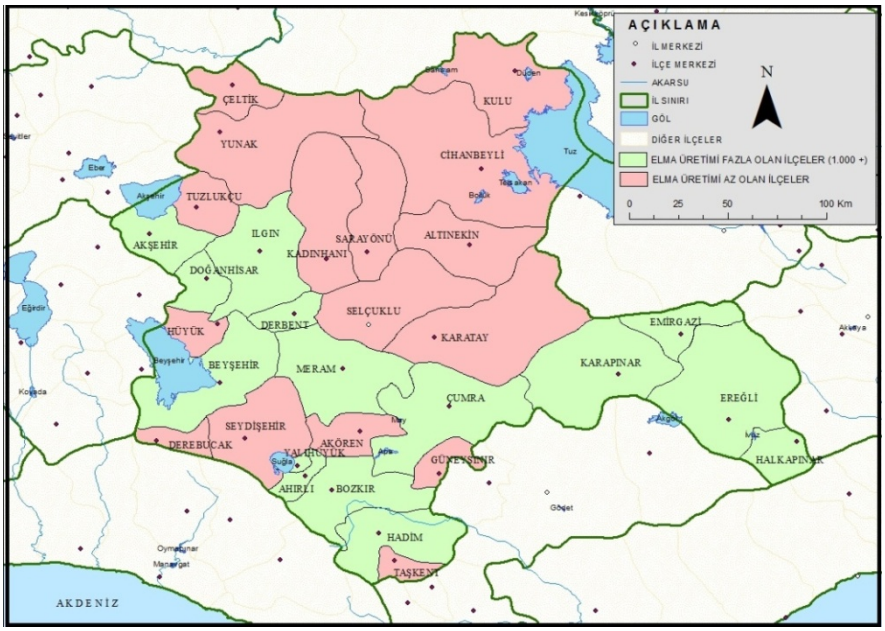

Harita 4: Konya İlinde En Fazla Elma Üretimi Yapan İlçelerin Dağılımı (2018).

3. Bozkır İlçesinde Elma Tarımı

Bozkır'da yetiştirilen elma, üzüm, kiraz ve erik ticari değeri olan meyvelerdir. Elma yetiştiriciliği, Bozkır ilçesinin ekonomik faaliyetleri arasında en önemlilerinden birisini oluşturmaktadır. Bozkır'da ortalama en yüksek sıcaklık Temmuz ayında 31.4˚ C, ortalama en düşük sıcaklık Ocak ayında -5.9˚ C, ortalama nispi nem Ocak ayında % 79.3'dür (Şekil 2).

İnceleme sahasında elma toplama işlemi eylül ayında başlayıp kasım ayının sonunda tamamlanmaktadır (Foto 1). Saklama koşullarına uyulduğunda 3-4 ay boyunca tüketilebilmektedir. Elma, sıcaklıkların 0˚C derecenin altına düştüğünde donmakta 20˚C derecenin üstündeki sıcaklıklar da ise çürümektedir. Elmacılığın yaygınlaştırılması ve elma üreticisini desteklemek amacıyla kamu kurum ve kuruluşların bir takım çalışmaları olmuştur. Çiftçi kayıt sisteminde kaydı bulunan çiftçiler mazot ve gübre desteğinden faydalanabilmektedir. Sertifikalı fidan desteği projesi ile 5 dekardan büyük toprağı bulunan çiftçi, sertifikasını aldıktan sonra fidan desteğinden faydalanabilmektedir. Gençleştirme projesinde ise bir yaşlı elma ağacını kesen çiftçiye 3 adet genç fidan verilmiştir.

Tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanmış ve küçük olması, topografyanın eğimli olması, karasal iklimin hâkim olması gibi sebeplerle tarımsal faaliyetler pek gelişmemiştir. Genç nüfusun şehirlere göç etmesi ve elmacılık faaliyeti ile uğraşacak insan sayısının azalması, elmacılığın önemini azaltmaktadır.

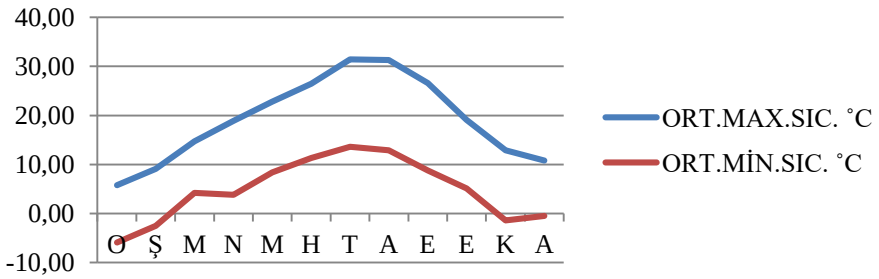

Şekil 2: Bozkır'ın Aylara Göre Ortalama Sıcaklığının Dağılışı (2014-2018).

Foto 1: Elma Bahçesinden Bir Görünüm.

İlçede yeni fidan dikimi gerçekleşmediği ve bunun yanında dikilen fidanların meyve verecek olgunluğa erişmediğinden, meyve veren ağaç sayısı uzun yıllar pek değişmemiştir. Meyve veren ağaç sayısının 2011 ile 2015 yılları arasında arttığı görülmektedir. Buna bağlı olarak meyve vermeyen ağaç sayılarında azalmalar olmuştur. (Tablo 4). Çalışma sahasında, 2004 ile 2018 yılları arasında ağaç başına ortalama verim 20 kg civarındadır. Çiçeklenme döneminde don olayının görülmesi verimi düşüren etmenlerin başında gelmektedir. Üretim miktarının 2018 yılında arttığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak Torku firmasına ait meyve işleme tesisinin Bozkır'dan elma alması ve çiftçinin ürünün değerlenmesiyle izah etmek mümkündür.

Torku 2007 yılında Konya Şeker tarafından üretimi yapılan ürünlerin toplandığı marka olarak Konya şehrinde kurulmuştur. Konya Şeker Bozkır yerleşkesinde, Torku Meyve Suyu, Sirke ve Pekmez Üretim Tesisi 2017 yılında faaliyete geçmiş bulunmaktadır. Tesiste bölgede yetiştirilen üzüm ve elma işlenerek NFC (Konsantre Edilmemiş) meyve suyu, sirke ve pekmez üretimi gerçekleştirilmektedir.

Tablo 4: Bozkır İlçesi'nin Yıllar İtibariyle Elma Ağacı Sayısı, Verim ve Üretimi (2019).

Yıllar	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Adet)	Meyve Vermeyen Ağaç Sayısı (Adet)	Toplam Meyveliklerin Alanı (Dekar)	Verim Kg/Ağaç	Üretim Miktarı (ton)
2004	404.060	48.180	21.040	20.6	8.082
2005	412.580	39.660	20.040	21.2	8.253
2006	431.180	18.000	20.040	22.2	8.687
2007	452.240	33.600	21.000	19.6	8.572
2008	442.240	33.600	19.040	22.2	8.549
2009	440.240	36.600	19.040	22.4	8.809
2010	440.240	36.600	19.040	20	8.805
2011	455.260	21.100	18.950	20	9.105
2012	455.260	21.100	19.223	17.8	8.194
2013	455.260	21.100	19.378	17.4	8.192
2014	455.260	21.100	19.378	17.2	8.179
2015	455.260	21.100	19.378	17.2	8.179
2016	453.610	31.150	19.378	17.6	8.430
2017	453.610	31.150	19.564	20.8	9.823
2018	453.610	31.150	19.378	30	13.608

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2019).

Meyve ağaçlarının genel özelliği bir yıl çok bir yıl az meyve vermeleridir. Ağaçlar çok ürün verdiğinin ertesi yılı dinlenmeye çekildiklerinden verim azalır (Koday, 2004: 199). İncelem sahasının elma üretimi 2004'den başlayıp 2018'e kadar olan üretim miktarı 8 bin ton üzerindedir (Şekil 3).

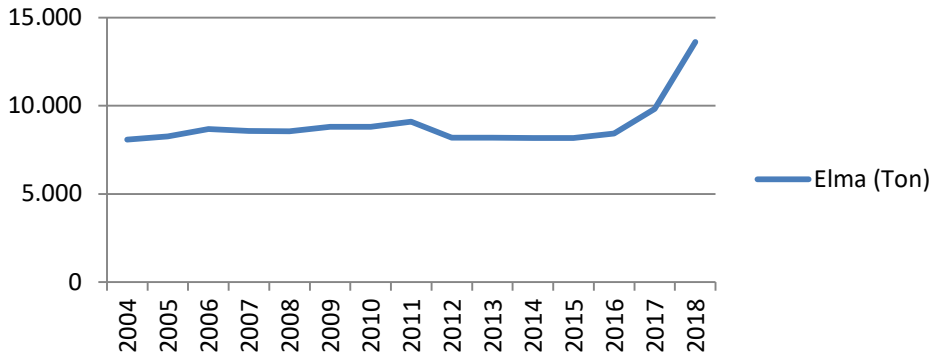

Şekil 3: Bozkır İlçesinde Yıllara Göre Elma Üretiminin Dağılışı (2004-2018).

Yeryüzü şekilleri açısından bölge içerisindeki zirai faaliyetlere baktığımızda; genel olarak ovalarda, şekerpancarı ve patates tarımı, vadi tabanı ve depresyonlarda başta kayısı olmak üzere elma, üzüm ve erik bahçelerinin yoğunluk kazandığı, yamaçlarda ve plato düzlükleri üzerindeki kıraç arazilerde ise; buğday ve arpa gibi tahıl tarımının olduğu dikkate çekmektedir. Bölge içerisindeki sıcaklık farlılıkları zirai ürünlerin çeşidinde, ekim zamanlarında ve hasat zamanlarında kendini hissettirmektedir (Koday, 2006: 136).

İlçe Gıda ve Tarım Müdürlüğü, Ziraat Odası ile yapılan görüşmeler ve yerinde yapılan gözlemlere göre Bozkır ilçesindeki 52 mahalleden 30'unda elma bahçesi bulunmaktadır.

Ayvalca, Armutlu, Aydınkışla, Akçapınar, Bademli, Bağyurdu, Bozdam, Cumhuriyet, Çağlayan, Demirasaf, Hacılar, Hamzalar, Hacıyunuslar, Harmanpınar, Kovanlık, Kozağaç, Kızılçakır, Karayahya, Kuşça, Kınık, Karacaardıç, Pınarcık, Sazlı, Söğüt, Sarıoğlan, Soğucak, Ulupınar, Yolören, Yelbeği, Yukarı kırsal mahallelerinde elma yetiştirilmektedir (Harita 5). Elma bahçelerinin 1000 metre ile 1500 metreler arasındaki yükseltilerde dağılış gösterdiği görülmektedir. Belirtilen yükseltilerin üzerinde kalan yerleşmelerde elma bahçelerinin tamamen ortadan kalktığı görülmektedir.

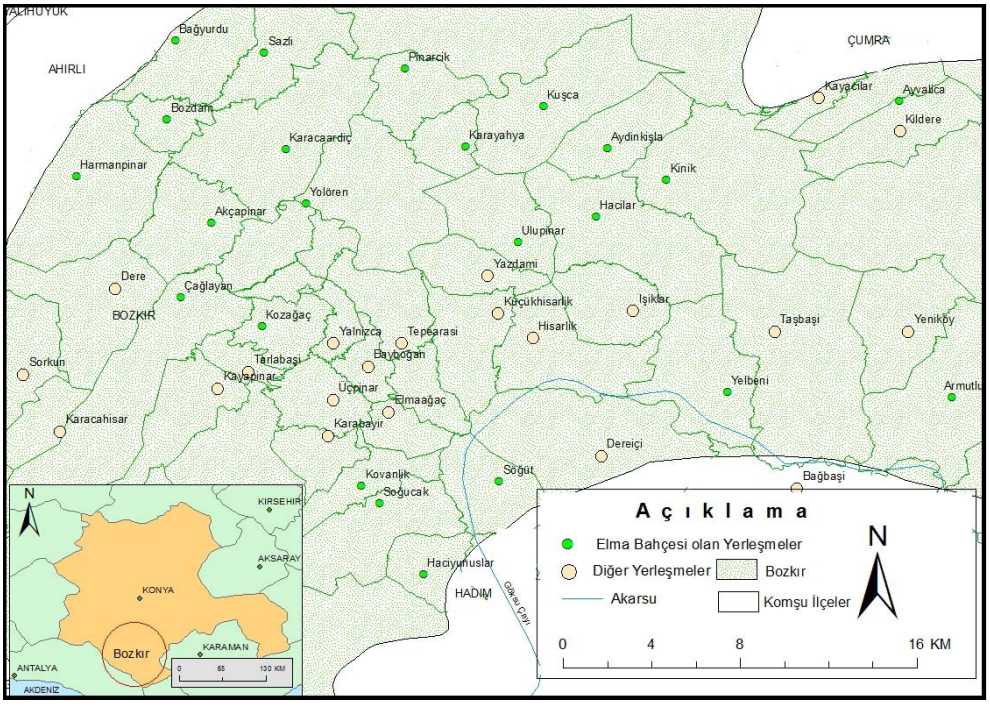

Harita 5: Bozkır'da Elma Bahçesi Olan Yerleşmelerin Dağılışı

Türkiye'de yetişmekte olan elma çeşitlerinden, şimdiye kadar tespit edebildiklerimizin sayısı 460'ı bulmuştur. Bu konudaki araştırmalar ilerledikçe bu sayının daha da artması mümkündür. Bütün dünyada yetişen elma çeşitlerinin sayısı da 6500'ü aşmaktadır (Özbek, 1978: 24). Ülkemizde elma çeşitlerinden en fazla *Starking, Golden, Granny Smith, Amasya Elması* türleri yetiştirilmektedir. Bunlar verimi yüksek, ticari değeri olan elma türlerinin başında gelmektedir. İnceleme sahasında da en fazla bu türler yetiştirilmektedir. Çiftçiler elmaları topladıktan sonra, elmayı cinslerine ve ebatlarına göre ayırıp paketlemektedir (Foto 2).

Foto 2: Satışa Sunulacak Elmaların Tasnifinden Bir Görünüm.

Granny Smith, orijini Avustralya'dır (Foto 3). Meyveleri orta irilikte, bazen iri ve kalitelidir. Meyve eti beyaz, sert, sulu, çok hoş ekşi tadı vardır (Hepaksoy ve Eroğul, 2009: 308). *Amasya Elması*nın orijini Anadolu'dur (Foto 4). Orta irilikte, kalın tarafı genişçe olup, meyve kabuğu ince, sert, güneş gören tarafı koyu, diğer tarafları açık kırmızıdır, yer yer yeşil zemin rengi görülür. Meyve eti hafif yeşilimtırak beyaz renkli, tatlı, suludur, yerken gevrek ve kokuludur (Hepaksoy ve Eroğul, 2009: 306). *Golden,* orijini ABD'dir (Foto 5). Orta irilikte, sarı renkli, silindirik konik şekillidir. Meyve eti açık sarı renkli, sulu, tatlı ve yeme kalitesi yüksek ve gevrek olup, yeşil elmalardan daha tatlıdır (Hepaksoy ve Eroğul, 2009: 307-308). *Starking,* orijini ABD'dir (Foto 6). Meyveleri orta irilikte, tatlı, sulu ve yeme kalitesi iyidir (Hepaksoy ve Eroğul, 2009: 308).

Foto 3: Granny Smith

Foto 4: Amasya Elması

Foto 5: Golden Delicious

Foto 6: Starking

4. Elmanın Kullanım Alanları

Üretici, yıl boyunca emek verdiği ürünü doğrudan veya dolaylı yollarla kullanmaktadır. Bozkır'da elma üretimi semt pazarları, zincir marketlerde doğrudan tüketilmektedir. Gıda sanayisinde meyve suyu, şarap, sirke, reçel-marmelat, elma şekeri, aroma, esans-kozmetik ve dondurulmuş gıda olarak karşımıza çıkmaktadır (Oğuz ve Karaçayır, 2009: 9).

İlçede çevre yolu üzerinde döküntü elma toplama alanları bulunmaktadır. Büyük araçlara yüklenen elmalar ulaştığı yerdeki tesislerde ayrıştırılmaktadır (Foto 7). Döküntü elmalar çoğunlukla meyve suyu olarak ve kimyasal ürünlerin üretiminde kullanılmaktadır.

Foto 7: Döküntü Elmanın Yüklenme İşleminden Bir Görünüm.

Elmanın bir diğer kullanım alanı esans ve kozmetiktir. Güleroğlu tahin işletmecisi olan Hasan Güleroğlu'nun Bozkır'ı tanıtma ve sevdirme amacıyla başlattığı çalışmalarından bir tanesi de elma çiçeği kolonyasıdır. 2017 yılında, Hadim ilçesinde yerel kolonya işletmecisi tarafından Bozkır elmasının çiçeğinden kolonya üretilmiştir (Foto 8). İlk üretimi gerçekleştirilen elma çiçeği kolonyasının AR-GE çalışmaları devam etmekte olup, piyasada yerini alacağı ön görülmektedir. Elma sirkesi elmanın bol miktarda bulunduğu yörelerde yapılmaktadır. Elma, içme suyu, tuz, önceki yapımdan kalan biraz doğal sirke ve bal kullanılarak elma sirkesi yapılmaktadır (Foto 9). Elma sirkesi, yeme-içme şeklinde kullanıldığı gibi temizlik işlerinde de kullanılmaktadır. Elma sirkesi hem doktorlar hem de

diyetisyenler tarafından tavsiye edildiği için, yörede elma bahçesi olup olmaması önem arz etmeden herkes tarafından yapılabilmektedir.

Foto 8: Elma Çiçeği Kolonyası. **Foto 9:** Elma Sirkesi.

5. Kültürel Coğrafya Bakımından Elma

Yerleşim yerlerinde, sahada bolca bulunan, tarımı yapılan ürünler, insanların yeme-içme kültürünü oluşturmaktadır. Bozkır'da yapılan meyvecilik tarımında, elma, üzüm, kiraz ve erik genel yayılış göstermektedir. Elma, ülkemizin hemen her yerinde yetiştirildiği gibi Türkiye, dünya üretim miktarında önemli bir sırada yer almaktadır. Gerek ülkemiz gerekse Bozkır'da geniş sahalara yayılan elmanın yeme-içme önemi dışında kültürel değeride bulunmaktadır. Elma, yaratılış hikâyemizin başında yasak meyve, halk hekimliğinde şifa kaynağı, geçiş dönemlerinde (doğum, ölüm, düğün) sembol, kullandığımız eşyalarda motif olarak bereketi temsil etmektedir.

Elma hem Türk halk inançlarında hem de geleneklerinde müstesna bir yere sahiptir. Eski Türk dininde ve alevi-bektaşi geleneğinde de kötü ruhu olmayan, iyi koruyucu bir meyve olduğu düşüncesi hâkimdir (Yeşil, 2015: 204). Bugün sevilen bir meyve olarak sofralarımızı süsleyen elma, halk hekimliğinde, saymakla bitmeyecek faydalar sağlamaktadır. İçeriğinde bulunan organik asitler, soda ve fosforun karaciğer ve mideyi olumlu etkilediği söylenir. Karaciğer ve safra salgısını artırır. Sinir ve adaleleri kuvvetlendirir. Dişi korur, ağızdaki mikropları öldürür. Kan şekerini düşürür, kolesterolü azaltır. Baş ağrısını giderir. Yatıştırıcı ve ateş düşürücüdür. Nefes darlığına, soğuk algınlığına, ses kısıklığına, öksürüğe, yüksek ateş ve iltihaplı hastalıklara iyi gelir. Elma suyu, deriyi gerginleştirerek, cilde güzellik verir. Deri döküntülerine iyi gelir. Elma şarabı, kalp damar hastalıklarına iyi gelir. Elma sirkesi ise doğal bir yaşam iksiridir (Şimşek, 2008: 196).

Elmanın Türk folklorunda doğum, düğün, bayram adetlerinde önemli bir yeri vardır. Elma motifini genç kızların giysilerini tamamlayan nakışlı kuşaklarında, başlarını süsleyen yazmaların kenarlarındaki oyalarında, azıklarını taşıdıkları torbalarında, heybelerinde severek kullandıklarını Anadolu'nun birçok yöresinde görmekteyiz. Bunun dışında manilerinde, bilmecelerinde, atasözlerinde inanç ve düşüncelerinde felsefelerinde çeşitli meyvelere, hatta elmaya çok rastlamaktayız. Kadının tazeliği, diriliği, sağlıklı ve mutluluğu ''elma yanaklı, kiraz dudaklı'' sözcükleriyle dile getirilirken yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak yer alır (Aydın, 2009: 8).

Elma kelimesi bir meyvenin isminden ziyade Türk kültüründe değişik motifler üstlenerek zamanla kutsallık kazanmıştır. Elma, nar, iğde gibi bazı meyve ağaçlarıyla meyvelerin kut, bereket, uğur getirdiğine inanılırken incir gibi bazılarının da uğursuzluk, kutsuzluk getirdiğine inanılmıştır (Ölmez, 2012: 98).

Elma miti söylencelerde, masallarda hatta dinsel kıssalarda Havva'nın Âdem'e yedirdiği bilgi ağacının meyvesi ve insanlığın cennetten kovulmasına neden olan meyve olarak var olmuş ve kendine sanat eserlerinde, yazın alanında yer bulmuş özel bir meyve olarak geçer. Aslında hiçbir kutsal kitapta, bilgi ağacının elma ağacı olduğuna dair bilgiler olmamasına karşın çoklukla yasak meyvenin elma olduğu miti çok yaygın olarak geçmişten günümüze kadar gelmiştir. Bu ağaç iyiyi ve kötüyü bilme ölçütü sunan bilgi ağacıdır. Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasına neden olan bu meyve çoklukla görsellerde yılanın ağzından Havva'yı baştan çıkartmak ve yasak olanı yaptırmak için ona sunulan elma şeklinde tasvir edilir (Ercan, 2017: 1045).

Türklerin Oğuz Kağan'dan beri gerçeğe dönüştürmek istediği en eski ütopyasının adı Kızılelma'dır. Türkçe Sözlükte ''Yeryüzündeki bütün Türkleri birleştirip büyük bir imparatorluk kurmayı amaç olarak alan ülkü'' (TDK, 2005, s.1177) biçiminde tanımlanan Kızılelma, gün doğusundan gün batısına bütün dünyaya hâkim olma ve düzen verme hayalini temsil eder. Somut göstergeleri arasında İstanbul, Viyana, Roma gibi mekânlar sayılsa da asıl karşılığı bütün yeryüzüdür (Şimşek, 2018: 2353).

Sorunlar ve Çözüm Önerileri

İlçede yetiştirilen elma çeşitleri ile ilgili çiftçilerin teknik bilgi eksikliği görülmektedir. Elma üretiminde tehdit oluşturan ilkbahar donları konusunda çiftçi gerekli önlemi almalıdır. Doğal afet kaynaklı verim düşüklüğü durumunda çiftçiye afet yardımı yapılmaktadır. Bunu bilen çiftçi, zararı en aza indirmeye çalışmamaktadır. Meteorolojinin erken uyarı sistemleri tarafından verilen uyarı mesajları ciddiye alınmalıdır.

Elmanın susuz ortamda yetiştirilmesi ürünün güçlü yanı gibi görülse de yeterince su ihtiyacını karşılayamadığı durumda elmanın aroması ve lezzeti azalmaktadır. Bu durum döküntü elma miktarının artmasına yol açmaktadır. Elma borsasının olmaması üreticiyi olumsuz etkilemektedir. Üretilen elmalar ilçeye gelen tüccarlar aracılığıyla iç piyasaya sunulmaktadır. İlçede bir semt hali olmadığı gibi, elma alım-satımının yapıldığı bir tesis mevcut değildir. Çevre yolunda birkaç girişimcinin döküntü elma topladığı açık alanlar bulunmaktadır ve eylül, ekim ayında elma hasadı zamanında iş yaptığı görülmektedir. Ürünün pazar payının düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Belirli zamanlarda çok sayıda üretici tarafından hasadı yapılan elmanın uygun koşullarda depolanabilme olanaklarının yetersiz olması nedeniyle, aynı dönemde satışa çıkarılması ve elmanın çabuk bozulabilir nitelikte olması, pazarlamada önemli fiyat düşmelerine dolayısıyla üreticilerin gelirlerine önemli kayba neden olmaktadır (Oğuz ve Karaçayır, 2009: 10).

Konya ilinde elma üretiminde yeterince gelişme sağlanamamıştır. Bunda en etkili faktörün elma üretilebilecek bölgelerin birbirinden uzak olması nedeni ile elma üretiminde kümeleşmenin sağlanamaması ve duruma paralel üreticilerin örgütlenememesi, pazarlama ağının geliştirilememesi gibi temel faktörler etkili olmaktadır (Bayramoğlu vd, 2009: 14).

Elma suyu yapımında en önemli faktör şeker/asit oranı olduğu için, bu oranın aromasında, tadında olumsuzluklar görülmektedir. Bu yüzden elmaların hasattan sonra fazla depolamadan kısa bir zamanda işlenmesi gerekir. Çürük, ezik, dip elması gibi taze olarak pazar değeri olmayan elmalardan elma suyu üretilmesi yoluna gidilmemelidir. Kaliteli

işlenmiş ürünün kaliteli hammaddeden elde edileceği unutulmamalıdır (Erdoğan vd, 2011: 14-15).

Ülkemiz açısından çok sayıda yerel elma çeşidine sahip olmak bir avantaj gibi görünüyorken coğrafi işaret tescil ve başvuru sayılarının düşük olması, son yıllarda artış gösteren yerel elma çeşitlerinin tanımlanması ve korunmaya alınması ile ilgili çalışmaların artması gerektiğinin bir göstergesidir (Coşkuner, 2018: 27).

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nde Elmacılık Uygulama ve Araştırma Merkezi bulunmaktadır. Bozkır ile araştırma merkezi arasında 112 km mesafe bulunmaktadır. Bu merkezden faydalanıldığında ilçe elma üretiminde önemli miktarda artışın olacağı beklenmektedir.

Kaynakça

Aydın, Ö. (2009). Elma (Almıla) Elma Motifinin Halı-Kilim Dokumaları ve Kalıp Yazma Örneklerindeki Kullanımı, Akdeniz Sanat Dergisi, ss. 7-24.

Bayramoğlu, Z. Çelik, Y., Oğuz, C., (2009). Konya İlinde Elma Üretiminin Mevcut Durumu ve Gelişme Olanakları, Tarım Bilimleri Araştırması Dergisi 2(1), 11-15.

Coşkuner, Y. (2018). Karaman'da Elma Yetiştiriciliği ve Yerel Elma Çeşitleri, Karaman'ın Elmalarını ve Üzümlerini Araştırıyoruz Projesi, Karaman Ticaret ve Sanayi Odası.

Çelik, H. ve Ünlü, L. (2017). Beyşehir (Konya) İlçesi Elma Bahçelerinde Elma İçkurdu(Cydiapomonella L. Lep:Tortricidae)'nun Ergin Popülasyon Gelişimi ve Bulaşıklık Oranlarının Belirlenmesi, Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, 21(3), 266-278.

Doğanay, H. ve Çavuş A. (2013). Türkiye Ekonomik Coğrafyası Güncellenmiş ve Geliştirilmiş 6. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.

Ercan Akyıldız, C. (2017). Söylencelerde ve Masallarda Elma Sembolü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(3). S.1043-1060.

Gerçekçioğlu, R. (2009). '' Meyveciliğin Ülke ekonomisindeki Yeri'', Genel Meyvecilik, Editörler: Resul Gerçekçioğlu. Şükriye Bilgener, Arif Soylu, 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Hepaksoy, S. ve Eroğul, D. (2009). ''Önemli Meyve Çeşitleri'' Genel Meyvecilik, Editörler: Resul Gerçekçioğlu. Şükriye Bilgener, Arif Soylu, 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Erdoğan, S. S. Burak, M. Göksel, Z. Kılınç, A., (2011). Bazı Elma Çeşitlerinin Elma Suyu Üretimine Uygunluğunun Araştırılması, Bahçe 40 (1), 9-16.

Kaygısız, H. (2008). Elma Yetiştiriciliği, Hasad Yayıncılık, İstanbul.

Koday, S. (2000). Türkiye'de Kivi Üretimi, Doğu Coğrafya Dergisi, 6(3), Erzurum.

Koday, S. (2002). Bursa İlinde Meyvecilik, 29. Coğrafya Meslek Haftası (17-19 Mayıs 2001, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi), Bildiriler, (Ed. Suna Doğaner), İstanbul.

Koday, Z. (2004). Kağızman İlçesinde Meyvecilik, Doğu Coğrafya Dergisi, 9(12), Erzurum.

Koday, Z. (2006). Doğu Anadolu Bölgesinde Zirai Faaliyetlerdeki Farklılıkların Yeri ve Önemi, TUCAUM IV. Coğrafya Sempozyumu, Ankara.

Oğuz, C., Karaçayır, H.,F., (2009). Türkiye'de Elma Üretimi, Tüketimi, Pazar Yapısı ve Dış Ticareti, Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi, 2(1):41-49

Ölmez, F.N. (2012). Meyve Türk Sanatları Bağlamında Elma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli DergisiART-E sayı:10 s.77-102.

Özbek, S. (1978). Özel Meyvecilik, Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayını 128, Ders Kitabı, Adana.

Şimşek, E. (2008). Ölümsüzlük İlacı Elma, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 3(5). 193-204.

Şimşek, T. (2018). Türk Masal Anlatma Geleneğinde Elma Ödülü, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı 7/4, s.2352-2368.

Yeşil, Y. (2015). Türk Halk Hekimliğinde Elma, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 4(11).

http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC

http://www.konyaseker.com.tr/tr/icerik/detay/2041/bozkir-yerleskesi

Kilis'te Kentleşme-Arazi Örtüsü Değişimi ve Planlama İlişkisi

Selahattin ÇELİK*

Özet

Türkiye, hızlı ve dinamik bir değişim sürecinden geçmekte ve hızlı kalkınma ile çevrenin korunması arasında dengeyi sağlamakta güçlük çekmektedir. Hızlı ekonomik büyüme sonucunda, sosyal ve kültürel olarak gelişme seyri içinde olan Türkiye'de arazi kullanım şekilleri de hızlı bir değişim göstermektedir. Belli bir alanda bu değişimlerin izlenmesi ve boyutunun kısa sürede belirlenmesi, ileride olabilecek sorunların önceden tespiti ve önlem alınması açısından önemlidir. Bu konuda, uzaktan algılama teknolojisi önemli kolaylıklar sağlamakta ve sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çalışmada Kilis'in alansal gelişimi ile gelişiminin yönünü belirlemek ve arazi örtüsünde genel olarak ne gibi değişimler olmuştur? Sorusunun cevabı aranmıştır. Bu amaç doğrultusunda farklı yıllara ait uydu görüntüleri (Landsat) ve yazılımlar kullanılmıştır. Böylece şehrin alansal gelişimi ile yakın çevresinin arazi kullanımında meydana gelen değişimler ve gelişim yönü tespit edilerek, Kilis'te şehirleşme-doğal ortam unsurları ve planlama arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu bildirinin önemli amaçlarından birisi, Kilis ilinde arazi örtüsünün zamansal değişiminin ne kadar planlı olduğunun analizidir. Çalışmada elde edilen bulgular Kilis kentinin bilhassa 2000'li yıllar sonrasında önemli gelişmeler gösterdiği sonucunu vermektedir. Bu gelişmenin pek planlı olmadığı görülmektedir. Zira 2000'li yıllardan sonra kurulan bazı mahallelerin plansız geliştiği ve altyapı problemleri ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. 2011 yılında Kilis'te meydana gelen sel felaketi, bu kentte bilhassa altyapı sorununun olduğuna işarettir. Aynı zamanda Kentsel gelişmenin dere yatağına doğru olması burada planlama yapılırken doğal afet kriterinin pek dikkate alınmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kilis, Afet, Kentsel Gelişim.

Urbanızation-Land Cover Change and Planning Relationship in Kilis

Abstract

Turkey, between a dynamic change quickly and go through the process of rapid development with environmental protection and the difficulty in providing the balance. As a result of rapid economic growth, land use, which in Turkey in social and cultural development trend also shows a rapid change. It is important to monitor these changes in a certain area and to determine the size of these changes in a short period of time in order to identify future problems and take precautions. In this regard, remote sensing technology provides important facilities and is frequently used.

In this study, to determine the direction of Kilis' spatial development and development, and what changes have occurred in the land cover in general? The answer to the question was sought. For this purpose, satellite images of different years (Landsat) and software have been used. Thus, the spatial development of the city and the changes occurring in the land use of the immediate environment and the direction of development were determined and the relations between urbanization-natural environment elements and planning in Kilis were examined. One of the important objectives of this paper is to analyze how planned the change of land cover in Kilis province is.

The findings of this study show that the city of Kilis has shown significant developments especially after the 2000s. This development is not very planned. It is seen that some neighborhoods established after the 2000s have developed unplanned and face infrastructure problems. The flood disaster that occurred in Kilis in 2011 indicates that there is a particular infrastructure problem in this city. At the same time, the fact that urban development is towards the creek bed shows that the natural disaster criteria are not taken into consideration when planning here.

Keywords: Kilis, Disaster, Urban Development Page.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Coğrafya Bölümü, selahattincelik@kilis.edu.tr.

Giriş

Kırsal alanlardan oldukça farklı bir yerleşim alanı olan şehir, "bir plana göre kurulmuş, on binlerce insan barındıran ve insanların geçiminde tarım dışı kaynakların hâkim olduğu toplu ve en büyük yerleşme birimidir." Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi şehir, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerden kırsal alanlardan çok farklı bir yerleşme birimidir (Atalay, 2011, 246). Kent olarak da adlandırılan şehir, çok çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel fonksiyonlarıyla köy yerleşmelerinden ayrılırlar. Şehirler, günümüzde beşeri eserlerin en görkemlilerinden biri olarak göze çarparlar (Doğanay, 1997, 417).

Tarih boyunca dünya nüfusunun çoğunluğu hep kırsal alanlarda yaşamışlarsa da, 5 bin yıldan beri var olan ve Sanayi Devrimi'nden beri de hem büyüklük hem de sayıca muazzam bir gelişme içine giren yerleşmeler şehirler olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2014, 396). Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra sanayileşmenin hızlandırdığı kentleşme ile birlikte yeni bir yerleşme kalıbı ortaya çıkmış, toplum hayatını kolaylaştıran birçok yenilik meydana gelmiştir (Güner vd. 2012, 222). Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de şehirleşme faaliyetleri gün geçtikçe artan bir hızla devam etmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaklaşık olarak nüfusun dörtte üçü kırsal alanlarda ve ancak dörtte biri şehirlerde yaşarken, iki binlerin başında bu oran tam tersine dönmüş, yani nüfusun dörtte biri kırsal alanlarda kalırken dörtte üçü şehirsel alanları tercih etmiştir.

Türkiye'de özellikle 1950'lerden itibaren eskiye oranla, alt yapı yatırımlarının artması, sanayileşmeye doğru beliren eğilim sonucu kentleşme sürecine girmeye başlamıştır. Bu dönemde hızlanan şehirleşme faaliyetleri günümüze kadar hız kesmeden devam etmiştir. Ancak ülkede görülen bu hızlı kentleşme, gelişmişliğin bir alameti sayılamaz. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde görülen en önemli özelliklerden biri, yüksek nüfus artışı ve bunun beraberinde getirdiği kentleşmedir.

1927 yılında 10 binden fazla nüfusa sahip yerleşmelerde yaşayan şehirli nüfus % 16 civarında iken bu oran 2009'da % 75'e yükselmiştir. Son 25 yıldaki nüfus artışının ortalama olarak beşte dördü şehirlerde meydana gelmiştir. Kentlilik aslında bir ülkenin gelişme göstergesidir. Ancak ülkemizde kentleşme sağlıksız olmakta ve köylü kentler gibi bir olgu göstermektedir. Türkiye'de kentleşmede görülen artış, sanayinin doğrudan bir sonucu veya şehrin çekiciliğinden değil, kırsal alanların kırıcı ve itici gücünden doğan göç olgusudur (Atalay, 2011, 227-250).

Cumhuriyet'ten sonra 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Türkiye şartlarında şehir sayılan ve nüfusu 10 bini aşan şehir sayısı 66 olarak belirlenmiştir. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre bu sayı 454'e çıkmıştır. Türkiye şartlarında nüfusu 100 bini aşan şehirler büyük kentler olarak kabul edilirse, ülkede büyük kent sayısı 1975 nüfus sayımında 38 iken, 1990'da bu sayı 65'e yükselmiştir. TÜİK verilerine göre 2013 yılında 89.422 olan Kilis şehir nüfusu bu kıstasa göre 2019'da ilk defa 100 bin sınırını aşarak Türkiye'nin büyük şehirleri arasına katılmış oluyor.

2020'lere geldiğimiz bugün nüfus, şehirleşme lehine artışını devam ettirmektedir. Geçtiğimiz yüzyılın başında dünya nüfusunda da kırsal nüfusun egemenliği sona ermiş, şehirsel nüfus önce kırsal nüfusla eşitliği sağlamış, daha sonra kırsal nüfus karşısındaki artışını sürdürmüştür. 2010 yılında 6.9 milyar olan dünya nüfusunun yarısı kentlerdedir. 2030'da ise kent nüfusunun 5 milyara ulaşacağı ve dünya toplam nüfusunun % 60'ının kentlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir (Atalay, 2011, 296). Türkiye, 2020'lere geldiğimiz bu günlerde bile bu oranı yakalamış görünmektedir. Tarım dışı faaliyetlerin arttığı ve çeşitlendiği günümüzde oldukça büyüyen şehirlere çeşitli nedenlere bağlı olarak

bir de kırsal alanlardan gelen göçlerle hesapta olmayan nüfusun katılmasıyla metropoller oluşmuş ve kentleşme sorunları daha da artarak yer yer içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir.

Aşırı kentleşme sonucu ortaya çıkan trafik, güvenlik, sağlık, eğitim, işsizlik, gecekondu ve çevre kirliliği, doğal afet riski, verimli tarım arazilerinin kaybı ve ekosistemin zarar görmesi gibi birçok sorun kentlerdeki yaşamı çekilmez hale getirmiştir (Çelik, 2019, 314). Özellikle aşırı kentleşme sonucu verimli tarım arazilerinin elden çıkması ve "Organizmaların ortamla olan karşılıklı ilişkileri" (Atalay, 2015, 3) anlamına gelen ekosisistemin bozulması insanın geleceğini ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Kentleşmedeki sorunları en aza indirmek için kentlerin barındıracağı nüfus, nüfusun yaşama bölgeleri (oturma alanları), nüfusun ihtiyacı ile orantılı olması gereken eğitim ve sağlık kuruluşları, alt yapı hizmetleri, sanayi ve ticaret fonksiyon bölgelerinin ileriye dönük olarak planlanması gerekir. Zaten şehir ve bölge planlaması, çevrenin insan yararına en akılcı bir biçimde değerlendirilmesi demektir (Doğanay, 1994, 408).

1. Araştırma Alanının Yeri, Konumu ve Sınırları

İnsanlık tarihinin en eski yerleşmelerinin yer aldığı Mezopotamya'nın kuzey batısında yer alan Kilis, Asya'dan gelip batıya ve Akdeniz sahillerine, güneyde Mezopotamya'dan gelip Karadeniz sahillerine ulaşan önemli yollar üzerinde bulunmaktadır. Arkeobotanik araştırmalara göre buğday, arpa, zeytin, üzüm gibi yeme içme kültürüyle ilgili tarımsal ürünlerin kültüre edildiği topraklar olarak bilinen "Verimli Hilal Bölgesi" aynı zamanda neolitik ve kalkolitik kültür katmanlarının da yayılım alanı içindedir (Çelik, S. 2018, 331).

Kilis 1995 yılına kadar Gaziantep iline bağlı bir ilçe iken, Bakanlar Kurulu'nun 06.06.1995 tarih ve 550 sayılı Kanun Hükmündeki Kararnamesi ile il statüsüne geçirilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin 79. İli olmuştur. Hatay-Maraş çöküntü hendeği ile Fırat nehri arasında uzanan, Gaziantep platosunun güneybatı kısmında, Türkiye-Suriye sınırı boylarında yer alan Kilis, 36.45-37.45 güney enlemleri ile 36.45-37.00 doğu boylamları arasında yer almaktadır (İncili ve Akdemir, 2016). Kilis İli, 1520 km2 yüzölçümüne sahip olup ülke topraklarının % 0.2'sini kaplamaktadır. Kuzey ve doğusunda Gaziantep, batısında Hatay ili sınırları ile çevrili olan Kilis ilinin güneyinde Suriye sınırları vardır. Merkez, Musabeyli, Polateli ve Elbeyli olmak üzere 4 tane içesi vardır.

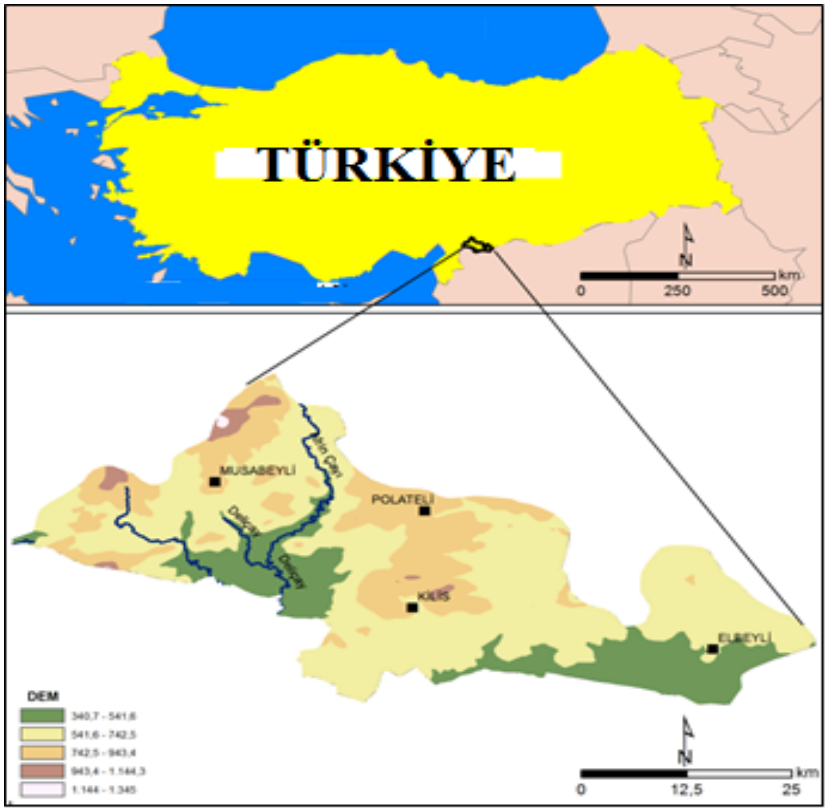

Şekil 1: Kilis İli Lokasyon Haritası.

Genelde sade ve düz bir jeomorfolojik yapıya sahip olan Kilis ili 680 m ortalama bir yükseltiye sahiptir. Şehir merkezi, bazı küçük çaplı istisnalar hariç batı, kuzey ve doğudan nispeten yüksek kütlelerle çevrili, korunaklı bir güney yamaç yerleşmesi özelliği göstermektedir. Resul Osman Dağı'nın güney eteklerinde kurulan Kilis kenti, günümüzde de Suriye'yi Gaziantep üzerinden Orta ve Kuzey Anadolu ve Akdeniz sahillerine bağlayan yolların kesiştiği yörede yer alır. Gaziantep'e 68, Kahramanmaraş'a 140, Osmaniye'ye 159, Şanlıurfa'ya 205, Adana'ya 246, Ankara'ya 732 ve İstanbul'a 1185 km uzaklıktadır. Günümüzde çevresine ticaret merkezi olarak hizmet veren Kilis, son yıllarda nüfus yitirmeye başlamış bir kent olsa da, il statüsüne kavuşması, üniversitenin açılması ve Suriye'de baş gösteren karışıklık, terör ve iç savaşın yol açtığı göçlerle tekrar artış trendine girmiştir.

1960'ta 33 bin olan kent nüfusu, 1970'te 43 bine, 1980'de 58 bine, 1990'da 82 bine ulaştıktan sonra 2001'de 71 bine düşmüştür. Kentte 2007 yılında kurulan ve günümüzde 8 fakülte, 2 yüksekokul, 4 meslek yüksekokulu ve 400'ü aşkın akademisyen ile Kilis 7 Aralık Üniversitesi yaklaşık 12 bin öğrenciye hizmet vermektedir.

2. Çalışma Sahasında Daha Önce Yapılan Çalışmalar

Kilis Yöresinde coğrafi alanda yapılan bilimsel çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. M. Oktay, 1973 yılında "Kilis tarihi ve Bölgenin Yer Adları" adlı lisans tezi çalışması yapmıştır. İ.H. Konyalı 1968 yılında "Abideleri ve Kitabeleriyle Kilis Tarihi" adlı eserini

yayınlamıştır. Aynı yıl ve aynı konuda V. Güldal "Kilis'in Eski Tarihi ve Hatıralar" isimli çalışması vardır. E. Özgen, 1987 yılında "Bir Höyüğün Ölümü: Oylum Höyük" adlı çalışmayı gerçekleştirmiştir. Yine aynı konuda, E. Özgen ve E. Carter "Oylum Höyük XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I" adlı çalışmayı yapmışlardır. Ökkeş Kesici, 1988 yılında "Türkiye-Suriye Sınır Boylarındaki Köy Yerleşmelerinin Başlıca Sorunları: Asmacık Köyü Örneği" adlı yüksek lisans tezi çalışmasını gerçekleştirmiştir. Bu konudaki en kapsamlı bilimsel çalışma 1990'lı yıllarda yine Ökkeş Kesici tarafından gerçekleştirilmiştir. Kesicinin doktora tezi olarak hazırladığı "Kilis Yöresinin Coğrafyası" adlı çalışması 1994 yılında Kilis Kültür Derneği tarafından bir kitap haline getirilerek yayınlanmış ve okuyucuların hizmetine sunulmuştur.

Son yıllarda Kilis ile ilgili olarak coğrafya alanında yayınlanmış makaleler vardır. Bunlardan bazıları Selahattin Çelik tarafından hazırlanan "Çevre Kirliliği ve Kültürel Mirasın yok Olma Tehlikesi Bağlamında Kilis Örneği, Kilis'te Turizm, Doğal ve Kültürel Değerlerde Antropojen Etkiler: Kilis Örneği ve Kilis'te Kentleşme-Arazi Örtüsü Değişimi ve Planlama İlişkisi adlı çalışmalardı. Ayrıca Ömer Faruk İncili, 2013'te "Şehir Morfolojisi ve İktisadi Yapi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği", İlhan Oğuz Akdemir ve Ömer Faruk İncili 2014 yılında "Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği" adlı makale çalışmaları yapmışlardır. Melda Harbalıoğlu ve Gamze Özel 2013'te "Kilis İlinin Kırsal Turizm Potansiyeli ve Sosyo-Ekonomik Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi ve 2017'de "Yöresel Yemeklerin Restoran Menülerinde Yer Alma Düzeyinin Belirlenmesi: Kilis Mutfağı Örneği" adlı makale çalışmaları sayılabilir. Kilis Yöresi ile ilgili olarak yapılan diğer coğrafi çalışmalar, kurum ve kuruluşlar tarafından oluşturulan proje, broşür, harita, rapor ve bültenlerdir.

3. Kilis'te Kentleşme

Kilis Yöresi, yeryüzünde ilk uygarlıkların kurulduğu sahalar içinde yer alması nedeniyle, tarihin en eski dönemlerinden beri yerleşilmiş, dolayısıyla o günün koşulları çerçevesinde oldukça yoğun olarak nüfuslanmış mekânlardan biridir Kilis şehir yerleşmesi, yaklaşık 1000 m yüksekliğindeki Resul Osman Dağı'nın güney eteklerinde kurulmuştur. Doğu ve güneyinde Kilis Ovası'nın yer aldığı şehrin batısı, 750 m yükseltilerde kalker ve marnlı tepelerle kaplıdır (Kesici, 1994, 52).

Oylumhöyük'te başlayan ancak henüz tamamlanamayan arkeolojik kazılar, yörenin yerleşim tarihine büyük oranda ışık tutacaktır. Kilis Şehrini 5 km güneydoğusunda yer alan Oylumhöyük'te yapılan araştırmalar, yörenin Paleolitik'ten beri yerleşim yeri olarak kullanıldığı, sürekli bir yerleşimin günümüze kadar devam ettiği ve eski dönemlerin şehir özelliğini gösterdiği ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Kilis şehir yerleşmesinin tarihini çok eskilere götürecek yeterli ve kesin verilere ulaşmak zordur. MÖ 1100'lerde Asur kaynaklarında geçen Ki-li-zi kentinin Kilis olduğunu ileri süren kaynaklar da vardır (Özgen, 1987, 5). Eğer bu tahmin doğruysa Kilis kentinin yerleşim tarihini en erken MÖ 3100'lere kadar götürmek mümkün olacaktır.

15. Yüzyılın başlarında Yavuz Sultan Selim döneminde Mercidabık zaferiyle Osmanlı topraklarına katılan Kilis Yöresinin merkezi konumundaki Kilis, bu dönemde şimdiki Suriye sınırları içinde kalmış Azez'e bağlı bir köy yerleşmesi iken (Arınç, 2016, 352) kentleşme alanında önemli gelişmeler göstermiştir. Bugün Kilis'teki önemli tarihi yapıların çoğu bu dönemden günümüze kadar ulaşmıştır.

Kilis şehri gelişiminde, Mezopotamya'dan gelip kuzey ve batı Anadolu'ya ulaşan yolların ortasında bulunmasından kaynaklanan ulaşım avantajının etkisi yanında, verimli tarım

alanlarının kenarında yer almasının da büyük etkisi vardır. Şehrin tarihi gelişiminde, bu etkilerin izlerini taşıyan çok sayıda tarihi ve kültürel kalıntı buna şahitlik etmektedir. Tarihi kalıntılar incelendiğinde 16 yüzyılda Kilis Şehrinin Tipik bir Osmanlı şehri özellikleri gösterdiği ve eski şehir nüvesinin büyük oranda günümüze kadar geldiği görülmektedir. Osmanlı kentlerinin tipik yapısı, merkezi oluşturan büyük cami ve bunun çevresinde dairevi şekilde yer alan çarşı ve pazarlar şeklindedir. Bu alan şehrin cazibe merkezini meydana getirir. Merkezi alan dışında lokal ölçüde merkez oluşturan alanlar ise diğer cami alanları, hamam veya ikinci derecede çarşıların bulunduğu tali merkezlerdir. Şehir çevresindeki mezarlıklar ise şehrin adeta sınırını çizen unsurlar olmuştur. Topografyanın sade oluşu şehrin kabaca dairevi bir şekil almasına sebep olmuştur (Akdemir ve İncili, 2014, 242).

Bu dönemde fizyonomik yönden tipik bir İslam kenti görünümünde olan Kilis şehrinin de, ortada Ulucami ile bunun etrafında yayılan han, hamam, çeşme ve diğer alış-veriş yerlerinin oluşturduğu çarşının teşkil ettiği toplu bir yerleşme düzenine sahip olduğu görülür. Kentsel alanın artmasıyla, Ulucami'nin etrafının, eski yapıların oluşturduğu dar ve çıkmaz sokaklarla adeta boğulması daha sonra çarşının Kadı Cami ve Sabah Pazarı yönüne doğru yayılmasına sebep olmuştur. Bu dönemde birkaç mahalleden oluşan bu eski yerleşim alanı varlığını büyük oranda muhafaza ederek canlılığını günümüzde de devam ettirmektedir.

Kilis'in 19. yüzyılda önemli bir merkez olmasının altında yatan unsur kuşkusuz sahip olduğu coğrafi konumudur. Bu dönemde Kilis, hem önemli bir üretim sahası hem de üretilen ürünlerin pazarlandığı merkezdi (İncili, 2013, 2-5). 19. yüzyıl sonunda Kilis, 32 mahalle 20 bin civarında nüfus ve 500 kadar da köyün merkezi konumunda idi. Halep Vilayeti Salnamesinde bu dönemde şehirde bulunan beşeri yapıtlardan birer tane olmak üzere hükümet konağı, redif debboyu, cephanelik, telgrafhane, kütüphane, rüştiye, iptidai, havra, dakik fabrikası bulunuyordu. Bunlardan başka 37 cami, 14 mescit, 24 tekke, 8 medrese, 31 çeşme, 45 han, 5 hamam, 40 kahvehane, 1500 kadar dükkân, 5 eczane, 5 meyhane, 7 mağaza, 3 bedesten, 3 sabunhane, 58 zeytin 59 pekmez 8 susam mahseresi, 20 değirmen, 24 fırın, 120 dokuma tezgâhı, 5 boyahane ve 4335 ev bulunuyordu (Kesici, 1994, 105).

Kilis'in sosyal, ekonomik ve idari yapısında görülen en olumsuz gelişme Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşturulan sınır düzenlenmesi ile meydana gelmiştir. Bu dönemde bir sınır yerleşmesi konumuna düşen Kilis, bu zamana kadar kendisine idari yönden bağlı olan köylerin yaklaşık üçte ikisini kaybetmiştir. Savaş yılları sonrasında yapılan Ankara Antlaşması sonucu köylerinin çoğu çizilen Suriye sınırları dâhilinde kalmıştır. Bu yapay değişikliğin olumsuz etkileri Kilis'in gelişmesini derinden etkilemiş, bölünmeyle büyük parçasının Suriye'de kalması ve bu ülke ile bağlarının büyük ölçüde kesilmesi sonucu hızlanan göçlerle önemli nüfus kayıpları yaşanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke genelinde olduğu gibi Kilis'te de ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927'ye kadar önemli bir demografik gelişme görülmemiştir. Eskilerden beri Kilis, şehir nüfusunun kırsal nüfusa oranlandığında başa baş gittiği, hatta zaman zaman kırsal nüfustan fazla olduğu illerimizden biridir. Cumhuriyet Dönemi ilk sayımda Türkiye'de şehirsel nüfus oranı toplam nüfusun 24.2'si iken, Kilis'te bu oran % 49,2 idi. Günümüzde de Kilis'te şehirsel nüfus kırsal nüfusun bir hayli üzerindedir. İlk sayımda nüfusu 22.513 olan Kilis, o zamanın şartlarında ülkenin büyük sayılabilecek şehirleri arasında yer almaktaydı. Sınır değişikliği ile oluşan kayıpların etkisi uzun yıllar devam eden Kilis, bir yandan da yanı başında hızla gelişen Gaziantep'in etki alanına girmiştir.

Uzun yıllar Gaziantep'e bağlı bir ilçe olan Kilis, 1950'lere kadar önemli bir gelişme gösterememiştir.

1960'lardan sonra Suriye sınırında artan kaçakçılık eylemlerine bağlı olarak canlanan ticari faaliyetler 1960'lara kadar devam etmiş, ticari fonksiyonun gelişmesi Kilis'in gelişme sürecine yeniden bir ivme kazandırmıştır. Ancak bu süreç fazla devam etmemiş, 1980 darbesiyle kaçakçılık faaliyetleri önlenmiş, kaçakçılığa bağlı olan ticari canlılığın önemini kaybetmesi sonucu Kilis'ten dışarıya olan göçler tekrar hızlanmış, şehirsel gelişmede durgunluk, hatta bir gerileme süreci başlamıştır. 1985-1990 döneminde şehirde % 7.7 gibi olağanüstü bir nüfus artışı görülmektedir. Şehir nüfusundaki bu aşırı artışın kırsal alanlardan şehre yönelik göçler ve fazla sayımla ilgili olduğu ileri sürülmüştür (Kesici, 1994, 74).

Son 25 yılda Kilis'te nüfus ve yerleşme dokusu üzerinde etkili olan üç büyük sosyal, ekonomik ve idari değişim yaşanmıştır. Birincisi Kilis'in 1995 yılına kadar Gaziantep iline bağlı bir ilçe iken Bakanlar Kurulu'nun 06.06.1995 tarih ve 550 sayılı Kanun Hükmündeki Kararnamesi ile il statüsüne geçirilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin 79. İli olması. İkincisi 2007 yılında Kilis'te Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nin açılması ve üçüncüsü de Kilis İlinin sınırlarında olduğu Suriye'de 2011 çıkan iç karışıklıklar ve savaşlar sonucu oluşan dış göçler.

1995 yılında il statüsüne kavuşan Kilis'te idari fonksiyonunun değişmesine bağlı olarak kentleşme faaliyetlerinde önemli gelişmeler olmuştur. Kentte yeni kurum ve kuruluşların oluşturulması, var olanların kapasitelerinin artırılması, yeni il sınırlarına yeni yerleşim birimlerinin katılması gibi faktörler gerek nüfus artışı ve gerekse yerleşim dokusunun büyümesine sebep olmuştur.

TÜİK verilerine göre Kilis'in İl olmadan önceki sayım olan 1990 sayımındaki nüfusu 121.752'dir. Ancak 1997 yılında gerçekleştirilen genel nüfus tespitinde nüfusunun111.115 olduğu, yani normal şartlarda daha da artacağı yerde önemli ölçüde azaldığı görülmüştür. Bu durumun en önemli sebebi, ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Kilis'te de bu dönemlerde ortaya çıkan demografik abartılarla ilgilidir. Zira bu dönem yönetimlerin yerleşim yerlerinin gelişmesi, terör, siyasi çıkar ve idari düzenlemelerde hizmet alımındaki kolaylıklar gibi sebeplerle yerel ve idari birimlerin çoğaltılmasına yönelik çabalar içine girdikleri görülmektedir. Dolayısıyla köylerin belde, beldelerin ilçe ve ilçelerin il olma gayesiyle birbirleri ile yarıştıkları bir dönem yaşanmıştır. Bir üst statüye geçmek isteyen yerleşim birimlerindeki etkin güçler, köyün, kasabanın veya ilçenin nüfusunun yüksek gösterilmesi için olağanüstü çaba içine girmişlerdir.

Sayım dönemlerinde başka yerlerde ikamet eden insanların kendilerine sağlanan cazip imkânlarla doğum yeri olan yerleşmelerde sayılmaları teşvik edilmiştir. Bunu yaptıkları takdirde köylerinin belde veya ilçe olacağı, ilçelerinin il olacağı ve böylelikle hazineden kişi başına hizmet amaçlı olarak verilen payın yükseleceği telkin edilmiş ve halka doğum yerleri olan yerleşmelerin nüfusunun suni olarak artışına katkıda bulunmaları istenmiştir. Bu nedenle 1990'lı yıllarda birçok yerleşim biriminin nüfusunun olağan artışının çok üstünde bir rakama vardığı belirlenmiştir. 90'lı yıllarda il olma ihtimalinin belirdiği Kilis'te de 1990 sayımındaki nüfus miktarının abartılı olduğu düşünülmektedir.

Fizyonomik yönden tipik bir İslam kenti görünümünde olan Kilis, jeomorfolojik yapısı itibariyle düzlük bir alanda yer almasından dolayı dairevi bir gelişim göstermiş ve uzun zaman bu gelişim şeklini muhafaza etmiştir. İlk defa 1990'larda bu şekil bozulmuş ve şehri sınırlandıran asri mezarlık güneyinde, doğuya doğru bir çıkıntı oluşmuştur. Daha sonra

bugün "Eski Beşevler" olarak nitelendirilen bu şehirsel gelişme alanını, daha güneyde, Gaziantep Yolu'nun kuzey kenarı boyunca "Yeni Beşevler" olarak bilinen yeni bir yerleşim alanı takip etmiştir. Yeni Beşevler şehirsel alanının doğusunda, Gaziantep karayolunun güneyine Küçük Sanayi Sitesi konumlandırılmıştır. Şehrin doğuya doğru gelişimi, şehirden 10 km doğudaki Organize Sanayi Bölgesi'ne doğru, Gaziantep karayolu boyunca devam etmektedir.

Kilis şehir yerleşmesinin doğuya doğru genişlemesinin sebeplerinden biri, bu yönde herhangi bir jeomorolojik engelin bulunmamasıdır. İkinci sebep olarak büyük bir çekim merkezi olan Gaziantep Yolu güzergâhının tercih edilmesidir. Nitekim bu yöne doğru yolun her iki yönünde, Organize Sanayi Sitesi'ne kadar bir yol boyu yerleşmesi belirmeye başlamıştır. Şehrin bu yöne doğru genişlemesinin üçüncü sebebi yerleşim yeri için düzlük alanların tercih edilmesidir. Düzlük alanların tercih edilmesi, ulaşım kolaylığı ve tarım alanlarına yakın olma gibi avantajlar sağlasa da çok önemli yerleşim problemlerine sebep olmaktadır.

Bu gelişmedeki en önemli sorun Kilis Ovası'nın kuzeyindeki verimli tarım arazilerinin her geçen gün artan bir hızla şehirsel alanlara dönüşmesidir. Tarım, hem hızla artan nüfusun gıda ihtiyacını hem de gelişen endüstrinin muhtaç olduğu sermaye ve ham maddeyi sağlar (Karaboran, 1986, 141). Bu yüzden dünya üzerinde tarımsal ürünler yönünden kendi kendine yeten ülkeler çok şanslı sayılırlar. Doğal kaynakların giderek azaldığı dünyada bu yeterlilik, büyük önem arz etmektedir. Bu alanda yeterli olmak, sadece beslenme açısından değil, canlılar için son derece önem taşıyan ekolojik ortamın gerekliliği ve sürdürülebilirliği için de son derece önemlidir.

Özellikle 1950'lerden sonra Türkiye'de sanayi faaliyetlerinin hızlanmasından sonra ülkenin hemen her yerinde verimli tarım arazilerinin gittikçe artan bir hızla yapılaşmaya açıldığı gözlenmiştir. Nüfusun ve şehirleşmenin hızlı arttığı yerlere yakın tarım alanlarında, tarımsal faaliyetlerden yeterince fayda sağlanamadığı bir gerçektir. Bu konumdaki araziler gittikçe yaklaşan şehir istilasının etkisiyle hem tarımsal özelliklerini kaybetmekte hem de büyük oranda boş bırakılmaktadırlar. Nitekim kısa bir süre sonra buralarda arazi fiyatları aşırı yükselerek astronomik seviyelere ulaşmakta, şehir çevrelerindeki tarım arazileri parsellenip hızla maddi çıkar sağlama uğruna yerleşim alanlarına dönüştürülmektedir. Kısa vadede karlı gibi görülen bu alışveriş sonucu oluşan değişim, uzun vadede ülkeleri temel ihtiyaç maddeleri bakımından dışarıya bağımlı hale getiren, milli geliri düşüren, ekolojik dengeyi bozan ve ülke ekonomilerine büyük darbeler vuran bir beşeri felaket haline dönüşür.

Tarım arazilerinin sanayi, turizm ve yerleşim alanlarıyla devre dışı bırakılması dramına ülkenin hemen her tarafında rastlamak mümkündür. Binlerce yıllık yerleşme tarihimizde görüldüğü gibi, eskiden bir yamaçta, verimsiz, çorak alanlarda yer alan yerleşmelerde yaşayanlar, tarım alanlarını asıl amacı için kullanıyor, buraları titizlikle koruyorlardı. Günümüzde alabildiğine büyüyen şehirler, çevrelerindeki verimli tarım alanlarının yer aldığı düzlüklerin tamamına yakınını yuttuğu üzüntüyle müşahede edilmektedir. Bu düzlüklerde yer alan yeşil alanların yerinde beton yığınları, asfalt ve beton kaplamaların yer aldığı ve böylece birçok ekolojik sorunun ortaya çıktığı aşırı şehirleşmiş alanlar, insan ve diğer canlıların sağlığını tehdit ermektedir.

Paha biçilmez değerdeki tarım alanları süratle basit çıkarlar uğruna mesken, yol, sanayi kuruluşu (Doğanay, 1993, 442) ve turizm tesisleri tarafından işgal edilmektedir. Tarım alanlarında mülk sahibi olan ve gelecekte vereceği zararları umursamayan bazı açgözlülere çıkar sağlayan bu alışverişe masum bir ticaret gözüyle bakılamaz. Gelecekte milli varlığa

ve ülke ekonomisine telafisi zor kayıplara sebep olacak bu girişimler, devletin uzun vadeli ve isabetli tarım politikaları göz önüne alınarak mutlaka kontrol altına alınmalıdır.

Aşırı ve dengesiz kentleşme sonucu sadece verimli tarım arazileri elden çıkmamakta, gün geçtikçe kırsal alanların azalmasına yol açan bu gelişme, ekolojik dengeyi de bozmaktadır. Yeşil alanların tahribi bir yandan ekolojik sistemler üzerinde ciddi olumsuz etkiler bırakırken öte yanda tarım alanları üzerinde genişleyen şehirsel alanlar; bu yeşil örtünün beton zemin, asfalt ve beton yığınları ile kaplanması, insan sağlığını tehdit etmesi yanında, gün geçtikçe dar alanlara itilen yaban hayatını daha da kısıtlamaktadır. Bu durum, aynı zamanda iklim değişikliğinin tehdit ettiği ekolojik dengenin bozulumunu kolaylaştıran bir ortam hazırlamaktadır. Ayrıca tarımsal alanların kapladığı yerlerin zemini büyük oranda alüvyal dolgular ve gevşek malzemelerle kaplı olduğundan söz konusu alanlarda şehirleşmenin gelişmesi, tamamına yakınının 1. derecede deprem kuşağında yer alan bu arazilerde olabilecek başta deprem olmak üzere muhtemel doğal afetlerde de ciddi riskler oluşturmaktadır.

Söz konusu olumsuzluklardan dolayı, tarım alanlarının daha fazla elden çıkmasına tahammül edilmemelidir. Bu son derece yanlış ve zararlı gelişmenin önüne geçmek için devletin mutlaka tarım alanlarını, tarihi ve kültürel varlıklar gibi Koruma Kanunu kapsamına alınması gibi radikal karar ve düzenlemeler yapması gerekmektedir.

İl olmasından sonra şehirsel gelişmelerin ivme kazandığı Kilis şehrinin, uzun süre muhafaza edilen dairesel gelişme dokusunun bozularak yayıldığı alanlardan biri de güney istikametidir. Güney çevre yolunun buradan geçmesi, Öncüpınar Sınır Kapısı'nın bulunması ve en önemlisi Kilis Devlet Hastanesi'nin buraya nakledilerek yeni modern binasına kavuşması, şehirsel gelişme alanının güneye kaymasına sebep olan başlıca faktörlerdir. Bu nedenle Kilis Devlet Hastanesi çevresi, Öncüpınar Sınır Kapısına giden yol boyu ve güney çevre yolunun güneyindeki mahalleler şehirsel alanlara dâhil olmuştur.

Kilis'te nüfus ve yerleşme dokusu üzerinde etkili olan ikinci neden 2007'de Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nin açılmasıdır. Bilindiği gibi büyük k yapılar olan üniversiteler, çeşitli kampüs ve birimleriyle kuruldukları yerleşmelerin nüfus ve yerleşme dokuları üzerinde büyüme yönünde derin etkiler bırakırlar. 2007'de kurulan Kilis 7 Aralık Üniversitesi 8 fakülte, 2 yüksekokul, 4 meslek yüksekokulu, 3 enstitü ile sayıları 500'e varan öğretim elemanı ve 12 bini aşkın öğrencisiyle eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

Üniversite, şehrin batısında Hatay yolu üzerinde kurulduğu yerin yakın çevresi başta olmak üzere Kilis şehrinin her tarafında yoğun bir yapılaşma ve dolayısıyla şehirleşme faaliyetlerine sebep olmuştur. Bu faaliyetler, günümüzde de devam etmektedir. Şehrin batısında yerleşmeye elverişli alanların tamamen konut ve diğer yapılarla dolduğu gözlenmektedir. Kilis şehri batısı ve kuzeyinin jeomorfolojik engellerle (dağ ve tepelerle) kaplı olması, şehrin kuzey ve batıya doğru genişlemesini bir nebze engellemiş görünmesine rağmen batı yönündeki gelişimin Hatay yolu boyunca devam ettiği gözlenmektedir. Jeomorfolojik yapı itibariyle Güney Çevre Yolu ve şehri batı istikametine bağlayan yolların kesiştiği ve üniversitenin de yer aldığı batıdaki bu kıstak alan tamamen yapılarla kaplanmıştır. Şehrin bu bölümünün rahatlaması için Kuzey Çevre Yolu Projesi'nin bir an önce gerçekleşmesi gerekmektedir.

Kilis'te şehirsel gelişme ve büyüme üzerinde etkili olan üçüncü neden Suriye'den gelip Kilis'e yerleşen göçmen faktörüdür. Türkiye, uzun bir süre baskıcı rejimlerden, çatışmalardan kaçan kişilerin sığınma yeri olarak görüldüğünden birçok mülteci, kaçak göçmen geçiş bölgesi olarak ülkemize sığınmaktadır. Türkiye'nin göç etmek zorunda kalan

muhacirlere bir ensar (yardımcı) olmak amacıyla kucak açması ülkenin her yerinde olduğu gibi Kilis'te de kabul görmüştür. Bu yüzden Suriye'deki karışıklıklardan sonra Kilis, sığınmacı hallerine bir sel ya da heyelan sonrası oluşan göçükler gibi şahit oldu (Yaşar, 2017, 6). 2011 yılında başlayan ve hala devam eden iç karışıklıklar ve çatışmalar sonucu, başlangıcından günümüze kadar devam eden ve zaman zaman oldukça hareketlenen Suriye'deki göçlerin ikinci adresi Türkiye olmuştur. Suriye sınırında olması ve savaş sonrası gerçekleştirilen yeni sınır düzenlemesi nedeniyle, yakın geçmişte büyük parçasının Suriye topraklarında kalması ve dolayıyla göç etmek zorunda kalanlarla yakın arabalık bağlarının olmasından dolayı göçmenlerin yerleşmek için Kilis'i tercih etmeleri, şehirde yoğun bir göçmen birikmesine sebep olmuştur.

TÜİK verilerine göre 2014 tarihi itibariyle Kilis şehir nüfusu 89. 422, il nüfusu ise 128.586 iken, İçişleri Bakanlığı ve AFAD açıklamalarına göre aynı tarihte sadece şehir merkezinde yaşayan ve kayıt altına alınan toplam Suriyeli göçmen sayısı 87 bindir. Bunun dışında Öncüpınar konaklama Tesislerinde 15 bin, Elbeyli Konaklama tesislerinde 24 bin olmak üzere Kilis İli sınırlarında 39 bin Suriyeli göçmenin daha yaşadığı tespit edilmiştir. Böylece Kilis İlinde yaşayan toplam Suriye göçmen sayısının resmi kayıtlara göre 126 bin olduğu ortaya çıkar. Zaman zaman oluşan şiddetli göç dalgaları ile bu sayının arttığı, gayri resmi kaynakların verdiği bilgilere göre ise bu sayının çok daha fazla olduğu belirtilmektedir.

Kilis'in Suriye sınırında olması, dolayısıyla göçmenlerin ana vatanına yakın olması ve halkının çoğunun Halep ve çevrelerinde yaşayan Suriyeli göçmenlerle akraba olması, göçmenlerin yoğun olarak bu ili tercih etmelerine sebep olmuştur. Bu yüzden göçmenlerin nüfus miktarına oranlandığında en fazla göçün Kilis'e yapıldığı, hatta göçmen nüfusun yerli nüfusun oldukça üzerinde olduğu dünyada nadir, belki de tek yerleşme yeri olduğu ortaya çıkar. Göçler sonucu nüfusu en az bir kat artan Kilis'te, göçler öncesi ekonomik durgunluktan dolayı yerleşim, iş ve ticaret amaçlı olarak kullanılmayıp atıl (boş) durumda olan konut ve iş yerlerinin tamamının dolduğu, hatta açıkta kalan Suriyeli göçmenlerin barınmasına yönelik olarak konteynır ve çadır kentlerin oluşturulduğu gözden kaçmamıştır.

Hızlı kentleşme sadece Türkiye'de değil, bu konuda yeterli tedbirleri almayan tüm dünyada, özellikle de geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde beraberinde önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Doğal ve kültürel değerlere verilen zarar, çarpık kentleşme, ulaşım, eğitim, sağlık, barınma, güvenlik, çevre kirliliği, alt yapı ve doğal afet riski bu sorunların ilk akla gelenleridir. Kilis'te kontrolsüz ve gelişigüzel yayılan şehirleşme, önemli sorunlara yol açan çarpık kentleşme görüntülerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Foto 2).

Foto 1: Birçok şehrimizde olduğu gibi Kilis'te de çarpık kentleşme trafik sorunu ve görüntü kirliliği meydana getirmektedir.

Mısırlılardan Azteklere, Roma İmparatorluğundan Rönesans Avrupası'na kadar her yerde şehirler planlandığı bilinen bir gerçektir. "İdeal şehir" tasarımı kavramı da yüzyıllarca en iyi zekaları meşgul etmiş, sürekli peşinden koşulup araştırılan bir kavram ya da model olmuştur (Tümettekin ve Özgüç, 2014, 497). Nüfusun ve kentleşmenin hızla arttığı günümüzde plansız olarak gelişen aşırı şehirleşme, içinden çıkılması zor sorunların ortaya çıkmasını yol açmaktadır. Kilis gibi fazla bir alan kaplamayan eski şehir yerleşmesine dokunulmadan, kentleşmeye açılacak alanlarda yeni ve geniş yollar, yeşil alan ve ağaçlarla çevrili bulvarlar, birçok geniş alan ve anıtlar oluşturmak eski ve yeninin bir arada ahenkli uyumuna ortam hazırlayacaktır. Böylece gün geçtikçe daha büyük bir sorun haline gelen trafik kargaşası son bulacak, parkları, bahçeleri ve temiz havası, yeterli güneş ışığı gibi özellikleriyle medenileştirici bir ortam oluşacaktır. Aksi halde plansız ve programsız, yeterli kontrol ve denetimimden yoksun olarak gelişen aşırı ve hızlı şehirleşme, alt yapının yetersiz olduğu kentleşme alanlarında önemli sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kilis'te bu sorunlardan en önemlileri trafik keşmekeşliği ve su baskınlarıdır. Kilis de alt yapı yetersizliklerinden dolayı şiddetli yağışlardan sonra şehrin belirli alanları su baskınlarına uğramakta, alt yapının yetersiz olduğu alanlar adeta çamur deryası haline gelmektedir (Foto: 2).

Foto 2: Şiddetli yağışlarda oluşan su baskınları, alt yapının yetersiz olduğu Kilis Şehrini çamur deryası haline getirmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Plansız ve dengesiz bir şekilde artan nüfus ve nüfus hareketleri (göçler) ile buna bağlı olarak gelişen aşırı şehirleşme, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biridir. Plansız, aşırı ve gelişigüzel gelişen kentleşme Türkiye ve Kilis'in de önemli sorunlarından biri haline gelmiştir.

Tarihi şehir nüvesinin klasik bir Osmanlı şehri özelliklerini taşıdığı eski Kilis, bir merkez cami ile bunun etrafında konumlanmış han, hamam ve ticaret yerlerinin oluşturduğu çarşının ve ikamet alanı olarak kullanılan konutların oluşturduğu toplu bir yerleşim düzenine sahiptir. Tarihi doku, ilk yerleşim tarihinin şartlarının belirlediği sıkışık, dar ve çıkmaz sokaklara sahiptir. Bu dokunun değiştirilmesi tarihi yapıların zarar görmesi veya ortadan kalkma riski bakımından mümkün görülmemektedir. Ancak şehre yeni eklenen mahallelerde bile yerleşme dokusu ile ilgili isabetli bir planlamanın yapılmadığı veya yapılan imar planlarına uyulmadığı gözlenmektedir. Bunun sonucunda işleyişi ve görüntüyü bozan çarpık kentleşme manzaraları ortaya çıkmaktadır. Sağlıklı bir kentleşme için uygun bir şehir planı yapılmalı ve bu plan titizlikle uygulanmalıdır.

Eski şehir yerleşmesinde yer alan çok sayıda tarihi ve kültürel değeri yüksek, taş ve ahşap yapılı Kilis evlerinin giderek bozulduğu ve ortadan kalktığı da dikkat çekmektedir. Tarihi sit alanı içine alınarak korunması gereken bu tarihi kültürel varlıkların altlarına, yanlarına ve üzerlerine beton, taş, briket, ahşap ve metal gibi yapı malzemeleriyle yapının mimarisine uymayan çirkin, ucube eklentiler kondurulmakta böylece tarihi yapının orijinalliği kaybolmakta, bütünlüğü bozulmaktadır. Tarihi koruma alanı kapsamı dışında kaldığı söylenerek bozulmalarına ve tahrip edilmelerine kayıtsız kalınan bu yapıların, bir an önce koruma kapsamı alanına dâhil edilerek zarar görmeleri önlenmelidir.

Kısa vadede getirim elde etme uğruna, gelecekte ise ülke ekonomisi ve doğal varlıklarına ciddi zararlar verecek teşebbüslerle verimli tarım arazileri gittikçe daha fazla şehirsel alanlara dönüştürülmektedir. Ülkede tarım ve hayvancılığın gittikçe gerilediği, bu alanlarda temel besin kaynaklarının dahi ithal edilmeye başlandığı bir dönemde bu olumsuz gelişmenin önüne geçmek daha büyük bir önem arz etmektedir. Şehirlerin asıl kurulup gelişmeleri gereken yerler, verimli tarım arazilerinin kenarlarında yer alan verimsiz, çorak arazini yer aldığı yamaçlar olmalıdır. Binlerce yıllık yerleşme tarihimizde bu hususa daima dikkat edilmiştir.

Şehrin güney ve doğusuna doğru genişleyerek uzanan ve verimli tarım alanı olarak kullanılması gereken araziler, hızla gelişen yapılaşma ile yerleşim alanı haline

getirilmektedirler. Böylece hem verimli tarım alanları azalmakta hem de şehirleşmenin hızlandırdığı çevre kirliliğinin boyutu genişlemektedir. Şehirleşmenin bu verimli tarım arazilerinin kapladığı alanlara değil, yerleşmeye daha uygun olan çorak verimsiz ve aynı zamanda sağlam zemine sahip çevredeki aşınım yüzeyleri ve tepelere yönlendirilmesi uzun vadede büyük faydalar sağlayacaktır. Gelecekte milli varlığa ve ülke ekonomisine telafisi zor kayıplara sebep olacak verimli tarım arazilerinde kentleşme girişimleri, devletin uzun vadeli ve isabetli tarım politikaları göz önüne alınarak mutlaka kontrol altına alınmalıdır.

Şehirde özellikle hâkim rüzgâr yönlerinin üzerinde bir yapay set teşkil eden ve hava sirkülâsyonunu önleyerek kirliliği artıran dikey yapılaşmanın önüne geçilmeli, bunun yerine topografyanın da uygun olduğu yatay yapılaşma düzenine geçişler teşvik edilmelidir.

Yapılan araştırmalarda, bir zamanlar yeşil bir kuşakla çevrili olduğu tereddütsüz bir şekilde ortaya çıkan Kilis Şehri'nin etrafındaki vejetasyon kuşağı, antropolojik etkilerle günümüzde yerini çıplak tepelere bırakmıştır. Erozyon tehlikesinin iyiden iyiye kendini hissettirdiği Kilis çevresindeki tepeler ve aşınım yüzeylerinin zaman geçirilmeden tekrar yeşillendirilmesi, temel doğal yaşam ortamları olan hava, su ve toprak dengesini koruyacak, etkisini gün geçtikçe artıran erozyon felaketini de önleyecektir. Su baskınlarını önlemek amacıyla açılan ve şehri boydan boya geçen kanal ıslah edilip bir katı ve sıvı atık çöplüğü olmaktan kurtarılarak, etrafının estetik örgülerle çevrili bir rekreasyon kuşağı haline getirilebilir.

Aşırı şehirleşme, çeşitli çevre sorunlarını beraberinde getirmekte, ekolojik denge bozulmakta bu sorunlar insanın yaşam kalitesini düşürmektedir. İnsanların, yaşadığı çevreyi korumaları ve kendisine zarar vermeyecek halde bırakması ve ekolojik dengenin canlıların yaşamındaki önemi ile ilgili olarak ciddi eğitimlerden geçmesi gerekmektedir. Bunun için örgün ve yaygın eğitim kurumlarındaki programlarda yeni düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Aşırı şehirleşme ile boşalan kırsal alanlarda ekonomik faaliyetler durma noktasına gelirken, kentlere yığılan kitleler hayatın hemen her alanında oluşan dev sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Kırsal kesimlere dönüşü özendirecek tedbirlerin alınması, bir yandan büyük şehirlerdeki bu sorunları azaltacak, öte yandan kırsal alanlarda atıl kalan ekonomik faaliyetleri artıracak, ülke ekonomisi canlanacaktır.

Nüfusu aşırı artan büyük şehir çevrelerinde oluşan gecekondular, iskân ve alt yapı sorunlarının yaşandığı, hem görüntü hem de modern yaşam alanları açısından çağımıza yakışmayan manzaralar oluşturmaktadır. Çarpık kentleşmenin önüne geçilmeli, gecekondu sayısı azaltılmalıdır. Bunun dolayı kırdan kente göçü yavaşlatacak ve kırsal alanlarda yerleşmeyi özendirecek tedbirler alınmalı, toplu konut ve kentsel dönüşüm sistemleri yaygınlaştırılmalıdır.

Kaynakça

Akdemir, İlhan Oğuz ve İncili, Ömer Faruk (2014). Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği. İstanbul: *Marmara Coğrafya Dergisi,* Sayı: 29, Ocak-2014, s. 220-247.

Arınç, Kenan (2018). *Doğal, Beşeri, iktisadi ve siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri,* Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Atalay, İ. (2011a). Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği. *Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri,* 8. Baskı.

Atalay, İ. (2011b). Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya. İzmir*: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri,* 5. Baskı.

Atalay, İbrahim (2015). *Ekosistem Ekolojisi ve Coğrafyası.* İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.

Çelik, S. (2019). Hızlı Şehirleşmenin Doğurduğu Sorunlar ve Çözüm Yolları. Samsun: *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 11, S: 62, s. 311-320.

Çelik, S. (2018). Kilis'te Turizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.* Cilt: 11 Sayı: 59, s. 329- 342.

Doğanay, Hayati (1993). *Coğrafya' ya Giriş.* Metotlar-İlkeler ve Terminoloji. Ankara: Gazi Büro Kitabevi, 2. Baskı.

Doğanay, Hayati (1994). Türkiye Beşeri Coğrafyası. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.

Doğanay, Hayati (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi.

İncili, Ö.F. (2013). Şehir Morfolojisi ve İktisadi Yapi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği. Kilis: *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 3, Sayı: 6.

İncili, Ömer Faruk ve Akdemir, İlhan Oğuz (2016). İklimin Konut Kültürü Üzerine Yansımaları: Tarihi Kilis Evleri Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:26, Sayı: 2, s. 1-12.

Karaboran, Hilmi (1986). Elazığ'da Endüstrileşme Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Coğrafya Sempozyumu Kitabı*, s. 101-166.

Kesici, Ö. (1994). Kilis Yöresinin Coğrafyası. Kilis: Kilis Kültür Derneği Genel Yayın No: 12, Araştırma Dizisi-1.

Komisyon (2012). *Genel Coğrafya.* Ankara: Pegem Akademik Yayınları, 5. Baskı.

Özgen, E. (1987). Bir Höyüğün Ölümü: Oylum Höyük. Gaziantep: Gaziantep Tarihi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu Bildirileri, Gaziyurt Matbaası.

Tümertekin, E; Özgüç, N. (2014). Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekân. İstanbul: *Çantay Kitabevi.*

Yaşar, R. (2017). *Kilis'te Sığınmacı Algısı.* Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Yeni Bir Mali Yükümlülük: Turizm Payı ve Hukuki Niteliği

Serkan ACUNER*

Özet

7183 sayılı Kanun ile kamu tüzel kişiliği haiz ancak bazı faaliyetlerinde özel hukuk hükümlerine de tabi Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'nın kurulması yasalaşmıştır. Mezkûr kanunla ajansın öz gelirleri tespit edilmiş, bu gelirlerden birinin ise; yeni bir mali yükümlülük olan, turizm payı olduğu düzenlenmiştir. Turizm payı, ajansın faaliyetlerinin yürütülmesini finanse etmek amacıyla kuruma ihdas edilen gelirlerden sadece bir tanesidir. İhdası açısından turizm payı bir kamu gelir türüdür dolayısıyla mali bir yükümlülüktür. Kanunla konulan bu gelirin vergi, resim, harç yahut vergi benzeri gelir olup olmadığına yönelik hukuki niteliğinin tespit edilmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada turizm payı kamu gelir türlerinden; vergi, harç ve resimler ve de vergi benzeri gelirler açısından karşılaştırılmaktadır. Sistematik literatür taraması yöntemi ve ilgili mevzuatın lafzi yöntemle yorumlanması ile tamamlanan çalışmaya göre; turizm payı her ne kadar vergi benzeri gelirlerin bazı özelliklerinden ayrıştığı görülse de, vergilerin genel özelliklerini taşımaktan ziyade daha çok parafiskalite (vergi benzeri gelir) özelliğine sahip bir kamu geliri olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Maliye, Mali Hukuk, Mali Yükümlülük, Turizm Payı, Vergi Benzeri Gelir.

A New Financial Obligation: Tourism Share and Legal Nature

Abstract

Having a public legal personality with the Law Numbered 7183, Turkey Tourism Promotion and Development Agency's establishment, which is subject to the provisions of private lawin certain activities, was enacted. According to the aforementioned law, the Agency's own revenues are determined. One of these revenues is regulated as tourism, which is a new financial obligation. The tourism share is only one of the revenues generated to the institution in order to finance the execution of the Agency's activities. In terms of its formation, tourism share is a type of public income, which causes it to be a financial obligation. It is vital to determine whether the legal nature of this income, which is set by law, is a tax, duty, fee or a parafiscal revenue. For that reason, in this study, the tourism share is compared in terms of taxes, duties, fees, and parafiscal revenues, which are included in the public revenue types. Completed with the systematic literature review method and the literal interpretation of the relevant legislation with the method, this study shows that although the tourism share differs from some characteristics of parafiscal revenues, it is concluded that it is a public revenue with a parafiscality rather than carrying the general characteristics of taxes.

Keywords: Tourism, Finance, Fiscal Law, Financial Obligation, Tourism Share, Parafiscal Revenues.

* Öğr. Gör. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ardeşen Meslek Yüksekokulu, serkan.acuner@erdogan.edu.tr.

Giriş

Türkiye doğal güzellikleriyle, eşsiz turizm merkezleri yanında tarihi geçmişiyle merak uyandıran bir turizm destinasyonudur. Ancak merak uyandırdığı nispette misafiri destinasyona çekmekte hak ettiği yere ulaşamamıştır. Özellikle jeopolitik konumu açısından çevre ülkelerde yaşanan siyasi iktidarsızlık ve terör tehdidi turist popülasyonunun istenen düzeyde gerçekleşmemesinin esaslı sebepleri arasında yer aldığı söylenebilir. Her ne kadar 2018 yılı içerisinde turist sayısında yaşanan artış Türkiye'yi en çok ziyaret edilen 10 ülke arasına çıkarmışsa da, turizm gelirleri yönünden aynı nispette artışın yaşanmadığı ifade edilebilir.

Diğer taraftan Türk turizminin hak ettiği konuma gelmesinin önündeki engellerin kaldırılması ekonomik açıdan da önem taşımaktadır. Çünkü destinasyona varacak turist sayısı ile birlikte elde edilecek turizm gelirleri önemli döviz kaynakları arasında yer almaktadır. Sağladığı girdilerle, ekonomik anlamda pek çok istikrarsızlığın önüne geçebilecek önemli sektörlerden biri olan turizmin desteklenmesi ve turizm gelirlerinin artırılması, tek başına özel kesimden ya da hizmet sektöründen beklenemeyecek kadar değerlidir. Dolayısıyla dünya turizm hareketliliğinden ve gelirlerinden alınacak payın arttırılması, Türk turizminin geliştirilmesi, Türk turizm imkân ve fırsatlarının dünya ile entegre edilmesi, Türk turizm sektöründe sunulan hizmet kalitesinin arttırılması gibi hedefleri gerçekleştirmek üzere 7183 sayılı Kanunla Türkiye Turizm Tanıtım Geliştirme Ajansı kurulmuştur. Ajansın öz gelirlerinden biri de turizm payıdır. 2019 yılı Ekim ayı ile birlikte beyanına başlanan turizm payı, ajansa ihdas edilen bir kamu geliridir. Dolayısıyla mali bir yükümlülüktür.

Yeni bir yükümlülük olarak adlandırılan turizm payının açıklanması, turizm payının hukuki niteliğinin tespit edilmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışma bu açılardan önem taşımaktadır. Çalışma sistematik literatür taraması ve mevzuatın lafzi yöntemle yorumlanması ile hazırlanmıştır. Çalışma da sırasıyla Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'nın kuruluş hükümleri, turizm payının gerekçesi, turizm payının vergisel yönleri ve turizm payının hukuki niteliği açıklanmıştır.

1. Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı ve Turizm Payı, Doğuşu, Önemi

7183 sayılı Kanunun genel gerekçesinde de belirtildiği üzere Türkiye; dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapmış, zengin tarihe ve kültürel varlıklara ayrıca eşsiz doğal güzelliklere sahip önemli destinasyonlardan biridir. Ancak Türkiye, bu özelliklerine karşın çeşitli sebeplerle arzu edilen turizm gelirine sahip olamamıştır. Daha açık bir ifadeyle hem destinasyona varan turist sayısı hem de elde edilen turizm geliri açısından istenilen düzeye erişilememiştir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO - United Nations World Tourism Organization) açıkladığı verilere göre; turizm geliri en yüksek olan ilk üç ülke sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İspanya ve Fransa, aynı şekilde en çok ziyaret edilen ilk üç ülke ise sırasıyla Fransa, İspanya ve ABD'dir. Diğer taraftan 2018 yılı içerisinde turizm sektörüne yönelik bir önceki yıla göre en yüksek harcamayı/yatırımı yapan ilk üç ülke ise; (% 11 artışla) Fransa, (% 11 artışla) Rusya ve (% 10 artışla) Avustralya olmuştur. Bu alanda en yüksek harcamayı yapan ülke ise Çin'dir. Çin'in 277 milyar dolarlık harcamasını/yatırımını, 144 milyar dolar ile ABD takip etmektedir. UNWTO'nun 2018 yılı verilerine göre açıklanan istatistikler topluca aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Dünya Turizm Hareketliliğine İlişkin İstatistikler (2018)

Sıra No	Ülke Adı	Ziyaretçi Sayısı (Milyon Kişi)	Önceki Yıla Göre Değişim (%)	Sıra No	Ülke Adı	Turizm Geliri (Milyar Dolar)	Önceki Yıla Göre Değişim (%)
1.	Fransa	89	3	**1.**	ABD	214	2
2.	İspanya	83	1	**2.**	İspanya	74	4
3.	ABD	80	4	**3.**	Fransa	67	6
4.	Çin	63	4	**4.**	Tayland	63	5
5.	İtalya	62	7	**5.**	Birleşik Krallık	52	2
6.	Türkiye	46	22	**6.**	İtalya	49	7
7.	Meksika	41	5	**7.**	Avustralya	45	11
8.	Almanya	39	4	**8.**	Almanya	43	3
9.	Tayland	38	8	**9.**	Japonya	41	19
10.	Birleşik Krallık	36	- 4	**10.**	Çin	40	21
					Türkiye	29.6	12

Kaynak: UNWTO, International Tourism Highlights, 2019 Edition.

Yukarıda Tablo 1'de verilen istatistiklerin yanında şu bilgiler de turizm sektörü açısından önem taşımaktadır. Bunlardan ilkine göre; en çok turizm geliri elde eden 10 ülke dünya toplam turizm gelirlerinin % 50'sine sahiptir. Diğer taraftan en çok turist çeken ilk 10 ülke ise toplam dünya turist popülâsyonun % 40'ını elinde bulundurmaktadır. Bu pastadan alınacak paylar ile ülke ekonomisi, refah düzeyi, ekonomik istikrarı ve diğer ekonomik değişkenleri gibi pek çok göstergenin olumlu etkilenmesine neden olacaktır.

2018 yılında Türkiye en çok turist çeken ülke sıralamasında sekizince sırada yer almıştır. 2017 yılına göre % 22'lik gelişmeye rağmen Türkiye dünya turizm sektöründen istenen payı/geliri almadığı ortadır. 2018 yılında Türkiye'nin toplam turizm geliri 29,6 milyar dolardır. Bu rakam Türkiye'nin gelir sıralamasında ilk 10'a girmesine yetmemiştir. Kaldı ki; ilk on ülke, dünya turizm gelirleri pastasından % 50'lik bir dilimi paylaşıyorsa, Türkiye'nin pastadan aldığı pay sadece % 2,5'e denk gelmektedir. Bunun üzerine kanun koyucu Türk turizmi adına önemli adımlar atmak üzere 7183 sayılı Kanunla Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'nın (TGA'nın) kurulmasına karar vermiştir. 7183 sayılı Kanun md.1/1'de kanunun asıl amacının; dünya turizm sektöründe hem elde edilen turizm geliri hem de ağırlanan turist sayısı açısından Türkiye'nin hak ettiği yere ulaştırılması olduğu ifade edilmiştir. Adı geçen ajans; Türk turizm imkân ve fırsatlarının dünyaya tanıtılması, turizm potansiyelinin tüm yönleri ile değerlendirilerek ülke ekonomisine kazandırılması hedefine yönelik olarak; yatırımlar yanında ekonomi içerisindeki turizm gelirlerinin payının artırılması, sektör kapsamında ifa edilen hizmet kalitesinin arttırılmasını hedef alarak faaliyetlerde bulunacaktır (7183 s. K. md. 1/1).

Ajans esasen kamu tüzel kişiliğine sahip bir kuruluştur. Yani ajans bir kamu kuruluşudur ve kamu kudretini kullanarak işlem ve eylemlerde bulunacaktır. Başka bir ifadeyle 7183 sayılı Kanunun verdiği yetki ile yürütülen tüm faaliyetlerde ajans bir kamu kuruluşu hüviyetinde görev yapacaktır (7183 s. K. md. 3/1). Ancak mezkûr kanun md. 3'te belirtildiği üzere

ajansın özel ekonomik kesimde de faaliyet gösterebileceği düşünülmüş olacak ki; kapsam dışında gerçekleşen tüm faaliyetlerde özel hukuk hükümlerine tabi olacağı düzenlenmiştir.

Ajansın üç organı bulunmaktadır: Bunlar; yönetim kurulu, icra kurulu ve danışma kuruludur (7183 s. K. md. 3/2). Yönetim kurulu ajansın karar organıdır. Yönetim kurulu 15 üyeden oluşmaktadır (7183 s. K. md. 3/2). Üyeler mezkûr kanun md. 3/2'ye göre seçilecek ve görev süreleri 3 yıl olacaktır. Ajansın icra kurulu yürütme organıdır (7183 s. K. md. 3/4). Genel yönetim ve temsil icra kurulundadır. İcra kurulunun üyesi sayısı 5'tir (7183 s. K. md. 3/4). Ajansın diğer bir organı ise danışma kuruludur. Danışma kurulu yönetim ve icra kuruluna danışmanlık hizmeti vermek ve tavsiyelerde bulunmak üzere oluşturulacaktır (7183 s. K. md. 3/5).

Ajansın faaliyet alanları 7183 sayılı Kanun md. 4'te sıralanmıştır. Burada sıralanan faaliyetler esasen Türk turizminin dünya sektörü içerisinde hak ettiği yere ulaşmasına yönelik faaliyetlerdir. Devam eden beşinci madde de ise faaliyetlerini yürütmek üzere ajansa ihdas edilen gelirler sıralanmıştır. Sırasıyla bunlar; genel bütçeden ayrılan paylar, turizm payları, bağış ve yardımlar, faaliyet gelirleri ve diğer gelirlerdir (7183 s. K. md. 5/1). Bu gelirlerin en az % 85'i kanun amacına yani Türk turizminin tanıtılmasına yönelik olarak kullanılması şart koşulmuştur (7183 s. K. md. 5/1).

Ajansın gelirleri arasında yer alan ve yeni bir yükümlülük olan turizm payı ayrı bir madde ile kanunda düzenlenmiştir. Turizm payı ajansın faaliyetlerini finanse etmek üzere; mükelleflerinin işletmelerdeki faaliyetleri sonucunda elde ettikleri net satış ve kira gelirlerinin toplamı üzerinden tarh edilecektir (7183 s. K. md. 6/2).

Diğer taraftan ajans, kanun kapsamında yürüttüğü faaliyetlerden dolayı düzenlemek zorunda olduğu kâğıtlara ilişkin damga vergisinden muaftır (7183 s. K. md. 8/2). Ajansa yönelik özellik arz eden diğer bir husus ise; faaliyetlerde hizmet görecek personelini İş Kanunu hükümlerine göre istihdam etmesi gerektiğidir (7183 s. K. md. 8/3).

2. Turizm Payının Vergisel Yönleri

2.1. Turizm Payının Konusu ve Mükellefi

TGA için turizm payının diğer gelirlerine nazaran daha fazla önem taşıyacağı söylenebilir. Kanunla ihdas edilen turizm paylarının temel amacı; ajansın kuruluş amaçlarının gerçekleştirilmesine imkân tanımak ve ajans faaliyetlerinin finansmanını sağlamaktır (7183 s. K. md. 6/1). Turizm payı turizm sektöründe faaliyet gösteren aşağıdaki yiyecek-içecek, konaklama, eğlence tesislerinden ve ayrıca turizme yönelik işletilen araçlara sahip olan işletmelerden tahsil edilecektir. Bu nedenle turizm payının konusu adı geçen bu işletmelerin faaliyetleridir. Dolayısıyla mali yükümlülüğün mükellefi aşağıda sıralanan işletmeler olacaktır. Buna göre;

- Bileşik tesisler ile konaklama tesisleri,
- Bakanlıktan belgeli yeme-içme ve eğlence tesisleri,
- Deniz turizmi tesisleri ile Kültür ve Turizm Bakanlığından belgeli deniz turizmi araçları,
- Münferit uçak bileti satış acenteleri hariç seyahat acentaları,
- Havayolu işletmelerinden (ticari yolcu taşımacılığı faaliyetlerinden),
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından işletilenler hariç olmak üzere havalimanı ve terminal işletmelerinin yatırımcısı veya işletmecisi olan gerçek veya tüzel kişiler verginin mükellefi sayılacaktır (7183 s. K. md. 6/2).

7183 sayılı Kanunla mükellef oldukları tespit edilenlere, Gelir İdaresi Başkanlığı'nca (GİB'ce) 02.11.2019 tarih ve 30936 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Turizm Payı Beyannamesi Genel Tebliği'nde (TPBGT'de) ayrı ayrı tanımlar getirilmiştir. Buna göre bileşik tesisler; Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenlenen kısmi turizm işletmesi veya turizm işletmesi belgesiyle faaliyette bulunan turizm kentleri, turizm kompleksleri ve tatil merkezlerini ifade etmektedir (TPBGT, md. 3). Konaklama tesisleri ise; Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenlenen kısmi turizm işletmesi veya turizm işletmesi belgesiyle ya da ilgili kurum veya kuruluş tarafından düzenlenen işyeri açma ve çalışma ruhsatıyla faaliyet gösteren oteller, tatil köyleri, butik oteller, konaklama içeren özel tesisler, moteller, hosteller, pansiyonlar, apart oteller ve konaklama içeren kırsal turizm tesisleri (dağ evi, köy evi, çiftlik evi, yayla evi ve oberj) ile kampingleri kapsamaktadır (TPBGT, md. 3). Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan belgeli yeme-içme ve eğlence tesisleri; kısmi turizm işletmesi belgesi ve turizm işletmesi belgesi alan müstakil 1. ve 2. sınıf lokantalar, lüks lokanta, özel yeme-içme tesisleri, gastronomi tesisleri, müstakil eğlence yerleri, bar, kafeterya, eğlence merkezleri ve günübirlik tesis işletmelerini ifade etmektedir (TPBGT, md. 3). Deniz turizmi araçlarına güvenli bağlama, karaya çekme, bakım, onarım hizmetleri, yolculara yeme, içme, dinlenme gibi hizmetleri sunan kruvaziyer gemi limanı, yat limanı, çekek yeri, rıhtım ve iskele gibi turizm tesisleri deniz turizm tesisleri olarak kabul edilmektedir (TPBGT, md. 3). Deniz turizm tesislerine ilaveten, deniz turizm araçları da turizm payı mükellefiyetinin kapsamına dâhil edilmiştir (TPBGT, md. 3). Kültür ve Turizm Bakanlığından turizm işletmesi belgesi almış olan gerçek ve tüzel kişilere ait ticari yatlar, kruvaziyer gemiler, günübirlik gezi tekneleri, dalabilir deniz turizmi araçları, yüzer deniz turizmi araçları, özel deniz turizmi araçları, turizm amaçlı su altı ve su üstü faaliyet araçları ile diğer deniz turizmi araçları turizm payının mükellefi olacaklardır (TPBGT, md. 3). Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan belgeli seyahat acenteleri de turizm payının mükellefidir. Sadece uçak bileti satış faaliyetinde bulunan acenteler bu kapsamda değildir (TPBGT, md. 3). Havalimanı işletmeleri; Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından işletilenler hariç olmak üzere havaalanı işletiminden sorumlu olan ayrıca Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından ruhsatlandırılan kuruluşlar turizm payının mükellefidir (TPBGT, md. 3). Turizm payının mükellefi havayolu işletmeleri; Sivil Havacılık Genel Müdürlüğünden alınan işletme ruhsatı ile taşımacılık faaliyetlerinde bulunan havayolu işletmeleri ile balon ve hava taksi gibi işletmeler havayolu işletmeleri kapsamında turizm payının mükellefi oldukları kabul edilmiştir (TPBGT, md. 3). Terminal işletmeleri ise; Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından inşa edilerek sonradan gerçek veya tüzel kişilere kiraya verilmek suretiyle işlettirilen ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından ruhsatlandırılan terminal işletmelerini ifade etmektedir (TPBGT, md. 3). Mezkûr tebliğle açıklığa kavuşturulan tüm bu mükelleflerce üçüncü kişilere kiraya verilen alt ünitelerden elde edilen kira geliri de turizm payının matrahına dâhildir. Burada dikkat edilmesi gereken husus turizm payının matrahını oluşturan turizm kaynaklarının yahut onların alt ünitelerinin kiraya verilmiş olmasıdır. Yoksa herhangi bir kişinin var olan mülkünü turizm faaliyetleri için kiraya vermiş olması bu yükümlülüğün doğmasına sebebiyet vermeyecektir. Diğer bir husus ise; neredeyse tüm turizm girişimcileri ve onların faaliyetleri (yatırımcıları hariç) kapsama alınarak turizm payının mükellefi kabul edilmeleridir.

2.2. Turizm Payının Matrahı, Oranı, Beyanı ve Tahsili

Turizm payının oranı mükellefler itibariyle ayrı ayrı tespit edilmiştir. Turizm payının matrahı ve oranları aşağıda Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2 : Turizm Payının Matrahı ve Oranı

Mükellef	Matrah	Oran
Bileşik tesisler ile konaklama tesisleri	İşletmelerdeki faaliyetler sonucunda elde edilen net satış ve kira gelirlerinin toplam tutarı.	‰ 7
Bakanlıktan belgeli yeme-içme ve eğlence tesisleri		‰ 7
Deniz turizmi tesisleri ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan belgeli deniz turizmi araçları		‰ 7
(Münferit uçak bileti satışları hariç) Seyahat acenteleri		‰ 0,7
Havayolu işletmelerinden (ticari yolcu taşımacılığı faaliyetlerinden)		‰ 0,7
Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından işletilenler hariç olmak üzere havalimanı ve terminal işletmeleri		‰ 2

Kaynak: (7183 sayılı Kanun md. 6/2).

Turizm payının matrahı, yukarıda mükellef olduğu kabul edilen işletmelerdeki faaliyetler sonucunda elde edilen net satış ve kira gelirlerinin toplam tutarıdır. Bu işletmelerin faaliyetleri dışında elde ettikleri başkaca gelirler var ise, o gelirlerin matraha dâhil edilmemesi gerekmektedir. Örneğin turizm payının mükellefi olan bir yiyecek-içecek işletmesinin aynı zamanda otomotiv sektöründeki faaliyetlerinden elde edilen gelirleri matraha dâhil edilmeden beyan edilmesi dikkat edilecek önemli bir husustur. Dolayısıyla mükelleflerin matrah tespitine ayrı bir önem göstermeleri gerekecektir. Muhasebe ve kayıtlama açısından önem taşıyan bir diğer husus ise, gelir tablolarının hazırlanması yönünden doğmaktadır. Gelir tablosunda net satış gelirlerine; brüt satışlardan satıştan indirimlerin çıkarılması suretiyle ulaşılmaktadır. Diğer satış gelirleri içerisine; sübvansiyonlar, vergi iadeleri, ihracat teşvikleri, destekleme primi gibi devlet desteklerinin matraha dâhil edileceğidir. Diğer taraftan turizm payının mükelleflerince elde edilen kira gelirleri de matraha dâhildir. Dolayısıyla mükellef kabul edilenlere ait turizm araçlarının kiralanması, eğlence tesislerinin kiralanması gibi gelirlerin de matraha dâhil edilmesi gerekmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü mükelleflerin defter ve belge düzenine önem göstermesi, kayıtlarını detaylandırmaları önem taşımaktadır.

Diğer taraftan kanun koyucu gelişmesi arzu edilen turizm türlerini unutmamış, bu alanlarda faaliyette bulunan turizm payının mükelleflerine indirimli turizm payı oranın uygulanması suretiyle teşvik edilmesini amaçlamıştır. Kış, termal, sağlık, kırsal ve nitelikli spor turizmi gibi Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından teşvik edilmesi arzu edilen turizm türlerinde faaliyet gösteren tesisler için turizm payı oranının yarı (% 50) oranında indirimli olarak uygulanacağı yasalaşmıştır (7183 s. K. md. 6/2).

Turizm paylarının beyanında 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun (KDVK'nin) esasları dikkate alınmıştır[1]. KDVK'nin ilgili hükümlerine yapılan atıflara karşın, GİB

[1] Katma değer vergisi mükellefleri gerçek usulde vergilendirilirler (KDVK, md. 37). Katma Değer Vergisi Kanununa göre hesap dönemi aylık ya da üçer aylık dönemlerdir (KDVK, md. 39). Hazine ve Maliye Bakanlığı üçer aylık vergilendirme dönemini bir ay olarak tespit etmeye yetkilidir (KDVK, md. 39). Mükellefler KDV matrahlarını vergilendirme dönemini takip eden ayın 24'üncü gününe

tarafından yayımlanan Turizm Payı Beyannamesi Genel Tebliği'ne göre kurumlar vergisi mükellefleri turizm paylarını birer aylık dönemler itibariyle, diğerleri [(gerçek ve basit usule tabi olan) gelir vergisi mükellefleri yahut mükellefiyet tesis edilmeyenler] ise turizm paylarına ilişkin beyanlarını üçer aylık dönemler[2] itibariyle bildireceklerdir (TPBGT, md. 5/3) . Yine KDVK'ye yapılan atıfa karşın, 7183 sayılı Kanun md. 6/6'nın[3] Hazine ve Maliye Bakanlığına vermiş olduğu yetkiye dayanılmak suretiyle turizm payının beyan süresi uzatılmıştır. Buna göre turizm payının beyan dönemi hesap dönemini takip eden ayın son günü olarak belirlenmiştir ve mükelleflerin beyan süresi içinde ödemelerini yapacakları açıklığa kavuşturulmuştur. Yani mükellefler hesap dönemini takip eden ayın son gününe kadar turizm payına ilişkin matrahlarını beyan edecekler ve aynı ayın son gününe kadar turizm paylarını ödeyeceklerdir. Mükellefler beyan dönemi içerisinde beyan edecekleri net satışı ve kira geliri bulunmasa dahi, turizm payı beyannamesini göndermekle yükümlüdürler. Mükellefler turizm payı matrahlarını gelir ya da kurumlar vergisi yönünden bağlı oldukları vergi dairelerine beyanda bulunacaklardır (KDVK, md. 43). Katma değer vergisi (KDV) mükellefiyeti bulunmayanlar ise; turizm payı matrahlarını Gelir İdaresi Başkanlığı'nca belirlenecek vergi dairesine beyan etmeleri gerekecektir. Yine mezkûr tebliğe göre; gelir ya da kurumlar vergisi mükellefiyeti bulunmayan gerçek kişiler için yerleşim yeri adresinin bulunduğu, gerçek kişiler dışında kalanlar için ise kanuni merkezi/işyerinin bulunduğu yer vergi daireleri tarhiyatla yetkili vergi daireleri olacaktır.

Turizm payının beyanı, tarhı, tahakkuku, tahsili ile red ve iadesi konusundaki işlem ve eylemlere 213 sayılı Vergi Usul Kanunu ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerinin uygulanmasına hükmedilmiştir. Yani turizm payı diğer (Gelir, Kurumlar, Katma Değer, Motorlu Taşıtlar vb.) vergiler gibi vergi idarelerince tahsil edilecektir. Tahsil edilen turizm paylarının % 5'i genel bütçe vergi gelirleri gibi bütçe hesabına aktarıldıktan sonra, geri kalan (% 95'lik) kısım emanet hesabına alınacak daha sonra bu tutarlar en geç takip eden ayın 20'nci günü ajansın banka hesabına aktarılacaktır (7183 s. K. md. 6/3).

Diğer taraftan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerince ödenen turizm payı, matrahlarına esas kazançlarının tespitinde kanunen kabul edilen gider olarak gayri safi gelirlerinden indirilecektir (7183 s. K. md. 6/4). Burada dikkat edilecek olan husus turizm payının vergiden indirim şeklinde değil, matrahtan indirim şeklinde gider kabul edileceğidir. Bu nedenle turizm payının mükelleflerine ek bir mali yüküm getirmeyeceği söylenebilir. Aslında devlet, turizm payı ile birlikte bir kısım alacağından vazgeçmektedir. Son olarak turizm payı sebebiyle mükellefler ile idare arasında doğacak uyuşmazlıkların söz konusu

kadar (gelir veya kurumlar vergisi mükellefi olsun ya da olmasın) elektronik ortamda beyan ederek (KDVK, md. 41), aynı ay 26'ncı gününe kadar ödeyeceklerdir (KDVK, md. 46).

[2] Ocak, Şubat Mart ayları birinci üç aylık dönem, Nisan Mayıs, Haziran ikinci üç aylık dönem, Temmuz Ağustos, Eylül üçüncü üç aylık dönem ve son olarak Ekim, Kasım ve Aralık ayları dördüncü üç aylık dönem olarak tespit edilmiştir (TPBGT, md. 5/3).

[3] Turizm payına ilişkin beyannamenin verilme sürelerini, kapsama girenlerin turizm türleri, vergi veya mükellefiyet türleri itibarıyla ayrı ayrı veya birlikte aylık veya üç aylık dönemler hâlinde tespit etmeye, beyannamelerin; şekil, içerik ve eklerini belirlemeye, elektronik ortamda gönderilmesine zorunluluk getirmeye, yetki verilmiş gerçek veya tüzel kişiler aracı kılınarak gönderilmesi hususunda izin vermeye, bu kişileri aracı kılmaya veya zorunlu tutmaya ve uygulamaya, 1/6/1989 tarihli ve 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu kapsamında kalan meslek mensuplarına onaylatılmasına veya imzalatılmasına ilişkin usul ve esaslar ile turizm payının beyan ve ödeme sürelerini kanuni süresinden itibaren bir ayı geçmeyecek şekilde yeniden belirlemeye, Bakanlığın görüşünü alarak Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkilidir (7183 s. K. md. 6/6).

olduğu durumlarda görevli yargı yeri idari yargı, dolayısıyla görevli mahkemeler vergi mahkemeleridir (7183 s. K. md. 6/5).

2.3. Turizm Payının Hukuki Niteliği: Karşılaştırmalı Değerlendirme

Kamu geliri geniş anlamda kamu tüzel kişiliği haiz devlet ya da kurum ve kuruluşları tarafından elde edilen tüm gelirleri kapsamaktadır. Literatüre göre; bu gelirler egemenlik hakkı kullanılarak elde edilen gelirler ve egemenlik hakkı kullanılmadan elde edilen gelirler şeklinde sıralanabilir (Devrim, 2002: 175-187; Pehlivan, 2019: 89-94). Devletin egemenlik hakkını kullanarak yani kanun çıkararak ve de gerektiğinde zor kullanarak elde ettiği gelirlerin başında vergiler gelmektedir (Pehlivan, 2019: 89). Diğerleri; harçlar, resimler, fon gelirleri, şerefiye, vergi benzeri (parafiskal) gelirler, zorunlu borçlanmalar, para basımı, mali tekeller ve para cezalarıdır. Egemenlik hakkı kullanılmadan elde edilen gelirler ise; mülk ve teşebbüs gelirleri, gönüllü borçlanma, yardım ve bağışlardır (Devrim, 2002: 186).

Diğer taraftan kamu geliri kavramı esasen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda tanımlanmıştır. Buna göre kamu geliri; "*...kanunlarına dayanılarak toplanan vergi, resim, harç, fon kesintisi, pay veya benzeri gelirler, faiz, zam ve ceza gelirleri, taşınır ve taşınmazlardan elde edilen her türlü gelirler ile hizmet karşılığı elde edilen gelirler, borçlanma araçlarının primli satışı suretiyle elde edilen gelirler, sosyal güvenlik primi kesintileri, alınan bağış ve yardımlar ile diğer gelirleri...*" kapsamaktadır. Görüleceği üzere kanunda kamu geliri kavramı geniş anlamda ele alınmış ve merkezi yönetim gelirleri yanında parafiskal kuruluşların tahsil yetkisine sahip olduğu pay veya benzeri gelirler, sosyal güvenlik primleri kamu gelirinin kapsamına alınmış, hatta asıl gelirlere bağlı olan feri nitelikteki alacaklar da bu kapsamda tanıma dâhil edilmiştir.

Kamu tüzel kişiliği haiz TGA için ihdas edilen turizm payı, kapsamı ve konusu itibariyle, bir kamu geliri hüviyetindedir. Çünkü TGA kamusal bir yararı amaç edinerek faaliyet gösterecektir. Faaliyetleri; turizm payı adı altında, kamu hizmetinin karşılığı olan ve faydadan yarar sağlayacak ödevliler tarafından ödenecek yükümlülük ile finanse edilecektir.

Bir başka açıdan kamu gelir tanımında adı geçen "*pay ve benzeri gelirler*" kavramı konu açısından önem taşımaktadır. Pay adı altında ifade edilen (örneğin katılma payları gibi) kamu gelir türlerinin mali bir yükümlülük olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla turizm payının da bu kapsamda bir kamu geliri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bir kamu geliri olan turizm payının hukuki niteliğinin belirlenmesi bu noktada önem taşımaktadır. Turizm payı vergi hüviyetinde bir kamu geliri yahut vergi benzeri bir kamu geliri hüviyetinde olup olmadığı, açıklanması gereken önemli sorulardan biridir. Aşağıda turizm payının; vergilerin temel özellikleri ve de vergi benzeri gelirlerin temel özellikleri dikkate alınarak karşılaştırılması yapılmak suretiyle hukuki niteliğinin tespitine gidilmiştir.

2.4. Turizm Payının Kamu Gelirleri Yönünden Değerlendirilmesi

2.4.1. Vergi, Resim ve Harçlar

Kamu gelirlerinin en önemlisi ve en başta geleni muhakkak vergilerdir (Uluatam ve Methibay, 2001:7; Pehlivan, 2019: 89). Literatürde vergiye getirilen tanımlar; tanımın yapıldığı zamanın gereklerine ya da tanımı yapanın kişisel yargılarına göre değişmektedir (İnce, 2019b: 58). Vergi; kamu giderlerini finanse etmek üzere, devletin tek taraflı olarak (karşılıksız) ve de egemenlik gücünün uzantısı olan vergilendirme yetkisini kullanmak suretiyle, kanunda öngörülen usul ve esaslara uymak kaydıyla, gerektiğinde zor kullanarak toplumu meydana getiren kişilerin ve kurumların; gelir, gider ve malları üzerinden, mali güçlerine göre salınan (parasal bir yükümlülüktür ya da) ekonomik bir değerdir (Nadaroğlu,

1989: 213; Uluatam ve Methibay, 2001:7; Devrim, 2002: 176; Arslan, 2006: 28; Kızılot vd., 2007: 73; Türk 2008: 111; Bayraklı, 2017:4; Pehlivan, 2019: 89). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, literatürde, yüksek yargı kararlarında ve de pek çok mecrada yapılan vergi tanımlarında ortaya çıkan temel özellikler şu şekilde sıralanabilir (İnce, 2019a: 73).

- Vergi, kamu giderlerini finanse etmek üzere alınır.
- Vergi karşılıksız alınır.
- Vergi, ödeme gücü olan herkesten alınır.
- Vergi, zorla alınır.
- Vergi, ödeme gücü nispetinde alınır.
- Vergi, kanunla konulur, kanunla değiştirilir, kanunla kaldırılır.
- Vergi, ekonomik bir değerdir.
- Vergi, bütçe içi bir gelirdir.

Diğer bir kamu geliri olan resimler, belirli bir işin yapılabilmesi için kamudan alınan izine bağlı olarak doğan bir yükümlülüktür. Genellikle kamunun ruhsata bağlamak suretiyle verdiği hizmet izninin karşılığıdır. Ancak bu yükümlülüğün karşılık olmaksızın tahsil edildiği hallerde bulunmaktadır. Dolayısıyla resimin zaman zaman harca zaman zaman da vergilere benzediği ifade edilmektedir. Özellikle "*karşılık*" kavramının oluşmasına bağlı olarak; harç ve vergilerle benzetildiği söylenebilir. Eğer resim bir karşılığa bağlı olarak alınıyorsa harca benzemekte, karşılığa bağlı olmaksızın alınması halinde vergilere benzemektedir. Bu açıklamalar ardından resimlerin genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir.

- Resim, kamuca verilen iznin karşılığı olarak yahut herhangi bir karşılık olmaksızın alınır.
- Resim, zorla alınır.
- Resim, belirli nispet ya da maktu tutarlarda, ödeme gücüne bakılmaksızın alınır.
- Resim, kanunla konulur, kanunla değiştirilir, kanunla kaldırılır.
- Resim, ekonomik bir değerdir.
- Resim, bütçe içi/dışı bir gelirdir.

Harçlar ise, devletçe sunulan bazı/belirli kamu hizmetlerinin karşılığı olarak alınmaktadır. Harca konu teşkil eden mal veya hizmetler kamu kesimince üretilen mal ve hizmetleridir. Bu mal ve hizmetlerin bireylerin özel menfaatlerini karşılayan mal ve hizmet niteliğinde olduğu belirtilebilir (Öztemel, 2019: 90). Ancak alınan harç çoğu kez sunulan kamu hizmetinin maliyetinin çok altında olabilir. Yani harçlar sunulan kamu hizmetine katılma payı olarak tanımlanabilir. Kaldı ki; harçlar, fiyatlar ve vergiler arasında yer alan bir kamu geliridir (Devrim, 2002: 176). Buna göre;

- Harçlar, kamuca verilen hizmetin karşılığı olarak alınır.
- Harçlar, kamu hizmetinden yararlanmak/faydalanmak isteyenlerden alınır.
- Harçlar, belirli nispet ya da maktu tutarlar itibariyle, ödeme gücüne bakılmaksızın alınır.
- Harçlar, kanunla konulur, kanunla değiştirilir, kanunla kaldırılır.
- Harçlar, ekonomik bir değerdir.
- Harçlar bütçe içi/dışı bir gelirdir.

2.4.2. Vergi Benzeri (Parafiskal) Gelirler

Parafikalite vergi benzeri gelir anlamına gelmektedir. Parafiskal (vergi benzeri) gelir kavramı, parafiskal kurum ya da kuruluşların kendi iştirakçilerinden elde ettiği gelirler

(Ağcakaya ve Armağan, 2012: 99) şeklinde tanımlanabilir (Acuner; 2018: 220). Daha açık bir tanımla vergi benzeri gelirler; kamu yahut yarı kamu kurum kuruluşlarına özgülenmiş ve o amaca katılanların çıkarları doğrultusunda kullanılmak üzere dolayısıyla karşılık esasına dayandırılmak suretiyle tahsil edilen, devlet bütçesinin dışında tahsil yetkisi verilen kamu tüzel kişiliği haiz ekonomik, sosyal ve mesleki kurum kuruluşların bütçesinde izlenen bir yükümlülüktür (Devrim, 2002: 178). Vergi benzeri gelirlere; sosyo-ekonomik alanda devlet müdahaleciliğinin genişlemesi sonucu artan kamu harcamalarının bir kısmını karşılamak suretiyle (Herekmen, 1972: 11; Yereli, 2002: 39; Organ ve Akçay, 2013:162) ekonomik, sosyal ve mesleki ihtiyaçların giderilmesi amacıyla başvurulmaktadır. Türkiye'de anayasal dayanağa kavuşmuş ayrıca vergi, resim ve harçların devamı niteliğinde olduğu kabul edilen (Yılmaz ve Biyan, 2016: 337) bu kamu gelir türü (T.C. Anayasası, md. 73/4) zorunluluk esasına dayalı olarak tahsil edilir.

Yukarıda yapılan açıklamalardan faydalanılmak suretiyle vergi benzeri gelirlerin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Acuner, 2018: 222):

- Vergi benzeri gelirler, ekonomik, sosyal ve mesleki kamu ya da yarı-kamu kurum kuruluşların ürettiği mal ve hizmetleri finanse etmek üzere alınır.

- Vergi benzeri gelirler, bir hizmetin karşılığı olarak alınır.

- Vergi benzeri gelirler, zorla alınır.

- Vergi benzeri gelirler, belirli nispet ya da maktu tutarlar itibariyle, ödeme gücüne bakılmaksızın alınır.

- Vergi benzeri gelirler, ekonomik, sosyal ve mesleki kurum ya da kuruluşların üyelerinden tahsil edilir.

- Vergi benzeri gelirler, kanunla konulur, kanunla değiştirilir, kanunla kaldırılır.

- Vergi benzeri gelirler, ekonomik bir değerdir.

- Vergi benzeri gelirler, bütçe dışı bir gelirdir.

Vergi benzeri gelirler çeşitli kriterlere bağlı olarak ayrıca sınıflandırılabilir. Fonksiyonel açıdan vergi benzeri gelirler ekonomik, sosyal ve mesleki vergi benzeri gelirler şeklinde üç başlık altında ele alınır. Bu sınıflandırmadan yola çıkılarak kurumların sınıflandırmasına da gidilebilmektedir. Parafiskal gelirlerin ihdas edildiği kurumlar; ekonomik parafiskal kurumlar, sosyal parafiskal kurumlar ve mesleki parafiskal kurumlar olarak sıralanabilir. Parafiskal kurumların ele alındığı başka bir ayrımda vergi benzeri gelirler doğrudan vergi benzeri gelirler ve dolaylı vergi benzeri gelirler şeklinde ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır.

2.5. Turizm Payının Hukuki Niteliği

Turizm payı ekonomik bir amaç edinerek faaliyette bulunan kamu tüzel kişiliği haiz TGA için ihdas edilmiştir. Bu noktada turizmin ekonomik yönünü dikkate almak gerekecektir. Kanunun gerekçesinde de ifade edildiği üzere Türk turizminin tanıtılması yönünde yapılacak katkıların ekonomiye doğrudan fayda sağlayacağına değinilmiştir. Dolayısıyla toplumun tüm kesiminin bu faydadan yararlanacağı ifade edilmelidir. Yani sosyal yahut mesleki vergi benzeri gelirlere karşın turizm payının karşılığında sunulacak hizmet yahut sağlanacak fayda, sadece üye olanlara yahut mükellef olarak belirlenenlere değil tüm topluma karşı ifa edilecek yahut sağlanacaktır. Çünkü turizm sadece ekonomik yönü olan bir endüstri değil aynı zamanda sosyal ve kültürel fonksiyonları olan bir alandır. Bunun karşılığında sunulacak tanıtım ve geliştirme hizmetinin yahut sağlanacak faydanın karşılığında, hizmetten/faydadan yaralananlar finansman kaynağı olacaktır. Dolayısıyla

turizm payı, hem ekonomik yarı-kamu kurum kuruluşların ürettiği mal ve hizmetleri finanse etmek üzere hem de bir hizmetin karşılığı olarak alınır. Devletin egemenlik gücüne dayanarak aldığı vergiler hariç diğer yükümlülüklerde olduğu gibi turizm payları da kamu hizmetinin karşılığında alınmaktadır. Bu açıdan vergilerden ayrıldığını söylemek olanaklıdır. Böylelikle turizm payının, harçlara ve resimlere benzemekle birlikte, vergi benzeri bir kamu geliri olduğu söylenebilir. Başka bir açıdan konu değerlendirilebilir durumdadır. Turizm payları ile finanse edilen kamu hizmetinin sağladığı fayda tüm topluma yayılmaktadır. Yani sağlanan kamu hizmeti birimlere bölünerek ayrıştırılamaz, faydasından kimse mahrum bırakılmaz, tüketiminde rekabet yoktur. TGA'nın sunduğu kamu hizmeti bir nevi tam kamusal mal ve hizmet niteliğindedir. Bu özelliği nedeni ile turizm payı vergi benzeri gelirlerden ziyade vergileri çağrıştırmaktadır. Ancak gerçek şu ki; mükellefleri açısından belirli bir sektörü kapsaması nedeniyle ve bir hizmetin karşılığı olması sebebiyle vergilerden tümüyle ayrışmaktadır.

Vergiyi doğuran olay ve mükellefleri belirli olan bu kamu gelir türü ile ilgili tarhiyattan tahsilâta kadar uzanan işlem süreci mevzuatla düzenlenmiştir. Mükellefler turizm payını gönüllülükle beyan ederek ödemek zorundadırlar. Aksi halde verginin alacaklısı devlet, takip yollarını tüketmek suretiyle payın tahsiline yönelecektir. Bu hususa turizm payının düzenlendiği 7183 sayılı Kanunda da değinilmiştir. Kamu icra yolu ile takip 6183 sayılı Kanuna göre yürütülür. Dolayısıyla turizm payının tahsili tıpkı vergiler, harçlar ve resimler ile vergi benzeri gelirler gibi zorunludur. Bu özelliği ile turizm payının vergi yahut vergi benzeri bir kamu geliri olup olmadığının açıklanması olanaklı değildir.

Turizm payı mükelleflerince beyan edilen matrahlarının üzerine uygulanacak nispetle tarh edilecektir. Bu pay gelirin doğduğu anda tahakkuk edecek ve maddi yükümlülük ise elde edilen gelire bağlı olacaktır. Her ne kadar turizm payı matrahı oluşmayan mükelleflerce şekli ödevlerin yerine getirilmesi zorunlu tutulmuşsa da, ödeme gücü nispetinde Anayasada belirtilen ilkelere göre tahsiline gidilecektir. Bu noktada turizm payı vergi benzeri gelirlerin temel özelliklerinden ayrılmaktadır. Örneğin baroya bağlı bir avukatın baro üye aidatı maktu bir tutar olarak belirlenmiş, gelirine bakılmaksızın her avukat bu aidatı ödemekle yükümlü tutulmuştur. Turizm payında ise matrah tespitine gidilerek; turizm pastasından çok gelir elde edenler elde ettikleri gelir nispetinde vergi ödemektedirler. Dolayısıyla turizm payının tahsilinde ödeme gücü dikkate alınmaktadır.

TGA, mesleki bir parafiskal kuruluş değildir. Her ne kadar ajansın organlarına meslek temsilcilerinin seçilmesi yasalaştırılmış olsa da; turizm sektöründe faaliyette bulunan hizmet kuruluşlarının üye olduğu bir hüviyetle kurulmamıştır. Dolayısıyla turizm payı, TGA'nın olmayan üyelerinden tahsil edilemez bir durumdadır. Sadece TGA'nın ürettiği tanıtım, geliştirme, rehberlik ve de tavsiye niteliğindeki hizmetlerden faydalanacak olan turizm girişimcilerinin ifa edilen kamu hizmetinin finansmanına katılma durumu söz konudur. Pay, turizm sektöründe faaliyette bulunan neredeyse tüm hizmet katmanlarından tahsil edilmektedir. Bu açıdan da turizm payı vergi benzeri gelirlerin temel özelliklerinden ayrılmaktadır. Baroya üye olan avukatlar, bankalar birliğine üye olan bankalar, sosyal güvenlik kurumuna prim ödeyen istihdam edilen çalışanlar gibi bir durum turizm payı için söz konusu değildir.

Turizm payı mali bir yükümlülüktür. Bu mali yükümlülüğün konusu, mükellefi, matrah tespiti beyanı ve ödenmesi kanunla düzenlenmiştir. Yani vergi, resim ve harçlarda olduğu gibi, Anayasa md. 73/3'e dayalı olarak, kanunla konulmuştur ve bundan sonraki süreçte de hüküm değişiklikleri kanunla gerçekleşecektir. Bu nedenle turizm payı yasallık ilkesinin

gereği olarak kanunla konulur, kanunla değiştirilir ve kaldırılır. Kanunilik ilkesinden yola çıkılarak turizm payının hukuki niteliğinin belirginleştirilmesi olanaklı değildir.

Turizm payı para ile ölçülebilen ekonomik bir değerdir. Turizm payının matrahı ad-valoremdir. Ad-valorem matrah ekonomik bir değeri olan matrah tipleri için geçerlidir (Pehlivan, 2019:203). Yani parasal bir tutar olarak ifade edilmektedir. Diğer taraftan turizm payı ayni olarak tahsil edilen bir kamu geliri olmadığı da ifade edilmelidir. Dolayısıyla günümüz koşullarına da uygun vergilendirme rejimleri içerisindeki pek çok kamu geliri gibi turizm payının ekonomik bir değer taşıdığı ifade edilmelidir. Bu özellikten yola çıkılarak turizm payının hukuki niteliğinin tespitinde ayrıcalıklı bir durum ortaya çıkmamaktadır.

Turizm payının beyan, tarh, tahakkuk ve tahsili ile red ve iadesinde 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre vergi idareleri görevlidir (7183 s. K. md. 6/3). Tıpkı vergiler gibi tahsil edilen turizm payları vergi idarelerinin hesaplarında izlenecektir. Tek fark turizm payları genel bütçeye gelir kaydedilmek yerine emanet hesaplarda takip edilecek olması ardından yasal süre içerisinde TGA'nın hesaplarına aktarılacak olmasıdır. Bütçe içi gelir niteliğinde başlayan sürecin sonunda turizm payları genel bütçe dışına transfer edilen gelir niteliğine kavuşacaktır. Ancak turizm payına ilişkin özellikli bir hususu tekrarlamak önemlidir. Vergi idarelerince tarh ve tahsil edilen ve emanet hesaplarda izlenen kaynağın % 5'i genel bütçe vergi gelirlerine aktarılmakta kalan % 95'lik kısmı emanet hesaplarında izlenmekle en geç tahsilâtı takip eden ayın 20'nci gününe kadar TGA'nın banka hesabına aktarılmaktadır. Bu noktada turizm payının vergi benzeri gelirlerin temel özeliklerinden birini kısmen bünyesinde taşıyacağı söylenebilirken, diğer taraftan bu yükümün hukuki niteliğinin farklılaştığını kabul etmekte mümkündür.

Tüm bu açıklamalardan yola çıkılarak aşağıda Tablo 3'te kamu gelirlerinin temel özelliklerine bağlı kalınarak turizm payının vergiler, vergi benzeri gelirler ile karşılaştırılması özetlenmiştir.

Tablo 3: Turizm Payının Vergiler ve Vergi Benzeri Gelirler İle Karşılaştırılması

Özellikler	**Kamu Gelir Türleri**		
	Vergiler	**Vergi Benzeri Gelirler**	**Turizm Payı**
Finansman Aracı Olmaları	✔	✔	✔
Karşılık Esasına Dayalı Olmaları	Karşılıksızdır	✔	✔
Egemenlik Yetkisinin Sonucu Olan Bir Yükümlülük Olması	✔	✔	✔
Ödeme Gücünü Dikkate Almaları	✔	Alınmaz	✔
Kapsamı	Gelir, Harcama ve Servetleriyle Tüm Toplum	Üyeler	İşletmecilerin Faaliyetleri ve Turizme Yönelen Varlıkları
Yasallık İlkesine Dayalı Olarak Tahsil Edilmeleri	✔	✔	✔
Ekonomik Bir Değer Taşımaları	✔	✔	✔
Bütçe İçi/Dışı Gelir Olmaları	Bütçe İçi	Bütçe Dışı	Kısmen Bütçe İçi Kısmen Bütçe Dışı

Turizm payı başka bir açıdan değerlendirilebilir. Bu değerlendirmede TGA'nın kurumsal niteliği önem taşımaktadır. Diğer parafiskal pek çok kuruluş gibi TGA kamu tüzel kişiliği haiz bir kuruluş olmakla birlikte fonksiyonel özelliğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Yani TGA; Türkiye Seyahat Acentaları Birliği gibi mesleki bir fonksiyona mı, yoksa Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu gibi ekonomik bir fonksiyona mı sahiptir. TGA Anayasa md. 139'da da belirtildiği gibi bir mesleğin gelişimi yahut müşterek ihtiyaçlarını karşılamaya ya da ifade edilen diğer hedeflere yönelen bir birlik statüsünde değildir. Buna karşın TGA tıpkı Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu gibi bir sektörün temel ihtiyaçlarını, sektörün düzenlenmesini hatta "*…turizm sektörünün hizmet kalitesinin artırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmak…*" hükmü doğrultusunda denetlenmesini hedef alan bir kurumdur. Dolayısıyla TGA'nın ekonomik parafiskal bir kuruluş olduğu sonucuna varmak yanlış olmayacaktır. Bu nedenle TGA'nın gelirlerinden biri olan turizm payının da ekonomik vergi benzeri bir kamu geliri olduğu söylenebilir.

Son olarak 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ile belediye tüzel kişiliklerine harcamalara katılma payı altında gelirler ihdas edilmiştir. Bu gelirler verilen kamu hizmetinin (diğer bir deyişle yol harcamaları, kanalizasyon harcamaların ve su tesisleri harcamaları gibi hizmetlerinin) maliyetine katılmak maksadıyla, belediyelerce payların tespit ve ilan edildiği, tahakkuk ettirildiği ve tahsil edilerek bütçelerinde izlendiği paylardır. Bu açıdan turizm paylarının harcamalara katılma paylarıyla karşılaştırılması mümkündür ve turizm payı tipik bir harcamalara katılma payı hüviyetinde olduğu düşünülebilir. Ancak 5464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunda düzenlenmiş harcamalara katılma payları da anayasal hükmün (Anayasa md. 73/4'ün) gereği olarak vergi benzeri gelirler kapsamında kabul edilebileceğinden, turizm payının vergi benzeri bir kamu geliri olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Sonuç

Zorlu bir ekonomik süreçten geçen Türkiye'de kamu kesiminin gelir ihtiyacı kendini oldukça hissettirmektedir. Kaynak arayışının sonucunda diğer taraftan da olumlu ekonomik gelişmelerin sağlanması adına turizm sektörüne yönelen yani bir mali yükümlülük doğmuştur. Kanunla TGA'nın sunacağı kamu hizmetinin karşılığı ve finansman kaynağı olarak düşünülen turizm payı mali bir yükümlülüktür.

Farklı hukuki niteliği ile turizm payları; finansman aracıdır, kamu hizmetinin karşılığında tahsil edilir, kamu kudreti ile egemenlik yetkisinin sonucu olarak salınan, mükelleflerinin ödeme güçlerini dikkate alan, kapsamına turizm işletmecilerini ve onların faaliyetlerini dahası varlıklarının kiralanmasını alan, kanunla konulan ve ekonomik bir değer taşıyan ayrıca kısmen bütçe içinde kısmen de bütçe dışında izlenen bir kamu gelir türüdür. Bu özellikleriyle turizm payı; karşılıklık esasına dayalı olması, kapsamına turizm sektörünü alması ve çoğunlukla bütçe dışı bir gelir olması sebebiyle vergilerden uzak, yine kapsamına turizm sektörünü, girişimcilerini ve onların sektöre yönelen varlıklardan elde ettiği gelirleri alması sebebiyle vergi benzeri gelirlerden uzaklaşsa da, diğer pek çok benzer özelliğe sahip olması, ihdas edildiği kurumun parafiskal bir kuruluş olması ayrıca anayasada belirtilen kamu gelir sınıflaması dolayısıyla vergi benzeri bir gelir olduğu sonucuna varılabilir.

Kanun yapma tekniği açısından düzenlenişi ve yürürlüğe giren hükümleri ile birlikte turizm payı; belirsizlikleri bünyesinde taşısa da, farklı hukuki niteliği ile birlikte vergi, resim ve harçlardan farklı bir kamu gelir türüdür. Bu kamu gelir türünü vergi benzeri gelir niteliğinde kabul etmek daha olanaklıdır. Bunun esas sebebi gelir olarak ihdas edilen kamu

kuruluşunun yani TGA'nın ekonomik amaca yönelen bir kuruluş olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta kuruluşa bu tür bir kamu gelirinin ihdas edilmesi, ona; ekonomik parafiskal bir kuruluş hüviyetini kazandırmaktadır. Dolayısıyla turizm payının da vergi benzeri gelir kapsamında olduğu görüşü güçlenmektedir. Diğer taraftan turizm payının, harcamalara katılma payı niteliğinde olduğu gerçeğinden yola çıkılarak vergi benzeri gelir niteliğinin daha güçlü olduğu söylenebilir. Özellikle anayasal hükümden (Anayasa md. 73/4'ten) yola çıkılarak vergi, harç ve resimler yanında vergi benzeri gelir kavramına değinildiği, zora dayalı kamu gelirlerinin bu başlıklar itibariyle sınıflandırıldığı ve kapsamının geniş tutulduğu göz önüne alınırsa, harcamalara katılma paylarının ve diğer payların vergi benzeri gelir kapsamında olduğunun düşünülmesi olanaklı hale gelmektedir.

Kaynakça

1 Sıra No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, R.G. 26.12.1992/22447 (Mükerrer).

1 Sıra No.lu Turizm Payı Beyannamesi Genel Tebliği, R.G. 02.11.2019/30936.

Acuner, S. (2018). Parafiskal Gelirler Yönünden Zorunlu Bireysel Emeklilik Katkı Paylarının Mukayesesi. Maliye Araştırmaları-2, Editör: S. İpek, Bursa: Ekin Yayınevi.

Ağcakaya, S. ve Armağan, A. (2012). Mesleki Parafiskal Kurumlar: Isparta Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (3), s.99-127, Isparta.

Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun, K.T. 21.07.1953/6183, R.G. 28.07.1953/8469.

Arslan, M. (2006). Vergi Hukuku. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.

Aslıhak, A. (2019). Turizm Payı İçin Hesapları Gözden Geçirme Vakti. Vergi Sorunları Dergisi, http://www.vergisorunlari.com.tr/yazi/alper-aslihak/turizm-payi-icin-hesaplari-gozden-gecirme-vakti/203 (5.11.2019), İstanbul.

Bayraklı, H. H. (2017). Genel Vergi Hukuku. Afyonkarahisar: Celepler Basım Yayın Dağıtım.

Belediye Gelirleri Kanunu, K.T. 26.05.1981/2464, R.G. 29.05.1981/17354.

Devrim, F. (2002). Kamu Maliyesi. İzmir: İlkem Ofset.

Herekman, A. (1972). Teoride ve Türkiye'de Parafiskal Gelirler, Ankara: EİTİA Yayını.

İnce, E. (2019a). Benzeri Mali Yükümlülüklerin Beyannamelerinde Damga Vergisi Sorunsalı. Vergi Sorunları Dergisi, (375), s. 71-77, İstanbul.

İnce, E. (2019b). Benzeri Mali Yükümlülük Olarak Turizm Payı ve Vergisel Yönleri. Vergi Sorunları Dergisi, (371), s. 56-67, İstanbul.

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, K.T. 10.12.2003/5018, R.G. 24.12.2003/25326.

Öztemel, G. K. (2019). Benzeri Mali Yükümlülük Kavramının Hukuki Niteliği ve Bu Kapsamda Geri Kazanım Katılım Payının Değerlendirilmesi. Vergi Sorunları Dergisi, (374), s. 88-105, İstanbul.

Katma Değer Vergisi Kanunu, K.T. 25.10.1984/3065, R.G. 02.011.1984/18563.

Kızılot, Şükrü- Doğan Şenyüz vd. (2007). Vergi Hukuku. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.

Nadaroğlu, H. (1989). Kamu Maliyesi Teorisi. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Organ, F. ve Akçay, F. (2013). Mali ve Hukuki Yönüyle Benzeri Mali Yükümlülükler. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (9), s. 160-189, Diyarbakır.

Pehlivan, O. (2019). Kamu Maliyesi, Trabzon: Celepler Basım Yayım Dağıtım.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, K.T. 18.10.1982/2709, R.G. 09.11.1982/17863 (Mükerrer).

Türk, İ. (2008). Kamu Maliyesi. Ankara: Turhan Kitabevi.

Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı Hakkında Kanun, K.T. 11.07.2019/7183, R.G. 15.07.2019/30832.

Uluatam, Özhan ve Yaşar Methibay (2001). Vergi Hukuku. Ankara: İmaj Yayınevi.

United Nations World Tourism Organization (2019). International Tourism Highlights 2019 Edition. UNWTO: Madrid, https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152 (10.11.2019).

Vergi Usul Kanunu, K.T. 04.01.1961/213, R.G. 10-12.01.1961/10703-10705.

Yereli, A. B. (2002). Türk Hukuk Sisteminde Parafiskalite. Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi. 4(14), s. 38-48, Ankara.

Yılmaz, G. ve Biyan, Ö. (2016). Vergi Hukukunda Bir Belirsizlik: "Benzeri Mali Yükümlülük" Kavramı Ve Bu Kavram Açısından Bakanlar Kuruluna Verilen Yetkilerin Değerlendirilmesi. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 38(2), s. 335-360, İstanbul.

EDEBİYAT

Orhan Pamuk'un *Sessiz Ev* Adlı Romanında Zamanın İşlevi Ve Önemi

Abdurrahman KOLCU*

Özet

Çağdaş Türk romanının en önemli temsilcisi olan Orhan Pamuk, romanlarında Türkiye'nin siyasal ve sosyal meselelerine yoğun bir şekilde yer vermektedir. *Beyaz Kale* ve *Benim Adım Kırmızı* adlı tarihi romanlarında Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyeti ve kültürü karşısında gerileme sürecine girmesine odaklanan Pamuk, diğer romanlarında ise ağırlıklı olarak Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin sosyal ve siyasal meselelerini ele alır. Yazarın bu bildirinin konusunu oluşturan *Sessiz Ev* adlı romanı Türk siyasetinde ve sosyal hayatında önemli bir dönüm noktası olan 12 Eylül 1980 darbesinin hemen iki ay öncesindeki 8 günde geçmektedir. Roman 12 Eylül 1980 darbesinin öncesindeki gergin ortamı yansıtmanın yanı sıra, başta tarih doçenti Faruk, babaannesi Fatma ve dedesi Selahattin Darvınoğlu olmak üzere kahramanlarının söylemlerinden ve eylemlerinden hareketle Türk modernleşmesinin dönüm noktalarına, bunların birey ve toplum üzerindeki etkilerine değinmektedir. Bu bildiride bütün bu hususlar ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, Sessiz Ev, Türk Romanı.

The Function And Importance of Time In Orhan Pamuk's *Silent House*

Abstract

Orhan Pamuk, the most important representative of the contemporary Turkish novel, gives an intense focus on the political and social issues of Turkey in his novels. Pamuk focuses on the decline of the Ottoman Empire in the face of Western civilization and culture in his historical novels called *Beyaz Kale* and *My Name Is Red*, and in his other novels he mainly deals with the social and political issues of Republican period of Turkey. The author's novel *The Silent House*, which is the subject of this paper, passes in 8 days just two months before the coup of 12 September 1980, which was an important turning point in Turkish politics and social life. In addition to reflecting the tense environment before the September 12 1980 coup, the novel addresses the milestones of Turkish modernization and their impact on individuals and society, based on the discourses and actions of its heroes, notably Faruk, associate professor of history, Fatma, and Selahattin Darvınoglu. All these matters are examined in detail in this paper.

Keywords: Orhan Pamuk, Silent House, Turkish Novel.

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abdkoller@gmail.com.

Giriş

Diğer kurgu ya da anlatma esasına bağlı itibarî metinlerde olduğu gibi romanın kaynağı ve modeli de insanoğlunun üzerinde yaşadığı dünyadaki gerçekliktir. Olay örgüsü, kişiler ve mekân gibi unsurların yanı sıra zaman da kurgu dünyasında, gerçek hayattaki mevcudiyetinin izdüşümüne sahiptir. Dolayısıyla bir kurgu eseri kaleme almak isteyen bir yazarın üzerinde ayrıntılı bir şekilde düşünmesi gereken hususlardan birinin de zaman olduğunu bu bağlamda söylemek mümkündür. Üstelik kendisinden öncesindeki anlatma esasına bağlı metinlerdeki zamanla ilgili kategorik ve kalıplaşmış yaklaşımların ötesinde zamanı da dizginlemeye yönelen modern çağdaki bireyin hikâyesini bize anlatan roman için zaman unsurunun daha ayrıntılı bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliği de ortadadır. Bu bağlamda roman türündeki metinlerde zamanın belirlenmesi ve değerlendirilmesi metnin anlaşılması ve açıklanmasında fayda sağlamaktadır.

Çağdaş Türk edebiyatının roman türündeki en önemli ismi olan Orhan Pamuk'un da romanlarında zaman konusuna özel bir önem verdiği görülmektedir. *Benim Adım Kırmızı* ve *Beyaz Kale* adlı romanlarında Osmanlı Devleti'nin Duraklama Devri'ne odaklanan yazarın diğer eserlerinde ise Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine ve/veya 20. yüzyılın ilk yirmi yılındaki Osmanlı Türkiye'sine odaklandığını söylemek mümkündür. Pamuk, gerek tarihî gerekse yakın dönem Türkiye'sine odaklanan romanlarında şahıs kadrosunu oluşturan kahramanların kişisel tarihi ile onların içinde yer aldıkları toplumun tarihi arasındaki yakın ve vazgeçilmez ilişkiye dikkat çeken bir tutum sergilemektedir. Bütün romanlarında değişik yönleriyle Türk toplumunun yaşadığı Doğu-Batı çatışmasını ele alan yazar; savaşlar, darbeler, suikastlar ve hükümet değişimleri gibi önemli kırılma noktalarını da kullanmaktan çekinmez. Bu bildirinin konusu oluşturan *Sessiz Ev* de, olay örgüsü yakın dönem Türkiye'sinin önemli bir kırılma noktasının hemen arifesinde geçen bir roman olarak dikkati çekmektedir.

Sessiz Ev Romanının Ana Hatlarıyla Olay Örgüsü

İlk baskısı 1983 yılında yapılan *Sessiz Ev*, Orhan Pamuk'un ikinci romanıdır. Roman, üç torunun 90 yaşındaki babaannelerini Gebze yakınlarındaki Cennethisar kasabasındaki evinde ziyarete gitmelerini ve bu ziyaret esnasında vuku bulan hadiseleri içerir. Ziyaret 7 gün sürer, olaylar bu sürede vuku bulur. Torunlardan en büyüğü tarih doçenti olan ve eşinden ayrılmış Faruk'tur; bir diğeri sosyoloji bölümünde ilk yılını bitiren ve sol fikirlere sahip Nilgün; diğeri ise Amerikan Lisesi'nde lise son sınıfa geçmiş Metin'dir. Bu üç kardeş bu ziyarette farklı aktivitelerle zamanlarını harcarlar. Faruk Gebze arşivinde çalışırken, Metin kendisi gibi genç arkadaşlarıyla buluşur, içip eğlenir; diğer yandan Nilgün de erken saatlerde denize girerek vaktini geçirir. Romanda bu üç kardeşin günlük yaşamının yanı sıra aynı zamanda onların büyükbabaları ve babaannelerinin geçmişi de ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Buna göre, bu üç kardeşin dedesi Doktor Selahattin Sadrazam Talat Paşa'nın isteğiyle İstanbul'u terk etmek zorunda kalmış ve trenle şehirden ayrılmıştır. Yolda karısının hastalanması üzerine Gebze'de inmek zorunda kalan Doktor Selahattin sonrasında Cennethisar'a yerleşip, bir muayene açar. Doktor Selahattin zamanla karısının mücevher kutusuyla sağladığı ekonomik desteğiyle bir ansiklopedi yazmaya koyulacaktır. Yemek yapması için tuttuğu bir hizmetçiyle gayri meşru bir ilişki yaşayan Doktor Selahattin bu kadından da iki erkek çocuk sahibi olur. Giderek toplumdan ve toplumun özellikle inanç dünyasından uzaklaşan Doktor Selahattin, tanrının olmadığını savunacak kadar ileri gider. Bu aynı zamanda kendisinin hastalarının azalmasına ve ekonomik olarak iyice karısının güdümüne girmesine yol açar. Madde madde ansiklopedisini yazan ve bu ansiklopediyle Doğu'yu kurtaracağını düşünen Doktor Selahattin'in "ö" maddesinde "ölüm"ü keşfetmesi

ve bununla ilgili anlatımlar romanda trajikomik bir yön oluşturur. Romanın bir ölüm hadisesiyle sona ermesi de bu bağlamda dikkat çekicidir.

Doktor Selahattin'in hizmetçi kadından olan çocukları henüz bebekken karısı Fatma tarafından ciddi bir şekilde dövülmüş ve neticede çocuklardan biri topal diğeri de cüce kalmıştır. Doktor Selahattin bu durum karşısında çocuklarını apar topar köye gönderip hayatlarını kurtarmaya çalışır. Yıllar sonra Doktor Selahatin'in Fatma Hanım'dan olan tek çocuğu Doğan, üvey kardeşlerini köyden getirtir. Topal olan İsmail kendine verilen parayı kabul ederek bir ev yaparak hayatını kurarken, cüce olan Recep evde kalıp Fatma Hanım'ın hizmetini yapmayı tercih eder.

Romanda bahsi geçen bu üç torun da kaymakam Doğan Bey'in çocuklarıdır. Babalarını ve annelerini erken yaşta kaybeden bu üç torun, ziyaretlerinde ilk olarak mezarlığa giderler. 1980 yılının Temmuz ayında geçen bu roman giderek artan ideolojik kamplaşmanın bireyler arası ilişkileri olumsuz bir şekilde etkilediğini gösteren birçok örnek içerir. Bu bağlamda en dikkat çekici kişi ideolojik olarak milliyetçi çevrenin içinde yer alan Topal İsmail'in oğlu Hasan'dır. Lisede sınıf tekrarı yapmış olması nedeniyle bir gerginlik içindedir ve aynı zamanda ergenlik psikolojisinin gelgitlerini taşımaktadır. Âşık olduğu ve aynı zamanda çocukluk arkadaşı olan Nilgün'e karşı eziklik içinde bulunan Hasan, kendini ispatlama çabası içindedir. Kontrolsüz davranışları Nilgün'ün Cumhuriyet gazetesini almak üzere gittiği bakkalda iyice açığa çıkar ve Nilgün'ün kendisine hakaret içeren sözleri karşısında onu ciddi bir şekilde döver. Hastaneye gitmeyi kabul etmeyen Nilgün bir gün sonra beyin kanamasından ölür. Böylelikle babası ve amcası Fatma Hanım'ın darbeleriyle sakat kalan Hasan, bu hadiseden 52 yıl sonra onun torunu Nilgün'ü döverek öldürmüş, kendisi bilincinde olmasa da, bir anlamda ailesinin intikamını almıştır.

Sessiz Ev'de Zaman'ın Tespiti ve İşlevi

Romana başlık olarak bir mekânı yani *Sessiz Ev*'i seçen yazarın esas itibariyle bu ev ve bu evin kadrosunda yer alan kişiler aracılığıyla Türk toplumunun modernleşme sürecindeki temel eğilimlere dikkat çekmesinin yanı sıra tutarsızlıkları da dile getirdiğini söylemek gerekir. Roman, hazırlamakta olduğu ve 48 ciltte tamamlayacağını düşündüğü ansiklopedisiyle bütün Doğu'yu kurtaracağını düşünen Doktor Selahattin Darvınoğlu'nun ailesinin tarihi olarak da okunabilir. Zira şahıs kadrosunda yer alan başlıca kişiler, yani karısı Fatma, torunları Faruk, Nilgün ve Metin'in yanı sıra hizmetçiyle birlikteliğinden dünyaya gelen Recep, İsmail ve İsmail'in oğlu Hasan neticede ister meşru ister gayri meşru olsun onun ailesinin üyeleridir. Bu bağlamda bir aile ölçeğinde, toplumun bu en küçük yapı taşı ölçeğinde toplumsal çatışmanın bireylerin dünyasındaki yansımalarının gözler önüne serildiğini belirtmek mümkündür.

Sessiz Ev romanında zamanı tespit ederken elbette ki 12 Eylül 1980 darbesinin öncesindeki gerilimin eserin merkezinde yer aldığını belirtmek gerekir. Başta ülkücü kesimde yer alan ve arkadaşlarıyla birlikte komünistlere karşı faaliyetler yürüten Hasan ile komünist olduğu belirtilen Nilgün bu açıdan ön plana çıkar. Hasan ve arkadaşlarının yaptıkları bilet satma ve duvar yazısı yazma gibi faaliyetlerin yanı sıra gündemdeki gelişmelerden ve bilhassa da komünistlerin Tuzla'daki faaliyetlerinden bahsetmelerinin, içinde bulunulan dönemin değişik ayrıntılarla tanıtılmasını sağladığını belirtmek mümkündür. Bununla birlikte bu husus bize yalnızca zaman konusunda "12 Eylül Darbesi öncesi" şeklinde ifade edilecek genel bir yaklaşım sunar. Daha yakın bir okuma ilk planda sıradan bilgiler gibi görünen bu hususların aslında romandaki zaman probleminin ipuçlarını teşkil ettiğini bize gösterecektir. Bu bağlamda Hasan ve arkadaşlarının esnafa zorla bir etkinliğin biletlerini satmalarını anlatan 3. bölüm dikkat çekicidir. Hasan ve arkadaşları daha önce aynı

biletlerden satın almış olan manava zorla bilet satmak istediklerinde şu tepki ile karşılaşırlar:

"*"Bu gecenin vakti geçmiş," dedi. İki ay öncesiymiş bu gece. Bak, burada Mayıs 1980 diyor.*" (Pamuk, 2006: 30)

Manav'ın sarf ettiği "*Mayıs 1980*" ifadesi iki ay öncesini belirttiğine göre içinde bulunulan ayın, Mayıs 1980'in iki ay sonrası yani Temmuz 1980 olması gerekir. Yazarın Manav'a biletin üzerindeki etkinliğin tarihini gününü de içerecek şekilde tam şekliyle değil de, eksik bir şekilde ay ve yıl olarak söylettirdiği görülmektedir. Yazar böylelikle bir yandan okura ipucu verirken diğer yandan da zamanla ilgili bilmecenin çözümü için okurun çaba sarf etmesini ve metni değerlendirirken bu hususu dikkate almasını sağlamaya çalışmıştır. Ancak yine de bu ifadenin romanda zincirleme olarak zamanla ilgili birçok hususu aydınlatan anahtar bir tarihlendirme olduğunu belirtmek gerekir. Buna göre romanın birinci bölümünde kendisinden 55 yaşında bir cüce olarak bahseden Recep'in doğum tarihi 1925 olarak karşımıza çıkmaktadır. 23 bölümde Fatma'nın kendilerine ve annelerine bastonla saldırdığı tarihte kendisinin 3 kardeşi İsmail'in ise 2 yaşında olduğu belirtilir ki buradan bu hadisenin 1928'de gerçekleştiği ve İsmail'in de 1926 doğumlu olduğunu anlamak mümkündür. Aynı şekilde Fatma'nın bu hadisenin gerçekleştiği tarihte hizmetçinin kaldığı kulübenin 5 yıldır orada bulunduğunu belirtmesi kulübenin yapım tarihini de 1923 olarak ortaya koymuş olur.[1] 19. bölümde Doğan Bey'in 13 yaşındaki Recep ve kardeşi İsmail'i köyden getirttiği belirtilmektedir ki bu da 1938 yılına karşılık gelir. Ansiklopedi çalışmasının kâğıtlarını Recep 17 yaşında iken sobada yaktığını belirten Fatma da bu eylemi 1942 yılında yapmıştır.

2. bölümde 90 yaşında olduğunu belirten Fatma'nın haliyle 90 yıl geriye gidildiğinde 1890 doğumlu olduğu anlaşılmaktadır. Yine 70 yıldır Cennethisar'da bulunduğunu belirten Fatma'nın Selahattin Darvınoğlu ile birlikte 1910 yılında oraya geldiği sonucuna varırız. Bu aynı zamanda kocası Selahattin Darvınoğlu'nun Talat Paşa ile yaptığı ve kendisinin İstanbul'u terk etmesini isteyen konuşmasının da hangi yılda gerçekleştiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yine buna bağlamda 16 yaşında iken evlendiğini belirten Fatma'nın 1906 yılında evlendiği de ortaya çıkar.

Romanda kahramanların yaşlarını ve kişisel tarihlerini ortaya çıkarma hususunda yazarın verdiği bir başka ipucu da Doktor Selahatin, oğlu Doğan ve gelini Gül Darvınoğlu'nun mezar taşlarına ilişkindir. Romanın mezar ziyaretini anlatan 7. bölümünde Doktor Selahattin Darvınoğlu'nun mezar taşında 1881-1942, Doğan Darvınoğlu'nunkinde 1915-1967, Gül Darvınoğlu'nunkinde ise 1922-1964 tarihleri yer almaktadır. 6. bölümde Fatma, Nilgün'ün annesi öldüğünde üç yaşında olduğunu ve Metin'in annesinin kucağında bulunduğunu belirtir ki buradan Gül Darvınoğlu'nun ölüm tarihi olan 1964'ten 3 yıl çıkarıldığında Nilgün'ün 1961 doğumlu olduğu sonucu ortaya çıkar. Yazar bir sonraki romanı olan *Beyaz Kale*'de Faruk Darvınoğlu'nun yaptığı "*İyi insan, iyi kardeş Nilgün Darvınoğlu (1961-1980) için*" (Pamuk, 2015: 5) şeklindeki ithafla da bu tespiti doğrulamış

[1] "Orhan Pamuk'un Sessiz Ev Adlı Romanına Metinlerarası Bir Yaklaşım" adlı çalışmamızda bu romanın üzerinde etkisinin olduğunu tespit ettiğimiz eserlerden biri de Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Oteli* adlı romanıdır. (Kolcu, 2018: 835) Prof. Dr. Ali İhsan Kolcu, *Anayurt Oteli*'nde daha sonra otele dönüştürülecek olan konağın yapım yılı olan hicrî 1255'in Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839'a karşılık geldiğini, konağın otele dönüşmesinin ise 1923 olduğunu belirtmektedir. (Kolcu, 2003: 78) Bu bağlamda *Sessiz Ev*'de de benzer bir şekilde kulübenin yapım tarihinin 1923 olduğu anlaşılmaktadır.

olur. Romanın 12. bölümünde Nilgün'ün kendisinden bir yaş büyük olduğunu belirten Hasan da haliyle 18 yaşında ve 1962 doğumludur.

Romanda tarihçi kimliğiyle ön plana çıkan doçent Faruk'un da tarihçiliğe ne zaman merak sardığını anlatan şu ifadeleri onun yaşıyla ilgili bilgiyi bize dolaylı da olsa aktarmaktadır:

"*Niye tarihçi oldum ben? Onyedi yaşımdayken bir ara meraklanmıştım, hepsi o kadar. Baharda annem ölmüş, arkasından da babam, emekliliğini beklemeden kaymakamlıktan ayrılmış, Cennethisar'a yerleşmişti.*" (Pamuk, 2006: 128)

Bu alıntıdan annesi öldüğünde 17 yaşında olan Faruk'un 1947 doğumlu olduğu ve hali hazırda yani 1980 yılının Temmuz ayında 33 yaşında olduğunu anlamak mümkündür. Faruk'un erkek kardeşi Metin ise aşağıda alıntılanan ifadelerinde kendi yaşını ve doğum yılını belirtmektedir:

"*Einstein herhalde onsekiz yaşındayken böyle değildi. Baba Rockefeller de herhalde böyle değildi benim yaşımdayken.*" (Pamuk, 2006: 132)

Buradan hareketle Metin'in Hasan ile aynı yaşta yani 18 yaşında ve 1962 doğumlu olduğunu anlamak mümkündür.

Temmuz 1980 şeklinde ayı ve yılı belirtilen olayları içeren romanın olay örgüsünün hangi günlerde geçtiğini anlamak için de yine başka ipuçlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Romanın hemen ilk bölümünde Recep, piyango bileti satıcısı olan kardeşi Topal İsmail'in "*Milli piyango, altı gün kaldı.*" (Pamuk, 2006: 7) şeklinde bağırdığını nakleder. Milli Piyango kurumunun internet sayfasında bilet arşivi ile ilgili sayfa incelendiğinde 1980 yılının Temmuz ayında sırasıyla 9, 19 ve 29 Temmuz tarihlerinde 3 bilet çekilişinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Recep gezintisinin devamında Eczacı Kemal Bey'e uğrar, ancak kendisi uyuduğu için karısıyla görüşür ve ondan bir aspirin alır. Romanın 27. bölümünde Nilgün'ü eczaneye götüren Recep, Kemal Bey'e "*Pazartesi akşamı geldim, aspirin aldım,*" (Pamuk, 2006: 277) diyecektir. Dolayısıyla Topal İsmail piyango çekilişine altı gün kaldığını pazartesi gününde belirtmiş olmaktadır. 9, 19 ve 29 Temmuz tarihlerinden geriye doğru altı gün gidildiğinde sırasıyla şöyle bir sonuç karşımıza çıkar: 9 Temmuz'dan 6 gün geri gidildiğinde 3 Temmuz 1980 Perşembe gününe, 19 Temmuz 1980'den altı gün geri gidildiğinde 13 Temmuz 1980 Pazar gününe, 29 Temmuz 1980'den altı gün geriye gidildiğinde ise 23 Temmuz Çarşamba gününe varırız. Dolayısıyla bu çekiliş tarihlerinden hiçbirisi bize 6 gün öncesinde pazartesi gününü vermez. Bununla birlikte bu üç tarihin içinde pazartesine en yakın olanın 13 Temmuz 1980 Pazar olduğu da ortadadır. Ancak Milli Piyango çekilişlerin günümüzde bile bir sonraki günün saatlerine de sarkabildiğini, çekiliş sonuçlarının ilânının da, dönemin iletişim ve haberleşme imkânlarının günümüze oranla oldukça geride olduğu hesaba katıldığında, bir sonraki günde mümkün olabildiğini dikkate almak gerekir. Dolayısıyla Topal İsmail'in "*Milli piyango, altı gün kaldı.*" (Pamuk, 2006: 7) şeklindeki ifadesinin çekilişin yapıldığı günün değil ancak sonuçlarının belli olduğu ve herkesçe öğrenilebildiği güne kalan gün sayısını belirttiğini düşünmek yanlış olmaz. Bu takdirde 19 Temmuz 1980 gününü bu hususu dikkate alarak 20 Temmuz 1980'i de kapsayacak bir şekilde değerlendirmek gerekecektir. Böylelikle 20 Temmuz 1980 tarihini dikkate alıp altı gün geri geldiğimizde pazartesi gününe ulaşmak mümkün olmaktadır. Zaten pazartesi günüyle açılan roman yine 7 gün sonra bir pazartesi günüyle bitecektir. Bu açıdan yaklaşıldığında romanın olay örgüsünün 14 Temmuz 1980'de başlayıp 21 Temmuz 1980'de bittiğini söylemek mümkündür.

Romanda Milli Piyango çekilişinin 19 Temmuz 1980 olması gerektiğine bizi yönelten başka hususlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri 19 Temmuz 1980 çekilişinin hemen ertesi

günü Hasan'ın darbeleriyle beyin kanamasından ölen Nilgün'ün 19 yaşında olmasıdır.[2] Nilgün, 19 Temmuz 1980 Milli Piyango çekilişinin hemen ertesi günü ironik bir şekilde milliyetçi bir genç ama aynı zamanda bir piyangocunun oğlu olan Hasan'ın elinden ölüm ikramiyesini alır. Babası İsmail'in muhtemelen bilet sattığı kişilerle bir önceki gün çekilen piyangonun sonuçlarını paylaştığı günde Hasan da Nilgün'e bu ölüm piyangosunu bir anlamda tebliğ eder. Üstelik Nilgün'ün bakkaldan satın almak istediği 20 Temmuz 1980 tarihli Cumhuriyet gazetesi incelendiğinde 5. sayfada "Milli Piyango çekildi" başlığı altında bir önceki güne ait piyango çekilişi sonuçlarına yer verildiği görülmektedir.

19 rakamıyla ilgili bir başka husus ise babaanne Fatma'nın evinde merdiveni çıkışında "*On dokuz, şükür!*" (Pamuk, 2006: 6) şeklinde bir ifade kullanmasıdır. Babaanne Fatma'nın bu ifadeyi romanın 1. ve 19. bölümünde (Pamuk, 2006: 171) sarf ettiği görülmektedir. Böylelikle evdeki merdivenin de 19 basamaklı olduğu anlaşılmaktadır.[3]

Yazarın 19 Temmuz 1980 tarihini seçmesindeki bir başka sebebin ise 12 Eylül 1980 darbesine giden süreçte gerçekleşen ve toplumda güvensizlik duygularının yaygınlaşmasında etkisi göz ardı edilemez bir hadisenin bu tarihte gerçekleşmesinin olduğunu düşünmek mümkündür. Bu hadise 19 Temmuz 1980 tarihinde gerçekleşen Nihat Erim suikastıdır ki, romanda piyango sonuçlarının yer aldığı 20 Temmuz 1980 tarihli Cumhuriyet gazetesinin ilk sayfasında "Nihat Erim Öldürüldü" manşeti altında haberine yer verilmiştir. Yazar, *Kara Kitap* adlı 4. romanında ise 12 Eylül 1980 darbesine giden süreçte önemli bir kırılma noktası olan Abdi İpekçi suikastını andıran bir gazeteci suikastına olay örgüsünde yer verecektir.

Siyasal ve Toplumsal Değişimlerin Romanın Olay Örgüsü ve Kahramanlar Üzerindeki Etkisi

Yukarıda da belirtildiği gibi 12 Eylül 1980 darbesinin yaklaşık iki ay öncesindeki siyasal kutuplaşma ve onun yansımasını oluşturan toplumsal gerilim, romanda Hasan üzerinden aktarılır. Onun aynı ideolojiyi paylaştığı arkadaşlarıyla olan ilişkisi ve Nilgün'e yönelik tutum ve davranışları toplumsal gerilimin bireyler arası ilişkilere yansıyan boyutunu gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte romanda kahramanlar ve olay örgüsünde izlerini ve etkilerini takip edebildiğimiz siyasal ve toplumsal değişimler yalnız güncel gelişmelerle sınırlı değildir. Kahramanların kendi kişisel tarihleri bağlamında II. Meşrutiyet döneminden başlamak üzere birçok siyasal ve toplumsal değişimlerin romanın kurgu dünyasında etkisi söz konusudur. Bu bağlamında ilk olarak bahsedilmesi gereken hadise Doktor Selahattin'in İttihatçı Sadrazam Talat Paşa tarafından İstanbul'dan gönderilmesidir. Romanın 2. bölümünde bu hadise şu cümlelerle belirtilir:

"*Artık İstanbul'da oturmayacağız Fatma, bugün beni Talat Paşa çağırdı ve böyle dedi: Doktor Selâhattin, sen İstanbul'da oturmayacaksın ve siyasetle uğraşmayacaksın! Dedi bana namussuz herif; yok dediğim dedik, ben çok kahramanım diyorsun, dedi, seni de ötekilerle birlikte Sinop hapishanesine hemen ilk gemiyle yollayalım istemezsin herhalde,*

[2] *Anayurt Oteli*'nde Haşim Bey'in oğlu Faruk'un yengesi Semra'ya aşkından dolayı 19 yaşında intihar etmesine mukabil *Sessiz Ev*'de Faruk ve karısı Selma arasında mutsuz bir şekilde sonuçlanan bir evlilik söz konusudur. Her iki romandaki kahramanlarının isimlerinin benzerliği ve mutsuzluk ortak paydası bu açıdan dikkat çekicidir. (Kolcu, 2018: 837)

[3] Pamuk, *Kara Kitap* adlı romanında da 19 rakamıyla ilgili dikkat çekici ifadelere yer verir. Buna göre Galip, Rüya'yla ilk görüşünden 19 yıl, 19 ay, 19 gün sonra evlenecektir. (Pamuk, 1991: 18). Yine Rüya'nın yazdığı terk mektubunun da 19 kelime olduğu belirtilmektedir. (Pamuk, 1991: 41). Benzer şekilde *Kar* romanında başkahraman Ka da Kars'ta toplamda 19 şiir yazmıştır. (Pamuk, 2015: 445)

ne yapalım, bizimle çok uğraştın, partiye atıp tuttun, ama aklı başında bir adama benziyorsun, mantıklı ol, evliymişsin, doktorsun, iyi bir mesleğin var, dünyanın her yerinde rahat bir hayat yaşayacak kadar para kazanabilirsin, fransızcanız nasıldır azizim? Allah belânı versin! Anlıyor musun Fatma, bu İttihatçılar azıttılar, hürriyete dayanamıyorlar, Abdülhamit'ten ne farkları kaldı? Peki Talat Efendi, davetini kabul ediyor ve pılımı pırtımı hemen topluyorsam, sanma ki Sinop zindanından korktuğum içindir: Hayır! Zindan köşelerinden değil, sizlere gereken cevabı ancak Paris'ten verebileceğimi bildiğim için biz Paris'e gidiyoruz Fatma, yüzüklerinden elmaslarından, bir iki parça sat!" (Pamuk, 2006: 20-21)

Doktor Selahattin bu beklenmedik durum karşısında tutarsız düşüncelere dalar ve işin içinden çıkmaya çalışır. Talat Paşa kendisine Fransızca ile arasının nasıl olduğunu sorarak aslında onun Fransa'ya gitmesini istediğini de ima etmiş olmaktadır. Doktor Selahattin İttihatçıların Abdülhamit'e Paris'ten yaptıklarını, kendisi Paris'ten onlara yapmak ve bir gün oradan zaferle dönmek düşüncesine kapılır. Önce Paris'e gitmeyi düşünen Doktor Selahatin, Şam, İzmir ve akabinde de Trabzon'a bile gitmeye razı olur.

Doktor Selahattin ve karısı trende seyahat ederken Fatma Hanım hastalanır ve Gebze'de trenden inerler. Sonrasında havası iyi geldiği için Cennethisar'a gidip orada evlerini inşa edecek ve bir daha İstanbul'a dönmeyeceklerdir. Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarda olduğu dönem Doktor Selahattin ve karısı Fatma'nın İstanbul'dan ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Kendisini ansiklopedisine kaptıran Doktor Selahattin İttihatçıların iktidardan düştüğünü öğrendikten sonra umursamaz bir tutum içine girecektir:

"*Artık İstanbul'a ansiklopedi bitince döneriz Fatma, çünkü bu ansiklopediyle yapacağım inanılmaz işin yanında, İstanbul'daki ahmakların siyaset dedikleri o günlük, küçük saçmalıklar bir hiç kalır, çok daha derin ve büyük bir iş benim burada yaptığım, yüzyıllar sonra bile etkisini sürdürecek inanılmaz bir görev; bu işi yarıda bırakmaya artık hakkım yok Fatma…*" (Pamuk, 2006: 24)

Cumhuriyet'in kurulması ve sonrasındaki gelişmelerin de romanda izlerine rastlamak mümkündür. Bu bağlamda Doktor Selahattin'in İstanbul'dan çağırttığı Kapalıçarşı kuyumcusu Avram Efendi'nin ziyaretleri Fatma'nın mücevher kutusunun içindekilerinin azalmasına yol açmasının yanı sıra cumhuriyetle beraber gelen yeniliklerin yansımalarını dikkatlere sunması bakımından da önemli bir işlev görür. Avram Efendi'nin ilk gelişi Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleşir. Doktor Selahattin, Abdullah Cevdet'in fikirlerinin özgün olmadığını belirttikten sonra "*O ve Ziya Bey hep başkalarından yürütüyorlar: Hem de anlamadan: Zaten Ziya'nın fransızcası pek kıttır, okuduğunu anlayamaz…*" (Pamuk, 2006: 100) şeklinde değerlendirmelerde bulunur ki bu değerlendirmenin Ziya Gökalp'in halen hayatta olduğu bir tarihte yapılmış olması gerekir. Bu açıdan Avram Efendi'nin ilk gelişinin 29 Ekim 1923'ten sonra ve Ziya Gökalp'in ölüm tarihi olan 24 Ekim 1924'ten (Kolcu, 2011: 89) önceki bir zaman diliminde vuku bulması gerekir. Fatma Hanım'ın Yahudi olarak adlandırdığı Avram Efendi'nin diğer gelişlerinde gerçekleşen değişmeler ise şu şekilde anlatılmaktadır:

"*Her seferinde kalktı geldi: Bir yıl sonra, elinde aynı çantayla küpenin öteki tekini almaya geldiğinde Yahudi'nin başında gene aynı şapka vardı. Sekiz ay sonra elmaslı bileziklerimden birincisini almaya geldiğinde o başındaki şapkayı Müslümanlar da giymek zorundaydı. Elmaslı bileziklerin ikincisini almaya geldiğinde yıl, artık 1345 değil, 1926 idi.*" (Pamuk, 2006: 104)

25 Kasım 1925'te şapka kanunun ilan edilmesine ve 26 Aralık 1925'te çıkan kanunla Miladî Takvim'e geçilmesine yapılan bu göndermelerin yanı sıra Avram Efendi'nin sonraki ziyaretlerinde de Cumhuriyet'in getirdiği yeniliklerin yansımalarını takip edebilmek mümkündür:

"*O gelişinde Yahudi'nin bıraktığı gazeteye Selâhattin akşam dalmıştı: Bir an gazetede her şeyin bütün suçun ve günahın ve verdiğim cezanın da yazdığını sanmış, korkmuş, bakmıştım: Ama gazetede başı Hıristiyan şapkalı Müslümanların resimlerinden başka bir şey yoktu. Yahudi'nin öteki gelişinde getirdiği gazetedeki Müslümanların başlarında Hıristiyan şapkalarından başka, altlarında da Hıristiyan harfleri vardı. Bu, Selâhattin'in: Bir günde bütün ansiklopedim altüst oldu dediği ve Yahudi'ye elmas gerdanlığımı verdiğim zamandı.*" (Pamuk, 2006: 104)

Bu alıntı, 1 Kasım 1928 tarihli Harf Devrimi'nin, yazılı basında olduğu kadar Doktor Selahattin'in ansiklopedisi üzerindeki etkisini de göstermektedir. Romanda 21 Haziran 1934 tarihli Soyadı Kanunu'nun yansımasının da Avram Efendi'nin ziyaretleri bağlamında takip edebilmek mümkündür:

"*O zaman, Selâhattin soyadını yazdırmak için daha Gebze'ye gitmemişti. Altı ay sonra gittiğinde, nüfus memuruyla kavga ettiğini söyledi: Gururla önüme uzattığı nüfus kağıtlarındaki soyadını görünce alay ettiklerini anladım, tiksindim ve bir gün, benim mezartaşımın üzerinde bu çirkin adın yazılacağını düşünerek ürperdim.*" (Pamuk, 2006: 105)

Charles Darwin'den mülhem Darvınoğlu soyadını alan Doktor Selahattin Yahudi kuyumcuyu çağırmaya devam eder; devrin olaylarının yansımaları yine bu gelişlerle birlikte nakledilir:

"*Artık şeytana bütünüyle teslim olan Selâhattin, ihtiyar Yahudi'yi bir daha çağırdığında, bir daha savaş çıkmıştı. Ondan sonra Yahudi iki kere daha geldi: Birincisinde, yakutlu, ay yıldızlı iğneyi, ikincisinde, elmaslı "bu da geçer yahu" iğneyi verdim. Böylece Selâhattin, uğuru da kendi eliyle satmış oldu ve az sonra yaptığını söylediği o en büyük inanılmaz keşiften sonra, bir daha Yahudi'yi çağırmayı düşündüğü sıralarda öldü.*" (Pamuk, 2006: 105)

Böylelikle kuyumcu Avram Efendi'nin ziyaretlerinin Cumhuriyet'in ilanının akabinde başlayıp Selahatin Darvınoğlu'nun 1942 yılındaki ölümüne yakın bir zamanda bittiği görülmektedir. Bunula birlikte 1942 yılının Selahatin Darvınoğlu'nun ölüm yılı olduğu kadar Avrupa'daki Yahudilerin soykırıma uğradığı yıl olduğunu bu bağlamda hatırlamakta yarar vardır.

27 Mayıs 1960 darbesinin sonrasındaki gelişmelerin yansımalarını ise Doktor Selahattin'in ansiklopedisinin bu kez oğlu Kaymakam Doğan Bey tarafından gündeme getirilmesi bağlamında takip edebilmek mümkündür:

"*Babamın istediği gibi belki bir yerde yayımlayabiliriz de, çünkü bak 27 Mayıs'ın yıldönümü geliyor, askerler bir darbe daha yapacak diyorlar. İşitmiyorum, Doğan'ım seni ben. Bu darbeden sonra Kemalizme bir dönüş daha olacakmış, hiç olmazsa ansiklopediden bazı ilginç parçalar yayımlatabiliriz. Neredeyse onlar, çıkarıp versene anne!*" (Pamuk, 2006: 219-220)

Görevi nedeniyle siyasetin ve bürokrasinin içinde olan Kaymakam Doğan Bey romanda aynı zamanda köylülerin geri kalmışlığına feveran eden bir kişilik olarak ön plana çıkacak, dahası kendi üvey kardeşlerini köyden getirtecektir.

Tarih doçenti Faruk ise bir önceki yıl Gebze arşivinde kayıtlarını gördüğünü sandığı ve 19. yüzyılda o yörede gerçekleştiğini düşündüğü veba salgınının izlerini arayacaktır. Faruk, aynı zamanda kendi mesleği olan tarihçilik üzerinde değerlendirmeler yaparak, tarihin ne olduğu konusu üzerinde düşünür. Böylelikle tarih doçenti Faruk üzerinden de romanda geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki ilişki bağlamında farklı bir yaklaşım dile getirilmiş olmaktadır.

Sonuç

Orhan Pamuk'un romanları bireyin kaderinin toplum ile olan ilişkileriyle şekillendiğini gösteren örneklerle doludur. Dolayısıyla onun romanlarının olay örgüsünün, yansımasını oluşturduğu zaman dilimlerindeki toplumsal gelişmelerden bağımsız bir şekilde ele alınması mümkün değildir. Daha doğru bir analizin yapılabilmesi için de romanlarındaki zamanın kullanımı ve bu bağlamda yazarın geliştirdiği veya izlediği stratejilerin de tespit edilmesi gerekir. Bu bildiride *Sessiz Ev* örneğinden hareketle böyle bir çalışmanın eserin anlaşılmasında sağladığı yararlar dikkatlere sunulmuştur.

Kaynakça

http://www.millipiyango.gov.tr/node/27 (15.11.2019)

https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3243028&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml (15.11.2019)

https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3243028&pageNo=5&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml (15.11.2019)

Kolcu, A. (2018). Orhan Pamuk'un Sessiz Ev Adlı Romanına Metinlerarası Bir Yaklaşım, UMTEB IV. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi 7-9 Aralık 2018 Erzurum Tam Metin Kitabı, Editör: Murathan Keha - Zhanuzak Alimgereyev, C. 1, s. 832-840. İksad Yayınevi.

Kolcu, A.İ. (2003). Yusuf Atılgan'ın Roman Dünyası, İstanbul: Toroslu Kitaplığı

Kolcu, A.İ. (2011). Milli Edebiyat 1 Şiir, 4. bs., Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları

Pamuk, O. (1991). Kara Kitap, 9. bs., İstanbul: Can Yayınları

Pamuk, O. (2006). Sessiz Ev, 28. bs., İstanbul: İletişim Yayınları

Pamuk, O. (2015). Beyaz Kale, 5. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Pamuk, O. (2015). Kar, 3. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

İnanç Bağlamında Ahmet Sarı Şiiri

Ahmet KARAKUŞ*

Özet

İlmî sahada birçok eser vermiş olan Ahmet Sarı, dört şiir kitabıyla edebî alanda da eserleri olan bir şairdir. Ahmet Sarı şiirinde inanç mefhumu belirgin bir şekilde görülmektedir. Şairin yaptığı telmih ve iktibaslar okuyucuyu ya da dinleyiciyi dinî kabullere götüren referanslardır. Bu kabuller; bu çalışmada din başlığı altında verilen ayetler, dua, hadisler, kabir, İslâm hukuku, İslâm tarihi, peygamberler tarihidir. Ayrıca tasavvuf başlığı altında verilen hakikate erme isteği, teslimiyet, tevazu, derviş nidası, hırka, tecelli, nefs, tefekkür-i mevt, zikir ve reca; halk inancı içinde yer alan doğa oluşumları, göz değmesi, vücut uzuvlarının etkisi ya da ocaklama, kırklanma ve nar tanelerinin düşürülmemesi gibi dinde yer alan inançlar ile kabul edilmeyen bazı batıl inanışlar da bu kabuller arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Telmihler ve İktibaslar, Din, Tasavvuf, Halk İnancı.

Poetry by Ahmet Sarı in The Context of Faith

Abstract

Ahmet Sarı, who has produced many works in the scientific field, is a poet who also has works in literary field with his four poetry books. The notion of belief is clearly seen in poetry by Ahmet Sarı. The poem's remarks and quotations are references that lead the reader or listener to religious acceptances. The acceptances in this study are the verses given under the title of religion, prayer, hadith, graves, Islamic law, the history of Islam, the history of the prophets. In addition, the terms accepted within the context of religion and given under the title of Sufism like desire to reach the truth, surrender, humility, dervish exclamations, cardigan, manifest, self, contemplation of death, invocation and hope to be forgiven; as well as the superstitious ones existing in folk belief such as nature formations, evil eye, the effects of body limbs or healing power, purification, paying attention for not dropping the pomegranate seeds are also among these acceptances.

Keywords: Poetry, References and Quotations, Religion, Sufism, Folk Belief.

*Öğr. Gör, Atatürk Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Araştırma ve Uygulama Merkezi,
ahmet.karakus@atauni.edu.tr.

Giriş

Ahmet Sarı 1970 yılında Almanya'nın Düsseldorf şehrinde dünyaya gelmiştir. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı bölümünde hâlen öğretim üyesi olarak akademik hayatına devam eden Sarı'nın Thomas Bernhard'dan Ses Taklitçisi, Lewis Carroll'dan Küçük Kızlara Mektuplar gibi çevirileri; Edebiyat ve Felsefe, Psikanaliz ve Edebiyat gibi telif eserleri ayrıca şiir ve öykü kitapları bulunmaktadır.

Ahmet Sarı'nın "Seherde Serçenin Gördüğüdür", "Allah Ağrısı", "Ahmed'e Konmaya Çalışan Bir Sineğin Arzusu" ve "Kuş Seslerinden Bir Çadır" adlı yayınlanmış şiir kitapları bulunmaktadır. Şair Sarı'nın belirtilen kitaplarda yer alan şiirleri tahlil edilerek ele alınacaktır.

1. Din

Ahmet Sarı'nın şiirinde din kavramı geniş bir yer tutmaktadır. Şairin yayımlanmış bütün şiir kitaplarında din belirgin bir izlektir. Fakat bu mefhumu salt izlek olarak değil, bir amaç olarak da görmek yanlış olmayacaktır.

1.1. Ayetler

Bu incelemede şairin din başlığı altında değerlendirilen şiirlerinde okuyucuyu birçok ayete götüren telmihler ve iktibasların belirgin olduğu görülmektedir. Örneğin "sen'de tanrı'ya doğru" adlı şiirin

"sen de ibrahimin alevi gibi serin ve esinlikli ol" (Sarı, 2018: 40)

mısraının "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol. dedik." (Karaman vd., 2015: 315) şeklinde buyurulan Enbiya sûresi 69. ayetten iktibas olduğu görülmektedir. Ayrıca aynı şiirin

"sonunda hepimiz döneceğiz O'na" (Sarı, 2018: 41)

mısraı ise "O sabredenler, kendilerine bir bela geldiği zaman: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler." (Karaman vd., 2015: 24) şeklindeki Bakara sûresi 156. ayetini akla getirmektedir. "kendi imdadına da koşup gelen hızır" adlı şiirin

"atınca biz atmayız onu elbette ALLAH atacak" (Sarı, 2018: 45)

dizesi ise okuyucuyu Enfâl sûresi 17. ayete götürmektedir: "(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). Ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir." (Karaman vd., 2015: 168) Yukarıdaki mısrada "elbette" zarfının kullanımı dikkat çekmektedir. Şair, bu zarfı ekleyerek hem okunuşa vurgu hem de ayetin doğruluğuna ve ayete inandığına vurgu yapmaktadır. "kuşlardan dağ" adlı şiirin

"her gün seherde yeni bir iplik kuruluyor

bir iplik ki siyahla beyazı

günahla sevabı tam ortasından ayırıyor" (Sarı, 2018: 29)

mısralarının ise sevap ve günah zamanlarının birbirinden ayrıldığını gösteren Bakara sûresi 187. ayete telmih olduğu anlaşılmaktadır: "Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın…" (Karaman vd., 2015: 29) Şiirde "siyah" ve "beyaz" renklerinin kullanımı zaman olarak gecenin karanlığını, gündüzün ise aşikârlığını ifade

ettiği gibi okuyucuyu renk psikolojisine de götürmektedir. Çünkü beyaz matemi verdiği gibi temizliği, saflığı da vermektedir. (Bozdemir, 2014: 104) Siyah ise ağırbaşlılığın rengi olduğu gibi yasın da rengidir. (Coşkuner, 1995: 83) Şiirin devamı olan

“bir iplik ki tatlı suyla acı suda

kızdığında kızıldenizde bir yiv açıyor” (Sarı, 2018: 29)

dizeleri de okuyucuyu Kur’ân-ı Kerim’e yöneltmektedir. İlgili buyruk Furkan sûresi 53. ayettir: “Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarına bir engel, aşılmaz bir sınır koyan O'dur. ” (Karaman vd., 2015: 355) Ahmet Sarı’nın kitabına da isim olan “seherde serçenin gördüğüdür” şiirinin

“her insan bir dağdır kendisine seslenince ve acıyı bal eyler bir söz,

tanrım artık dilim kördüğüm, dilimdeki şu düğümü bir çöz.” (Sarı, 2013: 49)

mısraları ise bir başka ilahî emre, “Dilimden (şu) bağı çöz.” (Karaman vd., 2015: 300) şeklindeki Tâ-Hâ sûresi 27. ayete götürmekte, iktibas yapılarak din kavramı işlenmektedir. “kendi imdadına da koşup gelen hızır”ın

“ALLAH hepimizi perçemimizden yakalayacak.” (Sarı, 2018: 48)

mısraı ise Ahmet Sarı’nın şiirinde çokça bulunan ayetlere yapılan göndermelerden bir tanesidir. Bu mısra Alak sûresinin 15, 16, 17, 18 ve 19. ayetlerini akla getirmektedir: “Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse, derhal onu alnından (perçeminden), o yalancı, günahkâr alından (perçemden) yakalarız (cehenneme atarız). O, hemen gidip meclisini (kendi taraftarlarını) çağırsın. Biz de zebânîleri çağıracağız. Hayır! Ona uyma! Allah'a secde et ve (yalnızca O'na) yaklaş!” (Karaman vd., 2015: 615)

Kur’an-ı Kerim’de Yaratan’ın kudretini veren emirlerden biri “Ol” (Bk. Karaman vd., 2015: 435) ayetidir. Ahmet Sarı’nın şiirlerinde bu ayet bazı yerlerde kullanılmaktadır. Bu, şairin Yaratan’ın yüceliğini vurgulaması olarak yorumlanabilir. Mısraya dahil edilen “Ol” ayeti Sarı’nın şiirlerinden biri olan “ellerin kırlangıç”ın

“kılıç kından nasıl çıkarsa

Tanrı ağzından ol da öyle” (Sarı, 2018: 52)

şeklindeki mısralarında görülmektedir. “hasan baba için güzelleme” adlı şiirin “I.” şeklindeki kısmında ise bu ayet daha belirgin bir şekilde iktibas yapılarak verilmektedir:

“tanrı “ol” deyince bilirim her şey olur.” (Sarı, 2018: 105)

Bu mısra mutmain bir kalbi de vermektedir. “ellerin kırlangıç” şiirinin şu mısraları ise “Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun (diye de emredildik). O, huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tır.” (Karaman vd., 2015: 129) şeklinde namazın huşu ile kılınmasını veren En’âm sûresi 72. ayeti hatırlatmaktadır:

“bir namaza durulacaksa dünya düşsün yakamdan

her müslüman secdede aslında biraz da ağaçkakan.” (Sarı, 2018: 53)

İkinci mısrada “ağaçkakan” benzetmesi ise şu şekilde yorumlanabilir: “Müslüman secdede Yaratan’a yalvararak isteğinin önünde engel olan marazları ağaçkakan gibi kaldırmaktadır. Şairin şiirinde ayetlerin ve sûrelerin çokça kullanımına “mavi gözlerinin göğünde” şiirinin

“bir kızın mavi gözleri

şimdi meryem suresi, meryem bekâreti

sana kevseri vermiştik oysa

kel kevseri

ellerim elleri" (Sarı, 2018: 74)

mısraları da örnek olarak verilebilir. Sarı'nın "waiting fort the miracle" şiirinin

"bildim ki, bir yufka nasıl dürülürse güneş de aynen öyle dürülür.

mevsimler öyle dürülür, kalp öyle dürülür." (Sarı, 2013: 12)

mısraları ise "Güneş katlanıp dürüldüğünde…" (Karaman vd., 2015: 596, 597) şeklinde başlayan Tekvir sûresine okuyucuyu götürmektedir. Bu dizelerin devamı olan

"saklı el, kalbine ilişir de insanın,

vücut şehri o dem yepyeniden kurulur." (Sarı, 2013: 12)

mısraları ise bir başka ayeti, Enfal sûresi 24. ayeti, hatırlatmaktadır: "Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Resûlüne uyun. Ve bilin ki Allah kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz mutlaka onun huzurunda toplanacaksınız." (Karaman vd., 2015: 168) "bir ırmağın en sığ noktası"nda ise şair, "İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnandım fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azizdir, hakimdir, buyurdu." (Karaman vd., 2015: 43) şeklinde meali verilen Bakara sûresi 260. ayete iktibas yaparak adeta Kur'ân'ı şiirleştirmektedir. Bu iktibas da Ahmet Sarı'nın şiirinin Kur'ân'la iç içeliğini vermektedir. Şiirin okuyucuyu ayete götüren mısraları şöyledir:

"dört ayrı kuş al İbrahim kuşları öldür

kuş ölüleri dört ayrı dağa dağıtılacak

dört ayrı dağa kuş kemikleri

dört ayrı dağ ortasında kuş kemikler çağrılacak

kuşlar göreceksin kemiklerinden nasıl doğacak

kemiklere nasıl kuşlardan bir don takılacak

kalbin göreceksin o dem nasıl da mutmain olacak" (Sarı, 2018: 83)

"beni bürün" şiirinin

"rabbim renkten renge bir zeytini yakar gibi,

incire bakar gibi, kiraza bakar gibi." (Sarı, 2013: 19)

dizeleri ise "Tin sûresi'ne telmih yapılarak ayetler, şiir olarak kullanılmıştır. Bu sûre "şimdi bir peygamberin" şiirinin

"vettini ve zeytuni veturi sinini de sıvazlar peygamber eli" (Sarı, 2013: 57)

mısraında da iktibas olarak verilmiştir. Şair aynı hususu "tanrı su" şiirinin

"senin bedenin şimdi bir zeytin ağacı, başın bir tutam incir" (Sarı, 2013: 78)

dizelerinde de tekrar etmiştir. Aynı hususun birçok şiirde kullanımı şairde "Tin sûresi"nin bıraktığı izi ve şairin vurgusunu göstermektedir. Sarı'nın "sükut suikastı" şiirinin

"alevin bana fısıldadığı bir sırrı söyleyeceğim sizlere,

ateşin kalbine daldığında göz, ateş o harlı diliyle

bana dal, bende kal, beni yu, bende yun der." (Sarı, 2013: 39)

mısraları ise hem yine Enbiya 69. ayete (Bk. Karaman vd., 2015: 315) telmih yapmakta hem de Necip Fazıl'ın "Cehennem" adlı noktalamasını akla getirmektedir:

"Ateş benim yıkayan, yuyan, emziren annem!

Bir arınma kurnası olsa gerek cehennem…" (Kısakürek, 1991: 351)

1.2. Dua

Ahmet Sarı'nın epizot olarak da kullandığı Furkan sûresi 77. ayette (Sarı, 2010: 25) Allah Teâlâ "(Resûlüm!) De ki: (Kulluk ve) yalvarmanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin? (Ey inkârcılar! Size Resûl'ün bildirdiklerini) kesinkes yalan saydınız; onun için azap yakanızı bırakmayacaktır!" (Karaman vd., 2015: 356) şeklinde duanın önemini vermektedir. Sarı'nın şiirinde önemli bir izlek olan din kavramının içinde yer alan dua, şairin birçok şiirinde yer almaktadır. Gerek verilen epizot gerek dua içerikli şiirlerin yoğunluğu şairin Kur'ân-ı Kerim'e verdiği değeri göstermektedir. "Arının Kavanoza Dönmesi İçin Dua" şiirinin şu mısraları ile bu kavram, Doğu-Batı karşılaştırılmasıyla vurgulanmaktadır:

"biz doğuluyuz ağabey, batıdan farkımız budur:

kavanoza dönmesi için arının

dua ederiz Allah'a." (Sarı, 2011: 21)

Ayrıca bu mısralar "Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır." (Karaman vd., 2015: 259) şeklinde buyurulan Nahl sûresi 68 ve 69. ayetlere okuyucuyu götürmektedir. Görüldüğü üzere duanın vurgulandığı dizelerde de Kur'ân ayetlerine gidildiği görülmektedir. Aynı şiirin

"batı çökmüştür. onca kafa karışıklığıyla

metal devrimi arasında,

anlamaz bir arıya edilen duayı

…

anlamaz batılı küçücük bir arıya yapılan duayı,

belki de bundan utanç duyar." (Sarı, 2011: 22)

mısralarında Batı'nın maddeciliğini eleştiren şair, Doğu'yu ise duasına vurgu yaparak, değer vermektedir. Aynı şiirin

"biz doğuluyuz ağabey, doğu:

biraz da oturup dinlenmenin yeridir.

hızdan anlamayız bizi

sevindirir örmenin dinlendiriciliği.

örmek örümcek edimi, örümceği de severiz.

biliriz, yün eğirmek de aynen öyle sabır işi.

aleve bakmayı severiz, çünkü alev daldırır gözü.

göz alevle rabıtaya girer , alev de bir yol bulur da,

deja vu bu,

belki cehenneme gider o küçük dalgınlığında." (Sarı, 2011: 23)

mısralarında ise Doğu'nun tefekkürü işlenmektedir. Şiirde geçen tasavvufî bir ıstılah olan "rabıta"ya ise dinî bir terim olarak bakmamak gerekmektedir. "bir duaysa ağlamak" şiirinin şu mısralarında ise ağlayarak yapılan duanın makbullüğü verilmektedir:

"bir duaysa ağlamak,

gözlerimden akan bu iki yaş,

yani içe doğru o iki ırmak

sana açık iki el demektir.

çün göz yaşarır

çün kalp titrer

çün insan, biraz da mahzun olmak." (Sarı, 2018: 32)

Sarı'nın "Annemin sesi Ferafeza" adlı şiirinin "II." kısmının

"annemin sesi bir efsun bir duaysa,

bir tebareke bir vedduhayla

koyulurum da yola;

korku artık korku değildir,

…" (Sarı, 2010: 51)

mısraları ise anne duasının makbullüğünü verirken Necip Fazıl'ın Dua şiirini de hatırlatmaktadır:

"Anne, seccaden gelsin;

Bize dua et, emi!" (Kısakürek, 1991: 418)

"kendi imdadına da koşup gelen hızır"ın şu mısralarında ise dua ile gül arasında ilişki kurulmuştur:

"gülün kıpkırmızı açması duadır sen de gör

kokusu duadır dua, buğusu dua vü rayiha" (Sarı, 2018: 47)

Şairin dua ile gül arasında bir bağlantı kurması şu şekilde yorumlanabilir: Şair, ellerin açılmasıyla yapılan dua ile gülün açılması, dilin meydana getirdiği ve fiziki olarak kulaklara yayılan harfler ya da kelimelerle şekilllenen dua ile gülün etrafa yayılan kokusu arasında ilgi kurmaktadır. Şiirin devamı olan

"temizledim lekelerinden kalbimi

en azından öyle sandım" (Sarı, 2018: 48)

dizelerinde ise şair; tevbeye, tevbesinin kabul edildiğini düşündüğüne değinmektedir. Duanın vurgulandığı bir başka şeklî kullanım ise "waiting fort the miracle" şiirinde görülmekte, din kavramı bir diğer dinî gereklilik gayba iman ile verilmektedir:

"şimdi bakın bir duaya gebe ellerimle ben

görünmeyen bazı şeylerin varlığına inanırım.

resule gebe ellerimle, kitaba, meleğe,

-ve ellerim ki bilirim bazan Allah emziren-

kendimi bir GAYB YONTUCUSU sanırım.

bir ressam nasıl yontarsa bronzu, mermeri

taşı nasıl yontarsa, betonu, demiri,

elleriyle kalbimin,

o tozlanmış elleriyle

belki dua ile karışık,

gayptan belki kalp titremesiyle

Allah'ı adım adım yonttuğuna inanırım." (Sarı, 2013: 14)

Bu mısralar şu şekilde tahlil edilebilir: Bir nesne yontulunca şekil yani ulaşılmak istenen asıl çıkacaktır, fazlalıklardan arınacaktır. Yontmak yaklaşmaktır. Yukarıdaki mısralarda şair, imanî mevzuları, bunların uygulanmasıyla asıl olanın yani inancın ortaya çıkacağını söylemektedir. Şathiye olarak da düşünülebilecek bu mısralardan "GAYB YONTUCUSU" ifadesinin büyük harfle yazılması ise vurgu amaçlıdır. Kalbin eli ile yani manevi hâlle, "kalp hadisi"nde verildiği üzere Allah Teâlâ'nın kula yaklaşması (Bk. el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, 1351: 195), kulun yontması ile yani gayretiyle olacaktır. Gayba imanın olması gerektiği, maddenin eleştirilip mananın ön plana çıkarıldığı bir başka şiir ise "Pagan"dır:

"metafizik lazım bana,

bana TANRI lazım.

biraz melek,

biraz vicdan,

biraz cin.

bana GAYB lazım.

çekilmemeli

metafizik artık etimden ve kemiğimden." (Sarı, 2011: 74)

Bu dizelerde de şeklî mana görülmektedir. Şair, "TANRI" ve "GAYB" sözcüklerini büyük harflerle yazarak Allah'a ve gayba inancını vurgulamaktadır. Ayrıca İslâm'da varlığı kabul edilen melek, cin gibi yaratıklar da vurgulanarak gayb inancı şiirleştirilmektedir. "ceketimin saklı cebindeki metafizik" şiirinin şu mısraları ise Ahmet Sarı şiirinde din

kavramının verildiği bir diğer unsur, bir işe başlarken okunan

"rabbi yessir

ve la tuassir" (Sarı, 2018: 59)

duasıdır. Amaç olarak Yaratıcı'dan isteklerin arzusu olan, ritüel olarak ise değişiklikler gösterebilen, amaç bağlamında dinlerin ortak paydası duanın iniltiyle olan ilişkisi "Gözlerindeki Yağmur" şiirinin

"duayla inilti arasında

"bir bağ mı var?" demeyin,

inilti olmasa dua çıplak kalacaktı." (Sarı, 2010: 23)

mısralarında verilmektedir. Bu; ağlayarak, acziyetini göstererek Allah'tan dilemenin değerli görülmesindendir. Şairin "Homo Precari" adlı şiirinin

"dua,

indinde tek sermayeyse yarabbi,

eyvah,

dil düğümleniyor." (Sarı, 2010:25)

şeklindeki dizelerinde ise şair, dua edemeyişin ya da ihlas ile dua edemeyişin hüznü içindedir. Aynı şiirin

“bana dua edin de vereyim” diyor.” (Sarı, 2010: 27)

mısraı ise okuyucuyu duanın Allah katında değerini bildiren Mü’min sûresi 60. ayete götürmektedir: “Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.” (Karaman vd., 2015: 463) Burada da görüldüğü üzere şair yine ayetlere gitmektedir. “Homo Precari”nin şu dizeleri ise kullara eleştiridir. Çünkü insan duanın kıymetini bilmemektedir, duanın bir araç olduğunu görememektedir:

“tanrıyla duanın insan eyvah

anlamıyor bir bağ anlamına geldiğini.” (Sarı, 2010: 28)

“Ahmet Sarı “tanrı su” şiirinin şu mısralarında ise dua ibadetini secde ve tevbe ile vermektedir:

“alnımla senden öyle içtim tanrım senden içtim gün boyu.

etrafta ölüm sessizliği, gök göğeriyordu da gün esniyordu.

günah döküyorum göğe, göğe günah döküyordum, günah göğe doğru.” (Sarı, 2013: 79)

1.3. Hadisler

Ahmet Sarı şiirinde din başlığı altında ele alınan çeşitli hadisleri de görmek mümkündür. “waiting fort the miracle” şiirinin

“mütevatir bir hadis gibiydim bulutlar senden yana,

akdi yeni, yağan yağmurun Allah’la,

yağmurlar senden yana.” (Sarı, 2013: 13)

mısralarında şair, sağlam hadislere benzetme yapmaktadır. Allah’tan alınan emir ile tabiat olaylarının, yağmurun yağmasının, o an olmasından dolayı akdi yenidir. Şairin “Homo Precari”nin şiirinin

“ısrarlı kapı çalmak nedir bildim.” (Sarı, 2010: 27)

dizesi ise “Sizden herhangi biriniz 'dua ettim de kabul olunmadı' diyerek acele etmediği sürece duası kabul olunur.” (Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, 1988: 12) şeklinde duaya ısrarcı olmak gerektiğini veren hadis-i şerifi akla getirmektedir. Sarı’nın “sükut süikastı” adlı şiirinin

“alevin bana fısıldadığı bir sırrı söyleyeceğim sizlere,

insan kendine mağlup, hiç ölmeyecekmiş gibi yaşar.” (Sarı, 2013: 42)

mısralarında ise “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyan için yarın ölecekmiş gibi ahiretin için çalış.” (İbn Ebî Üsâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed et-Temîmî, 1992/1413: 983) hadisine iktibas yapılmış olup kulun nefsanî olarak sadece hadisin bir tarafını uyguladığını söyleyerek şair, eleştiri yapmaktadır. İnsanın bu hadisi bir tarafıyla hayatına aldığını Sarı, “bileklerimde bir müntehirin tırnaklarından kalma bu iz” şiirinin

“sandık ki yaşam layemut olacak, yaşam layemut olacak sandık” (Sarı, 2013: 65)

mısraında da vermektedir.

Ahmet Sarı şiirinde “din” bağlamında, kalbin şair için önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Kalbin mümin için değeri, “dağıstan çayırları kadar güzelsin” şiirinin

“yanık bir ezan kalbi kavurur” (Sarı, 2018: 88)

mısraında bir başka dinî gereklilik olan ezanla verilmekte, dinî anlamda kalbin önemli olduğunu şair, “Ben yere ve göğe sığmadım ancak mümin kulumun kalbine sığdım.” (el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, 1351: 195) şeklindeki “kalp hadisi”ni birçok yerde kullanarak da vermektedir. Mümin için kalbin önemine vurgu yapan bu hadis, “ruhla yağmur” şiirinin

“hiçbir yere sığmayan ulu tanrım

benim küçücük kalbime sığar.” (Sarı, 2010: 66)

şeklindeki mısralarında iktibas yapılarak kullanılmakta, bu hadis için bir başka örnek ise “sükut suikastı”nın

“feleklere sığmayan Allah insanın kalbine sığar da

kalb Allah’ın elindedir, bize yakındır şahdamar kadar.” (Sarı, 2013: 43)

şeklindeki mısralarının ilk dizesinde yer almaktadır. İkinci dize de ise “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız.” (Karaman vd., 2015: 512) diye buyurulan Kâf sûresi 16. ayete iktibas yapılmıştır. Sarı’nın bir başka şiiri olan “Seni Gömdüm”ün

“ölülerinizi gömün!” diyordu tanrı seni gömdüm.” (Sarı, 2011: 29)

mısraında Allah Teâlâ’ya ait olduğu ifade edilen emir, “Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) ‘Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki, kardeşimin cesedini gömeyim.’ dedi ve ettiğine yananlardan oldu.” (Karaman vd., 2015: 106) meâlindeki Maide sûresi 31. ayete okuyucuyu götürmektedir. Ayrıca bu mısra “Ölülerinizi sâlih bir kavmin arasına defnedin! Çünkü dirilerin kötü komşudan rahatsız olduğu gibi, ölüler de kötü komşudan rahatsız olur.” (Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, 1416/1996: 354) şeklindeki hadisi de akla getirmektedir. Sarı’nın bu buyruğu, “Tanrı sözü” olarak vermesinin sebebi ayetin varlığından olduğu gibi Hz. Peygamberin sözlerinin Allah Teâlâ’nın isteklerinin dışında olmaması olarak da değerlendirilebilir.

Hadis ve ayetler, görüldüğü üzere Ahmet Sarı şiirinde çokça yer almaktadır. Bu, şairin din mefhumundan beslendiğini göstermektedir. Hadisler, başka dinî gerekliliklerle de beraber kullanılmıştır. Bunlardan biri “kalp hadisi”dir. Çünkü bu hadis, “ceketimin saklı cebindeki metafizik”in

“uzun bir kış günü soğuğundan sonra

camda beliren yaz günü ışığı gibi

tanrım sen kalbimin camından

kabrimin camından da öyle içeri gir” (Sarı, 2018: 59)

mısralarında Sarı’nın şiirinde yer alan bir başka husus olan kabir ile birlikte verilmiştir.

Bilindiği üzere velilere verilen olağanüstü hâllere keramet, peygamberlere verilenlere ise mucize denilmektedir. Ahmet Sarı “waiting for the miracle” şiirinde Hz. Peygambere ait bir mucizeyi akla getirmektedir. Mucize, hadis-i şerifte şu şekilde verilmektedir: “Abdullah ibn Mes'ûd (R) şöyle demiştir: Biz (sahâbîler) âdet hilafı olan işleri bereket ve hayır sayardık. Siz ise bunlar(ın hepsi) korkutmak (için izhâr edilir) sanıyorsunuz. Biz bir seferde Rasûlullah ile beraber bulunduk. Suyumuz azalmıştı. Bunun üzerine Rasûlullah (S):

— "Haydi bana bir mikdâr su artığı bulup getiriniz!" dedi. Sahâbîler, içinde az bir mikdâr su bulunan bir kap getirdiler. Rasûlullah bu kabın içine elini koydu. Sonra sahâbîlere:

— "Haydi temiz ve mübarek suya geliniz! Suyun artışı ise Allah'tandır" buyurdu.

Ve yemîn olsun ben Rasûlullah'ın parmaklan arasından suyun kaynayıp aktığını gördüm. Ve yine yemîn olsun ki, biz (Rasûlullah'ın yanında) yemek yenirken yemeğin Suhhânallah dediğini işitirdik." (Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, 2001: 22) Şiirin ilgili kısmı ise şöyledir:

"sonra mağlup bir ordu gibi çekildi de soğuk

asma yapraklarından yani parmak uçlarımdan." (Sarı, 2013: 11)

Aynı mucizeyi şair, "şimdi bir peygamberin"

"şimdi bir peygamberin peygamber olduğu yaştayım 41

ne elimden çeşme akar parmak uçlarımdan şırıl şırıl su" (Sarı, 2013: 55)

mısralarında kendini eleştirerek vermektedir.

1.4. Kabir

Ahmet Sarı şiirinde din kavramı kabir âlemiyle de verilmektedir. Bu hususun bir şair tarafından ön plana çıkarılması ahiret inancına vurgu olarak düşünülebilir. Ahmet Sarı şiirinde kabir çeşitli yönlerden ele alınmaktadır. "ceketimin saklı cebindeki metafizik" adlı şiirin şu mısralarında kabir azabı vurgulanmaktadır:

"cennet bahçesi cehennem çukuru olan

bu berzah karanlığından

durumumuz baldıran. durumumuz baldıran." (Sarı, 2018: 54)

Kabre müminin dünyevî hiçbir şeyle gidemeyeceği vurgusu ise kendisini şiire kattığı "ahmet'in turnaları"nın

"şimdi gökte uçan turnalar,

babamın ölü ayağı çorapsız." (Sarı, 2013: 59)

mısralarında verilmektedir. Kabir kavramını Sarı, "Ete Saplı Elma" şiirinin "IV. çürüyüş" bölümünün son iki mısraında da vermektedir:

"belki de çürümek için insan olduk.

belki de çürümek için insan olduk." (Sarı, 2010: 46)

Başka bir âleme geçiş için başlangıcın cismanî tarafın yokluğu olduğunu, doğumun ise aslında bir son olduğunu vurgulayan Sarı'nın bu düşüncesini, mısraları şiirin son iki dizesi olarak ve tekrar yaparak tasarlaması, ayrıca iki mısra için de nokta koyması ile şair, "son kavramı"na şeklî bir vurgu da yapmaktadır. Sarı'nın bir başka şiiri "mezar"ın şu mısralarında ise artık kabir, şair için toprak değil, insanın kendi bedenidir. Bu bedene Sarı, kabristanın görüntüsünü de vermektedir:

"dipsiz kuyusu ve yarıdır, mezarı dışarda arama

beden içinin mezarıdır yanında selvi yanında dut" (Sarı, 2018: 71)

Müminin dünyada istekleri için Yaratıcı'ya yaptığı müracaat olan dua, kabirdeki mevta için ise şaire göre bir rahatlama vesilesidir. Bu vesileyi Sarı, "Gece Kuzgun, Gündüz Güvercin" adlı şiirinin şu mısralarında vermektedir:

"o rahatlama, o ferahlık

ölü için dua nasıl

azaba ara verilmeyse,

harfi okunduğunda meleğin de

içine ılık bir rüzgar akar.” (Sarı, 2010: 70)

Bu husus “azaba ara” şiirinde de işlenmiştir:

“ölü için dua serin bir rüzgar,

ara verilmesi değil mi sonsuz azaplara?” (Sarı, 2013: 45)

1.5. İslâm Hukuku

Fıkıh, inancın emir ve nehy kısmını ele alan teolojik bir hukuk sistemidir. Bu çalışmada din başlığı altında ele alınan bu şerî sistem ile ilgili Ahmet Sarı’nın şiirleri de bulunmaktadır. “Zinhar” adlı şiirinde şair, fıkhî bir meseleyi, nikah akdini, hüzün temasıyla birleştirerek işlemektedir:

“ey vakt,

yalnızlığın mehrini verdim,

bu nece yalnızlık,

hüznün mehrini verdim

bu neçe hüzün?

iddeti geçmedi mi hala yalnızlığımın?” (Sarı, 2010: 76)

İslâm hukuku içinde yer alan bir başka ilmihal konusu gusül ise hayvanata teşmil edilerek “sızıya yetişmek” şiirinde kullanılmaktadır:

“guslü biliyor kuşlar bak temizleniyorlar.” (Sarı, 2013: 29)

“Sabah Namazına Kalkamayan Bir Bedenin Eseflenmesi” şiirinde ise dinî bir hususu başlık olarak da kullanan Sarı, İslâmî bir mecburiyet olan namazın şeklini vererek ibadetin ödev yani gereklilik olduğunu vurgulamaktadır:

“dalgınlığıma geldi oysa

ödev duygumu hiç kaybetmemeliydim.

kıyamsa kıyam, rükûysa rükû,

sücutsa sücut etmeliydim

ve her dem ellerimi göğe çevirmeliydim.” (Sarı, 2010: 80)

“Arının Kavanoza Dönmesi İçin Dua” adlı şiirde ise İslâm’daki resim yasağına değinilmiştir. Resim yerine minyatür kullanımını işaret eden ve resim sanatını kusurlu gören şair, tek kusursuzun Allah Teâlâ olduğunu vurgulayarak teslimiyetini de vermiştir:

“perspektifle işimiz yoktur, onu umursamayız.

görüntü olduğu gibi olmayıversin canım tevella ve teberra.

tanrı olmak fikri haşa tanrıyı taklit

hanemize uğramaz,

işimiz olmaz saniye üslubuyla.

…

minyatür kusurluluk sanatı, burada gerçeklik akla seza.

kusur işlemek bize mahsus, kusur bizden yana,

Allah’a mahsus kusursuzluk;

kusursuzluk Allah’a.” (Sarı, 2011: 28)

1.6. İslâm Tarihi

Ahmet Sarı'nın şiirlerinin toplu okunması, şairin şiirinde din kavramının büyük bir paydası olduğunu gösterecektir. Bu yekün, şiire tema olmaktan ziyade Sarı'nın dini amaç olarak gördüğünü vermektedir. Şairin asr-ı saadete, Hz. Peygamber'e, hürmet ederek gönderme yaptığı şiirleri vardır. "Göz Ağlar, Kalp Mahzun Olur" şiiri böyledir:

"bir peygamber düşünün sırtında torun,

sırtında hasan sırtında hüseyin.

yolculuktan dönse, uzakta kalsa da biraz onlardan,

onları biraz özlese de,

bilir orada kendini iki küçük ırmak beklemekte,

namaz kılsa da, dışarıda otursa da

peygamber bir dağ, bir ağaç,

bir kayalık belki, belki bir yamaç,

torunları ona tırmanmakta.

kalktığında secdeden sırtında hasan,

kalktığında secdeden boynunda hüseyin.

düşmesinler diye ağır hareketle

peygamber eli onları sıvazlamakta." (Sarı, 2011: 41)

Bu mısralar İslâm tarihine gönderme olduğu gibi Hz. Peygamber'in torunlarına, genel bir ifadeyle ise çocuklara uyguladığı davranışların pedagojik bağlamda örnek olduğunu vermektedir. Hz. Peygamber'in bu merhametli, sevecen, nezaketli tavrı aslında İslâm'ın çocuğa, genel anlamda ise insana, verdiği değerin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Çünkü Hz. Peygamber'in davranışlarının İslâm'dan gayrı olmadığı dinsel bir kabuldür. Şairin bu mısralarla, aslında şiirleştirdiği İslâm tarihiyle, okuyucuya nasihat verdiği akla gelmektedir. Bu da Sarı'nın şiirinin amaçlı olduğunu gösterecektir. Şiirin devamında da olması gerekeni Hz. Peygamber vasıtasıyla Sarı vermektedir:

"hayırlı bir el şerli bir el

ellerin en hayırlısı peygamber eli.

peygamber elidir sıvazlayan hasanın döşünü,

hüseyinin gerdanına dokunan peygamber eli.

sıvazlayınca bir peygamber eli sıvazlamalı döşü.

değince sırta,

böğre değince

bir peygamber eli değmeli.

sırtında masumluk, sırtında kızından gelişen sülb

peygamber eli peygamber eli peygamber eli." (Sarı, 2011: 42)

Şu mısralar ise idarenin nasıl olması gerektiğini İslâm tarihiyle, Hz. Peygamber ve ehlibeytle vermektedir:

"peygamberler

beşikten peygamber olmasınlar diye,

belki geçmesin diye peygamberlik babadan oğula.

oğlu ölmüş peygamberin, oğlu İbrahim.

güneş tutulmuş o an." (Sarı, 2011: 43)

Alttaki mısralar da pedagojik bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir:

"ne güzel bineğiniz var öyle" diyor Hz. Ömer,

"ne güzel yüklersiniz ya hasan ya hüseyin."

çocukla oynayınca peygamber nasıl da çocuklaşıyor.

çocukla oynayınca peygamber nasıl da çocuklaşıyor." (Sarı, 2011: 44)

İslâm tarihini şiirlerinde işlediği görülen Sarı'nın şiirinde dikkat çeken bir başka husus ise "Ebuleheb"in bazı yerlerde tekrarlanmasıdır. "Çok Oldu Bir Irmakla Sınandın" şiirinin şu mısraı bunlardan biridir:

"ellerin kurusaydı ebuleheb." (Sarı, 2011: 10)

Aynı şiirin "IV." başlıklı kısmının

"eyvah ebuleheb,

kuyu derin ip kısa.

kuyu derin ip kısa." (Sarı, 2011: 13)

mısralarında ise bu husus şairin başka şiirlerinde de görülen görsel vurgu ile "kuyu derin ip kısa." mısraının iki kere söylenmesi ve ikisinde de nokta işaretinin kullanılması şeklinde yapılmıştır. "demek gidiyorsun" şiirinin şu mısraları da "Tebbet sûresi"ni, "Ebuleheb"i, çağrıştırmaktadır:

"sevgili unutulursa eli kururdu insanın.

unutursam seni ellerim kurusundu,

yağmurun yağması anlamsız olsundu seni şayet unutursam

elleri kurusundu yağmurun, karın elleri kurusundu,

dağ denizin dilleri rüzgarın elleri kurusundu

göğün mavi dalgalarına dökülen kuşun kanatları kurusundu" (Sarı, 2018: 21)

Sevgiliye verilen değeri gösteren bu dizelerde unutma eyleminin olması durumunda âşık, Ebuleheb'le eş tutularak ağır bir itham yapılmıştır. "Rahip Bahira'nın Kehaneti" adlı şiirde ise İslâm tarihi, Hz. Peygamber" ile işlenmektedir:

"kehanet gerçekleşti. sırttaki bu iz

ele veriyor çocuğu.

bir peygamber o,

yıllarca beklediğimiz." (Sarı, 2010: 59)

1.7. Peygamberler Tarihi

Görüldüğü üzere Ahmet Sarı şiirinde din kavramının büyük bir yeri vardır. Bu bağlam içinde birçok peygamber ve yaşadıklarının şiirleştirildiği de görülmektedir. Bu husus, "Ölüm Mutlak" şiirinde Hz. Adem ve Hz. Havva'ya, yaradılışa, gönderme yapılarak verilmektedir:

"sorsalar, deriz eğe kemiğinden doğmasıdır insanın,

kendini yeniden açması gibi yaprağın

o ince kaburgasından.” (Sarı, 2011: 19)

Sarı’nın “Göz Ağlar, Kalp Mahzun Olur” şiirinin şu mısralarında ise Hz. Eyyub, onun çilesi ve teslimiyeti işlenmiştir:

“derler ki eyyub, firavunun yanında

etmediği için emri bilmaruf

nehyi anül münker,

bir illete kapılmıştır.

“hastalığa hazır ol” vahyi ile tanrının

on sekiz yıl hastalık yaşamıştır.

bu sürede hep tövbe etmiş, bir gün bile

şükrü bırakmamıştır

…” (Sarı, 2011: 45)

Şiirin şu mısralarında ise kurban ile Hz. İsmail, oruç ile Hz. Meryem ve oğlu Hz. İsa, nehirdeki çocukla Hz. Musa verilerek peygamberler tarihi mısralaştırılmış ve her şeyin Allah Teâlâ için olduğu vurgulanarak hem peygamberlerin ve Hz. Meryem’in teslimiyeti hem de şiirleştiren şairin teslimiyeti verilmiştir:

“ve senin için kesilen kurban.

sanadır adadığımız adak.

senin için susku orucu,

senin’çün mühürlü bir dudak.

üç gün susku orucu meryemin

“ol” emrinle her şey selim kalacak.

bir beyaz dua, bir ılık yel

ve rahimde çocuk canlanacak.

rahimde büyüyen çocuk. babasız doğan çocuk

kundakta konuşan çocuk. nehirle gelen çocuk.

…

kalb evimizin sakini, gözümüzün ferisin sen.

her noksanlıktan beri, tüm noksanlıklardan berisin sen.” (Sarı, 2011: 49)

Peygamberler tarihinden bazı kesitler sunan şair yukarıda görüldüğü üzere yine “kalp hadisi”ni tekrarlamıştır. Bu hadisin çeşitli şiirlerde yinelenmesi Sarı’nın üzerindeki etkisini göstermektedir. “demek gidiyorsun” şiirinin

“demek gidiyorsun vücut iklimimi ikiye yararak

ardına bakmayan bir nebi gibi çölde ilerliyorsun” (Sarı, 2018: 17)

mısralarında “nebi” ve “çöl” arasında ilişki kurulmuştur. Bu ilişki şu şekilde yorumlanabilir: Peygamberlerin risaletlerinin genelde çöl bölgelerinde olması ya da çöl olmasa bile bu mekânların ve mekinlerinin çöl misali kupkuru yani sıkıntılı olmalarıdır.

Ahmet Sarı'nın şiirine toplu bir bakış, şairin Kur'ân-ı Kerim'den ayetleri birçok yerde kullandığını göstermekte ve Yusuf kıssasına okuyucuyu/dinleyiciyi götürmektedir. Şairin bu kullanımları şiire salt malzeme olmaktan ziyade değer verilen din mefhumunun şiir vasıtasıyla dillendirilmesi ya da tekrarlanmasıdır. Yusuf kıssasına götüren bu tekrarlamalardan biri de "Başlangıcı Olmayan Bir Şeyin Sonu" şiirinin "I." başlıklı kısmındaki şu dizelerdir:

"elimde kanlı gömleği onun gözüm kördü ya

göz gömleğe

gömlek göze değdiğinde

hani göz gördü ya birden bir ceylan

uzun bir yolculuğa çıkmıştım gözünde onun

gözü nereler' deydi ya birden bir ceylan." (Sarı, 2011: 7)

Aynı şiirin "II. başlıklı kısmında da aynı kıssa, rüya vurgusuyla devam etmektedir:

"ey rüyası daha görülmeden tabir edilen,

doğarken dünya derdinden

anasından emdiği süt

burnundan getirilen ey!" (Sarı, 201: 8)

Bu mısralarda geçen "ey rüyası daha görülmeden tabir edilen," dize; küll-i iradeyi, kader mevzuunu akla getirmekte, diğer mısralar ise Hz. Yusuf'un çektiği türlü sıkıntıların şiirleşmiş hâli olarak yorumlanabilmektedir. "Arının Kavanoza Dönmesi İçin Dua" şiirinin

"ah şimdi çıkıp gelsen

yusufun gömleği gibi çıkıp gelsen" (Sarı, 2018: 33)

mısraları da Hz. Yusuf'un kıssasına göndermedir. Yunus Aleyhisselamın verildiği "Balığın Karnında Yunus Korkusu" şiirinin "I." kısmında yer alan şu mısralar da okuyucuyu Kur'ân-ı Kerim'e yönlendirdiği gibi yine küll-i iradeyi vurgulamaktadır:

"binlerce defa

gemide kura çekilse de yunus,

o kura bil ki seni bulacak

denize bil ki sen atılacaktın." (Sarı, 2011: 14)

Sarı'nın "Gırtlağımdaki Bıçak" şiirinin peygamberler tarihine, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail kıssasına, telmih yapılan şu mısraları tamamen teslim olamayışı vermektedir:

"ben ismail,

ibrahim bende karabasan.

gırtlağımdaki keskin bıçağını ibrahim'in

kurtuluşum olarak görüyorsam,

işte gök,

gök dile gelir o zaman." (Sarı, 2010: 39)

"Annemin sesi Ferafeza" şiirinin şu mısralarında da peygamberler tarihi verilmektedir. Bu örnekler Ahmet Sarı'nın din mefhumuna verdiği değerin ve bu temanın şair için büyük bir yer tuttuğunun işaretidir:

"yusuf için kuyu neyse annemin sesi

yunus için hut,

kovuk zekeriyya'ya.

annemin sesi peygamberimize

küçücük bir örümceğin

girişini ördüğü bir mağara." (Sarı, 2010: 50)

2. Tasavvuf

Tasavvuf; İslâmî yaşantı içinde dinin gönül veçhesiyle yaşanılması amaçlanan ve ahlakı ön planda tutan bir ibadet biçimi olarak ifade edilebilir. Tasavvuf, Ahmet Sarı şiirinde yer alan inanç kavramının bir başka yönüdür.

2.1. Hakikate Erme İsteği

Hakikat, Ahmet Sarı şiirinde işlenen tasavvufi unsurlardan birisidir. "Göz Ağlar, Kalp Mahzun Olur" adlı uzun şiirin şu mısralarında şair, Yaratan'dan hakikate ulaşmayı dilemektedir. Aradaki dünyevî engellerin kalkmasını isteyen, aslolana ulaşma arzusundaki Sarı, Yaratan'a dua ederek nebatatın, cemadatın, hayvanatın sırrına ulaşmak arzusundadır:

"eşyanın tülü var,

eşyanın tülü.

eşyanın tülünü kaldır yarabbi?

ağacın tülü var, denizin tülü,

gülün tülünü kaldır yarabbil?

…

hayrın da tülü var şerrin de tülü,

celâlinin ve cemalinin tülü,

bizim'çün tülleri kaldır yarabbi.

bizim'çün tülleri kaldır yarabbi.

amin" (Sarı, 2011: 50)

Bu şiirde kaldırılmasının istendiği şeyin "tül" olması, talep edenin hakikate ulaşmasının az kaldığına bir işaret olarak yorumlanabilir. Şair "iki geyik" adlı şiirinde ise hakikati bilmenin "esrik bir hâl" oluşturduğunu söylemektedir. Bu hakikatin ağır oluşundandır. Çünkü kul seküler bir bakışla hakikati aramaktadır. Bu ise anlaşılmazlığın huzursuzluğunu getirmektedir:

"herkes biraz çarpık yürür hakikati bilmekten.

hakikati bilmekten elbet insan biraz yamulur.

esrik dolaşılır o an sokaklarda,

kumullarda

vadilerde.

o an cinnet nasıl da gelir insanlara sokulur." (Sarı, 2013: 68)

2.2. Teslimiyet

Ahmet Sarı şiirinin tasavvufla ilgili kısımlarında Yaratıcı'ya teslim olmuş mutmain bir kalp görülmektedir. "Sana Çatlarcasına" adlı şiirin

"sana yırtılırcasına incirin,

döşünden
böğründen çatlarcasına inanıyorum.
böğrümden bırak böğrü,
döşümden bırak döşü.
yüreğimden tanrım,
yüreğimin ta derinlerinden
sana çatlarcasına inanıyorum." (Sarı, 2011: 56)

şeklindeki mısralarında ele alınan teslimiyetin ne derece yoğun olduğu "çatlarcasına" zarfının kullanılmasından anlaşılmaktadır. "bıçağın olası kesişi" şiirinde ise Ahmet Sarı; tevekkülü, muhabbeti, teslimiyeti işlemekte, Allah Teâlâ'ya vasıl olmayı dilemektedir:

"beride
tohum nasıl çatlarsa ortasından
rabbim sana öyle çatlasam.
bir nehir gibi tam ortasından yüreğimin yarılsam.
kuşlar nasıl bulaşırsa kanatlarıyla göğün sızısına
zamanın tozuna nasıl bulaşırsa yaşarken insan,
sana öyle bulaşsan rabbim,
sana öyle bulaşsam…" (Sarı, 2018: 26)

"sen'de tanrıya doğru" şiirinin
"iyi olan gökseldir
gökten gelirse iyidir derim" (Sarı,
2018: 38)

mısralarında da teslim olmuş bir kişinin ağzından konuşan şair, "Bir Fısıltı Dili İnşası" şiirinde de yine Allah Teâlâ'ya olan teslimiyetini dile getirmektedir:

"…
bir ses orucu
bir harf orucu
bir hece orucu
Allah için bilindik bütün harfler kurban edilmeli." (Sarı, 2011:
71)

"Harflerin kurban edilmesi" dilin susması demektir. Bu ise kişinin kendini zahiren yok etmesi anlamına gelecektir. Çünkü kişi susarak her hâle tevekkül edecektir. Dil artık boş konuşmayacaktır. "Gırtlağımdaki Bıçak" adlı şiirde ise Sarı, teslim olamayışı dillendirmiştir. Teslim olabilse manen ilerlemiş olacaktır:

"ben İsmail,
ibrahim bende bir karabasan.
gırtlağımdaki keskin bıçağını ibrahim'in
kurtuluşum olarak görüyorsam,
işte gök,

gök dile gelir o zaman." (Sarı, 2010: 39)

"hasan baba için güzelleme"nin "VIII." adlı kısmında ise teslimiyet, "İslâm" ile özelleştirilerek verilmiştir:

"sıkıntımızda islam bize yetişecek hasan baba" (Sarı, 2018: 112)

2.3. Tevazu

Tasavvufta önemli olan ıstılahlardan biri de tevazudur. Kişi tevazusuyla manevî yolculuğunda ilerleme kaydedecektir. "Hayvan ve Güzel" adlı şiirinde Ahmet Sarı, kişinin kendine yönelmesini, çirkinliği kendinde görmesi gerektiğini vurgulayarak kişinin nefsî bir mücadele içine girmesi gerektiğini söylemektedir:

"çirkin görmedi içinde ne var ve lüb de neyin nesi?

lüb de neyin nesi ve lübbüllüb de neyin nesi?

güzeli görmekse kendi çirkinliğini görmek

kendi çirkinliğinde güzeli görmek demekti." (Sarı, 2010: 12)

"ruhumdaki kulunç" adlı şiirde de "kibir lanetlenmiş", tevazunun olması gereken bir haslet olduğu, nefsin ezilmesi gerekliliği işlenmiştir:

"kızgınlıklar kalplerimizden aksın

çekilsin yenik bir ordu gibi lanetli kibir" (Sarı, 2018. 64)

2.4. Derviş Nidası

Allah Teâlâ'nın isimlerinden olan "Hu" sayhası derviş'in cezbe anında, kendinden geçtiği zaman" Cenab-ı Hakk'ı anması olarak da tarif edilebilir. "Hu" şiirinin

"bilsem, ben "hu" deyince göğün

zağarları çatlayacak,

"hu" derim" (Sarı, 2010: 37)

dizelerinde bir cezbe anı görülmektedir. Bu mısralarda tevazu da işlenmektedir. Çünkü şair/derviş, Allah esmaını sayhalanacak dili kendisinde bulamamaktadır. Birinci mısrada geçen "bilsem" sözcüğü yapmak istenileni vermektedir ancak sayha çekilememiştir. "kendi imdadına da koşup gelen hızır" adlı şiirde ise "Hu" esmaının büyük harfle verilmesiyle hem vurgu yapılmıştır hem de bu esma tevriyeli kullanılmıştır. "HU" "hem Allah Teâlâ'nın zatını hem de dervişlerin nidasını akla getirmektedir:

"iğde ağaçları altından geçtim karıncalara basmadan.

karıncalara basmadım HU onlara perçem vermiş

iğde kokusu rayiha ki sağımdan ve solumdan

iğde kokusu rayiha ki HU rüzgara perçem vermiş." (Sarı, 2018: 43)

2.5. Hırka

"bir ırmağın en sığ noktası" şiirinde şair, "hırka"dan bahsetmektedir. Ahmet Sarı'nın şiirinin toplu okunması ve ilgili mısraların hemen öncesindeki dizeler, bahsedilen hırkanın manevî hırka olduğunu düşündürmektedir:

"dört ayrı kuş al ibrahim kuşları öldür

kuş ölüleri dört ayrı dağa dağıtılacak

dört ayrı dağa kuş kemikleri

dört ayrı dağ ortasında kemikler çağrılacak

kuşlar göreceksin kemiklerden nasıl doğacak

kemiklere nasıl kuşlardan bir don takılacak

kalbin göreceksin o dem nasıl da mutmain olacak

hırkanı giy, soğuk alacaksın

rüzgar uzun süre içimize akacak." (Sarı, 2018: 83)

2.6. Tecelli

Ahmet Sarı şiirinde tasavvufî bağlamda en fazla yer bulan ıstılah tecellidir. Bu tasavvufî terimin kullanıldığı şiirlerden biri ise "Tanrı Neyzen Bense Neyim" dörtlüğüdür:

"üfürdüyse tanrı ruhundan bana,

tanrı bir neyzen bense bir neyim.

beden bir kamış atma yabana,

ben ağlayan, inleyen bir bahaneyim." (Sarı, 2010: 68)

Ayrıca "gökgürültüsünün söylediğidir" şiirinin

"tan kızıllığı tanrının yanağındaki allıktır sandım" (Sarı, 2018: 13)

mısraında, "kalbimin dört mevsimi"nin

"öptüm önüme düşen ilk güz yaprağını

tanrıdan bir cüz sayıp alnıma koydum onu." (Sarı, 2018: 20)

dizelerinde de tecelli işlenmektedir. "kalbimin dört mevsimi"nin şu mısraında ise cemadatla, gök gürültüsüyle, tecelli verilmektedir:

"tanrı kaynak yapıyordu göklerde şimdiyse gök sakindi." (Sarı, 2018: 22)

"çün uzak bir diyar sanki gözlerin" adlı şiirin şu mısraında ise şair gökyüzüyle, cemadatta, tecelliyi işaret etmektedir:

"tutarım kalbimi masmavi bir hüdaya" (Sarı, 2018: 102)

Cemadatta tecelli "hasan baba için güzelleme"nin "I." adlı kısmında ise güneş ile verilmektedir:

"tanrı gözlerini kırpar gider gece,

gözlerini kırpar ansızın gündüz olur.

tanrının göz kırpışına da ayrıca kurban olurum." (Sarı, 2018: 105)

Ayrıca aktarılan son dizede muhabbet de işlenmiştir. "hasan baba için güzelleme"nin "VII." adlı kısmında ise tecellinin cemadatta ve nebatatta olduğu verilmiş, tecellinin her şeyde olduğu vurgusu yapılmıştır:

"her şey tanrının parçacığıdır serçeler ve kelebekler,

serçeler kelebekler ve dahi peygamber böceği.

karıncanın perçemi, solucan yiyeceği

her şey tanrı parçacığıdır hasan baba bunu da unutma." (Sarı, 2018: 110)

Sezai Karakoç'un "Kar" şiirini, *"Allah kar gibi gökten yağınca"* (Karakoç, 2003: 35) dizesini hatırlatan "beni bürün" şiirindeki Sarı'nın şu mısralarında ise tecelli nebatat ve cemadat vasıtasıyla verilmiştir. Şathiye izlenimi veren bu dizeler tasavvufî bir bakışın ürünüdür:

"rabbim renkten renge bir zeytini yakar gibi,

incire bakar gibi, kiraza bakar gibi.

bir yağmur ol, bir kar, bir boran; hışır ki yırtılmasıdır göğün.

rabbim kemiklerini yan yana getirir gibi bir ölünün

sen görün bana rabbim, sen görün bana, sen görün." (Sarı, 2013: 17)

Tecellinin vurgulandığı bu dizeler aslında mutmain olamayan bir kalbi de vermektedir. Çünkü şair peygamber mucizesi beklemektedir. Kalbin teskinliği tecellinin oluşması ile mümkündür. Allah'ın varlığının ispatını şair, Yaradan'a yalvararak beklemektedir. Bu da bir dilemmadır. Şairin şiirlerine toplu bir bakış Sarı'nın dilemmalardan hoşlandığını da göstermektedir. "Balığın Karnında Yunus Korkusu" şiirinin "III." başlıklı kısmındaki

"balığın karnı Allah kokar" (Sarı, 2011: 16)

mısraı da hayvanatta tecelliyi verirken "kokmak" fiili balığın karnındaki Yunus Peygamberin nefesini yani tevbesini de işaret etmektedir. Ahmet Sarı "günahı giyinmek" şiirinde de yine balıkla tecelliyi işlemektedir:

"bir nehre eğildim, balık diye tanrıyla konuşuyor," (Sarı, 2018: 101)

"kalbimin dört mevsimi" şiirinde ise Sarı, nebatatla tecelliyi vermektedir:

"öptüm önüme düşen ilk güz yaprağını

tanrıdan bir cüz sayıp alnıma koydum onu." (Sarı, 2018: 20)

2.7. Nefs

Nefs, tasavvufta manevi ilerleyişin sağlanabilmesi için mücadele edilmesi gereken bir engeldir. Dünyanın heva ve hevesleri de olan nefsin isteklerine dervişin savaş açması gerekir. Derviş, bu mücadeleyi yaparak manen yok olup mutmain olacaktır. "Elest" şiirinin şu mısralarında şair; dünyaya gelişinden, dünyanın keşmekeşinden, nefsin galip olmasından korkarak "varlık pazarı"na yani dünyaya gelmesinden huzursuzluk duymaktadır. Nefsi ezmenin, dervişlik merhalelerini geçmenin zor olduğunu düşünen şair, dünya sıkıntılarına yani imtihanlara dayanamamakta, dünyaya gelişinden, derviş oluşundan yakınmaktadır:

"…

hamsam ham olsaydım çiğsem çiğ.

kabul edip emaneti pişmeyip yanmasaydım.

varlık bir buğday beden değirmense

keşke değirmene hiç varmamış olsaydım.

ey değirmen değirmen

beni de öğütme.

ve beni öğütme ey değirmen değirmen.

öğütülüp varlık pazarına

hiç çıkmamış olsaydım." (Sarı, 2010: 72)

Derviş için dünyevî heveslerin yani nefsanî isteklerin gönülden atılması gerekir. "ceketimin saklı cebindeki metafizik" şiirinin şu mısralarında dünyayı bir tarafa bırakmış derviş meşrep bir yaşantı verilmiştir:

"sümüklüböceğin geride bıraktığı mukustu

bende dünya hevesi" (Sarı, 2018: 56)

“gökyüzünün olmadığı bir şiir”in şu mısraında ise nefsin elinden kurtulmak için Rabbe yalvarış görülmektedir:

“*tanrıya beni tanrıdan kurtarması için yalvarıyorum*” (Sarı, 2018: 86)

“gökyüzünün olmadığı bir şiir”in

“kendini yalnız hissetmesin ölmeye yatıp” (Sarı, 2018: 84)

mısraının “ölmeye yatıp” ifadesi zâhirî ölümü değil, ölümün düşünülmesini hatırlatmaktadır. Fakat “ölmeye yatma”nın sonraki dizelerinde nefsin hevalarından vazgeçmesi ve mutmain olması, bu yolda bir vasıtaya gerek olduğu tekrar ile vurgulanıp işaret edildiği düşünülebilir:

“birebir olunca kendi yakınlığımız tanrıya,

nefis ağır ağır tanrıya dönünce

…

ve yelkensiz deniz olmaz

yelkensiz deniz olmaz

yelkensiz deniz olmaz” (Sarı, 2018: 84)

Ahmet Sarı’nın “çün uzak bir diyar sanki gözlerin” adlı şiirinin şu mısraı ise mutmain olmuş nefsi, fenafillaha ulaşmış olmayı işaret etmektedir:

“beli kırık bir oluş ah o hüdada kayboluş,” (Sarı, 2018: 103)

Ahmet Sarı, “şimdi bir peygamberin” şiirinde ise nefs kavramını ünlü bir mankenin ismini şiirine katarak vermektedir:

“şimdi bir peygamberin peygamber olduğu yaştayım 41

ne güzel kadın şu nefise karatay” (Sarı, 2013: 55)

Sarı ilk mısrada artık risalet yaşında olduğunu vurgulayarak kendine çeki düzen verip nefsanî heva ve heveslerden uzak kalmanın gerekliliğini okuyucuya hissettirirken hemen sonraki mısrada “Nefise Karatay”ın güzelliğinden bahsetmesi, tefekkürünün ve kendine yaptığı uyarının hiçe sayılması olarak yorumlanabilir. Özellikle şairin bu mankeni örnek vermesi ise “nefise” kelimesinin kökü olan “nefs”ten dolayı olduğu düşünülebilir. “şimdi bir peygamberin” şiirinin şu mısralarında ise şair, kendini eleştirerek nefsini ezmektedir:

“şimdi bir peygamberin peygamber olduğu yaştayım 41

bakıyorum da bedenime *ne çok enkaz* var” (Sarı, 2013: 57)

2.8. Tefekkür-i mevt:

Rabıta, “Arapça bağlayan, rapteden ve ilgili demektir. Tasavvufî olarak, müridin zihnî planda, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak mürşidiyle “beraberlik” hâlinde olmasını ifade eder.” (Cebecioğlu, 2009: 507)

Ancak “içli bir rabıta” adlı şiirinde Ahmet Sarı, bu kavramı dervişlerin zikirlerinde ve virdlerinde yapması istenilen ölümü düşünme ve ibret alma hâli olarak vermektedir:

“işte öldüm, işte gömdüler beni

şimdi gözlerimden ve ellerimden akıyor

gecenin ve gündüzün hayrı ve şerri.

…

biliyorum o da konuşacak o kulak

semiğ semiğ semiğ

…

üstümde serili odunlar

hangi kumu hangi böceği korumakta

…” (Sarı, 2018: 34-37)

2.9. Zikir

Zikir, “Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, azizdir, hakimdir.” (Karaman, 2015: 535) şeklinde verilen Hadîd sûresi 1. ayette görüldüğü üzere ya da “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, halimdir, bağışlayıcıdır.” (Karaman, 2015: 270, 271) şeklinde verilen İsrâ sûresi 44. ayet-i kerimede görüldüğü gibi Kur’ân-ı Kerim’de geçmektedir. Bu ayetler sadece zikrin insana ait bir anma olmadığını, cemadatın ve nebatatın da zikir hâlinde olduğunu vermektedir. Bu kavram, tasavvuf için de hâiz-i ehemmiyet olan ıstılahlardandır. Ahmet Sarı şiirinde de zikir kavramını görmek mümkündür. “masumiyet karinesi” adlı şiirde hayvanatın zikri işlenmektedir:

“uykunun serin sularına gir ya da girmeli.

kuşları fazla rahatsız etme, görevleri var

ve köpekleri.

sabahleyin çünkü bu kuşluk vaktinde

görevleri var,

kalabalık sürü halinde uyanıktırlar.

mahrumiyetlerini bulandırma,

masumiyetlerini bozma,

yabancı biri gibi girme

zamanlarından içeri.

çünkü o dem Allah’ın huzurundadırlar.” (Sarı, 2013: 72, 73)

“Sabah Namazına Kalkamayan Bir Bedenin Eseflenmesi” şiirinde de Sarı, yine kuşlarla hayvanatın yaptığı zikre değinmiştir. Şairin kuşları sıkça kullanımı Feridüddin Attâr (Bk. Feridüddin Attâr, 2017: XIX, XX) etkisi olarak düşünülebilir:

“yalnız kuşlar bir hışımla toplu dualardaysa,

saflarını sıklaştırıp sesimle kuş seslerinin

sesimi tanrıya ulaştırabilirdim.” (Sarı, 2010:

79)

2.10. Reca

“Homo Precari”nin

“ısrarlı kapı çalanlar, onlar da bilsin:

kapı

bir gün muhakkak aralanıyor.” (Sarı, 2010: 27)

mısralarında ise dinde bir başka önemli husus olan reca hâli verilmektedir. “Eğik Baş” şiirinde ise insanın havf ve reca arasındaki hâlini şair dillendirmektedir:

“acıyla mayalı balçık parçası olmasa insan

yani biraz umutlu biraz kederli olmasa,

bin elem ve gözü yaşlı olmasa insan,

…” (Sarı, 2010: 33)

3. Halk İnancı

Şair; toplumun bir ferdi olarak gerek doğduğu, yetiştiği gerek yerleştiği gerekse de çeşitli seyahatler vasıtasıyla gördüğü coğrafyalara ait olan ve devam eden ya da ölü yaşantıları sanatkâr duyarlılığıyla bünyesine alabilmektedir. Bu yaşantılar dinî rütüeller de olabilmektedir. Bu ritüeller dinin içinde var olan kabuller olduğu gibi dinî yaşantı olarak kabul edilen fakat bidat olan yaşantılar da olabilmektedir. Ahmet Sarı şiirinde de halk inancı olarak değerlendirilebilecek unsurlar şiirleştirilmiştir.

3.1. Doğa Oluşumları

Sarı’nın “kalbimin dört mevsimi” adlı şiirinde halk arasında söylenen “gökkuşağı altından geçme” inancı görülmektedir:

“gökkuşağı altından geçersen bir kız olurdun.” (Sarı, 2018: 21)

mısraında doğal bir oluşumun, yaratılışın aksine bir dönüşüm yapacağı, inancı verilmektedir. Mısraın devamında ise bir başka halk inancı verilmektedir. Bu inanç, doğal bir sonuç olan ölüm ile oluşmaktadır:

“çok genç ölürsen gökte yıldız olurdun.” (Sarı, 2018: 21)

“Gökte yıldız olma”, genç ölüm ile insanlarda oluşan psikolojik tahribatın hafiflemesine vesile olmaktadır. Şiirde sadece “… yıldız olurdun” denilmiş olsa bile anlam daralması olmamaktadır. Fakat şairin özellikle “gökte” ismini kullandığı düşünülmelidir. Bu sözcüğün kullanımı gaybın göklerde olduğu inancına bir vurgu oluşturmaktadır. “Yıldız” kullanımı ise cismin parıltısının yani görselliğinin insanda yaptığı olumlu etkinin sonucu olarak görülebilir.

3.2. Göz Değmesi

Nazar, halk arasında kabul edilen olumsuz bir etkilenme inancıdır. Fakat bu negatif etkinin varlığı, bilindiği gibi ayet (Bk. Karaman vd., 2015: 632, 633) ile verilmektedir. Ahmet Sarı ise bu inanç biçimini “içimdeki sığırcıkları” şiirinin

“serinliği yelin yüzümde,

beni okuyup üflemesi sandım tanrının

bana nazar değmesin diye” (Sarı, 2018: 60)

mısralarında işlemektedir. Sarı şiirinde belirgin olan şataha benzeyen mısralardan biri olduğu söylenebilecek bu dizelerde tecelli görüldüğü gibi nazar da verilmiştir. “tanrının okuyup üflemesi” ise Kur’ân’ın ayetlerinin yani Allah Teâlâ’nın sözlerinin hastaya yansıtılması olarak okunabilir. Ahmet Sarı şiirinde bir başka belirginlik ise şairin özellikle annesini şiire dahil etmesidir. “Bir Fısıltı Dili İnşası” adlı şiirinde de bu görülmektedir. Burada şair, “nazar inancını” annenin evladına okuyup üflemesi olarak vermektedir:

“annemin dili oysa bildim bileli damağında.

nazar değmesin diye oğluna

ev biraz kalabalık olsa

ellerini açmadan

kimseye göstermeden ellerini

o sessiz duayı

bir serin üfürük

bir serin fısıltı şeklinde

yanağıma yanağıma.

yanağıma yanağıma" (Sarı, 2011: 69)

Bu dizelerde dikkat çeken bir başka husus ise Ahmet Sarı şiirinde çok belirgin olan hatta "Ahmet Sarı bir tekrarın şiirini yazmıştır." yargısını okuyucuya düşündürten "tekrar kullanımı"dır. Şairle yapılan görüşmede Sarı, tekrarlara şiirinde bolca yer vermesinin sebebinin Kur'ân-ı Kerim'de de tekrarın yoğun bir şekilde görülmesinden ilham olduğunu söylemiştir. (Ahmet Sarı ile kişisel iletişim, 25.10.2019)

3.3. Vücut Uzuvlarının Etkisi ya da Ocaklama

Halk arasında bazı kişilerin hastayı okurken elini ağrının olduğu yerde tutmasının veya gezdirmesinin şifalı olduğu ve bu kişilerin ocaklı oldukları inancı vardır. Bu inancı Sarı, "ruhumdaki kulunç" adlı şiirinin

"ellerini şimdi

bir duanın tüylerini okşar gibi

duamın başını boynunu tıpışlar gibi

ruhumun o kuluncuna sür.

çün ellerine inanırım senin

ellerin nasıl da utanıp kızarmıştır

kına yakmışsın ellerine

ellerin devadır." (Sarı, 2018: 63)

şeklindeki mısralarında işlenmektedir. Bu inanç, şiirin devamındaki şu mısralarda ise "yağmur duası"nı hatırlatan bir şekilde verilmiştir:

"oysa ellerin nasıl da devadır

yağmur yağdırır ellerin" (Sarı, 2018: 66)

3.4. Kırklanma

Şairin "Göz Ağlar Kalp Mahzun Olur" şiirinin şu dizeleri kırk tas su ile günahlardan arınma şeklinde kabul edilen kırklanmayı akla getirmektedir. Fakat buradaki kırklanma manevi hastalıklardan arınma şeklinde okunmalıdır:

"ayağımı yere vursam acaba fışkırır mı su?

suyu bedenime yusam acaba sağalır mı bedenim?

beni sağaltacak, ayağımla yere vuruşumdan

çıkan köpüklü su mu?

su ve yun su ve yun su ve yun su ve yun

yıkan ve hastalıktan kurtul, şükür kurtarandan." (Sarı, 2011: 47)

Ayrıca bu dizelerde de yine şairin "tekrar kullanımı" görülmektedir.

3.5. Nar Tanelerinin Düşürülmemesi

Ahmet Sarı'nın "Sana Çatlarcasına" şiirinin şu mısraları halk arasında görülen bir diğer inanç biçimini, nar tanelerinin düşürmeden yiyen kişiye ödül olarak cennetin verilmesini, işlemektedir:

"-dökmeden tanesini yersen o narın,

cennete girersin evladım-," (Sarı, 2011: 56)

Sonuç

Ahmet Sarı şiirinin incelenmesi sonucu inanç mefhumunun şair için önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Bu çalışmada inanç bağlamı altında din, tasavvuf ve halk inancı çeşitli şiirlerin tahlili yapılarak verilmeye çalışılmıştır. Özellikle ayetlerin ve tasavvufî terminolojiye ait olan ıstılahların Ahmet Sarı şiirinde geniş bir yer kapladığı görülmüştür. Ayrıca bu inceleme Ahmet Sarı'nın inanç kavramını salt bir izlek olarak değil, inanılan ve amaç olarak görülen bir değer olarak da işlediğini vermektedir. Şeklî açıdan düşünüldüğü zaman ise bu çalışmada verilen bazı örneklerin şair için tekrarın önemli bir yerinin olduğunu işaret etmektedir. Aslında bu hususun mana ile ilişkili olduğu da anlaşılmaktadır.

Bu çalışma Ahmet Sarı'nın şiirinin okuyucuyu ya da dinleyiciyi dinî bilgilere götürdüğünü vermektedir. Bu, okuyucunun veya dinleyicinin şiirleri kavraması açısından dinî bağlamda bir donanımının olması gerektiğini de göstermektedir.

Kaynakça

Bozdemir B. S. (2014). Renklerin Dünyası. Ankara: Gülmat Matbaası,

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. (2001). el-Câmiu's-Sahîh, Thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsırunâsır, Menâkıb. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât,.

Cebecioğlu E. (2009). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. (5. Baskı). İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

Coşkuner S. (1995). Renkler ve Kişiliğiniz. İzmir: Site Ofset Ambalaj Sanayi ve Ltd. Şti.

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî. (1988). es-Sünen. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Dev'avât, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. (1416/1996). Hilyetü'l-evliyâ᾽ ve tabakātü'l-asfiyâ᾽. VI. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed. (1351). Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammeştehara mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs. II. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Feridüddin Attâr. (2017). Mantık al-Tayr, (10. Baskı). (Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İbn Ebî Üsâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed et-Temîmî. (1992/1413). Buğyetü'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris. (el-Müntekî (Seçki yapan) Nûruddîn Ali el-Heysemî). thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî. II. Medine: Merkezü Hidmeti's-Sünne ve's-Sîreti'n-Nebeviyye.

Karakoç S. (2003). Gün Doğmadan-Şiirler, (3. Baskı). İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karaman H. vd. (2015). Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli, (3. Baskı), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kısakürek N. F. (1991). Çile, (17. Baskı). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Sarı A. (2011). Ahmed'e Konmaya Çalışan Bir Sineğin Arzusu. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

Sarı, A. (2010). Allah Ağrısı. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

Sarı, A. (2018). Kuş Seslerinden Bir Çadır. İstanbul: Heyamola Yayınları.
Sarı, A. (2013). Seherde Serçenin Gördüğüdür. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
Kişisel Görüşme
Ahmet Sarı ile kişisel iletişim, 25.10.2019

Boileau'nun *L'art Poètique* Adlı Eserinin Ahmed Rasim Tarafından Yapılan İlk Çevirisi

Ali İhsan KOLCU*

Özet

Fransız şair Nicholas Boileau, şiir ve hicivleri kadar L'art Poétique (Şiir Sanatı) adını verdiği eseriyle de tanınmıştır. Şair bu manzum poetikasında Antik Yunan'dan başlayarak şiir sanatının sorunlarını ele almıştır. Yaptığı değerlendirmeler Batı şiir sanatı ekseninde sınırlı kalmıştır. Fakat şiir üzerine açıklayıcı ve eleştirici tutumu şiir sanatı çalışmalarına bir katkı olarak görülmelidir. Boileau'nun bu eseri on dokuzuncu yüzyılda kısmen Türkçeye çevrilmiştir. Ahmed Rasim bu çevirinin sahibidir. Serbest çeviri yöntemiyle yapılan bu çeviri tam değildir. Çevirmen ana metni atlayarak ve kesip-biçerek dilimize aktarmıştır. Boileau'nun Şiir Sanatı adlı eseri Türk edebiyatında poetika yazımına katkıda bulunmuştur denebilir. Ondokuzuncu yüzyılda Türk şiirinin değişmeye başlanmasının yanında şiir sanatı üzerine de yazılar çoğalmıştır. Ahmed Rasim söz konusu çevirisiyle bu alana dikkati çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boileau, Ahmed Rasim, L'art Poétique, Çeviri, Muallim Naci, Ispartalı Mustafa Hakkı, Şiir.

The First Translation of Boileau's L'art Poètique by Ahmed Rasim

Abstract

French poet Nicholas Boileau is famous for his poems and satires as well as his work named L'art Poétique (Art of Poetics). The poet discussed issues of poetics as from Ancient Greek in this poem. His evaluation was limited for comprehension of Western poetics. However, his explanatory and critical attitude on poetry is considered as a contribution to the studies on poetics.

In 19th century, Boileau's work was translated into Turkish partly by Ahmed Rasim. Since it was freely translated, the translation was incomplete. The translator quoted the main text part by part. It can be said that Boileau's L'art Poétique (Art of Poetics) contributed to the poetics in Turkish Literature.

In 19th century, the works on poetry increased with the changes of Turkish poetry. Ahmed Rasim attracted attention to this field by that translation.

Keywords: Boileau, Ahmed Rasim, L'art Poétique, Translation, Muallim Naci, Mustafa Hakkı from Isparta, Poetry.

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, akolcu@gmail.com.

Şiir sanatı hakkında Aristo'dan başlayarak günümüze değin birçok filozof, şair ve kuramcı çeşitli yazılar yazmış, müstakil kitaplar vücuda getirmişlerdir. Aristo'dan bu yana şiir sanatı konusunda tam bir görüş birliğine varıldığı söylenemez. Bunda şiirin ele avuca sığmaz bir sanat olmasının da payı vardır. Zira şiir sadece bir yanıyla nazım sanatıdır. Öteki yanlarıyla nizam, düzen, sistem, ses, musiki, imge, fikir, duygu, güzellik, uyum gibi bütün güzel sanatların olduğu gibi düşünce ürünlerinin de taşıyıcısı ve yansıtıcısı olmuştur. Hal böyleyken bu kadar muğlak bir sanatı bir tarife indirgemek ya da belli kuralları içinde tutmak mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda şiir sanatı ile ilgili yazılar, incelemeler ve tanımların artması, şiirin sorunlarının sonsuza kadar süreceğini göstermektedir.

Başlangıcından günümüze değin poetika türünde eserler veren isimler arasında Aristo[1], Horace[2], Marco Girolama Vida[3] (De Arte Poetica), Eustache Deschamps[4] (L'art de dicter et de faire ballades, chansons et virelais), Thomas Sibillet[5] (Art Poétique), Jacques Pelletier[6] (Un traité de la poésie et des poètes), Pierre Laudun d'Aigaliers[7] (Art Poétiques), Vauquelin dele Fresnaye[8] (L'art Poétique), Nicholas Boileau[9] (L'art Poétique), Ronsard[10] (Abrégé de L'art Poétique), Jean Chapelin[11] (Lettre Sur L'art Dramatique), Mesnardiére[12](Art Poétique), Martin Opitz[13] Das Buch von der deutschen Poéterei), Paul Verlaine[14] (Art Poétique) sayılabilir.

Boileau'nun L'art Poétique (Şiir Sanatı) adlı eseri dört bölümden (chant/şarkı) oluşur. Birinci bölümde şair şiir sanatını bir Tanrı vergisi olarak görür. Şiirin esine (ilham) dayalı bir sanat olduğunu vurgular.

S'il ne sent point du ciel l'infulence secrète

Si son astre en naissant ne l'a formeé poéte

Dans son génie étroit il est toujours captif

[1] Aristo, (M.Ö. 384-M.Ö. 322) Antik Yunan filozofu.

[2] Quintus Horatius Flaccus (M.Ö. 65-M.Ö.8) Augustus dönemi Romalı şair.

[3] Marco Girolama Vida (1485-1566) Rönesans çağı İtalyan şair ve yazarı.

[4] Eustace Deschamp (1340-1406), Fransız şair.

[5] Thomas Sibillet (1512-1589), Fransız şair.

[6] Jacques Pelletier, (1517-1582) Fransız şair.

[7] Pierre Laudun (1575-1629) Fransız şair

[8] Vauquelin dele Fresnaye (1536-1607) Fransız şair.

[9] Nicholas Boileau (1636-1711) Fransız şair.

[10] Ronsard (1524-1585) Fransız şair.

[11] Jean Chapelin (1595-1674) Fransız şair.

[12] Hippolyte-Jules Pilet de La Mesnardiére (1610-1663) Fransız şair.

[13] Martin Opitz (1597-1630) Alman şair.

[14] Paul Verlaine (1844-1896) Fransız şair.

Eğer talih bir insanı şair yapmamışsa, anadan şair doğmamışsa sınırlı dehası içinde sürekli tutsak kalacaktır. Boileau şiir sanatını Platon'dan gelen bir etki ile ilhama dayalı bir sanat olduğunu vurguluyor. Şiirin bir "yapma" değil "yaratma" olduğunu ifade ediyor. Fakat salt yetenek de şiir için yeterli değildir. Çalışmak ve titiz bir işçi gibi dizelerini örmek gerekir. Şiirin klasik kurallarına harfiyen uymak gerekir. Bu bağlamda Boileau da ilk dizenin Tanrı'dan geldiğine (ilham) inananlardandır.

Boileau eserinin 232 dizelik ilk bölümünde antik Yunan mitolojisinden Parnas, Phébus (Apollo), Pégase (Pegasus) gibi tanrı ve titanları, Hz. Musa gibi peygamberi, Malherbe, Jean Racine, François Villon, Clément Marot, Jean de Brébeuf gibi şairlerin etkilerinden sözeder.

Poetikasının ikinci bölümünde Boileau, idil (çobanıl şiirler) ecloque (diyalog tarzında pastoral kaside), elegié, (ağıt), epigram, sonnet, rondeau (kafiyeli kısa şiir), ballad (halk şarkısı), vodvil (sosyal taşlama) gibi şiir türleri üzerinde durur. Antik Yunan'dan başlayarak şairlerin bu türlerdeki başarıları ile eksikliklerini sayıp döker. 200 dizelik bu bölümde Boileau şiir türleriyle şairleri arasında eleştirel bir değerlendirme yapar.

428 dizelik üçüncü bölümde şair trajedi, epik, komedi gibi klasik edebiyatın temel taşı olan büyük edebî türler üzerinde durur. Sophocles'in Oidipus tregedyasından başlayarak Thespis, Eschyle, Hector, Andromaque, Agamemnon, Hz. Meryem, Enée, Achille, Thyrsis, Philène, Artamène, Caton, Brutus, Neptune, Tasso, Ulysse, Ménélos, Paris, Sezar İskender, Homeros, Venüs, Virgile, Socrates, Molière, Scapın gibi destan, destan kahramanları, tregadya karakterleri ve gerçek dünyaya ait kral ve askerlerin zikredildiği bir resmigeçide döner.

Şiir Sanatı'nın dördüncü ve son bölümünde Boileau –klasik okula bağlı bir şair gibi- kıssadan hisse vermeyi ihmal etmez. Aklın egemen olduğu bir edebiyat anlayışını teklif eder.

Türk okuru Nicholas Boileau'nun şiirleriyle Tanzimat döneminde tanışır. Recaizade Mahmud Ekrem, Muallim Nâci, Kemâlpaşazâde Said, Ispartalı Mustafa Hakkı, Hüseyin Dâniş ve Selim imzasıyla şair ve çevirmenlerimiz 1859-1901 yılları arasında ondan 12 manzume tercüme etmişlerdir. (Kolcu, 2008: 41-76)

1. Kafiye, Nicolas Despéreaux Boileau'dan, Çev: Ispartalı Mustafa Hakkı, Resimli Gazete, nr. 82, 2 Temmuz 1302 / 14 Temmuz 1886, s. 1075.
2. Eşyada Cüst ü Cû-yı Hakikat, Nicolas Despéraux Boileau'dan, Çev: Recâizâde Mahmud Ekrem, Nâçiz, 1886; s. 7-10, Enmûzec-i Edebiyat-ı Türkiye, 1892, s. 7-9.
3. Boileau'nun Bir Mutatabbib Hakkında Bir Kıt'ası, Çev: Muallim Nâci, Mecmua-i Muallim, nr. 9, 25 Teşrin-i sâni 1303 / 7 Aralık 1887, s. 32. Yâdigâr-ı Nâci, 1314 / 1896-1897, s. 60.
4. Bir Hanım Kıza, Nicolas Despéraux Boileau'dan, Çev: Muallim Nâci, Mecmua-i Muallim, nr. 5, 28 Teşrin-i evvel 1303 / 9 Kasım 1877, s. 20; Yadigâr-ı Nâci, 1314 / 1896-1897, s. 59.
5. Oduncu İle Azrail, Nicolas Despéreaux Boileau'dan, Çev: Muallim Nâci, Saâdet gz. nr. 772, 19 Temmuz 1887; Mehmed Muzaffer Mecmuası, 1306 / 1888-1889, s. 57-58.
6. Hiçbir Şey Doğrudan Daha Güzel Olamaz, Nicolas Despéreaux Boileau'dan, Çev: Muallim Nâci, Mecmua-i Muallim nr. 7. 11 Teşrin-i sâni 1303 / 23 Kasım 1887, s. 28.
7. Kıt'a, Nicolas Despéreaux Boileau'dan, Çev: Selim, Mehmed Muzaffer Mecmuası, 1306 / 1888-1889, s. 51.

8. [Cotin Hakkında Bir Hicviye], Nicolas Despéreaux Boi-leau'dan, Çev: Selim, Mehmed Muzaffer Mecmuası, 1306/1888-89, s. 50.
9. Boileau'dan Bir Kıt'a, Çev: Rif'at, Mehmed Muzaffer Mecmuası, 1306 / 1888-1889, s. 56.
10. Boileau'dan, Çev: Kemâl Paşazâde Said, Galatât-ı Tercüme, 14. Defter, 1315 / 1897-1898, s. 433.
11. Boileau'dan,[bir beyit], Çev: Kemâl Paşazâde Said, Galatât-ı Tercüme, 14. Defter, 1315 / 1897-1898, s. 432-433.
12. Boileau'dan, Çev: Hüseyin Dâniş, Servet-i Fünûn mc. nr. 383, 2 Temmuz 1314 / 14 Temmuz 1898, s. 293.

Türk edebiyatında Boileau'dan ilk şiir çevirisi Ispartalı Mustafa Hakkı'ya aittir. Üstelik bu manzume şairin L'art Poétique adlı eserinin kafiye ile ilgili dizeleridir. Manzume Resimli Gazete'nin 2 Temmuz 1302 / 14 Temmuz 1886 tarihli 82. Sayısında yayımlanmıştır.

Fransızcası

La rime est une esclave, et ne doit qu'obeir.

Lorsqu'à la bien chercher d'abord on s' évertue,

L'esprit à trouver aisément s'habitue;

Au joug de la raison sans peine elle fléchit,

Et, loin de la gêner, la sert et l'enrichit.

Kâfiye

-Boileau'nun Bir Mısraından Muktebesen Mütercemdir-

Ben sahîhen bir sühen-perver isem,

Abd-ı memlûkumdur elbet kâfiye

Ben ne istersem ne emr eyler isem

Bâ-edeb eyler itaât kâfiye

Gelmesin.. gitmekse lâzım sâfiye

İstemem ben öyle ser-keş kâfiye.

Demek oluyor ki Ahmed Rasim'den önce Boileau'nun L'art Poétique'ini -birkaç beyit de olsa- ilk kez Türkçeye aktaran şair-mütercim Ispartalı Mustafa Hakkı'dır.

Ahmed Rasim 1302/1886'da Gülşen mecmuasının 25, 26, ve 27. Sayısında L'art Poetique'ın bir bölümünü atlayarak ve gayri nizami bir biçimde tercüme edip yayımlamıştır. 27. Sayı sonunda Gülşen mecmuası yayın hayatına son verince bu tercüme de eksik kalmıştır. Yaptığımız araştırma ve taramalara rağmen bu tercümenin geri kalan kısmına rastlayamadık. Kanaatimize göre Gülşen mecmuası yayın hayatına son verince Ahmed Rasim de tercümeyi yarıda bırakmıştır.

Esasen çeviriye bakıldığında Ahmed Rasim'in serbest çeviri yöntemiyle, uyaksız, vezinsiz ve dizesiz biçimde meâlen tercüme yaptığı anlaşılacaktır. Bir bakıma asıl metni kesip-biçerek çevirmiştir. Birçok yeri atlayarak kendince önemli bulduğu dizeleri mensur biçimde çevirmiştir. Bu bağlamda başarılı bir tercüme sayılamaz. Bu çevirinin edebiyatımız için değeri daha 1880'lerde şairlerimizin Batı edebiyatından sadece şiir, roman, hikâye, fen ve öteki bilim ve sanat dallarından eserler değil sanat felsefesi ve poetika ile ilgili temel eserleri de dilimize aktarma gayretinde olduğunu görürüz.

Ahmed Rasim L'art Poétique'in 1'den 21'e kadar numaralandırdığı kimi bir cümle kimi birkaç paragraf biçiminde tercüme eder. Çevirdiği bölümler de sıralı (müteselsil) değildir.

Aşağıda Ahmed Rasim'in L'art Poétique'den çevirdiği bölümlerin tarafımızdan yeni yazıya aktarılan bölümleri ile bunların yine tarafımızdan tespit edilip konulan Fransızca asıllarını bir araya getirdik.

BOİLEAU'NUN SANÂYİ-İ ŞİİRİYESİNDEN

1

Gerek hoş-âyende gerekse âli olsun hangi maddeden bahsolunursa daima zevk-i selim kafiye ile tevafuk eder.

Fransızca aslı

Que toujours le bon sens s'accorde avec la rime:

L'un l'autre vainement ils semblent se hai'r;

(Chant I dize no. 28-29)

2

Kafiye bir esirdir. Daima tabiat ve itâata mecburdur. Evvela kafiyeyi aramak için dikkat ve itina edilir ise fikir onu bulmaya kolayca alışır. Cevdet ve şiddet-i zihniyenin bir kere rakibe-i rüsûhuna girdi mi, zahmet vermeksizin mut'i olur ve zihni yorması şöyle dursun ona hizmet ve cem'-i servet eder. Lakin kafiyeye bakılmaz yani zincir takîden bırakılırsa derhal ser-nümâ-yı isyan olur. Onu zir-i zabtına almak için "ma'na" takibde devam eyler.

Dilârâ-yı aklı seviniz: zira muharrerâtınızın cümlesi yalnız ondan ahz-ı pertev ve kıymet eyler.

Fransızca aslı

La rime est une esclave, et ne doit qu'obeir.

Lorsqu'à la bien chercher d'abord on s' évertue,

L'esprit à trouver aisément s'habitue;

Au joug de la raison sans peine elle fléchit,

Et, loin de la gêner, la sert et l'enrichit.

(Chant I, dize no: 30-34)

3

Herkes zevk-i selime riâyet etmelidir.: lakin bu dakikaya vasıl olmak için gidilecek tarik sa'bü'l-mürûr ve tâkat-fersâdır. Azıcık o tarik-i müstakimden udûl edilse ol anda "boğulmak" muhakkaktır. Aklın hatve-endâz olacağı yol eksiriya bu yoldur.

Fransızca aslı

Mais lorsqu'on la néglige, elle devient rebelle,

Et pour la rattraper le sens court après elle.

Aimez donc la raison: que toujours vos écrits

Empruntent d'elle seule et leur lustre et leur prix.

La plupart, emportés d'une fougue insensée,

(Chant I, dize no: 35-39)

4

Ba'zı kere bir müellif, yazacağı maddeyi asla terk etmez. Eğer tarik-i hikâyetinde bir saraya tesadüf ederse evvela bana sarayın suret-i hariciyesini nakleder sonra beni meydandan meydana gezdirdikten sonra burada bir merdiven şurada bir daireye geçilecek ince bir yol vardır. Şu balkonun parmaklıkları altındır der bununla da kanaât etmez tavanları, daireleri, beyzî mahalleri cümlesini ta'dâd eder. Ben bu tarifin nihâyetini bulmak için yirmi sahife atlarım o aralık kendimi bahçenin ortasında bulurum. Bî-semer bol bol irâd-ı kelâm eden müellifînden kaçınız. Hiçbir vakit tafsilât-ı beyhudeye girişmeyiniz. Çok söylenen şeyler hem tatsız olur hem it'âb-ı zihin eder. Bu kadar mâ-lâ- ya'ni ile mâli olan zihin derhal o kitabı elden atar.

Fransızca aslı

Jamais sans l'épuiser n'abandonne un sujet.

S'il rencontre un palais, il m'en dépeint la face;

Il me promène après de terrasse en terrasse;

Ici s'offre un perron; là règne un corridor,

Là ce balcon s'enferme en un balustre d'or.

Il compte des plafonds les ronds et les ovales;

"Ce ne sont que festons, ce ne sont qu'astragales."

Je saute vingt feuillets pour en trouver la fin,

Et je me sauve à peine au travers du jardin.

Fuyez de ces auteurs l'abondance stérile,

(Chant I, dize no: 50-60)

5

Tahdîd-i efkâr edemeyen asla yazamaz.

Fransızca aslı

Et ne vous chargez point d'un détail inutile.

Tout ce qu'on dit de trop est fade et rebutant;

L'esprit rassasié le rejette à l'instant.

Qui ne sait se borner ne sut jamais écrire.

Souvent la peur d'un mal nous conduit dans un pire es

(Chant I, dize no: 60-64)

6

Ekseriya bir sakatın korkusu bizi daha fenasına sevkeder: bir beyit pek zaif olur. Siz onu tashih ederek metin edersiniz.

Fransızca aslı

Un vers était trop faible, et vous le rendez dur;

J'évite d'être long, et je deviens obscur;

L'un n'est point trop fardé, mais sa muse est trop nue;

L'autre a peur de ramper, il se perd das la nue.

(Chant I, dize no: 65-68)

(Gülşen, nr. 25, 18 Eylül 1302 (30 Eylül 1886), s. 98-99)

7

Umumun teveccühüne mazhar olmak ister misiniz? Yazarken daima kelâmlarınızı tebdîl edin.

Fransızca aslı

Voulez-vous du public mériter les amours,

Sans cesse en écrivant variez vos discours.

(Chant I, dize no: 69-70)

8

Daima yeknesak ve mütesavi giden bir ibâre beyhude gözümüzün önünde parlar. İnsana irâs-ı hâb eder. Bu gibi ibârâtı yazan müelliflerin âsârı pek az okunur.

Fransızca asıl

Sans cesse en écrivant variez vos discours.

Un style trop égal et toujours uniforme

En vain brille à nos yeux, il faut qu'il nous endorme.

On lit peu ces auteurs, nés pour nous ennuyer,

Qui toujours sur un ton semblent psalmodier.

(Chant I, dize no: 70-74)

9

Eş'ârında şiddetten letâfete, latife-perdâziden ciddiyete yavaş yavaş intikâl eden şâir ne kadar bahtiyardır!

10

Ne yazar iseniz yazınız sufliyetten ihtirâz ediniz. Az âli olan üslûblarda yine ulviyet vardır.

11

Kâriîne hoşa gidecek âsâr irâesine çalışınız: âhenk için kulağınız pek dakik olmalı ki eş'ârınız da daima kelimâtı kat' eden ma'nâlar mısraı muallak bıraksın yani vukûfu beyan etsin.

9, 10 ve 11. Bölümün Fransızca asılları

Heureux qui, dans ses vers, sait d'une voix légère

Passer du grave au doux, du plaisant au sévère!

Son livre, aimé du ciel, et chéri des lecteurs,

Est souvent chez Barbin entouré d'acheteurs.

Fransızca aslı

Quoi que vous écriviez, évitez la bassesse:

Le style le moins noble a pourtant sa noblesse.

(Chant I, dize no: 76-80)

12

Kelimât-ı âheng-perdâzı intihâb etmek pek büyük bir intihâbdır. Tenâfür-i hurûftan, tenâfür-i esvâttan ihtirâz ediniz. En muntazam şiirler, en ziyâde efkâr-ı âliyeyi hâvi olan beyitler samia-hırâş olursa fikre güzel görünmez.

Fransızca aslı

Le style le moins noble a pourtant sa noblesse.

Au mépris du bon sens, le burlesque effronté

Trompa les yeux d'abord, plut par sa nouveauté:

On ne vit plus en vers que pointes triviales;

Le Parnasse parla le langage des halles;

(Chant I, dize no: 80-84)

13

Bazı erbâb-ı fikir vardır ki mahsûlât-ı fikriyeleri muzlim ve muallaktırlar. Onlar daima kemâl-i ızdırâb ile tahrik eden kesif bulutlara benzerler. Ziyâ-yı akıl onlardan mürur edemez. İmdi yazmadan evvel düşünmek evlâdır.

Fikrimizin az veya çok muğlak ve müzlim olduğuna göre edâ-yı fikir dahi ona tâbi olur. Mü'eddâ: ya az muvazzıf olur veya saf olur.

İyi anlaşılan, daima açık ifade olunur ve açık ifade etmek için lazım olan kelimeler kolaylıkla varid olurlar.

Fransızca aslı

Avant donc que d'écrire apprenez à penser.

Sçlorqlie notre idée est plus ou moins obscure.

L'expression la suit, ou moins nette, ou plus pure.

Ce que l'on conçoit bien s'énonce clairement,

Et les mots pour le dire arrivent aisément.

(Chant I. Dize no: 150-154)

14

Lisan bilmeksizin yazı yazan katib ne kadar âli olursa olsun daima muzırr bir kâtiptir.

Fransızca aslı

Ni d'un vers ampoulé orgueilleux solécisme.

Sans la langue, en un mot, l'auteur le plus divin

Est toujours, quoi qu'il fasse, un méchant écrivain.

Travaillez à loisir, quelque ordre qui vous presse,

Et ne vous piquez point d'une folle vitesse;

(Chant I, dize no: 160-164)

15

Bir üslûb-ı seri' mukaffa olarak giderse ihtivâ-yı fikirden ziyâde tesâdüf-i muhâkemeyi beyân eder. Hafif kumluk üzerinde ve bir çemenistan-ı şükûfe-âsârdan cereyân eden nehri, bir seyr-i mahûfâne ile bataklık bir arazi üzerinde ve bir kayalıkta cereyan eden bir seyl-i tufân-nişândan daha ziyâde severim. Kemâl-i teenni ile şitâb ediniz. İzâ'e-i cesâret

etmeksizin eserinizi yirmi defa dest-gâh-ı tashihe koyunuz. Lâyenkati celâliniz bazan ekseriye hedef ediniz.

Fransızca aslı

Un style si rapide, et qui court en rimant,

Marque moins trop d'esprit, que peu de jugement.

J'aime mieux un ruisseau qui sur la molle arène

Dans un pré plein de fleurs lentement se promène,

Qu'un torrent débordé qui, d'un cours orageux,

(Chant I, dize no: 165-169)

16

Hatiyât ile mâli olan bir eserde, o eserin içinde neşredilen efkârın zaman zaman eş'ia-fürûz olduğu nadiren görülür. Bunun için eser-i mezkûrde herşey mahalli mahaline konulmalı. İbtidâ ile intihâ tahallusa muvafık gelmeli. Ve bir san'at-ı müşkâfâne ile ortadan bazı parçalar çıkarıldı mı aksam-ı sâireden de yine yek-pâre bir hey'et vücuda getirilmeli, parlak bir kelime aramamalıdır.

Umumun teftif ve muayenesinden nâşi eş'ârınızdan korkuyor musunuz? Korkuyor iseniz kendiniz kendinize bir mu'teriz-i şedîd kesiliniz. Cesâret daima hayret ve taaccübe hazırdır. Siz kendiniz müfettiş-i eş'âr olacak ehibbâ tedârik ediniz. Onlar sizin muharrerâtınızın esrarına mahrem ve kafiye-i hatiyâtınızın en gayûr hasmânesinden bulunsunlar.

Onların huzurunda müellifine aid olan kibr ü nahveti kaldırınız. Fakat muhibbi, müdâhinden geçmeyi öğreniniz. Sizi tahsin eden gibi görünenler sizle eğlenir ve sizi baziçe-i fikri gibi telakki eyler. Sizi kedh edeni değil size vesâyâda bulunanı seviniz.

(Gülşen, nr. 26, 2 Teşrin-i evvel 1302 (14 Ekim 1886), s. 101-102)

Fransızca aslı

Roule, plein de gravier, sur un terrain fangeux,

Hâtez-vous lentement; et, sans perdre courage,

Vingt fois sur le métier remettez votre ouvrage:

Polissez-le sans cesse et le repolissez;

Ajoutez quelquefois, et souvent effacez.

(Chant I, dize no: 170-174)

17

Size karşı efkâr-ı etvâr-ı müdâhane-kârânede bulunan kendine eğlence arar.

Sizden işittiği her bir beyit güyâ kendisini pür-vecd eder. Herşeyi kendisine latîf ve lâhuti gelir. Hiçbir kelime onu cerihadâr-ı teessür etmez. Ferahından tepinir, şefkatinden ağlar. Her yerde sizi medâyih-i kâzibesiyle metheder.

Hakikatin böyle hiçbir tavr-ı vakûrânesi yoktur.

Bir muhibb-i âkıl, daima şedîd, hadîd olur. Hatalarınızı size söyler ve mutlaka tashih eder. Terk ve ihmal olunan mahalleri ayvetmez. Fena nazm olunmuş ebyâtı tanzim eder. Kelimâtın tamturak-ı beyhudesini çıkarır. Burada ma'nâ kendisine fenâ gelir. Daha ileride cümle.

Hakiki bir dost "sizin inşâdınız biraz muğlak olur gibi görünüyor. Bu fıkra mübhemdir. Bunu tevzih etmek lâzımdır." Diye irâd-ı kelâm eyler.

Lakin bu müellif-i suhen-i nâ-şinâs ekseriya ebyâtını himâye ve vikâye etmekle kendisinin menâfiine hizmet etmiş zannında bulunur. Evvelâ beyt-i mu'teriz-i aleyhin hakkını eline alır ve şu veçhile iddia eyler.

Muteriz- Bu beytin esası pek aşağıdır.

Müellif- Âh! Mösyö bu beyit için affınızı niyaz ederim.

-Bu beyit bana pek soğuk geldi. Ben onu heder edeceğim.

-En güzel mahalli budur.

-Bu kıt'a bana hoş gelmedi.

-Âlem buna hayran olur.

Fransızca aslı

C'est peu qu'en un ouvrage où les fautes fourmillent,
Des traits d'esprit semés de temps en temps pétillent.
Il faut que chaque chose y soit mise en son lieu;
Que le début, la fin répondent au milieu;

Que d'un art délicat les pièces assorties
N'y forment qu'un seul tout de diverses parties;
Que jamais du sujet le discours s'écartant
N'aille chercher trop loin quelque mot éclatant.
Craignez-vous pour vos vers la censure publique?
Soyez-vous à vous-même un sévère critique.

L'ignorance toujours est prête à s'admirer.
Faites-vous des amis prompts à vous censurer;
Qu'ils soient de vos écrits les confidents sincères,
Et de tous vos défauts les zélés adversaires.
Dépouillez devant eux l'arrogance d'auteur;

Mais sachez de l'ami discerner le flatteur:
Tel vous semble applaudir, qui vous raille et vous joue.
Aimez qu'on vous conseille et non pas qu'on vous loue.
Un flatteur aussitôt cherche à se récrier:
Chaque vers qu'il entend le fait extasier.

Et d'abord prend en main le droit de l'offensé.
De ce vers, direz-vous, l'expression est basse
— Ah! monsieur, pour ce vers je vous demande grâce,
Répondra-t-il d'abord. — Ce mot me semble froid;
le retrancherais.—Cest le plus bel endroit!—

(Chant I, dize no: 185-214)

18

Bir budala daima kendisini nazar-ı hayretle gören diğer bir budalayı bulur.

Fransızca aslı

Aussitot il vous quitte ; et, content de sa muse

S'en va chercer ailleurs quelque fat qu'il abuse

(Chant I, dize no: 223-224)

19

Bir veyahut en menfur ve vahşi bir hayvan yoktur ki taklitten muamelât-ı takribânesine düçâr olsun da enzâra hoş görünmesin. Nazik bir fırçanın menküşât-ı latifesi en menfur ve şâyân-ı istikrâh olan bir şeyi en güzel ve en sevimli bir şey haline ifrâğ eder.

Fransızca aslı

Il n'est point de sapent ni de monstre odieux,

Qui, par l'art imité, puisse plaire aux yeux:

D'un pinceau délica l'artifice agréable

Du plus affreux obft fait un objet aimable.

(Chant III, dize no: 1-4)

20

Tiyatro sahnesi üzerinde ezhâr-ı âsâr etmeyi ve eserlerinizin daima güzel olarak mevki-i temâşâya konuldukça yirmi seneden sonra yine mevzû'-ı sahne olmak şerefine nâil olmasını istiyor musunuz? Eğer istiyorsanız her bir nutkunuz ve kelâmınız içinde mevcud olan hissiyât-ı müheyyice kalbi taharri etsin ve orada icrâ-yı teessür ile heyecân-âver olsun. Bir hareket-i cemilenin dehşet-i hoş-âyendesini gösterir iken bu dehşet bizde bir havf-ı latifi ikaz etmez veyahut kalbimizde bir merhamet-i âlicenâbâneyi tahrik eylemez ise boş yere siz bir sahne-i alimâne göstermiş olursunuz. Sizin bürâhin-i barideniz tahsin ve alkış için daima tenbel duran bir seyirciyi kûşe-dâr ve sizin sanat-ı nutk-ı perdâzınızı mesâi'-i vâhiyesiyle hakikatten yorulmuş olduğundan uyur veyahut size itiraz eyler. Bundaki sır evvela hoş görünmeli ve müessir olmalıdır. Öyle şiddet-i kelâm icad ediniz ki bana kesb-i irtibat edebilsin. Hazırlanmış olan tesir-i nazmın ibtidâsından bilâ-zahmet maddenin medhaline vüs'at versin.

Fransızca aslı

Venez en vers pompeux y disputer le prix,

Voulez-vous sur la scène étaler des ouvrages

Où tout Paris en foule apporte ses suffrages.

Et qui, toujours plus beaux, plus ils sont regardés

Soient au bout de vingt ans encor redemandés?

Que dans tous vos discours la passion émue

Aille chercher le coeur, l'échauffé et le remue.

Si d'un beau mouvement l'agréable fureur

Souvent ne nous remplit d'une douce "terreur",

Ou n'excite en notre âme une "pitié" charmante.

En vain vous étalez une scène savante:
Vos froids raisonnements ne feront qu'attiédir
Un spectateur toujours paresseux d'applaudir,
Et qui, des vains efforts de votre rhétorique.
Justement fatigué, s'endort ou vous critique.

Le secret est d'abord de plaire et de toucher
Inventez des ressorts qui puissent m'attacher.
Que dès les premiers vers l'action prépanée
Sans peine du sujet aplanisse l'entrée.
Je me ris d'un acteur qui, lent à s'exprimer,
(Chant III, dize no: 10-24)

21

İfâde-i merâm etmekten âciz olan bir aktöre gülerim. Evvel emirde ne sevilmek istediğini bana ifhâm etmeği bilmez ve sa'b-ı anhım olan bir entrikayı fena surnetle anlatarak iki oyunun perde arasında bana zahmet ve ta'b verir.

Aktörün kendini, namını söylemesini ve mesela ben (Oreste veya Agamemnon'um) demesini bir takım iğtişâşât-ı acibelerin fikre hiçbir şey ilham etmeyerek sâmi'ayı doldurmasından ziyade severim ki bu ikinci halimde piyesin mezâ'-ı aleyhi iyice muvazzıh olmamış demektir.

Mahalli-i vakıa orada tesbit ve iş'âr edilmiş olmalı. Bir şair, sahne üzerinde bir günde seneleri gösterir. Ekseriya kaba bir manzaranın aktörü birinci perdede çocuk iken nihayetinde pîr-i fâni görünür. Lakin biz aklın kendi kavaidine muvafık gelmesini ve tesirin kemâl-i san'atla muhafaza edilmesini arzu ederiz. Bir mahalde bir gündü tamam olan bir vakıa tiyatronun hitamına dek müncer olmalıdır.

Hüzzâra inanılmayacak hiçbir şey irâe etmemelidir. Bazı kere hakikat, mukârin-i hakikat olamaz olur.

Fevkalade muhalif-i akl olan bir şey tatsız ve letâfetsizdir. Fikir, inanmadığı bir bir şeyden müheyyec olamaz. Görülmeyecek bir şey bize bir hikâye anlatsın: gözler dahi görerek işi iyiden iyiye anlarlar. Fakat öyle maddeler vardır ki muhâkemât-ı fevkaladeyi hâiz olan san'at onu kulağa isâl etmeli ve lakin göz önünden de geriye çekmelidir.

Sahneden sahneye daima tezâyid eden karışıklık tam derecesine geldi mi bilâ-zahmet anlaşılır olmalı. Fikir şiddetle teessür olmamalı. Ancak bir entrika ile mâlâmâl olan bir maddede bir sırrın hakikati birdenbire malûm olursa herkes değişmeli ve her şeye bir veçhe nâ-me'mûl bahşetmeli.

(Gülşen, nr. 27, 7 Teşrin-i sâni 1302 (19 Kasım 1886), s. 105-106)

Fransızca aslı

De ce qu'il veut, d'abord ne sait pas m'informer,
Et qui, débrouillant mal une pénible intrigue,

D'un divertissement me fait une fatigue.
J'aimerais mieux encor qu'il déclinât son nom,
Et dît: Je suis Oreste ou bien Agememnon,

Que d'aller, par un tas de confuses merveilles
Sans rien dire à l'esprit, étourdir les oreilles:
Le sujet n'est jamais assez tôt expliqué.
Que le lieu de la scène y soit fixe et marqué.
Un rimeur, sans péril, delà les Pyrénées,

Sur la scène en un jour renferme des années.
Là souvent le héros d'un spectacle grossier,
Enfant au premier acte, est barbon au dernier.
Mais nous, que la raison à ses règles engage,
Nous voulons qu'avec art l'action se ménage;

Qu'en un lieu, qu'en un jour, un seul fait accompli
Tienne jusqu'à la fin le théâtre rempli.
Jamais au spectateur n'offrez rien d'incroyable:
Le vrai peut quelquefois n'être pas vraisemblable.
Une merveille absurde est pour moi sans appas:

L'esprit n'est point ému de ce qu'il ne croit pas.
Ce qu'on ne doit point voir, qu'un récit nous l'expose:
Les yeux en le voyant saisiraient mieux la chose;
Mais il est des objets que l'art judicieux
Doit offrir à l'oreille et reculer des yeux.

Que le trouble, toujours croissant de scène en scène,
A son comble arrivé se débrouille sans peine.
L'esprit ne se sent point plus vivement frappé,
Que lorsqu'en un sujet d'intrigue enveloppé,
D'un secret tout à coup la vérité connue
(Chant III, dize no: 31-59)

Kaynakça

Boileau, (1674). L'Art poétique, Œuvres complètes, "Pléiade". (1966), Paris: Gallimard.
Durak, M. (1993). Boileau, Şiir Sanatı. Bursa: Repta yay.

Gülşen mc. (1886), 25-26 ve 27. Sayılar.

Kolcu, A. İ. (1999). Tercüme Şiirler Antolojisi. Ankara: Gündoğan yay.

Kolcu, A. İ. (2008), Türkçe'de Batı Şiiri, (Tanzimat ve Servet-i Fünûn Devirlerinde Batı Edebiyatından Yapılan Şiir Tercümeleri Üzerinde Bir Araştırma (1859-1901). 2. Bs. Erzurum: Salkımsöğüt yay.

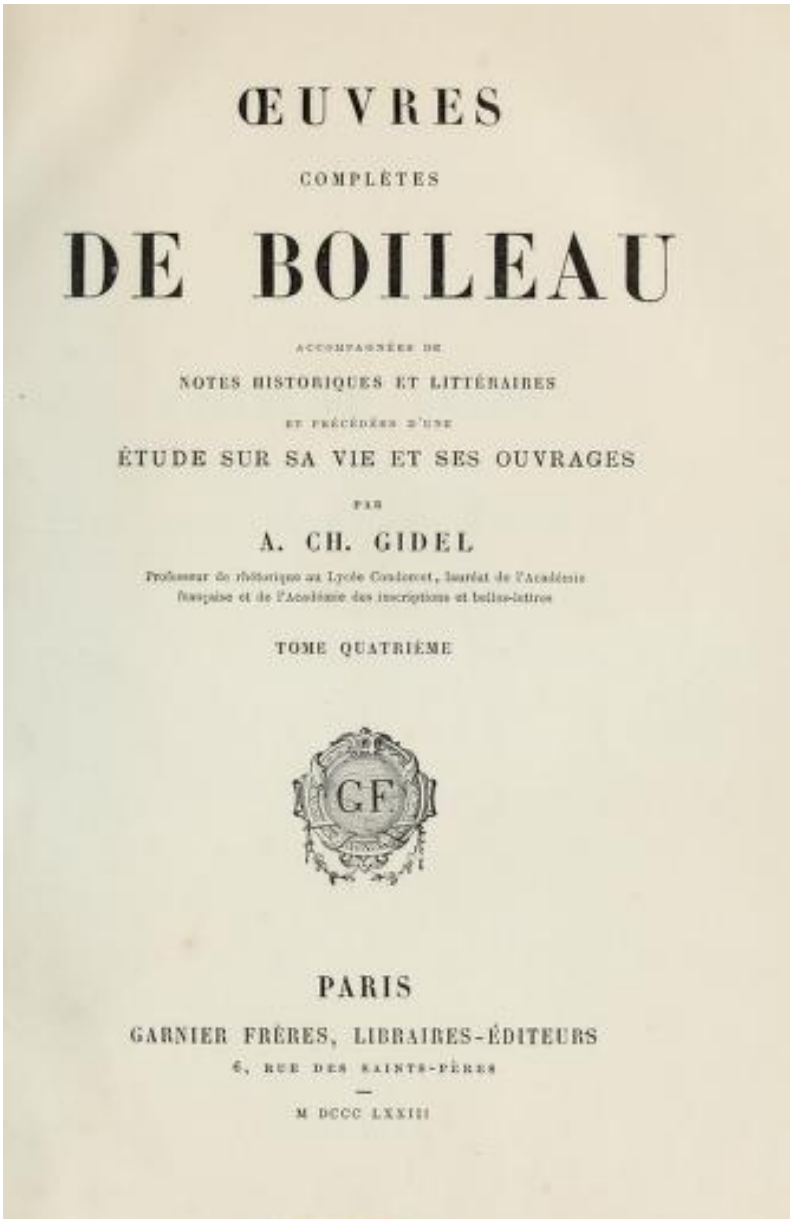

ŒUVRES

COMPLÈTES

DE BOILEAU

ACCOMPAGNÉES DE

NOTES HISTORIQUES ET LITTÉRAIRES

ET PRÉCÉDÉES D'UNE

ÉTUDE SUR SA VIE ET SES OUVRAGES

PAR

A. CH. GIDEL

Professeur de rhétorique au Lycée Condorcet, lauréat de l'Académie française et de l'Académie des inscriptions et belles-lettres

TOME QUATRIÈME

GF

PARIS

GARNIER FRÈRES, LIBRAIRES-ÉDITEURS

6, RUE DES SAINTS-PÈRES

M DCCC LXXIII

Boileau'nun L'art Poétique'i

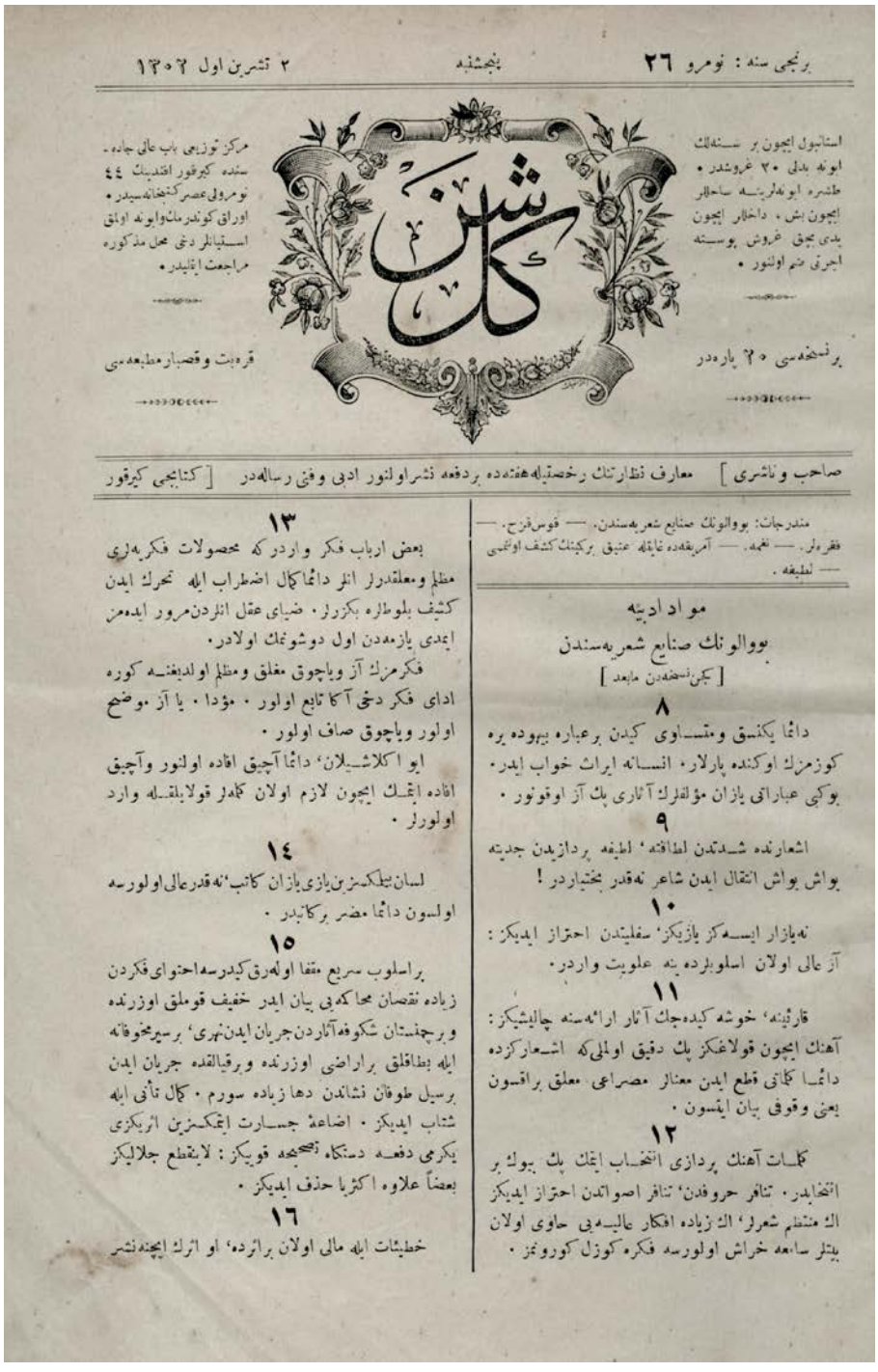

برنجی سنه : نومرو ۲۶ پنجشنبه ۲ تشرین اول ۱۳۰۲

استانبول ایچون بر سنه‌لك ایونه بدلی ۲۰ غروشدر . طشره ایونه‌لرینه ساحلر ایچون بش ، داخلر ایچون یدی بچوق غروش پوسته اجرتی دخی اولنور .

برنسخه‌سی ۲۰ پاره‌در

مرکز توزیعی باب عالی جاده‌سنده کیرقور اقدیمك ٤٤ نومرولی عصر کتبخانه‌سیدر . اوراق کوندرمك ایونه اولنق استیانلر دخی محل مذکوره مراجعت ایلیدر .

قره‌بت وقصبار مطبعه‌سی

صاحب وناشری] معارف نظارتنك رخصتیله هفته‌ده بردفعه نشر اولنور ادبی وفنی رساله‌در [کتابچی کیرقور

مندرجات: بووالونك صنایع شعریه‌سندن . — قوس‌قزح . — فقره‌لر . — نغمه . — آمریقه‌ده غایله عتیقه برکیمنك کشف اولنمسی — تعلیقه .

مواد ادبیه

بووالونك صنایع شعریه‌سندن

[کلن نسخه‌دن مابعد]

۸

دائما یکنسق ومتساوی کیدن برعباره بیهوده یره کوزمزك اوکنده پارلار . انسانه ایراث خواب ایدر . بوکبی عباراتی یازان مؤلفلرك آثاری پك آز اوقونور .

۹

اشعارنده شدتدن لطافته ، لطیفه پردازیدن جدیته بواش بواش انتقال ایدن شاعر نه‌قدر بختیاردر !

۱۰

نه‌یازار ایسه‌کز یازیکز ، سفلیتدن احتراز ایدیکز : آز عالی اولان اسلوبلرده یکه علوبت واردر .

۱۱

قارئینه ، خوشه کیده‌جك آثار ارائه‌سنه چالیشیکز : آهنك ایچون قولاغکز پك دقیق اولملی‌که اشعارکزده دائما کلاتی قطع ایدن معنالر مصراعی معلق براقسون یعنی وقوفی بیان ایتسون .

۱۲

کلمات آهنك پردازی انتخاب ایتمك پك یوك بر انتخابدر . تنافر حروفدن ، تنافر اصواتدن احتراز ایدیکز . الك منتظم شعرلر ، الك زیاده افکار عالیه‌یی حاوی اولان بیتلر سامعه خراش اولورسه فکره کوزل کورونمز .

۱۳

بعض ارباب فکر واردر که محصولات فکریه‌لری مظلم ومعلقدرلر انلر دائما کمال اضطراب ایله تحرك ایدن کشیف بلوطلره بکزرلر . ضیای عقل انلردن مرور ایده‌مز ایمدی یازمه‌دن اول دوشونمك اولادر .

فکرمزك آز وپاچوق مغلق ومظلم اولدیغنه کوره ادای فکر دخی آکا تابع اولور . مؤدا . یا آز موضح اولور وپاچوق صاف اولور .

ایو اکلاشیلان ، دائما آچیق افاده اولنور وآچیق افاده ایتمك ایچون لازم اولان کلمه‌لر قولایلقله وارد اولورلر .

۱٤

لسان بیلمکسزین یازی یازان کاتب‌نه‌قدر عالی اولورسه اولسون دائما مضر برکاتبدر .

۱۵

براسلوب سریع متفا اولمرق کیدرسه احتوای فکردن زیاده نقصان محاکه‌یی بیان ایدر خفیف قوملق اوزرنده وبرچمنستان شکوفه‌آثاردن جریان ایدن نهری ، برسیر مخوفانه ایله بطاقلق براراضی اوزرنده وبرقیالقده جریان ایدن برسیل طوفان نشاندن دها زیاده سورم . کال تأنی ایله شتاب ایدیکز . اضاعهٔ جسارت ایتمکسزین اثریکزی یکرمی دفعه دستکاه تصحیحه قویکز : لایقطع جلالیکز بعضاً علاوه اکثریا حذف ایدیکز .

۱٦

خطیبات ایله مالی اولان برائرده ، او اثرك ایچنه نشر

Boileau'nun L'art Poétique'nin Gülşen mecmuasındaki çevirisi (Gülşen, nr. 26, 2 Teşrin-i evvel 1302 (14 Ekim 1886), s. 101-102)

Sabahattin Ali'nin Romanlarında Din Ve Ahlak Temaları

Ali KUZUDİŞLİ*

Özet

Cumhuriyetin ilk yıllarının önde gelen yazar ve şairlerinden olan Sabahattin Ali, Gümülcine'de doğmuştur. Anadolu'yu yakından bilen ve hayatının bir döneminde Almanya'da eğitim gördüğünden Batı'yı tanıyan bir edebiyatçıdır. Türkçülükle başlayan fikir hayatı daha sonra Marksizm'e yönelmiş ve dönemin idarecilerini bir şiirinde yerdiği gerekçesiyle bir zaman hapiste tutulmuştur. Daha çok hikâye türünde eserler veren Sabahattin Ali, memleketçi edebiyatın kurucuları arasında sayılmaktadır.

Sabahattin Ali'nin, *Kuyucaklı Yusuf, İçimizdeki Şeytan, Kürk Mantolu Madonna* adlarında üç romanı bulunmaktadır. Bu eserlerinde yer yer dine ve dinin toplum içindeki görüntülerine değinmiş, insanların din anlayışını ve dinî yaşamını kendi gözüyle tasvir etmiştir. Sabahattin Ali romanlarında, ahlâkın başlıca ilkelerine, onların dinle ilişkisine değinmeksizin, özel ve güçlü biçimde vurgular yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlahiyat, Edebiyat, Sabahattin Ali, Din, Ahlâk.

Religion and Moral Themes in The Novels of Sabahattin Ali

Abstract

Sabahattin Ali, one of the well-known writers and poets of the early years of the Republic of Turkey, was born in Komotini. He is a writer who knows Anatolia well and knows the West since he studied in Germany at some point in his life. His intellectual life, which started with Nationalism, later turned to Marxism and was held in prison for a time on the prison that he humiliated the leaders of his period in a poem. Sabahattin Ali, who mostly works in the genre of stories, is one of the founders of hometown literature.

Sabahattin Ali has three novels: *Kuyucakli Yusuf*, *Icimizdeki Seytan*, *Kurk Mantolu Madonna*. In these works, he sometimes referred to religion and the images of religion in society and described people's understanding of religion and religious life with his own eyes. In his novels, Sabahattin Ali emphasized the main principles of morality and their relationship with religion in a special and powerful way.

Keywords: Divinity, Turkish Literature, Sabahattin Ali, Religion, Morality.

* Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, kuzudisliali@hotmail.com.

Giriş

Roman, kurgusal yapısına rağmen toplumun değer yargılarını en iyi yansıtan araçlardan biridir. Roman yazarının zihnimize açtığı hayali perdede, kurgusal hayatlarda nelerin döndüğünü, kimin hangi amaçla neyin peşinde olduğunu görür, karakterlerin iç seslerine kadar her şeyi duyarız. Romanda geçen cümleler, yaşadığımız hayatın gerçekleriyle ilgili hiçbir şeyi ispatlayamaz ama biz yine de onda, o gerçeklerin izdüşümlerini en çıplak halleriyle görebiliriz. Sabahattin Ali gibi memleketçi bir yazarın romanlarında toplumun ve bireylerin karmaşık işlerinin arka planını, bu 'hayal ama gerçek' yansımalarla daha net biçimde izleyebiliriz.

Sözü Sabahattin Ali'nin romanlarına getirmeden önce onun yaşam hikayesi hakkında birkaç cümle söylemek yararlı olacaktır. Sabahattin Ali, 25 Şubat 1907'de, bugün Yunanistan'ın Batı Trakya kesiminde yer alan ve Komotini adıyla bilinen Gümülcine'ye bağlı Eğridere'de dünyaya geldi. İlk ve orta eğitimini çoğunlukla Edremit ve Balıkesir'de aldı. 1924'den itibaren çeşitli yazı ve şiirlerini mahalli yayınlarda yayımlamaya başladı. 1927'de İstanbul Muallim Mektebini bitirdiğinde Yozgat'a öğretmen olarak atandı. Bir yıl sonra Millî Eğitim Bakanlığı'nın bursuyla öğrenci olarak Almanya'ya gitti. 1930'da Almanya'dan döndü ve Aydın Ortaokulu'nda Almanca öğretmeni olarak görev aldı. Bu arada Nazım Hikmet'le tanıştı ve ilk öyküsü "Bir Orman Hikayesi"ni yayımladı. 1931 yılında yıkıcı propaganda yaptığı gerekçesiyle Aydın Hapishanesi'ne üç ay tutuklu kaldı. 1932 yılında bir eğlencede okuduğu şiirin ihbar edilmesiyle ikinci kez tutuklandı ve on iki ay hapis cezasına mahkûm edildi. Temyize başvurunca cezası iki ay daha arttırıldı ve memuriyetine son verildi.[1]

Sabahattin Ali'nin ceza almasına mesnet gösterilen şiirin devlet büyüklerine hakaret içerdiği iddia edilen bölümü şöyledir:

"Cümlesi beli der enelhak dese

Hâlâ taparlar mı koca terese?

İsmet girmedi mi hâlâ kodese?

Kel Ali'nin boynu vurulmuş mudur?"[2]

14 Nisan 1933'te Konya Cezaevi'nden Atatürk'e bir mektup gönderen Sabahattin Ali, ona bağlılığını ifadeyle affını istedi.[3] Cumhuriyetin onuncu yılı münasebetiyle çıkarılan afla cezaevinden serbest bırakıldı fakat memuriyetten atıldığı için işine geri dönemiyordu. Ona, Atatürk'e bağlılığını alenen bildirmesi koşuluyla memuriyetine geri dönebileceği söylendi. Bunun üzerine "Benim Aşkım" adlı şiirini yayımladı. Şiirde şu iki dörtlük dikkat çekicidir:

"Daha pek doymamışken yaşamanın tadına
Gönül bağlanmaz oldu ne kıza, ne kadına...
Gönlüm yüz sürmek ister yalnız senin katına.
Senden başka her şeyi bir mangıra satıyor."

[1] Sönmez, Sevengül, *A'dan Z'ye Sabahattin Ali*, YKY yay. İstanbul 2017, s. 11.

[2] Esen, Nüket; Seyhan, Nezihe, *Sabahattin Ali Mahkemelerde*, YKY, İstanbul 2017, s. 13.

[3] Bardakçı, Murat, "Sabahattin Ali'nin…", https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2096293-sabahattin-alinin-ataturke-beni-affet-deyip-altina-15-kurusluk-pul-yapistirarak-gonderdigi-bilinmeyen-mektubu , E.T. 28/10/2019.

"Hem bunları ne çıkar anlatsam bir dizeye?
Hisler kambur oluyor dökülünce yazıya.
Kısacası gönlümü verdim Ulu Gazi'ye.
Göğsümde şimdi yalnız onun aşkı yatıyor."[4]

Bu şiirin yayınlanmasından birkaç ay sonra Millî Eğitim Bakanlığı'nda büro şefi olarak göreve başladı. Savaş nedeniyle askere alınması sayılmazsa yaşamı 1944 yılına kadar nispeten sakin geçti. Bu süre içinde evlendi, başta üç romanı olmak üzere birçok eser verdi. 1944'te, *İçimizdeki Şeytan* romanında ülkücüleri hedef almasından dolayı araları açık olan Nihal Atsız'ı, şahsına hakaret ettiği gerekçesiyle mahkemeye verdi ve Atsız suçlu bulunup dört ay hapis cezası aldı. Sabahattin Ali sonraki yıllarda çeşitli yazılarından dolayı kovuşturmaya uğradı bazılarından kısa süreli mahkumiyetler aldı. 1948 yılında bir kamyon alarak nakliyeciliğe başladı. Bu arada berberi aracılığıyla tanıştığı Ali Ertekin ile yurtdışına kaçmaya teşebbüs etti ama başarılı olamadı. Kırklareli'nin Sazara köyü yakınlarında cesedi bulundu.[5] Sabahattin Ali'nin ölümünün ardından birçok spekülasyon yapıldı. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Sabahattin Ali ölmedi, yurtdışına kaçtı. Bulunan ceset, gerçekte ona ait değildir.

- Bulgaristan sınırını geçmeye çalışırken yakalandı. Kırklareli'ne getirilerek işkenceyle öldürüldü. Sonra suçu MİT mensubu olan Ali Ertekin üstlendi.[6]

- Kaçakçı şebekesine karşı emniyetle iş birliği yapıyordu, sınırda çıkan çatışmada öldü.[7]

Sabahattin Ali, fırtınalı hayatından geriye, bazıları çok sevilen roman, hikâye ve şiirlerini bıraktı. O ve çevresindeki insanlar, iktidarı elinde tutan kadrolara muhalif bir çizgideydi.[8] Dönemin sağcı-solcu kavgasında solcu kanatta yer almaktaydı.[9] Ağırlıklı olarak Nazım Hikmet'in tesiri altında olan[10] Sabahattin Ali, hikayelerini *Resimli Ay* dergisine ilk getirdiğinde Nazım onu çok beğenmiş ancak onun romantizmden realizme çekilmesi gerektiğine inanmıştı. Sabahattin Ali *Kuyucaklı Yusuf* romanını yayımladığında, onu yeterince realizme çekebildiği için Nazım kendini zafer kazanmış sayıyordu.[11] Birlikte olduğu çevresi nedeniyle Sabahattin Ali, iktidar çevresinin de dikkatini çekmiş olmalıydı.

[4] Sabahattin Ali, Bütün Şiirleri, Edt. Atilla Özkırımlı, YKY, İstanbul 2015, s. 118.

[5] Sönmez, *a.g.e.,* s. 14.

[6] Akbıyık Sami, "Tek Parti'nin Meşhur Cinayeti" Derin Tarih, Kasım 2012, sayı 114, ss. 114-119.

[7] Çalışkan, Mehmet, "…Sabahattin Ali Neden Öldürüldü", https://www.haberturk.com/eserleri-artik-bedava-olan-unlu-yazar-sabahattin-ali-neden-olduruldu-2282611 E.T. 28/10/2019.

[8] Sabahattin Ali'nin adı faşizme ve diktatörlüğü karşı savaşan, çok partili siyaset için savaş veren ilerici, sol bir grubun içinde geçmektedir. Bkz. Sertel, Yıldız, *Annem Sabiha Sertel Kimdi Neler Yazdı*, YKY yay. İstanbul 1994, s. 200, 209, 228, 229.

[9] Ran, Nazım Hikmet, "Sabahattin Ali Üstüne", *Sanat Emeği*, Nisan 1978, c. 1, sayı 2, ss. 9-12.

[10] Nazım Hikmet'in Sabahattin Ali'ye yazdığı bir mektubun üslubu, onun Sabahattin Ali'ye nasıl emek verdiğini göstermektedir. Bkz. *Sanat Emeği,* Nisan 1978, c. 1, sayı 2, ss. 13-15.

[11] Sertel, *a.g.e.,* s. 145, 229.

Siyasi davalarla birlikte hakkında açılmış bir de adi bir vakadan dolayı açılmış bir dava vardır.[12]

Yaşam hikayesi hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Sabahattin Ali, romanlarında dini yücelten veya onu yermeyi hedefleyen bir tutum içinde gözükmemektedir. Romanlarındaki dindar veya dini temsil eden karakterler birkaç cümleyle nitelendirilmiş önemsiz kişilerdir. Ahlâk konusunda değer yargılarına önemli vurgular yapmış olmakla birlikte bu değerleri din ile bağlantısız biçimde işlemiştir.

1. Din ile İlgili Temalar

1.1. Allah İnancı

Sabahattin Ali'nin romanlarında baş karakterler inançlı fakat inançlarını ön plana çıkarmayan onu kendi içinde yaşayan, zaman zaman bazı olaylar üzerine onları açığa vuran kimselerdir. Örneğin Kuyucaklı Yusuf romanının baş karakteri Yusuf'un Allah inancı şöyle betimlenir:

"Allah hakkındaki düşüncesi pek ileri gitmiyor, onu her istediğini yapan korkunç bir varlık olarak tasavvur ediyordu ve şimdilik onun pek dehşetli olduğu söylenen gazabını ayaklandıracak bir şey yapmadığını bildiği için kendisinden korkmak ihtiyacını da duymuyordu."[13]

Aynı romanın bir başka yerinde, Yusuf'un baba dostu Hulusi Bey, iyi niyetli, dürüst biri olarak tanıtılır. Yusuf'un onun bürosuna gittiğinde Allah, din, şeriat temalı tablolar ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatılır:

"Duvarlara güzel hatlarla yazılmış birçok levhalar asılmıştı. Hulûsi Bey'in tepesindeki büyücek levhada usta bir sülüsle yazılmış:

Âyinedir bu âlem, her şey hak ile kaim

Mir'at-ı Muhammed'den Allah görünür daim.

ibaresi vardı…"[14]

Evrendeki yaratıcı akıldan *İçimizdeki Şeytan* romanında şöyle söz edilir: Romanın baş karakterlerinden Ömer, dürüstlük ve sağduyu abidesi olarak tanıtılan sevgilisi Macide'yle birlikte Ay ışığı altında romantik bir tekne gezintisindeyken harikulade manzara karşısında her şeyi görüp gözetleyen bir varlık üzerine düşüncelerini uzun uzun anlatır. Bu konuşmada doğrudan Allah adı verilmez ama öncelikle eski çağlarda insanların, tabiatın ruhunu sezdiklerinden dolayı çeşitli tabiat varlıklarını "Allah yaptıklarını" dile getirir daha sonra sözü Ay'a getirerek insanların çoğunun onun varlığından habersiz olduğunu oysa onun her şeye şahitlik ettiğini söyler.[15]

[12] Esen, Nüket; Seyhan, Nezihe, *Sabahattin Ali Mahkemelerde*, s. 11.

[13] Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, Karbon Kitaplar, İstanbul 2019, s. 28.

[14] A.g.e., s. 196.

[15] Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, Karbon Kitaplar, İstanbul 2019, s. 103. Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanan baskıdaki "Onlar güneşi, ayı, falanca büyük tepeyi veya filan bulutu ve yıldırımı babalarının hayrına mı Allah yaptılar? Onlar tabiatta saklı duran ruhu bizden iyi anlamışlardır. Halbuki bizim bunu yapmamıza imkân yok." (İstanbul 2003, s. 97) cümleleri Karbon Kitaplar baskısında yer almamaktadır.

Allah ismi, *inşallah, maşallah, vallahi* gibi sözcükler de dahil olmak üzere *Kuyucaklı Yusuf* romanında 54, *İçimizdeki Şeytan* romanında 52 ve *Kürk Mantolu Madonna* romanında 10'dan fazla yerde yer almasına karşın, onların hiçbirinde, Cumhuriyet döneminde özellikle diriltilmeye çalışılan Tanrı sözcüğüne rastlanmamıştır.

1.2. Kader İnancı

Kader inancı İslam'ın amentüsü içinde yer alır. Bu inanç hakkında farklı yaklaşımlar, anlayışlar bulunmaktadır. Anadolu'da Müslüman halkın kader inancı, genelde alın yazısı olarak tabir edilen inançtır. Bu inanca göre insanın hayatta başına gelen ve gelecek olan her şey, önceden Allah tarafından onun kaderine yazılmıştır; onu hiçbir şey değiştiremez. "İş olacağına varır.", "Allah'ın dediği olur.", "Akacak kan damarda durmaz." ve benzeri deyimler, Anadolu insanının zihnindeki oturmuş kader inancının tezahürleridir.

Sabahattin Ali kader sözcüğünden türetilmiş mukadder, mukadderat kelimelerini romanlarında yer yer kullanmakla birlikte doğrudan kader inancına *Kuyucaklı Yusuf* romanında kısaca değinmiştir. Romanın baş kahramanı Yusuf, kendi idaresinde bulunan küçük zeytinlikte çalışan işçilerin perişan durumunu kendince kadere bağlamakta fakat onlara ağaların kötü davranmalarını doğru bulmamaktadır:

"Bu zavallıların (işçilerin) halini mukadder telakki etmekle beraber, onlara çok acıyordu."[16]

"Evet, Allah onları bir kere fıkara yaratmıştı, bunda kimsenin kabahati yoktu, fakat onlar böyle yaratılmışlar diye niçin tepelerine binmeli, onları adam yerine koymaktan niçin çekinmeliydi.[17]

Bu satırlarda romanın kahramanı, Anadolu insanının, bir kimsenin fakir veya zengin oluşunun alın yazısına bağlı olduğuna dair inancını onaylandığı halde fakir ve güçsüz olan kimselere yapılan eziyeti doğru bulmamakta aksine onları elinden geldiğince kollamaktadır:

"Yusuf işçilerin dilini de herkesten iyi anlıyordu. Bazı mal sahipleri, kadınların yanlarında getirdikleri emzikli çocuklarına meme vermelerine bile müsaade etmezlerken, Yusuf onların biraz yorulduğunu görür görmez derhal işi bıraktırırdı."[18]

"Sonra bu fakir işçilere bu köpek muamelesini yapmaya neden lüzum görüyorlardı?"[19]

İslam'ın önemli değerlerinden biri olan fakire ve güçsüze yardım etmek Anadolu insanının da karakteristik niteliklerinden biridir. İdeal bir karakter olarak sunulan Yusuf, bu yüce değere sahip biridir ancak romanda onun bu yönü ne bir dinle ne de bir ideolojiyle ilişkilendirilmiştir.

1.3. Dindar karakterler

Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan* romanında idealize ettiği karakterlerden biri olan Bedri'nin dilinden, düşünmeksizin inanmaya yatkın insanları şöyle eleştirir:

"İnsanların en zayıf tarafları, sormadan, araştırmadan, düşünmeden, kafalarını patlatmadan inanmak hususundaki hayret verici temayülleridir. Dünyadaki yalancı peygamberleri

[16] Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 27.

[17] A.g.e., s. 28.

[18] A.g.e., s. 27.

[19] A.g.e., s. 28.

yetiştirmek ve beslemek için en iyi gübre, işte bu bilmeden inanmak için çırpınan kalabalıktır."[20]

Sabahattin Ali, romanlarında dindarlıklarıyla ön plana çıkan karakterlere az da olsa yer vermiş olmakla birlikte bu karakterlerin hiçbiri romanın akışını etkileyen önemli kişiler değildir. Bu karakterlerden ikisi *Kuyucaklı Yusuf* romanında adları her zaman birlikte anılan, "...gözlüklü Hasip Efendi ve somurtkan Nuri Efendi..."dir.[21] Aynı odada mesai yapan bu iki memur, akşama kadar masa başında uyuklayan, mesailerini öğle ve ikindi namazlarını kılmakla geçiren tiplerdir:

"Yusuf onların, omuzlarında havlu ve çıplak ayaklarında nalınla kolları sıvalı, abdest almaya gittiklerini ve pembe çıplak ayaklarıyla kirli bir seccadenin üstünde yatıp kalktıklarını tekrar görür gibi oldu. Kendisi için böyle bir hayat tasavvur etmek korkunçtu."[22]

Bu satırlar, söz konusu romanın kahramanı Yusuf'un memuriyet hakkındaki olumsuz düşüncelerinin bir parçası olarak yazılmış olmakla birlikte, namazın "...kirli bir seccadede yatıp kalkmak..." olarak betimlenmesi ve diğer tasvirler Sabahattin Ali'nin dindar kimselere bakışı hakkında ipuçları vermektedir.

Kuyucaklı Yusuf romanının sayfaları arasına gizlenmiş bir başka dini karakter Sarı Hafız'dır. Yusuf'un kayınpederi vefat ettiğinde Sarı Hafız'ın okuduğu selâ Yusuf'un yüreğine işler. Genelde ölüm, selâ, cenaze namazı gibi şeyler insanlarda dini duyguları harekete geçirir fakat Sabahattin Ali, "...camiyle, namazla, din ve imanla pek alışverişi olmayan..." Yusuf karakterine bambaşka duygu ve düşünceler yükler:

"Bu sesle (selâ kastediliyor) dinin bir alakası yoktu. (...) Burada Allah filan da yoktu: Ölen bir insana, ölümü bütün dehşetiyle duyan bir insanın hitabı vardı. (...) Burada sesin hiç rolü yoktu. Burada mühim olan, ifade edilen şeylerdi ve bunlar, insanı yerlere kapanıp yüzünü topraklara gömerek düşünmeye sürükleyeyecek kadar büyük umumî ve bilhassa 'insanca'ydı."[23]

Sabahattin Ali bu düşünceleri, toplumun değerlerinden kopuk bir entelektüel karakter üzerinden vermiş olsaydı yadırganmayabilirdi. Onun, ders kitaplarından başka kitap okumamış olan Yusuf üzerinden selâ hakkında böylesine sıradışı ve hümanist mesajlar vermesi, romanın kalitesine gölge düşürmektedir. Ayrıca selânın Müslüman toplum üzerindeki etkisini dinden soyutlama çabası, oldukça gariptir. Selâ bir ağıt değildir; insanlara her şeyin fani, yalnızca O'nun bâki olduğunu, "Her nefis ölümü tadacaktır." gerçeğini, ahireti, sorgu suâli, hakkı, helalleşmeyi anlatır. Selâ, insanların acılarını ağıt gibi tahrik etmez aksine teskin eder.

1.4. Dini kitaplar

[20] Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, s. 232.

[21] Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 177.

[22] A.g.e., s. 177.

[23] A.g.e., s. 188.

Sabahattin Ali birkaç yerde dinî kitaplardan söz etmiştir. Bunlardan biri *Muhammediye* adlı kitaptır. Romanda anlatıldığına göre Yusuf, annesinin ara sıra diğer kadınlarla birlikte okuyup ağlaştığı Muhammediye'yi sıkıcı bulmaktadır.[24]

Muhammediye ile kastedilen kitap, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (ö. 1451) manzum olarak kaleme aldığı *Kitâbü Muhammediyye fî na'ti seyyidi'l-âlemîn habîbillâhi'l-a'zam Ebi'l-Kāsım Muhammedini'l-Mustafâ* adlı eseridir. Mevlit türüne benzeyen kitabın dinî törenlerde mevlit gibi okunması halk arasında gelenek haline gelmişti.[25] Bu kitap yalnız dinî törenlerde değil, kıraathanelerde veya uzun kış gecelerinde mahallelinin toplandığı müsait bir evde, birinin okuyup diğerlerinin dinlediği, sevilen kıraat kitaplarından biriydi.[26]

Sabahattin Ali'nin atıfta bulunduğu diğer bir dinî kitap Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin (ö. 1913) *A'mâk-ı Hayâl* adlı kitabıdır. Yusuf'un kayınpederi, onu memuriyetteki sıkıcı işine alıştırmak için, hayatı olduğu gibi kabul etmeyi öğütlerken bu kitaptan bir alıntı yapmakta Hz. Muhammed'in, "Saadet hayatı olduğu gibi kabul etmektir." dediğini nakletmektedir.[27] Kitapta alıntılanan söz, aslında *A'mâk-ı Hayâl* kitabının baş karakterlerinden biri olan Râcî'nin, Aynalı Dede'nin çaldığı sazı dinlerken daldığı mânâ aleminde gördüğü bir görümde geçer. Bu görümde insanlık perişan bir halde huzura gelir ve hâlinden şikayetle, huzurda bulunan bilgelerden mutluluğun ve rahatın ne olduğunu öğrenmek ister. Huzurda bulunan Hz. Adem'den İsa'ya, Aristo'dan Konfüçyus'a, Zerdüşt'ten Brahma'ya kadar pekçok rehber bilge, mutluluğun tanımını yapmaya çalışır. Fakat beşeriyet adlı perişan kişi söylenenlerden mutmain olmaz. En son Hz. Muhammed ayağa kalkar ve mutluluğu şöyle tanımlar: "Ey Beşeriyet! Mutluluk; hayatı olduğu gibi kabul etmek, ağır işlerine razı olmak ve bunların iyileştirilmesine çalışmaktır."[28]

A'mâk-ı Hayâl, vahdet-i vücûd zaviyesinden bir bakışla dünya hayatının anlamının, masal-hikâye karışımı bir yolla anlatıldığı bir eserdir. Eser baştan sona kâinatın var oluş sırrı ve insanın yaratılış gayesi üzerine yoğunlaşır ve materyalist görüşün sığlığını ve insanı tatmin etmede yetersiz kaldığını ortaya koymaya çalışır. Özellikle tasavvufa meraklı çevrelerin takdirini kazanan kitap, kısa süre içinde birkaç baskı yapmıştır.[29]

Sabahattin Ali'nin romanlarındaki dinî kitaplara yapılan atıfların okuyucuda olumsuz bir düşünce geliştirmeye yönelik bir amaç taşıdığını söz etmek zordur.

1.5. Dinler

Sabahattin Ali *Kürk Mantolu Madonna* dışında, romanlarında dünyada yaygın olan dinlerden herhangi birine pek değinmemiştir. *Kürk Mantolu Madonna* romanında, romanın baş karakterlerinden biri olan Rıfat, Almanya'da bir resim sergisinde tanıştığı esmer bir kadın olan ressam Maria'nın aslını merak eder ve ona sorar:

[24] Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 83.

[25] Uzun, Mustafa, "Muhammediyye", DİA, TDV Yay., Ankara 2005, c. 30, ss. 586-587.

[26] Öztürk, Zehra, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, 2007, ss. 401-445.

[27] Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 176.

[28] Filibeli Ahmed Hilmi, A'mâk-ı Hayâl, Sis Yay., İstanbul 2012, s. 165.

[29] Birinci, Necat, "A'mâk-ı Hayâl", DİA, TDV Yay., Ankara 1989, c. 2, ss. 555-556.

"Siz aslen Alman mısınız?" dedim. "Evet! Neden sordunuz?"

"Saçlarınız sarı ve gözleriniz mavi değil!"

"Olabilir!"

Yüzünde, her zamanki tebessümünü andıran, fakat biraz da müteredditgörünen bir hareket oldu.

"Babam Yahudiydi." dedi. "Annem Almandır. Fakat o da sarışın değil!"

Merakla sordum:

"Demek siz Yahudisiniz?"

"Evet... Yoksa siz de mi Yahudi düşmanısınız?" "Ne münasebet...

Bizde böyle şeyler yoktur. Fakat tahmin etmemiştim!"

"Evet, Yahudiyim, Babam Praglıydı. Daha ben doğmadan Katolik olmuş!"

"Şu halde din itibariyle Hıristiyansınız!"

"Hayır... Yani benim hiçbir dinle alakam yok!"[30]

Bu küçük diyalogda Sabahattin Ali, Almanya'da Yahudilerin yirminci yüzyılın başlarındaki durumunu, Türklerin Yahudilere yaklaşımını ve sanat çevresinin dinden kopukluğunu ustaca dile getirmiştir.

2. Dinî Yaşam ve Değerler

Sabahattin Ali romanlarında halkın dinî yaşamıyla ilgili detaylı betimlemeler görülmez. Bunun belki de tek istisnası, halkın Ramazan aylarında ve bayramlarda yaşadığı coşku ve sevinci olumlu bir dille anlatmasıdır.[31]

Sabahattin Ali'nin, inkılapların yapıldığı yıllarda Türkiye'nin gündeminde önemli bir gerilim konusu olan dindar-laik çatışmasını romanlarında ele almamış olması dikkat çekicidir. Romanlarında, dönemin laik çevrelerinin dindar kesimi yaftaladığı başat tanımlamalardan biri olan "gerici" sözcüğüne rastlanmamıştır. Bununla birlikte bir başka meşhur kötü etiket olan "yobaz" sözcüğü bir-iki yerde geçmektedir.[32]

Sabahattin Ali, ahlâkî değerleri, bir muhafazakâr yazar gibi yüceltir ancak onların aksine değerlerin dayanağı olan dinle bağlantısını görmezden gelir. Sabahattin Ali'nin eserlerinde ahlâkî değerler konusuna dahil edilebilecek birçok çalışma yapılmıştır.[33] Bunlar arasında

[30] Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, Karbon Kitaplar, İstanbul 2019, s. 95.

[31] Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 29.

[32] Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, s. 231.

[33] Bunlardan bazıları için bkz. Korkmaz, Ramazan, Sabahattin Ali İnsan ve Eser, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1991; Şengül, Mine, Sabahattin Ali'nin Roman ve Hikayelerinde Kadın ve Kadın Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2011; Yıldız, Esra, Sabahattin Ali'nin Eserlerinde Aşk, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2017; Öz, Mehmet, Sabahattin Ali'nin Eserlerinde Ötekileştir(il)me, Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmaniye 2018; Zengin Rabia, Sabahattin Ali'nin Romanlarında Bireyin Dramı ve Dramın Nedenleri, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2019.

Neşe Binyıl Şahin'in çalışması[34] konumuzla daha yakından ilgilidir. Bu çalışmada; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik temalarının Sabahattin Ali'nin eserlerindeki dağılımları gösterilmiş ve eserlerinden alıntılarla örnekler verilmiştir. Sabahattin Ali'nin romanlarında vurgulanan değerlerden birkaçını burada değerlendirmeye çalışacağız.

2.1. Aileye Bağlılık

Sabahattin Ali'nin romanlarında yer alan olumlu karakterler, genelde iyi aile üyeleridir. Onun romanlarında, soruşturma konusu olan üç paragraf hariç, aile kurumunu hafife alan veya onun gereksizliğini ima eden satırlar bulmak güçtür. Aksine her üç romanın baş karakterleri eşlerine bağlı olup evlilik dışı ilişkileri özendirecek bir yola sokulmamışlardır. Soruşturma konusuna gelince; *Kuyucaklı Yusuf* romanı 1937 yılında toplatılarak aile hayatı ve askerlik aleyhinde olduğu gerekçesiyle Sabahattin Ali mahkemeye verilmiştir.[35] Dava konusu edilen satırlar, Yusuf'un kayınpederi olan Selahattin Bey'in evliliğinin anlatıldığı kısımda şöyle anlatılır:

"Bizim küçük Anadolu şehirlerimizde bu müzmin evlenme hastalığı daima hüküm sürmektedir. En kuvvetliler bile bir iki sene dayanabildikten sonra bu amansız mikroptan yakalarını kurtaramazlar ve kör gibi, önlerine ilk çıkanla evleniverirler."

"Tabii bu evlenmede herhangi bir müşterek hayattan ziyade, erkek için evde bir kadın bulunması; kız için de "münasipçe bir kısmet" varken kaçırılmaması düşünülmüştür. Bu izdivaç mikrobu evlendikten sonra faaliyetine başlar: Evvelce birtakım emelleri olan, yükselmek, kendini göstermek, eser vermek isteyen adamlara bir kalenderlik, bir lâkayıtlık gelir. Evde meram anlatmaya asla imkân olmayan, seviyesi, ahlâk telâkkisi, dünyayı görüşü ve itiyatları büsbütün ayrı bir mahlûkla daimî bir beraberlik insanı dış hayatta da bedbin yapar ve bütün insanlardan şüpheye düşürür."

"Evlendikten sonra bir adamın bütün gayesi ve istikbal düşüncesi, bir kere içine girmiş bulunduğu ve şimdi mukadder telâkki ettiği bu belayı ses çıkarmadan ve dosta düşmana pek belli etmeden sürükleyip götürmek, onda herkes tarafından söylenen, fakat kimse tarafından bulunamayan meziyetler ve saadetler araştırmaktır."[36]

Bu paragraflardan birincisini tek başına ele almak okuyucuda, Sabahattin Ali'nin aile kurumunu hedef aldığı düşüncesini doğurabilir. İkinci ve üçüncü paragraflarda yerilenin aslında aile kurumu değil, Anadolu'daki evlilik biçimi olduğu daha açıktır. Nitekim romanın ilerleyen sayfalarında, bu durum netleşir:

Romanın kahramanlarından Yusuf'un kayınpederi, Kaymakam Selahattin Bey, otuz yaşlarına kadar bekâr kalmış, "…gençliğini deli gibi geçirdikten, hayatın tadılmadık zevkini bırakmadıktan sonra…"[37] kendinden yaşça daha küçük güzel bir kız olan Şahinde ile evlenir. Selahattin Bey evlenirken Şahinde'nin eğitim durumunu, hayata bakışını, ideallerinin neler olduğunu dikkate almamış sevimli bir kedi yavrusunu veya bir masum

[34] Binyıl Şahin, Neşe, Sabahattin Ali'nin Eserlerinde Değer Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2019.

[35] Esen, Nüket; Seyhan, Nezihe, *Sabahattin Ali Mahkemelerde*, Belge 17.

[36] Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 11.

[37] A.g.e., s. 11.

kuzuyu sahiplenir gibi onu sahiplenmiştir. Evliliğin devam eden günlerinde Selahattin Bey, tahmin edemediği durumlarla karşılaşmış "…kedinin çok sivri tırnakları, kuzunun sert boynuzları…" ile tanışmıştır. Şahinde "…kapalı büyüyen ve bu şekilde bütün tabii arzu ve ihtiyaçlarını içinde hapsetmeye mecbur olan…" ve bu nedenle "…sinirli ve manen bozuk…" yetişen kızların bir prototipidir. Selahattin Bey bir zaman kitaplar vermek yoluyla onun "…fikrini yükseltmek…" ister ama bunun bir yararı olmaz, işler büsbütün kötüleşir. Durum, içinden çıkılmaz bir hâl alınca Selahattin Bey kendini rakıya verir, karısından ve henüz küçük yaşta olan kızından ruhen uzaklaşır. Sabahattin Ali'ye göre Anadolu'daki evlilikler bu şekildedir. Ona göre "…gece saat on ikiye kadar tavla ve çene attıktan sonra ciddî bir tavır alarak eve gelen ve yatakta beyaz, tombul bir vücut arayan birçok kocalar için…" bu çeşit evlilikler birebirdir fakat Selahattin Bey gibi aydın ve idealist kimseler için değil.[38]

Söz konusu davanın halli için bilirkişi raporuna gerek duyulur. Tayin edilen üç bilirkişi, raporlarını hazırlar ve mahkemeye takdim ederler. Her üçü de raporunda, Sabahattin Ali'nin toplatılan kitabında bir suç unsuruna rastlanmadığı görüşündedir. Bilirkişilerden Reşat Nuri Güntekin'in raporu oldukça güzel yazılmıştır.[39]

Sabahattin Ali, aile kurumundan daha çok kız çocuklarının yetiştirilme biçimini eleştirmektedir. Kızların evde kapalı büyümesini, ehlî bir hayvanı beslemeye benzetir. Bu tür bir eğitim yönteminin kızlarda, kafalarını hiçbir şeyle meşgul etmeden senelerce beklemek kabiliyetlerini geliştirdiğini anlatır.[40]

3. Ahlâk

3.1. Samimiyet

Kanımızca Sabahattin Ali'nin romanlarında en çok vurgulanan ahlâkî tema samimiyettir. Hatta *İçimizdeki Şeytan* romanının başlı başına samimiyet üzerine yazıldığını söylemek abartı olmaz. Bu romanda "samimi" sözcüğünü otuza yakın yerde tekrarlamıştır.

Romanın kahramanlarından Macide ve onun müzik öğretmeni Bedri, samimiyet timsali insanlar olarak kurgulanmıştır. Romanın bir yerinde Macide, kocası Ömer'e hitaben yazdığı bir mektubundaki duygularında ne kadar samimi olduğu konusunda kendi kendini acımasızca sorgular.[41]

Romanın baş karakterlerinden Ömer, oldukça samimi ancak sağduyusu zayıf, istikrarsız, rüzgâra göre savrulan bununla birlikte herşeyi sorgulayan biridir. Hayatın akışı içinde yolu Macide ile kesişir ve sıra dışı bir biçimde evlenirler. Macide onun en çok temiz kalbine bağlanır ve ona güvenir. Bir zaman beş parasız fakat mutlu bir hayat yaşarlar.

Ömer, ülkücü oldukları anlaşılan bir çevre içindedir ama tabiatı gereği onları sürekli sorgulamakta, onları sığ ve samimiyetsiz olmakla suçlamaktadır. Bir taraftan parasızlık, bir taraftan idealizm coşkusu, bir taraftan yanlış telkinlere açık olmak Ömer'e, onun felaketine neden olacak kötü bir iş yaptırır: Ömer ile yolu bir şekilde kesişmiş olan bir veznedar vardır. Özünde dürüst ve namuslu olan bu veznedar, hayırsız kayınbiraderine yardım etmek

[38] A.g.e., s. 11-12.

[39] Nüket Esen ve Nezihe Seyhan, Sabahattin Ali Mahkemelerde, Belge 17.

[40] Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 98.

[41] Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, s. 271.

için, sonradan iade etme niyetiyle kasadan bir miktar para alır ancak aldıklarını geri koyamaz ve bir müddet sonra açık büyümeye başlar. Durum ortaya çıkmasın diye hesaplarda tahrifat yapmaya başlar. Kimseye söyleyemediği bu durumdan oldukça rahatsız, ne yapacağını bilmez bir haldedir. İyice bunaldığı bir zamanda, derdini paylaşmak için, samimiyetine güvendiği Ömer'e durumu anlatır ve biraz rahatlar. Aralarında oluşan sırdaşlığın etkisiyle veznedar, beş parasız olan Ömer'e de vezneden küçük yardımlar yapar. Ömer'in arkadaşlarından biri olan ve bencil, çıkarcı, samiyetsiz, paragöz olarak karakterize edilen Nihat, Ömer'in boşboğazlığı sayesinde, veznedarın durumundan haberdar olur ve bundan kendine bir fırsat yaratmaya çalışır. Ömer'e veznedardan yüklü miktarda para istemesini, aksi takdirde onu ihbar edeceğini söyleyerek tehdit etmesini tavsiye eder. Ömer bu fikre önceleri direnir ama sonunda Nihat'a uyar ve veznedara şantaj yaparak ondan para ister. Veznedar zaten yolun sonuna gelmiş olduğundan her şeyi bırakıp ortadan kaybolmak niyetindedir. Ömer'in şantajı onun niyetini kesinleştirir. Veznedar türlü hakaretlerle Ömer'e iki yüz elli lira verir. Parayı alan Ömer yıkılmış haldedir. İçine düştüğü bu durumdan dolayı kendinden de paradan da iğrenir. Bu iğrenç paranın ancak Nihat'a layık olduğunu düşünür ve onun evine gidip parayı kapıdaki bir delikten içeriye atar.[42]

Sabahattin Ali; İçimizdeki Şeytan romanının Ömer, Macide ve Bedri karakterleri üzerinden ülkücü çevreyi yerden yere vurur; onları en çok da samimiyetsiz olmakla itham eder. Bu nedenle ülkücü camianın tanınmış yazarlarından Nihal Atsız, Sabahattin Ali'yi sertçe eleştiren yazılar yazar, nihayetinde mahkemelik olurlar.

3.2. Dürüstlük

Sabahattin Ali'nin romanlarında idealize ettiği karakterler yalan söylemeyen, dürüst; bununla birlikte dinî kimlikleri ön plana çıkarılmamış kimselerdir. Bu karakterler içinde en belirgin olanı, *Kuyucaklı Yusuf* romanının kahramanı Yusuf'tur:

"Kendisini mütemadiyen yabancı ve ayrı görüyordu. Onların işlerine akıl erdiremiyordu. Mesela en sevdiği arkadaşları bile onu bazen şaka olsun diye aldatırlar, hiç lüzumu yokken yalan söylerlerdi. Yusuf evvela içerleyecek oldu; fakat bunun herkes tarafından yapıldığını ve çok tabii bir şey olduğunu görünce kızmaktan vazgeçti, fakat hayreti hâlâ geçmemişti: Niçin durup dururken yalan söylemek ihtiyacını duyuyorlardı?"[43]

İdealize edilen karakterlerin samimiyeti ve dürüstlüğüne karşın halkın geneli, özellikle eşraf ve yönetici kesim, değerler açısından berbat bir çürümüşlük içindedir. Onlar, ileri yaşlarına rağmen genç yaştaki kızlarla evlenir, akrabalık bağlarını kullanarak nüfuz elde etmeye çalışır, yolsuzlukla para kaldırır, zevk ve eğlence içinde gününü gün ederler.[44]

Sonuç

Memleketçi edebiyatın kurucuları arasında yer alan Sabahattin Ali, günümüzde de sevilen ve çok okunan üç romanın (*Kuyucaklı Yusuf, İçimizdeki Şeytan* ve *Kürk Mantolu Madonna*) yazarıdır. Bin dokuz yüzlü yılların başlarındaki Türk toplumundan hayatları anlattığı romanlarında yer yer toplumun dinî inançlarından ve din algısından da söz etmiş, ahlâkî değerlere yer vermiştir. Sabahattin Ali'nin romanlarının din ve ahlâk temaları açısından tetkik edilmesinin sonucunda onun halkı iyi tanıdığı ve halkın değerlerine saygı gösterdiği

[42] Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, s. 210 vd.

[43] Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 27.

[44] Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, s. 35, 172, 192, 217.

sonucuna ulaşılmıştır. Dönemin yazarlarından birçoğunun yaptığı gibi insanların dinî ve ahlâkî değerlerini küçümseyen kurgular içinde bulunmamış aksine ahlâkî değerleri, bunlar içinden de en çok samimiyet ve dürüstlüğü, yüceltmiştir. Bununla birlikte onun romanlarında halkın dinî inanç ve duyguları ile ahlâkî değerleri arasındaki bağı görmezlikten gelmiştir.

Kaynakça

Akbıyık Sami, "Tek Parti'nin Meşhur Cinayeti" *Derin Tarih*, Kasım 2012, sayı 114, ss. 114-119.

Bardakçı, Murat, "Sabahattin Ali'nin…", https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2096293-sabahattin-alinin-ataturke-beni-affet-deyip-altina-15-kurusluk-pul-yapistirarak-gonderdigi-bilinmeyen-mektubu E.T. 28/10/2019.

Binyıl Şahin, Neşe, *Sabahattin Ali'nin Eserlerinde Değer Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2019.

Birinci, Necat, "A'mâk-ı Hayâl", *DİA*, TDV Yay., Ankara 1989, c. 2, ss. 555-556.

Çalışkan, Mehmet, "…Sabahattin Ali Neden Öldürüldü" https://www.haberturk.com/eserleri-artik-bedava-olan-unlu-yazar-sabahattin-ali-neden-olduruldu-2282611 E.T. 28/10/2019.

Esen, Nüket; Seyhan, Nezihe, *Sabahattin Ali Mahkemelerde*, YKY, İstanbul 2017.

Filibeli Ahmed Hilmi, *A'mâk-ı Hayâl*, Sis Yay., İstanbul 2012.

Korkmaz, Ramazan, *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1991.

Öz, Mehmet, *Sabahattin Ali'nin Eserlerinde Ötekileştir(il)me*, Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmaniye 2018.

Öztürk, Zehra, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, sy. 9, 2007, ss. 401-445.

Ran, Nazım Hikmet, "Sabahattin Ali Üstüne", *Sanat Emeği*, Nisan 1978, c. 1, sy. 2, ss. 9-12.

Sabahattin Ali, *Bütün Şiirleri*, Edt. Atilla Özkırımlı, YKY, İstanbul 2015.

Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, YKY, İstanbul 2003.

Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, Karbon Kitaplar, İstanbul 2019.

Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, Karbon Kitaplar, İstanbul 2019.

Sertel, Yıldız, *Annem Sabiha Sertel Kimdi Neler Yazdı*, YKY yay. İstanbul 1994.

Sönmez, Sevengül, *A'dan Z'ye Sabahattin Ali*, YKY, İstanbul 2017.

Şengül, Mine, *Sabahattin Ali'nin Roman ve Hikayelerinde Kadın ve Kadın Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2011.

Uzun, Mustafa, "Muhammediyye", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2005, c. 30, ss. 586-587.

Yıldız, Esra, *Sabahattin Ali'nin Eserlerinde Aşk*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2017.

Zengin Rabia, *Sabahattin Ali'nin Romanlarında Bireyin Dramı ve Dramın Nedenleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2019.

Çağdaş Küresel Düzene Reddiye *Kalbin Sesi*'ne Çağrı (Mustafa Kutlu'nun Kalbin Sesi Kitabı Ve Bir Ahlâk Nizamı Teklifi)[1]

Alpay Doğan YILDIZ*

Özet

1980 sonrası modern Türk hikâyesine yeni açılımlar getiren Mustafa Kutlu, bütün modern Türk hikâyesinin önemli isimlerinden biridir. O, elli yılı aşan yazarlık hayatında daha çok hikâye türündeki eserleriyle okuruna bir şeyler söyler. Kutlu, uzun yıllardan beri haftalık olarak yayımlanan yazılarıyla da söyleyecek sözlerini okurlarıyla paylaşır. Hikâyenin doğası içinde tartıştığı, teklif ve yorumlar getirdiği meselelere, gazetede yazdığı yazılarda da değinir. Yazarın gazetede ve Dergâh Dergisi'nde yayımlanan yazılarının çoğu kitap olarak yayımlanmıştır. Nisan 2019'da yayımlanan Kalbin Sesi adlı kitap, yazarın gazetede yayımlanan yazılarının bir araya geldiği bir "deneme" kitabıdır. Ancak yazıların yayımlanma süreci ve kitabın içeriği, *Kalbin Sesi*'nin yazarın gazetede yayımlanan yazılarının toplandığı diğer kitaplarından daha farklı olduğunu gösterir. *Kalbin Sesi*'ndeki denemelerin belli bir mesele merkezinde yazılmış yazılar olduğunu görüyoruz. Bu mesele, "çağdaş küresel dünya, yani kapitalizmin karşısında/yerine başka bir dünyanın; "bir ahlâk dünyasının" kurulabileceği, kurulması gerektiği" meselesidir. Bu tebliğde, yazarın kalbin sesine çağrısı; söz konusu kitapta dile getirdiği teklifler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kutlu, Kalbin Sesi, Ahlak Nizamı, Küreselleşme**.**

Refutation of The Contemporary Global Layout, Call To The *Sound Of The Heart* (Mustafa Kutlu's Book ''Sound of The Heart'' And A Moral Order Proposition)

Abstract

Mustafa Kutlu, who brought new expansions to the modern Turkish story after 1980, is one of the important names of the whole modern Turkish story scene. In his fifty-year writing career, he tells his readers more with his stories. Kutlu shares his words with his readers with his articles published weekly for many years. He refers in his articles in the newspaper to the issues he discusses, offers proposals and comments in the nature of the story. Most of his writings were published in the newspaper and in the journal Dergâh. The book "Sound of the Heart" is an essay book which consists of the author's articles published in the newspaper. However, the process of publishing and the

[1]Bu tebliğ, *Tohum* dergisinin *Kalbin Sesi* dosyası için hazırladığımız yazı esas alınarak sunulmuştu. Çünkü, tebliğin sunulduğu tarihte (8 Kasım 2019) yazı henüz yayımlanmamıştı, ne zaman yayımlanacağı da tam olarak belli değildi. Yazı, Tohum dergisinin 164. sayısı olan Kasım 2019 sonunda yayımlandı. Bu tebliğe esas olan yazı "*Dinle Sana Bir Nasihat Edeyim: Kalbin Sesine Kulak Ver*" başlığıyla dergide yer aldı (s.38-42). Yazıyı buraya taşırken küçük değişiklikler yapmakla birlikte pek değiştirmedik. Ancak, *Tohum*'un söz konusu sayısında yer alan *Kalbin Sesi*'ne dair iki yazıdaki değerlendirmelerden faydalandık.

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, alpaydogan.yildiz@gop.edu.tr.

content of the book shows that "Sound of the Heart" is different from the other books in which the author's articles were collected. We see that the essays in the "Sound of the Heart" are writings around a particular issue. This issue is the question that a new world, a moral world should be and could be establish against the contemporary global world, namely capitalism In this communiqué, the author's call to the Sound of the Heart will focus on the proposals expressed in the book in question.

Keywords: Mustafa Kutlu, Sound of the Heart, Moral Order, Globalization.

Mustafa Kutlu, 1980 sonrası modern Türk hikâyesine yeni açılımlar getirmiştir. O, yalnız döneminin değil bütün modern Türk hikâyesinin önemli isimlerinden biridir. Kutlu, hikâyesini iki unsur üzerinde; "Hikmet ve âhenk" bina ettiğini söyler: "Hikmet muhtevayı oluşturuyor ahenk de biçimi oluşturuyor. Söylediğiniz söz bir ahenkle muhatabına kavuşursa bunun bir tesiri olacağını düşünüyorum" (Şahin, 2017). Kutlu, elli yılı aşan zamandan beri okurlarına, ağırlıklı olarak hikâye türünde olmak üzere bir şeyler söylüyor. Daha önce de dergilerde, gazetelerde yazan Kutlu'nun 1995'ten beri düzenli olarak Yeni Şafak'ta yazdığını biliyoruz (Zengin, 2017:29) Yazarın gazetede ve bir kısmı *Dergâh*'ta yayımlanan yazıları kitap olarak da yayımlanmakta.

Otuz tanesi hikâye türünde olmak üzere yayımlamış kırk bir kitabı bulanan Mustafa Kutlu'nun kitaplarından dokuz tanesi gazete ve dergi yazılarının bir araya geldiği *deneme* kitabı. Üçü daha önce yayımlanan [*Şehir Mektupları* (1993), *Akasya ve Mandolin* (1999), *Yoksulluk Kitabı* (2004)] bu kitaplardan diğerleri daha yakın zamanda yayımlandı: *Vatan Yahut İnternet* (2014), *Dem Bu Demdir* (2014), *Vitrinde Olmak* (2015), *İlmihal Yahut Arzuhal* (2018), *Fırtınayı Kucaklamak* (2019), *Kalbin Sesi* (2019).

Kalbin Sesi (Kutlu, 2019) yazarın Nisan 2019'da yayımlanan son kitabı. Kitabın adının altında *Bir Hicret Risalesi* ifadesi var. Kitap, yazarın gazetede yayımlanan yazılarının bir araya geldiği bir "deneme" kitabı. Ancak *Kalbin Sesi*, kitaptaki yazıların yayımlanma süreci ve kitabın içerik yönüyle diğer deneme kitaplarından daha farklı. Kitap bir yıl önce yayımlanan *İlmihal Yahut Arzuhal* (Kutlu, 2018) benziyor. *İlmihal Yahut Arzuhal*, İsmail Kara'nın, "sunuş" yazısında "Yazar metinlerin neredeyse tamamında aslında kendi tecrübelerini, müşahedelerini, içten duyduklarını, tazarru ve niyazlarını, ızdıraplarını, zevk ve acılarını, ümit ve korkularını, rüya ve hayallerini anlatıyor. Bir dua gibi, bir rahmet seli gibi hikâye ediyor. Merhamet, hürmet, hizmet sütunları üzerine yükselen bir ahlâk dünyası, bir insanlık meşheri kuruyor." ifadeleriyle nitelediği (Kutlu, 2018: 6), belli bir konu etrafındaki denemelerin bir araya geldiği bir kitap. Mustafa Kutlu'nun mümin kalbinden gelen hislerin, sanatkâr diliyle ifade edildiği yazılardan oluşuyor. Sanatkâr dilinden bir ilmihal.

Benzer şekilde *Kalbin Sesi*'nde bir araya gelen yazılar da belli bir konu merkezinde yazılmış metinler.[2] Bu konu, çağdaş küresel dünya düzeninin, kapitalizmin yerine başka bir

[2] Yazar, kitabın içinde bu yazıların birbirini tamamlayan yazılar olduğunu söylüyor (s.31). Mustafa Kutlu, yazılar gazetede yayımlanırken de bu yazıların "belli bir hedefe yönlen yazılar" olduğunu hatırlatmıştı (Meselâ; Yeni Şafak, 5 Aralık 2018) Yazıların, ilkinin 24 Ekim 2018'de ve sonuncusunun 15 Mayıs 2019'da *Yeni Şafak*'ta haftalık olarak peş peşe yayımlandığını biliyoruz. Kitaptaki 29 yazının arasına, gazetede yayımlanırken bir yazı girmiş: İlk yazı *Hududullah I* (24 Ekim 2018) ile ikinci yazı *Hududullah II* (7 Kasım 2018) arasına giren 31 Ekim 2018'de yayımlanan *Yalnızlık* başlıklı yazı. Yazarın kendisiyle yapılan konuşmalardan, bu yazıların, zamanı geldiğinde (haftalık olarak) gazeteye yazılan yazılar olarak değil, bir mesele etrafında yazılıp tamamlanan, ardından gazetede yayımlanan yazılar olduğunu öğreniyoruz. Mustafa Kutlu, *Kalbiz Sesi*'nde

dünya düzeni; "bir ahlâk dünyası" kurulması gerektiği meselesi. Kapitalist dünya düzeni, yirminci yüzyıl biterken yeryüzündeki esas hâkim düzen oldu. Bu düzen günümüzde de hükmünü yürütüyor. Mustafa Kutlu adaletsiz bir gelir dağılımı ortaya koyan, her şeye "kâr ve zarar" odaklı bakan, yeryüzünü gün geçtikçe daha da yaşanamaz hale getiren, güçlünün haklı olduğu… bu düzene karşı çıkıyor. Okurlarını "ahlâk nizamına" davet ediyor, ahlâk nizamını anlatıyor.

Kalbin Sesi'ndeki anahtar kavramlardan birisi *Hududullah*. Bütün evren Hududullah dışına çıkmayan bir düzen içindedir. Bu düzen, "Hududullah"; Allah'ın kanunudur. Yazar, "İnsan dışında tüm yaratıklar bu kanuna şartsız itaat eder. İnsan hem itaat eder hem isyan. O'nun bir imtihanı vardır" (s.15) diyor ve insanı Hududullah'a itaate davet ediyor.

Kutlu, Hududullah içinde yapılan üretimin "el emeği, göz nuru ve alın terine" dayandığını ve "üretim tüketim dengesini doğal yapının" belirlediğini… söyler. Daha sonra dünyadaki hâkim düzenin; "dinsiz" "Çağdaş Küresel Medeniyet"in üretim-tüketim düzeninden, insanlığı nereye getirdiğinden söz eder. Bunu yaparken pek çok sayısal veriden, araştırmadan faydalanır. Mustafa Kutlu "kırık dökük bir kapitalizm eleştirisi" yaptığını söyler. "Bunu dünyada ve bizde çok iyi becerenler" vardır der (s.27). Derdinin "Hududullah çerçevesinde bir sistem arayışı" olduğunu belirtir. Ona göre, Hududullah çerçevesinde yapılacak "imal-i fikir"deki ortak anlayış "Ehl-i sünnet" olacaktır. Eğitimden, bilgiden, otoriteden; otoritenin öneminden ve dayanağından bahseden Mustafa Kutlu, sözü Ahlâk Nizamı'na getirir:

"Ahlâk İslâm dinin özü, esası ve bizzat kendisidir. Müslüman olmak İslâm ahlâkına sahip olmaktır. Ahlâk dinden, din ahlâktan ayrılamaz. Ahlâkın ilkelerini nerede arayacağız? Bu meçhul bir mesele değildir. Elbette bu ilkeler dinin Hz. Peygamber'e vahyolunan âyetlerinden, kısacası Kur'an-ı Kerim'den, uygulaması Hz. Peygamber'in sünnetinden çıkarılır. Muhammed Mustafa'nın ahlâkı yukarıdaki soruya verilecek cevaptır. Ve tartışmaya mahal bırakmayacak kadar açık ve berraktır. Diğer bir kaynak ise kâinatın tüm unsurlarıdır. Kâinat kitabını okumak, Cenab-ı Hakk'ın kurduğu düzenin işleyişini, tabiatın eşsiz âhengini temaşa etmek, bu âhenge katılmak imanı ve ahlâkı olgunlaştırır" (s.51-52). "Kavram kargaşası tartışması niyetinde değiliz" diyen Kulu, şöyle devam ediyor: " 'Ahlâk Nizamı' diye adlandırdığımız düzen öncelik sırasına göre beş unsurdan oluşuyor. Birbirlerini var eden bu unsurları ayrı ayrı ele alıp izaha gayret edeceğiz. O beş unsur şunlardır: 1.Ahlâk 2. Hakimiyet 3. Meşveret 4. İktisat 5. Bu dört unsuru da kapsayan adalet." (s.52-53).

Kalbin Sesi'ndeki diğer anahtar kavramlardan biri de "kanaat ekonomisi." Kutlu, Çağdaş Küresel Medeneyet'in/Kapitalizm'in "tüketim ekonomisi" yerine "kanaat ekonomisi"ni teklif ediyor. Topraktan, toprağa dönmekten söz ediyor. Mustafa Kutlu, *Kalbin Ses*i'nde muhatap olarak öncelikle "Âmentüye inananlar"a sesleniyor: "Her muhalif duruş ütopik, akıl dışı, romantik, tatbiki nâkabil denilerek saf dışı ediliyor. Biliyoruz. Ancak Âmentü'ye inananlar başkaldırabilir. Onlar 'İsyan Ahlâkı'nın öncüleridir. Elinizdeki kitap onlara sesleniyor" (s.7).

Âmentüye inananlar olarak yazarın tespitlerine, tekliflerine katılıyoruz. Katılmak yetiyor mu, bir şey yapabilir miyiz? Büyük soru bu. Azgın mevcut dünya düzenine hayır demek, kanaat ekonomisini tesis etmek kolay mı? Yazar da işin kolay olmadığını biliyor:

topladığı söz konusu yazılardan sonra aynı konuda yazılar yazılar yazmaya, kendi ifadesiyle "türküsünü söylemeye devam ediyor.

"*İnancımızı yaşamak, "Ahlâk Nizamı'nı kurmak istiyoruz. 'Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz' dedikten sonra sefere kim mâni olabilir? Hedefimiz mutluluk ve huzur değil, Allah rızasıdır. Bu sözleri hamaset diye nitelemek, küçümsemek, hamasetin ruhuna hakaret olur.*

Her muhalif duruş ütopik, akıl dışı, tatbiki nâkabil denilerek saf dışı ediliyor. Biliyoruz. Ancak Âmentü'ye inananlar başkaldırabilir. Onlar, 'İsyan Ahlâkı'nın öncüleridir.

Elinizdeki kitap onlara sesleniyor.

Ey kalbi olanlar!

Ümit ve korku arasında olanlar!

Takva sahipleri için zaman yok hükmündedir. Her an her şey olabilir.

Allah bes, baki heves" (s.6-7).

Mustafa Kutlu, üç hâkimin hükmünde (*kalbin, kaderin, ölümün*) hata aranmayacağını söylüyor. Yanlış mı? Ölümün vakti belli mi?

Kalbin Sesi kitabı hakkındaki yazısında "Peki, sen ey dindar insan, azla yetinip elindekine fit olmaya razı mısın? Ben razı mıyım? Ne yazık ki, 'Ekonomik Büyüme' ve onun sistemleştirilmesi anlamında *kalkınma*, modern dünyanın en dokunulmaz putu olmuştur" diyen Mustafa Özel, şöyle devam ediyor: "O hâlde 'kanaat ekonomisi' gerçekliği olmayan temelsiz bir kavram mıdır? Bu hülyadan vaz mı geçelim? Tam aksine, adalet ve kanaat gibi temel kavramlara sarılmanın vakti gelmiş bulunuyor. Eğer kapitalizmin ebedî olduğuna inansaydım, bunlar boş hayaller, gerçekçi olun derdim. Oysa kapitalizm de, önceki bütün tarihsel sistemler gibi, bir sona yaklaşıyor. Sınırsız tüketim, gezegenimizin sınırlı varoluş imkânlarını tüketmek üzeredir. Artık müstakbel iyi sistemlere kafa yormanın vaktidir. Böylece dinî ve ebedî yanım iktisatçı yanıma galebe çalıyor ve 'ümmî hikâyeci' Mustafa Kutlu'ya yaklaşıyorum" (Özel, 2019:36-37).

"Kalbin Sesini Kim Duyacak" diyen Mukadder Gemici'nin *Kalbin Sesi* hakkındaki ilk değerlendirmeleri şöyle: "Okuyan herkes bilir ki Mustafa Kutlu kolayca, bir çırpıda okunur. Tatlı tatlı gülümser insan; gözleri nemlenir ara ara çünkü hikayeler boyunca kasvete, kahra hiç bulaşmamış, hayatın, var olmanın neşesine boyanmış bir hüzün hisseder. Ama artık, bu durum Kalbin Sesi'ne kadar böyleydi demek gerekiyor. Çünkü Kalbin Sesi, Bir Hicret Risalesi adeta bir 'demir leblebi.' Âmentüye inananların bütün bildiklerini, neredeyse ezbere okuyup yazdıklarını bir risale şeklinde önlerine koyuyor" (Gemici, 2019:44). "Bir hikayecinin işi midir çağdaş küresel medeniyete kafa tutmak, düzeni değiştirmeyi teklif etmek?" sorusunu soran Gemici, "Çare, deva, reçete, plan program kitabı da değil ama Kalbin Sesi." diyor ve şöyle devam ediyor: "Vaziyete bakıp kalbiyle akledenlere, haber seyrederken sızı duyanlara bir çağrı. Ben bir hikayeciyim diyor zaten açık açık, bunları söyledim diye mesuliyeti benim omuzlarıma yıkmayın. Bir farkınız olsun, asıl sebepleri bilin, hareket zamanı da elbet gelecektir" (Gemici, 2019: 46).

Ne yapabiliriz? Âmentü'ye inanlar, bireysel ahlâk nizamlarını kurmaya karar vererek işe başlayabilirler. Aklen ve kalben onaylamadığımız şeylere bireysel planda hayır diyebiliriz, bunları onaylamadığımızı belli edebiliriz, alkışlamayız; en azından buğzedebiliriz. Bu az bir şey değildir. Bize bir "ruh hali" kazandıracaktır. "Sabırlı ve azimli, lâkin gösterişsiz ve nümayişsiz çalışan ruh cephesinin maden işçileri, gerçek akıncılarından olalım" (s.126) diyen Kutlu, ruh halinin önemini vurguluyor:

"Elimizle, dilimizle düzeltemediğimiz bu güce bari zihnimizle ve kalbimizle 'buğzedelim.' Günü geldiğinde bu ruh hali (Yani teslim bayrağını çekmemiş olmak) hepimize yol

gösterir. Bu bir, ikincisi bu yolda (yani muhalif kanatta) imal-i fikr edenler kendilerine yol arkadaşı bulur daha bir heves duyarlar. Önce refik, sonra tarik denilmiş" (s.27).

Mustafa Kutlu, "Hicret"in sözlükteki "terk etmek, ayrılmak, ilgisini kesmek" anlamlarını hatırlatıyor. Hicret "kişinin herhangi bir şeyden bedenen, lisanen veya kalben ayrılıp uzaklaşmasıdır" diyen yazar, ilk adımda "zihnen, fikren, kalben" bir hicrete niyet etmemizi tavsiye ediyor:

"Çağdaş Küresel Medeniyetin ölçüp-biçip, defalarca ölçüp biçip – teknolojinin son imkânları ile ölçüp biçip burnumuza, aklımıza, bedenimize dayadığı hükümleri, imkânları terk edin. Açıkçası sanayi (endüstri) ve teknoloji ile dünya hayatında kazanılan servet-konfor ve refaha "Hayır" deyin. "Kalbin Sesi"ni dinleyerek yola çıkın, bu temiz niyet ve samimiyet çağdaş hurafelerle dolu aklınızı da yola getirecektir." (s.119) Burada, yazarın, Müddesir suresinin girişinde yer alan "ölçüp biçme" konusunu çağdaş küresel zihniyetle ilişkilendirmesine dikkat etmeliyiz.

Sanatçı duyarlılığı, hayat tecrübesi, mümin kalbi ile bizlere seslenen Mustafa Kutlu'nun dayanaklarının başında Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler var. *Kalbin Sesi*'nde Teoman Duralı, Nurettin Topçu, İsmail Kara, İsmet Özel'in görüşlerinden faydalanıyor. Kitapta pek çok Batılı isme de rastlıyoruz. Yazılar arasında ilerlerken Mustafa Kutlu'nun bize bir türkü tavsiye ettiği de oluyor: Turan Engin'den *Gafil gezme şaşkın*, Âşık Mahzunî Şerif'ten *Sermayem derdimdir, servetim âhım.*[3]

Toplumsal ahlâkımızdan önce bireysel ahlâkımızı sorgularken/kurarken biz de Mustafa Kutlu'nun referanslarından beslenebiliriz: Kur'an-ı Kerim'e, Efendimiz'e; onun sünnetine gidebilir; başta en büyük ahlâk adamı Efendimiz olmak üzere diğer ahlâk adamlarının mücadelelerinden beslenebiliriz. Yazarın sanat anlayışının/teklifinin ifadesi olan, kitapta yer alan "Sanat Nedir?" yazısında ifade edilen esaslara göre vücut bulmuş sanat eserleriyle kalbimizi tazeleyebiliriz. Tabiata bakıp oradaki düzeni, güzelliği anlamaya başlayabiliriz. Bütün bunlar, bireysel ahlâkımızı inşâda bize yol gösterecek, bu yoldaki irademize güç katacaktır.

Kalbin Sesi, mümin bir sanatçının, içinde yaşadığı milleti iyi tanıyan bir insanın mesuliyet duygusuyla söylemek, anlatmak zorunda hissettiği hakikatler, hatırlatmalar. Kulak vermek, üzerinde düşünmek, bir şeyler yapmak lazım. Sanatçının yıllar önce işaret ettiği pek çok hususun ilerleyen zaman içinde ortaya çıkmış olması *Kalbin Sesi*'nin önemini artırıyor. Meselâ *Yokuşa Akan Sular*'ın *Mukaddime'*sinde insanın nasıl bir hayatın beklediğine işaret etmişti. O hayatı bugün yaşıyoruz. *Sır* üzerinden de 15 Temmuz'u düşünebiliriz. *Ya Tahammül Ya Sefer*'de gösterilen dağılma/çözülmenin tekrar eden bir şey olduğunu *Sevincini Bulmak*'ta yeniden gördük. *Bu Böyledir*'de, *"Sanıyorum toprak, bundan böyle toprak olmaktan çıkacak. Ağaca ağaç gibi bakmayan, toprağa toprak diyerek basmayan, adama da adam gibi muameleyi bırakacak.*" diyen Yorgancı Hafız Yaşar'ın *Red Cephesi,*

[3] Mustafa Kutlu, 24 Kasım 2018'de Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin düzenlediği *Hikâyemizin Türküsü: Mustafa Kutlu* konulu çalıştayda bildiri aralarında türkü dinlenmesini tavsiye etmiş ve bir türkü listesi göndermişti. İşte o liste: *Mum Gibi Yanan* Kerkük (Abdurrahman Kızılay), *Mendilim İşle Yolla* (Adile Kurtkaratepe), *Şu Yüce Dağları* (Aysun Gültekin), *Şen Olasın Ürgüp* (Emel Taşçıoğlu), *Dersini Almışta Ediyor Ezber* (Gülşen Kutlu), *Ayağında Kundura* (İbrahim Tatlıses), *Kar Mı Yağmış* (Neşet Ertaş), *Ervah-ı Ezelde* (Nurullah Akçayır), *Gafil Gezme Şaşkın* (Turan Engin).
Kendisiyle yaptığımız bir telefon konuşmasında (2 Haziran 2019), az önce radyodan Aysun Gültekin'den "*Erzincan'a Girdim*" türküsünü dinlediğimi, programda Turan Engin'in konu edildiğini söyleyince Turan Engin'den konuştuk. "Madem türküleri seviyorsun, ben Ürgüp türkülerini de çok severim. Gülşen Kutlu'dan *Ayşemin Yeşil Sandığını* dinle" dedi. Bu türküyü de listeye eklemiş olalım.

tabiatın, toprağın ranta dönüşeceğini; yağmalanacağını hisseden kalbin haykırışlarıydı. *Sokağımın Tek Ağacı*, *Akbank'ın Önündeki Armut Ağacı* yeşilden kopmaya başladığımızı bize çok önce söylemişti. *Güvercin Avlayan Martı*'da insan eliyle bozulan tabii düzene işaret edilmişti. Yazarın, son yıllarda *Bizi Lüks Batıracak* diye haykırdığına şahit olduk.

İnsana olan umudunu korumaya devam eden Mustafa Kutlu, pek çok iyi insanın hikâyesini bizlere göstermeye anlatmaya devam etti. Yazılarını, hikâyelerini okuyanları iyiliğe, ahlâka, adalete, merhamete, hizmete, hürmete, mazlumun ve ihtiyaç sahibinin elinden tutmaya, emeğe, alın terine… davet etti. Bunların olmayacak şeyler olmadığını *Sevinç*'te iki küçük çocuğun hikâyesinde olduğu gibi hem kısa hikâyelerinde hem de uzun hikâyelerinde bizlere tekrar tekrar gösterdi. Yıllardır yaptığı uyarılarını, tekliflerini *Kalbin Sesi*'nde yeniden, açık açık yapıyor. Dinleyelim, kulak verelim. Nasiplenelim. Son söz *Kalbin Sesi*'nden olsun: "*Geçmişle övünelim tamam, ama lütfen bugüne dönelim*" (s.30).

Kaynakça

Kutlu, Mustafa (2019) Kalbin Sesi, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Kutlu, Mustafa (2018) İlmihal Yahut Arzuhal, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Özel, Mustafa (2019). "Kalbiz Sesi ve Kanaat Ekonomisi", Tohum, S.164, s.32-36.

Gemici, Mukadder (2019). "Kalbiz Sesini Kim Duyacak?" Tohum, S.164, s.44-47.

Şahin, Seval (2017). "Mustafa Kutlu ile Edebiyatta Geleneğin İcad Edilmesi Üzerine" Günün ve Güncelin Edebiyatı, Açık Radyo (http:acikradyo.com.tr/etiket/mustafa-kutlu…), 11 Mart.

Yıldız, Alpay Doğan (2019). "Dinle Sana Bir Nasihat Edeyim: Kalbin Sesi'ne Kulak Ver" Tohum, S.164, s.38-42.

Zengin, Salih (2017). Mustafa Kutlu Edebiyatta 50. Yıl Ajandası, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Terry Pratchett's Satirical Fantasy Fiction

Emrah ÖZBAY*

Abstract

Fantasy literature has been neglected in literary studies until recently and it was mostly studied under the category of children's literature. However, the rapid increase in the number of people who are interested in fantasy literature sparked off literary studies regarding it. All literary works depend on the writer's imagination, while those of fantasy literature include more imaginary elements than all other kinds. British writer Terry Pratchett (1948-2015) is one of the most widely read authors of Britain. Fantasy literature covers political content and Twenty first century fantasy writer Pratchett's works avowedly engage with major social, political and religious issues. His works also portray the power used by corrupt authorities. In this paper Pratchett's satirical fantasy literature is to be dealt with by referring some of his novels from Discworld series.

Keywords: Satire, Fantasy Literature, Terry Pratchett, Discworld.

Terry Pratchett'ın Hicivsel Fantastik Kurmacası

Özet

Fantastik edebiyat yakın zaman öncesine kadar edebiyat çalışmalarında göz ardı edilmiş ve çoğunlukla çocuk edebiyatı başlığı altında incelenmiştir. Ancak fantastik edebiyata ilgi duyan kişilerin sayısındaki ani artış bu alanda yapılan çalışmalara büyük bir ivme kazandırmıştır. Bütün edebi çalışmalar yazarların hayal gücüne dayanmaktadır, ancak hiç kuşku yok ki fantastik edebiyat diğer türlere oranla çok daha fazla hayal gücü unsuru içermektedir. İngiliz yazar Terry Pratchett (1948-2015) Britanya'da en çok okunan yazarlar arasındadır. Fantastik edebiyat siyasi içerik barındırmaktadır ve 21. Yüzyıl fantastik edebiyat yazarı Pratchett'ın eserleri de sosyal ve siyasi konuları açıkça ele alıp işlemektedir. Ayrıca, Pratchett eserlerinde yozlaşmış iktidarların kullandıkları gücü de konu edinmektedir. Bu çalışmada Pratchett'ın hicivsel fantastik kurmacası yazarın Diskdünya serisinden seçilen romanlarından yapılan direkt alıntılar vasıtasıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hiciv, Fantastik Edebiyat, Terry Pratchett, Diskdünya Serisi.

*Okutman, Erzincan Binali Yıldırım University, eozbay@erzincan.edu.tr.

Introduction

All literary works depend on the writer's imagination, while those of fantasy literature include more imaginary elements than all other kinds. "Imagination not intelligence made us human" declared Sir Terrence David John Pratchett, known as Terry Pratchett, in one of his interviews on January 25, 2013. For many Terry Pratchett is seen as one of the pioneers of modern fantasy genre and his reign started in fantasy with the publication of his first novel *The Carpet People* in 1971, but his first Discworld novel *The Colour of Magic* (1983) made him an outstanding figure of fantasy. Until his death in 2015 he wrote fifty novels and forty one of them belong to his Discworld series. Andrew Butler remarks: "In Britain it has been estimated that 10% of all books sold are fantasy. And of that fantasy, 10% is written by Terry Pratchett. So, do the sums: 1% of all books sold in Britain are written by Terry Pratchett" (Butler, 2001:7).

As the number of books belonging to his Discworld Series increased, Pratchett's style changed accordingly. His literary style matured and evolved from parodies in the early books of Discworld Series to engagement with serious issues in the latter ones. As Hanes describes: "The first Discworld novel was almost entirely a simple parody of genre fantasy, but the baffling and wonderful thing about the Discworld novels is that they did not remain simply fantasy, parody, or anything else" (Hanes, 2007:286). Hanes states the fact that Pratchett kept on improving his literary style and began to deal with topics more skillfully in his novels.

In contrary to general belief, fantasy literature does not only focus on trivial or child-like subjects. Dealing with serious issues in an alternate world gives writers more freedom and comfort to share their views with the readers. Similarly Haberkorn emphasizes this function of the fantasy literature in Pratchett's novels as such: "His novels connect to real world and have serious things to say about it and this is not in spite of the humour and fantasy but through it and because of it" (Haberkorn, 2018: 138).

What makes Pratchett different than other fantasy writers is the change he brings to the genre. Before Pratchett came onto the literary scene, fantasy was not very popular and it was full of serious and epic stories like *The Lord of the Rings* and *The Chronicles of Narnia*. Saving humankind and bloody wars between good and evil were the dominant subjects of fantasy literature. Pratchett changed both the traditional tone and content with *The Colour of Magic*. Further, folklore differs Pratchett from his fellow authors. Folklore covers an enormous part of his writings from the very beginning of his Discworld series till the last. He also wrote a book in 2008 with Jacqueline Simpson titled *The Folklore of Discworld: Legends, Myths, and Customs from the Discworld with Helpful Hints from Planet Earth*. Besides folklore, Pratchett also uses popular culture, mythology and history. His fantasies are full of monsters, dragons and supernatural events and by using folkloric and mythic elements he makes his settings more familiar to his readers.

In Pratchett's works, the parody targets a particular text and humour is created by deliberate exaggeration, namely, an incongruity appears between the original text and the other text to which references are made. Pratchett's narrative voice is highly satirical and also cynical, his characters are not perfect fighters, kings or knights, instead they are no other than a failed wizard, a tourist, an actor, a young pharaoh, a lovely witch or a turtle. In other words, Pratchett's characters are a good blend of the modern and the fantastic.

Pratchett uses his works as a means of questioning serious issues regarding modern society such as education, justice, politics, corruption, bribery, gender roles, religion and labour rights. His works lay bare how his fantasy writings are used to demonstrate these problematic issues. Pratchett shows how fiction can be a social and psychological

representation of the social problems experienced in real life and how satire can be used to shed light on these problems.

Satire in the Discworld Novels

Literature is a reflection of life. Writers tell the story of our lives and they try to both understand and criticize it. They tend to criticize what they see wrong for the humanity and use their works as a mirror of the society. Satire is one of the most commonly used methods for criticism. It is not easy to define satire in literature and it is sometimes considered as a blind spot as is stated by Alastair Fowler: "Satire is the most problematic mode to the taxonomist, since it appears never to have corresponded to any one kind. lt can take almost any external form, and has clearly been doing so for a very long time" (Alastair, 1982:110). Similarly, Charles A. Knight mentions the difficulty of defining satire. He articulates that: "Satire, as everyone agrees, is a parasitic form, imitating other forms by way of parody or using such imitation as a way of fixing points of reference and judgment" (2004:203). It can be inferred that there is no exact definition of the satire on which scholars are totally agree.

In literature, satire is a powerful form and it points out corruption and deficiencies in human behaviour and in society in general. Matz defines satire as such: "satire exists to isolate a condition of a sector of human life and hold it up for ridicule" (2010:ix). Also, Kernan underlines the foolishness in satire and suggests that: "The foolishness of the world not the venom of satirist creates the satire" (Kernan, 1962:4). In Addition, Feinberg approaches the term from deformity of familiarity. For Feinberg satire is "a playfully critical distortion of the familiar (Feinberg, 1962:86). From these definitions it could be inferred that ridiculousness, foolishness and the distortion of familiarity are among the key points of satire. Furthermore, its ability to protect the writers from culpability for criticism makes it popular among the writers.

Just like other satirists, follies of society or humans are the most commonly used material for Pratchett. His Discworld series included the writer's satires on different topics. The Discworld Series consists of forty-one novels. The first book of the series was *The Colour of Magic* (1983) and the last one of the series *The Shepherd's Crown* (2015) written a few months before Pratchett's death. All Discworld novels are set on the Discworld, a disc on the back of four elephants which are carried by a giant turtle named A'Tuin.

The characters of Discworld are antiheroes. Also, the characters take their society's interest to the forefront, instead of focusing on their own interests. Despite looking weak or marginalized, in the Discworld novels Pratchett's characters gain a victory against their enemies. Further, they are usually innocent teenagers who do not know what is happening, but learn slowly. For example, Carrot in *Guards! Guards!*, Rincewind in The *Light Fantastic*, Teppic in *Pyramids* or Brutha in *Small Gods* can be taken as examples of the such characters.

For an effective investigation of Pratchett's satire in his novels; the dialogues are the best place to focus on. For example, Lord Vetinari's dialogue with Vimes in *Jingo* shows Pratchett's satiric tone clearly and remarkably: "Putting up a statue to someone who tried to stop a war is not very, um, statuesque. Of course, if you had butchered five hundred of your own men out of arrogant carelessness, we'd be melting the bronze already" (Pratchett, 1998:405). Lord Vetinari is the political leader of the country in *Jingo* and it is also interesting to hear the importance of war or violence for the governance from him. Lord Vetinari knows what he says is morally wrong, but explains how the life functions.

It would be wrong to limit Pratchett's satire merely in politics; he also satirizes the society and underlines the fact that the residents of a country are also responsible for any corruption in the governance of that country. Similarly, in *Guards! Guards!* The Patrician tells Vimes: "You think there are the good people and the bad people," said the man. "You're wrong, of course. There are, always and only, the bad people, but some of them are on opposite sides They accept evil not because they say yes, but because they don't say no (Pratchett, 2001: 337). This remark can be taken as Pratchett's satires on society. The writer also implies that it would wise to think about the share of the men in the street for any problem in a country. Putting the blame on politicians would help us understand the problem in depth.

In another Discworld novel *Jingo*, Pratchett continues his satires on society. Views of Vimes, the chief police in the Ankh-Morpork, the biggest city in the Discworld universe, are given as follows:

Bad things happened because ordinary people, the kind who brushed the dog and told their children bedtime stories, were capable of then going out and doing horrible things to other ordinary people. It was so much easier to blame it on Them. It was bleakly depressing to think that They were Us (Pratchett, 1998: 199).

Here Pratchett directs his satires at the society in real life, but as is stated earlier, he seems like criticizing those living in his alternate world: Discworld. Therefore, he articulates his satires more freely. It is generally accepted that messages given indirectly are more influential for the readers, and Pratchett does not directly criticize his society instead he uses his fictitious society in order to show the problems he realizes in the real world.

In *Pyramids*, Pratchett satirizes the exploitation of the religion by the politicians in order to secure their positions. Pratchett does not specifically targets any particular religion or political view; he criticizes them as a whole. In the following quotation, one of the characters named Teppic explains the election system in his country; he states that everybody can vote in the elections but there are some people who cannot and then mentions those people as such: "Except for women, of course. And children. And criminals. And slaves. And stupid people. And people of foreign extraction. And people disapproved of for, er, various reasons. And lots of other people. But everyone apart from them. It is a very enlightened civilization" (Pratchett,1996:230). It is understood that only men in the higher rank in the society can vote in the election, however, he describes such an order as 'enlightened civilization' which indicates the irony used by Pratchett for his satirical purposes.

Conclusion

In Pratchett's novels the elements of fantasy create the humour, but within this humour the narrator also directs his criticism at the real world. The humour shows Pratchett's blend of satire and fantasy. Today our world is full of inequalities, social, political, economic corruption and injustice. At first sight fantasy literature may be seen as a way of escaping from all these vices, but in fact, fantasy literature serves as an indirect means of dealing with the above-mentioned problems of the world by offering a fantasy world which can be regarded as a mirror to the real world.

Pratchett's Discworld Series gives him an opportunity to invite his readers to his alternate world in order to show them the real world from a different perspective. Many serious issues regarding the real world are dealt with and satirized in the Discworld Series. As it is mentioned earlier, Pratchett touches on political, social and even religious subjects in his works and he manifests his dissatisfaction about these subjects using satire instead of biting criticism. In this way, he both entertains his readers and motivates them to realize the faults in their daily lives. In the real world, some problems such as corrupt politicians, violation of

human rights and income injustice are so common and widely-accepted that sometimes it is necessary to look at them from another world in order to see them. Pratchett gives his readers this chance through his novels. As Pratchett declares: “Maybe a good way of understanding this world is to view it from another one” (Pratchett, 2014:258).

References

Alastair, F. (1982). Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes. Oxford: Oxford University Press.

Butler, A. (2001). The Pocket Essential: Terry Pratchett. Great Britain: Cox and Wyman.

Feinberg, L. (1967). Introduction to Satire. Ames: Iowa State University Press.

Haberkorn, G. (2018). “Seriously Relevant: Parody, Pastiche and Satire in Terry Pratchett’s Discworld Novels”, In M. Rana. Terry Pratchett’s Narrative Worlds (pp.137-158). United Kingdom: MacMillian.

Hanes, S. (2007). “Parody”. In A. Butler. An Unofficial Companion to the Novels of Terry Pratchett (286-288). Oxford: Greenwood World Publishing.

Kernan, A. (1962). Modern Satire. USA: Harcourt Brace & World.

Knight, C. A. (2004). The Literature of Satire. New York: Cambridge University Press.

Matz, A. (2010). Satire in an Age of Realism. New York: Cambridge University Press.

Pratchett, T. (1996). Pyramids: A Discworld Novel. London: Corgi Books.

---------- (1998). Jingo: A Discworld Novel. London: Corgi Books.

---------- (2001). Guards! Guards!. Harper Coolins Ebooks.

---------- (2014). A Slip of the Keyboard. London: Doubleday.

Dil Biliminde Bir Adlandırma Meselesi: Eş Adlı Mı Eş Sesli Mi?

Kerim TUZCU*

Özet

Bir bilim dalının gelişip gelişmediği veya ne ölçüde geliştiği terimlerinin oturmuşluğu ve kalıplaşmışlığı ile ölçülmektedir. Dil Bilimi de bu ölçülerin dışında değildir. Türkçede, Dil Bilimi üzerine araştırma ve çalışma yapan birçok araştırmacının, ilgili terimleri kullanmada farklı tutum izledikleri görülmektedir. Bu farklılık orta öğretim kurumlarında kullanılan ders araç gereçlerinde ve yardımcı kaynaklarda daha çok görülmekle beraber maalesef akademik çalışmalarda da rastlamaktayız. Bunun sebeplerinden biri, Türkçede Dil Bilimi çalışmalarının daha çok Batı'dan tercümelerle başlamış olması ve dolayısıyla tercümelerden kaynaklanan yanlışlar. İkinci olarak ise Türkçenin sesçil bir alfabeye sahip olması yani okunduğu gibi yazılıp yazıldığı gibi okunması hasebiyle eş seslilik ile eş adlılığın birbirinden pek ayrılamaması olarak gösterilebilir. Ancak hangi sebep olursa olsun bilimsel olarak bunun yanlışlığı ortadadır. Gerek milli gerekse milletlerarası terim bilimiyle zıt ve yanlış bir kavramı kullanmanın izah edilir bir tarafının olmayacağı gayet açıktır.

Anahtar Kelimeler: Dil Bilimi, Eş adlı, Eş sesli.

A Naming Issue in Linguistics: Homonym or Homophone?

Abstract

Whether a branch of science has developed or to what extent it has developed is measured by the usage of established and ingrained terms. This is also true for linguistics. In Turkish, it is seen that many researchers doing research and studies on linguistics follow different attitudes in using related terms. This difference is seen mostly in the teaching materials and auxiliary resources used in secondary education institutions, unfortunately it is also possible to come across in academic studies. One of the reasons for this is that the study of linguistics in Turkish started mostly with translations from the West, and therefore the mistakes caused by the translations. Secondly, the fact that Turkish has a phonetic alphabet, that is, it is read as it is written or vice versa, so this makes it difficult to distinguish between homonym and homophone. However, for whatever reason, it is scientifically wrong. It is clear that there will be no explanatory side of using an opposite and wrong concept with both national and international terminology.

Keywords: Linguistics, Homonym, Homophone.

*Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, MEB-Tokat-Erbaa Anadolu İmam Hatip Lisesi, kerimtuzcu@hotmail.com.

Giriş

Dünya Dil Bilimi tarihinin en güzel ve en eski sözlüklerinden ikisinin Türkçemize ait ve dilimizin de eski çağlardan beri yeryüzünün en yaygın konuşulan dili olmasına rağmen, söz konusu alanda yapılan araştırma ve incelemeler-maalesef-çok gecikmiştir. Bunun kesin sebeplerini bilemiyoruz ama göçebe bir halk olarak uzun çağlar yaşayan ve yazılı edebiyat eserleri de bu yüzden çok geç ortaya çıkan bir milletin Dil Bilimi sahasında erken araştırma yapması çok da beklenmemelidir.

Türk Dili'nin bilinen tarihi yazılı olarak 8.asrın başları olsa da sözlü anane eserlerine bakarsak bu tarihin en az dört bin yıllık olduğu uzak bir ihtimal değildir. Orhun Abideleri ile ilgili eserinde Muharrem Ergin, 'Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil.' (Ergin,1992:4) diyerek, 8.asırda bu denli sağlam ve kusursuz yazılabilen bir dilin yazılı geçmişinin çok daha eski olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak, tarihi bu kadar eski olan dilimizin günümüzde hala yerleşik bir imla kuralı ve kılavuzu oluşmamıştır. Bunun sebepleri arasında, Türk milleti olarak göçebe bir hayat sürmemiz ve bu sebeple yerleşik bir yazı dili oluşmaması; Türkçenin bilinen tarihi içinde ondan fazla alfabe kullanmamız ve dolayısıyla imlanın da sürekli değişkenlik göstermesi; dünya dilleri arasında Türkçe kadar geniş coğrafyada konuşulan başka bir dilin olmaması gibi sebepleri (Radloff,2015:7) sayabiliriz.

Eş Adlılık mı Eş Seslilik mi?

Türkçenin imlasındaki meselelerin yanında terim biliminde de benzer sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle Dil Bilimi gibi, araştırma temeli Batı'ya dayanan sahalarda bu kargaşa daha fazladır. Çünkü başlangıçta birçok terim adı tercümelerle karşılanmaya çalışılmış, sonra ise üstünde hemfikir olunamayan ve bazı üniversite çevrelerinde kümelenmiş bilim adamlarının hazırladıkları terimler ortaya çıkmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın yaptığı merkezi yerleştirme sınavlarında görev alan kişiler de hangi akımın veya ekolün içinden geliyorlarsa fikirlerini bu doğrultuda yansıtmışladır.

Yazımızda ele alacağımız 'eş adlı' terimi için de bu geçerlidir. Anlambilimin bir alt konusu olan eş adlılık ile ilgili yapılan akademik araştırmalarda bile bu konunun adlandırmasında farklılıklar görüyoruz. İlk ve orta öğretim ders araç gereçlerinde ise eş adlılık neredeyse hiç telaffuz edilmemekte; bunun yerine eş adlılığın bir alt türü olan eş seslilik kullanılmaktadır.

Bu terimin yanlış kullanılması meselesine gelmeden önce belirtmemiz gereken bir başka husus da mevzubahis terimin ve hatta Dil Biliminin kendi yazımıyla ilgilidir. Kimi sözlüklerde bitişik yazılırken kimi sözlüklerde de ayrı yazılmaktadır. Türk Dil Kurumu, (TDK İmla Kılavuzu (https://sozluk.gov.tr), TDK Türkçe Sözlük (https://sozluk.gov.tr) Kubbealtı Akademisi (http://www.lugatim.com) Dil Bilimi birleşik sözünü, eş adlıyı ve de eş sesliyi ayrı yazarken; Dil Derneği (http://www.dildernegi.org.tr), Sesli Sözlük (https://www.seslisozluk) başta olmak üzere Sevan Nişanyan'ın Türkçenin Etimolojik Sözlüğü'nde (https://www.nisanyansozluk.com), Tureng Sözlük'te (https://tureng.com), Google Çeviri (https://translate.google.com) sitesinde bitişik yazılmaktadır. Elbette ki bu bir imla sorunudur, işin özüne tesiri yoksa da ülkemizdeki Dil Bilimi çalışmalarında tam bir birlik olmadığının göstergesi olması açısından dikkate değerdir. Ayrıca sözü edilen kaynaklarda eş adlılığın tarifinde ve eş seslilikle aralarında olan ilişki yönünde de birbirini tutmayan bilgiler mevcuttur.

Türkçenin her şeyiyle korunması, güzel kullanımı ve geliştirilmesi hususunda en büyük görevi üstlenen Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük'te 'eş adlı' kavramını 'sesteş' ve 'eş sesli' kavramıyla eş anlamlı olarak kabul etmekte ve 'Söylenişleri aynı, anlam ve

kökleri ayrı olan (kelimeler), eş adlı, eş sesli, homonim.' (https://sozluk.gov.tr) şeklinde tarif etmektedir. Ayrıca eş adlılığa benzer yapılar olan eş yazımdan ve eş şekilden hiç bahsetmemektedir. Yine eş adlılığa benzer bir yapı olan 'yakın yazımlı'(paronim) kelimelerin ise esamesi bile yoktur.

Türk Dil Kurumundan sonra, Türkçe için en büyük çaba ve gayret harcayan Dil Dermeği ise eş adlılık için 'Söylenişleri aynı, anlam ve kökleri ayrı olan (sözcükler), sesteş, eşadlı, °homonim: ***Organ adı "el" ile "yabancı" anlamındaki "el"; "bitmek" (tükenmek), "bitmek" (ortaya çıkmak) sözcükleri eşsesli sözcüklerdir**.'* şeklinde, TDK'nın tanımını kullanmış ama eş adlılıkla ilgili birkaç misal vermiştir.

Kubbealtı Akademisi lügatinde ise şu şekildedir: 'Ses ve şekil bakımından aynı, anlamları ayrı olan (kelimeler), addaş, eş adlı, sesteş, elfâz-ı mütecânise, hemnam, homonim: ***Yüzmek: Denizde yüzmek. Yüzmek: Derisini yüzmek. Yüz: Sayı. Yüz: Surat, çehre. El: Organ. El: Yabancı…*** gibi.' Görüldüğü gibi burada biraz daha ayrıntıya girilmiş ve yine misallerle desteklenmiştir.

Kurşunkalem.com felsefe ve bilim terimleri sözlüğünde ***'(Yun. homonymia = adı aynı olan) Adı bir olup türlü nesneleri belirten birden çok anlamı olan (sözcük). Bugün bu terim yerine -> eş sesli terimi kullanılıyor.'*** (https://www.kursunkalem.com) denilerek eş adlılık kavramının tamamen işlevini yitirdiği ve artık eş seslilikle karşılandığı belirtilmektedir. Bu tabir kabul edilebilecek bir durum değildir ancak mevcut hali güzelce özetlediğini kabul etmek gerekir.

Bunların dışında internette halen kullanımda olan canlı sözlüklerde eş adlı kavramı kullanılsa da tamamıyla eş sesli (sesteş) kavramının anlamdaşı olarak verilmiştir. (https://kelimeler.net; https://www.seslisozluk.net).

Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilk ve orta seviye eğitim kurumları için yazdırdığı/kullandırdığı ders araç gereçlerinde de durum farklı değildir. Gerek ders araç gereçlerinde gerekse üniversiteye hazırlık amaçlı yazılıp kullanılan kaynak kitaplarda söz konusu kavram 'eş sesli' veya 'sesteş' olarak verilmiştir. (https://www.dilbilgisi.net; https://www.okulakademi.com; https://www.derscalisiyorum.com; http://fulyahoca.com; https://www.turkcedersi.net; https://www.universitehazirlik.org).

İlk ve orta öğretim kurumlarında Türkçe ve Edebiyat dersi hocalarının bu konudaki tutumlarını ölçmek maksadıyla on beş öğretmenle yüz yüze yapılan görüşme sonucunda sekiz öğretmenin bu kavramdan habersiz olduğu, kalan yedi öğretmenin ise bu kavramların aynı şey olduğunu düşündükleri ortaya çıkmıştır. Daha acı olan bir sonuç da şudur: Eş adlılığa benzer yapılar olan 'eş yazımlılık', 'eş şekillilik' ve 'yakın yazımlılık'(okşarlar, paronim) [Sultanzade, 2009:14] konusunda ise tamamına yakınının hiç malumatı olmadığıdır. Ayrıca tamamı, derslerde 'eş adlı' kavramını hiç kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Hiç duymayanların mesleğinde en az yirmi yılını dolduran öğretmenler olduğu dikkate değerdir. Bildiği halde kullanmayanlar ise lise veya üniversitelere yerleştirme sınavlarında bu kavramın 'eş seslilik' olarak verildiği ve 'eş adlılık' kavramının hiç geçmediğini beyan etmişlerdir.

Türk bilim adamlarının yaptıkları akademik araştırmalara bakıldığında yine farklı adlandırmalar ve tanımlar görmekteyiz. Aksan (1982), Doğan (2007), Aydın (2004), Bayraktar (2004), Kıran (2001), Vardar (2002), Filizok (2001) söz konusu kavram için 'eş adlı' tanımını kullanmışlar ve bunun yanında eş adlılığa benzeyen yapılar olarak *eş seslilik, eş şekillilik, eş yazımlılık ve yakın yazımlılık (okşarlık)* hakkında malumat vererek bunların *eş adlılıktan* ayrı yapı ve kavramlar olduğunu belirtmişlerdir. Karaağaç (2002), Tokatlı

(2004), Semedli (2005), Aygün (2001) gibi araştırmacılar ise mevzubahis kavramı ‘eş sesli’ diye adlandırmışlardır. Yine Türkiye’de akademik çalışmalarını bitiren Muradov (2003) ve Saparov (1997) gibi yabancı araştırmacılar Türkiye’de aldıkları eğitimin ektisiyle olsa gerek *‘eş sesli’* kavramını kullanmışladır.

Dünyadaki Dil Bilimi araştırmalarına baktığımızda ise eş adlılık ile eş sesliliğin birbirinden ayrı tutulduğu ve farklı alanlar olarak ele alındığını görüyoruz. Türk Dil Bilimi tarihinde yapılan araştırmaların büyüklüğü ve hacmi göz önüne alındığında en çok emeği veren Rus araştırmacıların tamamı eş adlı kavramını kullanmaktadır. Dolayısıyla eski Rus hâkimiyet ve tesir alanı içindeki Türk coğrafyasında yapılan çalışmalarda da eş adlılık kullanılmış eş seslilik, eş yazımlılık ve eş şekillilik de bunların yanında alt alanları olarak incelenmiştir.(Ахманова,1966; Белбаева ,1988; Абдулдаев,1986; Раҳмутуллаев,1984; Юдахин,1965; Мусабаева,1978; Миртаджиев,1967; Бекджанова,1967).

Eş adlılık, adı üstünde gösterileni ve mahiyeti farklı en az iki şeyi adlandırmada ve o şeyleri birbirinden tefrik etmede kullandığımız göstergenin aynı olmasıdır. Başka bir ifadeyle, yazılışı, okunuşu ve vurgusu aynı fakat manaları tamamen farklı olan ek, kelime veya kelime gruplarıdır. Görüldüğü gibi, eş adlılık tamamen biçimseldir.

‘Kara (renk) *gözlüm efkârlanma gül gayri’ (* Bekir Sıtkı Erdoğan) **/** *Denizdeki fırtına sebebiyle ulaşım* ***kara*** (toprak, yer) *yoluyla sağlanıyor.*

Çok güzel ve ***arı*** (sade) *bir Türkçesi vardı. /* ***Arının*** (kanatlı bir hayvan) *soktuğu çocuk koşa koşa gitti.*

El (insan organı) *var, titrer durur,* ***el*** (insan organı) *var yumuk yumuk " (* Ziya Osman Saba) **/** "*Kâtip benim ben kâtibin,* ***el*** (yabancı) *ne karışır!"* **- Halk türküsü**

"Bulunduğum ***kanepeye*** (ev eşyası) *bir ihtiyarın gelip oturmuş olduğunu neden sonra fark ettim." - Kemal Bilbaşar / Genellikle çay ve kokteyller için hazırlanan, peynir, sucuk, salam vb. şeylerle süslenen çok küçük ekmeğe* ***kanepe*** (yiyecek türü) *denir.*

"Bu ***maskara*** (gülünç durumda olan) *sosyete bana cahil diye bakar." - Halide Edip Adıvar / Dün aldığım* ***maskara*** (rimel) *kayboldu.*

"Halk ***dilinin*** (lisan) *günebakan ismini verdiği bu çiçek, güneşe âşıktır." - Hamdullah Suphi Tanrıöver / Lisanım sussa* ***dilim*** (gönlüm) *susmaz.*

Eş seslilik ise yazılışlarında ve manalarında farklılık olmasına rağmen aynı şekilde seslendirilmesi, telaffuz edilmesidir. Aynı şekilde telaffuz edilseler de yazımları farklı olduğu için eş adlılıktan ayrılırlar.

Türkçe, okunduğu gibi yazılıp, yazıldığı gibi okunan sesçil bir dil olması hasebiyle kendi özünde eş sesli unsurlar barındırmaz. Ancak alıntı kelimelerde görülür fakat Türkçe, alıntı kelimeleri de genellikle kendi telaffuz potası içinde erittiği için onlarda da bu özellik pek kalmamıştır.

Eş adlılık hem yazım hem de işitme ve söyleyişle ilgiliyken eş seslilik yalnızca kulakla ilgilidir. Kelimenin telaffuzunu duymadan eş seli olup olmadığına karar vermek zordur. Eğer yazılı bir dilimiz olmasaydı eş seslilere kulak eş adlıları diyebilirdik.

Örnekler:

Ok değdi ***kalkanlara***
Boyandı al kanlara
Üç çekim tesbih olsam
Seherde ***kalkanlara*** *(Anonim)*

Eline ne geçecek
Yar beni yere ***yere***
Kurtulayım dilinden
Gireyim kara ***yere*** *(Anonim)*

Doldurdum güğümleri
Bahçedeki ***gözeden***
Söyle kimin kızıydı
Dün sana kaş ***göz eden*** *(Anonim)*

Yara sızlar

Ok değmiş ***yara sızlar***

Yaralının halinden

Ne bilsin ***yarasızlar****(Anonim)*

Ah o beni ***o beni***
Kâkül örtmüş ***o beni***
Ben yârimi unutmam
Unutsa da ***o beni*** *(Anonim)*

Arapçadan dilimize giren birçok kelimede kullanılan ve nispet i'si veya aitlik i'si diye adlandırdığımız 'î'; Türkçe iyelik eki 'i' ile birlikte eş sesliliğe sebep olmaktadır. Farklı yazılmalarına rağmen dikkat edilmeden telaffuz edildiklerinde aynı ses yapısına sahip gibi muamele görmektedirler.

Örnekler:

İslam ***dini*** *(iyelik eki) /* ***dinî*** *(dine ait) meseleler*

insan ***zihni*** *(iyelik eki) /* ***zihnî*** *(zihinsel) melekeler*

Türk ***askeri*** *(iyelik eki) /* ***askerî*** *(askerlikle ilgili) tatbikat*

adam ***bedeni*** *(iyelik eki) /* ***bedenî*** *(insan bedeniyle alakalı) faaliyetler*

milli *(sıfat eki) toprak /* ***millî*** *(milleti ilgilendiren) mutabakat*

atların ***hissi*** *(sezgisi) /* ***hissî*** *(duygusal) konuşmak*

Sonuç

Yaklaşık bir asırdır dil üzerine yapılan münakaşalar devam etmektedir.20.yüzyıl başlarında dile dışarıdan yapıla müdahaleler ise birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. İmla meselesi bunların başında geliyor. Çünkü alfabe değişmiş ama dilin söz varlığı canlı olarak yaşamaktaydı. Tam bu meseleleri aşacakken, dilde sadeleşme adı altında dilin özüne ve söz varlığına yapılan müdahaleler işi tekrar içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir maalesef. Sağlam ve gelişmiş bir terim bilgisi de oluşmayınca günümüze kadar uzanıp gelmiş oldu bu tartışmalar.

Başta da belirttiğimiz gibi Türkçenin sesçil bir alfabesi ve söz varlığı olduğu için eş adlı olan bütün kelimeler aynı zamanda eş seslidir. Ancak *eş seslilik* kavramını yabancı dillere çevrildiğinde karşımıza *eş adlılık* olarak çıkmaktadır. Eğer diğer dillerde böyle bir terim olmasaydı bizim bu kavramları birbirinin yerine kullanmamız sıkıntı olmazdı. Bundan dolayı bu iki terimin adını birbirinin yerine kullanamayız. Uluslararası bilimsel kuruluşlarının ortak olarak kullandığı bir terimi kullanmak hem millî hem de milletlerarası alanda bir sabitlik ve oturmuşluk ifade etmesi bakımından son derece yerinde olacaktır. Bunu sağlayabilmek için evvela, akademik kurumlardaki bu farklı kullanımların önüne

geçip birliktelik sağlanmalı sonra da ilk ve orta öğretim kurumlarındaki ders araç gereçlerindeki yanlışlık giderilmelidir.

Kaynakça

Aksan, D. (1982). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim 1, 2, 3., Ankara: TDK Yayınları.

Aydın, M. (2004). Dil Bilim El Kitabı – Temel Kavram ve Konular Bişkek: Avrasya Yayınları.

Aygün, M. (2001). Almanca ve Türkçedeki Sesteş Kelimeler ve Bu Kelimelerin Her İki Dildeki Karşılıkları ve Fonksiyonları, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, № 11/2, Elazığ. s. 97-118

Bayraktar, N. (2004). Dilbilimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Ergin, M.(2003). Orhun Abideleri, İstanbul: Hisar Yayınları.

Filizok, R. (2001). Anlam Analizine Giriş, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Günay, D. (2007). Sözcükbilime Giriş İstanbul: Multılıngual Yabancı Dil Yayınları.

http://fulyahoca.com(21.10.2019)

http://www.dildernegi.org.tr(11.10.2019)

https://kelimeler.net(11.10.2019)

https://okulakademi.com(21.10.2019)

https://sozluk.gov.tr(24.10.2019)

https://translate.google.com(28.10.2019)

https://tureng.com(05.10.2019)

https://www.derscalisiyorum.com(28.10.2019)

https://www.dilbilgisi.net(05.11.2019)

https://www.kursunkalem.com(01.10.2019)

https://www.nisanyansozluk.com(01.10.2019)

https://www.seslisozluk(29.10.2019)

https://www.seslisozluk.net(30.10.2019)

https://www.turkcedersi.net(31.10.2019)

https://www.universitehazirlik.org (04.11.2019)

Karaağaç, G. (2002) Dil, Tarih ve İnsan, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kıran, Z. (2001). Dilbilime Giriş, Ankara: Seçkin Yayınları.

Muradov, N. (2003). Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde Çok Anlamlılık ve Eşseslilik (Basılmamış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Püsküllüoğlu, A. (2005). Türkçe Sözlük, Ankara: Arkadaş Yayınları.

Radloff, W. (2015). Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme (Yay.Haz.: Muvaffak Duranlı , Tülay Çulha) Ankara: TDK Yayınları.

Saparov, M. (1997). Türkmen Türkçesi İle Türkiye Türkçesi Arasında Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık İlişkisi (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Semedli, E. (2005). Eşadlılık ve Eşadlılığa Benzer Dil Olayları, Ankara Üniversitesi Dil Dergisi №:11, Ankara. s. 46-53

Sultanzade, V. (2009). Turkish- Azerbaijani Dictionary of Interlingual Homonyms and Paronyms. München: Lincom Europa Studies in Asian Linguistics.

Tarhan, O., Hazar, M. (2017). Türk Anlam Bilimi Terimleri Sözlüğü, Konya: Eğitim Yayınevi.

Tokatlı, S. (2004). Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesindeki Eşsesli Kelimeler Üzerine, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi № :1.Kayseri. s. 141-156

Ullmann, S. (1978). Anlambilimi. (Çev. Ahmet Kocaman), Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Dil Yazıları Özel Sayısı, C. XXXVIII s.355-363.

Vardar, B. (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü İstanbul: ABC Kitabevi.

Аракин, В.Д. (1978). Об омонимах в турецком языке ,Сов. тюркология. Москва.
Аханов, К. (1965). Тіл біліміне кіріспе, Алматы: Мектеп.

Головин, Б.Н. (1979). Введение в языкознание, Москва.

Гузеев, Ж.М. (2007). Проблемы полисемии и омонимии в карачаево- балкарском языке, Нальчик: Кабардино-Балкар.

Меметов, А. (1977). Об омонимии в крымско-татарском языке Сов. тюркология. Баку.

Орузбаева, Б.О. (2004). Лингвистикалык терминдердин кыргызча- түркчө, түркчө-кыргызча сөздүгү, Бишкек.

Юнусалиев Б.М. (1959). Киргизская лексикология: развитие корневых слов , Фрунзе.

Mesnevi-i Şerif'te Yer Alan Hz. Mûsâ İle İlgili Beyitlerin Tespiti Ve Değerlendirilmesi

Nurgül SUCU KÖROĞLU*
Gülcan KOÇ**

Özet

Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine dört büyük kitaptan biri olan Tevrat'ı indirdiği ve yer yüzünde Hak dini tebliğ eden ulü'l-'azm peygamberlerden üçüncüsü olan Hz. Mûsâ, aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de adı en çok zikredilen peygamberdir. Kur'an-ı Kerim'de kendisinden 136 yerde bahsedilen Musa (A.S.), Hz. Yakup'un neslinden olup İsrailoğulları'na gönderilmiştir. Hakkında pek çok hadis-i şerif de bulunan Hz. Mûsâ; Türk-İslâm edebiyatında pek çok esere konu olmuş, muhtelif teşbih ve mecazlarla pek çok edebî eserin muhtevasında yer almıştır. Hz. Mevlâna da; yalnız Türk-İslâm edebiyatında değil, tüm dünya edebiyatlarında çok büyük tesirleri bulunan Mesnevi-i Şerif'te Mûsâ (A.S.)'la ilgili önemli tespitlerde bulunmaktadır. Hz. Mûsâ ile ilgili hususlar, Mesnevi'nin toplam 696 beytinde geçmektedir. Bu beyitlerden 71'i Hz. Mûsâ'nın atası İmran ile; 22'si Medyen'e gelişi ve Hz. Şuayb'ın yanında çalışmasıyla; 16'sı "yed-i beyzâ" mucizesiyle; 84'ü "asâ"sı ile; 274'ü Firavun ve askerlerine karşı verdiği yoğun mücadeleyle; 79'u Tûr-ı Sînâ, oradaki ateş, "Kelîmullâh" sıfatına mazhar oluşu ve Cenâb-ı Hakk'ın Tûr-ı Sînâ'ya tecellisi ile; 2'si zenginliğiyle meşhur akrabası Kârûn ile; 28'i Hızır (A.S.)'la olan yolculuğuyla; 23'ü zamanındaki bir çobanla olan konuşmasıyla; 54'ü ise kendisinden hayvanların dilini öğrenmek isteyen bir adamın hikâyesiyle alâkalıdır. Bu tebliğde; Mesnevi-i Şerif'in Farsça orijinal metninin taranması neticesinde elde ettiğimiz Hz. Mûsâ ile ilgili beyitlerin muhtelif tercüme ve şerhlerden de istifade edilerek konularına göre tasnifi ve farklı açılardan değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Mevlâna, Peygamber, Kıssa, Hz. Mûsâ.

Determination And Evaluation Of Couplets About Prophet Moses In Mathnawi

Abstract

God had given the Tewrat one of four holy books to Prophet Moses was third of five great prophet called "ulul azm prophets" . Moses was most mentioned prophet in Kuran. Prophet Moses was descendant of Prophet Yacop and he had sent to the Israelites, His name is mentioned 136 times in Kuran. There are too much hadith about mose Also there are numerous metaphors and figures of speech in various literary works about prophet moses, who was subject to countless work in turkish-islamic literature. Mevlâna determinated about moses more time in mathnavi sheriff which had influential not only on turkish-islamic literary but also on literature of the whole world. There are 696 couplets about prophet moses on mathnavi; 71 of these couplets are about imran, who was father of moses, 22 of these are about gone to medyen and worked with prophet şuayb, 16 of these are about 'white hand miracle' called "yed-i beyza", 84 of these are about " scepter", 274 of these are about moses's war against lord of egypt "Pharaoh" and his army, 79 of these are about tur mountain story, 2 of these are about Karun who was richest men in that time, 28 of these are about journey with Hızır

*Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nurgulsucu@selcuk.edu.tr.

**Uzman, Selçuk Üniversitesi, Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, pi-ra-m@hotmail.com.

(godsend), 23 of these are about speech with sheepman, 54 of these are about a story of man who wanna learn animal's language.

Keywords: Hz. Mevlâna, Prophet, Kelimullah, Moses, Parable.

Hz. Mûsâ

Kur'an-ı Kerim'de adı en çok zikredilen peygamber olan Hz. Mûsâ, Yakup (A.S.)'ın neslinden olup İsrâiloğulları'na gönderilmiştir. İsmi, muhtelif ayetlerde, çeşitli vesilelerle 136 defa zikredilir. Hz. Mûsâ'nın Firavun'la olan tevhit mücadelesinin bir kısmı Kur'an-ı Kerim'in 28. suresi olan 88 ayetten müteşekkil Kasas suresinin 3 ila 48. ayetleri arasında teferruatlı bir şekilde anlatılır: "İnanan bir millet için Mûsâ ile Firavun'un haberinden bir parçayı sana doğru olarak okuyacağız…" (Kasas, 28/3) (Sucu, 2009:612)

Mesnevi-i Şerif'te geçen Hz. Musa ile ilgili toplam 696 beyti konularına göre şöyle tasnif edebiliriz:[1]

1. Atası İmrân

"Allah birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah işitendir bilendir." (Âl-i İmrân, 3/33).

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen İmrân'ın kim olduğu hususunda İslâm âlimleri tarafından farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mukâtil, "İmrân ailesi" ifadesindeki İmrân'ın Mûsâ (A.S.) ve Harun (A.S.)'ın babası olup, şeceresinin Hz. Yakub'a dayandığını söylemekte, Kelbî ise Hz. Meryem'in babası olduğunu ve Hz. Süleyman'ın soyundan geldiğini nakletmektedir. (Kurtubî, 4/63)

Mesnevi-i Şerif'te geçen Hz. Mûsâ ile ilgili beyitlerin 71 tanesi atası İmrân ile alâkalıdır:

Hâzini İmrân iderdi hidmeti

Oldu şehre gelende hem-sohbeti

(3/878,34)

Haznedarı İmrân da ona hizmet etmedeydi. Beraber sohbet ederek şehre geldiler.

Didi ey İmrân ki bunda eyle hâb

Hem-serinle sen de olma neşve-yâb

(3/879,34)

Ona: "Ey İmran sen de bu gece burada uyu karınla buluşma" dedi.

Didi dergâhın menâm olsun bana

Yok rızâdan gayrı fikr-i nâbecâ

(3/880, 34)

İmran da: "Peki senin dergâhında yatarım. Senin rızandan gayrı düşünce yoktur bana" dedi.

İdi İmrân kavm-i İsrâîl'den

Lîk Fir'avn ile gûyâ cân u ten

(3/881, 34)

[1]Bu tasnif, Mesnevi-i Şerif Manzum Nahîfî Tercümesi'ne göre yapılmış, çalışmamızda yer alan beyitler yine aynı eserden alınmıştır. Bk. Mesnevi-i Şerif Aslı ve Sadeleştirilmişiyle Manzum Nahîfî Tercümesi, hzl. Âmil Çelebioğlu, III Cilt, İstanbul 1967, 1969, 1972.

İmrân, İsrâiloğullarından idi fakat Firavun ile sanki can ile ten gibiydiler.

Konu ile alakalı örnek olarak verdiğimiz beyitler dışında kalan diğer beyitler ise sırasıyla cilt, beyit ve sayfa numaralarına göre dipnotta verilmiştir.[2]

2. Hz. Mûsâ'nın Medyen'e Gelmesi ve Şuayb (A.S.)'ın Yanında Çalışması

Mûsâ (A.S.), ilk gençlik yıllarında İsrâiloğullarından birisi ile bir Kıptî'yi kavga ederken görür. İsrâiloğullarından olan şahıs, düşmanına karşı yardım isteyince Mûsâ (A.S.), Kıptî'ye bir yumruk vurur ve onun ölümüne sebep olur. Sonra da bu yaptığına pişman olup Cenâb-ı Hakk'a iltica eder. (Kasas, 28/15-17) Hz. Mûsâ bu olaydan sonra şehirden çıkarak Medyen'e yönelir. (Kasas, 28/22) Orada Şuayb (A.S.) ile tanışır. Onun kızlarından biriyle evlenir ve bir müddet orada kalır. Şuayb (A.S.) ile bir anlaşma yaparlar. Bu anlaşma gereği, on yıl Hz. Şuayb'ın yanında kalıp ona çobanlık eder. Daha sonra Mısır'a gitmek üzere ailesiyle birlikte yola çıkar.

Mesnevi-i Şerif'te bu konularla alâkalı toplam 22 beyit yer almaktadır:

Âb-ı Nîl-âsâ olur Kıbtîye hûn

Kavmine Mûsâ'nın âb-ı hoş-nümûn

(4/33,3)

Mesnevî Nil suyu gibidir, Kıptî'ye kan Mûsâ (A.S.)'ın kavmine sudur.

Oldu Mûsâ pîş-i Kıbtîde zemîm

Oldu Hâmân pîş-i Sıbtîde recîm

(4/1658,64)

Mûsâ (A.S.) Kıptîlere göre kötüydü. Hâmân da İsrailoğulları'nın nazarında taşlanmış şeytandır. Hâmân, Kur'an'da farklı anlatılarda konu edilen Firavun'un baş veziridir.

Cân-ı Hâmân câlib-i Kıbtî olur

Rûh-ı Mûsâ câzib-i Sıbtî olur

(4/1659,64)

Hâmân'ın canı Kıptîleri çeker, Mûsâ (A.S.)'ın ruhu ise İsrâiloğulları'nı çeker.

Oldu Kıbtî cins-i Fir'avn-ı zemîm

Oldu Sıbtî cins-i Mûsâ-yı Kelîm

(4/2726,104)

Kıptîler aşağılık Firavun'un cinsinden, İsrâiloğulları ise Kelîm olan Mûsâ (A.S.)'ın cinsindendirler.

Gurk-ı gamda halka lutfundur şobân

Çün Kelîm-i Hak şobân-ı mihr-bân

(6/3307,122)

[2] (3/877,33),(3/882,34),(3/883,34),(3/884,34),(3/885,34),(3/886,34),(3/887,34),(3/888,34),(3/889,34), (3/890,34),(3/891,34),(3/892,34),(3/893,34),(3/894,34),(3/895,34),(3/896,34),(3/897,34),(3/898,34), (3/899,34),(3/900,34),(3/901,35),(3/902,35),(3/903,35),(3/904,35),(3/905,35),(3/906,35),(3,907,35), (3/908,35),(3/909,35),(3/910,35),(3/911,35),(3/912,35),(3/913,35),(3/914,35),(3/915,35),(3/916,35), (3/917,35),(3/918,35),(3/919,35),(3/920,35),(3/921,35),(3/922,359),(3/923,35),(3/924,35),(3/925,35), (3/926,35),(3/927,35),(3/928,36),(3/929,36),(3/930,36),(3/931,36),(3/932,36),(3/933,36),(3/934,36), (3/935,36),(3/943,36),(3/944,36),(3/945,36),(3/946,36),(3/947,36),(3/948,36),(3/949,36),(3/950,36), (3/951,36), (3/952,36), (4/3308,126), (5/706,29).

Çoban, gam kurdu için halka lutfundur. Hem de Mûsâ (A.S.) gibi şefkatli bir çoban.

Konu ile alâkalı diğer beyitler şunlardır:[3]

3. Mucizeleri

Hz. Mûsâ'ya verilmiş dokuz mucize vardır. Bunlar 'asâ, yed-i beyzâ, tufan, çekirge, haşere, kurbağa, kan, karanlık, Kızıldeniz'in yarılması olarak gösterildiği gibi 'asâ, yed-i beyzâ, denizin yarılması, kayadan su fışkırması, bulut, levhalar, Cenâb-ı Hakk ile konuşması, bulutun gölge yapması ve Hz. Mûsâ'nın Tûr-ı Sînâ'ya götürmek üzere yetmiş kişiyi seçmesi olarak da gösterilir. (Harman, 2006: 212)

a) Yed-i Beyzâ

Hz. Mûsâ'nın sağ elinin, koynuna sokup çıkarınca güneş gibi parlaması mucizesi. Bu nuru gören düşmanları kaçışırlardı. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında yer alan yed-i beyzâ; Hz. Mûsâ'nın mucizeleriyle beraber şahsı etrafında gelişen ve şairlerin farklı yorumlarıyla zenginleşen bir edebî unsur, remiz ve mazmun hâline gelmiş, böylelikle teşbih, telmih, istiare, kinaye, tenasüp gibi edebî sanatlara malzeme teşkil etmiştir.

Mesnevi-i Şerif'te bu konu ile alâkalı olarak toplam 16 beyit yer alır:

Geldi Mûsâ'ya hitâb-ı vahy-i gayb

Ey olan pertev-nümâ-yı nûr-ı ceyb

(2/2176,78)

Mûsâ (A.S.)'a Cenâb-ı Hak tarafından , "Ey koynundan nurun parladığı!.." hitabı geldi.

Nûr-bahş-ı feyz olurken ben sana

Olmadı senden iyâdet hîç bana

(2/2177,78)

"Ben sana feyz nuru bağışlarken sen hiç benim hatırımı sormadın?"

Didi zâtındır münezzeh bî-gümân

Bu ne remz oldu bana eyle ayân

(2/2178,78)

Mûsâ (A.S.) "Zatın şüphesiz kusurdan münezzehtir. Bu ne sırdır? Ya Rabbi bunu bana ayan eyle." dedi.

Himmet it göster yed-i beyzâyı sen

Subh ola zâhir şeb-i târîkden

(2/2311,83)

Himmet et "yed-i beyzâ"yı göster de karanlık gecelerden sabah meydana çıksın.

Ceyb-i Mûsâ'da olan nûr yâdda

Olamaz hem kâtib ü üstâdda

(4/3337,127)

Kâtip ve üstad olan dahi, Mûsâ (A.S.)'ın yenindeki nuru bulamaz.

Konu ile alâkalı diğer beyitler şunlardır:[4]

[3] (4/2727,104),(4/2728,104),(4/3456,132),(4/3457,132),(4/3469,132),(4/3470,132),(6/1146,43), (6/1147,43),(6,1148,43),(6/3309,122),(6/3310,122),(6/3311,123),(6/3312,123),(6/3313,123), (6/3314,23),(6/3320,123),(6/ 3308,122).

b) Asa, Kızıldeniz'in Yarılması, Firavun ve Askerlerinin Kızldeniz'de Boğulması

Kur'an-ı Kerim'de on ayette tekil şekliyle Hz. Mûsâ'nın asası, iki ayette de çoğul şekliyle (ısıyy) Firavun'un sihirbazlarının asaları zikredilmektedir. Bu ayetlerin birinde (Tâhâ, 20/18) Hz. Mûsâ, elindekinin kendi asası olduğunu, onu destek olarak kullandığını, onunla yaprak silkeleyerek sürüsünü beslediğini ve onu daha başka işlerde kullandığını belirtir. Hz. Mûsâ'nın asası bu alelade faydaları yanında aynı zamanda sihirbazlara karşı çevik ve hareketli bir yılan (Neml, 27/10; Kasas, 28/31), taştan on iki kaynaklı su fışkırtan (Bakara, 2/60), suya vurunca Kızıldeniz'i ikiye bölerek İsrâiloğullarına geçit açan (Şuarâ, 26/63) ilahi kudretin tecelli ettiği mucizevi bir araçtır. (Harman, 1991: 450; Yılmaz, 1992: 23) Hz. Mûsâ, İsrâiloğulları'nı Mısır'dan Firavun'un zulmünden kaçırırken maiyetiyle Kızıldeniz'e vardığında asasıyla suya vurur ve Kızıldeniz'de onların geçmesi için bir yol oluşur. Aynı yol Firavun ve askerleri için geçit vermez.

Mesnevi-i Şerif'te bu konularla alâkalı olarak toplam 358 beyit yer alır:

Sâhirân Mûsâ'ya tutdu sûretâ

Şebh içün anın asâsına asâ

(1/289,13)

Sihirbazlar, Musa (A.S.)'ı takliden, onun değneğine benzer değnek aldılar.

Ol asâdan bu asânın farkı çok

Andaki a'mâlin anda biri yok

(1/290,13)

O asa ile bu asanın farkı çoktur. Ondaki işlerin hiçbiri bunda yoktur.

Nice yüz bin rumh-ı Fir'avnı Kelîm

Bu asâdan itdi meksûr u dü-nîm

(1/552, 22)

Firavun'un yüz binlerce mızrağını Mûsâ (A.S.)'ın bir asası kırdı, ikiye böldü.

Oldu Hak'dan mevc-i bahre emr-i gark

Kavm-i Mûsâ Kıbtiyândan buldu fark

(1/899,35)

Hak'tan denize boğmak emri gelince, Mûsâ (A.S.)'ın kavmi Kıptîlerden ayrıldı.

Bildi sâhirler çü kadrin ibtidâ

Dest ü pâyı itdiler cürme fidâ

(1/1685,65)

Sihirbazlar daha işin başında Mûsâ (A.S)'ın kadrini bildiler. Suçlarından dolayı da el ve ayaklarını fedâ ettiler.

Konu ile alâkalı diğer beyitler şunlardır: [5]

[4] (2/2179,78),(2/.2180,78),(2/2312,83),(2/2313,83),(5/235,11),(5/1547,62),(5/3945,159),(6/1956,73),(6/1957,73),(6/2333,87).

[5](1/814,32),(1/815,32),(1/1294,51),(1/1680,65),(1/1681,65),(1/1682,65),(1/1683,65),(1/1684,65),(1/1909,73),(1/2231,85),(1/2232,85),(1/2546,98),(1/2547,98),(1/2548,98),(1/2549, 98),(1/2550, 98),(1/2551,98),(1/2552,98),(1/2553,98),(1/2554,98),(1,2559,98),(1/2560,98),(1/2566,98),(1/2567,98),(1/2568,98),(1/2581,99),(1/3944,149),(1/3945,149),(1/3946,149),(2/147,7),(2/311,13),(2/356,15),

c) Buzağı Kıssası

Kur'an-ı Kerim'de bazı surelerde ve birçok ayette bu kıssa anlatılmıştır. Hikaye kısaca şöyledir: Mûsâ (A.S.) Tûr-ı Sînâ'ya çıktığında kavminden Sâmirî adlı birisi, kavminin ziynet eşyalarını toplayıp eritmek suretiyle bir buzağı heykeli yapmıştır. Melek olduğunu zannettiği birinin bastığı topraktan bir avuç alıp buzağının üzerine serpince altından yapılmış olan buzağı, gerçek bir canlı gibi ses çıkarmıştır. Mûsâ (A.S.)'ın kavmi de bu olağanüstü olaya aldanıp buzağıya tapmaya başlamıştır. Mûsâ (A.S.) Tûr-ı Sînâ'dan dönüp kavminin buzağıya taptığını görünce onları azarlamış ve tövbeye davet etmiş, kardeşi Harun'un bu duruma karşı çıkmamasına da kızmıştır. Harun (A.S.) ise bu durum karşısında; **"**Ey annemin oğlu! Saçımı sakalımı çekme! Ben senin; 'İsrâiloğulları'nın

(2/775,29),(2/776,29),(2/778,29),(2/781,29),(2/2691,97),(2/928,34),(2/2309,83),(2/2310,83),
(2/2912,105),(2/2913,105),(3/37,3),(3/38,3),(3/39,3),(3/85,5),(3/787,30),(3/789,30),(3/843,32),
(3/844,32),(3/845,32),(3/846,32),(3/847,32),(3/848,32),(3/849,32),(3/850,32),(3/851,32),(3/852,32),
(3/853,32),(3/854,32),(3/855,32),(3/856,32),(3/857,32),(3/858,32),(3/859,32),(3/860,33),(3/861,33),
(3/862,33),(3/863,33),(3/864,33),(3/865,33),(3/866,33),(3/867,33),(3/868,33),(3/869,33),(3/870,33),
(3/872,33),(3/873,33),(3/874,33),(3/875,33),(3/953,37),(3/954,37),(3/955,37),(3/956,37),(3/957,37),
(3/958,37),(3/959,37),(3/960,37),(3/961,37),(3/962,37),(3/963,37),(3/964,37),(3/965,37),(3/966,37),
(3/967,37),(3/968,37),(3/969,37),(3/970,37),(3/971,37),(3/972,37),(3/973,37),(3/974,37),(3/975,37),
(3/976,37),(3/977,37),(3/979,37),(3/980,37),(3/981,39),(3,1020,39),(3,1021,40),(3/1059,40),
(3/1060,40),(3/1069,41),(3/1070,41),(3/1072,41),(3/1073,41),(3/1074,41),(3/1075,41),(3/1076,41),
(3/1077,41),(3/1078,41),(3/1079,41),(3/1080,41),(3/1081,41),(3/1082,41),(3/1083,41),(3/1084,41),
(3/1085,41),(3/1087,41),(3/1088,41),(3/1089,41),(3/1090,41),(3/1091,41),(3/1092,42),(3/1093,42),
(3/1094,42),(3/1095,42),(3/1096,42),(3,1097,42),(3,1098,42),(3/1099,42),(3/1100,42),(3/1101,42),
(3/1102,42),(3/1103,42),(3/1104,42),(3/1105,42),(3/1106,42),(3/1162,44),(3/1163,44),(3/1164,44),
(3/1165,44),(3/1166,44),(3/1167,44),(3/1168,44),(3/1169,44),(3/1170,44),(3/1183,45),(3/1184,45),
(3/1185,45),(3/1186,45),(3/1192,45),(3/1193,45),(3/1194,45),(3/1195,45),(3,1213,46),(3,1214,46),
(3,1215,46),(3/1216,46),(3/1217,46),(3/1218,46),(3/1219,46),(3/1220,46),(3/1221,46),(3,1222,46),
(3/1223,46),(3/1224,46),(3/1234,47),(3/1242,47),(3/1243,47),(3/1244,47),(3/1245,47),(3/1246,47),
(3/1247,47),(3/1248,47),(3/1249,47),(3/1250,47),(3/1256,48),(3/1257,48),(3/1258,48),(3/1259,48),
(3/2835,107),(3/2836,107),(4/802,32),(4/1260,49),(4/1937,74),(3/1938,74),(4/1941,74),(4/2121,81),
(3/2801,106),(3/2802,106),(3/2803,106),(3/3475,132),(3/3475,132),(3/3476,132),(3/3477,132),
(3/4281,162),(3/4302,163),(4/1089,43),(4/1090,43),(4/1091,43),(4/1092,43),(4/1093,43),(4/1095,43),
(4/2328,89),(4/2329,89),(4/2330,89),(4/2331,89),(4/2332,89),(4/2333,89),(4/2334,89),(4/2335,89),
(4/2336,89),(4/2337,89),(4/2338,89),(4/2339,90),(4/2340,90),(4/2341,90),(4/2342,90),(4/2345,90),
(4/2346,90),(4/2347,90),(4/2348,90),(4/2349,90),(4/2350,90),(4/2351,90),(4/2352,90),(4/2353,90),
(4/2354,90),(4/2355,90),(4/2356,90),(4/2357,90),(4/2358,90),(4/2359,90),(4/2360,90),(4/2361,90),
(4/2376,91),(4/2380,91),(4/2382,91),(4/2383,91),(4/2384,91),(4/2530,97),(4/2531,97),(4/2532,97),
(4/2533,97),(74/2534,97),(4/2535,97),(4/2536,97),(4/2537,97),(4/2538,97),(4/2539,97),(4/2540,97),
(4/2541,97),(4/2542,97),(4,2543,97),(4/2544,97),(4/2545,97),(4/2546,97),(4/2547,97),(4/2548,97),
(4/2549,98),(4/2550,98),(4/2551,98),(4/2589,99),(4/2590,99),(4/2594,99),(4/2595,99),(4/2616,100),
(4/2617,100),(4/2727,104),(4/2728,104),(4/2742,105),(4/2743,105),(4/2744,105),(4/2745,105),
(4/2795,107),(4/3190,122),(4/3276,125),(4/3277,125),(4/3544,135),(4/3545,135),(4/3546,135),
(4/3547,135),(4/3548,135),(4/3549,135),(4/3550,135),(4/3593,137),(4/3594,137),(4/3598,137),
(4/3599,137),(4/3601,137),(4/3602,137),(4/3603,137),(4/3606,137),(4/3614,138),(4/3615,138),
(4/3618,138),(4/3619,138),(4/3621,138),(4/3622,138),(4/3623,38),(4/3639,138),(4/3640,138),
(4/3641,138),(4/3644,139),(4/3648,139),(4/3691,140),(4/3692,140),(4/3838,146),(4/3622,138),
(4/3623,138),(4/3639,138),(4/3640,138),(4/3641,138),(5/602,25),(5/959,39),(5/960,39),(5/1324,53),
(5/1325,53),(5/1326,53),(5/1336,54),(5/1432,57),(5/1433,57),(5/1547,62),(5/2451,99),(5/2452,99),
(5/2453,99),(5/3346,135),(5/3817,154),(5/3818,154),(5/3943,159),(6/2185,82),(6/2186,82),
(6/2187,82),(6/4386,163),(6/4387,163),(6/4388,163),(6/4389,163),(6/4390,163),(6/4391,163),
(6/4392,164),(6/4393,164).

arasına ayrılık düşürdün, sözümü tutmadın!' demenden korktum." **(**Tâhâ, 20, 92-94) diyerek kendini savunmuştur.Mûsâ (A.S.) da: "Ey Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla! Bizi rahmetine kabul et! Zira Sen, merhametlilerin en merhametlisisin!" (A'râf, 7/151) dedi. Neticede tövbe edenler kurtulmuş, Sâmirî ise Hz. Mûsâ'nın bedduasına tutulmuştur. Rivayete göre; Mûsâ (A.S.)'ın bedduâsından sonra Sâmirî, hakikaten ağır ve bulaşıcı bir hastalığa yakalanmış bu sebepten ömrü boyunca insanlardan uzak durmak zorunda kalmıştır.

Mesnevi-i Şerif'te bu konu ile alâkalı olarak toplam 19 beyit yer alır:

Sâmirî nefsinden oldu kâr–dîd

Oldu Mûsâ'dan tekebbürle ba'îd

(2/1998,72)

Sâmirî kendinde bir hüner görünce kibirlenerek, Mûsâ (A.S.)'dan uzaklaştı.

Sihr ile gûsâle itdi bir sadâ

Eyledin secde didin budur Hudâ

(2/2061,74)

Buzağı sihir ile ses çıkarınca "Tanrı budur" deyip ona secde ettin.

Sâmîri kimdir ki ey seg-tıynetân

İde îcâd-ı Hudâvend-i cihân

(2/2065,74)

Ey köpek tıynetliler, Sâmirî kimdir ki, cihanın tanrısını icat etsin?

Konu ile alâkalı diğer beyitler şunlardır:[6]

4. Tîh Sahrası, İsrailoğulları'nın Kendilerine İlahi Bir ikram Olarak İndirilen Kudret Helvası ile Bıldırcın Etini Bırakıp Mercimek, Soğan ve Sarımsak İstemeleri

İsrâiloğulları bu nankörlüklerinin neticesinde tekrar Cenâb-ı Hakk'ın gazabına uğramışlardır. Mesnevi'de 24 beyitte söz konusu edilen bu kıssa Bakara suresinin 61. ayetinde şöyle yer almaktadır: "Bir ara şöyle demiştiniz: 'Mûsâ! Biz tek çeşit yemeğe katlanamayız. Haydi, bizim için Rabbine yalvar, bize yerde yetişen şeylerden çıkarsın, sebzesinden, sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından…' O da şöyle demişti: 'Yani üstün olanı daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? İnin bir şehre, orada istediğiniz her şeyi bulursunuz'. Başlarına sefillik ve çaresizlik çöktü. Tekrar Allah'ın azabına çarpıldılar. Evet, öyle! Çünkü Allah'ın ayetlerini görmezlikten geliyorlar, peygamberlerini haksız yere öldürüyorlardı. Evet, öyle! Çünkü isyana dalıyorlar ve aşırı gidiyorlardı."

Kavm-i Mûsâ'dan bir iki bî-edeb

İtdiler sîr u 'ades zammın taleb

(6/82,5)

Mûsâ (A.S.)'ın kavminden birkaç haddini bilmez, sarımsak ve mercimek istediler.

[6](2/1451,52),(2/1450,52),(2/1999,72),(2/2000,72),(2/2054,74),(2/2055,74),(2/2057,74),(2/2058,74),(2/2059,74),(2/2060,74),(2/2066,74),(2/2067,74),(2/2068,74),(2/2366, 85),(2/2371, 85),(6/2084,78),(6/2087,78).

Kat‘ olundu hˇân u nân-ı âsumân

Kaldı renc-i zer‘-i evkât u zamân

(6/83,5)

Bunun üzerine gökten ekmek ve sofra inmesi durdu. Onlara ise ekin ekip biçme meşakkati kaldı.

Ebr-i Mûsâ’sın ‘atâ-yı ehl-i Tîh

Kim virirdi hˇân u nân-ı bî-şebîh

(1/3842,145)

Tîh sahrasındakilere Mûsâ (A.S.)’ın bulutu gibisin ki o bulut, benzeri olmayan sofralar ve ekmekler verdi.

Halka gendüm-bahş olur gayrı sehâb

Kim gelir cehd ile ana âb ü tâb

(1/3843,145)

Bulutlar halka buğday verir, insanların çalışmasıyla da ona canlılık gelir.

Ebr-i Mûsâ’da olup ihsân-ı Rab

Puhte vü şîrîn gelirdi bî-te‘ab

(1/3844,145)

Mûsâ (A.S.)’ın bulutu üzerinde Rabbin ihsanı tecelli ettiğinden, ona pişmiş ve tatlı nimetler zahmetsizce gelirdi.

Konu ile alâkalı diğer beyitler şunlardır:[7]

5. Tûr-ı Sînâ, Ateş, Kelîmullâh Sıfatı ve Cenâb-ı Hakk’ın Tecellisi[8]

İsrâiloğulları Kızıl Deniz’i geçtikten sonra Hz. Mûsâ’nın önderliğinde Tûr[9]’a gelirler. Mûsâ (A.S.)’a otuz gece vade verilir ve ona on gece daha ilave edilir. Böylece tayin edilen vakit kırk geceyi bulur. Hz. Mûsâ, yerine Harun (A.S.)’ı bırakarak Tûr-ı Sînâ’ya çıkar. Rabbini görmek istediğini söyleyince dağa bakması emredilir, dağ paramparça olur. Daha sonra Hz. Mûsâ’ya ilahi emirleri ihtiva eden levhalar verilir (A‘raf, 7/142-145; Tâhâ, 20/80). Mûsâ (A.S.)’a, Cenâb-ı Hakk’ın kelâmına mazhar olması sebebiyle “Kelîmullâh” denmiştir. (Yılmaz, 1992: 90)

Devr-i kadrindir ki Mûsâ-yı Kelîm

Tâlib oldu ola devrinde mukîm

(2/361,15)

Devir, senin kadri yüce devrindir ki, Hz. Mûsâ dahi senin devrinde yaşamaya talip olmuştur.

[7](1/86,5),(1/3845,145),(1/3846,145),(1/3847,145),(2/2507,90),(2/2509,90),(2/2510,90),(2/2511,90), (2/2512,90),(2/2513,90),(2/2514,90),(2/2515,90),(2/2517,91),(2/2518,9),(3/4280,162),(4/1569,61), (5/2533, 102),(6/1811,68),(6/1814, 68).

[8] Bu konular beyitlerde iç içe kullanıldığı için tek bir başlık altında vermeyi uygun gördük.

[9]Tûr Arapça “dağ” anlamında olup, özel olarak “Tûr-ı Sînâ” yerine kullanılır. Tûr-ı Sînâ, Sina Yarımadası’nda, Cenâb-ı Hakk’ın tecelli ettiği ve Hz. Mûsâ’ya hitap ettiği dağın adıdır. Kur’an-ı Kerim’in 51. suresi de “Tûr” ismini taşır ve bu isim Kur’an-ı Kerim’in şu ayetlerinde de geçer: Bakara, 2/63,93; Nisâ, 4/153-154; Meryem,19/52; Tâhâ,20/80; Mü’minûn,23/20; Kasas,28/29,46; Tîn,95/2.

Ateş ile ilgili kıssa Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılır: "'Siz durun, ben gerçekten bir ateş gördüm. Umarım ondan ya bir haber, ya da ısınmanız için bir kor parçası getiririm.' dedi." (Kasas, 28/29) "'Ben gerçekten bir ateş gördüm. Size ondan ya bir haber veya ısınmanız için bir ateş getireceğim.'dedi." (Neml, 27/7) Bu kıssa çeşitli vesilelerle farklı kaynaklarda anlatılır. İlgili ayetlerin bağlamından ve bunlar üzerine yapılan yorumlardan anlaşıldığına göre bu olay, Hz. Mûsâ'nın ailesiyle birlikte Medyen'den Mısır'a yaptığı yolculuk esnasında soğuk bir gecede meydana gelmiştir. Müfessirler, Hz. Mûsâ'nın ateş sandığı ışığın gerçekte ilahi bir nur olduğunu belirtirler.

Mesnevi-i Şerif'te bu konu ile alâkalı toplam 79 beyit yer alır:

Budur ol lutf-ı hafî kim ol Samed

Gösterir nâr ol olur nûr-ı meded

(6/4394,164)

O gizli lütuf şudur ki, Cenâb-ı Hak ateş gösterir hâlbuki o medet (yardım) nurudur.

Tûru pür-nûr itdi çün nûr-ı likâ

Bu haberdir *harra Mûsâ sa'ıkâ*

(6/26,3)

Vuslatın ışığı Tur'u nur ile doldurdu. Gelen habere göre, *Mûsâ (A.S.) da düşüp bayıldı.* (A'râf, 7/143)

Ger virirse sâye nûrundan nişân

Şems-i tâbândan nümâyân Tûr-ı cân

(1/122,7)

Eğer gölge onun nurundan bir işaret verirse, can Tûr'u da o parlak güneşten görülür.

Kûhdan bu vecd ü şevk olmaz 'aceb

Cism-i Mûsâ vü cebel mahlûk-ı Rab

(1/904,36)

Dağın bu coşkusu ve şevki garip değildir. Zira Mûsâ (A.S.)'ın cismini de dağı da yaratan Cenâb-ı Hak'tır.

Gitti Mûsâ kim ide tahsîl-i nâr

Başka âteşle oldu tâb-dâr

(1/2890,110)

Mûsâ (A.S.) ateş elde etmek için gitti fakat başka ateşlerle parladı.

Konu ile alâkalı diğer beyitler şunlardır:[10]

[10](1/903,35),(2/361,15),(1/514,20),(3/15,3),(3/16,3),(3/4281,162),(3/4311,163),
(3/4409,167),(3/4410,167),(3/4411,167),(3/4412,167),(3/4413,167),(3/4414,167),
(3/4415,167),(4/2943,112),(4/2944,112),(4/2945,112),(4/3023,115),(4/3024,115),
(4/3025,115),(4/3026,115),(4/3027,115),(4/3028,115),(4/3029,115),(4/3030,115),
(4/3031,115),(4/3032,115),(4/3033,116),(4/3034,116),(4/33037,116),(4/3038,116),
(4/3039,116),(4/3040,116),(4/3041,116),(4/3042,116),(4/3043,116),(4/3044,116),
(4/3045,116),(4/3046,116),(4/33854,146),(5/338,15),(5/339,15),(5/1906,76),(5/1907,76),
(5/3923,158),(6/2451,91),(6/2452,91),(6/2453,91),(6/2454,91),(6/2455,91),(6/2456,91),
(6/2457,91),(6/2463,92),(6/2464,92),(6/2465,92),(6/2466,92),(6/2467,92),(6/2468,92),
(6/2469,92),(6/2510,93),(6/2511,93),(6/2519,94),(6/3084,114),(6/3085,114),(6/3086,114),

6. Hz. Mûsâ ve Çoban

Hz. Mûsâ bir gün, Cenâb-ı Hakk'a insanlara ait vasıflarla hitap eden bir çobana rastlar ve bu sözlerinden dolayı onu azarlar. Fakat çobanı azarladığı için Cenâb-ı Hakk'ın itabına uğrar. "Kulumuzu bizden ayırdın…" buyuran Cenâb-ı Hak bu durumdan razı olmaz. Hz. Mûsâ da yaptığına pişman olur. Bu kıssa Mesnevi'de 23 beyitte ele alınır:

Gördü Mûsâ bir çobanı rû-be-râh

Dirdi dâ'im ey Hudâ vü ey İlâh

(2/1737,63)

Mûsâ (A.S.) yolda, her daim "Ey Hudâ, ey İlâh!.." diyen bir çoban gördü.

Kandesin sen tâ olup kullukda ben

Çarıgın diksem hem olsam şâne-zen

(2/1738,63)

Sen neredesin, keşke ben senin kölen/hizmetkârın olsam da senin çarığını diksem, saçını tarasam!..

Şüst ü şûy-ı câme itsem dâ'imâ

İtsem ihzâr leben subh u mesâ

(2/1739,63)

Daima çamaşırını yıkasam, sabah akşam sütünü hazırlasam!..

Dir idi bîhûde böyle ol şubân

Didi Mûsâ kime bu söz ey filân

(2/1742,63)

O çoban böyle beyhude sözler söylerken Mûsâ (A.S.), "Ey çoban bu sözler kimedir? Diye sordu.

Didi ana kim bizi var eyledi

Bu zemîn ü çerhi ızhâr eyledi

(2/1743,63)

Çoban da, "bizi yaratan ve yeri göğü var eden içindir" dedi.

Didi Mûsâ hây oldun hıyre-ser

Nâ-müselmân kâfir oldun bî-haber

(2/1744,63)

Mûsâ (A.S.) ona dedi ki; "Hey ahmak, sen Müslüman olmadan kafir olmuşsun!.."

Konu ile alâkalı diğer beyitler şunlardır:[11]

7. Hızır (A.S.) ile Yolculuğu

(6/3087,114),(6/3088,114),(6/3089,114),(6/3090,114),(6/3091,115),(6/3093,115), (6/3094,115),(6/3104, 115),(6/3105,115),(6/4394,164).

[11] (2/1745,63),(2/1747,63),(2/1765,63),(2/1766,63),(2/1767,64),(2/1768,64),(2/1769,64), (2/1781,64),(2/1787,64),(2/1789,64),(2/1790,64),(2/1792,65),(2/1794,65),(2/1800,65), (2/1804,65),(6/1111,42),(6/1112,42).

Hz. Mûsâ ve genç yardımcısının iki denizin birleştiği yere yaptıkları yolculuktur. Kur'an-ı Kerim'de Kehf suresinde detaylı bir şekilde yer alan bu kıssa ile alâkalı olarak Mesnevi'de toplam 28 beyit yer alır:

Ol püser kim anı Hızr itdi helâk

Herkese zâhir değil bu sırr-ı pâk

(1/233,11)

Hızır'ın o çocuğu öldürmesindeki sır herkese açık değildir.

Keştîyi Hızr itdi gerçi münkesir

Sad dürüstî oldu anda müstetir

(1/245,11)

Gerçi Hızır (A.S.) gemiyi parçaladıysa da bu işte yüzlerce doğruluk ve sağlamlık gizlenmişti.

Pîre teslîm ol bulunca dest-res

Hükm-i Hızr'a eyle Mûsâ-veş heves

(1/3073,117)

Bir pir sana el uzatınca, Hz. Mûsâ'nın Hızır (A.S.)'a teslimiyeti gibi teslim ol.

Kâr-ı Hızra sabr ile kıl ittifâk

Olmaya tâ nükte-i "*hâzâ firâk*"

(1/3074,117)

Hızır (A.S.)'ın yaptıklarına sabırla itaat et ki; *"...işte bu seninle benim aramdaki ayrılıktır..."* (Kehf, 18/78) sözünün sırrı ortaya çıkmasın.

Olmadık hayfâ olurken nush u pend

Hızr u Mûsâ kıssasından hisse-mend

(1/442,17)

Ne yazık ki, Hz. Mûsâ ve Hızır (A.S.)'ın kıssası bize nasihat edip dururken biz ondan nasiplenemedik.

Konu ile alâkalı diğer beyitler şunlardır:[12]

8. Karun

Zenginliğiyle bilinir. Hz. Mûsâ ve Hz. Harun'un şahsında, Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine karşı çıktığı için cezalandırılan kişidir. Kasas suresinde kendisinden bahsedilen Karun, Mesnevi'de 2 beyitte söz konusu edilir.

Gördü Mûsâ nûrun itdi ihtirâm

Bildi kem Kârûnu kıldı hasf-ı tâm

(2/2391,86)

(Yeryüzü) Mûsâ (A.S.)'ın nurunu görüp ona hürmet etti. Karun'un da kötülüğünü tanıyıp onu tamamen yuttu.

[12] (1/246,11),(1/3075,117),(1/3076,117),(2/3292,119),(2/3293,119),(2/3294,119), (2/3553,128),(2/3554,128),(2/3555,128),(2/3556,128),(2/3566,129),(2/3567,129), (3/1967,75),(3/1970,75),(3/1971,75),(3/1972,75),(3/1973,75),(3/1974,75),(3/1975,75), (3/1976,75),(3/1977,75),(3/1978,75),(4/2777,106).

İtdi Fir’avn’ı garîk ol bahr-ı kîn

Eyledi Kârûn’u bir lokma zemîn

(4/802,32)

O kin denizi Firavun’u boğdu, zemin de Karun’u kendine bir lokma eyledi.

9. Devrindeki Bir Şahsın Hz. Mûsâ’dan Hayvanların Dilini Öğrenmek İstemesi

Hz. Mûsâ’ya genç bir adam gelir ve ondan hayvanların dilini öğrenmek ister. Hz. Mûsâ bunun pek hayırlı olmayacağını tahmin etse de, adamın ısrarı üzerine durumu Cenâb-ı Hakk’a arz eder. Cenâb-ı Hak, ibret için adama hayvanların dilini anlama kabiliyeti ihsan eder. Fakat bu bilgisi adama ağır gelir ve hayrına olmaz. Pek çok pişmanlık yaşar ve neticede hayatını kaybeder. Bu kıssa Mesnevi’de toplam 54 beyitte anlatılır:

Didi Mûsâ-yı Kelîm’e bir cüvân

Cân-verler nutkun it ta‘lîm-i cân

(3/3288,125)

Bir genç Mûsâ (A.S.)’a, bana hayvanların dilini öğret, dedi.

Savt-ı hayvânât olup bana bedîd

Ola dînimde nice ibret mezîd

(3/3289,125)

Hayvanların dilinden anlayarak dinimi ziyadeleştireyim.

Didi Mûsâ eyleyip pend-i nîgû

Bu murâd ile olursun zerd-rû

(3/3309,126)

Hz. Mûsâ o şahsa iyilikle nasihat ederek, “bu muradından vazgeç, yüzün sararmasın…” dedi.

Didi nutk-ı kelb ile murgun ki hem

Hânede bâri lisânın öğrenem

(3/3325,126)

Adam, “Bari evdeki köpek ile horozun lisanını öğreneyim” dedi.

Didi Mûsâ sana bî-reyb ü gümân

Bu iki cinsin olur nutku ayân

(3/3326,126)

Mûsâ (A.S.), “Şüphesiz bu iki cinsin konuşması sana malum olacak” dedi.

Çün kulak tutdu şahs-ı bî-basar

Ol horûsun aldı kavlinden haber

(3/3388,129)

O basiretsiz adam kulak tutup dinleyince horozun ne söylediğini anladı.

İtdi mesmû‘âtı andan ref‘-i şek

Gitdi Mûsâ-yı Kelîmullâh’a dek

(3/3389,129)

Duydukları şüphesini giderince Mûsâ (A.S.)’ın yanına koşup gitti.

Başladı Mûsâ münâcâta seher

Rabbenâ imânına virme hatar

(3/3405,129)

Mûsâ (A.S.) seher vakti, yâ Rabbi, onun imanına zarar gelmesin" diye dua etmeye başladı.

Rahmetinle kıl ana afv u 'atâ

İtdi ol küstâhi vü sehv ü hatâ

(3/3406,129)

Yâ Rab, o küstahlık etti ve yanlış işler yaptı, sen rahmetinle onu affet!..

Konu ile alâkalı diğer beyitler şunlardır:[13]

Sonuç

Mûsâ (A.S.) Mesnevi-i Şerif'te toplam 696 beyitle Hz. Peygamber (S.A.V.)'den sonra kendinden en çok bahsedilen peygamber olmuştur. 71beyitte atası İmrân, 22 beyitte Medyen'e gelmesi ve Hz. Şuayb'ın yanında çalışmaya başlaması, 16 beyitte yed-i beyzâ mucizesi, 84 beyitte asası, 274 beyitte Firavun ve askerleriyle olan mücadelesi, 79 beyitte Tûr-ı Sinâ, ateş, Kelîmullâh sıfatı, tecelli, 2 beyitte Karun, 28 beyitte Hızır (A.S.)'la olan yolculuğu, 23 beyitte çoban ile mükâlemesi ve 54 beyitte de kendisinden hayvanların dilini öğrenmek isteyen bir adamın hikâyesi işlenmiştir. Mesnevi-i Şerif'te peygamber kıssaları aslına uygun olarak işlenmekte, konular ayet ve hadislere dayandırılmakta, Arapça ifade ve cümlelere yer verilmektedir. Mevlâna müteşerri bir sufi olarak Kur'an ve sünnete bağlılığını hayatın merkezine koymuş ve bunu yolunun temel esası yapmıştır. Bu hakikate binaen, Mesnevi-i Şerif'in de kaynaklarının Kur'an-ı Kerim ve hadislere dayandığını görmekteyiz.

Kaynakça

Ateş, Bünyamin (1993). *Peygamberler Tarihi.* İstanbul.

Aydemir, Abdullah (1979). *Tefsirde İsrâiliyyat*. Ankara: TDV Yayınları.

Cebecioğlu, Ethem (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* Rehber Yayınları, Ankara.

Çelebioğlu, Âmil (1967-1969-1972). *Mesnevî-i Şerif Aslı ve Sadeleştirilmişiyle Manzum Nahîfî Tercümesi III Cilt,* Sönmez Neşriyat, İstanbul.

Devellioğlu, Ferit (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

[13] (3/3290,125),(3/3291,125), (3/3292,125), (3/3293,125), (3/3294,125), (3/3295,125), (3/3296,125), (3/3297, 125), (3/3298,125), (3/3299,125), (3/3300,125), (3/3301,125), (3/3302,125) (3/3308,126) (3/3310,126). (3/3390,129), (3/3391,129), (3/3392,129), (3/3393,129), (3/3394,129), (3/3395,129), (3/3396,129), (3/3397,129), (3/3398,129), (3/3399,129), (3/3400,129), (3/3401,129), (3/3402,129), (3/3403,129), (3/3404,129). (3/3407,129), (3/3408,129), (3/3409,129), (3/3410,129), (3/3411,129), (3/3412,130), (3/3413,130), (3/3414,130), (3/3415,130), (3/3416,130), (3/3417,130), (3/3418,130), (3/3920,149), (3/3921,149), (3/3922,149).

Harman, Ömer, F. (1991).'Asâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 3, 449-450.

Harman, Ömer, F. (2006). Mûsâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 31, 207-213.

Sucu, Nurgül, (2009). Necâtî Divanı'nda Peygamberler. *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 604-627.

Uludağ, Süleyman (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Yazır Elmalılı Hamdi (1992). *Hak Dini Kur'an Dili.* İstanbul: Azim Dağıtım.

Yılmaz, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler,* Enderun Kitabevi, İstanbul.

Adanalı Seyyid Nevrûz'un Hayatı, Sanatı ve "Velâyetnâme-i İbrâhim Edhem" Adlı Eseri

Ramazan ÇELİK*

Özet

Nevruz bin İsa Adanavi (1792-1860), Alevi-Bektaşi geleneğine bağlı, 19. yy. şairidir. Kaynaklarda şair hakkında dikkate değer bir bilgiye rastlanmamıştır. Bildirimizde Seyyid Nevruz ve *Velâyet-nâme-i İbrâhim Edhem* adlı eseri hakkında bilgi verilecektir. Eser, mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmış, toplamda 1063 beyitten oluşmuştur. Eseri ilginç kılan en önemli husus, efsaneleşmiş bir şahsiyet olan Belh ve Buhara hükümdarı İbrahim Edhem'in hayatının Alevi-Bektaşi kültür, anlayış ve geleneği çerçevesinde yeniden ele alınmış olmasıdır. Eserin ilim âlemine kazandırılmasının Türk edebiyatına ve Alevi-Bektaşi kültürüne katkı sunacağı inancındayız.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Edhem, Mesnevi, Alevi-Bektaşi.

Seyyid Nevrûz's Life, Art and His Work "Velâyet-nâme-i Ibrâhim Edhem's Mesnevi"

Abstract

Nevruz bin Isa Adanavi (1792-1860), following the Alevi-Bektashi tradition is a the 19th century poet. There is no remarkable information about the poet in the sources. Information about Seyyid Nevruz and his work *Velâyet-nâme-i İbrâhim Edhem* will be given. *Velâyet-nâme-i İbrâhim Edhem*, which is the subject of our study, is a work of 1063 couplets. What makes the work interesting is that the life of Ibrahim Edhem, the legendary figure of Balkh and Bukhara, which is a legendary person, was handled within the framework of Alevi-Bektashi culture, understanding and tradition. We believe that bringing the work to science will contribute to Turkish literature and Alevi-Bektashi culture.

Keywords: Ibrahim Edhem, Mesnevi, Alevi-Bektasi.

*Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Bölümü. ramazancelik129@gmail.com.

Giriş

Velâyet kelimesine " velîlik, ermişlik, veli ve ermiş olan kimsenin hâli ve sıfatı, başkasına sözünü geçirme, dostluk, sadakat, Tanrı dostluğu" (Develioğlu, 2001:1145) gibi karşılıklar verilir. Edebî bir tür olarak velâyetnameler tasavvufi Türk edebiyatı çerçevesinde gelişmiş türlerdendir. "Vilayetname" olarak da telaffuz edilen bu tür, genellikle mutasavvıfların hayatını, destanî ve olağanüstü bazı olaylarla süsleyerek anlatır. Tasavvuf büyüklerinin, veli olarak kabul edilen şahsiyetlerin efsanevi hayatları, kişilikleri, kerametleri bu türle anlatılır. Manzum, mensur, manzum-mensur karışık olarak da yazılabilen velâyetnameler, özellikle tasavvuf çevrelerinde büyük ilgi görür. Bu türde bütün tasavvuf büyüklerinin menkıbevi hayatları anlatılmakla birlikte edebiyatımızda özellikle Hacı Bektaş-ı Veli velâyetnameleri ön plana çıkmıştır. Abdal Musa, Otman Baba, Koyun Baba, Hacım Sultan velâyetnameleri edebiyatımızdaki bu türün bazı örneklerini teşkil eder. Alevi- Bektaşi sözlü kültüründe farklı versiyonları ile anlatılan bu velâyetnamelerden dikkat çekici olan bir diğeri ise Adanalı Seyyid Nevruz'un Velâyetname-i İbrahim Edhem adlı eseridir. Eserde, Belh ve Buhara şehirlerinde hükümdar iken hükümdarlığı terk edip tasavvuf yoluna sülük eden İbrahim Edhem'in efsaneleşmiş hayatı, Alevi-Bektaşi anlayışına göre yeniden yorumlanmıştır. Mesnevi türünde kaleme alınan 1063 beyitlik eserin ilk kısmında, İbrahim Edhem'in hayatı tarihî gerçekliğe uygun olarak anlatılsa da eserin devamında, yolu Hacı Bektaş-ı Veli ile kesişen İbrahim Edhem'in hayatı farklı bir seyir alır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin talebesi olan Edhem'e hocası Hünkâr Hacı Bektaş, "Kaykısız Abdal" adını verir. Mesnevide, İbrahim Edhem'in hayatı, Alevi anlayışı ile yeniden yorumlanmış ve Alevî-Bektaşî edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen 15. yy. mutasavvıf şairi Kaygusuz Abdal'ın hayatı ile dikkat çekici bir biçimde kaynaştırılmıştır.

Bu bildiride, kaynaklarda hakkında pek bilgi bulunmayan Seyyid Nevruz'un hayatı, sanatı ve Velâyetname-i İbrahim Edhem[1] adlı eseri hakkında bilgi verilecektir.

Seyyid Nevruz

1.Hayatı:

Seyyid Nevruz, Sefil Nevruz, Âşık Nevruz, Nevruz bin İsa gibi isimlerle tanınan şairin hayatı hakkında, eserleri dışında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bazı şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla (Yıldızhan, 2014: 202) Hicrî 1206, Miladî 1792 yılında doğmuştur.

Biñ iki yüz altıda ṭoġmuşum men anadan
Biñ iki yüz otuz bir senede oldum ṣabi (26G/7)

Şair, eskiden Adana, şimdi ise Mersin iline bağlı olan Tarsus'un Bağlarbaşı köyünde yaşamıştır. Altmış sekiz yaşında 1860 yılında vefat etmiştir. (Dedekargınoğlu, 2016: 341) Seyyid Nevruz, Alevi-Bektaşi geleneğine bağlı bir şairdir. Alevi sözlü geleneğinde şairin şiirleri dilden dile dolaşmaktadır.[2] Özellikle Çukurova yöresinde yaşayan Alevî ve Bektaşî şairlerinin yer aldığı cönklerde şiirlerine rastlanılır. Şiirlerinde Hz. Ali sevgisi ve on iki imam muhabbeti dikkat çeker. Hacı Bektaş Veli ismini sıklıkla zikreder. Seyyid Nevruz'un hayatı hakkında dikkat çekici bazı bilgilere yine eserlerinden ulaşabilmekteyiz. Kendisinin Hazret-i Peygamber (sav) soyundan geldiğini, bunun için "Seyyid" unvanını kullandığını

[1] Eser, tarafımızca doktora tezi olarak çalışılmaktadır.
[2] Hece ölçüsü ve dörtlük nazım birimi ile yazılan bu şiirlerden yirmi tanesi, kendisi de bir Alevi dedesi olan Hüseyin Dedekargınoğlu tarafından "Dede Garkın - Âşıkların Dilinden" adlı eserinde derlenmiştir.

ifade eder. *Kıssa-i Kerbela* adlı mesnevisinde (Yüksel, 2012:3) şair, kendini Caferi olarak tanıtır:

Gürūh-ı Nāci mezheb-i Ca'ferīyim
İmām Mūsā Kāžım cāna bağışla (78-b /10)

Gürūh-ı Nāci zümresiyiz İmām Ca'fer rehberimiz
äırat üstünden geçmeye äultān Nu'mān gibi berātım var (78-b /10)

Yine *Kıssa-i Kerbela* mesnevisinden hareketle şairin hafız olduğu ilm-i nücum ve remilde usta olduğu anlaşılmaktadır.

Her marifetde māhirem ey şehā
İlm-i nücūmda māhirem mende tevekkül remīl (98-a /19)

Şeriat tarīkat hakīkat marifet bābıň
Miftāĥı bizdedir yüz on dört sūre ezberim hatm-i Ḳurān'a geldim (100-a /24)

2.Sanatı

Seyyid Nevruz'un şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla kendisi mutasavvıf bir şairdir. Alevilik ocaklarından Dedekargın Ocağı'na mensuptur. Dolayısıyla onun şiirlerinde, birçok mutasavvıf şairde olduğu, gibi sanat yapmaktan çok insanları irşat etmek gayesi göze çarpmaktadır. Alevi- Bektaşi sözlü geleneğinde, hece ölçüsü ve dörtlüklerle söylediği şiirler görülmektedir. Elde bulunan üç eserini ise mesnevi nazım şekli ile yazmıştır. Bu eserlerinde aruz ölçüsünü kullanmış olmakla beraber eserlerde birçok aruz kusuru göze çarpmaktadır. Şairin sade, açık, anlaşılır bir üslubu vardır.

3.Eserleri

Seyyid Nevruz'un sözlü gelenekle gelen şiirleri dışında, kendi hattıyla yazdığı anlaşılan ve kütüphanelerde tek nüshasına ulaşılabilen üç eseri vardır: *Manzûme-i Kıssa-i Kerbelâ, Manzûme-i Kıssa-i Yûsuf ile Züleyhâ, Velâyet-nâme-i İbrâhim Edhem*.

3.1. *Manzûme-i Kıssa-i Kerbelâ*[3]

Eser, Millî Kütüphane'de 06 Hk 5044/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Eserin kahverengi meşin kaplı, karton bir cildi vardır. Yaprak kenarları yıpranmış, lekelidir. Birinci yaprak yırtıktır ve bir kısmı kopmuştur. Şirazesi kısmen bozuktur. Şairin tam adı ikinci risalenin sonundan tespit edilmiştir. (https://www.yazmalar.gov.tr, 25.09.2019). Mesnevide ayet ve hadis iktibasları, gazel, kaside ve murabbalar mevcuttur. Bahr-ı tavil ve nazm adıyla şiirlere de yer verilmiştir. Eserin başı eksiktir. Mesnevi 3282 beyittir. İçerisindeki gazel, kaside ve murabba beyitleriyle birlikte eser 4226 beyittir. Mesnevide 51 gazel (8 gazel Halimi mahlaslı bir şaire ait), 4 kaside ve 7 murabba mevcuttur. (Yıldızhan, 2014: 6) Eserin sonunda Hazret-i Peygamber'in(sav) kabrinin hadimi Şeyh Ahmed'den rivayet edilen bir hikâye vardır. Eser, H 1231, M 1816 yılında yazılmıştır:

Biñ iki yüz otuz birde bu kitāb oldı bünyād
Naẓma geldi gücile oldı irşād (28G/1)

[3] Eser hakkında iki yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Çalışmalar kaynakçada belirtilmiştir.

İlk beyit:

Rāvi ler şöyle rivāyet eyledi

[Muḥammed ...] rūzgār iḫbār eyledi

Son beyit:

İlāh yazdıran yazan içe zülāl

Oḳuyan diñleyen görmeye zevāl

3.2. *Manzûme-i Kıssa-i Yûsuf ile Züleyhâ*

Kahverengi meşin kaplı karton bir cildi vardır. Yaprakları lekelidir. Eserde İslam edebiyatlarında birçok asırda, muhtelif şairler tarafından işlenen Hazret-i Yusuf Kıssası işlenmiştir. Eser, Millî Kütüphane'de 06 Hk 5044/2 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Baş tarafı eksik olan eserin ilk beyti:

Yusuf'u göricek hep cümle nâs

Didiler bahtlu zehi ihlâs

Son beyti ise şöyledir:

Nevmîd olman rahmeti Hak'tır anın

Gâfil olman tamusı vardur anın

3.3. *Velâyet-nâme-i İbrâhim Edhem*

3.3.1. Şekil Özellikleri

Velâyet-nâme-i İbrâhim Edhem, 32 varak, her bir sayfada 17 satır bulunan, toplamda 1063 beyitlik bir eserdir. Eser, aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmıştır. Kahverengi meşin kaplı karton bir cildi vardır. Yaprakları lekelidir. Millî Kütüphane'de 06 Hk 5044/3 arşiv numarası ile tek nüsha olarak kayıtlıdır. Eserin ilk beyti:

Evvel zikr idelim Allah'ıñ ismini

Yâd idelim kamu sun-ı resmini

Son beyti ise şöyledir:

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât

Ver Muhammed Mustafa'ya biñ salavât

Eserin tam adı, *Velâyetnâme-i İbrâhim Edhem Pâdişâh-ı Belh u Buhâr Sultân-ı Kaygısız 'Abdâl'dır.* Mesnevi nazım şekli ile yazılan eserde birçok aruz kusuru vardır:

Ziyâret kıldı yediler makâmın

Senâkarî duâ kıldı tamâmın 455

Hâcatım bu baña senden ire himmet

'Ömrüm olunca ideyim saña hizmet 538

Yine seni o güldürür ‘âkıbet
Yine sen var aña eyle inâyet 787

Eserde, anlatımdaki monotonluğu önlemek için ara ara kaside nazım şekline de yer verilir. Bu bölümlerde Hazret-i Ali, on iki imam, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli ve İbrahim Edhem’e övgü dile getirilir. Velâyetname’nin 410. beyitten başlayıp 445. beyte kadar devam eden, *Bahr-i MenkıbÂd-ı KÂfiyeéi Hem TÂ* başlığını taşıyan bölümü, hikâye anlatmaya ara verilen ilk kısımdır. Bu bölümde İbrahim Edhem’in çeşitli faziletleri dile getirilir. Nasihat verilir ve dua edilir. Bölümün sonunda şair, bu rivayetleri Virani’den[4] aktardığını belirtir.

Seyyîd Nevrûz sözin kıldı tamâmet
Virânî’den oldı nakl-i rivâyet 444

Hikâyeye ara verilen ikinci bölüm, 486. beyit ile başlayan, 18 beyitlik *Be-NÂm-ı Meth-i İbrahîm Edhem SultÂn Kaykısız* başlığını taşıyan bölümdür. Bu bölümde aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbı kullanılır. Şair bu on sekiz beyitlik şiiri Virani Abdal’dan almış olmalıdır. Çünkü şiirde Virani Abdal mahlası bulunmaktadır.

Bu Virânî ‘Abdâl seniñ candan kulıñ ‘azîz
Dâimâ seniñ dîdârıñ senden itmişdir ümîz 502

Bahr-i Mesnevî KÂfiyeé-i Elif-nÂme başlıklı 29 beyit yine Virani diliyle anlatılır. Hünkâr Hacı Bektaş bu bölümde kendisine kırk yıl hizmet eden İbrahim Edhem’in hizmetini tamamladığını beyan eder ve ona dualar eder.

Velâyetname’nin 686. beytinde *DÂstÂn-ı Tolap SultÂn Kaykısız* başlıklı yirmi altı beyitlik bir bölüm daha vardır. Bu 26 beyit kaside nazım şekli ile yazılmıştır. Eserin 822. beytinde *El-fÂé Bahr-i MenkÂbÂd Hazret-i HünkÂr Kaykısız Kemter* başlığıyla yine kaside nazım şekliyle bir bölüm daha vardır. Burada da çeşitli evliyaların vasıflarından bahseder. Bu bölüm de 25 beyittir. Hikâye anlatmaya ara verilen son bölüm *Bahr-i Fi’l-Beyt-i KÂfiyeé-i Mim Seyyîd Nevrûz* başlıklı kaside nazım şekliyle yazılmış 29 beyitlik bölümdür.

3.3.2. Muhteva Özellikleri

Velâyet-nâme-i İbrâhim Edhem’i ilginç kılan en önemli husus, efsaneleşmiş bir şahsiyet olan Belh ve Buhara hükümdarı İbrahim Edhem’in hayatının Alevi-Bektaşi kültür, anlayış ve geleneği çerçevesinde ele alınmış olmasıdır. *Velâyet-nâme-i İbrâhim Edhem*’e göre taç ve tahtını Allah için terk eden İbrahim Edhem’in yolu, Hacı Bektaş-ı Veli ile kesişir. Hünkâr Hacı Bektaş, dergâhına 40 yıl hizmet eden İbrahim Edhem’e “Kayk/gısız Abdal” mahlasını verir. Hikâyenin yarısından sonra bu mahlasla anılan İbrahim Edhem, Mısır’a gider ve orada irşat faaliyetlerine devam eder. Eserde, farklı zaman dilimlerinde yaşayan İbrahim Edhem (718-777), Hacı Bektaş-ı Veli (1209-1271) ve Kaygusuz Abdal’ın (1341-1444) Alevi-Bektaşi sözlü kültüründeki anlayışla, bir araya getirilmesi ve bu üç şahsın aynı zaman diliminde buluşturulması hususu dikkat çekmektedir.

[4] Alevi- Bektaşi toplumunun “Yedi Ulular” olarak adlandırdığı şairlerdendir. “Virani’nin doğum ve ölüm tarihleri bilinememekle beraber on altıncı yüzyılda yasamış, Hurufi inanç ve felsefesini benimsemiş bir Bektaşi ozanı olduğu söylenebilir. Egriboz Adası’nda doğmuştur. (Ünal, 2006: 17)

Eser, klasik edebiyat geleneğine bağlı olarak, besmele ile başlar. Cenab-ı Hakk'a hamd u senalar getirilir. Sonra Alevi- Bektaşi inancına bağlı olarak Hz. Muhammed, Hz Ali ve Hacı Bektaş-ı Veli methiyesi yapılır. Şair, Hacı Bektaş'ın yakını olarak gördüğü İbrahim Edhem hikâyesini anlatmaya 8. beyitle başlar:

Anıñ mukarreblerini söyleyem

Edhem'iñ vasfını saña eyleyem

Eserin başında, İbrahim Edhem kıssası, tarihî gerçeklik ve geleneğe uygun olarak anlatılır. Buna göre Buhara'da hükümdar olan İbrahim Edhem Semerkant, Belh, Ağvan, Haydarabad, Bedehşan, Hemedan, Nişabur, Kabilistan, Lahor, Kandahar, Keşmir, Talistan, Aliabad gibi şehirlere de hükmeden çok geniş bir saltanat kurmuştur. Kudretli bir hükümdar olan Edhem, ülkesini adalet ile idare etmektedir. Devlet hazinesini doldurmuş, fukaranın halini gözeten, vezirlerini âlim ve ehil kişilerden seçen, her diyarın itaatini sağlayan, ihlâslı bir padişahtır. Peygamberlerin mucizeleri ve evliyanın himmeti erişmiş bir hükümdardır. Böylece saltanatı devam etmektedir.

Bu vechile hükm ider her diyâr[a]

Cümle iklîm râzı idi Buhâr'a 22

Bir gece korkulu bir düş gören Padişah, sarsıntı ile uyanır. Gözüne bir daha uyku girmez. O sırada dam üstünden bir ses işitir ve yalın gömlek dama çıkar. Sarayın damında bir adam ve önünde on deve görür. Adam, deve katarının önünde çan çalarak develeri çekmektedir. Padişah bu duruma hayret eder:

'İbret midür hayâl midür düş midür

Fikr midür yohsa gayrı iş midür 40

Düşünüp kendüni görende buldı

Tahayyür bahrinde ser-gerdân oldı 41

Hükümdar, bu garip durum karşısından katar çobanını yanına çağırır ve ona bu garip hâli sorar. Gecenin bu vaktinde, develeri sarayın damına nasıl çıkardığını söylemesini ister. Sarban (Deveci) ise bir deve katarını kaybettiğini ve develerini burada aradığını söyler. Hükümdar bu duruma kızar, devleri yerde araması gerektiğini söyler ve çobanı tehdit eder:

Edhem eyitdi deli misiñ ya dîvâne

Tam üstünde nice gezer setrâne 50

Niçe otlak olur bu tam-ı serâ

İn aşağı deveñi yerde ara 51

Bilmez misin ki benim Şâh-ı Buhâr

Benim havfım çeker kamu her diyâr 52

Deveci bu sözlere karşı hükümdara nasihat eder, ona "ahmak, aklı kem" gibi hitaplarda bulunur. Bu mülke sahiplenmenin ve dünya nimetleri ile övünmenin kimseye fayda getirmeyeceğini, bu dünyanın fani olduğunu beyan eder:

Fenâdır cihanıñ soñ ucı fenâ
Dâ'imâ işi dürür rıbh u gınâ 58

Şâh oldur ki deveyi tamda yede
Er oldur ki yoluna togrı gide 62

Yerde deve çekme hiç hüner degil
İhlâsı olmayan kişi er degil 63

Bu nasihatlerden sonra hükümdar deveciden kendisine hakikat ilmini talim etmesini ister. Deveci de ona mala mülke değer vermememsini, dünyayı terk etmekle hakiki ihlâsa ulaşacağını, zikir ve fikrin daima Allah için olması gerektiğini beyan edip develeriyle birlikte bir anda ortadan kaybolur. Bu olaydan sonra Edhem'in gözüne uyku girmez. Hemen divanını toplayıp yanına köhne bir taç ve aba alarak tahtını terk eyler. Sarayından ayrılırken yanına su içmek için bir altın tas, virdini çekmek için bir tespih, saç ve sakalını taramak için bir tarak, cemalini görmek için bir ayna ve bir de yüzünü silmek için havlu alır. Kendi malından bu beş nesneyi alır, tacını-tahtını terk eder, köhne bir hırka giyer ve yürüyerek sarayından ayrılır.

Yolculuk esnasında Edhem su kenarında bir adam görür. Adamın suda kendi görüntüsüne baktığını, sudan abdest aldığını, eteğiyle yüzünü silip, avucuyla su içtiğini, parmaklarıyla sakalını taradığını, namaz kılıp ardından yine parmaklarıyla tespih çektiğini gören Edhem, halini bu adama arz eder. O şahıs da İbrahim Edhem'e bir mürşide ulaşmasını ve yanına aldığı beş nesne olan ayna, havlu, tas, tarak ve tespih gibi dünyalıklardan feragat etmesi gerektiğini telkin eder:

Îriş mürşîdiñe irşâd olagör
Kemâl ehlin bulup üstâd olagör 102

Ferâgat kıl bu beş nesne'i senden
Añlar iseñ nasîhatdır saña benden 103

Yine o şahıs Edhem'e elbisesi yırtılınca dikmek için yanına sadece iğne almasını tavsiye eder. Bu nasihatleri dinleyen Edhem o beş nesneyi elinden bırakır ve o şahısla veda edip yoluna devam eder. Yolculuğu sırasında bu sefer çıplak bir kadın görür. Edhem kadına "ey bacı ört özünü der. Kadın da "Kardaş, yum geç gözünü der. Edhem bundan da bir hisse alıp yoluna devam eder.

Edhem eytdi ey bac(ı) ört özüñi
'Avret eytdi kardaş yum geç gözüñi 113

Ethem andan dahı aldı bir hisse

Bu vechile imâret kıldı kıssa 114

İbrahim Edhem bu hadiseden sonra Bağdat'a, oradan da Basra şehrine gider. Şat kenarını kendine mesken eder. İnsanlar onun vaziyetini görüp onunla alay eder, hor görür fakat o bunlara kulak asmaz.

Edhem'in tahtını ve ülkesini terk etmesi ve kaybolması üzerine annesi bu haberi alır. Oğlunun durumunu divan ehlinden öğrenen annesi iki taş alıp bağrını döver, saçını, başını yolar, ağlar, feryat ü figan eder, bayılıp düşer. Etrafındakiler onu ayıltır, Allah'a dualar eder:

İşitdi çün bunı Edhem anesi
Heman geldi düşüp oda yanesi 130

Dernûnundan bir ah idüp ağladı
Gözi yaşı nehir olup çağladı 131

Bayıldı hem düşdi yüzi üstüne
İki büyük taş aldı iki destine 132

Dögdi bağrın yoldı saçın kıldı zâr
Yalvaruban dedi ey Perverdigâr 133

Annesi Hazret-i Ali'nin velayeti hakkı için Allah'tan yardım ister. Hazret-i Yakup'a oğlu Hazret-i Yusuf'u buldurduğu gibi kendi oğlunu buldurması için niyaz eder.

Ya'kûb'a Yûsûf'u virdiñ görince
Baña dahı vir Ethem'i ey yüce 139

Böyle dualarla feryat eden Ethem'in annesini divan ehli sakinleştirir. Divandakiler, annesine Edhem'in bunca nimet içindeyken aklına noksan geldiğini, onun delirdiğini, deli adamın ölü adam gibi olduğunu, ondan fayda gelmeyeceğini dile getirir.

Öli say sen anı andan ırağ ol
Ölüye kat bâkî ğayr sen sağ ol 150

Fakat bağrı yanık, evlat acısıyla yanan bir anneye söylenen bu sözler, ona tesir etmez. Vücudunda canı sağ olduğu müddetçe oğlunu bulacağını divan ehline söyler. Birkaç kişiyi yanına alır ve Edhem'i aramaya çıkar. Yolda her gördüklerine oğlunu sorar fakat kimseden müspet cevap alamaz. Bağdat'a gelir burada Edhem'in aklını yitirmiş bir vaziyette Basra'ya gittiğini annesine haber verirler. Annesi ve beraberindekiler Basra'ya gelir. Orada Şat kenarında oğlunu garip bir halde bulur.

Didiler sultâna işde Edhem'iñ
Var ise gel eyle buña bir emiñ 168

Çünki sultân gördi ol ferzendini
Heman yere atdı kendi kendini 169

Annesi Ethem'in halini hatırını sorup gözünü kulağını öper. Etmem ise hırkasını yamamaktadır. Annesine kulak vermez, onu görmez. İğnesini hırkasının söküğüne her soktukça iğnenin ucu kızıl kanlara bulanmış olarak çıkar. Annesi bunu görünce yine feryat-figan eder. Ethem'in saçına sakalına bit düşmüştür. Eski bir hırka ve köhne bir taç ile yalın ayak karnı da aç kalmıştır.

Bakdı anesi Edhem'iniñ hâline
Bit düşmüşdür saçına sakalına 176

Giyinmiş bir eski hırha köhne tac
Yalın ayak yere basar karnı aç 177

Oğlunun bu perişan vaziyeti karşısında annesinin azabı daha artar. Oğluna tahtını niçin terk ettiğini sorar.

Niçün terk-i vatan olduñ oğul
Niçe bir böyle gezesiñ mechûl 185

Oğluna birçok nasihat eden Edhem'in annesi oğlunu tekrar vatanına götürmek ister. Ethem ise annesine gerçek sultanlığın bütün kâinata hükmü geçen Cenabı-ı Hakk'a ait olduğunu, bütün varlıkların onun emir ve iradesi altında olduğunu beyan eder. Sonra elindeki iğneyi suya atar. Edhem, balık ve sedeflere seslenir. Onlardan tez vakitte iğnesini bulmalarını ister.

Eyitdi ey balığ u esdâf olan
Tiz buluñ bu ignemi i'râf olan 199

Ta'cil ile ignemi tizce buluñ
Kande ise buluñ vü alıñ geliñ 200

İbrahim Edhem'in bu sözü üzerine bir dakika içinde bir balık/sedef iğneyi ağzına almış olarak onu Edhem'e sunar. Bu keramet, şaire göre, Hz. Ali'nin keremiyle vuku bulmuştur.

Aldı Edhem ignesini sadefden
Feyz-i kerem irdi Şâh-ı Necef'den 203

Bu kerameti gören annesine "Ey anne bak gördün mü bu işi, sultan olanın böyledir işi." diyerek bu, eve gitme davetini bir daha açmamak üzere kapatması gerektiğini ifade eder. Cihan kavgasından elini çektiğini, abdal olduğunu, bütün varlığıyla âlemlerin Rabbine müteveccih olduğunu beyan eder. Annesine, vatanına geri dönmesini ve kendisine dua kılmasını tavsiye eder.

Bu kadardır işid ane pes kelâm

Ferâğat kıl ‘abdâl oldum ve’s-selâm 213

Annesi Edhem’in bu haline ikna olur. Kararını onaylar. Oğluna dua eder ve oradan ayrılır. Bazıları ise annesinin de orada kaldığını ve kısa bir süre sonra vefat ettiğini ve Şat kenarına defnedildiğini beyan eder. İbrahim Ehem bir zaman daha orada kaldıktan sonra mürşidine ulaşmak düşüncesiyle oradan ayrılır.

Eriş mürşîdiñe irşâd olagör
Bul Şirîn’i aña Ferhâd olagör 224

Basra’dan ayrılıp Musul’a gelir. Musul’u gezer oradan da ayrılıp Mardin’e gelir. Mardin’de Abdülaziz adlı bir dağın eteğine gelir. Dağın dibinde somya içinde bir adam oturduğunu müşahede eder. Adam ibadetle meşgul olan, başını secdeden kaldırmayan, gözyaşları ile dua eden bir abiddir. Edhem “Hak dost hu!” diyerek adamın yanına gelir. Adam da selamını alıp onu yanına davet eder. Edhem’in kendisine dost olmasını teklif eder.

Gelmekligiñ sa’îd olsun pür-kerem
Hem-demim ol ey cenâb-ı muhterem 243

Edhem o abid ile dost olur ve birlikte yaşamaya başlarlar. Abide her gün cennet yemeklerinden bir sini büryan gelir. Edhem’in misafir olduğu gün iki ekmek ve iki kap yemek gelir. Yemeklerini yiyip Allah’a hamt eden iki dost, geceyi zikir ve ibadetle geçirirler. İkinci gün üç kap yemek, dördüncü gün üç kap yemek geldi. Bu durumda Abidin kalbine ve niyetine kötü düşünceler gelir. Edhem hakkında kötü niyet beslemeye başlar, onu kıskanır.

‘Ábidiñ kalbine irdi çün eşkâl
İkilik eyledi oldı bed-fi’âl 258

Eytdi ‘aceb bu ne sırdur bu ne er
Lütf-ı Hak’dan buña fazîlet irer 259

Abid bu durumu ona sorar. Edhem de halini abide anlatır. Abid onun faziletini takdir eder. Fakat kendisinin seksen senedir bu riyazete devam ettiğini İbrahim Edhem’in ise henüz kırk yılda bu keramete eriştiğini söyleyip kendisinde bu ihlâsın niçin olmadığı düşüncesi onu rahatsız eder.

Seksen sene oldu kılurım ‘ibâdet
İrişmedi baña bunca ‘inâyet 273

Baña nîçün irmedi bunca himmet
Bunca esrâr bunca kerem bunca rif’at 275

Bu ve benzeri sözlerle o zahit ikiliğe kadem basar bunun üzerine onun ihlâsı gider ve yaptığı ibadetler hep boşa çıkar. Abidin bu vaziyeti üzerine o günün akşamı yemekleri gelmez. Onun seksen yıllık emeği ve ibadeti boşa gitmiştir. Abid kalbini yoklayınca

günahını anlar, pişman olur fakat tövbesi kabul olmaz. Hak onu dergâhından uzaklaştırır. Edhem'in aklına açlık fikri hiç gelmez. O zikr ve fikre devam eder. Bu hal üç gün devam eder. Abidin açlıktan takati kesilir. Sabaha kadar yemek düşünür. Zikri terk eder. Meskeninden ayrılıp yiyecek bir şeyler bulmak için Mardin'e gelir. Bir Yahudi evine gider. Ondan yemek ister, o da beş on ekmek verir. Abid ekmekleri alıp evin kapısına çıkınca dışarıda bir köpek ona saldırır. Eteğini yırtar, bacağını dişler. Abid ekmekleri birer birer köpeğe verir. Köpek ekmeklerin hepsini yer. Abid köpeğe,

Sâhibiñ virdi bana beş on nân
Cümlesini saña virdim bî-gümân 310

Kalmadı hergiz elimde bir etmek
Ne lâyıkdır ki beni böyle etmek 311

diye hitap eder. Köpek, Allah tarafından dile gelir ve abide hakaretlerle dolu nasihatler eder. Allah'ın nimetlerinin kıymetini takdir etmeyip benlik ettiğini, misafirini horladığını, benlik ettiğini, böylece ibadetlerinin boşa gittiğini ona haber verir:

Ber-hevâdır emekleriñ ber-hevâ
Bundan girü bul derdiñe bir devâ 319

Köpek, kendisinin sahibine ne kadar sadakatli olduğunu, gece gündüz uyumadan sahibinin evine bekçilik yaptığını, sahibinin hanesine yabancı ayağı bastırmadığını, bunun karşılığında ev sahibinin kendisine bir parça ekmek ya da bir kemik verdiğini bazen de unutup hiçbir şey vermediğini, sahibinin evini aç susuz beklediğini ifade eder. Köpek dilince meramını anlattıktan sonra abide şöyle seslenir:

Kâh olur ki bir hafta nân yimezim
Bir 'ayrı kapuya gidem dimezim 328

Aç u susuz beklerim uş bu bâbı
Añlar iseñ saña didim cevâbı 329

Yüri var Hak'dan iste sen kıdayı
Pes diliñde yâd eylegil Huda'yı 330

Maâfiret-kânıdır ol Kâdîr Allah
Digil günâhıña estağfirullah 331

Köpeğin abide bu nasihati onu derinden etkiler. Abid tövbe edip secdeye kapanır. Ağlayarak Cenab-ı Hak'tan günahının bağışlanmasını diler. Hz. Ali Murtaza hakkını vesile ederek Allah'a yalvarır:

Sen bağışla günâhımı Murtazâ'ya

Sen uğratma meni renc ü kazâya 340

Kahır seniñ lütûf seniñ hem kerem
Dermân seniñ dert seniñdir dahı em 341

Sen bilürsiñ yâ Rabbenâ müste'ân
'İnâyet kıl ey rahmet ıssı Rahmân 342

Abidin samimi yakarışları üzerine hatiften bir ses, duasının kabul olduğunu ona haber verir:

Hâtifden irişdi aña çün hitâb
Uş 'indimde kabûl oldı müstecâb 345

İriş somiyeñe eyle zikriñi
Leyl ü nehâr baña eyle şükriñi 346

O mihmâne bağışladı günâhın
Kabûl itdi anıñ zâri vü âhın 347

Abid somyasına geri döndüğünde oraların değiştiğini görür. Her yer bağ, bostan, yeşillik olmuştur. Gül ve gülşen haline dönüşmüş. Çeşit çeşit çiçeklerin orada açmış olduğunu müşahede eder. Muhtelif meyvelerle süslenmiş bir bahçe görür. Edhem'in üzerine de bir gölgelik kurulmuştur:

Açılmış nergis susem erğuvân
Şakâyık menefşe zehî gül reyhân 352

Meyve bitmiş her ağacıñ dalında
Murg-ı hevâ öterdi visâlinde 353

Sâye-bân kurulmuş Edhem üstüne
Tañrı gör ki ne 'izzet ider dostuna 354

İbrahim Edhem'in bu vaziyetini gören abid bütün bu güzelliklere onun sebep olduğunu anlar ve bunu Edhem'e söyler. Bu hadiseden sonra İbrahim Edhem orada fazla kalmaz, yine yollara düşer. Önce Rakka şehrine gider, ardından Urfa'ya gelir. Burada Halilürrahman makamını ziyaret eder. Bu ziyaret sırasında hatiften ona bir hitap erişir. Bu ses ona gizli ve açık âlemde evliya olduğunu Hünkâr Hacı Bektaş'ın dergâhına gidip onun hizmetine girmesi gerektiğini fısıldar:

Hâtifden irdi aña bir gün hitâb
Pes didi ey makbûl-i alî-cenâb 372

Tîz yetişgil hünkârıñ dergâhına
Hizmetine vü emrine râhına 374

Hacı Bektaş dergâhında bütün sıkıntıların izale olacağı, her maksuda erişeceği ona söylenir. Onun emrini tutanın üstat olacağı, hizmetinde soğukluk göstermeden, kaygıya düşmeden hizmet etmek gerektiği vurgulanır.

Kamu müşkîl anıñ katında irşâd
Tutagör emrini olasıñ üstâd 379

Tekâsîl itme hizmete istihdâm
Kayusız ol her cihetde nig ü nâm 380

Mesnevinin bu bölümünde Hacı Bektaş methine yer verilir. Seyyid Nevruz'a göre Hünkâr Hacı Bektaş "kutb-ı sani, evliya-i muhterem, veliler ser-çeşmesi, mahzen-i keşf ü esrar" gibi vasıflarla tavsif edilir. Hatiften gelen ses yine İbrahim Edhem'e Hacı Bektaş'ın her sözüne uymasını onun herdin dermanı, her yarının merhemi, düşkünlerin elinden tutan, cümle kalbin aynası, hakikat ehlinin piri, velayet sahibi, güzel ahlak sırlarının mahzeni olduğuna ve ona uyması gerektiğine işaret eder. Edhem Hatif'in sözlerini dinleyip kabul etti.

Çünki hâtıf tamâm itdi sözüni
Edhem anda kabûl îtdi râzını 393

Semi'nâ ve ata'na diyüp oldı revâne
Hak dost diyüp hemân düşdi yabâne 394

İbrahim Edhem bu konuşmadan sonra Fırat kenarına gelir. O sırada nehirden büyük bir sedef çıkar. Sedef dile gelir, Edhem'le konuşur. Ona "Ey Padişah Edhem, inayet kıl yarenime ayak bas, Fırat'ı geç, nice gündür seni bekliyorum." der. Edhem, Allah'a niyazda bulunur ve şükreder. Bir balığın üstüne biner, balık onu sırtına alır. Edhem Fırat'ın karşısına geçer, yola revan olur. Antep ve Maraş yakınlarından geçip Ceyhun ve Seyhun nehirlerini de geçer. Tartus (Tarsus) şehrini görür ve burayı beğenir. Birkaç gün bu şehirde kalır. Danyal Aleyhisselam kabrini, evliya türbelerini ve Ashab-ı Kehf makamlarını ziyaret eder. Oradan Bulgar Dağı'na gelir. Bulgar erenlerini ziyaret eder. Yola devam edip nihayet Hünkâr'ın dergâhına gelir.

Girdi Pîr'iñ dergâhına çün Edhem
Ásitâne yüz sürüp basdı kadem 460

Dergâhtakilere edeple selam verir, "can u dilden" hizmete koyulur. Hünkâr ona "Safa geldin, ey Edhem, burada kaygısız ol, gam çekme." der. Onu hemen sahiplenir.

Kaykısız ol kaykı çekme benimsiñ
Başım tacı gözüm nurı canımsıñ 465

Hacı Bektaş dergâhta hizmet etmenin önemini anlatır. Hizmet edenin kemale erişeceği, cemale vasıl olacağı, izzet ve şeref bulacağı, Allah'ı bulacağı beyan edilir. Hakikat, tarikat ve şeriat sırlarının hizmet ile anlaşılacağı ifade edilir. Edhem bu nasihatleri baş göz üstüne kabul eder. Hizmete hazır olduğunu dile getirir. Hünkâr Edhem'e katında "kaygısız" olması gerektiğini yineler. Bu dergâha kırk yıl hizmet etmesini ister. Arkasında odun taşımasını bunun sonunda hizmetinin tamam olacağını ve saadet sırlarının ona açılacağını söyler.

Arkañ ile odun daşı kırk yıl
Uş hizmetiñ tamâm olur bellü bil 477

Tamâm it bu hizmeti al icâzet
Keşf olısar saña dehr-i sa'âdet 478

Hünkâr bu sözlerden sonra İbrahim Edhem'e "Kaykısız" ismini/mahlasını verir.

Çün Kaykısız Sultân olsun zâtıñ
Cânib-i Hak'dan virile berâtıñ 479

Edhem, dergâha kırk yıl odun taşır. Arkasında hırka başında köhne bir taç ile Hırka Dağı'ndan odun çeker. Kırk yılın tamamlanmasına bir gün kala Hünkâr ona yine nasihat eder. Bir günlük hizmetini de bitirip icazetini almasını beyan eder. Bunu kabul eden Kaygısız, o gece de yatıp sabah erken kalkar. Oduna gider fakat ipini evde unutur. Ne yapacağını bilemez, saçını başını yolar, ağlayıp feryat eder. Dergâha geri gitse akşam yakın olduğunu, Hünkârın katında odun getiremediği için bednam olacağını düşünür. Allah'a yalvarır, medet ister.

Sen bilürsiñ menim hâlim İlâhî
Kamu düşkünleriñ sensiñ penâhı 553

Kerem senden ey Ğafûr ey Müste'ân
Lütuf senden ey rahmet ıssı Rahmân 554

Dua bitince Kaygısız, iki yılanın ona doğru geldiğini görür. Münacatı kabul olmuştur. Allah yılanlara lisan verir. Yılanlar ona "Ey biçare, dertli! Bizi birbirimize düğümle, ip yerine bağla." der. Bir de ricada bulunurlar: Dergâhın içine kendilerini sokmamasını Kaygısız'dan isterler. Fakir Edhem bunu kabul eder. İki yılanı birbirine bağlar. Odunları sırtına yüklenir ve dergâha gelir. Dergâhın kapısında verdiği söz gereği yılanları çözer. Yılanlar çözülünce odunlar gürültü ile yere yığılır. O sırada uykuda olan Hünkâr, bu gürültüye uyanır ve bu sesin nereden geldiğini sorar. Erenler Kaygısız Abdal odununun gürültüsü olduğunu haber verirler. Hünkâr bu durumu dergâha karşı yapılmış bir edepsizlik olarak telakki eder ve çok sinirlenir. Kaygısız'ın gururlandığını ve hizmetinin boşa gittiğini söyler. Onun, dergâhından kovulmasını emreder:

HünkÂr eytdi bârigâha girmesiñ
Sürüñ anı bu dergâhda turmasıñ 581

Red eyleyin koman anı içeri
Kon cihânı dolaşsın ta ser-seri 582

Hizmetiñe mağrûr oldı bugün ol
Gelmesiñ katıma pes gösteriñ yol 583

Ber-hevâdır ber-hevâdır hizmeti
Gurûr ile mahveyledi himmeti 584

Birkaç kalender dışarı çıkıp olanları Kaygısız Abdal İbrahim Edhem'e haber verirler. Hünkârın ona gazaplandığını söylerler. Kaygısız bu duruma çok kederlenir. Kibir yapmadığını söyler. Hünkârla bizzat görüşmek ister.

Koñ beni ki varam anıñ katına
'Arz ideyim hâlimi Hazretine 593

Kalenderler Abdalı içeri almaz, onu perişan vaziyette dışarıda atarlar. O da yine Rabbine yönelir, dua eder, aczini dile getirir. Kırk sene odun çektiği halde kırk gün gibi geldiğini, tekebbürlük etmediğini beyan eder. Deli-divane bir şekilde yola koyulur. Adana şehrine varır. Bir hırka bir lokma ile bu şehre gelir.

Kaygısız'ın dergâhtan kovulduğu zaman mevsim kıştır. Onun bir hırkadan başka kıyafeti yoktur. Sıcak bir yer arar. Irmak kenarına yakın bir hamamın külhanına sığınır. Külhancı onu hoş karşılar, ona hürmet eder. Bir ay kadar orada kalır. Gel zaman git zaman külhanda yakacak kütük kalmaz, külhancı renc ü gama düşer. Külhancının sıkıntısını gören Kaygısız, ondan durumu öğrenir. Derviş, külhancıya teselli verir. "Allah cömerttir, sen tasalanma." der.

Yeri var işiñe olgıl mukayyed
Görelim ne göstürür Ferd ü Ehad 633

Kaygısız Abdal, külhancıdan hamamdan dışarı çıkmasını ve kapıyı dışarıdan sağlam kapatmasını ister. Külhancı bu sözü tutar ve hamama gider. Kaygısız Edhem keramet göstererek iki ayağını külhan ocağına sokar, odun gibi gürül gürül yanmaya başlar. Kendisi kütük gibi yanar. Külhancı hamamın ısındığını görünce gelir, İbrahim Edhem'in iki ayağının ateş içerisinde ve belden aşağısının yandığını görür. İbrahim Edhem ateş içinde cayır cayır yanarken dilinden "Hu"dan başka bir kelam çıkmaz.

Gördi dervîş hiç hareket eylemez
Hû dimeden ğayrı kelâm söylemez 645

Sermest olmuş dâ'imâ dir illâ hû
Hû didikçe hazinede kaynardı su 646

Külhancı Kaygısız Abdal'ın eteğine yapışır ve ona tazimde bulunur. Ondan himmet ister. Kaygısız da muradının ne olduğunu sorunca Külhancı geçiminin dar olduğunu beyan eder.

Kaygısız “Eteğini aç.” der ve avuç avuç aldığı kor ateşi külhancının eteğine döker. Kor ateş saf altına dönüşür. Derviş, bu sırrı açığa çıkarmamasını külhancıya tembih eder. Bu hadiseden sonra Kaygısız Derviş külhandan ayrılır. Seyhun Nehri üzerinde kurulmuş bir köprünün yanına gelir. Köprü üstüne çıkan Kaygısız, bir dolap görür. Dolabın inlemesi Derviş Kaygısız’da hüzün uyandırır. Dolaba bir destan söyler. Dolabı muhatap alarak ona seslenir. Niçin inlediğini sorar. Dolap da dile gelir ve aslının bir çam ağacı olduğunu, köklerinin Suriye’ye kadar uzandığı, dalında kuşların yuva yaptığı, sonra bir şahsın nacakla onu kestiği, boğazına kement takıldığı, Zekeriya gibi onu biçtiklerini, demir mıhlarla onu yaraladıklarını, bu dünyanın fena olduğunu söyler. İskender, Rüstem, Hızır, Süleyman gibi büyük zatların bu dünyanın fenasını tattığını ona beyan eder. Onda böyle avare gezmemesi fikri uyanır.

Felek kime sunsa bir kaşık balı
Soñra sunmadı mı tas ile ağı 709

Bekâ mülki degil işbu bekâsız
Bu fenâ mülkidir mihnet ocağı 710

Köprüyü geçer, yine Adana’ya gelir. Yolculuğa devam eder. Seyahat esnasında iki yolcu ile karşılaşır, onlarla beraber yolculuk yaparlar. Mısır’a giden bu iki kişiye yoldaş olur. Yolda iki yoldaştan birisi dua eder üç kap yemek gelir, yerler. İkinci gün diğer yoldaş dua eder, yemek gelir ve yerler. Bu arada Antakya şehri yakınlarına gelirler. İftar vakti gelince dua sırası Kaygısız’a gelir. Kaygısız dua edince her birisine üçer ekmekle üçer kap yemek gelir. Yemeği yiyip hamd u sena ederler. Arkadaşları, Kaygısız Abdal’ın duasını merak eder. O da “Siz kimin hatırı için dua ettiyseniz ben de onun hatırına dua ettim.” der.

Ol iki şahıs didi ey yoldaşımız
Kaykısız’ı bilme misiñ kardaşımız 756

O iki arkadaş Kaygısız İbrahim Edhem’in vasfını ona arz ederler. O da kendisini onlara tanıtır:

Kaykısız ‘Abdâl menim oluñ âgâh
Diyem size vasf-ı hâlim rûy-i mâh 772

Hünkâr’ın dergâhından ayrılma sebebini de onlara anlatınca o iki yoldaş Kaygısız’ın tekrar Hünkâr Hacı Bektaş’a dönmesini, onu ağlatan o olduğu gibi güldürecek olanın da yine o olacağını söylerler. Kagısız Hünkârın yanına gidecek yüzü olmadığını söyleyince erenler onu ikna ederler. Derviş nasıl gideceğini sorunca da Kaygısız’ın başına hırka örtüp dergâhın önüne yatmasını salık verirler. Hünkâr dışarıdan gelip bu kimdir diye sorunca “Kaygısızım efendim.” demesini ona tavsiye ederler. Hacı Bektaş “Bizim Kaygısız mı?” derse eteğine yüz sürmesini, kendini ona teslim etmesini söylerlerler. Abdal bu nasihatleri dinler ve dergâha gelir. Hünkâr “Bu kimdir?” diye sorunca “Kaygısızım.” der derviş. Hünkâr “Bizim Kaygısız mı?” deyip ona sarılır ve iltifatlar eder.

Didi oruturgıl ğayr dîvâne
Benimsiñ dimişim atmam yabâne 817

Yine benim sevdigimsiñ sen ey yâr
Öz kendi hâliñde olgıl yeri var 818

Mesnevinin 822-842. beyitleri arasında 20 beyitlik, Hacı Bektaş'a dair bir kaside vardır. Kasidenin devamında Hünkârın Kaygısız'ı yine kabul ettiği belirtilir. Kaygısız tekrar Hünkârın hizmetine girer, gece gündüz gayret eder. Günlerden bir gün Hünkâr, Kaygısız'a izin verir.

Eytdi ey Kaykısız saña icâzet
Vireyim dostıña külli irâdet 848

Nire isterseñ eyle seyrân
Hem-nişîn ol genc-i vahdetde hemân 849

Bu sözler karşısında Kaygısız Abdal "Sen bilirsin." der başka hiçbir şey demez. Bu sırada Hünkâr'ın bir kerameti görülür. Hünkâr "Seni Mısır'a göndereyim. Oraya dâhil olduğunda bana kırk küp zülâl bal ve kırk küp taze yağ hediye gönder."deyip dervişin sağ pazusunu tutar. Ona "Gözünü yum!" der. Sonra "Yine gözünü aç!" der Pir. Kaygısız gözünü açınca kendini bir anda Mısır'ın bir şehri olan Dimyat'ta bulur. Orada birkaç gün kalır sonra Mısır'ın merkezine gitmek için yola revan olur. Yolda bir yerde duran dokuz kişi görür. Bu dokuz kişi ile arkadaş olup beraberce Mısır'a giderken yolda bir başka şahsa rast gelirler. O şahıstan Mısır Sultanı'nın ahvalini sorarlar. O şahıs Sultan'ın ağzı eğri, gözü kör, eli çolak, beli kambur, bir ayağının da aksak olduğunu söyler. Özrünün ilacını bulana devletinin taç ve tahtını vereceğini de ekler.

Bu 'illetiñ dermânını bulmadı
Şâz oluben aslâ yüzi gülmedi 879

Dermân arar derdine o Sultân
Didim kamu hâlini size yeksân 880

Kaygısız Abdal arkadaşlarına bir dua eder ve hepsinin sureti Mısır Sultanı gibi özürlü hale gelir. Bu vaziyette Sultan'ın huzuruna çıkarlar. Sultan onları bu hal ile görünce hiddetlenir. "Siz bana öykünürsün." der. Onlar "Hâşâ! Bizi bu şekilde yaratmış Mevla." derler.

Bizi bu vechile kılmış ol Ganî
Dahı noksân terkîp itmişdir Sanî 899

İden Allah kılan Allah cümlemiz
Hâşâ saña öykünevü[z] ey 'azîz 900

Sultan'ın bunlar hakkındaki şüpheleri artar. Cellâtlara bunların boynunu vurdurmasını emreder. Kaygısız kendini ileri atar, "Şimdi sana doğruyu söyleyeyim ey Şah!" der. Sultan

ona müsaade eder. Abdal niyetlerinin hükümdarın bahşiş almak olduğunu beyan eder. Yoldaki macerayı aynıyla Sultan'a arz eder. Sultan bunları duyunca,

Sultân eytdi var mı sizde kerâmet
Bunca kudret bunca mazhar-ı velâyet 926

Uş var ise kerâmetiñiz 'ıyâñ
Göstürüñ velâyeti belli beyân 927

der. Kaygısız'dan keramet göstermesini diler. Kaygısız yine bir dua kılar. Oradakiler hep "Amin!" der. Allah onların dualarını kabul eyler, her birinin her bir azası yerli yerince ve sağlam olur. Bu hali gören Sultan çok sevinir, şükreyler. Kaygısız'a

Pes eyitdi dilegiñ nedir bizden
Her ne ise dırığ itmenim sizden 934

Genc ü haznem cümle varım size kurbân
Külli 'ıyâlim başım dahı ey cân 935

Taksîr itmem ne isterseñiz vireyim
Söyleñ murâdıñız nedür göreyim 936

diye hitap eder. Bütün dileklerini yerine getireceğini söyler. O da "Sağlığınızı isteriz efendim." diye mukabelede bulunur. Hükümdar hazinedarını çağırtır. Hazinedar bu on kişiyi devlet hazinesine götürür. Hepsi götürebileceği kadar mal alır. Sadece Kaygısız bir şey almaz. Bunu Sultan'a haber verirler. Kaygısız saraya çağrılır, hazineden niçin bir şey almadığı sorulur. O da dünya malında gözü olmadığını söyler. Harabat ehli olanların, fani dünya malı ile gururlanamayacağını beyan eder. Hükümdar yine de bu duruma kırılır.

Sultân ikrâr eyledi işbu sözi
Eytdi baba hor eylediñ sen bizi 982

Hazîneden niçün bir mal almadıñ
Beni şâdân idüp mesrûr kılmadıñ 983

Kaygısız, Hükümdar'ın sağlığını istediğini yineler. Hükümdar da onun nedimi olmasını ister. Abdal, Sultan'dan sadece keşkülünü dolduracak kadar zülâl bal ister, yarısına da taze yağ konulmasını arzu ettiğini belirtir.

Bundan gayrı yokdur benim istegim
Dilegim maksûdum budur ey begim 995

Hükümdar bu keşkülün dolusunun bir okka bal ve yağ alacağını, bunun basit bir iş olduğunu, kendisinden güç yetmeyecek bir dilekte bulunması gerektiğini belirtir. Kaygısız

başka bir şey istemez, dileğini tekrar eder. Padişah emreder, adamları bal ve yağ getirir. Fakat getirilen bal ve yağ keşkülün dibine bile ulaşmaz.

Pes keşkûlüñ dibine ulaşmadı
Kenârına zerre kadar bulaşmadı 1003

Orada hazır bulunanlar bu işte bir sır olduğunu anlar. Kimi sihir der kimi keramet. Sultan bu işin sihir olmadığını, bu dervişin feyzinin bol olduğunu söyler. Sultan, bu keşkülün her ne pahasına olursa olsun doldurulmasını emreder.

Dolduğunca keşkûle koñ yağ u bal
'Acebleyüp îtmeyiñ hiç kıyl ü kal 1011

Deriler dolusu bal ve yağ getirmeye devam ederler fakat bunlar da keşkülün dibini bile dolduramaz. On kantar getirirler, keşkül yine dolmaz, yirmi kantar yine dolmaz. Sultan, Mısır'da ne kadar bal ve yağ varsa getirmelerini emreder. Lakin bunlar da keşküle hiç bulaşmaz.

Hiç keşkûlüñ dibine bulaşmadı
Çün kenârına dahı ulaşmadı 1033

Degirmen gibi dönerdi yağ u bal
Pes kelâm itmezdi Kaykısız 'Abdâl 1034

En son getirilen iki deri hikmet-i İlahi ile keşkülü doldurur. Hem de Hünkâr Hacı Bektaş'ın istediği kırk küp yağ ve kırk küp bal tamam olur.

Keşkûlüñ dolduğun görünce Sultân
Cümle hep mesrûr oldı ehl-i dîvân 1045

Pâdişâh eytdi ey dede dervîş
Zehî sırr-ı kerâmetdir bu iş 1046

Dileğiñ maksûduñ oldı tamâm
Benim musâhib yârim ol nîg ü nâm 1047

Kaygısız, Hükümdar'ın bu isteğine karşı ona dua eder. Mısır halkının kendisine zarar vermemesi için Hükümdar'a ricada bulunur. Şah bunu halka söyler. Halk da Sultanlarının sözünü dinler. Kaygısız Mısır içinde kendine bir hücrecik yapar ve orada irşat faaliyetlerine devam eder. Mesnevi bu olayla sona erer.

Mısır halkı 'azîz tutup hürmeti
Gice gündüz iderlerdi hizmeti 1060

Bu kıssa burada oldı tamâm

Mustafa'nıñ rûhuna yüz biñ selâm	1061
Velâyet ıssı Murtâza 'Ali'dir	
Kutb-ı aktâb Hâcı Bekdâş Velî'dir	1062
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât	
Ver Muhammed Mustafa'ya biñ salavât	1063

Sonuç

Bu çalışmayla kaynaklarda hakkında dikkate değer bilgi bulunmayan Alevi-Bektaşi anlayış ve geleneğine bağlı, mutasavvıf şair Seyyid Nevruz, eserleri ve özellikle de "Velâyetnâme-i İbrâhim Edhem" adlı eseri tanıtılmaya çalışılmıştır. Eseri ilginç kılan en önemli husus, efsaneleşmiş bir şahsiyet olan Belh ve Buhara hükümdarı İbrahim Edhem'in hayatının Alevi-Bektaşi kültür, anlayış ve geleneği çerçevesinde ele alınmış olmasıdır. Tarihî bir şahsiyet olan ve 8. yy.da yaşadığı tahmin edilen, Belh hükümdarı İbrahim b. Edhem'in hayatı, eserde, Alevi-Bektaşi anlayışıyla yeniden yoğrulmuş ve bu geleneğin erenleri arasında gösterilmiştir. *Velâyet-nâme-i İbrâhim Edhem*'e göre tacını-tahtını Allah için terk eden İbrahim Edhem'in yolu, Hacı Bektaş-ı Veli ile kesişir. Hünkâr Hacı Bektaş, dergâhına 40 yıl hizmet eden İbrahim Edhem'e "Kayk/gısız Abdal" mahlasını verir. Hikâyenin yarısından sonra bu mahlasla anılan İbrahim Edhem, Mısır'a gider ve orada irşat faaliyetlerine devam eder. Eserde, farklı zaman dilimlerinde yaşayan üç mutasavvıfın (İbrahim Edhem, Hacı Bektaş-ı Veli ve Kaygusuz Abdal) hayatlarının, Alevi-Bektaşi sözlü kültüründeki anlayışla, birleştirilmesi söz konusudur. Eser, Türk edebiyatında mevcut manzum İbrahim Edhem kıssaları arasında en hacimli olanıdır. Eserin ilim âlemine kazandırılmasının Türk edebiyatına ve Alevi-Bektaşi kültürüne katkı sunacağı inancındayız.

Kaynakça

Devellioğlu Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 18. Baskı, Ankara, 2001.

Yıldızhan Hüseyin, Nevrûz bin İsâ Adanavî Manzûme-i Kıssa-i Kerbelâ İnceleme-Çeviri yazı-Sözlük-Tıpkıbasım, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2014.

Dedekargınoğlu Hüseyin**,** Yeniceli Âşık Sıdkî Baba ve Popülerlik Çerçevesinde Kültür-Sanat Sempozyumu, Mersin, 13-14-15 Ekim 2016.

https://www.yazmalar.gov.tr, (25.05.2019)

Ünal Bihter, Vîrânî Dede Fakr-nâme: İnceleme, Metin, Dizin, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2006.

Yüksel Yahya, Nevrûz b. İsâ'nın Manzûme-i Kıssa-i Kerbelâ'sı (v70a-139b), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu, 2012.

Hayâlî Bey'in "Bana" Redifli Gazelinin Şerhi Ve Gazelin Yapısalcılık Açısından İncelenmesi

Ruken KARADUMAN*

Özet

Son dönmelerde adından sıkça söz ettiren kuramlardan biri de yapısalcılıktır. Dildeki birimlere ve bu birimleri oluşturan sesler arasındaki karşılıklı bağıntılara dayalı bir sistem olarak yapısalcılık, parçaların bütünü anlamada ifade ettiği değer üzerine inşa edilir. Bu yaklaşım, sistem içindeki birimlerin anlaşılması esasına dayanır ve karşıtlık-tekrar ilişkileri ile derin yapıdaki gizli mânâları gün yüzüne çıkarmak fikrinden yola çıkar.

"Rint meşrep- kalender mizaç" bir şair olan Hayâlî, divan edebiyatının zirvesi sayılan 16. yüzyılın en büyük şairleri arasındadır. Bu çalışmada, "ışık" dervişlerine katılan ve tasavvuf yolunda bir hayat süren Hayâlî Bey'in üslup ve muhteva itibariyle tipik eserlerinden biri olan "bana" redifli gazeli şerh edilmiş ve yapısalcılık açısından değerlendirilmiştir. Söz konusu gazelde geçen bazı ifadelerin klasik şiirdeki ortak bir hayal veya motif olarak değil, şairin kendi gerçeklerinin şiir diline yansıması olarak sunulmuş olması dikkat çeker. Şiirin şerhi yapılırken beyitler günümüz Türkçesine aktarılmış ve şiir; biçimsel özellikleri, beyit sayısı, vezin, kafiye ve redif, diğer ahenk unsurları, sözdizimi, ünlü ve ünsüz seslerin kullanımına dair hususlar yönüyle değerlendirilmiştir. Böylece biçim ve içerik yönüyle incelenen söz konusu metinde ilk bakışta fark edilmeyen mânâ katmanlarının daha iyi anlaşılması sağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hayâlî, Gazel, Yapısalcılık.

*Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Edebiyat

rukenkaraduman@bayburt.edu.tr.

Giriş

Anlam derinliklerinin ortaya çıkarılmasında son dönemlerde sıkça kullanılan yapısalcılık kuramı, yapılar sistemi üzerine kurulan, yapıdan yola çıkarak bütüne ve bütünden sonuçlara ulaşmayı amaçlayan bir anlayıştır.

Yapısalcılığın temel kavramları, 20. yüzyılın başında Ferdinand de Saussure'ün Genel Dilbilim Dersleri'nde dilsel olguların incelenmesi üzerine ortaya attığı düşüncelerden kaynağını alır. Bir kavram olarak yapısalcılığın kuramlaşması ise, dilbilimciler ve yazın incelemeciler tarafından oluşturulan Prag Dilbilim Okulu'na rastlar. 20. yüzyılın ortasında Claude-Levi Strauss'un yapısalcılık yöntemini sosyal antropoloji alanındaki çalışmalara uygulamasının da etkisiyle yapısalcılık, batı ülkelerinin hemen hepsinde bir akıma dönüşmüş olur (Yüksel, 1995: 30).

Saussure'e göre dil olgusunun temelini, günümüzde yerini yapı kavramına bırakmış olan dizge kavramı oluşturur. Dizge doğrudan doğruya kavranabilen, elle tutulur bir nesne, bir töz değil, bir biçimdir. Her bir öğe bir dizgeye bağlanır, her öğe bir dizgeyi varsayar. Bu nedenle, Saussure dilsel birimi bir değer, dili de öğeleri kendi başlarına bir gerçeklik taşımayan, ancak başka öğelerle kurdukları bağıntılar içinde kavranabilen bir göstergeler dizgesi olarak tanımlar (Yücel, 2005: 29).

Yapısalcılıkta, yüzeydeki görüntünün ardında derinde yatan yasaların oluşturduğu yapı aranmaktadır. Bu yöntem çerçevesinde, metin merkezli bir bakışla metnin derinliklerine inerken güvenilir sonuçlar almak için okuyucu ile metin arasına bir mesafe koymak gerekir. Böylece metnin öznel değil, nesnel bir şekilde yorumlanmasına imkan sağlanır. Berna Moran yapısalcılığın özelliklerini şöyle ifade eder: "*Çeşitli bilim dallarına, kültüre, sanata uygulanabilen yapısalcı yöntemin özelliği nedir? Adından da anlaşılacağı üzere, incelenen nesnenin yapısına yönelmektir. Şöyle de açıklayabiliriz: Yapısalcılık, yüzeydeki birtakım fenomenlerin altında, derinde yatan bazı kuralların ya da yasaların oluşturduğu bir sistemi (yapıyı) aramaktır. Önemli olan şu: Sistemdeki birimler kendi başlarına bir anlam taşımazlar, sistem içinde birbirleriyle olan bağıntılarıdır onlara anlam kazandıran, çünkü ancak o zaman bir sistemin parçası olarak ele alınabilirler."*(Moran, 1999: 278)

Felsefeden edebiyata, matematikten tarihe, sanata kadar hemen hemen her alanda etkili olan yapısalcılığın en etkili olduğu alanlar dilbilim, göstergebilim ve antropolojidir. Edebiyatta yapısalcılık, metin merkezli bir inceleme şeklidir. Yani yapısalcılığın amacı, yazarın değil yapıtın dünyasına girmektir. Edebiyatın nesnesi eserdir ve yapılacak iş, bu nesneye tutarlı bir yorum getirmek olacaktır. Yapısalcılık, metni önce parçalara böler. Sonrasında parçaları yeni bir düzene göre birbirlerine yaklaştırarak ele aldığı nesneyi baştan kurmaya uğraşır. Bu yöntemin bir faydası da, bir metni önce parçalara ayırıp sonra yeniden kurma eylemi sırasında metinde önceden fark edilmeyen ve yüzeysel okumalardan kaynaklı gözden kaçmış anlamları bulup açığa çıkarmaktır. Böylece metni oluşturan nesneler kendi başlarına taşıdıkları anlamla değil, öteki öğelerle kazandıkları anlamla ön planda olacaktır (Kolcu, 2008: 295).

Yapısalcılığın büyük öncülerinin ve konuya katkıda bulunmuş düşünürlerin görüşlerini tartışan Tahsin Yücel, yapısalcılığın temel yönelimlerini altı madde halinde şöyle sıralamıştır:

1.Ele alınan nesnenin "kendi başına ve kendi kendisi için" incelenmesi;

2.Nesnenin kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir "dizge" olarak ele alınması;

3.Dizge içinde her zaman işlevi göz önünde bulundurma ve nesnenin ayrı bir süremde değil eş zamanlı olarak değerlendirilmesi;

4.Bunun sonucu olarak, köken, gelişim, etkileşim vb. gibi artsüremsel sorunlara ancak nesnenin elden geldiğince eksiksiz bir çözümlemesi yapıldıktan sonra ve bunların da eşsüremsel olgular gibi dizgesel olarak ele alınmalarını sağlayacak yöntemler geliştirildiği ölçüde yer verilmesi;

5.Nesnenin "kendi başına ve kendi kendisi için" incelenmesinin sonucu olarak "doğa ötesel" değil, "özdekçi" bir yaklaşım biçiminde tanımlanması;

6.Bu yaklaşımın felsefi, siyasal ya da sanatsal bir öğreti değil, tutarlı bir çözümleme yöntemi oluşturmaya yönelmesi, dolayısıyla erimcilikle hiçbir ilgisi bulunmaması (Yücel, 2005: 16).

Yapısalcılık kuramını uygulama konusunda her ne kadar görüş farklılıkları olsa da dilbilimcilerin ilke olarak benimsediği hususları Berna Moran ise dört maddeye indirgemektedir:

1. Edebiyat incelemesi tek tek yapıtların yorumlanması ya da değerlendirilmesi değil, edebiyat yapıtlarının tümünün uyduğu sistemin araştırılması demektir.

2. Bundan dolayı edebiyatın tarih içindeki gelişimi bir yana bırakılarak, her şeyden önce eşzamanlılık içinde incelenmesi gerekir.

3.Edebiyatın eşzamanlılık içinde, kendi başına, bağımsız bir yapı olarak incelenmesi ise, bu yapıyı oluşturan öğelerin birbiriyle olan bağıntılarının, yani işlevlerinin saptanması demektir.

4. Bunu yapmak için, dilbilimdeki söze tekabül eden somut edebiyat yapıtlarından yola çıkarak bunların uyduğu sisteme (dile) ulaşmak şarttır; çünkü sistem ile tek tek yapıtlar arasındaki bağıntı, dilbilimde dil ile söz arasındaki bağıntının benzeridir (Moran,1999: 298). Moran ve Yücel'in yapısalcılığa dair sıraladığı bu ilkeler yapısalcı incelemeler için esas teşkil etmektedir.

Ali ihsan Kolcu, divan edebiyatındaki aşk kavramının gramerini somutlaştırılarak şu şekilde örneklendirir: "Divan şiirinde yazılan aşk konulu bütün gazelleri yapısalcılık yöntemiyle bir incelemeye tabi tuttuğumuzda bu edebiyattaki aşk kavramının grameri kabaca aşağıdaki şema gibi ortaya çıkar:

kavramın öznesi + kavram + kavramın nesnesi + kavramın halleri

AŞIK + AŞK + MAŞUK + ENGEL + IZDIRAP + KAVUŞAMAMA

Bu grameri okumaya çalıştığımızda divan şiirinde aşk üst bir kavramdır. Âşık bu kavramın öznesi maşuk ise nesnesi durumundadır. Âşık olan özne, duygusal eğilimini nesne üzerinden kavrama yöneltir. Yani burada asıl olan şey nesneye değil, aşka âşık olmaktır. Nesne (maşuk) ise bu yapı içinde edilgen durumdadır ve onun da eğilimi, yönelimi özneye değil onun üzerinden aşk kavramınadır. Aşkın bu iki figür arasındaki halleri ise metinlerin ayrıntılarını oluşturur. Âşığın (özne) acı çekmesi, maşukun özneye yüz vermemesi, onu görmezden gelmesi, yanına yaklaştırmaması, istiğna göstermesi, vb. oyunlar iki sevgilinin kavuşmaması için kurgulanan küçük fakat gerekli oyunlardır. Bu edebiyatın aşk anlayışı budur. Zira bu edebiyat aşk estetiğini kurarken örneğini hayattan değil İlahi kaynaktan almıştır. Çünkü Tanrı'nın karşısında kulun durumu maşuk karşısında âşığın durumuna benzer. Tanrı'nın sevgisini ve muhabbetini kazanmak kolay değildir. Bu yapının arkasında kaybedilmiş cennete kavuşma psikozu da yatmaktadır." Böylece Divan edebiyatındaki aşk şiirlerinin (gazellerin) yapısını, yani gramerini ortaya koyan Kolcu; bu yöntemle incelenen destan, masal, roman ve kısa öykü gibi eserlerin daha iyi anlaşılacağını ifade etmiştir (Kolcu, 2008: 296).

Divan şiirinin klasik şerh metoduna ek olarak farklı okumalara tabi tutulması metnin ilk bakışta fark edilmeyen anlam katmanlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Görünen fenomenlerin dışında derinde yatan kuralların oluşturduğu sistemi aramaya yönelen yapısalcı yöntemle incelemeye en uygun alan edebiyattır. Çünkü yapısı itibariyle hem edebi metin dile benzer hem de edebiyatın malzemesi dildir. Söz ve anlamın birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu divan edebiyatı metinleri de, yapısalcı yaklaşımla tetkik edilmeye uygun birer dil ürünü olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda Hayâlî Bey'in "bana" redifli gazeli klasik şerh metoduna ek olarak yapısalcı yaklaşımla incelenecektir.

1. Gazelin Günümüz Türkçesine Çevirisi ve Şerhi

Gördi mahsûs oldugın meydân-i istignâ bana

Şeh-perin gönderdi sorguç Kâfdan Ankâ bana

Anka, istiğna meydanının bana has olduğunu görünce, Kaf Dağı'ndan en büyük kanadını bana sorguç olarak gönderdi.

İnsan başlı, dört kanatlı ve kanatlarındaki tüyleri rengarenk tasvir edilmiş olan anka, rivayete göre oldukça büyük bir kuştur. Yeryüzünde insanlara ve hayvanlara zarar vermeye başlayınca bir peygamberin duası ile Kaf Dağına sürülür ve orda kemikle yaşamını sürdürmeye başlar. Dünyadan uzaklaşıp aza kanaat ettiği için istiğnanın sembolü olarak görülür (Onay,1996: 102). Kaf Dağı, dünyayı çepeçevre sardığına inanılan ve zümrütten yaratılan efsanevi bir dağın ismidir. Beyitte geçen meydan ise, er meydanı olarak düşünülebilecek bir mücadele alanıdır.

İstiğna, yani gözü tokluk ve dünya malına itibar etmememe noktasında şair, kendini bir er meydanında tahayyül eder. Bu meydanda, karşısındaki güçlü rakibi ankayla aralarındaki istiğna mücadelesinden zaferle ayrılma hali bir fahriye olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir zafer sembolü olarak ankanın en uzun tüyünün sorguç olarak takılmış olması ise çarpıcı bir hayaldir. Sorguç, önemli zaferlerden sonra savaşta yararlılık gösterenlerin serpuşlarına taktıkları püskül biçimindeki süstür. Şair bu geleneği de söz konusu ederek dünyaya bakış açısının beyanı olan ifadelerle gazele başlar.

Beyitte anka teşhis edilmiş, "meydân-ı istiğnâ" terkibiyle teşbih-i beliğ ve ankanın hikayesi hatırlatılarak da telmih sanatı yapılmıştır.

Bezm-i tecrîd eylesem ‘Îsâ-yı Rûhu’llah ile

Her kadehde mîvesin teklîf ide Tûbâ bana

Rûhullah Îsâ ile tecrit meclisi kursam, Tuba ağacı her kadehte meze olarak meyvesini teklif ederdi.

Tecrit, Allah'tan gayrı her şeyden arınma, el etek çekme anlamına gelen tasavvufî bir deyimdir. Soyut bir unsur olan tecrit kavramı, beyitte somutlaştırılarak meclise teşbih edilmiş ve şair, bu mecliste kendisiyle bulunabilecek tek kişinin İsa peygamber olduğunu ifade etmiştir. Bu hayalde, evlenmemek anlamına da gelen tecrit sözü ile Hz. İsa'nın hiç evlenmemiş olması özelliği ön plana çıkar. Tûbâ dalları yerde, kökü semada olan Cennet ağacıdır. Şair, tûbânın kurulacak tecrit meclisinde kendisine meyvelerinden ikram edeceğini söyleyerek rintlikteki mertebesini tasvire devam eder.

Dâglar bî-hâr gül farkumda sünbül dûd-i âh

Diler ise yaraşur nahl-i cihân-ârâ bana

Bedenimdeki yaralar dikensiz gül; âhın dumanı ise başımdaki sümbül. Bu halimle bana cihanı süsleyen nakıl deseler yeridir.

Batını tarikatlara mensup bazı dervişlerin, vücutlarına yaralar açarak dünyaya ve bedenlerine değer vermediklerini göstermeleri, nefislerine eziyet çektirme amacına yönelik yaygın bir gelenektir. Bazı âşıklar da bu yolla aşklarını ispat gayesi güderler (Şentürk, 1999: 273). Şair bu beyitte, vücudunda açılan yaraları dikensiz güllere başındaki âhın dumanını da sümbüle teşbih eder. Böylece de düğün, bayram ve şenliklerde süslerle donatılan ağaç şeklindeki çelenkler; yani nakıllara benzeyen bir görüntü ortaya çıkar. Burada ayrıca eskiden sarık kenarlarına gül, karanfil, sümbül gibi çiçeklerin takılması geleneği de akla gelmektedir.

Hâr-i kûyun ayagumdan olmadı ey gül cûdâ

Reşk idüp göz dikdi gerçi sûzen-i ‘Îsâ bana

Ey gül yüzlü sevgili, her ne kadar İsa’nın iğnesi kıskanıp göz diktiyse de senin yolunun dikeni ayağımdan henüz çıkmadı.

Ayağa batan diken, bir amaç uğruna çekilen cefaları sembolize eden bir ifadedir. Sevgilinin mahallesinde türlü engellerle karşılaşıp oradan kovulsa da âşık, bu çetin yoldan bir ömür boyu ayrılmaz. Şairin yolu üzre bulunduğu sevgilisi, gerek gül motifinin sembolik çağrışımı gerekse de bir peygamberin üzerinde bulunan ve göğün en yüksek tabakalarına çıkmış olan iğne tarafından kıskanılan dikenin değeri yönüyle Hz. Muhammet olarak düşünülebilir.

Mücerretlik yani dünya malından hiçbir nesneye sahip bulunmayış hali İsa'nın temel vasıflarındandır. Hz. İsa, inanışa göre Allah tarafından semaya çekildiği sırada dördüncü katta, üzerinde dünya malı olarak bir iğne bulunduğundan durmaya mecbur kılınıp ileri gidemez. Şair bu iğneye bir değer atfetmesine rağmen, onu kendi ayağındaki dikenden daha aşağı bir konumda görmektedir. Çünkü kendisi Hz. Muhammet'in yolundan giden bir âşıktır ve bu yol, gök tabakalarından çok daha yüksek bir mevkidedir.

Dürr-i nazmum gördi deryâlar dilinde söylenür

Ey Hayâlî bende oldı lü’lü‘i lâlâ bana

Ey Hayâlî! Nazmımın incilerinin deryaların dilinde söylendiğini görünce parlak inci bana kul oldu.

Eski şairler özenle seçerek kullandıkları sözcükleri ipe dizilmiş incilere benzetirler. Böylece ifadenin kullanım sıklığına bağlı olarak dürr-i nazm ifadesi, zamanla güzel şiir mânâsında kullanılagelmiştir. Beyitte geçen derya, derya gönüllü insanlar demektir. Şiirin hasından anlayan bu engin gönüllü insanlar, şairin eserlerini takdir edecek, kendi aralarında o mısraları sürekli tekrarlayacaklardır. Bunun sonucu olarak da ikinci mısrada zikredilen gerçek inciler, şairin şiir incilerini kıskanarak onun sanat kabiliyeti karşısında boyun eğmek durumunda kalırlar.

Genel olarak, incelemiş olduğumuz bu gazelde bana redifinin kökündeki "ben" zamiri, mucize-i kudret olarak vasıflandırılan insanın yüceltilmesi noktasında şartları temin eden kişi olarak karşımıza çıkar. "Ben" şiirde ifadesini bulduğu şekliyle, tasavvufî bir kemal mertebesine ulaşmış, bu noktada zirve kabul edilen unsurlarla rekabet edebilecek konuma gelmiş olan insan-ı kâmildir. Hatta bu rekabet noktasında, bazen ankâ gibi efsanevi bir varlık veya İsa gibi peygamber derecesinde bir zat bile mücadelenin gerisinde, "ben"in gölgesinde kalmaktadır. Ancak bu mertebeye gelmek elbette kolay olmamış; şair şiir boyunca, bu uğurda çektiği sıkıntıları bazen ayağındaki dikenle bazen de vücudunda açılan yaralarla somutlaştırarak okuyucuyla paylaşmıştır. Yine "ben" kavramına yönelik nitelikler, şairin hakikati arama yolculuğu ve ulaştığı menzil ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü, "ben"

için ancak yolculuk tamamlanıp belli bir noktaya ulaşıldıktan sonra artık kendi şiiriyle, sanat kabiliyetiyle övünülecek bir hal hasıl olmaktadır. Özellikle ilk beyitte, dünyevi olana karşı ilgisizlik vurgulanırken göndergesi kısmen kendine dönük olan "üst ben"in temelinde övünme, meydan okuma ve gurur gizlidir. Son beyit ise, tamamen bir fahriye olarak ifade edilebilir.

2. Şiirin Yapısal Açıdan İncelenmesi

2.1. Nazım Şekli: Gazel

Gazel kelime anlamı olarak sohbet etmek, kadınlara aşk dolu sözler söylemek mânâsını taşımaktadır. Esas konusu aşk olan gazelde sevgili, sevgilinin güzelliği, sevgiliye özlem ve bu özlemin âşığa yaşattığı üzüntü en sık işlenen konulardır. Türk edebiyatında gazeller 4-15 beyit arasında yazılmıştır. Divan edebiyatında doğu mistisizmin etkisiyle gazeller genellikle 5-7-9 gibi tek rakamlı olarak karşımıza çıkar (Batislam,2017: 45).

Canlı ve kuvvetli bir üslûpla yazılmış kasideleri de olan Hayâlî Bey'in asıl şahsiyetini yansıtan şiirleri gazelleridir. Gazel türünde Osmanlı şairlerince usta kabul edilen Hayâlî Bey, yerli unsurları tasavvufi heyecana dönüştürmekteki başarısıyla tanınır ve şairin gazellerini genellikle beş beyit halinde yazması dikkat çeker. İncelemiş olduğumuz "bana" redifli bu gazel de 5 beyitten oluşmaktadır.

2.2.Gazelin Ses İncelemesi

2.2.1. Vezin

Arapçanın ses dizgesine uygun olarak hecelerin uzun veya kısa, kapalı veya açık oluşuna dayanan bir nazım sistemi olan aruz ölçüsü Türk edebiyatında bin yıldan beridir kullanılmaktadır. (Macit, 2010: 191). Hayâlî Bey'in "bana" redifli gazeli de aruzun bahr-i remel' de yer alan Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Bu kalıp Türk şiirinde bahr-i remel'in en çok kullanılan kalıplarından biridir. Üç uzun ve bir kısa heceden oluşan bu vezinde heceler, açık ve kapalı hecelerin sayısı yönüyle dengeli bir görünüm arz etmez.

İmale, bir aruz kusuru olmasına rağmen divan şairlerimiz kısa sesliyi uzun sesli olarak göstermeyi kusur olarak görmemiş, sık sık imale yapmışlardır. Ancak, uzun heceyi kısa okumak anlamına gelen zihaf büyük bir aruz kusuru olarak kabul edilir. Hayâlî Bey'in söz konusu şiirinde ise toplam on üç imale, bir zihaf bulunur. Bunun dışında gazelde üç med bir de ulama yapılmıştır. Gazeldeki aruza dair hususlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	1.Beyit	2.Beyit	3.Beyit	4.Beyit	5.Beyit
İMALE	0	2	4	4	3
ZİHAF	0	0	0	0	1
MED	1	0	2	0	0
ULAMA	0	0	1	0	0

2.2.2. Redif ve Kafiye

Kafiye, şiirde ses tekrarlarının mısra sonlarında simetrik olarak kullanılmasıdır. Divan şiirinde kafiye ve redif gibi unsurların kullanımını büyük ölçüde gelenek belirler. Divan şairlerine göre kafiye daha çok göze hitap etmelidir. Bundan dolayı şairler, Türkçe kelimelere getirilen eklerle ve birbiriyle kafiyeli olması mümkün olmayan, ancak benzer sesleri içeren kelimelerle kafiye yapmışlardır (Macit, 2004: 78). Kafiyenin mısranın ahenkli

bir durgu ile kesilmesi, şiirin akılda kolayca kalması, anlamca ilgisiz görünen mısraları kaynaştırması, yeni fikirlerin bulunmasına katkı sağlaması, şiire söyleyiş güzelliği kazandırması gibi işlevleri vardır. "Divan şiirinde kafiye göz içindir." anlayışı hakimdir ve divan şairleri şiirlerinde tam ve zengin kafiye kullanmaya dikkat etmiştir.

Hayâlî Bey'in gazeline baktığımızda kafiyenin, "meydân-i istignâ, ankâ, tûbâ, cihân- ârâ, süzen-i Îsâ, lü'lü'-i lâlâ" kelimelerindeki "â" sesi olduğu görülür. Kafiye çeşidi olarak bu tür kafiyelere tam kafiye denir. Gazelde kafiyeyi oluşturan "â" sesi vurguyu üzerine toplayarak etkili bir söyleyiş sağlamaktadır.

Kafiyeyi oluşturan kelimelerin ilk dördü Arapça, son mısradaki lü'lü'-i lâlâ tamlaması ise Farsçadır. Kafiyeleri oluşturan kelimelerin üçü isimden, iki tanesi sıfat tamlamasından oluşmaktadır. Kafiyeli kelimelerin isim ve sıfattan oluşması, gazelde hareketten çok nitelemeye ve belirtmeye ağırlık verdiğini gösterir.

Mısra sonlarında genellikle kafiyeden sonra gelen yazılışları ve anlamları aynı ek, kelime veya kelime grubuna redif denir. Kafiye, rediften önce bulunur. Redif, şiirin en önemli ahenk unsurlarından biridir. Divan edebiyatında redif, ahengin de ötesinde şiirin anlamını bünyesinde toplayan bir işleve sahiptir. Redif, şiirde çoğu zaman düşünce yoğunluğuna zemin hazırlayan bir mihver görevindedir ve şiirin ritminin oluşmasından şairin en büyük ilham kaynağı olmasına kadar şiirde birçok fonksiyona sahiptir.

Kafiye yapılan kelimelerin ilk dördü Arapça, son mısradaki lü'lü'-i lâlâ sözcükleri ise Farsçadır. Ayrıca kafiyeleri oluşturan kelimelerin üçü isimden, iki tanesi sıfat tamlamasından oluşmaktadır. Gazeldeki kafiyeli sözcüklerin isim ve sıfatlardan oluşması, gazelde hareketten çok niteleme ve belirtmeye ağırlık verildiğini göstermesi yönüyle dikkat çeker.

Gazelin kafiye ve redif şeması

BEYİT	KAFİYE	REDİF
1.BEYİT	Ankâ	Bana
2.BEYİT	Tûbâ	Bana
3.BEYİT	Cihân-ârâ	Bana
4.BEYİT	Sûzen-i 'Îsa	Bana
5.BEYİT	lü'lü'-i lâlâ	Bana

2.2.3. Ünlü ve Ünsüzler

Şiirde ses düzenlemelerinin önemli bir yeri vardır. Sesin de mânâ kadar etkili ve akıcı olması şiire ahenk ve cazibe katar. Seslerin doğru kullanımı gönle ve kulağa hitap eden şiiri ön plana çıkarır. Ona zamanı delip geçecek bir hüviyet kazandırır. Yani, şiirdeki duygu atmosferinin oluşmasında harf tercihleri önemlidir. Mısraların durgunluğu da yine ses ve anlam unsurlarıyla giderilmektedir. Kelimeler söz dizimi bakımından cümle bağını zorlayarak çağrışımlara açık yeni anlam değerleri kazanır.

Hayâlî Bey'in şiirinde tercih ettiği harf düzleminden ve ünlü-ünsüz ilişkilerinden harf seçiminin şiir üzerindeki etkileri tespit edilebilir. "Ünsüzlerin hâkim olduğu şiirler hareketli, akıcı; ünlülerin çoğunlukta olduğu şiirler ise daha durağan bir yapıya sahiptir. Bunların birbirlerine eşit sayıda olduğu şiirlerde ise bu nitelikler arasında bir denge ve birinden diğerine bir geçiş vardır." (Horata, 2016: 461). Şairin tercih ettiği harf düzlemi bu

bağlamda incelendiğinde harf seçiminin çoğunlukla yumuşak ünsüzlerden oluştuğunu görürüz. Yumuşak ünsüzlerin fazla olması şiirde kulağa sert bir şekilde çarpan seslerin fazla olmadığını işaret eder. Şiirde kırk altı sert ünsüze karşılık, yüz elli yumuşak ünsüz kullanılmıştır. Yani yumuşak ünsüzler, sert ünsüzlerin üç katından fazladır. Bu durum şiirin akıcılığını da arttırarak okuyuşa kolaylık sağlar. Söyleyişe incelik ve dinginlik getirir.

Gazeldeki ünlü ve ünsüzlerin dağılımı

BEYİTLER	1.BEYİT	2.BEYİT	3.BEYİT	4.BEYİT	5.BEYİT	TOPLAM
SERT ÜNSÜZLER	13	13	9	9	2	46
YUMUŞAK ÜNSÜZLER	30	25	30	28	37	150
KISA ÜNLÜLER	24	22	20	24	25	115
UZUN ÜNLÜLER	5	8	8	6	5	32

2.2.4.Ses ve Söz Tekrarları

Gazeldeki ses tekrarlarına baktığımızda; kırk dokuz defa "a/â'' ünlüsünün otuz üç defa "i/î'' ünlüsünün yirmi sekiz defa da "e'' ünlüsünün tekrar edildiğini; ayrıca yirmi dörder defa "d'' "n'' "r'' "s'', "l'' gibi yankılı seslerin tekrarı ile de şiirin iç musikisinin artırıldığı görülmektedir. Şiirde "a'' ünlüsünün yoğun tekrarında "bana'' redifi ve kafiyenin etkisi söz konusudur. "a'' ünlüsünden sonra en fazla tekrar edilen "i/î''ünlüsünün tekrar sıklığını ise şiirdeki Farsça tamlamaların yoğunluğuna bağlayabiliriz. Sıraladığımız harf sayısı verilerinden de yola çıkarak şiirin asonansının "â'' sesi, aliterasyonunun ise genel olarak "r,n,d'' sesleri olduğu söylenebilir. Böylece şairin, şiirde ses-söz ve anlam dengesini, dizeler arasındaki söyleyiş düzenini akıcı bir söyleyiş temeline oturtmuş olması dikkat çeker.

2.3. Gazelin Söz Dizimi İncelenmesi

2.3.1. Kelime Çeşitleri ve Yapıları

Gazelin tamamında yetmiş kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerin yirmi yedisi Farsça, yirmi dördü Türkçe, on yedisi Arapça ve iki tanesi ortak nida olarak kullanılan "ey" ünlemidir. Bu kelimeleri sözcük türlerine göre gruplandırdığımızda ise şiirin yirmi Farsça isim, on altı Arapça isim, iki Türkçe isimden; üç Farsça sıfat, bir Arapça sıfat, iki Türkçe edat, üç Farsça edat ve yedi Türkçe zamirden oluştuğunu görürüz. Şairin kullandığı zamirlerin altısı "bana" redifinden bir tanesi de yine 1. tekil şahıs olan "ben" kelimesinden oluşmaktadır. Şiirde ben zamirinin kullanım sıklığı genellikle, şairin fahriye şeklinde kendi manevi derecesini ifade etme çabasına yöneliktir.

Şiirde kullanılan fiillerden on üç tanesi Türkçe; bir tanesi Farsçadır. Metinde isim soylu sözcüklerin fiil soylu sözcüklere nispeten fazla kullanılması tarifi bir üslubu göstermektedir. Gazelde yer alan reşk etmek, göz dikmek, bende olmak ifadeleri de birleşik fiil yapısında olan eylemlerdendir**.** Fiillerin sıklıkla kullanılmış olması ise, şiire hareket ve canlılık katmıştır.

Gazeldeki sözcüklerin türleri

	İSİM	FİİL	SIFAT	ZAMİR	EDAT	ÜNLEM	TOPLAM
TÜRKÇE	2	13	0	7	2	2	26
FARSÇA	20	1	3	0	3	0	27
ARAPÇA	16	0	1	0	0	0	17
TOPLAM	38	14	4	7	5	2	70

2.3.2.Tamlama Çeşitleri ve Yapıları

Gazelin tamamında sekiz tamlama kullanılmıştır. Tamlamaların tamamı Farsça dilbilgisi kuralına göre kurulmuş tamlamalardır. Arapça ve Farsça kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu tamlamaların altısı Farsça isim tamlaması, ikisi Farsça sıfat tamlamasıdır. Tamlamaların tamamı iki kelimeden oluşmaktadır. Gazelde kullanılan tamlamalar, şairin tasavvufî düşüncesini ifade eden semboller ve mazmunlardır. Aşağıdaki tabloda, gazelde geçen tamlamalar türleriyle birlikte verilmektedir.

Gazeldeki Tamlamalar

TAMLAMA	TÜRÜ	KELİME SAYISI
meydân-i istignâ	Farsça isim tamlaması	2
Bezm-i tecrîd	Farsça isim tamlaması	2
dûd-i âh	Farsça isim tamlaması	2
nahl-i cihân-ârâ	Farsça sıfat tamlaması	2
Hâr-i kuyun	Farsça isim tamlaması	2
sûzen-i ‘Îsâ	Farsça isim tamlaması	2
Dürr-i nazmum	Farsça isim tamlaması	2
lü’lü-i lâlâ	Farsça sıfat tamlaması	2

2.3.3.Cümle Çeşitleri

Hayâlî’nin “bana” redifli gazelinin cümle yapısını incelediğimizde gazelin tamamında on cümle kullandığı görülür. Gazeldeki cümlelerin büyük bir kısmı devrik yapıdadır; cümlelerin dokuzu devrik biri kurallı cümleden oluşmaktadır. Cümlelerin dokuzu fiil cümlesi iken biri isim cümlesidir ve bu cümlelerin dokuzu olumlu biri olumsuzdur. Yine beyitleri oluşturan cümlelerin sekizi üçüncü tekil şahıs, ikisi 1. tekil şahıs ile çekimlenmiştir. Şiirde yer alan fillerin büyük çoğunluğunda görülen geçmiş zaman kipi kullanılmaktadır. Cümle yüklemlerinin beşi görülen geçmiş zaman kipiyle, ikisi geniş zaman kipiyle biri şart kipi ve biri de istek kipiyle çekimlenmiştir.

Gazeldeki Cümle Unsurları

	Yüklemin Türüne göre	Anlamına Göre	Öğelerin Dizilişine Göre	Zaman	Şahıs
1.Beyit	Fiil Cümlesi	Olumlu	Devrik	Görülen	3.Tekil

1.Mısra				Geçmiş Zaman	Şahıs
1.Beyit 2.Mısra	Fiil Cümlesi	Olumlu	Devrik	Görülen Geçmiş Zaman	3.Tekil Şahıs
2.Beyit 1.Mısra	Fiil Cümlesi	Olumlu	Devrik	Şart Kipi	1.Tekil Şahıs
2.Beyit 2.Mısra	Fiil Cümlesi	Olumlu	Devrik	İstek Kipi	3.Tekil Şahıs
3.Beyit 1.Mısra	İsim Cümlesi	Olumlu	Devrik	_	_
3.Beyit 2.Mısra	Fiil Cümlesi	Olumlu	Devrik	Geniş Zaman	3.Tekil Şahıs
4.Beyit 1.Mısra	Fiil Cümlesi	Olumsuz	Devrik	Görülen Geçmiş Zaman	3.Tekil Şahıs
4.Beyit 2.Mısra	Fiil Cümlesi	Olumlu	Devrik	Görülen Geçmiş Zaman	3.Tekil Şahıs
5.Beyit 1.Mısra	Fiil Cümlesi	Olumlu	Kurallı	Geniş Zaman	3.Tekil Şahıs
5.Beyit 2.Mısra	Fiil Cümlesi	Olumlu	Devrik	Görülen Geçmiş Zaman	3.Tekil Şahıs

Sonuç

Divan edebiyatında şairler en az anlam kadar beyitlerin ses, söz uyumuna; ritmine, ahenk unsurlarına da önem vermişlerdir. Dili oluşturan öğeler arasındaki bağlantılar neticesinde ortaya çıkan düzeni anlayabilmek adına birimler arasındaki yapısal düzeni tetkik etmek gerekir. Divan şiirlerinin yalnızca geleneksel şerh yöntemiyle incelenmesi, şiirlerin yapısına ve anlamına sinmiş birçok ses ve söz dizimi özelliklerinin gizli kalmasına sebep olmaktadır.

Bu çalışmada geleneksel şerh yöntemiyle Hayâlî Bey'in "bana" redifli gazelinin muhtevası, şairin rint ve dünyaya kalenderce bakışı ortaya konulurken aynı zamanda gazel, yapısalcılık yöntemiyle de incelenerek şiirin dış özellikleri belirtildi. Geleneksel ve çağdaş yaklaşımlarla ele aldığımız gazelin incelenmesi neticesinde hem dış hem de iç yapısının bir uyum ve bütünlük içinde olduğu görüldü. Bu anlamda özellikle anlaşılması, yorumlanması güç olan divan şiirlerinin sadece şerh yöntemiyle değil; yapısal açıdan da ele alınmasının metni daha anlaşılır kılacağı tespit edildi.

Kaynakça

Batislam, Hanife Dilek (2017). Gazelde Redif-Anlam İlgisi Bağlamında Sehi'nin Kadeh Redifli Gazeli, Journal of Turkish Language and Literature, Volume:3, Issue: 1, (44-55)

Horata, Osman (2016). Necâtî Bey'den Bâkî'ye Döne Döne Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları

Kolcu, Ali İhsan (2008). Edebiyat Kuramları Tanı Tenkit Tahlil, Ankara: Salkım Söğüt Yayınları

Macit, Muhsin (2004). Divan Şiirinde Ahenk Unsurları, İstanbul: Kapı Yayınları

Macit, Muhsin (2010). Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Ankara: Grafiker Yayınları

Moran, Berna (1999). Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi, İstanbul: İletişim Yayınları

Onay, Ahmet Talat (1996). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Şentürk, Ahmet Atilla (1999). Osmanlı Şiiri Antolojisi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Yücel, Tahsin (2005). Yapısalcılık, İstanbul: Can Sanat Yayınları

Yüksel, Ayşe (1995), Yapısalcılık ve Bir Uygulama, Ankara: Gündoğan Yayınları

Özbekçede *bol-* Yardımcı Fiiliyle Kurulan Deyimlerin Yalancı Eşdeğerliği

Tuğba BİLVEREN*

Özet

Köklü bir geçmişe sahip Türk dili, doğal gelişim süreci ve konuşulduğu coğrafyalar gereği ses ve şekil bakımından değişikliklere uğramış ve lehçelere ayrılmıştır. Bazı benzerlik ve ayrılıklara sahip bu lehçeler arasında en çok karşılaşılan problem aktarma problemidir. Kullanılan sözcüklerin aynı köken ve aynı yapı olmasına rağmen gerçek anlamlarından kayarak kalıplaşması, yeni bir anlam yaratmaktadır. Bu durum *yalancı eşdeğerlik* olarak tanımlanır. Lehçeler arası aktarmalarda göz ardı edildiği durumlarda metnin tüm anlamı zarar görmektedir. Sözcüklerin esas alınmasıyla incelenen yalancı eşdeğerlik, deyimlerin aktarılmasında da önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Dilbilimde *frazeoloji* olarak isimlendirilen inceleme alanı, kuruluşunda birden çok sözcük bulunan ve bu sözcüklerin gerçek anlamından farklı biçimde kalıplaştığı düşünülen deyimleri konu alır. Bu deyimler aktarmanın yapılacağı lehçede doğru anlama karşılık gelecek biçimde verilmelidir. Bu noktada aynı görünmesine rağmen eş değer olmayan sözcüklerle kurulmuş deyimlerin bildirdiği anlam da kullanıldığı lehçeye göre farklılık gösterecektir. Çalışmamızda *O'zbek Tilining İzohli Frazeolojik Lug'ati*'nde yer alan ve *bol-* yardımcı fiiliyle kurulan Özbekçe deyimlerin Türkiye Türkçesiyle arasındaki yalancı eşdeğerlik incelenecek ve buradan çıkan sonuç değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Özbekçe, Anlam, Göndergesel Anlam, Yalancı Eşdeğer.

False Equivalence of Expressions Constructed with -bol Auxiliary Verb In Uzbek

Abstract

The Turkish language, which has a long history, has undergone changes in terms of sound and shape and has been divided into dialects due to the natural development process and the geographies where it is spoken. The most common problem among these dialects with some similarities and differences is the transfer problem. Although the words used are the same origin and the same structure, the stereotypes shift from their real meanings create a new meaning. This is defined as false equivalence. In the case of omissions between dialects, the entire meaning of the text is damaged. False equivalence, which is examined on the basis of words, is an issue that should be emphasized in the transmission of idioms. The field of study, which is called frazology in linguistics, deals with the idioms that have more than one word in its foundation and are thought to be stereotyped differently from the real meaning of these words. These idioms should be given in such a way that they correspond to the correct meaning in the dialect in which the transfer will be made. At this point, even though it seems the same, the meaning of expressions established with non-equivalent words will also vary according to the dialect used. In our study, the O'zbek Tilining İzohlİ Frazeolojik Lug'at 'in the area and place established by the Uzbek statement of auxiliary verbs Plenty to Turkey to investigate false equivalence between the Turkish and the results will be evaluated here.

Keywords: Uzbek, Semantic, Referential Meaning, False Equivalent.

*Dr. Öğretim Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tyumrutas@kilis.edu.tr.

Giriş

Çok geniş bir coğrafyada konuşulan Türk dilinin, yayıldığı bölgelere ve konuşur sayısına bakılarak Türk soylu gruplar ve Türk diliyle ilgili düzensiz bir dağılmanın aksine birbirleriyle olan organik bağın devam ettirilmiş olması söz konusu edilmelidir. Bu bağlamda Türk dilinin lehçeleri üzerine yapılmış tüm tasnif çalışmalarında, lehçelerin ait oldukları gruplar belirlenirken temel bazı ses ve şekil farklarının göz önünde tutulduğu görülür. Ancak aynı dilin lehçeleri olmasına rağmen her bir lehçenin sözvarlığı, kendi grubundakilerle benzerlik içerir.

Tarihsel süreçte dilin geçirdiği değişim ve gelişimler pek çok sebeptendir. Bu sebeplerin başında siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bir takım etkenler gelir. Türk dilinin lehçeleri arasındaki anlaşılabilirlik oranının belli bir dönemde düşmüş olması tam olarak bu etkenlerle izah edilebilir.

Anlaşma oranının düşmesinin yanı sıra yine aynı sebeplerle farklı gruptaki lehçelerin sözvarlığı bakımından örtüşmesi de söz konusu edilmiştir. Bu konuda Uğurlu, Türkiye Türkçesi ve Özbekçeyi örnek göstererek, kelime hazinelerindeki Arapça, Farsça sözcük artışının -esasen farklı gruplarda yer almalarına rağmen- sözvarlığındaki benzerlik oranlarının artmış olmasına etkisinden bahseder (2004: 20).

Türk boylarının daha iyi anlaşabilmesi arzusu, lehçeler arası aktarmaların yoğunlaşmasına ve konuyla ilgili pek çok çalışmanın yapılmasına hız kazandırmıştır. Bu konudaki son dönem çalışmaları gösteriyor ki, lehçeler arası aktarmalarda eşdeğer olmayan sözcüklerin varlığı önemliyken, eşdeğer olmayan kalıp ifadelerin varlığı da aynı ölçüde önemlidir. Bu bağlamda amacımız *O'zbek Tilining İzohli Frazeolojik Lug'ati*'nden faydalanarak tespit ettiğimiz *bol-* (ol-) fiiliyle kurulan deyimlerin anlamlarını izah etmek, lehçeler arası aktarmada yapılacak hataların önüne geçmek bakımından faydalı olmaktır.

Yalancı Eşdeğerlik

Son dönemlerde çeviri konusunun yoğun biçimde irdelendiğinden ve büyük önem kazandığından bahseden Vardar *Uygulamalı Dilbilim* çerçevesinde değerlendirilen *Çeviribilim* konusunu ele alır. Vardar'a göre çeviride anlamsal ve işlevsel eşdeğerlik sağlamak, bir dili deyiş özellikleri ile birlikte başka bir dile aktarmaktır. Bu türlü bir çeviri amacına ulaşmış, eşdeğerlik sağlamıştır. Ancak çeviride en çok karşılaşılan sorun bilgi yitimidir. Bu durumun en büyük sebebi ise her dilin kendine özgülüğüdür. Yani özdeş görünen pek çok öge aslında farklıdır. Bu durumda esasen dillerin birim, dizge ve düzeneklerinin ayrı özellikler taşıdığı ortaya çıkmış olur (1978: 66-67). Ayrı özellikler taşıyan bu dillerdeki kavramlar nesneleri, olayları, düşünceleri kendine has bir algı ve ses dizgesiyle adlandırır. Tüm bu adlandırmalar *gönderge* olarak tanımlanır. Sözcük telaffuz edildiğinde zihinde canlanan imgeler sözcüğün *göndergesel anlamı* olur. Örneğin kedi sözcüğü söylendiğinde zihinde beliren tasarım göndergesel anlamı ifade eder. Zaman içinde dillerde meydana gelebilecek olan değişimler anlamsal farkların oluşmasına da zemin hazırlar. Bu durum aynı dilin farklı lehçelerinde de meydana gelebilir. Böylece eşdeğer olmayan göndergelerin anlamı da eşdeğer olmaz. Örneğin 8. yy da "yerleşmek, yurt tutmak" anlamına gelen *konmak* sözcüğü bugün ortak dilde kuşların ve uçan nesnelerin yere inmesini ifade eder (Aksan, 2016; 64, 65).

Bu konudaki pek çok çalışmada verilen tanımlara göre söyleyiş ve yapı bakımından aynı olmasına rağmen anlam bakımından farklı olan ifadeler yalancı eşdeğerdir (Ersoy, 2007; Ergönenç-Akbaba, 2007; Resulov, 1995; Yusuf, 2000). Diğer tanımlara göre kökende aynı ya da farklı bütün yapı ve dizimlerin eş olmaması, tam olarak örtüşmemesi durumları da

yine yalancı eşdeğerlik göstergesidir (Uğurlu, 2011; Beşen-Delice, 2013; Karadoğan, 2004; Akça, 2017). Eşdeğer-yalancı eşdeğer kavramları sözlüklerde de yer bulur. *Dilbilim Sözlüğü*'nde yalancı eşdeğerlik, *eşdeğerlik kısıtlaması* şeklinde adlandırılarak; iki dil arasındaki farklar sebebiyle dildeki benzer bir yapının diğer dildeki yapıyla örtüşmemesi durumu, yani hem anlamsal hem de dilbilgisel bir bütünlüğün olmadığı yeni bir yapının meydana gelmesi olarak tanımlanır (İmer; Kocaman; Özsoy, 2011: 120). İlk kez 19. yy ın sonlarında kaleme alınan yalancı eşdeğerler, *çevirmenin aldatıcı dostları, diller arası homonimler, diller arası analogizmler, aldatıcı kognatalar* (Yusuf, 2000: 2083); *sahte karşılıklar, sözde denkteşler, aldatıcı kelimeler* (Ersoy, 2007: 61); *sahte tanış, yanıltıcı eşteş, yanlış arkadaş* (Amanova, 2014: 170) gibi isimlerle de ifade edilmiştir.

Türk dilinin lehçeleri arasında yapılan mukayeseli çalışmalarda genellikle araştırıcıların sıkça işlediği yalancı eşdeğerlik konusu, lehçe içi aktarma probleminin de ana konusudur. *Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve Abay Yolu Romanı* isimli çalışmasında aktarma hatalarını madde başı olarak veren Uğurlu, yapılan kelime hatalarını aslını koruma, aslını uyarlama, anlam alanı tam örtüşmeyen kelimelerin kullanımı, anlam alanları hiç örtüşmeyen gerçek ya da yalancı eşdeğer kelimelerin kullanımı, yanlış kelime seçimi, kelimeler arası uyumsuzluk ve kelime eksikliği biçiminde; yapı hatalarını, aslını şekle uygun aktarma, yalancı eşdeğer yapılar, yanlış yapı seçimi; dizim hatalarını ise kelime dizimi ile ilgili hatalar, istem hataları, cümledeki yapı bozukluğu ve cümledeki anlam bozukluğu şeklinde verir (2000: 62-75).

Ergönenç-Akbaba, yalancı eşdeğerlerin izahında anlam olaylarının da bilinmesi gerektiğine işaret ederek anlam değişmelerini; *anlam daralması, anlam genişlemesi* ve *başka anlama geçiş (ya da anlam kayması)* şeklinde üç biçimde değerlendirir (2007: 152). Bu açıdan bakıldığında dilin anlamı ve anlam değişmelerini, eşdeğerlik ve yalancı eşdeğerlik konularıyla doğrudan ilişkilendirmek mümkündür. Anlam değişmelerinin pek çoğu ruhsal nedenler ve dil niteliklerinden dolayı meydana gelir. Hemen hemen tüm dillerde görülmüş olan bu değişimlerin etken unsuru aktarmalardır. Doğadaki nesnelerin ve niteliklerinin insanlar için kullanılması, somutlaştırmalar, ad aktarmaları, güzel adlandırma ve terbiyelilik çabalarıyla kolay söyleme eğilimi aktarmalar bahsinde düşünülmelidir. Genellikle uzun bir sürede meydana gelen anlam değişmeleri dildeki göstergelerin toplumun yaşayışıyla, sosyal ve kültürel farklılaşmalarıyla da sıkı ilişkidedir (Aksan, 2003:216).

Kirişçioğlu'na göre metin aktarma faaliyetlerinin 1990 yılından itibaren artmasıyla birlikte bu konuda çalışma yapan tüm araştırıcılar genellikle *kelimelerde yalancı eşdeğerlik, eklerde yalancı eşdeğerlik, orijinal metnin aslını koruma, orijinal metnin aslını uyarlama, yanlış ek seçimi, atasözleri ve deyimleri yanlış aktarma, cümlenin öğelerini doğru düzgün yerleştirememe* konuları üzerinde durmuşlardır. Ancak esas olan, kaynak ve hedef lehçeler arasında bir bağlam ilişkisi ve anlambilim hakimiyeti kurmadan direkt aktarmaya geçmemek, sözvarlığı ve gramer inceliklerine detaylı hakim olmaktır. (2006: 23,32).

Lehçeler arası aktarmalarda karşılaşılan problemlerden biri de ana lehçedeki bir kelimenin hedef lehçede birkaç anlamda kullanılmasıdır. Aktarma yapılırken hangi anlamın metnin bağlamına uygun olduğu doğru tespit edilmeli ve her iki lehçenin ekleri doğru yerde ve eksiksiz olarak kullanılmış olmalıdır. Bu durumda az kelimeyle çok anlamın ifade edildiği, mecazların ve yan anlamların çokça kullanıldığı deyimler daha fazla özen istemektedir. Bu bilgilere dayanarak Özbekçe ve Türkiye Türkçesindeki deyimleri aktarıcı açısından üç gruba ayıran Amanova, *tam karşılıklılar, kısmi karşılıklılar* ve *karşılıkları olmayanlar* biçiminde başlıklar açmıştır. Tam karşılıklı olanlar, aktarıldığında aynı anlam ve sözcükleri

karşılayan deyimlerdir. Kısmi karşılıklılar, aynı anlama gelen ancak kullanılan sözcüklerin farklılaştığı deyimlerdir. Karşılıkları olmayanlar ise her bakımdan her iki lehçede de karşılık bulamamış deyimlerdir (2014: 171-172). Karaağaç'a göre anlamlı sözcüklerden oluşmasına rağmen, parçalara bölünemeyen deyimler, kendilerini oluşturan sözlerin anlamlarından doğmamıştır. Bu bakımdan bir bütün olarak işlev görürler (2011: 27).

Usmanova, Özbekçe ve Türkiye Türkçesinde "baş" sözcüğüyle kurulmuş deyimleri karşılaştırdığı çalışmasında deyimleri oluşturan bazı ögelerin sayıca eşit ancak kullanılan sözcüklerin farklı ve zıt anlamlı olduğunu tespit etmiştir. Birbirinin karşılığı olan deyimlerin ise çok anlamlı ve anonim olduklarını belirtmiştir (1997: 38).

Yalancı Eşdeğerlerin Azizliği başlıklı yazısında bir gruplandırma yapan Sultanzade, kelimelerde, kelime gruplarında, eklerde yalancı eşdeğerlik konularının yanı sıra bir de harflerde yalancı eşdeğerlik konusu ele almış, Kiril ve Latin alfabelerindeki şeklen aynı olan harflerin farklı seslere işaret ettiğinin altını çizmiştir (2010: 166-171).

Merhan'a göre yalancı eşdeğerlik esasen *eşsesli sözcük* kullanımıyla aynıdır. Özbekçe ve Türkiye Türkçesi arasındaki eşsesli sözcüklerin çokluğu hem araştırmacılara hem de bu iki lehçeyi öğrenmek isteyenlere bir takım güçlükler çıkarmaktadır. Her iki lehçede var olan ses ve şekil farklarının yanı sıra semantik ayrılıkların da olması kaçınılmazdır. Bu nedenle eşsesli sözcüklerin bilinmesi lehçeden lehçeye aktarma noktasında önem arz eder (Merhan, 2012: 1).

Hedef ve kaynak lehçe arasındaki iletişimde bir takım anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması için 2982 yalancı eşdeğeri barındıran *Türkçe-Özbekçe Yalancı Eşdeğerler Sözlüğü* nü hazırlayan Berdak Yusuf, yalancı eşdeğerleri; rastlantısal yalancı eşdeğerler ve etimolojik yalancı eşdeğerler olmak üzere iki kısımda inceler (2000: 2084, 2087).

bol- Fiiliye kurulan Yalancı Eşdeğer Deyimler

Tercümelerdeki aksaklıklar zaman içinde, hazırda kullanılmakta olan ifadelerin yerini alarak cümle yapısında da bir takım değişikliklere sebep olmaktadır. Bugünkü edebi Özbekçedeki pek çok değişikliğin sebebi olarak bu anlam tercümeleri gösterilmiştir (Laude-Cırtautas, 1976: 92). En eski dönemlerden itibaren değişimlere uğrayan deyimler, her lehçe grubunun kendi sözvarlığına dahildir. Yapı bakımından benzer fakat anlam bakımından değişime uğramış deyimler her lehçede mevcut olduğu gibi biri Batı diğeri Doğu Türkçesinin organik devamı olan Türkiye Türkçesi ve Özbekçede de mevcuttur. Karaağaç'a göre anlamlı sözcüklerden oluşmasına rağmen, parçalara bölünemeyen deyimler, kendilerini oluşturan sözlerin anlamlarından doğmamıştır. Bu bakımdan bir bütün olarak işlev görürler (2011: 27).

*Özbekçenin İzahlı Deyimler Sözlüğü*nde (O'zbek Tilining İzohli Frazeolojik Lug'ati) bol- fiiliyle kurulmuş birbiriyle varyant 85 adet deyim bulunmaktadır. Bu deyimlerin bir kısmı Türkiye Türkçesinde herhangi bir yardımcı fiile ihtiyaç duymazken Özbekçede tamamının bol- yardımcı fiiliyle kurulmuş olması dikkat çekicidir. bol- yardımcı fiiliyle kurulan, şekil ve anlam bakımından Türkiye Türkçesindeki deyimlere benzer olan, aktarıldığında aynı anlamı veren ancak kısmen farklı sözcükler kullanılarak kurulan deyimler şöyledir; bir kun **bo'lmasa** bir kun (bir gün olmazsa bir gün), bir oyog'i yerda **bo'lsa** bir oyog'i go'rda (bir ayağı mezarda olmak), bir tiyin **bo'lmoq** (bir paralık), bir so'zi ikkita **bo'lmadi** (bir sözünü iki etmemek), yer bilan bitta / yakson **bo'lmoq** (yerle bir olmak), yer yorilsa yerga kirgüday **bo'lmoq** (yer yarılıp içine girmek), jonidon bezor **bo'lmoq** (canından bezmek), yo'l **bolsin** (yolculuk nereye), ko'zlari chanog'idan chiqar **bo'ldi** (gözleri yuvalarından fırlamak), ko'ngli **bo'lmadi** (gönlü olmamak), ko'ngli qora **bo'ldi** (yüreği kararmak), oyoq osti

bo’lmoq (ayak altı olmak), ta’bi xira **bo’ldi** (keyfi kaçmak), qo’li qalta **bo’ldi** (eli dar olmak), tili uzun **bo’ldi** (dili uzamak).

bol- yardımcı fiiliyle kurulmuş olan, aktarması yapıldığında aynı anlamı vermeyen ve dikkat edilmediği durumlarda aktarmadaki anlam bütünlüğünü bozabilecek olan yalancı eşdeğer deyimleri ise şöyle sıralamak mümkündür;

Özb. bir yoqli **bo’lmoq** / T. Türkçesi (Birinden) *tarafa olmak* ya da *tek taraf olmak*

Özbekçede sonuçlandırmak, sonuç almak anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesinde birinin görüş ve düşüncesini desteklemek anlamında farklı bir biçimde kullanılmaktadır.

Özb. Bir paqir **bo’lmoq** / T. Türkçesi *Kova olmak*

Özbekçede değersiz, kıymetsiz olmak anlamalarında kullanılan bu deyim Türkiye Türkçesinde çok gol yemek biçiminde farklı bir karşılık bulur.

Özb. İkki ko’zi to’rt **bo’lib** / T. Türkçesi *Gözünü dört açmak*

Özbekçede hasret kalmak, intizar etmek anlamlarında kullanılan bu deyim, Türkiye Türkçesinde aldanmamak için çok uyanık bulunmak anlamındadır.

Özb. So’z tegadigan **bo’ldi** / T. Türkçesi *Laf dokundurmak*

Özbekçede birini azarlamak ya da azar işitmek anlamındaki bu deyim, Türkiye Türkçesinde bir şeyi üstü kapalı ve sitem yollu hatırlatmak anlamını verir.

Özb. Bir jon-bir tan **bo’lmoq** / T. Türkçesi *Tek vücut olmak*

Özbekçede bir sözü benimsemek akla koymak anlamlarındaki deyim, Türkiye Türkçesinde birlikte hareket etmek anlamına gelen ve farklı durumlarda kullanılan bir deyimdir.

Özb. Ichag’i uzilguday **bo’lib** / T. Türkçesi *İçinden birşeyler kopmak*

Özbekçede katıla katıla gülmek anlamına gelen bu deyim, Türkiye Türkçesinde tam tersi bir biçimde içi ezilmek, üzülmek, yüreği burkulmak anlamlarında kullanılır.

Özb. Yuragi tars yorilguday **bo’ldi** / T. Türkçesi *Yüreği yarılmak*

Özbekçede sabrı tükenmek, öfkelenmek anlamlarındaki bu deyim, Türkiye Türkçesinde çok korkmak anlamında kullanılan bir deyimdir.

Özb. Ko’ngli to’q **bo’ldi** / T. Türkçesi *Gözü gönlü gönlü tok*

Özbekçede birine güvenerek kaygısız olmak anlamına gelen bu deyim, Türkiye Türkçesinde paraya, mala düşkünlük göstermeyen, açgözlülük etmeyen kimseler için kullanılan bir deyimdir.

Özb. Oralari ochiq **bo’lmoq** / T. Türkçesi *Araları açılmak*

Özbekçede alış-veriş sırasında açıkça anlaşmak anlamındaki bu deyim, Türkiye Türkçesinde arkadaşlıkları sarsılmak, arkadaşlık bağları kopmak, birbirine darılmak biçiminde farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

Özb. Sochi tippa tik **bo’ldi** / T. *Türkçesi Tüyleri diken diken olmak*

Özbekçede bir anda kendiliğinden sinirlenmek anlamındaki deyim, Türkiye Türkçesinde üşümekten veya korkmaktan vücuttaki kılların dikilmesi olarak farklı bir anlamda kullanılır.

Özb. Yuzi yorug’ **bo’ldi** / T. Türkçesi *Yüzü parlamak*

Özbekçede utanç verici durumdan kurtulmak biçiminde kullanılan bu deyim, Türkiye Türkçesinde yüzünde, gözlerinde sevinç belirtileri oluşmak, çok sevindiğini gözleriyle belli etmek anlamına gelmektedir.

Özb. Qattiq qo'l **bo'lmoq** / T. Türkçesi *Eli ağır olmak*

Özbekçede titiz olmak anlamındaki bu deyimin Türkiye Türkçesindeki karşılığı iki farklı anlamda kullanılmaktadır. İlki yavaş iş gören kimse anlamındayken ikincisi ise vurunca çok acıtan kimse anlamındadır.

Özb. Qo'li yuqori **bo'ldi** / T. Türkçesi El kaldırmak

Özbekçede bir kimsenin bir yarışmada durumunun üstün olması anlamındaki deyim, Türkiye Türkçesinde oy verdiğini veya söz istediğini elini kaldırarak belirtmek ya da birine, bir şeye vurmaya kalkışmak biçiminde iki anlamda kullanılmaktadır.

Sonuç

Anlatımı zor ve ince benzetmelerin yer aldığı deyimler, kuruluşundaki sözcüklerin biri ya da birkaçının gerçek anlamı dışında kullanılmasıyla anlatımı güçlü kılmak, sözü çekicileştirmek ve kimi zaman mizah unsurlarına yer vermek suretiyle kurulurlar. Her toplumun kendine ait olan deyimler, dilden dile farklılık gösterdiği gibi, zamanla meydana gelen sözcük değişimi ve anlam kaymaları sebebiyle aynı dilin lehçeleri arasında da değişebilir. Lehçeler arası aktarmalarda yanılmalara sebebiyet veren yalancı eşdeğerlik durumu sadece sözcük ve ek bazında değil, kalıp ifadelerde de kendini gösterir. Özellikle anlatımı zor, ayrıntılara dikkat edilmesi gereken ve genellikle ince benzetmelerin yapıldığı deyimler yalancı eşdeğerlik bakımından titizlikle aktarılması gereken söz varlığı ürünleridir. Lehçeler arası aktarmalarda yaşanması muhtemel aksamaların önüne geçmek adına yapılan çalışmalara ek olarak üzerinde durduğumuz bu deyimler hedef ve kaynak lehçe arasındaki yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmayı ve iki lehçenin konuşurları arasındaki iletişimi arttırmayı hedeflemiştir.

Özbekçede yardımcı fiil kullanılarak kurulan deyimlerin sayısı oldukça fazladır. bol- yardımcı fiiliyle kurulan deyimler, kullanım sıklığı bakımından da önem arz eder. Bu bağlamda bu deyimlerin yalancı eşdeğerlik bakımından incelenmesi, Türkiye Türkçesinden Özbekçeye ya da Özbekçeden Türkiye Türkçesine yapılacak aktarmalardaki muhtemel hataların önüne geçecektir kanaatindeyiz.

Kaynakça

Akça, H. (2017). Kumuk Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Yalancı Eşdeğerler. *Türkbilig/ 33*. 91-132.

Aksan, D. (2016). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Amanova, L. (2014). Türkiye Türkçesindeki Deyim ve Atasözlerinin Özbek Türkçesine Aktarma Problemi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi , 183 (183)* , 167-177.

Beşen- Delice, T . (2013). Türkmen Türkçesinde Yalancı Eşdeğerler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi , 2 (4)* , 131-146 .

Ergönenç-Akbaba, D. (2007). Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler, *Bilig, Sayı.42*, 151-176.

Ersoy, F. (2007). Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler, *Türkbilig, 2007/14*, 60-68.

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A.S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniveristesi Yayınları.

Karaağaç, G. (2011). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit.

Karadoğan, A. (2004), Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eşdeğerliği ve Yalancı Eşdeğer Yapılar, *V. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004*, Ankara: TDK Yayınları.

Kirişçioğlu, F. (2006). Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yapılan Aktarmalarda Karşılaşılan Bazı Problemler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 20, 21-35.

Laude-Cırtautas, I. (1976). "Son Elli Yılda Edebî Özbekçenin Gelişmesi Üzerine". *Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2*. 77-92.

Merhan, A. (2012). Türkçe ve Özbekçe Eşsesli Sözcük Karşılaştırması. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 47, s. 1-6.

Resulov, A. (1995). Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 524, s. 916-924.

Sultanzade, V. (2010). Yalancı Eşdeğerlerin Azizliği: Bahtiyar Vahapzade'nin Eserlerinin Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine, *Erdem Dergisi, Bahtiyar Vahapzâde Özel Sayısı*, S:57, 165-172.

Uğurlu, M. (2000). Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve 'Abay Yolu' Romanı. *Bilig, S. 15*, s.59-80.

Uğurlu, M. (2004). Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği. *Bilig, S. 29*, s. 29-40.

Uğurlu, M. (2011). Lehçe İçi Aktarmada "Yalancı Eş Değerlik". *Icanas. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (International Congress of Asian and North African Studies)*, s. 1877-1890.

Usmanova, Ş. (1997). Özbekçe ve Türkçe Deyimlerin Karşılaştırmalı Tahlilinden Birkaç Örnek. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, c: 1997/II, s:547, 36-41.

Vardar, B. (1978). Dilibilim Açısından Çeviri. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, Sayı: 322, 65-71.

Yusuf, B. (2000). Türkçe ve Özbekçede Yalancı Eşdeğerler. *IV. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri II, 24-29 Eylül 2000*, Ankara: TDK Yayınları.

Yöresel Mutfak Kavramı Bağlamında Kıtlıktan Kış Günlerinin Vazgeçilmezi Kartola Bayburt Mutfak Kültüründe Patates

Turgay KABAK*

Özet

Bir yöreye özgü yiyecekleri, içecekleri veya bunları hazırlama, pişirme yöntemlerini kastetmek için kullanılan yöresel mutfak kavramı, ait olduğu yörenin kültürel kimliğini oluşturan en önemli unsurlardan birisidir. Yöresel mutfak ürünleri ile kendisini ifade etme, diğer yörelerden ayırma ve kültürel değerlerini gelecek kuşaklara aktarma imkânına kavuşan yöre insanı yöresel mutfak üzerinden bir kimlik inşasına da girişmektedir. Bu inşa geçmişten geleceğe uzanan uzun bir süreç içerisinde halkın gıdalar konusunda oluşturduğu bütün teknik bilgileri, damak tadını, doğa bilgisini ve yaşadığı kıtlık, savaş, sel gibi olağanüstü durumlarda ürettiği çözümleri de kapsamaktadır. Bu bağlamda yöresel mutfaklar ait oldukları yöreyi temsil eden birer kültürel mirastır.

Bu çalışmada Bayburt yöresel mutfağının en önemli kültürel miraslarından birisi olan patatesin ilk önce Bayburt mutfağına girişi ve yöresel mutfağın önemli bir unsuru haline gelişini sağlayan tarihi süreç incelenecek. Daha sonra patatesin sadece insanları besleme işlevinin dışına çıkarak soğuk ve uzun kış gecelerinin vazgeçilmezi haline gelen "kartol"a dönüşmesi ve kartol çevresinde oluşturulan kültürel doku ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Yöresel Mutfak, Kartol, Patates.

Potential of Winter Days in The Context of Local Kitchen Concept to Potatoes in Kartol Bayburt Kitchen Culture

Abstract

The concept of regional cuisine, which is used to refer to foods, beverages, or methods of preparing and cooking them, is one of the most important elements of the cultural identity of the region. The local people, who have the opportunity to express themselves with local cuisine products, to distinguish them from other regions and to transfer their cultural values to the next generations, also start to build an identity through the local kitchen. This construction includes all the technical knowledge, taste, nature knowledge and solutions of the people in extraordinary situations such as famine, war and flood. In this context, the local cuisine is a cultural heritage representing the region to which they belong.

In this study, the historical process of the introduction of potatoes, one of the most important cultural heritage of Bayburt regional cuisine, to Bayburt cuisine and its becoming an important element of local cuisine will be examined. Then, it will be tried to reveal the cultural texture formed around the cartol, which turns out to be the "kartol" which becomes indispensable for cold and long winter nights by going out of the function of feeding only people.

Keywords: Bayburt, Local Cuisine, Kartol, Potatoes.

*Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turgaykabak@gmail.com.

Giriş

İnsanoğlunun en temel biyolojik ihtiyaçlarından birisi olan beslenme, zaman içerisinde hem nüfusun hem insanlığın doğa ve bitki örtüsü hakkındaki bilgi birikiminin artması hem de başta tarım teknolojisi olmak üzere teknolojinin gelişmesinin sonucu olarak üretim, işleme ve dağıtım imkânlarının genişlemesi ile kültürel bir olgu olarak ortaya çıkmış ve milli kültürü oluşturan en önemli temel taşlarından birisi olmuştur. Bu bağlamda günümüzde devletlerin ülkelerini, kültürlerini tanıtmak ve daha fazla turist çekmek için en çok ön plana çıkardıkları unsurlardan birisi yöresel mutfak kültürleridir.

Yöresel mutfak kavramından kasıt bahsi geçen yiyecek ve içeceklerin yerel özellikler taşıdığını ve bir bölgeye ait olduğunu vurgulamaktır (Şengül ve Türkay, 2017: 1). Bu nedenle yöresel mutfaklar, ait oldukları yörenin tarihsel süreç içerisinde birçok değişenin etkisiyle şekillenen mutfak kültürünün en orijinal bileşenlerini bünyesinde barındırır ve bu bileşenlerin içerisinde sadece yiyecekler değil; yiyecekleri hazırlama ve saklama yöntemleri, kullanılan araç gereçler ve sofra adetleri gibi pek çok unsur bulunmaktadır. Yöre insanının kimlik inşasında da önemli bir yere sahip olan yöresel mutfaklar, kültür kavramı içerisinde git gide daha önemli bir yer kazanmaya başlamakta, birçok ülke tarafından kültürel miras ögesi olarak kabul edilmekte ve gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılmasını sağlamak için üzerinde önemle durulmaktadır (Şengül ve Türkay, 2017: 1-3; Sarıbaş ve Öter, 2018: 181-185).

Orta Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında hâkim yaşam biçimi olan konar-göçer hayvancılık kültürünün etkisi ile şekillenmeye başlayıp Türk topluluklarının Anadolu'ya yaptıkları göçler ile birlikte farklı toplumlardan etkilenmiş, Selçuklular döneminde yerleşik hayata geçme, İslamiyet'in kabulü ve asırlarca hüküm sürmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun kazandırdığı saray mutfağı hüviyeti ile (Sabrağ ve Boğan, 2019: 3) dünyanın en zengin ve köklü mutfaklarından birisi olan Türk mutfağı içerisinde yöresel mutfaklar adeta havzayı besleyen nehirler gibi önemli bir rol üstlenmektedir.

Türklerin Anadolu sahasında meydana getirdiği mutfak kültürünü bir havzaya benzetirsek, bu havzayı besleyen en önemli nehirlerden birisi Doğu Karadeniz mutfağı, o nehri besleyen çaylardan birisi de Bayburt mutfağıdır. Kendine has iklim ve coğrafi özelliklerinin etkisi ile teşekkül eden Bayburt mutfağını oluşturan temel besin kaynaklarından birisi de patates bitkisidir.

Hemen her iklim ve toprak çeşidinde yetişebilme özelliği ile dünyada buğday, pirinç ve mısırdan sonra en önemli temel gıda ürünü olan patates, patlıcangiller familyasından çok yıllık, otsu bir bitki türüdür (URL: 1). Çeşitli iklim koşullarına kolayca uyum sağlayabilmesi, ucuz olması, alternatifleriyle kıyaslandığında birim alandan daha çok verim elde edilebilmesi ve besin değerinin yüksek olması (URL: 2) gibi sebeplerle dünyadaki en yaygın besin kaynaklarından birisi olan patates, dünyaya Güney Amerika'nın And dağlarından yayılmıştır (URL: 3). "Avrupalıların patatesle ilk karşılaşmaları İspanyol fatihlerinin Güney Amerika'nın batı kıyısı boyunca uzanan İnka imparatorluğunun fethine giriştikleri 1530'lu yıllara rastlar" (Standage, 2018: 152). İnka halkının mısır ve fasulye ile birlikte en temel besin kaynaklarından birisi olan patates, Titika Gölü civarında evcilleştirilerek tarım ürünü haline getirilmiş, buradan And Dağları ve ardına oradan da ilk olarak Avrupa'ya yayılmıştır (Standage, 2018: 152).

Daha önce bilinmeyen bazı gıda maddelerinin Avrupa'ya gelmesi tüketim alışkanlıklarında, yetiştirme biçimlerinde hatta tarım sistemlerinde bile değişikliklere yol açtı. Bu bitkilerden bazıları hızla ana gıda maddesine dönüşürken bazılarının kabul görmesi biraz yavaş oldu

(Marchenay vd., 2019: 28). Patates de başta dirençle karşılaşan ürünlerden birisidir. Avrupa'da 17. Yüzyılın başlarında patatesin çok iyi bir hayvan yemi olduğu düşünülüyordu; insanlar başka yiyecek hiçbir şeyleri kalmazsa patatesi başvurulacak bir besin olarak görüyordu. İlerleyen yıllarda bir süre daha patates bu şekilde devam etti. Bu yıllarda patatesi sadece toplumun zengin kesimleri tüketmekteydi. Hatta bazı aristokrat bahçıvanlar patatese çok değer vermekte ve onu yeni bir bitki olarak görmekteydiler. Diğer yandan zamanla patates toplumun en fakir kesimlerince de tüketilen bir besin maddesi haline geldi. İlk önce İrlanda'da, daha sonra İngiltere, Fransa, Felemenk Krallığı, Almanya'nın Ren Nehri çevresindeki bölgelerinde ve Prusya'nın bazı kısımlarında patates zaman içerisinde yoksulların en temel besin maddesi olarak yaygınlık kazanmaya başladı. Patates yemekten başka çaresi kalmayan insanlar zaman içerisinde patatesin hiç de fena olmayan bir besin maddesi olduğunu fark ettiler. 1756-63 yılları arasında yaşanan Yedi Yıl Savaşları boyunca Prusya'da savaşan Avusturya, Fransız ve Rus askerleri Büyük Friedrich'in ısrarları sonucu ekilen patateslerin yerel halkı nasıl ayakta tuttuğunu bizzat görme şansı elde ettiler. Patatesin bu savaştaki faydalarını görme şansını elde eden askerlerden birisi Fransız ordusunda eczacı olarak görev yapan Antonie-Augustin Parmentier adlı bilim insanıdır. Patatesin sağlıklı ve besleyici bir bitki olduğunu farkeden Parmentier, savaştan sonra Fransa'da 1770 yılında yaşanan bir kıtlıktan sonra düzenlenen "kıtlık felaketini azaltma kapasitesine sahip besin maddeleri" konulu yarışmaya patates üzerine yazdığı bir makale ile katılmış ve birincilik ödülünü almıştır. Avrupa'nın diğer bölgelerinde de Fransa'dakine benzer durumlar yaşanmıştır. Kıtlık, savaş ve devletin yaptığı desteklemelerin hepsi birden patatesin 1800 yılı itibariyle Avrupa genelinde kendini önemli bir besin maddesi olarak kabul ettirmesini sağlamıştır. Öyle ki İrlanda'da 1660 yılında 500.000 civarında olan nüfus, 1840 yılı itibariyle 9 milyon seviyesine ulaşmıştır ve bu hızlı nüfus artışındaki en büyük pay patatese aittir. Çünkü patates olmadan bütün bir ülke ancak 5 milyon nüfusu doyurabilecek kadar buğday üretebilmektedir. Patates ise bu nüfusun yaklaşık iki katını doyurabilecek kadar besin ortaya çıkarıyordu. Buğdayın yetişmediği iklim ve toprak yapılarında da yetişebilmesi, doyurucu ve sağlıklı olması gibi özellikleriyle patates Avrupa'da 18. yüzyıl itibariyle en önemli besin maddelerinden birisi haline gelmiş, savaş, kuraklık, kıtlık gibi durumlarda özellikle fakir halkın en büyük besin kaynağı olmuştur (Standage, 2018: 154-163; Tez, 2018: 84). Patatesin Uzakdoğu ülkelerinden Çin'in mutfağına girişi de benzer şekildedir. Çin'de tatlı patates ilk olarak 1594 yılındaki kıtlığa çare olarak ekilmiştir. Daha sonra kurak topraklar ve dağlık arazilerde bile ürün veren bir bitki olduğu için kısa sürede Kuzey Çin'de halkın temel gıda maddesi haline gelmiştir (Işın, 2019: 170).

Patatesin Türk mutfağına girişi ise 19. yüzyıla rastlar. 18. yüzyılda başlayan Batı'ya özenme ve onu taklit etme hareketi kaçınılmaz olarak mutfak kültürünü de etkiler ve Batı mutfağından yemekler, tatlılar, içecekler, yeni sebze meyveler bir bir önce saray mutfağına oradan da İstanbul'un elit sofralarına girmeye başlar. 19. yüzyıla gelindiğinde sadece Avrupa değil Amerikan ürünleri de Türk mutfağına girmiştir. Bu ürünler arasında yer alan patatesle İstanbullular ilk olarak 1835 yılında tanıştılar ve bu tanışmadan yaklaşık yirmi yıl sonra patates, saray mutfağına girdi. 1854 yılının Mayıs'ında Neşetabad Sarayı'nın mutfağına 205 kg patates alındı ve bu patateslerle yapılan yemekler Plon-Plon lakaplı ünlü Napolyon Bonapart'a ikram edildi. Ayrıca saraya İngiliz misafirlere ikram edilmek üzere de patates alındığı dönemin kaynaklarından tespit edilmektedir (Pedani, 2018: 60-61; Gökmen, 2016: 184-185). Ancak patates, genel anlamda Osmanlı mutfağına girene kadar onlarca yıl beklemek zorunda kalmıştır. Çünkü Osmanlı halkı, patates çürümeden hemen

tüketilmesi gereken bir besin maddesi olduğu için patatese ilk başlarda pek rağbet göstermemiştir (Pedani, 2018: 56, 126).

Patatesin Türk mutfağında yaygın bir kullanıma ulaşmasında en önemli neden Avrupa'dakine benzer şekilde savaş, kuraklık gibi sebeplerle ortaya çıkan besin kıtlığıdır. Patates hemen her iklimde yetişebilmesi, doyurucu bir ürün olması, birim başına düşen veriminin yüksek olması, çok bakım istememesi gibi sebeplerle kıtlık dönemlerinde akla gelen ilk besin olmuştur. Kıtlık dönemlerinde dayanak olan bu besin zaman içerisinde sevilmiş adına kitaplar bile yazılmıştır. Örneğin Sezaizade Hikmet'in patates konusunda yazdığı "Parmantiye Yahut Patates" (1890) adlı kitap sadece patates üzerine yazılmış bir eserdir (Çetiner, 2016: 17; Işın, 2019: 298). Ayrıca Osmanlı döneminde yazılan çeşitli yemek kitaplarında Patates Musakkası, Ekşili Patates, Kaymaklı Patates, Peynirli Patates, Salçalı Patates Silkmesi, Patatesten Ezmeli Terbiyeli Çorba (Mehmed Reşad, 2018: 255; Mahmud Nedim Bin Tosun, 2019: 31) gibi yemek isimlerinden bahsedilmektedir. Bu eserlerden o dönem Osmanlı halkının mutfağında patatesle yapılan yemek sayısının arttığı anlaşılmaktadır.

Patatesin Anadolu'ya ilk girdiği yörelerden birisi Doğu Karadeniz bölgesidir. Rusya üzerinden Doğu Karadeniz bölgesine gelen patates (URL: 4) özellikle kuraklık, kıtlık dönemlerinde kurtarıcı olarak akla gelen ilk besinlerden birisi olmuştur. Örneğin Gümüşhane Sancağı'nda yaşanan büyük bir kuraklık felaketi esnasında Sadaret tarafından 5 Şubat 1894 tarihinde bir tezkire yazılmıştır. Tezkirede alınacak tedbirler arasında kuraklığa dayanıklı bir bitki olan patatesin yörede ekiminin öğretilmesi ve böylece karşılaşılacak kıtlığın yan ürünlerle bir nebze de olsa telafi edilmesi hususu da sayılmaktadır. Bu bağlamda Dahiliye'de yapılan toplantı neticesinde tarımsal üretime yönlendirilen halkın ekim yapabilmesi için 6 bin okka tohumluk patates alınması kararlaştırılmıştır (Demir ve Aktaş, 2010: 37).

19. yüzyılda yaşanan genel verim düşüklüğü, kuraklık ve doğal afetler patatesin sofralarda yaygınlık kazanmasını sağlamış ve geniş çapta patates tarımı yapılmaya başlanmıştır (Akay, 2019: 565). Aslında bu yüzyılda Erzurum vilayeti ve çevresi Osmanlı'nın patates ekimini teşvik ettiği yörelerden birisidir; çünkü 1908 yılına kadar bu çevrede 12 büyük kıtlık hadisesi vuku bulmuştur. Devlet de bu duruma tedbir olarak halkı mısır ve patates ekimine zorlamış, hatta patates ekimini teşvik edecek öşür muafiyeti gibi çeşitli uygulamaları da hayata geçirmiştir (Akay, 2019: 565-567; Quataert, 2008: 259-265). Bu kapsamda Bayburt'ta da kıtlığa ve kuraklığa karşı yetiştirilen en önemli ürünlerden birisi patatestir. 1896 yılında bu amaçla Bayburt'ta 540.000 Kıyye/Okka (692.280 kg) patates (Yıldırım, 2019: 130) yetiştirildiği kayıtlara geçmiştir. Bugün de Bayburt'ta patates hasadı devlet destekli olarak devam etmektedir. 2019 yılında Bayburt genelinde 4200 dekara yarısı hibe olmak üzere ekilen 83 ton patates tohumundan 14.000 ton patates hasadı yapılmıştır (URL: 5).

Günümüzde de üretimi devam eden patates, Bayburt halkı için bir geçim kaynağı olmanın yanında mutfakta tükettiği vazgeçilmez ürünlerden birisi haline gelmiştir. Avrupa ve Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu gibi kıtlık, kuraklık gibi zorunlu sebeplerle mutfağa giren ve zaman içerisinde mutfağın temel besin kaynaklarından birisi olan patates ile bugün Bayburt'ta başta Bayburt Tas Kebabı ve Güveç olmak üzere birçok yemek pişirilmektedir.

İnsanoğlunun en temel özelliklerinden birisi hayatındaki zorunlu faaliyetlerden kültürel unsurlar yaratabilmesidir. Beslenme de bu anlamda insanoğlunun en başarılı olduğu alanlar arasındadır. Bilindiği gibi beslenme insanın en temel biyolojik ihtiyaçlarından birisidir;

ancak insanlar gıdalarla sadece karnını doyurmakla kalmamış beslenmeyi kültürel bir öge haline getirmiştir. Hangi besinin yenilip hangisinin yenilmeyeceği, hangisinin çiğ hangisinin pişirilmiş yenileceği, hangisinin ateşte hangisinin suda kaynatılarak pişirileceği, hangisine hangi sosların ekleneceği gibi temel ayrımlarla başlayan kültürleşme süreci zaman içerisinde besinleri birçok kültürel faaliyetin merkezine oturtmuştur (Gürsoy, 2014; Gürsoy, 2013; Işın, 2019). Bu durumun bir yansıması olarak Türk kültüründe düğün, nişan, sünnet, Hıdırellez gibi birçok kutlama töreni ile ölümle ilgili toplantıların hepsinin merkezinde yemek vardır. İnsanların çeşitli vesilelerle bir araya toplandığı bu günlerde mutlaka bir yemek verilmekte; böylece yemek, bu kültürel faaliyetlerin ayrılmaz birer parçası haline getirilmektedir.

Bu durumun bir yansıması olarak Bayburt'ta yaşatılan kartol geleneği de ilgi çekicidir. Osmanlı topraklarında patatesin yayılmasında yabancıların etkisi büyüktür (Quataert, 2008: 259). Trabzon ve Erzurum arasında yer alan Bayburt tarihte bilindiği gibi bir dönem Rus işgaline uğramıştır (Eşki, 2019: 189-201). Bu dönemin de etkisi ile Bayburt'ta patates, Rusça "kartofel" kelimesinden bozma bir kelime olan "kartol"[1] ismini almıştır.

Bu çalışmayı ilgilendiren kısım ise kartolun bugün halk arasında oynadığı roldür. Bugün Bayburt halkı uzun ve soğuk kış günlerinde bir araya geldiği zaman kartol yemektedir. Aslında kartol yemek için bir araya gelinmiyor; ancak kartol yemek bir araya gelmenin bir aracı, bir bahanesi olarak kullanılıyor. Yani kartol yemekteki amaç beslenmek, açlık ihtiyacını gidermek değil; sohbet etmek, diğer insanlarla bir araya gelip sosyal bir ortam oluşturmak. Bu açıdan bakıldığı zaman kartolun sosyalleşmenin bir aracı haline geldiği görülmektedir. Türk kültüründe var olan diğer toplantıların olduğu gibi kartol yemenin de kendine has kuralları ve bir işleyişi vardır. Öncelikle her patates kartol olmayacağı için kartola uygun patates seçmek gerekir. Yöre halkının horlu patates (kumlu patates/beyaz patates) olarak adlandırdığı patatesin kartola en uygun patates olduğu bilinmektedir. Kartol yapılacak patatesi bu horlu patatesten seçmek gerekir. Bir diğer kural kartol yapmak için kuzine sobaya sahip olmak gerekir. Genellikle yöredeki soba ustaları tarafından yapılan bu sobalar içinde yakılan tezek, odun gibi yakıtlarla kartolun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Daha önceden bol su ile iyice yıkanıp tuzlanan kartollar bakır tepsilerde bu sobaların kuzine gözlerine konulup pişmeye bırakılır. Patates sobada pişerken sobanın etrafına toplanan mahalle halkı, eş dost ve akrabalar, günlük işlerinden, geçmişten, dertlerinden, sıkıntılarından, gelecekle ilgili planlarından, çocuklarının durumundan, ülkenin durumundan, kısacası hayatın içinde olan her konudan sohbet etmeye, hikâye, masal, fıkra anlatmaya, şiirler okumaya başlarlar. Ayrıca dini konular da bu toplantılarda konuşulur. Bu meclislerde insanlar derdini, sıkıntısını, mutluluğunu paylaşarak rahatlarken, sözlü kültür aktarımı yapılmakta, mecliste bulunan gençler de yavaş yavaş topluma, toplumsal ortamların kurallarına alıştırılmakta ve bir anlamda bu ortamlar gençler açısından bir eğitim ve aktarım mekânı olma işlevi de görmektedir. Bu sırada sobada pişen kartollar tepsi ile yer sofrasına konulmakta ve Bayburt'un yöresel ürünü olan "kerti lor" ile turşu eşliğinde yenilip üzerine çaylar içilmektedir. Gecenin ilerleyen saatlerinde sohbet bittikten sonra herkes evine dağılmaktadır (KK: 1, 2, 3, 4, 5). Bu kültürel ortam kartolu, herkesin mutfağında bulunan patatesten ayırıp Bayburt yöresel mutfağının bir ürünü haline getirmektedir.

[1] Kelime hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. TDK Büyük Türkçe Sözlük (URL: 6)

Sonuç

Beslenme insanoğlunun en temel biyolojik ihtiyaçlarından birisidir; ancak insanoğlu bu biyolojik ihtiyaç etrafında zaman içerisinde kültürel bir daire oluşturmuş, böylece milletlerin ve onun içerisinde de yörelerin mutfak kültürleri oluşmuştur.

Bayburt yöresi mutfak kültürü de kendi tarihi, coğrafi, ekonomik ve inanç koşulları çevresinde oluşup günümüze kadar ulaşmıştır. Bu mutfak kültürü içerisinde başta zorunluluklarla yer alan patates zaman içerisinde yaygın bir kullanıma ulaşmıştır. Bu kullanım içerisinde kartol da kendine has kültürel arka planı ile dikkat çekici bir şekilde durmaktadır. Çünkü Rusça kökenli bu kelime, bugün genel olarak patates için kullanılmaktan ziyade daha çok akşamları kuzine sobalarda pişirilen ve toplanıp yenilen patatesi kastetmek için kullanılmaktadır.

Bu durumun en dikkat çekici noktası kartolun, çevresinde toplanılan ve kültürün üretilip aktarıldığı bir ortamın başat unsuru olmasıdır. Türk kültürünün bir parçası olarak Anadolu'da köy odası, mahalle odası gibi toplanma mekânları yaygın olarak bulunmaktadır. Bu mekânlarda insanlar bir araya gelip hem derdini, sıkıntısını mutluluğunu paylaşmakta hem de sözlü kültür ürünlerini sözlü gelenek içerisinde icra etme ve aktarma imkânı bulmaktadır. Ancak dikkat çekici bir şekilde bu toplantıların merkezinde daima yeme içime unsuru bulunmaktadır. Adeta yiyecekler bu toplantıların özünde bulunan harç gibi olmuştur. Bayburt'ta da bu harç büyük oranda kartoldur. Onun için bugün hala Bayburt'ta insanlar birbirlerini kış günlerinde kartol yemeye davet etmektedirler (KK: 1, 3). Bu bir gelenek haline gelmiştir. Bu gelenek sayesinde günümüzde Bayburt'ta mahalle odası, köy odası geleneği hala devam etmektedir. Bu odalarda gündelik hayatla ilgili her şey paylaşılmakta, ortak kararlar alınmakta, yardımlaşma kurumu çalıştırılmakta ve gelecek nesillere kültürel aktarım yapılmaktadır. Tüm bu kültürel örüntünün içerisinde kartol, bir besin maddesi olmaktan ziyade birleştirici bir unsur işlevi görmekte ve Bayburt yöresel mutfağının bir ürünü olarak varlığını devam ettirmektedir.

Burada dikkat çekici bir husus da patatesin ithal bir ürünken yerel bir ürün haline gelmesi ve yöresel mutfak ürünü özelliği kazanmasıdır. Bu durum bize kültürün ihtiyaçlar doğrultusunda ögeleri değiştirip dönüştürerek kendine mâl etme özelliğine iyi bir örnek sunmaktadır.

Kaynakça

Akay, T. (2019). "20. Yüzyıl Osmanlı Tarımında Patates: Üretimi, Tüketimi ve Ticareti", Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 563-575.

Demir, A., Aktaş, E. (2010). "Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler (1888-1910)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),* S. 24, s. 21-54.

Eşki, M. F. (2019). "Rusça Yayımlanan Tiflis Gazetelerinde Bayburt'un İşgali", İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, s. 189-201.

Gökmen, B. (2016). Osmanlı'da Ziraat. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Gürsoy, D. (2013). Yiyelim İçelim, Tarihini Bilelim Dünden Bugüne Gastronomi. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Gürsoy, D. (2014). Deniz Gürsoy'un Gastronomi Tarihi. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Işın, P. M. (2019). Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi. İstanbul: YKY Yayınları.

Mahmud Nedim Bin Tosun. (2019). Aşçıbaşı Bir Osmanlı Subayının Yemek Kitabı. (Haz. Priscilla Mary Işın). İstanbul: YKY Yayınları.

Marchenay, P. vd. (2019). “Polenta, Cassoulet ve Piperade Yeni Dünya’nın Bitkileri Yerel Mutfaklara Nasıl Girdi?”, (Çev. Serap Öztürk), Yemek ve Kültür, S. 55, s. 28-41.

Mehmed Reşad. (2018). Fenni Tabahat 1340-1341 (Aşçılık Bilimi 1921-1923). (Haz. Priscilla Mary Işın). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Pedani, M. P. (2018). Osmanlı’nın Büyük Mutfağı. (Çev. Gökçen Karaca Şahin). Ankara: HECE Yayınları.

Quataert, D. (2008). Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908. (Çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Sabrağ, Çiğdem-Erhan Boğan. (2019). Türk Mutfağının Gelişim Sürecine Genel Bakış, Editör: Mehmet Sarıışık ve Gülçin Özbay, Ankara: Detay Yayıncılık.

Sarıbaş, Özgür-Zafer Öter. (2018). Kültürel Miras Kapsamında Gastronomi, Editör: Atilla Akbaba ve Neslihan Çetinkaya, Ankara: Detay Yayıncılık.

Standage, T. (2018). İnsanlığın Yeme Tarihi, (Çev. Gencer Çakır), İstanbul: Maya Kitap.

Şengül, Serkan-Oğuz Türkay. (2017). Türkiye’nin Yöresel Mutfakları. Ankara: Detay Yayıncılık.

Tez, Z. (2018). Lezzetin Tarihi Geçmişten Bugüne Yiyecek, İçecek ve Keyif Vericiler. İstanbul: Hayykitap yayınları.

Yıldırım, Y. (2019). “Kaymakam Mehmed Hüsnü Bey’in Raporuna Göre 19. Yüzyıl Sonunda Bayburt Kazasının Genel Durumu”, Mavi Atlas, S. 7 (2), s. 121-140.

İnternet Kaynakları

URL 1: Çetiner, S. (2016). Tarihsel Süreçte Patates Tarımı ve Kültür. http://research.sabanciuniv.edu/33713/1/Tarihsel_s%C3%BCre%C3%A7te_patates_tar%C4%B1m%C4%B1_ve_k%C3%BClt%C3%BCr_Yemek_ve_K%C3%BClt%C3%BCr.pdf (Erişim tarihi: 24.08.2019).

URL 2: http://konyaseker.com.tr/Upload/Files/patates.pdf (Erişim tarihi: 24.08.2019).

URL 3: https://www.tarimorman.gov.tr (Erişim tarihi: 24.08.2019).

URL 4: file:///D:/2019%20YAYINLARI/BAYBURT%20KARTOL/Kongre%20Kitabı.pdf (Erişim tarihi: 18.09.2019)

URL 5: http://www.bayburtpostasi.com.tr/tarim/bayburt-ta-patates-hasadi-basladi- (Erişim tarihi: 11.10.2019).

URL 6: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5da41d9aaffee (Erişim tarihi: 14.10.2019).

Kaynak Kişiler

KK 1: Hasan Basri Kadakal, Lisans mezunu, 65 yaşında

KK 2: Murat Okutmuş, Lise mezunu, 39 yaşında

KK 3: Dursunali Emir, Lisans mezunu, 62 yaşında

KK 4: Hasan Kaymaz, Lisans mezunu, 52 yaşında

KK 5: Âşık Süphani, Lise mezunu, 55 yaşında

Ekler

Ek 1: Kartol

Ek 2: Kartol Yapılan Kuzine Soba

أثر القيم المعنوية في الشعر العربي (العصر العباسي الأول أنموذجا)

Yakup GÖÇEMEN*

الملخص

يصف كثير من الباحثين المهتمين بتاريخ الأدب العربي العصرَ العباسيَّ بأنه ذروة الأدب العربي الإسلامي، حيث تطوّر الأدب في هذه الحقبة الزمنية تطّورا ملفتا للنظر إذا ما قورن بالحقب الأخرى، وقد خضع هذا التطور لأسباب عدة، أهمها: تغير أنماط حياة المجتمع العربي، وتنوعها، واختلاط الثقافة العربية بثقافات العناصر الأعجمية؛ وعلى وجه الخصوص العنصر الفارسي، والتركي، والرومي الذي أضحى جزءا لا يتجزأ من مكونات المجتمع العباسي، يُضاف إلى ذلك أن اللغة العربية قد ظهرت عليها ملامح التغيير نتيجة إقحام هذه العناصر ألفاظا ومعاني جديدة للغة العربية؛ ومن ثم فإن هذا التغير والتحول لم يقتصرا على الجانب الاجتماعي، والثقافي، والأدبي، بل طالا الجانب المعنوي والأخلاقي الذي يعد المقوم الأساس، والذي من شأنه أن يقي المجتمع من التفكك، والانحطاط، والانهيار . لقد سادت مظاهر أخلاقية سلبية في المجتمع العباسي إلى حد كبير، وذلك إثر دخول شريحة معينة من الأعاجم تحت حكم العباسيين، -وكما هو معلوم- وكان شعراء هذا العصر بمثابة مرآة تعكس الصورة الأخلاقية من خلال الألفاظ والمعاني التي امتلأت بها أشعارهم، الأمر الذي دفع كثيرا من النقاد إلى تكثيف حديثهم عن المساوئ الأخلاقية التي عكسها شعر هذا العصر غاضين الطرف عن التأثير الإيجابي للجانب المعنوي والأخلاقي. لم يكن الشعر في هذا العصر يقتصر على مساوئ الأخلاق فحسب، وإنما كانت محاسن الأخلاق حاضرة بقوة في أشعار كثير من الشعراء، أمثال: بشار بن البرد، وأبي نواس، وأبي العتاهية، ودعبل الخزاعي، وأبي تمام. يحاول هذا البحث أن يكشف عن مدى تأثير القيم المعنوية الإيجابية على الشعر في هذا العصر.

الكلمات المفتاحية: الأدب، العصر العباسي، القيم المعنوية.

Arap Şiirinde Manevî Değerlerin Etkisi: Birinci Abbâsî Dönemi Örneği

Özet

Arap edebiyat tarihiyle ilgilenen araştırmacıların birçoğu, Abbasî dönemini Arap-İslâm edebiyatının zirvesi olarak görmektedirler. Zira bu zaman diliminde edebiyat diğer dönemlere kıyasla dikkat çekici bir şekilde gelişim göstermiştir. Söz konusu gelişimin ardında pek çok sebep bulunmaktadır. Arap toplumunun hayat tarzlarındaki değişiklik ve çeşitlilik, Arap kültürünün özellikle Fars, Türk ve Rum gibi Abbasî toplumunun ayrılmaz bir parçası haline gelen Acem unsurların kültürleriyle birbirine karışması bu sebeplerin en önemlileri arasında gösterilebilir. Bunun yanında Acem unsurların Arap diline yeni lafız ve anlamlar dâhil etmeleri sonucunda ortaya çıkan Arap dilindeki değişim emareleri bu sebeplere eklenebilir. Öte yandan bu değişim ve dönüşüm sosyal, kültürel ve edebî alanlarla sınırlı kalmayıp, toplumu çözülme, alçalma ve yıkılmadan koruma görevini üstlenen temel faktör olan manevî ve ahlâkî alanı da etkisi altına almıştır. Belirli bir Acem kesimin, Abbasî yönetimi altına girmesi neticesinde Abbasî toplumu büyük ölçüde olumsuz ahlâkî değerlerin tesiri altında kalmıştır. -Bilindiği üzere- Bu dönem şairleri, şiirlerinin taşıdığı lafız ve anlamlar üzerinden adeta dönemin ahlâkî resmini yansıtan aynalar gibi görülmüşlerdir. Bu husus, olumlu manevî ve ahlâkî değerlerin dönem şiirine etkilerinin genel olarak eleştirmenlerce göz ardı edilmesine ve bu şiirin yansıttığı olumsuz ahlâkî davranışlara yoğunlaşmalarına yol açmıştır. Dönem şairlerinin şiirleri sadece ahlâkî olumsuzlukları aktarmamıştır. Beşşâr b. Bürd, Ebu'l-'Atâhiye, Ebû Nuvâs, Di'bil el-Huzâ'î ve Ebû Temmâm gibi dönemin birçok şairinin şiirlerinde övgüye şayan ahlâkî değerler güçlü bir şekilde yer almıştır. Bu çalışma, olumlu manevî değerlerin dönem şiiri üzerinde ne derece etkili olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Abbasî Dönemi, Manevî Değerler.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yakupgocemen@kilis.edu.tr.

يحدد المؤرخون والباحثون العصر العباسي الأول في إطار زمني يمتد من قيام الدولة العباسية على أنقاض الدولة الأموية عام 132 هـ. إلى تولي الخليفة المتوكل على الله الخلافة عام 232 هـ. (زيدان، دون تاريخ: 10/2؛ فروخ، 1981: 33/2). وبحسب الباحثين في تاريخ الأدب العربي يعد هذه الحقبة الزمنية أرقى عصور الحضارة الإسلامية، كما يعد عصر امتداد الثقافة العربية في جميع أصقاع العالم، وعصر الثقافة الفكرية والعلمية في كل فروع المعرفة البشرية المهيمنة على كل جوانب الحياة. وينعت بعض النقاد والمؤرخين هذا العصر بالعصر الذهبي للأدب العربي والذي نشأ فيه أعلام الفكر الإسلامي العربي وفحول الأدب العربي شعره ونثره (خفاجي، 2004: 7).

قبل الخوض في غمار موضوع البحث ينبغي إلقاء نظرة عابرة إلى المجتمع العباسي والعوامل التي كان لها تأثير عميق في تكوينه وإحداث تغييرات فيه. أظهر المجتمع العباسي اختلافات وتباينات جذرية في تكوينه وتركيبه وثقافته وعاداته وتقاليده عن المجتمعات التي سبقته سواء أكان في عهد ما قبل الإسلام أم بعده. لقد بدأت بوادر التغيرات في البيئة العربية بالظهور شيئا فشيئا منذ أن شرعت الجيوش الإسلامية الفاتحة انتشارها إلى شتى أنحاء العالم في شرقه وغربه. إذ إن العناصر الأعجمية أخذت تدخل الإسلام، وتتشبه بالعرب بسبب الإعجاب بهم وبلغتهم. فحوّل دخول العجم في الإسلام المجتمع العباسي إلى بنية مؤلفة من عدة عناصر، منهم العنصر العربي الذي أقصي عن النفوذ في الدولة والخلافة، والعنصر الفارسي الذي كان بمثابة أعماد النظام السياسي والإداري للدولة، والعنصر التركي الذي كان له النفوذ السياسي بعد قضائهم على نفوذ الفرس والعرب، والعنصر الرومي الذي كانت أسراه كثيرة في بيوت الخلفاء والأغنياء، والعنصر الزنجي الذي كان يجلب من سواحل أفريقيا الشرقية للعمل في الزراعة والصناعة وبيوت الطبقات المتوسطة في المجتمع. فحصل امتزاج شديد بين هذه العناصر والأجناس المختلفة التي قامت على أساسها الدولة، وانعكست آثار هذا الامتزاج على الحياة الاجتماعية والأدبية وأشعلت نيران الصراع الطائفي والعرقي بين العرب والموالي (خفاجي، 1992: 27-31) . كما أخذ أهل البدو يتخلون عن مناطقهم وأوطانهم التي عاشوا فيها قرونا طويلة منحدرين إلى الحواضر. إذ عاش العرب بدوا رحّلا ينتقلون في البادية من مكان إلى آخر حاملين معهم عصبيتهم لقبائلهم وولاءهم إليها. غير أن نزولهم إلى الحواضر فتح عيونهم إلى الترف واللهو وجعلهم ينغمسون في مساوئ المدنية مثل الشراب والمجون وأفقدهم كثيرا من صفاتهم الحميدة التي تغنوا بها في أشعارهم مثل الوفاء ونصرة الضعيف (هدارة، 1963: 52). ويضاف إلى ذلك شغف الجنود الفاتحين بالجمال الذي تحلت به الأعجميات من الفارسيات والتركيات والروميات ليتزوجوا بهن. حيث أدت هذه الظواهر التي تمثل أنواعا مختلفة من احتكاك العرق العربي بغيره من الشعوب والأمم إلى نشأة جيل يختلف كل الاختلاف عن أجيال المجتمعات العربية التي سبقته. إن العرب الذين احتكوا بغيرهم من الأمم تأثروا إلى حد بعيد بهذه العناصر الجديدة، مما أدى إلى ان يقتبسوا مهنم ظواهر كثيرة متعلقة بأوجه الحضارة المادية وأساليب التفكير. كما أن الأعاجم الذين أسلموا لم يتمكنوا من التخلي عن كثير مما كان يهيمن على حياتهم وعقولهم ونفوسهم من عادات وتقاليد وثقافة وأفكار. حيث أدى ذلك إلى نشوء فرق وحركات فكرية ودينية وعنصرية. ولقد شوهد أعمق آثار هذه التغيرات في التركيبة الأسرية التي تعتبر الخلية الأساسية لتركيب المجتمع. وإن تغير التركيبة الأسرية تؤدي حتما إلى تغير التركيبة الاجتماعية وذلك نتيجة محتومة وأمر لا مفر منه. وعلى هذا الأساس تغيرت الحياة البيتية من حيث الملبس والمطعم والمشرب والآداب والسلوك ونشوء جيل جزء من أصوله فارسية أو تركية أو رومية أو بربرية أو غير ذلك من الأعراق. فإن هذا التبدل الأسري كان له دور كبير في ظهور حركة الشعوبية التي عصفت بالدولة وفتحت الباب على مصرعيه أمام النزاعات والاضطرابات القومية والتي أدت بدورها إلى تفكك أواصر المجتمع العباسي. كما أن المجتمع العباسي كان يحتوي على ظاهرة أخرى لا تقل اهتماما عما سلف ذكره من حيث التأثير الذي أحدثه في المجتمع، ألا وهي ظاهرة طبقة الجواري اللاتي لم يقتصر وجودهن في المجتمع على خدمة البيوت بل تجاوزت الجواري ذلك بكثير ليتعلمن شتى أنواع العلوم كالفقه والقرآن والعلوم اللغوية والشعر والغناء والرقص وإلخ.، وقد أصبحت الجواري مدعاة للمباهاة والافتخار في المجتمع العباسي. فإن الناس أظهروا إقبالا ورغبة شديدين في الزواج من الجواري اللاتي تجهزن بأنواع من العلوم والمعارف والإنجاب منهن أولادا يتلقون تربية واهتماما من هؤلاء الأمهات المتعلمات ليتفوقوا على غيرهم من أولاد الحرائر. بيد أن كثرة الجواري في المجتمع العباسي أدت إلى الفساد الاجتماعي والانهيار الأخلاقي وضعف القيم الأخلاقية. وفي هذا السياق تجدر الإشارة إلى أن نشوء ظاهرة الغلمان والخصيان والقيان قد زاد من هذا الفساد الأخلاقي (فروخ، 1981: 37/2). وبناء على ذلك يمكن القول بأن اللهو والمجون كان لهما الأثر الأكبر والأعمق في تغير مسار المجتمع العباسي نحو الانحراف والانهيار الأخلاقي. يرى كثير من الباحثين وعلى رأسهم شوقي ضيف أن مجتمعا عربيا لم ينغمس في اللهو والمجون كما انغمس فيهما المجتمع العباسي حتى وُصف الناس في حواضر الدولة العباسية مثل الكوفة والبصرة وبغداد بأنهم غرقوا إلى آذانهم في الحضارة الفارسية المادية وما يطوى فيها من مجون متمثل في مجالس الغناء والرقص والخمر. لقد أخذت ظاهرة المجون في المجتمع العباسي شكل ثورة عاصفة على جميع عادات المجتمع وتقاليده وقيمه. أما إذا ألقينا نظرة إلى هذه الظواهر من زاوية الشعر نرى أن عددا غير قليل من الشعراء كانوا يترددون إلى دور المجون المنتشرة في كل مكان والتي كانت تعج بالغناء والرقص والشراب والجواري والقيان. وكان لكثير من الشعراء مثل مطيع بن إياس وبشار بن برد وأبي نواس وأبي العتاهية والعباس بن الأحنف ومسلم بن الوليد وغيرهم علاقات غرامية ماجنة مع أولئك الجواري والغلمان

(ضيف، 1960: 100). كل هذه الظواهر التي تم الحديث عنها كانت لها آثار سلبية على القيم الاجتماعية والأخلاقية في المجتمع العباسي.

فمن ناحية أخرى يجب الانتباه إلى أن تناول الموضوع في ضوء نظرة مقتصرة على تأثيرات هذه الظواهر السلبية يعتبر تناولا ناقصا ومفتقرا إلى الموضوعية. ففي صدد دراسة أمر معين أو إصدار حكم عليه لا يمكن التركيز على وجه واحد فقط إن كان ذاك الأمر ذا وجهين. ولذلك ليس معنى ما تقدم ذكره حول طبيعة المجتمع العباسي أن المجتمع كان منحلا ومنهارا أخلاقيا سلم نفسه للمجون واللهو والشهوات. فلم يكن المجون واللهو التيار الوحيد الذي يسيطر على جميع شرائح المجتمع. فإن موجة المجون لم تنتشر في عامة المجتمع، بل كانت خاصة بطبقة معينة من المجتمع وهم المترفون ومن حولهم من الشعراء وأهل الغناء والرقص. وإن عامة الشعب لم تكن مترفة ولا ثرية، بل كانت بالكاد تسد رمقه من الجوع حيث كانت تعيش على الكفاف وحتى الكثير منها كانت تعيش في البؤس والضيق والفقر. ولذا لم تعرف العامة اللهو والمجون. إذا كانت الحانات ومجالس الرقص والغناء مكتظة بالجواري والإماء والقيان والمغنين كذلك فإن المساجد كانت عامرة بالعبّاد وأهل التقوى والصلاح (ضيف، 1966: 84). بناء على ذلك يمكننا أن نحكم على أن الأمر في ذلك العصر لم يكن مقتصرا على السلبيات والمساوئ الأخلاقية، ولكنا نرى في العصر نفسه ذيوع القيم الأخلاقية والإنسانية والاجتماعية وانتشارها في المجتمع على مختلف شرائحه. إذا كانت الشهوات والترف واللهو والمجون الرقص والغناء منتشرة بين طبقة الأغنياء والشعراء والمغنين ففي المقابل فإن الشعارات التي دعت إلى التحلي بالقيم الإنسانية والاجتماعية ونبذ الرذائل والمساوئ الأخلاقية كانت منتشرة بين عامة الناس. وانطلاقا من هذه المعادلة يمكننا أن نستنتج بظهور تيار الزهد والشعارات التي تدعو إلى التمسك بالقيم الأخلاقية كردّة فعل لتيار اللهو والمجون المستشري أو ثورة مضادة على الفساد المنتشر في المجتمع العباسي.

وقبل أن ننتقل بالحديث إلى موضوع العلاقة بين القيم الأخلاقية والشعر ينبغي تسليط الضوء على العلاقة القائمة بين طبيعة المجتمع والشعر. فمما لا شك فيه أن هناك جانبا واضحا يلاحظ بشكل مباشر وسريع في موضوع العلاقة المتبادلة بين المجتمع والشعر، أي في مدى التأثر والتأثير المتبادل بينهما، كما أن هناك جانبا آخر يلاحظ بطريقة غير مباشرة وبطيئة باعتباره جانبا خفيا وممتدا على مدى فترة زمنية طويلة. يعد الشعر في كل العصور مرآة المجتمع التي تعكس واقعه كما هو، والشعر في نفس الوقت يعتبر وسيلة عظيمة لإصلاح المجتمع تتشكل حسب مواهب الشعراء والظروف المهيمنة على المجتمع. كما أن الشعر عُصارة الثروة العاطفية والفكرية والحضارية والاجتماعية التي استخلصه أصحابه من تجاربهم المتقطرة عبر قرون طويلة. وعلى هذا الأساس تم اعتبار الشعر العربي بأنه "ديوان العرب، وخزانة حكمتها، ومستنبط آدابها، ومستودع علومها" (العسكري، 1999: 138). لقد نقل الشعر من خلال أبياته قيم العرب الأخلاقية والدينية والثقافية والاجتماعية جيلا بعد جيل حتى وصل ما حمله إلى يومنا هذا بشكل يعكس صورة واضحة عن تلك المجتمعات التي قد خلت. وكان الشعر منذ القدم يحتل مكانة مرموقة في حياة العرب وعقله وروحه باعتباره الأداة الأدبية الأكثر انتشارا وتأثيرا في نفسه وعواطفه. وبسبب المكانة الاستثنائية التي خصصت للشعر كان من الطبيعي جدا أن تكون له مهمة خاصة يقوم بها في المجتمع العربي. ولهذا كان الشعر الوسيلة المثلى لنقل الخطاب الأدبي الزاخر بالقيم الأخلاقية والصفات النبيلة التي يعتبرها العرب الركيزة الأساسية لحياة الفرد والمجتمع. لقد قام الشعر العربي بالمهام المنوطة به على أكمل وجه وإتقان، ونتج عن ذلك أن حظي بالقبول الاجتماعي لسرعة تأثيره في الضمير العربي، مما جعله يساهم بشكل فعال في صنع مفاهيم اجتماعية بالإضافة إلى نقلها عبر القرون.

لقد تشكلت لدى أوساط الأدب العربي قناعة عن أدب العصر العباسي الأول من خلال ما نقله الشعر، مفادها أن المكونات الاجتماعية التي انصهرت في بوتقة واحدة وتكوّن على أساسها مجتمع الدولة العباسية أثرت سلبا على القيم الأخلاقية إلى حد كبير. حيث إن الشرائح الاجتماعية التي خضعت لسيادة الدولة العباسية نقلت إليها ما ورثتها من ماضيها من قيم فكرية وثقافية ودينية وأخلاقية. ولكن من خلال دراستنا واطلاعنا على ما خلفه شعراء العصر العباسي الأول من أبيات نكتشف ما يخالف تلك القناعة التي يمكن وصفها بغير المنصفة أو الناقصة على أقل تقدير. فنظرا للكمية الهائلة من المساوئ والرذائل الأخلاقية التي نقلها إلينا شعر هذا العصر ركز النقاد بشكل كثيف على الجانب السلبي في دراستهم لهذا الشعر، ووجهوا انتقادات لاذعة لأصحابها متجاهلين التأثير الإيجابي في القيم الأخلاقية فكأنه لم يكن موجودا أصلا. وفيما يخص أثر القيم الأخلاقية في الشعر يمكن القول بكل وضوح أن شعر هذا العصر لم يكن مقتصرا على مساوئ الأخلاق فحسب، ولكن محاسن الأخلاق كانت حاضرة بقوة في أبيات كثير من أعلام الشعر ورموزه.

إن العصر العباسي الأول الذي يوصف بالعصر الذهبي للأدب العربي حافل بأسماء كثيرة استحقت بجدارة أن يطلق عليها لقب "علم من أعلام الشعر" أو "فحل من فحوله". بناء على ذلك فلا يسعفنا المجال في دراسة محدودة كهذه أن نتطرق إليهم جميعا. فينبغي أن نختار منهم النماذج الاستثنائية التي جمعت في أشعارها القطبين الضدين -الإيجابي والسلبي- في القيم الأخلاقية، أمثال: بشار بن البرد، وأبي نواس، وأبي العتاهية، ومسلم بن الوليد، ودعبل الخزاعي، وأبي تمام، وصالح بن عبد القدوس. كما أن مصطلح "القيم الأخلاقية" مصطلح واسع النطاق، ولذا سنكتفي في هذا العمل

المحدود بتقصي أبيات تتعلق بقيم إيجابية محاولين تقديم تحليل أدبي لها، مثل: التقوى، والتوبة، والحياء والعفة، والقناعة، والصدق، ومصاحبة الأخيار.

تقدم مصادر الأدب القديمة وما يتوفر من ديوان الشعراء لنا نماذج قوية ومؤثرة حول القيم الأخلاقية الحميدة التي ذكرها شعراء العصر العباسي الأول في أشعارهم. نذكرمنها ما يلي:

أولا: التقوى:

يعَدّ التقوى من أهم القيم المعنوية والأخلاقية التي دعا إليها شعراء العصر العباسي الأول. لقد حاول الشعراء التصدي لهذه الحالة المتدنية من الناحية الأخلاقية والتي تمثلت في تيار اللهو والمجون الذي عصف بالمجتمع وقيمه المعنوية. حيث ركز كثير من الشعراء في قصائدهم على تقوى الله مذكرين الناس بسرعة انقضاء العمر، وفناء الحياة الدنيا، وحتمية الموت كحقيقة لا مفر منها، وما هو سيلاقيهم بعد الموت من العقاب والثواب. إن أبا العتاهية من أبرز الشعراء الذين تناولوا معنى تقوى الله والإعراض عن الدنيا وملذاتها، حيث إنه كان منغمسا أيام شبابه في حياة اللهو والترف قبل أن يبتعد عن جميع ما رآه مخالفا للقيم الأخلاقية والدينية (أبو العتاهية، 1986: 7). نجد أبا العتاهية الذي توجه إلى معاني وقيم دينية مفلسفا معاني الزهد (أمين، 1933: 185/1) يعتبر تقوى الله أساس العز والكرامة في هذه الدنيا، ويصف من وقع في حب الدنيا وملذاتها بالذل والضياع، كما يرى التقوى عاملا يبعد صاحبه عن كل نقيصة مهما كان حجمها، ولتحقيق ذلك كله يدعو إلى تقوى الله قائلا (من الطويل):

ألا إنّمـــا التّقـــوَى هـــيَ العِـــزّ وَالكَـــرَمْ وحبـــكَ للـــدنيَا هـــو الـــذلُّ والعـــدمْ

ولـــيسَ علـــى عبـــدٍ تقـــيٍّ نقيصـــة إذا صَـــحّحَ التّقـــوَى وَإن حـــاكَ أوْ حجـــمْ

(أبو العتاهية، 1986: 394)

أما بشار بن برد فهو رجل التناقضات الذي جمع في شعره بين القول الفاسق والقول الحكيم، لقد عرف بشار بتطرفه في أقواله وأعماله واعتقاده، نجده في ديوانه أحيانا يصنع من الشعر ما يخجل من سماعه الرجال وينخدش منه كذلك حياء العذارى، ولكنه في بعض الأحيان يتحول إلى شاعر حكيم فيصطنع من الحكم ما يجري على ألسنة الناس تعلقا وإعجابا واستشهادا (الشكعة، 1986: 131) فإن بشارا الذي اشتهر بالغزل يجعل للتقوى مكانة مركزية في علاقات صاحبه مع الله ومع الناس، ويربط بين التقوى وعدم الخيبة والخسران من خلال توصيته بتقوى الله. فيحمّل الشاعر هذه المعاني على كلماته التي يرصها رصا في أحد مدائحه قائلا (من الطويل):

ومـــا خـــاب بـــين اللـــه والنـــاس عامـــل لـــه فـــي التقـــى أو فـــي المحامـــد ســـوق

ولا ضـــاق فضـــل اللـــه عـــن متعفـــف لكـــن أخـــلاق الرجـــال تضـــيق

(برد، 1981: 165)

ومن الشعراء الذين حثوا مخاطبيهم على تقوى الله أبو تمام الذي اشتهر بمدائحه ومراثيه. لم يكن أبو تمام شاعرا ماجنا مقارنة بغيره من شعراء عصره. إلا أن اطلاعا سطحيا وسريعا على صفحات ديوانه يثبت لنا أنه كان يبتعد كثيرا عن قيمه التي تضمن له السير على الصراط القويم. يرى الشاعر أبو تمام أن النجاة والخلاص في التمسك بتقوى الله والإيمان به، وإن قلبه لا يكاد يطمئن على عاقبته فيبقى مترددا بين الخوف والرجاء (من الطويل):

أَخَـــافُ إِلَـــهِي ثُـــمَّ أَرْجُـــو نَوَالَـــهُ وَلَكِـــنَّ خَوْفِـــي قَـــاهِرٌ لِرَجَائِـــيَا

عَلَـــى إِثْـــرِ مَـــا قَـــدْ كَـــانَ مِنِّـــي صَـــبَابَةً لَيَالِـــيَ فِيهَـــا كُنْـــتُ لِلَّـــهِ عَاصِـــيَا

فَإِنِّـــي جَـــدِيرٌ أَنْ أَخَـــافَ وَأَتَّـــقِي وَإِنْ كُنْـــتُ لَـــمْ أُشْـــرِكْ بِـــذِي الْعَـــرْشِ ثَانِـــيَا

وَأَذَّخِـــرَ التَّقْـــوَى بِـــمَجْهُودِ طَاقَتِـــي وَأَرْكَـــبَ فِـــي رُشْـــدِي خِـــلَافَ هَوَائِـــيَا

(التبريزي، 1987: 4/ 602)

كذلك نجد الشاعر صالح بن عبد القدوس الذي خاض مجالس اللهو والمجون أيام شبابه ثم انصرف عن الدنيا وملذاتها إلى الطاعة الله وعبادته يكثر في أشعاره من الدعوة إلى التوبة والانصراف عن المعاصي. إن أشعار الشاعر الذي قتله

الخليفة المهدي على الزندقة بعد اتهامه بها كانت تدور حول البعد عن الدنيا وكل متاعها، كما كانت تحث على القيم الأخلاقية الحميدة، والعمل على طاعة الله. نرى الشاعر يدعو إلى تقوى الله من خلال هذه الأبيات قائلا:

فعليـــك تقـــوى اللـــه فالزمهـــا تفـــزْ إن التقـــيَّ هـــو البهـــيُّ الأهيـــب

واعمـــلْ بطاعتـــه وتنـــلْ منـــه الرضـــا إن المطيـــــع لربّـــــه لمقـــــرَّب

(الدميري، 2003: 1/ 50؛ الهاشمي، (دون تاريخ): 428/2)

كما أن الشاعر محمودا الوراق الذي أخذ في فاتحة حياته بحظّ من اللهو قبل أن يكفّ نفسه ويردعها ويخلص وجهه إلى ربه يرى أن المسلم الصحيح يتمسك بتقوى الله وينبغي له أن يبادر إلى العمل الصالح وأن يبتعد عن النوب والآثام حتى يكون حقا مطيعا لربه، ويشترط طاعة المحب في إظهار حبه لمن يحبه (من الكامل):

تَعْصِـــي الإِلَـــه وَأَنْـــتَ تُظْهِـــرُ حُبَّـــهُ هـــذا مُحَـــالٌ فـــي القِيـــاسِ بَـــديعُ

لَـــو كَـــانَ حُبُّـــكَ صَـــادِقًا لأَطَعْتَـــهُ إِنَّ الْمُحِـــبَّ لِمَـــنْ يُحِـــبُّ مُطِيـــعُ

فـــي كـــل يـــومٍ يبتليـــك بنعمـــة منـــه وأنـــت لشـــكر ذاك مضـــيع

(قصاب، 1991: 227)

ولعل أكثر النماذج عجبا في شعراء العصر العباسي الأول هو الشاعر أبو نواس الحسن بن هانئ. إذ كان أبو نواس من الشعراء الماجنين اللاهين، فكان زعيم الخمر في الشعر العربي، غير أنه تاب على جميع ما ارتكبه من الآثام ورجع عن فحشه. ولهذا نجد عنده نمطا آخر من الشعر يحاكي به أعلام الشعراء في الزهد والتوبة النصوح والتقوى والابتعاد عن المعاصي. نرى الشاعر يحث نفسه على التقوى والاستعداد ليوم الرحيل حين يقول:

كـــن مـــع اللـــه يكـــن لـــك واتـــق اللـــه لعلّـــك

لا تكـــن إلا مُعـــدّا للمنايـــا فكأنـــك

إن للمـــوت لســـهما واقعـــا دونـــك

فعلـــي اللـــه توكّـــل وبتقـــواه تمسّـــك

(آصاف، 1898: 198)

ثانيا: التوبة:

إن التوبة من أهم القيم المعنوية والأخلاقية التي دعا إليها الشعراء من خلال أبياتهم. وللتوبة تعاريف كثيرة، منها: ترك المعاصي في الحال، والعزم على تركها في الاستقبال، وتدارك ما سبق من التقصير في سابق الأحوال (الغزالي، دون تاريخ: 5/4). كما يرى بعض العلماء أن حقيقة التوبة هي الندم على ما سلف منه في الماضي، والإقلاع عنه في الحال، والعزم على ألا يعاوده في المستقبل (ابن قيم الجوزية، 1996: 199/1). حين نطلع على أشعار كثير من الشعراء العباسيين نلاحظ بوضوح أنهم أيقنوا بشاعة ما ارتكبوها من الذنوب وفظاعتها، وشعروا أنهم غير مستعدين ليوم الحساب. فكان ذلك سببا في عودتهم إلى طريق النور والإيمان، وطلبهم العفو والغفران من الله. ولذلك سخّروا ألسنتهم لدعوة الناس إلى ما أدركوه يقينا. نجد معنى التوبة في شعر بشار بن برد حين يقدم اعتذاره لعشيقته عبدة. يبدو من الأبيات أن بشارا يعرف القيم المعنوية والدينية حق المعرفة غير أنه لا يكترث بالالتزام بها، والأغرب من ذلك أنه يحاول تسخير هذه القيم لتحقيق أهوائه ورغباته النفسية (من الكامل):

يـــا عبـــد إنـــي قـــد ظلمـــت وإننـــي مبـــدٍ مقالـــة راغـــب أو راهـــب

وأتـــوب ممـــا تكـــرهين لتقبلـــي واللـــه يقبـــل حســـن فعـــل التائـــب

(برد، 1981: 32)

كما نرى الشاعر أبا نواس ينظم أبياتا مؤثرة في معاني التوبة والرجوع إلى الله تعالى. بالرغم من تشكيك كثير من النقاد في مدى إخلاص توبة أبي نواس وحقيقتها نجد الباحث في تاريخ الأدب العربي محمد نجيب البهبيتي يدافع عن الشاعر بقوله: "إن أبا نواس يجتمع فيه النور والظلمة، والخير والشر، والإيمان الغامر، والفسوق المستهتر، وإذا كان أبو نواس قد قال ما قال في الخمر والمجون، وأبدى من نفسه ذلك الجانب العاري، فإنه أيضا قد جد فأحسن الجدَّ، وتعبَّد فأحسن العبادة، وتاب فأحسن التوبة." (البهبيتي، 1950: 464). وكذلك الناقد محمد مصطفى هدَّارة يعلق على الانتقادات المتعلقة بحقيقة توبة أبي نواس بقوله: "ألم يوجد شعراء ماجنون أشد مجونًا من أبي نواس ثم تابوا وتزهدوا والتزموا ذلك في أشعارهم؟ فلماذا نَشُكُّ في توبة أبي نواس، إن كان قال زهدياته قبيلَ وفاته، كما يذهب بعضُ المؤرخين والكتَّاب، ولماذا نَشكُّ في صدق إيمان أبي نواس؟" (هدارة، 1963: 341). نرى أنه لا طائل من وراء الشكوك حول صحة توبة أبي نواس، فإن الرجل دعا إلى التوبة بكلمات مؤثرة وعواطف صادقة، إذ قال:

يـــا ربّ إنْ عظُمَـــتْ ذُنـــوبي كثـــرةً ... فلَقَـــدْ علِمْـــتُ بـــأنّ عفْـــوكَ أعظـــمُ

إنْ كـــــانَ لا يرجـــــوكَ إلا مُحسِـــــنٌ ... فـــبمنْ يلـــوذُ ويســـتجيرُ المُجـــرِمُ

أدعـــوكَ ربّ كمـــا أمـــرْتَ تضـــرّعاً ... فـــإذا رَدَدْتَ يَـــدي فمَـــن ذا يـــرْحَمُ

مـــا لـــي إليـــكَ وســـيلَةٌ إلاّ الرّجَـــا ... وجَميـــلُ عَفْـــوِكَ ثـــمّ أنّـــيَ مُســـلِمُ

(آصاف، 1898: 199-200)

وإن الشاعر أبا تمام يتناول معنى التوبة، ويذكر المستمعين والمخاطبين باحتمال انتهاء الحياة في أي لحظة، ويدعوهم للاستعداد إلى هذه النهاية بالتوبة والعمل الصالح، ولأن الفائز الحقيقي هو من أتم استعداده لهذه الخاتمة المحتومة قبل حلولها (من الطويل):

تَطَهَّـــرْ وَأَلْـــحِقْ ذَنْبَـــكَ الْيَـــوْمَ تَوْبَـــةً ... لَعَلَّـــكَ مِنْـــهُ إِنْ تَطَهَّـــرْتَ تَطْهَـــرُ

وَشَمِّـــرْ فَقَـــدْ أَبْـــدَى لَـــكَ الْمَـــوْتُ وَجْهَـــهُ ... وَلَـــيْسَ يَنَـــالُ الْفَـــوْزَ إِلَّا الْمُشَـــمِّرُ

(التبريزي، 1987: 4/ 595)

الشاعر الزاهد محمود الوراق أحد الشعراء الذين تطرقوا إلى معنى التوبة وتناولوها بشكل لافت للنظر. لقد عرض الشاعر فكرة التوبة في شعره ببساطة وسهولة لعلها تجد آذانا صاغية ونفوسا خاشعة فتندم على ما اقترفت من الآثام قبل فوات الأوان (من الكامل):

قَـــــدِّمْ لنفسِـــكَ تـــوبـــــةً مَـرجُـــــوَّةً ... قبـــلَ الممـــاتِ وقـــبلَ حَـــبْسِ الألْسُـــنِ

بـــــادرْ بهـــا غَـلْـــقَ النفـــوسِ فإنـــها ... ذُخـــرٌ وغُنـــمٌ للمُنيـــبِ المحسِـــنِ

(قصاب، 1991: 193)

أما الشاعر صالح عبد القدوس بطريقته الوعظية في عرض الفكرة وإيصالها إلى المسامع يوجّه نصائحه للمخاطبين ليتخلوا عن التصرفات غير المسؤولة، فيدعو الناس إلى سكب دموع الندم على الذنوب المرتكبة باعتبار أيام الشباب قد ولّت، والأمانة المتمثلة في الروح فلا بد أن ترد إلى صاحبها، كما لا ينسى الشاعر تذكير نفسه والمخاطبين بوجود وقائع ما بعد الموت من بعث وحساب:

فـــدع الصـــبا فلقـــد عـــداك زمانـــه ... وازهـــد فعمـــرك مـــر منـــه الأطيـــب

ذهـــب الشـــباب فمـــا لـــه مـــن عـــودة ... وأتـــى المشـــيب فـــأين منـــه المهـــرب

دع عنـــك مـــا قـــد كـــان فـــي زمـــن الصـــبا ... واذكـــر ذنوبـــك وابكهـــا يـــا مـــذنب

واذكـــر مناقشـــة الحســـاب فإنـــه ... لا بـــد يحصـــي مـــا جنيـــت ويكتـــب

لـــم ينســـه الملكـــان حـــين نســـيته　　بـــل أثبتـــاه وأنـــت لاه تلعـــب

والـــروح فيـــك وديعـــة أودعتهـــا　　ســـتردها بـــالرغم منـــك وتســـلب

(الدميري، 2003: 1/ 50؛ الهاشمي، (دون تاريخ): 428/2)

ثالثا: الحياء والعفة:

إن الحياء من أهم القيم المعنوية والأخلاقية، فهو يعني حالة انكسار يعتري الإنسان من خوف ما يدان به أو يلقى اللوم والعيب عليه أو يلتصق به من صفة دنيئة ألا وهي الوقاحة. كما يمكن وصف الحياء بأنه خلق يؤدي الى نبذ القبيح وتركه والابتعاد عنه. وهذه الصفة التي كان العرب قبل الإسلام يحاولون جاهدين للتحلي بها ويفتخرون بحملها قد اعتبرها الإسلام من خصال الإيمان ومؤشراته. لأن حسن الإسلام يتطلب الحياء من الله ليرشد صاحبه إلى ترك المعاصي، كما أنه ملازم للمروءة ليمنع صاحبه من التفحش في أقواله وأفعاله ويرفع شأنه. لقد أكد شعراء العصر العباسي الأول في كثير من أشعارهم على هذه الصفة في زمن ساد اللهو والمجون في المجتمع ليساهموا في إعادة الناس إلى رشدهم وتثبيتهم على الصراط القويم. نرى الشاعر بشار بن برد يؤكد في شعره على الحياء والعفة وعزة النفس مع الإشارة إلى حاجته إلى ذلك الشيء الذي يعف ويتنازل عنه، كما أنه يجعل الحياء والعفة شرطا أساسيا في بقاء الخير في حياة المرء، وينفي وجود الخير في الدنيا في حالة انتفائهما (من الوافر):

وأعـــرض عـــن مطـــاعم قـــد أراهـــا　　فأتركهـــا وفـــي بطنـــي انطـــواء

فـــلا وأبيـــك مـــا فـــي العـــيش خيـــر　　ولا الـــــدنيا إذا ذهـــــب الحيـــــاء

(برد، 1981: 10)

وإن الشاعر أبا تمام يحذو حذو بشار بن برد إذ يصف الحياء بما وصفه الشاعر بشار من قبله بأبيات شبيهة بها إلى حد كثير. يرى أبو تمام الحياء واقيا أساسيا على حياة المرء إذ يعتبره كقشر يغطي العود ويلفه ليقيه من الانكسار، ويؤكد على أن من لا يستحيي يتوقع منه ارتكاب أي شيئ (من الوافر):

يَعِـــيشُ الْمَـــرْءُ مَـــا اسْـــتَحْيَا بِـــخَيْرٍ　　وَيَبْقَـــى الْعُـــودُ مَـــا بَقِـــيَ اللِّحَـــاءُ

فَـــلَا وَاللـــهِ مَـــا فِـــي الْعَـــيْشِ خَيْـــرٌ　　وَلَا الـــــدُّنْيَا إِذَا ذَهَـــــبَ الْـــــحَيَاءُ

إِذَا لَـــــمْ تَـــــخْشَ عَاقِبَـــــةَ اللَّيَـــــالِي　　وَلَـــــمْ تَسْـــــتَحْيِ فَافْعَـــــلْ مَـــــا تَشَـــــاءُ

(التبريزي، 1987: 297/4)

أما محمود الوراق الذي مثّل اتجاه الزهد والموعظة في العصر العباسي الأول كثيرا ما دعا في شعره إلى العفة والحياء وغض البصر. إذ اعتبر الشاعر غض البصر حارسا للشهوة وأسلم طريق للوقاية مما تكنه الصدور من شر وشهوة:

مـــن أطلـــق الطَّـــرْفَ اجتنـــى شَـــهْوَةً　　وحـــارس الشَّـــهوةِ غـــضُّ البَصَـــرْ

والطّـــرْفُ للقلـــبِ لســـانٌ فـــإنْ　　أرادَ نطقـــاً فليكـــرَّ النَّظَـــرْ

يُفْهِـــمُ بـــالعينِ عـــن العـــينِ مـــا　　فـــي القلـــبِ مـــن مكنـــونِ خيـــرٍ وشَـــرْ

يَطْـــوِي لســـانُ المـــرءِ أَخبـــارَه　　والطـــرفُ لا يملـــكُ طـــيَّ الخَبـــرْ

(قصاب، 1991: 29-30)

أما أبو العتاهية الذي امتلأ شعره بمعاني الزهد والقناعة والعفة دعا إلى التحرر من مطامع النفس وعدم الاستسلام إليها، وأقام معادلة قوية بين استخدام العقل والتفكير من جهة والحصول على الحياء وعزة النفس والقناعة من جهة أخرى، فجعل التعقل شرطا للحياء والعفة والقناعة:

إذا ضَـــنّ مَـــنْ تَرْجـــو عَلَيـــكَ بنَفْعِـــهِ فـــذَرْهُ فـــإنّ الـــرّزْقَ فـــي الأرْضِ واســـعُ

وَمَـــنْ كانَـــتِ الـــدّنْيا هَـــواهُ وهَمَّـــهُ ســـبَتْهُ المُنَـــى واســـتعبدَتْهُ المَطَـــامِعُ

وَمَـــنْ عَقَـــلَ اســـتَحيا وَأكـــرَمَ نَفسَـــه ومَـــنْ قَنِـــعَ اســـتغْنَى فَهَـــلْ أنْـــتَ قَـــانِعُ

(أبو العتاهية، 1986: 255)

كما أن الشاعر أبا نواس يضيف على العفة وإكرام النفس بعض المعاني الدينية مثل التذكير بالآخرة، وما أعده الله للراغبين عن طاعته من الحساب والعقاب العسيرين وذلك لتقوية وقع أبياته وزيادة أثرها في نفوس السامعين:

أَفْنَيْـــتَ عُمْـــرَكَ والذّنـــوبُ تزيـــدُ والكاتـــبُ المحْصـــي عليـــكَ شـــهيدُ

كـــمْ قُلْـــتَ لسْـــتُ بعـائـــدٍ فـــي سَـــوْءَة ونَـــذَرْتَ فيهـــا ثـــمّ صـــرْتَ تعـــودُ

حتـــى متـــى لا تَرْعَـــوي عـــن لـــذّة وحِسـابُهـــا يـــوْمَ الحســـابِ شـديـــدُ

وكـــأنّني بـــك قـــد أتتْـــكَ منيّـــة لا شَـــكّ أنّ سَـــيلَها مـــوْرُودُ

(آصاف، 1898: 199)

رابعا: القناعة:

يقصد بالقناعة رضا الإنسان بما قسم الله إليه وقدر عليه من أرزاق، وابتعاده عما يثيره الجزع والحرص في نفسه، والابتعاد عن التكالب على الحياة الدنيا وملذاتها. وهي خلق إسلامي رفيع دعا إليها كثير من الشعراء إلا أن دعوات القناعة زادت بشكل ملفت للنظر في أوساط المجتمع العباسي في عصره الأول في ظل انتشار مفاسد الأخلاق والرذائل المتمثلة في شرب الخمر ومجالس الرقص والغناء والمجون. فكانت هذه الدعوات المتصاعدة إلى القناعة نتيجة طبيعية لما قد رآه الشعراء في المجتمع العباسي من تكالب وتهافت على ملذات الدنيا الفانية التي أدت بدورها إلى تفتت تماسك المجتمع وانفصام عراه أخلاقيا ومعنويا. وقد حاول الشعراء انتهاج طرق مختلفة وأساليب شتى في معالجة الانحرافات الأخلاقية والوقوف أمام ذيوعها في المجتمع من خلال دعواتهم التي أطلقوها في أشعارهم. لا شك إن أبا العتاهية بلا منازع أكثر شعراء العصر العباسي الأول دعوة إلى القناعة والرغبة عن ملذات الدنيا والانصراف عنها. يرى أبو العتاهية القناعة غنى حقيقيا، واليأس من الناس راحة تريح النفس وتطمئنها:

شِـــدَّةُ الحِـــرصِ مـــا عَلِمـــتَ وَضـــاعَه وَعَنـــــاءٌ وَفاقَـــــةٌ وَضَـــــراعَه

إنَّمـــا الراحَـــةُ المُريحَـــةُ فـــي اليَـــأس مِـــنَ النـــاسِ وَالغِنـــى فـــي القَناعَـــه

(أبو العتاهية، 1986: 270)

ويوصي بعدم الاستسلام للطمع والرغبات معتبرا الكفاف المتسع الحقيقي، كما يدعو الناس إلى التمسك بما يعتبرهما أفضل ما في الحياة، ألا وهما الصبر والقناعة:

حتـــى متـــى يستفزّنـــي الطمـــعُ أليـــس لـــي بالكفـــاف متّســـعُ

مـــا أفضـــل الصبـــرَ والقناعـــة للنـــا سِ جـــميعاً لـــو أنـــهم قنعـــوا

(أبو العتاهية، 1986: 267)

ليس أبو العتاهية المنشد الوحيد بالقناعة بين شعراء العصر العباسي الأول، وإنما الكثير منهم تطرق إلى هذه القيمة النبيلة باعتبارها مانعا فعالا يحول دون الوقوع في مساوئ الأخلاق، وسدا منيعا يقي المجتمع من الهبوط أخلاقيا. نجد الشاعر محمود الوراق بإسلوبه الفلسفي المبني على القياس المنطقي يقرر أن القناعة تضاهي الغنى، وأن ذا القناعة هو الغني الحقيقي برضاه، وذا الحرص لا يلقى إلا الفقر:

إنّ القناعـــــة مـــــا علمْـــــتَ غنًـــــى والحـــــرصُ يـــــورث ذا الغنـــــى فقـــــرا

(قصاب، 1991: 112)

ويعتبر الوراق أن الغنى والفقر يكمنان في النفس، حيث إن ذا المال الكثير الفاقد القناعة فقير، وفي مقابل ذلك يرى صاحب القناعة غنيا حقيقيا طالما يملك قناعة، كما يعتبر غنى النفس الغنى الأكبر:

مـــــنْ كـــــان ذا مـــــالٍ كثيـــــرٍ ولـــــمْ يقنـــــعْ فـــــذاكَ الموســـــرُ المعسِـــــرُ

وكـــــلّ مـــــنْ كـــــانَ قنوعًـــــا وإنْ كـــــانَ مُقـــــلّا فهـــــوَ المُكثـــــرُ

الفقـــــرُ فـــــي الـــــنفسِ وفيهـــــا الغِنَـــــى وفِـــــي غنَـــــى الـــــنفسِ الغنـــــى الأكبـــــرُ

(قصاب، 1991: 114)

ونجد الشاعر بشار بن برد يعرض لنا من خلال أبياته نوعا آخر من القناعة المتمثلة في رضاه بعماه، حيث يبدي الشاعر رضا وقناعة تامين أمام من يعيره به، ويقنع بما قدره الله له من إعاقة جسدية ولا يراها نقيصة طالما يتحلى المبتلى بها بالمروءة وتقوى الله، ويحتسبها عند الله حتى يجازى مقابلها أجرا وذخرا وعصمة:

وعَيَّرَنِـــــي الأَعْـــــدَاءُ والعيـــــبُ فـــــيهِمُ ولـــــيسَ بعـــــارٍ أن يُقـــــال ضَـــــرِيرُ

إذا أبصـــــر المـــــرءُ المـــــروءة والتُّقـــــى فـــــإنّ عَمَـــــى العينـــــين لـــــيس يَضـــــيرُ

رأيـــــتُ العمَـــــى أجـــــراً وذُخـــــراً وعِصـــــمةً وإنـــــي إلـــــى تلـــــك الـــــثلاث فقيـــــر

(برد، 1981: 113)

أما الشاعر أبو تمام يتناول الموضوع منطلقا من مبدأ الرضا بالأرزاق، إذ لا أحد يستطيع تأخير الأرزاق المقدرة أو تعجيلها أو منعها. ويحث السامعين على القناعة المتمثلة في التوكل التام على مقسم الأرزاق (من الطويل):

وَرِزْقُـــــكَ لَا يَعْـــــدُوكَ إِمَّـــــا مُعَجَّـــــلٌ عَلَـــــى حَالَـــــةٍ يَوْمًـــــا وَإِمَّـــــا مُـــــؤَخَّرُ

وَلَا حَـــــوْلُ مُـــــحْتَالٍ وَلَا وَجْـــــهُ مَـــــذْهَبٍ وَلَا قَـــــدَرٌ يُزْجِـــــيهِ إِلَّا الْمُقَـــــدِّرُ

لَقَـــــدْ قَـــــدَّرَ الْأَرْزَاقَ مَـــــنْ لَـــــيْسَ عَـــــادِلًا عَـــــنِ الْعَـــــدْلِ بَـــــيْنَ الْـــــخَلْقِ فِيمَـــــا يُقَـــــدِّرُ

(التبريزي، 1987: 594/4)

مما يدعو إلى الاستغراب والعجب أننا نجد الشاعر المفلق مسلم بن الوليد الملقب بصريع الغواني الذي اشتهر بخمريّاته التي كان ينظمها لقصائده في المديح، وكانَ ينافس فيها شاعر الخمريات أبا نواس منافسة شرسة في ذلك العصر، نجده يدعو إلى القناعة والصبر إذا ما شاءت قدرة الله الضيق في الرزق، كما يعتبر الشاعر القناعة سترا عن الحرص والطمع (من الكامل):

لا تَقـــــنَعَنَّ وَمَطلَـــــبٌ لَـــــكَ واسِـــــعٌ فَـــــإِذا تَضـــــايَقَت المَطالِـــــبُ فَـــــاِقنَعِ

وَإِذا حَرَصـــــتَ فَـــــأَلِقِ سَـــــترَ قَناعَـــــةٍ مِـــــن دونِ حِرصِـــــكَ لا تَلَـــــجَّ فَتَطبَـــــعِ

وَمِـــــنَ المُـــــروءَةِ قـــــانِعٌ ذو هِمَّـــــةٍ يَســـــعى لَهـــــا فَـــــإِذا نَبَـــــت لَـــــم يَقلَـــــعِ

(صريع الغواني، 1985: 293)

ونجد الشاعر أبا نواس في زهدياته يدعو إلى القناعة، ويعتبر من رزق القناعة أكثر الناس حظا في الدنيا، حيث إن المرء الحر في نظر أبي نواس عبارة عن أن يكون عبدا لما طمع:

طُــوبَى لمَــنْ رُزِقَ القُناعــة ولَــم يُــرِدْ ... مــا كــان فــي يَــدِ غَيــرِهِ، فيُــرَى ضــرَعُ

وَلــئِنْ طَمِعــتَ لَتُصــرَعنّ فــلا تكُــنْ ... طَمِعــاً فــإنّ الحُــرّ عَبــدٌ مــا طَمِــعْ

إنَّــا لنلْقَــى الْمَــرءَ تشــرَهُ نَفْسُــهُ ... فيضِــيق عَنْــهُ كُــلُّ أمْــرٍ متَّسِــعُ

وَالمَــرْءُ يَمْنَــعُ مــا لَدَيْــهِ ويَبْتَغــي ... مــا عنــدَ صــاحبِهِ وَيَغْضَــبُ إن مُنــعْ

مــا ضَــرَّ مَــنْ جَعَــلَ التّــرابَ فِراشَــهُ ... ألاّ يَنَــامَ علــى الحَريــرِ إذا قَنِــعْ

(آصاف، 1898: 203)

خامسا: الصدق:

يعتبر الصدق من أهم القيم الأخلاقية الفاضلة لدى كل المجتمعات البشرية، حيث يؤدي الصدق إلى غاية نبيلة ومستقيمة. من هذا المنطلق نتبين حاجة المجتمع إلى الصدق، إذ إن جزءا كبيرا ومهما من العلاقات الاجتماعية تستند على هذه القيمة النبيلة، فهي التي تحدد علاقات المرء مع غيره إلى حد كبير. ولهذا نرى ديننا الحنيف يحث على اتخاذ الصدق أساسا في التعاملات الاجتماعية ومنهجا شاملا لحياة الفرد والمجتمع. ولأهمية هذه الصفة النبيلة نجد أغلب الشعراء العباسيين يحاولون غرسها من خلال أشعارهم في نفوس السامعين وذلك لحفظهم من الوقوع في الكذب الذي يعد من مداخل الشر الرئيسة في المجتمع. إن أبا العتاهية يعتبر الصدق من العوامل التي تثبت صاحبه في قوله وعمله، كما يراه من عوامل تحقيق العدل. ويصف نوايا أهل الصدق بالنقاء، وألسنتهم بعيدة عن التلجلج لالتزامهم بالحق:

خلِيلــيَّ إنَّ الهــمَّ قَــدْ يتفــرَّجُ ... ومِــنْ كــانَ يَبغــي الحَــقّ فــالحقُّ أبلــجُ

وذو الصّــدقِ لا يرْتــابُ والعــدلُ قــائمٌ ... عَلَــى طرقــاتِ الحــقّ والشــرُّ أعــوجُ

وأخــلاقُ ذِي التَّقــوى وذِي البــرّ فــي الــدُّجى ... لهُــنّ سِــراجٌ ، بَــينَ عَيَنْيــهِ ، مُســرَجُ

ونيّــاتُ أهــلِ الصّــدقِ بــيضٌ نَقِيّــةٌ ... وألسُــنُّ أهْــلِ الصِــدْقِ لاَ تــتجلَجُ

(أبو العتاهية، 1986: 111)

فالصدق عند أبي العتاهية بمثابة تاج على الرؤوس وسراج ينير درب السائرين نحو الحق والاستقامة، ولذا ينصح المخاطبين بعدم التردد في اختيار الصدق والثبات عليه:

وإذا الأمــــــورُ تَزاوجَــــــتْ ... فالصِّــــــدقُ أكرَمُهــــــا نِتاجَــــــا

والصِّــــــدقُ يُعقــــــدُ فَــــــوقَ رَأ ... سِ حَليفــــــهِ للبــــــرِّ تَاجَــــــا

والصِّــــــدقُ يثْقُــــــبُ زنــــــدُهُ ... فــــــي كــــــلِّ ناحيَــــــةٍ سِــــــراجَا

(أبو العتاهية، 1986: 113)

أما الشاعر بشار بن برد يجعل للصدق مكانة مرموقة مقدما إياه على الصفات والقيم النبيلة عداه، حيث يعتبره أفضل ما يكسبه المرء في حياته، كما لا يضيع الفرصة لتنبيه السامعين أو المخاطبين على ما يجلبه الكذب لصاحبه من أضرار (من الكامل):

الصــدقُ أفْضَــلُ مــا حضــرتَ بــه ... ولربمــا ضــرّ الفتــى كذبــهْ

(برد، 1981: 49)

كما نجد الشاعر محمود الوراق يدعو المجتمع إلى الصدق، فهو تارة يشير إلى ما في الصدق من منافع وما في الكذب من أضرار ومخاطر على الفرد والمجتمع على حد سواء (من مجزوء الكامل):

أصـــــدق حـــــديثك إن فـــــي الصـــــدْ قِ الخـــــــلاصُ مـــــــن الـــــــدنسِ

ودعِ الكـــــــــــــذوب لشـــــــــــأنه خيـــــر مـــــن الكـــــذب الخـــــرسِ

(قصاب، 1991: 133)

نرى في شعر الوراق كثيرا من الأبيات الشاهدة التي ترفع شعار الالتزام بالصدق، فالوراق ينعت الصدق بمنجي أصحابه من الضلال ورافع شأنهم عند الله وعامل يقربهم لنيل رضاه (من السريع):

الصـــــــدقُ منجـــــــاةٌ لأربابـــــــه وقربـــــة تـــــدني مـــــن الـــــربِّ

(قصاب، 1991: 77)

بالإضافة إلى ما نعته من أوصاف ينظر الوراق إلى خصلة الصدق من زاوية معاكسة للكشف عن قيمته وأهميته، حيث يحاول لفت انتباه السامعين إلى الكذب ويحذرهم من مغبة الوقوع فيه وآفاته، كما يشير الشاعر إلى العواقب الوخيمة التي سوف يلقاه الكاذب (من الطويل):

كَـــذَبْتَ وَمَـــنْ يَكْـــذِبْ فَـــإنَّ جَـــزَاءَهُ إذَا مَـــا أَتَـــى بِالصِّـــدْقِ أنْ لا يُصَـــدَّقَا

إذَا عُـــرِفَ الكـــذَّابُ بالكِـــذْبِ لَـــمْ يَـــزَلْ لَـــدَى النَّـــاسِ كَـــذَّابًا، وَإن كـــانَ صـــادِقَا

وَمِـــنْ آفَـــةِ الكـــذَّابِ نِسْـــيانُ كِذْبِـــهِ وتُلْقَـــاهُ ذَا فِقْـــهٍ إذَا كـــانَ حَـــاذِقَا

(قصاب، 1991: 152)

سادسا: مصاحبة الأخيار:

إن الإنسان مطبوع على الانفعال والتأثر بمن حوله من الناس لكونه خلق اجتماعيا بفطرته، فهو لا يستطيع العيش إلا مع الآخرين. فمن هنا تأتي أهمية اختيار الصديق الصالح والخيّر حيث إنه رائد خير للمرء وداعية يهدي إلى الصلاح، وفي المقابل فإن المرء الفاسد الطبع قدوة شر وداعية ضلال لا يقود إلا إلى الفساد والهلاك. ولهذا دعا ديننا الحنيف على لسان الرسول صلى الله عليه وسلم إلى مصاحبة الأخيار وتجنب الأشرار حين يقول: *"مَثَلُ الجَلِيسِ الصَّالِحِ وَالسَّوْءِ، كَحَامِلِ المِسْكِ وَنَافِخِ الكِيرِ، فَحَامِلُ المِسْكِ: إِمَّا أَنْ يُحْذِيَكَ، وَإِمَّا أَنْ تَبْتَاعَ مِنْهُ، وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ مِنْهُ رِيحًا طَيِّبَةً، وَنَافِخُ الكِيرِ: إِمَّا أَنْ يُحْرِقَ ثِيَابَكَ، وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ رِيحًا خَبِيثَةً"* (البخاري، 2001: 96/7). كما وصف البعض مصاحبة الأخيار بالريح إذا مرت على النتن حملت نتنا، وإذا مرت على الطيب حملت طيبا (الأصفهاني، 1999: 7/2). ودعا الكثير من الشعراء المهتمين بتماسك المجتمع أخلاقيا إلى مصاحبة الأخيار ومجانبة الأشرار في صدد دعواتهم إلى التحلي بالأخلاق الكريمة باعتبارها من أهم العوامل التي تجلب الرقي في العلاقات الاجتماعية. نرى لفكرة مصاحبة الأخيار والدعوة إليها حضورا قويا في الشعر العربي. فنجد أبا العتاهية يحث السامعين على مجانبة الشرور، وعدم اقتراف الآثام، والتحلي بالأخلاق الفاضلة، منها المنافسة الشريفة في الخير ومصاحبة أهل التقوى والصلاح:

نـــــافِس إذا نافَســـــتَ فـــــي حِكمَـــــةٍ آخٍ إذا آخَيـــــــتَ أَهـــــــلُ التُّقـــــــى

مـــــا خَيـــــرُ مَـــــن لايُرتَجـــــى نَفعُـــــهُ بِوَمـــــــــاً وَلا يُـــــــؤمَنُ مِنـــــــهُ الأَذى

وَاللَّـــــــــهُ لِلنـــــــــاسِ بِأَعمـــــــــالِهِم وَكُـــــلُّ نـــــاوٍ فَلَـــــهُ مـــــا نَـــــوى

(أبو العتاهية، 1986: 25)

ولا يتوقف أبو العتاهية عند التوصية بمصاحبة أهل الخير والرشاد، وإنما يتحول إلى قاضٍ يصدر أحكامه في من يصلح اعتبارهم إخوانا، ويجعل للصديق الوفي مكانة مرموقة في حياته، ويحدد الأسس التي ينبغي بناء الأخوة عليها. نرى في ذلك كله توصيات الشاعر باختيار الأخيار للصحبة من خلال تحديد مواصفات الصداقة والأخوة:

ألا إنّمـــــا الإخْـــــوانُ عِنْـــــدَ الحَقـــــائِقِ ولا خيـــــرَ فـــــي ودِّ الصـــــديقِ المُمـــــاذِقِ

لَعَمْـــرُكَ مـــا شـــيءٌ مِـــنَ العَـــيشِ كلّـــهِ أقـــرَّ لعينـــي مـــن صـــديقٍ موافـــقِ

وكـــلُّ صـــديقٍ لـــيسَ فـــي اللـــهِ ودُّهُ فـــإنّي بـــهِ، فـــي وُدّهِ، غَيـــرُ وَاثِـــقِ

أُحِـــبُّ أخـــاً فـــي اللّـــهِ مـــا صَـــحّ دينُـــهُ وَأُفْرِشُـــهُ مـــا يَشْـــتَهي مِـــنْ خَلائِـــقِ

وَأرْغَـــبُ عَمّـــا فيـــهِ ذُلُّ دَنِيّـــة وَأعْلَـــمُ أنّ اللّـــهَ، مـــا عِشْـــتُ رَازِقـــي

صَـــفيَّ مـــنَ الإخـــوانِ كُـــلُّ مُوافِـــقٍ صـــبورٍ علـــى مـــا نابَـــهُ مـــن بوائِـــقِ

(أبو العتاهية، 1986: 25)

أما الشاعر أبو تمام يحاول رسم صورة للصديق الذي ينبغي أن يصاحبه المرء من خلال تحديد مواصفات الصديق الحقيقي، ويبني قناعته على الإخلاص الكامن في القلب والمنعكس على الوجه على شكل ابتسامة. وينصح بعدم الاغترار للبسمة الظاهرة على الوجه والتي تخفي التجهم والحقد الكائن في القلب (من الكامل):

لـــيسَ الصَّـــديقُ بمَـــنْ يُعِيـــرُكَ ظـــاهِراً متبســـماً عـــنْ بـــاطنٍ مـــتجهِّمِ

(التبريزي، 1987: 250/3)

ونجد الشاعر صالح عبد القدوس يقوم بتحديد من ينبغي مصاحبته من الناس بنظرة حكيم وينصح بالابتعاد عن الدنيئ والفرار عنه، إذ يعدي دنيء الطبع دناءته لمن يصاحبه. ويوصي باختيار الخير من الأصدقاء واصطفائه، لأن المرء يعرف بصديقه بحكم نسبته إليه:

واحـــذر مؤاخـــاة الـــدَّني لأنـــه يعـــدي كمـــا يعـــدي الصـــحيحَ الأجـــرب

واختـــر صـــديقك واصـــطفيه تفـــاخراً إن القـــرينَ إلـــى المقـــارن ينســـبُ

(الحموي، 1993: 1446/4)

بعد عرض الشواهد التي تدل على حضور القيم المعنوية بشكل عام والقيم الأخلاقية بشكل خاص في الشعر العباسي وتحليل هذه النماذج من حيث دلالتها على ثبوت هذه القيم فيها لم يبق إلا أن نجمل بعض النتائج التي أسفرت عنها الدراسة في النقاط الآتية:

1) إن القيم الأخلاقية التي وجدت في كل الأزمنة والتي ورثتها الأجيال عن سابقتها يستحيل أن ينعدم أو يختفي بشكل كامل، حيث إنها كانت موجودة حتى في العصر العباسي الأول وإن كانت تضاءلت أو طغت عليها مساوئ الأخلاق. إذن يمكننا أن نقول إن الشعر العباسي لم يكن بمعزل عن القيم الأخلاقية.

2) كما يمكن القول أنه لم يكن جميع الشعراء غارقين في اللهو والمجون، حتى إن الشعراء الذين أسرفوا في اللهو الفسق والمجون إما تخلوا عما هم فيه من الفساد وأقلعوا عنها وإما أتتهم لحظات رشد أيقنوا ما وقعوا فيه من المساوئ فحاولوا تحسين صورتهم من خلال دعوة الناس إلى التحلي بالقيم الأخلاقية.

3) لقد ركز الشعراء في دعوتهم إلى التمسك بالقيم المعنوية على التقوى، والتوبة، الحياء والعفة، والقناعة والزهد، والصدق، ومصاحبة الأخيار أكثر من غيرها. غير أن الدعوة لم تقتصر على هذه المعاني فحسب، فالإخلاص، والصبر، والشكر، السخاء والإنفاق، والعفو والصفح، وصلة الأرحام بعض من القيم التي ملأت أشعرهم والتي لم نتناولها بشواهد في هذه الدراسة.

4) يمكن القول أن هناك قاسما مشتركا بين الشعر والقيم الأخلاقية، بينما يهدف الشعر يحاول أن يرتقي بالمشاعر الإنسانية فإن القيم المعنوية تحاول أن تسمو بمبادئ المجتمع. وإن هذا الهدف المشترك يقدم لنا دلائل على اهتمام الشعراء بهذه القيم على مر العصور.

5) تتميز الأبيات التي تدعو إلى القيم المعنوية بسهولة ألفاظها، وبساطة معانيها، وصدق عواطفها باعتبارها تهدف إلى أن تنفذ إلى قلوب شريحة واسعة من عامة المجتمع والتأثير على مشاعرهم.

المصادر والمراجع العربية:

أبو العتاهية (1981). ديوان أبي العتاهية، بيروت، دار بيروت للطباعة والنشر.

الأصفهانى، الراغب أبو القاسم الحسين بن محمد (1999). محاضرات الأدباء ومحاورات الشعراء والبلغاء، بيروت، شركة دار الأرقم بن أبي الأرقم.

أمين، أحمد (1933). ضحى الإسلام، القاهرة، مكتبة المهضة المصرية.

البخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبدالله (2001). الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه صحيح البخاري، (المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر)، بيروت، دار طوق النجاة.

ابن برد، بشار (1981). ديوان شعر بشار بن برد، (المحقق: السيد بدر الدين العلوي)، بيروت، دار الثقافة.

ابن قيم الجوزية، محمد بن أبي بكر (1996). مدارج السالكين بين منازل إياك نعبد وإياك نستعين، (المحقق: محمد المعتصم بالله البغدادي)، بيروت، دار الكتاب العربي.

ابن المعتز، عبد الله (دون تاريخ). طبقات الشعراء، (المحقق: عبد الستار أحمد فراج)، القاهرة، دار المعارف.

آصاف، اسكندر (1898). ديوان أبي نواس، (المحقق: محمود أفندي واصف)، القاهرة، المطبعة العمومية.

البهبيتي، محمد نجيب (1950). تاريخ الشعر العربي حتى آخر القرن الثالث الهجري، القاهرة، مطبعة دار الكتب المصرية.

التبريزي، الخطيب (1987). ديوان أبي تمام بشرح الخطيب التبريزي، (المحقق: محمد عبده عزام)، القاهرة، دار المعارف.

خفاجي، محمد عبد المنعم (1992). الآداب العربية في العصر العباسي الأول، بيروت، دار الجيل.

خفاجي، محمد عبد المنعم (2004). الحياة الأدبية في العصر العباسي، الإسكندرية، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر.

الدميري، محمد بن موسى بن عيسى (2003). حياة الحيوان الكبرى، بيروت، دار الكتب العلمية.

زيدان، جرجي (دون تاريخ). تاريخ آداب اللغة العربية، القاهرة، دار الهلال.

الشكعة، مصطفى (1986). الشعر والشعراء في العصر العباسي، بيروت، دار العلم للملايين.

صريع الغواني، مسلم بن الوليد (1985). شرح ديوان صريع الغواني، (المحقق: سامي الدهان)، القاهرة، دار المعارف.

ضيف، شوقي (1966). تاريخ الأدب العربي العصر العباسي الأول، القاهرة، دار المعارف.

ضيف، شوقي (1960). الفن ومذاهبه في الشعر العربي، القاهرة، دار المعارف.

العسكري، أبو هلال الحسن بن عبد الله (1999). كتاب الصناعتين، (المحقق: علي محمد البجاوي ومحمد أبو الفضل إبراهيم)، بيروت، المكتبة العنصرية.

الغزالي، أبو حامد محمد بن محمد (دون تاريخ). إحياء علوم الدين، بيروت، دار المعرفة.

فروخ، عمر (1981). تاريخ الأدب العربي، بيروت، دار العلم للملايين.

قصاب، وليد (1991). ديوان محمود الوراق، عجمان، مؤسسة الفنون.

الهاشمي، أحمد بن إبراهيم بن مصطفى (دون تاريخ). جواهر الأدب في أدبيات وإنشاء لغة العرب، بيروت، مؤسسة المعارف.

هدارة، محمد مصطفى (1963). اتجاهات الشعر العربي في القرن الثاني الهجري، القاهرة، دار المعارف.

Rasim Özdenören'in "Gül Yetiştiren Adam" Hikâyesinde On Kök Değer

Yakup TOPAL*

Özet

İlköğretim kademelerindeki öğrenciler için hikâye ve romanların ayrı bir yeri vardır. Hikâyeler, konuları ve kahramanlarıyla okuyucularına birçok mesaj verebilirler. Bu yönüyle hikâyelerin verdiği mesajların incelenmesi ve değerlendirilmesi son derece önemlidir.

Bu bildiride; Türk Edebiyatının yaşayan hikâye yazarlarından Rasim Özdenören'in "Gül Yetiştiren Adam" hikâyesi genel hatlarıyla incelenmiş ve bu hikâyede Millî Eğitim Bakanlığının 2017 yılında uygulamaya koyduğu "on kök değer"(adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik) temaları üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kök Değerler, Gül Yetiştiren Adam, Rasim Özdenören.

Ten Root Values in Rasim Özdenören's "Gül Yetiştiren Adam"

Abstract

Stories and novels have a specific place for secondary level students. Stories can give s lot of messages via their heroes and subjects. In this aspect, it is extremely important to examine and value the messages given by stories.

In this paper, "Gül Yetiştiren Adam", story of Rasim Özdenören, alive story writer of Turk literature, has been examined in general details and valued on the themes "ten rooot values" (justice, friendship, honesty, self evaluation, patience, respect, love, responsibility, patriotism, helpfulness) put in practice by National Education Ministry in 2017 in this story.

Keywords: Root Values, Gül Yetiştiren Adam, Rasim Özdenören.

*Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yakuptopal@hotmail.com.

Bir toplumun geleceğini iyi bir temel üzerine inşa edebilmesi; millî ve manevî değerlerini benimsemiş insanların yetiştirilmesine bağlıdır. Millî Eğitim Bakanlığı, 2017 yılında müfredatta bazı değişiklikler yapılmasıyla ilgili basın açıklamasında "Değerler Eğitimi" konusuna da gündeme almış ve değerler eğitiminde esas alınması gereken "on kök değer" tespit etmiştir. Tezcan (1997 :198)'a göre değişmeye karşı olan kültürel engellerden biri de değerler ve tutumlardır. Eğitim aynı zamanda gelecek kuşaklara değer aktarımının yapıldığı bir süreçtir. Bu süreç içerisinde öğretmenlerin sahip oldukları değerler öğrencileri etkileyecektir(Sarı, 2005: 75).

Okulların bilişsel hedeflerinin yanında vatansever olmak, saygılı olmak, dürüst olmak ve adil olmak gibi birçok duyuşsal hedefi vardır. Beane (1990) duyuşsal eğitimin sosyal ilişkiler ve kişisel çıkarların bütünleşmesiyle ilgili bilgi, beceri ve değerleri içerdiğini belirtir. Ona göre benlik algısı, değerler, ahlak, etik, inançlar, sosyal eğilimler, takdir duyguları, beklentiler ve tutumlar duyuşsal eğitim içindedir (Akt. Bacanlı, 2005). Okulların görevlerinden biri, okul programında açık olarak belirtilen veya belirtilmeyen değerleri öğretmek, öğrencileri belirlenen kurallar doğrultusunda disipline etmek, onların ahlakî gelişimine katkıda bulunmak ve karakterini olumlu yönde etkilemektir (Akbaş, 2008: 9).

Değer; kullanıldığı bağlama, referans alınan değersayıma (paradigma) göre oldukça farklı anlamlara gelebilen, geniş kullanım alanına sahip bir kavramdır. Değer, bireyin kendi yaşamında neyin doğru, neyin yanlış olduğu konusundaki geliştirdiği inançları, arzu edilen ve edilmeyen yargıları (Dilmaç, Deniz ve Deniz, 2009, s. 10), arzu edilen, arzu edilebilen şey, olaylarla ilgili insan tavrı, olgular ve nesneler hakkında ihtiyaç ve ideallere göre verilen yargı (Bolay, 1997, s. 93), tavır ve hareketin genel yöneticileri (Dönmezer, 1982, s. 253), bir şeyin arzu edilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç (Güngör, 2010: 27), bir şey veya kimsenin taşıdığı yüksek mânevî vasıf, meziyet, kıymetli nitelik (Ayverdi, 2006, s. 648), bir ölçüt olarak, olanla olması gereken ayrımını içerir ver her zaman olumlu ya da olumsuz bir şey olarak (Cevizci, 1999, s. 201) olarak tanımlanmaktadır.

Eğitim-öğretim sürecinde değerler eğitimiyle ilgili farklı düşünceler de ortaya konulmuştur. Literatüre bakıldığında değerlerin farklı farklı sınıflandırıldığı da görülür. Bireysel değerler, iş değerleri, milli ve manevi değerler, ulusal değerler, evrensel değerler olarak farklı şekillerde değerleri sınıflandıranlar olmuştur. Değerlerle ilgili ilk test çalışması Spranger tarafından kullanılmıştır. Spranger değerleri altı kısma ayırmış, her davranışın altı temel değer tipinden birine girebileceğini söylemiştir. Spranger'den sonra Allport, Vernon, Lindzey bu çalışmaları geliştirmiştir. Söz konusu çalışmalardan sonra değerleri altı gruba ayırmak genel kabul görmüştür. Bilimsel, estetik, ekonomik, sosyal, politik ve dinî değerler bu altı grubu oluşturur (Güngör, 2000). Güngör altı gruba ahlakî değerleri de ekleyerek yedi çeşit değer sınıfı oluşturmuştur. Schwart ise değerleri on başlık altında gruplamıştır (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000; Maslovaty, 2003; Akbaş, 2004).

Bu bildiride son dönemin önemli hikâyecilerinden Rasim Özdenören'in "Gül Yetiştiren Adam" adlı hikâye kitabında MEB tarafından tespit edilen "on kök değer"(adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik) temaları incelenmiştir.

Rasim Özdenören, hikâyelerinin çoğunda çeşitli Anadolu şehirleri ile buralardaki toplumsal hayatı konu edinir. İncelediğimiz "Gül Yetiştiren Adam" adlı hikâyesinde hâkim temalar, geleneğin temsilcisi olan kişi (Gül Yetiştiren Adam) ile moderniteye uyum sağlamaya çalışan ve bunun için gerçek kimliğinden uzaklaşan birinin (Sitare) hayatları karşılaştırılır. Rasim Özdenören'in Gül Yetiştiren Adam'ı (1979) , pek çok hikâyesinde olduğu gibi toplumsal değişimin izlerini taşır (Erol, 2017: 125).

Rasim Özdenören, birçok hikâyesinde toplumsal değişim modasına uymak istemediği için başkaları tarafından gericilikle suçlanan bireylerin mücadelelerini ve bunalımlarını anlatır. Ancak değişime karşı direnenler de bazen sürecin sonunda değişebilmektedir. Çok Sesli Bir Ölüm (1974), Çarpılmışlar (1977), Denize Açılan Kapı (1983), Kuyu (1999), Hışırtı (2000) ve Ansızın Yola Çıkmak (2000) adlı hikâye kitaplarında da söz konusu moda eksenli sorunlar, kültürel yozlaşma ve toplumsal değişim konu edilmektedir.

Özdenören, toplum hayatındaki değişimlerin sebep olduğu yabancılaşma ve dejenerasyonu, "aile" kavramını merke ze alarak irdelemeye çalışır birçok hikâyesinde("Hastalar ve Işıklar", "Aile", "Kuyu", "Çözülme", "Çok Sesli Bir Ölüm" ve "Çarpılmışlar").

Gül Yetiştiren Adam hikâyesinde ise bu çözülmeyi doğrudan toplum üzerinde göstermeye çalışmıştır. Bu hikâyede gelenek ile modernizm çatışması verilmeye çalışılır. Bu hikâyede toplumun millî, dinî ve ahlakî yönden değişime başkaldıran Gül Yetiştiren Adam'ın iç dünyasını ve dramını; aynı zamanda da modernizme ve kapitalizme teslim olan genç neslin eğlence dolu dünyalarını gözler önüne sermeye çalışmıştır. Yazar, hikâyede; fikir, inanç ve yaşantı bakımından birbirine zıt iki farklı dünyadaki insanların hayatlarını ele almaktadır.

Hikâyede öne çıkan yabancılaşma teması, bireylerin toplumsal değerleri umursamazlıkları ve giderek ait oldukları millî kültürden koptuklarına vurgu yapılır. Yazar, 'Gül Yetiştiren Adam'ın iç dünyasını aktarmaya çalışırken modernleşmeyle başlayan yozlaşmanın toplumdaki yansımalarını, kültürel bakımdan değişen insan ilişkilerini, özellikle büyük şehirlerde artan manevî ve ahlakî çöküntüyü, yüzeysel ve samimiyetsiz davranışları anlatmaya, hissettirmeye çalışır.

Hikâyedeki "gül" bir mecazdır; dirilişi, kurtuluşu, öze dönmeyi, huzur ve mutluluğu anlatır. Yabancı ve materyalist sistemlerin yok etmeye çalıştığı fikirler, millî inanç ve idealler, "gül" benzetmesiyle yeniden canlandırılmaya çalışılır.

Yazar, bu eserde; modern-eski, yerli-yabancı, maddî-manevî değerler çatışması bağlamında toplumsal maddî ve manevî kültürün zamanla değişmesiyle, bireyin zorla modernleştirilmeye çalışıldığı sosyal hayatta bozulmadan, çürümeden kendi gibi ayakta kalma mücadelesinin hikâyesini anlatır.

On kök değer olarak tanımlanan; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik temalarından "adalet, sevgi, sabır, vatanseverlik, sorumluluk, dostluk" temaları Gül Yetiştiren Adam hikâyesinde zayıf bir vurguyla da olsa geçmektedir.

Özdenören, hikâyede uzun ve dikkat çekici tasvirlere yer verir. Özellikle kahramanların iç dünyalarını duygusal tasvirlerle anlatmaya çalışır. Okuyucuya kendi düşüncesi doğrultusunda belli mesajlar vermeye çalışır. Yazar, çok sayıda mesaj vermek yerine az sayıdaki mesajı daha vurgulu olarak hikâyede vermeyi tercih etmiştir. Bu mesajları vermek için yıllarca gül yetiştirip münzevî bir hayat yaşayan hikâyesinin kahramanına özellikle kitabın sonunda uzun konuşmalar yaptırır.

Hikâyede asıl olarak "öz denetim" temasının öne çıktığını görmekteyiz. Hikâyenin kahramanı gül yetiştiren yaşlı adam bütün bir hayatını kararlı bir şekilde ilkeleri peşinde zorluklara katlanarak geçirmiştir. Aslında bu bir sorumluluk duygusunu da gerektirir.

"Beklemek…. Evet. Bekliyordu. Kim, kendini sonuçsuz bir beklemeye mahkûm edebilir ömür boyu?

…. Tam kırk yıl kalmıştı o aynı evin içinde Kuran okuyarak ve ibadet ederek ve yalvararak ve havf ederek.

Sıcak bir yaz günüdür ya da soğuk bir kış günü yahut cıvıl cıvıl bi bahardır, o somut protesto, kendi sesinin gürleşini bekleyerek gezinmektedir evin içinde sessiz, gösterişsiz, nümayişsiz."(Özdenören, 2018; 14)

Rasim Özdenören, hikâyesinde hayatının elli yılını idealleri uğruna evinden çıkmadan gül yetiştiren adamı; kararlılık, öz denetim, sabır ve metanetin sembolü bir kahraman olarak tanıtır. İdealleri için büyük bir çileye sabrederek ömrünü uzlete çekilmiş bir şekilde geçiren gül yetiştiren adam, hikâyenin sonunda insanlara düşüncelerini açıklayarak onları etkilemeye çalışmıştır.

Kaynakça

Akbaş, O. (2004). Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Akbaş, O. (2008). Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 6, No. 16, 9-27, Aralık 2008, 9-27.

Bacanlı, H. (2005). Duygusal Davranış Eğitimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bolay, S. H. (1997). Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü. Ankara: Akçağ Basım Yayın.

Cevizci, A. (1999). Paradigma Felsefe Sözlüğü (3. Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Demircioğlu, İ.H. & Tokdemir, M.A. (2008). Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik, Değerler Eğitimi Dergisi Cilt 6, No. 15, 69-88, Haziran 2008, 69-89.

Dilmaç, B., – Ertekin, E. – Yazıcı, E., "Değer Tercihleri ve Öğrenme Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 7, No. 17, 27-47, Haziran 2009.

Dönmezer, S. (1982). Sosyoloji (8.Baskı). Ankara: Savaş Yayınları.

Erol, K. & Erol, E.E. (2017). Rasim Özdenören'in Gül Yetiştiren Adam'ında Kültürel Yabancılaşmaya Karşı Geleneksel Tepki, Türkiyat Mecmuası, c.27/2, 2017, 119-134.

Güngör, E. (2010). Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kuşdil, M. E. & Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerinin değer yönelimleri ve Scwartz değer kuramı. Türk Psikoloji Dergisi, 45, 59-76.

Maslovaty, Nava, (2003). The placement of moral contents: Priorities and structures of the belief system of theachers and high school students. Educational Reseach and Evaluation, 9(1), 109-134.

Özdenören, R. (2018). Gül Yetiştiren Adam. İstanbul: İz Yayıncılık.

Sarı, E. (2005). Öğretmen Adaylarının Değer Tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi Örneği, Değerler Eğitimi Dergisi, 3 (10), 75-90.

Tezcan, M. (1997). Kültürel Antropoloji. Ankara: Kültür Bakanlığı.

EĞİTİM

Fen Bilgisi Öğretmeni Adaylarının Evrim, Ortak Ata Ve Doğal Seleksiyon Kavramlarıyla İlgili Anlamalarının Belirlenmesi

Abdurrahman SEFALI*
Bilge ÖZTÜRK**

Özet

Bu araştırmanın amacı fen bilgisi öğretmeni adaylarının "evrim, ortak ata ve doğal seleksiyon" kavramlarıyla ilgili sahip oldukları anlamaları belirlemektir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programında öğrenim gören ve Evrim dersini daha önceden almış olan 24 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak 3 açık uçlu sorudan oluşan bir test kullanılmıştır. Testten elde edilen veriler "doğru, kısmen doğru ve yanlış" şekilde kategorilere ayrılarak analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda öğretmen adaylarının evrim dersini almış olmalarına rağmen; "evrim, ortak ata ve doğal seleksiyon" kavramlarını tanımlamada zorlandıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fen Bilgisi Öğretmeni Adayı, Evrim, Kavram.

Determination of Prospective Science Teachers' Understanding About Concepts Of Evolution, Common Ancestor And Natural Selection

Abstract

The aim of this research is to determine the prospective science teachers' understanding of the concepts of "evolution, common ancestor and natural selection". The case study method, which is one of the qualitative research designs, was used in the study. The sample of the study consists of 24 prospective teachers who have taken the Evolution course in Bayburt University Faculty of Education Science Teaching Undergraduate Program. In the research, a test consisting of 3 open-ended questions was used as a data collection tool. The data obtained from the test were categorized and analyzed as "true, partially true and false". According to the findings obtained from the research, although the pre-service teachers have taken the evolution course; "Evolution, common ancestor and natural selection".

Keywords: Prospective Science Teacher, Evolution, Concept.

* Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, asefali@bayburt.edu.tr.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Bölümü, bozturk@bayburt.edu.tr.

Giriş

Fen Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programları incelendiğinde "Evrim" dersinin bu programlar içerisinde uzun yıllardır yer alan bir ders olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim 2018 yılında YÖK tarafından lisans programlarında yapılan güncellemeden önce dersin zorunlu ya da seçmeli ders olarak okutulduğu; güncellemeyle birlikte ise alan eğitimi zorunlu derslerinden olan Biyoloji 3 ders içeriğinin evrim konularını da içerecek şekilde tasarlandığı dikkat çekmektedir. Önceki yıllardan günümüze kadar düzenlenen Fen Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programları içinde Evrim dersinin içeriğine göz atıldığında; evrim kavramının tanımı ve gelişimi ile başlayan, doğal seleksiyon, ortak ata, varyasyon, adaptasyon, mutasyon gibi kavramları kapsayarak, evrimsel biyolojinin tarihi, evrim mekanizmaları, türleşme, başlıca evrimsel değişimler gibi geniş bir skalayla devam eden bir yapısının olduğu görülmektedir. Bu yapısı sayesinde, biyoloji dersinin temeli olarak ifade edilen hücre ve hücrenin yapısı, hücre bölünmesi, üreme ve kalıtım gibi konuların iyi bir şekilde yapılandırılmasında anahtar bir rol üstlendiği ifade edilen evrim dersinin, disiplinler arası bir konu alanı olduğu ve biyolojinin merkezi olarak değerlendirilebileceğine vurgu yapılmaktadır (Akyol, Tekkaya, Sungur ve Traynor, 2012; Banet ve Ayuso, 2003; van Dijk ve Kattman, 2009). Bu vurgu çerçevesinde özellikle öğretmenlerin ve geleceğin öğretmenleri olan öğretmen adaylarının evrim konusunda sahip oldukları anlamaların önemli ve değerli olduğu düşünülmektedir. Nitekim öğretmenlerin ve öğretmen adayların bu konuda sahip oldukları herhangi bir yanlış anlama ya da kavram yanılgısı gelecek nesillerin de bu yanılgılarla ve yanlış anlamalarla donatılmasına neden olacaktır. İlgili literatür incelendiğinde evrimle ilgili hem öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının anlamalarının sınırlı ve bilgi düzeylerinin yetersiz olduğu ve dahası çeşitli kavram yanılgılarına sahip oldukları, ayrıca bu konunun içeriğini anlamakta zorlandıkları dikkat çekmektedir (Ashgar, 2013; İnan, 2018; Kılıç, 2011; Kim ve Nehm, 2011; Köse, 2010; Özyeral-Bakanay, 2008; Smith, 2010; van Dijk ve Reydon, 2010; Woods ve Sharmann, 2001).

Evrim dersinin içeriğinin geniş bir içeriğe sahip olduğu öğretim programında belirtilirken, bu geniş içerik içerisinde aslında dersle ilgili temel kavramlar olarak "evrimin tanımı, doğal seleksiyon ve ortak ata" karşımıza çıkmaktadır. Evrimin ve evrimsel sürecin anlaşılması için, doğal seleksiyon mekanizmasının anlaşılması ön koşul olarak ifade edilmekte (Gregory,2009) doğal seleksiyon mekanizmasındaki kavram yanılgılarının giderilmesiyle evrimsel sürecin daha iyi anlaşılmasının sağlanacağına dikkat çekilmektedir (Gregory, 2009; Nehm ve Reilly, 2007). Evrim kavramının ve teorisinin öğrenilmesine engel teşkil eden sebeplerin başında bu konularının temelini oluşturduğu vurgulanan tür, *"doğal seleksiyon"*, mutasyon ve adaptasyon konularında sahip olunan yanlış ya da eksik anlamaların geldiği alanyazında sıklıkla ifade edilmektedir (Blackwell, Powell ve Dukes 2003; Keskin, 2015; Lawson, 1995; Moore vd., 2002; Shtulman ve Calabi, 2012). Yine benzer şekilde evrim kavramının alt kavramlarından biri olan *"ortak ata"* kavramında da öğretmen ve öğretmen adaylarının bilgilerinin oldukça düşük düzeyde olduğu ve kavram yanılgılarına sahip oldukları belirlenmiştir (Fahrenwald, 1999; İnan, 2018; Kim & Nehm, 2011; Tekkaya ve Kılıç, 2012).

Biyoloji öğretiminin anlamlı ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi için, biyoloji dersinde birçok konunun alt yapısını oluşturan evrim kavramının öğrencilerin, öğretmen adaylarının ve hatta öğretmenlerin zihninde doğru bir şekilde yapılandırılmış olması gerekmektedir. Bu doğrultuda ilgili literatürde hem öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının bu konuyla ilgili bilgi eksikliklerinin, yanlış ya da eksik anlamalarının ve kavram yanılgılarının olduğu

ve Fen Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programlarının içerikleri dikkate alındığında, evrim dersinin önemi gün yüzüne çıkmaktadır. Bu bağlamda önemli bir ders olduğu düşünülen Evrim dersi içerisinde yer alan kavramlarla ilgili yeni nesle ışık olacak olan öğretmen adaylarının sahip olduklarını anlamaların belirlenmesinin önemli ve gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle araştırmanın amacı; fen bilgisi öğretmeni adaylarının "evrim, ortak ata ve doğal seleksiyon" kavramlarıyla ilgili sahip oldukları anlamaları belirlemek olarak tasarlanmıştır.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın yöntemi, çalışma grubu, veri toplama aracı ve verilerin analiziyle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Araştırma yöntemi

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Creswell'e (2007) göre durum çalışması araştırmacı tarafından sınırlanan durumların detaylı ve derinlemesine incelendiği, bu durumları meydana getiren ayrıntıları tanımlamak ve durumlara ilişkin olası açıklamaları değerlendirmek için kullanılan bir araştırma yöntemidir. Bu araştırmanın çerçevesi "evrim, doğal seleksiyon ve ortak ata" kavramları ile sınırlandırıldığı ve araştırmanın amacı öğretmen adaylarının bu kavramlarla ilgili anlamalarının incelenmesi olarak planladığından dolayı, araştırmada durum çalışması yöntemi benimsenmiştir.

Çalışma grubu

Araştırmanın örneklemini Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği Lisans Programında öğrenim gören ve Evrim dersini daha önceden almış olan 24 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçsal örnekleme yöntemi altında yer alan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yönteminde, gözlem birimleri belli özelliklere sahip nesneler, olaylar, kişiler ya da durumlardan oluşturulabilir (Büyüköztürk vd., 2018). Araştırmada öğretmen adaylarının Evrim dersini almış olmaları bir ölçüt olarak belirlendiğinden, ölçüt örnekleme yönteminden yararlanılmıştır.

Veri toplama aracı-Verilerin analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak 3 açık uçlu sorudan oluşan bir test kullanılmıştır. Test araştırmacılar tarafından oluşturulmuş, test sorularının kapsam geçerliği için 3 uzmanın görüşüne başvurulmuş; güvenirliği için değerlendirmeciler arasındaki tutarlılığa bakılmıştır.

Testten elde edilen veriler "doğru, kısmen doğru ve yanlış" şekilde kategorilere ayrılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde öğretmen adaylarının kağıtları numaralandırılmış ve adaylara $Ö_1$, $Ö_2$, $Ö_3$, …, $Ö_{24}$ şeklinde kodlar verilmiştir. Elde edilen veriler katılımcı kodlarını ve frekanslarını içerecek şekilde tablolaştırılarak sunulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde veri toplama aracından elde edilen bulgular tablolar halinde ve öğretmen adaylarının cevaplarından doğrudan alıntılar yapılarak sunulmuştur.

Veri toplama aracında ilk soru olarak öğretmen adaylarına "Evrim nedir?" sorusu yöneltilmiştir. Bu sorudan elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Öğretmen adaylarının «Evrim nedir?» sorusuna vermiş oldukları cevapların analizi*

Kategori	Katılımcılar	Frekans
Doğru	$Ö_1$, $Ö_3$, $Ö_5$, $Ö_6$, $Ö_7$, $Ö_8$, $Ö_{10}$, $Ö_{18}$, $Ö_{21}$	9
Kısmen Doğru	$Ö_2$, $Ö_4$, $Ö_9$, $Ö_{11}$, $Ö_{12}$, $Ö_{13}$, $Ö_{14}$, $Ö_{15}$, $Ö_{16}$, $Ö_{17}$, $Ö_{19}$, $Ö_{20}$, $Ö_{22}$, $Ö_{23}$, $Ö_{24}$	15
Yanlış	-	0

Tablo 1 incelendiğinde "Evrim nedir?" sorusunu doğru olarak cevaplayan öğretmen adayı sayısının 9, kısmen doğru olarak cevaplayan aday sayısının 15 olduğu görülmektedir. Bu soruya yanlış cevap veren öğretmen adayı bulunmamaktadır.

"Evrim nedir?" sorusunu doğru olarak cevaplayan öğretmen adaylarından $Ö_{21}$'in cevabı aşağıdaki gibidir:

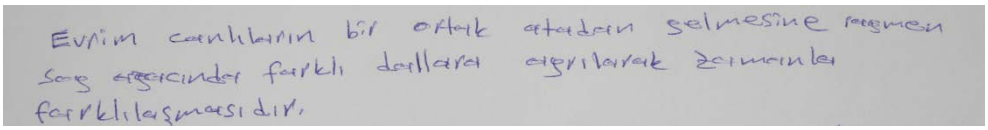

"Evrim nedir?" sorusu için verdiği cevap, kısmen doğru kategorisinde yer alan öğretmen adaylarından $Ö_{11}$'in cevabı aşağıda yer almaktadır:

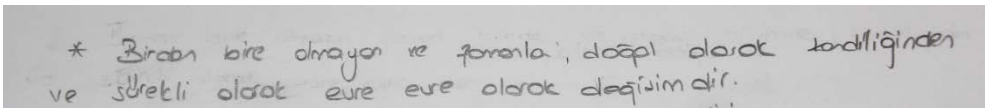

Veri toplama aracında öğretmen adaylarına ikinci soru olarak "Doğal seleksiyon nedir?" sorusu sorulmuş olup, adayların bu soruya vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. *Öğretmen adaylarının «Doğal seleksiyon nedir?» sorusuna vermiş oldukları cevapların analizi*

Kategori	Katılımcılar	Frekans
Doğru	$Ö_3$, $Ö_8$, $Ö_{22}$, $Ö_{23}$, $Ö_{24}$	5
Kısmen Doğru	$Ö_1$, $Ö_2$, $Ö_4$, $Ö_5$, $Ö_6$, $Ö_7$, $Ö_9$, $Ö_{10}$, $Ö_{11}$, $Ö_{19}$, $Ö_{20}$, $Ö_{21}$	12
Yanlış	$Ö_{12}$, $Ö_{13}$, $Ö_{14}$, $Ö_{15}$, $Ö_{16}$, $Ö_{17}$, $Ö_{18}$	7

Tablo 2'ye dikkat edildiğinde "Doğal seleksiyon nedir?" sorusunu 5 öğretmen adayının doğru; 12 öğretmen adayının kısmen doğru ve 7 öğretmen adayının yanlış olarak cevapladığı görülmektedir.

"Doğal seleksiyon nedir?" sorusunu doğru olarak cevaplayan öğretmen adaylarından $Ö_{22}$'nin cevabına aşağıda yer verilmiştir:

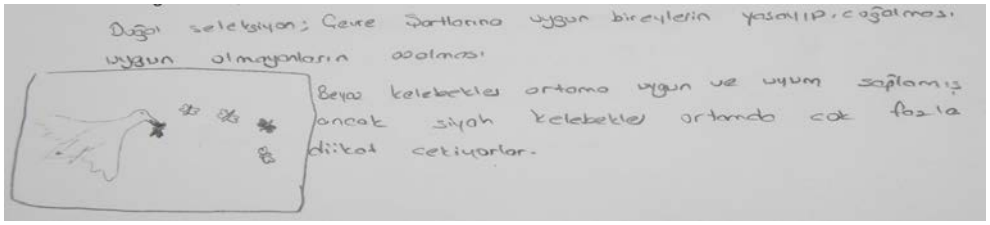

Öğretmen adaylarından $Ö_{19}$'un "doğal seleksiyon nedir?" sorusuna vermiş olduğu kısmen doğru kategorisinde yer alan cevabı aşağıda yer almaktadır:

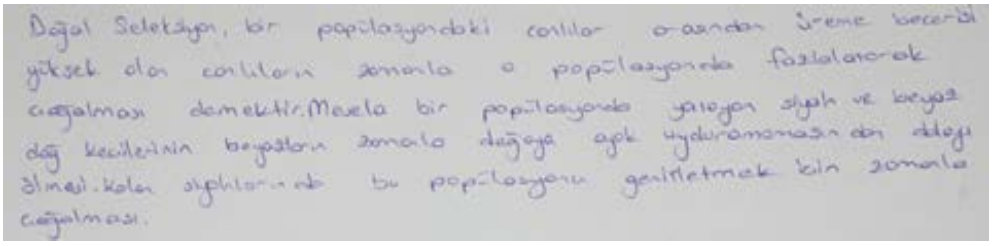

Doğal seleksiyon nedir? sorusuna yanlış cevap veren öğretmen adaylarından $Ö_{18}$'in cevabı aşağıdaki gibidir:

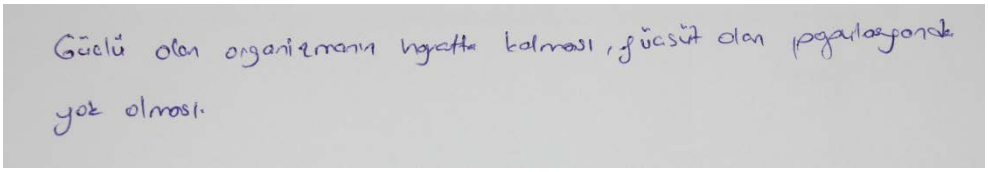

Veri toplama aracının üçüncü sorusu olan "Ortak ata nedir? sorusuna öğretmen adaylarının vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgulara Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. *Öğretmen adaylarının «Ortak ata nedir?» sorusuna vermiş oldukları cevapların analizi*

Kategori	**Katılımcılar**	**Frekans**
Doğru	$Ö_{10}$, $Ö_{11}$, $Ö_{13}$, $Ö_{18}$, $Ö_{19}$, $Ö_{21}$, $Ö_{22}$, $Ö_{24}$	8
Kısmen Doğru	$Ö_{1}$, $Ö_{2}$, $Ö_{3}$, $Ö_{4}$, $Ö_{5}$, $Ö_{6}$, $Ö_{8}$, $Ö_{9}$, $Ö_{15}$, $Ö_{16}$, $Ö_{17}$, $Ö_{23}$	12
Yanlış	$Ö_{7}$, $Ö_{12}$, $Ö_{14}$, $Ö_{20}$	4

Tablo 3 incelendiğinde "Ortak ata nedir?" sorusunu 24 öğretmen adayından 8'inin doğru; 12'sinin kısmen doğru olarak cevapladıkları görülmektedir. 4 öğretmen adayı ise bu soruyu yanlış cevaplamışlardır.

Öğretmen adaylarından $Ö_{19}$ ortak ata kavramının ne olduğunu doğru olarak ifade etmiştir. $Ö_{19}$'un bu kavramla ilgili doğru cevap kategorisinde yer alan açıklamaları aşağıda yer almaktadır:

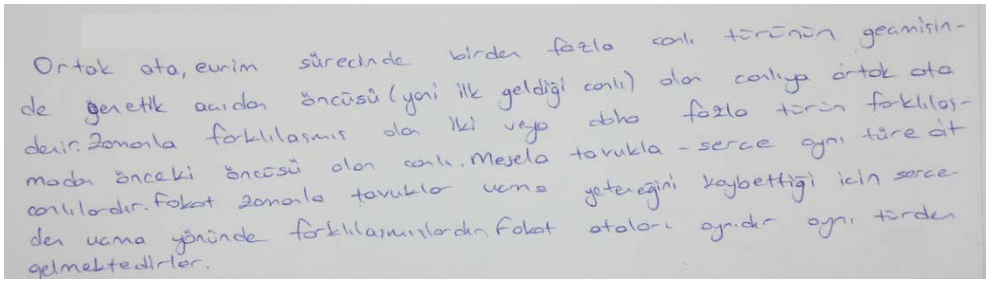

"Ortak ata nedir?" sorusunu kısmen doğru kategorisinde yer alarak cevaplayan öğretmen adaylarından $Ö_{1}$'in cevabı aşağıdaki gibidir:

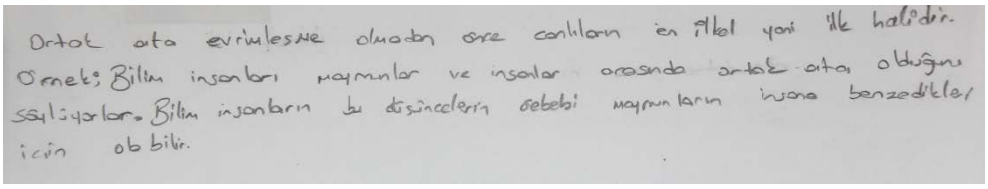

Ortak ata kavramını yanlış olarak açıklayan $Ö_{20}$'nin, bu kavrama ilişkin açıklamalarını içeren cevabına aşağıda yer verilmiştir:

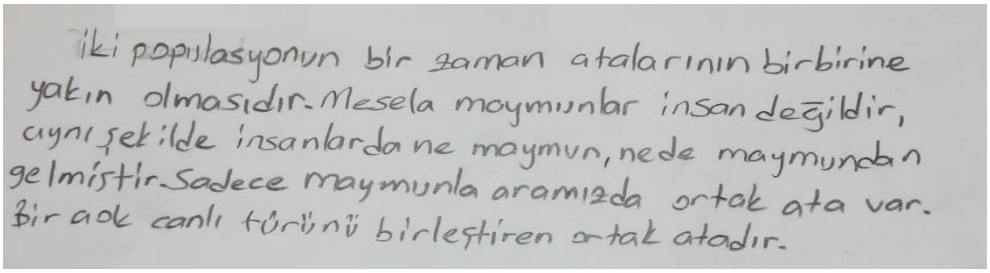

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda öğretmen adaylarının evrim dersini almış olmalarına rağmen; "evrim, ortak ata ve doğal seleksiyon" kavramlarını tanımlamada zorlandıkları belirlenmiştir.

"Evrim nedir?" sorusuna fen bilgisi öğretmeni adaylarının yanlış cevap vermemesi araştırmacıların zihninde bu konuda daha bilgili nesillerin yetiştiği düşüncesini doğurduğu için sevindiricidir. Ancak yine de dersi almış 24 öğretmen adayından sadece 9'unun soruyu tam doğru şekilde cevaplamış olması düşündürücüdür. Alanyazında evrim kavramına ilişkin yapılmış çalışmalar incelendiğinde, bu araştırmada elde edilen sonuçlarla alanyazındaki çalışmaların sonuçlarının örtüştüğü görülmektedir (BouJaoude vd, 2010; İnan, 2018; Kim ve Nehm, 2011; van Dijk ve Reydon, 2010; Tekkaya ve Kılıç, 2012). Örneğin Tekkaya ve Kılıç (2012) öğretmen adaylarıyla ve Ashgar (2013) ise öğretmenlerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, hem öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının evrim kavramıyla ilgili birçok yanılgıya sahip olduklarını belirtirken; İnan (2018) yine öğretmen adaylarıyla yürüttüğü çalışmasında evrim kavramıyla ilgili adayların bilgi düzeylerinin yetersiz olduğunu ifade etmiştir.

"Doğal seleksiyon nedir?" sorusuna öğretmen adaylarından sadece 5'inin tam doğru cevap vermeleri, bu kavramı tam olarak yapılandıramadıklarına işaret etmektedir. Oysaki evrimin ve evrimsel sürecin anlaşılması için, doğal seleksiyon kavramının doğru bir şekilde yapılandırılmasının ön koşul olduğuna vurgu yapılmakta, doğal seleksiyon kavramında bireylerin sahip oldukları kavram yanılgılarının giderilmesiyle evrimsel sürecin daha iyi anlaşılmasının sağlanacağına dikkat çekilmektedir (Gregory, 2009). Dolayısıyla araştırmada öğretmen adaylarının evrim kavramını tam olarak ifade edememelerinin nedenleri arasında doğal seleksiyon kavramını açıklamakta yaşadıkları sıkıntı gösterilebilir. Evrim kavramının öğrenilmesini engelleyen nedenlerin başında evrimin temelini oluşturan **doğal seleksiyon**, adaptasyon ve mutasyon konularındaki eksik veya yanlış kavramların geldiğinin literatürde sıkça vurgulanması (Blackwell vd, 2003; Moore vd, 2002; Tekkaya ve Kılıç, 2012) bu çalışmada elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Tekkaya ve Kılıç (2012) çalışmalarında biyoloji öğretmen adaylarının da doğal seleksiyon kavramını açıklamada zorlandıklarını ve yine Nehm ve Reilly (2007) öğrencilerin evrimin yapıtaşı

olan doğal seleksiyon mekanizması ile ilgili çok sayıda kavram yanılgılarının olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışmada 24 öğretmen adayından sadece 8'inin «Ortak ata nedir?» sorusunu doğru olarak cevaplamaları bu kavramla ilgili bilgilerinin yetersiz olduğunu, kavramı anlamakta güçlük çektiklerini ve kavramla ilgili çeşitli yanılgılara sahip olduklarını göstermektedir. Araştırmada elde edilen sonuçlar literatürle uyumludur (İnan, 2018; Kim ve Nehm, 2011; Tekkaya ve Kılıç, 2012). Nitekim İnan (2018) evrim kavramının alt teorilerinden biri olarak ifade ettiği ortak ata kavramı konusunda öğretmen adaylarının bilgilerinin oldukça düşük düzeyde olduğuna dikkat çekmektedir.

Öğretmenler, öğrencilerin evrim teorisini doğru biçimde anlamaları ve öğrenmelerinde anahtar bir rol üstlenmektedirler. Öğretmenlerin ve geleceğin öğretmenleri olacak olan öğretmen adaylarının, öğrencilerine evrim konusunu ve bu konunun alt yapısını doğru bir şekilde öğretebilmeleri için öncelikle kendilerinin evrimle ilgili alan bilgilerinin iyi düzeyde olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca yine öğretmen adaylarının evrim eğitiminin öneminin farkında olmaları ve evrimi ve evrim kavramıyla ilişkili diğer kavramları öğrencilerine nasıl aktaracakları konusunda sistematik bir yaklaşım geliştirmiş olmaları ifade edilmektedir (Kılıç, 2011). Bu doğrultuda geleceğin öğretmenleri olan öğretmen adaylarının biyoloji eğitiminin temelini oluşturan evrim konusunda eksiksiz bir alt yapıya sahip olmaları gerektiği düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle etkili bir evrim öğretiminin sağlanması için öğretmen adaylarının bilinçlendirilmesi ve derslerin aktif öğretim yöntemleriyle desteklenerek öğrencilerin sürece dâhil edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Akyol, G, Tekkaya, C., Sungur, S. & Traynor, A. (2012). Modeling the interrelationships among pre-service science teachers‟ understanding and acceptance of evolution, their views on nature of science and self-efficacy beliefs regarding teaching evolution. *Journal of Science Teacher Education*, *23*, 937–957.

Asghar, A. (2013). Canadian and Pakistani Muslim teachers' perceptions of evolutionary science and evolution education. *Evolution: Education and Outreach, 6*(1), 1-12.

Banet, E. & Ayuso, G.E. (2003). Teaching of biological inheritance and evolution of living beings in secondary school. *International Journal of Science Education, 25*(3), 373-407.

Blacwell, W.H., Powell, M.J. & Dukes, G.H. (2003). The problem of student acceptance of evolution. *Journal of Biological Education, 37*(2), 58-67.

BouJaoude S., Asghar, A., Wiles, J.R., Jaber, L., Sarieddine, D. & Alters, B. (2010). Biology professors' and teachers' positions regarding biological 93 evolution and evolution education in a Middle Eastern Society. *International Journal of Science Education, First Article*, 1-22.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.A., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (24. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.). London: Sage Publications.

Fahrenwald, C.R. (1999). *Biology teachers' acceptance and understanding of evolution and the nature of science* (Doctoral thesis). University of South Dakota, United State of Amerika.

Gregory, T.R. (2009). Understanding natural selection: Essential concepts and common misconceptions. *Evolution: Education and Outreach, 2*, 156–175.

İnan, S. (2018). *Türkiye'deki biyoloji öğretmen adaylarının evrim konusundaki bilgileri, evrim teorisini kabul etme düzeyleri, evrim öğretimine yönelik tutum ve öz yeterlik düzeylerinin betimsel karşılaştırmalı analizi* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Keskin, B. (2015). *Biyoloji öğretmen adaylarının evrimle ilgili kavram yanılgılarının ve biyolojik evrim konusunu içeren web sitelerinin incelenmesi* (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Kılıç, D.S. (2011). *Biyoloji dersinde evrim konusunun işlenmesini etkileyen faktörler* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Kim, S.Y. & Nehm, R.H. (2011). A cross-cultural comparison of Korean and American science teachers' views of evolution and the nature of science. *International Journal of Science Education, 33*(2), 197-227.

Köse, E.Ö. (2010). Biology students' and teachers‟ religious beliefs and attitudes towards theory of evolution. *Hacettepe University Journal of Education, 38*, 189-200.

Lawson, A.E. (1995). *Science teaching of the development thinking*. Belmont,CA: Wadsworth Publish Company.

Moore, R., Mitchell, G., Bally, R., Inglis, M., Day, J. and Jacops, D. (2002). Undergraduates' Understanding of Evolution: Ascriptions of agency as a Problem for student Learning. *Journal of Biological Education, 36*(2), 65-71.

Nehm, R.H. & Reilly, L. (2007). Biology majors' knowledge and misconceptions of natural selection. *BioScience, 57*(3), 263-272.

Özyeral-Bakanay, Ç.D. (2008). *Biyoloji öğretmen adaylarının evrim teorisine yaklaşımları ve bilimin doğasına bakış açıları* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Shtulman, A. & Calabi, P. (2012). Cognitive constraints on the understanding and acceptance of evolution. In K.S. Rosengren, S.K. Brem, E.M. Evans, and G.M. Sinatra (Eds*), Evolution challenges, integrating research and practice in teaching and learning about evolution* (pp. 47-65). USA: Oxford University Press.

Smith, M.U. (2010). Current status of research in teaching and learning evolution: II. Pedagogical issues. *Science and Education, 19*, 539–571.

Tekkaya, C. & Kılıç, D.S. (2012). Biyoloji öğretmen adaylarının evrim öğretimine ilişkin pedogojik alan bilgileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 42*, 406-417.

van Dijk, E.M. & Kattmann, U. (2009) Teaching evolution with historical narratives.*Evolution, Education and Outreach, 2*, 479-489.

van Dijk, E.M. & Reydon, T.A.C. (2010). A conceptual analysis of evolutionary theory for teacher education. *Science and Education, 19*, 655-677.

Woods, C.S. & Scharmann, L.C. (2001). High school students‟ perceptions of evolutionary theory. *Electronic Journal of Science Education, 6*(2).

Değer Odaklı Aile Eğitimi Programı Geliştirilmesinde Aile Eğitim İhtiyaçlarının Aile Görüşlerine Göre Belirlenmesi

Adem ARSLAN*
Ömer YILAR**
Osman ASLAN***

Özet

Aile toplumun en küçük yapısı olmasına rağmen toplumun temel taşıdır. Sağlıklı toplumun ve ailenin oluşmasında eğitimin önemi büyüktür. Ailede yetişen çocuk anne baba tarafından doğru adımlarla desteklenmezse eğitim yarım kalır. Aile eğitimine değer odaklı bakmakta ailenin hangi değerlere ihtiyacının olduğunu belirlemek için öncelikle aile görüşlerine başvurmak esastır. Bu araştırmanın amacı değer odaklı aile eğitim programı geliştirilmesinde ailenin temel eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılında Gümüşhane İl merkezindeki 3 anaokuluna kayıt yaptıran 250 aile oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak kayıt esnasında ailelere verilen "Aile eğitimi İhtiyaç Belirleme Formu " ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Betimsel nitelikte tarama modeline uygun olarak yapılan bu çalışma doküman analizi yöntemi ile analiz edilecektir. Araştırmada ailelerin değer odaklı aile eğitiminde hangi konulara daha ağırlık verdiğini, neye ihtiyaç duyduğunu belirlemek ve ona göre program içeriğini oluşturmak açısından önemlidir. Değer odaklı aile eğitim programında evlilik ve aile hayatı, değerlerle aile, okul ve aile, aile tutumları, çocuğun gelişim alanları, çocukta davranış sorunları, olumlu davranış kazandırma yolları, sağlıklı yaşama ve hastalıklarda korunma, çocukla etkinlikler ve oyun gibi konular planlanmaktadır. Ailelerin en çok hangi eğitime ihtiyacı olduğu, ne zaman ve ne sıklıkta ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değer Odaklı Aile Eğitimi, Aile Eğitim İhtiyaçları, Değer.

Determination of Family Education Needs According To Family Views in Developing Value-Oriented Family Education Program

Abstract

Although the family is the smallest structure of society, it is the cornerstone of society. Education is of great importance in the formation of a healthy society and family. If the parent is not supported by the parents in the right steps, education will be interrupted. In order to determine which values the family needs in caring for family education in a value-oriented way, it is essential to first consult with family opinions. The aim of this research is to determine the basic education needs of the family in developing a value oriented family education program. The study group consists of 250 families enrolled in 3 kindergartens in Gümüşhane Province in the 2019-2020 Academic Year. In the study, "Family Education Needs Assessment Form and Personal Information Form given to the families during registration were used as data collection tools. This study, which is conducted in accordance with descriptive scanning model, will be analyzed with document analysis method. In the research, it is important to determine which topics the families focus on, what they need and to create the content

* Öğretim Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, ademarslan6005@hotmail.com.

** Doç Dr., Atatürk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, omery@atauni.edu.tr.

*** Öğretmen, Tokat MEM, oaslan5858@gmail.com.

of the program according to the value-oriented family education. In the value-oriented family education program, issues such as marriage and family life, values family, school and family, family attitudes, child development areas, behavioral problems in children, ways of gaining positive behaviors, protection of healthy living and diseases, activities and games with children are planned. It was determined which families need the most education, when and how often.

Keywords: Value Oriented Family Education, Family Education Needs, Value.

Giriş

Dünyada çok sayıda ülkede ailelere değer eğitiminde katkı sunmak için değerlerin nasıl öğretileceği ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır (Stanley,1983:242). Aile hayatının bozulmaya başlaması değer eğitiminin daha fazla hissedilmesine neden olmuştur(Köylü, 2007:300).Kişiliğin 3-4 yaşlarında şekillendiği düşünüldüğünde aile ortamı önem arz etmektedir (Titus,1994:4).Çocuğun eğitiminde ilk basamak olan ailede, ahlaki duyarlılıkların temeli bu dönemde atılmaktadır (Hökelekli ve Gündüz, 2007:388)

Mutlu, sağlıklı, başarılı ve topluma yararlı çocuklar yetiştirmeyi arzu eden anne-babaların çocuk üzerindeki sorumlulukları sadece onun temizlik, beslenme, giyinme gibi ihtiyaçlarıyla sınırlı değildir. Anne-baba-çocuk arasındaki etkileşim, çocuğun davranışlarını biçimlendirmede ve olumlu davranışlar geliştirmesinde de etkili rol oynamaktadır (Özyürek, 2004). Anne-babaları tarafından desteklenen çocukların güven duyguları gelişmek ile birlikte özsaygıları da artmaktadır. Anne-babalarını model alan çocuklar paylaşmayı öğrenmekte, cinsel kimliklerini kazanmakta, eş ve anne-baba olma rolüne hazırlanmaktadırlar (Yörükoğlu, 2000). Bu nedenle, anne-babanın çocuğunu tanıması, çocuğun gelişim özelliklerini, ilgi ve gereksinimlerini bilmesi, ilgilerini geliştirmek ve belli kavramları öğretmek için çocuğun gelişim özelliklerini tanıyarak, neyin ne zaman yapılacağını bilerek gelişimine destek olması önem arz etmektedir (Yılmaz,1999).

Anne babaların çocuklarını sağlıklı bir biçimde yetiştirmelerini sağlamak için geliştirilmiş etkinliklerin tümüne aile eğitimi denir. (Üstünoğlu, 1991:82).Aile eğitiminin amacı ailelerin çocukların eğitiminde ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri artırmak ve anne babaların kendilerine güvenmelerini kazandırmaktır(Çağdaş, 1997:120). Ayrıca anne babalığın farklı yönleri ile ilgili bilgilendirmek, bilinçlendirmek, beceri sahibi yapmak olup, anne babayı hak ve sorumlulukları konusunda bilgilendirmektir (Cavkaytar, 2000:139).

Aile eğitim programları, ailelerin anne babalık becerilerini ve bilgilerini geliştirme, çocuk gelişimi ve ailelerin yaşadığı problemlere pozitif yollarla başa çıkabilme ile ilgili öğrenme deneyimlerini geliştirmeye odaklanmış programlardır. Ailelerin ebeveyn olma becerilerini kazanmaları, aynı zamanda çocukların gelişim ve ihtiyaçlarına duyarlılığı da beraberinde getirmektedir (Bogenschneider ve Johnson, 2004).

Çocukta yanlış gelişmiş bir değeri başka bir değerle değiştirmenin yeni bir değer kazandırmaktan daha zor olduğu düşünüldüğünde (Baloğlu ve Balgalmış, 2007:23) ailelerin değer eğitimindeki önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çocuğun hayatında bu denli önemli yere sahip anne babaların ise hem ebeveyn olma becerileri hem de çocuk bakımı ve eğitimi konularında bilgi ve becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Değişen günümüz şartlarında anne babalara verilecek bu eğitimin, artık sistemli bir şekilde yapılması zorunluluğu ortaya çıkmış bulunmaktadır (Tezel Şahin, 2003:46).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile değer odaklı aile eğitim programı geliştirilmesinde aile eğitim ihtiyaçlarını aile görüşlerine göre belirlemek amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmanın modelini nitel araştırma deseni oluşturmaktadır. Nitel araştırmalar; veri toplama teknikleri olarak gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, var olan olayların ve olguların hiçbir müdahale edilmeden kendi doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül olarak ortaya çıkarılmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalar olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Çalışma Grubu

Araştırmada evrenin tamamına ulaşmak için zaman ve mali sorunlar yaşanacağından örneklem alınma yoluna gidilmiş ve örneklem seçiminde belli bir değişken dikkate alınarak, bu değişkene ilişkin evrende olan özelliklerin örnekte de aynı şekilde temsil edileceğinden "Tesadüfi örnekleme" yöntemi kullanılmıştır (Altunışık ve diğerleri, 2004).

Araştırmanın çalışma grubunu, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Gümüşhane ili Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı bulunan 3 anaokuluna kayıt yaptıran 465 veli bulunmaktadır. Ancak kayıt evraklarını bazı veliler tam doldurmamış, eksiksiz dolduran 250 öğrenci velisi oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Nitel araştırma deseni benimsenen bu çalışmada veri toplama tekniği olarak döküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma verileri anaokullarına gidilerek okul kayıt evrakları incelenerek toplanmıştır. Kayıt esnasında velilerden istenilen kişisel bilgi formu ve Aile Eğitimi İhtiyaç belirleme formu kullanılarak veriler toplanmıştır.

Verilerin İstatistiksel Analizi

Okul kayıtlarını değerlendirme aşamasında, "**içerik analizi"** kullanılmıştır. Veriler her veli için ayrı ayrı kodlama yapılarak analiz edilmiştir. Kodlama yapılırken araştırmanın amacı düşünülerek açık kodlama yöntemi ile oluşturulmuştur. Bu doğrultuda elde edilen kodlar tablo haline getirilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Tablo 1. Öncelikli Aile Eğitim İhtiyacının Ne Olduğuna İlişkin Frekans Tablosu

Aile Eğitim İhtiyacı	Frekans	Yüzdelik
Çocukla İletişim	71	28,4
Çocuklarda Yetiştirme Tutumları ve Olumlu Disiplin Yöntemleri	56	25,1
Çocuklarda Görülen Uyum ve Davranış Problemleri	30	12,0
Temel Alışkanlıkların Kazandırılması(Tuvalet/Uyku/Beslenme)	24	9,6
Okulöncesi Dönemde Cinsel Eğitim (Mahremiyet Eğitimi)	19	7,6
Televizyon- İnternet Ve Çocuğa Etkisi	14	5,6
Çocuk ve Oyun	11	4,4
Çocuk Kitapları	8	3,2
İlkokula Hazırlık	7	2,8

Okul Aile İşbirliği	6	2,4
Diğer	4	1,6

Tablo 1 incelendiğinde ailelerin en çok sırasıyla çocuk ile iletişim, çocuk yetiştirme tutumları ve olumlu disiplin yöntemleri, çocuklarda görülen uyum ve davranış bozuklukları, temel alışkanlıkların kazandırılması, cinsel eğitim, televizyon-internet ve çocuğa etkisi, çocuk ve oyun, çocuk kitapları, ilkokula hazırlık ve okul aile işbirliği konusunda ihtiyacı olduğu görülmüştür.

Tablo 2. İkinci Sırada Aile Eğitim İhtiyacının Ne Olduğuna İlişkin Frekans Tablosu

Aile Eğitim İhtiyacı	**Frekans**	**Yüzdelik**
Çocuklarda Yetiştirme Tutumları ve Olumlu Disiplin Yöntemleri	56	22,4
Çocuklarda Görülen Uyum ve Davranış Problemleri	49	19,6
Temel Alışkanlıkların Kazandırılması(Tuvalet/Uyku/Beslenme)	35	14,0
Çocukla İletişim	24	9,6
Okulöncesi Dönemde Cinsel Eğitim (Mahremiyet Eğitimi)	19	7,6
Televizyon- İnternet Ve Çocuğa Etkisi	14	5,6
Okul Aile İşbirliği	17	6,8
Çocuk Kitapları	17	6,8
İlkokula Hazırlık	7	2,8
Çocuk ve Oyun	6	2,4
Diğer	6	2,4

Tablo 2 incelendiğinde aileler ikinci olarak sırasıyla en çok çocuk yetiştirme tutumları ve olumlu disiplin yöntemleri, çocuklarda görülen uyum ve davranış bozuklukları, temel alışkanlıkların kazandırılması, çocukla iletişim, cinsel eğitim, televizyon- internet ve çocuğa etkisi, okul aile işbirliği, çocuk kitapla ve çocuk ve oyun konusunu tercih etmişlerdir.

Tablo3. Aile Eğitim Etkinliklerinin Sıklığına İlişkin Aile Frekans Tablosu

Eğitim Etkinlikleri Sıklık	**f**	**%**
Her Hafta	40	16
2 haftada bir	58	23,2
Ayda 1	152	60,8

Tablo 3 incelendiğinde 152 aile ayda 1 eğitim etkinliğine, 58 aile 2 haftada bir ve 40 aile haftada bir katılmak istediğini görülmüştür.

Tablo 4. Aile Eğitim Etkinliklerinin Ne Zaman Uygulanmasına İlişkin Frekans Tablosu

Eğitim Etkinlikleri İçin Uygun Görülen Zaman		f	%
Hafta İçi Sabah	10:30-11:30	119	47,6
Hafta İçi Akşam	17:00-18:00	81	32,4
Hafta Sonu Sabah	10:30-11:30	37	14,8
Hafta Sonu Akşam	17:00-18:00	13	5,2

Tablo 4 incelendiğinde 119 aile hafta içi sabah, 81 aile hafta içi akşam, 37 aile hafta sonu sabah ve 13 aile hafta sonu akşam aile eğitim etkinliği istediğini görülmüştür.

Tablo 5. Aile Eğitim İhtiyacının Anne Babanın Birliktelik Durumuna Göre Frekans Tablosu

Aile Eğitim İhtiyacı	Birliktelik	f	%
Çocukla İletişim		66	28
Çocuk Yetiştirme T. ve Olumlu Disiplin Y.	Beraber	56	23
Okulöncesinde Uyum ve Davranış problemleri		24	10
Okulöncesinde Uyum ve Davranış problemleri		6	40
Çocukla İletişim	Ayrı	5	33
Temel alışkanlıkların kazandırılması		4	26

Tablo 9 incelendiğinde birlikte yaşayan 235'den 66 'si çocukla iletişim, 56'sı çocuk yetiştirme ve olumlu disiplin yöntemleri, 24'i uyum ve davranış problemleri konusunda eğitim isteğini belirtmişlerdir. Ayrı olan 15 aileden 6'sı okulöncesinde görülen uyum ve davranış problemleri, 5'i çocukla iletişim, 4'ü temel alışkanlıkların kazandırılması konusunda eğitim ihtiyacı duymaktadır.

Sonuç

Değer odaklı aile eğitim programı hazırlanmasında ailelerin temel eğitim ihtiyaçlarının aile görüşlerine göre belirlemek için yapılan bu çalışmada 250 ailenin doldurduğu aile eğitim ihtiyaç belirleme formu incelenmiştir. Ailelerden yüzde 28,4'ü çocukla iletişim, yüzde 25,4' ü çocuklarda yetiştirme tutumları ve disiplin yöntemleri, yüzde 12'si çocuklarda görülen uyum ve davranış problemleri, yüzde 9,6'sı temel alışkanlıkların kazandırılması, yüzde 7,6'sı okul öncesi dönemde cinsel eğitim, yüzde 5,6'sı televizyon internet ve çocuğa etkisi, yüzde 4,4'ü çocuk ve oyun, yüzde 3,2'si çocuk kitapları, yüzde 2,8' si ilkokula hazırlık, yüzde 2,4'ü okul aile işbirliği konusunda eğitim isteğini belirtmişlerdir.

Aileler ikinci olarak ise sırasıyla yüzde 22,4 ile çocuk yetiştirme tutumları ve olumlu disiplin yöntemleri, yüzde 19,6 ile çocuklarda görülen uyum ve davranış problemleri, yüzde 14'ü temel alışkanlıkların kazandırılması, yüzde 9,6'sı çocukla iletişim, yüzde 7,6'sı cinsel eğitim, yüzde 5,6'sı televizyon internet ve çocuğa etkisi, yüzde 6,8'i okul aile işbirliği, yüzde 6,8'i çocuk kitapları, yüzde 2,8'i ilkokula hazırlık ve yüzde 2,4'ü çocuk ve oyun konusunu istemişlerdir.

Yapılan çalışmada 40 aile her hafta eğitim talep ederken, 58 ile iki haftada bir, 152 aile ise ayda bir eğitim ihtiyacını ifade etmişlerdir. Ailelerin yüzde 47,6' si hafta içi sabah, yüzde 32,4'ü hafta içi akşam, yüzde 14,8'i hafta sonu sabah, yüzde 5,2'si hafta sonu akşam eğitim talep etmektedir.

235 öğrenci ailesi birlikte yaşamakta, bunlardan yüzde 28'si çocukla iletişim, yüzde 23'ü çocuk yetiştirme tutumları ve olumlu disiplin yöntemleri, yüzde 10'u okulöncesinde uyum ve davranış bozuklukları eğitimi talebinde bulunmuşlardır. Ayrı yaşayan 15 öğrenci ailesinin yüzde 40'ı uyum ve davranış problemleri, yüzde 33'ü çocukla iletişim, yüzde 26'sı temel alışkanlıkların kazandırılması eğitimi isteğinde bulunmuşlardır.

Kaynakça

Altunışık, R., Recai C., Serkan B. ve Engin Y. (2004). Araştırma yöntemleri.

(3. Baskı), Adapazarı: Sakarya Kitapevi.

Baloğlu, M., & Balgalmış, E. (2005). İlkoğretim ve ortaoğretim yoneticilerinin ozdeğerlerinin betimlenmesi: Tokat ili orneği. Değerler Eğitimi Dergisi, 3(10), 19 31.

Bogenschneider, K. veJohnson,C. (2004).Family İnvolvement in Education: How Important Is It? What Can Legislators Do? Wiconsin Family Impact Seminear Briefing Report No.20,54pages.Universty of Wisconsin Center for Excellence in Family Studies.

Cavkaytar, A.(2000). Okulöncesi Eğitimde Okul, Aile ve Çevre İşbirliği, Okulöncesi Eğitimin İlke ve Yöntemleri(Editör: Şefik Yaşar) Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayınları, ss133-143.

Çağdas, A. (1997). İletişim dilinin4-5 yaş çocuklarının sosyal gelişimine etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hökelekli, H., ve Gündüz, T. (2007). Ustun yetenekli çocukların değer yönelimleri ve eğitimleri. R. Kaymakcan. vd. (Ed.), Değerler ve Eğitimi içinde (371-396). İstanbul: Dem Yayınları.

Köylü, M. (2007). Küresel bağlamda değerler eğitimine duyulan ihtiyaç. R. Kaymakcan vd. (Ed.), Değerler ve Eğitimi içinde (387-311). İstanbul: Dem Yayınları.

Özyürek, A. (2004). Kırsal bölge ve şehir merkezinde yaşayan 5-6 yaş grubu çocuğa sahip anne-babaların çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Stanley, W.B. (1983). Training teachers to deal with values education: A critical look at social studies methods texts. Social Studies, *74*, 242 246.

Tezel Şahin, F. (2003). Çocuğun Gelişimi ve Eğitiminde Babanın Rolü. Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar. (Yayıma Hazırlayan: Müzeyyen Sevinç). Morpa Kültür Yayınları. İstanbul.

Titus, D. N. (1994). Values educatıon in Amerıcan secondary schools. Kutztown University Education Conference. Eric No: ED 381423.

Üstünoğlu, Ü. (1991) Aile Eğitiminde Uygulanabilecek Farklı

Yaklaşımlar, Aile Eğitim Paneli, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı,

Ankara,s:82,88.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Sekizinci Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, N.(1999). Anaokulu öğretmeninin rehber kitabı. Rehber Kitaplar Dizisi, 3. Baskı, İstanbul: Ya-Pa Yayınları.

Yörükoğlu, A. (2000). Değişen toplumda aile ve çocuk. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.

Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarına Göre Bağlanma Stilleri Ve Affetme Durumlarının İncelenmesi[1]

Ahmet Ragıp ÖZPOLAT[*]
Mehmet ÖZBAŞ[**]
Hamide KARTAL SAĞIRLI[***]

Özet

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin akademik başarılarına göre bağlanma stilleri ve affetme durumları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu araştırmada kullanılan model ilişkisel tarama modelidir. Bu araştırma Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 602 öğrenciyle küme örnekleme yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada çalışma grubu alınırken her bölüm birer küme olarak kabul edilmiştir ve ilgili bölümlerden bir çalışma grubu seçilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş ortalaması 22, yaş aralığı da 18-47 arasında değişmektedir. Araştırmada veri toplamak amacıyla Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde eğitim gören öğretmen adaylarına araştırmacı tarafından geliştirilen 'Kişisel Bilgi Formu' ile Griffin ve Bartholomew tarafından geliştirilmiş ve Türkçe'ye Sümer ve Güngör (1994) tarafından uyarlanmış, 'İlişki Ölçekleri (İÖ)', Thompson ve diğerleri tarafından geliştirilen ve Bugay tarafından Türkçe'ye uyarlanan 'Heartland Affetme Ölçeği' uygulanmıştır. Verilerin analizinde fark testleri kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, üniversite öğrencilerinin akademik başarılarına göre bağlanma stilleri ve affetme durumları arasında anlamlı farklılıklar vardır. Araştırma sonuçları incelendiğinde üniversite öğrencilerinin bağlanma stillerinden güvenli bağlanma puanının algılanan akademik başarılarına göre anlamlı ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Bu araştırmada kendini başarılı ve orta derecede başarılı algılayan öğrencilerin kendilerini başarısız olarak algılayan öğrencilere göre daha güvenli bağlandıkları bulgusuna rastlanmıştır. Bunun yarı sıra üniversite öğrencilerinin bağlanma stillerinden sırası ile korkulu bağlanma, saplantılı bağlanma ve kayıtsız bağlanma puanlarının algılanan akademik başarılarına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağlanma Stilleri, Affetme, Akademik Başarı.

The Study of The Attachment Styles And Forgiveness of University Students According to Academic Achievement

Abstract

The aim of this study is to investigate the relationship between attachment styles and forgiveness according to academic achievement of university students. Relational Screening Method has been used in this study. The sample group of the research has comprised of 602 students, 236 males (%39) and 366 females (%61), studying at Erzincan University Faculty of Education in 2016-2017 academic

[1] Bu bildiriye konu olan çalışma, 26 Nisan 2019 Tarihinde, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı için kabul edilen "Üniversite Öğrencilerinin Bağlanma Stilleriyle Affetme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" adlı Yüksek Lisans tezinin belli bir bölümüne dayalı olarak hazırlanmıştır.

[*]Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, arozpolat@erzincan.edu.tr, ahmetozpolat@hotmail.com.

[**]Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, mozbas@erzincan.edu.tr, ozbas68@gmail.com.

[***] Psikolojik Danışman ve Rehber, Erzincan İl Milli Eğitim Müdürlüğü, hamide2461@hotmail.com.

year. These students have been chosen with the method of cluster sampling. The average age of the patients is 22. In this study, Relationship Scales Questionnaire and The Heartland Forgiveness Scale have been used as data collection tools. Additionally, Personal Information Form has been used in order to evaluate the socio-demographic characteristics of the participants such as level of family income, the number of siblings, mother and father education status, the level of academic achievement. The data analysis has been made by means of Simple Correlation Analysis, One Way ANOVA, The Multiple Comparison Tests (LSD).

According to the results obtained from the research, It has been detected that attachment styles of the university students has differentiated in a meaningful level in terms of total forgiveness point and sub-dimensions of forgiveness. In this study, it was found that the students who perceived themselves as successful and moderately successful were more secure than those who perceived themselves as unsuccessful. It was observed that the fearful attachment, preoccupied attachment and dismissing attachment scores did not differ significantly from the perceived academic achievement of the university students.

Keywords: Attachment Styles, Forgiveness, Academic Achievement.

Giriş

Dünyaya geldiğinde korumasız ve bakıma muhtaç olan insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi, özellikle doğumdan sonraki ilk yıllarında fiziksel ve biyolojik ihtiyaçlarının karşılanması kadar ruhsal ihtiyaçlarının da karşılanmasına bağlı olduğu bilinmektedir. Yaşamın ilk yıllarında ihtiyaçları zamanında ve eksiksiz karşılanmış, ebeveynleri tarafından gerektiği kadar ilgi görmüş bireylerin, gençlik ve yetişkinlik yaşamında; öz güvenli, ilişkilerinde başarılı, mutlu bireyler olduğu bilinmektedir.

Psikolojik olarak sağlıklı bireylerin yetişmesi için gerekli olan ve bebeğin dünyaya geldikten sonra kendisine bakım veren kişiyle arasında oluştuğu düşünülen bağlanma davranışının önemine ilk dikkat çeken Bowlby'dir (Tüzün ve Sayar, 2006). Bowlby (1988)'e göre bebek ve çocukların ailesiyle kurduğu koruma, rahatlama ve destek amaçlı ilk duygusal bağ, ergenlik ve yetişkinlik yıllarında da devam etmektedir. Kişilerin çocukluk yıllarındaki bağlanmalarının niteliğinin ergenlik ve yetişkinlik yaşamında da etkili olduğu yapılan birçok araştırmayla ortaya konulmuştur (Feeney, 1999; Feeney ve Hohaus, 2001; Banse, 2004).

Amaç

Bu araştırma ile çocukların ebeveynleri veya bakım veren diğer kişi ya da kişilerle kurdukları erken dönem ilişkilerinin daha sonraki yaşam dönemlerinde önemli etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Sağlıklı bir çocukluk dönemi geçirmenin yetişkinlik dönemine etkileri olumlu yöndeyken sağlıksız bir çocukluk döneminin geçlik yıllarında ya da yetişkinlik dönemlerinde olağanüstü problemlere sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bu araştırma ile üniversiteli gençlerin akademik başarılarına göre bağlanma biçimleri arasında farklılık olup olmadığı ile akademik başarı değişkenlerine göre affetme puanları arasında farklılaşma olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Bu doğrultuda araştırmada aşağıdaki problemlere cevap aranmıştır:

- Üniversite öğrencilerinin algılanan akademik başarı değişkenine göre bağlanma stilleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
- Üniversite öğrencilerinin algılanan akademik başarı değişkenine göre affetme puanı arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada kullanılan model ilişkisel tarama yöntemidir. Araştırmada kullanılan ilişkisel tarama yöntemi, iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/ya da derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2015).

Araştırma Grubu

Bu çalışmanın araştırma grubu, 2016-2017 akademik yılında Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesinde eğitimine devam eden 3682 üniversite öğrencidir. Bu araştırma eğitim fakültesinde öğrenim gören 602 öğrenciyle küme örneklem yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada çalışma grubu alınırken her bölüm birer küme olarak kabul edilmiştir ve ilgili bölümlerden bir çalışma grubu seçilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş ortalaması 22, yaş aralığı da 18- 47 arasında değişmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, Griffin ve Bartholomew (1994) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe'ye Sümer ve Güngör (1994) tarafından uyarlanmış, İlişki Ölçekleri, Thompson ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen ve Bugay (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan 'Heartland Affetme Ölçeği' uygulanmıştır.

İlişki Ölçekleri Anketi (İ.Ö.A)

İlişki Ölçekleri Anketi (İÖA), Griffin ve Bartholomew (1994) tarafından geliştirilmiş bir ölçektir. Bu ölçeği Türkçe'ye Sümer ve Güngör (1994) uyarlamıştır. Ölçek, toplamda 30 maddeden oluşmuş, ölçekte dört bağlanma stili olan güvenli, saplantılı, korkulu ve kayıtsız bağlanmayı ölçmesi hedeflenmiştir. İlişki Ölçekleri Anketi, Hazan ve Shaver'ın (1987) bağlanma ölçümündeki paragraflarından, Bartholomew ve Horowitz'in (1991) İlişki Anketi (İA) ve Collins ve Read'in (1990) Yetişkin Bağlanma Ölçeği'nde kullanılan maddelerden oluşturulmuştur. Katılımcılar, her bir maddenin kendilerini ve yakın ilişkilerdeki genel tutumlarını ne derece tanımladığını 7 basamaklı bir ölçek üzerinde işaretlemişlerdir (1 = beni hiç tanımlamıyor; 7 = tamamıyla beni tanımlıyor). Güvenli ve kayıtsız bağlanma stilleri beşer maddeyle ölçülürken, saplantılı ve korkulu bağlanma stilleri dörder madde ile ölçülmektedir. Dört bağlanma stilini belirleyen sürekli puanlar bu stilleri ölçmeyi amaçlayan maddelerin toplanmasından ve bu toplamın her bir alt ölçekteki madde sayısına bölünmesiyle bulunur. Bu sayede, alt ölçeklerden alınabilecek puanlar 1 ile 7 arasında değişmektedir. Bu yolla tespit edilen sürekli puanlar katılımcıları bağlanma stilleri içerisinde gruplandırmak için de kullanılmaktadır. Gruplandırma aşamasında her bir katılımcı, en yüksek puana sahip olduğu bağlanma kategorisine atanmaktadır.

Türkçe'deki geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Sümer ve Güngör (1999) tarafından yapılmıştır. İÖA'ya ilişkin alt ölçeklerine ait iç tutarlılık katsayıları (alfa değerleri) 27 ile .61 arasında değişmektedir. Test tekrar test güvenirliği .54 ve .78, olarak belirlenmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda, varyansın %46'sını açıklayan birinci faktör korkulu ve güvenli bağlanma stillerini (sırasıyla .80 ve -.84), varyansın %33'ünü (toplam %76) açıklayan ikinci faktör saplantılı ve kayıtsız bağlanma stillerini (sırasıyla .69 ve -.94) kapsamaktadır (Sümer ve Güngör, 1999: 80, 81) Çoklu özellik-çoklu yöntem matrisine göre geçerlik çapraz ekseninde yer alan ve farklı yöntemlerle ölçülen aynı özelliklere ilişkin korelasyonlara karşılık gelen değerler de görece yüksektir. Bu değerler .49 ile .61 arasında değişmektedir.

Heartland Affetme Ölçeği (H.İ.Ö)

Thompson ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen Türkçeye uyarlanması (2010) Bugay tarafından yapılan ölçek 18 maddelik 7'li Likert tipi bir ölçektir. Bugay (2010) ölçeğin orijinal 3 faktörlü yapısının Türk örneklemi için uygun olup olmadığını 376 üniversite öğrencisi üzerindeki çalışmasında gerçekleştirilmiştir. Heartland Affetme Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması amacıyla açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılarak ölçeğin uyum değerleri yeterli seviyede olduğu tespit edilmiştir. Geçerlilik çalışması için yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucuna göre ölçeğin üç boyutunun birlikte toplam varyansın %45.46'sini açıkladığı görülmüştür. Heartland Affetme Ölçeği'nin yapı geçerliliğine yeterli düzeyde sahip olduğunu görülmüştür. Yine bütün maddelerin orijinal forma uygun olarak kendi boyutlarında yer aldığı görülmüştür. Ölçeğin orijinaline uygun olarak üç faktörlü yapıya sahip olduğu ve Türk örneklemi için uygunluğu tespit edilmiştir. [χ^2 (124) = 289.49, p = .00; χ^2/df-ratio = 2.33; GFI = .92, CFI = .90, RMSEA = .06]. Yine geçerlik araştırmaları kapsamında madde toplam korelasyonunda tüm maddeler .30'un üzerinde bulunmuştur. Ölçeğin kendini, başkalarını ve durumu affetmek olmak üzere üç alt boyutu vardır. Bu boyutların her birinde 6 madde olup tek başına bir ölçek olarak kullanılabilmektedir. Ölçeğin Türkçe formunun güvenirliği için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmış ve kendini affetme alt ölçeği için .64, başkalarını affetme alt ölçeği için .79 ve durumu affetmek alt ölçeği için .76 bulunmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach Alfa katsayısı kendini affetme alt ölçeği için .53 başkalarını affetme alt ölçeği için .71, durumu affetmek alt ölçeği için .68, toplam affetme puanı için .79 bulunmuştur.

Kişisel Bilgi Formu

Çalışmada öğrencilere ilişkin demografik bilgileri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Etik kurallar ve gerçekçi cevaplar alabilmek amacıyla kişisel bilgi formu ile katılımcılara kimlik bilgilerini içeren sorular yöneltilmemiştir.

Bu form araştırma grubundaki üniversite öğrencilerinin; gelir düzeylerini, kardeş sayısını, anne- baba eğitim düzeyini, algılana akademik başarılarını belirlemek amacıyla düzenlenmiş ve kapalı uçlu sorulardan oluşturulmuştur.

Bulgular

Bu araştırmadan elde edilen bulguların incelenip analiz edilmesinde, öncelikle üniversite öğrencilerinin akademik başarılarına göre bağlanma biçimleri arasında farklılık olup olmadığına ilişkin verilerle ilgili istatistiksel işlemler yapılmıştır. Ardından üniversite öğrencilerinin akademik başarı değişkenlerine göre affetme puanları arasında farklılaşma olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmadan elde edilen bulguların bu problem doğrultusunda gerekli istatistiksel analizleri ve yorumları yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin algılanan akademik başarı değişkenine göre bağlanma stilleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin bulgular **Tablo 1'de** sunulmuştur.

Tablo 1. Üniversite Öğrencilerinin Algılanan Akademik Başarı Değişkenine Göre Bağlanma Stilleri Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Faktörler		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	LSD
Güvenli Bağlanma	Gruplar Arası	186,403	2	93,201	3,780	,023	1-3, 2-3
	Grup içi	14768,009	599	24,654			
	Toplam	14954,412	601				

Korkulu Bağlanma	Gruplar Arası	2,441	2	1,221	,047	,954	-
	Grup içi	15614,250	599	26,067			
	Toplam	15616,691	601				
Saplantı Bağlanma	Gruplar Arası	64,242	2	32,121	1,673	,189	-
	Grup içi	11500,769	599	19,200			
	Toplam	11565,012	601				
Kayıtsız Bağlanma	Gruplar Arası	53,930	2	26,965	1,443	,237	-
	Grup içi	11195,931	599	18,691			
	Toplam	11249,860	601				

*p <.05 1=BAŞARILI 2=ORTA 3= BAŞARISIZ

Test sonuçları incelendiğinde üniversite öğrencilerinin Bağlanma Stillerinden güvenli bağlanma puanının algılanan akademik başarılarına göre anlamlı ölçüde farklılaştığı görülmektedir ($F_{2\text{-}599}$: 3,780, $p < .05$). Bunun yanı sıra üniversite öğrencilerinin bağlanma stillerinden sırası ile korkulu bağlanma, saplantılı bağlanma ve kayıtsız bağlanma puanlarının algılanan akademik başarılarına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmektedir $F_{2\text{-}599}$: .047, $F_{2\text{-}599}$:1,673, $F_{2\text{-}599}$: 1,443 $p > .05$). **Tablo 1'deki** varyans analizinde bulgulanan farklılığın hangi eğitim düzeyleri arasında bulunduğunu öğrenmek amacıyla başvurulan LSD testi sonuçları **Tablo 2'de** verilmiştir. Anlamlı farkın kaynağını tespit etmek üzere LSD testi yapılmıştır. LSD testi sonuçları 1-3, 2-3 grupları arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermektedir. Etki büyüklüğünü belirlemek için hesaplanan eta kare değerinin düşük düzeyde olduğu saptanmış ($\eta 2=0.00$), bu durumda akademik başarı seviyelerinde gözlenen varyansın % 1'inin bağlanma stillerine bağlı olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarı Değişkenine Göre Güvenli Bağlanma Stili Puan Farklılığının Anlamlılık Değerlerine İlişkin LSD Test Sonuçları

Akademik Başarı	Anlam Farklılığı	sh	p
1-3	2,29167*	,83344	,006*
2-3	1,81234*	,78183	,021*

*p<,05

Üniversite öğrencilerinin algılanan akademik başarı değişkenine göre affetme puanı arasında anlamlı bir fark olup olmadığına incelenmiş elde edilen bulgular aşağıdaki **Tablo 3'te** sunulmuştur. Test sonuçları incelendiğinde üniversite öğrencilerinin affetme puanının algılanan akademik başarıya göre anlamlı ölçüde farklılaştığı görülmektedir (F2-599: 4,429 $p < .05$).

Tablo 3. Üniversite Öğrencilerinin Algılanan Akademik Başarı Değişkenine Göre Affetme Puanına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Faktörler		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	LSD
Affetme Puanı	Gruplar Arası	1904,207	2	952,104	4,429	,012	1-3, 2-3
	Grup içi	128761,274	599	214,960			
	Toplam	130665,482	601				

*p <.05 1=BAŞARILI 2=ORTA 3= BAŞARISIZ

Anlamlı farkın kaynağını tespit etmek üzere LSD testi yapılmıştır. **Tablo 3'teki** varyans analizinde bulgulanan affetme puanındaki farklılığın hangi akademik başarı arasında olduğunu bulmak için LSD sonuçları **Tablo 4'te** verilmiştir. LSD testi sonuçları 1-3, 2-3 grupları arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermektedir. Affetme puanında Etki büyüklüğünü belirlemek için hesaplanan eta kare değerinin düşük düzeyde olduğu saptanmış (η2=0.014), bu durumda akademik başarı seviyelerinde gözlenen varyansın % 1"inin affetme puanı ile açıklanmaktadır.

Tablo 4. Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarı Değişkenine Göre Affetme Puan Farklılığının Anlamlılık Değerlerine İlişkin LSD Test Sonuçları

	Akademik Başarı	Anlam Farklılığı	sh	p
Affetme Puanı	1-3	7,27500*	2,46098	,003*
	2-3	5,30574*	2,30857	,022*

Sonuç ve Tartışma

Üniversite Öğrencilerinin Algılanan Akademik Başarı Değişkenine Göre Bağlanma Stillerine İlişkin Bulguların Tartışılması

Araştırma sonuçları incelendiğinde üniversite öğrencilerinin bağlanma stillerinden güvenli bağlanma puanının algılanan akademik başarılarına göre anlamlı ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Bu araştırmada kendini başarılı ve orta derecede başarılı algılayan öğrencilerin kendilerini başarısız olarak algılayan öğrencilere göre daha güvenli bağlandıkları bulgusuna rastlanmıştır. Bunun yanı sıra üniversite öğrencilerinin bağlanma stillerinden sırası ile korkulu bağlanma, saplantılı bağlanma ve kayıtsız bağlanma puanlarının algılanan akademik başarılarına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmektedir.

Güvenli bağlanma stiline sahip kişilerin akademik öz yeterlilik düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir (Gore ve Rogers, 2010). Güngör (2000), ergenlerle yaptığı araştırmasında güvenli bağlanma stiline sahip ergenlerin, akademik başarı açısından daha avantajlı olduklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Hamarta, Deniz ve Saltalı (2009) yaptıkları araştırmadan elde ettikleri bulgular ise bağlanma stillerinin (güvenli, kayıtsız, korkulu, saplantılı) bütün olarak duygusal zekâ yeteneklerini (kişisel beceriler, kişiler arası beceriler, uyumluluk, stresle başa çıkma ve genel ruh hali) anlamlı düzeyde yordordadığını ortaya koymuştur.

Bu araştırmadan ve daha önceden yapılan araştırmaların sonuçlarından yola çıkılarak güvenli bağlanma stiline sahip kişilerin akademik anlamda kendilerini daha başarılı

gördükleri, kendilerine daha çok güvendikleri anlaşılmaktadır. Bunun sebebi olarak güvenli bağlanma stiline sahip kişilerin kendilerini daha mutlu hissettikleri ve daha özgüvenli oldukları için akademik başarılarına da yansıdığı düşünülebilir. İlgili alanyazındaki araştırma bulgularıyla bu araştırmadaki bulgular benzerlik göstermektedir.

Üniversite Öğrencilerinin Algılanan Akademik Başarı Değişkenine Göre Affetme Puanına İlişkin Bulguların Tartışılması

Üniversite öğrencilerinin affetme puanının algılanan akademik başarıya göre anlamlı ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Sayın (2017)'ın araştırmasına göre, üniversite öğrencilerinin kendini affetme puanlarının akademik başarılarına göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Kişinin kendini akademik olarak başarılı olarak algılaması, kendisini yetenekli, önemli ve değerli olarak kabul etmesine sağlamaktadır. Kendini başarılı olarak gören kişilerin, kendinden ve hayatından memnun oldukları, yaşam doyumlarının yüksek olduğu, hayata daha pozitif baktıkları dolayısıyla da toplumsal ilişiklilerde başarılı olacakları düşünüldüğünde, bu sonucun mantıklı ve tutarlı olduğu kabul edilebilir.

Kaynakça

Banse, R. (2004). attachment style and marital satisfaction: evidence for dyadic configuration effects. *Journal of Social and Personal Relationships,* 21, pp. 273–282.

Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development.* New York: Basic Books Inc.

Bugay, A. (2010). *Kendini affetmeyi yordayan sosyo-bilişsel, duygusal, davranışsal faktörlerin incelenmesi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Feeney, J. A. (1999). *Adult romantic attachment and couple relationships.* Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications (pp. 355-377). (Edited by Cassidy, J. & Shaver, P. R.). New York: Guilford Press.

Feeney, J. A. & Hohaus, L. (2001). Attachment and spousal caregiving. ISSPR: 1350-4126/01. *Personal Relationships,* 8, pp. 21-39.

Gore, J. S. & Rogers, M. J. (2010). Why do ı study? The moderating effect of attachment style on academic motivation. *Journal of Social Psychology,* 150, 5, pp. 560-578.

Güngör, D. (2000). *Bağlanma stillerinin ve zihinsel modellerin kuşaklar arası aktarımda anababalık stillerinin rolü.* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Hamarta, E., Deniz, M. E. ve Durmuşoğlu Saltalı, N. (2009). Bağlanma stillerinin duygusal zekâyı yordama düzeyi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri,* 9, 1, 195-229.

Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi* (28. baskı). ISBN: 6055426583 Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Sayın, M. (2017). *Üniversite öğrencilerinin öz-anlayış, kendini affetme ve başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkiler örüntüsü: Bir yol analizi çalışması.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, İstanbul.

Sümer, N. ve Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin türk örneklemi üzerinde psikometrik değerlendirmesi ve kültürlerarası karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi,* 14 (43), ss.35-62.

Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L. R., Michael, S. T., Rasmussen, H. N., Billings, L. S., Heinze, L., Neufeld, J. E., Shorey, H. S., Roberts, J.C. & Roberts, D. E. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations and situations. *Journal of Personality,* 73 (2), pp. 313 – 359.

Tüzün, O. ve Sayar, K. (2006). Bağlanma kuramı ve psikopatoloji. *Düşünen Adam,* 19 (1), ss. 24-39.

Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması

Baki BÜYÜKSEVİNDİK*
Neslihan SALMAN**
Adnan KAN***

Özet

Bu çalışmada, lise öğrencilerinin okul psikolojik danışmanlarına yönelik tutumlarını ölçmek için bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Bunun için araştırmada ölçek geliştirme basamaklarına uygun olarak geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yürütülmüştür. Ölçek geliştirme sürecinde ilk olarak alan yazın taraması yapılmıştır. Daha sonra ilgili alan yazın ışığında madde havuzu oluşturulmuş, alan ve dil uzmanlarının görüş ve önerileri dikkate alınıp gerekli düzeltmelerde bulunularak pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği' nin madde analizini yapabilmek ve faktör yapısını ortaya çıkarmak için Bayburt il merkezinde 2018- 2019 Eğitim-Öğretim Yılı ikinci döneminde çeşitli liselerde öğrenim gören 250 öğrenciden toplanan verilerle açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda ölçeğin tek faktörlü yapısı olduğuna karar verilmiş ve faktör yapısını doğrulamak için farklı 250 öğrenciden toplanan verilerle de doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21.0 ve LİSREL 8.8 paket programları kullanılmıştır. Ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerliği için Öğrencilerin PDR Hizmetlerine Yönelik Algıları Ölçeği ve Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutum Ölçeği ile öğrencilerin okul psikolojik danışmanına yönelik tutumlarıyla ilgili olabilecek bazı değişkenler kullanılmıştır. Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin güvenirlik çalışması için iç tutarlılık katsayısı ve test-tekrar test yönteminden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda 19 maddeden oluşan ve 5'li likert tipi derecelendirmeye sahip bir ölçme aracı elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul Psikolojik Danışmanı, Lise Öğrencileri, Tutum Ölçeği.

Development Study for Attitude Scale Towards School Psychological Counselors

Abstract

In this study, a measurement tool was developed to measure the attitudes of high school students towards school counselors. For this purpose, validity and reliability studies were conducted in accordance with the scale development steps. In the scale development process, the literature review was conducted first. Subsequently, a pool of items was created in the light of the relevant literature, opinions and suggestions of field and language experts were taken into consideration, necessary corrections were made and finally, pilot study was conducted. In order to make the item analysis of the Attitude Scale towards School Psychological Counselors and to reveal the factor structure,

* Arş. Gör. Baki BÜYÜKSEVİNDİK, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, bakibuyuksevindik@bayburt.edu.tr.

** Arş. Gör., Ufuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, neslihansalmans4@gmail.com.

*** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, adnankan@gazi.edu.tr.

exploratory factor analysis was conducted on the data collected from 250 high school students in the second term of 2018-2019 Academic Year in Bayburt city center. As a result of the factor analysis, it was decided that the scale had a single factor structure and confirmatory factor analysis was performed with the data collected from 250 different students to confirm the factor structure. SPSS 21.0 and LISREL 8.8 software were used for data analysis. For the criterion-related validity of the scale, School Counselors' Roles Scale and some variables related to students' attitudes towards school counselor were applied. The internal consistency coefficient and test-retest method were used for the reliability of the study. As a result of the analysis, a 5-point Likert-type measuring instrument consisting of 19 items was obtained.

Keywords: School Counselor, High School Students, Attitude Scale.

Giriş

Okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri; öğrencilerin eğitsel, kişisel-sosyal ve mesleki açıdan gelişimlerine odaklanan profesyonel bir süreci kapsamaktadır (Schmidt, 2011). Öğrencilerin sağlıklı bir gelişim gösterebilmeleri açısından okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri oldukça önemlidir. Bu hizmetlerin gerektiği şekilde yürütülebilmesi ise yöneticilerin ve öğretmenlerin süreçte aktif rol almalarına ve iş birliği içinde çalışmalarına bağlıdır (Gysbers, 2001; Yaycı, 2014). Bununla birlikte, okullarda psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin yürütülmesinde en büyük rol bu alanda uzman olan okul psikolojik danışmanlarına düşmektedir. Bu noktada öğrencilerin bu hizmetlerden faydalanmalarında, okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin sunulmasında merkezi bir role sahip olan okul psikolojik danışmanlara yönelik tutumlarının önemli olduğu söylenebilir.

Tutum, bireyin ilgili tüm durum ve nesnelere yönelik tepkisi üzerinde dinamik ve yönlendirici bir etki oluşturan, deneyimler sonucu organize olmuş bir zihinsel ve sinirsel hazırlık durumudur (Allport, 1935: 810). Tutumların ölçülmesi ve bireylerin bir duruma ya da nesneye yönelik tutumlarının derecesinin belirlenmesi birçok alanda istenen bir durumdur (Erkuş, 2003: 56). Buradan hareketle öğrencilerin okul psikolojik danışmanlarına yönelik tutumlarının pozitif veya negatif yönlü olmasının, onların okul psikolojik danışmanına yönelik belirli tarzda tepki göstermelerine neden olacağı ve bunun da öğrencilerin okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinden sağlayacakları faydayı etkileyebileceği düşünülmektedir.

Alan yazın incelendiğinde okul psikolojik danışmanlarına yönelik algıların ve okul psikolojik danışmanlarından beklentilerin incelendiği çeşitli araştırmalarla karşılaşılmıştır. Örneğin; Perry (1975) tarafından öğrencilerin psikolojik danışman tercihleri incelenmiştir. Ünal ve E. Ünal (2010) tarafından öğretmen ve öğrencilerin rehber öğretmene yönelik algıları araştırılmıştır. Benzer şekilde, Khansa (2015) da öğretmenlerin okul psikolojik danışmanlarına yönelik algılarını incelemiştir. Sevgili-Koçak (2015) ise öğrencilerin özelliklerine ve problem alanlarına göre rehber öğretmen tercihlerini belirlemeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Buna karşın alanyazında okul psikolojik danışmanlarına yönelik tutumların ölçülmesine yönelik bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bu sebeple, bu çalışmada okul psikolojik danışmanlarına yönelik tutumları ölçmeyi amaçlayan bir tutum ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu araştırma, bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Çalışma kapsamında geliştirilen "Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği" nin geliştirildiği grup ve ölçeğin geliştirme süreci aşağıda açıklanmıştır.

Uygulama yapılan çalışma grubu, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Bayburt ilinde bulunan lise düzeyindeki beş devlet okulunda öğrenim görmekte olan öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmada rahat, pratik ve zamandan tasarruf sağladığı için kolaylıkla bulunabileni örnekleme yöntemi (Erkuş, 2013: 64) tercih edilmiştir.

Ölçek geliştirme sürecinde açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizinin (DFA) her biri için ayrı çalışma grubundan veri toplanmıştır. Bu kapsamda AFA için 264 lise öğrencisine uygulama yapılmış, hatalı ve eksik formlar çıkarıldıktan sonra 250 veri seti üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. DFA için ise, 254 lise öğrencisine uygulama yapılmış, hatalı ve eksik formlar çıkarıldıktan sonra 250 veri seti üzerinde analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunun verileri tablo 1' de gösterilmiştir.

Tablo 1. AFA ve DFA için Veri Toplanan Grupların Demografik Özellikleri

		Açımlayıcı Faktör Analizi		**Doğrulayıcı Faktör Analizi**	
Özellik		**N**	**%**	**N**	**%**
Cinsiyet	Kadın	75	30	82	32.8
	Erkek	175	70	168	67.2
Okul	Milli İrade Anadolu Lisesi	83	33.2	72	28.8
	Korkut Ata Anadolu Lisesi	87	34.8	78	31.2
	Bayburt Anadolu İmam-Hatip L.	45	18	64	25.6
	Bayburt Mesleki ve Teknik A. L.	35	14	36	14.4
Sınıf	9.sınıf	50	20	45	18
	10.sınıf	75	30	85	34
	11.sınıf	110	44	100	40
	12.sınıf	15	6	20	8

Yukarıdaki tablo incelendiğinde AFA'nın yapıldığı gruptaki katılımcıların 75'inin kız (%30), 175'inin erkek (%70); DFA'nın yapıldığı gruptaki katılımcıların ise 82'sinin (%32.8) kız, 168'inin (%67.2) erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir.

Ölçek geliştirme süreci

Ölçek geliştirme sürecinde ilk olarak tutum ve tutumun ölçülmesine ilişkin alanyazın taraması yapılmıştır. Farklı tutum ölçeklerinin incelenmesinin sonucunda, okul psikolojik danışmanlarına yönelik tutum ölçeğinin boyutları, bu boyutların tanım ölçütleri ve göstergeleri belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Okul Psikolojik Danışmanına Yönelik Tutumun Boyutları, Tanım Ölçütleri, Göstergeler ve Bu Göstergelere İlişkin Yazılmış Olan Ölçek Maddeleri

Boyut	Kaynak	Tanım Ölçütleri ve Göstergeler	Göstergeye İlişkin Maddeler
Bilişsel	1. Anderson, 1998 2. Yeşilyaprak, 2013 3. Erkuş, 2003 4. Güven, 2014 5. Goldstein, 2013	Psikolojik danışmanı bilme, Psikolojik danışmanı gerekli görme, Psikolojik danışmanın yardımcı olacağını düşünme, inanma, bilme, farkında olma	M1,M4, M7, M10, M13, M21, M23, M26, M29, M32, M34, M35, M36, M37, M38, M39
Duyuşsal	1. Anderson, 1998 2. Yeşilyaprak, 2013 3. Erkuş, 2003 4. Güven, 2014 5. Otluoğlu, 2002	Psikolojik danışmanı sevme, hoşlanma, yakın hissetme, güvenme, gerekli ve önemli hissetme. Saygı duyma, Psikolojik danışmanı görünce mutlu olma, gerilme, huzursuz olma	M2, M5, M8, M11, M14, M16, M17, M19, M24, M27, M28, M30, M31, M33
Davranışsal	1. Anderson, 1988 2.Yeşilyaprak, 2013 3. Erkuş, 2003 4. Güven, 2014 5. Cüceloğlu, 2015	Psikolojik yardım almaya gitme, psikolojik danışmanla paylaşma, fikir alışverişi yapma, yardım isteme, hareket etme, başvurma, kaçma,	M3, M6, M9, M12, M15, M18, M20, M22, M25,

Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği için 41 maddelik havuz oluşturularak okul psikolojik danışma ve rehberlik alanında görev yapan 3 uzmandan görüş alınmıştır. Uzmanlardan her bir ölçek maddesi için 1'den 5'e kadar puan vermesi istenmiş, ayrıca önerilerini belirtmeleri için de boş alan bırakılmıştır. Tüm uzmanların görüşleri değerlendirildikten sonra düşük puan alan maddeler çıkarılmış ve 39 maddelik ölçek formunun uygulanmasına karar verilmiştir. Sonraki aşamada, Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin anlam ve gramer açısından değerlendirilmesi için bir Türkçe dil uzmanından ölçek maddelerini incelemesi istenmiştir. Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin derecelendirmesi için ise hem alan uzmanlarının hem de psikometri uzmanının görüş ve önerileri alınmıştır. Bunun sonucunda ölçeğin 5'li likert tipi derecelendirmeli bir ölçek olmasına karar verilmiştir.

Veri toplama araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak geliştirilen Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin yanısıra ölçüt bağıntılı geçerlikte kullanılmak üzere Psikolojik Danışman

Rolleri Ölçeği (Kabakçı ve Korkut-Owen, 2013) ve araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Psikolojik danışman rolleri ölçeği

Psikolojik Danışman Rolleri Ölçeği (PDRÖ), lise öğrencilerinin psikolojik danışmanların rollerine yönelik algılarını ölçmek amacıyla Kabakçı ve Korkut-Owen (2013) tarafından geliştirilmiştir. PDRÖ; eğitsel, mesleki ve kişisel-sosyal olmak üzere üç faktörden oluşan, 18 maddeli ve beşli derecelemeli likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınan düşük puanlar; öğrencilerin psikolojik danışman rollerine ilişkin algılarının olumsuzluğunu, yüksek puanlar ise psikolojik danışman rollerine ilişkin algıların olumluluğunu ifade etmektedir. Ölçeğin güvenirliğinin belirlenmesi için Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı ve test tekrar test güvenirliği incelenmiştir. Bunun sonucunda PDRÖ'nün Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı eğitsel rehberlik alanı için .72, mesleki rehberlik alanı için .82, kişisel-sosyal mesleki rehberlik alanı için .53 ve ölçeğin tümü için .84 olarak hesaplanmıştır. Test - tekrar test güvenirlik sonuçları ise eğitsel rehberlik alanı için .75, mesleki rehberlik alanı için .67, kişisel-sosyal mesleki rehberlik alanı için .69 ve ölçeğin tümü için .88 olarak bulunmuştur (Kabakçı ve Korkut-Owen, 2013).

Kişisel bilgi formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu cinsiyet, öğrenim görülen bölüm, sınıf düzeyi, öğrencinin okul psikolojik danışmanına verdiği puan, rehberlik servisine gitme sayısı ve okul psikolojik danışmanını tanıyıp tanımadığı ile ilgili soruları içermektedir.

Verilerin toplanması

Bayburt İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli izinler alındıktan sonra 4 farklı lisenin okul müdürleriyle görüşülerek uygulama için uygun olan sınıf ve dersler belirlenmiştir. Uygulama yapılacak sınıflardaki öğrencilere çalışmanın amacı ve önemi anlatıldıktan sonra kağıt-kalem yoluyla veriler toplanmıştır. Toplam 520 öğrenciye uygulama yapılmış ancak hatalı, eksik verilerin çıkarılmasıyla 500 veri üzerinde geçerlik ve güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ölçek geliştirildikten sonra ölçeğin nihai hali daha önce uygulama yapılan ve her birine takma ad verilmiş 52 öğrenciye tekrar uygulanarak ölçeğin test-tekrar test güvenirliği hesaplanmıştır.

Verilerin toplanması sürecinde, Bayburt ilindeki dört farklı lise belirlenmiştir. Bayburt İl Milli Müdürlüğü'nden gerekli izin yazıları alınarak veri toplanacak okullardaki yöneticiler ile iletişime geçilmiş ve sınıflarda uygulama yapılabilmesi için izinleri istenmiştir. Bu sürecin ardından dersin öğretmeni ve öğrenciler için uygun olan bir ders saatinde katılımcılara ölçme araçları uygulanmıştır. Bu işlem sırasında katılımcılara ölçeklerin uygulanması ve araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir. Toplamda 520 öğrenciye uygulama yapılmış ancak hatalı, eksik verilerin çıkarılmasıyla 500 veri üzerinde geçerlik ve güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin geliştirilmesi tamamlandıktan sonra ölçeğin nihai hali daha önce uygulama yapılan ve her birisine takma ad verilmiş olan 52 öğrenciye tekrar uygulanmış ve böylece test-tekrar test güvenirliği hesaplanmıştır.

Verilerin analizi

Verilerin analizine başlamadan önce uç (extreme), sapan (outlier), eksik (missing) ve hatalı değerler kontrol edilmiştir. Bu işlem sonucunda araştırmaya 500 öğrenciden gelen yanıtlar üzerinde ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı (Kaiser-Meyer Olkin [KMO] katsayısı ve Barlett Sphericity Testi) değerlendirilmiştir. Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin yapı geçerliğini belirlemek için varimax döndürme ile temel

bileşenler analizi kullanılarak AFA yapılmıştır. Ölçeğin alt boyutları ve toplam güvenirlikleri için Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. Madde geçerliğine kanıt sağlamak amacıyla madde test korelasyonları belirlenmiştir. Ayrıca AFA ile ortaya koyulan teorik faktör yapısının doğruluğunun test edilebilmesi için DFA yapılmıştır. Son olarak da ölçeğin test-tekrar test güvenirliğine bakılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21.0 ve Lisrel 8.8 paket programları kullanılmıştır.

Bulgular ve yorum

Okul psikolojik danışmanına yönelik tutum ölçeği' nin geçerliğine ilişkin bulgular

Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin geçerlik çalışmalarını yapabilmek için öncelikle madde analizi yapılmış daha sonra geçerlik çalışması olarak faktör yapısını ortaya çıkarmak için AFA, tek faktörlü bulunan yapıyı doğrulamak için de DFA, ve ölçüt bağıntılı geçerlik çalışmaları yapılmıştır.

Madde analizine ilişkin bulgular

Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin maddelerinin bireylerin ölçülen özellik bakımından ne derece ayırt ettiğine bakmak amacıyla düzeltilmiş madde toplam korelasyon sayıları hesaplanmıştır. Madde toplam korelasyonunun değerlendirilmesinde, ölçülecek özelliği ayırt edebilmesi açısından .30 ve üzeri değeri olan maddelerin ayırt ediciliği yüksek ve .20' den küçük değeri olan 1, 24 ve 35. maddelerin ayırt ediciliği düşük olduğu için çıkarılmıştır (Büyüköztürk, 2016: 93).

Açımlayıcı faktör analizine ilişkin bulgular

Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin faktör yapısını inceleyebilmek için veri setinin AFA için uygun olup olmadığını karar verilmesi açısından öncelikle Kaiser- Meyer- Olkin (KMO) katsayısına bakılmış ve Bartlett Sphericty testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda KMO değeri .951 olarak Bartlett Sphericty testi $\chi 2$ değeri ise 5430.605 ($p< .001$) olarak bulunmuştur. KMO katsayısının .60' dan yüksek olması ve Bartlett testinin anlamlı çıkması verilerin açımlayıcı faktör analizi yapabilmek için ön koşulu sağladığını (Kaiser, 1974; Pallant, 2001: 157) göstermektedir. Gerekli ön koşul sağlandıktan sonra Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin faktör yapısını belirleyebilmek için açımlayıcı faktör analizi temel bileşenler analizi ve daha az değişkenle maksimum açıklanan varyansı sağlayan varimax döndürme tekniği (Tavşancıl, 2010) kullanılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan açımlayıcı faktör analizinde göz önüne alınan ölçütler (Büyüköztürk, 2016 DeVellis, 2003; Tabachnik ve Fidell, 2007) aşağıda verilmiştir:

- Oluşan her bir faktörün öz değeri (eigen value) en az 1 olmalıdır.
- Herhangi bir maddenin bir faktörde gösterilebilmesi için madde faktör yük değeri için faktör yükünün en az .40 olmalıdır.
- Birden çok faktöre yeterli derecede yük veren maddelerde ise faktörlere verilen yükler arası farklılık .10 'dan büyük olmalıdır (Akt. Kaynak, Özhan & Kan, 2017).

Bu ölçütlere göre faktör analizi yapılırken madde faktör yükü .40 'ın altında olan veya bir den çok maddeye yük veren ancak yükler arası farklılık ve yüklerin değeri gerekli koşulları sağlamayan 20 madde aşamalı olarak ölçekten çıkarılmış daha sonra varimax döndürme tekrarlanmıştır.

Analiz sonucunda lise öğrencilerinin okul psikolojik danışmanına yönelik tutumuna ilişkin öz-değeri 1'den büyük olan tek faktör altında toplanan toplam 19 maddeli bir yapı ortaya

konulmuştur. Aşağıdaki şekilde bu tek faktörlü 19 maddelik yapının yamaç-eğim grafiği gösterilmiştir.

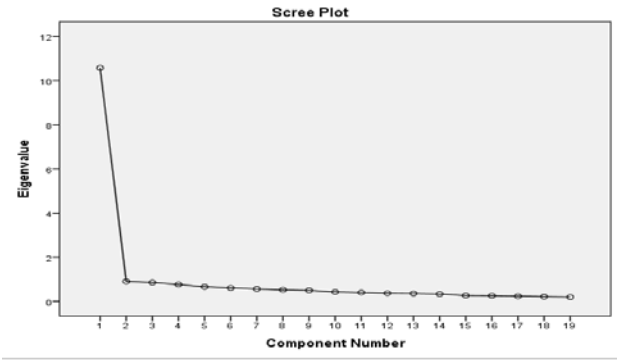

Şekil 1. Yamaç- eğim grafiği

Yapılan açımlayıcı faktör analizine ilişkin, madde faktör yükleri, madde toplam korelasyonları ve ölçeğin tutuma ilişkin açıklamış olduğu toplam varyans Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3. Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Madde Faktör Yükleri, Madde Toplam Korelasyonları ve Açıklanan Toplam Varyans

Maddeler	Madde Faktör Yükleri	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonları
M2 Okul psikolojik danışmanının yanındayken kendimi güvende hissederim.	.709	.673
M5 Okul psikolojik danışmanını gördüğümde mutlu olurum.	.676	.639
M11 Okul psikolojik danışmanına kendime yakın hissederim.	.794	.763
M14 Okul psikolojik danışmanıyla görüştüğümde kendimi rahatlamış hissederim.	.765	.730
M15 Eğitimimle ilgili konularda okul psikolojik danışmanına danışmadan hareket etmem	.614	.572
M16 Okul psikolojik danışmanının hayatımda önemli bir yeri vardır.	.760	.727
M17 Okul psikolojik danışmanından hoşlanmam.	.613	.576
M18 Bir konuda bilgi almam gerektiğinde okul psikolojik danışmanına başvururum.	.806	.775

M20 Yaşadığım sorunlara çözüm getiremediğimde okul psikolojik danışmanından yardım isterim.	.808	.777
M21 Herhangi bir konuda problem yaşadığımda okul psikolojik danışmanının yanımda olacağını bilirim.	.809	.778
M23 Beni en iyi anlayan insanlardan biri okul psikolojik danışmanıdır.	.817	.787
M25 Bir sorunum olduğunda okul psikolojik danışmanına gitmem.	.572	.533
M26 Okul psikolojik danışmanının hayatıma katkı sağladığını düşünürüm.	.810	.778
M27 Ne zaman okul psikolojik danışmanına gitsem oradan mutlu ayrılırım.	.753	.718
M29 Okul psikolojik danışmanının problemlerimi çözmede bana yardımcı olduğunu düşünürüm.	.827	.800
M30 Okulumda psikolojik danışman olduğu için kendimi şanslı hissederim.	.816	.788
M32 Aldığım kararlarda okul psikolojik danışmanının yanımda duracağını bilirim.	.723	.686
M34 Okul psikolojik danışmanının beni desteklediğine inanırım.	.775	.741
M39 Psikolojik sorunlara okul psikolojik danışmanlarının en iyi çözüm getireceğine inanırım.	.649	.609
Özdeğer: 10. 575		
Açıklanan Toplam Varyans: 55.657		

Tablo 3 incelendiğinde; AFA sonuçlarına göre ölçeğin madde faktör yüklerinin .572 ile .827 arasında değiştiği, madde toplam korelasyonlarının ise, .533 ile .800 arasında değiştiği görülmektedir. Madde faktör yüklerinin en az .40 olması ölçeklerde istenen bir durumdur (DeVellis, 2003; Field, 2005). Madde- toplam korelasyonlarının ise .30 ve üzerinde olması ölçek maddelerinin geçerliği için gerekli görülen bir değerdir (Büyüköztürk, 2016: 183). Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin maddelerine bakıldığında her maddenin madde- toplam korelasyonunun r=.30'un üzerinde olduğu görülmektedir. Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin tek faktörlü yapısının öz-değeri 10.575 olup ölçeğin açıkladığı toplam varyans oranı % 55.657' dir.

Doğrulayıcı faktör analizi ilişkin bulgular

Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin geliştirilmesi sürecinde yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan tek faktörlü, 19 maddelik ölçeğin yapı geçerliliğini sınamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Şekil 2'de ölçeğin tek faktörlü yapıya ilişkin gerçekleştirilen DFA sonuçları görülmektedir.

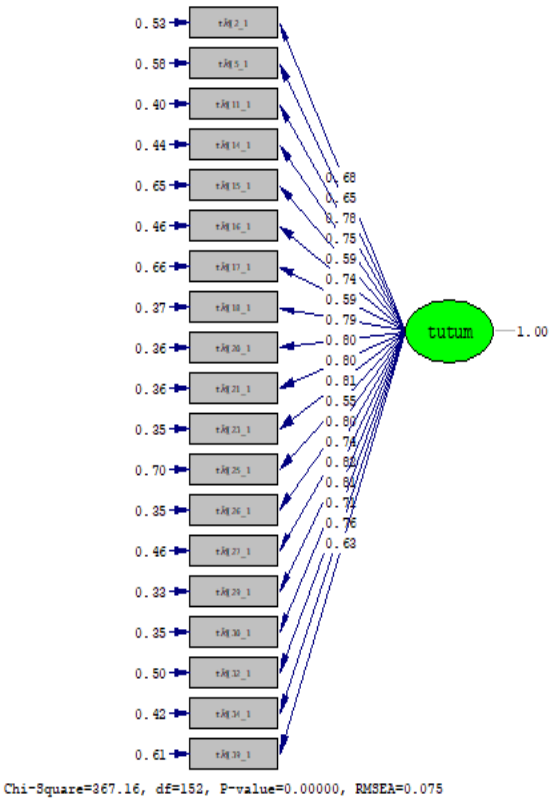

Şekil 2. I. Düzey doğrulayıcı faktör analizi

Tek faktörlü yapıya ilişkin gerçekleştirilen DFA' da modelde ulaşılan uyum iyiliği indeksleri şu şekilde bulunmuştur: [$\chi 2$/sd=2.41 (p=.000); RMSEA= .07; GFI= .87; AGFI= .85; CFI=.98; NFI= .97; NNFI=.98; SRMR=.04].

Tablo 4. DFA Sonuçlarına Göre Elde Edilen Model Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum İyiliği Ölçüleri	Mükemmel Uyum İyiliği Ölçüleri*	Kabul Edilebilir Uyum İyiliği Ölçüleri*	O.P.D. Y. Tutum Ölçeği' nin Uyum İyiliği Değerleri
$\chi 2$/ sd	$\chi 2$/ sd ≤ 3	$\chi 2$/ sd ≤ 3	$\chi 2$/ sd= 2.41
RMSEA	0 ≤ RMSEA ≤ 0.05	0.05≤RMSEA≤ 0.08	RMSEA= 0.075
SRMR	0 ≤ SRMR ≤ 0.05	0.05≤SRMR≤ 0.08	SRMR= 0.040
GFI	0.90 ≤ GFI ≤ 1	0.85≤ GFI < 0.90	GFI= 0.87

AGFI	0.90 ≤ AGFI ≤ 1	0.85≤ AGFI < 0.90	AGFI= 0.85
CFI	0.97 ≤ CFI ≤ 1	0.95≤ CFI< 0.97	CFI= 0.98
NFI	0.95 ≤ NFI ≤ 1	0.90≤ NFI< 0.95	NFI= 0.97
NNFI	0.95 ≤ NNFI ≤ 1	0.90≤ NNFI< 0.95	NNFI= 0.98

**Kaynak: Lomax ve Schumacker (2004)*

Tablo 5'e göre Okul Psikolojik Danışmanına Yönelik Tutum Ölçeği'nin uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde; (χ2/ sd= 2.41; p=.000) ve RMSEA= .075 değerleri ile iyi uyum iyiliği indeksine, GFI= .87, AGFI= .85 değerleri ile kabul edilir uyum iyiliği indeksine sahiptir. SRMR= .040, CFI= .98, NFI= .97 ve NNFI= .98 değerleriyle ise mükemmel uyum iyiliği indekslerine sahip olduğu görülmektedir.

Okul psikolojik danışmanlarına yönelik tutum ölçeği' nin ölçüt bağıntılı geçerliğine ilişkin bulgular

Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin yapı geçerliliği de kanıtlandıktan sonra ölçeğin geçerliliğini güçlendirmek için son olarak OPDY Tutum Ölçeğinden alınan puanlar ile öğrencilerin psikolojik danışmana tutumu ile doğrudan ilişkili olduğu düşünülen bazı değişkenler arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Öğrencilerin okul psikolojik danışmanına yönelik tutumu ile doğrudan ilgili olduğu düşünülen değişkenler şunlardır; rehberlik servisine gitme sayısı, okul psikolojik danışmanına sıfır ile on puan arasında bir değer vermesi ve öğrencinin okul psikolojik danışmanını tanıyor olması. Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği' nin ölçüt bağıntılı geçerliğin sağlanabilmesi için yapılan korelasyonda, kullanılan ölçeklere göre Pearson momentler çarpımı katsayısı bulguları, anlamlılık durumu ve ilişki düzeyi Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Ölçüt Bağıntılı Geçerlik Sonuçları

Ölçek ya da Değişken	r	p	İlişki Düzeyi*
1. Öğrencilerin PDR Hizmetlerine Yönelik Algıları Ölçeği	.471**	p<0.01	Orta düzey ilişki
2. Psikolojik Danışmana Puan Vermesi	.244**	p<0.01	Düşük ilişki
3. Rehberlik Servisine Gitme Sayısı	.723**	p<0.01	Yüksek düzey ilişki
4. Okul Psikolojik Danışmanını Tanıyor Olması	.675**	p<0.01	Yüksek düzey ilişki

**Kaynak: Cohen (1992); Huck, Cormier & Bounds (1974)*

Tablo 5' e bakıldığında Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği' nin ile Öğrencilerin PDR hizmetlerine yönelik algıları arasında r=.47 (p<0.01) ile öğrencilerin psikolojik yardım almaya ilişkin tutumları arasında r= .51 (p<0.01) oranında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir. Öğrencilerin okul psikolojik danışmanına yönelik tutumları, öğrencilerin rehberlik servisine gitmeleri ile r=.72 (p<0.01) ve okul

psikolojik danışmanını tanıyor olmaları ile r=.67 (p<0.01) oranında pozitif yönde yüksek düzeyde bir ilişki vardır. Ayrıca öğrencilerin okul psikolojik danışmanına yönelik tutumlarıyla psikolojik danışmana puan vermeleri arasında r=.24 (p<0.01) oranında pozitif yönde düşük anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Beklenildiği üzere, öğrencilerin okul psikolojik danışmanına yönelik tutumları, hem psikolojik yardım almaya yönelik tutumla hem de PDR hizmetlerine yönelik algılarıyla ilişkili bulunmuştur. Okul psikolojik danışmanı hem yardım hizmeti sunması hem de okul PDR hizmetlerinin sorumlusu ve yürütücüsü olması bakımından böyle bir sonuç çıkması şaşırtıcı değildir.

Okul psikolojik danışmanlarına yönelik tutum ölçeği' nin güvenirliğine ilişkin bulgular

Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin güvenirliğini incelemek için iç tutarlılık analizi ve test- tekrar test analizi olmak üzere iki farklı güvenirlik analizi yapılmıştır. Yapılan bu analizlere ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği'nin Maddelerine İlişkin Madde-Toplam Korelasyonları ve Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayıları

Madde	X	SS	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Çıkarıldığında Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı
M2	2.72	1.38	.673	.952
M5	2.39	1.29	.639	.953
M11	2.38	1.30	.763	.951
M14	2.48	1.35	.730	.952
M15	2.20	1.26	.572	.954
M16	2.14	1.17	.727	.952
M17	2.14	1.43	.576	.954
M18	2.48	1.30	.775	.951
M20	2.51	1.33	.777	.951
M21	2.68	1.40	.778	.951
M23	2.30	1.26	.787	.951
M25	2.64	1.42	.533	.955
M26	2.53	1.35	.778	.951
M27	2.55	1.27	.718	.952
M29	2.70	1.38	.800	.950
M30	2.70	1.38	.788	.951
M32			.686	.952
M34			.741	.951
M39			.609	.953

2.62	1.33
2.76	1.38
2.59	1.35

19 Maddenin Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı= .954

Tablo 6, gözden geçirildiğinde, 19 maddenin madde- toplam korelasyonlarının .533 ile .800 arasında değiştiği ve madde çıkarıldığında elde edilecek Cronbach Alpha güvenirlik katsayısının ise, .950 ile .955 arasında değerler aldığı görülmektedir.

Ayrıca Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği' nin test- tekrar test güvenirliği çalışması, Korkut Ata Anadolu Lisesi 2018- 2019 Eğitim- Öğretim yılı ikinci dönemine devam eden 10-A ve 10-B sınıfı öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin 27'si erkek (%58.7), 19'u kız (%41.3) olmak üzere toplam 46 öğrenciye Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği üç hafta ara ile iki kez öğrencilere sınıflarda uygulanmıştır. Ölçek toplam puanı için iki ölçüm arasındaki korelasyon katsayısı r= .85 ($p< 0.01$) olarak elde edilmiştir. Genellikle ölçek geliştirme çalışmalarında Cronbach Alfa değerinin ve test-tekrar test uygulamasından elde edilen korelasyon değerinin en az α=.70 ve üzeri bir değere sahip olması gerektiği bilinmektedir (Landis ve Koch, 1977; Robinson, Shaver ve Wrightsman, 1991).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türk kültüründe lise öğrencileri için okul psikolojik danışmanlarına yönelik tutum ölçeğinin geliştirilme, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır.

Yapılan uygulamalar ve analizler sonucunda araştırmanın en önemli bulgusu, Türk kültüründe lise öğrencilerinin okul psikolojik danışmanlarına yönelik tutumunu belirlemek üzere bir ölçme aracının geliştirilmiş olmasıdır. Ölçeğin psikometri açısından yeterli değerlere sahip olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, Okul Psikolojik Danışmanlarına Yönelik Tutum Ölçeği, "kesinlikle katılmıyorum" (1), "katılmıyorum" (2), "kararsızım" (3), "katılıyorum" (4) ve "kesinlikle katılıyorum" (5) şeklinde beşli yanıtlama sistemine sahiptir. Ölçekte iki tane (sayı olarak 17 ve 25. olarak yazılmış maddeler) ters madde bulunmaktadır. Ölçek toplam puan vermekte olup ölçekten en az 19 en fazla 95 puan alınabilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puan kişinin okul psikolojik danışmanına yönelik tutumunun olumlu olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın sonuçları doğrultusunda aşağıdaki önerileri söylemek mümkündür:

✓ Gelecek araştırmalarda okul psikolojik danışmanına yönelik tutumun nelerle ilişkili olabileceğine bakılabilir.

✓ Bu araştırmada sadece ölçek geliştirilmiştir. Ayrıca öğrencilerin tutumlarının ne durumda olduğuna bakılıp, olumsuz tutumları iyileştirmeye ve okul rehberlik servislerini daha aktif, işlevsel kılmaya yönelik müdahale çalışmaları planlanıp eksiklikler giderilebilir.

✓ Bu çalışmada lise öğrencilerinin okul psikolojik danışmanına yönelik tutumunu belirlemeye yönelik bir ölçme aracı geliştirilmiştir. İlkokul ve ortaokul öğrencileri için de ölçeğin geçerlik- güvenirlik çalışması yapılabilir.

Kaynakça

Allport, G. W. (1935). Attitudes. In Anderson, JC, & Gerbing, DW (Ed.), A Handbook of Social Psychology, Worcester: Mass. Clark University Press.

Anderson, L. W. (1988). Attitude measurement: Attitudes and their measurement. In Keeves, J. P. (Ed.); Educaitonal research methodolog and measurement: An international handbook. New York: Pergamon Press.

Bogardus, E. S. (1932). Measuring Social Distances. In Fishbein, M. (Ed.); 1967; Attitude theory and measurement. John Wiley and Sons, Inc.: New York.

Breckler, S. J. (1984). Empirical validation of affect, behavior and cognition as distinct components of attitude. Journal of Personality and Social Psychology, 47(6), 1191-1205.

Büyüköztürk, Ş. (2016). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Akademi.

Cohen, J. (1992). A power primer. Psychological Bulletin, 112(1), 155.

Cohen, R. J., Swerdlik, M. E. (2013). Değerleme, kariyer ve iş. R. J. Cohen & M. E. Swerdlik (Ed.), Psikolojik test ve değerleme: Testlere ve ölçmeye giriş (E. İşmen, Çev.) içinde (s. 545-591). Ankara: Nobel.

Cohen, R. J., Swerdlik, M. E. (2013). Test geliştirme. R. J. Cohen & M. E. Swerdlik (Ed.), Psikolojik test ve değerleme: Testlere ve ölçmeye giriş (A. Kan, Çev.) içinde (s. 545-591). Ankara: Nobel.

Cüceloğlu, D. (2015). İnsan ve davranışı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

DeVellis, R. F. (2003). Scale development theory and applications. London: SAGE.

Erkuş, A. (2003). Psikometri üzerine yazılar. Ankara: Türk Psikologlar Derneği.

Erkuş, A. (2013). Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci. Ankara: Seçkin.

Erkuş, A. (2016). Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme-I. Ankara: Pegem Akademi.

Field, A. (2005). Discovering statistics using SPSS. London: Sage.

Goldstein, E. B. (2013). Bilişsel psikoloji. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Güven, M. (2009). Psikolojik danışma ve rehberlik. Ankara: Anı.

Huck, S. W., Cormier, W. H., & Bounds, W. G. (1974). Reading statistics and research. New York: Harper & Row.

Kabakçı, Ö. F., & Owen, F. K. (2013). School counselors' roles scale: A survey Psikolojik danışman rolleri ölçeği: Bir tarama çalışması. Journal of Human Sciences, 10(1), 1586-1606.

Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. Psychometrika, 39, 31-36.

Kaynak, S., Özhan, M. B., & Kan, A. (2017). Ortaokul öğrencileri için okul motivasyonu ölçeği geliştirme çalışması [A study on the development of a school motivation scale for middle school students]. Turkish Studies, 12(4), 293-312.

Landis, J. R., & Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. Biometrics, 159-174.

Lomax, R. G., & Schumacker, R. E. (2004). A beginner's guide to structural equation modeling. London: Lawrence Erlbaum Associates.

Otluoğlu, R. (2002). İlköğretim okulu izlencesinde (programında) duyuşsal alan ve duygu eğitimi. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 15, 163-172.

Pallant, J. (2001). SPSS survival manual. Maidenhead: Open University.

Perry, J. L. (1975). Counselor preferences of female high school students in the state of illinois. Research Quarterly. American Alliance for Healt, Physical Education and Recreation, 46(2), 184-190.

Robinson, J. P., Shaver, P. R., & Wrightsman, L. S. (1991). Criteria for scale selection and evaluation. Measures of Personality and Social Psychological Attitudes, 1(3), 1-16.

Seçer, İ. (2015). Spss ve lisrel ile pratik veri analizi. Ankara: Anı.

Sevgili-Koçak, S. (2015). Öğrencilerin bazı özelliklerine ve problem alanlarına göre rehber öğretmen tercihlerinin incelenmesi. Yüksel Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Şahin, C. (2014). Eğitim sürecinde öğrenci kişilik hizmetleri ve rehberlik. M. Güven (Ed.), Psikolojik danışma ve rehberlik içinde (s. 1-48). Ankara: Anı.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics. New York: Allyn and Bacon.

Tan, H. (2000). Psikolojik danışma ve rehberlik: Teori ve uygulama. İstanbul: MEB.

Tavşancıl, E. (2010). Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi. Ankara: Nobel Akademi.

Ünal A. & Ünal E. (2010). Öğretmen ve öğrencilerin rehber öğretmeni algılamalarına ilişkin bir durum çalışması. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7(2), 920-945.

Yaycı, L. (2014). Okullarda psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri. M. Güven (Ed.), Psikolojik danışma ve rehberlik içinde (s. 69-86). Ankara: Anı.

Yeşilyaprak, B. (2013). Eğitimde psikolojik hizmetler: Gelişimsel yaklaşım. Ankara: Nobel.

Öğretmen Yetiştirmeye Yönelik Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programlarında Yaşanan Sorunlar

Başaran GENÇDOĞAN*
Arzu GÜLBAHÇE**

Özet

Bu çalışmada pedagojik formasyon eğitimi alan öğrencilerin görüşlerine göre pedagojik formasyon uygulamasının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma tarama modelinde olup, çalışma grubu 2018-2019 akademik yılında Atatürk Üniversitesi'nde pedagojik formasyon eğitimi alan 116 erkek ve 253 kadın olmak üzere toplam 369 öğrenciden oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında; pedagojik formasyon öğrencilerinin demografik özellikleri ve pedagojik formasyon eğitimi ile ilgili sorunlarını içeren toplam 20 sorudan oluşan bir anket kullanılmıştır. Verilerin analizi bilgisayarda SPSS 20.00 istatistik paket programıyla yapılmıştır. Sonuçta öğrencilerin çoğunlukla iş bulabilme umuduyla bu programa katıldıkları, devam zorunluluğundan dolayı geldikleri, öğretim elemanlarından memnun olmadıkları ve sınıfların çok kalabalık olmasından şikayetçi oldukları saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Pedagojik Formasyon Programı, Öğretmenlik Mesleği, Öğretmen Adayı.

Problems in Pedagogical Formation Education Certificate Programs for Teacher Training

Abstract

In this study, it is aimed to evaluate the pedagogical formation application according to the opinions of the students who received pedagogical formation education. The research is a survey model and the study group consists of 369 students (116 male and 253 female) who received pedagogical formation training at Atatürk University in 2018-2019 academic year. In the collection of data; A questionnaire consisting of 20 questions including the demographic characteristics of pedagogical formation students and their problems related to pedagogical formation education was used. SPSS 20.00 statistical package program was used to analyze the data. As a result, it was found that the students mostly attended this program with the hope of finding a job, they came due to the attendance requirement, they were not satisfied with the instructors and complained that the classes were very crowded.

Keywords: Pedagogical Formation Program, Teaching Profession, Teacher Candidate.

* Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, başaran@atauni.edu.tr.
** Dr.Öğr.Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, arzugulbahce@atauni.edu.tr.

Giriş

"Meslek, insanlara yararlı mal ve hizmet üreterek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, belli bir eğitimle kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, kuralları toplumca belirlenmenmiş etkinlikler bütünü olarak tanımlanmaktadır". Ancak meslek sadece para kazanmak için yapılan bir faaliyet değildir. Sağlıklı bireyler çalışarak hem bir şeyler üretir, bundan maddi bir kazanç elde eder, hem de yapmış olduğu işten bir doyum ve haz elde eder. Meslek, bireyin kimliğinin en önemli kaynağı olup toplumda yer edinmesini, işe yaradığı duygusunu yaşamasını, bir şeyler üretmesini sağlayan etkinlikler bütünüdür (Kuzgun, 2000:2-3).

Toplum içerisinde her mesleğin ayrı bir yerinin ve öneminin olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak öğretmenlik mesleğinin yeri mevcut meslekler içerisinde daha da önemlidir. Çünkü bir ülkenin geleceği olan çocukları ve toplumdaki diğer meslek elamanlarını yetiştirenler öğretmenlerdir.

Öğretmenlik mesleği her dönemde ve her toplumda en önemli ve en değerli meslek olarak kabul edilmiştir. Öğretmenlik mesleğinin bu kadar önemli ve değerli bir meslek olarak kabul edilmesinde sosyal, ekonomik, kültürel ve hatta teolojik temeller bulunmaktadır. İlkçağlardan günümüze kadar insanoğlu kendisine bir şeyler öğreterek yaşamlarını kolaylaştıran, aydınlanmasına, evreni anlama ve algılama çabalarına destek olanlara karşı saygı ve minnet beslemiştir. İnsanoğlunun bilme, öğrenme ihtiyacı onu bilen kişilere yaklaştırmış, bu durum bilen-bilmeyen ilişkisine, zamanla öğreten-öğrenen boyutuna, daha sonra da öğretmen-öğrenci ilişkisine dönüşmüştür (Eraslan, 2015).

Öğretmenlik mesleği bu mesleği icra eden bireylerin sürekli olarak kendilerini geliştirmeleri gereken bir meslektir. Sürekli değişen dünyada öğretmenler de çağın gereklerine göre kendilerini, bilgi birikimlerini geliştirmelidirler. Öğretmen yetiştirme programlarının en önemli dayanağı alan bilgisidir. Öğretmenlerin öncelikle sağlam bir alan bilgisine disiplin anlayışına sahip olması gerekmektedir. Ancak iyi öğretmen olmak için bunlar yeterli değildir. Özellikle öğretmenlerin öğrencilerinin davranışlarında istenen yönde değişimler gerçekleştirebilecek kişiler olarak pedagojik bilgi ve becerilerle sahip olması gerekmektedir. Alanına ilişkin ilke, kuram, kural, kavram ve olguları öğretebilecek düzeyde alanının uzmanı olmakla birlikte öğrencileri tarafından benimsenen, sevilen gerektiğinde öğrencilerine rehberlik yapabilecek bir meslek elemanı olmalıdırlar. Çünkü öğretmenlik sadece ders anlatmayı hedefleyen bir meslek değildir. Sadece ders anlatmaya yönelik yapılan öğretmenliğin eğitsel açıdan da bir değeri yoktur. Öğretmenlik mesleğine eğitsel bir değer kazandırabilmek için öğretmenlerin ders anlatmalarının yanında öğrencilerinin başarılarına olumlu katkı sağlayacak bilgi, beceri ve tutumlar gibi her türlü öğretmen davranışına sahip olmaları gerekmektedir (Özkan, 2012). Öğretmenlerin hem alan bilgisine sahip, donanımlı öğretmenler olabilmeleri hem de öğrencileri ile iyi iletişim kurup onlara rehberlik yapabilmeleri için yeterli pedagojik formasyon bilgisine sahip olmaları gerekmektedir.

Tarihsel süreç açısından bakıldığında Türkiye'de öğretmen yetiştirme ve istihdamında pek çok farklı modellerin uygulandığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında öğretmelerin nicelik ve nitelik bakımından ihtiyacı karşılayacak şekilde yetiştirilmeleri için mevcut öğretmenlerden yararlanmamın yanında ileriye yönelik ihtiyaçları karşılamak amacıyla köklü ve önemli kararlar alınmıştır. Özellikle Mustafa Kemal ATATÜRK'ün öğretmen ve öğretmen eğitimine verdiği önem dönemin öğretmen seçimine verilen önemi de artırmıştır. Atatürk başta olmak üzere, yeni Türk Devletinin kurucuları, halkımızı içine gömüldüğü bilgisizlikten kurtarmak ve yeni devlet kadrolarını

yeterli elemanlarla doldurmak amacıyla eğitim alanında büyük atılımlar yapmışlardır. Özellikle öğretmenlerin iyi yetiştirilmesi konusuna özel bir önem verilmiştir. Ancak bu süreçte Köy Enstitüleri ve Yüksek Öğretmen Okulları gibi başarılı ve kaliteli öğretmen yetiştiren uygulamaların yanında, artan öğreten ihtiyacını karşılamak için kısa süreli eğitimlerle ve mesleğin esaslarına uygun olmayan şekilde öğretmen yetiştirmeyi ve istihdam etmeyi amaçlayan "Eğitmen Kursları ve Mektupla Öğretmen Yetiştirme" gibi eleştirilen modeller de uygulanmıştır (Kavcar, 2002; Eraslan, 2006; Güven 2010).

Cumhuriyet döneminde genel liselere ve dengi okullara öğretmen yetiştiren üç kaynak bulunmaktaydı. Bunlar Eğitim Enstitüleri, Yüksek Öğretmen okulları ve Üniversitelerdi. Bu süreçte ortaokullara öğretmen yetiştirmeyi amaçlayan eğitim enstitülerine büyük görevler düştüğü bilinen bir gerçektir. Eğitim enstitüleri denince akla en başta Gazi Eğitim Enstitüsü gelmektedir. Bu köklü kurum, ortaokul ve liselere on binlerce öğretmeni yetiştirmekle kalmamış, yeni bir eğitim-öğretim alanının ülke çapında yayılmasına ve benimsenmesine hizmet etmiş, yeni açılan eğitim enstitülerine de program ve öğretmen bakımından kaynaklık etmiştir. Cumhuriyet döneminde ortaöğretim öğretmenlerinin, özellikle lise ve dengi okulların öğretmenlerinin yetiştirilmesinde önemli hizmeti olan kurumlardan biri de yüksek öğretmen okullarıdır. 1890'da kurulan "Darülmuallimin-i Âliye", Cumhuriyetten sonra açılan bu tip okulların ilk örneği sayılmaktadır. Cumhuriyet döneminde ortaöğretim kurumlarına öğretmen yetiştiren diğer bir kaynak da üniversitelerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana İstanbul Üniversitesi Edebiyat ve Fen Fakülteleri, 1936'dan beri Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile 1943'ten beri Fen Fakültesi'nde lise ve dengi okullara binlerce öğretmen yetiştirilmiştir. Buralarda okuyan öğrenciler, geniş ve ayrıntılı branş öğrenimi yapmakta ancak çok düzenli olmamakla birlikte bazı pedagoji derslerini de almaktaydılar. Üniversitelerde okuyan öğrencilerden öğretmen olmak isteyenler için öğretmenlik sertifikası programları düzenleme yoluna gidilmekteydi. 20 Temmuz 1982 tarih ve 17760 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Yükseköğretim Kurumları Tekilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile, öğretmen yetiştiren bütün kurumlar, ya varolan ya da yeni açılan üniversitelere bağlandılar. Böylece Milli Eğitim Bakanlığı, öğretmen yetiştirme görevini üniversitelere devretmiş oldu ve 1957'de kurulan Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü kaldırıldı. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'ndan sonra 20 Temmuz 1982'de yapılan düzenlemeye göre çeşitli alanlarla ilgili öğretmenlerin yetiştirilmesi ağırlıklı olarak eğitim fakülteleri bırakıldı. Gerek edebiyat, gerek fen ve gerekse fen-edebiyat fakültelerinin liselere öğretmen yetiştiren bölümlerinde yalnızca alan dersleri verilmekteydi. Öğretmenlik meslek bilgisi dersleri ise 1982'ye kadar pedagoji bölümleri, 1982'den sonra ise eğitim fakülteleri ya da eğitim bilimleri bölümleri tarafından yürütüldü. İleride öğretmen olmayı veya öğretmenlik yapma ihtimalini düşünen adaylar, iki yıl süreyle öğretmenlik sertifikası dersleri alıyorlardı. Bu arada okullarda uygulama (staj) yapıyorlar ve sonuçta öğretmenlik sertifikası elde ediyor, atanmaya hak kazanıyorlardı. Bu durum 1997 yılına kadar devam etmiştir (Kavcar, 2002).

1997 yılında eğitim fakültelerinin yeniden yapılandırılması sürecinde ortaöğretime branş öğretmeni yetiştirme konusunda da düzenlemeler yapılmıştır. Lisans ve üzerine tezsiz yüksek lisans biçiminde düzenlenen ortaöğretime öğretmen yetiştirme süreci 2010 yılında tekrar pedagojik formasyon sertifika programına dönüştürülmüştür (Tuncel, 2016).

2010 yılında üniversitelerde Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencilerin pedagojik formasyon eğitimi verilmesi belli kriterlere bağlanmıştır. Ayrıca, Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarının ortaöğretim alan öğretmeni olabilmeleri için uygulanan tezsiz yüksek lisans programının 2010-2011 öğretim yılından itibaren kaldırılması ve bunun yerine iki yarıyıllık pedagojik

formasyon eğitimi verilmesi kararlaştırılmıştır. Fen-edebiyat fakülteleri mezunu olup pedagojik formasyon eğitimini başarı ile tamamlayan öğrenciler öğretmen olarak görev yapabilme hakkına sahip olmuşlardır (Özoğlu, 2010).

2015 yılına gelindiğinde ise eğitim fakültesi ve eğitim bilimleri fakültesi dışında eğitim alınan ve öğretmenliğe kaynak oluşturacak lisans programları, Talim ve Terbiye Kurulu'nun 20.02. 2014 tarih ve 9 no'lu kararının ekinde ve buna ilave olarak Ağustos 2014 tarih ve 2683 sayılı Tebliğler Dergisi'nde (2014: 1217) yayınlanmıştır. Öğretmen olarak atanabilmek için, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan öğretmenliğe kaynak oluşturacak diğer lisans programı öğrenciler de "Pedagojik Formasyon Sertifika Programı"nı başarıyla tamamlamaları durumunda öğretmen olarak görev yapabilme hakkına sahip olmuşlardır (Tuncel, 2016). Bu yasal düzenlemeler eğitim dünyasında, pedagojik formasyon eğitimi almanın öğretmen yeterliliği için ne derece tatmin edici olduğu hususunda tartışmalara sebep olmuş, pedagojik formasyon eğitimi ile öğretmen olan eğitimcilerin mesleki olarak yeterli olup olmayacağı düşüncesini doğurmuştur (Yıldırım ve Vural, 2014). Pedagojik formasyon sertifika programının nitelikli öğretmen yetiştirmede yetersiz olduğunu ve ciddi istihdam sorunlarına yol açacağını ifade eden ve bu uygulamayı eleştiren çalışmaların yanında (Bilir, 2011; Yılmaz ve Altınkurt, 2011), bu uygulamayı destekleyen (Polat, 2014; Kanadlı ve Karakuş, 2016) çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada da pedagojik formasyon eğitimi alan öğrencilerin görüşlerine göre pedagojik formasyon uygulamasının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Öğretmen yetiştirmeye yönelik pedagojik formasyon eğitimi sertifika programlarında yaşanan sorunları belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmada "tarama modeli" kullanılmıştır. Bu model, geçmişte ve halen var olan durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır. Tarama modeli daha çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla, evrenin tümü ya da ondan alınacak örnek ya da grup üzerinde yapılmaktadır (Karasar, 2015). Tarama yönteminde, seçilen grubun belirli bir konu hakkındaki tutum, inanç ve görüşlerini tespit etmek amacıyla, var olan bir durumu var olduğu şekliyle ortaya koymaya çalışmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010) Tarama modelinde geniş bir alana ulaşma imkânı vardır. Bu modelde anketlerden yararlanılabilir.

Araştırmanın çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2018-2019 akademik yılında Atatürk Üniversitesi'nde pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adayından oluşturmaktadır.

Tablo 1. Öğretmen adaylarının cinsiyete ve öğrenim gördükleri bölümlere göre betimsel istatistik sonuçları

Değişken	Seçenek	f	%
Cinsiyet	Erkek	116	31,4
	Kadın	253	68,6
Öğrenim görülen bölüm	Türk Dili ve Edebiyatı	67	18,2
	Beden Eğitimi	88	23,8

	Adalet	38	10,3
	Yiyecek içecek hizmetleri	61	16,5
	Felsefe	73	19,8
	Sağlık	42	11,4
Sınıf	4. sınıf	369	100,0

Tablo 1 incelendiğinde; araştırmaya katılan öğretmen adaylarının 116'sı erkek, 253'ü ise kadındır. Öğrenim görülen bölümler incelendiğinde; Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde 67, Beden Eğitimi Bölümünde 88, Adalet Bölümümde 38, Yiyecek İçecek Hizmetleri Bölümünde 61, Felsefe Bölümünde 73, Sağlık Hizmetleri Bölümünde 42 öğretmen adayının olduğu ve araştırmaya katılan öğretmen adaylarının hepsinin 4. sınıfta olduğu görülmektedir.

Verilerin toplanması ve analizi

Verilerin toplanmasında; pedagojik formasyon öğrencilerinin demografik özellikleri ve pedagojik formasyon eğitimi ile ilgili sorunlarını içeren ve araştırmacılar tarafından hazırlanan toplam 20 sorudan oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Anketin uygulanması için Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programında derse giren öğretim elemanlarından gerekli izinler alınmış, öğretmen adaylarına çalışma konusuna ilişkin bilgi verilmiş ve araştırmacıların gözetiminde anket sorularını cevaplamaları sağlanmıştır. Verilerin analizi bilgisayarda SPSS 20.00 istatistik paket programıyla yapılmıştır.

Bulgular ve yorum

Pedagojik formasyon öğrencilerinin anket sorularına verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Pedagojik formasyon öğrencilerinin anket sorularına verdikleri yanıtların dağılımı

Anket soruları	**Seçenekler**	**f**	**%**
Yükseköğretim yapma amacı	Meslek sahibi olmak	219	59,3
	Diploma almak	7	1,9
	Topluma faydalı olmak	143	38,8
Bitirilen bölümün gelecekteki beklentilerine cevap vereceğine inanma durumu	Evet inanıyorum	181	49,1
	Hayır inanmıyorum	131	35,5
	Kararsızım	57	15,4
Pedagojik formasyon eğitimi almanın en önemli nedeni	Öğretmenlik en kolay çözüm	196	53,1
	Hep öğretmen olmak istiyordum	88	23,8
	Fırsat varken bilgilerimi geliştirmek	20	5,4
	Mesleğimde başarılı olmak	52	14,1

	Topluma yararlı olmak	13	3,5
Öğretmenlik mesleğini tercih etme nedeni	Okul bitince meslek sahibi olma garantisi	33	8,9
	Mesleğin kutsallığı	176	47,7
	Mesleğin toplumsal saygınlığı	40	10,8
	Benim için iyi bir alternatif	120	32,5
Öğretmenlik maddi ve manevi anlamda tatmin edici bir meslek midir?	Evet	227	61,5
	Hayır	110	29,8
	Kararsızım	32	8,7
Devam ettiği pedagojik formasyon programında öğretilen bilgilerin kendisine ve topluma yararlı olacağına inanma durumu	Evet	234	63,4
	Hayır	111	30,1
	Kararsızım	24	6,5
Pedagojik formasyon derslerinin öğretiliş biçiminden ve kapsamından memnuniyet	Evet	163	44,2
	Hayır	154	41,7
	Kararsızım	52	14,1
Pedagojik formasyon programında ders veren öğretim elemanlarından beklentilerini bulma durumu	Evet	150	40,7
	Hayır	167	45,3
	Kararsızım	52	14,1
Beklentilerini bulamamanın en önemli nedenler	Derslerin ezbere işlenmesi	138	50,7
	Dersin sıkıcı ve monoton işlenmesi	30	11,1
	Öğrencilere değer verilmemesi	104	38,2
Devam zorunluğu olmasa yine de devam etme durumu	Evet ederdim	69	18,7
	Hayır etmezdim	256	69,4
	Kararsızım	44	11,9
Öğrencilerin pedagojik formasyon derslerine yönelik genel tutumu	Bu derslere çok önem veriliyor	25	6,8
	Gelecek kaygısı bu dersleri önemli görülmesine neden oluyor	62	16,8
	Devam zorunluluğundan dolayı derse geliniyor	238	64,5
	Bu dersler bir şey kazandırdığına inanılmıyor	44	11,9

Öğretmen adayı olarak eğitimle ilgili yayınları takip etme durumu	Elimden geldiğince takip ederdim	170	46,1
	Elime geçerse okurum	93	25,2
	Sınavdan önce kaynaklara bakarım	65	17,6
	Hiç yayın takip etmem	41	11,1
İyi bir öğretmende bulunması gereken en önemli özellikler	Alan bilgisi	150	52,4
	Meslek bilgisi	90	31,5
	Kendine güvenme	46	16,1
Pedagojik formasyonda başarılı olamamanın en önemli nedenleri	Sınıfların çok kalabalık olması	333	49,3
	Öğrencilerin ilgisizliği	234	34,6
	Danışmanlık hizmetlerinin verilmemesi	109	16,1
Kolayca iyi bir iş bulabilmek için gerekli olan en önemli unsurlar	Meslek bilgisi	271	57,1
	Torpilli olmak	204	42,9
Pedagojik Formasyon eğitimi hakkındaki düşünceler	Yeterli	141	41,0
	Yetersiz	102	29,7
	Gerekli	19	5,5
	Gereksiz	82	23,8

Bu çalışmada pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının görüşlerine göre pedagojik formasyon uygulamasının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

"Yükseköğretim yapma amacı" sorusuna öğrencilerin % 59.3'ü "Meslek sahibi olmak", % 1.9'u "Diploma almak", % 38.8'i "Topluma faydalı olmak" yanıtlarını vermişler, "Bitirilen bölümün gelecekteki beklentilerine cevap vereceğine inanma durumu" sorusuna öğrencilerin % 49.1'i "Evet inanıyorum", % 35.5'i "Hayır inanmıyorum", % 15.4'ü "Kararsızım" yanıtlarını vermişler, sonuç olarak öğrencilerin yarından fazlası bitirdiği bölümün beklentilerini karşılayacağını belirtmektedir.

"Pedagojik formasyon eğitimi almanın en önemli nedeni**"** sorusuna öğrencilerin % 53.1'i "Öğretmenlik en kolay çözüm", % 23.8'i "Hep öğretmen olmak istiyordum", % 5.4'i "Fırsat varken bilgilerimi geliştirmek", % 14.1'i "Mesleğimde başarılı olmak", % 3.5'i "Topluma yararlı olmak" yanıtlarını vermişlerdir. Dalgıç, Doyran ve Vatanartıran (2012) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarına göre pedagojik formasyon eğitimine katılan öğretmen adaylarının bu eğitimi almalarının en önemli nedeni öğretmenlik mesleğini kendilerine daha yakın görmeleri ve bu mesleğin ideallerindeki meslek olduğudur. Çalışmaya katılan %23.8'lik bir öğretmen adayı da "Hep öğretmen olmak istiyordum" diyerek öğretmenlik mesleğinin ideallerindeki meslek olduğunu ifade etmişlerdir.

"Öğretmenlik mesleğini tercih etme nedeni" sorusuna öğrencilerin % 8.9'u "Okul bitince meslek sahibi olma garantisi", % 47.7'si "Mesleğin kutsallığı", % 10.8'i "Mesleğin toplumsal saygınlığı", % 32.5'i "Benim için iyi bir alternatif" yanıtlarını vermişlerdir. Polat

(2014) "Bir Mesleğe/İşe Sahip Olan Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelmelerinin Nedenleri"ni araştırdığı çalışmasında öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelme nedenlerinin başında öğretmenlik mesleğini sevme, mesleğin çalışma koşullarının rahat olması ve zorunluluklar olduğu saptanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde mesleğin kutsallığını ön plana çıkarmalarının aslında öğretmenlik mesleğine olan sevgilerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

"Devam ettiği pedagojik formasyon programında öğretilen bilgilerin kendisine ve topluma yararlı olacağına inanma" durumuna öğrencilerin % 63.4'ü evet, % 30.1'i hayır ve % 6.5'i kararsızım yanıtlarını vermişlerdir.

"Pedagojik formasyon derslerinin öğretiliş biçiminden ve kapsamından memnuniyet**"** sorusuna öğrencilerin % 44.2'si evet, % 41.7'si hayır yanıtlarını vermişler, sonuç olarak öğrencilerin yarıdan azı pedagojik formasyon derslerinin öğretiliş biçiminden ve kapsamından memnun olduğu görülmektedir.

"Pedagojik formasyon programında ders veren öğretim elemanlarından beklentilerini bulma" durumuna öğrencilerin % 40.7'si evet, % 45.3'ü hayır yanıtlarını vermişler, sonuç olarak öğrencilerin yarıdan azı pedagojik formasyon programında ders veren öğretim elemanlarından beklentilerini bulduğunu belirtmişlerdir. "Beklentilerini bulamamanın en önemli nedenleri" sorusuna % 50.7'si "Derslerin ezbere işlenmesi", % 11.1'i "Dersin sıkıcı ve monoton işlenmesi", % 38.2'si "Öğrencilere değer verilmemesi" yanıtlarını vermişler, sonuç olarak öğrencilerin yarıdan fazlasının derslerin işleniş şeklinden memnun olmadığı söylenebilir.

"Devam zorunluğu olmasa yine de devam etme" durumuna öğrencilerin % 18.7'si "Evet ederdim", % 69.4'ü "Hayır etmezdim" ve % 11.9'u "Kararsızım" yanıtlarını vermişler, sonuç öğrencilerin beşte biri devam etmenin önemli olduğunun bilicinde olduğu söylenebilir ki bu çok vahim bir durumdur.

"Öğrencilerin pedagojik formasyon derslerine yönelik genel tutumu" sorusuna öğrencilerin % 6.8'i "Bu derslere çok önem veriliyor", % 16.8'i "Gelecek kaygısı bu dersleri önemli görülmesine neden oluyor", % 64.5'i "Devam zorunluluğundan dolayı derse geliniyor", % 11.9'u "Bu dersler bir şey kazandırdığına inanılmıyor" yanıtlarını vermişler, sonuç öğrencilerin nerdeyse tümünün olumsuz bir bakış açısında sahip olduğu söylenebilir.

"İyi bir öğretmende bulunması gereken en önemli özellikler" sorusuna öğrencilerin % 52.4'ü "Alan bilgisi", % 31.5'i "Meslek bilgisi", % 16.1'i "Kendine güvenme" yanıtlarını vermişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmen adayları iyi bir öğretmende bulunması gereken özellikleri alan bilgisi, meslek bilgisi ve öğretmenin kendine güvenmesi olarak sıralamışlardır. Alan ve meslek bilgisinin ilk sıralarda önemsenmesi farklı lisans alanlarında öğrenim görmelerine rağmen ideal öğretmenlik için gerekli önemli özellikleri benimsedikleri şeklinde yorumlanabilir. Çelikten ve Can (2003)'ın ideal öğretmen konusunda yaptıkları uygulamalı araştırma sonuçları göre "İdeal Öğretmen" öğrencilere karşı güleryüzlü, hoşgörülü, sevecen, güvenilir, dürüst, objektif, sırdaş ve dost olmalı, düşünce ve davranışlarıyla öğrenciler için bir model olmalıdır.

"Pedagojik formasyonda başarılı olamamanın en önemli nedenleri" sorusuna öğrencilerin % 49.3'ü "Sınıfların çok kalabalık olması", % 34.6'sı "Öğrencilerin ilgisizliği", % 16.1'i "Danışmanlık hizmetlerinin verilmemesi" yanıtlarını vermişler, sonuç olarak sınıfların kalabalık olmasını en önemli sorun olarak gördükleri söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğretmen adayları pedagojik formasyon eğitimi programının başarılı olamama nedenlerini sırasıyla sınıfların çok kalabalık olmasına, öğrencilerin ilgisizliğine ve danışmanlık hizmetlerinin verilmemesine bağlamaktadırlar. Sınıfların ortalama 75 kişi olduğu ortamlarda verimin alınamaması ve öğrencilerin de derslere karşı ilgisiz davranmaları doğal kabul edilmektedir. Dalgıç, Doyran ve Vatanarıtan (2012) ve Beşoluk ve Horzum (2011) tarafından yapılan çalışmalarda ise pedagojik formasyon eğitimi programının başarılı olamaması derslere, derslerin öğretim yöntemlerine, programın süresine ve öğretim elemanlarından kaynaklanan nedenlere dayandırılmaktadır. Bu çalışmaya katılan öğretmen adayları pedagojik formasyon eğitim programının süresinin yetersiz ve sıkıştırılmış program olduğunu, teorik içerik ve uygulamaların yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir. İyi öğretmen yetiştirmek için bu sürenin yetersiz olduğu bilinen bir gerçektir. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmen adayları derslerine giren öğretim elamanlarının bilimsel açıdan yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Taneri (2016) tarafından yapılan çalışmada da aday öğretmenlerin yarısından çoğunun öğretim elemanlarının alanlarında üst düzeyde bilgilere sahip olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır.

"Pedagojik Formasyon eğitimi hakkındaki" öğrencilerin % 41'i "Yeterli" yanıtlarını vermişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının pedagojik formasyon eğitimi hakkındaki görüşleri olumlu olup, katılımcıların %55.3'ü öğretmen olmak isteyen bireyler için pedagojik formasyon eğitiminin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmanın bu sonucunu destekleyen başka çalışmalar da bulunmaktadır. Gilik-Güleç (2012), Özkan (2012), Can (2017) öğretmen adaylarının öğretmenlik meslek bilgisi derslerine ilişkin görüşlerinin genel olarak olumlu olduğunu tespit etmişlerdir. Altınkurt, Yılmaz ve Erol (2014) da pedagojik formasyon eğitiminin pedagojik formasyon programı öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır. Ulubey ve Yıldırım (2017) ise yaptıkları çalışmalarında, öğretmen adaylarının pedagojik formasyon eğitimi sertifika programını orta düzeyde olumlu bulduklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen adayları öğretmenlik uygulaması dersinde, programdaki öğrenme-öğretme süreci becerilerini genelde kullandıklarını ancak sınıf yönetimi becerilerini tam olarak kullanamadıklarını ve öğrencilerin bireysel farklılıklarını genelde dikkate alamadıklarını belirtmişlerdir.

Öğretmenlik maddi ve manevi anlamda tatmin edici bir meslek midir? sorusuna erkekler kızlara göre daha fazla evet yanıtını vermişlerdir. Bu sonuç erkek öğrencilerin kadın öğrencilere nazaran mesleğe yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olduklarının bir göstergesidir. Eraslan ve Çakıcı (2011) tarafından yapılan çalışmanın sonucuna göre de erkek öğrencilerin mesleğe yönelik tutumu kadın öğrencilerden daha olumludur. Bu sonuç toplumda kadın mesleği olarak algılanan öğretmenlik mesleğinin artık erkekler tarafından da tercih edilmeye başladığının bir göstergesi olabilir. Can (2017) tarafından yapılan çalışmada da kadın öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik düşüncelerinin erkek öğrencilere göre daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Öneriler

Pedagojik formasyon eğitim programı 1 yılı teorik, 1 yılı da uygulama olacak şekilde 2 yıllık yüksek lisans eğitimi şeklinde verilebilir.

Pedagojik formasyon dersleri fakültede öğrenim görürken isteyen öğrencilere müfredat programı çerçevesinde verilebilir.

Kaynakça

Altınkurt, Y., Yılmaz, K. ve Erol, E. (2014).Pedagojik Formasyon Programı Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Motivasyonları. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt 4, Sayı 1, 48-62.

Bilir, A.(2011). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin Tarihsel Evrimi ve İstihdam Politikaları. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. Cilt: 44, Sayı: 2. 223-246.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem A Yayınları.

Can, Ş.(2017). Pedagojik Formasyon Programı Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Düşünceleri. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) Cilt 18, Sayı 1. Sayfa 595-611.

Çelikten, M. ve Can, N. (2003). Yönetici, Öğretmen ve Veli Gözüyle İdeal Öğretmen. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Aralık, Sayı 15, ss. 253-267.

Dalgıç, G., Doyran,F. ve Vatanartıran, S.(2012). Ücretli Öğretmenlerin Katıldıkları Pedagojik Formasyon Programına İlişkin Deneyimleri. Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, Sayı 11. 39-54.

Eraslan, L. (2006). Öğretmenlik mesleğine girişte Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) yönteminin değerlendirilmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi,1*(1), 1-31.

Eraslan, L. ve Çakıcı, D. (2011). Pedagojik Formasyon Programı Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları. Kastamonu Eğitim Dergisi. Cilt:19 No:2. 427-438.

Eraslan, L.(2015). Tarihsel Perspektiften Öğretmenlik Mesleği. http://www.egitimtercihi.com/okulgazetesi/18942-tarihsel-perspektiften-oegretmenlik-meslegi.html

Gilik-Güleç, D. (2012). Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Meslek Bilgisi Derslerine İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.

Güven, D.(2010). Profesyonel Bir Meslek Olarak Türkiye'de Öğretmenlik. Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi. Cilt 27, Sayı 2. 13-21

Kanadlı, S. ve Karakuş, F.(2016). Formasyon programının öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançlarına ve tutumlarına etkisi. Bir karma yöntem araştırması. Journal of Human Sciences. 13(3). 3807-3826.

Karasar, N.(2015) Bilimsel Araştırma Yöntemi. Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara,

Kavcar, C.(2002). Cumhuriyet Döneminde Dal Öğretmeni Yetiştirme. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt 35, Sayı1-2.

Kuzgun, Y. (2000). Meslek Danışmanlığı Kuramlar Uygulamalar. Nobel Yayın Dağıtım. 2000.

Özkan, H.H. (2012). Öğretmenlik Formasyon Programındaki Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) Cilt 13, Sayı 2, Ağustos 2012, Sayfa 29-48.

Özoğlu, M. (2010). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Sorunları. Seta .Analiz (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Sayı:17.

Polat, S. (2014). Bir mesleğe/işe sahip olan pedagojik formasyon eğitimi sertifika programı öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelme nedenleri. International Journal of Human Sciences, 11(1), 128-144

Taneri, P.O.(2016). Öğretmen Adaylarının Pedagojik Formasyon Sertifika Programının Niteliği Hakkındaki Görüşleri (Çankırı İli Örneği). Mayıs 2016 Cilt:24 No:3 Kastamonu Eğitim Dergisi 997-1014.

Tuncel, Z.A.(2016). Pedagojik Formasyon Sertifika Programında Türk Eğitim Tarihi Dersinin Yeri Ve Önemine İlişkin Öğrenci Görüşleri. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı 25. 315-329.

Ulubey, Ö.ve Yıldırım, K.(2017). Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programının Öğretmenlik Becerilerinin Gelişimine Katkısının İncelenmesi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 14. Sayı 40, s. 1-30.

Yıldırım, İ. ve Vural, Ö.F.(2014). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme ve Pedagojik Formasyon Sorunu. Journal of Teacher Education and Educators Volume/Cilt 3, Number/Sayı 1, 73-90.

Yılmaz, K. & Altınkurt, Y. (2011). Öğretmen adaylarının Türk eğitim sisteminin sorunlarına ilişkin görüşleri. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8(1), 942-973.

Madde Bağımlılığı Konusunda Yaşam Temelli Etkinliklerin Kullanılması

Bülent KESKİN*
Esra Özay KÖSE**
Şeyda GÜL***

Özet

Bu çalışma ile gençler arasında yaygın bir şekilde kullanılan bağımlılık yapıcı maddeler hakkında orta öğretim öğrencilerinde yaşam temelli öğrenme etkinlikleri ile farkındalık yaratılması amaçlanmıştır. Bu araştırma 2015-2016 güz yarıyılında Erzincan ilinde bir ortaöğretim kurumundaki 9. sınıfa devam eden 34 öğrenci üzerinde biyoloji dersi kapsamında yürütülmüştür. Araştırmada yaşam temelli öğrenme yaklaşımına dayalı hazırlanan 6 adet etkinlik kâğıdı öncelikle bireysel olarak okunulup, daha sonra 4 ve 5 kişilik gruplar halinde bilimsel tartışma yapılarak etkinlik sonundaki sorulara cevaplar aranmıştır. Öğrencilerin madde bağımlılığı ile ilgili verilen etkinliklerdeki sorulara mantıksal cevaplar bulmaları istenmiştir. Yapılan uygulama sonrasında, öğrencilere madde bağımlılığı konusu ile ilgili yapılan uygulamalar/etkinlikler ile ilgili görüşlerini almak için 2 açık uçlu soru sorulmuş olup bilgi eksikliklerinin giderilip konuya karşı bir farkındalık oluşturulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yaşam Temelli Öğrenme Yaklaşımı, Madde Bağımlılığı, Bilgi Düzeyi, Farkındalık.

Using Of Context Based Activities on Substance Addiction

Abstract

The aim of this study is to create awareness about substance addiction commonly used by young people for secondary school students with context based learning activities. The study was implemented with total of 34 students who attended t 9th grade from secondary school in the 2015-2016 fall semester in Erzincan. 6 activity paper prepared according to context based learning approach based were read primarily as individual by students, then answered the questions at the end of activity paper by groups with 4 and 5 sudents by making scientific discussion. It was asked find logical answers to questions on the activities about substance addiction of the students. After the application, the two open-ended questions were asked students to get their views on the context based activities related to substance addiction issues. The result has been reached that students created awareness and resolved lack of information.

Keywords: Context Based Learning Approach, Substance Addiction, Knowledge, Awareness.

* Dr.Öğr.Üy., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi A.B.D., kesbul@yahoo.com.

** Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Biyoloji A.B.D., esraozay@atauni.edu.tr.

*** Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Biyoloji A.B.D., seydagul@atauni.edu.tr.

Giriş

Etkili bir fen öğretiminin öğrencilere sadece bilgi yükleyerek veya yoğun laboratuvar çalışmaları ile kazandırılamayacağı artık pek çok araştırma sonucunun desteklediği bir gerçektir. Bu nedenle günümüzde öğretim sürecinde radikal değişiklikler yapılmakta ve geçmişte edinilen tecrübelerden yararlanarak geliştirilen kuramlar ve bunların pratikteki uygulamaları öğretim sürecine entegre edilmektedir. Bu uygulamalardan bir tanesi de altyapısında yapılandırmacı yaklaşımın olduğu yaşam temelli (bağlam temelli) öğrenmedir (Acar ve Yaman, 2011).

Esasında yapılandırmacı yaklaşım temeli üzerine inşa edilen (Berns ve Erickson, 2001; Glynn ve Koballa, 2005) yaşam temelli öğrenmeyi esas alarak hazırlanan ders içeriklerinin ilk örnekleri İngiltere'de the "Salters Chemistry (Salters)" projesi kapsamında kimya eğitimi alanında hazırlanmış, denenmiş ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda geliştirilmiştir (Bennet ve Lubben, 2006). Sonrasında ise Almanya'da "Chemie im Kontext (ChiK)", Amerika'da "Chemistry in the Community (ChemCom)" ve "Chemistry in Context (CiC)" projesiyle devam eden bu çalışmalar (Schwartz, 2006) fizik ve biyoloji eğitimi alanında da geliştirilmiş ve Hollanda (Plon), Almanya (Chik, Bik, Piko), İsrail (Stems) gibi ülkelerde de geniş kapsamlı projelerle uygulamaları devam etmiştir (Yaman, 2009). Adı geçen öğretim programlarının başarısından sonra yaşam temelli yaklaşım daha çok kabul görmeye başlanmıştır (Kutu ve Sözbilir, 2011).

Yaşam Temelli Öğrenme, öğrencilerin günlük hayatta karşılaştıkları olayların bilimsel yüzünü bizzat etkinlikler yolu ile öğrenmelerine ve bu olaylarla fen dersleri arasında ilişki kurmalarına yoğunlaşmaktadır (Hırça, 2012). İlişkiler konunun başlangıcında doğrudan kurulur ve bilimsel düşünceleri geliştirmek ve sunmak için bir başlangıç noktası olarak kullanılırlar (Benett, 2003). Yaşam Temelli Öğrenme yaklaşımı, günlük hayattaki bir olay veya sorundan yola çıkarak, öğrenilen bilgileri ihtiyaç haline getirmekte böylece kavram ve ilişkileri bu olay ve sorunların çözümünde araç olarak kullanmayı hedeflemektedir. İnsanoğlunun, bazı maddelerin kendi ruhsal durumunu değiştirdiğini ve geçici de olsa daha farklı hissetmesini sağladığını fark ettiği günden buyana, madde bağımlılığı önemli bir biyopsikososyal sorun olarak ortaya çıkmıştır (Beyazyürek ve Şatır, 2000).

"Madde" kötüye kullanım ve bağımlılığa yol açabilecek, değişik yollarla alınabilen duygudurum, algılama, biliş ve diğer beyin işlevlerinde bir değişiklik yaratan her türlü kimyasal madde olarak tanımlanabilir. Bunlar esrar, eroin, kokain gibi reçete ile verilemeyen, yasadışı maddeler olabileceği gibi, amfetaminler, benzodiazepinler, diğer sedatif, hipnotik ilaçlar gibi yasal düzenlemeler çerçevesinde reçete ile verilebilen ilaçlar ya da yasal denetimlere tabi olmayan veya satışlarında kısmi yasal düzenlemeler olan uçucular, tütün (nikotin), kahve (kafein) ve alkol (ethanol) gibi maddelerdir (Ceyhun, Oğuztürk ve Ceyhun, 2001).

Son zamanlarda, günlük yaşantımızda sıkça adını duymaya başladığımız sentetik kannabinoidlerden Bonzai olarak adlandırılan maddenin kullanımının yaygınlaşması Türkiye'de ve dünyada artış gösteren bir sorun haline gelmiştir. Madde bağımlılarının sayısı giderek artmakta ve yaş ortalamaları da düşmektedir (Yüncü, Aydın, Coşkunol, Altıntoprak ve Bayram, 2006). Madde kullanımının yaygınlığını ruhsal ve toplumsal etkenler, kentleşme, sanayileşme, göç ve eğitim durumu etkilemektedir. Bu durumda toplumları tıbbi, ekonomik, hukuksal, toplumsal ve eğitimsel yönlerden geliştirmek gerekmektedir (Gümüş vd., 2011).

Gençleri bu konuda bilgilendirmek ve madde bağımlılığına karşı farkındalık oluşturup madde bağımlılığını önlemede okullar en uygun yerlerden biri olarak seçilebilir. Biyoloji eğitimi ise vücudumuzu tanıyıp sağlıklı yaşamanın ve sağlığı bozan bağımlılık yapıcı maddelerin eğitiminin önemli bir parçasını oluşturur. Bu nedenle, özellikle ergenler arasında kullanımı yaygınlaşan bu tür maddelerin zararları, bunlardan korunma yolları ve alınacak tedbirler konusunda farkındalık yaratılmasında liselerde verilen biyoloji dersleri önem teşkil etmektedir. Bu çalışma ile gençler arasında yaygın bir şekilde kullanılan bağımlılık yapıcı maddeler/bonzai hakkında orta öğretim öğrencilerinde yaşam temelli öğrenme etkinlikleri ile bilgi eksikliklerinin giderilip farkındalık yaratılması amaçlanmıştır.

Etkinliğin Uygulanması

Öğretilmesi hedeflenen Madde bağımlılığı/Bonzai konusu için önceden belirlenen kazanımlar göz önünde bulundurularak yaşam temelli öğrenme yaklaşımına göre 6 adet etkinlik kâğıdı geliştirilmiştir. "Bonzai ölümlerinde korkunç tablo" etkinlik kağıdı ile Türkiye'de bonzai kullanımı sonucu oluşan ölüm vakalarından; "Nerden çıktı bu bonzai? Bonzai bir laboratuar kazasıydı" etkinlik kâğıdı ile bonzainin kimyasal/sentetik bir madde olduğundan, laboratuarlarda üretildiğinden ve doğal olmadığından; "Bağımlılık döngüsü" kâğıdında bağımlılıkla ilgili sahip olunan yanlış inanışlardan; "Bağımlılık bitmez, kullanım bitebilir" etkinliği ile bağımlılık tedavisinden, tedavi sonrası dikkat edilmesi gereken hususlardan; "neydim ne oldum" etkinliği ile bonzainin insan vücuduna yapmış olduğu zararlı etkilerden ve hasarlardan; "bağımlıklık bir kader değil, çaresi var" isimli etkinlikte ise tedavi merkezlerinden bahsedilmiştir.

Herbir etkinlik kağıdının sonunda verilen sorular yardımıyla da öğrencilerin etkinliklerle ilgili kazanımları öğrenmeleri amaçlanmıştır. Bu sorulara verilen cevaplarla öğrencilerin bilgi ve farkındalık düzeylerinin artıp artmadığı gözlenmiştir. Bazı etkinlik örnekleri EK-1'de verilmiştir.

Ayrıca etkinlik sonundaki soruların cevaplanmasında öğrencilere rehber olması açısından araştırmacılar tarafından hazırlanan madde bağımlılığı ders notları her bir gruba verilmiştir. Bu ders notları Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Çocuk ve Ergenlerde Madde Bağımlılığı Kursu, Modül Programındaki içerik kullanılarak hazırlanmıştır.

Bu araştırma 2015-2016 güz yarıyılında Erzincan ilinde bir ortaöğretim kurumundaki 9. sınıfa devam eden 34 öğrenci üzerinde biyoloji dersi kapsamında yürütülmüştür. Öncelikle öğrencilere uygulanacak yaşam temelli öğrenme yaklaşımı hakkında kısa bir bilgi verilmiş olup dersin işleniş sırası açıklanmıştır.

Araştırmada yaşam temelli öğrenme yaklaşımına dayalı etkinlik kâğıtları herkese dağıtılmış ve herkes tarafından bireysel olarak okumaları istenilmiştir. Daha sonra 4 ve 5 kişilik gruplar halinde bilimsel tartışma yapılarak etkinlik sonundaki sorulara cevaplar aranmıştır. Öğrencilerin madde bağımlılığı ile ilgili verilen etkinliklerdeki sorulara mantıksal cevaplar bulmaları için dağıtılan ders notlarından yardım almaları istenilmiştir. Bu süreçte bu çalışmanın araştırmacılarından olan dersin öğretmeni de bir rehber görevi üstlenip öğrencilere cevapları bulmalarında yardım etmiştir.

6 adet etkninlik kâğıdı ayrı ayrı dağıtılmış olup herbir etkinlik kağıdının okunması ve sorularının cevaplanması için 20 dakika verilmiştir. Toplam 3 ders saatinda uygulanma tamamlanmıştır.

Ders sonunda çalışmanın amacına ulaşıp ulaşmadığını sınamak için ayrıca öğrencilerden madde bağımlılığı konusu ile ilgili yapılan uygulamalar/etkinlikler ile ilgili görüşlerini

ortaya çıkaran 2 açık uçlu sorudan oluşan bir görüşme formunu doldurmaları istenilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma ile gençler arasında yaygın bir şekilde kullanılan bağımlılık yapıcı maddeler/bonzai hakkında orta öğretim 9. sınıf öğrencilerinde yaşam temelli öğrenme etkinlikleri ile bilgi eksikliklerinin giderilip farkındalık yaratılması sağlanmıştır.

Madde bağımlılığı hakkında öğrencilerin bilgi sahibi oldukları ve farkındalık kazandıkları hem etkinlik kâğıtlarının sonundaki sorulara verilen mantıklı cevaplarla hem de uygulama sonunda verilen görüşme formuna yazılan cevaplar ile gözlenmiştir.

Görüşme formunda şu sorular sorulup cevaplar alınmıştır:

Derslerimizde uyguladığımız yöntemin madde bağımlılığı ile ilgili öğrenmenize etkisi nelerdir? sorusuna verilen cevaplardan öğrencilerin çoğunluğu kolay öğrenmeden detaylı bilgi edindiklerinden, edinilen bilgilerin kalıcı olacağından ve var olan bilgileri de pekiştirdiklerinden bahsetmişlerdir. Nitekim alan yazındaki çalışmalarda da bu bulguyu destekler nitelikte benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalar yaşam temelli yaklaşımın öğrenmeye katkısı olduğunu göstermişlerdir (Sözbilir ve diğer. 2007; Topuz, Gençer, Bacanak ve Karamustafaoğlu, 2013; Özay Köse ve Çam Tasun, 2011; Murphy ve Whitelegg, 2006).

Derslerimizde bu konunun işlenilmesinin size nasıl bir katkısı olmuştur? sorusuna verilen cevaplara bakıldığında öğrencilerin büyük çoğunluğu bu konuyla ilgili bilinçlendiğini, daha tedbirli olduklarını ve edindikleri bilgileri çevrelerinin bilgilendirmek için kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar öğrencilerin farkındalık düzeylerinin arttığını ve öğrendiklerin günlük yaşama uyarlayabildiklerinin göstergesidir. Yaşam temelli materyaller öğrencilerin günlük yaşamları ve okuldaki fen dersleri arasındaki ilişkileri görmelerini ve fark etmelerini sağlar (Benett, 2003).

Bazı öğrencilerin verdikleri cevaplar doğrudan alıntı yapılarak EK-2'de verilmiştir.

Bunun yanında başka sonuçlar da gözlenmiştir:

-Etkinlik kâğıtlarında günlük yaşamdan örneklere ve görsellere yer verildiğinden bütün öğrenciler aktif olarak derse katılmış olup, görüşme formundan da anlaşılacağı gibi öğrenciler için ders eğlenceli geçmiştir. Bu yüzden sınıf disiplini yönünden bir sıkıntı yaşanmamış olup her öğrenci aktif bir şekilde etkinliklere ve tartışmalara katılmışlardır.

Bu sonuçlara dayanılarak şu önerilerde bulunulabilir:

-Biyoloji öğretmenleri, burada sunulan etkinlik kâğıtlarına benzer olarak farklı biyoloji konularında günlük yaşam olaylarından faydalanarak etkinlik kağıtları oluşturabilir ve öğrencilerine uygulayabilirler.

-Yaşam temelli öğrenme etkinliklerinin ilköğretim fen bilgisi ve orta öğretim kimya, fizik gibi gibi farklı disiplinlerde uygulanması önerilebilir.

-Mesleğini devam ettirmekte olan öğretmenlere hizmet içi kurslarda, öğrenimimni devam ettiren öğretmen adaylarına ise özel öğretim yöntemleri dersi kapsamında yaşam temelli öğrenme yaklaşımı ve uygulamaları anlatılmalıdır.

-Yaşam temelli uygulamalarda işlenilen konunun özelliğine göre farklı soru tipleri, tartışmalar, laboratuar aktiviteleri, maket, model vb. eklenilebilir.

Kaynakça

Acar, B. ve Yaman, M. (2011). Bağlam temelli öğrenmenin öğrencilerin ilgi ve bilgi düzeylerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40*(40), 1-10.

Battista, M.T. & Clements, D.H. (1996). Students' understanding of three-dimensional rectangular arrays of cubes. *Journal for Research in Mathematics Education, 27*(3), 258-292.

Bennett, J. & Lubben, F. (2006). Context based chemistry: the salters approach. *International Journal of Science Education, 28*(9), 999-1015.

Bennett, J. (2003). *Teaching and Learning Science*, 2. baskı, Continuum publish, New York USA.

Berns, R.G., & Erickson, P.M. (2001). Contextual teaching and learning: preparing students for the new economy. *The Highlight Zone Research Work*, 5, 1-8.

Beyazyürek. M.. ve Şatır. T.T. (2000). Madde kullanım bozuklukları. *Psikiyatri Dünyası*. *4*(2). 50-56.

Ceyhun, B., Oğuztürk, Ö. ve Ceyhun, A.G. (2001). Madde kullanma eğilimi ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Klinik Psikiyatri, 4*, 87-93.

Glynn, S.M., & Koballa, T.R. (2005). *Contextual Teaching and Learning. In R. Yager (Eds.), NSTA professional development monograph.* Arlington (pp.75-84). VA: National Science Teachers Association.

Gümüş, İ., Kurt, M., Günay-Ermurat, D. ve Fayetorbay, E. (2011). Lise öğrencilerinin madde bağımlılığı konusunda bilgi, tutum ve davranış düzeylerinin belirlenmesi (Erzurum örneği). *Ekev Akademi Dergisi, 15*(48), 321-334.

Hırça, N. (2012). Bağlam temelli öğrenme yaklaşımına uygun etkinliklerin öğrencilerin fizik konularını anlamasına ve fizik dersine karşı tutumuna etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(17), 313-325.

Kutu, H. ve Sözbilir, M. (2011). Yaşam temelli ARCS öğretim modeliyle 9. Sınıf kimya dersi "Hayatımızda kimya" ünitesinin öğretimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*(1), 29-62.

Murphy, P., & Whitelegg, E. (2006). *Girls in the physics classroom: a review of the research on the participation of girls in physics.* Institute of Physics Report.

Özay-Köse, E. ve Çam-Tosun, F. (2011). Yaşam temelli öğrenmenin sinir sistemi konusunda öğrenci başarılarına etkileri. *Türk Fen Eğitimi Dergisi, 8*(2), 91-96.

Schwartz, A.T. (2006). Contextualized chemistry education: the American experience. *International Journal of Science Education, 28*(9), 977- 998.

Sözbilir, M., Sadi, S., Kutu, H. ve Yıldırım, A., (2007). *Kimya eğitiminde içeriğe/bağlama dayalı (context-ased) Öğretim Yaklaşımı ve dünyadaki uygulamaları.* I. Ulusal Kimya Eğitimi Kongresi, 20-22 Haziran, İstanbul.

Topuz, F.G., Gençer, S., Bacanak, A. ve Karamustafaoğlu, O. (2013). Bağlam temelli yaklaşım hakkında fen ve teknoloji öğretmenlerinin görüşleri ve uygulayabilme düzeyleri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(1), 240-261.

Yaman, M. (2009). Solunum ve enerji kazanımı konusunda öğrencilerin ilgisini çeken bağlam ve yöntemler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 37*, 215-228.

Yüncü, Z., Aydın, C., Coşkunol, H., Altıntoprak, E. ve Bayram, A. T. (2006). Çocuk ve ergenlere yönelik bir bağımlılık merkezine iki yıl süresince başvuran olguların sosyodemografik değerlendirilmesi. *Journal of Dependence*, 7, 31-37.

Ekler

EK-1: Yaşam temelli etkinlik kâğıtları

3

KÖTÜ ARKADAŞLAR EDİNDİ, MERAK ETTİ, BONZAİYLE TANIŞTI VE 17'SİNDE...

16 yaşına girmesine bir ay kalan Nurten sigara, alkol ve uyuşrutucu kullanan kötü alışkanlıkları olan bir arkadaş çevresi edindi. Arkadaş çevresinin ısrarları üzerine okuldan kaçıyordu ve derslerini boşlamıştı. Ne var ne yoksa arkadaşları. Arkadaşları öl dese ölecek vaziyette idi. Onları bonzai kullanırken izliyordu ve hep merak ediyordu. Arkadaşlarının "çok merak ediyorsan dene bir kereden bir şey olmaz" sözleri hiç aklından çıkmıyordu.

Ailesi ve öğretmenleri bunun önüne geçemediler. Ergenliktir geçer dediler. Ölümünden bir hafta önce ailesi tarafından hakkında kayıp ihbarında bulunulan Nurten daha önce de sık sık evden kaçıp arkadaşlarının yanına gidiyordu. Ancak son kaçışı öncekiler gibi bitmedi. Merakına yenildi. "Bir kereden bir şey olmaz" dedi. Bir haftadır aranan Nurten, aralarında uyuşturucudan sabıkası bulunan 6 arkadaşıyla kaldıkları dairede sabaha karşı fenalaştı ve eve gelen sağlık ekiplerinin müdahalesine rağmen kurtarılamadı…

Bilememişti "bonzaiyi merak edersen bağlanırsın, bağlanırsan ölürsün" sözünün gerçekliğini…

NEYDİM NE OLDUM...

1998

2002

İsmim Neslihan, 26 yaşındayım. Bonzai maddesini 3 sene kullandım. 23 yaşında başladım. Arkadaş ortamında başladım. Çevremde bu maddeyi kullanan hemen hemen 30-40 kişi vardı. Genellikle 17-19 yaş grubu kullanıyordu. Bu ortamlar erkekli kızlı ortamlardı İçince beni uyuşturuyordu. İlk kullandığımda ayaklarımda karıncalanmalar oldu, sonra vücuduma yayıldı. Bilinçsiz hareket etmeye başladım. Gözlerim kızarıyordu. Şu an kullanmıyorum ama buna rağmen unutkanlığım var şu an. Böbrekleri çok yoruyor. Kalp ritmini bozuyor. Tansiyon ve şeker hastalığına yol açıyor. İçtiğim zaman şekerim düşüyordu, çikolata yiyordum. Bu işin sonu mezara kadar gidebilir. İçenler daha çok beyinleri ölmeden bıraksın. Beyin kendini yenileyen bir organ değil.

Başladığımda da psikolojim çok normal değildi. Daha da kötüleştirdi. Bağırsaklarımda ve kadın doğumla ilgili sorunlarım oluştu. Sağlık sorunlarım psikolojimden de kaynaklanmış olabilir bonzaiden de, bilmiyorum. Belki de birbirlerini takip ettiler. Sonuçta içine kimyasal katılmış bir şey kullanıyorsun. Sağlık sorunlarımı unutmak için de içiyordum. 'Son bir kez' diyerek içiyordum. Ama içmeyeceğim dediğimde de kendimi kötü hissetmeye başlıyordum. Ne olursa olsun bonzai durumumu kötüleştirdi. Yemek yiyemez hale geliyorsun. Daha doğrusu tıpkı 'ot' gibi acıktırıyor. Bonzai içtiğin için yiyorsun, çoğunlukla da sağlıksız, iğrenç şeyler. Onun dışında hiç acıkmıyordum. Uyuyamıyordum.

Sonunda bıraktım, ama sağlığım gitti. İçinde ne olduğunu bilmediğim şey... İrademle bıraksam bile sağlığımda, bedenimde belki de artık hiç bir biçimde geri dönemeyeceğim hasarlar oluştu. Bazı şeyleri değiştiremiyorsun. Bunu da 'bıraktıkça' görüyorsun.

Bonzai kullanımından hangi biyolojik sistemler etkilenir? Her birini açıklayınız.

Bonzai, hangi organlarda kalıcı hasarlara yol açar?

BAĞIMLILIK BİR KADER DEĞİL, ÇARESİ VAR!

Ölümü beklerken…

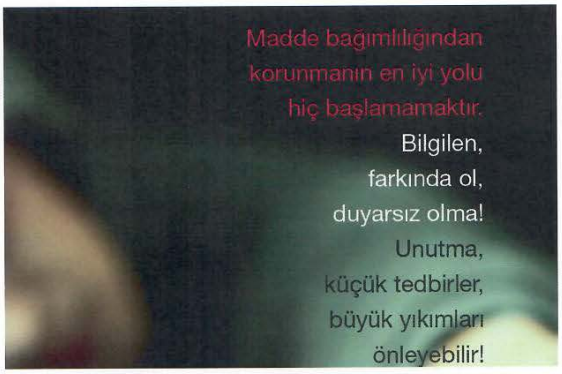

"23 yıl uyuşturucu kullandı, şimdi AMATEM'de rehberlik yapıyorum. Uyuşturucu alabilmek için küçük yeğenimin kolundaki künyeyi çalmaya kalkışmıştım, ablam odaya girince panikle elimden düşürdüm. O gün künyeyi almadım ama utancımdan yıllarca yeğenimin yüzüne bakamadım. Aklıma geldikçe içim acıyor..." Hayatının yarısını uyuşturucu bağımlısı olarak geçiren Erkan İpek (42), yıllar önce yaşadığı bu olayı anlatırken bile utanıyor. Tam 23 yıl boyunca eroin, kokain, esrar dahil tüm uyuşturucuları kullanan İpek, kendi tabiriyle 5 yıldır 'temiz'. Şimdilerde 60 kez tedavi görmek için yatıp kaçtığı Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezi'ne (AMATEM) uyuşturucudan kurtulma mücadelesi veren bağımlılara rehberlik yapıyor. Düğününü ve çocuğunun doğduğu günü bile madde aldığı için hatırlamayan İpek, acı dolu günlerin üzerine sünger çekmiş. İpek, 3 yıldır AMATEM'de bağımlılara rehberlik yapıyor. Onlara kendi deneyimlerini aktararak, atölye çalışmalarına katılıyor. Bazen de hastalarla spor yapıyor.

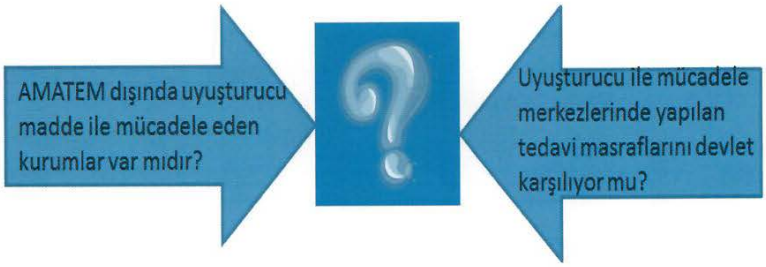

BAĞIMLILIK BİTMEZ, KULLANIM BİTEBİLİR...

Robin Williams'ın intihar etmesinin ardından ünlü oyuncunun günlerini nasıl geçirdiğine ve yaşadığı problemlere dair detaylar ortaya çıkmaya başladı. Kariyerinin başlangıcından itibaren uyuşturucu bağımlılığıyla mücadele eden ünlü aktör, Daily Mail 'in haberine göre en son Haziran'da Minnesota'da bir rehabilitasyon merkezine gitmeye başladı. Williams'ın rehabilitasyon merkezinin yakınlarındaki Diary Queen adlı restoranda, 29 Haziran'da çekilmiş fotoğrafı aktörün ne kadar zayıfladığını gözler önüne seriyor.

Tedavide ilk haftalarda yatarak ilaçla tedavisi gördü. Yatarak tedavide yoğun detoksifikasyonun yanı sıra nöropsikolojik taramanın da yapılması hedeflendi. Bununla birlikte bireysel ve grup terapileri ile nüksü önlemeye yönelik çalışmalar yapıldı. Hastanede yatarak tedavi devam ederken gerektiği takdirde aile eğitimi, çift terapilerine de başlandı. Devamında ayaktan tedavi ile tedavinin 12 aya tamamlanması planlandı. Ancak tedavi sonrasında madde kullanmak bağımlılığı tekrar nüksettirebilirdi.

Parade dergisine konuşan aktör, tedavi olduktan sonra yeniden uyuşturucu kullanmaya başladığını söylemişti. Williams, yaşadıklarını, "Bir gün içimdeki ses – ki ben ona 'aşağıdaki güç' diyorum – bana, 'Hey, sadece tat. Sadece bir tane' dedi. Onu içtim ve kısa bir süreliğine 'Oh, çok iyiyim!' dedim. Ancak, sorun çok kısa sürede tırmandı ve bir hafta içinde o kadar çok aldım ki sokakta yürüyen bir rüzgar çanından farksız oldum" sözleriyle anlatmıştı.

Ek-2: Öğrencilerin görüşme formuna yazmış olduğu cevaplar

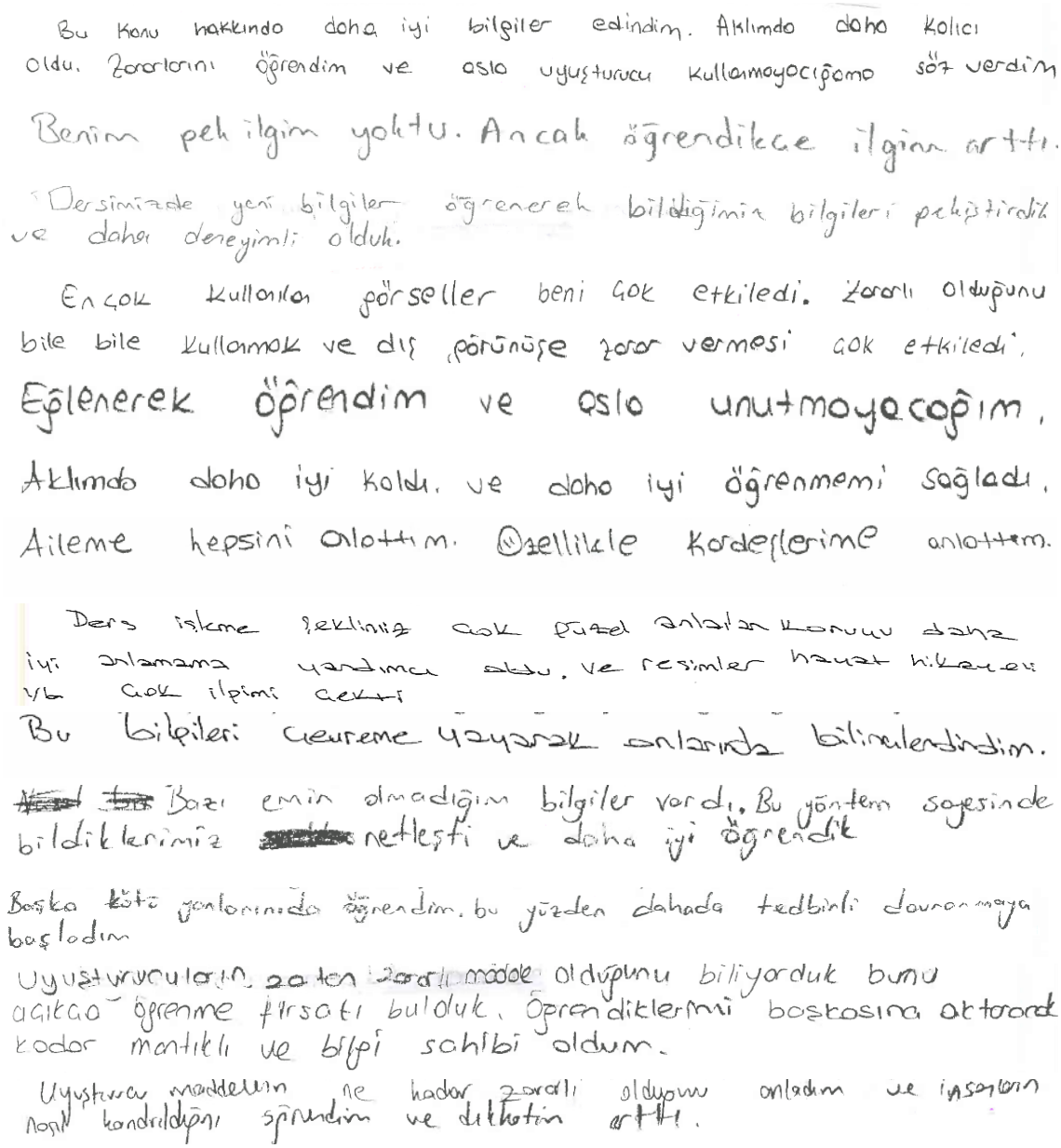

Bu konu hakkında daha iyi bilgiler edindim. Aklımda daha kalıcı oldu. Zararlarını öğrendim ve asla uyuşturucu kullanmayacığama söz verdim

Benim pek ilgim yoktu. Ancak öğrendikçe ilgim arttı.

Dersimizde yeni bilgiler öğrenerek bildiğimiz bilgileri pekiştirdik ve daha deneyimli olduk.

En çok kullanılan görseller beni çok etkiledi. Zararlı olduğunu bile bile kullanmak ve dış görünüşe zarar vermesi çok etkiledi.

Eğlenerek öğrendim ve asla unutmayacağım.

Aklımda daha iyi kaldı. ve daha iyi öğrenmemi sağladı.

Aileme hepsini anlattım. Özellikle kardeşlerime anlattım.

Ders işleme şeklimiz çok güzel anlatan konuyu daha iyi anlamama yardımcı oldu. ve resimler hayat hikayeli v/b çok ilgimi çekti

Bu bilgileri çevreme yayarak anlarında bilinçlendindim.

Bazı emin olmadığım bilgiler vardı. Bu yöntem sayesinde bildiklerimiz netleşti ve daha iyi öğrendik

Başka kötü yanlarında öğrendim. bu yüzden dahada tedbirli davranmaya başladım

Uyuşturucuların zaten zararlı maddele olduğunu biliyorduk bunu açıkça öğrenme fırsatı bulduk. Öğrendiklerimi başkasına aktararak kadar mantıklı ve bilgi sahibi oldum.

Uyuşturucu maddelerin ne kadar zararlı olduğunu anladım ve insanların nasıl kandırıldığını öğrendim ve dikkatim arttı.

anlatılanlar geniş kapsamlıydı ve hemen hemen her şey bilgi verildi ve bu konu hakkında bilgi sahibi ortak.

Özel Eğitim Öğretmenlerinin Derslerinde Kullandıkları Yöntem Tekniklerin Belirlenmesi: Kilis İli Örneği

Figen YILDIRIM*
Büşra GELEBEK**

Özet

Bu araştırma ile Kilis ilinde görev yapan özel öğretim öğretmenlerinin kullandıkları yöntem ve teknikleri belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, tarama modellerinden betimsel desende yürütülmüştür. Araştırma örneklemini, Kilis ilinde bulunan özel eğitim uygulama merkezinde görev yapan 43 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma 2018- 2019 Eğitim – Öğretim yılında yapılmıştır.Veri toplama aracı olarak Tekin Çelikkaya ve Zafer Kuş 'un geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre özel eğitim öğretmenleri genel olarak tartışma, soru-cevap, beyin fırtınası, gösteri, proje gibi yöntem-teknikleri az kullandıklarını ifade ederlerken, kaynak kişiden yararlanma, gezi-inceleme, anlatım ve drama gibi yöntem-teknikleri ise her zaman kullandıklarını ifade etmişlerdir. Özel eğitim sınıfı olduğu için, öğretmenlerin daha aktif olduğu öğrencilerin ise daha pasif olduğu. Daha çok anlatım ile derslerin işlendiği ve öğretmenlerin sunum yaptığı görülmüştür Bu araştırmada sonuç olarak öğretmenlerin yöntem teknikleri kullanmaya pek istekli olmadığı, istekli olanlarında öğrencilerin seviyesinden dolayı kullanamadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretim Yöntemleri, Öğretim Teknikleri.

Determination of Method Techniques Used by Special Education Teachers in Their Courses: The Case of Kilis

Abstract

This study was conducted to determine the methods and techniques used by private teachers working in Kilis. The research was conducted in descriptive design. The sample of the study consists of 43 teachers working in the special education application center in Kilis. The study was conducted in the 2018 - 2019 academic year. The scale developed by Tekin Çelikkaya and Zafer Kuş was used as data collection tool. According to the research findings, special education teachers generally stated that they rarely use methods-techniques such as discussion, question-answer, brainstorming, demonstration, project, while they stated that they always use method-techniques such as benefiting from source person, trip-examination, narration and drama. . Since it is a special education class, teachers are more active and students are more passive. In this study, it was found that teachers were not very willing to use method techniques and that they could not use them due to the level of students.

Keywords: Teaching Methods, Teaching Techniques.

*Dr. Öğretim Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, figenyildirim@kilis.edu.tr.
**Yüksek Lisans Öğrencisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.

Giriş

Bireysel özellikleri ve eğitim yeterlikleri açısından yaşıtlarından beklenilen düzeyden anlamlı farklılıklar gösteren ve bu nedenle özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin, eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak yetiştirilmiş personel, geliştirilmiş eğitim programları ve yöntemleri ile onların özür ve özelliklerine uygun ortamlarda sürdürülen eğitime "özel eğitim" denir (MEB, 2006).

Zihin engelli bireyler, eğitimsel bakış açısıyla yaşıtlarından farklı olarak bağımsız yaşamalarını sağlayacak bilgi ve becerileri kazanmak için özel eğitim yöntem ve tekniklerine ihtiyaç duyan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Sucuoğlu ve Çifci, 2003).

Erken Özel eğitim, sıfır-altı yaş arasındaki gelişim geriliği olan ya da risk altında bulunan çocuklar ile ailelerine sağlanan eğitim hizmetleridir (Odom, Yoder ve Hill, 1988; Wolery, 1993).

Bugünkü Bakanlık verilerine göre özel eğitim gerektiren çocukların yaklaşık %7'sine eğitim verilmekte olup bu eğitimden yaklaşık 0-25 yaş arasında 250.000 birey yararlanmaktadır (Baykoç, 2010). Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) belirlemelerine göre, okul çağı çocuklarının (6-18 yaş grubu) yaklaşık olarak %12'si özel gereksinimli çocuklardır. Bazı kaynaklar bu oranı %10 olarak verirken bazı kaynaklarda da % 14 olarak gösterilmektedir (Yücel, 2012).

Özel eğitimin amacı; yetersizliği olan bireyleri yetersizliklerinden dolayı yaşamsal işlevlerini karşılamada başkalarına olan bağımsızlılığı azaltmak ya da ortadan kaldırmaktır. Bunun devamında, içinde yaşadığı topluma uyum sağlama-yani toplumsallaşabilmesini-becerilerini geliştirmek amaçlanmaktadır. Amaç her birey için aynıdır: "Bireyin bağımsız yaşama hazırlanmasıdır." (Metin, 2012).

Türkiye'de ilk olarak 1982 yılında gelişimsel geriliği olan çocukların eğitimine yönelik bazı yasal düzenlemeler yer alırken, 1990'lı yıllara gelindiğinde Portage ve Küçük Adımlar gibi programlar gelişimsel geriliği olan çocukların erken eğitim alabilmelerini sağlamıştır (Birkan, 2001). 1997 yılında çıkan 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile okul öncesi eğitim, özel gereksinimli çocuklar için zorunlu eğitimin bir parçası haline gelmiş, bu yasa ile anne-babalara çocukları için alınacak eğitim kararlarına katılma hak ve sorumluluğu tanınmıştır. 18 Ocak 2000 tarihinde yayımlanan ve 2006'da yeniden gözden geçirilen Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ile ise 0-36 ay ve 36-72 ay arasında özel eğitim gereksinimleri belirlenmiş çocuklar için okul öncesi eğitim zorunlu ve kaynaştırma modeline dayalı hale getirilmiş, ailenin eğitim ve hizmetlere katılımının önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır (Birkan, 2001; Gürsel, 2010; Özbaba, 2000).

Türkiye'de özel eğitim alanında personel yetiştirmek üzere yedi üniversitede Özel Eğitim Bölümleri yer almaktadır. Bu bölümlerin programları incelendiğinde, öğrencilerin ilk üç yıl süreyle kuramsal ağırlıklı dersler, dördüncü sınıfta ise bu derslerde öğrendikleri bilgilerini uygulamak için, uygulama ortamlarına giderek uygulama dersleri aldıkları görülmektedir (Cavkaytar, Özen ve Batu, 2001).

Yöntem

Bu bölümde araştırma modeli, evren ve örneklem, veri toplama aracı ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırma Modeli: Araştırma, tarama modellerinden betimsel desende yürütülmüştür.

Evren ve Örneklem: Araştırma örneklemini, Kilis ilinde bulunun Özel Eğitim Uygulama Merkezinde bulunun 43 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma 2018- 2019 Eğitim – Öğretim yılında yapılmıştır.

Veri toplama aracı: Veri toplama aracı olarak Tekin Çelikkaya ve Zafer Kuş 'un geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach α katsayısı 0,90 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi: Veriler SPSS de analiz edilmiştir. SPSS de veriler Descriptive Statics-Explore ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Tablo 1. Demografik Özellikler

Branş	Özel Eğitim = 43		
Bulunduğu Kadro	Kadrolu= 6	Ücretli= 7	Sözleşmeli= 30
Cinsiyet	Kadın= 26	Erkek = 17	
Mezuniyet Durumu	Ön lisans = 0	Lisans= 40	Lisansüstü = 3

Çalışmaya katılan öğretmenlerden hepsi de özel eğitim öğretmenidir. Toplam 43 öğretmen katılmış olup, 6 kadrolu, 7 ücretli ve 30 sözleşmeli kadrosundadır. 26 sı kadın ve 17 si erkek öğretmendir. Ayrıca 40 tanesi lisans mezunuyken, 3 tanesi lisansüstü mezunudur.

Tablo 2. Öğretmen Görüşleri

	HER ZAMAN	SIK SIK	ARA ARA	NADİREN	HİÇBİR ZAMAN	
	F	F	F	F	F	$\bar{X}$
1. Konuları öğrencilere oyunlar oynatarak öğretirim.	4	13	19	7	-	2,72
2. Ders sırasında konu ile ilgili öğrencilere yazı yazdırırım.	3	7	6	4	23	3,83
3. Öğrencileri yakın çevre gezilerine götürürüm.	-	3	9	17	15	4,04
4. Öğrencilerime konulara uygun proje ödevleri verip, projeleri sunmaları için onlara fırsat veririm.	-	1	-	5	38	4,83
5. Uygun konularda sınıfta tartışma havası oluşturup, öğrencilerimin konu üzerinde tartışmalarını sağlarım.	-	1	4	5	33	4,55
6. Bazı konularda sınıfa alanında bir uzman getirerek o konuda öğrencilerimin bilgi	1	-	5	2	35	4,67

almasını sağlarım.(avukat, doktor, subay vb…)						
7. Dersi, öğrencilerimle soru-cevap şeklinde işleriz.	4	8	10	7	15	3,46
8. Konuları öğretmen olarak ben anlatırım öğrencilerim beni sadece dinler	11	10	5	6	11	2,90
9. Konuları öğrencilerime anlattırır, eksik kalan noktaları tamamlarım.	1	5	6	4	30	4,09
10. Küçük gruplar oluşturup, öğrencilerimin işbirlikli çalışmasını sağlarım.	7	7	9	9	11	3,23
11. Ders sırasında öğrencilerim üst düzeyde düşünmelerini sağlayan sorular sorarım.	2	2	7	2	30	4,30
12. Dersleri işlerken bilgisayar, projeksiyon, video, vcd gibi teknolojik araç-gereç kullanırım.	3	7	16	8	8	3,34
13. Öğrencilerimin sınıfta bir olayı tiyatro şeklinde canlandırmasına imkân veririm.	3	1	5	8	26	4,23
14. Bazı tarihi olayları öğrencilerime, hikâye şeklinde anlatırım.	1	8	4	6	24	4,13
15. Tarihi konularda öğrencilerime maketler, haritalar, küreler vb.. yaptırırım.	1	3	6	4	29	4,27
16. Öğrencilerimin bireysel çalışması için onları ödevlendiririm.	13	5	7	4	13	2,93
17. Derslerde testler çözdürerek, konuları sorular üzerinden anlatırım.	42	-	-	-	1	5,53
18. Harita, grafik, tablo gibi görsel materyalleri kullanırım.	3	4	8	9	19	3,93

19. Öğrencilere hem bana hem de diğer arkadaşlarına soru sormaları için fırsat veririm.	8	8	5	8	14	3,27
20. Gerçek hayatta karşılaşılan problemi sınıf ortamına getirir ve öğrencilerimin sınıfta bu problemi çözmesini isterim.	3	4	9	5	22	3,90
21. Öğrencilerim e bir konuda düşünerek yeni fikirler üretmeleri ve bunları rahatlıkla ifade etmelerine olanak veririm.	5	4	5	10	19	3,79
22. Küçük bir grup oluşturur ve bu grubun sınıfta diğer arkadaşlarına bilgi vermesini sağlarım.	5	3	3	12	20	3,90
23. Öğrencilerimin, bir olayı, bir düşünceyi sınıfta arkadaşlarının önünde dramatize etmesine (canlandırmasına) olanak veririm	4	3	3	8	25	4,09
24. Öğrencilerimin, sınıfta bazı önemli karakterlerin rollerini canlandırıp onların ağzından olayları anlatmalarını isterim.	-	-	3	14	26	4,58
25. Öğrencilerime bir konu verir ve bu konu üzerinde kısa sürede (5-10 dk) fikir üretmelerini sağlarım.	2	2	8	4	27	4,23
26. Dersin sonunda konunun özetini öğrencilerime yazdırırım	-	1	3	7	31	4,62
27. Sınıf tartışmaları ile öğrencilerin bilgilerini geliştirmesini sağlarım	10	32	-	-	1	5,32
28. İki ya da daha fazla öğrenciden oluşacak şekilde çalışma grupları oluştururum.	4	7	12	6	14	3,44

29. Önemli yerleri tahtaya yazıp, konu ile ilgili kavram haritası çizerim.	1	5	4	6	27	4,27

Öğretmen görüşlerine baktığımızda değerler Tablo 2 de verilmiştir. Tablo 2 ye göre öğretmenlerin en çok kullandıkları yöntem teknikler öğrencilere oyunlar oynatma, öğrencileri bireysel ödevlendirme, öğretmen anlatır öğrenci dinleyicidir. En az kullanılan yöntem teknikler ise sınıfta tartışma yaptırmak, öğrencilere test çözdürmektir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, Özel eğitim öğretmenlerinin derslerinde kullandıkları yöntem ve teknikler bulunmaya çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında; özel eğitim öğretmenleri genel olarak tartışma, soru-cevap, beyin fırtınası, gösteri, proje gibi yöntem-teknikleri az kullandıklarını ifade ederlerken, kaynak kişiden yararlanma, gezi-inceleme, anlatım ve drama gibi yöntem-teknikleri ise her zaman kullandıklarını ifade etmektedirler.

Sonuçlara dikkat edildiğinde özel eğitim sınıfı olduğu için, öğretmenlerin daha aktif olduğu öğrencilerin ise daha pasif olduğu görülmektedir. Daha çok anlatım ile derslerin işlendiği ve öğretmenlerin sunum yaptığı görülmektedir.

Bu araştırmada sonuç olarak öğretmenlerin yöntem teknikleri kullanmaya pek istekli olmadığı, istekli olanlarında öğrencilerin seviyesinden dolayı kullanamadıkları görülmüştür.

Araştırma sonuçlarından yola çıkarak şu önerilerde bulunabiliriz: Özel eğitim alanında yapılan çalışmalar arttırılmadır. Özel eğitim alanında öğretmenler daha bilgili şekilde yetiştirilmeli ve gerçekten bu konuda istekli ve yetenekli olanlar öğretmenliğe seçilmelidir. Öğrencilere yönelik yöntem ve teknikler arttırılmalı. Bu konuda eğitimler verilebilir.

Kaynakça

Baykoç Dönmez, N. (Ed.). (2010). Öğretmenlik Programları İçin Özel Eğitim, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık

Birkan, B.(2002). *Erken Özel Eğitim Hizmetleri.* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. Özel Eğitim Dergisi. 3(2).

Cavkaytar, A., Özen, A. ve Batu, S. (2001). Zihin Engelliler Öğretmenliği Programı Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Uygulama Derslerinde Yer Alan Yeterliklere İlişkin Kendilerini Değerlendirmeleri. 10. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildiri Kitabı. Hatay

Çelikkaya, T., Kuş, Z. (2009). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Kullandıkları Yöntem ve Teknikler.* Ahi Evran Üniversitesi. Eğitim Fakültesi Dergisi XXII (2), 2009.

Gürsel, O. (2010). Özel Eğitime Gereksinimi olan Öğrenciler ve Özel Eğitim, 5.

Baskı, (Editör: İbrahim H. Diken), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Odom. S.L.. Yuder. P.. & Hill. G. (1988). Developmental intervention for infants with handicaps: Purposes and programs. The Journal of Special Education, 22 (I), N24.

Sucuoğlu, B., & Çifci, İ. (2001). Yapamıyor mu yapmıyor mu? Zihin engelli çocuklar için sosyal beceri öğretimi. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Wolery, M. (1993). Early childhood special education. Blackliursl, A E., & W.H. Berdine (Ens). An Introduction IO Special Education. (3 Ih edl. New York: Harper Collins Publishers

Yücel, E. (2012). Özel Gereksinimli Çocuklar, 1. Baskı, (Editör: Nilgün Metin), Ankara: Maya Akademi.

İlköğretim Kurumlarında Görev Alan Sınıf Öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim Yönteminin Yararına İlişkin İnançları

Figen YILDIRIM*
Şeyda Gül TOMA**
Hatice ACARLIOĞLU***

Özet

Eğitim kurumları, eğitim ve öğretim sürecinde bilişim teknolojilerinden yararlanmak amacıyla değişik uygulamalar yürütmektedirler. Süreç içerisinde etkin olarak kullanılan teknolojilerden birisi bilgisayar destekli eğitimdir. Bilgisayar destekli eğitim, öğrenme-öğretme ve okul yönetimi alanları ile ilgili faaliyetlerin bütününde bilgisayarların kullanılması şeklinde tanımlanabilir. Öğrenme ve öğretme sürecinde bilgisayar destekli eğitimden en etkili şekilde yararlanabilmek ancak öğretmenlerin olumlu tutuma sahip olması ile gerçekleştirilebilir. Yapılan bu çalışmanın amacı ilköğretim kurumlarında görev alan sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim yönteminin yararına ilişkin inançları ve bunları etkileyen etmenlere göre değişim gösterip göstermediğini incelemektir. Ayrıca öğretmenlerin Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemine ilişkin inançlarını tespit ederek bu inançların arttırması yönünde neler yapılabileceğini belirlemek amaçlanmıştır. Bu araştırma sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretime ilişkin inanç seviyelerinin tespiti ve değişkenlere göre bir farklılık gösterip göstermediğini ortaya koyması açısından da önem arz etmektedir

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar Destekli Öğretim Yöntemi, Sınıf Öğretmeni, Teknoloji, Eğitimde Dijitallik, Bilgisayar Destekli Öğretim Yönteminin Yararları.

Beliefs of Primary School Teachers About The Benefit of Computer Assisted Teaching Methods

Abstract

Educational institutions carry out various applications in order to benefit from information technologies in the education and training process. One of the technologies used effectively in the process is computer aided education. Computer assisted education can be defined as using computers in all activities related to learning-teaching and school management. In the process of learning and teaching, the most effective use of computer-aided education can only be realized if the teachers have a positive attitude. The aim of this study is to examine the beliefs of the class teachers working in primary education institutions about the benefit of the Computer Assisted Instruction method and whether they change according to the factors affecting them. In addition, it was aimed to determine the teachers' beliefs about the Computer Assisted Instruction method and to determine what can be done to increase these beliefs. This research is also important in terms of determining the belief levels of Computer Teachers in Computer Aided Education and revealing whether they differ according to the variables.

Keywords: Computer Assisted Teaching Method, Classroom Teacher, Technology, Digitalism in Education, Benefits of Computer Assisted Teaching Method.

*Dr. Öğretim Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, figenyildirim@kilis.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.

Giriş

Günümüzde toplumlar hızla değişmekte ve gelişmektedir. Bu değişim beraberinde eğitim ve teknoloji alanında da değişimleri zorunlu kılmaktadır. Klasik anlamda eğitim belli bir konu, bilgi ya da bilim alanında yetiştirme ve geliştirme işi olarak tanımlanmaktadır (Hançerlioğlu, 1992).Teknoloji ise literatürde insanoğlunun bilimi kullanarak hayatı kolaylaştırmak amacıyla yaptığı işlemler bütünüdür (Türk Dil Kurumu [TDK], 2006). Özellikle bilgi çağında daha çok elektronik cihazları anlatmak için kullanılan teknoloji kelimesi hem somut objeleri hem de yöntemleri ifade etmektedir. İnsanların sorunlarına yardımcı olacak çözümlerin üretilmesi amacıyla; makinelerin, araçların, materyallerin ve yöntemlerin geliştirilmesi ve uygulanması olarak tanımlanabilir.Tanımlarda görüldüğü üzere eğitim ve teknoloji ayrı kavramlar olmasına rağmen eğitim ve öğretim sürecinde kaliteyi arttırmak için birlikte kullanılmaktadırlar. Eğitim kurumları, eğitim ve öğretim sürecinde bilişim teknolojilerinden yararlanmak amacıyla değişik uygulamalar yürütmektedirler. Bu doğrultuda karşımıza çıkan eğitim teknolojileri, bireylere öğrenme ve öğretme faaliyetlerinde daha pratik olabilme imkanı sağlayan bilimsel uygulama alanlarıdır (Heinich, 1993). Eğitim teknolojisi insanın öğrenmesi olgusunun tüm yönlerini içeren problemleri sistematik olarak analiz etmek, bunlara çözümler geliştirmek üzere ilgili tüm unsurları (insan gücünü, bilgileri, yöntemleri, teknikleri, araç- gereçleri, düzenlemeleri) işe koşarak uygun tasarımlar geliştiren, uygulayan, değerlendiren ve yöneten bir süreçtir. Eğitim ortamlarında karşımıza gelen teknoloji süreç içerisinde eğitim hizmetlerinin yönetimi, ölçme ve değerlendirme, rehberlik gibi öğrenme ve öğretme etkinliklerinde sıklıkla kullanılmaktadır (Tosun, 2006). Süreç içerisinde etkin olarak kullanılan teknolojilerden birisi Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemidir.

Bilgisayar Destekli eğitim, öğrenme-öğretme ve okul yönetimi alanları ile ilgili faaliyetlerin bütününde bilgisayarların kullanılması şeklinde tanımlanabilir (Demirel, Ö., Seferoğlu, S.,Yağcı, E. 2001: 116). Bir başka tanımla öğrenme ve öğretme sürecinde bilgisayarların öğrenci motivasyonunu arttıran, öğrencinin kendi hızına göre ayarlamalar yapabileceği, öğrenciye kendi kendine öğrenme olanağı sağlayan ve öğrenmenin gerçekleşeceği ortam olarak kullanıldığı öğretim yöntemidir şeklinde açıklanabilir (Uşun, 2006:84). Sonuç olarak Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemi bir düzeni takip ederek, kendi hızını ayarlama kapasitesi ile donatılmış, tekrar ve canlandırma imkanları sunan kapsamlı bir sistem olarak tanımlanabilir (Friend ve Cole, 1990).

Bilgisayar Destekli Öğretim yönteminde isminden anlaşılacağı üzere temel öğretici bilgisayarlardır. Öğrenme ve öğretme sürecinde bilgisayarın temel işlevi, materyal ve bilginin en verimli şekilde kullanılmasını sağlayarak öğrenciye süreç boyunca yardımcı olmaktır (Uşun, 2004:43). Günümüzde yaygın olarak kullanılan Bilgisayar Destekli Öğretim yönteminin en merkez unsuru şüphesiz öğretmenlerdir (Sert, Kurtoğlu, Akıncı, Seferoğlu, 2012). Öğrenme ve öğretme sürecinde Bilgisayar Destekli Öğretim yönteminden en etkili şekilde yararlanabilmek ancak öğretmenlerin olumlu tutuma sahip olması ile gerçekleştirilebilir (Arslan, 2006).

Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemi üzerine yapılan araştırmalar sonucunda birçok araştırmacı yöntemin etkin kullanımı ile eğitim sistemindeki eksiklikleri tamamlayıp geliştirebilecek potansiyele sahip bir yöntem olduğu bulgusunu vurgulamaktadır (Jonassen ve Reeves, 1996; Means, 1994; Çağıltay 2001). Aynı zamanda bazı araştırmalar, Bilgisayar

Destekli Öğretim yönteminin uygulandığı öğrencilerin geleneksel eğitim yöntemi uygulanan öğrencilere göre daha yüksek başarı elde ettiğini göstermektedir (Chang, 2002; Hacker ve Sova, 1998; Yalçınalp, Geban, ve Özkan, 1995). Akademik başarıyı artırmanın yanı sıra üst düzey düşünme becerilerini geliştirerek var olan ezber olgusunun yerine kavrayarak öğrenme sağladığı yapılan araştırmalar sonucunda bulunan öğrenme ve öğretme sürecine bir katkısıdır (Renshaw ve Taylor, 2000). Öğrenciler bilgisayarı daha çok oyun amaçlı olarak kullandıkları için öğrencilerin BDÖ yöntemi ile işlenen dersin hedeflerine ulaşmaları daha kolaydır. BDÖ uygulamalarında öğretmenler çoğunlukla profesyonel firmaların geliştirdiği öğretim yazılımlarını kullanmaktadırlar. En Yaygın Kullanılan Öğretim Yazılımı Sınıflaması; Tekrar-Alıştırma Amaçlı Yazılımlar,Öğretici Yazılımlar, Benzetim(Simülasyon) ortamı yaratma Amaçlı Yazılımlar,Problem çözme becerilerini geliştirme, Eğitsel oyunlar şeklindedir.

1.1 Araştırmanın Amacı

Yapılan bu çalışmanın amacı ilköğretim kurumlarında görev alan sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim yönteminin yararına ilişkin inançları ve bunları etkileyen etmenlere göre değişim gösterip göstermediğini incelemektir. Ayrıca öğretmenlerin Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemine ilişkin inançlarını tespit ederek bu inançların arttırması yönünde neler yapılabileceğini belirlemek amaçlanmıştır.

1.2 Araştırmanın Önemi

Araştırma sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemine ilişkin inanç seviyelerini ortaya koymak ve, bu inanç seviyelerinin arttırılması için çalışmalar yapmak açısından önem arz etmektedir. Bu araştırma sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemine ilişkin inanç seviyelerinin tespiti ve bu inanç seviyelerinin kendilerini etkilediği düşünülen değişkenlere göre bir farklılık gösterip göstermediğini ortaya koyması açısından da önem araz etmektedir.

1.3 Problem Cümlesi

İlköğretim kurumlarında görev alan sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim yönteminin yararına ilişkin inançları bunları etkileyen etmenlere göre değişmekte midir?

1.4 Alt Problemler

1) Öğretmenlerin BDÖ yönteminin yararlarına ilişkin inançları cinsiyete göre değişmekte midir?
2) Öğretmenlerin BDÖ yönteminin yararlarına ilişkin inançları mesleki kıdemlerine göre değişmekte midir?
3) Öğretmenlerin BDÖ yönteminin yararlarına ilişkin inançları okuttukları sınıfa göre değişmekte midir?

2. Yöntem

2.1 Araştırmanın Türü

İlköğretim kurumlarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemine ilişkin inançlarını ölçmek amacıyla yapılan çalışmada tarama modeli kullanılmıştır.veri toplama aracı olarak İlköğretim kurumlarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemine ilişkin inançlarını ölçmek amacıyla Şensoy tarafından geliştirilen Bilgisayar Destekli Öğretim Yönteminin Yararlarına İlişkin İnançlara Yönelik ölçek kullanılmıştır. Ölçek beşli likert tipinde 13 maddeden oluşmaktadır.Cronbach alfa kat sayısı .88 dir.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmada çalışma grubu random (raslantısal) atama yöntemi ile belirlenen 85 sınıf öğretmeninden oluşmaktadır.

Tablo1.Araştırmaya Katılan Sınıf Öğretmenlerinin Demografik Bilgileri

Demografik Bilgiler	Kategori	Frekans	Yüzdelik Dilimi (%)
Cinsiyet	Kadın	52	61
	Erkek	33	39
Mesleki Kıdem Yılı	1'den az	3	3
	1-10	21	25
	11-20	15	17
	21 ve üstü	46	55
Okutulan Sınıf	1	30	36
	2	22	26
	3	18	21
	4	15	17
Toplam		**85**	**100**

Tablo2. Öğretmenlerin BDÖ Yöntemiyle İlgili Aldıkları Hizmet İçi Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Hizmet İçi Eğitim Durumu	Frekans	Yüzdelik Dilimi (%)
Evet	51	60
Hayır	34	40
Toplam	**85**	**100**

Tablo3.Öğretmenlerin BDÖ Yöntemiyle İlgili Aldıkları Hizmet İçi Eğitim Sayısı

Hizmet İçi Eğitim Sayısı	Frekans	Yüzdelik Dilimi (%)
0	34	40
1-2	30	35
3-4	17	20
5 ve üstü	4	5
Toplam	**85**	**100**

Tablo4. Öğretmenlerin Derslerinde BDÖ Yöntemini Kullanımına İlişkin Dağılımı

BDÖ Yöntemi Kullanımı	Frekans	Yüzdelik Dilimi (%)
Evet	75	88
Hayır	10	12
Toplam	**85**	**100**

Tablo5. Öğretmenlerin BDÖ Yöntemini Derste Kullanım Sayısı

BDÖ Kullanım Sayısı	Frekans	Yüzdelik Dilimi (%)
0	10	11
1-5	28	32
6-10	4	4
11-15	4	4
16-20	4	4
21 ve üstü	35	41
Toplam	**85**	**100**

2.3.Bulgular

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgular alt problemlerdeki sırasıyla ele alınış ve yorumlanmıştır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmaya katılan öğretmenlerin BDÖ yönteminin yararına ilişkin inançları belirlemeye yönelik yapılan ölçeklerden elde edilen maddelerin puan ortalaması Tablo 6.1. 'de verilmiş ve 4,11 olarak bulunmuştur.

Tablo6.1. Öğretmenlerin BDÖ Yönteminin Yararlarına İlişkin İnançlarına Ait Puan Ortalaması

N	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.Hata! Yer işareti tanımlanmamış.$\bar{X}$	**Ss**
85	4,11	0,63

Tablodaki sonuç, katılıyorum seçeneği olan 4 değerinin biraz üstünde bir değere sahip olduğu için araştırmaya katılan öğretmenlerin bilgisayar destekli öğretimin yararına inandıkları şeklinde açıklanabilir. Ancak, örnekleme katılan öğretmenlerin %60'nın Hizmet içi eğitim aldığı ve %88'inin de derslerde bilgisayar destekli eğitimi kullandığı düşünüldüğünde öğretmenlerin bilgisayar destekli eğitimin yararına ilişkin inançlarının daha yüksek (5'e yakın) olması beklenirdi.

Bu araştırmadaki 1. Alt problem şu şekilde ifade edilmiştir: "Öğretmenlerin BDÖ yönteminin yaralarına ilişkin inançları cinsiyete göre değişmekte midir?". Bu alt problemin değerlendirilmesi için, Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo6.2.'de verilmiştir.

Tablo6.2. Öğretmenlerin BDÖ Yönteminin Yararlarına İlişkin İnanç Otalamalarının Cinsiyete Göre Farklılık Durumu

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	P
Kadın	52	4,14	0,67	0,69
Erkek	33	4,07	0,57	

(P<.05)

Tablo6.2' de görüldüğü gibi kadın öğretmenlerin bilgisayar destekli öğretim yönteminin yararına ilişkin inanç ortalamaları 4,14 (katılıyorum) çıkarken, erkek öğretmenlerin bilgisayar destekli öğretim yönteminin yararına ilişkin inanç ortalamaları 4,07 (katılıyorum) çıkmıştır. Birbirine yakın değerlere sahip bu ortalamaların istatistiksel olarak bir anlamlılık gösterip göstermediğini öğrenmek amacıyla Mann Whitney U testi uygulanmış ve sonuçlara göre öğretmenlerin bilgisayar destekli öğretim yönteminin yararına ilişkin inanç ortalamalarının cinsiyete göre bir farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu araştırmadaki 2. Alt problem şu şekilde ifade edilmiştir: "Öğretmenlerin BDÖ yönteminin yaralarına ilişkin inançları mesleki kıdemlerine göre değişmekte midir?". Bu alt problemin değerlendirilmesi için, Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo7.'de verilmiştir.

Tablo7. Öğretmenlerin BDÖ Yönteminin Yararına İlişkin İnanç Ortalamalarının Kıdemlerine Göre Dağılımı ve Ortalamalar Arasındaki Farka İlişkin Varyans Analizi

Mesleki Kıdem Yılı	N	$\bar{X}$	Ss	Chi-Square	P
1'den Az	3	4,12	0,58	.66	.88
1-10	21	4,14	0,50		
11-20	15	4,04	0,45		
21 ve üstü	46	4,12	0,74		

Yapılan analiz sonucunda, öğretmenlerin bilgisayar destekli öğretim yöntemine ilişkin inanç ortalamalarının mesleki kıdem yılına göre değişmediği görülmüştür (Chi-Square=.66, p=.88). Bu sonuçlar, Oral'ın (1994) yaptığı araştırmanın sonuçlarıyla da tutarlılık göstermektedir.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu araştırmadaki 3. Alt problem şu şekilde ifade edilmiştir: "Öğretmenlerin BDÖ yönteminin yaralarına ilişkin inançları okuttukları sınıfa göre değişmekte midir?". Bu alt problemin değerlendirilmesi için, Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo8.'de verilmiştir.

Tablo8. Öğretmenlerin BDÖ Yönteminin Yararına İlişkin İnanç Ortalamalarının Okuttukları Sınıflara Göre Dağılımı ve Ortalamalar Arasındaki Farka İlişkin Varyans Analizi

Sınıf	N	$\bar{X}$	Ss	Chi-Square	p

1	30	4,04	0,	1,44	.69
2	22	4,06	0,71		
3	18	4,16	0,62		
4	15	4,28	0,51		

Yapılan analiz sonuçlarına göre, öğretmenlerin bilgisayar destekli öğretim yöntemine ilişkin inanç ortalamalarının okuttukları sınıfa göre bir farklılık göstermediği görülmüştür (Chi-Square=1,44, p=.69). Ancak frekanslar arasındaki dağılıma bakıldığında bu sonuca dikkatli yaklaşılması gerekir.

Sonuçlar ve Tartışma

Günümüzde yaşamın her alanında olduğu gibi eğitim alanında da teknoloji kullanımı artmakta ve gün geçtikçe bir gelişim süreci izlemektedir. Bu süreçte karşımıza çıkan eğitim teknolojileri, bireylere öğrenme ve öğretme faaliyetlerinde daha pratik olabilme, kısa zamanda fazla bilgi kazanma imkanı sağlamaktadır. Bilindiği üzere Bilgisayar Destekli Öğretim yönteminde, öğretmen konuyu işlerken konu özelliklerini, öğrencilerin özelliklerini, belirlediği amaçların özelliklerini dikkate alarak uygulayacağı Bilgisayar Destekli Öğretim yönteminin biçimine karar vermelidir. Bu da ancak Bilgisayar Destekli Öğretim uygulamalarını başarıya ulaştıracak etkili öğretmenlerin yetiştirilmesi ile mümkün olacaktır. Bilgisayar öz-yeterliği kazanarak ve Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemine yönelik olumlu tutuma sahip olarak eğitim sektöründe göreve başlayan öğretmenler Bilgisayar Destekli Öğretimi derslerinde daha etkin bir biçimde kullanabileceklerdir. Bu sayede eğitim öğretim sürecinin kalitesi artacaktır.

Araştırmada Kilis ilinde görev yapan ilköğretim sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim Yönteminin Yararına ilişkin inançlarını çeşitli değişkenler (yaş, cinsiyet, çalıştıkları yerleşim birimi, kıdem, bilgisayar ve bilgisayarla ilgili eğitim alıp almama gibi) açısından incelenmiştir. Bu bağlamda çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıda kısaca özetlenmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin Bilgisayar Destekli Öğretim yönteminin yararına ilişkin inançlarını belirlemeye yönelik yapılan ölçekten elde edilen maddelerin puan ortalaması 4,11 olarak bulunmuş ve bu doğrultuda araştırmaya katılan öğretmenlerin Bilgisayar Destekli Öğretimin yararına inandıkları söylenebilir.

Cinsiyet değişkeni doğrultusunda elde edilen sonuçlara göre sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim yönteminin yararına ilişkin inançlarının farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır.

Mesleki kıdem yılı değişkeni doğrultusunda elde edilen sonuçlara göre sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemine ilişkin inançlarının değişmediği görülmüştür.

Okuttukları sınıf değişkeni doğrultusunda elde edilen sonuçlara göre sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemine ilişkin inançlarının bir farklılık göstermediği görülmüştür.

Sonuç olarak, ilköğretim kurumlarında görev yapan sınıf öğretmenlerin Bilgisayar Destekli Öğretim yöntemine ilişkin inançlarının cinsiyet, mesleki kıdem yılı ve okuttukları sınıfa göre bir değişiklik göstermediği ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum öğretmenlerin bilgisayar destekli öğretim yöntemini etkili bir biçimde kullanması açısından olumlu bir etken olarak yorumlanabilir.

Yapılan çalışma sonuçlarına göre sınıf öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli Öğretim Yönteminin yararına ilişkin inançlarının cinsiyet, kıdem yılı ve okuttukları sınıfa göre değişmediği saptanmıştır.Bilgisayar Destekli Öğretim Yöntemi sürecinin şüphesiz ki yönlendiricisi olan öğretmenlerin inançlarının yüksek olması büyük önem taşımaktadır. Öğretmenlerin inanç seviyelerini yükseltmek adına bilgisayar destekli eğitimi kullanbilcekleri sınıf ortam ve imkanı oluşturulması, öğretmenleri bu konuda motive edebilecek konferanslar yapılması, uygulamalı kurslar verilmesi ve bu gibi çalışmaların okul yönetimi tarafından organize edilmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

Arslan, A. (2006). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2006, 24-33.

Chang, C.Y. (2002). Does- Computer-Assisted Instruction + Problem Solving = Improved Science Outcomes? A Pioneer Study. *The Journal Of Educational Research*, 95(3), 143-150.

Demirel, Ö., Seferoğlu, S.,Yağcı, E. (2001). *Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Geliştirme.* Ankara: Pegem Yayıncılık.

Friend, C. L. Ve Cole, C. L., 1990, *"Learner Control In Cbi", Journal Of Educational Technology,* Nowember, Sayfa: 47-49.

Hançerlioğlu, O., 1992, *"Türk Dili Sözlüğü",* Sayfa:200.

Heinich, M., 1993, "*International Media And The New Technologies Of Instruction*", Ny:Macmillan Publishing.

Jonassen, D., Ve Reeves, T. (1996). Leaming With Technology: Using Computers As Cognitiye Tools. In D. L-I. Jonassen (Ed.), *Handbook Of Research On Educational Communications And Technology* (Pp. 693-719).

Şensoy, Ö. (2004). İlköğretim okullarındaki öğretmelerin bilgisayar öz-yeterlilik algıları ile bilgisayar destekli öğretim yönteminin yararına ilşkin inançları arasındaki ilişki.Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,İstanbul

Renshaw, C. E, & Taylor, H. A (2000*). The Educational Effectiveness Of Computer-Based Instruction. Computers And Geosciences,* 26(6), 677-682.

Sert, G., Kurtoğlu, M., Akıncı, A. ve Seferoğlu, S. S. (2012). Öğretmenlerin teknoloji kullanma durumlarını inceleyen araştırmalara bir bakış: Bir içerik analizi çalışması. Akademik Bilişim, 1-3 Şubat 2012, Uşak Üniversitesi.

Tosun, N., (2006). *Bilgisayar Destekli Ve Bilgisayar Temelli Öğretim Yöntemlerinin, Öğrencilerin Bilgisayar Dersi Başarısı Ve Bilgisayar Kullanım Tutumlarına Etkisi: Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği, Trakya Üniversitesi,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Www.Tez2.Yok.Gov.Tr

Türk Dil Kurumu. (2006). Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Kelime=Teknoloji Erişim Tarihi: 22.12.2018

Uşun, S. (2004). *Bilgisayar Destekli Eğitimin Temelleri*, Nobel Yayıncılık.

Uşun, S. (2006). *Uzaktan Eğitim.* Nobel Yayıncılık.

Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları

Hakkı YAPICI*

Özet

Bu araştırmanın amacı, tarih öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin yaklaşımlarını tespit etmektir. Çalışmanın örneklemini, 2017–2018 akademik yılında Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde okuyan 150 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma, tarama modeliyle yapılmıştır. Tarih öğretmen adaylarının görüşlerini belirlemede; cinsiyet, öğretmenlik mesleğini tercih sırası, aile ve yakın çevrede öğretmen olup olmaması değişkenlerine göre öğretmenlik mesleğine yönelik yaklaşımları araştırılmıştır. Araştırmanın verileri, "tamamen katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum, hiç katılmıyorum" 5'li Likert tipindeki 20 maddelik "*Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları"* ölçeği ile toplanmıştır. Ölçeğin kapsam geçerliliği, anlaşılabilirlik ve güvenirliliği sağlanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı Alpha 0.958, KMO 0,708 olarak belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının görüşlerini belirlemede madde bazında frekans (n) ve yüzde (%) kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20.0 ile analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik, Meslek, Tercih.

The Approaches of History Teacher Candidates about Teaching Profession

Abstract

The aim of this study is to determine the approaches of history teacher candidates about teaching profession. The sample of the study consists of 150 students studying in the History Department of the Faculty of Letters at Gümüşhane University in the 2017-2018 academic year. The research was conducted with a screening model. In determining the views of history teacher candidates; gender, the order of preference of teaching profession, family and the presence of teachers in the vicinity of the variables according to the approaches to the teaching profession were investigated. The data of the study was collected with the 20 points scales under "Approaches of History Teacher Candidates about Teaching Profession" which is 5 point likert scale form as "strongly agree, agree, undecided, disagree, strongly disagree." The content validity, comprehensibility and reliability of the scale were ensured. The reliability coefficient of the scale was Alpha 0.958 and KMO 0.708. Frequency (n) and percentage (%) were used on item basis to determine the opinions of prospective teachers. The data were analysed with SPSS 20.0.

Keywords: Teaching, Profession, Preference.

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hyapici25@hotmail.com.

Giriş

Bir toplumda eğitimin en genel amacı, o toplumun bireylerini topluma faydalı hale getirmektir. Ülkenin ihtiyaç duyduğu yeni nesillerinin yetiştirilmesi ise eğitim sistemimizin en önemli ögesi olan öğretmenlere verilmiştir. Bizleri yetiştiren öğretmenlerden sevdiğimiz ya da sevmediğimiz olmuştur. Bu öğretmenler bizim davranışlarımızı, kişiliğimizi, meslek seçimimizi ve hatta hayat felsefemizi etkiledi ve değiştirdi. Bu nedenle hepimizin hayatında öğretmenlerin çok önemli ve özel yeri vardır. Öğretmenlik, eğitim sisteminin en önemli ögesidir. Toplumda her dönemde önemli kabul edilen hem çok zevkli hem de zor bir meslektir. Bu mesleği tanımak ve anlayabilmek için öncelikle meslekle ilgili temel kavramlarda; -eğitim, öğrenme, öğretmen, davranış, yaşantı, kültür- ortak bir anlayış birliğine ulaşmak gerekmektedir.

Hangi meslekten olursa olsun, geleceğimizin temelini bugünün öğretmenlerine teslim etmeliyiz. Topluma hizmet eden tüm meslek gruplarının kaliteli, düzeyli bir eğitim alabilmesi için öğretmenlerine en iyi eğitimin verilmesi son derece ehemmiyetli bir husustur. Ülkemizde son yıllarda öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarla ilgili pek çok araştırma yapıldığı görülmektedir (Dirik, 1999; Erdem ve Anılan, 2000; Göğüş, 2000; Gürbüztürk ve Genç, 2004). Son zamanlarda "kaliteli, etkili eğitim-öğretim" için araştırmalar büyük ivme kazanmıştır. Bu hedefe ulaşmak içinde öncelikle nitelikli öğretmenler yetiştirmemiz kaçınılmaz bir gerçektir (Balcı, 2002; Üstünoğlu, 1990). Nitelikli öğretmen yetiştirmede öğretmen adaylarının mesleğe bakış açıları önemli bir yer tutmaktadır. Adayların öğretmenlik mesleğine karşı düşüncelerinin oluşmasında ise öğretmen yetiştirme programlarının rolü büyüktür. Bu sebeple, birçok araştırma öğretmen adaylarının mesleğe ilişkin duygu ve düşüncelerini belirlemeye yönelik tutumlarını incelemiştir (Bedel, 2008; Çapri & Çelikkaleli, 2008).

1.Araştırmanın Amacı:

Araştırmada, öğretmen adaylarının sınıf seviyeleri, öğretmenlik mesleğini tercih sırası, cinsiyet ve ailesinde öğretmen olup olmaması değişkenlerine göre öğretmenlik mesleğine yönelik yaklaşımları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu hedef doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

∗Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları Okudukları Sınıflara Göre Anlamlı Bir Şekilde Değişmekte midir?

∗ Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etme Sıralarına Göre Anlamlı Bir Şekilde Değişmekte midir?

∗Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları Cinsiyetlerine Göre Anlamlı Bir Şekilde Değişmekte midir?

∗ Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları Ailelerinde Veya Yakın Çevrelerinde Öğretmen Olup Olmamasına Göre Anlamlı Bir Şekilde Değişmekte midir?

2. Yöntem

Araştırma, tarama modeliyle yapılmıştır. Tarih öğretmen adaylarının görüşlerini belirlemede; cinsiyet, öğretmenlik mesleğini tercih sırası, aile ve yakın çevrede öğretmen olup olmaması değişkenlerine göre öğretmenlik mesleğine yönelik yaklaşımları araştırılmıştır. Çalışmanın örneklemini, 2017–2018 akademik yılında Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde okuyan 150 öğrenci oluşturmaktadır.

2.1.Verilerin Toplanması

Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları ölçeğindeki maddeler likert tipte "[1]**Hiç katılmıyorum.** [2]**Katılmıyorum.** [3]**Orta Derecede Katılıyorum.** [4] **Katılıyorum.** [5]**Tamamen Katılıyorum.**" şeklinde puanlanmıştır. Araştırmaya başlanmadan önce konu hakkında ilgili alan taraması yapılmış yapılan benzer çalışmalar incelenmiştir. Elde edilen veriler bilgisayar paket programı SPSS 20.0 (t test, ortalama ve standart sapma değerleri) kullanılarak analiz edilmiştir.

	Olumlu Madde	Olumsuz Madde
Tamamen Katılıyorum	5	1
Katılıyorum	4	2
Kararsızım	3	3
Katılmıyorum	2	4
Hiç Katılmıyorum	1	5

Daha öncede belirtildiği gibi ölçekte 20 madde yer almaktadır. Puanlama dikkate alındığında ölçekteki maddelerden alınabilecek toplam en yüksek puan 100, en düşük puan 20'dir. Puanların dağılımı Şekil 1 üzerinde görülmektedir.

3.Bulgular ve Yorum

Aşağıda, Tarih Öğretmen Adaylarının verdikleri yanıtlar farklı değişkenler açısından değerlendirilip tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Birinci Alt Problem

Araştırmanın birinci alt problemi "Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları okudukları sınıflara göre anlamlı bir şekilde değişmekte midir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu problemle ilgili olarak elde edilen veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Şekil-1

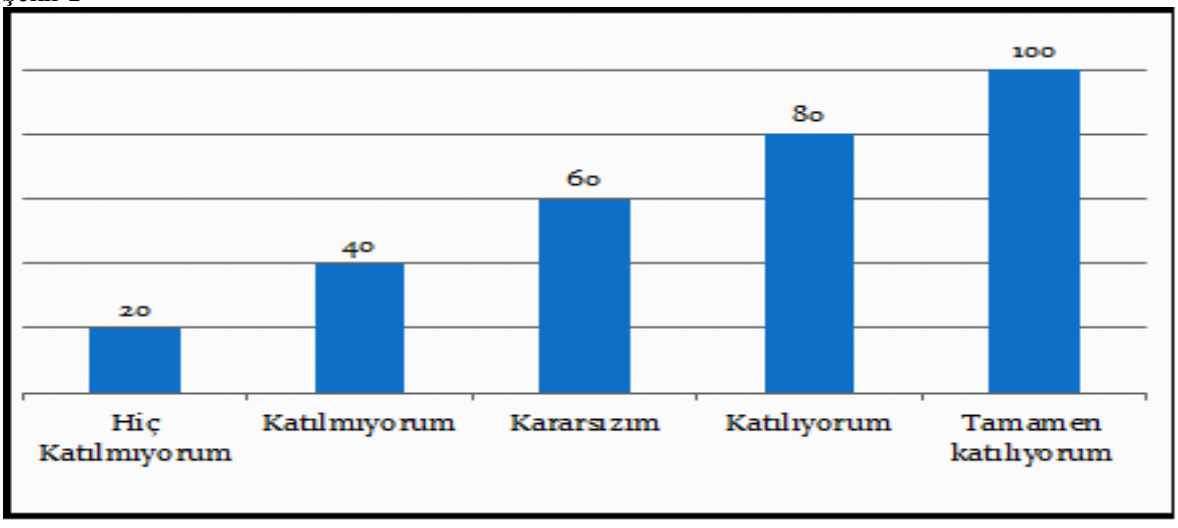

Tablo 1. Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Sınıflarına Göre Aritmetik Ortalama Standart Sapmaları

Sınıf	N	$\overline{X}$	ss
1	44	75,25	5,95
2	40	74,00	5,23
3	34	59,17	7,94
4	32	52,56	8,49

Tablo 2. Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Sınıflarına Göre Farklılıklara İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Grup	K.T.	Sd	K.O.	F	p
G.A.	13657,767	3	4552,589	96,120	,000
G.İ.	6915,066	146	47,363		
T	20572,833	149			

Tablo 2'e göre, Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları okudukları sınıflara göre anlamlı bir şekilde fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sonuçlara göre 1 ve 2. sınıflar arasında fark olmadığı ancak 3 ve 4. sınıflara göre anlamlı fark olduğu anlaşılmıştır ($p<0,05$). Yani 1 ve 2. sınıflar 3 ve 4. sınıflara göre öğretmenlik mesleğini tercih etmede daha kararlı oldukları anlaşılmıştır.

İkinci Alt Problem

Araştırmanın ikinci alt problemi "Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları okudukları öğretmenlik mesleğini tercih etme sıralarına göre anlamlı bir şekilde değişmekte midir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu problemle ilgili olarak elde edilen veriler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etme Sıralarına Göre Aritmetik Ortalama Standart Sapmaları

Tercih Sırası	N	$\overline{X}$	ss
1-3	47	72,00	9,75
4-6	32	70,12	9,51
7-10	53	62,43	11,68
11 ve üstü	18	57,11	10,81

Tablo 3. Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etme Sıralarına Göre Farklılıklara İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Grup	K.T.	Sd	K.O.	F	p
G.A.	4304,537	3	1434,846	12,877	,000

G.İ.	16298,297	146	111,427		
T	20572,833	149			

Tablo 3 incelendiğinde, Tarih Öğretmen Adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etme sıralarına göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı fark bulunmuştur (p <0,05) Öğretmenlik mesleğini 1-3 ve 4-6 sırada tercih edenler arasında anlamlı fark olmadığı, 7-10 ve 11 ve üstü tercih edenler arasında 1-3 ve 4-6 tercih edenler lehinde anlamlı fark olduğu anlaşılmıştır. Bu farklılık, 1-3 ve 4-6 sırada öğretmenlik mesleğini tercih edenlerin, öğretmenlik mesleğini diğerlerine göre daha çok istemelerinden ve 7-10 ve 11 ve üstü öğretmenlik mesleğini tercih edenlerin başka meslek gruplarını (polis, subay ve diğer meslekler) düşünmelerinden kaynaklanmış olabilir.

Üçüncü Alt Problem

Araştırmanın üçüncü alt problemi "Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değişmekte midir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu problemle ilgili olarak elde edilen veriler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Cinsiyetlerine Göre Tutum Puanlarının Karşılaştırılması

Cinsiyet	N	$\overline{X}$	ss	t	p
Kadın	71	66,19	12,23	-0,267	,790
Erkek	79	66,70	11,27		

Tablo 4 incelendiğinde Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmemektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının cinsiyete göre değişmediğini ortaya koymaktadır. Bayan öğretmen adaylarının tutum puanları ($\overline{X}$= 66,19), erkek adayların tutum puanları ($\overline{X}$ =66,70). Bu verilerde farklılığın olmadığını göstermektedir.

Dördüncü Alt Problem

Araştırmanın dördüncü alt problemi "Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları" ailelerinde veya yakın akrabalarında öğretmen olup olmamasına göre anlamlı bir şekilde değişmekte midir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu problemle ilgili olarak elde edilen veriler Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 5. Ailesinde veya Yakın Akrabalarından Öğretmen Olma Durumuna Göre Tutum Puanlarının Karşılaştırılması

Cinsiyet	N	$\overline{X}$	ss	t	p
Var	42	71,02	11,59	-3,067	,003

Yok	108	64,65	11,37		

Tablo 5'den öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumları arasında ailelerinde veya yakın akrabalarında öğretmen olma durumuna göre anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Buna göre ailelerinde veya yakın akrabalarında öğretmen olanların ($\overline{X}$= 71,02), olmayanlara göre ($\overline{X}$= 64,65)tutum puanlarının anlamlı düzeyde daha olumlu olduğu görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada yapılan anketler ve analizler sonucunda öğretmenlik mesleği ile ilgili şu önemli bulgulara ulaşılmıştır: Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları okudukları sınıflara göre anlamlı bir şekilde fark tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre 1 ve 2. sınıflar arasında fark olmadığı ancak 3 ve 4. sınıflara göre anlamlı fark olduğu anlaşılmıştır. Yani 1 ve 2. sınıflar 3 ve 4. sınıflara göre öğretmenlik mesleğini tercih etmede daha kararlı oldukları anlaşılmıştır. Tarih Öğretmen Adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etme sıralarına göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Öğretmenlik mesleğini 1-3 ve 4-6 sırada tercih edenler arasında anlamlı fark olmadığı, 7-10 ve 11 ve üstü tercih edenler arasında 1-3 ve 4-6 tercih edenler lehinde anlamlı fark olduğu anlaşılmıştır. Bu farklılık, 1-3 ve 4-6 sırada öğretmenlik mesleğini tercih edenlerin, öğretmenlik mesleğini diğerlerine göre daha çok istemelerinden ve 7-10 ve 11 ve üstü öğretmenlik mesleğini tercih edenlerin başka meslek gruplarını (polis, subay ve diğer meslekler) düşünmelerinden kaynaklanmış olabilir.

Tarih Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Yaklaşımları cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmemektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının cinsiyete göre değişmediğini ortaya koymaktadır. Bayan öğretmen adaylarının tutum puanları ($\overline{X}$= 66,19), erkek adayların tutum puanları ($\overline{X}$ =66,70). Bu verilerde farklılığın olmadığını göstermektedir. öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumları arasında ailelerinde veya yakın akrabalarında öğretmen olma durumuna göre anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Buna göre ailelerinde veya yakın akrabalarında öğretmen olanların ($\overline{X}$= 71,02), olmayanlara göre ($\overline{X}$= 64,65)tutum puanlarının anlamlı düzeyde daha olumlu olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik yaklaşımları her alan için ehemmiyetli olduğundan, benzer araştırmalar diğer anabilim dalları ve eğitim fakülteleri için de tekrarlanması tavsiye edilebilir. Yapılacak bu tür çalışmalarda alınan sonuçlar karşılaştırma yapılarak, genellemelere varılabilir. Geleceğin eğitimcileri olacak adayların, bu mesleğe yönelik yaklaşımlarını olumlu yönde geliştirmek amacıyla, öğretim süreci boyunca öğretmenlik mesleğine ilişkin bilgilendirme ve özendirmeye yönelik etkinliklere programlarda yer verilmelidir. Ayrıca öğretmen adaylarına bu mesleğin sadece maddi boyutunu değil kutsal bir meslek olduğunu her fırsatta hatırlatmak biz uzman eğitimcilerin en önemli görevi olmalıdır.

Kaynakça

Balcı, B.(2002). Öğretmen Yetiştirmede Teknoloji Kullanımı. V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi Bildiri Kitabı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi. 16-18 Eylül 2002. Ankara.

Bedel E. F. (2008). Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları ve bazı kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler. Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi, 4(1), 31–48.

Bıçak, B. ve Nartgün, Z. (2009). Özel alan yeterlikleri ile buna dayalı bireysel ve kurumsal performans değerlendirme ölçütlerinin belirlenmesi. Performans yönetimi: Bireysel performans yönetimi komisyonu II. dönem raporu. Mart 2009. Ankara: MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, http:// otmg.meb.gov.tr belgeler/raporlar/bireysel%20Performans%20y%C3%B6yönetimi%20rapor%202.pdf (Erişim Tarihi: 29.9.2019).

Çapri, B., & Çelikkaleli, Ö. (2008). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutum ve mesleki yeterlik inançlarının cinsiyet, program ve fakültelerine göre incelenmesi. Đnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(15), 33–53.

Dirik, M. Z. (1999). Eğitim fakültesi sanat eğitimi programlarının öğretmenlik tutumlarına etkisi. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,cilt:12 sayı:1, 253-265.

Erdem, A. R. ve Anılan, H. (2000). PAÜ Eğitim Fakültesi sınıf öğretmenliği öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı:7 özel sayı, 144148.

Göğüş, G. (2000). Güzel sanatlar eğitimi bölümü öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yaklaşımları.Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,cilt:13 sayı:1, 147-157.

Gürbüztürk, O. ve Genç, S. Z. (2004). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin görüşleri.İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,cilt:5, sayı: 7, 47-62.

Şişman M.(2004). Öğretmenliğe Giriş (7.Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Üstünoğlu, Ü.(1990). Okul Öncesi Öğretmenlerin Uzaktan Eğitim Yöntemi ile Yetiştirilmesine Yönelik Program Modeli, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(11).

Mesleki Ve Teknik Eğitimde Yeni Uygulamalar

Mehmet COŞAR*
Tayyip SARI**
Fatma CAN***

Özet

Eğitimin amacı; bireyleri çevreleri ile uyumlu kılarak verimli ve üretken yapabilmektir. Küreselleşme sürecinde bireyden beklenen özellikler; sorumluluk alma, yaratıcı düşünme, değişime uyum gösterme, problem çözebilme, kolay iletişim kurma, grupla çalışabilme, işbirliğine yatkın olma, karmaşık teknolojik sistemleri anlayabilmektir. Meslekî ve Teknik eğitimin tüm eğitim içerisindeki oranı gelişmiş ülkelerde %65'ler civarında iken ülkemizde bu oran tam tersidir. Bu durumun düzeltilmesi mevcut eğitim sisteminin en büyük gereksinimlerinden biridir. Milli Eğitim Bakanlığı " Mesleki ve Teknik Eğitimde Güçlü Yarınlar İçin 2023 Vizyonu" ile belirlenen eylemler kapsamında mesleki ve teknik eğitimde yeni modellerden belki de en önemlisini hayata geçiyor. Milli Eğitim Bakanlığı'nın çeşitli paydaş kurumlarla imzaladığı protokoller ile mesleki ve teknik eğitimde Ar-Ge ve inovasyona dayalı ve üniversiteler ile kurumlar arasındaki ilk iş birliği örneği olması nedeniyle reform niteliğinde bir değişim başlıyor. Dolayısıyla, yeni modelde mezun olacak meslek ve teknik lise mezunları, artık "ara eleman" yerine "aranan eleman" olma konusunda hem nitelik hem de söylem açısından yeni bir dönem başlayacaktır. OSB'ler içinde meslek ve teknik okulların sayısının artırılması ve TOBB gibi kuruluşların destekleri bu söylemi daha da somut hale getirecektir. Bu değişim ve dönüşüm, yüksek puan alan öğrencilerin bu okulları tercih etmesine ve bu alana talebin daha da artmasına yarayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Mesleki ve Teknik Eğitim, Ar-Ge ve İnovasyon.

New Applications in Vocational and Technical Education

Abstract

The aim of the education is to make individuals more productive by making them compatible with their environment. Taking responsibility, creative thinking, adapting to change, having problem solving ability, making easy communication, working with a group, being able to cooperate, understanding complex technological systems are the expected features from the individual in the process of globalization. While the ratio of vocational and technical education in all education units is around 65% in developed countries, this ratio is just to opposite in our country. The correction of this situation is one of the great estrequirements of the current education system. Within the scope of the actions determined with the "2023 Vision for Strong Future in Vocational and Technical Education", The Ministry of Education is activating the new model in technical education, perhaps the most important one. A change in the nature of reform begins with the protocols signed by the Ministry of National Education with various stakeholder institutions, as it is based on R & D and innovation in vocational and technical education and the first example of cooperation between universities and

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Makine Mühendisliği, mehmetcosar422@gmail.com.

** Öğretmen, Konya Mehmet Tuza Pakpen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, tayyipsari42@gmail.com.

*** Öğretmen, Konya Mehmet Tuza Pakpen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, can.fatma4242@gmail.com.

institutions. Therefore, vocational and technical high school students who will graduate in the new model will start a new term both in terms of quality and discourse in terms of being a "wanted person" instead of "intermediate staff". This discourse will become more tangible by increasing the number of vocational and technical schools with in the Organized Industrial Zones and thanks to the support of organizations like The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey. This change and transformation will enable students with high scores to choose these schools and increase the dem and for this field.

Keywords: Education, Vocational and Technical Education, R & D and Innovation.

Giriş

Meslekî ve teknik eğitimin Türkiye eğitim tarihindeki yeri incelendiğinde 12. yüzyıldan günümüze kadar meslekî eğitimin farklı şekillerde gerçekleştirildiği görülmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemde meslekî ve teknik eğitim, 12. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar geleneksel usullerle esnaf ve sanatkâr teşkilatlarınca yürütülmüştür. Selçuklularda "Ahilik" adıyla kurulan esnaf ve sanatkâr teşkilatı, Osmanlılar döneminde de bir süre devam etmiş daha sonra "Lonca" ve "Gedik" teşkilatlarına dönüşmüştür. Ahilik teşkilatı "Küçük esnaf, usta, kalfa ve çırakları içine alan, onların dayanışmaları kadar mesleklerini dürüstlük ve özenle yapmalarını, ayrıca eğitimlerini amaçlayan" bir yapı olarak tanımlanmıştır (Kılınç, 2016). Teşkilatlarda eğitimler işbaşında gerçekleştirilmiştir ve zamanın insan kaynağı ihtiyacını gidermede etkili bir çözüm olarak sunulmuştur. Meslekî ve teknik eğitim alanında modern anlamdaki ilk girişimler 18. yüzyılda orduyu düzenlemek amacıyla başlatılmıştır. Meslek öğretimi, 1860'lı yıllardan itibaren örgün eğitim kurumları olarak değerlendirilen meslek ve sanat okullarında gerçekleştirilmiştir.

Kurtuluş Savaşı sonrası dönemde yapılan ilk girişimlerden birisi ekonomiyi canlandıracak adımlar atmak olmuştur. Ulusal ekonomiyi geliştirmede eğitimin de rolü olması gereği düşünülmüş, zamanın ünlü eğitim düşünürleri John Dewey, Alfred Kühne ve Omer Buyse Türkiye'ye davet edilmiştir. İnceleme sonrasında sunulan raporlarda ulusal ekonominin gelişmesi için eğitim aracılığıyla insan gücünün yetiştirilmesi ihtiyacına değinilmiş, bu insan gücünün yetiştirilmesinde ortaöğretim ve üniversitelerde programlar açılması tavsiye edilmiştir. (Sezgin, 1983).

2011 yılında yayımlanan 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Millî Eğitim Bakanlığında meslekî ve teknik eğitimin yürütülmesinden sorumlu altı birim Meslekî ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü (MTEGM) adı altında birleştirilmiştir. Yaygın meslekî eğitim ile açık öğretim kurumları da Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (HBÖGM) bünyesinde toplanmıştır.

1. Ahilik Teşkilatları, Gedik ve Loncalar

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılda meslek eğitimi çeşitli sanat ustalarının dükkânlarında öğretilirdi. İlk sanat eğitiminin başladığı bu dükkânlarda çıraklar mesleği öğrendikten sonra önce kalfa sonra da usta olarak kendi mesleklerini icra edebilecek yeterliliğe ulaşabilirlerdi (Özalp, 1961:17). Bir eğitim kurumu vasfı taşıyan bu dükkânların esnaf ve sanatkârları yardımlaşma ve haklarının korunması amacıyla XIII. yüzyılda ahilik teşkilatlarını kurdular. Arapça bir sözcük olan "ahi" kardeşim anlamına gelmektedir. İktisadi ve ekonomik alanda büyük önem taşıyan ahilik teşkilatları Osmanlı'ya X. yüzyılda Karahanlılar tarafından getirilmiştir (Turan, 1992:25). Ahi Evran, Kayseri'de açtığı debbağ (deri) dükkânı sayesinde dükkân çevresinde bulunan esnaf ve sanatkârlar arasında Ahilik'in yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ekonomik hayatı düzenleyen Ahilik, bireylerin meslek sahibi olmalarını ve iktisadi şartlarının iyileşmesinde önemli rol oynayarak zamanla Anadolu'nun

birçok şehrinde ve köyünde hızla gelişmiştir. Bu yapıya ilişkin kuralların yer aldığı fütüvvetnameler ise; fütüvvetin amacının, esaslarının, kuruluşunun, ilkelerinin, özelliklerinin ve şartlarının yer aldığı üyeler için yönetmelik görevi gören eserlerdir (Ülgener, 1981: 89).

Ahilerde eğitim, hayata dönük uygulamalı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ahilik teşkilatında ahi ve pir denen öğreticiler teşkilata girenlere mesleklerinin inceliklerinden okuma - yazmaya, temizlik ve görgüye kadar pek çok konuda dersler verirdi (Akyüz, 1985:48-49). İşbaşı eğitime büyük önem verilen ahilik sisteminde bu zaviyelere gitmek için ustanın referansı gerekmekteydi (Şahin, 1986:109-110).

Yalnızca Müslüman esnaf ve sanatkârların üye olabildiği ahi teşkilatları gayrimüslim esnafın da teşkilatlanması gerekliliğinin ortaya çıkmasıyla birlikte lonca teşkilatları kurulmaya başlandı. Lonca teknik bir terim olarak ham madde dağıtımının yapıldığı yer anlamında kullanılmaktadır. Önceleri ham maddelerin dağıtımının yapıldığı yer anlamına gelen lonca, sonraları esnaf birliklerinin toplantı yaptığı yerlere verilmiş ve daha sonra da teşkilatın ismi olmuştur (Güllülü, 1977:125). Kuruluş amacı tüccar ve sanatkârların haklarının korunması olan loncaların sıkı bir yönetimle yönetilmesi hem üretimin artmasına hem de ekonomiye katkı sağlamıştır (Turan, 1992:31). Mesleğe sadakat, gelenek ve göreneklere bağlılık gibi çeşitli ahlaki kurallara sahip olan loncalarda, Lonca heyetlerinin aldığı kararlara uymayanlar para cezası, loncadan çıkarılma, gerçekleştirilen sanattan alıkonulma gibi ağır cezalarla karşılaşabilirler. Gerçekleştirdiği sanattan alıkonulan bir kişi hiçbir yerde çalışamaz hale gelmektedir (Gürata, 1975: 97-98).

2. Meslekî ve Teknik Eğitimin Amacı

Meslekî ve teknik eğitim sosyal ve ekonomik sektörler ile iş birliği içinde ulusal ve uluslararası meslekî yeterliliğe, meslek ahlâkına ve meslekî değerlere sahip, yenilikçi, girişimci, üretken, ekonomiye değer katan ehil iş gücü yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Meslekî ve teknik eğitim ile bireylerin ilgi, yetenek ve mizaçları doğrultusunda uygun öğrenme fırsatlarının sunulduğu, iş ve meslek ahlakını merkeze alan yenilikçi, istihdama hazırlayan, iktisadi ve sosyal sektörlerin ihtiyaçlarına göre geliştirilen ve paydaşlarla iş birliği içinde sürekli yenilenen bir meslekî ve teknik eğitim sistemi oluşturulması amaçlanmaktadır.

Eğitim, ulusal ekonomide gelirin artması yoluyla ekonomik büyümeyi, gelir dağılımının daha adaletli olmasını ve toplumun iktisadi gelişiminin hızlanmasını sağlamaktadır. Meslekî ve teknik eğitim öğrencileri iyi vatandaş olarak yetiştirmenin yanı sıra esnek bir yapı içinde ilgi ve yetenekleri doğrultusunda ortak bir genel kültür verilerek bir üst öğrenime ve iş hayatına hazırlamayı hedeflemektedir.

Ülkelerin iktisadi ve sosyal kalkınmasında önemli rol oynayan meslekî ve teknik eğitimde, bireylere ilgi, yetenek ve mizaçları doğrultusunda mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri, tutum, tavır ve meslek ahlakını kazandırmak son derece stratejiktir. Meslekî ve teknik eğitimde sektörün iş gücü ihtiyacına cevap verebilecek niteliğe sahip, gelişen teknolojiye uyum sağlayabilen, paydaşların planlama ve karar alma süreçlerine etkin katıldığı bir yapının kurulması amaçlanmaktadır.

2023 hedefleri ile uyumlu bir sistem oluşturulması için meslekî ve teknik eğitime yönelik var olan toplumsal algıyı değiştirmeyi hedefleyen, öğrencilerin meslekî ilgi ve yeteneklerini tespit eden ve çocuklar ile ailelerini bu doğrultuda yönlendiren, akademik ders yoğunluğunun azaltıldığı, meslekî ders içeriklerinin güncellendiği, öğretmenlerin iş başında eğitim olanaklarının artırıldığı, ulusal ve uluslararası sektör ve kamu finansal kaynaklarının

kullanımı yoluyla okulların alt yapı ve donanımının hızla değişen ve gelişen teknolojiyle uyumlu hale getirildiği, mezunlarına istihdamda öncelik sağlayan ve farklı ücret politikalarının uygulandığı, sektörün meslekî ve teknik eğitim süreçlerinde daha fazla yer aldığı, sektör liderleri ile iş birliği imkânlarının artırıldığı, ulusal ve uluslararası düzeyde sektörel iş birliği protokolleri ve iyi uygulama modeli olabilecek projelerin hayata geçirildiği, mezunlarının kendi alanlarında yükseköğretime geçişlerini sağlayacak bütünleşik bir yapının kurulması planlanmaktadır.

3.Farklı Ülkelerde Meslekî ve Teknik Eğitim Uygulamaları

Farklı ülkelerde kariyer ve teknik eğitim (career and technical education), meslekî eğitim (occupational education), teknik eğitim (technical education), meslekî ve teknik eğitim ve uygulama (technical and vocational education and training) olarak da isimlendirilen meslekî ve teknik eğitime atfedilen önem ekonomilerin ve pazarların küreselleşmesiyle birlikte önemli ölçüde artmıştır. İnsan kaynağı ve sektör ihtiyaçlarının farklılaşması ile meslekî ve teknik eğitimin kurgusu ve uygulanma şekli ülkelere göre çeşitlilik kazanmıştır. Dünyada meslekî eğitimin durumu hakkında fikir vermesi amacıyla köklü meslekî eğitim sistemlerine sahip olan, farklı meslekî eğitim modelleri uygulayan ve coğrafi açıdan farklı bölgelerde bulunan bazı ülkelerde eğitimin tasarımı ve uygulanma şekilleri kısaca tanıtılmıştır.

3.1.Almanya

Federal bir devlet yapısına sahip olan Almanya'da eğitimin yapısı ve yönetimiyle ilgili sorumluluklar eyaletler tarafından üstlenilmektedir. Devlet, işletmeler ve pazar arasında kurulan yoğun etkileşim, geçmişten bu yana Almanya'nın etkin bir meslekî eğitime sahip olmasını sağlamaktadır. (Bolat, 2016).

Resim 1: Almanya'da mesleki ve teknik eğitim

I. ve II. Dünya Savaşları sonrası dönemde Japonya ile birlikte ekonomisi en hızlı ve istikrarlı büyüyen iki ülkeden biri olan Almanya'nın meslekî ve teknik eğitim sistemi birçok ülke için örnek olmuştur. Buna karşın son on yılda ekonomi ve işveren politikalarında yaşanan hızlı değişim Almanya'nın meslekî ve teknik eğitimdeki verimliliğinin tartışılmasına yol açmıştır (Keating, Medrich, Volkoff ve Perry, 2002). Kuruluş amacı üretim ve hizmet sektörlerini ehil insan kaynağı ile beslemek olan ikili meslekî eğitim sisteminin etkililiği, daha çok yaratıcılık ve analitik düşünme vb. üst düzey bilişsel becerilerin gerektirdiği sektörlerin ekonominin odağına yerleşmesiyle tekrar

gündeme gelmiştir (Solga, Protsch, Ebner ve Brzinsky-Fay, 2014). Otomasyon sistemlerinin birçok sektörde hızla yaygınlaşması, işbaşı eğitimi merkeze koyan meslekî eğitimde sınırlılıklara yol açmaktadır. Süreçlerini otomasyon ile güncelleyen birçok kuruluş zaman içinde daha az meslekî eğitim gören öğrenci kabul etmektedir. Ayrıca, ülkenin doğu bölgesinde öğrencilerin staj ve beceri eğitimlerini işbaşı yaparak gerçekleştirebilecekleri kuruluşların sayısı sınırlıdır. Çalışan maaşlarının OECD ortalamasının üzerinde olduğu Almanya'da meslekî eğitim kapsamında işbaşı eğitimine devam eden öğrencilere ödenen ücretlerin yüksekliği de kuruluşlar tarafından eleştirilen bir başka noktadır (Keating ve diğerleri, 2002). İstihdam edilme oranları açısından önemli bir fırsat sunan ikili sistemde gerçekleştirilen yoğun işbaşı eğitim ve mevcut müfredatlar nedeniyle akademik açıdan düşük başarı gösteren öğrencilerin sisteme girmesinin zorlaşması Alman meslekî eğitim sisteminin zayıf bir başka noktası olarak gösterilmektedir. (Solga ve diğerleri, 2014). Meslekî ve teknik eğitim gören öğrencilerin yeterli işbaşı eğitimi alması zorlaşmakta, farklı sektörlerde hizmet veren kuruluşlardan ikili sistemin daha esnek olacak şekilde yeniden düzenlenmesi için öneriler gelmektedir. (Keating ve diğerleri, 2002).

3.2.Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Amerika Birleşik Devletlerinde ilköğretim ve ortaöğretim basamaklarında gerçekleştirilen eğitim K12 olarak ifade edilir ve bu sürecin tüm sorumluluğu eyaletlere bırakılmıştır. Merkezi bir eğitim bakanlığının bulunmaması sebebiyle verilen eğitimin yapısı ve okul türleri bir eyaletten diğerine değişim gösterebilmektedir. Eğitim alanında ABD'nin sahip olduğu bu esnek yapı kariyer ve teknik eğitim olarak isimlendirilen meslekî ve teknik eğitimde de kendini göstermektedir (Bolat, 2016). ABD'de meslekî ve teknik eğitimin misyonu "meslek ve işleri nitelikli bir şekilde yapmak için eğitimin dönüştürülmesini sağlamak ve eğitimin standardını yükseltmek" olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 2015). İki yıllık kolejlerde de öğrencilere meslekî ve teknik eğitim imkânı sunulmaktadır. Dört yıllık kolejlerde verilen akademik açıdan yoğun müfredat yerine bu kolejlerde öğrencilerin iş ve meslek hakkında becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Resim 2: ABD' de mesleki ve teknik eğitim

Meslekî ve teknik eğitimin uygulamasında yaşanılan en önemli sorun, meslekî eğitim alanında okul terki oranının en yüksek olduğu ülkelerden birinin Amerika olmasıdır. Meslekî eğitim tercihleri konusunda yapılan anket çalışmaları, öğrencilerin meslekî eğitim almak için yeterli maddi kaynağa sahip olmadığını, yeterli maddi kaynağa sahip olan

öğrencilerin ise meslekî eğitimi riskli bir alan olarak değerlendirdiğini göstermektedir. (Kuzcera ve Field, 2013). Yaşanan ikinci sorun, genel lise yaş düzeyindeki gençlerin temel bilişsel beceriler açısından OECD ülkelerindeki gençlerden daha düşük seviyede olmasıdır. Bu durumun bir sonucu olarak öğrenciler, eğitimlerine devam etmeyi bir risk olarak değerlendirmektedir. Birçok meslekî eğitim sisteminde önce ilgili alanda staj ve beceri eğitimi alarak becerilerini geliştiren öğrencilerin performansı öğretmenler ve işverenler tarafından istihdam öncesinde değerlendirilmektedir.

3.3.Çin Halk Cumhuriyeti

Ülkenin ekonomik olarak hızla büyümesi ve işgücü açısından nitelikli insan kaynağı ihtiyacının kısa süre içinde hayati bir önem kazanması meslekî ve teknik eğitimde bir reform hareketi başlamasına neden olmuştur (Litao, 2016). 2000'li yılların başında hükümet, meslekî ve teknik eğitimi, formal eğitimin en önemli gelişim alanı olarak belirlemiş ve iyileştirilmesi için stratejik plan oluşturmuştur. Stratejik plan kapsamında yapılan çalışmalar ve pilot uygulamalar, 2014 yılında Meslekî ve Teknik Eğitim Planı çerçevesinde birleştirilmiştir. Bu plan doğrultusunda 2020 yılına kadar Çin'de mevcut olan yaklaşık 600 üniversitenin yarısına yakınının uygulamalı bilimler üniversitesine dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Tek ve merkezi bir sınav olan Üniversite Giriş Sınavının (College Entrance Examination) yanı sıra meslekî eğitim almak isteyen öğrenciler için ikinci bir merkezi sınav hazırlanacak ve uygulanacaktır. Ayrıca plan dahilinde Çin'deki meslekî ve teknik eğitim kurumlarının yurtdışında meslekî eğitim veren kurumlarla iş birliği yapmaları teşvik edilecek, Çin'in küreselleşme stratejisine uyum sağlanacaktır.

Çin'de meslekî eğitimin mevcut durumu incelendiğinde sistemin güçlü yanlarının bulunduğu ancak gelişime açık unsurların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Mevcut meslekî eğitim sisteminde eğitim alan öğrencilerin sayısının geçmiş yıllara kıyasla artması ve okul terki oranlarının azalması sistemin güçlü olduğu noktalardan birisidir. Meslekî eğitim veren öğretmenlerin her yıl en az bir ay işbaşı eğitim veren kurumlarda çalışmasının zorunlu olması ve meslekî okulların öğretmenlerini sektörde hali hazırda çalışanlar arasından seçme eğilimi mevcut sistemi güçlü kılan diğer unsurlardır. Mevcut meslekî okullardan bazıları standart bir müfredatla eğitim yapmakta, öğrencilerine işbaşı eğitim yapma imkânı sunmakta ancak bazıları öğrencilerine bu fırsatları sağlayamamaktadır. Ülkenin endüstriyel açıdan daha gelişmiş doğu bölgelerinde meslekî okullarda gerçekleştirilen eğitim açısından daha zengin fırsatlar sunulmakta, ülkenin orta ve iç kısımlarında ise okul ve fırsat çeşitliliği azalmaktadır. Okulların eğitimsel göstergeler açısından izlenmemesi öğrencilerin bilinçli bir tercih yapmalarını zorlaştırmaktadır (EICC ve REAP, 2015).

3.4.Finlandiya

Finlandiya'da dokuz yıl süren zorunlu eğitimin sonunda öğrenciler; lisede kariyer yollarını belirlemek üzere hangi okul türünde eğitim almaya devam edeceklerine karar vermektedirler. Öğrencilerin önünde genel lise ve meslekî okul olmak üzere iki türde okul bulunmaktadır (Koukku, Kyrö, Packalen ve Volmari, 2012). Öğrenciler, her ikisi de üç yıl süren iki okul türünden birini seçebilir ya da tercihlerine göre her iki okul türünde de eşzamanlı eğitim görebilirler (UNESCO, 2013). İki programın birlikte seçilmesi durumunda eğitim süresi dört yıla çıkabilmektedir. Öğrencilerin lisede meslekî ve teknik eğitim almayı seçmeleri durumunda üç yıl içinde toplam 120 kredilik bir programı başarıyla tamamlamaları beklenmektedir (Kyrö, 2006).

Meslekî eğitimin verildiği alanlar beşeri ve eğitim bilimleri, kültür çalışmaları, turizm, yiyecek hizmetleri, sosyal hizmetler, sağlık ve spor, doğal kaynaklar ve çevre, teknoloji,

iletişim ve ulaşım, doğa bilimleri ve sosyal çalışmalar, işletme ve yönetim olarak sınıflandırılmıştır (Finlandiya Ulusal Eğitim Kurulu, 2008). Öğrencilerin en fazla tercih ettiği meslek alanı 2004 yılı itibarıyla teknoloji, iletişim ve ulaşım alanıdır (Kyrö, 2006).

Meslekî ve teknik eğitim verilen alanların çoğunda mezun olduktan sonra öğrenciler istihdam olanaklarından yararlanabilmektedir. Buna karşın polis okulu, hava trafik kontrolörlüğü vb. dallardan mezun olabilmek için meslekî eğitimin yanında genel liseden de mezun olma şartı bulunmaktadır (Finlandiya Ulusal Eğitim Kurulu, 2008). Meslekî okullar için geliştirilen müfredat meslekî becerilerin geliştirilmesine odaklıdır ancak alanın özellikleri açısından önemli görülen akademik konular da müfredata dâhil edilmiştir. Tüm eğitim alanlarında olduğu gibi meslekî eğitim alanında da düşük gelirli öğrencilerin devlet tarafından desteklenmesine ilişkin yasalar bulunmaktadır.

Resim 3: Finlandiya'da mesleki ve teknik eğitim

Meslekî ve teknik eğitime yönelik ilgi yıllar içinde kısmen artsa da öğrencilerin okul terk oranlarının da artış göstermesi eğitim politikacılarının çözüm bulması gereken bir konu olarak değerlendirilmektedir. Meslekî ve teknik eğitim sisteminden mezun olmadan ayrılan öğrencilerle yapılan çalışmalar, yaşadıkları tecrübelerin tatmin edici olmaması ya da beklentileriyle uyuşmaması durumunda öğrencilerin devlet tarafından sağlanan diğer imkânlara geçiş yaptığını göstermektedir (Stenström ve Virolainen, 2014).

3.5.Japonya

Sanayisine güç veren tüm sektörleri üretime ve ihracata yönelik olan Japonya'da meslekî ve teknik eğitimin yeri ve önemi uzun süredir tartışılmaktadır. Güven toplumu olarak kabul edilen Japonlar, eğitim sistemlerini yenilikçi üretim amacı çerçevesinde tasarlamışlardır. Tüm bireylerin okuma yazma becerisine sahip olduğu az sayıda ülkeden birisi olan Japonya'da eğitime yönelik geleneksel görüşler meslekî ve teknik eğitimin yıllar içinde gelişmesini zorlaştırmaktadır. Japonya'da bireylerin mümkün olan en yüksek mertebede ve nitelikli eğitim görmesi talep edilmekte bu koşulun sağlanmadığı durumlara karşı şüpheyle yaklaşılmaktadır. Meslekî ve teknik eğitim, görece düşük akademik performansa sahip veya düşük sosyoekonomik düzeyde olan öğrencilerin tercih edebileceği bir seçenek olarak görülmektedir. 1980'li yıllardan bu yana üniversite ve üniversite mezunu sayısındaki radikal artışın istihdam olanakları ile uyumlu olmaması genç işsizlik oranlarında artışa neden olmuştur. Ayrıca, Japonya'nın ihracat odaklı üretim anlayışı ve yenilikçi teknolojiler

sektörlerde uzmanlara yönelik ihtiyacını artırmış ve meslekî eğitime yönelik algının değişmeye başlamasına yardımcı olmuştur (Tsukamoto, 2016).

Japonya'da uzun yıllar boyunca mühendis ve nitelikli teknik uzman yetiştirme sorumluluğu üniversitelere bırakılmış ve meslekî okullar ikinci planda kalmıştır. Mevcut durumda Japonya'da meslekî eğitim lise sonrasında devlet tarafından yönetilen yüksekokullar, teknik kolejler (teknoloji kolejleri), meslekî eğitim okulları ile özel sektör kuruluşları tarafından yönetilen enstitüler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Yüksekokullarda eğitim verilen alanlar beşeri bilimler, sosyal bilimler, öğretmen eğitimi ve ev ekonomisidir. Teknik kolejler, ortaokul mezunu öğrencilerin katıldığı ve beş yıllık yoğun meslekî eğitimin verildiği kurumlardır. Japonya'da özellikle üretim ve ihracat odaklı özel sektörün ihtiyaçları doğrultusunda insan kaynağının yetiştirilmesine önem verilmekte ve bu amaçla yönetimin şirketlerde olduğu enstitüler kurulmaktadır. 1938 yılından bu yana öğrencilere hizmet veren Nissan Teknik Koleji (Nissan Technical College) bu enstitülere bir örnek olarak gösterilebilir (Sugama, 1975).

Resim 4: Japonya'da mesleki ve teknik eğitim

Genel işsizlik ve genç işsizliği arasındaki farkın büyümesi de meslekî eğitimin bir modele dayanmaması ve ihtiyaçlar doğrultusunda değişiklik göstermesi nedeniyle verimli olmamasının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Keating ve diğerleri, 2002). Japonya'nın üretim ve hizmet alanlarında yüksek teknoloji kullanımına odaklanması bu alanlarda başarılı olacağı düşünülen akademik açıdan nitelikli öğrencilerin istihdam oranlarını arttırmıştır. Ancak meslekî eğitimde istihdam açısından benzer fırsatların bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, bilişim teknolojilerinin sürdürülebilirliği alanında da hizmet veren meslekî eğitim mezunlarına yönelik ihtiyacın tam olarak anlaşılamadığını işaret etmektedir (Sakamoto-Vanderberg, 1998).

3.6. Malezya

İlk meslekî ve teknik eğitim okullarının 1890'lı yıllara dayandığı Malezya, son yıllarda ekonomik açıdan Asya bölgesinin en hızlı büyüyen ülkelerinden birisidir (Nur Hafizah Mohd Sabri, 2012). Meslekî eğitim okullarının yüz yıldan daha eski bir geçmişi olsa da diğer Asya ülkelerinde olduğu gibi Malezya'da da bu eğitim alanına önem verilmesi 1980'li yıllarda başlamıştır (Sauffie, 2015).

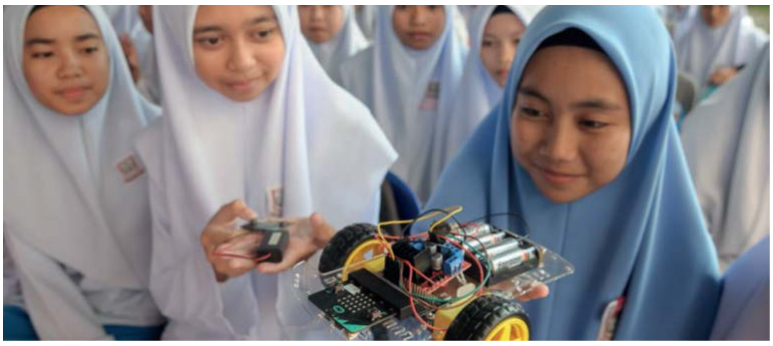

Resim 5: Malezya'da mesleki ve teknik eğitim

Malezya'da meslekî ve teknik eğitimin amacı öğrencilerin işbaşı eğitim yaparak meslekî becerileri kazanması olarak tanımlanmış, akademik becerilerin geliştirilmesine odaklı genel eğitimden farklı olduğu vurgulanmıştır (Sauffie, 2015). Meslekî eğitim alan öğrenciler ve mezunlar, kuramsal ve işbaşı eğitimlerinin düzeylerine göre standartlar çerçevesinde istihdam edilmektedir. Meslekî ve teknik eğitime yönelik toplumsal algının olumsuz olması ve öneminin henüz işverenler tarafından yeterince anlaşılamaması Malezya'da meslekî eğitimin gelişimini yavaşlatmaktadır. Toplumun gözünde meslekî eğitimin rolü, akademik performansı düşük olan öğrencilerin meslekî okullar aracılığıyla iş bulabilir hale getirilmesi ve okul terklerinin engellenmesidir. Öğrencilerin alacakları meslekî eğitimin ülke ekonomisinin gelişimi ve kişisel istihdam fırsatları açısından ne kadar stratejik bir role sahip olduğu henüz anlaşılamamıştır. Malezya'da meslekî eğitimle ilgili diğer bir sorun, meslekî eğitimin devlet ve özel kuruluşları tarafından farklı şekillerde ve enstitülerde gerçekleştirilmesi dolayısıyla standart bir yapıya sahip olmamasıdır. İhtiyaçlar doğrultusunda şekillenen ve öğrencilere sunulan eğitimlerin yapısındaki çeşitlilik öğrenciler ve velilerin okul tercihlerinde zorluk yaşamalarına neden olabilmektedir. Aynı alanda eğitim veren devlet okulları ve özel kurumlar sundukları fırsatlar ve eğitim süreçleri açısından büyük farklılıklar gösterebilmektedir (Affero ve Razali, 2013).

4. Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitimin Durumu

Türkiye'de meslekî eğitim sisteminin genç işsizliğine çözüm oluşturabilmesi için hangi açılardan geliştirilmesi gerektiğini incelenmiştir. Araştırmacılar eğitim sisteminde nitelikli bir yönlendirme sürecinin işlemediğini, özellikle meslekî ve teknik eğitim veren okullara yönelik yönlendirme faaliyetlerinin oldukça sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir. Değinilen bir diğer sorun, endüstriyel açıdan gelişmiş birçok ülkede olan meslek standartlarının Türkiye meslekî eğitim sisteminde yer almamasıdır. İstihdamın artırılmasına yönelik teşvik politikalarının ve kurumlarının yetersizliğine değinilip, mezuniyet durumunda istihdam edilme olasılığının artırılmasıyla meslekî eğitime yönelik algının değişeceği ifade edilmiştir. Meslekî eğitimde gelişim sağlamak için atılması gereken en önemli adımlardan birisinin iş piyasası ve sektörlerin meslekî eğitimi şekillendirmek ve eğitim sürecine katılmak için daha etkili bir rolde değerlendirmelerini sağlamak olduğu vurgulanmıştır (Kaya, 1999).

Türkiye'de meslekî eğitimin durumu, son yıllarda öğrenci sayısı ve öğretmen sayısında görülen niceliksel artışa rağmen henüz meslekî eğitimde istenen nitelik artışının sağlanamadığı belirtilmektedir. Meslekî ve teknik liselerden mezun olanların meslekî eğitim veren yükseköğretim programlarına sınavsız geçiş yapmasının yükseköğretimde de niteliği düşürdüğü gözlemlenmiştir. Meslekî eğitime ilişin yapılan bazı akademik

çalışmalara değinen araştırmacılar, meslek lisesi öğrencilerinin aldıkları eğitimin yapacakları iş için yeterli olmadığını düşündüklerini, işletmelerin ise meslekî eğitim mezunlarının yeterli bilgi, beceri ve tutuma sahip olmadığını düşündüğünü ifade etmişlerdir (Erden Özsoy, 2015).

Meslekî eğitimdeki niteliğin nasıl artırılacağına ilişkin birçok farklı kurumun ve paydaşın fikirleri alınmalıdır. Ulusal ekonominin geleceğinde önemli rol oynayan meslekî eğitimin yalnızca Millî Eğitim Bakanlığı (MEB)ve Yükseköğretim Kurulunu (YÖK) ilgilendiren sınırlı bir eğitim alanı olmadığı, Türkiye İş Kurumu, Meslekî Yeterlilik Kurumu, AB merkezi, Türkiye İstatistik Kurumu, Bakanlıklar ve dernekler ile odaların süreçlere etkin şekilde katılması sağlanmalıdır.

Meslekî ve teknik eğitim, işbaşı eğitimi, ortam ve materyal ihtiyaçları dolayısıyla finansal açıdan önemli yatırımların gerektiği bir eğitim alanıdır. Meslekî eğitime ayrılan toplam bütçenin 2013 yılında yaklaşık 6,32 Milyar TL'den 2018 itibarıyla 12,5 Milyar TL'ye çıkarılması ile eğitim ortamlarının önemli ölçüde yenilenmesi mümkün hale gelmiştir. Okul yönetimlerinin, okullarının ihtiyaçlarını belirlemede daha fazla sorumluluk ve yetki sahibi yapıda eğitim ortamlarının mümkün olan en iyi hale getirilmesi odak noktasıdır. Artan öğrenci sayısına karşın öğrenci başına düşen meslekî ve teknik eğitim bütçesi 2013'te 3.916 TL'den 2018 yılında 7.609 TL'ye ulaşmıştır. Toplam ve öğrenci başına meslekî eğitime ayrılan bütçe verilerindeki önemli artışlar, son yıllarda meslekî eğitime verilen önemin artışı ile uyum göstermektedir.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de meslekî ve teknik eğitim, akademik eğitimin arkasında kalan ikincil bir alan olarak değerlendirilmiştir. Meslekî eğitime olumsuz bir algıyla yaklaşılması öğrencilerin tercihlerini de etkilemiş, meslekî ve akademik eğitimi seçen öğrenci profillerinin de zaman içinde ayrışmasına yol açmıştır. Söz konusu ayrışmanın önüne geçerek meslekî ve teknik eğitimin de akademik eğitim gibi öğrencilere birçok fırsat sağlayacağına, kısa vadede Türk ekonomisine doğrudan katkı sağlayacak insan kaynağı yetiştirme konusundaki öneminin toplum tarafından fark edilmesini sağlayacak tanıtım faaliyetleri tasarlanmaktadır. Meslekî eğitimin içeriği, ekonomideki rolü ve sağlanan imkânlar hakkında daha fazla bilgiye sahip olan ve meslekî eğitime ilgi duyan öğrencilerin tercihlerinin meslekî eğitime yöneleceği öngörülmektedir.

5. Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitimin Hedefleri

Milli Eğitim Bakanlığı "Son yıllarda en çok konuşulan ve bir türlü cevabını bulamadığımız sanayi için ara eleman ihtiyacı nasıl karşılanacak? Üniversite-sanayi işbirliği nasıl kurulacak? Nitelikli işgücünü kim yetiştirecek? Eğitim-istihdam işbirliği nasıl gerçekleşecek?" gibi soruların cevabı olan mesleki ve teknik eğitimde yeni bir yol haritasını ve uygulamalarını hayata geçiriyor.

Millî Eğitim Bakanı Ziya Selçuk'un 2023 Eğitim Vizyonu'nu açıklamasının ardından Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), meslekî ve teknik eğitimin kalitesinin iyileştirilmesi için önemli bir proje başlattı. Proje kapsamında, ülke çapında 20 meslekî eğitim mükemmeliyet merkezinin kurulması, öğretmenlerin meslekî gelişimlerine destek verilmesi ve meslekî eğitimin tanıtılması ile ilgili önemli adımlar atılacak.

Üç yılda tamamlanması planlanan proje kapsamında, meslekî ve teknik eğitim verilen en güçlü alanlarda 10 mükemmeliyet merkezi kurulacak, ekipman ve eğitim desteği sağlanacak. Projenin tamamlanması için ayrıca hibe yoluyla ilave 10 mükemmeliyet merkezinin daha aktif hale getirilmesi planlanıyor. Dolayısıyla proje tamamlandığında meslekî ve teknik eğitim alanında 20 mükemmeliyet merkezi kurulmuş ve aktif hale

getirilmiş olacak. Bu mükemmeliyet merkezlerinde öğrencilerin eğitimlerinde uygulamaya ağırlık verilecek, sektörün talep ettiği becerileri eğitim sürecinde kazanmaları sağlanacak.

MEB, bu mükemmeliyet merkezlerini, meslekî ve teknik ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin meslekî gelişim eğitimlerinde ve yurt dışından gelecek eğiticilerin eğitimi için kullanacak.

5.1. Eğiticilerin Eğitiminde Endüstri 4.0 Yaklaşımı

Proje kapsamında, meslek öğretmenlerinin yurt içi ve AB ülkelerinde iş başı eğitim almaları sağlanacak ve 3 bin 250 meslek dersi öğretmenine de Endüstri 4.0'ı destekleyen 3D modellemede yeni tekniklerin kullanıldığı öğretim materyallerinin hazırlanması ve geliştirilmesine yönelik kapasitenin artırılması eğitimleri verilecek. Meslekî ve teknik ortaöğretim okullarında görev yapan 800 matematik ve fen bilimleri dersi öğretmeninin, matematik ve fen bilimleri uygulamaları konularında yetkinliklerinin artırılması sağlanacak. Proje ile ayrıca meslekî ve teknik eğitim kurumlarının KOBİ'lerle Endüstri 4.0'a yönelik Ar-Ge faaliyetleri kapsamında iş birliği yapmaları sağlanacak.

5.2. Meslekî ve Teknik Eğitim Tanıtılacak Ve Farkındalık Artırılacak

Proje kapsamında, meslekî eğitimin tanıtılması da sağlanacak. Bu kapsamda öğrenci, öğretmen ve velilere meslekî rehberlik verilecek. Seçilen 25 ilde sanayi merkezleri ve üretim yerlerine teknik geziler yapılacak, meslekî ve teknik eğitim hakkında farkındalığın artırılmasına yönelik forum, konferans, toplantı, bilgilendirme günleri düzenlenecek. Meslekî ve teknik ortaöğretimin tanıtımına yönelik medya ve iletişim araçları geliştirilecek. Meslekî ve teknik ortaöğretim okulları arasında bilgi ve beceri yarışmaları ve sergiler düzenlenecek. Ayrıca eğitim-sektör istişare toplantıları da yapılacak.

5.3. Öğretmenlere Teknoparklarda Eğitim Verilecek

Meslekî ve teknik eğitimde teknoparklarla iş birliği protokolleri kapsamında, bilişim, elektronik, yazılım, biyomedikal, biyoteknoloji, makine, enerji, savunma, otomotiv gibi birçok alanda faaliyet gösteren firmalarla iş birliği ile meslekî ve teknik eğitim öğrencilerinin beceri ve staj uygulamalarını gerçek üretim ortamlarında yapmaları sağlanacak.

Meslekî eğitim öğretmenlerinin meslekî gelişim eğitimlerinin belirli periyotlarla teknoparklarda verilmesinin öngörüldüğü iş birliği kapsamında, meslekî ve teknik eğitimde ulusal düzeyde Ar-Ge çalışmalarına yönelimin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi de hedefleniyor.

6. Örnek Proje Uygulama Okulu Olarak

Mehmet Tuza Pakpen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

Okul 2011-2012 eğitim-öğretim yılında hayırsever işadamı Mehmet TUZA tarafından 20 derslik olarak yapılmış olup eğitim-öğretime başlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı ile Konya Organize Sanayi Müdürlüğü arasında 02.05.2016 tarihinde okulun işleyişine yönelik bir protokol imzalanmıştır. Okul bu protokol kapsamında 15.05.2017 tarihli onay ile bakanlık tarafından özel program uygulayan proje okul olarak belirlenmiştir.

Okulda Anadolu Teknik Programı uygulanmakta olup, temel amaç; lise öğreniminde mesleki ve teknik eğitimini donanımlı ve teknolojik imkânlarla öğrenmiş, öğrencileri yükseköğretimde alanında mühendislik alanlarına yönlendirerek, ülkemize mesleki ve akademik olarak iyi yetişmiş mühendisleri kazandırmaktır.

Resim 6: Sektör temsilcileri işbirliği protokolü imzaladı.

Konya Organize Sanayi Bölgesi, Selçuklu Mehmet Tuza Pakpen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Konya Teknik Üniversitesi, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM) ile Mevlana Kalkınma Ajansı arasında "Eğitimde Sosyal ve Bilimsel İş Birliği Uygulama Protokolü" imzalandı.

Protokol kapsamında, Mehmet Tuza Pakpen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinin ihtiyaç duyabileceği hizmet içi eğitim, öğretim süreçlerinin değerlendirilmesi, öğretim programının zenginleştirilmesi, seminer ve projelerin nitelik yönünden geliştirilmesi veya eğitim öğretim desteği sağlanması konularında KTÜN ve STM tarafından uygun görülen şartlarda uzmanlık ve eğitim desteği sağlanacak. Bu çerçevede, KTÜN öğretim üyelerince lisede taraflarca uygun görülecek koşullarda veri toplanabilecek ve araştırma yapılabilecek.

İki yıl sürecek protokolde, uzmanlık desteğinin dışarıdan sağlanması gerektiği durumlar ise MEVKA tarafından Teknik Destek Programı kapsamına alınacak. Protokol çerçevesinde ayrıca üniversite ve lise öğrencilerinin birlikte yapacakları organizasyonlarda OSB destek sağlayacak.

Protokol Paydaşlarının Düşünce ve Hedefleri:

“Proje ve danışmanlıkların artmasını hedefliyoruz”

KTÜN Rektörü Prof. Dr. Babür Özçelik, törende yaptığı konuşmada, KTÜN’de STM projelerinde danışmanlık yapan öğretim üyelerinin bulunduğunu belirtti. Bu tür proje ve danışmanlıkların artmasını hedeflediklerini ifade eden Prof. Dr. Özçelik, “Bu konuda çalışmalarımız devam ediyor. Aynı şekilde KSO ve bağlı şirketleri ziyaret ediyoruz. Bugün burada bir araya gelmemizin bir mevyesi olarak da daha önce ziyaret ettiğim Mehmet Tuza Pakpen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ile ortak iş birliği yapma çalışmaları noktasında iş birliği protokolünü imzalıyoruz.” dedi.

“Proje bilginin öğrencilere aktarılması açısından önemli”

STM İş Geliştirme Daire Başkanı Ahmet Salih Erdem, önemli bir protokolü imzaladıkları için duyduğu memnuniyeti ifade ederek, Savunma Sanayi Başkanlığının öncülüğünde ilk olarak danışmanlık, platform ve entegrasyon projeleri, sonrasında ürünleşme yönünde gelişim gösteren bir kuruluş olduklarını aktardı. Erdem, “Gururla söylüyorum ki savunma

sanayisinde dünyada ilk 100'e girdik. Gemi ve büyük projelerle buna imza attık. İlk motivasyonumuz yerlilik ve ekosistemin entelektüellik seviyesinin yükselmesidir. Bugün imzaladığımız bu protokol, edindiğimiz bilgi ve birikimin öğrencilere kanalize edilmesi açısından oldukça önemlidir." diye konuştu.

"PROJE, Proje öğrencilerimize önemli katkılar sağlayacak"

KSO Yönetim Kurulu Başkanı Memiş Kütükcü, protokolün bir model oluşturmasını temenni ederek, projenin Türkiye'nin ihtiyacı olan mühendislik kapasitesinin oluşturulması ve meslek liselerindeki öğrencilere önemli katkılar sunacağını kaydetti.

Konya Milli Eğitim Müdürü Mukadder Gürsoy, projeyle birlikte öğrencilerde yerli ve milli bilincin artacağına inandıklarını belirterek, protokolün hayırlı olmasını diledi.

MEVKA Genel Sekreter Vekili Savaş Ülger, öğrenciler için önemli kazanımları bulunan projenin paydaşı olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirdi.

Resim 7: Okulda öğrencilerin ürettiği projeler fuarlarda tanıtıldı.

Okuldaki öğrenciler tarafından tasarlanıp üretilen çok sayıda proje çeşitli fuar ve organizasyonlar tarafından davet edilmiş olup bazı projeler desteklenmiştir. Ayrıca Metal Teknolojileri Bölümü ve Avrupa Birliği Kültür Ortaklığı ile 3 adet Erasmus+ (CNC Lazer Tezgah Uygulamaları) konulu başvurusu kabul edilmiş ve İSG Kapsamında bir ortaklı proje başvurusu yapılmıştır.

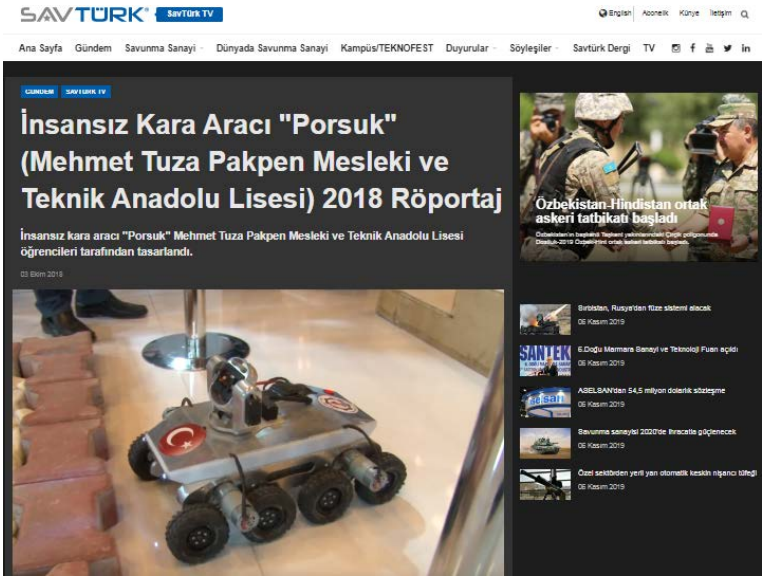

Resim 8: Okulda öğrencilerin ürettiği projeler fuarlarda tanıtılırken çeşitli kurumların ve basın yayın organlarının da dikkatini çekiyor.

Okulun işleyişi; protokol kapsamında sanayicilerle birlikte okulda yürütme kurulu oluşturulmuş ve işbirliği sağlanmıştır. Alınan kararlar, yapılan projeler ve mesleki eğitim bu kurulda ayrı ayrı değerlendirilerek ortak çalışma yürütülmektedir. Konya Organize Sanayi bölgesindeki işletmeler ile iş başı eğitim protokolü yapılarak öğrencilerin mesleki eğitimi iş başında öğrenmeleri yönünde büyük kazanım sağlanmıştır.

Konya sanayisi birçok sektörü içinde barındıran yapısı ile ülkemizin ilk 5 sanayisi içerisinde yer almaktadır. Sanayinin üretim kapasitesi belli tür ürünlere dayalı olmayıp, oldukça geniş bir sektörel alanda üretim yapmaktadır. Diğer bir ifade ile makine sanayisinden kimyaya, tekstilden otomotiv yedek parçaya, elektrik-elektronikten gıdaya, ambalajdan kağıt sanayine kadar oldukça değişik üretim alanlarında faaliyet göstermektedir. İlimizde bulunan sektörlerin endüstriyel dönüşümünü gerçekleştirmeye katkı sağlayacak Dijital Sanayi Ar-Ge Merkezinin fizibilite çalışmasının yapılması için MEVKA tarafından Endüstri 4.0'ın Konya'da geliştirilmesine yönelik Dijital Sanayi Ar-Ge merkezinin okula kurulması için çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmanın hayata geçirilmesiyle Konya'nın ve bölgenin özellikle ekonomik kalkınmasına öncülük etmesi beklenmektedir.

7. Mesleki ve Teknik Eğitimin Geliştirilmesi İçin Hedeflenen Eylemler

✓ Meslekî ve teknik eğitimde sektörle birlikte eğitim-istihdam-üretim bağlamında iyi uygulama örneklerinin medya platformlarında görünürlüğü artırılacaktır.

✓ Meslekî ve teknik eğitim müfredatlarının tanıtımına yönelik yönlendirme ve rehberlik dijital platformu oluşturulacaktır.

✓ Meslekî ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarında kalite güvence sistemleri hayata geçirilecektir.

✓ Öğrencilerin işbaşı eğitim ve yabancı dil becerilerinin geliştirilmesi amacıyla yurtdışı hareketlilik projeleri hazırlanacaktır.

✓ Eğitim Ortamları ve İnsan Kaynakları Geliştirilecek.

✓ Her yıl, meslekî ve teknik eğitim kurumlarında üretilen ürünlerin sergileneceği fuarlar düzenlenecektir.

✓ Meslekî ve teknik eğitime ilgiyi artırmak amacıyla ulusal ve uluslararası yarışmalar düzenlenecek ve başarılı öğrencilere eğitimlerine devam ederken veya mezuniyetten sonra mikro krediler sağlanacaktır.

✓ Müfredatlar sektörün talep ettiği yetkinliklere uygun olarak geliştirilecek, dijital dönüşüme uygun alan ve dalların açılması sağlanacaktır.

8. Mesleki ve Teknik Eğitimin Geliştirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar

✓ Meslekî ve Teknik Eğitime yönelik toplumsal algıdan kaynaklanan sınırlılıklar.

✓ Akademik programların yoğunluğundan kaynaklanan sınırlılıklar.

✓ Meslekî Yükseköğretim Programlarına (Lisans ve Önlisans) geçişteki sınırlılıklar.

✓ Alan ve dalların öğretim sürelerinden kaynaklanan sınırlılıklar.

✓ Meslekî ve Teknik Eğitim öğrenci ve mezunlarına yönelik izleme ve değerlendirme sisteminden kaynaklanan sınırlılıklar.

✓ Öğretmenlere sunulan işbaşı eğitim fırsat ve imkânlarından kaynaklanan sınırlılıklar.

✓ Sektörlerle iş birliği fırsat ve imkânlarına ilişkin sınırlılıklar.

✓ Eğitim-Öğretim ortamlarının teknolojik donanım yapısından kaynaklanan sınırlılıklar.

Sonuçlar ve Öneriler

➢ Sektörün meslekî ve teknik eğitim süreçlerinde daha fazla yer almasının sağlanması ve ihtiyaç-fayda analizinin etkin bir şekilde yapılması, insan kaynağı ve ekonomik kayıpların asgariye düşürülmesi için planlamalarda ilk aşama olarak ele alınıyor.

➢ Meslekî ve teknik eğitim mezunlarına istihdamda öncelik verilmesi ve meslekî eğitim alanları ve seviyelerine göre farklı ücret uygulanması öncelikli konulardan biri.

➢ Meslekî ve teknik eğitimde ulusal düzeyde sektörel iş birliği protokolleri ve proje yarışmalarının sayısının daha da artırılması planlanıyor.

➢ Meslekî ve teknik eğitim ile sektör liderleri arasındaki iş birliği imkânlarının artırılarak sektör-eğitim iş birliğinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir.

➢ Kamu ve özel sektör kaynaklarının kullanımı yoluyla meslekî ve teknik eğitim kurumlarının altyapı ve donanımının hızla değişen ve gelişen teknolojiyle uyumlu hale getiriliyor.

➢ Meslekî ve teknik eğitimde Eğitim-İstihdam-Üretim ilişkisi güçlendirilmektedir.

➢ Yerli ve Millî Savunma Sanayinin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücü yetiştiriliyor.

➢ Paydaşlarla birlikte ulusal meslek haritası çıkarılmalı ve daha öngörülebilir bir mesleki eğitim planlaması yapılmalıdır.

Kaynakça

Aytaç, K. (2006). Çağdaş eğitim akımları (Yabancı ülkelerde). Ankara: Mevsimsiz Yayınları.

Bolat, Y. (2016). Türkiye'de meslekî ve teknik eğitimin mevcut durumu ve farklı ülkelerle karşılaştırılması. Ankara: Pegem Akademi Yayınları

Kılınç, M. (2006). Türkiye'de meslekî eğitim tarihi (1886-1986). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık

Kaya, A. A. (1999). Türkiye'de genç işsizliği ve istihdam sorununa çözüm olarak meslekî eğitim. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15, 45-56.

Gündüz, H. B. ve Beşoluk, Ş. (2008). Türk ortaöğretim sisteminde meslekî ve genel eğitim ikilemi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15, 42-60.

Özalp, R. (1961). Türkiye'de yüz yıllık meslekî ve teknik öğretim. Meslekî ve Teknik Öğretim Dergisi, 17-121.

Sezgin, İ. (1983). Meslekî eğitimin kapsam ve gelişimi: Türkiye'de meslek eğitimi ve sorunları. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.

Tuna, O. (1973). Türkiye'de meslekî ve teknik eğitim, Ankara: Ayyıldız Matbaası

Turan, K. (1992). Meslekî teknik eğitimin gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel. Ankara: MEB.

Gündüz, A. Y., Kaya, M. ve Aydemir, C. (2012). Ahilik teşkilatında ve günümüzde tüketicilerin korunmasına yönelik çalışmalar üzerine bir değerlendirme. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 14 (2), 37-54.

Aslıer, M. (1961). Anadolu ahi teşkilatında meslek eğitimi. Meslekî ve Teknik Öğretim Dergisi.

Altay, F. ve Üstün, N. (2011). Meslekî eğitim sistemi. Konya Ticaret Odası, Etüd-Araştırma Servisi Araştırma Raporu: 46-118

Hamitoğulları, B. (1986). İktisadi kalkınmamızda ahiliğin anlamı ve önemi. Ahilik ve Esnaf.

Hoeckel, K., & Schwartz, R. (2010). Learning for jobs OECD reviews of vocational education and training: Australia. OECD Publishing.

Keating, J., Medrich, E., Volkoff, V., & Perry, J. (2002). Comparative study of vocational education and training systems: National vocational education and training systems across three regions under pressure of change. Australia National Center for Vocational Education Research (NVCER).

Solga, H., Protsch, P., Ebner, C., & Brzinsky-Fay, C. (2014). The German vocational education and training system: Its institutional configuration, strengths, and challenges (Discussion Paper SP 1 2014-502). Berlin: WZB Berlin Social Science Center

Kreysing, M. (2001). Vocational education in the United States: Reforms and results. European Journal of Vocational Training, 23, 27-35

Litao, Z. (2016). Vocational education in China. Singapore: East Asian Institute, National University of Singapore.

Han, J. & Singh, M. (2004). Vocational education in China. VOCAL: The Australian Journal of Vocational Education and Training in Schools, 5, 16-19.

Klorer, E., & Stepan, M. (2015). Off target: China's vocational education and training system threatens the country's rise to industrial superpower status. China Monitor, 24 (2), 1-9.

Koukku, A., Kyrö, M., Packalén, P., & Volmari, K. (2012). VET in Europe–Finland country report.

Fukuyama, F. (1995). Trust: The social virtues and the creation of prosperity.

Tsukamoto, K. (2016). Vocational education and training (VET) in Japan. Australian Goverment, Department of Education and Training.

Sugama, T. (1995). Vocational training for school leavers in Japan, Japan Vocational Ability Development Centre, Tokyo.

Affero, I., & Razali, H. (2013). Issues and challenges of technical and vocational education & training in malaysia for knowledge worker driven. National Conference on Engineering Technology 2013 (NCET 2013).

Sauffie, N.F.B.M. (2015). Technical and vocational education transformation in Malaysia: Shaping the future leaders. Journal of Education and Practice, 6 (22), 85-89.

https://www.mevka.org.tr/Page.asp?Dil=0&pid=2495

http://www.kso.org.tr/haberler/tr/781_bu-okul-turkiye

https://mtegm.meb.gov.tr/

http://ktun.edu.tr/Home/Duyuru/276

http://libserver.cedefop.europa.eu/ vetelib/2012/2012_CR_FI.pdf.

Sarıçiçek Köy Odalarındaki Matematik: Örüntüler Örneği

Mesut ÖZTÜRK*
Rıdvan ŞAHİN**

Özet

Sanat ile matematik birbirinin ayrılmaz parçasıdır. Hatta kimi matematikçiler matematiği sanat olarak tanımlamaktadır. Örneğin Galileo, evrenin matematiğin diliyle yazıldığını belirtmiş ve dünyadaki hiçbir bilimin matematiğe teğet geçmeyeceğini mutlaka bir yerde kesişeceğini ifade etmiştir. Bunun gibi sanat ile matematiği birlikte ele alan ve matematikte estetik yönü ön plana çıkaran pek çok çalışma mevcuttur. Uluslararası alan yazında matematiğin estetik yönünü araştıran başka bir ifade ile sanat eserlerindeki matematiği ön plana çıkaran pek çok çalışma mevcutken ülkemizde bu tür çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Bu tür çalışmaların artırılması Türk öğrencilerin kültürlerini bilmesi, tanıması ve eğitim açısından önemini fark etmesi bakımından gereklidir. Bu nedenle bölgemiz için değerli görülen ve Gümüşhane ilinde bulunan Sarıçiçek Köy Odaları'nın matematiksel yönünün irdelenerek alan yazına kazandırılması kayda değer bir öneme sahiptir. Bu çalışmada Sarıçiçek köy odaları matematiksel olarak ele alınmış ve geometrideki örüntü ve süslemeler konusu bağlamında değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda Sarıçiçek Köy Odalarında yoğun olarak tekrarlayan geometrik örüntülerin olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu doğrultusunda bölgemizdeki eğitim kurumlarında örüntü ve süslemelerin öğretiminde Sarıçiçek Köy Odalarına alan gezileri düzenlenmesinin öğretim için yararlı sonuçlar ortaya koyması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sarıçiçek Köy Odaları, Matematik, Örüntüler, İslam Mimarisi.

Mathematics in Sarıçiçek Village Rooms: Example of Patterns

Abstract

Art and mathematics are integral parts of each other. Some mathematicians even describe mathematics as art. Galileo, for example, stated that the universe was written in the language of mathematics and that no science in the world would tangent to mathematics and would surely intersect somewhere. There are many studies that deal with art and mathematics and emphasize the aesthetic aspect of mathematics. In the international literature, there are many studies that emphasize mathematics in the works of art, in other words, which researches the aesthetic aspect of mathematics, while such studies are quite limited in our country. Increasing such studies is necessary for Turkish students to know their culture, recognize it and realize its importance in terms of education. For this reason, it is of considerable importance that the mathematical aspect of Sarıçiçek Village Rooms in Gümüşhane, which is deemed valuable for our region, is analyzed. In this study, Sarıçiçek village rooms are analyzed mathematically and evaluated in the context of the pattern and ornaments in geometry. As a result of the investigation, it was found that there were intense repetitive geometric patterns in Sarıçiçek Village Rooms. In line with this finding, field trips to Sarıçiçek Village Rooms are expected to provide useful results for teaching patterns and ornaments in educational institutions in our region.

Keywords: Sarıçiçek Village Rooms, Mathematics, Patterns, Islamic Architecture.

*Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitim Bölümü, mesutozturk@live.com.
**Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Matematik Mühendisliği Bölümü, mat.ridone@gmail.com.

Giriş

Matematik ve sanat arasında iki yönlü gelişen ve ilerleyen bir ilişki mevcuttur. Başka bir ifade ile matematikteki gelişmeler sanatın gelişmesini etkilediği gibi, sanattaki gelişmelerde matematiği etkilemektedir. Matematikteki gelişmelerin sanatı etkilediğine yönelik pek çok örnek alan yazında mevcuttur (Kaplan, Öztürk & Ferahoğlu, 2015). Diğer taraftan sanatın matematiği etkilediği en güzel örneklerden birisi Gümüşhane ili Sarıçiçek Köyünde yer alan Sarıçiçek Köy Odalarıdır. Sarıçiçek Köy Odalarında kullanılan matematiksel yapılarda geometrinin etkin kullanıldığı (Günaydın, 2013) söylenmiş olmakla birlikte Sarıçiçek Köy Odaları incelendiğinde cebirin temelini oluşturan pek çok örüntü ve süslemenin de bulunduğu görülmektedir. Bu köy odalarında kullanılan matematiksel yapı içerisinde pek çok örüntü örneğini bulunduran bir süsleme olarak değerlendirilebilir. Örüntüler ve süslemeler matematik öğretiminde ayrı öneme sahiptir. Çünkü okul öncesinden başlanarak ortaöğretime kadar örüntü kavramı tanıtılır ve bu süreçte öğrencinin aritmetikten cebire geçişi sağlanır. Bununla birlikte iyi bir örüntü bilgisine sahip olan öğrencilerin fonksiyonlar konusunda da başarılı olmaları muhtemeldir. Çünkü cebirsel ifadeler fonksiyonlar için de temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda Sarıçiçek Köy Odalarının matematiksel bağlamda ele alınıp değerlendirilmesi matematik eğitimi ve matematik açısından önemli görülmektedir. Bu çalışmada ulaşılacak sonuçların Gümüşhane turizmine katkı sağlayacak köy odalarının tanıtılması, Sarıçiçek Köy Odalarının literatürde daha fazla yer bulması ve matematikteki örüntü ve süslemelerin öğretiminde Türk kültürünün tanıtılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Sarıçiçek köy odalarının mimarisi

Sarıçiçek köy odaları içerisinde pek çok matematiksel yapı bulundurmaktadır. Bu yapılardan bize göre en önemlisi ve ilgi çekici olanı köy odalarının tavanında kullanılan ahşap tekniklerdir. Sarıçiçek köy odalarının yapımında ahşap doğrama tekniklerinden kündekâri tekniğinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu teknikte ahşap yapılar farklı geometrik şekiller (sekizgen, beşgen, yıldız gibi) halinde küçük ahşap parçalara ayrılır ve bu yapılar çivi ve tutkal kullanılmadan yalnızca birbirlerine geçirilme suretiyle düz yüzeyler oluşturulur (Yücel, 2002). Kündekâri tekniğinin İslam mimarisinde daha çok camilerde kullanıldığı görülmektedir. Kündekari tekniği pek çok geometrik şekli içermesi bakımından matematik için de oldukça önemlidir.

1.2. Örüntüler

Kündekari tekniğinde kullanılan geometrik şekiller yardımıyla çeşitli örüntüler oluşmaktadır. Bu örüntüler genellikle geometrik (şekil) örüntüler olarak bilinmektedir. Örüntü, "Elemanları arasında bir biçimde ilişkinin var olduğu sayıların, nesnelerin veya olayların bir kümesi" olarak tanımlanır (Argün, Arıkan, Bulut & Halıcıoğlu, 2014). Geometrik örüntü ise belli geometrik şekillerin bir kümesi ile oluşturulmuş olan örüntüler olarak tanımlanmaktadır (Argün vd., 2014). Geometrik örüntüler yaygın olarak süslemede kullanılmaktadır. Özellikle İslam mimarisi için önemli görülen süsleme geometrik şekillerin aralarında boşluk kalmayacak ve üst üste gelmeyecek biçimde belli bir düzen içerisinde bir araya getirilmesidir (Argün, 2014). Geometrik örüntülerin üç türü bulunmaktadır: Tekrarlayan geometrik örüntüler, genişleyen (değişen) geometrik örüntüler ve ilişki örüntüleri (Uludağ, 2019).

Tekrarlayan geometrik örüntüler belli bir geometrik şeklin tekrar tekrar kullanılması veya aynı geometrik şeklin renklerinin değiştirilerek tekrar tekrar kullanılması olarak

açıklanabilir. Genişleyen geometrik örüntüler ise aynı geometrik şeklin sayısının belli bir oranda arttırılması yoluyla devam etmektedir (Uludağ, 2019). İlişkisel örüntüler ise belli bir ilişki dâhilinde (bu ilişki genellikle çarpımsal özellik taşımaktadır) devam eden örüntü türleridir.

1.3. Alan Yazın Derleme

Alan yazın incelendiğinde sanat eserlerinde matematiği inceleyen pek çok çalışma ile karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmalarda genellikle çok bilindik sanat eserleri üzerinden gidilmiş ve daha çok batı sanat akımları üzerinde çalışılmıştır (Bozyokuş, Güler, Tapan, & Ezentaş, 2016). Az sayıda çalışma ise İslam eserlerini konu almıştır (Bozer, 2007; Detseli, 2019). İslam eserlerini konu alan çalışmalarda ise matematiğe yönelik bir ilişkilendirmeye rastlanmamıştır. Buna karşın İslam mimarisinin matematik ile ilişkilendirilmesi hem Türkiye'de var olan somut kültürel mirasın önemini vurgulayacak hem de öğretim amaçlı olarak kullanılabilmesine katkı sunacaktır.

1.4. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma Gümüşhane ili Sarıçiçek Köy Odalarını matematiksel olarak ele alıp, geometrideki örüntü ve süslemeler konusu bağlamında değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada ulaşılacak sonuçların hem Gümüşhane'nin somut kültürel mirasının ortaya çıkarılmasını sağlaması hem de eğitimde sıkça vurgulanan yakından uzağa ilkesine göre bölge öğrencilerinin matematik öğrenmesinde yapılabilecek alan gezileri için büyük önem arz edecektir. Çalışmanın bu yönüyle alan yazına katkı sağlarken matematik öğretmenleri ve uygulayıcılar için de rehber olması beklenmektedir.

2. Bulgular

Sarıçiçek köy odalarında farklı türden örüntülerle karşılaşmak mümkündür. Bunun için tavanda yer alan motifler bölgeler halinde ele alınarak incelenmiştir. Bu bölgelerde aşağıda belirtilen örüntü türleri bulunmaktadır.

2.1. Sarıçiçek Köy Odalarında Tekrarlayan Şekil Örüntüleri

Sarıçiçek köy odalarında pek çok tekrarlayan örüntü olduğu belirlenmiştir. Bu örüntüler incelendiğinde dik açılı ikizkenar üçgenin tekrar eden formunu görmek mümkündür. Şekil 1'de Sarıçiçek Köy Odalarından alınan bir örüntü ile bu görüntünün matematiksel karşılığı gösterilmiştir.

Şekil 1. Tekrar eden ikizkenar dik açılı üçgen örüntü örneği

Şekil 1 incelendiğinde Geogebra programı ile yapılan gösterim de ikizkenar dik açılı üçgenlerin tekrar ettiği görülmektedir. Herhangi bir değişim olmayıp aynı şekilde devam ettiği için tekrarlayan geometrik şekil örüntüsü olduğuna karar verilmiştir. Yine Sarıçiçek Köy Odalarında tekrar eden ikizkenar üçgenler mevcuttur. Bu durum Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2. Tekrar eden ikizkenar üçgen örüntü örneği

Şekil 2 incelendiğinde Geogebra programı ile yapılan gösterimde tekrar eden ikizkenar üçgen örüntüsü olduğu görülmektedir. Bir başka tavan kesiti incelendiğinde ise dörtkenarlı, kenar uzunlarının tamamı birbirine eşit ve açıları 90° olan (kare) geometrik şekil ile süsleme yapıldığı görülmektedir. Bu durum Şekil 3'de gösterilmiştir.

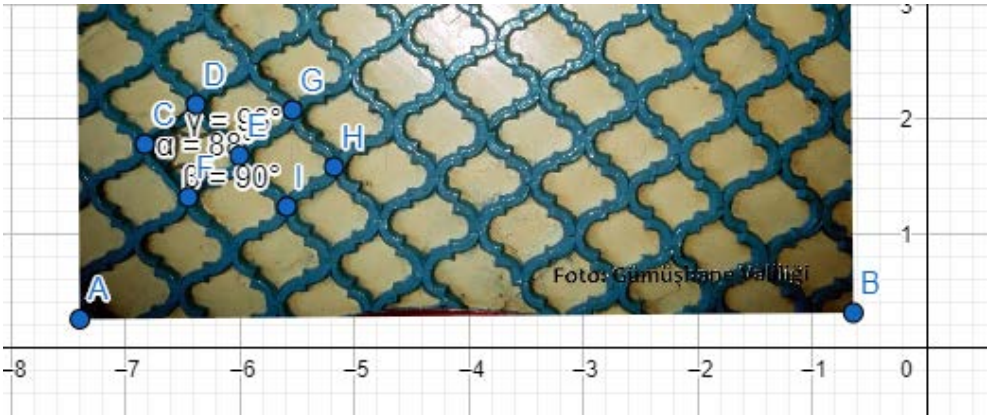

Şekil 3. Karelerden oluşmuş süsleme örneği

Şekil 3 incelendiğinde karesel bölgelerin hiç boşluk bırakılmadan ve üst üste getirilmeden devam ettirildiği görülmektedir. Bu durum bir süsleme örneği oluşturmaktadır.

2.2. Sarıçiçek Köy Odalarındaki Düzensiz Geometrik Şekiller

Doğada insan yapımı olan pek çok şey belli bir düzen dâhilinde ilerlemektedir. Özellikle matematiksel şekil ve sembollerin bulunduğu nesneler genellikle bir örüntü oluşturmaktadır. Bununla birlikte sadece belli geometrik şekillerin kullanıldığı ancak örüntü oluşturmayan durumlarda mevcuttur. Sarıçiçek Köy Odaları incelendiğinde örüntü oluşturmayan geometrik şekillerinde olduğu görülmektedir. Örüntü olan durumlar kadar örüntü olmayan durumlarda matematik eğitimi için önemlidir. Çünkü öğrenciler bir kavrama uygun olan ve olmayan durumları irdelediklerinde kavramı daha kolay anlayabilmektedir. Şekil 4'te belli bir örüntü oluşturmayan geometrik şekiller sunulmuştur.

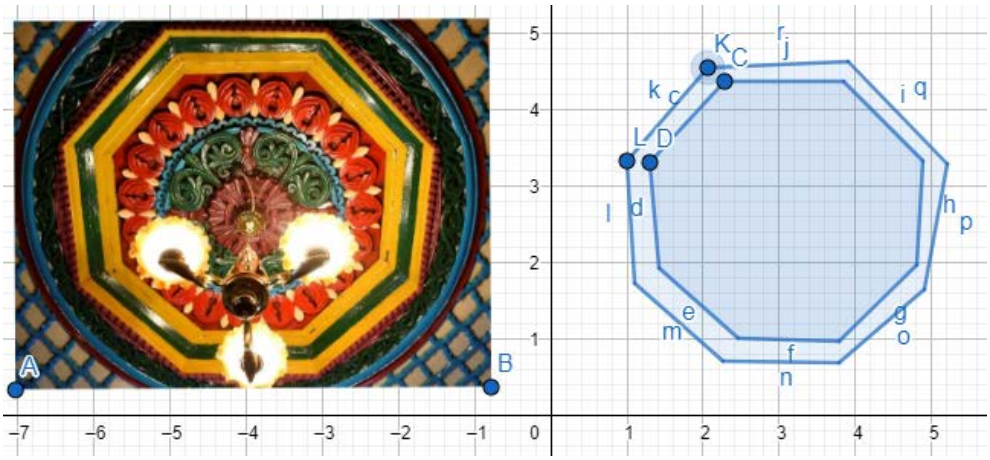

Şekil 4. Sarıçiçek Köy Odalarındaki düzensiz geometrik şekiller

Şekil 4 incelendiğinde en içte bir dairesel bölge ardından döngüsel örüntü bir tane daha dairesel bölge yer almaktadır. Bu bölgelerden sonra çokgenler bulunmaktadır. Çokgenlerin kenar uzunlukları artmasına rağmen kenar sayılarında herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Bu nedenle geometrik bir örüntü oluşturmamaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Gümüşhane ilinde bulunan Sarıçiçek Köy Odalarını geometrik örüntüler bağlamında ele alan bu çalışmanın sonucunda Sarıçiçek Köy Odalarında yoğun olarak tekrarlayan geometrik örüntülerin olduğu tespit edilmiştir. Genişleyen geometrik örüntü ve fraktal örneğinin belirlenemediği odalarda düzensiz bazı geometrik şekillerde olduğu belirlenmiştir. Özellikle odaların tavanlarında pek çok tekrarlayan örüntünün varlığı görülmüştür. Bununla birlikte köy odalarından birinde tavan süslemesinde kullanılan farklı geometrik şekiller olduğu belirlenmiştir. Bu geometrik şekiller incelendiğinde düzenli biçimde ilerlemedikleri başka bir ifade ile geometrik örüntü oluşturmadıkları da görülmüştür. Ancak süsleme bağlamında ele alındığında yüzeyin boş yer kalmayacak biçimde kaplandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu düzensiz şekiller birer süsleme örneği olarak ele alınabilir. Nitekim Argün vd. (2014) de süsleme örnekleri içerinde bu tarz süslemelerin olduğunu belirterek İslam mimarisinde benzeri örnekler olduğuna işaret etmektedir. Buna karşın kenar uzunluklarındaki sayısal artış belirgindir. Eğer sayısal olarak kenar uzunlukları ele alınsaydı sayı örüntülerinden söz edilebilirdi.

Genelde matematiğin özelde ise cebrin öğrenilmesi açısından oldukça önemli görülen örüntü ve süslemeler konusunun öğretiminde Sarıçiçek Köy Odalarına alan gezileri düzenlenmesinin öğretim için yararlı sonuçlar ortaya koyması beklenmektedir. Bununla birlikte bu çalışma sadece geometrik örüntüleri ele alması bakımından sınırlıdır. Gelecek araştırmacılar sayı örüntüleri bağlamında Sarıçiçek Köy Odalarını ele alarak değerlendirebilir.

Kaynakça

Argün, Z., Arıkan, A., Bulut, S., & Halıcıoğlu, S. (2014). *Temel matematik kavramların künyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Bozer, R. (2007). The kundekari technique in middle age Anatolian Turkish woodwork art. *Prilozi za orijentalnu filologiju,* (57), 187-204.

Bozyokuş, H., Güler, H. K., Tapan, M., & Ezentaş, R. (2016). Gotik eserlerde matematik: Üçlü yonca örneği. *International Journal of Humanities and Art Researches, 1*(1), 43-53.

Detseli, N. (2019). Selçuklu dönemi ahşap minberlerine bir örnek: Konya Alâeddin camii minberi. İSTEM, (33), 213-239.

Günaydın, İ. (2013). *Gümüşhane ili turizm potansiyeli*. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları-Yayın, (1).

Kaplan, A., Öztürk, M., & Ferahoğlu, N. S. (2015). A mixed method of the research: attitudes towards mathematics and visual arts courses by correlation. *International Journal of Innovation and Learning, 17*(4), 529-539.

Uludağ, G. (2019). Erken çocukluk dönemi matematik becerileri (eşleştirme, karşılaştırma, sıralama, örüntü, sınıflandırma). G. Uludağ (Ed.) *Erken çocukluk döneminde matematik eğitimi* içinde (ss. 41-68). Ankara: Nobel Akademi.

Yücel, E. (2002). Kündekari. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26, 553-554.

Arapça Öğretiminde Yapı-Anlam Temelli Yaklaşım: Edatların Öğretimi

Murat ÇİFTLİ*
Yakup KIZILKAYA**

Özet

Arap gramerine ilişkin ilk çalışmaların dili yanlış okumalardan korumak amacıyla başlatıldığı bilinmekte olup bu çalışmalarda dile ait kurallar tespit edilmiştir. Kuralların belirlenmesinde dilin anlamsal özelliklerine de yer verilmekle birlikte dilin yapısal hususiyetlerin daha belirgin rol oynadığı görülmektedir. Dolayısıyla Arap diline özgü ve onun yapısını açıklamaya dönük olan amil, mamül, irap gibi olgular Arap dilinin gramatik yapısını oluşturmada belirleyici olmuştur. Yapının belirleyici olduğu bu metodoloji ile edatlar arasındaki ilişki de irap kavramı üzerinden kurulmuştur. Dolayısıyla edatlar, daha çok amil olmaları yönüyle ele alınmış, amil olan edatlar için müstakil başlıklar açılmış olup amil olmayan edatlar ile amil olan edatların bariz fonksiyonları dışındaki diğer anlamlarının öğretimi ise daha çok metin okuma süreçlerine bırakılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada edatların Arap dilbilgisinde yer alış biçimi analiz edilerek dilbilgisinde müstakil konular altında yer alması gerektiği düşünülen edatlarla ilgili tespitler yapılmaktadır. Özellikle Arapçanın yabancı dil olarak öğretimi söz konusu olduğunda edatların öğretiminin yapı-anlam dengesini gözeten bir perspektifle yapılandırılması gerektiğinden hareketle bu çalışmada, edatlar konusunda bu denge üzerine oturan bir yaklaşımda kullanılabilecek bazı parametreler belirlemek hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Arapça Öğretimi, Arapça Dilbilgisi, Edat, Harf.

Structure-Meaning Based Approach in Arabic Teaching: Teaching of Prepositions

Abstract

It is known that the first studies on Arabic grammar were started in order to protect the language from false readings and language rules were determined in these studies. Although the semantic features of language are included in the determination of the rules, it is seen that the structural features of the language play a more significant role. Therefore, the phenomena such as amil, mamul and irab that are specific to the Arabic language and explain its structure have been determinative in forming the grammatical structure of the Arabic language. The relationship between this methodology and prepositions determined by the structure was established over the concept of irab. Therefore, prepositions are dealt with mostly because they are amils and separate titles have been opened for prepositions that are amil. The teaching of the non-amil prepositions and other meanings of the amil prepositions with the exception of their primary functions are mostly left to the text reading processes. In this study are analyzed the location of prepositions in Arabic grammar and determinations are made about prepositions that are thought to be included in grammar topics. Especially in the case of teaching Arabic as a foreign language, the teaching of prepositions should be structured with a perspective that takes into account the structure-meaning approach. Therefore, in this study, it is aimed to determine some parameters that can be used in an approach based on this approach in prepositions.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Teaching Arabic, Arabic Grammar, Preposition, Harf.

* Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, murat.ciftli@atauni.edu.tr.
** Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, yakup.kizilkaya@atauni.edu.tr.

Giriş

Edat sözlükte araç, alet anlamlarına gelir. Terim olarak ise, anlamı kelime ve cümlelerle birlikte kullanıldığında tam olarak beliren, kelimeler arasında anlam ilişkileri kurarak cümleyi oluşturan ve cümleler arasında anlam ilişkilerini kurarak ise metnin oluşumunu sağlayan unsurlara denir. (İbrahim vd, 1992: 10) Edat, Arapçadaki kelime kavramının üç türünü de içine alacak biçimde harften, isimden ve fiilden olabilir. (Suyûtî, 2008: 312; Akyüz, 2019: 197) Dolayısıyla edat, kelimenin bir alt türü olmayıp onun her üç türünden olabilen, kendi türündeki diğer kelimelerden işlevi bakımından ayrılan unsurlardır. Bu işlev, cümlenin sözcüklerini ve ögelerini birbiriyle ilişkilendirme ve bağlamadır. Edat, kelimenin isim ve fiil türlerinden de olmakla birlikte bunların önemli bir kısmını harfler teşkil etmektedir. Harf kavramı Arapçada, *hurûfu'l-me'ânî* ve *hurufu'l-mebânî* diye ikiye ayrılmaktadır. (Murâdî, 1992: 25) Hurufu'l-mebânî, alfabe harfleri olup kelimeyi oluşturan birimlere denir. Harfin bu türü, edat kavramının kapsamı dışındadır. Harfin diğer türü olan me'ânî harfleri ise edat işlevi gören unsurlar olup bu harflerin bütünü edat olarak kabul edilir. (Bilgegil, 2014: 200) Temel özelliği cümlenin unsurlarını veya cümleleri bağlamak olan meani harfleri, *asli edatlar* olarak da adlandırılır. (Hassân, 1994: 123) Ancak bu harflerin dışında bağlama işlevi gören başka unsurlar da vardır. Bu unsurlar, meani harfleri dışında edat işlevi üstlenen sözcükler veya terkiplerdir. Terkip halinde olanlara *mürekkep (birleşik) edatlar* denir. (Bilgegil, 2014: 201) Dolayısıyla edatlar, meani harflerinin yanı sıra kelime, söz öbeği ve cümleleri bağlayan diğer sözcükler ve kalıp ifadeler olarak da açıklanabilir. (Yüksel, 2012: 5, 6) Edatın çerçevesi çizilen bu tarifi çalışmada esas alınacaktır.

Arapçadaki edat teriminin kavramsal çerçevesini daha iyi belirlemek ve anlamsal sınırlarını daha net çizmek için Türk ve Arap gramerindeki kelime çeşitlerine ve harf teriminin iki dildeki farkına işaret etmek gerekmektedir. Türkçede kelime çeşitleri genel kabule göre isim, fiil, zarf, sıfat, zamir, edat, bağlaç ve ünlem olarak sekiz çeşit olarak belirtilmektedir. (Hengirmen, 2015: 116-217) Arapçada ise klasik kabule göre kelime çeşitleri isim, fiil ve harf olmak üzere üç çeşittir. İki dildeki bu sınıflandırma karşılaştırıldığında Arap dilindeki edat kavramıyla Türkçedeki edat kavramının örtüşmediği görülmektedir. (Akdağ, 1987: 1) Çünkü Türkçede edat, kelimenin bir türüdür. Ne var ki Arapçada edat; Türkçedeki edat, bağlaç ve eklere karşılık gelen Arapçadaki meani harflerini bütünüyle kapsamasının yanı sıra isim ve fiillerden de olabilir. Dolayısıyla Arapçada edat, meani harflerini bütünüyle içerdiği gibi söz dizimde edat işleviyle kullanılan isim, fiil, zarf, bazı mürekkep yapıları ve bazı kalıp ifadeleri de kapsamaktadır.

Edatların gramerde yer alış biçimleri ve kullanımları dilden dile farklılık gösterir. (Çakır, 2009: 5) Arapçada edatların özellikle harf türünün gramerde ve öğretimde yer alış biçimi, dilin kendine özgü yapısı ile doğrudan ilişkilidir. Şöyle ki; gramer konularının, Arap dilinin kendine özgü temel hususiyetleri olan erillik-dişillik, tesniye, marifelik-nekrelik ve irap olguları üzerinde şekillendiği ve sistematikleştiği görülür. Bu dört kavramın her birinin, kelimenin isim ve fiil çeşidi ile doğrudan ilişkisi vardır. Ancak edatların büyük kısmını teşkil eden harfler söz konusu olduğunda bu dört kavramdan üçü belirleyici olma niteliklerini kaybederler. Bunlar cinsiyet, tesniye ve marife-nekreliktir. Çünkü harflerin gramatik açıdan cinsiyet, sayı ve marifelik-nekrelik kavramlarıyla ilişkisi yoktur. Harflerin ilişkisi dördüncü kavram olan irap iledir. Dolayısıyla Arap dilinde irabın anahtar bir kavram olması ve harflerin de sadece irapla ilişkisi, harflere amil olmaları açısından yaklaşılmasına sebep olmuştur. Bu sebeple harfler, sözdiziminde öge olmasalar da (iraptan

mahalli olmasa da) amil olanlar ve olmayanlar diye iki kısma ayrılmıştır. Ayrıca harfler gramerde isim ve fiillerle kurdukları irap ilişkisi üzerinden gruplandırılmıştır. Örneğin; harfi cerler, nasbeden ve cezm eden harfler, inne ve grubu harfleri gibi gruplandırmalarda irabın etkisi açık bir biçimde görülmektedir. Bu durum harflerin gramerde yer alış biçimini Arap dilinin gramatik bir özelliği olan irabın belirlediğini ortaya koymaktadır.

Dilbilgisinin sistematize edilişinde, harflere irap açısından yer verme ve onları bu açıdan sınıflandırmanın, harflerin bazı anlamlarının gölgede kalmasına neden olduğu söylenebilir. Bu durum aynı kategoride yer alan harflerin anlamsal analizinin yapılmasıyla daha iyi açıklanabilir. Örneğin Türkçedeki ismin hal eklerine karşılık gelen في، على، من، إلى gibi harfi cerler ile hal ekleriyle anlamsal ilgisi olmayan و ve تـ gibi kasem harflerinin ve istisna harflerinin aynı grupta olması, sınıflandırmada yapının belirleyici olduğunu göstermektedir. Benzer durum cezmeden nasbeden harfler inne ve grubu gibi harf kategorilerinde de görülmektedir. Bunların anlamsal analizi yapıldığında tasnifte daha çok yapının esas alındığı görülmektedir. Bu durum, dilbilgisi konularının genel sistematiğini de etkilemiş, Arapçanın kendine özgü bu yapısı gereği oluşan dilbilgisinde ögeler merfuat, mecrurat, mansubat, meczumat olarak sınıflandırılmıştır. Bu çerçevede oluşan yapı ve sınıflandırmalar ana dili ve yabancı dil öğretiminde de esas alınmıştır.

Temel düzeyde dil öğretiminde edatlar önemli bir yer tutmaktadır. İleri düzeyde dil öğretiminde ise edatlar ve kullanımları konusunda köklü bilgiye sahip olmak gerekir. (Çakır, 2009: 5) Arapçada yapı/irap merkeze alınarak oluşturulan konu sistematiği ve harflerle ilgili öğretimde kullanılan geleneksel sınıflandırma, temel düzeyde Arapça öğretimi için gerekli ve zorunludur. Çünkü irap, Arap dilinin önemli bir parametresi olup öğretimde yer alması gereken bir olgudur. Ayrıca Arap sözdiziminin yapısında başka etkenler de söz sahibi olmakla birlikte en belirgin rol irabındır. İrabın bu derece belirleyici olması doğal olsa da edatların öğretiminde bununla yetinilmesi, bunların öğretiminde bazı hususiyetlerin gözden kaçırılmasına sebep olabilir. (Mahzûmî, 1986: 66; İşler, 2003: 56) Ayrıca harflerin daha çok yapısına göre sınıflandırılması, ileri düzeyde dil öğrenimi ve Arapça dil bilgisinin yazma ve konuşma gibi alanlarda kullanımı söz konusu olduğunda irap açısından ortak nitelikte olan ancak anlam açısından farklılık gösteren harfleri kullanmayı zorlaştırabilir. (Çakır, 2009: 5, 6)

Edatların cümle yapıları ve türleriyle de güçlü ilişkisi vardır. Bazı yan cümleler ile müstakil cümleler arasındaki anlam ilişkileri edatlar vasıtasıyla kurulmaktadır. Edatların öğretiminin yapı-anlam dengesi üzerine oturması, cümlelerin yapılarını ve edatların anlamlarını bütünüyle kuşatan bir perspektifle planlanması gerekir. Bu çalışmada böyle bir yaklaşıma katkı sunmak için harflerin ve daha genel çerçevede edatların gramerde yer alış biçimi sebebiyle, öğretimde ikinci planda kaldığı düşünülen edatlara ilişkin tespitler yapılacaktır. Tespitler harflerin öğretiminde yapı-anlam odaklı bir yaklaşım için bakış açısı geliştirmeyi hedeflemekte ve bu konuda değerlendirmeler sunmaktadır. Çalışmada başlıkları ilgilendiren bütün harflerin tespiti ve listelenmesi değil sadece örneklendirilmesi yapılmaktadır. Edatların önemli bir kısmını teşkil eden harflerin ve edat görevi gören diğer unsurların öğretimde yer alış biçimi analiz edildiğinde aşağıdaki tespitleri yapmak mümkün olmaktadır.

Müstakil Dilbilgisi Konusu Olarak Ele Alınması Gerektiği Değerlendirilen Bazı Edatlar

Gramerde edatlar çeşitli bakımlardan ayrıma tabi tutulmuştur. Edatlar harf sayısı bakımından, isim ve fiillerle birlikte kullanılma özelliği göstermeleri bakımından ve diğer açılardan taksim edilip incelenmiştir. Edatların ayrımında en bariz özellik ise amil olup

olmamalarıdır. Bu son ayrıma göre amil olan edatlar öğretimde müstakil konularıyla yer almışlardır. Amil olmayanlar ise genellikle ayrıntılı gramer ederlerinde edatların farklı anlamları olarak yer almıştır. Öğretimde ise amil olmayan harflerin bir kısmına dolaylı olarak yer verilmektedir. Örneğin س, سوف, قد harfleri fiilin alametlerinden olduğu için ilgili konuda geçmektedir. Öğretimde müstakil konu altında incelenmesi gerektiği düşünülen edatlara aşağıdaki örnekler verilebilir:

Birinci grup dilde sık kullanılan arz ve tahziz harfleridir. Bu harflerin içinde yer aldığı cümleler talep bildirmekte ve arz veya tahziz üslubu olarak isimlendirilmektedir. Bunlarla kurulan cümleler Türkçedeki *Gelsene!, Şunu yapsana!, Ders çalışsan ya!* gibi ifadelere karşılık gelmektedir. Tahziz tahziz edatları " هَلاّ، أَلاّ، لوما، لولا ve ألا olup bu edatlarla kurulan cümleler ısrarlı bir dilek anlamı taşımaktadır. ﴿لولا تستغفرونَ اللهَ﴾ "Allah'tan bağışlanma dileseniz ya!" (Neml 27/46), هَلاّ يرتدعُ فلانٌ عن غيّه "Falanca yanlışından dönse ya!", أَلاَّ تَتُوبُ من ذنبِك "Günahına tövbe etsene!" cümlelerindeki gibi. (Galâyînî, 2017: 694) Tahzizdeki zorlamaya karşın arz, nazikçe istemek için kullanılmaktadır. Arz edatları ألا ،لو ve أما dır. لو نُقِيم بيننا فتصيبَ خيرا "Bizimle kalsana! İyilik görürsün.", ألا تزورُنا "Bizi ziyaret etsene!" gibi. (Galâyînî, 2017: 694) Bu cümlelerde emir fiili bulunmamakla birlikte cümle, talep anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla emir fiille elde edilemeyen ısrarlı veya nazikçe talep veya kınama anlamı ancak bu edatlar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Talep bildiren ve özellikle konuşma dilinde sık kullanılan bu üsluplar emir fiille birlikle öğretimde verilebilir. Nitekim bazı eserlerde talep üslupları olan emir ve nehiy cümlelerinin yanında arz ve tahziz cümleleri de yerini almaya başlamıştır. (Râcihî, 2010: 341)

Bu nitelikte olan ikinci grup harfler tembih harfleridir. Bunlar أَلاَ، أَمَا، هَا harfleridir. (Galâyînî, 2017: 695) Bu harfler dikkat çekmek için kullanılmaktadır. Günlük dilde bu harflerin bulunduğu cümlelere sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca ayet ve hadislerde de yer almaktadır. ﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ...﴾ "Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur." (Yûnus 10/62) ve ﴿هَا أَنْتُمْ أُولَاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ ...﴾ "İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, onlar ise sizi sevmezler."(Âl-i İmrân 3/119) ayeti kerimelerindeki cümle başında kullanılan edatlar bu harflerdendir.

Arapça söz dizimde mastarın birçok türü kullanılmaktadır. Bunlardan biri de *müevvel* mastardır. Müevvel masdarı oluşturan bazı mastar harfleri de öğretimde müstakil başlık altında işlenmeyen harflerdendir. Müevvel mastar, fiilin öncesinde kullanılan bazı edatlar yardımıyla elde edilmektedir. Bu edatlar أنْ، أنَّ، ما، كي، لو، همزة التسوية harfleridir. (Galâyînî, 2017: 696) Müevvel mastarlar سرَّني أنْ تلازم الفضيلة cümlesindeki gibi fail, أحبُّ أنّك تلازم الفضيلة cümlesindeki gibi meful ve daha başka ögelerin yerine kullanılabilir. Söz dizimde sarih mastar yerine müevvel mastar tercih edilmesi bir takım gerekçelere bağlanmaktadır. Bu gerekçeler için konuyu ayrıntılı işleyen eserlere bakılabilir. (İsmail, 2011: 881, 882) Bu edatların öğretimi söz dizimdeki yapısal etkileri sebebiyle farklı konularda yapılmaktadır. Öğretimde bu edatlardan أنْ nasbedici edatlar, أنَّ ise ismini nasb haberini raf eden edatlar kısmında amil olmaları fonksiyonuyla yer almaktadır. Mastar harflerinden olan ما edatı genellikle şart veya olumsuzluk anlamıyla, لو ise şart anlamıyla öğretimde yer alır. Bu iki edatın fiili mastarlaştıran işlevine de öğretimde ayrıca yer verilmelidir.

Önceki bir ifadeyi açıklamak için kullanılan tefsir harfleri de bu başlık altında ele alınması gereken harflerdendir. يعني gibi açıklama belirten ifadelerin yerine geçebilen ve sözde kısaltma sağlayan bu edatlar أيْ ve أنْ edatlarıdır. Bu edatlardan أي harfi, genellikle kelimeyi أنْ harfi ise cümleyi açıklamakta kullanılmaktadır. (Galâyînî, 2017: 692)

Bu nitelikte olan diğer bir edat ise gramerde şart edatları arasında yer almakla birlikte farklı anlamları bulunan أمّا edatıdır. Bu edat, bağlamına göre iki tür anlam ifade etmektedir. 1-

Her hâlükârda anlamı: Bu anlamı مهما يكن من أمرٍ "Her ne olursa olsun" olarak açıklanır. أمَّا أنا فذاهبٌ "Ben (her durumda) gidiyorum" gibi. 2- Tafsiliyye (açıklama) anlamı: ﴿وَاَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ﴾ "Çocuğa gelince, anası babası mü'min insanlardı." (Kehf 18/80) ayeti kerimesinde ise bu anlamıyla yer almıştır. (Murâdî, 1992: 522, 523; Mâlagî, 2002: 181)

Bu nitelikteki diğer bir harf ise metinlerde birçok fonksiyonuna rastlanan إذ edatıdır. Kelime türü olarak isim kapsamına giren bu edatın cümlede aldığı görevler şöyle özetlenebilir: 1- Çoğu kullanımında geçmişi gösteren zaman zarfıdır. Cümleye muzaf olur. ﴿اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوا﴾ "Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkar edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti." (Tevbe 9/40) ayeti kerimesindeki gibi. 2- Zaman zarfına muzaf olur. Bu durumda tenvinlenir. ﴿فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾ "İşte o gün, içine daldıkları dünya zevki içinde eğlenip oyalanan yalanlayıcıların vay haline! "(Tûr 52/11) ayeti kerimesindeki gibi. 3- Sebep (التعليل) bildirir. ضربته إذْ أساء "Kabahat işlediği için onu dövdüm / Onu dövdüm, çünkü kabahat işledi" cümlesindeki gibi. 4- Kur'an-ı Kerimde çoğu kullanımında ise mahzuf bir اذكر "Hatırla" fiilinin mefulüdür. Türkçeye *hani, vaktaki* şeklinde çevrilir. ﴿وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيفَةً﴾ "Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti." (Bakara 2/30) ayeti kerimesindeki gibi. 5- Fücaiyye anlamı da vardır. Bu durumda öncesinde بينما veya بينا edatı bulunur. بينما نمشي في الطريق إذ ظهر لنا ثعلبٌ "Yolda yürürken birdenbire önümüze bir tilki çıkıverdi" gibi. (Râcihî, 2010: 269, 270; Zihni, 2014: 2: 297, 298)

Birden Çok Anlamı Olan ve İkincil Anlamları Gölgede Kalan Harfler

Arapçada edatların en dikkat çekici yönlerinden biri, bazı harflerin birden çok işlevinin olmasıdır. Örneğin gramer eserlerinde و harfi için ondan fazla tür veya işlev zikredilmektedir. Bu tür harfler incelendiğinde bunların, birbirinden anlamca farklı cümlelerde kullanıldıkları ve farklı işlevlerinin olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkçedeki eş seslilik olgusunu anımsatmaktadır. Eş sesli kelimelerde ses aynı olmakla birlikte anlam farklılaşmaktadır. Arapçada da edatlarda eş seslilik olgusundan söz edilebilir. Bu tür eş sesli edatlar öğretimde en bariz oldukları anlamlarıyla yer alır. Ancak bu tür harflerin diğer anlamları da dil öğrenimi açısından önemlidir. Bu harflerin, öğrenen açısından sorun oluşturan tarafı, harfin bir fonksiyonunu öğrenen ve diğer fonksiyonlarını bilmeyen bireyin, metinleri, harfin öğrendiği fonksiyonu üzerinden anlamaya çalışmasıdır.

Bu nitelikteki harflerden biri olan حتى edatı, atıf harfi olarak kullanılabildiği gibi ibtida harfi ve harfi cer olarak da kullanılır. Ancak حتى genellikle atıf harfi ve harfi cer olarak öğretimde yer almaktadır. Atıf harfi olarak kullanımında *bile, dahi* anlamı verir. مات الناسُ حتى الأنبياءُ "İnsanlar öldü. Peygamberler bile" gibi. نمتُ البارحة حتى الصباح "Dün sabaha kadar uyudum" cümlesinde ise harfi cer olarak kullanılmıştır. حتى edatının bundan başka fonksiyonları da vardır. Örneğin bazı kullanımlarında حتى edatı, kendinden sonraki fiili muzariyi gizli bir أن ile nasb eder. Bu kullanım da nispeten öğretimde yer alır. أجتهدُ حتى أنجحَ "Başarmak için çalışıyorum" gibi. Bu kullanımında Türkçeye *…e kadar* şeklinde çevrilebilir. ﴿قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْنَا مُوسٰى﴾ "Onlar da, 'Mûsâ bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz' dediler." (Tâhâ 20/91) ayeti kerimesindeki gibi. Diğer bir kullanımı olan ve cümleleri bağlayan kullanımında ise ibtida anlamında olup cümlelerin başında bulunur ve Türkçede *ta ki* ve *hatta* ile karşılanabilir. نجح الطلاب حتى أحمدُ ناجحٌ "Öğrenciler başardı. Hatta / ta ki Ali de başardı." gibi. (Mâlagî, 2002: 257-261; Zihni, 2014: 321)

Birçok işlevi bulunan diğer bir edat إذا edatıdır. Bu edat, sık kullanılan şart edalarından biri olması sebebiyle şart edatları arasında önemli bir yer işgal eder. Gramerde cezm etmeyen

şart edatı olarak yer almaktadır. Ancak bu fonksiyonundan başka *aniden, birdenbire* anlamı katan kullanımı da vardır. Bu kullanımında إذا الفجائية olarak adlandırılır. ﴿وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ﴾ "Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler." (Rum 30/36) ayeti kerimesinde kullanıldığı gibi.

اللام harfi de bu nitelikteki harflerdendir. Öğretimde bu edatın birkaç fonksiyonu üzerinde durulur. En bariz fonksiyonu, harfi cer olarak kullanımıdır. Emir anlamında muzari fiille kullanımında ise لام الأمر "emir lamı" olarak adlandırılır. Bundan başka fiili muzarinin gizli bir أنْ ile nasb edildiğini gösteren ve yine harfi cer olan kullanımı da işlenir. Bu kullanımda لام التعليل "Sebep bildiren lam" olarak adlandırılır. Ancak edatın bunlardan başka birçok kullanımlarına da metinlerde rastlanmaktadır. Bu edatın fonksiyonlarını ele alan *Lamlar Kitabı* adında bir eser dahi kaleme alınmıştır. (Zeccâcî, 1985: 31-194) Dolayısıyla bu edatın çok kullanılan anlamları üzerinde de durulmalıdır. Yukarıda zikredilenlerden başka edatın şu fonksiyonları da bulunmaktadır: 1- لام الجواب "Cevap Lamı": Şart edatları لو ve لولا nın cevabında ve yeminin cevabında yer alan lamdır. لو اجتهدت لنجحت cümlesinde ve ﴿وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ...﴾ (Enbiyâ 21/57) ayeti kerimesinde olduğu gibi. 2- اللام التوطِئة "Tavtıe Lamı / Lam-ı muvattıa": إنْ şart edatından sonra cevapta gelen lamdır. Bu lamdan önce mahzuf bir yeminin olduğu anlaşılır. ﴿وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ﴾ (Âl-i İmrân 3/158) ayeti kerimesindeki gibi. 3- لام الجحود "Lam-ı cuhud": ﴿وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ﴾ "Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi." (Enfal 8/33) 4- لام التوكيد Tekid Lamı: Mübtedanın başına pekiştirme amaçlı getirilen lamdır. ﴿وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ﴾ (Bakara 2/221) ayeti kerimesindeki gibi. لام الابتداء diye de adlandırılan bu edat, إنَّ'nin haberine ikinci bir tekid için dahil olunca لام المزحلقة "Lam-ı muzehleka" diye isimlendirilir. 5- لام العاقبة "Akıbet Lamı": Sonra zikredilenin önceden yapılan bir fiilin istenmeyen sonucu olduğunu bildiren lamdır. ﴿فَالْتَقَطَهُ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُواً وَحَزَناً﴾ "Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak o çocuğu bulup aldı. (lafzen: düşman ve üzüntü kaynağı olması için aldı.) (Kasas 28/8) ayeti kerimesinde bu kullanımdadır. 6- لام العجب "Taaccup Lamı": يا للعجب! ve يا لك رجلا! Örneklerindeki gibi nida edatıyla kullanılan ve hayret, şaşkınlık bildiren lamdır. (Mâlagî, 2002: 293-328)

Bu tür harfler için en çarpıcı örneklerden biri de soru harfi olan هل edatının soru anlamı dışında izin ve istek anlamlarıdır. Örneğin هل أدخل؟ cümlesinde soru edatı cümleye "Girebilir miyim?" şeklinde izin anlamı, هل تفتح الباب؟ cümlesinde ise "Kapıyı açabilir misin?" şeklinde rica anlamı katmaktadır. Harfin bu anlamları dil öğretimi açısından çok önemli olmakla birlikte bu harfin daha çok soru harfi olarak kullanımı verilir. Harfleri bu anlamları verilmediğinde dil becerilerinden olan konuşmada sorunlarla karşılaşılır.

Şart edatı olan لو de bu nitelikteki harflerdendir. Bu harf bütün kullanımlarında şart anlamı taşımaz. Bu edatın genellikle şart anlamı verilir. Ne var ki dilek cümlelerinin çoğu bu edatla kurulur. (Akyüz, 2016: 413) Örneğin لَوْ تَأْتِنِي فَتُحَدِّثَنِي "Keşke gelip benimle konuşsaydın" (Zemahşerî, 2004: 329; İbn Hişâm, 1964: 296; Mâlagî, 2002: 360) ve فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ "Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da onlardan uzaklaşsak." (Bakara 2/167) ayeti kerimesinde temenni anlamıyla yer almıştır. لو edatının bir diğer anlamı da Türkçeye de geçmiş olan *velev ki* şeklindeki kullanımıdır. Bu fonksiyonuyla لو الوصلية olarak adlandırılır. Edatın bu kullanımı da oldukça yaygındır. ولو كان بعيدا "Uzak bile olsa / velev ki uzak olsa / uzak dahi olsa" gibi. (Zihni, 2014: 2: 359) Edatın bu fonksiyonları şart cümleleri yanında dilek cümleleri adı altında verilebilir.

Bu niteliğe sahip harflerden bir diğeri ise şart üslubunda kullanılan إنْ harfidir. Bu harf, vasliyye anlamı ile konuşma ve yazı dilinde sıkça kullanılır. Ancak öğretim bu edatın şart fonksiyonu üzerinden yapılır ve şart ve cevap cümlesinin art arda geldiği diziliminde

verilir. Edata verilen örneklerde bu klişe yapı tekrarlanır. Ancak edatın bütün kullanımları şart anlamı taşımaz ve edat her zaman cevap istemeyebilir. Bunun örnekleri Türkçede de çoktur. Türkçede şart kipini oluşturan –sA eki de her zaman şart anlamında kullanılmaz. Örneğin *Ne olursa olsun gideceğim* cümlesinde –sA eki şart değil "kararlılık", *Uzun mu desem geniş mi desem?* cümlesinde "kararsızlık" anlamı taşır. Nitekim şart kipi şart anlamı dışında bunlara benzer anlamlar için kullanılabilir. (Korkmaz, 2017: 604-609; Gencan, 1979: 138, 139, 424) Arapçada da durum aynıdır. إن edatı her zaman doğrudan şart anlamı vermez. Örneğin الحريصُ وإن كثُر مالُه بخيلٌ "Tamahkar, malı çok olsa da cimridir" örneğindeki إنْ doğrudan şart anlamı vermez pekiştirme amaçlıdır. (Abbâs, 1997: 347) Bu cümledeki şart edatı إنْ الوصلية olarak isimlendirilir. (Hasan, 1974: 4: 431; Zihni, 2014: 307) Örnekteki bu cümlede şartın cevabı söz dizimde yer almaz.

Birçok anlamı olan diğer bir edat قدْ harfidir. Bu edat öğretimde genellikle fiilin alametleri başlığı altında yapısal özelliğiyle zikredilir. Ancak bu edatın tercümeye yansıyan ve günlük konuşmalarda da kullanılan üç farklı fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlar üzerinde ayrıca durulmalıdır. 1- Pekiştirme amaçlı kullanılır. Bu kullanımda mazi fiilin öncesinde gelir ve fiilin anlamını pekiştirir. ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى﴾ "Arınan mutlaka kurtuluşa erer." (A'lâ 78/14) ayeti kerimesindeki gibi. 2- Beklenen bir durumun gerçekleşmesi durumunda mazi fiille kullanılır. Ölmesi beklenen biri için قد مات "Öldü" denmesi gibi. 3- Muzari fiille kullanıldığında Türkçedeki olasılık bildiren *ebilmek* ile karşılanır. قدْ يصدق الكذوبُ "Yalancı, doğru söyleyebilir." gibi. (Zihni, 2014: 339)

Yan Cümle Yapısı Oluşturan Unsurlar

Türkçedeki basit, birleşik, bağlı ve sıralı cümle yapıları Arapçada da vardır. Basit cümleler; basit isim cümlesi ve basit fiil cümlesi başlıkları altında ayrıntısıyla işlenir. Birleşik cümlenin ise bazı türlerine gramerde yer verilir. Örneğin birleşik cümlenin bir türü olan şartlı birleşik cümle şart edatları konusunda ele alınır. Şartlı cümle konusu, irab eksenli ele alındığından amil olan şart edatları ayrıntısıyla işlenirken amil olmayan şart edatları yüzeysel işlenir. Birleşik cümlenin alt başlıklarından olan girişik birleşik cümle ise cümlenin bazı türleri olan haber, sıfat, hal gibi ilgili oldukları konularda işlenir. Ancak zarf cümlecikleriyle oluşturulan girişik birleşik cümleler ile zıtlık, sebep vb. anlamlarla yan cümle yapısı oluşturan edatlar öğretimde müstakil bir konu oluşturmaz. Ne var ki dil öğretiminin kitabet ve inşa (yazı ve kompozisyon) çalışmalarında bu edatların kullanılması gerekir. Bu sebeple birleşik cümle içerisinde yan cümle yapısı oluşturan bu edatlar ve işlevleri bilinmeden nitelikli metinler inşa edilemez. (Cuneyd, 2014: 3) Yan cümle yapılarını oluşturan unsurlar; edatlar, edat görevi üstlenen harfi cer ve masdar harflerinden mürekkep yapılar ve kalıp ifadeler olmak üzere üç başlık altında açıklanabilir.

1.1. Yan Cümle Yapısı Oluşturan Edatlar

Yan cümle oluşturan edatların en sık kullanılanları kendileri ile zarf cümlecikleri oluşturulanlardır. Bunlar birleşik cümle içerisinde zaman zarfı anlamlı yan cümleler oluştururlar. Sayısı hayli fazla olan bu edatlarla oluşturulan birleşik cümleler, metinlerde ve konuşma dilinde sık geçmesine rağmen büyük olasılıkla amil olmamaları sebebiyle bunlara öğretimde müstakil konu açılmamıştır. Bu edatlardan bazıları şunlardır: حينما، عندما، بينما، بينا، كلما، لما، إذاما، إذا، يوم، وقتما، قبل أن، بعدما، عقب أن، ساعة، منذ أن، ريثما، طلما، حالما، إلا إذا، إلا أنْ.

Bu edatlardan birçoğunun gerçekte zarf veya isim olduğu görülür. Bunlardan bazıları, ism-i mevsul olan ما ile terkip oluşturarak kendilerinden sonraki cümleyle yan cümle oluştururlar. حينما أنظر إلى الأحداث أشعر أننا ننحدر إلى هاوية سحيقة "Olaylara baktığım zaman dipsiz bir çukura yuvarlandığımızı hissediyorum" gibi. (Çakır, 2009: 283) Bir kısmı da masdar harfi أن ile

terkip oluşturarak aynı vazifeyi görürler. Böylece birleşik cümle yapısı ortaya çıkar. يلبس ثيابه قبل أن يذهب "Gitmeden önce elbiselerini giyer." gibi. Bunlardan bazıları ise isim olup diğerlerinden farklı olarak herhangi bir harfle terkip oluşturmaksızın cümleye muzaf olurlar. Muzaf oldukları cümleyi ana cümlenin bir unsuru yaparlar. Örneğin يوم böyledir. Bazı isim ve zarflar ise mastar harfleri أنْ, أنَّ ve ما ile terkip oluşturarak zıtlık anlamıyla yan cümle oluştururlar. Bu yapıların da öğretime yansımadığı görülür. بينما gibi.

Bu edatlardan büyük bir kısmı eş zamanlılık belirtirken bir kısmı öncelik-sonralık ilişkisi kurar. Bazıları da eylemlerin gerçekleşme zamanının birbirine çok yakın ve art arda olduğunu belirtir. حالما نفرغ من قراءتنا وَقْتَ الضحى، كنت أرمي لوحتي الخشبية وأجري كالجن إلى أمي "Kuşluk vakti okumamızı bitirir bitirmez tahtadan olan levhamı fırlatıp cin gibi anneme koşuyordum" gibi. (Çakır, 2009: 334) Bu edatların bütününe bakıldığında oluşturdukları cümleciğin mefulün fih (zaman zarfı) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bunların öğretimi mefulün fih konusuna eklenebilir.

Bazen bu edatlar başka edatlarla art arda kullanılarak zarf anlamlı yan cümle oluşturur. البدر لا يطلع إلا إذا شق رداء الليل gibi. (Çakır, 2009: 330) Zıtlık anlamı veren bu edatlar çift edatlı bir yapı olarak kendinden sonraki cümleyi ana cümleye bağlar. لا يصدق مطلقا ما يقول الكاذب، حتى لو قال الحقيقة "İsterse doğru söylemiş olsun, yalancının söylediği şeye asla inanılmaz" gibi. (Çakır, 2009: 361) وأنْ، ولو، حتى لو، على أن yapıları da dil öğretiminde oldukça gerekli olan bu tür cümle yapıları kuran edatlardandır. Bu edatlardan bazıları da أن ya da أنّ alarak kendinden sonraki cümleyi ana cümlenin gerekçesi yapabilirler. حيث أنّ، ذلك أنّ، بحجة أنّ، بدعوى أنّ gibi. مثلما، كما لو أنّ، كلما edatları ise yan cümleyi benzerlik, eşitlik, karşılaştırma anlamlarıyla bağlar.

1.2. Yan Cümle Oluşturan Harfi Cerli Terkipler

Harfi cerler için öğretimde müstakil bir başlık bulunur. Harfi cerlerin iraba etkisi, belirli anlamları, ilgili kavramlar gibi konunun birçok yönü işlenir. Harfi cerler konusunda genellikle harfi cerden sonraki müfret yapılar öğretilir. Ancak harfi cerlerin başka edatlarla terkip oluşturarak kendinden sonraki cümleyle meydana getirdiği yan cümlelerin yer aldığı örnekler de çoktur. Örneğin bazı harfi cerlerin ism-i mevsul olan ما ile veya masdar harfi olan أنْ ile oluşturduğu terkibin bir edat gibi kullanılmasına ve bunların oluşturduğu yan cümle yapılara girilmez. Harfi cerler oluşturdukları bu terkiplerle ve sahip oldukları anlamlardan biriyle yan cümleler oluşturur. Harfi cerlerin bazıları bu görevde daha sık kullanılır. Örneğin ب harfi ceri بما أنّ terkibiyle sebep anlamlı yan cümle oluşturur. بما أنّني مشغول جدًّا فلن أسافر غدًا "Çok meşgul olmam sebebiyle yarın yola çıkmayacağım" gibi. (Yüksel, 2012: 77) Öğretimde bu terkiplerin cümleleri bağlama şekline yer verilebilir.

Harfi cer olan في edatı, oluşturduğu terkiple birleşik cümle içerisinde zaman zarfı olan yan cümleler oluşturur. جلس المديرُ في كرسيه فيما كان يرمق الأستاذ والطفل بطرفي عينيه "Öğretmen ve öğrenciye yan gözle bakarken müdür masasına oturdu." gibi. Bu cümlede harfi cer, oluşturduğu terkiple حينما edatı gibi kullanılmıştır. Benzer şekilde أنا لن أترك هذا المكان إلى أن يشاء الله "Allah takdir edinceye kadar buradan asla ayrılmayacağım" örneğinde harfi cer kendinden sonraki أن vasıtasıyla yan cümlecik oluşturmuştur. (Çakır, 2009: 325) منذ أن terkibinde ise yan cümle, ana cümledeki eylemin zamanını belirtir. ومنذ أن حضرنا إلى هنا تعود أن يرتدي القميص 'Buraya geldiğimizden beri gömlek giymeyi alışkanlık edindi.' gibi. (Çakır, 2009: 321) Benzer şekilde على أنّ terkibi de yan cümle oluşturur. على أنّ للمسألة وجها آخر...أن شحصية الإنسان واحدة "Meselenin başka bir yüzü olmakla birlikte insanın kişiliği tekdir" gibi. (Çakır, 2009: 366) Yan cümle oluşturan diğer bir harfi cer ise لام edatıdır. Bu edat, ما harfiyle terkip oluşturarak gerekçeli yan cümleler oluşturur. لقد أمر رسول الله بالسهور لما فيه من خير كثير "İçerisinde çok hayır olması nedeniyle, Rasulullah (s.a.v.) sahura kalkmayı

emretmiştir" gibi. (Çakır, 2009: 304) اللطف يفعل أكثر مما يفعل العنف "Lütuf, şiddetin işe yaramasından daha çok işe yarar" (Çakır, 2009: 460) örneğindeki gibi من harfi ceri / من أنْ ممَّا terkipleriyle yan cümle oluşturur.

1.3. Yan Cümle Oluşturan Kalıp İfadeler

Arapçada bulunan bazı kalıplaşmış ifadeler, edatlar ve harfi cerler gibi birleşik cümle yapısı oluşturabilir. Örneğin بمجرد ما، بمجرد أنْ، بمجرد أنَّ kalıpları kendinden sonraki cümleciği ana cümlenin bir unsuruna dönüştürür. بمجرد ما ذهبت إلى المعهد كتبت درسا "Kursa gider gitmez bir ders yazdım" gibi. (Çakır, 2009: 334) Bu cümlede kalıp ifade kendinden sonraki cümleyi bir edat işlevi üstlenerek ana cümleye bağlamıştır. Burada üstlendiği işlevle ana cümlenin zaman zarfı olarak değerlendirilebilecek bir yan cümle oluşturmuştur. بالرغم من أنّ، رغم ما، رغم أنَّ، بالرغم من أنَّ terkipleri ise kedilerinden sonraki cümleyle zıtlık anlamlı yan cümle oluşturur. وأنا إنسان رقيق المشاعر بالرغم من أني أجد رجال الحرس في القصر "Saray muhafızlarından biri olmama rağmen ben duyguları ince bir insanım" gibi. (Çakır, 2009: 348) Kendinden sonraki cümleyle zıtlık anlamlı yan cümle oluşturan diğer kalıp ifadeler ise şunlardır: مع أنَّ، غير أنَّ، بَيْد أن، على نقيض ما، في حين أنَّ، على اعتبار أنّ، نظرا لأن... فـ... ، في حين أن Bazı kalıp ifadeler ise yan cümleye benzerlik, eşitlik, karşılaştırma anlamı katar. على غرار ما، لدرجة أنّ، ألى حدِّ أنّ، بقدر ما... بقدر ما edatlardandır.

Cümleler Arasında Anlam İlişkilerini Kuran Unsurlar

Arapçada paragrafı oluşturan cümleleri birbirine bağlayan edatlar ve kalıplaşmış ifadeler vardır. Cümleler arasındaki anlam ilişkilerini kuran bu unsurlar zıtlık, sebep, sonuç, çıkarım, açıklama ekleme gibi farklı görevleri üstlenebilirler. Bunlar bağımsız cümleler arasında kurdukları bu anlam ilişkileriyle paragrafın bütünlüğünü tesis ederler. Bu tür unsurlar edat olabileceği gibi edat görevini üstlenen kalıplaşmış ifadeler de olabilir. Bu unsurlara Arapça öğretiminde müstakil konularda ele alınmadığından bunların öğrenilmesi ve kavranması metin okuma süreçlerinde gerçekleşir. Ne var ki dil öğretiminde diğer gramer konuları gibi müstakil konu olarak bunlara yer verilmesi dil öğretimini daha nitelikli hale getirir. Bu unsurlar iki başlık altında örneklendirilecektir.

1.4. Cümleler Arasında Anlam İlişkilerini Kuran Edatlar

Paragrafı oluşturan cümleler arasında anlam ilişkileri kuran edatlar vardır. Bu anlamlardan biri zıtlık ilişkisidir. Bazı edatlar veya çift edattan oluşan yapılar zıtlık anlamını cümleler arasında kurarlar. إلا أنّ، بل bu edatlardandır. عاد الطفل إلى مكانه إلا أن رفقائه لم يتحركوا "Çocuk yerine döndü; fakat arkadaşları hiç kıpırdamadılar" gibi. (Çakır, 2009: 364) Genellikle إلا edatı istisna konusunda öğretilirken müfret olan müstesnaya yer verilirken cümle olan müstesnaya yer verilmez. Buradaki cümlede edatın bir bağlaç gibi kullanıldığı görülür.

Bazı edatlar veya art arda kullanılan iki edatlı yapılar, bağımsız cümleler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarlar. لن تفهمَ لأنك لم تعشْ حياتنا "Sen asla anlamazsın; çünkü hayatımızı yaşamadın" cümlesindeki لأن gibi. (Çakır, 2009: 374) Şu edatlar da cümleler arasında sebep sonuç ilişkisi kurar: إذ، إذ أنّ Örneğin لقد بحثت عنك كثيرا ويئست من لقائك؛ إذ خشيت أن تكون قد انصرفت "Seni çok aradım ve seninle karşılaşmaktan ümidimi kestim; çünkü ayrılmış olacağından korktum." (Çakır, 2009: 378) Görüldüğü üzere edat iki cümle arasında kullanılmış, sebep-sonuç ilişkisi kurmuştur. حيث أنّ، حيث، بحيث أنَّ edatları da sebep-sonuç ilişkisi kurar. سوف أراك في الصباح حيث أنني لن استطيع أن أراك بعد العصر أو في المساء "Sabah seni göreceğim; çünkü seni ikindiden sonra veya akşam göremem" gibi. (Çakır, 2009: 381)

1.5. Cümleler Arasında Anlam İlişkilerini Kuran Kalıp İfadeler

Cümleler arasındaki anlam ilişkilerini edatların yanı sıra kalıplaşmış ifadeler, edat görevi üstlenerek kurarlar. Bu kalıp ifadeler gerçekte asli edat niteliği taşımadıkları için bunların planlı bir öğretimi yapılmaz. Öğretimi metin okuma sürecine bırakılır. Kalıp ifadelerden bir kısmı cümleyi başlatan niteliğe sahiptirler. Bu ifadelerden bazıları şunlardır: في البدء، بدايةً، في المقدمة؛ بادء ذي بدء، في ضوء، في ظل، غني عن القول، قبل كل شيء، قبل أن ندخل في، قبل الدخول / الخوض في، gibi. (Cuneyd, 2014: 5) Kalıp ifadelerden bir kısmı ise cümleye yeni bir şey ilave etme veya yeni bir açıklama getirmek için kullanılır: إلى جانب هذا... ف، من جهة ثانية، على صعيد آخر، في سياق آخر، من جانب آخر، هذا من جهة ... ومن جهة أخرى، هذا من ناحية ... ومن ناحية أخرى، علاوة على، فضلا عن gibi. (Cuneyd, 2014: 5, 7) Anlamca birbirine zıt olan cümleler arasında geçişi sağlayan kalıp ifadeler de vardır: بالعكس، بخلاف ذلك، بالمقابل، على النقيض، على العكس، في المقابل، مع ذلك، مع أن gibi. (Cuneyd, 2014: 6) Bazı kalıp ifadeler cümleler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarlar. كانوا لا يؤمنون بالآخرة، ومن ثمّ فلا صلة بين الدنيا والآخرة في حسهم "Ahirete inanmıyorlardı. Bu yüzden onların hislerinde dünya ile ahiret arasında bir ilişki yoktu" gibi. (Çakır, 2009: 400) Bu kalıp ifadelerden bazıları da şunlardır: ومن هنا ف...، ومن ثمّ ف...، من أجل ذلك، لذلك ف...، لذا ف...، لهذا ف...، بالتالي gibi. (Cuneyd, 2014: 6; Hudayr. 2013: 141) Bazı kalıp ifadeler ise örneklendirme göreviyle kullanılır: مثل، نحو، على سبيل المثال gibi. (Hudayr. 2013: 141) Çıkarım anlamı veren في النتيجة، بالنتيجة gibi kalıp ifadeler de vardır.

Çift Unsurla Kurulan Cümleler

Fiil-edat, edat-edat gibi çift unsurla oluşturulan cümle yapıları da vardır. Bu yapıların öğretimi için müstakil bir konu bulunmaz. Ne var ki bu yapılar dilde oldukça işlek cümle yapılarıdır. Bu cümle yapılarında kullanılan edatların bir kısmının tek başına öğretimi, ilgili konularda yapılsa da birlikte aynı cümlede kullanımları sözlük anlamlarının dışında yeni bir anlamı ortaya çıkarır. Bu yeni anlam, yapının ortaya çıkardığı bir anlamdır. Dolayısıyla bu yapıların müstakil olarak öğretimi yapılmalıdır. Bu yapılardan bazıları şunlardır: لم يمض...حتى، ما إن...حتى...، ما كاد / لم يكد / لا يكاد...حتى...، ما لبث أن...حتى...، وما هي إلا...حتى، ما عتّم أن، gibi. (Cuneyd, 2014: 6) "Kısa bir süre geçer ولم تمضي لحظة حتى فتحت النافذة وأبصرت صديقي geçmez pencere açıldı ve arkadaşımı gördüm" gibi. (Çakır, 2009: 342) Bu yapılarda mukarebe fiilleri de yer alır. Yapıların ortaya çıkardığı anlam da mukarebe fiillerinin anlamıyla örtüşür. Bu sebeple bu yapıların öğretimi mukarebe fiilleriyle birlikte verilebilir. Çift edatlı yapılardan bir kısmı ise şunlardır: لم... فحسب / فقط، بل.. أيضا، لا... فحسب، إنما... أيضا، ليس...بحتة ولكن...كذلك، سواء كان...أم / أو gibi.

Sonuç

Arap gramerinde edatların yer alış biçiminin, dil çalışmalarının tarihi süreciyle ilişkili olduğu, dilin gramatik yapısının belirlenme sürecinde takip edilen metodolojinin edatlara yaklaşımı belirlediği söylenebilir. Tarihi sürecin seyrine bakıldığında Arap gramerine dair ilk çalışmaların lahn adı verilen yanlış okumaların önüne geçmek amacıyla başlatıldığı bilinmektedir. Bu yanlış telaffuzlardan dili korumak için başlatılan çalışmalarda dilin anlamsal özelliklerine de yer verilmekle birlikte yapısına vurgu daha belirgin olmuştur. Dolayısıyla başka parametreler de olmakla birlikte Arap gramerinin oluşumunda yapı eksenli bir yaklaşımın daha etkin olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım söz dizimde etki eden ve etkilenen unsurları öne çıkarmıştır. Bu etkileşimin sonucu olarak kelime sonlarında meydana gelen değişim, irap olarak adlandırılmıştır. Arapçanın sözdiziminde önemli bir rol oynayan irapla kelimelerin cümledeki görevi belirlenmekte, irabı ortaya çıkaran unsur amil, ondan etkilenen unsur da mamul olarak isimlendirilmektedir. Arap gramerinin oluşumunda etkin rol oynayan yapı merkezli yaklaşım, dilbilgisi öğretiminin de amil, mamul ve irap sürdürülmesinde etkili olmuştur. Arap dilinin kendine has yapısı, bu konu sistematiğinin

öğretimde kullanılmasını gerektirmekte olup bu sistem üzerine oturmayan bir öğretimin eksik kalacağı aşikârdır. Ancak genellikle yapının belirlediği bu konu sistematiğinde özellikle cümleleri bağlayan bazı edatlar nahivde müstakil bir konuya sahip olamamışlardır. Edatların bazı fonksiyonlarının klasik konu sistematiğinde müstakil başlık altında yer almamasının bir diğer sebebi de dilin kurallarını tespit etmek amacıyla oluşturulan konu sistematiğinin yabancılara dil öğretiminde kullanılması olabilir. Diğer taraftan özellikle mürekkep yapıda olan veya kalıplaşma özelliği gösteren edatlar daha çok modern dilin ürettiği ifade şekilleri olması sebebiyle bu tür yapıların klasik konu sistematiğinde yer almaması doğal olarak görülmelidir. Nitekim cümleleri bağlayan bu tür edatlarla ilgili çalışmalar modern dönem eserlerde görülmeye başlanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arap dilinde edatlar sıklıkla kullanılmakta ve dilde önemli vazifeler görmektedirler. Dilde kelimeler, söz öbekleri ve cümleler arasındaki bağlantıları kuran edatlar olmadan kısa bir paragraf, hatta birçok basit cümle dahi oluşturulamaz. Dil öğretiminde önemli yeri olan edatlar, klasik sistematikteki tasnif üzerinden ele alındığında özellikle birleşik cümle oluşturan ve bağlaç göreviyle cümleler arasındaki anlam ilişkilerini kuran edatlar ile çift edatlı cümle yapıları kendilerine konularda müstakil bir yer bulamamıştır. Bunların öğrenilmesi metin okuma süreçlerine bırakılmış görünmektedir. Bu edatların metin okuma süreçlerinde kavranması dil öğrenim sürecini uzatan bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Bunun yerine klasik sistematiğin de esas alınarak bu unsurların da belirli konulara yerleştirilmesi veya müstakil bir dilbilgisi konusu olarak öğretimin yapılması gerekmektedir. Sonuç olarak, edatların öğretiminde daha etkin bir öğretim için edatların bütününü kuşatan bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım, hem dilin yapısını hem de edatların anlamsal boyutunu gözeten ve dengeleyen bir niteliğe sahip olmalıdır. Bu sebeple öğretimde edatlarla ilgili yeni başlıkların da açılması bir ihtiyaç olarak görünmektedir.

Kaynakça

Abbâs, Fâdıl Hasan (1997). *el-Belağa funûnuhâ ve efnânuha 'İlmu'l-me 'ânî*. 4. Baskı. Ürdün: Dâru'l-furkân.

Akdağ, Hasan (1987). *Arap Dilinde Edatlar*. 3. Baskı. Konya: Tekin Dağıtım.

Akyüz, Vecdi (2016). *Arapçada Fiil Zamanları.* İstanbul: Ensar Neşriyat.

Akyüz, Zafer (2019). *Fadl Hasan Abbâs ve Belâgat İlmindeki Yeri.* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Bilgegil, M. Kaya (2014). *Türkçe Dilbilgisi.* Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

Cuneyd, Nûhu'l-evvel (2014). "er-Ravâbıt ve'l-ittisâgun nassî: Dirâse nassiyye li devri'r-ravâbıt fî tahdidi temâsuki'n-nassi'l-Arabî nass sahafî nemûzecen" *el-Mu'temeru'd-devlî li'l-lugati'l-Arabiyye*: 1-16.

Çakır, Hasan (2009). *İşlev İtibarıyla Arapçada Cümle Yapısı*. Konya: Esra Yayınları.

Galâyînî, Mustafa (2017). *Câmi'u'd-durûsi'l-Arabiyye.* Lübnan: Müessesetü'r-risâle.

Gencan, Tahir Neşat (1979). *Dilbilgisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Hasan, Abbâs (1974). *en-Nahvu'l-vâfî*, 4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif.

Hassân, Temmâm (1994). *el-Lugatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ.* Marib: Dâru's-Sekâfe.

Hengirmen, Mehmet (2015). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.

Hudayr, Mehâ Abdulaziz İbrahim (2013). “er-Rabtu’n-nahvî ve vesâiluhu’l-lafziyye”. *Mecelletu Külliyeti’l-âdâb* 35: 131-148.

İbn Hişâm, Cemaleddin el-Ensârî (1964). *Muğni’l-lebîb ‘an kutubi’l-e‘ârib,* Thk. Mazin Mubarek – Muhammed Ali Hamdullah, Şam: Dâru’l-fikr.

İbrahim, Mustafa. v. dğr (1992). *el-Mu‘cemu’l-vasît.* İstanbul: el-Mektebetü’l-İslamiyye.

İsmail, Fethî Ahmed Abdul‘âl (2011). “el-Masdaru’l-muevvel ve ahkâmuhu’n-nahviyye”, *Mecelletu’l-‘ilmiyye li külliyeti lugati’l-‘Arabiyye bi Asyûd* 30/2: 878-973

İşler, Emrullah (2003). “Arapça ve Türkçede Zamanlar-Karşıtsal Çözümleme-”. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/8: 55-68.

Korkmaz, Zeynep (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mahzûmî, Mehdî (1986). *fi'n-Nahvi 'l-Arabî nakd ve tevcih*. Beyrut: Dâru’r-râidi’l-Arabî.

Mâlagî, Ahmed b. Abdinnûr (2002). *Rasfu’l-mebânî fi şerhi Hurufi’l-me‘ânî*. Thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd, 3. Baskı. Şam: Dâru’l-Kalem.

Murâdî, Hasan b. Kasım (1992). *el-Cene’d-dânî fî hurûfi’l-meânî,* Thk. Fahrettin Kabâve - Muhammed Nedim Fâdıl. Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye.

Râcihî, Abduh (2010). *et-Tatbîku’n-nahvî.* Lübnan: Dâru’n-nahdati’l-Arabiyye.

Suyûtî, Celâleddîn (2008). *el-İtkân fî ‘ulûmil-Kur’ân,* Thk. Şuayb el-Arnavûd. Beyrut: Muessesetu’r-risâle.

Yüksel, Ahmet (2012). *Arapça Bağlaçlı Cümle Yapıları*. Samsun: Y.y.

Zeccâcî, Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshak (1985). *Kit’abu’l-lâmât,* Thk. Mâzin Mubârek. Suriye: Daru’l-fikr.

Zemahşerî, Ebu’l-Kāsım Mahmûd b. Ömer (2004). *el-Mufassal fî ‘ilmi’l-Arabiyye*, Thk. Fahr Salih Kadâre, Amman: Daru Ammar.

Zihni, Mehmed (2014). *el-Muntahab ve’l-muktadab*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Ondalık Gösterimlerle Toplama İşleminde Çoklu Temsiller Arasındaki İlişkilendirme Becerileri

Sebahat SAĞIR*
Ali Sabri İPEK**

Özet

Bu çalışmanın amacı, beşinci sınıf öğrencilerinin ondalık gösterimlerde toplama işleminde çoklu temsiller arasındaki ilişkilendirme becerilerinin belirlenmesidir. Araştırmaya ortaokul beşinci sınıfta okuyan 8 öğrenci (3 kız, 5 erkek) katılmıştır. Nitel araştırma tekniklerinden durum çalışması yönteminin kullanıldığı çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan 12 maddelik "Ondalık Gösterimlerle Toplama İşleminde Çoklu Temsil Testi" ve yarı yapılandırılmış görüşme soruları kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniği kullanılarak çözümlenen verilerden elde edilen bulgular, öğrencilerin sembolik temsil ile süreci yürütmeye alışkın olmalarını en temel zorluk kaynağı olarak ortaya koymaktadır. Basamak değeri kavramının iyi öğrenilememesi, edinilen bilgilerin günlük yaşamda kullanılma alanlarının üzerinde çok durulmaması ve parça bütün anlamının göz ardı edilmesi diğer zorluk kaynakları olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çoklu Temsil, Ondalık Gösterim, İlişkilendirme Becerisi.

Fifth Grade Students' Skills of Making Connection Between Multiple Representations in Addition of Decimals

Abstract

Skills of making connection include expressing mathematical concepts in multiple representations, transferring them to daily life, and making transitions between different learning areas and disciplines (Mumcu, 2018). Multiple representations which are considered in the contexts of making connections within mathematics itself have a wide content such as concrete materials, pictures or diagrams (number line, area model, etc.), verbal expressions, written symbols, tables, equations and graphs. In this study, the case study method was used as a qualitative research model to examine the skills of making connection between multiple representations in addition to decimal representation. In this respect, six students who are studying in the 5th grade of a secondary school in the province of Eastern Black Sea region have been identified. First of all, the test questions, which were asked to be solved by converting into multiple representations of addition with decimal notations given in any representation, were presented to the students, and then interviews were conducted in order to examine how the students solved these questions, how they understood them and the difficulties they experienced at this stage. As a result of the analysis of the data obtained with descriptive analysis technique, it was determined that the students first turned to transactional approaches in problem solving and switched to other forms of representation based on these solutions. As the main source of error on this subject, students do not consider the concept of step. However, the students had difficulties in the symbolic representation of the addition, especially given in decimal blocks.

Keywords: Skills of Making Connection, Multiple Representations, Decimal Notation.

* Öğretmen, Maçka Tevfik İleri İmam Hatip Ortaokulu, sebahat_sagir18@erdogan.edu.tr.
** Prof Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, ali.ipek@erdogan.edu.tr.

Giriş

İlişkisel anlama ile ilgili öncü çalışmalarıyla bilinen ve matematiksel anlamayı işlemsel ve ilişkisel anlama olarak sınıflandıran Skemp (1976: 20) ilişkisel anlamayı, matematiksel bir işlem yapılırken işlemi sebepleriyle beraber bilmeyi içine alan anlama türü olarak tanımlamıştır. Kavramsal ilişkiler ağı olarak ele alınan bu anlama türü kavramın hem kendi içinde hem de diğer kavramlarla ilişkisinin anlaşılmasıyla gerçekleşmektedir. Matematik dersinde ilişkisel anlama, anlamlı öğrenmeye giden süreçteki önemli yollardan biri olarak öne çıkmaktadır. Matematikteki bilgi ve beceriler genel olarak "matematik içi ilişkiler" ve "matematik dışı ilişkiler" olmak üzere iki farklı boyutta ele alınmaktadır. Matematiğin kendi içindeki ilişkilendirmeler (farklı temsil kullanma, öğrenme alanları arasında ilişkilendirme yapma) dikey ilişkilendirme, matematik dışı ilişkiler (günlük hayatla ilişkilendirme, farklı disiplinlerle ilişkilendirme) ise yatay ilişkilendirme olarak adlandırılmaktadır (Bingölbali, 2016: 234). Matematik dersi kapsamında öğrenme alanları sayılar ve işlemler, cebir, geometri ve ölçme, veri işleme, olasılık gibi ayrı başlıklar altında toplansa da konular işlenirken içi içe verilmektedir. Başka bir ifadeyle, matematiksel konular birbirleriyle oldukça güçlü bağlantılar üzerine kurulmuş doğrusal olmayan ilişkiler zinciri olarak düşünülebilir. Matematikte yeni bilgilere çok büyük bir oranda eski bilgilerden hareketle ulaşıldığından öğrencilerin matematiksel kavram ve ilişkiler arasındaki ilişkilendirmeleri oldukça önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır.

İlişkilendirme becerisi kavramlar, temsiller, disiplinler, öğrenme alanları arasında bağlantı kurma; birbirlerini nasıl etkilediklerini düşünmedir (Özpınar, 2012: 26). Bu beceri kapsam olarak öğrencilerin belli bir amaca erişebilmek için kavramları farklı şekilde temsil edebilme, öğrendiği kavramları günlük hayatında kullanabilme, muhakeme etme, farklı öğrenme alanlarını birbirine bağlayabilme ve farklı disiplinler arasında geçiş yapabilmeyi içermektedir (Mumcu, 2018: 212). Bu açıdan bakıldığında uygulanmakta olan öğretim programlarında, öğretim materyallerinde ve matematiği ele alan her türlü süreçte açık bir şekilde ilişkilendirme becerisinin önemine vurgu yapılmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, [MEB], 2018: 4). Matematik dersinin sarmal yapısı dikkate alındığında ilişkilendirme becerisinin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle bu denli önem atfedilen bir beceriyi açıklamak için çeşitli ifadeler kullanılmış olsa da ilişkilendirmenin matematiksel düşünceler arasında köprü görevi gördüğü söylenebilir (Mumcu, 2018: 212).

İlköğretim matematik dersi öğretim programında öğrencilere kazandırılması hedeflenen alt becerilerden biri olarak öne çıkan ilişkilendirmenin alt boyutlarından biri de matematiksel kavramların farklı temsil biçimlerini ilişkilendirmektir. İlgili alan yazında, genel olarak iç ve dış olmak üzere iki boyutta ele alınan temsillerin dış temsil boyutunda sözel ifadeler, somut cisimler (sayı pulları, kesir çubukları, gerçek modeller, vb), resimler veya diyagramlar (sayı doğrusu, alan modeli, vb.), yazılı semboller, tablolar, denklem ve grafikler yer almaktadır (Van de Walle, 2018: 27). Çalışmada çoklu temsiller arasında ilişkilendirme becerisi; ondalık gösterimlerde toplama işleminde kullanım durumları göz önüne alınarak sembolik (soyut) temsil, sayı doğrusu (yarı soyut) temsili, onluk taban bloklarıyla (yarı somut) temsil, günlük yaşam (somut) temsil kategorileriyle ele alınacaktır. Çalışmada bu çerçeveden beşinci sınıf kazanımlarından ondalık gösterimlerde toplama işleminin farklı temsiller açısından incelenmesi amaçlanmaktadır.

Matematik dersi öğretim programında önemli bir yeri olan ondalık gösterimler pek çok konu ile ilişkilendirilmiş şekilde sunulmaktadır (MEB, 2018: 12). Ondalık gösterimlerin matematikteki diğer kavramlardan en önemli farklılık noktalarından biri hiç şüphesiz bu kavramın günlük yaşamdaki kullanımıyla ilgilidir. Bu bağlamda konunun gerek öğrenme

alanları içerisinde kullanımı gerekse de günlük yaşam ve farklı disiplinlerde kullanımı göz önüne alındığında ilişkilendirme becerisinin öğretimde etkin kullanımı ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte, ondalık gösterimlerle verilen ifadelerin kavramsal anlama boyutunun geliştirebilmesi için çoklu temsillere mümkün olduğunca yer verilmesi gerekmektedir. Matematiksel öğrenme ortamlarında çoklu temsilleri kullanmak bir anlamda öğrenmenin gerçekleşme düzeyini ortaya koyacak ve aynı zamanda sınıf içinde farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına da imkân sağlayacaktır. Ondalık gösterimler genellikle basit ve anlaşılması kolay olarak düşünülse de öğrencilerin zorlandığı konular arasında yer almaktadır (Yılmaz, 2007: 12; Baki ve Aydın Güç, 2014: 177). Öğrenciler özellikle ondalık gösterimlerin sayı doğrusu gösteriminde ve basamak değerlerini belirlemede zorluk yaşamaktadırlar (Van de Walle, 2018: 191). Bu zorluklar işlemlere de yansımakta, ayrıca her bir işlemin kendi yapısından kaynaklı durumlar da buna dâhil olmaktadır. Bu zorlukların yaşandığı konulardan biri de ondalık gösterimlerle toplama işlemidir. Bu süreçte sembolik ifadelerin çoklu temsillerle zenginleştirilememesi kavramsal anlamanın gerçekleştirilememesindeki en önemli gerekçelerden biridir. Öğrenme sürecinin çoklu temsille desteklendikçe öğrenmenin o derece kalıcılığın daha fazla söz konusu olacağı göz önüne alındığında çoklu temsillerin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada beşinci sınıf öğrencilerinin ondalık gösterimlerde toplama işleminde çoklu temsiller arasındaki ilişkilendirme becerilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öğrencilerin ondalık gösterimlerle toplama işleminde çoklu temsilleri işe koşturabilmeleri ve bu süreçte yaşadıkları zorluklar irdelenmeye çalışılacaktır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada öğrencilerin ondalık gösterimle toplama işleminde çoklu temsiller arasındaki ilişkilendirme becerilerini incelemek üzere nitel bir araştırma modeli olarak durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışması, kendi koşulları içerisinde ele alınan bir olay ve/veya olguya yönelik birden fazla veri kaynağının söz konusu olduğu durumlarda kullanılan bir araştırma yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 73).

Araştırma Grubu

Doğu Karadeniz bölgesindeki bir ortaokulun 5.sınıfında öğrenim görmekte olan, 3'ü kız ve 5'i erkek olmak üzere 8 öğrenci belirlenmiştir. Öğrencilerin seçiminde, okuduğunu anlama becerileri ve matematik ders başarısı açıları dikkate alınmış ve belirlenen öğrencilerle gönüllülük esası çerçevesinde çalışma yürütülmüştür. Araştırmada zaman ve işgücünden tasarruf sağlamak amacıyla amaçlı örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme kullanılması tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 123). Çalışma kapsamında ayrıntılı ve derinlemesine bir analiz amaçlandığından araştırma grubu sınırlı tutulmuştur. Çalışma grubundaki öğrencilere $Ö_1$, $Ö_2$, $Ö_3$, $Ö_4$, $Ö_5$, $Ö_6$, $Ö_7$, $Ö_8$ şeklinde kodlar verilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada veri toplama aracı olarak ilköğretim matematik ders materyalleri (Durmuş ve İpek, 2018: 159; Karakuyu, 2018: 135) incelenerek araştırmacı tarafından hazırlanan 12 maddelik "Ondalık Gösterimlerle Toplama İşleminde Çoklu Temsil Testi" (Ek 1) ve yarı yapılandırılmış görüşme soruları kullanılmıştır. Testin geçerlik ve güvenirliğini aşamasında bir alan uzmanı ve farklı mesleki kıdeme sahip üç ilköğretim matematik öğretmeni bu maddeleri incelemiş ve bu kapsamda görüşler alınarak teste son şekli verilmiştir. İlk olarak herhangi bir temsilde verilen ondalık gösterimlerle toplama

işleminin farklı temsillere dönüştürülmesiyle çözümü istenen test maddeleri öğrencilere sunulmuş ardından öğrencilerin bu maddeleri nasıl çözdükleri, nasıl anlamlandırdıkları ve bu aşamada yaşadıkları zorlukların irdelenebilmesi amacıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Testte farklı temsillerle ilişkilendirme amacıyla sembolik, sayı doğrusu, onluk bloklar ve günlük yaşam temsili olmak üzere dört kategoride belirlenen problemlere yer verilmiş ve öğrencilerden her bir maddeyi diğer üç temsille ilişkilendirmeleri istenmiştir. Öğrencilerin yanıtları doğru, kısmen doğru ve yanlış olmak üzere üç kategoride incelenmiştir. Bu noktada ilgili maddeyi doğru yanıtlanmasına rağmen ilişkilendirmenin eksik olduğu veya işlem hatasından kaynaklı durumlar söz konusu ise kısmen doğru olarak kategorilendirilmiştir. Veriler betimsel analiz tekniği kullanılarak çözümlenmiş ve doğrudan alıntılara da yer verilmiştir.

Bulgular

Beşinci sınıf öğrencilerinin ondalık gösterimle toplama işleminde çoklu temsiller testindeki cevapları sırasıyla analiz edilmiştir. Testteki ilk kategori olarak belirlenen sembolik temsilde; 1.madde sembolik temsil ile sayı doğrusunu, 2.madde sembolik temsil ile onluk blokları ve 3.madde ise sembolik temsil ile günlük yaşamı ilişkilendirmeye yönelik olup veriler Tablo 1`de sunulmuştur.

Tablo 1: *Sembolik temsilin diğer temsillerle ilişkilendirmesi*

	Doğru	Kısmen Doğru	Yanlış
Madde 1 (Sayı doğrusu)	5 (%62,5)	2 (%25)	1 (%12,5)
Madde 2 (Onluk Blok)	4 (%50)	3 (%37,5)	1 (%12,5)
Madde 3 (Günlük yaşam)	4 (%50)	4 (%50)	-

Testteki birinci maddede beş öğrenci, toplama işleminin sayı doğrusu modellemelerinde herhangi bir sorun yaşamamışlardır. Bu öğrencilerden $Ö_1$, $Ö_3$ ve $Ö_5$ yapılan görüşmede modelleme sürecinde her bir bütünün on parçaya ayrıldığını ve parça bütün anlamına odaklanarak sonucu bulduklarını belirtmişlerdir. Bu maddede ilişkilendirmeyi tam olarak anlayamayan $Ö_6$ ve $Ö_7$'nin ise öncelikle toplama işlemini yaptığı ve elde ettiği sonucu sayı doğrusuna taşıdıkları tespit edilmiştir. Bu öğrenciler toplama işleminin sayı doğrusundaki gösteriminde özellikle birimlerin gösteriminde zorluk yaşamışlar ve bundan dolayı elde ettikleri sonucu sayı doğrusuna taşımayı tercih etmişlerdir. Aynı zamanda $Ö_6$ bu şekilde işlemin çok daha basit ve önemli olanın da sonucu bulmak olduğunu belirtmiştir. Bu maddeye yanlış cevap veren $Ö_8$`in *"sayı doğrusunda sadece bir tane ondalık ifade gösterilebilir"* şeklinde bir gerekçe sunmuştur. Bununla birlikte "*toplama işleminin sembolik olarak yapılacağını ve sayı doğrusunda toplama olmayacağından toplanan iki veriyi de sıfırdan başlayarak ayrı ayrı sayı doğrusunda gösterdim*'' şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.

Testteki ikinci maddeye yönelik yanıtlar ve görüşme kayıtları incelendiğinde, öğrencilerin yarısının maddeyi tam doğru yanıtladığı görülmüştür. Bu öğrenciler ($Ö_1$, $Ö_2$, $Ö_3$, $Ö_4$) işlemi gerçekleştirirken toplama anlamını verebilmek için iki farklı renk ile boyama yaptıklarını ve ilk olarak tam kısımları boyayıp daha sonra ondalık kısımları aynı bütün üzerinde yan yana boyayarak bütüne ulaşmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. $Ö_4$ bu durumu "*bütüne ulaşmaktaki amaç ondalık kısımların toplamından bütünden daha büyük bir veri de çıkabileceği durumunu göz ardı etmemektir''* olarak açıklamıştır. Kısmen doğru cevaplayan

$Ö_6$, $Ö_7$ ve $Ö_8$ ise birinci maddedeki ile aynı şekilde bir gerekçe göstererek öncelikle sembolik olarak maddeyi yanıtlamışlar, daha sonra buldukları sonucu sayı doğrusu üzerine taşımışlardır.

Üçüncü madde için verilen yanıtlar ve görüşme kayıtları incelendiğinde; kısmen doğru yanıtlayan $Ö_4$, $Ö_6$, $Ö_7$ ve $Ö_8$ kodlu öğrencilerin problemi büyük oranda doğru bir şekilde kurdukları ancak kurulan bu problemlerde verilenler ve istenenler arasında ilişki kurmakta zorluk yaşadıkları görülmüştür. Aynı zamanda "13,62 koyun'' gibi ondalık olarak ifade edilemeyen ifadelere yer verildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte $Ö_4$, $Ö_6$, $Ö_8$ ise kurdukları problemlerde birim kullanmamışlar ve matematiksel ifadeleri karıştırmışlardır. Görüşme verileri bu öğrencilerin o anda düşündükleri problemi kurmaya çalıştıklarını, problemin mantıklı olması veya günlük yaşamda karşılaşılabilecek türden olmasına çok fazla dikkat etmediklerini ve günlük yaşam ile matematiği tam olarak ilişkilendiremediklerini ortaya koymaktadır (Şekil 1).

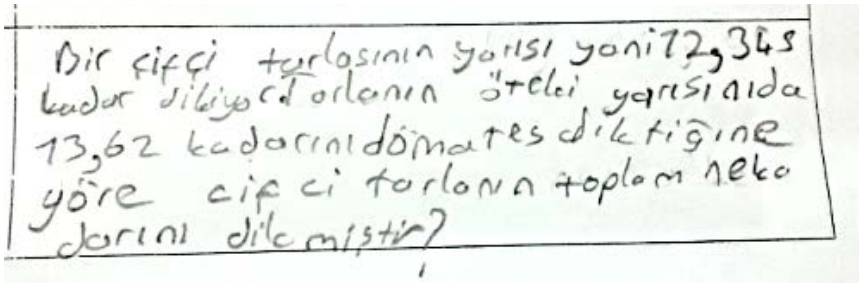

Şekil 1: $Ö_4$'ün kurmuş olduğu bir problem

Testteki ikinci kategori olarak belirlenen günlük yaşam temsilinde; 4.madde günlük yaşam temsili ile sayı doğrusunu, 5.madde günlük yaşam temsili ile onluk blokları, 6.madde ise günlük yaşam temsili ile sembolik ifadeyi ilişkilendirmeye yönelik olup veriler Tablo 2`de sunulmuştur.

Tablo 2: *Günlük yaşam temsilinin diğer temsillerle ilişkilendirmesi*

	Doğru	Kısmen Doğru	Yanlış
Madde 4 (Sayı doğrusu)	3 (%37,5)	2 (%25)	3 (%37,5)
Madde 5 (Onluk Blok)	5 (%62,5)	3 (%37,5)	-
Madde 6 (Sembolik)	6 (%75)	-	2 (%25)

Öğrencilerin yanıtları ve görüşme kayıtları incelendiğinde; kısmen doğru yanıtlayan $Ö_2$ ve $Ö_7$ kodlu öğrencilerin sembolik gösterime daha alışkın olduklarından ve işlemi bu şekilde sayı doğrusuna taşımak daha kolay olduğundan bu yolu tercih ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte, ilişkilendirmeyi öncelikle düşünmediklerini ve daha önce bu duruma benzer durumlarla karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Doğru cevaplayan $Ö_1$, $Ö_3$ ve $Ö_4$ öncelikle ikinci toplanan sayıyı (1,2) sayı doğrusunda gösterdiğini ve daha sonra 0,3 ifadesi, on parçaya bölünmüş bir bütünün üç parçası anlamına geldiğinden sayı doğrusunda kaldıkları noktaya üç parça eklediklerini ifade etmişlerdir. Bu öğrencilerden $Ö_1$ ayrıca işlemi sembolik olarak da gerçekleştirip kontrol etme ihtiyacı hissetmiştir. Yanlış

cevaplayan Ö$_8$ ise toplama işleminin her bir verisini sayı doğrusunda sıfırdan başlayarak ayrı ayrı göstermeye çalışmış ve bu şekilde toplama işlemini yaptığı görülmüştür.

Genel olarak doğru cevaplanan beşinci madde için öğrencilerin vermiş olduğu yanıtlar ve görüşme kayıtları incelendiğinde ise bir önceki maddede olduğu gibi Ö$_6$, Ö$_7$ ve Ö$_8$ problemi sembolik olarak yanıtladıktan sonra sonucu onluk bloklara taşıma yoluna gitmişlerdir. Bu duruma gerekçe olarak *"toplama işlemi denilince akıllara alt alta toplamak geliyor"* şeklinde bir ifade sunmuşlardır. Dolayısıyla burada öğrencilerin ilişkilendirme yoluyla onluk bloklar ile de toplama yapılabileceğinin tam olarak farkında olmadıkları anlaşılmaktadır. Kısmen doğru cevaplayan bu öğrencilerin görüşme kayıtlarında daha önce sadece bir tane ondalık gösterimi onluk blok ile gösterdikleri de ortaya çıkmıştır. Doğru cevaplayan Ö$_1$, Ö$_2$, Ö$_3$, Ö$_4$ ve Ö$_5$ ise önce tam kısımları boyadıklarını daha sonra birinci verinin ondalık kısmında yazan sayı kadar parça, bunun yanına da ikinci verinin ondalık kısmında yazan sayı kadar parça boyadıklarını ve toplama anlamının ifade edebilmek için ise boyamayı farklı iki renk ile yaptıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Ö$_4$ ondalık kısımları yan yana boyayarak tam oluşmasını sağlamaya çalıştığını ifade etmiştir.

Öğrencilerin testteki altıncı maddeye vermiş olduğu yanıtlar incelendiğinde çoğunluğun bu maddeyi doğru cevapladığı görülmüştür. Görüşmede Ö$_1$, Ö$_2$, Ö$_3$, Ö$_4$, Ö$_5$ ve Ö$_7$ kodlu öğrenciler *"virgülleri alt alta getirmeye çalıştım"* şeklinde açıklama yapmışlardır. Ancak hiçbir öğrenci bu açıklamanın gerekçesini tam olarak sunamamıştır. Dolayısıyla buradan öğrencilerin anlamlı öğrenmeye sahip olmadığı ve basamak değeri kavramını bilmediği ortaya çıkmaktadır. Yanlış yanıt veren Ö$_6$ ve Ö$_8$ `de ise aynı gerekçelere ek olarak toplama yapabilmek için tam kısım ve ondalık kısmın basamak sayılarının aynı olması gerektiği yönünde yanlış bir algının olduğu görülmüştür. Buradan hareketle öğrenciler bu durumu sağlayabilmek için boş kalan basamaklara sıfır eklemek gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu düşünce doğru olmakla birlikte sıfırın eklenmesi gerektiği basamakların yanlış belirlenmesi işlemsel hatalara sebebiyet vermiştir.

Testteki üçüncü kategori olarak belirlenen onluk blok temsilinde; 7.madde onluk blok temsili ile sayı doğrusunu, 8.madde onluk blok temsili ile sembolik ifadeyi, 9.madde ise onluk blok temsili ile günlük yaşamı ilişkilendirmeye yönelik olup veriler Tablo 3`de sunulmuştur.

Tablo 3: *Onluk blok temsilinin diğer temsillerle ilişkilendirmesi*

	Doğru	Kısmen Doğru	Yanlış
Madde 7 (Sayı doğrusu)	4 (%50)	1 (%12,5)	3 (%37,5)
Madde 8 (Sembolik)	2 (%25)	1 (%12,5)	5 (%62,5)
Madde 9 (Günlük yaşam)	1 (%12,5)	2 (%25)	5 (%62,5)

Öğrencilerin testteki yedinci maddeye vermiş olduğu yanıtlar incelendiğinde; kısmen doğru yanıtlayan Ö$_6$`nın sonucu sayı doğrusunda doğru gösterdiği görülmüştür. Ancak diğer maddelerle benzer şekilde önce sembolik olarak sonuç bulunup daha sonra sayı doğrusuna taşındığı ortaya çıkmıştır. Görüşme kayıtlarında aynı gerekçelerin sunulduğu görülmüştür. Yanlış yanıtlayan Ö$_3$, Ö$_7$ ve Ö$_8$ kodlu öğrencilerin ise günlük yaşam temsili ile sayı doğrusunu ilişkilendirmede yaşanan zorluklarla aynı şekilde toplama verilerinin sayı doğrusuna ayrı ayrı taşındıkları tespit edilmiştir.

Testteki sekizinci maddenin verileri incelendiğinde; kısmen doğru cevaplayan $Ö_7$`nin kesir gösterimini tercih ettiği görülmüştür. Görüşme kayıtlarında buna gerekçe olarak kesir gösteriminin daha kolay olması ve bazı işlem kurallarının hatırlanamamasından dolayı eksiklikler olduğu belirtilmiştir. Yanlış yanıt veren öğrencilerden ($Ö_3$, $Ö_4$, $Ö_5$, $Ö_6$ ve $Ö_8$) elde edilen veriler, öğrencilerin yaşadığı iki temel sorunu ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki onluk bloklar ile temsil edilmiş ondalık gösterimleri okurken sadece boyanmış parça sayısına odaklanılarak parça sayısının toplanması, parça bütün anlamına odaklanılmamasıdır. Burada $Ö_3$, $Ö_5$ ve $Ö_8$ hepsini tek parça gibi düşünerek bütün anlamı vermişlerdir. Diğeri ise bütünün kaç parçaya ayrıldığına odaklanılmadan toplama işlemi kurallarının göz ardı edilmesidir. $Ö_4$ ve $Ö_6$ bu maddede her iki bütün de aynı sayıda eş parçaya ayrılmış gibi toplama işlemi yapmışlardır. Bu hatayı boş kalan basamaklara sıfır yazarak düzeltebileceğini düşünen öğrenciler sıfırı yanlış basamağa yerleştirerek onluk blokların vermek istediği anlamı kaybettirmişlerdir. Sunulan gerekçenin ise daha önceki maddelerde olduğu gibi virgülleri alt alta getirmek, birbirine benzetmeye çalışmak için sıfır eklemek olduğu görülmüştür (Şekil 2). Ancak öğrenciler neden böyle davrandıklarına yönelik herhangi bir açıklama sunamamışlardır.

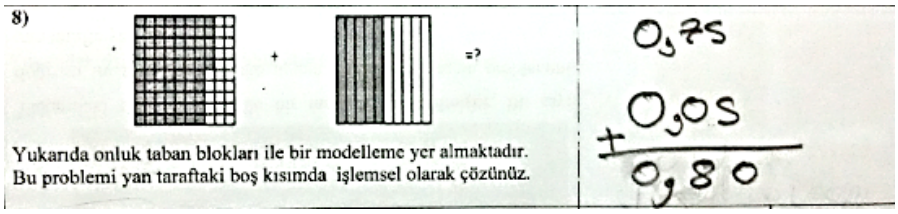

Şekil 2: $Ö_6$'nın oluşturmuş olduğu sembolik bir ifade

Testteki dokuzuncu maddede de sekizinci maddede olduğu gibi her bir parça ayrı bir bütün olarak düşünüldüğünden kurulan problemler onluk bloklar ile ifade edilen toplama işlemini yansıtmamaktadır. Dolayısıyla çoğunluğun ($Ö_2$, $Ö_4$, $Ö_5$, $Ö_7$, $Ö_8$) kurmuş olduğu problemler yanlış olarak değerlendirilmiştir. Kısmen doğru yanıtlayan $Ö_3$ ve $Ö_6$`nın problemlerinde ise onluk blokların doğru ilişkilendirdikleri ancak kurulan problemlerde verilen ifadelerin birim içermediği ve bazı mantıksal olmayan (1,22 soru gibi) ifadelerin olduğu görülmüştür. Bu noktada öğrencilerin gerekçeleri; problem kurarken önemli olan durumun verilen ondalık gösterimleri kullanmak olduğu, birim kullanılması gerekmediği ve probleme anlam yüklemenin ikinci plana atılabileceği şeklinde olmuştur.

Testteki dördüncü kategori olarak belirlenen sayı doğrusu temsilinde; 10.madde sayı doğrusu temsili ile onluk blokları, 11.madde sayı doğrusu temsili ile günlük yaşamı, 12.madde ise sayı doğrusu temsili ile sembolik ifadeyi ilişkilendirmeye yönelik olup veriler Tablo 4`de sunulmuştur.

Tablo 4: *Sayı doğrusu temsilinin diğer temsillerle ilişkilendirmesi*

	Doğru	Kısmen Doğru	Yanlış
Madde 10 (Onluk Blok)	3 (%37,5)	3 (%37,5)	2 (%25)
Madde 11 (Günlük yaşam)	1 (%12,5)	6 (%75)	1 (%12,5)
Madde 12 (Sembolik)	2 (%25)	2 (%25)	4 (%50)

Genel olarak doğru yanıtlanan onuncu madde için öğrencilerin vermiş olduğu yanıtlar ve görüşme kayıtları incelendiğinde; kısmen doğru yanıt veren öğrencilerin ($Ö_3$, $Ö_6$ ve $Ö_8$) sayı doğrusunda ikinci okun son bulunduğu noktayı referans alarak onluk taban bloklarında bu noktayı ifade ettikleri görülmüştür. Öğrenciler bu noktada sonuca odaklanmanın daha önemli olduğunu ve sayı doğrusundan toplama yapılması gerektiği anlamını çıkaramadıklarını belirtmişlerdir. Doğru yanıtlayan $Ö_1$, $Ö_2$ ve $Ö_4$ ise sayı doğrusunda toplama işlemi yapıldığını farkına vardıklarından dolayı ve sayı doğrusu ile onluk bloklar eş sayıda parçaya ayrıldığından, sayı doğrusunda okun ilerlediği parça sayısı kadar onluk bloklar üzerinde boyama yapmışlardır. Aynı zamanda onluk bloklar üzerinde toplama yapıldığı anlamını verebilmek için kaldıkları yerden farklı bir renk ile boyamaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Yanlış cevaplayan $Ö_5$ toplama anlamına hiç odaklanmadığından dolayı sayı doğrusunda okların belirttiği ifadeyi ayrı ayrı onluk bloklara taşıdığını söylemiştir (Şekil 3). $Ö_7$ ise sayı doğrusunda ifade edilen sonuca odaklanarak boyama

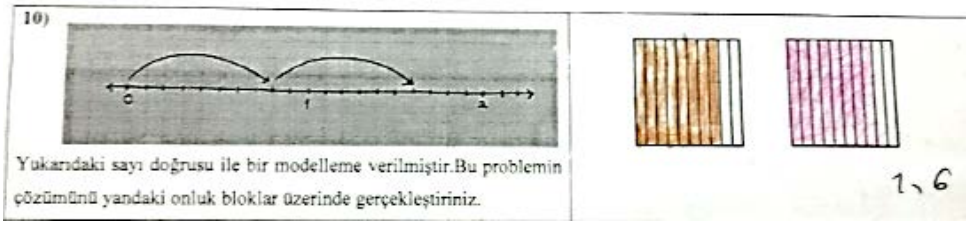

yapmış ancak sonucu yanlış okuduğundan ötürü modelleme yanlış olmuştur.

Şekil 3: $Ö_5$'in taramış olduğu onluk bloklar

Öğrencilerin testteki on birinci maddeye vermiş olduğu yanıtlar ve görüşme kayıtları incelendiğinde; çoğunluğun ($Ö_2$, $Ö_3$, $Ö_5$, $Ö_6$, $Ö_7$, $Ö_8$) maddeye kısmen doğru yanıt verdikleri görülmüştür. Sayı doğrusunda ikiden fazla veri toplandığından ve öğrenciler bu duruma alışık olmadığından dolayı üçüncü veri sonuç olarak algılanmıştır. Aynı zamanda sayı doğrusunda her iki tam sayı arasının kaç eş parçaya bölündüğü dikkate alınmadığı için parça bütün ilişkisi kurulamamış ve sayı doğrusunda oklarla ifade edilen ondalık gösterimler doğru belirlenememiştir. Örneğin; on parça bir bütün olarak düşünülmek yerine 0,10 şeklinde ifade edilmiştir. Sürekli virgüllü ifadelerle karşılaşan $Ö_5$ bunun da virgüllü olması gerektiğini düşünmüş ancak bütünle ilişkiyi kuramadığından ötürü hata yapmıştır. Dolayısıyla okların başlangıç ve bitiş noktaları bir kez daha göz ardı edilmiştir. Diğer maddelerdeki hatalara benzer şekilde $Ö_6$ ve $Ö_8$ tarafından kurulan birim içermeyen problemler ve $Ö_7$ tarafından ise gerçekçi ve mantıksal olmayan günlük hayat problemlerinin kurulduğu da görülmüştür. Bununla birlikte $Ö_4$`ün kurmuş olduğu problemde her bir aralığı bir bütün olarak ele alarak hareket ettiği tespit edilmiştir.

Testteki on ikinci maddenin verileri incelendiğinde öğrencilerin diğer maddelere oranla daha fazla zorluk yaşadıkları görülmüştür. $Ö_5$ ve $Ö_6$ sayı doğrusundaki her bir aralığın on eş parçaya bölündüğünü farkına varmışlar ve bu duruma göre sayı doğrusunda verilen işlemi sembolik olarak doğru ifade etmişlerdir. Ancak bu öğrenciler işlemi sonuçlandırırken basamak değeri kavramına dikkat etmediğinden sonuçta ortaya çıkan ifadede her bir bütünün yüz eş parçaya bölündüğü anlamı oluşmuştur. Bunların tam aksine $Ö_2$ ve $Ö_3$ parça bütün ilişkisini dikkate almadan sayı doğrusunda ok işaretinin gösterdiği parça sayısını ondalık gösterimde virgülün sağ kısmına taşımışlardır. Aynı zamanda $Ö_8$`in sıfırın her zaman sayı doğrusundaki okların başlangıç noktası olduğunu düşünerek sadece bitiş noktasına odaklandığı görülmüştür. Görüşme kayıtları incelendiğinde sayı

doğrusundan sembolik ifadeye geçiş yaparken belirli bir noktaya odaklanıldığı; aynı anda hem basamak değeri hem parça bütün ilişkisi hem de ondalık gösterime odaklanılmadığı belirtilmiştir. Aynı zamanda alışılagelmiş sembolik ifadeleri diğer temsil biçimleriyle ilişkilendirmek yerine tam tersi bir işlem yapılması karmaşaya yol açtığı söylenmiştir. Bütün bunlara rağmen ilişkilendirmeyi çok boyutlu yaparak tam ve doğru bir şekilde yanıtlayan iki öğrenci ($Ö_1$, $Ö_4$) olmuştur.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın sonuçları genel olarak ele alındığında beşinci sınıf öğrencilerinin sembolik temsil ile süreci yürütmeye alışkın olmaları en temel zorluk kaynağı olarak görülmektedir. Yoshida, Verschaffel ve De Corte (1997: 332) ilköğretim öğrencilerinin problemde verilen sayıları kullanarak aritmetiksel işlem yapma eğiliminde olduklarını kısaca işlemsel bilgiye daha fazla ağırlık verdiklerini dile getirmektedir. Bu düzeyde kavramsal anlamanın tam olarak oluşmamasının bu duruma temel neden teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Sayı doğrusu ve onluk bloklarla verilen ondalık gösterimleri belirlemekte oldukça zorlanan öğrencilerin aynı zamanda bu gösterimleri farklı temsillerle ilişkilendirmesi gerekmektedir. Basamak değeri kavramının iyi öğrenilememesi ve işlemlerin kendi yapısından kaynaklı sıkıntılar da öğrencilerin bu ilişkilendirmeleri yürütebilmelerini zorlaştırmaktadır. Kural temelli yaklaşımın esas alındığı öğretim faaliyetleri edinilen bilgilerin günlük yaşamda kullanılma alanlarının üzerinde çok durulmaması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla öğrenciler öncelikle sembolik ifadeleri problem içerisinde kullanabilmeye odaklanmakta ve böylece problemin işlevselliği ikinci plana atılmaktadır.

Çalışmanın sonuçları kurulan günlük yaşam problemlerinde öğrencilerin o anda düşündükleri problemi kurmaya çalıştıklarını, problemin mantıklı olması veya günlük yaşamda karşılaşılabilecek türden olmasına çok fazla dikkat etmedikleri, problemde birim kullanmayı önemsemedikleri ve günlük yaşam ile matematiği tam olarak ilişkilendiremediklerini ortaya koymaktadır. Gülten, Ilgar ve Gülten (2009: 59) öğrencilerin matematiği günlük yaşamla ilişkilendirme becerilerinin yeterli düzeyde olmadığını dile getirmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonucu destekler nitelikte Inoue (2008: 63)'de öğrencilerin edindikleri bilgileri gerçek yaşamlarıyla ilişkilendiremediklerini dile getirmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin ondalık gösterimlerin sembolik temsilinde "*virgülleri alt alta getirmeye çalıştım*" şeklinde açıklama yapmakla birlikte öğrencilerin hiçbiri bu açıklamanın gerekçesini tam olarak sunamamışlardır. Benzer şekilde temsiller arası geçişlerde parça bütün anlamına odaklanılmadığı için ondalık gösterimlerin altında yatan anlamın dışına çıkıldığı görülmüştür. Temsiller arası geçiş sürecinde öğrenciler yalnızca belirli bir noktaya odaklanmış; basamak değeri, parça bütün ilişkisi ve ondalık gösterimi bütüncül bir bakış açısıyla ele alamamışlardır.

Aynı zamanda rutin sembolik ifadeleri diğer temsil biçimleriyle ilişkilendirmek yerine tam tersi bir işlem yapılması karmaşaya yol açmıştır. Dolayısıyla birçok kez işlemler sembolik olarak ifade edilmiş ve bu şekilde diğer temsillerle ilişkilendirilmiştir. Sayı doğrusunda ve onluk bloklarda verilen ifadeleri okumakta zorlanmakla beraber bu verileri hem okuyup hem de diğer temsil türleriyle ilişkilendirmek durumu daha da zorlu hale getirmiştir. İşlemlerin doğasından kaynaklı sıkıntılardan ötürü çok yönlü düşünmesi gereken öğrenciler bu süreçte daha da etkilenmiş ve hatalara düşmüşlerdir.

Öneriler

Matematikte anlamlı öğrenme ile ilişkilendirme becerisi arasında güçlü bağlar söz konusudur. Bu bağlamda, öğrencilerin anlamlı öğrenmeleri için her konuda olduğu gibi

ondalık gösterimlerde de ilişkilendirme becerisinin gelişimi üzerinde özellikle durulmalıdır. Matematik derslerinde ondalık gösterimleri çoklu temsillendirme faaliyetleri yalnızca öğretmenlerle sınırlı olmamalı, öğrencilerin de bu temsilleri işe koşturmaları için fırsatlar sunulmalıdır. Bu konu üzerinde yapılacak çalışmalarda ise öğrencilerin çoklu temsiller arasında geçiş süreçlerinde yaşadıkları zorlukların nedenleri, öğretmenlerin düşünceleri de göz önüne alınarak, irdelenebilir.

Kaynakça

Baki, A. ve Aydın-Güç, F. (2014). Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin devirli ondalık gösterimle ilgili kavram yanılgıları, *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education,* 5(2), 176-206.

Bingölbali, E. ve Coşkun, M. (2016). İlişkilendirme becerisinin matematik öğretiminde kullanımının geliştirilmesi için kavramsal çerçeve önerisi. *Eğitim ve Bilim, 41*(183), 233-249.

Durmuş, S. ve İpek, A.S. (Ed.). (2018). *Ortaokul ve imamhatip ortaokulu matematik beşinci sınıf ders kitabı.* Ankara: Başak Matbaacılık.

Gainsburg, J. (2008). Real-world connections in secondary mathematics teaching. *Journal Teacher Education, 11*, 199-219. doi:10.1007/s10857-007-9070-8.

Gülten, D., Ilgar, L., Gülten, İ. (2009). Lise 1. Sınıf Öğrencilerinin Matematik Konularının Günlük Yaşamda Kullanımı Konusundaki Fikirleri Üzerine Bir Araştırma. *Hayef Journal Of Education*, 6(1), 51-62.

Inoue, N., (2008). Minimalism as a Guiding Principle: Linking Mathematical Learning to Everyday Knowledge, *Mathematical Thinking and Learning*, 10: 36–67, University of San Diego.

Karakuyu, E. (2018). *İlköğretim matematik 5. sınıf ders kitabı.* Ankara: Dikey Yayıncılık.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2018). *Ortaokul matematik dersi (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı.* Ankara: MEB Yayınları.

Mumcu, H. Y. (2018). Matematiksel ilişkilendirme becerisinin kuramsal boyutta incelenmesi: Türev kavramı örneği. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education 9*(2) (2018), 211-248.

Özpınar, İ. (2012). *6-8. sınıflar matematik öğretim programında yer alan becerileri ölçmeye yönelik ölçek geliştirme çalışması* (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Skemp, R. R. (1976). Relational understanding and instrumental understanding. Mathematics Teaching, 77, 20-26

Van de Walle J. A., Karp K. S., & Bay-William, J. M. (2018). *İlkokul ve ortaokul matematiği: Gelişimsel yaklaşımla öğretim* (S. Durmuş, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Z, (2007). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin ondalık sayılar konusundaki kavram yanılgıları (Uşak ili örneği), Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Yoshida, H., Verschaffel, L., & De Corte, E. (1997). Realistic considerations in solving problematic word problems: Do Japanese and Belgian children have the same difficulties?. *Learning and instruction*, 7(4), 329-338.

Ek 1

Ondalık Gösterimlerle Toplama İşleminde Çoklu Temsiller Arasında ilişkilendirme Testi

1) 2,3 + 1,5 =? Yukarıdaki işlemi yandaki sayı doğrusu üzerinde çözünüz.	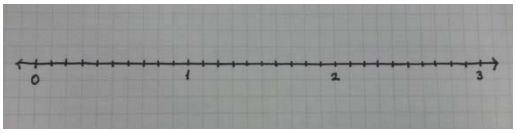
2) 2,24 + 2,09 =? Yukarıdaki işlemi yandaki onluk bloklar üzerinde çözünüz.	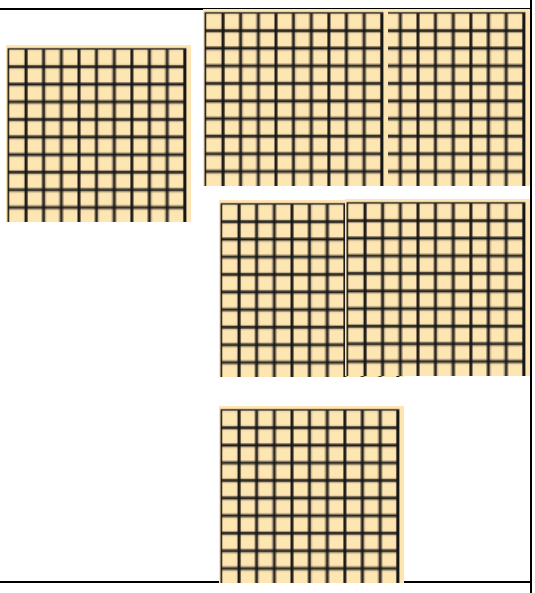
3) 12,345 + 13,62= ? Yukarıdaki işleme uygun bir günlük yaşam problemini yandaki boşluğa yazınız.	

4) Ahmet 0,3 metre uzunluğunda olan duvar rafının yanına 1,2 metre uzunluğunda bir rafı aralarında boşluk kalmayacak şekilde monte edecektir. Ahmet bu rafı monte ettiğinde raf uzunlukları toplamı kaç metre olur? Bu işlemi yandaki sayı doğrusu üzerinde çözünüz.	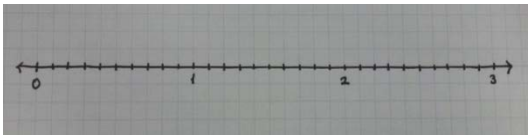
5) Melek 2,4 kilogram çilek, Şeyma ise 1,5 kilogram çilek almıştır. Buna göre, ikisi toplam kaç kilogram çilek almıştır? Bu işlemi yandaki onluk bloklar üzerinde çözünüz.	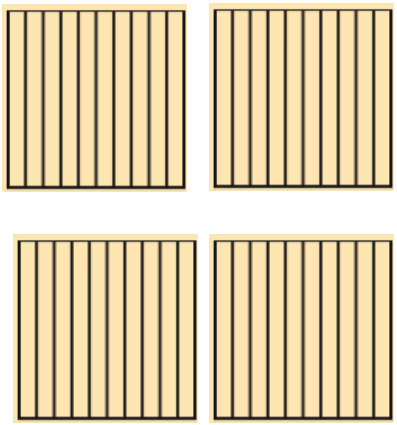
6) Bir kuyumcuda ilk gün 12,25 gram altın, ikinci gün 25,128 gram altın satılırsa iki günde toplam kaç gram altın satılır? Bu problemi yan taraftaki boş kısımda işlemsel olarak çözünüz.	
7) Yukarıda onluk taban blokları ile bir	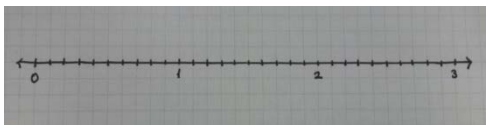

modelleme yer almaktadır. Bu problemi yandaki sayı doğrusu üzerinde çözünüz.	
8) Yukarıda onluk taban blokları ile bir 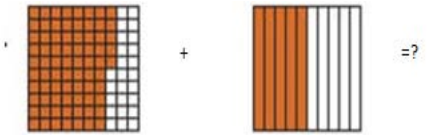 modelleme yer almaktadır. Bu problemi yan taraftaki boş kısımda işlemsel olarak çözünüz.	
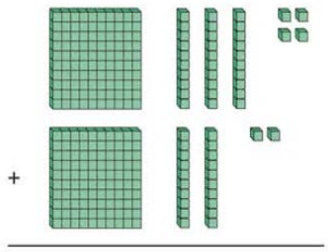 **9)** Yukarıda onluk taban blokları ile bir modelleme yer almaktadır. Bu modele uygun bir günlük yaşam problemini yan tarafta yazınız.	
10) 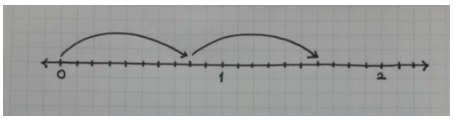 Yukarıdaki sayı doğrusu ile bir modelleme verilmiştir. Bu problemin çözümünü yandaki onluk bloklar üzerinde gerçekleştiriniz.	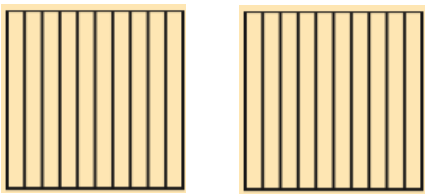
11) 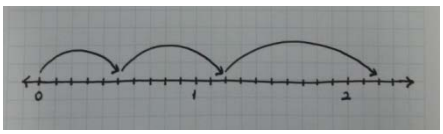	

Yukarıdaki sayı doğrusu ile bir modelleme verilmiştir. Bu sayı doğrusu ile gösterilen işleme uygun bir günlük yaşam problemini yan tarafta yazınız**.**	
12) 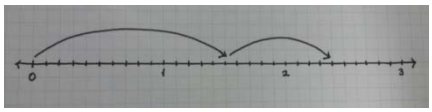 Yukarıdaki sayı doğrusu ile bir modelleme verilmiştir. Bu problemi yan taraftaki boş kısımda işlemsel olarak çözünüz.	

Yabancı Dil (Arapça) Öğretiminde Çocuk Edebiyatının Önemi

Yeşim FETTAHOĞLU*

Özet

Günümüzde kültürler arası iletişim söz konusu olduğunda, farklı kültürel topluluktan iki bireyin veya grubun karşılıklı birbirine yaklaşması akla gelir. Özellikle yabancı dil derslerinde bu konu oldukça önemlidir çünkü eğitmenler ve öğrenciler burada yabancı bir kültürün gizemini ele alırlar. Yabancı dil dersi için bu kültürü tanımanın farklı yolları vardır. Bunlardan biri kültürel katkılarla yoğrulan görsel dokümantasyonlardır. Dile, dolayısıyla diğer kültürün iletişim dünyasına erişmek için genellikle kültürler arası ortaklıklar ve farklılıklar araştırılmaya çalışılır. Edebiyatta bu noktada azımsanmayacak bir rol oynar. Her kültür, fantastik olayların, mistik varlıkların, dünyanın oluşumu hikâyelerinin vb. sözlü aktarım geleneğine sahiptir. Bu aktarım biçimlerinden biri de masaldır. Masal koleksiyonerleri tarafından toplanan ve derlenen masallar, nesiller boyu aktarılan kültürel bir mirastır. Bu çalışma çocuk edebiyatının, özellikle masalların Arapça yabancı dil derslerindeki rolünü incelemektedir. Çalışmanın amacı, çocuk edebiyatının, yabancı dil öğretiminde sadece çocuklar için değil yetişkinler için de uygun bir materyal olduğunu göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil Öğretimi ve Öğrenimi, Çocuk Edebiyatı, Masal.

The Importance of Children's Literature in Foreign Language (Arabic) Teaching

Abstract

Todays, when intercultural communication is concerned, touching of two individuals and groups of different cultural communities with each other comes to the mind. This is particularly important in foreign language classes, because instructors and students will study the mystery of a foreign culture. There are different ways to getting know this culture for a foreign language course. One of these is the visual documentation prepared with cultural contributions. Intercultural similarities and differences are tried to studied in order to reach the language and by extension to cultural communication word.

It plays an important role in literature at this point. Every culture has traditional oral transfer to fantasy events, mystical beings, stories of the formation of the World. One of this model is a tale. Tales are historical heritage which are collected and complied by fairy tale collectors that pass down. This study examines the role of children's literature, especially fairy tales in Arabic foreign language classes. The aim of this study is to show that children's literature is suitable material not only for children but also for adults in foreign language teaching.

Keywords: Foreign Language Teaching And Learning, Children's Literature, Tale.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, yesimkurt@gumushane.edu.tr.

İnsan doğumundan hemen sonra bildiği bir şeyi çevresindekilere anlatmak zorundadır. Bu andan itibaren anlatacağını ne ile ve nasıl yapacağı sorusuyla karşılaşır. Kendini ifadenin en önemli aracı dildir. İnsan bir dili ana dili olarak doğal çevresinde edinir. İlk öğrendiği duygu ve düşüncelerini en iyi şekilde ifade ettiği bu dil ana dilidir.

İnsanların kendini ifade edeceği, doğdukları, büyüdükleri, yetiştikleri çevrede konuşulmayan, farklı gruplarla anlaşmak için öğrenilen ikinci bir dile ihtiyaç duyulduğunda bu dil, yabancı dil olarak nitelenir.

İkinci bir dili edinirken çeşitli materyallerden yararlanılır. Ülkemizde yabancı dil öğretiminde özellikle Arapçada genel olarak geleneksel yol takip edilmiştir. Günümüzde teknolojinin gelişmesi, yabancı dil eğitimini kolay ve eğlenceli bir hale taşımıştır. Yabancı dil öğrenmenin önemi arttıkça yeni yöntemler geliştirilmiştir.

Yabancı dil öğretiminde dört temel dil becerisi hedeflenir. Bunlar; dinleme, konuşma, okuma ve yazma melekeleridir. Yapılan incelemelerde insan okuduğunun %10'una, işittiklerinin %20'sine, gördüklerinin %30'una, görüp işittiklerinin %50'sine, söylediklerinin %70'ine, görüp söylediklerinin %90'ına sahiptir. Bir derste örneğin okuma-yazma dersine yardımcı malzeme olarak verilen bir misal okuduğunun %80 ile %90'ına etki eder (Karadağ, Çalışkan, 2006: s.45-47). Yabancı dil öğrenmede ilgi ve merak uyandıran birçok yardımcı ders materyaline gerek duyulmuştur. Bu tür materyalin başında edebi türler gelmektedir.

Erken reşit olma durumu hariç 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır. Çocuk edebiyatı yaş aralığı ülkemizde 2-14 yaş aralığını kapsar. Çocuk edebiyatı bireylerin duygu ve düşüncelerine yönelik eserlerin tümüne verilen addır. Masallar, biyografiler, başvuru eserleri, şiir, roman ve hikâyeler, tiyatro eserleri, çizgi romanlar ve resimli kitaplar bu edebiyat türünün çeşitlerini oluşturur. Konuları öğretici ve eğlendirici boyutta ele alan çocuk edebiyatı türleri, yabancı dil öğretiminde oldukça verimli materyallerdir.

Çocuk edebiyatı öncelikle çocuklara edebiyat dünyasını tanıtıp sevdirir. Bu edebiyat türünün başlıca hedefleri arasında dil gelişimine katkıda bulunmak, ruhsal ve ahlaki ihtiyaçları karşılamak, dinleme ve eleştiri yeteneğini geliştirmek, algı gelişimini desteklemek, hayal gücünü harekete geçirmek, kendilerini ve diğer insanları anlamak, dilin doğasını anlamak vb. konular vardır. (https://www.turkedebiyati.org/cocuk_edebiyati.html(7.10.2019)

Çalışmamızda çocuk edebiyatı türlerinden masal örneği, yabancı dil öğretimindeki yeri ve önemi ele alınmıştır. Masalların kökeni tahmin edilse de çoğu anonimdir. Zamanla eklemeler ve değişiklikler yapılarak her halkın kendisinden bir değer katması, işlenen konuların herkese hitap etmesi gibi özellikleri bakımından evrensel kabul edilmiştir. Dilin fonetiğini edinmek, kelimeleri kavratmak, dili zihinde canlandırmak, dili anlama ve aktarma açısından masallar yeterli derecede zengin bir muhtevayı içermektedir. Ayrıca masallar kaleme alınış şekil, tertip ve tekniğiyle de dil eğitiminde özel bir yere sahiptirler (Furat, 2007: s.50).

Arapça mesel kelimesinden Türkçeye geçen masal; "Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür" olarak tanımlanmaktadır (TDK, Güncel Türkçe Sözlük Erişim tarihi(05.10.2019), http://www.tdk.gov.tr/).

Arap edebiyatında masal veya hikâyenin ilk örneklerini cahiliye dönemi edebiyatında eyyâmü'l-Arab ve ahbâr türünde görmekteyiz. Meclislerde kabilelerin hikâyecileri tarafından kabileler arasındaki savaş ve kahramanlık hikâyeleri anlatılırdı. Başlangıçta

masal, nesir olması ve şiir gibi ezberlenmesinin kolay olmaması sebebiyle eyyâmü'l-Arab ve ahbâr kadar rağbet görmemişse de daha sonra edebiyatta önem kazanmıştır.

Daha çok sözlü olarak nakledilen masallar gece sohbetlerinin konusuydu. Bu gelenek Arapların yakın temasta oldukları yabancı kültürlerle harmanlanmıştır. Bunların arasında Hezâr Efsâne, Kitâbü Sindbâdi'l-ḥakîm, Kelîle ve Dimne zikre değerdir. Ayrıca kahramanları hayvanlar olduğu anlaşılan hikâyeler, Pehlevî dilinden tercüme edilen İran veya Hint kaynaklı eserler ile Yunanca'dan tercüme edilen masallar vardır. Arap menşeli eserlerin en meşhurlarından biri de Leylâ ve Mecnûn'dur (Çetin, 1991, c.3: s. 292-293).

Konu ile ilgili bir diğer silsile binbir gece masallarıdır. Binbir gece masallarının menşei tam olarak belli değildir. Masallardan bir kısmının Arapça'ya, Farsça Hezâr Efsâne (Bin Masal) adlı masal külliyatından geçtiği tahmin edilmektedir. Fakat bu masalın tıpkı Kelîle ve Dimne gibi Hint edebiyatı örneklerinden çerçeveli masal tekniğiyle anlatıldığı görülür.

Masalların geçtiği yerlerin farklı olması, (Hindistan, Mısır, İran, Türkiye, Irak) kullanılan deyimler, hikâyeler arasındaki dil farklılıkları gibi durumlar bu büyük eserin tek kalemden çıkmadığının kanıtıdır. Doğu milletlerinin bir mozaiği olarak kabul edilen eser, aynı zamanda bu milletlerin sosyo-kültürel hayatını bugüne taşıyan önemli bir başvuru eseridir (Ulutürk, 1992, c.6: s.180-181). Fabl türünün güzel bir örneği olan Kelîle ve Dimne, Hintçe aslından Pehlevi diline ve İbnü'l-Mukaffa'nın (ö. 142/759 [?]) Arapça tercümesinden de birçok dile çevrilmiştir.

Arapça kıssa, Farsça hân kelimelerinden oluşan kıssa anlatıcılarının İran edebiyatında yeri büyüktür. XV. yüzyıldan itibaren başta büyük şehirler olmak üzere Türk toplumunda da bu kişilere çokça rastlanmaktadır. Kıssa ile aynı kökten türeyen kâss kelimesi "kıssa ve destan anlatan" anlamındadır. Cahiliye dönemi Araplarının sosyal hayatta kassâs adı verdikleri kişilerdi. Her kabilenin şairi, hatibi ve kâhininin de birer kâs olduğu bilinmektedir (Altunel, 2002, c.25: s.501-502).

Masallar gelişim özelliklerine göre halk masalları, cin ve peri masalları olmak üzere ikiye ayrılır (Köşeli, 2011: s.44): Halk masalları anonimdir. İlk olarak ortaya çıkaran biri vardır fakat zamanla ağızdan ağıza nakledilmiş ve yeni eklemeler yapılmıştır. Bu sebepten söyleyeni belli değildir.

Halk masalları yaşanılan toplumun izlerini taşır. Toplumların sosyo-kültürel yapısını, inançlarını, umutlarını, acılarını vb. ele alır (el-Hîtî, 1998: s. 174). Halk masalarının en yaygını hayvan masallarıdır. En belirgin özellikleri ders verme, eğitme, eğlendirmedir (Çetinkaya, 2007: s.14). Otoriteye doğrudan söz söyleyemeyen halk, masallarda seçtiği güçlü hayvan figürleri ile yönetimdeki yanlışları eleştirmiştir. Bu masallarda hayvanlar halkın sesi olmuş, halkı temsil etmişlerdir. Kurnazlık, fırsatçılık, ahmaklık, iyiliğe karşı kötülük gibi insansı özellikleri de bu tür masallarda buluruz.

Cin ve peri masalları, adından da anlaşılacağı üzere, olağanüstü olayları, olağanüstü varlıklar ile dile getiren, hayal gücü ile oluşturulan masal türüdür. Bu masallarda kılık değiştiren varlıklar, sihre uğrayan insanlar, hayali zaman ve mekân, cin, peri, dev, ejderha gibi varlıklar bulunur. Edebi yönü halk masallarına göre daha güçlü olan bu türe edebi masal türü de denir (el-Hîtî, 1998: s. 175-178).

Eğlence ve eğitim amaçlı söylenen masallar, garip kelimelerin izahı, gramer kaidelerine örnek, şiir açıklamaları için söylenmiştir (Durmuş, 2004, c.29: s.293-297).

Dil öğretiminde edebi türleri kullanmanın yararları şöyle sıralanabilir:

1. Günlük hayattan konuşmalara yer verilir. Dili sadedir. Genel olarak kısa cümleler kullanır.
2. Kültür aktarımı sağlar. Masalın yaşandığı sosyal çevre, ahlak gibi değerleri bugüne taşır. Yani gerçek dünyadan örnekler verir.
3. Sosyal becerileri geliştirme yönünden elverişlidir. Hayal gücünün geliştirilmesinde ve motivasyonun sağlanmasında etkilidir. Masal türü öğrencilere sadece bilişsel olarak değil duygusal olarak da hitap eder.
4. Dil becerilerini geliştirir. Masallar, dili doğru telaffuz etme, kelime dağarcığını genişletme, deyim, atasözü ve kalıplaşmış ifadeleri eğlenceli bir şekilde öğrenmede yardımcı kaynaktır.
5. Etkili ve dikkatli dinleme yeteneği kazandırır.
6. Kişinin kendine güveninin artmasını sağlar.
7. Akıcı konuşmayı geliştirir. Dile hâkimiyet ve ifade yeteneği geliştirir.
8. Öğrenciye empati yeteneği kazandırır. Anlama yeteneğini ve yaratıcılığını artırır.
9. Dilbilgisi kurallarını öğretme konusunda yardımcıdır.
10. Yapıcı, eleştirel, akılcı ve doğru düşünme yollarını öğretir.

Yabancı dili doğru, etkili, işlevsel bir şekilde kullanabilmek bir dilin öğretimindeki temel amaçtır. Noam Chomsky'nin yapısal dilbilime karşı çıkan üretimsel dönüşümlü dilbilim kuramına göre geliştirilen "*bilişsel yöntem*"de "*anlamlı öğrenme"* önemlidir. Dinleme, okuma, konuşma ve yazmadan oluşan dört beceriye duruma göre eşit derecede önem verilmelidir (Hengirmen, 1993: s. 26-27). Bu beceriler genellikle iki tipe ayrılır. Alıcı beceriler okuma ve dinlemeyi, üretken beceriler konuşma ve yazmayı içerir (Harem, 2007: s. 266).

Yabancı dil öğretiminin her seviyesinde masallar kullanılabilir. Öncelikle öğretenin ön hazırlık olarak masalı sınıfın ilgi ve bilgi seviyesine göre düzenlemesi gerekir. Konu ile ilgili ön bilgi oluşturulur. Gerekli ön bilgiler verilir. Bunlar kelime listeleri veya cümle kalıpları olabilir. Bu kelimelerden önce öğrencilerin kendilerinin bir paragraflık kısa bir hikâye yazması istenebilir. Böylece hem yeni kelimeler öğrenilerek pekiştirilmiş olur hem de öğrencilerin hayal güçleri ortaya çıkarılır. Etkinlikte öğrenciler tarafından yazılan hikâyeye masalların başlangıç cümleleri olan kalıp ifadeler; زعموا أنّ: Denilir ki, كان ما كان: Bir varmış bir yokmuş, يوم من الأيام: Günlerden bir gün,في قديم الزمان: Eski zamanlarda, في: بلاد بعيدة Uzak diyarlarda vb. ile başlamaları söylenebilir. Bu çalışma grup çalışması halinde de uygulanabilir.

Ön hazırlık kısmından sonra teknolojik destekli program geliştirme türlerinden yararlanılarak önce sınıfa bilgisayar ve hoparlör desteği ile masal metni dinletilmeli daha sonra projeksiyon, akıllı tahta vb. kullanılarak kelimelerin ve kalıp ifadelerin üzerinde tekrar durulmalıdır. Bu etkinliğe eş anlam-zıt anlam, kalıp ifadeler, deyim, atasözü, yan cümle- ana cümle, tekil-ikil çoğul vb. pek çok içerik eklenebilir. Boşluk doldurma, doğru yanlış, eşleştirme, cümle tamamlama, kelimeleri karışık verip doğru cümle oluşturma vb. pek çok alıştırma çeşidi ile renklendirilebilir.

...كما تَدينُ تُدانُ (اللَّبُوءة والإسْوار والشَّغْبَر- كليلة ودمنة: ص.232) .

"Ettiğini bulursun" atasözü gibi.

Masal dışında da Türkçe'de benzeri bulunan atasözleri konuya eklenebilir;

تَلدَغ العقرب وتَصِيئ (مجمع الأمثال: ص.126).

"Akrep hem sokar hem bağırır- Hem suçlu hem güçlü".

Darb-ı mesel muhatabının değişmesi ile değiştirilemez. İlk önce bir kadına söylenmiş olan aşağıdaki atasözü daha sonra bir erkeğe de söylense aynı kalıp kullanılır. Bunun gibi dildeki farklı özellikler öğrencilere verilebilir.

الصيف ضيعتِ اللبن (الادب الجاهلي: ص.663).

"Sen sütü yazın kaybetmişsin".

Masallarda çok görülen tekerlemeler ile kelimenin dağarcığının artması, pekişmesi ve ezberin kolay hale gelmesi hedeflenir. Tekerlemeler ve şiirler telaffuz, vurgu ve tonlama alıştırmaları için kullanılabilir.

ان عدتَ عدنا وان وافيت وافينا وان هجرتَ فانا قد تكافينا (ألف ليلة وليلة: ص.24)

“Sen sözünde durursan biz de dururuz, sen vefa gösterirsen biz de gösteririz

Sen bırakıp gidersen biz ne yapacağımızı biliriz”

Özellikle Arapça derslerinde bitmek tükenmek bilmeyen gramer kuralları silsilesini öğrenciye daha zevkli hale getirebilmek yönünden masallardan yardım alınabilir. Tüm edebi türlerde olduğu gibi masalda da içerik dilbilgisi yönünden kusursuzdur. Gramer metinlerinde kullanılan klasikleşmiş cümleler yerine öğretici olarak önceden hazırladığımız, masallardan alınmış cümlelerle verilen örnekler, masalların yaşamdan alınma cümleleriyle öğrencide merak ve öğrenme kolaylığı sağlayacaktır.

قالت: بلغني أيها الملك السعيد أنه كان تاجر من التجار كثير المال والمعلومات في البلاد (حكاية التاجر مع العفريت- ألف ليلة وليلة 1: ص.8).

“Şehrazat dedi ki: Kıymetli hükümdarım, bana ulaştığına göre vaktiyle malı mülkü bol, ülkelerde ticari ilişkileri olan bir tüccar varmış.”

Cümlede kelimeler, fiil çeşitleri, çoğullar sarf (kelime bilgisi) yönünden, nida edatı, inne ve kanenin kullanımları, nun-u vikaye, isim tamlaması, sıfat tamlaması ve harf konusu nahiv (cümle bilgisi) yönünden incelenerek pek çok gramer örneği verilebilir.

Orta seviye (örneğin; diller için Avrupa ortak önerileri çerçevesi ortak öneriler düzeyinin B1-B2 düzeyinde (https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi(7.11.2019) olan öğrencilerimize metnin ana fikri ve olay örgüsü, masal kahramanları ile ilgili düşünceleri sorulabilir; önce sözlü sonra yazılı şekilde geri dönüt istenebilir. Bunun yanında metnin özeti çıkartılabilir. Olayın yarısı verilip nasıl bitirileceği öğrenci tarafından tamamlatılarak yaratıcı yazma tekniği uygulanabilir. Öğrencilere istediği herhangi bir karakterin yerine kendisini koyarak kendi bu kahramanın yerinde olsa acaba nasıl davranırdı? Sorusu ile beyin fırtınası yaptırılabilir. Böylece hem merak uyandırıcı bir şekilde öğretilmek istenen konular verilmiş hem de öğrenme becerilerinin tümü kullanılmış olur.

Farkındalık artırması bakımından öğrenciye okumuş veya dinlemiş olduğu masalla ilgili yol gösterici sorular, soru-cevap tekniği kullanılarak sorulabilir:

1. Masalda verilen öğüt- ders çıkarmaya benzer bir olay yaşadınız mı?
2. Sizce masalın en can alıcı noktası nedir? Bu noktadan hikâyeyi değiştirseniz olay örgüsüne nasıl yön vermek isterdiniz?
3. Masalda en çok hangi karakteri-bölümü sevdiniz? Neden?
4. Masal kahramanlarına soru sormak isteseydiniz ne sorardınız?
5. Sizce masal nerede ve ne zaman yaşanmıştır?
6. Masal kahramanları çağımızda yaşasaydı masalda ne değişiklikler yaparlardı?

7. Verilen Arap dilindeki masalda kendi kültürümüzden örnekler veya farklılıklar bulduk mu? Nelerdir?

İleri seviye (C1-C2) sınıflarda derste işlenecek masal seçimi öğrencilere bırakılabilir.

Masallar, yaparak yaşayarak öğrenme modeline uygun olarak öğrenciler tarafından sahnelenebilir. Öğrencinin tüm duyu organları ile tamamen içinde olduğu bu teknikte eğlendirici rol üst düzeydedir. Hem sosyallik hem dil becerilerini kullanma açısından faydalıdır. Ön çalışma olarak gruplar yapılabilir veya ferdi olarak aktiviteye katılım sağlanır. Öğrenciler rollerine önceden hazırlanır. Hatta kostüm bile seçebilirler. Gruplar arası yarışma yapılabilir ve kazanan gruba yılsonu etkinliğinde rol verilerek ödüllendirilebilir. Bu durum motivasyonun sağlanmasında yardımcı olur.

Metnin türü öğrencilerin dil seviyelerine uygun değilse, öğrenciler anlamakta zorlandıkları bu materyalden sıkılır. Öğrencilerin seviyeleri dikkate alınmalı gerekirse metinde sadeleştirmeye gidilmelidir.

Sonuç

Masalların dil öğretim becerileri olan okuma-yazma-dinleme ve konuşma becerilerinin gelişiminde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Dersi monotonluktan kurtarıp eğlenceli, zevkli hatta bazen oyun havasında geçmesinde ve konunun anlaşılmasında, pekiştirilmesinde kolaylaştırıcı yönü olduğu görülmektedir. Masallar kültür aktarımında, masalda geçen zamanın sosyal hayatına tanık olabilmemizi ve hatta değer yargılarının ve insani vasıfların çok eski zamanlardan bu yana aslında hiç değişmediğinin göstergesidir. Özellikle öğrencilerin hayal dünyalarını geliştirmede önemli bir yeri olan masallar bu bakımdan öğrencide heves, merak uyandırır ve motivasyonlarını artırır. Dilinin sade, kolay anlaşılır olması, doğru konuşma ve telaffuz becerilerinin artmasına olanak sağlayacaktır. Özellikle gramer kurallarının öğretiminde klişe cümleler yerine masallardan seçme örnekler hem öğrencinin anlamasını kolaylaştıracak hem de öğreticiye kolaylık sağlayacaktır. Öğrencilerde sosyalleşme faktörünü artıran masal türünden yabancı dil öğretiminde pek çok yönden faydalanmak mümkündür. Bu bakımdan ders kitaplarında daha fazla yer alması gerekir. Öğretici kendi hazırladığı materyallerle derse giriyorsa, tüm edebi türler gibi edebiyat süzgecinden geçen masal türünü göz önünde bulundurmalıdır.

Kaynakça

Altunel, İ. (2002). “Kıssahan”, DİA, Cilt: 25, s.501-502, Ankara.

Çetin, N. M. (1991). “Arap”, DİA, Cilt: 3, s. 276-309, İstanbul.

Çetinkaya, Z. (2007). Masalların Türkçe Öğretimindeki Yeri ve Önemi. (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz eylül Üniversitesi.

Durmuş, İ. (2004). “Mesel”, DİA, Cilt: 29, s. 293-297, Ankara.

el-Hîtî, H. N. (1998). Sekâfetü’l-etfâl. Kuveyt: ʿÂlemü’l-Maʿrife Yayınları.

Elf Leyle ve Leyle I-IV. (1935). (Nşr.: Saîd Alî el-Husûdî). Mısır: Matbaʿatü Bulâk Yayınevi.

Furat, A. S. (2007). Arap Edebiyatı Târihi II. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi.

Harmer, J. (2007). The Practise of English Language Teaching. England: Pearson Longman.

Hengirmen, M. (1993). Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri ve Tömer Yöntemi, Ankara: Engin Yayınevi.

İbnu’l-Mukaffa. (2015). Kelîle ve Dimne. (Çev: Hayreddin Karaman, Bekir Topaloğlu). İstanbul: Ensar Yayınları.

Karadağ, E, Çalışkan, N. (2006). İlköğretim Birinci Kademesi Öğrencilerinin Drama Uygulaması. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19/19 , s. 45-57.

Köşeli, Y. (2011). Arap Çocuk Edebiyatı. (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

El-Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed. (tsz). Mecmaʿu'l-emsâl I-II. (Nşr. Muhyiddîn Abdulhamîd). Beyrut.

Talimât, Ğ., el-Aşkar İ. (2007). el-Edebu’l-Câhilî. Dımeşk: Dâru’l-Fikr Yayınları.

Ulutürk, V. (1992). “Binbir Gece”, DİA, Cilt: 6, s.180-181, İstanbul.

http://www.tdk.gov.tr(5.10.2019)

https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi(7.11.2019)

https://www.turkedebiyati.org/cocuk_edebiyati.html(7.10.2019)

FELSEFE

FELSEFİ BAĞLAMDA İNSAN HAKLARI VE KÜLTÜREL HAKLAR İKİLEMİNİN ANALİZİ

Celal YEŞİLÇAYIR*

Özet

Kültür, toplumların hayat anlayışları hakkında bize bilgi veren değerler, ananeler, örüntüler vb. toplamıdır. Toplumdan topluma farklılık arz edebilen kültürel değerlerin yaşanmasının temel bir hak olduğuna dair yaygın bir kanaat söz konusudur. İnsan hakları ise salt insan olmaya bağlı temel haklara işaret etmektedir ve dünyaya insan olarak gelmek bu haklara sahip olmak için yeterli bir nedendir. Bununla birlikte kültürel haklar ile insan haklarının zaman zaman karşı karşıya geldiği çatışmacı durumlar yaşanabilmektedir. Bu durumun yaşanmasında iki hak türünün inşa ettikleri gerçeklik alanının birbirinden farklı olması önemli bir etkendir. Sunumu planlanan bildiride kültürel değerleri yaşama hakkının insan hakları ile ilişkisinin felsefi bir bağlamda irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede bildirinin giriş kısmında kültür ve insan hakları kavramları analiz edilmektedir. Gelişme bölümünde ise insan hakları ile kültürel hakların uyumlu ve çatışan yönleri ele alınarak tartışılmaktadır. Son tahlilde ise insan hakları ile kültürel hakların ilişkisinin nasıl inşa edilmesi gerektiğine dair bazı önerilere ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: insan hakları, kültürel haklar, felsefi analiz.

Analysis Of Human Rights And Cultural Rights Dilemma in Philosophical Context

Abstract

Culture, societies of life, which gives us information about the values, mothers, patterns, etc. it is total. There is a widespread belief that it is a fundamental right to experience cultural values that may differ from society to society. Human rights, on the other hand, point to the fundamental rights of being purely human, and coming to the world as a human being is a sufficient reason for having these rights. However, there are conflicting situations in which cultural rights and human rights are sometimes confronted. The realization of the two types of rights is an important factor in the realization of this situation. The aim of this paper is to examine the relationship between the right to live cultural values and human rights in a philosophical context. In this context, the concepts of culture and human rights are analyzed in the introduction. In the development section, the harmonious and conflicting aspects of human and cultural rights are discussed. In the last analysis, some suggestions are made about how the relationship between human rights and cultural rights should be built.

Keywords: human rights, cultural rights, philosophical analysis.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fak. Felsefe ve Din Bil. Böl., cyesilcayir@gumushane.edu.tr

Giriş

İnsanın doğuştan getirdiği temel haklarının yaşanılan hayat çerçevesinde işlevsel hale getirilmesi önemli bir gereksinimdir. Bununla birlikte insanlar belli bir kültürel yapı içinde doğar, büyür ve yaşarlar. Dolayısıyla doğuştan getirilen insanın temel hakları ile toplumların kültürlerinin uyumlu olmasının vazgeçilmez bir önemi söz konusudur. Ancak zaman zaman söz konusu iki unsurun uyumlu olmadığı, çatışmacı durumlarla karşılaşılmaktadır. Bu bildiride insan hakları ile kültürel haklar arasındaki söz konusu çatışmacı durumların analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu analiz çerçevesinde insan hakları ihlallerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan özcü ve kültürcü unsurlar ele alınarak, örneklendirilmektedir. Aynı zamanda Betül Çotuksöken, Harun Tepe, Mümtaz Soysal, Celal Yeşilçayır, Georg Lohmann ve Stefan Gosepath gibi yazarların eserlerinden yararlanılmaktadır. Bildirinin sonuç bölümünde insan hakları ile kültürel değerleri yaşama hakkı ilişkisinin nasıl tesis edilmesi gerektiği hususunda bazı öneriler oluşturulmaktadır.

Kültür, insanların hayat anlayışları ve davranışları hakkında bize bilgi veren değerler, ritüeller, örüntüler vb. toplamıdır. Toplumdan topluma farklılık arz edebilen kültürel unsurlar, bir toplumun üyeleri tarafından benimsenen ve kolayca anlaşılabilen ritüellerdir (Haviland, Prins, Walrath ve McBride, 2008: 102). İnsan hakları ise salt insan olmaya bağlı temel haklara işaret etmektedir ve dünyaya insan olarak gelmek bu haklara sahip olmak için yeterli bir nedendir (Yeşilçayır, 2019/1: 100). Bununla birlikte kültürel haklar ile insan haklarının zaman zaman karşı karşıya geldiği çatışmacı durumlar yaşanabilmektedir. Söz konusu sorunsalın yaşanmasında iki hak türünün inşa ettikleri gerçeklik alanının birbirinden farklı olması önemli bir etkendir. Bu noktada kültürel değerlerin insan hakları ile ilişkisinin boyutunun aydınlatılması önem arz etmektedir. Söz konusu ilişkinin ikilem ve çatışma haline dönüştüğü hususları ele alıp, analiz etmeye çalışalım.

İnsan Kakları ve Kültürel Haklar İkilemi

Yeryüzündeki insan hareketliliğinin önemli boyutlara geldiği günümüz dünyasında insanlar, kültürel değerlerini de gittikleri yerlere taşımak istemektedirler. Bununla birlikte kültürel haklar ile insan hakları, insan ilişkilerinin iki temel unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak söz konusu iki hak türü arasındaki ilişkinin çok basit ve naif olduğunu iddia etmek oldukça zor görünmektedir. Bilakis kültürel haklar ile insan hakları ilişkisinin oldukça karmaşık ve çetrefilli bir yapıda olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir (Yeşilçayır, 2019/1: 103). Bununla birlikte özellikle XX. Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte yeryüzündeki insan hareketliliği artmaya başlamıştır ve günümüzde üç yüz milyonu aşkın insan doğup büyüdüğü kültürden farklı bir kültürel ortamda yaşamaktadır. Farklı kültürel unsurların birlikte/iç içe yaşamaya başlaması ile birlikte ise çatışmacı yapılar ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunun altında ise kültürel değerlerin ve bunları yaşama hakkının en üst derece bir hak türü olarak görülmesi anlayışı yatmaktadır.

Yaşadığımız toplumda ve dünyanın başka toplumlarında kültürel değerleri koruyup gözetmenin mutlak surette önemsenmesi gerektiğine dair yaygın bir kanaatin olduğunu ifade etmemiz yerinde bir tutum olacaktır. Mümtaz Soysal, kültürel değerleri yaşama hakkının insan haklarının önüne geçtiği durumlarında ciddi sorunların ortaya çıktığını ifade etmektedir. Çünkü insanın varlığını sürdürmesi ve geliştirmesi bakımından olumsuz özelliğe sahip kültürel yapıların bozucu bir etkisi ortaya çıkmaktadır. Buna göre söz konusu kültürel yapıları insan hakları ile ilişkilendirmek pek mümkün değildir (Soysal, 2004: 82, 83). Başka bir ifadeyle bazı kültürel örüntülerin/alışkanlıkların temel bir insan hakkı ihlali olarak nitelendirilebilecek sorunlara yol açtığının altının çizilmesi gerekmektedir. Örneğin kızların okula gönderilmemesi ve küçük yaşlarda evlendirilmesini temel bir kültürel değer

olarak benimsemiş toplumlarda temel insan hakları kategorisinde yer alan eğitim alma hakkı ile bireyin kendini geliştirme hakkının ihlal edildiği yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı zamanda kan davasını kültürün ayrılmaz bir parçasına haline getirmiş olan geleneksel yapılarda temel insan hakkı olan yaşama hakkının hiçe sayıldığı anlaşılmaktadır. Namus cinayetleri ve berdel geleneğinin de aynı kategori içinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Yeşilçayır, 2019/1: 104). Buna göre kültürel değerleri yaşamak ve yaşatmak uğruna insan hakları ihlallerinin görmezden gelinmesine özellikle gelenekçi toplumlarda rastlandığını ifade etmemiz mümkündür. Diğer taraftan insan hakları nazarından ele alındığında kültürel örüntülerin mutlak ve tartışılmaz unsurlar olmadıklarını ifade etmemiz yerinde olacaktır.

Kültürlerin birbirleriyle karşılaştığı çok kültürlü toplumlarda/yapılarda kültürlerin zaman zaman çatışma içine girdikleri dikkatlerden kaçmamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri ise her kültürün, kendisini en üst seviyede bir değer olarak görmesi ve bu noktada egosantrik bir tutum içinde olmasıdır. Ancak kültürel kimliklerin en üst düzeyde bir değer olarak nitelendirilmesinin birçok noktada tartışılması gereken bir sorunsal olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Harun Tepe'ye göre "Potansiyel olarak sonsuz sayıda olabilen kimliklerden hangisini ya da hangilerini öne çıkaracağı kişinin kendisine bağlıdır. Birisi tarafından çok önemli bulunan bir kimlik –örneğin erkek kimliği ya da etnik kimlik- bir başkası tarafından hiç önemli bulunmayabilir; kişi kendisini tanımlarken bu özelliğinden ya da bu kimliğinden hiç söz etmeyebilir" (Tepe, 2004: 90). Bununla birlikte her kültürel kimliğin farklı kültürel kimliklere saygı duymak konusundaki tavrının farklı olabileceğinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla kültürel unsurların değerleri, ortaya çıktıkları yere ve zamana göre değişkenlik arz edebilmektedir. Benzer bir biçimde aynı toplum içinde de kültürel değerlerin zaman içinde değişebildiğinin göz önünde tutulması gerekmektedir. Tepe'ye göre "Her kimliğin değerinin, her kimliğe saygı ve kimliğin korunması talebinin değerinin aynı olacağı da çıkarılamaz; çünkü çoğu zaman grupsal kimlik arayışları, içinde bulunulan kültürün tarihselliği –belli bir yerde ve zamanda geçerli olan ve değişebilen bir kültür olduğu – hesaba katılmadan, bilgisel temelden yoksun bir biçimde yapılmaktadır" (Tepe, 2004: 90). Buna göre bir toplum için değerli olan bir ritüel başka toplum tarafından değerli addedilmeyebilir. Çünkü kültürel değerler ortaya çıktıkları dönem ve yer itibarıyla değerlerini kazanırlar. Bu değerlerin zaman içinde ve farklı toplumlarda farklılık arz edebileceğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Diğer taraftan kültürel unsurlara mutlaklık ve yücelik atfeden anlayışların insani anlamda tekrar gözden geçirilmesinin vazgeçilmez bir önemi söz konusudur. Bununla birlikte insan hakları gibi mutlak ve değişmez özelliklere sahip olmayan kültürel değerlere kutsallık/yücelik atfedilmesi ise tartışmaya açık bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda söz konusu değişken karakteristiğine istinaden kültürel değerleri başka insanlara dikte ettirmeye çalışmanın yanlış bir tutum olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir (Yeşilçayır, 2019/1: 105). Çünkü hayat şartlarındaki değişikliklerin toplumların kültürel alışkanlıklarını da değiştirip, dönüştürdüğü yadsınamaz bir gerçektir. Tarihsel süreçler incelendiğinde kültürel farklılık nedeniyle insanların çatıştıkları ve birbirlerini öldürdükleri ortaya çıkmaktadır. Nazilerin toplama kamplarında (Konzentrationslager) ve Srebrenitsa'da öldürülenler ile Amerika Birleşik Devletlerinde siyah tenlilere yönelik uygulanan ayrımcılık söz konusu sorunsala verilebilecek örnekler arasındadır. Söz konusu sorunsalın günümüzde de devam ettiği dikkatlerden

kaçmamaktadır. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşanan insan hakları ihlalleri[1] farklı kültürel kimlikte olanlara tahammülsüzlüğün bariz bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişte ve günümüzde yaşanan söz konusu kültürcü anlayışların temelinde kültüre yücelik atfeden özcü anlayışlar yer almaktadır.

Özcülük (Essentialism) Sorunsalı

Belli bir kültüre kimliğe yücelik atfeden böylesi tutumlar felsefi anlamda *özcülük* (essentialism) olarak ifade edilmektedir. Bu anlayışa göre temel olarak belli bir grubun bireylerinin doğaları gereği değişmez özellikleri ve yetileri bulunmaktadır (Cevizci, 2014: 340). Şu halde özcü anlayışta belli bir etnik ya da kültürel kimliğe bir takım nitelikler yüklenmektedir. Bununla birlikte seçilmiş bir etnisite, din, mezhep ya da kültürel kimlik yüceleştirilerek, farklı olanlar ötekileştilip, dışlanabilmektedir. Böylelikle insanların salt insan olmaya dayalı değerlerinden ziyade özcü bir anlayışla belirlenen değerlerinin geçerli olduğu bir hayat anlayışı belirginleşmektedir (Yeşilçayır, 2019/2: 84, 85). Başka bir ifadeyle *özcülük*te bireylerin temel insani özelliklerinin yerine ait oldukları kültürel örüntüler/ritüeller önemsenmektedir.

Özcü anlayışı benimseyen eğitim sistemlerinde ise insanın diğer insanlara yönelik bilgisi doğrudan bir edim olmaktan ziyade kültürel bir nosyonda gerçekleşmektedir. Buna göre bireylerin farklı kültürleri ve bu kültürlerdeki bireyleri anlamaları özcü anlayışın benimsediği ölçütler doğrultusunda icra edilmektedir. Örneğin Tarih Vakfı tarafından ders kitapları üzerinde yapılan araştırmanın sonuç raporunda şu şekilde bir ifadeye rastlanmaktadır: "Ders kitaplarındaki "Biz kurgusu," hakim Türk ve Müslüman kimliğinden farklı olanı görmezden gelen bir yapıdadır. Türkiye'nin güncel siyasal ve toplumsal yaşamında tartışılan etnik ve dinsel gruplar kitaplarda ya görmezden gelinir ya da haklarında kalıp yargı oluşturacak şekilde genel geçer ifadelerle anılır. Farklılıklar, şüphesiz sadece etnik ve dinsel temel ile sınırlı değildir."[2] Buna göre ders kitapları ile ilgili yapılan söz konusu araştırmaların insan hakları adına önemli bir adım olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Ders kitaplarında yer alan özcü, kültürcü ve dışlayıcı ifadelerin tespit edilerek, arındırılması farklı kültürel kimliklerin aynı toplumda birlikte yaşaması adına önem arz etmektedir.

Georg Lohmann ve Stefan Gosepath'a göre dünya genelinde insan hakları ihlallerinin önüne geçilememesinin ve küresel barışın tesis edilmemesinin başlıca nedenleri arasında kültürel değerleri yüceleştiren özcü anlayış ile milliyetçi ideolojilerin eğitimin temel amaçları haline getirilmesidir (Lohmann, Gosepath, 1998: 20). Özcü anlayışı temel bir ilke ile haline getirmiş olan bir eğitim sisteminde eleştirel düşünce ve bilimsel bilgiden ziyade, kültürel kimliğe dayalı unsurların/örüntülerin bireylere aktarılması söz konusu olmaktadır. Bu anlayışta yeni fikirlerin ve bilimsel anlamda gelişmenin yerine kültürel ögelerin ezberlenmesi önemsenmektedir. Farklı kültürlere ve bu kültürlerde yaşayan bireylerin salt insan olarak ele alınmayıp, öz olarak kabul edilmiş kültürel örüntüler nazarından gözlemlenir (Çotuksöken, 2012: 117). Böylesi bir anlayışta özcü kültürler kendi yapılarına uymayanları kimliksizlikle suçlamakta ve hatta cezalandırabilmektedir. Çünkü böylesi bir anlayışta temel insani değerler/haklar bir tarafa bırakarak kültürel değerlerin yüceleştirilip, mutlaklaştırılması yeğlenmektedir.

[1] https://www.spiegel.de/politik/ausland/china-uiguren-in-xinjiang-unterdrueckt-interniert-a-1229696.html, Erişim Tarihi: 27.11.2019.

[2] http://tarihvakfi.org.tr/media/documents/16_6_2015_16_33_411150.pdf, Erişim Tarihi: 27.11.2019.

Kültürcü ve özcü anlayışların ötesinde insan hakları, salt insan olmaya bağlı, devredilemez, vazgeçilemez, mutlak, temel haklara işaret etmektedir. Şu halde dünyaya insan olarak gelmek insan haklarına sahip olmak için yeterli bir nedendir. Bununla birlikte insan hakları bilincinin kazanılması ve bu bilincin gelecek nesillere aktarılması bakımından eğitimde benimsenen özcü anlayışın terk edilmesi önem arz etmektedir. Diğer taraftan yeryüzündeki bütün kültürel değerleri ve ritüelleri bir insan hakları ihlali olarak düşünmek doğru bir tutum olamayacaktır. Birçok kültürde insan hakları ile örtüşen ve hatta insan haklarına örnek oluşturabilecek unsurların olduğunun da altının çizilmesi gerekmektedir. Bu türden kültürel ögelerin ve değerlerin temel bir insan hakları örneği olduğunun altını çizmemiz yerinde bir tutum olacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Görebildiğimiz kadarıyla kültürel farklılıklar insan haklarının sağlanmasının önünde ciddi anlamda bir engel teşkil etmektedir. Kültürlerin geçmişte olduğu gibi hayatlarını sürdürmeye devam edecekleri yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte kültürel unsurların mutlaklaştırılarak ve yüceleştirilerek temel bir insan hakları ihlali olmasının önüne geçmek için bazı adımların atılması elzem görünmektedir. Bu çerçevede insan haklarının en üst insani değer olduğuna yönelik bilincin gelişmesi için bir takım önlemlerin alınması gerekmektedir. Aynı zamanda kültürel değerlerin insan hakları merceği altında denetim altına alınmasının önemli bir gereksinim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu anlayışın ve bilincin gelişmesi bakımından eğitim anlayışının insani anlamda ve insan haklarına yaraşır bir biçimde yeniden yapılandırılması önem arz etmektedir. Benzer bir biçimde özcü anlayışa ilişkin unsurların eğitim süreçlerinden arındırılması önemli bir gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır. Zikredilen sorunların giderilmesi ve eğitim anlayışının insani anlamda yeniden yapılandırılması bakımından felsefenin eleştirel karakteristiğinden yararlanmak yerinde bir tutum olacaktır. Bu bağlamda kültürcü ve özcü anlayışların analiz edilerek, insan haklarına aykırı unsurların belirlenmesinde yine felsefenin mezkur özelliğinden faydalanmak mümkündür. Diğer taraftan felsefenin kavramların mahiyetini analiz etmek ve özüne yabancılaşmış olanlara tekrar anlamını kazandırmak gibi bir özelliği daha mevcuttur. Felsefenin söz konusu özelliğinin kültürel haklar ve insan hakları ikileminin anlaşılmasında/analiz edilmesinde yol gösterici bir mahiyette olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Diğer taraftan insani değerlere ters düşmeyen kültürlerin yaşatılmasının temel güvencesinin ise yine insan hakları olduğunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Cevizci, A. (2014). Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Say Yayınları.

Haviland, W. Herald E. L. A. Prins vd. (2008). Kültürel Antropoloji, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Çotuksöken, B. (2012). İnsan Hakları ve Felsefe, İstanbul: Papatya Yayınları

Lohmann, G., Stefan Gosepath. (1998). Die Allgemeine Erklärung der Menschenrechte – politische Wirkung und politischer Aufklärungsbedarf, Philosophie der Menschenrechte, (Ed. Stefan Gosepath, Georg Lohmann), Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Soysal, M. (2004). İnsan Hakları ve Kültürel Kimlikler, Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları, (Yay. Haz. İoanna Kuçuradi ve Bülent Peker), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s. 81-87.

Tepe, H. (2004) Kimlik, Kimlikler ve İnsan Hakları, Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları, (Yay. Haz. İoanna Kuçuradi ve Bülent Peker), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s. 88-97.

Yeşilçayır, C. (2019/1). İnsan Hakları Felsefesi, Konya: Çizgi Kitabevi.

Yeşilçayır, C. (2019/2). Felsefi Bağlamda İnsan Hakları ve Barış Eğitimi, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

https://www.spiegel.de/politik/ausland/china-uiguren-in-xinjiang-unterdrueckt-interniert-a-1229696.html, Erişim Tarihi: 27.11.2019.

http://tarihvakfi.org.tr/media/documents/16_6_2015_16_33_411150.pdf, Erişim Tarihi: 27.11.2019.

ORTAK YAŞAMA KÜLTÜRÜNÜN İNŞASI ÜZERİNE FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME

Celal YEŞİLÇAYIR*

Özet

XX. Yüzyıl'ın ikinci yarısı ile birlikte yerküre üzerindeki insan hareketliliği önceki dönemlere oranla önemli ölçüde artmaya başlamıştır. Bununla birlikte günümüzde üç yüz milyonu aşkın insan doğup büyüdüğü ülkeden başka bir ülkede hayatını sürdürmeye çalışmaktadır. İnsanların bu yeni oluşturmaya çalıştıkları hayat alanı içinde zaman zaman çatışmacı durumlar yaşanmaktadır. Buna göre birçok kişi etnik kökeni, dini, mezhebi, kıyafeti vb. nedenlerle ötekileştirme ve dışlanma gibi sorunlarla karşılaşabilmektedir. İçinde yaşadığımız dünyada kaçınılmaz hale gelen mültecilik ve göçmenlik durumuna istinaden ülkelerin ortak yaşama kültürünü oluşturmaları önemli bir gerekesinim olarak belirmektedir. Sunumu planlanan bildiride ortak yaşama kültürünün inşasının ya da yeniden yapılandırılmasının felsefi bağlamda analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede bildirinin giriş kısmında dünyanın ve ülkemizin içinde bulunduğu çatışmacı durum serimlenmektedir. Gelişme bölümünde mezkûr sorunların çözümü adına toplumsal anlamda nasıl bir bilinç geliştirilebileceği ele alınmaktadır. Özellikle eğitimi yönetenlerin ve eğitimcilerin ortak yaşama kültürünün tesis edilmesinde üstlenebilecekleri roller irdelenmektedir. Son tahlilde ise ortak yaşama kültürünün ülkemiz özelindeki inşası bakımından bazı öneriler oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: ötekileştirme, birlikte yaşama, eğitim felsefesi.

A Philosophical Evaluation on The Building of The Common Living Culture

Abstract

XX. With the second half of the century, human mobility on the earth began to increase significantly compared to previous periods. However, more than three hundred million people are trying to live in a country other than the one where they were born and raised. Conflict situations occur from time to time in this new sphere of life that people are trying to create. Accordingly, many people face problems such as othering and exclusion due to reasons such as ethnicity, religion, sect and clothing. As a result of the inevitable refugee and immigration situation in the world we live in, it is an important requirement for countries to create a culture of common living. The presentation is intended to analyze the construction or restructuring of the culture of coexistence in a philosophical context. In this context, the confrontational situation of the world and our country is presented in the introduction of the declaration. In the development section, how social awareness can be developed in order to solve the mentioned problems is discussed. In particular, the roles that education administrators and educators can play in establishing a culture of coexistence are examined. In the last analysis, some suggestions will be made in terms of the construction of the culture of common living in our country.

Key Words: othering, living together, philosophy of education

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fak, Felsefe ve Din Bil. Böl., cyesilcayir@gumushane.edu.tr

Giriş

Günümüz dünyasında ülkeler arası göçlerin yoğun bir biçimde yaşanmasından kaynaklanan çok kültürlülük, insanlar arası ilişkilerde zaman zaman bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Buna göre dünya devletlerinin farklı kültür ve kimliklerin bir arada yaşamasını kolaylaştırıcı planları hayata geçirmeleri önemli bir gereksinim olarak belirmektedir. Dolayısıyla farklı kültür ve kimliklerin aynı toplum içinde çatışmasız bir biçimde yaşamasını kolaylaştırıcı fikirlerin geliştirilmesinin vazgeçilmez bir önemi olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Söz konusu sorunsala istinaden bu bildiride ortak yaşama kültürünün inşasının niçin kaçınılmaz bir olgu olduğunun felsefi bağlamda analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle günümüz dünyasının içinde bulunduğu çatışmacı durumlar ele alınmaya çalışacaktır. İkinci adımda ise ele alınan sorunların çözümü adına eğitim ve kültür alanında nasıl bir bilinç geliştirilebileceği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda ortak yaşama kültürünün inşası bakımından eğitim alanında nasıl bir bilinç geliştirilebileceği hususu tartışılmaktadır. Üçüncü ve son adımda ise ülkemizde ortak yaşama kültürünün hayata geçirilmesi ya da yeniden yapılandırılması adına bazı önerile oluşturulmaya çalışılacaktır.

Dünyanın İçinde Bulunduğu Çatışmacı Durum

XX. Yüzyıl'ın ikinci yarısı ile birlikte yerküre üzerindeki insan hareketliliği önceki dönemlere oranla önemli ölçüde artmaya başlamıştır. Sanayileşen ülkelerin insan gücüne duyduğu gereksinim bu hareketliliğin ortaya çıkmasında başat rol oynamıştır ve ülkemizden de özellikle Batı Avrupa ülkelerine göçlerin olduğu bilinmektedir. Günümüzde ise üç yüz milyona yakın kişinin doğup büyüdüğü ülkeden başka bir ülkede hayatını idame ettirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.[1] Bununla birlikte dünyadaki insan hareketliliğinin her geçen gün daha da arttığı anlaşılmaktadır ve geleceğe yönelik bu sayının çok daha artacağına yönelik tahminler ileri sürülmektedir.

Diğer taraftan başta alan yazın olmak üzere yeryüzündeki insan hareketliliğini ifade eden kavramlar arasında karışıklıklar yaşandığı dikkat çekmektedir. Bu noktada söz konusu kavramların mahiyetinin aydınlatılması yerinde bir tutum olacaktır:

Göçmenlik, hayat şartlarını daha iyi bir duruma getirmek amacıyla ya da ekonomik nedenlerle yapılan göçleri ifade eden bir kavramdır. *Sığınmacılık* ifadesi savaş, kıtlık, çatışma vb. nedenlerle zorunluluk olarak ortaya çıkan göç durumunu tanımlamaktadır. *Mültecilik* kavramı ise sığınmacılık durumunun hukuki bir yapıya kavuşmuş haline işaret etmektedir. Söz konusu ifadeler yeryüzündeki insan hareketliliğini, insanların bir yerden başka bir yere gitmelerini, ifade eden temel kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Yeşilçayır, 2016: 122). Bununla birlikte günümüzde Afrika'da ve Orta Doğu'da devam devam iç karışıklık ve savaşlar nedeniyle binlerce insanın kendisi ile ailesinin hayatını devam ettirmek için sığınma arayışı içinde oldukları dikkatlerden kaçmamaktadır. Akdeniz'de alabora olan sığınmacı tekneleri ve kıyılara vuran cesetler zihnimizdeki canlılığını sürekli korumaktadır (Yeşilçayır, 2016: 122). Görebildiğimiz kadarıyla yakın bir gelecekte dünyanın içinden geçtiği söz konusu çatışmacı durum sona erecek gibi gözükmemektedir. Dolayısıyla sığınmacılık ve mültecilik durumlarının mütemadiyen devam etmesi kaçınılmaz bir durum olarak belirmektedir.

[1] https://www.gocvakfi.org/2019/10/22/dunyada-her-100-kisiden-4u-gocmen/, Erişim Tarihi: 28.11.2019.

Dünyanın içinden geçtiği söz konusu çatışmacı durum küresel adaletsizlik ile yakından ilişkili bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada küresel adaletsizlik sorunsalına kısaca değinmek yerinde bir tutum olacaktır. Şu halde "Küresel servetin %67'si Avrupa ve Amerika'da iken, Afrika kıtası bunun yalnızca %1'ine sahiptir. Afrika'da günde 24 bin kişinin açlık ve açlığa yakın nedenlerle öldüğü ve 700'e yakın kadının doktor ve sağlık imkânlarının yokluğundan doğum sırasında öldüğü tespit edilmiştir" (Yeşilçayır, 2017: 272). Diğer taraftan Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde yaşanan savaş, şiddet ve çatışmaların endişe verici boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda hayatın birçok alanında çatışma, şiddet vb. sorunlar sıklıkla görülebilmektedir. Ayrıca birçok kişi yaşadığı ülke, etnik kökeni, dini, mezhebi, cinsiyeti ya da kıyafeti nedeniyle ötekileştirme ve dışlanma gibi problemlerle karşılaşabilmektedir (Yeşilçayır, 2019: III).

Yeryüzündeki insan hareketliliğinin bu denli arttığı günümüz dünyasında, gittikçe artan kozmopolit/çok kültürlü hayat alanları içinde yaşanan çatışmacı durumların giderek artacağına yönelik öngörüler ileri sürülmektedir. Bununla birlikte günümüz dünyasında insanî anlamda ciddi paradoksların yaşandığı dikkat çekmektedir. Buna göre bir taraftan insan hakları ve küresel barış söylemleri dünya kamuoyunda önemli bir yer tutarken, diğer taraftan da insan hakları ihlalleri ve çatışmalar hız kesmeden devam etmektedir. Mezkûr sorunlara maruz kalan bireylerin, olumsuz tecrübeleri gelecek nesillere aktarmalarının ise kaçınılmaz bir durum olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Söz konusu kısır döngüyü değiştirmek ve gelecek nesillere barışçıl bir ülke/dünya bırakmak adına bazı adımların atılması önem arz etmektedir. Bu çerçevede ortak yaşama kültürünün inşa edilmesi konusunda bilinçlenmenin elzem olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir (Yeşilçayır, 2019: 1). İçinde yaşadığımız dünyada kaçınılmaz hale gelen mültecilik ve göçmenlik durumuna istinaden ülkelerin ortak yaşama kültürünü oluşturmaları önemli bir gereksinim olarak insanlığın önünde durmaktadır.

Felsefi Bağlamda Ortak Yaşama Kültürünün İnşası

Günümüz dünyası ile kıyaslandığında eski (Ör: İlkçağ ve Ortaçağ) dönemlerindeki toplumsal değişim ve insan hareketliliğinin oldukça yavaş olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemlerde insanlar, mevcut paradigmaya uygun olarak, aidiyetlerini oldukça basit tarzda, primitif, özcü anlayışlar üzerinden ifade ediyorlardı. Yirminci Yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir küreselleşmenin başlaması ile birlikte, hayatın pek çok alanında değişimler yaşandığı için, birçok kişi doğup büyüdüğü yerden farklı bir yerde hayatını sürdürmeye başlamıştır (Türer, 2015: 363). Söz konusu sorunsala sığınmacılık ve mültecilik durumları da eklendiğinden yeryüzündeki insan hareketliliği ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Bununla birlikte geçmiş dönemlerde dine, kültüre, etnik kökene ve yaşanılan bölgeye bağlı olarak inşa edilen özcü aidiyetlerin günümüz dünyasındaki gereksinimleri karşılayıp karşılamadığı ise oldukça tartışmalı bir konudur. Felsefi bağlamda düşünüldüğünde insanlık için yaşanılır bir dünyanın inşa edilmesi bakımından nasıl bir bilinç durumuna gereksinim duyulduğu önem arz etmektedir. Buna göre geleneksel ve kalıplaşmış yargıların çağımızın ihtiyaçları doğrultusunda değişip dönüşmesi hususunda felsefenin mahiyetinin önemli olduğunu ifade edebiliriz. Dünyada ve ülkemizde farklılıklara yönelik ortaya çıkan dışlayıcı/ötekileştirici tutumların geçmiş dönemlerde belli bir değer olarak benimsenen unsurlarla ilişkisi olduğunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla ulusal, dinsel, kültürel aidiyet değerleriyle şekillenmiş olan kültürel yapıların çok kültürlü oluşumlara evrilmesi önemli bir gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu değişim sürecinde ortaya çıkabilecek sorunların analiz

edilmesinde felsefi yöntemlere başvurulması yerinde bir tutum olacaktır. Bu çerçevede ülkelerin farklılıklara/yabancılara yönelik siyasi ve ideolojik tutumlarının üzerinde durulup, irdelenmesi gereken öncelikli bir sorunsal olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda toplumsal/kültürel anlamda farklılıklara yönelik oluşmuş mevcut anlayışların çok boyutlu olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Farklılıklara yönelik bakış açılarının oluşması bağlamında "bireylerin nasıl bir eğitimden geçtiği" ve "bu eğitimden hangi kazanımları elde ettikleri" gibi sorular akıllara gelmektedir (Yeşilçayır, 2019: III). Dolayısıyla söz konusu ötekileştirici sorunlarının temelinde bireylerin aldığı eğitimin ve bu süreçte başat rol oynayan eğitimcilerin önemli bir rolünün/etkisinin olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Bireylerin küçük yaşlardan itibaren başkalarını ötekileştiren/dışlayan bir eğitime tabi tutulmasının yanında eğitimde özcü/kültürcü/yerel değerlerin benimsenmesi toplumsal barışın ve ortak yaşama kültürünün oluşmasının önünde önemli bir engeldir. Farklılıkların bir arada yaşaması çerçevesinde bireylerin küçük yaştan itibaren alacakları eğitimin mahiyetinin önemsenmesi gerekmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla eğitimde salt belli bir etnik kimliğe, kültüre ya da dine önem atfedildiği ve değerli sayıldığı durumlar yaşanabilmektedir (Yeşilçayır, 2019: 84-88). Mezkûr problemler eğitim amaçları, ders müfredatı/ders kitabı ya da pedagojik tutumlar olarak ortaya çıkabilmektedir. Buna göre farklı dinsel, etnik ve kültürel kimliklerin aynı toplumda/bir arada yaşaması adına bazı adımların atılması elzem görünmektedir. Söz konusu bozucu faktörlerin önüne geçmek bakımından eğitim anlayışındaki mevcut amaçların ve tutumların ele alınıp, irdelenmesi önemli bir gereksinim olarak belirmektedir (Yeşilçayır, 2019: 2). Toplumsal anlamda farklı kültürlerin bir arada yaşamasının kaçınılmaz olduğu günümüz dünyasında farklılıkların bir arada, çatışmasız bir biçimde yaşamasına yönelik fikirlerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Eğitim ve İnsanlaşmak

Görebildiğimiz kadarıyla özellikle eğitim alanında insanî değerlerin ve farklılıkların birlikte yaşamasının temel prensiplerinin öğretilmesinin temel bir amaç olarak belirlenmesi gerekmektedir. Böylelikle yukarda zikredilen sorunların önlenmesi adına önemli bir adım olacaktır. Büyüyüp gelişmesi ve yaşadığı topluma uyum sağlaması en uzun süren canlı olan insanın sosyal rollerini tanıması için belli bir eğitim sürecine ihtiyaç duyulmaktadır. Buna göre eğitimin temel amacı bireylere herhangi bir alana ait bilgileri öğretmekten ziyade, onların etik anlamda insanî değerleri benimsemeleri olmalıdır. Diğer bir ifadeyle eğitimde öncelikle bireylerin diğer insanlarla insani ilişkiler geliştirebilmesine önem verilmesi gerekmektedir (Yeşilçayır, 2019: 6).

Bu noktada insanın ne olduğunun anlaşılması bakımından "Acaba insanlık doğuştan getirilen bir özellik midir?", "Yoksa sonrada mı elde edilir?" sorularına cevap aramak yerinde bir tutum olacaktır. Bazı kaynaklarda insanlığın doğal olarak kazanılan bir durum olmayıp, belli bir emek sarf ederek kazanılacak bir durum olduğuna dair düşünceler yer almaktadır (Yeşilçayır, 2019: 6). Dolayısıyla her insan bil fiil değil; bil kuvve olarak dünyaya gelmektedir ve potansiyel olarak verili özelliklerinin inkişaf etmesi insanın kendi elindedir. Buna göre insanlaşmak insanın belli bir çaba sarf etmesi/emek vermesi sayesinde mümkün olabilmektedir (Türer, 2015: 363). Şu halde insan olmak ya da insanlık olarak ifade edilen değerler, doğuştan olarak verili bir değer olmayıp, sonradan kazanılabilen niteliklerdir. Celal Türer'e göre "[…] insanlık olunan şeydir. Nitekim Erasmus, "İnsan doğulmaz, insan olunur" derken bu sürece işaret etmektedir. Aynı şekilde Şemseddin Sami *Kamus*'unda beşeriyeti insanlığın ham hali, insanı ise beşeriyetin kâmil hali olarak tanımlarken insanlaşma, insan olma sürecine işaret eder" (Türer, 2015: 370). Benzer bir

biçimde Immanuel Kant *Pedagoji Üzerine* adlı makalesinde insanın yalnızca eğitim sayesinde insan olabileceğini ileri sürmektedir (Yeşilçayır, 2019: 6, 7). Buna göre farklılıkların birlikte, barış içinde yaşayabileceği ortak yaşama kültürünün oluşturulmasında öncelikli olarak eğitimin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Ortak yaşama kültürünün inşası bağlamında geliştirilmesi gereken birtakım ortak ölçütler/ortak yapı söz konusudur.

Bu bağlamda geliştirilmesi gereken ortak ölçütler ile aynı düşünce, aynı inanç ya da aynı davranış kalıpları değil, uzlaşılabilecek bir çerçeve kast edilmektedir. Bu türden bir çerçeve ve ölçek oluşturamazsak bir arada yaşamak konusunda ciddi sorunların bizi beklediği bir gerçektir. Tarih, insanların birlikte yaşamayı gerçekleştirmediklerinden doğan çatışma ve savaşlarla doludur. Toplumların ortak yaşama kültürünü inşa edemeyişlerinin en önemli nedenlerinin başında bugünü geçmiş dönemlerin bakış açılarıyla anlama konusunda ısrar etmeleridir (Türer, 2015: 373). Bu noktada geçmiş dönemlerdeki aidiyet oluşturma biçimlerinin günümüzde kifayetsiz kaldığının altını çizmemiz gerekmektedir. Benzer bir biçimde mevcut değer anlayışlarından karşılaştığımız sorunlara çözüm bulmak konusunda da ısrar edildiği görülmektedir. Ancak çağımızda ortaya çıkan sorunların çözümünde geleneksel yöntemlerin aciz kalabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Ülkemizde Ortak Yaşama Kültürünün İnşası

Günümüzde halen yürürlükte olan söz konusu mevzuat şu şekildedir:

"BİRİNCİ KISIM Türk Milli Eğitim Sistemini Düzenleyen Genel Esaslar BİRİNCİ BÖLÜM Türk– Genel amaçlar:

Madde 2 – Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini, 1. (Değişik: 16/6/1983 - 2842/1 md.) Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;"[2]

Alıntıdan anlaşılacağı üzere Türk Milli Eğitim Sistemi'nde "insan hakları" ifadesi birçok amaç sayıldıktan sonra yaklaşık on üçüncü sırada yer almaktadır. Bununla birlikte milli eğitimin Atatürkçülük ve Türklük ideolojisine göre belirlenmesi ülkede yaşayan diğer kültürler açısından ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede farklı millet ve kültürler çoğu kez düşmanlaştırılarak aktarılmıştır ve ayrımcılıkla mücadele etmek için gerekli önlemlerin alınmamıştır (Yeşilçayır, 2019: 29). Ülkemizde cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte resmi olarak inşa edilmek istenen Türk milliyetçiliği/ulusçuluğu anlayışı yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla farklılıklara ve ötekine bakış açımızın bu minvalde şekillendiğini ifade etmemiz mümkündür: "Bununla birlikte Türklük, Atatürkçülük ve Türk kültürü yasalarla korunurken, diğer değerler sistematik olarak ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Bununla birlikte müfredat ve ders kitaplarında Türkler dışındaki topluluklardan söz edilirken onları düşman gösteren ifadelere yer verilmektedir. Milli Eğitimin temel amacından da anlaşılacağı üzere okullarımızda ki insan hakları eğitiminin mahiyeti özü itibariyle Atatürk İnkılapları ve Atatürk milliyetçiliği bağlamında yapılandırılmıştır" (Yeşilçayır, 2019: 29, 30).

Bir ulus-devlet projesi olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde cumhuriyetin temel ilkelerinden olan milliyetçiliğin eğitim anlayışında belirleyici unsur olması kaçınılmaz

[2] https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf, Erişim Tarihi: 30.11.2019.

olmuştur. Bununla birlikte azınlıkların ötekileştirilmesi ve kalıp yargılarla değerlendirilmesinde eğitim sisteminin kendisi önemli rol oynamaktadır. Son yıllarda ülkemize başta Suriye olmak üzere birçok sığınmacı ve mültecinin gelmesi ile birlikte mevcut millilik anlayışı ile ilgili tartışmalar artmaya başlamıştır.

Ülkemizde okulda, sokakta, spor müsabakalarında vb. görülen çatışma, kavga, şiddet ve ötekileştirmelerin ortak yaşama kültürünün inşasının önemli bir gereksinim olduğuna işaret etmektedir. Çeşitli okullarında yapılan araştırmalarda öğrenciler arasında şiddet, saldırganlık ve zorbalık gibi tutumların yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu şiddet olaylarının çözümü konusunda ise öğretmenlerin yetersiz kaldıkları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu gibi sorunların baskı ve disiplin yöntemini ile kalıcı bir biçimde çözülemeyeceği ifade edilmektedir. Buna göre toplumsal barış ve ortak yaşama kültürünün inşası bakımından mevcut pedagojik tutumların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Uzmanlar öğrencilere yönelik otoriter bir anlayış yerine, bilinçli tutum ve becerilerin kazandırılmasının daha etkili bir yöntem olacağını ifade etmektedirler (Topçu Kabasakal, Sağkal ve Türnüklü, 2015: 43, 44).

Bununla birlikte eğitimde bireylerin iyi bir meslek sahibi olmadan önce iyi bir insan olmasına özen gösterilmesi gerektiğini ifade edebiliriz. Bunun gerçekleştirilmesi için insanî değerlerin temele alındığı bir eğitim anlayışının tesis edilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda felsefenin eleştirel, analitik, sentezci, yeniden inşacı özelliklerinden faydalanarak çatışma, şiddet ve insan hakları ihlallerinin önlenmesi adına önemli kazanımlar sağlanabilir. Eğitim sürecinde bireylere, insanlara kültürel/etnik/dinsel kimliklerinden ziyade, yalnızca insan oldukları için değer vermenin önemli bir erdem olduğunun öğretilmesi, dünyanın daha barışçı olması adına önemli bir adım olacaktır. Bu çerçevede insanların birbirini dışlayıp, ötekileştirmediği bir toplum ve dünyanın inşasında bazı ortak ölçütlerin geliştirilmesi mümkün olabilecektir. Çünkü farklı kimlik ve kültürdeki birçok insanın dışlanmadan katılabileceği ortak yaşama değerlerinin tesis edilmesi, gelecek nesillere daha barışçı bir dünya bırakmak adına elzem görünmektedir (Yeşilçayır, 2019: 92-94).

Sonuç ve Değerlendirme

Son tahlilde toplumsal uzlaşı ve birlikte yaşama bilincinin geliştirilmesi bakımından bireylerin küçük yaştan itibaren buna uygun bir eğitime tabi tutulmaları gerekmektedir. Söz konusu bilinçlenmenin sağlanması ise, ancak siyaset, toplum ve eğitim alanlarının göstereceği ortak irade ve birlikte yapılacak çalışmalarla gerçekleşebilecektir. Bunlardan en etkilisi şüphesiz küçük yaşlardan itibaren bireylerin bilinçlenmesini sağlamaya elverişli olan eğitim alanıdır. Bu çerçevede öğrenciler arasında rekabet ve çekişmenin değil, işbirliği, uzlaşı ve diyaloğun yaygınlaşması önem arz etmektedir. Dolayısıyla insan aklının kötüye kullanımı ile ortaya çıkmış problemleri yine insan aklının iyiye kullanımı ile çözmek mümkün olabilecektir.

Felsefi bağlamda ortak yaşama kültürünün inşası adına şu önerileri ileri sürmemiz mümkündür: Ortak yaşama anlayışını inşa etmek/geliştirmek bakımından öncelikle eğitimde benimsenen özcü ve kültürcü anlayışların terk edilmesi gerekmektedir. Buna göre eğitim sistemini belli/tek bir kültüre göre değil, farklılıkları da içerecek biçimde yapılandırmak gerekmektedir. Aynı zamanda farklılıkları ötekileştirmenin önüne geçilmesi adına eşit eğitim fırsatları oluşturulmalıdır. Bu çerçevede farklılıkları ötekileştirmeyi önleyici pedagojik tutumlar geliştirilmelidir. Diğer taraftan ders kitaplarında yer alan ayrımcı ve dışlayıcı ibarelerin/fikirlerin tespit edilerek, bunların arındırılması elzemdir. Ayrıca öğretmen eğitiminin insani anlamda yeniden yapılandırılmasının vazgeçilmez bir önemi söz konusudur.

Kaynakça

Kabasakal, Z. T., Sağkal, A. S., Türnüklü, A. (2015). Barış Eğitimi Programının Öğrencilerin Şiddet Eğilimleri ve Sosyal Sorun Çözme Becerileri Üzerindeki Etkileri, Eğitim ve Bilim, Cilt 40, Sayı 182, s. 43-62.

Türer, C. (2015). Ortak Yaşamlar Otak Ölçütler, Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi (Yay. Haz. Celal Türer), Ankara: Türk Felsefe Derneği Yayınları.

Yeşilçayır, (2016). C. Sığınmacılar Hakkındaki Ön Kabulleri Belirleyen Etmenler Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, 32, (121-138).

Yeşilçayır, C. (2017). Küreselleşen Dünyada Adaletsizlik ve Yoksulluk Sorunu Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, II. Uluslararası Multidisipliner Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara: Gece Kitaplığı, (269-284).

Yeşilçayır, C. (2019). Felsefi Bağlamda İnsan Hakları ve Barış Eğitimi, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

https://www.gocvakfi.org/2019/10/22/dunyada-her-100-kisiden-4u-gocmen/, Erişim Tarihi: 28.11.2019.

https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf, Erişim Tarihi: 30.11.2019.

Aristoteles ile John Locke'un Realizme Dair Görüşlerinin Karşılaştırılması

Elife Kılıç*
Mutlu Aksoy**

Özet

Realizm deyince, insandan bağımsız bir dış dünyanın yani algılanabilir bir dünyanın varlığını savunan görüş akla gelmektedir. Peki, realizm tek bir şekilde mi anlaşılır? Farklı realist kuramlar var mıdır? Bunların birbirilerinden farkları nelerdir? Realizm deyince Locke'un deneyciliği mi yoksa Aristoteles'in gerçekçiliği mi kast edilir? Her ne kadar felsefesini realizme dayandıran Aristoteles, dış dünyanın gerçekliğini kabul etmiş olsa da onun felsefesi amaçlı, özü temele alan ve bir cismi töz ve ilinekleri üzerinden değerlendiren bir felsefedir. Locke ise doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmayan zihnin, tamamen duyulardan gelen izlenimlerle dolarak, bilginin oluştuğunu savunmakta ve tüm metafiziğini ve bilgi felsefesini ideler üzerine kurmaktadır. İdeler, duyu tecrübeleriyle oluşmakta ve bilgimizin temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, realizmin Aristoteles ve Locke'taki kullanılma bağlamları değerlendirilerek, realizmin iki filozofta nasıl farklı anlaşıldığı ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Realizm, Aristoteles, John Locke.

Comparison of Aristotle's and John Locke's Views on Realism

Abstract

With the concept of realism, the idea that stands for the existence of a perceptible external world independent from human beings comes to mind. So is realism understood in one way? Are there different realist theories? What are the differences between them? Does realism mean Locke's experimentalism or Aristotle's realism? Although Aristotle, who based his philosophy on realism and acknowledges the reality of the outside world, his philosophy is a purposeful thought based on essence, and evaluating an object through substances and accidents. Locke, on the other hand, argues that the mind, which has no innate knowledge, is made up of knowledge by being completely filled with impressions from the senses, and builds all its metaphysics and philosophy of knowledge on ideas which are formed with sensory experiences and constitute the main source of our knowledge. In this study, the context of the use of realism in Aristotle and Locke will be evaluated and how realism is understood differently in two philosophers. Thus, the philosophical examination of what realism is, and the different types that we face will be evaluated.

Keywords: Realism, Aristotle, John Locke.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, elife.kilic@klu.edu.tr
** Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, maksoy@bayburt.edu.tr

Giriş

Türkçeye gerçek, gerçeklik olarak tercüme edilen realizm[1] kavramı aslında tek bir anlam veya kullanıma sahip değildir. Varlıkta, ahlakta, epistemolojide vb. çoğu alanda karşımıza farklı realist görüşler çıkmaktadır. Bu farklılıkların yanında farklı dönemlerde yahut aynı dönemin farklı filozoflarında farklı realist kuramlar karşımıza çıkmaktadır. Burada realizme dair görüşleriyle, en çok öne çıkan iki filozofun; Aristoteles ve J. Locke'un bu konu hakkındaki düşünceleri ele alınıp değerlendirilerek, realizmin bu iki filozofta nasıl farklı anlaşıldığı ortaya konacaktır.

Aristoteles'in Realizm Görüşü

Aristoteles'in realizm görüşü, onun varlık, evren görüşüne dayanmaktadır ki burada da karşımıza töz ve ilinekler, madde-form, dört neden, ay altı-ay üstü âlem ve zaman ve mekân, değişim, hareket gibi kavramlar çıkmaktadır. Burada onun varlık görüşünü ayrıntılı vermek çok zaman alacağından sadece onun realist görüşünü anlamak için önemli bazı noktalar üzerinde durulacaktır.

Aristoteles'in realist görüşü, aynı zamanda onun kabul ettiği doğa teorisine dayanır. Gayelilik içeren bu doğa anlayışında amaçlılık özelliği hakimdir. "Dolayısıyla Aristoteles'in form ve madde öğretisinde, tıpkı Platon'un idealar teorisinde olduğu gibi, teleolojik doğa izahı fiziksel doğa açıklamasına hâkimdir" (Zeller, 2017: 253). Bu anlamda Aristoteles dış dünyanın varlığından şüphe duymaz, aksine hocası Platon'un ayrı bir varlık atfettiği hatta asıl olarak gördüğü ideaları reddeder. Onun yerine tek gerçekliğin algılanabilir dünya olduğunu söyler.

Aristotelesçi teleojinin en önemli özelliği ne insan merkezli olması ne de dünyanın dışında mevcut olan bir yaratıcının eylemlerine gereksinim duymaması aksine onu doğada içkin düşünmesidir (Zeller, 2017: 254). Realizm deyince özellikle Aristoteles'in akla gelmesi onun tikel dünyaya önem vermesi, algılanan bu dünyayı yani gerçekliği varlığın, bilginin temeli olarak görmesinde yatmaktadır. Dolayısıyla realist özelliğini atfettiğimiz Aristoteles, doğaya, doğanın yapısına ve doğayla ilgili bilgilere büyük önem vermiştir.

Aristoteles, evrenin yapısı ve oluşumuyla da ilgilenmiş ve evreni iki ayrı yapıya yani oluş ve bozuluşa tabii olmayan hep aynı dairesel harekete sahip olan ay üstü âlem ile oluş ve bozuluşa tabii olan ay altı âlem olarak kabul etmektedir (Zeller, 2017: 255). Bu görüş onun evreni açıklama modelini sunarken evrenle ilgili gayeli, işleyişi kendinde barındıran bir sistem olarak da görünmektedir.

Aristoteles'e göre, nesneyi oluşturan ise madde ve formdur ve form, salt bir form değildir, aynı zamanda onun nihai ereği ve bu ereği gerçekleştiren güçtür (Zeller, 2017: 249). Madde ve form tüm varlıklar için geçerlidir ve formsuz madde düşünülemeyeceği gibi maddesiz form da görünmez.

Aristoteles'in varlık felsefesinde önemli rol oynayan başka bir kavram da tözdür. Töz, bir yandan en son dayanak, başka hiçbir şeyin yüklemi haline getirilemeyendir. Aynı zamanda töz, özü bakımından ele alınan bir şey olarak maddeden ayrılan şeydir yani her varlığın şekli veya formudur (Aristoteles, 1996: 254-255). Bir cismin tüm özelliklerini taşıyan en

[1] Gerçeklik maddesi: Gerçeklik (reality), en genel anlamıyla dış dünyada nesnel bir varoluşa sahip olan varlık, varolanların tümü, varolan şeylerin bütünü; bilinçten, insan zihninden bağımsız var olan her şey. Daha özel anlamda ise gerçeklik, fiziki evrenin doğrudan ya da dolaylı olarak ölçümlenebilir yönlerini ifade eder (Cevizci, 2002: 450).

altta olan dayanaktır. İlinek ise, bir şeye ait olan ve onun hakkında doğru olarak tasdik edilebilen ancak zorunlu olmayan şeydir (Aristoteles, 1996: 289). Töz ilineğe göre zaman, bilgi, tanım bakımından ilk olandır(Aristoteles, 1996: 387). Töz zorunlu olan iken ilinek olumsaldır ve olmaması durumunda cisim varlığını kaybetmez. Kısaca baktığımızda Aristoteles'in gayeli, algılanabilir, anlaşılabilir bir doğa, bir dış dünya kabul ettiği ve esas olanın da bu gerçeklik dünyası olduğu görüşüdür.

Locke'un Realizm Görüşü

Deneyciliğin kurucusu olarak bilinen İngiliz filozof John Locke'un realizm ile ilgili görüşlerine baktığımızda ise karşımıza farklı kavramlar çıkacaktır. Bunlar, empirizm (deneycilik) ve ide kavramlarıdır. Deneyciliğin ne olduğuna baktığımızda ise bu kavramın daha çok epistemolojik bir kavram olduğunu anlarız.

Deneycilik, deneysel (empiricism, emprical) kavramları Locke sözlüğünde yer almaz. Bunlar bilginin kaynağı ve bilim metodu için başvurulan kavramlardır. Locke yorumcuları tarafından deneyci (emprist) olarak nitelendirilir, bunun birçok sebebi olmakla beraber asıl sebebi, deneyim (tecrübe) ve gözlemi idelerin ve bilginin kaynağı olarak vurgulamasıdır (Yolton, 1993: 64). Yine Locke'un empirist diye nitelendirilmesinin sebebi doğuştan idelere karşı olmasıdır, zihnin doğuştan boş olduğu metaforudur (Yolton, 1993: 64). Yoksa Locke'tan önce de çoğu filozof deneyimin bilgideki yeri ve önemini göstermiştir. Ancak Locke, deneysiz hiçbir bilginin mümkün olmadığını, tüm bilgimizin temelinin deneyim olduğunu hatta bu bağlamda zihnin doğuştan boş olduğunu söylemesi ile empirizmin kurucusu olarak bilinir.

Deneycilik, Locke için bilgimizin tüm doğa kanunlarının öğrenilmesinin yegâne kaynağıdır. Doğa varsa ki Locke olduğunu düşünür, bunun yasalarını bize veren duyu tecrübesidir. Eğer bir tabiat kanunu varsa ki Locke herkesin bunun var olduğunu kabul ettiğini söyler, bu kanun gelenek yoluyla öğrenilmiş değildir. Ona göre duyu algısı tabiat kanunun kaynağıdır. Locke doğa kanunuyla ilgili bilginin tamamının duyularımızla kavradığımızı iddia eder (Locke, 1999: 31-32). Varoluşun üç katlı bilgisi şu şekildedir; Locke'a göre, ben kendi varoluşumun bilgisini sezgiyle, Tanrının var oluşunun bilgisini tanıtlamayla ve öteki şeylerin bilgisini de duyumla elde ederim (Locke, 2004: 422).

Filozof doğuştan insanın herhangi bir bilgiye sahip olarak dünyaya geldiğini kabul etmez, ancak zihnin bunu öğrenme potansiyeline sahip olduğunu düşünür.

"İnsanlar doğduklarında onların ruhlarının, bütün temel fikirleri öğrenme yetisine sahip ancak doğuştan kendilerine kazınmış herhangi bir hazır bilgi bulunmayan boş levhalardan fazla bir şey oldukları, boş bir iddia olmaktan öte gitmemiş ve bu iddiayı kanıtlamak için birçok kişi sıkıntıya katlanmışsa da, şimdiye kadar bu kanıtlamayı gerçekleştiren biri çıkmamıştır" (Locke, 1999: 36).

Duyularımız ayrıca dışsal şeylerin varoluşu üzerine birbirlerini teyit ederler. Yani duyularımız birbirlerinin dışsal varoluş hakkında verdikleri bilgi konusunda birbirlerine tanıklık ederler. Örneğin bir ateş gördüğümde o ateşin bir hala olduğunu düşünüyorsam elimi uzatırım ve elim yanarsa doğruluğundan emin olabilirim (Locke, 2004: 426).

Şüphecilerin her şeyin hayal, düş olduğuna ilişkin eleştirisine Locke, o zaman bunu söyleyen kişinin bu durumunun da düş olduğunu kabul etmek gerektiğini söylemektedir. O zaman da bu yanıtın bir değeri olmayacaktır. Üstelik Locke, bununla beraber duyularımıza güvenmenin hayatımızı kolaylaştırdığını ve bize yarar sağladığını söyler. Yani varoluşun tüm bilgisine ulaşamasak da bilgimiz olduğu ölçüde davranmamız, bizim yararımızadır.

Ateşe elimi uzattığımda yakması bilgisi benim acıdan kaçınmamı sağlar ve bu türden bilgiler bizim için şüphesizdir (Locke, 2004: 437-438).

Madem tek var olan tikel, bireysel şeyler ise bilgimizin genel geçer, tümel olmasını sağlayan şey nedir? Yani bir şeyin özünden bahsedebilir miyiz? Bu öz tikel midir, nesnel midir? Locke, tözü (essence) bir şeyi o şey yapan şey, varlığın esası olarak anlar (Yolton, 1993: 67).

Öz nedir? Bilinebilir mi? Locke'a göre, öz ilk olarak bir şeyin her ne ise o olmasını belirleyen asıl varlığı olarak görülebilir. Yani şeylerin, bilinebilir niteliklerinin kendisine bağlı olduğu içsel ve genellikle (cisimlerde) bilinemez olan yapısıdır. İkinci olarak öz, adın yerini tutan soyut idedir çünkü şeyler, aldıkları adlar altında cinslere ve türlere göre öbeklenmesinin bu adlar altında bulunan belli soyut idelere uygunluklarına göre yapılır. Bunlardan birincisine gerçek öz, diğerine de adsal öz denilir (Locke, 2004: 299-300). Ancak burada asıl önemli olan Locke için bilinebilirliği mümkün olan adsal özlerdir.

Locke, tözleri insanın soyutlama ile oluşturduğunu söyler. İdeler, birçok tikel şeyin temsilcisi oldukları zaman genel olurlar. Fakat tümellik her biri kendi var oluşunda tikel olan şeylerin kendilerinde hatta imlemlerinde genel olan sözcükler ve idelerde bulunmaz. Bunların imlemi insan zihninin onlara eklediği bir bağıntıdan başka bir şey değildir (Locke, 2004: 297).

Sözcükler nasıl genel olur? Var olan şeylerin hepsi tikeldir ve sözcükler ancak genel idelerin imleri yapılarak genel olurlar; ideler de kendilerinden zaman ve yer koşullarıyla onları şu ya da bu tikel varoluş içinde belirleyen öteki idelerin ayrılmasıyla genel olurlar. Bu tür bir soyutlamayla sözcükler birden çok bireyi temsil etmeye yetenekli kılınırlar (Locke, 2004: 293).

Locke'a göre, genel yapılar, yalnızca soyut idelerdir. Ona göre, insan ve at gibi adların imlediği karmaşık idelerden, yalnızca bunları ayıran tikelleri dışarda bırakıp birbiriyle uyuşanları alıkoyarak ve bu kalanlardan yeni bir seçik karmaşık ide yaptıktan sonra ona "hayvan" adını vererek, insanla beraber birçok yaratığı da içeren daha genel bir terim elde etmiş oluruz (Locke, 2004: 295).

Locke için varoluşla ilgili tikel önermeler bilinebilirler. Filozof, bu bağlamda iki tür önermenin olduğunu ve bunlardan ilkinin, bir idenin karşılığı olan bir şeyin varoluşuyla ilgili türden önermeler olduğunu, zihnimde bir filin, bir meleğin idesi bulunduğuna göre ilk araştırılacak şey böyle bir şeyin bir yerde var olup olmadığına dair soruşturmadır bu bilgi de tikellerin bilgisidir. Öyle ki Locke, bu noktada, duyularımızın bize bildirdiğinin dışında, bizim dışımızdaki Tanrı'dan başka hiçbir şeyin var oluşunun kesin olarak bilinemeyeceğidir. İkinci türden önermeler ise, içinde soyut idelerimizin uyuşma ya da uyuşmamalarını anlatanlardır (Locke, 2004: 440-441).

Locke'un var oluşa ilişkin onayını şu önermede de görmekteyiz; "İlk durumda, bilgimiz, duyularımız yoluyla bizde ideler üreten şeylerin varoluşunun sonucu olup ikincisinde, bilgi zihnimizde bulunan ve orada genel kesin önermeler üreten idelerin (bunlar ne olursa olsun) sonucudur (Locke, 2004: 441).

Yine Locke'un realizme dayalı görüşü için bize fikir veren başka bir şey de birincil niteliklerin nesnelere ait olması ve ikincilerin özneye ait olmasıdır. Birincil nitelikler ne kadar bölersek bölelim bir cismi onda kalır ve benzerlerdir. Oysa ikincil nitelikler farklıdır (Locke, 2004: 121-123). Fakat Aristoteles, nitelikleri ilinekler adı altında toplamakta ve hepsini nesneye ait diye kabul etmektedir.

Locke'un realizm görüşü, onun realizmin bilinmesine dayanan fikirlerden edinilmektedir. Yani Locke bu bağlamda daha çok deneycilik üzerinden ve burada da ide kavramının kilit nokta olması ile farklılık göstermektedir. Bilgi de bu ideler arası ilişkilerden elde edilmektedir. Dolayısıyla bizim gerçekliği bilmemiz, bu ideler sayesinde olmaktadır. Bu da gerçekliği doğrudan değil, dolaylı gerçeklik olarak algılamamıza sebep olmaktadır.

Sonuç

Aristoteles'in ve Locke'un yukarıda realizme dair görüşlerinin ayırıcı ve önemli noktaları verildikten sonra şimdi de bu iki filozof arasındaki farklara bakalım.

- İki filozof da duyulardan ayrı bir dış dünyanın varlığını kabul ederler, başka bir deyişle, dış dünyanın varlığına dair şüphe içinde değillerdir.
- İkisi de dış dünya ile ilgili bilgilerimizin temelinde duyuları yani deneyi çok önemli görürler. Bu bağlamda öznenin bilgi ve varlıktaki değeri ikisi de için de benzer ağırlıktadır.
- İkisi de realist olmalarına karşılık Aristoteles, varlık görüşünde özellikle realist yaklaşımı ile öne çıkarken, John Locke bu realizmin bilinmesiyle öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Aristoteles için realist kavramı kullanılırken, Locke için empirist kavramı kullanılır. Bu da bize Aristoteles'in varlık görüşünün ağılıkta olduğunu gösterirken, John Locke'un esas kaygısının ontolojik değil, daha çok epistemolojik bir bağlam taşıdığını göstermektedir. Yani dış dünyanın varlığı ve varlığının ne olduğundan ziyade varlığın nasıl bilindiği dolayısıyla öznenin bilgiyi elde etme tarzı önemlidir.
- Aristoteles'in realist kuramı varlıkla ilgili görüşlerine dayandığından ve bu bağlamda varlığın temel prensipleri yahut varlığa genel yaklaşımının anlaşılması gerekmektedir. Bu noktada onun gayeli, madde-form ayrımı, dört neden teorisi ve cevher ile dokuz ilinek gibi varlıkla ilgili kavramlar öne çıkmaktadır. Locke ise varlığın bilinmesinin temelini oluşturan ide kavramını kullanmaktadır. Bilgi de bu ideler arasındaki ilişkilere dayanır. Yine Aristoteles'teki gayeli evren anlayışı burada karşımıza çıkmaz.
- Aristoteles'in bir cismin anlaşılması için temel gördüğü cevher ve dokuz ilinek, Locke'ta karşımıza birincil ve ikincil nitelikler üzerinden çıkmaktadır. Birincil nitelikler, nesneye aitken, ikincil nitelikler koku, tat vb. özneye aittir.
- Aristoteles'in realizm görüşüne doğrudan realizm dersek, Locke'un realizm kuramı dolaylı realizm olarak adlandırılabilir. Çünkü Aristoteles'te özne kendisi doğrudan gerçekliği algılayabilirken, Locke'ta ise ideler aracılığıyla gerçekliği bilebiliriz. Dolayısıyla bu temsiliyetçi kuram olarak da bilinen görüş üzerinden değerlendirilmelidir.
- Aristoteles, gerçekliğin bilgisi için duyulara büyük önem vermekle beraber akıl da tümelleri verdiğinden onun için kaçınılmazdır. Oysa Locke'ta dil üzerinden tümeller değerlendirilir.

Her ne kadar felsefesini realizme dayandıran Aristoteles, dış dünyanın gerçekliğini kabul etmiş olsa da onun felsefesi amaçlı, özü temele alan ve bir cismi töz ve ilinekleri üzerinden değerlendiren bir felsefedir. Locke ise doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmayan zihnin, tamamen duyulardan gelen izlenimlerle dolarak bilginin oluştuğunu savunmakta ve tüm metafiziğini ve bilgi felsefesini ideler üzerine kurmaktadır. İdeler, duyu tecrübeleriyle oluşmakta ve bilgimizin temel kaynağını oluşturmaktadır.

Kaynakça

Aristoteles, (1999). Metafizik. (Çev.: Ahmet Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Cevizci, A. (2002). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Locke, J. (1999). Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler. (Çev.: İsmail Çetin). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Locke, J. (2004). İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme. (Çev.: Vehbi Hacıkadiroğlu). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Zeller, E. (2017). Grek Felsefesi Tarihi. (Çev.: Ahmet Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.

Yolton, J. W. (1993). A Locke Dictionary. Blackwell: Oxford.

Dinsel Anarşist Bir Düşünür: Tolstoy'da Tanrı Ve Hayat Fikri

Hüseyin AYDOĞDU*

Özet

Bu çalışmada, dinsel anarşist bir düşünür olan Tolstoy'un Tanrı ve hayat anlayışının incelenmesi amaçlanmıştır. Tolstoy yalnızca edebiyat ile değil, metafizik, ahlak, siyaset, sanat ve eğitim gibi birçok disiplinle ilgilenmiştir. Tolstoy'un Tanrı ve hayat anlayışı ilginçtir. Bunu ilginç kılan hem anarşist bir düşünür olması hem de zamanına hakim olan Tanrı görüşlerine alternatif bir Tanrı tasavvuru ortaya koyabilmesidir. Tolstoy'un Tanrı'sı bir filozofun Tanrı'sından ziyade dinin Tanrı'sıdır. Dinin Tanrı'sını akıl ve irade ekseninde yorumlayarak yeniden tanımlar. Ona göre Tanrı birdir, ezeli ve ebedidir, her şeyden münezzehtir, hiçbir benzeri ve eşi yoktur. Tanrı kendisini dünyada teslis olarak değil, sıfatlarıyla açınlar. Tolstoy, Hıristiyanlığın teslis inancını kabul etmez. Ona göre teslis inancı akıl ve mantığa terstir. Tanrı'ya ulaşmanın yolu teslis inancından değil, onun buyruklarına inanmaktan ve onları yaşamaktan geçer. Tanrı ile hayat iki farklı şey değildir. Tanrı aynı zamanda hayattır. Hayatın yaratıcısı akıl değil, Tanrı'dır. Ancak hayat akılla çatışma içerisinde değildir. Akıl ve bilgi dahil her şey, hayatın sonsuz kaynağından çıkmıştır. Hayat bir bütündür. Hayatı bilmenin yolu o bütünü görmekten, yani mistik deneyimden geçer. Tolstoy, hayatı, gerçek hayat ve yapay hayat olmak üzere iki kısma ayırır. Gerçek hayat, varlığı hakiki ve daimi olandır. Yapay hayat ise zaman ve mekan içindeki sınırlı hayattır. Gerçek hayat kalıcı iken, yapay hayat ise gelip geçicidir. Hayat doğaya yakın yaşandığı ölçüde gerçektir. Sonuç olarak Tolstoy doğrudan bir metafizikçi olmamasına rağmen, onda Tanrı ve hayat sorgulaması vardır. Moderniteye alternatif bir Tanrı ve hayat tasavvuru ortaya koyabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tolstoy, Tanrı, Hayat, Akıl, Metafizik.

Religious Anarchist Philosopher God And Life Opınıon From Tolstoy

Abstract

In this study, it is aimed that god and life understanding of Tolstoy, who is a religious anarchist philosopher, is examined. Tolstoy dealt with various disciplines such as metaphysic, morality, politics, art and education of philosophy, not only literature. Tolstoy has interesting God and life understanding. The thing make it interesting is that he is an anarchist philosopher and introduce God thought which is an alternative to God beliefs dominating in his times. God of Tolstoy is God of religion rather than God of a philosopher. He defines God of religion by interpreting it mind and will centreline. According to him, God is only, eternal and everlasting, excluded from everything, has not similar and pair. God clarifies himself with adjectives not trinity in the world. Tolstoy does not admit trinity belief of Christianity. According to him, trinity belief is against to mind and logic. The way to reach to God is to believe his orders and live them not trinity belief. God and life is not two different things. God is also life. The creator of life is not mind, but God. But, life is not in conflict with mind. Everything including mind and knowledge has created from eternal source of life. Life is a whole. The way to know the life goes through seeing the whole, the mystic experience. Tolstoy separates life in two: real life and artificial life. Real life is the genuine and permanent one. And artificial life is limited to time and place. While real life is permanent, artificial life is transient. Life is real when

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, huseyin.aydogdu@erzurum.edu.tr

lived close to the nature. As a consequence, even though Tolstoy is not a directly metaphysician, he has the questioning of God and life. He presented a thought of God and life alternative to modernity.

Key Words: Tolstoy, God, Life, Mind, Metaphysic

Giriş: İstasyonda Son Bulan Vicdan, İman ve Tevazu Dolu Bir Ömür

Tolstoy bir metafizikçi olmamasına rağmen, anarşizmi kadar Tanrı ve hayat anlayışı da ilginçtir. Onun Tanrı ve hayat anlayışının ne olduğu konusunda kendi hayat hikayesi büyük bir ip ucudur. Büyük Rus düşünürü Tolstoy, 9 Eylül 1828'de Moskova'nın güneyindeki Tula şehrinin Yasnaya Polyana (Işıltılı Kayran) adlı küçük bir köyde zengin bir toprak sahibinin oğlu olarak doğdu. 1822'de evlenen Kont Tolstoy ile Prenses Mariya'nın dördüncü çocuğu idi. Annesini daha iki yaşında 1830'da beşinci çocuğunu doğurduktan beş ay sonra, babasını ise 1837'de 9 yaşındayken kaybetti. Tolstoy'un annesiyle benzer noktası annesinin de kendi annesini iki yaşındayken kaybetmiş olmasıydı. Babasını hatırlamasına rağmen annesini hiç hatırlamadı. Üstelik annesinden geriye onu hatırlatabilecek bir porte bile kalmamıştı. Annesini küçük yaşta kaybetmesi onun iç dünyasının gelişimini derinden etkiledi, hayatına, düşüncesine ve yazılarına yön verdi. Küçük yaştan itibaren hem öksüz hem yetim olan Tolstoy'u halaları büyüttü, eğitimini ve sorunlarını onlar üstlendi. Kazan Lisesi'ne kaydoldu, kendi seçtiği program üzerinden liseyi bitirdi. Küçük yaşlardan itibaren "yaşamın anlamı"nı sorgulamaya başladı. 15 yaşında Rousseau, Dickens, Pascal, Platon gibi klasikleri, felsefi yazıları okumaya başladı. 16 yaşına geldiğinde ona çocukluğundan beri öğretilen inanç esaslarından şüphe duymaya başladı, kiliseye olan inancı sarsıldı ve dinden kopmaya başladı. Artık kiliseye ve ayinlere gitmiyordu, çocukluğundan beri öğretilenlere inanmıyordu. Ancak Tanrı'yı inkar etmiyordu, ama Tanrı'nın öğretisinin esasının ne olduğunun yanıtını da veremiyordu. Tek hedefi vardı, o da mükemmelleşmek ve bu uğurda çaba göstermek. Kendine bazı hayat prensipleri belirledi ve onlara uymaya çalıştı. Bir süre sonra "başka insanlar karşısında daha iyi olma çabasının yerini, diğer insanlardan daha meşhur, daha değerli, daha zengin olma arzusu aldı." (Tolstoy, 2017a: 13). Tolstoy lise yıllarında özel hoca sayesinde Fransızcasını ve Almancasını geliştirdi, Kazan Lisesi'nde ise Arapça ve Türkçe-Tatarca öğrendi. Üniversite eğitimine 16 yaşında 1844'te Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde başladı, sınıfta kalınca 1846'da Hukuk Fakültesine geçti. Hukuk eğitiminde de başarılı olamadı. Kendi durumundaki birçok öğrenci gibi oyun ve eğlenceyi çalışmaya tercih etti. 11 Nisan 1847'de 19 yaşındayken kardeşleriyle mirası paylaştılar, malikâne en küçük oğula geçer geleneği gereği Yasnaya Polyana malikânesi, 1.200 hektar arazi, 330 köle ve 4.000 ruble ona kaldı (Wilson, 2019: 59–60). Üniversitede başarılı olamayan Tolstoy, resmi eğitime duyduğu tepkiyle 19 Nisan 1847'da üniversiteye izin dilekçesi verip, Yasnaya Polyana'ya döndü. Topraklarını yönetmeyi ve kendi kendini eğitmeyi denedi. 19 yaşına kadarki hayatının keşmekeş içinde geçtiğini düşünen Tolstoy, gelecek iki yıl için oldukça ağır olan şu programı planlar:

"(1) Üniversitedeki bitirme sınavı için gerekli hukuk derslerinin tamamına çalışmak. (2) Pratik tıbbi ve biraz da teorik tıbbı öğrenmek. (3) Dilleri incelemek: Fransızca, Rusça, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve Latince. (4) Hem teorik hem de pratik tarımı öğrenmek. (5) Tarih ve coğrafya üzerine çalışmak. (6) Lise düzeyinde matematik öğrenmek. (7) Bir tez yazmak. (8) Müzikte ve resimde mükemmel bir düzeye ulaşmak. (9) Kuralları yazıya dökmek. (10) Doğa bilimlerine ilişkin bazı bilgileri edinmek. (11) İnceleyeceğim bütün konular üzerine denemeler yazmak." (Wilson, 2019: 65).

Tolstoy, yazı yazma ve dil öğrenme (Fransızca, Almanca, İngilizce, Yunanca, Arapça ve Türkçe) dışında bu yüklü programı hayata geçirmede iradesine hakim olamadığından

başarılı olamadı. Bu sırada anarşist düşüncesinin köklerinden olan topraklarında çalışan köylülerin hayat seviyesini yükseltmek için köyünde bir okul açtı. Yapmış olduğu araştırma ve incelemeler sonucu fikirlerine ve Rus toplumuna uygun bir eğitim sistemi ve alfabe geliştirdi, hikaye içerikli ders kitapları yazdı. Köylü çocuklar için açtığı okulda ilerici öğretim yöntemlerini başarıyla uygulamasına rağmen, köylülerin durumunu düzeltmede fazla başarılı olamadı. Moskova'da ve köyde istediğini bulamayan Tolstoy, ani bir kararla, Ocak 1849'da St. Petersburg'a gitti. Oranın cazibesine kapılarak orada yaşamaya karar verdi. Amacı önce yarım bıraktığı hukuk sınavlarını vermek, sonra da bütün büyük Tolstoyların yaptığı gibi memuriyete girmekti. Ama işler umduğu gibi gitmedi, kendini yine içki, zevk ve kumar dolu bir eğlencenin içinde buldu. 1851'de 23 yaşındayken on yıl süren eğlence, yalan, alay, hırsızlık, içki ve kumar dolu yaşantısına bir son vermeye, nefret ettiği bu amaçsız yaşamı ne pahasına olursa olsun değiştirmeye karar verdi (Tolstoy, 2017a: 15). Bunun üzerine Moskova ve St. Petersburg'un hareketli ortamını kırsal yaşama tercih etti. Ama yine mutlu ve başarılı olamadı. Toprakla uğraşmak dışında yapacak başka bir iş bulamaması üzerine 1851'de Rus ordusuna yazıldı ve Kırım Savaşı'nda topçu teğmeni olarak görev yapan ağabeyi Nikolay'ın yanına gitti. Askeri eğitimden sonra 1852'de astsubay olarak topçu bataryalarından birine verildi. Bir süre sonra sağlığı bozuldu. Can sıkıntısını gidermek için hikaye ve roman yazmaya karar verdi. Böylece düşünceye ve edebiyata ilk adımını atmış oldu.

Tolstoy, gençliğinde bir yandan edebiyatla uğraşırken, öte yandan ordudaki görevine devam etti. Edebiyatla uğraşmasının nedeni ün ve paraydı. İlk yazılarında ün ve para için kötüyü göklere çıkardı, iyiyi ise ezdi. Bu tür yazılarından dolayı insanların kendisini alkışlamasından büyük haz aldı. Orduda Gürcistan'da ayaklanmalara karşı girişilen harekette yer aldı. 1953'te I. Nikola Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açınca Tolstoy, subaylığa yükseltildi. Tuna Ordusu bataryalarında görev yaptı. Fakat hiçbir zaman aktif olarak savaşın içerisinde bulunmadı. Elinde dürbünle savaşan insanları izlemeyi tercih etti. Bu sırada zamanının çoğunu cephede değil, Bükreş salonlarında geçirdi. Tolstoy, 1854 Eylülünde Türk-Fransız-İngiliz kuvvetleri Sivastopol'ü kuşatınca Kırım'a tayinini istedi. Sivastopol'a topçu asteğmeni olarak verildi. Bu savaş onu derinden etkiledi. Adalet adına yapılan savaşın adalete değil, adaletsizliklere yol açtığını gördü. Bu durum onu insanlığa yeni bir yol çizme arayışına sürükledi. Kiliseye sırt çevirdi, Hıristiyanlığı yeniden tanımladı. Bu sırada savaştan iyice sıkıldı. Bir an önce bu ortamdan kurtulmak istedi ve Kırım Savaşı'ndan sonra 26 yaşındayken 1855'te ordudan ayrıldı. Ordudayken de her zaman şikayet ettiği ama bir türlü kurtulamadığı yalan, alay, hırsızlık, içki, kumar ve ölüm dolu amaçsız yaşantısını ne pahasına olursa olsun tekrar son vermeye karar verdi (Tolstoy, 2017a: 15). Ancak yine iradesine, hazlarına ve tutkularına hakim olamadı, sözünde duramadı. Kırım ve Sivastopol'da yaşadıklarını, gördüklerini hikayeleştirmeye başladı. Bu savaşların ona katmış olduğu en önemli kazanç da buydu. Ordudan ayrıldıktan sonra St. Petersburg yolunu tuttu ve yazarlığı meslek edinmeye karar verdi. Askerlik sırasında otobiyografik bir anlatı olan *Çocukluk* (Detstvo) u 1852'de yayımladı. Bu eserini *İlk Gençlik* (Otroçestvo) ve *Gençlik* (Yunost) adlı eserleri takip etti. Bu üçlemeler *Bir Hayatın Dönemleri* (Detstvo, Otroçestvo i Yunost) adı altında 1856'da yayımlandı. 1853'te *Baskın* (Nebeg), 1855'te *Orman Kesimi* (Rubka Lesa) adlı öykülerini yayımladı. Bu son iki öyküsünde Kafkasya'daki deneyimlerinden hareketle özellikle savaş temasını işledi.

1855 Kasımında Petesburg'da Turgenyev ile tanıştı. Burada biri Batı'ya, diğeri ulusal kaynaklardan yana olan iki edebiyat ve sanat çevresi vardı. Tolstoy, her iki grupla da anlaşamadı, polemikler yaşadı ve ters düştü (Tolstoy, 2017a: 15). 1856'da *Kar Fırtınası* (Metel), *İki Süvari* (Dva Gusara) ve *Bir Mülk Sahibinin Sabahı* (Utro Pomeşçika) adlı

eserlerini yazdı. 1857–1862 yılları arasında Fransa, Almanya ve İsviçre'yi gezdi. İlk üç yıl bir kaçış ve sığınmak, sonraki iki yıl ise Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere'nin eğitim sistemlerini incelemek içindi. Önce arkadaşları Nekrasov ve Turgenyev ile 1857 ilkbaharında Paris'e gitti. Ancak onlarla anlaşamadı, kendi başına bir daire kiraladı. Paris'te umduğunu bulamayınca Cenevre'ye geçti. Orada da manevi mutsuzluğuna bir çare bulamadı. Bunun üzerine başka Avrupa kentlerini gezdi. Yine mutlu olamadı. Çünkü neyi, nerede ve nasıl araması gerektiğini bilmiyordu. Bu gezilerinde gerçeği bulamasa da Batı medeniyetinin çirkin yüzünü yakından gördü. Çar, 1960'ta köylülerin (serf) özgürlükleriyle ilgili reformlara giriştiği sırada Rusya'ya geri döndü ve yerel sulh hakimliğine gıyabında atandığını öğrendi. Bu yıllarda yaşamış olduğu iki olay onu derinden etkiledi. Birincisi, Paris'te iken bir insanın giyotinle idam edilmesini görmek, ikincisi ise Avrupa ziyaretinin dönüşünde çok hayran olduğu ve saygı duyduğu ağabeyi Nikolay'ın kucağında ölümüydü (Tolstoy, 2017a: 20). 1857 yılından itibaren Tolstoy'un sosyo-ekonomik durumu düzeldi, para kazanmaya başladı, durmadan geziyordu, ünlüydü ve çevresinde insanlar çoktu. Fakat Tolstoy yine mutlu değildi. Kendisinin de içinde bulunduğu bilim ve sanat dünyasında hakim olan "Hayat, genel olarak ilerleme yoluyla gelişmektir." prensibinden ve yazarların taşıdığı "yazarlar inancı"nın doğruluğundan mantıki ve epistemik çelişkilerden dolayı şüphe duymaya başladı, onları eleştirdi ve sonunda şu sonuca ulaştı: "Bu inancın rahiplerinin hemen hepsi, yani bütün yazarlar, ahlaksız ve çoğunlukla kötü kalpli karaktersiz insanlardır. Bunlar, benim önceki askerlik hayatımda gördüklerimden çok daha aşağılıktılar. Ama bunlar, tıpkı azizler gibi ya da kutsallığın ne olduğunu hiç bilmeyen insanlar gibi kendilerinden emindiler ve kendilerini hep haklı görüyorlardı. Bu insanlardan tiksiniyordum, kendimden de iğreniyordum ve bu "yazarlar inancı"nın bir aldatmaca olduğunu anlamıştım." (Tolstoy, 2017a: 16). Tolstoy ilerleme fikrini akıl, irade ve doğal yaşama ters buldu. Avrupa'da insanların içinde bulunduğu durum onun ilerlemeye olan inancını sarstı. Tolstoy sanat dünyasına eleştiriler yapmasına rağmen büyük sanatçı, büyük yazar unvanlarından da büyük keyif alıyordu. Aslında kendisi de yaşadığı bu tutarsızlığın farkındaydı. Evleninceye kadar, şikayet etse de akıl ve mantıkla uyuşmayan ve iradeyle çatışan bu hayatı yaşamaya devam etti. Rusya'ya dönüşte bir yandan atandığı sulh hakimliği görevinde çalışmaya başlarken, öte yandan da cahil halk tabakasını okullarda, kültürlüleri ise yayımladığı dergiyle bilinçlendiriyordu. 1962'de ilk ve tek eşi olan Sofya Andreyevna Bers ile karşılaştı. Sofya, komşu çiftliğin doktor sahibinin kızı olup, hikayeler yazan, suluboya resimler yapan ve ortaokulu yeni bitiren 18 yaşında genç bir kızdı. Tolstoy ise 34 yaşında idi. 1862 Eylülünde nişanlandılar, Sofya'nın ailesinin karşı çıkmasına rağmen Tolstoy'un ısrarıyla bir hafta sonra 23 Eylül'de Moskova'daki sarayın kilisesinde evlendiler (S. Tolstoy, 1990: 5, 345). Tolstoy'un bu evliliğinden on üç çocuğu oldu. Sofya kıskanç ve evine bağlı bir kadındı. Yerinde durmayan, atılgan ve kararsız Tolstoy'u kendisine bağlayarak, uzun soluklu eserler vermesine yardımcı oldu. Tolstoy, birçok eserini bu mutlu on beş yılda yazdı. 1859'da *Samimi Saadet* (Semeynoye Sçastye)'i, 1860'ta *Polikuşka*'yı, 1863'te askerlik hayatı hatıralarını kapsayan *Kazaklar* (Kazaki)'ı, 1868'te Sivastopol Savaşlarını anlattığı *Sivastopol Anlatıları* (Sevastopolskiye Rasskazıy)'nı, 1865 ve 1869 yılları arasında ise Napolyon I ile yapılan savaşlar sırasında Rus halkının hayatını anlattığı ilk büyük eseri olan *Savaş ve Barış* (Voyna i Mir)'ı yazdı. Bu eserlerinde de Tolstoy, özellikle savaş temasını işledi. Savaşın insanlar için büyük felaketlere neden olan acımasız ve anlamsız özünü, zamanındaki yazarlardan farklı olarak tarafsız ve ulusalcı düşüncelerden uzak bir biçimde ortaya koydu. Savaş konusunu özellikle sosyal-psikolojik ve ahlaksal boyutlarıyla ele aldı (Süer, 2009: 63).

Evliliğinden on beş yıl geçtikten sonra Tolstoy'un huzuru bozuldu. 1874'ten itibaren hayatın boşluğunu düşünmeye ve insan mutluluğunu bozan hazların ve tutkuların zararlarını görmeğe başladı. Bu sırada çocukluğundan beri yanıtını aradığı "Hayat nedir?" sorusuna "Hayat anlamsız bir şeydir." yanıtını verdi. Ama bundan da memnun değildi. Aslında bu yanıt onun için kendinden bir kaçıştı. Hayattan korkuyordu, ama her şeye rağmen ondan yine de bir şeyler ümit ediyordu (Tolstoy, 2017a: 26). Fakat yazmayı kesmedi. 1876 ve 1877 yıllarında bu inanç buhranına tanıklık eden *Anna Karenina*'yı yazdı. Bu eserini bitirmesine rağmen yine mutlu ve hoşnut değildi. Gençliğinden beri yaşamın amacını kavramak için gösterdiği çaba bu yıllarda ruhsal bir bunalıma sürüklenmesine yol açtı. 1878 yazında intihara açık melankolin bir görüntü sergiledi. "Ama bir yanıyla ölümü (dehşete düşecek kadar) çekici bulmasına karşın, sanatsal ve manevi açlığı en derin kısmıyla hayata dönüktü." (Wilson, 2019: 283). Bu gelgitler içerisinde 1881'de *İnsan Ne ile Yaşar?* (Çem Lyudi Jiva) ve *İtiraflar* (İspoved) adlı eserlerini yayımladı. *İtiraflar*'ında yaşamın anlamını ararken çektiği manevi acıları dile getirdi. 1881'de bulanımı doruk noktasına çıktı. Bir ara intiharı tekrar ciddi ciddi düşündü. Evde ip, bıçak, şiş gibi intihar edebileceği boğucu, kesici ve delici araç ve gereçleri sakladı. İntihar üzerine filozofların, ilahiyatçıların ve bilim insanlarının yazılarını inceledi, ancak bir çözüme varamadı. Sonunda aradığı ipucunu büyük yakınlık duyduğu köylülerde buldu. Onlardan insanın kendisi için yaşamasını değil, Tanrı'ya hizmet etmesi gerektiğini öğrendi. Tanrı'sız yaşanılamayacağını kavradı ve Tanrı'yı aramaya başladı (Tolstoy, 2017a: 30–31). Bunun üzerine dine sığındı, oruç tuttu, günah çıkardı, köy kilisesinde ayinlere katıldı. Fakat sofuluğu iki yıl sürdü. Bu mistik deneyim bile onun iç dünyasında yaşadığı fırtınaları dindiremedi. Ortodoks kilisesini, geleneği ve her türlü siyasal iktidarı dışladı, Hıristiyan anarşizmini benimsedi. Kendine özgü bir din anlayışı geliştirmeye başladı. Bir yandan Tanrı dışında kurtuluşun bulunamayacağına inandı, öte yandan da Rus Kilisesi'nin İncil'in ruhuna gitgide ters düştüğünü ileri sürdü. İncil'in özüne bağlı kalarak yorumladığı Hıristiyanlığı anarşizmle bütünleştirdi. Bu konudaki düşüncelerini *Dogmatik Teolojinin Eleştirisi, Dört İncil'in Çevirisi ve Uzlaşması* adlı eserlerinde tartıştı. Bu eserleri büyük tepki çekti. 1978 yılından itibaren eşi Sofya ile arası gittikçe açıldı, *Savaş ve Barış*'ı yazarken birlikte çalıştıkları yıllar geride kalmıştı. Artık iki farklı dünyanın insanıydılar. Eşiyle günce üzerinden haberleşiyordu, adeta bir günce savaşı başlamıştı. Oldukça sıkıntılı bir dönemden sonra 10 Haziran 1882'de sırtında eski bir köylü ceketiyle, ayaklarında ağaç kabuğundan pabuçlarla ve elinde bir bastonla evini terk etti ve Optina Manastırı'na çekilmek istedi. Fakat bu düşüncesinden çabuk vaz geçti, çünkü hem o kadar uzun mesafeyi yürümeye alışık değildi hem de pabuçları yolculuğa pek dayanıklı değildi. Dönüş yolculuğunu trenle yaptı ve tekrar topraklarının başına geçti. Ama kavgacılığı azalmadı, aksine daha da arttı. Karısıyla bir aradayken, ikisi de gittikçe geçimsizleşti. Bazı günler geç saatlarda eve gelmeye başladı. Eşi Sofya yine uzun bir gece bekleyişinin ardından 26 Ağustos 1882 tarihinde güncesine Tolstoy'a yönelik bir sitemden sonra şunu yazar: "Sonunda geldi, ama işi tatlıya bağlamamız ertesi günü buldu. İkimiz de ağladık ve o korkunç gece boyunca beni mateme gömen şüphenin aksine, bana aşkının ölmediğini sevinçle anladım." (Wilson, 2019: 313). Sofya'nın duyduğu bu şüphe bazen azalsa da asla büsbütün yatışmadı. Karısını derin bir aşkla seven ve romanlar yazan Tolstoy, artık, evde ara sıra hafifçe görünen bir karaltı gibiydi. Tolstoy 1882'den itibaren kişisel harcamalarını büyük ölçüde azalttı, aristokratik yaşam tarzını bıraktı. Köylüler gibi giyindi, bedensel işlerde çalıştı, toprağı sürdü. Fakat komünal anarşist içerikli düşüncelerden hiç kurtulamadı. Malını ve mülkünü terk etmeyi tasarladı, ama ailesinin karşı koyması üzerine bu düşüncesini birçok kez ertelemek zorunda kaldı. Ailesinin baskıları üzerine 1883'te

karısına, bütün arazilerinin ve konaklarının mülkiyetini ve denetimini sağlayan bir vekalet verdi. Ancak o, ihtiyaçları dışındaki tüm toprakların köylülere bırakılmasında ısrarcıydı. Ama ailesi sürekli karşı çıkıyordu. Bunun üzerine 1891'de ailesinin isteğine boyun eğerek topraklarını karısıyla çocukları arasında paylaştırdı, kitaplarının telif haklarını eşine bıraktı. Artık sırtında bir yük olarak gördüğü toprak, mal ve mülkten kurtulmuştu. Fakat toprak arzuladığı gerçek sahiplerine geçmediği için mutlu değildi. Bu yıldan sonra zamanının çoğunu din, toplum, ahlak ve sanat konularındaki görüşlerini açıkladığı çeşitli kitaplara ve yazılara ayırdı. Eskiden olduğu gibi yine bıkıp usanmadan yazdı. Bu sırada *Neye İnanıyorum?* (V Çyom Moya Vera? 1884), *İki Yaşlı Adam* (Dva Starika, 1885), *Ivan Iliç'in Ölümü* (Smert İvana İlyiça, 1884–1886), *Karanlığın Kudreti* (Vlast Tmıy, 1886), *Bir İnsana Ne Kadar Toprak Gerekir?* (Mnogo Li Çeloveku Zemli Nujno? 1886), *Kröyçer Sonat* (Kreyrtserova Sonata, 1888), *Dogmatik Teolojinin Eleştirisi* (Kritika Dogmatiçeskovo Bogoslaviya, 1891), *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* (Tsarstvo Bojiye Vnutri Vas, 1891–1893), *Hacı Murat* (1896–1904), *Usta ve İşçi* (Hozyain i Rabotnik, 1895), *Sanat Nedir?* (Çto Takoye İskusstvo? 1898), *Üç Ölüm* (Tri Smerti, 1898), *Diriliş* (Voskreseniye, 1899), *Işık Koyu Karanlıkta Işık Saçar* (İ Svet vo Tme Svetit, 1900), *Yaşayan Ölü* (Jivoy Trup, 1900), *Kilise ve Devlet* (Tserkov i Gosudarstvo, 1891), *Bu Durumda Ne Yapmalıyız?* (Çto Takoye İskusstvo? 1902), *Balodan Sonra* (Posle Bala, 1903), *Halk İçin Hikayeler* (Rasskazıy Dyla Naroda, 1903), *Katya* (1903), *Üç Soru* (Tri Voprosa, 1903) ve *Serge Baba* (Otets Sergi, 1911) adlı eserlerini yazdı. Bu eserlerinde de aynı manevi arayışı yansıttı, iyinin ne olduğunu tartıştı. 1901'de kilise *Diriliş*'teki bazı bölümlerinden hareketle Tolstoy'u tanrıtanımaz ve sapkın olarak suçlayıp aforoz etti. Aforoz halkta bir karşılık bulmadı, aksine halk Tolstoy'un aforoz edilişine güldü. Bu olay zaten ünlü olan Tolstoy'un ününü daha da perçinledi ve tüm dünyaya yaydı. Yasnaya Polyana bir ziyaret yeri haline geldi. Haziran 1901'in sonunda sıtmadan ölmenin eşiğine geldi. Ama yine de örgütlenmeye ve çalışmalarına son vermedi, artık yılmayan bir aktivisti. Gıda toplama, dağıtma ve saklama yerleri, çocuklar için bakımevleri kurdular ve temel tıbbi ihtiyaçları karşıladılar. Temmuz 1892'ye gelindiğinde günde 13 bin kişiyi besleyen 246 aşevi ve günde 3.000 çocuğu besleyen 124 özel mutfak kurmuştu. Aynı yıl yoksullara yardım için şahsen 141 bin ruble toplamıştı ve hareketine 500 bin dolar ve 26 bin sterlin bağışlanmıştı. Kendisi organize etmese de Tolstoycu hareket tüm dünyada dalga dalga yayılmaya başlamıştı. Ama yine mutlu ve huzurlu değildi (Wilson, 2019: 367–368). Bunun üzerine Tolstoy hem iyileşmek hem dinlenmek hem de yoğun ilgi ve eleştiri ortamından uzaklaşmak için eşi ve kızları Saşa ve Maşa'yla birlikte Kırım'a gitti. Burada döneminin en büyük genç yazarlarından Çehov ve Gorki ile bir araya geldi ve uzun süren sohbetler yaptı. Sağlığına kavuşunca 1904'te Yasnaya Polyana'ya döndü. Aynı yıl son erkek kardeşi Sergey, 1906'ta da çocuklarından onu en çok anlayan ve onun gibi yaşamaya çalışan en çok sevdiği kızı Maşa öldü. Tolstoy duygusal bakımdan artık bitkindi. Ama insanların kardeş olduğu, mülkiyetin hırsızlık olduğu, devlet ve kilisenin sömürü araçları olduğu, ordunun ve hukukun ise onların çıkarlarını koruduğu inancından hiç vaz geçmedi, yazılarında ısrarla bu konuları işledi. Hep sevgiyi ve ebedi barışı öğütlüyordu, ama etrafında her gün, her saat kavga vardı. İnandığı tek şey sevgi yasası, yani Tanrı sevgisiydi. Tolstoy, ömrünün son yıllarını bu düşünceler doğrultusunda tamamen değiştirdi, birçok kez söz verip tutamadığı içkiyi ve tütünü nihayet bıraktı. Basit köylü giysileriyle dolaşmaya, kendi işini kendisi görmeye başladı. Görüşleri ülke içinde ve ülke dışında yayıldıkça izleyicileri ve ziyaretçileri arttı. Buna rağmen sürekli yalnızlığın ve yoksulluğun özlemini çekti. Ünden, şandan ve şöhretten bıkan ve ailesinin rahat yaşamıyla inancının gerektirdiği basit yaşam arasındaki çelişkiye ve çevresindeki kötülüklere daha fazla katlanamayan Tolstoy bir

kurtuluş yolu aradı. Kurtuluşu kaçışta buldu, onun için kaçış tek çözümdü. Bu duygu ve düşüncelerle 27–28 Ekim 1910 gecesi doktoru Makovitski'yi ve dostu Duşan'ı, ilaçlarını, güncesini ve birkaç eşyasını yanına alarak kız kardeşi Marya'nın olduğu Şamardino Manastırı'na doğru kaçtı. Amacı manastır yakınında küçük bir izba kiralayıp inzivaya çekilmekti. Küçük kızı Saşa babasının nerede olduğunu öğrenir öğrenmez manastırın yolunu tuttu. Tolstoy eşinin kendisini burada rahat bırakamayacağını düşünerek kızı ve doktoruyla birlikte trene binip güneye yöneldi, fakat fazla uzağa gidemedi. Yolda hasta ve halsiz düştü. Astopovo (Bugün adı Lev Tolstoy'dur) istasyonunda indi. Gar şefi onu evinde konuk etti. Güncesine son notu 2 Kasım'da "Zor bir geceydi." diye düştü. Son 63 yıldır hayatı dahil her şeyi hiç durmadan korkusuzca ve şeffafça yazan kalemi durdu. Ne yaptıysalar iyileşemedi ve 07 Kasım sabahı saat altıya çeyrek kala, yalnızca eserleriyle değil, hayatı ve fikirleriyle de bu dünyada derinden bir iz bırakarak zatürreden yaşama gözlerini yumdu. Cenazesi 9 Kasım sabahı saat altı buçukta Zasyeka İstasyonu'na geldi, onu 3.000–4.000 kişilik bir topluluk pankartlarla karşıladı. Bu pankartlardan birinde "Sevgili Lev Nikolayeviç, iyiliğinin hatırası içimizde sönmeyecek, Yasnaya Polyana'nın öksüz köylüleri" yazıyordu. Naşı 10 Kasım günü bir çok yazısında dile getirdiği ve vasiyet ettiği, çocukluğunda ağabeyi Nikolay'ın, üstünde dünyaya barış getirmenin ve kötülüğü yok etmenin sırrı yazılı yeşil dalı gömdüğü Zakas Korusu'nda bir hendeğin kenarına gömüldü (S. Tolstoy, 1990: 331; Wilson 2019: 459–466). Tolstoy'un inatçı ve kavgacı olduğu kadar vicdan, fedakar ve tevazu dolu hayatı hâlâ tam olarak bilinmiş ve anlaşılmış değildir. O, kendisinin tanınmasını ve anlaşılmasını "Ebedi Hatıra" olarak gördüğü yapıtlarına bir sır olarak bıraktı. Zaten bu konuda eşi Sofya ölümünden sekiz yıl sonra güncesine, "Lev Nikolayeviç'le birlikte 48 yıl yaşadım ama onun nasıl biri olduğunu gerçek anlamda asla öğrenemedim." diye yazar. Tolstoy ise kendisini kısaca "çirkin, sakar, tertipsiz ve sosyal bakımdan görgüsüz" diye tanıtır (Wilson, 2019: 110, 457). Tolstoy'un "Ebedi Hatıra" diye tanımladığı yukarıda sayılan yapıtlar dışında daha birçok yapıtı vardır. Ölümünden sonra tüm yapıtları 100. doğum gününe atıfla 30 yıl süren bir çalışmayla 90 cilt olarak *Lev Nikolayeviç Tolstoy, Polnoe Sobranie Soçineniy* adında yayımlandı. Yapıtlarının yaklaşık yarısı düzensiz ve dağınık bir şekilde olsa da Türkçeye çevrildi. Tolstoy'un yapıtlarının genel özelliği, hangi durumda ve koşulda olursa olsun iyiliğin peşinden gitmek, ruhları aydınlatmak ve hayatı sorgulamaktır. Tolstoy hayatı tasvir etmez, sorgular, hayattan yalnızca hangi durum ve koşul olursa olsun yanıt vermesini ister (Çestov, 2007: 21).

1. Tolstoy'da Tanrı'ya Giden Yol: Akıl, İrade, Vicdan ve Hayat

Dini anarşizmin ya da pasifist anarşizmin en önemli temsilcisi olan Tolstoy, sıradışı bir düşünürdür. Hayat boyunca gel-gitleri olsa da inandıklarından, duruşundan hiçbir zaman taviz vermedi, sistemsiz ve dağının bir görünüm sergiledi. Buna rağmen imana yabancı olan isyan ve anarşizm gibi iki kavramın imanla nasıl barışık olabileceğini gösterebildi. İmanın olduğu yerde imkanın da olabileceğini bizzat inancı, eylemleri ve yaşantısıyla ortaya koyabildi. Tolstoy, hayatı boyunca kibirli ve isyankar bir görüntü vermiş olsa bile, onun isyanı doğrudan hayata, dünyaya, kadere ya da Tanrı'ya değil, adaletsizliğe, eşitsizliğe, sosyal düzene, çarpık ilişkilere, acılara, kötülüklere, maddecilere, Kiliseye ve Batı medeniyetinedir. Ancak Tolstoy'un isyanı asla şiddet içerikli değildir. Aksine Tanrı'yı, sevgiyi, merhameti, barışı, evrensel ahlakı, pasif direnişi ve sivil itaatsizliği temel alan farklı bir tonda felsefi-edebî bir sestir (Bakır 2017: 104).

Tolstoy'un felsefesinde ve yazılarında Tanrı ve hayat fikri önemli bir yer tutar. Özellikle son dönemdeki felsefi yazıları, hikayeleri ve romanları Tanrı ve hayat düalizmi

çerçevesinde şekillenip son bulmuştur. Onun Tanrı ve hayat tasavvuru zamanının hakim görüşünden, felsefi tezlerden ve kuramlardan, Ortodoks kilisesinden tamamıyla farklıdır, onlarla zıt bir Tanrı ve hayat anlayışı ortaya koyabilmiştir. Yalnız dinden kopuk değildir. Aksine Hıristiyanlığın bozulmamış dogmalarının ekseninde Batı Hıristiyan dünyasına alternatif teist bir Tanrı ve hayat tasavvuru ortaya koyabilmiştir. Tolstoy'un Tanrı'sı bir filozofun ya da Kilise'nin Tanrı'sından ziyade dinin Tanrı'sıdır. Eski Ahit ve Yeni Ahit'teki dinin Tanrı'sını akıl, irade ve vicdan ekseninde tasvir eder ve yeniden yorumlar. Ona göre Tanrı birdir, tektir, ezeli ve ebedidir, kadirdir, her şeyden münezzehtir, hiçbir eşi ve benzeri yoktur. Tanrı ölümsüzdür ve sonsuzdur. Tanrı'nın gücü ve bilgisi her şeye yeter. Her şeyi yaratan Tanrı'dır. Varlıktaki ve evrendeki düzenin kaynağı O'dur. Ebedî ve değişmez dünya düzeni Tanrı tarafından kurulmuştur (Tolstoy, 2014: 332). Tolstoy, yalnızca Tanrı'nın gerçekten var olduğunu ölmeden önce kızı Alexendra'ya tutturduğu notlarda da şöyle der: "Tanrı, insanın kendisini fani bir parçası olarak gördüğü sonsuz Bütündür. Sadece Tanrı gerçekten vardır." (Moulin: 2018: 94).

Tolstoy'a göre Tanrı inancının mantıklı ve meşrudur. Ancak Tanrı'nın varlığı tamamen akılcı bir yöntemle sorgulanamaz. Tanrı inancına ulaşabilmek için özel zihinsel kabiliyetlere gerek yoktur. İrade ve sezgi iman için yeterlidir. Fakat bu, iman ile aklın çeliştiği ya da çatıştığı anlamına gelmez. İman akılla, din felsefeyle uyum içindedir. Tanrı'ya dair akılcı bilgi değil, sezgisel bilgi mümkündür. Tanrı'ya akılcı bilgiden ziyade sezgisel bilgi ile ulaşılır. Hem din ve felsefe hem de din ve bilim birbirleriyle zıt düşmez ve çatışmaz. İman ve din çağdaş bilgi, bilim ve akılla uyumludur, onlarla bir çelişki ya da çatışma içerisinde değildirler (Moulin, 2018: 80–81). Aklın veya modern bilginin Tanrı'yı tam olarak verememesinin nedeni determinizmdir. Akıl dolayısıyla modern bilim insan zihninin determinizme saplanmasına neden olur. Oysa evrende ve varlıkta determinizm ve mekanizm yoktur. Evrende hiçbir şey sebepsiz ve anlamsız olarak dünyaya gelmemiştir. Yalnız evrende tek bir sebep vardır. O da sebepler sebebi olan Tanrı'dır. Tanrı, bütün sebeplerin sebebidir. Sebep, zaman ve mekan gibi bir düşünce kategorisi değildir. Eğer insan varsa, bunun bir sebebi vardır. Her şeyin bir sebebi vardır. Son sebep, yani sebeplerin sebebi Tanrı'dır. O'nun sebebi yaratmak, hayat vermek ve yaşatmaktır. "O, yaratandır, yaşatandır." (Tolstoy, 2017a: 36, 71–72). Böylece Tolstoy'un metafiziğinde hem başlangıç hem de varış noktası ya da sonuç her zaman Tanrı'dır.

Tolstoy'un düşüncesinde Tanrı fikri her şeyden önce gelir. İnsan Tanrı kavramına korkudan, ödleklikten dolayı değil, ruhun, aklın, iradenin, vicdanın ve özellikle hayatın bir sonucu olarak ulaşır. Çünkü Tanrı hayattır. Tanrı hayat olduğundan Tanrı'yı bilmek ve yaşamak aynı şeydir. Tanrı'sız hayat, hayatsız da Tanrı olamaz. İnsanı her tür acıdan, kötülükten, çelişkiden, çatışmadan ve intihardan kurtaran Tanrı inancıdır. Yalnızca hayat değil, akıl, irade ve varlık dahil her şey varoluşlarını Tanrı'ya borçludur. Hayat insana değil, Tanrı'ya aittir, her varlığın hayatı Tanrı'ya aittir. İnsan, iyi, doğru, güzel ve mutlu bir varlık olabilmesi için olabildiği ölçüde Tanrı'ya benzemelidir. Bunun gerçekleşebilmesi için insan hayatın bütün zevklerinden kurtulmalı, alçakgönüllü olmalı, sabretmeli, vicdanlı ve merhametli olmalı ve Tanrı için yaşamalıdır. Çünkü canlı veya cansız her varlığa hayat veren Tanrı'dır. Her varlık Tanrı'nın ona vermiş olduğu bilgiye göre varlığa gelir. Evrende hiçbir şey tesadüfi değildir, her şey bir amaç doğrultusunda varlığa gelmiştir, hayat bulmuştur (Tolstoy, 2017a: 73, 76–77; 2017b: 11, 19, 113–115; 2011b: 38).

Tolstoy'a göre Tanrı kötülüğü değil, adaleti, iyiliği ve yardım etmeyi emreder. Tanrı iyiliktir. Adalet, iyilik ve sevgi neredeyse Tanrı oradadır. İyiliğe karşı olan ya da kötülüğü tercih eden Tanrı'ya karşı olur ve dünyada esareti tercih eder. Tanrı'nın iyi olmasından

dolayı, dünyada ahlak alanına bir pencere, bir yarık açılmıştır (Çestov, 2007: 38). İnsan iyiliğe yöneldikçe hem kendisi hem de başkaları özgürleşir ve erdemleşir. İyiliğin, özgürlüğün ve erdemliliğin olduğu yerde insan kendi kendine yetebilir bir varlık olur. İyiliğin peşinden gitmeyen insan kısır bir çiçek gibidir. İyilik, doğrudan kalpten, vicdandan gelen sestir. Bu ses hiçbir zaman yalan söylemez ve insanı yarı yolda bırakmaz. Çünkü bu sesin kaynağı Tanrı'dır. Dünyada başta insan olmak üzere tüm varlıkları tek bir hedef doğrultusunda yönlendiren bu kuvvettir (Tolstoy, 2018: II 848).

Tolstoy'a göre kilisenin iddia ettiğinin aksine Tanrı kendisini dünyada teslis olarak değil, sıfatlarıyla açımlamıştır. Teslis inancı akıl ve mantığa terstir. İznik Konsülü'nün formüle ettiği teslis inancı hakikatin ne olduğunu veremez (Tolstoy, 2017a: 79). Tanrı üç ayrı töz/öz olarak kendini göstermez. Tanrı birliği (vahdaniyet) temsil eder. Tanrı, birdir. Tanrı, aynı zamanda akıl, irade ve vicdandır. Tanrı, aklın ve akli vicdanın sesidir. İnsanı kötülüklerden kurtaracak olan bu sestir. Bunun sağlayacak olan ise akıl, vicdan ve iman birliğidir. Bunlar birbirleriyle bir çelişki veya çatışma içerisinde değildir. Akıl, irade ve vicdan insana başka bir şeyi emretmez. Aksine Tanrı'nın on emirde (öldürme, küfretme, çalma, zina etme, kin tutma, yalan söyleme, yemin etme, başkasını kendi işin ve arzun için kullanma demektir) bildirdiğini emreder (Tolstoy, 2011a: 101; 2008: 65). Bu emirler aynı zamanda hayatın ilkeleridir. Yalnızca bu ilkeler hayata anlam verebilir. Vicdan da tıpkı akıl gibi dünyayı inşa ve ihya etmeyi, insanlara eşit muamele etmeyi, bütün tutkulardan kurtulmayı, çabalamayı, alçakgönüllülük göstermeyi, sabretmeyi ve merhametli olmayı emreder. Herkes imana yönelmeli, "herkes kendi vicdanının sesini dinlemeli"dir (Tolstoy, 2017a, 76; 2017b: 48; 2011b: 38).

Tanrı, insana kendi varlığını yalnızca akıl, irade ve vicdan ile değil, sevgiyle de gösterir. Tanrı, sevgidir. Sevgi, var olan her şeye yaşam veren ruhsal bir tözdür. Sevgi hem insan doğasında hem dünyada mündemiçtir. İnsan onu başka bir varlıkta değil, kendi içinde aramalıdır (Tolstoy – Gandhi, 2018: 60–61). Sevginin olduğu yerde cebir, determinizm yoktur. Yaşamda yalnızca sevgi yasası geçerlidir. Sevgi en yüksek ahlakı temsil eder. Bütün insanlığa mutluluğu getirecek olan sevgi yasasıdır. Sevginin yasası şiddetten uzak kalmak ve kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapmamaktır. Sevginin olduğu yerde şiddet, çatışma, savaş ve öldürme eylemi yoktur. İnsanlığı bütün dertlerden, kölelikten ve problemlerinden kurtaracak yegane çare sevgidir. Sevgi kendisini başta "Kendini bil!" sözü olmak üzere erdemlilikten alır. Sevgi insanı çatışmaya, kavgaya ve savaşa değil, yeniden dirilişe, evreni sevgi temelli imar, inşa ve ihya etmeye davet eder. İnsanları şiddetten arındıracak olan ve kalpleriyle ile varlıkla uyum içinde yaşamalarını sağlayacak olan sevgidir (Tolstoy – Gandhi, 2018: 63–64, 69, 71). Sevgi fedakarlık ve uzlaşımdır. Sevgi insana sorunları çözmede uzlaşmacı bir yol gösterir. Elimizdeki mevcut şeylerin az bile olsa kıymetinin bilinmesini ister. İnsana zorluklar karşısında mücadele gücü ve azmi verir. Tolstoy'da sevgi tükenmez, çünkü kaynağını Sonsuzluk'tan alır. Sevginin olduğu yerde ümitsizliğe yer yoktur. Sonsuza dek yaşamanın yolu sevgidir. Sevgi yaşamın rehberidir, mücadelenin kuvvetidir. Yüreğinde sevgiye yer açan Tanrı'ya yer açmış olur. Bu yüzden Tanrı'yı uzak bir yerde değil, en yakın yer olan gönülde aramamalıdır. Sevgi neredeyse Tanrı oradadır. Sevgiye yönelen Tanrı'ya, Hz. İsa'nın ahlak öğretisine yönelir. Bazen sevgi insana azap, ıstırap ve acı olarak geri dönebilir. Böyle bir durum olsa bile sevgi asla reddedilmemelidir, çünkü onsuz yaşanılamaz. Sevgi hayatın kaynağıdır, onun en büyük varoluş kuvvetidir. İnsanı ölümsüzleştirecek olan sevgidir. Sevgi yeni bir hayatın başlangıcıdır. Bu bağlamda sevmeden yaşamak ya da sevgisiz yaşamak, yaşamak değildir. Sevgisiz yaşamak Tanrı'dan uzak yaşamaktır (Tolstoy, 2000: 71, 99, 118).

Tolstoy'a göre insanlığı bütün marazlarından, şiddetten ve kölelikten kurtaracak yegane yol sevgidir. Sevgi kendisini gerçek hayatta, gerçek bilimde ve gerçek sanatta açınlar. Kadim çağlarda bile sevginin her şeyin temeli olduğu ilan edilmiştir. Hakikat, kendini sevgide gösterir. Sevginin olduğu yerde hiçbir kötülüğe ve şiddete yer yoktur. Çünkü evrende her şeye "hayat veren tek şey sevgidir. Seven Tanrı'ya, Tanrı sevene yaklaşır. Sevgiyi var eden sadece O'dur çünkü." (Tolstoy, 2013b: 31). Sevgini yasası insanın yaratılışıyla dolayısıyla "Kendini bil!" ve "Ebedi Barış" ile uyum içindedir. İnsan, sevgiye ulaşmak için kendini toplumdan asla soyutlamamalıdır. İnsan toplumla hemhal olmalıdır. Toplumla hemhal olmak, Tanrı'yla birlikte olmaktır. Hakikate ulaşmak için insan kendini çevresinden soyutlamamalıdır. Bunu yapabilmenin yolu da sevgiden geçer. Bu başarıldığı zaman barış da gerçekleşir. Böylece bütün insanlıkla barışık yaşamayı başarabiliriz. Bu ise bizi hayatımıza hakim olan her tür fanatizmden sevginin egemen olduğu ortama götürür (Tolstoy, 2017a: 78; Akdemir, 2005: 257). Ayrıca sevgi her sosyal, siyasi hareketi başarıya ulaştırır. Dünyada sevgi temelli hareketlerin çözemeyeceği hiçbir sorun yoktur. Tolstoy bu konuda tüm dünyaya şöyle seslenir:

"İnsanlar, kalpleriyle uyum içindeki, kendilerine vahyedilmiş olan sevginin yasasıyla uyum içinde yaşamaya başladığı zaman –ki bu yasa, şiddet yoluyla direnmeyi dışlar ve bu sebeple her türden kullanımından aridir– yalnızca yüzlerce insan milyonları köleleştirmemekle kalmayacak; milyonlarcası bir araya gelse, tek bir insanı bile köleleştiremeyecektir. İster yönetimin şedit eylemlerinde olsun, ister mahkemelerde, ister vergi toplamada ya da bilhassa askerlikte olsun, kötülük yapanların eylemlerine direnmeyin. Onlara kötülüklerinde iştirak etmezseniz, bu dünyada kimse sizi köleleştiremeyecektir." (Tolstoy–Gandhi, 2018: 71).

Tolstoy'a göre Tanrı en adil ve en eşit davranan varlıktır. Tanrı hiçbir ayrım göstermeksizin tüm insanlara eşit davranır. Tanrı, insanlar arasında hiçbir ayrım yapmaz. Eğer dünyada herhangi bir kültürel, sosyolojik bir ayrım varsa, bu Tanrı'dan değil, insanlardan, toplumlardan, devletlerden veya iktidarlardan kaynaklanmaktadır. Bütün insanlar herhangi bir yurdun, toplumun, devletin ya da hükûmetin çocukları değil, Tanrı'nın çocuklarıdır. Bütün insanlar kardeştir, herkes aynı hak ve özgürlüklere sahiptir, herkes eşittir. Hiçbir kimsenin hiçbir kimseye üstünlüğü, ayrıcalığı veya önceliği yoktur (Tolstoy, 2011b: 57, 2014: 113; 2019: 205). İnsan hangi statüde olursa olsun, ister kral, ister çar, ister imparator, isterse patron olsun başkası karşısında hiçbir üstünlüğü veya ayrıcalığı yoktur, herkes Tanrı karşısında eşittir.

Tolstoy'a göre Tanrı, hayat sahibidir. Tanrı dünyada öldürmeyi değil, yaşatmayı emreder. İnsan hangi statüde ve durumda olursa olsun "Öldür!" emri vermeye yetkili değildir. Çünkü hayat sahibi yalnızca Tanrı'dır. İnsan savaş durumunda olsa bile, "Öldür!" emrine uymamalıdır. Öldürmenin hiçbir gerekçesi yoktur. Öldürme konusunda insanlara değil, yalnızca Tanrı'ya itaat edilmelidir. Çünkü her insan hangi ırktan, dilden, dinden veya mezhepten olursa olsun Tanrı'nın çocuklarıdır. Herkes başta yaşama, düşünce, inanç ve kişi dokunulmazlığı olmak üzere eşit haklara sahiptir. En öncelikli hak, yaşama hakkıdır. Üstelik akıl ve ahlak yasası da "kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma ve yakınlarını öldürme" diye emretmektedir (Tolstoy, 2011a: 15; 98–101; 156; Tolstoy, 2014: 122). Bundan dolayı asla öldürmemeliyiz. Tolstoy, hangi koşul ve durum olursa olsun asla öldürme ilkesini Tanrı'ya dayandırır. Tanrı, öldüren değil, hayat sahibidir. Öldüren, öldürmeyi emreden kilise ve devlettir. Tanrı öldürmeyi değil, yalnızca diriltmeyi emreder. Çünkü Tanrı, hayattır. Hayat sahibi varlık kötü bir eylem olan öldürmeyi emredemez. İnsanı öldürmek kadar Tanrı'ın iradesine karşıt bir şey yoktur. Herkes Tanrı'nın

çocuklarıdır ve herkes yaşama hakkına sahiptir. Zaten akıl ve ahlak yasası da "kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma ve yakınlarını öldürme" diye emretmektedir (Tolstoy, 2011a: 15; 98–101; 156; 2014: 122). Bundan dolayı insan kendi hayatına bile son verme hakkına sahip değildir.

Tolstoy'un metafiziğinde Tanrı ile hayat iki farklı şey değil, aynı şeydir. "Tanrı'yı bilmek ve yaşamak, bir ve aynı şeydir. Tanrı, hayattır." (Tolstoy, 2017a: 73). Hayatın yaratıcısı Tanrı'dır. Hayat, akıl, deney ve bilgiyle çatışma içerisinde değildir. Çünkü başta akıl ve bilgi olmak üzere her şey, hayatın Sonsuz kaynağından çıkmıştır, her şeyi Tanrı yaratmıştır. Hayatın özünün ne olduğunu bilmenin yolu Tanrı'yı kavramaktan geçer. Hayat modern bilimlerin iddia ettiği gibi, belli bir zaman aralığı değil, bir süreç ve bir bütündür. Hayatı bilmenin yolu bu bütünü görmekten geçer. Bütünü bize gösterecek olan ise ne akıl ne deney ne de modern bilimdir. Hayatın ne olduğunu bize verecek olan mistik deneyimdir. Hayat ile bilginin çatışma içerisinde olduğunu söyleyen modern bilimdir. Tolstoy, hayat problemini öncelikle "Hayat nedir?", "Hayatın kaynağı nedir?" ve "Hayat , maddî olmayan bir esir mi, yoksa maddenin özel bir biçimindeki titreşiminden mi kaynaklanıyor?" sorularından hareketle tartışır. İnsanı, doğayı ve Tanrı'yı bilmenin yolu hayatın hakiki anlamını bilmekten geçer. Hayat kelimesi bilinemez zor bir kavram değildir. Hayat kelimesi gayet kısa ve gayet açık bir kelime olup, herkesçe bilinebilecek bir kavramdır. Ama pozitif bilimler hayatı anlaşılmaz bir sisteme dönüştürmüşlerdir. Pozitif bilimler hayatı, ya fizik dünyaya indirgeyerek ya da parçalara ayırarak incelemişlerdir. Hayatın farklı bilimlerle parçalara ayrılarak anlaşılabileceğini iddia etmişlerdir. Bu da hayatın ne olduğunu güçleştirmektedir. Modern bilimler hayatın ne olduğu sorusunun cevabını veremez. Zaten hayatın anlamı üzerine olan sorunun cevabı bilimde yoktur. Bunun nedeni hayatın karmaşık bir şey olması değildir (Tolstoy, 2017a: 38). Aksine hayat herkesçe aynı şekilde bilinen, kavranan ve herkesin kendi içine doğan bir anlama sahiptir. Hayatın bilinemez ve çok karmaşık olduğunu gösteren şey, onun çok boyutlu bir varlık olmasıdır. Hayat gerçekte pozitif bilimlerin iddia ettikleri kadar ne gözlenebilir olayların toplamıdır, ne de o kadar basit ve sade bir şeydir. Hayat, açık ve aşikâr olmasına rağmen, o kadar sade ve sıradan bir şey değildir. Hayat, akıl, sevgi, merhamet, vicdan ve iman gibi belli esaslar üzerine kurulmuştur. Hayatı anlamanın yolu bu kavramları bilmekten ve anlamaktan geçer. Hayatın gücü imandır. İnsanın yaşamasının nedeni bir şeylere inanmasıdır. Eğer insan bir şeylerin ona yaşamayı emrettiğine inanmasa, yaşayamaz (Tolstoy, 2017a: 58). Hayat, evrenin tümü ve organik bir bütün olup, insan tarafından yönlendirilen bir değirmendir. Hayat, sıradan bir şey değildir. Hayat, özeldir ve

"... öyle bir hareketler bütünüdür ki, ona karşı direnmek, hayatın zıddı olan ölümü doğurur. Hayat öyle bir olaylar bütünüdür ki, bu olayların birbirini izlemesi ve devamı "organik varlıklardaki zaman sınırlıdır" fikrini doğurur. Hayat, umumî ve daimî olan çözülme ve birleşmelerin tek nedeni olan çok yönlü bir âlettir. Hayat, derece derece tamamlanan çeşitli cinste dönüşümlerin bir araya gelmesidir. Hayat, hareketteki organikliktir. Hayat, organizmanın kendine özgü faaliyetidir. Hayat, dıştaki ilişkilerin içteki ilişkilerle uyum halinde olması demektir." (Tolstoy, 2013a: 14).

Tolstoy, hayatı Tanrı'dan sonra bilgiyle eş tutar. Tanrı, hayat ve bilgi birbirlerinden ayrılamaz bir bütündür. Doğru yaşamak, bilmek ve inanmaktır. "Doğru yaşamak bir tür bilgidir ve nasıl yaşanacağını bilmek, doğrudan hayat ve hayatın içinde var olma tecrübesinden ileri gelen bir sezgidir" (Moulin, 2018: 74). Neyin doğru neyin yanlış olduğunu bize veren bizzat hayatın kendisidir. Fakat bunu modern bilgi anlayamaz. Yalnız bu, modern bilim hayat üzerinde araştırma yapamaz anlamına gelmez. Hayatın ne olduğu

üzerine yalnızca felsefe değil, bilim de araştırmalar yapabilir. Ama bilim araştırmasını hayatı determinizme ve mekanizme indirgeyerek yapar. Bilim, hayatın mekanik kuvvetlerin etkisi altında oluştuğunu kabul eder. Bu bakış açısı hayatı gerçek anlamından uzaklaştırmaktadır, hayatın hakiki anlamını belirsizleştirmektedir. Hayat, pozitif bilimlerin iddia ettikleri gibi, "doğum ile ölüm arasında geçen bir zaman aralığı" değildir (Tolstoy, 2013a: 37, 85). Doğum ile ölüm arasındaki hayat, onun yalnızca sınırlı organik varoluş biçiminin bir kısmıdır. Doğum ve ölüm gerçek hayat için söz konusu değildir. Gerçek hayat kesintili değil, süreklidir. "Hayat, sürekli bir harekettir" ve ölümsüzdür (Tolstoy, 2013a: 154, 190). Ölümsüz hayat, hiçbir zaman son bulmayan akli vicdan ve gerçek bir iyiliktir. Hayat için başlangıç, görünme ya da gözden kaybolma gibi haller düşünülmez. Halihazırdaki hayat, yani yaşanılan hayat, hayattaki sonsuz hareketliliğin görünür küçük bir parçasıdır. Bu parçadan hareketle hayatın ne olduğu hakkında bir karar verilemez. Oysa pozitif bilimler bu kararı verebilmektedir. Pozitif bilimlere göre insan kendi vicdanı ve ekseni üzerinde yürüttüğü araştırma ve incelemelerle hayatın ne olduğunu açıklayabilir. Onların ileri sürdükleri gibi, "hayatın hakiki anlamını zihnimizde araştırmakla kesinlikle bulamayız. Hayatı anlamak için onun bütün olaylarını, hareket halindeki bir nesneyi inceler gibi etraflıca inceleyip tetkik etmeliyiz. İşte ancak bu tecrübelerden çıkarılacak kanunlar ile, insanî hayatı hakkıyla açıklayabiliriz." (Tolstoy, 2013a: 38). Pozitivist düşüncenin etkisinde kalan modern bilimler insanın hayvanî hayatına ilişkin elde ettiği bazı olayları önce insana, sonra diğer hayvanlara ve daha sonra da sırasıyla bitkilere ve cansız varlıklara genelleştirmektedir. Modern bilimler insandaki "aklî vicdanı" inkar ederler. İnsanı yalnızca hayvanî boyutu olan bir varlığa indirgerler. Oysa insan aklı, iradesi ve vicdanı olan bir varlıktır. Modern bilimler hayatın akli, iradi ve vicdani boyutunu inkar ederek şahsiyetini ve neslini korumayı hedef alan bir varlığa indirger. Modern bilimlerin insanın geçmişi, şimdiki ve gelecek hayatına ait söylemiş olduğu her şey, hayatın hayvanî yönüne aittir. Modern bilimlerin insan dahil tüm canlı varlıkların hayatta hedef ve amaç olarak kabul ettiği şeyler; "1) Şahsiyetini korumak; 2) Cinsiyetini korumak; 3) Hayat için daha elverişli şartları sağlamak; 4) Hayatta kalma mücadelesi"dir (Tolstoy, 2013a: 39, 65). Hayat, ne bunların bir kaçıdır, ne de bunların toplamıdır. Hayat, bu kadar karmaşık bir denklem değildir. Hayatın anlamını uzak bir yerde değil, yakınımızda, daha doğrusu özümüzde aranmalıdır. Hayatın anlamı görünmeyen harflerle vicdana yazılmıştır. Bu söz "Kendini bil!" şeklinde kayıt altına alınmıştır (Tolstoy, 2013a: 194). Hikmet esaslı bir söz olan "Kendini bil!" sözü Tolstoy'un felsefesinde de Sokrates'in felsefesinde olduğu kadar önemli bir yer tutar. "Kendini bil!" sözü, Platon'un ifadesiyle kişinin kendini bilmesi ve tanıması, yani ruhunu bilmesidir (Platon, 2010: 130 e). Kendini bilen, yani tutkulardan, hazlardan ve önyargılardan kurtulan, yalnızca kötülükten korunmamış olmaz, aynı zamanda düşünce ve eylemlerinin sorumluluğunu da üstlenmiş olur. Böylece insan, bir yandan özünü korurken, öte yandan da başka bir şeye dönüşmemiş olur. "İnsan kendisini tanıyıp bildikçe hem ruhunu bilecektir, hem kendisini koruyup kollayacaktır, hem de başka ben'lerin farkına varıp onlara yönelecektir." (Aydoğdu, 2018: 228). İnsan, "Kendini bil!" ilkesi sayesinde her tür zorbalıktan ve kötülükten kurtulabileceği gibi, hayatın anlamının derinliğine de nüfuz edebilecektir. O halde "Kendini bil!" sözü, sürekli olarak kendisini araştırmak, yenilemek ve "... "varoluşunun her anında varoluşunun" koşullarını durmaksızın sorgulamaktır" (Akdemir, 2016: 56).

Hayatı araştırmanın ve incelemenin amacı, hem onu hem de ondan hareketle doğayı ve insanı anlamak ve anlamlandırmaktır. Hayat kötü değildir, insana ızdıraplar, elemler vermez. Eğer kişi hayattan ızdırap ve elem aldığını söylüyorsa, bu, hayatı tutkular ve hazlar üzerine kurmasından kaynaklanmaktadır. Bu görüşü savunanlar hayatı doğum ile ölüm

arasındaki bir süreç olarak görmektedirler. Oysa hayat, yukarıda da vurguladığımız gibi, doğum ile ölüm arasındaki bir süre değildir. Hayat evren ve varlık ile bir ilişki içinde olmak demektir. Hayatta rastlanan bütün değişim ve dönüşümler kişi ile kainat arasında daha yüksek bir ilişkinin kurulmasından ibarettir. Üstelik modern bilim tarafından hayatın sonu olarak görülen ölüm bile evren ile bir ilişki içerisine girmek demektir. İnsanın kendi hayatına verdiği anlam, kişinin yalnızca evren ile belirli bir ilişki içerisinde olması değildir. Hayat, akıl, irade ve vicdanı aşk ile birleştirebilmektir. Hayat sürekli bir harekettir. Bunu fark eden kişi, aşkla evrenin dışından tüm evrene bakar. Kişi bilmediği bir alemden getirdiği aşkı hayatın esası olarak bilir. Böyle bir kişi için artık ölüm yoktur. O zaman ölüm geçici bir durgunluktur. Ölüm ile insan hayatı bu dünyada asla kesintiye uğramaz (Tolstoy, 2013a: 157). Bu yüzden hayat, modern dünyanın yarattığı gürültü ve patırtıdan oluşan bir bütün değildir. "Bağırtılı-çağırtılı bütün bu medeniyet faaliyetleri, hayat kapısının önündeki gürültü ve şamatadan başka bir şey değildir." (Tolstoy, 2013a: 46).

Modern bilimlerin öngördüğü hayat, vicdanı hem kötü kılar hem anlamsızlaştırır hem de ikileştirir. Vicdan anlamsızlaştığı zaman, aile, vatan ve insanlık hayatı da anlamsızlaşır. Tolstoy'da "vicdanın ikileşmesi, hayvanî hayat ile insanî hayatın birbiriyle karıştırılmasından ileri gelir." (Tolstoy, 2013a: 51). Hayatı doğum ile başlayan şahsi varoluşun sürmesi şeklinde kabul edenler, hayatın sürekli aynı silsileyi izleyeceğini zannederler. İnsan yaşlılık dönemi başladığında daha önce kesintiye uğramaz zannettiği hayat silsilesinin, artık eskisi gibi sürmesinin imkansız olduğunu anlar. Bunun sonucu hayatta bir durgunluğun, bir kırıklığın olduğunu hisseder. Oysa hayat, yalnızca doğum ve ölümden ibaret olmayan kesintisiz bir süreçtir. Doğum ve ölüm hayatın duraklarından yalnızca birer tanesidir. İnsanın hayatı, doğum ile ölüm arasındaki zaman aralığı olarak görmesinin nedeni, hayvani hayatı insani hayata (akli ve vicdani hayata) aktarmasından meydana geliyor. Bu bakış açısı hayatı, hayvani hayata indirger. "Hayatın doğum ile ölümle sınırlı hayvanî varoluştan ibaret olduğunu iddia eden sözde bilim, insanlarda aklî vicdanın uyanış anında onların vicdanın ikileşmesi gibi acı bir hale düşmelerine neden olur." (Tolstoy, 2013a: 55). Hayvani hayat hayatın tamamı değildir. Hayatı hayvani hayata indirgemek ya da "hayvani varoluştan ibaret saymak, kendisini bizzat hayattan mahrum bırakmaktır" (Tolstoy, 2013a: 91). Hayatın hayvanî varoluştan ibaret olduğu fikri beşer hayatının ilk dönemine ve modern bilimlere ait bir durumdur. Hayatın hayvanî hayattan ibaret olduğu fikrinin akla yatkın olan en iyi fikir olduğu söylenirse söylensin, bunun için ne yapılırsa yapılsın ve ne kadar bilimsel delil getirilirse getirilsin, bunların hiçbiri akli vicdanla uyuşmaz.

İnsana, hayatın, hayvani hayattan ibaret olduğunu gösteren beşer aklıdır. Pozitivizmin ve modern bilimlerin etkisiyle "beşer aklı çok yanlış bir yöne yönelmiştir. Hayvanî varoluştan ibaret olan şahsî hayat, ona gerçek hayatın tamamı olarak kabul ettirildi." (Tolstoy, 2013a: 55). Hayatın hayvani hayattan ibaret olmadığının en önemli göstergelerinden biri hayvani hayatta iradenin, vicdanın ve şahsiyetin olmamasıdır. Hayvani hayat, hayatı maddenin kanunlarına tabi olduğunu kabul ederek, hayatın yalnızca çekim ve ağırlık kanunlarının bir sonucu olarak yatmak ve soluk almaktan ibaret sayar. Oysa hayat, yalnızca yatmak, kalkmak ve soluk alıp vermekten ibaret değildir, hayat aynı zamanda beslenme, neslin devamı ve en önemlisi kültürden de ibarettir. Bunları sağlayacak olan şahsiyettir. Tolstoy'a göre insan, "kendisini maddenin tâbi olduğu kanunlara tâbi, hayatı da yerçekiminin etkisi altında durağan ve tembel, hayat olayını da bedende meydana gelen kimyevî olaylardan ibaret kabul edemez. Çünkü kendisinde, geçmişini sağlamak için hareket etme ihtiyacını ve bu ihtiyacın coşkuyla uygulama alanına çıkmasında –eksik ve ilkel bir biçimde de olsa– bir iradenin varlığını hisseder." (Tolstoy, 2013a: 57). Eğer insan hayvani hayatın ya da maddi

dünyanın kanunlarını insani hayatın, yani gerçek hayatın kanunları olarak görürse, hayatın çelişkisi ve vicdanın ikileşmesi devam eder. İnsan, ancak insani hayata, yani akli vicdana, iradeye ve şahsiyete uyarak hakiki iyilik ve mutluluğa ulaşır. Eğer bu şekilde hareket edilirse, hayatın çelişkisi ve vicdanın ikileşmesi ortadan kalkar.

Tolstoy, hayatı, gerçek hayat ve yapay hayat olmak üzere iki kısma ayırır. Gerçek hayat, modern bilimin konusu olmayan varlığı hakiki ve daimi olan hayattır. Gerçek hayatta doğum ve ölüm söz konusu değildir, değişim ve yok oluş yoktur. Doğum ve ölüm zaman ve mekan içindeki varlıklar için geçerlidir. Tolstoy'da gerçek hayat, insani hayattır. İnsani hayat, akıl kanununa tabi olan, aşkta görünen ve iyiliği amaç edinen hayattır. İyilik insana sonradan değil, yaratılıştan verilmiştir. İnsani hayatta ölüm ve ızdırap yoktur. İnsanda ölüm ve ızdırap şeklinde görülen kötülükler hayata ait bir kanun değil, insan bedeninin varoluşuna tabi kanundur. Hayatın gerçek kanununa tabi olan insan için ölüm ve ızdırap yoktur. Hayat kanunun akışına kendisini bırakan kişi, ölüm ve ızdırabı hissetmez. Oysa kendini dünyanın akışına bırak kişi bunları en acı şekilde hisseder ve yaşar. Bundan dolayı insan mutlu olamaz. Mutluluk yalnızca insani hayata yönelmekle gerçekleşir (Tolstoy, 2013a: 189). Tolstoy'da gerçek hayat, bir kesinti içerisinde değildir, aksine sürekli bir inkişaf, gelişim ve değişim içerisindedir. Dünyada gerçek hayat, insan fıtratından bir tohuma kadar her şeyin içerisine gizlenmiştir. Belirli bir süreden sonra tohumdaki hayat nasıl ortaya çıkarsa, önceden belirli bir zamanın gelmesiyle de aynı şekilde insanda gerçek hayat ortaya çıkar. Ancak bir tohumda inkişaf eden hayatı ile insanda inkişaf eden hayat arasında fark vardır. İnsani hayatta hayvani hayatta olduğu gibi menfaat yokken insani hayatta akli vicdan vardır. İnsan akıl ve irade sayesinde aklî vicdan ile hayvanî şahsiyet arasında bağ kurar. Böylece insan gerçek hayata girer. Gerçek hayatın inkişafı zaman ve mekan içinde gerçekleşmez. Gerçek hayatın her yönünü somut olarak gözlemleyebilmek mümkün değildir (Tolstoy, 2013a: 59–60). Gerçek hayatı ancak hayattaki çelişkiyi hissetmekle fark edilebilir. Yalnız insani hayatta çelişki yoktur. İnsani hayatta var olduğu iddia edilen çelişki akli vicdanın devre dışı kalmasıyla yaşanılan tutarsız davranışlardır. İnsan bu çelişkiyi, hayvanî şahsiyet ile aklî vicdan arasında yeni bir ilişkinin oluşmasıyla yenebilir. Hayattaki çelişkileri ortadan kaldıracak olan akıldır. "Akıl, bütün insanların birleşme noktası olan tek esastır." (Tolstoy, 2013a: 63). Akıl, insanın hayat kanunudur. Hayvanlar için beslenme ve çoğalma, bitkiler için çiçek ve meyve verme, yıldızlar ve gezegenler için çekim ve dönüş ne ise insan için de akıl odur. Akıl yalnızca insan için değil, alem ve alem dışındaki her varlık için bir kanundur. Bu duruma şahit olalım ya da olmayalım her varlık bu kanuna uymak zorundadır. İnsanı dört bir taraftan kuşatan bu kanun doğrudan kendi başına uygulanır değildir. Gerçek hayat kanunu hayat süresince insanın kendi tercihleri ve seçimiyle uygulanır (Tolstoy, 2013a: 64).

Gerçek hayata ilişkin bilgi zaman ve mekan içerisinde meydana gelmez. Gerçek hayatın bilgisine sahip olduğunu iddia eden modern bilim, nesneleri bize yanlış bir biçim ve görünüşte sunar. Oysa nesnelerin bilinmesi zaman ve mekana tabi değildir. "*Nesnelerin bilinmesi zaman ve mekan içinde varolmalarından değil, onların ve bizim tâbi olduğumuz kanunların aynı oluşundan ileri gelir.*" (Tolstoy, 2013a: 75). Modern bilimler gerçek hayatın ne olduğunu bilemez. Çünkü modern bilimler hayata onun yöntemiyle değil, kendi determinist-empirik yöntemiyle yaklaşırlar. Gerçek hayat, determinist-empirik yöntemiyle anlaşılamaz. Gerçek hayat, akli vicdan ve sezgiyle anlaşılır. Çünkü gerçek hayat, zaman ve mekan içindeki hayat değildir. Gerçek hayat kendisini mutlak şahsiyette ve akli vicdanda yani insanda gösterir. İnsan hayatı zaman ve mekanın etkisiyle iki yöne doğru, yani ya yukarıya doğru ya da aşağıya doğru gelişir. İnsani hayat bu kuvvetin bileşkesinin yönünü izler. Hakiki hayatın başlarında insan kendi hayatında bir durgunluk ve zayıflama olduğunu

hisseder. “Oysa gerçekte böyle bir durum varolmayıp, –bu his yanılmasına benzer– bir vicdanî yanılgıdan başka bir şey değildir. Hakiki hayatta böyle bir şey yoktur ve olamaz da. Bu gibi haller, hayatta yanlış bir bakış açısından bakılmasının sonucudur.” (Tolstoy, 2013a: 81). Gerçek hayatın zaman ve mekanın dışında olmasının nedeni, onun aynı zamanda akli hayat olmasıdır. Akli hayat için beş dakika ile beş milyon sene farksızdır. Çünkü akli hayat zamanın dışındadır. Bundan dolayı hakiki hayat zaman ve mekanla tayin edilemez.

Tolstoy’a göre gerçek hayatın akli vicdan ve şahsiyetin toplamı olduğu fikrini anlamayan insan, aşktan da nasipsiz kalır. Aşk duygusu bir yandan hayatın çelişkisini tamamen çözerken, öte yandan da insanı hayatta kendisi için nihai amaç olan gerçek iyilik ve menfaate ulaştırır. Gerçek aşk, iki dost arasında, bir kadınla erkek arasında ya da vatan için değil, hakiki hayat için hissedilir. Böyle bir aşkta herhangi bir çıkar veya hayvanî varoluş, yani elem ve acı yoktur (Tolstoy, 2013a: 117, 119). Tolstoy bu konuda,

“Aşk demek, iyiliği, hayrı arzulamak demektir. Ben aşkı bundan başka bir anlamda anlayamam. Eğer ben kendi ailemi, kendi çocuklarımı, kendi vatanımı seviyorsam, onlar için hayır ve iyiliği arzuluyorum demektir. Aşk, yalnızca benim kendi ailem, çocuklarım ve vatanım ile olan ilişkilerimle sınırlı bir şey değildir. Herkes kendi ailesini, kendi çocuklarını, kendi vatanını aynı duygularla sever. Aşkın bir ferd için arzu ettiği iyiliğin vücuda gelebilmesi için öyle şartlara ihtiyaç vardır ki bu şartlar ile diğer ferdlerin iyiliklerinin vücuda gelme şartları arasında daima bir bağ söz konusudur. Aşk yalnız bu ferd için ise bu aşkın o ferd için arzu ettiği iyiliğin vücuda gelmesi daima diğerlerinin iyiliğinin zararı pahasına olur.” (Tolstoy, 2013a: 120).

der. Bu durumda gerçek aşk, gerçek hayatta olduğu gibi, ancak şahsi menfaatlerden feragat edildiği zaman mümkün olur. Gerçek aşk, anne, baba, eş, çocuk, akraba, komşu gibi kendisini sevenleri değil, kendisinden nefret edenleri, hatta düşmanlarını sevebilmektir. Bunu kişiye yaptıracak olan güç hayvanî hayat değil, hakiki hayattır. O zaman gerçek aşk, diğer varlıklara kendi hayvanî şahsiyetine göre öncelik verip tercih edebilmektir. Hayatı hayvanî varoluştan ibaret sayan bir kişi, hiçbir şeyi gerçek aşk ile sevemez. Çünkü gerçek aşk böyle bir tavırla taban tabana zıttır (Tolstoy, 2013a: 125–127). Böylece Tolstoy’da aşk, hakiki hayatın bir yansıması olup, gerçek hayatın tam ve mükemmel bir faaliyetidir, sonsuz bir hayattır. Çünkü hakikat, kendini aşkta gösterir, aşkta açığa vurur (Tolstoy, 2017a: 78).

Tolstoy’a göre gerçek hayatta ölüm korkusu, ölüm ve yokluk yoktur. Gerçek hayatta insan ölümde hayat bulur, “hiçbir zaman ölmez; daimi ve ebedi yaşar.” (Tolstoy, 2013a: 135). Tolstoy’da ölüm, yeniden diriliştir, yani hayattır. Bu düşüncesiyle o, “hayat doğumdan ölüme kadar geçen zaman boyunca insan bedeni üzerinde meydana gelen görünür olaylardır ve vicdanın kendisidir” teorilerini çürütmektedir. Tarihte Buda, Schopenhauer ve Hartman gibi birçok kişi ölümü dehşet verici bir şey olarak görmüşlerdir. Onlara göre varolan sadece ve sadece ölümdür ve hayat denilen şey ölümün bir oyunudur. Halbuki dehşet verici olan ölüm değil, hayatın kendisidir. Hayat tabi olmayan ve akla uygun olmayan bir durumdur (Tolstoy, 2013a: 138). Gerçekte insanda ölüm korkusu yoktur. Gerçekte insanda var olan ölüm korkusu değil, hayat korkusudur. İnsanda ölüm korkusu olarak ifade edilen duygu, gerçekte hayattaki çelişkinin hatırlanmasından başka bir şey değildir. Ayrıca ölüm ile kendi benliklerini kaybedecekleri zannıdır. Bu düşünceye sahip olanlar ölümden sonra bedenin dağılıp gitmesi gibi, benliğin de dağılıp gideceği fikrindedirler. Oysa benlik bedenle birlikte varolmaz. Benlik bedenden önce hakiki hayatla birlikte varolan bir ortak hafızadır. Ölüm korkusunun bir başka nedeni ise insanların hayata yanlış bir bakış açısından bakarak, hayatın kendi zihinlerinde sınırlanmış olan bir kısmını onun bütünü gibi kabul etmelerinden ileri gelmektedir (Tolstoy, 2013a: 138, 141, 149). Dünyada ölüm korkusu yalnızca insan

içindir, hayvan için ölüm korkusu yoktur. Çünkü hayvanda hayat düşüncesi varolmadığından, o ölümün varlığından haberdar değildir. İnsanda gelecekle ilgili de ölüm korkusu yoktur. İnsanda gelecekle ilgi ölüm korkusunun oluşmasının nedeni, sahip olmakla görevli olmadığı hayat biçimlerine ilişkin kişide bazı olumsuz fikirlerin uyanışa geçmesidir. "Bu aynen ölümden sonra diriliş şeklinde mezarında dirilen bir adamın besleyeceği fikre benzer: "Kendimde bir hayat hissediyorum. Oysa ben ölmüştüm., ben şimdi ölüyüm. Öyleyse benim hayat gibi hissettiğim şey aslında ölümdür. ... [Demek ki] Ölümden korkanların bu korkularına neden olan şey, onların ölümü boşluk ve karanlıktan ibaret görmeleridir. Ölümü boş ve karanlık görmeleri ise hayatı görmemelerinden ileri gelir." (Tolstoy, 2013a: 138).

Bedeni ölüm, insanın maddi bedenini ve geçici vicdanı yıkabilmesine rağmen, hayatın esası bu ilişki olan insanın kâinat ile olan ilişkisini yıkamaz. Ölüm ile hayat son bulmaz, çünkü hayat için zaman ve mekan yoktur. Ölüm ile "varoluşumuzun zaman ile kayıtlı kısmı son bulur ve bununla birlikte son bulacak olan da yalnız geçici vicdandır." (Tolstoy, 2013a: 151). O zaman insanlar ölüm korkusunu cismani varoluşu insani varoluşa, geçici vicdanı gerçek vicdana dönüştürerek yenebilirler. Aslında bu dönüşüm doğumdan önce insanın doğasında vardır. Ancak hayvani hayat ve geçici vicdan ölüm korkusunu insana unutturmaktadır. Hayatın bir dönüşümden diğer dönüşüme sürekli akışı, insanda ölüm düşüncesini ortadan kaldırır. Dünyada dönüşüm kolaydır. Çünkü gerçek hayattaki vicdan zamanın dışındadır. "Her dönüşüm, kâinat ile özel, yeni bir ilişkinin kurulması demektir." (Tolstoy, 2013a: 151). Zaten hayat, kainat ile bir ilişki içerisinde olmak demektir. Hayatta gerçekleşen bütün değişim ve dönüşümler, kişi ile kainat arasında daha yüksek bir ilişkinin kurulmasını sağlar. Bu bağlamda ölüm de bu ilişkilerden biri olup, "kâinat ile daha yeni bir ilişki içine girmek demektir." (Tolstoy, 2013a: 153).

Yapay hayat ise pozitivist düşüncenin etkisinde kalan ve onunla beslenen modern bilimlerin konusu olan hayattır. Gerçek hayat ya da insani hayat ile yapay hayat aynı şey değildir. Yapay hayat zaman ve mekan ile sınırlı olan ve kurgulanmış olan hayvani hayattır. Hayvani hayat bir anlamda şahsi hayattır. Şahsi hayat ise "daimi bir çarpışma, yıkılış ve bozuluştan ibaret bir keşmekeştir." (Tolstoy, 2013a: 29). Modern dünya hayvani varoluştan ibaret olan şahsi hayatı, insana gerçek hayatın tamamı olarak göstermiştir. Oysa şahsi hayat, gerçek hayat değildir. Çünkü şahsi hayatta ya da hayvani hayatta şahsiyet, vicdan, merhamet, sevgi ve iyilik yoktur. İnsan yalnızca maddi boyutu olan bir varlık değildir, o aynı zamanda ruhi boyutu olan bir varlıktır. Akıl ruhun verileriyle beslenir. İnsan aklî vicdana uyarak, hakiki iyilik ve mutluluğa ulaşabilir. Ayrıca yapay hayatın inkişafı zaman ve mekanla sınırlıdır. Buna karşın gerçek hayatın inkişafı zaman ve mekan ile sınırlı değildir, gerçek hayatın inkişafı zaman ve mekan içinde gerçekleşmez (Tolstoy, 2013a: 57, 60). Tolstoy'a göre modern bilimlerin hayat üzerine yapmış oldukları çalışmaların hepsi yapay hayat ile ilgilidir. Yapay hayatta hareket hep ileriye doğrudur, düzgün doğrusaldır.

Yapay hareket, doğum ve ölüm arasında sınırlı olan hayattır. Halbuki "doğum ile ölüm arasındaki sınırlı zaman aralığı, hayatın "organik varoluş" biçiminde kendisini gösteren bir kısımdır" (Tolstoy, 2013a: 85). Gerçek hayatın aksine yapay harekette bir başlangıç, son, görünme veya gözden kaybolma vardır. Yapay hayatta hayatın varlığı, hakiki ve daimi değildir. Hayat insanın evrenle belirli bir ilişkinin kurulmasıyla başlamaz. Hayat zaman ve mekanın dışında ve onlarda önce varolan bir güçtür. Hayatın böyle bir yapıda olduğu modern bilimin verileri ve yöntemiyle anlaşılamaz. Başka bir ifadeyle doğumdan önceki hayatımın bana görünmemesi ve ölümden sonra şimdiki hayatımın görünürlüğünü kaybetmem, bana doğumdan önce ve ölümden sonraki hayatın varlığı konusunda hiçbir

kuşku ve tereddüt vermez. O zaman yapay hayat, hayvani hayat veya halihazırdaki hayat, hayattaki sonsuz hareketliliğin görünür küçük bir parçasıdır ya da bütün hayattan kesilip alınan küçük bir parçadır (Tolstoy, 2013a: 93, 169–170). Yapay hayat aynı zamanda maddi hayattır. Madde bileşik bir varlık olduğundan bozulmaya, dağılmaya ve parçalanmaya müsaittir. Madde bir kabuktur, zamanla yaşamın zorlukları karşısında aşınır, incelenir ve kısa bir zaman sonra söner. Bundan dolayı hayat maddi hayat üzerine temellendirilmemelidir. Çünkü insan aynı zamanda ruhi boyutu olan bir varlıktır. Yalnızca beden değil, ruh da doyurulmalıdır. Tolstoy, maddi hayatın bu durumu hakkında *İtiraflarım*'da Sokrates'ten atıfla "Maddi hayat bir derttir ve yalandır. Bu yüzden maddi hayatın yok edilmesi bir mutluluktur ve biz bunu dilemeyiz" der (Tolstoy, 2017a: 43). Maddi hayattan tam olarak kurtulma ancak ölümle gerçekleşir. Ölüm maddi hayattan daha iyidir. Çünkü ölüm sonsuza açılan kapıdır.

Sonuç

Sonuç olarak, Tolstoy doğrudan bir metafizikçi olmamasına rağmen, onda Tanrı ve hayat sorgulaması herhangi bir metafizikçide olduğu kadar vardır. Tolstoy, Tanrı ve hayat kavramlarını hem bilim ve felsefe hem de din açısından sorgulamıştır. Bunu yaparken de ne bilimi felsefeye ne de felsefeyi bilime indirgedi. Tanrı'nın ve hayatın ne olduğunu kendi sahaları içinde araştırarak, ortak bir sonuca varmaya çalıştı. Tolstoy, Tanrı ve hayat ikiliğini önce bilim ve felsefe açısından araştırmıştır. Yaptığı incelemelerde bilim ve felsefenin özellikle pozitivizmin etkisinde kalmasından dolayı, Tanrı ve hayatı maddi bir dünyaya indirgediğini gördü. Bunun üzerine araştırmalarını din alanına kaydırdı. Ancak din alanındaki incelemelerini mevcut Kilise doktrininden hareketle yapmadı. Resmi Kilise öğretisinin dışına çıktı. Tanrı'ya inanmasına karşın, Kilise'nin doktrinine inanmadı. Bunun üzerine saf dinin tanımladığı bir Tanrı ve hayat fikrinde karar kıldı. Bu, asla Kilise'nin ya da modern bilimin Tanrı'sı değildir. Tolstoy, Kilise'nin veya herhangi bir otoritenin tanımladığı Tanrı tasavvurunu kabul etmez. Ona göre hayat sahibi tek bir Tanrı vardır. O, kendisini dünyada teslis olarak açmaz. Tanrı kendisini dünyada yalnızca hayat vermesiyle gösterir. Tolstoy, Tanrı ve hayat fikrinde bilim ve felsefeyi tamamıyla dışlamaz. Onun tepkisi pozitivist, determinist ve mekanist bilim anlayışınadır. Tolstoy'da modern dünyaya, modern bilimlere alternatif bir Tanrı ve hayat tasavvuru vardır. Yalnız Tolstoy'un Tanrı'sı, her şeyden önce bozulmamış, tahrif edilmemiş dinin Tanrı'sıdır. O, Tanrı'yı dinin nitelikleri doğrultusunda tasvir etti ve yorumladı. Ancak o, Kilise'nin Tanrı'sını kabul etmedi. Çünkü Kilise Tanrı'nın doğasını ve mahiyetini teslis inancının bir sonucu olarak yanlış tanımlamış, belli bir zaman ve mekan ile sınırlandırmıştır. Oysa Tanrı zaman ve mekanı aşan bir varlıktır. Tolstoy'un metafiziğinde Tanrı ile hayat iki ayrı şey değildir, aksine Tanrı ve hayat aynı şeydir, bir bütünün kendisidir. Tolstoy, hayatı gerçek hayat ve yapay hayat olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Gerçek hayat insani hayattır. Yapay hayat ise modern bilimlerin kurguladığı hayattır, yani hayvani hayattır. Kalıcı olan gerçek hayat iken, gelip geçici olan ise yapay hayattır. Hayat, akla, vicdana ve doğaya uygun yaşandığı ölçüde gerçektir. Gerçek hayat için acı, ızdırap ve ölüm yoktur. Bunlar yapay hayat için söz konusudur. Çünkü gerçek hayat zaman ve mekanı aşan, aklın, iradenin, vicdanın, şahsiyetin, aşkın ve imanın hakim olduğu sonsuz hayattır. Son olarak Tolstoy, Tanrı ve hayat fikrinde tamamıyla ne geleneksel dinidir, ne de geleneksel laiktir. Örneğin Ortodoks Hıristiyanlığın baskısı altında olmayan bir dini eğitimi önemsemiş ve öncelemiştir. Ayrıca onun felsefesinde Tanrı ile hayatı birbirinden kopuk değildir, onları birbirine bağlayan sevgidir. İnsan yılmadan sevgide mükemmelliğin peşinden koşmalıdır.

Kaynakça

Akdemir, Müslim (2005). "Yeni Yüzyılda "Aydın Olmak"", *Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı*, İçinde, (s. 253–257), Ankara: Gazi Kitabevi.

Akdemir, Müslim (2016). *İnsan Felsefesi –Epiktetos ve Marcus Aurelius Örneği–*, Bursa: Sentez Yayıncılık.

Aydoğdu, Hüseyin (2018). "Modern Aklın Söyleminde 'Felsefeyi Düşünmek' Üzerine Bir İnceleme", *Özne*, 28. Kitap, Bahar 2018, s. 219–239.

Bakır, Kemal (2017). "Küresel Şiddete Karşı Evrensel Ahlak: Tolstoy ve Tanrı'yla Barışık Anarşi", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 80, Mayıs, Haziran, Temmuz 2017, s. 101–122.

Çestov, Lev (2007). *Nietzsche ve Tolstoy'da İyilik Fikri* (Çeviren: Işık Ergüden), İstanbul: Versus Kitap.

Moulin, Daniel (2018). *Eğitici Tolstoy* (Çeviren: Özlem Akçay), Ankara: Hece Yyaınları.

Platon (2010). *Alkibiades I–II* (Çeviren: Furkan Akderin), İstanbul: Say Yayınları.

Süer, Aydın (2009). "Tolstoy'un Eserlerinde Savaş ve Askerlik". Lev N. Tolstoy, *Savaş ve Askerlik Üzerine* (Çeviren: Ö. Aydın Süer), İçinde, (s. 63–100), Ankara: Epos Yayınları.

Tolstoy – Gandhi Mektuplaşmaları (2018). (Çeviren: M. Fahrettin Biçici), İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2000). *Samimi Saadet* (Çeviren: Ayşenur Menekşe), İstanbul: Mavi Yelken Yayınları.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2008). *Din Nedir* (Çeviren: Yeşim Ilgın), İstanbul: Metropol Yayınları.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2011a). *Yurtseverlik, Askerlik ve İtaatsizlik Üzerine* (Çeviren: Ö. Aydın Süer), Ankara: Epos Yayınları.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2011b). *Ve Işık Karanlıkta Parlıyor* (Çeviren: Dominik Pamir), İstanbul: Kaos Yayınları.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2013a). *Hayat Üzerine Düşünceler* (Çeviren: Ahmet Midhat Rıfatof), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2013b). *İnsan Ne İle Yaşar* (Çeviren: ?), İstanbul: Akvaryum Yayınevi.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2014). *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* (Çeviren: Dominik Pamir), İstanbul: Kaos Yayınları.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2017a). *İtiraflarım* (Çeviren: Orhan Yetkin), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2017b). *Sevgi Neredeyse Tanrı Oradadır* (Çeviren: Kemale İmanova), İstanbul: Lacivert Yayıncılık.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2018). *Savaş ve Barış I–II* (Çeviren: Tansu Akgün), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (2019). *Sanat Nedir?* (Çeviren: Mazlum Beyhan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tolstoy, Sergey (1990). *Oğlu Tolstoy'u Anlatıyor* (Çeviren: Emine Opan), İstanbul: Düşün Yayınevi.

Wilson, A. N. (2019). *Tolstoy* (Çeviren: Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mitostan Logosa Geçiş: "Gılgamış Destanı"

Hüseyin AYDOĞDU*

Özet

Bu çalışmada, mitostan logosa geçişin *Gılgamış Destanı*'ndan hareketle incelenmesi amaçlanmıştır. Genel kanaate göre felsefi düşünce, erostan mitosa, mitostan da logosa geçiştir. Felsefi düşünceden önce dini düşünce ve mitsel düşünce vardı. Dini düşüncenin tahrif edilmesiyle mitsel düşünce ortaya çıktı. Ancak mitsel düşünce insanın ihtiyaçlarına yanıt veremedi, aklını ve zihnini tatmin edemedi. Çünkü mitler akıl ve zihin üzerine değil, çelişkiler, duygular ve fanteziler üzerine kurulmuştu. İnsan mitler üzerine akıl yürüterek, onlardaki çelişkileri ve fantezileri görmeye çalıştı. Bu durum felsefi düşüncenin ortaya çıkmasında katalizör görevi gördü. Bu süreçte *Gılgamış Destanı* önemli adımlardan biridir. *Gılgamış Destanı*, yazı ile kayıt altına alınan ilk destandır. O, sıradan bir destan değil, aynı zamanda birçok konuda sıradışı sorgulamaları ve tartışmaları olan ilginç bir düşsel-edebi metindir. Onda felsefenin metafizik, epistemoloji, etik, politika ve kültür alanlarıyla ilgili çözümlemeler vardır. Varlığın, evrenin ve hayatın mahiyeti, bilginin ne olduğu ve kökeni, erdemlerin neler olduğu, yöneten ve yönetilen ilişkisi, kültürün nasıl oluştuğu ve ölüm kaygısını yenmenin yolları üzerine açıklamalar ve öneriler vardır. Sonuç olarak *Gılgamış Destanı* salt felsefi bir metin olmasa bile ele aldığı bazı felsefi problemler ve onlara çözüm önerileri açısından mitostan logosa geçişin en eski örneklerinden biridir. Bu açıdan *Gılgamış Destanı*, "Felsefe, erostan mitosa, mitostan da logosa geçiştir." sözünü doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gılgamış Destanı, Mitos, Logos, Mitoloji, Felsefe.

Transition From Mythos To Logos "Epic Of Gilgamesh"

Abstract

In this study, it is aimed that transition from mythos to logos is examined based on Epic of Gilgamesh. According to general belief, philosophical thought is transition from Eros to mythos, from mythos to logos. Before philosophical thought, there is religious thought and mythic thought. Mythic thought has been emerged after religious thought has been defined. However, mythic thought has been not respond the needs of human, not satisfied mind and brain of human. Because, myths has been built on emotions and fantasies not mind and brain. People has tried to notice discrepancy and fantasies by ratiocinating on myths. This situation has performed as catalyst on emerging of philosophical thought. *Epic of Gilgamesh* is one of the important steps during this course. *Epic of Gilgamesh* is the first epic which was recorded in written form. It is not ordinary epic, it is an interesting, fictional-literal text which also has unusual questioning and discussions on several subjects. It has analysis concerning metaphysic, epistemology, ethic, politics and culture areas of philosophy. There are explanations and suggestions on the essence of being, the universe and life, what is and origin of knowledge, what is the virtue, the relationship between ruler and ruled, how culture is formed and ways to overcome death concern. As a result, even *Epic of Gilgamesh* is not a solely philosophic text, it is one of the most important samples of transition from mythos to logos in terms of philosophic problems which it deals and solution suggestion to them. In this respect, *Epic of Gilgamesh* affirms "Philosophy is transition from mythos to logos."

Key Words: Epic of Gilgamesh, Mythos, Logos, Mythology, Philosophy.

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, huseyin.aydogdu@erzurum.edu.tr

Giriş: Felsefi Düşünceye Giden Yolda Eros-Mitos-Logos İlişkisi

Hakikatin ne olduğu, insanlık tarihi boyunca din, mitoloji, felsefe ve bilimin yapmış oldukları tüm araştırmalara ve vermiş oldukları tüm cevaplara rağmen, hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Bunun esas nedeni insan aklının ve zihninin yetersizliği değil, hakikatin araştırılmasındaki güçlüktür, yani mevcut metodolojinin yetersizliğidir. Aslında hakikatin araştırılması, Aristoteles'in dediği gibi, hem kolaydır hem de güçtür. Kolaydır, çünkü hakikat uzak bir yerde değil, hayatın içindedir. Zordur, çünkü hakikate ulaşabilmek, özel bir yöntemi veya içsel bir deneyimi gerektirir. Buna karşın her insanın, her disiplinin "şeylerin doğası hakkında söyleyebileceği doğru bir şeyi vardır. Bir şeyin kendisi, hakikatle ilgili olarak az bir şey veya bir hiç değerindeyse de bütün düşüncelerin bir araya gelmesi, oldukça çok şeyi meydana getirir." (Aristoteles, 1996: 993 b). Hakikat araştırılmasının durumu ok atmaya benzer. Hedef tahtası büyükse, atılan oku hedefe isabet ettirebilmek o oranda kolaydır. Fakat oku aynı hedef tahtasında belli bir noktaya isabet ettirebilmek çok daha güçtür. Okun küçük bir noktaya isabet ettirmek kadar hakikatin ne olduğunu da dile getirmek o oranda güçtür. Bunu kolaylaştırmanın yolu ise hakikatin ne olduğunu birçok disiplinden hareketle araştırmaktan geçmektedir. En büyük hakikat araştırıcısı ise mitoloji ve bilimden önce felsefedir. Zaten felsefe, öncelikle "hakikatin bilgisi" olarak tanımlanmıştır (Aristoteles, 1996: 993 b 20). Ancak düşünme yetimiz yalnızca felsefe ile gelişmemiştir. Felsefenin yanında din, mitoloji ve bilimin de büyük bir katkısı olmuştur. Hakikat araştırılmasında her disiplin bir halka görevi görmektedir, halkalar arasındaki boşluğu doldurmaktadır. Böylece insan, toplum, tarih, doğa, tin ve varlık daha kolay anlaşılmaktadır, onların her biri ayrı ayrı anlam ve değer kazanmaktadır. Ama varlık, yalnızca din, mitoloji, felsefe ve bilimden herhangi biri ile açıklanabilecek derecede basit bir şey değildir. Aksine çok yönlü ve karmaşık bir şeydir. Bu yüzden hakikatin ne olduğunu ortaya koymak için, hepsinin verileri kullanılmalıdır. Çünkü bu çetin uğraşta her biri diğerinin eksikliğini tamamlayabilmektedir. Bu durum yalnızca varlık, bilgi, ahlak, siyaset, insan, hayat ve ölüm gibi problemlerin çözümlenmesinde değil, insan ve varlıkla ilişkili her problemin çözümünde de geçerlidir. Çünkü herhangi bir alanda bilgi tamamıyla bağımsız olarak değil, birbirleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda herhangi bir alanda kendine özgü saf bilgiyi bulabilmek zordur. Her bilgi bir öncekinin tasdiki ya da inkarı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin eğer Antik Yunan'da Timotheos olmasaydı, lirik şiirin büyük bir kısmı olmayacaktı. Eğer Phyrnis de olmamış olsaydı, Timotheos olmamış olacaktı. Yine Homeros olmamış olsaydı Thales olmamış olacaktı (Aristoteles, 1996: 993 b 15). Hakikatin ne olduğuyla ilgili görüşler de öyledir. Dini düşünce, mitsel düşünce, felsefi düşünce ve bilimsel düşünce olmamış olsaydı, hakikatin ne olduğu tam olarak bilinmemiş olacaktı. Bu dört düşünce sistemini bir araya getiren ve bilinen ilk ortak ürünlerden biri *Gılgamış Destanı*'dır. *Gılgamış Destanı* hakikate giden yoldaki basamaklardan, hakikat halkasının tamamlayıcı ve bütünleştirici unsurlarından biridir.

Mitoloji ve tarih, mitoloji ve edebiyat, mitoloji ve güzel sanatlar, mitoloji ve dil, mitoloji ve ideoloji arasında bir ilişki olduğu gibi, mitoloji ve felsefe arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Her kültür ve medeniyetin kendine has özelliklerinin ilk kaynaklarından biri mitolojidir. Mitolojinin hem paradigmaların şekillenmesinde hem de sosyal, psişik ve fiziki olayların çözümlenmesinde büyük bir katkısı olmuştur. Mitoloji yalnızca kültür ve medeniyetlerin oluşumunda değil, dinde itikatların kökleşmesinde, güzel sanatların çeşitli türlerinin ortaya çıkmasında, sözel ve yazılı anlatımın zenginleşmesinde, hayat ile ölüm ikiliğinin anlamlandırılmasında ve en önemlisi de felsefi şuurun gelişmesinde birçok yardımı olmuştur. Çünkü mitoloji yalnızca öyküler toplamı değildir. Aksine mitoloji, "hayatın ve olayların genelleştirilmiş modelidir" (Bayat, 2007: 11). Mit, bir düşünce tarzı,

bir şuur (bilinç) türüdür. Mitler insanlığın yüzlerce yıllık gerçek ve anlam arayışının sıradışı hikayeleridir. Herkes mitleri anlamaya ve onlarla başa çıkmaya ihtiyaç duyar. Herkes doğum ile ölüm arasındaki yolculuğu anlamlandırmada, hayattaki boşlukların tamamlanmasında mitolojinin verilerini de bir kaynak olarak kullanmaktadır. Herkes mitler aracığıyla hayatı anlamaya, varlığa dokunmaya, esrarı anlamaya ve kim olduğumuzu bulmada onların yardımına baş vurmaktadır (Campbell – Moyers, 2010: 23–24). Çünkü mitlerin ele aldıkları problemlerin birçoğu felsefenin ve günlük yaşamın problemleridir. Felsefenin varlık, bilgi, değer, insan, politika, kültür ve sanat üzerine ilk sorgulamalar ve çözümlemeler, rasyonel ve sistemli bir şekilde olmasa bile mitler tarafından yapılmıştır. Örneğin varlığın oluşumunun, evrende kaostan kosmosa dönüştüren gücün metafizik-ontolojik açıklamalarının; olaylardaki sebep-sonuç ilişkisinden hareketle olayların ortaya çıkma sebeplerinin mantıki ve epistemolojik temellerinin; evrendeki düzenden hareketle insanda ve toplumda bir düzenin oluşturulması gerektiği sonucun etik ve politik ilkelerinin açıklanması gibi. Mitoloji herhangi bir şeyi yalnızca sebep ve sonuç ilişkisi açısından varoluşunu anlatmakla yetinmez, onun işlevini de önemser. Bu yönüyle mitler bir mantık ve dil sistemidir, ancak mitolojide felsefi düşüncede olduğu gibi, düzenli ve sistemli bir mantık yoktur. Çünkü mitolojide olaylar her zaman aynı zaman ve mekanda geçmez, zaman ve mekanda ani sıçramalar, gidiş ve gelişler vardır (Bayat, 2007: 12–13).

Düşüncenin tarih boyunca nasıl bir yol izlediği tartışma konusudur. Genel kanaate göre düşünce dinden mitolojiye, mitolojiden felsefeye, felsefeden de bilime doğru bir yol izlemiştir. Hepsinin temelinde ise ister az olsun isterse çok olsun hikmet vardır. Başta felsefe olmak üzere dinin ve mitolojinin hikmetin bir parçası olarak görülmesinin nedeni ise akıldır. Birçok dine, mite ve düşünüre göre insan aklı Tanrı'dan kopmuş bir parçadır (Campbell – Moyers, 2010: 46). Akıl, doğru ve kesin bilgiyi, yapılması güzel olan şeyleri temsil eder. Zaten hikmet de "kesin doğru bilgi, yapılması faziletli olan bir hareket tarzı", "kesin delillere dayanan bilgi", "dengeli olma, orta yol üzerinde bulunma, adalet niteliği taşıma", "söz ve işte isabet, hakkı bilme ve hayır işlemek", "dengeli olma, orta yol üzerinde bulunma, adalet niteliği taşıma", "ilim ve akılla gerçeği bulma", "söz ve fiilde isabet", "ilim ve amel uygunluğu", "eşyanın hakikatini bilme, güzel ve isabetli işler yapma", "kesin delillere dayanan bilgi", "varlıkların hakikatini bilmek", "doğru bilgi ve faydalı iş", "ilham yoluyla verilmiş bâtın bilgisi yahut marifet", "ilim-amel bütünlüğü, gerçeği ifade eden her türlü söz, gereksiz lafızlardan arındırılmış akla uygun özlü söz", "insan iradesini hayrın ifadesi olan faydalı amele sevkeden doğru bilgi" ve özel bilgi anlamlarına gelmektedir (Kutluer, 1998: 503–508; Bayrakdar, 1997: 23). Hikmetle ilgili bu tanımların ortak yönü ise ilme yapılan vurgudur. Yalnız felsefi düşünce, dini düşünce, mitolojik düşünce ve bilimsel düşüncenin hiçbiri tek başına hikmetin kendisi değildir. Onların her biri hayatta ilim ve amel (teori ve pratik) uygunluğunu sağlamaya çalışmaktadırlar. Oysa hikmet, düşüncenin ya da ilimlerin üstündeki ilimdir. Fârâbî ve İbn Sînâ gibi İslam düşünürleri hikmeti bu açıdan ele alarak, "en üstün ilimle en yüce şeyleri akletmek" anlamında kullanmışlardır. Bu bağlamda hikmet, "en üstün mâlumun en üstün bilgisi", "en doğru ve en kesin bilgi", "varlıkların ilk sebeplerinin bilgisi" demektir (Kutluer, 1998: 507). Hikmet değişen bir bilgi değil, evrensel bir bilgidir. Bu yüzden kaynağının ne olduğuna bakılmaksızın benimsenmeli ve hayata aktarılmalıdır. Zaten hikmet, kaynağı ne olursa olsun bütün doğruları bilmek, doğru ile yanlışı birbirinden ayırt etmek ve yararlı bütün şeyleri yapmak demektir. Hikmetin aleti akıldır. Eğer akıl olmasaydı hikmet bilinmezdi ve anlaşılmazdı. Fakat akıl her zaman tek başına yeterli değildir. Çünkü akıl bazı konularda yapısı gereği sınırlı ve eksik bilgi vermektedir. Hikmet hafızada depolanmış bir bilgi olmadığından iradeyle olan bağı kesilmemelidir. Akıl, sürekli olarak irade ve sezgi ile

desteklenmelidir. Hikmet ancak akıl, irade ve sezgi ile tam anlaşılabilir olur. Hikmetin ne olduğu bilindiği ve anlaşıldığı zaman varlığın da ne olduğu bilinir ve anlaşılır. Hikmet varlığa açılan kapıdır. O zaman "hikmet, varlıkta gizli olan gerçeğin açığa çıkarılıp lafza dökülmesidir." (Kutluer, 1998: 505). Bu durumda hikmeti bilmek, varlığın dayandığı hikmeti bilmektir. Bu kapıyı aralayacak olan hangi düşünce sistemi olursa olsun, onun verileri dikkatli ve özenli bir şekilde seçilip kullanılmalıdır. Ama her düşünce sisteminin verisi mutlaka akıl, irade ve sezgi ile hem test edilmeli hem de desteklenmelidir.

Hikmet kendisini her zaman aynı sırada olmasa bile, önce dini ve mitolojik düşünce olarak, sonra da felsefi ve bilimsel düşünce olarak açınlar. Her dördü de hikmetin farklı görüntüleridir. Hikmetin ilahi boyutunu dini düşünce, duygusal boyutunu mitsel düşünce, akli ve zihinsel boyutunu felsefi düşünce, somutlaşmış halini ise bilimsel düşünce temsil eder. Buna göre mitsel düşünce dini düşüncenin tahrif edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Mitler kutsalın ilk ortaya çıkışını anlatır. Mitlerde kutsal ve gerçek bir arada gelişmiştir. Kolektif düşüncenin bir değerlendirmesi olan mitler kutsal bir tarihi anlattığı için, *mutlak hakikat*i ifade ettiği düşünülür. Ancak mitsel düşüncede felsefede olduğu gibi, ne akıl ve mantık, ne sebep-sonuç ilişkisi, ne de bir sistematik vardır (Eliade, 2017: 22; Bottéro, 2015a: 134, 170 1 No'lu Dipnot). Mitler, dinin "kutsal", "yüce" ve "ritüel" (davranış) kavramlarının duygusallık, hayal gücü ve fantastik içeriğinde yeniden yorumlar ve örgütler. Zaten mitler, dünyaya ve evrene dair dini bir açıklama sunmak amacıyla tasarlanmış hayal gücüdür. Bu açıdan mitlerin dinsel ideolojiden hiçbir farkı yoktur. "Mitler dinsel ideolojinin ta kendisidirler." (Bottéro – Kramer, 2019: 86). Ancak mitsel düşünce insanın aklını ve zihnini tatmin edebilecek ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde değildir. Çünkü mitler akıl ve zihin üzerine değil, çelişkiler, duygular ve fanteziler üzerine kurulmuştur. Mitlerde irrasyonel bir sorgulama vardır. Bu durum çelişkili açıklamaların ve durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Mitler yalnızca akıl ve zihin ile değil, aynı zamanda kendi kendileriyle de çelişkilidir (Campbell – Moyers, 2010: 185). Mitsel düşünce aklı, zihni, duyguları ve hayal gücünü harekete geçirmesine ve bazen insanı ikna etmesine rağmen, açıklamaları her zaman aklı ve zihni doyurmaz. Mitsel düşüncede bir varlık ve doğa tasavvuru olmasına karşın, onda doğa, doğa olayları ve evren üzerine makul ve makbul bir açıklama yoktur. Doğayı kaos olarak görüp tanımlar. Oysa herhangi kişinin ya da disiplinin bir konuda yaptığı açıklama akla ve iradeye uygun olmalıdır. Açıklama o zaman hem yapan kimsenin hem de o konuda karara varan kişinin akla en yakın gelen şeyi kabul etmesine neden olur (Platon, 2015, 29). Mitsel düşüncenin içine düştüğü bu duygusallığı ve çelişkileri aşmanın yolu felsefi düşünceden geçer. Mitsel düşünce üzerine akli sorgulamayla felsefi düşünce ortaya çıktı. Felsefi düşünce, mitolojinin rasyonel yorumudur, mitlerin akli ve zihinsel sorgulaması ve çözümlemesidir. Felsefi düşüncenin somutlaşması, yani felsefi düşüncenin ete kemiğe bürünmesiyle de bilimsel düşünce ortaya çıktı. Felsefi düşünce ile bilimsel düşünce genellikle aynı mantık üzerine temellendirilmiştir. Oysa mitsel düşüncede onlarınki gibi bir mantık yoktur. Felsefenin ve bilimin mantığı hakikatin mantığı iken, mitolojinin mantığı görünüşü kurtaran bir mantıktır (Bottéro – Kramer, 2019: 91). Thales ile birlikte irrasyonel düşünce yerini rasyonel düşünceye bırakmıştır. Logos sayesinde sözlü gelenek yerini yazılı geleneğe bırakmıştır. Logos "şeyleri birbirine bağlayan bir dizi akıl yürütmedir." (Başdemir, 2019: 80). Buna göre düşünce hikmetten dine, dinden mitolojiye, mitolojiden de felsefeye doğru bir süreç takip etmiştir. O zaman felsefe, erostan mitosa, mitostan da logosa geçiştir.

Mitlerin nasıl oluştuğuyla ilgili farklı tartışmalar vardır. Genel kanaate göre mitler, dinin etkisiyle farklı kişilerden veya sosyal ya da doğa olaylarından hareketle zamanla oluşmuş olan irrasyonel söylemlerdir (Bayat, 2007: 12–13). Mit, hiçbir şekilde toplumdan, sosyal,

siyasi ve fiziki olaylardan kopuk değildir. Her zaman onlardan birçok iz taşır. Ancak mitlerde bu izler doğrudan akli ve zihinsel bir birikim ve sorgulama taşımaz. Buna rağmen mitler toplumsal hafızadan kopuk değildir. Aksine mitler "toplumsal hafızanın negatifidir." (Gezgin, 2006: 123). Toplumsal hafızada zamanla oluşan birikim, kendinden sonraki nesillere felsefe, din ve bilimin dışında mitoloji ile aktarılmıştır. Bu açıdan mitler, Fromm'un da dediği gibi, "*toplumsal bilinçdışının dışa yansımasıdır*". Ona göre mitler yalnızca fantastik anlatım biçimine sahip değildirler. Çünkü mitlerde de din, felsefe ve bilimde olduğu gibi, zaman içerisinde gelişen bir tarihçe vardır. Mitler, "uzun yıllar boyunca, sembolik bir dil kullanılarak, insanlığın dini ve felsefi görüşleri ile ruhun geçirdiği tecrübeleri bizlere aktarmışlardır." (Fromm, 1992: 209). Bu öyküler son derece duygusal ve fantastik bir kurguya sahip olsalar bile, hiç ummayacağımız şekilde evren, dünyanın geçmişi, doğa, nesneler ve olaylar hakkında bilgiler verirler. Bunlardan biri de *Gılgamış Destanı*'dır. *Gılgamış Destanı* birçok destandan akla, mantığa, hayata, ölüme, kültüre ve medeniyete yaptığı vurgularla ayrılır. Bunlardan biri destanın varoluşsal sorunlara eğilmesidir. *Gılgamış Destanı*'nda varoluşsal sorunlar, doğaya hükmedemeyen insanın doğa karşısındaki aczi ele alınır. Bunun için de tanrılardan ya da tanrısal güçlere sahip varlıklardan sürekli yardım istenilir. Bundan dolayı mitler, insanın karşılaştığı varoluşsal problemlerin sembolik anlatımlarının toplumsal bilinçdışının oluşmasından ve onları dışa vurmasından başka bir şey değildir. Mitlerin oluşmasının bir başka nedeni de insanın yalnızca rasyonel ve deneysel bilgiye değil, aynı zamanda bilinçdışı bilgiye, yani duygusal ve fantastik bilgiye de ihtiyaç duymasıdır.

Mitlerin ne tür bilgi olduğuyla ilgili üç görüş hakimdir. Birincisi, mitler bilim öncesi dönemin saf bir dünya görüşünün sanatsal özelliğe sahip ürünleridir. İkincisi, mitler gerçek bir olayın yaşanması sonucu oluşmuş olan ve bunun sanatsal bir biçimde işlenerek zamanımıza kadar geldiği öykülerdir. Üçüncüsü ise mitlerin "daha çok dinî ve felsefi özelliklerin ön planda tutularak, dışa vurulan anlatım biçiminin, bu dinî ve felsefi çekirdeğin sembolik bir ifadesi"dir (Fromm, 2017: 189). Günümüzde geçerli olan daha ziyade üçüncü görüştür. Mitsel şekilde dışa vurulan bu anlatım biçiminin en eski toplumların fantastik hayalleri olmadığı, geçmişten günümüze kadar gelebilen değerli hatıraları dile getirdikleri vurgulanır. Bu yüzden mitler, Freud'un rüyaları yorumladığı gibi, yalnızca akıldışı ve sosyal dürtülerin ürünleri olarak görülmemelidir. Aksine mitler "kendilerini sembol dil aracılığı ile ifade eden, geçmiş zaman bilgelikleri ve özdeyişleri" olarak görülmelidir (Fromm, 2017: 190). Bunların içerisinden özellikle üçüncü görüş, felsefenin erostan mitosa, mitostan da logosa doğru bir geçiş olduğu görüşünü doğrulamaktadır.

Felsefe erostan mitosa, mitostan da logosa geçiş olduğu kabul edilmesine rağmen, bu geçişin nasıl olduğu ve bu ilişkinin nasıl bir ilişki olduğu noktasında farklı tartışmalar vardır. Bu tartışmaların odak noktasını ise hangisinin önce var olduğu sorusu oluşturmaktadır. Kimileri düşünceyi dinle başlatırlar. Onlara göre düşünce, dini düşünceden mitsel düşünceye, mitsel düşünceden de felsefi düşünceye doğru bir yol izlemiştir. Düşüncenin temelinde dini düşünce, yani hikmet vardır. Hikmet, felsefeden daha geniş bir mana taşır. "Her felsefe hikmet olabilir, fakat her hikmet felsefe olmayabilir. Hikmetin, felsefeden daha geniş bir anlam sahası vardır." (Bayrakdar, 1997: 23). Zaten Presokratik dönemde felsefe hikmet içerisinde görülüp değerlendirilmişti. Kimileri mitolojiyle dini aynılaştırarak, mitlerle dinlerin aynı anda oluştuğunu savunurlar. Onlara göre mitler, dini inançların bozulmuş birer şeklidirler. Mitoloji dinle birlikte oluşmuştur. Bütün mitlerde dini motifler ve ögeler olduğu gibi, dinlerde de çok sayıda mitsel unsurlar vardır. Ama dinde mitin aksine mistisizm daha güçlüdür. Buna karşılık mitolojide ise somutluk öne çıkmakta

ve somut ögeler daha güçlü olmaktadır, mistisizm ise dışlanmaktadır. Kimileri din, mitoloji ve felsefe arasında hiçbir bağın olmadığını ileri sürerler. Onlara göre din mitten daha sistemli ve daha çok amaçlıdır. Olayların gidişatı dinde kestirilebilir, ama mitolojide kestirilemez. Kimilerine göre ise din, mitoloji ve felsefe arasında şuurun gelişimi açısından doğrudan bir ilişki vardır. Aristoteles'in dediği gibi, her insan doğal olarak bilmek ister (Aristoteles, 1996: 980a). İnsan hangi düşünce evresinde olursa olsun, hiçbir zaman şuurun dışına çıkmamıştır, şuurdan, bilgiden dolayısıyla hikmetten kopmamıştır. Şuur, din, mitoloji, felsefe ve bilim adında farklı görünüşler olarak varlığını her zaman korumuştur. Bazı dönemlerde öncelik sırası değişmiş olsa da, insan, dini şuurdan mitolojik şuura, mitolojik şuurdan felsefi şuura, felsefi şuurdan da bilimsel şuura doğru bir yol izlemiştir. Fakat bu, şuurun her zaman aynı çizgiyi takip ettiği anlamına gelmez. Bazen mitolojik şuurdan, bilimsel şuurdan veya felsefi şuurdan biri önce gelir, bazen de hepsi iç içe geçerek varlıklarını birlikte sürdürürler. Şuurun bu dört görünüşünün aynı anda varlıklarını sürdürmesinin nedeni ise dildir. Dil, bir gerçekliği dile getirir. Bu yüzden gerçeklik "dil-dışında" aranmamalıdır. Hangi düşünce sistemi olursa olsun, hepsi kendini dil ile ortaya koyar. Dilin varlığı düşünce yaratmalarının da varlığıdır. İnsan dilin sayesinde hakikatle bağ kurar, ona ve düşüncelerine açıklık kazandırır (Akdemir, 2009: 100).

Din ile mitoloji arasında doğrudan bir ilişki ve paralellik vardır. Bunun nedeni, onların kaynağında aynı metafizik, epistemoloji ve etiğin olmasıdır. Din ile mitolojinin kaynağında aynı tanrılar ve kozmik bilgiler vardır, ama bunlar her ikisinde de apaçık değildir. Din ile mitoloji kozmik düzeni simge ve sembollerle anlatırlar ve tasvir ederler. Fakat dinde mitolojik ögeler yoktur. Aksine din kendisini sürekli mitolojik unsurlardan arındırmaya çalışır. Ancak zamanla Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi büyük ilahi dinlerde bile mitolojik unsurlar dine karışmıştır. Özellikle kült karakterli mitler din içeriklidir. Örneğin bazı eski uygarlıkların dinleri ile mitleri birbirine öylesine karışmıştır ki, onlarda din ile mitin sınırlarını ayırt edebilmek çok güçtür. Dinler tarihi uzmanlarına göre bunun nedeni dini şuurun yaratılıştan insanın doğasında mevcut olmasıdır. Mit, dini düşüncenin içindedir. Mitsel düşüncenin temelinde inanç kavramının salt bir şekilde yer alması mitoloji ile din arasında din ile mitoloji arasında sıkı bir birlikteliğin olmasına neden olmuştur. Bu, düşüncenin dini şuurdan mitolojik şuura geçtiğini doğrular. Mitlerin içerisinde dini olayların, dini konuların yer alması ve mitlerin kutsal olması da din ile mit arasında bir benzerliğin ve geçişkenliğin olduğunu gösterir. Mitolojide de canlı olarak algılanan doğanın ve onun ayrı ayrı nesnelerinin tanrıları ve koruyucu ruhları vardır. Dinde de her şeyin sahibi ve koruyucusu Yüce Tanrı'dır. Onun dışında her şeyin sahibi ve koruyucusu olan başka bir tanrı ya da ruh yoktur. Mitolojide insan zor duruma düştüğü zaman ruhlardan yardım diler, eğer onları kızdırmışsa gerginliği gidermek için ruhlara ya da tanrılara kurban sunar. Dinde ise kurban yalnızca Yüce Tanrı'ya sunulur, niyaz ona edilir ve kurtuluş ondan beklenir.

Mitolojinin arka planında din, felsefenin arka planında ise hem din hem de mitoloji vardır. Mitolojide de evren, yaşam, var oluş ve yok oluş üzerine rasyonel bir içerikte olmasa da sorgulamalar ve açıklamalar vardır. İnsan bu dönemde de doğaya, evrene yönelip sorgulamaya başlamıştır (Erdemli, 2017: 61–62). Felsefe, düşüncenin din ve mitten arındırılması sürecidir. Nasıl din kendisini mitten arındırmaya çalışmışsa, felsefe de düşünceyi her ikisinden arındırmaya çalışır. Felsefe, öz olarak din ve mitolojiyle aynı şey değildir. Örneğin felsefede rasyonel idrak varken, din ve mitolojide ise irrasyonel idrak vardır. Bu bağlamda din mitolojiye daha yakın iken, felsefeye uzaktır. Ancak ne din tamamıyla irrasyoneldir, ne de mitoloji yalnızca efsaneler ve rivayetler toplamıdır. Aksine her ikisinde de farklı şuur olayları vardır. Çünkü her üçünün de kaynağında hikmet vardır.

Felsefe, din ve mitolojide var olan şuurdan hareketle şuura felsefi bir nosyon kazandırmaya çalışır.

Mitoloji, din değildir. Fakat mitoloji, doğal olarak meydana gelen bir din görünümündedir. Mitolojide de tanrılar, dini ritüeller fazlasıyla vardır. Ama bunlar din olmak için yeterli değildir. Mitoloji, dinden, Schelling'in de dediği gibi, öncelikle doğayı tanrılaştırmasıyla, sonra da yeni bir dünyayı açığa çıkarmakla ayrılır. Mitoloji insanın düşünmesini ve bilgisini olduğundan daha fazla genişletir. Schelling'e göre doğanın gelişimini ve ilk olayları örten karanlık ortadan kalkmadığı ve "tarih dediğimiz büyük bilmeceli örgünün kendilerinde örüldüğü noktalar bulunmadığı sürece" yalnızca doğadan değil, tarihten ve tarihin de bir başlangıcı olduğu fikrinden söz edilemez. Mitoloji, insan, doğa ve din arasındaki ilk bağlantıyı tarih üzerinden kurar (Soykan, 2006: 233). Mitoloji ile din arasında bağı kuran ise akıl ve şuurdur. Tanrı ile akıl ve şuur vasıtasıyla bağ kurulur. Mitoloji ile felsefe arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Mitoloji, ilk tasvirinden başka bir şey olmadığı, evrenin ilk genel algılanışı olduğu için felsefenin temelidir. Görüldüğü gibi mitoloji saf akli ve mantıki olmamasına rağmen, felsefenin, kültürün, sanatın, edebiyatın ve tarihin ortak köklerinden biridir. Bunun en eski ve en güzel örneklerinden biri hiç şüphesiz *Gılgamış Destan*'ıdır.

1. Mitsel Şuurdan Rasyonel Şuura Geçişin İlk Örneği: "Gılgamış Destanı"

Gılgamış Destanı, bilinen en eski ve en büyük düşsel-edebi metindir. Eser adını destanın baş kahramanı olan Gılgamış'tan alır. Gılgamış, edebiyattaki ilk insan kahramandır. *Gılgamış Destanı,* Babil Ülkesi'nde, 3.500 yıl önce, Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia*'yı yazmasından en az 1.300 yıl önce çivi yazısıyla kil tabletler üzerine şimdi ölü bir dil olan Akkadca yazılmış uzun bir şiirdir. Dünyanın en eski ve en büyük uygarlıklarından biri olan Babil ülkesi, Mezopotamya bölgesinde Irak'ın güneyinde yer alır. Akkadlar, kuzeybatıdaki büyük Suriye-Arabistan Çölü'nün kuzey sınırlarından gelmiş Samilerin bir koludur (Bottéro, 2015a: 19).

Gılgamış, M. Ö. 2650 yıllarına doğru Uruk'ta yaşayan ve hüküm süren gerçek bir kraldır. Babası Kral Lugalbanda, annesi ise Kraliçe Manda-Ninsuna'dır. Gılgamış, iktidarı süresince adaletten, özgürlükten ve merhametten hiç taviz vermemiştir. Tek entelektüel amacı, bilgiyi elde etmektir. Hedefine ulaşmak için büyük bir cesaret, azim, sabır ve tahammül göstermiştir. Ölümsüz olamayacağını anladığında duyduğu büyük üzüntüye rağmen, umutsuzluğa karşı mücadelesini sürdürmekten ölene kadar asla vaz geçmemiştir (Rosenberg, 2006: 278–279; Bottéro, 2015a: 23).

Gılgamış Destanı bütüncül bir metin değildir. Günümüze kadar gelen yalnızca on iki tablet vardır. Tabletlerin çoğu kırık dökük veya okunmayacak şekilde tahrip olmuş olduğundan bölümlerde bir bütünlük yoktur. Ancak *Gılgamış Destan*'ının başka dillerde de yazılmış olması, o metinlerin okunmasıyla bölümlerdeki öykü akışı ve anlam belirsizlikleri giderilebilmiştir. *Gılgamış Destanı*'nın başlıca karakterleri, Gılgamış, Lugalbanda, Ninsun, Enkidu, Humbaba (Huvvava), Siduri, Utanapiştim ve Urşanabi'dir. Gılgamış, ölümsüzlüğü arayan Uruk kralı; Lugalbanda, Gılgamış'ın kahraman babası, Uruk'un eski kralı; Ninsun, Gılgamış'ın tanrıça annesi, Şamaş rahibesi; Enkidu, Gılgamış'ın en yakın arkadaşı; Humbaba, Lübnan'ın sedir ormanlarını koruyan dev; Siduri, Gılgamış'ın seyahatinde gördüğü balıkçı kadın; Utanapiştim, Şurippak'ın kralı, Sümer afetinden kurulabilen kişi; Urşanabi ise Utanapiştim'in kayıkçısıdır (Duralı, 2017: 75–82).

Gılgamış Destan'ı ölümsüz hayat arayışının, yani uzun arayışlardan sonra ölümsüzlük otunu bulup bir yılana kaptıran Gılgamış ile arkadaşı Enkidu'nun öyküsüdür. Yalnız

sıradan bir öykü değildir. Varlık, tözler, evrenin ve insanlığın doğuşu gibi son derece soyut ve genel konulardan, "sonluluk yahut ölüm olayıyla karşı karşıya kalan insan bireyinin güçsüzlüğü ile açmazını; bu olayın insanda yarattığı aşk, ihtirâs, fedakarlık, sadakat, dostluk, ihanet, kaçış ve yiğitlik çeşidinden duygu durumlarını çarpıcı biçimde" bahseden bir öyküdür (Duralı, 2017: 13). Bu problemlerin hepsi aynı zamanda felsefenin de temel problemlerindendir. Bu açıdan bakıldığında acaba bu öykü "bir felsefe kültürün çekirdeği olabilir mi?" ya da aklın özgürleşmesine giden yolun başlangıcı olabilir mi? Özgürleşen akıl bakışını gizden şeylere çevirebilir mi? (Nietzsche, 2018: 83, 87). Bu soruların cevabını verebilmek için metin içerik analiz yöntemiyle incelenmelidir. Metin önce Gılgamış'ın özelliklerini anlatarak başlar. Yarı insan, yarı tanrı olan Gılgamış, karada ve denizde olup biten her şeyi bilen başarılı bir yapı ustası ve yenilmez bir savaşçıdır. Sonra Gılgamış'ın başından geçen serüvenler anlatılır. Gılgamış başlangıçta kibirli ve bencil biridir. Kibirli ve bencil tavırlarıyla halkını kızdırır. Tanrılar ona alçak gönüllüğü öğretmek üzere Enkidu'yu yaratırlar. Gılgamış ve Enkidu bir gün karşılaşırlar ve kavga ederler. Gılgamış, Enkidu'yu yener. Bu yenilgiye rağmen Enkidu, Gılgamış'ın en yakın dostu ve yardımcısı olur. Gılgamış ve Enkidu Sedir Ormanı'na yolculuk etmek ve kötü yürekli Humbaba ile karşılaşmak için hazırlanırlar. Sedir Ormanı'na ulaşırlar ve Humbaba'yı öldürürler. Bu sırada aşk ve bereket tanrısı İştar, Gılgamış'a evlenmeyi teklif eder. Gılgamış, İştar'ın evlenme teklifini reddeder. Onuru kırılan İştar intikam almak için yeryüzüne boğayı gönderir. Gılgamış, Enkidu'nun yardımıyla boğayı öldürür. Bir gece Enkidu rüyasında boğayı öldürdüğü için tanrılar tarafından ölüme mahkum edildiğini görür. Enkidu, İştar'a hakaret eder ve hastalanarak ölür. Enkidu'nun ölümüne rağmen, Gılgamış ölümsüzlük arayışına devam eder ve büyük tufandan kurtulan Utanapiştim ile karşılaşır. Utanapiştim ölümsüzlüğün sırrını bilen bir bilgedir. Ondan ölüme çare olan Hayat Ot'unu alır, ancak yılan bunu yer. Gılgamış Uruk'a eli boş döner. Tanrı Enlil Gılgamış'ın hâlâ hayatta olduğunu öğrenince kızar. Destan Gılgamış'ın ölüm karşısındaki acı yenilgisiyle biter (Rosenberg, 2006: 280–323; Bottéro, 2015a: 63–64). Destanın genelinde Tanrılar, Gılgamış'tan, Sonsuz Hayatı ya da ölümsüzlüğü aramaktan vazgeçip ülkesine dönmesi ve tanrıların kendisine bağışladığı yüce ve mutlu görevine devam etmesi, hem uyruklarına hem de tanrılara ve onların tapınaklarına karşı hükümdarlık yükümlülüklerini yerine getirmesi istenilir (Bottéro, 2015a: 184 2 No'lu Dipnot).

Gılgamış Destanı'nda rasyonel ve sistemli olmasa da bir metafizik ve doğa tasavvuru vardır. Destanda panteist bir metafizik ortaya koyulmuştur ve tözler çokluğu savunulur. Metinde tözler, birincil nitelikte tözler ve ikincil nitelikte tözler olmak üzere iki kısma ayrılır. Birincil nitelikte töz ilk Tanrı olan Anu ve onun yaratmış olduğu diğer Tanrılar (Apsu, Tiamat, Kişar, Anşar, II. Anu, Antu (Anter), Ea (Enki), İştar, ...)'dır. İkincil nitelikte tözler ise yarı tanrı, yarı insan olan tanrılardır. İkincil nitelikte tözün başında ise Gılgamış gelir:

"Utanapişti şöyle dedi

Gılgamış'a

'Ey Gılgamış, niçin

Abartıyorsun mutsuzluğunu

Seni tanrılar

Tanrı-insan cevherinden

Yarattılar.

Sana babanmış, ananmış gibi

Davrandılar ...'" (Bottéro, 2015a: 184–185).

Buna göre destanda iki çeşit insan vardır. Birinci insan belli bir oranda, örneğin üçte ikisi tanrı, üçte biri insan olan insandır. Bu, Gılgamış'tır. O, Tanrısal tözden bir parça taşır. Gılgamış'ı diğer insanlardan farklı kılan bedeninde varolan bu Tanrısal tözdür. Bu çeşit töz metinde daha ziyade "olağanüstü" bir şey olarak tanımlanır (Bottéro, 2015a: 67, 164, 171). İkincisi ise yaratılmış ve ölümlü olan insandır. Ölümlü insan cahildir, bilgili, görgülü ve yeniliğe açık değildir. Eğitilmeye, korunmaya ve kollamaya ihtiyacı vardır. Tek başına yaşayabilmesi, hayatta kalabilmesi zordur. Sürekli başka ben'lere ihtiyaç duyar.

Gılgamış Destanı'nda tüm evren hakkında belirsizlik ve çelişkilerle dolu sanal ve mitolojik bir evren tasavvuru vardır. Antik Yunan düşüncesinde de geçerli olan "her şeyden önce kaos vardı, ondan Gaia doğdu" görüşü Babilliler için de geçerlidir. Onlara göre de evrende başlangıçta kaos vardı. "Gök ve Yer başlangıçta birbirlerinin içine geçmişçesine karışmıştırlar. Enlil gelir ve onları ayırır. Oluş bundan sonra başlar." (Erdemli, 2017: 91). Mevcut evren kaostan düzene geçilişin son halidir. Ancak evrende Tanrılar ve titanlar arasındaki çatışmadan dolayı sürekli bir gerilim vardır. Babilliler evreni üstte Aydınlık, altta ise Yeraltı olmak üzere yassı daire şeklinde görüyorlardı. Aydınlık, üst kısmı, yani Yukarısını ya da Gök'ü, simetrik ve karanlık alt kısmı ise Yeraltı'nı ya da Cehennemi oluşturuyordu. Çapı üzerinde tam ortada bir tür merkez ada olan Yeryüzü vardı. Onun altında Deniz'in tuzlu suyu tarafından kuşatılmış tatlı su okyanusu Apsû yer alıyordu. Bu sistemin iki ucunda, yani doğusunda ve batısında gökkubbeye destek olan yüksek dağlar vardı. Doğu'nun en ucunda Ölümcül Su, Batı'sında ise Cehennem Irmağı vardı. Bunlar Cehennem'den Gök'e ya da Gök'ten Cehennem'e serbest geçişi sağlayan iki deliktir. Destan bu doğa tasarımının doğusunda geçer. Gılgamış yolculuğunu sürekli Doğu'ya doğru yapar (Bottéro, 2015a: 15–16). Çünkü Doğu ışığın, aydınlığın, hikmetin kaynağıdır.

Gılgamış Destanı'nda ilahi ve tanrısal bilgi ve insan bilgisi olmak üzere iki tür bilgi vardır. İlahi ve tanrısal bilgi, her şeyin; olan bitenin, olmuşun ve olacağın bilgisidir, tümeldir ve kesindir. İnsan bilgisi ise tikelin bilgisi olup, gelip geçici ve sınırlı bir bilgidir. Bu nedenle insan asla hakikatin bilgisini bilemez. Ama Gılgamış buna rağmen, hakikatin ne olduğu bilgisinin peşinden koşmaktan vaz geçmez. Zaten Gılgamış, her şeyi bilen, gören anlamlarına gelir. Gılgamış gelişigüzel bir merak ve arayış içerisinde değildir. Aradığı her şeyin entelektüel bir amacı vardır. İlk amacı bilgiyi, hikmeti elde etmektir. Çünkü insan bilgisiz doğar. Ama insan bilgisiz yaşayamaz. Hayatta kalabilmenin yolu bilgiden ve ona sahip olmaktan geçer. Doğada, her nesnede bilgi vardır. Her şey bilgidir. Yaşamak için, sert doğa koşullarıyla mücadele etmek için bilgi zorunludur. "Her canlı bilgisine göre var olur. Her canlı bilgisine göre yaşar. Her canlı bilgisi kadar yaşar." (Erdemli, 2017: 36). Gılgamış, bilgiyi elde etmek için hangi problemle karşılaşırsa karşılaşsın hiçbir zaman taviz vermez, kararlı bir şekilde onun peşinde koşar. Bu açıdan Gılgamış, cesaret ve azim timsalidir. Yılmadan mücadelesine devam eder. Ölümsüz olamayacağını anladığı anda bile mücadelesine vaz geçmez. Hatta çevresine mücadelenin yılmadan sürdürülmesi gerektiğini vurgular. Bu önemlidir, çünkü insanı ayakta tutan bu mücadele duygusudur. Hayatı yaşanabilir kılan bu azim ve mücadeledir.

Gılgamış Destanı'nda toplum felsefesiyle ilgili problemlere de değinilmiştir. İnsan Aristoteles'te olduğu gibi öncelikle sosyal bir canlı olarak tanımlanır. İnsan dünyada tek başına anlamlı değildir. Onu anlamlı ve değerli kılan başkaları ve toplumdur. İnsan başkalarıyla birlikte toplum içinde anlam ve değer kazanır, yüceleşir. Bu açıdan Gılgamış, soyutlamanın, kültürün, sanatın, toplumsal yaşamın, kısaca uygarlığın müjdecisidir. Fakat Gılgamış eril iktidarı temsil eder. Kültürü ve medeniyeti yaratan eril iktidardır. Destanda

kültür ve medeniyet kır (bozkır) ve kent ayrımı üzerinden anlatılır. Metinde kır vahşiliği ve cehennemi, kent ise medeniliği ve cenneti temsil eder. Bozkırda eğitim-öğretim olmadığı için insan kendisine, çevresine ve doğaya karşı yabanidir. Bilgi ve kültür üretemez. Bilginin ve kültürün üretildiği yer kenttir (Bottéro, 2015a: 85, 87, 146, 151). Kentler aynı zamanda aristokratların mekanıdır. Aristokrat olmayanlar, yani sarhoşlar, ayyaşlar, yosmalar ya bozkırlarda ya da varoşlarda yaşar:

"Yapayalnız yaşayacak
Varoşlarda sürteceksin!
Çalılar ve dikenler
Kanatacak ayaklarını,
Sarhoşlar ve ayyaşlar
Pataklayacaklar seni!
Arkandan küfredecekler
Sokaklarda!
Dam aktarıcı tıkamayacak
Evinin çatısındaki yarıkları!
Baykuş yuva kuracak
Evine!
Asla sofra kurulmayacak
Evinde!" (Bottéro, 2015a: 142).

Gılgamış Destanı'nda istenilen ve önerilen yönetim şekli monarşidir. Devlet başında kral ve kraliçe vardır. Kral yalnızca ülkenin değil, aynı zamanda Tanrı'nın yeryüzündeki ilk ve tek temsilcisidir. Yasama, yürütme ve yargı organları kralda toplanır. Ancak Babil'de krallık mutlak monarşik bir sistem değildir. Kralın önemli konularda tek başına karar alma yetkisi yoktur. Kral, kraliyetin altında yer alan Yaşlılar Kurulu'na ve Yiğitler Kurulu'na da danışması gerekir. Yaşlılar Kurulu, güngörmüş, tecrübeli ve bilgili kişilerden, Yiğitler Kurulu ise akıllı ve cesur olmalarına karşın tecrübesiz kişilerden oluşmuştur (Bottéro, 2015a: 89 2 No'lu Dipnot, 90, 97). Gılgamış, Enkidu ile birlikte Sedir Ormanı'nda Humbaba'yı öldürmek için yola çıkmadan önce Yaşlılar Kurulu ona ihtiyatlı davranmasını salık vererek, Gılgamış'ı Enkidu'ya emanet ederler. Bu, destanda şöyle anlatılır:

"Açıp ağızlarını söze başlayan
Yaşlılar, şöyle dediler Gılgamış'a:
"Gücüne kuvvetine
Güvenme Gılgamış!
İyi kolla kendini ki
Etkili olsun kılıç darbelerin!
Önde giden
Kurtarır arkadaşını;
Ve yolları bilen
Korur arkadaşını!
Bırak önde gitsin Enkidu

O biliyor Sedir Ormanı'na varan yolu
Savaşmaya alışkındır,
Ustasıdır vuruşmanın.
Dostunu koruyacak
Sağ salim ulaştıracaktır,
Tuzakların önüne
Götürmesi gerekse de onu!
Biz Yaşlılar Kurulu,
Kralımızı sana emanet ediyoruz Enkidu:
Sen yönlendireceksin onu
Sağ salim bize kavuşturmak için." (Bottéro, 2015a: 92–93).

Gılgamış Destanı insanın doğal hayattan kültürel hayata geçişinin öyküsüdür. Metinde doğanın kültüre nasıl dönüştüğü farklı örneklerle safha safha anlatılır. Bunların başında yeme-içme alışkanlıkları, yıkanma, giyim-kuşam ve görgü kuralları gelir. Destanda insan yaşamında yemenin, içmenin, temizlenmenin ve giyinmenin önemi anlatılır, bunların nasıl olması gerektiği adım adım öğretilir. Özellikle temizlenmek, güzel giyinmek ve güzel kokmak üzerinde durulur. Destanda giyinmek, bedeni özelleştirmek, kamusala kapatmaktır. İnsan çıplak doğar, ama çıplak yaşamamalıdır. Bu yüzden insan tüm yaşamı boyunca ya farklı kıyafetlerle ya da yeni mekânlar inşa ederek, çıplaklığını gidermeye çalışır. "Diğer canlıların çıplaklık gibi bir temel sorunu yoktur. Oysa çıplaklık bir yazgı gibi onun tüm varlığını sarar ve giderek İnsan'ın başta gelen belirleyici yanlarından biri olur; çıplaklık İnsan'ın bütünlüğünü oluşturan temel özelliklerinden biridir." (Erdemli, 2017: 17). Çıplak olmak ile İnsan olmak, İnsan olmak ise giyinmektir. Bu durumda İnsan olmak ile giyinmek birbirini tamamlar. Giyinmek, aynı zamanda bilgilenmektir. Güzel giyinmek, güzel kokmak hayvanlıktan çıkmaktır, bilgilenmektir. Destanda eril iktidar, kadın ve erkeğin bedenini kapatrak, onlara mahremiyet duygusunu verir. Güzel giyinmek üzerinden ahlaki ilkelerin gerekliliği ve önemi vurgulanır. Güzel giyinmek hem tanrılar hem de insan içindir:

"Yosma Enkidu'ya verdi
Giysilerinden birini
Ve kendi giydi
Diğerini" (Bottéro, 2015a: 83).

Gılgamış Destanı'nda giyinmenin nedeni eril iktidardır. Eril iktidar, kültürü yaratarak, kadın ve erkek bedenlerini giysilerle kapatır. Giyim-kuşam, süslenme ve güzel kokma insanın kültürlenmesinin yanında yüceltilmesini temsil eder. İnsan Tanrı'ya bile dua ve niyaz ederken, önce yıkanıp temizlenmeli, sonra en güzel ve en temiz giysilerini giyinmeli ve süslenmelidir:

"Çekildi Ninsuna
Odasına,
Yıkandı.
Arındırıcı çövenle.
Bir fistan giydi
Kendine yakışan

Ve bir gerdanlık taktı

Göğsünü güzel gösteren.

Süslendi böylece

Başında tacıyla" (Bottéro, 2015a: 94).

Gılgamış'a göre güzel giyinmek, süslenmek ve güzel kokular sürünmek, davetiye, düğün, eğlenme ve Tanrı'ya niyaz için sınırlı değildir, aksine savaşmaya giderken bile güzel giyinmek ve süslenmek gerekir. Örneğin Gılgamış, Gökyüzü-Boğası'nı öldürmeye gitmeden önce yıkanıp temizlenerek en güzel giysilerini giyinir ve süslenir:

"Gılgamış gür saçlarını yıkadı

Bir çatkı bağladı başına

Ve ensesine kadar indirdi lülelerini

Kirli çamaşırını çıkarıp

Temizini giydi

Dökümlü cenk urbasına sarınıp

İşlemeli kemerini kuşandı beline" (Bottéro, 2015a: 123).

Gılgamış Destanı'nda yıkanmak, güzel giyinmek ve güzel kokmak üzerinde çokça durulmuştur. Her işe başlamadan ya da her yolculuktan önce mutlaka yıkanılması ve güzel giyinilmesi tavsiye edilmiştir (Bottéro, 2015a: 205–206, 213). Ancak her zaman ayı renkte giysiler giyilmez. Giysilerin renklerinin de bir anlamı vardır. Davet, eğlence ve cenaze töreninde farklı renklerde giysiler giyilir. Örneğin cenaze töreninde kırmızı renkli giysiler giyilir. Çünkü Babil toplumunda matem rengi, günümüzde olduğu gibi, siyah değil kırmızıdır. Gılgamış, Enkidu'nun cenaze töreninde kırmızı renkli giysi giyinmiştir:

"Tanyeri

Ağardığında

Giysilerini çıkardı Gılgamış

Ve kırmızı bir [giysi] giyindi." (Bottéro, 2015a: 158–159).

Gılgamış Destanı'nda önemli bir çözümleme de ölüm üzerine yapılmıştır. Destan baştan sonuna kadar ölümsüzlük arayışının sembolik anlatımıdır. Gılgamış tüm insanlar adına ölümsüzlüğü aramak için kentten ayrılarak yola düşer. Gılgamış hikmeti elde ettiği zaman ölümsüzlüğe de ulaşabileceğini düşünür. Destanda ölüm "ayrılık" olarak tanımlandığından adı, "adam kaçıran"dır. Dünyadaki en büyük ayrılık ölümdür. Ölüm insanın en büyük kaderidir. İnsanın en büyük düşmanı ölümdür. Ölüm sonsuz bir uykudur. İnsan ölünce bedeni sonsuz uykuda donar, çürümeye mahkum olur (Bottéro, 2015b: 95). Ama ölüm hiçlik değildir. Ölümü anlamlandıran kültürdür. Ölüm kültürden ayrı düşünülemez. Ölüm insanın kaderi ise kültür de onun yazgısıdır. Metinde ölüm hayatla birlikte ele alınır ve "Ölüm'e ve Hayat'a dair" sorular sorulur. Ölüm, hayatın zıddı olarak görülür. Hayatı bir ağaç gibi kurutan veya su gibi söndüren ölümdür. Ölüm kaçınılmaz bir son ve kaderdir. Ölüm kesindir, Tanrılar bile ona karşı koyamaz. Evrenin değişmez kesin yasalarından ilkidir. Herkes ölümü yaşayacaktır. İnsan geçmişte olduğu gibi gelecekte de ölümün tutsağından kurtulamayacaktır. İnsanı yok edecek olan ölümdür. Ölümden hiçbir kaçış yoktur. İnsan nerede olursa olsun ya da nereye saklanırsa saklansın bir gün ölüm onu gelip bulacaktır. Ölüm her zaman her yerde insanı beklemektedir. Ölüm hayatın sonu olduğundan o, bu dünyadan öte dünyaya bir geçiş değil, yok oluş ve cehennemdir. Bu yüzden bu dünyada korkulacak şeylerin en başında ölüm gelir. Önemli olan ölümle geç

karşılaşmak ve tanrıların huzuruna geç gitmektir (Bottéro, 2015a: 147, 165, 173, 186–187, 204). Gılgamış, ölümü kesin bir bitiş, kesin bir yok oluş olarak görür. Bunun üzerine o, ölüme karşı bir çözüm, bir ölümsüzlük yolu arar. Gılgamış, Ölümsüzlük Otu'nu ararken karşılaştığı Tavernacı'ya Enkidu'nun ölümünden sonra yaşadıklarını şöyle anlatır:

"Bunun üzerine, Gılgamış

Şöyle dedi Tavernacı'ya:

"Benimle birlikte bunca tehlikeye göğüs germiş

Can dostum Enkidu'yu

Bütün insanların kaçınılmaz kaderi

Ölüm yere çaldı!

Altı gün yedi gece gözyaşı döktüm onun için

Ve razı olmadım gömülmesine

Ta ki burnundan kurtçuklar düşene kadar.

İşte o zaman ölümden korkmaya

Ve bozkırda başıboş dolaşmaya başladım

...

Dostumun acısını içime gömerek

Başıboş dolaştım durdum bozkırda!

Dostumun acısını içime gömerek

Başıboş dolaştım durdum bozkırda.

Nasıl olur da susarım?

Nasıl olur da sessiz kalırım?

Can dostum

Balçık oldu!

Enkidu, can dostum Balçık oldu.

Ve ben de onun gibi

Bir daha asla kendime gelmemek üzere

Kara toprağa karışacak değil miyim?" (Bottéro, 2015a: 173–174).

Gılgamış Destanı'nda ahlak, ortak yaşam, erdemlilik ve iyi ve kötü ikilemi üzerinden işlenilir. Ahlak olmadan ortak yaşam mümkün değildir. Erdemlilik ancak ortak yaşamda, yani toplumsal yaşamda ortaya çıkar. Dünyada herkesin belirli erdemleri vardır. Kralın erdemi iyi yönetici olmaktır. Erkeğin erdemi iyi savaşmak, güzel konuşmak ve ölümden korkmamaktır. Kadının erdemi ise tanrıların ve toplumun belirlediği ve tanımladığı kurallar çerçevesinde bir hayat sürmektir. Mutlu bir hayat sürmek için, yalnızca şan ve şerefin peşinde koşmak yeterli değildir, aynı zamanda başkasına saygı göstermek, çatışmalardan kaçınmak, yasalara saygılı olmak, hem kendisine hem de doğaüstü dünyaya karşı üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmek, çalışmak, düzenli olmak ve iyiliğin peşinden koşmaktır. İnsan hem yiyip içerken hem de toplumsal ilişkilerinde ölçülü bir hazcılığın (hedonizm) dışına çıkmamalıdır. İyiye yönelmenin ya da doğru davranmanın ölçütü Sokrates'te olduğu gibi bilgili olmaktan geçer. Bilen kişi bile bile kötülük yapmaz. Bilmeyen kişi ise kötülüğe meyillidir, sağduyudan yoksun olduğundan iyiyi kötüden ayıramaz. Bu konuda Utanapişti, Gılgamış'a Sonsuz Hayat'ı ele geçirmesi konusunda vaz

geçmesi gerektiğini söyleyerek, onu yatıştırmaya ve başına gelenlere katlanması gerektiğini hatırlatıp, şöyle der:

“Utanapişti şöyle dedi
Gılgamış’a
“Ey Gılgamış, niçin
Abartıyorsun mutsuzluğunu
Seni tanrılar
Tanrı-insan cevherinden
Yarattılar.
Sana babanmış, ananmış gibi
Davrandılar.
Ey Gılgamış
Delirdin mi sen?
Tanrılar kendi Kurullarında
Bir taht bağışladılar sana!
Çökeleği kaymak
Yongaları
Yiyecek sanabilir bir deli.
...
Ve boyun atkısı sanabilir
Yuları:
Bilmez ayırt etmesini
İyiyi kötüden,
Yoksundur sağduyudan.
Düşün bunları
Ey Gılgamış.” (Bottéro, 2015a: 184–185).

Yukarıdaki fragmanda da görüldüğü gibi, insan bilgiye sahip olduğu zaman mutlu ve huzurlu olacağı anlamına gelmez. İnsan bilgiye, hikmete sahip olduğu anda bile yine mutlu değildir. Çünkü insan Kader’in zorunluluğuna bağlıdır. İnsan ne yaparsa yapsın Kader’inden kurtulamaz. Tanrılar bile Kader’ine bağlıdır. Kader Tanrıların üstünde bir kuvvettir. İnsanın mutluluğu kendi elinde değildir. Çünkü Tanrılar gibi insan da Kader’in yazgısından kurtulamaz. Kader’in buyurduğu emirden asla geri dönülemez. Kader insan için adeta sonsuza kadar sürüp gidecek olan bir vebadır. Bu durumda insana düşen görev, kendinden daha güçlüler tarafından belirlenmiş kaderine razı olmaktır (Bottéro, 2015a: 139–141, 143; 2015b: 127). Çünkü insanda, doğada ve evrende tam bir kadercilik vardır:

“Buyurduğu şeyden geri dönmez o
Vazgeçmez ondan!
Karar verdi mi bir şeye
Hayır! Geri dönmez, vaz geçmez ondan!
Dostum

Çünkü böyle yazılmıştır

İnsanların alınlarına!" (Bottéro, 2015a: 139–141).

Gılgamış Destanı'nda ölümsüzlük arayışından sonra yapılan ikinci yolculuk ise doğadan kültüre, yani anneden babaya doğru yapılan yolculuktur. Bu açıdan destan doğanın kültüre dönüşünün ya da doğal yaşamdan medeni yaşama geçişin öyküsüdür. İnsan doğaya hakim olmak için bilince/kültüre yönelmelidir. İnsan ne zaman kültür üretirse, o zaman doğanın egemenliğinden kurtulur. Bu ise insanın anneden bağımsızlaşarak babaya yönelmesiyle gerçekleşir. Destanda doğayı anne, babayı ise kültür temsil eder. İnsan, kültür denilen şeyden Gılgamış sayesinde haberdar olur. Çocuğuna doğumla can veren anne, doğada ölüme dönüşür. Artık, anne bir yandan can veredendir, öte yandan da can alandır. İnsan anne bağımlılığından baba sayesinde kurtulur. İnsan bilince/kültüre yönelmekle bilgiyi üretir, hikmete sahip olur. İnsan hikmete sahip olduğu zaman ise doğa yıkıma ve ölüme değil, kültüre dönüşür. Destanda kültürü eril akıl temsil eder. Bilgiyi ve kültürü üreten eril akıldır. Bundan dolayı destanda erkek lehine pozitif bir ayrımcılık vardır. Destanda aklı, bilgiyi, kültürü, iktidarı ve gücü erkek, kötülüğü, hinliği, sihri ve şehveti ise kadın temsil eder (Bottéro, 2015a: 65, 67). Erkek ayrıca sağduyulu, uzak görüşlü, mantıklı, düşünceli, yiğit, cesur ve cengâverdir. İdari, adli ve askeri her işi erkekler görmektedir (Bottéro, 2015a: 69, 138, 191–192). Erkeği yoldan çıkaran, kötülükler yapmasına neden olan kişi kadındır. Kadın erkeği, eşini sürekli aldatmaktadır (Bottéro, 2015a: 72–75, 125). Erkek yanılmaz biridir, yanlışı doğrudan ayırabilecek bir güce sahiptir. Bazen yanlış düşünse de sonradan doğruyu bulabilecektir. Çünkü erkek, akla, bilince ve analitik zekaya sahiptir. Erkek aynı zamanda olaylar karşısında sakin, vakurlu ve kararlıdır. Açlık, soğukluk, sıcaklık ve güvenlik gibi hangi olumsuz durum olursa olsun, onlar karşısında sakin ve vakurlu duruşundan asla taviz vermez. Kararlı bir şekilde sonuna kadar olayın üzerine gider (Bottéro, 2015a: 165). Gılgamış'ın Sedir Ormanı'na yaptığı yolculukta olduğu gibi, insan dünyada hangi kötülükle karşılaşırsa karşılaşsın, aklın (sağduyu) istikametinde hareket ettiği sürece o sorunu yenebilir. İnsan, aklını duyguların hakimiyetinden kurtardıktan sonra doğruyu bulabilir. Gılgamış, Enkidu'nun Sedir Ormanı'na yapılan yolculukta umutsuzluğa kapıldığını gördüğü anda ona şöyle seslenir:

"Gılgamış açtı ağzını, söze başladı

Ve şöyle dedi Enkidu'ya:

'Uzak görüşlü ve

Sağduyulu dostum,

Düşüncesiz konuştun!

Niçin yüreğinden döküldü

Böyle saçma sözler?" (Bottéro, 2015a: 138–139).

Erkeğin aksine kadın tüm eksikliklere, olumsuzluklara ve kötülüklere sahip bir kişidir. Kadın sağduyulu, uzak görüşlü, mantıklı, düşünceli, sırdaş, dost, cesur, sakin ve kararlı değildir. Kadın, ötekidir; idari, adli ve askeri işlerde görev alabilecek ve onları başarabilecek bir kişiliğe sahip değildir. Çünkü kadın, akli bir varlık olmasına karşın, duyguların, hazların ve tutkuların hakimiyetinden kurtulamamaktadır. Bu da kadının olaylar ve problemler karşısında akli ve analitik bir sorgulama yapamamasına neden olmaktadır. Kadın, tutkularının, hazlarının ve ihtiraslarının esiri olmuş, coşkulu, sevdalı, uçarı, hırslı yalnızca aklına eseni yapmak isteyen telaşlı bir varlıktır. Onda epistemolojik, etik ve politik bir süreklilik yoktur. Hem kendisini hem eşini hem de çevresinin sürekli

aldatmaktadır. Bu konuyla ilgili Gılgamış, İştar'ın evlenme teklifini reddederken ona şöyle seslenir:

"Hayır! İstemiyorum

Karım olmanı senden!

Çünkü sen soğukta sönen

Bir sobasın sadece;

Sallantılı bir kapısın

Rüzgarlara, fırtınaya kâr etmeyen

Çöken bir saraysın" (Bottéro, 2015a: 125).

Gılgamış Destanı'nda kadının temel görevi neslin devamını sağlamak, evin düzenini sağlamak ve toplayıcılıktır. Bu bağlamda destanda insan olmak, Antik Çağ Yunan felsefesinde, örneğin Aristoteles'te olduğu gibi, erkek olmaktır. İnsan olmak adeta erkekle özdeşleşmiştir. Bu yüzden erkek ile kadın aynı ontolojik, epistemolojik, etik ve politik kodlarda olmadığından sürekli çatışma içerisindedirler (Bottéro, 2015a: 73).

Gılgamış Destanı'nda coğrafya, matematik, fizik ve kimya bilimleriyle ilgili farklı bilgiler ve veriler de vardır. Ön Orta Asya ile ilgili farklı coğrafi bilgiler, çoğu günümüzde de kullanılan dağ, vadi, nehir adları kullanılmıştır. Matematikte doğal sayılar, ağırlık ölçü birimleri, uzunluk ölçü birimleri ve sıvı ölçme birimleri sıklıkla kullanılmıştır. Kimya bilimiyle ilgili olarak ise fazla ayrıntılı olmasa da bakır işleme tekniğinden söz edilmiştir. Bakırın kaç saate eridiğinden bahsedilmiş ve eriyen bakır akkorunun önceden yapılan kalıplara dökülmesi gerektiği üzerinde durulmuştur:

"Eriyen bakır

Kalıba doğru yol almakta

İki saat sürer akkorlaşması

Ve ardından soğuması" (Bottéro, 2015a: 115).

Gılgamış Destanı'nda ayrıca elmas, altın, gümüş ve değişik değerli taşlardan, onlardan işlenilmiş farklı ziynet eşyalarından, görkemli saraylardan, heybetli mabetlerden, büyük malikânelerden ve farklı kap kaçaklardan, çömlek ve savaş arabası gibi bazı araç gereçlerden de bahsedilmiştir (Bottéro, 2015a: 134, 144, 193).

Gılgamış Destanı'ndan zamanının sosyal sınıflaşmanın kodları da saklıdır. Bu dönemde Babil Ülkesinde, özelde Uruk Kent-Devleti'nde; 1. Kraliyet/Aristokrasi, 2. Ruhbanlık, 3. Ordu, 4. Halk, 5. Kölelik olmak üzere beş farklı sınıf vardır. Aristokrasi ülkeyi yönetmekte, ruhbanlık Tanrı-insan ve Tanrı-dünya ilişkilerini düzenlemekte, ordu ülkeyi korumakta, halk devleti beslemekte, köleler ise aristokratlara ve devlete hizmet etmektedir. Köleler hariç diğerleri özgürdürler. Ancak halk aristokratların sahip oldukları tüm haklara sahip değildir. Aristokratların gelir ve refah seviyesi yüksekken, halkın ise azdır. Bu yüzden destanda yoksulluk karşısında azla yetinmenin gerekliliği ve şükretmenin önemi çokça vurgulanmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Sonuç olarak, *Gılgamış Destanı* salt felsefi bir metin değildir. Ama bazı felsefi, sosyal ve kültürel problemlerden ve onlara çözüm önerilerinden bahsetmiştir. Metinde, akli ve zihinsel bir şekilde olmasa da, insan, evren, varlık, ölüm ve hayat hakkında sorgulamalar vardır. Hatta matematik, fizik, kimya, coğrafya ve tarih gibi bazı bilimlerin alanına giren problemlerden söz edilmiştir. Ortak yaşamla ilgili ahlaki tavsiyelerde bulunulmuştur.

Onlarla ilgili bazı örnekler bile verilmiştir. Ancak akıl ve mantıktan uzak belirsiz anlatımlar ve açıklamalar da vardır. *Gılgamış Destanı*'nda felsefi düşünce ve bilimsel düşüncede olduğu gibi, soyut ve evrensel kavramlar, tümdengelimsel ve tümevarımsal akıl yürütme yoktur. Ama bu, özelde *Gılgamış Destan*'ın mitostan logosa geçişin ilk ve en eski örneklerinden biri olmadığı, genelde ise mitolojide düşüncenin, şuurun olmadığı anlamlarına gelmez. Homeros'un M. Ö. 9. yüzyılda yazdığı *İlyada ve Odysseia*'sı insanlık tarihi için ne kadar değerli ise *Gılgamış Destanı* da o kadar değerlidir. Nasıl *Gılgamış Destanı*'nda felsefe için önemli olan söze, sözün gücüne vurgu yapılmışsa, Thales de *İlyada ve Odysseia*'dan hareketle suya, suyun gücüne vurgu yapmıştır. Bu açıdan genelde her ikisinin de birbirinden hiçbir farkı yoktur. Thales, "Su her şeyin kaynağıdır" sözü, Homeros'un "Okyanus, her şeyin kaynağıdır" sözünün uyarlanmış halinden başkası değildir (Arslan, 2006: 39). Thales, bu sözü rasyonelleştirmiştir, akıl ve mantık aracığıyla mitsel söylemden arındırmıştır. Bu yüzden *Gılgamış Destanı*, "Felsefe, erostan mitosa, mitostan da logosa geçiştir." sözünü doğrulayan ilk ve en eski yapıtlardan biridir. Ancak felsefenin başlamasıyla mitsel düşünce sona ermedi. Aynı şekilde felsefenin yerini bilimsel düşüncenin almasıyla da felsefi düşünce sona ermedi. Her üçü de ya birbirlerinin içine geçerek ya da bağımsız olarak varlıklarını sürdürüyorlar. Atilla Erdemli'nin de dediği gibi, "Ne felsefenin başlamasıyla mitoslar sona erdi ne de bilimin başlamasıyla felsefe sona erdi. Bunlar her zaman birbirlerinin içindedirler ve hep etkileşmektedirler. Bunları birbiri ardına yerleştirmek, bir sıra düzenine sokmak, aralarındaki gerçek ilişkiyi, etkileşimi göz ardı etmektir. Dahası, İnsan ve yaşamı söz konusu olduğunda bu etkileşim çok daha fazla ve yoğun gerçekleşir." (Erdemli, 2017: 9). *Gılgamış Destanı*'ndan çıkarılacak sonuçların başında evrenin temel maddesinin ezeli ve ebedi olduğu, doğada bir düzenliliğin olduğu, ilahi ve tanrısal bilgi ile insani bilgi arasında epistemik bir ayrımın olduğu, monarşizmin en iyi ve geçerli yönetim biçimi olduğu, insanda ve doğada bir belirlenmişliğin olduğu, toplumsal yaşamın iyi ile kötü diyalektiği ve erdemlilik üzerine kurulduğu ve ölümün kaçınılmaz bir son olduğu düşünceleri gelmektedir. Kısaca *Gılgamış Destanı* insanın yalnızca anlam arayışının öyküsü değil, aynı zamanda yaşam deneyimidir. Diğer mitler gibi o da "zihnimizin bu hayatta olma deneyimi ile temas haline geçirmemize yardımcı" olmaktadır (Campbell – Moyers, 2010: 24). Ancak mitsel bilgi ile logos bilgisi aynı şey değildir. Mitte tek bir bilgi türü varken, logosta bilgi matematik, geometri, astronomi, mantık, teoloji, fizik, metafizik, etik, estetik ve politika gibi kısımlara ayrılmıştır. Buna rağmen mitos ile logos arasındaki geçiş keskin değil, yumuşaktır. Özellikle Aristoteles'e kadar olan filozoflarda mitos ve logos söylemleri iç içedir (Ak, 2018: 444-447), *Gılgamış Destanı*'nda olduğu birbirlerini tamamlamaktadır.

Kaynakça

Ak, Şükrü Süha (2018). "Logos ve Mitos Ayrımına Platon Mitosları Üzerinden Bir Yorum", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, Sayı: 55, Şubat 2018, s.440–449.

Akdemir, Müslim (2009). "Dilin "Konuşan Dil" İçin Anlamı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13 (2), 2009, s.97–103.

Aristoteles (1996). *Metafizik* (Çeviren: Ahmet Arslan), İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Arslan, Ahmet (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Başdemir, Hasan Ali (2019). "Antik Yunan'da Akli Düşüncenin Doğuşu: Mitos'tan Logos'a". Celal Türer (Editör), *Felsefe Tarihi*, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, s.69–84.

Bayat, Fuzuli (2007). *Mitolojiye Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.

Bayraktar, Mehmet (1997). *İslâm Felsefesine Giriş*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bottéro, Jean (Akkadcadan Çeviren ve Açıklayan) (2015a). *Gılgamış Destanı –Ölmek İstemeyen Büyük İnsan–* (Çeviren: Orhan Suda), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bottéro, Jean (2015b). *Kültürümüzün Şafağı Babil* (Çeviren: Ali Berktay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bottéro, Jean, Kramer – Samuel Noah (2019). *Mezopotamya Mitolojisi* (Çeviren: Alp Tümertekin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Campbell, Joseph – Moyers, Bill (2010). Mitolojinin Gücü (Çeviren: Zeynep Yaman), İstanbul: MediaCat Kitapları.

Duralı, Ş. Teoman (2017). "Giriş". Ş. Teoman Duralı, *Gılgamış Destanı* (Çeviren: Ş. Teoman Duralı), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Eliade, Mircea (2017). *Mitler, Rüyalar ve Gizemler* (Çeviren: Cem Soydemir), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Erdemli, Atilla (2017). *Mitostan Felsefeye*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fromm, Erich (2017). *Rüyalar, Masallar, Mitler* (Çevirenler: Aydın Arıtan – Kaan H. Ökten), İstanbul: Say Yayınları.

Gezgin, İsmail (2009). *Gılgamış: Kültürlenme Sürecinin Mitik Kahramanı*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Kutluer, İlhan (1998). "Hikmet". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17. Cilt, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.503– 511.

Nietzsche, Friedriche (2018). *Platon Öncesi Filozoflar* (Çeviren: Nur Nirven), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Platon (2015). *Timaios* (Çeviren: Furkan Akderin), İstanbul: Say Yayınları.

Rosenberg, Donna (2006). *Dünya Mitolojisi –Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi–* (Çevirenler: K. Akten – E. Cengiz – A. U. Cüce ve Diğ.), Ankara: İmge Kitabevi.

Soykan, Ömer Naci (2006). *Schelling –Yaşamı Felsefesi Yapıtları–*, İstanbul: MVT Yayıncılık.

Boethius'a Göre Mutluluğun Teminatı Olarak Tanrı

Muharrem ŞAHİNER*

Özet

Devlet kademlerinde önemli bir mevkie sahipken bir takım iftiralar yüzünden hapse düşen ve idama mahkûm edilen Patristik dönem Hristiyan filozoflarından Boethius, zindanda kaleme aldığı "Felsefenin Tesellisi" eseri ile yaşadığı sıkıntıların oluşturduğu psikolojik bunalımdan kurtulmak istemiştir. Bu çalışmanın temel konusunu mutluluk oluşturmaktadır. Boethius, insanların mutlu olmak için peşinden koştukları, makam, şöhret, saygı ve zenginlik gibi hedeflerin doğruluğunu sorgulayarak gerçek mutluluğun ne olduğunu araştırmaktadır. Kendisini zindanda ziyarete gelen felsefe ile diyalog şeklinde kaleme alınan eser, aranan mutluluğun ancak Tanrı'da bulunabileceğini ve O'nun sayesinde elde edilebileceğini ifade ederken birçok Tanrı kanıtlamasını da satır aralarına serpiştirmektedir. Boethius'a göre bütün insanların birleştiği tek ortak nokta hepsinin mutlu olmak istemesidir. Varlığın bu ortak gayesi ise her ne kadar farklı yollarla söz konusu mutluluk aransa bile yine de varlıkta bir birliğe işaret etmektedir. Biz bu çalışmamızda mutluluk kavramının felsefî tahlili bir Tanrı kanıtlamasına imkân sunar mı sorusunu Boethius'un felsefî penceresinden cevaplamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Boethius, Tanrı, Mutluluk.

God As The Assurance Of Happiness According To Boethius

Abstract

Boethius, one of Christian philosopher from Patristic Period who was imprisoned and sentenced to death due to a number of slanders while he had an important position at the state level, wanted to get rid of the psychological crisis caused by the "The Consolations of Philosophy" he wrote in the dungeon. The main subject of this study is happiness. Boethius questions the righteousness of goals such as authority, fame, respect and wealth which people pursue to be happy for and he explores what real happiness is. The work written as dialogue with the philosophy that comes to visit him in the dungeon, expresses that the happiness sought can only be found in God and can be achieved thanks to Him, and he puts his many proofs of God between the lines of his work. According to Boethius, the only common point that all people unite is that they all want to be happy. This common purpose of being points to a unity in existence, even if the said happiness is sought in different ways. Even though this happiness is sought in different ways, this common purpose of being still points to a unity in existence. In this study, we will try to answer the question of whether the philosophical analysis of the concept of happiness allows a God to prove from the philosophical window of Boethius. In this study, I will try to answer the question of whether the philosophical analysis of the concept of happiness allows a proof of God from the philosophical window of Boethius. In this study, I will try to answer the question of whether the philosophical analysis of the concept of happiness allows a proof of God, from the philosophical window of Boethius.

Keywords: Philosophy of Religion, Boethius, God, Happiness.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, muharremsahiner@kilis.edu.tr

Giriş

480 yılında Roma'da doğan Boethius önemli devlet görevlerinde bulunmuş bir filozoftur. Hayatının en şaşalı döneminde bir takım iftiralara uğrayarak hapse atılmış ve idama mahkum edilmiştir. Kimi kaynaklara göre hapse atılma nedeni büyücülükle suçlanması iken (Cevizci, 2001, s. 80) kimi kaynaklara göre ise dönemin yöneticisi Theodoricus'a düzenlenen bir suikast girişiminin planlayıcıları arasında yer almakla suçlanmasıdır (Dürüşken, 2017). Sebep her ne olursa olsun Boethius, hasımlarının iftirası ile haksızlığa uğradığı kanaatindedir. Bir müddet hapiste kaldıktan sonra 524 yılında idam edilerek öldürülür. Geride birçok eser bırakan Boethius, kimilerine göre inanç üzerinde olumsuz etkileri olan kimilerine göre de son derece kıymetli olan en önemli eseri *Felsefenin Tesellisi*'ni zindanda idamı beklerken yazmıştır (Çotuksöken, 2000, s. 106). İronik bir şekilde bu kitabın konusu sahte mutlulukların insanı ayartması ve gerçek mutluluğun elde edilmesiyle ilgili öğütleri içermektedir. Tanrı'nın mutlak iyi olduğu ve insan için arzulanan mutluluğun ancak Tanrı tarafından insana sağlanabileceği anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra Boethius'un Hristiyanlıkta teslis inancının mahiyeti, Tanrı'nın bilgisi ve insanın özgürlüğü (Çetin, 2003), tümeller meselesi ve Aristoteles mantığının dini söylemlere uygulanışı gibi konularda ortaçağ felsefesinde derin izler bıraktığını söylemeliyiz (Akgün, 2015; Gilson, 2003). Biz bu çalışmamızda Boethius'un mutluluk anlayışını, mutluluğun tümel bir kavram olması ve evrendeki düzen ile ilişkisi bağlamında bir Tanrı kanıtlaması olarak nasıl kullandığı meselesi üzerinde duracağız. Bunun için öncelikle Boethius'un mutluluk anlayışını ortaya koyacak daha sonra Tanrı kanıtlamalarını ele alacağız.

1. Boethius'a Göre Mutluluk

Boethius, bütün insanların elde etmek istedikleri yegâne hazinenin mutluluk olduğunu ifade etmiştir. Çünkü mutluluk bizzat iyinin kendisidir ve o, bütün iyilerin üzerinde ve hepsini kuşatmaktadır. Buna göre mutluluk, varolan bütün iyilerin bir araya gelmesinden oluşan bir mükemmeliyet durumudur. Ne var ki insanlar aradıkları huzuru farklı yollara başvurarak elde etmeye çalışırlar. Zira mutluluğu arama ve onun peşinden koşma arzusu insanın doğasında bulunan doğuştan sahip olduğu bir ihtiyaçtır (Boethius, 2017, s. 127). Boethius, insanın bu fıtratına uygun düşen gerçek mutluluğun ne olduğunu ortaya çıkarabilmek için insanların iyi olarak nitelendirdiği ve elde etmek için birçok fedakârlığa katlandığı iyiliklerin gerçek mahiyetini sorgulamaktadır. Toplumda en çok rağbet gören makam mevki, şöhret sahibi olma, haz ve fayda sağlayan durumlar, fiziksel mükemmellik ve sağlık gibi iyiliklerin elde edilmesi acaba insanların aradığı mutluluğu ne kadar karşılayabilmektedir?

İnsanlar, hiçbir şeye ihtiyaç duymamayı bir iyilik olarak gördüklerinden zengin olmak için ellerinden geleni yaparlar. Bazıları içinse saygı görmek her şeyden önemlidir ve bunu elde etmek için de makam ve mevki sahibi olmak gerekmektedir. Büyük kitleler tarafından tanınmak ve isminin dilden dile dolaşmasını iyilik olarak görenler ise savaş ya da barış yoluyla bunu sağlamaya çalışırlar. Kendisine faydalı olan ve haz veren her şeyi iyilik olarak görenler ise bedenlerinin isteklerini yerine getirmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bedenin fiziksel görünümü de bu hazlar ile eşleştirilmektedir. Buna göre kuvvetli olmak ile yetkili olmak, güzellik ve kıvraklık ile şöhret ve sağlık ile de zevk sahibi olunacağı sanılmaktadır (Boethius, 2017, ss. 128-129). Boethius, tüm bu örnekleri, insanların farklı yollarla gerçekleştirmeye ve elde etmeye çalıştıkları tek şeyin aslında mutluluk olduğunu göstermek için zikretmektedir.

Peşinden koştuğumuz şey her ne olursa olsun ona ihtiyacımızın olduğunu ve bunun bizim için bir eksiklik anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Boethius, iyi olarak nitelendirilen

yukarıdaki durumların gerçek mutluluğu sağlamaktan çok uzak olduğunu ifade etmektedir. Örneğin zenginlik, istediği her şeyi alabilme ve hiçbir şeye ihtiyaç duymama hali olarak düşünülmektedir. Oysa zengin olan birisi, sahip olduğu malını korumak için derin bir kaygı içerisinde olacaktır. Hatta birçok zenginin özel yaşantısını gizli tutması ve zenginliğini belli etmemeye çalışması malına göz koyacak başkalarından korktuğu içindir. Kimseye muhtaç olmama şeklinde düşünülen zenginliğin korunabilmesi için aslında daha fazla insanın yardımına muhtaç bir hale gelinmektedir. Makam ve mevki sahibi insanların durumu ise daha acıdır. Zira yüksek mevkilere, sahip olduğu erdem ve bilgelikle gelmeyen kişiler, yapıp ettikleri ile sürekli başkalarının gözü önünde bulunduklarından yetersizlikleri ile ifşa olmaktadırlar. Makam sahibi olmakla hedeflenen değer ve şöhret başkalarının gözünde alçalmakla hızla kaybedilmektedir. Ayrıca kişi, makam sahibi olduğu bölgede tanınacak ama gittiği başka yerlerde istediği değeri görmeyecektir. Bu konuda en çok tehlikede olanlar ise krallar ve üst düzey yöneticilerdir. Onların sahip olduğu güçler ellerinden gittiğinde en büyük sefaleti yaşamaktadırlar. Hatta çoğu zaman hayatları tehlikededir. Öyleyse bu güce sahip olduğunda kendini güvende hissetmediğin ve istediğinde de bırakıp gidemediğin ve kurtulamadığın bir güç ona sahip olan kişi için nasıl bir şans ve mutluluk olarak görülebilir. Şöhret sahibi olmak isminin bilinmesi ise bunun tersi yani isminin bilinmemesi de kötülük olacaktır. Nitekim çoğu zaman isimler sadece kişinin yaşadığı topluluk ile sınırlı kalmaktadır. Bedensel istekleri karşılamak ve hazzın peşinden koşmak ise aslında sürekli bir açlık ve bu açlığın giderilmesi için sürekli bir kahır olarak kaşımıza çıkmaktadır. Mutluluğu sadece bedensel isteklerin karşılanması ile alınan haz şeklinde değerlendirdiğimizde bu anlamda hayvanlar insanlardan çok daha mutludurlar(Boethius, 2017, ss. 134-146).

Boethius, yukarıda saydığımız durumların hiçbirinin kişiyi gerçek mutluluğa götüremeyeceğini ifade etmektedir. Düşüncelerini şu şekilde özetlemektedir:

"Üst üste para yığmaya mı çalışacaksın? O zaman para sahibi birini soyman gerekecek. Yüksek mevkilere gelip herkesi gölgede mi bırakmak istiyorsun? O zaman o onurları sana bahşedenin önünde diz çökmen gerekecek ve rütbece başkalarına üstün olmayı isterken, rica minnet ederek kendini küçülteceksin. İktidar sahibi olmak mı istiyorsun? Yönettiğin kişilerin hainlikleri yüzünden tehlikelerle burun buruna geleceksin. Şöhret mi istiyorsun? Belalara bulanıp güvenliğini yitireceksin. Zevk içinde bir yaşam sürmek mi derdin? Ama en bayağı ve en yavan olan şu bedene köle olmayı hor görmeyecek ya da ona sırtını dönmeyecek kimse olabilir mi?" (Boethius, 2017, s. 147)

Boethius, mutluluk kavramı ile ilgili önemli bir tespitte bulunmaktadır. Ona göre mutluluk aslında bölünmez ve bir iken, insanlar onu parçalarına ayırarak elde etmeye çalıştılar. Bu durum onları tam olandan uzaklaştırıp eksik olana yönlendirdi. Zira bira varlığın gerçek anlamda yeterli olabilmesi için hiçbir eksiğinin olmaması gerekir. Böyle bir varlık aynı zamanda en yetkili kimse olacaktır. Yeterli ve yetkili bir varlık doğal olarak saygıyı da en fazla hak eden olmalıdır. Boethius, yeterli olmanın yetkiyi, yetkinin de saygınlığı doğurduğu düşüncesinden hareketle farklı şekillerde isimlendirilen bu hallerin aslında aynı olduğunu düşünmektedir. Üstelik bu özelliklere sahip bir varlığın en şöhretli olması da kaçınılmazdır. Dolayısıyla ad olarak farklı olsa da yeterlilik, güç, şöhret, saygı ve mutluluk aslında özde aynıdır ve iyilik dediğimiz şey bölünemez bir özelliğe sahiptir (Boethius, 2017, s. 152).

İnsanın yaptığı en büyük hata, parçaları olmayan bir şeyi parçalara ayırmaya çalışmasıdır. Bu yüzden hep eksik olanın peşinden gitmiş ve mutsuz olmuştur. İyiliğin bir bütün olduğunu fark edemediği için de onun peşinde düşmesi gerektiğini bilmemektedir. Kimi

zenginlerin malını korumak için gizlemeye çalışması, kiminin de makam elde etmek için bir servet harcaması iyiliği parçalarda aramanın yanlışlığını görmemiz açısından güzel bir örnektir.

2. Gerçek Mutluluğun Mahiyeti ve Tanrı

Boethius, mutluluk olgusunu herhangi bir olayla ilişkilendirmeden salt bir kavram olarak değerlendirdiğimizde ulaşacağımız düşüncenin mükemmellik fikri olduğunu savunmaktadır. Zira mükemmel iyi diye bir şeyin olması zorunludur ve bu mükemmellik tüm iyiliğin kaynağıdır. Boethius bu kanıya önceki bölümde zikrettiğimiz sahte iyiliklerde var olan eksiklikten hareketle ulaşmaktadır. Herhangi bir şeyde eksikliğin var olduğunu anlayabiliyorsak bu, aynı türde bir şeyin mükemmel olabileceği ön bilgisi sayesinde mümkün olmaktadır. Dolayısıyla insan, varlıkta eksikliği fark etmek için öncelikle mükemmellik fikrine sahip olmalıdır. Böyle bir kriterin varlığı ve onun bilgisine sahip olmak varlık hakkında vereceğimiz yargılar için gereklidir. Mutlak iyilik bölünmez bir birliği temsil ediyorsa bu övgüyü hak eden tek varlık Tanrı'dır. Çünkü o her açıdan mükemmel olandır. Mükemmel olanın bilgisinin olmayandan önce gelmek zorunda olduğu gibi Tanrı'da tüm varlığı öncelemektedir. Tanrı'dan daha mükemmelini düşünmek ise mutlak yetkin ve her yönüyle tam olandan daha yetkinini farz etmek anlamına geleceğinden hem çelişik bir ifadedir hem de bizleri sonsuz bir çıkmaza sokmaktadır (Boethius, 2017, ss. 157-159).

Ontolojik delile benzer bir akıl yürütme ile Boethius, mükemmellik fikrinden hareketle Tanrı'nın sonsuz yetkinliğini kanıtlamaya çalışmıştır. Ancak onun için önemli bir başka tespit de mükemmellik anlamına gelen mutluluğun Tanrı'nın özüne işaret etmesidir. İyilik ve mutluluk bölünmezdir çünkü Tanrı'nın özü de parçalardan oluşan bir çokluğun toplamı değil bölünmez bir birliktir. Dolayısıyla gerçek anlamda iyilik ve mutluluk Tanrı'dır ve insanlar aslında içgüdüsel olarak mutluluğun peşine düştüklerinde aradıkları şey Tanrı'dır. Boethius, mutluluğun gerçek anlamını bilen kişilerin Tanrısallığa katıldığını ve mecazi bir ifade ile Tanrı olduklarını söyler (Boethius, 2017, s. 161; Cennet, 2015, s. 17).

Birlikten ayrılan her şey iyilikten de uzaklaşmış demektir. Zira bir olmak iyilikse ve mutluluk bir bütünse, bu bütünün bozulması kötülük olmalıdır. Örneğin ruh ve bedenden oluşan insan bu birlikteliğe sahip olduğu müddetçe iyidir. Ruhun bedenden ayrılması yani ölüm, bedenin çürümesine ve dağılmasına neden olmaktadır. Aynı şekilde bedeni oluşturan organlar da bir oldukları müddetçe iyidir. Organların birinin veya birkaçının çalışmaması veya bulunmaması durumunda insanı mağdur edecek bir kötülük ortaya çıkmaktadır. Boethius, bir olmanın iyiliğine dair örnekleri özellikle insan üzerinden vermektedir. Zira mutlu olmayı arzulayan doğamızda bulunan bir başka özellik de sonsuzluğu istememizdir. Ölümsüzlük düşüncesi yoklukla karşılaştırıldığında varlığı tercih etmemizle ortaya çıkmaktadır. Varlığın devamı olan ölümsüzlük de iyi olduğu için aynı zamanda birdir (Boethius, 2017, ss. 168-169). Sonuç olarak iyilik Boethius'a göre herkesin kendisine yöneldiği yegâne gayedir.

Var olanların varlıklarını veya başka bir ifade ile birliklerine korumaya çalışmaları Boethius felsefesinde teleolojik bir tarzda ele alınmış ve evrenin bütününde birliğin, dolayısıyla da iyiliğin yayıldığını göstermeye çalışmıştır:

"İlkin bitkilerin ve ağaçların doğaların uygun yerlerde büyüdüğünü ve buralarda doğalarının izin verdiği kadar yaşadığını, hemen kuruyup yok olmadığını gözlemlersen, bu konuda şüphe edeceğin bir şeyin olmayacağını anlarsın. Çünkü bunların bazıları ovalarda biter, bazıları dağlarda yetişir, bazıları bataklıklarda, bazıları kayalıkta büyür, bazılarına da

kıraç topraklar can verir; bunları tutar başka yere dikersen hemen kururlar. Doğa kendilerine uygun olanı verir ve yaşadıkları sürece yok olmamaları için didinir. Niçin hepsi ağızlarını yere eğip besinlerini köklerinden emer, özleriyle ve kabuklarıyla etraflarına güç verir? Niçin en yumuşak kısımları, örneğin öz suları sağlam gövdelerinin altında, hep en içerde bulunur; niçin en dıştaki kabukları fırtınalara karşı durur da sağlam bir kalkan belaları püskürtür? Bütün tohumları kat kat çoğaltıp üretirken doğa ne kadar büyük özen gösterir! Bütün bu özelliklerin türlerin tek tek yaşam süresini garanti altına almak ve daha da önemlisi sonsuza değin varlıklarını sürdürebilmelerini sağlamak için adeta birer araç olarak tasarlandığını kim bilmez? Cansız olduğuna inanılan şeyler bile kendilerine ait olanı aynı şekilde istemez mi?" (Boethius, 2017, ss. 167-168)

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere Boethius, canlı cansız bütün varlıklarda sahip olduklarını koruma içgüdüsünün bulunduğunu ve bu arzunun varlığı birlik içinde tutan bir güç sayesinde ancak gerçekleşebileceğini anlatmaktadır. Doğadaki varlıklar birbirlerinin ihtiyaçlarını tamamlama gayesiyle hareket etmektedir (Gilson, 2003, s. 425). Var olmak ve varlığını devam ettirmek isteyen her şey aynı zamanda bir olmayı da istemiş olmaktadır. Böyle bir arzu olmasa ve her varlık kendi başına hareket edecek olsaydı o zaman düzen bozulacak ve varlığın devamlılığı zorlaşacaktı (Boethius, 2017, s. 170). Fail neden olarak tüm iyiliğin kendisi sayesinde var olduğu Tanrı, aynı zamanda tüm varlığın arzuladığı iyi olarak da gaye nedendir (Çüçen, 2000, s. 91).

Sonuç

Boethius, kendisini bekleyen idama gülümseyerek bakan bir filozoftur. Zira onun için hayat boyu peşinden koştuğu gerçek mutluluk ancak Tanrı'ya ulaşmakla mümkündür. Hayatın farklı dönemlerine denk gelen ve parçalar halinde tadını aldığımız yaşamsal hazlar, gelip geçici ve aldatıcıdır. Gerçek mutluluğun bölünmez bütünlüğü ancak Tanrısal birlikte anlamını bulmaktadır. Boethius için mutluluk kavramı bu yüzden aynı zamanda Tanrı'nın varlığına ve onun yetkinliğine bir delildir. Bunu görebilmek için insan, içsel bir yolculuğa çıkmalıdır. İnsan için, varlığını anlamlandırmak ve gerçekten ne istediğini bilmek aslında ne kadar çok şeye ihtiyaç duyduğunu fark ettiği bir eksiklik haliyle sonuçlanacaktır. Tamamlanmaya muhtaç insanın bunu dünyada araması beyhude bir çabadır. Yapılması gereken öncelikle Tanrı'nın farkına varmaktır. Doğamızda bulunan mutlu olma arzusu ve ölümsüzlük isteği ancak Tanrı sayesinde mümkün gözükmektedir. Boethius, Tanrı ile mutluluk arasında kurduğu bağ ile kendisinden sonraki düşünürler üzerinde önemli etkileri olan bir filozoftur. Hristiyan felsefesinin mutluluk konusundan söyledikleri ile İslam filozoflarının söylemleri paralellik arz etmektedir. Bu durum bize önyargısız bir şekilde aklın yolu takip edildiğinde, farklı çağlar, toplumlar ve dinler içerisinde yaşamış insanların aynı hakikati ifade edebileceklerini göstermektedir. Felsefenin Tesellisi şeklinde bize sunulan bu eser, düşüncenin gerçek gücünün bütün çağları kapsayacak etkisini görmemiz açısından felsefe tarihinde önemli bir kaynak olmaya devam edecektir.

Kaynakça

Akgün, T. (2015). Boethius'ta Tanrı, Sıfatları Ve Teleolojik Delil. *Dini Araştırmalar, 18*(46), 126-147.

Boethius. (2017). *Felsefenin Tesellisi*. (Ç. Dürüşken, Çev.) (3. bs.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Cennet, B. (2015). Boethius'un Tesellisinde İnsan Olmak, (5), 7-22.

Cevizci, A. (2001). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi* (2. bs.). Bursa: Asa Kitabevi.

Çetin, İ. (2003). Boethius'ta Tanrı'nın Bilgisi ve İnsan Hürriyeti. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *12*(2), 133-145.

Çotuksöken, B. (2000). *Metinlerle Ortaçağda Felsefe* (3. bs.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Çüçen, K. (2000). *Ortaçağ Felsefesi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dürüşken, Ç. (2017). Önsöz. *Felsefenin Tesellisi* içinde (3. bs.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Gilson, E. (2003). *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*. (Ş. Öçal, Çev.). İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.

Varoluşçu Teoride Otonomi Çıkmazı

Mutlu AKSOY*
Tuncay CEYLAN**

Özet

İyi-kötü, doğru-yanlış gibi farklı seçeneklerden birini özgür bir şekilde tercih etmesi, kendi kişiliğini-kendi şahsiyetini meydana getirmesi ve eylemlerinin belirleyicisi olması varoluşçu filozofların bu dünyaya fırlatılmış insandan beklentisidir. İnsanı bu şekilde tanımlamak, bir anlamda onun otonom bir varlık olduğunu kabul etmektir. Ancak insan fırlatıldığı bu dünyada yalnız değildir, onu başkalarıyla paylaşmak durumundadır. İnsanın ötekiyle bu biraradalığı söz konusu olduğunda dil, kültür, gelenek ve bir takım normlar devreye girmekte, etkileme ve etkilenme durumu ortaya çıkmaktadır. Varoluşçu düşünürler, bir bilinç ve irade varlığı olarak insanın, mevcut değerlere eleştirel yaklaşıp toplumun etki ve dayatmalarından kurtularak kendi değerini yaratabileceğini savunurken; komüniteryan düşünürler kişinin geleneğine, kültürel değerlerine, alışkanlıklarına eleştirel mesafe kazanmasını ve içine doğduğu toplumun etkisinden tamamen kurtulmasını erişilmez bir hedef olarak görmekte ve böyle bir çabanın kişiyi yalnızlaşmaya iteceğini dile getirmektedirler. Bu çalışmada, varoluşçu filozofların beklentisine uygun olarak; kişinin mevcut değerlerine mesafe koyup, içine doğduğu toplumun etkisinden tamamen kurtulmasının mümkün olup olmadığı tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Varoluşçuluk, Otonomi, İrade.

AUTONOMIC DILEMMA IN EXISTENTIAL THEORY

Abstract

It is the expectation of existentialist philosophers from the individual who is thrown into this world that he freely chooses one of the different options such as good-bad, right-wrong, to form his own personality-his own identity and to be the determinant of his actions. To define man in this way is to acknowledge that he is an autonomous being in a sense. However, man is not alone in this world where he is thrown, he has to share it with other human beings. Language, culture, tradition and some norms come into play when it comes to the coexistence of human beings with other humans, and the situation of influence and to be influence by one arises. While existential thinkers argue that as a being with consciousness and will, man can create his own value by critically approaching existing values and avoiding the influence and imposition of society, communitarian thinkers consider a critical distance to one's tradition, cultural values, habits, and to be completely free from the influence of the society in which they are born in as an inaccessible goal and express that such an effort will lead to loneliness. In this study, it will be discussed whether it is possible to distance one's current values and get rid of the influence of the society in which he was born in according to the expectations of existential philosophers

Keywords: Existentialism, Autonomy, Will.

* Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, mutluaksoy@yahoo.com
** Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, tceylan@atauni.edu.tr

Giriş

Varoluşçuluk, insanın önceden belirlenmiş bir özünün olmadığı, baştan verili bir doğasının bulunmadığı görüşüyle, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ortalarına kadar Kıta Avrupası'nda, özellikle de Fransa'da büyük yankılar uyandırmış çağdaş felsefe anlayışıdır. Varoluşçu düşüncenin merkezinde insan başka bir deyişle birey vardır. Birey kendi varlığını kazanır, özünü ve benliğini kendi inançları ve duyumları doğrultusunda kendi eylemleriyle kurar, böylece onda bir doğa ve öz belirmeye başlar. Bu açıdan bakıldığında, insan kendi benliğini, bireysel ve öznel varoluşunu bizzat kendisi ve tek başına gerçekleştirdiği için otonom bir varlık olarak görülür. Zira, insan varlığının yapı analizinde, varoluşçu düşünürler değişik tavırlara sahip olsalar da, özgürlüğü temelinde birleşirler (Topçu, 1967: 12). Tümü, insanın özgür, başka bir deyişle otonom bir varlık olduğunu dile getirirler.

Varoluşçu teoride özgürlük/otonomi anlayışı

Özgürlük kavramı sadece varoluşçu filozoflar tarafından değil, felsefe tarihinin birçok döneminde tartışma konusu olmuş; bazı filozoflar ısrarla insanın özünde özgür olduğunu savunurlarken, bazı filozoflarsa insanın gerçekte hiç de özgür olmadığını, özgürlüğün yalnızca bir sanı, bir yanılsama olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hegel, *Felsefe Tarihi Dersleri*, adlı yapıtında, felsefe tarihinin, düşüncenin ancak, kendini dalmış bulunduğu Doğa'dan kurtarıp özgürleştiği anda başladığını söyler. Le Bon, buradan hareketle felsefenin tarihini, özgürlük kavramının tarihiyle eş değer görür. Arendt ise, *Geçmişle Gelecek Arasında* adlı kitabında, özgürlük kavramının tarihsel gelişimine dair çarpıcı bir saptama yapar: Özgürlük sorununun, Sokrates öncesi filozoflardan Plotinus'a gelinceye değin felsefe tarihinde belli başlı bir yer kaplamadığını ve daha çok "eylem" özgürlüğü, siyasal "özgürlük" olarak anlaşıldığını; ama Hristiyanlığın ortaya çıkmasıyla birlikte, özgürlüğün bir "iç" özgürlük, bir "istenç" özgürlüğü olarak felsefi sorunların en tepesine oturduğunu belirtir (Sartre, 2016a:8).

Arendt'e göre, özellikle Aziz Pavlus ile Aziz Augustinus felsefelerinde özgürlük önemli bir içerik dönüşümüne uğramıştır. Yunan ve Roma Antikitesi'nde özgürlük her şeyden önce toplumsal haklarla ilgili siyasal bir kavramken, insanın iç yaşantısıyla ilgili bir kavrama dönüştürülmüştür. Arendt, ''eylem'' özgürlüğünün yerine, ''iç'' özgürlüğün konulmasını, özgürlük kavramının çarpıtılması olarak yorumlasa da, varoluşçuların benimsediği özgürlük daha çok ''iç'' özgürlük anlayışına yakındır. Arendt'in ''iç'' özgürlük ya da ''içsellik'' adını verdiği şey, Sartre felsefesinde bilincin mutlak ''özerkliğine'' karşılık gelmektedir (Sartre, 2016a: 10). Nitekim ona göre, kişinin kendi kimliği, tercihleri ve eylemlerinin belirleyicisi olmasını olanaklı kılan refleksif edim aracılığıyla, bilincin ta kendisidir.

Kişi bu bilinç sayesinde, kendini ve kendi benini, varoluşun sunduğu olanaklar ve olasılıklar içinden seçer; kendi varoluş eylemi ile kendi benliğini oluşturur (Taşdelen, 2017: 96). Bu çerçeveden bakıldığında, benlik kişinin içinde taşıdığı bir öz değil, kendi tercihi, öz-yeterliliği (self-sufficiency) ve öz-yönetimiyle (self-governing) oluşturduğu bir varoluş olanağıdır. Belirlenmiş bir özü olmayan insan, otonom bir varlıktır ve mutlak bir özgürlüğe sahiptir. Hatta Sartre'ın deyimiyle; '' İnsan özgür olmaya mahkûmdur, zorunludur!'' (Sartre, 2016b: 47).

Sartre'ın özgürlüğe verdiği bu yüksek değer kendinden önceki ve sonraki diğer varoluşçu filozofların felsefesinde de karşımıza çıkar (Gürsoy, 2014: 98). Kierkegaard, kişinin kendi seçimlerini yapmasını, kendini tasarlamasını ve benliğini kazanmasını bireyin bu dünyadaki

başlıca ödevi saymaktadır. Benliği kazanma ve Ben olma ise, bir karar, seçim, özgürlük ve sorumluluk eylemidir (Taşdelen, 2017: 97). İnsanın bilinç düzeyi artıkça benliği de gelişir. Kim olmak istediğine kendisi karar verir. Heidegger'e göre ise, bu dünyaya fırlatılmış insan, ancak toplumsallığın kendisi üzerindeki olumsuz etkilerini aşabildiği ölçüde kendi varoluşunu gerçekleştirebilir. Kendi varoluşunu gerçekleştirmesi yine kendisine bağlıdır (Heidegger, 2008:185-190). K. Jaspers'e göre, varoluşun alanının özgürlük olduğu bilinmedikçe onu gerçekleştirmek olanaksız hale gelmektedir (Çüçen, 2015: 174). Varoluşçu düşünürler, bir bilinç ve irade varlığı olarak insanın, mevcut değerlere eleştirel yaklaşıp toplumun etki ve dayatmalarından kurtularak kendi değerini yaratabileceğini savunmaktadır. Kendini gerçekleştirmenin, birey olmanın koşulu otonom olmasından geçer. Nitekim, seçim yapabildiği ve özgür olabildiği kadar insandır (Sartre, 2014: 531). Görüldüğü üzere, varoluşçu filozoflar insanı, özünü ve doğasını özgürce kendisi oluşturabilen olanaklar varlığı olarak görmektedir. Bireyin özgür seçimler yaparak hayatını anlamlı hâle getirmesi ve kendisini gerçekleştirmesi ona bağlıdır. Ancak insan fırlatıldığı bu dünyada yalnız değildir, onu başkalarıyla paylaşmak durumundadır. İnsanın ötekiyle bu biraradalığı söz konusu olduğunda dil, kültür, gelenek ve bir takım normlar devreye girmekte, etkileme ve etkilenme durumu ortaya çıkmaktadır.

Varoluşçu teorinin özgürlük/otonomi anlayışına yöneltilen eleştiriler

Özgürlük sorununda varoluşçu filozofların bireyi bu kadar merkeze alması ve özgürlüğü bireye indirgemesi komüniteryan filozoflar tarafından eleştirilmiştir. Onlara göre, özgürlüğü varoluşçu filozofların tanımladığı biçimde tanımladığımızda ciddi bir problemle karşı karşıya kalırız. Varoluşçu filozofların beklentisine uygun olarak; kişinin geleneğine, kültürel değerlerine, alışkanlıklarına eleştirel mesafe kazanmasını ve içine doğduğu toplumun etkisinden tamamen kurtulmasını komüniteryan düşünürler erişilmez bir hedef olarak görmekte ve böyle bir çabanın aynı zamanda kişiyi yalnızlaşmaya iteceğini dile getirmektedirler.

Komüniteryan düşüncenin öncülerinden Michael J. Sandel, bireyin kimliğinin komünitesinden doğduğunu ve ondan kaynaklanan inançlara ve amaçlara göre şekillendiğini iddia eder. Buna göre, birey kendi kimliğini düşünümsel olmayan süreçler vasıtasıyla edinir. Komünitenin normları kimliğin kurucu, "temel bileşenidir" ve tanımı gereği bu ilkeler sorgulamaya açık değildir; bu nedenle bireyin söz konusu normlara eleştirel mesafe kazanması ve onlar üzerinde düşünümde bulunması imkânsızdır. Sandel'in bu iddiasını Althusser'in kelimelerine uyarlarsak, diyebiliriz ki, kişinin içinde yetiştiği kültür ona öyle bir seslenir ki, insanın bu sese kulak tıkaması imkânsızdır (Çörekçioğlu, 97). Onlara göre, bireysel özgürlüğü temel alan bir yaşam tarzı toplumun yapısını tehdit eder ve birliğini parçalar. Hatta toplum birliğini parçalamakla kalmaz kişinin yalnızlaşmasına da ve yabancılaşmasına neden olur.

Sonuç

Sonuç olarak, İyi-kötü, doğru-yanlış gibi farklı seçeneklerden birini özgür bir şekilde tercih etmesi, kendi kişiliğini-kendi şahsiyetini meydana getirmesi ve eylemlerinin belirleyicisi olması varoluşçu filozofların bu dünyaya fırlatılmış insandan beklentisidir. Varoluşçuların insanla ilgili bu beklentilere sahip olması, bir anlamda onun otonom bir varlık olduğunu kabul etmektir. Ancak insan fırlatıldığı bu dünyada yalnız değildir, onu başkalarıyla paylaşmak durumundadır. İnsanın ötekiyle bu biraradalığı söz konusu olduğunda dil, kültür, gelenek ve birtakım normlar devreye girmekte, etkileme ve etkilenme durumu ortaya çıkmaktadır.

Varoluşçu düşünürler, bir bilinç ve irade varlığı olarak insanın, mevcut değerlere eleştirel yaklaşıp toplumun etki ve dayatmalarından kurtularak kendi değerini yaratabileceğini savunurken; komüniteryan düşünürler kişinin geleneğine, kültürel değerlerine, alışkanlıklarına eleştirel mesafe kazanmasını ve içine doğduğu toplumun etkisinden tamamen kurtulmasını erişilmez bir hedef olarak görmekte ve böyle bir çabanın kişiyi yalnızlaşmaya iteceğini dile getirmektedirler.

Varoluşçu filozofların bireye ve onun özgürlüğüne bu kadar vurgu yapması takdire şayandır; lakin realitede mutlak bir otonominin tesisi beraberinde bir takım problemler getirecektir; bireyin yalnızlaşması ve yabancılaşması gibi. Ancak bu problemlerden kaçınırken, bireyin özgürlüğünü toplumun özgürlüğüne feda etmekten de kaçınmalıyız. Topluma uyum sağlama adına, farklılıkları bir potada eritme çabasına girilmemelidir. Zira böyle bir deneme bireyin kendi benliğine/şahsiyetine yabancılaşmasına hatta kaybetmesine neden olacaktır.

Kaynakça

Çörekçioğlu, H. (2016). Otonomi sorunu: Eleştirel mesafe ve düşünüm. Ethos: Dialogues in Philosophy and Social Sciences 9 (1). s. 97-105. http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/Hkn-97-105.pdf

Çüçen, A. K. (2015). Varoluşçu Filozoflar. İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Gürsoy, K. (2014). Varoluş ve Felsefe. Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.

Heidegger, M. (2008). Varlık ve Zaman. (Çev.: Kaan H. Ökten). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Sartre, J. P. (2014). Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi. (Çev.: Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen). İstanbul: İthaki.

Sartre, J. P. (2016a). Varoluşçuluk. (Çev.: Asım Bezirci). İstanbul: Say Yayıncılık.

Sartre, J. P. (2016b). Ego'nun Aşkınlığı. (Çev.: Serdar Rifat Kırkoğlu). İstanbul: Hil Yayıncılık.

Taşdelen, V. (2017). Benlik ve Varoluş: Kierkegaard Felsefesi Üzerine Bir İnceleme. Ankara: Hece Yayınları.

Topçu, N. (1967). Varoluş Felsefesi. İstanbul: Hareket Yayınları.

Geleneğin Tasfiyesi: Türkiye'de Kültürel Üretim Alanının İnşasına Bourdieu'cu Bir Yaklaşımla Bakmak*

Osman Ülker**

Özet

Kültürel üretim alanı kavramı ile Bourdieu, hem sanat ve edebiyat ürünlerinin üretilme sürecindeki sosyal etkileri hem de bu ürünlerin toplumsal uzamda kazandıkları sembolik değerleri ve onların tüketimi ile toplumsal yapının yeniden üretilmesini incelemektedir. Alan kavramı sanat ürünlerinin sanatçı tarafından dolaysız bir üretim sürecinden ziyade, içinde bulunduğu toplumun siyasal, iktisat, eğitim gibi farklı alanlardan nasıl etkilenerek ortaya çıktığını göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sürecinde Batı sanatlarını merkeze alınarak takip edilen yeni kültür politikaları, devletin kontrolü altında kültürel üretim alanının yeniden inşa edilmesinin temelini oluşturmuştur. Bu süreç kaçınılmaz olarak alana hakim olan Osmanlı kültürel geleneğinin tasfiye edilmesine yol açmıştır. Bu çalışmada Cumhuriyetin ilk yıllarında Batı estetiği merkeze alınarak inşa edilen kültürel üretim alanında Osmanlı geleneğinin alanın dışına itilme süreci Bourdieu'cu bir yaklaşımla incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Gelenek, Kültürel üretim alanı, Bourdieu, Sanat, Estetik.

Liquidation of Tradition: Examining The Construction of Field of Cultural Production in Turkey from a Bourdiuan Perspective

Abstract

Bourdieu study with the term *the field cultural of production* both social effects during the productions process of art and literature and symbolic value of these products which gain in the social sphere, as well as reproduction of social structure by consuming it. The term of "field" shows that the art productions emerge by the effect of structure such as political, economic, educational rather than direct relation with artist. During the foundation of Turkish republic, new cultural politics based on Western arts, rebuilt the cultural field with help of the state control. This process inevitable pushed the Ottoman cultural heritage that until a while ago was the dominant factor in the field. In this study, how Western aesthetic became the centre of the field of cultural production and Ottoman tradition was pushed out from the field in case of Bourdieu perspective

Keywords: Tradition, the field of cultural production, Bourdieu, Art, Aesthetic,

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Doç Dr. İsmail DEMİREZEN'in danışmanlığında hazırlanan *Türkiye'de Kültürel Üretim Alanının Yapısı ve Din* konulu doktora tezinden üretilmiştir

** Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ulker.osman@hotmail.com

Alan Kavramının tanımı:

Alan kavramı, Bourdieu'nun öznellik-nesnellik ikilemini aşmak için geliştirdiği açık uçlu kavramlardan biridir. Bu kavram Bourdieu'nun, yapılar ile eylem arasında kurulan verili özellikler yerine, ilişkisel düşünerek toplumsal mücadele ağını ortaya çıkaracak şekilde eylemi şekillendiren örtük ilişkileri bulma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan "Alan çerçevesinde düşünmek, ilişkisel düşünmektir." (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 96). Bu teorik toplumsal modele göre, her türlü sosyal yapı aslında hiyerarşik bir tarzda organize olmuş alanlardır (ekonomik, eğitim, siyasal, kültürel gibi). Her biri yapılanmış olarak ortay çıkan bu alanların kendine has bir işleyiş kanunu ve kendi içinde güç ilişkileri bulunmaktadır (Bourdieu, 1993: 6). Bourdieu, toplumsal uzamın belirli sermaye türleri etrafında kendi içinde özerk ama birbirine bağlı alanlardan oluştuğunu iddia etmektedir. Toplumsal yapı içindeki aygıt , kurum ya da yapı olarak bilinen şeylerin, aslında birer alan olduğunu söyler. Hatta ona göre "okul sistemi, devlet, kilise, siyasal partiler ya da sendikalar aygıt değil birer alandır" (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 102). Swartz, onun böyle düşünmesinin iki temel sebebi olduğunu savunur. Öncelikle kurum fikri mutabakatı akla getirir, oysa Bourdieu toplumdaki çatışmalara dikkat çekmek istemektedir. İkincisi ise, Bourdieu modern toplumların sınıflara ayrıldığı fikrini savunmaktadır. Ama sınıf dolaysız davranışların sergilendiği bir yer değildir aksine her zaman alanların dolayımından geçmektedir (Swartz, 1998: 119). Bu bakımdan alanlar içinde yürütülen mücadele ya da alana hakimiyet, toplumsal uzamdaki sınıfsal konumlarla da yakından ilişkili olacaktır.

Alanlar, insan pratiklerinin toplumsal uzamda nasıl oluştuğunu açıklamak için bir yol sunmanın yanında belirli sermaye türlerine bağlı olarak oluşan alan içinde hakimiyeti korumak, meşruiyet kazanmak ya da o alana girebilmek için yürütülen mücadelelerin de sürdüğü yerdir. Bu mücadele kişilerin o alan için sahip oldukları sermaye büyüklüğüne göre belirlenmektedir. O halde alan, sermayesi düşük olan ezilenler ile sermayesi yüksek olan hakim unsurlar arasında bir mücadele şeklinde gerçekleşmektedir. Bu mücadele biçimi aşağıda daha detaylı ele alınacak olan doxa diye ifade edilen belirli kuralların etrafında şekillenmektedir. Alanların bir diğer özelliği ise kendi içindeki gelişmelerinden oluşmuştur ve sınırları da a priori değil içindeki kişiler tarafında belirlenir (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 100). Bu yönü ile her alan kısmi özerkliğe sahiptir. Bazı alanlar içerisinde gerekli şartlar oluştuğunda o alandan özerk, yeni alt alanlar ortaya çıkabilir. Mesela eğitim sistemi, kültürel alanın bir alt kolu olarak, kendi içinde sosyalleşmeyi kontrol etmesi, kendi elemanlarını atama gücü ve üyelerinin alan içinde kariyer elde etmesi ile otonomi kazanmıştır (Swartz, 1998: 128).

Alanların ortak noktasının kendi içinde verilen mücadeleler olması, bu mücadelenin nasıl verildiği sorusunu akla getirecektir. Bourdieu bunu oyun metaforu ile açıklamaktadır. İnsanların alanda o alana uygun sermayeleri ile bulunuyor olması, doğal olarak mücadelenin sermayenin tanımı ve alan içindeki dağılımı üzerinde gerçekleşeceği fikrini oluşturmaktadır. Oyun metaforu katılımcıların mesela sanat alanında kültürel otorite, bilimsel alanda bilimsel otorite, dini alanda yüksek din adamlığı gibi, sermayelerinin gücü nispetince bir tekel oluşturma çabalarına dayanmaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 17-18). Bir alanda oyun olabilmesi için öncelikle kişilerin bu oyunu oynamaya değer görmeleri ve oyuna yatırım yapmaları gerekir. "Dolayısıyla oyunun oynanmaya değdiğini ve onu oynamakta ve bu sayede ortaya çıkan hedeflerin izlenmeyi hak ettiğini kabullenmektirler" (Bourdieu, 2015: 149). Bourdieu bunu illusio kavramı ile açıklar ki kastettiği "değer", oyunun sonunda yapılan yatırımdan daha büyük şeylerin kazanılmasına duyulan inançla

bağlantılı durmaktadır.

Oyunun belirli kurallara tabi olması beklenir. Bir kişinin belirli bir oyunu oynamaya başlaması, onun kurallarını sorgusuz sualsiz kabul ettiği/etmesi gerektiği anlamını taşıyacaktır. Tıpkı bir futbol oyununa giren futbolcu gibi, oyunda dahil olma ritüelinden başlayarak, oyundan çıkana kadar geçen sürede, oyuncu hakemin kararlarını sorgulasa da, oyunun kendi kurallarını sorgulamaz. Mesela topu eline alıp gol atmaya çalışmaz. Çünkü bunun kurallara aykırı olduğunu bilir ve bu kuralı kabul ederek oyuna girmiştir. Bourdieu'nun oyun metaforunda da aynı şekilde katılımcılar oyunun kurallarını baştan kabul ederler (doxa). Bu kuralların kurumsallaşmış bir oyundaki gibi yazılı olmasına gerek yoktur. Alandaki hakim kanaatlerin içselleştirilmesi ile oluşmaktadır. Kişiler bu oyun içinde ellerindeki kartları, yani sermayelerini kullanarak alanda avantaj kazanmaya çalışırlar. Fakat her alan kendine has bir sermaye türünü önceleyecektir. Bu sebeple tıpkı farklı oyunlardaki kartların değer sıralaması farklı olacağı gibi, her toplumsal alan içinde "sermayelerin o alana has hiyerarşik bir sırası bulunmaktadır" (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 98). Oyuncular oyunu güçlü oldukları sermayeler lehine doğru kaydırma girişimde bulunabilirler ya da rakiplerinin sermayelerinin gücünü azaltmaya çalışabilirler. Bu sebeple oyunu sermayenin belli bir andaki yapısı ve miktarı değil, "sermayenin zaman içindeki evrimine yani toplumsal güzergahına ve belli bir nesnel olanaklar yapısıyla uzun süren bir bağlantıdan oluşan yatkınlıklara (habitus) bağlıdır" (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 98).

Bourdieu, alan içinde oyuna katılan tarafların birbiriyle mücadele ederken 3 temel stratejiyi takip ettiklerini söyler. Bu yolla taraflar oyunun kontrolünü eline geçirmeyi en azından çıkarlarını arttırmayı arzu etmektedir. Bu stratejiler oyuna hakim olan unsurlar ile oyuna yeni girenler arasında zıt yönlü gelişirken, oyunda belirli bir konum elde etmiş ve bunu en azından kaybetmek istemeyenlerin bir nevi oyuna tutunma çabaları şeklinde ortaya çıkar. Bu stratejileri biraz daha açmak gerekirse:

1. Koruma: alana hali hazırda hakim olan unsurlar kendi iktidarlarını devam ettirmek için takip ettikleri stratejidir. Alana katılanların sayısı arttıkça mevcut iktidar yapısının sarsılma ihtimali ortaya çıkacaktır. Böyle bir durumda hakim unsurlar kendi iktidarlarını pekiştirecek ve muhtemelen kendi koydukları kuralları korumak isteyeceklerdir. Bunu yaparken alana girişleri sınırlandırma ya da dışlama stratejileri takip ederler. Bu durum aynı zamanda alanın sınırlarının belirlenmesiyle de ilgilidir. Mesela bir derneğe giriş bedelini yüksek tutarak, belirli bir aidiyet tanımı yaparak ya da giriş için belirli şartlar koyarak (önceki bir üyenin referansı, yönetim kurulunun onayı gibi) alana girişleri kontrol altında tutmak isterler (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 100).
2. Takip etme: alanda görece daha zayıf konumda olup oportünist bir yaklaşımla hakimiyetlerini arttırmak isteyenlerin uyguladığı strateji olarak ifade edilebilir. Burada oyunun kuralları sorgulanmadan ortodoks söyleme tabi olunur (Kaya, 2016: 401). İtaat hakim konumdakilerin varlığını meşrulaştırırken takip edenlere de fırsat elde edildiğinde daha iyi bir konuma geçme imkanı verecektir. Hakim konumda oluşan bir boşluk doldurulmak istendiğinde, alanın yapısını sorgulayan bir kişi yerine oyunun kurallarına sadık ve hiyerarşik yapıyı korumaya devam edecek bir kişinin tercih edilmesi garip olmaz.
3. Devirme: alan içindeki marjinal grup ya da grupların oyunun hiyerarşik yapısını değiştirmek için takip ettikleri stratejiye verilen isimdir (Swartz, 1998: 125). Bu radikal hamle hakim sermaye yapısını değiştirmek ya da doğrudan oyunun kurallarını sorgulamak şeklinde gerçekleşir. Fakat girerken kabul edilen kuralları oyun içinde bir figür haline gelmişken değiştirmek kolay olmayacaktır. Alanın doxic yapısı buna müsaade etmeyebilir (Kaya, 2016: 401).

Alanın iç yapısından ve nasıl işlediğinden kısaca bahsettikten sonra bir alanın sınırının nerede başlayıp nerede bittiği meselesi ortaya çıkar. Bu alan kavramının toplumsal karşılığını anlamak için olduğu kadar, üzerinde nesnel bir çalışma yürütebilmek için de önemlidir. Nitekim nesnel sınırları olmayan bir yapı üzerinde çalışmak bir tarafa, onun bizzat varlığı sorgulanır hale gelir. Nitekim bu sebeple kişiler alan gibi daha soyut açık uçlu yapılar yerine sınırları belli kurumlar üzerine çalışmayı tercih etmeleri doğal karşılanmalıdır. Bourdieu bu sorunu çözmek için alanın kendi içindeki dinamiklerine bakmak gerektiğini savunmaktadır. Ona göre alan içinde biteviye çatışma ve hakim unsurların alanı sınırlandırarak koruma altında tutma stratejileri alanın sınırlarını belirleyen önemli bir adımdır. Buradan hareketle aslında alana bir sınır çizmek başlı başına bir mücadele işidir (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 85). Kendi içinde tutarlı ama hakim sanat kuramlarını dışlayan bir çalışmanın sanat otoriteleri tarafından düzenlenecek bir sergide temsil edilip edilmeyecekleri üzerine yapılan tartışmalar aslında bir sınır tartışması olarak düşünülebilir. Eğer mücadele kazanılır ve o eserler sanat eseri olarak sergide yer almayı başarırlarsa, sanat alanı genişlemiş olurlar. İşte buna benzer çatışmalar alanların sınır hatları boyunca sürekli gözlemlenmektedir. Bourdieu, alanın sınırlarının onun etki alanının bittiği noktada bulunduğunu söyler. İstatistiksel olarak belirlenebilecek etkiler bittiğinde alan da bitmiş olur (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 100). Bu ifade, bir alanın etkisi o alan için hakim sermayenin artık denklemde olmadığı noktaya ulaşıldığında biteceği varsayımını ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte ilişkisel yaklaşımdan bakıldığında mutlaka o alanın etkisi başka alanlarda da görülebilir ya da alanda birden çok sermaye (mesela hem ekonomik hem kültürel) etkili olabilir. Bu da zaten açık uçlu olan bu kavramın sınırlarını muğlaklaştıracaktır. Yine de mesela sporla ilgili bir alanda her ne kadar ekonomik, siyaset, hatta din ve eğitim gibi bir çok sermaye etkili olsa da analitik olarak alanın sınırlarını belirlemek için sporla ilintili verilere odaklanmak gerekecektir. Yine de sınır meselesi alan kavramıyla ilgili tam olarak çözülememiş bir problem olarak kalmaktadır (Swartz, 1998: 123).

Kültürel Üretim Alanı:

Kültürel üretim alanı kavramı ile Bourdieu, hem sanat ve edebiyat ürünlerinin üretilme sürecindeki sosyal etkileri hem de bu ürünlerin toplumsal uzamda kazandıkları sembolik değerleri ve onların tüketimi ile toplumsal yapının yeniden üretilmesini incelemektedir (Randal Thomson, 1993: 34-35). Kültür sermayesi etrafında oluşan kültürel üretim alanı, toplumsal uzama yayılmış alanlar içindeki mücadeleyi, kendisinden beklenen sükunetin aksini göstererek belki de en yalın bir şekilde gösteren alanlardan birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Zira, sanatçının Allah vergisi bir yetenekle, yaratıcılığının ve üretkenliğinin bir neticesi olarak ortaya koyduğu düşünülen bir eser, toplumsal ağlar içerisine yerleştirildiğinde aslında bu kadar da dolaysız bir yapıt olmadığı anlaşılır. Bir eserin ortaya çıkmasında, o esere katkı veren bir çok kişi, ve eserin ortaya çıkmasındaki bir çok aşama bir tarafa; sanatçının ekonomik ve kültürel sermayesi, icra ettiği sanatın kültürel alanda bulunduğu pozisyon, alanın doxası ve sanatçının habitusu gibi bir çok etmen, ürünün ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Kültür ürünlerine üreticisiyle arasındaki dolaysız ilişkiyi kırarak ürünü yeniden anlamlandırmak, bir bilginin toplumsal üretimini işaret etmektedir. Bunun yanında bu ürünler ekseninde oluşan, özelde kültürel alanda genelde ekonomi ve güç alanında, bu ilişkisellik, diğer bir yönüyle de toplumsal sınıflarda süregiden iktidar mücadelesini gösterir. Kültürel üretim alanı, üretim sürecinde toplumsal etkiyi incelemekle birlikte ortaya çıkan sembolik ürünlerin dolaşımı ve tüketiminin de toplumsal boyutlarını ve ürettiği çatışmayı inceler (Randal Jhonson, 1993: 9). Bu bakımdan

kültürel üretim alanı, kültürel ürünlerin üretim sürecini, bunların dolaşımı ve tüketimini, ve toplumsal yapıyla arasındaki ilişkiyi kapsayacak bir inceleme sürecini gerektirmektedir.

Kültürel alanda bir araştırma yapabilmek için, alanı oluşturan üç aşamaya tek tek bakmak gerekir. Öncelikle alanın toplumsal uzamdaki yeri ve diğer alanlarla arasındaki ilişkiye bakmak. Bu bakımdan Bourdieu'ya göre araştırmacı öncelikle kültür alanının güç alanı (field of power) içindeki yerini ve zaman içinde geçirdiği dönüşümü analiz etmesi gerekir. Bu kültürel nesnelerin üretim sürecine dışardan yapılan etkiyi anlamayı kolaylaştıracaktır. Mesela politikacılar ya da burjuva, belirli sanat ürünlerinin üretilmesini istemeyerek onlara yönelik bir baskı yapabilir. Bu kişiler alan içinde olmamakla birlikte kültürel üretime etki edebilirler. İkinci olarak kültürel alanının kendi iç yapısını incelemeli. Alan kendi içinde özerk, kendi kurallarını takip eden bir evrene sahiptir. Ayrıca bu alan, meşruluk (legitimacy) için mücadele eden, bireyler ve gruplar tarafından işgal edilen pozisyonlar arasındaki nesnel ilişkilerden oluşur. Son olarak alanı işgal eden kişilerin sosyal etkiler ve alan içindeki pozisyonuna göre şekillenen habitusun kaynağını incelemeli. (Bourdieu ve Emanuel, 1996: 214.)

Türkiye'de Kültürel Üretim Alanının İnşası

Cumhuriyet ilan edilmesinden sonra yeni kurulan devlet Tanzimatta başlayan modernleşme faaliyetlerine devam etmiştir. Yeni dönemde Kemalizm olarak ifade edilen ideoloji ekseninde gerçekleştirilen devrimler yakından incelendiğinde Jön Türkler'de hakim olan pozitivst görüşlerin hem devletin modernleşmesinde hem de üretilen kültür politikalarına işlediği görülmektedir (Avcı, 2000: 214). Zürcher bu devamlılığı göstermek için CHP'nin devlet ideolojisine dönüştürülen bütün fikirlerini tek tek inceleyerek Jön Türklerin fikirleriyle arasındaki ilişkiyi ortaya koyar (Zürcher, 2002; 44-55). Bu bakımdan Osmanlı son döneminde aydınlar arasında hakim olan bazı görüşlerin kurulan yeni devletin politikalarına etki ettiği görülmektedir. Yeğen, Cumhuriyet ile tarihin yeniden yazılmadığını, bu sürecin genel Türk modernleşmesi içinde görülebileceği fikrine katılmakla birlikte, Osmanlı döneminde Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık, sekülerizm gibi karşıtlıklar arasında oluşan gerilimin bir parçası iken; Kemalizmin kendisini "radikal bir sekülerizm, etnisit bir milliyetçilik ve kapsamlı-otoriter bir merkeziyetçilik üzerine inşa ettiğini" belirtir (Yeğen, 2002: 57). Bu doğrultuda yeni devletin kurucu elitleri, devrim ideoloji olarak isimlendirdikleri ilkeler ekseninde, Osmanlı'dan farklı bir biçimde, kurumsal yapıda Batılılaşma politikalarını devam ettirirken, toplumu da modernleştirme gerekliliğini bir görev olarak kabul etmişlerdir. Toplumun değerleri hesaba katılmadan girişilen bu hareket uzun yıllar Kemalizm'in kendisinin de ifade etmekten çekinmediği ironik "halka rağmen halk için" sloganıyla sürdürülmüştür (Yeğen, 2002: 60). Cumhuriyet Türkiye'sinde modernleşme faaliyetlerinin hem yapısal hem de içerik olarak önceki dönemden farklı olmasının sebebi bu temel ilkede yatmaktadır.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra takip edilen kültür politikaları bu modernleşmenin bir parçası olarak ortaya çıktığı görülebilir. Modernleşme olarak görülen şeyin sadece devlet kurumlarıyla sınırla kalamayacağı tüm toplumu kapsayacak şekilde geniş tutulması gerektiği kanısı o dönemde hakim olmuştur. Bu yaklaşımın bir parçası olarak kültür, "Kemalizm'in kendisini düşünme, hissetme ve sunma tarzı" olarak görülmüştür (Koçak, 2002: 371).

Cumhuriyetin ilk yıllarında takip edilen kültür politikalarının iki temel dayanak tarafından şekillendiğini görmek mümkündür. Bunlardan birincisi, yukarıda bahsedilen her alanda modernleşme düşüncesine paralel olarak kültürün de modernleştirilmesi gerektiğine

duyulan inançtır. Bu inancın altında diğer bütün reformlara bakışta olduğu gibi sanatın da köhnediği ve geri kaldığı düşüncesinin yattığı mefhum-u muhaliften kolayca çıkarılabilir. Bu noktada temel vurgu "muasır medeniyetler seviyesine ulaşmaktır". Kültür de bu dönüşümden bağımsız kalmayacaktır. Diğeri ise, devrim ideolojisini halka yaymak için sanatın bir araç olarak kullanılmasıdır. Bu noktada 6 ilkede özetlenen devrimlerin halk tarafından benimsenmediği takdirde kalıcı olamayacağı inancı hakim olmuştur. Bu sebeple Kemalizm, kendi ideolojisiyle uyumlu bir toplum yaratma ihtiyacı hissetmiştir (Şimşek, 2002: 6) Nitekim Atatürk bir konuşmasında "İhtilali İnkılaba çevirmenin tek çaresi tepki ihtimalini tasfiye etmektir. İdari inkılapları, kültür inkılaplarıyla bütünleştirmektir ve bunun için alfabeden başlayarak yeni bir nesil yetiştirmektir" demiştir (Atatürk, 1959: 210-211). Şevket Süreyye *İnkılap ve Kadro* kitabında İnkılabın derinleşmesi için onu temsil eden azınlıktan çıkarak halka inmesinin şart olduğunu ifade etmektedir (Aydemir, 1932: 8). Yine 1935 yılında CHP'nin parti tüzüğünde propaganda amacıyla tanımlanan çok sayıda araç içinde sanat, tiyatro, sinema, devrim sergileri ve müzik dikkat çekmektedir (Şimşek, 2002: 119). Devletin kendi ideolojisini kalıcı hale getirmek ve Batılılaşmayı bütün topluma yayabilmek için tek partili dönem boyunca yürütülen politikalar ile kültürel üretim alanını devlet eliyle inşa etmeye çalışmıştır. Bu süreçte yönetici elitler çeşitli stratejiler takip etmişlerdir.

Mazi ile Alakayı Kesmek:

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte yeni devletin dünya görüşü bütün kurumları ve yapılanması ile geçmişten bir kopuşu simgeleyecek şekilde inşa edilmiştir. Yeni devlet tarihini Kurtuluş Savaşı ile başlatırken, bu savaşı sadece işgalci kuvvetlere karşı değil aslında geçmişe yani Osmanlı devletine de veriyormuş gibi bir anlatım ortaya çıkmıştır. Mesela Hamidullah Suphi Tanrıöver, Türk Ocaklarının başındayken yaptığı bir konuşmada Avrupalı işgalci devletlere karşı verilen milli mücadelenin aslında Türkiye'deki Batıcılık fikrinin hakim kılınması için verildiğini ifade eder.

"Anadolu istiklal mücadelesi Asya'nın bu köşesinde istiklali kadar, Türkün garpçılık emellerini de müdafaa etti. *Karşımızdaki Avrupa orduları ne gariptir ki Avrupalıların mümessili olan, yepyeni* mücahit bir zümreye karşı, dolayısıyla hilafetle beraber Asyalılığı ve şeriatı müdafaa ediyordu. Biz yenilseydik Avrupalılar malup olacaktı. Biz kazandık. Avrupalılara karşı garp fikirlerini, garp esaslarını muzaffer kıldık. (italikler yazara ait)" (Beşikçi, 1991: 34)

Konuşmada neredeyse Saltanatın, Avrupa ülkelerini yeni hareketi yıkmak için tuttuğu gibi bir anlam çıkmaktadır. Anlatıda roller değiştirilerek Avrupalı ülkeler ne yaptıklarını tam olarak bilmeyen bir araç konumuna indirgenirken, Osmanlı devleti bu ülkeleri ayartan asıl yıkıcı özne olarak resmedilmektedirler. Hem yeni yönetimi meşrulaştırmak hem de kültürel dönüşüm olarak Batı'nın tercih edilmesi sebebiyle, geleneğe ait bütün semboller geri kalmışlığın, esaretin, karanlığın, fakirliğin sembolü olarak görülmüş ve bunlar kötülenerek tam bir kopuş planlanmıştır (Çolak, 2017: 136). Devletin diğer bütün kurumlarına hakim olan bu maziden kopuş fikri, kamusal alana ait olması beklenen kültürel üretimi de kökten etkileyecek şekilde gerçekleşmektedir. Mazi ile alakayı kesmek için girişilen en önemli kültür politikaları Türk tarih tezi, güneş dil teorisi gibi yaklaşımlar ile Osmanlıyı atlayarak yeni bir tarih yazıp, bu eksende bir ulus kimliği inşa etmektir. Bu düşünceleri gerçekleştirmek için Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu kurulmuş ve

Osmanlıdan kopuş bütüncül bir devlet politikasına dönüştürülmüştür (Aydın, 1993: 227-228).

Kemalizm'in Misaki Milli sınırları içinde bir ulus inşa etme projesi, bütün bir toplumu dönüştürmeyi hedeflerken, yeni ideolojiyi içselleştirenleri kucaklayıp, bunun dışında kalanları dışlayan bir kültür kavramı üzerinden hareket etmiştir. Bu sebeple ancak yeni devletin önerdiği kültürel değişim kabul edildiğinde tam medeni bir insan olunacağı iması yaratılmıştır. Mesela medeni kanunun kabulü ile ulus, kendisini eski hastalık ve inançlardan, kargaşadan, ortaçağ uygarlığından kurtarıp, çağdaş uygarlığın içine girmiş olacaktır (Sherril, 1934: 181). Yine fes "cahillik, taassup, yenilik ve medeniyet düşmanlığı" olarak nitelendirilerek onun yerine "bütün medeni dünyaca başlık olarak kullanılan şapkayı giymek" bir gereklilik olarak görülmüştür (Atatürk, 1969: 895). Yine kültürel formlarda yapılacak değişiklikler kabul edildiğinde, geçmiş döneme atfedilen, kaba, estetik değeri olmayan, cahillik olarak görülecek davranışlardan kurtulunacağı düşüncesi gazetelerde bolca yer almaktadır.

"Avrupa modeli şapka takan bir insan beş parmağıyla birden yemek yiyemez. Latin alfabesine geçen bir millet öyle tahta müzik aletleriyle müzik yapamaz. Kadınların sosyal ortamda ilişki kurmasına müsaade eden bir insan sokakta burnunu karıştırmaz. Mikropların tehlikelerini anlayan bir toplum başkalarının ayak ile bastığı yere yüzünü sürerek ibadet etmez." (Levonian, 1937:66)

Osmanlı tarif edilirken kurgulanan bu distopik dünya, tek partili dönem boyunca içerik olarak sanat ürünlerini şekillendirdiği gözlenebilir. Tek partili yıllarda tiyatro oyunlarında Osmanlı şarklı, hurafelerle dolu, şiddet içeren, karanlık ve Türkün ilerleyişini engellemiş bir dönem olarak alaycı bir dille anlatılmıştır (Başbuğ, 2013: 94). Mesela halkevleri bünyesinde okullarda öğrencilerin oynaması için 20'ye yakın tiyatro oyunu yazılmıştır. Bu oyunlarda gerici Osmanlı ile modern Türkiye dikotomisi yaratılarak öğrencilere yeni rejim aşılanmak istenmiştir:

…

Muallim: sonra böyle bez haline nerede gelir?

Çocuklar: Fabrikada

Muallim: Bizim memlekette fabrika var mı?

Çocuklar: var… var…

Muallim: işte çocuklar, padişahlık zamanında memleketimizde fabrika yoktu, şimdi bir çok fabrikamız var.

Bir başka oyunda:

(Muallim tahtayta bir fes resmi çizer)

Muallim: Çocuklar bilim bakalım bu nedir?

Mehmet: Saksı

Fatma: Yarısı kesilmiş bir bal kabağı. (çocuklar güler)

Yusuf: Kilogram.

Muallim: çocuklar hiç biriniz bilemediniz. Bilemezsiniz de. Bunu ömrünüzde görmediniz. Buna fes denir (…) eskiden Türkler'in başına giydikleri şey

Bir çocuk: eskiden Türkler bunu mu başlarına giyerlerdi?

Muallim: Ya çocuğum bunu giyerlerdi. Hem de ne renkteydi biliyor musunuz? Kırmızı (çocuklar gülerler). (püskülü işaret ederek) bir de şunun şurasında pırasa bıyığı gibi bir şey var. (…) başınıza böyle bir şey giymek ister misiniz?

Çocuklar hep bir ağızdan: hayır hayır

Muallim: işte çocuklar bize padişahlar bu tuhaf şeyleri giydirmişlerdi. Gazi babamız bu püsküllü belayı başımızdan attı. Şimdi biz de bütün medeni milletler gibi şapka giyiyoruz. İyi yaptı değil mi

Çocuklar: çok iyi yaptı çok iyi

…

Muallim: eskiden dersine çalışmayan yaramazlık eden çocukları mektepte falakaya çekerlermiş

Çocuklar: ne Fena, ne fena

Ahmet: o zaman çocuklar hayvan mıymış?

Muallim: bu hayvana bile yapılmaz yavrularım. Başka eski zaman mekteplerinden ne biliyorsunuz?

Alp: Oyun yasakmış

Muallim: Cumhuriyet mekteplerinde çocuklara insan muamelesi yapılıyor. (Tör, 1933: 11-17)

Osmanlı'ya karşı üretilen bu negatif bakış açısı, tek partili dönemin kültür ve fikir hayatını şekillendirdiği için farklı sanat alanlarından yukarıda verilen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Osmanlı'ya karşı bu tavrın altında yatan asıl meselenin Milli Mücadele hareketinin Osmanlı Devletini kurtarmayıp, Ankara merkezli yeni bir rejim kurarak eski devleti ve onun kurumlarını fesh etmesini meşru hale getirmek olduğu görülebilir. Ülkenin içinde bulunduğu durumun, Batı'ya karşı mağlubiyetin ve geri kalmışlığın müsebbibi olarak görülen Osmanlı, artık unutulması gereken bir mazi olarak görülmüştür. Bu bakımdan yeni devlet reformlarla eski düzeni restore edemez, onun yerine devrimlerle yeni bir Türk ulusu kurmak gerekmektedir. Mazi ile bağlarını koparmadan bunun mümkün olamayacağını düşünen Kemalist elitler, geleneğin tasfiye edilmesini onun karanlığı temsil ettiği üzerinden meşrulaştırmışlardır. Doğuyu, karanlık geçmişi, geriliği, çağ dışılığı temsil eden şekilde sembolleştirilen Osmanlı mazısı olumsuz bir dille aktarıldıktan sonraki ikinci aşamada ona ait kültürel sembollerin ve sanatların alandan çıkarılma süreci başladığı görülür.

Geleneğin Tasfiyesi:

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan inkılaplar sadece siyasi ve hukuki alanla sınırlı kalmayıp gündelik yaşamı da değiştirecek şekilde geniş düzenlemeler içeriyordu. Bu bakımdan inkılaplar siyasi, hukuki, ekonomik, eğitim-kültür ve toplumsal olmak üzere farklı başlık altında toplamak mümkündür. Yapılan inkılaplardan bazıları doğrudan kültür alanını şekillendirmek için getirilmiş olmakla birlikte, farklı alanlardaki inkılaplar da dolaylı olarak kültürel üretim alanını etkileyecek özellikleri içermiştir. 1 Kasım 1922 yılında saltanatın kaldırılmasıyla başlayan devrimleri, Cumhuriyetin ilanı (1923), Hilafetin kaldırılması (1924), Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması (1924), Tekke ve Zaviyelerin kapatılması (1925), İsviçre Medeni Kanunun kabulü (1926) takip etmiştir. Siyasal ve hukuki alanda yapılan bu inkılaplar, kültürel alanda yapılacak olan köklü değişimlerin hızlandırıcısı olmuştur. Tekke ve zaviyelerin kapatıldığı aynı yıl, kılık kıyafet

yasası çıkmış ve artık sarık ve fes gibi geleneksel kıyafetler yasaklanmıştır. Arap harfleri yasaklanarak yerine Latin alfabesi kabul edilmiş (1928) ve 5 yıl sonra ezan Türkçeye çevrilmiştir.[1]

Kültürel üretim alanını belki de en derinden etkileyen inkılap 1 Kasım 1928 yılında yeni alfabenin kabulü olmuştur. Yeni bir ulus devleti inşa etmek isteyen yönetici elitler açısından harf devrimi, gelenek ile bağın koparılmasında en etkili yöntem olacaktır. Eski harflerin yasaklanması ile Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitime başlayan yeni nesil, resmi ideoloji ekseninde şekillenen eğitim politikalarını sorgulama imkanından yoksun olarak, Kemalist ideolojiyi benimsemiş bireyler yaratılacaktır. Öndin'in aktardığına göre Osmanlı döneminde yazılmış on binlerce eski harfli kitap hiç latinize edilmediği düşünülürse fikri hayattaki kopukluğun derinliği daha iyi anlaşılmış olur (Öndin, 2003: 62). Eski alfabe ile Latin harfleri arasında oluşturulan karşıtlık, yine geri kalmışlık ve terakki arasındaki ikilik üzerinden okunduğu görülecektir. Harf inkılabından beş yıl hala devam eden tartışmalarda Nimetullah Halil Cumhuriyet gazetesinde şu yazıyı kaleme almıştır:

"Lisan-ı Osmani ile halk Türkçesi ikiliği yalnızca dile ilişkin bir ayrılık değildi; aynı zamanda kavrayış ve halet-i ruhiye farklılığını da içeriyordu. Osmanlıcanın getirdiği Osmanlı kavrayışı ortaçağ dönemine aitti. Dil devrimi ile yalnızca bir dilden diğerine değil, aynı zamanda ortaçağda kalmış olan bir anlayıştan medeni dünyanın Türkçe kavrayışına geçiyoruz." (Nimetullah, 1933: 3)

Harf devrimi yapıldıktan sonra uzun yıllar boyunca yazı dilinin başarılı bir şekilde latinize edilemediği ve bu konuda yaşanan tartışmaların gazetelere yansıdığı görülür. Dile büyük önem veren Peyami Safa yeni alfabe ile ortaya çıkan karmaşa karşısında bir süre daha eski alfabenin okutulmaya devam etmesini önermesi üzerine (Safa, 1970, 53-54) Necmeddin Sadak "Elifbe ile kültür elde edilir mi?" Başlıklı bir yazı kaleme alarak eski harflerle kültürün öğrenilemeyeceğini belirtmektedir (Sadak, 1940: 4). Arap harfleri ile kültür öğrenimi arasında kurulan bu ters korelasyon, bu harflere ve kültüre yüklenen anlam üzerinden anlaşılabilir. Bu harflerle kültür öğrenilemeyeceğinin düşünülmesi aslında kültürün nereden öğrenileceği ile alakalı gözükmektedir. Nitekim yeni dönemde artık kültürün kaynağı Batı'dır. Batı'nın dili ise Latin harflerle yazılmıştır. Öyle ise kültürün yani Batı kültürünün eski harflerle değil ancak Latin alfabe ile öğrenilebileceği anlaşılır. Harflerinin yasaklanması ile hem yüzyıllık fikri birikim ketum kalmış oluyor, hem de hat, ebru, tezhip gibi sanatlar yer altına çekilmek zorunda kalıyor, yeni yazıya geçmek istemeyenler cahil ve itibarsız hale geliyordu. Bu geniş etki düşünüldüğünde harf inkılabının geleneği tasfiyede en büyük adım olduğu anlaşılmaktadır.

Geleneksel sanatların üretimini ve eğitimini engelleyen yasaklar yukarıdaki inkılaplarla sınırlı kalmamıştır. Ziya Gökalp'in "cansız ananeler" olarak gördüğü Osmanlı estetik anlayışı yerini halk kültürünün Batılılaştırılmış bir tarzını aramaya giderken, Osmanlı geleneksel sanatları da yasaklanmaya devam etmiştir (Öndin, 2003: 61). Gökalp aruz veznini Türk kültürüne ait görmeyerek esas edebiyatın hece ölçüsüyle yapılan olduğunu ifade eder. Ona göre aruz vezni sözde Osmanlı havassına aittir ve terk edilmesi gerekir (Gökalp, 1970: 141). Yine 1930 yılında gerçekleştirilen Türkçe Edebiyat ve Muallimleri Kongresinde, divan edebiyatının öz edebiyatımız olmadığı ifade edilerek yasaklanması gerektiğine dair tartışmaların yapılmıştır (Öndin, 2003: 63).

[1] İnkılaplarla ilgili geniş bilgi için bknz: Baydar, Mustafa, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, Türkiye İs Bankası, İstanbul, 1973.

Tekkelerin kapatılması da yine onlar etrafında neşet eden kültürel hayata bir darbe vurmuştur. Tasavvuf musikisi, meşk programları, tekke ritüelleri gibi kültürel etkinlikler uzun süre yer altına çekilmek zorunda kalmıştır. Geleneksel kültür için önemli bir kaynak olan tekkelerin müntesipleri itibarsızlaştırılarak bir kenara itilmekle kalmayıp, hem tasavvufi yaşantılarını devam ettirme imkanları ellerinden alınmış hem de tekke çevresinde gelişen sanatlara büyük darbe vurulmuştur. Kendi kabuklarına çekilen tasavvuf hareketleri içinde farklı tepkiler çıkmakla birlikte mesela Konya Mevlana Dergahı'nın son postnişi olan Abdülhalim Çelebi'nin yaşananları kaldıramayarak intihar etmesi gibi üzücü olaylar da yaşanmıştır (Kara, 2008: 266-267) Tekke ve zaviyelerin kapanmasıyla birlikte tasavvuf musikisi de büyük bir darbe almış oluyordu. Bu yasağın üzerinden ancak 25 sene geçtikten sonra Konya'da düzenlenmeye başlayan Mevlana'yı anma programlarında ney taksimi ve hafif ayinler ilk defa Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılmaya başlanabilmiştir. 1958 yılında yapılan bir ayin için toplanan meşk heyetine vali "bu yaptığınız yalnızca bir gösteridir, birinizin, içinden Allah dediğini hissedersem hemen yasaklarım" dediği aktarılır (Kara, 2008: 237). Yine 1926 yılında Darul elham'da 1927 yılında ise tüm okullarda Türk musikisi eğitimi yasaklanmıştır. 1934 yılında radyoda Türk musikisi yayını ve dinlenmesi yasaklanmış ve ancak 2 yıl sonra yasak kaldırılabilmiştir (Sağer vd., 2013: 82-83). Yasaklar konusunda gösterilen sert tutum, yasaklara karşı çıkan kişilerin idam edilmesi ya da sert cezalara çarptırılması sebebiyle, geleneksel Türk musikisini icra eden sanatçıları endişelendirdiği görülmektedir.

Mimari konuda da aynı tasfiye yapılmak istense de bunun biraz zaman aldığı görülecektir. Resim, müzik gibi sanatlardan çok daha maliyetli ve zaman isteyen mimaride yeni üslup arayışları, tek partili dönemin ilk yıllarında kendisini Osmanlı son dönemi önemli mimarları olan Mimar Kemalettin Bey ve Vedat Tek beye bırakmak zorunda kalmıştır. Neo-Klasik ya da neo-Osmanlı olarak isimlendirilen bu mimari yapı, rejimin istediği Osmanlı geleneğinin tasfiye edildiği yeni kültür alanında kısa sürede gözden düşmüştür (Tansuğ, 1996: 198). I. Ulusal mimarlık üslubu ilk örneklerini verdikten sonra yoğun bir eleştiriye tabi tutulmaya başlanmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu yapıları "ogival pencereleri, yeşil renkli, yıldız murabbalı saçaklarıyla Osmanlı devrinin medrese ve imarethane mimarisinin soysuzlaşmış bir devamı olduğunu" ifade ederken Ahmet Haşim irticacı mimari olarak isimlendirir ve bu mimarinin "cami, türbe ve medreseyi taklit ettiğini", halbuki bu üslubun geride kaldığını belirtmektedir (Aslanoğlu, Cumhuriyetin ilk yıllarında mimari, kitabı Bisavda var). Bununla birlikte yabancı mimarlara da tepki oluşmuştur. Onların Türk mimarisinin benliğini kaybettirdiğini söylerler. Feridun Akozan, Yerel mimarların "eski Türk sivil mimarisinde, bugünkü modern binalarda aranan esasen mevcuttur…o halde modern Türk mimarisinin temelleri eski mimarimizde esasen mevcuttur. Onu asrın ihtiyaç ve icaplarına göre şuurlu bir surette, şekillendirmek genç Türk mimarlarımızın vazifesi olmalıdır" diye ifade eder. Burada iki hususa dikkat çekmek gerekir. Öncelikle çağın ihtiyaçlarını belirleyen Batı ise ve yönetimden sanatına kadar bütün toplum batı standartlarında yeniden inşa ediliyor ise mimaride yerellik 1. Osmanlı'yı hatırlatacak şeylerden kurtularak 2. Eski sivil mimariyi Batı'ya uyarlamak ile mümkündür. Diğer bir husus ise yazıdaki "sivil mimari" vurgusudur. Buradan hareketle geleneksel/yerel olarak Osmanlı devlet mimari anlayışı Osmanlının diğer her şeyi reddedildiği gibi reddedilmektedir. Kurum ve kamu binaları konusunda yüzlerce yıllık Osmanlı geleneği yerine soyut bir ifade olarak eski Türk sivil mimarisi Batılılaştırılarak Cumhuriyet mimarisi yeniden kurgulanmak istenmektedir. Yerellik vurgusunda Osmanlı dışlanmaya devam edilmekte ve Anadoluluk, millilik, milliyetçilik batı ile tatlandırılarak yeni bir mimari

anlayış inşa edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Ankara'nın başken olarak imarına karar verildiğinde yukarıda bahsedilen Türk mimarlar bırakılarak Avusturya'dan getirtilen uzmanlara Şehir planlamacılığı ve kamusal binaların yapımı teslim edilmiştir. Böylece Osmanlı geleneği tasfiye edildikten sonra yerini Batı estetiğine bırakmıştır.

Sonuç

Cumhuriyetin ilanından sonra tek partili dönemde takip edilen kültür politikaları, toplumu Batılılaştırma çabasının bir parçası olarak görülebilir. Bu doğrultuda öncelikle diğer bir çok reformun mantalitesinde olduğu gibi, alanın yeniden inşa edilmesi düşünülmüştür. bu doğrultuda Osmanlı kültürel mirası önce reddedilmiş, sonra kültürel üretim alanından tasfiye edilmiştir. Geleneğin tasfiye edilmesi ile birlikte kültürel üretim alanında öncelikle hangi sanat dallarının temsil edilemeyeceği belirlenmiş oluyordu. Doğrudan ya da dolaylı olarak Osmanlı dönemlinden kalan geleneksel sanatların yasaklanması ile tek partili dönem boyunca kültürel üretim alanı sadece Batı tarzı sanatlara açılmıştır. Usta çırak ilişkisi ile öğrenilen geleneksel sanatların icrasının yanı sıra, eğitiminin de yasaklanması, bu sanatların bir sonraki nesle aktarılmasını imkansız hale getirecek, yeni kurulan ulus-devlet içinde sadece Batı sanatları temsil edilecektir. Bu doğrultuda atılan en önemli adım ise sanat üretiminin ve eğitiminin neredeyse tamamen devlet tekeline alınması olmuştur. Türkiye'de kültürel üretim alanı, geleneğe ait unsurların temizlenmesi ile sadece Batı sanatlarının icra edildiği bir alan olarak inşa edilmiştir. Alanın böyle şekillenmesinin etkileri günümüze kadar devam etmekte, modern olan, günümüze ait olan, çağdaş olan sadece Batı sanatları olarak kabul edilmekte, geleneksel sanatlarımız ise nostaljik, geçmişe ait, moderne ait olmayan bir parça olarak görülmüştür.

Kaynakça

Aslanoğlu, İ. (t.y.). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimari,

https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=355803&/Cumhuriyetin-%C4%B0lk-Y%C4%B1llar%C4%B1nda-Mimari-/-Prof.-Dr.-%C4%B0nci-Aslano%C4%9Flu- (12 Mart 2019)

Atatürk, K. (1969). *Nutuk* (9. bs, C. 2), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Atatürk, M. K. (1959). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri: 1906-1938,* Ankara : Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

Avcı, N. (2000). *Türkiye'de modernleşme açısından din-kültür-siyaset (1839-1960),* İstanbul: Pınar Yayınları

Aydemir, Ş. S. (1932). *İnkılap ve kadro: Inkılabın ideolojisi,* İstanbul : Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Aydın, S. (1993). *Modernleşme ve milliyetçilik,* Ankara : Gündoğan Yayınları.

Başbuğ, E. D. (2013). *Resmi ideoloji sahnede: Kemalist ideolojinin inşasında halkevleri dönemi tiyatro oyunlarının etkisi,* İstanbul : İletişim Yayınları

Beşikçi, İ. (1991). *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tüzüğü (1927) ve Kürt sorunu,* Ankara : Yurt Kitap Yayın

Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production* (1st edition; R. Johnson, Ed.), New York: Columbia University Press.

Bourdieu, P. Ve Emanuel, S. (1996). *The Rules of Art, Standford: Standford University Press.*

Bourdieu, P. (2015). *Pratik Nedenler / Eylem Kuramı Üzerine* (2. bs; Çeviri: H. U.

Tanrıöver, Çev.), Hil Yayınları.

Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (2015). *Yeniden Üretim* (Çev.: L. Ünsaldı, A. Sümer, & Ö. Akkaya), Heretik Yayıncılık.

Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. D. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar.* (Çev.: A. Ökten), İstanbul : İletişim Yayınları.

Çolak, Y. (2017). *Türkiye'de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945,* Ankara : Liberte Yayınları.

Gökalp, Z. (1990). *Türkçülüğün Esasları,* Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı.

Kara, İ. (2008). *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*, İstanbul : Dergah Yayınları.

Kaya, A. (2016). Pierre Bourdieu'nün Pratik Kramının Kilidi: Alan Kavramı, *Ocak ve Zanaat* (ss. 397-420), İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, O. (2002). 1920'lerden 1970'lere Kültür Politikaları. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (ss. 56-74), İstanbul: İletişim Yayınları

Levonian, L. (1937). *The Turkish Press, 1932-1936*, American Press.

Nimetullah, H. (1933, Mart 27). Osmanlıca Anlayıştan Türkçe Anlayışa, *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 3.

Öndin, N. (2004). *Cumhuriyet'in Kültür Politikası ve Sanat 1923-1950,* İstanbul: İnsancıl Yayınları.

Sadak, N. (1940, Ocak 25), Elifbe ile Kültür Elde Edilebilir mi? *Akşam Gazetesi*

Safa, P. (1970). *Osmanlıca-Türkçe uydurmaca*. İstanbul : Ötüken Neşriyat.

Swartz, D. (1997). *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu* (New edition edition). Chicago: University of Chicago Press.

Tansuğ, S. (1996). *Çağdaş Türk Sanatı* (2. bs), İstanbul: Remzi Kitapevi.

Wortham, H. E. (1930). *Mustapha Kemal of Turkey,* London : The Holme Press.

Yeğen, M. (2002). Kemalizm ve Hegemonya, *Modern Türkiye'de siyasi düşünce : Kemalizm*, İstanbul : İletişim Yayınları.

Zurcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History* (3rd edition), London ; New York: I.B. Tauris.

HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM

The Moderating Role of Personality Traits of Big Five Model on The Relationship Between Transformational Leadership and Individual Performance

Alaaddin Mohammedhassan[*]
Adnan Özyilmaz[†**]

Abstract

Purpose: This research aims to investigate the moderating role of big five model of personality traits on the relationship between transformational leadership style and individual performance.

Approach: This research proposes a theoritical model that highlights the moderating role of big five personality traits on the relationship between transformational leadership style and individual performance. The research offers a theory of how transformational leadership style affects individual performance. Accordingly, we propose that transformational leaders' characteristics will interact with the personality traits of big five model as a moderating factor to predict individuals' performance.

Practical implications: This research reveals a number of practical implications affecting individual performance, and provides a promising theoretical base for future research in the field of transformational leadership.

Originality and value: This research is based on the personality traits theory (Argyris, 1976) and the transformational leadership theory (Bass, 1985) and expands on them to provide a further understanding of the relationship between transformational leadership and individual performance along with the boundary conditions of the assumed relationships.

Keywords: Transformational Leadership, Individual Performance, Personality Traits, Big Five Model.

[*] Karadeniz Technical University, Department of Business Administration, Alfarisaa@hotmail.com
[**] Karadeniz Technical University, Department of Business Administration, ozyila@yahoo.com

The Moderating Role Of Personality Traits Of Big Five Model On The Relationship Between Transformational Leadership And Individual Performance

In this paper, we investigate the dimensions of the Big Five model of personality traits as moderator variables and explore how these intrinsic qualities interact with transformational leadership to develop positive employee attitudes and behaviours. In addition, our paper supports its proposal of Big Five personality traits as a moderator of the transformational leadership and individual relationship. Propositions concerning direct relationships and interactions are provided, as well as a conceptual model, implications, and suggestions for future research. Our purpose is to develop a framework for thinking about how personality traits moderates the positive relationship between transformational leadership style and the individual performance including: individuals' job satisfaction and organizational citizenship behavior. We base the model on the personality traits theory (Argyris, 1976) and its application in organizations. Our model complements organizational behavior research by suggesting a new set of helping antecedents and extends applications of personality traits theory and transformational leadership theory by focusing on personality traits interaction with transformational leadership style to predict individuals' performance.

INTRODUCTION

Personality is not simply a means of differentiating one individual from another, but an important construct because it affects other crucial outcomes of individuals in the fields of organizational beahvior, industrial and organizational psychology, and human resources management through interacting with other constructs such as leadership. For example, studies have explored the relationship between personality and job performance elements such as job proficiency and training proficiency (Barrick & Mount, 1991; Driskell, Hogan, Salas, & Hoskin, 1994), the relationship between personality and stress (Bolger, 1990; McCrae & Costa, 1986), and the relationship between personality and citizenship behavior/contextual performance (Borman & Motowidlo, 1997; Motowidlo & Van Scotter, 1994; Ones, Dilchert, Viswesvaran, & Judge, 2005). There are, however, different ways that individuals can contribute through their performance (Campbell, 1990; Katz & Kahn, 1978). Within the job performance domain, task performance refers to the behaviors that relate to core job requirements and contribute to the technical core of the organization (Borman & Motowidlo, 1993).

The purpose of this research is to examine the relationship between transformational leadership (TFL) and individual performance, as well as to explore the moderating effects of personality traits on the same relationship. TFL is viewed as an essential leadership style that has a positive and extensive influence in a number of countries, sectors, and occupational fields (Bass & Riggio, 2006a). Studies have shown that transformational leadership increases employee and organizational performance (Bass & Riggio, 2006b; Boerner, Eisenbeiss, & Griesser, 2007; Garcia-Morales, Matias-Reche, & Hurtado-Torres, 2008); increases employee commitment, loyalty, and satisfaction; reduces social loafing; and reduces stress in the workplace (Bass & Riggio, 2006b).

Although most research on leadership shows a positive relationship between transformational leadership style and individuals' outcomes, it is unclear whether this relationship could be moderated by other factors. In this article, we attempt to address these gaps and past limitations by proposing a theoritical model. The purpose of this article is to extend the association between the perceived transformational leadership style and individuals' attitudes and behaviors by adding to the body of work on the personality traits perspective. Specifically, we assume that the effect of the applied transformational leadership style on individuals' attitudes and behaviors varies as a function of the personality traits. Because transformational leadership has such a robust, functional, and useful impact in individuals' attitudes and behaviors, it would be useful to investigate its antecedents, explore the moderating effects of other constructs, and thus determine the personality traits that transformational leaders hold.

In this article we aim to make three contributions. First, we build on the previous OB research by suggesting a new domain of thinking about transformational leadership as related to individuals' attitudes and behaviors. Second, we suggest a specific model that investigates the enhancing influence of transformational leadership style on individuals' attitudes and behaviours. Finally, we extend past applications of leadership theory in the organization domain by shifting emphasis from only leaders' attributions regarding the followers to take into consideration the personality traits moderating role on this relationship.

1. THEORETICAL BACKGROUND AND MODEL DEVELOPMENT

1.1.Big Five Factor Model of Personality

Personality could be defined as relatively stable characteristics of individuals other than ability that influence their cognition and behavior (Colquitt, LePine & Noe, 2000). As well as, Ones, Viswesvaran, and Dilchert (2005) described personality traits as enduring dispositions and tendencies of individuals to behave in certain ways. Therefore, an individual's personality shapes part of his/her identity, consistently distinguishing him/her from others, and is reflected in his/her tendency to think, feel, and act in certain ways. In many studies it is labeled "The Big Five" because it consists of five dimensions: openness to experience, conscientiousness, extraversion/introversion, agreeableness, and neuroticism/emotional stability (OCEAN). Table 1 characterize the elements of each personality dimension of the Big Five model of personality traits.

Table 1

Personality Dimensions and Their Elements

Personality Dimensions	Elements
Openness to Experience	imagination, curiosity, artistic sensitivity, originality
Conscientiousness	reliability, dependability, industriousness, organization, achievement orientation

Extraversion/Introversion	friendliness, gregariousness/sociability, assertiveness, cheerfulness, excitement seeking, energy/activity level, talkativeness
Agreeableness	cooperation, cheerfulness, supportiveness, social responsiveness/harmony
Neuroticism/Emotional Stability	anxiety, depression, instability

The Big-five factor model of personality is functional because it could be used to predict as well as explain a number of constructs and phenomena. In fact, Ones, Viswesvaran, and Dilchert (2005) affirmed that the big five personality traits have sizable operational validities for predicting job performance and other criteria, including behaviors at work (Phipps & Prieto, 2011). Over the years, studies have utilized the Big Five to investigate the relationship between supervisors' personalities and subordinates' attitudes, including satisfaction, commitment, and turnover (Smith & Canger, 2004); to explore the correlation between personality and individual job performance (Barrick & Mount, 2005); and even to examine the connection between personality traits and physical health (Smith & Williams, 1992), which can affect performance. This research will add to the academic collection of articles on personality traits by focusing on the link between transformational leadership and organizational performance, as well as the interaction between personality and transformational leadership that influences organizational performance.

1.2.Transformational Leadership

Effective leadership according to many researchers is viewed as vital to organizational success, and many attempts have been made to categorize leaders according to their instinctive characteristics and varying styles (Phipps & Prieto, 2011). Several paradigms have emerged, including transformational leadership, transactional leadership, servant leadership, and the laissez-faire manner. Transformational leadership is most commonly defined as a set of behaviours, which transforms followers' needs by satisfying self-actualization needs and push their own and employers' expectations to higher levels (Bass & Avolio, 1994). Transformational is based on the premise that such leadership encourages employee development and increases followers' motivation levels and morale (Burns, 1978). From these factors, it is expected that when an employee perceives his or her leader as more transformational, he or she will show higher levels of job satisfaction and organizational citizinship behavior.

Transformational leadership consists of four elements: (1) Idealized influence means being a role model that is highly regarded, valued, trusted, and deserving of emulation. (2) Inspirational motivation refers to encouraging enthusiasm in others through challenge and instilling a sense of significance while promoting cohesion, harmony, and confidence. (3) Intellectual stimulation means kindling creativity and inventiveness by encouraging novel ideas, questioning, and

thinking outside the box. (4) Individualized consideration refers to paying particular attention to the individual needs of each follower.

1.3.The Moderating Role of Big-Five Personality Traits

Although the relationships between transformational leadership and individual attitudes and behaviours have been clearly demonstrated (Judge & Bono, 2000; Krishnan, 2012), the potential contingent effects of individual personality traits remain largely inconclusive. This argument has also been supported by Lord, DeVader, and Alliger (1986), suggesting that cognitive schemas composed of personality traits are important perceptual constructs and argues a direct effect of traits on transformational leadership. Previous research examining individual differences (Monzani, Ripoll & Silla, 2014) argue that those differences serve as situational moderators for transformational leadership effectiveness (Wofford, Whittington & Goodwin, 2001). The traits are widely recognized and have been found to be related to many organizational attitudes and outcomes, including individuals' performance and job satisfaction (Judge, Heller & Mount, 2002). The Big Five traits are broad personality constructs that are manifested in more specific traits (Judge & Bono, 2000).

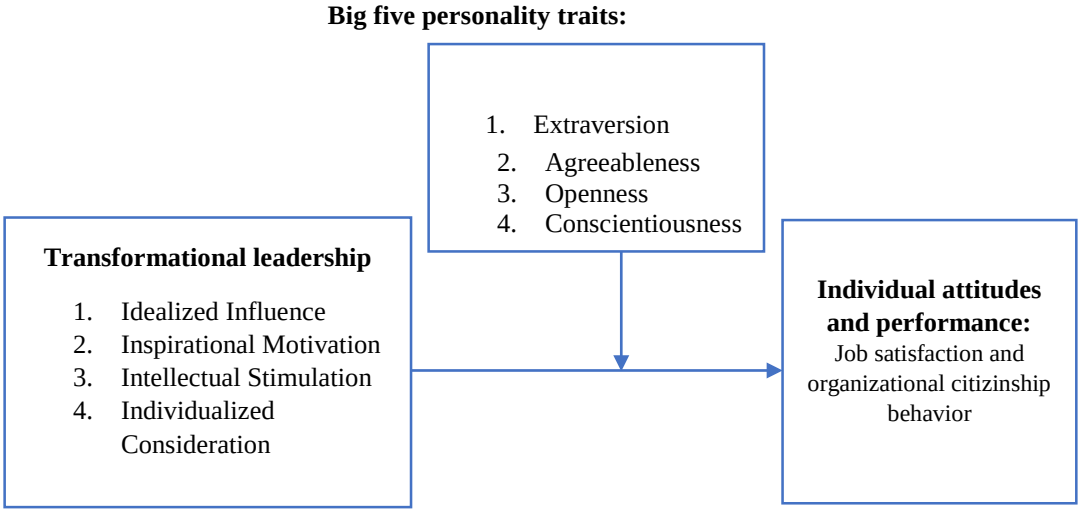

Figure 1 Research Model

General Proposition 1: The applied transformational leadership style and the Big five personality traits will interact to predict individual performance (job satisfaction and citizinship behavior) such that transformational leadership style will be more positively related to individual performance for employees who have high levels of personality traits, whereas the positive relationship will be weaker for employees who have low levels of personality traits.

1.4.The Moderating Role of Extraversion Personality Trait

Extraverts are known for being sociable and assertive, as well as for their tendency to experience positive emotions (Costa & McCrae, 1992). They are enthusiastic, seek excitement and are more likely to emerge into a supervisory position (Costa & McCrae, 1992; Judge et al., 2002a). Engagement is essential in all the components of transformational leadership, and Rubin, Munz and Bommer (2005) noted both agreeableness and extraversion as key traits enabling the mutual engagement of leaders and followers. However, a significant interaction was found between extraversion of followers and their perception of transformational behavior from their leaders (Felfe & Schyns, 2006). In other words, this interaction predicts the individuals' performance. It was explained that the followers' outgoing nature motivated them to seek interaction and interpersonal relations with their leaders, and thus they perceived more transformational leadership (Phipps & Prieto, 2011). Thus, as sociability and dominance appear to relate to transformational leadership, it follows that the general construct representing these tendencies (Extraversion) relates to transformational leadership (Judge & Bono, 2000).

According to McCrae et al. (2005) based on a report in collaboration with the members of personality profiles of culture project, extraversion was described as a personality trait that includes characteristics such as "excitability, sociability, talkativeness, assertiveness and high amounts of emotional expressiveness". A person who scores high in extraversion on a personality test is the life of the party. They enjoy being with people, participating in social gatherings, and are full of energy. A person low in extraversion is less outgoing and is more comfortable working by himself. Extraversion is a behavior where someone enjoys being around people more than being alone. Thus, we contend that transfromational leadership will interact with extraversion personality trait to predict individuals' job satisfaction and citizinship behavior. Specifically, individuals with high extraversion level, outgoing, social relations and enjoy being with people will interact with the components of transformational leadership; idealized influence, inspirational motivation and individual consideration which will result in stronger positive association with individual performance because individuals high in extraversion have a tendency to seek out the organization and stimulation of other people and enjoy engaging with the external world. These characteristics will interact with the individualized consideration element of transformational leadership manifested in the leaders' attending to each follower's needs, actings as mentors or coach to the followers, and listeninig to the follower's concerns. This enhanced behavior can result in discussing and empathizing with the needs of individuals which will finally leads to increased positive performance.

In particular, idealized influence will have implications for individual commitment and satisfaction to facilitate engagement and motivation while on the job. On the other hand, this positive relationship between transformational leadership and individual performance will be weaker for individuals who have low level of extraversion personality trait.

> *Proposition 1a: The applied transformational leadership style and the extraversion personality trait will interact to predict individual performance (job satisfaction and citizinship behavior) such that transformational leadership style will be more positively related to individual performance for employees who have high levels of extraversion personality trait, whereas the*

positive relationship will be weaker for employees who have low extraversion personality trait.

1.5. The Moderating Role of Agreeableness Personality Trait

People who are high in agreeableness are generally speaking kind, considerate, and helpful toward others. Agreeableness is an important personality trait when considering transformational leadership because it points to the nurturing character of the leader, who acts to bring out the best in his or her followers and is sensitive to their needs (Phipps & Prieto, 2011). Agreeable persons aim to keep relationships harmonious and have a preference for the use of compromises in dealing with conflicts (e.g., Graziano et al., 1996). People who are more agreeable are highly cooperative, and sociable (Skarlicki et al., 1999), and are more likely to regulate their angry feelings (Jensen-Campbell et al., 2003). Low agreeable persons, by contrast, seem to lack a concern for others' welfare and are less capable of inhibiting aggressive responses (Camps, Stouten, & Euwema, 2016). Transformational leaders have been described as generous and concerned for others. Transformational leaders give special attention to neglected group members, treat each subordinate as an individual, and express appreciation for a job well done (Bass, 1985).

McCrae et al. (2005) describes agreeableness as a personality dimension, which consisted of attributes like trust, affection, altruism, kindness, and other pro-social attitudes and behaviors. These various dimensions of agreeableness are expected to be some precursors, capable of influencing positive performance behavior. A person with a high level of agreeableness in a personality test is usually warm, friendly, and tactful. They generally have an optimistic view of human nature and get along well with others. A person with a low level of agreeableness - someone who is disagreeable - displays less pro-social behavior. In this paper we argue that transfromational leadership will interact with agreeableness personality trait to predict individual performance. Furthermore, individuals with high agreeableness level, kind, cooperative, warm and considerate will interact with the components of transformational leadership; idealized influence, inspirational motivation, intellectual stimulation and individual consideration because social harmony is an important goal for individuals that score high on agreeableness and they find it important to get along with others which will result in enhanced and stronger positive association with individual performance. Furthermore, because agreeable individuals are willing to put aside their interests for other people and be helpful, friendly, considerate, and generous, their basic belief is that people are usually decent, honest, and trustworthy. These traits will interact with transformational leadership elements to produce increased positive individuals' performance. On the other hand, this positive relationship between transformational leadership and individual performance will be weaker for individuals who have low agreeableness personality trait.

Proposition 1b: The applied transformational leadership style and the agreeableness personality trait will interact to predict individual performance (job satisfaction and citizinship behavior) such that transformational leadership style will be more positively related to individual performance for employees who have high levels of agreeableness personality trait, whereas the positive relationship will be weaker for employees who have low agreeableness personality trait.

1.6. The Moderating Role of Openness Personality Trait

Openness to experience can be likened to openness to change. Leaders are expected to be more willing to consider and/or accept divergent thinking and take the risks, which relates to being open to experience or change (Phipps & Prieto, 2011). Openness to experience is characterized by a tendency to have an active imagination, an intellectual curiosity as well as the willingness to consider new ideas and try new things (Costa and McCrae, 1992). As a result, individuals high in openness are more receptive to input from others and are less authoritarian (McCrae and Sutin, 2009). Having a vision and being able to stimulate followers to pursue that vision, accepting and taking full advantage of change when it arises, is extremely important for a transformational leader (Phipps & Prieto, 2011). Leaders who score high on measures of openness to experience would be expected to provide more intellectual stimulation, as openness to experience is related to intellectuality or intellectance (McCrae & Costa, 1997).

Openness was described as personality characteristics of an individual who are invariably imaginative, creative, as well as inquisitive towards new ideas (Costa & McCrae, 1992; Furnham & Fudge, 2008). It indicates how open-minded a person is. A person with a high level of openness to experience in a personality test enjoys trying new things. They are imaginative, curious, and open-minded. It is characterized by an emphasis on transparency and free, unrestricted access to knowledge and information, as well as collaborative or cooperative management and decision-making rather than a central authority. In this research we propose that transfromational leadership will interact with openness personality trait to predict individual performance because individuals with a high level of openness have a general appreciation for unusual ideas and are usually imaginative, rather than practical, being creative, open to new and different ideas, and in touch with their feelings, they will enhance the transformational leadership behaviours such as intellectual stimulation and inspirational motivation to produces a more stronger positive relationship between transformational leadership and individuals' performance. In other words, we can conclude that individuals with high openness level, imaginative, curious, open-minded and like new things will interact with the components of transformational leadership; inspirational motivation and intellectual stimulation which will result in stronger positive association with individual performance. On the other hand, this positive relationship between transformational leadership and individual performance will be weaker for individuals who have low openness personality trait because individuals who score lower in openness are generally more closed-off, resistant to change, and analytical.

> *Proposition 1c: The applied transformational leadership style and the openness personality trait will interact to predict individual performance (job satisfaction and citizinship behavior) such that transformational leadership style will be more positively related to individual performance for employees who have high levels of openness personality trait, whereas the positive relationship will be weaker for employees who have low openness personality trait.*

1.7. The Moderating Role of Conscientiousness Personality Trait

Conscientiousness is characterized by being hardworking, persistent, neat, well-organized and goal-oriented (Costa and McCrae, 1992). Multiple studies have highlighted its benefits in terms of, for example, increased individual performance (Judge et al., 2013), the use of more effective coping strategies (Carver and Connor-Smith, 2010), and lower levels of interpersonal deviance (e.g., O'Neill et al., 2011). Moreover, supervisors who are high in conscientiousness tend to create a fair environment for their employees (Mayer et al., 2007) and are often seen as demonstrating ethical behavior (Kalshoven et al., 2011), which suggest that these supervisors should be less likely to be perceived as being abusive (Camps, Stouten & Euwema, 2016). While conscientiousness is the personality trait most researched and most consistent in predicting other concepts like performance or organizational citizenship behavior (Borman, Penner, Allen, & Motowidlo, 2001), it has been less considered for research concerning transformational leadership and even less found to impact transformational leadership. It can be argued that conscientiousness should be a predictor of TFL because transformational leaders should be industrious and achievement oriented (Phipps & Prieto, 2011). Since conscientiousness is associated with the desire and drive for achievement, it is expected that conscientious individuals would be open and willing to make necessary changes to achieve goals; this flexibility would be an asset to a transformational leader to affect individual performance (Phipps & Prieto, 2011).

High conscientiousness means a person is responsible and reliable. Conscientiousness is about how a person controls, regulates, and directs their impulses. purposeful action, self-discipline, and a drive to achieve. According to this discussion, we argue that transfromational leadership will interact with conscientiousness personality trait to predict individual performance because individuals with a high level of conscientiousness are good at formulating long-range goals, organizing and planning routes to these goals, and working consistently to achieve them. These traits will interact with the elements of transformational leadership to produce a stronger relationship between transformational leadership and individuals' performance. More precisely, individuals with high conscientiousness level, careful, efficient, reliable and take obligations seriously will interact with the components of transformational leadership; idealized influence and intellectual stimulation which will result in stronger positive association with individual performance. On the other hand, this positive relationship between transformational leadership and individual performance will be weaker for individuals who have low conscientiousness personality trait.

> *Proposition 1d: The applied transformational leadership style and the conscientiousness personality trait will interact to predict individual performance (job satisfaction and citizinship behavior) such that transformational leadership style will be more positively related to individual performance for employees who have high levels of conscientiousness personality trait, whereas the positive relationship will be weaker for employees who have low conscientiousness personality trait.*

1.8. The Moderating Role of Neuroticism Trait

Individuals who score high on measures of neuroticism lack self-confidence and self-esteem (McCrae & Costa, 1991). However, self-confidence is argued to be an essential characteristic of transformational leaders (Bass, 1990; House, 1977). Thus, one would expect a negative relationship between neuroticism and transformational leadership. Leaders who have a high level of self-confidence and self-esteem (low neuroticism) are better able to do both of these things (Bass, 1990). Transformational leaders have a vision that is idealized and inspires trust (Conger & Kanungo, 1987). Judge and Bono (2000) hypothesized a relationship between neuroticism and transformational leadership because of neuroticism's link to self-esteem and self-confidence. Lim and Ployhart (2004) also found neuroticism to be negatively related to transformational leadership (Phipps & Prieto, 2011). Moreover, because neurotic employee is characterized with experiencing negative emotions like anger, anxiety, depression, and vulnerability, the tendency of such employee to be individual oriented is relatively low. Therefore, it seems logical to deduce that neurotic individuals may likely perform worse, not as good as individuals that are not neurotic. In essence, we also contend that neuroticism will have negative relationship with performance especially in job satisfaction. Moreover, because neurotic employee is characterized with experiencing negative emotions like anger, anxiety, depression, and vulnerability, the tendency of such employee to be individual oriented is relatively low. This leads to that the relationship between transformational leadership style and individual performance will be weaker for employees who have high neuroticism personality trait. People with neuroticism tend to have more depressed moods and suffer from feelings of guilt, envy, anger, and anxiety more frequently and more severely than other individuals. In this paper we propose that transfromational leadership will interact with neuroticism personality trait to predict individual performance. In other words, individuals with low neuroticism level, low fear, worry and frustration levels will interact with the components of transformational leadership; inspirational motivation, intellectual stimulation and individualized consideration which will result in stronger positive association with individual performance. Furthermore, this positive relationship between transformational leadership and individual performance will be weaker for individuals who have high levels of neuroticism personality trait.

> *Proposition 1e: The applied transformational leadership style and the neuroticism personality trait will interact to predict individual attitudes and performance (job satisfaction and citizinship behavior) such that transformational leadership style will be more positively related to individual performance for employees who have low levels of neuroticism personality trait, whereas the positive relationship will be weaker for employees who have high neuroticism personality trait.*

SUMMARY AND DISCUSSION

Contemporary researchers in psychology have unanimously converged on the opinion that there are five underlying personality traits or characteristics possessed by individuals (Yakasai & Jan, 2015). Many empirical findings in psychology, have so far established that human personality invariably reflect his/her behavior generally and specifically in job related behavior. Performance as an outcome of behavior is proven to be predicted by individual personality characteristics (Yakasai & Jan, 2015). This clearly indicated that personality characteristics can

be used to predict the likely behavior a potential employee will exhibit on the job, specifically their individual orientated behavior as well as the ultimate performance (Periatt et al., 2007).

Extraversion was identified as one of the salient personality traits that is expected to denote high correlation with organizational performance (Furnham & Fudge, 2008). Barrick et al. (2001) predicted the tendency that extraversion would record a significant positive relationship with individuals' performance. Klang (2012) maintained that highly extrovert people are sociable, active, talkative, customer oriented highly optimistic, fun loving, and affectionate to their clients. Conversely, individuals low in extroversion will exhibit characteristics such as shyness, inwardly oriented, like staying alone instead, prefer working individually, do not favour team and working in a group, they are reserved, thus may not be effective individuals.

Researchers have asserted that individual with high level of agreeableness personality traits can have tendency to exhibit individual oriented behavior, and ultimately be an effective individual (Hurtz & Donovan, 2000). In the assessment of Costa and Mc-Crae (1995) and McCrae et al. (2005), an agreeable person was described as associated with high level of trustworthiness whereas nonagreeable person was assumed manipulative, pessimistic and self-serving. In line with this argument, other meta-analyses (Hogan & Holland, 2003; Mount et al., 1998) reviewed that there was a similarity of validity between agreeableness and conscientiousness especially where the job involved emphasizes interpersonal interaction, specifically where getting along is very fundamental in performance achievement (Yakasai & Jan, 2015).

Findings in the most cited meta-analyses of individuals performance literature (Barrick and Mount, 1991; Salgado, 1997) has been the basis for the claim mentioned earlier. These studies have mentioned conscientiousness repeatedly as the most valid predictor of performance criteria across occupational groups. According to Conner and Abraham (2001), naturally, conscientious people have positive attitude towards their job and tend to be punctual in everything they do (Srivastava, 2012; Fallon, et al., 2000). This is because conscientiousness is among very few personality-based determinants of job performance which has potential universal applicability (Barrick et al., 2001; Barrick & Mount, 1991; Hurtz & Donovan, 2000).

Neuroticism, as a personality characteristic, has been studied in various situations that concern individuals ranging from work related activities that affect both performance and job stress (Cox-Fuenzalida et al., 2004) and it has received greater attention by researchers especially in studies pertaining to coping with job behaviors.

IMPLICATIONS AND CONCLUSION

Research regarding the topic of individual performance suggests that this variable is one of the most important for leaders to consider when attempting to build and improve their operations. As described by Ghasabeh et al. (2015) transformational leadership focuses on satisfying the basic and higher-order needs of followers through inspiration to achieved desired goals. Research indicates that this type of leadership can collectively impact employee behavior and commitment leading to improvements in the work climate and knowledge sharing. When combined, these changes can positively influence the performance of the organization. Using this as a foundation for investigation the current research considers the role of transformational leadership and its four components—idealized influence, inspirational motivation, intellectual stimulation, and individual consideration—and their influence on organizational performance.

Data provided regarding the impact of transformational leadership clearly indicates that this approach has notable implications for followers.

Subsequently, the five dimensions in the big five factor model was individually examined and analyzed in line with the previous studies in the context of transformational leadership and the overall individuals' performance. Thus, it is proposed that transfromational leadership will interact with the big five personality traits to predict individual performance which can be categorized by job satisfaction and citizinship behavior. Specifically, individuals with high extraversion, agreeableness, openness and conscientiousness levels are regarded to be outgoing, social persons, cooperative, open-minded, careful, kind, warm, optimistic, active, enjoy being with people and overall achievement oriented will interact with the components of transformational leadership; idealized influence, inspirational motivation, intellectual stimulation and individual consideration which will result in stronger positive association with individual performance.

Specifically, the idealized influence component of transformational leadership which is defined as having transformational leaders to behave in ways that result in their being role models for their followers. These leaders are admired, respected and trusted. Followers identify with the leaders and want to emulate them. This construct will interact with the discussed personality traits to have a strong relationship with individual performance in conditions of high level of pesonality traits. Otherwise, this relationship will be weak for low levels of personality traits.

Similarly, transformational leader with ability to inspire confidence, motivation and a sense of purpose in his followers; the ability to articulate a clear vision for the future, communicate expectations of the group and demonstrate a commitment to the goals that have been laid out. the ability to inspire followers to change expectations, perceptions, and motivations to work towards common goals; encourages innovation and creativity, as well as critical thinking and problem-solving; arousing followers' thoughts and imagination, as well as stimulating their ability to identify and solve problems creatively; the ability to attend to each follower's needs, acts as a mentor or coach to the follower, and listens to the follower's concerns; will have a strong positive relationship with individual performance in the conditions of high level of personality traits and weak relationship in the conditions of low level of personality traits.

REFERENCES

Barrick, M. R., & Mount, M. K. (1991). The Big Five Personality Dimensions And Job Performance: A Meta-Analysis. Personnel Psychology, 44(1), s. 1-26.

Barrick, M. R., & Mount, M. K. (2005). Yes, Personality Matters: Moving On To More Important Matters. Human Performance, 18(4), s. 359-372.

Barrick, M. R., Mount, M. K., & Judge, T. A. (2001). Personality And Performance At The Beginning Of The New Millennium: What Do We Know And Where Do We Go Next?. International Journal of Selection and Assessment, 9 (1-2), s. 9-30.

Bass, B.M. (1985). Leadership And Performance Beyond Expectations. New York: The Free Press.

Bass, B. M. (1990). Bass & Stogdill's Handbook Of Leadership: Theory, Research, And Managerial Applications (3rd Ed.). New York: Free Press.

Bass, B.M., & Avolio, B.J. (1994). Transformational Leadership And Organizational Culture. The International Journal Of Public Administration, 17(3-4), s.541–554.

Bass, B.M., & Riggio, R.E. (2006a). Introduction. Transformational Leadership (Pp. 1-18). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Bass, B.M., & Riggio, R.E. (2006b). Transformational leadership. (pp. 32-80). New Jersey: *Lawrence Erlbaum Associates*, Inc.

Bass, B.M., & Riggio, R.E. (2006c). Transformational leadership and Performance. Transformational Leadership (Pp. 47-56). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Bass, B.M., Avolio, B.J., Jung, D.I., & Berson, Y. (2003). Predicting Unit Performance By Assessing Transformational And Transactional Leadership. Journal Of Applied Psychology, 88(2), s.207-218.

Boerner, S., Eisenbeiss, S. A., & Griesser, D. (2007). Follower Behavior And Organizational Performance: The Impact Of Transformational Leaders. Journal Of Leadership And Organizational Studies, 13(3), s.15-26.

Bolger, N. (1990). Coping As A Personality Process: A Prospective Study. Journal Of Personality And Social Psychology, 59(3), s.525-537.

Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1997). Task Performance And Contextual Performance: The Meaning For Personnel Selection Research. Human Performance, 10(2), s.99-109.

Borman, W.C., & Motowidlo, S.J. (1993). Expanding The Criterion Domain To Include Elements Of Contextual Performance. In N. Schmitt & W. C. Borman (Eds.), Personnel Selection In Organizations: 71-98. San Francisco: Jossey-Bass.

Borman, W. C., Penner, L. A., Allen, T. D., & Motowidlo, S. J. (2001). Personality Predictors Of Citizenship Performance. International Journal Of Selection And Assessment, 9(1/2), s.52-69.

Burns, J. M. (1978). Leadership. New York: Harper & Row.

Campbell, J. P. 1990. An Overview Of The Army Selection Classification Project (Project A). Personnel Psychology, 43: s.231-239.

Camps, J., Stouten, J., & Euwema, M. (2016). The Relation Between Supervisors' Big Five Personality Traits And Employees' Experiences Of Abusive Supervision. Frontiers In Psychology, 7, s.112.

Carver, C. S., & Connor-Smith, J. (2010). Personality And Coping. Annual Review Of Psychology, 61, s.679-704.

Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1987). Toward A Behavioral Theory Of Charismatic Leadership In Organizational Settings. Academy Of Management Review, 12, s.637-647.

Conner, M., & Abraham, C. (2001). Conscientiousness And The Theory Of Planned Behavior: Toward A More Complete Model Of The Antecedents Of Intentions And Behavior. Personality And Social Psychology Bulletin, 27(11), s.1547-1561.

Costa Jr, P. T., & Mccrae, R. R. (1995). Domains And Facets: Hierarchical Personality Assessment Using The Revised NEO Personality Inventory. Journal Of Personality Assessment, 64(1), s.21-50.

Costa, P. T. Jr., And Mccrae, R. R. (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) And NEO Five-Factor (NEO-FFI) Inventory Professional Manual. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

Cox-Fuenzalida, L.E., Swickert, R., & Hittner, J.B. (2004). Effects Of Neuroticism And Workload History On Performance. Personality And Individual Differences, 36(2), s.447-456.

Driskell, J.E., Hogan, J., Salas, E., & Hoskin, B. (1994). Cognitive and Personality Predictors Of Training Performance, Military Psychology, 6(1), s.31-46.

Fallon, J. D., Avis, J. M., Kudisch, J. D., Gornet, T. P., & Frost, A. (2000). Conscientiousness As A Predictor Of Productive And Counterproductive Behaviors. Journal Of Business And Psychology, 15(2), s.339-349.

Felfe, J., & Schyns, B. (2006). Personality And The Perception Of Transformational Leadership: The Impact Of Extraversion, Neuroticism, Personal Need For Structure, And Occupational Self Efficacy. Journal Of Applied Social Psychology, 36(3), s.708-739.

Furnham, A., & Fudge, C. (2008). The Five Factor Model Of Personality And Sales Performance. Journal Of Individual Differences, 29(1), s.11-16.

Garcia-Morales, V. J., Matias-Reche, F., & Hurtado-Torres, N. (2008). Influence Of Transformational Leadership On Organizational Innovation And Performance Depending On The Level Of Organizational Learning In The Pharmaceutical Sector. Journal Of Organizational Change Management, 21(2), s.188-212.

Ghasabeh, M. S., Soosay, C., & Reaiche, C. (2015). The Emerging Role Of Transformational Leadership. The Journal Of Developing Areas, 49(6), s.459-467.

Graziano, W. G., Jensen-Campbell, L. A., & Hair, E. C. (1996). Perceiving Interpersonal Conflict And Reacting To It: The Case For Agreeableness. Journal Of Personality And Social Psychology, 70(4), s.820.

Hogan, J., & Holland, B. (2003). Using Theory To Evaluate Personality And Job-Performance Relations: A Socioanalytic Perspective. Journal Of Applied Psychology, 88(1), s.100.

House, R. J. (1977). A 1976 Theory Of Charismatic Leadership. In J. G. Hunt & L. L. Larson (Eds.), Leadership: The Cutting Edge (Pp. 189-207). Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.

Hurtz, G. M., & Donovan, J. J. (2000). Personality And Job Performance: The Big Five Revisited. Journal Of Applied Psychology, 85(6), s.869.

Jensen-Campbell, L. A., Gleason, K. A., Adams, R., & Malcolm, K. T. (2003). Interpersonal Conflict, Agreeableness, And Personality Development. Journal Of Personality, 71(6), s.1059-1086.

Judge, T. A., & Bono, J. E. (2000). Five-Factor Model Of Personality And Transformational Leadership. Journal Of Applied Psychology, 85(5), s.751-765.

Judge, T. A., Bono, J. E., Ilies, R., & Gerhardt, M. W. (2002). Personality And Leadership: A Qualitative And Quantitative Review. Journal Of Applied Psychology, 87(4), s.765.

Judge, T. A., Heller, D., & Mount, M. K. (2002). Five-Factor Model Of Personality And Job Satisfaction: A Meta-Analysis. Journal Of Applied Psychology, 87(3), s.530–541.

Judge, T.A., Rodell, J.B., Klinger, R.L., Simon, L.S., & Crawford, E.R. (2013). Hierarchical Representations Of The Five-Factor Model Of Personality In Predicting Job Performance: Integrating Three Organizing Frameworks With Two Theoretical Perspectives. Journal Of Applied Psychology, 98(6), s.875.

Kalshoven, K., Den Hartog, D. N., & De Hoogh, A. H. (2011). Ethical Leader Behavior and Big Five Factors Of Personality. Journal Of Business Ethics, 100(2), s. 349-366.

Katz, D., & Kahn, R. L. 1978. The Social Psychology Of Organizations. 2nd Ed. New York: Wiley.

Klang, A. (2012). The Relationship Between Personality And Job Performance In Sales: A Replication Of Past Research And An Extension To A Swedish Context.

Krishnan, V. R. (2012). Transformational Leadership And Personal Outcomes: Empowerment As Mediator. Leadership & Organization Development Journal, 33(6), s.550–563.

Lord, R. G., Devader, C. L., & Alliger, G. M. (1986). A Meta-Analysis Of The Relation Between Personality Traits And Leadership Perceptions: An Application Of Validity Generalization Procedures. Journal Of Applied Psychology, 71, s.402–410.

Mayer, D., Nishii, L., Schneider, B., & Goldstein, H. (2007). The Precursors And Products Of Justice Climates: Group Leader Antecedents And Employee Attitudinal Consequences. Personnel Psychology, 60(4), s.929-963.

Mccrae, R. R., & Costa, P. T. (1986). Personality, Coping, And Coping Effectiveness In An Adult Sample. Journal Of Personality, 54(2), s.385-405.

Mccrae, R. R., & Costa, P. T. Jr. (1991). Adding Liebe Und Arbeit: The Full Five-Factor Model And Well-Being. Personality And Social Psychology Bulletin, 17, s.227-232.

Mccrae, R. R., & Costa, P. T. Jr. (1997). Conceptions And Correlates Of Openness To Experience. In R. Hogan, J. A. Johnson, & S. R. Briggs (Eds.), Handbook Of Personality Psychology (Pp. 825-847). San Diego, CA: Academic Press.

Mccrae, R. R., & Terracciano, A. (2005). Universal Features Of Personality Traits From The Observer's Perspective: Data From 50 Cultures. Journal Of Personality And Social Psychology, 88(3), s.547.

Mccrae, R. R., And Sutin, A. R. (2009). “Openness To Experience,” In Handbook Of Individual Differences In Social Behavior, Eds M. R. Leary And R. H. Hoyle (New York, NY: Guilford), s. 257–273.

Monzani, L., Ripoll, P., & Silla, J. M. P. (2014). Followers’ Agreeableness And Extraversion And Their Loyalty Towards Authentic Leadership. Psicothema, 26(1), s. 69–75.

Motowidlo, S. J., & Van Scotter, J. R. (1994). Evidence That Task Performance Should Be Distinguished From Contextual Performance. Journal Of Applied Psychology, 79(4), s. 475-480.

O’Neill, T. A., Lewis, R. J., & Carswell, J. J. (2011). Employee Personality, Justice Perceptions, And The Prediction Of Workplace Deviance. Personality And Individual Differences, 51(5), s. 595-600.

Ones, D. S, Viswesvaran, C., & Dilchert, S., (2005). Personality At Work: Raising Awareness And Correcting Misconceptions. Human Performance, 18(4), s. 389-404.

Periatt, Jeffery A. Chakrabarty, Subhra Lemay, S.A. (2007). Using Personality Traits To Select Customer-Oriented Logistics Personnel. Transportation Journal, 46(1), s. 1–15.

Phipps, S.T., & Prieto, L.C. (2011). The Influence Of Personality Factors On Transformational Leadership: Exploring The Moderating Role Of Political Skill. International Journal Of Leadership Studies, 6(3), s. 430-447.

Rubin, R.S., Munz, D. C., & Bommer, W. H. (2005). Leading From Within: The Effects Of Emotion Recognition And Personality On Transformational Leadership Behavior. Academy Of Management Journal, 48(5), s. 845-858.

Skarlicki, D.P., Folger, R., & Tesluk, P. (1999). Personality As A Moderator In The Relationship Between Fairness And Retaliation. Academy Of Management Journal, 42(1), s. 100-108.

Smith, M.A., & Canger, J.M. (2004). Effects Of Supervisor “Big Five” Personality On Subordinate Attitudes. Journal Of Business And Psychology, 18(4), s. 465-481.

Smith, T. W., & Williams, P. G. (1992). Personality And Health: Advantages And Limitations Of The Five-Factor Model. Journal Of Personality, 60(2), 395-423.

Srivastava, D. K. (2012). International Journal Of Advanced Research In Management (Ijarm). Journal Impact Factor, 3(1), s. 37-55.

Whittington, J. L., & Goodwin, V. L. (2001). Transformational Leadership, Goal Difficulty, And Task Design: Independent And Interactive Effects On Employee Outcomes. Academy Of Management Proceedings, K1-K5.

Wofford, J. C., Whittington, J. L., & Goodwin, V. L. (2001). Follower Motive Patterns As Situational Moderators For Transformational Leadership Effectiveness. Journal Of Managerial Issues, 13(2), s. 196–211.

Yakasai, A. M., & Jan, M. T. (2015). The Impact Of Big Five Personality Traits On Salespeople's Performance: Exploring The Moderating Role Of Culture. Kuwait Chapter Of Arabian Journal Of Business And Management Review, 33(2578), s. 1-16.

Tüketim Toplumunda Sağlıklı Yaşamın Popüler Hale Gelmesi İle Şekillenen Yeni Tüketim Biçimleri

Gülsüm ÇALIŞIR*

Tuğçe AYDOĞAN KILIÇ**

Özet

Tüketim toplumunda bireylerin ulaşmayı hedefledikleri, arzuladıkları görünümler daima sahip olmadıkları "öteki" bedenlerdir. Bireyler, tüketim kültürü ile bir nesne haline dönüştürülen ve sunulan bedenleri medyada var olma şekline göre kabullenmekte ve sunulan mesajlar bu algıyı pekiştirmektedir. Medya, yarattığı ideal bedene ulaşmak için bireylerin ne yapması gerektiğini, hatta ne yemesi ve yememesi gerektiğini adeta dikte etmektedir. Tüketim toplumunda dayatılan bu "diyet ürünler" böylelikle bir pazarın ortaya çıkmasına olanak tanımıştır.

İnternet ve özellikle bireylerin hayatlarında çok önemli bir yer tutan sosyal medya *"sağlıklı yaşam"* söylemleriyle diyet ürünleri satarak sağlığı piyasada alınıp satılan bir metaya dönüştürmüştür. Sosyal medyada bireylerin sağlıklı bir yaşam sürebilmesi amacı ile pazarlanan ürünlerin içerikleri konusunda dürüst davranılmadığı gibi uygulanan pazarlama teknikleri ile madalyonun gizlenen kısmı kişileri daha sağlıksız bir yaşama sürüklemektedir.

Bu çalışmanın amacı sosyal medyada sürekli karşımıza çıkan *"sağlıklı yaşam"* söylemlerine tüketim toplumu bağlamında eleştirel yaklaşmaktır. Çalışmada konunun ve amacın daha net bir şekilde gözler önüne serilmesi için sosyal medyada popüler olan Instagram uygulamasında piyasada yer alan çeşitli markalara ait sağlıklı yaşam (diyet) ürünlerini inceleyen 8 profilin 01.05.2019- 01.09.2019 tarihleri arasındaki paylaşımları içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Sonuç olarak internet ve sosyal medyanın doğru ve bilinçli kullanılması yoluyla sağlıklı yaşam konusunda doğru bilgilere ulaşma şansı vardır. Fakat markaların ambalajların ön kısımlarında vadettikleri "diyet", "şekersiz" vb. şeklinde nitelendirilen paketli gıdalara sorgulamadan inanılması ve tüketilmesi, bireyleri sosyal medyada vurgulanan sağlıklı yaşama kavuşmaktan çok, tüketim toplumunda var olan birer sağlık tüketicisi durumuna sürüklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim toplumu, Sosyal Medya, Sağlıklı Yaşam Stili.

New Forms of Consumption Shaped by The Popularization of Healthy Life in Consumer Society

Abstract

In the consumer society, the views that individuals aim to achieve and desire are always "other" bodies that they do not have. Individuals accept the bodies that have been transformed into an object by consumption culture according to the way they exist in the media, and the messages that are presented reinforce this perception. The media almost dictates what individuals should do, or even what they should eat and not eat in order to achieve the ideal body they create. These "dietary products" imposed in the consumer society thus enabled the emergence of a market.

The Internet and especially social media, which has a very important place in the lives of individuals, have transformed health into a commodity that is bought and sold in the market by selling diet products with the rhetoric of "healthy living". The topic and purpose of study in a clearer manner to be exposed on social media app Instagram popular placed on the market in various brands of a

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, gulsumcalisir@yahoo.com

** Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, tggceaydgn@gmail.com

healthy lifestyle (diet) products 8 01.05.2019 viewing profile - sharing between dates was analyzed by content analysis method 01.09.2019. As a result, there is a chance to get the right information about healthy living through the correct and informed use of the internet and social media. But what brands promise on the front of packaging is "diet,"" sugar-free, " etc. the belief and consumption of packaged foods, which are described in the form of questioning, drives individuals to a state of health consumers that exists in the consumer society rather than achieving a healthy life highlighted on social media

Keywords: Consumer Society, Social Media, Wellness style.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Tüketim Kültürü ve Sosyal Medyada Vurgulanan Sağlıklı Yaşam Biçimi

Tüketim kültürü, pazar dinamiklerinin egemen olduğu ve pazar ekonomisine sahip toplumların kültürüdür (Odabaşı, 1999: 27). Bauman'ın tanımlamasıyla tüketim kültürü, kitlesel pazarlama ve onunla ilişkili reklamcılıktan güç almaktadır (Akt: Güneri, Fırlar, Dündar, 2006: 21). Postmodern bir düşünür olan Baudrillard'a (2015:95) göre de tüketim toplumu, tüketimin öğretildiği ve bireylerin tüketime toplumsal bir biçimde alıştırıldığı toplumudur. Tüketim toplumunun temelinde, bireyin sürekli yeni ihtiyaçları olduğunu hissetmesi ve gündelik yaşamdaki hoşnutsuzluklardan, mutsuzluklarından ve gerilimlerinden alışverişin sunduğu haz ile kurutulabilceği duygusuna tutunması yatmaktadır (Kadıoğlu, 2014: 43). Yani tüketim toplumunda bireyler, tüketerek var olan tüketiciler konumundadır. Sürekli yeni bir ihtiyaç ile karşı karşıya kalan birey Baudrillard'ın ifade ettiği gibi *"Bir ihtiyaçlar sistemi, daha doğrusu ihtiyaçların, bireysel düzeyde üretici güçlerin rasyonel biçimde sistematikleşmesinin daha gelişmiş biçiminden başka bir şey olmadığını ve bu bireysel düzeyde tüketimin mantıksal ve zorunlu olarak üretimin yerine geçtiğini görmezler"* (Baudrillard, 2017: 87).

Tüketim toplumunda bireye yeni ihtiyaç ortamlarının oluşturulması temelinde kapitalist sistem çarkının dönmesi yatmaktadır. Baudrillard'ın (2017: 86) da ifade ettiği gibi *"ihtiyaçlar üretimin meyvesi değildir; ama ihtiyaçlar sistemi üretim sisteminin meyvesidir."* Bocock'un ifade ettiği gibi, tüketilen mal ve deneyimler önceden paketlenmiş, düzenlenmiş ve yaratılmıştır. Böyle bir sistemde amaç tüketicide istenilen tepkiyi yaratmak için kodlamaktır. Fiziksel anlamda pasif olan tüketiciler, zihinsel olarak daima meşguldür. Sembolik ve gerçek üstü düzeye ulaşan satın alma insanlar için bir güdü haline dönüştürülmüştür (Bocock, 2005: 57-58). Bireyler daima bir şeyi üretmeleri için değil, tüketmeleri için güdülenmektedir.

Kendini sürekli yenileme, değiştirme ihtiyacı içerisinde bulan birey, bu sistem içerisinde var olabilmek için tüketme çılgınlığı içerisinde kendisini kaybetmektedir. Sağlıklı yaşam stili sloganı çerçevesinde sunulan paketli diyet ürünleri de tüketim toplumunda öne çıkan pazarlardan biri haline dönüşmüştür. Kurtdaş'ın (2016: 4) ifade ettiği gibi sağlıklı yaşam stili birçok bireyin gündelik yaşamında temel söylemlerden biri haline gelmiş, vazgeçilmez bir nitelik kazanmıştır. Popülerleşen sağlıklı yaşam konuları hemen her yerde ve mecrada konuşulmaktadır.

Günümüzde vazgeçilmez bir yere sahip olan sosyal medya, sağlıklı yaşam biçiminin en çok karşımıza çıktığı mecraları içerisinde barındırmaktadır. Bireylerin sağlıklı yaşam, diyet ürünler hakkında içerikleri kolayca edinebilmesi ve ürünlerin içerikleri hakkında markaların vaatlerinin yer alması "sağlıklı yaşam" konusunun öne çıkmasına olanak tanımaktadır.

İnternet teknolojisindeki gelişmeler sayesinde "dünyanın en ücra köşesi" tanımlaması ortadan kalkmıştır denilebilir. Çünkü dünyanın bir diğer ucundaki haberi anında alabiliyor, yeniliklerden haberdar olabiliyoruz. Küreselleşme karşıtları, Ergün'ün (2010) ifade ettiği gibi, küreselleşme ile birlikte subjektif estetik kaygılar sosyal medya ile birlikte dünyanın öbür ucuna ulaşmakta ve kültürel kodlar geri plana itilmektedir. Böylelikle dünyada kabul gören ve sağlıklı olarak nitelendirilen vücutlar, anoreksik sayılabilecek manken vücudunu işaret etmektedir. Toplumların bu hale evrildiğinin en büyük kanıtı, birçok toplumun kültürel kodlarında yaşanan değişimlerdir. Fakat bazı toplumlar kendi öz kültürlerinde tanımlanan ideal zevk ve estetik değerleri korumaya çalışmakta, kısmen başarılı olmaktadır. Örnek olarak Çin'de Yan ve West tarafından yapılan çalışmada görülmektedir. Çin'de çok zayıf ve sağlıklı olarak sunulan Batı temelli reklamların yaygın olmasına karşın Çin kültürü kısmen, şişman veya obez bedenlere sağlıklı ve zengin gözüyle bakmaktadır (Aktaran: Parker vd.,: 58). Çin'de görülen bu örnek çok nadir bir şekilde toplumlarda kendini göstermektedir. Teknolojik gelişmenin ve buna bağlı olarak sosyal medyanın hayatımızda kapladığı alan düşünüldüğünde, kültürel kodların değişmeden kalması pek olanaklı olmamaktadır. Bu durumu kendi toplumumuz içerisinde değerlendirecek olursak; Doğan'ın da (2010: 53) ifade ettiği gibi, 1960'lı yıllarda Anadolu'da tombul ve al yanak olmak güzellik adına bir işaret olarak değerlendirilmekte, hatta türkülere konu olmaktaydı. Yine aynı dönemde "şehirli kadın"lar Türkiye'de henüz yeni popüler olmuş Batı tarzı sinema ve televizyonda sunulan ince bedenli kadınların etkisi altına girmeye başlamıştır.

Sosyal medya bir yandan sıfır beden olunması için teşvik ederken, bir yandan da kalorili ve sağlıklı ürünlere kıyasla daha lezzetli ürünlerin yenilmesi için teşvik etmektedir. İnsanları özellikle de kadınları büyük bir ikilemde bırakmaktadır. Bireyler ya sosyal medyadan sunulan bu lezzetleri tüketerek yemek yeme hazzını yaşayacak ya da sosyal medyada ideal olarak sunulan bedene sahip olacaktır. Fakat Baudrillard'ın bahsettiği gibi bireyler hazza davete mutlaka riayet edecektir (Baudrillard, 2001: 29). Bireyler tüketim çağında yaşadıkları için sürekli bir tüketme isteği içerisindedir ve sonsuz seçenek önüne sunulmaktadır. Fakat aynı zamanda sunulan ideal beden ölçüsüne, giyimine, konuşmasına uyabilmesi için bu hazlardan uzak durması gerekmektedir. Tüketim toplumunda ideal bedene ulaşmak için yemek hazzından vazgeçilmesi seçeneğine karşı sistem yeni bir pazar ve gündem oluşturmuştur: Sağlıklı yaşam stili ve diyet ürünler.

Baudrillard, tüketim toplumunda bedenin, tüketilen tüm nesneler arasında en güzel, kıymetli, eşsiz ve daha fazla yan anlamlarla yüklü olduğunu iddia etmektedir. Tüketim toplumunda, bedene yüklenen anlam dini görüşte olduğu gibi yalnızca "et" ya da endüstriyel mantıkta olduğu gibi sadece "emek gücü" olarak görülmemektedir; beden toplumsal taktik ve ritüel öğesi olarak dikkate alındığında "güzellik" ve "erotizim" gibi temel işlevsel motiflere sahiptir (Baudrillard, 1997: 155-159). Bu sebeple bireylerin sürekli daha güzel, daha çekici olması gerekmekte ve bunun için çaba harcanmaktadır. İdeal görünüme ve sosyal medyada sunulan sağlıklı yaşam ulaşmak isteyen bireylere sistem yeni bir tüketim alanı oluşturulmuştur: sağlıklı yaşam stili ve beraberinde piyasaya sunulan diyet ürünler. Bir marka bünyesinde hem şekerli hem de şekersiz ürünleri barındırmakta ve reklamlarını sosyal medya aracılığı ile tüketiciye ulaştırmaktadır. Şekersiz, diyet olarak sunulan ürünler tüketiciye sağlıklı yaşamı aynı zamanda ideal bedene ulaşmayı vadetmektedir. Fakat markalar ambalajların önyüzünde tüketiciye sağlık sunduğunu iddia ederken; ambalajın arka yüzü bu ürünlerin şekerli ürünler kadar zararlı ve sağlıklı yaşamdan uzak olduğunu gözler önüne sermektedir.

2. Metodoloji

2.1. Araştırma Yöntemi

Araştırmada belirlenen amaç çerçevesinde çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, kitle iletişim araçlarının hayatımızdaki yerinin ve öneminin artması ile birlikte akademik çalışmalarda daha çok kullanılmaya başlamıştır. Hem nicel hem nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi, toplumbilimlerinin hemen hemen tüm alanlarında kullanılmaktadır (Aziz, 1990: 105). İçerik analizinin metodolojik anlamda disiplinler arası tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden biri, esnek yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu araştırma yöntemindeki esneklik aynı zamanda en güçlü özelliğidir. Bu sebeple içerik analizi yöntemi, sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri içerisinde önemli bir yere sahiptir (Yıldırım, 2015: 115).

İçerik analizi yönteminde metinler ve diğer kullanılan materyaller nicel ve nitel boyutlardan hareketle bilinmeyen sosyal gerçeğin boyutlarını ortaya koymaya yardımcı olur (Gökçe, 2006: 20). Çalışma sürecinde metin, görsel içerisinden kodlanacak kategoriler belirlenir, veriler toplanır ve verinin analizi yapılır.

Çalışmada sosyal medya platformları içerisinde son yıllarda en çok kullanılan mecralardan biri olan Instagram tercih edilmiştir. Instagram kullanıcılara hem görsel hem de metinsel anlamda içerik üretmelerine olanak tanımaktadır. Araştırmada analiz birimi olarak seçilen Instagram içerikleri, görsel ve metinsel olarak bir bütün içerisinde incelemeye alınmıştır. Instagram, tüketim toplumunda yaşayan bireylerin tüketimi, satın almayı daha cazip hale getirmek için markalar tarafından yoğun olarak tercih ettiği mecralardan biridir. Ürünler Bloggerlar, Influencerler tarafından görünürlüğü sağlanmakta ve cazip hale gelmektedir. Çalışmadaki ana kategori olan “sağlıklı yaşam” ve “diyet ürünler”i bu platformda işlenen önde gelen konulardandır.

Diyet ürünlerin bir pazar halini aldığı tüketim toplumunda amaçlı örneklem yöntemi ile 8 profil mercek haline alınmıştır. Sosyal medya kullanıcılarının mahremiyeti dikkate alındığından kullanıcı hesapları A,B,C,D,E,F,G,H kadar numaralarla sıralanmıştır. Amaçlı örneklemde bu profillerin seçilme nedenleri; birçok farklı markanın ürünlerini sayfalarında değerlendirdikleri için daha fazla veriye ulaşma imkanı vardır. Aynı zamanda daha sık paylaşım yapmaları da daha fazla veriye ulaşma açısından imkan tanımaktadır. Instagram profilleri 01.05.2019- 01.09.2019 tarihleri arasındaki içerikleri hem metinsel hem de görsel olarak içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmada dikkate alınan sürenin 4 ay olarak belirlenmesi, daha fazla içeriğe ulaşım sağlanması amacıyla tercih edilmiştir.

2.2. Araştırma Bulguları

Tablo1. Kullanıcı hesapları ve içerik sayıları

Kullanıcı Hesabı	4 Ayda Toplam İçerik Sayısı	İncelenen İçerik Sayısı
A	97	5
B	81	3
C	110	3
D	24	1
E	15	1

F	35	1
G	2	1
H	19	2

Kaynak: https://www.instagram.com/

İlk tabloda kullanıcıların 4 ay süre zarfında yaptıkları paylaşımlar ve çalışma içerisinde kullanılacak içerikler gösterilmektedir. Örneklem olarak seçilen kullanıcılar 4 ay içerisinde birçok paylaşım yapmıştır fakat çalışma ile alakalı içerikler dikkate alınmıştır. Tüketim toplumunda sağlıklı yaşam stili bir pazar haline dönüşmüştür. Paketli diyet ürünler tüketiciye sağlıklı ürünler olarak satılmaktadır. Yukarıdaki tabloda belirlenen tarihler arasında yapılan paylaşımlar ve çalışma amacına uygun incelenecek paylaşım sayıları verilmiştir. Sağlıklı olarak satılan ürünler gerçekten tüketicinin sağlığını mı düşünmektedir; yoksa sadece tüketim toplumunda yaşayan tüketiciyi kaybetmemek için onlara uygun yeni bir pazar mı yaratılmıştır? Araştırma bulguları daha çok ikinci seçeneğin doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Baumann'ın da ifade ettiği gibi tüketim toplumu; tüketici odaklı bir yaşam stilini ve stratejini benimseyen ve sürdüren seçenekler sunarken; alternatif kültürel seçenekleri reddetmektedir. Aynı zamanda tüketicilerin bu toplumun şartlarını sıkıca takip etmesini ve sorgulamaksızın kabul etmesini beklemektedir (Baumann, 2007: 53). Çalışmada da Baumann'ın bu düşüncelerinin haklılığı görülmektedir. Şeker ilavesiz, sıfır şeker, düşük kalorili olarak sunulan bu ürünler insanı sağlıklı yaşamdan tamamen uzaklaştırarak sadece zayıflatmaktadır. Bireylerin tam olarak tüketim toplumunun istediği şekilde sadece ambalajın ön yüzüne bakarak satın alması, ambalajın arka yüzünü okumaması sadece tüketmek ve sorgusuz bilgileri kabul etmekte olan tüketiciler haline dönüştüğünün kanıtı niteliğindedir.

Resim 1. A ve. E adlı Instagram Kullanıcısının Paylaşımları

Kaynak: https://www.instagram.com/

Bu paylaşımlarda bir markanın tüketiciye aynı kategoride sunduğu diyet ürün ile normal seçeneği karşılaştırılmıştır. Görüldüğü üzere aralarında fark olmamasına rağmen diyet ürün kendisini sağlıklı, formda tutan olarak nitelendirilmiştir. Tüketiciler sağlıklı yaşam için diyet seçeneği tercih etmektedir; fakat aslında iki ürün arasında bir fark yoktur. Okumuş'un

da ifade ettiği gibi çağdaş toplumlarda beden, kapitalist sistem, kapitalist aktörler tarafından sektörde bir tüketim alanı olarak görülmektedir. Bireylere sunulan tüketim nesnelerinin büyük bir kısmı bedene hitap edilmekte ve beden tarafından tüketilmektedir. Eğlencede, yemede, içmede, sağlıkta vs. daima beden üzerinden hesaplamalar kendini göstermekte ve beden muhatap alınmaktadır (Okumuş, 2009: 7). Diyet ürünlerin sunulduğu sektörde de beden üzerinden gidilmektedir. Daha zayıf, daha sağlıklı olmak için diyet ürünler tüketilmelidir mesajı aşılanmakta ve ambalajların ön yüzü buna göre hazırlanmaktadır. Fakat diyet olmayan ürünlerle hiçbir fark olmamakla birlikte, tüketiciler satın alma tuzağına düşürülmektedir.

Resim 2. B ve F adlı Instagram Kullanıcısının Paylaşımları

Bizi bitiren diyet sandıklarımız oldu 😁
Bu görsel şunu demek istemiyor; süt, latte, tahin/pekmez zararlıdır yenilmez/içilmez.
Tam tersi asıl istemediğiniz yanındaki hazır paketli ürünler.
Bu görsel; sizin diyet sandığınız paketli besinler ve yanına eklediğiniz besinler ara öğünlerinizin enerjisini çok yükseltiyor demek için🤓
- Bunun yerine meyve/yoğurt
- Tam tahıllı ekmek/fıstık ezmesi
- Kuru yemiş/kuru meyve
- Ayran/söğüş sebze - Humus/salatalık-havuç
Bu saydığım ara öğünler daha uygun ve sağlıklı olacaktır👍
#sağlıklıbeslenme #sağlıklıyaşam #diyet #diyetürünler #light #form #zayıfalama #kiloalma #kiloverme #araöğün #yemek #diyetlistesi

Kaynak: https://www.instagram.com/

Araştırma örneklemi arasına dahile edilen B adlı Instagram profilinde görselin altında yazan içerik *"Bizi bitiren diyet sandıklarımız oldu"* şeklindedir. "Sağlıklı besleniyorum; ama kilo veremiyorum" başlığı ile yayınlanan bu post aslında sağlıklı yaşam stili içerisinde sunulan ürünlerin, madalyonun arka yüzünü bize göstermektedir. Yaşadığımız çağda vaktimizin çoğunu ev dışarısında geçirmekteyiz. Bu da paketli gıdalar ile aramıza ne kadar mesafe koymaya çabalasak da bir noktada bu ürünlerden kaçmamızı zorlaştırmaktadır.

Tüketim toplumunda var olan sistem de dışarıda olduğumuz zamanlarda bizi daha çok tüketmek için teşvik etmektedir. Üzerine form, sağlıklı, sıfır şeker, az kalorili gibi nitelendirmelerle bir yandan bu ürünleri almamıza teşvik etmekte bir yandan da sağlıklı besleniyormuşuz gibi bir algı yaratarak kendimizi iyi hissetmemizi sağlamayı amaçlamaktadır. Hayatımızda önemli bir yere sahip olan sosyal medyada da bu ürünleri görme sıklığımız artmıştır. Dijital pazarlama ajanslarının "We Are Social" ve "Hootsuite" işbirliği il hazırladıkları "Dijital in 2017 Global Overview" raporunda da görüldüğü üzere dünyada yaşayan bireylerin yaklaşık olarak yüzde 50'si internete ve yaklaşık yüzde 37'si sosyal medyaya erişmektedir. Türkiye'ye bakıldığında ise internet ve sosyal medyaya erişim sağlayan birey oranı yüzde 60'lara ulaşmıştır (Wearesocial, 2017).Bu oranlar şuanda daha da yükselmiş ve yükselmeye devam etmektedir. Bu sebeple markalar hedef kitlelerinin birçoğunu nerede yakalayabileceğinin farkındadır. Bu da diyet ürünlerinin sergilenmesinin sosyal mecralar üzerinden yapılmasına neden olmaktadır. Bir görsel platform olan Instagram'da bu sebeple markalar tarafından yoğun tercih edilmektedir. Günlük yaşamda gündemi takip etmek, eğlenmek vb. birçok neden için sosyal medyayı kullanan kullanıcılar bu reklamlara karşı daha savunmasızdır. Burada verilen mesajlar kullanıcıların aklının bir köşesinde yer etmektedir. Böylelikle de reklamlarda ürün etiketinin sadece ön yüzünü ve olumlu özelliklerini vurgulayan markalar, tüketicilerin zihninde diyet ürünler sağlıklı yaşam için elverişlidir mesajını yerleştirmektedir. Böylelikle tüketim toplumunda sağlıklı yaşam stilinin de bir tüketim alanı olarak karşımıza çıktığını rahatlıkla görmekteyiz. Fakat araştırmaya dahil edilen profillerin paylaşımlarında da görüldüğü gibi satılan ürünler tüketiciye vadettiği sağlığı sunmaktan oldukça uzaktır.

Resim 3. C ve D adlı Instagram Kullanıcılarının Paylaşımları

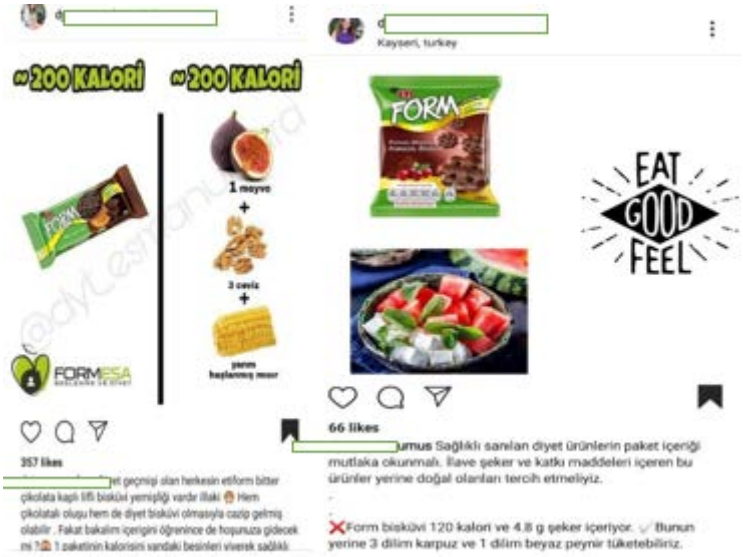

Kaynak: https://www.instagram.com/

Tüketim toplumunda bireyler "normal, ötekiler gibi ve/veya ötekilerden daha iyi/farklı" olmak için tüketim ürünleri ile mücadele etmektedir (Askegaard, Jensen ve Holt, 1999). Yeme, insanların biyolojik bir gereksinimidir. Yemek yemenin ifade ettiği toplumsal anlamlar zamanla değişmiştir. Evde yapılan yemeklerin yenmesi tüketim kültürü ile dönüşüm geçirmiştir. Sceats'ın (2000) ifade ettiği gibi; tüketim toplumunda bireyselliğin

öneminin artması ve yaşam tarzlarında yaşanan değişikler yiyecekler hazırlanma ve paylaşma şeklini de değiştirmiştir. Yukarıdaki profillerde de görüldüğü gibi yeni yaşam stilinde atıştırmalık olarak adlandırılan yiyecekler tamamen paketli, diyet ürünlere dönüşmüştür. Söz konusu ürünler hem formda tutma vaadi hem zayıflatma umuduyla bireyler tarafından tercih edilmektedir. Sosyal medya aslında bireyin ne bulmak istediği ile alakalı içerikler sunmaktadır. D adlı kullanıcının da ifade ettiği gibi *"Sağlıklı sanılan diyet ürünlerin paket içeriği mutlaka okunmalı. İlave şeker ve katkı maddeleri içeren bu ürünler yerine doğal olanları tercih etmeliyiz"*. Diyet ürün içeriklerini okumadan sadece ambalajında yazanlarını dikkate alarak hareket etmek kişileri sağlıklı yaşam stiline kavuşturmamaktadır. Çalışmada ele alınan profiller göstermektedir ki bilinçli tüketiciler "sağlıklı yaşam stili" adı altında sunulan tüketim kültürü oyunlarına gelmemektedir.

Resim 4. G ve H adlı Instagram Kullanıcılarının Paylaşımları

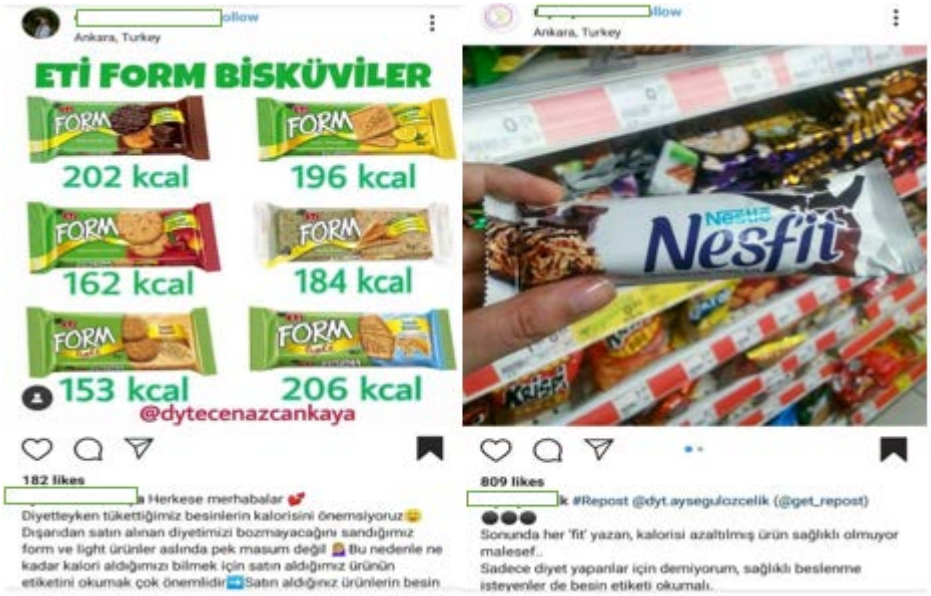

Kaynak: https://www.instagram.com/

H adlı kullanıcının gönderisinde belirttiği gibi *"Diyetteyken tükettiğimiz besinlerin kalorisini önemsiyoruz. Dışarıdan satın alınan diyetimizi bozmayacağını sandığımız form ve light ürünler aslında pek de masum değil. Bu nedenle ne kadar kalori aldığımızı bilmek içim satın aldığımız ürünün etiketini okumak çok önemli"*dir. Aynı noktaya vurgu yapan G adlı kullanıcının da ifade ettiği gibi *"Sonunda her fit yazan, kalorisi azaltılmış ürün sağlıklı olmuyor maalesef. Sadece diyet yapanlar için değil, sağlıklı beslenmek isteyenler de besin etiketi okumalı"*dır.

Kullanıcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere ambalajında yazan bilgilerle seçim yapmak bireyi yanlış yönlendirmektedir. Bocock'un (1999) ifade ettiği gibi tüketimde, rasyonellik veya etik ilkeler çerçevesinde kontrol altına alınması mümkün olmayan bilinçdışı arzu söz konusudur. Bu arzu bireylerde öylesine bulunan bir duygu değildir, bilakis sosyo-kültürel bağlam içerisinde bireye yüklenmektedir. Yani tüketimde sunulan ürünler tüketiciye arzu uyandıracak şekilde organize edilmektedir. Zayıf bir beden, ince görüntünün kabul edildiği ve sağlıklı yaşam stilinin özendirildiği toplumlarda diyet ve light

ürün pazarları son derece canlıdır. Ürünler üzerindeki ambalajlar tüketicilere *"bu ürünü tükettiğin zaman istediğin bedene kavuşacaksın ve sağlıklı yaşam stilini başarı ile sürdüreceksin"* mesajı vererek, bu ürünlere karşı arzu uyandırmaktadır. Böylelikle bu ürünlerin olumsuz özellikleri tüketiciler tarafından göz ardı edilmesi istenmektedir. Tüketim kültüründe sağlıklı yaşam ürünleri pazarına sahip olanlar bu arzulara etkileyici bir şekilde hitap etmektedir.

Sonuç

Coward, "Karanlık Arzular" adlı kitabında kadın ve kadın bedeninin cinsel olarak öne çıkarılmasından dolayı kadına; sürekli hitap edilmek, incelmek ve arzulu olmak gibi anlamlar yüklenildiğini ileri sürmüştür (Coward, 1993: 16). Tüketim toplumunun da temel misyonunun *"tüketmek"* olduğu düşünüldüğünde bu amaca yönelik şirketler sürekli çalışmaktadır. Çalışmada ele alınan sağlıklı yaşam çerçevesinde sunulan ürün piyasasına eleştirel yaklaşmaya çabalanmıştır.

Her dönemde farklı tüketim nesneleri öne çıkmaktadır. Modern dönemde kadına yüklenen misyon her zaman zayıf, her koşulda güzel ve çekici olmasıdır. Bu sebeple tüketim toplumunda yeni bir akım popüler hale gelmiştir: *Sağlıklı yaşam*. Sağlıklı yaşam stiline gidilen yolda tüketim toplumu tarafından sunulan reçete diyet ürünlerdir. Diyet ürün piyasasında öne sürülen az şeker, az kalori ve sağlıklı yaşam vaadi sadece madalyonun ön yüzünde yer alan bir kurmacadır. Çalışmada amaçlı örneklem yöntemi ile ele alınan 8 Instagram profilinde tüketim toplumunda sunulan bu diyet ürünlere eleştirel yaklaşılmaya çalışılmıştır.

Kadınlık arzuları gelecekte dönüşmeyi umulan kusursuz olma vaadiyle, ideal ölçülere ulaşma, ideal kilo, ideal bacak, sağlıklı yaşama davet edilir (Coward, 1993: 16). Tüketim toplumunda kadın ancak bu ideallerine ulaşırsa mutluluğu yakalayacaktır. Tüketim toplumunda kadınlar sağlıklı bir yaşama sahip olmak istiyorlarsa diyet ürünleri tüketirler şeklinde piyasa bireyleri yönlendirmektedir. Fakat incelenen profiller dikkate alındığında görülmektedir ki; diyet ve diyet olmayan ürünlerin besin değerleri arasında kişiyi sağlığa sürükleyecek ya da daha sağlıksız bir hale dönüştürecek bir fark bulunmamaktadır. Diyet ürünlerde ambalajın ön yüzünde "daha az şeker" ibaresi yer aldığında aslında başka bir katkı maddesi eklenerek, tadının diğer ürünlere oranla kötü olmasının engellendiği anlaşılmaktadır. Yani diyet yazısı ve daha az şeker ibaresi sağlıklı yaşam ile aynı anlama gelmemektedir.

Günümüzün vazgeçilmezi sosyal medya platformları, hem sağlıklı yaşamın popüler hale gelmesine yardımcı olmakta hem de bu diyet ürünlerinin gerçek yüzünün geniş kitlelere ulaşmasına olanak sağlamaktadır. Sağlıklı yaşamın popüler hale gelmesi ile birlikte firmalar tüketiciye ulaşmada en kolay ve hızlı yol olan sosyal medya mecralarını tercih etmektedir. Ürün paketlerinin sadece ön yüzünde yazanları tüketiciye sunarak, bireylerde bir algı oluşturmak istemektedir. Yine sosyal mecrada çalışma örneklemine dahil edilen kullanıcılar ve birçok kullanıcı da firmaların sunduğu madalyonun gerçek yüzünü göstermeye çabalamaktadır.

Sonuç olarak çalışma, amaçlı örneklem yoluyla seçilen profillerin içerik analizi yöntemi yoluyla incelenmesi ile tüketim toplumunda bireye dayatılan tüketim nesnelerinden biri haline gelen bedeni ve sağlıklı yaşamı eleştirel ele almıştır. Görülmektedir ki tüketim toplumu bireylere gerçekleri değil; sadece daha çok tüketmeleri için gerekli olan motivasyonu vermektedir.

Kaynakça

Askegaard, S., Jensen, A. Holt D. (1999). Lipophobia: A Transatlantic Concept?. Advances in Consumer Research, 26, s. 331-336.

Aziz, A. (1990). Araştırma Yöntemleri-Teknikleri ve İletişim. Ankara: A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi.

Baudrıllard, J. (1997). Tüketim Toplumu, (Çev.: Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (2001). Baştan Çıkarma Üzerine (Çev.: Ayşegül Sönmezay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (2015). Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları, (Çev.:Alaeddin Şenel), Ayrıntı Yayınları, 7.Basım.

Bauman, Z. (2007). Bir Modern Endüstri Krizi: İnsanî Atık., (Çev.: Tuğba Barış), Sosyoloji Notları 3 Aylık Yaygın Sosyoloji Dergisi (Temmuz-Ağustos-Eylül), İdeal Copy, Ankara, s. 49-52.

Bocock R. (2005). Tüketim, Dost Kitapevi Yayınları, (Çev.İrem Kutluk), 2. Baskı, Ankara, Aralık.

Covard, R. (1993). Kadınlık Arzuları. Çeviren: Alev Türker. İstanbul, Ayrıntı Yayınları. Üçüncü Basım.

Doğan, İ. (2010). Şarkıların Çağırdığı Şampiyon: Bursaspor, Ankara: İmaj Yayınevi.

Gökçe, O. (2006). İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Güneri F., Belma ve Dündar, P. (2006). Gazete Reklâmlarının Gençler Üzerindeki Etkisi. Bilig. Kış, 40, s. 17-33.

Odabaşı, Y. (1999). Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Kaban K., Zeynep.(2014). Tüketim İletişimi: Süreçler, Algılar ve Tüketici. Pales Yayınları 1.Baskı, İstanbul.

Parker, R. Stephen, Haytko, Diana L., Hermans, Charles. (2008). The Marketing Of Body Image: A Cross-Cultural Comparison Of Gender Effects In The U.S. And China. Journal of Business & Economics Research. 6(5), s. 55-65.

Sceats, S. (2000). Food, Consumption and the Body in Contemporary Women's Fiction, Londra, Cambridge University Press.

Yıldırım, B. (2015). İçerik Çözümlemesi Yönteminin Tarihsel Gelişimi Uygulama Alanları ve Aşamaları. B. Yıldırım (Der.). İletişim Araştırmalarında Yöntemler: Uygulama ve Örneklerle (s. 105-155), Konya: Literatürk Akademi.

Elektronik Kaynak:

https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview(09.10.2019)

https://www.instagram.com/ (10.10.2019)

http://www.egitim.aku.edu.tr/ sanatfelsefesi.pdf., (11.10.2019)

Diyalojik İletişim Teorisinin Temel İlkeleri Kapsamında E-Ticaret Şirketlerinin Web Sitelerinin Değerlendirilmesi

Gülsüm ÇALIŞIR*

Fatih AKSOY**

Özet

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte kurumlar da kendi varlıklarını hedef kitlelere tanıtmak ve hedef kitlelerini tanımak için interneti bir diyalog aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Böylelikle diyalojik iletişimin de temelleri atılmıştır. Buna göre artık kurumlar, hedef kitlesiyle web üzerinden ilişki kurmaya ve kurdukları ilişkiyi sürdürmeye yönelik stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Bu anlamda kurumlar ve hedef kitleleri arasında kurulan ilişkinin sürdürülebilir olmasında web sitelerinin katkısının varlığından söz etmek mümkündür.

Bu çalışmada e-ticaret şirketlerinin, internet sitelerini diyalojik iletişim odaklı kullanıp kullanmadıklarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra e-ticaret internet sitelerinin diyalojik iletişim ilkelerinden hangilerini ağırlıklı olarak kullandıklarını ortaya çıkartmak hedeflenmiştir. Söz konusu bilgilere ulaşabilmek adına çalışmada nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diyalog, Diyalojik İletişim, E-ticaret, Web Siteleri.

Evaluation of E-Commerce Web Sites Within The Scope of Basic Principles of Dialogical Communication Theory

Abstract

With the development of technology, corporations have started to use the internet as a means of dialogue in order to introduce their assets to target audiences and to recognize their target audiences. Thus, the foundations of dialogic communication were laid. Accordingly, institutions have started to develop strategies to establish and maintain a relationship with their target audience over the web. In this sense, it is possible to talk about the contribution of web sites to the sustainability of the relationship established between institutions and target groups.

In this study, it is aimed to determine whether some of the E-Commerce companies use their sites as dialogical communication-oriented. At the same time, it is aimed to determine which of the principles of dialogical communication are mainly used by E-Commerce sites. In order to reach the mentioned information, qualitative research method, a content analysis technique was used in the study.

Keywords: Dialogue, Dialogical communication, E-commerce, Web Sites.

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, gulsumcalisir@gumushane.edu.tr ; gulsumcalisir@yahoo.com

** Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, fatih.aksoy@gumushane.edu.tr ; arsfatihaksoy@yahoo.com

Giriş

Dünyada ve Türkiye'de internet kullanımın yaygınlaşması ile birlikte e-ticaret sitesi üzerinden alışveriş de yaygınlaşmaya başlamıştır. Aynı zamanda perakende markalarının da pazara girmesi ile birlikte rekabet daha da artmıştır. Pazarda rekabet edebilmek için gerekli koşullardan biri de e-ticaret sitelerinin tüketicileri ile bir ilişki oluşturmasıdır. Çünkü günümüzde artık şirket-tüketici iletişiminin yanı sıra şirket-tüketici ilişkisinin inşa edilmesi gerekmektedir.

Günümüzde insanlar arasında internet üzerinden çift yönlü, aktif, katılımcı özelliklere sahip bir iletişim kurulmaktadır. Aynı zamanda kurulan iletişimde mekân ve zaman sınırlaması söz konusu olmamaktadır. Aslında kişilerarasında gerçekleşen bu şekildeki iletişim tarzı, bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimi ile birlikte kişi ile markalar ya da şirketler arasında da olmaya başlamıştır. Çünkü tüketiciler artık markalardan ya da şirketlerden çift yönlü, aktif, katılımcı anlayışa sahip bir iletişim tarzını benimsemelerini beklemektedir. Bununla birlikte tüketiciler şirket ya da markalarla sürekli diyalog halinde olmak istemektedir. Bu nedenle şirketlerin kullandıkları halkla ilişkiler araçlarını hedef kitleleriyle karşılıklı anlayışa ve ilişkiye dayalı bir anlayış ile yönetmesi gerekmektedir. Şirketler, bu araçlardan biri olan web sitelerini de diyalojik iletişim anlayışı ile tasarlamalıdır ve yönetmelidir.

Web siteleri üzerinden şirket ve tüketici ilişkisinin sağlanması ise diyalojik iletişim ile mümkün olmaktadır. Diyalojik iletişimin temel amacı ise dijital ortam üzerinden tüketici ile şirket arasında bir ilişki oluşturmaktır. Kent ve Taylor'a (1998) göre internet, kurumların kendileriyle hedef kitleleri arasında gerçek bir diyalog kurmaları için açık bir kapıdır. Kent ve Taylor'un oluşturduğu diyalojik iletişim teorisinin temel amacı, web üzerinden ilişki kurmaya rehberlik etmek için teori temelli, stratejik bir çerçeve sunmaktadır (323-326). Bu ilişkiyi oluşturulurken diyalojik iletişim teorisinin diyalojik döngü, bilginin kullanışlılığı, ziyaretçilerin korunması, ziyaretçilerin yeniden ziyaret etmesi ve ara yüz kolaylığı ilkelerinden yararlanılmaktadır. (Kent ve Taylor, 1998: 326). Şirketler bu ilkeleri uygulayarak gerçekleştirecekleri güçlü diyalojik iletişim sayesinde kendi bünyelerine katkı sağlayabilecek duruma gelmektedir. Örneğin, şirketlerin kullanacağı diyalojik iletişim, onların hedef kitleleri ile olan iletişiminin sürdürebilirliğini olumlu yönde etkileyecektir. Bunun yanı sıra adı geçen iletişim türünün kullanılmasıyla birlikte şirketlerin marka sadakatine katkı sağlanabileceği gibi, şirketlerin ürün ve hizmetleri rakiplerine göre öncelikli olarak tercih edilebilir olacaktır. Böylelikle de şirketlerin itibarı güçlenecek, şirketler olası kriz dönemlerini daha kolay atlatabilecek duruma gelecektir.

Bu araştırmada, Twentify Araştırma Şirketi tarafından gerçekleştirilen "Çevrimiçi Alışverişte Tüketici Davranışları Araştırması ve Marka Karşılaştırması" adlı çalışmada marka bilinirliği en yüksek olan Hepsiburada.com, Gittigidiyor ve N11 (Türkiye'de E-Ticaret Araştırma Raporu, 2018) adlı e-ticaret şirketlerinin, internet sitelerini diyalojik iletişim odaklı olarak kullanıp kullanmadığı ve diyalojik iletişim ilkelerinden hangilerini ağırlıklı olarak kullandıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri içerik analizi yöntemi ile elde edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde diyalojik iletişim teorisi, web siteleri ve e-ticaret hakkında literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölümünde, diyalojik iletişim ilkeleri kapsamında web sitelerinden elde edilen bulgulardan bahsedilmiştir. Son bölümde ise, elde edilen tüm bulgular değerlendirilerek, araştırmacıların yorumlarına ver verilmiştir.

1. Diyalog

Diyalog kavramı felsefe, söylem, psikoloji ve ilişkisel iletişim gibi çeşitli disiplinlerde yer almaktadır. Filozoflar ve retoristler, diyaloğu uzun zamandır iletişimin etik biçimlerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Teolog Martin Buber, çoğu kişi tarafından modern diyalog kavramının öncüsü olarak kabul edilmektedir. Buber, diyaloğun diğerinin değerini tanıma çabası içerdiğini ifade etmektedir (Kent ve Taylor, 20022: 22). Habermas'a göre diyalog, bir tarafın egemen olmadığı, işbirlikçi ve karşılıklı iletişimi içeren bir ilişkidir (Kent ve Taylor, 1998: 324). Literatürden elde edilen bilgiler ışığında diyalog kavramını, karşılıklı iletişimi esas alan, işbirliği anlayışı ile birlikte dengeli şekilde yürütülen bir ilişki şeklinde ifade etmek mümkündür. Aynı zamanda güçlü bir diyalog oluşması için her iki tarafın da aktif, katılımcı, işbirlikçi, hoşgörülü ve iyi bir dinleyici olması gerekmektedir.

2. Diyalojik İletişim Teorisi ve Web Siteleri

Dünyada ve Türkiye'de internet kullanımının yaygınlaşması ile birlikte kurumların web siteleri kullanmaları da bu doğrultuda artmıştır. Kurumlar tarafından kullanılan web siteleri ise, kurumların dünyaya açılan bir kapısı gibi olmuştur. Çünkü günümüzde kurumların ulusal alanda müşterisinin olması yanı sıra uluslararası alanda da müşterilerinin olmasına fırsat vermektedir. Dolayısıyla kurumlar web siteleri ile birlikte küresel pazarda yer alma imkânı bulmaktadır. Kurumların bu pazarda rekabet edebilmeleri için web sitelerinin sunduğu bazı imkânlar vardır. Bu imkânları şu şekilde açıklayabiliriz:

- Görünürlüğü arttırmak,
- Paydaşlara bilgi sağlamak,
- Müşteriler ya da ziyaretçiler ile ilgili bilgi elde etmek,
- Kurumun görünürlüğünü ve bilinirliliğini arttırmak,
- Kurum imajını, itibarını arttırmak ve güçlendirmek,
- Müşteriler ya da ziyaretçilerin bilgi ihtiyacını karşılamak için yetkili kaynak olmak,
- Küresel pazarda yer almak,
- Ürün ve hizmet satışı gerçekleştirmek.

Yukarıda yer alan imkânları sağlayabilmek için web sitelerinin doğru bir şekilde sadece satış odaklı değil, aktif ve çift yönlü iletişimin yer aldığı bir ilişki üzerinden yönetilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda web siteleri diyalojik iletişimin temel ilkeleri kapsamında oluşturulmalıdır. Çünkü diyalojik iletişim, kurum ya da kuruluşlar ile hedef kitlesi arasındaki ilişkilerin internet üzerinden web sitesi aracılığıyla oluşturulmasına ve geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Kent ve Taylor tarafından oluşturulan "Diyalojik İletişim Teorisi"; web sitelerini, sosyal medyayı ve diğer teknolojileri kullanarak dijital ortamda diyaloğu oluşturma çabasını içermektedir. Bu teori kurumların paydaşları ve hedef kitleleri ile diyaloğa girebilecekleri çevrimiçi bir çerçeve oluşturma üzerine odaklanmıştır (Kent, 2017: 33). Böylece web siteleri, sosyal medya ve diğer teknolojiler üzerinden kuruluşların hedef kitleleri ile birlikte iletişim ve ilişki kurması mümkün olmaktadır.

Eğer uygulayıcılar, kuruluşlarına ilgiyi arttırmak istiyorsa, hedef kitleleri ile diyaloğu gerçekleştirmeyi amaçlıyorsa ve paydaşların, hedef kitlelerin bilgilenmesini ve farkındalığını arttırmayı hedefliyorsa, uygulayıcıların web sitelerinin, sosyal medyanın ve diğer teknolojilerin diyalojik iletişim açıdan nasıl işlediğine dair bilgi ve donanıma sahip olması gerekmektedir (Kent ve Taylor, 1998: 326-330). Kent ve Taylor, uygulayıcılara web siteleri, sosyal medya üzerinden başarılı diyalojik iletişimin gerçekleştirilmesi için beş

temel ilke sunmaktadır (Taylor vd., 2001, s. 269): (1) Diyalogsal Döngü, (2) bilginin kullanışlılığı, (3), ziyaretçilerin koruması, (4) yeniden ziyaretlerin sağlanması ve (5) arayüz kolaylığı.

Diyalogsal Döngü: Kent ve Taylor'a göre diyalogsal döngü ilkesi diyalojik iletişim teorisinin en önemli ilkesi olmaktadır. Diyalogsal döngü, hedef kitlelere kurumu sorgulama, kurum ile ilgili yorum yapabilme, kurum hakkında soru sorabilme ve şikâyetlerinin çözülmesine imkân vermektedir. Kuruluşların diyalogsal döngü ilkesini tam anlamıyla gerçekleştirebilmesi için çift yönlü iletişimi esas alması gerekmektedir. Çünkü bu ilkenin temel özelliği geribildirim alabilmesidir. Dolayısıyla hedef kitlelerin fikirlerini beyan etmesine izin verilmeli, kuruluşun ürün ve hizmetleri ile ilgili yorum yapılmasına fırsat verilmeli, bilgi almasına imkân tanınmalı ve anlık yardım olanağı verilmelidir (Taylor, Kent ve White, 2001: 271).

Bilginin Kullanışlılığı: Web sitelerinin her grupla ilgili bilgi sağlaması gerekmektedir. Her paydaşın (medya, yatırımcı, müşteri) ihtiyaç duyduğu bilgiler kuruluşların web sitelerinde yer almalıdır. Web sitelerinde yer alacak olan bilgiler ise özellikle paydaşların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ve güncel olmalıdır (Taylor et all., 2001: 269).

Ziyaretçilerin Korunması: Bu ilkenin temel amacı, hedef kitlelerin web sitelerinde uzun süre geçirmesidir. Bu nedenle web sitesi içerisinde ana konu ile ilgili çeşitli linkler verilerek kullanıcıların site içerisinde kalıp ziyaretlerine devam etmesi sağlanmaktadır (Taylor vd., 2001, s. 270) Aynı zamandan web sitelerinde yaratıcı ve ilgi çekici öğelerin olması ziyaretçilerin sıkılmamasını ve daha uzun süre sitede kalmasına olanak tanımaktadır. Web sitelerinde çok fazla reklam amaçlı bilgilerin olması, ziyaretçinin siteden çıkmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle reklam ya da satış amacının yanı sıra ziyaretçiler ile etkileşime geçilmesi de amaçlanmalıdır (Kent ve Taylor, 1998: 331).

Yeniden Ziyaretlerin Sağlanması: Kuruluşlar, ziyaretçilerin sitelerine düzenli olarak dönmelerini istemektedir. Yeniden ziyaretler etkileşimin artmasını sağlamaktadır. Böylece ilişkinin kurulması için gerekli zemin hazırlanmaktadır. Kuruluşlar yeniden ziyareti sağlayarak ilişki kurulması için çeşitli stratejiler uygulamaktadır. Söz konusu stratejiler arasında; web sitesi içerisinde çeşitli alanlara yönlendirmek, ziyaretçileri yeniden ziyaret için geri dönüşe davet etmek, sayfayı işaretlemeyi seçeneği sunmak, düzenli olarak bilgiler sunmak gibi alanlar bulunmaktadır (Kent ve Taylor, 1998: 229). Ayrıca bu stratejilerin yanı sıra web sitelerinin güncellenen bilgiler, değişen sorunlar, özel forumlar, yeni yorumlar, çevrimiçi soru ve cevap oturumları gibi içeriklere sahip olması gerekmektedir (Taylor et all, 2001: 270).

Arayüz Kolaylığı: Web siteleri, ziyaretçilerin kolay şekilde kullanabileceği ve rahatlıkla aradığı bilgilere ulaşabileceği şekilde tasarlanmış bir arayüze sahip olmalıdır. Web sitelerinde çok fazla grafiksel görüntülere yer verilmemelidir. (Taylor et all, 2001: 269).

Kent ve Taylor tarafından oluşturulan bu iletişim teorisi ilkeleri doğrultusunda yönetilen web siteleri ya da sosyal medya hesapları aracılığıyla kuruluşların hedef kitleleri ile güçlü bir ilişki kurması mümkün hale gelmektedir. Kuruluşların kurduğu güçlü ilişki ise, kuruluşun itibarının ve imajının güçlenmesine, ürün ve hizmetlerinin diğer rakiplere göre tercih edilebilirlik oranının artmasına, satış oranlarının ve pazar payının artmasına, rekabet ortamında avantajlı olmasına, kuruluşa karşı sadakatin artmasına, hedef kitle ile kuruluş arasında duygusal bağın güçlenmesine, kriz dönemlerinin kolay atlatılmasına yardımcı olmaktadır.

3. E-ticaret

İnternet ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile birlikte zaman ve mekân sınırları ortadan kalkmıştır. Böylece coğrafi sınırlar ortadan kalkarak, herkes her an ve her yerde kişiler, kuruluş, kurumlar ya da şirketler ile iletişime geçebilmektedir. İnternet ve iletişim teknolojilerindeki bu gelişmeler, şirketlere ürün ve hizmetlerini dünyanın her tarafına satma imkânı tanımıştır. İnternetin gelişimi ile elektronik ticaretin gelişimi paralellik göstermektedir. İnternet kullanımının yaygınlaşması sayesinde şirketler elektronik ticaret üzerinden müşterilerle iletişim kurabilir ve ürünleri küresel olarak internet kanalları üzerinden satabilir hale gelmiştir.

E-ticaret kavramının çeşitli tanımları bulunmaktadır. Bazı tanımlar şu şekildedir:

- Dünya Ticaret Örgütü (WTO), elektronik ticaret veya e-ticareti; "mal ve hizmetlerin elektronik yollarla üretimi, dağıtımı, pazarlanması, satışı veya teslimi" olarak tanımlanmaktadır. Bir e-ticaret işlemi, işletmeler, haneler, bireyler, hükümetler ve diğer kamu veya özel kuruluşlar arasında olabilir, şeklinde belirtmektedir (2019).
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)'nın 2001'de yaptığı tanıma göre e-ticaret, bilgisayar destekli ağlar üzerinden yürütülen işletmeler, hane halkları, bireyler, hükümetler ve diğer kamu veya özel kuruluşlar arasındaki mal veya hizmetlerin satışı veya satın alınmasıdır. Mallar ve hizmetler bu ağlar üzerinden sipariş edilir; ancak mal veya hizmetin ödemesi ve nihai teslimatı çevrimiçi veya çevrimdışı yapılabilir (2019).
- E-ticaret, mal ve hizmetlerin üretim, tanıtım, satış, sigorta, dağıtım ve ödeme işlemlerinin bilgisayar ağları üzerinden yapılmasıdır (https://en.wikipedia.org/wiki/E-commerce).

Yukarıda yer alan tanımlar doğrultusunda e-ticaret'i şu şekilde tanımlamak mümkündür: E-ticaret, elektronik ticari işlemlerin gerçekleştirildiği her türlü teknolojik (bilgisayar, akıllı telefon, tablet, elektronik ödeme, para transfer sistemleri, elektronik veri değişim sistemleri) vb. ürünler aracılığıyla elektronik ortamda mal ve hizmet alımının ve satımının yanı sıra satış öncesinden satış sonrasına kadar bütün işlemlerin gerçekleştirilmesidir (Torlak: 5).

E-ticaret sadece ürün ve hizmet alan müşteriler ile şirket arasında gerçekleştirilmemektedir. E-ticaretin çeşitli tarafları bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Business to business (B2B): En büyük e-ticaret kategorisi, işletmeler arası (B2B) ticarettir. Bu; e-satın alma, tedarik zinciri yönetimi, ağ ittifakları ve internet üzerinden satın alma işlemlerini müzakere eden şirketleri içerir. İşletmeler, ticaret yapma işlem maliyetlerini düşürmek ve iş yaparken zaman ve emek açısından tasarruf sağlamak için e-ticaret kullanırlar (Djan, 2008, s.8). B2B ticaret sitelerine örnek olarak Alibaba.com gösterilebilir (https://www.eticaret.com/e-ticaret-sozlugu/b2b-business-to-business-nedir/).

Business to consumer (B2C): İşletmeden tüketiciye (B2C), ürün veya hizmetlerin doğrudan satılması sürecini ifade eder. Doğrudan tüketicilere satış yapan çoğu şirkete B2C şirketleri denebilir. Örneğin, Hepsiburada.com bu kategoride yer almaktadır. (Canpolat, 2001: 19).

Business to Goverment (B2G): Burada işletme ile kamu idaresi arasında elektronik bir ticaret bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak işletmelerin, kamu idaresine karşı olan yükümlülüklerini dijital ortam aracılığıyla yerine getirmesi söz konusudur. Elektronik ortamda vergilendirme, istatistiki bilgiler ve çeşitli izinlerin elektronik ortamda verilmesi, izlenmesi, denetlenmesi ve düzenlenmesi, sosyal güvenlik hizmetleri, elektronik imza,

şifreleme, elektronik noter, onay kurumu, elektronik ticarette kullanılacak standartlar, elektronik gümrükleme, sigortacılık, kamu ihalelerinin elektronik ortamda duyurulması, elektronik ortamda hukuki ve cezai sorumluluğun düzenlenmesi gibi birçok konu bu kapsamdadır (Canpolat, 2001, s.19).

Customer to Goverment (C2G): Tüketici ile kamu idaresi arasında gerçekleşen e-ticaret kategorisidir. Vergilendirme, tüketicinin korunması ve benzeri işlem ve eylemler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Canpolat, 2001: 19).

Customer to Customer (C2C): E-ticaret ile birlikte tüketicilerin kendi aralarında da satış yapması mümkün hale gelmiştir. Tüketicilerin bir aracı işletme vasıtasıyla ürünlerini satabilecekleri bir modeldir. Ebay.com bu modele verilecek örneklerden biridir (Öztürk, 2016: 15).

Yukarıda belirtildiği gibi e-ticareti gerçekleştiren birçok taraf vardır. Aynı zamanda e-ticaretin firmalara ve müşterilere sağladığı birçok fayda bulunmaktadır. Bu sebeple ulusal ve uluslararası sayısız şirket e-ticarete yönelmektedir. E-ticaretin sağladığı bazı faydalar şu şekilde sıralamak mümkündür:

Firmalar açısından;

- Satış oranın artması,
- Her şirkete küresel pazara girme imkânı sunması,
- Zaman kazanımı; her türlü işlemin elektronik ortamda hızlıca yapılması sayesinde zamandan kazanım,
- Fiziksel sınırlılıkların ortadan kalması. Örneğin, faturaların elektronik sistem üzerinden ulaştırılması. Mağazalara gitmeden alış veriş yapılması,
- Kısa sürede hedef kitleye ve potansiyel müşterilere ulaşılması,
- Piyasada yer alan diğer rakiplerin faaliyetlerinin kontrol edilmesini sağlaması,
- Markanın bilinirliliğinin ve tanınırlığının artması.

Müşteriler açısından;

- Aynı sektörde yer alan farklı firmaların ürün ve hizmetlerini, fiyat, kalite açısından karşılaştırma imkânı vermesi,
- Müşterilerin zaman kaybetmeden alışveriş yapmasını sağlama,
- Müşterilerin sorunlarını ve şikâyetlerini kısa sürede firmaya ulaştırabilmesi.

E-ticaretin hem firmalar hem de müşteriler için birçok faydası olduğu görülmektedir. Bu nedenle firmaların e-ticaret araçlarından biri olan web sitelerini bilinçli bir şekilde diyalojik iletişim açısından yönetmesi gerekmektedir. Çünkü günümüzde firmaların e-ticaret ortamlarında rekabet ettiği sayısız rakibi bulunmaktadır. Dolayısıyla firmaların bu ortamda fark yaratabilmeleri için hedef kitleleri ile güçlü iletişimi ve ilişkisi olması gerekmektedir. Bunu sağlayacak olan unsurlardan biri de web sitelerinde yaratılacak olan diyalojik iletişim ortamıdır.

4. Araştırma

Bu çalışmanın temel amacı, bazı e-ticaret şirketlerinin web sitelerini, diyalojik iletişim kapsamında kullanıp kullanmadıklarını tespit etmektir. Bunun yanı sıra şirketler eğer web sitelerini diyalojik iletişim kapsamında kullanıyorsa, diyalojik iletişim ilkelerinden hangilerini ağırlıklı olarak kullandıklarını da ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla e-

ticaret şirketlerinin web siteleri, Kent ve Taylor (1998) tarafından oluşturulan diyalojik iletişim ilkeleri kapsamında değerlendirilmiştir.

Twentify Araştırma Şirketi tarafından gerçekleştirilen "Çevrimiçi Alışverişte Tüketici Davranışları Araştırması ve Marka Karşılaştırması" adlı çalışmada Hepsiburada.com, Gittigidiyor ve N11'in bilinirliği en yüksek olan e-ticaret siteleri olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Türkiye'de E- Ticaret Araştırma Raporu, 2018). E-ticaret siteleri hedef kitle nezdinde marka bilinirliği ve farkındalık oluşturmak istiyorsa web siteleri aracılığıyla hedef kitlesi ile bir ilişki oluşturmalıdır. Bu nedenle e-ticaret şirketleri diyalojik iletişim ilkelerini web sitelerine uygulaması gerekmektedir ve web sitelerini sürekli bu ilkeler üzerinden yönetmelidir. Bu nedenle marka bilinirliği en yüksek olan Hepsiburada.com, Gittigidiyor ve N11 ticaret siteleri çalışmanın örneklemine dâhil edilmiş, web sitelerini diyalojik iletişim kapsamında kullanıp kullanmadıkları içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

İçerik analiz tekniği nitel içerik analizi ve nicel içerik analizi olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Nitel içerik analizinin temel amacı, söylemin ya da metinin, görünen, kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanan içeriğin yerine, gizli, üstü örtülü içeriğini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır (Bilgin, 2014: 1). Bu araştırmada ise, nicel araştırma yönteminden yararlanılarak içerik analizi uygulanmıştır. Çalışmada nitel verilere dayanılarak niceliksel kodlamalar yapılmıştır. Nicel araştırma yöntemi, sayısal veriler toplayarak ve matematiksel yöntemlerle analiz ederek bir konunun veya olgunun açıklanması şeklinde ifade edilir (Aliaga, and Gunderson'dan akt.; Apuke, 2017: 41). Dolayısıyla çalışmanın analiz tekniğini nicel içerik analiz tekniği oluşturmuştur.

Araştırmanın ölçütü oluşturulurken Kent ve Taylor (2001), Akgöz ve Engin (2016), Eray Ertem (2016), Özdemir ve Yamanoğlu (2010) tarafından gerçekleştirilen web sitelerinin diyalojik iletişim açısından analizinin yapıldığı çalışmalar değerlendirilmiştir.

Çalışmada, 40 madde ve 5 tema bulunmaktadır. Ayrıca bir tema altında 3 boyut yer almaktadır. Çalışmada diyalojik iletişim ilkelerinin altında yer alan maddelerin web sitelerinde yer alıp almamalarına göre, var, (1) veya yok (0) şeklinde puanlanmıştır. Eğer diyalojik iletişim ilkelerinin altında bulunan maddeler e-ticaret şirketlerinin web sitelerinde var ise '1' ile ifade edilmektedir. Eğer maddeler e-ticaret şirketlerinin web sitelerinde yok ise '0' ile şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca çalışmanın maddeleri düzenlenirken alanında uzman iki akademisyenin görüşlerine başvurulmuştur. Uzmanların tavsiyeleri doğrultusunda maddeler oluştururken bazı maddeler çıkartılırken bazı maddeler de eklenmiştir.

Yukarıda belirtilen araştırma ölçütlerinde yer almayan yeni bir madde eklenmiştir. Tavsiyeler sonucunda eklenen bu madde, kişisel verileri koruma ve güvenli alışveriş sağlama maddesidir. Bu madde 'yeniden ziyareti sağlama' ilkesi altında yer almıştır. Günümüzde teknolojinin gelişimi ve internetin kullanımının yaygınlaşması ile birlikte insanlar özel kurumlar ve devlet kurumları ile ilgili işlemlerini internet ortamı üzerinden kolayca yapmaktadır. Aynı zamanda E-ticaret siteleri üzerinden çok fazla zaman harcamadan alışveriş yapmaktadır. Hedef kitleler ya da tüketiciler bu fırsatlardan yararlanmak için kişisel bilgilerini, kredi kartı-bankamatik kartı gibi satın alma araçlarının bilgilerini işletme ya da kurum ile paylaşmak zorundadır. Böyle bir durum söz konusu olduğunda şirketler ya da kurumlar, paylaşılan bu gizli bilgileri koruması ve güvenilir alışveriş ortamını sağlaması gerekmektedir. Dolayısıyla web sitelerinde kişisel verilerin korunduğu ve güvenli alışverişi sağlayacak şartların yer aldığı sözleşmeler bulunmalıdır. Bu sözleşmelerin, web sitelerinde bulunması ile hedef kitlelerin şirketlere karşı güvenini artması mümkün olmaktadır. Bu durum ise, hedef kitlenenin web sitelerini tekrar ziyaret

etmesine yardımcı olacaktır. İşte bu nedenle kişisel verileri koruma ve güvenli alışveriş sağlama maddesi sözü edilen ilke başlığı altında yer almıştır.

Bu çalışmanın temalarını Kent ve Taylor tarafından oluşturulan diyalojik iletişim ilkeleri oluşturmaktadır. Bu temalar; diyalojik döngü (6 madde), bilginin işe yararlılığı (18 madde), ziyaretçilerin korunması (3 madde), yeniden ziyareti sağlama (10 madde) ve arayüz kolaylığı (3 madde) şeklindedir. Bilginin işe yararlılığı teması altında profil bilgileri boyutu, medya için bilginin işe yararlılığı boyutu; şirket kamuları için bilginin işe yararlılığı boyutu bulunmaktadır.

Çalışmada yer alan web siteleri, diyalojik iletişim ilkelerinin altında bulunan maddelere göre kodlanması, iki bağımsız kodlayıcı tarafından gerçekleştirilmiştir. Kodlayıcılar arasında farklı kodlamalar söz konusu olmuştur. İki kodlayıcı, bu farklı kodlamaları tekrar değerlendirip anlaşmaya varması ile birlikte son kodlama gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada kodlayıcılar arasındaki güvenirlilik önemli bir unsur olmaktadır. Dolayısıyla kodlayıcılar arasındaki güvenirliliğin ölçümlenebilmesi için Cohen's Kappa Katsayısı kullanılmıştır. Cohen's Kappa Katsayısı şu şekilde hesaplanmaktadır (Leiva et al., 2006: 523):

FO: ortak fikir birliğine varılan yargıların sayısı

FC: şansa bağlı ortak fikir birliğine varılan yargıların sayısı

N: Toplam yargılama sayısı

K: $\frac{\mathrm{Fo}-\mathrm{Fc}}{\mathrm{N}-\mathrm{Fc}}$

Cohen's Kappa katsayısı, nitel öğeler için puanlayıcılar arası güvenirliliği ölçmek için kullanılan bir istatistiktir. Cohen's Kappa formülü ile elde edilen çeşitli değerlerin anlaşma seviyeleri şu şekilde yorumlanmaktadır: 0-0,20 yok; 0,21-0,39 en az; 0,40-0,59 zayıf; 0,60-0,79 ılımlı; 0,80-0,90 kuvvetli; 0,90 ve üzeri mükemmel şeklinde ifade edilmektedir (McHugh, 2012: 279). Bu çalışmada ise kodlayıcılar arasında anlaşma değeri yapılan kappa hesplamasına göre 0,89 değerinde çıkmıştır. Bu değer ise, cohen's kappa indeksinde kuvvetli güvenirlilik düzeyine eş değer gelmektedir. Dolayısıyla bu sonuca göre, bu araştırmanın içerik analizinin yüksek güvenirliliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmada e-ticaret şirketlerinin söz konusu diyalojik iletişim ilkelerini karşılama durumlarına da bakılmıştır. Bu bağlamda karşılama oranı, temalar (diyalojik iletişim ilkeleri) altında yer alan maddelerin web sitelerinde yer alma sayısının toplam madde sayısına bölümü ile elde edilmektedir. Elde edilen sonuç ise yüzdelik şekilde ifade edilmektedir. Sözgelimi, hepsiburada.com şirketinin web sitesi ele alındığında, "Yeniden Ziyareti Sağlama İlkesi"nin toplam 9 maddesinden 7'sini gerçekleştirmesi sebebiyle söz konusu ilkeyi web sitesi % 77,77 oranında karşılamaktadır. Çalışmadan elde edilen tüm veriler bu şekilde değerlendirilmektedir. Elde edilen veriler örneklem dâhilinde yorumlanmaktadır. Örneklem kapsamında yer alan e-ticaret siteleri, evrenin tamamını temsil etmemektedir. Dolayısıyla çalışma sonuçları sadece örneklem dâhilinde ele alınmaktadır. Elde edilen sonuçların, ileride bu konuda yapılacak olan diğer çalışmalar için bir fikir vereceği düşünülmektedir.

5. Bulgular

Bu bölümde, e-ticaret şirketlerinin web sitelerinin diyalojik döngü, bilginin işe yararlılığı, ziyaretçilerin korunması, yeniden ziyareti sağlama ve arayüz kolaylığı kriterleri açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

5.1. Diyalojik Döngü İlkesi İle ilgili Bulgular:

Tablo-1. Diyalojik Döngü			
E-ticaret Sitesi	**Hepsiburada.com**	**Gittigidiyor.com**	**N11**
1-Kullanıcının yorum yapma imkânı	1	1	1
2-Kullanıcının konular hakkında oy verme fırsatı	1	1	1
3-Anketler	1	1	1
4-E-mail- ve sosyal medya araçları yoluyla bilgi alma imkânı	1	1	1
5-Canlı yardım imkânı	1	1	1
6- Anlık geribildirim	1	1	1
Karşılama Oranı (%):	**100,00%**	**100,00%**	**100,00%**

Tablo 1, diyalojik döngü ilkesi altında bulunan maddeleri ve e-ticaret şirketlerinin bu maddelerden hangilerine yer verip vermediğini göstermektedir. Diyalojik döngü ilkesi 6 maddeden oluşmaktadır. Hepsiburada.com, Gittigidiyor ve N11.com bütün maddeleri karşılamıştır. Bütün e-ticaret şirketlerinin diyalojik döngü ilkesinin altında yer alan maddeleri karşılama oranı ise % 100 olmaktadır. Şirketlerin diyalojik döngü ilkesini uygulamada başarılı olduğu görülmektedir. Kent ve Taylor'a göre diyalojik döngü ilkesi diyalojik iletişimin temelini oluşturan bir ilkedir. Çünkü yazarlar geribildirim alınmasını sağlayan ortamın oluşturulmasını diyalojik iletişimin başlangıcı şeklinde yorumlamaktadır (Kent ve Taylor, 1998, s.326).

Diyalojik döngü ilkesinin temel amacı, hedef kitlelerin arzuladığı ve ihtiyaç duyduğu bilgileri sağlamak, hedef kitlenin istek, şikâyet, talep ve sorularını cevaplamaktır. Çünkü cevap diyalog döngüsünün bir parçasıdır ve cevapların içeriği de ilişki kurma için kritik öneme sahiptir. Aynı zamanda şirketler ile ilgili görüşlerini ve düşüncelerini ifade etmelerine fırsat vermektir. Bu anlayışa sahip şirketler diyalojik iletişim için uygun bir başlangıç noktası sağlamış olmaktadır.

5.2. Bilginin İşe Yararlılığı İlkesi İle İlgili Bulgular:

Bilginin işe yararlılığı ile ilgili ilkenin altında 18 madde ve 3 boyut bulunmaktadır. Bu boyutları, profil bilgileri, medya için işe yararlılığı olan bilgiler, şirket kamusu için işe yararlılığı olan bilgiler, yatırımcı için işe yararlılığı olan bilgiler oluşturmaktadır. Öncelikle 3 boyut kendi içerisinde yer alan maddelere göre değerlendirilmektedir. Daha sonra bilginin işe yararlılığı ilkesi kapsamında genel bir değerlendirmeye yer verilmektedir.

Tablo-2. Bilginin İşe Yararlılığı			
E-ticaret Sitesi	**Hepsiburada.com**	**Gittigidiyor.com**	**N11**
Profil Bilgileri Boyutu			
1-Kurum Logosu	1	1	1
2-Şirket ismi	1	1	1
3-Yer Bilgisi (Location)	1	1	1

4-Bio (Biyografi) Bölümü.	1	1	1
5-Markanın diğer iletişim ve sosyal medya adresleri (s= Elektronik Posta/Telefon Numarası/Facebook/Twitter/ Youtube vb.)	1	1	1
Boyut Karşılama Oranı (%):	100,00%	100,00%	100,00%
Medya İçin Bilginin İşe Yararlılığı Boyutu			
1- Basın bültenleri	1	1	1
2-Kurum yöneticilerinin konuşmaları.	0	1	0
3- İndirilebilir grafikler	0	0	1
4-Yıllık bütçe, faaliyet raporları	0	0	0
5- İş ortakları hakkında bilgi	1	1	1
Boyut Karşılama Oranı (%):	40,00%	60,00%	60,00%
Şirket Kamuları İçin Bilginin İşe Yararlılığı Boyutu			
1-Kurum Hakkında Bilgi İçeren Mesajlar (Vizyon, Misyon, Felsefesi vb.)	1	1	1
2-Kampanyalara katılım hakkında (Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Tüketici Kampanyaları, yarışmalar vb.) bilgilendirmeler.	1	1	1
3-Kurum ve çevresine ilişkin son gelişmeler hakkında bilgilendirme	1	1	1
4-Kuruma nasıl üye olunacağına dair bilgiler	1	1	1
5-Kurumdaki kariyer olanakları hakkında bilgilendirme	1	1	1
6-Güncel web blogu/haber forumu	1	1	1
7- Web sitesinin son güncelleme tarih ve saati	0	0	0
8-Son 30 güne ait haberler	1	1	1
Boyut Karşılama Oranı (%):	87,50%	87,50%	87,50%
Karşılama Oranı (%):	77,77%	83,33%	83,33%

Bilginin işe yararlılığı ilkesi, paydaşların ihtiyaç duyduğu ve arzuladığı bilgilere şirketlerin sahip olduğu web sitesi aracılığıyla kolay ulaşmasını sağlamaktadır. Şirketler paydaşlarının ihtiyaç duyduğu bilgiler için birincil kaynak olması gerekmektedir. Çünkü bilgi iletişim teknolojisinin gelişmesi ile birlikte paydaşlar internet üzerinden çeşitli teknolojik araçların yardımıyla birçok bilgiye ulaşabilmektedir. Fakat şirket hakkında elde edilen bilgilerin

doğruluğu ve güvenirliği kısmında sıkıntılar oluşursa bu durum şirketlerin imajına, itibarına, tercih edilebilirliğine ve diğer unsurlarına olumsuz etki yapmaktadır. Dolayısıyla şirketlerin paydaşlarının istediği ve ihtiyaç duyduğu bilgileri güncel ve kolay ulaşılabilecek şekilde web sitelerinde bulundurmaları gerekmektedir.

Bilginin işe yararlılığı ilkesi altında yer alan profil boyutunda bulunan 5 maddenin de incelenen tüm e-ticaret şirketlerinde mevcut olduğu görülmektedir. Profil boyutu içerisinde yer alan maddelerin karşılama oranı % 100'dür. Dolayısıyla şirketlerin sözü edilen boyutta başarılı olduğu sonucuna varılmaktadır.

Diğer bir boyut olan medya için bilginin işe yararlılığı boyutu 5 maddeden oluşmaktadır. Hepsiburda.com bu 5 maddenin 2'sine yer vermiştir ve karşılama oranı % 40 şeklindedir. Gittigidiyor ve N11'nin ise 5 maddenin 3'üne yer verdiği görülmektedir. Bu iki şirketin bu boyutu karşılama oranı % 60 olmaktadır. Bu boyut altında yer alan basın bültenleri ve iş ortakları hakkında bilgilendirme maddelerine tüm şirketlerin yer verdiği görülmektedir. Şirketler kendi hedef kitlelerine, paydaşlarına ve potansiyel hedef kitlelerine daha kolay ulaşmak ve daha çok şirket hakkında bilgi vermek istiyorlarsa, mutlaka medya ile aralarındaki ilişkileri güçlü tutmak zorundadırlar. Böylece kamuoyuna açılan bir kapılarının olması söz konusu olmaktadır. Bu nedenle şirketlerin web sitelerinde medyanın ihtiyaç duyduğu ve haber değeri olan bütün konulara ve bilgilere yer vermesi gerekmektedir.

Hedef kitlelerin ihtiyaç duyduğu çeşitli bilgilerin yer aldığı şirket kamuları için bilginin işe yararlılığı boyutunda toplam 8 madde bulunmaktadır. İncelenen şirketlerin tümünde 8 maddenin 7'si mevcuttur. Bu boyutun karşılama oranı ise % 87,50'dir. Karşılama oranına bakıldığında şirketlerin bu boyutta başarılı olduğu ve bu boyutu önemsediğini söylemek mümkündür. Şirketler bu boyutta yer alan 'web sitesinin son güncelleme tarih ve saati' maddesine yer vermemişlerdir.

Bilginin işe yararlılığı ilkesinde yer alan 18 madde değerlendirildiğinde şu şekilde sonuçlar elde edilmiştir: Hepsiburada.com'un 18 maddenin 14'ünü karşıladığı görülmüştür ve sözü edilen ilkenin karşılama oranı % 77,77'dir. Gittigidiyor ve N11 ise 18 maddenin 15'ine yer vermiştir. Karşılama oranı ise % 83,33'tür. Şirketlerin karşılama oranlarına bakıldığında başarılı olduklarını söylemek mümkündür.

5.3. Ziyaretçilerin Korunması İlkesi İle İlgili Bulgular:

Ziyaretçilerin korunması ilkesi kapsamında 3 madde yer almaktadır. Ziyaretçilerin korunması ilkesi kapsamında yer alan *'Ana sayfada yer alan ürün ve hizmetler ile ilgili çeşitli kampanyalar ve indirimler vb.'* aynı zamanda yeniden ziyareti sağlama ilkesi adı altında da yer almaktadır. Çünkü sözü edilen madde sitenin ziyaret edilmesine teşvik ederken, aynı zamanda sitede daha uzun süre kalarak alışveriş yapılmasını sağlamaktadır.

Sitelere erişim süresi kısa oldukça, ziyaretçilerin sitede kalma süresini uzatmaktadır. Çünkü siteye erişim süresi uzadıkça, siteden çıkma oranı artmaktadır. Gann'ın (1999) erişim süresi ile ilgili yaptığı araştırmada elde ettiği sonuçlar şu şekildedir: Sayfaya erişim süresi 7 saniyeden az ise ziyaretçilerin % 10'nundan azı siteyi terk etmektedir. Erişim süresi 8 saniyenin üzerine çıktığı zaman ziyaretçilerin % 30'u siteden ayrılıyor. Erişim süresi 12 saniyeyi aştığında ise % 70 oranında ziyaretçinin siteyi terk ettiği sonucuna varılmıştır (akt. Cox ve Dale, 200, s.122). Dolayısıyla web sitelerine kısa sürede erişim sağlanması daha fazla ziyaretçinin sitede kalmasına yardımcı olmaktadır.

Tablo-3. Ziyaretçilerin Korunması			
E-ticaret Sitesi	**Hepsiburada.com**	**Gittigidiyor.com**	**N11**
1- Ana sayfada yer alan ürün ve hizmetler ile ilgili çeşitli kampanyalar ve indirimler vb.	1	1	1
2- Kısa yükleme süresi (4 saniyeden az)	1	1	1
3- Son güncellenme tarihi	0	0	0
Karşılama Oranı (%):	66,66%	66,66%	66,66

Tablo-3' te bütün şirketlerin ziyaretçilerin korunması ilkesinde bulunan 3 maddenin 2'sine yer verdiği görülmektedir. Araştırmacı tarafından yapılan süre denemeleri sonucunda şirketlerin web sitelerine erişim süresinin ise, 4 saniyeden az olduğu sonucuna varılmıştır.

5.4. Yeniden Ziyareti Sağlama İlkesi İle İlgili Bulgular:

Şirketlerin bu ilkede yer alan maddeleri uygulamaları, ziyaretçilerin siteye geri dönüş oranını arttırmaktadır. Şirketler, hedef kitlelerinin ve paydaşlarının arzuladığı ve ihtiyaçlarını karşılayacak güncel bilgilere yer verdikleri sürece ziyaretçilerin yeniden siteleri ziyaret etmeleri mümkün olmaktadır.

Tablo-4. Yeniden Ziyareti Sağlama			
E-ticaret Sitesi	**Hepsiburada.com**	**Gittigidiyor.com**	**N11**
1-Açılış sayfası/sık kullanılanlara ekleme opsiyonu	0	0	0
2-Web blogu/haber forumu	1	1	1
3-Kurumun daha ayrıntılı bilgi gerektiren konularda resmi web sitesinin belirli bölümlerine verilen linkler.	1	1	1
4- Ana sayfada yer alan ürün ve hizmetler ile ilgili çeşitli kampanyalar ve indirimler vb.	1	1	1
5- Kişisel verileri koruma ve güvenli alışveriş sağlama	1	1	1
6-Kurumun web sitesinde sıkça sorulan sorular bölümüne yer verilmesi	1	1	1
7- Web sitesinde kurumun sosyal medya hesaplarına yer verilmesi	1	1	1
8- Güncel haber yayınlama (Son 30 gün)	0	1	0
9- İndirilebilir bilgiler	1	0	0
10-E- posta ya da sosyal medya üzerinden bilgi isteme imkânı	1	1	1
Karşılama Oranı (%):	80,00%	80,00%	70,00%

Tablo 4 incelendiğinde yeniden ziyareti sağlama ilkesinde 10 madde bulunduğu görülmektedir. Hepsiburada.com ve Gittigidiyor şirketlerinin web siteleri 10 maddenin 8'ini uygulamaktadır. İki şirkette bu ilkenin karşılama oranı ise % 80'dir. N11 ise, 10 maddenin 7'sini karşıladığı görülmektedir ve ilkenin karşılama oranı % 70'dir. Şirketlerin ilkeyi karşılama oranına bakıldığında, tüm şirketlerin bu ilkeyi uygulamada başarılı olduğunu görmekteyiz.

5.5.Arayüz Kolaylığı İlkesi İle İlgili Bulgular:

Tablo-5. Arayüz Kolaylığı			
E-ticaret Sitesi	**Hepsiburada.com**	**Gittigidiyor.com**	**N11**
1- Site Haritası	0	1	1
2- Sitenin geri kalanına yönlendiren başlıklar	1	1	1
3- Arama kutusu	1	1	1
Karşılama Oranı (%):	66,66%	100,00%	100,00%

Web sitesi arayüzünde çok fazla grafiklere ve yoğun bilgiye yer verilmemesi gerekmektedir. Ziyaretçilerin kolay kullanabileceği ve hızlı şekilde bilgiye ulaşabileceği şekilde bir arayüz tasarımı olması gerekmektedir. Tablo 5'e göre araştırma dâhilinde incelenen şirketlerin ikisinin 'arayüz kolaylığı ilkesi' maddelerinin 3'ünüde uyguladığı görülmektedir ve karşılama oranı % 100'dür. Hepsiburada.com şirketi ise bu ilkenin 3 maddesinin 2'sine yer vermiştir ve karşılama oranı % 66,66'dır.

5.6. E- Ticaret Şirketlerinin Web Sitelerinin Diyalojik İletişim İlkelerini Karşılama Oranları (%):

Yukarıda yer alan bulgularla çalışmanın örneklemini oluşturan şirketlerin web siteleri her bir diyalojik iletişim ilkesi açısından ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu başlık altında yer alan Tabloda 6'da ise şirketlerin web sitelerinde ağırlıklı olarak hangi ilkeleri daha fazla kullandıkları gösterilmektedir.

Tablo-6. E- Ticaret Şirketlerinin Web Sitelerinin Diyalojik İletişim İlkelerini Karşılama Oranları (%)					
Markalar	**Diyalojik Döngü**	**Bilginin İşe Yararlılığı**	**Yeniden Ziyareti Sağlama**	**Ziyaretçilerin Korunması**	**Arayüz Kolaylığı**
Hepsiburada.com	**100,00%**	77,77%	80,00%	66,66%	66,66%
Gittigidiyor	**100,00%**	83,33%	80,00%	66,66%	**100,00%**
N11	**100,00%**	83,33%	70,00%	66,66%	**100,00%**

Tablo-6'ya bakıldığında şirketlerin, ziyaretçilerin korunması ilkesi dışındaki diğer ilkeleri ağırlıklı olarak kullandıkları görülmektedir. Özellikle diyalojik döngü ilkesinde yer alan tüm maddeleri tam olarak uyguladıkları sonucuna varılmıştır. Kent ve Taylor'un belirttiği gibi diyalojik döngü ilkesi, geribildirim alınmasını ve iletişim başlangıcını sağlayan ilkedir (1998: 327). Dolayısıyla şirketlerin bu ilkeye ağırlık vermesi, hedef kitle ve paydaşlar ile çift yönlü iletişime açık olduğunu ve hedef kitleden ve paydaşlardan geribildirim alınmasını önemsediğini göstermektedir. Şirketlerin karşılama oranlarına bakıldığında diyalojik

iletişim ilkeleri kapsamında web sitelerini başarılı şekilde kullandıklarını söylemek mümkündür. Rekabetin çok yoğun olduğu ve hedef kitlenin ilgisinin sürekli alternatif olan şirketlere kayması nedeniyle şirketlerin mutlaka hedef kitleleri ile bir ilişki oluşturması ve bu ilişkiyi güçlü hale getirmesi gerekmektedir. Araştırma dâhilinde olan şirketlerin ise diyalojik iletişim anlayışı ile web sitelerini yönettikleri ve hedef kitleleri ile birlikte ilişki oluşturmayı amaçladıkları görülmektedir.

Çalışmada beş diyalojik iletişim ilkesini temsil eden 40 madde yer almıştır. Bu maddelerin hepsi değerlendirildiğinde, Hepsiburada.com şirketi 40 maddenin 32'sine yer vermiştir. Dolayısıyla Hepsiburada.com şirketinin web sitesi diyalojik iletişimde % 80 oranında başarı sağlamıştır. N11 şirketi 40 maddenin 33'ünü uygulamıştır. Böylece N11 şirketinin web sitesi diyalojik iletişimde % 82,5 oranında başarı sağlamıştır. Gittigidiyor şirketi ise 40 maddenin 34'üne yer vermiştir. Bu durumda Gittigidiyor şirketinin web sitesi diyalojik iletişimde % 85 oranında başarı sağlamıştır.

Elde edilen verilere göre, e-ticaret şirketlerinin web siteleri diyalojik iletişim açısından değerlendirildiğinde en başarılı şirketin Gittigidiyor olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra tüm şirketlerin karşılama oranının yüksek olması, adı geçen şirketlerin tümünün diyalojik iletişim anlayışına önem verdiğini göstermektedir.

Tablo-7: E- Ticaretin 3 Büyükleri'nde Dönüşüm Hunileri:

Kaynakça: https://www.twentify.com/tr

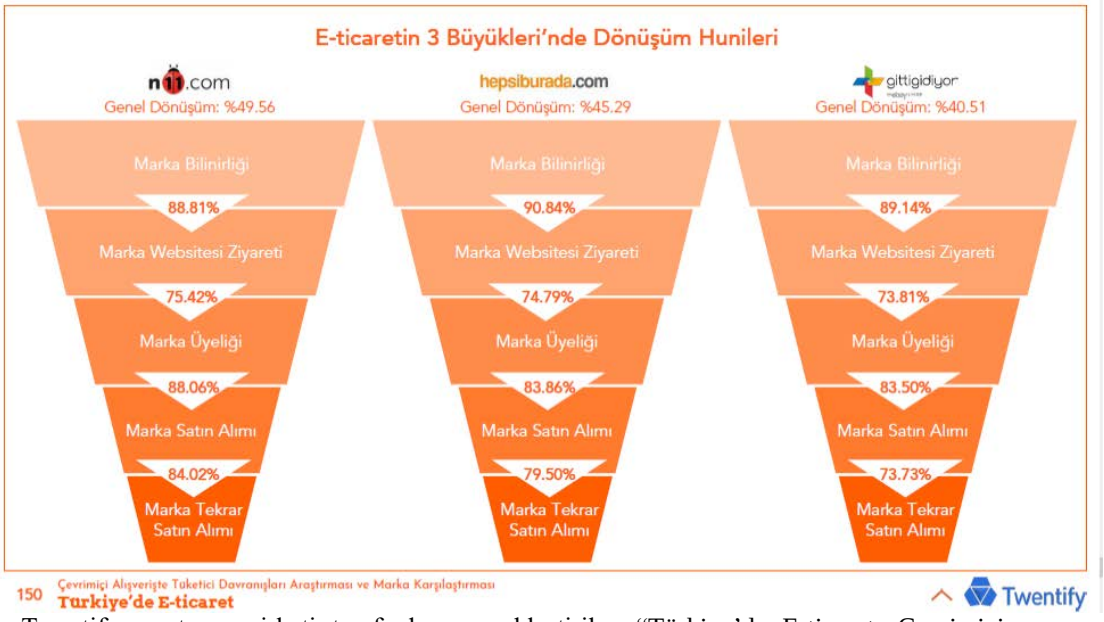

Twentify araştırma şirketi tarafından gerçekleştirilen "Türkiye'de E-ticaret: Çevrimiçi Alışverişte Tüketici Davranışları Araştırması ve Marka Karşılaştırması" adlı araştırma sonucunda elde edilen bazı veriler, bu çalışmanın verilerini destekler niteliktedir (Türkiye'de E- Ticaret Araştırma Raporu, 2018). Araştırma raporunda yer alan geri dönüşüm oranı, ziyaret oranı, üyelik dönüşüm oranı, marka bilinirlik oranı, marka satın alım oranı, markanın tekrar satın alımı oranlarının yüksek olması aslında stratejik şekilde yönetilen diyalojik iletişim anlayışının sonuçları ile bağlantılıdır. Diyalojik iletişim ilkelerinin stratejik bir şekilde uygulanması bu başlıkların oranlarının arttırılmasına katkıda

bulunmaktadır. Her iki çalışmada da birbirini tamamlayan verilerin oranlarının paralellik göstermesi, çalışmanın tutarlılığını destekler şekildedir.

Sonuç

Tüketiciler e-ticarette birden fazla şirkete üye olur ve birden fazla şirketten alışveriş gerçekleştirir. Dolayısıyla e-ticaret sitelerinin müşterilerinin daha sadık müşteriler olabilmesi için şirket ile hedef kitle arasında güçlü bir ilişki geliştirilmelidir. Web siteleri üzerinden oluşturulan bu ilişki şirketlere rekabet ortamında üstünlük sağlamaktadır. Bu ilişkinin oluşmasına yardımcı olacak bir teori ise diyalojik iletişim teorisidir.

Araştırmadan elde edilen bulgular yorumlandığında, örnekleme dâhil olan şirketler en düşük karşılama oranını ziyaretçilerin korunması, en yüksek karşılama oranını ise diyalojik döngü ilkesinden almıştır. Beş ilkenin genel değerlendirilmesine bakıldığında, şirketlerin diyalojik iletişim ilkelerini başarılı şekilde uyguladıklarını söylemek mümkündür. Bu durum ise örneklem dâhilinde yer alan şirketlerin web sitelerini aktif, çift yönlü ve katılımcı şekilde kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca şirketlerin web sitelerinde diyalojik iletişim anlayışını etkin kullandığı ve web sitelerini stratejik bir diyalogsal iletişim anlayışı ile yönettiklerini söylemek mümkündür.

Literatür araştırması sırasında e-ticaret şirketlerinin web sitelerinin diyalojik iletişim açısından değerlendirildiği çok fazla çalışmaya ulaşılamamıştır. Dolayısıyla bu çalışma daha geniş örneklem ile yapılacak olan alan araştırmaları için bir fikir oluşturması açısından önemlidir. Bundan sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda daha fazla e-ticaret sitesinin ele alınacak ve evreni temsil edecek şekilde oluşturulacak örneklem ile birlikte daha genellenebilir sonuçlar elde edilmesi mümkün olacaktır.

Kaynakça

Apuke, O. D., (2017). Quantıtatıve Research Methods A Synopsıs Approach. Arabian Group of Journal, 6/10, p. 40-47.

Are Using The Internet to Build Relationships. Public Relations Review, 27, s. 263–284.

Bilgin N. (2014). Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.

Canpolat, Ö. (2001). E-ticaret ve Türkiye'deki Gelişmeler. T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Hukuk Müşavirliği.

Cox, J., Dale, B.G. (2001). Service Quality and E-Commerce: An Exploratory Analysis, Journal of Service Theory and Practice,11/2, p. 121-131.

Djan J.O. (2008). Electronic Commerce. London: Published by: University of London.

Dünya Ticaret Örgütü
(2019). https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc11_e/briefing_notes_e/bfecom_e.htm (15.09.2019)

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
(2019). https://www.oecd.org/internet/ieconomy/2771174.pdf, (15.09.2019)

Engin, E. ve Eker Akgöz, B.(2016). Belediyelerin Web Sitelerinin Diyalojik İletişim Açısından Analizi. Atatürk İletişim Dergisi, 10, s.91-111.

Ertem Eray, T. (2016). Utilization of Corporate Websites as a Dialogic Public Relations Tool in Turkey. Global Media Journal TR Edition, 6/12, s. 201-213.

https://en.wikipedia.org/wiki/E-commerce (20.09.2019)

https://www.oecd.org/internet/ieconomy/2771174.pdf. (20.09.2019)

https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc11_e/briefing_notes_e/bfecom_e.htm. Erişim Tarihi (20.09.2019)

Ideasoft. B2B (Business to Business) Nedir?. https://www.eticaret.com/e-ticaret-sozlugu/b2b-business-to-business-nedir/. (20.09.2019)

Kent, M.L. (2017). Prospect of Public Relations Science. Xianhong Chen (Ed.), Principles of Dialogue and the History of Dialogic Theory in Public Relations (3-51) içinde. Chine, Beijing: Peking University Press.

Kent, M.L. ve Taylor, M. (1998). Building Dialogic Relationships Through the World Wide Web. Public Relations Review 24/3, p. 321-334.

Kent, M.L. ve Taylor, M. (2002). Toward a Dialogic Theory of Public Relations. Public Relations Review 28, p. 21–37.

Leıva, F. M., Montoro F. J. and Martınez, T. L. (2006). "Assessment of Interjudge Reliability in the Open-Ended Questions Coding Process", Quality & Quantity, 40, p.519–537.

McHugh, ML. (2012). Interrater reliability: the kappa statistic. Biochemia Medica, 22/3, p. 276-282.

Özdemir, B., P. ve Yamanoğlu Aktaş, M.(2010). Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları Web Sitelerinin Diyalojik İletişimkapasiteleri Üzerine Bir İnceleme. Ankyra:Ankara Üniversitesi Sosyal BilimlerEnstitüsü Dergisi, 1/ 2, s. 1-34.

Öztürk, M.H. (2016). Elektronik Ticaret Kavramı, Yöntem Ve Uygulamaları.(Yayınlanmış Doktora Ödevi). Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Taylor, M., Kent, M. L. ve Whıte, W. J. (2001). How activist organizations are using the Internet to buildrelationships. Public Relations Review, 27, p. 263–284.

Torlak, M. E-ticaret El Kitabı. http://personel.klu.edu.tr/dosyalar/kullanicilar/enes.celik/dosyalar/dosya_ve_belgeler/dersler/elektronik_ticaret.pdf. (20.09.2019)

Twentify Araştırma Şirketi (2018). Türkiye'de E-ticaret: Çevrimiçi Alışverişte Tüketici Davranışları Araştırması ve Marka Karşılaştırması (Araştırma Raporu). Erişim adresi: https://www.twentify.com/tr/raporlar/turkiyede-e-ticaret-cevrimici-alisveriste-tuketici-davranislari-arastirmasi-ve-marka-karsilastirmasi (20.09.2019)

İKTİSAT – İŞLETME - SİYASET BİLİMİ

Tüketicilerin İnternetten Ürün Alışverişlerinde Sosyal Medyaya Yönelik Tutumlarının Satınalma Davranışları Üzerindeki Etkisi

Ahmet Mutlu AKYÜZ[*]
İbrahim DURMUŞ[**]

Özet

Ekonomik, sosyal, teknolojik ve kültürel değişimlere bağlı olarak tüketicilerin tutumları ve satın alma davranışı gelişim ve değişime bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak günümüzde birçok tüketici üye oldukları sosyal medya grupları ile birçok reklamla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu reklamlar tüketicilerin sosyal medyaya yönelik tutumlarını şekillendirebilmektedir. Ayrıca tüketicilerin sosyal medya kullanmaları durumunda etkilendikleri farklı ürün reklamları onların satın alma davranışlarını da şekillendirebilir. Bu açıdan çalışma sonuçlarında sosyal medya kullanıcılarının kullandıkları sosyal medya platformlarında gördükleri ürün reklamlarının satın alma davranışları üzerinde pozitif ve anlamlı etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç sosyal medya kullanıcıları açısından literatüre farklı bakış açısı sunulmasını sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya**,** Sosyal Medyaya Yönelik Tutum, Satın Alma Davranışı.

The Effect of Consumers Attitudes on Social Media on Purchasing Behaviors in Internet Shopping

Abstract

Depending on economic, social, technological and cultural changes, consumer attitudes and purchasing behavior may vary depending on development and change. Due to technological developments, many consumers are now confronted with social media groups and many advertisements. These advertisements can shape consumers' attitudes towards social media. In addition, if consumers use social media, the different product ads they are affected can shape their buying behavior. In this respect, it was concluded that product advertisements seen on social media platforms used by social media users had positive and significant effects on purchasing behaviors. This result will provide a different perspective to the literature for social media users.

Key words: Social Media, Attitude towards Social Media, Purchasing Behavior.

[*] Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ahmetmutluakyuz@gmail.com
[**] Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu ibrahimdurmus@gumushane.edu.tr

Giriş

Günümüzde tüketiciler sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullanabilmektedirler. Tüketiciler kullandıkları sosyal medya gruplarında gördükleri reklamlara karşı çeşitli tutumlar sergileyebilmekte ve bu tutumlarına göre ürün satın alabilmektedirler. Bu açıdan tüketicilerin ürün satı almalarında etkili olabilecek faktörlerden biri sosyal medya olabilmektedir.

Dünya çapında yüz milyonlarca insan bilgi paylaşımında bulunmak için Twitter ve Facebook gibi sosyal medyayı kullanmaktadırlar (Plotnick vd., 2015: 182). Sosyal medya yenilikçi stratejilerin kullanımını dijital iletişim teknolojileri platformları ile birleştirerek kullanıcılarının bilgi paylaşımlarını, konuşmalarını ve görsel bileşenler ile başkaları ile iletişim veya iş birliği gerçekleştirmelerini sağlamaktadır. İnsanların iletişim kaynakları ile meşgul olmalarını, problem çözmelerini, strateji izlemelerini ve analiz yapmaları konularında fikirlerine katkıda bulunmaktadır (Page vd., 2013: 23).

1. Sosyal Medyaya Yönelik Tutum

Günümüzde tüketiciler sosyal medyada yeni bir rol üstlenmişlerdir. Tüketiciler artık içerik oluşturucu olarak işlevsel tüketici durumundadırlar. Sosyal medya uygulamalarında bloglar, mikrobloglar (twitter gibi), sosyal ağ siteleri (facebook gibi), video ve fotoğraf paylaşım siteleri (youtube gibi) oldukça etkilidir (Akar ve Topçu, 2011: 59). Tüketicilerin medya düşmanlığının etkileri ise uzun zaman önce incelenmiştir. Ancak bunun sonuçları modern medya ortamında az ilgi görmüştür (Morris, 2007: 709-710). Bugünün sosyal medyası ve teknolojisinin doymamış kültüründe; sosyal medyanın yaygın kullanımı ve şöhrete olan ilgi bu sosyal medyaya yönelik tutumları şekillendirebilmektedir (Greenwood, 2013: 222).

Sosyal medyaya yönelik tutum ile ilgili yapılan çalışmalarda; Chung ve Austria (2010: 584) çalışmaları sonucunda sosyal medya kullanımında eğlence, etkileşim ve bilgi kazandırmanın birbirleri ile önemli ilişkilerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada etkileşim ve bilgi kazanımının sosyal medya pazarlamasına yönelik tutumları etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmalarında sosyal medya pazarlama mesajlarının çevrimiçi alışveriş değerlerinin önemli ölçüde etkilediği sonuçlarını ortaya koymuşlardır. Boateng ve Okoe (2015: 306) araştırmalarında kurumsal itibar ve sosyal medya reklamcılığına yönelik tutumun tüketicilerin sosyal medya reklamcılığına davranışsal tepkisini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Rosen ve diğerleri (2013: 2507) ise çalışmalarında facebook kullanıcıları ve kullanıcı olmayanları karşılaştırdığında sosyal medya ve teknolojiye yönelik tutumun bireysel ölçeklerinde güçlü farklılıklara ulaşmışlardır. Araştırmalarında sosyal medya kullanıcılarının medya ve teknoloji tüketicileri olarak televizyon dışında hem olumlu tutumlar sergiledikleri hem de kaygılı oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

2. Ürün Satın Alma Davranışı

Günümüzde internet yeni bir sosyal medya ortamı değil, aynı zamanda önceki durumdan farklı bir medya biçimidir. İnternetten ürün tanımı; kitle iletişim araçlarına erişim, iki yönlü diyalog ile kişiselleştirme biçimi olarak ifade edilebilir (Gordon ve Lima-Turner, 1997: 362). Bu açıdan tüketiciler ürün satın alırken maruz kaldıkları çok fazla bilgi sebebi ile elde ettikleri bilgileri eleştirmeleri ve taramaları gerekmektedir (Erkan ve Evans, 2016: 47).

Tüketici davranış modellerindeki değişikliklere karşı duyarlı olunmalıdır. Yeni tüketici değerleri ve ilgi alanları tanımlanmalı, tüketicilerin değerleri, ihtiyaçları ve istekleri ile bütünleştirilmelidir (Wang vd., 2012: 205). Bu açıdan tüketicilerin satın almalarına yönelik yapılan çalışmalarda; Abzari ve diğerleri (2014: 826) araştırmalarının sonucunda sosyal

medyanın tüketicilerin şirket ürünlerini satın alma kararlarını etkileyebildiğini ortaya koymuşlardır. Çalışmada yöneticilerin müşterilerinin kendi aralarında firmalarının ürünlerini ve hizmetleri hakkında konuşabilmelerini teşvik (faceebook sohbet odaları, sosyal medya, yüz yüze veya sanal ortamda) etmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Gunawan ve Huarng (2015: 2241) ise araştırmaları sonucunda tüketicilerin satın alma niyetlerine yol açan sosyal medyanın etkisinin ve kaynak güvenilirliğinin bilgiyi kullanma ve öznel değerlere yönelik tutumların önemli olduğunu ortaya koymuşlardır.

3. Araştırma Ölçeği

Ölçek	Maddeler	Kaynak
Sosyal Medyaya Yönelik Tutum	4	Wolin vd., 2002; Cheng vd., 2009
Satın Alma	5	Shergill ve Chen, 2005

Çalışmanın ölçeği oluşturulurken Wolin ve diğerlerinin (2002) çalışmasından 2 soru, Cheng ve diğerlerinin (2009) araştırmalarından 2 soru tutum ölçekleri sosyal medyaya yönelik tutum ölçeği olarak araştırmaya uyarlanmıştır. Araştırma ölçeğinde ayrıca Shergill ve Chen (2005)'in satın alma ölçekleri çalışmasından 5 soru sosyal medya satın alma davranışları ölçeği olarak çalışmaya uyarlanmıştır.

4. Araştırma Modeli

Sosyal medya araştırmaları ile ilgili kavramlar ve stratejik etmenler hızlı bir şekilde değişebilmektedir. Bu açıdan zamanla önemli olabileceği düşünülen sosyal medyaya yönelik tutum ve satın alma davranışı ile ilgili bir çerçeve oluşturulmuştur (Aral vd., 2013: 4). Araştırmanın uygulama modeli oluşturulurken Wolin ve diğerleri (2002), Cheng ve diğerleri (2009) ve Shergill ve Chen (2005)'in çalışmaları örnek çalışma olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın uygulaması için SPSS ve AMOS programları yardımı ile Yapısal Eşitlik Modellemesi gerçekleştirilmiştir. Uygulama modeli aşağıda şekil 1'de belirtilmiştir.

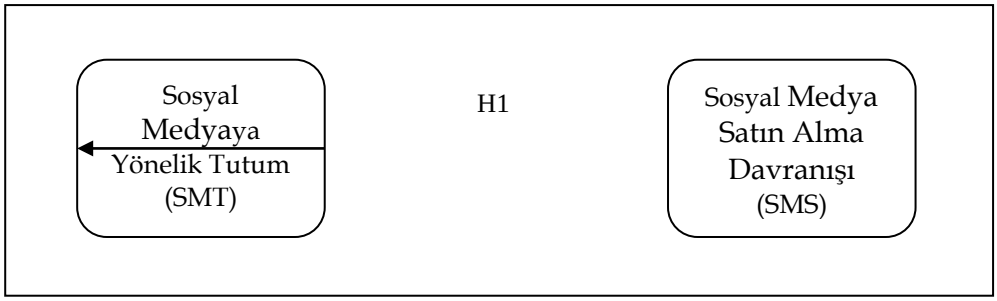

Şekil 1: Uygulama Modeli

Çalışmada meydana getirilen hipotez aşağıda belirtilmiştir.

H1: *Tüketicilerin online alışverişlerinde sosyal medyaya yönelik tutumları sosyal medya satın alma davranışlarını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkiler.*

Gerçekleştirilen araştırma 2019 yılı içerisinde Türkiye'de Gümüşhane Üniversitesinde eğitim gören toplam 314 öğrenciye elektronik olarak uygulanmıştır. Çalışmada 5'li likert ölçeğinden faydalanılmıştır. Araştırmanın ölçeğinde toplam 13 soru yer almıştır. Bu sorulardan 9 adeti çalışma modeline aittir. Diğer 4 soru demografik verileri ölçmek için uygulanmıştır.

5. Bulgular

Araştırmanın bulgularına ilişkin demografik verileri aşağıda tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Çalışmanın Demografik Verileri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Gelir	Frekans	Yüzde
Kadın	171	54,5	200-1000	162	51,6
Erkek	143	45,5	1001-1700	97	30,9
Toplam	314	100,0	1701-2400	34	10,8
			2401-3100	10	3,2
Yaş	**Frekans**	**Yüzde**	3101 ve üzeri	11	3,5
18 ve altı	32	10,2	Toplam	314	100,0
19-21	106	33,8			
22-24	84	26,7	**Eğitim**	**Frekans**	**Yüzde**
25-27	51	16,2	Lisans	182	58,0
28 ve üzeri	41	13,1	Önlisans	132	42,0
Toplam	314	100,0	Toplam	314	100,0

Araştırmanın demografik verileri değerlendirildiğinde; çalışmaya katılan tüketicilerin (öğrencilerin) çoğu kadın (171 kişi %54,5) tüketicilerden oluşmaktadır. Eğitim seviyesi açısından değerlendirildiğinde öğrencilerin birçoğu lisans (182 kişi %58) düzeyinde eğitime sahiptir. Gelir açısından değerlendirildiğinde öğrencilerin birçoğu aylık 200-1000 TL gelire sahiptirler. Yaşları açısından bakıldığında ise 19-21 yaş (106 kişi %33,8) aralığına sahip olan öğrencilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

5.1. Araştırmanın Analizleri ve Sonuçları

5.1.1. Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Uygulama sonuçlarında çalışma ölçeğinin tamamının güvenilirliğini ifade eden Cronbach Alpha ,856 olarak bulunmuştur. Araştırmanın tamamının geçerliliğini ifade eden KMO değerinin ise ,859 olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma ölçeklerinin toplam varyansa katkıları 68,122 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar çalışma modelinin güvenilir ve geçerli sonuçlar oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Rosen vd., 2013: 2505; Balakrishnan vd., 2014: 182). Araştırmanın güvenilirliği ve faktör analizleri sonuçları ise aşağıda tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Araştırmanın Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Faktörler	Alpha (Yüzde)	KMO	Açıklanan Varyans	Faktör Yükleri	R^2
SMT1	,887 (%88,7)	,830	74,921	0.77	0.59
SMT2				0.90	0.81
SMT3				0.90	0.81
SMT4				0.89	0.79
SMS1	,848 (%84,8)	,835	62,300	0.83	0.69
SMS2				0.80	0.64
SMS3				0.80	0.64
SMS4				0.73	0.53
SMS5				0.79	0.62

Araştırmanın faktör ve güvenilirlik analizi sonuçları dikkate alındığında çalışmanın geçerli ve güvenilir sonuçlar ortaya koyduğu gözlemlenmektedir (Abzari, 2014: 824). Ayrıca

çalışma ölçek sorularında elde edilen veriler incelendiğinde bütün değerlerin faktör yükleri pozitiftir. Tüketicilerin sosyal medyaya yönelik tutumları dikkate alındığında en fazla katkıyı SMT2 (0.90) ve SMT3 (0.90)'te gerçekleşmiştir. Burada tüketiciler kullandıkları sosyal medya hesabında bir reklam gördüklerinde o reklam ile ilgili daha fazla bilgi edinmek için reklamı tıkladıklarını ve kullandıkları sosyal medyada bir reklam gördüklerinde ona çok dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Tüketicilerin sosyal medya satın alma davranışları açısından bakıldığında ölçeğe en fazla katkıyı SMS1 (0.83) değişkeni ile sağlanmıştır. Bu değişkende ise tüketiciler kullandıkları etkilendikleri sosyal medya reklamı ile ürün satın alma konusunda kendilerini rahat hissettiklerini ifade etmişlerdir.

5.1.2. Çalışma Modelinin Yapısal Eşitliğe Uygunluğunun İfade Edilmesi

Çalışma modelinin YEM sonuçları aşağıda tablo 4'te belirtilmiştir.

Tablo 4: YEM Sonuçları Referans Değerleri ve Uygulama Sonuçları

Literatür İndeksleri	Referans Değerleri	Araştırma Modeli
RMSEA	<,05-,08≤	,054
RMR	<,1	,044
CFI	>,90	,983
GFI	>,90	,966
IFI	>,90	,983
TLI	>,90	,976
CMIN/DF	$0< \chi 2/sd \leq 5$	1,920

Tablo4'te verilen yapısal eşitlik modeli sonuçlarına dikkat edildiğinde çalışmanın referans değerleri içerisinde kabul edilebilir değerlere sahip olduğu gözlemlenmektedir (Abzari, 2014: 825; Erkan ve Evans, 2016: 51). Araştırmanın regression uygulaması elde edilen verileri tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Uygulama Regression Elde Edilen Sonuçlar

			Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
SMS	<---	SMT	,315	,046	6,797	***	
SMT4	<---	SMT	1,000				
SMT3	<---	SMT	,964	,050	19,110	***	
SMT2	<---	SMT	1,049	,053	19,649	***	
SMT1	<---	SMT	,727	,057	12,814	***	
SMS1	<---	SMS	1,000				
SMS2	<---	SMS	,906	,071	12,809	***	
SMS3	<---	SMS	,914	,070	13,066	***	
SMS4	<---	SMS	,775	,070	10,991	***	
SMS5	<---	SMS	,877	,067	13,011	***	

Çalışmada tablo 5'te elde edilen sonuçlar dikkate alındığında tüketicilerin sosyal medyaya yönelik tutumlarının sosyal medya satın alma davranışları üzerinde pozitif ve anlamlı etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. İlgili sonuçlar şekil 2'de belirtilmiştir.

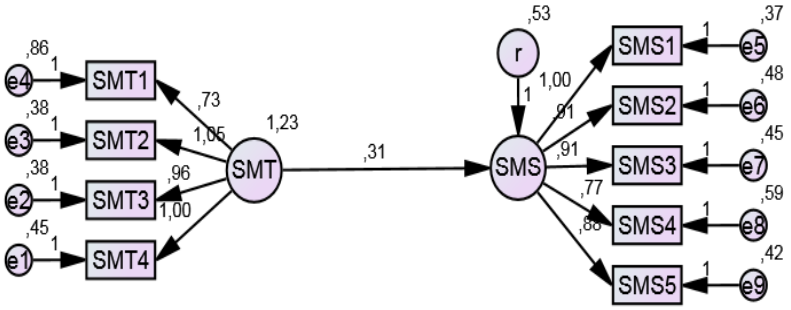

Şekil 2: Araştırma Yapısal Eşitlik Modeli Elde Edilen Sonuçlar

Araştırmada şekil 2'de elde edilen sonuçlar incelendiğinde; tüketicilerin sosyal medyada gördükleri reklamlara yönelik tutumların satın alma davranışları üzerinde pozitif etkilerinin olduğu görülmektedir. Bu sonuç tüketicilerin sosyal medya kullanmaları esnasında karşılaştıkları ürün reklamlarına yönelik olumlu tutumlar sergilediklerini ve bu olumlu tutumların da satın alma davranışlarını yine olumlu bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç araştırmada oluşturulan h1 hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Günümüzde sosyal medya kullanıcıların günden güne artması bu platformlarda reklam vericileri daha etkin hale getirmiştir. Bu etkinlik tüketicilerin ürün satın almalarını ve sosyal medyaya yönelik tutumlarını şekillendirebilmektedir. Araştırma sonuçlarında öğrencilerin kullandıkları sosyal medyada karşılaştıkları reklamlara yönelik olumlu tutumlar sergiledikleri ve bu tutumlarının da satın alma davranışlarını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Literatürde daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde; Rosen ve diğerleri (2013) çalışmalarında sosyal medya kullanıcılarının olumlu tutumlar ortaya koyduklarını ifade etmişlerdir. Abzari ve diğerleri (2014) ise sosyal medyanın tüketicilerin ürün satın alma kararlarını etkileyebildiğini ortaya koymuşlardır. Araştırma sonuçları dikkate alındığında bu çalışmalar elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Yani öğrencilerin sosyal medyaya yönelik tutumları ürün satın alma kararlarını pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir. Gelecek araştırmalarda özellikle genç bireylerin markalara yönelik tutumlarının satın alma kararları üzerindeki etkileri araştırılabilir.

Kaynaklar

Abzari, Mehdi, Reza Abachian Ghassemi ve Leila Nasrolahi Vosta (2014). Analysing the Effect of Social Media on Brand Attitude and Purchase Intention: The Case of Iran Khodro Company. *Procedia-Social and Behavioral Sciences,* 143, pp.822-826.

Akar, Erkan ve Birol Topçu (2011). An Examination of the Factors Influencing Consumers Attitudes Toward Social Media Marketing. *Journal of Internet Commerce,* 10 (1), pp.35-67.

Aral, Sinan, Chrysanthos Dellarocas ve David Godes (2013). Introduction to the Special Issue Social Media and Business Transformation: A Framework for Research. *Information Systems Research,* 24 (1), pp.3-13.

Balakrishnan, Bamimi KPD, Mohd Irwan Dahnil ve Wong Jiunn Yi (2014). The Impact of Social Media Marketing Medium Toward Purchase Intention and Brand Loyalty Among Generation Y. *Procedia – Social and Behavioral Sciences,* 148, pp.177-185.

Boateng, Henry ve Abednego Feehi Okoe (2015). Consumers Attitude Towards Social Media Advertising and Their Behavioural Response The Moderating Role of Corporate Reputation. *Journal of Research in Interactive Marketing,* 9 (4), pp.299-312.

Cheng, Julian Ming-Sung, Charles Blankson, Edward Shih-Tse Wang ve Lily Shui-Lien Chen (2009). Consumer Attitudes and Interactive Digital Advertising. *International Journal of Advertising,* 28(3), pp.501-525.

Chung, Christina ve Kristine Austria (2010). Social Media Gratification and Attitude toward Social Media Marketing Messages: A Study of the Effect of Social Media Marketing Messages on Online Shopping Value. *Northeast Business & Economics Associatin,* pp.581-586.

Erkan, Ismail ve Chris Evans (2016). The Influence of eWOM in Social Media on Consumers Purchase Intentions: An Extended Approach to Information Adoption. *Computers in Human Behavior,* 61, pp.47-55.

Gordon, Mary Ellen ve Kathryn De Lima-Turner (1997). Consumer Attitudes Towards Internet Advertising A Social Contract Perspective. *International Marketing Review,* 14 (5), pp.362-375.

Greenwood, Dara N. (2013). Fame, Facebook, and Twitter: How Attitudes About Fame Predict Frequency and Nature of Social Media Use. *Psychology of Popular Media Culture,* 2 (4), pp.222-236.

Gunawan, Dedy Darsono ve Kun-Huang Huarng (2015). Viral Effects of Social Network and Media on Consumers Purchase Intention. *Journal of Business Research,* 68, pp.2237-2241.

Morris, Jonathan (2007). Slanted Objectivity? Perceived Media Bias, Cable News Exposure, and Political Attitudes. *Social Science Quarterly,* 88 (3), pp.707-728.

Page, Sabrina, Karen Freberg ve Kristin Saling (2013). Emerging Media Crisis Value Model: A Comparison of Relevant, Timely Message Strategies for Emergency Events. *Journal of Strategic Security,* 6 (2), pp.20-31.

Plotnick, Linda, S. Roxanne Hiltz, Jane A. Kushma ve Andrea Tapia (2015). Red Tape: Attitudes and Issues Related to Use of Social Media by U.S. County-Level Emergency Managers. *Proceedings of the ISCRAM Conference – Kristiansand,* pp.182-192.

Rosen, L.D., K. Whaling, L.M. Carrier, N.A. Cheever ve J. Rokkum (2013). The Media and Technology Usage and Attitudes Scale: An Empirical Investigation. *Computers in Human Behavior,* 29, pp.2501-2511.

Shergill, Gurvinder S ve Zhaobin Chen (2005). Web-Based Shopping: Consumers Attitudes Towards Online Shopping in New Zealand. *Journal of Electronic Commerce Research,* 6 (2), pp.79-94.

Wang, Xia, Chunling Yu ve Yujie Wei (2012). Social Media Peer Communication and Impacts on Purchase Intentions: A Consumer Socialization Framework. *Journal of Interactive Marketing*, 26, pp.198-208.

Wolin,Lori D., Pradeep Korgaonkar ve Daulatram Lund (2002). Beliefs, Attitudes and Behaviour Towards Web Advertising. *International Journal of Advertising*, 21 (1), pp.87-113.

Kamu Politikalarının Sağlık Yöneticiliği İstihdamına Etkisinin Değerlendirilmesi

Aslı KÖSE ÜNAL*

Özet

Türkiye'de kamu otoritesi en önemli işveren konumundadır. Son yıllarda özel sektör teşvikleri ve özelleştirme alanındaki ivme istihdam politikalarında değişkenlik yaratmış olsa bile kamu istihdam alanında rolünü sürdürmektedir. 2002 yılından itibaren uygulanmaya başlanan sağlıkta dönüşüm programı sağlık sektöründe birçok değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde üretilen sağlık politikalarının bazıları yapısal değişimle birlikte yeniliklerin sağlık sektöründe yaşanmasına neden olmuştur. Profesyonel sağlık yöneticiliği ilk kez mevzuatta yer almış ve yönetici seçim kriterlerinden biri olarak sağlık yönetimi eğitimi alma niteliği belirlenmiştir. Ayrıca 2014 yılında sağlık yöneticiliği meslek tanımı ve görevleri resmi gazetede yayınlanmıştır. Çalışma kapsamında sağlık sektöründe önemli insan kaynağı olması beklenen sağlık yöneticiliği mesleğinin istihdam sürecine yönelik değerlendirmeler PEST analizi ile yapılacaktır. Mevcut durum değerlendirmesi kapsamında PEST analizinin tercih edilme nedeni ise sektör dışı faktörlere odaklanmasıdır. Sağlık yöneticiliği istihdamı pest analizine göre politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik olmak üzere 4 boyutta değerlendirilmiştir. Politik boyutta şehir hastanelerinin faaliyete geçmesi ve kamu hastane birlik yapılanmasından vazgeçilmesinin sağlık yöneticiliği istihdamına etkisi, ekonomik boyutta işgücü kaybına dönüşen sağlık yöneticiliği, sosyal boyutta sağlık yönetimi bölüm ve kontenjan sayılarının artışı ile nicelik artışına odaklanılması, teknolojik boyutta ise sağlık bilgi teknolojilerini kullanacak sağlık yöneticilerinin teknoloji yeterliliği değerlendirilmiştir. Sonuç olarak sağlık yöneticiliği mesleğinin sağlık sektöründe istihdama dönüşümünün sağlanmasında sağlık sektörünün kamu ve özel sektör temsilcileri ile meslek örgütü ve akademisyenlerin işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Yöneticisi, İstihdam, Kamu Politikaları

Evaluation of the Impact of Public Policies on Health Management Employment

Abstract

Public authorities in Turkey is the most important employer. In recent years, private sector incentives and the acceleration in privatization have continued to play a role in public employment, even if they have created variability in employment policies. The health transformation program, which has been implemented since 2002, has brought many changes in the health sector. Some of the health policies produced during this period have led to structural changes and innovations in the health sector. Professional health management was included in the legislation for the first time and the quality of receiving health management training was determined as one of the selection criteria of managers. In 2014, the definition and duties of the health management profession were published in the official newspaper. Within the scope of the study, evaluations regarding the employment process of the health management profession, which is expected to be an important human resource in the health sector, will be made with PEST analysis. The reason why PEST analysis is preferred within the context of current situation assessment is that it focuses on non-sectoral factors. According to pest analysis, health management employment was evaluated in 4 dimensions as political, economic, social and

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi ABD. asl_kse@gumushane.edu.tr

technological. The effect of the implementation of the urban hospitals in the political dimension and the abandonment of the public hospital unity structure to the health management employment, the health management that turned into a loss of labor in the economic dimension, the focus on the quantitative increase with the increase in the number of department and quota in the social dimension in the social dimension, and the technological adequacy of the health information technicians in the technological dimension. As a result, the transformation of the health management profession into employment in the health sector requires the cooperation of the public and private sector representatives of the health sector, professional organizations and academicians.

Kew words: Health Manager, Employment, Public Policies

Giriş

Sağlık yöneticileri sağlık sistemlerinin vizyon ve hedeflerine ulaşılmasından sorumludurlar (Kaissi, 2005: 166). Bu sorumluluğu yerine getirirken sağlık yöneticilerinin en önemli görevi ise kıt kaynakları yönetmektir. Özellikle son dönemlerde sağlık harcamalarının artışı sağlık sistemlerine ayrılan kaynakların da daha etkili yönetilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Sağlık sektöründe yapılan yanlış planlamalar kıt kaynakların yanlış kullanılmasına ve ciddi sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Sağlık harcamalarının tedavi edici, önleyici, istihdam sağlayıcı rolüne ek olarak birçok alanda hizmet sunulması, ekonomi üzerinde iktisadi bir genişlemenin ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır (Güven, Şimşek ve Güven, 2018: 40). 1970'lerden itibaren ülkelerin ekonomik büyümesinde ve gelişiminde sağlık harcamalarının etkisi her geçen gün artmaktadır. Ülkelerin bütçelerinde sağlığa ayırdıkları payla beraber bu alanda yetişmiş iş gücü ve istihdam sayısı da hızla artmaktadır (Demir ve Tanyıldızı, 2017: 100). TÜİK sağlık istatistiklerine göre sağlık harcamaları 2018 yılında %17,5 oranında artarak 165 milyar 234 milyon TL'ye ulaşmıştır. Cari sağlık harcamasının toplam sağlık harcaması içindeki payı 2017 yılında %93,1 ve 2018 yılında %93,8 olarak belirlenmiştir. Sağlık harcamalarını azaltmak ve sağlığa ayrılan kaynakları etkili kullanmak sağlık reformlarının hedefleri arasında yer almaktadır.

Sağlık yönetimi alanı evrensel ölçütte tanımlanan zorlu yönetim alanlarından biridir. Amerika'da 1910 yılında başlayan sağlık yöneticiliği eğitimi Türkiye'de 1963 yılında Sağlık Bakanlığı'na bağlı üç yıl teorik ve bir yıl uygulama olmak üzere dört yıl süreli yüksekokul tarafından verilmeye başlanmıştır. 1975 yılında bu program Hacettepe Sağlık İdaresi Yüksekokulu olarak değiştirilmiş ve lisansüstü eğitimin yanında dört yıllık lisans eğitimi de vermeye başlamıştır (Yıldırım, 2000: 20). 2008 yılından itibaren üniversite sayısı artışı ve talep ile birlikte devlet ve vakıf üniversitelerinde açılan sağlık yönetimi program sayısı da artmıştır. Günümüzde sağlık yönetimi eğitimi veren devlet ve vakıf üniversitesi dahil toplam 75 üniversite mevcuttur. Sağlıkta 2023 insan kaynakları vizyon çalışmasına göre kamu ve özel sektörün toplamda yönetici ihtiyacı 2023 yılı projeksiyonuna göre 5139 olarak belirlenmiştir. Mevcut mezun sayısı ve gelecekte mezun olacak sayı düşünüldüğünde ihtiyaç fazlası insan kaynağı söz konusu olacaktır. Bu bağlamda sağlık yönetimi mezunlarının istihdamı sağlık hizmeti üretim sürecinde farklı alanlarda gerçekleşecek şekilde planlamalara ihtiyaç vardır. Kamu ağırlıklı bir sağlık üretim modeline sahip Türkiye'de sağlık yöneticiliğinin istihdamı 1970'li yıllara dayandırılsa bile meslek tanımı 22 Mayıs 2014 tarihli resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir**.** Bu yönetmeliğe göre sağlık yöneticisi sağlık hizmetlerinin planlanmasından, sunumundan ve sağlık hizmeti üretimini destekleyen idari, mali ve destek hizmetlerin koordinasyonundan sorumludur. Bu çalışmada Türkiye'de sağlık yöneticiliği istihdamı politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeler kapsamında sağlık sektörü çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1. Araştırma Yöntemi

Sağlık sektöründe önemli insan kaynağı olması beklenen sağlık yöneticiliği mesleğinin istihdam sürecine yönelik değerlendirmeler PEST analizi ile yapılmıştır. PEST analizi çevresel faktörlerin değerlendirilmesinde iyi bir yöntem olarak nitelendirilir **(**Buchanan and Gibb, 1998: 30). Ayrıca PEST analizi mevcut durum değerlendirilmesine de katkı sağlamaktadır (Duncan, 1972: 315). Mevcut durum değerlendirilmesine göre yapılan PEST analizine ait bulgular sağlık yöneticiliği istihdamı kapsamında yorumlanmıştır.

2. Sağlık Yöneticiliği İstihdamının PEST analizi ile değerlendirilmesi

2.1. Politik Boyut

Politik boyutta sağlık yönetici istihdamı kamu hastane birlikleri ve şehir hastaneleri kapsamında değerlendirilmiştir.

Kamu hastane yönetim yapılanmasında 2011 yılında değişikliğe gidilmiştir. Kamu hastane birlik yapılanması birlik teşkilatı, genel sekreterlik ve hastane yöneticiliklerinden oluşmaktadır. Birliğe bağlı hastaneler, hastane yöneticileri tarafından yönetilmektedir. 663 sayılı kanun hükmünde kararname ile il düzeyinde kurulan kamu hastane birlik yapılanmasının getirdiği en önemli değişim hastane yönetim statüsünde yaşanmıştır. İlgili mevzuatta yönetici kadrolarında görev alacak kişilerin eğitim alanlarından biri olarak sağlık yönetimi yer almaktadır. Ayrıca yöneticilerin istihdam türü sözleşmeli olarak belirlenmiştir. Üst düzey yönetici pozisyonunda çalışan personelin sözleşmeli olarak çalıştırılması, kamu hizmetlerinin sürekliliği ve kamu hizmetinin doğasına uygun olup olmadığı ise tartışma konusudur (Özkal Sayan ve Küçük, 2012: 171).

25 Kasım 2017 tarihinden itibaren kamu hastane birlik yapılanmasından vazgeçilmiştir. Bu durumun gerekçeleri arasında kamu hastanelerinin genel olarak tüm faaliyet dönemlerini zararla kapattığı (Songur vd., 2016: 15), teknik verimliliklerinin %69'unun ise verimsiz faaliyet gösterdiği (Yiğit, 2016: 1), birlik hastanelerinin % 75'inin zayıf performans göstermesi (Çalışkan, 2016: 2) yer alabilir. Kamu hastane birlik yapılanmasından vazgeçilmesi sağlık yöneticiliği istihdamına yönelik gelecek beklentilerinin ertelenmesine neden olmuştur.

Sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı yönetim modeline sahip şehir hastanelerinin faaliyete başlaması sağlık yönetici istihdamında fırsat olarak nitelendirilir. Özel sektörün sağlık alanındaki yatırım faaliyetlerinden biri olan şehir hastanelerinde Sağlık Bakanlığı ya da bağlı kuruluşların sağlık tesislerinin yaptırılmasını ve sabit yatırım süresi hariç otuz yılı geçmemek üzere kira bedeli ödenmesi ve süre sonunda Bakanlık mülkiyetine geçmesi öngörülmektedir (Batırel, 2017: 1). 2019 yılı itibariyle 10 şehir hastanesi faaliyete geçmiştir. Şehir hastanelerinde tıbbi hizmet kamu, destek hizmetler ise özel sektör tarafından sunulmaktadır. Şehir hastanelerinde özel sektör tarafından sunulan hizmetlerde sağlık yöneticiliği istihdamına yönelik fırsat sağlanabilir. Sağlık yönetimi alanındaki potansiyel nitelikli insan gücü şehir hastanelerinde istihdam edilerek sağlık yönetimi mezunları aktif iş gücüne dönüşebilir. Böylece mezunlar açısından istihdam sağlanırken şehir hastanelerinin de yönetsel faaliyetlerinde nitelikli iş çıktısı üretilmesine katkı sağlanır.

2.2. Ekonomik Boyut

Ekonomik boyutta işsizlik (ekonomik yönden) değerlendirilmiştir.

2.2.1. İşsizlik

Kamu hastanelerinin yönetim kademelerinde insan kaynağı olarak sağlık çalışanları (hekim, hemşire, eczacı vd. gibi ağırlıklı olarak hekimler) istihdam edilmektedir. Sağlık çalışanları

arasında meslek otonomisi yüksek ve toplum tarafından üst düzeyde kabul gören meslek grubu olan hekimleri yönetim süreci dışında tutmak oldukça zordur. Sağlık Bakanlığı'nın bu yöndeki yaklaşımı gerek düzenlediği eğitim programları ile gerekse hekimlerin yöneticilik eğitimi alma yönündeki talebi sağlık yöneticiliği eğitimi almış hekim sayısının artışına neden olmaktadır. Türkiye'de sağlık yönetimi alanına yönelik yanlış istihdam politikaları nedeniyle profesyonel sağlık yönetimi eğitimi almış kişiler özel sağlık kuruluşlarına ya da mesleklerinin dışında farklı alanlara yönelmekte çoğu zaman da ara eleman statüsünde iş gücüne katılım sağlamaya çalışmaktadır. Bu durum işgücüne katılım sağlamayanların insan kaynağı israfına dolayısıyla da işsizlik yaşamasına neden olmaktadır.

Türkiye'de ve dünyada ekonomi yönetimlerinin en büyük sorunlarından biri işsizliktir. İşsizlik sorunun daha ciddi boyutlara ulaşmasının nedeni ise genç işsizlik oranlarının oldukça yüksek olması ve Türkiye'nin ağırlıklı olarak genç nüfus yapısına sahip olmasıdır (Bayraktar ve İncekara, 2013: 20). Son yıllarda Türkiye'de işsizlik oranı %10 bandında yer almaktadır. İşsizliğin meydana getirdiği sorunların çözülmesi ve istihdam artışına yönelik politikalar üretilmektedir. Bu politikalar, gelir desteği ile işsizliğin getirdiği olumsuz sonuçların etkilerini azaltmayı hedeflemektedir (Kasapoğlu ve Murat, 2018: 490). Türkiye'de kamu adına işgücü piyasasındaki istihdam hizmetlerini yürüten Türkiye İş Kurumu (İŞKUR)'dur (Fırat, 2018: 40). Genç işsizlerin istihdama yönelik İŞKUR'dan beklentileri günümüzde daha da artmaktadır. Artan aktif istihdam politikaları ve kurumsal açıdan yapılan tüm yeniliklere rağmen 2008 yılında hissedilmeye başlanan küresel durgunluk karşısında krizin Türkiye'yi etkilemeyeceği inancı tedbirlerin alınmasında gecikmelere yol açarak hedeflenen düzeyde istihdamın sağlanamamasına neden olmuştur (Ay, 2012: 325). İŞKUR aracığıyla sağlanan istihdam işgücü piyasasında kalıcı istihdam üretmemekte geçici olarak istihdamı desteklemektedir. Bu durum istihdamın sağlanmasında sürdürülebilirlik sorunu olarak tanımlanabilir.

İstihdam politikalarında yer alan girişimci programları da istihdama destek sağlamaktadır. Girişimciliği seçen kişiler sadece kendilerine değil başkalarına da istihdam olanakları yaratır. Türkiye'de başta üniversite mezunu gençler olmak üzere işsiz bireyler uygun iş ve çalışma imkanı bulamadıkları için kendi işlerini kurmayı düşünmektedir. Bu çerçevede finansal destek ise kamu kaynakları ile sağlanmaktadır (İslamoğlu, Namal ve Köleoğlu, 2014: 40).

Türkiye'de genç işsizlik sadece sağlık yönetimi mezunlarının değil üniversite mezunlarının ortak kaygısı olarak ifade edilebilir. TÜİK 2019 verilerine göre genç nüfusta işsizlik %27.1'dir. Ayrıca 2016 yılı merkezi alımlarla (KPSS) kamuya toplamda 24.817 kişinin alındığı fakat sağlık yönetimi mezunlarına kontenjan açılmadığı belirlenmiştir (Tarla, 2017: 20). Benzer durum 2017-2019 kapsamında da devam etmiş ve sağlık yönetimi bölüm mezunlarının istihdamına yönelik merkezi alımlarda iş gücüne katılım gerçekleşmemiştir. Türkiye, genç nüfus açısından önemli bir potansiyele sahip olmasından dolayı demografik fırsat penceresinde bulunmaktadır. 2050 yılına kadar iyi eğitimli gençlerin istihdamı ile Türkiye ciddi bir ekonomik büyüme gerçekleştirebileceği gibi işsizlik sorununu da çözülebilme imkanı elde edebilecektir (Taş ve Bilen, 2014: 60).

2.3. Sosyal Boyut

Sosyal boyutta eğitim ve işsizlik (sosyal yönden) değerlendirilmiştir.

2.3.1. Eğitim

Sağlık yönetimi 50 yıllık mesleki geçmişe sahip olmasına rağmen son 10 yılda bu alana olan ilginin artması kamu ve özel üniversitelerde sağlık yönetimi bölümlerinin açılmasına

neden olmuştur. 2010 yılından itibaren kamu ve özel üniversitelerde açılan sağlık yönetimi programlarından mezun olanlarla birlikte her yıl artan kontenjan artışları ile mezun olacaklar açısından üretilen nitelikli insan gücü yıllar içerisinde atıl hale dönüşecek ve bu durum genç işsizlik rakamlarının artışına katkı sağlayacaktır. Araştırmalardan birine göre Türkiye'de sağlık yönetimi mesleğinde yaşanan sorunlardan biri eğitim olarak belirlenmiştir (Yorulmaz, 2018: 1315). 2013 yılında YÖK tarafından düzenlenen çalıştay kapsamında sağlık bilimleri alanındaki eğitim programlarının nitelikli olma gerekliliği vurgulanmaktadır. Sağlık yönetimi akademisyenleri ve meslek örgütlerinin koordinasyonunda yürütülen çalışmalar sonucunda yükseköğretim kurumlarında 2019 yılından itibaren sağlık yönetimi bölüm açma asgari kriterlerinden biri olarak sağlık yönetimi doktora mezuniyet şartı getirilmiştir. Bu yaklaşım sağlık yönetimi eğitiminin niteliği açısından önemli bir kriter olarak sayılabilir. Yakın dönemde ihtiyaç duyulan düzenlemelerden biri ise kontenjan artışlarının sınırlandırılması olmalıdır. Böylece sağlık yönetimi eğitiminin niteliği ve nitelikli eğitimden yararlanarak mezun olan öğrencinin istihdam imkanı artabilir. Sağlık alanındaki hızlı değişim, tam yetkili bir sağlık hizmeti yöneticisi olmanın ne anlama geldiğini daha yakından incelemek için sağlık kuruluşlarını, sağlık yönetimi meslek örgütlerini ve eğitim kurumlarının işbirliğine ihtiyaç vardır (Shewchuk et al., 2005: 40).

2.3.2. İşsizlik

Türkiye'de yükseköğretim sürecine iş bulma şanslarını artırmak için yönelen gençler mezuniyet sonrasında işgücü piyasasına girişte birçok zorlukla karşılaşmaktadır. Bu durum üniversite eğitimine devam eden gençlerin işsizlik kaygısı yaşamalarına yol açmaktadır (Kıcır, 2017: 1370). Ayrıca günümüz gençliği yükseköğretimi bir yatırım aracı olarak değerlendirdikleri için yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşullarına sahip bir işte çalışma beklentisine sahip oldukları belirtilmektedir (Erikli ve Bayat, 2019: 300).

İşsizlik ekonomik maliyetlerin yanında sosyal etkileri nedeniyle de diğer sorunlardan ayrılmaktadır. İşsizlik sebebiyle oluşan gelir kaybı iş bulma durumunda telafisi mümkün olabilir fakat sonuç olarak yol açtığı umutsuzluk ve hayal kırıklığı gibi duyguların telafisi mümkün olmamaktadır. Özellikle bu sorunların yaşamın erken döneminde yaşanması söz konusu olduğunda beraberinde psikolojik sorunlara da neden olabilmektedir (Erdayı, 2009: 136). Ülkemizde yükseköğretim mezunlarının sosyal yönden de var olabilmelerini destekleyecek sosyal politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

2.4. Teknolojik Boyut

Teknolojik gelişmelerin hızı ülkelerin sağlık sistemlerinde gerek teknolojinin üretildiği pazar ya da pazara yakınlık gerekçesiyle farklılık göstermektedir. Sağlık hizmetleri teknolojik gelişmelerden etkilenerek fayda üreten önemli sektörlerden biridir. Günümüzde şehir hastaneleri ileri teknoloji kapasitesine sahip hastanelerdir. Şehir hastanelerinin sağlık hizmeti üretiminde yararlandığı yüksek teknolojiyi kullanarak iş üretecek nitelikli sağlık yöneticilerine ihtiyaç vardır. Sağlık yönetimi eğitim programları nitelikli sağlık yöneticilerini üretecek teknolojik gelişmeleri eğitim süreçlerine uyarlaması ve teknolojik yeterlilikleri kazandıracak kapsamda revize edilmelidir. Yeni yönetim eğitimi yaklaşımları iyi bir yönetici adayının teoriden çok uygulama yolu ile tecrübe sahibi olan, iletişim yetenekleri yüksek, saha deneyimi fazla olan bir kişi olmasını gerektirmektedir (Çınaroğlu, 2012: 85). Sağlık yönetimi eğitim programı sadece işletme yönetimi değerlendirilmemelidir (Özsarı, 2013: 10). Ayrıca sağlık yönetici adaylarının teknolojik yeterliliklerini geliştirecek iş süreçlerini tecrübe edecek staj eğitimleri ile desteklenmesi gerekmektedir.

Sonuç

Sağlık hizmeti üreten sağlık kurumları emek yoğun işletmelerdir. Sağlık hizmeti üretmeyen fakat sağlık hizmeti üretiminin koordinasyonunu sağlayan, iş süreçlerini yöneten ve denetleyen rollere sahip profesyonel sağlık yöneticilerine ihtiyaç günümüzde sağlık reformlarının etkisiyle fark edilmeye başlamıştır. Türk sağlık sisteminde sağlık yönetimi eğitimi almış insan kaynağı yönetim iş süreçlerinde istihdamı sağlanarak fırsata dönüşebilir. Sağlık reform çalışmaları kapsamında yapısal olarak değişimler yaşanmaktadır. Değişimi yönetmek ve nitelikli iş çıktısı üretilmek için meslek tanımı ve iş rolleri tanımlanmış sağlık yöneticilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Sağlık yöneticiliği mesleğinin sağlık sektöründe istihdama dönüşümünün sağlanmasında sağlık sektörünün kamu ve özel sektör temsilcileri ile meslek örgütü ve akademisyenlerin işbirliği gerekmektedir.

Kaynakça

Ay, S. (2012). Türkiye'de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi, 19(2), s. 321-341, Manisa.

Batırel, Ö.F. (2017). Kamu Altyapı Yatırımlarında Kalite ve Kamu Özel Ortaklığı. Journal of Life Economics, 4(2), s.1-8, Çanakkale.

Bayraktar, S. ve İncekara, A. (2013). Türkiye'nin Genç İşsizlik Profili. Çalışma İlişkileri Dergisi, 4(1), s. 15-38, Ankara.

Buchanan, S. and Gibb, F. (1998). The Information Audit: An Integrated Strategic Approach. International Journal of Information Management, 18(1), s.29-47, London.

Çalışkan, Z. (2016). Kamu Hastane Birlikleri Performansının PABÓN LASSO Modeli ile Analizi. Sosyal Güvence Dergisi, 5(10), s.2-24, Ankara.

Çınaroğlu, S. (2012). Yönetim Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar ve Hastanelerde Profesyonel Yönetici İhtiyacı. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 15(1), s.81-107, Ankara.

Demir, İ. ve Tanyıldızı, İ. (2017). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. Fırat Üniversitesi. İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 1(1), s.89-119, Elazığ.

Duncan, R. (1972). Characteristics of Organizational Environment and Perceived Environment Uncertainty. Administrative Science Quarterly, 17, s.313-327, Netherlands.

Erikli, S. ve Bayat, B. (2019). Üniversite Mezunu Uzun Süreli Genç İşsizlerin Eğitim ve Çalışma Yaşamı Beklentisi: Ankara Örneği. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 19(43), s.297-331, Ankara.

Erdayı, U. (2009). Dünyada Genç İşsizliği Sorununun Çözümüne Yönelik Ulusal Politikalar ve Türkiye. Çalışma ve Toplum, 22(3), s.133-162, Ankara.

Fırat, Z. (2018). İstihdam Politikalarının Oluşturulmasında İŞKUR'un Etkinliği ve Özel İstihdam Kurumları. Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi. 14(1), s.31-44.

Güven, D., T. Şimşek ve Güven, A. (2018). Sağlık Yönetimi Kapsamında Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: MENA Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi, Sosyoekonomi, 26(37), s. 33-55, Ankara.

İslamoğlu, E., Namal, M.K. ve Köleoğlu, Y. (2014). Bir Aktif İstihdam Politikası Aracı Olarak Girişimcilik Programlarının Etkinliği: Kosgeb Yeni Girişimcilik Destek Programı Örneği. KAU IIBF Dergisi, 5(8), s. 25-44, Kars.

Kaissi, A. (2005). Manager-physician Relationships: An Organizational Theory Perspective. Health Care Management, 24(2), s. 165-176, Dublin.

Kasapoğlu, M. M. ve Murat, S. (2018). Aktif İstihdam Politikiları ve Türkiye'de İŞKUR Tarafından Uygulanan Aktif İstihdam Politikilarına Güncel Bir Bakış. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (25), s.485-502, Burdur.

Kıcır, B. (2017). Eğitimli Genç İşsizliği Üzerinden İşsizlik Kaygısına Bir Bakış. Çalışma ve Toplum, 3(1), s.1369-1396, Ankara.

Özkal Sayan, İ. ve Küçük, A. (2012). Türkiye'de Kamu Personeli İstihdamında Dönüşüm: Sağlık Bakanlığı Örneği. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67(1), s.171-203, Ankara.

Özsarı, H. (2013). Sağlık Yönetimi ve Sağlık Eğitimi İlişkisi. Yükseköğretim Dergisi, 3(1), s.9-11, İstanbul.

Shewchuk, R.M., O'Connor, S.J. and Fine, D.J. (2005). Building An Understanding of The Competencies Needed for Health Administration Practice. J Healthc Manag, 50(1), 32-47, Birmingham.

Sonğur, C., Kar, A. ve Top, M. (2016). Türkiye Kamu Hastane Birlikleri Hastanelerinin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. Sayıştay Dergisi, 100(1), s. 2-26, Ankara.

Tarla, Y. (2017). Sağlık Yönetimi Bölümünün Üniversite Sınavında ve Kamuya Personel Alımlarındaki Kontenjanları: 2016 yılı Değerlendirmesi. Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 4(1), s.17-22, Ankara.

Taş, H.Y. ve Bilen, M. (2014). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Genç İşsizliği Sorunu ve Çözüm Önerileri. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3(3), s. 51-69. Ankara.

Yıldırım, H. (2000). Sağlık İşletmecisi ve Yöneticisi Adayları için Staj Eğitim Programlarının Önemi. Modern Hastane Yönetimi Dergisi, 2(10), s.16-30, Ankara.

Yiğit, V. (2016). Hastanelerde Teknik Verimlilik Analizi: Kamu Hastane Birliklerinde Bir Uygulama. SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 7(2), s. 1-8, Isparta.

Yorulmaz M. ve Gençtürk, M. (2018). Türkiye'de Sağlık Yönetimi Mesleğinin Karşılaştığı Temel Sorunlar: Nitel Bir Çalışma. BMIJ, 6(4), s.1310-1321.

Sezgisel Çarpımsal Kümelerde Korelasyon Katsayıları Kullanılarak Finansal Ürün Seçimi

Ali KÖSEOĞLU[*]
Rıdvan ŞAHİN[**]

Özet

Finansal ürün seçimleri şirketlerin büyümesi ve gelişimi için en temel problemlerden birisidir. Finansal bir pazarda var olan çok sayıda alternatifler arasından şirketler kendi ihtiyaçlarına en uygun olan ürünleri bilmeli ve buna göre hareket etmelidirler. Bulanık kümeler ve sezgisel kümeler bu alternatiflerin seçimi için kullanabilmekle beraber, problem verilerini [0,1] düzgün dağılan ve simetrik aralıkta değerlendirdiği için gerçek hayat problemlerinde yetersiz kalmaktadırlar. Bu sebeple, bu çalışmada problemleri [1/9,9] asimetrik ve düzgün dağılmayan aralıkta değerlendirebilen sezgisel çarpımsal kümeleri kullanılarak, şirketlerin en doğru finansal ürün seçimi için bir karar verme modeli ele alınmıştır. Bu model için sezgisel çarpımsal kümelerin korelasyon katsayıları kullanılarak optimum ürün seçimi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Finansal Ürün Seçimi, Sezgisel Çarpımsal Kümeler, Karar verme

Selection of Financial Products by Using Correlation Coefficients in Intuitionistic Multiplicative Sets

Abstract

Selection financial products is one of the main problems for the growth and the development of companies. Among many alternatives available in a financial market, companies should know the right products that suit their needs and act on accordingly. Although fuzzy sets and intuitionistic fuzzy set can be used for the selection of these alternatives, they remain incapable in real life problems since they assess problem data in uniform and symmetric $[0,1]$ interval. Therefore, in this study, a decision making model for the selection of optimal financial product is discussed by using intuitionistic multiplicative sets which can grade the problems in non-symmetric and non-uniform $\left[\frac{1}{9}, 9\right]$ interval. For this model, optimum product selection is carried out by using correlation coefficients of intuitionistic multiplicative sets.

Keywords: Selection of Financial Product, Intuitionistic Multiplicative Sets, Decision Making

[*] Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Matematik bölümü. ali.koseoglu@erdogan.edu.tr

[**] Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Matematik Mühendisliği. ridvansahin@gumushane.edu.tr

Giriş

Günlük hayat problemlerini çözmek için sıklıkla kullanılan çok kriterli karar verme (ÇKKV) metotları uzun yıllardır bilim insanlarının geliştirmeye çalıştığı kavramlardan biridir. Zadeh'in 1965 yılında tek değerli kümelerin uygulama alanlarındaki eksikliklerinden bahsederek bulanık kümeleri ortaya atmasıyla, ÇKKV metotlarındaki araştırmalar hızlanmıştır. Zadeh (1965) bir elemanın bir kümeye ait olma derecesi olmasını gerektiğini söyleyerek klasik kümeleri bulanık kümelere genelleştirmiştir. Atanassov (1986), kısmi ait olma dereci olduğu gibi ait olmama derecesi de olması gerektiğini ortaya atarak sezgisel bulanık kümeleri tanımlamıştır. Sezgisel kümeler, ÇKKV problemlerinde sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bulanık ve sezgisel kümeler ile yapılan birçok önemli çalışma olmasına rağmen, bu kümelerin kullandığı aralığın $[0,1]$ düzgün dağılımlı ve simetrik bir aralık olması sebebiyle, düzgün dağılmayan ve simetrik olmayan aralıklar içeren problemler için yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple Xia vd. (2013) sezgisel çarpımsal küme (SÇK) kavramını ortaya atmışlardır. Saaty'nin ortaya attığı ve çarpımsal tercih bağıntılarının tanımında kullanılan (Saaty, 1980) 1/9-9 ölçüsünü kullanarak sezgisel çarpımsal küme ve sezgisel çarpımsal tercih bağıntılarını tanımlamışlardır. $0-1$ ve $1/9-9$ ölçüsünün karşılaştırması Tablo 1 de verilmiştir. Bu küme ve tercih bağıntıları, araştırmalar tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış, bu alanda birçok önemli çalışmalar yapılmıştır (Xia ve Xu,2013; Jiang ve Xu, 2014; Jiang, Xu ve Yu, 2015; Qian ve Niu, 2016; Zhang ve Pedrycz, 2016).

Korelasyon, iki veri kümesinin birbiriyle olan ilişkisini inceleyen istatiksel bir tekniktir ve korelasyon katsayısı bu ilişkinin bir ölçüsüdür. Bulanık anlamda korelasyon ilk olarak Dumitrescu (1978) tarafından ortaya atılmıştır. Gersternkorn ve Manko (1991) ise sezgisel bulanık kümelerde korelasyon kavramını tanımlamışlardır. Hung ve Wu, 2002 yılında sezgisel bulanık kümelerde korelasyon katsayılarını bir metotla karar verme problemine uygulayarak korelasyon katsayılarının ÇKKV problemlerinde uygulanmasının önünü açmışlardır. Bu tip problemlerin $1/9-9$ düzgün dağılmayan ve asimetrik aralıkta kullanılmasıyla beraber, sezgisel çarpımsal küme kavramında korelasyon katsayıları Garg (2018) tarafından tanımlanmıştır.

Tablo 1. (Xia vd., 2013) $\frac{1}{9}-9$ Saaty ölçüsü ile $0-1$ ölçüsü kıyaslaması

1/9-9 ölçeği	0.1-0.9 Ölçeği	İki alternatif için tercihi için anlamı
1/9	0.1	Aşırı derecede tercih edilmez
;1/7	0.2	Çok güçlü bir şekilde tercih edilmez
1/5	0.3	Güçlü bir şekilde tercih edilmez
1/3	0.4	Orta derecede tercih edilmez
1	0.5	Eşit şekilde tercih edilir
3	0.6	Orta derecede tercih edilir
5	0.7	Güçlü bir şekilde tercih edilir
7	0.8	Çok güçlü bir şekilde tercih edilir
9	0.9	Aşırı derecede tercih edilir
1/9 -9 arası diğer değerler	0-1 arası diğer değerler	Mevcut kıyaslamayı yapmak için aralığa uygun orta derecede değerler kullanılır

Bu çalışmada, sezgisel çarpımsal kümelerde korelasyon katsayıları tabanlı bir karar verme problemi çözülecektir. Önce bazı temel tanım ve teoremler ile birlikte, sezgisel çarpımsal küme ile alakalı işlemler ve özellikler verilecektir. Sonra sezgisel çarpımsal kümelerde bir korelasyon katsayısı kullanılarak, finansal ürün seçimi problemine uygulanacaktır.

1. Temel Kavramlar

Bu bölümde ileride yararlanılacak bazı temel tanım ve teoremler verilmiştir.

Tanım 1.(Atanassov, 1998) X boştan farklı bir küme olsun. X üzerinde bir A kümesi $\mu_A: X \to [0,1]$ üyelik fonksiyonu ve $\nu_A: X \to [0,1]$ non-üyelik fonksiyonu olmak üzere $0 \leq \mu_A(x) + \nu_A(x) \leq 1$ olacak şekilde

$$A = \{\langle x, \mu_A(x), \nu_A(x)\rangle | x \in X\}$$

ile tanımlanırsa, bu kümeye sezgisel bulanık küme denir. Bir elemanın üyelik derecesi ile non-üyelik derecesinin toplamı birden küçük olabilir. Bu durumda $\pi_A = 1 - (\mu_A + \nu_A)$ değerine tereddüt derecesi denir.

Tanım 2. (Xia vd.,2013) X boştan farklı bir küme olsun. Sezgisel çarpımsal küme (SÇK)

$$D = \{\langle x, \rho_D(x), \sigma_D(x)\rangle | x \in X\}$$

ile tanımlanır ve $\rho_D(x)$ üyelik fonksiyonu $\sigma_D(x)$ non-üyelik fonksiyonu olmak üzere şu şartları sağlar:

$$\frac{1}{9} \leq \rho_D(x), \sigma_D(x) \leq 9, \qquad 0 < \rho_D(x)\sigma_D(x) \leq 1, \qquad \forall x \in X.$$

Burada aynı sezgisel kümede olduğu gibi tereddüt derecesi $\tau_D(x) = \frac{1}{\rho_D(x)\sigma_D(x)}$ ile tanımlanır. Görüldüğü üzere $1 \leq \tau_D(x) \leq 9^2$ dir. Kullanımda rahatlık olması açısından $\alpha = (\rho_D, \sigma_D)$ ikilisini sezgisel çarpımsal sayı (SÇS) olarak tanımlayalım.

Tanım 3. (Xia vd.,2013) X üzerinde bir sezgisel çarpımsal küme D ve bu kümeyi oluşturan ikililer $\alpha_1 = (\rho_{\alpha_1}, \sigma_{\alpha_1})$ ve $\alpha_2 = (\rho_{\alpha_2}, \sigma_{\alpha_2})$ olsun. SÇS arasındaki sıralamayı sağlamak için skor ve tam fonksiyonu şu şekilde tanımlanır:

- $s(\alpha) = \frac{\rho_\alpha}{\sigma_\alpha}$
- $h(\alpha) = \rho_\alpha \sigma_\alpha$

α_1 ve α_2 arasındaki sıralama ise;

1. $s(\alpha_1) > s(\alpha_2)$, ise $\alpha_1 > \alpha_2$.
2. $s(\alpha_1) = s(\alpha_2)$, ise
   - *i.* $h(\alpha_1) > h(\alpha_2) \Rightarrow \alpha_1 > \alpha_2$
   - ii. $h(\alpha_1) = h(\alpha_2) \Rightarrow \alpha_1 = \alpha_2$

algoritmasıyla yapılır. Böylece SÇS'lerde en büyük ve en küçük elamanlar sırasıyla $(9, \frac{1}{9})$ ve $(\frac{1}{9}, 9)$ dur.

Tanım 4. (Xia vd.,2013) $\alpha_1 = (\rho_{\alpha_1}, \sigma_{\alpha_1})$, $\alpha_2 = (\rho_{\alpha_2}, \sigma_{\alpha_2})$ ve $\alpha = (\rho_\alpha, \sigma_\alpha)$ üç SÇS olsun ve $\lambda > 0$. O halde SÇS için temel işlemler aşağıdaki gibi tanımlanır:

1) $\alpha_1 \oplus \alpha_2 = \left(\frac{(1+2\rho_{\alpha_1})(1+2\rho_{\alpha_2})-1}{2}, \frac{2\sigma_{\alpha_1}\sigma_{\alpha_2}}{(2+\sigma_{\alpha_1})(2+\sigma_{\alpha_2})-\sigma_{\alpha_1}\sigma_{\alpha_1}} \right)$

2) $\alpha_1 \otimes \alpha_2 = \left(\frac{2\rho_{\alpha_1}\rho_{\alpha_2}}{(2+\rho_{\alpha_1})(2+\rho_{\alpha_2})-\rho_{\alpha_1}\rho_{\alpha_1}}, \frac{(1+2\sigma_{\alpha_1})(1+2\sigma_{\alpha_2})-1}{2} \right)$

3) $\lambda\alpha = \left(\frac{(1+2\rho_\alpha)^\lambda - 1}{2}, \frac{2\sigma_\alpha^\lambda}{(2+\sigma_\alpha)^\lambda - \sigma_\alpha^\lambda}\right)$

4) $\alpha^\lambda = \left(\frac{2\rho_\alpha^\lambda}{(2+\rho_\alpha)^\lambda - \rho_\alpha^\lambda}, \frac{(1+2\sigma_\alpha)^\lambda - 1}{2}\right)$

5) $\alpha^c = (\sigma_\alpha, \rho_\alpha)$

Tanım 5. (Xia vd.,2013) $\alpha_i = \left(\rho_{\alpha_i}, \sigma_{\alpha_i}\right)$ $(i = 1,2, \dots, n)$ SÇS koleksiyonu olsun. Sezgisel çarpımsal ağırlıklı ortalama operatörü (SÇAO) şöyle tanımlanır:

$\text{SÇAO}(\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n) = \oplus_{i=1}^{n} (w_i \alpha_i)$

ve temel işlemler yapılarak

$$\text{SÇAO}(\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n) = \left(\frac{\prod_{i=1}^{n}\left(1 + 2\rho_{\alpha_i}\right)^{w_i} - 1}{2}, \frac{2\prod_{i=1}^{n}\sigma_{\alpha_i}^{w_i}}{\prod_{i=1}^{n}\left(2 + \sigma_{\alpha_i}\right)^{w_i} - \prod_{i=1}^{n}\sigma_{\alpha_i}^{w_i}}\right)$$

ile gösterilebilir. Burada $w = (w_1, w_2, \dots, w_n)$ α_i'nin ağırlık vektörü, $w_i \in [0,1]$ ve $\sum_{i=1}^{n} w_i = 1$.

Tanım 6. (Xia vd.,2013) $\alpha_i = \left(\rho_{\alpha_i}, \sigma_{\alpha_i}\right)$ $(i = 1,2, \dots, n)$ SÇS koleksiyonu olsun. Sezgisel çarpımsal ağırlıklı geometrik operatörü (SÇGO) şöyle tanımlanır:

$\text{SÇGO}(\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n) = \otimes_{i=1}^{n} \alpha_i^{w_i}$

ve temel işlemler yapılarak

$$\text{SÇGO}(\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n) = \left(\frac{2\prod_{i=1}^{n}\rho_{\alpha_i}^{w_i}}{\prod_{i=1}^{n}\left(2 + \rho_{\alpha_i}\right)^{w_i} - \prod_{i=1}^{n}\rho_{\alpha_i}^{w_i}}, \frac{\prod_{i=1}^{n}\left(1 + 2\rho_{\alpha_i}\right)^{w_i} - 1}{2}\right)$$

İle gösterilebilir. Burada $w = (w_1, w_2, \dots, w_n)$ α_i'nin ağırlık vektörü, $w_i \in [0,1]$ ve $\sum_{i=1}^{n} w_i = 1$.

2. Sezgisel Çarpımsal Kümelerde Korelasyon Katsayıları

Tanım 7. (Garg, 2018) Boştan farklı bir $X = \{x_1, x_2 \dots, x_n\}$ evrensel kümesi üzerinde A= $\{\langle x_i, \rho_A(x_i), \sigma_A(x_i)\rangle | x_i \in X\}$ ve $B = \{\langle x_i, \rho_B(x_i), \sigma_B(x_i)\rangle | x_i \in X\}$ iki SÇK olsun. O halde

$$\frac{1}{9} \leq \rho_A(x_i), \sigma_A(x_i), \rho_B(x_i), \sigma_B(x_i) \leq 9, 0 < \rho_A(x_i)\sigma_A(x_i) \leq 1, 0 < \rho_B(x_i)\sigma_B(x_i) \leq 1,$$

Şartlarını sağlayan SÇK'in bilgisel sezgisel enerjileri $w = (w_1, w_2, \dots, w_n)$ α_i'nin ağırlık vektörü, $w_i \in [0,1]$ ve $\sum_{i=1}^{n} w_i = 1$ olmak üzere

$$T(A) = \sum_{i=1}^{n} w_i \left(\frac{\rho_A^2(x_i)}{2(1 + \rho_A(x_i))} + \frac{\sigma_A^2(x_i)}{2(1 + \sigma_A(x_i))}\right)$$

Ve

$$T(B) = \sum_{i=1}^{n} w_i \left(\frac{\rho_B^2(x_i)}{2(1 + \rho_B(x_i))} + \frac{\sigma_B^2(x_i)}{2(1 + \sigma_B(x_i))}\right)$$

İle tanımlanır.

Tanım 8. (Garg, 2018) A ve B iki SÇK olsun. O halde A ve B kümesi arasındaki korelasyon şu şekilde tanımlanır:

$$C(A,B)=\sum_{i=1}^{n} w_i\left(\frac{2\rho_A(x_i)\rho_B(x_i)}{\big(2+\rho_A(x_i)\big)\big(2+\rho_B(x_i)\big)-\rho_A(x_i)\rho_B(x_i)}+\frac{2\sigma_A(x_i)\sigma_B(x_i)}{\big(2+\sigma_A(x_i)\big)\big(2+\sigma_B(x_i)\big)-\sigma_A(x_i)\sigma_B(x_i)}\right)$$

Bu korelasyonun aşağıdaki özellikleri sağladığı açıktır:

P1. $C(A,A)=T(A)$
P2. $C(A,B)=C(B,A)$

Böylece, iki SÇK A ve B arasındaki korelasyon katsayısı şu şekilde tanımlanabilir:

Tanım 9. (Garg, 2018) A= $\{\langle x_i,\rho_A(x_i),\sigma_A(x_i)\rangle|x_i\in X\}$ ve $B=\{\langle x_i,\rho_B(x_i),\sigma_B(x_i)\rangle|x_i\in X\}$ iki SÇK olsun. O halde $K_1(A,B)$ ile gösterilen korelasyon katsayısı şu şekilde tanımlanır:

$$K_1(A,B)=\frac{C(A,B)}{\sqrt{T(A)T(B)}}$$

Ve şu şartları sağladığı kolaylıkla gösterilebilir:

P1. $A=B\Rightarrow K_1(A,B)=1$
P2. $K_1(A,B)=K_1(B,A)$

Teorem 1. X üzerinde herhangi iki SÇK A ve B için, korelasyon katsayısı $K_1(A,B)$ şu şartı sağlar:

$$\frac{1}{9}\le K_1(A,B)\le 9$$

3. Sayısal Örnek

Bu bölümde Merigo ve Lafuente (2010) tarafından verilen finansal ürün seçimi ile ilgili bir karar verme problemi verilecektir. Tabii olarak bu problem sezgisel çarpımsal kümelere adapte edilmiştir. Bir şirketin finansal ürünlerine ilişkin önemli özellikleri analiz edilip en iyi finansal ürünün seçimi planlanmaktadır. Üç finansal ürün P_1, P_2 ve P_3 için beş özellik verilmiştir :

(1) C_1: Fiyat
(2) C_2: Devalüasyon süresi
(3) C_3: Yenileme ile ilgili özellikler
(4) C_4: Amortisman paylarının dağıtılması
(5) C_5: İmtiyazlardaki hız

Üç ürün, sezgisel çarpımsal sayılar kullanılarak beş kriter altında incelendikten sonra şirketin karar vericisi tarafından bir karar verme matrisi oluşturulacaktır. Bu beş kriterin ağırlıkları $w=(0.1,0.1,0.2,0.3,0.3)$ olarak belirlenmiştir. Bu problemin çözümü için şu şekilde bir algoritma kurulmuştur:

Adım 1. Karar verici tarafından bir karar matrisi oluşturulur.
Adım 2. Karar verici tarafından her bir kriter için optimal değer belirlenir.
Adım 3. Tanım 9'daki korelasyon katsayısı kullanılarak her bir alternatifin istenen alternatif değerlerine olan ilişkisi hesaplanır.
Adım 4. Çıkan sonuçlar büyükten küçüğe sıralanarak en iyi alternatif belirlenir.

Böylece her bir alternatif şirketin karar vericisi tarafından belirlenen optimal finansal ürün özelliklerine olan yakınlığı incelenerek, buna en yakın olan alternatif en iyi alternatif olarak belirlenecektir.

Adım 1. Karar matrisi Tablo 2'deki gibi oluşturulmuştur:

Tablo 2. Sezgisel çarpımsal karar matrisi

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5
A_1	$(8,\frac{1}{8})$	$(7,\frac{1}{7})$	$(\frac{1}{5},4)$	$(9,\frac{1}{9})$	$(9,\frac{1}{9})$
A_2	$(7,\frac{1}{8})$	$(9,\frac{1}{9})$	$(4,\frac{1}{5})$	$(5,\frac{1}{6})$	$(5,\frac{1}{7})$
A_3	$(9,\frac{1}{9})$	$(4,\frac{1}{6})$	$(9,\frac{1}{9})$	$(9,\frac{1}{9})$	$(\frac{1}{7},6)$

Adım 2. Karar verici tarafından belirlenen optimal değerler şu şekildedir:

$$P = \left(\left(8,\frac{1}{9}\right),\left(7,\frac{1}{7}\right),\left(4,\frac{1}{5}\right),\left(4,\frac{1}{4}\right),\left(\frac{1}{4},2\right)\right)$$

Adım 3. Her bir alternatifin optimal değere olan benzerliği Tablo 3'deki gibi hesaplanmıştır:

Tablo 3. Korelasyon katsayısı değerleri

	$K_1(A_i,P)$	Sıralama
A_1	0.6316	3
A_2	0.8288	2
A_3	0.9100	1

Adım 4. Tablo 2'de verilen sıralamaya göre bu şirket için en iyi ürün A_3'tür ve alternatif sıraları

$$A_3 > A_2 > A_1$$

şeklindedir.

Eğer şirketin karar vericisi optimal bir finansal ürün için değerler vermeseydi, Tanım 5'de verilen SÇAO operatörü kullanılıp alternatifler arasından SÇS'de skor fonksiyonu kullanılarak büyükten küçüğe doğru bir sıralama olacaktı. Bu durumda toplanmış karar matrisi ve elde edilecek skor değerleri şu şekilde olacaktır:

Tablo 4. Toplanmış karar matrisi ve skor değerleri

	$SÇAO$ Operatörü	s_i
A_1	$(4.9463, 0.1991)$	24.8402
A_2	$(5.2562, 0.1538)$	34.1724
A_3	$(3.4300, 0.2761)$	12.4230

Bu tablodan görüleceği üzere skor fonksiyonuna göre alternatiflerin sıralaması $A_2 > A_1 > A_3$ olacaktır ve en iyi alternatif A_2 olacaktır. Bu sonuçlar bir optimal alternatif belirleyip, alternatifler arasındaki ilişkileri incelemenin sonuçları ne kadar etkilediğini göstermiştir.

Sonuç

Bu çalışmada SÇK'de korelasyon katsayıları bir finansal ürün seçime uygulanmıştır. İlk olarak SÇK'de bazı işlemsel özellikler ve toplama operatörleri verilmiştir. Daha sonra, SÇK'de bilgisel enerjiler, korelasyon ve korelasyon katsayılarının işlenmiştir. SÇS kullanılarak finansal ürün seçimi problemi oluşturulup, bu problem önce korelasyon katsayıları ile, daha sonra da toplama operatörleri ile çözülmüştür. Çıkan sonuçlar karşılaştırılınca, bu tür problemlerde korelasyon kavramının kullanılmasının önemi görülmüştür.

Kaynakça

Atanassov, K.T. (1986). Intuitionistic fuzzy sets. Fuzzy Sets Syst, 20:87–96.

Dumitrescu, D. (1978). Fuzzy correlation. *Studia Univ. Babes-Bolyai Math*, *23*(1), 1-44.

Garg, H. (2018). Novel correlation coefficients under the intuitionistic multiplicative environment and their applications to decision-making process. *Journal of Industrial & Management Optimization*, *14*(4), 1501-1519.

Gerstenkorn, T., & Mańko, J. (1991). Correlation of intuitionistic fuzzy sets. *Fuzzy sets and systems*, *44*(1), 39-43.

Hung, W. L., & Wu, J. W. (2002). Correlation of intuitionistic fuzzy sets by centroid method. *Information Sciences*, *144*(1-4), 219-225.

Jiang, Y., & Xu, Z. (2014). Aggregating information and ranking alternatives in decision making with intuitionistic multiplicative preference relations. *Applied Soft Computing*, *22*, 162-177.

Jiang, Y., Xu, Z., & Yu, X. (2015). Group decision making based on incomplete intuitionistic multiplicative preference relations. *Information Sciences*, *295*, 33-52.

Merigó, J. M., & Gil-Lafuente, A. M. (2010). New decision-making techniques and their application in the selection of financial products. *Information Sciences*, *180*(11), 2085-2094.

Qian, W., & Niu, L. (2016). Intuitionistic multiplicative preference relation and its application in group decision making. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, *30*(5), 2859-2870.

Saaty, T.L. (1980) The Analytic Hierarchy Process. McGraw-Hill, New York.

Xia, M., & Xu, Z. (2013b). Group decision making based on intuitionistic multiplicative aggregation operators. *Applied Mathematical Modelling*, *37*(7), 5120-5133.

Xia, M., Xu, Z., & Liao, H. (2013a). Preference relations based on intuitionistic multiplicative information. *IEEE Transactions on Fuzzy Systems*, *21*(1), 113-133.

Zadeh, L.A. (1965). Fuzzy sets, Inf. Control 8: 338–353.

Zhang, Z., & Pedrycz, W. (2016). Models of mathematical programming for intuitionistic multiplicative preference relations. *IEEE Transactions on Fuzzy Systems*, *25*(4), 945-957.

Aile'de Yönetim ve Tüketim Anlayışları ile Beklentilerine İlişkin Araştırma

Ali ACAR*

Özet

Aile üyeleri arasında yönetim anlayışında güven duygusunun geliştirilmesi, açık bir iletişim ortamının oluşturulması ve aile içi kriz ve sorunların analiz edilmesi birinci planda yer almaktadır. Çağdaş yönetimde de kurumun başındaki kişiler görevlerinin gerektirdiği sorumluluk ve verilen yetkileri şeffaf ve katılımcı yönetim anlayışıyla yerine getirilmesi aile bütünlüğünün sağlanması açısından gerekli olmaktadır.

Aile toplumun mikro düzeyde bir kurum olan aile de ana-babanın varlığının nedenleri arasında sorun çözme olduğuna göre aile içinde de var olan sorunların –krizlerin çözümlenmesi gerekmektedir. Çünkü, yöneticiye sürekli olarak sorun getirildiği gibi aile yöneticisi durumundaki ana-baba'dan bu sorunların çözülmesi istenir. Ailenin yönetimdeki başarısı da sorun çözmekteki başarı ve becerisine göre değerlendirilebilir. Zira aile'nin bilgi ve yeteneğini ortaya koyan başarı kıstası sorun çözme yeteneği ve becerisidir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Yönetim, Tüketim, Beklentiler, Alan Araştırması.

A Field Study on Management and Consumption Approaches and Expectations in Family

Abstract

Developing a sense of trust in management understanding among family members, creating an open communication environment and analysing domestic crises and problems are among the first priority. In contemporary management, it is necessary to ensure the integrity of the family by fulfilling the responsibilities and authorizations required by their duties with a transparent and participatory management approach.

Since the family is an institution at the micro level of society, problem-solving is one of the reasons of the existence of the parents and the problems that exist in the family should be solved. This is because the parents are asked to solve these problems as they are constantly brought to the manager. The success of the family in management can be evaluated according to the success and skill in solving problems. Because the criterion of success that shows the knowledge and ability of the family is the problem-solving ability and skill.

Keywords: Family, Management, Consumption, Expectations, Field Study.

* Prof Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail: alacar@selcuk.edu.tr

Giriş

Aile toplumun mikro analizinin yapıldığı olduğuna göre aile bireylerinin işlev ve görevleri ile sorumluluklarının yerine getirilmesi ya da getirilmemesi toplumsal yapının bir yansıması olarak görülmektedir. Aile fertlerini her birini görev ve sorumlulukları vardır. Bunların yerine getirilmemesi ya da görev ve sorumlulukların karışması çeşitli olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Sosyal ve siyasi gelişmenin boyutlarından olan akıllı yönetim ile görev ve işlevlerin paylaşımı aile kurumunda da önemli yer tutmaktadır. Aile işlevlerinde ve görevlerinde açıklık şeffaflık, aile birliğine katılım aile birliğini güçlendiren unsurlardandır. Yönetim açısından tüketim konusunda birlikte karar verme özellikle alıverişlerin biçimi, kartların kullanımı ve tasarruf meyillerinde birlikte karar alınması ve açık politikaların oluşturulmasının önemi olmaktadır.

Aile toplumun en küçük birimi olduğundan toplumdaki yönetim anlayışlarının yansıtıldığı yer aile birimidir. Diğer bir deyişle ailedeki yönetim anlayışları topluma da yansımaktadır. Aile toplumun en küçük organize olmuş bir sosyal birimidir. Organizasyon, belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere iki veya daha fazla kişinin çabalarını bilinçli olarak birleştirmeleriyle ortaya çıkan iş birliği sistemidir. Toplumun mikro düzeyinde göstergesi aile sağlam olduğu zaman toplum da sağlam olur ifadesinin bir göstergesi olarak ailede katılımcı, paylaşımcı davranışların oluşumu zaman süreci içinde topluma yansıması kaçınılmazdır.

Aile içindeki anlaşmazlıklar işletmelerin özellikle başlangıç dönemlerinde meydana gelen halen (alışma sürecinde) gerilim ve kriz oluşumları olabilmektedir. Anne ile baba veya ana-baba ve çocuklar arasındaki fikir ayrılıklarından doğan tartışmalar, eskiden vardı günümüzde de vardır. Gelecekte de var olacaktır. Özellikle gençlerin ergenlik çağında veya evlenme çağlarında aile fertleri arasında çeşitli münakaşalar olagelmektedir. Yönetici statüsünde bulunanın yapabileceği en önemli iş, gerilim ve kriz zamanlarında bunların bir kurum veya örgüt kültürü içerisinde amaçların ve politikaların potasında gelişmeye dönüşümünü sağlayabilmektir.

1. Yöntem Evren ve Örneklem

Anket iki büyük ilimizde Ankara ve Konya'da tesadüfi örnekleme göre yapılmıştır. Anket uygulaması bizzat yüz yüze ve bazı konularda mülakat biçiminde destek anlamında yapılmıştır. Daha önce yapılan anketlerimiz %3 hata payı ile seçim sonuçlarına yakın ve halkın beklentilerinin göstergelerinde tam uygunluk sağlanmıştır.

Ankette yer alan soruların uygulanmasında ortaya çıkabilecek eksikliklerin tespit edilebilmesi için bir ön pilot uygulaması yapılmıştır. Uygulamada ankette yer alan sorulara verilen cevapların tatmin edici olduğu görülmüştür. Anket sorularının denekleri sıkmadan ve doğru cevap vermelerini sağlamak amacıyla kısa tutulmasının yararı görülmüştür.

2. Araştırma Bulguları

Artık halkımız, insanımız Aile kurumunda daha geniş katılımlı bir iş bölümü ve dayanışmaya dayalı modern yönetim politikaları istemektedir. İnsanlar aile içinde ben merkezli gerilim istemiyor, kararların herkese uygulanmasını, daha katılımcı bir aile politikalarının oluşmasını istemektedirler. İnsana yakışır bir şekilde geçinmek, geçinebilmek ve dünya ile bütünleşmek istiyor, somut politikaların uygulanmasını istiyor. İnsanlarımız aile yapılarında gerilim değil şeffaflık, açık politikaların ve harcama biçimlerinin birlikte karar alınma ile dağıtılmasını istemektedirler.

2.1. Sosyo-Kültürel Özellikler

Bu araştırmanın öncelikle mülakat tekniği birlikte değerlendirilerek tabakalı ve seçmeli örneklem yöntemi ile araştırılmıştır. Aynı sorular ön pilot olarak Konya'da uygulanmış olup daha eksiklikler giderilerek geliştirilmiştir. Araştırma tesadüfi tabakalama örnekleme göre yapılan grupta 1100 kişi yer almıştır. Tesadüfi tabakalama örneklem ile seçilen gruplar halkın geçim düzeyini ve güven endeksine ilişkin değerlendirmeyi ortaya koymaktadır.

2.1.1. Cinsiyet

Araştırma Ankara ve Konya'da 1100 kişi üzerinde yapılmıştır. Anket araştırması 420 kadın ve 680 erkek grubu ile mülakat tekniği uygulanarak yapılmıştır.

Tablo 1: Cinsiyet Durumu

	N	%
KADIN	420	45,0
ERKEK	680	53,0
TOPLAM	1100	100,0

2.1.2. Yaş Durumu

Yaş durumu incelendiğinde anket yapılanların her yaş seviyesine göre dağılım yapıldığı görülmektedir. Araştırmada en yoğun yaş dilimi 31-35 ile 35- 40 yaş dilimi yer almaktadır.

Tablo 2: Yaş Durumu

Yaş durumu	N	%
31-35	99	9,0
36-40	297	27,0
41-50	363	33,0
51-60	341	31,0
Toplam	1100	100.0

2.1.3. Medeni durum

Araştırmada anket yapılanların %88.1'i evli, %11.3'ü bekar, %0.6'sı ise dul olduğu gözlenmiştir. Araştırmada da ortaya çıkan özellikle yapılan mülakatlarda ortaya çıkan Evli olanların % 60'ı da geçim darlığı çektiklerini ifade etmişlerdir.

2. 1.4. Oturulan Yer

Araştırma yapılan deneklerin yüzde yirmibeş'i kiracı durumundadır. Araştırma yapılanların %75.2'si ev sahibi olanları kapsamaktadır. Kiracı olanlar ise ev sahibi olma özlemindedirler. Bunun için bazılarının kooperatife üye oldukları tesbit edilmiştir. Son yıllardaki TOKİ ve diğer dar gelirliler için yaptırılan konutlara katılım oranlarında artışlar gözlenmektedir.

Tablo 3: Oturulan Konut Oturulan yer

	N	%
Ev Sahibi	671	61,0
Kiracı	308	28,0
Diğer	121	
Toplam	1100	100,0

2.1.5. Eğitim Düzeyi

İnsanlarımızın eğitim düzeylerinin yüksek olması zaman süreci içinde bilgi, beceri ile daha nitelikli hale gelmeleri mümkün olmaktadır. Yeterli düzeyde eğitim alınması her alanda olduğu gibi iş hayatına daha kolay uyum sağlama, adaptasyon kabiliyetinin ve iş tatmininin

artması, rekabet gücü kazanma, yüksek ücretli ve istikrarlı bir istihdam elde etme ve ilerleme fırsatları anlamına gelmektedir. Eğitimin bu elemanterleri hizmette etkinlik ve verimliliğin artması anlamına gelmektedir (Bursalıoğlu, Toymaz, 1978, s:3-41). Çalışanların eğitim düzeyindeki bu düşüklük, sosyal hayatta olduğu kadar çalışma hayatının verimini dolayısıyla üretimin hacim ve kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Tablo 4: Eğitim Düzeyi

	N	%
İlkokul	396	36,0
Orta-lise	583	53,0
Y.Okul-üniversite	121	11,0

2.2. Aile Yönetim Politikaları

Aile içindeki sosyal birlik atmosferini oluşturan aile üyelerinin görüş ayrılıkları modern bir yönetim anlayışı içerisinde sentez yapılması durumunda çözümlenebilir. Yöneticinin yönetimdeki başarısı da sorun çözmekteki başarı ve becerisine göre değerlendirilebilir. Zira yöneticinin bilgi ve yeteneğini ortaya koyan başarı kıstası sorun çözme yeteneği ve becerisidir. Çözülmesi imkânsız gibi görünen günlük işlerin bir parçasıdır. Hatta onların ta kendisidir. Yöneticinin görevi de bunları çözmektir. Yöneticinin çözülmesi zor olan sorunları yoksa, başarılacak bir şey de yok demektir. Çünkü yönetimde başarı sorunu çözmektir.

2.2.1. Açıklık

Aile içindeki sosyal birlik atmosferini oluşturan aile üyelerinin birbirlerine karşı duydukları sevgi duygusal temele dayandığından aile üyeleri arasında meydana gelen aykırı fikirler, görüşler karşılıklı fikir alışverişi biçiminde olumlu yönlere kanalize edilebilir. İlk bakışta meydana gelen aykırı fikirler, görüşler ailenin uyumlu atmosferini bozabilir. Böyle durumlarda yapılacak en doğru iş, aile üyelerinin aykırı buldukları fikir ve görüşleri hiçbir zaman gizlemeden ortaya koymaktır. Bu konudaki açılımların ana-babaya yapılması ilgili fikir ve görüşler konusunda daha tutarlı destek veya yeni yapılanmalar gidilmesine yol açabilir. Bu konuda yapılan araştırmalarda erkek çocukların annelerini, kız çocukların da babalarını kendilerine daha yakın hissetmektedirler. Aile üyeleri tarafından hoş karşılanmayan veya alternatif yönlerinin ortaya konulması fikir veya görüşü ortaya koyan aile bireyi tarafından bazen hoş karşılanmayabilir. Bu durumlarda yapılacak en iyi çözümleme alternatif açılımlara açık olunmasıdır. Toplumdaki sosyal gelişmeyle beraber aile üyeleri arasında da bir fikir etrafında birleşme önemli olmaktadır.

Yapılan bir araştırmada aile fertleri arasında görüş farklılıklarının ortaya çıkmasında birinci sırada kılık-kıyafet konusunda, ikinci sırada arkadaş seçiminde, üçüncü sırada para harcamada etkili olabilmektedir. Aile fertleri arasında herhangi bir görüş farklılığı olmamasıyla ilgili oran incelendiğinde bu oran erkeklerde %34.6, kadınlarda ise % 35.9 oranındadır. Erkekler ve kadınlar kategorisinde aile'de görüş farklılıklarının olması erkek grubundan alınan cevaplarda %65.4, olmaktadır.

Tablo 5: Aile içindeki belirsizilikler (Açık olunmayan durumlar)

	N	%
İnternete takılma	350	32
Para harcanmada	450	41
Arkadaş seçiminde	175	16
Gidilen yerler	125	11

	1100	100

Erkek ve kadın kategorisinde son aylarda erkek ve kadınların internette (facebook ve twitter de) gezinmeleri aile bireylerini rahatsız etmektedir.

Aile fertlerinin her birisinin görev ve işlevleri olduğundan her konuda birbirlerine karşı her alanda açıklık politikalarının oluşması gerekir. Eş kocasından, çocuk anne veya babasının duymasını istemediği hareketler ve davranışları gizlemek isteyebilirler. Bu yöntem iletişim kanallarının açıklığını engelleyen ve önlenemez daha büyük sorunlara yol açabileceği hesaba katılmalıdır.

Eşlerin kocalarından, kocaların da eşlerinden gizli olarak internette chat yapmaları, aile yapımızı bozabilecek davranış ve eylemlere yönelinmesi yanlış hareketlerimiz arasında yer almaktadır.

Eş bulmada da bu kanallardan yararlanılması sağlıklı evliliklerin yapılmasını engelleyebilmektedir.

2.2.2. Araştırmak - Dinlemek

Aile üyelerinden birisi diğer aile fertlerine karşı haksız bir davranış içine girdiğinde, bu durumun sebebini araştırmak daha yararlı olabilmektedir. Örnek olarak babanız bir zamandan beri sinirli olup davranışları ile aile üyelerini arasında çeşitli gerilimlere sebep olmaktadır. Belki bunun temelinde çalışma hayatından kaynaklanan etkenlerin rolü vardır. İşleri iyi gitmemiş olabilir. İş stresinin aileye yansıması olabilir. Böyle durumlarda diğer aile fertleri gerilim içindeki ailenin üyesine veya babasına yardım ederek birlikte paylaşım ve onları teselli etme yoluna gidilmesi uygun yol olarak görülmektedir. Ateşin üzerine benzinle gidilmenin yerine suyla gidilmesi yani çeşitli faktörler sonucunda gerime girmiş olan aile fertlerine destek çıkılması; aile üyeleri arasındaki anlaşmazlığı ve gerilimi uzlaşmaya, bütünleşmeye çevirmiş oluruz.

Sorunları anlama ve araştırmada algı farklılıkları, eğitim düzeyi, kültür değerleri gibi faktörlerle değişiklik gösterir. Kendini karşısındakinin yerine koyarak onu anlamaya çalışmak aslında her insanın yapabileceği iştir. Aile ortamında sık sık karşılaşılan "Ben senin yerinde olsaydım, şöyle şöyle yapardım...ifadesi her bireyin kendi objektif değerlendirmesinin bir ölçütüdür. Böyle bir durumda yapılacak birinci yöntem aile fertlerini olduğu gibi kabul etmek, ikincisi alternatif yolların sunulmasıdır. Hiç kimse karşısındakini yeniden biçimlendirme kudretine sahip değildir. Ancak onu olduğu gibi kabullenmekle, kendisini değiştirme gücü verilmiş olur. Sorunların araştırılmasında aile üyeleri arasındaki kişilik ve diğer farklılıkların önceden hesaba katılması gerekir. Asgari payda üzerinde birleşmelerde aile ortamındaki gerilimleri ortadan kaldırabilir. Önemli olan farklılıkların çözülmeye değil, bütünleştirmeye yol açması önemlidir (Murdock,1965:31). Aile farklılıklarının simgelendiği bir ortam, gerilimlerin anlaşılmasında ve bütünlük sağlanmasında birinci basamağı teşkil eder. İkinci basamak ise ailenin amaçları ile kişisel yani ailedeki fertlerin amaçlarının aynı noktada birleştirilmesi gerekli olmaktadır. Yönetim ve çalışanların da işyerlerini kendi amaçları doğrultusunda entegre edilmesi aynı tablonun oluşmasını sağlayabilmektedir.

2.2.3. Aile Üyelerinin Rol ve Statüleri, Sorumlulukların ve İş Paylaşımı

Aileyi teşkil eden fertler arasında sorumlulukların ve iş paylaşımın yapılması sağlıklı ilişkilerin kurulması açısından önemli olmaktadır. Aileyi meydana getiren her üyenin kendi rol ve statünün gerektirdiği sorumlulukların ve paylaşımın eşit şekilde dağıtılması gerekir. Bunları büyük ablanın veya herhangi bir tek kişinin üzerine bırakmak ta haksızlık olur. Üyeleri arasında işbirliği ile çalışılan aile en mesut ailedir. Aile fertlerinin

sorumluluklarının bilincinde olması gerilimlerin azalmasına yol açabilmektedir. Ailenin yapması gereken işlevi yalnız bir kişinin omuzlarına yüklenilmemelidir.

Tablo 6: İş Paylaşımı

	N	%
İyi	253	23,0
Orta	352	32,0
Zayıf	495	45,0
Toplam	1100	100.0

Aile üyeleri arasında ilişkilerde gerilim olduğunda ilk planda aile bunları kendi arasında halletmeye çalışmaktadır. Bu tarzın özellikle aile bireylerinin kendi yetkileri ve sorumlulukları çerçevesinde sorunların ve atlatılabilecek risklerin çözümlenebilmesi basamağını da oluşturmaktadır.

Tablo 7: Aile Sıkıntı ve Darda Kaldığı Zaman Başvurulduğu Yer (Kır ve Kent Bazında)

	N	%
Kendi Eşine	475	43,0
Aile (Büyükleri) Fertlerine	360	33.0
Akrabalara	55	5.0
Arkadaş, ve Resmi Kurumlar	210	19
Toplam	1100	100

Tablo'da görüldüğü gibi aile darda veya sıkıntıda kaldığı zaman kendi eşine açılma ve onunla sıkıntıyı paylaşma oranı % 43.0 olmaktadır.

Tablo 8: Kent Merkezinde Başvurulan Yer

	N	%
Kendi Eşine	295	49
Aile (Büyükleri) Fertlerine	130	22
Akrabalara	40	7
Arkadaş, ve Resmi Kurumlar	135	22
Toplam	600	100

Bu oran kır ve kent arasında % 7'lik bir farklılık göze çarpmaktadır. Bunun temelinde aile'de kentleşmeyle beraber aile ortamında sevinç ve sıkıntıların birlikte paylaşma bilincinin daha geliştiğini göstermektedir. Kırsal alanda ise birlikte paylaşım oranının düşük olmasının iki sonucu ortaya çıkmaktadır. Birincisi kırsal alanda erkek biraz daha kendi işini kendisi imkân ve yetenekleriyle halletme durumudur. İkincisi ise tablo'da görüldüğü gibi diğer aile fertleri ve akrabaları ile paylaşmak isteme duru ortaya çıkmaktadır. Nitekim Kır ve kent arasındaki %7'lik oran, aynı zamanda kent merkezlerinde STK (Sivil Toplum Kuruluşlarına) başvuru oranı da %3'lük bir artış olduğu görülmektedir. Akrabalardan ve aile büyüklerinden yardım isteme ve onlara sıkıntıların paylaşım oranı kent merkezlerinde azalmaktadır. Bu durum kırsal alanda kente göre akrabalık ilişkilerinin daha yoğun olduğunu göstermektedir.

Anket yapılırken yaptığımız gözlemlerde de ailede işlev ve görevlerin anlayış çerçevesinde paylaşılması gerekir. Özellikle çalışan kadınlarımızın iş yoğunluklarının da dikkate alınması gerekir. Çoğu zaman eşler tarafından eve gelindiğinde sık sık şikayetçi olunan konular arasında, beklenen hizmetlerin yapılmaması, eve geç gelinmesi ve diğer bazı davranış biçimleri gibi… Bu konularda eşler kendi aralarında uyumlu şekilde konuşarak

anlaşılması gerekir. Bu çerçevede karşı tarafın yapamayacağı veya kaldıramayacağı aşırı yüklenmelerinde yapılması yanlış olacaktır.
Hangi taraf haklı? Aile birliği kurulduğunda her ferdin işlev ve görevi farklı olduğundan herkes görevini yaptığında aile bütünlüğü sağlanabilecekti. Onun için hiç kimse kimseye aşırı yüklenmemesi gerekir.

2.2.4. İlişkiler Sistemi ve Katılım

Her kurum amaçlarını gerçekleştirmek için ahenkli bir işbirliği içerisinde olabilmesi için ilişkiler sisteminin ve sağlıklı bilgi akışının sağlanması gerekmektedir. Özellikle Aile birliğinin devamı için başarılı olabilmek için, kişilerle olumlu ilişkiler kurabilmek, onlarla asgari anlaşma ve uzlaşma yollarını bulmak ve araştırmak gerekmektedir. Öncelikle de kişilerin doğal yapısındaki genel çelişkiler ve özellikleri iyi analiz edilmesinin de önemli katkısı vardır.
Aile'de ana-babanın çocuklarıyla olan ilişkilerinde dengeyi sağlamaları gerekir. Çocuklar ve cinsiyet arasındaki farklılıklar çocukların kişiliklerinde ve davranışlarında bozulmalar meydana getirebileceği dikkate alınarak ilişkiler yumağı buna göre kurulmalıdır. Sanayi devriminden sonra ekonomik faaliyetlerin aileden fabrikaya, dışarıya taşınması sonucu aile fertleri değişik yerlerde çalıştıklarından dolayı ilişkiler sistemi giderek daha da önem kazanmaktadır. Çocuğa eğitiminin sağlanması toplumda diğer kuruluşlara geçmesinden sonra ailenin önemli işlevlerinin başında çocuğuna kişilik kazandırması ve sosyalize etmesi gelmektedir (Ogburn, Nımkoff,1955:125). Ana-babanın yalnız kendi ferdiyetçi hayat tarzını düşünerek diğer aile fertlerine ilgisiz kalması, yeterli iletişimin kurulaması aile üyeleri arasında yabancılaşmayı beraberinde getirmektedir. Bunun oluşmasıyla aile fertleri arasında derin uçurumlar, ortak payda üzerinde birleşememe ve ailenin sağladığı ortak sorumluluk ve dayanışmanın eksikliği sonucunda bencillik ön plana geçme tehlikesiyle karşı karşıya kalınmaktadır.

Tablo 9: Ailede Kararlara Katılma Durumu Konusunda

	N	%
Kararlara Katılmalı	374	34,0
Duruma Göre	319	29,0
Çocuklarla İlgili İse Evet	209	19,0
Anne Baba Karar Vermeli	66	6,0
Diğer	132	12,0

Bu bilince sahip ailelerin çocuklar ile televizyon ilişkisini denetleme ve tedbir alma çabaları göstermeleri veya durumu daha fazla önemsemeleri gereği açıktır.
Gelir durumuna göre aile de karalara katılım durumlarında biraz farklılıklar görülmektedir. Orta gelir durumuna sahip ailelerin sosyal yönelimli, iyi gelir durumuna sahip ailelerin ise kavram yönelimli iletişimi kullandıkları ortaya çıkmıştır. Buna benzer şekilde, çocuğunu özel okula gönderen ailelerin de kavram yönelimli iletişimi daha sık kullandıkları görülmektedir. Yapılan bir araştırmada, (Bozyiğit, Karaca,2014:59-63) sosyal yönelimli iletişimin geçerli olduğu ailelerde, ebeveynlerin çocukların harçlıklarını nereye harcadıklarına ve televizyonda hangi programı izlediklerine karıştıkları görülmektedir.

2.2.5. İşbölümü

Aile üyeleri, rol ve statüleri çerçevesinde amaçları doğrultusunda yapılacak eylemlerin çeşitli ölçütlere göre parçalara ayrılması ve herkesin yetenek ve uzmanlığı alanında yapabileceği işleri üstlenmesi rasyonel işbölümünün oluşmasına yol açabilmektedir.

Aile üyeleri arasındaki işbölümünün biçimi ve işlevselliği ile toplumların gelişme düzeyleri arasında yakın ilişki vardır. Gelişmemiş toplumlarda ava gitmek veya ailenin ekonomik yönden desteklenmesi erkeklerin, buna karşılık çocuğun bakımı ve ev işleri ile uğraşmak ise yalnızca kadınların görevi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla ailede işbölümü cinsiyet yapısıyla belirlenmekteydi. Cinsiyet faktörüyle belirlenen bir işbölümünde temel ölçü toplumun norm ve değerleri önemli rol oynamaktadır (Haralambos; 1980: 341). Toplumun norm ve değerlerine aykırı oluşumlar bireyin kendi iradesi dışında oluştuğundan bir anlamda toplum tepkisi riskini de beraberinde getirmektedir. Toplum değerlerinin bireyin kendisinden önce oluşmuş ve kendisinden sonra da varlığını sürdürecek bir iş bölümüne ilişkin normlara uymaya zorlamaktadır.

Tablo 10: İşbölümü İş Paylaşımı Konusu

	N	%
İyi	253	23,0
Orta	352	32,0
Zayıf	495	45,0
Toplam	1100	100.0

Gelişmiş toplumlarda ise toplumun norm ve değerlerini oluşturan kültürün önemli bir özelliği ise gelişmeye ve yeniliğe açık olmasıdır Sözde norm gibi görünen değerlerin kalıpları içinde sıkışmış bir değer ölçüsünün aksine kültürel norm ve değerleri ortadan kaldırmayan yenileşmeler ve gelişmeler ailedeki cinsiyet işbölümünü monoton hale getirmemektedir. Toplum yapısı giriftleştikçe iş bölümünü belirlemede cinsiyet faktörlerin etkinliği azalmaktadır. Böyle toplumlarda bireylerin beceri ve yetenek kapasiteleri ekonomik faaliyetin belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır. İş bölümü hem toplumsal bütünleşmeyi hem toplum düzeninin korunmasını ve hem de bireyin kuruluşlar arasında karşılıklı bağımlılığın sonucu olan dayanışmayı sağlamaktadır (Kenkel,1972:139). İş bölümünün sonucu olan bu tür dayanışmaya organik dayanışma denilmektedir. İşbölümünün oluşturduğu organik dayanışma, toplumun bütünlüğünün korunmasında önemli rol oynadığı gibi, toplumun temel birimlerinden bir olan ailede de fertler arasında gerçekleştirilen iş bölümü organik dayanışmaya ve dolayısıyla aile bütünlüğünün korunmasına yardım etmektedir. Ancak ailede iş bölümünü belirleyen ölçütler ile karmaşık bir toplumda iş bölümünü belirleyen ölçütler farklıdır. Ailede iş bölümü yaş ve cinsiyet faktörüne ve bireyin aile içindeki statüsüne göre belirlenmektedir. Aileyi oluşturan fertler arasında devamlı olarak yüz yüze ilişkiler bulunmaktadır. Dolayısıyla aileyi oluşturan fertler kan ve evlilik bağlarıyla bağlıdırlar. Ailenin bütünlüğünü sağlayan yalnızca iş bölümü değildir. Duygusal bağlılık, kan bağları, ortak amaçlar, ortak değerler vb. özellikler aile bütünlüğünün sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Bu unsurlarda meydana gelen çözülmeler ve uyumsuzluklar aile içinde gerilimlere yol açabilmektedir.

Ailede iş bölümü konusunda ortaya çıkan gerilimler arasında kararlara katılma, statü, ailede kadının çalışması, ev işleri başta gelmektedir (Acar,1998:16). Ailede Durkheim'in ifade ettiği gibi kadın ve erkek arasında cinsiyete dayanan kesin işbölümü aile yaşamının

temelini oluşturmaktadır. Ancak modernleşme ile birlikte bunun toplumların yapısı ile şekilleneceği, kadın ve erkek arasında devamlı bir bağlılığın söz konusu edilemeyeceği hususu da belirtilmektedir.

3. Yönetim Politikalarının Yol Açtığı Gerilimler ve Olumsuzluklar

Ailedeki gerilimlere neden yol açan ve iç ve dış faktörlere bağlı olarak oluşan krizlerin giderilmesi ve önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması önem taşımaktadır. Aile üyeleri arasında güven duygusunun geliştirilmesi, açık bir iletişim ortamının oluşturulması ve aile içi kriz ve sorunların analiz edilmesi birinci planda yer almaktadır. Çağdaş yönetimde de kurumun başındaki kişiler veya yöneticiler aynı zamanda riskleri de göze aşarak isabetli olarak sorun çözen ve karar veren kişi olarak da tanımlanmaktadır.

Aile toplumun mikro düzeyde bir kurumu olduğuna göre yönetimde yöneticinin varlığının nedeni sorun çözme olduğuna göre aile içinde de var olan sorunların – krizlerin çözümlenmesi gerekmektedir. Çünkü, yöneticiye sürekli olarak sorun getirildiği gibi aile yöneticisi durumundaki ana-baba'dan bu sorunların çözülmesi istenir. Ailenin yönetimdeki başarısı da sorun çözmekteki başarı ve becerisine göre değerlendirilebilir. Zira aile'nin bilgi ve yeteneğini ortaya koyan başarı kıstası sorun çözme yeteneği ve becerisidir.

Aile içinde çözülmesi imkânsız gibi görünen sorunlar günlük işleri altüst etmektedir. Sorunlar günlük işlerin bir parçasıdır. Hatta onların ta kendisidir. Yöneticinin görevi de bunları çözmektir. Yöneticinin çözülmesi zor alan sorunları yoksa, başarılacak bir şey de yok demektir. Çünkü yönetimde olduğu gibi ailede de başarı sorunu çözmektir.

Ailede baba yönetici anlamında aynı zamanda örgütte kararları veren kişidir. Yönetimde karar vermek her zaman kolay değildir. Özellikle çağımızda aile yönetimini etkileyen dış unsurlar, baskılar ve sınırlar vardır. Aile yönetimi karar verirken bu sınırları baştan iyi hesap etmek, düşünmek zorundadır.

Aile yöneticileri durumundaki ana- baba aile üyeleri hakkında her zaman karar vermek zorunda olan kişilerdir. Çünkü karar verme ailenin önemli ve demokratik yapının oluşmasında temel işlevlerinden birisi olmaktadır. Bu nedenle yönetimde sıhhatli ve isabetli karar verebilmek için öncelikle yöneticilerin karar verme gücüne ve maharetine sahip olması ve ayrıca sorun çözme becerisine de sahip olması gereklidir.

Aile yapısındaki radikal değişmeler veya ailenin hızlı değişimi sonucunda meydana gelen istikrarsızlığın yaygınlaşması zaman süreci içerisinde toplum yapısını tehdit edici bir niteliğe dönüşmesi kaçınılmaz bir realite olarak ortaya çıkmaktadır. Ailede meydana gelen problem veya olumsuzlukların giderilmesi aile üyeleri arasında işbirliğinin, güvenin, sorumlulukların, karşılıklı rol ve statüler saygılı olunması ile mümkün olabilir.

Günlük yaşam içinde ailelerin sıklıkla karşılaştıkları ilk çocukluk dönemi zorluklarının başında "disiplin" gelmektedir. Anne-babalar çocuklarını eğitirken neleri yapıp neleri yapmamaları konusunda sık sık belirsizlik yaşarlar.

Aile, uzmanlar tarafından "canlı bir sistem" olarak tanımlanır. Ailenin de büyümesi, gelişmesi, dönemsel zorluklardan geçmesi söz konusudur. Tüm yaşam süreci içinde, pek çok krizi atlatmakta belki de en önemli unsur, aile içindeki "güç dengesi" dir. Biliyoruz ki çocuklar güç kullanmayı severler. Ancak yine biliyoruz ki; gücü hissetmeyi ve güçlü anne-babaya sahip olmayı çok daha fazla severler. Anne-baba aile içinde gücü kullanma hakki ve becerisi yönünden daima çocuklardan daha yukarıda yer almalıdır. Çoğu zaman aile içindeki bu "güç dengesi"nin bozulması ile krizler çıkar ve sorun çözme zorlaşır. Şüphesiz çocukların da karar verme, seçim yapma, kabul etme ya da etmeme hakları vardır. Ev içinde birey olarak varlık alanlarına daima saygı duyulmalıdır. Ancak bu alan anne-babanın

ortak inançları doğrultusunda oluşturdukları bir hat içinde olmalıdır. Bu anne-babanın konforundan çok çocukların güvenliği için gereklidir. Unutulmamalıdır ki çocuklar sınır içinde daima daha güvenlidirler.

Disiplin teorik olarak kızgınlık ya da sertlik içermez. Disiplin; kararlılık, düzen ve belirlenmiş kurallara işaret eder. Anne-babalar çocuk büyütürken hata yaparlar, pek çok şeyi deneme-yanılma yoluyla bulurlar ya da bazen sorun çözme becerilerini kullanamaz olurlar. Aile içinde oluşturulmuş koşulsuz sevgi, güven ve açık iletişim sayesinde her zaman, her durum yeniden yapılandırılabilir.

3.1. İşlevlerdeki Değişme

Toplumda veya yapı içerisinde meydana gelen değişimlerin gerçekleştirilebilmesi için iki unsurun yoğunluğu veya fazı önemli olmaktadır. Bu iki unsurdan birincisi çevre, ikincisi ise değişimin sunulma biçimi'dir. Uygun bir yapısal değişimin oluşabilmesi için içten ve dıştan gelen değişimlerin sunuş biçimi; değişimin yönünü veya yoğunluğunu belirleyebilmektedir.

Toplumun en küçük ve temel bir birimi olan aile; sosyal bir kurum olarak önemli işlevlere sahiptir. Toplumların çoğunda, ekonomik, duygusal, cinsel, ekonomik ve eğitimsel fonksiyonları yerine getiren aile, üyeleri üzerinde sosyal kontrolü koruyan, çocukların kişilik kazandırılmasında, sosyal kontrol ve duygusal etkileşim işlevlerinde daha önemli bir konuma gelmiştir. Aile kurumu da toplumun en küçük birimi olduğuna göre toplumların gelişme aşamalarına göre farklı özellikler taşıyabilmektedir. Kentleşme ve sanayileşme ile birlikte hemen tüm toplumlarda işlevleri bakımından önemli bir değişime uğradığı, işlevlerinin pek çoğunu yitirerek diğer kurumlara devrettiği görülmektedir. Kentleşme ve sanayileşme ile beraber ailenin işlevlerinde değişme, bu işlevlerin yok olması anlamına gelmemektedir. Ailenin bazı işlevlerinin toplumdaki diğer kurumlara geçmesiyle çocuğun formel eğitiminde aile destekleyici ve rehberlik görevi yapmaktadır. Çocuk zamanının çok az bir zamanının ailede geçirmesine ve toplumdaki ikincil grup ve sosyal aktivitelerle daha fazla zaman sürecinde etkileşimler olmakla birlikte yine sosyalleşme olgusunda ailenin temel rolü geçerliliğini korumaktadır.

Konumuz açısından aile bireyleri kendi üzerlerin düşen işlevleri yerine getiremez veya bu işlevlerde tıkanma olduğu zaman ailede gerilimler başlamaktadır. Birçok sosyal bilimci modern endüstriyel toplumlarda ailenin çoğu işlevleri yitirdiğini ileri sürerler. Oysa yapılan araştırmalarda aile geçmişte olduğundan daha fazla özelleşmesine rağmen önemini hala azalmamıştır. Böylece ailenin temel işlevlerinden bazılarının toplumdaki kurumlara geçmesi diğer işlevlerin önemini daha da arttırmıştır. Aile kendi üzerine düşen bu işlevlerden kaçındığı sürece veya ailenin belirli üyelerinin yapması beklentisi içine girilmesi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu işlevlerdeki değişimlerden bazıları şunlardır (Ogburn, Nımkoff,1955:158):

a. Ev üretiminden uzaklaşılarak ailenin tüketim birliği haline gelmesi

b. Eşlerin işlerinin ayrılması, fabrikaya veya diğer alanlara geçiş

c. Kadınlarda eğitim seviyesinin yükselmesi ve çalışan kadın oranlarında artışla beraber ailede otoriter ve paylaşımda söz sahibi olması

d. Toplumdaki kurumların artarak çocuğun bakımı ve korunmasındaki işlevin bu kurumlara geçmesi

e. Eğlencenin değişmesi ve sosyal faaliyetlerin toplumdaki diğer organizasyonlara geçmesi sonucunda birlikte eğlenme ve sosyal faaliyetlerin içerik açısından değişimi

f. Basın yayın ve iletişim araçlarının çeşitliliği sonucunda iletişim ve etkileşimin azalması

Bu işlevlerdeki değişimlerin yoğunluğu ve oranı ailenin toplumdan etkilenme derecesine bağlıdır. Bu işlevlerden kaynaklanan gerilimlerin giderilmesi için evlenmeden önce kadın ve erkek arasında uzlaşmanın ve paylaşım düzeni konularında açık görüşmeler yapılması daha uygun görülmektedir.

Toffler, sanayi çağını ikinci dalga olarak kabul ederek üçüncü dalga'da sanayi ötesinde elektronik köşkte ailenin, nüfusun önemli bir bölümünün evde çalışmaya yol açarak topluma istikrar getireceğini, gelişen teknoloji ve evlere kadar giren bilgisayar, atari ve eğitim programları sonucu geniş ailede görülen eğlence merkezinin yine aile birimine dönüş yapacağını ifade etmektedir. Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde AB sosyal politikalar konusunda bazı reformların yapılması istekleri arasında esnek istihdam biçimleri de yer almaktadır.

Teknolojik gelişme sonucunda bilgisayar ve çeşitli endüstriyel eğlence sistemlerinin gelecekte aile biriminde odaklanacağını ifade edilmesine rağmen yanlış kullanımı veya eksik bilgilendirme sonucunda olumsuz sonuçlara da yol açtığı görülmektedir. Kitle iletişim araçlarının yanlış kullanımı günümüzde artık olağan duruma gelmiştir.

İşlevlerdeki gelişmeler ve değişimlerin olumlu yönde dengeleri bozmadan yapılması önem taşımaktadır. Bu gelişme ve değişimlerin işlevlerin yapılmasında bir boşluk meydana getirmemesi yerinde görülmektedir. Çünkü her gelişme değişme olduğu halde her değişme gelişi ifade etmeyebilir. Bu farklılıkların önceden öngörülmesi, fark edilmesi gerekir. İşlevlerde boşluk veya gecikme süreci meydana geldiğinde hemen başka kişiler veya kurumların gölge işlevleri devreye girebilmektedir. Kentleşme sonucunda anne ve babanın otoritesinin azalması toplumdaki diğer kişi ve kuruluşların devreye girdiği yapılan araştırmalarda ve basın yayın kurumlarında yer almaktadır. Değişimlerin yumuşak ve kişileri ve kurumları motive edici yönde olması gerekmektedir.

3.2.Tüketim Politikalarında Değişim

Her kurumun/işletmenin kendi yapılarına uygun çeşitli politikaları ve yetki-sorumlulukları vardır. Bu politikaların oluşturulmasında kurumun/ailenin amaç ve hedefleri önemli yere sahip olmaktadır.

Aile sosyal ve ekonomik birliktelik olduğuna göre Tüketime ilişkin kararlarda ortak kararların alınması önemli olmaktadır. Aile içinde tüketim kalemlerinin önceden belirlenmesi ailenin gelir gider dengesini de rahatlama sağlayacaktır. Hangi fert nereye harcama yapıyorsa kısaca ana hatları ile ifade edilmesi istenilmektedir.

Tablo 11: Tüketim Konusunda Kararlar Nasıl Alınır

	N	%
Erkek Aile Reisi	605	55,0
Her İkisi	473	43,0
Kadın Tek Başına	22	2,0
	1100	100.0

Anket araştırmasında harcama konusunda kadın ve erkeğin birlikte karar alma oranı %43 tür Aile içinde belirsiz olan durumlar arasında gelirin/maaşın hasıl harcandığına ilişkindir. Bu konuda açıklık ve şeffaflık istenilmektedir.

Para tüketimi konusunda en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır.

Tablo 12: Paranın /Gelirin Durumuna İlişkin Bilgilendirme

	N	%
Maaşın Durumu	300	27.0
Borçların Durumu	650	60.0
Paranın Devir Daimî	250	23.0
	1100	100.0

Anket sırasında yapılan mülakatta kırsal kesimde kadınların eşlerinin maaş/gelirlerini bilme oranı %45 iken, kent merkezlerinde bu oran %70 oranında görülmektedir.

Aile fertleri kendi sorumluluklarındaki alanlarla daha belirgin hedefler kurabildikleri zaman bunları gerçekleştirme oranları artabilmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse; "Gerçekten amaçların yazılı bir biçimde yerleştirilmesi güçlü bir etki uyandırarak amaçların başarıya ulaşmasını sağlar. Politika ve amaçların oluşmasında kişisel amaçlar ile ailenin işlevsel amaçların denk olması durumunda aile fertlerinin işlevleri konusunda daha büyük ilerlemeler meydana gelebilecektir. Aynı durum aile fertlerinin en aşağısından en yukarısına kadar birbirini tutarlı destekleyen amaçlar için de geçerlidir. İlk olarak hedef ve organizasyonel amaç en üst yönetici durumundaki ana-baba tarafından yerleştirilmeli ve aile fertleri arasında sağlıklı iletişim kurulmalıdır. Diğer taraftan, bazı belirli zamanlarda hiyerarşinin en altından en üstüne bütün yöneticiler kendi bölümlerinde yapılan işin gelişen amaçları karşı etkili ve yeterli olup olmadığını analiz ettikleri gibi, aile üyeleri de aile ile ilgili işlevleri analiz etmeleri olumlu katkıları beraberinde getirmektedir.

Toplumun en küçük ve temel biriminden en büyük birimine kadar üretim birliği olan aile de tüketimde de ortak karar alma ve koordinasyonda çok önemli olmaktadır.

Günümüz çocuklarının tüketim davranışlarında dikkat çeken bir nokta da, çocukların nesnelere bağımlı bir hale gelmiş olmalarıdır. Çocuklar ihtiyaçları olmadıkları halde oyuncağa, kıyafete veya bu gibi nesnelere sahip olma konusunda ısrarcı davranmaktadırlar. Özellikle tüketim konusunda aile üyelerinin ailenin koyduğu kurallara uyması, aileye hürmet etmesi, ailesi ile tartışmaktan kaçınması önemli olmaktadır. Aile, tüketim davranışını her yönüyle çocuğuna anlatarak, çocuğun tüketici olarak sosyalleşmesinde büyük rol oynamaktadır (Moschis,1985:901-902).

Anne ya da baba çocukla tüketim hakkında konuşmasını, çocuğun kendisiyle ilgili bir ürün aldığında ailesinin fikrini sormasını, onlarla bunu tartışmasını da içeren tüketim hakkındaki aile iletişiminin sağlanması tüketimde ortak kararlara varılması eşit ve adaletli bir yönetim anlayışını ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Aile toplumun en küçük organizasyon olduğuna göre aile üyelerinin her birinin ailedeki rolünü, statüsünü ve sorumluluklarını bilmesi gerekir. Bu unsurların yerine getirilmemesi durumunda aile içindeki gerilimler daha da artarak devam edecektir. Bunun için yönetim politikaları içinde yer alan sosyal sorumluluk politikalarının aile'de oluşturulması gerekir. Aile'de belli bir amaca göre (ailenin) modern yönetim anlayışlarının uygulanması; sağlıklı, güvenli bir kurumun davranışını yansıtır. Bu sosyal sorumluluk politikaları kısaca şunlardır:

1. Adaletin ve dürüstlüğün sağlanması

2. Aile'de eşitlikçi yönetim anlayışın sağlanması
3. Gerekli rolün yerine getirilmesi
4. Katılım ve paylaşım

Evlenirken eşlerin eş seçiminde; bir organizasyon kurulurken göz önüne alınması gereken ilkeler göz önüne alındığı gibi; analiz edebilen, amaç ve hedeflerini paylaşabilecekleri, anlayabilecekleri ve uzlaşabilecekleri kişileri tercih yaklaşımlarında bulunmaları geçerli olabilmektedir.

Aile fertleri arasında açıklığı sağlanmaya çalışılması ve her şeyi açık olarak konuşulması gerekir Bilgi sisteminin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve açık iletişimin kurulması daha akılcı yol olarak ortaya çıkmaktadır.

Sağlıklı ve gerilimsiz bir yönetim ve çalışma ortamın oluşturulabilmesi için ailede de karşılıklı sevgi, saygı, özveri ve hoşgörülü bir ortamın ve koordinasyonun sağlanması gerekli olmaktadır.

Kaynaklar

Acar, A." (1998). Çalışan Kadınların Sorunları" Mehir der., C1,Sayı:2,

Appleby, Robert C. (1987). Modern Busines Administration (fourth Edition) Boston,

BOZYİĞİT, Sezen KARACA, Yasemin (2014). Çocukların Tüketim Hakkındaki Aile İletişimleri İle Materyalist Eğilimleri ve Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (27): 56-64,

Bursalıoğlu, Z (2010). Eğitim Yönetiminde Teori ve Uygulama, Pegem Yay,İst.

Durkheim, E., (1965). The Division of Labor in Society,The Free Press,New York

Enders, Richard E. (1972). "Succesful Management of Chaange"Personnel Administration and Public Personnel Review"July-August,

Good,W.,"The Role of the Family in İndustrialization",Selected Studies in Marriage and the Family,Page:

Hanold, Koontz,Cyril O'donnell And Heinz Weihrich, (1985). Essential Of Management,Mc Graw-Will,New York,

Haralambos, H.,Heald, (1983). Socıolgy Themes and Perspectives,Page,University Tutorial Press,

Ellıot and Merril, (1979). Socıal Organizatıon, Macmillan

Haynes,W.Warren/Massie,Joseph.L.,/Wallacer,Marc J., (2002). Managemeent Analysis, Consept and Cases

Kenkel,W.F. (1972). The Family in Perspective,Meredict Co.,New York

Koontz/O'Donnell/Weihrich, (1986). Essentials of Management, Mc.Graw-Hill,İntern,Edition,Toronto,

Macıvar and Page, (1962). Society,Macmillan, London,

Moschis, G.P. (1985). "The Role Of Family Communication İn Consumer Socialization Of Children And Adolescents". Journal of Marketing Research, 11(4) page.898- 913.

Murdock,P.G.,(1965)Socıal Structure,Collict Macmıllan Co.,London

Ogburn,W.F.,Nimkoff, M.F. (1955). Technology and The Changing Family, Houghton Mifflin Co.New York

Phıllıps,Bernard S. (1969),Socıology,Socıal Structure and ChangeThe Macmıllan Co,Toronto

Pleck;J.M., (1977). "Work-Family Role System"Social Problems,XXIV;Number:4,(April,),sh:417-418

R. Heller, (1987). Mükemmele Ulaşanlar, Çev. S. Cılızoğlu, İlgi Yayınları, İstanbul-

Roethlishberger,F.I., Management And Worker,Harvard Unuversity Press,Cambiridge,Maess
Toffler;A.,(1998). Üçüncü Dalga,(Çev:A. Seden)
Türk Aile Yapısı Araştırması,1992, DPT, Ankara

Bir Sivil Direnişin Fikri Zeminleri: "Haray Haray Men Türkem"

Artum DİNÇ*

Özet

Etno-kültürel farklılıklar çoğu *modern ulus-devlet yapılanması* örneğinde göründüğü gibi İran'da da sorunsallaştırılır. Bu süreç 1926'da Rıza Pehlevi'nin saltanat tahtına oturmasıyla resmiyet kazanır. Böylece Fars olmayan etno-kültürel kimlikler, siyasal yetkenin Farsçılık temelinde uyguladığı *asimilasyoncu* ve *kültür-kırımcı politikalar*ının hedefi haline getirilir. Eğitim, bürokrasi, siyaset, hukuk, ekonomik vd. kurumsal ilişkilere yaydırılan bu tekçi (monist) ve totaliter anlayış, mevcut diğer etnilere ait kültürel unsurların kullanımını engeller. Engellemeler *resmi ilişkiler düzleminde* getirilen yasaklamalarla *kültür-kırımcı*; *resmi olmayan ilişkiler düzleminde* ise teşvik, ödüllendirme ve yönlendirmelerle *gönüllü asimilasyoncu* politikalar biçiminde görünümlenir.

Farslaştırma uygulamalarına karşı İran yerlisi Türkler, her ne kadar tepkilerini farklı dönemlerde çeşitli mecralardan sürdürmeye çalışsalar da siyasal yetke asimilasyoncu ve kültür-kırımcı politikalarından henüz vazgeçmiş değil. Farslaştırma karşıtı Türk eyleyicilerin (bundan sonra: FKTE) direniş söylemleri *tanınma, temsil, eşit yurttaşlık* ve *kendi kaderini belirleme* gibi temel insan hakları üzerine inşa edildiği söylenebilir. On yıllardır sürdürülen ayrımcılık karşıtı ve eşitlik yanlısı direniş süreci, Türk eyleyiciler için farklı deneyim, bilgi birikimi ve bakış açılarını da beraberinde getirmiştir. Bu araştırmayla direniş sürecini *anlamlandırma* kodları, *tanımlama* mantığı ve *adlandırma* kalıpları ortaya çıkartılmaya çalışıldı. Söz konusu anlamlandırma, tanımlama ve adlandırmaların arka planını oluşturan *bilgi kuramsal, varlıkbilimsel, paradigmatik yaklaşım* ve *mantıksal uslamlama* gibi felsefi ögeler keşfedilmeye çalışıldı. Çalışma kapsamında direniş sürecinin düşünsel yönüyle ilgili, Türk eyleyiciler tarafından kullanılan *kavramsal* ve *söylemsel çerçevelerdeki içsel karmaşa (complexity)* meselesi *temel sorun* olarak ele alındı.

Bulgular nitel araştırma tipinin katılımlı gözlem, derinlemesine görüşme, odak grup çalışması ve yazın tarama teknikleri ile elde edilen verilerin çözümlemesiyle ortaya konuldu. *Veriler*, temellendirilmiş kuram geleneğine uygun veri çözümleme tekniği ile çözümlendi. Çalışma verilen tepkilerin söylemsel çerçeve ve stratejik yaklaşımlarını tespit etme, tepki süreçlerinin alabileceği biçim ve yönelimleri öngörebilme, bölgesel ve küresel güç ilişkilerinde kurulu denklemlere olası etkileriyle ilgili tahminlerde bulunma ve ilgili yazın alanına katkısı bakımından *önem*li bulunabilir.

Anahtar Sözcükler: İran'da Türkler, Fars Milliyetçiliği, Farslaştırma, Sivil Direniş, Adlandırma

The Intellectual Basis of a Civil Resistance: "Hey Hey I am Turk"

Abstract

Ethno-cultural differences are problematized in Iran as well as in most *modern nation-state structures*. This process became official in 1926 when Reza Pahlavi settled on the throne of the reign. Thus, non-Persian ethno-cultural identities are made the target of *assimilationist* and *culturcide policies* of political authority based on Persianist ideology. This monist and totalitarian understanding, which is spread to institutional relations such as education, bureaucracy, politics, law, economic and so on, prevents the use of cultural elements of other ethnics. The prohibitions are *culturcide on the level of official relations* and *voluntary assimilation* via incentives, rewards and referrals *on the level of informal relations*.

Although the autochthonous Turks in Iran try to sustain their reactions via various media in different periods, the political authority has not yet given up its assimilationist and culturcide policies. It can be said that the resistance discourses of anti-Persianization Turkish activists have been constructed on basic human rights such as recognition, representation, equal citizenship and self-determination. The decades of anti-discrimination and pro-equality resistance process has brought different experiences, knowledge and perspectives for Turkish activists.

* Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Programı Doktora mezunu, e-posta: artumdinc@hotmail.com

With this research, it has been tried to find out *meaning* codes, *identification* logic and *naming* patterns of resistance process. Philosophical elements such as *epistemological*, *ontological*, *paradigmatic approach* and *logical reasoning*, which are the background of these meanings, definitions and naming, have been tried to be discovered. Within the scope of the study, the issue of *internal complexity* in the *conceptual* and *discursive frameworks* used by Turkish activists regarding the intellectual aspect of the resistance process was dealt with as the *main problematic*.
The *findings* are presented by analyzing the data obtained through participatory observation, in-depth interview, focus group study and literature survey techniques of the qualitative research type. The *data* is analyzed with a data analysis technique in accordance with the tradition of grounded theory. The study may be *important* in terms of determining the discursive framework and strategic approaches of the reactions, predicting the forms and orientations that the reaction processes can take, making predictions about the possible effects on the equations established in regional and global power relations and contribution to the related literature.
Keywords: Turks in Iran, Persian Nationalism, Persianization, Civil Resistance, Nomenclature

Giriş

Kültürlerarası ilişki ve etkileşim süreçleri; küresel, bölgesel, ulusal ve yerel güç odaklarının çıkar tanımlamaları ve rekabet stratejileri kapsamında yönetilmektedir. Günümüz İran'ında etno-milletler[1] arası ilişkilerin doğasını anlamak için, söz konusu dört ilişki düzleminde devinen dinamiklerin ontolojik, epistemolojik ve soykütüksel boyutlarını kapsamlı bir kültürel sosyolojik sorgulamadan geçirmek isabetli olsa gerek. Bildiri daha kapsamlı bir ölçekte bu yaklaşımla çalışılmış ve 19.09.2018'de tamamlanmış "İran'da Türklere Yönelik Uygulanan Asimilasyon Politikaları ve Karşı Tepkiler 1979-2018" başlıklı doktora tezi bulgularının belirli bir kısmından oluşmaktadır.

Kapitalist üretim düzenine uyumu, Poggi'nin (2007: 113-117) deyişiyle bilinçli olarak bir amaca ya da işleve yönelik faaliyet gösteren yapma bir gerçeklik ve tekçi (monisttir) bütünlüğü içinde iç egemenlik ilkesi temelinde, kendi topraklarında tüm güç ve yönetim yetkilerinin tek sahibidir ve tek bir karar merkezi olan modern ulus-devlet yapılanması 14 Aralık 1925'te Rıza Han'ın Pehlevi[2] soyadını alıp İran Şahı olarak saltanat tahtına çıkmasıyla başlar (Doulatabadi, 1984: 253 ve 390). Pehleviler yönetiminin (1926-1979) politik bilgisinin merkezinde Foucault'nun (1997: 67) sözleriyle *nüfusun düzenlenmesini güvenceye alma yeterliliğindeki mekanizmalar* ideolojik, bürokratik ve eyleyici boyutlarıyla üstünlükçü ve yayılmacı Fars milliyetçiliği temelinde kurgulanıp işletildi. Foucault'nun (2004: 169-170). "disiplin sistemleri, bir grup tarafından diğeri üzerinde uygulanır" ve Kurubaş'ın (2006: 14) ulus-devlet inşası süreci bir yönüyle yönetilen ülke nüfusunun yeniden kimliklendirilmesidir şeklindeki görüşleri İran'da üstünlükçü ve yayılmacı Fars milliyetçilerinin Fars olmayanlar üzerinde uygulandığı görünümlendi. Yönetme işi "başkalarının mümkün eylem alanını yapılandırma" doğrultusunda asimilasyoncu ve kültürkırımcı uygulamalar temelinde Farslaştırma politikalarıyla yürütüldü (Foucault, 2011: 75).

Ülke nüfusunun toplumsal belleği, ırkçı ve ayrımcı söylencelere dayalı ve Farslaştırma amacına uygun kurgulanmış resmi tarih söylemi çerçevesinde yeniden inşa edilir (Faroughi, 2005). Farsça, "birleştirici esas etmen oldu ve Firdevsi dikkat merkezine alındı. Ötekileştirme makinesi, Farsça dışında diğer dilleri, gayri milli diller olarak adlandırdı" (Akbari, 2005: 252). Elling'in (2012: 80) de belirtiği gibi etnik çeşitlilik, türdeşlik miti adına, bozguna uğratılır ve başat kılınmış ulusal kimlik anlatılarından silinir.

[1] Etno-nation(s)
[2] Rıza Han'ın İran Şahı olmadan önce soyadı yoktu. "Pehlevi", Mirza Mahmut Han Pehlevi'nin soyadıydı. Rıza Han, Mirza Mahmut Han'ı Pehlevi soyadından vazgeçtirir ve kendi soyadını Pehlevi koyar.

Pehleviler'in Fars olmayan etno-milletlere karşı uyguladığı özümsemeci politikalarını Mojtaba Maqsudi (2003: 129) özetle şöyle açıklar:

1. Farsça'ya aşırı vurgu,
2. Diğer dilleri yasaklama,
3. Fars olmayan etno-milletlerin kültürlerini aşağılayıp itibarsızlaştırma,
4. Kültürel özümseme ve tek-biçimleştirme,
5. Fars olmayan etno-milletlerin ekonomilerini marjinalleştirme,
6. Aşiretlere karşı uygulanan politikalar kapsamında göçebeleri zorla iskân ettirme,
7. Bilinçli olarak merkezi çevreye karşı ayrıcalıklı ve imtiyazlı kılma.

1979'da geçilen İslam Cumhuriyeti rejiminin ideolojik eğilimi Bashiriyeh'ye (1984: 76) göre "İslami Milliyetçilik" oldu: "İslam'ın dili ile milliyetçilik ve milliyetçiliğin dili ile İslam". "Herkese eşitlik sözü veren İslam Devrimi sözünü tutmaz ve bugün azınlık mensubu aktivistler, azınlıkları dikkate almayan Şii-Fars egemen merkezden politik ve kültürel haklarını talep eder" (Elling, 2012: 80).

Said Metinpour'a (2001: 25-26) devrim sonrası tarih ve edebiyat kitaplarının içeriği, Fars milliyetçisi söylemlerden arındırılmaz. Sadece şahların imgesi kötülenir. Edebiyat sadece Farsçaya ait olanı İranî sayar. Tarih Firdevsi'nin mitolojik unsurlarıyla canlandırılır. İran milliyetçiliği canlı, mevcut ve gerçek olana başvurmaz. O, eski tarihin dehlizlerinde gezip müphem mitolojik unsurlara başvurarak kendi kimliğini inşa eder. Bu kimlik sadece Fars etniğine hitap eder, diğer etnikleri tanımaz. İran milliyetçiliğinin üstü açıldığında Fars olmayan etnikler kendilerini orada bulamaz.

Fars olmayan etno-milletler, Mahmoud Afshar Yazdi (1927: 762) ve günümüz müritlerinde de göründüğü üzere İran'ın toprak bütünlüğüne karşı renkli tehditler[3] olarak algılanır ve Farslaştırma makinesinin nesnesi haline getirilir. Modern devlet yapılanmaları olarak hem Pehleviler'in Saltanat rejimi hem de İslam Cumhuriyeti rejimi Fars olmayan etnilerin kurumsal yapılarını (Smith, 2002: 23, 201 ve 203): 1. Önemsizleştirerek resmi ilişkilerin dışına çıkarıp tecrit ettiler, 2. Etkisizleştirip yasakladılar ve 3. Kültürel yapılarını başatlaştırılmış [Fars] kültür[ün]e intibak ettiler.

Bourdieu (2016a: 205-207) resmi sınıflandırmayı üreten devleti; bir anlamda Kafka'nın Dava'sındaki en üst derecedeki "yüksek mahkeme"ye, Leibniz'in Tanrı hakkında kullandığı "tüm bakış açılarının geometrali"ne ve Weber'in (2004: 33) "meşru fiziksel şiddetin tekelini elinde bulunduran" çok güçlü bir hakeme benzetir. Ancak Bourdieu, meşru bakışın oluşturulması ve dayatılması mücadelesinde bürokratik yetkeyi ellerinde tutanların, hiçbir zaman mutlak bir tekele sahip olmadıkları ve toplumlarda, başak meşru bakışları dayatmaya yeltenen ve grupları inşa etmeyi hedefleyen simgesel iktidarlar arasında çatışmaların her zaman olacağının altını çizer. Bourdieu'ya göre simgesel iktidar, bir dünya inşa etme iktidarıdır.

Türkler, 1926'dan beri yönetsel yetke tarafından uygulanan dizgesel özümsemeci ve kültürkırımcı[4] politikaların meşruluğunu sorgulayan ve uygulamalara son verilmesini amaçlayan tepkilerini çeşitli vesilelerle ortaya koyarak ağır bedeller ödemektedirler. Tepkilerin zirveye ulaştığı örnek olay, Aralık 1945 ile Aralık 1946 arasında kurulan Özerk

[3] Afshar, "Siyasi Tehlikeler" başlıklı makalesinde sırasıyla ak/kızıl (Rus), mavi (İngiltere), sarı (iç ve dış Türkler), yeşil (Araplar) ve kara (cahillik ve istibdat) diye beş tehditten bahseder.

[4] İran'da *resmi ilişkiler düzlemi*nde Fars olmayan etnik varlıklara karşı uygulanan Farslaştırma politikalarının tümünü, yöntemsel farklılıklar içeren asimilasyon kavramı ile kavramsallaştırmak yanıltıcı olabilir. Çünkü İran'da *resmi ilişkiler düzlemi*nde Fars kültürü ve özellikle de Farsça dışında mevcut diğer etnik varlıkların herhangi bir kültür unsuru özellikle de dillerinin kullanımı yasalar gereği gayrı meşru sayılmaktadır.

Azerbaycan Milli Hükümeti'dir. Jamil Hasanli (2006) bu önemli olayı Batı yazınında "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan dönemin başlatıcısı olarak niteler.
İkinci Pehlevi döneminde (1946-1979) ağır baskılar altında sınırlı ölçeklerde olsa da devlet dışı sivil oyuncular tarafından işlenen edebi, sanatsal ve folklorik eserler direnişi simgeleyen çeşitli ögelerle örülür. Toplumsal olaylar örneğinde Farslaştırma politikalarına karşı özellikle 1979'dan günümüze Türklerin verdikleri bazı tepkiler aşağıdaki gibidir:
-- 1979'da rejim değişikliğinin hemen ardından Türkçe basım ve yayımda yaşanan patlama[5],
-- Aynı yılda sol ve bazı sağcı kesimler tarafından dile getirilen özerklik talepleri,
-- 1980'lerde Irak'la yaşanan savaş yıllarında edebi dergi ve dernekler etrafında verilen mücadele ve yeraltı direnişi sürdüren gizli hücreler,
-- 20 Ağustos 1988'de savaşın bitmesi, 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin çökmesi, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı, Karabağ'ın Rus ve Ermeni silahlı güçleri tarafından işgali sırasında yeraltı gizli örgütlenme ve yarı açık ve açık kültür-sanat etkinliklerindeki artış,
-- 1996'da yapılan 5. dönem İslami Şura Meclisi seçimlerinde ikinci aşamaya kalan Tebriz milletvekili adayı Mahmut Ali Çehregani'nin adaylık hakkının iptali ve ardından direnişin kitlesel görünüme bürünmesi,
-- 1997'de reformcu Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından oluşan görece ılımlı siyasi ortamda hüviyet talep Türk öğrenci hareketinin boy göstermesi,
-- 2000-2005 yılları arasında her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen Babek Kalesi Şenlikleri[6],
-- 2004'te uydu kanalı Güney Azerbaycan Televizyonu'nun yayına başlaması,
-- İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı'na (IRNA'ya) ait İran Gazetesi'nin 12 Mayıs 2006 tarihli yayınında, Türkleri aşağılayan resimli bir güldürü öyküsüne karşı kitlesel ayaklanmalar,
-- Özellikle 2010'lı yıllarda sportif sahalarda sık sık dillendirilen "haray haray men Türkem"[7], "Güney Azerbaycan İran değil"[8] ve "Türk dilinde medrese olmalıdır herkese" gibi yazılı pankart ve sloganlarda Türkçenin eğitim dili ve Farsçanın yanında resmi dil konumuna getirilmesi gibi taleplerin dillendirilmesi; Bourdieu'nun (aktaran Washington ve Karen, 2001: 190) yorumuyla, sportif alanların sadece sınıfsal kimlikler tarafından işlevselleştirilip anlamlandırılan ve aralarında verilen mücadelenin nesnesi olmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda diğer ulamsal kimlikler arasında da sürdürülen iktidar ilişkilerinin nesnesi haline getirilebilir, işlevsel ve anlamlı kılınabilir olduğunu da gösterir.

[5] Ulduz (Tebriz: 1979), Birlik (Tebriz: 1980), Ülker (Tebriz: 1981), Koroğlu (Tebriz: 1979), Dede Qorqud (Tebriz: 1980), Yoldaş (Tahran: 1979), İnqilab Yolunda (Tahran: 1979), Varlıq (Tahran: 1979), Çenli Bél (Tahran: 1979), Azerbaycan Sesi (Tahran: 1979) ve Güneş (Tahran: 1980) gibi Türkçe-Farsça ve Türkçe basılan dergi ve kitaplar bu yıllarda okuyucularıyla buluşur.
[6] 818-838 yılları arasında "Arap istilası"na karşı savaşmış Hürremdinli Babek'in doğum gününü kutlama nedeniyle FKTE'liler tarafından gerçekleştirilen törenler kastedilmektedir. FKTE'liler arasında genellikle "Babek Kalesi Kurultayı" adıyla anılır.
[7] Haray çevredekilerin dikkatini çekmek için seslendirilen haykırış, bağırış ve feryat anlamına gelir.
[8] Dev pankart, Asya Şampiyonlar Ligi A grubu eleme maçlarında, 26 Şubat 2013'te Tebriz'in Yadegar-i Emam stadında, Traktör-sazi ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin Al Jazira futbol takımları arasında oynanan maç sırasında açılır.

Şekil 1: 2 Aralık 2017'de Gün. Az. TV sitesinde yayınlanan bir foto: Erdebil kentinde bir okul duvarına yazılmış "Haray Haray Men Türkem" sloganı.

-- Urmiye Gölü'nün insan müdahalesi sonucunda kurutulmasını kınayan çevreci eylemler,
-- 15 Haziran 2015'de İran İslam Cumhuriyeti Ses ve Görüntü Kurumu'na (IRIB) bağlı Kanal İki'de Fitile programının "Fitil Oteli" başlıklı güldürü programında Türkleri zekâ yoksunu yaratıklar olarak gösteren aşağılayıcı oyunu kınayan kitlesel protesto eylemleri,
-- 30 Ekim 2016'da sayıları 100'ü bulan milletvekilinin katılımıyla İslami Şura Meclisi'nde Türk Yerleşimli Bölgeler Bölüntüsü'nün (fraksiyonu) kurulması,
-- Evlerde dil, edebiyat, tarih, folklor vb. kursların düzenlenmesi,
-- Farslaştırma karşıtı tepkiler sürecini konu alan birkaç akademik çalışmanın[9] son yıllarda yayımlanması,
-- Gezi, yürüyüş, dağcılık, yas, düğün ve anma törenleri gibi etkinlikler aracılığıyla Farslaştırma ve karşı tepkiler süreciyle ilgili konuların gündeme getirilmesi.
Farslaştırma karşıtı eylemleri içinde barındıran olaylar, Brubaker'in (2003: 168, 174 ve 181) kavramsallaştırmasıyla, ancak algısal, yorumsal, temsili ve ulamsal olarak var olan etnisiteyi; kısa süreliğine ve belirli bir ölçüde olsa da, bir olaya büründürerek "grupluluk" görünümünde somutlaşmasını sağlar. Böylece ulamsal olarak var olan etnisite; dokunulabilir hale gelir, gruplar arası keskin sınırlar çizilir, toplu dayanışma duygusu yoğunlaşır, 'biz' ve 'onlar' arasındaki fark canlanır.

Araştırmanın Sorun

Araştırma, 1926'dan beri İran'da siyasal yetke tarafından; hukuki yaptırım ve teşvikler aracılığıyla resmi ve resmi olmayan ilişkiler ağı temelinde, dizgeli ve planlı bir biçimde uygulanan etnik ayrımcılık ve Farslaştırma uygulamalarına karşı 1979'dan beri Türk eyleyiciler tarafından üretilen düşünsel örüntülerin içsel insicamsızlığı üzerine kurgulandı. Bu bağlamda *araştırmanın temel sorunu* Farslaştırma sürecine karşı düşünsel düzlemlerde

[9] 2008'de İstanbul'da Türkçe basılmış Gülara Yenisey'in İran'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004) kitabı; 2012'de Ankara'da Türkçe basılmış Barış Metin'in Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri kitabı; 2013'te Tahran Üniversitesi'nde Farsça basılmış Masumeh Ahmadi'nin Azeri Hüviyet Taleplerin Yaşadıkları Deneyimleri Anlama: İran'ın Azeri Dilli İllerinde Nitel Bir Çalışma yüksek lisans tez çalışması; 2013'te New York'ta İngilizce basılmış Rasmus Christian Elling'in İran'da Azınlıklar: Humeyni Sonrası Milliyetçilik ve Etniklik (Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini) kitabı; 2013'te Hacettepe Üniversitesi'nde Türkçe basılmış Ebrarim Ramazani'nin İran'daki Türklerde Spor ve Toplumsal Hareket İlişkisi: Traxtor Futbol Takımı Örneği yüksek lisans tez çalışması; 2017'de Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin Ziya Bünyadov Şarkiyatçılık Enstitüsü öğretim üyelerinin onayıyla kitap olarak Türkçe (AZE) basılmış Yegâne Hacıyeva'nın İran İslam İnkılabından Sonra Cenubi Azerbaycanlıların Ana Dili Uğrunda Mücadelesi (1979-2005) kitabı; 2018'da Ankara Üniversitesi'nde Türkçe basılmış Artum Dinç'in İran'da Türklere Yönelik Uygulanan Asimilasyon Politikaları ve Karşı Tepkiler 1979-2018 doktora tez çalışması.

düşletilen *kavramsal ve söylemsel çerçevelerdeki içsel karmaşa (complexity)* olarak ortaya konuldu.

Araştırmanın Amacı

Araştırmayla özellikle 1979'dan günümüze FKTE'liler tarafında verilen mücadele ve direniş sürecinin *anlamsal kodlar*ı, *tanımsal açıklamalar*ı ve *adsal kalıplar*ı ortaya çıkartılmaya çalışıldı. Böylece tepkiler sürecinin *stratejik amaç* ve *söylemsel çerçeveler*i de belirginleşti. Verilerin ayrıntılı çözümlemesi FKTE'lilerce kullanılan söylemsel çerçevelerin *bilgi kuramsal, varlıkbilimsel, paradigmatik yaklaşım* ve *mantıksal uslamlama* gibi felsefi arka planlarını keşfedilmeye yardımcı oldu. Konunun Türkçe, Farsça ve İngilizce yazında toplumbilimsel yaklaşım temelinde çalışılmadığı dikkate alındığında, çalışmayla elde edilen güncel ve görgül alan verisi ve bulgular vasıtasıyla ilgili yazındaki akademik çalışmalara katkı sağlandığı düşünülebilir.

Araştırmanın Önemi

Çalışma İran'da siyasal yetke tarafından uygulanan Farslaştırma sürecine karşı Türk eyleyiciler tarafında verilen tepkilerin: 1. söylemsel çerçeve ve stratejik yaklaşımlarını tespit etme, 2. tepki süreçlerinin gelecekte alabileceği biçim ve yönelimlerle ilgili öngörüde bulunma, 3. bölgesel ve küresel güç ilişkilerinde kurulu denklemlere olası jeopolitik ve jeostratejik etkilerini tahmin etme, 4. İran örneğinde kültürlerarası temas süreçlerinde ortaya çıkabilecek *tahakküm* ve *direniş* süreçlerinden elde edilen güncel görgül alan verisini ilgili alan yazınına sunma bakımından *önem*li bulunabilir.

Araştırma Yöntemi

Bildiri 19.09.2018'de tamamlanan "İran'da Türklere Yönelik Uygulanan Asimilasyon Politikaları ve Karşı Tepkiler 1979-2018" başlıklı doktora tez çalışmasında toplanan verilerin çözümlemesinden elde edilen bulguların belirli bir kısmı temelinde tasarlandı. Birincil kaynak niteliğindeki alan *veriler*i *nitel araştırma tipi*nin *katılımlı gözlem, odak grup çalışması, derinlemesine görüşme* ve *yazın taraması* teknikleri kullanılarak toplandı. Ayrıca, araştırma öncesi dönemlerde *deneyimlenmiş gözlem*le (experienced observation) sahadan edinilen bilgilerle de veriler zenginleştirildi.

Ocak 2015 ile Mayıs 2018 arasında sayıları 30 kişiyi bulan katılımcılarla yapılan *görüşmeler yarı yapılandırılmış sorular* çerçevesinde gerçekleştirilip sesli ve yazılı dosyalar biçiminde kaydedildi. *Amaçlı örneklem* kapsamında görüşülen *katılımcılar* İran'da Farslaştırma sürecine karşı vermiş oldukları tepkilerden dolayı *siyasal yetke tarafından cezai işlemlere tabi tutulmuş* ve yurtdışına kaçmak zorunda kalmış *Türk eyleyiciler*den oluştu.

Araştırma sırasında 3 ayrı odak grup çalışması gerçekleştirildi. Birincisi 7 Temmuz 2014 ile 31 Aralık 2016 tarihleri arasında sayıları 7 ile 12 kişi arasında değişen Farslaştırma karşıtı Türk eyleyicilerle Ankara'da çalışıldı. Grup toplantıları her ay düzenli olarak yarım günlük süreyle gündeme alınan konuların tartışılmasıyla yapıldı.

İkinci odak grup çalışması, Ekim 2014 ile Ocak 2015'i kapsayan bir dönemde merkezi yurtdışında bulunan ve Farslaştırma sürecine karşı örgütsel faaliyet gösteren bir grubun Skype uygulaması üzerinden düzenlediği iki haftalık toplantılara katılarak gerçekleştirildi. Toplantılara katılanların sayısı sabit olarak 7 kişi idi.

Üçüncü odak grup çalışması ise, 3 Eylül 2017 ile 30 Haziran 2018 tarihleri arasında farklı ülkelerde birbirlerinden ayrı bir biçimde faaliyet gösteren Farslaştırma karşıtı Türk eyleyicilerin iki haftada bir Skype uygulaması üzerinden belirli konular etrafında düzenledikleri toplantılara katılarak gerçekleştirildi. Toplantılara katılanların sayısı 7 ile 10 kişi arasında değişmekteydi.

Veriler tematik benzerlikler temelinde ayıklanıp temellendirilmiş kuram inceleme tekniğinin *açık kodlama, eksenel kodlama, seçici kodlama* ve *öykülendirme* işlemleri

uygulanarak çözümlendi. Veriler *kapsamlı kültürel sosyoloji yaklaşımı*na uygun *eklektik bir bakış*la şu kavramların birer *analitik çözümleme aracı* haline getirilerek işlendi: *sorunsallaştırma, habitus, sermaye, alan, strateji, taktik* ve *toplumsal hareket*.

Çalışmada, iki nedenden dolayı kültürlerarası temas süreçlerinin çalışıldığı bilinen kuramsal modellemelerden herhangi birinin temel alınması uygun görülmedi:

Birincisi, yazında yaygın olan Batı kaynaklı kültürlerarası temas çalışmalarında geliştirilen kuramsal modellemeler daha çok ırk, etnisite, milliyetçilik, göçmenlik-yerlilik, evsahibi devlet, kent ve sınıf kültürü gibi olgular üzerinden sorunsallaştırıldığı, bağlamsallaştırıldığı ve odak konusulaştırıldığı için. Bu bakımdan iki yerli (autochthonous) etno-millet olan Türklerle Farslar arasındaki bin yılları aşan tarihsel ilişkiyi ırk, göçmenlik-yerlilik, evsahibi devlet, kent ve sınıf kültürü gibi çerçevelere oturtmak doğru bir bakış açısı sunmaz. Ayrıca 1926'dan beri uygulanan dizgesel asimilasyoncu ve kültür-kırımcı politikalar belirli bir ölçüde sömürgeleştirici ve işgalci dış müdahale, destek ve yönlendirmelerle[10] kurgulanmış olduğu için Batı deneyimine dayalı etnisite ve milliyetçilik kuramlarını aşar.

İkincisi ise kültürlerarası temas süreçlerinin çok boyutlu ve karmaşık oluşları dikkate alınarak; İran'da 1926'dan beri uygulanan Farslaştırma politikalarına karşı 1979'dan günümüze dek Türk eyleyiciler tarafından verilen tepkiler süreci ile ilgili toplanan verilerin *temellendirilmiş kuram geleneği* kullanılarak çözümlendiği için. Çünkü temellendirilmiş kuram geleneği kuramı araştırma sahasından çıkarmayı esas alır.

Çalışmanın yöntembilimsel ardalanı, temel varsayımları birbiriyle çelişmeyen *inşacı* ve *kültürel sosyoloji* yaklaşımları temelinde oluşturuldu. *Normatif değerden arınık bilginin imkânsızlığı, öznelerarası etkileşim* ve *eyleyici kimliğinin sürekli yeniden üretildiği* şeklinde sunulan önermeler, her iki yaklaşımın temel varsayımları olarak kabul edilir. Bu varsayımlar ışığında 1. Farslaştırma karşıtı Türk eyleyiciler, 2. eylemleri anlamlandıran simgesel kodlar ve 3. ilişkisel ağlar gibi değişkenler arası düşünümsel (reflexive) etkileşim temelinde sürdürülen direnişin dizgesel işleyişi *keşfedilmeye, açıklanmaya* ve *yorumlanmaya* çalışıldı. Bu amaçla Farslaştırma karşıtı tepkiler sürecinin *anlatıya büründürülüp simgesel olarak kodlanıp* ve *ağırlık verilerek* hangi söylemsel çerçevelerde adlandırıldığı, anlamlandırıldığı ve tanımlandığı örüntüler açığa çıkarıldı (Kurasawa, 2004: 56). Bunu yaparken *eyleyici*, *yapı* ve *kültür* arasında kesintisiz bir biçimde işleyen düşünümsel ilişki ve etkileşim mekanizması temel alındı (Archer, 2005).

İran Coğrafyasında Türklerin Nüfus Dağılımı ve Tarihi Geçmişi

İran yerlisi Türklerin –içinde Halaç, Özbek ve Kazak ögeleri bulunsa da– ezici çoğunluğu; Geray, Enay, Karay, Kaşkay, Avşar, Bayat, Eymür, Genger, Kaçar, Nefer, Ağaçery, Timurlu, Karaçorlu, Karakoyunlu, İnanlı, Baharlı, Bukanlı, Cuyanlı, Boranlı, Kulucanlı, Pehlivanlı, Madvanlı, Aliili, Govarsi [Kovarsi], Mehineyi, Nardin, Godar ve Bıçakçı gibi Oğuz boyunun değişik oymak ve obalarından oluşur (Blaga, 1997: 273-330). İran'ın resmi istatistik veri kaynakları, ülke nüfusunun etnik dağılımıyla ilgili, herhangi bir veri sunmaz. Bu durum farklı politik hedeflere uygun düşüntülü iddialara yol açar.

Büyük Britanya Deniz Kuvvetleri İstihbarat Birimi'nin (1920?: 206) raporunda, yaklaşık dokuz milyon tahmin edilen ülke nüfusunun 2,000,000'nunun –Türkmenler hesaba katılmamakla birlikte–, başka bir deyişle toplam nüfusun beşte birinden biraz fazlasının Türklerden oluştuğunu tahmin edilmektedir. Amerikan Merkezi Haber Alma Örgütü (Central Intelligence Agency) tarafından yıllık olarak yayınlanan World Factbook'un 2007 raporunda Türklerin nüfus oranı toplam İran nüfusuna göre %26 verilirken 2014 raporunda %18 ve son olarak yayınlanan 2017 raporunda ise etnik birimlerin toplam ülke nüfusuna göre yüzde oranları verilmemekle birlikte sadece adları yazılmaktadır.

[10] İlgili tarihsel ve toplumbilimsel araştırmalar söz konusu dış müdahale, destek ve yönlendirmelerin başta İngilizler olmakla Fransız, Rus ve Almanlar tarafından yapıldığını göstermektedir.

1949-1953 yılları arasında İran Genel Kurmaylığı tarafından on ciltlik kitap biçiminde bastırılan *İran Coğrafyası Ansiklopedisi*'ndeki verilere dayanarak 1972-1973 yılları içinde dört ciltte bastırılan *İran Türklerinin Milli Coğrafyası Ansiklopedisi* kitabının verilerine göre, 59 kent ve 10 Bin 119 yerleşim yerinde 5 Milyon 184 Bin 846 kişi Türkçe konuşan nüfus yaşamaktadır. Aynı dönemde İran'ın toplam nüfusu 16 Milyon 230 Bin kişidir. Dolayısıyla bu verilerden, göçebe hayatı ve başkent Tahran'da yaşayan Türkler hariç, ülke nüfusunun %32'sinin Türklerden oluştuğu sonucuna varılabilir (Panahian, 1973: 370). Blaga (1997: 276) yaptığı tetkikte İran yerlisi Türk nüfusun oranını %29,5 olarak tespit eder.

Leon T. Hadar Andrey Alstadt[11] "İran'da [1992'de] 20 milyondan fazla Azeri yaşadığını" belirtir. Birleşmiş Milletler Etnik Azınlıklar 1997 Raporu'nda Türk nüfuz %37 oranında gösterilir. Aynı kuruluş 2002 raporunda İran'da 30 milyon Türk nüfusun varlığından söz eder (aktaran Yenisey, 2008:190-191). Celal Al-i Ahmed (1979: 132) 1960'lı yıllarda, 25 milyonluk ülke nüfusunun en az 6 ile 7 milyonunun anadilleri Türkçe olanlar arasında doğup büyüyor olduğuna işaret eder[12]. 2000'li yıllarda Avrupa Parlamentosu tarafından, dönemin İran Cumhurbaşkanı Hatemi'ye yazılan mektupta, İran'da sadece "Azerbaycanlıların" nüfusuna işaret edilerek toplam ülke nüfusunun %30'unu oluşturduğuna değinilir[13] (Davarnia, 2006: 57).

14 Aralık 2009'da dönemin milli eğitim bakanı Hamit Rıza Hacı Babai Ulusal Araştırma Günü münasebetiyle Tahran'da düzenlenen törende: *ülke çapında öğrencilerin %70'inin iki dilli olduğuna işaret ederek öğrenciler arasında adil rekabeti sağlayacak fırsat eşitliğinin olmayışından yakınarak bahseder* (Fars Haber Ajansı, 2009). Ayrıca 18 Ocak 2012'de Türk resmileri ile görüşmek için gelen dönemin dışişleri bakanı Ali Ekber Salihi Ankara Esenboğa Hava Alanı'nda ziyareti ile ilgili basın mensuplarına yaptığı açıklamaları sırasında *"Biz neredeyse aynı dili konuşuyoruz. İranlıların %40'ı Türkçe konuşuyor. Bu Türkiye ile İran arasında güçlü bir bağdır."* ifadesini kullanır (Hükümet Bilişim Üssü, 2012).

Tahran merkezli hükümete bağlı *Popüler Kültür Kurulu* tarafından 2011'de yayımlanan araştırma bulguları iller bazında yerleşik Türk nüfusun oranlarını ortaya koyar. Söz konusu oranlar gerekli aritmetik işlemlerden geçirildiğinde ülke genelindeki yerleşik Türk nüfusun oranı toplam %22,4 olarak ortaya çıkar (aktaran Sabuhi, 2014).

Bugün "İran" adıyla bilinen coğrafi birim bünyesinde barındırdığı siyasi, askeri, mimari, edebi ve sanatsal tarih itibariyle Türk kültürü araştırmacılarına zengin kaynaklar sunar. Türk varlığının tarihsel izini gösteren en eski kanıtlardan biri 4350 yıl önce Akad kralı Sargon dönemine ait yazıtlarda adları geçen Turukkilerin varlığıdır. 4200 yıl önce yine Akad kralı Naram Suene'ye karşı ülkenin kuzeyinde[14] bulunan 17 hakanın oluşturduğu ittifakın içinde Tourki devletinin hakanı İlluşumel'in adı geçer (Aliyarlı, 1996: 39). Turukkilerin izlerine Asur ve daha sonra Urartulara ait taş yazıtlarında da rastlanır.

Herodot ([M.Ö. 5. yüzyıl] 2013: 48, 245-246 ve 250) deriden dikilmiş giysiler giyinen, kımız içen, domuz eti yemeyen, toprak ekmeyip konargöçer tarzında yaşayan,[15] at binen ve

[11] Alstadt, Andrey L. (1992) The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule. Stanford: Hoover Institution Press.

[12] Âl-i Ahmed bu kitabını 1964-1968 yılları arasında tamamlar. Kaynak: J. W. Clinton, "Al-E Ahmad, Jalal," Encyclopædia Iranica, I/7, s. 745-747; İlişim: http://www.iranicaonline.org/articles/al-e-ahmad-jalal-1302-48-s (Erişim: 14.02.2016).

[13] Burada Azerbaycan bölgesi dışında bulunan Türkler hesaba alınmamaktadır.

[14] Bugünkü Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu ile İran'ın kuzeybatısını kapsayan bölgeler.

[15] Toprak ekip yerleşik yaşam tarzında yaşayan kimi İskit oymaklarının var olduğundan da söz eder.

Asyatik Ordu Düzeni'ne[16] sahip İskitler'in[17], Medleri (M.Ö. 678-M.Ö. 549) yenip topraklarını ele geçirdiklerinden söz eder. Zosimus (460-520) Hunları, İskitlerin devamı olarak gören tarih yazarlarından söz eder. 6. yüzyıl Bizans tarihçisi Menander Protektor eski Türklerin, Sakalar adıyla bilindiği kanımsar. Sovyet Oryantalisti A. N. Bernştam Hunların, Türklerin etnik varlığının doğrudan besleyicisi ve İskitlerin, Hunların doğrudan ataları oldukları kanısını ileri sürer (aktaran İsmayıl, 1993: 16-17). Türkiye tarihçiliğinde İskit veya Sakaların eski Türk kavimleri olduğu tezini ilk kez A. Z. V. Togan *Umumi Türk Tarihine Giriş* kitabında ortaya atar (Mehmetov: 97-98).

Suriye kaynakları, İberlerle Ermenileri ayıran sınır bölgesinde Kral Khosrow Anushiruwan'ın (496-579) komutanlığındaki Sasani orduları ile Kengerler arasında çıkan savaştan söz eder. 20. yüzyılın başlarına kadar uzayan süre içinde söz konusu bölgelerde birçok dere, tepe ve oymak Kenger adı ile bilinirdi. Kimi tarihçiler İskitleri, kimileri ise Hunları Kengerlerin ataları olarak kabul ederler (aktaranlar İsmayıl, 1993: 83; Budaqov ve Qeybullayev, 2004: 17 ve Tuncay, 2009: 16).

Kum'un güney batısında bulunan Téymeré bölgesinde 4 ile 7 bin yıl arasında değişen (ISNA, 2014) ve yine de Karadağ bölgesinde bulunan Süngün ve Laklan köylerinde 12 bin yıl öncesine kadar uzanan kayalıklar üzerine çizilen nakışlar da önemli tarihsel veriler olarak dikkat çekmektedir (Rafiefar, 2001). Çizimlerde geyik, koç ve at gibi hayvanların yanı sıra at binen, ok atan, av avlayan, tekli ve halaylı biçimde dans eden insanlar görünmektedir. Aynı nakışların işlendiği kaya çizimlerine Orta Asya ve Kafkalarda da rastlanmaktadır.

Kafkaslar ve bugünkü İran coğrafyasının kuzeybatısına yerleşen diğer Türk kavimleri Sabirler ve Hazarlar olmuşlardır. Hazarlar zaman zaman dönemin ve bölgenin güçlü imparatorluğu Sasanilerle (224-651) rekabet edebilmektelerdi (Artamanov, 2004: 243-246). Taberi (1991: 540) ve İbn Hişam ([1347 h] 1928: 402-403) Yemen kıralı Raiş'in Tayyilerin iki dağını, Anbar ve Musul kentlerini ele geçirdikten sonra, Şemir bin Attaf'ı atlı bölüklerine komutan tayin eder ve "Azerbaycan'a sahip olan Türklerin üzerine" saldırtır. Raiş, Pers kralı Minuşehr döneminde Yemen'de hükümdar olmuştur. Minuşehr'in, Pers mitolojik söylencelerinde Ahameniş'lerden (M.Ö. 550-M.Ö. 330) önce Pişdadi hanedanının krallarından biri olduğuna inanılmaktadır.

İslamlık öncesi doğmuş Yemenli tarihçi Ubeyd b. Şeriyye ile Emevi halifesi Muaviye (602-680) arasında konuşulan konuşmada Ubeyd, iki defa Azerbaycan'dan söz eder. Birincisi bahsi geçen Yemen kralı Raiş'in Musul seferi ve oradan da Azerbaycan'a uzanan saldırılarını anlatırken geçer. İkincisi ise Muaviye'nin Azerbaycan hakkında sorduğu soruya "Azerbaycan Türklerin oturduğu topraklardır" şeklinde verdiği cevapta geçer (aktaran İbn Hişam [1347 h] 1928: 402-403).

Cavanşir ve Necef (2006: 29-30) İran coğrafyasına yapılan Türk göçlerinin iki koldan gerçekleştiğine işaret ederler: 1. Kafkaslar ve Azerbaycan, 2. Orta Asya ve Horasan. Kafkaslar ve Azerbaycan üzerinden gerçekleşen göçler:

1. M.Ö. 350-M.S. 100 yılları arasında Buntürkler, Honn ve Bulgarlar.
2. 160-395 yılları arasında Hunlar.
3. 395-466 yılları arasında On-ogurlar.
4. 466-558 yılları arasında Sabirler.
5. 558-900 yılları arasında Hazarlar.
6. 900-1200 yılları arasında Peçenek, Uz ve Kıpçaklar.

[16] Süngü kullanan atlılar ve okçular olmak üzere iki ayrı savaş taktiğini yerine getiren birliklerinden oluşan ordu.

[17] Batı kaynaklarından Türkçe'ye geçen İskitler, M.Ö. 7. yüzyıla ait Asur kaynaklarında Aşguzaai; İbrani kaynaklarda İşguzay; Herodot'ta Skuz; Rusça çevirilerde Skif; Persler'de Saka; İngilizce çevirilerde Scyth olarak geçer (Mehmetov: 97-98).

Orta Asya ve Horasan üzerinden gerçekleşen göçler:

1. M.S. 350'li yıllarda War-Gunlar (Uar-Hunlar).
2. M.S. 4. yüzyılda Hiyonitler.
3. M.S. 5 ve 6. yüzyılda Eptalitler (Ak Hunlar).
4. M.S. 6. yüzyıl ve sonrası Halaçlar.
5. M.S. 550 yılı ve sonrası Göktürkler.
6. M.S. 8. yüzyıl, özellikle Gazneliler döneminde Karluklar.
7. 1040 Dandanakan Savaşı sonrası Oğuzlar.

Sasani devleti 651'de Arap-İslam orduları tarafından ortadan kaldırılır. Meydana gelen yetke boşluğu, Türklerin İran coğrafyası ve batıya doğru göçlerine hız ve yoğunluk kazandırır. Böylece Sacoğulları (879-940) ve Salaroğulları veya Kenger (941-983) devletleri Azerbaycan bölgesinde; 10. yüzyılda Simcuri ve 963 ile 1186 yılları arasında Gazneli devletleri Horasan bölgesinde varlık bulurlar (Cavanşir ve Necef, 2006: 30).

Selçuklular (140-1308) tarafından yapılan büyük fetihlerle birlikte kısa sürede Horasan, Azerbaycan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu ele geçirilerek geniş bir Türk İmparatorluğu yaratılır (Özdek, 2001: 86-115). Selçukluların düşüşünden sonra İldenizliler (Atabaylar) (1136-1225) devleti kurulur. İldenizliler devleti, Harezmşahlarla (1077-1231) iyi münasebetler kurar (Aliyarlı, 1996: 217-224). Harezmşahlar devletini Moğollar yıkar ve İlhanlılar (1256-1336) devletini kurarlar. İlhanlı devleti ile büyük Türk kitleleri Azerbaycan'a yerleşirler (Spuler, 1987).

İlhanlılardan sonra Timurlular (1370 - 1507), Karakoyunlular (1380 - 1469), Akkoyunlular (1378 - 1508), Safeviler (1501 - 1736), Avşarlar (1736 - 1796) ve Kaçarlar (1789 - 1925) gibi Türk devletleri İran siyasi tarihine damgasını vurur. Türkler 1926'da İran'da siyasi iktidarlarını yitirir. Buna karşın, bugün İran'ında birçok yaşam alanında Türklerin varlığına, kültürel iz ve etkilerine rastlamak pek de zor olmasa gerek.

1. Farslaştırma Karşıtı Tepkiler İçin Kullanılan Söylemsel ve Kavramsal Çerçeveler: Anlamlandırmalar, Tanımlamalar ve Adlandırmalar

Araştırmada FKT'yi anlamlı kılan, eylemlerde gömülü olan ve edimleri devindiren *söylemsel ve kavramsal çerçevelerin mimarisi ve iskelet yapısı* ortaya çıkartılmaya çalışıldı. Goffman'ın (1986: 21) ifadeleriyle FKTE'liler için Farslaştırma politikalarını ve verilen karşı tepkileri "algılama, konumlandırma, tanımlama ve damgalama olanağı sağlayan", "yorumlama şemaları" ortaya çıkartıldı. Böylece FKTE'lilerin içinden baktıkları **başat çerçeveler** (master frames) dile getirdikleri *anlamlandırıcı, tanımlayıcı* ve *adlandırıcı* ifadelerle açığa çıkarıldı:

1. Azerbaycan Meselesi
2. Milli Hareket
3. Hüviyet Talep Hareket
4. Demokratik Türk Halk Hareketi
5. Türk Sorunu
6. Farslaştırma Sorunu

1.1. Azerbaycan Meselesi

Farklı politik amaçları[18] benimseyen 30 kişi FKTE'li katılımcıyla yapılan görüşmelerde 21 kişinin soruları yanıtlarken –en az iki defa– "Azerbaycan Meselesi" tanımsal

[18] 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

adlandırmasını kullandığı saptandı. FKT sürecinin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken "Azerbaycan Meselesi" tanımsal adlandırmasını kullananlar aynı zamanda, "Milli Hareket", "Azerbaycancılık", "Fars Şovenizmi", "Türklük Meselesi", "Kimlik Meselesi" ve "Türkçülük" gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

İran'da etno-kültürel ilişkileri sorunsallaştıran kesimler arasında yaygın kullanılan en eski tanımsal adlandırma "Azerbaycan Meselesi" belirtecidir[19]. "Azerbaycan Meselesi" diye tanımsal adlandırmanın geçmişi, 1926'dan beri Rıza Pehlevi ve yakın çevresindeki Fars milliyetçisi odaklarca planlanan Fars kimliği temelinde bir ulus-devlet inşası sürecinin başlatıldığı döneme kadar uzar. Burada ilginç olan, dikey bir iktidar ilişkisi içinde üstte bulunan başat (Fars milliyetçisi çevreler) ve altta bulunan bastırılmış (umumiyetle Türkler, özellikle FKTE'liler) *tarafların ikisinin de aynı tanımsal adlandırmayı kullanması*dır.

Goffman (1986: 10) *çerçeve*yi, *eyleyicilerin öznel müdahalelerine açık* ve toplumsal olayları yöneten *örgütlenme ilkeleri* olarak tanımlar. Yukarıdaki durum, "Azerbaycan Meselesi" söyleminin/ çerçevelemesinin, iki karşıt tarafın kendi çıkarları doğrultusunda yaptığı *öznel müdahale* sonucunda nasıl farklı stratejik amaçlara uygun yorumlandığına dair tipik bir örnek oluşturur.

Çağcıl ulus-devlet anlayışının tekçi ilkelerine vurgu yapan Fars milliyetçisi söylemde *İran* ve *İranlılık,* Fars olmayan etno-kültürel kimliklerden arındırılmış bir "ulusal kimlik" belirteci olarak işlev görür (Elling, 2013: 119-120). Asimilasyoncu ve kültür-kırımcı görüşleriyle bilinen Mahmoud Afshar[20] (1925: 5-6) ve ülküdaşları tarafından çerçevelenip resmi ülküye sızdırılan Farsçı söyleme uygun bir yorumla *İran* adı ve ondan türetilen *İranlılık*, Farslaştırma sürecine bir çeşit meşruluk kazandıracak araca dönüştürülür. Böylece *İran* Fars olmayan etno-kültürel varlıklar için "Farslaştırıcı bir kazan", Gordon'un (1964: 74) deyimiyle bir "eritme kazanı" işlevi görür.

Azerbaycan, Farsçı söylem içinde, *İran ve İranlılığı oluşturan ezeli-ebedi değişmez öge*lerden biri olarak *yorum*lanır. Fars milliyetçisi çevreler İran'da cereyan eden etno-kültürel sorunları, özellikle de Türkler bağlamında, hangi stratejik amaçlar doğrultusunda ve neden "Azerbaycan Meselesi" adlandırmasıyla tartışmaya açar? Cevap, araştırma bulgularına göre aşağıda maddeler biçiminde verilmektedir:

1. İran'da Türk adında bir etno-kültürel varlığın olmadığı sanısından yola çıkarak *Türk adı*nı tartışma konusu bile yapmamak ve gündem dışı tutmak,
2. Türk adı ve varlığını *toplumsal ve tarihsel bellek*ten silmek,
3. *Türk dili* yerine uydurma "Azeri dili" adlandırmasını yaygınlaştırmak,
4. Meseleyi dilsel, etno-kültürel kimliksel, ekonomik ve en önemlisi hukuksal boyutlarından soyutlayarak *meselenin ne olduğu*nu söylemsel amaçlarına uygun bir biçimde -yani bir ulus-devletin egemenliği altında bulunan *toprak bütünlüğü değişkeni*ne indirgeyerek- tanımlayıp adlandırmak,

[19] İngilizcedeki "determiner" anlamında kullanılmıştır.

[20] Afshar, İran'da "Fars kimliği" temelinde sürdürülebilir güçlü merkeziyetçi bir '*ulus-devlet*' inşasının başarılabilmesi için düşüncelerini şöyle açıklar: "İran'ın milli birliğini toplumsal olarak korumak ve olgunlaştırmak idealimiz ve isteğimizdir. İran'ın milli birliği ne demektir? İran'ın milli birliği ülke sınırları içinde bulunan insanların ahlaki, toplumsal ve politik birliğidir. İran'ın milli birliği, politik bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü gerektirir. Milli birliğe nasıl ulaşabiliriz? Fars dili ülke çapında yayılsın. Bölgesel farklılıklar, örneğin kıyafet ve ahlak farklılığı ortadan kaldırılsın. İran'da bulunan etnikler her biri ayrı dilde konuşmasın. Dil, ahlak, kıyafet ve töre birliği gerçekleşmediği sürece politik bağımsızlığımız ve toprak bütünlüğümüz her zaman tehlike altında olacaktır. İran'da bulunan farklı kabile ve etnikleri benzer kılamazsak, yani İranlılaştıramazsak geleceğimiz ve İran'ın bütünlüğü her zaman tehlikede olacaktır. İran'ın bütün bölgelerinde, özellikle de Azerbaycan'da Fars dili yayılsın; Farsça olmayan coğrafi adlar değiştirilsin."

5. Sorunu sadece coğrafik bir meseleymiş gibi tasarlayıp FKTE'lileri "bölücülük", "emperyalizm uşaklığı", "Pantürkizm" vb. gibi *suçlama*larla *marjinalleştirmek,*
6. "Sovyet insanı" inşası örneğinde olduğu gibi Türk kültür ve kimliğinden arındırılmış bir *Azerbaycanlı kimliği* inşa edip *Fars eksenli İranlı kimliği*nin özdeş bir bileşeni haline getirmek.

FKTE'lilerin maruz kaldıkları ayrımcı, dışlayıcı, aşağılayıcı, özümsemeci ve kültürkırımcı politika ve uygulamaları "Azerbaycan Meselesi" başlığıyla adlandırıp tanımlamalarının ilkesel koyutları ve nedensel işlevleri neler olabilir? Bulgular aşağıda maddeler halinde verilen cevapları sunar:

1. Azerbaycan eskiden beri bir *Türk yurdu*dur. Fars halkı hiçbir zaman bu topraklarda bulunup devlet kurmamıştır. Azerbaycan adı Türkçe Az+Er+Bay+Kan/Gan/Can sözcüklerden oluşur. Resmi tarih yazımının uydurduğu, Atropates (ateşin koruyucusu) adından gelmez. Azerbaycan *vatan*dır. Dolayısıyla kimlik mücadelemizin ayrılmaz başlıca parçasıdır.
2. Bize göre *Azerbaycanlı* demek, *Türk* demektir. Arada hiçbir fark yoktur. Bunlar bir kimliğin iç içe geçmiş farklı boyutlarıdır ve aynı şeyi çağrıştırır.
3. "Azerbaycan Meselesi" derken, sadece toprak meselesinden söz edilmemektedir, aynı zamanda hukuki, iktisadi, akçal, dilsel ve siyasal boyutları olan bir meseleden söz edilmektedir.
4. "Azerbaycan Meselesi" adlandırmasını kullanan katılımcılar, -coğrafi bölgeyi başat ve bağımsız değişken olarak ele aldıklarından dolayı- tarihi Azerbaycan coğrafyası içinde bulunan Türk nüfusu İran'ın diğer bölgelerinde bulunan Türk nüfustan *ayrı bir birim* olarak ele alır. Birincisine "Azerbaycan halkı ya da milleti", ikincisine ise "diğer Türkler" adını verir.

İlgili yazın taramasından elde edilen verilerin çözümlemesinden çıkarılan sonuçlara göre "Azerbaycan Meselesi" adlandırması daha çok:

1. Sovyet Rusya'sının coğrafi ve ülküsel yayılmacı amaçları doğrultusunda bir dönem desteklediği sol ve Demokrat Fırkası geleneğinden gelen kişi ve çevreler,
2. Batılı güçlerin kapitalist yayılmacılık amaçları doğrultusunda sürekli desteklediği yayılmacı Fars milliyetçiliği geleneğinden gelen kişi ve çevreler ve
3. Bağımsız Güney Azerbaycan ve/veya birleşik Azerbaycan devletinin kurulmasından yana yeni kuşak milliyetçi kişi ve çevreler tarafından kullanılan söylemsel çerçevelerin adsal kalıpları olduğu saptanmıştır.

Bu durum şöyle okunabilir: aynı tanımsal adlandırma *değişik işlevler*i bağlamında farklı amaçları güden stratejik hamlelerin De Certeau'nun (2009: 138-139) çözümsel ayrımıyla "oyun kuralları, koyut ve maharetleri" çerçevelerinde değişik yorum ve uslamlamalara büründürülerek amaca uygun araçlar haline getirilip kullanılabilir.

Araçsallaştırılmış *tanımsal adlandırmaların*, amaca uygunluğunu belirleyen değişkenlerden biri, söylemsel çerçeve ile içinde kullanılan kavramsal çerçeveler arasında *mantıksal tutarlılık, geçerlilik ve doğrulanabilirlik oranı*dır. Yalnız, güç ilişkilerinde etkili ve belirleyici olmayı sağlayan *mantıksal kurallar*a uygunluk ilkesinin yanısıra *yaptırım gücü* unsuru da göz ardı edilmemelidir.

Bourdieu kuramında habitusa bağlanan *strateji*, toplumsallaşma süreçleri sonucunda, bireylerin *bilinçaltında,* belirli bir biçimde eyleme veya belleme "eğilimi" oluşturur. Söz konusu eğilim, eyleyici ya da kurumların alanda yer aldığı konumlar arasındaki nesnel ilişkiler ağında gelişip biçimlenir (Naidoo, 2004: 458-459). Bourdieu (2016b: 144), *stratejilerin temel ilkesi*nin, belirli türden bir karı oldukça arttırmak için müstehzi bir hesaplama arayışından değil, "bir habitus ve bir alan arasındaki bilinçdışı ilişkiden ileri geldiğinin altını" çizer.

Bu bağlamda toplumsal hareketlerde güdülen stratejik amaçlar doğrultusunda temel alınan söylemsel çerçeveler içinde kullanılan kavramlar arasından aranan iç tutarlılık ilkesi habitus ve alan arasındaki bilinçdışı ilişki dolayımıyla göz ardı edilebilir.

"Azerbaycan Meselesi" tanımsal adlandırması, bazı FKTE'liler tarafından, aşağıda maddeler şeklinde verilen istidlallere dayandırılarak eleştirilir:

1. Etno-kültürel kimliği belirleyen *temel bağımsız değişken*i Türkçe ve Türklükten; Azerbaycanca, Azerbaycan dili, Azerbaycan Türkçesi ve Azerbaycanlılığa dönüştürür. İran'ın dört bir yanına serpilmiş aynı mağdurluk ve madunluğu yaşayan tek etno-milli varlık olarak Türkler ve Türklüğü ayrıştırır. Dolayısıyla etno-kültürel varlığı belirleyen unsurların merkezinde yer alan *dil unsuru*nu alıp yerine aynı mağdurluğu yaşayan tüm konuşanlarını kapsamayan belirli bir *coğrafya üzerine konulmuş ad*ı koyar.
2. Özümsemeci ve kültürkırımcı uygulamaların doğurduğu *mağdurluk, madunluk ve şiddeti geri plana iter*ek meseleyi sanki *belirli bir coğrafya üzerine kurulacak siyasi bir egemenlik meselesi*ymiş gibi tasarlar. Dolayısıyla hem *soru*na hem de *çözüm*e ilişkin diğer *boyut* ve *seçenekleri saf dışı eder*ek çözümü belirli bir toprak birimi üzerine kurulacak egemenlik planı ve stratejisine bağlar.
3. Mağdur ve madun duruma düşürülmüş Türk nüfusu–Azerbaycanlı olanlar ve olmayanlara– bölerek sorunun çözümüne katkı sağlayabilecek *tüm kesimleri seferber etme kapasitesi*ni düşürür. Dolayısıyla FKT sürecinde Türk eyleyiciler arasında kurulabilecek "iletişimsel eylem" *ağları*nı parçalayıp direniş sürecinde can alıcı öneme sahip olan *dayanışma bağlarını ören duygudaşlık kapasitesi*ni böler.
4. "Azerbaycan Meselesi" tanımsal adlandırması, Batılı sömürgeci güçlerin kapitalist yayılmacı söylemlerinin yanı sıra yayılmacı Fars ve Rus milliyetçiliğinin "vatan" imgelemi üzerine inşa ettiği söylemsel çerçeve ve paradigmatik duruş içinden bakar. Böylece *mesele*, temelde sanki *toprak üzerine egemenlik kurma meselesi*ymiş gibi görünüp onların kurduğu *oyun kuralları, söylemsel koyutlar* ve *stratejik maharetler* temelinde biçimlenir. Böyle bir anlayış, büyük bir olasılıkla oyunun rakibin güçlü olduğu *söylemsel koyutlar* ve *stratejik maharetler* alanına çekilmesine ve onun belirlediği oyun kurallarına uygun simetrik bir karşılığa çağrı yapar. Alternatif asimetrik söylemsel çerçevelerin kullanımı ve kullanışlılığını unutturur. Bu söylemsel çerçevenin, etno-kültürel bir milli varlık olarak Türklerin İran'da maruz bırakıldığı sorunların çözümünden ziyade, *emperyalist güç odaklarının* doğrudan ya da dolaylı olarak *egemenlik alanlarını genişletme ve derinleştirme sorunu*yla bağlantılı olduğu görünmektedir.

1.2. Milli Hareket

Farklı politik amaçları[21] benimseyen 30 kişi FKTE'li katılımcıyla yapılan görüşmelerde 24 kişinin soruları yanıtlarken –en az iki defa– "Milli Hareket" tanımsal adlandırmasını kullandığı saptandı. FKT sürecinin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken "Milli Hareket" tanımsal adlandırmasını kullananlar aynı zamanda, "Fars Şovenizmi", "Azerbaycan Milli Hareketi", "Türklük Meselesi", "Kimlik Meselesi", "Azerbaycan Meselesi", "Milli Demokratik Hareket", "Azerbaycancılık" ve "Türkçülük" gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

[21] 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

Şubat 1979'da gerçekleştirilen rejim değişikliği sonrası İran'da etno-kültürel ilişkiler sorunsalı FKTE'liler nezdinde "Fars Şovenizmi", "Milli Mesele", "Milletçilik", "Türkçülük" ve "Azerbaycancılık" gibi tanımsal adlandırmalarla tartışılmaya başlar. "Milli Hareket" tanımsal adlandırması FKTE'liler nezdinde özellikle 1990'lı yıllardan itibaren sıklıkla kullanılmaya başladığı söylenebilir. E. R.'nin anlattıklarında konuyla ilgili şu sözler dile getirilir: "Milli hareketle bağlı benim hiçbir fikrim ya da teşkilati faaliyetim yoktu. Lisede bir sınıf arkadaşım vardı, arasıra Türkçe bir şeyler yazardı defterine. Ondan bazen, bizlere edilen zulümler hakkında kırık kopuk bir şeyler duyardım. Milletçi değildim. Ama koyu bir Tebriz tutkusu vardı bende. Ara sıra okul yolunda bulunana büfeden yerli gazetelerden alp okurdum. Ben 'Azerbaycan Milli Hareketi' sözünü ilk defa Şems-i Tebriz gazetesinde Hasan Erk'in kalemiyle yazılmış bir yazıda okudum."

SSCB'nin çöküşü ardından Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte FKTE'liler arasında ulus-devlet olgusunu örnek alıp milliyetçi görüşleri temel alan kurtuluşçu anlatılar, alttan alta dillerde söylenmeye ve yeraltı gizli örgütler adına dağıtılan bültenlerde yazılmaya başlar. Örneği 1990'ların başında Tebriz'de kurulan Azerbaycan Kurtuluş Teşkilatı, bağımsız Güney Azerbaycan devletinin kurulmasından yana önde gelen yeraltı örgütlerden biriydi.

1996 milletvekili seçimlerinde adaylığı iptal edilen Çehregani 1997'de Tebriz'de kendisiyle yapılan görüntülü bir röportajda "şerefli milletler öz bayrağının altında yaşar, şerefsiz milletler özge bayrağının altına sığınır" sözlerini dile getirir. Ekim 1997'de yayımlanmaya başlayıp Nisan 2002'de kapatılan Tebriz merkezli Şems-i Tebriz gazetesinde yazan Hasan Erk'in yazılarında "Azerbaycan Milli Hareketi" ve "Milli Hareket" gibi tanımsal adlandırmalar artık açıktan kullanılan belirteçlerdi.

Yukarıda verilen tanımsal adlandırmalar R. D.'nin yorumuyla "sadece sesleri gür çıkan" genellikle bağımsızlık yanlısı eyleyiciler tarafından üretilen görsel, işitsel ve yazınsal ürünlerde kullanılmaktadır. Bunun yanısıra İran'ın toprak bütünlüğü ve İslam Cumhuriyeti rejimini sorunsallaştırmayan, ama etno-kültürel kimliklerin hukuken tanınmasını, iktidar ilişkilerinde temsil edilmesini ve kaynakların etnik nüfusun oranına göre dağıtılmasını talep eden federalci kesimlerce de kullanıldığı araştırma verilerince saptanmıştır.

Bu tanımsal adlandırmalarla ilgili olumlu ve olumsuz yönden yapılan bazı değerlendirmeler aşağıdaki gibidir. Birinci odak grup çalışması sırasında İ. Y. FKT sürecinin "Milli Hareket", "Milletçilik" ve "Türkçülük" gibi tanımsal adlandırmalarla yansıtılmasını şöyle değerlendirir: "Biz Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya, Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya hüküm sürmüş Mete Han, Atilla, Tomris Ana, Ekber Şah, Raziye Sultan, Selçuk Bey, Alparslan, Tolunoğulları, Fatih, Nadir Şah gibi tarihin akışına yön veren kahramanların torunlarıyız. Bizler Dede Korkut, Mevlana, Nesimi, Hacı Bektaş Veli, Ali Şir Nevai, Fuzuli, Yunus Emre, Kul Şerif, Hüseyin Cavid, Nazım Hikmet, Şehriyar gibi ince tinli ermişlerin torunlarıyız. Biz esareti kabul edemeyiz. Hele hele dört tane emir kulu Fars milliyetçisi nökerin esaretine. Bunlar bir gün İngilizlerin, öbür gün Rusları, başka bir gün de Amerikalıların nökerçiliğini yapanlardır. Öz başlarına bir bo… değiller. Vallahi ayıptır, insan kendi kendinden utanıyor, dönüp baktığında atalarının yüzüne. İnsanın milli gururuna dokunuyor. Biz ancak milli ruhumuza, milli hislerimize, milli kimliğimize dönersek güçlenip bu beladan kurtuluruz. Evet, bizim yolumuz millet yoludur. Kendimiz de milletçiyiz."

Görüşmeler sırasında FKT sürecinin milliyetçi tanımsal adlandırmalarla yansıtılmasını eleştiren Ç. S. görüşlerini şöyle dile getirir: "Uğruna vermekte olduğum mücadele milliyetçilik ya da Türkçülük mücadelesi değil. Meselenin bir milliyetçilik veya Türkçülük meselesi olduğunu da düşünmüyorum. Ben hayatım boyunca eşitlik uğruna mücadele verdim. Şimdi ve bundan sonra da böyle olacak. Böyle adlandırmalar faşizan kokular

yayıyor etrafa, doğrusu ben böyle görünmek istemem. Ne yani ben bir yandan Fars nasyonalizmine karşı direneceğim, öbür yandan da ben de Türk nasyonalistiyim mi diyeceğim. Böyle olmaz, adama gülerler ve ciddiye almazlar insanı."

Görüşmeler sırasında R. D. FKT sürecinde milliyetçi söylemlerin kullanımıyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: "Sonuçta ben bir nasyonalist değilim, liberal demokrat bir insanım, ama bu faaliyetler süreci içinde ister istemez adımız umumiyetle milletçi olarak geçiyor. Burada mantıksal çelişki olabilir, ama artık iş işten geçmiş, tüm kesimleri kapsayan daha uygun bir tanım ve adlandırma olabilirdi."

E. Ş. FKT sürecinde milliyetçi söylemlerin kullanımıyla ilgili düşüncelerini şu şöyle anlatır: "Benim ideolojik eğilimim biraz anarşizme eğilen sosyal-demokrasidir. Eh, gel gör ki feleğin oyunları bizi nasyonalizm çatısı altında faaliyete zorladı. Tabi ki benden hiçbir zaman nasyonalist çıkmaz. Odur ki ben kendi düşüncemi yansıtacak, bizim gibileri de içine alacak uygun bir adın konulmasını isterim. Misal için Demokratik Türk Halk Hareketi olabilir." diye, düşüncelerini dile getirir."

Diğer yandan İran'da konuyla ilgili Fars milliyetçisi çevrelerce üretilen yazında, ülkede etno-kültürel kimlik sorunu diye bir sorunun olmadığı iddiası egemen ve yaygın söylem olarak yerini korumaktadır. Yayılmacı Fars milliyetçisi çevreler, sonul amaçlarına bakmaksızın tüm FKTE'li eyleyicileri aynılaştırarak çözüm uğruna gerçekleştirilen her türden çabayı, genellikle "bölücü çabalar" ve "Pantürkist çeteler" gibi tanımsal adlandırmalarla konumlandırır.

"Milletçilik", "Milli Hareket", "Türkçülük" ve "Azerbaycancılık" gibi tanımsal adlandırmalar, sol, liberal ve İslamcı bazı FKTE'liler tarafından aşağıda maddeler halinde verilen istidlaller nedeniyle eleştirilir:

1. Çok boyutlu ve karmaşık nitelikli süreci sadece "milliyetçilik" yaklaşımıyla ele alır.
2. Adı konmamış bir dayatmadır. Sürecin içinde etkin eyleyicilerin birçoğu farklı ülküsel görüşleri temsil etseler bile, bu dayatma sonucunda kendilerini milliyetçi görünüm veren bir sahnede buluyorlar.
3. Kapsayıcı tanımlamalar değiller. Farklı ülküsel kimlikleri ile FKT sürecine katılan kesimleri, örneğin feministleri, enternasyonalleri, çevrecileri, anarşistleri, İslamcıları, liberalleri, sosyalistleri, liberal demokratları, sosyal demokratları vd. kesimleri temsil edememektedir.

1.3. Hüviyet Talep Hareket

Görüşmeler sırasında 19 katılımcı, soruları yanıtlarken –en az iki defa– FKT sürecini "Hüviyet Talep Hareket" adlandırmasıyla tanımladı. Derinlemesine görüşmelere katılan 30 kişilik FKTE'li farklı politik amaçları[22] benimseyen kişilerden ibarettiler. FKT'nin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken "Hüviyet Talep Hareket" adlandırmasıyla süreci tanımlayanlar aynı zamanda, "Kimlik Meselesi", "Ayrımcılık", "Farslaştırma", "Azerbaycan Meselesi" ve "Türk Sorunu" gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

İran'da etno-kültürel ilişkiler sorunu ilk olarak 1990'ların ikinci yarısından itibaren genellikle Türk öğrenci aktivistler tarafından "Hüviyet Taleplik Meselesi" olarak adlandırılıp kullanıma sokulur. Esasında 2000'lı yıllarda FKTE'liler tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlar.

Hüviyet taleplik söylemini kullanan FKTE'liler genellikle uluslararası insan hakları bildirgelerinde belirtilen etno-kültürel kimlik konusuyla ilgili hak ve hürriyet ilkelerini

[22] 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

temel aldıklarının altını çizerler. Hüviyet taleplik söyleminin farklı stratejik amaçları benimseyen katılımcılarca kendi amaçlarına uygun yorumlarla inşa edildiği gözlemlendi. Hüviyet talep söylem, Scott'un (2014: 275-286) sözleriyle kullanışlı bir "poz kesme", "maskeleme" ve "örtmece" işlevi gören bir tanımsal adlandırma olarak da değerlendirilebilir. "Hüviyet Talep Hareket" tanımsal adlandırmasını sıklıkla kullanan E. H. görüşmeler sırasında görüşlerini şu sözlerle dile getirir: "Bütün bu fırıldaklıklar bizim kimliğimiz mihverinde dönüyor. İstiyorlar bizi kendi kimliğimizden koparıp Farslaştırsınlar. Biz ne diyoruz? Biz diyoruz ki kardeşim, bırakın biz kendi kimliğimizi yaşayalım. Kendi dilimizde okuyalım. Kendi tarihimizi, geçmişimizi öğrenelim. Biz milli ya da etnik kimliğimizi seçmedik ki, onunla doğduk. Onunla da ölmek istiyoruz. Hepsi bu."

Hüviyet taleplik söylemi, bazı FKTE'liler tarafından, yanlış anlamda bir tanımsal adlandırmadır, diye eleştirilir. Bu bağlamda D. E. görüşmeler sırasında eleştirel düşüncesini şöyle anlatır: "Bizim kim olduğumuz zaten bellidir. Biz kendi kimliğimizi tartışmıyoruz ki. Bunu onlar [Fars milliyetçileri] meseleleştiriyorlar. Sahibi olduğumuz kendi kimliğimizi kimden talep edeceğiz? Onlardan mı? Bu çok gülmeli [komik] olur. Onlar da zaten bildiklerini okuyorlar, bizi aldırmazlar ki. Burada anlamsal çelişki var."

"Hüviyet Talep Hareket" anlamsal adlandırma eleştirilmesine karşın, araştırma verilerinin de desteklediği gibi, farklı paradigmatik duruşları benimseyen FKTE'liler tarafından yaygın olarak bilinçli bilinçsiz kullanılmakta olduğu söylenebilir.

Fars milliyetçisi çevreler etnik sorunlarla ilgili tartışmalarında bu söylemsel çerçeveyi de reddeder ve "insan hakları" adı altında ileri sürülen talepleri "emperyalist güçlerin, bağımsız ülkelerin içişlerine karışma amacıyla kullandıkları elverişli araçsal aygıtlar" olarak değerlendirirler.

1.4. Farslaştırma Sorunu

Görüşmelere katılan ve farklı politik amaçları[23] benimseyen 30 kişiden 14'ü, soruları yanıtlarken en az iki kez yineleyerek İran'daki etno-kültürel ilişkiler sürecini "Farslaştırma Sorunu" adlandırmasıyla tanımladı. FKT'nin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken "Farslaştırma Sorunu" adlandırmasıyla süreci tanımlayanlar aynı zamanda, "Fars Şovenizmi", "Asimilasyon", "Kimlik Meselesi", "Ayrımcılık" ve "Farslaştırma" gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

Sözcük olarak Farslaştırma, İran'da etno-kültürel ilişkileri nitelemek ve açıklamak için FKTE'liler nezdinde iki ayrı bağlam ve anlamda kullanılır: 1. Etno-kültürel ilişkiler süreci içinde dilsel özümseme amacıyla işletilen bir düzenek ve 2. Etno-kültürel ilişkiler sürecinin kaplamsal tanımını ortaya çıkarmak amacıyla yapılmış tanımsal bir adlandırma. İran'da farklı etno-kültürel birimler arasında devam eden ilişkiler sürecini "Farslaştırma Sorunu" olarak tanımlayan kesimlerin genellikle kinci bağlamı temel aldıkları gözlemlendi. Bu anlamda alan yazını taraması sonuçları, "Farslaştırma Sorunu" tanımsal adlandırılmasının özellikle 2005 sonrası yıllardan itibaren giderek yaygınlık kazandığını gösterir.

İran'da etno-kültürel ilişkiler sürecini "Farslaştırma Meselesi" olarak tanımlayan FKTE'lilerin, süreci daha çok iktidar ilişkileri bağlamında ele aldıkları ve söz konusu iktidar ilişkilerinin sebebiyet verdiği mafevklik-madunluk/mağdurluk olguları üzerinden okudukları söylenebilir. Böyle bir okumanın amacı, etno-kültürel kimlik değişkeni üzerinden kurgulanmış dikey iktidar ilişkisinde kimin başat, kimin bağımlı olduğuna belirginlik kazandırmak olsa gerek. Bu tanımsal adlandırmanın aynı zamanda süreç boyunca ayrımcı, dışlayıcı, özümseyici, aşağılayıcı ve iç sömürgeci görünümleriyle işleyen

[23] 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

baskı düzenekleri açığa çıkarma odaklı olduğu söylenebilir. D. E. görüşmeler sırasında konuyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle anlatır: "Farslaştırma deyince akla sadece dilimizin Farslaştırılması gelmemeli, bu yanıltıcı olur. Farslaştırma, Türk milletini bütün varlığıyla Fars varlığına dönüştürmek demektir, onun hizmetine vermektir. Farşlaştırma ömrümüzü, tarlalarımızı, evlerimizi, iş yerlerimizi, ormanlarımızı, su kaynaklarımızı, madenlerimizi sömürmek demektir. Yoksullaştırmak demektir. Farslaştırma yerimizden, yurdumuzdan edilip iki dilim ekmek, bir bardak su peşinden koşarak Farsların oturduğu bölgelere göç edip calay vatan olmaktır. Çünkü bizden kesip oralara yatırıyorlar paraları. Farslaştırma geçmişini, imdini, geleceğini senden almak demektir. Seni insan yerine koymamaktır, maymun gibi oynatıp kendilerine nöker etmektir. Aşağılayarak ezmektir Farslaştırmak."

Diğer tanımsal adlandırmalara göre farklı ülküsel anlayış ve stratejik yaklaşımları benimseyen kesimleri asgari ortaklıklar temelinde seferber etme kapasite ve ikna gücüne sahip olması açısında daha avantajlı görünmektedir. Bu anlamda asgari ortak payda olarak Farslaştırma karşıtlığı temel alındığında milliyetçi, İslamcı, liberal, sosyalist, çevreci, feminist vb. gibi kesimlerin bir araya gelip birlikte çalışma olasılığı artabilir. Ayrıca diğer tanımsal adlandırmalara göre mağdur ve madunlar üzerine uygulanan politik şiddeti daha yoğun ve açık bir biçimde odağına aldığı söylenebilir.

"Farslaştırma Sorunu" tanımsal adlandırmasını olumlu değerlendiren Sönmez düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: "Beynimizde kurduğumuz hayallere değil, başımıza getirilen musibete bakarak hastalığın ne olduğuna dair doğru teşhis koymalıyız. Üzerimizde işlenen baskının her boyutunu, her özelliğini teşhis etmeliyiz. Kimse tarafından reddedilemeyecek husus nedirse onu ortaya çıkarmalıyız. Yani meseleyi meydana getiren X maddesini bulmalıyız. Böyle bakınca maruz kaldığımız baskının çekirdeğinde Farslaştırmanın olduğunu görebiliriz."

Mağdurun, mağdurluğun yeniden üretilmesi sürecindeki rolüne yeterince dikkat çekmediği için "Farslaştırma Sorunu" tanımsal adlandırması bazı FKTE'liler tarafından eleştirilir. Dolayısıyla, mağdurun işlediği sorumluluk ihmali ve boyun eğme sebebiyle mağdurluğun yeniden üretilmesine kattığı katkı yeterince işlenmediği için eksik kaldığı yönüyle eleştirilir.

"Farslaştırma Sorunu" tanımsal adlandırmasını yetersiz bularak eleştiren H. B. 3. odak grup çalışmasında düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: "19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İran'da ulus-devlet yapılanmasına gidildiği süreçte biz millet olarak milletleşme sürecini ihmal ettik. Treni kaçırdık. Dolayısıyla bütün sorumluluğu Fars milliyetçisi odakların başına atmakla meselenin diğer yüzünü görmezden gelmiş oluruz. Milletleşme konusunda eksiklerimizi, yetersizliklerimizi de çalışmalıyız. Milli kimliğimizle ilgili sorunlarımız, sadece Farslaştırma boyutuyla ele alınırsa indirgemeci bir yaklaşıma kapılmış oluruz."

1.5. Türk Sorunu

Görüşmelere katılan ve farklı politik amaçları[24] benimseyen 30 kişiden 5'i, soruları yanıtlarken en az iki kez yineleyerek İran'daki etno-kültürel ilişkiler sürecini "Türk Sorunu" adlandırmasıyla tanımladı. FKT'nin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken "Türk Sorunu" adlandırmasıyla süreci tanımlayanlar aynı zamanda, "Ayrımcılık", "Asimilasyon", "Kimlik Meselesi" ve "Farslaştırma" gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

[24] 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

Sönmez ile yapılan görüşmede "Türk Sorunu" tanımsal adlandırmadan söz açıldığında, tanımlamayı yanlış bulup şu sözlerle eleştirdi: "Türklerin meseleyi "Türk Sorunu" olarak tanımlaması yanlış olur bence. Peki, biz Türk'üz, neden Türk'ü sorun yapalım? Sorunumuz kendimiz miyiz? Bu ülkede Türk veya Türklük, ancak beynini kiraya vermiş Ariyan ırkçılığıyla zehirlenmiş hasta adamlar tarafından sorun olarak görünür. Bu tam mütezat bir tanım olur. He, Türkiye'de Kürtçü çevreler 'Kürt Sorunu' diyorlar, meselenin adına, bu onların bileceği bir şey. Bu da yanlıştır."

1.6. Demokratik Türk Halk Hareketi

Görüşmelere katılan ve farklı politik amaçları[25] benimseyen 30 kişiden 2'i, soruları yanıtlarken en az iki kez yineleyerek İran'daki etno-kültürel ilişkiler sürecini "Demokratik Türk Halk Hareketi" adlandırmasıyla tanımladı. FKT'nin söylemsel ve eylemsel boyutlarını anlatırken "Demokratik Türk Halk Hareketi" adlandırmasıyla süreci tanımlayan iki kişi aynı zamanda, "Hüviyet Talep Hareket", "Asimilasyon", "Ayrımcılık" ve "Türk Sorunu" gibi tanımsal adlandırmaları da kullandılar.

"Demokratik Türk Halk Hareketi" tanımsal adlandırmasını savunan Ş. Y. konuyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: "Bugün en mühim şeylerden ki birinci derecede bizim hareketimizi yurtdışında zayıflatıyor, ekstremizmdir, ifratçılık, Türkçesi aşırıcılık. Bu çok çok mühimdir. Ben insanlar tanıyorum, bunlar korktuklarından gelmiyorlar. Şimdi biz burada insanlarla mesela en azından 3-4 kişiyle ki tanınmış kadrodurlar bunlar, 30-40 yıl siyasi deneyimleri var, düzgün, akıllı, rasyonel insanlardırlar, bunlara mesela müracaat olmuş, bunlar diyorlar şimdi değil, dur bakalım ne oluyor, ondan sonra. Korkuyorlar yakına gelmeye. Ekstrem insanlar, şiddet, dilde şiddet, teoride şiddet. Mesela istiklalci, tamam normatif düşüyorsun, güzel sözler, teoriler falan, sonra diyorsun istiklal, tamam o da bir sözdür. Ama [öyle bir] yazın ki şiddet var onun içinde, intikam var onun içinde, onun içinde hatta rasizm var, onun içinde Farslara ölüm[26] var, resmen ırkçılık! Kentli insan bundan kaçar. Yani, bizim problemlerimizin en mühimlerinden bugün geldiğimiz yerde ekstremizm, yani şiddet, dil ve eylem, davranış. Ben son seminerde Almanya'da konuşmamdan sonra birisi seminerin ortasında kalkmış bana taraf gelmiş, ben bu Farslara ölüm sloganını analiz ederken kalktı gelmek istedi üzerime birisi gitti onu durdurdu. Sonra ara verilince orada birisi bana diyor ki bey efendi sen nasıl cüret edip gelir burada konuşuyorsun. Burada şiddet görebilirsin. Bunları biz ciddiye almıyoruz. Biz kendimizi görmüyoruz. Bak! Benim esas meselem budur: biz bunu bulmalıyız ki bu problem ki var bizim içimizde, biz buradan meselemiz budur ki bu mevcut insanlar ki 10 yıl 15 yıl önce faaliyetin içindeydiler, onlar neredeler? Niye gelmiyorlar? Bunun nedenini bulalım… Demokrat insan olmamak bir problemdir. Bu hareketin içinde her insanın bir görüşü var, o insana saygı göstermek lazımdır."

[25] 1. Meşru zeminde durumu iyileştirmeyi amaçlayanlar, 2. Tanınma, temsil edilme ve iktidarın yeniden dağılımını amaçlayanlar ve 3. Ayrı bağımsız bir yasal yetke ve yönetim kurmayı amaçlayanlar.

[26] 5 Şubat 2017'de Tahran'ın Azadi Stadı'nda Perspolis ile Traktör Sazi futbol takımları arasında oynanan maçta Traktör Sazi taraftarlarının "yel yatar, tufan yatar, yatmaz Traktör bayrağı" sloganı 10 binlerce Perspolis taraftarınca çarpıtılarak "yel yatar, tufan yatar, s…kim Traktör perçemin" diye defalarca seslendirilir (Shahvàsh, 2017). Yine, 29 Aralık 2017'de aynı statta aynı takımlar arasında oynanan maçta 10 binlerce Perspolis taraftarı Türklere hitaben aşağılayıcı "eşek, eşek" sloganını defalarca yinelerler (Güney Azerbaycan Videoları, 2017). 15 Kasım 2017'de Amol'de Urmiye'nin Belediye ve Amol'ün Kaleh voleybol takımları arasında oynan maçta binlerce Kaleh taraftarı "Türklere Ölüm" diye defalarca aynı sloganı yinelerler (Gün. Az. TV, 2017). Tahran'ın Azadi Stadı'nda "Türklere Ölüm" sloganı tribünlerdeki 10 binlerce taraftarın defalarca seslendirdiği slogan haline gelmiştir (Yusifi, 2017).

Sonuç ve Tartışma

Yukarıda değişik stratejik amaçlara ve süreci yöneten örgütlenme ilkelerine uygun birer işlevsel yorumlama şemaları olarak FKTE'liler tarafından oluşturulan tanımsal adlandırmalar/ söylemsel çerçevelemeler serimlendi. Goffman'ın (1986: 10) işaret ettiği gibi, çalışma sırasında da FKTE'liler tarafından başvurulan bu söylemsel çerçevelerin; bir yandan Farslaştırma karşıtı direniş süreçlerini anlamlandırdığı, diğer yandan ise süreçteki etkileşimler boyunca farklı öznel yorum ve müdahalelere karşı kırılgan ve tabi oldukları da gözlemlenmiştir.

Farklı kaplamsal nitelik ve içlemsel özelliklerine karşın söz konusu tanımsal adlandırmaların, –bilinçli ve/veya bilinçsiz olarak yaygın bir ölçüde, efradını cami, ağyarını mani gibi mantıksal tutarlılık ve geçerlilik ilkeleri çiğnenerek– ilgisiz bir biçimde belirli bir stratejik amaca uyarlanarak kullanıldığı birçok örneğe rastlandı. Tersine, ayrı görüş ve stratejik amaçları güden söylemsel metinlerde aynı tanımsal adlandırmaların kullanıldığı çarpıklıklara da sıkça tanıklık edildi.

Durumu yansıtan örneklerden biri aşağıda 19 numaralı görselde verilmektedir. Uluslararası İran Türkleri Düşünce Platformu sitesinin baş sorumlusu M. M. ile yapılan görüşmede kendisi: İran'ın sınırları içinde bulunan tüm Türklerin sorunları ile ilgilendiklerini, ülkenin toprak bütünlüğünü sorunsallaştırmadıklarını, Türklerin bu ülkede eskiden olduğu gibi layık oldukları konuma getirilmesini hedeflediklerini ve bunların da bağımsız bir Güney Azerbaycan devletinin kurulmasıyla değil, İran'da demokratik bir rejime geçişle gerçekleşebileceğini açıkladı. Söz konusu stratejik amaç ve anlayışa hizmet adına kurulan internet sitesinde birbiriyle tutarsız ve hatta kimi durumlarda çelişen tanımsal adlandırmaların/ söylemsel çerçevelerin eş süremli olarak nasıl yan yana kullanıldığı aşağıda yapılan analitik ayrımda ayırt edilebilir:

1. Fars milliyetçisi çevrelerin ve resmi devlet ülküsünü yansıtan yazında kullanılan "İran Azerbaycan'ı" tanımsal adlandırması/ söylemi,
2. İran'ın toprak bütünlüğünü tanımayı ve İran'ın önceliğinde/ temelinde/ kuşatımında/ sahipliğinde bir kimliği anıştıran "İran Türkleri" tanımsal adlandırması/ söylemi,
3. Türklüğü temel alan kimliklendirmeyi anıştıran "Kaşkayı Türkleri" tanımsal adlandırması/ söylemi,
4. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Elçibey sonrası iktidarlarının inşa etmeye çalıştığı ulus-devlet kimliğini ve aynı zamanda Fars milliyetçisi yazında kullanılan anlam ve bağlamda kimliklendirme politikalarını[27] anıştıran "Azerbaycanlı" tanımsal adlandırması/ söylemi,
5. Güneyi ile kuzeyi birleştirilmiş[28] Birleşik Azerbaycan Devleti ülküsünü anıştıran "Güneyde Türk" tanımsal adlandırması/ söylemi,
6. Farklı bağlamlarda[29] kullanılmasıyla birlikte Azerbaycan'ın önceliğinde/ temelinde/ kuşatımında/ sahipliğinde bir kimliği anıştıran "Azerbaycan Türkleri" tanımsal adlandırması/ söylemi,

[27] Burada, etno-kültürel bağlılığı temsil eden Türk adını silme ya da ön planda tutmama ve coğrafya adı dolayımıyla kurulan bağı ön plana çıkararak İran'daki Türk nüfusu bölme ve hatta yeri geldiğinde Azeri gibi icatlarla Azerbaycanlılığı Türklükten arındırmayı hedefleyen politik amaçlar kast edilmektedir.

[28] FKTE'liler arasında "Güney Azerbaycan" tanımsal adlandırması genellikle İran'ın toprak bütünlüğü ve/veya üniter yönetsel yapısını tanımama anlamı ve bağlamında kullanılır.

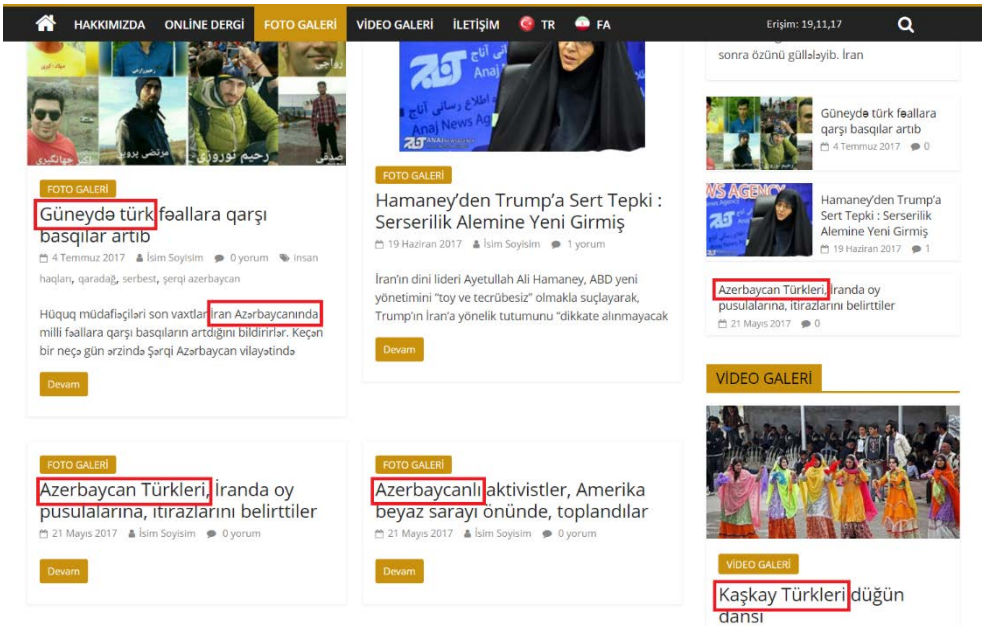

Şekil 2: mm Uluslararası İran Türkleri Düşünce Platformu sitesinden 19.11.2017'de alınan tek sayfa ekran görüntüsü.

Araştırma sırasında görüşülen ilgili ve yetkili FKTE'lilerin; kullandıkları farklı söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların varsayım(ları)-açıklama(ları)-sonuç(ları) arasında aranan mantıksal tutarlılık ve geçerlilik ilişkisine dair dile getirdikleri düşünce ve yorumlar aşağıda sıralanan maddeler şeklinde özetlendi:

1. Ne fark eder ki diyenler, farklı söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların her kes ve her kesimce –ister dost, isterse düşman– kastedilen anlam ve bağlamda kullanıldığını varsayar. Bu durum, değişik söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların belirli amaç ve stratejilere özgü işlevsel kabiliyetler sunduğu ilkesinin, söz konusu kesim tarafından henüz ciddiye alınmadığı anlamında yorumlanabilir.
   Bu bağlamda M. T. konuyla ilgili düşüncelerini görüşmeler sırasında şu sözlerle dile getirir: "… ne fark eder ki, ha kel Hasan ha Hasan kel. Biz Azerbaycanlı dediğimizde Türk'ü ayrı tutmuyoruz ki. Ya da Türk dediğimizde Azerbaycanlıyı ayrı tutmayız ki. Bu ayrımlar halkın kafasını karıştırıyor canım da. Biliyor musun, asıl konuyu unutturuyor. Bellidir da bizim ne istediğimiz. Bu ayrımlar bizi [FKTE'lileri] böler."
2. Kapsayıcı görünmeliyiz diyenler, söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların paradigmatik duruş ve stratejik amaçlarla uygunluk göstermesi ve mantıksal iç tutarlılığa sahip olması gerektiğini kavramış olduklarına dair yeterli derecede ipuçları verirler. Buna karşın –tersi de geçerli olmakla beraber– birbirleriyle mantıksal iç tutarlılığı bulunmayan ayrı söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların belirli bir paradigmatik duruş ve stratejik amaç uğruna kullanılmasının kaçınılmazlığını, iktidar ilişkilerinde oynanan entrikalara işaretle

[29] 1. İran'ın toprak bütünlüğü içinde, 2. Bağımsız Güney Azerbaycan Devleti içinde, 3. Birleşik Azerbaycan Devleti içinde, 4. Türk Dünyası içinde vd.

açıklarlar. Bu bağlamda M.M. konuyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: "… biz ne yaptığımızın farkındayız. Siyasette tutarlı olmak şart değil. Günün koşullarına göre tedbir alırız. Biz bugün tavrımızı İran'ın toprak bütünlüğünden yana koyuyoruz. Ama [İran'daki Türk nüfusun adına] "Güneyliler", "Güney Azerbaycanlılar", "Azerbaycan Türkleri", "İran Türkleri" vd. demek herhangi bir çelişki arz etmez. Siyasi maksatlarımıza ulaşabilmek için kapsayıcı olmalıyız. Onlarla [diğer FKTE gruplar kastedilmektedir] aynı görüşte olmamız şart değil."

3. Başka seçenek mi var diyenler, yaygın bir biçimde dolaşımda olan mevcut söylemsel çerçeve ve tanımsal adlandırmaların hem mantıksal tutarsızlığı hem de ayırt edici ve kapsayıcı olmayışından şikâyetçidirler. Tanımsal adlandırmaları özellikle yetersiz bulan R. D. konuyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: "…ben liberal-demokrat görüşlü birisiyim. Bu alanda [FKT alanı] insan hakları ihlalleri üzerine çalışmalara küçük bir katkım olsun diye amatörce faaliyet ediyorum. 'Milletçi' diye hitap ediyoruz birbirimizi. Ben nasyonalist birisi değilim, ama içinde bulunduğumuz ortamlarda hep bu ad vardır. Sosyal-demokratlar var içimizde onlar da hep bu adla hitap edilir ve ederler. Durum böyledir. Bir kere kapsayıcı olmayan bir ad verilmiş harekete. 'Milletçi Hareket' ya da biraz yumuşatılmış haliyle "Milli Hareket" hepsi bu. Bu başat kılınmış. Kimse de sesini çıkaramıyor. Tabu gibi. Bakıyorum burada bazı sosyal-demokratlar yavaş yavaş 'Demokratik Türk Halkı Hareketi' gibi şeyler demeye başlamışlar. Başat kılınmış adlandırmaya göre daha uygun, ama gene de kendimi bu ad altında da yabancı gibi hissediyorum. Çünkü sonuçta ben sosyal-demokrat değilim. Liberal-demokratım."
4. Can alıcı öneme sahiptir diyenler, tanımsal adlandırma ve söylemsel çerçevelerin paradigmatik duruş ve stratejik amaçlarla tutarlılık ve uyumluluk içinde olmasını önemser, aksi durumda asıl meselenin hileli yönlendirme ve saptırmalara açık hale gelebileceğine dikkat çekerler. Tanımsal adlandırma ve söylemsel çerçevelerin tepki süreçleri ve sonuçları üzerinde belirleyici ve niteleyici rolüne değinen D. E. konuyla ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: "…orada, bizim dışımızda, olan şeylerle ilgili bilgi, sanı, sezgi ve hislerimiz ve ne varsa, sözcüklerle anlaşılıyor. Biraz daha ayrıntıya inerek dersem, adlandırmalar, anlam vermeler, tanımlamalar, yorumlamalar, tasavvur etmeler ve bunun gibi şeyler bir cam gibidir. Orada olanla bizim aramızda. Biz onları, o camın arkasından görürüz. İmdi o cam hangi renge çalarsa. Demek istediğim şu ki, adlandırmalarımızın, tanımlamalarımızın, manalandırma, yorumlama ve tasavvurlarımızın zihnimizdeki gerçekliğin inşasında büyük rolü var. Misal için İranlılık: birisi çıkıyor milli kimlik olarak tanımlıyor, öbürü, uyruk olarak. Görüyor musunuz arada çok fark var. Ya da Azerbaycanlılık: kimi durumda bir yurttaşlık, kimi durumda milli mensubiyet, kimi durumda bölgesel anlamda ortaklık bağı olarak önümüze çıkıyor. Ve ya Türklük: bazen etnik bir kimliği, mesela Türkiye'de hem bir ulus-devletin uyrukları hem de milli kimlik anlamına gelen yorumlar var, bir de Türk Dünyası mikyasında bir Türk milleti anlayışı var. Görüyor musunuz, burada esas alınan faktöre göre aynı nüfusun etnik veya milli de diyebiliriz kimliği belirleniyor. Esas alınan faktör ve varsayımlar istidlallerimizi etkiler. O da nihayetinde çıkaracağımız sonuçlarımızı etkiler."

   C. M. konuyla ilgili düşüncelerini kendisiyle yapılan görüşmede şu sözlerle dile getirir: "Bu konuda eksiklerimizin olduğunu ben de hissediyorum. Uzman kadrolarımız yazmıyorlar. Yazmaları lazım. Bizle teşkilatçıyız. Sizler gibi ayrıntıya girmiyoruz. Siz kendiniz yazın bu konuları. Niye yazmıyorsunuz?".

FKT süreçlerinde farklı stratejik amaçları güden çevrelerce inşa ve yeniden inşa edilen söylemsel çerçeveler içinde kullanılan kavramsal ve tanımsal adlandırmalar arasında genellikle mantıksal iç tutarlılığın önemsenmediği, siyasi maksat ve manevralar uğruna yeterince dikkate alınmadığı veya mevcut tutarsızlıklarla yetinildiği durumlar sıkça

gözlemlenen bir hususdu. Bununla birlikte bilinçli bir yaklaşımla benimsedikleri stratejik amaç ve kullandıkları tanımsal adlandırma ve kavramlar arasında mantıksal iç tutarlılığı gözeten FKTE'li uzmanların da giderek varlık gösterdiği bir durumdan söz edilebilir.

Asıl meselenin ne olduğunu büyük bir ölçüde belirleyen ve aynı zamanda FKTE'liler arasında görüş ayrılıklarına neden olan değişkenler ve bu değişkenler ekseninde çerçevelendirilen kavram setleri analitik olarak aşağıdaki gibi ulamlandırılabilir[30]:

Azerbaycan eksenli yaklaşım:

1. Kimliklendirme: Azerbaycanlı(lar), Azerbaycan Halkı, Azerbaycan Milleti, Güney Azerbaycan Milleti, Dünya Azerbaycanlıları, Kuzey Azerbaycanlı(lar), Güney Azerbaycanlı(lar), Güneyli(ler) ve Kuzeyli(ler).
2. Ülküsel çerçevelendirme: Azerbaycanlılık anlayışına "uygun" uyarlanmış dil, tarih, coğrafya, değersel simgeler (kahramanlar, bilgeler, damgalar, bayrak, kutsal mekânlar vs.) vb. gibi ögelerden hareketle inşa edilen Azerbaycancılık.
3. Politik birimlendirme: Azerbaycan Devleti, Bütöv [Birleşik] Azerbaycan, Azerbaycan'ın Güneyi, Azerbaycan'ın Kuzeyi, Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan, Güney, Kuzey, anayurt ve anavatan.
4. Dil ve sanatları adlandırma: Azerbaycanca, Azerbaycan dili, anadili, Azerbaycan edebiyatı/ şiiri/ tiyatrosu/ sineması vs.

Azerbaycan-Türk eksenli yaklaşım:

1. Kimliklendirme: Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan Türk Milleti, Dünya Azerbaycan Türkleri, Kuzey Azerbaycan Türkleri, Güney Azerbaycan Türkleri, Güneyli(ler) ve Kuzeyli(ler).
2. Ülküsel çerçevelendirme: Azerbaycan Türklüğü anlayışına "uygun" uyarlanmış dil, tarih, coğrafya, değersel simgeler (kahramanlar, bilgeler, damgalar, bayrak, kutsal mekânlar vs.) vb. gibi ögelerden hareketle inşa edilen Azerbaycan Türkçülüğü.
3. Politik birimlendirme: Azerbaycan Türk Devleti, Bütöv [Birleşik] Azerbaycan Türk Devleti, Azerbaycan'ın Güneyi, Azerbaycan'ın Kuzeyi, Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan, Güney, Kuzey, anayurt ve anavatan.
4. Dil ve sanatları adlandırma: Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan Türk dili, anadili, Azerbaycan Türk edebiyatı/ şiiri/ tiyatrosu/ sineması vs.

Türk eksenli yaklaşım:

1. Kimliklendirme: Türk(ler), Türk Milleti, Dünya Türkleri, Türk Dünyası, İran Türkleri, İran'daki Türkler, İran yerlisi Türkler, Merkezi Oğuz Türleri, [İran coğrafyasında ağırlıklı olarak Türklerin yerleştiği bölgeleri kast ederek] Türkeli Türkleri.
2. Ülküsel çerçevelendirme: Türklük anlayışına "uygun" uyarlanmış dil, tarih, coğrafya, değersel simgeler (kahramanlar, bilgeler, damgalar, bayrak, kutsal mekânlar vs.) vb. gibi ögelerden hareketle inşa edilen Türkçülük.
3. Politik birimlendirme: Türklerin İran'ı anlayışından yola çıkarak İran Türk Devleti; nüfus oranı ölçeğinde temsil sağlayan Federal İran Devleti; nüfus oranı ölçeğinde temsil sağlayacak ve referandum sonucu belirlenecek yeni adıyla federasyon şeklinde yönetilen bir devlet yapısı.
4. Dil ve sanatları adlandırma: Türkçe, Türk dili, Merkezi Oğuz Türkçesi, Türk edebiyatı/ şiiri/ tiyatrosu/ sineması vs.

Hak ve hukuk eksenli yaklaşım:

[30] Burada yapılan ayrımlar salt analitik ayrımlardır. Pratik uygulamalarda daha önce de tartışıldığı gibi burada verilen ulamsal ayrımlardaki kavramsal tutarlılık ve uyumluluk büyük bir oranda FKTE'liler tarafından dikkate alınmadan kullanılır.

1. Kimliklendirme: İnsan(lar), etnik Türk(ler), etnik Azerbaycan Türkleri, etnik İran Türkleri, etnik Azerbaycanlı(lar), etnik İran Azerbaycanlıları, etnik Güney Azerbaycanlılar, etnik Güney Azerbaycan Türkleri,
2. Ülküsel çerçevelendirme: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde belirtilen temel hak ve özgürlükler esasında özgürlük ve eşitlik.
3. Politik birimlendirme: herhangi politik bir birim oluşturmayı amaçlamaz, ama herhangi insani bir nüfus tarafında istendiği takdirde kendi kaderini belirleme hakkını saklı tutar.
4. Dil ve sanatları adlandırma: ilgili kişilerce ne olarak adlandırılırsa öyle kabul edilir.

Böylece Snow'ın (2013: 1-2) işaret ettiği gibi bu çalışma kapsamında FKT sürecinde birincisi, anlam ile toplumsal hareketler arasındaki ilişki ve bu ilişkiyi yönlendirmede yorumsal süreçlerin rolü; ikincisi, kültürün yeniden keşfine dair söylemsel denilene dönüşün önemi, üçüncüsü, çerçevelemenin kavramsal mimarisi veya iskelet yapısı ortaya konulur.

FKT sürecine ilişkin yukarıda serimlenen tanımsal adlandırma veya söylemsel çerçevelemelerin, Benford ve Snow'ın (1988: 200-201) da belirtiği gibi sürece ilişkin "tanılama", "öngörme" ve "güdüleme" görevlerini yerine getirdiği söylenebilir. Ayrıca söz konusu çerçevelemelerin "dikkatleri yönlendirme", "eklemleme" ve "dönüştürme" gibi üç temel işlevi de yerine getirdikleri söylenebilir (Snow, 2013: 1).

Kökleşik mantığın kurucusu sayılan Aristo, uygulamada hiçbir tanımın, yetkin tanım olamayacağını, yetkin tanımın ancak totolojik bir önerme, yani öznesi ile yüklemi bir ve aynı terimden oluşan "A, A'dır" biçiminde bir önerme ile olanaklı olabileceğini belirtmiştir (Özlem, 1996: 91).

Bir olanak olarak tanımlananın özellik, işlev ve ilişkileri ile ilgili bilgi verici tanımlama işlemi, durumsal koşulların işleyiş mekanizması içinde ya da Foucaultcu (2006: 65-66) anlamda ifade edilirse mevcut bilgi-iktidar-eyleyici etkileşimi içinde olanaklı kılınabiliyor. Dolayısıyla, Foucaultcu (1977) anlamda soykütüksel hudutlarını aşmış tüm koşul ve durumları kapsadığını anıştıran "eksiksiz ve ucu kapalı bir tanımlama" iddiası, bilgelik zaafı ve cehalet belirtisi olarak düşünülebilir. Cioran (2003: 12) tanımlama zaafından kaynaklanacak tehlikeye dikkat çekerek şöyle der: "Tanımlama zaafı, onu [tanımlayanı] merhametli bir cani ve uysal bir kurban haline getirmiştir".

Tanımlayan; hem kendinin hem de tanımlananın nitelik, nicelik, konum, rol ve işlevini bir bakıma belirliyor. Said (1998: 20 ve 61) şarkiyatçılık tartışmasında sömürgecilik süreciyle tanıma, tanımlama ve konumlandırma süreçleri arasında ilişki kurarak şöyle der: "Batı onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren 'Doğu'yu tanımak' amacı ile yola çıkmış ve hegemonyasının genel şemsiyesi altında tüm güçlerini kullanarak Doğu'ya dalmıştır. …Cromer ve Balfour'un bir asırlık modern Batı Oryantalizminden edindikleri miras Doğuluların ırklarını, karakterlerini, kültürlerini, tarihlerini, geleneklerini ve toplumsal yeteneklerini tanımak olmuştu. Bu bilgi gerçek bilgiydi ve Cromer şimdi bu bilgiyi Mısır'ı yönetmek için kullanacaktı".

Ayrıca, Batı entelijansiyası doğubilimcilik çalışmaları ve/veya okumaları üzerinden kendini ve Doğuyu tanımlayarak hiyerarşik bir ilişki kurar. Said'e (1998: 77) göre bu anlayışta Batı, Doğunun üstüne yerleştirilerek aklın, bilimin, ilerlemenin, özgür düşüncenin, barış ve insancıllığın yurdu; Doğu ise hurafenin, gizemin, gericiliğin, dogmanın, ilkellik ve vahşiliğin yurdu olarak gösterilir.

Scott (2014: 304), hegemonik görünüş ve ilişkilerin yeniden üretimi için kullanılan bir araç olarak gördüğü tanımlamanın önemini şöyle değerlendirir: "Bir eyleme bir tanım dayatmaya ve onu damgalamaya yönelik politik mücadele, genellikle eylemin kendisi kadar önemlidir."

Kaynakça

Afshar Yazdi, M. (1927) “Khatarhaye Siyasi” (Siyasi Tehlikeler), Ayandeh Dergisi. C. 2, S. 11. s. 761-774.

Akbari, M. A. (2005) Tebarşenasi-ye Hoviyyet-e Cedid-e İran: Esr-e Kaçar ve Pehlevi-ye Evvel (İran’ın Yeni Kimliğinin Soykütüğü: Kaçar ve Birinci Pehlevi Dönemi). Tahran: Elmi ve Farhangi Yayınları.

Aliyarlı, S. (ed.) (1996) Azərbaycan Tarixi. Bakı: Azerbaycan Neşriyatı.

Al-i Ahmed, C. (1979) Der Hedmet ve Hiyanete Roşenfekran (Aydınların Hizmeti ve Hıyaneti Üzerine). 2. Cilt. Tahran: Harezmi Yayınları.

Archer, M. S. (2005) “Structure, Culture and Agency”, The Blackwell Companion to the Sociology of Culture içinde, s. 17-34. Massachusetts: Blackwell Publishing.

Artamanov, M. İ. (2004) Hazar Tarihi. Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Bashiriyeh, H. (1984) “The Rise of Revolutionary Ideology: Resurgence of Islamic Nationalism”, The State and Revolution in Iran: 1962-1982 içinde, s. 53-83. London & Canberra: Croom Helm.

Blaga, R. (1997) İran Halkları El Kitabı. Ankara: Rafael Blaga, ISBN: 975-94641-0-1.

Bourdieu, P. (2016a) Seçilmiş Metinler. Çev: Levent Ünsaldı. 3. Baskı. Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, P. (2016b) Sosyoloji Meseleleri. Çev: Levent Ünsaldı (ed.), Filiz Öztürk, Büşra Uçar, Mustafa Gültekin ve Aslı Sümer. 2. Baskı. Ankara: Heretik Yayınları.

Brubaker, R. (2003) "Ethnicity Without Groups", European Journal of Sociology. C. 43, S. 2. s. 163-189.

Budaqov, B. ve Qeybullayev, Q. (2004) Nahçivan Diyarının Yer Yaddaşı. Bakü: Nafta Press Neşriyatı.

Cavanşir, B. ve Necef, E. N. (2006) Şah İsmail Hata’i Külliyatı. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Cioran, E. M. (2003) Çürümenin Kitabı. Çev: Haldun Bayrı. 2. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.

Davarnia, A. (2006) Elel ve Şaheshaye Teğyire Zebane Torkhaye Tehran (Tahran Türklerinde Dil Değişiminin Gösterge ve Nedenleri). Tahran: Abbas Davarnia.

De Certeau, M. (2009) Gündelik Hayatın Keşfi - I. Çev: Lale Arslan Özcan, Ankara: Dost Kitabevi.

Doulatabadi, Y. (1984) Hayat-e Yahya (Yahya’nın Yaşamı). 4. Basım, 4. Cilt. Tahran: Attar Yayınları.

Elling, R. C. (2012) “Matters of Authenticity: Nationalism, Islam and Ethnic Diversity in Iran”, Iran: From Theocracy to the Green Movement, Nabavi, Negin (ed.) içinde, s. 79-99. New York: Palgrave Macmillan.

Elling, R. C. (2013). Minority in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini. New York: Palgrave Macmillan.

Faroughi, Jamsheed. (2005). “Mahmoud Afshar ve Iranizasyon”. Sorğulama Zamanı Düşünce Topluluğu. İlişim: http://www.sorgulamazamani.com/fas/makale/twlwm-w-wltwr/201/mhmwd-afshar-w-ayranyzasywn/#.Vnh7HxV96hc (Erişim: 22.12.15)

Fars Haber Ajansı (2009) “Amuzeş ve Pervereş-e Keşver be Do Doreye 6 Sale Tebdil Şod” (Eğitim Sistemi İki 6 Yıllık Döneme Dönüştü). Farsnews. İlişim: http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8809231744 (Erişim: 11.02.2015).

Foucault, M. (1977) “Nietzsche, Genealogy, History”. In Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews. s. 139-164. Ithaca: Cornell University Press.

Foucault, M. (1997) “Security, Territory, and Population”, Ethics: Subjectivity and Truth, Paul Rabinow (ed.) içinde, s. 67-72. İngilizce Çev: Robert Hurley vd. New York: The New Press.

Foucault, M. (2004) “İktidar Üzerine Söylem”, Marx’tan Sonra içinde, s. 153-180. Çev: Gökhan Aksay. İstanbul: Çiviyazıları.

Foucault, M. (2006) Hapishanenin Doğuşu. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Foucault, M. (2011) “Özne ve İktidar”, Özne ve İktidar içinde, s. 57-82. Çev: Osman Akınhay. 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Goffman, E. (1986) Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience. Boston: Northeastern University Press.

Gordon, M. (1964) Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins. New York: Oxford University Press.

Great Britain Naval Intelligence Division (1920?) A Manual on the Turanians and Pan-Turanianism. London: H.M. Stationery off.

Hasanli, J. (2006) At the Dawn of the Cold War: The Soviet-American Crisis over Iranian Azerbaijan, 1941–1946. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.

Herodotus (2013) The Histories. Çev: George Rawlinson. Idaho: Roman Road Media.

Hükümet Bilişim Üssü (2012) "Mozakerate İran ve Gruhe 5+1 be Ehtemale Ziya der Estanbul Bergozar Mişeved" (İran ile 5+1 Grubu Müzakereleri Büyük Olasılıkla İstanbul'da Düzenlenecek). www.dolat.ir. İlişim: http://dolat.ir/detail/210715 (Erişim: 03.09.2017).

ISNA (2014) “Keşfe Hutut ve Elaeme Torki der Sengnegarehaye Teymere” (Teymere Kayalıklarında Türk Tamgalarının Buluşu). İlişim: https://www.isna.ir/news/93022214550/ (19.09.2017).

İbn Hişam, Ebu M. C. A. H. B. E. (1347 H.K. 1928). Kitâbü't-Tîcân Fî Mülûki Himyer (Tican Kitabı: Himyer Devleti Üzerine). Haydarabad: Osmanlı İmparatorluğu Ansiklopedi Kurulu.

İsmayıl, M. (1993) Azerbaycan Tarihi. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.

Kurasawa, F. (2004) “Alexander and The Cultural Refounding of American Sociology”. Thesis Eleven. S. 79, 53-64. DOI: 10.1177/0725513604046956 (Erişim: 04.11.2015).

Kurubaş, E. (2006) Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Maqsudi, M. (2003) Qowmiyyatha va Naqsh-e Anan dar Tahavolat-e Siyasi-ye Saltanat-e Mohammad Reza Pahlavi (Etnikler ve Muhammed Rıza Pehlevi Saltanatının Siyasi Gelişmelerindeki Rolü). Tahran: Merkez-e Esnad-e Engelab-e Eslami.

Mehmetov, İ. (2009) Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi. Çev: Ekber N. Necef ve Şamil Necefov. İstanbul: Ötüken Yayıları.

Metinpour, S. (2001) “Nasyonalism-e Reza Han-i ve Ayande-ye Nasyonalism dar İran” (Rıza Han Milliyetçiliği ve İran’da Milliyetçiliğin Geleceği). Peyk-e Azer Zanjan. C. 2, S. 9 ve 10, s. 25-26.

Naidoo, R. (2004) “Fields and Institutional Strategy: Bourdieu on the Relationship between Higher Education,Inequality and Society”, British Journal of Sociology of Education. C. 25, S. 4. s. 457-471. İlişiM: http://www.jstor.org/stable/4128671 (Erişim: 17-03-2017)

Özdek, R. (2001) Türkün Qızıl Kitabı. Türkçe (AZE)ye Çev: Hasan Gül Mehmet, Tebriz: Akhter Yayınları.

Özlem, D. (1996) Felsefe ve Doğa Bilimleri. 2. Baskı. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Panahian, M. (1973) Farhange Coğrafiyaye Melli Torkane İranzemin (İran Türklerinin Milli Coğrafya Ansiklopedisi). 4. Cilt. Yayın Yeri Yok: Mahmud Panahian.

Poggi, G. (2007) Modern Devletin Gelişimi. 4. Baskı, Çev: Şule Kut ve Binnaz Toprak. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Rafiefar, J. (2001) "Honer-e Sahreyi der Şomal-e Gerb-e İran: Seng Negarehaye Horand (Leglegan)" (İran'ın Kuzeybatısında Kaya Sanatı: Horand (Laklan) Kaya Tamgaları), Uluslararası İran Arkeolojisi Kuzeybatı Sahası Bilgi Şöleni'nin Makaleler Toplusu, Azernoush, Maesud (ed.) içinde, s. 111-122. Tahran: Arkeoloji Enstitüsü Yayınları.

Sabuhi (2014) "Map of Azerbaijani-İnhabited Regions of Iran, According to a Poll in 2010", Wikimedia Commons. İlişim: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Azerbaijani-inhabited_regions_of_Iran,_according_to_a_poll_in_2010.png (Erişim: 10.08.2017).

Said, E. W. (1998). Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu. Çev: Nezih Uzel. İstanbul: İrfan Yayımcılık.

Scott, J. C. (2014) Tahakküm ve Direniş Sanatları. İkinci Basım. Çev: Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Smith, A. D. (2002) Ulusların Etnik Kökeni. Çev: Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir. Ankara: Dost.

Snow, D. A. ve Benford R. D. (1988) "Ideology, Frame Resonance and Participant Mobilization", International Social Movements Research. S. 1. s. 197-217.

Snow, D. A., Della P. D. vd. (ed.) (2013). "Framing and Social Movements", The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements. Malden: Wiley-Blackwell. DOI: 10.1002/9780470674871

Spuler, B. (1987) İran Moğolları. Çev: Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Taberi (1991) Milletler ve Hükümdarlar Tarihi. 2. Cilt. Çev: Zakir Kadiri Ugan ve Mehmet Temir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar.

Tuncay, B. (2009) Sakların Tarihi, Dili ve Edebiyatı. Bakü: Apostrof.

Washington, R. E. ve Karen, D. (2001) "Sport and Society", Annual Review of Sociology. S. 27. s. 178-212.

Weber, M. (2004) The Vocation Lectures: "Science as a Vocation", "Politics as a Vocation". Indianapolis: Hackett Publishing Company

Yenisey, G. (2008) İran'da Etnopolitik Hareketler 1922-2004. Ankara: Ötüken.

İnsan Kaynakları Muhasebesi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma

Büşra TOSUNOĞLU[*]
Gülşah DÖNMEZ[**]

Özet

Bu çalışmanın amacı, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin insan kaynakları muhasebesine yönelik aktivitelerini ne düzeyde uyguladıklarını ve bu aktiviteleri yıllık faaliyet raporlarında gösterme düzeyini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun web sayfasında yer alan 25 bankanın 2014-2018 yılları arasındaki yıllık faaliyet raporları incelenmiştir. Çalışmada Syed (2009) tarafından geliştirilen "İnsan Kaynakları Muhasebesi Aktiviteleri Listesi" kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre; bankaların faaliyet raporlarında, insan kaynakları muhasebesine yönelik aktivitelerinin %50'sinden daha fazlasına yer verdiği ve entelektüel sermayenin temeli olan insan kaynağına verilen değerin giderek arttığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları Muhasebesi, İnsan Kaynakları Muhasebesi Aktiviteleri Listesi, Faaliyet Raporları, Bankacılık Sektörü.

Human Resources Accounting: A Research on the Banking Sector

Abstract

The purpose of this study is to examine the level of human resources accounting activities of the companies operating in the banking sector in their annual reports. For this purpose, the selected sample of banks that operate continuously between the years of 2014-2018 in Turkey and the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA) published on the website until the annual report have been examined. In this study, Syed (2009) "Human Resources Accounting Activities List" was used. In the results of working; Banks' annual reports include more than 50% of their human resources accounting activities and most of the activities in the reports are related to human resources accounting.

Keywords: Human Resources Accounting, Human Resources Accounting Activities List, Annual Reports, Banking Sector.

[*]Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, busra.tosunoglu@gumushane.edu.tr
[**] Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gulsah.donmez2525@gmail.com

Giriş

Çalışanların faaliyetleri esnasında potansiyel olarak sahip olduğu enerji, beceri, yetenek ve bilgileri olarak tanımlanan insan kaynağının değeri varlıklardan daha yüksektir. Çünkü bir şirketin başarısı insan kaynağının şirketin maddi kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanabilme yeteneğine bağlıdır ve bu yüzden insan kaynaklarının bir şirket için en büyük sermaye olduğunu söylemek mümkündür. Çoğu şirketler insan kaynağına verdiği önemi yıllık raporlarında ‘‘en büyük varlığımız çalışanlarımızdır’’ şeklinde ifade etmektedir. Bir şirket insan kaynakları ile ilgili bilgileriyle yönetim açısından doğru kararları alabilmek ve bu bilgileri ilgili kullanıcılara sunmak adına insan kaynakları muhasebesine ihtiyaç duymaktadır (Brummet vd., 1968: 218). İnsan kaynaklarının muhasebeye dahil edilmesinin temel nedeni ise insanların ölçülebilir hizmetler sundukları sürece bir şirket için değerli bir kaynak olarak kabul edilmesi olduğunu söylemek mümkündür.

İnsan kaynakları muhasebesi basit bir şekilde insan kaynakları ile ilgili verileri tanımlama, ölçme ve bu bilgileri ilgili kullanıcılara iletme süreci olarak ifade edilmektedir (Agustine vd., 2003: 156). Bir başka ifadeyle; insan kaynakları muhasebesi, insan kaynağının değerine ilişkin işlemleri kayıt altına alan ve bir personelin işe alınması, seçilmesi, yerleştirilmesi, eğitim, geliştirme ve ücretlendirilmesi gibi insan kaynakları yönetiminin ayrıntılarını ölçen, kaydeden ve ilgili kullanıcılara sunan bir sistemdir (Oyewo vd., 2014: 3). 1960’lı yıllarda Rensis Likert tarafından başlatılan insan kaynakları muhasebesine yönelik araştırmalardan sonra 1968 yılında Brummet, Flamholtz ve Pyle tarafından bu kavramın kullanmaya devam edildiği görülmektedir (Bowers, 1973). 1973 yılında ise Amerikan Muhasebe Derneği’nin İnsan Kaynakları Muhasebesi Komitesi insan kaynakları muhasebesini ‘‘insan kaynakları ile ilgili verilerin tanımlanması, ölçülmesi ve bunu ilgili kullanıcılara sunma süreci’’ olarak tanımlamaktadır (Syed, 2009: 36). Barney (1991), insan kaynakları muhasebesinin şirketlerde personel ile ilgili birçok sorunun çözümüne yardımcı olduğunu savunmaktadır. Bassey ve Tapang (2012), insan kaynaklarının günümüz ekonomik koşullarında birçok şirket için rekabet avantajı sağlamada önemli bir paya sahip olduğunu söylemektedir. Okpala ve Chidi (2010) ise insan kaynakları muhasebesinin bir kuruluş tarafından insan kaynağının değerini ifade ettiğini ve güçlü bir insan kaynakları muhasebesi sisteminin yönetim ve karar alma süreçlerinde önemli bir role sahip olduğunu savunmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi insan kaynakları muhasebesinin temel amacı insan kaynağının işletme için etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesini kolaylaştırmaktır.

Entelektüel sermayenin değerinin giderek artması işletmeler insan kaynağını diğer maddi kaynaklar gibi gelecekte işletme için fayda sağlama ihtimali olan bir kaynak olarak görülmeye başlamış ve insan kaynağını da bir bilanço unsuru olarak gösterme eğilimine yönelmişlerine neden olmuştur. Dünya genelinde şirketler insan kaynağına yapılan harcamaları finansal raporlarında gösterebilseler de insan kaynağını değerleme konusunda yıllardır yaşanan sıkıntılar da göz önünde alındığında geleneksel muhasebe sistemi de çalışanların değerini finansal raporlarda gösterme konusunda yetersiz kalmaktadır. Uluslararası muhasebe literatürde, insan kaynaklarının değerinin ekonomik olarak ölçülmesi ve bu değerin finansal tablolarda ve raporlarda gösterilesine yönelik araştırmaların varlığından söz etmek mümkündür (Schulz, 1961; Boweers, 1973; Likert, 1967; Hermanson, 1964; Augustine vd., 2013; Flamholz, Bullen ve Hua, 2002; Syed, 2009). Gelişmiş ülkelere bakıldığında şirketlerin yıllık faaliyet raporlarında insan kaynakları muhasebesine yönelik aktiviteleri gösterme düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür. İnsan kaynakları muhasebesi ise insanların kas gücünden

ziyade işletmeler için daha değerli olan bir entelektüel sermayeyi temsil ettiklerini ve bunun da finansal tablolarda gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Alagöz ve Özpeynirci, 2007: 169). Sonuç olarak, bir şirketin insan kaynakları muhasebesi sisteminin güçlü olması yöneticilerin insan kaynaklarına yatırım konusunda başarılı kararlar almasına ve yapılacak yatırım için fayda ve maliyet karşılaştırması yapmaya imkân tanımaktadır. Ayrıca çalışmanın örneklemini oluşturan bankacılık sektörü için şirketlerin faaliyetlerin etkin bir şekilde yürütülmesinin yanı sıra hizmet kalitesinde devamlılığın sağlanma konusunda insan kaynaklarının öncelikli belirleyici unsur olduğu söylenebilmektedir.

İnsan kaynakları muhasebesine yönelik literatüre bakıldığında az sayıda çalışmanın varlığından söz etmek mümkündür. İlgili çalışmalara ayrıntılı olarak literatür araştırması kısmında yer verilmiştir. Söz konusu çalışmalarda farklı ülkelere ait şirketlerin insan kaynakları muhasebesi aktivitelerini açıklama düzeylerine yönelik araştırmalar mevcutken ulusal literatürde bu konuya ilişkin çalışmaların yok denecek kadar az olması literatürde bir boşluk olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin insan kaynakları muhasebesine yönelik aktivitelerini yıllık faaliyet raporlarında gösterme düzeylerini incelemektir.

Çalışmada bir bütünlük sağlayabilmek adına öncelikle kavramsal çerçeve daha sonra konuya ilişkin literatür araştırması yer almaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise bankaların yıllık faaliyet raporlarında insan kaynakları muhasebesine yönelik aktiviteleri açıklama düzeyleri 5 yıl olarak yer almaktadır.

1. Literatür Araştırması

İnsan kaynakları muhasebesi aktivitelerinin yıllık faaliyet raporlarında yer alma düzeylerine yönelik gerek uluslararası gerekse ulusal literatür incelendiğinde az sayıda çalışmaların varlığından söz etmek mümkündür. Söz konusu çalışmalar tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: İnsan Kaynakları Aktivitelerine İlişkin Literatür

Yazarlar / Çalışma Yılı	Örneklem	Yöntem	Araştırma Sonuçları
Syed (2009)	Bangladeş'teki 55 şirket	Korelasyon t-testi Regresyon	İnsan kaynakları muhasebesine yönelik aktivitelerin ortalama %25'inin açıklandığı, ayrıca şirket büyüklüğü, şirket kategorisi ve karlılık gibi kurumsal özellikler ile insan kaynakları aktivitelerini açıklama düzeyleri arasında önemli ölçüde anlamlı bir ilişkinin olduğu çalışma sonuçlarında tespit edilmiştir.
Okpala ve Chidi (2010)	Nijerya Borsasındaki Şirketler	Ki-kare Testi	Şirketlerin kurumsal başarıları ile insan kaynakları muhasebesine yönelik aktivitelerini raporlarda açıklama düzeyleri arasında anlamlı ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Ojo (2011)	Nijerya Bankaları	Varyans Analizi	Stratejik insan kaynakları uygulamaları ile kurumsal performans arasında pozitif bir

			ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Micah vd. (2012)	Nijerya Borsasındaki Şirketler	Regresyon	Şirketlerin açıkladıkları insan kaynakları muhasebesine yönelik aktivite düzeylerinin öz kaynak karlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Augustine vd. (2013)	Nijerya'da 50 Şirket	Regresyon	Şirketlerin insan kaynakları muhasebesine yönelik aktivitelerini açıklama düzeylerinin finansal performansları ve şirketin karlılığı üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu ve finansal şirketlerin finansal olmayan şirketlere göre daha fazla aktivite açıklama düzeyine sahip olduğu belirtilmiştir.
Oyewo vd. (2014)	Nijerya Borsasındaki şirketler	Korelasyon	Şirketlerin insan kaynakları aktivitelerini açıklama düzeyleri ile şirket büyüklüğü arasında güçlü ve pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Öztürk vd. (2018)	BİST-30 Şirketleri	Korelasyon Yapısal Eşitlik Modeli	Şirketlerin insan kaynakları aktivite puanları ile aktif karlılığı ve öz kaynak karlılığı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

İnsan kaynakları muhasebesi aktivitelerine ilişkin çalışmalar genel olarak incelendiğinde, şirketlerin faaliyet raporlarında bu aktivitelerinin çok az yer verdikleri sonucu çıkarılabilmektedir. Ayrıca ilgili literatürden hareketle şirketlerin faaliyet raporlarında insan kaynakları muhasebesine yönelik aktivitelerini açıklama düzeyleri ile finansal performans, karlılık ve şirket büyüklüğü gibi kurumsal özellikler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu da söylenebilmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada bankacılık sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin insan kaynakları muhasebesi aktivitelerinin ne kadarını uyguladığına yönelik bir durum tespiti yapmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de 2014-2018 yılları arasında sürekli olarak faaliyette bulunan bankalar örneklem seçilmiş ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) web sayfasında yayınlanana faaliyet raporları incelenmiştir. Raporlarda kurumsal yönetim uygulamalarına ilişkin bilgiler ve yıl sonu konsolide olmayan finansal rapor bölümleri incelenmiştir. Çalışmanın örneklemini oluşturan bankaların listesi aşağıdaki tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Araştırmada Yer Alan Bankalar

Kodlar	**Bankalar**

B1	İLLER BANKASI A.Ş.
B2	T.C. ZİRAAT BANKASI A.Ş.
B3	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.
B4	TÜRKİYE SINAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.
B5	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.
B6	TÜRKİYE İHRACAT KREDİ BANKASI A.Ş.
B7	TÜRKİYE KALKINMA VE YATIRIM BANKASI A.Ş.
B8	BİRLEŞİK FON BANKASI A.Ş.
B9	TÜRK EKONOMİ BANKASI A.Ş.
B10	AKBANK T.A.Ş.
B11	ŞEKERBANK T.A.Ş.
B12	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.
B13	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.
B14	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.
B15	THE ROYAL BANK OF SCOTLAND PLC.
B16	ARAP TÜRK BANKASI A.Ş.
B17	CITIBANK A.Ş.
B18	BANK MELLAT
B19	TURKISH BANK A.Ş.
B20	HABİB BANK LİMİTED
B21	JP MORGAN CHASE BANK NATIONAL ASSOCIATION
B22	ING BANK A.Ş.
B23	ADABANK A.Ş.
B24	FİBABANKA A.Ş.
B25	TURKLAND BANK A.Ş.

Tablo 2'de yer alan bankalara ilişkin faaliyet raporlarının incelendiği bu çalışmada, insan kaynakları aktivitelerine yönelik bir durum tespiti yapabilmek amacıyla Syed (2009) tarafından geliştirilen "İnsan Kaynakları Muhasebesi Aktiviteleri Listesi"nde yer alan 16 aktivite dikkate alınmıştır. Söz konusu aktivitelerin neler olduğuna yönelik gerekli bilgiler tablo 3'te belirtilmektedir.

Tablo 3: İnsan Kaynakları Muhasebesi Aktiviteleri Listesi

No	İnsan Kaynakları Muhasebesi Aktiviteleri
1	İnsan kaynakları muhasebesi aktiviteleri içim bilgilendirme mevcut mu?
2	İnsan kaynakları için yapılan toplam ödemeler belirtilmiş mi?
3	Çalışan sayısına ilişkin bilgi var mı?
4	İnsan kaynakları yönetimi politikasına yer verilmiş mi?
5	Eğitim ve geliştirme bilgileri var mı?
6	Çalışanların kariyer planına (yönetim başarı planı) yer verilmiş mi?
7	İnsan kaynaklarına yönelik istihdam raporu var mı?
8	Çalışanlara ilişkin katma değer raporları var mı?
9	İnsan kaynakları geliştirme fonu bilgileri var mı?
10	Çalışanların fon bilgileri var mı?
11	Çalışanların maliyetine ilişkin bilgiler var mı?
12	Yönetime ait olan gelirler hakkında bilgi var mı?

13	Emeklilik sosyal hakları politikasına ilişkin bilgiler var mı?
14	Performans sistemine ilişkin bilgiler var mı?
15	Emeklilik aylığı fonlarına ilişkin bilgiler var mı?
16	Diğer çalışanlara sağlanan faydalar hakkında bilgi var mı?

Kaynak: (Syed, 2009).

Tablo 3'te ki insan kaynakları muhasebesi aktiviteleri dikkate alınarak, bankaların raporları incelenmiş ve oldukları her bir aktivite için 1 puan verilerek ilgili yıla ilişkin bankanın insan kaynakları muhasebesi aktiviteleri puanı hesaplanmıştır. Bu puanlar 0-16 arasında farklılık göstermektedir. Puanların 16'ya yakın olması, o bankanın insan kaynakları muhasebesi aktivitelerini raporlama sayısının yüksek, 0'a yakın olması ise insan kaynakları muhasebesi aktivitelerini raporlama sayısının düşük olduğunu göstermektedir. Puanlama yapıldıktan sonra yıllara ilişkin her bir banka için insan kaynakları muhasebesi aktiviteleri indeksi aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmıştır.

İKMA İndeksi= İKMA Puanı*100/max. İKMA Puan

Kaynak: (Syed, 2009).

Yukarıdaki formül kullanılarak çalışmada yer alan bankaların insan kaynakları muhasebesi aktivite puanları (İKMAP) ve insan kaynakları muhasebesi aktivite indeksleri (İKMAİ) Tablo 4'de sunulmaktadır.

Tablo 4: İKMA Puanı ve İKMA İndeksleri

KOD	İKMAP					İKMAİ				
	2014	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
B1	7	9	9	8	9	%43,75	%56,25	%56,25	%50	%56,25
B2	11	10	10	9	10	%68,75	%62,5	%62,5	%56,25	%62,5
B3	11	11	12	12	12	%68,75	%68,75	%75	%75	%75
B4	11	14	7	14	14	%68,75	%87,5	%43,75	%87,5	%87,5
B5	9	9	13	13	13	%56,25	%56,25	%81,25	%81,25	%81,25
B6	10	10	11	11	11	%62,5	%62,5	%68,75	%68,75	%68,75
B7	13	13	11	11	13	%81,25	%81,25	%68,75	%68,75	%81,25
B8	9	9	10	10	10	%56,25	%56,25	%62,5	%62,5	%62,5
B9	10	11	11	10	10	%62,5	%68,75	%68,75	%62,5	%62,5
B10	13	13	13	11	11	%81,25	%81,25	%81,25	%68,75	%68,75
B11	13	11	10	13	13	%81,25	%68,75	%62,5	%81,25	%81,25
B12	10	10	10	13	14	%62,5	%62,5	%62,5	%81,25	%81,25
B13	11	11	11	11	13	%68,75	%68,75	%68,75	%68,75	%81,25
B14	11	11	11	13	14	%68,75	%68,75	%68,75	%81,25	%87,5
B15	10	10	10	11	11	%62,5	%62,5	%62,5	%68,75	%68,75
B16	11	11	13	13	13	%68,75	%68,75	%81,25	%81,25	%81,25
B17	7	7	7	7	7	%43,75	%43,75	%43,75	%43,75	%43,75
B18	9	9	10	11	11	%56,25	%56,25	%62,5	%68,75	%68,75
B19	10	10	10	13	13	%62,5	%62,5	%81,25	%81,25	%81,25
B20	9	9	9	9	10	%56,25	%56,25	%56,25	%56,25	%62,5
B21	9	10	10	11	11	%56,25	%62,5	%62,5	%68,75	%68,75

B22	9	9	10	11	11	%56,25	%56,25	%62,5	%68,75	%68,75
B23	8	8	9	9	9	%50	%50	%56,25	%56,25	%56,25
B24	8	9	9	9	9	%50	%56,25	%56,25	%56,25	%56,25
B25	9	11	12	13	13	%56,25	%68,75	%68,75	%81,25	%81,25

Tablo 4'e bakıldığında, bankaların %45 ve %80 arasında değişen insan kaynakları muhasebesi aktivitelerini açıklama düzeyine sahip olduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca en yüksek aktivite açıklamam düzeylerinin 2018 yılında olduğu görülmektedir. Bankaların insan kaynakları muhasebesi aktivitelerini uygulamalarının ve bunları faaliyet raporlarında gösterme düzeylerinin yıllara göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Söz konusu bu farklılıklar genel olarak; insan kaynaklarına yönelik istihdam raporu, çalışanlara ilişkin katma değer raporları, çalışanların kariyer planları, insan kaynakları geliştirme fonu bilgileri ve performans sistemine ilişkin bilgiler gibi aktivitelerin faaliyet raporlarında yer alıp almamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bankaların büyük çoğunluğu faaliyet raporlarında insan kaynakları için yapılan toplam ödemelere, insan kaynakları muhasebesi politikasına, emekli aylığı fonlarına ve yönetime ait olan gelirlere ilişkin bilgilere yer vermemektedir.

Tablo 5: İnsan Kaynakları Muhasebesi Aktiviteleri Puan İndekslerini Açıklama Düzeyleri

Aralıklar (%)	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
0-25	0	0	0	0	0
26-50	4	2	2	2	1
51-75	18	20	19	15	14
76-100	3	3	4	8	10

Tablo 5'te bankaların insan kaynakları muhasebesi aktiviteleri açıklamam düzeyleri dört gruba ayrılmaktadır ve en fazla banka sayısının %51-%75 aralığında açıklama düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 6: İnsan Kaynakları Muhasebesi Aktiviteleri Puan İndeksleri Ortalamaları

Yıllar	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Ortalamalar	%62	%63,75	%65	%69	%71

Tablo 6'da ise bankaların en fazla insan kaynakları muhasebesi aktivitelerini 2018 yılında ortalama %71 olarak açıkladıkları görülmektedir. Bu sonuca göre şirketlerin gelişen teknoloji ile birlikte entelektüel sermayenin temelini oluşturan insan kaynağına daha çok önem verilmeye başladıklarını söylemek mümkündür.

Sonuç

Geçmişte işletmeler insan kaynağını bir maliyet unsuru olarak benimsemekle birlikte artık günümüzde ileride fayda sağlayacak bir değer olarak görmekte ve insan kaynaklarına finansal tablolarında yer vermek istemektedir. Fakat işletmeler, değerleme konusunda yaşanan sıkıntılardan dolayı insan kaynağının değerini tespit etme noktasında sıkıntı yaşamakta ve bu durum sonucunda insan kaynağına ilişkin bilgilere faaliyet raporlarında yer verme çabasına yönelmişlerdir.

Bu çalışmada; şirketlerin insan kaynakları muhasebesi aktivitelerini faaliyet raporlarında gösterme düzeylerinin ne yönde olduğu değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirmenin yapılabilmesi için Sayed (2009)'in oluşturmuş olduğu "İnsan Kaynakları Muhasebesi Aktivite Listesi" kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre;

Araştırmada bankaların en yüksek insan kaynakları muhasebesi aktiviteleri açıklama düzeyleri 2018 yılında ortalama %71 olarak hesaplanmıştır. Bu bulguya bakıldığında; şirketlerin gelişen teknoloji ile birlikte insan kaynakları muhasebesinin de savunduğu entelektüel sermayenin temelini oluşturan insan kaynağına daha çok önem vermeye başladıklarını söylemek mümkündür.

Raporlarda en çok yer verilen aktivitelerin; çalışan sayısına ve insan kaynakları muhasebesi aktiviteleri ve eğitim ve geliştirmeye ilişkin bilgiler, insan kaynaklarına yönelik istihdam raporları, çalışanların maliyetleri, emeklilik sosyal hakları politikası, performans sistemi ve çalışanlara sağlanan faydalar hakkındaki bilgilerin olduğu söylenebilmektedir.

Son olarak ise; bankaların büyük çoğunluğunun insan kaynakları için yapılan toplam ödemelere, insan kaynakları muhasebesi politikasına, emekli aylığı fonlarına ilişkin bilgilere, insan kaynakları geliştirme fon bilgilerine ve çalışanların fonları gibi aktivitelere faaliyet raporlarında yer vermedikleri tespit edilmiştir.

Günümüzde önemi giderek artan insan kaynağına yönelik aktivitelerin faaliyet raporlarında yer alması sonucunda işletmeler için insan kaynağının önemini ve etkinliğini arttırıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada bankacılık sektöründe faaliyet gösteren şirketler üzerinde bir durum tespiti yapılmıştır. Gelecek çalışmalarda, farklı sektörlerde bir durum tespiti yapılabilir. Ayrıca şirketlerin insan kaynakları muhasebesi açıklama düzeyleri ile karlılık, şirket büyüklüğü ve finansal performans gibi kurumsal özellikleri ile ilişkisi incelenebilir.

Kaynakça

Alagöz, A., Özpeynirci, R. (2007). Bilgi Toplumunda Entelektüel Varlıklar ve Raporlanması. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), s. 167-184, Afyon.

Augustine, O. E., Chijioke, M., Sunday. O., Chijioke, O. (2013). Human Resources Accounting Disclosures in Nigeria Quoted Firms. Research Journal of Finance and Accounting, 4(11), s. 156-161, Benin.

Barney, J. B. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. Journal of Management, (17), s. 99-120.

Bassey, B.E., Tapang, A.T. (2012). Expensed Human Resources Cost and Its Influence on Corporate Productivity: A Study of Selected Companies in Nigeria. Global Journal of Management and Business Research, 12(5), s. 3-8, Calabar.

Bowers, G. D. (1973). A review of Rensis Likert's, Improving the Accuracy of P/L Reports and Estimating the Change in Dollar Value of the Human Organization, Michigan Business Review, 25.

Brummet, L., Flamholtz, E. G., Pyle, W. C. (1968). Human Resource Measurement: a Challenge For Accountants. The Accounting Review, 43, s. 217-224, USA.

Flamholtz, E. G; Bullen, M.L., Hua, W. (2002). Human Resource Accounting: A Historical Perspective and Future Implications. Management Decisions (ABI/INFORM Global). 40(10), s. 947-954, USA.

Micah, L. C., Ofurum, C. O. Ihendinihu, J. U. (2012). Firms Financial Performance and Human Resource Accounting Disclosure in Nigeria. International Journal of Business and Management, 7(14), s. 67-75, Nigeria.

Ojo, O. (2011). Impact of Strategic Human Resource Practice on Corporate Performance in Selected Nigerian Banks. Ege Academıc Revıew, 11(3), s. 339-347, Nigeria.

Okpala, P.O., Chidi O.C. (2010). Human Capital Accounting and its Relevance to Stock Investment Decisions in Nigeria. European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences, (21), s. 64-76, Nigeria.

Oyewo, B.M., Faboyede, O. S., Fakile, A. S. (2014). Human Resource Management and Accounting as Strategies for Achieving Global Competitiveness and Vision 2020 in Nigeria, Journal of South African Business Research, 2014(2014), s. 1-12, Nigeria.

Öztürk, E., Başol, O., Balcı, B. (2018). İnsan Kaynakları Aktiviteleri ve Karlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: BİST-30 Şirketleri Üzerine Bir Araştırma, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s33, 105-114, Kırklareli.

Schultz, T.W. (1961). Investment in Human Capital. American Economic Review.(51), s. 1-17.

Syed, A. M. (2009). Human Resource Accounting Disclosure of Bangladeshi Companies and Its Association with Corporate Characteristics. BRAC University Journal, (6)1, s. 35-43, Tayland

Petrol Fiyatları ve Döviz Kurundaki Değişikliklerin Cari İşlemler Açığına Etkisi: Türkiye Örneği

Canan SANCAR[*]
Yusuf Ekrem AKBAŞ[**]

Özet

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinin cari açığının 1992:Q1-2017:Q4 döneminde petrol fiyatları ve döviz kurundaki değişmelerden nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Bu amaçla değişkenler arasındaki ilişki ARDL sınır testiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın ampirik bulgularına göre, kısa dönemde döviz kurundan cari açığa doğru pozitif bir ilişki mevcuttur. Kısa dönemde döviz kuru arttıkça cari açık da artmaktadır. Uzun dönemde döviz kurundan cari açığa doğru negatif ilişki bulunmaktadır. Uzun dönemde döviz kuru yükselirse cari açık azalmaktadır. Bu durum, incelenen dönemde döviz kurundaki artışların ödemeler bilançosunda J– eğrisi etkisine yol açtığını göstermektedir. Petrol fiyatları değişkeninin katsayısı kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitiftir. Ayrıca, uzun dönemde petrol fiyatları ile cari açık arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuç, petrol fiyatı artarsa kısa dönemde cari açığın artırmakla birlikte, uzun dönemde bu etkinin mevcut olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Petrol Fiyatları, Döviz Kuru, Cari Açık, ARDL Sınır Testi

The Effect of Changes in Oil Prices and Exchange Rate on Current Account Deficit: The Case of Turkey

Abstract

In this study, how the current deficit of the Turkish economy got influenced by the changes in petroleum prices and exchange rates between 1992:Q1-2017:Q4 was studied. For this end, the relationship between the variables was analyzed through ARDL bounds test. According to the empirical findings of the study, there is a positive relationship from exchange rate to current deficit in the short-term. In the short-term, current deficit increases as the exchange rate increases. In the long term, there is a negative relationship from exchange rate to current deficit. In the long term, if the exchange rate increases, current deficit decreases. This condition show that increases in the exchange rate during the studied period lead to J- curve effect on balance of payments. The coefficient of the petroleum prices variables is significant and positive in the short term. Moreover, in the long term, no relationship can be determined between petroleum prices and current deficit in the long term. In addition to the fact that increase in petroleum prices also increases current deficit in the short term, this result shows that such an effect does not exist in the long term.

Keywords: Petroleum Prices, Exchange Rates, Current Deficit, ARDL Bounds Test

[*]Gümüşhane Üniversitesi, canansancar@gumushane.edu.tr
[**]Adıyaman Üniversitesi, akbasyea@gmail.com

Giriş

Dünya genelinde ekonomik, mali ve siyasi eğilimlerde 2000 yılının başından itibaren çok büyük değişiklik yaşanması, yeni çevre düzenlemeleri, Çin gibi kalabalık nüfusa sahip ülkelerde tüketim mallarına olan talepteki artış ve emtia fiyatlarının genel olarak tırmanışa geçmesi ve yatırımcıların yükselen fiyatları takip etmesi nedenlerine bağlı olarak bir emtia ve aynı zamanda birincil enerji kaynağı olan petrol fiyatlarında dalgalanmalara neden olmuştur. Ekonominin tüm kesimlerinde temel girdi olarak kullanılan petrol fiyatları, üretimde temel girdi fiyatlarını yansıttığı için akademik çevreler ve politika yapıcılar tarafından önemle takip edilen bir değişkendir.

Küresel enerji talebindeki artışla birlikte, enerji ihracatçısı ülkelerin aşırı kar elde etme güdüsü petrol fiyat artışlarını tetiklemiş, petrol ithal eden gelişmekte olan ülkeler makroekonomik dinamikleri ve ödemeler dengelerindeki bozulmalarda dahil olmak üzere ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır (Özlale ve Pekkurnaz, 2010: 4489). 1999 ve 2008 dönemleri arasında yükselen petrol fiyatları, 2008'den itibaren azalan ve 2010 yılından itibaren artan bir volatiliteye şahit olunmuştur.

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, petrol ithalatçısı ve petrol ihracatçısı ülkelerin makroekonomik göstergeleri üzerinde farklı etkiler yaratır. Petrol fiyatlarındaki artışlar özellikle enerji bağımlısı petrol ithalatçısı gelişmekte olan ülkelerden petrol ihracatçısı ülkelere gelir akımına yol açar. Petrol fiyatlarının artması sonucu bir tarafta gelişmekte olan ülkelerin birincil enerji kaynağı olan petrol ithal fiyatlarının reel milli gelir içindeki oranını artırırken, diğer taraftan cari işlemler dengesi üzerinde olumsuz etkiler yaratır.

Petrol fiyatlarının makroekonomik performanslar üzerindeki etkileri konusunda artan sayıda çalışma olmasına rağmen, özellikle petrol ithal eden gelişmekte olan ülkeler için, petrol fiyatları ile cari işlemler açığı arasındaki etkileşime ilişkin literatür sınırlı kalmıştır. Bu çalışmanın amacı petrol fiyatlarının döviz kuru ile birlikte, cari işlemler açığı üzerindeki etkisini 1992:Q1-2017:Q4 dönemi için Türkiye açısından Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (Autogressive Distributed Lag Model-ARDL) yaklaşımı ile araştırmaktır. Çalışmanın giriş bölümünden sonra gelen ikinci bölümünde teorik ve ampirik literatüre, üçüncü bölümde çalışmanın verileri ve uygulanan ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ekonometrik bulgular ve yorumlara yer verilmiş, beşinci bölümde sonuç ve değerlendirme yapılmıştır.

1. Teorik ve Ampirik Literatür

Cari işlemler dengesi uluslararası iktisatta bir ekonominin mal ve hizmet ticareti, ulusal tasarruf, harcama davranışı ve yatırım seviyesinin ölçülmesinde önemli bir göstergedir. Genel olarak, büyük ve kalıcı cari işlemler açığı, ülkenin ekonomik performansının düşük veya zayıf olduğuna işaret edebilir. Cari işlemler açığı aynı zamanda düşük ulusal tasarruf ve yatırımların kilit bir göstergesidir. Cari işlemler açığı, uluslararası rekabette sorun, gelişmemiş bir finansal sistem ve ayrıca, ticaret dengesizliği, potansiyel üretim kayıpları ve artan işsizlik anlamına gelir.

Petrol fiyat şoklarının küresel cari hesap dengesizlikleri üzerindeki etkisi ilk kez 1970'lerin sonlarında tartışılmaya başlanmıştır. Among ve Laffer (1978), 1973'teki petrol krizini takiben sanayileşmiş ülkelerin ödemeler dengesinin belirgin bir şekilde kötüleştiğini savunmuşlardır. Petrol fiyatı şokları, sözkonusu dönemde özellikle bütçe açıklarını borçlanma ile kapatmak durumunda kalan gelişmekte olan ülkeleri etkilemiştir. (Baas ve Belke, 2018: 2).

Petrol fiyatlarında yaşanan volatilitenin cari işlemler dengesine etkileri arz yönlü kanal, talep yönlü kanal, asimetrik etki, para politikası kanalı, ticaret kanalı (gelir tiransferi kanalı), ve finansman (veya değerleme) kanalı olmak (Bayat, Şahbaz ve Alçacı, 2013: 69, Klian, 2010: 5-15) üzere farlı yaklaşımlarla açıklanmaktadır. Arz yönlü yaklaşıma göre, ham petrolün reel fiyatında ortaya çıkan egzojen artışlar petrol ithalat eden ekonomiler için ticaret haddi şokudur. Bu tür ticaret haddi şokları, geleneksel olarak petrol ithal eden ekonomilerin üretim kararları üzerinde

önemli etkiler yaratır. Bu görüşe göre, yerli üretimde petrol bir ara girdi olarak kabul edilir ve petrol fiyatlarındaki artışlar katma değer yöntemiyle GSYH düşmesine yol açar (Kilian, 2010: 5).

Diğer bir kanal olan talep kanalı, petrol şoklarını petrol ithalatçısı ülke ekonomileri için toplam arz şokları açısından ele almak yerine, enerji fiyat şoklarının tetiklediği mal ve hizmet talebindeki azalmaya odaklanmıştır. Yüksek enerji fiyatları kişilerin harcanabilir gelirinde azalmaya neden olarak, diğer mallara olan talebin ve harcamaların azalmasına yol açar. Bu durum petrol talebinin fiyat esnekliğinin düşük olduğu varsayımı altında, petrol fiyatlarındaki artışla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerin ithal ve ihraç edilen mal miktarını değiştirerek ticaret dengesinin bozulmasına yol açar (Bayat vd., 2013: 71).

Enerji fiyat şoklarının asimetrik etkileri, petrol fiyatı şoklarının iletimindeki tüm teorik modelleri göz ardı etmemize izin vermesi bakımından önemlidir. Enerji fiyatı şoklarının iletiminin standart modellerinde, reel çıktının negatif enerji fiyat şokuna verdiği tepki aynı büyüklükteki pozitif enerji şokuna verilen cevaba simetrik bir şekilde olacaktır. Artış veya azalış yönünde gerçekleşen petrol fiyat şokları, belirsizliğin ve kaynak tahsisindeki bozulmaların etkisiyle reel çıktının azalmasına ve cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olmaktadır ve bu süreç asimetrik etkiyle açıklanmaktadır (Kilian, 2010: 10).

Petrol fiyat şoklarının reel üretim ve cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerini artırmaya yardımcı olabilecek bir diğer kanal, merkez bankasının petrol fiyat şoklarına karşı geliştireceği endojen politika tepkisidir ve bu tepki parasal kanal olarak tanımlanır. Para otaritelerinin petrol fiyat şoklarına yönelik geliştirdiği endojen veya sistematik politikaları ekonomide durgunluğa yol açar ve daha ileriki bir aşamada da GSYH bileşenleri üzerinde şok etkisi yaratır (Bernanke, Gertler ve Watson, 1997: 94).

Petrol talebinin fiyat esnekliği kısa vadede son derece düşüktür ve herhangi bir fiyat artışı talepte keskin bir düşüşe neden olmaz. Bu süreçte, petrol ithalatçısı ülkelerden petrol ihracatçısı ülkelere ek ödemeler yaparak fiyat artışlarını karşılamak durumunda kalırlar. Petrol fiyat artışları petrol üreten ülkenin ihracat ve petrol ithal eden ülkenin ithalat hacmine bağlı olarak dış ticaret dengesinin etkiler (Kato, 2005: 7). Petrol fiyatlarında meydana gelen pozitif bir şok, kısa vadede petrol ihracatçısı ülkede varlık fiyatlarında artışa neden olur. Yüksek petrol fiyatlarına bağlı olarak artan servetin bir kısmı petrol ihracatçısı ülkeden petrol ithalatçısı ülkeye geçer. Bu kanal, finasman veya değerleme kanalı olarak değerlendirilir. (Klian, Rebucci ve Spatafora , 2009: 196).

Diğer taraftan serbest döviz kuru rejimini benimseyen ülkelerde, kurda meydana gelen değişim özellikle dış ticaret dengesi ve nihai olarak cari işlemler dengesini etkilemesi beklenir (Karamelikli, 2016: 390). Teoride yeralan Marshall-Lerner yaklaşımı,ihraç ve ithal mallarının arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında talep esneklikleri toplamının birden büyük olması ($e_m+e_x \geq 1$) durumunda, kur artışı dış ticaret açığını, kur düşüşü dış ticaret fazlasını giderici bir rol oynar. Ancak, kısa dönem esnekliklerinin Marshall-Lerner koşulunu karşılayamaması durumu ise J- eğrisi etkisine yol açar (Seyidoğlu, 2009: 451-452). J- eğrisi yaklaşımına göre, kur artışından sonra dış ticaret bilançosu önce bozulmakta, dış ticaret bilançosundaki düzelme belli bir süre sonra oluşmaktadır (Karagöz ve Doğan, 2005: 220).

Petrol fiyatları şoklarının makro ekonomik değişkenler üzerindeki ilişkilere odaklanan çoğu çalışmada petrol fiyatları ile enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Gelişmekte olan piyasa ekonomileri için enerji fiyatları ile cari hesap dinamikleri arasındaki ilişki ancak sınırlı sayıda çalışmada incelenmiştir. Bu çalışmalar, çoğunlukla gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin yerine sanayileşmiş ülkelere odaklanmaktadır (Özlale ve Pekkurnaz, 2010: 4489). Benzer şekilte literatürde döviz kuru ve/veya petrol fiyatı şokuna karşı, cari işlemler açığının eş zamanlı yanıtının ne olacağı, ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyesi dikkate alınmak suretiyle değerlendirilmiştir (Qurat-ul-Ain ve Tufail, 2013: 537). Örneğin, Onafowora (2005), Tayland, Malezya ve Endonezya'nın Amerika Birleşik Devleti (ABD) ve japonya ile ticaretinde 1980:Q1- 2001:Q4 döneminde döviz kuru, reel iç gelir ve dış ticaret

dengesi ilişkisini Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile araştırmıştır. Tayland, Malezya ve Endonezya'nın ABD ve Japonya ile ikili ticaretinde Marshall-Lerner koşulları geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, uzun dönemde değişkenler arasındaki ilişkinin istikrarlı olduğu görülmüştür.

Kilian vd. (2009), küresel ham petrol piyasasında meydana gelen arz ve talep şoklarının yol açtığı petrol fiyat değişikliklerinin petrol ihracat ve ithalatçısı (ABD, Japonya ve Avrupa Birliğine üye 12 ülke) ülkelerin cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerini 1970–2005 dönemi için Yapısal VAR (SVAR) yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmada ham petrol piyasasında meydana gelen fiyat dalgalanmaları, ham petrol arz şoklarının neden olduğu petrol fiyatı değişimleri, küresel toplam talep şoklarının yol açtığı petrol fiyatı değişiklikleri ve petrol için ihtiyati talep şokları olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Çalışmada, bu üç şokun birleşik etkisinin petrol ihracatçısı ülkelerde cari hesap dalgalanmaların % 88,5'ini, petrol ithalatçısı ülkelerde cari hesap dalgalanmaların % 57,4'ünü açıkladığı sonucuna varılmıştır.

Qurat-ul-Ain ve Tufail (2013), petrol fiyatları şoklarının cari işemler dengesi ve döviz kuru üzerinde etkisini 1981-2010 döneminde D8 ülkeleri için araştırmışlardır. Vektör Otoregresyon (VAR) yönteminin kullanıldığı çalışmanın bulgularına göre, petrol fiyatlarındaki artışlar kısa vadede petrol ithalatçı ülkelerin cari hesap dengelerini olumlu etkilerken, Bangledeş hariç uzun dönemde cari dengede bozulmaya yol açmaktadır. Çalışmanın sonuçları, J- eğrisi fenomeninin grubun tüm petrol ithalatçı ülkelerinde bulunduğunu ortaya koymuştur. Petrol ihracatı yapan ülkeler arasında, J- eğrisi olgusu Mısır ve Nijerya için mevcutken, İranda Marshall-Lerner durumu hem kısa hem de uzun vadede devam etmektedir. Allegret, Couharde, Coulibaly ve Mignon (2014)'un çalışmalarında petrol fiyatları-cari hesap ilişkisini 27 petrol ihracatçısı için araştırılmıştır. Çalışmanın Yumuşak Geçişli Panel Regresyon (Panel Smooth Transition Regression-PSRT) modellerinin 1980-2010 dönemi için elde edilen sonuçlarına göre; petrol ihracatçısı ülkelerin cari hesapları petrol fiyat artışlarından olumlu yönde etkilenirken, bu etki doğrusal değildir ve kritik olarak petrol ihraç eden ekonomilerin finansal gelişme derecesine bağlıdır. Daha spesifik olarak, petrol fiyatlarındaki değişimler, finansal olarak daha az gelişmiş ülkelerin cari hesap pozisyonu üzerinde daha güçlü bir etkiye sahiptir ve bu etki finansal derinlikle azalmaktadır.

Huntington (2015), benzer şekilde petrol ihracat ve ithalatçısı 91 ülke için 1984-2009 döneminde ham petrol ticareti ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemiyle araştırmıştır. Çalışmada net petrol ihracatının cari işlemler fazlasının açıklanmasında önemli bir faktör olduğunu, ancak net petrol ithalatının genellikle cari işlemler açığını etkilemediği sonucuna varılmıştır. Tüm petrol ithalatçıları arasında tek istisna, sadece sanayileşmiş ülkelerde yüksek petrol ithalatının daha yüksek cari işlemler açığına katkı sağlamasıdır. Bu trendlerin bir açıklaması, petrol ihracatçılarının ve daha zengin petrol ithalatçılarının, petrol gelir kazanımlarını ve zararlarını, tasarruf modellerini etkileyen geçici gelir kayıp ve kazanımları olarak değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır.

Gnimasoun, Joetsb ve Razafindrabe (2017), petrol ihracatçısı ülke konumunda olan Kanada için 1970–2005 döneminde petrol fiyatlarındaki dalgalanmalarla cari işlemler dengesi ilişkisini Zamana Göre Değişen Parametreli VAR (Estimates Time-Varying Parameters –TVP-VAR) tahmin yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmada, petrol talep şoklarından kaynaklı fiyat dalgalanmalarının cari işlemler hesabı üzerinde zamanla artma eğiliminde olan pozitif ve önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, yurt içi finansal piyasaların derinleşmesi ve döviz rezervlerinin birikmesi bu ilişki üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Zaouali (2007), yüksek petrol fiyatlarının Çin ekonomisine etkilerini 2000-2005 dönemi için Genel Denge Modeli (Computable General Equilibrium Models-CGE) ile test etmiştir. Çalışmada artan petrol fiyatlarının, Çin ekonomisine dış sermayeyi ve yatırımı çekebileceği için cari hesap üzerinde düşük oranda bir etkisi olabileceği sonucuna varılmıştır.

Petrol fiyatları ve döviz kurunun cari işlemer açığı ile ilişkisi üzerine uluslararası literatürde yeralan çalışmaların sonuçları Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Petrol Fiyatları, Döviz Kuru ve Cari Açık İlişkisi üzerine Uluslararası Literatür Özeti

Yazar/Yazarlar	Dönem	Ülke/Ülke Grubu	Yöntem	Bulgular
Onafowora (2005)	1980:Q1 2001:Q4	Tayland, Malezya ve Endonezya'nın	VECM Analizi	Dış ticaret dengesi, döviz kuru arasında uzun dönemde istikrarlı ilişki vardır. Tayland, Malezya ve Endonezya'nın ABD ve Japonya ile ikili ticaretinde Marshall-Lerner koşulları geçerlidir.
Zaouali (2007)	2000-2005	Çin	Genel Denge Modeli	Artan petrol fiyatları, cari hesap üzerinde düşük oranda bir etkiye sahiptir.
Kilian vd. (2009)	1970–2005	ABD, Japonya, 12 AB Ülkesi	SVAR Analizi	Petrol fiyat şoklarının birleşik etkisinin petrol ihracatçısı ülkelerde cari hesap dalgalanmaların % 88,5'ini, petrol ithalatçısı ülkelerde % 57,4'ünü açıklamaktadır.
Qurat-ul-Ain ve Tufail (2013)	1981-2010	D8 Ülkeleri	VAR Analizi	Petrol fiyatlarındaki artış kısa vadede tüm petrol ithalatçı ülkeler için cari işlemler dengesini iyileştirmekte ve Bangladeş hariç uzun vadede bozmaktadır.. Ayrıca, Sonuçlar, J- eğrisi fenomeninin grubun tüm petrol ithalatçı ülkelerinde mevcut olduğunu ortaya koymuştur.
Gnimassoun ve Mignon (2013)	1980-2011	Endüstrileşmiş 22 ülke	Panel Düz Geçiş Regresyon Modelleri.	22 endüstrileşmiş ülkede cari hesap dengesizliklerinin sürekliliği reel döviz kurunun olması gereken düzeyde bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Euro bölgesinde döviz kurunun aşırı değerlenmesi sistematik cari hesap bozulmalarına neden olmaktadır.
Allegret vd. (2014)	1980-2010	Petrol İhracatçısı 27 Ülke	PSRT Analizi	Cari işlemler hesabı petrol fiyatlarındaki artıştan olumlu yönde etkilenmektedir. Ancak, bu etki doğrusal değildir.
Huntington (2015)	1984-2009	Petrol ihracat ve ithalatçısı 91 ülke	Panel Veri Analizi	Net petrol ihracatı, cari işlemler fazlasın etkilemektedir. Sanayileşmiş ülkelerde yüksek petrol ithalatı cari işlemler açığını artırmaktadır.
Gnimasoun vd. (2017)	1970–2005	Kanada	TVP-VAR Analizi	Petrol talep şoklarından kaynaklı fiyat dalgalanmalarının cari hesap üzerinde zamanla artma eğiliminde olan pozitif ve önemli bir etkisi vardır.

Türkiye ekonomisinin petrol fiyatları ile cari işlemler dengesi ilişkisini inceleyen çalışmalar genellikle enerji fiyatları ve makroekonomik performans (enflasyon, ekonomik büyüme, ihracat, faiz oranı) üzerine yoğunlaşmıştır. Enerji ithal eden gelişmekte olan ülkeler açısından petrol fiyatlarındaki değişikliklerin cari işlemler açığı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi Türkiye açısından inceleyen sayılı çalışmalardan; Demirbaş, Türkay ve Türkoğlu (2009)'nun çalışmasında, Türkiye ekonomisinde 1984-2008 dönemi için petrol fiyatları ile cari açık ilişkisini araştırılmıştır. VECM yöntemi ile yapılan analizin sonuçlarına göre, petrol fiyatlarındaki 1USD'lik artışın cari açığı yaklaşık olarak 628 Milyon USD artıracağı sonucuna varılmıştır.

Özlale ve Pekkurnaz (2010), petrol fiyatları ve cari açık arasındaki ilişkiyi 1999:M9-2008M9 dönemi için yapısal VAR(SVAR) yaklaşımıyla analiz etmişlerdir. Sonuçlar, Cari İşlemler Açığı/GSYH oranının petrol fiyat şokuna verdiği yanıtın ilk üç aya kadar kademeli olarak arttığını ve ardından düşmeye başladığını göstermiştir. Bu bulgu, kısa vadede petrol fiyat

şoklarının cari açık üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, petrol fiyatı şoklarına ilişkin parametrenin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucu elde edilmiştir. Bayat vd. (2013)'nin çalışmasında reel petrol fiyatlarının 1992:M1-2012:M4 döneminde dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, orta vadede reel petrol fiyatlarından dış ticaret açığı değişkenine doğru nedensellik ilişkisi olduğu ve uzun vadede bu etkinin kaybolduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Güngör, Sönmez, Korkmaz ve Karaca (2016)'nın çalışmasında petrol fiyat şoklarının cari işlemler açığına etkisini Türkiye'nin 1992:M1-2015:M12 için ARCH-GARCH modelleriyle araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, petrol fiyatlarındaki düşüşün cari işlemler açığını hafifletici etkisinin olduğu görülmüştür. Başarır ve Erçakar (2016), 1991:M12-2016:M1 döneminde petrol fiyatları ve döviz kurunun Türkiye'nin cari işlemler açığı üzerindeki etkilerini VECM modeli ile test etmişlerdir. Test sonuçları, petrol fiyatları ile cari açık değişkenleri arasında karşılıklı ilişkilerin olduğunu göstermiştir. İncelenen dönemde cari açıkta meydana gelen değişikliklerin % 57,59 kendi içerisindeki şoklarla, %42, 26'sı ise petrol fiyat şoklarıyla açıklanmaktadır.

Özaytürk ve Alper (2017), Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu 11 OECD ülkesinde cari açığın nedenlerini, 2000-2013 dönemi için panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmanın bulguları, cari açıkla petrol ithal miktarı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Lebe ve Akbaş (2015)'nin çalışmasında, döviz kuru, ham petrol fiyatları ve cari işlemler açığı ilişkisi 1991:M12-2012:M11 dönemi için VAR ve Dolado Lutkepohl nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Çalışmada, döviz kuru ve ham petrol fiyatları değişkenlerinden cari işlemler açığına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Her iki değişkenin cari açık üzerindeki etkisi kısa dönemde % 14,0, uzun dönemde % 22,5 düzeyindedir.

Döviz kuru ve cari işlemler açığı ilişkisini Türkiye için araştıran bazı çalışmalarda ya bu iki değişken ele alınmış ya da petrol fiyatları değişkeni yerine dış ticaret açığı, GSYH gibi farklı makro ekonomik değişkenler çalışmalara dahil edilmiştir. Örneğin, Karagöz ve Doğan (2005)'ın çalışmasında, döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi 1995:M1-2004:M6 dönemi için çoklu regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, döviz kurundan ithalat ve ihracat değişkenlerine doğru nedensellik ilişkisine rastlanamamıştır. Bununla birlikte, devalüasyon etkisinin anlamlı çıkması, kısa dönemde bu ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Erbaykal (2007), GSYH ve döviz kurunun cari işlemler açığı üzerine etkisini 1987:M1 - 2006:M3 dönemi için Toda ve Yamamoto nedensellik testi ile analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye'de incelenen dönemde hem ekonomik büyüme hem de döviz kuru cari açığın nedenidir. Çiftçi (2014), reel döviz kuru ve cari işlemle açığı ilişkisini araştırdığı çalışmasına GSYH değişkenini de dahil etmiştir. Türkiye için 2001:Q1- 2012:Q3 dönemini kapsayan çalışmanın VAR analizi sonuçlarına göre, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi ve cari açıktan GSYH ve reel döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisi vardır.

Petrol fiyatları ve döviz kurunun cari işlemler açığı ile ilişkisi üzerine Türkiye için yapılmış çalışmaların sonuçları Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Petrol Fiyatları, Döviz Kuru ve Cari Açık İlişkisi Üzerine Ulusal Literatür Özeti

Yazar/Yazarlar	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Karagöz ve Doğan (2005)	1995:M1-2004:M6	Türkiye	Çoklu Regresyon Analizi	Uzun dönemde döviz kurundan dış ticaret değişkenlerine doğru nedensellik bulunmazken, kısa dönemde bu ilişki vardır.
Erbaykal (2007)	1987:Q1 2006:Q3	Türkiye	VAR, Toda ve Yamamoto Nedensellik Analizi	Döviz kuru ve ekonomik büyümeden cari açığa doğru nedensellik ilişkisi vardır.
Özlale ve Pekkurnaz (2010)	1999:M9-2008M9	Türkiye	SVAR Analizi	Cari işlemler/GSYH oranının petrol fiyat şokuna verdiği cevap ilk üç aya kadar kademeli olarak artmakta ve ardından düşüşe geçmektedir.
Demirbaş vd. (2011)	1984-2008	Türkiye	VECM Analizi	İncelenen dönemde petrol fiyatlarındaki 1USD'lik artış cari açığı yaklaşık olarak 628 Milyon USD artırmaktadır.
Çiftçi (2014)	2001:Q1-2012:Q3	Türkiye	VAR, Granger Nedensellik Analizi	Cari açıktan reel döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Lebe ve Akbaş (2015)	1991:M12-2012:M11	Türkiye	VAR, Dolado Lutkepohl Nedensellik Analizi	Döviz Kuru ve petrol fiyatı değişkenlerinin cari açık üzerindeki etkisi kısa dönemde % 14,0 iken, uzun dönemde % 22,5 düzeyindedir.
Güngör vd. (2016)	1992:M1-2015:M12	Türkiye	ARCH - GARCH Analizi	Petrol fiyatlarındaki düşüşün cari açık üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır.
Başarır ve Erçakar (2016)	1991:M12-2016:M1	Türkiye	VECM Analizi	İncelenen dönemde cari açıkta meydana gelen değişikliklerin % 57,59 kendi içerisindeki şoklarla, %42,26'sı ise petrol fiyat şoklarıyla açıklanmaktadır.
Özaytürk ve Alper (2017)	2000-2013	Türkiye ve 10 OECD	Panel Veri Analizi	Cari açıkla petrol ithal miktarı arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur.
Beşel (2017)	1976-2016	Türkiye	Nedensellik Analizi	Petrol fiyatları değişkeninden cari işlemler açığına doğru tek yönlü nedensellik vardır.

2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada kullanılan cari işlemler açığı ve döviz kuru değişkenlerinin verileri Uluslararası Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) veri tabanından, ham petrol fiyatları verileri ABD Enerji Bilgi İdaresi Başkanlığı (U.S. Energy Information Administration- EIA) veri tabanından elde edilmiştir. Analizlerde, 1992:Q1-2017:Q4 yıllarını kapsayan çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. Ekonometrik analizde kullanılan değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Kodu	Açıklama	İncelenen Dönem	Kaynak
CA	Cari işlemler Açığı	1992:Q1-2017:Q4	OECD
OIL	Ham Petrol Fiyatları	1992:Q1-2017:Q4	EIA
EXC	Döviz Kuru	1992:Q1-2017:Q4	OECD

Cari açık, döviz kuru ve petrol fiyatı serilerinin durağanlıklarını sınamak için Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller Test-ADF) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP birim kök testleri uygulanmıştır.

Literatürde ekonometrik analizlerde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tahmininde hata terimine dayalı iki aşamalı testlerden Engle-Granger (1987), Phillips ve Quliaris ile sistem temeline indirgenmiş Johansen (1991, 1995) eşbütünleşme tahmin yöntemleri kullanılmaktadır. Literatürde sıklıkla kullanılan bu eşbütünleşme yöntemlerinin kullanılabilmesi için değişkenlerin bütünleşme derecelerinin aynı olması I(0) veya I(1) şartı aranmaktadır. Bu durum değişkenlerin seviye ilişkilerinin belirlenmesinde belirsizlik yaratmaktadır (Pesaran vd., 1999: 1). Pesaran (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yöntemi diğer eşbütünleşme tahmin yöntemlerine göre birçok avantaja sahiptir. İlk olarak, ARDL sınır testi yaklaşımı değişkenlere ait serilerin tamamen I(0), tamamen I (1) veya bütünleşme derecelerinin farklı olmasına bakılmaksızın uygulanabilmektedir. (Pesaran vd., 2001: 290). İkincisi, diğer eşbütünleşme tahmin yöntemleri örneklemin büyüklüğüne duyarlı iken, örneklem büyüklüğü küçük olsa bile ARDL sınır testi uygulanabilir. Üçüncüsü, değişkenlerin bazıları endojen olsalar bile uzun dönem model ve geçerli istatistiklerin tarafsız tahminlerine olanak sağlar (Odhiambo, 2009: 619). Dördüncüsü, modelin uzun ve kısa dönem parametrelerinin aynı anda tahminine olanak sağlamasıdır. Üçüncüsü, değişkenlerinin tamamının endojen olduğunun varsayılmasıdır (Halıcıoğlu, 2004: 3; Akel ve Gazel, 2014: 31).

Engle-Granger ve Johansen yöntemlerinde değişkenlerin I(1) olduğu varsayılmıştır. Pesaran (2001)'ın ARDL modelinde ise değişkenlerin I(0) ya da I(1) olmalarına izin verecek biçimde, eş-bütünleşme ilişkisinin test edilmesine olanak veren yeni bir yöntem geliştirmiştir. Geliştirilen yöntem ARDL modelinin Hata Düzeltme formundaki değişkenlerin düzey gecikmelerin anlamlılığının Wald ya da F testleriyle sınamasına dayanmaktadır. Pesaran değişkenlerin düzeyleri arasında eş-bütünleşme ilişkisi yoktur varsayımı altında her iki test istatistiğinin dağılımının, açıklayıcı değişkenlerin I(0) ya da I(1) olmalarından bağımsız olarak standard dağılımlara uymadığını göstermiştir. Dolayısıyla, değişkenler I(1) olduğu durumda da değişkenlerin durağanlık mertebeleri farklı olduğunda da kullanılabilir. Ayrıca, Bu modelde serilerin maksimum birinci derecenden durağan oldukları varsayılır. Dolayısıyla, eğer serilerin bir tanesi I(2) ise, bu durumda ARDL kullanılamamaktadır. ARDL modelleri hem uzun dönem hem de kısa dönem ilişkiyi aynı anda sunması bakımından avantajlıdır.

Engle-Granger ve Johansen yöntemleri uzun dönem ilişkiyi analiz ederken ARDL modeli hem uzun hem de kısa vadeli ilişkiyi analiz etmektedir. Bu sayede, bağımsız değişkenlerin hem kısa hem de uzun dönemde bağımlı değişken üzerinde etkisi analiz edilebilir. Bu modelin Engle-Granger ve Johansen yöntemlerine göre diğer bir avantajı da küçük örneklemler de eş-bütünleşme test sonuçlarına göre daha güçlü (robust) sonuçlar vermesidir. Değişkenlerin I(1) olduğu durumda Engle-Granger ve Johansen yöntemleri de kullanılabilmesine rağmen ARDL hem kısa hem uzun dönem ilişkiyi tahmin ettiği ve küçük örneklemlerde daha güçlü sonuçlar verdiği için bu iki yönteme göre daha güçlüdür.

Pesaran'ın analizinde iki uç durum için asimptotik kritik değerler elde edilmiştir. Birinci durumda bütün açıklayıcı değişkenlerin I(0), ikinci durumda bütün açıklayıcı değişkenlerin I(1) olduğu durumunda asimptotik kritik değerleri türetmiştir. Eğer hesaplanan F istatistiği bu iki kritik değer

arasına düşerse o zaman test sonuçsuz kalmaktadır. Açıklayıcı değişkenlerin I(0) olduğu durumda üretilen kritik değerin soluna düşen bir F ya da Wald istatistiği eş-bütünleşme ilişkisi yoktur sonucuna götürürken, diğer durum için I(1) üretilen kritik değerin sağına düşen F ya da Wald istatistikleri eş-bütünleşme ilişkisi sonucuna götürmektedir.

3. Bulgular

Analize başlamadan önce serilerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

	CA	OIL	EXC
Ortalama	-5590.224	50.50670	1.309928
Medyan	-3892.867	47.28500	1.401193
Maksimum	1793.203	123.9500	4.373042
Minimum	-20510.54	12.93000	0.005683
Standart Hata	5801.925	29.58069	1.034408
Skewness	-0.684932	0.536817	0.659753
Kurtosis	2.422380	2.130259	3.144032
Jarque-Bera	9.761584	8.432024	7.781472
Olasılık Değeri	0.007591	0.014757	0.020430

Tablo 4'e göre Türkiye'nin cari işlemler dengesi ortalaması -5.5 milyar dolardır. Buna göre Türkiye cari açık veren bir ülkedir. Döviz kurunun ortalaması ise 1.30'dur. Döviz kuru için maksimum değer 4.37 olmasına rağmen ortalamanın 1.30 olması; analiz edilen dönem boyunca döviz kurunun istikrarlı olduğunu, ancak analiz edilen dönemin sonlarına doğru gelindiğinde döviz kurunda aniden artış yaşandığını göstermektedir. Benzer durum petrol fiyatları için de geçerlidir. Petrol fiyatları incelenen dönemde ortalama olarak 50 dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak, maksimum düzeyi çok yüksektir. Bu sonuç, petrol fiyatlarında ani dalgalanmaların gerçekleştiğinin göstergesidir.

Cari açık, döviz kuru ve petrol fiyatı serilerine ait ADF birim kök testi sonuçları Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
CA	-2.221591 [1]	-3.788641[1]**	-7.884250[0]***	-7.835908[0]***
EXC	2.820361 [0]	0.848827[0]	-7.301364 [0]***	-7.768832[0]***
OIL	-2.028357 [0]	-3.122010[1]	-8.765061 [0]***	-8.723694[0]***

Not: *** ve** , sırasıyla % 1 ve % 5 önem seviyesini temsil eder. [a] Sabit için asimptotik kritik değerler 1%, 5% ve 10% anlam düzeyleri için sırasıyla-3.49437, -2.889474, -2.581741'dir. [b] Sabit ve trend için asimptotik kritik değerler 1%, 5% ve 10% anlam düzeyleri için sırasıyla 4.048682, -3.453601, -3.152400'dir. Modelde yer alan deterministik bileşenler (sabit ve trend) söz konusu zaman serilerinin zaman yolu grafiklerine bakarak belirlenmiştir. Parantez içindeki değerler gecikme uzunluğunu göstermektedir. Gecikme uzunluğunun seçiminde Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır. ADF testi için kritik değerler MacKinnon(1996)'dan elde edilmiştir.

Cari açık, döviz kuru ve petrol fiyatı serilerine ait PP birim kök testi sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey		Birinci Fark	
	Sabit	**Sabit + Trend**	**Sabit**	**Sabit + Trend**
CA	-1.693095 [7]	-3.12267[5]	-7.791747 [14]***	-7.699834[14]***
EXC	2.437361 [8]	0.497163[7]	-7.304418 [5]***	-7.929199[8]***
OIL	-1.880496 [8]	-2.711557[5]	-9.161755 [16]***	-9.137493[16]

Not:***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. a. Sabit için asimptotik kritik değerler %1, %5 ve %10 düzeyinde sırasıyla -3.560, -2.917, -2.591'dir.

b.sabit ve trend için asimptotik kritik değerler %1, %5 ve %10 düzeyinde sırasıyla -4.140, -3.496, - 3.177'dir. Köşeli parantez içindeki değerler gecikmeleri göstermektedir.

Tablo 5 ve 6'da yer alan ADF ve PP birim kökteşti sonuçlarına göre, her üç seri de düzey değerinde birim kök içermektedir. Bu serilerin birinci farkları alındıklarında serilerin bütünleşme dereceleri aynı olmaktadır. Dolayısıyla, cari işlemler açığı, döviz kuru ve petrol fiyatları serilerinin bütünleşme dereceleri I(1)'dir.

Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerinin tahmininin yapılabilmesi için değişkenlerin bütünleşme dereceleri tamamen (I0), tamamen (I1) veya her ikisinin bileşimi şeklinde olan farklı derecede eşbütünleşik seriler için kullanılabilen ARDL sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. ARDL yaklaşımında, ilk aşamada değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı aranmakta, ikinci aşamada uzun ve kısa dönem parametreleri tahmin edilmektedir.

Serilerin durağanlığını sınadıktan sonra seriler arasında uzun dönem ilişkinin mevcudiyetinin tespiti için ARDL sınır testi yapılmıştır. ARDL testini uygulamadan önce ilk olarak uygun gecikme uzunluğu Tablo 7'de belirlenmiştir.

Tablo 7. Sınır Testi için Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

m	**AIC**	**SC**	**HQ**
1	23.82215	23.9941	23.9051
2	**23.81734***	**23.9015**	**23.8912**
3	23.85052	23.99512	23.99212
4	23.98687	24.3545	24.12151
5	24.08803	24.5745	24.3542
6	24.16248	24.787125	24.5745
7	24.22734	24.8845	24.6745

Not: m, gecikme uzunluğunu göstermektedir. AIC, SC ve HQ sırasıyla Akaike, Schwarz, Hannan-Quinn bilgi kriterini göstermektedir.: *, %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir..

Tablo 7'nin sonuçlarına göre Akaike, AIC, SC ve HQ bilgi kriterlerine göre 2. gecikmenin olduğu modelin en uygun model olduğunu göstermektedir. Gecikme uzunluğu belirlendikten sonra seriler arasında ilişki olup olmadığı belirlenmiştir. Bunun için Tablo 8'de F testi yapılmıştır.

Tablo 8. Eş-bütünleşme İlişkisi için F Testi Sonuçları

ARDL Sınır Testi için Kritik Değerler					
F Değeri	**k**	**Gecikme Uzunluğu**	**Anlam Düzeyi**	**Sabitli**	
				CI(III) Case III	
4.1747	2		%10	I(0)	I(1)
				2.1967	3.2131
			%5	2.7501	3.876

[a] Kritik değerler Pesaran vd.(2001), Tablo CI(iii) Durum (III)'den elde edilmiştir: Sınırsız sabit terim.

[b] Kritik değerler Pesaran vd.(2001), Tablo CI(V) Durum (V)'den elde edilmiştir: Sınırsız trend.

k, modeldeki açıklayıcı değişken sayısıdır.

Tablo 8'e göre F istatistik değeri (4.1717) üst değerlerden (3.21, 3.87) daha büyüktür. Dolayısıyla, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Bu yüzden uzun ve kısa dönem katsayılarının tahminine olanak sağlayan ARDL testi yapılabilir. ARDL testi sonuçları Tablo 9'da gösterilmiştir. ARDL(1,2,0,) modeli, gecikme uzunluğu 2 tercih edilerek Microfit 5.5 programı tarafından otomatik olarak seçilmiştir.

Tablo 9. ARDL (1,2,0) Model için Uzun Dönem Katsayılarının Tahmini

Regresör	**Katsayı**	**Standart Hata**	**T-istatistiği**	**Olasılık Değeri**
OIL	-67.9638	41.7910	-1.6263	0.107
EXC	-4174.6	1968.3	-2.1209	0.036

Tablo 9'a göre döviz kuru istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir. Petrol fiyatları ise istatistiksel olarak anlamsızdır. Buna göre döviz kurundan cari işlemler açığa doğru uzun dönemde negatif ilişki bulunmaktadır. Döviz kuru yükselirse cari açık azalmaktadır. Bu sonuç, Onafowora (2005)'nın Tayland, Malezya ve Endonezya' için yapmış olduğu çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Çalışmanın diğer değişkeni olan petrol fiyatlarının uzun dönemde cari işlemler açığına etkisi yoktur.

Petrol fiyatları ve döviz kurunun kısa dönemde cari işlemler açığına etkisi Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. ARDL (1,2,0) Model için Kısa Dönem Katsayılarının Tahmini

Regresör	**Katsayı**	**Standart Hata**	**T-istatistiği**	**Olasılık Değeri**
DOIL	54.6384	15.0074	3.6408	0.000
DEXC	6233.7	1481.3	4.2083	0.000
ECM(-1)	-0.12052	0.049493	-2.435	0.017

Tablo 10'a göre hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir. Buna göre, kısa dönemde meydana gelecek şoklar uzun dönemde yeniden dengeye gelme sonucu ortadan kalkacaktır. Döviz kuru değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitiftir. Buna göre döviz kuru arttıkça kısa dönemde cari açık da artmaktadır. Kısa dönemde döviz kuru ile cari açık arasında böyle bir ilişkini olması ithal ve ihraç mallarının talep esnekliklerinin Marshall-Lerner ($e_m+e_x \geq 1$) koşulunu sağlayamaması durumunda, literatürde yer alan J- eğrisi teorisi ile de tutarlı bir sonuçtur. Ayrıca, bu sonuç literatürde Karagöz ve Doğan (2005), Erbaykal (2007), Çiftçi (2014), Lebe ve Akbaş (2014)'ın Türkiye, Qurat-ul-Ain ve Tufail (2013)'nin D8 ülkeleri için yapmış olduğu çalışmalarla örtüşmektedir.

Tablo 10'a göre, petrol fiyatları değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitiftir. Bu sonuç, petrol fiyatı artarsa kısa dönemde cari açığını artırmakta olduğunu göstermektedir. Test sonucu, literatürde Kilian vd. (2009)'nin ABD, Japonya, 12 AB Ülkesi, Huntington (2015)'nin Petrol ihracat ve ithalatçısı 91 ülke ve Gnimasoun vd. (2017)'nin Kanada için elde etmiş olduğu sonuçlarla paraleldir.

Modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olup olmadığını belirlemek için LM ve F testi uygulanmıştır. LM ve F testi sonuçları Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Diagonestic Testi Sonuçları

Test Uygulaması	LM Versiyonu	F Versiyonu
Otokorelasyon	7.7095 [0.103]	1.9018[0.116]
Değişen Varyans	7.7164[0.17]	0.9304[0.217]

Tablo 11'e göre otokorelasyon testi ve değişen varyans testi için sırasıyla sıfır hipotezi altında otokorelasyon olmadığını ve değişen varyans olmadığını ifade eden testler kabul edilmektedir. Dolayısıyla, modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu yoktur.

Tartışma ve sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'nin cari açığı üzerinde 1992:Q1-2017:Q4 döneminde petrol fiyatları ve döviz kurunun etkili olup olmadığı ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, döviz kurunun cari açık üzerinde kısa dönemde pozitif uzun dönemde ise negatif etkisinin olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle, döviz kuru yükseldiğinde kısa dönemde cari açık artmakta, ancak uzun dönemde cari açık azalmaktadır.

Bu sonuç, Türkiye'de ihraç ve ithal mallarının kısa dönem talep esnekliklerinin Marshall-Lerner koşulunu sağlayamaması nedeniyle döviz kurundaki artışların ödemeler bilançosunda J –eğrisi etkisine yol açması ile açıklanabilir. Döviz kurundaki artışların kısa dönemde cari işlemler açığını giderici etki yaratmaması döviz talebinin artmasıyla açıklanabilir. İhraç ve ithal mallarının kısa dönem talep esnekliklerinin uzun dönem talep esnekliklerinden daha düşük olması, tüketim ve üretim kararlarının yeni kur değişikliklerine uyum sağlamasının zaman alması gibi nedenlerle cari işlemler bilançosunun iyileşmesi uzun dönemde mümkün olduğu söylenebilir.

ARDL testinden elde edilen diğer bir sonuca göre, incelenen dönemde petrol fiyatlarında artış yönünde pozitif bir şok, Türkiye'de cari işlemler açığının artmasına neden olmaktadır. Ampirik bulgular, petrol fiyatlarının cari açık üzerinde uzun dönemde etkisinin olmadığını göstermiştir. Petrol fiyatlarındaki artışların ithalat miktarındaki artış da dikkate alındığında Türkiye'nin cari açığını kısa dönemde artıracağı söylenebilir. Yüksek petrol fiyatları, gelişmekte olan ve enerji yoğun sektörlere yatırım yapan Türkiye ekonomisinin makroekonomik dengelerini olumsuz etkilemektedir. Çünkü petrol fiyatlarındaki artışlar enerji yoğun sektörlerin üretim maliyetlerini artırmakta ve üretim miktarlarını azaltmaktadır. Bu durum hem toplam çıktı miktarının düşmesine hem de üretim maliyetlerindeki artışa bağlı olarak GSYH'nin azalmasına ve enflasyonun artmasına neden olmaktadır.

Cari açığın ekonominin geneline olumsuz etkileri, ancak Türkiye'nin enerji bağımlılığının hafifletilmesi ve alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesiyle mümkün olabilir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin enerji bağımlılığının azaltılması cari açık sorununun hafifletilmesinin yanısıra, yatırım, toplam çıktı düzeyi ve enflasyon gibi birbirine bağlı makroekonomik göstergelerde olumlu gelişmeler yaşanmasına neden olacaktır. Bu durum sadece ulusal enerji politikalarıyla aşılabilecek bir durum olmayıp, küresel düzeyde petrol fiyatlarında istikrarın sağlanması petrol ithalatçısı ve ihracatçısı ülkelerin işbirliği içinde aşabileceği bir sorun olarak gözükmektedir.

Kaynakça

Akel, V. ve Gazel, S. (2014). Döviz kurları ile BİST sanayi endeksi arasındaki eşbütünleşme ilişkisi: Bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,(44), 23-41.

Algan, N., İşcan, E., Serin, D. ve Kara, D. (2017). *Impact of Energy Price Volatility on Macroeconomic Performance.* International Conference On Eurasıan Economies, 291-300. [Çevrim-içi: https://www.avekon.org/papers/1892.pdf], Erişim tarihi: 30.04.2019.

Allegret, J. P., Couharde, C., Coulibaly, D. & Mignon, V. (2014). Current accounts and oil price fluctuations in oil-exporting countries: The role of financial dvelopment. *Journal of International Money and Finance*, 47(1), 185–201. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.jimonfin.2014.06.002.

Altinay, G. ve Karagol, E. (2004). Structural break, unit root, and the causality between energy consumption and GDP in Turkey. *Energy Economics* (26), 984–994.

Altıntaş, H. (2013). Türkiye'de petrol fiyatları, ihracat ve reel döviz kuru ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı ve dinamik nedensellik analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 1-29.

Agmon, T. V& Laffer, A. B. (1978). Payments and adjustment:the case of the oil price rise. *Kyklos*, 31(1), 68–85.

Baas, T. ve Belke, A. (2018). Oil price shocks, monetary policy and current account imbalances within a currency union. *CEPS Working Document Thinking ahead for Europe*, (1), 1-42.

Başarır, Ç. ve Erçakar, M. E. (2016). An Analysis of the Relationship Between Crude Oil Prices, Current Account Deficit and Exchange Rate. *International Journal of Economics and Finance*, 8(11), 48-59.

Bayat, T., Şahbaz, A. ve Akçacı, T. (2013). Petrol fiyatlarının dış ticaret açığı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (42), 67-90.

Bernanke, B. S., Gertler, M. ve Watson, M. (1997**).** Systematic monetary policy and the effects of oil price shocks. Brookings Papers on Economic Activity, (1), 91-157.

Beşel, F. (2017). Oil prices affect current account deficıt: empirical evidence from Turkey. *Journal of Applied Research in Finance and Economics*, 13(21), 13-21.

Çiftci, N. (2014). Türkiye'de cari açık, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: Eş bütünleşme Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 129-142.

Demirbas, M., Türkay, H. ve Türkoglu, M. (2009). Petrol fiyatlarındaki gelişmelerin Türkiye'nin cari açığı üzerine etkisinin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 289-299.

Erbaykal, E. (2007). Türkiye'de ekonomik büyüme ve döviz kuru cari açık üzerinde etkili midir? Bir nedensellik analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 81–88.

Erdal, G., Erdal, H. & Esengun, K. (2008). The causality between energy consumption and economic growth in Turkey. *EnergyPolicy*, 36(10), 3838–3842.

Gnimassoun, B. & Mignon, V. (2013). Current-account adjustments and exchange-rate misalignments. *CEPII Working Paper*, (29), 2-31.

Gnimassouna, B., Joetsb, M. & Razafindrabe, T. (2017). On the link between current account and oil price fluctuations in diversified economies: The case of Canada. *International Economics*, (152), 63-78.

Güngör, S., Sönmez, L., Korkmaz, Ö. ve Karaca, S. S. (2016). Petrol fiyatlarındaki değişimlerin Türkiye'nin cari işlemler açığına etkileri. *Maliye Finans Yazıları,* (106), 29-48.

Halıcıoğlu, F. (2004). An ARDL Model of International Tourist Flows to Turkey, in Global Business and Economics Review-Anthology (Ed.) D. Kantarelis. 614-624. [Çevrim-içi: https://econwpa.ub.uni-muenchen.de/econ-wp/it/papers/0503/0503005.pdf], Erişim tarihi: 12.04.2019.

Huntington, H. G. (2015). Crude oil trade and current account deficits. *Energy Economics,* (50), 70-79.

Karagöz, M. ve Doğan, Ç. (2005). Döviz kuru dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 219-220.

Kato, H. (2005). *Effects Of The Oil Price Upsurge On The World Economy.* Japan Institute of Energy. 1-20 [Çevrim-içi: https://eneken.ieej.or.jp/en/data/pdf/313.pdf], Erişim tarihi: 26.04.2019.

Kilian, L. (2010). Oil price volatility: Origins and effects. *Economic Research and Statistics*, (2), 1-35.

Kilian, L., Rebucci, A. & Spatafora, N. (2009). Oil shocks and external balances. *Journal of International Economics*,(77), 181–194.

Lebe, F. ve Akbaş, Y. E. (2015). İthal ham petrol fiyatları ile döviz kurunun cari açık üzerindeki etkisi: Türkiye için bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 17(2), 171-196.

Mucuk, M., Gerçeker, M. ve Edirneligil, A. (2016). Dünya petrol fiyatları ve faiz oranı arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 95-109.

Odhiambo, N.M, N.M. (2009). Energy consumption and economic growth nexus in Tanzania: An ARDL bounds testing approach. E*nergy Policy*, 37, 617-622.

Özaytürk, G. ve Alper, A. E. (2017). Petrol ithalatının cari açık üzerine etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(3), 513-524.

Özlale, Ü. ve Pekkurnaz, D. (2010). Oil prices and current account: A structural analysis for the Turkish economy. *Energy Policy*, (38), 4489–4496.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (1999). *Bounds Testing Approaches to the Analysis of Long-run Relationships*,1-41. [Çevrim-içi: https://www.repository.cam.ac.uk/handle/1810/418], Erişim tarihi: 23.05.2019.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships. *Journal Of Applied Econometrics,* (16), 289–326.

Qurat-ul-Ain, S. & Tufail, S. (2013). The effect of oil price shocks on the dynamic relationship between current account and exchange rate: evidence from D-8 countries. *The Pakistan Development Review*, 52(4), 537-555.

Zaouali, S. (2007). Impact of higher oil prices on the Chinese economy. *OPEC Review*, 31(3), 191–214.

Türkiye'de Finansal Gelişme ve İhracat Arasındaki İlişki: Hacker ve Hatemi-J (2006) Nedensellik Yaklaşımı

Dilek TANDOĞAN[*]
Murat Can GENÇ[**]

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de finansal gelişme ile ihracat arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda finansal gelişme ile ihracat arasındaki ilişki 1960-2018 dönemi için Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik yaklaşımı yardımıyla araştırılmıştır. Finansal gelişme, özel sektöre verilen kredilerin GSYH içindeki payı ile ihracat, mal ve hizmet ihracatının GSYH içindeki payı ile temsil edilmiştir. Bulgular Türkiye için finansal gelişme ile ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Bu sonucun önemi Türkiye'de finansal gelişmenin ihracatı destekleyeceği ve ihracattaki artışlarında finansal gelişime katkı sunacağının belirlenmesidir. Sonuç olarak finansal gelişim ile ihracat arasındaki geri bildirim sürecinin varlığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişim, İhracat, Hacker ve Hatemi-J (2006) Nedensellik Yaklaşımı, Türkiye

The Relations Between Financial Development and Export in Turkey: Hacker Hatemi-J (2006) Causality Approach

Abstract

This study investigates the relationship between financial development and export in case of Turkey. For this purpose the relationship between financial development and exports has been investigated by Hacker and Hatemi-J (2006) causality approach for the period of 1960-2018. Financial development is represented the share of domestic credit to private sector in GDP and export is represent the share of exports of goods and services in GDP. Empirical evidence confirmed that the bidirectional causality between financial development and export. The importance of these results will support the export of financial developments in Turkey and the increase in exports will contribute to financial development. As a result, the feedback process between financial development and export was revealed.

Keywords: Financial Development, Export, Hacker and Hatemi-J (2006) causality approach, Turkey

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik MYO, dtandogan@trabzon.edu.tr
[**] Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, mcgenc@ktu.edu.tr

Giriş

Finansal sektör, sermaye ihtiyacını karşılamak suretiyle kaynakların yatırımlara dönüşümünde rol oynamaktadır. Bu bağlamda finansal gelişme reel sektörün sermaye ihtiyacını etkin bir şekilde karşılayarak ekonomik büyümeye katkı sunmaktadır. Nitekim finansal sektör tasarrufları hareketlendirme, riskleri azaltma, bilgi ve işlem maliyetlerini düşürme vb. işlevleri ile kıt kaynakların etkin dağılımına aracılık etmektedir. Diğer yandan ihracat, üretim hacminde artışa neden olarak ekonomik büyümeye katkı sunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde düşük tasarruf düzeyi ve sermaye birikimi nedeniyle üretimi destekleyecek yatırımların yetersiz düzeyde kalması ekonomik büyümeyi sınırlandırmaktadır. Bu noktadan hareketle finansal gelişimin ihracat ile olan ilişkisinin belirlenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası ticaret teorisi, karşılaştırmalı üstünlük kaynakları ve dolayısıyla dış ticaret modelinde ülkeler arasındaki farklılıkların faktör donatılarındaki, teknolojideki ve ölçek ekonomilerindeki farklılıklardan kaynaklandığını ifade etmektedir. Son zamanlarda karşılaştırmalı üstünlüğü etkileyen bu geleneksel faktörlerin yanı sıra, finansal gelişme de bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün potansiyel bir kaynağı olarak tartışılmaktadır. Bu kavram, Kletzer ve Bardhan (1987) ve Baldwin'in (1989) analizlerine dayanmaktadır. Bu çalışmalarda, nispi olarak gelişmiş bir finans sektörüne sahip olan ülkelerin dış finansmana daha fazla ihtiyaç duyan sanayi ve sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduklarını belirtilmektedir. Dolayısıyla finansal gelişimi yüksek olan ülkelerin uluslararası ticaret hacimlerinin de büyük olacağı beklenmektedir (Susanto vd., 2011:2-3).

Finansal gelişme ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkinin araştırılması, öncelikle finansal gelişmenin uluslararası ticaret üzerindeki etkisinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim söz konusu etkinin belirlenmesi ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin ötesindeki önemini ortaya koyarak politika yapıcılara finansal sektör reformlarının önceliğini gösterecek olmasıdır. İkincisi uluslararası ticaretteki etkisi açısından incelenmesidir. Heckscher-Ohlin modeli, bir ekonominin emek, toprak ve fiziki sermaye dayanan ticaret akışlarını öngörür. Ricardian modelinde ülkeler arasındaki teknolojik farklılıklar uluslararası ticaret akışlarını açıklar. Dolayısıyla finansal gelişme düzeyindeki farklılığın ticari akışları tahmin etmede bir etkisinin olup olmadığı, finansal hizmetlerin üretim teknolojisinin bir parçası olarak mı değerlendirileceği veya ekonomideki fiziki sermaye seviyesini belirleyip belirlemediğini incelemek gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Son olarak, finansal gelişme ile uluslararası ticaret arasındaki olası bir bağlantının politika çıkarımı olacaktır. Finansal gelişme düzeyi ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünün belirleyicisi ise finansal sektör reformunun ticaret dengesi üzerinde etkileri olabilir. Diğer yandan ticaret reformlarının ticaret dengesinin seviyesi ve yapısı üzerindeki etkisi finansal gelişme düzeyine bağlı olabilir (Beck, 2002:108).

Finansal gelişme düzeyi farklılıkları aynı zamanda ülkeler arasında sahip olunan karşılaştırmalı üstünlüklerin kaynağını da oluşturmaktadır. Bu üstünlükler üretimde birtakım avantajlar sağlayarak dış ticaret yapısını şekillendirmektedir. Aynı zamanda üretimde kullanılan dış finans talebi de finans sektöründe rekabet yaratarak finansal gelişmeyi etkileyebilmektedir (Barutçu ve Arslan, 2016: 407-408).

İhracat işsizliği azaltmakta, kişi başına düşen gelir artışlarına ve dolayısıyla ekonomik büyümeye katkı sunarak toplumun refah seviyesindeki artışa neden olmaktadır. Dolayısıyla ihracatı etkileyen unsurların belirlenmesi çalışmaların titizlikle ele aldığı konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda reel sektörün finansman ihtiyacını karşılayan finansal sektörün ihracat ile ilişkisinin belirlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Finansal

gelişme ile ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar[1] ihracattaki artışın finansal kaynaklara olan ihtiyacı da artırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca gelişmiş finansal sisteme sahip ülkeler reel sektörün ihtiyaçlarına katkı sunarak ihracat üzerinde olumlu etki oluşturabilmektedirler.

Konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar irdelendiğinde sıklıkla finansal gelişme ile ticari açıklık arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik çalışmaların yer aldığı belirlenmiştir[2]. Diğer yandan ihracat ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Beck (2002), 65 ülke için finansal gelişmenin ihracat üzerindeki etkisini 1966-1995 döneminde panel GMM yöntemi yardımı ile araştırmıştır. Çalışmada finansal gelişme; özel sektör kredileri ile ihracat, mamül mal ihracatının GSYH oranı ve mamül mal ihracatının toplam ihracat içindeki payı ile temsil edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre finansal gelişmenin ihracatı pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Diğer yandan Hattendorff (2014), 93 ülke için ihracat yoğunluğunun finansal gelişme üzerindeki etkisini 1970-2000 döneminde panel veri yöntemi ile araştırdığı çalışmasında finansal gelişme, özel sektör kredilerinin GSYH oranı, likit yükümlülüklerin GSYH oranı (M2/GSYH) ve borsa ciro oranı ile ihracat yoğunluğu, toplam ihracat içindeki doğal kaynak payı ile temsil edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen sonuçlar ihracat yoğunluğunun finansal gelişmeyi negatif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. İhracat bileşiminde doğal kaynak oranının yüksek olduğu ülkelerde istikrarsız bir ihracat yapısı oynaklık ve buna bağlı olarak yüksek faiz oranları finansal sistemin gerilemesine neden olmaktadır.

Karimi ve Ranjbaraki (2015), seçilmiş doğu ve batı Asya ülkeleri için finansal gelişim ve ihracat arasındaki ilişkiyi 1990-2012 döneminde panel eşbütünleşme yöntemi ile araştırmıştır. Finansal gelişme, finansal derinlik endeksi ile ihracat, sanayi malı ihracatı ile temsil edilmiştir. Bulgular finansal gelişme ile ihracat arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur.

Kaya vd. (2013), Türkiye için finansal sektör ile ihracat arasındaki ilişkiyi 1998:Q1-2009:Q4 döneminde EKK, Johansen-Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri yardımıyla araştırmışlardır. Finansal sektör, özel sektör yurtiçi kredilerinin GSYH oranı ile ihracat, ihracat endeksi büyüme oranı ile temsil edilmiştir. Bulgular finansal sektörün ihracatı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilediğini ortaya koymuştur. Diğer yandan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı da tespit edilmiştir. Ayrıca finansal sektör ile ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir.

Liston ve McNeil (2013), 19 yüksek finansal gelişime ve 16 düşük finansal gelişime sahip ülke grubu ile finansal gelişme ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Finansal gelişme, dış ticaret finansmanı (net portföy girişlerinin GSYH içindeki payını göstermektedir) ve finansal gelişmeyi temsil eden kukla değişken (finansal gelişme yüksek ise 1 düşük ise 0) ile ihracat, reel ihracat değişkeni ile temsil edilmiştir. Bulgular dış ticaret finansmanının ihracatı pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca finansal gelişimi yüksek olan ülkelerde ticaret finansmanı ihracatı daha çok etkilediği belirlenmiştir.

Susanto vd. (2011), beş gruba (Gelişmiş Ülkeler, Asya, Latin Amerika, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ve Sahra Altı Afrika (SSA)) ayrılmış toplam 49 ülke için finansal

[1] Ayrıntılı bilgi için bakınız Kletzer ve Bardhan (1986), Beck (2002), Ronci (2004), Berman ve Martin (2011).

2 Ayrıntılı bilgi için bakınız Chandrashekar vd. (2018), Kar vd. (2014), Yu ve Bernand (2018), Gokmenoglu vd. (2015)

gelişimin çift taraflı ihracat (tarım ve üretim sektörü ihracatı) üzerindeki etkisini Çekim modeli yardımıyla 1980-2008 döneminde araştırmışlardır. Finansal gelişme, mali reform endeksi ile ihracat, ilgili sektörlerdeki ihracat değerleri ile temsil edilmiştir. Sonuçlar finansal gelişmenin ihracatı olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Diğer yandan finansal gelişmenin etkisi bölgeler arasında farklılık gösterdiği gelişmekte olan ülkelerde tarım ve üretim sektörü ihracatında etkisinin daha büyük olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca gelişmiş ülkelerde finansal gelişimin üretim sektörü ihracatında tarım sektörü ihracatına nazaran daha etkili olduğu da belirlenmiştir. Diğer yandan Oluitan (2012), Nijerya için ihracatın finansal gelişme üzerindeki etkisini 1970-2005 döneminde ECM modeli yardımıyla araştırmıştır. Finansal gelişme, özel sektör kredileri ile ihracat, petrol ihracatı ve petrol dışı ihracat toplamı ile temsil edilmiştir. Sonuçlar petrol ihracatının finansal gelişmeyi negatif, petrol dışı ihracatın ise pozitif etkilediğini ortaya koymuştur.

Literatürde yer alan çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde genellikle finansal gelişme ile ihracat arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan konu ile ilgili Türkiye için yeterince çalışmanın ele alınmadığı ve değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik olarak kullanılan yöntemin uygulanmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışma literatürde yer alan bu boşluğu da dolduracağa benzemektedir. Finansal gelişim ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan çalışma dört kısım olarak düzenlenmiştir. Çalışmanın ilk kısmında finansal gelişme ve ihracat arasındaki ilişki ele alınmış ve bu ilişkiyi inceleyen çalışmaların özeti sunulmuştur. Devam eden kısımda sırasıyla veri seti tanıtılarak ekonometrik yöntem ve bulgulardan söz edilmiştir. Çalışmanın son kısmında sonuçlar değerlendirilmiştir.

1. Veri Seti

Çalışmada Türkiye için finansal gelişme ile ihracat arasındaki ilişki 1960-2018 döneminde simetrik Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik yaklaşımı yardımıyla araştırılmıştır. Değişkenlere ait açıklamalar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Açıklamalar

Değişken Adı	Değişken Tanımı	Kaynak
lfg	Özel Sektör Kredileri (GSYH%)	WB
lihr	Mal ve Hizmet İhracatı (GSYH%)	WB

Not: Değişkenlerin başında yer alan l, logaritmik dönüşümü ifade etmektedir.

2. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Çalışmada finansal gelişme ile ihracat arasındaki ilişki 1960-2018 dönemi için yıllık veriler kullanılarak boostrap tekniğine dayalı Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen simetrik nedensellik testi yardımı ile araştırılmıştır. Analizler Gauss 10 programı yardımı ile yapılmıştır.

Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine dayanan Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testi, küçük örneklemlerde hata terimi serisinin normal dağılım göstermemesi durumunda kikare testine karşın kritik değerlerin bootstrap dağılımı ile belirlenmesi esasına dayanmaktadır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi denklem (1)'e dayalı VAR modeli üzerinden tahmin edilmektedir.

$$y_t=v+A_1y_{t-1}+\ldots\ldots+A_py_{t-p}+\ldots\ldots\ldots+A_{p+d}y_{t-p-d}+\mu_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de y_t, k değişkenden oluşan bir vektör, ν, bir sabitler vektörü, μ, hata terimleri vektörü ve A ise parametreler matrisidir. Granger nedenselliği olmadığı yönündeki boş hipotezi, denklem (1)'deki ilk p parametrenin sıfıra eşit olduğu yönünde bir kısıt uygulanarak test edilmektedir. Elde edilen MWALD istatistiği p serbestlik derecesine sahip asimptotik ki kare dağılımına sahiptir (Kar vd., 2014: 69). Ancak daha önce de belirtildiği gibi, standart ki-kare dağılımına sahip MWALD istatistiğinin performansının küçük örneklemlerde zayıf olması nedeniyle Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap dağılımına dayalı MWALD istatistiğini benimsemiştir (Çalışkan vd., 2017:50).

Çalışmada öncelikle maksimum bütünleşme derecesinin tespiti için değişkenlerin durağanlık seviyeleri ADF birim kök testi yardımıyla yapılmış ve sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Seviye		Farkında	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
lfg	0.241439 (2)	-0.901981 (2)	-5.356422[a](1)	-5.574447[a](1)
lihr	-1.956390 (0)	-2.888353 (0)	-8.250450[a](0)	-8.074589[a](0)

Not:Optimal gecikme uzunluğu, Akaike Info Criterion (AIC) bilgi kriterine göre seçilmiş ve parantez içinde gösterilmiştir. a, %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Tablo 2'den görüldüğü üzere lfg ve lihr değişkenleri birinci farkında [I(1)] durağan tespit edilmiştir. Dolayısıyla maksimum bütünleşme derecesi 1 olarak tespit edilmiştir. Bu aşamadan sonra çalışmada Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Hacker ve Hatemi-J (2006) Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	MWALD Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri			Sonuç
		%1	%5	%10	
lfg → lihr	6.471	7.108	4.113	2.864	lfg ◄► lihr
lihr → lfg	3.229	7.365	4.141	2.815	

Not: Bootstrap Kritik değerleri için 10.000 döngü kullanılmıştır. Gecikme uzunluğu Hatemi-J Criterion (HJC) bilgi kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir. ◄►, çift yönlü nedenselliği ifade etmektedir.

Tablo 3'den görüldüğü üzere lfg'den lihr'ye nedensellik yoktur şeklinde kurulan H_0 boş hipotezi hesaplanan MWALD test istatistiğinin %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde Bootstrap kritik değerlerinden büyük olduğundan H_0 hipotezi reddedilerek lfg'den lihr'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir. Benzer şekilde lihr'den lfg'ye doğru nedensellik yoktur şeklinde kurulan H_0 boş hipotezi de MWALD test istatistiğinin Bootstrap kritik değerlerinden %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde büyük olduğundan boş hipotez reddedilerek lihr'den lfg'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir. Dolayısıyla lfg ile lihr arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada Türkiye'de finansal gelişim ile ihracat arasındaki ilişki 1960-2018 dönemi için Hacker ve Hatemi-J (2006) Nedensellik yaklaşımı yardımıyla araştırılmıştır. Finansal gelişme, özel sektör kredilerinin GSYH içindeki payı ve ihracat, mal ve hizmet ihracatının GSYH içindeki payı ile temsil edilmiştir. Hacker ve Hatemi-J (2006) Nedensellik yaklaşımı

ile yapılan nedensellik tahminleri sonucu finansal gelişme ile ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Söz konusu sonuç Türkiye'de finansal sektör gelişiminin ihracatı etkilediğini ve ihracattaki gelişmelerin de finansal gelişime etki ettiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda finansal sektör gelişimine yönelik uygulamalar aynı zamanda ihracatı etkileyerek geri bildirim sürecinin işlerliği ile finansal sektörün gelişimine katkı sunacağa benzemektedir. Dolayısıyla politika yapıcıların söz konusu ilişkiyi dikkate alan uygulamaları sonuçta ekonomik büyümeye katkı sunacak olması bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

Beck, T. (2002). Financial development and international trade Is there a link?. Journal of International Economics, 57, s.107–131.

Berman, N. ve Martin, P. (2011). The Vulnerability of Sub-Saharan Africa to Financial Crises: The Case of Trade. CEPR Discussion Paper, 1-30. https://www.parisschoolofeconomics.eu/IMG/pdf/berman-martin-april2011.pdf

Chandrashekar, R., Sampath, T. ve Chittedi, K.R. (2018). Financial Development, Trade Openness and Growth in India. Theoretical and Applied Economics, 25(1), s.113-124.

Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2017). Türkiye Ekonomisinde Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Yaklaşımı. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KOSBED), 33, s. 45-56.

Gokmenoglu K. K., Amin, M. Y. ve Taspinar, N. (2015).The Relationship among International Trade, Financial Development and Economic Growth: The Case of Pakistan. Procedia Economics and Finance, 25, s.489-496.

Hacker, R.S., Hatemi-J, A., (2006). Tests for Causality between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application. Applied Economics, 38(13), s.1489–1500.

Hattendorff, C. (2014). Natural Resources, Export Concentration and Financial Development. School of Business and Economics, Discussion Paper, Economics, 34, s.1-67. https://www.etsg.org/ETSG2014/Papers/106.pdf

Kar, M., Nazlıoğlu, Ş. ve Ağır, H. (2014). Trade Openness, Financial Development and Economic Growth in Turkey: Linear and Nonlinear Causality Analysis. BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, 8(1), s.63-86. https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/BddkDergi/dergi_0015_05.pdf

Karimi, M. ve Ranjbaraki, A. (2015). The Effect of Financial Development on Industrial Exports: A Comparative Study of Selected Asian Countries. Research Journal of Fisheries and Hydrobiology, 10(10), s. 637-643.

Kaya, A. Gülhan, Ü. ve Güngör, B. (2013), Türkiye Ekonomisinde Finans Sektörü ve Reel Sektör Etkileşimi, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 5(8), s.2-15.

Kletzer, K. ve Bardhan, P. (1987). Credit Markets and Patterns of International Trade. Journal of Development Economics, 27(1-2):57–70.

Liston, D. P. ve McNeil, L. (2013). The Impact of Trade Finance on International Trade: Does Financial Development Matter?. International Journal of Economics and Business Research, 8(1), s.1–19.

Oluitan, R. O. (2012). The Effect of Trade Components on Financial Development in Nigeria. Educational Research, 3(9), s.717-722.

Ronci, M. (2004). Trade Finance and Trade Flows: Panel Data Evidence from 10 Crises. IMF Working Paper, s.1-19.

Susanto, D., Rosson, C. P., ve Costa, R. (2011). Financial Development and International Trade: Regional and Sectoral Analysis. Agricultural & Applied Economics Association 2011 AAEA&NAREA Joint Annual Meeting, 24-26 Haziran, s.1-24, Pittsburgh, Pennsylvania.

Türk Bankacılık Sektöründe Mevduat Dışı Kaynak Oluşumu, Banka Değeri ve Sermaye Piyasası İlişkisi

Eşref KULOĞLU[*]
Alirıza AĞ[**]

Özet

Türk Bankacılık Sektörünün kaynak sağlama anlamında mevduat dışı yabancı kaynaklara olan gereksinim özellikle son yıllarda artmaktadır. Türkiye'nin tasarruflarının yeterli olmaması nedeniyle bankalar mevduat dışı kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer yandan Krediler/Mevduat rasyosunun sektör ortalaması olarak 1'e yaklaşması ve bazı bankalarda bunun da üzerine çıkmasıyla sektörde büyük bir kaynak ihtiyacı oluşmaktadır. Bunun en önemli yansıması "İhraç Edilen Menkul Kıymetler" kalemindeki artışla izlenmektedir. Temelde para piyasası kurumu olarak faaliyet gösteren bankaların bu bağlamda sermaye piyasaları ile olan ilişkisi de giderek artmaktadır. Bankaların kaynak sağlama türleri ile değerleri arasındaki ilişki de önemli olmakta ve banka değeri kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda banka değerinin sermaye piyasası araçları ile olan ilişkisi incelenmektedir. Bu çalışmada Türk bankacılık sektöründe mevduat dışı kaynakları genel banka yapısı içindeki yeri öncelikle ele alınacaktır. Ardından banka değerlemesi kavramı ele alınacaktır. Son olarak bankanın değeri ile ihraç edilen menkul kıymet kaleminin ilişkisi analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mevduat Dışı Kaynak, Banka Değeri, Sermaye Piyasası, İhraç Edilen Menkul Kıymetler

The Relationship between Non-Deposit Resources, Bank Value and Capital Market in the Turkish Banking Sector

Abstract

The Turkish Banking Sector's need for non-deposit foreign resources in terms of funding has been increasing especially in recent years. Due to the lack of Turkey's savings banks to non-deposit resources they need. On the other hand, there is a great need for resources in the sector with the loans / deposits ratio approaching 1 as the sector average and exceeding this rate in some banks. The most important reflection of this is observed by the increase in the "Securities Issued "item. In this context, the relationship between banks and capital markets, which operate mainly as money market institutions, is gradually increasing. The relationship between the types of funding and the value of banks is also important and the concept of bank value comes to the forefront. In this sense, the relationship between bank value and capital market instruments is examined. In this study, the place of non - deposit resources in the general banking structure in the Turkish banking sector will be discussed first. Then the concept of bank valuation will be discussed. Finally, the relationship between the value of the bank and the security item issued will be analyzed.

Keywords: Non-Deposit Resources, Bank Value, Capital Markets, Securities Issued

[*] Arş. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, esrefkuloglu@bayburt.edu.tr
[**] Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, alirizaag@bayburt.edu.tr

Giriş

Finansal piyasalarda yer alan en önemli aktörlerden bankalar belirli şekillerde elde ettiği kaynakları kredi verme yoluyla firmalara ve bireylere aktarmaktadırlar. Bu kaynaklardan en önemlisi mevduat olsa da mevduat dışı kaynaklar da göze çarpmaktadır. Toplam kaynaklar içinde mevduat dışı kaynakların son yıllarda giderek artması bu kaynak türünün önemini artırmaktadır.

Bankaların mevduat dışı kaynak elde etmesi, ulusal ve uluslararası finansal kuruluşlardan kaynak temin etme yoluyla olabileceği gibi menkul kıymet ihraç etme yoluyla da olabilmektedir. Bu anlamda bir para piyasası kurumu olan bankaların sermaye piyasası aracı ihraç ederek orta ve uzun vadeli yükümlülükleri de olacaktır.

Mevduat dışı kaynak bulmak için yararlanılan kaynaklardan ilk olarak yurtdışı kaynaklar akla gelse de iç dinamiklerin de etkisinin olduğu görülmektedir. Türkiye'de enflasyon, faiz gibi değişkenlerin düşmesi nedeniyle kredi faizleri ve mevduat faizlerinin düşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle mevduat sahipleri de daha yüksek getirili finansal araç arayışına girmektedirler. Mevduat sahipleri için bu arayış neticesinde Türk Bankacılık Sisteminde mevduat dışı kaynakların artış gösterdiği söylenebilir (Sevinç, 2019:26).

Bankacılıkta en büyük risklerden birisi de vade uyumsuzluğudur. Ortalama kredi vadesinin 48-72 ay arasında dalgalandığı fakat mevduat vadesinin genellikle 1 yıla kadar olması nedeniyle literatürde vade boşluğu ya da vade uyumsuzluğu olarak ifade edilen risk oluşmaktadır. Bu da bankaları sermaye piyasasına yönlendirebilecek nedenlerden birisi olabilir.

Bankaların mevduat dışı yabancı kaynaklar içinde yer alan ihraç edilen menkul kıymetlerindeki artış son yıllarda yüksek düzeydedir. Burada bahsedilen nedenler dışında pek çok başka faktör de buna sebep olabilir. Bu çalışmada bu artışın nedenlerini araştırmadan öte bu artışın bankaların değerine olan etkisi araştırılmaktadır. Literatürde bu anlamda çalışmaya rastlanmazken farklı bir bakış açısıyla konu irdelenmektedir.

Bu anlamda çalışmada öncelikle mevduat dışı kaynaklar temelinde Türk Bankacılık Sektörü temel hatlarıyla incelenecektir. Daha sonra bankaların indirgenmiş nakit akımlarına göre değerleme esaslarından bahsedilerek canlı bir örnek verilecektir. Son olarak ihraç edilen menkul kıymetler ve banka değeri arasındaki ilişki analiz edilecektir.

1. Türk Bankacılık Sektöründe Mevduat Dışı Kaynakların Genel Yapı İçindeki Yeri

Çalışmanın bu kısmında 2007-2018 zaman aralığı için Türk Bankacılık Sektörü genel bilgileri verilmekte ve mevduat dışı kaynaklar temelinde incelenmektedir.

1.1 Bilanço Yapısı

Türk Bankacılık Sektöründe yer alan bankaların bilanço yapısını ortaya koymak amacıyla aktiflerin milli gelire oranı ve seçilmiş kalemler bazında değerlendirmeler yapılmaktadır. 2007 yılında toplam aktif/pasif toplamı 581 milyar TL'den, 2018 yılında 3,867 milyar TL'ye yükselmiştir. Buna göre ilgili bilanço kalemlerinin toplam aktif/pasif oranına bölünmesi ile bulunan paylar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Bilanço Yapısı (Milyar TL, yüzde)

	2007	2018	Pay (2007, yüzde)	Pay (2018, yüzde)
Likit Değerler	78	571	13	15
Menkul Değerler	165	478	28	12
Krediler	287	2,395	49	62
Duran Aktifler	19	109	3	3
Mevduat	357	2,036	61	53
Mevduat Dışı Aktifler	103	1,009	18	26
Özkaynaklar	76	421	13	11

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği- Türkiye Bankalar Birliği tarafından hazırlanan "60. Yılında Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi 1958-2018" adlı rapordan uyarlanarak hazırlanmıştır.

Tabloda görüleceği üzere aktiflerin finansmanında mevduat kaleminin payı azalsa da hala en büyük orandadır. 2007 yılında 357 milyar TL seviyesinde bulunan sektörün mevduatları 2018 yılında 2 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Yükümlülükler içinde en hızlı büyüyen ana kalem mevduat dışı kaynaklar olmuştur. İlgili dönemde mevduat dışı kaynaklar kaleminin tutarı 103 milyar TL'den 1 Trilyon TL'ye, mevduat dışı kaynakların toplam pasif içindeki oranı yüzde 18'den yüzde 26'ya yükselmiştir. Bu dönemde toplam aktif içinde kredilerin oranı yüzde 15, mevduat dışı kaynakların oranı ise yüzde 8 artarken; mevduat oranı yüzde 8, özkaynak oranı ise yüzde 2 düşmüştür.

Bilanço yapısı analizi yapılırken varlıklar ve kaynaklar ana kalemleri içerisinde yapılan analizler şu şekildedir.

1.1.1. Varlıklar

Bankacılık sektörünün varlıkları içerisinde yer alan en temel kalem olan varlıklar kaleminin toplam aktifler içerisindeki oranı ile kredi/mevduat oranının 2007-2018 yılları dönemi içerisindeki gelişiminin analizi bu kısımda ele alınacaktır.

2008 Küresel Finans Krizi'nin ardından gelişmiş ülkelerin izlediği genişleyici para politikası sonucunda oluşan yüksek düzeyli likiditenin neden olduğu düşük faizli borçlanma ile Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere büyük tutarda sermaye girmiştir. Bunu ortaya koyan şekil aşağıdadır.

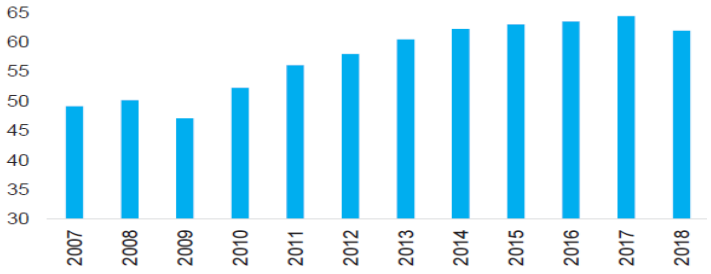

Şekil 1. Kredi/Aktif Oranı

Kaynak: TBB

Şekil 1'e göre kredi/aktif oranı 2007 yılında yüzde 49'dan 2018 yılında yüzde 62'ye çıkmıştır. Mevduat dışı kaynakların olumlu etkisi ile kredilerdeki yüksek düzeydeki büyümeye bağlı olarak kredi/mevduat oranı da çok büyük oranda artmıştır. Bunu ortaya koyan şekil şu şekildedir.

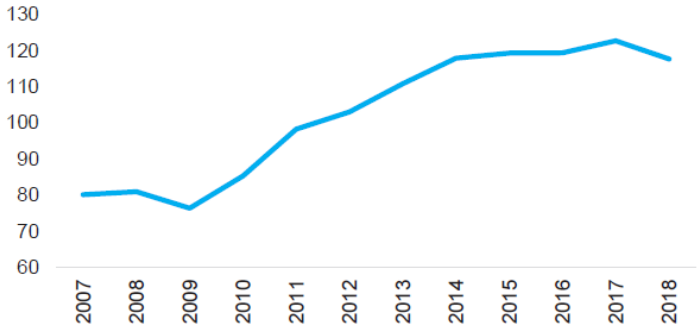

Şekil 2. Kredi/Mevduat Oranı

Kaynak: TBB

Yukarıdaki şekilde görüleceği gibi kredi/mevduat oranı 2007 yılında yüzde 80 civarlarından 2009 yılında %76 seviyesine düşerek ilgili dönemde en dip noktasını görmüştür. İlgili oran 2010 yılından itibaren kesintisiz şekilde yükselmiş 2017 yılında yüzde 123'e ulaşarak tepe noktasını görmüş ve 2018 yılında bir miktar düşüşle yüzde 118 olmuştur.

Kredi/mevduat oranının yüksek olması bankaların riskliliğini artıran bir etken olmasının yanında bu oranın yüksekliğinin diğer ülkelerle karşılaştırması da önemli olabilmektedir. Buna ilişkin şekil aşağıdadır.

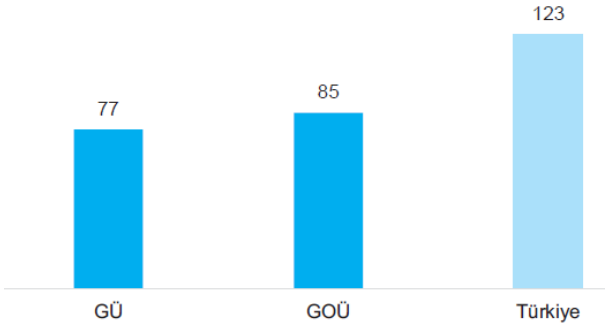

Şekil 3. Diğer Ülke Gruplarıyla Karşılaştırmalı Olarak Kredi/Mevduat Oranı

Kaynak: TBB

Kredi/mevduat oranı anlamında Türkiye'nin içerisinde yer aldığı gelişmekte olan ülkeler grubunun bile oldukça üzerinde seyretmektedir.

1.1.2. Kaynaklar

Bu kısımda öncelikle bankacılık sektörünün kaynakları içerisinde yer alan en temel kalem olan mevduatın toplam pasiflere oranı incelenecektir. Ardından mevduat dışı kaynaklar ve özkaynaklar kalemlerinin analizi yapılacaktır.

Buna göre öncelikle mevduatların toplam pasiflere oranını gösteren şekil aşağıdadır.

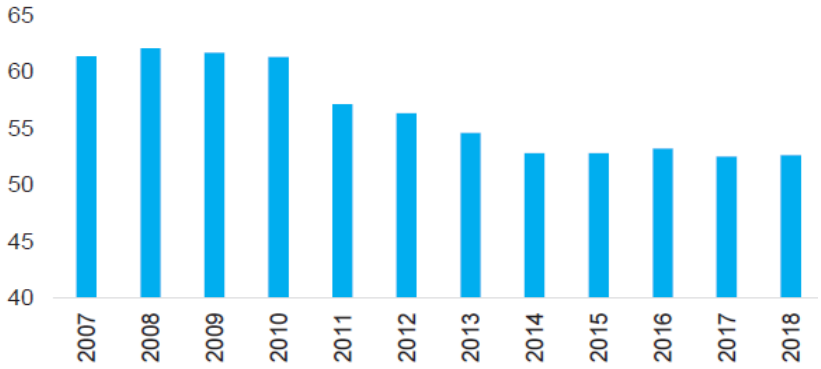

Şekil 4. Mevduat/Toplam Pasif Oranı

Kaynak: TBB

Şekilde görüleceği üzere bankacılık sektörünün 2007-2018 döneminde mevduatların payının düştüğü görülmektedir. 2007 yılında kaynakların toplam pasifler içindeki payı 61 iken, 2018 yılında 53'e düşmüştür.

Kaynaklar içerisinde mevduatların dışında bir başka tür kaynak olan mevduat dışı kaynaklar tutar ve toplam pasifler içindeki oran olarak ilgili dönemde giderek artmaktadır. Buna ilişkin şekil aşağıdadır.

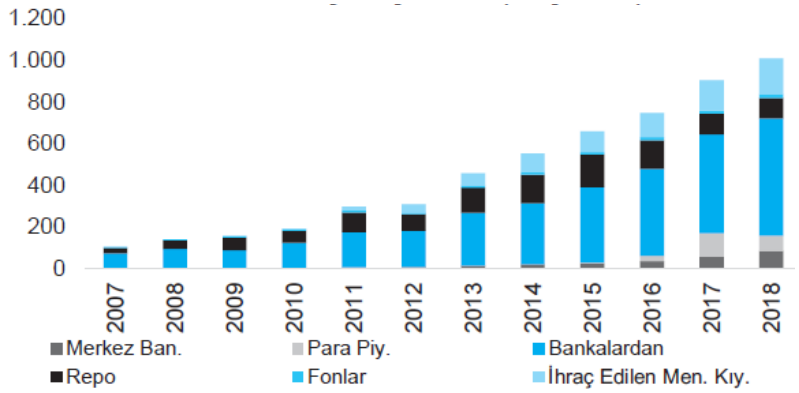

Şekil 5. Mevduat Dışı Kaynaklar (Milyar TL)

Kaynak: TBB

Şekil 5' e göre mevduat dışı yabancı kaynak anlamında repo piyasasından sağlanan fonlar ağırlığını devam ettirirken uzun vadeli kaynak kullanımı da artmaktadır. 2007-2018 yılları arasında bankaların menkul kıymet ihraçları da yüksek derecede artmaktadır. Bu bağlamda 2007 yılında yok denecek kadar az olan ihraç edilen menkul kıymetlerin tutarı özellikle 2014 yılından itibaren artmaktadır.

Mevduat dışı kaynaklar tutarının toplam pasifler içindeki payı ve bunun TL ve yabancı para cinsinden oranına ilişkin şekil aşağıdadır.

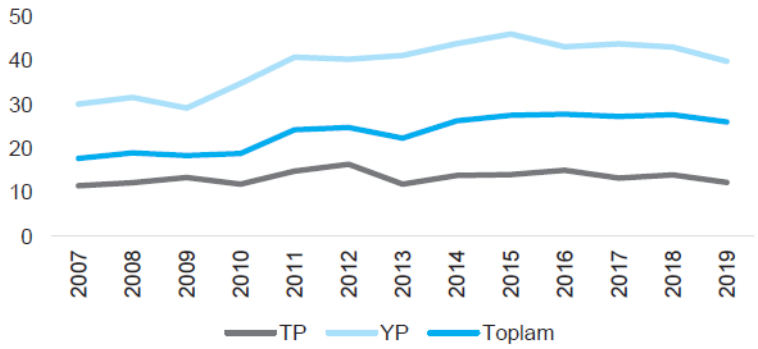

Şekil 6. Mevduat Dışı Kaynakların Toplam Pasif İçindeki Payı (Yüzde)

Kaynak: TBB

Buna göre toplam pasifler içinde mevduat dışı kaynakların payı 2007 yılında yüzde 18 seviyesindeyken 2018 yılında yüzde 28'e yükselmiştir. Mevduat dışı kaynakların yabancı para cinsinden oranı 2007 yılından 2009 yılına kadar düşüş sürecindedir. 2009 yılından itibaren 2018 yılına kadar ise yabancı para cinsinden mevduat dışı yabancı kaynakların oranı artmaya başlamıştır.

Toplam pasifler içerisinde özkaynaklar kaleminin gelişiminin analizi de önemlidir. Bu anlamda aşağıdaki şekil incelenebilir.

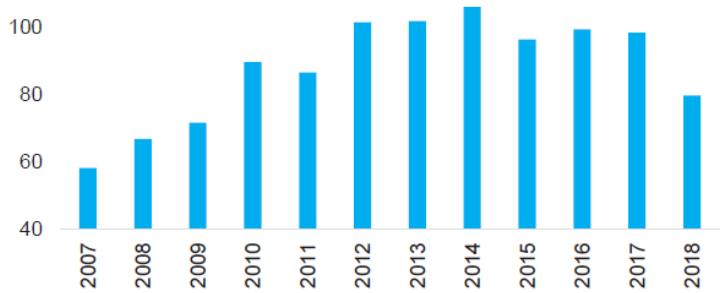

Şekil 7. Özkaynak Tutarı (Milyar TL)

Kaynak: TBB

Şekle göre 2007 yılında 58 milyar dolar olan özkaynak tutarı 2014 yılında 106 milyar dolar olmuştur. Bu tutar2017 yılına kadar yatay bir seyir izlemiş fakat 2018 yılında 80 milyar dolara düşmüştür.

Özkaynakların toplam pasifler içindeki payı ise şu şekildedir.

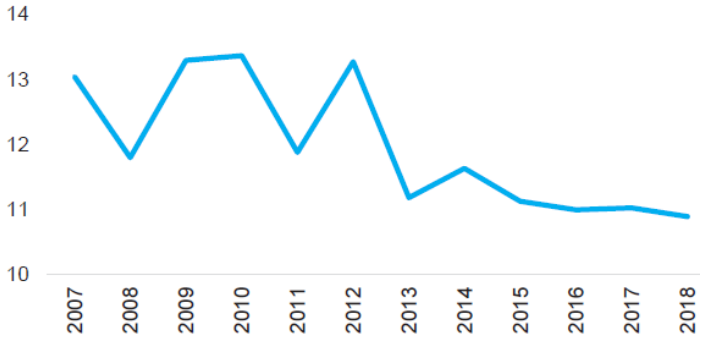

Şekil 8. Özkaynakların Toplam Pasifler İçindeki Payı (Yüzde)

Kaynak: TBB

Özkaynakların pasif toplamı içindeki payı 2007-2013 döneminde ortalama yüzde 13 seviyesindedir. Tl değer kaybı neticesinde ve YP kredilerden gelen risk artışı ile 2012 yılındaki yüzde 13'den 2018 itibariyle yüzde 11 seviyesine gerilemiştir.

2. İndirgenmiş Nakit Akımları ile Banka Değeri Belirleme

Çalışmada bankaların değerinin indirgenmiş nakit akımlarına göre değerlemesi aşamaları ve sistematiği incelenmektedir. Değerlemesi yapılan bankalar Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. ve Akbank T.A.Ş.' dir.

Bankalar, 2018 yılı başı itibariyle mali tablo sunumlarını TFRS 9'a göre hazırlamaktadırlar. Banka değerlemesi anlamında aşağıda gösterilen projeksiyon kriterleri için çeşitli kalemlerin ortalamalarını bulmak gerekmektedir. TFRS 9'a geçişle birlikte bankaların bazı gelir tablosu ve mali durum tablosu kalemlerinde değişmeler projeksiyon yapılması için gerekli ortalamaları bulmayı imkansız kıldığından çalışmada 2018 yılı verileri kullanılmamaktadır. Bu anlamda geleceği tahmin için incelenen geçmiş dönem 2010-2017 aralığıdır.

Bankaların değerlemesi için temel alınan çalışmalara göre, banka değerlemesi oldukça karmaşık ve detaylı bir çalışma gerektirmektedir (Ercan vd., 2006; Küçükkaplan 2008). Bu anlamda bu kısımda değerlemesi yapılan bankalar için temel bazı ölçütler aktarılmakta olup diğer tüm detaylar ilgili tezde[1] yer almaktadır. Bu temel ölçütler şunlardır:

- Bankaların aktifleri projekte edilen dönemde %15 büyütülmektedir.

- 2010-2017 yılları arası mevduat/pasif oranı ortalaması iki banka için de yaklaşık %60 bulunmakta ve sonraki yıllarda buna göre projekte edilmektedir.

- 2010-2017 yılları arası kredi/mevduat oranı Akbank için yaklaşık %95, Yapı ve Kredi Bankası için %110 bulunmuş ve sonraki yıllar bu değerle projekte edilmektedir.

- Gelir tablosundaki tüm faiz gelir ve giderleri kalemleri ile bilançodaki ilgili kalem ilişkilendirilerek ortalamaları bulunarak projekte edilmektedir.

- İlgili çalışmalardan elde edilen bilgiler kapsamında bankalar için oldukça önemli olan personel giderleri, özsermayeye serbest nakit akımlarında dikkate alınmaktadır.

[1] Kuloğlu, E. (2019), Holding firmaların değer tespiti ve Borsa İstanbul (BIST) uygulaması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Ankara.

- Gelir tablosu projeksiyonu yapılırken öncelikle "Kredilerden Alınan Faizler" kalemi oluşturulmaktadır. Bunun için gelecek dönemler için projekte edilen bilançodaki Krediler kalemiyle; geçmiş dönem gelir tablolarından bulunan Kredilerde Alınan Faizler/Krediler oranı ortalaması çarpılmaktadır.

- Faiz gelirleri başlığı altındaki her bir kalemin toplam faiz gelirleri içindeki oranının 2010-2017 yılları ortalaması kullanılarak her bir kalemin projeksiyonu yapılmaktadır.

- Faiz giderleri için öncelikle mevduata verilen faiz tutarı hesaplanmalıdır. Bunun için bilançoda 2018 yılı için projekte edilmiş toplam mevduat tutarı ile 2010-2017 yılları arasındaki geçmiş dönem gelir tablolarından bulunan Mevduata Verilen Faiz/ Mevduat ortalaması çarpılarak "Mevduata Verilen Faiz" bulunmaktadır..

Nakit akımları hesaplanan firmaların değerlemesinde aşamalardan bir diğeri de sermaye ve özsermaye maliyetinin hesaplanmasıdır. FCFE indirgemesi yapılması için özsermaye maliyeti kullanılmaktadır. Bu anlamda hesaplamalar CAPM (Sermaye Varlıklarını Fiyatlandırma Modeli) ile yapılmıştır. Sharpe tarafından 1963 yılından öne sürülen ve Lintner, Sharpe ve Tobin tarafından geliştirilen bir portföy teorisi olan CAPM varlıkların risk ve getirisi arasındaki ilişkileri ortaya koyan bir teoridir. Portföy teorisinin bir uzantısı olan ve bir denge modeli olan teori yaygın şekilde kullanılmaktadır (Sharpe, 1963, Karan, 2004:199).

CAPM Modeli formülizasyonu şu şekildedir:

$$r_i = r_f + \beta(r_m - r_f)$$

CAPM Modeli temelinde adi hisse senetleri için geliştirilse de özsermaye maliyeti hesaplanırken de kullanılabilmektedir.

CAPM modelinin temel alındığında özsermaye maliyeti şu şekilde bulunmaktadır:

$$k_e = r_f + \beta_i(r_m - r_f) .$$

Formüldeki kısaltmaların açılımı şöyledir:

k_e =Özsermaye maliyeti

r_f =Risksiz faiz oranı

r_m = Pazarın getiri oranı

β_i = Beta Katsayısı

Burada Beta katsayısı olarak, özsermaye maliyeti hesaplanacağı için özsermaye betası kullanılmaktadır.

Çalışmada bankaları değerlemek için kullanılan indirgeme oranı olarak kullanılan özsermaye maliyeti yukarıda açıklanan CAPM modeli kullanılarak hesaplanmaktadır. Bunun için her bankanın özsermaye betası bigpara.com web sitesinden alınmıştır. Risksiz faiz oranı olarak ve pazar risk primi, Fernandez, v.d. (2018) tarafından hazırlanan "Market Risk Premium and Risk-Free Rate used for 59 countries in 2018: a survey" adlı çalışmadan yararlanılarak hesaplamalarda kullanılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye için risksiz faiz oranı (r_f) %10,3, piyasa risk primi (r_m - r_f) %7,7 olarak verilmektedir. Bu çalışmada da özsermaye maliyeti hesabında bu veriler kullanılmaktadır. Buna göre Yapı ve Kredi Bankası için ilgili web sitesinden alınan beta katsayısı 1,23 olup CAPM formülünde yerine

konulduğunda bankanın özsermaye değeri % 20 bulunmaktadır. Bu da bankanın nakit akımlarının indirgeme orandır.

Yukarıdaki açıklamalara göre yapılmış banka değerleme çalışmaları aşağıdadır. Buna göre Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. değerlemesi şu şekildedir:

Tablo 2. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. firma değeri hesaplaması (Milyon TL.)

YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	
Net Kâr	4,696	5,420	6,257	7,226	8,347	
(+) Amortisman	262	302	347	399	459	
(-)Sermaye Harcamaları	29,488	19,926	22,694	25,921	29,731	
Maddi Duran Varlıklar	678	493	568	653	751	
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	1,460	471	542	623	717	
İştirakler	777	669	550	461	451	
Bağlı Ortaklıklar	7	7	7	2	2	
Orta ve Uzun Vadeli Krediler	14,039	3,880	4,462	5,131	5,900	
Orta ve Uzun Vadeli Alım Satım Amaçlı ve Sat. Haz. Menk. Kıy.	9,920	11,408	13,120	15,088	17,351	
Personel Giderleri	2,606	2,997	3,447	3,964	4,558	
(+)Yeni Borçlar	-8,158	16,433	20,975	26,913	34,699	
Orta ve Uzun Vadeli Mevduat	3,369	1,120	1,288	1,481	1,703	
Orta ve Uzun Vadeli Alınan Krediler	-15,573	3,542	4,073	4,684	5,387	
İhraç Edilen Menkul Kıymetler	**7,994**	**10,740**	**14,428**	**19,383**	**26,040**	
Muhtelif Borçlar	0	0	0	0	0	
Diğer Yabancı Kıymetler	-3,949	1,032	1,186	1,364	1,569	
Finansal Kiralama Borçları	0	0	0	0	0	
Sermaye Benzeri Krediler	0	0	0	0	0	
(-)Anapara Geri Ödemesi	0	0	0	0	0	
						Terminal Value
FCFE	-32,687	2,228	4,885	8,616	13,774	97,914
İndirgenmiş Nakit Akımları	-27,291	1,553	2,843	4,187	5,589	39,727
Toplam Özsermaye Değeri	26,608					

Toplam Hisse Sayısı (Milyon Adet)	8,206
1 Hisse senedi değeri (TL)	**3.24**
Beta Katsayısı	1.23
Pazar Risk Primi	%7,7

Risksiz Faiz Oranı	%10,3
Özsermaye Maliyeti	% 20

Tablo 2'de görüleceği üzere ilgili varsayımlarla Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin 1 hisse senedi değeri 3.24 TL olarak bulunmuştur.

Çalışmada değerlemesi yapılan bir diğer banka Akbank T.A.Ş.'dir. Bankanın değerlemesi yapılırken temel varsayımların yanında kullanılan tüm varsayımlar daha önce bahsedilen tez çalışmasındadır. Buna göre yapılan değerleme çalışmasının sonuçları Tablo 3'dedir.

Tablo 3. Akbank T.A.Ş. firma değeri hesaplaması (Milyon TL.)

Akbank T.A.Ş.	2018	2019	2020	2021	2022	
Net Kâr	4,233	4,868	5,598	6,438	7,404	
(+) Amortisman	320	368	423	487	560	
(-)Sermaye Harcamaları	6,500	9,758	11,221	12,903	14,838	
Maddi Duran Varlıklar	-1,338	313	360	414	476	
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	-106	56	64	74	85	
İştirakler	4	4	4	4	4	
Bağlı Ortaklıklar	3	3	3	3	3	
Orta ve Uzun Vadeli Krediler	0	256	294	339	389	
Orta ve Uzun Vad. Alım Sat. A. ve Sat. Haz. Menk. Kıy.	5,967	6,862	7,892	9,075	10,437	
Personel Giderleri	1,969	2,264	2,603	2,994	3,443	
(+)Yeni Borçlar	2,769	5,867	7,181	8,797	10,785	
Orta ve Uzun Vadeli Mevduat	857	885	1,017	1,170	1,346	
Orta ve Uzun Vadeli Alınan Krediler	64	48	55	64	73	
İhraç Edilen Menkul Kıymetler	**4,756**	**6,183**	**8,038**	**10,450**	**13,585**	
Muhtelif Borçlar	-11	14	16	19	22	
Diğer Yabancı Kıymetler	-1,968	169	194	224	257	
Finansal Kiralama Borçları	0	0	0	0	0	
Sermaye Benzeri Krediler	0	0	0	0	0	
(-)Anapara Geri Ödemesi	0	0	0	0	0	Terminal Value
FCFE	1,752	2,777	4,122	5,947	8,408	55,707
İndirgeme Oranı	%21					
İndirgenmiş Nakit Akımları	1,449	1,901	2,335	2,788	3,262	21,611
Toplam Özsermaye Değeri	33,350					

Toplam Hisse Sayısı (Milyon Adet)	4,000
1 Hisse senedi değeri (TL)	**8,34**
Beta Katsayısı	1.37
Piyasa Risk Primi	%7,7
Risksiz Faiz Oranı	%10,3
Özsermaye Maliyeti	%21

Yukarıdaki indirgenmiş nakit akımlarına göre banka değerlemesi sistematiğine göre "İhraç Edilen Menkul Değerler" kalemi bu çalışmada vurgulanmak istenmektedir. Daha önceki bölümde de aktarıldığı gibi bankaların ihraç edilen menkul kıymetler kalemi son yıllarda dramatik düzeyde artmaktadır. Bu artışın bankaların değerine etkisini gösterme ana amacında olan bu çalışmada yukarıdaki canlı örnekte bu etki gösterilmektedir. Buna göre sonraki kısımda bunun banka değerine olan etkisi incelenmektedir.

3. İhraç Edilen Menkul Kıymetler ve Banka Değeri İlişkisi

Analizde kullanılan bankalar olan Akbank T.A.Ş. ve Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin değerleri ile ihraç edilen menkul kıymet ilişkisini ortaya koymak için her bir bankanın ilgili kaleminin ortalaması öncelikle hesaplanmıştır. Daha sonra bu ortalamalardan sapma derecesinin oranları da hesaplanmıştır. Bu hesaplamalara ilişkin tablo aşağıdadır.

Tablo 4. Bankaların İhraç Edilen Menkul Kıymet Artış Oranı Ortalaması ve Standart Sapması

	Akbank		Yapı ve Kredi Bankası	
	Ortalama	Std. Sapma	Ortalama	Std. Sapma
İhraç Edilen Menkul Kıymet Artışı	%31,92	%23,03	%55,56	%45,47

Elde edilen değerlerden banka değerine ulaşmak için ortalama ve standart sapmalara göre değerleme yapılmıştır. Diğer yandan Akbank için ortalamadan sapma çok yüksek boyutta olmadığı için %30'luk bir artış oranının uygun olacağı düşünülerek buna göre hesaplama yapılmıştır. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin ortalamadan sapması büyük olduğu için uç değerler dışlanarak %34 olarak bir öznel oran bulunmuştur. Bu oran temel alınarak bir değer hesaplanmıştır.

Bu anlamda indirgenmiş nakit akımları sistematiği içerisinde yer alan "İhraç Edilen Menkul Kıymetler" kalemindeki artışın farklı olması durumunda banka değerini nasıl etkilediğine ilişkin tablo aşağıdadır.

Tablo 5. Bankaların İhraç Edilen Menkul Kıymet Artış Oranı Ortalaması, Standart Sapması ve Öznel Oranlara Göre Değeri

İhraç Edilen Menkul Kıymet Artış Oranı	**Ortalama**	**1 Std sapma artış**	**1 std sapma azalış**	**Akbank(%30) Yapı Kredi (%34)**
Akbank 1 Hisse Senedi Değeri (TL)	10,01	41,87	-3,65	8,34
Akbank Piyasa Değeri	8,30 TL (02.01.2018)- 8,70 TL (01.02.2018)			

Yapı ve Kredi Bankası 1 Hisse Senedi Değeri (TL)	27,41	167,43	-8,86	3,24
Yapı ve Kredi Bankası Piyasa Değeri	2,45 TL (02.01.2018)- 3,01 TL (07.02.2018)			

Bankaların değerinin ihraç edilen menkul değer artışından nasıl etkileneceğine ilişkin ortalama ve bir standart sapma ile bulunan değerlerin yanında öznel artış oranları ile de bir değerleme çalışması yapılmıştır. Elde edilen değerler 2017 yılsonu için bankaların değerini verirken bu değerler piyasa değerleriyle karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yılsonundan sonraki ilk iş günü olan 02.01.2018 tarihleri ve her bankanın bilanço açıklanma tarihinden sonraki ilk iş günleri ile yapılmıştır. Tablodan da anlaşılacağı gibi Akbank 31.01.2019 tarihinde 2017 bilançosunu halka açıklarken, Yapı ve Kredi Bankası 06.02.2019 tarihinde açıklamıştır.

Sonuç

Bankalar bir para piyasası kurumu olarak finansal piyasalarda önemli etkileri olan firmalardır. Temel amacı para almak ve para satmak olan bu kurumlar kredi olarak verecekleri fonları pek çok kaynaktan sağlamaktadırlar. Bunlardan birisi olan mevduatların toplam kaynaklar içindeki payının giderek azalması aslında bir başka fon kaynağının tutarının ve payının giderek artması ile ilişkilidir. Bu fon kaynağı mevduat dışı kaynak olarak isimlendirilmektedir. Bu kaynak türünün alt kalemlerinden olan ihraç edilen menkul kıymetler kaleminin artışı da yine son yıllarda ön plana çıkmaktadır.

İhraç edilen menkul kıymet kaleminin sermaye piyasalarından elde edilen bir kaynak olması nedeniyle bir anlamda bankaların son yıllarda sermaye piyasaları ile yakın ilişki içine girdikleri söylenebilir. Bu yakın ilişki kredi/mevduat oranının çok yükselmesi sonucu kendiliğinden olabileceği gibi bankaların verdikleri kredinin vadesi ile topladıkları mevduatın vadesi arasındaki fark olan vade boşluğu sebebiyle olabilir. Bir anlamda bankalar doğal bir refleks olarak bu vade boşluğunu sermaye piyasalarından kaynak sağlayarak doldurmak istemiş olabilirler. Her halükarda vade boşluğu ve kredi/mevduat oranının artması ile oluşan risk bu şekilde azaltılabilir.

Bankaların değeri pek çok farklı faktörden etkilenmekte olup indirgenmiş nakit akımları sistematiğinde yer alan ihraç edilen menkul değer kalemi ile olan ilişki bu çalışmanın ana amacıdır. Bu amaç çerçevesinde bu kalemin banka değerine olan yüksek düzeyde etkisi ortaya konmuş olup diğer çalışmalarda diğer kalemler ve faktörle yine banka değeri araştırılabilir. Bu anlamda literatürde çok fazla değinilmeyen bir konuya farklı bir açıdan bakılmış olup bu çalışma ile diğer çalışmalar açısından bir bakış açısı oluşturulduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Ercan, M. K., Öztürk, M. B., Küçükkaplan, İ., Başçı, E. S., ve Demirgüneş, K. (2006). Firma Değerlemesi-Banka Uygulaması. İstanbul: Literatür Yayınları.

Fernandez, P., Pershin, V., & Fernández Acín, I. (2018). Market Risk Premium and Risk-Free Rate used for 59 countries in 2018: a survey. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3155709

http://bigpara.hurriyet.com.tr/borsa/hisse-fiyatlari/akbnk-akbank-detay/, Erişim Tarihi: 7.11.2019.

http://bigpara.hurriyet.com.tr/borsa/hisse-fiyatlari/ykbnk-yapi-ve-kredi-bank-detay/, Erişim Tarihi: 7.11.2019.

Karan, M.B. (2004). Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi. Ankara: Gazi Kitabevi.

Kuloğlu, E. (2019), Holding firmaların değer tespiti ve Borsa İstanbul (BIST) uygulaması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Ankara.

Küçükkaplan, İ. (2008). Bankaların Değerinin Özsermayeye Serbest Nakit Akımları Yöntemi İle Tespiti ve İMKB Uygulaması. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sevinç, K. (2019). Türk Bankacılık Sektöründe Mevduat Dışı Yabancı Kaynak Kullanımı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Finansman Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Sharpe, W. F. (1963). A simplified model for portfolio analysis. Management science, 9(2), 277-293.

Türkiye Bankalar Birliği Temel Ekonomi ve Bankacılık Göstergeleri, Türkiye-AB ülkeleri, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7568/TBB_Arastirma_Sunum_AB_TR_28112018.pdf, Erişim Tarihi: 10.11.2019.

Türkiye Bankalar Birliği Uluslararası Karşılaştırmalar İtibariyle Bankacılık Sektörü, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7561/Uluslararasi_Karsilastirmalar__2017.pdf, Erişim Tarihi: 10.11.2019.

Türkiye Bankalar Birliği, 60. Yılında Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi 1958-2018.
https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7617/60._Yilinda_Turkiye_Bankalar_Birligi.pdf, Erişim Tarihi: 10.11.2019.

Organik Ürün Üreten İşletmelerde Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Ölçümü: ÇAYKUR Örneği

Yusuf ERSOY[*]
Ali TEHCİ[**]
Salih YILDIZ[***]

Özet

Bu çalışmada insan ve çevre odaklı olan organik (ekolojik) üretim ve pazarlama kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer birçok alanda olduğu gibi organik ürün üretimi alanında faaliyet gösteren işletmelerin sektörde süreklilik sağlayabilmeleri, üretim ve pazarlama stratejilerini geliştirebilmeleri için performans değerlendirmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmada, ÇAYKUR (Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü) işletmesinin 2009-2018 yılları arasındaki toplam 10 yıl için organik çay üretim etkinliğinin VZA ile ölçülmesi amaçlanmıştır. Etkinlik analizi sonucunda ÇAYKUR'un organik çay üretiminde etkin olduğu ve etkin olmadığı yıllar belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Organik Ürün, Ekolojik Pazarlama, Etkinlik, Veri Zarflama Analizi.

Efficiency Measurement of Organic Product Manufacturing Using Data Envelopment Analysis: A Case Study on CAYKUR

Abstract

In this study, it has been tried to explain the concept of organic (ecological) product and marketing which is focused on human and environment. As in many other fields, performance measurement is very important for the companies operating in the field of organic product production in order to ensure the continuity of their company and to improve their production and marketing strategies. In this study, it has been aimed to measure the efficiency of organic tea production of CAYKUR (General Directorate of Tea Companies) for 10 years between 2009-2018 using DEA. As a result of the efficiency analysis, the years in which CAYKUR was efficient and inefficient in organic tea production have been determined.

Keywords: Organic Product, Ecological Marketing, Efficiency, Data Envelopment Analysis.

[*] Öğr. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, yusuf.ersoy@usak.edu.tr
[**] Dr. Ordu Üniversitesi, a.tehci@odu.edu.tr
[***] Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, salihyildiz@gumushane.edu.tr

Giriş

Dünya nüfusundaki artış, tarımsal ürün arzında yaşanan kısıtlar ve insanların gıda ihtiyacı nedeniyle tarım ürünü üreticileri daha fazla üretim kapasitesine sahip olmak için kimyasal girdi kullanımının yoğun olduğu konvansiyonel tarım uygulamalarına yönelmişlerdir (Çakır, 2019: 309). Özellikle teknolojik alanlardaki hızlı gelişmeler nedeniyle daha fazla ürün elde edebilmek için tarımda kimyasal gübre ve ilaçların arttığı söylenebilmektedir. Bu durum ise çevre kirliliği ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Dolayısıyla ekolojik sisteme zarar vermeyen, insan sağlığını ve çevreyi göz önünde bulunduran üretim sistemlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması düşüncesiyle alternatif bir tarım yöntemi olarak organik tarım faaliyetleri gündeme gelmektedir. Organik tarım 1950'lerde daha fazla üretim ve gelir anlayışı nedeniyle önemsenmemiş, 1970'li yıllarda "yeşil devrim" politikaları ortaya çıkmış ve tarımsal üretimi artırmıştır. Ancak 1980'li yıllara gelindiğinde çevrenin zarar görmeye ve kirlenmeye başladığının fark edildiği belirtilmektedir (Aytoğu 2006; Eti, 2014: 15). Türkiye'de 1985'li yıllardan itibaren başlayan ve her geçen gün daha da ticari öneme sahip olan organik tarım faaliyetinin, başlangıçta kuru üzüm ve kuru incir gibi geleneksel ürünlerle başladığı (Öztürk ve İslam, 2014: 75) daha sonra ise ürün sayısının işlenmiş ürünlerle birlikte düzenli bir artış gösterdiği belirtilmektedir. İç talebi karşılamak veya ihracatı artırmak amacı ile 2000'li yıllarla birlikte genişlemeye başlayan organik tarım sektöründe ürün yelpazesinin 2016 yılı itibari ile 225'e ulaştığı ifade edilmektedir. (Merdan, 2018: 664).

Literatürde yeni bir kavram olmayan çevrecilik, günümüz ortamında işletmeler adına yeni bir rekabet aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Alkaya, Çoban, Tehci ve Ersoy, 2016: 122). Geçtiğimiz yıllarda pazarlama, tüketimi teşvik ederek şirketlerin ürünlerinin satışlarını artırmalarına, daha yüksek gelir elde etmelerine odaklanan bir yaklaşım sergilemekteydi. Ancak günümüzdeki sosyal değişimler ve çevre kirliliğinin artması, doğal kaynakların tükenmesi gibi ekolojik sonuçlar pazarlama alanında da hassasiyet oluşturmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir tüketim ve pazarlama kavramları gündeme gelmekte, ekonomik insan faaliyetlerinden kaynaklanan doğal çevre sorunları önem kazanmaya başlamaktadır (Gębarowski ve Cholewa-Wójcik, 2015: 380). Bireylerin eğitim ve gelir seviyelerinin yükselmesi, tükettikleri ürünlerin niteliği ve kalitesi ile ilgili duyulan hassasiyetin artması neticesinde daha fazla bedel ödeyerek organik ürün tüketme istekleri organik ürünlere olan talebi doğal olarak artırmaktadır (Varoğlu ve Turhan, 2016: 189). Özellikle geleneksel tarımın ve tarım ürünlerinin oluşturduğu zararlar nedeniyle günümüzde organik tarımın önemi her geçen gün artmaktadır. Ekonomik değeri yüksek olan ve talep gören organik ürünlerin üretim yönetimi ve pazarlanması işletmelerin karlılığı ve pazarda tutunabilmeleri adına oldukça önemlidir. Organik ürünlerin üretimi yapılmayan veya ürünü yeteri kadar tedarik edemeyen ülkeler ürünleri gelişmekte olan ülkelerden ithal edebilmektedirler. Bu ürünlerden birinin de Türkiye'de Doğu Karadeniz Bölgesinde ekonomik değeri yüksek olan çay olduğu söylenebilir. Bu nedenle çalışmada, ÇAYKUR'un 2009-2018 yılları arasındaki toplam 10 yılda organik çay üretimi için etkinliğinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

1. Çalışmanın Yöntemi

Performans analizi, işletmelerin kaynaklarını ne kadar verimli ve etkin kullandıkları tespit etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Doğrusal programlama tabanlı ve parametrik olmayan VZA yöntemi, hizmet ve ürün üreten işletmelerin etkinliğini ölçmek için son yıllarda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Kayalıdere ve Kargın, 2004: 203; Altın, 2014: 164-166). Girdi yönlü CCR modeli (1) numaralı model (Cooper, Seiford ve Zhu, 2011: 9; Xu ve Ouenniche, 2012: 579) ve girdi yönlü CCR süper etkinlik modeli (2)

numaralı model (Seiford ve Zhu, 1999: 175; Xu ve Ouenniche, 2012: 580), Tablo 1'de gösterilmiştir. Burada θ_o etkinliği ölçülen KVB_o'yu ifade etmektedir.

Tablo 1. Girdi Yönlü CCR Modeli - Girdi Yönlü CCR Süper Etkinlik Modeli

Girdi Yönlü CCR Modeli	***Girdi Yönlü CCR Süper Etkinlik Modeli***
$\min \theta_o$ $s.t.$ $\sum_{j=1}^{n} \lambda_j x_{ij} \le \theta_o x_{io}, \quad i = 1,...,m$ (1) $\sum_{j=1}^{n} \lambda_j y_{rj} \ge y_{ro}, \quad r = 1,...,s$ $\lambda_j \ge 0, \quad j = 1,...,n$	$\min \theta_o$ $s.t.$ $\sum_{\substack{j=1 \\ j \ne o}}^{n} \lambda_j x_{ij} \le \theta_o x_{io}, \quad i = 1,...,m$ $\sum_{\substack{j=1 \\ j \ne o}}^{n} \lambda_j y_{rj} \ge y_{ro}, \quad r = 1,...,s$ $\lambda_j \ge 0, \quad j = 1,...,n$ (2)

Kaynak: Seiford ve Zhu, (1999); Cooper vd. (2011); Xu ve Ouenniche, (2012)

Birçok sektörde olduğu gibi organik ürün üretimi alanında faaliyet gösteren işletmelerin etkinliğinin ölçülmesi de oldukça önemlidir. Bu çalışmada girdi yönlü CCR modeli ve girdi yönlü CCR süper etkinlik modeli ile etkinlik ölçümleri gerçekleştirilmiştir. VZA analizi yapılmadan önce karar verme birimi (KVB) sayısı ve girdi-çıktı değişkeni sayısına dikkat edilmesi, VZA analizinde KVB sayısının girdi-çıktı sayısı toplamının en az 2 katı olması gerekmektedir (Atan, 2003: 75). Çalışmada 2009-2018 yılları arasındaki toplam 10 yıl KVB olarak kullanılmıştır. Ağayev ve Saklı (2012) çalışmalarında ÇAYKUR fabrikalarının 2005-2010 yıllarına ilişkin verilerini kullanarak etkinliklerini değerlendirmiştir. Çalışmada, üretime verilen yaş çay miktarı direk işçilik giderleri, genel imalat giderleri, üretim kapasitesi girdi değişkenleri olarak ve çıktı 7 farklı cins çay'a ilişkin üretim miktarları 7 farklı çıktı değişkeni olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada literatür taraması ve sektördeki uzmanlar ile yapılan görüşmeler neticesinde üretici sayısı, çaylık alan ve satın alınan organik yaş çay miktarı girdi değişkenleri olarak, organik kuru siyah çay üretim miktarı ve organik çayın toplam üretilen kuru çay içindeki payı çıktı değişkenleri olarak belirlenmiştir. Analizde kullanılan 3 girdi ve 2 çıktı değişkenine ilişkin veriler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Girdi-Çıktı Değişkenlerine İlişkin Veriler

YILLAR	**GİRDİLER**			**ÇIKTILAR**	
KVB	Üretici sayısı	Çaylık alan (Dekar)	Satın alınan organik yaş çay miktarı (Ton)	Organik kuru siyah çay üretim miktarı (Ton)	Üretilen kuru çay içindeki payı (%)
2009	1434	3558	361	58	0,05
2010	1438	3555	384	152	0,14
2011	1448	3557	1743	313	0,27
2012	3843	11298	1724	339	0,27
2013	9758	28768	1732	353	0,27
2014	11155	32505	1927	341	0,29
2015	11224	34665	7381	1328	1,02
2016	11786	38034	22330	4449	3,32
2017	11943	38808	25509	4995	4,96
2018	11830	38523	30000	5777	4,23

Kaynak: ÇAYKUR (2019)

2. Bulgular

ÇAYKUR'un 2009-2018 yılları arasındaki organik çay üretim etkinliğini VZA yöntemi ile ölçülmüştür. 3 girdi ve 2 çıktı değişkeni ve 10 KVB analiz kapsamında değerlendirmeye alınmıştır. Analizler girdi yönlü CCR modeli ve girdi yönlü CCR süper etkinlik modeli kullanılarak EMS 1.3.0 programı ile yapılmıştır. ÇAYKUR'un 2009-2018 yıllarına ilişkin etkinlik sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablo 3'e bakıldığında, yıllar KVB olarak, girdi yönlü CCR modeli etkinlik skorları ve girdi yönlü CCR süper etkinlik modeli etkinlik skorlarının ise (%) olarak gösterildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3. 2009-2018 Yıllarına İlişkin Etkinlik Skorları

KVB	CCR Modeli Etkinlik (%)	CCR Süper Etkinlik Modeli Etkinlik (%)
2009	40,59	40,59
2010	100	199,36
2011	85,21	85,21
2012	64,71	64,71
2013	51,49	51,49
2014	44,71	44,71
2015	68,96	68,96
2016	99,29	99,29
2017	100	133,25
2018	100	116,76

Tablo 3'de, ÇAYKUR'un 2010, 2017 ve 2018 yılında etkin diğer yıllarda etkin olmadığı anlaşılmaktadır. Etkin çıkan yıllar kendi aralarında süper etkinlik sonuçlarına göre sıralandığında, ÇAYKUR'un organik çay üretiminde en etkin olduğu yılın % 199,36 etkinlik skoru ile 2010 yılı olduğu görülmektedir. ÇAYKUR'un organik çay üretiminde etkinlik skorunun en düşük olduğu yıl ise % 40,59 etkinlik skoru ile 2009 yılıdır.

Sonuç

Bu çalışma ile organik çay üretimi alanında faaliyet gösteren ÇAYKUR'un 2009-2018 yılları arasındaki etkinliği ölçülmüştür. Çalışmada etkinlik ölçümünde son yıllarda yaygın olarak kullanılan VZA yönteminden yararlanılmıştır. Etkinlik ölçümünde girdi yönlü CCR ve girdi yönlü CCR süper etkinlik modelleri kullanılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde 2010, 2017 ve 2018 yıllarında ÇAYKUR'un organik çay üretiminde etkin diğer yıllarda etkin olmadığı belirlenmiştir. ÇAYKUR'un organik çay üretiminde en etkin olduğu yılın 2010 yılı ve etkinlik skorunun en düşük olduğu yılın 2009 yılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma sonuçlarından, analizde girdi değişkenleri olarak kullanılan "üretici sayısı", "çaylık alan" ve "satın alınan organik yaş çay miktarı" girdilerinde yapılabilecek iyileştirmeler hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkün olabilmektedir. Analiz sonuçlarına göre ÇAYKUR'un organik çay tedarik zinciri yönetimini dikkate alarak, üreticileri organik çay üretimine daha fazla teşvik edecek destek ve iyileştirme stratejileri geliştirmesi oldukça önemlidir. Özellikle ÇAYKUR'un organik çay ve ekolojik ürünlerin faydaları ve önemi hakkında daha fazla tutundurma faaliyetlerinde bulunmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışma ile elde edilen etkinlik sonuçlarının göreli etkinlik sonuçları

olduğunun, dolayısıyla faklı girdi-çıktı değişkenleri ile farklı analiz sonuçları elde edilebileceğinin dikkate alınması gerekmektedir.

Kaynakça

Ağayev, S., Saklı, A. R. (2012). ÇAYKUR Fabrikalarının Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(3), s. 11-37, İzmir.

Alkaya, A., Çoban, S., Tehci, A., Ersoy, Y. (2016). Çevresel Duyarlılığın Yeşil Ürün Satın Alma Davranışına Etkisi: Ordu Üniversitesi Örneği. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi. 47, s. 121-134, Kayseri.

Altın, F. G. (2014). Sağlık Sektöründeki İşletmelerin Finansal Kriz Öncesi ve Sonrası Performanslarının Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11), s. 163-185, Burdur.

Atan, M. (2003). Türkiye Bankacılık Sektöründe Veri Zarflama Analizi İle Bilançoya Dayalı Mali Etkinlik ve Verimlilik Analizi. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 48(14), s. 71-46, Ankara.

Aytoğu RK (2006). Organik Tarım Analizi ve AB Pazarı Fırsatı, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul. https://docplayer.biz.tr/6125527-Istanbul-ticaret-odasi-organik-tarim-analizi-ve-ab-pazari-firsati-yayin-no-2006-12.html (30.10.2019).

Cooper, W.W., Seiford, L.M., and Zhu., J. (2011). Handbook on Data Envelopment Analysis History, Models and Interpretations. *Springer,* Newyork, US., p. 1-39.

Çakır, M. (2019). Organik Üretimde Pazarlama Uygulamaları ve Tüketici Tercihleri Üzerine Bir Değerlendirme, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 20(1), s. 309-319, Sivas.

ÇAYKUR (2018). 2018 Yılı İstatistik Bülteni, http://www.caykur.gov.tr/Pages/Yayinlar/Detay.aspx?ItemType =1&ItemId=521 (19.10.2019).

Eti, H. S. (2014). Organik Gıdaların Pazarlanması ve Organik Gıdalara Karşı Tüketici Tutum ve Davranışları Analizi. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi.

Gębarowski, M., Cholewa-Wójcik, A. (2015). Popularization of An Ecological Dimension of Sustainable Consumption Using Sensory Marketing. Journal of Agribusiness and Rural Development, 3(37), p. 379–386.

Kayalıdere, K., Kargın, S. (2004). Çimento ve Tekstil Sektöründe Etkinlik Çalışması ve Veri Zarflama Analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1), s. 196-219, İzmir.

Merdan, K. (2018). Organik Üretimde Pazarlama Olanakları ve Geliştirme Yolları. Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR), 19(5), s. 663-672.

Öztürk, D., İslam, A. (2014). Türkiye'de Organik Ürünlerin Pazarlanması. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, I, s. 75-94, Ordu.

Seiford, L.M., Zhu, J. (1999). Infeasibility of Super-Efficiency Data Envelopment Analysis Models. INFOR (Information System and Operational Research), 11(1), p.135-151.

Varoğlu, S. T., Turhan, Ş. (2016). Organik Ürünlerde Tüketici Eğilimlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma Sakarya İli Örneği. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 33(3), s. 189-196, Tokat.

Xu, B., Ouenniche, J. (2012). A Data Envelopment Analysis-Based Framework For The Relative Performance Evaluation of Competing Crude Oil Prices Volatility Forecasting Models. Energy Economics, 34(2), p. 576-583.

http://www.caykur.gov.tr/AnaSayfa.aspx. (19.10.2019).

An Integrated Fuzzy Shannon's Entropy and Fuzzy Edas Approach for Financial Performance Evaluation

Eyad ALDALOU[*]
Selçuk PERÇİN[**]

Abstract

Performance evaluation presents a very complex field involving different criteria and contradicted information. Though, there is an insisting need to a reliable and consistent approach where the application procedures are not complicated. In this study, a fuzzy MCDM approach is developed by combining fuzzy Shannon's Entropy and fuzzy Evaluation based on Distance from Average Solution (FEDAS) to evaluate the financial performance of companies listed in food and drink index of Istanbul Stock Exchange. Financial ratios were identified to create a base for financial performance evaluation in the areas of: profitability, efficiency, growth, liquidity, leverage and market ratios. Weight coefficients were obtained by the objective method of fuzzy Shannon's Entropy. Evaluation and ranking were made on the base of the new method of FEDAS. In order to test the reliability of the approach a sensitivity analysis is conducted based on CRITIC weighting method. Comparison with FTOPSIS, FVIKOR, FCOPRAS, FMOORA and FSAW methods and spearman correlation are conducted to test validity of the proposed approach. The proposed approach is reliable and provides the most suitable result comparing with other MCDM methods, and has a strong positive correlation with average results. In this study, different criteria were considered to make the financial evaluation more comprehensive. Also, the study proposed a fuzzy MCDM approach for evaluating the financial performance of public companies using entropy and EDAS methods based on triangular fuzzy numbers.

Keywords: Fuzzy EDAS, Financial Performance Evaluation, Food and Drink Index

[*] Ph.D. Student, Karadeniz Technical University, eyad.e.a.a@gmail.com
[**] Prof. Dr. Karadeniz Technical University, selcukpercin@yahoo.com

Introduction

The Food and drink industry is one of the highest paid industries in the hospitality service sector. It includes all companies involved in processing raw food materials, packaging, and distributing them. The industry has become highly diversified, with manufacturing ranging from small, traditional, family run activities that are highly labor intensive, to large, capital intensive and highly mechanized industrial processes (Malagie, 1998).

Financial Benchmarking and performance measurement of food companies and competitive ascertaining plays an essential role for the industry improvement. Financial ratios are the most common method used as a general measurement tool for understanding risk and profitability of a company and analyze financial situation. However, ratios are meaningless until they are benchmarked by some standards, industry norms and or certain competitor (Perçin and aldalou, 2018). Additionally, financial analysts often suggested that firms adjust their financial ratios according to industry-wide averages (Lev, 1969). For this purpose, a proposed approach based on Distance from Average Solution and financial ratios is used in this study.

Evaluation Based on Distance from Average Solution (EDAS) method is a new MCDM method was proposed by (Keshavarz Ghorabaee et al., 2015) for inventory selection. EDAS method is very useful especially in case of conflicting criteria (financial ratios in our case). It has been considered an efficient method and requires fewer computations in compare to other MCDM methods. EDAS method is a distance based ranking technique. To deal with ambiguous and uncertainty problems Keshavarz Ghorabaee et al. (2016) extended the EDAS method to fuzzy EDAS. Other studies have been proposed to extend the EDAS method and prove its applicability in different areas such as supplier selection, stairs shape assessment, hydrogen production pathways and others. Literature review of EDAS method related publications and application briefly presented in table (1).

Table (1) Literature review of EDAS method

Papers	Method	Area of Application
Keshavarz-Ghorabaee et al., 2015	EDAS	Inventory classification
Keshavarz-Ghorabaee et al., 2016	Extended EDAS Method (Fuzzy)	Supplier selection
Turskis and Juodagalvienė, 2016	Een MCDM methods (include EDAS)	Stairs shape assessment
Peng and Liu, 2017	EDAS, new similarity measure and level soft set	Algorithms for neutrosophic soft decision making
Kahraman et al., 2017	Intuitionistic fuzzy EDAS	Solid waste disposal site selection
Keshavarz Ghorabaee et al., 2017a	interval type-2 fuzzy sets and EDAS	Supplier evaluation
Keshavarz-Ghorabaee et al., 2017b	extended EDAS method with interval type-2 fuzzy sets	Evaluation of subcontractors in the construction industry
Keshavarz-Ghorabaee et al., 2017c	Stochastic EDAS	Performance evaluation of bank branches
Keshavarz-Ghorabaee et al., 2017d	fuzzy CODAS compared with fuzzy EDAS and fuzzy TOPSIS	Market segment evaluation and selection

Turskis et al., 2017	integrated AHP and EDAS	Ranking of cultural heritage structures for renovation projects
Stević et al., 2017	Rough DEMATEL and novel Rough EDAS	Supplier selection
Keshavarz Ghorabaee et al., 2017e	TOPSIS, COPRAS, WASPAS and EDAS	Evaluating airlines with multiple service quality criteria
Gündoğdu et al., 2018	A novel hesitant fuzzy EDAS method	Hospital selection

Table (1) Literature review of EDAS method (Cont…)

Papers	Method	Area of Application
Stevic et al., 2018	Fuzzy EDAS	Carpenter Manufacturer Selection
Liang et al., 2018	Integrated EDAS-ELECTRE	Cleaner Production Evaluation
Ren and Toniolo, 2018	LCSA, DEMATEL and interval EDAS	Hydrogen production pathways
Keshavarz Ghorabaee et al., 2018	fuzzy SWARA, fuzzy CRITIC and fuzzy EDAS	Evaluation of construction equipment
Kundakcı, 2019	MACBETH and EDAS	Steam boiler alternatives

The purpose of this study is to evaluate the financial performance of Food and drink Index of Turkey using an integrated fuzzy Shannon's Entropy and Fuzzy EDAS approach. Fuzzy Shannon's Entropy method is used to assign criteria weights and Fuzzy EDAS method is used to evaluate and rank alternatives. The rest of this paper is organized as follows. In section 2, Research methodology and general framework is presented. In, section 3: the application of the proposed approach to Food and Drink index of turkey is provided. In, section 4: the results and discussion of the proposed approach is provided.

1 Research Methodology

1.1 Comprehensive Framework

The comprehensive framework of the proposed approach is presented in this section. First; financial evaluation criteria are identified, then criteria weights are assigned using FSE method and alternatives are ranked using FEDAS method. Results of the proposed approach are tested for reliability by sensitivity analysis and tested for validity by comparing results with other MCDM methods.

1.2 Evaluation Criteria

In order to create an inclusive financial performance evaluation model, previous financial studies have been examined, as well as opinions from financial experts have been collected. The financial criteria proposed and similarities with literature are shown in Table (2).

1.3 Fuzzy Shannon Entropy

Entropy method helps generating criteria weights in accordance to the idea of information entropy where credible subjective weights cannot be obtained. The idea of information entropy

stats that, the number or quality of information acquired from decision-making setting is one of the determinants of accuracy and reliability of decision-making problem (Wu et al., 2011). In this study the extend Shannon's entropy method proposed by (Lotfi & Fallahnejad, 2010) has been applied to assign weights of criteria. Fuzzy Shannon's Entropy steps are as follows;

Step 1: Construct the fuzzy decision matrix.

Step 2: Construct the fuzzy interval data decision matrix using the α-level sets.

Step3: calculate the normalized fuzzy interval decision matrix.

Step4: calculate the interval entropy's lower bound and upper bound.

Step 5: calculate the lower and upper pounds of the interval of diversification.

Step 6: Calculate the interval weights of criteria.

Step 7. Defuzzify the interval fuzzy numbers into a crisp value.

Table (2) Evaluation Criteria

Financial Ratio	Reference
Return On Assets	(Sakınç, 2014) (Wei et al., 2017) (Chadwick, 1984) (Katchova, Enlow, 2013) (Aras et al, 2018) (Tan et al., 1997)
Return On Equity	(Cunha Araújo and Machado, 2018) (Chadwick, 1984) (Katchova, Enlow, 2013) (Aras et al, 2018) (Tan et al., 1997)
Net Profit Margin	(Sakınç, 2014) (Khuan Chan, Abdul-Aziz, 2017) (Katchova, Enlow, 2013) (Aras et al, 2018) (Tan et al., 1997)
Debt To Assets Ratio	(Sakınç, 2014) (Khuan Chan, Abdul-Aziz, 2017) (Katchova, Enlow, 2013) (Aras et al, 2018) (Tan et al., 1997)
LTD To Assets Ratio	(Katchova, Enlow, 2013) (Tan et al., 1997)
Debt To Equity Ratio	(Khuan Chan, Abdul-Aziz, 2017) (Aras et al, 2018) (Tan et al., 1997)
Assets Growth	(Sakınç, 2014) (Aras et al, 2018)
Sales Growth	(Sakınç, 2014) (Wei et al., 2017)
Net Income Growth	(Sakınç, 2014)
Current Ratio	(Sakınç, 2014) (Chadwick, 1984) (Khuan Chan, Abdul-Aziz, 2017) (Katchova, Enlow, 2013) (Aras et al, 2018) (Tan et al., 1997)
Quick Ratio	(Sakınç, 2014) (Chadwick, 1984) (Khuan Chan, Abdul-Aziz, 2017) (Katchova, Enlow, 2013) (Tan et al., 1997)
NWC To Asset R	(Aras et al, 2018) (Tan et al., 1997)
Assets Turnover	(Sakınç, 2014) (Wei et al., 2017) (Chadwick, 1984) (Khuan Chan, Abdul-Aziz, 2017) (Katchova, Enlow, 2013) (Aras et al, 2018) (Tan et al., 1997)
Accounts Receivable	(Sakınç, 2014) (Tan et al., 1997)

Turnover	
Inventory Turnover	(Chadwick, 1984) (Tan et al., 1997)
Earnings Per Share	(Sakınç, 2014) (Khuan Chan, Abdul-Aziz, 2017) (Katchova, Enlow, 2013)
Price/Earnings Ratio	(Jitmaneeroj, 2017) (Katchova, Enlow, 2013)
Market To Book Value	(Cunha Araújo and Machado, 2018)

1.4 Fuzzy EDAS

In EDAS method, the best alternative is calculated based on the positive distance from average solution (PDA) and the negative distance from average solution (NDA). The evaluation of the alternatives is made in accordance with PDA and NDA values. Higher values of PDA and/or lower values of NDA represent that the alternative is better than average solution. In this study, fuzzy EDAS method is used for financial performance evaluation problems; the steps of the fuzzy EDAS method are as follows (Keshavarz-Ghorabaee et al., 2016):

Step 1: prepare the average solution matrix.

Step 2: In this step the matrices of positive distance from average (PDA) and negative distance from average (NDA) are calculated according to the type of criteria; benefit and cost.

Step 3: Calculate the weighted sum of positive and negative distances for all alternatives.

Step 4: Calculate the normalized values of positive and negative distances for all alternatives.

Step 5: Calculate the appraisal score for all alternatives.

Step 6: Rank the alternatives according to the decreasing values of the appraisal scores.

2 Case Study

In this section, the proposed fuzzy Shannon Entropy and fuzzy EDAS approach is applied to evaluate the financial performance of companies listed in Food and drink Index of Turkey for the period of 2015-2017. In which no previous study was applied to this sector using the proposed methods. The application of the proposed approach is as follows:

Identifying Criteria Weights:

Data is collected from companies' annual financial reports and ratios are calculated for 2015 to 2017. After, the fuzzy decision matrix is constructed from the calculated ratios. Fuzzy decision matrix is shown in table (3).

Table (3) Fuzzy decision matrix

	PRF1			....	LEV1			....	LIQ1			....	MAR3		
A1	0.99	1.00	1.01		0.53	0.56	0.58		1.58	1.90	2.24		1.68	1.82	1.90
A2	1.00	1.01	1.02		0.54	0.57	0.63		1.13	1.27	1.37		11.1	9.04	16.5
A3	1.01	1.02	1.03		0.46	0.47	0.48		1.14	1.31	1.43		1.39	2.36	3.74
⋮				⋱				⋱				⋱			⋮
A8	1.10	1.12	1.14		0.76	0.81	0.88		2.53	5.12	8.65		2.11	2.26	2.48
A9	1.02	1.03	1.03		0.63	0.72	0.79		2.56	3.09	3.49		1.97	2.04	2.13
A10	0.86	0.94	1.01		0.16	0.25	0.32		0.85	1.11	1.34		2.06	2.67	3.44
⋮				⋱				⋱				⋱			⋮
A18	1.17	1.18	1.19		0.56	0.59	0.62		1.63	1.77	1.91		4.08	4.51	5.23
A19	1.02	1.02	1.03		0.23	0.29	0.34		1.29	1.31	1.32		1.84	2.02	2.24
A20	1.05	1.05	1.06		0.23	0.28	0.31		1.08	1.74	2.18		3.56	4.24	4.59
A21	0.82	0.94	1.03	....	0.64	0.73	0.86	....	0.42	3.07	6.41	....	1.70	2.51	2.96

AEFES (A1), AVOD (A2), BANVT (A3), CCOLA (A4), ERSU (A5), KENT (A6), KERVT (A7), KNFRT (A8), KRSTL (A9), MERKO (A10), OYLUM (A11), PENGD (A12), PETUN (A13), PINSU (A14), PNSUT (A15), TATGD (A16), TUKAS (A17), TBORG (A18), ULUUN (A19), ULKER (A20), and VANGD (A21). LEV1, LEV2, and LEV3 are cost criteria.

Then fuzzy Shannon Entropy method is applied to assign weights of criteria. The assigned criteria weights are shown in the following table:

Table (4) Weights of Criteria

PRF1	PRF2	PRF3	LEV1	LEV2	LEV3	GR1	GR2	GR3
0.050	0.033	0.118	0.013	0.035	0.039	0.081	0.084	0.105
LIQ1	LIQ2	LIQ3	EF1	EF2	EF3	MAR1	MAR2	MAR3
0.028	0.028	0.040	0.020	0.053	0.026	0.076	0.081	0.090

Evaluating And Ranking Of Alternatives Using FEDAS:

FEDAS method is applied to the decision matrix shown in table (3) and results of application are shown in Table (5).

Table (5) the appraisal scores and final ranking

	asi			K(asi)	Rank
A1	-0.12	0.33	1.07	0.32	12
A2	0.16	0.50	1.40	0.52	4
A3	-0.58	0.70	1.35	0.26	13
A4	0.11	0.54	1.36	0.49	5
A5	-0.80	0.21	1.25	0.15	17
A6	0.21	1.09	1.79	0.67	1
A7	-1.43	1.04	2.69	0.42	6
A8	0.17	0.86	1.60	0.59	2
A9	-0.16	0.37	0.89	0.24	14
A10	-1.21	-0.37	0.69	-0.17	21
A11	-0.90	-0.01	0.84	-0.02	18
A12	-0.79	-0.20	0.65	-0.04	19
A13	-0.13	0.47	1.24	0.37	9
A14	-1.07	-0.28	0.81	-0.09	20
A15	-0.27	0.48	1.25	0.33	11
A16	-0.13	0.46	1.14	0.33	10
A17	-0.35	0.25	0.99	0.21	15
A18	0.28	0.72	1.36	0.55	3
A19	-0.44	0.21	1.03	0.20	16
A20	-0.12	0.50	1.36	0.41	7
A21	-1.47	0.40	2.70	0.41	8

3 Results and Discussion

In this study, a fuzzy Shannon entropy and fuzzy EDAS approach is proposed to deal with financial evaluation problems. The proposed approach is applied to Food and Drink index of Turkey. The results of analysis showed that net profit margin and growth in net income are the most important indicators for financial evaluation, and, that other ratios have close importance levels. The result of application of fuzzy EDAS showed that A6 is the best alternative by the proposed approach, followed by A8, A18 and A2. In order to test the applicability of the proposed method sensitivity analysis and comparison with other MCDM methods, in addition to Spearman correlation are calculated and shown in the following sections.

3.1 Sensitivity Analysis

To show the stability of the results, the example is solved using a different set of criteria weights using CRITIC method (Diakoulaki et al., 1995). Table (6) shows the simulated weights calculated based on CRITIC method. Table (7) shows the new ranking of alternatives.

Table (6) Weights of Criteria

Criteria	PRF1	PRF2	PRF3	LEV1	LEV2	LEV3	GR1	GR2	GR3
FSE	0.050	0.033	0.118	0.013	0.035	0.039	0.081	0.084	0.105
CRITIC	0.047	0.039	0.045	0.083	0.068	0.069	0.046	0.040	0.047
Criteria	LIQ1	LIQ2	LIQ3	EF1	EF2	EF3	MAR1	MAR2	MAR3

FSE	0.028	0.028	0.040	0.020	0.053	0.026	0.076	0.081	0.090
CRITIC	0.049	0.051	0.048	0.049	0.063	0.070	0.055	0.079	0.053

Table (7) Ranking of alternatives

Firm	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11	A12	A13	A14	A15	A16	A17	A18	A19	A20	A21
FSE FEDAS	12	4	13	5	17	1	6	2	14	21	18	19	9	20	11	10	15	3	16	7	8
CRITIC FEDAS	14	9	15	5	16	1	11	2	10	19	18	21	8	20	13	7	17	3	6	12	4

As can be seen in Table (7), the ranks of all alternatives are relatively stable in different weights of criteria. For example, the best alternative is A6, A8 and A18 and the worst alternatives are A12, A14 and A10 in both sets. Therefore, we can say that the proposed fuzzy method is efficient for evaluating companies' financial performance.

3.2 Comparison with Other MCDM Methods

In this section, to test validity of the proposed approach, result of fuzzy EDAS method is compared with FCOPRAS (Zarbakhshnia et al., 2018), FMOORA (Siddiqui and Tyagi, 2016), FVIKOR (Opricovic, 2011), FTOPSIS (Perçin and Aldalou, 2018), and FSAW (Roszkowska and Kacprzak, 2016) methods.

The results of comparisons are shown in table (8). Additionally, Spearman's correlation is also used to analyze the correlation between these methods, and results are shown in table (9).

Table (8) Comparisons with other MCDM methods

	FEDAS	FCOPRAS	FMOORA	FVIKOR	FTOPSIS	FSAW	Average
A1	12	7	14	13	13	8	13
A2	4	3	6	16	21	11	9
A3	13	8	5	15	11	6	8
A4	5	18	10	7	18	3	9
A5	17	17	15	8	6	20	16
A6	1	5	2	6	10	4	2
A7	6	2	1	17	20	1	5
A8	2	6	4	2	2	5	1
A9	14	10	12	10	7	13	12
A10	21	21	21	20	19	21	21
A11	18	4	18	21	17	19	18
A12	19	12	19	18	15	18	19
A13	9	11	9	5	4	9	5
A14	20	20	20	19	16	17	20
A15	11	14	11	12	12	10	14
A16	10	16	13	9	5	12	11
A17	15	13	16	3	9	16	15
A18	3	9	7	1	1	7	2
A19	16	19	17	14	8	14	17
A20	7	15	8	4	3	2	4
A21	8	1	3	11	14	15	7

The ranking results of the proposed approach is highly consistent with FMOORA, FVIKOR and FSAW methods, meanwhile it has showed less consistency with FCOPRAS and FTOPSIS. Additionally, an overall ranking of alternatives have been calculated (average ranking). FEDAS method is highly consistent with average ranking than other methods. For more comprehensive

assessment Spearman correlation test have been used. Spearman's test showed that FEDAS is highly correlated to average results %92.3, and there is a strong positive correlation with FMOORA and FSAW, and a significant positive relation with FVIKOR. On the other hand, FCOPRAS and FTOPSIS neither have a significant correlation with FEDAS nor with the average results.

These results shows that the proposed fuzzy Shannon Entropy FEDAS approach (on average) is more reliable than other methods tested and can be used in the area of financial evaluation.

Table (9) Spearman correlation

Spearman	FEDAS	FCOPRAS	FMOORA	FVIKOR	FTOPSIS	FSAW	Average
FEDAS	1	0.519*	0.878**	0.613**	0.251	0.817**	0.923**
FCOPRAS		1	0.682**	0.01	-0.136	0.335	0.541*
FMOORA			1	0.43	0.156	0.777**	0.915**
FVIKOR				1	0.783**	0.460*	0.673**
FTOPSIS					1	0.2	0.455*
FSAW						1	0.826**

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed)

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

Conclusion

Because of complicity of financial evaluation process and the inclusion of different criteria in the evaluation process, there is an insisting need for more efficient and reliable financial performance evaluation approach. Not only the used financial ratio should cover all the relevant aspects, but also a reliable method needs to be used. From the first hand, the assignment a relative weight to each criterion, based on the importance of the criterion to the decision to be made. To avoid subjectivity of the decision makers, Fuzzy Shannon's entropy method is used for determining objective weights and the analysis is supported by the CRITIC method. On the second hand, Fuzzy EDAS method, which relays on Distance from Average Solution, is used to rank alternatives. The proposed approach is used to evaluate the financial performance of companies listed in Food Index of Turkey and the results are compared to other MCDM methods.

Results of application showed that net profit margin and keeping a suitable growth in that income are the most important ratios for evaluation and that all ratios have nearly the same significant level and they are all important as signals for financial performance. The sensitivity analysis proved the stability and applicability of the proposed approach. Also results showed that FEDAS method is correlated with FMOORA, FVIKOR and FSAW, and that the proposed fuzzy Shannon Entropy along with fuzzy EDAS approach is significantly more reliable than other methods proposed and can be used in the area of financial evaluation.

Future studies may consider the application of the proposed approach to different Indexes and using objective weighting methods.

References

Aras, G. Tezcan, N., & Kutlu Furtuna, Ö. (2018). Comprehensive evaluation of the financial performance for intermediary institutions based on multi-criteria decision making method, Journal of Capital Markets Studies, 2(1), s. 37-49.

Chadwick, L. (1984). Comparing financial performance: Ratio analysis and retail management. Retail and Distribution Management, 12(2). 35-37.

Cunha Araújo, R.C.C., & Machado, M.A.V. (2018). Book-to-Market Ratio, return on equity and Brazilian Stock Returns. RAUSP Management Journal, 53(3), s. 324-344.

Diakoulaki D, Mavrotas G, & Papayannakis L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: the critic method. Comput Oper Res, 22(7), s.763–70.

Gündogdu, F.K., Kahraman, C., & Civan, H.N. (2018). A novel hesitant fuzzy EDAS method and its application to hospital selection. Journal of Intelligent and Fuzzy Systems, 35, 6353-6365.

Jitmaneeroj, B. (2017). Does investor sentiment affect price-earnings ratios?. Studies in Economics and Finance, 34(2), s. 183-193.

Kahraman, C., Keshavarz-Ghorabaee, M., Zavadskas, E., Çevik, S., Yazdani, M. & Öztayşi, B. (2017). Intuitionistic fuzzy EDAS method: an application to solid waste disposal site selection. Journal of Environmental Engineering and Landscape Management. 25. s. 1-12.

Katchova, A.L., & Enlow, S.J. (2013). Financial performance of publicly-traded agribusinesses, Agricultural Finance Review, 73(1), s. 58-73.

Keshavarz Ghorabaee, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., & Antucheviciene, J. (2018). A new hybrid fuzzy MCDM approach for evaluation of construction equipment with sustainability considerations. Archives of Civil and Mechanical Engineering, 18(1), s. 32–49.

Keshavarz Ghorabaee, M., Amiri, M., Zavadskas, E.K., Turskis, Z., Antucheviciene, J., (2017a). A new multi-criteria model based on interval type-2 fuzzy sets and EDAS method for supplier evaluation and order allocation with environmental considerations, Computers & Industrial Engineering, 112, s. 156-174.

Keshavarz Ghorabaee, M., Amiri,M., Zavadskas, E.K., Turskis, Z., Antucheviciene, J. (2017e). A new hybrid simulation-based assignment approach for evaluating airlines with multiple service quality criteria. J. Air Transport Manage. 63, s. 45–60.

Keshavarz-Ghorabaee, M. & Zavadskas, E. & Amiri, M. & Turskis, Z. (2016). Extended EDAS Method for Fuzzy Multi-criteria Decision-making: An Application to Supplier Selection. International Journal of Computers Communications & Control. 11(3), s. 358-371.

Keshavarz-Ghorabaee, M. , Amiri, M., Zavadskas, E.K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2017c). Stochastic EDAS method for multi-criteria decision-making with normally distributed data. Journal of Intelligent and Fuzzy Systems, 33, s. 1627-1638.

Keshavarz-Ghorabaee, M., Amiri, M., Zavadskas, E., & Turskis, Z. (2017b). Multi-criteria group decision-making using an extended EDAS method with interval type-2 fuzzy sets. E+M Ekonomie a Management. 20. s. 48-68.

Keshavarz-Ghorabaee, M., Amiri, M., Zavadskas, E., Hooshmand, R., & Antuchevičienė, J. (2017d). Fuzzy extension of the CODAS method for multi-criteria market segment evaluation. Journal of Business Economics and Management, 18(1), s. 1-19.

Keshavarz-Ghorabaee, M., Zavadskas, E., & Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi-Criteria Inventory Classification Using a New Method of Evaluation Based on Distance from Average Solution (EDAS). Informatica. 26. s. 435–451.

Khuan Chan, T., & Abdul-Aziz, A.R.(2017) "Financial performance and operating strategies of Malaysian property development companies during the global financial crisis", Journal of Financial Management of Property and Construction, 22(2), s.174-191,

Kundakcı, N. (2019). An integrated method using MACBETH and EDAS methods for evaluating steam boiler alternatives. J Multi-Crit Decis Anal. s. 26:27–34.

Lev, B. (1969). Industry Averages as Targets for Financial Ratios. Journal of Accounting Research, 7(2), 290-299.

Liang, W., Zhao, G., & Luo, S. (2018). An Integrated EDAS-ELECTRE Method with Picture Fuzzy Information for Cleaner Production Evaluation in Gold Mines. IEEE Access, 6, s. 65747-65759.

Lotfi, F.H. & Fallahnejad, R., (2010). Imprecise Shannon's Entropy and Multi Attribute Decision Making. Entropy, 12, s. 53-62.

Malagie, M., Jensen, G., Graham, J. C., and Smith, D. L. (1998). Food industry processes. In ''Encyclopedia of Occupational Health and Safety'', (J. M. Stellman, Ed.), 4th edn, 67, 2–7. International Labour Office, Geneva.

Opricovic, S. (2011). Fuzzy VIKOR with an application to water resources planning Expert Systems with Applications 38, s. 12983–12990.

Peng, X., & Liu, C. (2017). Algorithms for neutrosophic soft decision making based on EDAS, new similarity measure and level soft set. Journal of Intelligent & Fuzzy Systems. 32(1), s. 955-968.

Perçin S., & Aldalou E., (2018). Financial Performance Evaluation of Turkish Airline Companies Using Integrated fuzzy AHP fuzzy Topsis Model", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, s.583-598.

Ren, J., & Toniolo, S. (2018). Life cycle sustainability decision-support framework for ranking of hydrogen production pathways under uncertainties: An interval multi-criteria decision making approach. Journal of Cleaner Production. 175. s. 222-236.

Roszkowska, E., & Kacprzak, D. (2016). The fuzzy saw and fuzzy TOPSIS procedures based on ordered fuzzy numbers, Information Sciences, 369, s. 564-584.

Sakınç, İ. (2014). Using Grey Relational Analysis to Determine the Financial Performance of Turkish Football Clubs, Journal of Economics Library, KSP Journals, Istanbul, 1(1), s. 22-33.

Siddiqui, Z.A., & Tyagi, K. (2016). Application of fuzzy-MOORA method: Ranking of components for reliability estimation of component-based software systems. Decision Science Letters 5, s. 169–188.

Stević, Ž., Pamučar, D., Vasiljević, M., Stojić, G., & Korica, S. (2017). Novel Integrated Multi-Criteria Model for Supplier Selection: Case Study Construction Company. Symmetry. 9. s. 279.

Stević, Ž., Vasiljević, M., Zavadskas, E., , Sremac, S., & Turskis, Z. (2018). Selection of carpenter manufacturer using fuzzy EDAS method. Engineering Economics. 29. s. 281-290.

Tan, P.M., Koh, H.C., & Low, L.C. (1997). Stability of Financial Ratios: A Study of Listed Companies in Singapore. Asian Review of Accounting, 5(1), s.19-39.

Turskis, Z., & Juodagalvienė, B. (2016). A novel hybrid multi-criteria decision-making model to assess a stairs shape for dwelling houses. Journal of Civil Engineering and Management, 22(8), s. 1078-1087.

Turskis, Z., Morkunaite, Z., & Kutut, V. (2017). A hybrid multiple criteria evaluation method of ranking of cultural heritage structures for renovation projects. International Journal of Strategic Property Management, 21(3), s. 318-329.

Wei, F., Lu, J., & Kong, Y. (2017). Research on Sustainability Financial Performance of Chinese Listed Companies. Sustainability, 9, s. 723.

Wu, J., Sun, J., Liang, L., & Zha, Y. (2011). Determination of weights for ultimate cross efficiency using Shannon entropy, Expert Systems with Applications, 38 (2011), s.5162–5165.

Zarbakhshnia, N., Soleimani, H., & Ghaderi, H. (2018). Sustainable third-party reverse logistics provider evaluation andselection using fuzzy SWARA and developed fuzzy COPRAS in thepresence of risk criteria. Applied Soft Computing 65, s. 307–319.

Neutrosophic Benzerlik Ölçüsü Tabanlı Optimum Üretim Stratejisinin Belirlenmesi

Fuat ASLAN[*]
Rıdvan ŞAHİN[**]
Ali KÖSEOĞLU[***]

Özet

Neutrosophic kümeler bulanık kümelerin genel bir formu olup son zamanlarda finansal karar verme problemlerinde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada öncelikle neutrosophic sayılar arasında benzerliği ölçen bir formül tanımlanmıştır. Daha sonra bir şirketin yeni bir ürün oluşturmak, en yüksek faydayı elde etmek ve en uygun hedefi yakalamak amacıyla en uygun üretim stratejisinin seçimi ile ilgili bir karar verme problemi ele alınmıştır. Karar vericinin üretim hakkında verdiği, ürünün kısa, orta ve uzun vadedeki faydaları ile risk bilgileri değerlendirilerek tanımlanan benzerlik ölçüsü tabanlı bir ideal üretim stratejisi belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Üretim Stratejisi, Benzerlik Ölçüsü, Karar verme

Determination of Optimum Production Strategy Based on Neutrosophic Similarity Measure

Abstract

Neutrosophic sets are a general form of fuzzy sets and have recently been used frequently in financial decision making problems. In this study, firstly, a formula which measures the similarity between neutrosophic numbers is defined. Then, a company's decision-making problem related to the selection of the most appropriate production strategy to create a new product, to achieve the highest benefit and to achieve the most appropriate goal is addressed.

Keywords : Production Strategy, Measure of Similarity, To Decide

[*] Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Matematik Mühendisliği Anabilim Dalına kayıtlı Yüksek Lisans Öğrencisidir. fuataslantr@hotmail.com,
[**] Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Matematik Mühendisliği. ridvansahin@gumushane.edu.tr
[***] Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Matematik bölümü., ali.koseoglu@erdogan.edu.tr

Giriş

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) kavramı son yıllardaki en hızlı büyüyen alanlardan biridir. Karar verme problemlerinde karar vericiler alternatifler arasından seçim yapmak ve genellikle kötü seçimleri en çabuk şekilde elemek için bazı yöntemler kullanır. Bilgisayarların gelişmesiyle, karar verme yöntemleri de karar verme sürecinde kabul görmeye başlamışlardır. Özellikle, ÇKKV kavramının yöneylem araştırmaları, işletme, iktisat, bankacılık, yapay zeka ve tıp alanında kabul görmesi, bu alanda bir çok metodun gelişmesini sağlamıştır. Fakat gerçek hayatta karşılaşılan problemlerin karmaşık bilgiler içermesi sebebiyle, bu metotlar tam anlamıyla problem çözümlerinde etkili olamamaktadır. Bu sebeple, Zadeh (1965) bulanık kümeleri (BK) ortaya atmıştır. 70li yıllarda birçok probleme çözüm olan ve mühendislik alanlarında kabul görüp uygulamalarda kullanılmaya başlanan bu küme, Atanasov (1986) tarafından bulanık kümede yer alan üyelik fonksiyonuna üyelik olmama fonksiyonu ekleyerek sezgisel bulanık kümelere (SBK) genelleştirilmiştir. SBK, problemlerde tutarlı bilgileri işleyebilmesine rağmen gerçek hayat problemlerinde karşılaşılan tutarsız ve belirsiz bilgileri işlemekte yetersiz kaldığından Smarandache (1999) bu kümeye tereddüt fonksiyonu ekleyerek neutrosophic kümelere (NK) genelleştirmiştir. Her bir üyelik fonksiyonu birbirinden bağımsız olan NK, belirsiz ve tutarsız bilgilerle problem çözmek için en uygun metot haline gelmiştir. İlk başta filozofik bir kavram olarak tanımlanan NK, standart olmayan aralıklarından dolayı mühendislik gibi uygulama alanlarında kullanılması zorluk yarattığından, Wang ve ark. (2010) NK'yi standart aralıklara indirgeyerek tek değerli neutrosophic kümeleri (TDNK) tanımlamışlardır.

Benzerlik ve uzaklık ölçüsü, kesin bilgi içermeyen problemlerde verilerin birbirleriyle olan ilişkilisini belirleyen, tıbbi teşhis ve örüntü tanıma problemlerinde sıklıkla kullanılan önemli araçlardan birisidir. TDNK'de Majumdar ve Samanta (2014) uzaklık tabanlı ve üyelik değeri tabanlı benzerlik ölçüleri tanımlamışlardır. Ye, vektör tabanlı benzerlik ölçülerini (Ye, 2014) tanımlayıp bu ölçüleri yatırım problemlerine uygulamıştır. Daha sonra Kosinüs tabanlı benzerlik ölçüleri (Ye, 2015) ortaya atıp bu ölçüleri tıbbi teşhis problemine uygulamıştır. Dahası, tanjant benzerlik ölçüsünü tıbbi teşhis problemine (Ye ve Fu, 2016) ve kotanjant benzerlik ölçüsünü ise buhar türbini problemine (Ye, 2017) uygulamıştır. Son zamanlarda, Sahzadi ve ark. (2017) TDNK'de üstel benzerlik ölçüsünü ve Mondal ve ark. (2018) logaritmik benzerlik ölçülerini literatüre kazandırmışlardır.

Yukarıda bahsedilen benzerlik ölçülerinden yola çıkarak, bu çalışmada TDNK'de uzaklık tabanlı üstel benzerlik ölçüsü tanımlanacaktır. Bu benzerlik ölçüsünün bazı özellikleri incelenip, üretim stratejisi problemine uygulanacaktır.

1.Temel Kavramlar

Bu bölümde ileride yararlanılacak bazı temel tanım ve teoremler verilmiştir.

Tanım 1. (Smarandance, 1999) X boştan farklı bir küme ve $x \in X$ olsun. X üzerinde bir A neutrosophic kümesi, $T_A: X \to]0^-, 1^+[$ üyelik fonksiyonu, $F_A: X \to]0^-, 1^+[$ non-üyelik fonksiyonu ve $I_A: X \to]0^-, 1^+[$ tereddüt fonksiyonu olmak üzere $0^- \leq sup\, T_A(x) + sup\, I_A(x) + sup\, F_A(x) \leq 3^+$ olacak şekilde

$$A = \{\langle x, T_A(x), I_A(x), F_A(x)\rangle | x \in X\}$$

İle tanımlanır.

Standart olmayan aralıklarda tanımlanan neutrosophic kümeler, mühendislik gibi uygulama alanlarında kullanılabilmek için standart aralıklara çekilmiştir.

Tanım 2. (Wang ve ark., 2010) X boştan farklı bir küme ve $x \in X$ olsun. X üzerinde bir A tek değerli neutrosophic kümesi, $T_A: X \to [0,1]$ üyelik fonksiyonu, $F_A: X \to [0,1]$ non-

üyelik fonksiyonu ve $I_A: X \to [0,1]$ tereddüt fonksiyonu olmak üzere $0 \leq T_A(x) + I_A(x) + F_A(x) \leq 3$ olacak şekilde

$$A = \{\langle x, T_A(x), I_A(x), F_A(x)\rangle | x \in X\}$$

ile tanımlanır.

Tanım 3. (Wang ve ark., 2010) A tek değerli neutrosophic kümesinin tümleyeni A^c ile gösterilir ve $T_A^c(x) = F_A(x)$, $F_A^c(x) = T_A(x)$ ve $I_A^c(x) = 1 - I_A(x)$ olmak üzere

$$A^c = \{\langle x, F_A(x), 1 - I_A(x), T_A(x)\rangle : x \in X\}$$

İle tanımlanır.

Tanım 4. (Liu ve Wang, 2014) $A = \{\langle x, T_A(x), I_A(x), F_A(x)\rangle | x \in X\}$ ve $B = \{\langle x, T_B(x), I_B(x), F_B(x)\rangle | x \in X\}$ iki tek değerli neutrosophic küme olsun. Bu kümeler üzerinde küme işlemleri şu şekilde tanımlanır:

1) $A \subseteq B \Leftrightarrow T_A(x) \leq T_B(x), I_A(x) \geq I_B(x), F_A(x) \geq F_B(x)$
2) $A = B \Leftrightarrow A \subseteq B$ ve $B \subseteq A$
3) $A \cap B = \{\langle x, \min\{T_A(x), T_B(x)\}, \max\{I_A(x), I_B(x)\}, \max\{F_A(x), F_B(x)\}\rangle\}$
4) $A \cup B = \{\langle x, \max\{T_A(x), T_B(x)\}, \min\{I_A(x), I_B(x)\}, \min\{F_A(x), F_B(x)\}\rangle\}$
5) $A \oplus B = \{T_A(x) + T_B(x) - T_A(x)T_B(x), I_A(x)I_B(x), F_A(x)F_B(x)\}$
6) $A \otimes B = \{T_A(x)T_B(x), I_A(x) + I_B(x) - I_A(x)I_B(x), F_A(x) + F_B(x) - F_A(x)F_B(x)\}$

Tanım 5. $X \neq \emptyset$ bir küme ve $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ olsun. $P(X)$, X üzerindeki bütün tek değerli neutrosophic kümelerin ailesi ve $A, B \in P(X)$ için $s: P(X) \times P(X) \to [0,1]$ bir fonksiyon olmak üzere $s(A,B)$ fonksiyonu aşağıdaki şartları sağlarsa bu fonksiyona A ile B arasında bir benzerlik ölçüsü denir:

(1) $0 \leq s(A,B) \leq 1$;
(2) $s(A,B) = 1 \Leftrightarrow A = B$;
(3) $s(A,B) = s(B,A)$;
(4) $A \subseteq B \subseteq C$ ise $s(A,B) \geq s(A,C)$ ve $s(B,C) \geq s(A,C)$.

Tanım 6. $X \neq \emptyset$ bir küme ve $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ olsun $P(X)$, X üzerindeki bütün tek değerli neutrosophic kümelerin ailesi ve $A, B \in P(X)$ için $d: P(X) \times P(X) \to [0,1]$ bir fonksiyon olmak üzere $d(A,B)$ fonksiyonu aşağıdaki şartları sağlarsa bu fonksiyona A ile B arasında bir uzaklık ölçüsü denir:

(1) $0 \leq d(A,B) \leq 1$;
(2) $d(A,B) = 1 \Leftrightarrow A = B$;
(3) $d(A,B) = d(B,A)$;
(4) $A \subseteq B \subseteq C$ ise $d(A,B) \leq d(A,C)$ ve $d(B,C) \leq d(A,C)$.

Tanım 7. (Majumdar ve Samanta, 2014) $A = \{\langle x_i, T_A(x_i), I_A(x_i), F_A(x_i)\rangle | x_i \in X\}$ ve $B = \{\langle x_i, T_B(x_i), I_B(x_i), F_B(x_i)\rangle | x_i \in X\}$ $i = 1,2, \dots, n$ iki tek değerli neutrosophic küme olsun. O halde A ile B tek değerli neutrosophic kümeler arasındaki normalleştirilmiş Öklid uzaklık şu şekilde tanımlanır:

$$d_{nE} = \left(\frac{1}{3n}\sum_{i=1}^{n}\left\{\left(T_A(x) - T_B(x)\right)^2 + \left(I_A(x) - I_B(x)\right)^2 + \left(F_A(x) - F_B(x)\right)^2\right\}\right)^{\frac{1}{2}}$$

Eğer iki küme arasındaki uzaklık yerine $a = (T_a, I_a, F_a)$ ve $b = (T_b, I_b, F_b)$ iki tek değerli neutrosophic eleman arasındaki uzaklığa bakılacak olursa, bu iki eleman arasındaki Öklid uzaklık:

$$d(a,b) = \left(\frac{(T_a - T_b)^2 + (I_a - I_b)^2 + (F_a - F_b)^2}{3}\right)^{\frac{1}{2}}$$

İle tanımlanır.

2.Tek Değerli Neutrosophic Kümelerde Üstel Benzerlik Ölçüsü

Bu bölümde neutrosophic kümeler, tek değerli neutrosophic kümeler ve aralık değerli neutrosophic kümelerde tanımlanan benzerlik ölçülerinden yola çıkılarak, tek değerli neutrosophic kümelerde üstel benzerlik ölçüsü tanımlanıp bazı özellikleri gösterilmiştir.

Tanım 8. $X \neq \emptyset$ bir küme ve $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ olsun $P(X)$, X üzerindeki bütün tek değerli neutrosophic kümelerin kümesi ve $A, B \in P(X)$ için $s: P(X) \times P(X) \to [0,1]$ bir fonksiyon olsun. $P(X)$ üzerinde üstel tek değerli benzerlik ölçüsü şu şekilde tanımlanır:

$$s_{exp}(A,B) = 1 - \frac{1 - \exp(-\sum_{i=1}^{n} d(a_i, b_i))}{1 - \exp(-n)}$$

Teorem 1. $s_{exp}(A,B)$ tek değerli neutrosophic kümelerde bir benzerlik ölçüsüdür.

İspat. $s_{exp}(A,B)$'nin benzerlik ölçüsü olabilmesi için Tanım 5'de verilen özellikleri sağlaması gerekmektedir. Tanım 5 da verilen (2) ve (3) özellikleri, Tanım 6'dan açıktır. Bu sebeple (1) ve (4) şartları gösterilecektir:

(1) $0 \leq s_{exp}(A,B) \leq 1$:

Tanım 6'dan $0 \leq d(a_i, b_i) \leq 1$ dir. O halde:

$-n \leq -\sum_{i=1}^{n} d(a_i, b_i) \leq 0$ ve $e^{-n} \leq e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,b_i)} \leq e^{0}$ olduğundan,

$1 - e^{0} \leq 1 - e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,b_i)} \leq 1 - e^{-n}$ dir. Her iki taraf $1 - e^{-n}$ ile bölünürse,

$$0 \leq \frac{1 - e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,b_i)}}{1 - e^{-n}} \leq 1 \Longrightarrow 0 \leq 1 - \frac{1 - e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,b_i)}}{1 - e^{-n}} \leq 1$$

böylece $0 \leq s_{exp}(A,B) \leq 1$ olduğu gösterilmiş olur.

(4) $A \subseteq B \subseteq C$ ise $s_{exp}(A,B) \geq s_{exp}(A,C)$ ve $s_{exp}(B,C) \geq s_{exp}(A,C)$:

Tanım 6'dan $d(A,B) \leq d(A,C)$ ve $d(B,C) \leq d(A,C)$ bilinmektedir.

O halde, $-\sum_{i=1}^{n} d(a_i, b_i) \geq -\sum_{i=1}^{n} d(a_i, c_i)$ ve buradan, $e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,b_i)} \geq e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,c_i)} \Rightarrow 1 - e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,b_i)} \leq 1 - e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,c_i)}$

Her iki taraf $1 - e^{-n}$ ile bölünürse:

$$\frac{1-e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,b_i)}}{1-e^{-n}} \leq \frac{1-e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,c_i)}}{1-e^{-n}} \Longrightarrow 1 - \frac{1-e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,b_i)}}{1-e^{-n}} \geq 1 - \frac{1-e^{-\sum_{i=1}^{n} d(a_i,c_i)}}{1-e^{-n}}$$

$$s_{exp}(A,B) \geq s_{exp}(A,C)$$

Benzer şekilde $s_{exp}(B,C) \geq s_{exp}(A,C)$ olduğu da gösterilebilir.

3.Sayısal Örnek

Bu bölümde üretim stratejisi ile ilgili Wei ve Merigo (2012) dan tek değerli neurosophic sayılara adapte edilen bir karar verme problemi verilecektir. Bir şirket piyasaya yeni bir

ürün çıkarmak istemektedir. Maximum kar elde etmek için en iyi hedef kitle analiz edilmek istenmektedir. Piyasa araştırmasından sonra bunun için beş olası strateji belirlenmiştir:

(1) A_1: Zengin müşterilere yönelik ürün çıkarma
(2) A_2: Orta seviye müşterilere yönelik ürün çıkarma
(3) A_3: Düşük seviye müşterilere yönelik ürün çıkarma
(4) A_4: Bütün seviye müşterilerine yönelik ürün çıkarma
(5) A_5: Hiç ürün çıkarmama

Dikkatli ve uzun bir incelemenin sonunda şirketin karar vericisi ürün stratejisiyle ilgili aşağıdaki kriterleri belirlemiştir:

(1) C_1: Kısa vadede kazanç
(2) C_2: Orta vadede kazanç
(3) C_3: Uzun vadede kazanç
(4) C_4: Üretim stratejisinin riski
(5) C_5: Diğer faktörler

Beş olası strateji, tek değerli neutrosophic sayılar kullanılarak beş kriter altında incelendikten sonra şirketin karar vericisi tarafından bir karar verme matrisi oluşturulacaktır. Bu problemin çözümü için şu şekilde bir algoritma kurulmuştur:

Adım 1. Karar verici tarafından bir karar matrisi oluşturulur.
Adım 2. Karar verici tarafından her bir kriter için optimal değer belirlenir.
Adım 3. Tanım 8'deki benzerlik ölçüsü kullanılarak her bir alternatifin optimal alternatife olan benzerliği hesaplanır.
Adım 4. Çıkan sonuçlar büyükten küçüğe sıralanarak en iyi alternatif belirlenir.

Böylece her bir alternatifin şirketi tarafından belirlenen optimal stratejisine olan yakınlığı incelenerek, optimal değerlere en yakın olan alternatif en iyi alternatif olarak belirlenecektir.

Adım 1. Karar matrisi Tablo 1'deki gibi oluşturulmuştur:

Tablo 1. Tek değerli neutrosophic karar matrisi

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5
A_1	(0.1,0.8,0.2)	(0.2,0.2,0.7)	(0.3,0.2,0.6)	(0.2,0,4,0.4)	(0.2,0.6,0.5)
A_2	(0.7,0.2,0.3)	(0.7,0.2,0.2)	(0.7,0.1,0.2)	(0.8,0.1,0.2)	(0.6,0.2,0.1)
A_3	(0.3,0.6,0.4)	(0.5,0.8,0.4)	(0.6,0.2,0.3)	(0.4,0.5,0.3)	(0.4,0,6,0.5)
A_4	(0.8,0.1,0.1)	(0.6,0.3,0.3)	(0.3,0.6,0.4)	(0.2,0,3,0.6)	(0.7,0.2,0.2)
A_5	(0.4,0.5,0.2)	(0.4,0.7,0.5)	(0.6,0.2,0.2)	(0.5,0.5,0.3)	(0.3,0,6,0.5)

Adım 2. Karar verici tarafından belirlenen optimal değerler şu şekildedir:

$$P = \big((0.7,0.3,0.2), (0.6,0.1,0.3), (0.4,0.6,0.2), (0.6,0.2,0.3), (0.5,0.4,0.3)\big)$$

Adım 3. Her bir alternatifin optimal değere olan benzerliği Tablo 2'deki gibi hesaplanmıştır:

Tablo 2. Uzaklık tabanlı üstel benzerlik ölçüsü değerleri

	$s_{exp}(A_i, P)$	Sıralama
A_1	0.1931	5

A_2	0.4309	1
A_3	0.2493	4
A_4	0.4220	2
A_5	0.2869	3

Adım 4. Tablo 2'de verilen sıralamaya göre bu şirket için en iyi strateji A_2'dir ve alternatif sıraları

$$A_2 > A_4 > A_5 > A_3 > A_1$$

şeklindedir.

Sonuç

Bu çalışmada TDNK'de yeni bir uzaklık tabanlı üstel benzerlik ölçüsü tanımlanmıştır. Tanımlanan benzerlik ölçüsünün bazı şartları sağladığı gösterilmiştir. Ayrıca, uzaklık tabanlı üstel benzerlik ölçüsünün etkisini göstermek için optimum üretim strateji problemi ele alınıp, bu problem TDNK'de çözülmüştür. Yeni tanımlanan uzaklık tabanlı üstel benzerlik ölçüsü, tıbbi teşhis, finans ve örüntü tanıma gibi popüler alanlarda da kullanılabilir.

Kaynakça

Atanassov, K.T. (1986). Intuitionistic fuzzy sets. Fuzzy Sets Syst, 20:87–96.

Liu P, Wang Y (2014) Multiple attribute decision making method based on single-valued neutrosophic normalized weighted Bonferroni mean. Neural Comput Appl 25:2001–2010

Majumdar, P., and Samanta, S.K. (2014). On Similarity and Entropy of Neutrosophic Sets, Journal of Intelligent and Fuzzy Systems, 26(3): 1245–1252.

Mondal K, Pramanik S, Giri BC. (2018) Hybrid Binary Logarithm Similarity Measure for MAGDM Problems under SVNS Assessments Neutrosophic Sets and Systems, 20:12-25.

Shahzadi, G., Akram, M., Borumand A. and Saeid, A.B. (2017). An Application of Single-Valued Neutrosophic Sets in Medical Diagnosis, Neutrosophic Sets and Systems, 18.

Smarandache, F. (1999). A unifying field in logics. neutrosophy: Neutrosophic probability, set and logic, American Research Press, Rehoboth.

Wang, H., Smarandache, F., Zhang, Y.Q. and Sunderraman, R. (2010). Single valued neutrosophic sets, Multispace and Multistructure 4: 410–413.

Wei, G. W., & Merigó, J. M. (2012). Methods for strategic decision-making problems with immediate probabilities in intuitionistic fuzzy setting. *Scientia Iranica*, *19*(6), 1936-1946.

Ye, J. (2014). Vector similarity measures of simplified neutrosophic sets and their application in multicriteria decision making. International Journal of Fuzzy Systems, 16, 204–211.

Ye, J. (2015). Improved cosine similarity measures of simplified neutrosophic sets for medical diagnoses. Artif Intell Med. 63(3):171–179.

Ye, J. (2017). Single-valued neutrosophic similarity measures based on cotangent function and their application in the fault diagnosis of steam turbine. Soft Computing 21(3): 817-825.

Ye, J. and Fu, J. (2016). Multi-period medical diagnosis method using a single valued neutrosophic similarity measure based on tangent function. Computer Methods and Programs in Biomedicine 123 142-149.

Zadeh, L.A. (1965). Fuzzy sets, Inf. Control 8: 338–353.

Rekabet Düzeyi ve Piyasa Yapısının Posta Hizmetleri Sektörüne Etkisi

Faruk SEZER*

Özet

İktisadi bir bakış açısıyla rekabet, genel olarak etkinliği arttıran kaynakları tahsis etme mekanizması olarak kabul edilmektedir. Birtakım koşullara bağlı olarak rekabetin maliyetlerin azalmasına, en verimli işletmelerin seçilmesine, tüketicilerin refahına, yeni ürünlerin oluşturulmasına, teknolojik ilerlemeye neden olup olmadığı iktisatçıların cevap aradığı sorular arasındadır. Dolayısıyla piyasadaki rekabet düzeyi sonucunda oluşan piyasa yapısı, çeşitli sosyo-ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Bu noktadan hareketle posta hizmetleri sektörü neredeyse tüm dünyada uzunca bir süre boyunca faaliyetlerine rekabet unsurundan uzak bir biçimde monopol olarak devam etmiştir. Ancak değişen küresel ekonomik koşulların da etkisiyle yeni üretim biçimleri ortaya çıkmış ve sektörün dönüşümü ihtiyacını belirginleştirmiştir. Böylece birçok ülkede yapılan düzenlemelerle posta hizmetleri sektöründe rekabet düzeyi yükseltilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada posta hizmetleri sektörünün çeşitli piyasa yapılarındaki faaliyetlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Farklı ülke örneklerinden yola çıkılarak piyasa yapısının, sektörün faaliyetlerine olan etkisi karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet, Piyasa yapısı, Tekel, Posta Hizmetleri

Effect Of Competition Level And Market Structure On Postal Services Sector

Abstract

From an economic point of view, competition is generally accepted as a mechanism for allocating resources that increase efficiency. Depending on a number of circumstances, the question of whether competition leads to a reduction in costs, the selection of the most productive enterprises, the welfare of consumers, the generation of new products, and technological progress are among the questions that economists seek. Therefore, the market structure that results from the level of competition in the market has various socio-economic consequences. From this point of view, the postal services sector has continued its activities as monopoly for a long period of time in almost all over the world. However, with the effect of changing global economic conditions, new forms of production emerged and the need for transformation of the sector became clear. Thus, with the regulations made in many countries, the level of competition in the postal services sector was tried to be increased. In this study, it is aimed to evaluate the activities of postal services sector in various market structures. The impact of market structure on the activities of the sector will be analyzed comparatively based on different country examples.

Keywords: Competition, Market Structure, Monopoly, Postal Services

* Doktor Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, faruksezer@bayburt.edu.tr

Giriş

Rekabet, üreticilerin verimli çalışması ve kaynakları akıllıca kullanması için en temel baskı unsurlarından birisidir. Rekabetçi firmaların ürünlerini mümkün olduğunca ekonomik bir şekilde üretmesi için güçlü bir teşviki bulunmaktadır (Gwartney vd., 2010: 213). Rekabet kavramı iktisatta iki şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi piyasa yapısının türünü belirtmekte iken, diğer kullanımında bir süreci tanımlamaktadır. Bir süreç olarak rekabet, bir firmanın pazar payını başka bir firmadan nasıl alacağına karar vermeye çalıştığı firmalar arasındaki çekişmeyi ifade etmektedir. Piyasa yapısı olarak rekabet ise, belirli koşullar altında, rekabet sürecinin sonucunu göstermektedir. Piyasa yapısı olarak kullanıldığı durumda rekabet, bir referans noktası olarak tanımlanmaktadır (Colander, 1998: 240).

Referans noktası olarak kullanılan ve mükemmel rekabet gücü olan bir piyasa (tam rekabet piyasası), ekonomik güçlerin engelsiz olarak faaliyette bulundukları bir sistemi göstermektedir. Bir piyasanın tamamen rekabetçi olarak adlandırılabilmesi için, alıcı ve satıcıların fiyat kabul edici oldukları, piyasada çok sayıda firma olduğu, piyasaya giriş için hiçbir engelin bulunmadığı, firmaların homojen mal ürettikleri ve piyasada tam bilginin bulunduğu gibi bazı zorlu kısıtları taşıması gerekmektedir (Colander, 1998: 241).

Tam rekabet ve tekel piyasaları arasında, aksak rekabet piyasaları olarak adlandırılan piyasalar yer almaktadır. Çok sayıda firmanın küçük farklılıklar olsa da benzer ürünler üreterek rekabet ettiği piyasa türüne ise tekelci rekabet piyasası denilmektedir. Bir ürünü, rakip bir firmanın ürününden biraz farklı yapmak, ürün farklılaştırması olarak adlandırılmaktadır. Ürün farklılaştırması, tekelci rekabet piyasa yapısı içerisinde faaliyette olan bir firmaya pazar gücü unsuru vermektedir. Bu piyasada önemli olan nokta tüketicilerin ürünleri, benzer ürünlere göre farklı olarak algılamalarıdır (Parkin, 2012: 237) .Aksak rekabet içerisinde bireysel firmaların belirli bir ürün pazarında bazı güçleri bulunmaktadır. Oligopol, bu aksak rekabet piyasası türlerinden birisidir. Bu piyasa türü, sadece birkaç firmanın ürün pazarında büyük bir güce sahip olduğu bir durumu göstermektedir. Yalnızca birkaç firmanın belirli bir ürünü üretmesi veya birkaç firma bir ürünün çıktısının tümünü olmasa bile çoğunu oluşturması durumunda bu piyasa yapısından bahsedilmektedir (Schiller, 2008: 206).

Tekel veya monopol, bir firmanın tüm piyasayı oluşturduğu piyasa yapısıdır. Bu piyasa türünde firma, diğer firmalar tarafından herhangi bir rekabet baskısı altında kalmamaktadır. Bu durumda rekabetin karşıt kutbu olarak ifade edilmektedir. Rekabeti önleyen piyasa engelleri, bu piyasa türünün oluşmasındaki en temel neden olarak gösterilmektedir. Piyasaya giriş engelleri; bir firmanın diğer firmaları engelleyen bir patenti olması durumunda olduğu gibi yasalardan kaynaklanabilirken, gelenek ve göreneklerden beslenen sosyolojik engellerden ya da bir firmanın diğer firmaların kopyalayamayacağı şeyleri üretme konusunda benzersiz bir kabiliyete sahip olduğu bir durumda doğal engellerden kaynaklanabilmektedir (Colander, 1998: 264).

Posta hizmetleri sektörü yüz yılı aşkın bir süre boyunca monopol olarak faaliyetini sürdürmüş ancak günümüz dünyasının değişen ekonomik koşulları farklı ülke ve bölgeler itibariyle ele alındığında sektörün düzenlemesi ve daha rekabetçi bir piyasa yapısı içerisinde faaliyetini sürdürmesi konusunu tartışılır hale getirmiştir. Ancak sektörün kendine has özellikleri ve hizmet boyutu, rekabetçi bir piyasaya doğru kolayca dönüşümünü engellemiştir.

Bu çalışma posta hizmetleri sektörünün farklı ülkelerde çeşitli rekabet koşulları altında ve dolayısıyla piyasa türlerinde ne şekilde sonuçlar ürettiğini belirleyebilmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde posta hizmetleri sektörü kısaca tanıtılmış, ikinci bölümde ise çalışmanın amacına uygun olarak sektörün farklı piyasa yapılarındaki faaliyet biçimi ve bu yapılar itibariyle ürettiği iktisadi çıktıları ülke örnekleri üzerinden tartışılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise posta hizmetleri sektörünün farklı piyasa yapılarındaki çalışma prensipleri olumlu ve olumsuz sonuçları göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

1. Posta Hizmetleri Sektörü

Posta veya posta servisi en basit haliyle yazılı veya basılı haberleşmelerin toplanması ve teslimidir. Posta servisi çok eski çağlarda ortaya çıkmış ve her zaman devletin değişen derecelerde bir işlevi olduğu anlaşılmıştır. İlkel kurye hizmetinin başlangıcı Pers İmparatorluğu ve Roma İmparatorluğu'na kadar izlenebilmektedir. 1837 yılında yazdığı makalesinde Rowland Hill posta servisinin sorunlarını ekonomik olarak analiz etmek için ilk ciddi ve etkili girişimi gerçekleştirmiştir. Modern posta hizmetinin ise, 1840 yılında İngiltere'de Penny Post'un tanıtımıyla birlikte doğduğu iddia edilmektedir. Böylece ucuz, her yerde ve hızlı iletişim döneminin başladığı belirtilmektedir. Rowland Hill, Penny Post'u tanıtmakta büyük rol oynamış ve bu sayede modern posta hizmetinin babası olarak kabul edilmiştir. Hill'in başarısı, fiyatlama ve posta hizmetinin düzenlenmesi gibi önemli pratik sorunlara mikroekonomi prensiplerini başarılı bir şekilde uygulaması olarak gösterilmiştir (Crew ve Kleindorfer, 1992).

Posta hizmetleri, geleneksel olarak malları ve bir takım iletişim araçlarını bir noktadan diğerine taşımak için bir teslimat veya nakliye hizmeti şeklidir. Bu hizmet biçimi ile diğer dağıtım hizmetleri arasında belirgin bir ayrım yoktur (OECD, 1999: 23). Posta hizmetlerinin temel faaliyet konusu, üzerinde adres bulunan malların kamusal bir ağ içerisinde düzenli ve programlı olarak dağıtılmasıdır. Posta hizmetlerini diğer dağıtım hizmetlerinden ayıran küçük bir fark olarak, düzenli ve programlı bir ağ üzerinden sağlanan ölçek ve kapsam ekonomileri gösterilmektedir. Posta hizmetlerinin kapsamına kişisel mektuplar, tebrik kartları, fatura, el ilanı ve diğer kişisel haberleşme araçları gibi gönderilerdin girdiği belirtilmektedir (Çetin, 2007: 39).

Posta hizmetleri sektörü bir ekonomi için hayati önem taşıyan üç pazarın kavşak noktasında konumlanmaktadır. Bunlar: iletişim, reklam ve nakliye/lojistik sektörleri olarak ifade edilmektedir. Sektörün ekonomik büyüme ve iş kaynağı olarak öneminin en büyük göstergelerinden birisi de Lizbon stratejisi çerçevesine dahil edilmesi olarak değerlendirilmektedir (Iturralde ve Quiros, 2008: 85).

Posta operatörlerinin etkin bir şekilde hizmet sunması toplumun gelişimi üzerinde yüksek sosyal ve ekonomik etkiye sahip olduğundan, bu hizmet alanı genel çıkar hizmetleri arasında sayılmaktadır. Genel çıkar hizmetleri (service of general interest) AB üye ülkelerinin kamu otoritelerinin genel menfaat olarak sınıflandırdığı ve bu nedenle özel kamu hizmeti yükümlülüklerine tabi olduğu hizmetlerdir. Bu tür hizmetler Avrupa Komisyonu tarafından kamu müdahalesi olmadan sağlanamayacak hizmetler olarak sınıflandırılmaktadır. Bu nedenle, önemli bir politika hedefi, yüksek kaliteli bir posta hizmetinin herkes için her yerde uygun bir fiyatta sunulmasını sağlamaktır. Bu hizmet türü, evrensel hizmet yükümlülüğü (USO) olarak adlandırılır ve bu nedenle, genellikle Genel Hizmet Sağlayıcıları ile eşanlamlı olan genel posta operatörleri tarafından sağlanmaktadır (Ralevic vd., 2014). Evrensel hizmet yükümlülüğünün sorunsuz bir biçimde sağlanması ile birlikte, kaliteli bir hizmet sunumu ortaya çıkacağı için kamusal etkinliğin de

gerçekleşeceği düşünülmekte ve bu yolla kamuya olan güvenin artacağı ifade edilmektedir (Saygın ve Gezer, 2019: 140).

Ülkelerin nüfus yapılarının değişmesi posta hizmetleri sektörünün dağıtım ağını genişletmiştir. Bunun yanında paket teslimat hizmetleri için artan rekabet sektörün müşteri tabanını aşındırmaya başlamış, ardından faks, elektronik posta, internet ve otomatik fatura ödeme sistemleri gibi yeni teknolojilerin ortaya çıkması ise müşteri tabanını zayıflatan ilave bir etki meydana getirmiştir. Birçok ülkede sistem alışılmış düzenlemeler ve yönergelerle bir anlamda sınırlandırılırken, faaliyet gösterilen çevre hızla değişen, rekabetin arttığı bir piyasa yapısına işaret etmektedir (Tatje ve Lovell, 2008: 134).

2. Posta Hizmetleri Sektöründe Piyasa Yapısının Ekonomik Sonuçları

Bilgi iletişim ve haberleşme teknolojilerinde son yıllarda yaşanan baş döndürücü gelişmeler, posta hizmetlerine yönelik talepte ve özellikle de posta mektupları hacminde önemli bir düşüşe neden olmuştur. Posta hacminin azalması ve finansal zararların artmasıyla karşı karşıya olan posta operatörleri; postanelerin kapatılması, posta kutularının sökülmesi, posta teslimatının durdurulması ve iş gücünün azaltılması gibi yöntemlere başvurarak maliyetleri düşürmeye ve verimliliği artırmaya çalışmışlardır. Lakin, ulusal posta hizmeti sağlayıcılarının çoğu, ulusal kapsama alanını uygun fiyatlarda şart koşan devlet hizmeti veya devlet tarafından kontrol edilen kuruluşlar olduğundan, bu maliyet tasarrufu önlemleri sınırlandırılmıştır. Ayrıca, çoğu posta işletmecisinin, evrensel hizmet sağlayıcıları olarak işlevlerinde sahip oldukları tekelci koruma, posta ve telekomünikasyon pazarları ulusal hükümetler tarafından serbestleştirildiği için yavaş yavaş aşınmıştır. Sonuç olarak, ulusal posta operatörleri paket teslimatı ve ekspres posta gibi en kârlı hizmet alanlarında rekabete maruz kalırken, mektup postaları çoğunlukla evrensel hizmet sağlayıcısının ayrılmış alanının bir parçası olarak kalmıştır. Son olarak, küresel ekonomik ve finansal krizden kaynaklanan posta hacmi ve gelirlerindeki ilave düşüş, posta operatörleri üzerindeki etkin ve verimli çalışma baskısını daha da artırmıştır (Thockov, 2015: 35).

Belli başlı ülkelerin posta hizmetleri sektöründe yakın zamanda yaşanan dönüşüm, bu sektör üretimindeki mutlak maliyet avantajı ile ilgili deneysel bilginin önemine yönelik iyi bir örnek teşkil etmektedir. Posta hizmetleri, kamu tekellerine ait olarak faaliyette bulunan bir piyasa sisteminden rekabetin var olduğu bir piyasa yapısına doğru ilerlerken, bu rekabetin bir düzenleme mekanizmasına ihtiyaç duyan evrensel hizmet yükümlülüğü kısıtlaması ile sınırlandırılabileceği düşünülmektedir (Cazals vd., 1997:66).

Posta mektubu tekeli tarihsel olarak, teslimat işlevinin sürecin bir parçası olarak ortaya çıkmasından öncelere kadar uzanmaktadır. Ancak ilerleyen dönemlerde teslimat işleviyle birlikte oluşan maliyetler, posta tekelinin iki modern gerekçesinin esas nedenini oluşturmaktadır. Bunlarda ilki, evrensel hizmetin tek bir fiyattan temin edilmesi için bir posta tekelinin gerekli olduğu tartışmasıdır. İkincisi ise teslimat işlevinin doğal tekel olduğu ve yalnızca ortalamadan daha düşük teslimat maliyetleri gösteren pazarlara hizmet vermeye odaklanabilmek (cream skimming)[1] ve böylece evrensel dağıtım sisteminin faydasını en üst seviyeye çıkarabilmek için, yasal korumanın gerekli olduğu tartışmasıdır. Bu gerekçelerden birincisi, teslimat işlevine yönelik belli başlı kırsal sübvansiyonları varsayan politik bir

[1] "Kaymağını alma" (cream skimming) ifadesi, maliyetlerin ortalamanın altında olmasına neden olan özelliklere bakılmaksızın, yalnızca ortalamadan daha düşük teslimat maliyetleri gösteren pazarlara hizmet vermeye odaklanmayı ifade etmektedir.

argümandır. İkincisi ise tekel olarak posta hizmetinin etkin bir teslimat sağlayıcısı olduğunu varsayan ekonomik bir argümandır (Cohen ve Chu, 1997: 115-116).

Posta hizmetlerinin analizinde deneysel olarak doğal monopole yol açan mutlak maliyet avantajı özelliğini ortaya koymak genellikle zor olmaktadır. Posta üretim süreci farklı unsurlardan meydana gelmektedir. Buna göre sektörün genel bir bakış açısıyla üretimde ölçeğe göre sabit getiriye sahip olduğu görüşü yaygınken, taşımacılık ve tasnif süreçlerinde mutlak maliyet avantajı olmadığı belirtilmektedir. Diğer yandan teslimat sürecinde ise genellikle güçlü bir maliyet avantajı olduğu kabul edilmektedir (Cazals vd., 1997:66).

Piyasa yapısının tekel olduğu bir durumda evrensel hizmet yükümlülüğünü ortalama fiyat sistemi ile finanse etmek, liberalleşmiş bir piyasadaki açık akışını dengelemek için gereken finansman miktarının ölçülmesiyle ilgili soruyu maskelemektedir. Tekel bir yapının kısmen liberalleşmiş bir kuruluşa geçmesi, daha az kârlı müşterilerin göz ardı edilip daha düşük maliyetli işlerin veya müşterilerin seçilmesi durumunda ortak sabit maliyetleri finanse etme sorununa yol açmaktadır. Rekabetçi bir ortamda evrensel hizmet yükümlülüğü maliyetleri, evrensel hizmet yükümlülüğünün finanse edilmesi için gerekli çapraz sübvansiyon miktarına bağlı olarak daha yüksek olabilmektedir. Evrensel hizmet yükümlülüğünün daha maliyetli bir durma gelmesinin ise ölçek ekonomileri kaybına yol açacağı ifade edilmektedir. Bu durumda, evrensel hizmet yükümlülüğü maliyeti piyasadaki rekabet düzeyiyle bağlantılı olduğundan, rekabetin talep üzerine etkilerini dikkate almak gerekmektedir (Gallet ve Toledano, 1997: 314).

Serbestleşme süreci gerçekleştikten sonra rekabet düzeyinin artmasıyla birlikte pazar payında önemli kayıplar meydana geldiği ve aynı zamanda fiyatların sabit kaldığı varsayımı altında, kârlı olmayan müşterilerin payının açıkça artacağı tahmin edilmektedir. Zayıf giriş engellerinden kaynaklanan düşük maliyetli pazarlara hizmet etme fırsatları (cream-skimming) göz önüne alındığında, bu kârlı olmayan akışların çoğunluğu temsil edebilecği düşünülmektedir (Gallet ve Toledano, 1997: 315).

Özelleştirme karşıtları, rekabet ortamının iyi çalışması durumunda kamu mülkiyetinin etkinliği destekleyeceğini savunmaktadırlar. Aslında, bazı araştırmacılar etkinliğe neden olan ana unsurun mülkiyet değil rekabet derecesi olduğunu savunmaktadırlar (Mizutani and Uranishi, 2003: 300).

2.1. Japonya'da Posta Sistemi

Japonya'nın posta idaresi, Posta ve Haberleşme Bakanlığı'nca birlikte idare edilmelerine rağmen uzun süredir telekomünikasyondan ayrı olmuştur. Posta Kanunu, posta ücretlerini ayarlamak için üç ilke belirtmiştir. Buna göre ücretler ekonomik olmalı, tüm posta hizmetinin kendi kendini desteklemesi sağlanmalıdır ve dolaylı olarak birim başına maliyet hesaplamasını temel almalıdır. Birinci ve ikinci sınıf posta ücretleri "yasa ile" belirlenirken, diğerleri Posta Hizmetleri Konseyi ile istişarenin ardından bakanlık düzenlemeleri ile belirlenmektedir. Posta ücretleri (sıradan paketler hariç) ülke genelinde aynı şekilde uygulanmakta ve Komisyon bunu "içsel bir kusur" olarak nitelendirmektedir. Ancak, mevzuat uyarınca tek bir fiyat için açık bir yasal zorunluluk bulunmamaktadır (Albon, 1991: 236).

Japonya örneğine baktığımızda özel şirketler piyasaya girmeden önce paket teslimat hizmeti, Postane ve postaları taşıyan Japan ulusal demiryolu tarafından yürütülmekteydi. Posta hizmeti yasası, birinci ve ikinci sınıf posta olarak belirtilen mektupların ve posta kartlarının yalnızca Postane tarafından teslim edilmesini öngörmüştür. Bu tip bir düzenleme çoğunlukla kolilerden oluşan diğer teslimatlar için geçerli hale getirilmemiştir. Teoride,

özel şirketler koli (parcel) teslim pazarına girmekte serbest bırakılmıştır. Uygulamada ise iki temel nedenden dolayı piyasaya girmeleri zor olmuştur. 1970'lerden önceki özel teslimat şirketlerinin büyük bir çoğunluğu ana müşterileri endüstriler olan büyük ölçekli nakliye hizmetleriyle iş yaptıklarından hane halklarına yönelik bir hizmet vermemişlerdir. Büyük olasılıkla mevcut özel teslimat şirketleri, büyük ölçekli teslimat hizmetleri için fiyat-maliyet marjından memnun olmaları nedeniyle, bireysel hanelere yönelik daha az güvenilir olan bir teslimat pazarı geliştirme ihtiyacı duymamışlardır. Bu tür teslimat hizmetlerini ilk kez deneyimleyen ise daha küçük ve ekonomik zorluklarla mücadele içinde olan dolayısıyla risk almak durumunda kalan nakliye hizmet şirketlerinden biri olmuştur (Mizutani and Uranishi, 2003: 302).

Piyasaya ilk giren Yamato firması paket teslim pazarına girmeden önce toplam paket teslim hacmi yaklaşık 180 milyon civarında sabit kalmıştır, ancak 1970'li yıllarda piyasada aktif olmasıyla birlikte, toplam hacim önemli ölçüde artmıştır. Böylece yaklaşık yirmi yıl süresince teslimat hacmi on katından fazla büyümüştür. Paket teslimat endüstrisi kayda değer bir büyüme yaşarken, Postane paket teslim hacminin büyük kısmını piyasaya yeni girmiş olan özel şirketlere kaybetmiştir. Yamato piyasaya girmeden önce Postane, paket teslimat pazarına hükmediyordu. Ancak Yamato'nun girişinden sonraki beş yıl içinde, Postanenin piyasadaki payı %50'nin altına düşmüş ve Postanenin payı paket teslimat pazarının sadece %14.9'una hizmet verdiği 1998 yılına kadar istikrarlı bir şekilde azalmıştır (Mizutani and Uranishi, 2003: 303).

Sadece Postanenin payının değil, teslim edilen toplam paket hacminin de yeniden düşmeye başlaması dikkat çekici olmuştur. 1992 ile 1998 arasında teslim edilen yaklaşık 513 milyon paketin 256 milyonu (veya% 50'si) Yamato tarafından teslim edilmiştir. Bu süre zarfında, Postane tarafından ele alınan paket sayısı yaklaşık 110 milyon azalmıştır. 1992'den 1998'e kadar olan ortalama yıllık büyüme oranı Yamato için% 7.1 ve Postaneler için% 3.3 şeklinde gerçekleşmiştir (Mizutani and Uranishi, 2003: 303).

Posta piyasasında rekabet düzeyinin oluşmasını sağlayan Yamato firması sürekli başarı elde ederken, Postanenin hem hacmini hem de payını kaybetmesinin nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır: İlk olarak, 1992 yılında Yamato, müşterilerin kendileri için en uygun paket teslim zamanlarını seçmelerine izin verilen bir "zaman hizmet" sistemi sunmuştur. Postanenin sistemi ise çok daha az kullanışlı olmuştur, çünkü teslimat sırasında tüketicilere ulaşılamadığında, bir bildirim bırakılarak paketlerini belirtilen bir postaneden almalarını gerektiren bir uygulamayı benimsemiştir. Postane'nin özel şirketlerle rekabet edememesinin ikinci nedeni olarak, Postane tarafından paket teslim fiyatının 1992'de %24 oranında artırılırken ve Yamato'nun fiyatlarının sabit kalması olarak gösterilmektedir. Üçüncüsü, Yamato yeni hizmetler geliştirirken, Postane bunu yapmak için sadece gönülsüz girişimlerde bulunmuştur (Mizutani and Uranishi, 2003: 303).

Ulusal Posta Hizmetleri Ajansının (PHA) yüz yıldan fazla bir süredir tekel olarak faaliyette bulunduğu Japonya'da, 2003 yılında posta kartı ve kartpostal teslimat işlemleri de özel sektörün rekabetine açılmıştır ve böylece PHA yeni bir devlet kuruluşu haline dönüşmüştür. Sadece fiyat ve maliyet yapısı ile ilgili bazı kısıtlamalarla karşı karşıya kalan posta yönetimi için değil, aynı zamanda özel şirketlerle rekabet edebilmek için de, yüksek verimlilik ve verimlilik seviyesini koruyarak sağlıklı bir yönetim sisteminin kurulması önemli bir konu haline gelmiştir. Bu yeni dönüşüm kuruma maliyet ve kar yapısı ile ilgili bazı kısıtlamalar getireceği için, verimlilik ve etkinliği artırabilmek adına postanelerin daha fazla postayla uğraşması veya optimum girdi faktörü tahsisini gerçekleştirmesi gerekmektedir (Maruyama ve Nakajima, 2002: 4-5).

2.2. ABD'de Posta Sistemi

ABD Posta Servisi (USPS), federal hükümet tarafından işletilen büyük bir işletmedir. 600.000'den fazla çalışanı olan işletmenin, yıllık geliri 70 milyar dolardan fazladır. Elde edilen gelirlerin posta hizmetinin masraflarını karşılaması beklenirken, posta hacminin düşmesi ile birlikte USPS, on yıldan fazla bir süredir yılda milyarlarca dolar kaybetmektedir (Edwards, 2019: 667).

USPS mektuplar ve posta kutuları üzerinde yasal bir tekele sahiptir. ABD hükümetinin genel ekonomik duruşu piyasalarda açık rekabeti teşvik etmek şeklinde olmasına rağmen posta tekeli girişimcilerin posta pazarlarına girmesini, kaliteyi artırmak ve tüketiciler için maliyetleri düşürmeyi denemesini önlemekte olduğundan bu politika bir aykırılık teşkil etmektedir (Edwards, 2019: 667).

Ulusal altyapıya bağlı olarak bir kamu hizmeti sağlayan sektör, evrensel hizmetin sağlanabilmesi için yıkıcı rekabetten korunmanın gerekli olduğunu iddia etmektedir. Bu noktadan hareketle federal yasa ve yönetmeliklerle piyasa giriş engellenirken, fiyat rekabeti sınırlandırılmaktadır. Posta sektörüne yönelik düzenleyici statüko iyi örgütlenmiş ve politik olarak güçlü gruplar tarafından desteklendiğinden, reforma yönelik kamu duyarlılığı uzunca bir süre oluşmamıştır (Campell Jr, 1997: 321).

Posta organizasyonu mevcut ve yeni rakiplerin baskısı, elektronik gelişmeler sonucu en kârlı ürünlerinde oluşan sapmanın artma potansiyeli ve tekel hükümlerinin durumunu yeniden değerlendirmek için önemli siyasi baskılarla karşı karşıya kalmaktadır (Cote ve Takis, 1997: 342). 1970 yılında Posta Yeniden Düzenleme Yasası sırasında, Posta Servisi bugün olduğundan çok farklı bir çevre ile karşı karşıya kalmıştır. O tarihte ortaya konan yasal, düzenleyici ve eylemsel mekanizmalar yalnızca sınırlı miktarda rekabet sergileyen bir pazar öngörmüştür. Bununla birlikte posta hizmetleri kısa süreli teslimat şirketlerinden, paket/koli tedarik şirketlerine ve faks ve e-mail gibi yeni alternatif iletişim teknolojileri biçimlerine kadar birçok cepheden rekabet akını ile karşı karşıya kalmıştır. Bir sonraki aşamada ise elektronik ödeme biçimlerinin gelişimi ile birlikte ABD'de posta hizmetinin en çok kullanılan ürünü olan birinci sınıf postanın (first class mail) rekabetçi pozisyonu aşınmıştır(Cote ve Takis, 1997: 343).

1990'lı yıllarda ABD'de işletmelerin büyük bir çoğunluğunda faks makinelerinin kullanımının yaygınlaşması, evlerde bilgisayarların çoğalmasıyla birçok kişi için çevrimiçi erişimin mümkün olması, bankaların hizmetlerini ücretsiz hale getirecek ve hatta müşterilere bu hizmeti kullanmaları için para ödeyecek şekilde internet bankacılığını dayatması ile posta hizmetlerinin elektronik sapma nedeniyle azalmasına yol açmıştır. Dolayısıyla posta hizmetlerinin karşı karşıya kaldığı bu büyük değişim posta reformu taleplerini gündeme getirmiştir (Cote ve Takis, 1997: 343-344).

Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi sübvansiyonsuz bir posta sisteminde, posta müşterisi sistemin tüm masraflarını karşılamaktadır. Bu nedenle müşteri, teslimat hizmetini sunan ve piyasada tekel olan tek bir firma tarafından ölçek getirisinin maksimum hale getirildiği bir durumdan faydalanmaktadır. Öte yandan tekeller, teknik olarak etkin olmayan davranışları benimseyerek, hizmet kalitesini düşürerek ya da ekonomik rantın ortaya çıkmasını sağlayarak tüketicilere zarar da verebilirler. Bu noktadan hareketle tekel posta hizmetlerinin müşterileri için piyasa fiyatını nasıl şekillendirdiği sorusu önem kazanmaktadır. Piyasa yapısının monopol olduğunda mı yoksa rekabetçi bir biçimde çalıştığın da mı daha ekonomik olduğunu anlayabilmek için teslimat işlevindeki ölçek

getirisinin hesaplanarak, bu avantajın tekelin tüketiciye dayattığı maliyetle karşılaştırılması önerilmektedir. Bununla birlikte, teslimat işlevindeki yüksek sabit maliyetler sonucu ortaya çıkan posta pazarına giriş engellerine yönelik bir ölçümün yapılması gerektiği belirtilmektedir (Cohen ve Chu, 1997: 116).

Teslimat işlevi çok fazla sabit maliyet gerektirdiğinden, yasal tekel kaldırılmış olsa bile piyasaya giriş için çok büyük bir engel oluşturabilmektedir. Tekelleşme yasal olarak engellenmeye çalışılıp posta piyasası özelleştirilerek rekabet ortamı sağlansa bile, piyasaya giren firmalar başarısız olacaklarından piyasanın tekel yapısının doğal bir duruma dönüşebileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla piyasaya girişi kısıtlayan maliyet engelinin büyüklüğünün ölçülmesi ve bu maliyet unsurunun durumuna göre piyasa yapısı ve etkinliğinin belirlenmesi önerilmektedir (Cohen ve Chu, 1997: 116).

Ücret ve ücret primlerden yola çıkılarak hesaplanan etkinsizlik düzeyleri posta hizmetleri sektörünün üretim sürecindeki farklı aşamalar için çeşitli rekabet önerilerinin sunulmasına neden olmuştur. ABD için yapılan hesaplamalar, teslimat işlevinde tekelin daha etkin bir şekilde faaliyete bulunabileceğini gösterirken, teslimat işleviyle birlikte nakliye ve işlemeyi de içerecek bir tekelin faaliyetinin müşterilere daha az faydalı olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak toplumsal faydanın artırılabilmesi için taşımacılık kısmında rekabet düzeyinin artırılması önerilirken, teslimat işleminde tekelin korunması gerektiği ifade edilmektedir (Cohen ve Chu, 1997: 123).

ABD posta servisi tarafından hazırlanan sokak teslim maliyeti, içeriği itibariyle büyük oranda sabit maliyetlerden oluşmaktadır. Bu durumda birim başına sokak teslim maliyeti, hacim arttıkça başlangıçta hızla azalmakta daha sonra ise azalan bir biçimde düşmeye devam etmektedir. Bu maliyet yapısı veri iken, toplam piyasa hacminin küçük bir kısmına sahip olacak şekilde piyasaya girecek bir firma ile piyasanın büyük bir kısmına sahip olan firmanın teslimat işlevindeki rekabetinde, yeni firma ücret pirimi sunmasa ve/veya daha etkin faaliyette bulunsa bile piyasadaki ilk firmaya göre yüksek birim maliyetlerle karşılaşacağı düşünülmektedir. Bu durumda yeni firmanın, sabit maliyeti düşürebilmek için teslimat sıklığını azaltmak ya da piyasaya girmesinin önündeki yüksek maliyet engeli nedeniyle piyasayı terk etmek durumunda kalacağı belirtilmektedir (Cohen ve Chu, 1997: 123).

Avrupa, posta hacminin azalması nedeniyle benzer bir zorlukla karşı karşıya geldiğinde, posta sağlayıcılarını özelleştirerek posta hizmetleri sektörünü rekabete açmaya odaklanmıştır. Henüz bu dönüşümü gerçekleştiremeyen ABD'de ise benzer reformların gerçekleştirilmesi durumunda posta ve paket pazarlarındaki işletmelere eşit muamele olanağı sağlamanın yanı sıra, USPS'ye maliyetleri düşürmesi ve çeşitlendirmesi için gereken esnekliği sunabileceği ifade edilmektedir (Edwards, 2019: 667).

Amerika'da kongre, posta tekeline birinci sınıf postaların tesliminde ve posta kutularına ulaşım noktasında tekel statüsü vermiştir. Bununla birlikte USPS (Edwards, 2019: 668):

- ABD Hazinesinden düşük faiz oranlarından 15 milyar dolara kadar borç alabilmektedir.
- Devlet ve yerel satışlardan, gelir ve emlak vergilerinden ve otopark biletlerinden, araç ücretlerinden ve diğer ücretlerden muaf tutulmaktadır.
- Rekabetçi ürünlerden elde ettiği kazançlarla federal kurumlar vergisi öder, ancak bu vergiler USPS'ye geri gönderilmektedir.
- Yerel imar yasalarına bağlı değildir. Bir takım hukuk davalarından muaf tutulmaktadır ve ayrıca istimlak hakkına sahiptir.

- Rakiplerine engel olmak için kullanabileceği devlet düzenleme gücüne sahiptir.

Öte yandan, Kongre USPS'nin ellerini özel bir işletme gibi çalışmasını engelleyen birçok yolla bağlamaktadır. Buna göre Kongre, USPS'nin fiyat esnekliğini kısıtlarken, toplu pazarlık yükümlülüğü getirmekte ve teslimat sıklığını azaltmak ve düşük hacimli postaneleri kapatmak gibi çeşitli şekillerde maliyetleri düşürmesini önlemektedir (Edwards, 2019: 668).

USPS'nin finansal zorlukları, yüksek maliyet yapısından ve düşen posta hacimlerinden kaynaklanmaktadır. Birinci sınıf posta hacmi 2001 yılından bu yana yüzde 45 oranında küçülmüştür. Birinci sınıf posta, USPS'nin en kârlı ürünü olduğundan bu düşüş posta tekeli için önemli bir darbe olmuştur. Posta hacmindeki bu düşüşün sebebi ise e-posta, facebook, internet üzerinden fatura ödemesi ve çevrimiçi reklamcılığın yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır (Edwards, 2019: 668).

USPS 2007'den bu yana 69 milyar dolar kaybetmiştir ve büyük reformlar yapılmadıkça para kaybetmeye devam edeceği tahmin edilmektedir. Kongre'nin USPS maliyetlerini azaltabilmek için Avrupa deneyiminden yola çıkarak, şirketi özelleştirme ve piyasa rekabetine hazırlaması gerektiği ifade edilmektedir (Edwards, 2019: 669).

USPS'nin sürekli finansal sıkıntılarla mücadele ediyor olması sürdürülemez bir yapıya işaret etmektedir. Ekonomik çıkmaza işaret eden bu yapıya neden olan ve dolayısıyla reform beklentisinin bulunduğu noktalar şu şekilde sayılmaktadır (Edwards, 2019: 669-673):

- **Postane Konumları:** Belirli düzeydeki hizmet yükümlülüklerini yerine getirebilmek için düşük yoğunluklu bölgelerde bile açılan postanelerin sayısı 31,000'i geçmiş ve bunların 4500 civarındaki ofislerine günde yaklaşık olarak ortalama 4 kişi gelmektedir. Rekabetçi piyasalarda firmalar ürün talebinin düşmesi durumunda faaliyetlerini azaltarak maliyet tasarrufuna giderlerken, devlet kaynaklı tekel yapısı bu esnekliğe sahip olamamaktadır.
- **İşçi Maliyetleri:** İşçi maliyeti, USPS'nin toplam maliyetini dörtte üçünden fazlasını oluşturmaktadır. Ambalaj sektörü gibi alanlarda USPS ile rekabet eden firmalara göre işçi maliyetinin ortalama olarak daha yüksek olduğu hesaplanmaktadır.
- **Toplu Pazarlık:** Eylemsel esnekliği düşürdüğü ifade edilen toplu iş sözleşmesi posta hizmetinde çalışanların büyük çoğunluğunu kapsamaktadır. ABD'deki diğer sektörlerde izin verilmeyen toplu iş sözleşmesi ayrıcalığına sahip olan USPS, bu yolla hazineye ilave maliyetler yüklemektedir.
- **Evrensel Hizmet Yükümlülüğü:** Mektup hacminin birçok gelişmeye bağlı olarak düştüğü günümüz koşullarında tek tip fiyat tarifesi, altı gün teslimat şartı gibi kurallar dayatan evrensel servis yükümlülüğü de bozuk maliyet yapısının bir diğer nedenini oluşturmaktadır.
- **Çapraz Sübvansiyonlar:** USPS, tekel olduğu ürünlerden (genelde mektup) elde ettiği kazançları, rekabet ettiği ürünleri (genelde ambalaj) sübvanse etmemesi beklenmektedir. Ancak bu beklentinin aksine, yapılan bazı çalışmalara göre USPS'nin kurumsal ve genel giderlerin tahsis etme yolu ile çapraz sübvansiyon yaptığı belirlenmiştir. Buna göre sübvansiyonun düzeyi yıllık 3 milyar doları aşabilmektedir. Böylece tekel firmanın finansal yapısının düzenlenmesi adına haksız rekabet ortamı oluşturulmaktadır.

2.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda Posta Sistemi

Posta hizmetleri sektörünün küresel çaptaki bir düzen içerisinde işleyebilmesi için evrensel hizmet standartları belirlenip uygulanmıştır. Ancak ekonomik ilişkilerin bütününü kapsayacak biçimde üretim ve tüketim kalıplarının zaman içerisindeki dönüşümü, doğal olarak posta hizmetleri sektörünün de düzenlenmesi ihtiyacını gündeme getirmiştir. Avrupa Birliği örneğinde, komisyon tarafından 1992 yılında hazırlanan yeşil kitap (green paper) evrensel hizmet ile ilgili bir sorun yaşamaksızın posta tekelinin kapsamının daraltılıp daraltılamayacağı tartışmasını ortaya çıkarmıştır. Bu noktadaki tartışmaların temelinde, serbest piyasa sisteminin evrensel bir hizmetle sonuçlanamayacağı şeklindeki geleneksel varsayım yatmaktadır. Tam da bu sebeple daha önceki dönemlerde posta hizmetlerinde evrensel hizmet standartları kamuya ait olarak faaliyette bulanan posta operatörlerine uygulanmış ve bu bağlamda maliyet yapılarının iyileştirilmesine yönelik olarak tekel statüleri uzunca bir süre boyunca devam ettirilmiştir (Stumpf, 1997: 288).

Posta hizmetleri için Avrupa Birliği içerisinde serbest piyasa sisteminin uygulanacağı bir yapı benimsenirken, evrensel hizmet standartlarını koruyacak biçimde yeni uygulamalar hazırlanmıştır. Örneğin Alman Posta ve Haberleşme Bakanlığı evrensel hizmet standartlarının sektör için bir zorunluluk olacağını ve bu sektörde faaliyet göstermek isteyen herhangi bir operatörün, kendisini bu amacı gerçekleştirmeye katkıda bulunmaya zorlayacak bir lisans başvurusunda bulunması gerektiğini belirtmiştir. Hizmet standartlarının yakalanamadığı herhangi bir durum için düzenleyici bir kuruluşun bu standartları yakalayacak çeşitli önlemleri alacağı ifade edilmiştir. Benzer şekilde birliğin genelinde bu uygulamanın benzerleri, sektöre yönelik yeni bir yaklaşım olarak kabul görmüştür (Stumpf, 1997: 288).

Kamu posta operatörü tek tip bir tarife üzerinden evrensel servis hizmetini vermekte iken, piyasa yeni firmaların rekabetine açıldığında piyasa başarısızlığının şu durumlarda ortaya çıkabileceği belirtilmiştir. Birincisi, kamu operatörü servis standartlarını belirlenmiş evrensel servis düzeyinin altına indirdiği ve diğer hiçbir operatörün belirlenen seviyede hizmet vermek için piyasaya giremediği bir durumda. İkincisi, kamu operatörünün coğrafi olarak fiyat farklılaştırması uygulayıp, belirli bölgeler için fiyatları artırması ve dolayısıyla alternatif operatörlerin piyasaya giremediği bir durumda. Son olarak da kamu posta operatörünün belirli bir bölgeden hizmetini tamamen çektiği ve alternatif hiçbir operatörün bu bölgede hizmet veremediği bir durumda. Yukarıda sayılan durumların biri veya birkaçının gerçekleşmesi durumunda yeni yaklaşımda, düzenleyici otorite için hizmet standartlarını sağlayacak biçimde bazı seçenekler belirlenmiştir. Buna göre yasal yetkili, ekonomik olmadığı belirlenen alan için (kamu operatörü tercih edilebilir) hizmet sağlama lisansı sahiplerinden birine resmi bir yükümlülük getirebileceği gibi, gerekli gördüğü durumlarda bu bölgeye yönelik hizmet için ihale yapılabilir. Dolayısıyla yeni yaklaşım olarak sunulan bu modelde tekel yetkisi kaldırılırken tamamen serbest bir piyasa sistemi yerine rekabete açık ancak denetlenen bir yöntem tercih edilmiştir (Stumpf, 1997: 290-291).

Yeni yaklaşım düzenleyici izlemeyi ve nihayetinde aktif müdahaleyi gerektirdiğinden, idari bir maliyet getirmektedir. Temel idari maliyet, standartların sağlanmadığı durumlar için evrensel hizmet sağlayıcısına yönelik tazminatın belirlenmesi ile ilişkilidir. Buna göre belirlenen standartlar tutturulamazsa kamu operatörüne bir tazminat ödeme karşılığında bu servisi sağlama yükümlülüğü getirilmektedir. Ödenecek tazminattan daha düşük bir maliyet ortaya çıkacak ise bu hizmet her hangi bir operatöre ihale sistemiyle de verilebilmektedir. (Stumpf, 1997: 292).

Piyasa yapısının tekel olduğu geleneksel model, sübvansiyonları büyük ölçüde maskelemektedir. Tekelci yapıda kamu operatörünün belirlediği ekonomik alanların ne olduğu ve evrensel hizmet maliyeti açık değilken, rekabetçi yaklaşımda her birisi özellikleri itibariyle açıkça belirlenmektedir. Dolayısıyla rekabetçi yaklaşımın, geleneksel tekel yapısının aksine şeffaf ve adaletli olduğu ve ekonomik etkinliği artırdığı ve ayrıca sosyal fayda gözetilerek evrensel hizmet standartlarını sunabilmeyi mümkün kıldığı belirtilmektedir (Stumpf, 1997: 292).

Birçok ülkede posta hacimlerinin yıllık yüzde 1 ila 2 oranında azalmasıyla, Almanya, İsveç, İsviçre gibi Avrupa posta hizmetleri, son on yılda çok yönlü teslimat ve sanal çağa uyarlanmış bilgi şirketleri olarak kendilerini yeniden yapılandırdmıştır. Örneğin Almanya'da Deutsche Post her ne kadar yasalara göre haftanın altı günü her adrese hala hizmet vermeye devam etse de, on binlerce binasını satmış, yaklaşık yüz bin kadar iş pozisyonundan ve geleneksel odağı olan posta yükünden sıyrılmıştır. Alman posta yetkilileri ulusal posta sağlayıcısı olmanın günümüz dünyasında yeri olmadığını, posta sağlayıcılarının dijital dünyadaki rolünü yeniden tanımlamamız gerektiğini fark ettiklerini ifade etmişlerdir. Son 15 yıldaki 29.000 postane binasının 24'ü dışındakilerin hepsini sattıktan sonra, Alman posta servisi artık bankalar, marketler ve hatta özel evler dahil olmak üzere diğer "iş ortakları" içinde yer almaktadırlar (Rosenthal, 2011).

Posta tekelleri 1990'lı yıllarda Avrupa Komisyonu tarafından rekabete ve serbest piyasa sistemine açıldığında, Avrupa posta hizmetleri yeni iş modelleri hakkında düşünmeye başlamıştır. Deutsche Post, 1990 yılında 29.000 postanenin sahibi iken, günümüzde bu dönüşümün bir sonucu olarak diğer işletmelere on binlerce sayacı bulunan büyük bir kiracı haline gelmiştir. Sektörün düzenlenerek rekabete açılmasını savunanlar, sanal hizmetlere yapılan genişlemenin müşteri memnuniyetini artırdığını, para tasarrufu sağladığını ve hatta karbon emisyonlarını azaltmaya yardımcı olduğunu belirtmektedirler (Rosenthal, 2011).

Avrupa Ekonomi Bölgesinde 2013-2016 yılları arasında devlet desteği ve rekabet ile ilgili davalar meydana gelmiştir. Birçok ulusal dava evrensel hizmet sağlayıcısının fiyat uygulamaları ve birleşme başvuruları ile ilgiliyken, AB düzeyindeki davalar öncelikle evrensel hizmet yükümlülüğünün finansmanı ve posta hizmet ağına erişim şartları ile ilgili olduğu görülmektedir (European Commission [EU], 2018; 28). Birlik kapsamında görülen bu davalar, piyasa yapısının tüm düzenleme çabalarına rağmen monopolcü yapısının belirli bir düzeyde devam etmesi nedeniyle posta hizmetleri sektöründe fiyat sisteminin, vergi sisteminin ve rekabet yapısının istenilen biçimde çalışmadığını göstermektedir.

Mektup postası hacmindeki düşüş ve paket teslim segmentindeki artan rekabet nedeniyle evrensel hizmet sağlayıcılarının birçoğunda istihdamın azaldığı görülmektedir. İstihdamda genel olarak görülen azalmanın yanı sıra, çağrı üzerine çalışma, geçici çalışma, performansa dayalı çalışma gibi daha esnek ve kırılgan yeni iş biçimlerinin tercih edilerek maliyetlerin düşürülmeye çalışıldığı belirlenmiştir (EU, 2018: 30). Bu durum tekel yapısının görece daha etkin dönüştürüldüğü AB içerisinde bir taraftan posta hizmetleri sektörünün maliyetlerini düşürmesini mümkün kıldığından ulusal ekonomileri rahatlatmakta iken, diğer taraftan sektördeki istihdamın yapısını daha kırılgan bir yapıya dönüştürmektedir.

Avrupa Ekonomik Bölgesinde posta hacimlerindeki büyük düşüşün ortaya çıkardığı ekonomik zorlukların aşılabilmesi için, posta operatörleri dört temel uygulamayı yürürlüğe koymuşlardır. Bu uygulamalar; (i) mektup fiyatlarının artırılması, (ii) gelir çeşitlendirme stratejilerinin benimsenmesi, (iii) evrensel hizmet maliyeti yükümlülükleri için tazminat ve (iv) genel ekonomik çıkar hizmetlerinin alımı şeklindedir (EU, 2018: 51).

2013-2016 yılları dikkate alındığında sektörün en belirgin ürünü olan mektup hacimlerindeki düşüşe bu ürünün fiyatını yükselterek tepki gösteren ülkelerin başında İtalya ve Danimarka'nın geldiği, bölgenin tamamına bakıldığında ise 21 ülkenin posta sektöründe aynı tepkinin farklı düzeylerde verildiği, 8 ülkede ise fiyatların değişmediği gözlenmiştir (EU, 2018: 51-52).

Mektup postası hacmindeki düşüşe bazı posta operatörleri gelir çeşitlendirme stratejileri ile tepki vermişlerdir. Avrupa ekonomik bölgesinde posta piyasasında gerçekleştirilen yapısal dönüşüm öncesinde en büyük gelir kalemi olan mektup postası ürünü, verilen piyasa tepkisi ile birlikte ortalama %53 seviyelerine gerilemiştir. Evrensel hizmet sağlayıcılarının en çok tercih ettiği çeşitlendirme stratejileri; en başta acele posta servisi olmak üzere, perakende satış hizmetleri, baskı ve posta hazırlığı, finansal hizmetler, nakliye ve lojistik hizmetleri şeklinde sıralanmaktadır. Bunun dışında gelir portföyünün çeşitlendirilmesinde şirket birleşmeleri ve satın almalar ile elden çıkarma gibi işlemler vasıtasıyla gerçekleştirildiği görülmektedir (EU, 2018: 55-58). Ulusal düzenleme kurulu ve hükümetlerin mektup hacmindeki düşüşe verdiği bir diğer alternatif tepki de evrensel servis sağlayıcısına finansman sağlama şeklinde olabilirken, bir diğeri evrensel servis sağlayıcının ülke nüfusunun büyük kısmına ulaşabilme potansiyeli bulunan geniş ağı sayesinde gelir getirebilecek diğer sosyal hizmetler için kullanılmasıdır (EU, 2018: 59). Posta hizmetleri sektörünün piyasa yapısını büyük ölçüde serbestleştirerek düzenleyen ve böylece tekel yapılarını dönüştüren Avrupa Ekonomik Bölgesinde piyasanın rekabetçi yapısı, farklılaşan talep koşullarına hızlıca tepki verebilecek esnekliğe sahip olduğu görülmektedir. Özellikle kamuya ait olarak faaliyette bulunan bir tekelin, kanunlardan gelen sınırlılıkları yanında, kâr maksimizasyonu hedefini ikinci plana alarak daha çok sosyal refahı çalışma odağında bulundurması ve ayrıca yoğun bürokratik işlemlerle faaliyette bulunan hantal bir yapıya sahip olması sayılan talep koşulları değişikliklerine gereken hızda yanıt verememesine neden olacaktır. Bu durumun en tipik örneği olarak piyasa yapısını dönüştüremediği için birçok eleştirinin hedefinde olan ABD posta servisi gösterilebilmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada çeşitli ülkelerin posta hizmetleri sektörü piyasa yapıları üzerinden incelenmiştir. Piyasa yapısının tekel olduğu ya da rekabete açık olduğu durumların her birisi için bir takım sosyo-ekonomik sonuçlara ulaşılmıştır. Piyasada rekabet düzeyinin artması Japonya örneğinde olduğu gibi değişen koşullara hızlı tepkiler verilmesini ve hizmet kalitesinin yükselmesini sağlayabilmektedir. Bu durumun ayrıca piyasa hacmini de artırdığı ve piyasada önceden tekel olarak faaliyette bulunan ana operatör de dahil olmak üzere tüm birimlerin bu durumdan faydalanabildiği tespit edilmiştir. Piyasanın serbestleştirilerek rekabet ortamının geliştirilmesi sektörün sorunlarının kolayca çözüme ulaşması anlamına da gelmemektedir. AB örneğine baktığımızda belirli hizmet standartlarını sağlayabilmek için sitemin denetlenmesi yeni bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış ve bu durum ekonomiye ek idari maliyetler yüklemiştir. Böylece serbestleşme ile oluşan yeni piyasa sitemi bazen ülke ekonomileri için bir dezavantaj oluşturabilmektedir. Piyasa yapısının tekel olması sübvansiyonları büyük ölçüde gizleyebilirken, rekabetçi yaklaşımda daha şeffaf ve etkin bir faaliyet biçiminin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bazı çalışmalarda piyasanın monopol olarak faaliyette bulunmasının bir tercih değil, genelde yüksek maliyetlere ve evrensel hizmet yükümlülüğüne dayanan bir zorunluluk olduğu iddia edilmekte, dolayısıyla doğal monopol kavramına atıf yapılmaktadır. ABD örneğinde gösterildiği gibi birçok ekonomik avantajdan yararlandırılan bir tekel yapısı mali bir yük anlamına gelirken, standart hizmet kalitesine odaklanan bir faaliyet yapısı da bu yükün

artmasını desteklemektedir. Ancak rekabet düzeyini genişleten AB örneğine baktığımız da ise hizmet kalitesinin düşmesiyle ilgili yasal şikâyetlerinin belirgin şekilde arttığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak her bir piyasa yapısına ve ülkelerin sosyo-kültürel özelliklerine göre ortaya değişik düzeylerde fayda ve maliyetler çıkabildiği gözlemlenmiştir. Bu durumda her ülke kendi siteminin sorunlarına odaklanarak bu sıkıntıları dengeli bir biçimde çözmeye çalışması önerilmektedir.

Kaynakça

Albon Robert (1991). Postal Rate-Making Procedures and Outcomes in Various Countries. Michael A. Crew and Paul R. Kleindorfer (ed.), Competition And Innovation In Postal Services, Springer Science+Business Media, New York, 233-251.

Campell Jr. James I. (1997). The Roots of Deregulation: Why Aviation and Telecommunications But Not the Post Office? Michael A. Crew and Paul R. Kleindorfer (ed.), Managing Change In The Postal And Delivery Industries, Springer Science+Business Media, New York, 321-342.

Cazals C., Rycke M. de, Florens J.P., Rouzaud S., (1997). Scale Economies and Natural Monopoly In The Postal Delivery: Comparison Between Parametric and Non Parametric Specifications. Michael A. Crew and Paul R. Kleindorfer (ed.), Managing Change In The Postal And Delivery Industries, Springer Science+Business Media, New York, 65-80.

Cohen Robert H., Chu Edward H. (1997). A Measure Of Scale Economies For Postal Systems. Michael A. Crew and Paul R. Kleindorfer (ed.), Managing Change In The Postal And Delivery Industries, Springer Science+Business Media, New York, 115-133.

Colander David C., (1998), Microeconomics, 3rd Edition, Irwin/McGraw-Hill Companies USA.

Cote Lorraine M., Takis William M. (1997). The Future of the U.S. Postal Service: An Assessment of Options. Michael A. Crew and Paul R. Kleindorfer (ed.), Managing Change In The Postal And Delivery Industries, Springer Science+Business Media, New York, 342-256.

Crew M. A. ve Kleindorfer P.R. (1992) The Economics Of Postal Service. Springer Science+Business Media, New York.

Çetin V. R. (2007). Posta Hizmetlerinin Serbestleştirilmesi ve Regülasyonu: Türkiye Posta Sektörü Reformu İçin Bir Öneri. DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT:2746.

Edwards Chris (2019). Restructuring The U.S. Postal Service, Cato Journal, Vol.39, No:3. DOI: 10.36009/CJ.39.3.9.

Elisabeth Rosenthal, Reinventing Post Offices in a Digital World, *New York Times*, October 30, 2011. https://www.nytimes.com/2011/10/31/world/europe/deutsche-post-reinvents-services-in-a-digital-world.html

European Commission, (2018). Main Developments in the Postal Sector (2013-2016), Brussels. DOI: 10.2873/51951.

Gallet Catherine, Toledano Joelle (1997). The Cost of the Universal Postal Service in a Competitive Environment: Lessons from Telecommunications. Michael A. Crew and Paul R. Kleindorfer (ed.), Managing Change In The Postal And Delivery Industries, Springer Science+Business Media, New York, 304-318.

Gwartney James D., Stroup Richard L., Sobel Russel S., Macpherson David A. (2011), Microeconomics - Private and Public Choice, 13th Edition, South-Western Cengage Learning, USA.

Iturralde M.J. ve Quiros C. (2008). Analysis of Efficiency Of The European Postal Sector. Int. J. Production Economics 114, 84-90.

Maruyama, S. ve Nakajima, T. (2002). Efficiency Measurement And Productivity Analysis For Japanese Postal Service. Institute for Posts and Telecommunications Policy, Tokyo.

Mizutani, F. ve Uranishi, S. (2003). The Post Office vs. Parcel Delivery Companies: Competition Effects On Costs And Productivity. Journal Of Regulatory Economics, 23 (3), 299-319.

OECD, (1999). Promoting Competition in Postal Services, Paris

Parkin Michael (2012), Microeconomics, Tenth Edition, Pearson Education, Boston.

Ralevic P., Dobrodolac M., Markovic D. (2014). Using A Nonparametric Technique To Measure The Cost Efficiency Of Postal Delivery Branches. Central European Jornal Of Operation Research, 24 (3).

Saygın Özgür, Gezer Tuba (2019). Kamusal Etkinlik, Vergi Yükü ve Büyüme Arasındaki İlişki: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Örnekleri İçin Panel Veri Analizi. Vergi Dünyası, 38 (450), 139-148.

Schiller, Bradley R. (2008). The Microeconomy Today, Eleventh Edition, McGraw-Hill/Irwin, New York.

Stumpf Ulrich (1997). Providing Universal Service in Competitive Postal Markets. Michael A. Crew and Paul R. Kleindorfer (ed.), Managing Change In The Postal And Delivery Industries, Springer Science+Business Media, New York, 288-304.

Tatje E. G. ve Lovell C. A. K. (2008). Productivity At The Post: Its Drivers And Its Distribution". J. Regul. Econ, 33, 133-158.

Tochkov K. (2015). The Efficiency Of Postal Services In The Age Of Market Liberalization And The Internet: Evidence From Central and Eastern Europe. Utilities Policy 36, 35-42.

Türkiye'de Ar–Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi (1990-2017)

Hüseyin COŞKUN[*]
Hakan EYGÜ[**]

Özet

Türkiye'de uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikalarının başarısızlıkla sonuçlanması ve 24 Ocak kararlarıyla birlikte serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle birlikte, ihracata yönelik büyüme politikalarının benimsenmesi ihracat kavramının önemini giderek arttırmıştır. Ancak ihracata yönelik büyüme politikalarının başarılı olabilmesi, ihraç mallarının dış piyasalarda rekabet avantajı sağlayarak, ihracat hacminin artmasına bağlıdır. Ülkelerin, dış piyasalarda başarılı olabilecek ürünler üretebilmelerinin bir yolu da AR-GE yatırımlarından geçmektedir.

Bu nedenle bu çalışmada, Türkiye ekonomisi için 1990-2017 dönemini kapsayan yıllık veriler yardımıyla AR–GE harcamaları, AR–GE insan kaynağı ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıkları Augmanted Dickey Fuller ve Phillips Perron Birim Kök Testleriyle test edilmiştir. Ayrıca değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit etmek için Johansen Eşbütünleşme Testi ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla da Granger Nedensellik analizi uygulanmıştır. Yapılan analizlerden elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Uzun dönemli ilişkinin tespitinde değişkenlerin farkları alındığından uzun dönemde ilişkiden sapmalar meydana gelmektedir. Bu nedenle hata düzeltme modeli uygulanmış ve bir birim sapmanın yaklaşık %62'sinin bir sonraki dönem düzeldiği sonucuna varılmıştır. Yapılan Granger nedensellik analizi sonucunda ise, insan gücünden ihracata tek yönlü, AR-GE harcamalarında ihracata tek yönlü, insan gücünden AR-GE harcamalarına tek yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge, İhracat, Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik.

R & D Expenditures And Export In Turkey Relations (1990-2017)

Abstract

The failure of import-substitution industrialization policies in Turkey and with the transition to a free market economy with decisions of January 24, the adoption of export-oriented growth policy is an increasingly important concept of exports. However, the success of export-oriented growth policies depends on the increase in the export volume by providing a competitive advantage for export goods in foreign markets. One of the ways in which countries can produce products that can be successful in foreign markets is through R & D investments.

Therefore, in this study, with the help of Turkey annual data covering the period 1990-2017 for the economy of R & D expenditures, R & D has examined the causal relationship between human resources and exports. Augmanted Dickey Fuller and Phillips Perron Unit Root Tests were used to determine whether the variables used in the study were stationary. In addition, Johansen Cointegration Test was used to determine the long-term relationship between variables and Granger Causality analysis was used to determine the direction of the relationship between variables. According to the findings obtained from the analyzes, a long-term relationship was found between the variables. Since the differences of variables are taken in the determination of the long-term relationship, deviations occur in the long-term relationship. Therefore, error correction model was applied and it was concluded that approximately 62% of a unit deviation improved in the next period. As a result of the Granger causality analysis, it was found that there is a one-way causality from manpower to export, one-way export to R & D expenditures, and one-way to manpower and R & D expenditures.

Keywords: R & D, Export, Johansen Cointegration, Granger Causality.

[*] Öğr. Gör., Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü (e-posta: hcoskun@bayburt.edu.tr).

[**] Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, (e-posta: hakaneygu@atauni.edu.tr). ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4104-2368

Giriş

Küreselleşmeyle beraber dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıyla ilgili yapılan çalışmalar ihracatın önemini giderek arttırmıştır. Sürdürülebilir büyümenin anahtarı olarak ihracatın görüldüğü günümüzde ülkeler büyüme potansiyellerini devam ettirebilmeleri için ihracata yönelik yatırımlarını arttırmaları gerekir. Böylelikle hem ülkede üretim artacak hem de sürdürülebilir büyüme trendi yakalanacaktır. Ülkemizde 24 Ocak kararlarıyla birlikte serbest piyasa ekonomisine geçilmesi ve ihracata yönelik büyüme politikalarının benimsenmesi ihracatın önemini daha da arttırmıştır. Yani ihracat büyümeyi sürdürülebilir hale getirmiştir. İhracatın arttırılabilmesi için dış piyasalarda rekabet avantajı oluşturabilecek ürünler üretmek gerekmektedir. Bunun yolu da Ar-Ge faaliyetlerinden geçmektedir.

Ar-Ge sadece yeni şeyler üretmek değildir. Var olan ürünü geliştirmekte Ar-Ge olarak nitelendirilmektedir. Ar-Ge ülkelere ve firmalara aynı zamanda yeni teknoloji kazanımı sunduğu için ve bununla birlikte kaliteyi arttırıcı ve maliyeti düşürücü etkisinden dolayı Ar-Ge harcamaları ve Ar-Ge faaliyetleri için insan kaynağı ayırımı ülke ve firmaların sürekli gündeminde olmuştur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ileri teknoloji ithal edilmesi ülke gelişimini olumsuz etkilemektedir. Bu durumu lehine çevirmek isteyen ülkeler Ar-Ge'ye gerekli ağırlığı verip ileri teknolojiyi kendiüretir hale gelmeleri ve dolayısıyla ihraç edilebilir ürünler üretebilmeleri gerekmektedir.

AR-GE çalışmaları sonucu oluşan teknoloji ve yenilikler ihracat üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptir. İhracat, bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin ülke sınırları dışına gönderilmesi olarak ifade edilmektedir. Başka bir tanıma göre mal ya da hizmetlerin ülkede geçerli olan dış ticaret mevzuatına göre serbest bölgelere ya da gümrük hattı dışına gönderilmesi işlemidir.(Bedestenci, Canıtez, 2010).

Bir ülkede AR-GE harcamaları ve bu alanda çalışan insan gücü sayısı ne kadar yüksek ve verimli olursa dış piyasalarda rekabet avantajı oluşturabilecek ürünler üretme potansiyeli o kadar yüksek olacaktır. Günümüzde ihracat potansiyeli yüksek olan ülkelerin çoğu aynı zamanda yenilik üretme potansiyeli yüksek olan ülkelerdir. Bu nedenle dış piyasalarda rakip ülkelerle rekabet etmek ve ihracat potansiyelini arttırmak isteyen ülkelerin daha çok Ar-Ge harcaması ve Ar-Ge sektöründe çalışan istihdam etmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada Ar-Ge harcamaları ile ihracat ilişkisini inceleyen literatüre yer verilmiş ve Türkiye için 1990-2017 verileri kullanılarak Ar-Ge harcamaları, Ar-Ge insan kaynağı ve ihracat arasındaki ilişki ekonometrik analizler yardımıyla incelenmiştir.

1. Literatür araştırması

Ar-Ge'ye verilen önemin artmasıyla birlikte Ar-Ge harcamaları, Ar-Ge insan gücü ile dış ticaret ilişkisi ile ilgili yapılan çalışmalar da artmaya başlamıştır. Bu çalışmalara ilişkin literatür aşağıda kısaca belirtilmiştir.

Yıldırım ve Kesikoğlu (2012) tarafından yapılan çalışmada, 1996-2008 dönemi verileri kullanılarak AR-GE harcamaları ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi panel veri yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Test sonucunda AR-GE harcamalarından ihracata doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Özer ve Çiftçi (2009) yaptıkları çalışmada, Ar-Ge harcamaları ile genel ihracat, bilgi ve iletişim teknolojileri ihracatı ve yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. İleri Panel Veri Tekniği kullanmış ve OECD ülkeleri için Ar-Ge harcamaları ve ihracat arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlemişlerdir.

Göçer (2013) çalışmasında Ar-Ge harcamalarının yüksek teknolojili ürün ihracatı, bilgi iletişim teknolojileri ihracatı, toplam ihracat ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ile yüksek teknolojili ürün ihracatının dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışmada 1996-2012 dönemi için 11 Asya ülkesi verileri kullanılarak panel veri analizi yöntemi kullanılmış ve Ar-Ge harcamalarındaki artışın yüksek teknolojili ürün ihracatını, bilgi-iletişim teknolojileri ihracatını ve ekonomik büyümeyi arttırdığı tespit edilmiştir.

Korkmaz (2010) çalışmasında, Türkiye için AR-GE harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1990-2008 dönemlerini kapsayan yıllık verileri kullanarak test etmiştir. Uyguladığı Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi sonucunda AR-GE harcamalarından GSYİH'ya doğru nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Seyoum (2004) çalışmasında ileri teknolojili sanayilerdeki ihracat performansında beşeri sermaye ve teknoloji gibi faktörlerin rolünü incelemiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar, döviz kuru, talep koşulları ve kurumsal yapı, Ar-Ge'de çalışan araştırmacı sayısı, matematik ve bilimsel eğitim düzeyi, üniversite-sanayi işbirliği düzeyi, fiziksel yeterlilik gibi çok sayıdaki açıklayıcı değişkenin ileri teknolojili ürün ihracatı üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Sonuç olarak döviz kuru hariç diğer tüm değişkenlerin ileri teknolojili ürün ihracatı üzerinde güçlü pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Özkan ve Yılmaz (2017) yaptıkları çalışmada, Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payının, Yüksek Teknolojili Ürün İhracatının toplam ihracat içindeki payı ve GSYİH arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamıştır. Avrupa Birliğine üye 12 ülke ve Türkiye için 1996-2015 dönem verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Sonuç olarak Ar-Ge harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı ve GSYİH pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Özcan ve Arı (2014) yaptıkları çalışmada, Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 15 OECD ülkesi için 1990-2011 yıllarını kapsayan verilerle Panel Veri Modeli kullanarak incelemişlerdir. Analiz sonuçlarında Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif yönde etki ettiğini belirlemişlerdir.

Bozkurt (2015) çalışmasında, AR-GE ve GSYH arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamış ve Türkiye için 1998-2013 yıllarını kapsayan verilerden yararlanarak analizlerini yapmıştır. Analiz sonucunda, GSYH'dan AR-GE'ye doğru tek yönlü nedensellik olduğu bulunmuş, ancak ARGE'den GSYİH'ya doğru bir nedensellik bulunmamıştır.

Suna (2010) yaptığı çalışmada Türkiye için AR-GE harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiş ve uygulanan Granger nedensellik testi sonucunda da AR-GE harcamalarının GSYİH'yi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Şahbaz, Yanar ve Adıgüzel (2014) yaptıkları çalışmada, 1996-2011 yıllarını kapsayan verilerle Türkiye ve 17 AB ülkesi için Ar-Ge harcamaları ile ileri teknoloji mal ihracatı arasındaki ilişkiyi panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri ile test etmişlerdir. Sonuç olarak Ar-Ge harcamaları ve ileri teknoloji mal ihracatı arasında çift yönlü Granger nedenselliğinin olduğu bulmuşlardır.

2. Veri Seti, Metot ve Uygulama

Bu çalışmada, Türkiye'de Ar-Ge harcamaları, Ar-Ge insan kaynağı ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek amacıyla 1990-2017 dönemi yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu resmi web sayfasından elde edilerek doğal logaritmaları alınarak analize dâhil edilmiştir. Ar-Ge harcamaları ve Ar-Ge insan kaynağı ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek için Granger nedensellik

analizi ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen Eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir.

Sahte regresyona maruz kalmamak için serilerin birim kök testleri ile durağan olup olmadıklarını test etmek gerekmektedir. Durağan olmayan serilerle yapılan regresyon tahminlerinde sonuçlar anlamlılığını kaybetmektedirler. Genel anlamıyla durağanlık, ortalaması ve varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki varyansı, bu varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreçtir (Gujarati, 1999:713).

Durağanlık testlerinden daha sağlıklı sonuçlar vermesi açısından en çok tercih edilen testler Augmented Dickey Fuller ve Philips Perron birim kök testleridir. Serilerimize Augmented Dickey Fuller ve Philips Perron birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler		Augmented Dickey Fuller		Phillips Perron	
		Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LN_ARGE	Düzey	0.8135	0.6461	0.8135	0.6057
	Birinci Fark	0.0002*	0.0011*	0.0002*	0.0011*
LN_INSANGUCU	Düzey	0.9895	0.6054	0.9978	0.5982
	Birinci Fark	0.0002*	0.0009*	0.0001*	0.0005*
İHRACAT	Düzey	0.5043	0.9196	0.5889	0.5935
	Birinci Fark	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*

** %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlı olduğunu belirtmektedir.*

Tablo 1'deki test sonuçlarına göre hem Augmanted Dickey Fuller testine hem de Phillips Perron testine göre düzey değerlerde olasılık değerleri %1, %5 ve %10 seviyelerinden büyük olduğu için "H_0: seri birim kök içerir" hipotezi reddedilemez ve seriler düzey değerlerde durağan değildir. Serilerin birinci farkları alındığında ise test sonuçlarında olasılık değerleri anlamlı hale gelerek seriler durağan hale gelmişlerdir. Sonuç olarak serilerimizin hepsi I(1) seviyesinde durağan olmuşlardır.

Aynı derecede durağan serilerimizin uzun dönemli ilişkilerini test etmek için Johansen eşbütünleşme testi kullanılabilmektedir. Johansen Eşbütünleşme testi durağanlık seviyeleri aynı olan serilerin yer aldığı VAR sistemine dayanmaktadır. İlk olarak Vektör Otoregresif (VAR) modeli için en uygun gecikme uzunluğu sınanmış ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Uygun Gecikme Uzunluğu Sınama Sonuçları

Gecikme	LogL	FPE	AIC	SC	HQ
0	17.78151	6.15e-05	-1.182520	-1.036255	-1.141953
1	99.22945	1.89e-07	-6.978356	-6.393296*	-6.816085
2	108.1034	1.98e-07	-6.968269	-5.944413	-6.684295
3	122.0583	1.46e-07*	-7.364664*	-5.902013	-6.958986*

Tablo 2'den de görüldüğü gibi FPE (Final prediction error), AIC (Akaike information criteirion) ve HQ (Hannan-Quinn information criterion) bilgi kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğu 3 olarak, SC (Schwarz infarmation criterion) bilgi kriterine göre en uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. Bu durumda daha çok tercih edilen gecikme uzunluğu olarak biz de gecikme uzunluğunu 3 olarak kabul etmeliyiz.

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra uzun dönemli ilişkinin varlığının testi için Johansen Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Kullanılacak VAR modelinin türü sabit ve trendli eşbütünleşme denklemi ve sabit terimli VAR modeli olarak belirlenmiştir. Test sonuçları Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Eigenvalue	Trace Statistic	Prob.	Max-Eigen	Prob.
None	0.921136	82.84541	0.0000	60.96064	0.0000*
At most 1	0.582855	21.88477	0.0156	20.98371	0.0132*
At most 2	0.036848	0.901055	0.3425	0.901055	0.3425

** %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlı olduğunu belirtmektedir.*

Elde edilen sonuçlara göre bir eşbütünleşme ilişkisi için "H_0: eşbütünleşme yoktur" hipotezi reddedilmektedir. Aynı zamanda iki eş bütünleşme ilişkisi için de "H_0: en fazla bir eşbütünleşme vardır" hipotezi de reddedilmektedir. Bu durumda en az iki tane eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Yani Ar-Ge harcamaları, Ar-Ge insan kaynağı ve İhracat arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu söylenebilmektedir.

Durağanlığın sağlanması için serilere fark işlemi uygulandığından dolayı uzun dönemde ilişkiden sapmalar meydana gelebilmektedir. Ortaya çıkan sapmanın uzun dönemde tekrar dengeye gelebilmesi için değişkenlerden bir kısmının ortaya çıkan sapmayı dengeye getirebilecek şartlarda olması gerekmektedir. Hata düzeltme modelinde sistemdeki değişkenlerin kısa dönem dinamikleri dengedeki sapmadan etkilenmektedir (Şahbaz, 2009: 140). Bu sapmanın ne kadarlık kısmının dengeye geldiği VECM yöntemiyle belirlenmiştir.

İlk olarak durağan değişkenlerle model tahmin edilmiş ve hata terimlerinin durağanlığına bakılmıştır. Değişkenler trend içerdiğinden modele trend değişkeni eklenmiştir. Sonuçlar Tablo 4 ve Tablo 5'da gösterilmiştir

Tablo 4: Kurulan regresyon modeli tahmin sonuçları

Dependent Variable: LN_İHRACAT

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-İstatistik Değ.	Olasılık Değ.
LN_INSANGUCU	-0.945511	0.236030	-4.005885	0.0005*
LN_ARGE	0.369051	0.046679	7.906091	0.0000*
C	6.656456	2.578903	2.581119	0.0164
@TREND	0.044552	0.017873	2.492747	0.0200*

Tablo 4' ten de görüldüğü gibi değişkenler anlamlı çıkmıştır.

Tablo 5: Hata terimleri durağanlık testi

Değişkenler		Augmented Dickey Fuller	Phillips Perron
Hata Terimleri	Düzey	0.0605	0.0012

Hata terimlerinin Augmented Dickey Fuller testine göre %10 seviyesinde durağan olduğu, Philips-Perron testine göre %1, %5 ve %10 önem seviyelerinde durağan olduğu görülmektedir. Sonuç olarak durağan değişkenlerle kurulan modelin hata terimleri düzeyde durağan çıkmıştır.

VECM yönteminde kurulan modele durağan değişkenler ve hata terimlerinin bir gecikmeli hali eklenmektedir. Kurulan modelde hata terimlerinin katsayısının -1 ile 0 arasında ve anlamlı olması beklenir. Aksi halde kurduğumuz hata düzeltme modelinin çalışmadığını gösterir. VECM tahmin sonuçları Tablo 6'de gösterilmiştir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Dependent Variable: LN_İHRACAT

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-İstatistik Değ.	Olasılık Değ.
D(LN_INSANGUCU)	-0.198887	0.358712	-0.554448	0.5846
D(LN_ARGE)	0.430445	0.069120	6.227496	0.0000
HATA(-1)	-0.627330	0.211978	-2.959413	0.0070
C	-0.020956	0.028044	-0.747232	0.4625

Elde edilen sonuçlara göre hata terimi katsayısının -1 ile 0 arasında ve anlamlı çıkması kısa dönemde ilişkiden sapmaların uzun dönemde dengeye geldiğini göstermektedir. Hata teriminin katsayısına bakıldığında ilişkiden 1 birimlik sapmanın yaklaşık %62.73' ünün dengeye geldiği görülmektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve ilişkinin yönü Granger nedensellik analizi ile test edilmiştir. Granger Nedensellik Testi, kurulan regresyondaki bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin anlamlı olup olmadıklarının test edilmesi temelli bir analiz yöntemidir. (Granger,1969:424-438). Sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Dependent variable: LN_İHRACAT			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LN_INSANGUCU	9.243267	3	0.0262
LN_ARGE	16.51356	3	0.0009*
All	19.80096	6	0.0030*
Dependent variable: LN_INSANGUCU			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LN_İHRACAT	7.035541	3	0.0708
LN_ARGE	6.603786	3	0.0857
All	10.60657	6	0.1013
Dependent variable: LN_ARGE			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LN_İHRACAT	7.202719	3	0.0657
LN_INSANGUCU	7.888430	3	0.0479**
All	13.55969	6	0.0350

** %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlı olduğunu belirtmektedir.*

*** %5 ve %10 seviyelerinde anlamlı olduğunu belirtmektedir.*

Tablodan da görüldüğü gibi Ar-Ge harcamalarından ihracata tek yönlü, Ar-Ge insan kaynağından ihracata tek yönlü ve Ar-Ge insan kaynağından Ar-Ge harcamalarına tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Sonuç

Küreselleşmeyle birlikte artan ihracat potansiyelinden en iyi şekilde faydalanmanın yolu yeni ürünler ya da mevcut ürünlerin şartlarını iyileştirmekten geçmektedir. Böylelikle hem ihracat artacak hem de ülkedeki mevcut kaynaklara katma değer kazandırılarak ekonomik gelişmeye katkı sağlanmış olacaktır. Cumhuriyet tarihinden günümüze kadar istisnai birkaç yıl dışında sürekli dış açık sorunuyla karşı karşıya olan Türkiye için ihracat kavramı son derece önemlidir. Hatta günümüzde 2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planında yer alan 500 milyar dolarlık ihracat hedefiyle ihracatın artırılması hedef ve isteğin bu durumun somut bir kanıtıdır. Bu hedefi gerçekleştirebilmenin yolu da Ar-Ge faaliyetleriyle dış

piyasalarda rekabet avantajı sağlayabilecek ürünler üretmekten geçmektedir. Bu nedenle bu çalışma Türkiye'de Ar-Ge harcamaları ve Ar-Ge insan gücü ile ihracat arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda 1990-2017 dönemi yıllık verileri ile birim kök ve eşbütünleşme testleri kullanılarak analizler yapılmıştır.

Çalışmada Ar-Ge harcamaları, Ar-Ge insan kaynağı ve ihracat arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Ar-Ge harcamalarının ihracatın nedeni olduğu, Ar-Ge insan kaynağının ihracatın nedeni olduğu ve Ar-Ge insan kaynağının Ar-Ge harcamalarının nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda ülkemizin yüksek ve sürdürülebilir bir ihracat potansiyeli yakalayabilmesi ve gelişmiş ülkelerle arasındaki farkı kapatabilmesi için Ar-Ge harcamalarına fazla bir pay ayırmasının gerekli olduğu söylenebilir. Devletin Ar-Ge faaliyetlerinde bulunan firmalara vergi teşviği gibi desteklerde bulunması firmaların Ar-Ge' ye daha fazla pay ayırmasına ve dolayısıyla ihracatın artmasına neden olacaktır. Ayrıca bu kapsamda insan faktörünün önemli olduğu unutulmamalı, nitelikli işgücünün yetiştirilmesine yönelik eğitim ya da çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ar-Ge harcamaları ve işgücü ile birlikte ihracat ve yatırımda artışlar olması, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyeceği ifade edilebilir. Çünkü ülkeler ithal edeceği ürünlerin yüksek kalite ve uygun fiyatlarda olmasını arzu etmektedirler. Bu bakımdan nitelikli işgücü ve Ar-Ge harcamalarının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Bedestenci, H.Ç. ve Canıtez, M. (2010). Dış ticaret işlemler ve uygulamalar.(7. Basım). Konya: Gazi Kitapevi.

Bozkurt, C. (2015). R&D Expenditures and Economic Growth Relationship in Turkey. International Journal of Economics and Financial Issues, 5(1), s. 188-198.

Genç, M.C. ve Atasoy, Y. (2010). AR-GE Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. The Journal of Knowledge Economy and Knowledge Management, 5, s. 27-34.

Göçer, İ. (2013). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. Maliye Dergisi, 165, s. 215-240.

Gökmen Y. ve Turen U. (2013), "The Determinants of High Technology Exports Volume: A Panel Data Analysis of EU-15 Countries" International Journal of Management, Economics and Social Sciences, 2(3), s. 217 –232.

Gujarati, Damodar N. (1999), Temel Ekonometri, (Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen). Literatür Yayıncılık

Karaca, O. (2003). Türkiye'de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 4(2), s. 247-255.

Kaya, V. ve Uğurlu, S. (2013). Ar-Ge Harcamaları İle İhracat Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, 1990-2011. Ekev Akademi Dergisi. Yıl: 17 Sayı: 57. s. 269.

Kılıç, C., Bayar, Y., Özekicioğlu, H. (2014). Araştırma Geliştirme Harcamalarının Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: G–8 Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi. Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (44), s. 115-130

Korkmaz, S. (2010). Türkiye'de AR-GE Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi. Yaşar Üniversitesi Dergisi, 20(5), s. 3320-3330.

Özcan, B. ve Arı, A. (2014). Araştırma-Geliştirme Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. Maliye Dergisi (166), s. 39-55.

Özer, M. ve Çiftçi, N. (2009). AR-GE Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (23), s. 39-49

Özkan, G. ve Yılmaz, H. (2017). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Ve Kişi Başı Gelir Üzerindeki Etkileri: 12 Ab Ülkesi Ve Türkiye İçin Uygulama. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi. 12(1).

Şahbaz, A. (2009). Gelişmekte Olan Ülkelerde Kur Değişimlerinin Toplam Çıktı Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Adana.

Şahbaz, A., Yanar, R., Adıgüzel, U. (2014). Ar-Ge Harcamaları Ve İleri Teknoloji Mal İhracatı İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 23(1). s. 47-60

Takım, A. (2010). Türkiye'de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2), s. 1-16.

Yıldırım, E. ve Kesikoğlu, F. (2012). AR-GE Harcamaları ile İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Örneğinde Panel Nedensellik Testi Kanıtları. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 32(1), s. 165-180.

Özsağır, A. ve Çütcü, İ. (2015). Inovasyon – Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Vektör Hata Düzeltme Modeli İle Türkiye Analizi (1980-2013). Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi. 10(2). S. 119-132.

7153 Sayılı Yasa Kapsamındaki "Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesi" Uygulamasının Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi

Hümeyra UĞURLU*

Özet

Son yıllarda çevreye duyarlılığın artması ve sosyal devlet anlayışı sonucu çevre korunmasının devletin görevleri arasında yer alması ile birlikte devletlerin çevreyi korumaya yönelik uyguladıkları politikalarda da artış görülmektedir. Bu anlamda, vergiler çevrenin korunmasında önemli politika araçları olmaktadır. Türkiye'de 1 Ocak 2019 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan "plastik poşetlerin ücretlendirilmesi" uygulamasının da vergisel bir önlem olduğu yaygın bir görüştür. Bu anlamda plastik poşetlerin kullanımını azaltmayı amaç edinen böyle bir uygulamanın vergiye benzer yönlerinin ve vergiden ayrıldığı noktaların tespit edilmesi önemlidir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, vergilerin temel özellikleri, vergi kanunlarında yer alan vergilemeye ilişkin temel kavramlar ve vergileme ilkeleri gibi temel bazı konularda plastik poşet uygulamasının incelenmesidir. Bu çerçevede çalışmada öncelikle çevrenin korunması adına böyle bir uygulamanın gerekli olup olmadığı konusuna değinilecek sonrasında yer aldığı kanunlar çerçevesinde plastik poşetlere ilişkin getirilen uygulamanın vergisel açıdan değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Çevre, Plastik Poşet, Vergileme İlkeleri

Assessment in Terms of Taxatıonal of "Pricing of Plastic Bags" Application in The Scope of Law of Item 7153

Abstract

In recent years, associated with inclusion among the duties of the state of the increasing sensitivity to the environment and the environment protection as a result of the social state mentality, the policies implemented by the states to protect the environment are increasing. In this sense, taxes are important policy instruments in environmental protectionIt is a common opinion that is taxational intermediary of "Pricing of Plastic Bags" application, which started to be implemented since January 1, 2019 in Turkey. In this sense, it is important to identify the tax-like aspects and the points where the tax is separated, of such an application which aims to reduce the use of plastic bags. The aim of this study is to examine the application of plastic bags on some basic issues such as the basic features of taxes, the basic concepts of taxation and the principles of taxation. In this framework, fist of all, whether such an application is necessary fort he protection of the environemnt will be discussed and then tax application of plastic bags will be evaluated within the framework of laws.

Keywords: Environment, Plastic Bag, Taxation Principles

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Maliye Bölümü, **h_ozkurt_@hotmail.com**

Giriş

Çevre kirliliği sorunu uzun bir süredir ülkelerin gündemini meşgul eden bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya genelinde ülkelerin birçoğu bu konuda çeşitli araçlar kullanmaktadırlar. Kullanılan araçlar, zaman zaman belirli ürünlere yönelik vergilendirme ve ücretlendirme şeklinde uygulanabilmektedir. Bu uygulamalardan ücretlendirme ve vergilendirmedeki temel amacın ürün maliyetinin artırılarak tüketiminin kısılması olduğu ifade edilebilir. Yine bunlar haricinde konu hakkında bilgilendirme, kampanyalar düzenleme veya tamamen yasaklamalara da rastlanmaktadır. Plastik poşetlerin çevreye ve canlılara verdiği zararın yüksek boyutlara ulaşmasının bir sonucu olarak birçok ülkede plastik poşetlere yönelik ücretlendirme, vergilendirme veya yasaklamaların olduğu görülmektedir. Ülkemizde de 2019 yılı itibariyle uygulanmaya başlanan plastik poşetlerin ücretlendirilmesi uygulaması ile plastik poşetlerin zararları, dolayısıyla kullanımlarının azaltılması gereği ve kullanımının azaltılması için hükümetlerin uygulayabileceği politikalar tartışılmaya başlanmıştır. Plastik poşet konusunda yapılan ücretlendirmelerin literatürde çoğunlukla plastik poşet vergisi adı altında ifade edildiği görülmektedir. Bu anlamda bir ücretlendirme mi yoksa vergilendirme mi yapıldığı konularının açıklanması önemlidir. Bu çalışmada da öncelikle plastik poşet kavramı, çevreye verdiği zararlar ve bu zararları önlemeye yönelik devletin kullandığı araçlar ele alınacak sonrasında vergi kavramı genel olarak açıklanacaktır. Son olarak konu, Türkiye'de uygulanan plastik poşet ücretlendirilmesi uygulaması çerçevesinde ele alınacaktır.

1. Plastik Poşet Kavramı

Plastik poşet veya plastik alışveriş poşeti, perakende satış ürünlerinin taşınması ve transfer edilmesi için perakende satış noktalarında sağlanan veya kullanılan polimer taşıma çantası anlamına gelmektedir (NOLAN-ITU Pty Ltd, 2002: 1). Diğer bir tanıma göre plastik poşet, ince, esnek, plastik film, dokuma olmayan kumaş veya plastik tekstilden yapılmış bir taşıyıcı türü olarak da tanımlanabilmektedir (Grover ve Rai, 2017: 1). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yayınladığı "Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar" Madde 4, Tanımlar başlığı altında *"Plastik Poşet: Plastikten yapılmış, satış noktalarında tüketicilere mal veya ürünleri taşıma amacıyla temin edilen saplı veya sapsız poşetleri"* ifadesi yer almaktadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018: 1).

Plastik poşetler çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Kullanım sayısına göre plastik poşetler, tek kullanımlık veya birden fazla kullanımlık olarak 2'li bir ayrıma tabi tutulabilir. Tek kullanımlık plastik poşetler, mağaza, market gibi işletmelerden ürünleri taşımak için tüketiciler tarafından kullanılan ve herhangi bir kalınlıkta olabilen plastik poşetleri kapsar. Bu poşetlerin birden fazla kullanılmasına gerek yoktur. Yeniden kullanılabilir poşetler, plastik çantalar haricindeki kağıt torbalar, hediye çantaları, bez torba ve benzerlerini kapsar ve birden fazla kullanım imkanına sahiptir (Florida Department of Environmental Protection, 2010: 3).

Plastik poşetler, türlerine göre de sınıflandırılabilmektedir. Aşağıda alışveriş poşetlerinin yaygın türleri tanımları ile birlikte verilmiştir (NSW - EPA, 2016: 1).

- **Plastik Alışveriş Poşeti:** Eşya taşımak için kullanılan saplı plastik poşet. Tamamen veya kısmen polimerden oluşan taşıma amaçlı poşetler, eşyaların taşınabilmesi için satış noktalarında satıcı tarafından tüketiciye sunulur.
- **HDPE (Yüksek Yoğunluklu Polietilen – High Desity Polyethylene) Poşet:** Genellikle 35 mikrondan daha düşük kalınlığa sahip yüksek polietilen poşetlerdir.

Yaygın olarak, süpermarketlerde bulunan, tek kullanımlık, hafif plastik poşetlerdir.

- **Butik Tarzı Poşet:** Düşük yoğunluklu polietilen (LDPE) poşetler. Genellikle ağır plastik poşetler veya butik poşetler olarak ifade edilirler. Çoğunlukla markalaşmış giyim ve elektronik mağazalarında tedarik edilmektedir.
- **Yeşil Poşet:** Yeniden kullanılabilir "yeşil" poşetler. Birden çok yeniden kullanım için tasarlanmış dayanıklı poşetlerdir.
- **Hafif Poşet:** Biyobozunur, oksobozunur veya kompostlanabilir (ayrıştırılabilir) poşetlerdir. Genellikle hafiftir ve HDPE hafif plastik poşetlerin ikamesinde kullanılır.
- **Koruyucu Poşet:** Et, sebze, meyve gibi taze ürünler ve hazır yiyecekler için kullanılan küçük sapsız poşetlerdir.

2. Plastik Poşetlerin Zararları

Plastik üretimindeki artış ve plastiğin insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alındığında dünyadaki diğer uygulamalara bakılarak plastik kullanımının azaltılması konusunda ülkelerin yeni politikalar uyguladıkları görülmektedir (Güzel ve Özkan, 2019: 52).

Plastik poşetlerin çevresel etkileri, onların kalınlıklarına, yeniden kullanılıp kullanılamadıklarına, ne sıklıkta kullanılabildiklerine ve sonunda ne olacaklarına bağlıdır. Sonuçta ne olacakları konusu dikkatli bir şekilde ele alınmadığında çöp olarak çevre üzerinde negatif etkileri ortaya çıkacaktır (European Commission – DG Environment, 2011: 28). Plastik poşetlerin çevre üzerinde meydana getirdiği büyük etki, plastik poşetlerin kirlilik, çöp, çevreye dağılma, toprağa karışma gibi etkilerinin bir sonucudur. Çevresel etkiler, bir bütün olarak poşetlerin içerdiği plastik materyallerin çevreye karışmasına neden olmasından ve poşetlerin çok küçük plastik parçalar halinde çevredeki canlılar tarafından tüketilmesine kadar geniş bir çerçevede gözlemlenebilir. Böylece plastik poşetler daha büyük bir plastik kirliliği sorununa katkıda bulunurlar (Tough, 2007: 32).

Plastik poşetler, tarım alanlarını da önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir. Çevreye atılan plastik poşetler sonuçta diğer ayrıştırılmış materyallere karışarak tarımsal alanlara yönelmektedir. Toprağa karışan poşetler toprakla ayrışamamakta ve tarım arazilerinde kalmaktadır. Çok ince bir yapıda olmalarına rağmen toprakta bloklar halinde varlığını sürdüren poşetler, tarımsal bitkilerin gelişimini yavaşlatmaktadır (Jalil vd., 2013: 4).

Plastik poşetlerin diğer zararlarına bakıldığında, ilk olarak petrol bazlı polietilen maddeden üretilen plastik poşetler, insanlar ve diğer canlılar için zehirli maddeler içermektedir. İkinci olarak, ekonomik olarak plastik poşetlerin geri dönüşümü oldukça zordur. Her yıl yaklaşık olarak 4,5 trilyon plastik poşet üretilmekte olup bunların geri dönüştürülebildikleri oran % 1'e dahi ulaşamamaktadır. Geri dönüşüm gibi plastik poşetlerin yok edilmesi de oldukça zordur. Doğada yok olmaları ise yaklaşık 1000 yıla kadar uzamaktadır. Son olarak ise, plastik poşetler ciddi bir çevre kirliliğine neden olmaktadırlar. Dünya genelinde kullanılmayarak çöpe giden poşet sayısı 500 milyar ile 1 trilyon arasındadır (Özçelik, 2019: 5-6).

Plastik poşetlerin üretiminde petrolün kullanılması, petrol kaynaklarına sahip olmayan ülkeler için poşet kullanımının artmasına bağlı olarak petrol ithalinin de artması anlamına gelecektir. Dolayısıyla poşet kullanımındaki artışın çevre yanında ekonomi üzerinde de olumsuz etkileri söz konusu olmaktadır. Poşet kullanımın azaltılması yönündeki çalışmalar

cari açığın da azalmasına ve ülke ekonomisine katkıda bulunmaya destek olacaktır (Kısacık, 2019: 186).

3. Plastik Poşet Kullanımının Azaltılmasına Yönelik Uygulamalar

Plastik poşetlerin kullanımının azaltılmasına yönelik ülkeler çeşitli araçlar kullanabilmektedir. Bu araçlar, düzenlemeler, piyasa temelli araçlar ve bunlar dışında kalan uygulamalar olarak üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. **Düzenlemeler,** genellikle belirli kontrolleri, yönlendirmeleri ve standartların belirlenmesini içeren kurallardır. Bu kurallar, bireylerin ve aktörlerin faaliyetlerini doğrudan kontrol eder. Kurallar zorunludur. Kurallara uyulmaması durumunda yasal yaptırımlar ve cezalar uygulanmaktadır. Düzenlemeler, herkes için geçerli oldukları için aktörler arasında eşitliği sağlar. Ancak düzenlemelerin denetimi yapılırken her aktörün takibinin yapılması zaman alıcı ve maliyetli olabilmektedir. Plastik poşetlere yönelik düzenlemelere, plastik poşet kullanımının yasaklanması örnek verilebilir. Ekonomik araçlar olarak da bilinen **piyasa temelli araçlar**, vergi ve harçları, depozito ve iade sistemlerini, sübvansiyonları ve izinleri kapsamaktadır. Bu araçlar, yasalara ve hukuka uygun davranmak adına ekonomik teşvik oluştururlar. Bu yaklaşım esnek bir yapı arz eder. Tüketiciler, fiyatlandırılan malları tüketmekten vazgeçerek vergi ödemekten kaçınabilirler. Bu araçların uygulanmasında ücretin belirlenmesi her zaman kolay olmayabilir. Vergi ve ücret arasındaki ayrımın iyi yapılması gerekmektedir. Vergi dolaylı olarak ödenirken ücret, mal veya hizmeti satın almak için doğrudan yapılan bir ödemedir. Plastik poşetlerin kullanımı üzerine uygulanabilecek piyasa temelli araçlara plastik poşet vergisi örnek olarak verilebilir. **Diğer uygulamalar,** gönüllü anlaşmalar, bilgilendirici kampanyalar ve çevresel anlaşmalar şeklindeki uygulamaları kapsamaktadır. Bunlar genel olarak çevresel iyileştirmeleri ve gönüllü olarak çevreye zarar veren unsurların azaltılmasını içermektedir. Bu uygulamalar diğerlerine göre daha esnek uygulamalardır. Katı politikaların uygulanmasını engellemektedirler. Bu araçların dezavantajı olarak, yasal yaptırım ve düzenlemelerin olmadığı durumlarda az sayıda ceza verilmesi ulaşılması düşünülen sonuçlara ulaşmada etkinliği azaltabilmektedir. Plastik poşet kullanımının azaltılmasına yönelik gönüllü eylem planlarının hazırlanması bu araçlara örnek verilebilir (Miller, 2012: 22-27). Aşağıda yer alan Tablo 1'de plastik poşetlere yönelik vergileme, ücretlendirme ve yasaklama uygulayan ülkeler yer almaktadır. Bazı ülkelerin plastik poşet kullanımını hem ücretlendirdiği hem de vergilendirdiği görülmektedir.

Tablo 1: Çeşitli Ülkelerde Plastik Poşet Kullanımının Azaltılmasına Yönelik Uygulamalar

Plastik Poşetlerin Ücretli Olduğu Bazı Ülkeler		**Plastik Poşet Kullanımını Vergilendiren Bazı Ülkeler**	**Plastik Poşetin Kullanımının Yasaklandığı Bazı Ülkeler**
Yunanistan	Estonya	Malezya	Avustralya
Belçika	İrlanda	Çek Cumhuriyeti	Kamerun
Bulgaristan	Lüksemburg	Danimarka	Singapur
Danimarka	Hollanda	Estonya	Kenya
Finlandiya	Slovakya	Finlandiya	
Almanya	Slovenya	İrlanda	
Macaristan	İsveç	Lüksemburg	

Polonya	İngiltere	Portekiz	
Malta	İskoçya	Romanya	
İtalya	Fransa	Sırbistan	
Portekiz		Botsvana	

Kaynak: Çöpüne Sahip Çık Vakfı, 2019: 3-4.

Çevrenin korunmasına yönelik plastik poşet kullanımının azaltılması amacıyla eğitim kampanyalarının uygulanılması da düşünülebilir. Bu kampanyalar her sorunun hedefine uyacak şekilde uyarlanabilir. Bu seçeneğin, tüketici ve sanayinin çevre ile ilgili vicdanlarına dayalı bir karar almayı gerektirdiği ifade edilmelidir. Diğer taraftan bu konuda kullanılabilecek diğer bir uygulama çevresel uyarı ve etiketlemelerdir. Bu seçenek, plastik poşet tüketicilerini plastik poşetlerin çevresel etkileri hakkında bilgilendirmek için zorunlu bir plastik poşet etiketlemesi veya ürün uyarısının kullanılmasıdır. Ürün etiketleri ve uyarılar, tüketiciye, çöp, tüketim veya geri dönüşüm hakkında bilgi vermenin etkili bir yoludur. Bu konuda, plastik poşetler üzerinde plastik çöp ve kirliliği ile ilgili gerçekler ve rakamlar hakkındaki mesajların ve görüntülerin yer alması gerekmektedir (NSW- EPA, 2016: 24).

4. Vergi Kavramı ve Verginin Temel Özellikleri

Plastik poşetlere ilişkin yapılan çalışmalarda çoğunlukla "plastik poşet vergisi" ibaresi kullanılmakta ve plastik poşet vergisi, çevre vergisi olarak değerlendirilmektedir. Çevre vergilerinin temel unsurlarına bakıldığında aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Ekins, 1999: 42):

1) Çevresel zararların maliyetini, malların, hizmetlerin veya faaliyetlerin fiyatlarına eklerler.
2) Üretici ve tüketicilerin çevreye zarar verebilecek davranışlardan uzaklaşmaları için teşvikler oluştururlar, böylece zararları azaltırlar.
3) Bu vergiler, üreticileri yeniliğe teşvik edici rol oynayabilirler.
4) Çevreyi teşvik amacıyla toplanan gelirler alternatif alanlarda kullanılabilir. Örneğin, bu vergi gelirlerindeki artış sayesinde işgücü üzerindeki vergilerde bir azalma sağlanarak istihdamın artırılması konusunda olumlu etkilerde bulunabilir.

Çevre vergilerinin bu unsurlarına bakıldığında plastik poşetlerin kullanımının ücretlendirilmesi uygulamasının da bu unsurları taşıdığı görülebilmektedir. Plastik poşetlerin ücretlendirilmesinin vergi olarak görülmesi vergi hakkında genel bir bilgi verilmesini gerektirmektedir.

Vergi, "*devletin, kamu harcamalarının finansmanını karşılamak amacıyla toplumu meydana getiren fert ve kurumlardan ödeme güçleri ölçüsünde, karşılıksız olarak ve hukuki zorunluluk altında aldığı ekonomik değerlerdir*" (Pehlivan, 2019: 95). Tanımdan yola çıkarak, Pehlivan (2019, 95-96) verginin temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Vergi, devlete yapılan bir ödemedir. Devlet tarafından tahsil edilir.
- Vergi, esas olarak kamu harcamalarının finanse edilebilmesi amacıyla alınır.
- Vergi, toplumu oluşturan birey ve kurumlardan ödeme gücü ilkesine göre tahsil edilir.
- Vergi, ödemeyi yapan için karşılıksızdır.
- Vergi, zorunlu olarak yapılan bir ödemedir.

- Vergi, ekonomik bir değer olarak tahsil edilir. Bu ekonomik değer günümüzde çoğunlukla paradır.

Verginin tanımına bakarak temel amacının kamu hizmetlerinin finansmanının sağlanması olduğunu söyleyebiliriz. Vergiden beklenen bu amacın en yüksek düzeyde gerçekleşebilmesi için mümkün olduğunca vergileme ilkelerine uyulması gerekmektedir. Burada bazı vergileme ilkelerine örnek verirsek;

- **Etkinlik ilkesi,** vergilerin devlet için gerekli kaynakları sağlarken ekonomik birimlerin kararlarını mümkün olduğunca az etkilemesini ifade etmektedir. Çünkü vergi dolayısıyla kararların etkilenmesi ekonominin genel verimliliği ve üretim kapasitesi üzerinde azaltıcı bir etki meydana getirir (Wise ve Berger, 2010: 8).
- **Adalet ilkesi,** mükelleflerin gelir düzeylerini göz önünde bulundurarak ödeme gücüne göre vergi alınmasını ifade eder (Akdoğan, 2006: 195-196).
- **Basitlik ilkesi,** ortalama düzeyde bir mükellefin, vergiyi kolay bir şekilde belirleyebilmesini ve değerlendirebilmesini ifade eder. Ayrıca vergi sisteminin, vergi mükelleflerinin uyması için kolay olmasını da içerir (Kabinga vd., 2016: 10).
- **Belirlilik ilkesi,** mükelleflerin üzerlerine ne kadar vergi borcu düştüğünü, vergilerini ne zaman, nerede ve nasıl ödeyeceğinin kanunlarda açık bir şekilde belirtilmiş olmasıdır (American Institute of Certified Public Accountants, 2017: 11).

5. Ücret Kavramı Ve Plastik Poşet Ücretinin İçeriği

"Plastik poşetlerin ücretlendirilmesi" ifadesindeki ücret kavramının tanımlanması, ücret, fiyat ve vergi arasındaki ayrımın yapılabilmesini kolaylaştıracaktır. Türk Dil Kurumu (TDK) na göre ücret iki şekilde tanımlanmıştır. Birinci tanım, (isim ve ekonomi açısından) ücret, *"iş gücünün karşılığı olan para veya mal"* olarak tanımlanmıştır. İkinci tanım, (isim açısından yapılmış olup) ücret, *"kiralanan veya satın alınan bir şey için ödenen para"* olarak tanımlanmıştır. Buna karşılık (isim olarak) fiyat, *"alım veya satımda bir şeyin para karşılığındaki değeri, eder, paha"*. (İsim ve ekonomi anlamında) fiyat, *"bir mal veya iş gücü için uygun görülen para karşılığı"* olarak tanımlanmıştır (TDK, 2019, https://sozluk.gov.tr/). Gündoğdu (2019: 84)'nun ücret ve fiyat kelimelerinin anlamları üzerine yaptığı bir çalışmasında vardığı sonuçlardan biri fiyat kelimesinin emekten ziyade ürünün ticari değerine ilişkin bir kavram olduğu, ücret kelimesinin ise daha çok emeğin karşılığı olarak değerlendirilebileceği sonucuna varmıştır.

Plastik poşet üzerine yapılan çalışmalarda plastik poşet vergisi kavramı yaygın olarak kullanılmakla birlikte kanun ifadelerinde "plastik poşet ücretlendirilmesi" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle plastik poşet için belirlenen 25 kuruşluk taban ücretin içeriğinin de ele alınması gerekmektedir. Kanun metinlerinden yola çıkarak plastik poşet ücretinin unsurlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Poşet maliyeti
2. KDV
3. Geri kazanım katılım payı
4. Tahsilat ve zorunlu giderler (Poşet maliyeti, KDV ve geri kazanım katılım payı) arasındaki olumlu farktan doğan "gelir fazlası"dır.

Plastik poşetler, satış noktalarında satılan diğer mallar gibi maliyetleri dikkate alınarak satılmakta, barkod uygulaması getirilmekte ve KDV'ye tabi tutulmaktadır. 2019 yılı itibariyle bir poşet karşılığında ödenen 25 kuruş, vergi dahil fiyatı vermektedir. Dolayısıyla plastik poşet satın alındığında; KDV hariç tutarı bulmak için formül (Özer ve Cihan, 2019, https://www.verginame.com/berkay-cihan/ucretli-poset-uygulamasi-poset-beyannamesi-ve-muhasebelestirilmesi.html) :

KDV Hariç Tutar: Brüt tutar / (1+ (vergi oranı/100))

Buna göre, 25 kuruşluk plastik poşet için KDV hariç tutar,

0,25/ (1+ (18/100) = 0,25/1,18 = 0,21

KDV tutarı: 0,21 x 0,18 = 0,04 olarak hesaplanmaktadır.

Bu hesaplamaya göre, plastik poşet ücretinde 25 kuruşun 4 kuruşu KDV olarak hesaplanmaktadır. 21 kuruşun 15 kuruşu ise geri kazanım katılım payı olarak hesaplandığında 6 kuruş poşet maliyeti olmaktadır. Tahsil edilen tutar ile zorunlu giderler arasında pozitif bir değer çıkarsa ilave gelir olarak devlete aktarılmaktadır. Dolayısıyla plastik poşetler için vergi olarak "geri kazanım katılım payı" nın değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Çünkü plastik poşetler artık reyonlardaki herhangi bir ürün gibi satış noktalarında tüketiciye satılmakta ve KDV tahsil edilmektedir. 15 kuruşluk geri kazanım katılım payı, tüm poşet tüketicileri için aynı miktarda uygulanan maktu bir vergi olarak düşünülebilir.

6. Plastik Poşet Ücretlendirilmesine Yönelik Kanuni Düzenlemeler

Çevre ile ilgili kanuni düzenlemeler Anayasa başta olmak üzere değişik kanunlarda ifade edilmiştir. Anayasanın 56. Maddesi, Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması başlığını taşımaktadır. Bu maddede çevre ile ilgili olarak, *"Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir"* ifadesi yer almaktadır (TC Anayasası, 1982: 11, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf). Dolayısıyla çevre kirliliğinin önlenerek çevrenin korunması konusunda devletin görevlerini ifade eden bu hükmün çevre konusunda bir araç olan plastik poşetlerin ücretlendirilmesi uygulamasını da dolaylı olarak kapsadığı söylenebilir. Ancak plastik poşetlerin net bir şekilde ifade edildiği ve uygulanmasını sağlayan kanunun, 7153 sayılı Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun olduğu ifade edilebilir.

6.1. 7153 Sayılı Çevre Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

Ülkemizde çevre konusunda düzenlenmiş olan 2872 sayı ve 1983 tarihli Çevre Kanununda plastik poşetlere ilişkin yeni düzenlemeler 7153 sayılı Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair kanun ile eklenmiştir. Bu kanuna göre Çevre Vergisi Kanunu'nda plastik poşetlere ilişkin yapılan düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir (7153 sayılı Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/12/20181210.pdf):

- Çevre Kanunu "İlkeler" başlığını taşıyan Madde 3, h bendine, çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uygulanabilecek piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araç ve teşvikler arasına "plastik poşet ve plastik ambalaj kullanımının azaltılması" ibaresi eklenmiştir.

- Çevre Kanunu'na ilave edilecek ek madde 13 ile plastik poşetlerin tüketiciye ücret karşılığı verileceği belirtilmiştir. Taban ücret 25 kuruştur. Bu maddenin amacı, kaynakların verimli yönetimi ve plastik poşet kaynaklı çevre kirliliğinin önlenmesi olarak ifade edilmiştir. Bu hükme aykırı olarak, *"Plastik poşetleri ücretsiz verdiği tespit edilen satış noktalarına depo alanı hariç kapalı satış alanının her metrekaresi için 10 TL idari para cezası"* kesileceği belirtilmiştir.

- Bu kanundaki plastik poşetlere ilişkin diğer önemli madde, geri kazanım katılım payı ile ilgili madde 8'dir. Madde 8'de Çevre Kanunu'na eklenen Ek madde 11'de belirtilen (I) sayılı listede de Geri Kazanım Katılım Payı Tutarı ürün cinslerine göre belirlenmiştir. Bu listeye göre Plastik Poşet (Plastik alışveriş torbaları) adet başına geri kazanım katılım payı 15 kuruş olarak belirlenmiştir.

7153 sayılı Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile plastik poşetlere ilişkin Çevre Kanununda ya bazı maddelere plastik poşetler ile ilgili ibareler konulmuş ya da ek maddeler ekleneceği ifade edilmiştir. Ayrıca plastik poşetlere uygulanacak taban ücret 25 kuruş ve bu hükme uymayanlara uygulanacak 10 TL idari para cezası belirlenmiştir. Diğer taraftan, Geri kazanım katılım payına ilişkin listenin Çevre Kanununa ekleneceği ve bu listede plastik poşetlere uygulanacak payın 15 kuruş olduğu belirtilmiştir.

6.2. Plastik Poşet Ücretlendirilmesine İlişkin Usul Ve Esaslar

Plastik poşetlerin ücretlendirilmesine ilişkin olarak uygulamadaki anlaşılmayan noktaları belirlemek amacıyla "Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar" yayınlanmıştır. Bu usul ve esaslarda, Amaç başlığını taşıyan Madde 1'de plastik poşetlerin ücretlendirilmesinin nedeni olarak, çevrenin korunması, kaynak verimliliğinin sağlanması ve plastik poşet kullanımının azaltılması gösterilmiştir. Bu usul ve esaslar kapsamında diğer önemli bazı hususlar şunlardır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018: 1):

- Kapsam başlıklı Madde 2: plastik poşet ücretlendirilmesinden muaf olan plastik poşetler ifade edilmiştir. Buna göre, ekmek, sebze, meyve gibi açıkta satılan yiyeceklerin hijyenini sağlamak amacıyla kullanılan poşetler, çok kullanımlık poşetler, sucul hayvan satışında kullanılan poşetler, tohumlu bitki satışında kullanılan poşetler, kuru temizleme gibi sadece hizmet verilen yerlerde kullanılan poşetler, kargo firmalarının poşetleri, mevzuatı gereği kullanılması zorunlu olan poşetler ücretlendirmeye tabi değildir.
- Madde 5 ile genel esaslar belirlenerek, yıllık kişi başına poşet sayısının 2019 yılı sonuna kadar en fazla 90 ve 2025 yılı sonuna kadar en fazla 40 olacak şekilde hedefler belirlenmiştir. Yine bu maddede, plastik poşet ücretlendirilmesi uygulamasının tüm satış noktalarında geçerli olacağı, plastik poşetlerin herhangi bir promosyon uygulamasına veya kampanyaya dahil edilemeyeceği, plastik poşet taban ücretinin her yıl Bakanlıkça yeniden belirleneceği gibi hususlar düzenlenmiştir.
- Yine bu usul ve esaslarda madde 6, 7 ve 8 ile Bakanlığın, il müdürlüklerinin, üreticinin ve satıcının yükümlülükleri belirlenmiştir.

- Son hükümlerde beyan, tarh, tahakkuk, tahsilat, denetim hakkında bilgiler verilmiştir.

Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar, yukarıda kısaca özetlendiği gibi uygulamanın yürütülmesinde, uygulamanın taraflarının anlayamadıkları noktaları açıklama, yapacakları işlemlerde yönlendirme, genel hususlar hakkında bilgi verme gibi konuları içeren bir rehber niteliğine sahip olduğu görülmektedir.

6.3. Geri Kazanım Katılım Payı Genel Tebliği

Dünya geneline bakıldığında ülkelerin uzun bir süredir alışveriş poşetlerini çevresel kaygılarla vergilendirildiği ve bu vergiye "plastik poşet vergisi" denildiğini görmekteyiz. Bu çeşit bir mali yükümlülüğün 2019 yılında Türkiye'de de uygulamaya konulduğu görülmektedir. Birçok ürün yanında plastik poşetler üzerine de konulan bu yükümlülük "Geri kazanım katılım payı" olarak ifade edilmektedir (Yılmaz ve Biyan, 2019: 102).

Plastik poşet ücreti ile birlikte tahsil edilen geri kazanım katılım payı, 4 Nisan 2019 tarih ve 30735 sayılı Geri Kazanım Katılım Payı Beyannamesi Genel Tebliği'nde *"Geri Kazanım Katılım Payı: 2872 sayılı Kanunun ek 11 inci maddesi gereğince Kanuna ekli (1) sayılı listede yer alan, plastik poşetler için satış noktalarından alınan payı"* olarak ifade edilmiştir. Geri Kazanım katılım payı beyannamesi genel tebliğinin amacı, plastik poşetler üzerinden alınan geri kazanım katılım payının beyan edilmesi ve tahsiline yönelik usul ve esasların belirlenmesi olarak ifade edilmektedir. Geri kazanım katılım payı beyannamesine göre (Geri Kazanım Katılım Payı Beyannamesi Genel Tebliği, 2019, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/04/20190404-4.htm):

- Beyannamelerin elektronik ortamda beyan edilmesi zorunludur.
- Kurumlar vergisi mükelleflerinin beyan dönemleri aylık, diğer mükelleflerin beyan dönemleri üçer aylık dönemler olarak belirlenmiştir.
- Beyannameler, plastik poşet satışının yapıldığı beyan dönemini takip eden ayın 24'üncü gününe kadar verilmesi gerekmektedir.
- Beyannamelerin verileceği yetkili vergi dairesi gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri için bağlı oldukları vergi dairesi, böyle bir mükellefiyetleri olmayanlar için yerleşim yeri adresinin (gerçek kişiler için) veya işyerinin (gerçek kişiler dışında kalanlar için) bulunduğu yer vergi dairesidir.
- Beyan edilip ödenmeyen geri kazanım katılım payları için gecikme zammı uygulanacaktır.

Plastik poşet ücretleri yanında tahsil edilecek olan geri kazanım katılım payı, devletin karşılıksız olarak, herkesten eşit miktarda, maktu bir vergi olarak tahsil edilmektedir. Yukarıdaki tebliğde de görüleceği üzere elektronik ortamda beyanname verilmesi, beyan dönemleri, beyannamenin verileceği yetkili vergi dairesi, beyanname verilmemesi durumunda mükellefin karşılaşacağı yaptırım ve cezalar söz konusudur. Yılmaz ve Biyan (2019: 109-110)'a göre Geri kazanım katılım payının vergi ile ortak noktalara aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1) Verginin en temel özelliklerinden "karşılıksız olması" onu diğer bir mali yükümlülüklerden ayırmaktadır. Verginin karşılıksız olması, vergi dolayısıyla elde edilen gelirlerin belirli, özel bir kamu harcamasına ayrılmamış diğer bir deyişle tahsis edilmemiş olmasını ifade etmektedir. Geri kazanım katılım payının

karşılıksız olması açısından ele aldığımızda merkezi bütçeye gelir kaydedileceği için vergi olduğu yönündeki görüş ağır basmaktadır.

2) Bir çevre vergisinin birey ve diğer ekonomik birimlerin davranışlarını yönlendirmek ve elde edilen gelirin merkezi bütçeye aktarılmasını sağlama amacı göz önüne alındığında geri kazanım katılım payı da çevre adına alındığı ve merkezi bütçeye aktarıldığı yönünde değerlendirildiğinde vergi olarak kabul edilebilir.
3) Plastik poşetlerin fiyatına dahil olarak bir maliyet unsuru olarak bu ürünlerin tüketimini azaltma amacı olarak kullanıldığında geri kazanım katılım payı, özel tüketim vergisi olarak düşünülebilecektir.
4) Geri kazanım payından elde edilen gelirin spesifik bir alanda kullanılamayacağı ve merkezi yönetim bütçesine gelir kaydedileceği ifadesi bu payın harç olarak değerlendirilemeyeceğini daha çok gelir getirici yönü ile vergi olarak görülebileceğini ifade etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Plastik poşetlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin ciddi boyutlara ulaştığı ve önlemler alınması gerektiği herkes tarafından kabul görmektedir. Dolayısıyla ülkeler bu konuda çeşitli uygulamalara giderek plastik poşetlerin tüketimini azaltmak amacı taşımaktadırlar. Türkiye'de dünya uygulamaları çerçevesinde plastik poşetlerin ücretlendirilmesi uygulamasına 2019 yılı itibariyle başlamıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar plastik poşet vergisi adı ile yapılmaktadır. Dolayısıyla uygulamanın vergisel boyutunun belirlenmesi önemlidir.

Plastik poşet ücretinin içeriği: poşet maliyeti, KDV, geri kazanım katılım payı, ilave gelir payı (tahsilin zorunlu giderler ve geri kazanım katılım payından yüksek olduğu durumlarda) olarak sıralanabilir. Bu unsurlara bakıldığında 25 krş ödemenin tamamının vergi olmadığı görülmektedir. Plastik poşet vergisi denildiğinde bu 25 kuruşun tamamının vergi olduğu düşünülebilir. Ancak unsurları ele alıp incelediğimizde plastik poşetlerin diğer ürünler gibi satıcıya bir maliyeti söz konusudur. Dolayısıyla poşet maliyeti satıcının tüketiciden tahsil ettiği bu maliyet değeridir. Satıcı bu poşet satışları üzerinden normal bir ürün satışından tahsil ettiği KDV'yi de almaktadır. Diğer bir unsur Geri Kazanım Katılım Payıdır. Bu pay 15 kuruştur. Değişmeksizin her plastik poşet satışı üzerinden aynı tutarda tahsil edilmekte ve devlete aktarılmaktadır. Son gelir unsuru ilave gelir payı ise eğer plastik poşet satışından tahsil edilen gelir zorunlu giderler ve geri kazanım katılım payından yüksek ise aradaki pay yine devlete aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu unsurlar içerisinde vergiye en yakın kavramın geri kazanım katılım payı olduğu ve tutarının da 15 kuruş olduğu ifade edilebilir.

Plastik poşet ücretlendirilmesi uygulamasında, kavramların da ele alınması faydalı olacaktır. Ücret tabiri, satın alma sırasında ödenen tutarı ifade etmek için kullanılabilirse de ekonomide emeğin karşılığı olarak da yaygın kullanıldığını görmek mümkündür. Burada plastik poşetlerin fiyatlandırılması, şeklindeki ifadenin de kullanılabilirliği düşünülmelidir. Ayrıca kanun tanımlarından plastik poşet ücretlendirilmesinin Çevre Kanunu içinde düzenlenmiş olması, isminde vergi ibaresinin geçmemesi bu uygulamanın vergi olarak değerlendirilmesi konusunda tereddütlere yol açmaktadır.

Kaynakça

Akdoğan, Abdurrahman (2006) "Kamu Maliyesi", Onbirinci Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

American Institute of Certified Public Accountants (2017) "Guiding Principles of Good Tax Policy: A Framework for Evaluating Tax Proposals", January, ss. 1-16.

Çöpüne Sahip Çık Vakfı (2019) "Avrupa'da Plastik Poşetler Hakkında Mevzuat ve Uygulamalar", Ocak, ss. 1-6. https://www.copunesahipcik.org/wp-content/uploads/2019/01/Avrupa-%C3%9ClkelerindeUygulanan-Plastik-Po%C5%9Fet-%C3%9Cretlendirilmesi.pdf (04.12.2019)

Ekins, Paul (1999) "European Environmental Taxes and Charges: Recent Experience, Issues and Trends", Ecological Economics, 31 (1999), ss. 39-62.

European Commission – DG Environment (2011) "Assessment of Impacts of Options To Reduce The Use of Single-Use Plastic Carrier Bags – Final Report", September, ss. 1-133. https://ec.europa.eu/environment /waste/packaging/pdf/report_options .pdf (05.12.2019)

Florida Department of Environmental Protection (2010) "Retail Bags Report Fort he Legislature" February, https://www.khlaw.com/Files/26980_Florida_Retail-Bag-Report_01Feb10.pdf (04.12.2019)

Geri Kazanım Katılım Payı Beyannamesi Genel Tebliği, 2019, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/04/ 20190404-4.htm (08.11.2019)

Grover, Yuvakshi ve Rai, Vishwas (2017) "Plastic Bags Ban: Pros and Cons, The Regal Aspect, A Detailed Study of Ban Worldwide and The Best Available Alternatives To Plastic Bags", The World Journal on Juristic Polity, March, ISSN: 2394-5044, pp. 1-11, http://jurip.org/wp-content/uploads/2017/02/Yuvakshi -Grover.pdf (07.11.2019)

Gündoğdu, Ayşe Eda (2019) "Anlam Tercihi Araştırmalarının Sözcük Öğretimine Katkısı: "fiyat/ücret/bedel" Sözcükleri Üzerine Bir Araştırma", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Haziran, 36(1), ss. 75-84.

Güzel, Simla ve Özkan, Ersan (2019) "Plastik Poşet Vergisi Uygulaması: Türkiye İçin Bir Değerlendirme", Vergi Dünyası, Yıl: 38, Sayı: 455, Temmuz, ss. 43- 57.

Jalil, Abdul, Mian, Nannu ve Rahman, Muhammad Khalilur (2013) "Using Plastic Bags and Its Damaging Impact on Environment and Agriculture: An Alternative Proposal", International Journal of Learning &Development, ISSN 2164-4063, 2013, Vol. 3, No.4, p.1-15.

Kabinga, Musonda (2016) "Principles of Taxation", ss. 1-12, https://pdfs.semanticscholar.org/ d350/83fc0fbee8244e4f095a8d6fc446507d52eb .pdf (05.12.2019)

Kısacık, Harun (2019) "Depozito ve Plastik Poşet Ücreti Uygulamaları: Muhasebe Süreci", Business&Management Studies: An International Journal, Vol. 7, Issue 3, Year 2019, pp. 183-199.

Miller, Rachel Marie (2012) "Plastic Shopping Bags: An Analysis of Policy Instruments for Plastic Bag Reduction", Faculty of Geosciences, Universiteit Utrecht, pp. 1-66.

NOLAN-ITU Pty Ltd (2002) "Plastic Shopping Bags- Analysis of Levies and Environmental Impacts - Final Report", December, Environment Australia Department of the Environment and Heritage, ss. 1-102, http://www.greenbag.com.au/UserFiles/AU_analysis.pdf (07.11.2019)

NSW - EPA (2016) "Plastic Shopping Bags: Options Paper",Pratical actions for Plastic Shopping Bags, February, pp.1-37, https://www.epa.nsw.gov.au/~/media/EPA/

Corporate%20Site/resources/waste/ 160143-plastic-shopping-bags-options.ashx (05.12.2019)

Özçelik, Gizem Erim (2019) "Naylonlaşan Dünyada Poşet Krizi: Dünya – Türkiye Uygulaması", Konya Ticaret Odası, Araştırma Raporu, Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü, Ocak, Konya, ss. 1-20.

Özer, Yunus ve Cihan, Berkay (2019) "Ücretli Poşet Uygulaması, Poşet Beyannamesi ve Muhasebeleştirilmesi", https://www.verginame.com/berkay-cihan/ucretli-poset-uygulamasi-poset-beyannamesi-ve-muhasebelestirilmesi.html (03.12. 2019)

Pehlivan, Osman (2019) "Kamu Maliyesi", Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım, Şubat, Trabzon.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2018) "Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar", https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/plasposetue_20181227_-20181227091110.pdf (02.11.2019)

T.C. Anayasası (1982) https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf (07.11.2019)

Tough, Rhian (2007) "Plastic Shopping Bags: Environmental Impacts and Policy Options", School of Geography, Environment and Earth Sciences, Victoria University of Wellington, October

Türk Dil Kurumu (2019), https://sozluk.gov.tr/ (05.12.2019)

Yılmaz, Güneş ve Biyan, Özgür (2019) "Geri Kazanım Katılım Payının Hukuki Niteliği ve Yabancı Ülke Uygulamalarıyla Karşılaştırılması", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı: 371, Ağustos, ss. 101-116.

Wise, Kurt ve Berger, Noah (2010) "Understanding Our Tax System: A Primer For Active Cıtızens", MassBudget, September, ss. 1-91, http://www.massbudget.org/reports/pdf/Tax_Primer_83110.pdf (05.12.2019)

7153 sayılı Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/12/20181210.pdf (03.12.2019)

Petrol Fiyatları ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki Asimetrik İlişki: Türkiye Örneği

Hikmet AKYOL[*]
Kübra KARAKUŞ[**]
Melahat BATU AĞIRKAYA[***]

Özet

Petrol fiyatları ile makroekonomi arasındaki ilişki 1980'lerden beri yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Petrol fiyatlarında görülen dalgalanmalar ekonomik yapı üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri olan ilişkisi ise karmaşıktır. Teorik olarak, petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki hisse senedi değerleme modeli ile açıklanabilir. Bu modele göre, hisse senedi fiyatları farklı yatırım katmanlarında beklenen gelecek nakit akımların iskonto edilmiş değerinin toplamıdır. Ampirik olarak incelendiğinde, petrol fiyatları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiye yönelik karmaşık bulgular bulunmuştur. Bu araştırma, Türkiye'de petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri üzerindeki asimetrik etkisini incelemiştir. Başka bir ifadeyle petrol fiyatlarında meydana gelen değişimlerin hisse senedi getirileri üzerindeki doğrusal olmayan etkisinin ne olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Petrol Fiyatları, Hisse Senedi Getirileri, Makroekonomi.

Asymmetric Relationship between Oil Prices and Stock Returns: The Example of Turkey

Abstract

The relationship between oil prices and macroeconomics has been heavily debated since the 1980s. Fluctuations in oil prices can cause serious problems, directly or indirectly, on the economic structure. The relationship between stock returns in oil prices is complex. In theory, the relationship between oil prices and stock returns can be explained by the stock valuation model. According to this model, stock prices are the sum of the discounted values of expected future cash flows in different investment horizons. When examined empirically, complex evidence has been found for the relationship between oil prices and stock returns. This study examined the asymmetric effect of oil prices on stock returns in Turkey. In other words, the non-linear effect of changes in oil prices on stock returns has been analyzed.

Keywords: Oil Prices, Stock Returns, Macroeconomics.

[*] Öğr. Gör, Gümüşhane Üniversitesi, hikmetakyol76@gmail.com
[**] Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, k.karakus@alparslan.edu.tr
[***] Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi, melahatagirkaya@hotmail.com

Giriş

Bir ülkede hisse senedi piyasasının gelişim kaydetmesi, ülkenin finansal piyasalarının ve dolaysıyla ekonomik kalkınmasının gelişimi açısından önemlidir. Petrol ise dünya çapında yaygın olarak kullanılan en hayati doğal kaynaklardan birisidir (Bahmani-Oskoee, Ghodsi ve Hadzic, 2019:165). Petrol fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki, Hamilton (1983), artan petrol fiyatlarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini gösteren seminal çalışmasından beridir literatürde yoğun olarak incelenmiştir. Genel olarak, petrol fiyatlarında yaşanan değişimler bir ülkenin ekonomisini olumlu ve olumsuz yönde etkileyebilir ve bu etkiler genellikle dışsal olup, petrol sektörüne özgü daha büyük siyasi gelişmeler veya olaylar tarafından yönlendirilmektedir (Bahmani-Oskoee, Ghodsi ve Hadzic, 2019:165). Petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri olan ilişkisi ise karmaşıktır. Teorik olarak incelendiğinde, petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin hisse senedi değerleme modeline dayandığı görülür. Bu modele göre, hisse senedi fiyatları farklı yatırım katmanlarında beklenen gelecek nakit akımların iskonto edilmiş değerinin toplamıdır. Genelde ise petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri (finansal piyasalar) arasında negatif yönlü ilişki beklenir, çünkü petrol fiyatları arttığında birçok firma faaliyetlerini ve projelerini yönetmek için daha fazla para harcamak zorunda kalacaktır (Naifar, Saleh ve Dohaiman, 2013:417). Ancak, ampirik olarak incelendiğinde petrol fiyatları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiye yönelik karmaşık bulgular bulunmuştur.

Yatırımcıların, petrol fiyatlarının negatif yönlü şoklarına daha fazla tepki vermesi beklendiği için, bu tür reaksiyonları 2008 krizi örneğinde olduğu gibi doğrusal bir ortamda ölçmek uygun olmayabilir (Dhaoui vd., 2018:1097). Dolaysıyla petrol fiyatlarındaki değişimlerin hisse senedi getirileri üzerindeki asimetrik etkisinin ne olduğu konusu, araştırmacılar ve politika uygulayıcıları açısından ciddi bir tartışma konusudur. Bu araştırma, Türkiye'de petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri üzerindeki asimetrik etkisini incelemiştir. Başka bir ifadeyle petrol fiyatlarında meydana gelen negatif ve pozitif yönlü değişimlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin ne olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. Literatür Taraması

Literatür incelendiğin petrol ve hisse senedi getirileri arasındaki asimetrik ilişkiyi inceleyen ampirik araştırmaların 90'lı yıllardan itibaren arttığı görülmüştür. Özellikle son yıllarda, bu konuda ciddi çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar arasında Ono (2011), Naifar ve Dohaiman (2013), Cueppers ve Smeets (2015), Pan ve Liu (2016), Huang vd. (2017), Al-Hajj vd. (2018), Badeeb ve Lean (2018), Dhaoui vd. (2018), Bahmani-Oskoee vd. (2019) ve Khan vd. (2019), çalışmaları gösterilebilir.

2. Yöntem ve Veri Seti

Bu araştırmanın amacı Türkiye'de ve 2005q2-2018q4 döneminde petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasında, uzun dönemde herhangi bir asimetrik ilişki bulunup bulunmadığının test edilmesidir. Başka bir ifadeyle, araştırma döneminde petrol fiyatlarında meydana gelen pozitif ve negatif yönlü şokların hisse senedi getirilerini uzun dönemde hangi yönde etkilediğinin analiz edilmesidir. Araştırmada söz konusu ilişki Shin vd. (2014), tarafından geliştirilen NARDL (Nonlinear ARDL) yaklaşımı ile incelenmiştir.

Araştırma kapsamında ilk olarak değişkenlerin durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Engle-Granger (1987), Johansen (1988) ile Johansen ve Jesulius (1990), testlerinin temel

koşulu değişkenlerin düzey değerlerinde (I [0]) durağan olmayıp, birinci farkları alındığında (I [1]) durağan hale gelmesidir. Pesaran vd. (2001), tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı ise hem I [0] hem de I [1] seviyesindeki değişkenlerin birlikte analiz edilmesine olanak tanır. Bunun yanı sıra, Shin, vd. (2014), tarafından ARDL modeller temel alınarak geliştirilmiş NARDL sınır testi yaklaşımı ile değişkenler arasındaki asimetrik ilişkiyi test etmek mümkündür. Araştırma kapsamında kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırma Değişkenleri

Değişken	**Açıklama**	**Kaynak**
LN(BIST100)	BIST100 hisse senedi getirilerinin (P_t/P_{t-1}) logaritması	TCMB
LN(BISTHIZ)	BIST hizmet sektörü getirilerinin logaritması	TCMB
LN(BISTSAN)	BIST sanayi sektörü getirilerinin logaritması	TCMB
LN(BISTMAL)	BIST maliye sektörünün hisse senedi getirileri	TCMB
LN(BISTTEK)	BIST teknoloji sektörü hisse senedi getirileri	TCMB
LN(BRENT)	Varil başına Brent Petrol fiyatının (ABD Doları) logaritması	TCMB

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	LN(BIST100)	**LN(BISTHIZ)**	**LN(BISTMAL)**	**LN(BISTSAN)**	**LN(BISTTEK)**	**LN(BRENT)**
Ortalama	11.33292	10.89244	11.58722	11.37378	10.36371	4.296117
Maximum	12.11855	11.79184	12.16464	12.49029	12.16065	4.930148
Minimum	10.38200	9.677685	10.68176	10.25148	8.672306	3.578506
Std. Dev.	0.467786	0.538570	0.385003	0.635696	0.963850	0.344107
J.B. Norm.	2.736763	2.868988	4.939394	2.438044	2.388753	2.220162
Prob.	0.254519	0.238236	0.084611	0.295519	0.302893	0.329532
Gözlem	55	55	55	55	55	55

3. Analiz ve Bulgular

Araştırma kapsamında ilk olarak değişkenlerin hangi seviyede durağan oldukları (birim kök içerip içermediği), ADF ve PP birim kök testleri ile sınanmıştır. Test bulguları Tablo 3'te verilmiştir. Test bulguları incelendiğinde bütün değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdiği, birinci farkı alındığında ise durağanlaştığı görülmüştür. Dolaysıyla tahmin edilecek NARDL yaklaşımı modeller açısından ekonometrik bir problem olmadığı görülmüştür.

Tablo 3: ADF ve PP Birim Kök Testleri

	ADF	PP
LN(BIST100)	-1.703	-1.703
ΔLN(BIST100)	-6.071***	-6.071***
LN(BISTHIZ)	-1.911	-1.883
ΔLN(BISTHIZ)	-6.322***	-6.297***
LN(BISTSAN)	-1.090	-1.130
ΔLN(BISTSAN)	-5.343***	-5.167***
LN(BISTMAL)	-2238	-2.276
ΔLN(BISTMAL)	-6.411***	-6.411***
LN(BISTTEK)	-0.594	-0.302
ΔLN(BISTTEK)	-5.248***	-5.226***
LN(BRENT)	-2.425	-2.582
ΔLN(BRENT)	-6.839***	-6.150***

***, ** ve * sırasıyla; p<=0.001, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılığı temsil etmiştir.

Araştırma kapsamında ikinci olarak tahmin edilecek NARDL modelleri için uygun gecikme uzunluğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri kullanılarak en düşük bilgi kriterine sahip gecikme uzunluğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak, buradaki temel kriter seçilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon, değişen varyans ve normallik sorununun bulunmamasıdır. Tablo 4'te tahmin edilecek NARDL modellerine ilişkin tanımlayıcı testler bulunmaktadır. Tanımlayıcı Testler incelendiğinde bütün modeller için en uygun gecikme uzunluğunun ikinci gecikme olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Tanılayıcı (Ön) Testler

Gecikme Sayısı	Akaike	Sch.	H.-Q.	J.B.	B.G.	B.P.G.	R.R.
LN (BIST100)$_{it}$=β_0 +β_1LN(BRENT)$_{it}$ + μ_{it}							
1	-1.432	-1.246	-1.361	0.192	0.266	0.325	0.678
2*	-1.574	-1.311	-1.473	0.716	0.899	0.341	0.399
3	-1.574	-1.311	-1.473	0.716	0.899	0.341	0.399
LN (BISTHIZ)$_{it}$=β_0 +β_1LN(BRENT)$_{it}$ + μ_{it}							
1	-1.828	-1.642	-1.757	0.864	0.517	0.834	0.819
2*	-1.905	-1.681	-1.819	0.641	0.804	0.214	0.197
3	-1.905	-1.681	-1.819	0.641	0.804	0.214	0.197
LN (BISTMAL)$_{it}$=β_0 +β_1LN(BRENT)$_{it}$ + μ_{it}							
1	-1.109	-0.886	-1.024	0.046	0.337	0.235	0.281
2*	-1.248	-0.947	-1.133	0.253	0.887	0.228	0.114

3	-1.248	-0.947	-1.133	0.253	0.887	0.228	0.114
LN (BISTSAN)$_{it}$=β_0 +β_1LN(BRENT)$_{it}$ + μ_{it}							
1	-1.850	-1.664	-1.77	0.948	0.608	0.225	0.926
2*	-2.018	-1.758	-1.918	0.629	0.311	0.664	0.654
3	-2.018	-1.758	-1.918	0.629	0.311	0.664	0.654
LN (BISTTEK)$_{it}$=β_0 +β_1LN(BRENT)$_{it}$ + μ_{it}							
1	-0.830	-0.644	-0.758	0.769	0.244	0.156	0.318
2*	-1.100	-0.837	-0.999	0.454	0.499	0.090	0.313
3	-1.078	-0.853	-0.992	0.523	0.711	0.150	0.147

Akaike; Akaike Bilgi Kriterini, Sch; Schwarz Bilgi Kriterini, H.Q.; Hannan-Ouinn Bilgi Kriterini, J.B.; Jarque-Bera Olasılık Değerini, B.G.; Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi Olasılık Değerini, B.P.G.; Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi Olasılık Değerini ve R.R.; Ramsey-Reset Model Kurma Testini temsil etmiştir.

Uygun Gecikme uzunlukları tespit edildikten sonra uygulanan modellerde, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunup bulunmadığı Pesaran (2001), F sınır testiyle sınanmıştır. Pesaran (2001), F testi sonuçları Tablo 5'de verilmiştir. Modellere ilişkin F sınır testi değerleri incelendiğinde, Pesaran (2001), kritik değerlerinin aşıldığı ve dolaysıyla bütün modellerde, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: F Sınır Testleri

LN (BIST100)$_{it}$=β_0 +β_1LN(BRENT)$_{it}$ + μ_{it}			I [0]	I [1]
F-İstatistik	7.330	%10	2.63	3.35
		%5	3.1	3.87
		%2,5	3.55	4.38
LN (BISTHIZ)$_{it}$=β_0 +β_1LN(BRENT)$_{it}$ + μ_{it}				
F-İstatistik	5.166	%10	3.38	4.02
		%5	3.88	4.61
		%2,5	4.37	5.16
LN (BISTMAL)$_{it}$=β_0 +β_1LN(BRENT)$_{it}$ + μ_{it}				
F-İstatistik	7.059	%10	2.63	3.35
		%5	3.1	3.87
		%2,5	3.55	4.38
LN (BISTSAN)$_{it}$=β_0 +β_1LN(BRENT)$_{it}$ + μ_{it}				
F-İstatistik	6.288	%10	3.38	4.02
		%5	3.88	4.61
		%2,5	4.37	5.16

$LN\ (BISTTEK)_{it}=\beta_0+\beta_1 LN(BRENT)_{it}+\mu_{it}$				
F-İstatistik	7.408	%10	2.63	3.35
		%5	3.1	3.87
		%2,5	3.55	4.38

Araştırma kapsamında uygulanan NARDL modellerine ilişkin uzun/kısa dönem asitmetrik katsayılar Tablo 6'da verilmiştir. Birinci model incelendiğinde, uzun dönemde LN (BRENT) değişkenindeki negatif yönlü değişimlerin LN (BIST100) değişkeni üzerinde negatif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, LN (BRENT) değişkeninde meydana gelen pozitif yönlü değişimlerin LN (BIST100) üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Uzun dönemde değişkenler arasında asimetrik ilişki bulunduğunu gösteren Wald testi (W_{LR})

anlamlı bulunmuştur. Ancak, kısa dönem asimetrisini gösteren Wald testi (W_{SR}) anlamsız bulunmuştur. İkinci model incelendiğinde, uzun dönemde LN (BRENT) değişkenindeki negatif yönlü değişimlerin LN (BISTHIZ) değişkeni üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde, LN (BRENT) değişkeninde meydana gelen pozitif yönlü değişimlerin LN (BIST100) üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu görülmüştür. Uzun dönemde değişkenler arasında asimetrik ilişki bulunduğunu gösteren Wald testi (W_{LR}) anlamlı bulunmuştur. Benzer şekilde, kısa dönem asimetrisini gösteren Wald testi de (W_{SR}) anlamlı bulunmuştur. Buna göre, kısa dönemde LN (BISTTEK) değişkeninin bir gecikmeli değerinin LN(BISTTEK) üzerinde pozitif yönlü etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde meydana gelen şokların ise %51'nin bir sonraki dönemde düzeldiği görülmüştür. Üçüncü model incelendiğinde, uzun dönemde LN (BRENT) değişkenindeki negatif yönlü değişimlerin LN (BISTTEK) değişkeni üzerinde negatif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, LN (BRENT) değişkeninde meydana gelen pozitif yönlü değişimlerin LN (BISTTEK) üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Uzun dönemde değişkenler arasında asimetrik ilişki bulunduğunu gösteren Wald testi (W_{LR}) anlamlı bulunmuştur. Benzer şekilde, kısa dönem asimetrisini gösteren Wald testi de (W_{SR}) anlamlı bulunmuştur. Buna göre, kısa dönemde LN (BISTTEK) değişkeninin bir gecikmeli değerinin ve LN (BRENT) değişkenin negatif yönlü değişimin bir gecikmeli değerinin LN(BISTTEK) üzerinde pozitif yönlü etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde meydana gelen şokların ise %22'nin bir sonraki dönemde düzeldiği görülmüştür.

Araştırma kapsamında tahmin edilen diğer iki modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmesine karşın, elde edilen uzun dönem katsayılarının yani LN (BRENT) değişkeninde meydana gelen pozitif/negatif yönlü değişimlerin hisse senedi getirileri (BISTSAN ve BISTMAL) üzerindeki etkilerinin anlamsız bulunduğu görülmüştür.

Tablo 6: NARDL Modeller

$LN\ (BIST100)_{it}=\beta_0+\beta_1 LN(BRENT)_{it}+\mu_{it}$	**Katsayısı**	**Std. Hata**	**Prob.**
C	10.738	0.125	0.0000***
$\mathbf{LN(BRENT)^+}$	0.106	0.149	0.480
$\mathbf{LN(BRENT)^-}$	-0.246	0.138	0.081*
$\Delta\mathbf{LN\ (BIST100)_{t-1}}$	0.198	0.108	0.073*

	Δ**LN(BRENT)**$^-$	0.181	0.076	0.022**
	Δ**LN(BRENT)**$^-_{t-1}$	0.239	0.095	0.015***
	Ψ (ECT$_{t-1}$**)**	-0.378	0.067	0.0000***
W_{SR}	0.520	W_{LR}	80.004***	
LN (BISTHIZ)$_{it}$=β_0 +β_1**LN(BRENT)**$_{it}$ + μ_{it}				
	@TREND	0.026	0.008	0.003***
	LN(BRENT)$^+$	0.246	0.088	0.007***
	LN(BRENT)$^-$	0.168	0.092	0.075*
	Δ**LN (BISTHIZ)**$_{t-1}$	0.335	0.124	0.009***
	Ψ (ECT$_{t-1}$**)**	-0.518	0.110	0.0000***
W_{SR}	6.428***	W_{LR}	8.562***	
LN (BISTTEK)$_{it}$=β_0 +β_1**LN(BRENT)**$_{it}$ + μ_{it}				0.0000***
	C	9.158	0.252	
	LN(BRENT)$^+$	-0.336	0.313	0.289
	LN(BRENT)$^-$	-1.147	0.299	0.000***
	Δ**LN (BISTTEK)**$_{t-1}$	0.192	0.104	0.071*
	Δ**LN(BRENT)**$^-$	0.055	0.096	0.567
	Δ**LN(BRENT)**$^-_{t-1}$	0.346	0.123	0.007***
	Ψ (ECT$_{t-1}$**)**	-0.222	0.396	0.0000***
W_{SR}	9.189***	W_{LR}	106.160***	

***, ** ve * sırasıyla; p<=0.001, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılığı temsil etmiştir.

NARDL modellerine ilişkin katsayıların uzun dönemde kararlı olup olmadığını gösteren Cusum ve CusumSQ testleri Şekil 1'de verilmiştir. Bu testler incelendiğinde, tahmin edilen üç model içinde herhangi bir yapısal kırılma olmadığı ve katsayıların kararlı (istikrarlı) olduğu tespit edilmiştir. Tahmin edilen modellerin güvenirliğini de gösteren bu test bulgularına göre tekrarlayan kalıntı değerlerinin kümülatif toplamı %95 güven aralığı içerisindedir.

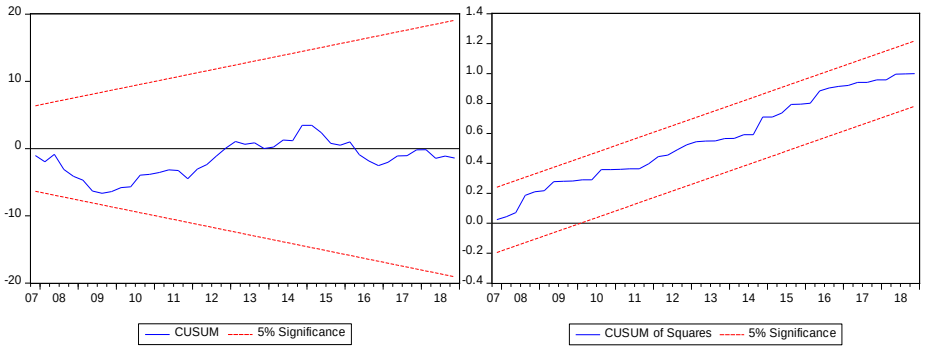

$$LN\ (BIST100)_{it}=\beta_0+\beta_1 LN(BRENT)_{it}+\mu_{it}$$

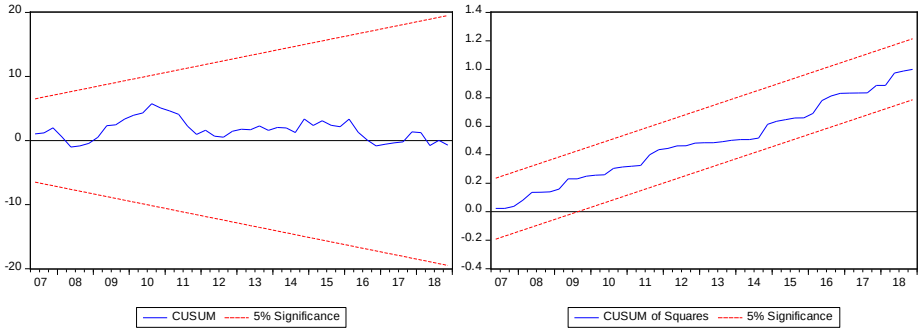

$$LN\ (BISTHIZ)_{it}=\beta_0+\beta_1 LN(BRENT)_{it}+\mu_{it}$$

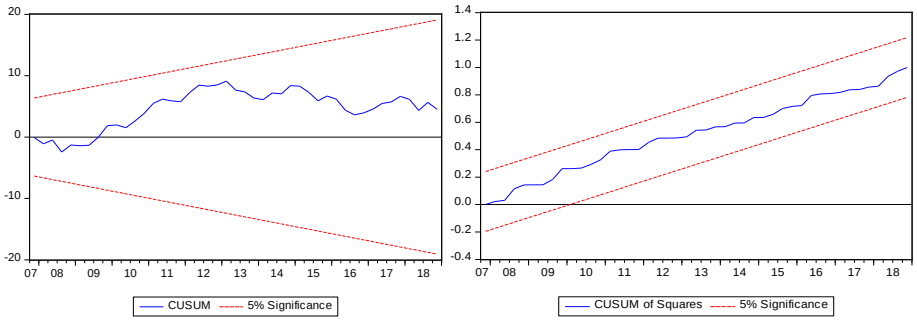

$$LN\ (BISTTEK)_{it}=\beta_0+\beta_1 LN(BRENT)_{it}+\mu_{it}$$

Şekil 1: Cusum ve CusumSQ Testleri

Şekil 2'de ise tahmin edilen modellere ilişkin çoğaltan grafikleri verilmiştir. Her üç model içinde petrol fiyatlarının pozitif ve negatif etkilerinin hisse senedi getirilerini zaman içerisinde nasıl etkilediği açık bir biçimde görülebilmektedir.

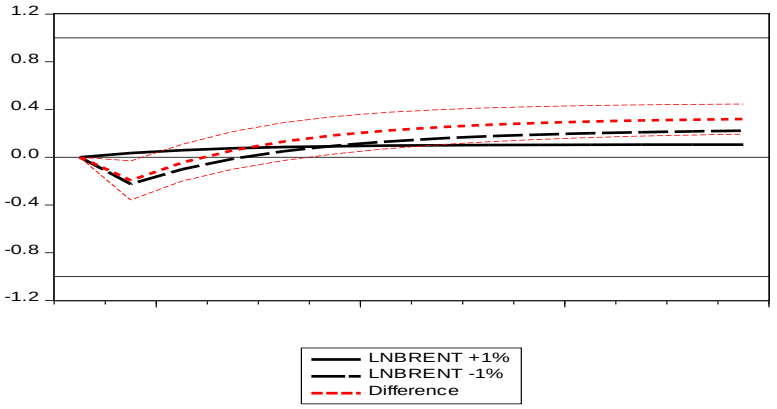

$$LN\ (BIST100)_{it}=\beta_0+\beta_1 LN(BRENT)_{it}+\mu_{it}$$

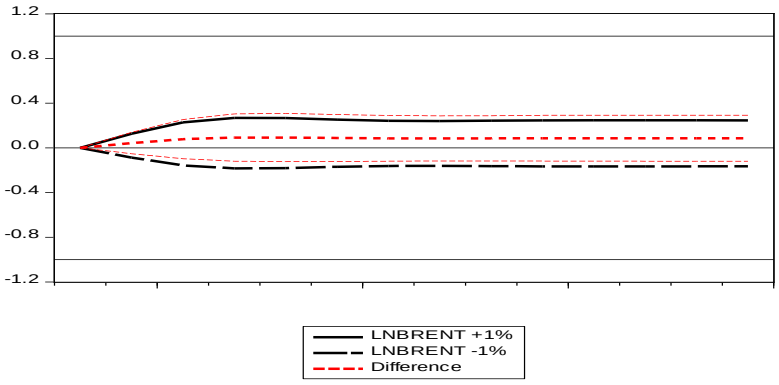

$$LN\ (BISTHIZ)_{it}=\beta_0+\beta_1 LN(BRENT)_{it}+\mu_{it}$$

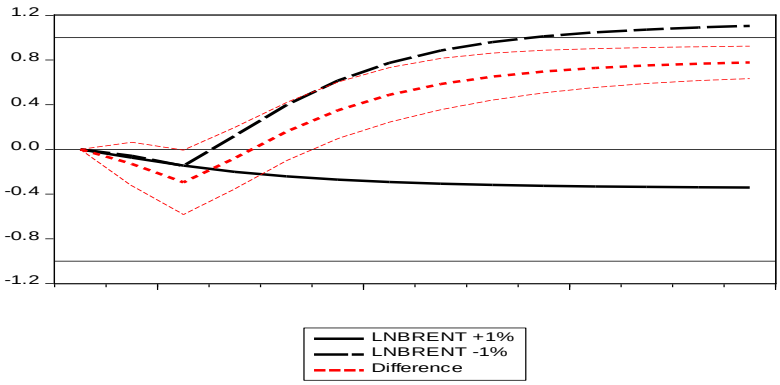

$$LN\ (BISTTEK)_{it}=\beta_0+\beta_1 LN(BRENT)_{it}+\mu_{it}$$

Şekil 2: Çarpan Grafikleri

Sonuç

Bu araştırmada Türkiye'de ve 2005q2-2018q4 döneminde petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasında uzun dönemde herhangi bir asimetrik ilişki bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Bu doğrultuda tahmin edilen NARDL model sonuçlarına göre, uzun dönemde petrol fiyatlarında görülen negatif yönlü değişimlerin BIST-100 endeks getirileri üzerinde negatif yönlü etkisi vardır. Başka bir ifadeyle, petrol fiyatlarının düşmesi, BIST-100 endeksini negatif yönlü etkilemiştir. Buna karşın, petrol fiyatlarındaki pozitif yönlü değişimlerin BIST-100 endeks getirileri üzerinde anlamlı herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. İkinci model için ise uzun dönemde petrol fiyatlarındaki hem negatif yönlü hem de pozitif yönlü değişimlerin BIST-Hizmet endeksi getirileri üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü model incelendiğinde, uzun dönemde petrol fiyatlarındaki negatif yönlü değişimlerin BIST-Teknoloji endeks getirileri üzerinde negatif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, petrol fiyatlarındaki gerilmeler, BIST-Teknoloji endeks getirilerinin artmasına neden olmuştur. Buna karşın, petrol fiyatlarında görülen pozitif yönlü değişimlerin BIST-Teknoloji endeks getirileri üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Araştırma kapsamında tahmin edilen diğer iki modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmesine karşın, elde edilen uzun dönem katsayılarının yani petrol fiyatlarında meydana gelen pozitif/negatif yönlü değişimlerin hisse senedi getirileri (BIST-Sanayi ve BIST-Mali) üzerindeki etkileri anlamsız bulunmuştur.

Kaynakça

Al-Hajj, E., Al-Mulali, U. & Solarin, S.A. (2018). Oil Price Shocks and Stock Returns Nexus For Malaysia: Fresh Evidence from Nonlinear ARDL Test. **Energy Reports**, 4, s.624–637.

Badeeb, R.A. & Lean, H.H. (2018). Asymmetric Impact of Oil Price on Islamic Sectoral Stocks. **Energy Economics**, 71, s.128-139.

Bahmani-Oskooee, M., Ghodsi, S.H. & Hadzic, M. (2019). Asymmetric Causality between Oil Price and Stock Returns:A Sectoral Analysis. **Economic Analysis and Policy**, 63, s.165–174, Queensland.

Cueppers, L.& Smeets, D. (2015). How Do Oil Price Changes Affect German Stock Returns? **International Journal of Energy Economics and Policy**, Vol. 5, No. 1, 2015, s..321-334, Mersin.

Dhaoui, A., Goutte, S. & Guesmi, K. (2018). The Asymmetric Responses of Stock Markets. **Journal of Economic Integration**, Vol.33 No.1, s.1096-1140, Seul.

Hamilton, J.D. (1983). Oil and the Macroeconomy since World War 11. **Journal of Political Economy**. Vol. 91, No. 21, s.228-248, Chicago.

Khan, M.K., Teng, J.Z.& K.M.I. (2019). Asymmetric Impact of Oil Prices on Stock Returns in Shanghai Stock Exchange: Evidence From Asymmetric ARDL Model. **PLOS ONE**, 14 (6), s.1-14, Bükreş.

Naifar, N.& Dohaiman, M.S.A. (2013). Nonlinear Analysis among Crude Oil Prices, Stock Markets' return and Macroeconomic Variables. **International Review of Economics and Finance,** 27, s.416–431.Ono, S. (2011). Oil Price Shocks and Stock Markets in BRICs, **The European Journal of Comparative Economics**, Vol. 8, No. 1, s. 29-45, Castellanza.

Pan, Z., Wang, Y.& Liu, L. (2016). The Relationships between Petroleum and Stock Returns: An Asymmetric Dynamic Equi-Correlation Approach. **Energy Economics**, 56, s. 453–463.

Pesaran, M.H., Shin, Y. & Smith, R.J. (2001). Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships. **Journal of Applied Econometrics**, 16, s.289–326, New Jersey.

Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework. In W. Horrace, & R. Sickles (Eds.), **The Festschrift in Honor of Peter Schmidt.: Econometric Methods and Applications**, s. 281-314, New York.

https://www.tcmb.gov.tr/ (25.09.2019)

Küreselleşen Dünyada Sosyal Politikaların Geleceğine İlişkin Teorik Bir Değerlendirme[1]

Hasan Mahmut KALKIŞIM[*]

Özet

Ekonomik, toplumsal, sosyo-kültürel ve teknolojik yönleri olan ve her türlü alanda etkilerini hissettiren küreselleşmenin, özellikle neo-liberal politika uygulamalarının egemenliğindeki dünyada sosyal politikaları etkilememesi düşünülemez. Temel sorun bu sürecin sosyal politikalar üzerindeki etkisinin ne olacağı yönündedir. Sosyal politika alanında temel tetikleyici olarak çoğunlukla kabul edilen sosyalist seçeneklerin pratik anlamdan siyasal ortamda varlığının son bulması ve süreç boyunca ulus-devletlerin güç kaybına yönelik maruz kaldığı tazyik dünyada sosyal politikalara yönelik bakış açılarının tekrar ele alınmasına ve değerlendirilmesine yol açmıştır.

Özellikle 2008 yılında dünyada yaşanan kriz neo-liberal ekonomi üzerindeki eleştirel baskıyı artırmıştır. Yeni arayışlar etkisini daha da yoğunlaştırmıştır. Yeni sosyal demokrasi bu arayışlarda anahtar kelimelerin başında yer almıştır. Nitekim literatürde küreselleşme ile sosyal politika arasındaki ilişkiyi farklı açılardan kurmaya çalışan, yeni düzenin temel sacayaklarını belirleyip süreçte hangi aktörlerin hangi sorumluluklar üstlenebileceğine ilişkin çalışmalar vardır.

Bu çalışmada da tüm bu yaklaşımlar ele alınarak karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır. Çalışmanın temel hipotezi küreselleşen dünyada Neo-liberalizmin yaşadığı krize paralel olarak sosyal politikaların bir evrilme içinde olduğu şeklindedir.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, Neo-liberalizm, Sosyal Politikalar

A Theoretical Evaluation on the Future of Social Policies in a Globalizing World

Abstract

It is unthinkable that globalization, which has economic, social, socio-cultural and technological aspects and makes its effects felt in every field, does not affect social policies especially in the world dominated by neo-liberal policy practices. The main problem is what will be the impact of this process on social policies. The socialist options, which are generally accepted as the main triggers in the field of social policy, terminated their practical existence in the political environment and led to the reassessment and evaluation of the perspectives of social policies in the pressurized world that the nation-states suffered during the process.

Especially the crisis in the world in 2008 increased the critical pressure on the neo-liberal economy. New searches have intensified its effect. New social democracy has been at the forefront of the key words in this quest. In the literature, there are studies that try to establish the relationship between globalization and social policy from different perspectives and determining the main pillars of the new order and which actors can assume which responsibilities in the process.

In this study, a comparative analysis will be made by considering all these approaches. The basic hypothesis of the study is that in parallel with the crisis of neo-liberalism in a globalizing world, social policies are in evolving.

Key words: Globalization, Neo-liberalism, Social Policies

[1] Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2015 yılında sunulan "Türkiye'de Sosyal Belediyecilik Algısı: İstanbul, İzmir, Adana ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyeleri Örneği" isimli doktora çalışmasından üretilmiştir.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hkalkisim@yahoo.com

1. Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politikalar

Ekonomik, toplumsal, sosyo-kültürel ve teknolojik yönleri olan ve her türlü alanda etkilerini hissettiren küreselleşmenin, özellikle neo-liberal politika uygulamalarının egemenliğindeki dünyada sosyal politikaları etkilememesi düşünülemez. Mishra, özellikle sosyal politikaların tetikleyicisi sosyalist seçeneklerin varlığının ortadan kalkmasının ve ulus devletlerde yaşanan değişim sürecinin sosyal refahla ilgili temel düşünce ve varsayımların tekrar gözden geçirilmesine yol açtığını ifade etmektedir (Mishra 1999: 1).

Özdemir ve Zanbak yaptıkları çalışmada küreselleşme ile sosyal politika arasındaki ilişkiyi dört perspektiften incelemektedirler. Birinci perspektife göre küreselleşme, kapitalist baskı gereği refahın azalmasına neden olmuştur. Bu konuda Mishra önemli fikirler ortaya atmıştır. O'na göre küreselleşme, ulus devlet ekonomilerinin uluslararası güce transfer olması, ulus devlet yapılarının ise neo-liberal yapıya bürünmesidir. Dolayısıyla küreselleşme, ulus devletlerin politika özgürlüğünü zayıflatmış hatta yitirtmiştir. Pierson'un görüşleri ise küreselleşmenin refah devletleri üzerinde düşük bir etki oluşturduğunu ileri süren ikinci perspektife örnek olarak gösterilebilir. O'na göre küreselleşmenin refah devletleri üzerindeki etkisi sanıldığı kadar güçlü değildir. Gelecekte refah devletleri kendi belirlediği süreçte ilerleyecektir. Bu süreçte hükümetler, yeniden yapılanma ve modernizasyon gibi özellikleri sayesinde küreselleşmeyi refahın dönüştürülmesinde bir politika aracı olarak kullanacaklardır. Üçüncüsü ise Esping-Andersen ve arkadaşlarının savunduğu bakış açısıdır. Onlar, küreselleşmenin refah devletleri üzerindeki etkilerinin ulusal politikalardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Yani hükümetler, yerel politikalar ile uluslararası politikalar arasında bir ikileme düştükleri zaman, katı ulusal politikalar yerine daha çok uluslararası arenada tespit ettikleri küresel eğilimleri dikkate alan dengeli politikaları uygulamayı tercih etmektedirler. Son olarak Rieger ve Leibfried dördüncü perspektifi ortaya koymaktadır. Onlar, yukarıdakilerin aksine küreselleşmeyi bizatihi refah devletlerinin kendisinin oluşturduğunu ve küreselleşme denilen şeyin aslında savaş sonrası ekonomik liberalizasyonu, kalkınma için bir ön koşul olarak gören sistemden başka bir şey olmadığını iddia etmektedir (Özdemir-Zanbak, 2011: 221-228).

Genschel ise küreselleşmenin sosyal refah politikalarına etkisi konusunda üç yaklaşım ortaya koymaktadır. İlk yaklaşım, küreselleşmeyi refah devletinde yaşanan krizlerin nedeni olarak görmektedir. Küresel okul anlayışı olarak nitelenen bu bakış, kapitalist ekonomilerde temel bir dönüşümü ifade eden bu durumun refah devletlerini tehlikeye atabileceğini ve sosyal politikaların kısılabileceğini ileri sürmektedir. Şüphecilerin, küreselleşmenin ulusal politikaları sınırlamadığı, aksine refah devletlerindeki istikrarı sağladığı yönündeki görüşleri, ikinci yaklaşımı oluşturmaktadır. Onlara göre, küreselleşme refah devletlerindeki krizlerin nedeni değil aksine refah devletindeki kaçınılmaz olan değişimin bir yansımasıdır. Revizyonistlere göre ise refah devletinde yaşanan problemler küreselleşmeye yol açmıştır ve küreselleşme bu sorunların çözümüdür (Genschel, 2004: 615-629).

Bütün bu yaklaşımlar içinde Genschel'in *küresel okul* dediği Özdemir ve Zanbak'ın birinci perspektife soktuğu düşüncelerin daha çok destek bulduğu görülmektedir. Kite, devletin küreselleşme sürecinden önce kendisine yönelen sosyal talep ve beklentileri karşılarken küreselleşmeyle birlikte bu talepleri karşılayamaz hale geldiğini ifade etmiştir (Kite 2004: 214). Bu çerçevede küreselleşmenin sosyal politikalar üzerinde getireceği değişimler şu şekilde özetlenebilir:

Öncelikli olarak birçok iktisatçı küreselleşmeyi, ulus devletlerin sosyal standartlarını azaltmaya çalışan bir güç olarak görmektedir (Jerger 2002: 2). Dolayısıyla sosyal politikanın değişim sürecini ulus devletin yeni dönemde aldığı biçimden bağımsız

değerlendirmemek lazım gelmektedir. Gerek üstten ve gerekse alttan ciddi bir aşınma süreci içindeki ulus devlet, egemenlik alanlarını da yine bu üst ve alttaki örgütlenmelere bırakmakla karşı karşıyadır. Bu değişimin sosyal politikaya yansıması, yerel ve uluslararası sosyal politika kavramlarının gelişmesi şeklinde olmuştur.

BM, DB, IMF, UÇÖ gibi uluslararası ve bölgesel yapılanmaların küreselleşen sosyal sorunlara karşı politika üreten, sosyal standartları belirleyen merkezler haline gelmesi, sosyal politikanın küresel boyutunu ortaya koyması noktasında önemli örneklerdir. Örneğin BM tarafından, ırkçılıkla mücadele etmek amacıyla 1965 yılında imzalanan fakat 1969 yılında yürürlüğe giren The International Convention on The Elimination all Forms of Racial Discrimination, (ICERD) (Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme) isimli sözleşme önemli sosyal standartları da ortaya koymuştur. Sözleşmede, herkes için çalışma hakkı, uygun çalışma ortamını sağlama, konut ve barınma hakkı, eşit işe eşit ücret ve eğitim ve öğretim hakkı gibi temel sosyal hakların korunması taraf devletlerden istenmiştir (http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.apx).

ILO, *Philedelphia Bildirisi* çerçevesinde 1919 ile 1993 yılları arasında 174 sözleşme ve 181 tavsiye kararını kabul etmiştir. Bu sözleşme ve tavsiye kararları dernek kurma özgürlüğü, örgütlenme ve toplu pazarlık hakkı, zorla çalıştırma yasağı gibi bazı temel insan haklarının yanısıra çalışma yönetimi, çalışma koşulları, sosyal güvenlik gibi konuları da içermektedir (Şenkal 2003: 26-27).

Diğer taraftan küreselleşme, özellikle ekonomik karakteri ve ekonomide ortaya çıkardığı değişim dolayısıyla çalışma ilişkilerini dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, Özaydın'a göre çalışma hayatı ve ilişkileri üzerinde bir kurguya sahip olan sosyal politikanın da zeminini kaybetmesine sebep olmuştur. Bu yeni durum, sosyal politikayı ya yeni çalışma temelinde sınırlı bir anlayış tercih etmeye yöneltecek ya da temellerini çalışma ilişkileri dışına taşıma gibi bir tercihte bulunmaya zorlayacaktır (Özaydın 2008: 167). Küreselleşme sürecinde bireyciliğin ön plana çıkması ve Munck'un ifadesiyle emeğin toplumsal alandaki gücünün önemli oranda kaybolmasıyla birlikte sendikacılık da önemli oranda güç kaybına uğramıştır (Munck 2003: 156).

Refah devleti ile birlikte sosyal politika alanına sosyal dayanışma girmiştir. Bu ise yoksulları ve yoksullukla mücadeleyi sosyal politikanın merkezinden uzaklaştırmıştır. Sosyal politikanın konusu, artık yoksullukla mücadele değil, herkesi ortak bir *vatandaşlık statüsünde* birleştiren önlemler paketidir (Buğra 2010: 66).

2. Yükselen Liberalizm, Artan Sosyal Politikalar

Özellikle 1980 sonrası dönemde uygulama alanını genişletmeye başlayan neo-liberal politikalar ve bu politikaların etkisini artıran küreselleşme süreciyle birlikte yetki erozyonuna uğrayan ulus devlet, birçok alanda olduğu gibi sosyal alanda da yetki ve görevlerini terk etmeye başlamıştır. Zaten böyle bir tazyik altındaki merkezi yönetimlerin bu türden politikaları etkin bir şekilde sürdürmesi de mümkün değildir. Bu durum, aslında bir çelişkiyi de ortaya çıkarmaktadır. Bir taraftan liberal politikaların getirdiği problemlerle karşı karşıya kalan bir toplum, öbür taraftan bu sıkıntılarla mücadele etme deneyimi olan bir merkezi yönetimin yaşadığı güç aşınması. Bunların bir adım ötesinde ise liberal politikaların sürdürülebilirliğinin sağlanması, yani liberal politikaların kendi hayatiliklerinin devamı, güvenlik endişesi durmaktadır.

Artan endişeler, beraberinde arayışları getirmiş, dikkatler daha önce bu türden vazifeleri başarılı bir şekilde yerine getirmiş olan ve önemli avantajları bünyesinde barındıran yerel yönetimlere ve onların harekete geçireceği sivil topluma yönelmiştir.

Liberal politikaların artması ile sosyal politikaların artması arasında her ne kadar bir çelişki var gibi gözükse de dikkat edildiğinde birbirini destekleyen süreçler oldukları rahatlıkla görülebilecektir. Liberalizmin toplumda oluşturduğu derin yarıkların getireceği gerilim, öncelikle bizatihi liberallerin kendilerine zarar verecektir. Dolayısıyla sosyal güvenlik temeline dayanan sosyal politikalar, bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde toplumun güvenliğinin belki de çok daha ötesinde kapitalist birikim sahiplerinin güvenliğine hizmet edecektir. Nitekim neo-liberal politikaların etkinliğini artırdığı 1980'li yıllardan sonra ülkelerin sosyal harcamalarını artırdığı görülmektedir.

Tablo 1. Bazı OECD Ülkelerinde 1980-2018 Döneminde GSYH'dan Sosyal Harcamalara Ayrılan Pay (%)

Ülkeler	1980	1990	2000	2010	2015	2018
ABD	12,8	13,2	14,3	19,4	18,8	18,7
Almanya	21,8	21,4	25,4	25,9	24,9	25,1
Avustralya	10,3	13,1	18,3	16,6	18,5	17,8 (2016)
Avusturya	21,9	23,1	25,7	27,6	27,7	26,6
Belçika	23,1	24,4	23,5	28,3	29,2	28,9
Danimarka	20,3	21,9	23,8	28,6	29,0	28,0
Finlandiya	17,7	23,3	22,6	27,3	30,4	28,7
Fransa	20,1	24,3	27,6	31,0	32,0	31,2
Hollanda	23,3	24,0	18,8	17,8	17,7	16,7
İngiltere	15,6	14,9	16,2	22,4	21,6	20,6
İrlanda	15,7	16,8	13,2	24,6	15,5	14,4
İsveç	24,8	27,2	26,8	26,3	26,3	26,1
İtalya	17,4	20,7	22,7	27,1	28,5	27,9
Japonya	10,0	10,9	15,4	21,3	21,9	-
Kanada	13,3	17,5	15,8	17,5	17,6	17,3 (2017)
Norveç	16,1	21,6	20,4	22,0	24,7	25,0
Yunanistan	9,9	15,7	17,8	24,9	25,4	23,5
Türkiye	2,2	3,8	7,5	12,3	11,6	12,5 (2016)
OECD	14,4	16,4	17,4	20,6	19,0	20,1

Kaynak: OECD, Social Expenditure Aggregated Data. http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG, (01.10.2019).

Tablo 1'de 1980-2018 yılları arasında bazı OECD ülkelerindeki sosyal harcamaların GSYH'ye oranları görülmektedir. Ülkeler bu dönemde sosyal harcamalarını artırmışlardır. Türkiye'deki sosyal harcamalarda yaşanan olağanüstü artış dikkat çekmektedir. Dönemin başında %2 seviyesindeki oranının dönemin sonuna doğru %13'lere çıktığı görülmektedir.

Fakat gerek dönemin başındaki ve gerekse dönemin sonundaki oranlar OECD ülkeleri ortalamasının oldukça altındadır. Yunanistan ve Japonya'da da dikkat çekici yükselişler görülmüştür. Dönemin başında %10 olan sosyal harcamaların oranı dönemin sonunda Japonya için %22, Yunanistan için %24 seviyelerine çıkmıştır.

Hakim olan neo-liberal düşünce, bir taraftan merkezi yönetimin sosyal harcamalarını kısıtlamasını isterken, öbür taraftan yerel yönetimlerin sosyal politika alanında daha etkin rol oynamasını da arzu ediyordu. Bu bağlamda kamu hizmetlerinde yerelleşme süreci başlamıştır. Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte İskandinav ülkelerinde sosyal harcamalar ciddi oranda artmıştır. İsveç, Norveç ve Danimarka'da sağlık hizmetlerinin %90'ından fazlası, sosyal refah hizmetlerinin ise %80'inden fazlası yerel yönetimlerce sağlanmıştır (Bogason 1996: 2 aktaran Güloğlu-Es 2008: 259). İskandinav ülkelerinin dışında da yerel yönetimler sosyal politikaların yürütülmesinde önemli avantajları bünyesinde barındırmaktadır. Bundan dolayı diğer Avrupa ülkelerinde de yerel yönetimler sosyal politikaların yürütülmesinde daha aktif hale gelmektedirler (Wagner 2004: 281). Bu noktada AB, sosyal politikaları *subsidiarity* (hizmette yerellik) ilkesi bağlamında yerel (belediyeler) ve bölgesel yönetimlerin konusu olarak görmektedir (Apan 2007: 10). Nitekim AB'de kırsal ve kentsel alanlarda toplumsal yaşamın temel yönetim birimi olarak yerel yönetimler, ülkeler arasında farklı düzeylerde görülmekle birlikte çeşitli hizmetleri yürütmektedirler. Bu hizmetler eğitim, sağlık, sosyal yardım, konut, çevre koruma, şehir içi toplu taşıma, su ve enerji temini, kanalizasyon sistemleri, evsel atık toplama ve arıtma, altyapı bakım, kültürel ve eğlence aktiviteleri şeklinde sıralanabilir (OECD 2004: 3).

Sonuç

Küreselleşme süreci tüm ilişkileri ve süreçleri etkilediği gibi sosyal politikaları da etkilemiştir. Öncelikle ulus devletin yeni dönemde güç kaybına yönelik bir tazyiğe uğraması yerel ve uluslararası sosyal politika kavramlarının gelişmesine yol açmıştır. Göç, terör ve fakirlik gibi olguların küreselleşme sürecine paralel uluslararası bir boyut kazanması bunlarla mücadelede küresel perspektifleri ve yapılanmaları da ön plana çıkarmıştır.

Yaşanan gelişmeler, sosyal politika üzerinde merkezi iktidarın etkisini sanıldığının aksine azaltmamıştır. Bunda büyüyen sorunlarla mücadelede merkezi iktidarın avantajlarının hala kabul ediliyor olmasının ve sosyal hakların Anayasalarda birer insan hakkı olarak yer edinmesinin payı büyüktür. Buna karşılık kamu hizmetleriyle ilgili iş görme yöntemlerindeki değişime paralel sosyal politikaların uygulanma yöntemlerinde de liberal anlayışa uygun bir dönüşüm olmuştur.

Küreselleşme süreci çalışma ilişkilerini dönüştürmüştür. Bu durum çalışma ilişkileri üzerinden bir kurguya sahip olan sosyal politikaların zemin kaybetmesine yol açmıştır. Yeni dönemde 3. Kuşak sosyal politikalar da denilen göç hareketleri, çevre sorunları gibi uluslararası boyutu olan ve bu bağlamda işbirliğini zorunlu kılan yeni bir sosyal politika yaklaşımı gelişmiştir.

Son olarak bireyciliğin ön plana çıktığı bu dönemde teknolojik gelişmelerin de etkisiyle emeğin toplumsal alandaki gücü önemli oranda azalmıştır. Bunun neticesinde sendikacılık ta dünya genelinde güç kaybına uğramıştır.

Kaynakça

Apan, A. (2007). AB'de ve Ülkemizde Sosyal Yardımlar ve Sosyal Hizmetler, İdarenin Sesi Dergisi, Sayı: 124, s. 6-11, Ankara.

Buğra, A. (2010). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika. İstanbul: İletişim Yayınları.

Genschel, P. (2004). Globalization and The Welfare State: A Retrospective, Journal of European Public Policy, Vol: 11, Issue: 4, p. 613-636, London.

Güloğlu, T. ve Muharrem Es. (2008). Yerelleşen Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler. 1. Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Editör: L. Özcan, vd., s.257-267, Sakarya.

http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.apx

Jerger, J. (2002). Globalization, Wage Setting, and The Welfare State, Journal of Policy Modeling, Vol: 24, p. 1-18.

Kite C. (2004). The Stability of The Globalized Welfare State. Globalization and The Welfare State, Editor: B. Södersten, Palgrave Macmillan, p.213-238, New York.

Mishra, R. (1999). Globalization and The Welfare State, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Munck, R. (2003). Emeğin Yeni Dünyası, (Çev.: Mahmut Tekçe), İstanbul: Kitap Yayınevi.

OECD, Social Expenditure Aggregated Data. http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG (01.10.2019).

OECD, (2004). The Role of The European Union in Local and Regioanal Development, Paris: World Bank Institute City Raund.

Özaydın, M. M. (2008). Küresel Etkilerle Şekillenen Sosyal Politika Anlayışı Ekseninde Sosyal Politikaların Geleceğini Tartışmak, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10/1, s. 163-180, Ankara.

Özdemir, Ç.-Zanbak, M. (2011). Küresel Dönüşümde Sosyal Politikanın Etkinliği: Dört Perspektiften Değerlendirme, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 61, Sayı: 2, s.217-233, İstanbul.

Şenkal, A. (2003). Sosyal Politika ve Uluslararası Sosyal Standartlar, Kamu-İş, Cilt:7, Sayı:2, s.2-33, Ankara.

Wagner, A. (2004). Redefining Citizenship for the 21st Century: From The National Welfare State to the UN Global Compact, İnternational Journal of Social Welfare, Volume: 13, Issue: 4, p.278-286.

Kendini Yönetme Stratejisi: SWOT-AHS Yaklaşımı

Hakan PABUÇCU[*]
Yusuf ESMER[**]

Özet

Günümüzde yönetim kavramı yalnızca örgütsel anlamda düşünülmemelidir. İnsanın kendini de yönetmesi söz konusudur. Bireylerin özel yaşamlarında ve iş yaşamlarında başarılı olabilmeleri kendilerini yönetebilmelerine bağlıdır. Kendini yönetebilen bireyler ailelerini, işlerini ve hatta yöneticisi oldukları örgütleri de yönetebilmektedirler. Tarihte başarılı insanların ortak özelliklerinin "kendini yönetebilme" becerisi olduğu görülmektedir. Bu nedenle başarılı olabilmek için herkesin kendini yönetebilmesi gerekmektedir. Kendini yönetme, güçlü ve zayıf yönleri keşfetme, nasıl verimli çalışabileceğini öğrenme ve nasıl yüksek performans gösterebileceğini anlayabilmektir. Bu bağlamda bireylerin kendilerini yönetme konusunda çeşitli stratejiler geliştirdikleri görülmektedir. Bu çalışmada potansiyel çalışan adayı olan üniversite öğrencilerine yönelik iş ve kariyer yaşamlarında daha başarılı olmaları için kendilerini yönetmelerine yönelik stratejiler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle SWOT analizi kullanılarak öğrencilerin güçlü-zayıf yönleri ile karşılaşabilecekleri muhtemel tehdit ve fırsatlar belirlenmiş sonrasında stratejiler geliştirilerek öğrenciler için en uygun stratejinin tespiti Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yaklaşımı ile yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kendini Yönetme Stratejisi, SWOT, AHS

Oneself-Management Strategy: SWOT-AHP Approach

Abstract

The concept of management should not be considered only in an organizational meaning. The person is able to manage oneself. The success of the persons in their private and business life is closely related to have the ability of oneself-management. The individual who has the ability of oneself-management can manage their family and their job as well as their belonging organizations. Mutual features of the successful individual are oneself management in the history and to become successful persons need to manage oneself. Oneself management is that to explore individuals' strength and weakness and to learn for working effectively and high performance. In this context, it is seen that individuals develop strategies to manage oneself. In this research, it is tried to develop oneself-management strategies for undergraduate students to achieve their goal and to become successful in their business-career life. For this purpose, firstly, SWOT analysis conducted to determine the strength and weakness of the students as well as the threats and opportunity and secondly, tried to determine the suitable self-management strategy by using the Analytic Hierarchy Process (AHP) based on expert opinion.

Keywords: Oneself Management Strategy, SWOT, AHP

[*] Doç. Dr. Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hpabuccu@bayburt.edu.tr
[**] Dr. Öğr. Üyesi Bayburt Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, yesmer@bayburt.edu.tr

Giriş

İnsanlığın var oluşuna kadar uzanan yönetim mal ya da hizmet üretimi ile ilgili tüm örgütsel faaliyetlerde ihtiyaç duyulan bir olgudur. Eski yönetim uygulamalarına bakıldığında yönetimin daha çok örgütlerle (devlet, kabile, ordu, site vb.) ilgili oldu görülmektedir (Nişancı , 2015: 258). Günümüzde ise yönetim kavramını sadece örgütsel anlamda düşünmek doğru olmamaktadır. Kısaca yönetim "başkalarına iş gördürme sanatı" olarak tanımlanmaktadır (Koçel, 1999: 11-12) Daha uzun bir tanımla yönetim, örgütsel kaynakların etkili ve verimli kullanılmasına yönelik gerçekleştirilen planlama, örgütleme, yöneltme, koordinasyon ve denetleme sürecidir (Mucuk, 2014: 18-20). Yönetimin var olabilmesi için en az iki kişinin (yöneten ve yönetilen) var olması gerekmektedir. Ancak insanın kendini yönetmesi de söz konusu olabilmektedir. "Kendini yönetme" kavramı son zamanlarda araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bireylerin özel yaşamlarında ve iş yaşamlarında başarılı olabilmeleri kendilerini yönetebilmelerine bağlıdır. Kendini yönetebilen bireyler ailelerini, işlerini ve hatta yöneticisi oldukları işletmeleri de yönetebilmektedirler. Platon, "Kendini yönet dünyayı yönetecek gücü kendinde bulursun" sözüyle bu durumu çok iyi ifade etmektedir (Özer, 2005: 1). Tarihte başarılı insanlar incelendiğinde ortak özelliklerinin "kendini yönetebilme" becerisine sahip oldukları görülmektedir. Bu nedenle başarılı olabilmek için herkesin kendini nasıl yönetebileceğini öğrenmesi gerekmektedir. Bir kişinin kendisini yönetebilmesi için öncelikle kişinin kendisini iyi tanıması, güçlü ve zayıf yönlerini bilmesi, amaç ve hedeflerini net bir şekilde ortaya koyması, verimli olduğu zamanları belirlemesi gerekmektedir (Özbey, 2012: 1). Peter F. Drucker`a göre yönetici olabilmenin en önemli adımlarından biri kendini yönetebilmektir. Kendini yönetmek, güçlü olunan yönleri keşfetmek, nasıl verimli çalışabileceğini ve yüksek performans gösterilebileceğini anlamaktır (Human Group, 2013: 1). Aynı zamanda "kendini kontrol etme" veya "kendini düzenleme" olarak da adlandırılan kendini yönetme, kişinin duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını farklı durumlarda etkin bir şekilde düzenleme yeteneğidir. Bu durum, stresi yönetmeyi, hazzı ertelemeyi, kendini motive etmeyi, kişisel ve akademik hedeflere odaklanarak çalışmayı içermektedir (Transforming Education, 2019: 1). Bu bağlamda bireylerin kendilerini yönetme konusunda çeşitli stratejiler geliştirdikleri görülmektedir. Kendini yönetme stratejileri, bireylerin kendi davranışlarını kontrol altına alarak kendilerini yönetebilmek için izledikleri yollardır. Kendini yönetme stratejisine sahip bir birey kendini çok iyi analiz ederek verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirebilmekte ve amacına-hedefine rahatlıkla ulaşabilmektedir (Çığıl, 2013: 56). Bu nedenle bireylerin kendilerini yönetebilmeleri için mutlaka kendilerini yönetme stratejilerine sahip olmaları gerekmektedir. Bu çalışmada potansiyel çalışan adayı olan üniversite öğrencilerinin iş ve kariyer yaşamlarında daha başarılı olmaları için kendilerini yönetme konusunda stratejiler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle SWOT analizi kullanılarak öğrencilerin güçlü-zayıf yönleri ile karşılaşabilecekleri muhtemel tehdit ve fırsatlar belirlenmiş sonrasında stratejiler geliştirilerek öğrenciler için en uygun stratejinin tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

1. Kendini Yönetme

Öz-yönetim olarak da adlandırılan kendini yönetme çok çeşitli beceriler, nitelikler, tutumlar ve deneyimleri kapsamaktadır (Cottrell , 2003: 60):

- Durumunu analiz etmek; güçlü ve zayıf yönler ile tehdit ve fırsatları belirlemek
- Kaynakları ve destekleri belirlemek
- Zamanı yönetmek
- Amaçlarını destekleyen tutumları benimsemek
- Sorunları yönetmek için çözüm odaklı bir yaklaşım benimsemek

– Duygularını yönetme
– Sıkıntılarınla başa çıkabilme
– Değişim, belirsizlik ve karışıklığı yönetmek

Değişken, belirsiz, karmaşık ve anlaşılması zor günümüz iş dünyasında başarılı olmanın yolu kendini yönetmekten geçmektedir. Bu bağlamda iş yaşamında çalışanların ve yöneticilerin kendilerini yönetmek için izlemeleri gereken 6 adım bulunmaktadır. Bunlar; vizyon oluşturmak, belirgin, ölçülebilir ve eylem odaklı hedefler belirlemek, hedefleri belirleyici içsel kaynakları keşfetmek, hedeflere ulaşmayı olumsuz etkileyecek içsel engelleri tanımlamak, motivasyonun devamlılığını sağlamak ve duygusal dayanıklılığı yükseltmektir (Erol, 2016: 1). Drucker (2005: 100-109)`a göre kendini yönetmek için birtakım soruları yanıtlamak gerekmektedir. Kendini yönetme bu soruların yanıtıdır. Bu sorular şunlardır:

– Güçlü olduğum yönlerim nelerdir?
– Bir işi nasıl yaparım?
– Sahip olduğum değerler nelerdir?
– Nereye aitim?
– Neye katkıda bulunmalıyım?
– Sorumluluklarım nelerdir?
– Hayatımın dönüm noktasında mıyım?

Yukarıdaki bilgilere göre kendini yönetme kişinin güçlü ve zayıf yönlerini ile gelecekte karşılaşabileceği muhtemel fırsat ve tehditleri belirlemesidir. Dolayısıyla kendini yönetebilmek için bireylerin bireysel SWOT analizlerini yaparak onlara yol gösterecek kendini yönetme stratejileri geliştirmeleri gerekmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada nitel-nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın veri toplama aşamasında açık uçlu bir soru formu kullanılmıştır. Soru formunda öğrencilerin güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatlara yönelik algıları sorulmuştur. Araştırmanın evrenini Bayburt Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü`nde lisans eğitimi gören ve Stratejik Yönetim (2018-2019 Güz) dersine aktif olarak katılan 29 öğrenci oluşturmaktadır. Bu bağlamda 10 öğrenciden oluşturulan soru formunun doldurulması istenmiştir. Çalışmanın analiz aşamasında öncelikle SWOT analizi bulguları kullanılmıştır. Yönetim ve organizasyon alanında bağlantı kurulan 3 akademisyenle birlikte çalışılarak 4 strateji belirlenmiş ve SWOT analizi bulgularına göre bu stratejiler puanlanmıştır. Puanlanan stratejiler Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yaklaşımı ile sıralanmıştır.

SWOT analizi, bir örgütün, bir bireyin, bir planın, bir projenin ya da ticari bir faaliyetin değerlendirilmesinde kullanılan stratejik bir planlama aracıdır. Bu nedenle SWOT analizi yöneticilerin örgütsel ve çevresel faktörleri tanımlamasına yardımcı olan durum analizidir. SWOT analizinin iç ve dış olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. İç boyut örgütsel faktörleri, güçlü ve zayıf yönleri, dış boyut ise çevresel faktörleri, fırsatları ve tehditleri içermektedir (Gürel ve Tat, 2017: 995). AHS ise ilk olarak 1970'li yıllarda Thomas L. Saaty tarafından ortaya atılan, karmaşık problemlerin çözümünde sıkça kullanılan ve karar verme sürecinde objektif faktörlerin yanı sıra sübjektif faktörlerin de sürece dâhil edilebildiği güçlü ve kolay anlaşılır bir tahmin ve karar verme yöntemidir (Armacost ve Hosseini, 1994: 386). Karar problemi için çözüm araştırılırken problem bileşenlerine ayrılarak hiyerarşik bir yapı oluşturulmaktadır. Oluşturulan hiyerarşideki kriterler bir üst

düzeydeki bileşenler açısından ikili olarak karşılaştırılmaktadır. Hiyerarşinin en alt seviyesinden itibaren her bileşenin amaca göre göreli önem düzeyleri belirlenerek modeli çözüm aşamasına geçilmektedir (Başkaya ve Akar, 2005: 275; Saaty, 2008: 85). Bir bileşenin diğer bileşenlere göre ne derece önemli olduğunu gösteren ikili karşılaştırma matrislerinin oluşturulabilmesi için bir önem ölçeğine ihtiyaç bulunmaktadır. Saaty (1980) tarafından geliştirilen 1-9 arası karar ölçülerinin bulunduğu önem ölçeği Tablo 1' de verilmektedir.

Tablo 1: 1-9 AHS Göreli Önem Ölçeği

Önem Derecesi	**Tanım**	**Açıklama**
1	Eşit önem	İki faaliyet amaca eşit düzeyde katkıda bulunmaktadır
3	Birinin diğerine göre orta derecede önemli olması	Tecrübe ve değerlendirmeler sonucunda bir faaliyet diğerine göre biraz daha fazla tercih edilir.
5	Kuvvetli düzeyde önemli	Tecrübe ve değerlendirmeler sonucunda bir faaliyet diğerine göre çok daha fazla tercih edilir.
7	Çok kuvvetli düzeyde önemli	Bir faaliyet diğerine göre çok kuvvetli tercih edilir. Faaliyetin üstünlüğü uygulamada da ispatlanmaktadır.
9	Son derece önemli	Bir faaliyet diğerine göre mümkün olan en yüksek derecede tercih edilir.
2, 4, 6, 8	İki faaliyet arasında kalan değerler	İki faaliyet arasında uzlaşma gerektiğinde sayısal değerlerin ortasında bir değer verilir.

Modelde n adet kriter mevcut olduğunda nxn boyutlu bir matris oluşturulmakta ve i. sıradaki bileşenin j. sütundaki elemana göre ne kadar önemli olduğu bu matristeki değerlere bakılarak görülebilmektedir. Hiyerarşik düzende belirlenen düzey (n) elemana sahipse toplamda n(n-1)/2 tane karşılaştırma yapılmalıdır (Byun, 2001: 290).

3. Bulgular

Bu bölümde SWOT analizi bulguları ve AHS yaklaşımı bulguları yer almaktadır.

3.1. SWOT Analizi Bulguları

Çalışmada SWOT analizine ilişkin elde edilen veriler matris şeklinde Tablo 2`de verilmektedir.

Tablo 2: SWOT Matrisi

Üstünlükler (S)	**Zayıflıklar (W)**
Pozitif olma	Dikkat eksikliği
İletişim, ikna becerisi ve empati	Duygusallık
Cesaret	Mükemmeliyetçilik
Liderlik ve yaratıcılık	
Fırsatlar (O)	**Tehditler(T)**
Bilişim sektöründeki sürekli büyüme ve artan işgücü ihtiyacı	Kayırmacılık
Hem bilişim hem de yönetim alanında bilgi sahibi olunması	Psikolojik şiddet (mobbing)
Teknolojik yenilikler (bulut bilişim, yapay zeka vb.)	Siyasi belirsizlikler

SWOT analizi bulgularından hareketle (her bileşenle ilgili bir tane olmak üzere) 4 strateji geliştirilmiştir. Strateji 1(SS): İçsel motivasyonu sağlama, Strateji 2 (SW): Duygusal hâkimiyet ve kontrol, Strateji 3 (SO): Teknolojik yenilikleri takip etme, Strateji 4 (ST): Psikolojik sağlamlığını güçlendirme.

3.2. AHS Bulguları

SWOT analizi bulguları kullanılarak Şekil 1`de olduğu gibi bir AHS modeli geliştirilmiştir. Geliştirilen AHS hiyerarşisi yardımıyla üst düzey hiyerarşi açısından bir alt hiyerarşideki tüm kriter ve alternatifler ikili olarak karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmaların yapılması ve önceliklerin hesaplanması Super Decision paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Değerlendirmelerin tutarlılığın sağlanması için her matrise ilişkin tutarlılık indeksi hesaplanmış ve eşik değer olarak 0,10 kabul edilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda kriterler ve alternatif stratejilere ilişkin hesaplanan öncelikler Tablo 3'de sunulmaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın AHS Modeli

Tablo 3: Nihai ağırlıklar

Alternatifler	Ağırlıklar	Kriterler	Ağırlıklar
SS	0.34423 (1)	S	0.67961
SW	0.21837 (3)	W	0.05183
SO	0.23532 (2)	O	0.20529
ST	0.20208 (4)	T	0.06327

Sonuç ve Öneriler

Yönetim Bilişim Sistemleri (YBS) bölümü lisans öğrencilerine yönelik kendini yönetme stratejisi geliştirmeyi amaçlayan bu çalışmada öğrencilerin güçlü ve zayıf yönleri ile öğrencileri bekleyen tehdit ve fırsatlar belirlenmiş ve bu bilgilerden yola çıkılarak 4 strateji geliştirilmiştir. AHS yaklaşımı ile bu stratejiler sıralanarak birinci sıradaki stratejinin "İçsel motivasyonu sağlama", ikinci sıradaki stratejinin ise "Teknolojik yenilikleri takip etme" olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu öğrencilerin öncelikle güçlü yönlerine odaklanmaları ve kendilerini motive etmeleri gerektiğini ancak bunu dışarda değil de kendi içlerinde aramalarının daha doğru olacağını göstermektedir. Günümüzde her ne kadar motivasyon dış faktörlere bağlı (dışsal motivasyon) gibi gözükse de gerçek motivasyonun insanın içinden geldiği ve içsel motivasyonun dışsal motivasyondan daha önemli olduğu literatürde belirtilmektedir. Dolayısıyla elde edilen bu sonucun literatüre uygun olduğu söylenebilir. Diğer yandan günümüz şartları düşünüldüğünde teknolojik yenilikleri takip etmenin YBS öğrenciler için oldukça önemli bir strateji olduğu kabul gören bir gerçektir.

Kaynakça

Armacost, R. L., & Hosseini, J. C. (1994). Identification of Determinant Attributes Using The Analytic Hierarchy Process. *Journal of the Academy of Marketing Science, 22*(4), 383-392.

Başkaya, Z., & Akar, C. (2005). Üretim Alternatifi Seçiminde Analitik Hiyerarsi Süreci: Tekstil İşletmesi Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(1), 273-286.

Byun, D.-H. (2001). The AHP Approach for Selecting an Automobile Purchase Model. *Information & Management, 38*(5), 289-297.

Cottrell , S. (2003). *Skills for Success.* Palgrave Macmillan Ltd. http://my2.ewb.ca/site_media/static/library/files/414/successful-self-management.pdf (01.10.2019).

Çığıl, A. (2013). Kendini İzleme Stratejisi: Uygulama İçin 10 Adım. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 14*(2), 55-62.

Drucker, P. R. (2005). Managing Oneself. *Harvard Business Review, January*, 100-110. https://signallake.com/innovation/managing_oneself.pdf (02.10.2019).

Erol, İ. (2016). *Kendini yönetme Becerisi: 6 Adımda Kendini Yönet!* Indigo: https://indigodergisi.com/2016/11/kendini-yonetme-becerisi/ (01.10.2019).

Gürel, E., & Tat, M. (2017). SWOT Analysis: A Theoretical Review. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(51), 994-1006. doi:http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1832

Human Group. (2013). *Peter Drucker'a Göre 11 Adımda Etkin Yöneticilik.* The Drucker Institute Claremont Graduate University, Claremont. http://www.hrdergi.com/Upload/Data/File/Mayis2013/humangroup.pdf (25.09.2019).

Koçel, T. (1999). *İşletme Yöneticiliği, Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik-Modern-Çağdaş Yaklaşımlar* (7.Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Mucuk, İ. (2014). *Modern İşletmecilik* (19. b.). İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Nişancı , Z. N. (2015). Geçmişten Günümüze Yönetim Düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 13*(25), 257-294.

Özbey, Ş. (2012). *İlk Önce Kendini Yönet*. Siirt Manşet: http://www.siirtmanset.com/ilk-once-kendini-yonet-makale,572.html (25.09.2019).

Özer, Y. (2005). *Kendini Yönet Dünyayı Yönetecek Gücü Bulursun*. Hayatın İçeriği: https://www.yaprakozer.com/kendini-yonet-dunyayi-yonetecek-gucu-bulursun/ (26.09.2019).

Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process.* New York: McGraw-Hill.

Saaty, T. L. (2008). Decision Making with The Analytic Hierarchy Process. *Int. J. Services Sciences, 1*(1), 83-98.

Transforming Education. (2019). Introduction to Self-Management. https://www.transformingeducation.org/wpcontent/uploads/2019/04/Introduction_to_Self-Management_Handout_Final_CC.pdf (29.09.2019).

Parasal Aktarım Mekanizmasının İşleyişi ve Etkinliği

Metin BERBER[*]
Ceyda Bayraktar DAŞTAN[**]

Özet

Parasal aktarım mekanizması, parasal politikaların reel ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin çeşitli kanallarla ortaya konulmasını ifade eder. Ekonomik serbestlik düzeyi, kamunun ekonomideki rolü ve ağırlığı, finansal sistemin yapısı ve derinliği gibi etkenler parasal aktarım mekanizmasının işleyiş ve etkinliği üzerinde etkili olmaktadır. 1960'lı yılları takiben çok sayıda çalışmayla literatürde incelenen parasal aktarım mekanizması konusu, para teorisi alanındaki yerini bugünlerde de korumakta ve önemini sürdürmektedir. Kuşkusuz bu önem, mekanizmanın etkinliğine ait bilgilerin para politikasının başarısında büyük öneme sahip olmasından ileri gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, parasal aktarım mekanizmasının işleyiş ve etkinliğini Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Avrupa Merkez Bankası uygulamaları ışığında incelemektir. Çalışmada izlenen yöntem, literatür incelemesini takiben, Türkiye ve Avrupa Birliği parasal aktarım mekanizması uygulamalarının literatüre dayalı karşılaştırılması ve elde edilen bulguların analizine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Para politikası, parasal aktarım mekanizması, Türkiye ve Avrupa Birliği parasal aktarım uygulamaları

Functioning and Effectiveness of Monetary Transmission Mechanism

Abstract

Monetary transmission mechanism refers to the manifestation of the effect of monetary policies on real economic activities through various channels. Factors such as the level of economic freedom, the role and weight of the public in the economy, the structure and depth of the financial system affect the functioning and efficiency of the monetary transmission mechanism. The monetary transmission mechanism, which has been studied in the literature with numerous studies following the 1960s, maintains its place in the field of monetary theory and continues to be important today. Undoubtedly, this importance stems from the fact that information about the effectiveness of the mechanism is of great importance in the success of monetary policy. The purpose of this study is to examine the functioning of the monetary transmission mechanism and effectiveness whit the accompaniment of the Central Bank of the Republic of Turkey and the European Central Bank. The method followed in this study is based on the comparison of the Turkey and the European Union monetary transmission mechanism applications and the analysis of the findings obtained following the literature review.

Keywords: Monetary policy, monetary transmission mechanism, Turkey and European Union monetary transmission mechanism.

[*] Prof. Dr., KTÜ – İİBF - İktisat Bölümü, berber@ktu.edu.tr
[**] KTÜ – SBE – İktisat Anabilim Dalı Doktora Programı, ceyda.bayraktar@yahoo.com

Giriş

Bilindiği üzere, önceden belirlenen makroekonomik amaçlara ulaşabilmek için paranın elde edilebilirliğini ve maliyetini etkilemeye yönelik kararlar şeklinde tanımlanan para politikasının uygulanmasından merkez bankaları sorumludur. Bu bağlamda para politikasının üretim, milli gelir ya da işsizlik gibi makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi merkez bankalarınca dikkatlice izlenmektedir (Mateju, 2019: 59; Binatli ve Sohrabji, 2019: 80). Merkez bankaları tarafından uygulanan politikaların ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi parasal aktarım mekanizmaları aracığıyla gerçekleşir. Örneğin merkez bankasınca faiz oranına ilişkin alınan bir para politikası kararı aktarım mekanizması aracılığıyla ekonomik faaliyetleri ve enflasyonu etkiler.

Literatürde parasal aktarım mekanizması kanalları; geleneksel faiz kanalı, diğer varlık fiyatları kanalı (döviz kuru ve hisse senedi fiyatları), kredi kanalı (banka kredi ve bilanço) ve beklentiler kanalı şeklinde sınıflandırılır. Bu çerçevede, para politikasının kredi, döviz kuru, faiz oranı, servet ve beklentiler gibi çeşitli kanallarla toplam talebi ve dolayısıyla toplam hasılayı etkileyebileceği literatürle desteklenmektedir (Juniora, Rossib ve Cunhac, 2019: 279).

20.yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda çalışmayla ele alınan parasal aktarım mekanizması konusu halen önemini sürdürmektedir. Çünkü para politikasında meydana gelen değişmenin reel ekonomiyi nasıl ve hangi kanallarla etkilediğinin bilinmesi, politika yapıcılar ve para politikasının etkinliği açısından önem arz etmektedir. Zira parasal aktarım mekanizması, genel olarak ekonomik yapının özelde ise fiyatlar genel düzeyinin belirleyicisi olması nedeniyle bireylerin ve işletmelerin bekleyişlerinin de belirleyicisi durumundadır. Örneğin, merkez bankası tarafından faiz oranlarına ilişkin alınan bir karar, mevduat ve kredi faiz oranları üzerinden piyasa faiz oranlarını değişen derecelerde etkilemekte ve ekonominin gelecekteki seyri ile ilgili beklentilerin yanı sıra varlık fiyatlarını ve döviz kurunu da etkilemektedir. Sözkonusu değişiklikler sırasıyla bireylerin ve firmaların ekonomideki harcama, tasarruf ve yatırım davranışlarını etkilemekte, ardından arz kapasitesi ve talebin seviyesine göre enflasyonist baskı üzerinde etkili olmaktadır (www.bankofengland.co.uk.-27.10.2019).

Ekonomik serbestlik düzeyi, ekonomide kamunun rolü ve ağırlığı, finansal sistemin yapısı ve derinliği gibi faktörler parasal aktarım mekanizmasının işleyişi ve etkinliği üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu çerçevede literatürde parasal aktarım mekanizmasının işleyişini etkileyen faktörler olarak; resmi müdahaleler (faiz oranı kontrolleri, banka kredileri limitleri, vb.), ekonomideki fiyatlama mekanizması, finansal sistemin yapısı, finansal sözleşmelerin vade yapısı, bankacılık sisteminin finansal durumu, sermaye hareketleri, finansman kaynakları ile hanehalkı ve firmaların yapıları şeklinde sıralama yapılmaktadır.

Yukarıdaki esaslarla ele alınan bu çalışmanın amacı parasal aktarım mekanizmasının işleyiş ve etkinliğini Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Avrupa Merkez Bankası (AMB) uygulamaları eşliğinde incelemektir. Çalışmada izlenen yöntem, konuyla ilgili literatür incelemesini takiben, Türkiye ve Avrupa Birliği parasal aktarım mekanizması uygulamalarının literatüre dayalı karşılaştırılması ve elde edilen bulguların analizine dayanmaktadır. Çalışma içeriği parasal aktarım mekanizmasına ilişkin tanım ve açıklama, parasal aktarım mekanizması kanalları ve işleyişi ile Türkiye ve Avrupa Birliği'nde parasal aktarım mekanizmasının işleyişi ve etkinliği alt başlıklarından oluşmaktadır.

1. Parasal Aktarım Mekanizmasının Tanımı ve Açıklaması

Parasal aktarım mekanizması, merkez bankaları tarafından uygulanan para politikalarının reel kesime ulaşıncaya kadar izleyeceği yolu (Paya, 2013: 124) veya parasal politikalarla reel ekonomi arasındaki etkileşimi ortaya koyan mekanizmayı (Özyurt, 2015: 329) ifade etmektedir. Diğer bir yaklaşımla parasal aktarım mekanizması, para politikası kararlarının reel ekonomi ve fiyatlar genel düzeyi üzerinde hangi kanallarla, ne kadar bir gecikmeyle ve ne ölçüde etkili olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır (Cengiz, 2009: 226).

Özü itibariyle parasal aktarım mekanizması, para politikası otoritesince gerçekleştirilen karar değişiminin enflasyon ve toplam hasılayı etkileme sürecini açıklamaya çalışmaktadır (Macit ve Durgun, 2019: 77). Para politikasının nihai hedefleri ara değişkenler vasıtasıyla etkilediğini ve politika araçları ile ara değişkenler ve nihai hedefler arasındaki ilişkinin karmaşık olduğunu ifade eden Paya (2013: 124), para politikası ile başlayan uyarının reel kesime ulaşıncaya kadar çok değişik aktarım kanalları/mekanizmaları izleyebileceğini vurgular. Sözkonusu karmaşık yapıda birden fazla kanalın aynı anda işlemesi doğal olarak farklı sonuçların doğmasına neden olabilmektedir. Ampirik analizlere dayalı yaklaşımlar ışığında para mekanizmasını kara kutuya benzeten Bernanke ve Gertler (1995: 27), süreçte nelerle karşılaşılacağı hususunun çok net olmadığını ifade etmişlerdir.

Literatürde parasal aktarım mekanizmasının işleyişi genel olarak, geleneksel ve modern yaklaşımlar (Cengiz, 2007: 19) ya da Paracı ve Keynesyen/Neo Keynesyen yaklaşımlar kapsamında tartışılmaktadır (Keyder ve Ertunga, 2012: 442-452; Özyurt, 2015: 332; Mishkin, 2016: 673). Yaklaşımlar arasındaki temel farklılık, Keynesyen yaklaşımda aktarım mekanizmasının faiz kanalı üzerinden işlediği; Paracı yaklaşımda ise aktarımda diğer varlık fiyatlarındaki değişimin (nispi fiyat değişimi) de etkili olduğu yönündedir (Özbilen, 2016: 762).

Keynesyen yaklaşımda aktarım mekanizması IS-LM analizi *(fiyatlar genel seviyesindeki değişmelerin göz ardı edildiği model)* ve makroekonomik portföy teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır. IS-LM analizinde, örneğin, genişletici bir para politikası bağlamında aktarım mekanizması; para arzının artışı ile reel faiz oranlarının düşeceği, takiben sermaye maliyetlerinin düşmesi ile yatırımların artacağı, daha sonra toplam talebin artması ve toplam talepteki artışın da çarpan mekanizması yardımıyla toplam hasılanın yükselmesine yardımcı olacağı biçiminde değerlendirilmektedir (Mishkin, 2016: 673). Tersinden daraltıcı nitelikte bir para politikasında ise faiz oranlarının yükseleceği, ardından sermaye maliyetlerinin artması ile yatırımların ve dolayısıyla toplam talebin düşmesi, toplam talepteki düşüşün de toplam hasılanın düşmesine neden olacağı şeklinde ifade edilebilir.

Makroekonomik portföy teorisinde ise genişletici bir para politikasını takiben portföydeki para miktarında meydana gelen nispi artış, diğer finansal araçlara nazaran paranın getirisini düşürmekte ve bu durumun sonucunda da yatırımcıların finansal varlıklara yönelmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Yatırımcıların yönelimine bağlı olarak finansal varlıkların değerlenmesi ve faiz oranlarının düşmesi, firmaları yeni kaynak bulma noktasında tahvil ihraç etmeye teşvik etmektedir. Borçlanmaya dayalı elde edilen fonların yatırımlara aktarılması sonucunda da para politikasındaki değişmeler reel kesime aktarılmış olmaktadır (Cengiz, 2007: 35).

Paracı yaklaşımda ise konu, aktarım kanallarının etkisinin sürekli değişebileceği bağlamlı olarak ele alınmakta, nominal ve reel olarak ayrılması gerektiği düşünülen para stokunda değişiklik meydana getiren parasal bir politikanın yalnızca faiz oranları veya borçlanma

maliyetlerini değil, aynı zamanda piyasadaki diğer varlık fiyatlarını ve dolayısıyla fiyat beklentilerini de değiştireceği öne sürülmektedir (Mishkin, 2014: 61).

2. Parasal Aktarım Mekanizması Kanalları ve İşleyişi

Para politikalarının reel ekonomiye ulaşmasını sağlayan parasal aktarım mekanizması kanallarını genel olarak aşağıdaki gibi sınıflandırılmak mümkündür (TCMB, 2013: 3-8; Paya, 2013: 124-128; Mishkin, 2007: 597-605; 2016: 672-680; Özyurt, 2015: 338-352):

- Geleneksel faiz oranı kanalı
- Diğer varlık fiyatları kanalı
  - Döviz kurunun net ihracat üzerindeki etkileri
  - Hisse senedi fiyatları kanalı
    - Tobin'in Q teorisi
    - Servet etkisi
- Kredi kanalı
  - Banka kredi kanalı
  - Bilanço kanalı
    - Nakit akımı kanalı
    - Beklenilmeyen fiyat düzeyi kanalı
    - Hanehalkı likidite etkisi kanalı
- Beklentiler kanalı

Sözkonusu kanalların işleyişi hakkına özet niteliğinde açıklamalara aşağıda yer verilmiş ve işleyişin genel görünümü Şekil 1'de paylaşılmıştır.

Geleneksel Faiz Kanalı: Temel parasal aktarım kanalı olarak kabul edilen bu kanal Keynesyen yaklaşıma dayanmaktadır. Bu kanalda para politikası ile reel ekonomi arasındaki bağlantı faiz yoluyla gerçekleştirilmekte ve politika faiz oranları ile banka faiz oranları arasındaki etkileşimin, para politikasının ana iletim kanallarından birini oluşturduğu ifade edilmektedir (Binici, Kara ve Özlü, 2019: 1869).

Merkez bankalarının faiz oranlarındaki değişiklik kararı, bireylerin ve firmaların tasarruf ve yatırım kararlarını, ardından toplam talebi ve toplam hasılayı etkileyebilmektedir. Örneğin, genişletici para politikasının uygulanması durumunda, para arzının artırılması faiz oranlarını düşürerek, firmaların yatırım, bireylerin ise konut ve dayanıklı tüketim malı harcamalarını artırarak toplam talebin ve dolayısıyla toplam hasılanın artmasını sağlayacaktır. Diğer taraftan politika faizindeki bir artış, uzun vadeli faizleri yükselterek tüketim ve yatırım harcamalarının azalmasını, ardından toplam talebin ve sonuç olarak enflasyonun düşürülmesini sağlamaktadır.

Faiz kanalının etkinliği, merkez bankası güvenilirliği ve piyasa beklentilerini etkileme gücü (kredi ve mevduat faiz oranlarını etkileyebilme) ile doğrudan ilişkili olup, finansal piyasaların gelişmişlik düzeyi, bankalar arası rekabet ve bankalarla kredi talebinde bulunanların bilanço yapıları gibi birçok faktöre bağlanmaktadır (European Central Bank [ECB], 2008: 86).

Diğer Varlık Fiyatları Kanalı: Keynesyen yaklaşımda ele alınan tek bir varlık fiyatı (faiz oranı) yerine döviz kuru ve hisse senedi fiyatı gibi diğer varlık fiyatlarının da parasal aktarım mekanizmasında etkili olacağı yönündeki yaklaşımı ifade etmektedir (Mishkin, 2007: 598). Diğer varlık fiyatları kanalı içerisinde alt başlık şeklinde tasnif edilebilecek kanallar aşağıdaki gibidir:

Döviz Kuru Kanalı; Dışa açık ekonomilerde etkili olduğu belirtilen (TCMB, 2013: 7) döviz kuru kanalı, para politikası uygulamaları sonucunda döviz kurlarında meydana gelen değişimlerin fiyatlar genel seviyesinde ve milli gelirde meydana getireceği etkiyi ortaya koymak amaçlı ifade edilmektedir. Döviz kuru kanalı birincisi, döviz kurundaki değişimin ihracat ve ithalat düzeyine etkisi ve ikincisi kurlardaki değişime bağlı olarak döviz varlık ve yükümlülüğü bulunanların net servetlerini etkilemek suretiyle toplam talebe olan etkisi bağlamında milli geliri etkileyebilmektedir (Paya, 2012: 127). Ekonomideki dışa açıklık düzeyi ve döviz kurlarının para politikasına duyarlılığı kanalın etkinliği ile doğrudan ilişkilidir.

Hisse Senedi Fiyatları Kanalı; Faiz oranlarındaki değişime dayalı bir para politikasının hisse senedi talebini etkilemesi sonucunda ortaya çıkan hisse senedi fiyatları kanalı, Tobin'in Q teorisi ve servet etkisi mekanizmaları ile açıklanmaktadır.

Tobin'in Q teorisi konuyu, para politikası değişikliğinin firmaların piyasa değerlerini belirleyen hisse senedi fiyatlarını ve dolayısıyla ekonomideki yatırım düzeyini etkilemesi ile açıklamaktadır. Örneğin, para arzındaki artış, bireylerin hisse senedi talebini artırmak suretiyle hisse senedi fiyatlarının yükselmesini sağlayarak firmaların piyasa değerlerini yükseltecektir. Piyasa değeri yükselen firmalar için yatırım yapmak daha cazip hale gelecek ve yatırım harcamalarının artışı da toplam talebi ve doğal olarak milli geliri artıracaktır (Mishkin, 2016: 676).

Dayanak noktası Modigliani'nin yaşam boyu gelir hipotezi olan servet etkisi ise hisse senedi fiyatları üzerinden işleyen bir diğer kanal olarak para politikasındaki değişimin finansal servet içindeki hisse senedi fiyatlarını artırmak ve ardından değişen yaşam boyu gelir yaklaşımının tüketim harcamalarını değiştirmesi suretiyle ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, servet etkisinde, finansal servet değerindeki artışın sahiplerini zenginleştirmesi, ardından tüketim harcamalarındaki artışla da toplam hasılanın yükselmesi ifade edilmektedir (Paya, 2013: 126).

Öteyandan Tobin'in Q teorisinin konut ve arazi piyasasına uyarlandığı *konut ve arazi fiyatları kanalının* da literatürde ayrı bir başlık altında incelendiği ifade edilebilir (Özyurt, 2015: 344).

Kredi Kanalı: Geleneksel faiz oranı kanalının öngördüğü para ve tahvilin yanı sıra kredileri de analize dahil eden bir parasal aktarım mekanizması kanalıdır. Kanalın ortaya çıkışında, finansal kriz ve kırılganlıklar, kredi tahsisleri ve borçların geri dönmemesi gibi etmenler çerçevesinde Keynesyen faiz oranı kanalı ile ilgili açıklamaların yetersizliği etkili olmuştur. Kredi kanalı paracı yaklaşımın bir alternatifi değil, tamamlayıcısı konumundadır (Özyurt, 2015: 345). Kredi kanalı yaklaşımında, para politikası reel ekonomiyi banka kredileri kanalı (dar kredi kanalı) ve bilanço kanalı (geniş kredi kanalı) aracılığıyla etkileyebilmektedir.

Banka Kredi Kanalı; Para politikasının banka rezervleri üzerindeki etkisi aracılığıyla değişen kredi olanaklarının toplam hasılayı etkilemesini ifade eder. Örneğin, genişletici para politikası uygulaması, banka rezervlerini ve mevduatlarını artırarak bankaların kredi verme imkanlarında genişleme sağlamakta, ardından kredi miktarındaki artışa bağlı olarak yatırım ve tüketim harcamalarında, dolayısıyla toplam talepte ve neticede toplam hasılada artış sağlamaktadır. Kanalın etkili işlemesinde, firmaların banka kredileri dışında alternatif finansman olanakları ve para politikasının kredi arzını etkileyebilme gücü önemli rol oynamaktadır (Kasapoğlu, 2007: 27). Yaklaşım, halka açılarak finansman sağlama imkanı

olmayan KOBİ'ler için kredilerin tek dış finansman kaynağı olduğu ve bu işletmelerin krediye bağımlı görüldüğü üzerine kuruludur (Paya, 2013: 127).

Bilanço Kanalı; Faiz oranlarının firmaların bilançoları üzerindeki etkisi aracılığıyla para politikasının reel ekonomiye etkisini inceleyen parasal aktarım mekanizması kanalıdır. Bilanço kanalı, banka borçlularının bilanço pozisyonu ile ilgilidir. Yaklaşımda para politikası, firmaların net değer ve likidite çerçevesinde bilanço yapılarını etkileyerek, borçlanma maliyetleri ve kredi imkanları değişimi çerçevesinde konu ele alınmaktadır (ECB, 2008: 87). Örneğin, genişletici bir para politikası uygulamasında, firma portföyündeki finansal varlıkların değerinin artması firmanın değerini yükseltmekte, firmaya kredi verenlerin talep ettiği teminat tutarındaki yükselmeye paralel ters seçim ve ahlaki tehlike kaynaklı risklerin düşmesini sağlayacaktır. Bu çerçevede genişleyen kredilerle firmaların yatırım harcamaları, dolayısıyla toplam talep ve toplam hasıla artışı sağlanacaktır.

Öteyandan literatürde gerek bağımsız birer alt başlıkla gerekse bilanço kanalı genel işleyişine ilave şekilde "nakit akım kanalı", "beklenmeyen fiyat düzeyi kanalı" ve "hanehalkı likidite etkisi kanalı" ile de toplam hasılanın etkilenebileceği aktarım mekanizmaları yer almaktadır (Paya, 2013: 127; Özyurt, 2015: 349). Nakit akım kanalı, nominal faiz oranlarının dikkate alındığı bir yaklaşımla para politikasındaki değişimin firmaların nakit akışlarına etkisi bağlamında incelerken; beklenmeyen fiyat düzeyi kanalı para politikasındaki değişimin fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkisi çerçevesinde konuyu ele almaktadır. Hanehalkı likidite etkisi ise para politikasındaki değişimin hane halkının konut ve dayanıklı tüketim harcamalarını etkilemesi bağlamında analiz edilmektedir.

Beklentiler Kanalı: Faiz oranı gibi ekonomik göstergelerde iktisadi karar birimlerinin gelecekte meydana gelebilecek değişim öngörüleri aracılığıyla çalışan aktarım mekanizması kanalıdır. Kanalın işleyişinde merkez bankalarının güvenilirliği (yüksek kredibilite) ve şeffaflığı etkili olmaktadır. Beklentilerin yönlendirilmesinde ekonomik kararların daha çok uzun vadeli beklentilere dayalı oluştuğu göz ardı edilmemelidir (Strasser, 2018: 7). Bu kapsamda örneğin, geleceğe yönelik beklentilerin aşağı yönlü olması, hisse senedi fiyatını ve dolayısıyla hanehalkı serveti ile firma net değerinin düşürerek tüketim ve yatırım harcamalarını ve doğal olarak üretimi düşürmektedir.

Yukarıda özet olarak ele alınan parasal aktarım mekanizması kanalları ve kanallara ait işleyişin üretim özelinde Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya (GSYİH) etkisi, Şekil 1'de bir bütün olarak verilmiştir. Şekilden görüleceği üzere para politikası otoritesi tarafından alınan bir karar faiz, diğer varlık fiyatları ve kredi kanalları aracılığıyla reel ekonomiyi etkileyerek yatırım, konut alımı, dayanıklı tüketim harcamaları ve net ihracat faaliyetleri aracılığıyla toplam hasılayı etkileyebilmektedir.

Şekil 1: Parasal Aktarım Mekanizması Kanalları ve İşleyişi

Geleneksel Faiz Oranı Kanalı	**Diğer Varlık Fiyatları Kanalı**			**Kredi Kanalı**				
	Döviz Kuru	Tobin'in Q Teorisi	Servet Etkisi	Banka Kredi	Bilanço	Nakit Akımları	Beklenmeyen Fiyat Seviyesi	Hanehalkı Likidite Etkisi
Para Politikası								
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
Reel Faiz	Reel Faiz	Varlık	Varlık	Banka	Varlık	Nominal Faiz	Beklenmeyen	Varlık

<table>
<tr><td rowspan="5">Oranları</td><td>Oranları</td><td>Fiyatları</td><td>Fiyatları</td><td>Mevduatı</td><td>Fiyatları</td><td>Oranları</td><td>Fiyat Seviyesi</td><td>Fiyatları</td></tr>
<tr><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Döviz Kuru</td><td rowspan="3">Tobin Q’su</td><td rowspan="3">Finansal Servet</td><td rowspan="3">Banka Kredileri</td><td rowspan="2">Ahlaki Risk, Ters Seçim</td><td>Nakit Akımları</td><td rowspan="2">Ahlaki Risk, Ters Seçim</td><td>Finansal Servet</td></tr>
<tr><td>↓</td><td>↓</td></tr>
<tr><td>↓</td><td>Ahlaki Risk, Ters Seçim</td><td>↓</td><td rowspan="3">Finansal Sıkıntı Olasılığı</td></tr>
<tr><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td></tr>
<tr><td>Borç Verme Faaliyeti</td><td>Borç Verme Faaliyeti</td><td>Borç Verme Faaliyeti</td></tr>
<tr><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td></tr>
<tr><td>Yatırım Konut Alımı Dayanıklı Tüketim Harcamaları</td><td>Net İhracat</td><td>Yatırım</td><td>Tüketim</td><td>Yatırım Konut Alımı</td><td>Yatırım</td><td>Yatırım</td><td>Yatırım</td><td>Konut Alımı Dayanıklı Tüketim Harcamaları</td></tr>
<tr><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td><td>↓</td></tr>
<tr><td colspan="9">GAYRİSAFİ YURTİÇİ HASILA</td></tr>
</table>

Kaynak: Mishkin, 2016: 675.

Para politikası aktarımının analizine yönelik çalışmalardan Türkiye ve Avrupa Birliği uygulamaları eşliğinde ele alınanlar bir sonraki alt başlıkta ayrıntılı incelenecektir. Bununla birlikte konuyla ilgili son zamanlarda yapılan çalışmalarda ortaya çıkan ampirik bulgular özetle şu şekilde paylaşılabilir:

Juniora, Rossib ve Cunhac (2019) tarafından Brezilya’da 2002- 2017 dönemi için ele alınan çalışmada, servet etkisinin emlak fiyatları üzerinden etkili olduğu, kamu borcu ve hisse senedi piyasasında ise etkili olmadığı bulgusu paylaşılmaktadır. Anis, Putra, Alfarina ve Azhar (2019) tarafından Endozenya ve Tayland açısından 2006 -2018 dönemi için ele alınan çalışmada Endonezya’da merkez bankası faiz oranlarının enflasyonu etkilemede önemli rol oynadığı; Tayland’da kısa dönemde enflasyonun etkili olduğu ve genel olarak enflasyonun politika belirlemede etkili olduğu yönünde bulgular paylaşılmaktadır. Ascari ve Haber (2019) tarafından ABD’de 1969 – 2007 dönemi için para politikası şoklarının aktarım mekanizmasının sabit fiyat teorisinin lehine bazı istatistiksel kanıtlar sunduğu paylaşılmaktadır. Bir diğer çalışmada ise gelişmekte olan ekonomiler açısından para politikası şokunun reel faaliyetlere ve enflasyona zayıf bir şekilde aktarıldığı paylaşılmakta ve kırılgan finansal sistem, düşük finansal entegrasyon düzeyi ve zayıf kurumlar bu durumun nedenleri arasında gösterilmektedir (Bhattacharya, Tripathi and Chowdhury, 2019: 2).

Öteyandan Şekil 2'de ise basitleştirilmiş parasal aktarım mekanizması yer almaktadır. Basit parasal aktarım mekanizmasının işleyişinde, politika faiz oranının piyasa faiz oranları, varlık fiyatları, beklentiler ve döviz kuru aracılığıyla toplam talep üzerinden enflasyona etkisi yer almaktadır.

Şekil 2: Basitleştirilmiş Parasal Aktarım Mekanizması

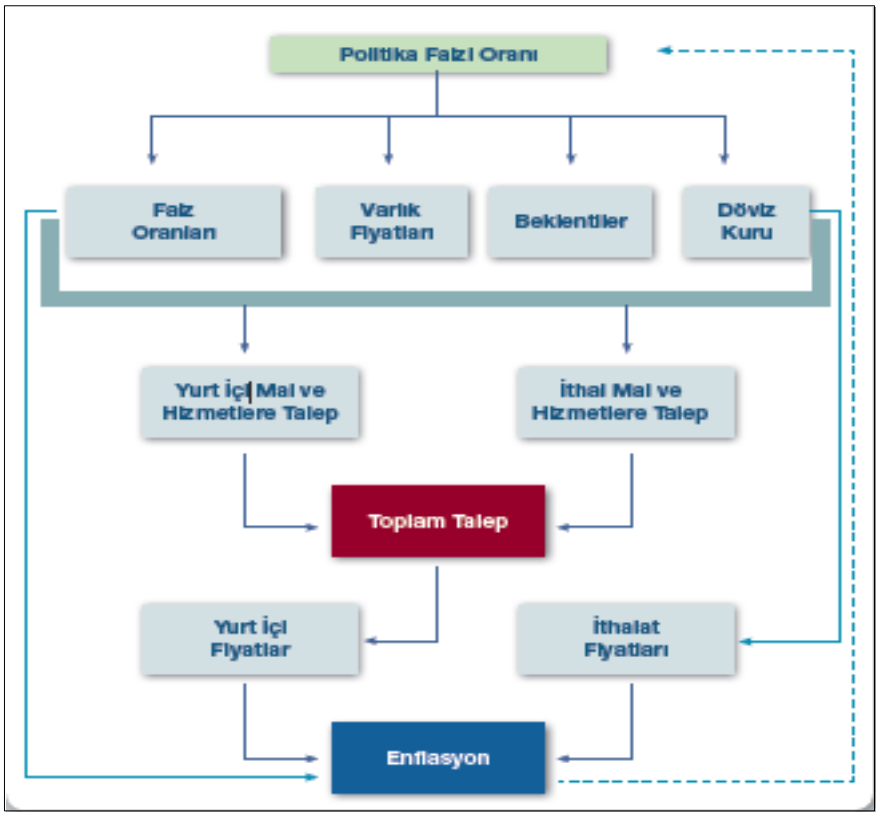

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB], 2013: 4.

Para politikalarının reel ekonomiyi ne kadarlık süre içinde ve ne düzeyde etkilediği hususunda mekanizmayı etkileyen faktörler iki grupta değerlendirilmektedir (Özyurt, 2015: 353). Sözkonusu değerlendirmelerden ilki merkez bankaları tarafından doğrudan kontrol edilebilen kısa vadeli faiz oranları ve zorunlu karşılıklar gibi araçların mevduat-kredi faizleri, varlık fiyatları ve döviz kurları gibi değişkenlere etkisi çerçevesinde ele alınmaktadır. İkincisi ise toplam talebin oluşumunda belirleyici etkisi nedeniyle firmalar ve hanehalkının likidite durumları ile harcama kararları arasındaki ilişkiye dayandırılmaktadır. Sözkonusu gruplama bağlamında literatürde öne çıkan parasal aktarım mekanizmasını etkileyen faktörler; resmi müdahaleler, ekonominin fiyatlama mekanizması, finansal sistemin yapısı, finansal sözleşmelerin vade yapısı, bankacılık sisteminin finansal durumu, sermaye hareketleri, finansman kaynakları, hanehalkı ve firmaların finansal koşulları şeklinde sıralanmaktadır (Kasapoğlu, 2007: 32; TCMB, 2013: 8).

3. Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Parasal Aktarım Mekanizması Uygulamalarının İşleyişi ve Etkinliği

Bir ekonomide geçerli finansal sistemin yapısı, sermaye piyasalarının gelişmişlik düzeyi, ekonominin dışa açıklık durumu, merkez bankacılığının beklentileri yönetebilme gücü gibi birçok faktör kuşkusuz parasal aktarım mekanizmasının etkinliğini belirleyebilmektedir. Bu çerçevede herhangi bir aktarım mekanizması kanalının tüm ülke ve ekonomiler açısından benzer etkinliğe sahip olacağını veya bir ekonomi için farklı dönemler açısından benzer sonuçlar doğuracağını ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Bu çerçevede Türkiye ve Avrupa Birliği parasal aktarım mekanizmasında kanalların etkinliği açısından farklılıklarla karşılaşmak doğal bir durumdur. Türkiye ve Avrupa Birliği parasal aktarım mekanizması uygulamalarının etkinliği literatür eşliğinde Tablo 1'de verilmiştir.

Literatürde Türkiye'de parasal aktarım kanallarının etkinliği daha çok faiz, döviz kuru, kredi, hisse senetleri fiyatları ve bilanço kanalları çerçevesinde analiz edilmiştir. Birkaç çalışmada ise konu kanal belirleme amaçlı olarak ele alınmıştır. Türkiye'de faiz kanalının etkinliğinin değerlendirilmesinde TCMB politika faizi ile piyasada en çok işlem gören devlet tahvilinin faizi arasındaki ilişkiye bakmak gerektiğini belirten Özyurt (2015: 356), ilgili verilerin incelenmesi durumunda Türkiye'de faiz kanalının etkin bir şekilde işlediğini belirtmektedir.

Tablo 1'de yer alan literatür, zaman zaman diğer kanallarla kıyaslamada etkinlik düzeyine yönelik bir takım bulgular ve kriz dönemlerinde faiz kanalının etkinliğine yönelik şüpheler paylaşsa da faiz kanalının etkin işlediğini ortaya koyarak sözkonusu durumu destekler niteliktedir.

Türkiye'de döviz kuru kanalı açısından konu ele alındığında TCMB politika faizi ile kur sepeti incelenen değişkenler arasındadır. Tablo 1'de yer alan literatürde döviz kuru kanalını inceleyen çalışmalarda Türkiye'de döviz kuru kanalının kısmen çalıştığı bulgusunu paylaşan Atgür ve Altay (2017) dışında diğer çalışmalarda etkin çalıştığı belirtilmektedir.

Tablo 1: Türkiye ve Avrupa Birliği Parasal Aktarım Mekanizması Literatürü

Yazar(lar) / Yıl	Ülke ve Dönem	Yöntem	Aktarım Kanalı	Bulgu(lar)
Kasapoğlu (2007)	Türkiye 1990:1-2006:7	VAR	Kanal belirleme amaçlı	Türkiye'de geleneksel faiz oranı kanalının çalıştığı, döviz kurunun reel aktivite üzerinde etkili olmadığı, ancak fiyatlar genel seviyesini önemli ölçüde etkilediği; hisse senedi fiyatları ve kredi kanalının varlığına ilişkin kanıt bulunamadığı şeklindedir.
Akkılıç (2007)	Türkiye 1995:1-2006:12	VAR	Faiz ve döviz kuru	Serbest kur rejimi ile birlikte döviz kurunda yapısal kırılma olduğu ve döviz kuru kanalının enflasyon hedeflemesinde faiz kanalına göre anlamlı bir politika aracı olduğu şeklindedir.
Cengiz (2007)	Türkiye 1990:1-2006:9	VAR	Kredi	Banka kredilerinin aktarım mekanizmasında önemli rol oynadığı yönündedir.
Güloğlu ve Orhan (2008)	Türkiye 1986:1-2006:1	Yapısal Vektör Hata Düzeltme Modeli	Faiz, kredi, döviz kuru ve hisse senedi fiyatları	Para politikası şoklarının faiz, döviz kuru ve fiyatlar genel düzeyi üzerinde teorik yapıya uygun etkilere sahip olduğu, Türkiye'de kredi kanalının parasal aktarım mekanizmasının zayıf olduğu ve parasal daralma şoklarının döviz kuru kanalıyla sanayi üretimi üzerinde olumlu etkilerinin olabileceği

				şeklindedir.
Örnek (2009)	Türkiye 1990-2006	VAR	Faiz, kredi ve döviz kuru	Türkiye'de faiz oranı ile döviz kuru kanallarının etkin çalıştığı, hisse senedi fiyatı ve banka kredi kanalları açısından ise istatistiksel olarak anlamlı sonuca ulaşılamadığı şeklindedir.
Büyükakın, Bozkurt ve Cengiz (2009)	Türkiye 1990:01-2007:09	Granger Nedensellik ve Toda - Yamamoto	Faiz	Granger nedensellik testi açısından faiz oranındaki değişikliğin yatırım harcamaları, fiyat düzeyi ve hasılayı; Todo-Yamamoto yöntemine göre ise yatırım harcamaları ile hasılayı etkilediği şeklindedir.
Büyükakın, Cengiz ve Türk (2009)	Türkiye 1990:01 - 2007:09	VAR	Döviz kuru	Türkiye'de para politikası şoklarının fiyatlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve döviz kuru kanalının parasal aktarımda önemli rol oynadığı şeklindedir.
Butkiewicz ve Özdoğan (2009)	Türkiye 1996-2007	VAR	Faiz, döviz kuru ve kredi	Türkiye'de kriz sonrası dönemde düşük enflasyonun hedeflendiği, döviz kuru kanalı etkili iken kredi kanalının etkisinin zayıf olduğu, faiz kanalının ise reformlarla birlikte etkin olduğu şeklindedir. Sonuçların merkez bankası bağımsızlığının ve güvenilir bir politikanın önemini desteklediği ayrıca paylaşılmaktadır.
Erdoğan ve Beşballı (2009)	Türkiye 1996:06-2006:09	VAR	Banka kredi	Türkiye'de kredi kanalının kısmen işlediği şeklindedir.
Cambazoğlu (2010)	Türkiye 1990:01-2008:11	VAR	Kredi	Türkiye'de banka kredi kanalının etkin işlediği şeklindedir
Artar (2011)	Türkiye 2003:01-2008:09	VAR	Faiz	TCMB faiz politikasının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisinin uzun döneme göre kısa dönemde daha önemli olduğu şeklindedir.
Cambazoğlu ve Karaalp (2012)	Türkiye 2003:01-2013:08	VAR	Döviz kuru	Türkiye'de döviz kuru kanalının ele alınan dönem açısından aktif ve etkili işlediği şeklindedir.
Erdoğdu (2012)	Türkiye M1 için 1990:1-2011:7 M2 ve M3 için 2005:12-2011:7	VAR	Faiz, döviz kuru, kredi ve hisse senetleri	Türkiye'de geleneksel faiz oranı kanalının etkin olarak çalıştığı, döviz kuru kanalının üretim seviyesinde belirleyici olmamakla birlikte, fiyatlar genel seviyesini önemli ölçüde etkilediği, hisse senedi fiyatları kanalı ve kredi kanalının ise etkin çalışmadığı şeklindedir.
Saraç ve Uçan (2013)	Türkiye 1990:1-2011:3	Markov Değişim Modeli	Faiz	Türkiye'de 2002 sonrası dönemde enflasyon hedeflemesi rejimiyle birlikte faiz kanalının etkinliğinin arttığı şeklindedir.
Arabacı ve Baştürk (2013)	Türkiye 2001:05-2008:05	VAR	Faiz	Türkiye'de öncesine kıyasla 2004 sonrası dönemde mali baskınlık probleminin ortadan kalkmış olmasına bağlı olarak faiz oranı kanalının çok daha etkin işlediği şeklindedir.
Yıldırım (2013)	AB Ülkeleri (12 ülke) 2003-2010	Panel Veri	Kredi	Para politikası faiz oranlarının kredi hacmi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı şeklindedir.
Duman (2016)	Türkiye 2003 – 2015	VAR	Döviz kuru	Döviz kuru kanalının Türkiye'de etkin olduğu şeklindedir.

Atgür ve Altay (2017)	Türkiye, Meksika ve Endozezya 2002 -2016	VAR	Döviz kuru	Döviz kuru kanalının Türkiye'de kısmen çalıştığı, Meksika ve Endonezya'da ise çalışmadığı şeklindedir.
Gül (2017)	Türkiye 2005-2014	Panel Veri	Bilanço	Firma bilanço kanalının para politikası üzerinden ziyade daha geniş diğer finansal koşullar üzerinden çalıştığı şeklindedir.
Atgür ve Altay (2018)	Türkiye 2002:I-2013:II Endonezya 2001:I-2013:I	VAR FAVAR	Faiz	VAR Modeli etki-tepki fonksiyonu sonuçlarına göre Türkiye'de ve Endonezya'da faiz kanalının kısmen çalıştığı; FAVAR Modeli etki-tepki fonksiyonu sonuçları ise, faiz kanalının Endonezya'da kısmen çalıştığı şeklindedir.
Akdeniz ve Çatık (2019)	Türkiye 1992:1-2015:12	TVP-VAR	Faiz, döviz kuru, hisse senedi ve kredi	Faiz oranı kanalının enflasyon hedeflemesine geçişle birlikte etkin çalıştığı ve finansal koşullar endeksinin iktisadi faaliyetlerin iyi bir öngörücüsü olabileceği şeklindedir.
Bhattacharya, Tripathi ve Chowdhury (2019)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler (40 ülke ve 30 ampirik çalışma)	Meta Analiz	Tüm aktarım kanalları	Çeşitli finansal göstergelerle yakalanan finansal gelişme derecesinin, para politikası aktarımının büyüklüğünde ve zamanlamasındaki değişiklikleri açıkladığı şeklindedir.
Biantli ve Sohrabji (2019)	Euro Bölgesi (orijinal 12 üye) 2002 -2016)	VAR	Kredi	Sıkı para politikasının çıktıda beklenen bir düşüşe yol açtığı, ancak şaşırtıcı bir şekilde fiyatları artırdığı ve ayrıca açıklarla borç yükünün yüksek olmasının Euro bölgesi orijinal 12 ülkesi için para politikası aktarımını etkilediği şeklindedir.
Binici, Kara ve Özlü (2019)	Türkiye 2000:1 – 2014:12	Panel veri	Faiz	Bankalar arası faiz oranlarının politika faiz oranlarından uzaklaşmasında, özellikle kredi ve mevduatların fiyatlandırılmasında kilit rol oynamaması nedeniyle para politikası aktarımı için açıklanan oranlardan daha etkili olduğu şeklindedir.
Okur, Akkuş ve Durmaz, (2019)	Türkiye 2005-2017	VAR	Kredi	Kredilerle rezervlerin enflasyon üzerinde parasal aktarım mekanizmasının bir kanalı olarak daha etkili bir rol oynadığı, uzun dönem sonuçlarına göre, döviz kuru ve rezervler kanalının reel GSYH'yi olumsuz yönde, kredilerin ise uzun vadeli istikrarda reel GSYH'yi olumlu yönde etkilediği şeklindedir.
Coşar (2019)	Türkiye 2007:01-2017:10	VAR	Kredi	Türkiye'de kredi kanalının etkin olmadığı şeklindedir.
Çatık ve Akdeniz (2019)	Türkiye 1986:1-2016:12	TVP-VAR	Kanallar - genel	Enflasyon hedeflemesi politikasının aktarım kanalları işleyişini belirgin şekilde etkilediği ve ayrıca finansal krizlerin para politikası şoklarının ekonomi üzerindeki etkisini büyütebileceği şeklindedir.
Mateju (2019)	OECD – EU karşılaştırması	TVP - VAR	Faiz	Para politikası aktarımının zaman içinde güçlendiği, daha güçlü para politikası aktarımının enflasyon hedeflemesiyle ilişkili olduğu ve ayrıca bankacılık krizleri döneminde, aktarımın zayıf ve çıktı maliyetlerinin yüksek olduğu şeklindedir.
Afonso ve Leite (2019)	Euro bölgesi 2014:05-2018:01 Portekiz 2011:01-2018:01	TLTRO Panel Veri	Banka kredi	Euro bölgesi için hedefli uzun vadeli finansman işlemleri ile reel ekonomiye verilen kredi miktarı arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğu, Euro bölgesi ve Portekiz için banka kredisi arzında rekabetin istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç vermediği

				şeklindedir.
Kim ve Other (2019)	Euro bölgesi (Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya) 2000-2015	ARDL	Kredi	Genişletici bir para politikası şokunun, finansal olmayan şirketlerin kredi riskinde kısa vadede bir artışa yol açtığı, kredi kanalının işlevsizliğinin kriz sonrası dönemden kaynaklanmış olabileceği, dönem için genişletici para politikası şoklarının kötüleşen ekonomik beklentilerin bir işareti olarak yorumlamış olabileceği ve ECB'nin uzun vadeyi hedeflemesi durumunda kriz ülkeleri için olumsuz etkinin ortadan kalktığı şeklindedir.

Türkiye'de kredi kanalının etkinliğine yönelik literatürde farklı bulgular paylaşılmaktadır. Bu kapsamda etkinliğin olmadığı yönündeki Kasapoğlu (2007), Örnek (2009), Erdoğdu (2012), Yıldırım (2013) ve Coşar (2019) tarafından ele alınan çalışmalara karşılık etkinin kısmen veya zayıf olduğu Güloğlu ve Orhan (2008), Butkiewicz ve Özdoğan (2009) ile Erdoğan ve Beşballı (2009) tarafından ele alınan çalışmalar ve kredi kanalının etkin işlediği yönünde Cengiz (2007), Cambazoğlu (2010) ile Okur, Akkuş ve Durmaz (2019) tarafından ele alınan çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 1'de yer alan literatür bulgularından hareketle Türkiye'de hisse senedi fiyatları kanalının etkin çalışmadığı belirtilebilir.

Avrupa Birliği için parasal aktarım kanallarının etkinliği açısından Tablo 1'de yer alan literatür bulguları incelendiğinde, genel olarak faiz ve kredi kanallarının çalışıldığı ve her iki kanalın da etkin işlediği ifade edilebilir. Konuyla ilgili olarak Euro'nun piyasaya girmesinden sonra ele alınan parasal aktarım mekanizmasına yönelik ampirik çalışmaları değerlendiren Binatli ve Sohrabji (2019: 84) Poghosyan ve de Haan (2007)'a atfen birlikteki finansal bütünleşmenin henüz tamamlanmadığına dair bulgu; Barigozzi ve diğ. (2014)'e atfen ülkelerin gelişmişlikleri arasında farklılıkların olduğu; Boivin ve diğ. (2008)'e atfen avro öncesi dönemde ülkeler arasında görülen parasal aktarım mekanizmasındaki heterojenlik bulgusunun, avro sonrası dönemde homojenlik getirdiği bulgusunu ve Peersman ve Smets (2001)'e atfen Kısa vadeli faiz oranındaki (sıkı para politikası) bir artışın GSYİH ve enflasyonda düşüşe yol açacağı tespitlerine yer vermektedir.

Bu bulgular yanında, Euro bölgesindeki para politikası aktarım mekanizmasının Euro'nun yürürlüğe girmesinden sonra yaşanan gelişmelerden etkilendiği ve para politikasının ekonomi üzerindeki genel etkilerinde meydana gelen değişikliklerle ilgili ampirik kanıtların belirsiz olduğu yönünde de paylaşım bulunmaktadır (ECB, 2010: 91; 96).

Konuyla ilgili literatürde yer alan diğer bilgi ve bulgular şu şekilde özetlenebilir. Beyer, at al. (2017) tarafından "parasal aktarım kanalları" ile "makro" ve "mikro" ihtiyati politikaların birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde ele alınan çalışmada ise üç politika alanı arasında sürekli bilgi paylaşımının, çelişkili etkileri önlemek ve daha iyi politika sonuçları elde etmek için çok faydalı olduğu bulgusu paylaşılmaktadır.

Altavilla, Andreeva, Boucinha and Holton (2019) tarafından para politikası, kredi kuruluşları ve Euro bölgesinde banka borç verme kanalı çerçevesinde ele alınan çalışmada kriz döneminde stresli finansal sistem ve zayıf banka bilançoları bağlamında politika faiz indiriminin firmalara ve hanehalklarına aktarımın zayıf olduğu, geleneksel olmayan para politikası önlemlerinin ise para politikası aktarımını düzeltmeye yardımcı olduğu yönünde bulgular paylaşılmaktadır. Çalışmada ayrıca, son dönem para politikası önlemlerinin banka

karlılığı üzerindeki etkisinin, makroekonomi ve varlık kalitesi üzerindeki tüm etkiler göz önüne alındığında güçlü olmadığı şeklinde bulguya yer verilmektedir.

Neri and Siviero (2019) tarafından AMB'nin standart dışı para politikası önlemlerini motivasyonlar, etkinlik ve riskler bağlamında ele alınan çalışmada 2008-2014 arasında, para politikası aktarım mekanizmasının doğru işleyişinin korunması ve özel sektöre kredi sağlanmasının geleneksel para politikasının sınırlarını zorladığı ve 2015 yılında deflasyon riskinin Avrupa Merkez Bankası'nın büyük ölçekli bir varlık alım programı başlatmasına neden olduğu paylaşılmaktadır.

Sonuç

Parasal aktarım mekanizması, para politikası otoritesince gerçekleştirilen karar değişiminin enflasyon ve toplam hasılayı etkileme sürecini açıklamaya çalışan bir mekanizmadır. Diğer bir ifadeyle merkez bankaları tarafından uygulanan parasal politikaların ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi parasal aktarım mekanizmaları aracığıyla gerçekleşmektedir. Örneğin merkez bankasınca faiz oranına ilişkin alınan bir para politikası kararı aktarım mekanizması aracılığıyla ekonomik faaliyetleri ve enflasyonu etkileyebilmektedir. Literatürde parasal aktarım mekanizması kanalları olarak, geleneksel faiz kanalı, diğer varlık fiyatları kanalı (döviz kuru ve hisse senedi fiyatları), kredi kanalı (banka kredi ve bilanço), beklentiler kanalı şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Son yıllarda çok sayıda çalışmayla ele alınan parasal aktarım mekanizması gündemdeki yerini ve önemini korumaktadır. Çünkü parasal aktarım mekanizması genel olarak ekonomik yapıyı özelde ise fiyatlar genel düzeyinin belirleyicisi olması nedeniyle bireylerin ve işletmelerin bekleyişlerinin de belirleyici konumundadır.

Bir ülke veya ekonomide parasal aktarım mekanizmasının etkinliğini o ülke ve ekonomideki finansal sistemin yapısı, sermaye piyasalarının gelişmişlik düzeyi, ekonominin dışa açıklık durumu, merkez bankacılığının beklentileri yönetebilme gücü gibi birçok faktör tarafından belirlenebilmektedir. Bu nedenle herhangi bir aktarım mekanizması kanalının tüm ülke ve ekonomiler açısından benzer etkinliğe sahip olacağı öngörüsü mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda Türkiye ve Avrupa Birliği parasal aktarım mekanizmasında kanalların işleyişi ve etkinliği açısından farklılık doğal durmaktadır.

Bu çalışmada incelenen literatür bulguları ışığında, Türkiye'de faiz kanalı ile az sayıdaki çalışma bulgusu istisna tutulursa döviz kuru kanalının etkin çalıştığı, kredi kanalının etkinliğine yönelik literatürde farklı bulguların yer aldığı ve hisse senedi fiyatları kanalının ise etkin çalışmadığı belirtilebilir.

Avrupa Birliği için parasal aktarım kanallarının etkinliği açısından ise genel olarak faiz ve kredi kanallarının analizlerde çalışıldığı ve her iki kanalın da etkin işlediği bulguları paylaşılmaktadır. Konuyla ilgili son dönem çalışmalarından Neri and Siviero (2019) tarafından yapılan değerlendirmede AMB'nin 2008-2014 arasında, para politikası aktarım mekanizmasının doğru işleyişinin korunması ve özel sektöre kredi sağlanmasının geleneksel para politikasının sınırlarını zorladığı belirtilmektedir.

Parasal aktarım mekanizması kanalları ve literatürde ele alınan çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde beklentiler kanalı ile ampirik çalışmaların yapılabileceği önerisi gelecek çalışmalar için paylaşılabilir.

Kaynakça

Afonso, A. and Leite, J. S. (2019). The Transmission of Unconventional Monetary Policy to Bank Credit Supply: Evidence from the TLTRO. REM Working Paper Series, No: 065.

Akdeniz, C., ve Çatık, A. N., (2019). Parasal Aktarım Mekanizmalarının İşleyişinde Finansal Koşulların Önemi: TVP-VAR Modellerinden Bulgular, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 34, Denizli, 73-96.

Akkılıç, S. (2007). Parasal Aktarım Mekanizması ve Türkiye'de Döviz Kuru Kanalı. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Altavilla, C., Andreeva, D.C., Boucinha, M and Holton, S. (2019). Monetary policy, credit institutions and the bank lending channel in the Euro area, ECB, Occasional Paper Series, No: 222.

Anis, A., H. S. Putra, N. Alfarina and Z. Azhar (2019). "Analysis of the Effectiveness of Monetary Policy Transmission (Evidence in Indonesia and Thailand)", Advances in Economics, Business and Management Research, volume 97, 76-84.

Arabacı, Ö. ve Baştürk, M. F. (2013). Faiz Oranı Kanalının 2001-2008 Döneminde Türkiye'de Etkinliğinin Değerlendirilmesi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,13(2), 15-33.

Artar, O. (2011). Türkiye'de Para Politikası Kanallarının Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi. Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1, 1-17.

Ascari, G. And Haber, T. (2019). Sticky prices and the transmission mechanism of monetary policy: A minimal test of New Keynesian models. Department of Economics Discussion Paper Series, Number 869, Oxford.

Atgür, M. ve Altay O. (2017). Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalının VAR Modeli Yöntemine Göre Analizi: Türkiye, Meksika ve Endonezya Ülke Örnekleri. Maliye Finans Yazıları, (108), 27-48.

Atgür, M. ve Altay O. (2018). Yeni Para Politikası Arayışları Bağlamında Parasal Aktarım Mekanizması Faiz Kanalının İşleyişi: Türkiye ve Endonezya Ülke Örnekleri. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14 (3), 601-624.

Bernanke, Ben S. and Mark Gertler (1995). Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission, Journal of Economic Perspectives, 9(4), 27–48.

Beyer, A. at al. (2017). The transmission channels of monetary, macro- and microprudential policies and their interrelations. ECB, Occasional Paper Series, No: 191.

Bhattacharya, R., S. Tripathi and S. R. Chowdhury (2019). Financial structure, institutional quality and monetary policy transmission: A Meta-Analysis. National Institute of Public Finance and Policy New Delhi, NIPFP Working paper series: No. 274 https://www.nipfp.org.in/publications/working-papers/1869/

Binatli, A.O. and N. Sohrabji (2019). Monetary Policy Transmission in the Euro Zone, Athens Journal of Business & Economics, 5(1), 79-92.

Binici, M. H. Kara and P. Özlü (2019). Monetary transmission with multiple policy rates: evidence from Turkey. Applied Economics, 51:17, 1869-1893,

Butkiewicz, J. L. and Özdoğan, Z. (2013). Financial crisis, monetary policy reform and the monetary transmission mechanism in Turkey. Working Paper Series, 13-08 University of Delaware, Department of Economics.

Büyükakın, F., Cengiz, V., ve Türk, A. (2009). Parasal aktarım mekanizması: Türkiye'de döviz kuru kanalının VAR analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler, 1(24), 171-198.

Büyükakın, F., H. Bozkurt ve V. Cengiz (2009). Türkiye'de Parasal Aktarımın Faiz Kanalının Granger Nedensellik ve Toda-Yamamota Yöntemleri İle Analizi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (33), ss.101-118.

Cambazoğlu, B. (2010). Parasal Aktarım Mekanizması Kredi Kanalı: Kuram ve Türkiye Örneği. (Basılmamış Doktora Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi

Cambazoğlu, B., ve Karaalp, H.S. (2012). Parasal aktarım mekanizması döviz kuru kanalı: Türkiye örneği. Yönetim ve Ekonomi, 19(2), 53-66.

Cengiz, V. (2007). Parasal Aktarım Mekanizmasında Kredi Kanalının Etkinliği Üzerine Bir Analiz: Türkiye Örneği (1990 – 2006). (Basılmamış Doktora Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

Cengiz, V. (2009). Parasal Aktarım Mekanizması İsleyişi ve Ampirik Bulgular, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 33, 225-247.

Coşar, E. (2019). Parasal Aktarım Mekanizmaları: Kredi Kanalı ve Türkiye Örneği. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Çatık, A.N. ve Akdeniz, C. (2019). The evolution of the monetary transmission channels in Turkey: evidence from a TVP-VAR model. Applied Economics Letters, 26(13), 1072-1079.

Duman, Y. K. (2016). Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı: Türkiye. Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:9, 1-24.

ECB (2008). The Role Of Banks In The Monetary Polıcy Transmission Mechanism. Monthly Bulletin, August, 85-98.

ECB (2010). Monetary Policy Transmission In The Euro Area, A Decade After The Introduction Of The Euro, Monthly Bulletin, May, 85-98.

Erdoğan, S. ve Beşballı, S.G. (2009). Türkiye'de Banka Kredileri Kanalının İşleyişi Üzerine Ampirik Bir Analiz. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 11(1), 28-41.

Erdoğdu, A. (2012). Parasal Aktarım Mekanizmalarının İşleyişi ve Etkinliği: Türkiye Uygulaması. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.

Gül, S. (2017). Türkiye'de Parasal Aktarım Kanallarının İşleyişi: Bilanço Kanalı. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Güloğlu, B. ve Orhan, S. (2008). Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizmalarının Makroekonomik Etkileri, İktisat, İşletme ve Finans, 23(268), 94-118.

Juniora J. L. Rossi – C. Rossib at. al (2019). Transmission of monetary policy through the wealth channel in Brazil: Does the type of asset matter?, Research in International Business and Finance 50 (2019) 279–293.

Kasapoğlu, Ö. (2007). Parasal Aktarım Mekinizmaları: Türkiye İçin Uygulama. Uzmanlık Yeterlik Tezi, Ankara: TCMB – Piyasalar Genel Müdürlüğü.

Keyder, Nur ve Evrim İ. Ertunga (2012). Para Teori – Politika – Uygulama, Ankara: Seçkin Yayıncılık ve Dağıtım

Kim, C.H. and Other, L. (2019). The Short-Run Effect of Monetary Policy Shocks on Credit Risk An Analysis of the Euro Area. Discussion Papers, DIW Berlin (https://ssrn.com/abstract=3324126-18.10.2019).

Macit, D. ve Durgun Ö. (2019). Parasal Aktarım Mekanizmasının Reel Ekonomi Üzerine Etkisi: Uluslararası Kredi Kanalına Yönelik Bir Literatür Araştırması. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi 2019 8(15) 77–87.

Mateju, J. (2019). What Drives the Strength of Monetary Policy Transmission?. International Journal of Central Banking, September, 59-87.

Mishkin, F.S. (2007). Para, Bankacılık ve Finansal Piyasalar İktisadı, Sekizinci Baskıdan Çeviri (Çev. Editörü: Nazım Engin), Pearson Addison Wesley.

Mishkin, F.S. (2014). Para Politikası Stratejisi, (Çev.: Ömer Faruk Çolak, Alparslan Zengin) Efil Yayınevi

Mishkin, F.S. (2016). The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. England – Edinburg: Pearson Education Limited.

Neri, S. And Siviero, S. (2019). The non-standard monetary policy measures of the ECB: motivations, effectiveness and risks. Questioni di Economia e Finanza, Occasional Papers, No: 486.

Okur, F., Akkuş Ö. ve Durmaz A.(2019) The effectiveness of the monetary transmission mechanism channel in Turkey. Eastern Journal of European Studies, 10(1), 161-180.

Örnek, İ. (2009). Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarının İşleyişi Maliye Dergisi, Sayı: 156, 104-125.

Özbilen, Ş. (2016). Para'nın Kitabı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Özyurt, H. (2015). Para Teorisi ve Politikası, Trabzon: Celepler Matbaacılık

Paya, M. M. (2013). Para Teorisi ve Para Politikası, İstanbul: Türkmen Kitabevi

Saraç, T. B. ve Uçan, O. (2013). The Interest Rate Channel in Turkey: An Investigation with Kalman Filter Approach. International Journal of Economics and Financial, 3(4): 874-884.

Strasser, G. (2018). The monetary policy transmission mechanism in the euro area. ECB Central Banking Seminar. Frankfurt am Main,(11 July)

TCMB (2013). Parasal Aktarım Mekanizması. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İdare Merkezi, Ankara. (www.tcmb.gov.tr-15.10.2019)

www.bankofengland.co.uk. (1999). The transmission mechanism of monetary policy, Bank of England Quarterly Bulletin (27.10.2019)

Yıldırım, D. Ç. (2013). The Effectiveness Of The Credit Channel in The Eurozone. International Journal Social Sciences, 7(6), 1251-1264.

Türkiye'de Ar-Ge'nin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Kalıntı Temelli Eşbütünleşme Fourier Yaklaşım Testi

Murat Can GENÇ[*]
Dilek TANDOĞAN[**]

Özet

Bu çalışma Türkiye'de AR-GE'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'de AR-GE'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi fourier yaklaşımla kalıntı temelli eşbütünleşme testi kullanarak 1990-2017 dönemi için tahmin edilmiştir. Eşbütünleşme testinden elde dilen bulgular AR-GE ve RGDP'nin eşbütünleşik olduğunu göstermiştir. Diğer yandan hata düzeltme modeli sonuçları AR-GE ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Bu ampirik bulguların önemi AR-GE'deki artışların ekonomik büyümeyi artırmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, AR-GE, Kalıntı Temelli Eşbütünleşme Fourier Yaklaşım Testi, Türkiye

The Impact of R&D on Economic Growth in Turkey: A Residual-Based Cointegration Test With a Fourier Approximation

Abstract

This paper aims to determine the impact of R&D on economic growth by employing a Residual-Based Cointegration test with a Fourier Approximation with annual data from 1990 to 2017 in Turkey. The findings obtained from cointegration test indicate that RD and RGDP are cointegrated. On the other hand the results of error corection model show that there is a bidirectional causality between R&D and economic growth. The significance of these emprical results is that increases of R&D increase economic growth.

Keywords: Economic Growth, R&D, A Residual-Based Cointegration Test with a Fourier Approximation**,** Turkey

[*] KTU İİBF İktisat Bölümü, mcgenc@ktu.edu.tr
[**] TRÜ Turizm ve Otelcilik MYO, dtandogan@trabzon.edu.tr

Giriş

Günümüz dünyasında devletlerin ekonomik büyüme politikalarında teknoloji politikası oldukça önemli bir konumdadır. Klasik büyüme ve Harrod-Domar büyüme modellerinde yeterince üzerinde durulmayan teknolojik birikim seviyesi Solow ile iktisat literatüründe kendine yer bulmuştur. Solow modelinde büyümenin sermeye ve emek ile açıklanamayan kısmı olarak tanımlanan teknolojik gelişme dışsal olarak kabul edilmiştir. Bir başka ifade ile insanoğlu yapacağı herhangi bir politika ile teknolojik bilgi birikimine katkı sunamamaktadır. Teknoloji gökten düşen bir elma şeklinde de tanımlanmaktadır. Ancak Romer ile başlayan içsel büyüme teorilerinde artık teknoloji yönetilebilir bir kavrama dönüşmüştür. Yapılacak politikalar ile teknolojik birikime katkı verilebilmektedir. Böylece beşeri sermaye, araştırma geliştirme (AR-GE) ve sağlık politikaları önemli konuma yükselmiştir. Şöyleki beşeri gelişim ile birlikte insanlar yeni ürünler keşfedebilmekte, AR-GE harcamaları vasıtasıyla da bilgi üretebilmekte ve sağlık politikaları ile verimliliği yükseltebilmektedir. Burada AR-GE faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan bilgi azalmayan verime sahiptir ve büyüme oranı Solow modelindeki büyüme oranından yüksektir. Ayrıca büyüme oranı yapılacak politikalar ile de yönlendirilebilmekte ve politika yapıcılarına optimal büyüme oranı belirleyebilme noktasında katkı sunmaktadır.

Schumpeter ile gündeme gelen yaratıcı yıkım süreci yeniliklerin piyasa ile buluşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Yenilik eski üretim yapısını yeni üretim yapısıyla değiştirerek ekonomik büyüme sürecine katkı sunmaktadır. Her seferinde girişimciler tarafından gerçekleştirilecek olan yenilik toplumun gelişmişlik seviyesini artırmaktadır. İçsel büyüme modelleri bu noktada girişimcilere AR-GE faaliyetleri sonucu yeni ürün ortaya çıkarma noktasında katkı sunmaktadır. Böylece AR-GE harcamaları yoluyla ekonomik büyüme sağlanabilmektedir. Bu noktada AR-GE harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileyip etkileyemeyeceği, etkiliyorsa ne kadar etkileyeceği soruları gündeme gelmektedir. Bu çalışmanın amacı bu sorulara cevap üretmektir. Bu doğrultuda öncelikle literatür gözden geçirilmiştir. Burada önceki çalışmaların elde ettiği bulgular ortaya koyulmuş ve çalışmanın literatürden nasıl farklılaşacağı noktası araştırılmıştır. Aşağıda Tablo 1'de Türkiye için AR-GE harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ele alan çalışmaların elde ettiği bulgular sunulmuştur.

Tablo 1: AR-GE ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Literatür Özeti

Yazarlar	Yöntem	Dönem	Sonuç
Altın ve Kaya (2009)	Johansen Eşbütünleşme	1990-2005	AR-GE → EB
Korkmaz (2010)	Johansen Eşbütünleşme	1990-2008	AR-GE → EB
Yaylalı (2010)	Johansen Eşbütünleşme	1990-2009	AR-GE → EB
Akıncı ve Sevinç (2013)	Johansen Eşbütünleşme	1990-2011	AR-GE → EB
Taban ve Şengür (2014)	Johansen Eşbütünleşme	1990-2012	AR-GE → EB
Bozkurt (2015)	Johansen Eşbütünleşme	1998-2013	EB → AR-GE
Inal vd. (2016)	Toda ve Yamamoto Nedensellik	1990-2013	EB → AR-GE
Tarı ve Alabaş (2017)	ARDL	1990-2014	AR-GE → EB
Uçak vd. (2018)	ARDL	1990-2016	AR-GE → EB
Dereli ve Salğar (2019)	Johansen Eşbütünleşme	1990-2015	AR-GE ←→ EB

Not: EB= Ekonomik Büyüme'yi ifade etmektedir.

Tablo 1'den görüldüğü üzere çalışmalar AR-GE ve ekonomik büyüme arasında AR-GE'den ekonomik büyümeye doğru, ekonomik büyümeden AR-GE'ye doğru ve ekonomik büyüme ile AR-GE arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri bulgularına erişmişlerdir. Ancak literatürde kalıntı temelli fourier eşbütünleşme yaklaşımı ile konuyu ele alan çalışma tespit edilememiştir. Dolayısıyla çalışma yukarıdaki sorulara cevap ararken aynı zamanda literatürdeki bu boşluğa da katkı yapmayı amaçlamaktadır.

1. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada Yılancı (2019) tarafından geliştirilen fourier yaklaşımla kalıntı temelli eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Bu test aşağıda sunulan regresyon denklemi üzerinden çalıştırılmaktadır.

$$y_t = \gamma_0 + \alpha_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta X_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de yer alan k fourier frekansını, t trendi ve T gözlem sayısını ifade etmektedir. Denklem en küçük hata terimleri kareleri toplamını veren fouirier frekansı için tahmin edilir. $\alpha_1 = \alpha_2 = 0$ boş hipotezi reddedilemezse standart Engle-Granger testi uygulanır. Aksi takdirde (1) numaralı denklemden elde edilen kalıntılara aşağıda sunulan sabitsiz ve trendsiz modelde ADF testi uygulanır.

$$\Delta\hat{\varepsilon}_t = \rho\hat{\varepsilon}_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \gamma_i \Delta\hat{\varepsilon}_{t-i} + \mu_t \quad (2)$$

(2) numaralı ADF denklemi OLS ile tahmin edilir. ρ katsayısı istatiksel olarak anlamlıysa koentegrasyonun varlığına karar verilir. Şöyle ki, ρ katsaysının t istatistiği Yılancı (2019) tablo kritik değerleriyle karşılaştırıldığında t istatistiği tablo kritik değerinden büyükse eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını gösteren boş hipotez reddedilir ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığına karar verilir. Eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra aşağıda sunulan hata düzeltme modeli üzerinden nedenselliğin varlığı ve yönüne karar verilmektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{j=1}^{n} \gamma_j \Delta X_{t-j} + \theta_1 \hat{\varepsilon}_{1t-1} + u_{1t} \quad (3)$$

$$X_t = \pi_0 + \sum_{i=1}^{k} \vartheta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{j=1}^{l} \Omega_j \Delta Y_{t-j} + \delta_1 \hat{\varepsilon}_{2t-1} + u_{2t} \quad (4)$$

(4) ve (5) numaralı denklemlerdeki m, n, k, ve l optimal gecikmeleri tespit edilip (3) ve (4) numaralı denklemler EKK ile çözülür. θ_1 ve δ_1 hata düzeltme katsayılarıdır. HDK'ların -1 ile 0 arasında değer alması beklenmektedir. Beklentiler gerçekleşirse hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. θ_1 ve δ_1 katsayıları istatiksel olarak anlamlı tespit edilmişse veya γ_j=0 j=1,2,…n ve Ω_j=0 j=1,2,…,l şeklinde oluşturulan boş hipotezlerin F istatistiği

anlamlı ise sırasıyla X'den Y'ye ve Y'den X'e doğru nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilir.

2. Veri Seti

Çalışmada kullanılan AR-GE verileri OECD veri tabanından RGDP verileri ise Dünya Bankası WDI veri tabanından derlenmiştir. Aynı zamanda WDI veri tabanından temin edilen GSYH deflatörü ile AR-GE harcamaları reelleştirilmiştir. Serilerin önündeki ln harfleri ilgili serinin doğal logaritmasının alındığını göstermektedir. Δ ise serilerin birinci farkını göstermektedir. Çalışma 1990-2017 dönemini kapsamaktadır.

3. Ekonometrik Bulgular

Çalışmada öncelikle serilerin durağanlık düzeyleri ADF birim kök testi ile araştırılmıştır. ADF testinden elde edilen bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: ADF Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli	Sabitli Trendli
lnRGDP	2.681815 (6)	-2.087936 (2)
lnAR-GE	1.741344 (3)	-2.621082 (0)
ΔlnRGDP	-5.184389[a] (0)	-4.374999[b] (5)
ΔlnAR-GE	-6.829256[a] (0)	-5.005171[a] (1)

Not: Parantez içindeki değerler maksimum gecikme 8 olarak alınarak AIC kriterine göre belirlenen optimal gecikme uzunluğu ve a, b sırasıyla ilgili istatistiğin %1ve %5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2'den görüldüğü üzere RGDP ve AR-GE serileri sabitli ve sabitli-trendli modellerde seviyesinde birim kök taşımaktadır. Serilerin farkı alındığında ilgili seriler durağanlaşmaktadır. Fark durağan tespit edilen serilere fourier yaklaşımla kalıntı temelli eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme testinden elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Fourier Yaklaşımla Kalıntı Temelli Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Eşbütünleşme Denklemleri	Test İstatistiği	Sabitli model için Yılancı (2019) Tablo kritik değerleri n=1 k=3		
		%1	%5	%10
$lnRGDP_t = 15.74^a + 0.52^a lnARGE_t - 0.05^a \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) - 0.03^c \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$	-4.88	-4.437	-3.743	-3.380
$lnARGE_t = 28.93^a + 1.88^a lnRGDP_t - 0.09^a \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) - 0.06^c \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$	-5.12			

Not: a ve c sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. n değişken sayısnı k fourier frekansını göstermektedir.

Tablo 3'ten görüldüğü üzere RGDP ve AR-GE'nin sırasıyla bağımlı değişken olduğu durumlarda eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. AR-GE harcamalarında meydana gelecek %1'lik bir artış RGDP'yi %0,52 oranında artırmaktadır. Nedenselliğin varlığı ve yönüne hata düzeltme modeli üzerinden karar verilmiştir. Elde edilen bulgular aşağıda Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

	F- Testi	HDK
$\Delta lnRGDP_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{4} \beta_i \Delta lnRGDP_{t-i} + \sum_{j=1}^{2} \gamma_j \Delta lnARGE_{t-j} + \theta_1 \varepsilon_{1t-1} + u_{1t}$	5.72[b] [0.0143]	-0,55[b] (0.24)
$\Delta lnARGE_t = \pi_0 + \sum_{i=1}^{1} \vartheta_i \Delta lnARGE_{t-i} + \sum_{j=1}^{1} \Omega_j \Delta lnRGDP_{t-j} + \delta_1 \varepsilon_{2t-1} + u_{2t}$	0.35 [0,5589s]	-0.76[b] (0,30)

Not: b, ilgili istatistiğin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu, parantez içindeki değerler standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler ise anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Hata düzeltme modelinde hata düzeltme katsayısı negatif ve 0 ile 1 arasında bir değer alması beklenmektedir. Tablo 4'den görüldüğü üzere tespit edilen hata düzeltme katsayıları beklentileri karşılamıştır. Aynı zamanda ilgili katsayılar %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer taraftan büyümenin bağımlı değişken olduğu denklemde AR-GE katsayıları grup olarak sıfırdan farklı olduğu F testi ile ortaya koyulmuştur. Elde edilen bulgulara göre ekonomik büyüme ve AR-GE arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sonuç

Çalışmada AR-GE'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye için 1990-2017 döneminde yıllık veriler kullanılarak Fourier yaklaşımla kalıntı temelli eşbütünleşme testi yardımıyla araştırılmıştır. Elde edilen bulgular RGDP ve AR-GE serilerinin eşbütünleşik olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan yapılan hata düzeltme modeli sonuçlarına göre; AR-GE ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan regresyon tahmini sonuçlarına göre AR-GE harcamalarındaki %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi %0,5 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Çalışma politika yapıcılara AR-GE harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini göstermesi bakımında önem arz etmektedir. Zira ekonomik kaynakların ekonomik büyümeye etki edebilecek verimli alanlara tahsisi toplumun refah seviyesinin iyileşmesini sağlayabilecektir. Böylece özellikle sosyal devlet anlayışı çerçevesinde oluşacak diğer maliyetlerin de önüne geçilerek

kıt kaynakların etkin dağılımı da gerçekleştirilmiş olabilecektir. Bu doğrultuda AR-GE harcamalarının artırılması ve çeşitlendirilmesi ekonomik büyümeye olumlu yansıyacaktır.

Kaynakça

Akıncı, M. ve Sevinç, H. (2013). Ar&Ge Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1990-2011 Türkiye Örneği. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(27), s. 7-17.

Altın, O. ve Kaya, A.A. (2009). Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi. Ege Akademik Bakış, 9 (1), s. 251-259.

Bozkurt, C. (2015). R&D Expenditures and Economic Growth Relationship in Turkey. International Journal of Economics and Financial Issues, 5(1), s. 188-198.

Börü, M.K. ve Çelik, D. (2019). Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları, İnovasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. R&S Research Studies Anatolia Journal, 2(5), s. 196-206.

Dereli, D.D. ve Salğar, U. (2019). Ar-Ge Harcamaları ile Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. Journal of Life Economics, 6(3), s. 345-360.

İnal, V., Altıntaş, N. ve Çalışkan M. (2016). AR-GE Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Özelinde Nedensellik Analizi. Sakarya İktisat Dergisi 5(1), s.34-47.

Korkmaz, S. (2010). Türkiye'de Ar-Ge Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli ile Analizi. Journal of Yasar University, 20(5), s. 3320-3330.

Taban, S. ve Şengür, M. (2014). Türkiye'de Ar-Ge ve Ekonomik Büyüme. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), s.355-376.

Tarı, R., ve Alabaş, M. M. (2017). Ar&Ge Harcamaları ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1990-2014). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, 17(2), s.1-17.

Uçak, S., Kuvat, Ö. ve Aytekin, A.G. (2018). Türkiye'de Arge Harcamaları–Büyüme İlişkisi: ARDL Yöntemi. MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2), s.129-160.

Yaylalı, M., Akan, Y. ve Işık, C. (2010). Türkiye'de Ar&Ge Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1990–2009. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 5(2), s.13-26.

Yılancı, V. (2019). A Residual-Based Cointegration test with a Fourier Approximation. MPRA papers https://mpra.ub.uni-muenchen.de/95395/1/MPRA_paper_95395.pdf

Beyaz Yakalı Dolandırıcılık ve Oltalamanın Kapitalist Temelleri

M. Ruhat YAŞAR[*]
M. Mücahid DALKILIÇ[**]

Özet

Dolandırıcılık, failin bir kimseyi hileli davranışlara başvurarak aldatması, mağdurun veya başkasının zararına olacak şekilde kendisine veya başkasına yarar sağlaması sonucunda ortaya çıkan bir suç türüdür. Dolandırıcılık suçunun tarihsel gelişimine bakıldığında bu suçun yeni bir suç olmadığı dolandırıcılığın en az insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğu görülecektir. Ancak bütün birey ve nesneler gibi dolandırıcılık olgusu da zaman içerisinde değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Dolandırıcılık suçu, dolandıran ve dolandırılan olmak üzere iki temel aktörün karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere dolandırıcılık suçu toplumsal bir nitelik taşımaktadır. Dolandırıcılık suçu Türk Ceza Kanunu'nda basit ve nitelikli dolandırıcılık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak dolandırıcılık olgusu failler tarafından her an yenilenmekte, detaylandırılmakta ve tıpkı akıllı telefon uygulaması gibi güncellenmektedir. Oltalama sosyal bilimler literatüründe çeşitli şekillerde tanımlanan bir kavramdır. Bu çalışma kapsamında oltalama bir dolandırıcılık yöntemi olarak ele alınmıştır. Dolandırıcılık olgusunda yaşanan bu değişim günümüzde yaşanan bazı dolandırıcılık faaliyetlerinin de yeni bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç duymasını beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada öncelikli olarak literatürde yakın zamanda yer almaya başlayan beyaz yakalı dolandırıcılık kavramı merkeze alınarak dolandırıcılık ile kapitalizm arasında bir bağ olup olmadığı tartışılmış daha sonra birisi ülkemizde diğeri ise yurtdışında gerçekleşmiş olan iki dolandırıcılık faaliyeti bu çerçevede analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dolandırıcılık, Beyaz yakalı dolandırıcılık, Oltaya gelme-kapitalizm ilişkisi

Capitalist Pillars of White Collar Fraud and Phishing

Abstract

Fraud is a type of crime that occurs when the perpetrator deceives someone by resorting to fraudulent behavior and benefits him or someone else to the detriment of the victim or someone else. When we look at the historical development of the crime of fraud, it is seen that this crime is not a new crime and that fraud is at least as old as the history of humanity. However, like all individuals and objects, the phenomenon of fraud has changed and transformed over time. The crime of fraud arises as a result of the interaction of two main actors, the fraudster and the fraudster. As it can be understood from here, the crime of fraud has a social character. The crime of fraud is divided into two as simple and qualified fraud in the Turkish Penal Code. However, the fraud phenomenon is renewed, elaborated and updated by the perpetrators just like the smartphone application. Phishing is a concept defined in the social sciences literature in various ways. In this study, phishing is considered as a fraud method. This change in the phenomenon of fraud brings about the need for a new conceptualization of some fraud activities. In this study, the concept of white-collar fraud, which has recently taken place in the literature, has been taken into the center and the existence of a link between fraud and capitalism has been discussed.

Key Words: Fraud, White collar fraud, The relationship between phishing and capitalism

[*] Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ruhat@kilis.edu.tr
[**] Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, muhammeddalkilic@kilis.edu.tr

Giriş

Dolandırıcılık hukuk, sosyoloji, psikoloji, adli bilimler gibi disiplinleri ilgilendiren disiplinler arası bir olgudur. Dolandırıcılık olgusunu merkeze alarak yapılmış çalışmalar daha çok hukuk ve adli bilimler disiplinleri altında yapılmıştır. Bu çalışmalarda dolandırıcılık suçu ile diğer suç türleri arasındaki farklılıklar ortaya koyulmuş, dolandırıcılıkla mücadele kapsamında alınan hukuki kararlar değerlendirilmiştir.

Bu çalışmalardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Volkan Maviş (2015), 'Dolandırıcılık Suçunun Hile Unsuruna İlişkin Sorunlar',
- Abdurrahman Yılmaz (2015), 'Türkiye'deki Dolandırıcılık Tipolojileri: Dolandırıcılık Olaylarının Kategorik Tasnifi ve Yapılış Şekilleri',
- Mustafa Çalışkan (2019), **'**Suç Korkusu Kullanılarak Telefon Aracılığıyla Gerçekleştirilen Dolandırıcılık Vakaları (2017-2018)- İstanbul Örneği'

Dolandırıcılık suçu dolandıran ve dolandırılan olmak üzere iki temel aktörün karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere dolandırıcılık suçu toplumsal bir nitelik taşımaktadır. Dolandırıcılık olgusu ile ilgili yapılan çalışmalarda sosyolojik boyutun ele alınmadığı görülmektedir. Bu çalışmada dolandırıcılık olgusunun nedenleri, türleri açıklanmaya çalışılmış ayrıca literatürde beyaz yakalı dolandırıcılık olarak tanımlanan dolandırıcılık türü iki örnek olay (vaka) üzerinden incelenmiştir.

Bu araştırmada aşağıda sıralanan şu sorulara cevap aranmaktadır:

1- Dolandırıcılık nedir, sosyal yaşamda hangi biçimlerde karşımıza çıkmaktadır?
2- Birey rasyonel bir varlık mıdır? Bireyleri dolandırıcıların ağına düşüren sebepler nelerdir?
3- Dolandırıcılık ile kapitalist sistem arasında bir bağ var mıdır?
4- Yeni bir tipoloji olarak beyaz yakalı dolandırıcılık olgusundan söz edebilir miyiz?

Yukarıda sıralanan bu sorulara cevap verebilmek için öncelikle dolandırıcılığın ne olduğunun net bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Çalışmanın birinci kısmında dolandırıcılık olgusunun hırsızlık ve gasp gibi diğer suçlardan farkına değinilerek dolandırıcılık suçunun kapsamı hakkında bilgi verilmiş ve dolandırıcılık türlerine değinilmiştir. Bireyin rasyonel bir varlık olup olmadığı mevzusunun tartışıldığı ikinci bölümde, çıkar, kar güdüsü, gereksinim gibi olgulardan bahsedilmiş ve bu olgular çerçevesinde tüketim arzusu kavramı eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Son olarak çalışmanın üçüncü bölümünde dolandırıcılık olgusu oltaya gelme/oltaya takılma metaforu çerçevesinde ele alınmış ve dolandırıcılık ile kapitalizm arasında nedensel bir ilişki olup olmadığı tartışılmıştır.

1. Dolandırıcılığın Kavramsal Çerçevesi ve Dolandırıcılık Türleri

Gündelik hayatta sık sık karşılaştığımız olgulardan birisi olan dolandırıcılığın birbirine benzer, bazen biri diğerini kapsayan çok sayıda tanımı mevcuttur. En genel ifade ile dolandırıcılık hileli davranışlar yoluyla karşıda bulunan birey veya bireyleri aldatarak bu aldatmadan menfaat elde edilmesi anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2016: 23). Dolandırıcılık kelimesi birisini aldatarak mal ya da parasını alma şeklinde de tanımlanabilmektedir.

Genellikle ticari ilişkilerde ancak daha mikro anlamda düşünüldüğünde gündelik yaşamın her anında karşımıza çıkabilecek dolandırıcılık aynı zamanda suçtur ve bu suçun kanuni yaptırımı da Türk Ceza Kanunu'nda yer almaktadır. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 157. Maddesinde dolandırıcılık suçu "hileli davranışlarla bir kimseyi aldatıp, onun

veya başkasının zararına olarak, kendisine veya başkasına bir yarar sağlamak" şeklinde tanımlanmıştır (Kazancı ve Zeyrek, 2019: 518).

En yalın ifade ile iyi niyet kuralının ihlal edilmesi olarak tanımlanabilecek dolandırıcılık suçu, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Kanuni düzenlemelerde asayiş suçları arasında yer alan ve ekonomik suç türleri başlığı içerisinde incelenen dolandırıcılık suçunun sadece hukuki ve ekonomik neden ve sonuçlarına yönelmek bu konuya sığ bir perspektiften bakılmasına sebebiyet verecektir. Dolandırıcılık mevzusu temelde kişiler arası ilişkilere dayanan, sosyal yaşam içerisinde meydana gelen ekonomik bir faaliyet olarak ele alınabilir. Aynı zamanda sonuçları itibariyle ortada bir mağduriyet oluşacağı için hukukun da ilgilendiği bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak eylemin öznelerinin bireyler olması, eylemin sanal veya gerçek karşılıklı bir etkileşim sonucu ortaya çıkması, insan doğası ve davranışı gibi temel tartışmalarla birlikte bu suçun ele alınması yani sözün özü dolandırıcılık eyleminin toplumsal bir boyutunun mevcut olması bu konuya sosyolojik bir perspektiften bakmayı da zaruri hale getirmektedir.

Sosyolojik bir olgu olarak ya da bir suç olarak dolandırıcılık mevzusu irdelendiğinde karşımıza belli değişmez temel özellikler çıkmaktadır. Öncelikle dolandırıcılık olgusunun toplumsal bir olay olarak karşımıza çıktığı durumlarda karşımızda en az iki özne belirmektedir. Bu öznelerden birisi dolandırıcılığı gerçekleştiren faildir. Failin karşısında ise onun hileli yollar kullanarak aldattığı mağdur yer almaktadır. Dolandırıcılık suçunun bazı temel özelliklerinin olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu suçun fail ile mağdur arasında kurulan ilişkiden doğması onun en temel özelliğidir. Fail sahip olduğu plan yapma, uyum sağlama, kurnazlık, ikna ve koordinasyon kabiliyeti ile mağdurları hedef almaktadır. Mağdurlar ise dikkatsizlik, tecrübesizlik ve kolay yoldan para kazanma hırsı gibi sıralanabilecek bazı hususlardan ötürü failin ağına düşmektedirler. Sonuç olarak fail ile mağdur arasında gerçekleşen ilişkiden mağdurun hileli hareketlerle kandırılması ve nihai olarak failin haksız kazanç elde etmesi dolandırıcılık olgusunun ayırt edici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolandırıcılık suçunda fail sahip olduğu birtakım nitelikleri öne çıkararak amacına ulaşmaya çalışmaktadır. Gerçekte olmayan hal ve vakalara inanan mağdurlar ise bu eylem sonucunda maddi ve manevi kayıplar yaşamakta sosyal yaşamları alt üst olmaktadır. Dolandırıcılık suçunun daha iyi anlaşılıp sosyolojik boyutunun daha net çizilmesi için bu suç türünün diğer suçlarla arasındaki farkın anlaşılması gerekmektedir. Dolandırıcılık eylemi karmaşık yapısı nedeniyle hırsızlık ve gasp gibi diğer suç türleriyle zaman zaman karıştırılmaktadır. Ancak dolandırıcılık suçu ile bahsi geçen diğer suçlar arasında farklar vardır ve bu farklara dikkat edilmesi gerekmektedir. Öncelikle dolandırıcılık ile hırsızlık arasındaki farklara değinelim. Hırsızlık suçu ile dolandırıcılık suçu arasında iki temel fark mevcuttur. Bu temel farklardan birincisi kişinin rızası ile ilgili hususdur. Hırsızlık suçunun oluşması için failin malın sahibinin rızası dışında malı elde etme hususu ön plana çıkmaktadır. Dolandırıcılık suçunda ise failin malı (para, değerli eşya vs.) mağdurun rızası ile elde etmesi söz konusudur. Ancak rıza mevcut olmasına karşın failin mağdur üzerinde, daha doğru bir ifadeyle mağdurun razı olması noktasında irade bozucu bir rol oynaması dolandırıcılığı hem suç yapmakta hem de hırsızlıktan ayırmaktadır. Ayrıca bahsi geçen bu iki suç türünün temel farklarından ikincisi ise bu suçların konuları bakımından ayrılmalarından kaynaklanmaktadır. Hırsızlık suçu yalnızca taşınır mallarda söz konusu iken dolandırıcılık suçu taşınır ve taşınmaz her türlü eşya ve mal üzerinde işlenebilmektedir. Dolandırıcılık suçu ile zaman zaman karıştırılan bir diğer suç türü de gasptır. Yağma olarak da dile getirilen gasp suçu da tıpkı hırsızlık suçu gibi

dolandırıcılıktan farklıdır. Gasp suçunda bireyin tehdit ve/ya cebir yoluyla malının alınması söz konusudur. Gaspta birey, failin tehdit ve/ya güç kullanımından ötürü mağdur olmaktadır. Dolayısıyla bu suç türünde dolandırıcılık eyleminden farklı olarak birey veya bireylerin malı veya mallarının hile yoluyla değil zor kullanarak alınması söz konusudur (Maviş, 2015: 604).

Suç olgusunun ortaya çıkışı ve literatürde yerini alması oldukça eski zamanlara denk gelmektedir. Suç dinamik bir olgudur ve tarihsel süreçte yaşanan her gelişme suçun yüzyıllar boyunca farklı biçimlerde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buraya kadar olan bölümde dolandırıcılığın diğer suçlardan farklarına değinilmiş ve dolandırıcılık olgusunun kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Dolandırıcılık suçu, gündelik yaşantıda bireyler için ciddi bir tehlike arz etmektedir. Bir suç türü olan dolandırıcılık da diğer suç türleri gibi dinamik bir yapıya sahiptir. Günümüzde kendisine ait olmayan, hatta devri mümkün olmayan bir metayı satma vaadiyle bir kişi veya grubu dolandırmak geçmiş dönemlerle kıyaslandığında çok mümkün gözükmektedir. Günümüz toplumlarında insanlar arasında okuma-yazma oranları yükselmiş, şehirleşme hızlı bir şekilde artmış, bireylerin basit dolandırıcılık numaralarına karşı farkındalığı artmıştır. Ancak dolandırıcılık suçunun dinamik yapısı ve dolandırıcıların boşlukları sezerek yeni yöntemler geliştirmelerinden dolayı bu suç sürekli kendini yenilemekte ve yeni mağduriyetler ortaya çıkartmaktadır (Kızmaz, 2015).

Literatürde dolandırıcılık temasını çeşitli bağlamlarda ele alan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan bir kısmında bireylerin dolandırıcıların tuzaklarına neden düştüğü sorusuna cevap aranmış, bilişim teknolojileri aracılığı ile dolandırıcılık suçunda yaşanan artışa dikkat çekilmiştir. Abdurrahman Yılmaz (Yılmaz, 2015) dolandırıcılık tipolojileri ile ilgili yaptığı bir çalışmada dolandırıcılığı 15 farklı kategoriye indirgemiştir. Dolandırıcılığın kavramsal çerçevesinin çizilmeye çalışıldığı birçok çalışmada dolandırıcılık olgusunun çeşitli kıstaslar temel alınarak farklı şekillerde sınıflandırıldığını söylemek mümkündür. Özellikle teknoloji alanında yaşanan gelişmelerle birlikte dolandırıcılar ve dolandırıcılık yöntemleri de çeşitlenmektedir. Bu çalışma kapsamında yatırım şirketi ya da firma aracılığıyla insanların dolandırıcıların tuzağına düşmesi beyaz yakalı dolandırıcılık kavramı çerçevesinde ele alınmıştır.

2. Dolandırıcılık-Kapitalizm İlişkisi ve Bireylerin Ağa Düşme/Oltaya Gelme Sebepleri

Bu başlık altında çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği gibi bireyin rasyonel olup olmadığı ve bireyi rasyonel davranmaktan alıkoyan sebeplerin neler olduğunun cevabı aranacaktır.

İnsan doğası ile ilgili birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde çokça tartışılmış olan insan doğasının iyi mi yoksa kötü mü olduğu olduğuna dair görüşlere yer verilmeyecektir. Çünkü böylesine bir tartışmanın sonucunda ulaşılacak sonuç ile dolandırıcılık olgusu arasında bir bağ ya da nedensellik kurulması mümkün görünmemektedir. Ancak bireylerin özellikle söz konusu ekonomi olduğunda rasyonel birer varlık olup olmadıkları, zafiyetlerinin bulunup bulunmadığı gibi hususlar açıklığa kavuşturulursa insanların genel özelliklerinden bir ideal tipe ulaşarak ortak özelliklerle dolandırıcılık olgusu arasında bir nedensellik olup olmadığı noktasında bir tez ileri sürmek daha objektif ve bilimsel bir çaba olarak değerlendirilecektir.

Dolandırıcılık olgusunu kavrayabilmek için insanın hem üretimin temel bir unsuru olduğu hem de tüketimin bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Ekonomik sistemde serbest

piyasadan yana taraf alan düşünürler, rekabet, kâr dürtüsü, bireysel girişim gibi hususların sadece bireyin çıkarına olmadığını aynı zamanda toplumsal gelişmeye de katkıda bulunduğunu dile getirmişlerdir. Adam Smith, Schumpeter gibi iktisatçılar analizlerinde serbest piyasa ekonomisine ve ekonomik gelişmeye yer vermişlerdir. Schumpeter'in teorisinde ekonomik gelişme kavramı girişimcinin bireysel amaçları peşinde koşarken aynı zamanda toplumsal gelişme hedeflerine de ulaşılmasını sağlayan bir etkinlik olarak tanımlanmıştır. Yani bu teoriye göre birey kendi kişisel çıkarlarının peşinden koşarken yaptığı eylemler nedeniyle dolaylı olarak toplumun da gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak Schumpeter'in ortaya koyduğu teori ekonomik yapı içerisinde çıkabilecek olan negatif durumları göz önüne almamıştır. Piyasada ortaya çıkması muhtemel negatif durumları hesaba katmayan ve bireyin daha doğru bir ifadeyle girişimcinin eylemlerinin mutlak olarak toplumsal gelişmeye katkı sağlayacağını savunan Schumpeter'in yanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Schumpeter'in ekonomik gelişme ile ilgili yaptığı makro analizlerin birçoğu doğru olsa da kapitalist sistemin mikro anlamda birçok insanın maddi ve kişisel gelişimine katkı sunmadığı apaçık şekilde ortadadır. Schumpeter, girişimci kişinin davranışı ile ekonomik yapının gelişimi arasında çoğunlukla ortaya çıkan çatışmaya analizinde hiç yer vermemiştir. Onun teorisindeki bu eksiklik aslında teoride söylenen düşüncelerin pratik hayatta karşılık bulmaması şeklinde vuku bulmuştur (Arlacchi, 2000: 13-14).

A. Smith 1776 yılında kaleme aldığı Ulusların Zenginliği isimli kitabında sadece çok sık atıf yapılan serbest piyasaların görünmez bir el tarafından yönetildiğini ifade etmemiş buna ilave olarak kendi çıkarını düşünen bireylerin aynı zamanda toplumun iyiliği için de hizmet ettiğini ileri sürmüştür. Serbest piyasa öğretisi Adam Smith'ten günümüze dek olan süreçte çeşitli bilim insanları tarafından zaman zaman övgüye mazhar olmuş zaman zaman ise çok ağır biçimde eleştirilmiştir (Turner ve Trompenaars, 1995: 46-47). Bu araştırma serbest piyasaları savunan kapitalizm düşüncesine bir eleştiri getirmek ya da kapitalizmin insani değerler üzerinde oynadığı rolleri ortaya çıkarmak amacıyla yapılmamıştır. Amaç, serbest piyasa sisteminin dolandırıcılık olgusu ile nasıl bir ilişkiye sahip olduğunu açıklamak ve dolandırıcılık mevzusunun kapitalist bir zemine dayandığını objektif bir şekilde ortaya çıkarmaktır.

Rekabetin varlığı kapitalist sistemin devamı için mutlak bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak rekabet serbest piyasada bir denge oluşturmanın yanı sıra dolandırıcılık alanında da bir dengenin oluşmasını sağlamaktadır. Marxist kurama göre insanların içinde bulunduğu koşullar onun kim olduğu ve ne yaptığının uzantısı haline dönüşür. Marx kapitalistlerde başlıca üç özellik gözlemlemiştir. Bu başlıca özellikler açgözlülük, zalimlik ve ikiyüzlülüktür. Ollman (2015: 248) kapitalistin aç gözlülüğü, zalimliği ve ikiyüzlülüğünün onun rakipleriyle, işçilerle ve müşterileriyle kurduğu ilişkiden kaynaklandığını ileri sürmüştür.

Marx'a göre kapitalizmde bütün insani ilişkiler üretim ve mübadelede meydana gelen olayların zorunlu koşulu ve sonucunun bir parçası olarak düşünülmelidir. Marx'ın kapitalizmle ilgili analizinde en dikkat çekici kısımlarından birisi şu şekildedir: "Son olarak, insanın vazgeçilmez olarak düşündüğü her şeyin mübadelenin, alım satımın nesnesi olduğu ve vazgeçilebildiği bir zaman geldi. Bu, o zamana kadar başkasına iletilebilen ama mübadele edilmeyen, verebilen ama satılmayan, edinilen ama satın alınmayan şeylerin (erdemin, aşkın, sadakatin, bilginin, bilincin) kısacası her şeyin ticaret içine çekildiği bir zamandır. Bu, genel yolsuzluğun, evrensel yiyiciliğin ya da ekonomi politiğin kelimeleriyle

konuşacak olursak, ahlaki ya da fiziki her şeyin piyasa değerine sahip olduğu; gerçek değerinin belirlenmesi için piyasaya sürüldüğü bir zamandır." (Ollman, 2015: 317).

Weber (1999: 16-17) ise kar uğraşının, olanaklı en fazla miktarda parayı kazanma arzusunun ve uğraşısının kapitalizmle doğrudan ilişkisi olmadığını ileri sürmüştür. Onun analizine göre daha fazlasını isteme ve bunun için bir çabaya girişme tarihsel olarak tüm dönemlerde yaygın bir eylemdir. Weber eskiden de garsonlar, doktorlar, sanatçılar, rüşvet alan görevliler, askerler, denizciler, kumarbazlar gibi birçok toplumsal tipin tıpkı şimdi olduğu gibi bahsi geçen arzu ve çabaları olduğunu iddia etmiştir. Weber kazanma açlığının hiçbir şekilde kapitalizm ile aynı şey olmadığını, aksine kapitalizmin bu us dışı güdünün dizginlenmesinde etkili olduğunu belirtmiştir. Weber ayrıca kapitalist eylemin ussal yönüne dikkat çekmiş bu eylemin sürekli verimlilik peşinde olduğunu ifade etmiştir. O kapitalist bir ekonomik eylemi "değiş-tokuş fırsatlarının kullanımından kazanç bekleme üzerine kurulu, yani barışçıl kazanç fırsatları üzerine kurulu bir eylem olarak tanımlamaktadır. Kapitalizmin ruhunda para kazanmak, maddi yaşam gereksinimlerini karşılayacak bir araç olarak değil, insanın yaşamının amacı olarak görülmektedir.

Serbest piyasa sisteminde üretici konumunda olanlar sadece sıradan vatandaşların ihtiyaçlarını ya da isteklerini üretmekle yetinmezler bu üreticiler arzu üretimi konusunda da oldukça yeteneklidirler. Serbest piyasaların sonsuz arzu ürettiği bir gerçektir. Serbest piyasada dengenin oluşması noktasında reklamcıların da oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Reklamcılık sektöründe tüketicinin yararına olmasa bile çeşitli kampanya ve indirim fırsatları öne çıkarılarak gruplara bir hikâye anlatılır. Sanılanın aksine güçlü bir zihinsel disipline sahip olmayan bireyler kandırılmaya müsaittirler. Bireyler çeşitli slogan, görüntü, diyalog gibi araçlar vasıtasıyla serbest piyasanın ortaya çıkarttığı nimetlerden faydalanmaya ikna edilmeye çalışılır.

Akerlof ve Shiller serbest piyasa sisteminin yaşam standartlarımızı yükselttiğini kabul etmemiz gerektiğini ancak yaşam kalitesinde yaşanan artış dolayısıyla serbest piyasalara abartılı övgülerde bulunulmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kapitalist sisteme karşı getirilen eleştirilerin birçoğunda bile kapitalizmin yüksek verimliliğe neden olduğu ve özellikle gelişmiş ülkelerde maddi refah seviyesini arttırdığına vurgu yapılmıştır. Rekabet ve kar peşinde koşmanın temel prensip olarak kabul edildiği kapitalizmin elbette ortaya çıkardığı olumlu birçok durum söz konusudur. Ancak kapitalizmin bu olumlu durumların yanı sıra doğrudan insanı ve insani ilişkileri ilgilendiren çok sayıda olumsuz etkilerinin varlığını da gözden kaçırmamak gerekmektedir (Akerlof ve Shiller, 2017: 233).

Gouverneur (2007: 212-213) kapitalist gelişmenin ve dolayısıyla kapitalist sistemin hem üretici güç hem de üretimin muhatabı konumunda olan insana zarar verdiğini ileri sürmüştür. Buna ilave olarak Gouverneur, kâr elde etme duygusunun sosyal ihtiyaçların tatmin edilmesi gereğinin önüne geçtiğini ifade etmiştir. Ekonomistler, insanların söz konusu para ve ekonomi olduğunda ayaklarını yorganlarına göre uzattıklarını düşünmektedirler. Ancak bireyler bütçeleri ve harcamaları konusunda hayatlarının her anında dikkatli davranmamaktadırlar. Bunun farkında olan dolandırıcılar da insanların dikkatli olmadıkları her anı kollamakta ve fırsat kollamaktadırlar

Akerlof ve Shiller serbest piyasaların bireylere seçim hakkı tanıdığını ancak bununla beraber dolandırılma riskini de beraberinde getirdiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre bu riskleri görmezden gelmek insanların dolandırıcılık felaketiyle daha fazla yüz yüze gelmelerine neden olacaktır. Kapitalizmin temel dayanaklarından birisi olan serbest piyasa ekonomisinin yaşam standartlarını dünya tarihinde şu ana kadar görülmemiş bir şekilde yükselttiği doğrudur. Ancak sosyal yaşamda karşılaştığımız sorunların birçoğunun

ekonomik sistemin yapısından kaynaklandığını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Dolandırıcılığın sosyal yaşamda sık karşılaşılan bir olgu olarak karşımıza çıkmasının temel nedeni elbette insanların doğası gereği kötü olmaları değildir. Hâkim ekonomik sistem insanların/girişimcilerin/iş adamlarının/esnafların kendi çıkarları doğrultusunda davranması gerektiği varsayımı üzerine kuruludur. Ancak serbest piyasanın rekabetçi baskısı zaman zaman piyasanın boşluğunu fark eden dolandırıcıların türemesine sebep olmaktadır (Akerlof ve Shiller, 2017: 222).

Serbest piyasalar barış ve özgürlük ortamının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bireysel çıkarlar, kar dürtüsü ve tüketimin teşvik edilmesi ve insanın rasyonelliğini bir tarafa bırakmasını da beraberinde getirmektedir. Akerlof ve Shiller (2017: 10) insanların hikâyelerle düşündüğünü ve bu nedenle manipülasyona açık olduklarına dikkat çekmişlerdir. Dolandırıcılar potansiyel olarak dolandırılacak bireylere yönelirler ve bu bireylerin inanacakları hikâyeler kurgularlar. Dolandırıcılar bu yöntemle birey ve grupları aldatmakta ve dolandırmaktadırlar.

Daha önce de vurgulandığı gibi kapitalizme dinamizmi veren şey sermayenin kar dürtüsüdür. Kar güdüsü ekonomik yaşamda biri olumlu diğeri olumsuz iki sonucu beraberinde getirmektedir. İlk olarak kar güdüsü serbest piyasa sistemi içerisinde ekonominin sağlıklı bir şekilde işlemesini sağlamaktadır. Bu kar güdüsünün ekonomik yaşamda üstlendiği olumlu işlevlerden birisidir. Ancak kar güdüsü bu olumlu işlevinin yanında olumsuz işlevlere de sahiptir. Kar güdüsü Akerlof ve Shiller'in ifadesiyle sazan avı yani dolandırıcılık şeklinde vuku bulacak eylemleri de beraberinde getirmektedir. Sazan avı, insanların kendilerinin değil avcının çıkarına olacak biçimde kararlar alması sonucunda ortaya çıkan ekonomik bir hastalık olarak tanımlanabilir. Ancak sazan avı kavramı bu çalışmada, basit bir şekilde satıcının müşteriye rekabet ortamından da faydalanarak bir satış gerçekleştirmesi boyutu ile değil, bireylerin bilgisizliğinden, zaaflarından ve arzularından yararlanılması yoluyla aldatılması boyutuyla daha doğru bir ifadeyle dolandırıcılık boyutu ile ele alınmıştır. Buradan hareketle neo-klasik iktisat teorisinin ileri sürdüğü bireylerin her kararı rasyonel birtakım hesaplamalar sonucu verdikleri varsayımının doğru olmadığı açıktır (Akerlof ve Shiller, 2017: 233).

Sosyal bilimler disiplinlerinin hemen hemen hepsinde özelikle de ekonomi alanında insanların rasyonel birer varlık olduğu ileri sürülmektedir. Ekonomistler harcama, tüketim ve para söz konusu olduğunda insanların rasyonel kararlarla hareket ettiğini düşünmektedirler. Ancak hayat insanları rasyonel davranmaktan alıkoyan birçok andan ibarettir. Bireyler doğum günü, düğün, cenaze, yeni yıl, çeşitli yıl dönümleri gibi çeşitli zamanlarda bütçe denetimi ve para harcama ve doğru hareket etme konusunda irrasyonel şekilde davranış gösterebilmektedirler (Can, 2012; Kurtulmuş, 2011: 176).

Bireylerin gündelik hayatta rasyonel birer varlıklar olduğu ve karar verme aşamasında rasyonel davrandıkları ön kabulünün sorgulanması gerekmektedir. Son dönemde bu ön kabulü sorgulayan pek çok araştırma gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda insanların sık sık kendi çıkarına ters düşecek biçimde yani açıkça irrasyonel şekilde kararlar verebildiği ortaya koyulmuştur. Akerlof ve Shiller de insanların daima kendileri için iyi olanı seçmediklerini bazı durumlarda kötü ve kendi çıkarlarına olmayan kararlar aldıklarını ileri sürmüşlerdir. İnsanların hayatın her anında rasyonel bir tutum sergileyememeleri hayatın temel gerçeklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen bu temel gerçek insanların gündelik yaşamda zaman zaman dolandırıcıların ağına düşmesine neden olmaktadır. Akerlof ve Shiller insanların oltalanmak istemediğini, çeşitli tuzaklara düşmemek için dikkatli davranma gayreti içerisinde olduklarını ancak en temkinli

davranılan anlarda bile insanların dolandırılma riski ile karşı karşıya olduğunu vurgulamışlardır (Akerlof ve Shiller, 2017: 14-15).

İnsanların rasyonel tutum ve karar almalarıyla ilgili bu kısımdan sonra ekonomi ve birey arasındaki ilişkiye de değinmek gerekmektedir (Karagül, 2018). Ekonominin temel noktası piyasa dengesi ile açıklanabilir. Akerlof ve Shiller (2017: 22) iş adamlarının bir işi alanına girmeden ya da mevcut faaliyet alanlarıyla ilgili bir karar verirken piyasadaki durumu gözlemleyerek en iyi fırsatların peşinden koştuklarını dile getirmişlerdir. Bu durum doğal olarak kâr fırsatlarının hızlı bir biçimde kapılmasını da beraberinde getirirken aynı zamanda da piyasada bir denge oluşturmaktadır. Onlar ekonomik bir faaliyet alanı için iş adamlarının sergilediği tutumun dolandırıcılık olgusunda da geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Onlar tıpkı piyasa dengesi gibi dolandırıcılık dengesinin de olduğunu ileri sürmüşler ve dolandırıcılığa müsait yer, zaman ve kişileri dolandırarak kâr elde etmek isteyen birtakım insanların da tarihsel süreçte daima var olacağını ifade etmişlerdir.

Serbest piyasalar söz konusu olduğunda en fazla öne çıkan konulardan birisi de bireylerin seçme özgürlüğü ile ilgili tartışmalardır. Yukarıda bireyin rasyonel bir varlık olup olmadığı konusunda fikirler dile getirilmişti. Serbest piyasaların insanlara seçme özgürlüğü vermesi/verdiğinin varsayılması hususu da oldukça tartışmalı kanunların başında gelmektedir. Seçme özgürlüğü bireyin tamamen hür iradesiyle yaptığı bir eylem midir, seçme özgürlüğü insanların ciddi ekonomik sorunlar yaşamasına sebebiyet vermekte midir? gibi sorular bu noktada önem kazanmaktadır. Akerlof ve Shiller serbest piyasada kar elde etme fırsatını muhakkak birisinin değerlendireceğini, insanların hata yapmaya müsait olduklarını ve bu hataların büyük bir bölümünün ekonomik alanda insanların kışkırtılması, tüketime sevk edilmesiyle gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca onlar satış ve pazarlama stratejilerinin insan zafiyetlerinin dikkate alınarak oluşturulduğunu ileri sürmüş ve serbest piyasa dengesinin insanın zayıf noktalarını istismar eden dolandırıcılık yöntemleri geliştireceğini söylemişlerdir. Onların düşüncesine göre serbest piyasalar sadece bireylere seçim özgürlüğü sağlamazlar. Bununla birlikte serbest piyasaların dolandırıcılık özgürlüğü sağladığı da bir gerçektir (Akerlof ve Shiller, 2017).

3. Bir Suç Türü Olarak Beyaz Yakalı Dolandırıcılık

Suç, toplumda var olan sosyal düzene ve adalete karşı yönelmiş bir tehdit olarak tanımlanabilir. Durkheim suçu toplum halinde yaşama şartlarına yönelik her türlü saldırı olarak tanımlamıştır. Hukuki olarak bir eylemin suç teşkil etmesi için işlenen eylemin kanun koyucu tarafından cezai müeyyidesi bulunmalıdır (Şentürk ve Kasap, 2013: 145). Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler suç olgusunun yapısında da bir takım değişiklikleri meydana getirmiştir. Artık basit hırsızlık, yağma, gasp gibi suçların yanı sıra dolandırıcılık suçları da yaygınlaşmıştır (Kazancı ve Zeyrek, 2019: 518).

İnsanların neden suç işlediği ile ilgili çok sayıda teori mevcuttur. Bu teorilerin birçoğunun temelinde şu varsayım bulunmaktadır: Diğer canlılardan farklı olarak çoğunlukla bencil davranışlar sergilerler ve kendilerini düşünürler. Kriminolojinin klasik yaklaşımında faydacılık temeline dayanan bir düşünce yapısı hâkimdir. Ancak suç sadece bireyin çıkarları ve bencilliği ile açıklanabilecek bir olgu değildir, şüphesiz bundan daha fazlasıdır. Bireyi suça iten faktörlerden birisi de hiç şüphesiz bireyin ihtiyaçları değil hırslarıdır. Açgözlülük, hırs, az emekle fazla fayda isteği gibi etkenler bireylerin suça meyil etmesinde önemli rol oynamaktadır (Şentürk ve Kasap, 2013: 146). 2017 yılında Oxfam (2017: 2) tarafından yayınlanan raporda şu anda işlevsel olan kapitalist sistemin ve bu sisteme meşruiyet kazandıran neo-liberal anlayışın her geçen gün dünya çapındaki eşitsizlikleri

arttırdığı, toplumu oluşturan kesimleri ayrıştırdığı, bunlara ek olarak gündelik yaşamda suçu arttırdığı vurgulanmıştır.

Suçun oluşumunu açıklayan teorileri dört ana başlıkta toplamak mümkündür. Bu teoriler biyolojik, psikolojik, sosyal yapı ve farklılaşma teorileri olarak sınıflandırılmaktadır. Suçun neden ortaya çıktığını açıklamak üzere ileri sürülen bu teorilerden sosyal yapı teorileri beyaz yakalı dolandırıcılık suçunun kapitalizm ile ilişkisini anlama noktasında en uygun kuramsal açıklamayı yapmaktadır (Şentürk ve Kasap, 2013: 146-147). Suç ile beraber ortaya çıkan mağduriyetin nedenleri de benzer sebeplerle açıklanabilmektedir. Kızmaz (2015) rasyonel tercih kuramı, yaşam tarzı, rutin aktiviteler ve mimari suç önleme teorileri olarak mağduriyet teorilerini dört gruba ayırmıştır.

Dolandırıcılık suçu, insanlığın var oluşundan günümüze dek olan süreçte toplumun düzenini bozan ve tüm hukuki çabalara rağmen engellenemeyen bir durumdur. Günümüzde dolandırıcılık suçu ve dolandırıcılık suçunun faili olan dolandırıcıların profillerinde değişiklikler gözlenmektedir. İletişim alanında yaşanan gelişmeler ve teknolojinin yaygınlaşması beyaz yakalı dolandırıcılık faaliyetlerinin de artışına sebep olmuştur. Diğer suçlara göre daha yeni bir suç türü olan beyaz yaka suçları, işletme sahiplerini, işletme çalışanlarını, yatırımcıları ve tüm toplumu ilgilendiren bir özelliğe sahiptir. Beyaz yaka suçları genel anlamda saygınlık ve toplumda yüksek statü sahiplerinin mesleklerini icra ederken işledikleri suçlar şeklinde tanımlanmaktadır. Beyaz yakalı suç 1980'li yılların sonuna kadar kamuoyunda çok fazla bilinen bir suç türü olmamasına rağmen günümüzde hem ekonomik hem de kriminolojik olarak önem arz etmektedir (Şentürk ve Kasap, 2013: 144-145).

Mesleki suçların literatürde yer alması ve bu suç türünün de en az diğer suç türleri kadar önemli olduğunun vurgulanması noktasında Edwin H. Sutherland'ın katkıları önemlidir. Sutherland beyaz yaka suçları kavramını ilk kez 1939 yılında sunduğu bir tebliğde kullanmıştır. Sutherland bir suçun beyaz yakalı suç tanımlamasına girebilmesi için gerekli olan dört hususun altını çizmiştir. Sutherland'in beyaz yakalı suç tanımına göre öncelikli olarak ortada bir suç olmalı, bu suç saygınlık sahibi bir kişi tarafından işlenmeli, suçun faili yüksek sosyal statüde bulunmalı ve son olarak suçun fail tarafından bir mesleğin icrası aşamasında gerçekleştirilmiş olmalıdır. Sutherland bu şartları taşıyan suçların beyaz yaka suçları kriterine uyduğunu belirtmiştir (Akt. Şentürk ve Kasap, 2013: 150-151). Beyaz yaka suçlarının failleri orta ve üst tabaka kesimin üyelerinden oluşmaktadır. Beyaz yaka suçlarının mağdurları ise çoğunlukla normal şartlarda güvenilmeyecek insanlara güvenen kişilerden oluşmaktadır.

Teknoloji alanında yaşanan gelişmeler beraberinde birçok şeyi de değiştirmiş veya dönüştürmüştür. Örneğin teknolojik ilerlemelere bağlı olarak suç olgusu da çeşitlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Teknolojik gelişmeler adi hırsızlık ve dolandırıcılık gibi suçların zaman ve mekândan bağımsız olarak gerçekleşmesine imkân tanımıştır. Gelişen teknolojiler aynı zamanda dolandırıcılığın biçimi üzerinde de etkili olmuştur. Dolandırıcılar her türlü imkandan yararlanarak ve güncel gelişmeleri takip ederek yeni yöntemler geliştirmektedirler. Bu durum mağdur sayısının artışına neden olmaktadır. Araştırmacılara göre dolandırıcılık dinamik bir yapı arz etmektedir. Bundan dolayı dolandırıcılar kendilerini çağın koşullarına ve boşluklarına uyacak biçimde geliştirmektedirler. Dolandırıcılar tıpkı birer girişimci gibi arayış içerisindedirler. Dolandırıcıların daima yeni dolandırıcılık yöntemi arayışları her geçen gün yeni bir dolandırıcılık türü ile karşılaşmamıza neden olmaktadır.

İçinde yaşadığımız dönemde ve toplumda el becerileriyle yapılan dolandırıcılıkların yanı sıra hile, kandırmaca ya da sahte vaatlere dayalı bir şekilde kurgu senaryolarla dolandırıcılıklar da yaygınlaşmıştır. Bu bölümde sahte vaatlere dayalı olarak gerçekleştirilmiş iki sosyal mühendislik dolandırıcılığı örneğinden hareketle beyaz yakalı dolandırıcılık olgusunun genel çerçevesi çizilmeye çalışılacak ve dolandırıcılıkla mücadele konusunda atılabilecek adımlar ile ilgili bir takım öneriler sıralanacaktır.

Yakın dönemde birisi Türkiye'de diğeri ise Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal mühendislik ya da senaryo becerisiyle gerçekleşen iki dolandırıcılık vakası yaşanmıştır. Bu dolandırıcılık vakalarından birisi on binlerce kişinin aldatıldığı Çiftlik Bank olayıdır. Çiftlik Bank vakası, Mehmet Aydın önderliğinde teknolojinin tüm imkânlarından yararlanılarak gerçekleşen ve son dönemde oldukça ses getiren dolandırıcılık eylemi olarak tarihe geçmiştir. Çiftlik Bank yüksek kar vaadiyle insanların dolandırıldığı bir girişimdir. Çiftlik Bank aslında internet üzerinden oynanan sanal bir oyun olarak tasarlanmıştır. İnsanlar, önce siteye üye oluyor ve para yatırıyorlar. Site insanlara, sanal yatırım yapma imkanı tanıyor.

Çiftlik Bankın kurumsal sitesine şu anda erişim engeli bulunmaktadır. Ancak erişimin mümkün olduğu dönemde Çiftlik Bank şu ifadelerle tanıtılmıştır: "Çiftlik Bank kendini ne kadar bir oyun olarak tanımlasa da aslında büyük kârlar elde edebileceğiniz bir yatırım aracıdır. Yaptığınız gerçek yatırımlar ile çeşitli hayvanlar satın alabiliyorsunuz ve Çiftlik Bank sitesine yapacağınız düzenli ziyaretler ile gerçek para kazanıyorsunuz. Çiftlik Bank ise sizin yaptığınız yatırımları gerçek anlamda hayvan ve arazi satın alımları ile değerlendiriyor." Bu sisteme göre satın aldığınız hayvanların belirli bir ömrü bulunmaktadır. Sistem hayvanın sanal ömrü dolduğunda size daha fazla kâr elde etmek üzere yeni yatırım seçenekleri sunmaktadır (Hürriyet, 29 Kasım 2019).

Elizabeth Holmes adında bir Amerikan vatandaşı 2003 yılında Palo Alto'da bir biotech şirketi kurmuştur. Theranos şirketi tek bir kan damlası ile test yapılabileceği iddiasıyla ortaya çıkmış bir sağlık girişimidir. E. Holmes, Theranos girişimini hayata geçirmek için Stanford Üniversitesi'ndeki Kimya eğitimini yarıda bırakmıştır. Aslında Silikon Vadisi'ndeki başarılı girişimcilerin hikayeleri incelendiğinde benzer tarafların olduğu rahatlıkla görülmektedir. Holmes'un da başarılı girişimcilerin hikayelerine benzer tarafları olmasına rağmen Holmes'un girişimi hayal satmaktan ibaret bir dolandırıcılık vakası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Theranos isimli şirket yenilikçi bir kan testi cihazı geliştirmek amacıyla 2003 yılında 19 yaşındaki Elizabeth Holmes tarafından kurulmuştur. Kurulduğu yıllarda Theranos şirketi aslında herkesi ilgilendiren sağlık konusunda ciddi ilerlemeler vaat ettiği için birçok yatırım şirketi tarafından desteklenmiştir. Sağlık sektöründe devrim sayılabilecek çalışmalar gerçekleştirileceğinin vaat eden geliştirilen bazı kan testi cihazlarının ABD ordusu tarafından kullanıldığı gibi güçlü argümanlarla elini güçlendirmiş ve kısa süre içerisinde adından bahsettirmeyi başarmıştır. ABD iş dünyası içerisinde ismini duyurmayı başaran Holmes, ABD basınında 'Yeni Steve Jobs' olarak isimlendirilmiştir (Bloomberg HT, 29 Kasım 2019).

Ancak vaat edilen gelişmelerin gerçekleştirilemediği, cihazın kusurlu olduğu, hatta ortada bir cihazın dahi olmadığı gibi iddialar çeşitli basın-yayın organlarında dile getirilmiştir. Theranos, kimi çevrelerce bir girişimcilik skandalı olarak adlandırılırken kimi çevrelerce ise bir dolandırıcılık vakası olarak görülmektedir. Şu anda E. Holmes ve kurduğu Theranos adlı şirket ile ilgili yargılama süreci ABD'de devam etmektedir. Herkes suçu ispat edilinceye kadar masumdur ilkesini de bir kenarda tutmak kaydıyla bu girişimcilik çabasının aslında binlerce insanı mağdur ettiği bir gerçektir. Theranos şirketiyle ilgili

önemli noktalardan birisi yatırımcıların Theranos'un kullandığı teknolojiyle ilgili hiçbir fikirlerinin olmamasıdır. Theranos şirketi (aslında hiç olmayan) geliştirdiğini ileri sürdüğü teknolojik yeniliği medyadan ve insanlardan rekabet gerekçesini öne sürerek uzun yıllar gizlemiştir.

Bu iki vakanın ortak noktası piyasa imkanlarından yararlanan kurnaz dolandırıcıların ağlarına birçok kişiyi düşürmeleri olmuştur. Dolandırılan kimselerle ilgili bir tipleştirme yapmak oldukça güçtür. Dolandırıcıların senaryolarına inanarak oltaya gelen birçok insanın aslında az emekle çok kazanç sağlamak isteyen bir yapıya sahip olduklarını söylemek mümkündür. Ancak çalışmanın ikinci bölümünde de irdelendiği gibi insanın tamamen rasyonel bir varlık olmadığı ve davranışlarında birçok etkenin etkili olduğu artık günümüz sosyal bilimler anlayışında kabul edilen bir gerçektir. Bireylerin karar verme noktasına zafiyetlerini iyi bilen ve buna uygun olarak ağlarını ören beyaz yakalı dolandırıcılar teknolojinin de yardımıyla kısa zamanda büyük vurgunlar yapmaktadırlar.

Sonuç

Ekonomik düzen/sistem ve dolandırıcılık ilişkisinin sosyolojik boyutu ile ilgili birkaç hususa dikkat çekilebilir. Geleneksel toplum yapısının hâkim olduğu cemaat toplumlarında ekonomi ve ekonomi ile ilgili hukuki/yasal düzenlemeler genellikle din ve o toplumun değerleri bağlamında şekillenmekteydi. Yani bu toplumlarda din bir şekilde hukuki düzenlemeler aracılığıyla ekonomi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Farklı bir ifadeyle dini hukuk genelde ekonomik uygulamaları belirlemiştir. Ancak sekülerleşme/dünyevileşme ekonomiyi kendi kendine işleyen kendi mantığına sahip bir sistem olarak ortaya çıkarmıştır. Bu sistemin temel olarak arz-talep, serbest piyasa ekonomisi ve görünmez el düşünceleri üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu sistemdeki yeni prensiplerin çoğu zaman bir kesimin lehine bir kesimin ise aleyhine olacak şekilde işlediğini unutmamak gerekir.

Geleneksel toplum yapılarında ekonomi üzerinde etkili olan temel düşünce ve prensipler modern toplumlarda yavaş yavaş çözülmüştür. Bu toplum yapısında ekonomi bireylerin iradelerinin üstünde işlemektedir. Dolayısıyla da bu toplum yapılarında ekonomik işleyişin gayri ahlaki/gayri insani bir tarafının olduğunu söylemek mümkündür. Yeni ekonomik sistemde, yani kapitalist ilkelerin hâkim olduğu düzende kazanç ya da kâr ile ahlak arasında bir bağlantı kalmamıştır. Dolayısıyla da paranın nasıl kazanıldığı artık önemsiz hale gelmiştir. Pratik anlamda bankaların, sigorta şirketlerinin ya da finans piyasasının tefeciliğe yakın uygulamalar yaptıkları görülmektedir. Bu uygulamalar da bir yönüyle aslında dolandırıcılıkla kesişmektedir. Ceza sisteminde bu tarz uygulamalara karşı yaptırımların yeterince caydırıcı olmaması bu tarz eylemlerin sadece ahlaki yoksunluktan kaynaklanmadığını aynı zamanda hukuki bir boşluktan da ortaya çıktığını bizlere göstermektedir.

Konuya bilişsel açıdan yaklaştığımızda ise karşımıza şu sonuç çıkmaktadır: Günümüz toplumlarında insanların birçoğunda rasyonel olmayan kazanç arayışının mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Eski dönemlerde geçerli olan emek-kazanç ilişkisi hard-kapitalizm ya da post-kapitalizm olarak adlandırılabilecek bir ekonomik sistemde artık çok kıymetli değildir. Emek-kazanç ilişkisinin felsefi olarak zarar görmesi sosyal yaşamda dolandırıcılığın da bilişsel bir şekilde rasyonelleştirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Artık bireyler her zaman sahip olduklarından daha fazlasını talep eder bir duruma gelmişlerdir. Neyi nasıl kazandığından daha ziyade ne kadar kazandığının önemli olduğu günümüz ekonomik düzeninde küçük veya orta boy bir işletmede esnaf kazancını maksimize etmenin yanında artık nasıl vergi kaçıracağının da hesabını yapmaktadır. Bu kişiyi o eyleme

yönlendiren şey sadece esnafın ahlakında yaşanan bir azalma veya yozlaşma değildir. Bu dönüşümün yaşanmasında birey kadar sistemin de kusuru bulunmaktadır.

İktisat alanında hâkim teori olan ve günümüzdeki tüm iktisadi faaliyetlere yön veren Neo-klasik iktisat teorisi insanın rasyonelliği varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Neo-liberal anlayış insanın nesnel yönünü ortaya çıkaran ve onun hata yapma olasılığını göz ardı eden bir nitelik taşımaktadır. Bunun yanında ekonomik faaliyetlerin sadece kâr ve fayda maksimizasyonu ve sermaye birikimi amacıyla gerçekleştirilmesi gerekliliğini savunan bu anlayış toplumsal değerleri ve ahlaki sorumlulukları dikkate almamaktadır. Dolayısıyla bireyin değerlerini ve irrasyonel davranışlarını göz önünde bulundurmayan neo-liberal anlayış ile bireylerin eylemlerini açıklamaya çalışmak doğru olmayacaktır. Neo-klasik teori insanı homo-ekonomikus olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamaya göre insanlar kişisel faydalarını maksimize etmeye çalışmakta ve kendilerini diğer bireyler ve toplumsal değerlerden üstün tutmaktadırlar.

Felsefi olarak kapitalizm, ekonomide olması gereken birçok şeyi yerinden etmiştir. Kapitalist sistemin aslında Darwin'in doğa tasavvuru ile uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre güçlü olan hayatına devam edecek, üretimini yapıp tüketici kitlesine ulaşacak, zayıf olan ise hayatta kalma mücadelesi verecektir. Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler ilkesi ekonomik sistemde ahlaki bir düzen oluşturmamıştır. Kapitalizm beraberinde uluslararası düzeyde bir kültürün de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kapitalizm ve serbest piyasa ekonomisiyle birlikte toplumsal yaşamda güç, servet, ekonomik başarı gibi hususlar içinde bulunduğumuz dönemde bireylerin varoluş tasarımları haline gelmiştir. Bu düzen güçlü olanın güçsüz olanı yok ettiği bir sistemi ortaya çıkarmıştır. Bu da doğal olarak birey ve grupların ekonomik anlamda ayakta kalmak için her yola rahatlıkla başvurduğu, gerekirse kitleleri dolandırmak için adım atmaktan çekinmediği bir yapının normalleşmesine yol açmıştır.

Sonuç olarak beyaz yakalı dolandırıcılık suçunun hırsızlık, gasp, kapkaç gibi diğer adi suçlardan farklı olduğu ve bu suç türünün azımsanmayacak ölçüde en çok ihlal edilen alanlardan birisi olduğunu ifade edebiliriz. Beyaz yakalı dolandırıcılık suçu hemen her gün gazete manşetlerini süsleyen, sokaklarda, evlerde, çeşitli dış mekânlarda gerçekleşen diğer suç türleri kadar üzerinde durulan bir suç türü olmamasına rağmen son dönemlerde bu suçun mağduru olan kitlelerin sayılarında yaşanan artış bu suçun oluşumu ve etkilerine yönelik ilgiyi de arttırmıştır.

Kaynakça

Akerlof, G.A & Shiller, R. J. (2017). Sazan Avı Manipülasyon ve Hile Ekonomisi, Çev. Taner Gezer, İstanbul: MediaCat Kitapları.

Arlacchi, Pino (2000). Mafya Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bloomberght, https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1877361-ibretlik-bir-yatirim-oykusu-kan-ve-dolandiricilik, Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019.

Can, Y. (2012). İktisatta Psikolojik İnsan Faktörü: Davranışsal İktisat, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, C. 4, N. 2, ss. 91-98, İzmir.

Çalışkan, M. (2019). Suç Korkusu Kullanılarak Telefon Aracılığıyla Gerçekleştirilen Dolandırıcılık Vakaları (2017-2018) "İstanbul Örneği", Medeniyet Araştırmaları Dergisi, C. 4, S. 1, ss. 29-42, İstanbul.

Gouverneur, J. (2007). Kapitalist Ekonominin Temelleri Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahliline Giriş, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Hürriyet, http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/ciftlik-bank, Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019.

Karagül, M. (2018). Rasyonel Ekonomi ve Davranış İktisadından Değerler İktisadına, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 2, ss. 425-440.

Kazancı, B.E & Zeyrek, İ. (2019). TCK'da Dolandırıcılık Suçu, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 21, Özel Sayı, ss. 517-583, İzmir.

Kızmaz, Z. (2015). Mağdurlar ve Suçlular, Ankara: Hegem Vakfı Yayınları.

Kurtulmuş, N. (2011). İki Farklı İnsan Modelinin Analizi: Ekonomik İnsan-Davranışçı İnsan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 47, S.1-4, ss. 167-187, İstanbul.

Maviş, V. (2015). Dolandırıcılık Suçunun Hile Unsuruna İlişkin Sorunlar, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı, C. 1, ss. 597-626, Malatya.

Ollman, B. (2015). Yabancılaşma Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı, Çev. Ayşegül Kars, 3. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap

Oxfam (2017). An Economy for The 99%, Briefing Paper Summary, https://www.oxfamamerica.org/explore/research-publications/an-economy-for-the-99-percent/, Erişim Tarihi: 27.11.2019.

Şentürk, F. & Kasap, M. (2013). Beyaz Yaka Suçları ve Finansal Yolsuzluklar, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 3, S. 2, ss. 143-167, Çankırı.

Turner, H. & Trompenaars, A. (1995). Kapitalizmin Yedi Kültürü, Çev. Füsun Doruker, X: Gençlik Yayınları.

Weber, M. (1999). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Zeynep Gürata, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Yılmaz, A. (2015). Türkiye'deki Dolandırıcılık Tipolojileri: Dolandırıcılık Olaylarının Kategorik Tasnifi ve Yapılış Şekilleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi, ss. 1-26, Ankara.

Yılmaz, A. (2016). Kuruş Artırım Siteleri: Açık Artırma mı? Şans Oyunu mu? Yoksa Dolandırıcılık mı?, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 15, ss. 23-36, Ordu.

Güvenlik Kavramının Dönüşümü Ve İnsan Hakları

Mesut İNAL[*]
Metin AKSOY[**]

Özet

1990 sonrası dönemde hızlı bir çıkış yapan Kopenhag Okulu uluslararası ilişkiler literatürüne köklü değişiklikler getirmek suretiyle güvenlik algısının değişmesini sağlamıştır. Güvenliği dar askeri boyuttan kurtararak kapsamlı bir şekilde ele almış, güvenliğin tek boyutlu olmadığı ve devletlerarası geliştirilen güvenlik politikalarının önemini ortaya koymuştur.

Küreselleşen uluslararası ilişkiler yerel sorunların küresel boyuttaki etkilerine sahne olabilmektedir. Bu bağlamda 21. yüzyılın beklide en büyük sorunu göç ve göçmenlerdir. Devletlerin dar güvenlik anlayışları terör faaliyetlerini tırmandırmış ve masum insanların zorunlu göçe zorlanmasına neden olmuştur. Göç sürecinin başlı başına bir inceleme alanı olduğu bilenmekle beraber güvenlik politikalarının insan haklarına saygılı ve insan onurunu yüceltici bir anlayış benimsemesi, güvenlik anlayışının ve göçmenlere yönelik algıların olumlu olarak dönüştürülmesinde büyük bir manevra alanı yaratacağı düşünülmektedir.

Bildirinin konusu İnsan hakları ve uluslararası güvenlik kuramları temelinde göç olgusu oluşturmaktadır. Tarihsel süreçte kullanılan güvenlik anlayışları incelenerek Kopenhag Okulu perspektifinden insan haklarına duyarlı göçün güvenlikleştirilmesi konusu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Güvenlik, Kopenhag Okulu, Göç

Transformation of Security as a Concept and Human Rights

Abstract

The Copenhagen School, which made a rapid breakout in post-1990, has changed the perception of security by introducing radical changes in the literature of international relations. They have dealt with security in a comprehensive way by freeing it from its narrow military dimension; have demonstrated that security was not unidimensional and that security policies developed interstate were essential.

Globalized international relations may witness the global effects of local issues. In this context, it is likely that the biggest problem of the 21st century is migration and immigrants. States' narrow understanding of security has provoked terrorism activities and led innocent people into forced migration. While migration process is known to be an area of investigation per se, it is considered that security policies which adopt an understanding that respects human rights and glorifies human dignity will create a big maneuver area in the positive transformation of the uderstanding of security and of perception towards immigrants.

The theme of this presentation is human rights and the fact of migration based upon the theories of international security. Concepts of security applied throughout the historical process will be analyzed and securitization of human rights-sensitive migration will be examined from the perspective of the Copenhagen School.

Key Words: Human Rights, Security, Copenhagen School, Migration

[*] Gümüşhane Üniversitesi, SBKY, YL Öğrencisi, inalmesut@hotmail.com
[**] Doç. Dr Gümüşhane Üniversitesi, SBKY. Öğr. Üyesi, metinaksoy@hotmail.de

Giriş

Güvenlik ve insan hakları kavramları birbiriyle ilişkili olarak güvenlik yazınında sık sık kullanılmaktadır. Birbirini etkileyen iki kavram olarak çatışma ve uzlaşma biçiminde kendini gösteren sorun kompleksi içinde de konu edilmektedir. Güvenlik kavramının kullanımında bireysel güvenlikten ziyade devlet güvenliği öne çıkmakta insan hakları ise çoğunlukla geri plana plana atılmaktadır. Tarihsel süreç içinde insan hakları ve güvenlik arasındaki ilişkinin genel olarak devletlerin güvenlik gerekçesiyle insan haklarını kısıtlaması ve/veya insan hakları ihlallerini meşrulaştırıcı süreçte ilerlediği görülmektedir.

11 Eylül, güvenlik ve insan hakları arasındaki ilişkiler açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. 11 Eylül sonrası ABD ve batılı ülkeler yeni düzenlemeler yaparak terörün önlenmesi adına ve yeni saldırılara maruz kalmamak için önleyici tedbirler almaya başlamışlardır. Bu adımların başında 'terörle mücadele' ve 'güvenlik' kapsamında kötü muamele veya işkence yasağı görmezden gelinmeye başlanmıştır. Ayrıca mültecilerin savaş, kötü muamele ve işkence gibi içinde bulundukları kötü koşullardan kurtulmak maksadıyla geldikleri hedef ülkeler (ki bu hedef ülkeler genel itibariyle Avrupa ve Amerika kıtası ülkeleri olmaktadır) tarafından kendi ülkelerine zorla gönderilmemesi(non-refoulement[1]) ilkesi ihlal edilerek zorla geri gönderme süreci başlatılarak, birçok mülteci geri yollanmıştır.

İnsan hakları ve güvenlik karşı karşıya geldiğinde devlet tarafından tercih edilenin güvenlik paradigması tercih edilmektedir. Bu bağlamda insan hakları güvenlik gerekçesiyle ihlal edilebilen ikincil duruma düşmektedir. İnsan haklarının güvenlik gerekçesiyle ihlal edilmesi yeni güvenlik zafiyetlerinin ortaya çıkmasına veya terörist faaliyetlerin artmasına engel olamadığı, 11 Eylül sonrası dönemde ve günümüzde yaşanan terör saldırılarının açık bir göstergesi olmaktadır. Bu nedenle güvenlik ile ilgili düzenlemelerin insan haklarına endeksli olması, insanlık onurunu ve güvenliğini sağlayacak bir şekilde yürütülmesi büyük önem taşımaktadır.

1. Güvenlik Teorileri Ve Dönüşümleri

Uluslararası ilişkilerin en önemli konularından biri güvenlik olgusudur. İlk insan topluluklarından başlayarak modern devlet ilişkilerinin temel argümanlarından biri olan güvenlik olgusu, ötekilerine karşı kendini rahat ve koruma altında hissederek, saldırı ve müdahalelere karşı savunma mekanizmasını oluşturmayı ele almaktadır. Köklü bir geçmişi olan uluslararası güvenlik üzerine birçok çalışma yürütülerek uluslararası sistemin siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel gelişmelerine dayalı farklı güvenlik teorilerinin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Birinci dünya savaşından sonra idealizm öne çıkarak Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını sağlarken ikinci dünya savaşına engel olamadığı ve çatışmayı yumuşatamadığı için uluslararası ilişkilerde güvenlik, realizm teorisine kaymıştır. Realizmin ise devlet odaklı dar güvenlik konseptini eleştiren Kopenhag Okulu güvenliği ve devletlerin birbiriyle olan ilişkilerini yeniden düzenleme önerisinde bulunmuştur.

İdealizm ve Kolektif Güvenlik Yaklaşımı birinci ve ikinci dünya savaşları arasındaki dönemde dünya barışının nasıl sağlanacağı tartışmalarında dikkat çeken güvenlik yaklaşımlarının başında gelmiştir. İdealizmin kolektif güvenlik anlayışı, devletlerin saldırgan dış politikalardan vazgeçerek uluslararası bir işbirliği ve ittifak anlayışını benimsemeleri olarak tanımlanabilir (Elmas, 2013: 48).

İdealizm anlayışı insanların ve toplumların beraber hareket etmeleri ve etkileşimlerinin olumlu yönde seyretmesi üzerine kurulmuştur. Tehditlerin, insan ve çevre etmenlerinin

[1] Geri göndermeme, sığınmacıları kabul eden bir ülkenin onları "ırk, din, milliyet, belirli bir sosyal grubun üyeliği veya siyasal üyeliğine dayanarak zulüm riski altında olacakları bir ülkeye geri göndermelerini yasaklayan temel bir uluslararası hukuk ilkesidir. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bknz: Advisory Opinion on the Extraterritorial Application of Non Refoulement Obligations under the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol.

olumsuz etkileri sonucu insan faktörüyle ortaya çıktığı ve yine çözümünün de insanın çevresindeki faktörlerin iyileştirilmesiyle, tehditlerin de ortadan kalkacağını veya minimuma ineceği söylenir. Bu bakış açısını savunan idealizm, savaşlardan veya büyük yıkımlardan sonra gündeme gelmiştir. (Birdişli: 2017, 63-64). Uluslararası ilişkilere girişi de dünyanın en büyük birinci savaşından sonra olmuştur. Popülerliğini iki dünya savaşı süresince koruyan idealizm pratikte istenilen sonucu vermediği gerekçesiyle pasif bırakılmıştır.

Birinci dünya savaşından sonra idealizmin gündeme gelmesindeki nedenlerden biri de Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanan küçük ulus devletlerin tecrübesizliklerinden yararlanarak; kaynak ve kontrollerinin kendi çıkarları çerçevesinde yürütülmesi adına Avusturya ve İngiltere'nin alt-ulus projelerinin yoğun bir şekilde başlamasıdır. Dönemin ABD başkanı Woodrow Wilson'ın bu yapılanmaya karşı çıkarak, uluslararası ilişkilerin ve hakların takibini sağlayacak bir mekanizmanın olmamasından kaynaklanan boşluktan dolayı kolektif güvenlik mekanizmansın önermiştir. Wilson'a göre, uluslararası güvenliğin sağlanarak başka savaşların olmaması ve barışın inşası için legal düzeyde kurulacak olan uluslararası bir konsepte ihtiyaç vardır (Kissenger, 1994: 222). Bu konseptin sağlanarak barış ve güvenliğin sürekli olması, uluslararası ilişkilerde barışın ve işbirliğinin sağlanması için on dört maddelik bir bildiri yayınlayan Wilson, açık denizlerde serbestlik, ticaret, açık diplomasi, sömürgecilik, şeffaflık, silahsızlanma, self-determinasyon gibi önemli konulara değinmiştir (Kegley, Wittkopf ve Jones, 2008: 29-30). Bununla beraber Wilson, insan doğasının iyi olduğuna, liberal demokratik devletlerin bir araya gelmesiyle uluslararası barış ve güvenin tesis edileceğine inanmaktadır. Ulusların eşit şekilde temsil edileceği, herkesin adaletten emin olduğu, diplomatik kanalların açık olduğu bir örgütün tesisi sayesinde barışın kapıları açılacağına inanılmaktaydı (Çalış ve Özlük, 2007: 225-243).

İdealistlere göre, devletler doğası gereği savaşa meyilli olmamakla beraber oluşturulacak demokratik düzenin tesisi ve uluslararası hukukun üstünlüğünün herkesçe kabulü sonucunda tesis edilecek uluslarüstü bir yapıyla barışın sağlanacağı varsayılmaktadır. Dünya barışı için güç kavramının önem arz etmediği, uluslararası hukuk, moral değerler ve uluslararası örgütlerin uluslararası politikanın belirlenmesinde etkili olacağı ve bu şekilde dünya barışının kalıcı bir ortam yakalayacağı düşünülmektedir (Bakan ve Şahin, 2018:138-139). Dünya barışının sağlanması adına Wilson'un da teşvikleriyle "kolektif güvenlik" anlayışına uygun olarak Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Kolektif güvenlik, ulusların egemenlik hakkını yok sayarak saldırgan dış politika izleyen devletlere karşı, üye devletlerin uluslararası işbirliği ve ittifak çerçevesinde anlaşarak, ortak karar alınması ve güvenliğin bu şekilde tesis edilmesini konu almaktadır (Elmas, 2013: 47-49). Fakat gerek projenin kurucularından olan ABD'nin katılmaması gerekse İtalya, İspanya ve Almanya da faşist rejimlerin kurulması ve yayılmacı politikaların izlenmesiyle sonuçlanan süreç; idealizm ve kolektif güvenlik sisteminin geçerliliğini kaybetmesine ve eleştirilere maruz kalmasıyla sonuçlanmıştır.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde öne çıkan İdealizm, aslı itibariyle realistlerin isimlendirmesiyle ortaya çıkmıştır. Siyaset bilimi, ekonomi ve sosyalizmin doğuşunda olduğu gibi uluslararası ilişkilerin doğusunda da Ütopyavari hayallerin olabileceğini ve İdealistlere bu ismi veren kişi realist Edward H. Carr'dır. (Carr, 1946: 8) Amacı ütopistler olarak adlandırdığı bu kişilerin tezlerinin başarısız olacağını düşünmesidir (Çalış ve Özlük: 225-243) ki zaten gerek uluslararası ilişkileri iyi yorumlayamaması gerekse sorunlara ürettiği çözümlerin teoride işe yaramaması sonucu bir dünya savaşının daha patlak vermesiyle sonuçlanmıştır. Yaşanan gelişmeler idealizmin kısa sürede gözden düşmesine ve yerini ikinci dünya savaşının başlamasıyla Realizme bırakmıştır.

2. Realist ve Neorealist Yaklaşımlarla Güvenlik

1648 tarihinde imzalanan Vestfalya Anlaşmalarından itibaren uluslararası ilişkilerin en önemli aktörü durumuna gelen Devlet, uluslararası ilişkilerdeki anarşik yapı nedeniyle kendilerini korumaya alma meyilindedirler (Baylıs, 2008:69-85). Anarşik yapı devletlerin komşuları pahasına olsa dahi kendilerini güvenlik çemberine almaları, devletler arasındaki güç mücadelesinin doğmasına neden olmaktadır. Bununla beraber kimi zaman güç mücadelesi devletlerin birbiriyle çıkarları doğrultusunda işbirliğine gitmelerini de sağlamaktadır. Realist teoriye göre savaşların olması doğal bir durum olup, devletlerin de bu nedenle güvenliği üstlenmeleri kaçınılmazdır. Güvenlik gerekçesiyle devletlerin vatandaşlara dayattığı zorunlu askerlik bunun basit bir örneğidir (Karabulut ve Değer, 2015: 72-73). Realizme göre güvenlik, sürekli bir güvensizlik ortamı ya da güvende olmama durumudur. Bu nedenle herkesin sürekli olarak diğerleriyle çatıştığı bu güvensiz ortamda, kendini koruyabilmek amacıyla güçlü olması gerekmektedir (Goyushov, 2019). Güç unsuru temel olarak askeri güç üzerinden tanımlanmakla beraber coğrafya, demografi, kaynaklar ve jeopolitik unsurlar da önem arz etmektedirler (Terrif, 1999: 32) Milli güvenlik konusu üzerine yürütülen tartışmalarda Hobbes, Machiavelli, Rousseau gibi yazarlar devlet egemenliği konusunda karamsar bir tavır sergilemişlerdir. Devletlerin sürekli olarak birbiriyle güç mücadelesinde bulunacaklarını ve sonu olmayan bu çekişmenin son kertede aralarından birinin mutlak bir güce ve kontrole erişmesini engellemek üzerine şekilleneceği şeklindedir. Bu söylem tarzı ikinci dünya savaşından sonra Realist düşünceyi geliştiren Edward H. Carr ve Hans Morgenthau gibi kişilerce de tekrarlanmıştır. (Baylıs: 2008).Merkezi bir kontrolün bulunmadığı uluslararası ilişkilerin işleyiş biçimi "kendi kendine yardım" şeklinde gerçekleşmektedir. Uluslararası alanda bağlayıcı normlar ve kuralların olmadığı anarşik düzlem, devletlerin kendi güvenliklerini sağlayarak hayatta kalması ve çıkarlarına yönelik hareket etme çabasıyla birleşerek kendini meşrulaştırmanın tek yolu olan güçlü olma durumuna itmektedir. Komşularından ve diğer ülkelerden daha güçlü olma isteği devletlerarasındaki yapının "çatışmacı ve rekabetçi bir ilişkiler ağı" durumuna itmektedir. Çatışmacı ve rekabetçi ilişki ağına dayanamayarak güç kaybeden devletlerin, uluslararası ilişkilerde başarısız olduğu varsayılarak sistem dışına itildiği öngörülmektedir (Wendt, 1992: 392). Sistem içerisinde kalan ve güç çekişmesinde mevcut yerini geliştirmeye çalışan devletlerin ise güç dağılımındaki çok etmenliliğin ve farklılıkların uluslararası ilişkilerde öngörülebilirliği düşürdüğü varsayılmaktadır. Kenneth Waltz'un, uluslararası sistemin temel teorisi olarak belirttiği "güçler dengesi" teorisi (Sheean, 1996: 192-193) bu nedenle önem teşkil etmektedir. Waltz, çok etmenli güç faktörü yerine soğuk savaş dönemi iki kutuplu güç dengesinin uluslararası ilişkilerdeki güvenlik algısında daha istkrarlı ve öngörülebilir olduğunu ifade etmektedir. Dünyaya karamsar bir pencereden bakan bu görüş, çağdaş yazarlarca da paylaşılmaktadır. Çağdaş realistler olan neorealistlere göre devletlerin birbiriyle yapacakları işbirlikleri de yine güvenlik etmeni üzerinden şekillenmektedir. Devletlerin işbirliği stratejisinin de birey ilişkilerinde olduğu gibi çıkar ve bireysel güvenlik temelli şekilleneceği savunulmaktadır (Baylıs, 1998: 72). Aslı itibariyle güvenlik veya güvensizlik uluslararası sistemin yapısından kaynaklı bir sorundur. Gerek realistler olsun gerekse neorealistler olsun devleti ve devletin uluslararasındaki konumu ve ilişkilerini güç ve güvenlik üzerinden açıklamaktadırlar. Bunlara göre ilişkilerin ana öğesi olan devletlerin anarşik sistem içerisinde oluşan güvenlik boşluğunu, devletlerin davranışlarına ve güç dengelerine göre incelenmelidir (Kalkan Küçüksolak, 2012: 203). Realizme göre, güvensizlik üzerine kurulu olan sistemin diğer konuları da içine çekmesi sonucu ortaya güvenlikleştirilen bir ortam çıkmaktadır(Terrif, 1999: 32). Bu da her eylemin güvenlik kaygısıyla gerçekleştirilmesini ve buna yönelik önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Güvenlik yaklaşımını askeri güvenlik üzerine

kuran Realist yaklaşımı eleştiren Kopenhag Okulu güvenliği daha geniş perspektiften ele alınmasını önermiştir.

3.Kopenhag Okulu'nun Güvenlik Anlayışı

Barry Buzan 1983'te yayınladığı "People, States and Fear" (Buzan 1983) adlı kitabıyla klasik realizmin askeri odaklı güvenlik anlayışına eleştirel yaklaşarak, güvenliğin etmenlerini genişleterek, çoğulcu ve yapısalcı bir yaklaşım önermiştir. Kopenhag Okulu anlayışına göre güvenlik, sadece devletlerin kendilerini referans alarak geliştirdikleri politikalardan sıyrılarak bölgesel ve uluslararası güvenliğin de sağlanması amacıyla devletlerin komşularıyla ortak güvenlik stratejileri geliştirmeleri gerektiği yönündedir (Baylıs, 1998: 73-74). Kopenhag Okulu ve realistler arasındaki tartışmanın odak noktasını güvenliğin kapsamı şekillendirmiştir. Kopenhag Okulu, realistlerin aksine güvenliğin tanımı yerine içeriği ve oluşum sürecine eğilerek, güvenliğin dar bir şekilde tanımlandığı bunun da uluslararası ilişkilerin zorunlu bir çıkmaza sevk edildiğine bağlar. Bu çıkmazdan kurtulmak amacıyla güvenlik tanımının, savaş, tehdit, askeri baskı vb. dar enstrümanların kıskacından kurtarılarak geniş anlamda ele alınması gerektiği ve bunu da "genişletilmiş güvenlik" kavramıyla açıklanabileceğini öne sürmüşlerdir (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 3). Kopenhag okulunun güvenliğe getirmiş olduğu yeni bakış açısı, güvenlik kavramının analizi noktasında toplumunda katkısıyla şekillenmesi gerektiğini varsaymaktadır. Böylelikle güvenlik, sadece devlet nezdinde değil birey nezdinde de değerlendirilmeye açılmıştır. Kuşkusuz Kopenhag okulunun güvenlik kavramına getirmiş olduğu yeni yorumlar, uluslararası ilişkilerin kavramsal zenginliğini arttırmıştır. Geleneksel güvenlik anlayışını değiştirerek güvenliğin askeri, siyasi, ekonomik, sosyal (toplumsal) ve çevresel olmak üzere beş farklı alanda ele alınması gerektiğini öne sürmüştür (Buzan, 1983: 19-20).Buzan'ın dile getirdiği genişletilmiş olan güvenlik algısı, bahsi geçen beş birimin ve bu birimler arasındaki ilişki düzeylerinin de arttırılmasını gerektirmektedir. Realistlerin önemle vurguladığı askeri güvenlik, Kopenhag okuluna göre, devletlerin saldırı ve savunma politikalarında veya eylemlerinde diğer devletlerle karşılıklı etkileşim/algılayışı içerisinde gerçekleştirmeye dönük olması şeklindedir. Siyasi güvenlik içerik olarak, devletlerin yönetim istikrarının sağlanması, örgütsel işleyişinin sağlıklı bir şekilde devam etmesi ve yönetime meşruiyetini veren etmenleri kapsamaktayken iktisadi güvenlik, devletin gücünü domine ederek refah seviyesini yükselmesi adına kaynakların bulunması, pazarların kurulması/iştirak edilmesi ve finans kaynaklarına ulaşılmasını gündeme almaktadır. Sosyal güvenlik ise toplumda kabul gören ve gelenekselleşen dillerin, dinlerin, kültürlerin veya ulusal kimliği oluşturan diğer unsurların gelişimi için gerekli ortamın sürdürülebilmesini gündemine almaktadır. Son olarak çevresel güvenlik ise, sonraki nesillerin ve yaşayan insanların insani eylemlerini sürdürebilmesi ve yaşanabilir bir çevrede hayata devam edebilmek için biyosferin korunması konusunu kapsamaktadır (Booth, 208:162). Özellikle soğuk savaş sonrası dönemde, değişen koşulların da etkisiyle güvenliğe getirdiği geniş açıyla önem kazanmaya başlayan Kopenhag okulu, bahsi geçen beş sektör arasındaki etkileşimlerden doğacak ilişki bağlarının farklı olacağını ve bu farklılığın oluşacak yeni güvenlik algılarını da değiştireceğini belirtmektedir. Aynı zamanda değişimim elzem noktalarından biri olarak devlet dışı aktörlerin önemine dikkat çeken Buzan ve arkadaşları, soğuk savaş sonrası yayınladıkları eserde bunun önemine değinerek, devlet dışı güvenlik paydaşlarının gerekliliğini dile getirmişlerdir. Bu nedenle Kopenhag okulunun uluslararası güvenlik alanında üç temel noktası bulunmaktadır. Bunlar "sektörler", "güvenlikleştirme" ve "bölgesel güvenlik" yapılanmalarıdır. Güvenlik, realizmin dar anlayışından sıyrılarak, daha önce değinilen beş sektörel temelde ela alınan geniş kapsamlı bir yapı halinde incelenme konusu olmalıdır görüşü savunulur. Güvenlikleştirme konusunu derinlemesine ela alan okul, "konuşma eylemi" olarak gördüğü süreci, yaşamsal faaliyetlere yapılan ciddi tehditlerin yaratılacak toplumsal bilinçle vereceği kolektif cevapla çözülebileceğini savunurlar. Kısacası güvenlikleştirmenin, sosyal bir yapı olduğu ve karşılıklı eylemlerle

oluştuğu kabul edilir (Kalkan Küçüksolak, 2012: 205-206). Bir eylemin veya meselenin güvenlikleştirilmesi, taraflarca "yaşamsal alana yapılan bir tehdit" olarak kabul görmesiyle başlar. Tehdit olarak sunulan meselenin/olgunun, konuşma eylemiyle sürecin en önemli aktörlerinden olan halk tarafından yaşamsal bir tehdit olarak görülmesi sonrası mesele güvenlikleştirilmeye tabi tutulabilir. Sosyal olarak kurgulanmış ve toplumsal olarak kabul görmüş olan tehditler, güvenlikleştirmeye tabi tutulmaya başlanır, böylelikle güvenlikleştirmenin meşru zemini de sağlanmış olur. Güvenlikleştirilmeye tabi tutulacak konuların olağanüstü mesele haline getirilmemesi gerektiği normal politikalar çerçevesinde değerlendirilip çözümlenmesi gerektiği de savunulur. Bu noktada güvenliğe negatif bir yorum katan Kopenhag Okulu, siyasi liderlerin veya aktörlerin kimi zaman bazı konularda abartılı davranarak, milli güvenliğe yapılan tehdit olarak lanse ettiği vurgulanmaktadır (McDonald, 2008: 69-70). Bunun en açık örneğini savaş ve çatışmadan kaçan göçmenlere yönelik olarak devlet yetkililerin söylemlerinde ve politikalarında sıkça görülmektedir. Kopenhag okulunun güvenlik konusundaki üçüncü noktası olan bölgesel güvenlik, uluslararasının anarşik yapısındaki düzensizliğin bir alternatifi olarak, komşu devletlerin birbiriyle ortak güvenlik politikaları geliştirerek, bölgelerinde sağlayacakları istkrarlı güvenlik anlayışını vurgulamaktadır. Güvenliğin devletlerarasında karşılıklı bir güven gerektirdiği ve bunun da bireysel güvenlik yerine bölgesel güvenliğin tercih edilmesiyle sağlanacağı savunulmaktadır. (Buzan 1983: 190). 1980 ve 1990'lı yılların kendine has özelliklerinden yola çıkan okul, "olgun anarşi" kavramını üretmiştir. Olgun anarşi anlayışına göre devletlerin kendi güvenliklerini her ne kadar ön planda tutacakları düşünülse de bazı olgun devletlerin komşu devletlerini de kapsayacak şekilde bir güvenlik stratejisi geliştireceği belirtilmiştir (Baylıs, :1998:77).Soğuk savaş döneminde uluslararası ilişkilerde, realizmin askeri güç odaklı anlayışı en güçlü görüş olurken, soğuk savaşın bitmesi ve uluslararası ilişkilerde konjektörün ve iki kutuplu dünya düzeninin değişmesiyle; Kopenhag okulunun genişletilmiş güvenlik algısı dönemin uluslararası ilişkileri için en uygun politikaları önerdiği genel kabul görmüştür. Kopenhag okulunun güvenlikleştirme anlayışının kapsayıcı ve olumlu söylemine rağmen kimi noktalarda eleştirilere de maruz kalmıştır. Eleştirilerin ana malzemesini söz-edim ve dinleyici/hedef kitle kavramları oluşturmaktadır. Söz-edim eleştirilerinden başlayacak olursak: Okula göre söylem, olayın kendisini oluşturmaktadır; yetkili bir aktör olayı telaffuz edişi ile güvenlik boyutunu da belirlemiş olmaktadır (Waeverü 1995: 55). Birçok araştırmacı bu söylemi ve güvenlik ilişkilisini abartılı bulmaktadır. Yapılan eleştiriler genel itibariyle medya üzerinden yaratılan algının da güvenlikleştirmede büyük etken ve önem arz ettiği yönündedir. Möller, konuşmanın, iletişim kanallarından sadece birini oluşturduğunu söylerken (Möller, 2007: 180) Williams, görsellerin önemine vurgu yaparak günümüzde güvenlik politikalarının sadece sözlerle meşrulaştırılamayacağını görsel kaynaklara da ihtiyaç duyulacağını vurgulamaktadır. Modern medya araçlarına dikkat çeken Williams Birinci Körfez Savaşı, Bosna ve Kosova süreçlerinde ve özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında medyanın olayları sunum şeklinin önemine dikkat çekmektedir. (Williams, 2003: 524-527) Okulun eleştirilere maruz kaldığı diğer bir konu ise dinleyici/hedef kitle ile ilgilidir. Okulun dinleyici kitlesini güvenlik kapsamında iyi bir şekilde analiz edemediğinde, sunduğu güvenlik politikaları uygulamada problemlere yol açacağı doğrultusunda eleştirilmektedir. Balzacq'a göre, dinleyici/hedef kitlenin güvenlikleştirilmeye onay vermiş olması önemli bir sürecim parçası olmakla beraber, başarılı bir güvenlikleştirme için dinleyici/hedef kitlenin duygularının, düşüncelerinin ve isteklerinin iyi analiz edilmesi gerekirken okul bunu başaramamıştır. Buna ek olarak ikna edilmesi gereken kitlede resmi ve ahlaki destek ihtiyacının olduğunu da vurgulayan Balzacq, bu iki desteğin birbiriyle bağlantılı olmasına rağmen ayrı ayrı analiz edilmesinin bir gereklilik olduğunu da dile getirmektedir (Balzaq, 2005: 173-1849). Dinleyici/hedef kitle konusunda farklı bir yaklaşımla konuyu zenginleştiren O'Reilly'ye

göre, genel bir dinleyici kavramının olması kimin ne kadar ikna olduğunu belirsizleştirmektedir. Bu belirsizliğin ortadan kaldırılmasını "kritik kitle" (critical mass) kavramıyla giderilebileceğini önerir. Çünkü Kritik kitle ikna edildiğinde "doğru kişilerin yeteri kadarı"nın desteği sağlanmış olup, güvenlikleştirme başarıya ulaştırılacaktır. (O'Reilly, 2008: 67). Kopenhag okuluna yöneltilmiş olan bu eleştiriler Söz-edime çok fazla önem atfettiği ve söylemin diğer bileşenlerini yok saydığı; hedef kitlenin analizinin yetersiz kaldığı; siyasal bağlamın dikkate alınmadığı yönündeki önemli noktalara değinmekle beraber teorinin eksiklerinin giderilmesi adına önemli olmaktadırlar. Okulun yazarları, güvenlikleştirmenin kapsamını ve sürecini tesis etmek için birtakım enstrümanlar geliştirmiş; bunu teori olarak sunabilmek adına belirli bir çerçeveye sığdırma gayretinde bulunmuşlardır. Fakat her güvenlikleştirme olayının kendine has doğası diğer teorilerde olduğu gibi Kopenhag Okulu içinde mutlak başarıyı engellemiştir (Baysal ve Lüleci, 2015: 89) Bu nedenle güvenlikleştirme alanında yapılacak bir çalışmada kullanılacak teorinin, olayın kendine has özellikleri göz önünde bulundurularak hesaplanması gerektiği bilinmelidir.

4. Güvenlik Kavramının Dönüşümü

Güvenlik olgusu, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, bilimsel olarak uluslararası ilişkilerde kullanımı ise bu kadar eski olmamakla beraber yirminci yüzyılda gündeme gelmeye başlanmıştır. Uluslararası ilişkilerin bağımsız bir akademik bilim olarak ortaya çıkması birinci dünya savaşıyla gerçekleşirken, güvenliğin uluslararası ilişkilerde ön plana çıkması ikinci dünya savaşından sonrasına kalmıştır. İkinci dünya savaşının yarattığı yıkımın bir daha yaşanmaması ve devletlerin, uluslararası ilişkilerde yaşadığı güvenlik kaygılarının giderilmesi temel hareket noktasını oluştururken; güç merkezinin Avrupa merkezinden Amerika ve SSCB'ye kaydığı görülmektedir (Erhan ve Özkoç, 2017: 24-25). Bu dönemde yaşanan gelişmeler göz önünde bulundurularak, güvenlik teorilerindeki değişimin ve dönüşümüm anlaşılması adına; soğuk savaş dönemi ve 11 Eylül sonrası olmak üzere iki dönemde incelemek en doğrusu olacaktır.

İkinci dünya savaşının bitmesiyle güç merkezinin, Avrupa merkezinden dünyanın iki kutbuna dağılarak, iki bloklu bir dünya düzenine evrildiği görülmüştür. İkinci dünya savaşının kazanları ve geriye başat güçler olarak kalan iki ülkenin, benimsemiş oldukları farklı ideolojiler ve bunları yayma çabaları birbirine karşı iki ideolojik güç durumuna getirmiştir. Bu durum doğu ve batı şeklinde birbirine karşı iki blok oluşturmuştur. ABD ve SSCB'nin liderliğinde başlayan gerginlik ve kısmı askeri sürtüşmeler, soğuk savaş olarak adlandırılan yılların başlamasıyla iki devlet arasındaki gerilimin tüm dünyayı sardığı dönemi temsil etmektedir. Soğuk savaş döneminde güvenlik kavramı genel olarak ideolojik, askeri, ekonomik ve siyasi kanallar üzerinden şekillenmiştir. İkinci dünya savaşı deneyimlerinden sonra, devletlerin bireysel olarak askeri açıdan güvenliklerini sağlayamayacağı algısı, ittifakların kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle ABD öncülüğünde NATO, Sovyetler öncülüğünde ise Varşova Paktı kurulmuştur. Her ne kadar bu ittifaklar idealist teori çerçevesinde gerçekleşmiş gibi gözükse de aslında realist bir zeminde hareket etmiştir. Bununla beraber devletlerin birbirine askeri müdahalede çekingen davrandığı gözlemlenmiştir, bunun en önemli nedeni ise, iki ülkenin de sahip olduğu nükleer güç kapasitesinin caydırıcılık özelliğidir. Soğuk savaş yıllarında kitle imha silahlarının caydırıcılığı, bloklar arasındaki ilişkilerin realist çerçevede gerçekleşen güvenlik politikalarının belirlenmesinde ve de algıların şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur (Tepebaş, 2006:4). Soğuk savaş döneminin güvenlik açısından karakteristik özellikleri şu şekilde sayılabilir: Devletlerin izledikleri politikalar ve verdikleri kararlar rasyonel düzeydedir bunun nedeni, iki devletin de "caydırıcılık" özelliği ön planda olmakta ve karşı güçlerin buna göre hareket etmesini sağlamaktadır. Güvenliğin öznesini devlet oluşturmakla beraber günümüzün aksine, tehdit potansiyeline sahip tek güçte, yine devlet

olabilmektedir. Son olarak dönemin özelliklerinden biride güvenliğin önceliği durumudur. Öyle ki güvenlik ve özgürlükler çatıştığı zaman, güvenlik, dönem boyunca her zaman öncelikli olmuştur (Sancak, 2013:123-124). Soğuk savaşın bitmesiyle, iki kutuplu dünya düzeni sona ermiş, ABD merkezli yeni bir dünya düzeni oluşmuştur. Fakat yeni oluşan düzen önceki dönemin aksine tehditlerin seviyesini ve nerden geleceğinin kestirilmesini zorlaştırmış, ilişkilerin karmaşık ve değişken olmasıyla sonuçlanmıştır. Güvenlik alanında yaşanan bu değişimin temel nedeni artık tehditlerin sadece devletten devlete olmaması ve asimetrik-çok yönlü bir ilişkiler ağının oluşmasıdır. Tehditlerin kaynağı veya nerden geleceği kestirilemeyen ve tehditle mücadele alanının genişleyerek uluslararası düzeye ulaştığı bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde ABD'nin şekillendirdiği güvenlik algısı 11 Eylül ile beraber "öteki" söylemi çerçevesinde yeni bir güvenlik konsepti yaratmıştır. Soğuk savaşta kullanılan caydırıcılık politikasının yerine 11 Eylül sonrası dönemde önleyici savaş/önleyici müdahale olarak adlandırılan "tehdidin ya da saldırının gerçekleşmeden etkisiz hale getirilmesi" (Evans ve Newnham: 2007) politikası hayata geçirilmiştir. 11 Eylül'le beraber medeniyetler çatışması, radikal İslam tehdidi gibi enstrümanlar kullanılarak denizaşırı devletlere müdahalenin zemini oluşturulmuştur (Arıboğan, 2003: 113-134). Günümüzde yine güvenlik gerekçe gösterilerek, teröre karşı savaş adı altında Suriye'ye yapılan müdahaleler 11 Eylül sonrası Afganistan ve Irak'a yapılan operasyonların devamlılığı niteliğinde değerlendirilmelidir. Tarihsel süreç içerisinde güvenlik politikalarının dönemin koşul ve ilişkilerine göre şekillendiği gözlemlenmiştir. Uluslararası ilişkilerin ve güvenliğin kapsamlı olarak ele alınmaya başlandığı dönem olan yirminci yüzyılın başından başlayarak değerlendirmek gerekirse: Birinci dünya savaşından sonra idealizm ön plana çıkmakla beraber uluslararası ilişkilerdeki başarısızlığı ikinci dünya savaşına engel olamamış ve bu nedenle terk edilmiştir. İkinci dünya savaşından sonra başlayan soğuk savaş sürecinin önemli bir kısmında realizm; Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından yeni idealizm ve 11 Eylül'le Birleşik Devletler ile bağlantılı olayların ardından yeniden realizm teorileri öne çıktığı söylenebilir (Baylıs, :1998:84).

5.Kopenhag Okulu Perspektifinden İnsan Haklarına Duyarlı Göçün Güvenlikleştirilmesi

Avrupa sınırları içinde üretilen realist teorilere alternatif olarak görülen Kopenhag okulunun toplumsal güvenlik anlayışı; 1990 sonrası dönemde Balkanlarda, Kafkasya'da, Ortadoğu'da ve Afrika'da ortaya çıkan etnik ve bölgesel çatışmaların devlet merkezli yaklaşım ve teorilerle açıklanamaması nedeniyle önem kazanmıştır. Günümüz toplumlarının, küreselleşmenin etkisiyle çok yönlü kazanımlar elde ederken aynı zamanda çatışma konularının da çok yönlü arttığı söylenebilir. Toplum içinde gerçekleşen bu çatışma konuları, toplumun birbirine olan güvenini de sarsmakta olduğu gözlemlenmiştir. Etnik yapılar, geleneksel değerler, kimlikler ve diller günümüzde toplumsal güvensizliğin oluşmasını tetikleyen faktörler olarak görülmektedirler; ancak realist teoriyle hareket eden "ulusal güvenlik" bu konularda bir çözüm üretmekte yetersiz kalmaktadır. Bunun nedeni ise toplumu oluşturan bireyin hem güvenlik için devlete bağımlı olması hem de devletin talepleri tarafından tehdit altında olmasıdır (Aytaç:2017). Güvenlik politikalarının somut güvenlik tehditleriyle şekillendiği varsayımında bulunan geleneksel realist görüşün aksine, Kopenhag okulu güvenlik politikalarının ve güvenlik algılarının tehditlerce değil aktörlerce şekillendiğini iddia eder. Okul, inşacı (constructivist) yaklaşımı temel alarak, güvenliğin söz-edimsel (speech act) bir yapıdan oluştuğunu belirtir. (Buzan, vd. : 1998: 34) Bu nedenle siyasi aktörlerin olayları nasıl aktardığı/gösterdiği büyük önem taşımaktadır. Bir olayın tehdit olarak belirlenip belirlenmeyeceği söz-edimsel düzlemi belirleyecek olan aktörlerin söylemlerine/lanse edişlerine bağlı kalmaktadır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve özellikle 2000 sonrası yıllarda, güvenlik kavramı "genişleme" ve "derinleşme" sürecine

girerek yeniden tanımlanırken, uluslararası göç olgusu da bu tanım içerisinde yeni bir tehdit unsuru olarak kendine yer bularak, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkenin ulusal güvenliği üzerinde etkiler doğurmaya başlamıştır. Uluslararası göç olgusunun "düşük politika" alanından "yüksek politika" alanına geçtiği bu dönemde uluslararası göç olgusu ile ulusal güvenlik arasında giderek artan şekilde bağlantı kurulmakta ve uluslararası göç olgusu artık siyasallaşan ve güvenlikleştirilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Şener, 2017: 1-13). Kopenhag Okulu, 1990 sonrasındaki dönemlerde güvenlikleştirmenin kimlik üzerinden yürütüldüğüne ve kimlik üzerinden yapılan aşırı güvenlikleştirme politikaları sonucu, göç olgusundan bir tehdit yaratıldığına vurgu yapar (Aytaç:2017). Kimlik tehdidinin en yoğun görüldüğü vakalar, uluslararası boyuttaki göçlerin yaşandığı durumlarda göze çarpmaktadır. Uluslararası göçün, yoğun ve kontrolsüz yaşandığı dönemlerde hedef ülke açısından, ulusal güvenlik tehdidi olarak görülen mültecilere karşı öfke, yabancı korkusu, ırkçılık, radikal şiddet olmak üzere sosyal, siyasal ve ekonomik boyutlarda güvenlik kaygıları yaşanmaktadır. (Yılmaz, 2008: 2-3) Yaşanan bu kaygılar, savaştan ve terörden kaçan göçmenlerin geldikleri yerde de ötekileştirilmesine neden olmaktadır. Göç kavramı, hukuki bir süreç olarak vatandaşlığın yitirilmesiyle beraber siyasi ve ulusal kimliğin terk edilerek vatandaşlıktan doğan hak ve sorumluluklardan feragat edilmesi sürecinin başlamasıdır. Devlet nezdinde herhangi bir koruma ve güvenlik kapsamına girmeyen göçmenler, tek dayanak noktalarını evrensel insan haklarından almaktadırlar. Göçmenler uzun ve zorlu yolculuk sonrasında başvurdukları hedef ülke tarafından kimi zaman kötü koşulları göz önüne alınmadan sınırda bekletilmekte veya savaş ve yıkımın merkezi olan kaynak ülkeye geri gönderilebilmektedirler. Bu eylem, devletlerin güvenlik politikaları kapsamında gerçekleşmektedir. Devletlerin güvenlik politikalarını insan haklarına saygılı bir çerçevede genişletmesi bu nedenle büyük önem arz etmektedir.

Sonuç

21. yüzyılın gerekleri göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası ilişkilerin ve güvenlikleştirme politikalarının inşa edilmesi sürecinde insan haklarının merkeze alınarak çalışılması önemlidir. İnsan faktörünün öne çıkartılarak geliştirilen güvenlikleştirme politikalarının şiddete karşı şiddet söyleminden sıyrılarak yumuşak güç perspektifinden insan onuru ve gururunu incitmeyen bir yol izlemesi gerekmektedir. Tarihsel süreç göstermiştir ki realizm veya idealizm teorileri güvenlikleştirme konusunda takındıkları dar askeri görüşler yüzünden savaşı ve çatışmayı engelleyememişlerdir. Bu yüzden güvenliğin ve uluslararası ilişkilerin geniş perspektiften ele alınarak işlenmesi, küresel ve bölgesel ilişkilerin beraber ilerlemesi, güvenlikleştirme politikalarının bireysellikten ziyade komşuları da kapsayan bir perspektiften ele alınması gerekmektedir. Aksi durumda devletlerin bireysel güvenlikleştirme çabaları küresel dünyada yeterli olamamakta, komşu devlette veya uzak bölgede yaşanan gelişmeler tüm dünyayı etkilemektedir. Bunun en bariz örneğini göç olgusu oluşturmaktadır. 2011 de Suriye'de yaşanan iç çatışma ve gelişen olaylar karşısında terör örgütlerinin yuvalanması, yerel haklın savaştan ve çatışmadan sağ kurtulmak amacıyla komşu ülkelere sığınmaya itmiştir. Milyonlarca insanın zorunlu dış göçe mecbur kalmasıyla sonuçlanan gelişmeler, insan haklarında yaşanan ihlaller sonucu çok ağır insanlık dramlarının yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan dramların tekrar edilmemesi, devletlerin güvenlik politikalarında, Kopenhag okulu kriterlerine ve şartların kendine has özelliklerine uygun olarak: Genişletilmiş güvenlik anlayışını benimseyerek komşularıyla beraber izleyecekleri ortak güvenlik politikalarından geçmektedir. Ulusal güvenlik yerine bölgesel güvenliğin sağlanması, zamanla komşuluk ilişkilerinin olgun anarşi düzeyine evrilebileceğini örnekleriyle bize göstermiştir. Ayrıca önceki sayfalarda bahsedilen eleştiri noktaları giderilerek; okulun önerdiği söz-edim ve beş sektörlü yapı gereğince insan merkezli anlayışın benimsenerek güvenlik politikalarının insan hakları endeksli olacağı düşünülebilir. Günümüze kadar yaşanan çatışma ve savaşın en önemli

nedenini oluşturan devlet odaklı güvenlik anlayışının değiştirilerek toplum odaklı güvenliğin sağlanması, güvenliğin, diğer teorilerin aksine ulaşılması gereken "son hedef" değil farklı amaçlar için kullanılan bir "araç" olarak görülmesi perspektifi insan hakları lehine değiştirebilmektedir. Çatışmaların, savaşların, çevresel sorunların, terörün ve daha birçok sorunun kökeninde yatan güvenlik problemi, yürütülen ortak bir akılla çözüme kavuşturularak herkes için güvenlik temin edilebilir. Fakat günümüzün asıl sorunu, insan haklarını güvenlikten nasıl korunacağıdır. Güvenlik politikalarının devlet odaklı anlayışı, insan hakları ve güvenlik ikileminde güvenliği birincil sıraya almaktadır. Bu anlayışın bir çözüm yatamadığının farkına varılmalı ve güvenlik politikasının odağını insan hakları almalıdır. İnsan onuru ve gururunu zedelemeyecek aksine yüceltecek ve insan olmanın yüceliğine yaraşır siyasal, hukuksal, askeri önlemler uluslararası ilişkilerin ana öğesi haline gelmelidir.

Kaynakça

Arıboğan, D.Ü. (2003), Tarihin Sonundan Barışın Sonuna, Timaş Yayınları, İstanbul

Arıdoğan, S. ve Şahin S. (2018), Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü Ve Yeni Tehditler, The Journal Of International Lingual, Social And Educational Sciences, https://dergipark.org.tr/download/article-file/610650 (25.05.2019)

Balzacq, T.(2005), "The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context", European Journal of International Relations, https://www.researchgate.net/publication/240701699_The_Three_Faces_of_Securitization_Political_Agency_Audience_and_Context (30.05.2019)

Baylıs, J. (2008), Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 5, Sayı 18, http://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2011/06/UIde-Guvenlik-Kavrami.pdf (04.05.2019)

Baysal B. ve Lüleci Ç.(2015), "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl 11, Sayı 22, https://dergipark.org.tr/download/article-file/84601, (30.05.2019)

Bilgin Aytaç, G. (2017), Değişen Güvenlik Teorileri Üzerinden 1990-2005 Dönemi Türkiye'nin Güvenlik Politikalarının Analizi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar, Cilt: 10, Sayı: 54, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi54_pdf/2tarih_siyaset_uluslararasiiliskiler/bilginaytac_gizem.pdf (28.05.2019)

Birdişli, F. (2017), Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik Kavramlar-Teori-Uygulama, Seçkin Yayınları, Ankara

Booth, K. (2008), Theory of World Security, Cambridge University Press, UK.

Buzan, B. Waever O. Wilde, J. De; (1998), Security A New Framework for Analysis, Lynne Rienner Publishers, London.

Buzan, B.(1983), People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era, Wheatsheaf Books, 2nd Edition, London

Carr E.H. (1946), The Twenty Years' Crısıs 1919-1939: An Introductıon To The Study Of Internatıonal Relatıons, MacMillan and Co. Ltd, 2nd Edition, London

Çalış E. Özlük Ş. (2007). "Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapı Sökümü: İdealizm-Realizm Tartışması", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 18 http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/448 (24.05.2019)

Elmas, M. S. (2013). "Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk Ve Risk Toplumu Perspektifinden Güvenlik", USAK Yayınları, Karınca Yayınevi, Ankara. Erhan,

Ç. Özkoç, Ö. (2017) "Yirminci Yüzyılda Uluslararası Siyaset", Kardaş, Ş.ve Balcı, A. (Ed.), Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram Ve Konular, Küre Yayınları

Evans, G. Newnham, J. (2007), Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Gökkubbe Yayınevi, İstanbul

Goold, B. J. and Lazarus, L. (ed.), (2007), Security and Human Rights, hart Publisher, Oxford And Portland, Oregon

Goyushov, S. (2019), Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Çalışmalarına İlişkin Teorik Tartışmalar, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 88, Şubat 2019, http://www.asosjournal.com/Makaleler/1004473674_14702%20Samig%20GOYUSHOV.pdf (02.05.2019)

Kalkan Küçüksolak, Ö. (2012), Güvenlik Kavramının Realizm, Neorealizm Ve Kopenhag Okulu Çerçevesinde Tartışılması, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, Yıl: 2012, Cilt: 4, Sayı: 14, İlkbahar 2012, http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423931508.pdf (03.05.2019)

Karabulut, A. ve Değer F. (2015), Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı ve Realist Yaklaşım'a Genel Bakış, İGÜSBD, Cilt: 2 Sayı: 2, Ekim 2015, http://oaji.net/articles/2016/1120-1461490140.pdf (04.05.2019)

Kegley, C. W., WİTTKOPF, E. R., Jones, C. M. (2008). American Foreign Policy; Pattern And Process, Cengage Learning Publisher, Belmont- CA

Kissinger, H. (1994), Diplomacy, Simon & Schuster, 1st Edition, New York

Mcdonald, M. (2008), "Constructivism", Paul Williams (ed.), Security Studies: An Introduction, Routledge, UK.

Möller, F. (2007), "Photographic Interventions in Post-9/11 Security Policy", Security Dialogue, Cilt: 38, Sayı: 2, https://journals.sagepub.com/toc/sdi/38/2 (29.05.2019)

O'reılly, C. (2008), "Primetime Patriotism: News Media and the Securitization of Iraq", Journal of Politics and Law, 1(3). https://www.researchgate.net/publication/42386500_Primetime_Patriotism_News_Media_and_the_Securitization_of_Iraq , (30.05.2019)

Sancak, K. (2013), Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar Ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü, KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 6. http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/sbedergisi_69519.pdf (25.15.2019)

Sheehan, M. (1996), Balance of Power, Routledge, UK.

Şener, B. (2017), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu Ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", Güvenlik Bilimleri Dergisi, cilt 6, sayı 1,https://dergipark.org.tr/download/article-file/312232 (28.05.2019)

Tepebaş, U. (2006)Soğuk Savaş ve 11 Eylül Sonrası Uluslararası Sistemdeki Değişimin Güvenlik Algılamalarına Etkisi ve Türkiye, www.tasam.org/images/tasam/tepebas.pdf (26.05.2019)

Terriff, T. (1999), Security Studies Today, Blackwell Publishers, UK, http://get-file.info/q1a/?q=security+studies+today+terry+terriff+pdf (28.05.2019)

Topçuoğlu, R.A. ; (2016), "Göç Yazınındaki Düzenli ve Düzensiz Göç Kavramları: İnsan Hakları Temelinde Bir Kavramsal Sorgulama," İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 34.

UNHCR, Advisory Opinion On The Extraterritorial Application Of Non-Refoulement Obligations Under The 1951 Convention Relating To The Status Of Refugees And İts 1967 Protocol, https://www.unhcr.org/4d9486929.pdf (01.05.2019)

Waever, O. (1995), “Securitization and Desecuritization”, içinde Ronnie D. Lipschutz (ed.), On Security, Chapter 5, New York, Columbia University Press.

Wendt, A. (1992) “Anarchy is What States Make Of It: The Social Construction Of Power Politics”, International Organization, Vol. 46, No. 2, The MIT Press. https://courses.helsinki.fi/sites/default/files/course-material/4594742/Wendt.pdf (22.05.2019)

Wıllıams M. C.; (2003), “Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics”, International Studies Quarterly, Cilt: 47, Sayı: 4. https://tonyrivera.net/wp-content/uploads/2013/12/Words-Images-Enemies.pdf (30.05.2019)

Yılmaz, F. (2008), Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı, USAK Yayınları 20, Ankara

Hukukun Üstünlüğü'nden Yargının Üstünlüğü'ne: Yargısal Aktivizm

Mehmet KAPUSIZOĞLU[*]
Hayriye ŞENGÜN[**]

Özet

Egemenlik kavramı, Avrupa'da ulus devletlerle birlikte 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu yetkinin kimler tarafından ve ne şekilde kullanılacağına ilişkin sorun demokrasilerin en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Siyasal tarih açısından Antik Yunan'a kadar götürülebilecek olan bu konu; egemenlik yetkisinin meşruiyetinin halka dayandırılması ile sonuçlanmış ve hukukun üstünlüğü ile vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınarak, egemenlik yetkisini kullanan otoritenin keyfi uygulamalarına karşı anayasal koruma geliştirilmiştir. 20. yüzyıl sonları anayasacılık hareketlerinin en temel özelliklerinden biri Anayasa yargısının büyük bir önem kazanmasıdır. İlk olarak Amerika'da ortaya çıkan Anayasa yargısı, demokrasinin ve özellikle anayasacılık hareketlerinin gelişimine paralel olarak Kıta Avrupası'na da yayılmıştır.

Çağdaş demokratik rejimlerde iktidarın paylaşımı ve organlar arasındaki işbölümü kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun olarak tasarlanmıştır. Kuvvetler ayrılığının amacı, etkinliği arttırmak ve kuvvetlerin birbirine üstünlük sağlaması değil, keyfi iktidar kullanımını önlemektir. Devlet yetkisi ile donatılmış hiçbir makam kendisine anayasal ve yasal olarak tanınmamış bir yetkiyi kullanma hakkında sahip değildir. Bu; devletin bütün iş ve işlemlerinde evrensel hukuk ilkelerine ve önceden belirlenmiş hukuk kurallarına uyulmasının da bir gereğidir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan kuvvetler ayrılığı ilkesinden yola çıkılarak kuvvetlerin birbirleri ile olan ilişkilerini incelemek ve devletin bir organı olan yargının hukuk devleti ilkesinden yaptığı sapmaları incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Hukukun Üstünlüğü, Kuvvetler Ayrılığı, Yargı Aktivizmi

From The Rule Of Law To The Rule Of Judiciary: Judicial Activism

Abstract

The concept of sovereignty emerged in Europe in the 17th century together with nation states. The question as to who and how to exercise this authority is one of the most important problems of democracies. This subject, which can be traced back to Ancient Greece in terms of political history; Constitutional protection has been developed against the arbitrary practices of the authority exercising the sovereign power by guaranteeing the fundamental rights and freedoms of citizens and the rule of law and the citizens' fundamental rights and freedoms. One of the most fundamental characteristics of the constitutional movements in the late 20th century is the importance of constitutional jurisdiction. The constitutional jurisdiction, which first emerged in America, has spread to Continental Europe in parallel with the development of democracy and especially constitutional movements.

In modern democratic regimes, the division of power and the division of labor between organs are designed in accordance with the principle of separation of powers. The purpose of the separation of powers is not to increase efficiency and to ensure the superiority of the forces, but to prevent the use of arbitrary power. No authority equipped with state authority has the right to exercise any authority that is not constitutionally or legally granted to it. This issue; It is also a necessity to comply with the principles of universal law and predetermined legal rules in all the works and transactions of the state.

The aim of this study is examine their relationship with each other starting from the forces located in the Republic of Turkey Constitution the separation of powers principle and the deviations of the judiciary, which is an organ of the state, from the principle of the state of law.

Keywords: Rule of Law, Separation of Powers, Judicial Activism

[*] Öğr. Gör., Bayburt Üniversitesi, mkapusiz@bayburt.edu.tr
[**] Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, hsengun@bayburt.edu.tr

Giriş

Milletin ve onun tüzelkişiliği olan devletin yetkilerinin tümünü (TDK,2019) ifade eden egemenlik, özünde yasa yapma, kural koyma ve etkin bir biçimde hüküm sürme olarak tanımlanmaktadır. Etimolojik kökenleri Latince üstün güç, iktidar anlamındaki "supranus" sözcüğüne uzanan egemenlik, gelişmekte olan burjuva sınıfının türdeş ve dışa karşı korunmuş pazar gereksinimine yanıt olarak ilk kez Jean Bodin tarafından bir devletin mutlak ve sürekli iktidarı olarak tanımlanmıştır. Bodin'den itibaren bir devletin temel niteliği olarak kullanılan egemenlik kavramı, yaygın olarak ülkesel sınırları belli bir insan topluluğu üzerinde yasa koyma ve zor kullanma tekeli olan iç egemenliği ve bu insan topluluğunu diğerleri karşısında temsil etme hakkı olan dış egemenliği kapsamaktadır.

Modern siyaset anlayışı içinde egemenlik kavramı, modern ulus devletin ayırt edici özelliği olarak siyasal iktidar ve bu iktidarın işlediği ülkeyi anlamlandırır. Egemenlik yetkisinin kimler tarafından ve ne şekilde kullanılacağı sorunu ise demokrasilerin en önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir. Antik Yunan siyaset düşüncesinden itibaren tartışılan bu husus, hukuk ilkeleri çerçevesinde egemenliğin halk tarafından kullanılması ve bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınarak çoğunluk yönetiminin sınırlandırılması gerekliliği ile sonuçlanmıştır. Bu sayede iktidarın keyfi uygulamalarına karşı tedbir geliştirilmiştir.

Yöneten ve yönetilen ilişkisi içerisinde yönetenlerin yönetilenlere karşı sınırlandırılmasının ilk yöntemi hukuk kurallarıdır. Hukuk, bir toplum içinde düzeni sağlamak amacı ile egemenlik yetkisine sahip olan devletin yetkili organları tarafından konulmuş maddi yaptırıma dayalı ve uyulması zorunlu olan kurallar bütünüdür. Bu açıdan siyasal iktidarı kullanma gücüne sahip olan yönetenlerinde bu kurallara bağlı olması gerekir. Bunu sağlayacak mekanizma ise anayasadır.

1. Hukuk Devleti ve Hukukun Üstünlüğü

Toplumların barış, huzur ve düzen içerisinde yaşayabilmelerinin bir arayışı olarak karşımıza çıkan hukuk kavramı, kuşkusuz tüm toplumlar için tek ve değişmez nitelikte değildir ancak daha iyi yaşam yollarının başında gelen en önemli araçtır.

Bir devletin kendisini hukuk kuralları ile bağlı kılması durumunda ortaya çıkan hukuk devleti her şeyden önce siyasal bir idealdir. Anayasal bağlamda hukuk devleti, devletin bütün işlem ve eylemlerinde evrensel hukuk ilkelerine ve önceden belli hukuk kurallarına uyması anlamına gelir.

Anayasa Mahkemesi'nin yerleşik tanımına göre hukuk devleti; "eylem ve işlemleri hukuka uygun, insan haklarına saygılı, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup bunu geliştirerek sürdüren, Anayasa'ya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, Anayasa ve hukukun üstün kurallarıyla kendini bağlı sayan, yargı denetimine açık olan devlet"tir (Anayasa Mahkemesi,2013).

Hukukun üstünlüğü kavramı dar ve geniş olmak üzere iki açıdan değerlendirilebilir. Dar anlamda hukukun üstünlüğü, kamu hizmetini yerine getiren görevliler ve toplum içinde yer alan bireylerin hukuka göre hareket edebilmelerini ve hukukla bağlı olmalarını ifade ederken, geniş anlamda hukukun üstünlüğü dar anlamda hukukun üstünlüğü kavramının temel unsurlarına ilave olarak temel hak ve özgürlükleri, demokrasi, hak ve adalet ölçütleri ile açık ve serbest, istikrarlı bir ekonomik sistemin varlığını gerekli kılmaktadır (Tamanaha, 2007:3).

Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin amacı, devleti kendinden önce gelen ve ondan üstün bir takım normatif esaslara kayıtlamak, onu toplumsal organizasyonun temel

ilkeleriyle temellendirmek ve çerçevelemektir (Erdoğan, 2007: 65). Bu nedenle hukukun üstünlüğünü sağlamak ve devlet iktidarını hukukla ve yazılı metinlerle sınırlandırarak bireyi korumak amacıyla anayasa metinleri oluşturulmuştur. Bu sayede modern devlet düşüncesi anayasal devlet ilkesine evrilmiştir. Hukuk devleti ilkesi anayasacılığın bir gereği olduğu kadar aynı zamanda anayasacılığın arkasında yatan temel düşüncelerden biridir.

Bir devlet içerisinde anayasanın varlığı, siyasi iktidarın hukuk çerçevesi içinde kalmasını ve yönetenlerin hukukla bağlı kalmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla anayasal devlet ve hukuk devletinin amacı temelde aynıdır.

2. Kuvvetler Ayrılığı

Anayasacılık düşüncesinin kurucularının devletin temel organlarının yatay ve işlevsel olarak ayrılması anlamında kuvvetler ayrılığı ilkesini belirtmelerinin temel nedeni, devletin devasa gücünün tek elde toplanmasını önlemek ve bu sayede özgürlükleri güvence altına almaktır. Birbirinden bağımsız olan ve birbirlerini denetleyebilen organlar sayesinde iktidarın kötüye kullanılması engellenebilir (Erdoğan, 2007:69).

Anayasacılık düşüncesinin temellerini oluşturan iktidarın keyfi kullanımını sınırlama düşüncesi ve kuvvetler ayrılığı kuramının gelişimi Antik Çağ dönemine kadar uzanmakla birlikte, Ortaçağ döneminde ilk kez ifade eden filozof John Locke'tur. Locke bireyin temel haklarını destekleyen her türlü yönetimi savunurken, yasama ve yürütmeyi tek elde toplayan yönetimlere karşı çıkmıştır.

Kuvvetler ayrılığı kuramının bir başka öncüsü Montesquieu'dur. Kanunların Ruhu Üzerine isimli eserinin İngiltere'deki Devlet Yapısı başlıklı bölümünde Montesquieu devleti, üç temel işleve ayırmış ve bu işlevleri yerine getiren üç kuvvetten bahsetmiştir. O'na göre; yasama gücü aracılığı ile prens veya yüksek dereceli memur belli bir süre için veya hep geçerli olacak kanunlar yapar, daha önce yapılmış kanunları düzeltir ve ortadan kaldırır. Yürütme gücü aracılığı ile barış imzalar, iç güvenliği sağlar, istilaları önler. Yargı gücü aracılığı ile de suçluları cezalandırır veya şahıslar arasındaki anlaşmazlıkları yargılar. Eğer bir devlette yasama, yürütme ve yargı yetkileri aynı kişi ya da organda toplanırsa hürriyet ortadan kalkar. Yargı yetkisi de yasama ve yürütmeden ayrı olmazsa yine hürriyet tehlikeye girer. Eğer bu yetkiler ister bir kişi, ister yüksek memurlar, ister aristokratlar ve isterse halk olsun, sadece bir kesimin elinde toplanırsa devlette her şey mahvolur (Montesquieu, 2017:199).

Montesquieu'nun düşünceleri Fransız Devrimi'ni etkilemiş ve devrimden sonra hazırlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde de yer almıştır. Bildiride yer alan "hakların güven altına alınmadığı, kuvvetler ayrılığının yapılmadığı bir toplumda anayasa yoktur" ifadesiyle öğretiden uygulamaya geçişini sağlayan önemli bir adım atan kuvvetler ayrılığı prensibiyle amaçlanan, her bir gücü, diğeri karşısında özerk kılmak, her gücü kendine özgü işlevlerle sınırlamak ve böylelikle güçlerin kötüye kullanılmaması için aralarındaki dengenin herhangi biri lehine bozulmasını engellemektir (Özkorkut, 2008:226).

Kuvvetler ayrılığı prensibine göre yetkiler sınıfsal bir paylaşım yerine fonksiyonel bölüşüme dayanmaktadır. Bu sayede her bir işlev farklı bir organ tarafından yerine getirilmekte ve tek bir organın tüm devlet üzerinde muktedir olmasının önüne geçilmektedir.

Çağdaş demokratik rejimlerde, iktidarın nasıl paylaşılacağı, iktidarın hangi organ/organlar tarafından nasıl kullanılacağı ve bu organlar arasındaki karşılıklı etkileşim ve işbölümü kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun olarak tasarlanmaktadır. Hukuk devleti ilkesi devletin bütün iş ve işlemlerinde evrensel hukuk ilkelerine ve önceden belirlenmiş hukuk kurallarına

uyması anlamına gelmektedir. Bu nedenle bir hukuk devletinde hiçbir makam kendisine anayasal ve yasal olarak tanınmamış bir yetkiyi kullanma hakkına sahip değildir. Bu açıdan hukuk devleti ilkesi; yasama, yürütme ve yargı organlarının da eylem ve işlemlerinde hukuka uygun davranması gerektiğini ifade eder. Hukuk devleti ve kuvvetler ayrılığı ilkeleri, siyasi iktidarın hukuk kurallarıyla ve bölünerek sınırlanmasını öngören anayasacılık kavramının iki boyutunu oluşturur.

3. Anayasal Demokrasi ve Anayasa Yargısı

Anayasal demokrasi anayasa hukuku ve siyaset bilimi alanında oldukça revaçta olan bir kavram olmasına rağmen bu iki kavramın yani anayasalcılık ve demokrasi kavramlarının çelişkili olduğu ifade edilmektedir. Bunun temel nedeni demokrasi kavramının en yalın hali ile çoğunluk iktidarı olmasına rağmen, anayasalcılığın amacının çoğunluk iktidarını sınırlandırmak olduğu belirtilmektedir (Özbudun, 2017:3-4).

Normlar arasında yer alan hiyerarşik ilişki, bir devlette var olan hukuk kurallarının bir takım ilkeler üzerinden belirli bir sıralamaya tabi tutulmasını içerir. Bu silsile içerisinde en tepe yer alan hukuk kuralı anayasadır ki; buna anayasanın üstünlüğü denir. Anayasanın üstünlüğü kısaca, siyasal sürecin işleyişinde bütün ilgili aktörlerin anayasal ilke ve normlara uygun davranmalarının sağlanması anlamına gelir. Anayasanın üstünlüğünün ilk anlamı anayasal normların genel bağlayıcılığıdır. Bundan kasıt bütün kamu otoritelerinin faaliyetlerinde anayasal normlara uymak zorunda olmalarıdır. Anayasanın üstünlüğü her şeyden önce anayasanın dışında yetki olmaması devlet ve diğer kamu otoritelerinin hukuki varlıklarının kaynağını bizzat anayasadan alması demektir. Anayasanın olmadığı bir yerde hukuki anlamda devlet yoktur (Erdoğan, 2017:33).

Anayasanın üstünlüğünün bir başka anlamı hukuki işlemler hiyerarşisi ile ilgilidir. Onun normatif değeri bakımından diğer bütün hukuki işlemlerden üstün olduğunu ifade eder. Anayasanın normatif üstünlüğünün sağlanması iki yolla gerçekleştirilmektedir. Bunlardan ilki; anayasanın katılılaştırılması, diğeri ise anayasaya aykırı normların yürürlüğe girmesini engellemek ya da iptal etmek suretiyle geçersiz kılmaktır. Anayasanın katılılaştırılması işlemi kurucu siyasal iktidara ait olan bir yetki olarak karşımıza çıkarken genellikle yasama organları tarafından yapıldığı görülmektedir. Anayasaya aykırı normların hukuki olarak ortadan kaldırılması ya da geçersiz sayılması işlemi ise yargı organına tanınmış bir yetkidir. Bu halde her iki işlemde keyfi iktidar kullanımını önlemek için geliştirilmiştir.

Kanunların anayasaya uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi anayasal devletin bir gereği olmasına rağmen, bunun demokrasi ile ve yargı işlevinin niteliği ile uygunluğu tartışmalı bir konudur. Halkın temsilcisi olarak seçilmiş bir parlamentonun yaptığı kanunların yargı tarafından anayasaya aykırılık gerekçesiyle de olsa geçersiz kılınmasının demokratik olmadığı ileri sürülmektedir. Demokrasilerde siyasal toplumun kaderiyle ilgili nihai kararları alma yetkisinin seçilmiş halk temsilcilerine ait olduğu kabul edildiğinden Meclisin yaptığı kanunları ister yargı isterse başka türden atanmış bir kurul olsun bürokratik bir organın geçersiz kılabilmesi demokrasiyle bağdaşmamaktadır. Böyle bir durumda anayasa yargısı, seçilmiş yasama çoğunluklarının aldığı kararların seçilmemiş hakimler tarafından geçersiz kılınmasını sağlaması nedeniyle çoğunluğun yönetme hakkına ilişkin temel demokrasi kuralını ihlal etmektedir (Erdoğan, 2017:37).

Bu savunuya karşı çıkanlar anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminin, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı şeklinde de okunabilecek olan temel normun bir gereği olarak düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Anayasa yargısı, halkın iradesini temsil eden ve genel oydan gelen işlemlerin denetlenmesinin ilk başta demokratik yönetime ve sonuçta

millet iradesine bir engel sayılıyor gibi görünmesine rağmen, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığının hukuki ve mantıki bir zorunluluk olduğunu belirtirmişlerdir. Bu nedenle yargı kararları çoğunluk karşıtı olsa bile, yargısal denetim anayasal demokrasinin meşru bir parçasıdır. Bir başka açıdan demokrasi, iktidarın seçim yolu ile el değiştirmesinin yanında iktidarın anayasanın çizdiği sınırlar içinde yetkisini kullanmasını da ifade eder (Teziç, 2014:217). Bu sayede demokrasi demokrasiyi yok etme özgürlüğünü içermemektedir.

Anayasa yargısının tarihteki ilk örneği, Dr. Bonham Davasında görülmüştür. Bonham, ruhsatı olmadığı gerekçesiyle doktorluk yaptığı için İngiltere Kraliyet Tabip Odası tarafından hapis cezası ile cezalandırılmış bunun sonucunda konuyu yargıya taşımıştır. Hakim, cezayı veren kurumun bir common law kuralı olan "kimse kendi davasında hâkim olamaz" hükmüne aykırı bulmuş ve kararının içeriğinde common law kurallarının parlamento tarafından kabul edilen kanunların üstünde olduğunu, kanunların geçerliliğinin üst norm olan common law'a uygunluğu şartına bağlı olduğunu vurgulamıştır (Güveyi, 2012:147). İngiltere'deki bu örnek sonrası anayasa yargısının bir başka örneği Amerika'da yaşanmıştır. 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nda kanunların anayasa uygunluğunun yargı tarafından denetlenebileceğine ilişkin hiçbir madde olmamasına rağmen, ABD Yüksek Mahkemesi Marbury – Madison davasında kendisini bu denetime yetkili olarak kabul etmiştir. Yargıç Marshall'a göre anayasa ya normal kanunlar gibi değiştirilemeyen üstün bir kanundur ya da yasama organının istediği zaman değiştirebileceği normal kanunlarla aynı düzeyde bir metindir. Eğer ikincisi doğru kabul edilirse; yazılı ve sert anayasaların hiçbir hükmü yoktur. Marshall'a göre yargının temel görevi hukukun ne olduğunu göstermektir. Marshall'ın vermiş olduğu bu karar sonucunda; anayasa yargısı, siyasi bakımdan artık güçlü bir aktör haline gelmiştir.

Anayasa yargısının kıta Avrupası'ndaki ilk örneği 1920 Avusturya Anayasası'dır. Ancak bu sistem anayasaya uygunluk denetimini genel mahkemelere bırakan Amerikan sisteminin aksine bu görevi özel bir mahkemeye bırakmıştır. Bu anayasa, anayasal denetim yetkisini sadece Anayasa Mahkemesine vermekle kalmamış, mahkemenin soyut norm denetimi yapabileceğini ancak somut denetimi yapamayacağını da belirtmiştir.

Avusturya'dan sonra Çekoslovakya ve kısa sürede olsa İspanya gibi ülkeler anayasa yargısının benimsemiş olsalar da, anayasa yargısının yaygınlaşması esas itibari ile İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra gerçekleşmiştir. Batı Almanya ve İtalya savaş sonrası dönemde, Nazizm ve Faşizmin de etkisiyle siyasal iktidara sınırlama getirme düşüncesiyle anayasa yargısını benimsemişlerdir.

Anayasa yargısının tam anlamıyla yaygınlaşması, Huntington'un demokrasinin üçüncü dalgası (Huntington,1991:26) olarak adlandırdığı, Portekiz karanfil devrimi ile başlayan demokratikleşme sürecinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte İspanya, Portekiz ve Yunanistan, daha sonra da Sovyetler Blok'unun dağılmasıyla Orta ve Doğa Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla Rusya Federasyonu ve eski Sovyet cumhuriyetleri, bazı Latin Amerika ve Asya ülkeleri, anayasa yargısını benimsemişlerdir. Bu süreçte anayasa yargısı demokratikleşmenin adeta bir zorunluluğu olarak görülmüştür.

Bu düzenlemeler kuşkusuz yasama organı aleyhine, yargı organı lehine büyük ölçüde iktidar transferini gerçekleştirmiştir.

4. Anayasa Mahkemesinin Meşruiyeti

Anayasallık düşüncesinin gelişimi ile "yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenebilirliği" konusu büyük ölçüde tartışma dışında kalmış olsa da, bu denetimin nasıl ve kim tarafından yapılacağı tartışması kesintisiz sürmüştür. Yasama yetkisini kullanmak

üzere seçilmiş parlamentonun iradesine yargı organlarının müdahalesi uzunca bir dönem kabul edilemez görülmüştür. Ancak siyasal gelişmeler, egemen kesimler bakımından parlamentoya güvensizliği artırdıkça, parlamentonun kısıtlanması fikrinin bir parçası olarak yargısal denetim kabul görmeye başlamıştır.

Dünya üzerinde yer alan 198 anayasal sistemden 158 tanesi anayasal denetime ilişkin hükümler içermekte ve bunlardan 79'u yazılı anayasaya sahip olarak değişik isimlerde anayasa mahkemeleri öngörmektedir. Diğer 60 ülke ise normal mahkemelerin veya yüksek mahkemelerin anayasaya uygunluk denetimi yapmalarına ilişkin açık hükümler içermektedir (Ginsburg,2008:1; akt: Yolcu, 2009:1913). Anayasa yargısı bu kadar yaygın olmasına karşın, ilk ortaya atıldığı andan itibaren hep tartışma konusu olmuştur. Siyasal denetim mekanizmalarının yetersizliği karşısında kabullenilen yargısal denetim, beklentileri aşan ve toplumsal memnuniyetsizliklere neden olan neticelere sebep olduğu her seferde meşruiyeti bakımından tartışılmaya devam etmiştir.

Yasama organının temel görevi ve varlık nedeni olan yasa yapma faaliyeti sonucu ortaya çıkan bir yasanın yargı eliyle geçersiz kılınması durumunun demokrasi ile bağdaşmadığı belirtilmektedir. Buradaki temel sorun; halkın temsilcilerinden oluşan parlamentonun üzerinde, atama ile belli sayıda hakimden oluşan bir mahkemenin yaptığı denetimin, demokratik ilkelerle nasıl bağdaştığıdır?

Yargısal denetimin tartışmalı olmasının temel nedenlerinden biri yapılan denetim faaliyetinin nesnel ve sonuçlarının denetlenebilir olma özelliğinin kısıtlı olmasıdır.

Bir kanun metninin anayasa metnine uygunluğunu denetlemek bir karşılaştırma yapmaktır. Yani söz konusu yasa ile ilgili anayasa hükmünü yan yana koyarak bir değerlendirme yapılır. Bu durumda kanun metni ile anayasa metni arasında farklılık var ise, kanun metni anayasaya aykırı olacaktır. Ancak her zaman anayasaya aykırılık bu kadar açık ve net değildir. Bu durumda denetimi yapanların "yorum" yapması ve söz konusu yasal düzenlemenin anayasaya aykırı olup olmadığını ortaya koyması gerekir (Gönenç, 2010:3).

Anayasa hükümlerinin genel ve soyut nitelikleri, yorum faaliyetinin meşakkatli ve sübjektif sonuçlar vermeye açık bir faaliyet olmasına sebebiyet vermektedir. Aynı zamanda her yorum özneldir ve yorumun yorumcudan bağımsız objektif sonuçlar doğurmasını beklemek mümkün değildir. Bu nedenle anayasaya uygunluk denetimi Anayasa Mahkemesi hakimlerinin sübjektif değerlendirmelerine açıktır. Bu konu ile ilgili olarak Gözler şu tespitte bulunmuştur;

"Yorumun bu derece yorumcuya bağlı olmasının nedeni, ...yorumun bir 'bilme işlemi' değil, bir 'irade işlemi' olmasından kaynaklanmaktadır. Yani bir anayasa maddesinin, bilimsel olarak gözlemlenebilecek, önceden bilinebilecek objektif bir anlamı yoktur ve bu nedenle de yorum kişiden kişiye değişmektedir. Dolayısıyla anayasanın yorumu, yorumcuya bağlıdır. Bu şu anlama gelmektedir ki, anayasanın yorumu, hukukî, yargısal, teknik veya bilimsel faaliyet değil, tamamıyla siyasî bir faaliyettir. Çünkü bu yorum 'bilme' alanında değil, 'irade' alanında bulunmaktadır. Bu alanda ise alınacak kararlar, akla, tekniğe, bilime değil, karar verenin kişisel tercihine ve iradesine dayanarak alınmaktadır. O hâlde anayasa metnini yorumlamak, yani bir kanunun anayasaya aykırı olup olmadığına karar vermek, hukukî-teknikbilimsel bir faaliyet değil, siyasî bir faaliyettir. Bir demokraside ise siyasî kararlar, hakimler tarafından değil, halk veya halkın temsilcileri tarafından alınır. Dolayısıyla, hakimlerin siyasî kararlar alması anlamına gelen anayasa yargısı meşru bir şey değildir" (2006:134-135).

Yargı organı, hukuki uyuşmazlıkların çözümünde toplumsal düzenin korunması ve sürdürülmesi görevini üstlenmiş bir erk olarak siyasaldır. Siyasal olması, tüm siyasal etkinliklere sınırsızca müdahale imkânının olduğu anlamına gelmemektedir. Bu nedenle kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiş ve her bir işlev farklı bir organın yetkisine bırakılmıştır. Kaldı ki temel hukuk kavramlarından birisi olan; yasama, yürütme ve yargı organlarından herhangi birinin görev alanına girmeyen bir konuda düzenleme tesis edememesini içeren Fonksiyon/Görev gaspı, hukuk kurallarına aykırı olarak betimlenmiştir. Bu nedenle her bir organ kendisine tanınmış olan görev alanı ile sınırlandırılmıştır.

5. 1982 Anayasasında Kuvvetler Ayrılığı İlkesi ve Yargı

Türkiye'de ilk kez 1961 Anayasası ile kurulmuş olan Anayasa Mahkemesi, yasama işlemlerinin yargısal denetimi için kurulmuş özel bir mahkeme olup, 1961 Anayasa'sının en radikal özelliği olarak yorumlanmıştır. Türkiye'de böyle bir mahkeme kurulmasının kökeninde yatan sebeplere ilişkin iki teori dile getirilmektedir. Bu teorilerden birincisi, askeri ve bürokratik elitlerin çevre karşısında kaybetmeye başladıkları güçlerini yeniden elde etmek ve bu gücü sürekli kılmak konusundaki güçlü istekleri iken, ikincisi ise; İkinci Dünya savaşından sonra ortaya çıkan demokratikleşme adımları ile insan haklarının korunmasına yönelik kaygılardır (Gökçe ve Dölek, 2018:131).

Demokrasilerin kurulup gelişebilmesi için getirilen düzenlemeler 1982 Anayasası'nda da yer bulmuştur. Anayasa'da kuvvetler ayrılığına ilişkin olarak Başlangıç kısmında "*Kuvvetler ayrımının, devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli devlet yetki ve görevlerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medenî bir işbölümü ve işbirliği olduğu ve üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu*" 6. maddesinde "*Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisini kullanamaz*" ifadesi ile devlet yetkilerinin kullanılmasının Anayasaya dayandığı ve Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü, 7. maddesinde "*Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisinindir. Bu yetki devredilemez*" denilerek yasama yetkisinin TBMM'ye ait olduğu, 11. maddesinde "*Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır*" denilerek Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğü düzenlenmiş ve Anayasa'ya aykırı bir düzenleme yapılamayacağı belirtilmiştir.

Yargı yetkisine ilişkin olarak Anayasada yer alan maddelere bakıldığında; 9. madde de *"Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır."*, denilerek mahkemelerin bağımsız ve tarafsızlığı kayıt altına alınmıştır. 125. madde de *"İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır…"* ifadesi ile yürütme içinde yer alan idare organlarının yargısal denetime tabi olduğu, aynı maddenin devamında "*Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olup, hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idarî eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı verilemez.""* denilmiş ve yargı yetkisinin sınırları çizilmiştir. Yargı organlarının tarafsızlığı ve bağımsızlığına ilişkin olarak 138. madde de "*Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz. Görülmekte olan bir dava hakkında Yasama Meclisinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz.*" denilerek mahkemelere hiçbir organ tarafından emir ve talimat verilemeyeceği düzenlenmiştir.

Yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi için kurulan Anayasa Mahkemesine ilişkin düzenlemelerin yer aldığı ve Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini düzenleyen 148. madde'de *"Anayasa Mahkemesi, kanunların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğünün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler ve bireysel başvuruları karara bağlar. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler…"* ifadesi yer almaktadır. Anayasanın 153. maddesinde de *"Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir… Anayasa Mahkemesi bir kanun veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin tamamını veya bir hükmünü iptal ederken, kanun koyucu gibi hareketle, yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemez."* ifadesi yer almış ve yargı organlarının yasama faaliyetinde bulunmayacağı hükme bağlanmıştır.

6. Türkiye'de Yargı Kararları ve Yargısal Aktivizm

Türkiye'de yürürlükteki Anayasa maddelerinde yukarıda belirtilen ifadeler yer almakla birlikte yasaların anayasaya uygunluğu denetimi ile yetkilendirilmiş Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlar çoğu zaman eleştirilmiş ve yargı aktivizmi olarak nitelendirilmiştir.

Yargısal aktivizm en genel ifadesi ile yargı organının hukuki denetim sınırlarını aşmasıdır (Korucu, 2013:219). Kavram aynı zamanda yasama organının sahip olduğu yasamanın asliliği ve genelliği ilkelerine uyulmayarak, yargı organlarının yasamanın siyasi takdirine müdahale edilmesi veya yargı kararlarının siyasi nitelikte olmasını da içermektedir.

Hakyemez'e göre yargısal aktivizm, Anayasaya uygunluk denetimi sürecinde yargı organının, belli bir sonuç elde etme yaklaşımıyla anayasa hükümlerini sahip olduğu anlamından farklı yorumlayarak, yasama tasarruflarına ilişkin olarak siyasal iradenin de hedeflemediği yeni uygulamalara yol açabilen karar vermesi durumudur (Hakyemez, 2009:35).

Yargısal aktivizm birden fazla görünüme sahip olabilmektedir. William Marshall yargısal aktivizmi; Çoğunluk karşıtı aktivizm, Orijinalist olmayan aktivizm, İçtihadî aktivizm Yargılama yetkisi aktivizmi, Yargısal yaratıcılık, Telafi edici aktivizm ve Partizan aktivizm olarak 7 tür olarak sınıflandırmıştır (Marshall, 2002:1220).

Türkiye'de yargısal aktivizm kavramı, yargı organlarının yargısal denetim sınırlarını aşması, yasamanın siyasi takdirlerine yargı organlarınca müdahale edilmesi, yargıçların kararlarını siyasi/ideolojik görüşlerine göre vermesi ve böylece yargının siyasallaşması, kamu yararının parlamento değil yargıçlar tarafından belirlenmesi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır (Özalp, 2018:315).

Anayasa Mahkemesi ve mahkemenin verdiği kesin hüküm niteliğindeki kararlar, zamanla ona yargı organlarının içinde üst bir mahkeme olma özelliği yanında, ayrıcalıklı ve öncelikli bir mevki vermiş ve Anayasa Mahkemesi bir "anayasa organı" olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu durum yasama organı ile yüksek yargı organını karşı karşıya getirmiş ve siyasi konularda yasama organının işlevsiz hale gelmesine sebep olmuştur. Bu nedenle çoğu zaman aktivist bir tutum izlediği gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin anayasada yer alan ilke ve kuralları anlamlandırma sürecinde, yargısal denetimle görevli hakimlerin devletin kuruluş aşaması sırasında konulmuş ilkelere sıkı sıkıya olan bağlılıkları tartışmalara sebebiyet vermektedir (Coşkun,2017:78). Bunun temel nedeni ise; 1982 Anayasasında yer alan ifadelerin belirsizliklerle dolu ve muğlak ifadeler içererek yargısal aktivizme elverişli bir ortam hazırlamasıdır.

1982 Anayasası'nın değiştirilemeyecek nitelikte olan 2. maddesinde cumhuriyetin nitelikleri belirtilmektedir. Buna göre*; toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı* gibi geniş ve tanımlanması imkânsız kavramlar yer aldığı gibi; Atatürk milliyetçiliği, insan haklarına saygı, laik devlet, sosyal devlet gibi kavramların da tek bir tanımı yoktur ve yoruma dayalı olduğu açıktır. Aynı madde başlangıçta belirtilen temel ilkelere de atıf yapmıştır. Anayasanın 176. Maddesine göre başlangıç kısmını anayasa metnine dahil sayılmakta ve anayasaya uygunluk denetiminde başlangıç kısmına da uygunluğu denetlenmektedir. Anayasaların yapılış nedenlerini ve dayandıkları temel görüşü açıklayan başlangıç bölümlerinden, uygulanabilir hukuk normları çıkarmak kolay değildir (Özbudun, 2007:259).

Anayasa Mahkemesinin kurulduğu 1961 Anayasası döneminden sonra Mahkemenin verdiği kararlara bakıldığında, hukuk kurallarını uygulamaktan ziyade Mahkemenin bir vesayet organı olarak çalıştığı gözlemlenebilir. Örneğin; 1961 Anayasasında anayasa değişikliklerinin yargısal denetimine ilişkin açık bir hüküm bulunmamasına rağmen, mahkeme, bazı anayasa değişikliklerini denetleyerek iptal etmiştir.

Siyasi parti kapatma davalarında da Anayasa mahkemesi, Anayasanın kendisine tanıdığı yetkiyi sınırsız bir şekilde kullanmıştır. Siyasi partiler kanunu'na göre parti kapatma yoluna gidilebilmesi için önce parti yasaklarına aykırı eylemlerde bulunan kişilerin bu eylemlerinden hüküm giymeleri ve Başsavcının istemine rağmen partiden çıkarılmamaları gerekmekteydi. Ancak Anayasa Mahkemesi Refah Partisi'nin kapatılması davasında öncelikle bu maddeyi anayasaya aykırı görerek iptal etmiş, daha sonra da bu hükme dayanarak Refah Partisi'nin kapatılmasına karar vermiştir. Böylelikle Anayasa Mahkemesi juristokratik bir yaklaşım sergileyerek Yargıçlar Hükümeti olmuştur (Arıman, 2017:81). Siyasi parti kapatma nedenlerinden biri olan "odak haline gelme" ibaresini Mahkeme kendince yorumlamış ve partilerin kapatılmasında mücadeleci demokrasi anlayışlı benimsemiştir (Öden, 2003:81).

Anayasa Mahkemesinin en fazla eleştirilen kararlarından biri olan 367 kararı da Mahkemenin aktivist bir tutumla aldığı kararlara bir başka örnek oluşturmaktadır. 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi için toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiği konusunda verdiği kararda, Anayasanın 102. maddesini yorumlayarak üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu sadece karar yeter sayısında değil, aynı zamanda toplantı yeter sayısını da ifade ettiği sonucuna ulaşmış ve parlamento kararını eylemli bir içtüzük değişikliği olarak yorumlayarak yürürlüğün durdurulmasına karar vermiştir.

2008 yılında üniversitelerde türban yasağının kaldırılması için Anayasanın 42. ve 10. maddesinde yapılan Anayasa değişiklikleri yine Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasanın 2. 4. ve 148. maddelerine aykırı bulunarak iptal edilmiştir.

Çok yakın bir dönemde yargı organının devlet içerisinde bir güç olarak kötüye kullanılabileceği 15 Temmuz darbe girişimi sürecinde bir kez daha görülmüştür. 15 Temmuz darbe girişimi öncesinde FETÖ tarafından yargı içerisine sızdırılan hâkim ve savcılar, yürütülen soruşturmalar sonucunda örgütün istekleri doğrultusunda hareket ettiklerini ifadelerinde belirtmişlerdir. Gerek mesleğe kabul sırasında sınav sorularının örgüte mensup hakim ve savcı adaylarına verilmesi, gerekse mesleğe kabulden sonra örgütün talimatları ile yargılama yaptıkları mahkeme tutanaklarında kayıt altına alınmıştır. Ergenekon ve Balyoz davaları olarak bilinen yargılama sürecinde hakim ve savcıların kumpas kurarak açtıkları davalar ve bu davalar sonucunda TSK'nın itibarının zedelenmesi yargısal aktivizme bir başka örnek oluşturmaktadır.

FETÖ'nün etkin çabası ile yüksek yargı organı içerisinde sızma girişimleri gerçekleşmiş, bu sayede yüksek yargının yapısı örgüte üye veya yakın olan kişilerce doldurulma eğilimine girilmiştir. Özellikle HSYK içerisinde yapılanma, örgüte üye olan kişilerin hakim ve savcı olarak görev almasını kolaylaştırmıştır. 17-25 Aralık yargı darbe girişiminin ardından kolluk kuvvetlerinin yetkilerinin kısıtlanması ile ilgili yapılan düzenleme sonrasında HSYK tarafında yayınlanan bildiri de, HSYK'nın yargısal aktivist bir aktör olarak sahnede olduğunu göstermektedir. 17-25 Aralık soruşturmaları sonucunda Adli Kolluk yönetmeliğinde yapılan değişikliklerin hukuka ve Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle HSYK tarafından yayınlanan bildirinin, sonraki süreçte FETÖ mensuplarınca hazırlandığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin amacı, devleti kendinden önce gelen ve ondan üstün bir takım normatif esaslara kayıtlamak, onu toplumsal organizasyonun temel ilkeleriyle temellendirmek ve çerçevelemektir. Bu nedenle hukukun üstünlüğünü sağlamak ve devlet iktidarını hukukla ve yazılı metinlerle sınırlandırarak bireyi korumak amacıyla anayasa metinleri oluşturulmuştur. Bu sayede modern devlet düşüncesi anayasal devlet ilkesine evrilmiştir. Hukuk devleti ilkesi anayasacılığın bir gereği olduğu kadar aynı zamanda anayasacılığın arkasında yatan temel düşüncelerden biridir.

Bir devlet içerisinde anayasanın varlığı, siyasi iktidarın hukuk çerçevesi içinde kalmasını ve yönetenlerin hukukla bağlı kalmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla anayasal devlet ve hukuk devletinin amacı temelde aynıdır

Çağdaş demokratik rejimlerde, iktidarın nasıl paylaşılacağı, iktidarın hangi organ/organlar tarafından nasıl kullanılacağı ve bu organlar arasındaki karşılıklı etkileşim ve işbölümü kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun olarak tasarlanmaktadır. Hukuk devleti ilkesi devletin bütün iş ve işlemlerinde evrensel hukuk ilkelerine ve önceden belirlenmiş hukuk kurallarına uyması anlamına gelmektedir. Bu nedenle bir hukuk devletinde hiçbir makam kendisine anayasal ve yasal olarak tanınmamış bir yetkiyi kullanma hakkına sahip değildir. Bu açıdan hukuk devleti ilkesi; yasama, yürütme ve yargı organlarının da eylem ve işlemlerinde hukuka uygun davranması gerektiğini ifade eder.

Hukukun üstünlüğü sadece ihtiyaç halinde ortaya çıkan güvenli bir liman değil aynı zamanda herkes için bir yaşam alanı, bir yaşam biçimidir. Hukukun üstünlüğü çağdaş toplumlarda her probleme tam olarak çözüm olmamakla birlikte, sorunları en aza indirdiği, bireysel hak ve özgürlükleri ideal anlamda yaşanır kıldığı varsayılır. Bu varsayım, hukukun üstünlüğü fikrinin bir genel kültür ve refleks haline gelmesi ölçüsünde gerçek hayata yansır. Bu da ancak, herkes için kişisel hak ve özgürlüklerin en geniş anlamda garanti edildiği, uluslararası hukukla bütünleşik ulusal düzeyde bir anayasal güvence sistemi ile mümkün olabilir. Şu halde, Türkiye'de yeni anayasa, hukukun üstünlüğü temelinde devletin her işlevine tam anlamda egemen kılınmış hukukun üstünlüğünün bir güvence sistemi olmalıdır.

Kaynakça

Anayasa Mahkemesi (2013). Esas No: 2013/44, Karar No:2013/59, Karar Tarihi: 02.05.2013, Erişim Adresi: anayasa.gov.tr, Erişim Tarihi: 08.09.2019.

Arıman, Ş. G. (2019). Yargısal Aktivizm ve Yasama Erkinin Gaspı, Erişim Adresi: http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/ makaleler/birikimlerIII/119.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2019.

Coşkun, N. (2017). Resmi İdeoloji ve Yargısal Aktivizm, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 36, s. 59-86.

Erdoğan, M. (2007). Anayasa Hukuku, Ankara: Orion Yayınları.

Ginsburg, T. (2008). "The Galobal Spread of Constitutional Review", Editörler: Keith Whittington, Daniel Keleman and Gregory A. Caldeira, Oxford Handbook Of Law and Politics, Oxford University Press.

Gökçe, A.F. ve DÖLEK, E. (2018). Anayasa Yargısı ve Demokrasi, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 6, s.118-143.

Gönenç, L. (2010). Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi ve Anayasa Yargısı, Anayasa Çalışma Metinleri-2, TEPAV Yayınları.

Gözler, K. (2006). "Anayasa Yargısının Meşruluğu Sorunu", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:61, Sayı:3, ss.131-166.

Güveyi, Ü. (2012). Anayasa Yargısı ve Demokrasi İlişkisi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:16, Sayı: 3, s.137-162.

Hakyemez, Y. Ş. (2009). Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı, Ankara: Yetkin Yayımcılık .

Huntington, S. P. (1991). Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Ankara: Kilit Yayınları.

Korucu, S. (2013). Yargısal Aktivizmin Kavramsal Analizi, Liberal Düşünce Dergisi, Say : 69-70, s. 201-225.

Marshall, W. P., (2002). "Conservatives and the Seven Sins of Judicial Activism", University of Colorado Law Review, Cilt 73, Sayı: 4.

Montesquieu, (2017). Kanunların Ruhu Üzerine, Çev: Berna Günen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Öden, M. (2003). Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları, Ankara: Yetkin Yayınları.

Özalp, N.Y., (2018). Türkiye'de Aktivizm ve Kendi Kendini Sınırlandırma Çerçevesinde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Yorumu, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık

Özbudun, E. (2007). Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 62, sayı: 3, s. 257-268.

Özbudun, E. (2017). Anayasalcılık ve Demokrasi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Özkorkut, N. Ü. (2008). Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiyesi'nde Yargıya Genel Bir Bakış, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 57, Sayı:1, s.225-242.

Tamanaha, B. Z., (2007). A Concise Guide to the Rule of Law, Florence Workshop on The Rule of Law, Erişim Tarihi: 27.09.2019, Erişim Adresi: https://ssrn.com/abstract=1012051

Teziç, E. (2014). Anayasa Hukuku, İstanbul: Beta Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2019). Güncel Türkçe Sözlük, Erişim Adresi: sozluk.gov.tr, Erişim Tarihi: 08.09.2019.

Yolcu, S. (2009). "Küreselleşme Sürecinde Anayasa Yargısının Meşruluğu", SDÜ Uluslararası Davraz Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı, 24 – 27 Eylül 2009, s.1910-1926.

Iran Hukukunda Vakfın Kuruluş ve Yönetim Biçimi

Mohammad Maghaminia*

Özet

Vakıf, iktisadi ve sosyal boyutlarıyla Türk ve İslam hukukunda en köklü bir kurumdur. Vakıf kurumunun temel ilkeleri bağlamında bu kurumun kurulmasına yönelik hukuki işlemler ile bu kurumun yönetim biçimi ve hukuki niteliği bakımından karşılaştırmalı hukukta birçok yönüyle bazı benzerlikleri yanında farklılıkları da söz konusudur. İran hukukunda, İslam hukuku çerçevesinde vakıfın gerek kuruluşu ve gerek yönetilmesi bakımından yasal düzenlemeler öngörülmüştür. Bu çalışmada, günümüzde İran hukukunda vakfın çok yönleriyle kuruluş sürecinin temel işlemleri ile vakfın yönetim biçimleri ve denetim şekilleri başlıkları altında anılan konunun incelenmesine ve yeri geldikçe Türk hukukundaki hukuki durumu ile karşılaştırmasına yer verilecektir. Bu çalışmadan amaç, her iki hukuk literatürüne ve ayrıca hukukçuların ve ilgili araştırmacıların bu konuya ilişkin bilimsel çalışmalarına katkıda bulunmaktır.

Anahtar Sözcük: Vakıf, karşılaştırmalı hukuk, İran hukuku

Establishment of Waqf And its Form of Direction in Iran Law

Abstract

Waqf is the most established institution in Turkish and Islamic law with its economic and social dimensions. In terms of the basic principles of the waqf institution, there are some similarities and differences in terms of legal procedures for the establishment of this institution as well as many aspects of comparative law in terms of its management style and legal quality. In Iranian law, legal arrangements have been stipulated in terms of waqf and management of waqf within the framework of Islamic law. In this study, the most aspects of waqf in Iranian law will be examined under the headings of waqf process, waqf management and control forms and, where appropriate, its legal status in Turkish law. The aim of this study is to contribute to both legal literature and the scientific studies of lawyers and related researchers.

Key Words: Waqf, comparative law, İranian Law

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü - m.magami@gumushane.edu.tr

Giriş

Vakıf, kişilerin temel medeni hukuka dayalı belirli mallarını bir amaç bağlamında bağımsızlaştırdıkları ve yararını sosyal ekonomi değeri ile bağdaştırdıkları bir kurum türüdür. Kişinin vakıf iradesiyle borç altında girmesi ve malı belirli manevi amaç için özgünlemesi, kişinin özel hukuk alanını ilgilendiren bir durumdur. Vakıf malın hukuki bir işlem ile kişinin mülkiyetinden çıkıp sürekli biçimde belirlenen amaç kapsamında (manevi veya ekonomi değer) kişilerin veya kamunun yararlanmasını sağlamak her şeyden önce vakfın kendine özgü düzenli bir yönetim biçimini ve ayrıca etkin bir denetim işleyişini gerektirmektedir. Bu bakımdan bu durumun yasal düzenlenmesi ve gerekli kurumların yetkilendirilmesi, devletin müdahalesini gerektirmektedir. Bu nedenle birçok ülke hukuklarında olduğu gibi, vakfın özel hukuk niteliğindeki kuruluş işlemi ve temel unsurları İran Medeni Kanunu'nda düzenlenmiştir. Ayrıca kanun koyucu özel kanun ve yönetmeliklerle vakıf edenin iradesinin ve yararına vakıf edilen kişiler ile kamu menfaatinin sağlanmasına yönelik vakfın kuruluş şeklinden vakfın yönetim ve denetimine kadar kamu hukuk niteliğinde koruyucu ve düzenleyici hükümlere bağlamıştır.

Vakfın hukuki niteliği, kuruluş biçimi ve yönetim biçimi, çok eskiden beri gerek İslam hukukunda ve gerek pozitif hukuk öğretisinde tartışmalı olsa da bu kurumun tamamen kişilerin özel hukuk alanını ilgilendirdiği ve bu anlamda kişilerin irade ve amaçları esas alınmakla en uygun hukuki nitelendirmeye tabi tutulması gerektiği önem taşımaktadır. Vakfın kurulmasıyla bu kurumun sürekliliğini ve amacının gerçekleştirilmesini sağlamak ve bu yönde en etkin ve uygun yasal düzenlemelerle güven sağlamak başta hukuk düzenin ve devletin sosyal ve ekonomi alanındaki düzenleyici kurallarının gerekliliğini de beraberinde getirmektedir.

Vakfın yönetim ve denetim biçimi, bu kurumun belirlenen amaca yönelik faaliyet düzenini korunmasını ve sürekliliğini sağlamaktadır. Bu konu özellikle İslam hukuku etkisinde olan birçok ülke hukuklarında çeşitli şekilde düzenlenmiştir. Ancak bu çeşitlilik, ülkenin iktisadi, sosyal ve hukuki özellikleri bir yana, bu kurumun bazen sırf dini veya mezhebi yorum ve değerlendirilmesinde esas alınan ölçütlerin mahiyetini etkilemektedir. Oysa iyi bir hukuk nasıl sosyal adaletin gereği ise aynı anlamda dini değerin de bir gereği sayılmaktadır. Ayrıca, hukuk tarihi bakımından vakıf gibi İslam hukuku kaynaklı kurumların yığın uygulama ve yasal birikimi olan diğer bir ülke de İran hukukudur. Belirtmek gerekir ki, İran özel hukuku kapsamında vakfa ilişkin yasal pozitif düzenleme, ilkin 1928 yılında yürürlüğe giren İran Medeni Kanunu kapsamında ortaya çıkmıştır. Bu kanun esasen Fransız medeni kanununu mehaz almışsa da İslam hukukuna ilişkin bir çok kavram ve kurumların düzenlenmesinde ise İslam hukuku çerçevesinde İmami'ye fıkhi yorumunun o dönemin baskın görüşü mehaz alınmıştır. Bu kanunun hükümleri birkaç madde değişikliği dışında temeli itibariyle günümüze kadar yürürlüktedir. Bu nedenle, yeni gelişen gerekliliklerin giderilmesi ve anlaşılan eksikliklerin doldurulması, medeni kanunun bütünlüğüne aykırı olmamak koşuluyla ya basit değişiklikler veya yeni özel yasal düzenlemelerle karşılanmaktadır.

Bu makale, anılan konu ile bir yandan İran hukuk düzeninde vakıf kurumunun yerini ve hukuki mahiyetini belirlemede önemli ölçüt olarak vakfın özellikle kuruluşu ile yönetim ve denetim biçimini incelemek, diğer yandan Türk hukuku ile İran hukuku arasında bu konuda hukuki karşılaştırma olanağını sağlama amacı gütmektedir.

1. İran Hukukunda Vakıf Kavramı Ve Kısa Tarihçesi

1.1. Tanımı

Vakıf, sözcük itibariyle, dik durmak, istikrar, hapis etmek ve tahsis etmek (Safayi, 2004: 250; Hayati, 2010: 229; Eminiyan, 207, 23; Brucerdi, 2004: 316); hukuki anlamda İran Medeni Kanunu'nun 55.maddesine göre, bir mal aynını belirli amaca özgülenmesi ve menfaatinin yararlandırılması (İmami, 2004: 73; Safayi, 2004: 250); fıkhi literatürde ise mülkün belirli amaca bağlı Allah rızası ve sosyal hayır işler için yararlandırılmasını sürekli şekilde sağlanması ve devrine yol açacak tasarrufların engellenmesi (Feyiz, 1993: 13) şeklinde tanımlanmaktadır. Vakıf İslam hukukuna özgü bir hukuki kurumdur. İran hukukunda vakfın kuruluş ve yönetimi, İslam hukuku çerçevesinde İmami'ye fıkhı ve öğretisinin yorumu çerçevesinde düzenlenmiştir (Hayati, 2010: 229). Vakıf maldan kimlerin yararlanacağı konusu İran hukukunda genel vakıf ve özel vakıf olmak üzere iki türe ayrılmaktadır.

Vakıf, İMK'nun 55. maddesi gereğince, bir mal aynının hapis edilmesi ve menfaatlerinin belirlenen amaca yönelik sürekli kılmaktır. Bu tanım, vakfın amaç ve hukuki niteliğine değinmeden soyut ve teknik kavramı bakımından bir açıklama sayılır. Vakıf, Türk Medeni Kanunu'nun 101. maddesinde ise "Vakıflar gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır" şeklinde tanımlanmıştır.

1.2. Tarihçesi

İran'da İslam öncesi vakıf veya buna benzer bir kurumun varlığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı tarihçiler (Şehabi, 1964). İslam öncesi özellikle Zerdüştlük döneminde vakfa benzer kurumların sosyal menfaatin veya inanç güdümlü özellikle mabetlerin ve ateş tapınakların korunması üzere ortaya çıktığını ve bunlardan bazılarının hala Yezd ve Kirman gibi şehirlerde Zerdüştlerin tarafından kullanıldığı ileri sürülmektedir (Kiyani, 2002). İslam'ın ilk çağlarında İran'da vakfın Müslümanlar tarafından devletten bağımsız kendilerince ferdi şekilde yönetip denetledikleri bilinmektedir. Tarihi bilgilere göre devletin vakıf düzenine ilişkin müdahalesi ilkin Hicri dördüncü yüzyılın sonlarında "Divan-i Evkaf'ın kurulmasıyla başlamıştır (No:227, .aqrazavi.org). Nitekim vakıf mallarının birçoğu devletlerin önemli gelir kaynağını olmuştur. Nitekim, Selçuklu devletinde özellikle Alp Arslan ve Melik Şah döneminde vakıf işleri yönetiminin Hoca Nizamül-mülk vezareti tarafından üstlenildiği bilinmektedir. Bu dönemde vakıf kuruluşları, "Nizamiye" okullarının oluşturulmasında temel kaynak sayılmaktadır. Diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi Hristiyanlığa özgü, Kiliseler gibi kuruluşlar bu dine mensuplarının vakfa benzer, mali bağış ve yardımlarla oluşturulduğu varsayılmaktadır. İslam hukuku etkisi dışında olan ülkelerin birçoğunda bazı hayır amaçlı kurum, vakıf kurumunun amaç, olgu ve sonuçlarından farklı olarak en çok bağış, hibe, vasiyet veya dini bir yaklaşım durumları andıracak niteliktedir. Örneğin Fransız hukukunda veli, ölümünden sonra mallarının çocuklarına veya kardeşlerine verilmesi için bağış veya vasiyette bulunabilir. Alman MK'nun 80 ile 89. maddelerinde vakfa benzer özel hükümlerle kişilerin kendi mallarını özel amaç uğruna sürekli tahsis edebileceğini öngörmektedir. Bu kuruluş, tahsis edilen mallara ilişkin bağımsız kuruluş olup bu mallar, bu kuruluş tarafından yönetilir. Ayrıca tüzel kişilik kazanılması devlet iznine bağlı kılınmıştır. Bu kuruluşun gelirleri ancak bu mallardan yararlanmak hakkı olan kişilere aittir. Eğer bu mallardan yararlanacaklar belirli kişilerle sınırlı değilse veya kamu yararına ise, bu kuruluşun denetimi kamu kurumlara aittir. Batı hukukundaki "Trust" kavramı, hayır işler bağlamında vakfa yapısına benzese de koşul ve hükümleri bakımından farklılık göstermektedir.

Safeviler döneminde vakıf konularının birçoğu sırf mezhebi amaç bağlamında Safevi saltanatının yararlanmasına özgünleştirilen mallar oluştururdu. Safevi döneminden sonra halkın vakfa olan eğilimi kaybolmuştur. Bunun en büyük nedeni özellikle Afşarlar döneminin sonlarına doğru vakıf malların hükümranlar tarafından şahsi amaçlar için kullandıkları veya alıkoydukları gösterilmektedir. Özellikle bu dönemdeki devletler vakfın sosyal ve hukuki güvencesini korumamışlardır. İran'ın 1910'da Tanzimat dönemine geçmesiyle vakıf işlerini düzenlemek ve denetlemek üzere "Maarif ve Evkaf Vezareti" adında Kültür ve Vakıflar Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlığa bağlı il ve ilçelerde vakıf müdürlükler ve görevliler atanmışlardır. Vakıflara ilişkin on maddelik ilk özel kanun 1934'de yürürlüğe girmiştir. Bu kanuni düzenlemesi yanı sıra (1949'da kültürel işlerin sorumluluğu vakıf işlerinden ayrı tutulması ve ayrıca toprak reformuyla tarım arazilerin vakıflaştırılması ile kamu vakfın da vakıflar kanunun kapsamına alınması) önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Osmanlı devletinde 1895, 1901 ve 1908 yıllarında vakıfların yönetim biçimine ilişkin birçok kanunlar kabul edilmiştir ki bu düzenlemeler vakıf kurumunun canlanmasına ve genişlemesine sebep olmakla birlikte bugünkü vakıflar konusundaki gelişmelerin dayanaklarını oluşturmuştur (Eminiyan, 2007: 22).

2. İran Hukukunda Vakfın Temel Unsurları

2.1. Vakıf Eden

Vakfın kurulması yönünde vakıf edenin gerçek veya tüzel kişi olması arasında bir ayrım bulunmamaktadır. Ayrıca vakıf edenin vakıf edilecek nesne üzerinde meşru mülkiyet hakkına ve bununla birlikte tasarruf yetkisine de sahip olması gerekir (İran hukuku için bkz. Eminiyan, 2007:72; Hayati, 2010: 237-238; İmami, 2004: 77; Türk hukuku için bkz. Akıntürk/Karaman, 2012: 215). Vakıf edenin vakfa ilişkin hukuki işlemlerde bulunması için gerekli olan ehliyette bulunmalıdır (İMK.m.57). Bununla birlikte vakıf, özel bir temsil yetkisine sahip temsilcinin de vakıf önerisinde bulunması geçerlidir. Ayrıca yetkisiz temsilcinin de vakıf işlemi, malın meşru sahibinin onayıyla geçerlilik kazanmasında kanun bir engel bulunmamaktadır (İmami, 2004: 79; Hayati, 2010: 238). Vekaletle vakıfta bulunabileceği gibi vekaletsiz yapılan bir vakfın kurulup kurulmayacağı konusunda öğretide görüş ayrılığı söz konusudur. Bu bağlamda İran fıkıh öğretisinde bazılarının vekaletsiz vakfın geçerli oluğunu ileri sürmesine karşın diğer bazıları da aksini savunmaktadır (El-Sani, 1986: 516; İmami, 2004; Katuziyan, 1999: 184; Karşı görüş için bkz. Şehit, 1996: 346; Langrudi, 1977: s.?). Bu bağlamda İMK'nun 57.maddesinin hükmünden vekaletsiz vakfın geçersiz olduğu anlaşılmakla birlikte bazı yazarlara göre bu hükmün vakfın geçerli koşullarına ilişkin olduğu ve vekaletsiz vakfın meşru sahibinin onayına kadar askıda bir işlem sayılması gerektiği ileri sürmektedir (Eminiyan, 2007: 52).

2.2. Yararına Vakıf Edilenler

Vakıf, belirlenen amaç doğrultusunda vakıftan yararlanacak kişilerin sınırlı olup olmadığına göre özel vakıf ve genel vakıf olarak ikiye ayrılır. Bu kişilerin örneğin kendi çocuklarının yararına (alt soylarını da içerecek şeklinde) vakıf edilmesi gibi sınırlı olması halinde özel vakıf söz konusudur. Buna karşılık vakıfta yararlanacakların belirli kişilerle sınırlı olmaması ve genellik taşıması durumda genel vakıf sayılır. Aynı yoksunlara yardım, kültürel veya dini amaçlı yapılan vakıflar gibi. Ancak belirtmek gerekir ki, vakfa ilişkin İMK'nun hükümlerinden anlaşılabileceği gibi, özel vakıfta lehine vakıf edilen kişi/kişilerin vakıf sözleşmesi sırasında var olması gerekir. Yani vakıf edenin yaptığı önerinin muhatap olarak kendisine ulaşacak ve kabul iradesinde bulunacak kişinin bulunması gerekir (İMK.m.45,69, 70). Oysa genel vakıfta, kişi veya kişilerin o anda bulunması gerekmez (Eminiyan, 2007: 52). Nitekim İran hukuk öğretisinde bazı yazarlar ceninin, vakfedenin

vakıf önerisinde bulunduğu anda var olması, onun lehine yapılan vakfın geçerli olduğunu ileri sürmektedir (İmami, 2004: 75; Katuziyan,1990: 197).

Kişinin gerek yaşamında gerek ölüm sonrasına malı kendisine vakıf etmesi veya kendisini yararına vakıf edilen kişi veya kişiler ile birlikte göstermesi veya kendi borç ve masraflarının ödenmesini vakıf malın gelirine bağlaması geçersizdir (İMK.m.72). Ancak kamu yararına yapılan vakıfta vakıf edenin de vakıf edilen kişiler kapsamına girmesi halinde, vakıf malından yararlanabilir (İMK.m. 74). Örneğin, vakıf, sanat veya meslek erbapların yararına yapılmışsa, vakıf eden de sanatçı ise, vakıftan yararlananlar kapsamına girer (Safayi, 2004: 250). Kişinin çocuklarına, akrabalarına, hizmetçilerine ve ana babaya ve buna örnek kişilere yaptığı vakıf işlemi geçerlidir (İMK.m. 73).

Kanun hükümlerinden anlaşılacağı gibi, yararına vakıf edilenlerde aranan koşulları şu şekilde özetlemek mümkündür: **a**) Yararına vakıf edilenin vakıf sözleşmesinin kurulması sırasında hayatta olması gerekir. Ayrıca vakıf edenin vakıf edenin önerisini kendisi veya temsilcisin kabul veya ret edecek şekilde ulaşılabilir konumda olması gerekir. Yoksa, vakıf sözleşmesi sırasında yararına vakıf edilen kişinin İMK'nun 69.maddesi gereğince varlığı söz konusu değilse geçersizdir. Böylece, yararına vakıf edilen kişi veya kişiler bu anda ölmüş olduğu veya çocuklarına vakıf etmişse ve vakıf sırasında çocuğu olmadığı durumda vakıf geçersiz sayılır (İmami, 2004: 79; Hayati, 2010: 239). Ancak, kamu yararına yapılan vakıfta bu geçersizlik söz konusu değildir. **b**) Yararına vakıf edilen kişinin belirli olması gerekir. Çünkü, belirsiz kişi veya duruma vakıf edilmesi geçersizdir (İMK.m. 71). **c**) Yararına vakıf edilen kişinin vakıf malı temlik etme ehliyette olmalıdır. Örneğin ülkede taşınmaz mülkiyet hakkı olmayan yabancılara taşınmaz malın vakfı geçersizdir (Hayati, 2010: 241). **d**) Yararına vakıf edilen kişiye vakıf edilmesi veya belir amaç için yapılacak vakfın hukuka ve kamu düzenine aykırı olmamalıdır **e**) Vakıf edenin kendine vakıf etmesi geçersizdir. Çünkü vakıf esasen malın mülkiyetten çıkartılmasıdır. **f**) Vakıf maldan yararlanmasına her hangi kanuni ve dini engeli olmaması gerekir. Örneğin, yabancılara temlik edilmesi yasak olan bir taşınmazın yabancılara vakıf edilmesi gibi.

2.3. Vakfın Konusunu Oluşturan Mal Varlık

2.3.1. Vakıf Malın Niteliği

Vakıf konusunun İMK'nun 58. maddesi gereğince, gerek taşınır veya taşınmaz ve gerek müşterek veya bölünmüş şekilde olsun aynın kalıcı olma koşuluyla menfaat sağlayacak nitelikte mal olması gerekir. Bu hükümden anlaşılacağı gibi vakfın amacını gerçekleştirecek menfaatin belir bir malın aynına bağla olmasıdır. Dolayısıyla menfaati söz konusu olmayan bir mal veya ayni nitelikte olmayan bir malın vakfa konu edilmeyeceği anlaşılmaktadır. Ancak öğretiye göre vakfın kurulduğu sırada bu menfaatin fiilen sağlanması kesin bir koşul olmadığı bunun yerine bu vakıf malın menfaat sağlayacak nitelik ve mahiyette olması yeterlidir (Brucerdi, 2004: 321). Ayrıca, vakıf ile malın özgülenmesi süreklilik nitelikte olmalıdır (Eminiyan, 2007: 24). Bu yazarlara göre, bu tür işlem, vakıf hukukuna tabi olmasa da tek taraflı bir işlem olarak bu süre içinde vakıf eden ile mal arasında mülkiyet ilişkisi ortadan kalmaz ve bu geçici süre için malın menfaatinden yararlanır. Ve bu geçici süre her defa tekrarlanabilir (Eminiyan, 2007: 25). Fıkıh öğretisinde ise bazı yazarlar ise, geçici vakfı geçerli, diğer bazıları ise geçersiz saymaktadır (Şehit, 1996a: 352; Şehit, 1912b: 224; Eminiyan, 2007: 52-53). Ancak, vakıf kuruluşunu tek taraflı bir hukuk işlemi olarak nitelendiren yazarlar bakımından, vekaletsiz vakfın geçerlilik olasılığı bulunmamaktadır.

İran öretesindeki bazı yazarlar, vakıf iradesiyle geçici özgülenen bir malın, fıkhi ve hukuki anlamda vakıf sayılmayacağını ileri sürmektedir ((Eminiyan, 2007: 25) Böylece, menfaati geçici olarak başkasına ait olan bir malın vakfa konu edilmesi mümkündür. Nitekim, üzerine irtifak (üst) hakkı olan bir mülkün bu hakka engel getirilmedikçe vakfa konu edilmesi geçerlidir (İMK.m.64). Bu bakımdan vakıf edilen malın temeli itibariyle ayni bir mal, yani elde tutulur, gözle görülür mala bağlılığı aranmaktadır. Yoksa, manevi haklar, para, alacaklar vs gibi ayni olmayan mallar vakfa konu olamaz. Vakıf konusuna ilişkin bu tür anlamları gerektiren kanun hükümlerin birçoğu aslında İmami'ye fıkhının baskın görüşünü yansıtmaktadır (Hayati, 2010: 229). Oysa, genel fıkıh (ehli-sünnet fıkhı) öğretisinde ve bu öğretinin etkin olduğu ülkelerde vakıf tanımında bir malı aynın değil, ekonomik değeri olan bir malın veya mali bir hakkın özgülenmesi söz konusudur (Hayati, 2010: 230). Türk hukukunda TMK'nunu açık hükmü gereği, gerçekleşmiş veya gerçekleşebilen her türlü gelir, para veya kıymetli evrak gibi ekonomik değeri olan haklar vakıf konusuna girmektedir (TMK.m. 101/2; Zevkliler vd, 2008: 224; Akipek vd, 2013: 669; Akıntürk vd, 2012: 216).

Bir malın vakfa konu olması bu mal bağlamında vakıf edenin alacaklılarının zararını getirecekse, bu vakfın geçerliliği, alacaklıların iznine bağlıdır (İMK.m. 65). Teslim ve tesellüm olasılığı olmayan bir malın vakfı geçersizdir. Ancak, eğer vakıf eden vakıfa konu olan malın kabız ve teslim etme gücünden yoksun olup, yararına vakıf edilen kişi o malı kabız alma güçte olması vakıf işlemi geçerlidir. (İMK.m.67). Her şey, mahiyeti veya örf ve adet gereği vakıf mal aynının parçası, eki veya bağlantısı sayılması halinde vakıf eden aksini öngörmedikçe (hariç tutmadıkça) vakıf malın kapsamı içinde sayılır (İMK.m.68). Bir varlığa bağlı olmadıkça var olmayan bir malın vakfı geçerli değildir (İMK.m.69). Ancak vakfın konusu hem var olan ve hem var olmayan bir malı içeriyorsa, var olan bölümü için vakıf işlemi geçerli olup var olmayan bölüm için geçersizdir (İMK.m.70). Ayrıca bilinmeyen (meçhul) malın vakfı geçerli değildir (İMK.m.71). Türk hukukunda ise, TMK'nun 117.maddesi gereğince, vakıf malı üzerinde zilyetlik yoluyla kazanma hükümleri uygulanmaz. Vakıfların uluslararası alanında ve vakfın üst kuruşlarına ilişkin faaliyetleri, derneklerin tabi olduğu hükümlere tabidir.

2.3.2. Vakıf Malın Hukuki Kişiliği

İran hukukunda vakfın hukuki kişiliği, 1975 tarihli Evkaf Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce kanunda vakfın hukuki kişiliğine (tüzel kişiliğine) ilişkin bir açıklık söz konusu değildi. Ayrıca bu konu uzun süre öğretinin tartışma odağı haline gelmiştir. Evkaf Kanunu'nun 3. maddesi gereğince, kamu vakıf malı, hukuki kişiliğe sahiptir ve vakıf malın yöneticisi veya Evkaf kurumu duruma göre bu kişiliğin temsilcisi sayılır. Bu hükümden de anlaşılacağı gibi, ilgili kanun, vakıf malın tüzel kişiliğini sadece kamu vakıf mallar için sınırlı kılmakla özel vakıf mallar için hukuki kişilik öngörmemiştir. Bu çelişki, ancak 1984 tarihli Hac, Evkaf ve Hayriye işleri Kurumu'nun Teşkilatı ve Yetkilerine İlişkin Kanunu ile giderilmiştir. Bu kanunun 3. Maddesine göre, her tür vakıf malı, hukuki kişiliğe sahiptir. Bu anlamda yönetici veya Evkaf kurumu duruma göre vakfın tüzel kişiliğinin temsilcisi ve vakıf senedi de bu tüzel kişinin esas sözleşmesi sayılmaktadır (Safayi, 2004: 260; Eminiyan, 2007: 33-34). Türk hukukunda vakıf, resmi senet veya vasiyet gibi tek taraflı bir irade açıklamasıyla kurulur ve mahkeme tesciliyle tüzel kişiliğini kazanmış olur. Bu anlamda Türk hukukunda vakfın kuruluşu, maddi ve biçimsel işlemleri kapsamaktadır (Yem, 2011: 22,-26; Akıntürk vd, 2012: 216-217).

2.4. Mal Varlığın Belirli Bir Amaca Özgülenmesi

Vakfın kuruluşundan söz etmek için vakfa konu olan mal varlığın belirli bir amaç uğruna yararlandırılmasıdır. Bu amacın belirlenmesi, vakıf edenin iradesine bağlıdır. Bu amacın sosyal yaşamın her alanını ilgilendiren yararlı manevi amaç veya ekonomik bir amaç da olabilir. Bu amaçların sonucu itibariyle toplumun sosyal ve ekonomi anlamda dayanışma, yardımlaşma, kalkınma, iyileşme gibi toplum ve bu toplumun her bir değerine yarayan nitelikte olabilir. Toplum değerlerini ve gücünü temsil eden devlet ile vakıf arasında ayrılmaz bir bağ söz konusudur. Çünkü, vakıfların amaçlarını süreklilik kılacak ve gerçekleştirecek güç, devlettir. Bunun için vakfın amacı, devlet değerlerine örneğin, Türk milli menfaatine, yönetim biçimine, Anayasal ilkelerine toplumun genel ahlak ve düzenine aykırı olmaması gerekir. Nitekim, TMK'nun 101.maddesinin hükmüne göre vakfın amacı, belirli bir insan ırkına veya cemaat mensuplarının desteklenmesine yönelik olmaması gerekir. Yoksa vakıf işlemi bu aykırılığın veya amacın belirli ve sürekli olmaması söz konusu olduğu durumlarda kişilik kazanmayacaktır (TMK.m. 101/1; Akipek vd, 2013: 661-612; Zevkliler vd, 2008: 225-226; Akıntürk vd, 2012: 216; Yem, 2011: 22-23).

İran hukukunda belirsiz amacı güden vakıf geçersizdir (İMK.m. 71). Nitekim yapılan vakfın amacı belirli kişi ve kişilere yönelik olması halinde bu kişi veya kişilerin varlığı, bu vakfın geçerlilik koşuludur. Bazı kişilerin bulunmaması halinde vakıf ancak var olan kişi ve kişiler için geçerlidir (İMK.m. 70). Vakıf amacının açık olmaması durumunda mahkemenin yorumuyla tespiti edilir. Böyle tespitin yapılmaması durumda vakıf geçersiz sayılacaktır (Eminiyan, 2007: 60). Türk hukukunda ise TMK'nun ilgili hükümleri çerçevesinde, mahkeme gerekli koşullara göre vakıf amacının değişimine karar verebileceği gibi, mahkeme ayrıca, amaca özgülenen mal ve hakların daha yararlı olanları ile değiştirilmesini veya paraya çevrilmesini haklı kılan sebepler varsa, başvuru üzerine gerekli değişikliğe izin verebilir (Akipek vd, 2013: 695-698; Akıntürk vd, 2012: 219). Amacın gerçekleşmesi olanaksız hale gelmesi ve değişmesine de bir olanak kalmadığı durumda vakıf kendiliğinden sona erer ve mahkeme kararıyla sicildeki kaydı silinir.

3. İran Hukukunda Vakfın Kuruluş İşlemi

3.1. Vakıf Sözleşmesinin Yapılması

İran hukukunda vakfın kuruluşuna ilişkin hukuki işlem, vakıf sözleşmesi ile gerçekleşmektedir (Safayi, 2004: 251; Hayati, 2010: 231; Eminiyan, 2007: 33;). Vakfın hukuki işlem niteliği bakımından diğer bazı yazarlar, vakfın tamamen tek taraflı hukuki işlem olduğuna ve bazıları özel vakfın sözleşme ve genel vakfın ise tek taraflı hukuki işlem olduğuna eğilmektedir (Hayati, 2010: 231,dpn.1; Şehit, 1912b: 224). Oysa Türk hukukunda vakıf kurma, vakıf edenin vakıf kurma iradesini vasiyetnamede veya noterlik düzenlenmesiyle resmi senetle gerçekleştirebileceğinden tek taraflı bir hukuki işlem olarak nitelendirilmektedir (Akipek vd, 2013: 678; Akıntürk vd, 2013: 19-20).

Bu anlamda vakıf sözleşmesinin kurulması, iki tarafın varlığını ve bunların karşılıklı ve bir birine uygun irade açıklamalarını (öneri ve kabul) gerektirmektedir. Tarafların vakfın kurulmasına yönelik irade açıklamalarının şarta bağlı olmaksızın açık veya örtülü olabilir (Sefayi, 2004: 251; Eminiyan, 2007: 32; Brucerdi, 2004: 317-318) Nitekim İmamiye Fıkıh öğretisinde vakıf veya buna benzer sözcüklerin Arapça veya aynı sözcük deyimi şeklinde açıklanması gerekmez (Eminiyan, 2007: 34). Yani vakıf iradesini belirten her söz veya eylem kabul edilir. Bu sözleşme İran hukukunda kural olarak bir tarafa borç yükleyen sözleşme niteliğindedir. Bu bağlamda vakıf edenin vakıf anlamına gelen her lafızla öneride bulunması ve buna karşılık vakıftan yararlananların kapsamına göre yararına vakıf edilenler

belirli özel kişilerle sınırlı ise bunların veya yerine geçen kanuni temsilcilerinin ve eğer öneri, belirli kişilerle sınırlı olmayıp kamu yararına yönelik ise hakimin kabulü ile gerçekleşir.

İran Medeni Kanunu'nun 56.maddesinde adı geçen "hakim" kavramına bir çok anlam yüklemek mümkündür. İran hukukunda fıkhi anlamda toplumu dini bakımından temsil eden kişi yani velayet Fakih, İmamiye yorumunda devlet hiçbir gücü ile karşılaştırmayacak biçimde bir elden bütün dini, siyasi, yargı ve yürütmenin üst gücü sayılır. Bu bakımdan İran hukukunda "hakim" kavramı, kanun maddeleriyle sınırlandırmışsa bu devlet, yargı, yürütme, yasama veya başka bir kurum anlamına gelebilir. Böyle bir sınırlama kanundan anlaşılmıyorsa, geniş anlamda velayet fakih anlamına gelmektedir (Eminiyan, 2007: 36; Katuziyan, 1990: n.82). Ancak belirtmek gerekir ki, vakfın kuruluşu sözleşmeye dayandırılsa da bu sözleşme dayatıcı veya katılımlı bir nitelikte olacağında tereddüt yoktur. Çünkü bu sözleşmede, vakıf edenin irade açıklaması temel alınır ve vakfın herhangi bir şart ve kayda bağlı olmadığından yararına vakıf edilen taraf, sadece ya kabul veya ret etmekten başka seçeneği olmayacaktır (Brucerdi, 2004: 326; Eminiyan, 2007: 34).

3.2. Vakıf Edilen Malın Kabız Edilmesi

İran hukukunda vakıf, İMK'nun ilgili hükümlerinden de anlaşılacağı gibi sadece sözleşmenin kurulmasıyla değil, vakıf edenin vakıf malını vakfı kabul edenin veya edenlerin tasarrufuna bırakmasıyla kurulmuş olur. Vakıf eden, vakıf malını diğer tarafa teslim etmedikçe vakfın tamamlanamayacağından (bağlayıcılık kazanmayacağından) sözleşmeden dönebilir (Safayi, 2004: 253). Vakıf eden vakıf sözleşmesinden dönmedikçe malın teslim alınması anı bir edim şartına bağlı değildir. Bu nedenle, vakıf malın kabız edilmesiyle vakfın kuruluşu tamamlanır (İMK.m.59, 60). Böylece vakıf sözleşmesinin oluşması ve vakıf malın kabız edilmesiyle vakıf ilişkisi bağlayıcı hale gelir ve vakıf eden artık dönemez, bir değişiklik yapamaz, yararına vakıf edilenler kapsamından kimse dışlanmaz veya bu kapsamdakilere kimse eklenemez veya ortak edemez. Nitekim vakıf eden sözleşme sırasında vakıf yöneticisi belirlememişse daha sonra belirleyemez veya kendisi yönetici olarak müdahalede bulunamaz (İMK.m.61).Vakıf malın sözleşmenin kurulmasıyla kabız edilmesi, bu sözleşmenin geçerli bir koşulu olup olmadığı konusunda İran öğretisinde görüş birliği söz konusu değildir. Bazı yazarlar, vakıf malın kabız edilmesini vakıf sözleşmesinin geçerlilik koşulu olarak ileri sürmektedir (Safayi, 2004: 253 ; İmami, 1977b: 72; Brucerdi, 2004: 318) Vakıf malın kabız edilmesi vakfın geçerlilik koşulu olmadığı ancak bunun sözleşmeye bağlılık niteliğini veren bir tasarruf olarak ileri sürmektedir (Adil, 1975: 55; Katuziyan, 1990: 176). Kabzın vakfın geçerli koşulu olarak kabul edilirse, sözleşme, kabız anında kurulmuş sayılacaktır. Oysa sözleşmenin bağlayıcılığını etkileyen bir olgu olarak kabul edilirse, vakıf, sözleşmenin kurulmasıyla gerçekleşecek ancak vakfa konu olacak malın teslim alınmasına kadar vakıf eden vakıf iradesinden dönebilecektir (Eminiyan, 2007: 24-25).

Vakıf sözleşmesine müteakip yararına vakıf edilenler belirli kişi veya kişilerle sınırlı olması durumunda ilgili kişi/kişiler, vakıf edilenler belirli kişilerle sınır olmaması veya kamu yararına olması durumunda hakim, vakıf malını teslim alır. Vakıf malını kabız edecek kişinin hacir altında olması durumunda onun yerine veli veya vasisi ve gerekirse sözleşmeli vekil veya vekilleri kabız almaya yetkilidir (Eminiyan, 2007: 47). Vakıf eden kendisini yönetici olarak belirlemişse, kendisinin kabız alması yeterlidir (İMK. m. 62, 63). Vakıf malın teslim alanması koşulunda, Şeri yorumda vakıf malı, yararına vakıf edilen veya edilenler kendi bağımsız yetkisiyle gerçekleşirken genel vakıfta ise hakim veya imam,

kamuyu temsilen kabız eder (Hayati, 2010: 235). Gayri meşru amaçlar üzerine yapılan bir vakıf işlemi geçersizdir (İMK.m.66).

4. İran Hukukunda Vakfın Yönetim Ve Denetim Biçimi

Vakıf kurumun temel amacı bağlamında vakıf edilen malın korunması ve menfaatinin amaçlanan yönde tüketilmesi için vakıf malın yönetim biçiminin belirli hukuki düzeni içinde olması gerekir. Bu özellikle vakıf edenin hukuki iradesinin sonuçlarını ve bu alandaki kamu düzenin sağlanması için kamu hukukunun müdahalesini gerektirmektedir. Bu yönde vakfın yönetimi ve denetimine ilişkin hükümler, İran Medeni Kanunu'nun genel hükümleri esasına bağlı olarak vakıflar kanunu ve ilgili yönetmeliklerde düzenlenmiştir. Aşağıda kısaca vakıf yönetiminde yer alacak kişiler ile yönetim biçim konusuna değinilecektir.

4.1. Vakfın Yönetimindeki Kişi Veya Kişiler

4.1.1. Vakıf Sözleşmesiyle Belirlenen Yönetici (Mütevelli)

Vakıf edenin, başkasını bağımsız veya müştereken vakıf malın yöneticisi olarak belirlemesi, aslında belirlediği yöneticiye yönelik bir öneri sayılır ve yöneticinin bu öneriyi baştan kabul veya ret eder. Kabul edilmesiyle artık ret edemez (İMK.m. 76). Böylece vakıf edenin bir kişi veya kişileri vakıf malın yönetimi için yetkilendirilmesi, tarafları bağlayıcı nitelikte bir sözleşme sayılır. Bu sözleşme aynı zamanda iki tarafa karşılıklı borç yükleyen sözleşme niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür (Safayi, 2004: 254-255; Aksi görüşte olan bazı yazarlar ise bunun tek taraflı hukuki bir işlem olarak ileri sürmektedir. (Hayati, 2010: 241). Çünkü vakıf yöneticisinin yönetim yükümlülüğü karşılığında ücret isteme hakkı söz konusudur. Vakıf eden, ücret olarak vakıf malın menfaatinin belirli payını yöneticiye ayırmış olabileceği gibi, belirli malın aynını veya menfaatini ayrıca yöneticinin mülkiyetine veya kullanımına bırakılması şeklinde olabilir. Bu durumda yönetici, bunun dışında ek ücretin verilmesini isteyemez. Vakıf eden yönetici için herhangi bir ücret belirlememiş veya bırakmamışsa, yönetici "ücret-i misil" yani örf ve adete göre böyle yöneticiye ödenen bir ücret tutarıdır (İMK.m. 84). Vakıf eden, kendini hayat boyu veya belirli bir süreliğine vakıf malın yöneticisi (mütevelli) olarak belirleyebileceği gibi başkasını da bağımsız veya kendisiyle birlikte vakfın yönetimi için öngörebilir (İmami, 2004a: 84; Safayi, 2004: 253). Her birinin bağımsız veya müştereken yönetebilecek şekilde vakıf malın yönetim, vakıf edenin kendisi dışında diğer bir veya birkaç kişiye bırakılabilir. Ayrıca vakıf eden, kendisinin veya belirlediği yöneticinin yönetici atayabileceği koşulunu ileri sürebilir veya bu konuda gerekli gördüğü durumu kararlaştırabilir. (İMK.m.75). Vakıf edenin belirlediği yönetici, baştan yöneticiliği kabul veya ret edebilir. Kabul etmesi halinde artık ret edemez ve eğer baştan ret etmişse, baştan yönetici olmamış sayılır. (İMLK.m.76). Eğer vakıf eden iki veya daha çok kişiyi bağımsız biçimde yönetim için belirlemişse aksi öngörülmemişse her birinin ölümüyle diğeri veya diğerleri bağımsızca tasarrufta bulunur. Ancak birlikte yönetimi kararlaştırılmışsa, her birinin tasarrufu diğerinin veya diğerlerinin onay olmaksızın geçerli değildir. Birinin ölümü ile birlikte tasarruf edilmesi için mahkeme birlikteliği boşanan yerine birini atayabilir (İMK.m. 77).

İran hukukunda vakıf sözleşmesi kapsamında veya onunla birlikte yönetici olarak belirlenen kişi, azil hakkı saklı tutulmadıkça vakıf eden veya hakim tarafından azil edilemez. Bunula birlikte yöneticinin hainliği ortaya çıkması halinde hakim, yönetici yanına bir "emin" atar. (İMK.m.79). Ancak, Hac, Evkaf ve Hayriye işleri Kurumu'nun Teşkilatı ve Yetkilerine İlişkin Kanunu'nun 7.maddesi, İMK'nu aksine, yöneticinin, yönetimde aşırı ve israfçı davranması veya mevzuatta belirtilen yükümlülüğünün ifasında

kusurlu ve özensiz davranması halinde mahkemeden azil veya tasarruf yasağı veya onun yanına emin sıfatıyla bir kişinin katılımı istenebilir. Böylece, kanun koyucu özel hukuk kuralını kamu hukuk niteliğindeki özel bir yasa ile işlevsiz hale getirmiştir. Emin kişinin atama işleminin uzaması halinde yöneticinin aykırı davranışını önlemek için Hac ve Evkaf Kurumun mahkemeye başvurmasıyla yöneticiyi geçici olarak vakıf işlerinde tasarrufta bulunması yasaklanabilir. Bu süre boyunca vakıf malın yönetimi kurum tarafından yürütülür. Yönetici, vakıf sözleşmesi, kanun veya vakfın yararına aykırı davranmasıyla oluşturduğu zararın tazminiyle sorumludur. Eğer vakıf eden yöneticinin kişiliğinde özel bir niteliğin varlığını koşula bağlamışsa, bu nitelikten yoksun olan, yöneticinin bu sebeple azil edilmesi mümkündür (İMK.m.80).

4.1.2. Atama Yoluyla Belirlenen Vakıf Yöneticisi

İran hukukunda kamu vakfın belirli yöneticiden yoksun olması halinde vakıf malın yönetimi, Velayet-i Fakih'in görüşü doğrultusunda belirlenir (İMK.m.81**).** İran Anayasası'nın başlangıç bölümünde "velayeti Fakih" şu şekilde tanımlanmıştır: Velayet-i Fakih, sürekli İmamet ilkesine dayanarak anayasadaki gerekli şartları haiz olup halk tarafından önder olarak tanınmış olmakla rehberliğinin gerçekleşmesi için gerekli ortamı hazırlar, …çeşitli kuruluşların asli İslami ödevlerinden sapmamalarını güvence altına almakla yükümlüdür. Ayrıca İAY'nın 5. maddesine göre İran İslam Cumhuriyeti'nde adil, takva sahibi, zamanın gerekliliğini bilen, gözeten, … halk çoğunluğunun onu önder bilip kabul ettiği bir fakihin yükümlülüğündedir. İAY'nın 57. Maddesi gereğince, İran İslam Cumhuriyeti'nde yasama, yürütme ve yargı gücü, velayet-i emir denetimindedir. Hac ve Evkaf Kurumunda Velayet-i Fakih makamını temsilen bir temsilci bulunmaktadır. Bu temsil, kurumun yetki ve işleminde önemli etkiye sahiptir (Necefi vd, 2009: 99-100). Ayrıca, vakıf eden, vakıf ettiği mal için yönetici belirlememişse, vakfın yönetimi Hac ve Evkaf Kurumu'nca belirlenir. Kurum ilgili kanunun öngördüğü biçimde vakfın yönetimi için en az bir yönetici (mütevelli) atar.

4.2. Vakıf Yönetim Biçimi

4.2.1. Genel Olarak

Vakıf yöneticisi (mütevellisi), vakıfname (vakıf sözleşmesi) ve kanun hükümlerince bu yetkiye sahip olan kişidir. Vakıf yöneticisi, genel olarak vakıf malın koruması ve menfaatinin vakıf edenin belirlediği yönde kullanılmasını ilgili kanunca belirtilen esaslar çerçevesinde sağlamakla sorumlu olan kişidir (Safayi, 2004: 254; Eminiyan, 2007: 107). Vakıf malın yönetimi ve menfaatlerinin kullanma biçimi, vakıf eden tarafından belirtilmişse, bu biçimden sapmaz veya bu biçimi aşmaz. Bu anlamda İMK'nun 87.maddesine göre, vakıf eden, vakıf malının menfaatinin yararlananlar arasında eşit veya farklı oranda bölünmesini veya bu durumun belirlenmesini vakıf yöneticisine veya başka bir kişiye bırakabilir. Böylece, vakıf malın korunması ve yönetimi konusunda ve vakıf menfaatlerinin toplanması ile dağıtılmasında vakıf edenin görüşü göz önünde tutulur (İmami, 2004a: 90; Safayi, 2004: 257).

Vakıf malın yönetim biçimi vakıf edence belirtilmemişse, yöneticinin bu konuda vakfın amacına ulaşmadaki yararını göz önünde tutarak davranması gerekir ve her türlü aşırılık ve israftan kaçınmalıdır. Bu bağlamda yöneticinin vakıf malın korunmasında ve kullanımında güvenli bir vekil gibi davranması gerekir (İMK.m. 82). Vakıf maldan yararlanma veya kullanma amacı belirsiz ise veya menfaatinden yararlanması vakıf edenin belirlediği biçimde imkansız hale gelmişse, vakıf malı, kamu menfaatine ilişkin işler için dönüştürülebilir (İMK.m. 91). Vakıf yönetiminin belirlenmesiyle yönetici kendiliğinden bu

görevi başkasına devredemez (İMK.m. 83). Çünkü yöneticinin kişiliği bir güven mahiyetine dayanmaktadır.

Türk hukukunda vakfın kayıt düzeni çerçevesinde kurulup tüzel kişilik kazanmasıyla yönetimi ön plana çıkmaktadır. TMK'nda vakıfta yönetim kurulun bulunması zorunludur. Ancakvakfın genel kurulu veya denetim kurulu veya temsilciler kurulu gibi diğer kurulların bulundurulması, vakıf edenin iradesine bağlanmıştır (Akipek vd, 2013: 689-690; Zevkliler vd, 2008: 232-233; Akıntürk vd, 2012: 218). Vakıf yönetimi, müdür, yönetici, mütevelli gibi değişik adlar altında sadece bir kişi olabileceği gibi çok kişi veya heyet (kurul) de olabilir. Türk Medeni Kanunu gereği, gerekliliğe göre vakıf edenin, yönetimin veya mahkeme kararına dayalı vakfın yönetiminin, amacının ve malların türünün değiştirilmesi mümkündür (Zevkliler vd, 2008: 234-235; Yem, 2011: 31-32; Akipek vd, 2013: 694-698).

4.2.2. Vakıf Malların Satımı Veya Kiralanması

İran hukukunda vakıf, esas kuruluş amacı gereği, vakıf edilen mal aynın mülkiyetini bir amaca özgülemek ve bu amaç kapsamındaki kişilerin yararlandırmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda vakıf malının mülkiyet geçişlerine yol açacak işlemler kural olarak geçersizdir. Yönetici, kanunda aksi öngörülmedikçe vakıf malını satma hakkı yoktur. Ancak kanunda vakıf malın satımına ilişkin bazı istisnalar öngörülmüştür. Bunlar özetle **a**) vakıf malın menfaatinden yararlanması olanaksız duruma gelmesi veya bu duruma neden olan malın telef olması ve eski haline getirilmesi mümkün olmaması (İMK.m. 88), **b**) yararına vakıf edilen kişiler arasındaki uyuşmazlık sonucu vakıf malın yok olması veya kişilerin can kaybı tehlikesine yol açmasının ağırlık kazanması durumunda (İMK.m. 349). Bu durumlarda vakıf malın onarım olasılığının olmaması gerekir.

Yönetici, vakıf sözleşmesinde aksi öngörülmemişse, onaylayıcı denetçinin onayıyla vakfın amacına hizmet edecek şekilde malın kira verilmesine karar verebilir (İmami, 2004: 91; Hayati, 2010: 248). Nitekim İMK'nun 499.maddesine göre vakfın amacı doğrultusunda kiraya verilen vakıf malı, yöneticinin ölümü ile oradan kalkmaz. 1975 tarihli Evkaf Kanunun 20.maddesine göre özel vakıf malının 10 yıla aşkın bir süre için kirası, Evkaf Kurumu'nun Yüksek Şurası'nın onayına bağlıdır.

4.2.3. Vakıf Malların Bölüştürülmesi

Vakıf malın, bir mülk veya diğer mal ile bütünlük içinde olması durumunda, sonradan mülkün veya malın vakıf maldan çıkartılması veya bölüştürülmesi mümkündür. Ancak bunun için vakıf malın ortak maldan çıkartılması, yararına vakıf edilenlerin yararına ve vakfın amacına ters düşmedikçe geçerlidir. Ancak vakıf edilen mal aynın mülkiyetini bölüştürülmesi geçerli sayılmaz (İMK.m. 597). Çünkü vakıf malın mülkiyeti, yararlanan kişilerden bağımsız olup onların ortak mülkiyeti niteliğinde değildir (İmami, 2004: 97; Hayati, 2010: 252). Nitekim bir ortak arsadaki payını 3. kişiye satarsa ve 3. kişi alıcı bu payı vakıf etmesi durumu, bu payı üzerinde ön alım hakkı olan diğer ortağın bu payın mülkiyeti üzerinde ki alım istemine engel olmaz (Hayati, 2010: 253). Çünkü, ortağın önalım hakkı, 3.kişi alıcının vakıf hakkından önce doğmuştur (İMK.m.808,816). Böylece bu anılan durumda üzerinde ön alım hakkı olmayan müşterek maldaki payın vakfı İMK'nun 58.maddesi gereği geçerli sayılmaktadır. Bunun için vakıf yöneticisi veya diğer pay sahipleri, vakıf payın ayrıştırılmasını mahkemeden isteyebilir. Ayrıca, vakıf mal, yararlanan kişiler arasında bölüşmesi söz konusu olması durumunda İMK'nun 597.maddesi gereğince, bu bölüşme geçersizdir. Diğer bir varsayımda bir malın birden çok ortağının bazıları kendi paylarını farklı amaçlarla vakıfta bulunması durumuna ilişkin kanunda bir

hüküm bulunmamaktadır. Öğretide bu durumda bu malın bölüşmesinde kanuni bir engel bulunmamaktadır (Eminiyan, 2007:154-155).

4.2.4. Vakıf Malın Amacını Gerçekleştirilmesi İçin Vakfın İktisadi Faaliyette Bulunması

İran hukukunda vakfın kendi amacını gerçekleştirmek veya daha etkin kılmak için ekonomi faaliyette özellikle ticari işlerde bulunabileceği konusu açıkça belirtilmemiştir. Ancak, vakıf İran Hac ve Evkaf Kanunu'nda vakıf malın satımı veya kiralaması gibi bazı borçlandırıcı işlemlerde bulunmak üzere belirli koşullar altında yetkilendirilmiştir. Bazı durumlarda ise Evkaf Kurumu sadece onaylayıcı makam olarak öngörülmüştür (İEVK.m. 7). Nitekim İran hukuk öğretisinde kanunda öngörülen koşullar çerçevesinde satılan vakıf malın bedelinin yeniden vakıf malı sayılıp sayılmayacağı konusunda görüş birliği yoksa da baskın görüş doğrultusunda bu bedeli vakfın tüzel kişiliği sona ermediği için gene vakıf malı sayılmaktadır (Katuziyan, 1990: 269; Aksi görüş: İmami, 2004: 94). Ayrıca bu bedel ile borsadan menkul kıymetin satın alınması da Hac ve Evkaf Kanunu'nun Uygulama Yönetmeliği'nin 44.maddesi gereğince vakıf malın ayını hükmünde sayılıp değişim dışında mülkiyeti devredilemez. Nitekim aynı yönetmeliğin 45. maddesine göre, satılan vakıf mal bedeli ile bağımsız bir ayın alımı için yeterli değilse, Evkaf Kurumu diğer birçok vakıf yöneticisinin izni ile onların vakıf mallarıyla münferit bir vakıf malı alınabilir ve her bir vakfın payı ayrıca belirlenir. Ayrıca, vakıf için belirlenen amacının gerçekleştirilmesi uğruna daha iyi bir durumla değişimi, İMK'nun hükümleri çerçevesinde Evkaf Kurumu'nun Yüksek Şurası'nın onayı ile yapılabilir. Ayrıca vakfın üretici kuruluşlardan hisse senetleri satın alınması ancak Evkaf Kurumu'nun Yüksek Şurası'nın onayıyla mümkündür (İEVK.m. 18). Ayrıca özel vakıf malın daha iyi durumla değişimi veya on yıla aşkın kirası, Vakıflar Kurulu'nun Üst Şurası'nın izin ve onayına bağlıdır (İEVK.m.20).

Yukarıda da değinildiği gibi İran hukukunda vakfın iktisadi faaliyetinin özellikle vakıf malının satımı, kirası veya değişimi ile iyi duruma dönüşümü bakımından Türk hukukunun aksine, öngörülen hükümler çerçevesinde kısıtlayıcı koşullara bağlandığı ve dolayısıyla çok etkin bir rol almadığı anlaşılmaktadır. Oysa TVK'nun 26.maddesi gereğince, vakıf amacını gerçekleştirmek ve bu yönde gelir sağlamak üzere sadece Vakıflar Kurumu Müdürlüğü'ne bilgi vermekle iktisadi işletme ve şirket kurabilir. Türk hukuku öğretisine göre TMK'nun 101.maddesi çerçevesinde yararına vakıf edilen kişilere ekonomi yardımı için vakıflar, iktisadi amaç için de kurulabilir (Akipek vd, 2013: 671). Bu bağlamda ayrıca anonim şirketlerde çalışanlar ile işçilerin lehine yardım akçesi ile diğer malların şirketten ayrı tutulmasına ilişkin bazı koşullar altında vakıf veya kooperatif kurulma zorunluluk getirilmiştir (TTK.m.522). Ayrıca vakıf hukukunda modern bir anlayışla vakfın gerçekleşmesine hizmet edecek bağlamında gelirinin yarısından fazlasını kamu yararına harcamayan vakıflara ticari işletme olasılığının verilmesi (TTK.16), Türk hukukuna özgü yenilikçi bir gelişme sayılmaktadır. Buna göre, vakıf temel sosyal ve manevi değer amacı altında vakıf malvarlığını ticari faaliyette kullanabilecektir.

4.3. Vakfın Denetimi

Vakıf eden, yönetici veya yöneticilerin işlemlerini onaylayacak veya gözlemleyecek bir veya birden çok denetçi belirleyebilir (İMK.m.78) Onaylayıcı denetçi, vakfın yönetimi amacıyla yapılan işlemleri onaylayan kişidir. Bu bakımından yöneticinin yapacağı işlemleri önceden onaylayıcı denetçiye sunmakla onun onayı ile yerine getirmelidir. Böylece, onaylayıcı denetçinin vakfın yönetiminde yönetici kadar etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yönetim işlemiyle bu işlemlerin uygulanması tamamen yöneticinin

yetkisi altındadır (Hayati, 2010: 245; Safayi, 2004: 255; Eminiyan, 2007: 131-132). Bu bağlamda Hac, Evkaf ve Hayriye işleri Kurumu'nun Teşkilatı ve Yetkilerine İlişkin Kanundan da anlaşılacağı gibi, bu kurumun vakıf yöneticisinin önemli hukuki işlemleri konusunda onaylayıcı denetim yetkisine sahiptir. Gözlemci denetçi ise, vakıf yönetimi üzerine gözlem yetkisine sahip olan kişidir. Diğer bir deyişle vakfın yönetimi onun bilgisi ve gözlemi altında yapılır. Ancak yöneticinin yönetim işleminde ona danışma veya onun onayına başvurma zorunluluğu bulunmamaktadır (İmami, 2004a: 88; Hayati, 2010: 245; Safayi, 2004: 256). Gözlemci, yöneticinin işlemlerinde vakıf sözleşmesine (vakıfname) ve vakfın amacına aykırı davranması durumunda yöneticiyi önlemek veya zararın tazmini için Evkaf Kurumu'na veya mahkemeye başvurabilir. Vakıf denetçisinin onaylayıcı veya gözlemci olduğu belirlenmezse, denetçi kural olarak gözlemci nitelikte olduğu varsayılır. Çünkü, onaylayıcının yetki ve yükümlülükleri, gözlemci denetçiye oranla daha önemli ve etkin olması dolayısıyla onaylayıcı denetçinin sıfatı açık ve belirgin olmasını gerektirmektedir (Safayi, 2004: 256). Vakıf denetçisinin gerek onaylayıcı, gerek gözlemci olarak ücret hakkı (Hakkı Nizare, denetim ücreti) söz konusudur. Hac, Evkaf ve Hayriye işleri Kurumu'nun Teşkilatı ve Yetkilerine İlişkin Kanunu'nun 11.maddesi gereği, bu ücret, vakıf eden tarafından belirtilmemişse, örf ve adet gereği bu iş için ödenen ücret tutarıdır.

Türk hukukunda vakıf, zorunlu olarak denetim kuruluna sahip olmakla birlikte iç denetimini sağlar. Ancak bununla birlikte TMK göre bütün vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğünün ve üst kuruluşların denetimine tabidir (TMK.m.111). Denetim kurumu, vakıf edilen malın amaca uygun şekilde yönetildiğini ve kullanıldığını denetler. Vakfın üst kuruluşu ise özel kanun hükümlerince yapılır (Akıntürk vd, 2012: 218; Akipek vd, 2013: 690).

Nitekim kanun hükümleri gergince vakfın örgütleme şekli, yönetim biçimi ve amacı, aşağıda belirtilen koşullar altında mahkeme kararıyla değişebilir. **a**)Haklı bir sebebin varlığı, **b**) vakıf yönetimi veya denetiminin başvurusu, **c**)başvuran dışındaki organların görüşünü almak (TMK.112,113). Mahkeme, denetim kurulunun başvurusu üzerine vakıf yöneticilerini görevden alabilir ve vakıf senedinde başka bir hüküm yoksa yenisini seçebilir. (TMK.m. 112). Kamuya yararına özgülenen vakıf ile özel kanunlarla kurulan vakıflar hakkındaki özel hükümler saklıdır (TMK.m.117).

Sonuç

Vakfa ilişkin kanuni düzenleme İran Medeni Kanunu'nda çok eski uygulama şekli ve özellikle İmamiye Fıkhi öğretisinin etkisiyle ele alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu kanunda vakfın tüzel kişiliği öngörülmemiştir. Dolayısıyla bu konuda vakfa ilişkin hükümler de bu eksikliğe dayalı düzenlenmiştir. Ancak, daha sonra 1984 tarihli özel kanunla (Hac, Evkaf ve Hayriye işleri Kurumu'nun Teşkilatı ve Yetkilerine İlişkin Kanunu) vakfın bir tüzel kişiliği niteliği ve buna göre yönetim ve denetim biçimine ilişkin hükümler öngörülmüştür. Diğer yandan vakfın esasen özel hukuk kökenli bir kurum olması itibariyle kişiliğine ilişkin özel hukuk kapsamındaki kanunda düzenlenmesi gerektiği yerde kamu hukuk niteliğindeki özel bir kanunla öngörülmesi, aslında bu konu İran kanunlaşma düzenin alışık olmayan bir durumunu da göstermektedir.

İran hukukunda Medeni Kanunu gereği vakıf kuruluşunun vakıf eden ile yararına vakıf edilen kişi veya kurum arasındaki bir sözleşme sonucu olarak ortaya çıkması ve ayrıca vakıf malın tesliminin bu sözleşmenin tamamlanması için geçerlilik koşulu olarak öngörülmesi bir yerde bu sözleşmenin ayni bir sözleşme niteliğini göstermektedir. Nitekim vakıf sözleşmesinin rızai bir şekilde kurulması, bu sözleşmeye bağlayıcı yüküm ve hak doğurmamaktadır. Ancak vakıf malın yararına vakıf edilen kişi veya kurum tarafından

teslim alınmasıyla bağlayıcı niteliği kazanması İran vakıf hukukunun bir özelliğini oluşturmaktadır. Vakfın bu biçimde kurulmasını öngören kanundan doğan bir tutum olmakla birlikte işlemin gerçek mahiyetini ve uygulamadaki gerekliliğini yansıtmadığını söylemek mümkündür. Çünkü sonuç itibariyle vakıf, bağış veya hibe gibi belirli kişi veya kişilere yönelik kazandırıcı bir işlem değildir. Vakıf, bir malın veya hakkın belirli meşru amaç için özgülenmeyi esas almaktadır. Kişi veya kişiler ise bu amaç güdümü ve kapsamında bu mal veya haktan yararlanmaktadır. Bu bakımdan Türk hukukunda olduğu gibi bunun tek taraflı bir irade açıklamasıyla sonuçlanması, vakfın kurulmasının süreçlerini kolaylaştırmakla birlikte bu kurumun kurulmasını ve amaca yönelik etkileşmesini güvence altına almaktadır. Türk hukukunda vakfın kurulması için vakıf edenin bu yöndeki iradesini resmi senet veya ölüme bağlı tasarrufla açıklaması gerekir. Vakıf edilen mal bu açıklamayı içeren vakıf senedin mahkemece yapılacak tescil ile tüzel kişiliğini kazanır. Bununla birlikte vakfedilen malın mülkiyeti ve varsa haklar vakfın tüzel kişiliğine geçmiş olacaktır.

İran hukukunda vakfa ilişkin öğretideki diğer bir tartışma konusu ise, vakfa konu olacak malın ayını nitelikte olması gerektiğidir. Bu durum, İran Medeni Kanunu'nun vakfın tanımına ilişkin hükümde öngörülmesi gerek yargı içtihatlarında ve uygulamada yasal sorunlara yol açtığından dolayı öğretinin yoğun eleştiri odağı olmuştur. Ancak İran Evkaf kanununda öngörülen istisnalar ve Evkaf Kurumuna verilen yetkilerle ilgili hükmün uygulama biçimi, belli oranda mali hakların da vakfa konu olabileceği bağlamında esnekleştirilmiştir. Ayrıca İran Medeni Kanunu'nda vakfın özgülenen malvarlığını amacının gerçekleştirilmesi yönünde iktisadi faaliyette kullanması veya değerlendirilmesi konusunda açık bir hüküm bulunmamakla birlikte İran Evkaf Kanunu'nda sınırlı biçimde belirli koşullar altında vakıf malın daha iyi bir duruma getirilmesine ilişkin hükümler öngörülmüştür. Ayrıca İran hukukunda anılan kanunlarda vakıf malının ticari faaliyette kullanılmasına ve ticari işletme şeklinde faaliyette bulunabileceğine ilişkin açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki İran hukuk öğretisinde Türk hukukunda olduğu gibi, vakfın kendi amacına yönelik ticari faaliyette bulunması gerektiğine yoğun eğilim bulunmaktadır.

İran hukukunda vakfa ilişkin yasal düzenlemelerin başında gelen İran Medeni Kanunu'nun Fransız Medeni kanununu mehaz alış olmasına rağmen bu kanunda vakıf konusuna öncellikle fıkhi yorumlarla kavramsal anlam verildiği ve uygulamada da bu yorumlara öncelik verildiği anlaşılmaktadır. Bunun önemli nedeni İran Anayasası'nın, kanun hükümlerinin İslam şeri ve fıkhi kurallara uygun olması gerektiğini öngören ilkelerdir. Bu bakımdan, İran hukukunda fıkhi eğilim ile pozitif hukuk eğilimi bakımından öğretide görüş ayrılığına yol açmaktadır. Ancak her iki eğilimin uyumlaşması her iki öğretinin eşit ve ortak güdümdeki gelişmiş yorumlarına bağlıdır. Nitekim bazen hukuksal kavram ve kurumlara ilişkin fıkhi öğreti eğilimleri, pozitif hukuk öğreti görüşlerini gölgede bırakmış veya çelişen görüşlerle askıda kalmasına yol açarak hukukun temel kaynaklarını oluşturan kanunların gelişmesini ve düzenlenmesini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca unutulmamalı ki, karşılaştırmalı hukuk incelemeleri, her ülkenin hukuk düzenine ilişkin kanunların ve uygulama biçimlerinin gelişmesinde önemli etki ve role sahiptir. Bu bağlamda karşılaştırmalı hukukta vakfa ilişkin hukuki yaklaşım ve uygulama biçimi Türk hukukunda tamamen yerli bir kaynak niteliğindedir. Bu bakımdan diğer ülke hukukların vakfa ilişkin yasal düzenlemelerde ve uygulamalarında Türk hukuku'nun bir örnek oluşturduğunu vurgulamak mümkündür.

Kısaltmalar

İAY: İran Anayasası
İEVK: İran Evkaf Kanunu
İMK: İran Medeni Kanunu
TMK Türk Medeni Kanunu
TVK: Türk Vakıflar Kanunu

Kaynakça

I.Farsça

1. Adil, Mustafa. (1975). Medeni Hukuk, 8.Baskı, C.1, Tahran

2. Brucerdi, M (2004). Külliyat-i Hukuk-i İslami, Tahran

3.Eminiyan Moderres, M. (2007). Hukuk ve Kananlar Bakımından Vakıf, 2. baskı, Meşhad

4. Feyiz, A.Reza. (1993). Vakıf ve Onun İrade etkenleri, Vakıf Fasılnamesi, No:4, Yıl: 1, Tahran

5.Katuziyan, N. (1990). Medeni Hukuk, C.III, Tahran

6. Kiyani, Mujtaba. (2002). Altı ve Sekizinci Hicri yüzyılda İran'daki vakıfların İncelenmesi, Miras Fasılnamesi, No: 64, http://www.mirasejavidan.com/Article-537.aspx

7.İmami, H. (2004a). Medeni Hukuk, C.I, 24.Baskı, Tahran

8. İmami, H (1977b). Medeni Hukuk, 3.Baskı, C.1, Tahran

9. Langrudi, J. (1977). Malvarlığı Hukuku,Tahran

10. Hayati, A. (2010). Medeni Hukuk, Eşya ve Malkiyet, C.II, 2.baskı, Tahran

11. Necefi E./ Morteza/M.F. (2009). İran İslami Cumhuriyeti Anayasası Hukuku, 5. baskı, Tahran

12. Mirhaşemi, S./ Serhengiyan, H (2018): Bilim ve Teknolojinin ticarileştirilmesinde Vakıfın kullanım olanağı ve Buna İlişkin örnek Önerisi, Mali ve İktisadi Siyasetler Fasılnamesi, No: 8, Tanran

13. Muhakkak El-Sani, A. (1986). Cami-ul El-Makasıt Fi Şerhi El-Kavaid, Kum

14. Safayi, S. H. (2004). Medeni Hukuka Giriş, C.I, 3.baskı, Tahran

15. Şehabi, A. (1964). İslam'da Vakfın Tarihçesi, Tahran

16. Şehit Elsani, B.N (1996a). Salik-i Efham Fi Şerayi El-İslam, C.I,

17. Şehit Elsani, B.N. (1912b). Şerhi El-Luma El-Damaşkiye, C.1, Tebriz

18.http://www.aqrazavi.org/index.php?module=pagesetter&func=viewpub&tid=21&pid=227&k=1, (23.10.2019)

II.Türkçe

1. Akıntürk, T./Karaman, D. (2012). Medeni Hukuk, 25.baskı, İstanbul

2. Akıntürk, T./Karaman, D. (2013). Borçlar Hukuku, 26. baskı, İstanbul

3. Akipek, J./ Akıntürk, T.Karaman, D. (2013). Türk Medeni Hukuku, C.I, 10.Baskı, Ankara

4.Yem, A. (2011). Türk Hukuk Sisteminde Vakıflar, Ankara

5. Zevkliler, A./Havutçu, A./ Gürpınar, D. (2008). Medeni Hukuk, Ankara

Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Kırılgan Beşli Ülkeleri Örneği

Nuri BALTACI[*]
Pınar HAYALOĞLU[**]

Özet

Ulusal ve bölgesel güvenliği sağlamak amacıyla gerekli olan savunma harcamaları ülkelerin bütçelerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle kamu harcamalarının alt kalemi olan savunma harcamalarının ekonomik etkileri konusundaki tartışmalar her dönem önemini korumuştur. Bu çalışmada kırılgan beşli ekonomileri olarak adlandırılan gelişme yolunda olan ülkelerde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki incelenmiştir. 2000-2017 dönemini kapsayan çalışmada dinamik panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Analizler sonucu elde edilen bulgulara göre, ele alınan ülkelerde, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Dinamik Panel Veri Analizi

The Relationship Between Defense Expenditures, Economic Growth and Current Account Balance: Evidence From Fragile Five Countries

Abstract

Defense expenditures, which are necessary to ensure national and regional security, constitute an important part of the budgets of the countries. Therefore, discussions on the economic effects of defense expenditures, which are the sub-items of public expenditures, have always been important. The study analyzed relationship between defense expenditures, economic growth and current account balance in the countries on the path of development called fragile five economies. In the study covering the period 2000-2017, dynamic panel data analysis method was used. According to the results, there is a negative relationship between defense expenditures, economic growth and current account balance in the countries studied.

Keywords: Defense Expenditures, Economic Growth, Dynamic Panel Data Analysis

[*] Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, nbaltaci@gumushane.edu.tr
[**] Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, pinarhayaloglu@gumushane.edu.tr

Giriş

Tarihsel süreç içinde devletlerin kendi güvenliklerini sağlamak için birçok yönteme başvurdukları bilinmektedir. Bu yöntemler bazı durumlarda ülkenin ekonomik yükünü ciddi şekilde arttırmakla beraber ulusal güvenliğe yönelik tehditlere karşı savunma mekanizmalarının bulunması devletlerin en temel gereksinimlerdendir. Barış süreçlerinde savunma harcamalarına yönelik eleştiriler artarken savaş süreçlerinde ise ülke kaynaklarının büyük kısmı savunmaya harcanmaktadır. Bununla birlikte ulusal ve bölgesel güvenlik ihtiyacı ülkelerin halen bütçelerinin önemli bir bölümünü savunma harcamalarına ayırmasına yol açmaktadır.

Ülkelerdeki savunma harcamalarının düzeyini etkileyen çok sayıda faktör vardır. Bu doğrultuda ülkelerin tarihi ve jeopolitik konumu, stratejik gereklilikleri ve siyasal rejimi gibi sosyo-politik faktörler yanında milli geliri ve demografik yapısı gibi iktisadi faktörler savunma harcamalarının ülkeler arasında farklı düzeylerde olmasına yol açmaktadır. Diğer yandan gelişmiş ülkeler savunma ürünlerinin üretimi ve satışı ile önemli düzeyle gelir elde ederken gelişmekte olan ülkeler için savunma harcamaları genellikle bütçe dengelerini ve dış ödemeler bilançolarını olumsuz etkileyen harcama kalemleri durumundadır.

Savunma harcamalarının ekonomik etkileri konusunda literatürde farklı görüşler mevcuttur. Bir kısım araştırmacılar kaynakların savunma sektörüne devredilmesinin ekonominin üretken sektörlerine yatırım yapmasını engelleyeceğini savunmaktadır. Diğer bir kısım araştırmacılar ise savunma sektörünün teknolojik ilerleme, altyapı ve beşeri sermaye oluşumu yoluyla ekonomi üzerinde yayılma etkisi yaratabileceğini savunmaktadır (Khalid ve Mustapha 2014: 27). Bu doğrultuda arz yanlı Askeri Keynesci yaklaşım savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkilerine odaklanırken talep yanlı Neoklasik yaklaşım ise savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkilerine odaklanmaktadır.

Çalışmada savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki 2000-2017 yıllarını kapsayan dönemde Kırılgan Beşli ekonomileri olarak adlandırılan ülkeler için araştırılmıştır. İlk kez Morgan Stanley'in 2013 yılı ekonomi raporunda ortaya atılan ve Hindistan, Brezilya, Endonezya, Türkiye ve Güney Afrika'yı kapsayan gruplandırma finsans piyasaları en kırılgan ülkelerden oluşmaktaydı. 2017 yılında kredi derecelendirme kuruluşu Standard&Poor's (S&P) tarafından revize edilen gruplandırma ise Arjantin, Türkiye, Katar, Mısır ve Pakistan'ı kapsamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın örneklemini her iki gruplandırmada yer alan yedi ülke (Türkiye, Hindistan, Brezilya, Güney Afrika, Mısır, Arjantin, Pakistan, Endonezya) oluşturmaktadır. Çalışmada savunma harcamaları ile ilgili verilerin teminindeki güçlük, savunma harcamaları tanımındaki farklılıklar ve verilerin dönemsel olarak uzunlukları çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. İlgili ülkelere ait veriler dinamik panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulguların mevcut literatür ile karşılaştırılarak savunma harcamalarının ekonomik etkileri konusundaki tartışmalara ışık tutması amaçlanmıştır.

Çalışmanın devam eden kısımları şu şekilde organize edilmiştir: Birinci bölümde savunma harcamalarının ekonomik etkilerini ele alan literatür sunulmuştur. İkinci bölümde model ve veri seri tanıtıldıktan sonra üçüncü bölümde ampirik bulgular sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise çalışmanın genel değerlendirmesi yapılmıştır.

1. Literatür

Savunma harcamaların ekonomik etkileri konusunda geniş bir literatür bulunmasına rağmen araştırmacılar arasında bir görüş birliği olmadığı söylenebilir. Bu kapsamda savunma harcamalarının ekonomik büyüme, cari işlemler dengesi, dış ticaret dengesi,

enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda elde edilen bulgular; ele alınan ülke grubuna, döneme ve kullanılan yönteme göre farklılık göstermektedir. Aşağıda bu çalışmalar özetlenmiştir.

Kollias (1997), savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1954-1993 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye için incelemiştir. Nedensellik analizinin kullanıldığı çalışmada savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Sezgin (2000), savunma harcamaları ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi 1955-1994 yılları arası dönemde Türkiye için 1958-1994 yılları arası dönemde ise Yunanistan için incelemiştir. Elde edilen sonuçlar Türkiye ve Yunanistan'da savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini göstermektedir. Canbay ve Mercan (2017), savunma harcamaları, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkileri Türkiye için incelemişlerdir. 1986-2016 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada Johansen Eş-bütünleşme testi sonuçları savunma harcamaları, ekonomik büyüme ve cari açık arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre savunma harcamaları ve sanayi üretim endeksindeki büyüme uzun dönemde cari açık üzerinde negatif etkili iken kısa dönemde pozitif etkilidir. Gokmenoglu vd. (2015), askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1988-2013 dönemlerini kapsayan dönemde Türkiye için incelemişlerdir. Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testinin sonuçları, ekonomik büyümeden askeri harcamaya doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koyarken askeri harcamalardan ekonomik büyümeye herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilemiştir. Durgun ve Timur (2017), savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye için incelemişlerdir. 1970-2015 yıllarına ait verilerin kullanıldığı çalışmada Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ve uzun dönemli bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ortaya koymaktadır.

Fatah ve Salıhoglu (2016) Endonezya ve Türkiye'deki savunma giderlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisini araştırmışlardır. Zaman serisi yönteminin kullanıldığı çalışmada 1988-2014 arası yıllık verilerden yararlanılmıştır. Sonuçlara göre Endonezya'da savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki söz konusuyken Türkiye'de negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. Tuncay (2017) savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye ile ekonomik ve jeostratejik anlamda benzerlik gösteren Bulgaristan, Azerbaycan, Yunanistan, İsrail, İran, Mısır ve Tunus için araştırmıştır. Dinamik panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada 1996-2014 dönemine ait verilerden yararlanılmıştır. Analizler sonucu elde edilen bulgular, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığını desteklemektedir.

Şit (2018) çalışmasında 1980-2016 döneminde Türkiye'de savunma harcamalarının makroekonomik etkilerini incelemiştir. Çalışmada savunma harcamalarının enflasyon, cari işlemler dengesi ve ithalat üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca cari işlemler dengesinden GSYH ve savunma harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Karagöz (2018), savunma harcamalarının dış borç üzerindeki etkisini Türkiye ve Türki Cumhuriyetler (Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan) için incelemiştir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışma 1994-2015 dönemini kapsamaktadır. Analiz sonuçları dört ülke için de savunma harcamaları dış borç arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Korkmaz (2015)'ın çalışmasında askeri harcamaların ekonomik büyüme ve işsizlik oranı üzerindeki etkisi 10 Akdeniz ülkesi için incelemiştir. 2005-2012 yıllarını kapsayan dönemde panel veri analiz tekniğinin kullanıldığı çalışmada elde edilen bulgulara göre, askeri harcamalar ülkelerin ekonomik büyümesini olumsuz etkilerken işsizliği de arttırmaktadır. Turan vd. (2018), askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1988-2016 yıllarını kapsayan dönemde 12 düşük ve 29 yüksek gelirli ülke için araştırmışlardır. Çalışmada Westerlund (2007) eşbütünleşme testi ve Dumitrescu Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasında hem yüksek hem de düşük gelirli ülkelerde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca yüksek gelirli ülkelerde askeri harcamalardan kişi başı GSYH'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, düşük gelirli ülkelerde ise askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Rahman ve Siddiqui (2019), askeri harcamanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1998-2017 yıllarını kapsayan dönemde tüm kıtalardan farklı ekonomik geçmişe sahip 85 ülke için araştırmışlardır. Çalışmada savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu, çünkü savunma harcamaları nedeniyle altyapı, sağlık, eğitim ve standart malların üretimi gibi diğer alanlara yatırım yapmak için daha az kaynak ayrıldığı belirtilmiştir. Çalışmada ayrıca askeri harcamalar ile silah ihracatı arasında olumlu tamamlayıcılık ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur. Buna göre, askeri harcamalar silah ihracatı ile tamamlandığı takdirde ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Frederiksen (1989), savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1964 ve 1985 yılları arasında Endonezya için incelemiştir. Granger nedensellik analizin kullanıldığı çalışmada elde edilen bulgular, Endonezya'da incelenen dönem için ekonomik büyümenin savunmaya neden olduğunu ve böylece daha fazla büyümeye yol açan bir geri bildirim ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Khalid ve Mustapha (2014), askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2011 dönemine ait yıllık veriler ile Çin için araştırmışlardır. Analizler sonucu elde edilen bulgulara göre; uzun dönemde GSYH ve büyüme arasında ters yönlü bir ilişki söz konusu iken kısa dönemde sonuçlar değişkenler arasında güçlü bir korelasyon elde edilememiştir. Nedensellik testi sonucuna göre ise GSYH'dan askeri harcamalara doğru tek yönlü nedensellik ilişkilisi tespit edilmiştir. Ali ve Ather (2014), savunma harcamalarının Pakistan'daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. İki aşamalı en küçük kare (2SLS) yöntemi kullanılmış olup veriler 1980-2013 dönemini kapsamaktadır. Elde edilen bulgular, savunma harcamalarının hem doğrudan hem de dolaylı olarak Pakistan'daki ekonomik büyümeyi yavaşlattığını göstermektedir.

2. Model ve Veri Seti

Çalışmada 2000-2017 yıllarına ait veriler yardımıyla kırılgan ülke grubunda bulunan yedi ülkede ekonomik büyüme ve ödemeler dengesi ile savunma harcamaları arasındaki ilişki dinamik panel veri analiz yöntemi ile test edilmiştir. Dinamik panel veri yönteminde bağımlı değişkenin bir dönem gecikmeli değerini modele bağımsız değişken olarak dahil edilmektedir. Çalışmada Yakovlev (2007) ve Dunne vd. (2004)'den alınan regresyon modelleri geliştirilerek denklem 1'de yer alan model oluşturulmuştur:

$$ME_{it} = ME_{it-1} + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 INF_{it} + \beta_3 UNP_{it} + \beta_4 INT_{it} + \beta_5 AG_{it} + \beta_6 CB_{it} + \beta_7 COR_{it} + v \quad (1)$$

Tablo 1'de modelde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları ve hangi kaynaktan elde edildiği görülmektedir. Modeldeki değişkenler herhangi bir hesaplama ve metodoloji hatası vermemesi için tek kaynaktan alınmıştır.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişkenin Adı	Değişkenin Tanımlanması	Elde Edildiği Kaynak
ME	Askeri harcamalar (GSYH yüzdesi)	Dünya Bankası
GDP	GSYH Büyüme Oranı (%)	Dünya Bankası
INF	Enflasyon Oranı (Tüketici Fiyatları Cinsinden)	Dünya Bankası
UNP	İşsizlik Oranı (Toplam İşgücü yüzdesi)	Dünya Bankası
INT	Reel Faiz Oranı	Dünya Bankası
AG	Ar-ge Harcamaları (GSYH yüzdesi)	Dünya Bankası
CB	Cari İşlemler Dengesi (GSYH yüzdesi)	Dünya Bankası
COR	Yolsuzluk Algılama Endeksi	Dünya Bankası

Modelde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve kullanılan veriler arasındaki korelasyon Tablo 2 ve Tablo 3'de sunulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında yüksek bir korelasyon olmadığı görülmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
ME	144	1,9244	0,9927	0,5727	4,1915
GDP	144	4,2451	3,4477	-10,8944	11,1135
INF	126	8,5035	7,8894	-0,6920	54,9153
UNP	144	9,8977	6,4750	0,65	27,33
INT	122	8,2633	13,5871	-11,0862	48,3412
AG	96	0,6489	0,2893	0,0474	1,1982
CB	144	-1,4249	3,0380	-9,2043	8,9707
COR	143	3,4237	0,7747	1,7	5,6

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

	ME	GDP	INF	UNP	INT	AG	CB	COR
ME	1.000							
GDP	0,368	1.000						
INF	0,135	-0,137	1.000					
UNP	-0,510	-0,332	-0,136	1.000				
INT	-0,244	-0,182	-0,115	-0,161	1.000			
AG	-0,262	-0,179	-0,262	0,158	0,641	1.000		
CB	0,093	0,176	-0,008	-0,312	0,046	-0,387	1.000	
COR	-0,509	-0,363	-0,213	0,731	0,244	0,564	-0,469	1.000

3. Analiz ve Bulgular

Çalışmadan elde edilen bulgular Tablo 4'de görülmektedir. Modelde savunma harcamalarının önemli bir kalemi olan askeri harcamalar değişkeni bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bulgulara göre; askeri harcamalar ile askeri harcamaların bir dönem gecikmeli değeri arasında pozitif ve istatistiki olarak %10 düzeyinde güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme değişkeni ile askeri harcamalar değişkeni arasında ise negatif

ve istatistiksel olarak %10 düzeyinde güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yani ekonomik büyümedeki bir artış savunma harcamalarında bir azalmaya neden olmaktadır. Diğer yandan enflasyon oranı değişkeni, Ar-Ge harcamalarının GSYH'ya oranı ve cari işlemler dengesi değişkenleri ile bağımlı değişken olan askeri harcamaları arasında negatif ve istatistiksel olarak güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yolsuzluk değişkeni ve reel faiz değişkeni ile askeri harcamalar değişkeni arasında ise istatistiki olarak güçlü bir ilişki tespit edilememiştir.

Modelin geçerliliği ile ilgili testlere bakıldığında; araç değişkenlerin uyguluğu için yapılan Sargan testi sonucuna göre, seçilen araç değişkenlerinin uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Modeldeki değişkenler arasındaki korelasyon ise Arellano-Bond testi ile test edilmiş ve beklentiye uygun şekilde 1. dereceden negatif otokorelasyon var iken 2. düzeyde otokorelasyon tespit edilememiştir.

Tablo 4: Model Sonuçları

Bağımlı Değişken: ME	**Model**	
ME_{L-1}	0,7960 (0,0813)***	
ME	-0,0137 (0,0080)*	
GDP	-0,0181 (0,0064)***	
INF	-0,0418 (0,0181)	
UNP	0,0059 (0,0392)	
INT	-0,4765 (0,2550)*	
AG	-0,0246 (0,0111)**	
CB	-0,0054 (0,0461)	
Wald $\chi 2$ (8) **Prob>$\chi 2$**	389,75 0,0000	
Sargan $\chi 2$ (33) **Prob>$\chi 2$**	33,2130 0,456	
Arellano-Bond Testi	z	Prob>z
AR(1)	-1,8478	0,0646
AR(2)	-0,7092	0,4782

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerini, parantez içindeki değerler standart sapmayı göstermektedir.

Sonuç

Savunma harcamalarının ekonomik etkileri konusundaki tartışmalar her dönem önemini korumuştur. Ulusal güvenliğe yönelik tehditlere karşı en temel gereksinimlerden olan savunma mekanizmaları diğer yandan uluslararası rekabette de önemli bir kalem olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda gelişmiş ülkelerin savunma sanayilerine verdikleri önem ve destek gelişme yolunda olan ülkeler için de bir referans niteliğindedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler savunma harcamalarını kendi öz kaynakları ve teknolojileri ile karşılamaya çalışırken diğer taraftan savunma pazarından pay alarak ülke ekonomilerini güçlendirme çabası içine girmişlerdir.

Bu çalışmada önemli bir savunma harcaması olan askeri harcamalar ile büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki kırılgan beşli sınıflandırmasında yer alan yedi ülke için araştırılmıştır. Dinamik panel veri analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada, ekonomik büyümedeki bir artışın savunma harcamalarında azalmaya sebep olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde cari işlemler dengesi ile savunma harcamaları arasında negatif bir ilişki elde edilmiştir.

Savunma harcamaları konusunda özellikle ülkelerin verilerinin ulaşılmasındaki zorluklar çalışmaların standart veriler ile yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu noktada ulaşılabilir verilerin artması savunma harcamaları ve ekonomik etkileri konusunda daha net bilgilerin ortaya çıkmasına imkân verecektir.

Kaynaklar

Ali, Amjad ve Ather, Muhammad (2014). Impact of Defense Expenditure on Economic Growth: Time Series Evidence from Pakistan. Global Journal of Management and Business Research: B Economics and Commerce, 14(9), s.26-31.

Canbay, Şerif ve Mercan, Derya (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. Journal of Emerging Economies and Policy, 2(2), s.86-104.

Dunne J. P., Perlo-Freeman, S. ve Aylin, S. (2004). Military Expenditure and Debt in South America, Defence and Peace Economics. 15(2), s.173-187.

Durgun, Özlem ve Timur, Mustafa Caner (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 54, s.126-137.

Fatah, Anton Abdul ve Salıhoglu, Salih (2016). Comparative Study of the Impact of Defense Expenditures on Economic Growth in Indonesia and Turkey. Savunma Bilimleri Dergisi, 15(1), s.55-77.

Frederiksen, P.C. (1989). The Relationship between Defence Spending and Economic Growth: Some Evidence for Indonesia., 1964–85. Contemporary Southeast Asia, 10(4), s.375-384.

Gokmenoglu, K.; Taspinara, K. N. ve Sadeghieha, M.(2015). Military Expenditure and Economic Growth: The Case of Turkey. Procedia Economics and Finance, 25(2015), s.455-462.

Karagöz, Kadir (2018). Impact of defence expenditures on external debt: An econometric analysis for Turkey and Turkic Republics. Theoretical and Applied Economics, XXV, 1(614), s.183-192.

Khalid, Masoud Ali and Alhaji, Bukar Mustapha (2014). Military Expenditure and Economic Growth in the Case of China: Using ARDL Approach. International Journal of Development and Emerging Economics, 2(1), s.27-36.

Kollias, Christos (1997). Defence Spending and Growth in Turkey 1954-1993: A Causal Analysis. Defence and Peace Economics, 8(2), s.189-204.

Korkmaz (2015). The Effect of Military Spending on Economic Growth and Unemployment in Mediterranean Countries. International Journal of Economics and Financial Issues, 5(1), s.273-280.

Rahman, T. ve Siddiqui, D. A. (2019). The Effect of Military Spending on Economic Growth in the Presence of Arms Trade: A Global Analysis. Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3401331.

Sezgin, Selami (2000). Defence Expenditure and Economic Growth in Turkey and Greece: A Cointegration Analysis. Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, 1(1), s.1-12.

Şit, Mustafa (2018). Macroeconomic Effects of Defense Expenditures in Turkey. Savunma Bilimleri Dergisi, 17(2), s.93-114.

Tuncay, Özhan (2017). Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3(1), s.23-37

Turan, T.; Karakaş, M. ve Özer, H. A. (2018). Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. Maliye Dergisi, 175, s.140-153.

Yakovlev, Pavel (2007). Arms Trade, Military Spending, and Economic Growth. Defence and Peace Economics. 18, s.317-338.

Financial Performance Evaluation of Turkish Wholesale and Retail Trade Firms in Istanbul Stock Exchange

Nada Sarsour[*]
Hüseyin Dağli[**]
Selçuk Perçin[***]

Abstract

As Financial Performance Is A Multi-Dimensional Concept, The Study Used Multi-Criteria Decision Financial Evaluation Is The Starting Point For Making Business Plan And Strategy, Before Using Any Sophistical Forecasting And Planning Procedures, There Is A Necessity To Study The Financial Performance Evaluation. Therefore, This Study Aimed Mainly To Present An Effective Model To Evaluate The Financial Performance Of The "Bist Wholesale And Retail Trade" Firms Listed On Istanbul Stock Exchange (Bist) Over The Period Of 2015-2018.

Making Methods. The Fuzzy Grey Rational Analysis (Gra) Method Was Used To Evaluate Financial Performance Of Different Alternatives Considering The Distances Between Fuzzy Sets Based On The Grey And Fuzzy Theory. While, For Assessment Of Alternatives With Respect To Criteria And The Importance Weights Of Criteria, Fuzzy Entropy Method Was Used To Determine The Relative Importance Of 15 Financial Indicators Categorized As; Profitability, Leverage, Growth, Liquidity, Efficiency And Market Ratios. Based On A Comprehensive Financial Evaluation Framework The Study Ranked The Financial Performance Of The 17 Wholesale And Retail Trade Index Firms And Showed That Mipaz Firm Has The Best Relative Financial Performance.

A Sensitivity Analysis Of A-Cut Was Presented For Confirming Validity Of The Proposed Model. Based On That The Study Results Showed That The Results Of The Ranking Orders Of Wholesale And Retail Trade Firms By Using The Proposed Methodology Is Valid And Reliable.

Keywords: Financial Performance Evaluation, Multi-Criteria Decision Making, Fuzzy Gra

[*] Ph.D. Student, Karadeniz Technical University, nadasarsour@gmail.com
[**] Prof. Dr. Karadeniz Technical University, daglih@hotmail.com
[***] Prof. Dr. Karadeniz Technical University, selcukpercin@yahoo.com

Introduction

The Wholesale And Retail Industry Is An Engine Of Growth And Employment, Which Plays A Critical Role In The Future Of Turkey's Economy And Prosperity. Turkish Wholesale Industry Includes All Businesses That Selling To An Intermediary Business, In Other Word It Is A Type Of Business-To-Business (B2b). While, Turkish Retail Industry Is An Organized Umbrella Including Clothing Retailers, Shopping Centers, Food Retailers, Chain Stores, And Restaurants. Meanwhile The Wholesale And Retail Sales Account Shares Of 12% In The Gross Domestic Product, And Is Expected To Continue Growing In The Upcoming Periods, In Spite Of The Expected Future Fluctuated Circumstances. In The Other Hand, The Economic And Social Contributions Of The Wholesale And Retail Industry Are Revealed In Every Aspect Of Daily Life. Based On That, The Necessity Of Evaluating The Financial Performance Of The Turkish Wholesale And Retail Industry Has Been Driven.

Financial Performance Significantly Influences Current And Future Decisions, As It May Reveal Critical Information For Managers Concerning Recent Trends And Potential Occurrences That In Turn Influences Firm Strategic Planning Or Implementation Of Ongoing Operational Policy. Meanwhile, Financial Performance Evaluation Is Important For All Stakeholders, As They Can Better Understand Their Relative Positions In A Company's Capital Mix.

Grey Relational Analysis (Gra) Method Was Proposed By Deng In 1982, Based On The Greyness Concept Which Is The Incomplete Or Unknown Information. Gra Method Is Used To Measure The Relationships Among Elements When The Trends Of Their Development Have Either Homogeneity Or Heterogeneity (Deng 1982). In Addition, Wu (2002) Found That Gra Method Has Advantages Over Other Mcdm Methods As Its Calculations Easy, Straightforward And Based Upon Original Data, Although It Is One Of The Best Methods To Make Decisions Under Business Environment.

In This Regard, Gra Is Supposed To Evaluate Financial Performance Of Different Alternatives Reliably, While Fuzzy Gra Is More Reliable In Case Of Studying The Distance Between Fuzzy Sets As It Is Proposed Based On The Grey And Fuzzy Theory, Assessment Of Alternatives With Respect To Criteria And The Importance Weights Of Criteria

Therefore, For Evaluating And Ranking The Financial Performance Of The "Bist" Wholesale And Retail Industry Listed On Istanbul Stock Exchange, The Study Uses Fuzzy Gra Method And Fuzzy Entropy Method For Determining The Relative Importance And Weighting Performance Indicators.

The Reminder Of The Study Is Organized As Follow: The Next Section Contains The Literature Review And Defines The Performance Indicators. The Research Method And The Proposed Methodology Section Describes Gra, Fuzzy Gra And Fuzzy Entropy. The Application Section Illustrates How The Propped Methodology Applied On The Target Industry. While Results And Discussion Section Contains The Financial Performance Evaluation Results Of The Fuzzy Gra And Sensitivity Analysis Of The Evaluation Results. The Last Section Sets Out The Conclusions.

1 Literature Review:

The Financial Evaluation Is The Starting Point For Making Business Plan And Strategy, Before Using Any Sophistical Forecasting And Planning Procedures, There Is A Necessity To Study The Financial Performance Evaluation. In Addition, Yalcin, Bayrakdaroglu And Kahraman (2012) Asserted On The Necessity Of Improving The Tools Of Measuring The Financial Performance As The Increasing Changes In Market Competition, Liberalization And Internationalization Of Financial Market, The Mobility Of Capital, And The Continuing Attempts To Increase The Company Value And Develop Financial Performance.

Using Financial Ratios In Performance Evaluation Process Can Be Suitable For Both The Individual Firm And The Related Sector. Teker El At. (2016) Supposed That To Evaluate Financial Performance Of A Firm, There Are Various Indicators To Include In Modelling; Leverage, Liquidity, Operational Efficiency, Profitability, Growth And Other Factors Are The Main Tools To Certainly Examine. Throughout The Years, The Literature Of Financial Performance Evaluation Has Been Developed, As More Comprehensive Evaluation Models Have Been Established Based On Financial Ratios, Table (1) Shows Some Of The Related Previous Studies.

	Liquidity Ratio			Leverage Ratio		Efficiency Ratio			Profitability Ratio					Growth Ratio	
Author (Y)	Current Ratio	Quick Ratio	Working Capital Turnover Ratio	Debt To Total Assets Ratio	Debt To Equity Ratio	Assets Turnover	Account Receivable	Stock Turnover	Roa Ratio	Roe Ratio	Net Profit Margin	Gross Profit Margin	Operating Profit	Sales Growth Ratio	Assets Growth Ratio
Edirisinghe & Zhang (2008)	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓			
Ahrendsen & Katchova (2012)	✓		✓	✓	✓	✓			✓	✓			✓		
Katchova & Enlow (2013)	✓	✓		✓		✓			✓	✓	✓	✓			
Srinivasa Reddy, Nangia & Agrawal (2013)	✓	✓			✓	✓		✓	✓	✓	✓		✓		
Kazan & Ozdemir (2014)	✓	✓		✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓			
Önder & Altintaş (2017)	✓	✓				✓			✓	✓	✓				✓
Chan & Abdul-Aziz	✓	✓		✓	✓	✓			✓	✓	✓				

(2017)																
Karimi & Barati (2018	✓	✓	✓				✓	✓		✓	✓	✓	✓		✓	
Aras, Tezcan & Kutlu Furtuna (2018)	✓		✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓			✓		✓

Table (1): Financial Performance Indicators Employed In The Study.

2 The Proposed Methodology And Research Method

2.1 The Proposed Methodology:

The Study Aims To Identify The Appropriate financial Criteria For Performance Evaluation, Ranking And Selection Of The Most Efficient Companies Listed On Bist Retail Industry Index.

The Proposed Methodology Is Divided Into Phases As Shown In Figure (1) In Which:

In The First Phase: The Data Was Obtained From The Annual Financial Reports Of The Bist Wholesale And Retail Industry Of 2015-2018, Then The Financial Ratios; Liquidity Ratios; (Current Ratio, Quick Ratio, Working Capital Turnover Ratio), Leverage Ratios; (Debt To Total Assets, Debt To Equity), Efficiency Ratios; (Assets Turnover, Account Receivable Turnover, Stock Turnover), Profitability Ratios; (Roa, Roe, Net Profit Margin, Gross Profit, Operating Profit) And Growth Ratios; (Sales Growth, Assets Growth) Were Calculated.

In The Second Phase: Fuzzy Entropy Method Was Used Based On The Information Of The Decision Matrix. In Order To Identify The Relative Importance Of Criteria And Determine The Subjective Weights, Fuzzy Entropy Method Was Used Based On The Information Of The Decision Matrix.

In The Third Phase: Fuzzy Grey Relational Analysis Method Was Used For Evaluating And Ranking The Alternatives.

In The Fourth Phase: Carrying Out The Sensitivity Analysis.

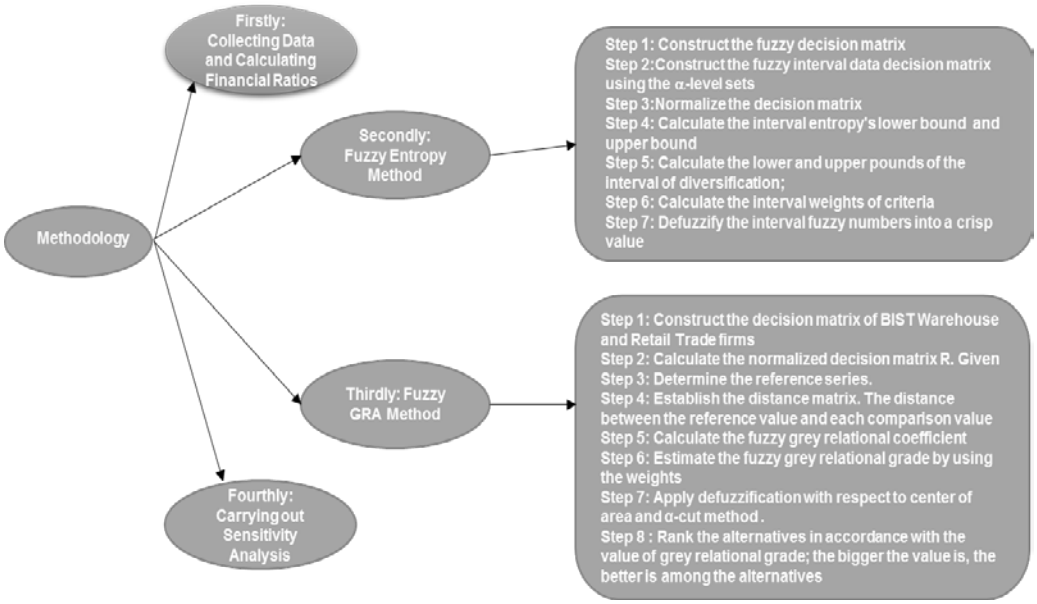

Figure1: Research Framework.

2.2 Research Method:

2.2.1 Fuzzy Entropy Method:

Entropy Method Was Proposed By Shannon In 1948, It Has Been Widely Used In Variety Of Fields Such As Engineering, Management, Health, Etc. Shannon's Entropy Is A Well-Known Method In Obtaining The Weights For Mcdm Problems Especially For Obtaining A Suitable Weight When The Preferences And Decision Makers Experiments Are Not Available. Generally, Entropy Is Used For Evaluating The Decision-Making Units And Employing Them For Weighting Decision Criteria. The Fuzzy Entropy Concept Has Been Introduced By Ishikawa And Mieno In1979 And Has Been Used To Evaluate The Subjective Value Of Information Under Uncertainty Conditions In The Pattern Recognition Problem. (Narayanamoorthy Et Al.,2019). Shannon's Entropy Main Steps Are Explained In The Next Section In Step 6 (6.1-6.6 Steps).

2.2.2 Fuzzy Grey Relational Method:

Gra Has Been Developed By Deng (1982), Is One Of The Widely Applied Mcdm Methods, Is Also A Quantitative Analysis Tool Of Grey System Theory, Which Can Address Imprecise And Incomplete Information (Deng, 1988; Ishikawa & Mieno, 1979). The Principle Of Gra Is To Analyze The Similarity Relationship Between The Reference Series And Alternative Series (Wu, 2017).

The Main Procedure Of Gra Are:

1. Grey Relational Generating: Translating The Performance Of All Alternatives Into A Comparability Sequence.

2. Reference Sequence Definition: Normalizing Experimental Data Are In The Range Between 0 And 1
3. Grey Relational Coefficients: Calculating The Grey Relational Coefficients Between All Comparability Sequences And The Reference Sequence
4. Grey Relational Grade Calculation: Ranking The Grey Relational Grade Based On These Grey Relational Coefficients

Due To The Globalizations, Increasing Competition And The Complicity Of Financial Markets, The Uncertainty And Vagueness Of The Financial Data Has Increased, Which Creates The Need For A Complicated Process. Fuzzy Theory Is Often Used To Handle Such Imprecision Of Data (Li & Zhao, 2016). Thus; Fuzzy Gra Method Is Used In This Study To Evaluate The Financial Performance Of Wholesale And Retail Industry Of Turkey. In Which, Fuzzy Gra Method Is A Generalization Of Gra On Fuzzy And Vague Environment.

The Steps Of The Fuzzy-Gra Method Can Be Outlined As Follows (Karimi Et Al., 2018; Gumus Et Al., 2013):

Step 1. Construct The Fuzzy Decision Matrix Of Bist Wholesale And Retail Trade Firms (Alternatives) And The Financial Ratios; Assuming The Situation Under Consideration Has M Alternatives$(A1, A2, \dots, Am)$, And N Decision Criteria $(C1, C2, \dots, Cn)$

Step 2: Calculate The Normalized Decision Matrix R.

Step 3: Determine The Reference Series.

Step 4: Establish The Distance Matrix.

Step 5: Calculate The Fuzzy Grey Relational Coefficient.

Step 6: Estimate The Fuzzy Grey Relational Grade By The Relation.

The Weights Of The Criteria Are Calculated By The Procedure Of Fuzzy Shannon's Entropy That Can Be Expressed In A Series Of Steps:(Yin Et Al., 2017; Lotfi & Fallahnejad, 2009)

Step 6.1: Construct The Fuzzy Interval Data Decision Matrix (Using The Same Decision Matrix Constructed In Fuzzy Gra Method).

Step 6.2: Normalize The Decision Matrix.

Step 6.3: Calculate The Interval Entropy's Lower And Upper Bound.

Step 6.4: Calculate The Lower And Upper Pounds Of The Interval Of Diversification.

Step 6.5: Calculate The Interval Weights Of Criteria.

Step 6.6: Defuzzify The Interval Fuzzy Numbers Into A Crisp Value Using The Following Equation

Step 7: Apply Defuzzification With Respect To Center Of Area And A-Cut Method.

- Center-Of-Area Defuzzification.
- A-Cut Method.

Step 8: Rank The Alternatives In Accordance With The Value Of Grey Relational Grade; The Bigger The Value Is, The Better Is Among The Alternatives.

3 Applications Of The Proposed Methodology

Assume That A= {A1, A2,... A17} Is A Set Of Alternative Retail Firms, While C= {C1, C2, ..., C15} Is A Criteria Set Of 15 Financial Ratios Indicators .The 15 Financial Ratios Are Classified Into Five Categories: Liquidity, Leverage, Efficiency, Profitability, And Growth.

In This Study, The Criteria Values Of Alternative Firms Are Considered As Grey Triangular Fuzzy Number; As Each Alternative Firm Has Triangle Value For Each Financial Indicator, Which Expresses; The Lowest Value, The Average And The Highest Value Over The Period Of 2015-2018. The Original Value Of Each Financial Ratio For Each Firm Is Calculated And Shown In Table 2, Which Represents The Decision-Making Matrix.

	Adese				Bimas				…	Vakko			
C/Year	2018	2017	2016	2015	2018	2017	2016	2015		2018	2017	2016	2015
C1	0.61	0.84	0.94	1.18	0.94	0.94	0.89	0.90		1.19	1.26	1.36	1.47
C2	0.50	0.53	0.61	0.74	0.53	0.56	0.52	0.49		0.41	0.57	0.71	0.71
C3	-2.91	-11.14	-34.97	13.48	-111.85	-108.52	-64.08	-73.05		10.63	8.59	7.24	6.42
C4	0.54	0.50	0.51	0.49	0.61	0.58	0.62	0.60		0.66	0.61	0.58	0.57
C5	1.19	1.01	1.05	0.94	1.55	1.38	1.62	1.50		1.93	1.57	1.37	1.30
C6	0.45	0.61	0.67	0.75	3.61	3.53	4.02	4.18		1.16	1.13	1.18	1.19
C7	14.08	25.42	20.60	18.63	27.87	28.24	31.09	33.15		10.08	7.18	7.08	7.32
C8	7.98	4.40	4.46	4.30	12.69	14.11	14.93	14.98		1.22	1.49	1.93	1.99
C9	-0.01	0.04	0.03	0.06	0.14	0.12	0.13	0.14		0.08	0.07	0.03	0.01
C10	-0.03	0.08	0.07	0.12	0.36	0.29	0.35	0.35		0.22	0.18	0.08	0.02
C11	-0.03	0.06	0.05	0.08	0.04	0.03	0.03	0.03		0.07	0.06	0.03	0.01
C12	0.21	0.23	0.23	0.23	0.18	0.17	0.17	0.16		0.54	0.53	0.52	0.50
C13	-0.08	0.02	0.03	0.02	0.05	0.04	0.04	0.04		0.11	0.09	0.06	0.04
C14	-0.21	0.07	0.01	0.06	0.30	0.23	0.15	0.21		0.39	0.25	0.15	0.18
C15	0.08	0.16	0.13	0.11	0.27	0.41	0.20	0.29		0.35	0.31	0.17	-0.03

Table 2: The Decision-Making Matrix

3.1 The Weight Of The Financial Indicators (Criteria):

Five Main Financial Ratios That Cover Five Financial Dimensions Have Been Considered In Order To Rank Out The Firms; These Financial Indicators (Ratios) Have Been Weighted According To Their Relative Importance. Fuzzy Entropy Method Is Used To Weight Financial Indicators By Using The Same Decision-Making Matrix (Table 2). The Weights Of Each Financial Indicators Are Shown In Table (3). Based On The Proposed Method Net Profit Margin Gains The Highest Weight Or The Most Relative Importance.

W	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
	0.05	0.05	0.09	0.01	0.07	0.06	0.05	0.11	0.09	0.08	0.11	0.03	0.08	0.07	0.06

Table 3: The Relative Importance Of Financial Performance Indicators Based On Fuzzy Entropy

3.2 The Evaluation Results Of Fuzzy Gra And Fuzzy Entropy:

Based On The Results Of Fuzzy Gra And Fuzzy Entropy Methods (A10) Firm Has The Best Financial Performance Among The Wholesale And Retail-Trading Index Firms, While The Rest Of The Firms Are Ranked Out As Shown In Table (4).

Firm Code	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11	A12	A13	A14	A15	A16	A17
α-Cut Rank	15	2	11	16	13	8	10	5	7	1	6	3	9	14	17	4	12
Center of Area	15	2	11	16	13	7	10	5	8	1	6	3	9	14	17	4	12

Table 4: The Rank Of The Wholesale And Retail Trading Index Firms By Using Fuzzy Gra Method

4 Results And Sensitivity Analysis

The Financial Performances Of The Wholesale And Retail Industry Firms Listed On Istanbul Stock Exchange (Bist) Are Evaluated And Ranked Out By Using Combined Methods Of Fuzzy Grey Relational Analysis And Fuzzy Entropy. Based On That Value Of The Proposed Model The Ranking Of All Firms In Descending Order Are A10, A2, A12, A16, A8, A11, A9, A6, A13, A7, A3, A17, A5, A14, A1, A4, And A15.

Sensitivity Analysis Of The Results:

Sensitivity Analysis Is Used To Verify The Stability And Rationality Of The Proposed Method And Analyze The Reliability As Applying Different A-Cut Values; A-Cut=0.1, A-Cut=0.3 And A-Cut=0.5 İn The Defuzzification Method Do Not Affect The Results. The Ranking Orders Of The Three Cases Are Closed As Shown In Table (5). Though, The Study Can Confirm That The Results Of The Ranking Orders Of Wholesale And Retail Trade Firms By Using The Proposed Methodology Are Reliable And These Results Can Help Decision-Makers To Improve The Financial Performance.

A	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11	A12	A13	A14	A15	A16	A17
0.5	15	2	11	16	13	8	10	5	7	1	6	3	9	14	17	4	12
0.3	16	3	11	15	12	7	10	5	8	1	6	2	9	14	17	4	13
0.1	16	5	9	14	13	6	11	3	7	1	8	2	10	12	17	4	15

Table 5: Sensitivity Analysis With Different A Values

Conclusion

In This Study, A Comprehensive Financial Evaluation Framework Is Developed By Using Triangular Fuzzy Sets And Grey Relational Analysis In Order To Increase Preciseness And Decrease Vagueness. The Proposed Evaluation Framework Is Used To Evaluate And Rank The Financial Performance Of The 17 Wholesale And Retail Industry Firms Listed On Istanbul Stock Exchange. A Total 15 Of Financial Indicators Dividing Into The Five Categories Are Selected To Reflect The Financial Performance Of The Firms.

A Fuzzy Gra Along With Fuzzy Entropy Methods Was Suggested For The Study Purposes. It Is Worth To Mention That, Fuzzy Gra Is Used To Measure The Distances Of Alternatives From Fuzzy Ideal Points Under Uncertainty Conditions And Ambiguity Of The Available Information, Which Enables Researcher To Asses And Rank Efficiently The 17 Alternatives In The Following Descending Order; Mipaz, Bimas, Sanko, Tgsas, Mepet, Psdtc, Mgros, Intem, Selec, Mavi, Bizim, Vakko, Doas, Sokm, Adese, Crfsa, Tknsa. Moreover, Fuzzy Entropy Is Used For Obtaining Objective Weighting Of Financial Indicators Under Uncertainty Conditions And Finds That Net Profit Margin Has The Highest Weight Of 10.9%, Which Means The Achieved Net Profit By Firm Is The Most Important Indicator Of Evaluating Financial Performance.

A Sensitivity Analysis Of A-Cut Was Presented To Test The Validity And Stability Of The Ranking Order Of Alternatives, In Which, The Ranks Of All Alternatives Are Relatively Stable In Different A-Cut Values.

References

Ahrendsen, B. L., & Katchova, A. L. (2012). Financial Ratio Analysis Using Arms Data. Agricultural Finance Review, 72(2), 262-272.

Aras, G., Tezcan, N., & Kutlu Furtuna, O. (2018). Comprehensive Evaluation Of The Financial Performance For Intermediary Institutions Based On Multi-Criteria Decision Making Method. Journal Of Capital Markets Studies, 2(1), 37-49.

Chan, T. K., & Abdul-Aziz, A. R. (2017). Financial Performance And Operating Strategies Of Malaysian Property Development Companies During The Global Financial Crisis. Journal Of Financial Management Of Property And Construction, 22(2), 174-191.

Deng, J. L. (1982). Control Problems Of Grey Systems. Sys. & Contr. Lett., 1(5), 288-294.

Edirisinghe, N. C. P., & Zhang, X. (2008). Portfolio Selection Under Dea-Based Relative Financial Strength Indicators: Case Of Us Industries. Journal Of The Operational Research Society, 59(6), 842-856.

Gumus, A., Yayla, A., Çelik, E., & Yildiz, A. (2013). A Combined Fuzzy-Ahp And Fuzzy-Gra Methodology For Hydrogen Energy Storage Method Selection In Turkey. Energies, 6(6), 3017-3032.

Ishikawa, A., & Mieno, H. (1979). The Fuzzy Entropy Concept And Its Application. Fuzzy Sets And Systems, 2(2), 113-123.

Karimi, A., & Barati, M. (2018). Financial Performance Evaluation Of Companies Listed On Tehran Stock Exchange: A Negative Data Envelopment Analysis Approach. International Journal Of Law And Management, 60(3), 885-900.

Karimi, A., Ahmadpour, B., & Marjani, M. R. (2018). Using The Fuzzy Grey Relational Analysis Method In Wastewater Treatment Process Selection. Iranian Journal Of Health, Safety And Environment, 5(3), 1041-1050.

Katchova, A. L., & Enlow, S. J. (2013). Financial Performance Of Publicly-Traded Agribusinesses. Agricultural Finance Review, 73(1), 58-73.

Kazan, H., & Ozdemir, O. (2014). Financial Performance Assessment Of Large Scale Conglomerates Via Topsis And Critic Methods. International Journal Of Management And Sustainability, 3(4), 203.

Li, N., & Zhao, H. (2016). Performance Evaluation Of Eco-Industrial Thermal Power Plants By Using Fuzzy Gra-Vikor And Combination Weighting Techniques. Journal Of Cleaner Production, 135, 169-183.

Lotfi, F. H., & Fallahnejad, R. (2010). Imprecise Shannon's Entropy And Multi Attribute Decision Making. Entropy, 12(1), 53-62.

Narayanamoorthy, S., Geetha, S., Rakkiyappan, R., & Joo, Y. H. (2019). Interval-Valued Intuitionistic Hesitant Fuzzy Entropy Based Vikor Method For Industrial Robots Selection. Expert Systems With Applications, 121, 28-37.

Önder, E., & Altintaş, A. (2017). Financial Performance Evaluation Of Turkish Construction Companies In Istanbul Stock Exchange (Bist). International Journal Of Academic Research In Accounting, Finance And Management Sciences, 7(3), 108-113.

Srinivasa Reddy, K., Nangia, V. K., & Agrawal, R. (2013). Corporate Mergers And Financial Performance: A New Assessment Of Indian Cases. Nankai Business Review International, 4(2), 107-129.

Teker, S., Teker, D., & Güner, A. (2016). Financial Performance Of Top 20 Airlines. Procedia-Social And Behavioral Sciences, 235, 603-610.

Wu, W. (2017). Grey Relational Analysis Method For Group Decision Making In Credit Risk Analysis. Eurasia Journal Of Mathematics, Science And Technology Education, 13(12), 7913-7920.

Wu, H. H. (2002). A Comparative Study Of Using Grey Relational Analysis In Multiple Attribute Decision Making Problems. Quality Engineering, 15(2), 209-217.

Yalcin, N., Bayrakdaroglu, A., & Kahraman, C. (2012). Application Of Fuzzy Multi-Criteria Decision Making Methods For Financial Performance Evaluation Of Turkish Manufacturing Industries. Expert Systems With Applications, 39(1), 350-364.

Yin, S., Qian, Y., & Gong, M. (2017). Unsupervised Hierarchical Image Segmentation Through Fuzzy Entropy Maximization. Pattern Recognition, 68, 245-259.

Tüketici Güven Endeksi İle Borsa İstanbul Sektörel Endeks Oynaklıkları Arasındaki İlişki

Nebiye YAMAK[*]
Zehra ABDİOĞLU[**]
Hamza CORUT[***]

Özet

Bu çalışmada Borsa İstanbul kapsamında yer alan sektörel endeks oynaklıkları ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisinin 2004:01-2019:06 dönemi itibariyle araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla günlük borsa endekslerinden yararlanılarak standart sapma yaklaşımı ile sektörler için aylık oynaklık serileri türetilmiştir. Finans, sanayi, teknoloji, toptan eşya ve perakendecilik ve gıda sektörleri için elde edilen borsa endeksi oynaklık serileri ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto simetrik nedensellik analizi ve Hatemi-J asimetrik nedensellik testi kapsamında araştırılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik analizi bulgularına göre, BİST100 endeksi oynaklık serisinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Buna karşın sektörel endeks oynaklıkları ile tüketici güven endeksi arasında 2004-2019 dönemi itibariyle herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Hatemi-J nedensellik analizi bulguları tüketici güven endeksi ile BİST100 endeksi oynaklık serisi arasında asimetrik nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca teknoloji, sanayi ve toptan eşya ve perakendecilik sektörleri oynaklık serilerinin negatif şoklarından tüketici güven endeksinin negatif şoklarına doğru asimetrik nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tüketici güven endeksi, oynaklık, asimetrik nedensellik analizi.

The Relationship between Consumer Confidence Index and Borsa Istanbul Sector Index Volatilities

Abstract

In this study, it is aimed to investigate the causal relationship between consumer confidence index and sector index volatilities for the period of 2004:01-2019:06. For this purpose, monthly volatility series for sectors have been produced from daily stock market index by using standard deviation approach. The causal relationships between the consumer confidence index and the stock index volatilities for finance, industry, technology, wholesale and retail and food sectors were investigated using Toda-Yamamoto symmetric causality and Hatemi-J asymmetric causality analysis. According to the findings of the Toda-Yamamoto causality analysis, there is a one-way causal relationship from the BIST100 index volatility series to the consumer confidence index. However, no causal relationship was found between the sector index volatility and the consumer confidence index for the period of 2004-2019. The findings of Hatemi-J causality analysis show that there is an asymmetric causal relationship between the consumer confidence index and the BIST100 index volatility. In addition, it was found that there is an asymmetric causality relationship from the negative shocks of volatility series of technology, industry and wholesale and retailing sectors to the negative shocks of consumer confidence index.

Keywords: Consumer confidence index, volatility, asymmetric causality analysis.

[*] Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, nyamak@ktu.edu.tr
[**] Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü, maras@ktu.edu.tr
[***] Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi Beşikdüzü MYO, hamzacorut@trabzon.edu.tr

Giriş

Ekonomik sistemin etkinliğinin sağlanması ve bu doğrultuda sürdürülebilir iktisadi politikaların uygulanması iktisadi yapıya ait birçok ön şartın azami ölçüde oluşmasıyla mümkündür. Özellikle sosyoekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde fon ihtiyacının karşılanması rolünü üstlenen finansal piyasaların etkin bir yapıya sahip olması en temel şartlardan biri olarak kabul edilebilir. Finansal piyasalardaki etkinliğin sağlanması ise fon arzının ve fon talebinin istikrarlı bir dengeye sahip olmasıyla mümkündür. Bu denge ise önemli ölçüde fon arz ve talebinde bulunan aktörlerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerinin yönüne bağlıdır. Bu doğrultuda ekonomik sistemin sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmasına yönelik politikaların geliştirilmesi için özellikle sermaye piyasasındaki aktörlerin geleceğe yönelik davranışsal eğilim sinyallerinin politika yapıcıları ve uygulayıcıları tarafından sürekli bir biçimde takip edilerek dikkate alınması oldukça önemli bir süreçtir.

Ekonomik sistemin dinamik yapısı içerisinde hem arz hem de talep kanalıyla kilit bir role sahip olan tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri, özellikle sürekli bilgi akışının olduğu günümüz ekonomilerinde oldukça kırılgan bir yapı arz etmekte ve birçok iktisadi parametre tarafından doğrudan ve/veya dolaylı aktarım mekanizmalarıyla etkilenmektedir. Finansal piyasalar açısından fon arzı kanalının işlerliği özellikle tüketicilerin tutum ve beklentilerine diğer bir ifadeyle geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerinin yönüne bağlıdır. Hisse senedi piyasalarına ait performans göstergelerinin ise özellikle servet etkisi ve beklenti kanalıyla fon arzı açısından tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerini etkileyen en önemli unsurlardan biri olduğu varsayılmaktadır. Aynı zamanda hisse senedi piyasalarına ait performans göstergelerindeki dalgalanmaların da özellikle asimetrik etki kanalıyla tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerini etkilediği düşünülmektedir (Ferrer, Salaber ve Zalewska, 2014; Baker ve Wurgler, 2006) .

Bu çalışmada hisse senedi oynaklık serileri ile tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilim sinyallerini temsil eden güven endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla hem simetrik hem de asimetrik nedensellik analizleri kullanılarak Borsa İstanbul 100 endeksi ve Borsa İstanbul kapsamında yer alan bazı alt sektörlerin borsa endeksi oynaklık serileri ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişki 2004:01-2019:06 dönemi için incelenmiştir.

Çalışmanın sonraki bölümlerinde öncelikle literatüre yer verilmiştir. Ardından kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Daha sonra elde edilen bulgular sunularak sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

1.Literatür

Literatürde tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilim sinyallerini temsil eden güven endekslerinin çoğunlukla hisse senedi piyasalarıyla, tüketim ve tasarruf eğilimleriyle ve çeşitli makroekonomik değişkenlerle olan ilişkileri bakımından incelendiği görülmektedir (Gülcan ve Akkuş, 2019). Tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilim sinyallerini temsil eden güven endeksleri ile hisse senedi piyasalarına ait performans göstergeleri arasındaki ilişki çeşitli yönleriyle bir çok ampirik çalışmaya konu olmuştur (Fisher ve Statman, 2003; Kale ve Akkaya, 2015; Li, Guo ve Park, 2017). Hisse senedi piyasalarına ait performans göstergelerinin tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri üzerinde doğrudan ve dolaylı aktarım mekanizmalarıyla etkide bulunduğu ve bu etkinin hisse senedi yatırımcısı olmasına bakılmaksızın tüketici güveni üzerine yansıyacağı düşünülmektedir (Otoo, 1999).

11 Avrupa ülkesi için hisse senedi getirileri ile tüketici güven endeksleri arasındaki ilişkiyi inceleyen Jansen ve Nahuis (2003) ve ABD için Dow Jones, S&P 500 ve NASDAQ endeksleri ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişkiyi araştıran Christ ve Bremmer (2003), hisse senedi piyasasından tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Kore için tüketici güven endeksi ile hisse sendi fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz eden Kim ve Oh (2009) ve Avrupa ülkeleri için tüketici güveni ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran Kloet (2013) hisse senedi piyasalarına ait performans göstergelerinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönünde bulgular edinmişlerdir.

Literatürde Türkiye için yapılan çalışmalarda da genellikle borsa endekslerinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. 2006:01-2016:11 dönemi için tüketici güven endeksi ile 18 Borsa İstanbul endeks getirisi arasındaki ilişkiyi inceleyen Eyüpoğlu ve Eyüpoğlu (2018) ve 2002-2008 dönemi için aylık veriler kullanılarak CNBC-e tüketici güven endeksi ile döviz kuru ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi araştıran Görmüş ve Güneş (2010)'in bulgularının bu yönde olduğu dikkatleri çekmektedir. Aynı şekilde 2004:01-2018:04 dönemi için BİST100 endeksi ile tüketici güven endeksi ve ABD VIX korku endeksi arasındaki eş bütünleşme ve nedensellik ilişkisini analiz eden Sadeghzadeh (2018) ve BİST100 endeksi ile tüketici güven endeksi arasındaki eş bütünleşme ve nedensellik ilişkilerini 2004:01-2017:08 dönemi için inceleyen Tekin ve Cengiz (2018)'in de benzer bulgular sunduğu ifade edilebilir.

Tablo 1: Literatür Özeti Tablosu

Yazar	**Dönem – Ülke**	**Yöntem**	**Sonuç**
Jansen ve Nahuis (2003)	1986 – 2011 11 Avrupa Birliği Ülkesi	Granger Nedensellik Testi	Hisse sendi getirilerinden TGE'ye tek yönlü nedensellik
Christ ve Bremmer(2003)	1978 – 2003 ABD	Granger Nedensellik Testi	Hisse sendi getirilerinden TGE'ye tek yönlü nedensellik
Fisher ve Statman (2003)	1977:M1–2000:M2 ABD	Otoregresif Model AR(1)	Negatif İlişki
Kim ve Oh (2009)	1998:M12-2008:M8 Kore	Granger Nedensellik Testi	Hisse sendi endekslerinden TGE'ye tek yönlü nedensellik
Kloet (2013)	1985:M1-2012:M6 AB	VAR Modeli Granger Nedensellik Testi	Hisse sendi endekslerinden TGE'ye tek yönlü nedensellik
Görmüş ve Güneş (2010)	2002:M1 – 2008:M12 Türkiye	GARCH-M Modeli OLS Modeli Granger Nedensellik Testi	Hisse sendi endekslerinden TGE'ye tek yönlü nedensellik

Eyüpoğlu ve Eyüpoğlu (2018)	2006:M1-2016:M2 Türkiye	ARDL Modeli Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Hisse sendi endekslerinden TGE'ye tek yönlü nedensellik
Sadeghzadeh (2018)	2004:M1-2018:M4 Türkiye	Phillips Ouliaris (1995) Eş Bütünleşme Yöntemi Granger Nedensellik Testi	BİST100'den TGE'ye tek yönlü nedensellik
Tekin ve Cengiz (2018)	2004:M1 – 2017:M8 Türkiye	Engle-Granger, Johansen Eş Bütünleşme Granger Nedensellik	BİST100'den TGE'ye tek yönlü nedensellik

Tablo 1'de literatür özet tablosu sunulmuştur. Tablo değerlendirildiğinde tüketici güveni ile hisse senedi performans göstergeleri arasındaki ilişkinin genellikle hisse senedi fiyatları ve getirileri kullanılarak simetrik bakımdan eş bütünleşme ve nedensellik analizleri kapsamında irdelendiği dikkatleri çekmektedir. Ancak literatürde oynaklık serileri ile tüketici güven endeksleri arasındaki asimetrik ilişkilerin tespitine yönelik sadece bir kaç ampirik çalışmaya rastlanmıştır.

2.Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, Ocak 2004-Haziran 2019 dönemine ait aylık bazda mevsimsellikten arındırılmış tüketici güven endeksi (TGE), günlük BİST100 endeksi ve Borsa İstanbul kapsamında yer alan sektörel (BİST Finansal, BİST Sanayi, BİST Toptan Ticaret, BİST Teknoloji ve BİST Gıda) endeks serileri kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. İlgili veriler Türkiye İstatistik Kurumu ve investing.com internet sayfasından derlenmiştir. İlk olarak günlük BİST100 ve sektörel endeks serilerinden standart sapma yöntemiyle aylık oynaklık serileri oluşturulmuş ve ardından logaritmik dönüşüme tabi tutulan tüm değişkenler asimetrik ilişkinin sınanması amacıyla pozitif ve negatif şoklarına ayrıştırılmıştır. Tablo 2'de ampirik analizde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları ve tanımları verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlerin Kısaltmaları ve Tanımları

Değişkenin Kısaltması	**Değişkenin Tanımı**
LTGE	Tüketici Güven Endeksi
LBSO	BİST 100 Endeks Oynaklığı
LFNO	BİST Finansal Endeks Oynaklığı
LSNO	BİST Sanayi Endeksi Oynaklığı
LTPO	BİST Toptan Ticaret Endeksi Oynaklığı
LTKO	BİST Teknoloji Endeksi Oynaklığı
LGDO	BİST Gıda Endeksi Oynaklığı

Not: L; serilerin logaritmik dönüşümünün yapıldığını göstermektedir.

Serilerin birim kök analizleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile gerçekleştirilmiştir.

Seriler arasındaki simetrik nedensellik ilişkisini sınamak amacıyla Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılmıştır. (1) ve (2) numaralı denklemlerde k, bağımlı ve bağımsız değişkenler için gecikme uzunluğunu; $dmax$, değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini β, φ ve α katsayıları temsil etmektedir. Buna göre örneğin X'ten Y'ye doğru nedensellik ilişkisi (1) numaralı denklemde φ_{1i}' lerin bir bütün olarak anlamlı olup olmadığı test edilerek araştırılmaktadır. (1) ve (2) numaralı denklemler Görünürde İlişkisiz Regresyon yöntemi (SUR) altında tahmin edilmiştir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k} \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \alpha_{2j} Y_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \varphi_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \varphi_{2j} X_{t-j} + \mu_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k} \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \beta_{2j} X_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \delta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \delta_{2j} Y_{t-j} + \mu_{2t} \quad (2)$$

Değişkenler arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisinin incelenebilmesi için ilk olarak değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılması gerekmektedir. Her değişkene ait pozitif ve negatif şokların birikimli formu aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$y_{1i}^{+} = \sum_{i=1}^{t} \varepsilon_{1i}^{+}, \quad y_{1i}^{-} = \sum_{i=1}^{t} \varepsilon_{1i}^{-}, \quad y_{2i}^{+} = \sum_{i=1}^{t} \varepsilon_{2i}^{+}, \quad y_{2i}^{-} = \sum_{i=1}^{t} \varepsilon_{2i}^{-}$$

Granger ve Yoon (2002) asimetrik eş bütünleşme yaklaşımının nedensellik analizi için yeniden düzenlenmesiyle geliştirilen Hatemi-J (2012) testinde, y_t değişkeninin (y_{1i}^{+}, y_{2i}^{+}) ikilisine eşit olduğu varsayımı kabul edilmekte ve nedensellik ilişkisi p gecikmeli VAR modeli kullanılarak test edilmektedir.

$$y_t^{+} = \alpha + A_t y_{t-1}^{+} + \cdots + A_p y_{p-1}^{+} + \mu_t^{+} \quad (3)$$

Denklem (3)'te y_t^{+}, 2x1 boyutundaki değişken vektörünü; α ve μ_t^{+} ise sırasıyla sabit ve hata terimi vektörlerini göstermektedir. A_r ise 2 x 2 boyutunda r mertebesinde, gecikme uzunluğu bilgi kriterleri kullanılarak belirlenen parametre matrisini temsil etmektedir. Denklem (3)'te gösterilen VAR modeli, asimetrik bakımdan nedenselliğin sınamaması için gerekli Wald istatistiğini elde etmek amacıyla denklem (4)'teki gibi düzenlenebilir.

$$Y = DZ + \delta \quad (4)$$

Denklem (4)'te yer alan terimler aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$Y = (y_1^{+}, \dots, y_1^{+}) \quad (n\ x\ T)$$

$$D = \left(v, A_1, \dots, A_p\right) \quad \left(n \times (1 + np)\right)$$

$$Z_t = \begin{bmatrix} 1 \\ y_t^{+} \\ y_{t-1}^{+} \\ \vdots \\ y_{t-p+1}^{+} \end{bmatrix} \quad \left((1 + np) \times 1\right) \qquad t = 1, \dots, T$$

$Z = (Z_0, \dots, Z_{T-1})\ \big((1 + np) \times T\big)$

$\delta = (u_1^+, \dots, u_T^+)\ \ (n \times T)$

Optimal gecikme uzunluğu seçildikten sonra y_t^+'nin k. bileşeninin y_t^+'nin w. bileşeninin Granger nedeni olmadığını ileri süren sıfır hipotezi Wald istatistiği kullanılarak test edilir. Wald istatistiği bootstrap kritik değeriyle kıyaslanarak karar verilir. Eğer hesaplanan Wald istatistiği bootstrap kritik değerinden büyükse α anlamlılık düzeyinde Granger nedensellik ilişkisi olmadığını ileri süren sıfır hipotezi reddedilir.

3.Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle kullanılan veri setine ait tanıtıcı istatistiklere yer verilmiştir. Bu kapsamda Tablo 3'de ilgili değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri sunulmuştur.

Tablo 3: Tanımlayıcı Test İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	S. Sapma
TGE	74.229	74.191	98.677	55.282	9.4395
BSO	1570.6	1447.9	5493.6	336.24	831,36
FNO	2524.8	2292.1	7237.9	475.10	1245.2
SNO	1295.6	990.66	5947.2	229.91	897.46
TPO	2246.0	1801.6	8973.2	120.44	1828.8
TKO	1035.8	534.41	12028	78.595	1424.7
GDO	2024.2	1796.6	6996.4	319.41	1250.1

Güven endekslerinin 100'den düşük olması geleceğe yönelik davranışsal eğilimin kötümser, 100'e eşit olması istikrarlı ve 100'den yüksek olması ise geleceğe yönelik davranışsal eğilimin iyimser olması anlamına gelmektedir. Tablo 3'de verilen sonuçlara göre 2004:01 -2019:06 dönemine ait aylık veriler cinsinden TGE'nin ortalama 74.229'luk değerle kötümser bir seyir izlediği görülmektedir. BİST100 endeks oynaklığının ortalama 1570.6 puan, BİST Finansal endeks oynaklığının ortalama 2524.8 puan, BİST Sanayi Endeksi oynaklığının ortalama 1295.6 puan, BİST Toptan Ticaret endeksi oynaklığının ortalama 2246 puan, BİST Teknoloji endeksi oynaklığının ortalama 1035.8 puan ve BİST Gıda endeksi oynaklığının ise ortalama 2024.2 puan olduğu görülmektedir.

Logaritmik dönüşüme tabi tutulmuş serilerin birim kök analizleri ADF ve PP yaklaşımları kullanılarak gerçekleştirilmiş ve bulgular Tablo 4'te sunulmuştur. Her iki birim kök testine göre tüketici güven endeksi birinci devresel farkında durağandır. Borsa endeksi oynaklık serilerinin ADF ve PP yaklaşımları çerçevesinde sabitli ve sabitli-trendli spesifikasyonlar altında çoğunlukla seviyesinde durağan oldukları Tablo 4'ten görülmektedir.

Tablo 4: Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF		PP	
Değişkenler	**Sabit**	**Sabit - Trend**	**Sabit**	**Sabit -Trend**
LTGE	-2.394	-3.097	-2.258	-3.045
ΔLTGE	-12.25^{***}	-12.22^{***}	-12.86^{***}	-12.82^{***}

LBSO	-3.231**	11.910***	11.155***	12.860***
LFNO	-4.315***	-11.22***	-11.54***	-12.64***
LSNO	-2.762*	-11.39***	-8.514***	-11.90***
LTPO	-1.721	-10.22***	-4.164***	-10.57***
LTKO	-1.726	-4.823***	-5.185***	-10.72***
LGDO	-2.746**	-7.672***	-9.643***	-13.06***

Not:***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Δ ; sembolü değişkenlere ait birinci devresel farkı, L; doğal logaritmayı göstermektedir.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi öncelikle Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi kapsamında test edilerek bulgular Tablo 5'te sunulmuştur. Tablo 5'te raporlanan Toda-Yamamoto(1995) nedensellik analizi bulguları, genel BİST100 endeksi oynaklık serisinden tüketici güven endeksine doğru istatiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ancak diğer alt sektörler itibariyle borsa oynaklık serileri ile tüketici güven endeki arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını göstermektedir.

Tablo 5: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

H_0 **Hipotezi**	X^2 **Test İstatistiği**	**P Değeri**
LBSO ⇏ LTGE	**10.01**** (4)	**0.040**
LTGE ⇏ LBSO	2.230 (4)	0.693
LFNO ⇏ LTGE	3.859 (4)	0.425
LTGE ⇏ LFNO	7.439 (4)	0.114
LSNO ⇏ LTGE	3.539 (4)	0.472
LTGE ⇏ LSNO	6.141 (4)	0.189
LTPO ⇏ LTGE	0.554 (2)	0.758
LTGE ⇏ LTPO	0.967 (2)	0.616
LTKO ⇏ LTGE	3.144 (3)	0.369
LTGE ⇏ LTKO	4.895 (3)	0.179
LGDO ⇏ LTGE	5.153 (5)	0.397
LTGE ⇏ LGDO	7.896 (5)	0.162

Not:***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler VAR modeli için optimal gecikme uzunluğunu ve ⇏ ise ilgili seriler arasında nedenselliğin olmadığını göstermektedir.

Değişkenler arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi Hatemi-J (2012) yaklaşımı kullanılarak test edilmiş ve edinilen bulgular Tablo 6'da raporlanmıştır.

Tablo 6: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

H_0 Hipotezi	**MWALD Test istatistiği**	**%1 CV**	**%5 CV**	**%10 CV**

LTGE^{poz} ⇏ LBSO^{poz}	4.037	10.081	6.425	4.818
LTGE^{poz} ⇏ LBSO^{neg}	**5.734***	**10.682**	**6.429**	**4.865**
LBSO^{poz} ⇏ LTGE^{poz}	0.291	10.314	6.273	4.751
LBSO^{neg} ⇏ LTGE^{poz}	0.874	10.654	6.259	4.718
LTGE^{neg} ⇏ LBSO^{poz}	2.924	10.009	6.261	4.865
LTGE^{neg} ⇏ LBSO^{neg}	0.356	9.765	6.198	4.722
LBSO^{poz} ⇏ LTGE^{neg}	**7.128****	**9.327**	**5.962**	**4.578**
LBSO^{neg} ⇏ LTGE^{neg}	2.914	9.925	6.170	4.590
LTGE^{poz} ⇏ LFNO^{poz}	4.325	10.223	6.603	4.872
LTGE^{poz} ⇏ LFNO^{neg}	**6.088***	**10.383**	**6.327**	**4.783**
LFNO^{poz} ⇏ LTGE^{poz}	0.222	10.213	6.230	4.740
LFNO^{neg} ⇏ LTGE^{poz}	1.482	9.658	6.064	4.660
LTGE^{neg} ⇏ LFNO^{poz}	4.917	12.085	8.197	6.510
LTGE^{neg} ⇏ LFNO^{neg}	1.222	9.728	6.085	4.620
LFNO^{poz} ⇏ LTGE^{neg}	**9.702****	**12.414**	**8.041**	**6.388**
LFNO^{neg} ⇏ LTGE^{neg}	1.623	9.770	5.983	4.563
LTGE^{poz} ⇏ LSNO^{poz}	1.921	10.264	6.222	4.647
LTGE^{poz} ⇏ LSNO^{neg}	1.495	10.775	6.387	4.741
LSNO^{poz} ⇏ LTGE^{poz}	0.364	10.191	6.140	4.663
LSNO^{neg} ⇏ LTGE^{poz}	1.183	11.205	6.365	4.621
LTGE^{neg} ⇏ LSNO^{poz}	2.667	10.061	6.328	4.789
LTGE^{neg} ⇏ LSNO^{neg}	1.627	9.802	6.274	4.788
LSNO^{poz} ⇏ LTGE^{neg}	0.082	9.829	6.156	4.749
LSNO^{neg} ⇏ LTGE^{neg}	**9.870****	**10.212**	**6.213**	**4.644**
LTGE^{poz} ⇏ LTPO^{poz}	1.596	10.037	6.337	4.765
LTGE^{poz} ⇏ LTPO^{neg}	0.384	10.551	6.383	4.705
LTPO^{poz} ⇏ LTGE^{poz}	0.557	10.000	6.164	4.712
LTPO^{neg} ⇏ LTGE^{poz}	3.041	9.769	6.389	4.839
LTGE^{neg} ⇏ LTPO^{poz}	0.320	10.255	6.407	4.768
LTGE^{neg} ⇏ LTPO^{neg}	0.054	9.819	6.240	4.810

$LTPO^{poz} \nRightarrow LTGE^{neg}$	2.202	9.582	6.086	4.684
$LTPO^{neg} \nRightarrow LTGE^{neg}$	**10.517*****	**9.690**	**6.082**	**4.775**
$LTGE^{poz} \nRightarrow LTKO^{poz}$	2.731	12.758	8.389	6.493
$LTGE^{poz} \nRightarrow LTKO^{neg}$	0.009	7.254	3.938	2.791
$LTKO^{poz} \nRightarrow LTGE^{poz}$	4.164	12.058	8.167	6.379
$LTKO^{neg} \nRightarrow LTGE^{poz}$	1.013	6.879	3.823	2.614
$LTGE^{neg} \nRightarrow LTKO^{poz}$	2.511	10.432	6.440	4.839
$LTGE^{neg} \nRightarrow LTKO^{neg}$	4.394	9.989	6.301	4.799
$LTKO^{poz} \nRightarrow LTGE^{neg}$	1.541	9.607	6.175	4.754
$LTKO^{neg} \nRightarrow LTGE^{neg}$	**5.425***	**9.268**	**6.050**	**4.686**
$LTGE^{poz} \nRightarrow LGDO^{poz}$	0.098	10.002	6.161	4.647
$LTGE^{poz} \nRightarrow LGDO^{neg}$	1.734	10.248	6.316	4.677
$LGDO^{poz} \nRightarrow LTGE^{poz}$	0.330	10.154	6.181	4.686
$LGDO^{neg} \nRightarrow LTGE^{poz}$	0.763	10.053	6.187	4.669
$LTGE^{neg} \nRightarrow LGDO^{poz}$	0.504	9.773	6.143	4.653
$LTGE^{neg} \nRightarrow LGDO^{neg}$	1.006	9.819	6.398	4.879
$LGDO^{poz} \nRightarrow LTGE^{neg}$	1.082	9.773	6.209	4.582
$LGDO^{neg} \nRightarrow LTGE^{neg}$	2.311	9.693	6.107	4.711

Not: Optimal gecikme uzunlukları HJC bilgi kriteri ile belirlenmiştir. Bootstrap sayısı 10000'dir.

Tablo 6'da raporlanan Hatemi-J asimetrik asimetrik nedensellik testi sonuçları BİST100 ve BİST Finans sektörü endeks oynaklığı serileri ile tüketici güven endeksi arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisine ait bulguların benzerlik taşıdığını göstermektedir. Buna göre TGE'nin pozitif şoklarından BİST100 endeks oynaklığının ve BİST Finans sektörü endeks oynaklığının negatif şoklarına doğru tek yönlü, BİST100 endeks oynaklığı ve BİST Finans sektörü endeks oynaklığının pozitif şoklarından, tüketici güven endeksinin negatif şoklarına doğru tek yönlü asimetrik nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak BİST sanayi sektörü, toptan ve perakende ticaret sektörü ve teknoloji sektörü endeks oynaklıkları ile tüketici güven endeksi arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisine ait bulguların benzerlik taşıdığı görülmüştür. Şöyle ki, ilgili sektörlere ilişkin oynaklık serilerinin negatif şoklarından tüketici güven endeksi negatif şoklarına doğru tek yönlü asimetrik nedensellik ilişkisi olduğu yönünde bulgular edinilmiştir. Son olarak tüketici güven endeksi ve BİST Gıda sektörü endeks oynaklığı arasında herhangi bir asimetrik nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Borsa İstanbul kapsamında yer alan sektörel endeks oynaklıkları ile tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilim sinyallerini temsil eden güven endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisinin simetrik ve asimetrik nedensellik yaklaşımları

çerçevesinde araştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 2004:01- 2019:06 dönemi itibariyle Borsa İstanbul kapsamında yer alan bazı sektörler için hisse senedi endeks oynaklıkları ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişki Toda-Yamamoto ve Hatemi-J nedensellik testleri kullanılarak incelenmiştir.

Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak genel BİST100 endeksi oynaklık serisinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ancak tüketici güven endeksi ile Borsa İstanbul kapsamında seçilmiş sektörlere ait endeks oynaklıkları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. BİST100 endeksi oynaklık serisinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönündeki bulgu Görmüş ve Güneş (2010), Eyüpoğlu ve Eyüpoğlu (2018), Sadeghzadeh (2018) ve Tekin ve Cengiz (2018)'in bulgularıyla örtüşmektedir.

Hatemi-J nedensellik analizi bulguları tüketici güven endeksi ile BİST100 endeksi oynaklık serisi arasında asimetrik nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Hatemi-J asimetrik nedensellik testi sonuçlarında BİST 100 ve BİST Finans sektörü endeks oynaklığı serileri ile tüketici güven endeksi arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisine ait bulguların benzerlik taşıdığı gözlenmiştir. Ayrıca teknoloji, sanayi ve toptan eşya ve perakendecilik sektörleri oynaklık serilerinin negatif şoklarından tüketici güven endeksinin negatif şoklarına doğru asimetrik nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. İlgili bulgu teknoloji, sanayi ve toptan ve perakende ticaret sektörleri endeks oynaklıkları ile tüketici güven endeksi arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisine ait bulguların benzerlik taşıdığını ortaya koymuştur. Ayrıca Hatemi-J nedensellik testi sonuçları BİST Gıda sektörü endeks oynaklığı ile tüketici güven endeksi arasında herhangi asimetrik nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermiştir.

Kaynakça

Baker, M., Wurgler, J. (2006). Investor Sentiment and the Cross-Section of Stock Returns. The Journal of Finance, Vol. LXI, No. 4, 1645-1680.

Christ, K. P., Bremmer, D. S. (2003). The Relationship between Consumer Sentiment and Stock Prices. 78th Annual Conference of the Western Economics Association International, 15 Temmuz 2003, Denver, ABD.

Eyüboğlu, S., Eyüboğlu, K. (2018). Tüketici Güven Endeksi İle Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin Araştırılması. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:33, Sayı:1, 235-259.

Ferrer, E., Salaber,J and Zalewska, A. (2016). Consumer confidence indices and stock markets' meltdowns. The European Journal of Finance, 22:3, 195-220.

Fisher, K. L and Statman, Meir., (2003). Consumer confidence and stock returns. The Journal of Portfolio Management, 30(1), 115-127.

Görmüş, Ş., Güneş, S. (2010). Consumer Confidence, Stock Prices and Exchange Rates: The Case of Turkey. Applied Econometrics and International Development, 10(2), 103-114.

Granger, C.W.J., Yoon, G. (2002). Hidden Cointegration, Department of Economics Working Paper University of California, No:2002-02.

Gülcan, N., Akkuş, H. T. (2019). Türkiye'de Farklı Kesimler İçin Oluşturulan Güven Endeksleri Arasındaki Uyum ve Etkileşimin İncelenmesi. Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, 2 (1), 11-19.

Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. Empirical Economics, 43(1), 447-456.

Jansen, W. J., Nahuis, N. J. (2003). The Stock Market And Consumer Confidence: European Evidence. Economics Letters, 79(1), 89-98.

Kale, S., Akkaya, M. (2015). The Relation between Confidence Climate and Stock Returns: The Case of Turkey. Procedia Economics and Finance, 38, 150 – 162.

Kim, S.N., Oh, W. (2009). Relationship between Consumer Sentiment and Stock Price in Korea. The Journal Of The Korean Economy, Vol. 10, No. 3, 421-442.

Kloet, N.L. (2013). The Relationship between consumer confidence and the stock market in the European Union. (Master Thesis), Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.

Li, H., Guo, Y. and Park, S.Y. (2017). Asymmetric Relationship between Investors' Sentiment and Stock Returns: Evidence from a Quantile Non-causality Test. International Review of Finance, 17:4, 617–626 DOI: 10.1111/irfi .12120.

Otto M.W., (1999). Consumer Sentiment and Stock Market. Finance and Economics Dicussion Paper, N.99-60, Federal Reserve Board, Washington D.C.- ABD.

Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın Psikolojik Faktörlere Duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BIST 100 Endeksi Arasındaki İlişkiler. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 19, Sayı 2, 238-253.

Tekin, B., Cengiz, S. (2018). Pay Senedi Piyasası ile Tüketici Güven Endeksi Arasındaki Nedensellik ve Eşbütünleşme İlişkileri: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. Journal of Social And Humanities Sciences Research, Vol:5 Issue:29, 3837-3847.

Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes, Journal of Econometrics, 66(1- 2), 225-250.

Kadının İşgücüne Katılımı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi

Nebiye YAMAK[*]
Zehra ABDİOĞLU[**]
Hamza CORUT[***]

Özet

Bu çalışmada kadınların işgücüne katılımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi temsil eden U eğrisi hipotezinin test edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada 2008-2017 dönemi itibariyle 35 OECD ülkesi bazında oluşturulan panel veri seti ile kadınların işgücüne katılımları ile ekonomik büyüme arasındaki U şeklindeki ilişkinin geçerliliği araştırılmıştır. Modellerde kontrol değişken olarak doğurganlık oranı, kadınların yaşam beklentisi, eğitim düzeyini temsil etmek üzere kadınların ilkokul, ortaokul ve yüksekokullara kayıt oranları ve kadınlar ve erkekler için işsizlik oranı kullanılmıştır. Prais-Winsten panel düzeltilmiş standart hatalarını içeren tek yönlü sabit etkiler regresyonları farklı model spesifikasyonları kullanılarak tahmin edilmiştir.

Edinilen bulgulara göre OECD ülkeleri için kadınların işgücüne katılımları ile ekonomik büyüme arasında U şeklinde bir ilişki söz konusudur. Ayrıca kadınların yaşam beklentisi işgücüne katılımlarını pozitif olarak etkilemektedir. Buna ek olarak bulgular erkek işsizlik oranındaki artışın ve kadınların eğitim düzeylerindeki artışın kadınların işgücüne katılım oranını artıracağını göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Feminizasyon hipotezi, panel veri analizi, OECD ülkeleri.

The Relationship between Female Labor Force Partıcıpatıon and Economic Growth: Panel Data Analysis

Abstract

The aim of this study is to test the U-curve hypothesis, which represents the relationship between female labor force participation and economic growth. In this study, the validity of the U-shaped relationship between female labor force participation and economic growth was investigated using panel data for 35 OECD countries covering the period from 2008 to 2017. Fertility rate, life expectancy of female, female enrollment rates in primary, secondary and high schools to represent the level of education and unemployment rate for female and male were used as the control variables in the models. The one-way fixed effects regressions incorporating the Prais-Winsten panel corrected standard errors were estimated for different model specifications.

According to the findings of this study, there is a U-shaped relationship between female labor force participation and economic growth for OECD countries. However, the life expectancy of female positively affects the female labor force participation. In addition, the results of this study show that the increase in the male unemployment rate and the increase in the education level of female raise the female labor force participation.

Key Words: Feminization hypothesis, panel data analysis, OECD countries.

[*] Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, nyamak@ktu.edu.tr
[**] Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü, maras@ktu.edu.tr
[***] Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi Beşikdüzü MYO, hamzacorut@trabzon.edu.tr

Giriş

Tarihsel süreç kapsamında değerlendirildiğinde sanayi devriminin yarattığı teknolojik ilerlemenin, II. Dünya savaşının neden olduğu işgücü arz ve talebindeki gelişmelerin ve küreselleşmenin ortaya çıkardığı esnek çalışma biçimlerinin kadınların işgücüne katılımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu gözlenmektedir. Ekonomik büyüme açısından önemli bir üretim faktörü olan işgücünün verimli bir şekilde kullanılması ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin azaltılması noktasında kadınların işgücüne katılımlarının son derece önem arz ettiği bilinen bir gerçektir.

Literatürde birçok araştırmacı kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasında büyümenin başlangıç aşamalarında ters yönlü, belirli bir ekonomik büyümeden sonra ise doğru yönlü bir ilişki olduğunu savunmuştur (Pampel and Tanaka, 1986; Psacharopoulos ve Tzannatos, 1989; Schultz, 1990; Goldin, 1995; Tansel, 2001 vb.). İlgili hipotez literatürde U şekilli kadınlaştırma hipotezi (feminization hypothesis) olarak bilinmektedir. Eğrinin negatif eğimli kısmı, geçimlik tarım sektöründen kadın işgücüne oranla daha çok erkek işgücünün talep edildiği sanayi sektörüne geçişi açıklamaktadır ve bu süreçte ekonomik büyüme arttıkça kadın işgücüne katılım oranı azalmaktadır. Eğrinin pozitif eğimli kısmı ise belirli bir ekonomik büyüme oranından sonra kalkınma sağlandıkça kadınların emek piyasasına erişimleri noktasında eşitsizliğin ortadan kalkmaya başladığı süreci, diğer bir ifadeyle ekonominin sanayi sektöründen hizmetler sektörüne geçiş aşamasını temsil etmektedir. U eğrisi hipotezinde ifade edilen süreç gelir ve ikame etkileri tarafından yönlendirilmektedir. Gelir etkisi, hanenin gelir düzeyindeki değişimin bir sonucu olarak işgücü arzındaki değişimi ifade eder. U eğrisinin negatif eğimli kısmı gelir etkisinin ikame etkisinden büyük olduğunu ifade etmektedir. İkame etkisi ise gelir sabit tutulduğunda ücretlerindeki değişime bağlı olarak bireylerin emek arzlarındaki değişimi gösterir. U eğrisinin pozitif eğimli kısmı daha yüksek ücretlerin neden olduğu ikame etkisinin düşük gelir etkisine baskın olduğu durumu yansıtmaktadır.

Literatür incelendiğinde kadının işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin daha çok ülkeler bazında yatay kesit veri analizi kapsamında ele alındığı dikkatleri çekmektedir. Pampel ve Tanaka (1986), 1965 ve 1970 yılları için 70 ülke itibariyle kadın işgücüne katılımının belirleyicileri üzerinde durarak U eğrisi ilişkisinin geçerliliğini ispatlamışlardır. Benzer şekilde Psacharopoulos ve Tzannatos (1989), 136 ülke için 1980 yılına ilişkin yatay kesit analiz bulguları ile kadın işgücüne katılımının önce azaldığı, belirli bir ekonomik büyümeden sonra arttığı yönünde bulgular edinmişlerdir. Schultz (1991), 21'i yüksek ve 55'i düşük gelirli olan ülkeleri analiz ederek U hipotezinin geçerli olduğunu belirlemiştir. Goldin (1995), 100 ülke için genellikle ekonomik büyüme ile kadın işgücüne katılım arasında U şeklinde bir ilişkinin varlığını destekler nitelikte bulgular edinmiştir. Goldin (1995), kadınların işgücüne katılımlarındaki artışın en önemli belirleyicisinin eğitim düzeyi olduğunu vurgulamıştır. Çağatay ve Özler (1995), 1985 ve 1990 yılları için 165 ülke bazında oluşturulan yatay kesit veri seti ile işgücü içerisinde kadının payı ile uzun dönem ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin U şeklinde olduğunu ortaya koymuşlardır. 130 ülke ve 1950-1980 dönemini baz alarak panel veri analizi kapsamında U hipotezini test eden Tam (2011), hipotezin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Verme (2014), MENA ülkeleri için 1990-2012 dönemi itibariyle parametrik olmayan yaklaşımlar çerçevesinde U eğrisi hipotezinin geçerli olduğunu, parametrik olmayan yaklaşımlar neticesinde ters U eğrisinin geçerli olduğunu ifade etmiştir. Olivetti (2014), 16 gelişmiş ülke için 1990-2005 dönemi itibariyle U şeklinde bir kadın işgücü arz fonksiyonunun varlığını doğrulamıştır.

Tansel (2001), Türkiye için 67 il bazında 1980, 1985 ve 1990 dönemlerini kapsayan havuzlanmış veri setini kullanarak ekonomik büyüme ile kadın işgücüne katılımı arasındaki ilişkinin U şeklinde olduğunu doğrular nitelikte bulgular edinmiştir. Eser, Yamak ve Samut (2017), 1988 –2013 dönemi için genel, kır ve kent ayrımında ARDL modeli kapsamında kadın işgücüne katılım oranı ile kişi başına düşen gelir arasında U-eğrisi ilişkisi olduğunu doğrulamışlardır. Doğan ve Akyüz (2017), üçer aylık veri setini kullanarak 2000-2013 dönemi itibariyle ARDL yaklaşımı çerçevesinde Türkiye ekonomisi için ters U ilişkisinin geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır. Son olarak Güçlü (2018), Türkiye için U hipotezinin geçerliliğini İBBS-2 bazında 2004-2014 dönemine ilişkin panel veri setini kullanarak test ederek U hipotezinin geçerli olmadığını aksine bu ilişkinin ters U şeklinde olduğunu belirlemiştir.

Bu çalışmada en güncel veriler kullanılarak 2008-2017 dönemi itibariyle OECD ülkeleri için U eğrisi hipotezinin panel veri yaklaşımlarıyla test edilmesi amaçlanmıştır. Kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasında U şeklinde bir ilişkinin varlığı sınanırken kadınların işgücüne katılımını etkileyeceği düşünülen çok sayıda kontrol değişken modellere açıklayıcı değişken olarak ilave edilmiştir.

Çalışmanın sonraki bölümlerinde öncelikle kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizinde kullanılacak olan veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtılmıştır. Daha sonra ampirik bulgular sunularak bulgular değerlendirilmiştir.

1.Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada 2008-2017 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak 35 OECD ülkesi için kadınların işgücüne katılım oranı ve ekonomik büyüme arasındaki U şeklindeki ilişki panel veri yaklaşımı ile ampirik olarak test edilmiştir. Modellerde açıklayıcı değişken olarak kontrol değişkenlere de yer verilmiştir. Doğurganlık oranı, kadınların yaşam beklentisi, kadınlar ve erkekler için işsizlik oranı ve eğitim düzeyini temsil etmek üzere kadınların ilkokul, ortaokul ve yüksekokullara kayıt oranları kontrol değişkeni olarak ele alınmıştır. Tablo 1'de ekonometrik analizde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları ve tanımları verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımları

Kısaltma	**Tanım**	**Kaynak**
FLP	Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	OECD
GDP	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	World Bank
FR	Doğurganlık Oranı	OECD
WLE	Kadının Yaşam Beklentisi	OECD
FUNEMP	Kadın İşsizlik Oranı	OECD
MUNEMP	Erkek İşsizlik Oranı	OECD
PRIMARY	Kadınların İlkokula Kayıt Oranı	OECD
SECONDARY	Kadınların Ortaokula Kayıt Oranı	OECD
TERTIARY	Kadınların Yüksek Öğrenime Kayıt Oranı	OECD

Çalışmada panel veri seti kullanılarak aşağıdaki model spesifikasyonları tahmin edilmiştir. Model 1'de sadece LGDP ve LGDP serisinin karesi açıklayıcı değişken olarak ele alınırken daha sonraki modellerde çeşitli kontrol değişkenler modelin sağ tarafına ilave edilmiştir. 8 model kapsamında ekonomik büyüme ile kadının işgücüne katılımı arasında U şeklinde bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır.

Model 1: $FLP_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LGDP_{it}^2$

Model 2 : $FLP_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LGDP_{it}^2 + \beta_3 FR_{it}$

Model 3: $FLP_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LGDP_{it}^2 + \beta_3 FR_{it} + \beta_4 WLE_{it}$

Model 4: $FLP_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LGDP_{it}^2 + \beta_3 FR_{it} + \beta_4 WLE_{it} + \beta_5 FUNEMP_{it}$

Model 5: $FLP_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LGDP_{it}^2 + \beta_3 FR_{it} + \beta_4 WLE_{it} + \beta_5 MUNEMP_{it}$

Model 6: $FLP_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LGDP_{it}^2 + \beta_3 FR_{it} + \beta_4 WLE_{it} + \beta_5 FUNEMP_{it} + \beta_6 PRIMARY_{it}$

Model 7: $FLP_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LGDP_{it}^2 + \beta_3 FR_{it} + \beta_4 WLE_{it} + \beta_5 FUNEMP_{it} + \beta_6 SECONDARY_{it}$

Model 8: $FLP_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LGDP_{it}^2 + \beta_3 FR_{it} + \beta_4 WLE_{it} + \beta_5 FUNEMP_{it} + \beta_6 TERTIARY_{it}$

Çalışmada tahmin edilen modeller için öncelikle sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri sırasıyla F istatistiği ve Breusch-Pagan testi ile hem yatay kesit hem de zaman boyutu itibariyle havuzlanmış modele karşı test edilmiştir. Birimsel heterojenliğin tespit edildiği modeller için Hausman testi kapsamında sabit etkiler modeline karşı tesadüfi etkiler modeli sınanarak tüm modeller için tek yönlü sabit etkiler modelinin uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tahmin edilen modellerin hata terimlerine ilişkin varsayımları sağlayıp sağlayamadığı test edilerek dirençli standart hata yaklaşımlarına başvurulmuştur. Sabit etkiler modellerinde hem değişen varyans, hem birim içi otokorelasyon ve aynı zamanda birimler arası korelasyonun varlığı belirlendiği için Prais-Winsten panel düzeltilmiş standart hata yaklaşımı kullanılmıştır.

$y_{it} = x_{it}\beta + \epsilon_{it}$ şeklinde bir model yazıldığında i=1,...,m panelin birimlerinin sayısını, t=1,…,T_i panelin zaman boyutunun sayısını ve ϵ_{it} , t dönemi itibariyle otokorelasyonlu veya i birimleri arasında eş zamanlı korelasyonlu hata terimlerini göstersin. Bu koşullar altında β katsayısı Prais-Winsten yaklaşımı çerçevesinde tahmin edilebilmektedir. Prais-Winsten katsayılarının kovaryansı $Var(\beta) = (X'X)^{-1}X'\Omega X(X'X)^{-1}$ şeklindedir. Ω, hata terimlerinin kovaryans matrisidir ve $\Omega=\Sigma_{mxm}\otimes I_{TixTi}$ şeklinde ifade edilmektedir. Σ, hata terimlerinin mxm boyutundaki kovaryans matrisini göstermek üzere $\hat{\Sigma}_{ij} = \frac{\epsilon_i'\epsilon_j}{T_{ij}}$ 'dir. ϵ_i ve ϵ_j panel i ve j için hata terimlerini ve T_{ij} ise panel i ve j arasındaki hata terimlerinin sayısını gösterir. Dengeli panel kullanıldığında T_{ij}=T eşitliği geçerlidir. T, panel başına düşen gözlemlerin sayısını gösterir.

Çalışmada sabit etkiler modeli çerçevesinde kukla değişkenli EKK yaklaşımı ele alınmıştır. Prais-Winsten regresyon tahmini için birimlere özgü AR(1) otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon dikkate alınarak standart hataları düzeltilmiş regresyon katsayıları elde edilmiştir.

2.Bulgular

OECD ülkelerinde 2008-2017 dönemi için kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin U şeklinde olup olmadığını çeşitli kontrol değişkenleri kapsamında sınamak amacıyla tahmin edilen model spesifikasyonları Tablo 2 ve 3'te sunulmuştur. Tablolarda öncelikle panel regresyon modeli seçimine ilişkin test istatistiklerine (F testi, Breusch-Pagan testi ve Hausman testi) ve tanısal test istatistiklerine

(Modifiye Wald testi, Modifiye Bharvaga Durbin Watson testi, Baltagi Wu LBI testi ve Pesaran CD testi) yer verilmiştir. Havuzlanmış modele karşı sabit ve tesadüfi etkiler modelleri hem birim hem de zaman boyutu itibariyle sınanarak birimsel heterojenliğin varlığı tespit edilmiştir. Daha sonra sabit etkiler modeli tesadüfi etkiler modeline karşı sınanarak tüm modeller için sabit etkilerin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tanısal test istatistikleri kullanılarak tahmin edilen sabit etkiler modellerinin değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon içerdiği belirlenmiştir ve dirençli (robust) standart hata yaklaşımlarından Prais-Winsten yaklaşımı çerçevesinde standart hataları düzeltilmiş regresyon katsayıları elde edilmiştir.

Tablo 2: Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli

(Prais-Winsten Panel Düzeltilmiş Standart Hata Yaklaşımı)

	1. MODEL	2.MODEL	3.MODEL	4.MODEL
LGDP	-7.411[a]	-7.519[a]	-8.156[a]	-9.150[a]
	(1.710)	(1.769)	(1.180)	(1.227)
$LGDP^2$	0.357[a]	0.361[a]	0.280[a]	0.327[a]
	(0.061)	(0.062)	(0.039)	(0.043)
FR		0.178	1.048	1.216
		(1.249)	(0.859)	(0.858)
WLE			0.929[a]	0.821[a]
			(0.158)	(0.165)
FUNEMP				0.083[c]
				(0.046)
N	350 (35*10)	350 (35*10)	350 (35*10)	350 (35*10)
F ist. (cross-section)	517.672[a]	515.790[a]	495.581[a]	439.203[a]
F ist. (periyod)	0.596	0.562	0.061	0.077
Breusch-Pagan (cross-section)	1480.711[a]	1482.12[a]	1496.53[a]	1411.60[a]
Breusch-Pagan (periyod)	1.058	1.213	4.573[c]	4.436[c]
Hausman	71.963[a]	70.563[a]	24.004[a]	37.409[a]
Modifiye Wald	3113.36[a]	3612.56[a]	1734.27[a]	1832.32[a]
Modifiye Bharvaga Durbin Watson	0.376	0.380	0.503	0.494
Baltagi Wu LBI	0.815	0.821	0.897	0.900
Pesaran CD	13.785[a]	13.849[a]	7.421[a]	7.619[a]
a, prob<0.01 ; b, prob<0.05 ve c, prob<0.10. Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Katsayılar ve standart hatalar Prais-Winsten yaklaşımıyla tahmin edilmiştir. Tüm modellerde ülkelere özgü sabitler (yatay-kesit) raporlanmamıştır.				

Prais-Winsten yaklaşımı kullanılarak tahmin edilen tüm modeller için LGDP katsayısının negatif ve $LGDP^2$'nin katsayısının pozitif işaretli olması kadın işgücüne katılım ile ekonomik büyüme arasında U şeklinde bir ilişkinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Doğurganlık oranının kadın işgücüne katılımı üzerindeki etkisinin pozitif olmakla birlikte hiçbir model için istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı dikkatleri çekmektedir. Kadının yaşam beklentisinin kadın işgücüne katılımı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak 0.01 anlamlılık düzeyinde oldukça önemli bir etkisi olduğu tablolardan gözlenmektedir. Kadın işsizlik oranındaki bir artışın kadın işgücüne katılımı üzerinde çoğu modellerde artırıcı yönde bir etkisi olduğu belirlenmiş olmasına karşın sadece bir modelde istatistiksel olarak 0.10 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. İlgili bulgu kadın işsizlik oranındaki artışın kadın

işgücünün cesaretinin kırılarak işgücü piyasasından çekilmesine neden olmadığı, tersine ilave işçi olarak işgücü piyasasına girmek istediği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 3: Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli

(Prais-Winsten Panel Düzeltilmiş Standart Hata Yaklaşımı)

	5. MODEL	6.MODEL	7.MODEL	8.MODEL
LGDP	-9.492[a] (1.217)	-8.014[a] (1.209)	-9.238[a] (1.249)	-10.945[a] (1.493)
$LGDP^2$	0.342[a] (0.043)	0.288[a] (0.045)	0.376[a] (0.052)	0.409[a] (0.056)
FR	1.172 (0.856)	1.075 (0.850)	0.880 (0.922)	0.890 (1.001)
WLE	0.799[a] (0.158)	0.835[a] (0.180)	0.530[a] (0.177)	0.716[a] (0.189)
FUNEMP		-0.020 (0.063)	0.078 (0.064)	0.090 (0.060)
MUNEMP	0.084[b] (0.036)			
PRIMARY		-0.019 (0.018)		
SECONDARY			0.016[a] (0.006)	
TERTIARY				-0.027 (0.020)
N	350 (35*10)	252(28*9)	243 (27*9)	207 (23*9)
F ist. (cross-section)	347.945[a]	404.651[a]	403.265[a]	389.556[a]
F ist. (periyod)	0.083	0.444	0.656	0.292
Breusch-Pagan (cross-section)	1468.62[a]	855.96[a]	804.06[a]	701.37[a]
Breusch-Pagan (periyod)	4.767[b]	1.782	0.937	2.547
Hausman	31.591[a]	33.225[a]	48.545[a]	50.006[a]
Modifiye Wald	2008.060[a]	2329.360[a]	1540.910[a]	906.250a
Modifiye Bharvaga Durbin Watson	0.498	0.665	0.608	0.542
Baltagi Wu LBI	0.908	1.031	1.050	0.948
Pesaran CD	7.644[a]	3.474[a]	1.984[b]	2.543[b]
a, prob<0.01 ; b, prob<0.05 ve c, prob<0.10. Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Katsayılar ve standart hatalar Prais-Winsten yaklaşımıyla tahmin edilmiştir. Tüm modellerde ülkelere özgü sabitler (yatay-kesit) raporlanmamıştır.				

OECD ülkeleri için ele alınan dönem itibariyle erkek işsizlik oranının kadın işgücüne katılımı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu Tablo 3'ten izlenmektedir. İlgili bulgu, erkek işsizlik oranındaki artışın ailenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kadın işgücünün ilave işçi olarak işgücü piyasasına girmek istemesine neden olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 3'te ayrıca kontrol değişken olarak kadın işgücünün eğitim düzeyini temsil etmek üzere ilkokul, ortaokul ve yükseköğrenim düzeylerinde kadınların okullara kayıt oranlarının kullanıldığı modeller yer almaktadır. Dengeli panel kullanmak amacıyla kadınların çeşitli eğitim düzeylerindeki okula kayıt oranlarına ilişkin veriye erişimin bazı OECD ülkeleri için mümkün olmaması nedeniyle Model 6, 7 ve 8'deki regresyon tahminlerinden bazı OECD ülkelerinin dışlandığı tablodan gözlenmektedir. Modellere ait bulgular incelendiğinde

kadınların ortaokula kayıt oranlarındaki artışın 0.01 anlamlılık düzeyinde kadının işgücüne katılımı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu dikkatleri çekmektedir. İlgili bulgu kadın eğitim düzeyindeki artışın kadının işgücüne katılımı üzerinde önemli bir etkisinin olduğu yönündeki literatürde genel kabul görmüş görüşü destekler niteliktedir.

Sonuç

Bu çalışmada kadınların işgücüne katılım oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki U şeklindeki kadınlaştırma hipotezi çerçevesinde panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın ampirik analizi 35 OECD ülkesine ait 2008-2017 yıllık verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ekonomik büyüme ile kadının işgücüne katılımı arasında U şeklinde bir ilişkinin varlığının geçerliliği araştırılırken modellere doğurganlık oranı, kadının yaşam beklentisi, erkek işsizlik oranı, kadın işsizlik oranı ve kadının eğitim düzeyini temsil etmek üzere kadınların çeşitli eğitim düzeylerinde okula kayıt oranları kontrol değişkenleri olarak modellere ilave edilmiştir. Çalışmada çeşitli sınamalar sonucunda Prais-Winsten yaklaşımı çerçevesinde çok sayıda model spesifikasyonu tahmin edilmiştir. Edinilen bulgulara göre ekonomik büyüme arttıkça başlangıçta kadınların işgücüne katılım oranı azalırken belirli ekonomik büyüme oranından sonra büyümenin ilerleyen aşamalarında işgücüne katılım oranı artmaktadır. Bu bulgu OECD ülkeleri itibariyle kadın işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin U şeklinde olduğunu kanıtlamıştır. Doğurganlık oranının kadın işgücüne katılımı üzerinde önemli bir etkisi olmadığı ve kadınların yaşam beklentisinin işgücüne katılımlarını önemli düzeyde pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir.

Çalışmada erkek işsizlik oranındaki artışın kadınların işgücüne katılımını teşvik ettiği belirlenmiştir. Bu bulgu ilave işçi hipotezinin geçerliliğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç yüksek işsizlik oranlarında erkeklerin işini kaybetmesi sonucu aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla kadınların işgücü piyasasına girmeyi arzu etmeleri şeklinde açıklanabilir. Buna ek olarak çalışmada kadın işsizlik oranındaki artışın kadınların işgücüne katılımlarını olumsuz etkilemediği de saptanmıştır. Çalışmada ayrıca kadınların eğitim düzeylerindeki artışın kadınların işgücüne katılım oranını artırdığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Psacharopoulos and Tzannatos (1989), Goldin (1995), Tansel (1996) vb. çalışmalarda eğitime katılmanın işgücüne katılımı artıracağı vurgulanmıştır. Ekonomik büyümeye sağladığı katkılar nedeniyle kadınların işgücüne katılımının daha da arttırılması için kadınların işgücü piyasasına girmesinin önündeki engelleri kaldırmak veya azaltmak amacıyla tasarlanmış politikaların benimsenmesi önem arz etmektedir. Bu noktada kültürel ve yasal normların modernizasyonunu teşvik edecek politikalar üzerinde durulmalıdır. Bu kapsamda yasal reformlar, eğitim müfredatındaki değişiklikler, eğitime daha fazla kadın katılımı, kültürel değişim ve işbirliği programları teşvik edilebilir.

Kaynakça

Çağatay, N. ve Özler, S. (1995). Feminization of the Labor Force: The Effects of Long term Development and Structural Adjustment. World Development, 23(11), s.1883–1894.

Doğan, B. ve Akyüz, M. (2017). Female Labor Force Participation Rate and Economic Growth in the Framework of Kuznets Curve: Evidence from Turkey. Review of Economic and Business Studies,10(1), s.33-54.

Eser B., Yamak, N. ve Samut, S. (2017). Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Kadınların İşgücüne Katılım Oranı: U-Eğrisi Hipotezinin Testi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 5(2), s.297-307.

Goldin, C. (1995). The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development in Economic History in: T. P., Schultz (Ed.), Investment in Women's Human Capital, University of Chicago Press.

Güçlü, M. (2018). Ekonomik Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye için U Hipotezinin Yeniden Test Edilmesi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32, s.203-210.

Olivetti, C. (2014). The Female Labor Force and Long-Run Development: The American Experience in Comparative Perspective. NBER Chapters in: Human Capital in History: The American Record, s.161-197.

Pampel, F.C. ve Tanaka, K. (1986). Economic Development and Female Labor Force Participation: A Reconsideration. Social Forces, 64 (3), s.599–619.

Psacharopoulos, G. ve Tzannatos, Z. (1989). Female Labor Force Participation: An International Perspective, World Bank Research Observer, 4(2), s.187-201.

Schultz, T. (1990). Woman Changing Participation in the Labor Force: A World Perspective. Economic Development and Cultural Change, 38(3), s.457-488.

Tam, H. (2011). U-Shaped Female Labor Participation with Economic Development: Some Panel Data Evidence. Economics Letters, 110(2), s.140-142.

Tansel, A. (1996). Self-Employment, Wage Employment Choice and Returns to Education for Men and Women in Turkey, in T. Bulutay (Ed.), Education and the Labour Markets in Turkey, the State Institute of Statistics: Ankara.

Tansel, A. (2001). Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time-Series Evidence and Cross-Province Estimates. METU/ERC Working Paper, No. 02/3. https://ssrn.com/abstract=301946 .

Verme, P. (2014). Economic Development and Female Labor Participation in the Middle East and North Africa: A Test of the U-Shape Hypothesis. World Bank Policy Research Working Paper, No: 6927.

Finansal Teknolojilerdeki (Fintek) Gelişmeler: Fırsatlar ve Riskler

Ömer Faruk KÖMÜRCÜOĞLU*
Haydar AKYAZI**

Özet

Finansal hizmetlerde bilgi teknolojilerini kullanarak müşterilerine çözümler üreten "FinTech" (FinTek) şirketlerinin finansal sistemdeki yeri ve önemi her geçen gün artmaktadır. Teknoloji ile finansın 19. yüzyıla kadar uzanan ilişkisinden doğmuş olan FinTek gelişmeleri, üç ayrı dönem halinde ele alınmaktadır: Kıtalararası telgraf sisteminin kullanılmasıyla başlayan ve finansal küreselleşmeyi hızlandıran "1866-1967 dönemi" Fintek 1.0, ATM'lerin kullanılması ve dijital bankacılığın gelişmesini içeren "1967-2008 dönemi" FinTek 2.0 ve nihayet doğrudan halka ve iş çevrelerine finansal ürün ve hizmetler üretebilen ve yoğun bir şekilde bilgi teknolojilerinden yararlanan start-up şirketleriyle şekillenen "2008-günümüz dönemi" de FinTek 3.0 olarak adlandırılmaktadır.

FinTek şirketlerinin finansal sisteme muhtemel etkileri konusunda yabancı literatürde yoğun bir tartışma söz konusudur. Türkiye'de henüz kuluçka döneminde olduğu kabul edilen FinTek'ler; denetim, bilgi güvenliği, merkez bankacılığı ve para politikaları konularında soru işaretleri barındırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, tüm bu gelişmeleri ve muhtemel etkileri genel ve Türkiye özelinde analiz etmektir.

Anahtar kelimeler: Finansal Hizmetler, Bilgi Teknolojileri, FinTek

The Developments in Financial Technologies (Fintech): Opportunities and Risks

Abstract

"FinTech" companies, which provide solutions to their customers by using information technologies in financial services, are increasing in the financial system day by day. FinTech developments that arise from the relationship between technology and finance dating back to the 19th century are handled in three separate periods: Starting with the use of the intercontinental telgraph system and accelerating financial globalization, "the period 1866-1967", FinTech 1.0; "the period 1967-2008", FinTech 2.0 which included the development of using ATMs and digital banking; and finally, FinTech 3.0 "the period 2008-in progress" is shaped by start-up companies that can produce financial products and services directly to the public and business world and make extensive use of information technologies.

There is intense debate in the foreign literature about the possible effects of FinTech companies on the financial system. FinTechs, which are considered yet to be in the incubation period in Turkey, have questiones about auditing, information security, central banking and monetary policies.

The aim of this study is to analyze all these developments and possible effects in general and in particular of Turkey.

Key Words: Financial Services, Information Technologies, FinTech

* Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, İktisat Bölümü, ofkomurcuoglu@outlook.com
** Prof. Dr., , Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, akyazi@ktu.edu.tr

Giriş

2008 Küresel Krizi ile birlikte merkez bankalarının temel amacı olan fiyat istikrarı yanına finansal istikrar da eklenmiştir. Yine aynı dönemde ekonomiler daha dijital hale gelmiş ve yeni teknolojilerin kullanımıyla bu süreç hızlanmıştır. Bununla beraber son on yıllık dönemde akıllı telefonlar ve internet kullanımı da çok ciddi bir şekilde artış göstermiştir. Hem toplumun hem de ekonominin bu dönüşümü yaşadığı süreçte (Toplum 5.0, Endüstri 4.0), finansal hizmetler de teknolojiyle yakın bir ilişki içine girmiştir. Bu dönemde FinTek'ler finansal hizmetleri geleneksel bankacılık sisteminin sunduğundan çok daha hızlı, esnek ve toplumun daha büyük bir çoğunluğunu kapsayacak şekilde sunmaya başlamıştır. Öte yandan FinTek'ler hala yerleşik ve sağlam bir zemine oturtulamadığından çeşitli riskler ve belirsizlikler de barındırmaktadır. Örneğin finansal aracı kurumların ve merkez bankalarının etkinliğini zedeleyebileceğinden fiyat ve finansal istikrar konusunda bir takım sorunlar oluşturabileceği, hususu literatürde tartışılmaktadır.

Gelecek yıllarda, teknolojinin gelişimine paralel olarak, FinTek'lerin yaşamımızda daha aktif rol oynaması beklenmektedir. Nakitsiz toplum yaratma hedefi ve bankacılığın geleneksel yapısından koparak teknoloji odaklı hizmetler sunmaya evirilmesi gibi konular FinTek'ler aracılığıyla gelecekte daha çok karşımıza çıkacaktır. Dolayısıyla, son on yıllık dönemde önemi giderek artan FinTek'ler beraberinde getirdiği muhtemel olumlu ve olumsuz etkileriyle birlikte yakından takip edilmesi gereken bir konu olarak göze çarpmaktadır.

Çalışmanın amacı, genel ve Türkiye özelinde FinTek ile ilgili gelişmeleri ve bu gelişmelerin muhtemel olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koymaktır. Bu amaçla hazırlanan çalışma, FinTek'lere genel bir bakış, FinTek'lerin muhtemel yansımaları ve Türkiye'de FinTek gelişmeleri alt başlıklarıyla dizayn edilmiştir.

1. FinTek: Genel Bakış

Dünya nüfusunun yaklaşık %62'si, ne kredi kullanmak ne de tasarruflarını değerlendirmek için geleneksel bankacılık hizmetlerinden yararlanmamaktadır. Yaklaşık %38'lik bir kesimin bir banka hesabı bile yoktur. Bankalar, yüksek uyum ve altyapı maliyetlerinden dolayı bu kesime hizmet verme konusunda hevesli gözükmemektedir. Ancak, geleneksel bankacılık sisteminden uzak olan bu kesime finansal hizmetleri sağlamak finansal piyasalara derinlik ve kapsayıcılık kazandıracaktır. Bunun ise küresel kalkınmaya önemli katkılar sunabileceği ifade edilmektedir (Lee ve Low, 2018: 259).

Finansal hizmetleri modern ve yenilikçi teknolojilerle birlikte sunan şirketler olarak adlandırılan "FinTech" (FinTek)[1], çoğunlukla start-up'lar, müşterilerine daha fazla internet odaklı, şeffaf, kullanıcı dostu ve etkin ürünlerle ulaşmaktadır (Dorfleitner vd., 2017: 5). TCMB'nin ifadesiyle FinTek kavramı, fonların etkin kullanımını ifade eden "finans" ile üretim için geliştirilen araç ve bilgileri ifade eden "teknoloji" kelimelerinden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, [TCMB], 2016: 9).

Finansal hizmetler konusunda bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanan FinTek'ler, yenilikçi iş modelleriyle birlikte geleneksel bankacılıkla ilişkisi kuvvetli olmayan kesimi de finansal sisteme dahil etmeye başlamıştır. Nitekim küresel FinTek Adaptasyon İndeksinin (Global Fintech Adoption Index) 2019 verilerine göre dünya genelindeki tüketiciler arasında FinTek hizmetlerine adaptasyon 2015 yılında %16 iken bu oran 2017 yılında %33'e ve nihayet 2019 yılında da %64'e yükselmiştir (Ernst & Young Global Limited, [EY], 2019: 5-7). FinTek'lerin sağladığı hizmetlerin benimsenmesiyle birlikte bu alana yapılan yatırımlar da hızla artmaktadır. Bu amaçla, 2017 yılında tüm dünyada yapılan

[1] Çalışma boyunca FinTek olarak kullanılacaktır.

toplam FinTek yatırımı 50.8 milyar dolarken; 2018 yılında, %120'lik bir artışla, 111.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Blackman, 2019).
Son yıllarda dünya genelinde gelişen FinTek ekosisteminin ilgi uyandırdığının bir başka göstergesi olarak da, Grafik 1'de verilen, FinTek kavramının Google'da yıllar içerisinde ne kadar taratıldığına dair gösterge dikkate alınabilir. Bu ilgi artışının, dünya genelinde yapılan yatırım miktarının hızla yükseldiği ve tüketicilerin FinTek hizmetlerini daha çok benimsemeye başladığı yıllara denk geldiği gözlenmektedir.

Grafik 1: Fintech Kelimesinin İnternette Taranma Sayısı (Aylık)

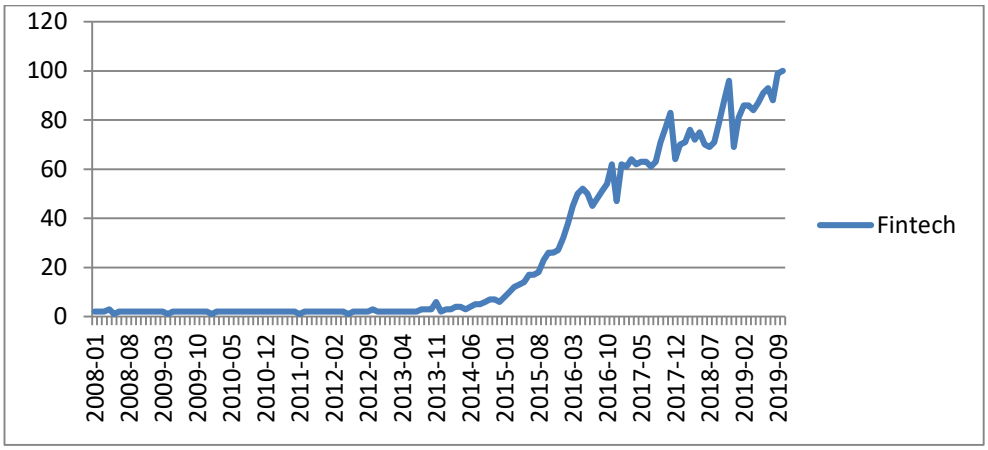

Kaynak: Google Trends.

Öte yandan, çerçevesi yeni yeni şekillenmeye başlayan FinTek'ler tarihsel süreç içerisinde literatürde 3 döneme ayrılmıştır:

i. **FinTek 1.0 (1866-1967) Dönemi**; analog kullanımdan dijital kullanıma geçiş dönemini kapsamaktadır.
ii. **FinTek 2.0 (1967-2008) Dönemi**; finansın dijitalleşme ve aynı zamanda küreselleşme sürecini ifade etmektedir.
iii. **FinTek 3.0 (2008-devam etmekte) Dönemi**; Küresel Finansal Kriz'den günümüze kadar geçen süreçte finansal hizmetlerin ciddi bir evrimsel dönüşüm geçirdiğini ileri sürmektedir.

Literatürde bunlara ek olarak, yükselen piyasa ekonomilerindeki FinTek'lerin dönüşümünü ifade eden FinTek 3.5 döneminden de bahsedilmektedir (Arner, Barberis, Buckley, 2016). Literatürdeki bu tasnif Tablo 1'de toplu şekilde verilmiştir.

Tablo 1: FinTek'in Tarihsel Süreci

DÖNEM	**FinTech 1.0**	**FinTech 2.0**	**FinTech 3.0**	**FinTech 3.5**
	1866-1967	1967-2008	2008-Devam etmekte	
Coğrafya	Gelişmiş Ülkeler	Dünya Genelinde	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler
Anahtar Oyuncular	Altyapı	Bankalar	Start-up Şirketleri	
Başlangıç Noktası	Küreselleşme	Teknoloji	2008 Finansal Krizi	Piyasa Reformları

Kaynak: Arner vd., 2017: 4

Teknoloji ve finansın ilişkisi 19. yüzyılın sonlarına kadar dayanmaktadır. O dönemin teknolojik yenilikleri olarak telgraf, transatlantik kablosu, buharlı gemiler ve demiryolları göze çarpıyordu. Bu teknolojik imkanlar ülkeler arasında finansal bir ilişki ağının gelişmesine olanak sağlamıştır. İlk telegrafın 1838'de kullanılmaya başlamasının ardından FinTek 1.0 döneminin başlangıcı olarak dikkate alınan yenilik ise 1866 yılında transatlantik kablosunun kullanılmaya başlanmasıdır. Böylece ülkelerin sınırlarını aşan bir altyapı sistemi kurulmuş oldu. Teknoloji-finans ilişkisini tarif eden J.M. Keynes (1920: 9) ise "The Economic Consequences of the Peace" adlı eserinde bu dönemi şöyle tanımlamıştır: "*Londra sakinleri, sabah yataklarında çaylarını yudumlarken, uygun gördükleri miktarda dünyadaki birçok ürünü telefonla sipariş verebilir ve bu ürünlerin teslimatlarını evinde bekleyebilir. Aynı zamanda, dünyanın herhangi bir noktasındaki yeni girişimlerin yarattığı zenginlikten faydalanabilir ve bunları zorluk yaşamadan paylaşabilir*". Daha sonra günümüz kredi kartlarının 1950 yılında kullanılmasıyla devam eden FinTek 1.0 süreci 1967 yılında ilk ATM (Automated Teller Machine) kullanımı ile birlikte yerini FinTek 2.0'a bırakmıştır (Mohamed ve Ali, 2019: 17-18; Arner vd., 2016: 9-10).

ATM ile başlayan bu yeni dönem online bankacılık faaliyetleriyle birlikte gelişmiş ve finansal hizmetler daha dijital ve küresel bir hal almıştır (Consumer International, 2017: 5). Bunun önemli bir göstergesi olarak 1987 yılında yaşanan ve "Black Monday" olarak adlandırılan borsa çöküşü dikkate alınabilir. Çünkü bu olayla birlikte finansal piyasaların, teknoloji aracılığıyla birbiriyle ne kadar entegre hale geldiği görülmüştür. Amerika'da yaşanan borsa çöküşü dünyanın genelini de etkilemiştir. Bu dönemde dijital ve küresel hale gelen finansal piyasalarda FinTek şirketleri; transfer, ödeme, yatırım yönetimi ve kiralama gibi farklı finansal hizmetler sunmaya başlamışlardır. Bill Gates'in de 1994 yılında ifade ettiği gibi, "*bankalar değil bankacılık önemlidir*" görüşü gerçekleşmeye başlamış ve finansal hizmetler hacmini artırırken banka şubelerinin sayısında bir azalma gözlenmiştir (Arner, Barberis ve Buckler, 2017: 5-6; Mohamed ve Ali, 2019: 20-21). Bu durumun bir göstergesi olarak ABD'deki bankaların 90'lı yıllardan günümüze varlıkları 3,7 trilyon $'dan 17,4 trilyon $'a çıkarken; sayıları 10453'ten 5000'in altına düşmüştür. Bir başka deyişle ABD daha az ama daha büyük bankalara sahip olmuştur (Stulz, 2019: 1).

Küresel Finansal Kriz ile birlikte FinTek kavramı günümüz yapısına dönüştüğü söylenebilir. Yeni start-up ve yerleşik teknoloji şirketleri, finansal hizmetleri doğrudan kendileri sunmaya ve iş çevreleri ile tüketicilere ulaşmaya başlamıştır (Nicoletti, 2017: 17). Bununla beraber, Küresel Finansal Kriz sonucunda bankaların karlılığı ve rekabet gücü zarar görmüştür. Kriz sonrası yapılan düzenlemeler ise bir taraftan uyum maliyetlerini artırırken diğer taraftan da kredilere kısıtlama getirmiştir (Arner vd., 2017: 6). Bu durumun bir yansıması olarak, geleneksel bankacılık hizmetlerine karşı bir meydan okuma olarak da değerlendirilebilecek FinTek girişimleri, sistemin dışında kalmış kesimlere doğrudan ve düşük maliyetle ulaşmaları dolayısıyla ilgi çekmektedir (Arner vd., 2016: 15-17).

FinTek 3.0 dönemi teknolojik hizmetler sunan şirketlerin hızlı dönüşümü ve büyümesi ile şekillenmiştir. Öyle ki bu şirketler, "*umursanmayacak kadar küçük*" konumundan daha sonra, "*göz ardı edilemeyecek kadar büyük*" ve sonunda "*batamayacak kadar büyük*" konumuna çok hızlı bir şekilde erişmişlerdir (Arner vd., 2017: 7). Batı dünyasında Küresel Finansal Kriz ile tetiklenen bu süreç Doğu dünyasında ise biraz daha farklı dinamiklere dayanmaktadır. Özellikle Afrika ve Asya'da, FinTek şirketlerinin gelişmesine ülkelerin ekonomik kalkınma arayışı yol açmıştır. Bu farklılıktan kaynaklanarak, gelişmekte olan ülkelerdeki ve yükselen piyasa ekonomilerindeki gelişmeler literatürde FinTek 3.5 dönemi olarak adlandırılmaktadır (Arner vd., 2016: 20).

2. FinTek'lerin Yansımaları Üzerine Tartışmalar

Günümüzde FinTek'lerdeki gelişmelerin muhtemel yansımaları üzerine literatürde ciddi ve geniş kapsamlı bir tartışma söz konusudur. Olası bir FinTek 4.0 senaryosu için, teknolojik çözümlerin sistematize edilmesi ve yerleşik finansal sisteme FinTek şirketlerinin entegre edilmesi gibi olumlu etkiler muhtemeldir. Diğer taraftan, sistem için çeşitli tehditler de barındırmaktadır. FinTek'lerin daha yerleşik oluşu geleneksel bankacılık kesimiyle ve tüketicilerle daha yoğun ilişkiler anlamına gelecektir. Bu da muhtemel siber suçlar konusunda kırılgan bir yapı oluşturacaktır (Nicoletti, 2017: 17-18).

2.1. FinTek'lerin Muhtemel Olumlu Yansımaları

FinTek'lerin muhtemel yansımaları konusunda çok çeşitli senaryolar hali hazırda tartışıma aşamasındadır. Bununla beraber, bu çalışmada FinTek'lerin muhtemel olumlu yansımaları: vergi gelirlerine katkısı, düşük işlem maliyetleri, finansal kapsayıcılık ve derinlik kapsamında değerlendirilecektir.

a)Vergi Gelirlerinde Artış: FinTek girişimleriyle birlikte teknoloji penceresinden bakıldığında ülke sınırlarının artık daha az önem arz ettiği söylenmektedir. Ancak düzenleyici kurumlar tarafından bakıldığında ise FinTek gibi girişimler yakından izlenmektedir. Bu durum özellikle uluslararası girişimler, müşteri verilerinin korunması ve vergilendirme konusunda önemli görülmektedir (Nicoletti, 2017: 26). FinTek'lerin geleneksel bankacılık sistemiyle ilişkisi gelişmemiş veya sistemin dışında kalmış bireylere de hitap edecek şekilde esnek, çözüm odaklı ve hızlı hizmet sunması bu manada kayıt dışılığı azaltarak ülkelerin vergi gelirlerini artıracağı söylenmektedir (Erkmen, 2018: 1).

Vergi sisteminin anahtarının, vergiden kaçınmaya çalışan mükellefleri belirlemek olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan sanal para birimlerinin ve FinTek endüstrisinin hızlı gelişimi günümüze kadar bu vergilendirme sisteminin dışında kaldığı söylenebilir. Ancak bu büyüme hızı onların vergi sistemi açısından önemini ortaya koymaktadır (Hennings, 2016). Finansal teknolojilerin gelişmesi ve kullanımının insanlar arasında yaygınlaşmasıyla birlikte yapılan işlemlerin takibi ve kayıt altına alınması kolaylaşabilecektir. İnsanların kaynaklarını ne yönde kullandıkları hakkında daha fazla bilgi sağlanacağından daha gelişmiş vergi uygulamalarına da imkân sağlaması beklenmektedir. Özetle, dünyada bir şeyleri gizlemek daha zor hale gelecektir denilebilir (Peat, Kelly ve Broby, 2017: 5). Bunun da devletin vergi gelirlerine muhtemel bir olumlu etkisi beklenmektedir.

b)Düşük İşlem Maliyetleri: Finansal aracı kurumlara duyulan ihtiyacın önemli bir kısmı piyasadaki aksaklıklar olan asimetrik bilgi problemine ve yüksek işlem maliyetlerine dayanmaktadır denilebilir. Finansal işlemler karmaşık ve maliyetli olabilmekte ve ayrıca gerçekleştirilecek işlemler için özel bilgi gerektirebilmektedir. Zira FinTek'ler çoğu zaman çevrimiçi, hızlı ve esnek hizmet sağlamaları dolayısıyla işlem maliyetleri bakımından geleneksel bankalardan daha avantajlıdır denilebilir (He, Leckow, Haksar vd., 2017: 13-15). Ayrıca Batı ülkelerinde kripto paralar için internet protokollerinde ilerlemeler gözlenmiştir, bunun da düşük işlem maliyetlerine ve ucuz uluslararası transferlere imkan tanıdığı söylenmektedir. Apple ve Google gibi şirketler "Apple Pay" ve "Google Pay" gibi uygulamalarla mobil ödeme işlemlerine dâhil olmuşlardır. Doğu'da ise Baidu, Alibaba ve Tencent gibi internet endüstrisinin dev şirketleri bankacılık ve sigorta hizmetleri sunmaya başlamıştır. Finansal hizmetlerdeki bu yenilikler sadece sektörü geliştirmekle kalmamakta, aynı zamanda banka hesabı bulunmayan ve geleneksel bankacılık hizmetlerinden uzak kalmış kesime de düşük işlem maliyetleriyle yenilikçi ve kolay uyum sağlanabilir hizmetler sunabilmektedir (Lee ve Low, 2018: 262). Bununla beraber, FinTek'lerin sağladıkları bu

avantajlar ile günümüzde finansal aracı kurumların varlıklarının önemine zarar verebileceği de söylenmektedir.

c)Finansal Kapsayıcılık ve Derinlik Artışı: Öncelikle literatürde finansal derinlik kavramı, Para Arzı/GSYH oranı ve finansal sistemdeki mali araçların çeşitliliğinin artması olarak tanımlanmaktadır. Finansal kapsayıcılık ise, toplumun her kesimine daha geniş finansal hizmet seçeneklerinin ulaşmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla, FinTek'ler ile tüketicilerin karşılıklı etkileşiminin, FinTek'lerin finansal piyasalara kapsayıcılık ve derinlik kazandırması yönünden bir başka muhtemel olumlu etkisi beklenmektedir. Küresel ölçekte internet teknolojisinin gelişmesinin finansal kapsayıcılık üzerinde önemli etkilere sahip olduğu söylenmektedir. Bu gelişmelerle birlikte, mobil ve diğer akıllı cihazlar sayesinde banka hesabı bulunmayan ve geleneksel bankacılık hizmetlerinden uzak kalmış olan kesimler dünyanın pek çok yerinden finansal hizmetlere erişebilecektir (Lee ve Low, 2018: 7-8). Teknolojik gelişmelerin müşteri tercihlerinin ve tüketim alışkanlıklarının daha iyi anlaşılmasına imkan sağlamasıyla birlikte finansal yenilikler giderek artmaktadır. İnsanların satın alma kararlarındaki temel güdüyü anlamak ve nasıl bilgi sahibi olduklarını öğrenmek herhangi bir iş sürecinde kritik öneme sahiptir. Bilişsel analitik finansal hizmet sağlayıcılarının banka hesabı bulunmayan ve geleneksel bankacılık hizmetlerinden uzak kalmış kesimlere ulaşmalarına yardımcı olması ve bu kesimin psikilojik önyargılarının belirlenmesine, anlaşılmasına ve üstesinden gelinmesine imkan sağlaması yönünden önemli görülmektedir. Zira bu ilerlemeyle birlikte sistemin dışında kalmış kesimin finansal hizmetlere adapte olması ve finansal kapsayıcılığın artması beklenmektedir. Teknolojik gelişmelerin önündeki engellerin azaltılması ve her kesimin teknolojiye erişiminin kolaylaşmasıyla birlikte tüketicilere daha kişiselleştirilmiş ve daha dijital hizmetler sunulmaya başlamıştır (Mohamed ve Ali, 2019: 49).

2.2. FinTek'lerin Muhtemel Olumsuz Yansımaları

FinTek gelişmelerinin muhtemel olumsuz yansımaları ise para politikasının yürütülmesindeki güçlükler, denetim, güven ve güvenlik sorunu çerçevesinde değerlendirilecektir. Belirtmek gerekir ki, FinTek'lerin Merkez Bankacılığına ve para politikası üzerine etkileri konusunda literatür bu aşamada oldukça sınırlıdır. Ancak göz ardı edilemeyecek kadar önemli olan bu hususun gelecekteki araştırmalara daha fazla konu olması da olasıdır.

a)Para Politikasının Yürütülmesindeki Güçlükler: Bazı merkez bankaları kendi dijital paralarını çıkarmanın bankacılık sektörüne ve para politikası üzerine olası etkileri hakkında çeşitli araştırmalar yapmış ve sonucunda dijital paranın nasıl tasarlanarak piyasaya sürüldüğüne bağlı olarak etkiler farklılık göstermiştir (Internationa Monetary Fund, [IMF], 2019: 30). Özel dijital para birimlerinin (FinTek'lerce piyasaya sürülebilir) daha fazla tanınır hale gelmesi ve potansiyel olarak çoğalması, bir bakıma, merkez bankasının kendi parasına olan talebi tahmin etmesini güçleştirebileceği ve parasal aktarım mekanizmasın işleyişini tehdit edebileceği yönünde eleştirilmektedir. Merkez bankasının kendi dijital parasını çıkarmasının bu tür özel dijital para birimlerinin olumsuz etkilerini önleyebileceği ve bir ödeme aracı olarak ikinci plana itebileceği söylenmektedir. Bununla beraber henüz tomurcuklanma döneminde olan bu muhtemel etkilerin bir tehdit olarak merkez bankalarının karşına çıkması orta vadede olası görülmektedir (He vd., 2017: 44). Lee ve Teo (2015: 13)'nun çalışmalarında vurguladığı üzere; teknolojik yeniliklerin ve özellikle dijital para sistemlerinin merkezi olmayan yapısı herhangi bir kurum tarafından kontrolünü zorlaştırmaktadır. Bu da hükümetlerin ve para politikasının genellikle dengesiz olduğu

gelişmekte olan ülke ekonomileri için dikkat edilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan FinTek'lerin parasal bağlamdaki bir diğer etkisi de; finansal hizmetlerde teknolojilerin yaygın kullanımı, ekonominin geneli ve para politikası üzerindeki merkez bankası kontrolünü sınırlandırabilir ve son kredi verme merci özelliğini zedeleyebilir olmasıdır. Merkez bankasının yürüttüğü para politikası, genellikle bir konjonktür devresi boyunca finansal istikrara doğrudan etki ederek olumlu katkı sunmaktadır. Eğer bir ekonomide merkez bankası parası sınırlı kalıp onun yerine dijital paranın payı artarsa, merkez bankasının ekonomiye müdahale gücü azalacaktır. Bu durum ekonomide dolarizasyon sorununu doğurabilecektir (Financial Stability Board, [FSB], 2017: 53).

b)Denetim Sorunu: Gelişen teknolojilerin finansal istikrar konusunda muhtemel riskler yaratması, aynı zamanda bu FinTek hizmetlerinin düzenleyici ve denetleyici kurumların çizdiği çerçevelerin dışında hareket etmelerinden de kaynaklanabilmektedir. Ayrıca hizmetlerden yararlanan kullanıcıların bilgi gizliliği talep etmesi doğaldır. Bunu sağlamakla ve yönetmekle yükümlü kurumların denetimlerini gerçekleştirmesi, veri kontrolörlerinin olmadığı açık ağ sistemlerinde, bu kurumların çeşitli sorunlarla karşılaşmasına sebep olabilmektedir (He, 2017: 15-16). FinTek girişimleri ile geleneksel bankaların birçok yönden birbirleriyle olan bağlantısı da düzenleme ve denetlemenin önemini ortaya koyarken henüz yerleşmemiş olan FinTek ekosisteminin bu anlamda takibini ve yönetimini zorlaştırmaktadır (Ancri, 2016: 5-6). FinTek'lerin olumsuz yansımaları olarak ortaya çıkan bu düzenleme ve denetleme eksikleri, FinTek şirketlerinin çoğunun geleneksel bir finansal hizmet kuruluşu olarak kabul edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, FinTek hizmetlerinin birçoğunda mevcut mevzuatların geçerli olmadığı ve bunun kötüye kullanım riski doğurduğu ifade edilmektedir (Pejkovska, 2018: 32).

c)Güven ve Güvenlik Sorunu: FinTek ekosisteminde henüz yerleşik bir düzenleme ve denetleme sisteminin olmaması beraberinde bir güven problemini de getirmektedir. FinTek ve mobil finansal hizmetler arttıkça tüketicilerin güvenini zedeleyebilecek; ayrıca dış kaynak riskleri, tüketici koruma riskleri, kara para aklama riskleri ve bilgi iletişim teknolojileri üzerinden siber suç riskleri önemli olmaya başlayacaktır (Lukonga, 2018: 21). Bunun en önemli unsuru da veri güvenliğine karşı yapılabilecek siber saldırılardır denilebilir. Başarılı bir siber saldırı, finansal hizmetlerin iptal edilmesine veya doğrudan mali kayıplara yol açarak finansal hizmet sağlayan kurumların parasal anlamda kayıp yaşamasına sebebiyet verebilir. Dolayısıyla başarılı olmuş bir siber saldırı veya böyle bir tehlikenin varlığı bile finansal hizmet sunan FinTek'lerin güvenilirliğine olumsuz etki edebilmektedir (Lukonga, 2018: 3). Finansal hizmetlerdeki teknoloji kullanımının bu karanlık yüzü siber saldırı riskleri konusunda daha fazla farkındalık yaratmaktadır. Bu farkındalık, finansal hizmetlerin sağladığı verimlilik artışı ile beraberinde getirdiği bu güven sorunlarından hangisinin daha baskın olduğu konusunda yeniden üzerine düşünülmesine yol açmaktadır (Caruana, 2016: 2).

FinTek'lerin ekonomi üzerindeki muhtemel yansımaları Şekil 1'de özet olarak verilmiştir.

Şekil 1: FinTek'lerin Muhtemel Yansımaları

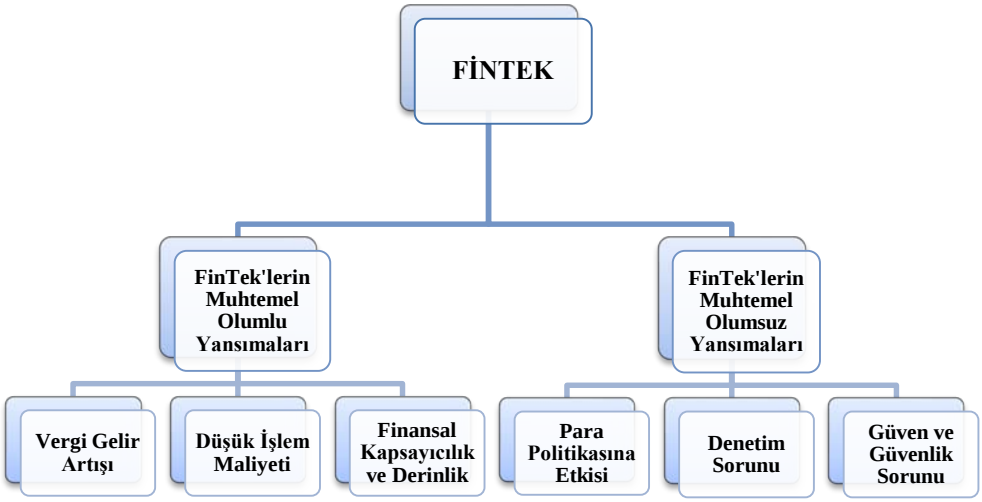

3. Türkiye'deki FinTek Gelişmeleri

Deloitte, Bankalararası Kart Merkezi (BKM) ve FinTech İstanbul kuruluşlarının işbirliği ile hazırlanan "Türkiye FinTech Ekosistemi" raporu incelendiğinde, 2016 yılında bir önceki yıllardan çok daha yüksek miktarda FinTek yatırımı yapıldığı gözlenmektedir. Nitekim 2012-2016 döneminde yapılan toplam 53,2 milyon $'lık FinTek yatırımının 29 milyon $'ı sadece 2016 yılında gerçekleştirilmiştir. Yine aynı yılda Türkiye'deki FinTek hizmetlerinin işlem hacmi yaklaşık 20 milyar $ iken, bu rakam ABD'de 850 milyar $ olarak gerçekleşmiştir (Bankalararası Kart Merkezi, [BKM], 2016: 4-5).

Öte yandan KPMG ve H2 Ventures firmaları tarafından her yıl açıklanan ve FinTek alanında dünyadaki en iyi 100 şirketin belirlendiği ve "Fintech100 Raporu" olarak anılan çalışmada bu yıl Türkiye'den de 2 firma listede yer almıştır. 2017 yılındaki raporda Türkiye'den sadece Iyzico firması yer alırken, bu yıl MenaPay ve Parapara firmaları sıralamaya girmişlerdir (Güven, 2019). Ayrıca Startups.watch (2019)'un çalışmasına göre, Türkiye'deki gelişim potansiyelinin bir göstergesi olarak 2018 yılında yapılan yatırımlar arasında en çok yatırımı FinTek'ler almıştır. "Yatırım Liginde" 2018 yılında 59 milyon $ ve 100 adet yatırımla Avrupa ülkeleri arasında, bir önceki yıla göre, 2.lig'e gerileyen Türkiye'nin gerçekleştirdiği bu yatırımlar içerisinde en büyük payı FinTek'lerin alması ekosistem için olumlu bir gösterge olarak dikkate alınabilmektedir. Yine aynı çalışmada incelenen 54 ülke arasında kişi başına düşen yatırım (KBDY) miktarı ile Türkiye 48. sırada yer almıştır. Birinci sırada yer alan ABD'de KBDY miktarı 354 $ iken Türkiye'de 0,74 $'dır.

Bu raporlardan hareketle Türkiye'de FinTek ekosisteminin gelişimi dünya konjonktürüyle paralellik göstererek ciddi bir gelişim süreci gösterdiğini belirtmek mümkündür. Ancak, burada paralellikten kasıt bu gelişmeleri takip etme, çeşitli adımlar atma, dünyanın gelecek projeksiyonundan kopmama anlamındadır. Zira ölçek olarak bakıldığında, yapılan yatırım miktarı, işlem hacmi ve FinTek gelişmelerinin tüketiciler tarafından benimsenmesi

yönüyle, Türkiye'de FinTek ekosisteminin gelişimi önünde hala uzun bir yol olduğu söylenebilir.

Türkiye'de FinTek ekosistemi için en önemli adım, 27 Haziran 2013 tarihinde resmi gazetede yayımlanan 6493 sayılı *"Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları"* hakkındaki kanun ile atılmıştır. Kanunla birlikte bu kapsamda hizmet sunan ve sunmak isteyen kuruluşlara faaliyet izni alma zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca gerçekleştirecekleri faaliyetleri de TCMB ve BDDK nezdinde izlenmeye başlamıştır. Böylece Türkiye'de ilk defa FinTek firmalarının kanunen ve düzenleyiciler nezdinde tanınırlığı söz konusu olmuştur. Bunun da FinTek'lerin güvenilirliklerine olumlu katkılar sağlayacağı beklenmektedir (EY, 2018: 12-13) .

Bir ülkedeki fiyat ve finansal istikrardan sorumlu olan merkez bankalarının da finansal sistemi etkileyebilecek gelişmeleri takip etmemeleri beklenemez. Bu bağlamda TCMB de son yıllardaki Finansal İstikrar Raporlarında (FİR) (TCMB, 2016: 9-10; TCMB, 2019: 15-19) FinTek'lerdeki gelişmeleri yakından takip edip raporlamaktadır. Öte yandan yeni açılan "TÜBİTAK 1514 – Girişim Sermayesi Destekleme Programı" ile birlikte TÜBİTAK, teknoloji tabanlı Ar-Ge ve yenilikçi faaliyetlerde bulunmak isteyen KOBİ ölçeğindeki girişimlerin fon ihtiyacını karşılaması ve teşvik etmesi FinTek ekosistemi açısından önem arz etmektedir.

Daha kapsamlı uygulamaları içeren ve Türkiye'nin geleceğine ışık tutan "11. Kalkınma Planı (2019-2023)" (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019a: 41-43)'nın "mali piyasalar" başlığı altında finansal kuruluşların düzenleme ve denetleme çerçevesinin güçlendirilmesinden bahsedilmektedir. Ayrıca blokzincir tabanlı merkez bankası parasının uygulamaya konulacağı ifade edilmektedir. Bu önemli gelişmenin aynı zamanda "2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı" (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019b: 86)'na dahil edilmesi dolayısıyla 2020 yılı içerisinde TCMB ve piyasalar açısından muhtemel önemli yansımaları beklenmektedir. Özellikle FinTek ekosistemi için de çeşitli ifadeler barındıran 11. Kalkınma Planı'nda *"güvenli bir FinTek ekosisteminin oluşumu destekleneceği, bu bağlamda ekosistemin gelişimi ve uygulamaya dair koordinasyonun tek bir kamu kurumu tarafından sağlanacağı"* belirtilmektedir.

Bu noktadan hareketle finansal piyasaları yakından ilgilendiren FinTek gelişmelerinin tek bir kamu kurumu tarafından koordine edilmesi TCMB'nin finansal istikrarı sağlama göreviyle nasıl örtüşeceği sorusunu gündeme getirebilir. Teknolojinin hızlı dönüşümünün artan önemi dikkate alınarak, elektronik para kuruluşları birliğinin ve İstanbul finans ve teknoloji üssünün kurulması gibi hedefler de Kalkınma Planı'nın önemli hedefler arasındadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de atılan ve atılacak olan adımların çağın gerekleriyle uyumluluk içerisinde olduğu söylenebilir. Yeni adımlar düzgün koordine edildiği ve muhtemel olumsuz etkileri en aza indirildiği takdirde Türkiye'nin FinTek alanında dünya ölçeğine yaklaşması olasıdır denilebilir.

Genel Değerlendirme

Kıtalararası telgraf sisteminin kullanılmasıyla başlayan finansal teknolojilerdeki gelişme süreci, geldiği nokta itibariyle özellikle parasal literatür başta olmak üzere politika uygulayıcıları arasında da artan bir şekilde ilgi odağı haline gelmiştir. Süreçle ilgili tartışmaların merkezinde, finansal teknolojilerdeki gelişmelerin muhtemel yansımalarının veya etkilerinin neler olabileceği sorusu yer almaktadır.

FinTek'lerin muhtemel olumlu yansımaları bağlamında;

- Kayıtdışılığın önlenmesine paralel olarak, *vergi gelirlerinin artabileceği*,
- Çevrimiçi hizmet sunumu dolayısıyla, finansal hizmetlere dair *işlem maliyetlerinin düşebileceği*,
- Finansal aracı ve araçların çeşitlenmesiyle birlikte, "*finansal kapsayıcılık" ve "finansal derinliğin" artabileceği* hususları öne çıkmaktadır.

Bu muhtemel olumlu gelişmelere karşılık, FinTek'lerin olumsuz bazı yansımalarının olabileceği tartışılmaktadır;

- Merkez bankası parasına olan talebin azalmasıyla birlikte, *para politikasının etkinliğinin azalabileceği*,
- Ulusal ve uluslararası mevzuatın henüz oluşturulamamasına paralel olarak, *denetim sorunlarının* yaşanabileceği,
- Denetim sorununa ilave olarak, veri güvenliğine dair siber saldırılar gibi *güvenlik sorunlarının artabileceği* bunlardan bazılarıdır.

FinTek'lerle ilgili olarak Türkiye'deki gelişmelere bakıldığında, son yıllarda FinTek şirketleri sayılarında, yatırım miktarlarında ve işlem hacimlerinde hızlı bir gelişmenin olduğu görülmektedir. Ancak, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, bu gelişmeler nispi olarak henüz yeterli düzeylerde bulunmamaktadır. Bununla birlikte başta Cumhurbaşkanlığı olmak üzere TCMB ve TÜBİTAK gibi diğer önemli kurumların FinTek'lerle ilgili destek ve yasal düzenlemeleri dikkate alındığında, Türkiye'de FinTek ekosisteminin istenilen düzeye hızlı bir şekilde ulaşacağını belirtmek mümkündür.

Kaynakça

Ancri, C. (2016). Fintech Innovation: An Overview. Board of Governors of the Federal Reserve System System, Washington D.C. http:// pubdocs.worldbank.org/ en/ 767751477065124612/11-Fintech.pdf. (02.08.2019).

Arner, Douglas vd. (2017). Fintech and Regtech in a Nutshell, and the Future in a Sandbox. CFA Institute Research Foundation.

Arner, Douglas vd. (2016). The Evolution of Fintech: A New Post-Crisis Paradigm?. University of New South Wales Law Research Series. Research Paper No. 2015/047. 1-46. Sydney.

BKM (2016). Türkiye Fintech Ekosistemi. https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2016/12/TurkiyeFinTech-EkoSistemi-V10.pdf (26.09.2019).

Blackman, Phil (2019). Global fintech investment rockets to a record $111.8B in 2018,driven by mega deals: KPMG Pulse of Fintech. https://home.kpmg/xx/en/home/media/press-releases/2019/02/global-fintech-investment-hits-record-in-2018.html (22.10.2019).

Caruana, J. (2016). Financial Inclusion and the Fintech Revolution: Implications for Supervision and Oversight. Bank For International Settlements. https://www.bis.org/speeches/sp161026.pdf (31.11.2019).

Consumers International (2017). Banking on the Future: an Exploration of FinTech and the Consumer Interest. https://www.consumersinternational.org/media/154710/banking-on-the-future-full-report.pdf. (23.10.2019).

Dorfleitner, Gregor vd. (2017). Fintech in Germany. İsviçre: Springer International Publishing.

Erkmen, B. (2018). Fintech Nedir?

https://www.halkbankkobigelisim.com.tr/Resources/Sites/57/images/Files/4-HALKBANK_KOBI_GELISIM-Fintech%20Nedir_Bora_Erkmen.pdf (01.11.2019).

EY Global Limited (2019). Global Fintech Adoption Index 2019. EY.

EY Türkiye (2018). Türkiye FinTech Ekosisteminin Sürdürülebilir Gelişimi için 23 Öneri. https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2018/02/EY_T%C3%BCrkiye-Fintech-Ekosisteminin-S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilir-Geli%C5%9Fimi-i%C3%A7in-23-%C3%96neri.pdf (26.09.2019).

Financial Stability Board (2017). Financial Stability Implications from FinTech. https://www.fsb.org/wp-content/uploads/R270617.pdf (30.11.2019).

Güven, Avni (2019). 2019 Fintech100 Raporu: Listede 2 Türk Girişimi Var. https://fintechistanbul.org/2019/11/25/2019-fintech100-raporu-listede-2-turk-girisimi-var/ (03.12.2019).

He, Dong vd. (2017). Fintech and Financial Services: Initial Considerations. IMF: Staff Discussion Note.

Hennings, P. J. (2016). As Fintech Comes of Age, Government Seeks an Oversight Role. http://campfire-capital.com/retail-innovation/payment/fintech-government-seeks-oversight/ (27.11.2019).

IMF (2019). Fintech: The Experience So Far. Washington, D.C.: IMF Policy Paper.

Keynes, J. M. (1920). The Economic Consequences of the Peace. Londra: Macmillan & Co. Limited. https://dspace.gipe.ac.in/xmlui/bitstream/handle/10973/24972/GIPE-005472.pdf?sequence=3&isAllowed=y (23.10.2019).

Lee, David Kuo Chuen vd. (2018). Inclusive Fintech: Blockchain, Cryptocurrency and Ico. Singapur: World Scientific Publishing.

Lee, D. K. C. ve Teo, E. G. S. (2015). Emergence of FinTech and the LASIC Principles. Journal of Financial Perspectives. 3(3). 1-26.

Lukonga, I. (2018). Fintech, Inclusive Growth and Cyber Risks: A Focus on the MENAP and CCA Regions. IMF Working Paper 201.

Mohamed, H. ve Ali, H. (2019). Blockchain, Fintech, and Islamic Finance. Berlin: DG Press.

Nicoletti, B. (2017). The Future of Fintech: Integrating Finance and Technology in Financial Services. İsviçre: Palgrave Macmillan.

Peat, Jeremy vd. (2017). Fintech: Hype or Reality?. University of Strathclyde: International Public Policy Institute.

Pejkovska, M. (2018). Potential Negative Effects of Fintech on the Financial Services Sector. (Basılmamış Tez), Helsinki: Metropolia University of Applied Sciences.

Startups.watch (2019). Türkiye Girişim Ekosistemi 2018/2019. https://startups-watch-production.s3-eu-central-1.amazonaws.com (2.12.2019).

Stulz, R. M. (2019). Fintech, Bigtech, and the Future of Banks. NBER Working Paper No. 26312. http://www.nber.org/papers/w26312 (22.10.2019).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019a). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf (21.10.2019).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019b). 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/2020_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf (2.12.2019).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2016). Finansal İstikrar Raporu. Sayı 23. Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2019). Finansal İstikrar Raporu. Sayı 28. Ankara.

Konut Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisinin Analizi

Pınar KOÇ[*]

Özet

Özellikle son dönemlerde döviz fiyatlarında meydana gelen oynaklıklar, ara girdi fiyatlarını önemli ölçüde yükselterek, üretim maliyetlerinin ve konut fiyatlarının büyük oranda artmasına neden olmuştur. Konut fiyatlarında meydana gelen bu artış, kiralama maliyetlerinin de yükselmesine neden olmuştur. Hane halkları bazında incelendiğinde konut fiyatlarında ve kiralama maliyetlerinde meydana gelen artışların, özellikle düşük gelir düzeyine sahip hane halklarının harcanabilir gelir düzeyini azaltması ve gelir dağılımını bozucu etkiler yaratması beklenmektedir. Türkiye'de hane halkı harcama istatistikleri incelendiğinde konut ve kira harcamalarının toplam tüketim harcamalarının yaklaşık dörtte birini oluşturduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Türkiye'de konut ve kira harcamalarında meydana gelen artışların gelir dağılımını bozucu etkiler yaratıp yaratmadığını İBBS Düzey 2 kapsamında 2014-2017 dönemi için analiz etmektir. Çalışmada GMM tahmincisine dayalı dinamik panel veri analizi kullanılmıştır. Gini katsayısı ile konut ve kira harcamalarının toplam tüketim harcamalarına oranı modelde kullanılan değişkenlerdir. Elde edilen sonuçlar konut ve kira harcamalarında meydana gelen artışların gelir dağılımını bozucu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Konut harcamalarındaki bir birimlik artış, gelir eşitsizliğini 0.014 birim artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinamik panel veri**,** Gelir dağılımı, Konut harcamaları.

Analysis of The Effect of The Housing Expenditure on Income Inequality

Abstract

Especially in recent years, the exchange rate volatility made production costs and house prices increased by rising intermaediate input price dramatically. This increase in the house price caused to rise renting costs. When examined on the basis the household, it is expected that increases in housing prices and rental costs will reduce the disposable income level of households with low income levels and create disruptive effects on income distribution.When examined household expenditure statistics in Turkey, it is observed that housing and rent expenditures constitute approximately one quarter of total consumption expenditures. In this context, the purpose of this paper is to analyze effect of housing expenditures on income inequality within the scope of NUTS 2 level for 2014-2017 period.The GMM estimator is used in the study. Gini coefficient and the share of housing and rent expenditures to total consumption expenditures are the variables used in the model. The results obtained prove that increases in housing and rent expenditures have a distruptive effect on income distribution. One unit rise in housing expenditures increase income inequality by 0.014 units.

Key Words: Dynamic Panel Data, Income distribution, Housing Expenditures

[*] Dr. Öğr. Üyesi**,** Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, email:pinartorun@gumushane.edu.tr

Giriş

Hane halklarının tüketim harcamaları istatistikleri incelendiğinde konut ve kira harcamalarının yaklaşık % 24'lük payla ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Konut ve kira harcamalarını % 20'lik payla gıda ve alkolsüz içecekler takip etmektedir. Türkiye'de özellikle son dönemlerde döviz kurlarında görülen yüksek oynaklık, ithal girdi fiyatlarını yükselterek, üretim maliyetlerinin ve konut fiyatlarının da artmasına neden olmuştur. Aşağıdaki grafik 2010-2019 dönemi boyunca Türkiye genelinde konut fiyat endeksinde meydana gelen değişmeyi göstermektedir.

Grafik 1: Konut Fiyatlarında Meydana Gelen Değişme (2010-2019 Dönemi)

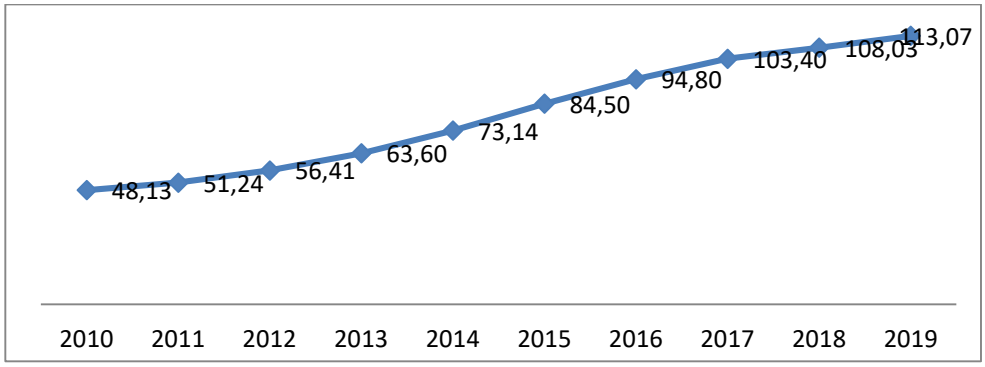

Kaynak: TCMB Elektronik veritabanından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1 incelendiğinde 2010 yılında konut fiyat endeksi 48.13 iken, 2019 yılında konut fiyat endeksinin iki kattan fazla artarak 113.07'ye yükseldiği görülmektedir.

Grafik 2: Bölgesel Düzeyde Konut Fiyatlarında Meydana Gelen Değişme

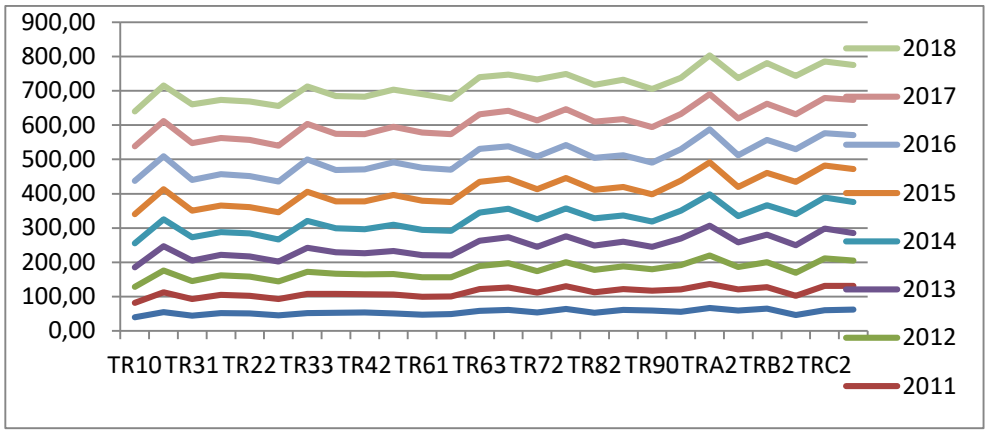

Kaynak: TCMB Elektronik veritabanından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2 İBBS Düzey 2 kapsamında yer alan 26 bölgede 2010-2019 dönemi boyunca konut fiyatlarında meydana gelen değişmeyi göstermektedir. Konut fiyatları yıllara ve bölgelere göre değişkenlik göstermektedir.

2018 yılı bazında incelendiğinde en yüksek konut fiyat endeksine sahip olan bölgenin TR72 bölgesi olduğu görülmektedir. TR72 bölgesini TRB2 ve TRB2 bölgeleri takip etmektedir. Konut fiyat endeksinin en düşük olduğu bölge TRC3 bölgesidir.

Konut fiyatlarında meydana gelen artışlar konut alımlarını olumsuz etkilediği kadar, kiralama maliyetlerinin de artmasına neden olmuştur. Konut fiyatlarında meydana gelen artışlar, özellikle sabit ve düşük hane halklarının tüketim olanaklarını azaltarak ve hane halklarını daha da yoksullaştırmaktadır. Bu bağlamda 2014-2017 dönemini kapsayan bu çalışmada İBBS Düzey 2 kapsamında yer alan 26 bölgede konut harcamalarındaki artışların gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

1.Literatür Taraması

Literatürde konut fiyatlarındaki ve konut harcamalarındaki değişmelerin, gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmalar mevcuttur. Van Dam vd. (2003), konut maliyetlerindeki artışların yoksulluğu artırıcı etkiler yaratıp yaratmadığını incelemiştir. Konut maliyetlerindeki artışlar, refahı azaltıcı, yoksulluğu artırıcı etkiler yapmaktadır.

Fahey vd. (2004), 1996 yılı hane halkı panel araştırmasını kullanarak 14 AB ülkesinde konut harcamalarında meydana gelen değişmelerin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlar ülkelere göre farklılıklar göstermektedir.

Maattanen ve Terviö (2010), 1998-2007 dönemi için 6 ABD bölgesinde ev fiyatları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre gelir eşitsizliğindeki artışlar, konut fiyatlarını olumsuz etkilemektedir.

Heylen ve Haffner (2011), Hollanda ve Flanders'de konut harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Konut harcamalarındaki artışlar, yoksulluğu ve eşitsizliği artırmaktadır.

Dewilde ve Lancee (2013), gelir eşitsizliği ile konutlara erişim olanakları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada gelir eşitsizliğinin konutlara erişimi kısıtladığı ancak bu ilişkinin ev fiyatlarından bağımsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Albouy vd. (2016), ev talebindeki artışların eşitsizlik üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, göreli kira artışları, hayat pahalılığı indeksini yükselterek reel gelir eşitsizliğini artırmaktadır.

Dutsmann vd. (2018), 1993, 1998, 2003, 2008 ve 2013 yılları için gelir ve harcama anketleri verilerini kullanarak, Almanya'da konut harcamalarında meydana gelen artışların gelir dağılımı üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, konut fiyatlarındaki artışlar, özellikle düşük gelirli ailelerde gelirden konut harcamalarına ayrılan payı önemli biçimde artırmakta, hane halkının reel harcanabilir gelirini azaltarak, gelir eşitsizliğinde artışa neden olmaktadır.

Fuller vd. (2019) Batı Avrupa ülkelerinde ev fiyatları ile refah eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Konut fiyatlarındaki artışlar gelir-servet oranını etkilemektedir.

OECD (2019), mortgage ve kiralama maliyetlerindeki artışlar nedeniyle, özellikle düşük gelirli hane halkları gelirlerinin % 40'ından fazlasını konut ve kira giderleri için ayırmaktadır. Bu durum gelir dağılımını bozucu etkiler yaratmaktadır.

Literatürde Türkiye'de konut ve kira harcamaları ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye'de konut harcamalarının gelir eşitsizliğini artırıcı bir etkiye sahip olup olmadığı analiz edilmiştir.

2. Ekonometrik Tahmin

2014-2017 dönemini kapsayan bu çalışmada, konut ve kira harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki GMM tahmincisine dayalı dinamik panel regresyon ile analiz edilmiştir.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler

Bağımlı Değişken	Bağımsız değişken	Gösterim	Kaynak
Gini Coefficient (g)	Konut ve kira harcamalarının toplam tüketim harcamalarına oranı	HE	TÜİK
	Bir önceki döneme ait gini katsayısı	g_{t-1}	

Modelin bağımsız değişkeni, bölgesel düzeyde konut ve kira harcamalarının toplam tüketim harcamalarına oranıdır. Modelin bağımsız değişkeni gini katsayısıdır. Çalışmada Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen sistem GMM tahmincisi kullanılmıştır.

2.1. Sistem GMM Tahmincisine Dayalı Panel Regresyon Modeli

Otoregresive panel veri denklemine dayanan model aşağıdaki gibi tanımlanabilir;

$$y_{it} = \alpha y_{i,t-1} + \beta_1' x_{it} + \beta_2' x_{it-1} + \eta_i + v_{it} \quad (1)$$

$i = 1,2, \dots \dots N$ ve $t = 2, \dots \dots, T$ için $u_{it} \equiv \eta_i + v_{it}$ sıradan sabit etkilerin hata terimlerinin ayrıştırılmasıdır; N büyük ve T küçük, ilave olarak $|\alpha| < 1$'dir. $\beta_2 = -\alpha\beta_1$ değerine karşılık gelen ortak faktör ile sınırlanmıştır.

$$y_{it} = \beta_1' x_{it} + f_i + \xi_{it} \quad (2)$$

$$\xi_{it} = \alpha\xi_{i,t-1} + v_{it}, \ \eta_i = (1-\alpha) f_i \text{ ve} \quad (3)$$

$$y_{it} = \alpha y_{i,t-1} + \eta_i + v_{it} \text{ için } i = 1,2, \dots \dots N \text{ ve } t = 2, \dots \dots, T \quad (4)$$

η_i ve v_{it} bağımsız dağılmaktadır ve benzer hata terimi bileşenlerinden oluşmaktadır.

$$E(\eta_i) = 0, E(v_{it}) = 0, E(v_{it}\eta_i) = 0 \text{ için } i = 1,2, \dots \dots N \text{ ve } t = 2, \dots \dots, T. \quad (5)$$

$$E(v_{it} v_{is}) = 0 \text{ for } i = 1,2 \dots N, \forall_t \neq s \text{ ve } E(y_{it} v_{it}) = 0 \text{ için } i = 1,2, \dots N \text{ ve } t = 2, .., T. \quad (6)$$

(5) ve (6) numaralı koşullar, $T \geq 3$ iken, $\propto$ 'yı tahmin etmek ve tanımlamak için yeterli olam moment kısıtlamalarıdır.

2.2. Tahmin Sonuçları

GMM tahmincisine dayalı dinamik panel regresyon sonuçları tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde önceki dönem gini katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Konut ve kira harcamaları ile gini katsayısı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Table 2: Dinamik Panel Regresyon

Dependent variable: g				
Variables	**Coefficient**	**Std. Error**	**z**	**p**
$\mathbf{g_{t-1}}$	0.030	0.362	0.09	0.932
HE	0.014	0.005	2.65	0.008

Konut ve kira harcamalarındaki bir birimlik artış, gelir eşitsizliğini 0.014 birim artırmaktadır.

Model tahmin edildikten sonra, araç değişkenlerin geçerliliğini test etmek için Sargan testi yapılmış ve modelde otokorelasyon problemi olup olmadığı test edilmiştir. Tablo 2 geçerlilik testi tahmin sonuçlarını vermektedir.

Tablo 2: Araç Değişkenlerin Geçerliliği ve Otokorelasyonun Test Edilmesi

Test	Test Statistics	Prob.	H_0 Hypothesis	Decision
Sargan	3.21	0.201	Araç değişkenler geçerlidir	H_0 reddedilemez
AR(1)	-0.78	0.432	1. mertebeden otokorelasyon yoktur	H_0 reddedilemez

Tahmin sonuçları incelendiğinde araç değişkenlerin geçerli olduğu görülmektedir. Dinamik panel veri modellerinde 1. mertebeden otokorelasyona izin verilir, ancak 2. mertebeden otokorelasyona izin verilmez. Çalışmada zaman boyutu çok küçük olduğu için sadece birinci mertebeden otokorelasyon test edilebilmiştir. Tahmin sonuçları incelendiğinde 1. mertebeden otokorelasyonun da bulunmadığı görülmektedir.

Sonuç

Döviz kurlarında meydana gelen oynaklıklar, ara girdi fiyatlarını yükselterek; üretim maliyetlerinin ve nihai mal fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda döviz kurunun değer kazanması, konut yapım maliyetlerinin ve dolayısıyla konut fiyatlarının da yükselmesine neden olmuştur. 2010 yılında 48.13 olan konut fiyat endeksi, 2019 yılında % 200'den fazla artarak 113.07' ye yükselmiştir. Konut fiyatlarında meydana gelen artışlar, konut kiralarının da yükselmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla toplam tüketim harcamaları içinde konut ve kira ödemelerinin payı artmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, konut ve kira harcamalarında meydana gelen artışlar, gelir dağılımını bozucu etkiler yapmaktadır.

2014-2017 dönemini kapsayan bu çalışmada da İBBS sınıflandırması Düzey 2 kapsamında yer alan 26 bölgede konut ve kira harcamalarında meydana gelen artışların, gelir dağılımını bozucu etkiler yapıp yapmadığı dinamik panel veri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, konut ve kira harcamalarında meydana gelen artışlar gelir eşitsizliği arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Konut ve kira harcamalarındaki bir birimlik artış, gelir eşitsizliğini 0.014 birim artırmaktadır. Konut ve kira harcamalarında meydana gelen artış, hane haklarının kira dışı reel gelir harcamasını azalmakta ve dolayısıyla düşük gelirli hane halklarından yüksek gelirli hane halklarına doğru bir gelir transferi söz konusu olmaktadır. Gelir dağılımı düşük gelirli aileler aleyhine bozulmaktadır.

Kaynakça

Albouy, D., Ehrlich, G., & Liu, Y. (2016). Housing Demand, Cost-of-Living Inequality and the Affordability Crisis. NBER Working Paper No. 22816.

Blundell, R. & Bond, S. (1998). Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models. Journal of Econometrics, 87,115-143.

Dewilde, C. & Lancee, B.(2013). Income Inequality and Access to Housing in Europe. Europan Sociological Review, Volume:29, Number:6, 1189-1200.

Dutsmann, C., Fitzenberger, B. & Zimmermann, M. (2018). Housing Expenditures and Income Inequality, SOEPpapers on Multidisciplinary Panel Data Research, No. 1009, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW), Berlin.

Fahey, T., Nolan, B. & Maitre, B. (2004). Housing Expenditures and Income Poverty in EU Countries. Journal of Social Policy, 33(3), 437-454.

Fuller, G. W., Johnston, A. & Regan, A. (2019). Housing Prices and Wealth Inequality in Western Europe. Journal of West Europan Politics, Volume:43, Issue:2, 297-320.

Heylen, K. & Hafnerr, M. (2012). The Effect of Housing Expenses and Subsidies on the Income Distribution in Flanders and Netherlands. Journal of Housing Studies, Volume:27, Issue:8, 1142-1161.

Maattanen, N. & Terviö, M. (2010). Income Distribution and Housing Prices: An Assignment Model Approach. http://www.iae.csic.es/investigatorsMaterial /a114309323994394.pdf.

OECD (2019). Housing Costs Over Income. OECD Affordable Housing Database, https://www.oecd.org/els/family/HC1-2-Housing-costs-over-income.pdf.

Van Dam, R., Geurts, V. & Pannecoucke, I. (2003). Housing Tenure, Housing Costs and Poverty in Flanders (Belgium). Journal of Housing and the Built Environment, Vol.18, No.1, 1-23.

İhracatın Belirleyicilerinin Türkiye'nin İhracat Performansına Etkisi

Ramazan Sayar*

Özet

Bilindiği üzere imalat sanayinde Ar-Ge faaliyetlerinin artması hem verimlilik hem de yeni teknolojik ürünlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla ürün maliyetlerini düşürücü etkisi ve yeni pazarlara ulaşma anlamında katkıları azımsanmayacak kadar çoktur. Bunun yanında doğrudan yabancı yatırımlar ise yatırım yapan ülke ile ticaretin gelişmesine öncü olmasının yanında yatırım yapan ülkenin ticari portföyünden de yatırım yapılan ülkenin faydalanmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle ihracat oluşturucu ve arttırıcı etkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada ihracatın temel belirleyicilerinden olan reel efektif döviz kuru ve yurtdışı gelir yanında ücretler, doğrudan yabancı yatırımlar ve Ar-ge harcamaları değişkenlerinin 2005-2018 yılları arasındaki Türkiye verileri ile doğrusal zaman serileri kullanılarak Türkiye'nin ihracat performansı üzerindeki etkileri incelenecektir. Burada ihracatı belirleyen daha birçok değişken literatürde incelenmekle birlikte bu çalışmada özellikle Ar-Ge ve doğrudan yabancı yatırımların etkileri yorumlanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ar-Ge, İhracat Performansı

Effect Of Determinants Of Export On Turkey's Export Performance

Abstract

As it is known, the increase in R & D activities in the manufacturing industry plays an important role in both productivity vethe emergence of new technological products. Therefore, it has a considerable contribution in terms of reducing product costs vereaching new markets. In addition, foreign direct investments lead to the development of trade with the investing country, as well as the benefiting from the commercial portfolio of the investing country. In this aspect, it has an export-forming veenhancing effect. In this study, besides two of the main determinants of export (real effective exchange rate veforeign GDP); wages, foreign direct investment veR & D expenditure Değişkenlers used. With these Değişkenlers will be examined export performance of Turkey between 2005-2018 years that employed linear regression model in forecasting the time series. While many Değişkenlers had examined will be reviewed in the literature, in this study especially will be analyzed the effects of R&D veforeign direct investment on export performance.

Keywords: Foreign Direct Investments, R & D, Export Performance

* Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Sayar, Bayburt Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Bölümü, ramazansayar@bayburt.edu.tr

Giriş

İhracat açık ekonomiye sahip ülkelerin ekonomik büyümelerinde rol oynayan en önemli gelir kalemlerinden birini oluşturmaktadır. Diğer taraftan ekonomik gelişme göstergelerinden biri olan ödemeler dengesinin sağlanması için yapılması gereken bir ticaret şeklidir. Merkantilizm 'den günümüze kadar önemini daha da arttırarak uluslararası iktisat literatüründe kendine yer edinen ihracat mutlak üstünlükler teorisi, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve Heckscher-Ohlin Faktör Donatımı Teorisi gibi klasik dış ticaret teorileri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında yakın dönemde alternatif yeni dış ticaret teorileri ile gelişen ve değişen uluslararası ticaretin açıklanmasında klasik teorilerin yetersiz kalan kısımları yeniden ele alınmıştır.

İhracat bu denli öneme haiz iken ihracatın niteliğinin ve niceliğinin nasıl arttırılacağı uluslararası iktisat literatüründe hep bir tartışma konusu olarak yer almış ve almaya devam etmektedir. Bunun yanında ihracatın belirleyicilerine zaman içinde farklı değişkenlerin de eklendiği ve bunların etkilerinin incelendiği görülmektedir. İhracatın genel kabul gören temellerinden olan göreli fiyatlar ve yabancı ülke gelirleri yanında artık ücretler, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve Araştırıma geliştirme (AR-GE) değişkenleri de akademik çalışmaların inceleme konuları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada ihracatın temel belirleyicilerinden olan reel efektif döviz kuru ve yurtdışı gelir yanında ücretler, doğrudan yabancı yatırımlar ve Ar-ge harcamaları değişkenlerinin 2005-2018 yılları arasındaki Türkiye verileri ile doğrusal zaman serileri kullanılarak Türkiye'nin ihracat performansı üzerindeki etkileri incelenecektir. Burada ihracatı belirleyen daha birçok değişken literatürde incelenmekle birlikte bu çalışmada özellikle Ar-Ge ve doğrudan yabancı yatırımların etkileri yorumlanacaktır.

Çalışmanın düzeni şu şekilde olacaktır. Bir sonraki bölümde Türkiye'nin ihracat performansı ile alakalı güncel bilgiler verilecektir. İzleyen bölümde ampirik çalışmanın teorik çerçevesi ve literatürde mevcut benzer çalışmalar ele alınacaktır. Daha sonra ise ampirik model belirlenecek ve çalışmada kullanılan verileri tanıtılacaktır. Tahmin sonuçları ve analizleri 4. Bölümde sunulmaktadır. Son bölümde ise politika sonuçları sunulacaktır.

1. Türkiye'nin İhracat Performansı

GSYİH'a oranı itibariyle ihracatın ağırlığı özellikle 1980'lerden sonra ihracata dayalı büyüme politikası ile artmıştır. Türkiye'nin ihracat performansı son verilerin olduğu 2018 yılına bakarak değerlendirilebilir. TÜİK'de yayınlanan veriler ışığında 2017 yılında %10.2 artan ihracat rakamları 157 milyar dolar olurken 2018 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %7 lik bir büyüme gerçekleşmiştir. Şekil 1 'de görüldüğü üzere 2018 yılı ihracat seviyesi olarak da 167.9 milyar dolar ile rekor kırılan bir yıl olmuştur. Aynı zamanda ithalatta ise %4.6'lık bir küçülme yaşanmıştır. Böylece ithalatın ihracatı karşılama oranı bir önceki yıl %67,1 seviyesinde iken 2018'de %75,3'e çıkmıştır. Aynı dönemde dış ticaret açığı ise 76.8 milyar dolardan 55.1 milyar dolara düşmüştür. Dış ticaret açığının düşmesindeki en önemli etken ise ihracatta artış yaşanırken aynı zamanda ithalatta düşüş görülmesidir. Bunun yanında ise 2018 yılındaki 55.1 milyar dolarlık dış ticaret açığı 2010'dan günümüze kadar görülen en düşük seviye olmuştur. 2018 yılında döviz kurlarında yaşanan büyük çaplı dalgalanma ile birlikte iç talebin daralması ithalatta yaşanan düşüşün temel sebebi olurken aynı zamanda bu durum dış ticaret açığının son yıllardaki en düşük seviyesine gerilemesine de neden olmuştur.

Şekil 1. Türkiye'nin 2009-2018 yılları arası ithalat ve ihracatı ($)

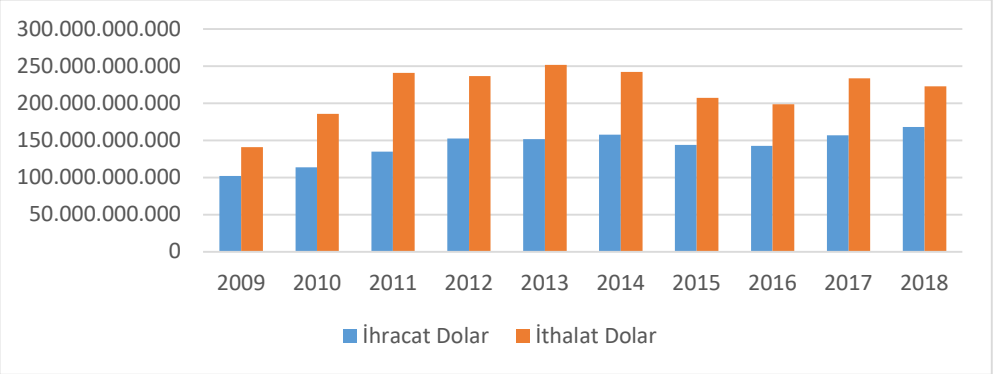

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından grafik haline getirilmiştir.

Şekil 1'de ihracat rakamlarının yıllara göre gelişimi görülürken çalışmanın başında değinilen ihracatın niceliğinin arttırılması kadar niteliğinin de arttırılması konusu önemlidir. Yine TÜİK verilerinden yola çıkarak imalat Sanayi'nin ihracat içindeki payı 2018 yılında %94.1 olmuştur.

Türkiye'nin imalat sanayi ağırlıklı bir ihracatının olması hem sermaye gereksiniminin çok fazla olduğunun hem de teknolojiye bağımlı bir ihracat yapısının olduğunun göstergesidir. TÜİK verilerine göre Türkiye'nin 2001-2017 yılları arası AR-GE harcamalarının GSYH'ya oranında sürekli artan bir trend görülmektedir.

Türkiye'deki AR-GE harcamaları Türkiye'nin ihracatı ile karşılaştırıldığında ise Şekil 2 elde edilir. Bu şekilde ihracatı etkileyen başka etmenler olsa da ihracat ve AR-GE harcamaları arasında doğrusal ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir.

Şekil 2. AR-GE harcamaları ve ihracat karşılaştırması

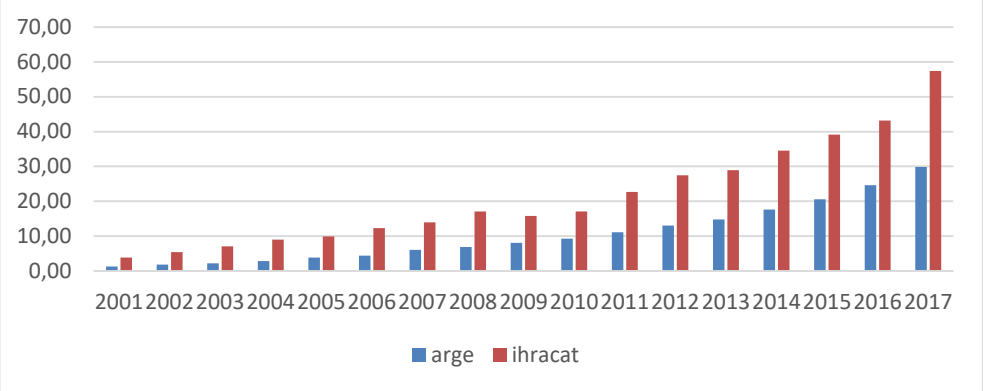

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından grafik haline getirilmiştir.

Şekil 3.'te ise DYY girişlerinin 2001-2019 yılları arasındaki gerçekleşmelerini göstermektedir. Şekilde de görüleceği üzere konjonktürel dalgalanmalar olsa da ortalama olarak artma eğilimli bir DYY girişi sağlanmıştır.

Şekil 3. DYY girişleri 2001-2009 yılları arası

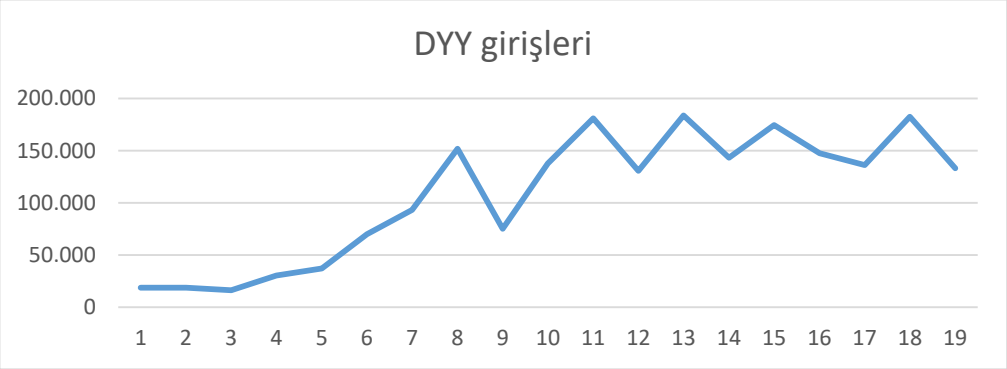

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından grafik haline getirilmiştir.

2. Literatür

İhracat performansının belirleyicilerinin ampirik çalışmaları için teorik temeller, Heckscher-Ohlin (H-O) çerçevesi, yeni ticaret teorileri ve endojen büyüme teorilerine dayanan geleneksel ticaret teorilerinde yatmaktadır (Liu ve Shu, 2003:46). Teorik olarak yapılan çalışmalarla eş zamanlı olarak ampirik çalışmalarda yeni değişkenlerin ihracat performansı ile olan ile ilişkileri literatürde incelenmektedir. Çalışmanın başında da belirtildiği üzere AR-GE ve DYY ile ilgili olan ampirik çalışmalar Tablo 1'de özetlenecektir. Burada özellikle AR-GE ile ilgili olan çalışmalarda iki farklı AR-GE temsilcisi kullanılmıştır; toplam AR-GE harcamaları ve AR-GE personel sayısı ya da patenti alınan ürün sayıları (Yıldırım ve Kesikoğlu, 2012:168; Kaya ve Uğurlu, 2013:273). Literatür kısmında incelenen çalışmalar ve şimdiki çalışmada da AR-GE toplam harcamalar üzerinden gösterilmiştir.

Tablo 1. Uygulamalı Literatür

Yapılan Çalışma	**Dönem ve Ülke**	**Kullanılan yöntem**	**Sonuç**
Yıldırım ve Kesikoğlu, 2012	1996-2008 dönemi, Türkiye	GMM sistem, Wald Test, Nedensellik	AR-GE → İhracat
Salim ve Bloch (2009)	1975-2002 dönemi, Avustralya	Nedensellik	AR-GE → İhracat
Özer ve Çiftçi, 2009	1990-2005 dönemi, OECD ülkeleri	Panel Regresyon	AR-GE İhracatı pozitif etkiliyor.
Zhao ve Li, 1997	1992, Çin	Firma bazlı lojistik regresyon	AR-GE İhracatı pozitif etkiliyor.
Lejpras, 2019	2004, Almanya	Firma bazlı regresyon modeli	AR-GE İhracatı pozitif etkiliyor.
Arnold ve Hussinger, 2005	1992-2000 dönemi, Almanya	Panel Regresyon	AR-GE İhracatı pozitif etkiliyor.

Yang ve Chen, 2011	Endonezya	Firma bazlı Panel regresyon modeli	AR-GE → İhracat İhracat → AR-GE
Greenaway et al. 2004	1992-1996 dönemi, UK	Heckman selection model	AR-GE İhracatı pozitif etkiliyor.
Barrios vd. 2003	1990-1998 dönemi, İspanya	Panel Regresyon	AR-GE İhracatı pozitif etkiliyor.
Franco ve Sasidharan, 2010	1994-2006 dönemi, Hindistan	Heckman selection model	AR-GE İhracatı pozitif etkiliyor.
Babalola vd. 2012	1960-2009 dönemi, Nijerya	Eşbütünleşme modeli	DYY ve ihracat arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur.
Liu vd. 2009	1970-2002 dönemi, Asya ülkeleri	VECM	DYY → ihracat İhracat → DYY
Sayar, 2017	1989-2016 dönemi, Türkiye	VAR- VECM	İhracat → DYY
Koç ve Sarısoy, 2012	1980-2009 dönemi, 143 ülke	Panel Regresyon	DYY ihracatı pozitif etkilemektedir.
Delice vd. 2011	1992-2011 dönemi, Türkiye	Nedensellik	DYY ihracatı pozitif etkilemektedir.
Karagöz vd. 2006	1980-2002 dönemi, Türkiye	Nedensellik	İhracat → DYY
Kiran, 2011	1992:01-2008:04 dönemi, Türkiye	VAR	İhracat ve DYY arasında İlişki bulunmamaktadır.

Yukarıdaki tablo 1'de görüldüğü üzere DYY ve AR-GE ile ilgili yapılan çalışmalarda çoğunlukla ihracat ile aralarında pozitif ilişkiler bulunmuştur.

3. Veri ve Ampirik Analiz

Bu çalışmada ihracatın belirleyicilerinin Türkiye'nin ihracat performansına etkisi incelenecektir. İhracatın temel belirleyicilerinin dışında özellikle DYY ve AR-GE değişkenleri ile ihracat arasındaki ilişki ARDL ve FMOLS yöntemleri ile analiz edilecektir.

İhracat değişkeni (lnihr) bağımlı, DYY değişkeni (lndyy) ve AR-GE değişkeni (lnarge) ise bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Mevcut veriler TÜİK ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından temin edilmiştir.

Modelde kullanılan değişkenlere ait sabit ve trendli Genelleştirilmiş DickeyFuller (Augmented Dickey-Fuller (ADF)) ve Phillips-Perron (PP) birim kök test sonuçları Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. ADF ve PP birim kök testleri

DEĞİŞKENLER	ADF (sabit ve trendli) (düzey)	ADF (sabit ve trendli) (birinci fark)	PP (sabit ve trendli) (düzey)	PP (sabit ve trendli) (birinci fark)	KARAR
lnihr	-0,3544 -5,2953	-5,3291 -5,1248	-3,9373 -4,9922	-16,0662 -5,1248	I(1)
lnarge	-0,3544 -5,2953	-5,3291 -5,1248	-3,9373 -4,9922	-16,0662 -5,1248	I(1)
lndyy	-3,8726 -5,2953	-3,5888 -5,1248	-3,3336 -4,9922	-5,6909 -5,1248	I(1)

Elde edilen sonuçlarda tüm değişkenler birinci farklarında durağan hale gelmektedir. Bu sonuçlara göre değişkenlerin arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının kontrol edilmesi için ARDL sınır testi yapılmıştır(Tablo 3).

Tablo 3. ARDL sınır testi

Model	Optimum gecikme sayısı	F-istatistiği	Sınır Testi kritik değer	Sonuç
lndyy	(1,0)	2.532618	4.94 - 5.73**	Eşbütünleşme yok
lnarge	(2,2)	11.99501	6.84 – 7.84*	Eşbütünleşme
Not: * %1 **%5				

Buradaki sonuçlardan DYY ile ihracat arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmazken ihracat ve AR-GE arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Bu nedenle AR-GE ve ihracat arasında uzun dönemli ARDL tahmini yapıldı(Tablo 4).

Tablo 4. ARDL Eşbütünleşme Ve Uzun dönem Formu

Bağımlı Değişkenler: LNIHR

Eşbütünleşme Form

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t- istatistiği	Olasılık değeri
D(LNIHR(-1))	0.262711	0.262040	1.002561	0.3621
D(LNARGE)	1.252830	0.414614	3.021679	0.0294
D(LNARGE(-1))	0.430482	0.286374	1.503218	0.1931
CointEq(-1)	-1.107319	0.364245	-3.040042	0.0287

Cointeq = LNIHR - (1.0169*LNARGE + 9.6929)

Uzun dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t- istatistiği	Olasılık değeri
LNARGE	1.016852	0.207208	4.907400	0.0044
C	9.692943	1.860028	5.211182	0.0034

Buradaki tahmin sonuçlarına göre AR-GE harcamalarında kısa dönemdeki %1'lik bir artış ihracat üzerinde yaklaşık %1,25'lik bir artışa neden olmaktadır. Uzun dönemde ise bu %1,01'e düşmektedir. Hata düzeltme modeli ise açıklayıcı değişkenlerden kaynaklanan şokların ne kadarının bir dönem içerisinde düzeltildiğini göstermektedir. Tablo 4. sonuçlarına göre bir dönemdeki şokların % 0,028 i dönem içinde düzelmektedir.

Tablo 5. FMOLS (Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi)

Bağımlı Değişkenler: FLNIHR

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t- istatistiği	Olasılık değeri
FLNARGE	0.638953	0.233232	2.739559	0.0229
FLNDYY	0.120859	0.066737	1.810980	0.1036
C	0.014644	0.034622	0.422967	0.6822

Yukarıdaki Tablo 5'te eşbütünleşme tekniklerinden olan FMOLS model tahminlemesi daha önceki ARDL yönteminin sonuçları ile örtüşmektedir

Sonuç

İhracat açık ekonomiye sahip ülkelerin ekonomik büyümelerinde rol oynayan en önemli gelir kalemlerinden birini oluşturmaktadır. Diğer taraftan ekonomik gelişme göstergelerinden biri olan ödemeler dengesinin sağlanması için yapılması gereken bir ticaret şeklidir.

Türkiye'nin 2005-2018 yılları arası AR-GE ve DYY verileri kullanılarak ARDL ve FMOLS yöntemleriyle yapılan analiz sonucu literatürle uyumlu olarak AR-GE ile ihracat arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Fakat bu ilişki gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni ise yapılan AR-GE yatırımlarının uzun vadeli olması ve ihracata etkilerinin görülmesinin zaman almasıdır. Bunun yanında DYY ile ihracat arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamıştır. Literatürdeki bazı çalışmalarla benzer olarak ilişki olmaması DYY'nin ne şekilde gerçekleştiğinin önemli olmasından kaynaklanmaktadır. Satın almalar veya mevcut şirketlere ortak olma şeklindeki DYY'ler ihracat üzerinde etki oluşturmamaktadır.

Bu çalışma sonucunda Türkiye'nin ihracat performansının arttırılmasının diğer ihracatın belirleyicilerinin yanı sıra teknolojiyi ön plana çıkaran AR-GE faaliyetlerinin ve harcamalarının arttırılmasıyla mümkün olabileceği görülmüştür.

Kaynakça

Babalola, S. J., Dogon-daji, S. D. H. ve Saka, O. J. (2012), Exports, Foreign Direct Investment veEconomic Growth: An Empirical Application for Nigeria. International Journal of Economics veFinance, 4(4), 95-105.

Barrios Cobos, S., Görg, H., & Strobl, E. (2001). Explaining firms export behaviour: the role of RD vespillovers (No. 2001, 27). Research Paper.

Franco, C., & Sasidharan, S. (2010). MNEs, technological efforts vechannels of export spillover: An analysis of Indian manufacturing industries. Economic Systems, 34(3), 270-288.

Greenaway, D., Sousa, N., & Wakelin, K. (2004). Do domestic firms learn to export from multinationals?. European Journal of Political Economy, 20(4), 1027-1043.

Karagöz, K. & Karagöz, M. (2006). "Türk Ekonomisinde ihracat ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi", Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (1), p. 117 – 126.

Kaya, V., & Uğurlu, S. (2013). Ar-Ge Harcamalari İle İhracat Arasindakİ İlİşkİ: TürkİYe Örneğİ, 1990-2011. EKEV Akademi Dergisi, 269-282.

Kiran, B. (2011). Causal links between foreign direct investment vetrade in Turkey. International Journal of Economics veFinance, 3: 150 – 158

Koç, S , Sarısoy, İ . (2012). The Effect of FDI on Foreign Trade: A Panel Analysis. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , 7 (1)

Lejpras, A. (2019). Determinants of export performance: differences between service vemanufacturing SMEs. Service Business, 13(1), 171-198.

Liu, X., & Shu, C. (2003). Determinants of export performance: evidence from Chinese industries. Economics of Planning, 36(1), 45-67.

Özer, M., & Çiftçi, N. (2009). Ar-ge harcamaları ve ihracat ilişkisi: OECD ülkeleri panel veri analizi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(3), 39-50.

Salim, R. A., & Bloch, H. (2009). Business expenditures on R&D vetrade performances in Australia: is there a link?. Applied Economics, 41(3), 351-361.

SAYAR, R. (2017). Relation Among Foreign Direct Investment veExport Evidencefrom Turkey. The Macrotheme Review, 6(4), 33–39.

Yıldırım, E., & Kesikoğlu, F. (2012). Ar-Ge Harcamaları İle İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Örneğinde Panel Nedensellik Testi Kanıtları. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 32(1), 165-180.

Zhao, H., & Li, H. (1997). R&D veexport: An empirical analysis of Chinese manufacturing firms. The Journal of High Technology Management Research, 8(1), 89-105.

Finansal Yeniliklerin Para Talebi Üzerine Etkileri

Seyfettin ARTAN[*]
Elif Duygu KULLUKÇU[**]

Özet

Para talebi fonksiyonun istikrarlı ve iyi tanımlanmış olması para politikası uygulayıcılarının daha etkin kararlar almasını sağlamaktadır. Bu amaçla, etkin para politikası uygulayabilmek için para talebinin belirleyicilerinin neler olduğu literatürde sıklıkla tartışılmaktadır. Tartışmanın temelinde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak özellikle 2000'li yıllardan sonra çeşitlenen finansal yeniliklerin para talebini nasıl etkilediği ya da etkileyeceği yer almaktadır. Bu çalışmada, finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki olası etkileri BRICS-T için 2000-2018 dönemi, G7 ülkeleri ve üst orta gelir ülkeler için 1997-2016 dönemi için panel veri analiz kapsamında incelenmiştir. Elde edilen bulgular, finansal yeniliklerin para talebi üzerinde pozitif yönlü etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, gelecekte uygulanacak para politikası stratejilerini belirlemek isteyen para politikası otoriterlerinin finansal yenilikleri yakından takip etmeleri gereğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Yenilik, Para Talebi, Para Politikası

The Effects of Financial Innovations on Money Demand

Abstract

Stable and well-defined function of money demand enables monetary policy implementers to make more effective decisions. For this purpose, the determinants of money demand for effective monetary policy are frequently discussed in the literature. The basis of the discussion is how financial innovations, which have diversified since the 2000s depending on the developments in IT technologies, affected or will affect the demand for money. In this study, for the BRICS-T 2000-2018 period and also for G7 and upper middle-income countries 1997-2016 period, were examined in panel data analysis for the possible effects of financial innovation on money demand. The results obtained indicate that financial innovations have positive effects on money demand. This result reveals the necessity of closely monitoring financial innovations by monetary policy authorities who wish to determine the future monetary policy strategies.

Keywords: Financial Innovation, Money Demand, Monetary Policy

[*] Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, artan@ktu.edu.tr
[**] Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, İktisat Bölümü, elifduygukullukcu@gmail.com

Giriş

Finansal sektörün modern ekonomilerdeki artan önemi ve bu sektörde yaşanan hızlı büyüme oranı finansal yeniliğe karşı bir araştırma ilgisi doğurmuştur. Her ne kadar finansal yenilik kavramı hakkında birçok çalışma yapılsa da üzerinde fikir birliği sağlanan bir finansal yenilik tanımı yoktur. Finansal yenilik, genellikle saf teknolojik ilerleme olarak tanımlanmasının yanı sıra finansal düzenleme veya deregülasyon gibi politika değişikliklerini de içermektedir. Öte yandan, olumsuz anlamda finansal yenilik ise ödeme sistemindeki politika kısıtlamalarıyla ilgili olabilmektedir. Finansal yenilik için yapılan tanımlamaların odak noktası, aslında finansal yeniliğin bir şok olarak para talebini kalıcı şekilde değiştirebilmesidir. Bununla birlikte, finansal yenilikler maliyetleri ve riskleri azaltan, bireylerin taleplerini daha iyi şekilde karşılayan bir ürün, hizmet veya araç şeklinde tanımlanabilmektedir (Arrau ve Gregorio, 1991: 1-2; Frame ve White, 2002: 3).

Para talebi ve para talebinin belirleyicileri arasındaki ilişkiyi anlamak birçok makroekonomik davranış teorilerinde temel konu olarak dikkate alınmıştır. Çünkü para talebinin tahmin edilebilir ve istikrarlı olması para politikasının uygulanması açısından oldukça önemlidir. (Hye, 2009: 220; Dunne ve Kasekende, 2018: 428). Bir diğer ifadeyle, finansal yenilikler para politikası açısından ciddi sorunlar teşkil etmektedir. Para politikasının etkisini azaltmakta ve para politikası açısından oldukça büyük öneme sahip para talebini değiştirmektedir. Dolayısıyla bu konu literatürde giderek daha önemli hale gelmektedir (Odularu ve Okunrinboye, 2008: 39).

Çalışmada finansal yeniliğin para talebi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak farklı ülke grupları, farklı dönem aralıkları ve farklı finansal yenilik değişkenleri dikkate alınmıştır. Ülke grupları, BRICS-T[1], G7[2] ve üst orta gelir ülkeleri arasından seçilmiş 7 ülke[3] şeklindedir. Dönem olarak ise BRICS-T için 2000-2018, diğer ülke grupları için ise 1997-2016 dönemi kullanılmıştır.

Çalışmanın ilerleyen bölümleri ise şu şekilde planlanmıştır. İkinci bölümde ilgili konu ile ilgili literatür taramasına yer verilmiş, üçüncü bölümde model ve veri seti tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde analiz sonuçları sunulmuş, ardından beşinci bölümde sonuç ve değerlendirme kısmı yer almıştır.

1. Literatür Taraması

Literatürde finansal yenilik ve para talebi ilişkisini inceleyen çalışmaların genellikle zaman serisi analizi kapsamında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte, finansal yenilikleri ölçmek için birçok farklı değişken kullanılmakta, ilgili çalışmalardan elde edilen sonuçlar ise farklılık göstermektedir.

Finansal yenilik ve para talebi ilişkisini İtalya için inceleyen Attanasio vd. (2002), ATM (otomatik vezne makinesi) sayılarının para talebini negatif yönlü etkilediğini gözlemlemişlerdir. Hafer ve Kutan (2003) ise finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisini 1980-1998 yıllarını kapsayan dönemde Filipinler için incelemişlerdir. Çalışmada reel para balansları için M1 ve M3 para büyüklükleri, finansal yenilikler için ise kukla değişken dikkate alınmıştır. Analizde Johansen eş bütünleşme testi ve hata düzeltme modeli

[1] BRICS-T ülkeleri Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye'dir.
[2] G7 ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, Kanada ve Japonya'dır.
[3] Üst orta gelir ülkeleri Brezilya, Bulgaristan, Güney Afrika, Kolombiya, Malezya, Meksika ve Türkiye'dir.

kullanılmıştır. Analizlerin sonucunda reel M1 ve finansal yenilikler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu gözlenmiş, kısa dönemde ise finansal yeniliklerin reel M1 para talebini pozitif yönlü etkilediği tespit edilmiştir.

Finansal yenilik ile para talebi arasındaki ilişkiyi İtalya için inceleyen Lippi ve Secchi (2009) ise 1994-2000 dönemine ait ATM sayılarını kullanmış olup, Attanasio vd. (2002) de olduğu gibi ilgili değişkenler arasında negatif yönlü ilişki tespit etmişlerdir.

Hye (2009), Pakistan için para talebi ile finansal yenilik arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 1995:M1-2007:M12 dönemini kapsayan çalışmada, finansal yenilik için M2/M1 oranı, para talebi için ise M2 geniş para arzı seçilmiştir. Yöntem olarak ise Johansen-Juselius eş bütünleşme testi ve hata düzeltme modeli kullanılmış, para talebi ile finansal yenilik arasında hem uzun hem de kısa dönemli ilişki tespit edilmiştir.

Pakistan için diğer çalışma ise Malik ve Aslam (2010) tarafından yapılmıştır. Hye (2009) olduğu gibi, para talebi ve finansal yeniliği temsilen sırasıyla M2 geniş para arzı ve M2/M1 oranı seçilmiştir. Analizde 1957-2008 dönemi için ARDL sınır testi ve hata düzeltme modeli kullanılmış, para talebi ve finansal yenilik arasındaki uzun dönemli ilişkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber, değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Odularu (2010), 1970-2004 dönemi için Nijerya'da gerçekleştirilen 1986-Yapısal Uyum Programından kaynaklı finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada para talebi için M2 para arzı, finansal yenilik için kukla değişken kullanılmıştır. Analizde Engle-Granger eş bütünleşme testi uygulanmış, analiz sonucunda ise finansal yeniliğin para talebi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Oktayer (2011), Türkiye için yapmış olduğu çalışmada 1991:Q1-2010:Q4 dönemi için finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada Johansen eş bütünleşme testi ve VECM Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Finansal yenilik olarak sadece kredi kartlarının toplam işlem hacmi kullanılmış, hem M1 para stoku hem de dolaşımdaki para üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analizlerin sonucunda, finansal yenilik arttıkça para talebinin azaldığı tespit edilmiştir. Ancak bu negatif yönlü etkinin, dolaşımdaki para üzerinde daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Panel eş bütünleşme yöntemini kullanarak, 1990-2005 dönemi için Japonya'da finansal yeniliğin para talebi üzerindeki etkisini inceleyen Nagayasu (2012), finansal yeniliklerin para talebini negatif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Çalışmada kullanılan finansal yenilik değişkeni, banka sayıları ve ATM sayılarından türetilmiştir. Reel para talebi ise vadesiz mevduatlar tarafından temsil edilmiştir.

Kasekende ve Nikolaidou (2015) ise Kenya için yapmış oldukları çalışmada, 2000:Q1-2014:Q2 dönemini dikkate almışlar ve finansal yenilik olarak mobil paranın para talebine olan etkisini ARDL sınır testi ile analiz etmişlerdir. Analizde finansal yenilikleri temsilen M2/M1 oranı, M3/M1 oranı ve mobil para için kukla değişken kullanılırken, para talebini temsilen de reel M1, M2 ve M3 para arzları kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, mobil paranın para talebi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitiftir.

Hindistan'da 2005-2014 dönemi için finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkilerini EKK yöntemini kullanarak inceleyen Radhiha vd. (2016), çalışmada para talebi için dolaşımdaki para miktarını, finansal yeniliği temsilen ise ulusal elektronik para transfer sistemini ve banka kartı işlemlerini dikkate almışlardır. Çalışmanın sonucunda elektronik ödeme sistemlerinin kullanımı arttıkça nakit para talebinin azaldığı tespit edilmiştir.

Aliha vd. (2017) ise GMM panel veri yöntemini kullanarak 215 ülke için finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada 2004-2013 dönemini kapsayan ATM sayısı ve dolaşımdaki para miktarı kullanılmıştır. Analiz sonucunda ise ATM sayılarındaki artışın reel para talebini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü etkilediği ifade edilmiştir.

Sahraaltı Afrika ülkeleri için finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisini panel veri analizi ile inceleyen Dunne ve Kasekende (2018), çalışmada 1980-2013 dönemini seçmişlerdir. Finansal yeniliği temsilen M2/M1 oranı, ATM sayısı, bankalar tarafından özel sektöre verilen krediler ve ticari banka şubeleri kullanılırken, para talebi için reel M1 para arzı kullanılmıştır. Sonuç olarak finansal yeniliklerde meydana gelen bir artışın reel para talebini hem kısa hem de uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü etkilediği ortaya konmuştur.

Nijerya için yapılan bir diğer çalışma da Nakorji ve Asuzu (2019) aittir. Çalışmada 2010:Q1-2018:Q2 dönemine ait veriler kullanılmış ve ilgili değişkenler ARDL modeli ile test edilmiştir. Finansal yenilik için kullanılan değişkenler ATM sayısı, internet bankacılığı, mobil ödemeler, elektronik fatura ve mobil nakit ile gerçekleştirilen işlemlerin toplamı iken, para talebi için de M3 geniş para arzı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Odularu (2010) aksine, istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bulunmuştur.

2. Model ve Veri Seti

Çalışmada finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkileri BRICS-T, G7 ülkeleri ve üst orta gelir ülkeler arasından seçilen 7 ülke için analiz edilmiştir. BRICS-T ülkeleri için yapılan analizde 2000-2018 dönemi, G7 ülkeleri ve seçilmiş 7 üst orta gelir ülkeleri için 1997-2016 dönemi dikkate alınmıştır.

Finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisini analiz etmek için panel veri yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, M2 ve M3 para büyüklüklerinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı her bir ülke grubu için 7 ayrı model oluşturulmuştur. Gerek teorik yapı gerekse Hausman test istatistikleri dikkate alınarak BRICS-T ve G7 ülkeleri için sabit etkiler modeli, üst orta gelir ülkeleri için ise tesadüfi etkiler modeli kullanılmıştır.

Çalışmada her ülke grubu için 1 nolu model esas alınmıştır. 1 nolu modelde LM_{it}, logaritması alınmış M2 ve M3 para talebi tanımlarını, $LGDPC_{it}$ logaritması alınmış GSYH değerini, INF_{it} enflasyon oranını, $LNEER_{it}$ logaritması alınmış nominal efektif döviz kurunu, FIN_{it} ise M2/M1 oranı, M3/M1 oranı, ATM sayısı, bankalar tarafından özel sektöre yurtiçi kredi, özel sektöre yurtiçi kredi ve finansal sektör tarafından sağlanan yurtiçi krediler şeklinde tanımlanan 6 farklı finansal yenilik göstergesini göstermektedir. e_{it} ise normal dağıldığı varsayılan hata terimlerini ifade etmektedir.

$$LM_{it} = \beta_0 + \beta_1 LGDPC_{it} + \beta_2 INF_{it} + \beta_3 LNEER_{it} + \beta_4 FIN_{it} + e_{it} \quad (1)$$

Analizde kullanılan değişkenler ve değişkenlerin elde edildiği kaynaklar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişkenin Adı	Değişkenin Tanımlanması	Değişkenin Elde Edildiği Kaynak
M1	Dolar cinsinden M1 para arzı	IMF, FED
M2	Dolar cinsinden M2 para arzı	IMF, FED
M3	Dolar cinsinden M3 para arzı	Dünya Bankası
GDP	GSYH, sabit 2010 $	Dünya Bankası
INF	Enflasyon, GSYH deflatör (%)	Dünya Bankası
NEER	Nominal efektif döviz kuru	Dünya Bankası
M2/M1	M2/M1 oranı	Dünya Bankası
M3/M1	M3/M1 oranı	Dünya Bankası
ATM	Otomatik vezne makineleri (100.000 yetişkin başına)	Dünya Bankası
DCPB	Bankalar tarafından özel sektöre yurtiçi kredi (GSYH'nın %'si)	Dünya Bankası
DCPS	Özel sektöre yurtiçi kredi (GSYH'nın %'si)	Dünya Bankası
DCPF	Finansal sektör tarafından sağlanan yurtiçi kredi (GSYH'nın %'si)	Dünya Bankası

3. Analiz Sonuçları

3.1. BRICS-T İçin Analiz Sonuçları

BRICS-T için finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisi panel veri analizi kapsamında sabit etkiler modeli ile tahmin edilmiştir. Model sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2'de yer alan modellerde görüldüğü üzere, finansal yenilik olarak tanımlanan M2/M1, M3/M1, ATM, DCPB, DCPS ve DCPF değişkenleri pozitif ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, finansal yeniliklerde meydana gelecek bir artış LM2 olarak tanımlanan para talebini artırmaktadır. Bununla birlikte, ilgili modellerin hepsinde LGDPC, gelir değişkeni istatistiksel olarak anlamsız tespit edilmiştir. LNEER, nominal efektif döviz kuru ise negatif ve istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Denilebilir ki, BRICS-T'de gelirin para talebine herhangi bir etkisi yokken, nominal efektif döviz kurundaki bir artış para talebini azaltmaktadır.

Tablo 2. BRICS-T Ülkelerine Ait Model Sonuçları

	Model 1 (FEM)	Model 2 (FEM)	Model 3 (FEM)	Model 4 (FEM)	Model 5 (FEM)	Model 6 (FEM)	Model 7 (FEM)
LM2 (BD)	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
LGDPC	0.0081 (0.0877)	0.0473 (0.0748)	0.0292 (0.0797)	-0.1058 (0.0702)	-0.0163 (0.0627)	0.0701 (0.0577)	-0.1012 (0.0698)
INF	0.0496[a] (0.0041)	0.0348[a] (0.0043)	0.0391[a] (0.0044)	0.0374[a] (0.0036)	0.0098 (0.0053)	0.0159[a] (0.0041)	0.0388[a] (0.0035)
LNEER	-1.2679[a] (0.2272)	-1.8365[a] (0.2167)	-1.5358[a] (0.2149)	-1.3062[a] (0.1773)	-0.8839[a] (0.1676)	-1.5141[a] (0.1505)	-1.2212[a] (0.1768)
M2/M1		0.6554[a] (0.1138)					
M3/M1			0.2807[a] (0.0643)				
ATM				3.6633[a] (4.9777)			
DCPB					0.0004[a] (0.0000)		
DCPS						0.0001[a] (0.0000)	
DCPF							1.6144[a] (2.1777)
Sabit	22.827[a] (1.1135)	24.448[a] (0.9863)	23.421[a] (1.0183)	23.302[a] (0.8709)	20.309[a] (0.8423)	24.785[a] (0.7521)	22.860[a] (0.8660)
R^2	0.77	0.84	0.81	0.86	0.88	0.90	0.86
Ülke Sayısı	6	6	6	6	6	6	6

Not: [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler ise standart hata değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 3'te ise bağımlı değişken olarak LM3 para büyüklüğü kullanılmış, finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisi sabit etkiler modeli ile tahmin edilmiştir.

Tablo 3. BRICS-T Ülkelerine Ait Model Sonuçları

	Model 1 (FEM)	Model 2 (FEM)	Model 3 (FEM)	Model 4 (FEM)	Model 5 (FEM)	Model 6 (FEM)	Model 7 (FEM)
LM3 (BD)	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
LGDPC	-0.0144 (0.0619)	0.0416 (0.0747)	-0.0105 (0.0603)	-0.0166 (0.0570)	-0.0175 (0.0481)	-0.0010 (0.0426)	-0.0179 (0.0567)
INF	0.0477[a] (0.0030)	0.0343[a] (0.0043)	0.0439[a] (0.0033)	0.0369[a] (0.0037)	0.0144[b] (0.0047)	0.0210[a] (0.0032)	0.0374[a] (0.0036)
LNEER	-1.3731[a] (0.1767)	-1.8554[a] (0.2164)	-1.3317[a] (0.1727)	-1.6442[a] (0.1742)	-1.1741[a] (0.1393)	-1.5419[a] (0.1224)	-1.6044[a] (0.1696)
M2/M1		0.6635[a] (0.1136)					
M3/M1			0.0785[c] (0.0306)				
ATM				1.7222[a] (3.9714)			
DCPB					0.0003[a] (0.0004)		
DCPS						0.0001[a] (0.0000)	
DCPF							7.9688[a] (1.7714)
Sabit	28.478[a] (0.8741)	28.767[a] (0.9847)	28.144[a] (0.8604)	30.010[a] (0.8786)	26.862[a] (0.7072)	29.906[a] (0.6154)	29.813[a] (0.8529)
R^2	0.83	0.84	0.84	0.85	0.89	0.92	0.86
Ülke Sayısı	6	6	6	6	6	6	6

Not: [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler ise standart hata değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 3'te yer alan modellere göre tüm finansal yenilik değişkenleri pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bununla birlikte, M3/M1 değişkeni %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunurken, diğer finansal yenilik değişkenleri %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bir diğer ifadeyle, finansal yeniliklerin artması LM3 para talebini artırmaktadır.

3.2. G7 Ülkeleri İçin Analiz Sonuçları

Tablo 4 ve 5, G7 ülkelerine ait sabit etkiler kapsamında çözülen modelleri göstermektedir. Öncelikle LM2'nin bağımlı değişken olduğu modeller çözülmüş, M2/M1, M3/M1 ve DCPS değişkenleri istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. ATM ve DCPF değişkenleri %1 seviyesinde pozitif ve anlamlı, DCPB değişkeni ise pozitif ancak %10 seviyesinde anlamlı olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4. G7 Ülkelerine Ait Model Sonuçları

	Model 1 (FEM)	Model 2 (FEM)	Model 3 (FEM)	Model 4 (FEM)	Model 5 (FEM)	Model 6 (FEM)	Model 7 (FEM)
LM2 (BD)	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
LGDPC	3.1704[a] (0.1486)	3.0942[a] (0.1530)	3.1204[a] (0.1496)	1.7402[a] (0.3420)	3.1412[a] (0.1673)	3.1553[a] (0.1827)	2.3335[a] (0.1549)
INF	-0.0622[a] (0.0119.)	-0.0615[a] (0.0118)	-0.0614[a] (0.0118)	-0.0264[c] (0.0112)	-0.0740[a] (0.0138)	-0.0727[a] (0.0141)	-0.0494[a] (0.0107)
LNEER	-0.1403 (0.1264)	-0.2003 (0.1295)	-0.1879 (0.1278)	-0.3131[c] (0.1519)	-0.1273 (0.1383)	-0.1455 (0.1427)	-0.1410 (0.1029)
M2/M1		-0.0656 (0.0363)					
M3/M1			-0.0644 (0.0354)				
ATM				0.0119[a] (0.0017)			
DCPB					0.0011[c] (0.0005)		
DCPS						0.0004 (0.0006)	
DCPF							0.0041[a] (0.0004)
Sabit	-69.527[a] (4.2488)	-66.899[a] (4.4503)	-67.706[a] (4.3219)	-30.089[b] (9.8622)	-69.231[a] (4.8724)	-69.506[a] (5.2555)	-46.370[a] (4.4668)
R^2	0.80	0.81	0.81	0.70	0.79	0.78	0.88
Ülke Sayısı	7	7	7	7	7	7	7

Not: [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler ise standart hata değerlerini ifade etmektedir.

Tüm modellerde LGDPC değişkeninin pozitif ve %1 seviyesinde anlamlı olduğu, LNEER değişeninin ise anlamsız olduğu gözlenmiştir. Buna göre, G7 ülkelerinde gelirin para talebi üzerinde etkisi olduğu, nominal efektif döviz kurunun ise para talebini etkilemediği tespit edilmiştir.

Tablo 5'te LM3 bağımlı değişken olarak kullanılmış ve G7 ülkeleri için finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisi sabit etkiler modeli kapsamında analiz edilmiştir. Model sonuçlarına göre, M2/M1 ve M3/M1 hariç diğer finansal yenilik değişkenleri pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Örneğin, Tablo 5'te yer alan Model 4, modele ait tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı, finansal yenilik olarak ATM değişkenin ise para talebi üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. G7 Ülkelerine Ait Model Sonuçları

	Model 1 (FEM)	Model 2 (FEM)	Model 3 (FEM)	Model 4 (FEM)	Model 5 (FEM)	Model 6 (FEM)	Model 7 (FEM)
LM3 (BD)	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
LGDPC	3.2542[a] (0.1296)	3.3005[a] (0.1691)	3.2623[a] (0.1377)	1.5956[a] (0.2823)	3.1279[a] (0.1379)	3.0583[a] (0.1557)	2.4192[a] (0.1265)
INF	-0.0574[a] (0.0115)	-0.0630[a] (0.0130)	-0.0576[a] (0.0116)	-0.0226[c] (0.0101)	-0.0707[a] (0.0127)	-0.0653[a] (0.0135)	-0.0496[a] (0.0097
LNEER	-0.1849 (0.1297)	-0.2151 (0.1431)	-0.1806 (0.1324)	-0.4261[b] (0.1437)	-0.1888 (0.1308)	-0.1908 (0.1411)	-0.2462[c] (0.0987)
M2/M1		-0.0213 (0.0401)					
M3/M1			0.0066 (0.0370)				
ATM				0.0132[a] (0.0016)			
DCPB					0.0027[a] (0.0005)		
DCPS						0.0019[b] (0.0006)	
DCPF							0.0047[a] (0.0004)
Sabit	-71.122[a] (3.7403)	-72.740[a] (4.9171)	-71.395[a] (4.0421)	-24.817[b] (8.1977)	-68.263[a] (4.0524)	-66.241[a] (4.5194)	-47.963[a] (3.6666)
R^2	0.84	0.79	0.84	0.78	0.84	0.82	0.91
Ülke Sayısı	7	7	7	7	7	7	7

Not: [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler ise standart hata değerlerini ifade etmektedir.

3.3. Üst Orta Gelir Ülkeleri İçin Analiz Sonuçları

Tablo 6 ve 7 ise, üst orta gelir ülkeleri arasından seçilmiş 7 ülkeye ait model sonuçlarını göstermektedir. İfade edilen 7 ülke için tesadüfi etkiler modeli çözülmüş, finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

Tablo 6. Üst Orta Gelir Ülkelerine Ait Model Sonuçları

	Model 1 (REM)	Model 2 (REM)	Model 3 (REM)	Model 4 (REM)	Model 5 (REM)	Model 6 (REM)	Model 7 (REM)
LM2 (BD)	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
LGDPC	3.0692[a] (0.1078)	2.9556[a] (0.0955)	3.0140[a] (0.0963)	2.4740[a] (0.2165)	2.4010[a] (0.1540)	2.6922[a] (0.1341)	2.7352[a] (0.1411)
INF	-0.0012[a] (0.0003)	-0.0011[a] (0.0002)	-0.0012[a] (0.0002)	-0.0073 (0.0079)	-0.0006 (0.0003)	-0.0006[c] (0.0002)	-0.0007[c] (0.0003)
LNEER	-0.9158[a] (0.0701)	-0.9926[a] (0.0618)	-0.9208[a] (0.0620)	-0.2044[a] (0.1349)	-0.6840[a] (0.1247)	-0.5564[a] (0.0952)	-0.6402[a] (0.1144)
M2/M1		0.2374[a] (0.0375)					
M3/M1			0.1048[a] (0.0182)				
ATM				0.0063[b] (0.0021)			
DCPB					0.0146[a] (0.0022)		
DCPS						0.0110[a] (0.0017)	
DCPF							0.0115[a] (0.0022)
Sabit	-63.644[a] (3.2027)	-61.110[a] (2.9382)	-62.616[a] (2.9412)	-51.230[a] (5.9598)	-47.624[a] (4.2814)	-55.925[a] (3.7296)	-56.768[a] (3.9351)
R^2	0.93	0.95	0.94	0.89	0.94	0.94	0.94
Ülke Sayısı	7	7	7	7	7	7	7

Not: [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler ise standart hata değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 6'da yer alan finansal yenilik değişkenlerinin tamamı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Model sonuçlarına göre seçilmiş 7 üst orta gelir ülkesinde, finansal yeniliklerin artması para talebini artırmaktadır. Örneğin, Model 2'de finansal yenilik değişkeni olarak M2/M1 değişkeni modele açıklayıcı değişken olarak dâhil edilmiş, para talebine olan etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Aynı modelde LGDPC, INF ve LNEER değişkenlerinin de istatistiksel olarak anlamlı ve sırasıyla pozitif ve negatif işaretli olduğu görülmektedir. Buna göre, gelirdeki artışın para talebini artırdığı, enflasyon ve nominal efektif döviz kurundaki artışın ise para talebini azalttığını ifade etmektedir.

Tablo 7, LM3'ün para talebi olarak kullanıldığı modelleri göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre, Tablo 6'da olduğu gibi tüm finansal yenilik değişkenleri pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Üst Orta Gelir Ülkelerine Ait Model Sonuçları

	Model 1 (REM)	Model 2 (REM)	Model 3 (REM)	Model 4 (REM)	Model 5 (REM)	Model 6 (REM)	Model 7 (REM)
LM3 (BD)	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
LGDPC	2.9969[a] (0.1189)	2.8801[a] (0.1074)	2.9250[a] (0.1004)	2.3720[a] (0.2348)	2.2244[a] (0.1584)	2.4724[a] (0.1404)	2.5635[a] (0.1491)
INF	-0.0012[a] (0.0003)	-0.0011[a] (0.0003)	-0.0012[a] (0.0002)	-0.0090 (0.0087)	-0.0006 (0.0003)	-0.0006[c] (0.0002)	-0.0008[c] (0.0003)
LNEER	-0.9828[a] (0.0774)	-1.0624[a] (0.0696)	-0.9890[a] (0.0646)	-0.3388[c] (0.1469)	-0.7854[a] (0.1316)	-0.6504[a] (0.1002)	-0.7459[a] (0.1221)
M2/M1		0.2478[a] (0.0422)					
M3/M1			0.1385[a] (0.0190)				
ATM				0.0064[b] (0.0023)			
DCPB					0.0167[a] (0.0023)		
DCPS						0.0137[a] (0.0018)	
DCPF							0.0138[a] (0.0024)
Sabit	-61.241[a] (3.4912)	-58.647[a] (3.2283)	-59.915[a] (3.0342)	-47.717[a] (6.4524)	-42.387[a] (4.4043)	-49.632[a] (3.8967)	-51.687[a] (4.1538)
R^2	0.92	0.93	0.94	0.87	0.93	0.94	0.93
Ülke Sayısı	7	7	7	7	7	7	7

Not: [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler ise standart hata değerlerini ifade etmektedir.

Kontrol değişkeni olarak modellere dâhil edilen gelir ve döviz kuru, tüm modellerde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre gelirdeki artış para talebini artırırken, döviz kurundaki artış ise para talebini azaltmaktadır. Enflasyon ise model 4 ve 5 hariç diğer modellerde negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmiştir.

Sonuç

Çalışmada finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisi panel veri analizi kapsamında incelenmiştir. Bunun için sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modeli kullanılmıştır. Analizde dikkate alınan dönem BRICS-T ülkeleri için 2000-2018 yıllarını, G7 ülkeleri ve

seçilmiş üst orta gelir ülkeleri için 1997-2016 yıllarını kapsamaktadır. BRICS-T ve G7 ülkeleri için sabit etkiler modeli, üst orta gelir ülkeleri arasından seçilen yedi ülke için tesadüfi etkiler modeli ile tahmin edilmiştir. Bu doğrultuda finansal yeniliklerin farklı ülke gruplarının para talebi üzerindeki rolünü açıklamak için yedi ayrı model kurulmuştur. Analizde finansal yeniliği temsilen altı farklı finansal yenilik değişkeni kullanılmış, bunun yanında kontrol değişkeni olarak gelir, enflasyon ve döviz kuru modele dâhil edilmiştir.

Çalışmada yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular, genel olarak finansal yeniliklerin para talebi üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte finansal yeniliğin para talebi üzerindeki etkisinin ülke gruplarına göre farklılık gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Buna göre, üst orta gelir ülkeleri arasından seçilen yedi ülkede analizde kullanılan tüm finansal yenilik değişkenleri pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, finansal yeniliklerdeki büyümenin bireylerin daha fazla likit varlıklara yöneldiğini ve para talebini artırdığı ifade edilebilmektedir. Bu sonuçlar, finansal yenilik ile para talebi arasında pozitif yönlü ilişki bulan Hafer ve Kutan, 2003; Malik ve Aslam, 2010; Kasekende ve Nikolaidou, 2015; Nakorji ve Asuzu, 2019 bulguları ile paralellik göstermektedir.

Elde edilen bulgular, finansal yeniliklerin para talebi üzerinde önemli etkileri olduğunu yönündedir. Bu sonuç, gelecekte uygulanacak para politikası stratejilerini belirlemek isteyen para politikası otoriterlerinin, finansal yenilikleri yakından takip etmeleri gereğini ortaya koymaktadır. Çünkü para talebi fonksiyonun istikrarlı ve iyi tanımlanmış olması para politikası uygulayıcılarının daha etkin kararlar almasını sağlamaktadır.

Kaynakça

Aliha, P. M. vd. (2017). Investigating the Effect of Financial Innovations on Demand for Money on a World Scale: A Systems GMM Panel Data Approach. Journal of Global Business and Social Entrepneurship, 3(5), s. 181-188.

Arrau, P. ve De Gregorio, J. (1991). Financial Innovation and Money Demand. International Economics Department, The World Bank Working Paper, WPS 585, s. 1-44.

Attanasio, O. P. vd. (2002). The Demand for Money, Financial Innovation, and the Welfare Cost of Inflation: An Analysis with Household Data. Journol of Political Economy, 110(2), s. 317-351.

Dunne, J. P. ve Kasekende, E. (2018). Financial Innovation and Money Demand: Evidence from Sub-Saharan Africa. South African Journal of Economics, 86(4), s. 428-448.

Frame, W. S. ve White, L. J. (2002). Emprical Studies of Financial Innovation: Lots of Talk, Little Action?. FRB of Atlanta Working Paper Series, Working Paper 2002-12, s. 1-38.

Hafer, R. W. ve Kutan, Ali M. (2003). Financial Innovation and the Demand for Money: Evidence from The Philippines. International Economic Journal, 17(1), s. 17-27.

Hye (2009). Financial Innovation and Demand for Money in Pakistan. The Asian Economic Review, 51(2), s. 219-228.

Kasekende, E. ve Nikolaidou, E. (2014). Financial Innovation and Money Demand with a Focus on Mobile Money: The case of Kenya. http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:pr2e5oqbUpMJ:scholar.google.com/&hl=tr&as_sdt=0,5 (17.11.2019).

Lippi, F. ve Secchi, A. (2009). Technological Change and the Households' Demand for Currency. Journal of Monetary Economics, 56, s. 222-230.

Malik, Q. U. ve Aslam, Q. (2010). Effect of Financial Innovations on Demand for Money in Pakistan: An ARDL Approach. Paradigms: A Research Journal of Commerce, Economics and Social Sciences, 4(1), s. 1-23.

Nagayasu, J. (2012). Financial Innovation and Regional Money. Applied Economics, 44(35), s. 4617-4629.

Nakorji, M. ve Asuzu, O. C. (2019). Money Demand in the Conduct of Monetary Policy in Nigeria. Economic and Financial Review, 57(1), s. 1-22.

Odularu, G. O. (2010). Does Financial Innovation Affect the Demand for Money in Nigeria?. Asian Journal of Business Management Studies, 1(1), s. 8-18.

Odularu, G. O. ve Okunrinboye, O. A. (2009). Modeling the impact of financial innovation on the demand for money in Nigeria. African Journal of Business Management, 3(2), s. 39-51.

Oktayer. A. (2011). Finansal Yenilikler ve Para Talebi. Maliye Dergisi, 160, s. 351-368.

Radhika, K. P. vd. (2016). Financial Innovations: Empirical Evidence of Impact on Cash Demand in India. https://www.researchgate.net/publication/323166552 (17.11.2019).

Türkiye'de Cari Açık Oranı ile Sanayi Üretim Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Asimetrik Karma Frekans Var Yaklaşımı

Serkan SAMUT[*]
Rahmi YAMAK[**]

Özet

Son yirmi yıl boyunca, Türkiye ekonomisinde en çok tartışılan iki makroekonomik göstergeden biri cari işlemler açığı, diğeri ise sanayi üretimin büyümesidir. Hem cari işlemler açığındaki hem de sanayi üretimindeki son gelişmeler, bu iki önemli gösterge arasındaki ilişkilerin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Yirmi yıldan fazla bir süredir, Türkiye'deki sanayi üretimi, ara ve sermaye malları ithalatına bağlıdır. Ekonomik politika önce ithalat, sonra ihracat olarak adlandırılan modele dayandığından, cari işlemler açığındaki iyileşmenin temel nedeninin sanayi üretimindeki daralma olduğu iddia edilmektedir. Bir diğer görüş ise sanayi üretimindeki düşüşün dış ticaret modeline bağlı olmadığını, aksine iç talepteki daralma ve stok fazlası nedeniyle olduğunu savunmaktadır.

Mevcut bu çalışmadaki amaç Türkiye ekonomisi için cari açık oranı ile sanayi üretim endeksi arasındaki olası nedensellik ilişkisinin araştırılmasıdır. Sanayi üretim endeksi 2005:1 – 2019:6 dönemi aylık frekansa sahip verileri içerirken; cari açık oranı ise 2005:1 – 2019:2 dönemi üçer aylık frekansa sahip verilerden oluşmaktadır. Ele alınan serilerin farklı frekanslarda olmalarından dolayı bu iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi Ghysels, Hill ve Motegi (2016)'nin geliştirmiş olduğu Karma Frekans VAR (MF-VAR) yöntemi ile incelenmiştir. Bunun yanı sıra Hatemi-j (2012) asimetrik nedensellik testi, MF-VAR modeli ile birlikte uygulanarak cari açık oranı ile sanayi üretim endeksi arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi de araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: MF-VAR, Asimetrik Nedensellik, Sanayi Üretim Endeksi, Cari Açık Oranı

The Causal Relationshıp Between the Current Rate and Industrial Production Index in Turkey: Asymmetrıc Mixed Frequency VAR Approach

Abstract

Over the last twenty years, one of the most debated two macroeconomic indicators is the current account deficit, the other is the growth of the manufacturing industry in Turkey. Recent developments in both the current account deficit and industrial production have led to a re-evalation of the relationship between these two key indicators. For more than twenty years, industrial production in Turkey is dependent on imports of intermediate and capital goods. Since economic policy is based on the so-called import and then export model, the main reason for the improvement in the current account deficit is claimed to be the contraction in industrial production. Another view argues that the decline in industrial production is not due to the foreign trade model, but rather because of the contraction in domestic demand and the surplus of stocks.

The aim of this study was to investigate the possible causal relationship between the current account deficit and the industrial production index for Turkey's economy. Industrial production index consists of 2005: 1 - 2019: 6 period data with monthly frequency while current account deficit ratio consists of quarterly frequency data for the period 2005: 1 - 2019: 2. The causality relationship between these two variables was examined by the Mixed Frequency VAR (MF-VAR) method developed by Ghysels, Hill and Motegi (2016). Besides, Hatemi-j (2012) asymmetric causality test was applied together with MF-VAR model and asymmetric causality relationship between current account deficit ratio and industrial production index was investigated.

Keywords: MF-VAR, Asymmetric Causality, Industrial Production Index, Current Deficit Ratio

[*] Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, serkan.samut@ktu.edu.tr
[**] Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, yamak@ktu.edu.tr

Giriş

Son yirmi yıl boyunca, Türkiye ekonomisinde en çok tartışılan iki makroekonomik göstergeden biri cari işlemler açığı, diğeri ise sanayi üretimi büyümesidir. Hem cari işlemler açığındaki hem de Türkiye'deki sanayi üretimindeki son gelişmeler, bu iki önemli gösterge arasındaki ilişkilerin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Cari işlemler açığındaki son iyileşme ekonomik bir başarı olarak görülse de, ekonominin reel sektörü bunun bir başarı olmadığını, aksine sanayi sektöründeki üretimin daralmasının bir sonucu olduğunu savunuyor. Yirmi yıldan fazla bir süredir, Türkiye'deki sanayi üretimi, orta ve sermaye malları ithalatına bağlıdır. Ekonomik politika önce ithalat, sonra ihracat olarak gerçekleştirildiğinden, cari işlemler açığındaki iyileşmenin temel nedeninin sanayi üretimindeki daralma olduğu iddia edilmektedir. Bir diğer görüş, sanayi üretimindeki düşüşün dış ticaret modeline bağlı olmadığını, aksine iç talepteki daralma ve stok fazlası nedeniyle olduğunu savunmaktadır.

İlgili ampirik literatürde cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini araştıran bir çok çalışma bulunmaktadır. İki değişken için çift yönlü nedensellik ilişkisini belirleyen bazı çalışmalar vardır. G7 ve gelişmekte olan ülkeler için Akbaş, Lebe ve Uluyol (2014), Türkiye için Erdoğan ve Acet (2016) ve OECD ülkeleri için Arslan, Uğur ve Dineri (2017) ve Bangladeş için Sadaf ve Amin (2018), çift yönlü nedensellik ilişkisi bulan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Pakistan için Malik, Chaudhry, Sheikh ve Farooqi (2010), gelişmekte olan ülkeler için Songur ve Yaman (2013), G7 ülkeleri için Akbaş ve diğerleri (2013), Erataş (2014) ve Karadağ için Özer, Žugić ve Tomaš-Miskin (2018) cari açık oranından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi belirleyen çalışmalardan bazılarıdır. Türkiye ekonomisi için Erbaykal (2007), Telatar ve Terzi (2009), Yılmaz ve Akıncı (2011), Yurdakul ve Uçar (2015), Uçak (2017) ve Duman (2017), ekonomik büyümeden cari işlemler açığına tek yönlü bir nedensellik tespit eden çalışmalar arasındadır.

Mevcut literatürde uygulanan yöntem ve analiz edilen ülke farklı olsa da, hepsinin ortak bir özelliği vardır. Ekonometrik analizlerinde üç aylık ya da yıllık verilerin kullanmış olmalarıdır. Yüksek frekans serilerin aylık olarak kullanılmamasının ana nedeni, cari açık oranı serisinin üretilmesinde gerekli olan GSYİH serisinin aylık frekansının bulunmamasıdır. Diğer taraftan çalışmada yer alan sanayi üretim endeksi aylık frekansa sahiptir. Bilindiği üzere geleneksel çok değişkenli zaman serileri analizinde değişkenlerin aynı frekansta olması bir gerekliliktir. Ancak, 2000'li yıllara kadar, serideki frekans farkını ortadan kaldırmak için kullanılan en etkili yöntem, analizdeki en yüksek frekanslı değişkeninin frekansını düşük frekanslı serisinin frekansına dönüştürmektir. Dönüşüm, doğal olarak, istenen bir frekans için yüksek frekanslı seriyi toplulaştırarak gerçekleştirilmektedir. Ancak, böyle bir yaklaşım bulguların sapmalı olmasına neden olabilmektedir (Andreou, Ghysels ve Kourtellos 2010). Ayrıca, yüksek frekans serisi düşük frekanstan daha fazla bilgi içermektedir. Toplulaştırmanın bir sonucu olarak, yüksek frekanslı serideki potansiyel bilgiler ya kaybolmakta ya da farklı bir dağılıma sahip olmaktadır (Marcellino, 1999; Götz, Hecq ve Smeekes 2015). Bu nedenle, bu yaklaşımla herhangi bir zaman serisinin frekansını düşürmek, serideki potansiyel bilgilerin kaybına neden olacaktır. Granger (1988), Pesaran, Pierse ve Kumar (1989), Granger ve Siklos (1995), toplulaştırılmış değişkenlerle yapılan analiz sonuçlarının, toplulaştırılmamış değişkenlerle elde edilen bulgulardan farklı olabileceğini göstermiştir. Bu sebeple, analiz sonuçlarının toplulaştırılmış değişkenlerle istatistiksel olarak güvenilirliği ve doğruluğu hakkında bazı şüpheler vardır.

İlgili frekans literatürü, 2000'li yılların başından bu yana toplulaştırma yaklaşımının olumsuz etkilerine dikkat çekmiş ve bu nedenle de çözüm odaklı çalışmalara odaklanmıştır. Bu alanda öncü çalışmalardan biri Ghysels, Santa-Clara ve Valkanov (2004), çalışmalarında, Mixed-Data Sampling (MIDAS) adı verilen ve farklı frekans serilerinin bir kombinasyonunu sağlayan bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu yaklaşım, düşük frekans bağımlı değişken ve yüksek frekans bağımsız değişken veya değişkenlerin birlikte kullanıldığı tek denklemli bir model yaklaşımıdır. Daha sonra, Ghysels (2016) ve Ghysels vd. (2016), tüm değişkenlerin içsel varsayıldığı VAR analizi için Karma Frekanslı VAR (MF-VAR) yöntemini geliştirmiştir. Bu nedenle, MF-VAR yaklaşımı farklı frekans seriler arasında nedensellik ilişkisinin test edilmesini sağlar.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye için yukarıdaki tartışmalar ışığında cari açık oranı ile sanayi üretim değişimi arasındaki olası nedensellik ilişkiyi tespit etmektir. Üç aylık cari işlemler açığı oranı ve aylık sanayi üretimi değişimi arasındaki nedensellik ilişkisi 2015-2019 dönemi için MF-VAR yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Ancak ekonomik değişkenlerdeki aşağı ve yukarı yönlü hareketler ekonomik değişkenler üzerinde mutlak olarak aynı büyüklükte etki oluşturmayabilir. Bu nedenle cari açık oranı ile sanayi üretim endeksi büyümesi arasında asimetrik bir nedensellik ilişkisinin olabileceği düşünülebilir. Bu nedende ötürü Hatemi-j (2012) asimetrik nedensellik testi, MF-VAR modeli ile birlikte uygulanarak cari açık oranı ile sanayi üretim endeksi arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi de araştırılmıştır.

1. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada kullanılan veriler Sanayi üretim endeksi (SUE) 2005 yılının ilk ayından 2019 yılının altıncı ayına kadar olan dönemi; nominal GSYH ve cari açık 2005 yılının ile çeyreğinden 2019 yılının ikinci çeyreğine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Tüm veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan alınmıştır. Çalışmada yer alan tüm değişkenler mevsimsellikten arındırılmıştır. Cari açık oranı (CAO) nominal GSYİH'nin cari açığa oranlanması ile elde edilmiştir. Sanayi üretim endeksi büyüme oranı (DLSUE), sanayi üretim endeksinin logaritmik birinci devresel farkından hesaplanmıştır. Daha önce belirtildiği gibi, CAO ve DLSUE arasındaki olası nedensellik ilişkisi, değişkenlerin orijinal frekansları üzerinde analiz yapılmasını sağlayan MF-VAR yönteminin Hatemi-J asimetrik nedensellik testi ile genişletilerek araştırılmaktadır.

Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testi, sanayi üretim endeksi büyümesi ile cari açık oranı arasındaki asimetrik nedensellik testi için kullanılmıştır.

$$DLSUE_t = DLSUE_{t-1} + \varepsilon_{p,t} = DLSUE_0 + \sum_{i=1}^{t} \varepsilon_{sue,i} \quad (1)$$

$$LCAO_t = CAO_{t-1} + \varepsilon_{v,t} = LCAO_0 + \sum_{i=1}^{t} \varepsilon_{cao,i} \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemlerde $\varepsilon_{sue,i}$ ve $\varepsilon_{cao,i}$ sırasıyla sanayi üretim endeksi büyüme oranı ve logaritmik cari açık oranının birinci devresel farkıdır. $DLSUE_0$ ve $LCAO_0$; sırasıyla sanayi üretim endeksi büyüme oranı ve logaritmik cari açık oranı değişkenlerinin başlangıç değerleridir. Değişkenler için pozitif ve negatif şoklar şu şekilde üretilir.

$$\varepsilon^{+}_{sue,i} = max(\varepsilon_{sue,i}, 0), \varepsilon^{-}_{sue,i} = min(\varepsilon_{sue,i}, 0) \quad (3)$$

$$\varepsilon^{+}_{cao,i} = max(\varepsilon_{cao,i}, 0), \varepsilon^{-}_{cao,i} = min(\varepsilon_{cao,i}, 0) \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemlerden $\varepsilon_{sue,i} = \varepsilon^{+}_{sue,i} + \varepsilon^{-}_{sue,i}$ ve $\varepsilon_{cao,i} = \varepsilon^{+}_{cao,i} + \varepsilon^{-}_{cao,i}$ şeklindedir. Böylece, denklemler (1) ve (2) pozitif ve negatif şokları içerecek şekilde tekrar yazılabilir.

$$DLSUE_t = DLSUE_{t-1} + \varepsilon_{sue,t} = DLSUE_0 + \sum_{i=1}^{t} \varepsilon^{+}_{sue,i} + \sum_{i=1}^{t} \varepsilon^{-}_{pue,i} \quad (5)$$

$$LCAO_t = LCAO_{t-1} + \varepsilon_{cao,t} = LCAO_0 + \sum_{i=1}^{t} \varepsilon^{+}_{cao,i} + \sum_{i=1}^{t} \varepsilon^{-}_{cao,i} \quad (6)$$

Pozitif ve negatif şokların kümülatif toplamı, her iki seride de pozitif ve negatif şok olarak ikiye ayrılır. Böylece, bu değişkenler arasında asimetrik nedensellik testi yapılabilir.

$$DLSUE^{+}_t = \sum_{i=1}^{t} \varepsilon^{+}_{sue,i}\,, DLSUE^{-}_t = \sum_{i=1}^{t} \varepsilon^{-}_{sue,i} \quad (7)$$

$$LCAO^{+}_t = \sum_{i=1}^{t} \varepsilon^{+}_{cao,i}\,, LCAO^{-}_t = \sum_{i=1}^{t} \varepsilon^{-}_{cao,i} \quad (8)$$

MF-VAR modeli denklem (9)'da gösterildiği gibidir.

$$X(\tau_L) = (DLSUE(\tau_L, 1)' \dots\dots DLSUE(\tau_L, m)', CAO(\tau_l)')' \quad (9)$$

Yukarıdaki (9) numaralı denklemde, $X(\tau_L)$ hem yüksek frekanslı DLSUE hem de düşük frekanslı CAO değişkenin pozitif ve negatif şoklarını içermektedir. τ_L, düşük frekans zaman periyodu iken, m, düşük frekans değişkeninin bir zaman birimine karşılık gelen yüksek frekanslı zaman periyodu sayısıdır. $p \geq 1$'e sahip MF-VAR modelinde, $X(\tau_L)$ MF-VAR (p) süreci izlediği varsayılmaktadır.

$$X(\tau_L) = \sum_{k=1}^{p} \beta_k X(\tau_L - k) + \varepsilon(\tau_L) \quad (10)$$

Yukarıdaki MF-VAR (p) modelinde ; β_k $k = 1, \dots\dots p$ katsayılar matrisidir ve $\varepsilon(\tau_L)$ hata verktörüdür. Burada hata terimi vektörü $\varepsilon(\tau_L) = [\varepsilon_1(\tau_L), \dots\dots, \varepsilon_k(\tau_L)]'$ ile durağan bir sürece sahip olduğu varsayılmaktadır.

MF-VAR modelini tahmin etmek için en küçük kareler yöntemi kullanılır. Parametreler için varyans-kovaryans matrisinin hesaplanmasında, Newey ve West (1987) HAC varyans tahmincisi ve Newey ve West (1994)'in otomatik bant genişliği seçimi kullanılır. Daha sonra, Wald istatistiklerini hesaplayarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığına karar verilir.

2. Bulgular

Bu çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlık seviyeleri, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Tablo 1'de, her iki serininde seviyelerinde durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 1: ADF birim Kök Test Sonuçları

	ADF		KPSS	
Değişken	**Sabitli**	**Trendli**	**Sabitli**	**Trendli**
CAO	-2.655*	-2.880	0.221*	0.113*
DLSUE	-14.781***	-14.755***	0.079*	0.073*

Not: ***, ** ve * sırasıyla% 1,% 5 ve% 10 önemini göstermektedir.

Ampirik analizde, cari açık oranı ve sanayi üretim endeksi büyüme oranı arasındaki MF-VAR modeline dayanarak Granger nedensellik testini yapmak için Motegi (2014) tarafından yazılan MATLAB kodları kullanılmıştır. Ghysels vd. (2016) tarafından geliştirilen MF-VAR modelinde belirli bir terim olmadığı için değişkenlerin ortalamalarından sapmaları analizlerde kullanılmaktadır.

Granger nedensellik testi ilk önce aylık DLSUE ve üç aylık CAO arasında uygulandı. Sonra aynı test, üç aylık toplulaştırılmış DLSUE ve üç aylık CAO arasında uygulanmıştır. Tablo 2, iki değişken arasında nedensellik bir ilişki olmadığı yönündeki boş hipotezleri reddetme olasılıkları gösterilmektedir. Söz konusu tabloda cari açık oranından, sanayi üretim endeksi büyüme oranına yönelik nedenselliğin olmadığını belirten hipotezin ret edilme olasılıkları karma frekans ve düşük frekansta sırasıyla 0.307 ve 0.787 oranlarında olduğu görülmektedir. Diğer taraftan sanayi üretim endeksi büyüme oranından cari açık oranına doğru nedenselliğin olmadığını ifade eden hipotezin ret edilme olasılıkları karma frekans ve düşük frekansta sırasıyla 0.016 ve 0.032 oranlarında olduğu ilgili tablodan anlaşılmaktadır. Genel olarak hem karma frekanslı hem de düşük frekanslı modelde sanayi üretim endeksi büyüme oranından cari açık oranına yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu tek yönlü nedensellik ilişkisi karma frekanslı (MF-VAR) modelinde düşük frekanslı modelden biraz daha güçlüdür.

Tablo 2: Granger Nedensellik Testinin Olasılık Değerleri (Simetrik)

H_0 Hipotezi	**MF VAR**	**VAR**
CAO $\nRightarrow$ DLSUE	0.307 (1)	0.787 (1)
DLSUE $\nRightarrow$ CAO	**0.016 (1)**	**0.032 (1)**

Not: Parantez içindeki değerler MF-VAR ve geleneksel VAR Modelleri için en uygun gecikme uzunluğudur.

Cari açık oranı ile sanayi üretim endeksi büyüme oranı arasındaki asimetrik nedensellik test sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur. Söz konusu tablo incelendiğinde her iki değişken arasında ne karma frekansta ne de düşük frekansta aralarında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Başka bir ifade ile cari açık oranı ile sanayi üretim endeksi değişimi arasında herhangi bir asimetrik ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 3: Granger Nedensellik Testinin Olasılık Değerleri (Asimetrik)

H_0 Hipotezi	**MF VAR**	**VAR**
$CAO^+ \nRightarrow DLSUE^+$	0.424 (1)	**0.072 (1)**
$CAO^- \nRightarrow DLSUE^-$	0.85 (1)	0.36 (1)
$DLSUE^+ \nRightarrow CAO^+$	0.531 (1)	0.517 (1)
$DLSUE^- \nRightarrow CAO^-$	0.255 (1)	0.263 (1)

Not: Parantez içindeki değerler MF-VAR ve geleneksel VAR Modelleri için en uygun gecikme uzunluğudur.

Aşağıdaki Grafik 1, 2'de sırasıyla simetrik MF-VAR ve VAR modelleri için etki-tepki fonksiyon grafikleri yer almaktadır. Bahsi geçen grafiklerde mavi çizgi içsel değişkenin hata terimlerindeki şoklara karşı verdiği tepkileri gösterirken; kırmızı çizgiler ise bir

birimlik standart sapmalık alt ve üst sınırları göstermektedir. İlgili grafiklerde standart VAR modelinde cari açık oranı üzerindeki bir birimlik standart sapmalık şoka, toplulaştırılmış sanayi üretim endeksi büyüme oranının nerdeyse hiç tepki vermediği anlaşılmaktadır. Ancak MF-VAR modelinde aylık frekansa sahip sanayi üretim endeksi büyüme oranının, cari açık oranı üzerindeki bir birimlik standart sapmalık şokuna tepki verdiği söz konusu grafiklerden görülmektedir. Bu tepki 1. ve 2. aylarda pozitif yönde olurken; 3. ayda ise negatif yönlü olmaktadır. Diğer taraftan sanayi üretim endeksi büyüme oranı üzerindeki bir birimlik standart sapmalık şoka cari açık oranının her iki grafikte de negatif yönlü tepki verdiği anlaşılmaktadır. Bu negatif yönlü tepkinin, VAR modelinde ve MF-VAR modelinin 2. ve 3. aylarında ilk döneme kadar daha da azaldığı ardından artış eğilime geçtiği, yani j eğrisi izlediği göze çarpmaktadır.

Grafik 1: Simetrik MF-VAR Etki-Tepki Grafikleri (p=1)

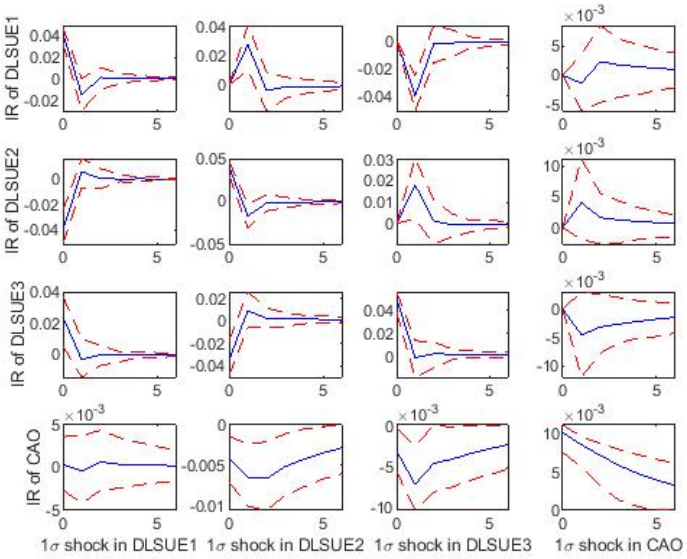

Grafik 2: Simetrik VAR Etki-Tepki Grafikleri (p=1)

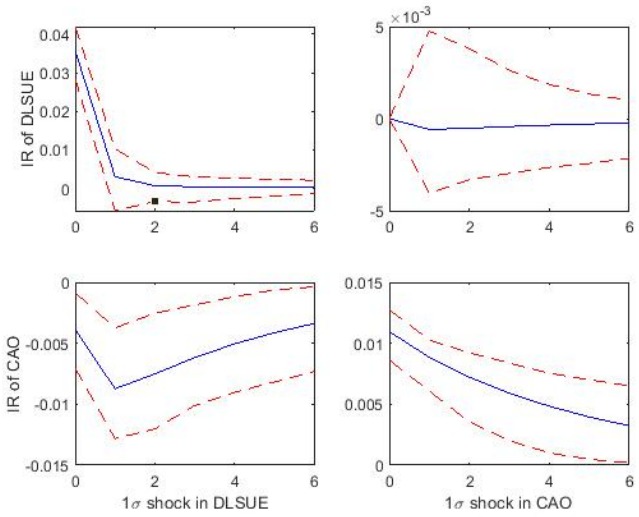

Sonuç

Bu çalışmada, cari işlemler açığı oranı ile sanayi üretim değişimi arasındaki olası nedensellik ilişkisi, Ghysels ve diğerleri (2016) tarafından geliştirilen karma frekanslı VAR yaklaşımının Hatemi-j asimetrik nedensellik testi ile birleştirilerek incelenmiştir. MF-VAR modelinin en büyük avantajı, farklı frekanstaki seriler arasında Granger nedensellik testine izin vermesidir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye için aylık sanayi üretim endeksi değişimi ile üç aylık cari açık oranı arasında nedensellik bir ilişki olup olmadığını belirlemektir.

Başlangıçta, hem geleneksel VAR hem de MF-VAR modelleri ayrı ayrı tahmin edildi. Daha sonra her iki modele de dayalı olarak Granger nedensellik testleri yapıldı. Geleneksel VAR'ın bulguları, üç aylık sanayi üretim değişiminden üç aylık cari hesap oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Aynı sonuç MF-VAR modelinden de elde edilmiştir. Nedensellik ilişkinin yönünü belirleme açısından iki model arasında fark yoktur. Ancak, sanayi üretim değişiminden kaynaklanan cari işlemler açığının tek yönlü nedensellik ilişkisinin, yüksek frekans serisinin kullanıldığı MF-VAR modelinde, geleneksel VAR modeline göre istatistiksel olarak daha güçlü olduğu bulunmuştur. Ancak MF-Var modeli Hatemi-J (2012)'nin asimetrik nedensellik testi ile birlikte uygulandığında cari açık oranı ile sanayi üretim endeksi büyüme oranı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi saptanamamıştır. Yani çalışmada ele alınan değişkenler arasında asimetrik bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Kaynakça

Akbaş, Y. E., Senturk, M., & Sancar, C. (2013). Testing for Causality Between the Foreign Direct Investment, Current Account Deficit, GDP and Total Credit: Evidence From G7. Panoeconomicus, 60 (6), p. 791-812.

Akbaş, Y. E., Lebe, F. & Uluyol, O. (2014). Analyzing The Relationship Among The GDP-Current Account Deficit and Short Term Capital Flows: The Case of Emerging Markets. Journal of Management & Economics, 21 (2), p. 293-303.

Andreou, E., Ghysels, E. & Kourtellos, A. (2010). Regression Models with Mixed Sampling Frequencies. Journal of Econometrics, 158 (2), p. 246-261.

Arslan, İ., Uğur, A. A., & Dineri, E. (2017). OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980-2014. İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 2 (3), s. 56-68.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrica: journal of the Econometric Society, 49 (4), p. 1057-1072.

Duman, Y. K. (2017). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. Sakarya İktisat Dergisi, 6 (4), s. 12-28.

Erataş, F. (2014). Panel Causality Analysis of Relationship Between Current Account Deficit And Economic Growth: Example of the G7 Countries. International Conference in Economics, September, p. 03-05, Prague, Czech Republic.

Erbaykal, E. (2012). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 3 (6), s. 81-88.

Erdoğan, S., & Acet, H. (2016). Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (2003-2015). The Journal of Academic Social Science Studies, 51, s. 539-548.

Ghysels, E., Santa-Clara, P. & Valkanov, R. (2004). The MIDAS Touch: Mixed Data Sampling Regression Models, https://cloudfront.escholarship.org/dist/prd/ content/qt9mf223rs/ qt9mf223rs. Pdf,

Ghysels, E. (2016). Macroeconomics and the Reality of Mixed Frequency Data. Journal of Econometrics, 193, p. 293-314.

Ghysels, E., Hill, J.B. & Motegi, K. (2016). Testing for Granger Causality with Mixed Frequency Data, Journal of Econometrics, 192 (1), p. 207-230.

Götz, T. B., Hecq, A. & Smeekes, S. (2015). Testing for Granger Causality in Large Mixed-Frequency VARs, Discussion Paper, Deutsche Bundesbank. No. 45.

Granger, C. W. J. (1988). Aggregation of Time Series Variables: A Survey, Institute for Empirical Macroeconomics Federal Reserve Bank of Minneapolis Discussion Paper, 1, p. 1-25.

Granger, C. W. J. & Siklos, P.L. (1995). Systematic Sampling, Temporal Aggregation, Seasonal Adjustment, and Cointegration Theory and Evidence, Journal of Econometrics, 66 (1-2), p. 357-369.

Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. Empirical Economics, 43(1), p. 447-456.

Malik, S., Chaudhry, I.S., Sheikh, M.R. and Farooqi, F.S. (2010). Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-integration and Causal Analysis, European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences, 22, p. 21-31.

Marcellino, M. (1999). Some Consequences of Temporal Aggregation in Empirical Analysis, Journal of Business & Economic Statistics, 17 (1), p. 129-136.

Motegi, K. (2014). MFVAR Toolbox, http://www.kobe-u.ac.jp/~motegi/ Matlab_Codes.html, (15.06.2018).

Newey, W. K. & West, K. D. (1987). A Simple, Positive Semi-Definite, Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix, Econometrica,, 55, p. 703–708.

Newey, W. K. and West, K.D. (1994). Automatic Lag Selection in Covariance Matrix Estimation, The Review of Economic Studies, 61 (4), p. 631-653.

Özer, M., Žugić, J., & Tomaš-Miskin, S. (2018). The Relationship Between Current Account Deficits and Growth in Montenegro: ARDL Bounds Testing Approach. Journal of Central Banking Theory and Practice, 7 (3), p. 5-24.

Pesaran, M. H., Pierse, R.G. & Kumar, M.S. (1989). Econometric Analysis of Aggregation in the Context of Linear Prediction Models, Econometrica: Journal of the Econometric Society, 57, p. 861-888.

Sadaf, B.H. & Amin, S.B. (2018). Causal Relationship between Current Account Deficit and Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis of Bangladesh. World Review of Business Research, 8 (3), p. 52-60.

Songur, M., & Yaman, D. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. Maliye Dergisi, 164, s. 220-232.

TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, https://evds2.tcmb.gov.tr (05.10.2019).

Telatar, O. M., & Terzi, H. (2009). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23 (2), s. 19-134.

Uçak, S. (2017). The relationship between Current Account Balance and Economic Growth: The Analyses of Turkey (in Turkish), Journal of Social Sciences, 15 (2), p. 107-140.

Yılmaz, Ö., & Akıncı, M. (2011). İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (2), s. 363-377.

Yurdakul, F. & Ucar, U. (2015). The Relationship Between Current Deficit and Economic Growth: An Empirical Study on Turkey, Procedia Economics and Finance, 26, p. 101-108.

Türkiye'de Kadın İşgücüne Katılım Oranı ile Doğurganlık Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkiler

Serkan SAMUT[*]
Rahmi YAMAK[**]

Özet

İktisadi kalkınma literatürüne göre, gelişmekte olan ülkeler gelişmişlik veya sanayileşme sürecinde geçiş etkisi olarak adlandırılan iki önemli yapısal değişimle karşı karşıyadır . Geçiş etkilerinden biri demografik diğeri ise ekonomik değişimdir. Demografik geçiş, doğurganlık oranın git gide azalması, ekonomik geçiş ise kadın işgücüne katılım oranın git gide artması şeklindedir. Farklı boyutlarda da olsa bu yapısal değişimler hemen her gelişmekte olan ülkede ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, demografi ve çalışma ekonomisi literatüründe kadın işgücüne katılım ile doğurganlık arasında negatif bir ilişkinin olduğuna dair teorik öngörüler ve açıklamalar bulunmaktadır. Ancak, iki geçiş etkisi arasındaki negatif ilişkinin bilinmesi bu iki yapısal dönüşümü anlamada ve özellikle yönetmede yeterli değildir. Bunun yerine bu iki farklı yapısal dönüşüm arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin bilinmesi gerekir.

Mevcut bu çalışmadaki amaç Türkiye özelinde kadın işgücü katılım oranı ile doğurganlık oranı arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkiler zaman serisi yöntemleri altında araştırmaktır. Serilerin bireysel özellikleri nedeniyle uzun dönem ilişki varlığı ARDL yaklaşımıyla ve nedensel ilişkiler ise Toda-Yamamota yaklaşımıyla irdelenmiştir. Analize tabii tutulan seriler yıllık olup 1980-2107 dönemini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın İşgücü, Doğurganlık, Geçiş Etkisi, Nedensellik.

Short and Long Run Relationships Between Labor Force Participation Rate of Women and Fertility Rate in Turkey

Abstract

According to the economic development literature, developing countries face two major structural changes, namely the transition effect in the development or industrialization process. One of the transition effects is demographic and the other is economic change. Demographic transition is the gradual decrease in fertility rate, and economic transition is the increase in female labor force participation rate. These structural changes, albeit in different dimensions, occur in almost every developing country. Therefore, there are theoretical predictions and explanations that there is a negative relationship between female labor force participation and fertility in demography and labor economics literature. However, knowing the negative relationship between the two transitional effects is not sufficient to understand and specifically manage these two structural transformations. Instead, the cause-effect relationships between these two different structural transformations should be known.

The purpose of this study present to investigate the short and long run relationship between female labor force participation rate and the fertility by using the time-series methods for the case of Turkey. Due to the individual characteristics of the series, the presence of long-term relationship was investigated with ARDL approach and causal relationships with Toda-Yamamota approach. The series subject to analysis are annual and cover the period 1980-2107.

Keywords: Female Labor Force, Fertility, Transition Effect, Causality.

[*] Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, serkan.samut@ktu.edu.tr
[**] Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, yamak@ktu.edu.tr

Giriş

Gelişmekte olan ülkeler gelişmişlik veya sanayileşme sürecinde geçiş etkisi olarak adlandırılan iki önemli yapısal değişimle karşı karşıyadır. Geçiş etkilerinden biri demografik diğeri ise ekonomik değişimdir. Demografik geçiş, doğurganlık oranın git gide azalması, Ekonomik geçiş ise kadın işgücüne katılım oranın git gide artması şeklindedir. Bu nedenle çoğunlukla iki oran arasında negatif bir korelasyon görülmektedir. Ancak, iki geçiş etkisi arasındaki negatif ilişkinin bilinmesi bu iki yapısal dönüşümü anlamada ve özellikle yönetmede yeterli değildir. Bunun yerine bu iki farklı yapısal dönüşüm arasındaki nedensellik ilişkilerinin bilinmesi gerekir. Demografi ve iktisat literatüründe söz konusu iki değişim arasında özellikle nedensellik ilişkisi yönünde dört farklı nedensellik öngörü mevcuttur.

Nedensellik öngörülerinden ilki tek yönlü olup o da ilişkinin doğurganlık oranından kadın işgücüne katılım oranına doğru gitmesidir. Böyle bir nedensellik ilişkisine gerekçe olarak kadınların annelik içgüdüsü gibi psikolojik nedenlerle evde bulunma gereksinimi, çekirdek aile yapısına geçişten dolayı çocuk bakım yardımı alınamaması ve çocuk bakımındaki profesyonel hizmetlerin kısıtlı ve maliyetli oluşu gösterilmektedir. Sıralanan bu faktörlerin kadın işgücüne katılımı negatif yönde etkileyeceği öngörülmektedir. Bunun yanı sıra doğurganlığın getireceği ek bakım maliyetlerinden dolayı işgücüne katılımı pozitif yönde etkileyeceğini savunan görüşler de mevcuttur. Söz konusu iki yapısal geçiş arasındaki bir diğer tek yönlü nedensellik ilişki kadın işgücüne katılımdan doğurganlığa yöneliktir. Böyle bir ilişkinin ortaya çıkmasına gerekçe olarak da işgücü piyasasındaki özellikle kadınlara yönelik giriş ve çıkışlardaki katılıklar gösterilmektedir. İki değişken arasında beklenen ve ilgili literatürde en fazla öngörülen nedensellik ilişki çift yönlü ilişkidir. Bu ilişkide doğurganlık ve kadın işgücüne katılım aynı zamanda hem neden hem de sonuçtur. İki geçiş arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. İşgücüne katılım ile doğurganlık kararı eş-anlı alındığı varsayılmaktadır. Böyle bir nedensellik ilişkide her iki değişkendeki hareketliliğin ortak dışsal faktörler tarafından yönlendirildiği varsayılmaktadır. Bahsedilen üç nedensellik ilişki yanında iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkinin bulunmayacağını diğer bir deyişle iki değişkenin birbirini tetiklemeyeceğini savunan görüşler de mevcuttur.

Mevcut bu çalışmadaki amaç Türkiye özelinde kadın işgücü katılım oranı ile doğurganlık oranı arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkiler zaman serisi yöntemleri altında araştırmaktır. Serilerin bireysel özellikleri nedeniyle uzun dönem ilişki varlığı ARDL yaklaşımıyla ve nedensellik ilişkiler ise Toda-Yamamota yaklaşımıyla irdelenmiştir. Analize tabii tutulan seriler yıllık olup 1980-2017 dönemini kapsamaktadır.

1. Literatür Taraması

Gerek iktisat gerekse demografi literatürü kadın işgücüne katılım oranı ile doğurganlık arasındaki kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkileri araştıran çalışma sayısı bakımından çok zengin değildir. Özellikle iki değişken sarasındaki nedensellik ilişkileri araştıran çalışma sayısı oldukça sınırlı olup ve bulgular farklılık göstermektedir (Narayan ve Smyth, 2003). Bazı çalışmalar kadın işgücünden doğurganlık oranına, bazı çalışmalar doğurganlık oranından kadın işgücüne tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulurken bir kısım çalışma da çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlamıştır. Yok denecek kadar az sayı da çalışma iki değişken arasında nedensellik ilişkisine rastlayamamıştır.

Uygulamalı literatürde iki değişken arasındaki nedensellik ilişkiyi araştıran çalışmalardan ilki Michael (1985) ve Zimmermann (1985) tarafından gerçekleştirilmiştir. Michael (1985),

ABD'nin 1948-1980 dönemine standart Granger nedensellik testini uygulamış ve söz konusu değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğuna yönelik bulgular elde etmiştir. Diğer taraftan aynı dönemde, Granger nedensellik yaklaşımı altında 1960-1979 dönemi Almanya verilerini analiz eden Zimmermann (1985), doğurganlık oranından kadın işgücüne katılıma yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur. Aynı yıllarda benzer bir bulgu yaklaşık on yıl sonra ABD için Cheng (1996) ve Japonya için Cheng, Hsu ve Chu (1997) tarafından elde edilmiştir. ABD'nin 1948-1993 dönemini Granger nedensellik yaklaşımı altında araştıran Cheng (1996), doğurganlık oranın neden kadın işgücüne katılımının sonuç olduğuna dair ekonometrik bulgular elde etmiştir. Bir başka çalışmada Cheng vd. (1997), aynı analizi bu kez Japonya'nın 1950-1993 dönemi için tekrarlamış ve benzer bir sonuç elde etmiştir. Cheng vd. (1997)'e göre, bulgular Japonya örneğinde kadınların istihdamının, daha fazla çocuğa sahip olma olasılığını engellemediğini veya azaltmadığını göstermiştir.

Engelhardt, Kögel ve Prskawetz (2001), doğurganlık oranı ile kadın işgücüne katılımı arasındaki kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkilerini 5 Avrupa ülkesi (Fransa , Batı Almanya , İtalya , İsveç ve İngiltere) ile ABD için incelemişlerdir. Çalışmalarında kullanılan veriler Avrupa ülkeleri için 1960-1994 dönemini kapsarken ABD için 1948-1995 dönemidir. Hata düzeltme yaklaşımı altındaki Granger nedensellik bulgularına göre, Fransa, İtalya ve İngiltere örneklerinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi gerçekleşmiştir. Batı Almanya ile ABD için tek yönlü nedensellik ilişkisi ortaya çıkmış ancak bu ilişkinin yönü aynı değildir. Batı Almanya 'da kadın işgücüne katılım doğurganlığa neden olurken tersi ABD'de görülmüştür. Bunlara ilave olarak İsveç örneğinde herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Narayan ve Smyth (2003), söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini 6 Asya ülkesi (Bangladeş, Nepal, Pakistan, Hindistan, Sri Lanka ve Maldivya) için araştırmışlardır. Çalışmalarındaki en önemli farklılık uzun dönem ilişki analizinin ARDL yaklaşımıyla gerçekleştirilmiş olmasıdır. Hata düzeltme modeli altındaki Granger nedensellik analizi sonucu da, kısa dönem itibariyle Sri Lanka hariç beş ülkede nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Bangladeş, Nepal ve Hindistan örneklerinde işgücüne katılım oranından doğurganlık oranına yönelik olmak üzere tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanırken, Pakistan ve Maldivya özelinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Mishra, Nielsen ve Smyth (2010), 1960 ile 2004 dönemi G7 ülkeleri için (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, ABD ve Birleşik Krallık) panel Granger nedensellik testi ile toplam doğurganlık oranından kadın işgücüne katılım oranına doğru uzun dönemde bir nedenselliğin olduğunu belirlemişlerdir. Ancak aynı yıl 28 OECD ülkesi için yapılan bir başka çalışmada Mishra ve Smyth (2010), panel Granger nedensellik testi ile kadın işgücüne katılım oranından toplam doğurganlık oranına doğru tek yönlü uzun dönemde nedenselliğin olduğunu saptamışlardır. Ayrıca Mishra ve Smyth (2010), kadın işgücüne katılım oranının nasıl ölçüldüğüne ve süresine bağlı olarak bu iki değişken arasında çift yönlü Granger nedenselliğin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Elde edilen her iki bulguda da kadın işgücüne katılım oranı ile doğurganlık hızı arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir.

Subramaniam, Majid, Loganathan ve Devadason (2015) 5 Asya ülkesi (Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland ve Singapur) kadın işgücüne katılım oranı ile doğurganlık hızı arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit etmişler ve panel Granger nedensellik testi ile iki değişken arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu saptamışlardır. Ele alınan bu 5 Asya ülkesine ilave olarak Vietnam'ında dahil edildiği bir başka çalışmada Hartani, Bakar

ve Haseeb (2015), bu ülkeler için kadın işgücüne katılım oranı ile doğurganlık hızı arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ve panel nedensellik ile doğurganlık hızından kadın işgücüne katılım oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Diğer taraftan He ve Zhu (2015), Çin için ikinci bir çocuğun evli kadınların işgücüne katılım oranı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada ikinci çocuğa sahip olma durumunun kadınların işgücüne katılmalarında önemli bir engel teşkil oluşturduğu tespit edilmiştir. He ve Zhu (2015), elde edilen bu sonucun Çin'de tek çocuk yasasının gevşetilmesi durumunda işgücü katılım oranı bundan önemli ölçüde etkileneceğini belirtmişlerdir.

Son yıllarda yapılan bir çalışmada Maheswaranathan (2018), Sri Lanka için 1980-2017 dönemi için Johansen Juselius eşbütünleşme testi ile kadın işgücüne katılım oranı ile doğurganlık hızı arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte ilgili çalışmada Granger nedensellik testi ile kadın işgücüne katılım oranının doğurganlık hızını olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Aşağıdaki Tablo 1'de kadın işgücüne katılım oranı ile doğurganlık hızı arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran çalışmaların özeti sunulmuştur. İlgili tabloda nedensellik ilişkilerin yönü oklar vasıtasıyla gösterilmiştir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Çalışma	Ülke	Dönem	NDENSELLİK
Zimmermann (1985)	Almanya	1960-1979	DH → KİKO
Micheal (1985)	ABD	1948-1990	DH ↔ KİKO
Klijzing vd. (1988)	Hollanda	1977-1984	DH ↔ KİKO
Cheng (1996)	ABD	1948-1993	DH → KİKO
Engelhardt vd. (2001)	Fransa, İtalya, İngiltere	1960-1994	DH ↔ KİKO
	Batı Almanya	1960-1994	DH ← KİKO
	İsveç	1960-1994	YOK
	ABD	1948-1995	DH → KİKO
Narayan ve Smyth (2003)	Bangladeş, Nepal, Hindistan	1960-2000	DH ← KİKO
	Pakistan, Maldivya	1960-2000	DH ↔ KİKO
	Sri Lanka	1960-2000	YOK
Mishra vd. (2006)	G7	1960-2004	DH → KİKO
Cheng vd (1997)	Japonya	1950-1993	DH → KİKO
Maheswaranathan (2018)	Sri Lanka	1980-2017	DH ← KİKO
Subramaniam vd. (2015)	5 Asya Ülkesi[1]	1980-2012	DH ↔ KİKO
Hartani vd. (2015)	6 Asya Ülkesi[2]	1995-2013	DH → KİKO

[1] Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland ve Singapur.

[2] 5 Asya ülkesine ilave olarak Vietnam.

DH: Doğurganlık Hızı, KİKO: Kadın İşgücüne Katılım Oranı

2. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada kullanılan değişkenler Dünya Bankasından alınmış olup 1990 – 2017 dönemini kapsayan yıllık verilerden oluşmaktadır. Tablo 2'de ise değişkenlere ait temel istatistiklere yer verilmiştir. Söz konusu tabloda kadın işgücüne katılım oranının ortalama olarak %28.5 seviyesinde olduğu ve doğurganlık hızının ise ‰ 2.42 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte her iki serinin de Jarque-Bera istatistiği ile normal dağılım şartını sağladığı ilgili tablodan anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ilgili tabloda her iki değişkene ait zaman seyirlerinin grafiklerine de yer verilmiştir. Grafikler incelenecek olunursa doğurganlık hızının gittikçe azaldığı rahatlıkla görülebilir. 1990'lı yıllarda ‰3 civarında olan hız 2015'li yıllarda ‰2'lere yaklaşmıştır. Serinin maksimum değeri ‰3.03 olurken minimum değeri %2.03 olarak gerçekleşmiştir. Hızdaki bu değerler sırasıyla 1990 ve 2017 yıllarına karşılık gelmektedir. Öte yandan kadın işgücüne katılım oranı doğurganlık hızına kıyasla daha oynak bir seyir izlediği söz konusu grafikten anlaşılmaktadır. Kadın işgücüne katılım oranı 1990 yılında %34 seviyelerinde gerçekleştiği ve ardından hızlı bir şekilde düşüş eğilime girerek 1993 yılında %26 seviyelerine düştüğü söz konusu grafikte görülmektedir. Bu düşüşten sonra kadın işgücüne katılım oranı bir yıl sonra ani bir sıçrama ile %31 seviyesine ulaşmıştır. 1994 yılından sonra ise kadın işgücüne katılım oranının hafif dalgalı bir seyir izleyerek 2004 yılına kadar azalma eğilimine girdiği bahsi geçen grafikte dikkat çekmektedir. 2004 – 2008 yılları arasında %23 seviyelerinde kadın işgücüne katılım oranının, minimum seviyelerde olduğu, 2008 yılından sonra artışa geçtiği ve 2017 yılında %34 seviyelerine tekrar ulaştığı ilgili grafikten anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Serilere İlişkin Temel İstatistikler

Değişken	**Doğurganlık Hızı (DH) (%)**	**Kadın İşgücüne Katılım Oranı (KİKO) (‰)**
Ortalama	2.42 (‰)	28.50 (%)
Medyan	2.33 (‰)	28.74 (%)
Maksimum	3.11 (‰)	34.03 (%)
Minimum	2.03 (‰)	23.05 (%)
Standart Sapma	0.32 (‰)	3.39 (%)
Jarque-Bera	2.59	1.21
Olasılık	0.27	0.54

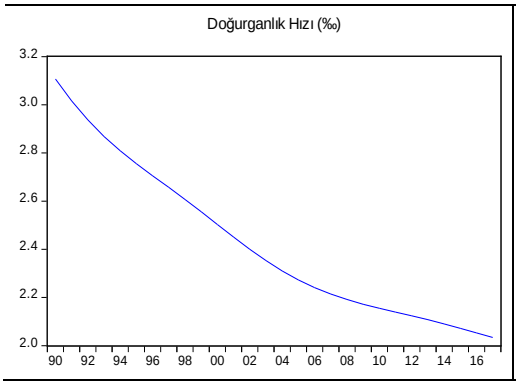

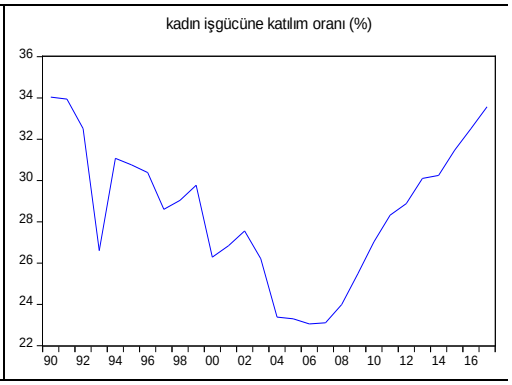

Çalışmada doğurganlık hızı ile kadın işgücüne katılım oranı arasında eşbütünleşme ilişkisinin testi için Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi kullanılmıştır.

$$\Delta KİKO_t=\beta_0+\sum_{i=1}^{p}\alpha_i\Delta DH_{t-i}+\sum_{i=1}^{p}\beta_i\Delta KİKO_{t-i}+\delta_0 DH_{t-1}+\delta_1 KİKO_{t-1}+\mu_t \quad (1)$$

(1) numaralı ARDL modelinde Δ; değişkenlerin birinci devresel farkını, α_i, β_i ve δ_i'ler değişken katsayılarını, μ_t; hata terimini, p; bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. ARDL sınır testinde değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi bulunması durumunda değişkenler için uzun dönem katsayılarının tahmini için Pesaran ve Shin (1999)'in ARDL modeli kullanılmaktadır.

$$KİKO=\beta_0+\sum_{i=1}^{p}\alpha_i KİKO_{t-i}+\sum_{i=1}^{p}\beta_i DH_{t-i}+\mu_t \quad (2)$$

(2) numaralı ARDL modelinde DH bağımsız değişkeni için uzun dönem katsayısı (β_1), (2) numaralı regresyon modelinin katsayıları kullanılarak aşağıdaki gibi tahmin edilir.

$$\beta_1=\sum_{i=1}^{p}\beta_i \Big/ (1-\sum_{i=1}^{p}\alpha_i) \quad (3)$$

Uzun dönem esneklik katsayıları tahmin edildikten sonra ARDL için hata düzeltme modeli (HDM) aşağıdaki gibi tahmin edilir.

$$\Delta KİKO_t=\beta_0+\phi ECT_{t-1}+\sum_{i=1}^{p}\alpha_i\Delta KİKO_{t-i}+\sum_{i=1}^{p}\beta_i\Delta DH_{t-i}+\varepsilon_t \quad (4)$$

Burada, ECT; hata düzeltme terimini göstermektedir. (5) numaralı ARDL-HDM'de ECT_{t-1} hata düzeltme terimi katsayısının, 0 ile -1 arasında bir değer alması ve bu katsayının istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir.

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Toda-Yamamoto (1995), nedensellik testi aşağıdaki gibidir.

$$KİKO_t=\lambda+\sum_{i=1}^{k}\beta_i KİKO_{t-i}+\sum_{j=k+1}^{k+d_{max}}\beta_j KİKO_{t-j}+\sum_{i=1}^{k}\alpha_i DH_{t-i}+\sum_{j=k+1}^{k+d_{max}}\alpha_j DH_{t-j}+\mu_{1t} \quad (5)$$

$$DH_t=\lambda+\sum_{i=1}^{k}\delta_i DH_{t-i}+\sum_{j=k+1}^{k+d_{max}}\delta_j DH_{t-j}+\sum_{i=1}^{k}\theta_i KİKO_{t-i}+\sum_{j=k+1}^{k+d_{max}}\theta_j KİKO_{t-j}+\mu_{2t} \quad (6)$$

(5) ve (6) numaralı Toda-Yamamoto modelinde k; bağımlı ve bağımsız değişkenler için gecikme uzunluğunu, dmax; değişkenlerin maksimum entegre derecesini, βi, βj, αi, αj, δi, δj, θi, θj'ler değişken katsayılarını ve λ; sabit terimi göstermektedir.

Denklem (5)'de doğurganlık hızının, kadın işgücüne katılım oranına neden olmadığı yönündeki hipotez aşağıdaki gibidir.

$$H_0: \alpha_i = 0 \quad (7)$$

Benzer şekilde, denklem (6)'de kadın işgücüne katılım oranının, doğurganlık hızının nedeni olmadığı yönündeki boş hipotez aşağıdaki gibidir.

$H_0 : \delta_i = 0$ (8)

(7) ve (8)'deki H_0 hipotezlerinin reddedilip reddedilmediğini belirlemek için Wald test istatistiğinden faydalanılmaktadır.

3. Bulgular ve Değerlendirme

Doğurganlık hızı ile kadın işgücüne katılım oranı arasındaki olası nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisini incelemeden önce değişkenlerin durağanlık seviyeleri belirlenmelidir. Bunun için her iki değişkene de genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin (KPSS) birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'de gösterilmiştir. Söz konusu tabloda ADF birim kök test sonuçlarına göre doğurganlık hızı seviyesinde durağan, kadın işgücüne katılım oranı ise birinci devresel farkında durağan belirlenmiştir. KPSS birim kök test sonucuna göre ise doğurganlık hızı ADF'de olduğu gibi seviyesinde durağan tespit edilmiştir. Ancak kadın işgücüne katılım oranı sabitli modelde seviyesinde sabitli ve trendli modelde birinci devresel farkında durağan olduğu ilgili tabloda görülmektedir.

Tablo 3: Birim Kök Test Sonuçları

	ADF			KPSS	
	Sabitsiz	**Sabitli**	**Sabitli ve trendli**	**Sabitli**	**Sabitli ve trendli**
DH	-0.092	-6.450***	-5.927***	0.656**	0.185**
KİKO	-0.224	-1.624	-1.135	0.192	0.171**
ΔKİKO	-5.530***	-5.418***	-3.543*	0.502**	0.481***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Δ sembolü değişkenin birinci devresel farkının alındığını göstermektedir. ADF için maksimum gecikme uzunluğu 6'dır ve optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir. KPSS için Newey-West otomatik band genişliği ve Bartlett kernel spectral tahmin yöntemi kullanılmıştır.

Durağanlık test sonuçlarından sonra kadın işgücüne katılım oranı birinci devresel farkında durağan kabul edilerek, ilgili değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ARDL yaklaşımı ile test edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 4'de ARDL modelinin sonuçları yer almaktadır. İlgili tabloda kadın işgücüne katılım oranının bağımlı doğurganlık hızının bağımsız değişken olarak ele alındığı trendli ARDL modelinde iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen tabloda doğurganlık hızının, kadın işgücüne katılım oranını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hata düzeltme terimi katsayısı -0.704 olarak tespit edilmiş ve ilgili katsayı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Söz konusu tabloda, ARDL modelinin otokorelasyon, değişen varyans sorunlarının olmadığı ve ancak normallik varsayımının sağlanamadığı görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 4'de ARDL modeline ilişkin CUSUM ve CUSUM kare grafikleri gösterilmiştir. Grafiklerden anlaşılacağı üzere modeller uzun dönemde istikrarlıdırlar. Çalışmada ayrıca doğurganlık hızının bağımlı değişken olduğu ARDL modelleri için eşbütünleşme testine bakılmış ancak herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir.

Tablo 4: ARDL Modeli Sonuçları

ARDL Sınır Testi	
Bağımlı Değişken	KİKO
F- Sınır Testi	7.13***
Jargue-Bera	20.969 (0.000)
Breusch-Godfref LM Otokorelasyon	0.009 (0.923)
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans	3.954 (0.266)
Uzun Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme Terimi	
Değişken	**Katsayı**
DH	43.884***
Trend	1.627***
ECT_{t-1}	-0.704***

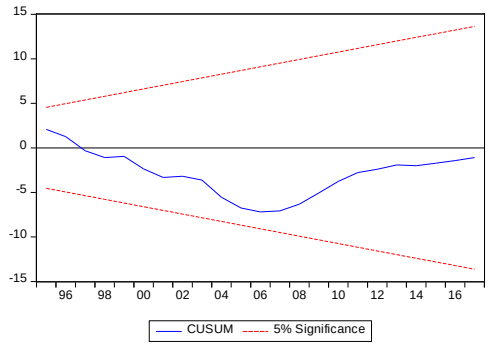

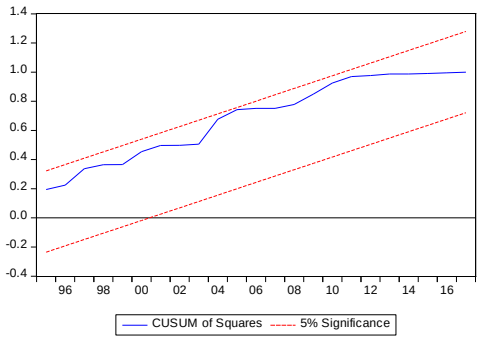

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ve parantez içerisindeki oranlar p-olasılık değerlerini göstermektedir.

Çalışmada değişkenler arasındaki olası nedensellik ilişkisini belirlemek için 2 farklı yaklaşım kullanılmıştır. Bunlardan birincisi VAR Granger nedensellik testi, ikincisi ise Toda-Yamamoto nedensellik testidir. İlk durumda kadın işgücüne katılım oranı seviyesinde durağan olduğu varsayımı yapılmıştır. İkinci yaklaşımda ise söz konusu değişkenin birinci devresel farkında durağan olduğu kabul edilmiştir. Her iki nedensellik testi için maksimum gecikme uzunluğunun 4 olduğu yerde optimal gecikme uzunlukları Akaike, Schwarz FPE ve HQ tarafından 4 olarak tespit edilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 5'de, VAR Granger nedensellik test sonuçları yer almaktadır. Söz konusu modele doğrusal trend ilave edilmiştir. Trend katsayısı her iki denklemde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bahsi geçen tabloda her iki değişken arasında istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Sonuçları

H_0 Hipotezi	**X^2**	**Otokorelasyon**	**Değişen Varyans**	**Normallik**
	43.580***	Yok	Yok	Sağlanmış
KİKO, DH'nin Nedeni Değildir.	15.243***	Yok	Yok	Sağlanmış

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu göstermektedir. LM otokorealsyon testine göre 5. Gecikmeye kadar herhangi bir otokorealsyon sorunu yoktur. Benzer biçimde White değişen varyans testine göre de değişen varyans sorunu yoktur. Son olarak Jarque-Bera istatistiğne göre VAR hata terimleri normal dağılım özelliğine sahiptir.

Tablo 6'da VAR modeli için Varyans ayrıştırma sonuçları bulunmaktadır. Bahsi geçen tabloda kadın işgücüne katılım oranının, doğurganlık hızının varyansına katkısının, %20'nin altında olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan söz konusu tabloda doğurganlık hızının, kadın işgücüne katılım oranı varyansına katkısı 8 ve 10. dönemlerde %20'nin üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Varyans Ayrıştırması

	2. Dönem	**4. Dönem**	**6. Dönem**	**8. Dönem**	**10. Dönem**
KİKO'nun DH Varyansına Katkısı (%)	4.46	6.86	14.19	17.83	18.68
DH'nin KİKO Varyansına Katkısı (%)	0.42	3.06	14.75	26.28	33.48

Aşağıdaki Grafik 1'de VAR Granger nedensellik testi için etki-tepki fonksiyon grafikleri yer almaktadır. Söz konusu grafikte mavi çizgi içsel değişkenin hata terimlerindeki şoklara karşı verdiği tepkileri gösterirken; kırmızı çizgiler ise iki standart sapmalık alt ve üst sınırları göstermektedir. Bahsi geçen grafikte kadın işgücüne katılım oranının, doğurganlık hızında meydana gelen şoka ilk dönemde negatif yönde tepi verdiği ve ardından bu tepkinin pozitif yönde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan doğurganlık hızının, kadın işgücüne katılım oranında meydana gelen şoka ilk dönemdeki tepkisinin negatif yönde olduğu, bu negatif yönlü tepkinin giderek kuvvetlendiği 8. dönemde minimum noktaya ulaştığı ve ardından bu negatif tepkinin yavaş yavaş ortadan kaybolarak ve şeklini andıracak şekilde tepki gösterdiği ilgili grafikten anlaşılmaktadır.

Grafik 1: VAR ÇÖZÜMÜ ETKİ-TEPKİ FONKSİYONLARI

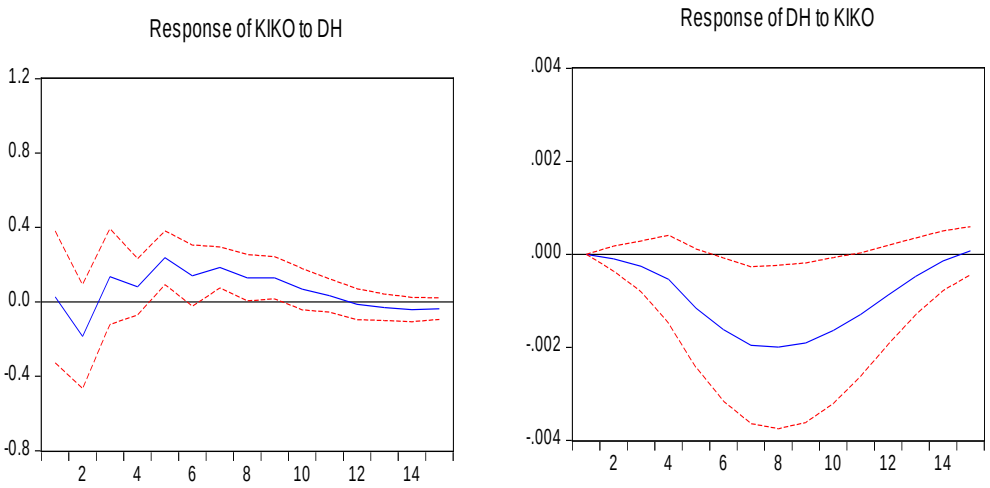

Kadın işgücüne katılım oranı birinci devresel farkında durağan kabul edilerek söz konusu iki değişken arasındaki olası nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto nedensellik testiyle de incelenmiş ve sonuçlar Tablo 7'de özetlenmiştir. Söz konusu tabloda her iki seri arasında istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 7: Toda-Yamamoto Nedensellik Sonuçları

H_0 Hipotezi	**X^2**
DH, KİKO'nun Nedeni Değildir.	37.025^{***} (4)
KİKO, DH'nin Nedeni Değildir.	19.249^{***} (4)

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Türkiye'de 2006 öncesi kadın işgücüne katılım ile doğurganlık hızı arasındaki ilişki pozitifken 2006 sonrası negatife dönüşmüştür. Doğurganlık hızı ele alınan dönem içerisinde gittikçe azalan bir seyir izlemiştir. İşgücüne katılım ise önce azalan sonra artan bir eğilime sahip olmuştur. Ekonometrik analizde kullanılan yönteme bağlı kalmaksızın KİKO ile DH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çift yönlü nedensellik ilişkisi, kadınların işgücüne katılımı ile çocuk sahibi olma kararlarının aynı anda birlikte alındığı anlaşılmaktadır. Kararlardan biri önce diğeri sonra şeklinde alınması söz konusu değildir. Çift yönlü nedensellik ilişkisi her iki değişkendeki hareketliliğin ekonomik, sosyal, demografik ve kurumsal faktörler ile yasal düzenlemeler gibi ortak dışsal faktörlerden tarafından yönlendirildiğine işaret etmektedir. Özellikle KİKO'nun artma eğilimi gösterdiği 2004 sonrası dönemde kadınlara ilişkin doğum izinlerinin genişletilmesi kadınların işgücü piyasasına giriş ve çıkışlarını önemli ölçüde esnetmiştir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılımlarının oldukça düşük olması (ortalama olarak %28) ve katılımın da genellikle

vasıflı ve kariyerli olması iki değişken arasındaki çift yönlü nedenselliğin nedenlerinden biridir.

Kaynakça

Cheng, B. S. (1996). An Investigation of Cointegration and Causality Between Fertility and Female Labour Force Participation. Applied Economics Letters, 3 (1), p. 29-32.

Cheng, B. S., Hsu, R. C., & Chu, Q. (1997). The Causality Between Fertility and Female Labour Force Participation in Japan. Applied Economics Letters, 4 (2), p. 113-116.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrica: journal of the Econometric Society, 49 (4), p. 1057-1072.

Engelhardt, H., Kögel, T., & Prskawetz, A. (2001) Fertility and Female Employment Reconsidered: A Macro-Level Time Series Analysis. MPIDR Workıng Paper WP 2001-021.

Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 37 (3), p. 424-438.

Hartani, N. H., Bakar, N. A. A., & Haseeb, M. (2015). The Nexus Between Female Labor Force Participation and Female Total Fertility Rate in Selected ASEAN Countries: Panel Cointegration Approach. Modern Applied Science, 9 (8), p. 29.

He, X., & Zhu, R. (2016). Fertility and Female Labour Force Participation: Causal Evidence from Urban China. The Manchester School, 84 (5), p. 664-674. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/65650/1/MPRA_paper_65650.pdf

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?. Journal of Econometrics, 54 (1-3), p. 159-178.

Maheswaranathan, S. (2018). Female Labour Force Participation and Fertility in Sri Lanka: Empirical Evidence from Granger Causality Test. International Journal of Management and Applied Science, 4 (9), p. 36-38.

Michael, R. T. (1985). Consequences of the Rise in Female Labor Force Participation Rates: Questions and Probes. Journal of Labor Economics, 3 (1, Part 2), p. 117-S146.

Mishra, V., Nielsen, I., & Smyth, R. (2010). On the Relationship Between Female Labour Force Participation and Fertility in G7 Countries: Evidence from Panel Cointegration and Granger Causality. Empirical economics, 38 (2), p. 361-372.

Mishra, V., & Smyth, R. (2010). Female Labor Force Participation and Total Fertility Rates in the OECD: New Evidence from Panel Cointegration and Granger Causality Testing. Journal of Economics and Business, 62 (1), p. 48-64.

Narayan, P. K., & Smyth, R. (2003). The Causal Relationship Between Female Employment and Fertility in South Asia: An Application of the Bounds Testing Approach to Cointegration. Indian Journal of Labour Economics, 46 (2), p. 247-252.

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). An Autoregressive Distributed-Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. Econometric Society Monographs, 31, p. 371-413.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. Journal of Applied Econometrics, 16 (3), p. 289-326.

Subramaniam, T., Majid, M., Loganathan, N., & Devadason, E. S. (2018). Causality Between Female Fertility and Female Labour Force Participation in Asean-5. Jati-Journal of Southeast Asian Studies, 23 (1), p. 47-63.

The World Bank, Data, https://data.worldbank.org (05.10.2019).

Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. Journal of Econometrics, 66 (1-2), p. 225-250.

Zimmermann, K. F. (1985). Familienökonomie, Berlin Springer.

Modernizmin Eleştirisi ya da Bir Ruh Macerası

Sinan YAZICI*

Özet

Bilim, sanat, siyaset, kültür gibi insan hayatının pek çok alanını tesiri altına almış olan modernleşme hayatın her alanında etkili olan ve gerek bireysel ve gerekse toplumsal düzeyde benimsenen bir dünya görüşüdür. Aklı esas alan modernleşme bu sayede geleneksel kalıpları yıkmış bilim ve teknik alanında önemli mesafelerin kat edilmesinde büyük bir tesiri olmuştur. Bilim ve teknikte yaşanan gelişmeler, modernleşmenin benimsenerek bir yaşam biçimi haline getirilmesinde etkili olmuştur. Ancak özellikle II. Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan büyük felaketler, modernleşmeyi gerek devletler gerek toplumsal ve gerekse bireysel düzeyde ciddi eleştirilere de maruz bırakmıştır.

Modernleşmenin bireysel düzeyde getirmiş olduğu sorunların ortaya konulmasını amaçlayan bu çalışma, modernleşmeyi oldukça önemseyen ve bir yaşam biçimi haline getiren bir aile ortamında yetişmiş, Türk sinemasının önemli yönetmenlerinden biri Ayşe Şasa'nın yaşadığı değişimi ele almaktadır. Bu bağlamda, yaşadığı değişim sürecini ele aldığı *Bir Ruh Macerası* adlı eseri, içerik analizi yöntemi ile de analiz edilmekte ve modernleşme açısından eleştirel okumaya tabi tutulmaktadır.

Criticism of Modernism or a Soul Adventure

Abstract

Modernization, which has influenced many areas of human life such as science, art, politics and culture, is a world view that is effective in all areas of life and is adopted both at individual and social levels. Modernization, which is based on the mind, has thus destroyed the traditional patterns and played a major role in the progress of the scientific and technical fields. Advances in science and technique have been effective in transforming modernization into a way of life. However, especially II. The great disasters that emerged as a result of World War II have subjected modernization to serious criticism both at the state and at the social and individual levels.

This study, which aims to reveal the problems brought about by modernization on an individual level, examines the change experienced by Ayşe Şasa, one of the most important directors of Turkish cinema, who grew up in a family environment that cares about modernization and makes it a way of life. In this context, his work Ruh A Spirit Adventure değişim, which deals with the process of change, is also analyzed by content analysis method and subjected to critical reading in terms of modernization.

* Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü e-mail: sinanyazici@bayburt.edu.tr

Giriş

Bilim, sanat, siyaset ve kültür gibi pek çok alanı tesiri altına almış olan modernleşme, gerek bireysel ve gerekse toplumsal düzeyde dünya çapında kabul gören bir dünya görüşüdür. Aristo'nun Tanrı merkezli hiyerarşik kozmos anlayışı yerine, özneden hareketle aklı esas alan modernleşme, geleneksel bilgi ve düşünce yapılarında önemli değişimlerin meydana gelmesinde etkili olmuştur. Bu alanlarda meydana gelen gelişmeler hayatımızı kolaylaştırmış, dünyanın adeta küçük bir köy haline gelmesine yol açmıştır. Bu durum modernleşmenin daha fazla yaygınlaşarak bir yaşam biçimi haline gelmesini sağlamıştır.

Bilim ve teknolojide yaşanan gelişmeler, insan hayatını kolaylaştırmış olmakla birlikte pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle devletler düzeyinde yaşanan rekabet, dünyanın hammadde kaynaklarının paylaşımı sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu durum sanayileşen merkez ülkeler arasında iki büyük dünya savaşının yaşanmasına yol açmıştır. Devletler arası rekabetin sonucu olarak ortaya çıkan savaşlar, insanlığı topyekûn yok etme potansiyeline sahip yeni silahların geliştirilmesinin de yolunu açmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda meydana gelen büyük felaketler, modernleşmenin gerek devletler gerek toplumsal ve gerekse bireysel seviyede sorgulanmasına ve ciddi eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur.

Modernleşmenin bireysel düzeyde getirmiş olduğu sorunların ortaya konulması amaçlayan bu çalışma, modernleşmeyi bir yaşam biçimi haline getirmeyi hedefleyen bir ailenin çocuğu olarak yetiştirilen Ayşe Şasa'nın, hayatında "modern olmadan modern olmanın eleştirisi"ne doğru yaşadığı değişimi ele almaktadır. Ailesinin bu konudaki hassasiyetinin bir sonucu olarak, ilk eğitimini Batılı mürebbiyelerin gözetiminde bilimsel bir şekilde almış ve mürebbiye dili Almancayı anadili Türkçeden önce öğrenmiş/öğrenmeye maruz kalmış, Türk sinemasının usta yönetmenlerinden biridir.

Ancak Şasa, aldığı eğitimle uyumlu, bir hayat sürdür(e)memiştir. Hayatı sorgulamış ve kendisini sürekli bir varoluş buhranı içerisinde bulmuştur. İlk gençlik döneminde kendisini nihilist ve ateist olarak ifade eden Şasa, sonraki yıllarda ateizmde ısrar etmiş ancak nihilizmden vazgeçerek topluma yararlı bir fert olma düşüncesi ile sosyalizmi benimsemiştir. Şasa 30 yaşında ağır bir ruhsal bunalım geçirmiş, doktorlar kendisine şizofren teşhisi koymuştur. Bu hastalık, 1980'li yılların ortalarına kadar devam etmiştir. Daha sonra kendi ifadesi ile "varoluşuna anlam kazandıran köklerini" bulmuştur. Hastalık nöbetleri gerilemiş ve nihai olarak hastalıktan kurtularak normal hayatına devam etmiştir.

Literatüre bakıldığında Şasa hakkında yazılmış yazılar bulunmaktadır. Arslan'ın hazırladığı eser (2016), kırk civarında Türk aydınının Şasa hakkında duygu ve düşüncelerini kaleme aldığı yazı ve Şasa ile yapılan mülakatlardan oluşturulmuştur. Ancak konu ile ilgili herhangi bir bilimsel çalışmanın yapılmadığı anlaşılmıştır.

Şasa'nın hayatında yaşadığı değişimin inceleme konusu yapılmasının nedenleri şöyle sıralanabilir: Öncelikle Şasa'nın yaşadığı dönem, modernleşmenin yoğun eleştiriler aldığı İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelmektedir. İkinci olarak, Şasa'nın yakınları gerek Osmanlı ve gerekse Türk bürokrasisinde önde gelen şahsiyetlerdir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti aldığı yenilgilerle birlikte modernleşme sürecine girmiştir. Bu süreç önce askeri alanda başlatılmış ve yeterli olmadığı görülerek siyasi alanda da modernleşmenin kapsamına alınmıştır. Nihai olarak da toplumsal alan modernleşme sürecinin içerisine girmiştir. Üçüncü olarak, kendisinin sinema çevresi ile yakın ilişkileri bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Sinema doğrudan modernleşmenin merkezinde yer alan bir sektördür ve Ayşe Şasa Türkiye'nin ilk sinema yönetmenlerinden biridir. Dördüncü bir neden ise başta Kemal

Tahir olmak üzere 1960'lı yılların modernleşme ve sosyalizm üzerine önemli çalışmalar yapan aydınları ile yakın ilişkileri bulunmaktadır. Bir diğer neden, iyi derecede Almanca ile İngilizceyi bilmesi ve son olarak ailesinin İstanbul'un ticari hayatındaki önemli yeri olarak belirtilebilir. Şasa'nın gerek kendisi ve gerekse ailesi ve yakınları vasıtasıyla oluşan bu bağlar, onun modernleşme ile ilgili eleştirilerini incelemeyi önemli kılmaktadır.

Nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen çalışmada elde edilen veriler, doküman incelemesi ile elde edilmiş ve içerik analizi yöntemi ile de analiz edilmiştir. Bu çerçevede biyografisi olan Bir Ruh Macerası (2019 A) kitabı incelemede temel eser olmuştur. Şasa'nın hayatını ele alan bu kitap, biyografi tarzında yazılmış, Şasa'nın hayatındaki değişimleri ortaya koymuştur. Bir Ruh Macerası kitabı incelenmesine rağmen, Şasa'nın diğer eserleri, özellikle Delilik Ülkesinden Notlar (2019 B), Yeşilçam Günlüğü, Şebek Romanı (2019), Kendisi adına açılan Facebook Sayfası, Arslan'ın (2016) editörlüğünde Şasa'nın hayatını ve eserlerini değişik yönlerden ele alan hayret Perdesini Temaşa adlı eserden de yararlanılmıştır.

1. Şasa'nın Modernleşmenin Eleştirisi Bağlamında Yaşadığı Değişim

Şasa 1941 yılında İstanbul'da doğdu. 1960 yılında Arnavutköy Amerikan Koleji'ni bitirdi. Daha sonra Boğaziçi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünde eğitim aldı. 1960'lı yıllarda yeni yeni gelişme sürecinde olan sinemada çalışmaya başladı. Daha sonra bu alanda yönetmenliğe başladı. Hastalığı nedeni ile 1969 yılında sinemaya bir süre ara vermek zorunda kaldı. 1980'li yıllarda yeniden senaryolar yazmaya başladı. Çeşitli kitaplar yayınladı. 2014 yılında vefat etti.

Şasa'nın ailesi İstanbul'un oldukça zengin ve tanınmış ailelerinden biridir. Aile bireyleri, gerek Osmanlı Devleti'nde ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde önemli devlet görevleri almışlardır. Dedelerinden Mehmet Muzaffer Paşa Osmanlı Deniz Kuvvetlerinde Oramiral olarak görev yapmış, yine yakınlarından biri Rauf Orbay, hem Osmanlı Devleti'nde hem Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli görevlerde bulunmuş üst düzey askeri komutanlarındandır.

Şasa'nın anne ve babası liberal değerleri benimsemiş, çağdaş olan, yeni olan her şeyin iyi olduğunu düşünmektedirler. Bu çerçevede aile, çocuklarının modern değerlere göre yetişmesi için modern değerlerin kaynağı kabul edilen Batı'yı iyi bilen/Batılı olan mürebbiyelere (dadı) ihtiyaç duymaktadırlar. Şasa, mürebbiye ihtiyacının giderilmesi konusunda oldukça şanslıdır. Çünkü Şasa'nın çocukluğu II. Dünya Savaşı dönemine denk gelmiştir. Nazi Almanya'sından kaçan mülteciler bu ihtiyaca cevap vermektedir. Şaşa, o dönemde İstanbul'un önde gelen aileleri çocuklarının eğitimi için Batılı mürebbiyeler görevlendirmişlerdir (2019 A, s. 29).

Tablo 1: Şasa'nın Yaşam Öyküsü (Kodlar)

Çocukluk Dönemi	Gençlik Dönemi	Hastalık Dönemi
• Varoluşuna sahih bir neden arama • Aidiyet sorunu	• Kolej eğitimi • Rasyonel felsefe • İnsanın özne haline gelişi • Maneviyattan kopma • Nihilizme kayma/ateizm • Yalnızlaşma/intihar düşüncesi • Sosyalizmi benimseme	• 30 yaşında şizofren hastalığına yakalanma • Benlik parçalanması • Bilinçte bulanma • Doktorların hastalık karşısında çaresiz kalışı • Bilime olan güvenin sarsılması • Bilim felsefesi ile ilgili

	• İlk hastalık nöbeti • Duygusal kararsızlık	okumalar yapma • Varlığı sorgulama • Tasavvuf ile tanışma • Varoluşuna sahih bir neden bulduğuna inanma • Hastalık nöbetlerin gerilemesi • Sağlığa kavuşma

Şasa, daha 6-7'li yaşlardan itibaren kendisini hakikate ulaşma ve doğruyu bulma arzusunun içinde bulmuştur. Varoluşuna kendi ifadesi ile "sahih bir neden" bulma arayışı gençlik döneminde de devam etmiştir. Bu dünyadaki varlık sebebi, Şasa'nın sorgulama sürecinde cevabını merak ettiği en temel ontolojik sorudur. Bu soruya yanıt arama sürecinde Şasa, gerek aile ortamının ve gerekse aldığı eğitimin etkisi ile ortaokulun son yıllarında ve lisede Tanrı'nın varlığını sorgulamaya başlamıştır. Gençlik yıllarına doğru nihilizme kayan Şasa, kendisini varoluşuna sahih bir neden bulamama sebebi ile karmaşa içerisindedir. İntihar etmek istemektedir. Ortaokul üçüncü sınıfta iken bu düşünceler içerisinde kendisini bir amnezi (zihni bir dağınıklık) içerisinde bulmuştur. Bu nedenle de hastaneye götürülür. Hastanede doktora intihar etme düşüncesini açınca doktor ona, "Sen akıllı bir çocuksun bu toplum için gereklisin" deyince nihilizmden sosyalizme kaymaya başlamıştır.

Sosyalizmle birlikte "varoluşuna sahih bir sebep bulduğunu düşünerek hayata yeniden tutunmaya çalışan Şasa Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde eğitimine devam etmiştir. Şasa, kolejde rasyonalist felsefe temelinde verilen bilim sanat ve felsefe eğitiminin insanın kendisini yegâne değer olduğu düşüncesini beslediğini düşünmüştür. Tek değer ve biricik özne olan insan, doğal olarak kutsala karşı en hafif ifade ile kayıtsız kalmaktadır (2019 A, s. 98). Bu kayıtsızlık ya da kışkırtılmanın bir sonucu olarak insan, özgürleştiğini düşünmektedir. Ancak bu durumu özgürlükten ziyade; yalnızlaşma ve manevi desteklerden yoksun kalma olarak okumanın daha doğru olduğu düşüncesindedir. Şasa bu konu ile ilgili olarak (2019 A, s. 158):

> Hayatımın ilk yarısı korku filmi gibi geçti… Varoluşuna sahih bir neden bulamayan insan bilsin ya da bilmesin, korku, endişe ve vehim içindedir.

Şeklindeki ifadesi ile yaşadığı varoluşsal buhranı ve bunun sonucunda ortaya çıkan sağlık sorunlarına işaret etmektedir. Kolejde iyi bir eğitim verildiği düşüncesinde olan Şasa, kolejde Modern edebiyat eserlerinden Virginia Wolf, James Joyce, Kafka, Camus ve Sartre gibi tanınmış yazarların eserleri okutulmuştur (2019 A, s. 67). Ancak okutulan bu eserler, Şasa'nın sorularına yanıt vermek yerine sorunlarını daha derinleştirerek içinden çıkılmaz bir hale getirmiş ve onu karamsarlığa itmiştir. Şasa kendisini manevi bir baba olarak gördüğü dönemin önemli düşünürlerinden Kemal Tahir'le yaptıkları sohbetlerden de alıntılar yaparak içinde bulunduğu durumu açıklama çabasına girişmektedir. Kemal Tahir'in:

> …Yahu çocuklar öldüğümüz zaman bütün birikimimiz, kültürümüz, düşüncemiz, her şeyimiz kaybolacak, yok olacağız. Bu dehşet verici bir şey…"

İfadesi ile sadece kendisi değil dönemin aydınlarının da varoluşsal sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Bu sorunlar da karamsarlığına neden olmaktadır. Bu ifade ayrıca varoluşa gerçek bir temel bulmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Ancak gerek ailenin modernleşme konusundaki kesin düşünceleri gerekse aldığı kolej eğitimi, Şasa'nın gençlik döneminde yaşadığı problemine çözüm bulma imkânından mahrum olmasına neden

olmuş ve dolayısıyla 30'lu yaşlarda şizofren hastalığına yol açmıştır. Yakalandığı hastalıkla 10 yıldan fazla mücadele etmiştir.

Hastalık döneminde yaşadığı nöbetlerini ele aldığı eserinde (2019 B, s. 13-16) tasvir etmeye çalışmıştır. Yaptığı betimlemeye göre, hastalık nöbeti benliğinin parçalara ayrılmasına yol açmıştır. Parçalara ayrılan benliğinin her bir parçasının zaman ve mekân kavramının üzerinde/dışında ayrı ayrı gerçeklikler olarak ortaya çıkmıştır. Bu parçaların her birinin kendisine ait bir vicdanı bulunmaktadır. Benliğinde ortaya çıkan bu parçaların her biri ayrı ayrı benlikler olarak birbirleri ile hesaplaşma halindedirler. Bu hesaplaşma geçmişte yaşadığı olayların bir muhasebesi, çocukluğunda kendisine anlatılan hikâyelerin ete kemiğe bürünmesi şeklinde olabildiği gibi; temelde başlangıçtan itibaren varlığına anlam verme, varlığına gerçek bir temel bulma gibi sorunlarla olmaktadır. Allah'ın varlığı, ateizm; ölüm ve ölüm sonrası hayat gibi sorunlara bu hesaplaşmada yanıt arama çabası içerisindedir. Şasa hastalığı dönemi boyunca yaşadığı nöbetler onu yorsa ve dünyadan kopma noktasına getirse de kendisini meşgul eden sorulara yanıt arayışını sürdürmüştür.

Kendisini sosyalist olarak tanımlayan Şasa, hastalığının ilk dönemlerinde, aldığı eğitimde psikolojiye verilen ağırlıklı yer ve Marksizm'in bilime verdiği değer nedeniyle psikoloji ve psikiyatriye müthiş güven duymaktadır. Ancak kedisi de bir psikiyatrik hasta olan Şasa, alanında önde gelen doktorların hastalığı hakkındaki farklı görüşleri ve teşhis koymadaki yetersizlikleri nedeniyle bilime olan güveni sarsılmıştır. Bu nedenle de bilimin mahiyetini öğrenme ihtiyacı duymuştur. Ortaya çıkan bu ihtiyacı giderme konusunda Şasa şanslıdır.

Şasa bu dönemde dünyada ve Türkiye'de bilimle ilgili tartışmaların devam etmesi Şasa'nın araştırmalarını kolaylaştırmıştır. İyi derecede İngilizce bilmesinin de desteğiyle özellikle Thomas Kuhn'un "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" adlı eserini Boğaziçi Üniversitesinde Şerif Mardin Hocadan okuma fırsatı bulmuştur (2019 A, s. 113). Yaptığı okuma ve araştırmalar neticesinde bilimin insan hayatının bütün yönlerine cevap vermede yetersiz kaldığını ve sınırlı bir deneyim olduğunu anlamıştır. Bu nedenle de kendi ifadesiyle "bilim putuna olan inancı paldır küldür yıkılınca" dünyada yaslanacağı son dayanaktan da yoksun kalır.

Bilime olan güveninin yıkılması ile varoluşunun yegâne anlamının yıkıldığını belirten Şasa, süreç içerisinde bir yandan hastalık nöbetleri ile uğraşırken diğer yandan sorularına yanıt bulma arayışlarını sürdürmüştür. Arayışları sonucunda meşhur Mutasavvıf Muhyiddin İbn-i Arabi'nin Fusus'ul Hikemi ile karşılaşmıştır. Fusus okumaları ile birlikte kendisini sürekli meşgul eden sorulara aradığı yanıtları bulmuş ve doktorunun da katkısı ile yavaş yavaş hastalık nöbetleri gerilemiştir. Daha sonra normal hayatına devam etmeye başlamıştır. Fusus okumaları ile ilgili olarak Şasa:

> "Fususla ilgili okumalar hayatıma hiç bilmediğim bir yumuşaklık ve yeni bir boyut katmaya ve dalga dalga beni etkilemeye başladı."

Tasavvuf düşüncesinin temel eserlerinden biri olan Fusus'ul Hikem (1971, s. XII-XIV) Kuran'da ismi geçen 27 peygamberin her birinin hikmetlerini anlatan bir eserdir. Siyer (peygamberler tarihi) kitaplarında peygamberlerin beşeri hayatları ve tevhit mücadeleleri anlatılırken bu eserde her bir peygamberin manevi ve metafizik nitelikleri anlatılmıştır. Peygamber olmaları hasebiyle ortak noktaları bulunan bu insanların beşer olarak kendilerine has özellikleri ile birbirlerinden ayrılırken manevi olarak da kendilerine has özellikleri ile birbirlerinden ayrıldıklarını belirtir. Bu kitap peygamberlerin manevi hususiyetlerini anlatmak gayesi ile kaleme alınmıştır. Muhyiddin-i Arabi, Rüyasında gördüğü Hz. Muhammed'in manevi âlemde bildirdiği bilgilerden ibaret olduğunu belirtir.

Şasa da bu kitapla birlikte yaşamış olduğu varoluş krizine bir çıkış yolu bulduğunu ve hayatının anlam kazanmaya başladığını belirtmektedir. Bu çerçevede eserde Allah'ın rahman kitabının öne çıkarılarak âlemlerin tasvirinin yapıldığını belirten Şasa (2019 A, s. 127-129) bu eserle birlikte modernleşmenin özgürleştirme gayesi ile insanı kurtardığını iddia ettiği manevi bağların insan için olmazsa olmaz bağlar olduğu sonucuna ulaşır. Modernleşme aslında insanı özgürleştirmediği dünya hapishanesinde köleleştirdiği ve nefsine kul yaptığı sonucuna ulaşır.

Kendisine sunulan gerçekleri kabul etmeyerek varlığın hakikati ile ilgili arayışlara çocuk yaşlardan itibaren başlayan Şasa'nın yaşadığı tecrübelerin benzerini İmam Gazali'nin de yaşamıştır. Dini ilimlerde oldukça önemli bir şahsiyet olan İmam Gazali (s. XX-XXII), yaşadığı varoluş krizi ile ilgili olarak araştırma süreci içerisine girmiştir. Bu çerçevede hakikate ilişkin açıklamalar yapma iddiasında olan devrinin önde gelen akımlarını inceleme konusu yapmıştır. Bu akımlardan biri felsefe, diğeri Tanrıbilim (kelam), bir diğeri Bâtınilik (Şii İsmailiyye Mezhebi) ve dördüncüsü de tasavvuftur. Gazali bu akımlarla ilgili yaptığı araştırma sonuçlarını kaleme aldığı eserlerle değerlendirmiştir. Gazali (1960, s. 13-20), sürecinin sonunda kelam ve felsefenin akılla hakikati anlayabileceği ancak hakikatin kendisine vakıf olamayacağını, bu nedenle de yanlışa düşebileceğini belirtir. Ciddi bir vukufiyetle Bâtıniliğin de (Şii İsmaili Mezhebini) Kuran'ın batınını yorumlaması ve zahirine gereken önemi vermemesi nedeniyle eleştirerek reddederken tasavvuf yolunun hakikate ulaşmada en doğru araç olduğunu kabul eder. Daha sonra 10 yıl boyunca tasavvufi eğitime kendisini veren Gazali günümüzde de önemini koruyan ciddi eserler vücuda getirmiştir.

Tablo 2: Şasa'nın Deneyimi Sonucu Ulaştığı İnsan Hayatına İlişkin Düşüncesi

Doğum Öncesi	Dünya Hayatı	Ölüm ve Sonrası
Metafizik alan varlığına ve süreçlerine ilişkin bilginin mistisizmle (din ve/veya kalple) elde edilebileceği alan Modernleşme bu alanı geleneksel olarak yaftalar, bu alanın bilgisini reddeder	Yanıtını bilimin deney ve gözlem gibi araçlar sonucu elde ettiği bilgi ile verebileceği alan Bilimsel Bilgi Modern Alan (Modernleşme Kabul eder)	Metafizik alan varlığına ve süreçlerine ilişkin bilginin mistisizmle (din ve/veya kalple) elde edilebileceği alan Modernleşme bu alanı geleneksel olarak yaftalar, bu alanın bilgisini reddeder

Şasa yaşadığı deneyim sonucunda varoluşun üç önemli aşaması olduğunu düşünür. Bunlar: 1-doğum öncesi, 2-doğumla başlayan dünya hayatı ve 3- ölümle birlikte başlayan ölüm sonrası olarak ele almaktadır. Bu çerçevede sadece dünya hayatı ile sınırlı bir çerçevede üretilen bilgi ile yetinen modernleşmenin varlığı bir bütün olarak kucaklayamayacağını düşünür. Modernleşmenin yeniden kavramsallaştırdığı akıl, ilerleme ve özgürlük gibi kavramların varoluşla doğrudan ve sahih bir bağının kurulamaması nedeniyle gerçek manalarına kavuşmadıkları sonucuna ulaşır. Bu nedenle sadece deney ve gözlemle bilimin elde ettiği bilgilerin insanı hakikat konusunda eksik bıraktığını düşünür. Metafiziğin ya da kalp bilgisinin hayata gerçek anlamını vermede ve hakikatini ortaya koymada önemli olduğunu düşünür. Bu hakikate, kendi deyimi ile yaşadığı tecrübeler ve ödediği bedeller sonucunda bu hakikate ulaştığını belirtir.

Sonuç

Bu çalışma, Şasa'nın "modernleşmeden modernleşmenin eleştirisi"ne yaşadığı ruh macerasını modernleşmenin bireysel düzeyde eleştirisi bağlamında incelemiştir. Modernleşmenin başlangıçtaki hedefi, özneden hareketle hakikate ulaştırmaktı. Öncelikle özne olarak bireyin sağlıklı düşünmesini engelleyen dini, sosyal, siyasal ve diğer geleneksel bağlarından kurtararak aklı özgürleştirmek ve bu sayede özgür düşünmeyi sağlamak hedeflenmekteydi. Ancak literatürde yapılan eleştiriler, modernleşmenin bu hedefine ulaşamadığı gibi insanın araçsal akıl aracılığı ile varlıkla temasının kesilmesine neden olduğunu göstermektedir. Bir başka yönden, insan bireysel olarak Weber'in deyişi ile "demir kafesin içerisine itildiği" eleştirisi getirilmiştir. Şasa da benzer bir şekilde modernleşmenin varlığı/hakikati dünya hayatı ile sınırlandırmak suretiyle tek boyutlu hale getirdiğini bu nedenle de varlıkla sahici bir ilişki kurulmasının mümkün olamadığını belirtmektedir. Bunun sonucunda insan karamsarlığa, endişeye ve sonuçta psikolojik bunalımlara sürüklenmektedir.

Bu açıdan bakıldığında modernleşme dünya görüşünün başlangıçta kendine belirlemiş olduğu hedeflere maddi olarak ulaşmış olsa bile manevi/metafizik olarak ulaşamadığını insanın bu nedenle yalnızlığa, kötümserliğe mahkûm edildiğini ifade etmek gerekir. Modernleşmenin bir dünya görüşü olarak ortaya çıktığı bağlamda dinin konumu, yeniden tartışılması gerekmektedir. Modernleşmenin ortaya çıkış sürecinde yaşanan Rönesans ve mezhep savaşları olarak bilinen ve insanı "maneviyattan metalaşmaya" götüren Reformun temel nedenleri üzerinde durulmalıdır. Avrupa'da dine karşı eleştirel bir zihniyetin ortaya çıkmasında cennetin para ile satılması gibi uygulamalar olduğu kadar Hıristiyanlığın kendi iç çelişkileri olduğu hatırda tutulmalıdır.

Avrupa'nın gelişen ticaret ve coğrafi keşifler sayesinde dünyanın diğer din ve gelenekleri ile karşılaşması sonucunda yapılan mukayeselerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu çelişkiler, Avrupa'da dinin sorgulanmasına ve bilgi kaynağı konumunu kaybetmesine neden olmuştu. Hıristiyanlığın varoluşsal olarak yaşadığı çelişkiler dinin bir bilgi kategorisi olmaktan çıkmasına neden olduğu gerçeği dikkatlerden kaçmamalıdır. Din konusunda Avrupa'da ortaya çıkan bağlamın gerçekliğini diğer bağlamlara da genelleştirerek yanlış bir tutum takınmak yerine modernleşmenin ortaya çıkardığı varoluş probleminin Avrupa bağlamı dışında ele alınarak insanlığın yaşadığı varoluş krizinin aşılmasına yardımcı olunmalıdır.

Kaynakça

Armağan, M. (1998). *Gelenek ve Modernlik arasında.* İstanbul: İz Yayıncılık.

Arslan, S. (2016). *Hayret Perdesini Temaşa.* İstanbul: İnsan Yayınları.

Bumin, T. (1996). *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza.* İstanbul : YKY Yayınları.

Dallas, I. (. (1988). *For The Coming Man.* London: Murabıtun Press.

El Attas, M. (2017). *İslam Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi.* İstanbul: İnsan Yayınları.

Gazali, İ. (1960). *El-Munkızu Min-Ad-Dalal* . Ankara: MEB Maarif Basımevi.

Gazali, İ. (tarih yok). *İhyau Ulumi'd-Din* (Cilt I). Ankara: Akçağ Yayınları.

Guenon, R. (1999). *Modern Dünyanın Bunalımı* . Bursa: Verka yayınları.

McFarlane, J. (1997). Modernizim ve Zihin. E. B. (Editör) içinde, *Modernizmin Serüveni (Bir Temel Metnler Seçkisi) 1840-1990* (s. 211-224). İstanbul: YKY Yayıncılık.

Muhyiddin-i Arabi. (1971). *Fusus ül-Hikem.* İstanbul: İstanbul Kitabevi Yayınları.

Nietzsche, F. (2001). *İyinin ve Kötünün Ötesinde (Bir Gelecek Felsefesini Açış).* (A. İnam, Çev.) İstanbul: Yorum Yayınevi.

Rosenau, P. (2004). *Postmodernizm ve Toplum Bilimleri.* Ankara: Bilim Sanat yayınları.

Şasa, A. (2019 A). *Bir Ruh Macerası.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Şasa, A. (2019 B). *Delilik Ülkesinden Notlar.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Şasa, A. (2019). *Şebek Romanı.* İstanbul: TİMAŞ Yayınları.

Tanyeli, U. (1997). Modernizmin Sınırları ve Mimarlık . E. B. (Editör) içinde, *Modernizmin Serüveni 1840-1990 (Bir Temel Metinler Seçkisi)* (s. 63-71). İstanbul: YKY Yayınları.

Touraine, A. (2012). *Modernliğin Eleştirisi.* İstanbul: YKY Yayınları.

Weber, M. (1964). *Sociology of Religion.* Boston.

Avrupa Birliği Yenilik Politikalarının Türkiye ile Karşılaştırmalı Analizi

Seyfettin ARTAN[*]
Doğan KEŞAP[**]

Özet

Yeniliğin iktisadi büyüme sürecindeki rolü uzun yıllardır iktisat literatüründe tartışılmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için yenilikleri arttırmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak yenilik konusunda tüm ülkelerde uygulanan politikalar farklı olduğu için elde edilen sonuçlar da büyük ölçüde değişmektedir. Bu çalışmada, Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye'nin yenilik politikaları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ayrıca Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Endeksi ve AB Yenilik Karnesi verilerinden faydalanılarak Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki yenilik göstergeleri karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır. Elde edilen sonuçlar, yenilik politikaları konusunda ülkeler arasında farklılıklar olduğunu ve yeniliği arttırmak için mutlak surette ülkelerin uzun vadeli yenilik politikalarına ağırlık vermeleri gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yenilik, İktisadi Performans, Ulusal Yenilik Sistemleri

The Comparative Analysis of Innovation Policies of the European Union and Turkey

Abstract

The role of innovation in the process of economic growth is discussed in the economics literature for many years. In this context, it is emphasized that countries need to enhance innovations in order to achieve sustainable growth. However, as the innovation policies implemented by countries are different, the results obtained from these policies vary greatly. In this study, innovation policies of the European Union (EU) and Turkey are discussed comparatively. Additionally, the innovation indicators between Turkey and the EU are discussed comparatively utilizing Global Competitiveness Index data released by the World Economic Forum and the EU Innovation Scoreboard. The results show that there are differences between countries on innovation policies and that countries should focus on long-term innovation policies in order to increase innovation.

Keywords: Innovation, Economic Performance, National Innovation Systems

[*] Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, artan@ktu.edu.tr
[**] Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, dogan.kesap@erdogan.edu.tr

Giriş

"İktisadi büyümenin belirleyici unsurları nelerdir?", "Büyümeyi sürdürülebilir kılmak için neler yapmak gerekmektedir?", "Az gelişmiş ülkeler veya gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin refah seviyelerini nasıl yakalayacaktır?" vb. birçok soru, yüzyıllardır iktisatçılar, politikacılar, araştırmacılar tarafından gerek teori gerekse de politika oluşum süreçlerinde sıklıkla tartışılan konuların başında gelmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, şüphesiz ki, büyümenin, bir ulusun refah artışının asli anahtarı olarak görülmesidir. Büyümeye yönelik yüksek ilginin varlığına rağmen; halihazırda bir ülke için her an uygulamaya koyulabilecek bir büyüme teorisi veya politika önerisi söz konusu değildir. Çünkü, bir ülkenin büyüme patikası belirlenirken kültür, demografik yapı, coğrafi unsurlar, kurumsal yapı, yeniliğe bakış gibi yalnızca o ülke toplumuna özgü kabul edilebilecek unsurların da dikkate alınması gerekmektedir ve böylesi bir büyüme teorisi henüz geliştirilememiştir.

Bu açıdan bakıldığında, doğrudan iktisadi büyümenin ve dolaylı olarak refahın artışında birçok unsurun ön plana çıktığı ve her bir unsurun tek başına birçok çalışmaya konu olduğu görülmektedir. Bunlar arasında, farklı kurumsal yapıların büyüme üzerindeki etkilerine vurgu yapan Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2001, 2005); coğrafi ve demografik unsurların etkilerine Afrika ülkeleri üzerinden odaklanan Bloom, Sachs, Collier ve Udry (1998); gelenekler, değerler, inanışlar gibi nesilden nesile değişim göstermeyen unsurları içerisinde barındıran kültürün çıktıya etkisi inceleyen Guiso, Sapienza ve Zingales (2006); güven ortamının ve riskli girişimlerde bulunmanın önemli belirleyicilerinde kabul edilen sosyal sermayenin etkilerini dikkate alan Helliwel ve Putnam (1995), Whiteley (2000) çalışmaları kayda değer örnekler olarak gösterilebilir. Bu ve benzeri birçok çalışmadan elde edilebilecek sonuçlar arasında, büyüme üzerine etkisi olduğu düşünülen ve ampirik çalışmalarla da desteklenen birçok unsurun olduğu; bu unsurlardan birinin diğerlerine göre mutlak bir üstünlüğünün olmadığı; büyümenin temel belirleyicilerinden olan fiziki sermaye, beşerî sermaye ve teknolojinin yanında her ulusun kendine özgü yapılarının da dikkate alınarak iktisadi politikalar üretilmesi gerektiği yer almaktadır. Bu bağlamda, tek bir politika oluşturmaktan ziyade birbiriyle etkileşim hâlinde ve ortak bir amaca yönelik politika kümesi oluşturulmasının önemi sürekli olarak vurgulanmaktadır. Bu kümede yer alan politikalardan birisi de ülkelerin bilim, teknoloji ve yenilik politikalarıdır.

Uluslararası rekabette söz sahibi olmak ve büyümesini sürdürülebilir kılmak isteyen ülkeler, fiziki sermaye yatırımları, güçlü kurumsal yapı gibi önemli unsurların yanında öncelikli olarak sağlam temellere oturtulmuş bilim, teknoloji ve yenilik sistemine ve bu sistemin etkin bir şekilde işlemesini sağlayacak güçlü ve istekli bir yönetim anlayışına sahip olması gerekmektedir. Yenilik, iktisadi büyüme ve küresel rekabet arasındaki ilişki daha açık bir şekilde Şekil 1'de görülmektedir. Bu tablonun hazırlanmasında Dünya Ekonomik Forumu tarafından yıllık olarak hazırlanan *Küresel Rekabetçilik Endeksi* ve Avrupa Birliği tarafından hazırlanan *Avrupa Yenilik Karnesi* verilerinden yararlanılmıştır. İktisadi büyümenin temsilcisi olarak 2011 satın alma gücüne göre sabit fiyatlarla kişi başı GSYİH kullanılmıştır. Hasıla verisi IMF veri tabanından elde edilmiştir.

Şekil 1: Yenilik, İktisadi Büyüme ve Küresel Rekabet İlişkisi

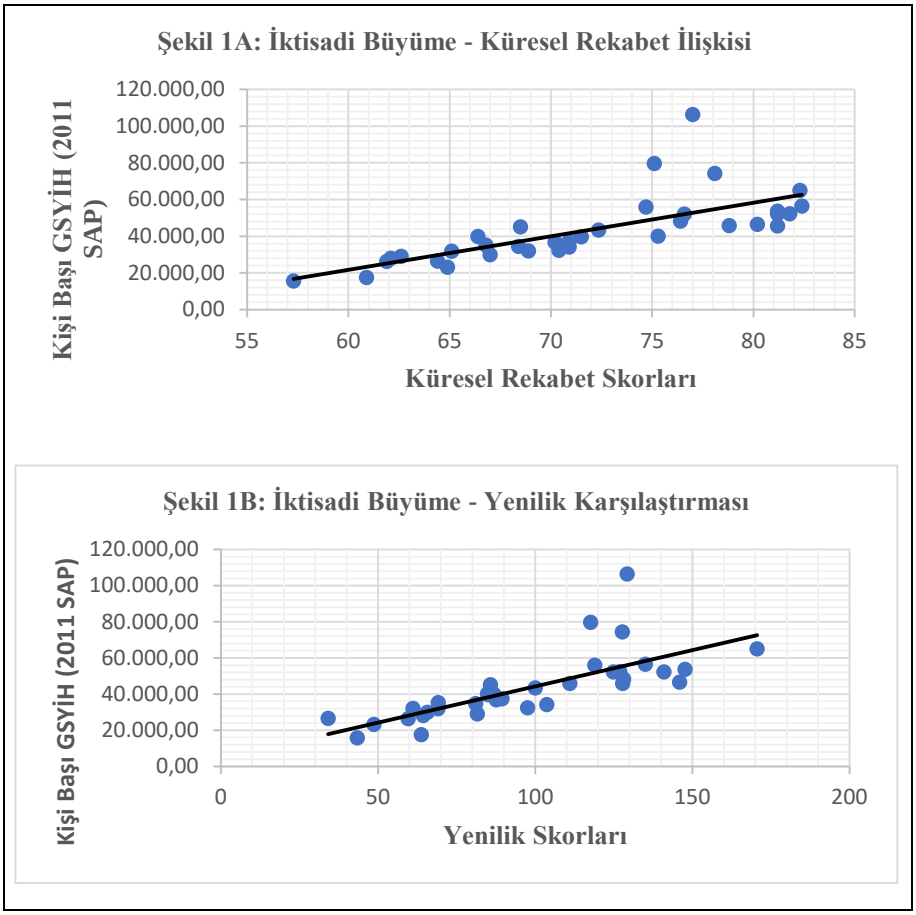

Kaynak: WEF (2019) ve EC (2019) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Küresel Rekabetçilik Endeksi, ülkeleri beş farklı aşamada değerlendirmektedir: *faktör güdümlü ekonomiler, etkinlik güdümlü ekonomiler, yenilik güdümlü ekonomiler* ve bu üç aşama arasında yer alan iki *geçiş* aşaması. Uygun koşullar sağlamak, beşerî sermaye, piyasalar ve yenilik ekosistemi şeklinde dört temel bileşen üzerinden ülkelerin küresel rekabet düzeyleri hesaplanmaktadır. Türkiye, 2019 sıralamasında 141 ülke içerisinde 61. sırada, bu çalışmada karşılaştırma yapılan 34 ülke arasında ise 31. sırada ve yenilik güdümlü ekonomiler sınıfına geçiş aşamasında yer almaktadır. Avrupa Yenilik Karnesi ise, Birlik üye ülkeleri ve Birliğe aday ülkeleri, gümrük birliğine üye ülkeleri ve İsrail'i kapsamaktadır. Ancak bu çalışmada kullanılan göstergelerde ortaya çıkan veri kısıtı sebebiyle İsrail ve Ukrayna analiz dışı bırakılmıştır. Karnenin temel amaçları arasında, endekse dahil edilen ülkelerin araştırma ve yenilik performanslarını incelemek ve ulusal yenilik sistemlerinin genel durumunu ortaya koymak yer almaktadır.

Şekil 1A ve 1B incelendiğinde, öncelikle göze çarpan durum hem küresel rekabetin hem de yenilik seviyelerinin GSYİH üzerinde olumlu etkisi olduğudur. Şekil 1A, küresel rekabette söz sahibi olan ülkelerin aynı zamanda yüksek hasıla seviyelerinde bulunduğunu

yansıtmaktadır. Şekil 1B ise, yüksek yenilik seviyelerine yüksek hasılanın eşlik ettiğini göstermektedir. İki şekil birlikte dikkate alındığında küresel rekabetin temel anahtarlarından birinin ülkelerin yenilik seviyeleri olduğu; iktisadi büyüme ve hasıla artışında küresel rekabetin oldukça yüksek önem arz ettiği görülmektedir.

Yeniliklerin ve yenilik sistemlerinin gelişmiş veya gelişmekte olan fark etmeksizin bütün ülkeler arasında bu derece önem kazanması, özellikle 1980 sonrası literatüre kazandırılan içsel büyüme teorileriyle paralel gerçekleşmiştir. Neoklasik Solow büyüme modelinde açıklanamayan ve dışsal kabul edilen teknoloji, sunulan yeni teorilerle beraber artık modelin bizzat içerisinde açıklanan ve içsel hâle gelmiş; bu sayede geleneksel modelin eksik parçası veya zaafı kabul edilebilecek bu durum çözüme kavuşturulabilme imkânı bulmuştur. İçsel terimiyle ifade edilen şey, yeniliklerin, firmaların bilinçli çabaları sonucu ortaya çıkması durumudur. Bu teorilerin her biri yenilikleri ve teknolojik gelişimi farklı bakış açılarıyla ele almaktadır.

İlk çalışmalar arasında yer alan Romer (1986), teknolojik gelişme sürecinde bilgi yayılımı ve dışsallıklara vurgu yaparak geleneksel teoride var olan azalan verimler sorununun gerçekleşmeyeceğini belirtirken; Lucas (1988), beşerî sermayenin büyüme süreçlerindeki önemine vurgu yapmaktadır. Daha sonraki çalışmalardan Romer (1990), bir önceki teorik modeline kıyasla teknolojik gelişimi bilinçli bir çabanın ürünü olarak görmekte ve bu gelişimin firmaların ar-ge faaliyetleri sonucu ortaya çıktığını ifade etmektedir. Barro (1990), kamu harcamalarının büyümeye olumlu etkilerine vurgu yapmakta; Aghion ve Howitt (1992), Schumpeter'in *yaratıcı yıkım* perspektifinden bir analiz yaparak, ar-ge faaliyetleri sonucu ortaya çıkacak teknolojik yeniliklerin yeni ürünlerin eskileriyle yer değiştirmesine neden olacağına ve bu sayede büyümenin sürekliliğinin sağlanacağına dikkat çekmektedir. Grossman ve Helpman (1991) ise diğer çalışmalarla benzer sonuçlara dikkat çekmesinin yanında dış ticaretin ve teknoloji transferlerinin önemine ayrıca vurgu yapmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, öncelikle yenilikler ve yeniliklerin ortaya çıkış süreci incelenmekte; yenilik politikalarının teorik altyapısı kısaca inceledikten sonra ulusal yenilik sistemlerinden bahsedilmekte; Avrupa Birliği ve Türkiye'de uygulanan bilim, teknoloji ve yenilik politikaları karşılaştırılarak; Birlik ülkeleri ve Türkiye'nin güncel durumu, ar-ge harcamaları, patent sayıları, yüksek teknoloji ihracatı gibi yenilik göstergeleri üzerinden değerlendirilmektedir.

1. Yenilik ve Yeniliklerin Ortaya Çıkışı

Yeniliğin ifade ettiği anlam üzerine birbiriyle benzerlik taşıyan birçok yorum söz konusudur. Tanımsal farklılıklar, genellikle yeniliğe olan bakış açısından kaynaklanmaktadır. Örneğin; Schumpeter, *Theory of Economic Development* kitabında yenilikler (=*innovation*) yerine yeni bileşimler (=*new combinations*) ifadesini kullanmaktadır. Bu yeni bileşimlerin beş farklı şekilde ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Bunlar,

1) Daha önce tüketiciler tarafından kullanılmamış yeni bir ürünün veya var olan bir ürünün daha kaliteli hâlinin tanıtılması

2) Üretim süreçlerinde daha önce deneyimlenmemiş yeni bir üretim yönteminin kullanılması

3) Daha önce başka yerlerde var olup olmadığına bakılmaksızın yeni piyasaların açılması

4) Yeni hammadde ve yarı-mamul malların kullanılması

5) Yeni organizasyonların açığa çıkması (monopollerin oluşması veya ortadan kalkması gibi) şeklinde sıralanmaktadır (Schumpeter, 1949: 66).

Daha güncel bir yorum olarak OECD tarafından hazırlanan Oslo Kılavuzu'nda yenilik, "bir birimin daha önceki ürün ve süreçlerine nazaran yeni veya niteliksel anlamda geliştirilmiş bir ürün veya sürecin (veya bunların kombinasyonu) potansiyel kullanıcılara (ürün) veya birim içi kullanıma (süreç) sunulmasıdır" (OECD, 2018: 20).

Bu tanımda birim ifadesi ile kastedilen yeniliği doğrudan yapan firma veya hane halkı gibi aktörlerdir. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere yenilik, mikro ölçekte ele alınmaktadır. Yani, yenilikler, özellikle firmaların ya da girişimcilerin bilinçli çabaları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yeniliklerin ortaya çıkmasında iki temel yaklaşım söz konusudur: *neoklasik* ve *evrimci* yaklaşım. Neoklasik yaklaşıma göre yenilik ve teknolojik değişim, doğrusal bir süreç sonucu ortaya çıkarken; evrimci yaklaşım, yeniliğin, birbirine eklemlenmiş ve etkileşim hâlindeki süreçlerin sonucu ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Neoklasik yaklaşım, (bilimsel) bilginin bir toplumda ortaya çıkacak buluş sayısını artıracağına, bu buluşların yeniliğe dönüşeceğine ve yaratılan yeniliklerin tüm topluma yayılacağına dikkati çekmektedir. Bu ifadeden anlaşılacağı gibi, bilginin her hâlükârda yeniliğe dönüşeceği kabul edilmektedir. Bu kabulün bir sonucu olarak, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem itibarıyla uygulanan politikalarda teknoloji ve yenilik politikaları yerine bilim politikalarının öne çıktığı görülmektedir. Evrimci yaklaşım ise, yeniliğin karmaşık bir süreç olduğunu belirtmekte ve bilgiden yeniliğe neoklasik yaklaşımda olduğu gibi kesin olarak ulaşabilmenin mümkün olmadığına vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımın temsilcileri arasında Nelson (1982, 1993), Freeman (1989, 1995), Lundvall (1992) yer almaktadır ve bu yaklaşım, yenilik politikalarının ve ulusal yenilik sistemlerinin oluşturulmasında öncü rol oynamıştır.

2. Yenilik Politikaları ve Ulusal Yenilik Sistemleri

"Neden ülkeler bilim, teknoloji ve yenilik politikaları oluşturma ihtiyacı duymaktadır?" şeklindeki bir soruya, şayet yenilik aktörleri kendi hâllerine bırakıldığında beklenen düzeyde yenilik çıktısının elde edilemeyeceği şeklinde bir cevap verilebilir. Bu cevaptan çıkarılacak sonuç, yeniliğin oluşmasında aksaklıkların ortaya çıkabileceğidir. Bu şartlar altında düzenleyici, yönlendirici, destekleyici bir kurumsal yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bir ülkede bunu sağlayabilecek en önemli yapının, gücünü yasalardan alan hükümetlerin olduğu aşikârdır.

Politika oluşturma süreçlerinde ise, tıpkı yeniliğin ortaya çıkışında olduğu iki temel teorik görüş söz konusudur. İlki olan neoklasik görüş, piyasa aksaklıklarına vurgu yaparak, politikaların kaynak tahsisinde ortaya çıkan bu aksaklıklara çözmeye yönelik olması gerektiğini ifade etmektedir. Teorik görüşlerden ikincisi olan evrimci iktisat, yenilik politikaları oluşturulmasının, piyasa aksaklıklarından ziyade sistem aksaklığından kaynaklandığını belirtmektedir (Taymaz, 2001; Akçomak, 2016). Sistem aksaklıkları, evrimci yaklaşımın savunduğu doğrusal olmayan, karmaşık yenilik süreçlerinden kaynaklanmaktadır.

Neoklasik görüş, neoklasik iktisadın tam bilgi, tam rasyonellik varsayımlarını benimsemekte ve Y = AKL şeklinde gösterilen üretim fonksiyonu üzerinden yorum yapmaktadır. Evrimci görüş, bu kabulleri reddederek sınırlı ve asimetrik bilgi ve sınırlı rasyonellik varsayımlarını dikkate almakta ve üretim fonksiyonu yerine karmaşık üretim süreçlerine vurgu yapmaktadır. 1980'li yıllara kadar uygulanan politikalarda neoklasik görüşün ağırlığı söz konusu iken; 1980 sonrası politikalarda evrimci görüş ön plana çıkmıştır. Bu dönemde bilim ve teknoloji politikalarından yenilik politikalarına doğru bir evrim söz konusudur.

Bir diğer politika ayrımı, arz ve talep yönlü politikalar şeklinde yapılmaktadır. Arz yönlü politikalar, yeniliğin özellikle pazarlanmasından önceki süreçleri kapsarken; talep yönlü politikalar ise tüketicilere ve teknolojik yeniliklerin yayılımına odaklanmaktadır. Arz yönlü politikalara örnek olarak ar-ge teşvikleri, TÜBİTAK destekleri, üniversite-sanayi iş birliğini artırmaya yönelik uygulamalar, teknolojik altyapıyı geliştirme girişimleri gösterilebilir. Talep yönlü politikalara ise hükümet alımları, tüketiciyi bilgilendirme ve kullanıcı deneyimini artırma ve son teknolojilerin toplumsal taban yayılımını hızlandırıcı uygulamalar örnek gösterilebilir.

Günümüz yenilik politikalarının en yaygın oluşumlarından biri şüphesiz ki ulusal yenilik sistemleridir. Ulusal yenilik sistemleri, 1980 sonrası evrimci görüşün savunucuları aracılığıyla kullanım alanı bulmuştur. Bu görüşün bir sonucu olarak, "ülkelerin teknoloji üretimi ve bu teknolojilerden faydalanma becerilerinin araştırılması için" böyle bir sistem ortaya çıkmıştır (Fagerberg ve Srholec, 2008). Lundvall (2010: 2)'ye göre "yenilik sistemi bir sosyal süreçtir. Bu sistemde merkezi aktivite öğrenmedir ve öğrenme de sosyal bir aktivitedir. Aynı zamanda hem geri besleme hem de yeniden üretim ile karakterize edilen dinamik bir süreçtir".

Ulusal yenilik sistemlerinin tesis edilmesinin arkasında yatan temel fikir, bilginin yaratımından teknolojinin yayılımına kadar geçen tüm üretim süreçlerinde, güçlü ve sağlam temellere oturmuş bir eşgüdümün var olması gerektiğine olan düşüncedir. Çünkü, süreçler arasında ortaya çıkan olumlu geri besleme ve etkileşimler, yeniliğin daha hızlı üretimini sağlarken; bu süreçler arasında ortaya çıkacak aksaklıklar, aktörler arasındaki uyumsuzluk gibi sorunlar, yeniliğin üretiminde yavaşlamaya sebep olacaktır. Bu nedenle, bilginin yaratım aşaması, ar-ge aşaması, seri üretim ve pazarlama aşaması ve yeniliğin toplumsal tabana yayılım aşaması şeklinde var olan tüm süreçlerde aktif rol oynayacak bir kurumsal yapıya ihtiyaç vardır. Bu yapı, içerisinde sağlam ve etkin mülkiyet haklarının tesis edildiği hukuki yapıyı, girişimci bireylerin iş yapma motivasyonlarını harekete geçirecek bürokratik yapı, finansal sermayeye erişim kolaylığı sağlanan uygun ortam gibi yenilikçiliği doğrudan etkileyecek unsurları içinde barındırmalıdır.

Ancak her şeyden önce bu sistem, tüm bu unsurların bir düzen içinde hareket etmesini sağlayacak, gerekli tüm yasal düzenlemeleri yapmaktan geri durmayacak, yalnızca politika oluşum aşamasında değil bu politikaların tüm uygulama aşamalarında aktif rol oynayacak güçlü ve istekli hükümetlere ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle hükümetler hem politika üretiminde hem de bu politikaların yürütülmesinde ve süreçler arasında eşgüdümün sağlanmasında hazır bulunmalıdır.

3. AB ve Türkiye'de Uygulanan Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları

Türkiye, 3 Ekim 2005'te Avrupa Birliği (AB)'ne katılım müzakerelerine başlamasıyla birlikte bilim, teknoloji ve yenilik politikalarını da AB ile uyumlu hâle getirmek için çalışmalara başlamıştır. 2000'li yıllara kadar Türkiye'nin uygulamaya koyduğu politikalar, özellikle ar-ge yatırımlarını artırmaya yönelik olmuştur. Ancak bu dönemde, özellikle yaşanan krizler ve yatırımları finanse edecek kaynaklarda yetersizlik, dönemin BTY politikalarının beklenilen hedeflere ulaşılmasında etkisiz kalmasına sebep olmuştur. Hedeflenen çıktı seviyelerine ulaşılamayan bu dönemin en önemli olumlu katkısı, 2000'li yıllara gelindiğinde bu politikaların, kurumsal çerçevenin şekillenmesine katkıda bulunması ve gelecek politikalara zemin hazırlamasıdır (Aydoğan vd., 2016: 696).

AB ile müzakere sürecinde açılan fasıllardan 25.si *Bilim ve Araştırma* faslıdır. Bu fasıl kapsamında Türkiye, araştırma ve teknoloji alanlarında Birlik ile uyumlu hareket etmek ve yenilik politikalarını Birlik politikaları ile uyumlu hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, AB ile uyum sürecinde çeşitli uyum çalışmaları yapılmaktadır. Bunlar arasında

öncelikle 2003 yılında Vizyon 2023 Strateji Belgesi, politika üretiminde ve uygulanmasında bir kılavuz olması yönünde yayımlanmıştır. Daha sonraki yıllarda Avrupa Araştırma Alanı (ERA)'na paralel olarak 2004 yılında Türkiye Araştırma Alanı (TARAL) tanımlanmış, AB Ufuk 2020 programına katılım gerçekleştirilmiş ve TÜBİTAK kaynakları artırılarak destekler çeşitlendirilmiştir.

Günümüzde, AB ile Türkiye arasındaki politikalarda ortak hedef olarak yenilik seviyesinin artırılması yanında birtakım farklılıklar mevcuttur. Bunlar arasında görünen en belirgin farklılık, Birliğin temel amacının ekonomik ve siyasi birlik olmanın yanında yenilik birliği de oluşturmakken; Türkiye'nin temel amacının ise yenilik seviyelerinde AB ortalamalarını yakalamaktır. Bir diğer ifadeyle, Türkiye, ar-ge yatırım ve teşvikleri, nitelikli personel ihtiyacı gibi yenilik kapasitesini artırıcı uygulamalara odaklanırken; Birlik, erişilen yenilik seviyelerini sürdürülebilir kılmak ve daha az gelişmiş bölgelerde bölgesel yenilik politikalarını uygulamak amacıyla hareket etmektedir.

4. Yenilik Göstergeleri

Bu çalışmada, AB ile Türkiye BTY politikalarının yansımalarını görebilmek için belli başlı yenilik göstergeleri dikkate alınmaktadır. Bunlar, ar-ge yoğunluğu (ar-ge harcamalarının GSYİH içindeki payı), yükseköğrenim sahibi bireyler ve/veya bilim ve teknoloji alanında çalışan personelin toplam nüfusa oranı, triadik patent sayıları ve ileri teknoloji ihracatının toplam ihracat içindeki payıdır.

Ar-ge harcamaları, yeniliğin en temel göstergelerinden biridir. Bu harcamaların toplam değerinden ziyade GSYİH içindeki payı (ar-ge yoğunluğu), ar-ge yatırımlarının büyüklüğünü yansıtmak açısından daha önemli bir göstergedir. Ar-ge harcamaları, yeniliğin üretim kısmıyla ilgilidir ve bir ülkedeki yenilikçi girişim çabalarını görebilmek açısından önem arz etmektedir. Şekil 2, 2017 yılı için Türkiye ve Avrupa ülkelerinin ar-ge yoğunluk sıralarını göstermektedir.

Şekil 2'den takip edileceği üzere AB ülkeleri arasında İsveç, %3,4'lük ar-ge yoğunluğu ile birinci sırada yer almaktadır. Takip eden ülkeler, İsviçre, Avusturya, Danimarka ve Almanya'dır. Türkiye ise % 0,96 ile yenilikçi ülkelerden oldukça uzak bir konumda yer almaktadır ve hasılasına oranla AB28 ortalamasından (% 2,06) yaklaşık 2 katı daha az ar-ge harcaması yapmaktadır.

Şekil 2: Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (2017)

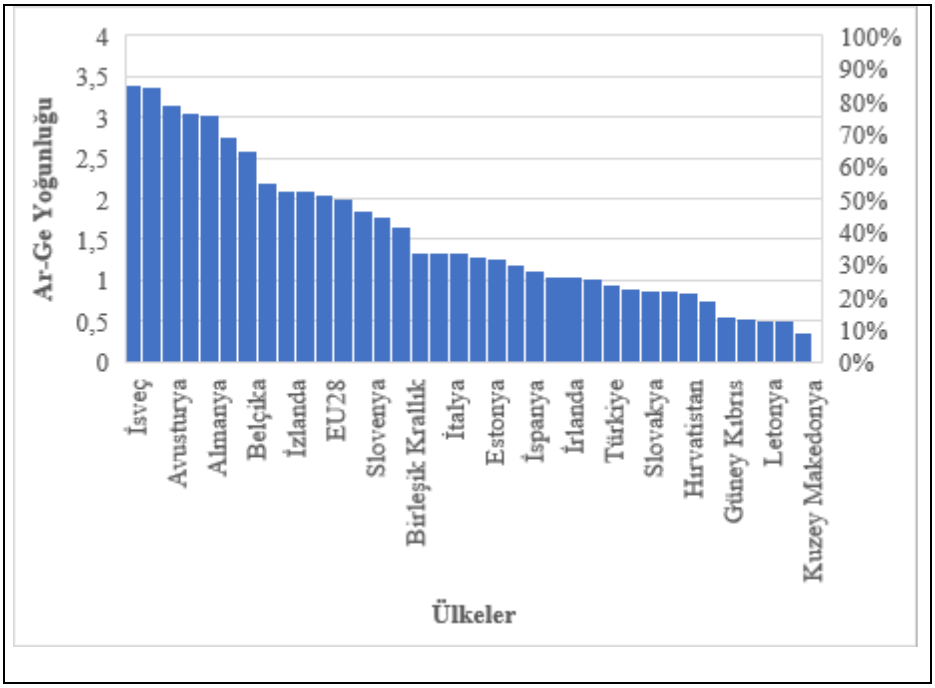

Kaynak: Eurostat

Yükseköğrenim mezunu bireyler ve bilim ve teknoloji alanında çalışan personelin toplam nüfusa oranı, bir ulusun nitelikli iş gücünü yansıtması açısından oldukça önemli bir göstergedir. Yeniliğin özellikle arz yönünü ilgilendiren bir göstergedir. Yenilik süreçlerinde çalışacak nitelikli bireylere ihtiyaç vardır. Yeterli düzeyde beşerî sermaye gücüne sahip olmayan ülkelerin doğrudan ar-ge yatırımlarını artırması pek bir anlam ifade etmeyecektir. Çünkü, bu yatırımları yeniliklere dönüştürecek olan niteliksel donanımı yüksek nüfustur. Şekil 3, 2018 yılındaki yükseköğrenimli birey ve BT personelinin toplam nüfusa oranını göstermektedir.

Şekil 3: Yükseköğrenimli Bireyler ve BT Personelinin Toplam Nüfusa Oranı

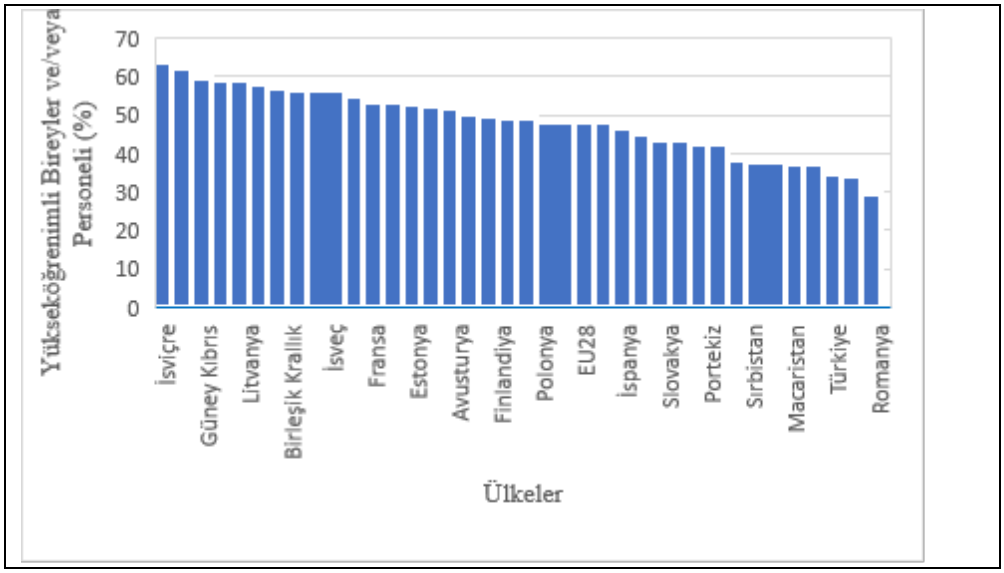

Kaynak: Eurostat

Şekil 3 incelendiğinde, AB ülkeleri arasında en üst sırada İsviçre'nin (%62,2) yer aldığı; Türkiye'nin (%31,9) ise son sıralarda kaldığı görülmektedir. İsviçre ile arasında 2 katı fark, AB28 ortalaması (% 46) ile yaklaşık 1,5 katı fark bulunmaktadır.

Şekil 4, ülkelerin 2017 yılı milyon kişi triadik patent sayılarını göstermektedir. Triadik patent, bir patent başvurucusunun kendi ülkesindeki ulusal patent ofisine başvuru yaptıktan sonra dünyanın en önemli üç patent ofisi olan Avrupa Patent Ofisi (EPO), ABD Patent ve Tescilli Marka Ofisi (USPTO) ve Japonya Patent Ofisi (JPO)'ne de patent başvurusunda bulunması durumunda ortaya çıkan bir durumdur. Bu göstergenin önemi, bir buluşun ulusal sınırları aşıp dünya genelinde kabul görmesini yansıtmasından ileri gelmektedir. Bir triadik patent, buluşun yeniliğe dönüşme olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Bu açıdan yeniliğin hem arz hem de talep yönüyle ilişkili bir göstergedir.

Şekil 4: Triadik Patent Sayıları – 2017

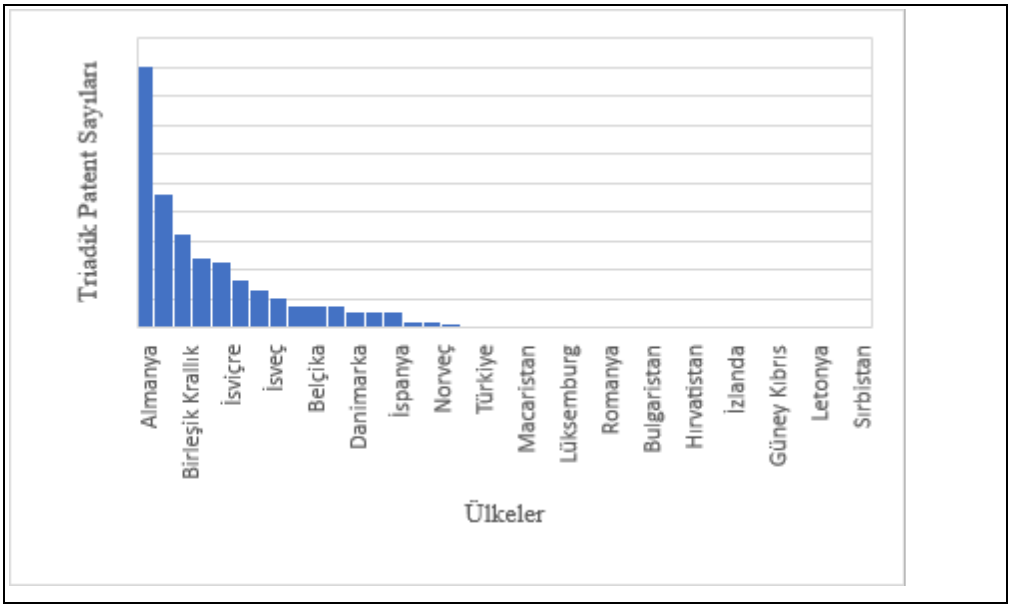

Kaynak: Eurostat

Triadik patent sayılarında, ilk sırada Almanya yer alırken Almanya'yı, Birleşik Krallık, İsviçre ve İsveç takip etmektedir. Türkiye, diğer göstergelere nazaran triadik patent sayılarında göreceli olarak daha iyi konumdadır.

İleri teknoloji ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı, yenilik politikalarından elde edilen çıktıyı ve ülkenin küresel rekabetteki konumunu yansıtmak adına en önemli göstergelerin başında gelmektedir. Yenilik politikalarının üretim süreçlerinde ne derece başarılı olduğu ve yenilik seviyesi, ileri teknolojilerin üretimdeki ağırlığına ve ihracatta aldığı paya bağlı olmaktadır. Şekil 5, ülkelerin 2018 yılı ileri teknoloji ihracat yüzdelerini göstermektedir.

Şekil 5: İleri Teknoloji İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı

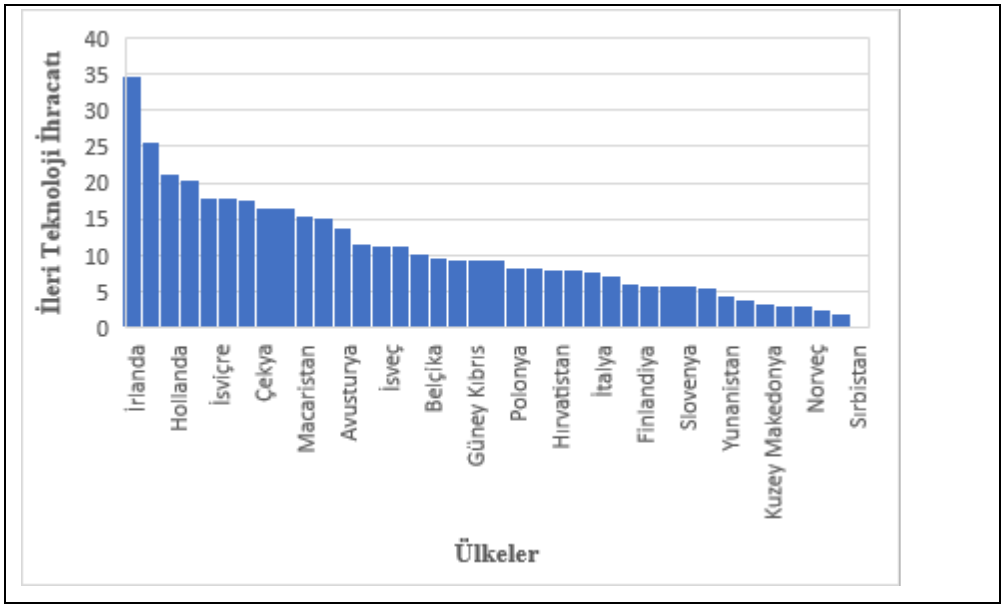

Kaynak: Eurostat

Bu göstergede İrlanda yaklaşık % 35'lik payı ile birinci sırada yer almaktadır. AB28 ortalamasının oldukça yüksek oluşu, Birliğin yenilikçilik hedeflerini gerçekleştirmede oldukça iyi durumda olduğunu göstermektedir. Türkiye ise % 2,4'lük seviyesiyle bu ortalamanın oldukça gerisinde kalmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, AB ve Türkiye'nin yenilik politikalarına değinilmiş ve bu politikaların yansımaları dört temel gösterge üzerinden analiz edilmiştir. Bu bağlamda, ortaya çıkan ilk sonuç, Türkiye'nin hedeflediği AB ortalamasından oldukça geride kaldığıdır. Bu durumun yeniliğin oluşum ve ticarileşme süreçlerindeki ayrı ayrı sorunlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu sorunlar arasında ar-ge harcamalarına yeterli kaynak aktarılamaması, istenilen düzeyde nitelikli nüfusa sahip olunmaması, uluslararası düzeyde etkili buluşların gerçekleştirilememesi yer almaktadır. Bu sorunların doğal sonucu olarak, çıktı tarafında ileri teknolojide düşük üretim ve ihracat ortaya çıkmaktadır. Türkiye, AB uyum süreci kapsamında AB yenilik seviyelerine erişmek adına öncelikle eğitim üzerine tutarlı ve etkin politikalar oluşturmalı ve kurumsal yapısının güçlendirecek adımlar atmalıdır.

EK-1 Analize Dahil Edilen Ülkeler

Almanya*	Estonya*	İspanya*	Litvanya*	Romanya*
Avusturya*	Finlandiya*	İsveç*	Lüksemburg*	Sırbistan
Belçika*	Fransa*	İsviçre	Macaristan*	Slovakya*
Birleşik Krallık*	Güney Kıbrıs*	İtalya*	Malta*	Slovenya*
Bulgaristan*	Hırvatistan*	İzlanda	Norveç	Türkiye
Çekya*	Hollanda*	Kuzey Makedonya	Polonya*	Yunanistan
Danimarka*	İrlanda*	Letonya*	Portekiz*	

Not: * sembolü, ülkenin Birliğe üye olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Acemoğlu, D., Johnson, S. ve Robinson, J.A. (2005). Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth. Handbook of Economic Growth Vol 1A. Editör: Aghion, P. ve Durlauf, S. The Netherlands: North-Holland.

Acemoğlu, D., Johnson, S. ve Robinson, JA (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. American Economic Review. XCI, (5), s. 1369-1401.

Aghion, P. ve Howitt, P. (1992). A Model of Growth Through Creative Destruction. Econometrica. LX, (2), s. 323-351.

Akçomak, İ.S. (2016). Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikalarının Kuramsal Çerçevesi. Bilim, Teknoloji ve Yenilik: Kavramlar, Kuramlar ve Politika. Derleyen: Erdil, E., Pamukçu, T., Akçomak, İ. S. ve Tiryakioğlu, M. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydoğan, S. U., Erdil, E. ve Pamukçu, M. T. (2016). Türkiye Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikasının 1980 Sonrası Tarihçesi ve Gelişimi. Bilim, Teknoloji ve Yenilik: Kavramlar, Kuramlar ve Politika. Derleyen: Erdil, E., Pamukçu, T., Akçomak, İ. S. ve Tiryakioğlu, M. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Barro, R. J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. Journal of Political Economy. XCVII, (5), s. 103-125.

Bloom, D.E., Sachs, J.D., Collier, P. ve Udry, C. (1998). Geography, Demography, and Economic Growth in Africa. Brooking Papers on Economic Activity. MCMXCVIII, (2), s. 207-295.

European Commission (2019). European Innovation Scoreboard 2019. Luxembourg.

Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat

Fagerberg, J. ve Srholec, M. (2008). National ınnovation Systems, Capabilities and Economic Development. XXXVII, (9), s. 1417-1435.

Freeman, C. (1989). Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan. Great Britain: Pinter Publishers.

Freeman, C. (1995). The 'National System of Innovation' in Historical Perspective. Cambridge Journal of Economics. XIX, (1), s. 5-24.

Grossman, G. M. Ve Helpman, E. (1991). Innovation and Growth in the Global Economy. Cambridge: The MIT Press.
Guiso, L., Sapienza, P. ve Zingales, L. (2006). Does Culture Affect Economic Outcomes? Journal of Economic Perspectives. XX, (2), s. 23-48.
Helliwel, J. F., Putnam, R. D. (1995). Economic Growth and Social Capital in Italy. Eastern Economic Journal. XXI, (3), s. 295-307.
IMF Database http://data.imf.org/
Lucas Jr., R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics. XXII, (1), s. 3-42.
Lundvall, B. (1992). National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. Great Britain: Pinter Publishers.
Nelson, R. R. (1993). National Innovation Systems: A Comparative Analysis. New York: Oxford University Press.
Nelson, R. R. ve Winter, S. G. (1982). An Evolutionary Theory of Economic Change. Cambridge: The Belknap Press.
OECD ve Eurostat (2018). Oslo Manual 2018. Paris: OECD Publishing.
Romer, PM (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. Journal of Political Economy. XCIV, (5), s.1002-1037.
Schumpeter, J. A. (1949). The Theory of Economic Development. Cambridge: Harvard University Press.
Taymaz, E. (2001). Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri. Ankara: TÜBİTAK
Whiteley, P. F. (2000). Economic Growth and Social Capital. XLVIII, (3), s. 443-466, London.
World Economic Forum (2019). The Global Competitiveness Report 2019. Switzerland.

Borsa İstanbul (BİST)'Da İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Finansal Performans Analizi: TOPSIS, VIKOR, BORDA Metodları[1]

Şeyma ÇOŞKUNOĞLU[*]
Hasan AYAYDIN[**]

Özet

Bu çalışmada, Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören turizm sektöründeki 11 işletmelerin 2016-2018 dönemlerini kapsayan 14 finansal oran yardımıyla finansal performansları analiz edilmiştir. Veriler Kamuoyu Aydınlatma Platformu'nun (KAP) resmi sitesinde yayınlanan yıllık gelir tablosu ve bilançolardan elde edilmiştir.

Çalışmada kriter ağırlıklarının belirlenmesinde AHP, şirketlerin sıralamasında ise TOPSIS ve VİKOR yöntemlerinden faydalanılmıştır. Elde edilen sonuçlar BORDA yöntemi ile birleştirilerek nihai sıralama sonuçlarına ulaşılmıştır. Analiz sonuçlarına göre en önemli ana kriter karlılık oranları, en önemli alt kriter ise net kar marjı oranı olarak belirlenmiştir. Finansal performansı en yüksek olan şirket 2016 yılı için ETILR olmuştur. 2017 ve 2018 yılı için finansal performansı yüksek olan şirket PKENT olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, AHP, TOPSIS, VIKOR, BORDA

Fınancıal Performance Analysis of Tourism Companies Listed in Borsa Istanbul (BIST): TOPSIS, VIKOR, BORDA Methods

Abstract

In this study, financial performance was analyzed with the help of 14 financial ratios covering the periods of 2016-2018 in the 11 tourism sectors which are traded in Borsa İstanbul (BIST). The data is derived from the annual income statement and balance sheets published on the Public Disclosure Platform's (KAP) official website.

AHP was used to determine the benchmark weights, and TOPSIS and VIKOR methods were used in the ranking of companies. The results obtained were combined with the BORDA method to reach the final ranking results. According to the results of the analysis, the main criterion is the profitability ratios and the most important criterion is the net profit margin ratio. The company with the highest financial performance was ETILR for 2016. The company with a high financial performance for 2017 and 2018 was PKENT.

Keywords: Financial Performance, AHP, TOPSIS, VIKOR, BORDA

[1] Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı yüksek lisans programında ikinci yazarın danışmanlığında yürütülen, 17.07.2019 tarihinde kabul edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

[*] Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, seymacoskunoglu@gmail.com
[**] Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi-İİBF-İşletme Bölümü, hayaydin61@gumushane.edu.tr

Giriş

Turizm sektörü hem ülkemizde hem de Dünya ekonomisinde istihdam yaratabilme potansiyeline sahip olması ve yüksek gelir sağlayıcı bir sektör olması nedeniyle çok önemlidir(Ergül, 2014: 326). Küresel ekonomide en hızlı gelişen sektör olan turizm sektörü, ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkeler için büyümenin bir aracı olarak görülmektedir(Bahar, 2006: 138).

Finansal performans ölçümlemenin amacı, işletme yöneticilerine, yatırımcılara şirket ile ilgili bilgi sunmak ve işletmelerin mali durumu hakkında bilgi vermektir (Yükçü ve Atağan, 2010: 28). İşletme performansıyla bir işletmenin elindeki kaynakları ne derecede etkin kullandığını, karlılık durumunu tespit edilebilir (Ecer ve Günay, 2014: 36). Şirketlerin finansal performanslarının analizinde şirketleri karşılaştırarak belirli sayıda alternatif içinden en iyisini seçerek alternatifleri sıralamak amacıyla çok kriterli karar verme teknikleri kullanılabilmektedir (Karacaoğlan ve Şahin, 2017: 64). Çok kriterli karar verme tekniklerinin kullanılmasıyla firmaların performanslarının değerlendirilmesinde turizm sektöründe yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Ancak AHP, TOPSIS, VİKOR ve BORDA yöntemlerinin dördü ile ölçülmesine ilişkin bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yaptığımız çalışmada dört yöntemin kullanılmasının literatüre katkı sağladığı ileri sürülebilir.

Kriter ağırlıklarının AHP yöntemiyle belirlenmiş, alternatiflerin TOPSIS ve VİKOR yöntemleri sıralaması yapılmış olup, bu iki yöntem ile sıralanan sonuçlar BORDA yöntemiyle birleştirilerek tek bir sıralama elde edilmiş olan bu çalışma 3 bölümden oluşmaktadır.

Çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm giriş kısmı, ikinci bölüm literatür taraması olup üçüncü bölümde veri seti ve AHP, TOPSIS, VIKOR ve BORDA yöntemlerinin metodolojisi açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü analiz ve bulguların değerlendirilmesi ve son bölümde ise sonuçlar açıklanmıştır.

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da işlem gören turizm sektöründeki 11 işletmenin 2016-2018 dönemlerini kapsayan 14 finansal oran yardımıyla çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP, TOPSIS, VİKOR ve BORDA yöntemleri ile finansal performanslarını analiz etmektir.

2. Literatür Taraması

Daha önce yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde turizm işletmelerin finansal performanslarını AHP, TOPSIS, VIKOR, ve BORDA yöntemlerinin bir arada kullanılarak ölçmeye yönelik yapılan çalışma sayısının, özellikle de Türkiye'deki turizm şirketlerine yönelik yapılmış çalışma sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde yapılan literatür taraması sonucunda çok kriterli karar verme yöntemleri ile performans analizi konulu çalışmalar tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2.1. Literatür Tablosu

YAZAR/YIL	AMAÇ	YÖNTEM	KAPSAM	SONUÇ
(Feng, Wang 2000)	Bu çalışmada hava yolu şirketlerinin mali oranlara göre bir performans değerlendirme süreci oluşturulmaya çalışılmıştır.	Gri İlişki Analizi ve TOPSIS Yöntemi	Tayvan'ın Sivil Havacılık Birliği tarafından yayınlanan finansal tabloların yıllık verilerinden elde edilmiştir.	Sonuç, mali oranlar düşünüldüğünde, havayolları için performans değerlendirmesinin daha kapsamlı olabileceğini gösteriyor.
(Zhang vd. 2011)	Çalışmanın amacı Çin'deki Yangtze Nehri Deltası'nın turizm rekabetini topsıs yöntemi ile değerlendirmektir.	TOPSIS Yöntemi	Çalışma kapsamına 16 şehir dahil edilip değerlendirilmiştir.	Çalışma sonucunda Topsıs değerlendirmesinin etkili bir yöntem olarak uygulanabileceği gösterilmiştir.
(Chang vd. 2010)	Çalışmanın amacı TOPSIS yöntemi kullanılarak yatırım fonlarının performansını değerlendirmektir.	TOPSIS Yöntemi	Çalışmada Tayvan'da 82 yatırım fonunun 34 aylık verisini kullanılmıştır.	Çalışma sonucunda yatırım fonlarının finansal performanslarının ölçümünde oldukça iyi sonuçlar verdiği görülmüştür.
(Tsao, 2003)	Çalışmanın amacı Tayvan'daki ticari bankanın yatırım değerlerinin Topsis yöntemi ile değerlendirilmektedir	TOPSIS Yöntemi	Çalışmanın kapsamına Tayvan'daki 16 Ticari banka dâhil edilmiştir.	Çalışma sonucunda bankaların borsa ortalamasından daha yüksek yatırım risklerini ortaya koymaktadır.
(Hosseini vd. 2013)	Tahran Borsasında şirketlerin performanslarının arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır.	AHP ve TOPSIS Yöntemi	Çalışmanın kapsamına Tahran Borsasında 50'den fazla olan şirketlerin 2009-2011 yılları dâhil edilmiştir.	Çalışma sonucunda üst sıradaki şirketlerin finansal tablolarının yatırımın sıralaması ve karar vermesinde neden kritik bir faktör olarak görülemeyeceğin

				e ilişkin bir soruşturma ihtiyacına katkıda bulunmaktadır.
(Ayaydın, vd, 2018)	Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların performanslarını değerlendirilmesi amaçlamaktadır.	AHP ve TOPSIS Yöntemi	Türkiye'deki 29 mevduat bankasının 2011-2013 yıllarını kapsamaktadır.	Sonuç olarak en başarılı ve başarısız mali performans gösteren bankaların sıralaması yapılmıştır.
(Ergül, 2014)	Turizm sektöründe işlem gören işletmelerinin mali performanslarını n test edilmektedir.	ELECTRE ve TOPSIS Yöntemleri	Çalışma 2005-2012 dönemi kapsayan Borsa İstanbul'da işlem gören turizm şirketleridir	Çalışma sonucunda performanslarına göre şirketlerin sıralaması yapılmıştır.
(Özçelik, Kandemir 2015)	Çalışmanın amacı turizm şirketlerinin finansal performanslarını ölçmektedir	TOPSIS Yöntemi	Analizde kullanılan Mali Tablolar, Borsa İstanbul'dan elde edilmiştir.	Sonuç olarak en iyi ve en kötü performansı gösteren şirketler sıralanmıştır.
(Erdoğan, 2014)	Borsa İstanbul'da işlem gören turizm şirketinin mali performansları Topsıs Yöntemi ile analiz edilmiştir.	TOPSIS Yöntemi	Çalışma kapsamında 2005-2011 surecinde yer alan 7 dönem için mali performans değerlemesi yapılmıştır	Çalışma sonucunda en başarılı ve başarısız performans gösteren turizm şirketleri sıralanmıştır.
(Erdoğan, Yamaltdınova,2018)	Çalışmada, Bist' de kote olmuş 13 turizm şirketinin finansal performansları analiz etmek amaçlanmıştır.	TOPSIS Yöntemi	Çalışma BIST'te kayıtlı 13 şirketi için 2011-2015 dönemini kapsamaktadır.	Sonuçların yıllara göre istikrarlı olup ve bu şirketlerin çalışmada kullanılan verileri de diğer firmalara göre daha istikrarlı olduğu görülmektedir.
(Karkacıer, Yazgan 2017)	Çalışmada turizm sektörü içerisinde faaliyet gösteren şirketlerin mali performanslarını	Gri İlişkisel Analiz Yöntemi	Çalışma kapsamına 2015 yılında Borsa İstanbul'a kayıtlı 10 turizm	Sonuç olarak, G firmasının en yüksek performansa sahip olduğu

	değerlendirmesi amaçlamaktadır.		firmaları dahil edilmiştir.	sonucuna ulaşılmıştır.
(Ecer, Günay, 2014)	BİST'de işlem gören turizm şirketinin finansal performanslarını mali orannlara göre değerlendirilmiştir.	Gri İlişkisel Analiz Yöntemi	9 turizm şirketi 2008-2012 dönemi	Turizm sektöründe faaliyet gösteren şirketler finansal performanslarına göre sıralanmıştır.
(Kandemir, Karataş, 2016)	Çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da işlem gören mevduat bankalarının finansal performanslarını n incelenmesidir.	Gri İlişkisel Analiz, TOPSIS ve VIKOR Yöntemleri	Çalışma BİST'de 12 mevduat bankasının 2004-2014 yıllarını kapsamaktadır.	Çalışma sonucunda kullanılan yöntemlerden en iyi ve en kötü performansa sahip şirketler sıralanmıştır.
(Özden, vd. 2012)	Çalışmada çimento sektöründeki şirketlerin, finansal performansları analiz edilmiştir.	VIKOR Yöntemi	Çalışmanın kapsamına 2011 yılında İMKB'de işlem gören çimento şirketleri dâhil edilmiştir.	Çimento sektöründeki şirketler performanslarına göre sıralanmıştır.
(Karakış, Göktolga, 2015)	Çalışmanın amacı, Bist'de işlem gören otomotiv imalat sektöründeki firmalarının finansal performanslarını değerlendirilmektir.	AHP ve ELECTRE Yöntemleri	Çalışma 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 dönemlerini kapsamaktadır.	İncelenen firma başarıları zaman içinde değişmekle birlikte firma sıralamalarında büyük sapmalar olmamıştır.
(Yanık, Eren, 2017)	Çalışmanın amacı, otomotiv imalat sektöründeki finansal performanslarını incelemektir.	AHP, TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE Yöntemleri	Çalışma kapsamına 11 imalat işletmelerinin 2011-2015 yılları dahil edilmiştir.	Çalışma sonuçlarına göre sırasıyla F5, F4 ve F2 işletmelerinin üst sıralarda yer aldığı görülmüştür.
(Bülbül, Köse, 2011)	Çalışmanın amacı, Türkiye gıda sektöründe hizmet gösteren	TOPSIS, ELECTRE Yöntemleri	Çalışmaya türk gıda sektöründe faaliyet gösteren 19 şirketlerin	Çalışma sonucunda iki yönteme göre de en iyi

	işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesidir.		2005, 2006, 2007 ve 2008 yılları dahil edilmiştir.	performansa sahip şirket H şirketi olmuştur.
(Çakır, Perçin, 2013)	Çalışmanın amacı "FORTUNE Türkiye" dergisinin açıkladığı ilk 500 firmanın performans ölçümü değerlendirmektir.	SAW,, TOPSIS VIKOR ve BORDA Yöntemleri	2011 yılı için listesinde yer alan 10 lojistik firması çalışma kapsamına dahil edilmiştir.	Çalışma kapsamındaki firmalar finansal performans sıralamasına tabi tutulmuştur.
(Altın, Süslü, 2018)	Çalışmanın amacı, BIST'de işlem gören halka açık turizm işletmelerinin performanslarının değerlendirilmesidir.	Oran Analizi ve Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi	Çalışmada günlük veriler kullanılmış ve iki dönem şeklinde incelenmiştir.	Turizm sektöründeki faaliyet gösteren firmaların finansal performansları incelenmiştir.

3.Veri Seti Ve Metedoloji[2]

3.1. Veri Seti

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul (BIST)'da işlem gören turizm sektöründeki işletmelerin 2016, 2017, 2018 dönemini kapsayan 14 finansal oran yardımıyla AHP, TOPSIS, VİKOR ve BORDA yöntemleri kullanılarak finansal performanslarının değerlendirilmesidir. Çalışmanın veri setini 2016-2018 arasındaki dönemleri kapsayan 11 turizm şirketi oluşturmaktadır. Borsa İstanbul'da turizm sektöründe 12 işletme işlem görmekte ancak Ulaşlar Turizm Yatırımları ve Dayanıklı Tüketim Malları Ticaret Pazarlama A.Ş.'nin verisi eksik olduğu için analize dahil edilmemiştir. 2016-2018 arasındaki bu 3 yıllık süreçte finansal oranların hesaplanmasında kullanılan veriler Kamuoyu Aydınlatma Platformu'nun (KAP) resmi sitesinden yayınlanan yıllık gelir tablosu ve bilançolardan elde edilmiştir. . KAP' da 2016 ve 2017 yıllarına ait finansal tablolar yıllık olarak yayınlanmış fakat 2018 yılına ilişkin finansal tablolar 6 ve 9 aylık olarak yayımlandığı için 2018 verileri 6 ve 9 aylık olarak alınmıştır. Hesaplamalar Excel paket programı ile yapılmıştır.

[2] Sayfa kısıtı nedeniyle çalışmada kullanılan TOPSIS, VİKOR ve BORDA yöntemlerinin aşamalarının detaylarına yer verilmemiş olup sadece en iyi ve en kötü performansı gösteren turizm şirketlerin sıralama sonuçları sunulmuştur.

Tablo 3.1. Çalışma Kapsamına Alınan İşletmeler

BİS'DE İŞLEM KODU	İŞLETME ADI
AYCES	ALTIN YUNUS ÇEŞME TURİSTİK TESİSLER A.Ş.
AVTUR	AVRASYA PETROL VE TURİSTİK TESİSLER YATIRIMLAR A.Ş.
ETILR	ETİLER GIDA VE TİCARİ YATIRIMLAR SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
KSTUR	KUŞTUR KUŞADASI TURİZM ENDÜSTRİ A.Ş.
MAALT	MARMARİS ALTINYUNUS TURİSTİK TESİSLER A.Ş.
MARTI	MARTI OTEL İŞLETMELERİ A.Ş.
MERIT	MERİT TURİZM YATIRIM VE İŞLETME A.Ş.
METUR	METEMTUR OTELCİLİK VE TURİZM İŞLETMELERİ A.Ş.
PKENT	PETROKENT TURİZM A.Ş.
TEKTU	TEK-ART İNŞAAT TİCARET TURİZM SANAYİ VE YATIRIMLAR A.Ş.
UTPYA	UTOPYA TURİZM İNŞAAT İŞLETMECİLİK TİCARET A.Ş.

Çalışmada 11 turizm şirketine ait 14 finansal oran kullanılmıştır. Çalışmada finansal performans ölçümünde kriter olarak kullanılan oranlar, kısaltmaları, formüller ve oranlara ilişkin hedefler tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. 2. BİST'de İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Performans Değerlemesinde Kullanılan Finansal Oran Seti

ORAN GRUBU	ORAN KISALTMALARI	ORAN	FORMÜL	HEDEF
KARLILIK ORANLARI	NKM	NET KAR MARJI	Dönem net karı / net satış	YÜKSEK ÇIKMALI
	ÖKO	ÖZ SERMAYE KARLILIK ORANI	Dönem net karı / özsermaye	YÜKSEK ÇIKMALI
	AKO	AKTİF KARLILIK ORANI	Dönem net karı / toplam aktif	YÜKSEK ÇIKMALI
	BKM	BRÜT KAR MARJI ORANI	Brüt Satış Karı/Net Satışlar	YÜKSEK ÇIKMALI
FAALİYET ORANLARI	ADH	AKTİF DEVİR HIZI	Net satış / toplam aktif	YÜKSEK ÇIKMALI
	DVDH	DÖNEN VARLIK DEVİR HIZI	Net satış / dönen varlık	YÜKSEK ÇIKMALI

	DUVDH	DURAN VARLIK DEVİR HIZI	Net satış / duran varlık	YÜKSEK ÇIKMALI
	ÖDH	ÖZSERMAYE DEVİR HIZI	Net satış / özsermaye	YÜKSEK ÇIKMALI
KALDIRAÇ ORANLARI	BRÇ/ÖZ	BORÇ / ÖZSERMAYE ORANI	Toplam borç / özsermaye	SEKTÖR ORTALAMASINA YAKIN ÇIKMALI
	FKO	FİNANSAL KALDIRAÇ ORANI	Toplam borç / toplam aktif	SEKTÖR ORTALAMASINA YAKIN ÇIKMALI
	ÖÇ	ÖZSERMAYE ÇARPANI	Toplam aktif / özsermaye	SEKTÖR ORTALAMASINA YAKIN ÇIKMALI
LİKİDİTE ORANLARI	CO	CARİ ORAN	Dönen varlık / kısa vadeli borçlar	SEKTÖR ORTALAMASINA YAKIN ÇIKMALI
	ASTO	ASİT TEST ORANI	Dönen varlık-stoklar / kısa vadeli borçlar	SEKTÖR ORTALAMASINA YAKIN ÇIKMALI
	NO	NAKİT ORANI	Hazır değerler / kısa vadeli borçlar	SEKTÖR ORTALAMASINA YAKIN ÇIKMALI

3.2.Metedoloji

3.2.1 AHP Yöntemi

AHP yöntemi T.L. Saaty tarafından 1970'li yılların sonlarında geliştirilmiş çok kriterli alternatifler arasından seçim problemlerinde kullanılmaktadır(Zahedi, 1986: 100-102). Bu yöntem ikili karşılaştırma anlayışına dayanmakta ve bu ikili karşılaştırmalar ile seçeneklerin ve kriterlerin birbirlerine göre ne derece önemli, tercih edilir yada baskın olduğu değerlendirilmektedir(Özgörmüş, vd., 2005: 112). İkili karşılaştırma matrislerinden göreli ağırlıklar hesaplanmakta olup bu ikili karşılaştırma matrislerinin oluşturulması ve önem ağırlıklarının belirlenmesinde Saaty tarafından önerilen ve Tablo3.4'de verilmiş olan 1-9 önem skalası kullanılmaktadır (Saaty, 1990: 15).

Tablo.3.3. İkili Karşılaştırmalarda Kullanılan Önem Skalası

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit önemli	İki gösterge de eşit öneme sahip
3	Orta önemli	Tecrübe ve yargı bir kriteri diğerine karşı biraz önemli kılar.
5	Kuvvetli derecede önemli	Tecrübe ve yargı bir kriteri diğerine karşı kuvvetli derecede önemli kılar.
7	Çok Kuvvetli derecede önemli	Bir kriter şiddetli bir şekilde tercih edilir.
9	Aşırı derecede önemli	Bir kriterin diğerinden üstün olduğunu gösteren kanıt çok büyük güvenilirliğe sahiptir.
2,4,6,8	Ara önem dereceleri	Uzlaşma gerektiğinde kullanmak üzere yukarıda listelenen yargılar arasına düşen değerler.

Kaynak: Saaty and Vargas, 2012 : 6

Adım 1: Hiyerarşik Yapının Oluşturulması

Karar hiyerarşini karar amacı ile yukarıdan başlayarak orta düzeyde kriterler ve en düşük düzeyde ise alternatifler bulunur (Saaty, 2008: 85).

2.Adım: İkili Karşılaştırma Matrisleri (A) ve Üstünlüklerin Belirlenmesi

Amaç, kriterler ve alt kriterler belirlendikten sonra bunların kendi aralarında önem derecelerinin belirlenmesi nedeniyle ikili karşılaştırma matrisi oluşturulur. Tabloda verilen önem skalası kullanılmalıdır (Saaty, 1990: 12). Karşılaştırma hiyerarşinin en üstünden başlar ve hiyerarşinin belirlenmiş olan düzeyi karşılaştırılacak n tane eleman içeriyorsa, toplam olarak n(n-1)/2 adet ikili karşılaştırma yapılması gerekir(Durdudiler, 2006: 27).

$$A=\begin{bmatrix} 1 & a_{21} & a_{31} & \cdots & a_{n1} \\ 1/a_{21} & 1 & a_{32} & \cdots & a_{n2} \\ 1/a_{31} & 1/a_{32} & 1 & \cdots & a_{n3} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 1/a_{n1} & 1/a_{n2} & 1/a_{n3} & \cdots & 1 \end{bmatrix} \quad (3.1)$$

3.Adım: Ağırlık Vektörünün Hesaplanması

İkili karşılaştırmalardan hareketle ağırlık vektörleri hesaplanır. Öncelik vektörü olarak nitelendirilen W sütun vektörü elde edilir. Ağırlık vektörü, kriterlerin önem ağırlıklarını ifade etmektedir. Ağırlık vektörü aşağıdaki formülle hesaplanabilir (Günay, 2017: 24).

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^{n} a_{ij} w_j}{n} \quad (3.2)$$

4. Adım: Tutarlılık oranlarının hesaplanmasını

Tutarlılık, alternatiflerin ikili karşılaştırmasının belirlenmesinde kararın tutarlılık göstermesidir. Faktörler arasında yapılmış olan birebir karşılaştırmaların ne kadar tutarlı

olduğunu test edilmesi tutarlılık Oranı (CR) ile sağlanır (Turgut, 2015: 70). Tutarlılık oranı şu şekilde hesaplanır (Yacan, 2016: 8):

λ_{max}: Matrisin en büyük özdeğeri

CI: Tutarlılık Göstergesi,

CR: Tutarlılık Oranı,

RI: Rassallık Göstergesi: Alternatif sayısına göre değişir.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (3.3)$$

$$CI = \frac{\lambda_{max} - n}{(n-1)} \quad (3.4)$$

$$\lambda_{max} = \frac{1}{n} . \sum_{i=1}^{n} \left[\left(\sum_{j=1}^{n} a_{ij.w_j} \right) / w_{ij} \right] \quad (3.5)$$

Tablo 3.4. RI Değeri Tablosu

N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0	0	0.5	0.90	1.12	1.24	1.34	1.41	1.45	1.49	1.51	1.53	1.56	1.57	1.59

Kaynak: (Alanso Antonıo and Lamata, 2006: 446)

5.Adım: Alternatiflerle İlgili Sıralamanın Belirlenmesi

Sıralama yapılırken, kriterlerin ve alternatiflerin önem ağırlıklarının çarpılarak her bir alternatife bağlı olan öncelik değerinin bulunması olup, bulunmuş olan alternatif değerler toplamının 1'e eşit olmalı ve alternatifler arasında en yüksek değere sahip olan alternatif, en iyi alternatif olarak belirlenir (Dağdeviren ve Eren, 2001: 44).

3.2.2. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS yöntemi, 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir (Wei, 2010: 182).Yöntem temel olarak pozitif ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak olan alternatifi seçme oluşturmaktadır (Cristobal, 2012: 752). Topsis yönteminin işlem adımları aşağıdaki gibidir (Triantaphyllou et al., 1998: 175-186; Demirelli, 2010: 101-112; Opricovic and Tzeng, 2004: 445-455):

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması

Karar matrisi oluşturulurken satırda alternatif sayısı kadar (m), sütunda ise kriter sayısı kadar (n) bulunmaktadır (Aktaş, vd., 2015: 230).

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (3.6)$$

Adım 2: Normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması.

Normalize edilen karar matrisi A matrisinden yararlanılarak aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanır.

$$Z_{ij} = \frac{y_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{n} (y_{ij})^2}} \quad (3.7)$$

Adım 3: Ağırlıklı normalize matrisinin oluşturulması

Normalize edilmiş karar matrisinin sütunları, kriterlere verilen Wj ağırlık değerleri ile çarpılarak hesaplanır.

$$X_{ij} = w_i \cdot z_{ij} \quad (3.8)$$

Adım 4: Pozitif ideal ve negatif ideal çözüm noktalarının oluşturulması

İdeal ve negatif ideal çözüm noktalarının elde edilebilmesi için maksimum ve minimum değerler aşağıdaki denklemlerden hesaplanarak seçilir (Timor ve Mimarbaşı, 2013: 25):

$\left\{\left(maxv_{ij} \mid j \in J\right), \left(minv_{ij} \mid j \in J\right)\right\}$ denklemden hesaplanır ve $m^* = \left[x_1^*, x_2^* \ldots\ldots x_k^*\right]$ şeklinde gösterilir.

$\left\{\left(minv_{ij} \mid j \in J\right), \left(maxv_{ij} \mid j \in J\right)\right\}$ denklemden hesaplanır ve $m^- = \left[x_1^-, x_2^- \ldots\ldots x_n^-\right]$ şeklinde gösterilir.

Adım 5:İdeal ve ideal olmayan noktaya olan uzaklık hesaplanır.

Her bir alternatifin ideal çözüme uzaklığı ve negatif ideal çözüme en uzak uzaklık hesaplanacak olup S_i^* ve S_i^- değerleri karar noktası sayısı kadar olmalıdır. (Alp ve Engin, 2011: 65-87).

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^{k} \left(k_{ij} - k_j^*\right)^2} \quad (3.9)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{k} \left(k_{ij} - k_j^-\right)^2} \quad (3.10)$$

Adım 6: Her bir alternatifin göreceli sıralaması ve puanı hesaplanır.

$$C_i^* = \frac{S^-{}_i}{S^-{}_i + S^*{}_i} \quad (3.11)$$

Bu formülde C_j^* değeri O ≤ C_j^* ≤1 aralığında değer almakta olup ve C_j^* =1 ilgili alternatifin pozitif ideal çözüm noktasında bulunduğunu, C_j^* =0 ilgili alternatifin negatif ideal çözüm noktasında bulunduğunu gösterir (Tunca, 2015: 53-71).

3.2.3. VIKOR Yöntemi

VIKOR metodu karmaşık yapıların çok kriterli optimizasyonu için geliştirilmiş olup, her alternatifin her bir kriter işlevine göre değerlendirildiğini varsayarsak, uzlaşma sıralaması, ideal alternatifle yakınlık ölçüsü karşılaştırılarak gerçekleştirilir.. (Opricovic and Tzeng, 2004: 447) . VIKOR yönteminin işlem adımları aşağıdaki gibidir. (Ju and Wang, 2013:

3112-3125; Tzeng et al., 2015: 1373–1383; Wu, et al., 2010: 1635–1642, Yıldırım ve Önder, 2014: 119-123):

Adım 1: Karar matrisi oluşturulur.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (3.12)$$

Adım 2: Tüm kriter fonksiyonlarının en iyi f_i^* ve en kötü f_i^- değerler belirlenir

Karar matrisi oluşturulduktan sonra her bir kriter için en iyi f_i^* ve en kötü değerleri f_i^- tesbit edilir. En iyi ve en kötü kriter değerleri kriterlerin maliyet ve fayda kriteri olmasına göre değişecektir. Eğer fayda yönlü kriter ise en iyi ve en kötü değerleri

$f_i^* \max_j f_{ij}$ $f_i^- \min_j f_{ij}$ formüllerinden maliyet yönlü ise $f_i^* \min_j f_{ij}$ ve $f_i^- \max_j f_{ij}$ formüllerinden en iyi ve en kötü değer hesaplanır (Göktolga ve Karakış, 2018: 92-108).

Adım 3: Normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması

Normalize edilen matris aşağıdaki formül ile hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{f_j^* - x_{ij}}{f_j^* - f_{ij}^-} \quad (3.13)$$

Adım 4: Ağırlıklandırılmış karar matrisinin oluşturulması

Normalize edilen karar matrisindeki sütunlar ile ağırlıklar çapılarak ağırlılandırılmış karar matrisi elde edilir.

$$v_{ij} = r_{ij} * w_i \quad (3.14)$$

Adım 5: Her alternatifin Sj ve Rj değerlerinin hesaplanması

Sj ve Rj değerleri i. Alternatif için ortalama ve en kötü grup değerlerini ifade etmektedir. Burada w_j kriter ağırlıklarını ifade etmektedir. Ağırlıklar toplamı 1'e eşit olacaktır (Ertuğrul ve Karakaşoğlu, 2009: 19-28).

$$S_j = \sum_{j=1}^{n} w_{j\cdot} \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-} \quad (3.15)$$

$$R_j = \max j \left(w_j \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-} \right) \quad (3.16)$$

Adım 6: Her bir alternatif için Q_j değeri hesaplanır.

$S^* = \min_j S_J \qquad S^- = \max_j S_j \qquad R^* = \min_j R^- = \max_j R_j$ ve 'v' değeri kriterlerinin çoğunluğunun ağırlığını göstermektedir. "v" değeri maksimum grup faydasını sağlayan strateji için ağırlığı ifade ederken, (1-v) karşıt görüştekilerin minimum pişmanlığının ağırlığını ifade etmektedir (Opricovic and Tzeng, 2007: 514–529).

Adım 7: Alternatiflerin S, R ve Q değerleri küçükten büyüğe doğru sıralanarak koşulların denetlenmesi

Eğer aşağıdaki iki koşul sağlanmış olursa, en iyiyi Q (minimum) değerlerine göre sıralayan alternatif A uzlaştırıcı çözüm olarak önerilir.

$$Q(A^1) - Q(A) \geq DQ$$
$$DQ = 1/(J-1) \qquad (3.17)$$

3.2.4. BORDA Yöntemi

Çoğunluk kuralına dayanan birleştirme yöntemlerinden biridir. Sıra alternatifleri nedeniyle birçok yöntem kullanıldığında, sonuçların birleştirilmesi için Borda yöntemi kullanılabilir (Momeni, et al., 2011: 80-97). Çok kriterli karar verme yöntemlerinin her biri alternatifleri sıralar ve maksimum noktayı elde eden alternatife k alternatifini göstermek için noktayı Borda noktası olarak k-1 olarak kullanır (Pourjavad and Shirouyehzad, 2011: 221-2).

4. Analiz Ve Bulguların Değerlendirilmesi

Tablo 4.1. En İyi ve En Kötü Performansı Gösteren Turizm Şirketlerin Sıralama Sonuçları

	TOPSİS 2016	TOPSİS 2017	TOPSİS 2018	VİKOR 2016	VİKOR 2017	VİKOR 2018	BORDA 2016	BORDA 2017	BORDA 2018
AYCES	3	2	5	4	2	4	3	5	4
AVTUR	5	4	7	6	7	7	5	4	7
ETILR	2	3	6	2	3	5	1	2	5
KSTUR	11	11	4	11	11	2	11	11	3
MAALT	10	10	2	9	5	11	10	8	6
MARTI	9	6	11	7	4	10	9	3	11
MERIT	4	7	3	3	10	3	2	9	2
METUR	1	9	10	10	9	8	6	10	10
PKENT	8	1	1	1	1	1	4	1	1
TEKTU	6	5	8	8	8	9	8	6	9
UTPYA	7	8	9	5	6	6	7	7	8

Tablo 4.1'de AYCES, AVTUR, ETILR, KSTUR, MAALT, MARTI, MERIT, METUR, PKENT, TEKTU, UTPYA olarak borsa koduyla yer alan 11 turizm şirketine ait mali tablolar incelenerek, şirketlerin finansal performansları analiz edilmiş 2016-2018 dönemlerindeki yıllar ayrı ayrı incelenmiştir.

Bu çalışmada analiz sonuçları değerlendirildiğinde, TOPSIS yöntemi ile yapılan sıralama sonucunda; 2016 yılında en iyi performansı **METUR** şirketinin en kötü performansın ise

KSTUR şirketinin olduğu belirlenmiştir. 2017 yılında en iyi performansı **PKENT** şirketinin, en kötü performansı ise **KSTUR** şirketinin gerçekleştirdiği belirlenmiştir. 2018 yılında ise en iyi performansı **PKENT** şirketi göstermiş olup en kötü performansı gösteren **MARTI** şirketinin olduğu belirlenmiştir.

VIKOR yöntemi ile yapılan sıralama sonucunda; 2016 yılında en iyi performansı **PKENT** şirketinin en kötü performansı ise TOPSIS yöntemindeki gibi **KSTUR** şirketinin olduğu belirlenmiştir. 2017 yılında en iyi performansı **PKENT** şirketinin en kötü performansı **KSTUR** şirketinin gerçekleştirdiği görülmektedir. 2018 yılında ise en iyi performansı **PKENT** şirketi göstermiş olup en kötü performansı gösteren **MAALT** şirketinin olduğu belirlenmiştir.

BORDA yöntemi kullanılarak TOPSIS ve VİKOR yöntemi sıralama listesinden bütünleşik tek bir performans sıralaması oluşturulmuştur. Bu yöntemle 2016 yılı için en iyi performansı **ETILR** şirketinin en kötü performansı ise TOPSIS ve VIKOR yönteminde olduğu gibi **KSTUR** şirketinin olduğu belirlenmiştir. 2017 yılında ise en iyi performansı TOPSIS ve VIKOR yönteminde olduğu gibi **PKENT** şirketi göstermiş olup en kötü performansı ise **KSTUR** şirketi gerçekleştirmiştir. 2018 yılı için en iyi performansı **PKENT** şirketi göstermiş, en kötü performansın ise **MARTI** şirketi olduğu belirlenmiştir.

Sonuç

BİST'de işlem gören turizm şirketlerinin TOPSIS, VIKOR ve BORDA yöntemleri ile analiz edilmesi sonucunda belirlenen en iyi performans ve en kötü performans gösteren şirketlerinin sıralama sonuçlarını göstermiştir. Çalışmada kullanılan yöntemler sayesinde firmaların performanslarını değerlendirilerek kendi aralarında sıralanmalarının matematiksel olarak ifade edilebildiği bir değerlendirme sistemi ortaya konmuştur. Bu yöntemle elde edilen sonuçlar birbirlerini doğrulamıştır.

2016-2018 dönemindeki her yıl için ayrı ayrı düzenlenen (11 x 14) boyutlu Standart Karar Matrislerine çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP, TOPSIS, VIKOR ve BORDA Yöntemleri kullanılarak, BİST'de işlem gören turizm şirketlerinin finansal performansını gösteren tek bir puana çevrilerek, bu turizm şirketlerinin toplam sıralamasının yapılarak, sıralama işleminin

BİST'de işlem gören turizm şirketlerinin finansal performanslarının değerlendirilmesine ilişkin analiz sonuçlarında TOPSIS ve VIKOR yöntemi ile sıralama sonuçlarının birbirine yakın çıktığı görülmektedir. **MARTI** ve **MERIT** ise dalgalanma gösteren turizm şirketi olarak belirlenmiştir.

Bu tez çalışmasının literatüre katkısı değerlendirildiğinde ilk olarak Bist'de işlem gören turizm işletmelerin yıllar itibariyle birbirlerine göre finansal performanslarının yakın çıkması analiz sonuçlarının yatırımcılara doğru bilgi vermesidir. AHP, TOPSIS, VIKOR ve BORDA yöntemleri çok sayıda değişkeni bir araya getirerek, performans ölçümüne katkı sağlamaktadır. Bu çalışmayı dikkate alan çalışmalar çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak örnek verilecek olursa çimento sektörü, metal ana sanayi sektörü gibi birçok sektörü analiz edilebilir.

Çalışmada karlılık oranları yüksek olan işletmelerin performanslarının yüksek çıktığı ve daha da indirgenecek olursa bu işletmelerin karlılık oranlarından net kar marjı oranı yüksektir. AHP, TOPSIS, VIKOR ve BORDA yöntemleri ile analiz edilecek işletmelerin karlılık oranlarına ve bunun içerinde net kar marjı oranına ağırlık vermesi önerilebilir. İşletmeler satış gelirleri konusunda problem yaşamadıkları sürece, kârlılıkları da olumlu etkilenecektir. Kârlılık oranlarının bu durumdan olumlu etkilenmesi firma

performansını artıracaktır. Ayrıca gelecek çalışmalarda çok kriterli karar verme yöntemlerinden, kriterler arasındaki ilişkiyi dikkate alan ANP yönteminin ve Finansal Performans değerlendirilmesinde literatürde en sık kullanılan Gri İlişkisel Analiz yönteminin kullanılması önerilebilir.

Çalışmanın veri seti oluşturulurken, 2016 ve 2017 yılları için finansal tablolar yıllık olarak yayınlanmış fakat 2018 yılına ilişkin finansal tablolar 6 ve 9 aylık olarak yayımlandığı için 2018 verileri 6 ve 9 aylık olarak alınmış olması kısıt olarak gösterilebilir. Diğer ve en önemli kısıt ise uzman grup değiştikçe sonuçların da değişeceği gerçeği olarak söylenebilir.

Kaynakça

Aktaş, F. (2017). Finansal Performans Analizi: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Firmalarda Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Allonso Antonıo, J. and Lamata, T. M. (2006). "Consistency In The Analytic Hierarchy Process: A New Approach", **International Journal Of Uncertainty, Fuzziness And Knowledge-Based Systems** 14(4), ss 445-459.

Alp, S. ve Engin, T. (2011). "Trafik Kazalarının Nedenleri ve Sonuçları Arasındaki İlişkinin TOPSIS ve AHP Yöntemleri Kullanılarak Analizi ve Değerlendirilmesi" ,**İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi**, sayı:19, ss 65-87.

Altın, H. ve Süslü, C. (2018). "Borsa İstanbul'da İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Performanslarının Değerlendirilmesi: Lokanta ve Oteller Üzerine Bir Uygulama", **Maliye ve Finans Yazıları,** sayı:109, ss 30-50.

Ayaydın, H., Çam, A. V., Pala, F. ve Sarı, Ş. (2018). "Türk Bankacılık Sektöründe Performans Değerlendirilmesi: AHS ve TOPSIS Yöntemleri Uygulaması", **Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi,** 7(13), ss 51-64.

Bahar, O. (2006). "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı", **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13(2), ss 137-150.

Bülbül, S. ve Köse, A. (2011). Türk Gıda Şirketlerinin Finansal Performansının Çok Amaçlı Karar Verme Yöntemleriyle Değerlendirilmesi, **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, ss 71-97.

Chang, C. H., Lin,J., Lin, J. J., and Chiang, M. C. (2010). "Domestic Open-end Equity Mutual Fund Performance Evaluation Using Extended TOPSIS Method with Different Distance Approaches" , **Expert Systems with Applications**, 37(6), ss 4642–4649.

Crıstobal, JR. S. (2012). "Contractor Selection Using Multicriteria Decision- Making Methods", **Journal Of Construction Engineering and Management**, 138(6), ss 751-758.

Çakır, S. ve Perçin, S. (2013). "Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü", **Ege Akademik Bakış,** 13(4), ss 449-459.

Dağdeviren M. ve Eren, T. (2001). "Tedarikçi Firma Seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve 0-1 Hedef Programlama Yöntemlerinin Kullanılması", **Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi,**16(2), ss 41-52.

Demirelli, E. (2010)."TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 5(1), ss 101-112.

Durdudiler, M. (2006). Perakende Sektöründe Tedarikçi Performans Değerlemesinde AHP ve Bulanık AHP Uygulaması, Yıldız Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ecer, F. ve Günay, F. (2014). "Borsa İstanbul'da İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Ölçülmesi", **Turizm Araştırmaları Dergisi,** 25(1), ss 35-48.

Erdoğan, G. (2014). İMKB' de İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Mali Performanslarının Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Erdoğan, M. ve Yamaltdınova, A. (2018). "Borsa İstanbul'a Kayıtlı Turizm Şirketlerinin 2011-2015 Dönemi Finansal Performanslarının TOPSİS ile Analizi", **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 5(1), ss 19-36.

Ergül N. (2014). "BİST- Turizm Sektöründeki Şirketlerin Finansal Performans Analizi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 4(1), 325-340.

Ertuğrul, İ. ve Karakaşoğlu, N. (2010)."Electre ve Bulanık AHP Yöntemleri ile Bir İşletme İçin Bilgisayar Seçimi"**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** 25(2), ss 23-41.

Feng, C. and Wang R. (2000). "Performance Evaluation for Airlines İncluding the Consideration of Fınancial Ratios", **Journal of Air Transport Management** (6), pp 133-142.

Göktolga, Z. G., ve Karakış, E. (2018). "Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Finansal Performanslarının Bulanık AHP ve VIKOR Yöntemi ile Analizi", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**,19(1), ss 92-108.

Hosseini S., Ezazi S., Heshmati, M. R., and Reza S. (2013). "Top Companies Ranking Based on Financial Ratio with AHP-TOPSIS Combined Approach and Indices of Tehran Stock Exchange", **International Journal of Economics and Finance,** 5(3), pp 1916-9728.

Ju, Y. and Wang, A. (2013). "Extension of VIKOR Method for Multi-Criteria Group Decision Making Problem with Linguistic İnformation", **Applied Mathematical Modelling**, 37(5), pp 3112-3125.

Kandemir, T. ve Karataş, H. (2016). "Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İncelenmesi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Uygulama (2004-2014)", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** 5(7), ss 1766-1776.

Karaoğlan, S. ve Şahin, S. (2018). "BİST XKMYA İşletmelerinin Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Ölçümü ve Yöntemlerin Karşılaştırılması", **Ege Akademik Bakış,** (18)1, ss 63-80.

Karkacıer, O. ve Yazgan, A. E. (2017). "Turizm Sektöründe Gri İlişkisel Analiz (Gia) Yöntemiyle Finansal Performans Değerlemesi"**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 37, ss 154-162.

Momeni, M., Maleki, M.H., Afshari, M. A., Moradi, J. S., and Mohammedı, J. (2011). **"**A Fuzzy MCDM Approach for Evaluating Listed Private Banks in Tehran Stock Exchange Based on Balanced Scorecard", **International Journal of Business Administration**, 2(1), pp 80-97.

Oprıcovıc, S., and Tzeng, G.H (2004). "Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS", **European Journal of Operational Research,** 156(2), pp 445-455.

Opriovic, S., Tzeng, G.H. (2007). Extended VIKOR Method in Comparison with Other Outranking Method, **European Journal of Operational Research**, 178, pp 514-529.

Özçelik, H. ve Kandemir, B. (2015). "BIST'de İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Topsis Yöntemi ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 18(33), ss 97-114.

Özden, Ü. H., Başar, Ö. D. ve Bağdatlı Kalkan, S. (2012). "IMKB'de İşlem Gören Çimento Sektöründeki Şirketlerin Finansal Performanslarının Vikor Yöntemi ile Sıralanması", **Ekonometri ve İstatistik Dergisi** (17), ss 23-44.

Özgörmüş, E., Mutlu Ö., ve Güner, H. (2005). Bulanık AHP ile Personel Seçimi, V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu**,** 25-27 Kasım, İstanbul..

Pourjavad, E. and Shırouyehzad, H. (2011). "A MCDM Approach for Prioritizing Production Lines: A Case Study", **International Journal Of Business And Management**, 6(10), Pp 221-229.

Saaty, T. L. and Vargas, L. G.(2012). **Models, Methods, Concepts and the Applications of Analytic Hierarchy Process,** U.S.A.: Kluwer Academic Publishers**.**

Saaty, T. L. (1990). How to Make a Decision: The Analytic Hierarchy Process, **European Journal of Operational Research**, 48, pp 9-26.

Saaty, T. L. (2008). "Decision Making With The Analytic Hierarchy Process", **Internatonal Journal of Services Sciences**,1(1), pp 83-98.

Timor, M. ve MimarbaşI, H. (2013). "Banka Şube Hizmet Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Ve Topsıs Yöntemleri ile Karşılaştırılması", **İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi**, 24(75), 13-23.

Triantaphyllou, E., Shu, B., Sanchez, S. N., and Ray, T. (1998). Multi-Criteria Decision Making: An Operations Research Approach**, Encyclopedia of Electrical and Electronics Engineering**, 15, pp 175-186.

Tsao, C. (2003). Evaluating investment values of stocks using a fuzzy TOPSIS approach, **Journal of Information and Optimization Sciences**, 24(2), pp 373-396.

Tunca, M. Z., Aksoy, E., Bülbül, H., ve Ömürberk, N. (2015). AHP Temelli TOPSIS ve ELECTRE Yöntemiyle Muhasebe Paket Programı Seçimi, Niğde **Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(1), ss 53-71.

Turgut, E.Ç.(2015). Tedarik Zinciri Yönetiminde AHP ve BULANIK AHP Yöntemi Kullanılarak Tedarikçilerin Performanslarının Ölçülmesi, Yeni Yöntem Önerileri ve Uygulamaları, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Tzeng, G.H., Lın, C., and Oprıcovıc, S. (2005). "Multi-Criteria Analysis of Alternative-fuel Buses for Public Transportation"**, Energy Policy** 33, pp 1373–1383.

Weı, J. (2010). "TOPSIS Method for Multiple Attribute Decision Making with Incomplete Weight Information in Linguistic Setting", **Journal of Convergence Information Technology,** 5(10), pp 181-187.

Wu, H.Y., Chen, J.K., and Chen, I.S.; (2010). "Innovation Capital Indicator Assessment of Taiwanese Universities: A Hybrid Fuzzy Model Application"**, Expert Systems with Applications**,37, pp 1635–1642.

Yacan, İ. (2016). Eğitim Kalitesinin Belirlenmesinde Etkili Olan Faktörlerin Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS Yöntemi İle Değerlendirilmesi, Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Yanık, L. ve Eren, T. (2017). "Borsa İstanbul'da İşlem Gören Otomotiv İmalat Sektörü Firmalarının Finansal Performanslarının AHP, TOPSIS, ELECTRE ve VIKOR Yöntemleri ile Analizi", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(13), ss 165-188.

Yükçü, S. ve Atağan, G. (2010). "Topsis Yöntemine Göre Performans Değerlendirme", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, sayı:45, ss 28-35.

Zahedi, F. (1986). "The Analytic Hierarchy Process – A Survey of the Method and its Applications", **Interfaces**, 16(4), pp 96-108.

Zhang, H., Gu, C.L., Gu, L.W. and Zhang, Y. (2011). "The Evaluation of Tourism Destination Competitiveness by TOPSIS & Information Entropy A Case in the Yangtze River Delta of China", **Tourism Management**, 32(2), pp 43-45.

Maddi Duran Varlık Yenileme Fonunun Mevzuat Açısından İncelenmesi

Ünal GÜLHAN*

Özet

Maddi duran varlık yenileme fonu, işletmelerin 25 kodlu Maddi Duran Varlıklar hesap grubunda yer alan bir maddi duran varlığını kârlı olarak satması ve yerine aynı türden bir maddi duran varlık satın almaya karar vermesi durumunda, satıştan elde edilecek kârın vergisinin ertelenmesini sağlayan bir teşvik uygulamasıdır. 549 Özel Fonlar hesabında kayıt altına alınan ve izlenen bu uygulamanın işletmelere vergi ertelemesi sağlayarak bir teşvik sağladığı aşikârdır. Ancak mevzuat açısından bakıldığında maddi duran varlık yenileme fonunun 1 No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nde yayınlanan muhasebenin temel kavramlarından bazılarına ve mali tablo ilkelerine aykırılık teşkil ettiği ortaya çıkmaktadır. Yapılan inceleme sonucunda çalışma, maddi duran varlık yenileme fonu uygulamasının muhasebe temel kavramlarından "dönemsellik", "özün önceliği", "tarafsızlık ve belgelendirme", "sosyal sorumluluk" ve " tutarlılık" kavramlarına aykırılık teşkil ettiği iddiasını taşımaktadır. Ayrıca Tebliğde yayınlanan mali tablo ilkelerinden gelir tablosu ilkelerinin (a) bendine aykırılık arz ettiği düşünülmektedir. Bununla birlikte çalışma, Türk Ticaret Kanunun 408 ve 409. maddelerinde ifade edilen ve yenileme kararının yönetim kurulu tarafından alınmasının genel kurulun yetki alanına girmesi bakımından kanunun ilgili maddelerine aykırı olduğu iddiasını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler*:* Maddi Duran Varlık Yenileme Fonu, Sabit Kıymetleri Yenileme Fonu, Özel Fonlar

Investigation of Tangible Assets Renewal Fund in Terms of Legıslation

Abstract

A tangible asset replacement fund is an incentive application that allows the postponement of the profit tax to be earned in case the enterprises profitably sell a tangible asset in the group of 25 Fixed Assets account and decide to buy a tangible fixed asset of the same type. It is clear that this practice, which is registered and monitored in the 549 Special Funds account, provides an incentive for businesses by providing tax deferral. However, in terms of legislation, it is seen that the property, plant and equipment renewal fund contradicts some of the basic concepts of accounting published in the Accounting System Application General Rescript Number 1 and the principles of financial statements. As a result of the study, the study assumes that the application of tangible asset replacement fund constitutes a contradiction to the basic concepts of accounting, "periodicity ", "priority of essence", "impartiality and certification", "social responsibility" and "consistency". Furthermore, it is considered that the replacement fund is contrary to paragraph (a) including principles of income statement, which is one of the financial statement principles published in the Rescript. However, the study asserts that the deciding of the renewal decision by the board of directors, which is stated in Articles 408 and 409 of the Turkish Commercial Code, is contrary to the relevant articles of the law in terms of falling under the jurisdiction of the general assembly.

Keywords: Tangible Fixed Assets Renewal Fund, Fixed Assets Renewal Fund, Special Funds

* Dr. Öğr. Üyesi Bayburt Üniversitesi unalgulhan@bayburt.edu.tr

Giriş

Vergi Usul Kanununda (VUK) düzenlenen yenileme fonu uygulaması ile bilanço hesabı esasına göre defter tutan mükellefler belli şartları sağlaması halinde vergi ertelemesinden faydalanabilmektedirler. Maddi Duran Varlık Yenileme Fonu bilanço hesabı esasına göre defter tutan işletmelerin tekdüzen hesap planında 25 kodlu Maddi Duran Varlıklar hesap grubunda yer alan amortismana tabi bir maddi duran varlığı kârlı olarak satması ve yerine aynı fonksiyonu icra eden bir maddi duran varlığın alınmasına karar verilmesi durumunda elde edilen kârın cari dönem gelir tablosunda gösterilmeyip ödenecek olan verginin ertelenmesini sağlayan bir teşvik uygulamasıdır.

Vergi Usul Kanununun 328. maddesine göre bilanço hesabı esasına göre defter tutan işletmeler, amortismana tabi iktisadi kıymetlerin satışından elde edilen kârı cari dönemin gelir tablosunda göstermeyip yenileme giderlerini karşılamak üzere bilançonun pasifinde geçici bir hesapta (549 Özel Fonlar Hesabı) maksimum 3 yıl süreyle tutulabilmektedirler. Her ne sebeple olursa olsun bu süre içinde kullanılmamış olan kârlar üçüncü yılın vergi matrahına eklenmektedir. Üç yıldan önce işin terki, devri veya işletmenin tasfiyesi halinde bu kârlar o yılın matrahına eklenir.

Yukarıdaki esaslar dâhilinde yeni değerlerin iktisabında kullanılan kâr, yeni değerler üzerinden bu kanun hükümlerine göre ayrılacak amortismanlara mahsup edilir (VUK: 328. madde).

Görüldüğü üzere VUK bilanço hesabı esasına göre defter tutan işletmelere amortismana tabi iktisadi kıymetlerin satışından doğan kârı cari dönemim gelir tablosunda göstermeyip, bunun yerine pasifte 54 KÂR YEDEKLERİ hesap grubu içerisindeki 549 ÖZEL FONLAR hesabında gösterme hakkı tanımaktadır. Bununla beraber işletmelere yeni iktisadi kıymeti üç yıl içerisinde alma opsiyonu tanımaktadır. Bu sayede işletmeler iktisadi kıymetin satışından doğan kârın vergisini maksimum üç yıl süre ile erteleme imkânına kavuşmaktadır. Ancak mevzuat açısından bakıldığında maddi duran varlık yenileme fonunun 1 No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nde yayınlanan muhasebenin temel kavramlarından bazılarına ve mali tablo ilkelerine aykırılık teşkil ettiği ortaya çıkmaktadır.

Yapılan inceleme sonucunda çalışma, maddi duran varlık yenileme fonu teşvik uygulamasının muhasebe kavramlarından "dönemsellik", "özün önceliği", "tarafsızlık ve belgelendirme", "sosyal sorumluluk" ve " tutarlılık" kavramlarına aykırılık teşkil ettiği iddiasını taşımaktadır.

Ayrıca yine 1 No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nde yayınlanan mali tablo ilkelerinden gelir tablosu ilkelerinin (a) bendine de aykırılık arz etmektedir. Bununla birlikte Türk Ticaret Kanunun (TTK) 408 ve 409. maddelerinde ifade edilen ve yenileme kararının yönetim kurulu tarafından alınmasının genel kurulun yetki alanına girmesi bakımından kanunun ilgili maddelerine aykırı olduğu çeşitli Danıştay kararlarıyla ortaya koyulmuştur. Çalışma bu durumun TTK hükümlerine aykırılık teşkil ettiği iddiasını taşımaktadır.

Çalışmada bu aykırılıklar ve gerekçeleri ortaya koyulmaya çalışılmış ve tavsiye niteliğinde bu uygulamanın kaldırılmasının veya Bilgi Tabanlı Muhasebe Anlayışı doğrultusunda yeniden düzenlenmesinin gerekli olduğu kanaatine varılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve ve Yasal Dayanak

Maliye Bakanlığı tarafından 26 Aralık 1992 tarih ve 21447 numaralı Resmi Gazete'nin mükerrer sayısında 01 Ocak 1994 tarihinden itibaren zorunlu olarak uygulanmak üzere 1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği yayınlanmıştır.

Tebliğ, Türkiye'de uyum mecburiyeti bulunan işletme sayısı bakımından en geniş kapsamlı ilk çalışma özelliğini taşımaktadır. Bu yönüyle Tebliğ, uygulama açısından Türk Muhasebe Hukuku'nun oluşmasını sağlarken, "Vergi Tabanlı Muhasebe Anlayışı"nın terk edilerek muhasebenin bir bilgi sistemi olarak kabul edildiği sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Ancak, aradan geçen 25 yıllık zaman dikkate alındığında, "Vergi Tabanlı Muhasebe Anlayışı"nın halen muhasebe uygulamalarını önemli ölçüde etkilediği görülmektedir (Topçu, 2014: 108).

Tebliğ'de yer alan düzenlemelerin amacı, bilanço esasına göre defter tutan işletmelerin faaliyet sonuçlarının sağlıklı ve güvenilir bir biçimde muhasebeleştirilmesi, finansal tablolar aracılığı ile ilgililere sunulan bilgilerin karşılaştırılabilirlik özelliğini koruması ve bu sayede finansal tablolarda yer alan bilgilerin gerçek durumu yansıtması ve denetimi kolaylaştırmasıdır (Topçu, 2014: 109).

Daha öncede belirtildiği üzere Maddi Duran Varlık Yenileme Fonu bilanço hesabı esasına göre defter tutan işletmelerin tekdüzen hesap planında 25 kodlu Maddi Duran Varlıklar hesap grubunda yer alan amortismana tabi bir maddi duran varlığı kârlı olarak satması ve yerine aynı fonksiyonu icra eden bir maddi duran varlığın alınmasına karar verilmesi durumunda elde edilen kârın cari dönem gelir tablosunda gösterilmeyip ödenecek olan verginin ertelenmesini sağlayan bir teşvik uygulamasıdır. Her ne sebeple olursa olsun bu süre içinde kullanılmamış olan kârlar üçüncü yılın vergi matrahına eklenmektedir. Üç yıldan önce işin terki, devri veya işletmenin tasfiyesi halinde bu kârlar o yılın matrahına eklenir.

VUK 328 maddesine göre Maddi Duran Varlık Yenilme Fonu teşvikinden yararlanabilmenin bir takım şartları bulunmaktadır. Bu şartlar aşağıda sıralanmıştır.

1.1. İktisadi Kıymetin Amortismana Tabi Olması

VUK'da yer alan "*...yeni değerlerin iktisabında kullanılan kâr, yeni değerler üzerinden bu kanun hükümlerine göre ayrılacak amortismanlara mahsup edilir. Bu mahsup tamamlandıktan sonra itfa edilmemiş olarak kalan değerlerin amortismanına devam olunur.*" ifadesinden yenilemeye konu varlık amortismana tabi bir iktisadi kıymet olmalıdır sonucu çıkmaktadır (Çengel, 2019: 1)

1.2. Zaruret Hali veya Bu Hususta Karar Verilmiş ve Teşebbüse Geçilmiş Olması

Kanunda yer alan " *... satılan iktisadi kıymetlerin yenilenmesi, işin mahiyetine göre zaruri bulunur veya bu hususta işletmeyi idare edenlerce karar verilmiş ve teşebbüse geçilmiş olursa bu takdirde, satıştan tahassül eden kâr, yenileme giderlerini karşılamak üzere…*" ifadesinden iktisadi kıymetin yenilenmesi işin mahiyetine göre zorunlu olmalı veya idare edenlerce bu kapsamda karar alınmalı ve teşebbüse geçilmelidir.

İşin niteliği, ilgili varlığın kullanımı, hasar ve teknolojik değişimler gibi bazı durumlar işin mahiyetine göre zorunluluk doğurduğu kanaati uyandırsa da idareye karşı ispat edilebilirlik açısından yetkili organlarca karar alınması ve satışın yapıldığı tarihte kârın 549 ÖZEL FONLAR hesabında takip edilmesi yerinde olacaktır (Dağ & Aslan, 2019:230).

1.3. Yenileme Fonu Ayıracak İşletmenin Bilanço Hesabı Esasına Göre Defter Tutması

VUK'un 328.ve 329. maddelerinde "*…yenileme giderlerini karşılamak üzere, pasifte geçici bir hesapta azami üç yıl süre ile tutulabilir*" ifadesinden bilanço hesabı esasına göre defter tutulması gerektiği anlaşılmalıdır. Dolayısıyla Yenileme Fonu uygulamasından işletme defteri ve serbest meslek kazanç defteri tutanlar yararlanamaz.

1.4. Satılan Varlığın Yerine Aynı Türden İktisadi Kıymetin Alınması

Satılan iktisadi kıymetle yeni iktisadi kıymet aynı cins olmalı, yani aynı işi ifa ediyor olmalıdır. Burada aynı model-tip ya da kapasitede iktisadi kıymetin alınması kastedilmemektedir; aynı hizmeti görmesi ve aynı cinsten olması yeterlidir. Çünkü her zaman aynı teknoloji ve kapasite sahip varlıkları almak mümkün olmayabilir (Çengel, 2019: 1)

1.5. Satıştan Elde Edilen Kârın Maksimum 3 Yıl Süreyle Pasifte Geçici Bir Hesaba Alınması ve Yeni Alınan İktisadi Kıymetin Amortisman Giderlerinin Bu Hesaptan Mahsup Edilerek Yazılması

Satıştan kaynaklanan kâr pasifte 549 ÖZEL FONLAR hesabında aktarılmakta ve bu fonda maksimum 3 yıl kalabilmektedir. Her ne sebeple olursa olsun bu süre içinde kullanılmamış olan kârlar üçüncü yılın vergi matrahına eklenir. 3 yıldan önce işin terki, devri veya işletmenin tasfiyesi halinde ise bu kârlar yine o yılın matrahına eklenir.

2. Örnek Uygulama ve Muhasebe Kayıtları

ABC A.Ş. aktifinde 200.000 TL olarak kayıtlı, birikmiş amortismanları toplamı 120.000 TL olan ve pazarlama faaliyetinde kullandığı bir otobüsü 19.06.2018 tarihinde 140.000 TL + %18 KDV'ye kredili olarak satmıştır. Yönetim kurulu otobüsün yenilenmesine karar vermiş ve karar defterine yenilenme kararını yazdırarak elde edilen kâr, fon hesabına aktarılmıştır. 06.02.2019 tarihinde 500.000 TL + %18 KDV'ye bankadan EFT yapılmak suretiyle yeni bir otobüs alınmıştır. İşletme normal amortisman yöntemini kullanmakta olup ekonomik ömür 5 yıl olarak dikkate alınacaktır.

❖ **Eski otobüsün satış ve elde edilen kârın fon hesabına aktarılması kaydı**

----------19.06.2018 ----------		
127 DİĞER TİCARİ ALACAKLAR	165.200	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	120.000	
254 TAŞITLAR		200.000
391 HESAPLANAN KDV		25.200
679 DİĞER OLAĞANDIŞI G/K		60.000
----------19.06.2018 ----------		
679 DİĞER OLAĞANDIŞI G/K	60.000	
549 ÖZEL FONLAR		60.000
----------	----------	

❖ **Yeni otobüsün alınması durumunda yapılması gereken kayıtlar**

----------06.02.2019 ----------		
254 TAŞITLAR	500.000	
191 İNDİRİLECEK KDV	90.000	
102 BANKALAR		590.000
----------31.12.2019 ----------		
549 ÖZEL FONLAR	60.000	
760 PAZ. SAT. VE DAĞ. GİD.	40.000	
257 BİR. AMORTİSMANLAR		100.000
----------	----------	

❖ **Yeni otobüsün alınmaması durumunda yapılması gereken kayıt**

----------31.12.2019 ----------		
549 ÖZEL FONLAR	60.000	
671 ÖNCEKİ DÖNEM G/K		60.000
----------	----------	

3. Yenileme Fonu Uygulamasının Mevzuat Açısından İncelenmesi

3.1. Muhasebenin Temel Kavramları Açısından

Maliye Bakanlığı tarafından 26 Aralık 1992 tarih ve 21447 numaralı Resmi Gazete'nin mükerrer sayısında (01 Ocak 1994 tarihinden itibaren kapsama alınan işletmeler tarafından zorunlu olarak uygulanmak üzere) VUK'un175 ve mükerrer 257. maddelerindeki yetkiye dayanılarak, 1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği yayınlanmıştır.

Bu tebliğde Muhasebenin Temel Kavramları, Mali Tablo ilkeleri ve Tekdüzen Hesap Planı ve açıklamaları gibi hususlar yer almaktadır.

Çalışma, Yenileme Fonu uygulaması tebliğde yer alan muhasebenin temel kavramlarından bazılarına aykırılık teşkil ettiği iddiasını taşımaktadır. Bu kavramlar ve aykırılık gerekçeleri aşağıda gösterilmiştir.

- **Dönemsellik Kavramı:** işletmenin sürekliliği kavramı uyarınca sınırsız kabul edilen ömrünün, belli dönemlere bölünmesi ve her dönemin faaliyet sonuçlarının diğer dönemlerden bağımsız olarak saptanmasıdır. Gelir ve giderlerin tahakkuk esasına göre muhasebeleştirilmesi, hasılat, gelir ve kârların aynı döneme ait maliyet, gider ve zararlarla karşılaştırılması bu kavramın gereğidir.
- **Aykırılık gerekçesi:** Bu kavram gereği yenileme fonu uygulamasıyla ortaya çıkan kâr cari dönemde değil daha sonraki dönemlerde vergi konusu yapılmakta bu ise dönemsellik kavramına **aykırılık** teşkil etmektedir.
- **Özün Önceliği Kavramı:** Özün Önceliği kavramı, işlemlerin muhasebeye yansıtılmasında ve onlara ilişkin değerlendirmelerin yapılmasında biçimlerinden çok özlerinin esas alınması gereğini ifade eder. Genel olarak işlemlerin biçimleri ile özleri paralel olmakla birlikte, bazı durumlarda farklılıklar ortaya çıkabilir. Bu takdirde, özün biçime önceliği esastır.
- **Aykırılık gerekçesi:** İktisadi kıymet satışından elde edilen kâr, özünde kâr olmakla birlikte biçimsel olarak 549 Özel Fonlar hesabında atılarak bir kâr yedeği olarak değerlendirilmekte ve işlem yapılmaktadır. Bu kâr, öz dikkate alınarak cari dönem kârı gibi değerlendirilmesi gerekirken, biçim dikkate alınarak kâr yedeği olarak kayıt altına alınmaktadır. Bu ise özün önceliği kavramına **aykırılık** teşkil etmektedir.
- **Tarafsızlık ve Belgelendirme Kavramı:** Bu kavram, muhasebe kayıtlarının gerçek durumu yansıtan ve usulüne uygun olarak düzenlenmiş objektif belgelere dayandırılması ve muhasebe kayıtlarına esas alınacak yöntemlerin seçilmesinde tarafsız ve ön yargısız davranılması gereğini ifade eder.
- **Aykırılık gerekçesi:** Bu kavram kayıt altına alınacak olayların objektif belgelere bağlanması gereğini ortaya koyduğu gibi tarafsızlık ilkesi gereği kayıtların gerçeği yansıtması gereğinden bahsetmektedir. Yenilme fonu ile cari dönemim kârının sonraki dönemlere aktarılması, oluşacak cari dönemin kârının gerçeği yansıtmamasına sebep olduğu için tarafsızlık ve belgelendirme kavramına **aykırılık** teşkil etmektedir.
- **Sosyal Sorumluluk Kavramı:** Bu kavram, muhasebenin işlevini yerine getirme hususundaki sorumluluğunu belirtmekte ve muhasebenin kapsamını, anlamını, yerini ve amacını göstermektedir. Sosyal sorumluluk kavramı; muhasebenin organizasyonunda, muhasebe uygulamalarının yürütülmesinde ve mali tabloların düzenlenmesi ve sunulmasında; belli kişi veya grupların değil, tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi ve dolayısıyla bilgi üretiminde gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranılması gereğini ifade eder.
- **Aykırılık gerekçesi:** Yenileme fonu uygulaması ile ortaya çıkan kârın vergisi maksimum 3 yıl ertelenmekte ve işletmenin çıkarına uygun ancak devletin çıkarlarına aykırı hareket edilmekte ve bilgi üretiminde gerçeğe uygun hareket edilmemektedir. Bu ise sosyal sorumluluk kavramına **aykırılık** teşkil etmektedir.
- **Tutarlılık Kavramı:** Tutarlılık kavramı; muhasebe uygulamaları için seçilen muhasebe politikalarının, birbirini izleyen dönemlerde değiştirilmeden uygulanması gereğini ifade eder. İşletmelerin mali durumunun, faaliyet

sonuçlarının ve bunlara ilişkin yorumların karşılaştırılabilir olması bu kavramın amacını oluşturur.

- **Aykırılık gerekçesi:** Yenileme fonu uygulaması ile işletmelerin faaliyet sonuçlarının (kâr-zarar) ve bunlara ilişkin yorumlarının karşılaştırılabilir olması özelliğini ortadan kaldırmakta veya zarar vermektedir. Bu ise tutarlılık kavramına **aykırılık** teşkil etmektedir.

3.2. Mali Tablo İlkeleri Açısından

1 No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğinde belirtildiği üzere, Gelir tablosu ilkelerinin amacı; *satışların, gelirlerin, satışlar maliyetinin, giderlerin, kâr ve zararlara ait hesapların ve belli dönemlere ait işletme faaliyeti sonuçlarının sınıflandırılmış ve* ***gerçeğe uygun olarak gösterilmesini*** *sağlamaktır.* Bu amaç doğrultusunda hazırlanmış ilklerin (a) bendinde «g*erçekleşmemiş satışlar, gelir ve karlar; gerçekleşmiş gibi veya* ***gerçekleşenler gerçek tutarından fazla veya az gösterilmemelidir.****» ifadesi yer almaktadır.*

Aykırılık gerekçesi: Yukarıda da yer aldığı üzere yenileme fonu uygulaması ile gerçekleşen bir kâr cari dönemim gelir tablosunda gösterilmeyerek gerçekleşmemiş bir kâr gibi gösterilmektedir. Bu ise gelir tablosunun genel amacına ve ilkelerinden (a) bendine **aykırılık** teşkil etmektedir.

3.3. Türk Ticaret Kanunu Açısından

VUK'un 328/4 ve 329/2 bendinde belirtilen "*... iktisadi kıymetlerin (zıyaa uğrayan malların) yenilenmesi, için mahiyetine göre zaruri bulunur veya bu hususta işletmeyi idare edenlerce karar verilmiş ve teşebbüse geçilmiş olursa...*" ifadesi literatürde farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bazı yaklaşımlarda, kârın yenileme fonuna alınmış olması, işletmeyi idare edenlerin yenileme kararı verip teşebbüse geçtiklerinin dayanağı kabul edilirken (Kartal, 2010: 199), bazı yaklaşımlarda alınan kararın fiyat teklifleri veya benzeri yazışmalar gibi ispat edici belgelerle desteklenmesi (Kızılot, 1993: 23) gerektiği belirtilmektedir.

Alınan kararın fiyat teklifleri veya benzeri yazışmalar gibi ispat edici belgelerle desteklenmesi gerektiği görüşüne katılmadığımı ifade etmek isterim. Zira iktisadi kıymetin yenilemesi için işletmelere üç yıllık süre tanınmış iken, fiyat teklifleri veya benzeri yazışmalarla ispat edici belgelerle kanıtlanması gerçek yaşamla pek bağdaşmamaktadır. Öte yandan kârın yenileme fonuna aktarılmış olmasını, işletmeyi idare edenlerin yenileme kararı verip teşebbüse geçtiklerinin dayanağı kabul edilen yaklaşıma katılmakla beraber, tutarın Yenileme Fonuna atılma zamanı, şekli ve karar organı konularında bazı çekincelerim bulunmaktadır.

6102 Sayılı TTK'nın 408/2-d bendine göre *yıllık kâr üzerinde tasarrufa, kâr payları ile kazanç paylarının belirlenmesine, kullanılmasına dair* kararların alınması genel kurula ait devredilemez görev ve yetkiler arasındadır.

6102 Sayılı TTK hükümleri baz alındığında, yönetim kurulunun satış yoluyla veya sigorta tazminatı yoluyla elde edilen kâr üzerinde tasarruf hakkı veya yetkisinin bulunmadığı açık olarak ortaya çıkmaktadır.

Aykırılık gerekçesi: Bu anlatılanlar ışığında 6102 Sayılı TTK'nın 408 ve 4O9. maddelerine göre makine satış kârının dağıtım konusu yapilmayip, Yenileme Fonu'na devri sadece Genel Kurul Kararı ile yapılabilir. Bu nedenle; makine satış kârının Genel Kurul kararı olmaksızın, direkt olarak 549 ÖZEL FONLAR hesabına kayıt edilmesi, 679 DİĞER OLAĞANDIŞI GELİR ve KÂRLAR hesabındaki tutarın satış tarihinde veya dönem

sonunda 549 ÖZEL FONLAR hesabına alınması, Türk Ticaret Kanunu hükümlerine aykırıdır.

3.4. Yenileme Fonunun Kullanım Süresi Açısından

VUK'un 328. maddesine göre "*... Her ne sebeple olursa olsun bu süre içinde kullanılmamış olan kârlar üçüncü yılın vergi matrahına eklenir. Üç yıldan önce işin terki, devri veya işletmenin tasfiyesi halinde bu karlar o yılın matrahına eklenir..."* hükmü yer almaktadır.

Bu hüküm her ne kadar işletmelere kanunla verilmiş bir hak olsa bile suiistimale açık bir uygulamaya sebebiyet verebilir. Yeni varlık edinmek istemeyen işletmelerin kanunla verilen hakkı kullanarak yenileme fonundaki tutarı üç yıl boyunca Özel Fonlar hesabında tutup, üçüncü yılın sonunda vergi matrahına ekleyebilme ihtimali suiistimale açık bir durumdur. Bu uygulama işletmeleri "vergiden kaçınmaya" yönelik bir davranışa teşvik edebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, VUK'un 328 ve 329. maddelerinde düzenlenen "Yenileme Fonu Uygulaması" ile ilgili finansal raporlama yaklaşımları dikkate alınarak incelenmiştir.

Uygulamada hakim olan **"Vergi Tabanlı Muhasebe Anlayışı"** İle düzenlenen finansal raporların işletmenin gerçek durumunu yansıtmadığı örneklerle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Vergi Tabanlı Muhasebe Anlayışının ticari kâr üzerindeki etkileri ve bu anlayışa dayalı olarak düzenlenen mali tabloların, mali tablo okuyucuları açısından gerçeği yansıtmadığı net olarak ortadadır. **"Bilgi Tabanlı Muhasebe Anlayışı"** finansal raporlarda yer alacak kalemlerin gerçek değeriyle gösterilmesini ilke edinen bir muhasebe yaklaşımıdır (Örten, 1998: 1)

Bu çalışma işletmelerin bilgi tabanlı muhasebe anlayışı ve genel kabul görmüş muhasebe ilke ve kavramaları ile TTK hükümleri dikkate alınarak incelenmiştir.

Yapılan inceleme sonucunda Yenileme Fonu'nun Vergi Tabanlı Muhasebe anlayışı doğrultusunda bir uygulama olduğu, yani bu uygulama sonrasında hazırlanan finansal raporların gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü yenileme fonu uygulamasını kullanan işletmelerde gelir tablosunda ortaya çıkan ticari kâr, yenileme fonu tutarı kadar eksik çıkmaktadır. Bu ise gerçek durumu yansıtmamakta ve bu tablolardan yararlanmak isteyen kişi veya kurumları yanıltıcı sonuçlara ulaştırabilmektedir.

Bu durumda yapılması gereken yenileme fonunun gelir tablosunda ticari kâr hesaplanırken önce vergiden muaf gelirler kısmında yer alması gerektiği sonrasında ise 5 no'lu Öz Kaynaklar hesap sınıfında geçici bir hesapta izlenmesinin daha uygun bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir.

Yenileme Fonu uygulaması daha önce gerekçeleriyle açıklandığı üzere muhasebe temel kavramlarından **Dönemsellik, Özün Önceliği, Tarafsızlık ve Belgelendirme, Sosyal Sorumluluk ve Tutarlılık** kavramlarına ayrıkırılık teşkil etmektedir.

Yine Gelir Tablosu ilkelerinden «g*erçekleşmemiş satışlar, gelir ve karlar; gerçekleşmiş gibi veya* ***gerçekleşenler gerçek tutarından fazla veya az gösterilmemelidir.****» maddesine aykırılık teşkil etmektedir.*

TTK'nın 408 ve 409. maddelerinde yer alan Genel Kurul Kararının devredilemez yetkilerinin yönetim Kuruluna devredilmesinden dolayı TTK hükümlerine aykırılık teşkil ettiği düşünülmektedir.

Yenileme Fonu uygulamasının bu sayılan ve iddia edilen aykırılıklardan dolayı finansal raporlarda gerçek durumu yansıtacak şekilde yeniden düzenlemesinin veya mevzuat

hükmünün kaldırılmasının **Bilgi Tabanlı Muhasebe Anlayışı** açısından yerinde olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Kartal, Z. (2011) Vergi Revizyonu**,** HSY Yayınevi, 1-799

Kızılot, Ş. (1993) Yenileme Fonu ve Muhasebesi, Yaklaşım Dergisi**,** Sayı: 3, Mart 1993

Topçu, S. (2014) Yenileme Fonu Özelinde Vergi Tabanlı Muhasebe Anlayışından Kaynaklanan Muhasebe Kayıt Hataları ve Çözüm Önerileri, Mali Çözüm Dergisi, Ocak-Şubat 2014, 107-121

Örten, R. (2008) Maddi Duran Varlık Yenileme Fonu ve Muhasebe Uygulaması, Mevzuat Dergisi, Yıl 1, Sayı: 4, Nisan 1998 https://www.mevzuatdergisi.com/1998/04a/03.htm (

Dağ, M. & Aslan, T. (2019) Vergi ve Muhasebe Boyutlarıyla Yenileme Fonu Uygulamasına Yönelik Bir Değerlendirme, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13, Haziran 2019- 227-234

Çengel, D. (2019) alomaliye.com/2019/04/01/yenileme-fonu/ (21.10.2019)

Vergi Usul Kanunu

Türk Ticaret Kanunu

1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği

İLAHİYAT

İslam Ansiklopedisine Göre Tâbiîn Dönemi Müfessirleri Ve Özellikleri

Abdullah AYGÜN*

Özet

Tâbiîn, sahabenin İslamı anlama ve uygulama biçimlerini görerek, bunu hem amel/uygulama hem de yazı/kitap yoluyla sonraki kuşaklara aktaran köprü görevi görmektedir. Onların dönemi, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişin hızlandığı, eğitim ve öğretimin geliştiği, pratikle yetinmeyip teori ile de hmeşgul olunduğu yeni bir devirdir. Kuruluş ya da teşekkül adı verilen bu dönemin, sadece tefsir değil İslami ilimler alanında gayret gösteren herkes tarafından iyi bilinmesi ve doğru anlaşılması hayati önemdedir.

İşte bu bildiride, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) hazırlanan İslam Ansiklopedisi'nde yer alan tâbiînden meşhur müfessirlerin tanıtıldığı maddelerdeki bilgilerden hareketle, o dönemin panoramik bir resmi çıkarılmaya çalışılmaktadır. Sosyo-kültürel hayata dair genel görünümün yansıtılması yanında, bazı ayrıntılar ile bu fotoğraf zenginleştirilmektedir. Günlük hayattan kesitler ile söz konusu dönem, canlı ve somut olarak gözler önüne getirilmektedir. Müfessirlerin yetişme şartları, imkânları, ortamları, çalışmaları ve temayüz ettikleri hususiyetler ortaya konulmaktadır. Böylece, hem tefsirin hangi ortamda ve şartlarda geliştiğine, hem de tefsir tarihinin ilk dönemlerinin özelliklerine dair doğru bir perspektife sahip olunması ve tarihsel sürecin zihinlerde daha doğru oturması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İslam Ansiklopedisi, Tâbiîn, Müfessirler.

Mufassir and Their Features in The Period of Tabi'in According to The Islamic Encyclopedia

Abstract

Tabi'in acts a bridge that sees the way of companion's (sahaba understanding and practicing Islam and that transfers this to the next generations through both practices and written works. Their period was a new era in which the transition from oral culture to written culture was accelerated, education and training developed, and people were engaged in theory besides practices. It is very important for everyone who makes efforts in the field of Islamic sciences to know and correctly understand this period called establishment or formation.

In this paper, a panoramic picture of that period is tried to draw with reference to the information on the famous mufassir in the period of tabi'in covered in the Islamic Encyclopedia published by Turkish Religious Foundation (TDV-ISAM). In addition to the general view of socio-cultural life, the picture is enriched with some details. The period is visualized vividly and concretely using examples of daily life. Mufassir' upbringing conditions, opportunities, environments, studies and qualities come to the fore are revealed. Thus, it is aimed to have an accurate perspective on both the environment and conditions in which tafseer has developed and the characteristics of the early periods on the history of tafsir (interpretation of the Qur'an) and to make the historical process more accurate in the minds.

Keywords: Tafseer, Islamic Encyclopedia, Tabi'in, Mufassir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abdullahaygun@yahoo.com.

Giriş

Bu bildiri, İslami ilimler tarihinin başlangıç safhasına dair yapılan okumaların bir sonucudur. Takdir edileceği gibi sahabe ve tâbiînin birlikte yaşadıkları zaman dilimi İslamın ve İslami ilimlerin daha doğru kavranması bakımından önemi büyüktür. Bu amaçla İslam Ansiklopedisinde bibliyografyafik anlatımı yapılan tâbiînden isimlere dair maddeler okunduğunda, bu döneme dair ortaya birçok yönden dikkat çekici bir fotoğraf çıkmaktadır. Bu nedenle İSAM'ın, İslam Ansiklopedisindeki sahabe ile ilgili maddeleri bir araya getirerek bir sahabiler kitabı/ansiklopedisi, aynı şekilde tâbiîn ansiklopedisi gibi çalışmalar yapması faydalı olacaktır.

Tâbiîn, sahabeyle görüşüp konuşan, onlardan dini ve sünenleri öğrenen kişilerdir. Bu nedenle onlara bir kimseye uyan, onu izleyen anlamındaki teba' kökünden türeyen tâbiîn adı verilmiştir. Sahabenin büyükleriyle sohbet eden ve rivayetlerinin çoğunu onlardan alanlara "kibâr-ı tâbiîn", sahabe yanında tâbiînden de hadis rivayet edenlere "evsât-ı tâbiîn", az sayıda sahabe ile karşılaşıp rivayetlerinin çoğunu diğer tâbiîlerden alanlara "sığâr-ı tâbiîn" denir. Hz. Peygamber zamanında müslüman oldukları halde onu göremedikleri için "muhadram" denilen Üveys (Veysel) Karanî (ö.37/657), Alkame b. Kays (ö.62/682), Mesrûk b. Ecda' (ö.63/683), Esved b. Yezîd (ö.75/694), Kâdî Şüreyh (ö.80/699), Said b. Müseyyeb (ö.94/713), Ebû Osman en-Nehdî (ö.100/718-19) gibi kişiler tâbiînin büyüklerindendir (Ulu, 2010: 328).

Tâbiîn dönemi, bu neslin ağırlıklı olarak yaşadığı 65-135/684-752 yılları arası olduğu söylenebilir. Ancak tâbiîn, hem bu dönemin çoğunda hem önceki sahabe döneminin ir kısmında sahabe ile birlikte aynı şehirlerde yaşamakta, komşu ve arkadaş olmakta, aynı orduda sefere çıkmakta ve savaşmaktadır. Sahabiler onlara valilik ve komutanlık gibi görevler vermektedir. Dolayısıyla kompartımancı tarih sıralaması ile sahabe ve tâbiîn dönemlerini, biri bitince diğeri başlamış gibi gösterilmemesi gerekir. Sahabe dönemine ait olaylar olarak görülen/gösterilen Cemel (36/656), Sıffin (37/657), Hz. Ali ile Hariciler arasındaki Nehrevan Savaşları (38/658) aslında sahabiler ile tâbiîni birlikte etkileyen olaylardır. Çünkü vuruşan orduların askerleri sadece sahabeden oluşmuyordu. Tâbiînin ilk kuşağı da sahabe ile birlikte bu hadislerin içindeydi. Sahabe ve tâbiînin birlikte yaşadıkları bu zaman dilimi birçok açıdan özel öneme haizdir.

Sahabe ve tâbiînin birlikte yaşadıkları dönemi daha iyi görebilmek için akrabalık ilişkilerine bakmak yeterlidir. Örneğin, tâbiînin meşhurlarından Zührî'nin dayısı, genç sahabilerden Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr'dır ve Zührî ensab ilmini ondan öğrenmiştir (Özkan, 2013: 545). Büyük sahabilerin yaşadığı devirde Medine'de büyüyen Said b. Müseyyeb, Ebu Hureyre'nin damadıdır ve en fazla hadisi kayınbabasından öğrenmiştir (Kandemir, 2008: 563). Abdullah b. Ömer, Kûfe'deki büyük mevali isyanının lideri Muhtar es-Sekafî'nin enîştesidir (Yiğit, 2006: 54).

1. Tâbiîn Müfessirleri

İslam Ansiklopedisi'nde, yukarıda adı geçen tâbiîn büyüklerine ek olarak, Ebu'l-Âliye (ö.90/709), Said b. Cübeyr (ö.94/713), İbrahim en-Nehaî (ö.96/714), Mücahid b. Cebr (ö.103/721), İkrime el-Berberî (ö.105/723), Tâvûs b. Keysân (ö.106/725), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726), Hasan Basrî (ö.110/728), Mekhûl b. Ebî Müslim (ö.112/730), Atâ b. Ebî Rebâh (ö.114/732), Katâde b. Diâme (ö.117/735), Hammâd (ö.120/738), Zührî (ö.124/742), Süddî (ö.127/745), Zeyd b. Eslem (ö.136/754) ve A'meş (ö.148/765) gibi isimlerin de biyografilerine yer verilmektedir.

Bu büyük şahsiyetler, hadis, fıkıh, tefsir, kıraat, siyer, meğazi alanlarında dersler alarak yetişmiştir. Örneğin, Tâvûs hem muhaddis hem de fakihtir. Öte yandan Mekke'de İbn Abbas'ın talebelerinden olduğu için tefsirde de söz sahibidir. Bu nedenle onun görüşleri, başta hadis olmak üzere tefsir, tarih, tabakat, fıkıh ve hilaf kitaplarında yer almaktadır (Kahraman, 2011: 186). Bununla beraber ilgi alanları muhtelif olduğundan, her biri bu ilim dallarından bir veya ikisinde temayüz etmiştir. Tefsirde öne çıkan başlıca isimler, Ebu'l-Âliye, Said b. Cübeyr, Mücahid b. Cebr, İkrime el-Berberî, Tâvûs b. Keysân, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Hasan Basrî, Atâ b. Ebî Rebâh, Katâde b. Diâme, Süddî ve Zeyd b. Eslem'dir. Fakat bu, diğer isimlerin Kur'an ve tefsir ile ilgilerinin olmadığı anlamına gelmemelidir. Mesela, hadis alanıda akla gelen ilk isimlerden olan Zührî'nin özellikle ahkam ayetleri ve nasih mensuh konusundaki görüşleri birçok tefsirde yer almaktadır. Hatta Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö.224/838) ve Nehhâs'ın (ö.338/950) nasih ve mensuha dair eserlerinde Zührî'ye çok sayıda atıf yapılması, onun bu konuda eser yazdığını düşündürmektedir (Özkan, 2013: 548-549). İbrahim en-Nehaî, sadece fıkıh değil aynı zamanda kıraat, tefsir ve hadis alanlarında da söz sahibidir. Kıraat ilmini Alkame b. Kays ve Esved b. Yezîd'den arz usulüyle okumuş, kendisinden de A'meş ve Talha b. Musarrif kıraat öğrenmiştir. Nehaî'nin ayetlerle ilgili bazı yorum ve açıklamalarına başta Taberî olmak üzere İbn Kesîr ve Süyûtî'nin tefsirlerinde yer verilmektedir (Özen, 2006: 537).

2. Yaşadıkları Sosyo-Kültürel Ortam ve Önemli Merkezler

Hz. Peygamber'in vefatından sonra halifeler devrinde fetihlere hız verilmiş, Irak, Suriye ve Filistin Müslümanların hakimiyetine girmiştir. Ardından Mısır ve Kuzey Afrika fethedilmiş ve Müslümanların kontrol ettiği topraklar, batıda Atlas Okyanusu'na, doğuda Hindistan'a dayanmıştır. Sahabiler, cihad ve ilim yollarıyla İslamı yaymak için birçok şehre gitmiş ve yerleşmiştir. Bu sırada meşhur olan merkezler Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Fustat, Dımaşk, Humus ve el-Cezîre gibi şehirlerdi. Sahabe tarafından buralarda ilim merkezleri kurulmuş ve yapılan çalışmalarla öncelikle genel olarak sünnet ve özelde de hadisin yayılmasını sağlanmıştır. Kûfe'ye yerleşen sahabi sayısının bin beş yüz ve bunlardan yirmi dördünün Bedir'de savaşanlardan olduğu belirtilmektedir. Dımaşk'a on binden fazla, Humus'a beşyüz, Mısır'a ise üç yüzün üzerinde sahabi yerleşmiştir. Taif, Yemen, Yemame, Bahreyn, Medain, Merv, Nişabur, İsfahan ve Semerkant gibi yerlere daha az sayıda sahabi gitmiştir (Efendioğlu, 2008: 493-494)

Cemel, Sıffin ve Nehrevan Savaşları, Kerbela faciası, Harre Savaşı (Medine kuşatması), Mekke kuşatması, Abdullah b. Zübeyr hareketi, Muhtar es-Sekafî ve Haris b. Süreyc isyanları gibi büyük olaylar sahabe ve tâbiînin birlikte etkilendikleri olaylardır. Bunların dışındaki küçük çaplı hadiseler ve tartışmaların sayısı ise bilinmemektedir. Bu hadiselerle bağlantılı olarak iman, büyük günah, kader ve sıfatlar konularında tartışmalar başlamıştır. Bütün bu gelişmeleri her iki nesil birlikte görmüş ve tâbiîn bu ortamda sahabe ile birlikte yaşayarak yetişmiştir.

Tâbiînin sahabe ile birlikte yaşadığı önemli hadiseler, Hz. Ali zamanında başlamıştı. Hz. Ali, kendisini halife olarak tanımak istemeyen Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in önderliğindeki ordu ile Basra yakınlarında karşılaştı. Cemel Vak'ası adıyla meşhur olan savaş sonunda Hz. Ali galip geldi. Tâbiîn ilk kuşağı, bunun ardından önemli bir kırılmanın yaşandığı Sıffin Savaşına şahit oldular. Hz. Ali'nin ordusunda Haricilere karşı Harre Savaşına katıldılar. Birkaç yıl sonra Medine ve Mekke kuşatmaları yaşandı. Bu savaşlarda sahabe ve tâbiînden binlerce insan hayatını kaybetti.

Zamanın yoğun biçimde tartışılan konularının başında, iç savaşlardaki ölümlere bağlı olarak büyük günah ve kader meseleleri yer alıyordu. Bu tartışmalarda Hasan Basrî gibi

bazı isimler ön plana çıkmaktaydı (Ulu, 2010: 329). Halku'l-Kur'an tartışması ise toplumda keskin bölünmelere yol açan en mühim meseleydi. Örneğin, Hammâd'ın, Kur'an'ın yaratılmadığı görüşünü savunup, Mürcie'yi benimsemesinden sonra hocası İbrahim en-Nehaî, yanına gelmesini yasaklamıştı. Bu nedenle Nehaî'den çekinen çoğu kişi Hammâd'ın yanına gizlice giderdi (Aras, 1997: 485). Ayrıca ehl-i bidat mezhep mensuplarına yakınlık durmak da ciddi bir meseleydi. İkrime bundan dolayı Hariciler'in görüşlerini benimsemekle suçlanmış ve Said b. Cübeyr, İkrime'den hadis alanları tenkit etmişti (Altıkulaç, 2000: 42).

Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in hatıralarının canlı bir şekilde yaşandığı ve anlatıldığı bir ortamda yetişen tâbiîn neslinin en önemli görevi, Arapça bilmeyen geniş halk kitlelerine İslamın öğretilmesidir. Ayrıca fetihlerle gelen zenginliğin yol açtığı ahlaki problemler ve yeni kültürlerle karşılaşmanın ortaya çıkardığı ciddi meseleler ile uğraşmak da onların göreviydi (Görgün, 1997: 293).

Tâbiînin döneminde sosyal, kültürel ve iktisadi gelişime paralel olarak, hızla şehir hayatına geçilmiştir. Yerleşik şehir hayatında ise ilimde ve sanatta büyük bir gelişim olmuştur. Sosyal hayat yanında ilim bakımından da dönemin önemli merkezlerin biri Mekke idi. Hz. Peygamber, Mekke fethedildiğinde Attâb b. Esîd'i valiliğe getirmiş, Said b. Said'i çarşıyı kontrolle görevlendirmişti. Muaz b. Cebel'e de yeni müslüman olanlara İslam dininin esaslarını öğretme ve imamet görevini vermişti. Temîm b. Esîd'i Mekke Hareminin sınır taşlarının onarılıp yenilenmesiyle vazifelendirmişti (Bozkurt N., Küçükaşçı, M. S., 2003: 558). Hz. Peygamber'den görülerek öğrenilen bu uygulamalar, halifeler ve tâbiîn döneminde geliştirilerek sürdürülmüştür.

Mekke'de Hz. Peygamber tarafından başlatılan ilmi faaliyetler de sahabe ve tâbiîn dönemlerinde devam ettirilmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, Arapça, siyer ve meğazi gibi ilimlerin tedvinine Mekke'de yetişen alimlerin katkısı çok olmuştur. Bilindiği gibi bu alimler arasında Abdullah b. Abbas'ın ayrı bir yeri vardır. Aynı zamanda büyük bir hatip olan İbn Abbas, namazlardan sonra tesirli konuşmalar yapar, dinleyicileri arasında Arapça bilmeyenler varsa, sözlerinin onlar tarafından da anlaşılması için tercüman kullanırdı. O, tefsir, hadis, fıkıh, siyer ve meğazi, Arap dili ve edebiyatı ilimlerini öğretmiştir. İbn Abbas'ın önderlik ettiği Mekke tefsir ekolünün önemli temsilcileri, Said b. Cübeyr, Mücahid b. Cebr, İkrime el-Berberî, Tâvûs b. Keysân, Amr b. Dînâr ve Atâ b. Ebî Rebâh gibi meşhur isimlerdir. Bu isimler, İbn Abbas tarafından oluşturulan geleneğin bir devamı olarak hadis, fıkıh, siyer ve meğazi, Arap dili ve edebiyatı alanlarında da çalışmışlardır (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2003: 561; Çakan ve Eroğlu, 1988: 79).

Diğer bir merkez olan Medine'de ise Übey b. Ka'b'ın öncülük ettiği Medine tefsir medresesinin önemli temsilcileri Ebu'l-Âliye er-Riyâhî, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî ve Zeyd b. Eslem el-Adevî'dir. Siyer ve meğaziye dair bilgileri ve hadisleri de toplayan Medine'de bulunmuş diğer alimler, bu çalışmalar sonunda kronolojik eserler yazmaya başlamıştır. Bunlar arasında sahabeden Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr b. Âs ve Berâ b. Âzib; tâbiînden Ebân b. Osman, Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin; ensardan Sa'd b. Ubâde'nin torunu Şürahbîl b. Said, Asım b. Ömer b. Katâde, Abdullah b. Ebû Bekir b. Muhammed sayılabilir. Siyer ve meğazi ilminin öncüleri olan Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî ve İbn İshak, bilgilerinin önemli bir kısmını Medine'de derlemişler ve kullandıkları rivayetlerin büyük çoğunluğunu Medineli ravilerden almışlardır. Ayrıca Emevilere ve Abbasilere karşı Medine'de ortaya çıkan muhalefet ve yaşanan mücadele şiirlere konu olmuş ve Haremeyne yapılan saldırılar itikadî konulara dair eserlerde işlenmiştir. Şiir yanında musikide de kayda değer gelişmeler olmuştur (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2003: 310-311).

Hicaz dışında hızla gelişen yeni merkezlerin başında Kûfe gelmektedir. Hz. Ömer zamanında inşa edilen Kûfe'ye muallim olarak Abdullah b. Mesud gönderilmişti. O, Hz. Peygamber'den sonra Kâbe'de alenen Kur'an okuyan ilk sahabidir. Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer almıştır. Bedir'de Ebû Cehil'i öldürmüştür. Resulullah'ın evine rahatça girip çıkmasına izin verildiğinden, yabancılar onu Peygamber ailesinden sanırdı. Kendisini Resulullah'ın hizmetine adamış olan İbn Mesud, Hz. Peygamber bir yere gitmek istediği zaman ayakkabılarını hazırlar, yıkanırken perde tutar ve uykuda iken namaz için uyandırırdı. Güzel sesliydi ve çok güzel Kur'an okurdu. Sahabe arasında ahlak ve yaşayış bakımından Resulullah'a en çok benzeyen kişi kabul edilirdi. Onun hayat tarzını, kıyafetini, ahlak ve tavırlarını örnek almada çok gayretliydi. Bir yandan Hz. Peygamber'in özel hizmetinde bulunurken diğer yandan da yeni müslüman olanlara İslamı öğretirdi (Cerrahoğlu, 1988: 115).

İbn Mesud, Kûfe mektebinin temelini atarak Kur'an ilimlerine de önemli hizmetler yapmıştır. Bu mektep, fıkıhta olduğu gibi tefsirde de re'ye önem vermiş ve bu ilimleri daha sonraki nesillere aktaran birçok değerli alim yetiştirmiştir. İbn Mesud, talebelerine bir sureyi okuduktan sonra genişçe izah etmiş ve ayetlerden çıkan hükümleri açıklamıştır. Tefsir ve kıraat sahalarında yetiştirdiği en meşhur öğrencileri Hasan Basrî, Katâde, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Ebû Amr eş-Şeybânî'dir (Cerrahoğlu, 1988: 116).

Kûfe'de uzun süre ilim meclisine önderlik eden İbn Mesud, "Yemin ederim ki Allah'ın kitabında, nerede nazil olduğunu bilmediğim bir sure ve kimin hakkında indiğini bilmediğim bir ayet yoktur. Bununla birlikte Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen biri olduğunu bilsem hemen ayağına gider, ondan faydalanırdım" sözü ile ilme, öğrenmeye ve araştırmaya verdiği önemi ifade etmiştir. Yorum ve ictihatları için de "Eğer doğru ise Allah'tandır, yanlış ise benden ve şeytandandır; Allah da Resulü de bundan berîdir" diyerek, sahabenin duruşunu göstermiştir (Cerrahoğlu, 1988: 117).

Hz. Ömer'in Kûfeliler'e, "Kendisine ihtiyacım olduğu halde Abdullah'ı size göndermeyi tercih ettim" dediği İbn Mesud'un, Kûfe'deki öğrencilerinin dört bin civarında olduğu söylenir. Hz. Ali'nin, Kûfe'ye gelip de buradaki bilgi seviyesini ve ilmi faaliyeti görünce, "Allah İbn Mesud'a rahmet etsin, bu şehri ilimle doldurmuş, onun öğrencileri bu şehrin kandilleridir" demiştir. Kûfe'ye, yetmişi Bedir Savaşına, üç yüz kadarı da Rıdvan Beyatına katılmış bin beş yüz civarında sahabi yerleşmiştir. Burada İbn Mesud'dan başka Sa'd b. Ebî Vakkas, Huzeyfe b. Yemân, Ammâr b. Yâsir, Selmân-ı Fârisî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi büyük sahabiler de bulunmuş ve bölgedeki ilmi gelişime önemli katkıları olmuştur (Kılıçer, 1994: 520-521).

Kûfe'de her kabilenin kendine mahsus mahallesi, mescidi ve mezarlığı vardı. Kadılar tarafından tayin edilen mescid imamları, Kur'an ve hadis gibi dini ilimleri öğretmelerinin yanı sıra dini sorulara cevap veriyordu. Şehirde yaşayan Yahudi ve Hıristiyanların ibadet ettiği kilise ve havraları da bulunmaktaydı. İçme suyu, açılan kuyulardan karşılanırken ana yollar ve meydan gibi yerlerin temizliği resmi görevliler tarafından yapılmaktaydı. Kûfe birçok siyasi olaya sahne olmuştur. Şehrin, aralarında rekabet bulunan bedevî-hadarîlerden, güneyli-kuzeyli çeşitli Arap kabilelerinden, mevaliden, Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan karmaşık yapısı, iç karışıklıkların en önemli nedenidir (Avcı, 2002: 340).

Kûfe'de özellikle tefsir ve hadis, dil, tarih, fıkıh ve kıraat gibi ilimlerde birçok âlim yetişmiştir Abdullah b. Mesud ve öğrencileri tarafından temelleri atılan tefsir ekolü, tefsirde re'ye önem vermekteydi. Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Esved b. Yezîd, Mürre et-Tayyib, Said b. Cübeyr, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, Yahya b. Sellâm ve Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, Kûfeli meşhur tefsir âlimlerinden bazılarıdır. Kûfe, kıraat ilmi açısından da başlıca

merkezlerden biriydi. Kûfe ekolünün oluşmasında Kur'an ve Sünnet bilgileri yanında, ictihadlarıyla da tanınan Hz. Ömer, Hz. Ali ve özellikle Abdullah b. Mesud'un payı büyüktür. Abdullah b. Mesud, Hz. Osman zamanında çoğaltılan Mushaf'ın bir nüshasının gönderildiği Kûfe'de kıraat dersleri de vermiştir (Avcı, 2002: 341-342).

Kûfe ilim meclisinin önemini ve temel hususiyetini şu örneklerde görmek mümkündür. Hac dönüşü başından geçenleri Kûfelilere anlatan Hammâd, Hicaz'ın meşhur alimleri Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvûs b. Keysân ve Mücahid b. Cebr ile karşılaştığını ve onların nasların zahirine tutunmalarını, illet ve makasıd yönünde derinleşmemelerini kastederek, "Sizin çocuklarınız ve torunlarınız onlardan daha alimdir" demiştir (Aras, 1997: 485). İmam Mâlik'e, Şamlıların kendisine muhalefet ettikleri söylendiğinde, "Şamlılar bu ilmî seviyeyi ne zaman elde ettiler, bu Medineliler'e ve Kûfeliler'e aittir" cevabını vermiştir (Kılıçer, 1994: 521). İbn Mesud'un ilim meclisinde yetişen Şa'bî'nin, Kûfe'de birçok sahabi henüz hayattayken geniş bir ilim halkası vardı. Onun meğazî anlatımını dinleyen Abdullah b. Ömer, "Bu zat, anlattığı gazvelerde bizimle beraber bulunmuş gibi konuşuyor ve bu gazveleri benden daha iyi biliyor" demiştir (Kandemir, 2010: 218).

Kûfe'ye alternatif olarak devlet tarafından desteklenen Basra ise Emevi valisi Ubeydullah b. Ziyad (ö.67/686) zamanında yüz doksan bin kişilik nüfusa ulaşarak, hızla gelişti. Basra'ya yerleşenler arasında İran, Hindistan ve Malezya'dan gelenler ile Zenciler de bulunmaktaydı. Emeviler döneminde, zaman zaman Haricilerin baskınına uğrayan Basra'da Hasan Basrî'nin ilim meclisi meşhurdu. Ayrıca İbn Sîrîn, Ebu'l-Âliye, Katâde de Basra'da bulunmuş tâbiîn alimleriydi (Bakır, 1992: 110; Ulu, 2010: 329).

Dımaşk'ta sahabe neslinden sonra ilmi temsil eden tâbiîler arasında sayılan Mekhûl, Muaz b. Cebel ve Ebu'd-Derda'nın vefatının ardından bölgedeki ilmi faaliyetlerde önemli bir rol üstlenmiştir (Kaya, 2003: 552). Tâvûs b. Keysân ve Ma'mer b. Raşid, Yemen'de ilim faaliyetlerini yürüten tâbiîn âlimlerinin en meşhurlarıdır (Kahraman, 2011: 185; Hatipoğlu, 2003: 552).

3. Mevaliden Olmaları

Emeviler zamanında Arap olmayan Müslümanlar mevali olarak adlandırılmıştır. Zamanla herhangi bir "velâ akdi" yapmadan müslüman olan yerli halka da mevali denilmiş, böylece mevali kavramının kapsamı genişlemiştir. Mevali, Irak'ta ve özellikle Kûfe'de yoğunlaşmış ve giderek toplumun önemli bir kesimi haline gelmişti. Muaviye zamanında sadece Kûfe'de yirmi bin mevali yaşıyordu. Asli unsurlar, azatlı mevaliyi kölelikten gelmeleri sebebiyle kendilerine denk tutmadıkları gibi aslen hür olan Müslümanları da azatlı mevali statüsünde kabul ediyorlardı. Onların, yolda mevali ile aynı hizada yürümedikleri, aynı sofraya oturmadıkları, camilerini ayırdıkları, kızlarını mevalinin erkeklerine vermekten kaçındıkları ve arkalarında namaza durmaktan çekindikleri söylenmektedir. Muhtar es-Sekafî'nin Kûfe'de başlattığı isyan, buna tepki olarak mevalinin rol aldığı önemli hareketlerden biridir (Yiğit, 2004: 424-425).

İbn Uyeyne'nin şu sözü mevaliye bakış açısını göstermektedir. "Ebû Hanîfe ümmetin kölelerinin çocuklarından biridir... Re'yi ihdas edenler üçtür ve hepsi de köle çocuklarıdır. Medine'de Rebîa, Basra'da Osman el-Bettî, Kûfe'de Ebû Hanîfe." Zührî de mevalinin re'y ile hüküm vererek halkı ifsat ettiği görüşündedir (Kılıçer, 1994: 524).

Tâbiîn devri alimlerinin tamamına yakını mevali kesimindendir. Mesela, Mekke'ye çok küçük yaşta giden ve orada çok sayıda sahabiden ilim öğrenen Atâ b. Ebî Rebâh, Mekkeli Benî Fihr veya Cumah ailesinin mevlasıydı (Cerrahoğlu, 1991: 35). İkrime, aslen Mağribli ve Berberî olup, İbn Abbas Basra valisi iken Husayn b. Ebu'l-Hur el-Anberî onu kendisine

hediye etmişti (Altıkulaç, 2000: 40). İbn Sîrîn ise Enes b. Mâlik'in payına düşen bir köleydi ve mükatebe usulüyle azat edilmişti. Annesi Safiyye de Hz. Ebû Bekir'in azatlısıydı (Yücel, 1999: 358).

Hasan Basrî'nin babası, Zeyd b. Sabit'in veya Enes b. Mâlik'in halasının azat ettiği bir kişiydi (Uludağ, 1997: 291). Mekhûl, Kâbil kökenli bir aileye mensup azatlı bir köleydi (Kaya, 2003: 552). Süddî'yi, Kureyşli Zeyneb bint Kays b. Mahreme azat etmişti (Cerrahoğlu, 2010: 17). Hammâd'ın babası, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin İsfahan'ı fethi sırasında esir düşmüş ve onun huzurunda müslüman olmuş biriydi. Oğlu Hammâd da Eş'arî ailesinin mevlası olarak anılırdı (Aras, 1997: 484). Ebu'l-Âliye, Riyâhî nisbesini, kendisini satın alıp bir süre sonra azat eden Riyâhoğullarından bir kadının kölesi olması nedeniyle almıştı. O, ilim tahsiline köle olduğu yıllarda Basra'da Kur'an okumayı ve yazı yazmayı öğrenerek başlamıştı (Aydemir, 1994: 292). Ma'mer b. Raşid, Ezd kabilesine mensup bir kişinin (Hatipoğlu, 2003: 552), Habeş asıllı bir siyahî olan Said b. Cübeyr ise Vâlibe b. Hâris oğullarının azatlısıydı (Efendioğlu, 2008: 552). Mekke'de doğan Mücahid, Kays b. Sâib'in kölesi (Kesler, 2006: 442), Medine tefsir ekolünün öncülerinden olan Zeyd b. Eslem, Hz. Ömer'in azatlısı Eslem'in oğluydu (Kesler, 2013: 318).

4. Kişilikleri ve Hayat Anlayışları

4.1. Toplumun Selameti İçin Sağduyudan Yana Olmaları

Tâbiîn, siyasi ve sosyal olaylar/krizler karşısında sağduyulu olmayı, toplumu birarada tutmaya, toparlamaya çalışmayı sahabeden görerek öğrenmiştir. Zira sahabeden İbn Abbas, sosyal olaylar karşısında ilmi otoritesini ve siyasi itidalini daima muhafaza etmiştir. Hayatı boyunca Müslümanların birlik ve beraberliğini savunmuş, bunun gerçekleşmesi için zaman zaman yetkilileri uyarmıştır (Çakan ve Eroğlu, 1988: 77).

Hasan Basrî de devlete baş kaldırılmasına karşı olduğundan birtakım telkinlere, hatta zorlamalara rağmen isyanlara katılmamış ancak zulmeden yöneticileri tenkit etmekten de geri durmamıştır. Ona göre alimlerin ayırıcı özelliği, ortaya çıkacak bir fitneyi gelmeden önce farketmeleridir. Alim, olayların seyrine göre fitnenin çıkacağını görebilir. Fitne ortaya çıkıp zarar verdikten sonra olup bitenin fitne olduğunu tespit etmek cahillerin işidir (Görgün, 1997: 294).

Siyasî bakımdan büyük çalkantıların olduğu bir dönemde yaşamasına rağmen Katâde de herhangi bir tarafın yanında yer almamış, ölünceye kadar ilimle meşgul olmuştur (Birışık, 2002: 22). İbrahim en-Nehâî ise Kûfe'de oldukça hareketli bir döneminde yaşamış olmakla beraber, Kur'an ve Sünnette açıkça yer almayan yeni fikirler ileri sürenlerin sadece kendi görüşlerinin hak, diğerlerinin batıl olduğunu söylemelerinden yakınmış, cemaatle birlikte olmayı ve dine aykırı görüş sahipleriyle beraber bulunmamayı tavsiye etmiş, ehl-i kıbleden olanlarla savaşmayı helal görmemiş, bidatçıların aleyhine konuşmanın gıybet sayılmayacağını belirtmiştir (Özen, 2006: 536).

4.2. Takvaya Dayalı İlim Amel İçindir Anlayışında Olmaları

Sahabenin hayatı yakından incelendiğinde, kendilerini tam olarak İslama adadıkları görülür. Tâbiînin büyükleri ve müfessirleri de öğrendikleri ile amel etmeye ve muttakilerden olmaya çok önem vermekteydi. Örneğin, Hasan Basrî dünyaya ve dünya malına değer vermez, elinde bulunan şeyi ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Zamanını eviyle mescid arasında geçirir, mescidde ve evinde sohbetler yaparak insanları ibadet ve ahlakta ihlasa davet ederdi. Ashabın hayatını kendine rehber edinmiş olan Hasan Basrî, onları şöyle anlatırdı: "Yetmiş Bedir gazisine yetiştim. Siz onları görseydiniz deli sanırdınız. Onlar da sizin iyilerinizi görselerdi artık ahlakın kalmadığına hükmederdi. Kötülerinizi görselerdi bunların hesap

gününe bile inanmadıklarını söylerlerdi." O, "Her ümmetin bir putu vardır, bu ümmetin putu da altın ve gümüştür" diyerek dünyaya düşkünlüğün kötülüğüne dikkat çekmiş, kendisinden öğüt isteyen kişiye aşırılıktan kaçınarak orta yolda yürümesini tavsiye etmiştir. Ölümden korkan birine, "Arkanda servet bıraktığın için ölümden korkuyorsun, serveti önden gönderseydin korkmazdın" demiştir (Uludağ, 1997: 291-292).

Hasan Basrî'ye göre kişi sadece kendisinin uygulayıp yaşadığı doğruları anlatabilir. Bilgi, gereği gibi amel edilmediği zaman kişinin bile bile hata işlemesine sebep olacağı için bir yüktür. Kişi bilmediğini öğrenmek, öğrendiğiyle amel etmek, amel ettiğini de başkalarına öğretmek zorundadır. Ona göre ilim, kalbe ait olan ve dilde kalan şeklinde iki çeşittir. İkincisi, ahirette insanın aleyhine delil olacaktır. "İlmi dini yaşamak için, tıbbı bedenleri tedavi etmek için, nahvi de lisanı güçlendirmek için öğrenin" sözü, ilim, amel ve takva ilişkisine bakışını yansıtmaktadır (Görgün, 1997: 296).

İbn Mesud'un önde gelen talebelerinden olan Şa'bî de aynı anlayışı, "Fakih, bildiğiyle amel eden kişidir", "İlim seni cennete yaklaştıran ve cehennemden uzaklaştıran şeydir" sözleriyle dile getirmiştir (Kandemir, 2010: 218).

Medine'deki tâbiînin büyüklerinden olan Said b. Müseyyeb, mütevazı bir kişiydi. İnsanın kendine yapabileceği en büyük iyiliğin ibadet etmek, en büyük kötülüğün de günah işlemek olduğunu söylerdi. Ona göre gerçek ibadet, Allah'ın yarattıkları üzerinde düşünmek, dini öğrenmek, haramlardan sakınmak ve farzları yerine getirmektir. O, kırk yıl boyunca namazı cemaatle kılmış, gece namazlarını seferde bile ihmal etmemiştir. Bayram günleri dışında hiç ara vermeden oruç tutar ve pek az yemek yerdi. Babası gibi zeytinyağı ticareti yapar ve ticaretin güzel bir meslek olduğunu, insanın geçimini sağlamak suretiyle şahsiyetini ve dinini koruyabileceğini söylerdi (Kandemir, 2008: 563).

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, çok Kur'an okuyan, varlıklı olmasına rağmen servetini tasadduk ederek zühd hayatı yaşayan biriydi (Maşalı, 2005: 546). Kûfe'de Abdullah b. Mesud'dan fıkıh, tefsir, hadis ve diğer ilimleri tahsil eden ve bu mektebin önde gelen alimleri arasında yer alan Esved b. Yezid, Kur'an'ı en iyi bilenlerden biri olarak kabul edilirdi. Aynı zamanda kıraat alimi olan Esved b. Yezîd, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile birlikte hac yapmıştır. O, çok namaz kılar ve sürekli oruç tuttuğu için sararır, Ramazan ayında her iki günde bir, diğer zamanlarda da altı günde bir Kur'an'ı hatmeder, zengin olup da hac vazifesini yerine getirmeden ölen kişinin cenaze namazını kılmazdı (Köse, 1995: 441-442).

Atâ b. Ebî Rebâh'ın ise ilim, ahlak ve faziletteki üstünlüğü Ebû Hanîfe, İbn Cüreyc, Katâde, Evzâî ve onun devrinde yaşamış birçok meşhur ilim adamı tarafından dile getirilmiştir (Cerrahoğlu, 1991: 36). Zeyd b. Eslem, hayatı boyunca faydasız işlerle uğraşmamaya ve anlamsız sözler söylememeye özel bir önem vermiştir. Ona göre bu özellik peygamberlerin niteliklerindendir. O, heybetli bir görünüme sahip olmakla beraber alçak gönüllü ve insanlara karşı hoşgörülüydü (Kesler, 2013: 319).

4.3. Âlimin Onurunu Korumaları

Tâbiîn, ilme ve ilim sahiplerine değer vermeyi sahabeden görmüş ve bundan dolayı daima âlimin onurunu korumayı şiar edinmiştir. Çünkü sahabeden İbn Abbas, Basra valisi iken ilmine değer verdiği Ebu'l-Âliye'yi meclisinde yanına oturtur, azatlı bir köleye yapılan bu muameleyi yadırgayanlara, ilmin insana şeref verdiğini ve başköşeye oturma hakkı kazandırdığını söylerdi (Aydemir, 1994: 292). İbn Abbas ise bu tutumu daha çok genç iken Hz. Ömer'den öğrenmişti. Bilindiği gibi Hz. Ömer, Bedir ashabının da katıldığı ilim

meclislerinde, yaşının küçük olmasına rağmen İbn Abbası da bulundurur ve fikirlerine değer verirdi (Çakan ve Eroğlu, 1988: 78).

İlmin mertebesinin yüceliği nedeniyle âlimin onurlu bir duruş sahibi olmasına önem veren tâbiîn âlimlerinden Tâvûs, idarecilerin ayağına gitmez, onlardan uzak durur, kendi meclisine gelen kişilere de aynı şekilde davranır, hediye kabul etmezdi (Kahraman, 2011: 186).

Kadılık görevinde de bulunan Mesrûk, bu sırada ne devlet bütçesinden ücret ne de görevi sırasında kendisine müracaat edenlerden hediye almıştır (Erul, 2009: 337). Dahhâk, kardeşinden, cenaze namazını bizzat kendisinin kıldırmasını, bu iş için kesinlikle emîri davet etmemesini, sade bir cenaze merasimi yapılarak sıradan bir kabre defnedilmesini, kabri başında dua etmesini ve kendisinden duyup öğrendiklerini başkalarına nakletmesini istemiştir (Eroğlu, 1993: 411).

Kendisine fetva sorulmasından hoşlanmayan, sorulmadan ve zorunlu kalmadan fetva vermeyen, fetvalarında helal ve haram kelimelerini kullanmaktan kaçınan, "Mekruh sayarlardı" ya da "Müstehap görürlerdi" ifadelerini kullanan İbrahim en-Nehâî, ders esnasında insanların arasına otururdu. Mescidde bir direğin yanına oturup ders vermesi istendiği halde şöhretten kaçındığı için bu isteği geri çevirirdi. İbadete düşkün, salih bir kimse olan Nehaî, ihtiyacı olduğu halde zekât kabul etmez, devletin yardımlarıyla ve tarla kiralayıp ziraat yapmakla geçinirdi (Özen, 2006: 538).

Kûfe'de kıraat öğretiminde meşhur olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî, oğluna Kur'an dersleri verdiği Amr b. Hureys'in gönderdiği hediyeleri geri çevirerek, Allah'ın kitabını ücretle okutmadığını söylemiştir. Kur'an öğrettiği için kendisine bir yay (veya at) hediye etmek isteyen birinin hediyesini reddettikten sonra, "Bunu keşke sana Kur'an öğretmeden önce hediye etseydin" demiştir (Demirci, 1994: 87).

4.4. Emevilere Karşı Tavır Koymaları

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesi, Mekke'nin tahribi ve Abdullah b. Zübeyr'in acı akıbeti, koyu Arap milliyetçiliği esasına dayanan siyaset, ganimetlerden Arap olmayanlara pay verilmemesi, mevaliyi hor görme anlayışı gibi kötü uygulamaların sorumlusu Emevi yönetimidir (Efendioğlu, 2008: 553). Daha çok Emeviler döneminde yaşamış olan tâbiîn alimleri de bu hareketlerin sorumlularına karşı tavır aldılar. Toplumu iç savaşa sürükleyecek isyanlardan kaçınmakla birlikte yöneticilerin uygulamalarını tenkit ederek mücadelelerini sürdürdüler (Ulu, 2010: 329).

Tâbiînin tefsirde meşhur isimlerinden Said b. Cübeyr ise Emeviler'e karşı fiilen mücadele etmiş ve Haccac'dan yaklaşık on iki sene gizlendikten sonra yakalanarak öldürülmüştür (Ulu, 2010: 329; Efendioğlu, 2008: 552). İkrime, Emevi yönetimi tarafından arandığı için Davud b. Husayn el-Medenî'nin evinde gizlenmiş ve burada vefat etmiştir (Altıkulaç, 2000: 41).

Hasan Basrî, Emevi halifelerini ve onların valilerini adil olmaya davet etmiş, Muaviye'nin istişareyi bir yana bırakıp kılıç kuvvetiyle iktidara gelmesini, siyasi sebeplerle Ziyad b. Ebîh'i kendi nesebine katmasını, Hucr b. Adî'yi haksız olarak öldürtmesini ve layık olmadığı halde oğlu Yezîd'i veliaht yapmasını büyük hata olarak görmüş, bu yanlışlardan birinin bile kişinin mahvolmasına yeteceğini söylemiştir. Emevilerin, baskı ve şiddete dayalı yönetimiyle tanınan Irak Valisi Haccac'ı kınamış, onun Said b. Cübeyr'i katletmesini büyük bir felaket olarak görmüştür. Haccac öldüğü zaman, "Allahım! Onu ortadan kaldırdığın gibi kurduğu yönetimi de kaldır" diye dua etmiştir (Uludağ, 1997: 292).

Tâvûs'un Emevi idarecilerinden hoşlanmadığı bilinmektedir (Kahraman, 2011: 185). İbrahim en-Nehaî'nin de Emeviler ile arasını iyi değildi. Yakalanması için emir veren Haccac'ın ölümü üzerine şükür secdesine kapanıp sevinç gözyaşları dökmüştür. Nehaî'nin cenaze namazı, yönetimden saklandığı için yedi veya dokuz kişilik bir cemaat tarafından gizlice kılınmıştır (Özen, 2006: 536).

5. İlim Hayatları

Tâbiîn nesli henüz küçük yaşlardayken, Hz. Ömer tarafından bütün İslam beldelerindeki valilere cami ve mekteplerde eğitim ve öğretime Kur'an'la başlanması emredilmiş, bu maksatla çeşitli vilayetlere Medine'den bazı sahabiler gönderilmiş, onlara maaş bağlanmıştır. Kûfe, Basra, Dımaşk, Filistin, Humus, Ürdün, Mısır ve Bahreyn'e kendisine bağlı kadılar atanmıştır. Hz. Ömer, Medine'de çocukların eğitimi için görevliler tayin etmiş, çocuklara Kur'an okuma yazma ve Arap dili kaidelerinin yanında ensab, şiir, darbımesel, yüzme, binicilik ve atıcılığın öğretilmesini istemiş, bu konuda valilere emirler göndermiştir. Kur'an öğrenen çocuklara da devlet hazinesinden burs verilmiştir. (Fayda, 2007: 47, 50).

Bu çalışmalar sonucu yetişen Tâbiîn nesli ise İslami ilimlerin teşekkülünde çok önemli rol oynamıştır. Birçok tâbiîn aliminin görüşleri sonraki yüzyıllar boyunca referans kabul edilmiştir. Hadislerin tedvini, fıkıh, kelam, tefsir, kıraat ve siyer ilimlerinin oluşumu bu dönemde gerçekleşmiştir (Ulu, 2010: 329).

5.1. Öğrenme ve Öğretmeye Önem Vermeleri

Tabiîn büyükleri öğrenmeye ve öğretmeye çok önem vermiştir. Bundan dolayı Ömer b. Abdülaziz, Medine valisiyken "fakihu'l-fukaha" diye anılan Said b. Müseyyeb'e danışmadan karar vermezdi. Abdullah b. Ömer babasının verdiği fetva ve hükümleri ondan öğrenirdi. Çünkü Said, Hz. Peygamber'in ve ilk üç halifenin verdiği hükümleri en iyi bilen tâbiîn alimiydi. Talebesi Katâde, helal ve haramları en iyi onun bildiğini; Mekhûl, ilim tahsili için dolaştığı İslam beldelerinde ondan daha alim birine rastlamadığını söylemiştir. Fakat Said b. Müseyyeb, geniş ilmine rağmen Kur'an hakkındaki sorulara cevap vermekten kaçınmış, bu tutumu yüzünden kendisinden tefsir konusunda pek az şey nakledilmiştir (Kandemir, 2008: 564).

Tabiînin diğer büyükleri gibi tefsir alanında meşhur olanları da ilme ve öğrenmeye çok önem vermiştir. Elli civarında sahabi ile görüşen Tâvûs, onlardan hadis ve ilim öğrenmiştir. Yemen'de yaşamakla birlikte zaman zaman hocası İbn Abbas'ın bulunduğu Mekke'ye ve Zeyd b. Sabit'in yaşadığı Medine'ye giderek ders almıştır (Kahraman, 2011: 185). İbn Abbas'ın ilim meclislerinde yetişen Atâ b. Ebî Rebâh'ın ilmi hocası tarafından, "Ey Mekke halkı! Atâ aranızdayken niçin benim etrafımda toplanıyorsunuz?" sözleriyle övülmüştür. O, İbn Abbas'tan sonra Mescid-i Harâm'da ders vermeye başlamış ve Mekke'de halkın fetva mercii olmuştur. Özellikle hac konularında zamanının en yetkili fıkıh alimi Atâ b. Ebî Rebâh idi (Cerrahoğlu, 1991: 36).

İkrime, başta İbn Abbas olmak üzere Hasan b. Ali, Ukbe b. Âmir, Hz. Aişe, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr b. Âs, Ebû Said el-Hudrî, Abdullah b. Ömer, Hz. Ali, Cabir b. Abdullah'tan hadis öğrenmiştir. İbrahim en-Nehaî, Şa'bî, Katâde, Zührî, Amr b. Dînâr ve A'meş gibi yetmişten fazlası tâbiîn âlimi olmak üzere yaklaşık üç yüz kişi ondan hadis rivayet etmiştir. İkrime'ye Kur'an, fıkıh ve sünneti öğretmek için çaba harcayan İbn Abbas, kırk yıl süren bu tahsil hayatı boyunca kendisini derslerine vermesi için zaman zaman onu ayağından bağlamıştır. İbn Abbas, İkrime'nin yetiştiğini görünce onu halka fetva vermekle görevlendirmiştir (Altıkulaç, 2000: 41).

Mesrûk, Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ali, Muaz b. Cebel, İbn Mesud, Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sabit, Habbab b. Eret, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Hz. Aişe, Ümmü Rûmân ve Ümmü Seleme gibi sahabilerden hadis rivayet etmiştir. Mesrûk, İbn Mesud'un insanlara kıraati ve sünneti öğreten önde gelen talebeleri arasında sayılmıştır. Bu sebeple rivayetlerinin büyük kısmı İbn Mesud'dandır (Erul, 2009: 337). Dahhâk, İbn Abbas, Ebû Said el-Hudrî, İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Zeyd b. Erkam, Said b. Cübeyr ve daha birçoklarından hadis rivayet etmiş, kendisinden de Abdülazîz b. Ebû Revvâd, Kurre b. Hâlid, İsmâil b. Ebî Hâlid, Mukâtil b. Süleyman rivayette bulunmuştur (Eroğlu, 1993: 410).

Yetmişi Bedir gazisi yüz yirmi kadar sahabi ile görüşme imkânı bulan Hasan Basrî, Hz. Ömer başta olmak üzere birçok sahabinin duasını almıştır. On iki yaşında Kur'an'ı ezberledikten sonra kendini ilme vermiştir. Hz. Ali halife olunca Basra'ya yerleşip ilim ve vaazla meşgul olmaya başlayan Hasan Basrî, tâbiîn müfessirlerinin önde gelenlerindendir (Uludağ, 1997: 291). Alkame, Kûfe'de Abdullah b. Mesud'un derslerine devam etmiş ve onun kıraat ve tefsirde olduğu gibi fıkıhta da en önde gelen talebesi olmuştur. Çeşitli münasebetlerle Alkame'yi öven ve takdir eden İbn Mesud ile o, karşılıklı olarak birbirlerinin ezberlerini dinlerdi (Özel, 1989: 467).

Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Ebû Zer el-Ğıfârî, Abdullah b. Mesud, Hz. Aişe, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi ashabın ileri gelenlerinden hadis öğrenen Ebu'l Âliye, Hz. Ebû Bekir'le de görüştü. Kıraati de arz yoluyla Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Abbas'tan öğrendi. O, sahabeden sonra Kur'an'ı ya da tefsiri en iyi bilen kişi olarak anılırdı (Aydemir, 1994: 292).

Ma'mer b. Raşid, esas derslerini Basra'da kendisinden ilim öğrenmeye başladığı Katâde b. Diâme'den almıştır. Ayrıca ticaret için gittiği Medine'de icazet aldığı İbn Şihâb ez-Zührî ile Amr b. Dînâr ve Yemen'de görüştüğü Hemmâm b. Münebbih'ten de ilim öğrenmiştir. O, hadis rivayetindeki şöhretiyle tanınanlar yanında fakihliği, fetvaları, kadılığı, tarihçiliği, tefsir ve kıraat ilmindeki şöhretiyle öne çıkan kimselerden de faydalanmıştır (Hatipoğlu, 2003: 552-553).

Said b. Cübeyr ise ilk eğitimini Mekke'de İbn Abbas'tan aldı. Çok küçük yaşlarda onun ders halkasına dinleyici olarak katıldı. İbn Abbas, hayatının sonlarına doğru Kûfe'den gelip kendisine soru soranlara, aralarında Said varken Mekke'ye gelmelerinin gereksiz olduğunu söyler ve insanları ona yönlendirirdi (Efendioğlu, 2008: 552).

Öğrenmeye karşı büyük bir istek duyan Katâde, Hasan Basrî'nin yanında on iki yıl bulundu ve ondan kıraat, tefsir, hadis ve diğer ilimlerde istifade etti. Kıraat ilmiyle ilgili rivayetleri Enes b. Mâlik, Ebu'l-Âliye er-Riyâhî, Hasan Basrî ve İbn Sîrîn'den aldı (Birışık, 2002: 22).

Sahabeden sonra tâbiîn de öğretmeye ve talebe yetiştirmeye önem vermiştir. Bunu yaparken, günümüzde pedagojik formasyon denilen hususlara da dikkat edildiği görülür. Örneğin, "Ders uzayınca araya şeytan girer" diyen Zührî, öğrencinin uzun süre derse dikkat vermesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. O, ders aralarında şiir ve sohbete yer vererek talebelerinin dinlenmesini sağlardı. Daima hafızalarına güvenmelerini tavsiye ettiği öğrencilerine, bilgilerin sağlam bir şekilde muhafaza edilebilmesi için sık sık müzakere yapılması gerektiğini hatırlatır, kendisinin gençlik yıllarında öğrendiği hadisleri evindeki cariyelere tekrar ettiğini anlatır, hafızayı güçlendirecek birtakım teknikler önerirdi (Özkan, 2013: 547).

Dahhâk, eğitim ve öğretime çok önem verir ve bu hususta maddî ve mânevî hiçbir fedakarlıktan kaçınmazdı. O, üç bin civarında çocuğun okuduğu büyük bir mektep yaptırmıştı. Kendisinin de hocalık yaptığı bu mektepte Kur'an'ın öğretilmesi üzerinde çok

durur, Kur'an öğrenen herkesin onu başkalarına da öğretmesi gerektiğini söyler ve buna delil olarak "...öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitap sayesinde Allah'a kul olunuz" (Âl-i İmrân, 3/79) ayetini gösterirdi (Eroğlu, 1993: 411).

Atâ b. Ebî Rebâh'ın hadis ve diğer ilimleri öğrettiği kişiler arasında Mücahid, İbn Cüreyc, Ebû Hanîfe, Evzâî, Zührî, Amr b. Dînâr, İbn Ebî Leylâ ve daha birçok tanınmış tâbiîn devri âlimi bulunur (Cerrahoğlu, 1991: 35).

Said b. Cübeyr, Mücahid b. Cebr, İkrime, Adî b. Sabit, Meymûn b. Mihrân, Simâk b. Harb, İbn Şihâb ez-Zührî, Amr b. Dînâr, Mâlik b. Dînâr, Eyyûb es-Sahtiyânî ve A'meş gibi tâbiîlere ders vermiştir (Efendioğlu, 2008: 553).

İbrahim en-Nehâî ise Kûfe'nin sık sık muhalif gruplar arasında el değiştirdiği bir dönemde yaşadığı ve yönetim tarafından izlendiğini bildiği halde, bir köşeye çekilip insanların arzu ettikleri görüşleri kendisine nisbet etmelerinden daha iyi olduğunu belirterek şehrin ulu camisinde düzenli olarak ders vermiştir (Özen, 2006: 536).

5.2. Yazıya ve Kitaba Değer Vermeleri

Bu dönemde hafızaya ve ezbere önem verme geleneği devam etmektedir. Tâbiîn büyüklerinden bazıları da hafızaları ile meşhur olmuştur. Örneğin, neredeyse duyduğu her şeyi ezberleyen Katâde'nin hafızası insanlar arasında darbımesel haline gelmişti (Birışık, 2002: 22). Güçlü bir hafızaya sahip olan Şa'bî, duyduğunu hemen ezberler, bu sebeple hadis yazmaya gerek duymazdı. Hocalarından, rivayetlerini bir defa daha tekrar etmelerini istemezdi. Hafızasında bir ay boyunca okuyacak kadar çok şiir bulunduğunu söylerdi (Kandemir, 2010:218). Bununla beraber yazı ve kitabın ilmi çalışmalarda gittikçe artan oranda yer aldığı görülür. Aslında yazı ve kitabın sahabe döneminde de hayatın içinde olduğu bilinmektedir. Mesela, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber zamanında yazdığı ve kılıcının kınında taşıdığı bir hadis sahifesi vardı. Bizzat kendisinin belirttiğine göre bu sahife, diyete dair hükümlerle düşman elindeki bir esiri kurtarmanın yolları, bir kâfir için müslümanın öldürülemeyeceği, Medine'nin Harem bölgesi sınırları gibi konulardaki hadisleri ihtiva etmekteydi (Kandemir, 1989: 375).

Hz. Ömer, önce hadisleri bir araya getirmeyi planlamış, "Size bir sünen kitabı yazmaktan bahsetmiştim. Fakat sonradan düşündüm ki sizden önce Ehl-i kitap, Allah'ın kitabından başka kitaplar yazmış ve o kitaplar üzerine düşerek Allah'ın kitabını terketmişlerdi. Yemin ederim ki Allah'ın kitabını hiçbir şeyle gölgelemem" diyerek bundan vazgeçmiştir (Fayda, 2007: 47). Hadislerin tedvinine dair bu bilgi, yazı ve kitabın Hz. Ömer'in hilafeti sırasında oldukça ileri seviyelerde olduğunu ve yaygınlık kazandığını göstermektedir.

İbn Nedîm'in verdiği bilgilere göre tâbiîn âlimlerinin hemen tamamı eser yazmıştır (bk. Altıkulaç, 2000: 42; Birışık 2002: 23; Cerrahoğlu, 2010: 18; Kaya, 2003: 553). Daha çok risale ve cüz şeklinde olan bu eserlerin çoğu günümüze ulaşamamıştır. Eserlerinin bir kısmı bugüne ulaşabilen müelliflerden biri Hasan Basrî'dir. O, Risâle ilâ Abdilmelik b. Mervân fi'l-kader adlı eserinde, insanın irade ve sorumluluğunu tamamen kaldıran kader anlayışını tenkit eder. Hasan Basrî, Risâle fî fazli Mekke, et-Tefsîr, Şürûtü'l-imâm, el-İstiğfârâtü'l-münkıze mine'n-nâr, ez-Zühd adlı eserler de kaleme almıştır (Uludağ, 1997: 292).

Ma'mer b. Raşid ise Yemen'de hadisleri ilk defa tedvin edip eser yazan kişidir. O, Hemmâm'ın sahîfesinden başka hocası Katâde vasıtasıyla Cabir b. Abdullah'ın hac menasikine dair rivayetlerini içeren sahifesini, A'meş'in sahifesini, oğlu vasıtasıyla Mücahid b. Cebr'in sahîfesini, Hz. Peygamber'in Mukavkıs'a gönderdiği mektubu ve bundaki fıkha dair hadisleri yazılı belgelere dayanarak rivayet etmiştir. Zührî'den naklettiği siyer ve meğaziye dair bilgiler, Katâde'den yaptığı tefsire dair nakiller, birçok konuda

verdiği fıkhi hükümler de günümüze kadar gelmiştir. Talebesi Abdürrezzâk es-San'ânî'nin tefsiri de aslında onun eserine dayanır. Onun yazdığı bilinen eserleri el-Câmiʿ ve Kitâbü'l-Meğâzîdir (Hatipoğlu, 2003: 553). Süddî'nin de Kitâbu'n-nâsih ve'l-mensûh ile el-Meğâzî ve's-siyer adlı eserler telif ettiği bilinmektedir (Cerrahoğlu, 2010: 18).

İbn Abbas'ın meşhur talebesi Said b. Cübeyr, ilim meclislerinde okunan hadisleri yazıyor, yazı malzemesi bitince avucuna, bazan ayakkabısına not alıyor, daha sonra bunları sahifelere kaydediyordu (Efendioğlu, 2008: 552). İbn Abbas'tan öğrendiği tefsiri yazıya geçiren Mücahid, kendi öğrencileri için de aynı metodu uyguluyor ve yaptığı tefsiri onlara imla ettiriyordu (Kesler, 2006: 442).

Hocalara soru sormaktan çekinmeyen ve genç yaşlı demeden herkesten ilim öğrenen Zührî, o dönemde bazı arkadaşlarının karşı çıkmasına rağmen yanında daima yazı malzemesi bulundurup her duyduğunu kaydediyordu. O, uzun metinli hadisleri ezberlemek için bu malzemeden yararlanmaktaydı. Halife II. Velid öldürüldüğünde, saraydaki kütüphaneden deve yükleriyle çıkarılan eserler "Zührî'nin ilmi" diye anılan kitaplardı (Özkan, 2013: 546).

Şa'bî, güçlü bir hafızaya sahip olmakla birlikte talebelerine kendisinden duydukları hadisleri duvara bile olsa yazmalarını tavsiye ederdi. Onun da el-Ferâiz ve'l-cirâhât, el-Meğâzî, el-Kifâye fi'l-ibâdet ve't-taat, Kitâbu'ş-şûrâ ve maktelü Osman adlı eserler kaleme aldığı söylenmektedir (Kandemir, 2010: 218).

5.3. İlim ve İrşat Seyahatleri

Öğrenme ve öğretme amaçlı seyahatlere sahabiler önem veriyordu. Mesela, Hz. Osman devrinden itibaren çeşitli vesilelerle Arap Yarımadası'nın dışına çıkan İbn Abbas, Kuzey Afrika'ya, Cürcan, Taberistan ve İstanbul'a gitmiştir (Çakan ve Eroğlu, 1988: 76). İbn Abbas'ın talebesi olan İkrime de Horasan, Semerkant, Nişabur, İsfahan, Basra, Kûfe, Mısır, Mağrib gibi yerleri dolaşmıştır. Bu seyahatlerin bir amacı da irşat idi. Örneğin, Ebu'l-Esved, Mısır'dan Medine'ye gelip İkrime ile karşılaştığında İkrime ona Mağribliler'in durumunu sormuş, onların gaflet içinde bulunduğunu öğrenince Mısır'a uğrayarak oradan Mağrib'e geçmiştir (Altıkulaç, 2000: 41).

Zührî, kırk beş yıl boyunca Şam ile Hicaz arasında gidip gelerek her iki bölgede rivayet edilen hadisleri diğerine taşımıştır (Özkan, 2013: 545). Mekhûl, Mısır'da başladığı ilmi çalışmalarını Irak, Hicaz ve Şam'da sürdürmüştür (Kaya, 2003: 552). Dahhâk, Kûfe, Rey, Horasan, Semerkant ve Belh gibi önemli ilim merkezlerinde bulunmuştur (Eroğlu, 1993: 410). Tahsil hayatına Basra'da başlayan Ebu'l-Âliye, Dımaşk'a ve Medine'ye gitmiştir (Aydemir, 1994: 292).

Ma'mer b. Raşid ise ilim tahsili için Basra'dan başka Medine, Dımaşk, Humus, Horasan, Yemame, Kûfe ve Yemen'e de gitmiştir (Hatipoğlu, 2003: 553). Hadis, tefsir ve fıkıh konularında yetiştikten sonra muhtemelen yirmi yaşlarında Mekke'den Kûfe'ye göç eden Said b. Cübeyr, her yıl biri umre, diğeri hac olmak üzere en az iki defa Hicaz bölgesine gitmiş, Mekke'de İbn Abbas, Medine'de Abdullah b. Ömer ile görüşür, onların ders halkalarına katılmıştır. Said b. Cübeyr, ayrıca İsfehan, Azerbaycan'da da bulunmuştur (Efendioğlu, 2008: 552).

6. Tefsir ve Kıraat Çalışmaları

Sahabe arasında tefsirde meşhur olan İbn Abbas'ın yetiştirdiği talebelerin önde gelenlerinden Said b. Cübeyr, Mücahid b. Cebr ve İkrime el-Berberî de daha çok tefsir alanında tanınmıştır. Ayrıca Katâde b. Diâme, Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Hasan Basrî, Atâ b. Ebî Rebâh ve Süddî gibi isimler de tefsirle ilgilenmiştir. Bunlardan bazıları hocalarından duyduklarını aktarmakla kalmamış, müstakil tefsir çalışmaları da yapmıştır.

İsrailiyat'ın yaygın biçimde kullanılmaya başlanması, gayba dair yorumlar yapılması, fırkalara mensubiyetten kaynaklanan düşüncelerin ve farklı kültürlerden gelen etkilerin yorumlara aksetmesi, tâbiîn tefsirini sahabe tefsirinden ayıran özelliklerdir. Ayrıca bu dönemde tefsir biçim değiştirmiş, basit ihtiyaçları gözeten soru-cevap yahut kısa açıklamalar şeklindeki yaklaşım, yerini Kur'an'ın tamamını tefsir etmeyi hedefleyen anlayışa bırakmıştır. Tefsir alanında ilk eser, Halife Abdülmelik b. Mervân'ın isteği üzerine Said b. Cübeyr tarafından 80/699 yılından önce kaleme alınmıştır. Ayrıca Mücahid, İkrime, Hasan Basrî ve Atâ b. Ebî Rebâh da tefsir yazmıştır (Ulu, 2010: 330).

Hadis, tefsir ve fıkıh başta olmak üzere İslami ilimlerde otorite olan Said b. Cübeyr'in Halife Abdülmelik b. Mervân'a gönderdiği tefsir, daha sonra Atâ b. Dînâr tarafından rivayet edilmiştir. Taberî, İbn Ebî Hâtim, İbn Kesîr ve Suyûtî gibi müfessirler tarafından faydalanılan bu tefsirde, müphem ve mücmel ayetler tefsir edilirken öncelikle bunları açıklayan mübeyyen ve mufassal ayetlere başvurulmuş, hadislere yer verilmiştir. Zaman zaman İsrailiyata dayanarak açıklamalar yapılmış, şiirle istişhad edilmiş, farklı sahabilerin görüşlerine başvurulmuş, nüzûl sebepleriyle, nasih-mensuha yer verilmiştir. Hakkında rivayet bulunmayan yerlerde dilcilerin görüşüne dayanarak açıklamalarda bulunulmuş, bazan müellifin sözleri yeminle teyit edilmiştir. Kıraat ilmini hocası İbn Abbas'tan arz yoluyla öğrenen Said b. Cübeyr'in, Ramazan aylarında imamlık yaparken bir gece İbn Mesud'un, bir gece Zeyd b. Sabit'in, bir gece başka birinin kıraatini okuyarak namaz kıldırdığı belirtilir. Meşhur yedi kıraat imamlarından Ebû Amr b. Alâ kıraat ilmini ondan almıştır (Efendioğlu, 2008: 553). Said b. Cübeyr'in tefsirini Atâ b. Dînâr nakletmektedir. Ancak Atâ b. Dînâr bu tefsiri ondan bizzat almamış, Halife Abdülmelik b. Mervân'ın isteği üzerine Said b. Cübeyr'in telif ettiği bu eseri Emevi sarayında bularak rivayet etmiştir (Aydemir, 1991: 35).

Kaynakların tefsire dair eser sahibi olduğunu kaydettiği Atâ b. Ebî Rebâh'ın birikimi, Abdürrezzâk, Süfyân es-Sevrî ve Taberî gibi ilk müelliflerin tefsirlerine girmiştir. Diğer taraftan, garîbu'l-Kur'ân'la ilgili açıklamalar konusunda pek çok eser ve risaledeki rivayetler onun vasıtasıyla İbn Abbas'a kadar ulaşır. Onun, garib kelimelere getirdiği açıklamalar, ayetlerdeki fıkhî hükümlerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır (Cerrahoğlu, 1991: 36).

Katâde b. Diâme ve Sellâm b. Miskîn'in tefsiri en iyi bilen kişinin olarak nitelediği İkrime, İbn Abbas'ın tefsirde en önde gelen talebesiydi. İkrime Basra'da bulunduğu sürece Hasan Basrî'nin tefsir okutmaktan ve fetva vermekten imtina ettiği söylenir. Katâde, o dönemde siyeri de en iyi İkrime'nin bildiğini belirtir. Kur'an'ın tamamını tefsir eden İkrime, İbn Nedîm'e göre Tefsîru İkrime isimli bir eser yazmıştır (Altıkulaç, 2000. 42).

Vaaz ve nasihatleri, özellikle de tefsir ilmindeki üstünlüğü ile tanınan Dahhâk, İbn Abbas'la buluşmadığı halde bizzat kendisinden çok sayıda tefsir rivayet etmiştir. Fakat bu bilgileri Rey'de karşılaştığı Said b. Cübeyr'den öğrenmiştir. Süfyân es-Sevrî, "Tefsiri dört kişiden öğrenin. Bunlar Mücahid, İkrime, Said b. Cübeyr ve Dahhâk'tır" demiştir. Onun, Taberî, İbn Ebî Hâtim, Sa'lebî gibi müfessirler tarafından rivayet edilen bir tefsiri olduğu bilinmektedir. Dahhâk'a göre "Yâeyyühennâs" ile başlayan ayetler Mekke'de "Yâeyyühellezine âmenû" ile başlayan ayetler ise Medine'de nazil olmuştur (Eroğlu, 1993: 410-411).

Hasan Basrî, tefsir ve kıraat ilminde İbn Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Enes b. Mâlik başta olmak üzere pek çok sahabiden istifade etmiştir. Kendisi de camide tefsir dersleri vermiştir. Katâde ve Amr b. Ubeyd gibi isimler, onun tefsire dair rivayetlerini daha sonraki nesillere aktaran talebeleri arasında yer alır. Hasan Basrî'nin kendinden sonraki müfessirler üzerinde

etkisi büyük olmuş, Yahyâ b. Sellâm, Abdürrezzâk es-San‘ânî, Sehl et-Tüsterî, Taberî, İbn Ebî Hâtim, Mâtürîdî, Sa‘lebî, Zemahşerî, Tabersî, İbn Atıyye, İbn Kesîr, Suyûtî gibi alimler onun görüş ve rivayetlerine eserlerinde yer vermiştir. Zemahşerî’nin el-Keşşâf’ında da Hasan Basrî’ye ait üç yüz elli kadar görüşün bulunduğu tesbit edilmiştir. Ayrıca ahkam ayetlerinin tefsirine dair eserlerde, hadis kaynaklarında, kıraat, tabakat, teracim ve tasavvuf kitaplarında da onun açıklamalarına yer verilmiştir. Geniş bir Kur’an bilgisine sahip olan Hasan Basrî, tefsir sırasında önceliği ayetin ayet ile tefsirine vermiştir. Bazen manası kapalı olan ayeti tefsir için benzer konunun geçtiği sureye işarette bulunmuştur. Mesela, “kendilerini temize çıkaranlar” (en-Nisâ, 4/49) ayetinde sözü edilen kişileri, başka ayetleri (el-Bakara, 2/111; el-Mâide, 5/18) delil göstererek Yahudi ve Hıristiyanlar olarak açıklamıştır. O, Kur’an’ı tefsir ederken sahabe sözlerinden de çokça istifade etmiştir. Arapçayı iyi bilen Hasan Basrî’nin bu özelliği tefsirinde açıkça görülmektedir. Ayetlerdeki garîb ve müşkil kelimeleri açıklamak amacıyla zikrettiği eş anlamlı kelimeler, kendinden sonraki müfessirler ve dilciler tarafından çokça kullanılmıştır. Hasan Basrî, “iyyâke na‘büdü”yü (el-Fâtiha, 1/1) “iyyâke nutîu”, “mealhavâlifi”yi (et-Tevbe, 9/87, 93) “meannisâ”, “sıbğatallah”ı (el-Bakara, 2/138) “dînullah” ve “fî cenbillah”ı (ez-Zümer, 39/52) “fî tâatillah” olarak açıklamıştır. Birer ikişer kelime ile yaptığı bu tür yorumlar yanında yer yer uzun açıklamalarda da bulunmuştur. Örneğin, “iblîs” kelimesini (el-Bakara, 2/34), “Nasıl Adem insanların atası ise İblis de cinlerin atasıdır. O, kesinlikle bir melek değildir” ; “Rahmetim her şeyi kaplamıştır” (el-A‘râf, 7/156) ayetini, “Rahmetim dünyada iyiyi ve kötüyü kaplamıştır, fakat kıyamet gününde sadece müttakiler içindir” şeklinde açıklamıştır. Hasan Basrî’nin tefsirinde esbâb-ı nüzûl önemli bir yer tutar. Sebebin hususiliğinin hükmün umumiliğine mani olmadığını kabul eden Hasan Basrî, Allah’ın indirdiğiyle hükmetmeyenlerin kâfir olduklarını bildiren ve Yahudiler hakkında inen ayetin (el-Mâide, 5/44) nüzûl sebebini açıklarken bu ayetin Müslümanlar için de geçerli olduğunu belirtmiştir (Birışık, 1997: 301-302).

Hasan Basrî’nin, et-Tefsîr adlı bir eser yazdığı bilinmektedir. Kur’an okumayı onunla amel edildiği zaman gerçekleşen bir fiil olarak görmüştür. “Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrailoğulları’na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapıp yükselttiklerini de yerle bir ettik” (el-A‘râf, 7/137) ayetini okuduktan sonra şöyle demiştir: “Bu ayete inanıp da zalim hükümdara boyun eğen ve zulümden korkanlara hayret etmemek mümkün değildir. Vallahi, insanlar imtihan edildiklerinde Allah’ın emrine sabrederlerse Allah onların her türlü sıkıntısını giderir. Fakat onlar kılıçtan ürkerek korkuya sığınıyorlar. Biz böyle bir ibtilânın şerrinden Allah’a sığınırız”. Ona göre salih amel, kalıcı olan yani ahirette Allah’ın huzuruna çıkan insanın yanında bulunacak şey demektir. Hasan Basrî, insanların çoğunun Kur’an’ı sadece yüzünden okuyup kıraate dair bazı inceliklere dikkat etmekle yetinmesini, Kur’an okurken ayetler üzerinde düşünüp ruhlarını onunla tedavi etme çabası gösterenlerin az olmasını eleştirmiştir. Hasan Basrî, tefsirciliğinin yanında kıraat ilmindeki üstün derecesiyle de anılmıştır (Görgün, 1997: 297).

Kûfe’deki büyük mescidin kapısındaki gölgelikte oturarak başörtüsü sattığı ve tefsir dersleri verdiği için Süddî nisbesiyle meşhur olan Süddî el-Kebîr, Kûfeliler içinde tefsire dair en çok rivayeti ve birikimi bulunan ve tâbiîn neslinin küçüklerinden (dördüncü tabakadan) biridir. Süddî’nin ayetlerin nüzûl sebeplerine dair rivayetleri önemli olup, bunların sayısı yüzden fazladır. Tefsir rivayetleri arasında neshe dair olanlar da önemli bir yer tutar. Ancak muhkem oldukları açıkça bilinen bazı ayetlerin mensuh olduğunu iddia etmesi ve haberlerle ilgili bazı ayetlerde de nesih iddiasında bulunması sebebiyle eleştirilmiştir. İbn Nedîm, Süddî’nin Tefsîru’s-Süddî adlı bir eseri olduğunu belirtmiştir (Cerrahoğlu, 2010: 17-18).

Mücahid b. Cebr, İbn Abbas'ın ölümünden sonra Mekke onun yerine tefsir derslerini üstlenmiştir. İkrime, Atâ b. Ebî Rebâh, Katâde, Amr b. Dînâr ve A'meş kendisinden faydalanmıştır. Kıraat-i seb'a imamlarından Ebû Ma'bed İbn Kesîr ile Ebû Amr b. A'lâ ondan kıraat bilgisi almıştır. Mücahid, aynı zamanda Kur'an'da anlatılan olayların geçtiği yerleri araştırmış; Hârût ve Mârût olayını incelemek için Bâbil'e, Berhût kuyusunu görmek için Hadramut'a kadar gitmiştir. Hayatının büyük bölümünü Kur'an'ın anlaşılması için yaptığı çalışmalara ayırmış, ayrıca halkın fetva mercii olmuştur. Süfyân es-Sevrî, Mücahid'in geniş tefsir birikimine sahip, güvenilir bir müfessir olduğunu söylemiştir. Katâde, onu, yaşadığı devirdeki insanlar arasında tefsiri en iyi bilen kişi diye anmıştır. İmam Şâfiî ve Buhârî de Mücahid'in tefsirine güvenmiş, kendisinden gelen görüş ve rivayetlere kitaplarında yer vermiştir. İbn Sa'd ve İbn Hibbân onun hadis rivayetinde sika, şahsi hayatında müttaki, âlim ve fakih; Nevevî, Zehebî ve İbn Hacer Askalânî ise tefsirde öncü bir şahsiyet olduğunu belirtmiştir. Mücahid'in tefsir metodu, Kur'an'ı Kur'an'la ve ardından sünnetle tefsir etmek şeklindedir. Cahiliye şiirinden, esbâb-ı nüzûlden ve İsrailiyattan çokça faydalanmıştır. Bazı yorumlarını tenkit edenlere, "Ben tefsire dair görüşlerimi Hz. Peygamber'in onlarca sahabisinden öğrendim" diyerek cevap vermiştir. Ayetler arasındaki münasebeti yorumda dikkate alan Mücahid, Bakara suresinin 81. ayetinde geçen "suçu onu kuşatırsa..." ifadesini, "İnsanın işlediği günahlar birikir, kalbini karartır ve gittikçe kalbin her tarafını kaplar" şeklinde açıklamıştır. Aynı şekilde Müddessir suresinin 4. ayetindeki "Elbiseni temizle" cümlesini, "Yaptığın amelleri salih kişilerin amelleri gibi yap" diye yorumlamıştır. Ancak Ra'd suresinin 43. ayetinde geçen, "yanında kitabın bilgisi bulunan" şahıstan kastedilenin Medine'de ihtida eden Abdullah b. Selâm olduğunu söyleyince, Said b. Cübeyr tarafından, surenin Mekke'de nazil olduğu hatırlatılarak, yanıldığını belirtilmiştir. Cuma namazına dair, "Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan -nasibinizi- arayın." (el-Cum'a, 62/10) ayetinden, zeval vaktinden cuma namazının bitişine kadar ticaret yapmanın ve çalışmanın meşru olmadığı sonucunu çıkarmıştır (Kesler, 2006: 442-443).

Kitâbu't-tefsîr, en-Nâsih ve'l-mensûh fî kitâbillah, 'Avâşiru'l-Kur'an adlı eserlerin müellifi olan doğuştan âmâ Katâde, dönemin ilimlerini öğrenmiş, özellikle tefsir alanında uzmanlaşmış, ayrıca Arap dili, cahiliye şiiri, tarih ve ensab ilminde devrinin önde gelen âlimi olmuştur. Tefsir bilgisi hakkında Ahmed b. Hanbel'in övücü ifadeler kullandığı Katâde, "Kur'an'da hiçbir ayet yoktur ki, onun hakkında bir şey işitmiş olmayayım" demiştir. O, ayetlerdeki belağata, üsluba, lafızlara başka ayetlerden şahitler getirmiş; ayetler arasındaki münasebet üzerinde de durmuştur. Arap dili ve edebiyatı alanındaki birikimi sayesinde manası kapalı kelimeleri açıklarken, eş anlamlı kelime ve deyim bulmakta zorlanmamıştır. Müddessir suresindeki "vesiyâbeke fetahhir" ayetini, "tahhir minelismi velma'âsî (günah ve masiyetten koru)" şeklinde tefsir etmiş, Araplar'ın "tahhir siyâbeke" dediklerinde manevi bir şeyi amaçladıklarını örnekler vererek göstermiştir. Katâde, fıkhi hükümler için Kur'an'dan istifade ederken çoğunlukla zahiri esas almıştır. Örneğin, selam verildiğinde ona icabet edilmesini emreden ayetin (en-Nisâ, 4/86) zahirine dayanarak namaz kılan kimsenin, verilen selamı namazını bozmaksızın sesli olarak alması gerektiğini savunmuştur. Kur'an kıraatine dair tercihleri bulunan Katâde, Mâide suresindeki abdestle ilgili ayette geçen "ve ercüliküm" kelimesini kesre ile okumuştur (Birışık, 2002: 23).

Ebu'l-Âliye, bazı Kur'an ayetlerinin tefsiriyle ilgili olarak Übey b. Kâ'b'dan naklettiği ve daha sonraki tefsir ve hadis kaynaklarında kısmen yer alan rivayetlerden oluşan bir tefsir yazmıştır (Aydemir, 1994: 292). Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den tefsire dair ulaşan bilgiler genellikle nüzûl sebepleri ve kıssalarla ilgilidir. O, zaman zaman te'villere başvurmuş ve fıkhî konulara ilişkin yorumlar yapmıştır. Medine yakınlarındaki çölde

Rebeze Mescidi'ndeki tefsir dersi sırasında meydana gelen deprem sonucu enkaz altında kalarak hayatını kaybeden Muhammed b. Kâ'b'ın, Tefsîru'l-Kurazî adıyla bir eser yazdığı belirtilir (Maşalı, 2005: 546).

Mâlik b. Enes'in tefsir alanında faydalandığı Zeyd b. Eslem, Mescid-i Nebevî'de aynı zamanda hadis ve fıkıh dersleri de vermekteydi. En az kırk öğrencisinin bu halkada devamlı bulunurdu. Oğlu Abdurrahman tarafından rivayet edildiği bildirilen Zeyd b. Eslem'e ait bir tefsirin bulunduğu kaydedilir (Kesler, 2013: 319).

Mekke medresesinin önde gelen âlimlerinden olan Tâvûs'un tefsirle ilgili görüşlerine kaynaklarda az rastlanır ve bunlar İbn Abbas'ın görüşleriyle büyük benzerlik taşır. Kıraat ilmini İbn Abbas'tan öğrenen Tâvûs'un bazı ayetleri mütevatir olmayan kıraate göre yorumladığı görülür (Kahraman, 2011: 185).

Daha önce de ifade edildiği gibi hadis ya da fıkıh alanında meşhur olmuş tâbiîn büyüklerinin bir kısmı, aynı zamanda tefsir ve kıraatte de söz sahibiydiler. Örneğin Mesrûk, kurrâdan olduğu için Kûfe tefsir ekolünden sayılmıştır (Erul, 2009: 337). A'meş, kıraat, hadis ve ferâiz ilimlerinde devrinin Kûfe'deki en önemli âlimi kabul edilmiştir. A'meş'in kıraati her ne kadar meşhur yedi veya on kıraat arasında yer almamış ise de bazzı eserlerde onun kıraatine, on kıraatten sonra öncelikle yer verilmiştir (Uğur, 1991: 54).

Hz. Osman'ın mushafı çoğalttırmasından sonra Kûfe'ye gönderilen nüshaya uygun olarak bu şehirde Kur'an öğretimiyle görevlendirilmiş ilk âlim olan Ebu Abdurrahman es-Sülemî, Kur'an'ın tamamını Hz. Osman'dan dinlemiş, sorularının devam etmesi sebebiyle Hz. Osman'ın ona, "Sen benim halkın işleriyle meşgul olmamı engelliyorsun, Zeyd b. Sabit'e git" dediği için Zeyd'den ders almaya başlamış ve tam on üç yıl süre ile (veya on üç defa) Kur'an'ı ona arzetmiştir. Kur'an ve kıraat ilimlerinde ayrıca Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mesud'dan faydalanmıştır. Kûfe Mescidi'nde kırk yıl Kur'an dersleri vermiş, camideki derslerine önce çarşı esnafından başlamıştır. Hz. Peygamber'in, "Sizin en hayırlılarınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir" hadisini zikrederek, kendisini Kur'an öğretimine adama nedeninin bu hadis olduğunu belirtmiştir (Demirci, 1994: 87).

Sonuç

Tâbiîn müfessirlerinin hayatları, özellikleri ve yaşadıkları ortama dair bilgilerden şu sonuçlar çıkmaktadır:

Bu dönemde, fetihlerin, farklı millet ve kültürlerin ihtilatının ve şehirleşmenin artması sonucu Kûfe, Basra ve Dımaşk gibi şehirler ilim ve idare merkezleri olarak öne çıkmıştır.

Tâbiîn müfessirleri, Emevi yönetimine karşı tavır almışlardır. Ancak toplumun siyasi tartışmalar ile bölünerek biribirine düşmemesi için, insanlara sağduyu ve itidal tavsiye etmişlerdir.

Onların çoğu güçlü bir hafızaya ve hıfz kabiliyetine sahip kişilerdi. Bu dönemde rivayet ve sözlü kültürün ağırlığı devam etmekle birlikte yazmaya ve kitaba dayalı ilim faaliyetleri de oldukça gelişmiştir. Yazılan eserler, daha çok risale ve cüz şeklindedir ve sadece bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

Tâbiîn büyükleri ve müfessirlerinin kulluk anlayışları, ibadet ve takvaya dayalı ilim amel içindir felsefesine sıkıca bağlılığa dayalıydı. Onlar, amel edilmeyen ilme değer vermiyordu.

Onlar, ilim öğrenmeye ve öğretmeye çok önem vermekteydiler. Hem öğrenme hem de öğretme hususundaki güçlü istekleri ve uygulamaları, günümüzde eğitim ve öğretime verilen önemden daha ileri seviyelerdeydi. Bunun yanında ilim tahsili ve halkı irşat için çokça seyahat etmekteydiler.

Tâbiîn müfessirleri, âlim sahabilerden Kur'an, kıraat, hadis, fıkıh, tefsir ve siyer derslerinin tamamını almıştı. Kendi dönemlerinde ise branşlaşma başlamış ve her biri bu ilim dallarından birinde temayüz etmiştir. Ancak hangi branşta temayüz ederse etsin, onların çoğu diğer ilim dallarında da ders vermekteydi. Örneğin, İbn Abbas, sadece Kur'an ve tefsir dersleri vermemiştir. Hadis, kıraat, siyer, Arap dili ve belağatı da öğretmiştir. Yetiştirdiği talebesi Mücahid de sadece tefsir ile meşgul olmamış, hadis ve kıraat gibi dersler de vermiştir. Aynı şekilde İbn Mesud'dan ders alıp fıkıh alanında temayüz eden alimler, hadis ve tefsir ilimleriyle de meşgul olmuşlardır.

Tâbiîn büyükleri ve müfessirleri, ilmin değeri nedeniyle, âlimin onurunu koruma konusunda çok hassas davranmışlardır. Yöneticilerin karşısında onurlu duruş sergilemeyi şiar edinmişlerdir. Başkalarına yük veya muhtaç olmamak için geçimlerini kendileri sağlamak üzere çeşitli meslekler edinmişler ve kendi işlerini yürütmekten kaçınmamışlardır.

Bu dönem tefsir faaliyetlerinde, lüğavi izahların ötesine geçilerek Kur'an baştan sona tefsir edilmeye başlanmıştır. Tefsirde, Kur'an, sünnet ve sahabe kavli yanında, dil, şiir ve israiliyattan da geniş ölçüde faydalanılmıştır. Nasih-mensuh başta olmak üzere Kur'an ilimleri ile ilgili görüşler serdedilmeye başlanmıştır.

Kaynakça

Altıkulaç, T. (2000). "İkrime el-Berberî", DİA, Cilt: 22, s. 40-42, İstanbul.

Aras, M. Ö. (1997). "Hammâd b. Ebû Süleyman", DİA, Cilt: 15, s. 484-486, İstanbul.

Avcı, C. (2002). "Kûfe", DİA, Cilt: 26, s. 339-342, Ankara.

Aydemir, A. (1991). "Atâ b. Dînâr", DİA, Cilt: 4, s. 35, İstanbul.

Aydemir, A. (1994). "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", DİA, Cilt: 10, s. 292, İstanbul.

Bakır, A. (1992). "Basra", DİA, Cilt: 5, s. 108-111, İstanbul.

Birışık, A. (1997). "Hasan-ı Basrî", DİA, Cilt: 16, s. 301-303, İstanbul.

Birışık, A. (2002). "Katâde b. Diâme", DİA, Cilt: 25, s. 22-23, Ankara.

Bozkurt N., Küçükaşçı, M. S. (2003). "Mekke", DİA, Cilt: 28, s. 555-563, Ankara.

Bozkurt N., Küçükaşçı, M. S. (2003). "Medine", DİA, Cilt: 28, s. 3005-311, Ankara.

Cerrahoğlu, İ. (1988). "Abdullah b. Mesud", DİA, Cilt: 1, s. 114-117, İstanbul.

Cerrahoğlu, İ. (1991). "Atâ b. Ebû Rebâh", DİA, Cilt: 4, s. 35-36, İstanbul.

Cerrahoğlu, İ. (2010). "Süddî", DİA, Cilt: 38, s. 17-18, İstanbul.

Çakan, İ. L., Eroğlu, M. (1988). "Abdullah b. Abbas", DİA, Cilt: 1, s. 76-79, İstanbul.

Demirci, M. (1994). "Ebû Abdurrahman es-Sülemî", DİA, Cilt: 10, s. 87, İstanbul.

Efendioğlu, M. (2008). "Sahabe", DİA, Cilt: 35, s. 491-500, İstanbul.

Efendioğlu, M. (2008). "Said b. Cübeyr", DİA, Cilt: 35, s. 552-554, İstanbul.

Eroğlu, M. (1993). "Dahhâk b. Müzâhim", DİA, Cilt: 8, s. 410-411, İstanbul.

Erul, B. (2009). "Mesrûk b. Ecda'", DİA, Cilt: 29, s. 336-337, Ankara.

Fayda, M. (2007). "Ömer", DİA, Cilt: 34, s. 51-53, İstanbul.

Görgün, T. (1997). "Hasan-ı Basrî", DİA, Cilt: 16, s. 293-301, İstanbul.

Hatipoğlu, İ. (2003). "Ma'mer b. Râşid", DİA, Cilt: 27, s. 552-554, Ankara.

Kahraman, A. (2011). "Tâvûs b. Keysân", DİA, Cilt: 40, s. 185-186, İstanbul.

Kandemir, M. Y. (1989). “Ali”, DİA, Cilt: 2, s. 375-378, İstanbul.
Kandemir, M. Y. (2008). “Said b. Müseyyeb”, DİA, Cilt: 35, s. 563-564, İstanbul.
Kandemir, M. Y. (2010). “Şa‘bî”, DİA, Cilt: 38, s. 217-218, İstanbul.
Kaya, E. S. (2003). “Mekhûl b. Ebû Müslim”, DİA, Cilt: 28, s. 552-553, Ankara.
Kesler, M. F. (2006). “Mücâhid b. Cebr”, DİA, Cilt: 31, s. 442-443, İstanbul.
Kesler, M. F., (2013). “Zeyd b. Eslem”, DİA, Cilt: 44, s. 3188-319, İstanbul.
Kılıçer, M. E. (1994). “Ehl-i Re’y”, DİA, Cilt: 10, s. 520-524, İstanbul.
Köse, S. (1995). “Esved b. Yezîd”, DİA, Cilt: 11, s. 441-442, İstanbul.
Maşalı, M. E. (2005). “Muhammed b. Ka‘b el-Kurazî”, DİA, Cilt: 30, s. 545-546, İstanbul.
Özel, A. (1989). “Alkame b. Kays”, DİA, Cilt: 2, s. 467, İstanbul.
Özen, Ş. (2006). “Nehaî”, DİA, Cilt: 32, s. 535-538, İstanbul.
Özkan, H. (2013). “Zührî”, DİA, Cilt: 44, s. 544-549, İstanbul.
Uğur, M. (1991). “A‘meş”, DİA, Cilt: 3, s. 54, İstanbul.
Ulu, A. (2010). “Tâbiîn”, DİA, Cilt: 39, s. 328-330, İstanbul.
Uludağ, S. (1997). “Hasan-ı Basrî”, DİA, Cilt: 16, s. 291-293, İstanbul.
Yiğit, İ. (2004). “Mevali”, DİA, Cilt: 29, s. 424-426, Ankara.
Yiğit, İ. (2006). “Muhtâr es-Sekafî”, DİA, Cilt: 31, s. 54-55, İstanbul.
Yücel, A. (1999). “İbn Sîrîn”, DİA, Cilt: 20, s. 358-359, İstanbul.

Eşler Arası Problemlerin Çözümünde Nebevî Üslûbun Önemi Ve Hadisler Işığında Tespit Edilip Değerlendirilmesi

Abdulvehhab Gözün*

Özet

Allah (c.c.) tarafından insanlığın hidâyeti için gönderilmiş olan Hz. Peygamber (s.a.v.) hiç şüphesiz yaratıcıya ve hesap gününe inanan insanlar için en güzel örnektir. Onun bu örnekliği bireysel, ailesel, toplumsal, kamusal, ulusal ve uluslararası gibi hayatı ilgilendiren her alanı kapsamaktadır. Ayrıca tüm mekanlar ve zamanlar için geçerli olup kıyamete kadar devam edecektir. Ancak asl olan, örnek alınması gereken her konuda öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini doğru tespit etmek, ardından da bunu hayata geçirmektir.

Toplumun çekirdeğini oluşturan aile yapısının sağlıklı bir biçimde kurulması ve korunması için uyulması gereken kuralların hem teorik olarak oluşturulması hem de pratikte uygulanması da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnekliğine başvurmayı gerekli kılan önemli hususlardan biridir.

Binaenaleyh bu tebliğde ailevî meseleler içerisinde ciddi yer tutan hususlardan biri olan eşler arası ortaya çıkan sorunların çözümünde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir eş olarak takip ettiği başlıca yöntemlerin temel hadis kaynakları üzerinden tespiti amaçlanmaktadır. Bunları ortaya çıkarıp aile içerisinde çeşitli problemler yaşayan günümüz insanına sunmanın ise önemli ve faydalı olacağı düşünülmektedir. Ancak konulan sınırları aşmamak düşüncesiyle araştırma, bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ortaya koyduğu nebevî üslûblardan on tanesinin tespiti ve değerlendirilmesiyle sınırlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Peygamber, Aile, Problem, Üslûp.

The Importance of Prophetic Wording in The Solution of The Couples' Problems and The Evaluation While Determining in The Light of The Hadiths

Abstract

The Prophet Muhammad (pbuh) sent by God for the guidance of mankind is undoubtedly the best example for people who believe in the Creator and the day of reckoning. This quintessense of him hasen compassed alla reassuch as individual, familial, social, public, national and international concerning life. Additionally, it is also valid for all place sand time sandit will contin ueuntil the Day of Judgment. However, it is essential to determine the sunnah of the Prophet Muhammad (pbuh) correctly in every subject that should be taken as an example at first and then to implement it to life.

Thematters of the formation of the rules that must be followed in order to form the family structure that constitutes thenucleus of thesociety in a healthy way the oretically and to protectand theim plementation of it practically are one of theim portantiss ues that require hav ingre course to exemplariness of the Prophet.

For this reason, in this paperit is aimed to determine the main methods of the Prophet Muhammad (pbuh) as a spouse in the solution of the problems that arise between thes pouses, which is one of theim portan tissues in the familial issues, through the basic hadith sources. It is thought that it would be importantand beneficial torevealand submit them to the present-day people who have various marital problems. There search will be limited to the identification and evaluation often of the prophetic wording sproduced by the Prophet Muhammad (pbuh) with an aim of not exceeding the set limitations.

Keywords: Hadith, Prophet, Family, Problem, Wording.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı. abdulvehhab.gozun@gumushane.edu.tr

Giriş

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aile hayatına bakıldığında onun Allah'ın (c.c.), "Eşlerinize iyilikle muaşeret edin." (Nisâ, 4/19) âyetinin içerdiği emri en güzel şekilde yerine getirdiğini görmek mümkündür. Nitekim Hz. Âişe'yeResûlullah'ın (s.a.v.) ahlâkı sorulduğunda "Onun ahlâkı Kur'an idi."[1] diyerek cevap vermesi de bunu göstermektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.),*"Sizin en iyiniz, ailesine karşı en iyi olanınızdır. Ben içinizden ailesine karşı en iyi olanınızım."*[2]buyurarak insanın sosyal ilişkiler açısından toplumda iyi bir yer edinmesinin yolunun başka insanlardan önce aile bireylerine iyi davranmaktan geçtiğini ifade etmesi ve bu açıdan kendi durumunu değerlendirmesi de konunun ehemmiyetini ziyadesiyle ortaya koymaktadır.

İnananlar için her konuda olduğu gibi aile ilişkilerinde de en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aile hayatının şüphesiz farklı boyutlarısözkonusudur. İnsânî boyutu, iktisâdî boyutu, yardımlaşma ve dayanışma boyutu gibi farklı yönlerinden biri de beşer olmanın birtakım zafiyetleri yüzünden kimi zaman ailede ortaya çıkan problemlerin çözümlenmesi yönüdür. Aile birliğinin devamı için bu hususta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) takip ettiği üslûpların ve uyguladığı yöntemlerin bilinmesi ve örnek alınması şüphesiz son derece önemlidir.

Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki; asl olan, öncelikle aile ilişkilerinde sorunlar oluşmaması için "önleyici tedbirler" kabîlinden yukarıda bir kısmı zikredilen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailevî ilişkilerinin diğer yönlerinin örnek alınarak problemlerin ortaya çıkmamasını sağlamaktır. Hastalıkların oluşmaması için alınan tedbirler gibi.

Bu yönler başka bir çalışmanın konusudur. Bu araştırmanın konusu ise, bir şekilde problemler ortaya çıktıktan sonra nasıl çözüme kavuşturulacağını Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinden tespit etmektir. Hastalık oluştuktan sonra tedavi uygulamak gibi. Binaenaleyh bu çalışmada sınırlarına riayet edilerek mezkûr üslûplardan başlıca olanları,ilgili rivâyetler üzerinden incelenip on başlık altında ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Tebessüm ve Şakalaşma Üslûbu

Hz. Peygamber (s.a.v.), bazen hanımlarıyla arasında bir sorun oluştuğunda onlara tebbessüm ederek ve onlarla şakalaşarak büyümeden sorunu çözüme kavuşturdu. Zira bu tür durumlarda kızmak, karşılık vermek yahut ciddi davranmak bazen daha büyük sorunlara yol açabilir. Onun bu üslûbunu gösteren olaylardan birini Hz. Âişe şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (s.a.v.) bir gün yanıma girdi. Ben 'Şimdiye kadar nerdeydin?' diye sordum. *'Ey Humeyrâ! ÜmmüSeleme'nin yanındaydım.'* diye cevap verdi. Ben ona çıkışarak 'ÜmmüSeleme'den doymuyorsun?' dedim. O hiç karşılık vermeden sadece tebessüm etti. Daha sonra ona şunu sordum: 'Şâyet içerisinde birinden daha önce yenilmiş diğerinden ise hiç yenilmemiş iki ağaç bulunan bir vadiye insen deveni hangi ağacın yapraklarından otlatırsın?'. *'Daha önce yenilmemiş olandan..'* diye cevap verdi. Bunun üzerine ben, 'İşte o benim. Çünkü ben diğer hanımların gibi değilim. Onlar daha önce başka adamlarla evliydi.' deyince o yine karşılık vermeyip sadece tebessüm etti."[3]

[1]Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 6: 91; EbûAbdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî (Riyad: Mektebetü'l-ma'ârif, 1419/1998), 160; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* 1: 30.

[2]Tirmizî, "Menâkıb", 63; İbnMâce, "Nikâh", 50.

[3]Buhârî, "Nikâh", 9; EbûHâtim Muhammed b. Hibbân b. AhmedİbnHibbâned-Dârimî el-Büstî, *Sahîh,* thk. Şuayb el-Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993), 10: 174; EbûAbdillah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1410/1990), 8: 64.

Bu olaydan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailevî sorunları çözüme kavuştururken uyguladığı şu sünnetlerini de tespit etmek mümkündür:

a. Eşinin kendisini sorgulamasına izin vermesi. Nitekim eşi ona 'Şimdiye kadar neredeydin?' diye sorduğunda bazı kişilerin yaptığı gibi sinirlenip 'Sen buna nasıl karışırsın?' gibi yahut benzer şekilde sert bir tepki göstermemiştir.
b. Eşinin kızma ihtimali bulunsa da yalana tevessül etmeyip gerçeği söylemesi. Zira bu tür durumlarda yalan söyleyerek sorun çözmek geçici bir durumdur. Bir müddet sonra yalan ortaya çıktığında daha büyük sorunlara yol açabilir.
c. Gerçeği söylerken uygun bir üslûpla iltifat ederek söylemesi. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) eşinin kızabileceği durumu kendisine bildirirken ismiyle hitap etmeyip kırmızıcık anlamına gelen "Humeyrâ" kelimesiyle ona iltifat ederek vereceği tepkinin dozunu düşürmüştür.
d. Kıskançlık gibi bazı duygusal nedenlerden ötürü eşlerinden gelen serzenişlerine katlanması. Zira rivâyette görüldüğü gibi Hz. Âişe'nin kendisine yönelttiği siteme, benzer bir sitemle yahut başka türlü sözlü bir şekilde karşılık vermemiştir.
e. Eşinin muhtemel sert mimiklerine tebessüm gibi yumuşak bir beden diliyle karşılık vermesi. Bu durum ateşi söndürmek için körük yerine su kullanmak gibidir.
f. Sorun tamamıyla çözülünceye kadar sabırlı davranıp aynı üslûbu devam ettirmesi. Zira bir üslûbu kullanmaktan maksat hedeflenen sonuca ulaşmaktır. İşin başında takip edilen yöntem, sonuna kadar sabırla uygulanmayıp yarıda bırakılırsa arzulanan olumlu sonucun ortaya çıkması mümkün olamaz. Rivâyette görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) eşiyle diyaloğunun sonuna kadar aynı üslûbu uygulamaya devam etmiş, sorduğu sorulara onu incitmeyecek şekilde ve tebessüm ederek cevap vermiştir. Ayrıca bu tebessümü,alaycılyahut umursamaz bir gülümseme değil gönül alıcı bir güleryüzlülük olmuştur.

2. Görmezlikten Gelme Üslûbu

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailevî sorunları çözmede kullandığı üslûblardan bir diğeri, üzerine gitmenin faydalı olamayacağı durumlarda ortaya çıkan problemleri görmezlikten gelmesidir. Çünkü her zaman değilse de bazen yokmuş gibi yahut bilmiyormuş gibi davranmak sıkıntının kendiliğinden çözülmesini sağlamaktadır. Üzerine gitmek ise sorunu derinleştirmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu üslûbunu gösteren bir hâdiseyi Enes b. Mâlik şöyle dile getirmektedir: "Resûlullah'ın (s.a.v.) dokuz tane hanımı vardı. Aralarında âdil olmak için herbirini ayrı ayrı ziyaret ettikten sonra birincisinin evinde hepsiyle görüşürdü. Böylece her gece,eşlerinden birinin yanında toplanırlardı. Bir seferinde Hz. Âişe'ninodasında idi. Hz. Zeynep gelince onu karşılamak için elini uzattı. Ancak Hz. Âişe'nin tepkisi üzere elini geri çekti. Daha sonra bu iki eşi, aralarında yüksek sesle tartışmaya başlayınca Hz. Ebû Bekir onları duydu ve namaz için ikâmet getirilince Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gelip 'YâResûlallah! Namaza çık, onları dinleme!' dedi. Bunun üzerine o, eşlerine hiç müdahele etmeden bir şey olmamış gibi davranıp namaza çıktı. Hz. Âişe ise (tartışmayı keserek), 'Şimdi Resûlullah (s.a.v.) namazı bitirir. Sonra da Hz. Ebû Bekir bana yapacağını yapar.' dedi. Namaz bittikten sonra Hz. Ebû Bekir kızının yanına gelerek onu 'Nasıl böyle bir şey yaparsın?' diyerek uyardı."[4]

Bu hâdiseden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aile içerisinde tatbik ettiği şu sünnetlerini de tespit etmek mümkündür:

a. Aile bireylerine karşı âdil davranma. Zira toplum içerisinde olduğu gibi aile yuvasında da adalet huzurun ve barışın olmazsa olmaz biricik şartıdır.

b. Fırsat buldukça her gün aile meclisi kurma. Nitekim rivâyetten anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) savaş gibi özel durumların olmadığı normal zamanlarda daha çok geceleri eşleriyle aile meclisleri kurardı. Bu da aile bağlarının güçlenmesi için son derece önemli bir sünnettir. Bu da sanal dünyada deşiğik insanlarla sosyalleşip gerçek hayatta aile bireylerinden adeta kopuk bir yaşam süren günümüz insanlarının bir çoğununihtiyac duyduğu bir husustur.

c. Güzel karşılama. Zira rivâyette görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) aile meclisine iştirak eden eşi Hz. Zeyneb'i karşılamak için elini uzatmıştır. Bu tür davranışlar basit gibi görünse de karşı tarafa verilen değeri göstermek açısından son derece önemlidir.

d. Aile bireyleri arasında duygusal kırılmalara sebep olacak hareketlerden kaçınmaya çalışma. Nitekim Hz. Zeyneb'e elini uzattıktan sonra Hz. Aişe'nin duygusal tepkisini hisseder hissetmez Hz. Peygamber'in (s.a.v.) elini geri çekmesi bu hassasiyetini göstermektedir.

e. Gereksiz ve faydasız yerde tartışmaya müdahil olmama. Rivâyette görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mezkûr tartışmaya hiçbir bir müdahelesisözkonusu değildir. Normalde aile bireyleri arasındaki tartışmaya müdahele edip âdil bir hakemlikle sorunu çözüme kavuşturmak doğru olandır. Ancak bazı durumlarda araya girmek faydalı olmayacağı gibi zarar da verebilir. Bu tür durumlarda geri planda kalmak sorunun çözümünü daha da kolaylaştırır.

[4] Müslim, "Radâ'", 46; Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâve'r-reşâd,* thk. Âdil AhmedAbdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz(Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1414/1993), 9: 65.

f. Yakınların makul ve olumlu müdahelelerine izin verme. Hz. Ebû Bekir'in bu olayda da olduğu gibi zamana zaman kızına bir takım uyarılarda bulunması ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) buna müsaade etmesi bu durumu göstermektedir.

3. Diyalog ve İkna Üslûbu

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailevî sorunları çözmede kullandığı üslûplardan bir diğeri de eşinin yanlışdan dönmesini hedefleyen iknâ ve diyalog uslûbudur. Bunu gösteren olaylardan birini İbn Ömer,Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Yahudi kökenli, Benî Nadîr'in reisi Huyey b. Ahtab'ın kızı olan eşi Safiyye'denşöyle aktarmaktadır: "Resûlullah (s.a.v.) en çok buğz ettiğim insanlardan idi. Zira babamı, eşimi ve kavmimi öldürmüştü. Ancak benden özür diledi veardından şöyle buyurdu: *'Ey Safiyye! Şüphesiz baban Arapları bana karşı kışkırttı. Şunları şunları yaptı. Kavmine yaptıklarımdan dolayı da senden özür diliyorum. Ancak onlar benim hakkımda şunu şunu söylediler ve bana karşı şunları şunları yaptılar.'* Bu şekilde benden özür dilemeye devam etti. Sonunda içimde ona karşı beslediğim kin ve nefret benden tamamen gitti ve o benim için insanların en sevimlisi oldu.Resûlullah'tan (s.a.v.) daha güzel ahlâklı hiç kimse görmedim."[5]

Hz. Safiyye'nin bu iknâ ve diyalog sürecinden sonra Resûlullah'a (s.a.v.) olan sevgisi o kadar artmıştı ki; onun yerine kendisinin hasta olmasını temenni eder duruma gelmiştir. Nitekim ölüm hastalığına yakalandığında Hz. Safiyye diğer hanımlarının da bulunduğu bir ortamda şöyle demişti: "YâNebiyyallah! Vallahi! Senin yerine ben hasta olmayı isterdim." Diğer eşleri kaş göz işareti yaparak onu taciz edince onların bu hareketini fark eden Hz. Peygamber (s.a.v.), *"Ağızlarınızı çalkalayın!"* buyurdu. Onlar "Neden?" diye sorduklarında ise *"Safiyye'ye karşı yaptığınız kaş göz işaretinden. Vallahi! Şüphesiz o doğru söylemektedir."* diyerek cevap verdi.[6]

Bu kıssadan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailesine karşı uyguladığı yöntemlerden şunları da çıkarmak mümkündür:

a. Kötülüğü iyilikle savuşturması. Rivâyette görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine şiddetle buğzeden eşine karşı aynı mukabelede bulunmayıp Kur'an'ın da emrettiği gibi (Fussılet, 41/34) en güzel şekilde ona davranarak adeta kalbini fethetmiştir.

b. Gerektiğinde eşinden özür dilemesi. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) babasına ve kavmine karşı yaptıklarında hatalı olmadığı halde eşinin gönlünü kazanmak için ondan özür dilemiştir.

[5]EbûYa'lâAhmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Temîmî, *Müsned,* thk. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404/1984), 13: 36; Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* thk. Târık b. Ivadıllah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-haremeyn, ts.), 6: 344; Ebü'l-FerecNurûddîn Ali b. İbrahim b. AhmedİbnBurhâniddîn el-Halebî, *es-Sîretü'l-halebiyye,* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1427), 3: 65; Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. HibetillahİbnAsâkir, *TârîhuDımaşk,* thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1415/1995), 3: 385.Heysemîrivâyetin ricâlinin sika olduğunu ifade etmiştir. Bk. Ebü'l-Hasan Nûruddîn Ali b. EbîBekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid,* Thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1999), 9: 15, 252.

[6]EbûAbdillahŞemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ,* thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985), 3: 487; Ebü'l-FadlAhmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe,* thk. Âdil AhmedAbdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415), 8: 212.

c. Sonuç alıncaya kadar sabırlı davranması. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) eşi Safiyye'den bir kere özür dilemekle yetinmemiş, bilakis onu babasına ve kavmine yaptığı şeylerde haklı olduğuna dair ikna edinciye kadar aynı yöntemi takip etmeye devam etmiştir.

4. Öğüt ve Hatırlatma Üslûbu

Hz. Peygamber (s.a.v.) bazen de eşlerine karşı, öğüt verme ve doğruları hatırlatma yöntemini kullararak aile içi sorunları çözerdi. Yeri geldiğinde bu üslûbu kullandığını gösteren bir hâdiseyi Hz. Âişe şöyle dile getirmektedir: "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) el işaretiyle kısa boylu olduğunu imâ ederek Safiyye'yi bırakmasını söyledim. Bana, *'Muhakkak öyle bir söz sarf ettin ki; deniz suyuyla karıştırılsaydı onu kirletirdi.'* diyerek öğütte bulundu. Ona bir insanın taklidini yaptığımda ise bana, *'Bana şu kadar şu kadar şey verilse ben yine başkasının taklidini yapmam!'* buyurdu.[7] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) eşinin her iki yanlışını da düzeltmek için ona öğüt verme yolunu tercih etmiştir. Misliyle mukabelede bulunmak gibi farklı yöntemlere başvurmamıştır.

Bu olaydan ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyarıda bulunurkan uyguladığı şu yöntemleri çıkarmak mümkündür:

a. Soyut olan bir kötülüğü teşbih yoluyla somutlaştırması. Nitekim Hz. Aişe'nin diğer eşi Hz. Safiyye'yi kısa boylu olması üzerinden küçümsemesini Hz. Peygamber (s.a.v.) denizi kirletebilecek boyutta bir cisime benzeterek somutlaştırmıştır. Böylece yaptığı uyarının daha kalıcı olmasını sağlamıştır.

b. Değeri ne olursa olsun hiçbir çıkar için kötülük yapılmaması gerektiğini ifade etmesi. Rivâyette bu açıkça ifade edilmiştir.

c. Uyarıları kendisi üzerinden yapması. Sana şu kadar şey verilse de başkasının taklidini yapma, demek yerine *Bana şu kadar şu kadar şey verilse ben yine başkasının taklidini yapmam!*,demesi bunu göstermektedir.

5. Gerektiğinde Sitem Etme Üslûbu

Hz. Peygamber (s.a.v.), hanımlarıyla zaman zaman yaşadığı problemlerin çözümünde başka bir çare olmayınca onlara sitem etmiştir. Bu şekilde o sorunun tekrar ortaya çıkmasını da engellemiştir. Kendisiyle ilgili böyle bir olayı Hz. Âişe şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (s.a.v.) Hz. Hatice'yi andığında onu övmekten ve onun için istiğfâr etmekten bıkmazdı. Bir gün yine ondan bahsedince beni kıskançlık duygusu kapladı ve ben dayanamayarak "Allah (c.c.) sana o yaşlının yerine daha iyisini verdi." dedim. Bunun üzerine Resûlullah'ın (s.a.v.) öfkelendiğini görünce çok üzüldüm ve içimden 'Allahım! Eğer peygamberinin bana olan öfkesini giderirsen artık hayatım boyunca Hz. Hatice'yi kötülemeyeceğim.' dedim. Benim bu halimi görünce şöyle buyurdu: *'Bunu nasıl söyledin? Vallahi! İnsanlar beni yalanladığında o bana iman etti. İnsanlar beni reddeddiğinde o beni himaye etti. Siz mahrum edildiğiniz halde o benim çocuklarımı doğurdu.'* Bir ay boyunca bu olayın üzüntüsüyle yanıma geldi gitti."[8]Rivâyetten anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) bazen de eşlerine yaptıkları yanlışlardan ötürü daha etkili olacağını düşünerek sitem etmiştir.

Bu rivâyetten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tatbik ettiği şu sünnetleri de çıkarmak mümkündür:

[7]EbûDâvûd, "Edeb", 35; Tirmizî, "Rekâik", 51; EbûAbdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdıh el-Hanzalî el-Mervezî et-Türkî, *ez-Zühdve'r-rekâik,* thk. Habîbürrahmân el-Azamî (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 1: 257.

[8]Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 6: 118; Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî (Kahire: MektebetüİbnTeymiyye, 1415/1994), 23: 13. Heysemîrivâyetinisnâdınınhasen olduğunu söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid,* 9: 224.

a. Hayatında olduğu gibi ölümünden sonra da eşine son derece vefalı olması. Nitekim Hz. Hatice'ye olan vefasını o öldükten sonra da her fırsatta ortaya koymuştur.
b. Kendisinden başka türlü davranmasını isteyen diğer eşine istediğini yapmayıp öfkelenmesi. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) elinden geldiği kadar eşlerinin rızasını gözetse de onun için yeri geldiğinde hakkı ve vefayı gözetmek çok daha önemli olmaktadır.
c. Vefasını eşinin iyiliklerini anarak ortaya koyması ve gerekçelendirmesi.
d. Muhatabının yaptığı yanlışın büyüklüğünün farkına varması için bir ay gibi uzun bir süre kin gütmeksizin üzüntüsünü ona yansıtması.

6. Karar Vermeden Önce Teennî Üslûbu

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailevî sorunları çözmede kullandığı bu üslûbu özellikle İfkHâdisesi'nde görmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de de konu edilen bu olayda Hz. Peygamber (s.a.v.) eşi Hz. Âişe hakkında atılan iftiralara ve insanlar arasında dolaşan şâyialara inanıp onu hemen suçlamaya kalkmamıştır. Bilakis böyle büyük bir krizi eşinin tertemiz olup suçsuzluğunu açıkça haber veren âyetler ininceye kadar teennî ile yürütmüştür. Hz. Âişe kendisine bu büyük iftira atıldıktan sonra Resûlullah'ın (s.a.v.) tutumunu şöyle dile getirmektedir: "Ben anne babamla birlikte iken Resûlullah (s.a.v.) yanımıza geldi. Önce selam verip sonra oturdu ve bana şöyle buyurdu: *'Ey Âişe! Bana seninle ilgili şöyle şöyle haberler ulaştı. Eğer suçsuz isen yakında Allah (c.c.) seni temize çıkaracaktır. Şâyet bir günaha düşmüssen de Allah'a (s.a.v.) tevbe ve istiğfât et!. Zira kul günahını itiraf edip tevbe ederse Allah (c.c.) onu bağışlar.'* Vallahi! Resûlullah (s.a.v.) yerinden ayrılmadan ve aile halkından hiç kimse evden çıkmadan Allah (c.c.), peygamberine suçsuzluğumu bildiren âyetlerini indirdi. Ardından Resûlullah (s.a.v.) gülmeye başladı ve bana, *'Sana müjdeler olsun ey Âişe! Şüphesiz Allah (c.c.) seni temize çıkardı.'* buyurdu."[9]

Yukarıda kısaca zikredilen bu olayda açıkça görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.), toplumda bazıları tarafından yapılan iftiralara ve yayılan dedikodulara inanarak hemen eşini suçlama yoluna gitmemiş, bilakis teenni ile davranarak işin aslının Allah (c.c.) tarafından ortaya çıkarılmasını beklemiştir. Bu zaman zarfında ise eşiyle konuşurken temkinli hareket etmiştir. Bu kıssadan çıkarılabilecek olan başka dersler ve sünnetler, detaylı olduğu için müstakil bir çalışmanın konusudur. Bu çalışmada bu kadarıyla yetinilmiştir.

7. Âdil Yargılama Üslûbu

Hz. Peygamber (s.a.v.) eşlerini yaptıkları herhangi bir yanlıştan dolayı yargılarken âdil bir şekilde davranırdı. Onun adaleti eşleri için de geçerli olmuştur. Onun bu özelliğini gösteren bir olayı Enes b. Mâlik şöyle anlatmaktadır: "Hz. Peygamber (s.a.v.) Müminlerin annelerinden birinin (Hz. Âişe'nin) yanında idi. Eşlerinden biri içerisinde yiyecek bulunan bir tabak gönderdi. Hz. Âişe tabağa vurdu. Tabak düşüp kırıldı. Hz. Peygamber (s.a.v.) tabağın ikiye bölünen parçalarını yan yana getirip dökülen yiyecekleri toplamaya başladı ve *'Anneniz kıskançlık gösterdi. Yiyin!'* buyurdu. Yemek yendikten sonra Hz. Âişe'nin odasındaki sağlam tabağı alıp tabağı kırılan diğer hanımına gönderdi, kırık tabağı ise ona bıraktı. Ardından ona, *'Tabağa karşılık tabak, yemeğe karşılık yemek!'* buyurdu.[10] Olayda görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) iki eşi arasında âdil davranarak tabağı kırılan eşine Hz. Âişe'nin sağlam tabağını göndermiştir.

Bu olaydan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aile içerisinde tatbik ettiği şu sünnetleri de çıkarmak mümkündür:

a. Aile içerisinde gösterdiği tevazü. Nitekim kırılan tabağın parçalarını birleştirmesi ve ortalığa saçılan yiyecekleri bizzat eliyle toplaması onun sadece dışarda değil aile içerisinde de alçakgönüllü olduğunu göstermektedir.
b. Yeri geldiğinde ev işlerine yardımcı olması. Kırılan tabağın parçalarını ve dağılan yemeği başkasına toplatmayıp kendisinin toplaması bunu ortaya koymaktadır.

[9]Buhârî, "Şehâdât", 15; Müslim, "Tevbe", 56.
[10]Nesâî, "İşretü'n-nisâ", 4; İbnMâce, "Ahkâm", 14.

c. Yanlış yapan eşini diğer insanların huzurunda azarlamaması. Nitekim Hz. Âişe'ye herhangi bir sitemde bulunmayıp adeta mazur görülmesi gerektiğine işaret ederek *"Anneniz kıskançlık gösterdi."* demesi bunu göstermektedir.

8. Kısa Süreliğine Terketme Üslûbu

Hz. Peygamber (s.a.v.) eşleriyle yaşadığı sorunları çözmede öğüt verme gibi yukarıda ele alınan farklı üslûpların işe yaramadığını gördüğünde ise kısa süreliğine onlardan uzaklaşma yöntemine başvurmuştur. Tahrîmsûresinin ilk âyetlerinin inmesine (Tahrîm, 66/1-5) sebep olarak zikredilen TahrîmHâdisesi'nde Hz. Peygamber (s.a.v.) bu yöntemi kullanmış ve eşlerinden bir ay kadar ayrı kalmıştır.

Bazı rivâyetlere göre Hz. Peygamber (s.a.v) eşlerinden birinin yanında iken kendisine ikram ettiği baldan yemesini başta Hz.Âişe olmak üzere diğer hanımlarıkıskanmışlar ve tekrar yememesi için aralarında anlaşarak Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bu balı yediği için ağzının koktuğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine ağız kokusuna karşı hassasiyeti olduğunu iyi bildikleri Hz. Peygamber (s.a.v.) tatlı sevdiği halde tekrar o baldan yemeyi kendisine yasaklamıştır.[11]

Diğer bazı rivâyetlere göre de Mısır kralı Mukavkıs'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hediye olarak gönderdiği Mâriye adındaki câriyeyi azat edip onunla evlenmesi ve ondan oğlu İbrahim'in doğmasını kıskanan diğer hanımları bu konuda Hz. Peygamber'i (s.a.v.) çokça rahatsız ettiklerinden dolayı onların gönlünü hoş etmek maksadıyla Mâriye'yi kendisine haram (yasak) kılmış ve bunu Hz. Hafsa'ya sır olarak söylemiştir. Ancak o bu sırrı Hz. Âişe'ye haber vermiştir.[12]

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) eşlerine ziyadesiyle kırılıp îlâ yaparak şöyle buyurmuştur: *"Bir ay onların yanına girmeyeceğim."* Bunu söylediği ay yirmi dokuz gün çektiği için de çadırda geçirdiği yirmi dokuz gün sonra eşlerinin yanına dönmüştür.[13] Bu olayda görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) eşleriyle yaşadığı problemden ötürü onlardan bir aylığına ayrı kalmıştır. Böylelikle yaptıkları yanlışın ne kadar büyük olduğunun farkına varmışlardır. İfk Hâdisesi gibi Tahrîm Hâdisesi olarak bilinen bu olay da müstakil bir çalışmanın konusu olduğu için çalışmada bu kadarıyla yetinilecektir.

9. İstişâre ve Serbest Kılma Üslûbu

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatının sonlarına doğru Müslümanların ekonomik açıdan refahı yükselmeye başlayınca Resûlullah'ın (s.a.v.) hanımları da bundan istifade etmek isteyerek ondan daha fazla nafaka talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara kırılarak çok üzülünce bu konuda inen âyetlerin (Ahzâb, 33/27-28) emri gereği herbiriyleistişâre edip dilerlerse onunla eski şartlarda hayata devam edeceklerini isterlerse de kendilerine talep ettikleri dünyalığı verip onlarla yollarını ayıracağını bildirmiş ve bu konuda onları serbest kılmıştır. Onlar ise dünyalığı değil Hz. Peygamber'i (s.a.v.) tercih etmişlerdir. Hz. Âişe bu tercihi şöyle anlatmıştır: "Hz. Peygamber (s.a.v.) hanımlarını bu hususta serbet kılmakla emrolunca benimle başladı ve şöyle buyurdu: "*Seninle bir konuyu istişare edeceğim. Ancak karar vermekte acele etme! Anne babana da danış!.'* Anne babamın ondan ayrılmamı istemeyeceklerini biliyordu. Sonra bana ilgili âyetleri okudu. Ben, 'Anne babama bu konuda niye danışayam ki; elbette Allah'ı (c.c.), resûlünü ve ahiret

[11]Buhârî, "el-Eymân", 25; Müslim, "Talâk", 20; EbûDâvûd, "Eşribe", 11; Nesâî, "Talâk", 17.
[12]Nesâî, "İşretü'n-nisâ", 4; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2: 535.
[13]Buhârî, "Mezâlim", 23; Nesâî, "Sıyâm", 14.

yurdunu tercih ediyorum.' dedim. Ardından diğer hanımlarına gitti. Onlar da benim yaptığımı yaptılar."[14]

Tahyîr Hâdisesi olarak bilinen bu olayda zikredildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) ailesi içerisinde ortaya çıkan bu nafaka problemini inen âyetlerin emri gereği eşleriyle istişâre edip onları ayrılıp ayrılmama konusunda serbest kılarak çözüme kavuşturmuştur. Bu olayda müstakil bir çalışmanın konusu olduğu için çalışmayı ilgilendirdiği kadarıyla yetinilecektir.

10. Gerektiğinde Fiziksel Uyarı Üslûbu

Hz. Peygamber (s.a.v.) eşleriyle aralarında oluşan problemleri çözerken eziyet vermeyecek şekilde fiziksel uyarı yöntemine nadiren de olsa başvurmuştur. Bunu gösteren bir hâdiseyi eşi Hz. Âişe şöyle anlatmaktadır: "Bir gece Resûlullah (s.a.v.) yanımda idi. Yatağına girdi. Bir müddet sonra benim uyuduğumu zannederek sessizce kalkıp elbisesini giydi ve hafifce kapıyı açarak dışarı çıktı. Ben de kalkıp elbisemi giyindim ve peşinden gittim. Bakî' kabristanlığına geldi. Ellerini üç defa kaldırdı ve uzunca ayakta durdu. Daha sonra geri dönünce ben de hızlıca geri döndüm. O gelmeden odama girip yatağıma uzandım. Geldiğinde bana, *'Neyin var ey Âişe! Nefes nefese kalmışsın!.'* buyurdu. Ben, 'Bir şeyim yok YâResûlallah!' dedim. Ancak o, *'Ya sen söylersin ya da her şeyden haberdar olan Allah (c.c.) bana haber verir.'* deyince olanları ona anlattım. *'O zaman önümde gördüğüm karartı sen idin'* dedi. Ben 'Evet!' dedim. Bunun üzerine eliyle göğsümü itti ve bana, *'Allah (c.c.) ve resûlünün sana haksızlık yapacağını mı zannettin?'* buyurdu…."[15]

Bu olayda Hz. Peygamber (s.a.v.) eşini fizikî bir şekilde uyarıp göğsünü itmiştir. Bunun benzeri başka bir hâdiseye araştırmalar sonucunda rastlanılmamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aile hayatı boyunca tek bir sefer böyle bir olayın gerçekleştiğini söylemekmümkündür.

Sonuç

Hz. Peygamber de (s.a.v.) bir beşer olduğu için diğer insanlar için söz konusu olan insânî ve ailevî ilişkiler hiç şüphesiz onun için de geçerli olmuştur. Aksi halde müminlere örnek olması düşünülemez. Buna binâen onun da eşleriyle zaman zaman problemleri olmuştur. Bu tür ailevî sorunların çözümünde Hz. Peygamber (s.a.v.), her birinin çözümü için uygun olan üslûbu ve yöntemi kullanmıştır. Ancak konuyla ilgili rivâyetler incelendiğinde genel olarak belli başlı on üslûp takip ettiği görülmektedir.

Bu on üslûbun, ailevî sorunların çözümü için kendisine ve müminlere Kur'an'da emredilen(Nisâ, 4/34)üç temel yöntemin açılımı olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi; güzellikle öğüt vermektir. İkincisi; bir müddet ayrı kalmaktır. Üçüncüsü ise; şayet fayda vereceği düşünülüyorsa hafifçe fiziksel uyarıda bulunmaktır. Bunlar aile içerisinde takip edilecek çözümlerdir. Bunların hiçbirisi fayda sağlamıyorsa dördüncü yöntem(Nisâ, 4/35), sorunu aile dışına taşıyarak her iki tarafın yakınlarından sorunun çözümü için hakemler belirlemektir.

[14]Buhârî, "Mezâlim", 23; Müslim, "Talâk", 22.
[15]Nesâî, "İşretü'n-nisâ", 4.

Kaynakça

Buhârî, EbûAbdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra. *Sahîhu'l-Buhârî.* 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları., 1413/1992.

Buhârî, EbûAbdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra. *el-Edebü'l-müfred.* Thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Riyad: Mektebetü'l-ma'ârif, 1419/1998.

EbûDâvûd, Süleyman b. Eş'as.*SünenüEbîDâvûd.* 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

EbûYa'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Temîmî. *Müsned.* Thk. Hüseyin Selîm Esed. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404/1984.

Heysemî, Ebü'l-Hasan Nûruddîn Ali b. EbîBekr b. Süleymân. *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid.* Thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1999.

İbnAsâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetillah. *TârîhuDımaşk.* Thk. Amr b. Garâme el-Amrî. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1415/1995.

İbnBurhâniddîn, Ebü'l-FerecNurûddîn Ali b. İbrahim b. Ahmed el-Halebî. *es-Sîretü'l-halebiyye.* Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1427.

İbn Hacer, Ebü'l-FadlAhmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe.* Thk. Âdil AhmedAbdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415.

İbnHibbân, EbûHâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmeded-Dârimî el-Büstî. *Sahîh,* Thk. Şuayb el-Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.

İbnMâce, EbûAbdillah Muhammed b. Yezîd.*SünenüİbnMâce.* 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları., 1413/1992.

İbnMübârek, EbûAbdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdıh el-Hanzalî el-Mervezî et-Türkî. *ez-Zühdve'r-rekâik.* Thk. Habîbürrahmân el-Azamî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

İbnSa'd, EbûAbdillah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ.* Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1410/1990.

Nesâî, EbûAbdirrahmanAhmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî. *Sünenü'n-Nesâî.* 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc.*Sahîhu Müslim.* 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları., 1413/1992.

Şâmî, Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-hüdâve'r-reşâd.* Thk. Âdil AhmedAbdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1414/1993.

Şeybânî, EbûAbdillahAhmed b. Muhammed b. Hanbel. *Müsned.* 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları., 1413/1992.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî,*el-Mu'cemu'l-evsat.*Thk. Târık b. Ivadıllah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-haremeyn, ts.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî. *el-Mu'cemu'l-kebîr.* Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: MektebetüİbnTeymiyye, 1415/1994.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra. *Sünenü't-Tirmizî.* 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları., 1413/1992.

Zehebî, EbûAbdillahŞemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ.* Thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.

Aile Problemlerinin Çözümlenmesinde Annenin Rolü

Adem DÖLEK*

Özet

Aile, bir erkek ve bir kadının meşru olarak birlikteliğinden oluşmaktadır. Ayrı ayrı kabiliyetlere sahip iki karşı cinsin oluşturduğu bir ailede problemlerin hiç olmaması düşünülemez. Ailede erkeğin çok önemli rolleri olduğu kadar kadının diğer bir ifadeyle annenin de büyük rolleri vardır. Bu roller ya da sorumluluklar yeterince yerine getirildiğinde aile problemlerinin ekseriyeti olmayacak ya da en asgariye inecektir. Bu sebeple annenin, *tedbiru'l-menzil* olarak ifade edilen evin düzen ve tertibiyle birinci derecede alakadar olan annedir. Yine anne, çocuğun yetişmesinden en etkili muallimedir. Anne, evin aslı ve esasıdır, evin asıl sütunundan biridir. Onun için olmalıdır ki, Rasûlüllah (sav), Hz. Hatice validemizi anlatırken "*Rabbetu'l-beyt ve ümmü'l-ıyâl*/evin sahibesi ve çocuklarımın anası" şeklinde tavsif etmiştir.

Aileyi bir güneş sistemine benzetirsek anne, evin güneşi mesabesindedir. Dünyayı aydınlatan, ısındıran, nizamlı hareketiyle gezegenleri etrafında intizamlı şekilde hareketini sağlayan Güneş olduğu gibi, şefkat ve merhametiyle, tertib ve terbiyesiyle eşini ve çocuklarını evine bağlayan da annedir. Bu hususa Kur'ân'da işaret edilmiştir.

Yine anne, Kur'ân'da "ümm" ve "vâlide" vasıflarıyla zikredilmiştir ki ümm, bir şeyin aslı esası demektir. Vâlide de doğuran, yetiştiren demektir. Durum böyle olunca anne de evin aslı ve esası, aynı zamanda çocuk dünyaya getiren ve çocuk yetiştiren olarak anlatılmaktadır. Bunun için ailede ve aile huzurunun temin ve devam ettirilmesinde annenin rolü çok büyüktür. Çünkü anne, çocuklarının sığınacağı bir limandır. Kocanın sekînet bulacağı bir eştir. Sâliha bir kadın, aile saadetinin sebebi ve evde bereketin vesilesidir. Bu sebeple iyi ve uyumlu sâliha bir annenin, aile problemlerinin çözümünde büyük rolü vardır.

Bu tebliğde, Hz. Peygamber'in hadislerinden hareketle, aile problemlerinin çözümünde annenin rolü konusu ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Anne, Evlilik.

The Role of The Mother in The Solution of Family Problems

Abstract

The family consists of the legitimate coexistence of a man and a woman. It is unlikely to think that there will be no problems in a family of two opposite sexes with separate abilities. In the family, both partners have very important roles. The woman, in other words, the mother plays a significant role in the family union. When these roles or responsibilities are adequately fulfilled, most of the family problems will be eliminated. For this reason, it is the mother who is primarily concerned with the order and arrangement of the house, which is expressed as a precautionary-range. Again the mother is the most influential teacher in the upbringing of the child. The mother is the origin and essence of the house, one of the main pillars of the house. The Messenger of Allah (PBUH), described Khadija as "*Rabbetu'l-beyt / the owner of the house and the mother of my children*".

If we compare the family to a solar system, the sun of the house is the mother. The Sun illuminates warms to the world and makes its orderly movement her planets around itself. As same as, it is the mother who connects her husband and children to her home with her compassion, kindness and decency. To this has been pointed out in the Qur'an.

Again, in the Qur'an the mother is mentioned with the characteristics of "umm" and "Vâlide/ who bringing the child into the world" and the "ümm" is essence of something. The vâlide is the one who gives birth. When this is the case, the mother is explained as the origin and essence of the house, as well as bringing the child into the world and raising children. Therefore, the role of the mother in the family in the maintenance of family peace is crucial. The mother is a harbor for her children. A good woman is the basis of family bliss and abundance at home.

In this presentation, the role of the mother in solving family problems will be discussed based on the hadiths of the Prophet.

Key words: Hadith, Mother, Marriage.

* Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis ABD. adolek@erzincan.edu.tr

Giriş

İslâm, anneye çok büyük önem vermiştir. Aile yuvasının kurulmasından, evin düzeninden, çocukların yetiştirilmesine kadar aile hayatının bütün devrelerinde annenin, en temel esas olması sebebiyle Kur'ân ve hadîslerde "anne/ana" ifadesinin karşılığı olarak "ümm" ve "vâlide" kelimeleri kullanılmıştır[1].

Aile, bir erkek ve bir kadının meşru olarak birlikteliğinden oluşmaktadır. Ayrı ayrı kabiliyetlere sahip iki karşı cinsin oluşturduğu bir ailede problemlerin hiç olmaması düşünülemez. Ailede erkeğin çok önemli rolleri olduğu kadar kadının diğer bir ifadeyle annenin de büyük rolleri vardır. Bu roller ya da sorumluluklar yeterince yerine getirildiğinde aile problemlerinin ekseriyeti olmayacak ya da en asgariye inecektir. Bu sebeple annenin, *tedbiru'l-menzil* olarak ifade edilen evin düzen ve tertibiyle birinci derecede alakadar olan annedir.

Bununiçinaile problemlerinin çözümlenmesinde veya aile problemlerin asgariye indirilmesinde etkili olacak bir annede olması gereken bazı vasıfların bulunması elzemdir. Bu vasıfları kendisinde taşıyan annenin, aile üzerinde ifâ edeceği roller asla küçümsenemez.

Şunu hemen edelim ki, bu çalışmamızda erkek eş ya da baba üzerinde durulmadı. Çünkü erkekte ve kocada bulunması gereken vasıflar, müstakil olarak ele alınacak bir konu olduğundan[2] bir bildirinin sınırlarını taşacağı için burada annede bulunması gereken vasıflar üzerinde durulmaya çalışıldı.

Kur'ân'da ve hadislerde belirtilen ve aile problemlerinin çözümlenmesinde büyük roller icra edecek bir annenintaşıması gereken vasıflardan bazılarına temas etmeye çalışalım:

1-Evin Aslî Unsuru Olması

Annenin en önemli vasıflarından biri, evin en temel unsuru olarak yaratılmış olmasıdır. Nitekim Kur'ân'da ve hadîslerde anne için "ümm/أُمَ" kelimesinin ve vasfının kullanılması dikkat çekicidir. Çünkü bir nesnenin mevcudiyetinde, terbiye edilmesinde, yetiştirilmesinde, ıslahında ya da başlamasında temel teşkil eden şeye "ümm/ana" tâbiri kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle "Ümm, diğer şeylerin kendisinde toplandığı ya da kendisine bitiştiği şeye denilmektedir"(İbnu Manzur, ts.: 31). Bunun için Hz. Havvâ'ya "ümmü'l-beşer/insanlığın anası" denir (İbrahim, (heyet), 2004: 57).Hz. Peygamber (s.a.v.), eşi Hatice'yi "*O, çocuklarımın annesi/ümmü, evimin sahibesi idi*/أُمُّ الْعِيَالِ وَ رَبَّةُ الْبَيْتِ" (Ebu Nuaym, 1998: 3205) olarak nitelendirmiştir. Kur'ân'da da Hz. Peygamber'in eşleri için "وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ/*O'nun eşleri, Müminlerin analarıdır*." (Ahzâb, 33/6)buyrularak yine "ümm" ifadesi kullanılmıştır.

Durum böyle olunca anne; evini tertip ve düzene koyan, çocuklarını terbiye eden ve yetiştiren, çocuklarının birinci ve en esaslı muallimesi olan, eşini evine bağlayan mükemmel bir şahsiyettir.

Aile mutluğunun devam ettirilmesinde eşler arasındaki sadakatin büyük tesiri vardır. Bu sebeple olmalıdır ki, Kur'ân'da, Hz. İsâ'nın annesinden bahsedilirken "وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ/*Onun*

[1] Kur'ân'da "Vâlide" kelimesi 3, anneler mânâsındaki "vâlidât" kelimesi 1, baba-anne mânâsındaki "vâlideyn" kelimesi de 20 yerde olmak üzere toplam 24 yerde zikredilmektedir.

[2] Bu konu, başka bir çalışmamızda ele alınmak üzere planlanmıştır.

annesi, çok doğrudur."(Mâide, 5/75) buyrularak Hz. Meryem için "Ümm" tabiri kullanılmış ve İsâ'nın annesinin aynı zamanda doğrulukta ve dürüstlükte zirve kadın olduğu bildirilmiştir (Dölek, A. (2014) "Sağlam Nesillerin Yetişmesinde ve Aile İçerisinde Annenin Rolü", *Kadın veAile Sorunları Sempozyumu*, İlahiyat Fak., 2-3 Mayıs: 32 vd., Hakkari). Böylece bir ailenin huzurlu bir şekilde devam ettirilmesinde eşler ve çocuklar arasındaki mütekabil sevgi ve merhametin, sadakatin, samimiyetin ve dürüstlüğün bulunmasına ve icra edilmesine bağlı olduğuna işaret edilmiştir.

2-Huzurun Kaynağı Olması

Kur'ân-ı Kerim'de, meşru evlilikle kurulan bir aile yuvasının mutlu bir şekilde devam etmesinin ancak eşler arasındaki karşılıklı sevgi ve şefkatle mümkün olacağına, özellikle de anneye/kadına dikkatler çekilmiş ve şöyle buyrulmuştur: " وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجاً لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ/*İçinizden kendileriyle huzur bulmanız için eşler yaratıp, aranızda muhabbet ve şefkat var etmesi, Allah'ın varlığının delillerindendir. Bunda düşünen bir millet için dersler vardır*." (Rûm, 30/21).

Burada dikkat edilirse "لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا/*kendileriyle huzur bulmanız için*" ifadesinde "هَا" zamiri, kadınlara/zevcelere râcidir. Bu bakımdan kadın, kocası için yanında ve kendisiyle huzur bulunan ve sükûnete kavuşulan şerefli bir şahsiyettir ve böyle olmalıdır(Dölek, (2014), "Sağlam Nesillerin Yetişmesinde ve Aile İçerisinde Annenin Rolü": 34).

Aile yuvasında huzurun devam etmesi, eşler arasındaki sevginin ve merhametin sürdürülmesine bağlıdır. Esas itibariyle bu iki vasıf, kadınlarda daha fazla hâkimdir. Bu sebeple ailede huzurun tesis edilmesi, eşler arasında sağlıklı iletişimin ve iyi geçinmenin temeli olan bu iki vasfın uygulanmaya konulmasıyla ve devam ettirilmesiyle mümkün olacaktır. Aksi hâlde bu iki vasıf kaybolduğunda huzur da kaybolacaktır. Aynı zamanda anne, çocuklar için de bir sığınak, sıcak bir sîne ve engin bir şefkattir. Çocukların, eve bağlı kalmasının en önemli hususlardan biridir. Bugün evden uzaklaşan çocukların ekseriyetinin, evde sevgi görmeyen, yetişmek için sevgi ortamı bulamayan çocukların olduğu herkesin malumudur.

3-Uyumlu Olması

Hz. Peygamber (s.a.v.), kişinin mutlu olmasının sebeplerinden birinin sâliha yani dînî ve dünyevî bakımdan uygun, uyumlu, itaatli bir eşe sahip olmak olduğunu bildirerek "*Eşinin sâliha olması, kişinin mutluluğundandır*" (Ahmed b. H, 1992:I, 168) buyurmuş ve "*Sâliha kadının, dünya nimetlerinin en üstünü, en hayırlısı olduğu*"nu bildirmiştir (Müslim, 1992:Radâ', 64:Nesâî, 1992: Nikâh 15: Ahmed b. H. 1992: II, 168).

Rasûlüllah (s.a.v.), bir başka hadîsinde de sâliha kadını, kişinin sahip olduğu en hayırlı hazine olarak tavsif etmiş ve böyle bir kadının özelliklerini şöyle anlatmıştır: "*Kişinin sahip olduğu en hayırlı hazinenin ne olduğunu size haber vereyim mi? Sâliha olan öyle bir kadındır ki, kocası ona baktığında kocasının gönlünü hoş eder/sevindirir, kocası ondan bir şey istediğinde ona itaat eder, kocası yanında olmadığı zaman da onun haklarını korur.*". (Ebû Dâvud, 1992: Zekât, 32:Nesâî, 1992: Nikâh, 14:Dölek, A. (2012) "Hadisler Işığında Mutluluğu Kazandıran Durumlardan Bazıları", *Erzincan Ünv. SBE Dergisi, V/I:* 195; Erzincan: Dölek, A. (2012). *Aile Problemlerine Hz. Peygamberden Çözümler*: 29-31, İst.).

Muhammed Sıddık el-Minşâvî, anne için "Sâliha bir kadın, dünya bahçesindeki en güzel güldür. Sen de kocasının kalbini mutluluk dolduran reyhan ol." (Minşâvî, ts.:91) tavsiyesinde bulunur ve şu olayı nakleder: "Ümâme bintu'l-Hâris kızına evleneceği zaman şöyle vasiyet etmiştir: İyi geçim, güzel dinlemek ve güzelce itaat etmekledir. Kocana hiçbir emrinde

isyan etme, zira sen, onun bir emrine isyan edersen, kocanın gönlü öfke ile dolar." (Minşâvî, M. S. ts.: 97).

İnsan, bizatihi değerli bir varlık olmakla birlikte onun değerini muhafaza ve devam ettiren güzel ahlâkıdır. Bu bakımdan bir kadının;beyinin meşru isteklerini yerine getirmesi, beyine başka bir eş aratmaması, beyinin gözünü başka kadınlara kaydırmaması için gerekli hassasiyeti göstermesi ve çocuklarıyla yakından ilgilenmesi aile içerisinde çıkabilecek birçok problemi engelleyecektir.

4-Evin Güneşi Olması

Kur'ân-ı Kerim'de "*Ahsenu'l-kasas*" olarak ifade edilen Yusuf sûresinde, ebeveyn (baba-anne), Güneş'e ve Ay'a benzetilmiştir. Yani anne evin güneşi, baba dakameridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim, Hz. Yusuf'un, gördüğü bir rüyâyı babasına anlatışını nakleder ve şöyle buyrulur: "*Yusuf babasına şöyle dedi: Ey babacığım! Ben rüyamda 11 yıldızın, Güneş'in ve Ay'ın bana secde ettiklerini gördüm./* إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَباً وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ"(Yusuf, 12/4).

Âyete dikkat edildiğinde 11 yıldızdan, Güneş ve Ay'dan bahsedilmektedir. Bazı müfessirler, buradaki kevâkib/yıldızlar, şems/güneş ve kamer/ay kelimelerinin gerçek anlamlarında olduğu gibi yıldızların, Yusuf'un kardeşlerine; Güneş ve Ay'ın da anne ve babasına işaret ettiği şeklinde de yorumlamaktadırlar. Güneş'in/Şems'in, babaya; Kamer'in de anneye işaret ettiğini söyleyenler olduğu gibi (Taberî, 2001: XII, 10-13:Kurtubî, 2006: XI, 246:Zemahşerî, 1998: III, 254:Âlûsî, 1985: XII, 180). "Şems" kelimesinin dişil/müennes olması sebebiyle Güneş'in anneye, "kamer" kelimesinin eril/müzekker olması sebebiyle de Ay'ın babaya işaret ettiği şeklinde yorumlayanlar olmuştur (Âlûsî, 1985: XII, 180). Çünkü dikkat edilirse gramer açısından "şems" kelimesi müennestir ve Güneş kendi ekseninde istikrarı sağlamak için kararlı şekilde dönmektedir, kararlı dönüşüyle de etrafındaki gezegenlerini muhafaza etmektedir. Şayet takdir edilen nizam ve intizam dairesinde hareket etmese veya yerinde sabit durup dönmese etrafındaki gezegenler dağılacak ve kıyameti koparacaktır.

Bu yoruma göre Şems'in Kamer'den önce zikredildiği nazara alındığında da anneye iyilik etmenin babaya nazaran daha öncelikli ve daha fazla olduğunun gerekliliğine işaret ettiğini ifade edenler de bulunmaktadır (İbnu Âşûr, 1984:III, 219).

Konumuz açısından ikinci yorumu ele aldığımızda kardeşler, yıldızlara; anne Güneş'e, baba da Ay'a benzetilmiştir. Bu, çocuk eğitimi açısından çok önemli bir teşbihtir. Yine konumuz açısından evin aydınlatıcısı ve ısıtıcısı annedir. Güneşsiz bir ortamda bitkinin ve canlının sağlıklı olarak yetişmesinin mümkün olmadığı gibi, aydınlığı olmayan yani sevgi ışığının, şefkat vemerhamet ısısının olmadığı aile yuvasında yaşamanın da zorluğu malumdur. Dünya için Güneş'in önemi ne ise bir aile yuvasıve çocuklar dünyası için de annenin önemi odur. Güneş'in, şefkatiyle ve ışığıyla dünyayı aydınlattığı ve ısıttığı gibi anne de çocuklarını büyütürken ve yetiştirirken sevgi ve şefkatleriyle çocuklarını kuşatır ve sarar. Çünkü anne, böyle bir özellikte ve güzellikte yaratılmıştır. Böyle bir annenin bulunduğu yuvada yetişen çocuklar fazla bir problemle karşılaşmayacaktır(Dölek, A. (2014) "Sağlam Nesillerin Yetişmesinde ve Aile İçerisinde Annenin Rolü", 35).Kocalar da evlerine ve eşlerine bağlı kalacaklardır.

Bu misal, aile nizamında ve intizamında annenin önemini belirtmesi açısından teşrî ve fıtrî bir kanun olarak böyle olduğu gibi tekvînî kanunda/sünnetullah'da da böyle bir durum söz konusudur. Nitekim şöyle denilmiştir:

"Güneşin hareketi, câzibe içindir, câzibe istikrâr-ı manzumesi içindir[3]*.*

Güneş bir meyvedârdır, silkinir tâ düşmesin müncezib seyyar olan yemişleri.

Ger sukûtiyle sükûnet eylese, cezbe kaçar, ağlar fezada muntazam meczubları" (Nursî, 1996: 698-699).

Aynen bunun gibi ev; küçük bir dünya, onun güneş'i anne, yıldızları ise çocuklardır. Güneş'in kendi mihverindeki hareketi, etrafındaki sistemini kendisine çekmesi ve sistemin istikrarı içindir. Güneş kendi etrafında dönmez ise sistemin fezada dağılacağı gibi evinde ve yuvasında istikrarı olmayan annenin, kameri olan kocası ve yıldızları olan çocukları dağılacak ahlâkî bakımdan sukût edip yıkılacaktır.

5-Evinde İstikrarlı Olması

Yukarıda da temas edildiği üzere annenin evinde istikrarlı olması, evinin ve çocuklarının istikrarlı olmasını temin edecek ve böylece birçok aile probleminin önüne geçilmiş olacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'de kadınların evlerinde istikrarlı olmaları emredilir ve şöyle buyrulur: " وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ/*Evlerinizde istikrarlı olun, eski câhiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin.*" (Ahzab, 33/33). Müfessirler, âyetteki "قَرْنَ" kelimesinin iştikâkı ve okunuşu üzerinde detaylı olarak dururlar ve kelimenin türevi gereği kadınlara hitaben,"Evlerinizde kararlı olun, evlerinizde sebat gösterin, gözleriniz evlerinizde aydınlansın" mânâsında olduğunu belirtirler(Âlûsî, 1985: XXII, 6; İbnu Âşûr, 1984: XXII, 10-11). Bütün bu mânâlar dikkate alındığında âyet, özel olarak Hz. Peygamber'in eşlerinin, genel olarak da bütün Müslüman kadınların; gözlerinin aydınlığının, saygınlıklarının korunmasının ve her türlü kötülüklerden emin olmalarının evlerinde istikrarlı olmalarında ve sebat göstermelerinde ve evlerine bağlı olmalarında olduğunu bildirmekte ve böyle olmalarını emretmektedir. Yine kadınların; namazlarını kılmaları, (imkânları varsa) zekâtlarını vermeleri, genel olarak da Allah'ın ve Rasûlünün emirlerini yerine getirmeleri istenmiş ve "*Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti tezekkür (ve tebliğ) edin*"(Ahzâb, 33/34) buyrularak kadınların; evlerini, Kur'ân'ın ve hükümlerinin öğrenilip öğretildiği birer küçük mektep ve medrese hâline getirmelerine işaret edilmiştir (Dölek, A. "*Kadınların Sosyal Durumlarıyla İlgili Olarak Kur'ān'daki'Karne" Fiilinin Müfessirlerce Yorumu*", Yayınlanmak üzere gönderilmiş makale).

Evlerin Kur'ân ve hadîs mektebi hâline getirilmesi ve orada İslâm'ın emrettiği güzel ahlâkın öğrenilmesi ve yaşanması sebebiyle aile içerisinde zuhur edecek birçok problem engellenmiş olacaktır.

6-Vâlidelik Vasfının Olması

Kur'ân'da ve hadîslerde anne için "ümm" kelimesinin kullanılması yanında bir de "Vâlide" kelimesi kullanılmaktadır. Çünkü çocukları doğuran ve onların dünyaya gelmesine vesile olan annedir. Diğer bir ifadeyle çocuk doğuracak özellikte yaratılan annedir/kadındır. Bunun için İslâmî literatürde "vâlide" kavramı sıkça kullanılmıştır. Vâlide kelimesinin kullanıldığı âyetlerden bazılarına örnekler verelim: وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَن يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لاَ تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَهَا لاَ تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلاَ مَوْلُودٌ لَّهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالاً عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدتُّمْ أَن

[3] Meselâ, âyette şöyle buyrulur: "وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ/*Güneş kendi mihverinde akıp gider, işte bu Azîz, Alîm olan Allah'ın takdiridir.*" (Yâsîn, 36/38).

.../تَسْتَرْضِعُوا أَوْلاَدَكُمْ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُم مَّا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi babaya aittir. Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur. Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmaz. Onun benzeri (nafaka temini) vâris üzerine de gerekir. Eğer ana ve baba birbiriyle görüşerek ve karşılıklı anlaşarak çocuğu memeden kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur. Çocuklarınızı emzirtmek istediğiniz takdirde, sütanneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla, üzerinize günah yoktur. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah, yapmakta olduklarınızı görendir.*" (Bakara, 2/233;(Dölek, A. (2014) "Sağlam Nesillerin Yetişmesinde ve Aile İçerisinde Annenin Rolü",(Dölek, A. (2014) "Sağlam Nesillerin Yetişmesinde ve Aile İçerisinde Annenin Rolü", 35).

Rasûlüllah (s.a.v.) de "*Sevecen ve doğurgan kadınla evlen, zira Ben kıyamet gününde peygamberlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim*/ buyurmak suretiyle doğurgan kadınlarla evlenmeyi tavsiye etmiştir/تَزَوَّجُوا الْوَدُودَ الْوَلُودَ، إِنِّي مُكَاثِرٌ بِكُمُ الْأَنْبِيَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" (Tirmizî, 1992: Nikâh, 4).

7-Dindâr/Güzel Ahlâklı Olması

Aile mutluluğunun temin ve devam ettirilmesinde eşlerin güzel ahlâka sahip olmalarının büyük etkisi bulunmaktadır. Onun için aile yuvası kuracak adaylar aranırken ve tercih yapılırken adaylarda aranan kriterlerin sırlanmasında birinci sırada ahlâk güzelliğinin olması şarttır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "*Kadın dört özelliğinden dolayı nikâhlanır: Mâlı, soyu, fizîkî güzelliği ve dindârlığı (yani mânevî ve ahlâkî güzelliği);sen dindâr olanı tercih et ki ellerin bereketlensin.*" (Buhârî, 1992: Nikâh, 15: Ebû Dâvud, 1992: Nikâh, 2: Nesâî, 1992:Nikâh, 13; Tirmizî, 1992: Nikâh, 4). Bazı rivâyette ise "soyu için" ifadesi zikredilmemektedir (Tirmizî, 1992: Nikâh, 4.). Hadîste görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.v.); adayların, birbirlerinin dindârlığını ve ahlâkî güzelliğini esas alarak tercihte bulunmalarını tavsiye etmektedir. Zira "Dindârlık; bütün beşerî ve dünyevî özellik ve niteliklerin özünde ve ötesinde, her türlü şart altında faydası görülecek ve kendisiyle mutlu olunabilecek bir vasıftır." (Çakan, 2003: 470). Hakikatte haseb, dindedir. Dinde olan şeref, gerçek şereftir.

Güzel ahlâka sahip olan bir annenin çocukları üzerinde etkisi asla küçümsenemez. Çocuğun doğumundan sonra çocukla en yakın temasta bulunan, onu emziren, temizliğini yağan, karnını doyuran ve her zaman çocuğuna en çok kol kanat geren annedir. Çocuklar, babadan daha çok annelerine düşkündürler, duygu ve düşüncelerini daha çok anneleriyle paylaşırlar. Bu bakımlardan çocuğun güzel ahlâklı yetişmesinde anneni rolü çok büyüktür. Güzel ahlâkın yaşandığı bir aile yuvasında çok fazla problem yaşanmayacaktır.

8-Sorumluluk Şuuruna Sahip Olması

Evlilik sonrasında eş olma, anne olma, baba olma, eş olma gibi eşler üzerine büyük ve önemli sorumluluklar terettüp etmektedir. Bu sebeple bu sorumlulukların yerine getirilmesi eşlerin birbirlerine karşı haklarının korumaları ve gereklerini yerine getirilmesi aile içi problemlerin çözümlenmesinde büyük tesiri vardır. Bu mânâda kocanın eşi üzerinde hak ve sorumluklarından biri de kocasının olmadığında evine, çocuklarına ve kocasının malına sahip olması ve kocasının iffetini korumasıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) "*Kadının, kocasının evinin ve çocuğunun koruyucusu ve maiyetinde olanlardan sorumlu /* وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ" (Buhârî, 1992: Ahkâm, 1; Müslim, 1992:İmâret, 20; Tirmizî, 1992: Cihâd, 27) Olduğunu bildirmiş ve böylece bir annenin, kocasının evini iyi yönetmesi, kocasına karşı iyilikle anılan bir eş olması, çocuklarına ve kocasının mâlına iyi bakması,

kocasına karşı her türlü hıyânette bulunmaktan kaçınması gibi sorumluluklarına dikkat çekmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak; evinin aslî unsuru, uyumlu, evinin güneşi, evinde istikrarlı, öncelikle çocuklarının mürebbiyesi, eşinin müsirresi, evinin müdebbiresi, işinin ve görevlerinin mesuliyetlisi, huzurun menbası ve ahlâk-ı hasenesi olan bir annenin bulunduğu ev, âdetâ dünyevî küçük bir cennet olacaktır. Bunun olabilmesi için de anne adaylarının edeb-i İslâmiyye, ahlâk-ı hasene ve ev kültüründe iyi bir şekilde yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu başarıldığı takdirde aile problemlerinin asgariye indiği görülecektir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel (1992, *Müsned*, İst.

Âlûsî, Ş. M.B. (1985), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'ı'l-Mesânî,* Beyrut.

Buhârî, M. b. İ. (1992), *el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Sünenihî ve Eyyâmihî*, İst.

Çakan, İ. L. (2003), *Hadîslerle Gerçekler*, İst.

Dölek, A.,(2009), "Ayetler ve Hadisler Işığında Çocuğun Yaşam Hakkının Korunması", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:31.

Dölek, A. (2014), "Sağlam Nesillerin Yetişmesinde ve Aile İçerisinde Annenin Rolü", Kadın ve *Aile Sorunları Sempozyumu*, Hakkâri Ünv. İlahiyat Fak.,2-3 Mayıs.

Dölek, A.(2012), "Hadisler Işığında Mutluluğu Kazandıran Durumlardan Bazıları", *Erzincan Ünv. SBE Dergisi*, Erzincan.

Dölek, A. (2012), *Aile Problemlerine Hz. Peygamberden Çözümler*, İst.

Dölek, A. (Yayınlanmaküzere gönderilmiş makale), "*Kadınların Sosyal Durumlarıyla İlgili Olarak Kur'ān'daki 'Karne' Fiilinin Müfessirlerce Yorumu*",.

Ebû Dâvud, S. b.E. (1992), *Sünen*, İst.

Ebu Nuaym, A. b. A. (1998), *Ma'rifetü's-Sahâbe* (tahk: Adil b. Yusuf), Riyad.

İbnuÂşûr, M. T. (1984), *Tefsiu't-Tahrir ve't-Tenvîr*, Tunus.

İbnu Manzûr, M. b. M. (ts.), *Lisanu'l-Arab*, Beyrut.

İbrahim, M. (heyet), (2004), *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Kahire.

Kur'ân-ı Kerim.

Kurtubî, M. b. A. (2006),*el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân (tahk: Abdullah b. Abdilmühsin)*,Beyrut.

Müslim b. el-Haccâc (1992), *el-Müsnedü's-Sahîh*, İst.

Nesâî, E.A b. Ş, (1992), *Sünen*, İst..

Nursî, B. S. (1996), *Sözler*, İst.

Taberî, (2001), *Tefsir Câmiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâruhicr.

Tirmizî, M. b. İ. (1992), *Sünen*, İst.

Türkiye Diyanet Vakfı Kur'ân-ı Kerim ve Meâl.

Zemahşerî, C. (1998), *el-Keşşâf,* Riyad.

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'ın Dürr-i Meknûn Adlı Eserinde Yer Alan Yaratılış Efsaneleri

Ahmet DEMİRTAŞ*
Anıl Oğuz BURKAY**

Üze Kök Tengri asra yağız yer kılıntukda,
ekin ara kişi oglı kılınmış.

Özet

Halk edebiyatının anlatmaya dayalı türlerinden olan efsaneler; hayalî kişi, olay, mekân, canlı veya cansız varlıklarla ilgili anlatılan, inandırıcılık vasfı yüksek olan, belirli bir üslup ve biçim kaygısı olmayan, kısa fakat etkileyici hikâyelerdir. Diğer türdeki efsaneler gibi yaratılış efsaneleri de daha çok sözlü anlatılarda karşımıza çıkmasına rağmen edebî değer taşıyan yazılı eserlerde de görülmektedir. Bu eserlerden birisi de 15. yüzyılın ikinci yarısında Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan tarafından kaleme alınan Dürr-i Meknûn'dur. Eser 18 bölümden oluşmaktadır. Dönemin Osmanlı kültürü hakkında bilgi veren Dürr-i Meknûn'da çeşitli ayet, hadis ve hikâyelerle, yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışı, bazı peygamberlerin kıssaları ve kıyamet tasvirleri anlatılmaktadır. Eserde dinî ve tasavvufî unsurlar hâkim olmakla birlikte çok sayıda yaratılış efsanesi de bulunmaktadır. Bu çalışmada; Dürr-i Meknûn adlı eserde yer alan yaratılış efsaneleri tespit edilerek, bu efsanelerin Kur'an-ı Kerim, Tevrat ve Altay-Yakut Yaratılış efsaneleri ile karşılaştırılması yapılıp kozmogonik, olağanüstü ve dini nitelikteki bu efsanelerin benzerlik ve farklılıkları üzerine bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu çalışmayla, efsanelerin ortak bilinçaltının ürünleri olduğu; farklı coğrafya, kültür ve düşüncelerde benzer anlatımlarla karşımıza çıkabildiği; bu durumun özellikle yaratılış efsanelerinde görüldüğü gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dürr-i Meknûn, Yaratılış Efsaneleri, Kozmogoni.

The Legends in Named Work of The Dürr-i Meknûn by Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan

Abstract

Legends which are narrative genres of folk literature; These are short but impressive stories about imaginary person, event, space, living or inanimate beings, which have high credibility, no specific style and form concerns. Like other kinds of legends, the legends of creation are seen in written works of literary value, although they are mostly encountered in oral narratives. One of these works is Dürr-i Meknûn, written by Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan in the second half of the 15th century. The work consists of 18 chapters. In the Dürr-i Meknûn, which gives information about the Ottoman culture of the period, various verses, hadiths and stories, the creation of the earth and the sky, the stories of some prophets and descriptions of the Resurrection are also told. Religious and mystical elements dominate the work, but there are many creation legends. In this study, the legends of creation in Dürr-i Meknûn were determined and compared with the legends of Quran, Torah and Altai-Yakut creation. The aim of this study is to find out the similarities and differences of these cosmogonic, extraordinary and religious legends with the comparative texts.

Keywords: Dürr-i Meknûn, Legends Of Creation, Cosmogony.

* Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, ahmet_demirta@yahoo.com.
** anlbrky80@gmail.com

Giriş

Türk kültürünün şekillenmesinde belki de en önemli rolü üstlenmiş olan efsaneler, Türk Edebiyatının önemli türlerinden biridir ve en eski devirlerden beri sözlü gelenek yoluyla canlılığını korumuştur. Yazı dilinin gelişimiyle birlikte efsaneler, bazen müstakil eserler hâlinde bazen de başka eserler içerisinde kayıt altına alınarak kaybolma ihtimalleri ortadan kaldırılmıştır.

Efsane, tarihi devirler içinde teşekkül etmiş, bir olay ya da tarihi/dini bir şahsiyetin çevresinde oluşmuş, gizli ve esrarengiz bir âleme sahip olan kısa ama etkili sözlü anlatım türüdür (Seyidoğlu, 1997, s. 13). Kendine has bir söyleme sahip olan efsaneler, sözlü kültürümüzde diğer anlatı türlerine göre daha hususi bir yere sahiptir. Bunun temel sebebi ise insan zihninin açıklayamadığı olayları inandırıcılık vasfıyla açıklamasıdır. Efsaneler aslında bir nevi insan zihninin ortak ürünleridir. Çünkü dünyadaki efsanelerin genel tipolojisine baktığımızda, küçük nüanslar dışında çok da farklılık görülmemektedir. Bu ortak bilinçaltı oluşum, Jung'un kolektif bilinçaltı kuramıyla da örtüşmektedir. Kalafat'ın Jung'dan aktardığı düşünceye göre, insanın insan olma evresine ulaşmasından çok daha önceki dönemlere ait gizli bellek kalıntılarından oluşan kolektif bilinçaltını kişisel bilinçaltının derinlerinde ortaya koymaktadır. Kolektif bilinçaltının arketiplerinin estetik bir nitelik gösterdiğini rüya ve efsanelerde ortaya çıktıklarını, her ne kadar insan ürünü olsalar da insanda daima, korku ile arzu arasında gidip gelen çift yönlü duygular yarattıklarını bildirir (Kalafat, 2012, s. 11).

Kolektif bilinçaltının yansıması olan efsane türlerinden birisi de yaratılış efsaneleridir. Yaratılış efsaneleri, evrenin, göğün, yıldızların, insanların vb. nasıl yaratıldığını açıklamaya çalışan efsanelerdir. Aynı zamanda bu efsaneler dünyanın yok oluşunu ve kıyamet gününü de tasvir ederler. İnsan zihninin açıklayamadığı bu olayları yaratılış efsaneleri açıklamaktadır. Yaratılış efsanelerinin temelinde ise kozmogonik mitler vardır.

İnsanlık tarihi kadar eski ve insanların kafasında hâlâ soru işaretlerine sebep olan kozmogonik anlatılar, yaratma öncesi kaosa benzetilen yokluğu tasvir etmekle başlar. Dilimize evrendoğum olarak tercüme edilen "kozmogoni", Yunanca "kozmos" (evren, âlem ve dünya) ve "Goneia" (doğuş) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur (Taş, 2002, s. 10-12). Kemal Abdulla ise kaosu, şekilliliğin şekilsizliği ve düzenden önceki düzensizlik olarak belirtmektedir (2012, s. 46). Evrendoğum, mikro-kozmos ve makro-kozmos olarak ikiye ayrılmaktadır. Mikro-kozmos küçük yaratılma hadiselerini açıklarken (insan, bitki, hayvan), makro-kozmos daha büyük yaratılma hadiselerine açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Kozmogonik anlatılarda evren yoktan var edilmiştir ve yaratma eylemi Tanrı'ya verilmiştir. Tanrı ise yokluk boşluğunda bulunan tek maddeyle evreni yaratmıştır. Tanrının kullandığı o madde sudur. Tanrı kaostaki dinginliğin bozucusudur. Çoğu mitolojide yaratma eylemini başlatan yine tek Tanrı'dır. Tanrının yaratma eyleminde bir düzen ve sıra vardır. Tanrı önce yeryüzünü ve göğü yaratır. Daha sonra ise kişioğlunu yaratır. Yaratılan kişi evrende tek başına dolaşmakta, istediği gibi hareket etmektedir. O kişiye çeşitli imtiyazlar verilir ve onun dileği Tanrı tarafından karşılanır ve yavaşça evren oluşumu devam eder. Bu yaratılış konusu, kutsal kitaplarda da incelenen Altay-Yakut yaratılış efsanelerinde de benzer biçimde yer almaktadır.

Sözlü kültür çoklu bir yapı olarak düşünülürse, bu yapının temelinde mitlerin bulunduğu görülür. Çünkü mitler kutsal olan ve inanca dayanan anlatılardır. Beraberinde kutsallık kavramını da getiren inanç ise insanın birincil yaşamsal ihtiyaçlarından sonra gelen en önemli ihtiyacıdır. Yaşamını devam ettirebilmek için manevi bir dayanağa sahip olmak isteyen

insanoğlu, varoluşunun esaslarını bilmek isterken, kendisinin üzerinde, her şeye hâkim olan bir yüce varlık inancına gereksinim duyar. Geleneksel insanların dünya görüşüyle çok yakından ilişkili olan evrendoğum, aynı zamanda insanın evrene olan ilgisini ortaya koyar (Uğurcan, 2016, s. 2). Mitlerin üzerinde durduğu evrendoğumun amacı, varoluşun ilk sebebi ve nasıllığını betimlemektir. Bu nedenle kozmogoni bu anlamda, astronomi, kozmoloji ve kozmografya ile yakından ilişkilidir. Kozmogoni bir doğuş, ortaya çıkış, dini anlamda da yaratılış olarak kaynağını mitsel ve dinsel söylencelerden almaktadır (Taş, 2002, s. 10-11). Bu dini inançların yaratılış mitolojilerinin düşüncesinin oluşmasındaki katkı ve payı meselesi doğal olarak her bir mitolojik sistemin varlığını belirlemiş olur (Bayat, 2010, s. 53).

Bu çalışmada; Dürr-i Meknûn'da yer alan kozmogonik efsaneler, Yakut-Altay yaratılış efsaneleri ve kutsal kitaplarda yer alanlar ile karşılaştırılmış, bunlar üzerinde incelemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmamızın evrenini "Dürr-i Meknûn (Tıpkıbasım/İnceleme-Çevriyazı-Dizin)" adlı eser oluşturmaktadır[1]. Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal 456 numarada kayıtlı olan yazmanın transkript edilerek incelenmiş hâlidir.

Dürr-i Meknûn'da Yaratılış Efsaneleri

Dürr-i Meknûn'da yer alan yaratılış efsanelerinden bahsetmeden önce, eser hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Dürr-i Meknûn, XV. yüzyılın ikinci yarısında Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan tarafından kaleme alınmış ansiklopedik değer taşıyan bir eserdir. Dürr-i Meknûn kelime anlamı olarak, "mahfazalı dizili inci" veya "saklı/gizli inciler" anlamlarına gelmektedir. Eserin içeriği hakkında doğrudan olmasa da dolaylı yoldan bilgi veren bu başlık, değerli bir ziynet eşyası olan "inci"yi kullanarak içinde kıymetli bilgilerin olduğunu bildirmektedir.

Eser on sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm göklerdeki acayiplikleri, melekleri, arşı, kürsi, cenneti, cehennemi, ayı, güneşi, yıldızları; ikinci bölüm yerleri ve yerlerde olan acayiplikleri, cehennemi; üçüncü bölüm yeryüzünü; dördüncü bölüm hendese ilmi ile iklimleri, günleri ve saatleri; beşinci bölüm acayip dağları; altıncı bölüm nehirleri ve adaları; yedinci bölüm şehirleri ve iklimleri; sekizinci bölüm mescitleri ve manastırları; dokuzuncu bölüm Süleyman peygamberin tahtını ve saltanatını; onuncu bölüm Belkıs'ın saltanatı ve Süleyman peygamberle görüşmesini; on birinci bölüm ömürlerin takdirini; on ikinci bölüm Allah'ın hışmından helâk olan yerleri; on üçüncü bölüm otları ve yemişleri; on dördüncü bölüm suretleri (resimler ve heykeller) ve bazı yerleri; on beşinci bölüm Sîmurg-ı Anka'yı; on altıncı bölüm cifr remizlerini; on yedinci bölüm kıyamet alâmetlerini ihtiva etmektedir. On sekizinci bölümde ise münacat ve mevize bulunmaktadır.

Dürr-i Meknûn'da çeşitli ayet, hadis ve hikâyelerle, yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışı anlatılmaktadır. Tüm dünya mitoslarında olduğu gibi Türklerde de evrenin oluşumu (kozmogoni) üzerine mitoslar kurgulanmıştır. İncelediğimiz bu mitoslar bize Türklerin evren hakkında tek bir izlenim edinmediklerini ya da edindikleri izlenimi benimsemediklerini gösterir (İndirkaş, 2007, s. 28). Dış tesirler ayıklandığı takdirde bütün Türk kozmogonileri arasında birleşik ve yakın bazı görüşler olduğu gerçektir. Ancak bu anlatılar, türlü yerler ve şartlarda söylenmişlerdir. Büyük devletler kuran ve yüksek bir toplum hayatı yaşayan Türklerle ilgileri azalmış, dağ başlarında yaşayan Türklerin söyleyişleri başka; Sibirya tundralarında sıkışmış bezgin ve görüşleri daralmış Türklerinki ise başkadır (Ögel, 2014a, s. 464). İndirkaş ve Ögel'in değerlendirmeleri sonucu incelenen metinlerde değişmeyen tek şeyin su, yer, gök üçlemesi olduğu görülmektedir. Bunların etrafında oluşan olaylar veya

[1] Demirtaş, Ahmet. (2009). Dürr-i Meknûn (İnceleme-Çevriyazı-Dizin-Tıpkıbasım). İstanbul: Akademik Kitaplar.

yaratıcının ismi değişebilmektedir. Örneğin karaların yaratılışı sırasında kimi makro-kozmoslarda denizin (suyun) dibinden toprağı çıkartan "Kara Han"ken, kimisinde bir kuğudur. Her iki olay sonucu değişmeyen unsurlar karaların oluşumu ve toprağın sudan çıkarılışıdır. Yani eylemler sabittir fakat eylemleri gerçekleştirenler sabit değildir.

Yaratılışı konu alan Türk mitolojileri, diğer birçok mitolojide olduğu gibi bir belirsizlik ortamını yani kaosu betimlemekle işe başlarlar. Bu şekilde betimlemeler genel olarak çoğu yaratma efsanelerinde mevcuttur (Taş, 2002, s. 68). Türk mitolojisinde bu ifadeler şu şekilde dile getirilmiştir:

Verbitskiy'in derlediği Altay yaratılış efsanesinde kaos; "Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer, uçsuz bucaksız sonsuz, sular içindeydi her yer! Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak, Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak." şeklinde dile getirilmektedir (Ögel, 2014a, s. 465). Başka bir Altay yaratılış efsanesinde ise, "Evvelce ancak su vardı; yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile bir kişi vardı. Bunlar kara kaz şekline girip su üzerinde uçuyorlardı. Tanrı hiçbir şey düşünmüyordu. 'Kişi rüzgâr çıkarıp suyu dalgalandırdı ve Tanrı'nın yüzüne su serpti. Bu kişi kendisinin Tanrı'dan büyük olduğunu sandı ve suyun içine daldı. Su içinde boğulacak oldu. "Tanrı bana yardım et" diye bağırmaya başladı. Tanrı, yukarı çık dedi ve çıktı" şeklinde anlatılmaktadır (Sakaoğlu ve Duymaz, 2002, s. 168). Yakut yaratılış destanlarına baktığımızda kaos, Altay yaratılış efsanelerine benzemektedir. Yakutların yaratılış efsanelerinde yaratıcı Ürüng-ayıg-toyon, suya dalan ise dalganın köpüğündeki şeytandır (Ögel, 2014a, s. 481). Bu iki Türk ulusunun efsanelerindeki olaylar aynı olmakla birlikte, olayların kahramanlarının farklılaştığı görülmektedir. Kutsal kitaplara baktığımızda ise Kur'an-ı Kerim'de yaratılıştan önce bir kaos ortamı görülmemektedir. Yoktan var olan bir düzenin öncesinde kaos ortamını yaratacak maddenin olmaması ve kâinatın mükemmeliyetçi yaratma anlayışıyla oluşturulması bu durumun sebebi olabilir. Tevrat'ta ise "Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın ruhu suların üzerinde hareket ediyordu." şeklinde karanlık bir kaos ortamının olduğu bildirilmektedir. Dürr-i Meknun'da ise "Allah önce cevheri yarattı. Daha sonra ise bakışıyla cevheri eriterek onu suya çevirdi ve bu su dalgalandı, köpüklendi, dumanı ve buharı çıktı…" biçiminde kaos ortamı anlatılmaktadır (Demirtaş, 2009, s. 92). Buradan anladığımıza göre cevherden önce bir yokluk vardı. Daha sonrasında bir veya iki tür ile mutlak yokluğa son verilerek kaos ortamından kurtulunmaktadır. İsmail Taş, yokluk konusu hakkında şu düşünceleri ileri sürmektedir: "Hiçbir şey yok ise, daha sonra birtakım şeylerin varlık kazanması da mümkün değildir. Dolayısıyla mitolojilerde evrendoğumdan önce bir takım ön varlıklar mevcuttur. Nitekim rasyonel olarak da bu böyle kabul edilir. Bu varlıklardan biri etken biri edilgen veya durağandır. Etken olan varlık Türk mitolojisinde Ülgen veya Kayra Han'dır. Bunlar ise tanrıdır. İkinci ön varlık ise durağan varlık olarak sudur" (2002, s. 69).

Kaostan sonra evrenin yaratılış süreci başlamaktadır. Bu sürece kozmogoni denir ve iki aşamalı olarak gerçekleşir. Birinci aşamada evren yaratılırken, ikinci aşamada insan yaratılmaktadır. Yaratılış efsanelerine baktığımızda insanın evren üzerinde kendini konumlandırabileceği bir yer gerekmektedir. Bu sebeptendir ki yaratılmanın ilk evresi, evrenin yaratılmasıyla başlamaktadır. Evrenin yaratılmasındaki kaosu sonlandıracak ilk olay kozmik dalışlar sonucunda elde edilen kum ya da bir parça topraktır. Kum ve toprak evrenin yaratılmasındaki ilk maddelerdendir (Eliade, 2009, s. 8-11). Daha sonra ise evrenin yaratılmasında edilgen unsurların çoğaldığı görülmektedir.

Kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'de doğrudan kâinatın yaratılışıyla ilgili olarak 13 ayet bulunmaktadır. Bu ayetler sırasıyla şu şekildedir: En'âm-101, A'râf-54, Yûnus-3, Hûd-7, Hicr-85, Nahl-3, Enbiyâ-30, Furkân-59, Secde-4, Fussilet-11, Kâf-38, Hadîd-4, Talâk-12. Bu

ayetlerden örnek verecek olursak Enbiyâ suresi 30. ayette: “İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?” şeklinde yaratılışın temel kaynağının su olduğu ifade etmektedir. Tevrat’ta ise Tanrı ilk olarak yeri ve göğü yaratmıştır. Ardından ışığı, gündüzü, geceyi, günleri ve ayları yaratmıştır. Tevrat’ın yaratılış bölümünün birinci yasasında yaratılış şu şekilde anlatılmaktadır: “Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı’nın ruhu suların üzerinde hareket ediyordu. Tanrı, “Işık olsun” diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa “Gündüz”, karanlığa “Gece” adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ilk gün oluştu. Tanrı, “Suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın” diye buyurdu. Ve öyle oldu. Tanrı gök kubbeyi yarattı. Kubbenin altındaki suları üstündeki sulardan ayırdı. Kubbeye “Gök” adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ikinci gün oluştu. Tanrı, “Göğün altındaki sular bir yere toplansın, kuru toprak görünsün” diye buyurdu ve öyle oldu. Kuru alana “Kara”, toplanan sulara “Deniz” adını verdi. Tanrı bunun iyi olduğunu gördü.”.

Ögel’in Verbitskiy’den aktardığı Altay yaratılış efsanesinde evrenin yaratılması şu şekildedir: “Gök yoktu, yer yoktu. Yalnızca, sonu olmayan bir deniz vardı. Tanrı Ülgen bu denizin üzerinde uçuyordu. Konacak sert bir yer arıyordu, bulamıyordu. Böyle uçarken gönlüne doğdu. Bir ses "Önündeki nesneyi yakala" diye fısıldadı. Ülgen, bu fısıltıyı yineledi. Ellerini öne doğru uzattı. O sırada su yüzüne bir taş çıkmıştı. Ülgen, taşı yakaladı, üzerine kondu. Taşın üstünde ne yapacağını düşündü. Uçsuz bucaksız suyun içinden Ak Ene (Ak Ana) süzülüp Ülgen'in karşısına çıktı ve "Yarat" dedi; üç kez yineledi. Ülgen "Nasıl?" diye sordu. Ak Ene "Yaptım oldu de, yaptım olmadı deme" dedi. Sonra, Ak Ene kayboldu. Bir daha da görünmedi. Ülgen, insanlara şu buyruğu verdi. "Var olana yok demeyin; vara yok diyen de yok olur!". Ülgen, "Yer yaratılsın!" dedi; yer yaratıldı. "Gökler yaratılsın!" diye buyurdu; gökler yaratıldı. Böylece bütün dünyayı yarattı” (2014a, s. 465). Yukarda vermiş olduğumuz Altay yaratılış efsanesine baktığımızda Kur’an-ı Kerim’in Al-i İmran suresinin 59. ayetiyle benzerlik gösterdiği görülür. Sûrenin meali “Allah nezdinde İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona “Ol” dedi ve oluverdi (Nurbakî, 2016, s. 169). Biri edebi diğeri kutsal olan iki metinde dikkat çeken unsur “ol” fiilidir. Bu fiil edebi metinde kâinatın yaratılışında kullanılırken, kutsal metnimizde insanın yaratılmasında kullanılmaktadır. Bu durum bizlere evren ve insanın yaratılmasındaki paralelliği gözler önüne sermektedir. Dünyanın yaratılışı Yakut yaratılış efsanelerinde ise şu şekilde geçmektedir: “Büyük Ak yaratıcı Ürüng-ayıg-toyon, ta başlangıçlarda büyük denizin üzerinde, yükseklerde durup dururken, su üstünde yüzen bir köpük gördü. Tanrı durdu ve köpüğe sordu: Sen kimsin? diye. Köpük baktı Tanrı’ya dedi: “Ben bir şeytanım. Ta su dibinde yerde, ben orada yaşarım.” Tanrı döndü şeytana “Gerçek mi bilmem sözün! Var mı su altında yer? Öyleyse getir bana, yerden bir parça toprak!” Şeytan daldı denize, epey bir zaman geçti. Sonra Şeytan göründü, elinde az toprakla. Tanrı aldı eline, kara toprağa baktı. Takdis etti toprağı, elinden suya attı. Sonra şeytan düşündü, şu Tanrı’yı ben nasıl suya batırayım da, suda boğayım diye. Fakat tam bu sırada, nasıl olduysa başladı büyümeğe, etrafa yayılmağa. Sertleşti katılaştı. Denizin büyük kısmı hemen toprakla doldu.” (Taş, 2002, s. 70).

Efsane ve kutsal kitaplardan yapılan anlatılarda olduğu gibi Dürr-i Meknûn’da da evrenin yaratılışının temelini su teşkil etmektedir. Ancak Dürr-i Meknûn’da bahsi geçen yaratılış; efsane, yasa ve ayetlerin aksine kâinatın ilk olarak sudan değil, bir cevherden yaratıldığını anlatmaktadır. Suyun özünde yine bu cevher vardır. Bunun yanı sıra diğer bir farklılık ise Dürr-i Meknûn’daki edilgen yapıların çokluğudur. Edilgen yapılar, suyun varoluşundan sonra evrenin oluşumunda kullanılmaktadır. Sudan kaynaklanan etkileşimlerin yaratmada

etkili rol oynadığı görülmektedir. Dürr-i Meknûn'da evrenin yaratılışıyla ilgili şu yaratılış efsanesini örnek gösterebiliriz: "Bil ki Allah bu âlemi insanlar için yarattı. Önce cevherden bir taş yarattı, onun büyüklüğü yerlerden ve göklerden uluydu. O taşa bir defa bakınca, o bakışın heybetinden eridi, su oldu, çalkalandı, köpüklendi, dumanı ve buharı çıktı. Havaya gitti. Rüzgârlar ortaya çıktı. Allah o buhardan gökleri yarattı. O göğü birbiri üstüne yedi kat eyledi. Eriyen taşın dalgasını ve köpüğünü dondurdu yerleri, dağları, dereleri, tepeleri yarattı." (Demirtaş, 2009, s. 92-93). Daha da önemli bir hususa dikkat çekecek olursak 15. yüzyılda kaleme alınan Dürr-i Meknûn adlı eserde yer alan bu kozmogoni, Stephen Hawking'in 20. yüzyılda geliştirip açıkladığı tarihin en önemli teorilerinden olan "Big Bang Theory[2]" (Büyük Patlama Teorisi) ile büyük oranda örtüşmektedir. Hawking'in açıklamasına göre evren hiçlikte oluşan küçük bir zerrenin (madde) patlaması sonucu oluşmaktadır (https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43398999). Bu patlamadan sonra oluşan toz bulutlarının zamanla sertleşmesi ve katılaşmasıyla birlikte evren ve dünya[3] oluşmaya başlamıştır.

Dünya milletlerinin mitolojilerinde olduğu gibi, Türk mitolojisinde de kozmik dağ simgeciliği görülür. Dağlar, yaratılışın başlangıcı ve evrenin direği, üç âlemi birbirine bağlayan varlıklar, insanların ibadet etmek ve kurban sunmak için tercih ettiği yerler, insanları Tanrı'ya ulaştıran aracılardır (Gökşen, 2016, s. 1603). Dağlar Türk mitolojisinde yeryüzü ve gökyüzüyle birlikte oluşmuş kutsal değerleri olan kozmik yapılardır. Kur'an-ı Kerim'de dağların yaratılışı beş ayette (Ra'd-3, Hicr-19, Nahl-15, Kâf-7, Naziât-32) geçmesine rağmen burada dağların yaratılışı ile ilgili unsurlar değil daha ziyade dağların fonksiyonları ile alakalı bilgiler bulunmaktadır. Tevrat'a baktığımızda da Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi dağların yaratılışıyla ilgili bilgi verilmediği görülür. Radlof'un derlediği Altay yaratılış efsanelerinde dağların oluşumuyla ilgili anlatı şu şekildedir: "Tanrı Kayra Han, dünyayı yaratmayı düşündü. Kişi' ye, "Suya dal, toprak çıkar!" emrini verdi. Fakat Kişi bu sefer de kötülükler düşündü. Toprağın bir kısmını ağzında sakladı. Kendine göre bir yer yaratacaktı. Avucundaki toprağı su yüzüne serpince Tanrı, toprağa "Büyü" emrini verdi. Bu toprak dünya oldu. Fakat bu emirle Kişi'nin ağzındaki toprak da büyümeye başladı. Kişi Tanrı'ya yalvardı. Tanrı "Tükür!" diye buyurdu. Kişi'nin ağzından dökülen ıslak toprak yeryüzüne serpildi. Yeryüzünde tepecikler oluştu." (Ögel, 2014a, s. 486-487). Bu tepeciklerin içlerinin sularla dolmasıyla da göller oluşmuştur. Sakaoğlu ve Duymaz'ın Gökalp'tan ve Radloff'dan aktardığı anlatıya göre dağların oluşumu Kayra Han'ın canını sıktı. Erlik'in dünyasını yıkmak için kahraman Mandişere[4]'yi gönderdi. O, güçlü mızrağıyla vurarak korkunç şimşek ve gök gürültüleri arasında bu dünyayı parça parça etti. Bu parçalar, insanlar için yaratılan ilk dünyanın üzerine düştü. Eski düz dünya, engebeli bir hâl aldı (2002, s. 29/ s. 174). Dürr-i Meknûn'da dağların yaratılışı Altay yaratılış destanları ve Yakut yaratılış efsaneleriyle benzerlik göstermemektedir. Dürr-i Meknûn'da anlatılan dağ oluşumu: Önce cevherden bir taş yarattı, onun büyüklüğü yerlerden ve göklerden uluydu. O taşa bir defa bakınca, o bakışın heybetinden eridi, su oldu, çalkalandı, köpüklendi, dumanı ve buharı çıktı. Havaya gitti. Rüzgârlar ortaya çıktı. Allah o buhardan gökleri yarattı. O göğü birbiri

[2] Bu kuramın günümüzde kesinliği yüksek olmasına rağmen, oluşan yeni teoriler Big Bang'den önce de bir evrenin var olduğu görüşündedir (https://www.youtube.com/watch?v=sZsSttea-E0). Ayrıca yakın zamanlarda Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi tarafından yapılan deneylerde gaz açığa çıkması beklenirken, suya benzer bir madde açığa çıktığı belirtilmektedir.

[3] Evren ve Dünya'nın oluşumu arasında dokuz milyar yıllık bir zaman farkı vardır.

[4] Mendişere, Kayra Han'ın Erlik'in semasını yıkmak için gönderdiği efsanevi bahadırdır.

üstüne yedi kat eyledi. Eriyen taşın dalgasını ve köpüğünü dondurdu yerleri, dağları, dereleri, tepeleri yarattı." şeklindedir (Demirtaş, 2009, s. 92-93). Dağlar, Dürr-i Meknûn'da doğrudan suların dalgasının katılaşıp sertleşmesiyle oluşurken, Altay-Yakut kozmogonik anlatılarında dağlar kişi ağzındaki kumdan veya Erlik ve Mendişere arasındaki kavgadan sonra dünyaya düşen parçalar yüzünden oluşmaktadır. Ayrıca incelenen kozmik anlatılarda göl yaratılışlarıyla ilgili pek bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden göl kozmogonisini ele almayacağız.

İnsan zihninin ilkel zamanlarından beri açıklayamadığı gökyüzü olaylarını, kozmogonik anlatılar açıklamaya çalışmıştır. Gök; yıldızların, gezegenlerin ve bilinmezliğin bir aynasıdır. Aynı zamanda birçok kutsal kitabın ele aldığı konuların başında gelmektedir. "Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu". Tevrat'ta yaratılışın başlangıcı bu şekilde ifade edilmektedir. Tevrat'ta anlatıldığı üzere gök kâinatta yaratılan ilk kozmik alanlardandır. Tevrat'ın birinci yasasında karanlığın karşıtı olan ışığın yaratılmasıyla bu iki unsur birbirinden ayrılarak gök kubbeyi oluşturmuştur. Tevrat'ta bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: "Tanrı, "Işık olsun" diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa "Gündüz", karanlığa "Gece" adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ilk gün oluştu. Tanrı, "Suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın" diye buyurdu. Ve öyle oldu. Tanrı gök kubbeyi yarattı. Kubbenin altındaki suları üstündeki sulardan ayırdı. Kubbeye "Gök" adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ikinci gün oluştu." Tevrat'ta bahsi geçen gök kubbe aynı zamanda Oğuz Kağan destanındaki evren tasavvurunu da ortaya koymaktadır (Taş, 2002, s. 153). Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda göğün yaratılışıyla ilgili 18 ayet mevcuttur. Bu ayetler sırasıyla şöyledir: En'âm-101, A'râf-54, Yûnus-3, Hûd-7, Ra'd-2, Hicr-85, Nahl-3, Enbiyâ-30/32, Furkân-59, Lokmân-10, Secde-4, Fussilet-11, Kâf-38, Zâriyât-47, Hadîd-4, Talâk-12, Naziât-28. Talâk suresinin 12. ayetinde "Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasından inip durmaktadır ki, böylece Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz." Belirtilene göre gök yedi katmandan oluşmaktadır. Dürr-i Meknûn'da da göklerin, Kur'an-ı Kerim'deki gibi yedi kattan oluştuğu ifade edilir. "Allah gökleri hoş buhardan yarattı. Yedinci kat gökte bile olsa görünürdü. Görmez misin şu yıldızları kimi küçük kimi büyük görünür. Zira ki bu yıldızları kimi kuzeyden güneye kimi doğudan batıya seyreder. Büyük görünen aşağıda yakın olandır. Daha büyük görünen evvelki göktedir. Ay da evvelki göktedir, derler." (Demirtaş, 2009, s. 106).

İslam âlimleri çeşitli ayet ve hadisleri yorumlayarak insan için eşref-i mahlûkat demektedir. Tin suresinin 4. ayetinde de benzer bir ifade vardır "Gerçekten de biz, insanı, en güzel bir surete sahip olarak yarattık" (Lekad halaknel'insane fiy ahseni takviymin). Bu ayet bizlere insanın Ahsen-i Takvim kavramıyla yaratıldığını bildirmektedir. İnsanın Ahsen-i Takvim sırrı içinde yaratılıp biçimlendirilmesi, ilahi nizamın reddedilmeyen çok önemli bir yasasıdır. İnsan bütünüyle en güzel şekil, biçim ve yapıdadır. Maddesiyle ahsendir (Nurbakî, 2016, s. 306). İnsanoğlunun yaratılmış varlıklar içinde en yücesi olduğu İslam dini içinde açıkça belirtilmektedir. Divân edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Şeyh Galip ise şu beytiyle bizlere insanoğlunun yaratılmışların en özeli olduğunu anlatmaktadır:

"Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen"[5]

[5] "Ey insanoğlu! Kendine saygıyla yaklaş; çünkü sen kâinatta yaratılmışların göz bebeği olan insansın."

Ayrıca dünya insan için kurulmuş, göğün ve yerin katmanları onun için var edilmiştir. Nasıl ki dünyanın yaratılmasında su ve toprak varsa insanın da yaratılmasında su ve toprak vardır. Bu sebeple insan, yaratılışındaki öz bakımından dünyaya benzetilmektedir. Aslında insanın ve dünyanın yaratılmasındaki öz; İlkçağ Yunan, Orta Çağ İslam ve Hristiyan felsefesinde yer alan Anâsır-ı Erbaa ilkesiyle de örtüşmektedir. Bu ilkeye göre dünya dört maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler hava, su, ateş ve topraktır. Dürr-i Meknûn'a da bakıldığında Anâsır-ı Erbaa ilkesiyle doğrudan uyuştuğu görülür (Karlığa, 1991, s. 149-151).

Türk mitolojisinde sözü edilen yaratılış mitlerinin ardından insanın yaratılışı gelir. Kutsal kitaplarda, efsane ve destanlarda da insan yaratılışı önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda insanın yaratılışıyla ilgili 54 ayet bulunmaktadır. Bu ayetler şunlardır: Bakara-28/30, Âl-i İmrân-6, Nisâ-1, En'âm-2/8, A'râf-11/189, Hicr-26/28, Nahl-4/72, İsrâ-99, Tâhâ-55, Hac-5, Mü'minûn-12/14/79, Furkân-54, Rûm-19/20/54, Lokmân-34, Secde-7/9, Fâtır-11, Yâsîn-36/77, Sâffât-11, Sâd-71/74, Zümer-6, Mü'min-64/67, Câsiye-4, Kâf-16, Necm-45, Vâkıa-57/59, Nûh-14/19, Kıyâmet-37/39, İnsân-1/2, Mürselât-20/21, Abese-1/18, Târık-5/7, Tin-1/5, Alak-1. Bu ayetler arasında Fâtir suresinin 11. ayeti, yaratılış destan ve efsaneleriyle benzerlik göstermektedir. Ayetin açıklaması şu şekildedir: "Allah sizi (önce) topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi çiftler (erkek-dişi) kıldı. O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi ne gebe kalır ne de doğurur. Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen azaltılması da mutlaka bir kitaptadır. Şüphesiz bunlar, Allah'a kolaydır". İslamiyet'in tek başına içerdiği mitlerin dışında Şamanist mitoloji ile beraber İslamiyet'i içeren mitler de oluşmuştur ki bunlar esasen İslam'ın yayılmasından sonraya denk gelmektedir. İnsanın dünyaya gelmesi hakkındaki Şamanist mitolojik anlatı şu şekildedir: Gök Tanrı, Cebrail'i gönderir ve: "Git sudan insan yarat" der, Cebrail onun isteğini yerine getiremez. İkinci defa ateşten insanı yaratıp dünyayı bezesin diye Cebrail'i gönderir. Ancak yine bir netice hâsıl olmaz. Üçüncü kez Cebrail'e, topraktan insan yapıp süslemesini söyler. Bunu işiten toprak feryat eder. Gök Tanrı Cebrail'i tekrar gönderir ve toprağa şöyle demesini söyler: "İnsan ondan borç alacak, öldüğü zaman ondan alınan geri verilecek.". Toprak buna razı olur. Toprak şöyle der: "İnsan oluşur, yaşar, ölür. Topraktan olduğu için tekrar toprak olur." Böylelikle toprak verdiği borcu geri almış olur. Görüldüğü gibi Cebrail tipi, insan-toprak ilişkisi İslam dininin tesiri altında oluşmuştur (Bayat, 2010, s. 115). Tevrat'ta insan yaratılışıyla ilgili şunlar geçmektedir: "Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı." Eski Tevrat'a göre ise Tanrı, Âdem'i bizzat kendisi yaratmıştı. İnsanı yaratırken diğer canlılara yaptığı gibi, araya ne bir melek ve ne de başka kutsal bir ruh sokmuştu. İnsan, Tanrı'nın bizzat kendi eseridir (Ögel, 2014a, s. 511). Altay ve Yakut Türklerine ait yaratılış destanlarında Tanrı, ilk insanı çamurdan yapmış ve ölümsüz bir ruh vermiştir. Verbitskiy'in derlediği Altay yaratılış destanında insanın yaratılışında kullanılan malzeme kildir. İlk insan olarak yaratılan o kişi Erlik'tir. Destanda insan yaratılışı şu şekilde anlatılmaktadır: "Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize, bakarak duruyordu. Şaşırdı birdenbire. Bir toprak parçacığı, sularda yüzüyordu. Toprağın üzerinde, bir de kil duruyordu. Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba? İnsanoğlu bu olsun, baba. Görünmeğe başladı, insan gibi bir şekil, birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil. İnsanda toplanmıştı, her çeşitten yeterlilik. Bu ilk insanın adı ise Erlik olmuştu (Ögel, 2014a, s. 468). Dürr-i Meknûn'da insanın yaratılışında balçığın ana madde olarak kullanıldığı görülmektedir. Metinde bu durum şöyle anlatılmaktadır: "Allah Âdem aleyhi's-selamı yaratmak istedi ve meleklere bildirdi. Yeryüzünde topraktan bir halife yaratayım ki yaratılanların en şereflisi olsun. Allah Âdem'i balçıktan yarattı. Âdem'in sol eğesinden ise Havva anayı yarattı." (Demirtaş, 2009, s. 120-121).

İnsanların yaratılışlarıyla ilgili kısa bir değerlendirme yapıldığında, insanın oluşumunda kullanılan malzemelerle evrenin yaratılışında kullanılan malzemelerin aynı olduğunu görürüz. Bu yönüyle insan, prensip olarak kozmik sfere (küreye) dâhildir. Hatta evrenin yaratılmasında kullanılan malzemenin insanda kullanılması, mikro kozmik düzeyde tekrarı gibi görünmektedir. İnsanın ruhi ve fiziki yapısının mükemmelliği evrende var olan düzenin yansıması olarak düşünülebilir. İnsan ve tabiatın makro kozmos ve mikro kozmos olarak değerlendirilebileceğini Yakut Şamanizm'i destekler. Çünkü Yakut Şamanizm'i yer (toprak) ruhu, su ruhu ve Ana ruhun insanı oluşturan kozmik temeller olduğunu savunur (Taş, 2002, s. 83).

Sonuç

1- Efsaneler ortak bilinçaltının ürünleridir. Farklı coğrafya, kültür ve düşüncelerde benzer anlatımlarla karşımıza çıkabilmektedir. Bu durum özellikle de yaratılış efsanelerinde görülmektedir.

2- İncelenen metinlerde yaratma tek bir noktadan başlamaktadır. Bu Türk mitolojilerinde baştanrı; Ülgen/ Kayra Han iken İslamiyet ile birlikte Tanrı olmuştur.

3- Dürr-i Meknûn'da yaratılış efsanelerine sıkça yer verilmiştir ve bu efsaneler İslam inancının tesirinde oluşturulmuştur.

4- Kur'an-ı Kerim'deki yoktan var etme hadisesi, Dürr-i Meknûn'da da görülmektedir. Eser bu yönüyle Altay-Yakut yaratılış efsanelerinden ayrılmaktadır. Çünkü burada her ne kadar yokluk âleminden bahsedilse de aslında evrenin oluşması için Tanrı'nın kullanacağı bir madde bulunmaktadır.

5- Dürr-i Meknûn, ilk oluşum süreci hariç (Allah'ın cevheri eritmesi), içerik yönünden Altay-Yakut yaratılış efsanelerine/destanlarına benzemektedir.

6- Ele alınan metinlerde kâinatın ve insanın özünü yaratanın toprak ve su olduğu ifade edilir. Bunlar Türk mitolojisinde Anasır-ı Erbaa ile örtüşmektedir.

7- Dürr-i Meknûn'da yer alan yaratılış efsaneleri, bugün kâinatın ve dünyanın yaratılışıyla ilgili olarak ileri sürülen teorilerle örtüşmektedir.

8- Yaratılış efsaneleri insan zihninin evrenle ilgili çözemediği soruları çözmede, akılüstü mantık çerçevesinde cevaplar sunmaktadır.

9- Kur'an-ı Kerim haricinde ele alınan metinlerde, evren bir kaosla başlayıp kozmosa doğru gitmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kaosa yer verilmemesinin nedeni Allah'ın yaratma kudretine ve mükemmeliyetçilik düşüncesine bağlanabilir.

10- Yaratılış efsanelerinin oluşumu belli bir düzen içinde gerçekleşmektedir. Yaratma eylemine baktığımızda bütünden (evren) parçaya (insan) doğru bir oluşum göstermektedir.

11- Başta Dürr-i Meknûn'daki efsaneler olmak üzere Altay-Yakut Yaratılış efsaneleri, kutsal kitaplardaki evren tasavvuruyla paralellik göstermektedir.

Kaynakça

Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya Veya Gizli Dede Korkut*. (Akt.) Ali Duymaz. Ankara: Ötüken.

Bayat, F. (2010). *Mitolojiye giriş*. Ankara: Ötüken.

Demirtaş, A. (2009). *Dürr-i Meknûn (İnceleme-Çevriyazı-Dizin-Tıpkıbasım).* İstanbul: Akademik Kitaplar.

Eliade, M. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabalcı.

Gökşen, C. & Gökşen, R. (2016). "Dağ"ın Türkülere Mitik Bir Öge Olarak Yansıması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 57, 1599-1618

İndirkaş, Z. (2007). *Türk Mitosları Ve Anadolu Efsanelerinin İzsürümü*. Ankara: İmge.

Kalafat, Y. (2012). *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*. Ankara: Berikan.

Karlığa, B. (1991). Anâsır-ı Erbaa. (Ed: Kollektif) *İslam Ansiklopedisi* (149-151). Ankara: Türk Diyanet Vakfı.

Kaya, R. (2015). *Kur'an-ı Kerim*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Nurbakî, H. (2016). *Kur'an-ı Kerimden Ayetler Ve İlmi Gerçekler.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi C. I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sakaoğlu, S. & Duymaz, A. (2002). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken.

Seyidoğlu, B. (1997). *Erzurum Efsaneleri*. Erzurum: Erzurum Kitaplığı.

Taş, İ. (2002). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen.

Uğurcan, F. Z. (2016). Altay Destanları Üzerine Bir İnceleme (Yaratılış, Yaşam, Öte Dünya). Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Elektronik Kaynakça

https://incil.info/kitap/Yaratilis/1 (Erişim Tarihi: 28. 10. 2019)

https://incil.info/ (Erişim Tarihi: 28.10. 2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43398999.

https://www.youtube.com/watch?v=sZsSttea-E0

Zeydî-Hanefî Etkileşimi*

Ahmet Ekinci**

Özet

Zeydîlik, Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) ondan sonra da Fâtıma evlatlarından imâmet şartlarına haiz olanların imâmetini ileri sürenlerin mezhebidir. Bu mezhep diğer Şiî fırkalarının aksine Hz. Ali'ye işaret edilmek suretiyle onun açık nas ve gerçek bir tayinle imam olduğu görüşüne katılmamaktadır. Ayrıca Zeydîler imâmetin sadece Hüseyin soyundan devam etmesini, imamların mâsum olup sözlerinin sünnet kapsamında delil olarak kabul edilmesini reddetmektedir. Yine Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilâfetini kabul etmekle diğer Şiî fırkalardan ayrılmaktadırlar. Bu grubun Zeydiyye şeklinde isimlendirilmesi - her ne kadar fürû-i fıkıhta İmam Zeyd'i takip etmeseler de- Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) görüşleri ve imâmetini kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Zeydiyye mezhebi Şîa içerisinde ilk teşekkül eden fırkadır.

Zeydî-Hanefî etkileşimine dair iki iddia dile getirilmektedir. Birinci iddia, Zeydîler tarafından gündeme getirilen ve Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) öğrencisi olduğu ve onun yanında yaklaşık iki yıl ders okuduğu yönündedir. İkinci ise ilk olarak Şehristânî (ö. 548/1153) tarafından gündeme getirilen ve Zeydîlerin fürû-i fıkıhta az bir mesele dışında Hanefî mezhebine tabi oldukları yönündeki iddiadır. Çalışmamızda yukarıda bahsi geçen iddialar sırasıyla ele alınarak irdelenecek, sonrasında iddiaların gerçekliği hakkında zihinlerdeki karışıklığın açıklığa kavuşturulması için konuyla doğrudan ilgisi bulunan bir çalışmaya yer verilecek ve bunun üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimler: Zeydî, Hanefî, Etkileşim.

Zaidi and Hanafi Interactions

Abstract

Zaidiyyah is the sect of those who claim the imamate of Zayd b. Ali (d. 122/740) and Fatima sons who hold the conditions for imamate. Unlike the other Shia forts, Zaidiyyah disagrees with the view that Ali is an imam with a clear and genuine designation. Moreover, the Zaydis refuse the continuation of the imamate only from Hussein's descendants, do not accept the imams as innocent, and do not treat their words as sunnah. They also differ from other Shi'a forts by accepting the caliphate Hz. Abu Bakr (d. 13/634) and the Hz. Omar (d. 23/644). This group is named as Zaydiyya as they accept the imamate and views of Zayd b. Ali (d. 122/740). The Zaydiyya sect was the first to form within the Shi'a.

There are two allegations regarding the Zaydi-Hanafi interaction. The first claim was brought up by the Zaydis; they believe that Abu Hanifa (d. 150/767) was a student of Zayd b. Ali (d. 122/740) and studied with him for about two years. The second claim was brought up by Shahistani (d. 548/1153), who stated that the Zaydis follow the Hanafi sect, except for a small issue in fürû-i fiqh. In this paper, the claims mentioned above will be examined, then a study that has a direct relation to the subject will be included to clarify the confusion about the reality of the claims, and finally an assessment will be made on it.

Keywords: Zaıdı, Hanafi, Interaction.

* Bu tebliğ 2019 yılında Prof. Dr. Orhan Çeker'in danışmanlığında tamamlanmış olan "Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye" adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ahmedekinci@hotmail.com.

1. Giriş

Şiî mezhepler içerisinde Ehl-i Sünnet'e en yakını Zeydiyye mezhebidir. Bunun başlıca sebepleri arasında Zeydîlerin diğer Şiî fırkaların aksine Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) konusundaki görüşleri en önemli etkendir. Buna ilaveten Zeydî hukukunun büyük oranda Sünnî mezheplerle benzerlik arz etmesi de gösterilebilir. Ayrıca, tarihin hiçbir döneminde Yemen Zeydiyye'sinin Şiî bir karaktere bürünmediği her ne kadar nazarî anlamda sağlam Şiî bağlara sahip olsalar da birlikte yaşadıkları Sünnîler'le uyumlu halde bulunma yönünde bir irade sergiledikleri[1] yönünde yapılan tespit de Şiî mezhepler içerisinde Ehl-i sünnet'e en yakın mezhebin Zeydiyye olduğunu teyit etmektedir. Fakat kelamî konularda Mu'tezile ile aynı görüşleri benimsemelerinden dolayı Sünnîler'in Mu'tezile'ye karşı yönelttikleri eleştiriler aynı şekilde Zeydîler'e de yöneltilmiştir.

Zeydî fıkhının ilk nüvelerinin -aidiyeti ihtilaflı olmakla birlikte- Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'* adlı eseriyle atıldığı söylense de Zeydî fıkhının oluşumu Kâsım b. İbrahim er-Ressî (ö. 246/860), Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Muhammed Mansûr el-Murâdî (ö. 290/913), İmam Hâdî-İlelhak lakabıyla bilinen Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911) ve el-Utrûş ve Nâsır lakabıyla bilinen Ebû Muhammed Hasan b. Ali (ö. 304/917) tarafından gerçekleştirilmiştir.[2] Bundan dolayı Zeydî fıkhının oluşumunda bu imamların gayretleri önemli olmakla birlikte bunlar içerisinde Kâsım b. İbrahim er-Ressî, Yahya b. Hüseyin ve Ebû Muhammed Hasan b. Ali'nin ön plana çıktığı ve mezhebin asıl kurucu imamlarının bunlar olduğu ifade edilmektedir. Zeydiyye içerisinde bu imamların isimlerine nispetle Kâsımiyye, Hâdeviyye ve Nâsıriyye fıkıh ekollerinin bulunması da bunu teyit etmektedir. Bu ekollerden Hâdevîyye, Kâsımiyye'nin devamı ve geliştirilmiş şekli olup günümüze kadar varlığını sürdüren ve halen müntesipleri bulunan tek fırkadır. Diğer iki fırka ise zamanla yok olmuştur.[3]

Günümüzde Zeydiyye mezhebi varlığını Yemen'de devam ettirmektedir. Diğer bölgelerde bulunan Zeydîler de bir yolla kendilerini Yemen'le irtibatlandırmışlardır. İdrîsîler'in (789-985) kuruluşunda Fas'ta bulunan Zeydîler, devletin yıkılışıyla birlikte bu bölgede yok olmuşlardır.[4] Devletin yıkılmasının sonucu bölgede ilmi bir hareketin olmayışı fikri oluşuma da engel olmuştur. Tüm bunlara ilaveten Zeydîlerin o dönemde düşmanlarının çok oluşu da bölgede bu mezhep müntesiplerinin yok oluşunu hızlandırmıştır. Aynı şekilde kendilerini bir arada tutacak imamlarının olmamasından dolayı Irak'taki Zeydîler varlıklarını sürdürememişlerdir. Kuzey İran, Deylem, Taberistan ve Kazvin deniz sahilindeki Zeydîler de hicri X. asırla birlikte yok olmuşlardır. Zeydîlerin Hindistan'da varlıkları söz konusu olmakla birlikte burayla alakalı elimizde sadece Ali b. Mûsâ er-Rizâ'nın soyundan gelen Mehdi er-Rızâ'nın olduğu bilgisinden başka bir malumat bulunmamaktadır. Bu kişi halen Almanya'da yaşamaktadır. Almanya Müenster Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr.

[1] Büyükkara, "Sosyal, Siyasî ve Dinî Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi", s. 120, 150.
[2] Bk. Yücel, "ez-Zeydiyye" (Fıkıh), *DİA.* XXXXIV, s. 332.
[3] Bk. Kazı, Notes On The Development of Zaidi Law, s. 189; el-Ekva', *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekaduhâ,* s. 101. el-Ekva', Zeydî fıkıh mezhepleri içerisinde Mansûriyye fıkhına yer vermemiştir.
[4] Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât,* s. 148.

Muhammed Kalisch onun öğrencisi olup burada Ehl-i beyt imamlarının fikirlerini yaşatmak için "İmam Zeyd b. Ali Enstitüsü" kurmuştur.[5]

2. Zeydî-Hanefî Etkileşimi

Bu başlık altında Zeydî-Hanefî etkileşimine dair iddialar ele alınıp değerlendirilecektir. Hanefî-Zeydî etkileşiminde iki iddia gündeme gelmektedir. Birinci iddia, Zeydîler tarafından gündeme getirilen ve Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) öğrencisi olduğu ve onun yanında yaklaşık iki yıl ders okuduğu yönündedir. İkincisi ise ilk olarak Şehristânî (ö. 548/1153) tarafından gündeme getirilen ve Zeydîlerin fürû-i fıkıhta az bir mesele dışında Hanefî mezhebine tabi oldukları yönündeki iddiadır.

Çalışmamızda yukarıda bahsi geçen iddialar sırasıyla ele alınacak, sonrasında iddiaların gerçekliği hakkında zihinlerdeki karışıklığın açıklığa kavuşturulması için konuyla doğrudan ilgisi bulunan bir çalışmaya yer verilecek ve bunun üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1. Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali'nin Öğrencisi Olduğu İddiası

Zeyd b. Ali ile Ebû Hanîfe'nin görüştüğü bilinen bir husus olup bu görüşmeye dair bilgiye Zeyd b. Ali'nin *el-Müsned* (*el-Mecmu'*) adlı eserinde yer verilmiştir. Nitekim *el-Müsned*'in ravisi olan Ebû Hâlid el-Vâsitî (ö. 150/767?) eserde şöyle bir nakilde bulunmaktadır: "Zeyd b. Ali Kûfe'ye geldiğinde Abdullah b. Zübeyr el-Esedî'nin evinde gizlendi. Bu haber Ebû Hanîfe'ye ulaşınca Muâviye b. İshak es-Selemî, Nasr b. Huzeym el-Absî ve Said b. Huseym'le aralarında konuşup onu ziyarete gittiler. Zeyd'in yanına girdiklerinde, Ebû Hanîfe için bu Kûfe'nin fakihlerindendir dediler. Zeyd, Ebû Hanîfe'ye yönelerek söyle bakalım namazın anahtarı nedir? Namaza ilk olarak ne ile başlanır ve ilk olarak ne okunur? Namazın tahrimleri ile tahlilleri nelerdir? dedi. Ebû Hanîfe: Namazın anahtarı temizliktir (abdesttir). Tahrimi, tekbir, tahlili ise selamdır. Namaza tekbirle başlanır çünkü Hz. Peygamber namaza başlarken tekbir alarak ellerini kaldırırdı. Namazda ilk okunacak şey sübhâneke…dir. Çünkü Hz. Peygamber'den namaz kılmaya başlarken bunu okuduğu rivayet edilmiştir deyince Zeyd, Ebû Hanîfe'nin vermiş olduğu bu cevap karşısında hayrete düştü."[6]

Buna ilaveten Ebû Hanîfe'nin hasta olduğu için Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) Emevî yönetimine karşı başlattığı kalkışmaya bizzat katılamadığı, Zeyd'e otuz bin dirhem göndererek mali destekte bulunduğu ve Kûfe halkını Zeyd'e yardım etmeleri için teşvik ettiği yönünde rivayetler de bulunmaktadır.[7] Bazı kaynak ve araştırmalarda ise Ebû Hanîfe'nin, Zeyd b. Ali'ye iki yıl öğrencilik yaptığı yönünde bilgilere yer verilmektedir.[8]

[5] Bk. Hamîdüddin, *age.* s. 148. Muhammed Kalisch için bk. https://www.timeturk.com/tr/2008/10/25/muhammed-sven-kalisch-kimdir.html Erişim tarihi 18.11.2018.

[6] Zeyd b. Ali, *Müsnedü'l-İmam Zeyd*, s. 27-28.

[7] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, II. 92; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I. 87; Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 182; el-Me'ğazi, "ez-Zeydiyye el-fıkh", *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, II, 1534-1535.

[8] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, I, 159; Seyyâği, *er-Ravdun'n-nadîr*, I, 61-62; el-Fudaylî, *ez-Zeydiyye alâmâtun ve efkâr*, s. 21; Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 73, 182; el-

Yukarıdaki bilgilerin bir sonucu olarak İmam Hâdî-İlelhak ve diğer Zeydî imamların Hanefî fıkhına yönelmeleri ve bu imamların fıkhî görüş ve ictihadlarının Ebû Hanîfe'nin fıkhına benzemesi son derece normal görülmüş ve bunun garipsenecek bir durum olmadığı ifade edilmiştir. Hatta bir adım ötesine gidilerek "Ebû Hanîfe, Zeydî'dir ya da İmam Hâdî Hanefî'dir" sözünde yadsınacak bir şey olmadığı[9] da ifade edilmiştir.

Hanefî kaynaklarda yapılan araştırmalarda Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali'den ders okuduğu, fıkıh aldığı veya öğrencilik yaptığına dair herhangi bir nakil tespit edilemezken,[10] Ebû Hanîfe ile Zeyd'in ilmi müzakerelerde bulunduğu kabul edilse bile bazı kaynaklarda yer alan "iki yıla yakın talebelik" iddialarına, mevcut siyasî ortam ve Zeyd b. Ali'nin Emevîlerle giriştiği siyasî mücadeleden dolayı ihtiyatla bakılması gerektiğine işaret edilmiştir.[11] Ayrıca Ebû Hanîfe'nin dersine devam etmeksizin Zeyd ile görüştüğü zamanlarda onun bilgisinden istifade ettiği[12] ve bu görüşmelerin sadece bir fikir alışverişi düzeyinde kaldığı da belirtilmiştir.[13]

2.2. Zeydîlerin Fürû-i Fıkıhta Hanefi Mezhebine Tabi Olduğu İddiası

Zeydî-Hanefî etkileşimi üzerine yapılan araştırmalarda Şehristânî'ye (ö. 548/1153) nispetle "Zeydîler, fürû-ı fıkıhta az bir mesele hariç Hanefî mezhebine mensuptur" şeklinde genel bir kanı oluşturulmuştur. Kanaatimizce bu konuda Şehristânî yanlış anlaşılmıştır. Nitekim Şehristânî (ö. 548/1153) "fürû-ı fıkıhta az bir mesele hariç Hanefî mezhebine mensupturlar"[14] sözünü sadece Zeydî fırkalardan Sâlihiyye ve Bütriyye için söylemektedir. Şehristânî'nin bu grup hakkında sarf ettiği söz daha sonraki araştırmacılar tarafından yanlış anlaşılmış ve Şehristânî'nin bunu tüm Zeydîler için söylediği iddia edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak Şehristânî'ye atfen Zeydiyye mezhebi hakkında "Zeydîlerin usûlde Mu'tezilî fürû-ı fıkıhta ise az bir mesele hariç Hanefî mezhebine mensup oldukları" şeklinde genel bir kanı oluşturulmuştur. Son dönemlerde gerek Arap dünyasında gerekse ülkemizde yapılan birçok araştırmada aynı yanlışın devam ettirildiği görülmektedir.

Bu bağlamda Şehristânî'nin yukarıdaki sözünün siyak ve sibak bakımından ele alınması konuya açıklık kazandıracaktır. Şehristânî, Zeydiyye mezhebini ele alırken ilk olarak Zeydîlerin Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) tabileri olduğunu belirtmekte ardından onların imâmet konusundaki düşüncelerine yer vermektedir. Ardından Zeyd b. Ali'nin Vâsıl b. Atâ'nın (ö. 131/748) öğrencisi olduğunu bundan dolayı da Zeydîlerin usûlde Mu'tezilî olduklarını ifade etmektedir. Şehristânî, Zeyd'in Hz. Ali'yi sahabenin en üstünü olarak görmesine rağmen Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafetini geçerli gördüğünü, bu düşüncesinden ötürü daha önce kendisine tabi olan bir grup Şîa ile görüş ayrılığına düştüğünü bundan dolayı

Me'ğazi, "ez-Zeydiyye el-fıkh", *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, II, 1534-1535; el-Cühenî, *el-Mevsûatü'l-müyessere*, I. 80; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 82-83.

[9] Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 82-83.

[10] Gündüz, *İmam Zeyd,* s. 105-106.

[11] Yücel, "İlk dönem Irak Hanefîlerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme", s. 118.

[12] Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 79.

[13] Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA,* X, s. 132.

[14] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 162.

onların Zeyd'i terk ederek Ca'fer es-Sâdık'ın taraftarı olduklarını ifade etmektedir. Şehristânî, bu gruba Zeyd b. Ali tarafından ilk olarak Râfızî isimlendirmesinin verildiği bilgisine de yer vermektedir. Şehristânî, Zeyd'in başlattığı huruçta öldürülmesi üzerine yerine oğlu Yahya'nın geçtiğini onun öldürülmesinden sonra ise birbiri ardınca çıkan Zeydî imamların Zeydiyye mezhebini ayakta tutmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Şehristânî, bundan böyle Zeydîlerin, çoğunluğunun mefdûl imam anlayışından vazgeçip İmâmiyye Şîa'sı gibi sahabe hakkında ta'n ettiklerini ifade eder. Bu bağlamda Zeydiyye'nin Cârudiyye, Süleymâniyye ve Bütriyye olmak üzere üç fırkaya ayrıldığını, Sâlihiyye'nin ise Bütriyye ile aynı görüşü savunduğunu belirtir.[15]

Cârûdiyye'nin, Ebû Cârûd b. Ziyâd'ın mensupları olduğunu söyleyen Şehristânî, Cârûd'un, "Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'nin vasıfları sayılarak imâmetinin nasla belirlendiği, sahabenin Hz. Ebû Bekir'i (ö. 13/634) halife seçmekle küfre düştüğü" görüşünde olduğunu nakleder.[16] Süleymâniyye'nin, Süleyman b. Cerîr'in mensupları olduğunu belirten Şehristânî (ö. 548/1153), onun imâmetin şûra yoluyla belirlenebileceğini, efdal varken mefdûlün imâmetinin geçerli olduğu görüşünü savunduğunu ifade eder. Ayrıca Süleyman b. Cerîr'in Hz. Osman'ı (ö. 35/656) ta'n edip tekfir ettiği, Hz. Ali (ö. 40/661) ile savaştıkları için Hz. Aişe (ö. 58/ 678), Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) ve Zübeyr b. Avvâm'ı (ö. 36/656) tekfir ettiğini de aktarır.[17]

Şehristânî, son olarak Zeydî fırkalardan Bütriyye ve onunla aynı görüşte olan Sâlihiyye fırkasına yer vermektedir. Onların Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den sonra en üstün ve imâmete en layık kişi olduğu görüşünü savunduklarını nakletmektedir. Fakat imâmeti kendi rızasıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e teslim ettiği için bu ikisine yapılan biatte hata olmadığı görüşünde olduklarını belirtmektedir.[18] Onların Hz. Osman'ın (ö. 35/656) Müslüman mı yoksa kâfir mi olduğu hususunda tevakkufu esas aldıklarını ifade eden Şehristânî, bu grubun efdalin rızası koşuluyla mefdûlün imâmetini câiz gördüğünü, genel olarak imâmet konusunda Süleymâniyye fırkasıyla aynı görüşü benimsediklerini nakletmektedir.[19] Şehristânî devamında ise bu fırka hakkında "*Zamanımızda bu zümrenin ekseriyeti mukallit olup rey ve ictihad ile ilgileri yoktur. Usûl konusunda Mu'tezile'nin esaslarını aynıyla benimserler ve Mu'tezilî imamlara Ehl-i beyt imamlarından daha fazla hürmet gösterirler. Fürû-i fıkıhta ise az bir meselede Şâfiî ve Şiî mezhebine uymakla birlikte, Ebû Hanîfe'nin mezhebine tabidirler.*"[20] bilgisine yer vermektedir. Konunun siyak ve sibakı göz önünde bulundurulduğunda bu sözün tüm Zeydîler için değil de sadece Sâlihiyye ve Bütriyye fırkaları hakkında ifade edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim Zeydîlerin hicri ikinci asırdan itibaren Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmu*'su ile başlayan ve İmam Hâdî'nin eserleriyle sistematik bir hale gelen fıkıh eserleri bulunmaktadır. Ayrıca Zeydî imamların hicri dördüncü ve beşinci asırda gerek fıkıh usulünde gerekse fürû-i fıkıhta birçok eser kaleme aldığı göz önünde bulundurulduğunda Zeydîlerin diğer

[15] Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 153-156.
[16] Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 157-159.
[17] Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 159-160.
[18] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 161
[19] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 161.
[20] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I. 162.

mezheplerin görüşlerine tabi olmaya ihtiyaç duymayacaklarını söylemek de mümkündür.[21]

Şehristânî'nin 548 (1153) yılında yani hicri altıncı asırda vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda onun "*Zamanımızda…"* dediği bu gruptan tüm Zeydîleri kastetmediği aşikârdır. Zira Şehristânî'nin daha önce yazılmış olan Zeydî fıkıh eserlerinden habersiz olması zayıf bir ihtimaldir. Nitekim Şehristânî'nin dinler ve mezhepler tarihi alanında yaptığı araştırmalar ile dönemin ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'ta Nizâmiyye medresesinde hocalık yapması yanı sıra Şîa'ya meyilli biri olduğu gibi iddialar[22] onun Zeydî fıkıh eserlerinden habersiz olduğu düşüncesini zayıflatmaktadır.

Ayrıca Sâlihiyye fırkasının kurucusu olan Sâlih'in fıkıh alanında *Kitâbü'l-câmi'* adlı bir eserinin olması[23] Şehristânî'nin "Sâlihiyye ve Bütriyye'nin fürû-i fıkıhta az bir meselede Şâfiî ve Şiî mezhebine muvafık olmakla birlikte Ebû Hanîfe'nin mezhebine tabi oldukları" iddiasıyla çelişmektedir. Nitekim Sâlih'in fıkıh alanında yazmış olduğu bir eserin bulunması durumunda onun tabilerinin takip edecekleri ve fıkıhta uyacakları bir başvuru kaynağı bulunmasına rağmen Hanefîleri taklit etmeleri makul görünmemektedir.

Sünnî bölgelerde yaşayan birçok Zeydî âlimin devlet baskısından kurtulmak için mezhep kimliklerini gizleyerek kendilerini Hanefî mezhep müntesibi olarak göstermeleri de Zeydîlerin fürû-i fıkıhta Hanefî mezhebini taklit ettiği şeklindeki yorumlara yol açtığı söylenebilir. Nitekim Zeydî âlimlerden Kûfe müftülüğü yapan Ömer b. İbrahim ez-Zeydî'nin "*fetvalarımı zahiren Hanefî mezhebine göre veriyorum kendim ise inanç ve amelimde Zeydiyye mezheb görüşlerini benimsiyorum."*[24] sözü de bu durumu teyit etmektedir. Hatta bazı Zeydî terâcim yazarlarının eserlerinde Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) rivayette bulunan bazı Hanefî âlimlerini Zeydî olarak tanıtmaları da bu durumun bir sonucu olabilir.[25]

Sonuç itibariyle Şehristânî'nin kastettiği grubun büyük olasılıkla Mu'tezilî olan ve imâmet konusunda daha önce ifade ettiğimiz gibi Sâlihiyye ve Bütriyye'nin görüşünü benimseyen fürû-i fıkıhta ise Hanefî mezhebine tabi olan küçük bir grup olması muhtemeldir. Kanaatimizce Zeydîlerin Hanefîlerle olan yakın ilişkisi tüm Hanefîler üzerinden değil de sadece Mu'tezilî Hanefîler üzerinden olmuştur. Örneğin Zeydîlerin usûlde Hanefîlerle olan etkileşimi Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevi (ö. 482/ 1089) ve Serahsî (ö. 483/1090?) gibi önemli Hanefî usûlcüler üzerinden değil de usûlde Mu'tezilî olan Kerhî (ö. 340/952) ve Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 369/979-80) kanalıyla olmuştur.[26] Bunun bir sonucu olarak Zeydîlerin Hanefîlerle olan ilişkilerinin arka planında fürû-i fıkıhta Hanefî olan Mu'tezilî âlimlerin olduğu söylenebilir. Ayrıca Zeydî usûl eserlerinin genel sistematiğinin Mu'tezile yolu ile Zeydîler'e geçtiği ve Zeydî usûl-i fıkıh eserlerinde kullanılan kavramlar ile konuların ele alınış

[21] Yücel, "Zeydiyye" (Fıkıh), *DİA*. XLIV, 336 vd.
[22] Bk. Harman, "Şehristânî", *DİA*, XXXVII, 467-468
[23] İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist,* s. 253.
[24] Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 227.
[25] Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 227.
[26] Yücel, "Zeydî İlk Dönem Irak Hanefîlerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme", s. 121.

sistematiğinin Hanefî usûlcülerden ziyade, mütekellimûn metoduna benzediği[27] yönündeki tespitler de bunu teyit eder niteliktedir. Buna ilaveten gerek Emevîler gerekse Abbasîler döneminde gerçekleşen Zeydî ayaklanmaların büyük çoğunluğunda Mu'tezîle'nin Zeydîlerin yanında yer alması, iki mezhep arasındaki sıkı ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.[28]

2.3. Zeydîlerin Fürû-i Fıkıhta Diğer Mezheplere Nazaran Hanefîlere Daha Yakın Olması

Zeydî fürû-i fıkhına gelecek olursak Ebû Zehre'nin tespitiyle Zeydiyye mezhebinin özellikle muamelat konusunda meselelerin çözümünde Hanefîlere yakın bir metot takip ettikleri ifade edilmekte, örnek olarak şüf'a ve müzaraa konuları verilmektedir.[29] Bu bağlamda Hamîdüddin, Zeydîlerin fürûda Hanefî oldukları iddiasını şöyle açıklamaktadır: "İki mezhep arasında bazı ortak asılların bulunması her ne kadar iki mezhep arasında bir benzerliği gerekli kılsa da bu tür benzerlikler tek başına Zeydîlerin Hanefîleri taklit ettiklerini ispat için yeterli değildir. Nitekim bu iki mezhep arasındaki benzerlik aynı delili kullanmalarından kaynaklanacağı gibi farklı bağlam ve itibarla da olabilir. Aynı şekilde iki mezhep arasında olan benzerlikler her iki mezhebi de etkilemiş olan Hz. Ali'nin fıkhî görüşlerini kabul etmelerinden dolayı da kaynaklanmış olabilir. Fakat aynı tercih kaynağını kullanmaları iki mezhep arasında etkileşim için yeterli değildir. Nitekim Zeydî-Hanefî mezhepleri arasında cereyan eden tabii ihtilaflar bunun yanlış olduğunu göstermektedir".[30]

Kanaatimize göre iki mezhep arasındaki fürû-i fıkıhtaki benzerliklerin kaynağı bunların aynı delilleri kullanmaları yanı sıra belli bir düzeyde tercih kaynaklarının da aynı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Zâhid el-Kevserî, Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmû* adlı eserindeki görüşleriyle Hanefî fıkıh eserleri arasındaki benzerliği kaynak birliğine yani Irak fukahasının fıkhını, Kûfe'de ilmi yayan Hz. Ali'den, İbn Mesûd'dan ve diğer büyük fakih sahabilerden tabakadan tabakaya tevarüs etmesine bağlamıştır.[31] İki mezhep arasındaki bu benzerlikten hareket eden bazı araştırmacılar ise Şiî fıkhının Sünnî fıkıhtan etkilenmiş olduğu neticesini çıkarmıştır. Yapılan araştırmada Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'u'l-fıkhî* adlı eserinde pek çok meselede Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Ebû Yusuf ve Muhammed es-Seybânî gibi Irak fukahasının görüşleriyle uyum arz ettiği, bu kitapta yer alan fıkhî terimlerin de Irak'ta yaygın olan terimlere benzediği tespit edilmiştir. Fakat bu benzerliğin metodik olmaktan çok şekli, sathi bir benzerlik olduğu, yani Irak medresesinin düşünme metodunun *el-Mecmû'l-Fıkhî*'de derinlemesine tatbik edilmemiş olduğu da belirtilmiştir.[32]

Zeydîlerin fürû-i fıkıhta Hanefî oldukları iddiasına Zeydî âlimler şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Nitekim onlara göre fürû-i fıkıhta bir müctehidin başka bir müctehidi

[27] Yücel, *Zeydî Usûlcülerin Kaynak Anlayışı*, s. 66-67.
[28] Bk. Eş'arî, *Makâlât*, I, 145; Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", s. 120.
[29] Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 507.
[30] Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye: kırae fi'l-meşru' ve bahs fi'l-mükevvenat*, s. 101.
[31] Bk. Gündüz, *age.* (*Tetimmetu'r-Ravdu'n-nadir*'den naklen) s. 243.
[32] Bk. Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî* (el-fıkh), I (3. cüz) 315-316.

taklit etmesi câiz değildir.[33] Bu itibarla Ehl-i beyt imamlarının birbirini taklit etmesi câiz görülmezken onların Ehl-i beyt dışında bir başka mezhebi taklitleri mümkün görülmemektedir. Buna ilaveten Ehl-i beyt imamlarından herhangi birisinin Hanefî mezhebine tabi olduğu yönünde bir bilginin bulunmamasının da bunu teyit ettiği söylenmektedir. Zeydî mukallitlere gelince onların herhangi bir Hanefî kaynağına dayanmadıkları gibi Ebû Hanîfe'yi taklit etmedikleri de belirtilmektedir. Her ne kadar dördüncü asırda birçok Ehl-i beyt âliminin Irak'ta Hanefî fıkhını okuduğu belirtilse de bu okumanın ictihad ve nazari bağlamda bir gözlem olup asla taklit amacı gütmediğine vurgu yapılmaktadır.[34] Buna ilaveten Kûfe'deki Zeydîlerin Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Kâsım er-Ressî'nin (ö. 246/860) öğrencisi Hüseyin b. Yahya ve Muhammed b. Mansûr'un (ö. 290/913) fıkhî görüşlerine tabi[35] oldukları yönündeki tespitler bazı müelliflerin "Kûfe'li Zeydîler Hanefî mezhebine tabidirler" iddiasını yalanlamaktadır. Bununla birlikte Muhteria kolunun itikatta Zeydî olmakla birlikte fürû-i fıkıhta diğer mezheplere nispetle Hanefî mezhebiyle daha çok uyum içerisinde olduğu da belirtilmektedir.[36]

2.4. el-Ehdel'in *Kitâbü'l-fevâidi'l-fikhiyye* Adlı Eseri Üzerinden Zeydî-Hanefî Etkileşimine Dair Bir Değerlendirme

Zeydîlerin fürû-i fıkıhta Hanefî mezhebine tâbi olmadıkları, aksine Zeydiyye'nin kendine özgü bir fıkıh anlayışının bulunduğunu ve daha önce de ifade edildiği üzere Şehristânî'ye (ö. 548/1153) nispetle Zeydîlerin az bir mesele hariç Hanefî mezhebine tabi oldukları yönündeki söylemin gerçeği yansıtmadığını göstermek bağlamında burada konuyla alakalı bir çalışmaya yer verilerek değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Hasan b. Ahmed Abdülbârî el-Ehdel (1418/1998) tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-fevâidi'l-fikhiyye fî mesâili'l-hilâf beyne mezhebi'ş-Şâfiiyye ve'z-Zeydiyye* (*el-Mukâranetü beyne mezhebi'ş-Şâfiiyye ve'z-Zeydiyye*)[37] adlı eserde Zeydîler ile Şâfiîler arasındaki ihtilaflı konular ele alınmıştır. Müellif, bu çalışmayı yaparken Zeydiyye mezhebinde önemli bir yeri olan İbnü'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) *el-Ezhâr* adlı muhtasar metnini esas almıştır. Eserde Zeydiyye mezhebi ile Şâfiî mezhebi arasında ihtilaf edilen konulara yer verilmiş ve bu iki mezhep arasında ittifak edilen meseleler de belirtilmiştir. Zeydî ve Şâfiî karşılaştırmasında ele alınmayan konuların iki mezhebin ittifak ettiği meseleleri gösterdiği ifade edilmiştir. Müellif, bu eseri müsvedde halinde Muhammed b. Muhammed Abdullah Süleyman el-Ehdel'e, basıma hazırlayıp yayınlaması için verdikten kısa bir süre sonra vefat etmiştir.

Eserin tahkikini yapan Muhammed el-Ehdel, müellifin öğrencisi olup hocasının kendisine vasiyeti üzerine bu kitabı yayına hazırladığını belirtmektedir. Müsvedde halinde bulunan bu eseri kitap haline getirmiş, kapalı cümleleri açıklayıp sayfaları numaralandırmış olan muhakkik, konu hakkında kaynaklardan dipnotlar vermiştir.

[33] Bk. el-Me'ğazî, "ez-Zeydiyye el-fıkh", II, 1536; el-Fudaylî, *ez-Zeydiyye alâmâtun ve efkâr*, s. 2; Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye: kırae fi'l-meşru' ve bahs fi'l-mükevvenat,* s. 101

[34] Hamîdüddin, *age.* s. 101.

[35] el-Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfî fî fıkhi'z-Zeydiyye,* I, 2; el-Ekva', *age.* s. 34.

[36] el-Ekva', *age.* s. 95.

[37] el-Ehdel, *Kitâbü'l-fevâidi'l-fikhiyye fî mesâili'l-hilâf beyne mezhebi'ş-Şâfiiyye ve'z-Zeydiyye* (*el-Mukâranetü beyne mezhebi'ş-Şâfiiyye ve'z-Zeydiyye*) I-II, I. Bs. Mektebetü Hâlid b. Velîd, San'a 2008.

Muhakkik, eseri iki cilt halinde iki bölüme ayırmış, birinci bölüme bir giriş ve altı fasıl eklemiştir. İkinci bölümde ise tahkik ettiği esere yer vermiş ve kendisinin hazırladığı tabloları, ibadet ve muamelat bölümlerinin arkasına ilave etmiştir. Ayrıca eserde bulunan hadislerin tahricinde hadisin Sahîhayn'da bulunması takdirinde bunlarla yetinmiş bunlarda bulunmaması durumunda ise diğer Sünnî hadis kaynaklarına müracaat etmiştir.

Yapılan bu tahkikte Zeydiyye'nin bir alt fıkıh fırkası olan Hâdevî fıkhı ile Şâfiî fıkhı arasında bir karşılaştırma yapılmış ve rumuz olarak da Zeydîler için (ز) , Şâfiîler içinse (ش) harfi kullanılmıştır. Eserin tahkikini bitirdikten sonra bu iki mezhebin ihtilaf ettikleri meseleleri aşağıdaki cetvelde gösterildiği şekilde vermiştir.

رقم المسألة	موضوعها	حكمها في المذهب الزيدية	حكمها في المذهب الشافعية	ملاحظات

Kitabın tahkikini tamamladıktan sonra arkadaşlarının tavsiye ve ısrarı üzerine eserde Şâfiî mezhebi dışındaki diğer mezheplere de yer vermiştir. Hanefîleri (ح) Mâlikîleri (ك) Hanbelîleri (مد) rumuzuyla göstermiştir. Yukarıda verilen cetvele "Zeydiyye mezhebi ve onunla aynı görüşü benimseyen" (حكمها في المذهب الزيدية ومن وافقه) ve "Şâfiî mezhebi ve onunla aynı görüşü benimseyen" (حكمها في المذهب الشافعية ومن وافقه) şeklinde bir ekleme yapmış ve meseleleri aşağıdaki cetvelde gösterildiği şekilde ele almıştır.

رقم المسألة	موضوعها	حكمها في المذهب الزيدية ومن وافقه	حكمها في المذهب الشافعية ومن وافقه	ملاحظات

Esere eklemeler yapıp tahkik eden Muhammed b. Muhammed Abdullah Süleyman el-Ehdel, eserde bulunan kendi çalışmasını "*Mukâranetü'l-mezâhibi'l-fikhiyye fî ehemmi'l-mesâili'l-hilâfiyye beyne'ş-Şâfiiyye ve'z-Zeydiyye ve'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye ve'l-Hanâbile ve ğayrihim*" şeklinde isimlendirmiştir.

Örnek 1

رقم المسألة	موضوعها	حكمها في المذهب الزيدية ومن وافقه	حكمها في المذهب الشافعية ومن وافقه	ملاحظات و مذاهب أخري
34	حكم التسمية في الوضوء	فرض علي الذاكر (مد)	سنة (ح ك)	داود علي الذاكر و الناسي
76	حكم التيمم لمن خشي فوت	يصح (ح)	لا يصح مع وجود الماء (مد ك)	داود: الصلاة علي الميت دعاء لايفتقر الي طهارة فيصلي

	صلاة الجنازة أو العيد			عليها من غير وضوء
287	حكم صوم يوم الشك	يستحب (مد)	يحرم للنهي الوارد (ك)	ح لا يصام الا تطوعا
583	حكم تأجير العين المستأجرة علي مالكها	يصح أن يأجر الي غير مأجر اما له فلا (ح)	يجوز أن يأجر للمأجر و غيره (مد ك)	
690	حكم الكفارة قبل الحنث	لا تجزئ (ح)	تجزئ بغير الصوم (مد ك)	وزاد مد جوازها بالصوم الا في الظهار فعليه الكفارة قبل الحنث

Tespit edebildiğimiz kadarıyla muhakkik, musannifin metodunu takip ederek ana meseleler yanında az da olsa alt konularla birlikte toplamda dokuz yüz sekiz mesele üzerinden Zeydî ve onunla aynı görüşte olan diğer mezheplerle, Şâfiî ve onunla aynı görüşü benimseyen mezhep görüşlerini ele almıştır. Burada *el-Ezhâr* metni üzerinden yapılan bu karşılaştırmanın sadece Şâfiî-Zeydî ihtilaflarını içerdiği söylenmelidir. *el-Ezhâr*'ın tamamı bağlamında yapılan bir değerlendirme söz konusu olmadığı için aşağıda vereceğimiz istatiksel tabloların Zeydiyye mezhebinin diğer mezheplerle, özellikle Hanefî mezhebiyle, olan ittifakı hakkında ön bilgiyi veya genel kanıyı ifade ettiği söylenebilir. Kesin sonucun ise, *el-Ezhâr*'ın tamamı üzerinden yapılacak olan karşılaştırmanın ortaya koyacağı muhakkaktır. Yine Zeydîlerin diğer mezheplerden etkilenip etkilenmediğinin tespiti, *el-Ezhâr* üzerinden bütün konuların karşılaştırılması yoluyla mümkün olabilir. Bu ise, Zeydîlerin diğer mezhep veya mezheplerle ittifak ettikleri konularda onlarla aynı delili kullanıp kullanmadıkları yönündeki tespitlerle ortaya konabilir.

Muhakkikin yapmış olduğu karşılaştırma bağlamında konu ele alınacak olursa, fıkhın bütün konularını kapsamak üzere toplam da dokuz yüz sekiz meselede Zeydîlerin çoğunlukla Hanefîlerle aynı görüşü savunduğu görülmektedir. Fakat bu görüşlerin aynı delil ve yöntemden kaynaklanıp kaynaklanmadığı, ayrıca yapılacak bir çalışmanın konusudur. Örneğin, tahâret ve ibadet konularında toplamda dört yüz yirmi dört meselede Zeydîlerin, yüz bir meselede Hanefîlerle, elli altı meselede Mâlikîlerle, kırk iki meselede Hanbelîlerle, beş meselede Zâhirîlerle ve bir yerde ise Hâricîlerle aynı görüşü benimsediği, buna mukabil bu meselelerin tamamında Şâfiîlerle ihtilaf ettiği, iki yüz on dokuz meselede ise kendilerine özgü görüşlerinin olduğu görülmektedir. Bu verileri istatiksel olarak ortaya koyduğumuzda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Örnek 2: Tahâret ve ibadetler bağlamında dört yüz yirmi dört meselede Zeydiyye mezhebinin diğer mezheplerle toplam ittifak ve ihtilaf oranları

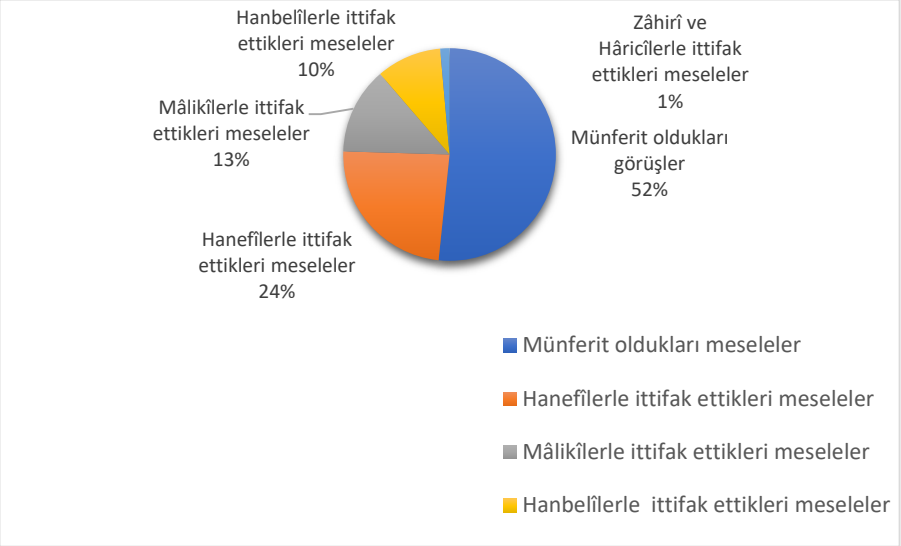

Bu tablo göz önünde bulundurulduğunda Zeydîler'le Hanefîler arasında ittifakın diğer mezheplere nispeten daha fazla olduğunu görülmektedir. Bu durum, Zeydîlerin fürû-i fıkıhta Hanefîlere daha yakın olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Tablonun tamamı ise, Zeydiyye mezhebinin büyük oranda kendine has görüşlerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonucun, Zeydîlerin az bir mesele hariç Hanefîlerle aynı görüşte olduğu iddiasının yanlış olduğunu gösterdiği söylenebilir.

Zeydîlerin, muamelat konularında toplamda dört yüz seksen dört meselenin, yüz otuz sekizinde Hanefîlerle, altmış birinde Mâlikîlerle ve yetmiş birinde ise Hanbelîlerle aynı görüşü benimsediğini, buna mukabil bu meselelerin tamamında Şâfiîlerle ihtilaf ettiğini, iki yüz on bir meselede ise diğer mezheplerden ayrı görüşleri olduğunu görülmektedir. Bu veriler istatiksel olarak ortaya konulduğunda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Örnek 3: Muamelat bağlamında dört yüz seksen dört meselede Zeydiyye mezhebinin diğer mezheplerle ittifak ve ihtilaf oranları

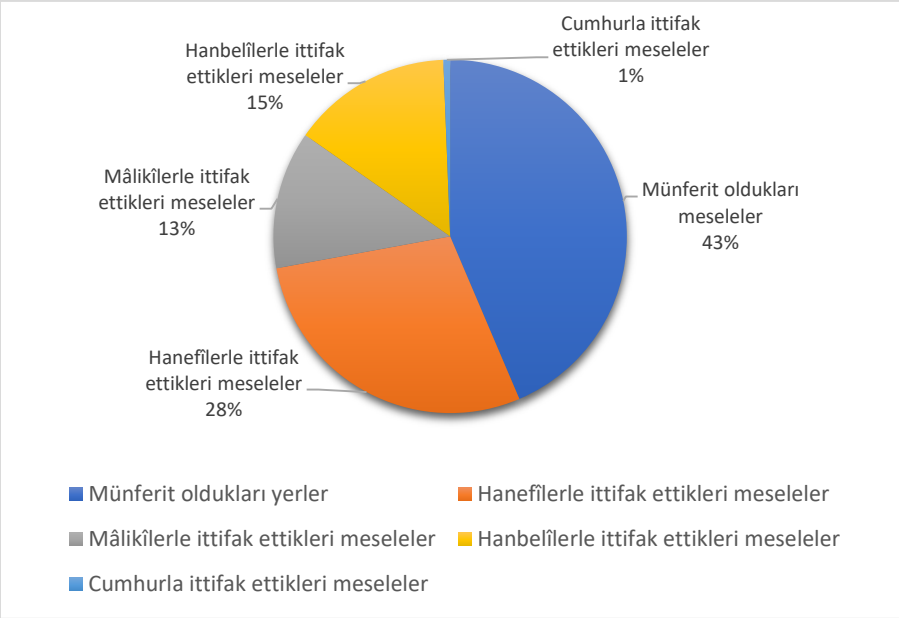

Bu tablo göz önünde bulundurulduğunda üç sonuçla karşılaşılmaktadır:

✓ Ebû Zehre'nin ifadesine göre, Zeydîler'le Hanefîler arasındaki etkileşim muamelat alanında daha fazladır.[38] Ancak iki mezhep arasında benzerliklerin, ibadetler alanında %24, muamelat alanında ise %28 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, oranlar arasında fazla bir farkın bulunmadığı görülmektedir.

✓ Zeydîler, fürû-i fıkıhta diğer mezheplere nispeten Hanefîlere daha yakındır.

✓ Zeydîlerin az bir mesele hariç Hanefîlerle aynı görüşte olduğu iddiası, Zeydîlerin %43 oranında kendilerine özgü verdikleri hükümler ile çelişmektedir. Bu sebeple, Zeydîleri Hanefîler'in gölgesinde kalmış gibi gösteren iddialara katılmanın mümkün olamayacağı söylenebilir.

Konunun yanlış anlaşılmaması için, bu değerlendirmenin *el-Ezhâr* metni üzerinden sadece Zeydî-Şâfiî mezhepleri arasındaki ihtilaflı konular bağlamında yapılan bir karşılaştırma olduğunu ve kesin sonucu ifade etmediğini tekrar hatırlatmak isteriz.

Fıkıh konularının tamamı ele alındığında ve bu veriler istatiksel olarak ortaya konulduğunda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Örnek 4: Fıkhın tamamı bağlamında dokuz yüz sekiz meselede Zeydiyye mezhebinin diğer mezheplerle toplam ittifak ve ihtilaf oranları

[38] Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 507.

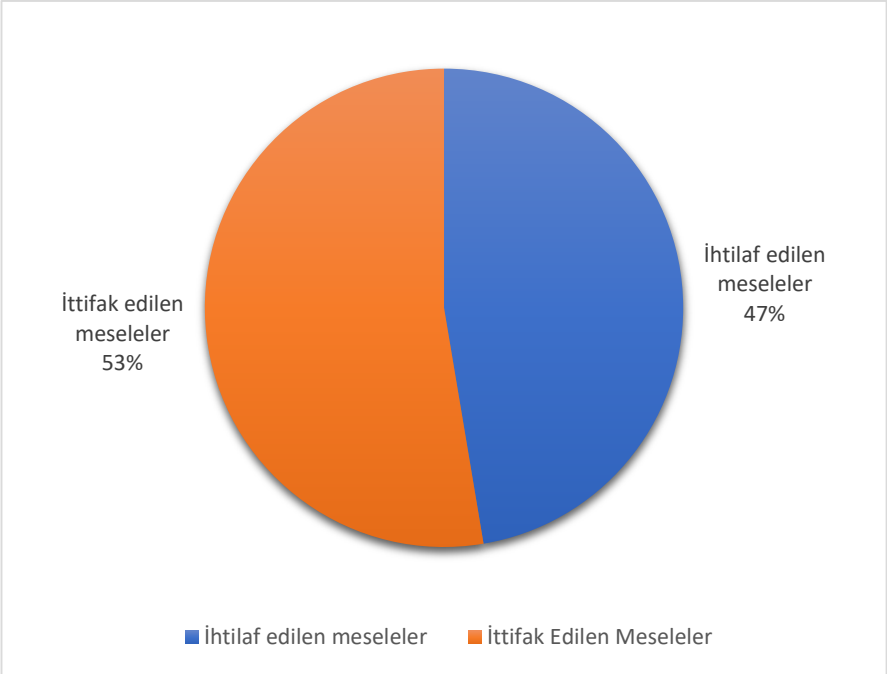

Bu tablo bağlamında Zeydiyye mezhebinin diğer mezhepler gibi kendine has görüşleri yanında diğer mezheplerle ittifak ettiği konuların bulunduğu anlaşılmaktadır. Toplamda dokuz yüz sekiz meselenin dört yüz yetmiş sekizinde diğer mezheplerle ittifak ettiklerini buna mukabil dört yüz otuz meselede ise kendilerine has fıkıh anlayışlarının olduğu görülmektedir. Her ne kadar ittifak noktalarının diğer mezheplere nispeten Hanefîlerle daha çok olduğu görülse de Zeydîlerin, Hanefî mezhebinin görüşlerini bire bir aldıklarını söylemek mümkün değildir. Ayrıca Zeydîlerin %53 gibi bir oranda diğer mezheplerle aynı görüşü paylaşmaları yadırganacak bir durum da değildir. Nitekim diğer mezhepler arasında yapılacak bu tür karşılaştırmalar da buna benzer bir sonuca ulaşılması kanaatimize göre mümkündür.

3. Sonuç

Ebû Hanîfe ile Zeyd'in ilmi müzakerelerde bulunduğu kabul edilse bile bazı kaynaklarda yer alan "iki yıla yakın talebelik" iddialarına, mevcut siyasî ortam ve Zeyd b. Ali'nin Emevîlerle giriştiği siyasî mücadeleden dolayı ihtiyatla bakılması gerekir. Konu hakkında en fazla Ebû Hanîfe'nin Zeyd ile görüştüğü zamanlarda onun bilgisinden istifade ettiği ilmi müzakereler yaptığı ve aralarında fikir alışverişin de bulunduğu söylenebilir.

Şehristânî, "fürû-ı fıkıhta az bir mesele hariç Hanefî mezhebine mensupturlar"[39] sözünü sadece Zeydî fırkalardan Sâlihiyye ve Bütriyye için söylemiştir. Fakat

[39] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 162.

Şehristânî'nin bu grup hakkında sarf ettiği söz daha sonraki araştırmacılar tarafından bağlamından koparılmış Şehristânî'nin bunu tüm Zeydîler için söylediği iddia edilmiş ve bu yönde genel bir kanı oluşturulmuştur. Ayrıca Sâlihiyye fırkasının kurucusu olan Sâlih'in fıkıh alanında *Kitâbü'l-câmi'* adlı bir eserinin olması[40] Şehristânî'nin "Sâlihiyye ve Bütriyye'nin fürû-i fıkıhta az bir meselede Şâfiî ve Şiî mezhebine muvafık olmakla birlikte Ebû Hanîfe'nin mezhebine tabi oldukları" iddiasıyla çelişmektedir. Nitekim Sâlih'in fıkıh alanında yazmış olduğu bir eserin bulunması durumunda onun tabilerinin takip edecekleri ve fıkıhta uyacakları bir başvuru kaynağı bulunmasına rağmen Hanefîleri taklit etmeleri makul görünmemektedir. Sonuç itibariyle Şehristânî'nin kastettiği grubun büyük olasılıkla Mu'tezilî olan ve imâmet konusunda Sâlihiyye ve Bütriyye'nin görüşünü benimseyen fürû-i fıkıhta ise Hanefî mezhebine tabi olan küçük bir grup olduğu söylenebilir.

Zeydiyye mezhebinin füru-i fıkıh meselelerin çözümünde diğer mezheplere nazaran Hanefîlere daha yakın bir metot takip etmeleri ve bu iki mezhep arasındaki fürû-i fıkıhtaki benzerliklerin kaynağı bunların aynı delilleri kullanmaları yanı sıra belli bir düzeyde tercih kaynaklarının aynı olması yani Irak fukahasının fıkhını, Kûfe'de ilmi yayan Hz. Ali'den, İbn Mesûd'dan ve diğer büyük fakih sahabelerden tabakadan tabakaya tevarüs etmesinden kaynaklanmaktadır.

Zeydilerin, toplam dokuz yüz sekiz meselenin dört yüz yetmiş sekizinde diğer mezheplerle ittifak ettiği buna mukabil dört yüz otuz meselede ise kendilerine has fıkıh anlayışlarının olduğu görülmektedir. Bu da Zeydîlerin kendilerine has bir fıkıh anlayışlarının olduğunu ve onların Hanefîler'in gölgesinde kalmış bir mezhep olarak görülmesini mümkün olamayacağını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Abdulfettah Şâyif Nu'man, *el-İmam Hâdî Yahya b. el-Hüseyin b. Kâsım er-Ressî vâliyen ve fakîhen ve mücahiden,* I. Bs. byy. 1989.

Alevî, Muhammed b. Ali b. Hüseyin (ö. 445/1053), *el-Câmi'u'l-kâfî fî fıkhi'z-Zeydiyye* (thk. Abdullah b. Hamûd el-İzzî), I-II, I. Bs., Müessesetü'l-Mustafa es-Sekafiyye, Yemen 2014.

Büyükkara, M. Ali, "Sosyal, Siyasî ve Dinî Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 16, sy. 30 (2011/1), ss. 115-152.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî,* Beyrut 1992.

Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed (ö. 1974), *Ebû Hanîfe hayatuhu, asruhu, arâuhu ve fikhuhu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, byy. ts.

_____ *İmam Zeyd hayâtühu ve asruhu ârâ'ühu ve fıkhıhu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 2005.

Ekva', İsmail b. Ali, *ez-Zeydiyye neşetuhâ ve mu'tekaduhâ*, III. Bs., Sana 2000.

[40] İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist,* s. 253.

el-Cühenî, Mânı' b. Hammâd, *el-Mevsûatü'l-müyessere fi'l-edyân ve'l-mezheb ve'l-ahzâb el-muâsıre*, I-II, IV. Bs., Dâru'n-Nedveti'l-Âlemiyye li't-Tabâati ve't-Tevzi', Riyâd 1420/1999.

Ehdel, Ahmed Abdulbari, *Kitâbü'l-fevâidi'l-fikhiyye fî mesâili'l-hilâfi beyne mezhebi'ş-Şâfiiyye ve'z-Zeydiyye*, I-II, I. Bs., Mektebetu Hâlid b. Velid, San'a 2007.

el-Me'ğazi, Ahmed Ali, "ez-Zeydiyye el-fıkh", *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, I-IV, II. Bs., c. II, ss. 1534-1543, Müessesetü'l-Afîfi's-Sekâfiyye, Beyrut 2003.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl (ö. 324/935-36), *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* (thk. Muhammed Muhyuddin Abdulhamid), I-II, I. Bs., Mektebetu'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1950.

Eymen, Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye fî bilâdi'l-Yemen hatta nihâyeti'l-karni's-sâdis el-hicri*, I. Bs., Dâru'l-Mısriyye el-Lübnâniyye, Kahire 1988.

Fudaylî, Zeyd b. Ali, *ez-Zeydiyye alâmâtun ve efkâr*, byy. 2008.

Gündüz, Eren, *İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-Fıkhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, Basılmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007.

Hamîdüddin, Abdullah b. Muhammed b. İsmail, *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât*, I. Bs., Râid, Yemen 2004.

Harman, Ömer Faruk, "Şehristânî", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2010, ss. 467-468.

https://www.timeturk.com/tr/2008/10/25/muhammed-sven-kalisch-kimdir.html Erişim tarihi 18.11.2018.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, I-X, I. Bs., Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1988.

İbnü'n-Nedim, Muhammed b. Ebi Yakub İshak b. Muhammed b. İshak en-Nedim (ö. 385/995), *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

Kazı, A.K, "Notes On The Development of Zaidi Law", (trc. Kadir Demirci, "Zeydî Fıkhının Gelişimine Dair Notlar") *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (2014) ss. 183-189.

Seyyâği, Şerifüddin el-Hüseyn b. Ahmed (ö. 1221/1807), *er-Ravdun'n-nadîr şerhü Mecmûi'l-fikhi'l-kebîr*, I-IV, Dârü'l-Cîl, Beyrut, ts.

Sezgin, Fuat (ö. 2018), *Târîhu't-turâsi'l-Arabî* (çev. Mahmud Fehmî Hicâzî), I-II, Câmiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmî, Riyad 1991.

Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*, II. Bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X, İstanbul 1994, ss. 131-138.

Yaşaroğlu, Hasan "Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, c. 2, sy. 3, ss. 113-132.

Yücel, Fatih "İlk dönem Irak Hanefîlerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme (Kerhi ve Ebû Abdullah el-Basrî Örneği)", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 52, sy. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2016, ss. 115-146

_____ "Zeydiyye" (Fıkıh), *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 331-338.

_____ *Zeydî Usûlilerin Kaynak Anlayışı*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

_____ "Fıkıh Usûlü'nde Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi", *İslâmî İlimler Dergisi Zeydiyye Sayısı,* c. 6, yıl 6, sy. 1, Bahar 2011, ss. 255-273.

Zeyd b. Ali (ö. 122/740), *Müsnedü'l-İmam Zeyd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Oluşumunda Dinin Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme

Ayşe KALYONCU*

Özet

Toplumsal cinsiyet, kültürlerin, kadın ve erkeğe sosyal olarak yüklediği rolleri ifade etmektedir. Geleneksel anlamda cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin birebir örtüştüğüne dair yaygın bir kanaat olmasına rağmen bu anlayışın günümüzde ciddi anlamda eleştirildiği de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kültürlerin bireylere yüklediği kadınlık ve erkeklik rollerinin temellerinin anlaşılması önem arz etmektedir. Kültürel değerlerin oluşmasında ise dinin vazgeçilmez bir etkisi söz konusudur. Çünkü bütün dinler, toplumsal yapıyla ilişki hâlindedir ve bu ilişki sayesinde toplumları etkileyip, değiştirirler. Sunumu planlanan bildiride toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunda dinin hangi ölçüde etkili olduğunun irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede bildirinin giriş bölümünde toplumsal cinsiyetin mahiyeti ve işaret ettiği hususlar ele alınmaktadır. Gelişme bölümünde dini faktörlerin toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesindeki etkisi bazı örnekler çerçevesinde analiz edilmektedir. Son tahlilde ise toplumsal cinsiyet bağlamında ortaya çıkan ötekileştirici sorunların çözümüne yönelik bazı önerilere ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Din.

An Evaluation on The Effect of The Religion on The Formation of Gender Roles

Abstract

Gender expresses the social roles which are given to woman and man by the cultures. Even though there is a common thought that traditional concept of sex and gender mean same, today it is noted that this perception is criticised harshly. In this concept it is crucial to understand the basis of manhood and womanhood roles which are given to individuals by the cultures. Religion is an indispensable factor in consisting cultural values. All religions are in relationship with social structures and they affect and change the societies thanks to this relation. This dissertion to be presented aims at discussing how much religion affects the formation of gender roles. Within this framework, the nature of gender and the topics to which it points are handled in the introduction part. The effect of religion on the formation of gender roles is analyzed within some certain examples in the main part. In the final part, some suggestions about solving the marginalizing problems about gender issues are made.

Keywords: Gender, Culture, Religion.

* Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Doktora Öğrencisi, ayse.kalyoncu29@gmail.com.

Giriş

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları farklı anlamlara sahipken günlük yaşamda herhangi bir ayrıma gidilmeden birbirinin yerine kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ancak bilimsel ve akademik çevrelerce özellikle son yıllarda bu kavramların birbirinden farklı içerikleri olduğuna yönelik tartışmalar artmaya başlamıştır. Genellikle de kadın cinsi üzerinden bir tartışma zemini oluşturulmuştur. Böylelikle kadın olmak ve kadınların geleneksel bağlamda inşa edilen toplumsal rollerin de tartışılır bir hale geldiği görülmektedir. Cinsiyet; kişinin kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, fizyolojik ve biyolojik farklılıklardır. Toplumsal cinsiyet ise kültürlerin, tarihin, coğrafyanın kadınlara ve erkeklere sosyal olarak yüklediği roller ve sorumluluklardır. Başka bir tanımlamayla toplumsal cinsiyet; cinsiyete dayalı olarak toplumun bireylere yüklediği rolleri, görev ve sorumlulukları, toplumun onları nasıl gördüğünü, algıladığını ve onlardan taleplerini içermektedir. Toplumsal cinsiyet, toplumsal olarak kurulan erillik- dişillik kavramlarıyla bağlantılıdır ve bireyin biyolojik cinsiyetinin doğrudan bir sonucu olmak zorunda değildir (Giddens,2012: 505; Yapıcı, 2016: 23). Dolayısıyla cinsiyet, kadın erkek ayrımının biyolojik farklılığına işaret ederken toplumsal cinsiyet, erkeklik ve kadınlık arasında toplumsal olarak inşa edilen kimliktir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasının temelinde yatan nedenlere bakılarak iki farklı görüşün olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar doğacı görüş ve gelişmeci görüş olarak ikiye ayrılmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramının, toplum içinde kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklarının, biyolojilerinin, dolayısıyla cinsiyetlerinin bir yansıması olduğunu savunan *doğacı görüş* taraftarlarına göre toplumsal iş bölümü, tarihsel olarak farklılıklar çerçevesinde oluşmuştur. Buna göre; erkekler kadınlardan fiziki olarak güçlü oldukları için avcı ve savaşçı olarak evden uzaklaşabilmişlerdir. Kadınlar ise çocuk doğurma özellikleri nedeniyle eve/haneye bağımlı kalmışladır. Ayrıca doğacı görüşü savunanlar tezini desteklemek için genetik ve psikolojik kanıtlara başvurmuş, örneğin zekâ testleri ile erkek çocukların matematik, kimya gibi bilimlerde; kız çocuklarının ise dil ve edebiyat gibi alanlarda başarılı olacaklarını kanıtlamaya çalışmışlardır (Ecevit, 2011: 5)

Sosyal farklılıkları, cinsiyetle özdeşleştiren doğacı görüşe itirazlar, toplumsal cinsiyete bağlı olan *gelişmeci görüşü* karşımıza çıkartmıştır. Gelişmeci görüş; cinsiyet rollerinin, kültürel ve sosyal olarak belirlenip inşa edildiğini, dolayısıyla cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre kadınların çocuk doğurması dışında pek çok alanda biyolojik farklılıkların önemi kalmamıştır. Çünkü görülebilmektedir ki teknolojinin ilerlediği günümüzde kas gücüne dayanarak yapılan iş türü sayısı azalmıştır. Kadınlar erkeklerin yaptığı pek çok işi yapabilmektedirler. Erkekler de ev içinde yapılması gereken işlerin ve hizmetlerin üstesinden gelebilmektedirler. Ayrıca mevcut iş bölümleri toplumdan topluma ve kültürden kültüre de değişme göstermektedir. Bu durum da bize cinsiyetler arasında biyolojik farklılıkların olduğunu fakat bunların mevcut toplumsal farklılıkları açıklayacak özellikler olmadığını göstermektedir (Ecevit, 2011: 6). Ancak toplumsal roller söz konusu olduğunda doğacı görüşün argümanları ön plana çıkartılarak kadınlık rolünün, kadının biyolojisi ile paralellik gösterdiği iddia edilmektedir.

Özü itibariyle insan, biyolojik olarak cinsiyeti verili bir şekilde kadın ya da erkek olarak dünyaya gelir. Sözle ifade edilmeyen işaretlerle, çocukluktan başlayarak belli kalıp davranışların öğrenilmesiyle cinsiyetinin farkına varması sağlanır. Böylece toplumsal cinsiyet kimliği oluşur. Örneğin oyuncak yavru kedi ve tavşanlar kızlara önerilirken aslan ve kaplanların erkekler için daha uygun olduğu düşünülmüştür (Giddens, 2012: 209). Dolayısıyla insanlar toplumsal cinsiyet bağlamında cinslere uygun gördükleri davranışları diğer insanlara da aktarırlar. Böylece kadınlık ve erkeklik kültürel bir inşa sonucunda ortaya

çıkar. Bunun böyle olması aslında kadınlık ve erkeklik rollerinin kültürden kültüre zamandan zamana farklılık gösterebileceğine işaret etmektedir.
Birbirlerine göre, karşı cinsi ifade ettikleri için, zıddı olan özellikler de kadın ve erkek cinslerini belirlemektedir. Örneğin kadın cesur olmayandır, kaba saba davranmayandır; erkek de duygulu olmayandır, nazik ve narin davranmayandır vb. gibi. Bu genellemeler özü itibariyle doğru olmamakla birlikte toplumun kabul ettiği genel yargılar olarak karşımıza çıkarlar (Dökmen, 2004: 108).

Toplumsal Cinsiyet ve Din Arasındaki İlişki

Tarihsel olarak ele alındığında bütün dinlerin toplumsal yapı ile ilişki halinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişki sayesinde dinler, toplumları etkiler ve değiştirir. Her şeyden önce toplumsal örgütlenme ve davranışların şekil ve muhtevası dinin etkisine açıktır (Akyüz, 2012: 42). Bu etkileşim tek taraflı olmadığından toplumdaki genel kabuller de dinin yorumlanmasında önemli bir etkiye sahiptir.
Dinin insan toplulukları üzerindeki etkisi özellikle aile hayatında etkindir. Bu etki kendisini aile reisliği ve karı koca ilişkileri gibi cinsiyet rolleri üzerinde yoğun şekilde gösterir. Bu tür birlikteliklerin dini olarak kutsanması da ayrı bir öneme sahiptir. Evliliğin tasdik ve takdis edilmesi, bunlara ilişkin dini merasimler bu kutsanmanın etkin olduğu yerlerdir. Kutsanmanın önemi dinin meşrulaştırıcı işleviyle ilgilidir. İşte dinin en çok istismar edilmesi de bu işlevinden dolayıdır (Wach, 1987: 17-18). Bireyler başvurdukları edimler ve davranışlar için dinin meşrulaştırıcı gücünden faydalanmaktadır. Böylelikle iç dünyasını vicdani anlamda rahatlatmaktadır. Böylece din ve kültür adına uygulanıp meşrulaştırılan pratikler kadınlara da içinde bulunulan kültürel yapının sonucunda roller biçerek onun bu rollerin dışına çıkması engellenmeye çalışılmakta ve kadının da bu rolleri kabul etmesi beklenmektedir. Elbette ki kadının cinsiyet rollerini etkileyen birçok unsur vardır. Örneğin Modernitenin ona yüklediği anlam paradigmaları burada dile getirilebilir bu da ayrı bir çalışma konusudur.
Bununla birlikte sözü, içinde yaşadığımız kültürel/toplumsal yapıya getirmek yerinde bir tutum olacaktır. Zira gerek İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an yorumlarında gerekse Hz. Peygamber'in sünneti çerçevesinde kadınla ilgili dile getirilen pek çok tartışmalı argüman bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında buradaki temel sorunların anlaşılması önem arz etmektedir. Nitekim gözden kaçırılan nokta sorunun kadın ve erkeğin doğuştan getirdiği biyo-psikolojik farklılığında değildir. Asıl sorun kadın ve erkek arasındaki sınıf/statü farklarının bu biyo-psikolojik farklılıklarla temellendirilmesi ve bunun da cinsler için toplumsal sınırların çizilmesinde dayanak olarak kullanılmasıdır (Erkilet, 2012: 314).
Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması (Buhârî, Nikah, 81), akıl ve dininin eksikliği (Buhârî, Hayz, 6), ayartıcı özelliği, fitne unsuru olması (Buhârî, Nikâh, 18) şeytanın silahı olması (İbn Hanbel, Müsned, V, 163-164), uğursuzluğu (Buhârî, Cihad, 47), hilesinin büyük olması (Buhârî, Ezan, 39), bütün bu unsurların uzantısı olarak da cehennemin çoğunluğunun kadınlardan oluşması (Tirmîzî, Zekat, 12) gibi adalet ve denge gözetmeyen rivayetlerin beslendiği sosyal ortamda kadına biçilen rolün eksikliği ve yanlışlığı ortadadır. Söz konusu ifadelerin doğruluğu kabul edildiğinde kadın için şerefli yaratılıştan söz etmek ne kadar mümkündür? (Söz konusu rivayetlerin tahlil ve tenkidi için bkz. Ateş, 2006)
İçinde yaşadığımız kültürdeki yaygın kanaat kadının kamusal alanda da ancak anneliğinin uzantısı olan işleri yapması gerektiği yönündedir. Kadın, duygusal, şefkatli ve narin kavramlarıyla tanımlanarak bu duyguların karşılandığı hemşirelik, hasta bakıcılık ya da öğretmenlik gibi mesleklere yönlendirilmektedir. Son zamanlarda dile getirilen ev kadınlığının bir meslek olarak tanımlanma çabalarını da bu düşüncenin uzantısı olarak

değerlendirmek mümkündür. Fakat bu düşünce sahipleri Hz. Hatice'nin günümüzden yıllar önce nasıl olup da ticaret kervanları olan bir tacir olduğu sorusuna yanıt aramamaktadır.
Bütün bunların dışında kadın, biyolojisinin bir uzantısı olarak anne olunca yüceltilmeye başlanır. Örneğin bir İslam Hukuku uzmanının söylediği gibi:

> "Zarafette, duygusallıkta, nezakette, merhamette erkek, kadına yetişemez. Akli muhakemede, soğukkanlılıkta, fikri tahlilde yani çözümlemede de kadın erkeğe yetişemez. Tarihte, Aristo, Sokrat, Beydeba, Shakespare, Mevlana gibi kaç tane kadın düşünür vardır? Hangi önemli buluşu kadınlar gerçekleştirmiştir? Uzaya kaç tane kadın gitmiştir (götürülmüş değil, çünkü fare de götürülmüştür). Dünyada iki yüze yakın devletten kaç tanesinin başı kadındır. Demek ki bu konular erkeğin görev sahasıdır. (Beşer, 2015: 31).
>
> Sonra kadın annedir, cennet bile ayaklarının altına alınabilecek anne. Evde herkesin selama duracağı bir ihtiram abidesi, çocuğun hisli ve duygu dolu mürebbisi, şefkat kaynağı ve temel eğitim mektebinin mürebbisi…Gelinin ve bir iki nesil sonrakilerin tecrübe ve birikiminden faydalanacağı kültür kaynağı. Dünyadaki misyonunu tamamlayınca da cennetin hangi kapısından isterse oradan girebilecek bir melek. İşte özetle İslam'ın kadına bakışı budur" (Beşer, 2015: 122).

Görüldüğü üzere fikri tahlil ve analizde erkeğe yetişemeyen kadın anne olunca mürebbi, gelinine kültür kaynağı olabilmektedir. Toplumsal ilişkiler açısından bakıldığında kadının eş ve anne olması elbette ki önemli bir roldür. Bu roller erkek açısından bakıldığında eş ve baba olarak aynı statüye ve mutluluğa denk gelir. Fakat eş ve baba olmak erkeğin en önemli rolü olarak tanımlanmazken kadının varlık sebebi neredeyse bu roller üzerinden tanımlanmaktadır. Kadının toplumsal rolü sadece eş ve anne olmakla sınırlandığında eş ve anne olmayan kadınları hangi karede değerlendireceğimiz sorusu bu algının tekrar düşünülmesini gerektirmektedir (Benli, 2012: 356).
Yaşanılan tarihsel süreç, vahyin içine doğduğu toplumsal ve kültürel yapı dikkate alınmadan sanki Kur'an'ı Kerim erkeklere inmiş günümüzde İslam'da kadın kitapları da kadınları ilgilendiren şeyleri açıklıyormuş gibi davranmak, temel dini kaynaklara doğrudan ulaşan kadınların kadın haklarıyla ilgili her çalışmasını erkeğe ait alana müdahale olarak değerlendirmek, her türlü hak talebini feministlik olarak nitelendirmek var olan sorunların çözümüne herhangi bir katkı sağlamamaktadır (Benli, 2011: 357). Görebildiğimiz kadarıyla erkekler gibi kadınlar da kendini gerçekleştirme anlamında sosyal ve kültürel alanda var olmak ve kendisine dayatılmış tanımlamalardan sıyrılmak istemektedir. Cinsler için her yerde ve her zaman geçerli olmayan rol dağılımlarını tanımlamaktan vazgeçip özellikle karı koca arasında uyumdan doğan bir mutabıklığa yoğunlaşılmalıdır. Özellikle kadının zayıflığı ön plana sürülerek illa da "güçlü" olan erkeğe zimmetlenmesi kadının tek başına yarım olduğu algısını oluşturmaktadır. Yaratılış olarak kadının zayıf olduğu kabulü geleneksel literatürümüzde şöyle yankı bulmuştur:

> "Kadınların yaratılması bize olan nimetler zincirlerindendir. Binâenaleyh bu, onların bizim için yaratılmış olmaları ve mükellef tutulmalarının, bizim mükellef tutulmamız tarzında olmadığını; bize olan nimeti tamamlamak için olduğunu belirtmek içindir. Bu, nakil, hüküm ve mana bakımından böyledir. Nakle gelince; bu ve diğerleridir. Hükme gelince şöyledir: Kadın erkeğin mükellef tutulduğu gibi pek çok şeyle mükellef tutulmamıştır. Manaya gelince; Kadın zayıf yaradılışlıdır, naziktir, incedir. Bu yönüyle çocuğa benzer. Çocuk ise mükellef tutulmaz. Binaenaleyh, uygun olan kadının, mükellefiyete ehil olmamasıdır. Fakat onlar mükellef tutulmadıkları müddetçe, Allah'ın biz erkeklere olan nimeti

> tamamlanmış olmazdı. Zira azap müeyyidesi sayesinde kadın korkar, böylece kocasına itaat eder ve haramlardan sakınır. Aksi halde, fesat zuhur ederdi (Râzî, 1989: 94)."

Diğer taraftan Kur'an'da bahsi geçen kadınların hemen tamamının güçlü karakterlerden seçilmesi dikkat çekicidir. Örneğin Firavun'un karısı ona karşı gelerek iman etmiş ve bunun bedelini ödemiş Saba melikesi Belkıs yönetici sıfatıyla anılmış, Hz. Aişe'nin iffeti Kur'an ile sabit olmuş, Mısır Aziz'inin karısı Hz. Yusuf'a duyduğu mahrem ilgiyi açık etmiş, Mücadele Suresi'nin ilk ayetlerine konu olan kadın Havle b. Sâlebe kocasının ona yaşattığı sıkıntılı durumda hakkını aramış ve nihayet Kur'an'da adı geçen tek kadın olan Hz. Meryem âlemlerin kadınlarına üstün kılınmıştır (Terzioğlu, 2016: 550).

Sonuç

Netice itibariyle yapılması gereken özellikle kadınlarla ilgili yapılan dini söylemlerin salt doğru olarak algılanmasından vazgeçilerek doğrudan kaynaklara ulaşabilen kadınların da kendileri hakkında söz söylemelerine alan açmaktır. Bu çerçevede daha analitik ve etkileşimsel bir bakış açısı gereklidir.

Bununla birlikte farklılıkları yok eden tek tipleştirici söylemlerden uzak durularak her yerde ve her durumda geçerli olmayan rol dağılımlarının olduğunun farkına varılmalıdır. Bu farklılıklar karı koca arasında da ortaya çıkmaktadır. Bazı durumlarda kadınlar erkek işi olarak nitelenen işleri erkekler de kadın işi diye nitelenen işleri yapabilmektedir. Nihayetinde bireyler bir mutabakat çerçevesinde menfaatleri yönünde karar vermekte ve aile içi rolleri de bu çerçevede bölüşmektedirler. O halde nassların, bütüncül gayeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Geleneğimizde olan ve ortaya çıkan diğer problemlerde olduğu gibi normların içinde bulundukları tarihsel çerçevesi ve ümmetin tecrübesi, bu tecrübe içinde ortaya çıkan istihsan, maslahat gibi sorun çözme vasıtalarının bu konuda da devreye sokulması gerekir. Kaldı ki gelenek denen şey de salt geçmişte olmuş bitmiş değil halen olan ve olmaya devam eden bir şeydir. Bu yüzden Müslüman toplumlarda, üst değerlere sadakatle toplumsal cinsiyet meselesinde de kendi geleneğini üreterek (Öztürk, 2011:191) sorunları reddetme ya da ötekileştirme yerine kendi iç dinamiklerinden çözümler üretme başarısı göstermelidir.

Kaynakça

Akyüz, N., Çapçıoğlu, İ. Din ve Toplum İlişkileri. Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi. Editör: N. Akyüz, İ. Çapçıoğlu, Ankara: Grafiker Yayınları.

Ateş, A. (2006). Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın. İstanbul: Beyan Yayınları.

Erkilet, A. (2011). Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet. 21-22 Mayıs, s. 309-315, İstanbul.

Benli, F. (2011). Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet. 21-22 Mayıs, s. 355-373, İstanbul.

Beşer, F. (2015). Hanımlara Özel İlmihal. İstanbul: Paradoks Yayınları.

Buharî. (1992). el- Câmiu's Sahîh. (I- VIII). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Dökmen, Z. (2004). Toplumsal Cinsiyet ve Psikoloji. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Editör: Y. Ecevit, N. Karkıner, Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Giddens, A. (2011). Sosyoloji. (Çev.: İsmail Yılmaz). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

İbn Hanbel, (1992). el- Müsned, (I-VI). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Öztürk, M. (2011). Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet. 21-22 Mayıs, s. 165-191, İstanbul.

Râzî, F. (1989). Tefsîr-i Kebîr- Mefâtîhu'l Gayb. (Çev.: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci). Ankara: Akçağ Yayınları.

Terzioğlu, H. (2016). Toplumsal Cinsiyet Anlayışına Katkısı Bağlamında Dini Söylemin Etkisi. Kelam Araştırmaları Dergisi, XIV/2, 541-558.
Tirmîzî, (1992). Sünen (I-V). İstanbul: Çağrı Yayınları.
Yapıcı, A. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Kadın. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
Wach, J. (1997). Din Sosyolojisine Giriş. (Çev.: Battal İnandı). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Yâsîn Sûresi'nde Hz. Peygamber Dönemindeki İnkarcılara Ve Müşriklere Hitap Mahiyetindeki Âyetlerin İncelenmesi

Bünyamin AÇIKALIN*

Özet

İnsanlığa hidayet rehberi olan yüce kitabımızın en genel anlamıyla, yeryüzünde yaşayan inançlı-inançsız tüm insanların yararlarını gözettiğini belirtmek mümkündür. Bu uğurda, indirildiği dönemden itibaren Kur'ân-ı Kerîm'de, bir yandan doğru yolda olan müminleri istikamet üzere tutmak, öte yandan İslam'la şereflenmemiş kimseleri ikna ederek bu dinin güzellikleriyle tanışmalarını sağlamak için birtakım âyetler yer almaktadır. Mekke döneminde inen Yâsin sûresi, bu âyetlerin bulunduğu sûrelerdendir. Sûrede Hz. Peygamber ve müminlerin doğru yolda oldukları belirtilmekte, onlar moral bakımdan desteklenmektedir. Diğer yandan inkârcılar ve müşrikler -doğrudan veya dolaylı olarak- yerine göre ikna edilmeye çalışılmakta, yerine göre uyarılmaktadır.

Çalışmamızda inkârcılara ve müşriklere hitap mahiyetindeki âyetleri incelemeyi amaçlıyoruz. Tespitlerimize göre sûrede "karye ashabı" kıssasının bulunduğu 13-32; yüce Allah'ın varlığı ve birliğinin anlatıldığı 33-44; kıyamet ve ahiret hayatının anlatıldığı 51-68 ile 80-83 ve insanların faydalanmaları için hayvanların yaratıldığını belirten 71-73. âyetlerde "dolaylı olarak" inkârcı ve müşriklere hitap edilmektedir. 1-12; 45-50; 69-70 ve 74-79. âyetlerde ise onlara "doğrudan" seslenilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Yâsîn Sûresi, İnkarcılar, Müşrikler.

Studying Verses of Surah Yasin Which Appeal to Unbelievers and Idolaters in The Period of Prophet Mohammad

Abstract

It is possible to state that our Holy Book, which is a guidance to humanity, in the most general sense, considers the benefits of all people -believers and non-believers- living on the Earth. For this reason, since the time it was sent down, there are some verses in the Qur'an which aim to keep the believers on the right path, and also there are some other verses which aim to make people who are not honored with Islam, meet the beauties of this religion, by persuading them. Surah Yasin which is descended in Mecca period is one of those Quran surahs, where these verses are found. In this surah, it is mentioned that the Prophet Mohammad and believers are on the right path and they are supported morally. On the other hand, in some verses unbelievers and idolaters are tried to be persuaded and in some verses they are warned, directly or indirectly.

We aim to examine the verses that appeal to the unbelievers and idolaters, in our study. According to our findings, in the some verses, unbelievers are appealed indirectly, such as 13-32nd verses tell us story of the city people; 33-44th verses describe the existence and oneness of Holy Allah; 51-68th and 80-83rd verses express us doomsday and hereafter life; 71-73rd verses mention that animals were created for human benefits. On the other hand, in 1-12nd; 45-50th; 69-70th and 74-79th verses, unbelievers are appealed directly.

Keywords: Surah Yasin, unbelievers, idolaters.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi ABD. bacikalin@hotmail.com

Giriş

Bilimsel ve dini bilgilere dayanarak, evrende canlı-cansız, akıl sahibi-akılsız, görünen-görünmeyen pekçok varlığın bulunduğunu ifade edebiliriz. Kur'ân'ın bildirdiğine göre evrendeki varlıklardan sadece insanlar ve cinler dünya hayatında yaptıklarından hesaba çekilecek irade sahibi varlıklardır. Yüce Allah sadece bu iki varlığı "kendisine ibadet etsinler diye yarattığını" bildirmektedir. (Zâriyât, 51/56) Bunların dışındaki varlıklar, hangi amaç ve görev için yaratılmışlarsa onun gereğini yapmakta, yüce Allah'ın buyruğu dışına çıkmamaktadırlar. Örneğin "…Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır." (Tahrîm 66/6) âyetinde meleklerin; "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, "İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!" buyurdu. "İsteyerek geldik" dediler." (Fussilet 41/11) âyetinde ise gökler ve yerin yüce Allah'ın emirlerini isyan etmeden yerine getirdikleri belirtilmektedir.

Yüce Allah, ölümü ve hayatı, imtihan etmek için yarattığını bildirmektedir. (Mülk, 67/2) İnançsızların, müşriklerin ve günahkarların imtihanları -hayatta kaldıkları süre içinde- kendi nefislerindeki ve yeryüzündeki delillerden (Fussilet 41/53) ibret alarak Allah'ı (c.c.) tanıyıp-tanımayacakları, inkardan, şirk koşmaktan ve günah işlemekten uzak durup durmayacaklarını ortaya çıkarmaya yöneliktir. Mümin ve Müslümanların imtihanı ise, girmiş oldukları sırât-ı müstakimde sebat edip etmeyecekleri, nefislerine ve şeytana uyup-uymayacaklarını denemek içindir.

Yüce Allah imtihan için yaratılan kullarının hüsrana uğramamaları, tam tersine dünya ve ahirette mutlu olmaları için ilk insanla birlikte peygamberler göndermiştir. Tüm insanlara hitap eden ilahi vahiylerde, Allah'ın (c.c.) varlığı-birliği, ölümden sonra yeniden dirilme ve ahiret hayatının gerçekliği, delillerle anlatılmıştır. Bunların yanı sıra insanların yaratıcılarıyla, diğer insanlarla ve çevresindeki canlı-cansız varlıklarla -yani evrenle- ilişkilerini doğru, sorunsuz, güven ortamı içinde sürdürmeleri için gerekli ilkeler, öğütler de bu ilâhî vahiyler aracılığıyla insanlara ulaştırılmıştır.

Vahye muhatap kitlelerin bir kısmı ilâhî öğretilere inanmış ve inançlarının gereğini yerine getirmiş, bir kısmı ise yüz çevirmiş, onları kabul etmemiş, yalanlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kıssalarda bu iki kitleye (inançlı-inkarcı), onların birbirleri ile mücadelelerine, sonuçta kimin kazanıp kimin kaybettiğine dair pek çok örnek vardır. Hz. Peygamberin risaletle görevlendirilişinin ilk döneminde, Mekke'de indirilen Yâsîn sûresi bunlardan biridir. Sûrede Muhammed (a.s.), şehir halkı kıssasında bahsi geçen elçiler ve yiğit adam (Habîb en-Neccâr) ile müşrikler ve inkarcılar arasındaki mücadelenin canlı sahnelerine, karşılıklı konuşmalara, ikna çabalarına, sunulan kanıtlara, inkarcıların itiraz gerekçelerine bolca yer verildiği görülmektedir.

1. Yâsîn Sûresinin Önemi ve Hakkında Yapılan Çalışmalardan Bazıları

Sûrenin faziletine dair rivayet edilen hadisler, onun Kur'ân'ın kalbi olduğunun belirtilmesi ve ölüler üzerine okunmasının tavsiye edilmesi nedeniyle Müslümanlar sûreyi değişik vesilelerle okumuş, anlamlarını merak etmiş, İslâm alimleri bu sûre ile ilgili çok sayıda eser kaleme almışlardır. Bu sûre hakkında yüksek lisans tezi hazırlayan Ömer Cihangir, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde, Yâsîn Sûresi ile ilgili 84 adet yazma eser tespit etmiş ayrıca bu sûre hakkında 19 adet matbu eseri çalışmasında zikretmiştir.

Sûrenin tamamıyla ilgili yapılan çalışmaların yanı sıra sûrede anlatılan Habîb En-Neccâr kıssası ile ilgili bilimsel çalışmalar da yapılmıştır. Ahmet Sait Sıcak, "Kur'ân Yorum Geleneğinde Habîb En-neccâr: Bir Literatür İncelemesi" adındaki makalesinde Habîb en-

Neccâr hakkında yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Ona göre, bu örnek şahsiyet ile ilgili iki sempozyum düzenlenmiş, bunlarda toplam 9 tebliğ sunulmuş, ayrıca içeriğinde Habîb en-Neccâr'ın konu alındığı 17 tez çalışması, 9 makale ve ansiklopedi maddesi yazılmıştır. (Sıcak, 2017: 447-450) Son zamanlarda sûrenin tefsirine dair yapılmış çalışmalardan bazıları şunlardır:

1. İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey Çelebi'nin Tefsîr-i Yâsîn-i Şerîf isimli eseri, Ayşe Humeyra Aslantürk tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Yâsîn-i Şerif Tefsîri, (Isparta 2007).

2. Ömer Cihangir, Konuları Açısından Yâsîn Sûresi Tefsiri, Y.lisans tezi, (İstanbul 2013).

3. Halil Aldemir, "Alauddin Çelebi el-Amasi'nin Yasin Sûresi Tefsirinin İncelenmesi" başlıklı tebliğinde, Osmanlıca kaleme alınmış Alauddin Çelebi el-Amasi'ye ait Yâsîn sûresi tefsirini metod açısından incelemiştir. (Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Nisan 2017).

4. Şükrü Maden'in "Osmanlılar'da Yâsîn Sûresi Tefsir Geleneği ve Ebû İshâkzâde Mehmed Es'ad Efendi'nin Yâsîn Sûresi Tefsiri", ismini taşıyan makalesi de bu sûrenin incelendiği bir başka çalışmadır. (Ensar Neşriyat, İstanbul 2018). Yazar makalesinde, XIV-XX yüzyıllar arasında Yâsîn sûresi hakkında hiçbir yüzyılda eksik olmamak kaydıyla 30'a yakın tefsirin yazıldığını, bunların Türkçe kaleme alınmasında halkın yararlanmasının öncelikli olarak gözetildiğini söylemenin mümkün olduğunu belirtmektedir.

Sûre ile ilgili bu eserlerin yanında sûrenin başka birkaç sûre ile birlikte tefsir edildiği çalışmalar da vardır. Ayrıca Osmanlı dönemi alimleri, Beydâvî gibi bazı tefsircilerin eserlerindeki Yâsîn sûresi tefsiri üzerine, müstakil haşiyeler de yazmışlardır. Bunların dışında, sûrenin belli konular çerçevesinde ele alındığı çalışmalar da vardır:

1. Harun Savut, "Yasin Suresinde Bahsi Geçen Resul Kavramının Rivayetler Bağlamında Analizi", (Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2016, cilt: XI, sayı: 5, s. 461-480).

2. Laçın Quliyev, "Yasin Suresindeki Bedii Tasvir Vasıtaları", (Bakı İslam Universiteti Elmi Mecmua, 2007, sayı: 2, s. 137-152).

3. Veli Aba, "Yâsin Sûresi'nin Ölülere Okunması (Rivayetler Bağlamında Bir Analiz)", (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Divinity Faculty of Çanakkale Onsekiz Mart University, 2018, sayı: 12, s. 121-142).

2. Sûrenin Bölümleri

Sûrede üç ana konunun işlendiğini söyleyebiliriz: Tevhit, nübüvvet ve Ahiret. Ele alınan konular ve içerik bakımından zengin olan sûreyi, genel bir bakış açısıyla aşağıdaki gibi bölümlere ayırmak mümkündür: (Topaloğlu, 2013: 44/340)

1- Hz. Peygamberin nübüvvetinin ispatı ve Kur'an'ın gerçek bir vahiy olduğunun vurgulanması.

2- Üç elçinin gönderildiği şehir halkının ve yiğit adamın (rivayetlere göre Habîb en-Neccâr'ın) kıssası.

3- Yeryüzündeki canlılar, gezegenler, insanlara hayatı kolaylaştırmak için konulan birtakım tabiat kuralları, hasılı temiz akıl, duygu ve vicdan sahipleri için Yüce Allah'ın varlığı ve birliğine delil olan unsurlar.

4- Ahiret hayatı ile ilgili olarak, “kıyamet”, “insanların hassas ve adil ölçülerle, sağlam delillerle hesaba çekileceği”, “cennet halkının nimetleri, mutlulukları ve cehennemliklerin pişmanlıkları” gibi hususlar.

1. SÛRENİN İNKARCI VE MÜŞRİKLERLE BAĞLANTISI

Mekke döneminin ortalarında inen sûrenin, Hz. Peygamber ile ona inanmayanlar arasında sürmekte olan çekişmeleri yansıttığını belirtmek mümkündür. Yukarıda bölümleri hakkında verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, sûredeki âyetlerin doğrudan ya da dolaylı olarak inkarcılarla ilişkili olduğu görülmektedir.

1-6. âyetlerde Hz. Peygamberin gerçek bir peygamber olduğu inkarcılara bildirilmektedir. 7-12. âyetlerde inkarcıları bekleyen azap haber verilmekte, onların içinde bulundukları ruhi-manevi haller, benzetmeler yapılarak gözler önüne serilmektedir.

13-32. âyetlerde anlatılan şehir halkı kıssası, inkarcılarla Hz. Peygamber arasında yaşananlara birçok yönden benzemektedir. Bu âyetlerde, inkarcıların kıssada anlatılanlardan ibret almaları hedeflenmiştir.

33-44. âyetlerde, dikkat çekmek, düşünmeye davet etmek amacıyla yeryüzünden, gökyüzünden, denizlerden örnekler sunularak inkarcılara Allah’ın (c.c.) varlığı ve birliği anlatılmaktadır.

45-50. âyetlerde, inkarcılara sakınmaları ve infakta bulunmalarının teklif edilmesi, onların kıyamet saatini sormalarından bahsedilmektedir.

51-67. âyetlerde kıyamet, cennet ve cehennem hakkında bilgiler verilerek bunlardan ibret almaları inkarcılardan istenmektedir. 68. âyet, dünyaya gelen her insanın yaşlandıkça güç ve yaratılış bakımından zayıflatılacağı gerçeğini hatırlatarak, acizliğini inkarcıların gözleri önüne sermektedir.

69-70. âyetlerde Hz. Peygambere şair diyen inkarcılar reddedilmektedir.

71-73. âyetlerde Allah’ın (c.c.) verdiği hayvanlardan insanların yararlandıkları inkarcılara hatırlatılmaktadır.

74-79. âyetlerde, müşriklerin Allah (c.c.) ve ahiret hakkındaki yanlış inançlarından bahsedilmektedir.

80-83. âyetlerde yüce Allah’ın sonsuz kudreti müşriklere hatırlatılarak sûre sona ermektedir.

2. İNKARCI VE MÜŞRİKLERLE DOLAYLI OLARAK İLGİLİ ÂYETLER

Kur'an-ı Kerîm’in üslub özelliklerinden biri okuyucuyu tekdüzelikten, monotonluktan kurtarmak için konular arasında sıkça geçişler yapılmasıdır. Böylece insanın dikkati dağılmamakta, konular arasında canlı geçişlerle zihni yorulmamaktadır. Yâsîn sûresindeki âyetlerde de aynı üslubun kullanıldığını söylemek mümkündür. Aşağıda iki ana başlık altında sunduğumuz âyet gruplarında anlatılan konular, inkarcılarla dolaylı olarak ilgilidir. Şehir halkı kıssası, Hz. Peygamber dönemindeki inkarcıların ibret almaları için bir mesel olarak zikredilmiştir. Allah’ın gücü, varlık ve birliğinin çeşitli delillerle ortaya konduğu âyetler ise, inkarcıların akıllarını kullanmaları, doğruyu görmeleri için yardımcı olacak niteliktedir.

2.1. Şehir Halkı Kıssasının Örnek Olarak Sunulması (13-32. Âyetler)

Şehir halkı kıssasının anlatıldığı bu âyetlerde, Hz. Peygamber ile Mekke müşrikleri arasındaki ilişkiye benzeyen hususlar bulunmaktadır. Halkı doğru inanç ve davranışlara davet etmek için gelen elçiler nasıl muhalefet görmüşlerse Hz. Muhammed de öylece

muhalefet görmüş; şehir halkının inkarcıları elçilere nasıl "yalancı, uğursuz" demişlerse, Hz. Peygambere de bu yakıştırmalar yapılmış; nasıl şehir halkı arasından Habîb en-Neccâr gibi yiğit insanlar çıkıp elçilere destek vermişse Hz. Ebûbekir gibi akıllı ve yiğit insanlar da Hz. Muhammed'e destek vermiş; fazilet mücadelesi uğrunda nasıl yiğit insan şehit edilmişse öncü sahâbîlerden Yâsir ve eşi Sümeyye İslam'ın ilk şehitleri olmuştur. (Ateş, ty: 7/343)

Elçilere verdikleri tepkilere bakıldığında, inkarcıların akıl ve mantıklarını kullanmak yerine, yüzeysel gerekçeler öne sürerek inkara gittikleri anlaşılmaktadır. Örneğin onlar, elçilerin meleklerden olması gerektiği gibi yanlış bir iddia öne sürmüşlerdir. (Taberî, 2001: 19/415) Oysa yüce Allah bu çeşit itirazlara karşı elçi görevlendirme işinin kendisine ait olduğunu, kime elçilik verilmesi gerektiğini kendisinin bileceğini (Râzî, 1981: 26/52) ifade buyurmaktadır: "…Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir…"; (En'âm 6/124) "… Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer…". (Âl-i İmrân 3/179).

Şehir halkının verdiği bir diğer saçma tepki de başlarına gelen olumsuzluklardan elçileri sorumlu tutmalarıdır. Zemahşerî cahilliklerinden dolayı onların böyle söylediklerini belirtmektedir. Ona göre cahiller, canlarının istediği, beğendikleri, hoşlarına giden ve mizaçlarının kabul ettiği şeyleri uğurlu sayar; beğenmedikleri, hoşlanmadıkları şeylerden de uğursuzlanırlardı. Nitekim bu elçileri beğenmemişler, onlardan hoşlanmamışlardı. (Zemahşerî, 1998: 5/170).

22. âyette Habîb en-Neccâr'ın "beni yaratana ve sizin döndürüleceğiniz yaratıcıya niye ibadet etmeyeyim?" sorusu beliğ bir ifadedir. Âyette "sizi yaratan ve kendisine döndüreleceğiniz yaratıcıya niçin kulluk etmiyorsunuz" şeklinde bir ifade kullanılabilirdi. Ancak böyle bir söyleyiş, "çıkışma ve suçlama" içerdiğinden inkarcıları daha çok tahrik edebilir, onları ötekileştirir, kendilerini savunma pozisyonuna itebilirdi. (Kasapoğlu, 2008: 65.) Öte yandan bu yiğit adam, inkarcılara ontolojik bir gerçekliği dile getirmiştir. Hayatın başlangıcı ve bitişi ile ilgili olarak, her ikisinin de yüce Allah'ın dilemesine ve kudretine bağlı olduğu gerçeğini onlara hatırlatmıştır. Onun kıssada söylediği bir başka önemli husus da inkarcıların güç vehmettikleri sözde mabudların ne zarar ne de fayda veremeyecekleri gerçeğidir.

Kıssanın bitimi, inkarda inatla direnenlerin acı akıbetini vermesi bakımından son derece ibret vericidir. Kıssada gerek elçiler, gerekse yiğit adamın inkarcılara yaptığı konuşmalarda, onların karakterli, yapıcı, doğru bildikleri yolda taviz vermeyen, muhataplarına hakaret etmeyen, tam tersine onların iyiliklerini istediklerini belli eden, onlara akli delillerle güzel bir üslupla yaklaşan kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Ancak muhataplarının olumsuz tutumlarında ısrarları, onların tek bir çığlıkla helak edilmelerine sebep olmuş, onlar hem dünyalarını hem de ahiretlerini mahvetmişlerdir.

2.2. Yüce Allah'ın Varlık ve Birliğinin Belirtilmesi

2.2.1. 33-44. ve 71-73. Âyetler

Bu âyetlerde Allah (c.c.), herkesin günlük hayatta yakın çevresinde şahit olduğu olaylara dikkat çekerek varlığının, birliğinin ve eşsiz kudretinin kanıtlarını gözler önüne sermektedir. (Karaman vd., 2017: 4/487) Bu âyet grubunda, müşriklere ve inkarcılara doğrudan seslenilmese de âyetlerde anlatılan hususlarla onların hidayete ermelerinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. 33-34.âyetlerde, ölü gibi görünen toprakta tohumun hayat bulduğu, bahçelerin meydana geldiği, kaynaklardan suların çağladığı belirtilerek, yüce Allah'ın hem yaratma gücüne hem de ölüleri diriltme kudretine dikkat çekilmektedir. Burada ibret alınması gereken bir başka husus, insanların rızka duyduğu ihtiyaçtır.

Canlılığını sürdürmek için beslenmek zorunda olan insana sunulan rızıkların öncelikle Allah'ın (c.c.) yaratma kudreti sayesinde meydana geldiği anlatılmaktadır. Rızkın elde edilmesi için dikim yapma ve sulama gibi insan çabasının da gerekli olduğu ayrıca belirtilmektedir. (Zemahşerî, 1998: 5/177).

Evrende bulunan canlı varlıkların, birbirlerine muhtaç olduğu, 36.âyette dikkatlere sunulmaktadır. Nesillerini devam ettirmek için insan, hayvan ve bitkilerin eşler halinde yaratıldığı belirtilmektedir. Nutfeden çiftleri meydana getiren erkek ve kadının meydana geldiği, nutfenin oluşabilmesi için de topraktan elde edilecek besinlere ihtiyaç bulunduğu açıktır. "Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çift çift yaratan Allah her türlü eksiklikten uzaktır" (Yâsîn, 36/63) âyetiyle bu husus kastedilmektedir. (İbni Âşûr, 1984: 23/16)

Bu âyet grubunda zikredilen unsurlardan biri de güneştir. Isı ve ışık kaynağı olan güneş sayesinde besinler oluşmakta, petrol, doğalgaz ve kömür gibi yakıtlar kaynağını güneşten almaktadır. Atmosferdeki iklim olayları, rüzgarlar ve yağışlar güneşin etkisiyle oluşmaktadır. Karanlık gecelerde güneşten aldığı ışığı aktararak yeryüzünü aydınlatan ay ile birlikte güneşin hareketleri değişiklik göstermeden, sapma olmadan devam etmektedir. İnsanlar bu iki gezegenin hareketleri sayesinde aynı zamanda vakitlerini hesaplamakta ve takvim hazırlamaktadırlar. (Karaman vd., 2017: 4/490)

Yüce Allah'ın sonsuz kudretiyle yarattığı at, deve, inek gibi hayvanlar, kendisinden güçlü olmalarına rağmen insana boyun eğmektedir. İnsanlar onların gücü sayesinde pek çok işlerini görmüş, onları bir yerden diğerine gitmek ve yük taşımak için kullanmışlardır. Kolayca yük taşımak için insanların yaptığı gemiler ise yüce Allah'ın suya verdiği kaldırma kuvvetinden faydalanmaktadır. Bu güç sayesinde içi dolu olduğu halde batmayan gemileri kullanarak uzak yerlere büyük miktarlardaki yüklerini taşımaktadırlar. (Ateş, ty: 7/349-350)

2.2.2. 80-83. Âyetler

Birbirinin zıddı olarak görünen ateş ve ıslaklığın, yeşil bir ağaçta varlığı Allah'ın (c.c.) varlık ve birliğini gösteren bir başka kanıt olarak inkarcılara sunulmaktadır. Arapların bildiği ve çölde ateş yakmak için (Ateş, ty: 7/365) kullandıkları marh ve 'afâr ağaçlarının dalları, damlalar halinde su akıtmalarına (Râzî, 1981: 26/110), ıslaklıklarına rağmen birbirlerine sürtülünce ateş çıkarmaktadırlar. Ölüden diri çıkarılması hakkında inkarcıların tereddüt ve itirazlarına karşılık sunulan bu örnekte, birbirine zıt görünen iki özellik taşıyan varlığın birbirlerine dönüşmesinin mümkün olduğu gösterilmektedir. (Karaman vd., 2017: 4/515)

Öldükten sonra tekrar diriltilmeyi mümkün görmeyen inkarcılara, bir başka kanıt daha sunulmakta, tüm azamet ve görkemiyle yer ve gökleri yaratmaya güç yetirdiğine inandıkları yaratıcının ölüyü diriltmeye güç yetirememesinin mantıksızlığı vurgulanmaktadır. Zira ölü insanın yeniden yaratılması, yer ve göklerin yaratılmasına göre daha kolaydır.

82. âyette yüce Allah'ın sonsuz kudreti, yaratmayı istediği şeyin meydana gelmesi için O'nun "kün (ol)" emrinin yeterli olacağı belirtilerek anlatılmaktadır. Katâde, Allah'ın (c.c.) yaratma gücünü ifade etmede "kün (ol)" kelimesinin kullanılma sebebini, "Arap dilinde bu sözden daha hafif ve daha kolay bir kelime yoktur" sözleriyle izah etmektedir. (Taberî, 2001: 19/490-491)

2.3. Kıyamet ve Ahiret Hallerinin Anlatılması (51-68. Âyetler)

Müşrik ve inkarcıların karşı çıktıkları hususların başında, kıyametin kopmasıyla birlikte dünya hayatının son bulup ahiret hayatı için yeniden dirilmenin gerçekleşmesi gelmekteydi. Bu âyetlerde, onların inkar ettikleri, gerçekleşeceğine ihtimal vermedikleri ahiret hayatı ile

ilgili bilgiler verilmektedir. Buna göre sura üflenilmesiyle birlikte kıyamet kopacak, insanlar Rablerine doğru koşacaktır. Dünyada iken bunu inkar edenler o zaman hayretle "Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Rahmânın vaad ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!" diyeceklerdir. (Yâsîn 36/52) İleride gerçekleşeceği bildirilen bu akibete karşı inkarcılar uyarılmaktadır.

Ahiretle ilgili dikkat çekilen bir başka husus, dünyada haklı olmadığı halde, maddi gücü veya nüfuzu sayesinde adaleti yanıltanların, ahirette buna güçlerinin yetmeyeceğidir. Zira 54. âyette "o gün kimsenin en ufak bir haksızlığa uğramayacağı, herkesin yaptığının karşılığını alacağı" bildirilmektedir. Ayrıca dünyada iken adaleti yanıltmak için dilleriyle yalan söyleyenler artık böyle bir şey yapamayacaklardır. Çünkü 65. âyette belirtildiğine göre o gün "suçluların ağızları kapatılacak, neler yaptıklarını elleri anlatacak, ayakları da işledikleri suçlara şahitlik edecektir. Maddi güçlerine, akraba ve kavimlerine güvenerek inkarda ısrar eden, haksızlık yapmaktan kaçınmayan Mekke müşriklerine ciddi bir uyarı olan bu ayetlere göre ahiretteki yargılama son derece adil olacak, mahkemede kimsenin güç ve kudretinin bir önemi olmayacak, herkes yaptıklarının karşılığını görecektir.

55-59. âyetlerde cennet halkına verilecek nimetlerden bahsedilmektedir. 68. âyette dünya hayatında ömrü artan, yaşlanan kimselerin bedensel olarak güçsüzleşecekleri, akli melekelerinin de zayıflayacağı bildirilmektedir. Ölümden sonra dirilmeyi inkar edenlerin gözleri önünde gerçekleşen, hergün örneklerine şahit oldukları bu olgu da bir ibret vesilesidir. Bebeklik, çocukluk, gençlik ve ardından gelen yaşlılık hallerinde insanlar nasıl halden hale geçiyorsa, yaşlılıktan sonra gelen ölümü tekrar dirilmenin takip edebileceği niçin düşünülmesin. (Karaman vd., 2017: 4/508)

3. İNKARCI VE MÜŞRİKLERLE İLGİLİ ÂYETLER

Hz. Muhammed döneminde yaşayan müşriklerin özelliklerini, sözlerini, iddialarını, veya yaptıklarını anlatan âyetler sûrenin içerisinde farklı yerlerde bulunmaktadır. Bunlardan tespit edebildiklerimizi farklı âyet grupları halinde, aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz:

3.1. İslam Risaletinin Gerçekliği - İnkarcıların Şartlanmışlığı (1-12. Âyetler)

Kesik harflerle başlayan sûrenin ikinci âyetinde Kur'an'a yemin edilerek Muhammed'in (a.s.) gerçekten bir peygamber olduğu, dosdoğru bir yol üzerinde bulunduğu, getirdiği kutsal kitabın güçlü ve rahmeti bol Allah (c.c.) tarafından indirildiği belirtilmektedir. Bu âyetler, müşriklerin karşı çıkışları ve yalanlamaları karşısında Hz. Peygamber ve inananları teyit etmektedir. Sanki Muhammed'e (a.s.) "bütün münkirlerin, hakkı kabul etmemekte inat edenlerin, bile bile gerçeği kabul etmeyenlerin tüm yalanlamalarına rağmen emin ol ki sen risaletle gönderilen, bu emaneti yüklenmeye ehil, sana uymayanların mutlaka sorumlu tutulacağı bir peygambersin" denilmektedir. (Elmalılı, 1979: 6/4007) Mekke müşrikleri 6. âyette ataları uyarılmamış, kendileri de gaflet içinde bulunan bir toplum olarak tanıtılmaktadır. Genel olarak müfessirler atalarının uyarılmamış olmasını onlara yakın zamanda peygamber gelmemesi şeklinde tefsir etmişlerdir. (Karaman vd., 2017: 4/476)

8 ve 9. âyetlerde müşriklerin ve inkarcıların soyut anlamdaki inançsızlıkları, inatları, somut bir örnekle anlatılmaktadır. Onlar boynu ile çenesi arasında halkalar bulunan birine benzetilmiştir. Böyle bir kişinin kafasını eğmesi nasıl mümkün değilse, inkarcıların da doğruyu görmeleri ve ona boyun eğmeleri öylece mümkün olmamaktadır. Zemahşeri, Arapların iki kânûn ayına "شَهْرَا قِمَاحٍ" (iki baş kaldırma ayı) dediklerini bildirmektedir. Çünkü develer bu iki ayda soğuyan suyu içmemekte, başlarını bu sudan kaldırmaktadırlar. Bu aylar: "كَانُونُ الأَوَّلِ – كَانُونُ الثَّاني" (yani aralık ve ocaktır). İnkarcılar da, sanki boynu ile

çenesi arasında halkalar varmış gibi; ya da su içmemek için başını yukarıya doğru kaldıran develer gibi doğruları kabul etmemek için başlarını öne eğmemektedirler. Başını öne eğmek tevazuyu işaret ettiği için, inkarcıların baş eğmemelerini büyüklenmeleri ile irtibatlandırmak da mümkündür. (Zemahşerî, 1998: 4/166)

3.2. İnkarcıların Haktan Yüz Çevirmeleri ve Cimrilikleri (45-50. Âyetler)

45. âyette inkarcılara önünüzdekilerden ve ardınızdakinden sakının ki rahmete erdirilesiniz denilmektedir. Âyette önünüzdeki ve ardınızdaki ifadelerinden nelerin anlaşılabileceği hakkında şu yorumlarda bulunulmuştur: 1. Sizden önceki toplumların başlarına gelen olaylar / ahiret. 2. Önceki / sonraki günahlarınız. 3. Ömrünüzün geride bıraktığınız / bundan sonraki kısmı. 4. Dünyadaki / ahiretteki cezalar. (Kurtubî, 2006: 455-456).

46. âyette inkarcılara ne zaman doğru yolu gösteren bir işaret, delil gelse hemen inkar ettikleri, ondan yüz çevirdikleri belirtilmektedir. Peygamberler vahiy getirdiğinde, mucize sunduklarında, Allah'ın birliğine açık kanıt olan kendilerindeki, yakın çevrelerindeki ve evrendeki olaylar anlatıldığında bunlar üzerinde objektif olarak düşünmeden inkar etmeleri, vicdanlarından gelen sesi bastırmaları inkarcıların bir özelliği olarak bu âyette anlatılmaktadır. (Karaman vd., 2017: 4/499)

İnkarcılara, fakirleri doyurun dendiğinde cimrilik ederek alaycı bir edayla, "dilerse inandığınız Allah'ın (c.c.) doyurabileceği kimseleri biz mi doyuracağız" demeleri 47. âyette anlatılmaktadır. Rivayetlere göre inkarcılar Müslümanları kendi argümanlarıyla bağlamak istemiş, fakir Müslümanlar için yardım etmeleri istendiğinde: "siz rızkı Allah verir, dilediğine bol verir, dilediğine de kısar diyordunuz ya, biz de Allah'ın iradesine saygı duyuyoruz" demişlerdi. (Kurtubî, 2006: 17/456-458; İbni Kesîr, 2000: 11/366-367; Karaman vd., 2017: 4/500). Bu sözler, inkarcıların yüce Allah hakkındaki yetersiz bilgilerinin bir göstergesidir. Yaratıcı olarak rızk vermede yüce Allah'ın bazı hikmetleri gözeterek tasarrufta bulunması, kendi iradesi ve kudretiyle alakalı bir konudur. Bu konuda O'nun sorgulanması mümkün değildir. Fakirlere yardımcı olmak ise insanlar için ahlaki bir erdemdir. (Karaman vd., 2017: 4/500)

3.3. İnkarcıların Muhammed'e (a.s.) Şair Demeleri (69-70. Âyetler)

İnkarcıların Hz. Muhammed'e yakıştırmalarından biri de onun şair olduğunu söylemeleriydi. Bu yakıştırmayı Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân nedeniyle yapıyorlarsa, bunda haklılık payları olmadığı açıktır. Çünkü Kur'ân'ın ne lafzen ne de mana bakımından şiire benzemediği açıktır. Onda kafiye ve vezin gibi beşeri şiirlere ait ölçüler bulunmamaktadır. Şairler hayal dünyalarındaki arzularını veya nefret ettiklerini yansıtan şiirler söylerler. (Beydâvî, 2000: 3/138) Oysa Kur'ân'ın daha ulvi hedefleri gözettiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Zaten kırk yıl aralarında bulunup da şiir söylemeyen birine peygamberlikten sonra -onu gözden düşürmek amacıyla- şair demeleri tutarlı değildir.

Bu noktada Kur'ân yolu tefsirindeki açıklamanın yerinde olduğu görülmektedir. Bu tefsirde, inkarcıların şair sözüyle, kendisine cinler tarafından olağan-dışı ilhamlar verilen kişileri kastettikleri anlatılmaktadır. Araplar herkesin hoşuna giden şiirleri söyleyen kişilerin tabiatüstü bir varlık tarafından kuşatıldığına inanırlardı. Bu hatta Araplar'a veya Samiler'e özgü olmayıp Şamanizm denilen yaygın bir inanıştı. Nitekim onlar Kur'ân'a şiir dememiş, sadece Hz. Peygambere şair demişlerdi. (Karaman, 2017: 4/509)

3.4. İnkarcıların Yeniden Dirilmeyi Hafife Almaları (74-79. Âyetler)

77-79. âyetlerde çürümüş ve kurumuş bir kemiği elleriyle toz haline getirip üfleyerek Hz. Peygambere "bunların tekrar bir araya gelerek eski haline gelebileceğine inanıyor musun?" diyen inkarcı örnek olarak zikredilmektedir. Tefsirlerde Hz. Peygamberle konuşan bu kişi

hakkında Übey b. Halef, Âsî b. Vâil, Ebû Cehil ve Velîd b. Mugîre gibi isimlerin zikredilmesi benzer konuşmaların birkaç defa farklı kimselerle gerçekleştiğini akla getirmektedir. (İbni Âşûr, 1984: 23/73) Bu soruya cevaben "onları hiç bir şey değillerken yoktan var eden bir araya getirecektir" denilmesi, ikna edici bir delildir.

İnkarcıların Hz. Peygambere karşı çıkarken ileri sürdükleri gerekçelerin mantıklı ve sağlam olmadığının bir başka delili de bu âyetlerde aktarılan olaydır. Kurumuş kemiği ufalayıp toz haline getiren kişi, insanoğlunun yaratılışının başlangıcını hiç düşünmediğini göstermektedir. Zira insan varlığının başlangıcı basit, zayıf, hakir bir sudan ibarettir. Basit ve zayıflık açısından tozdan geri kalmayan sudan insanın yaratıldığını kabul edip, toz haline gelmiş kemiklerden yeniden insanın inşa edileceğine inanmamak mantıklı görünmemektedir. (İbni Kesîr, 2000: 11/384) 77. Âyette, insanın nutfeden (bir damla sudan) yaratıldığını unutup yüce Allah'a karşı geldiğinin belirtilmesi ile bu tutarsızlığa işaret edilmektedir.

Sonuç

Yâsîn sûresinde, inkarcılar ve müşrikler için, dikkat çekici, ayıktırıcı, ikna edici, ibret verici nesnel hususlara bolca örnekler bulunmaktadır. Sûrenin içeriği hakkında yapılacak inceleme sonucunda, anlam bakımından bazı âyetlerin birbirlerine yakın olmaları nedeniyle aralarında gruplandırma yapmak mümkündür. Âyet gruplarında değinilen konuların bir yönüyle inkarcılarla ilgili olduğu görülmektedir. Sonuç itibariyle sûrede ağırlıklı olarak inkarcılara yer verildiği söylenebilir.

Âyetlerde inkarcılardan söz edilirken, ilk bakışta Hz. Peygamber dönemindeki inkarcıların kastedildiği anlaşılsa da, kıyamete kadar gelecek tüm inkarcıların ve inkara meyli olanların dolaylı olarak muhatap alındığını söylemek mümkündür.

İnkarcıları ikna etmek için zikredilen varlık alemindeki deliller, şehir halkı kıssasından çıkarılan ibretler, inkarcılardan bazılarının öne sürdüğü delillerin çürütülmesi, kıyamet ve ahiret ahvalinden bahsedilmesi, aynı zamanda müminler için de yararlı olacak, inançlarında haklı olduklarını destekleyecek, onların İslam'a bağlılıklarını pekiştirecektir.

Sûrede yüce Allah'ın bildirdiği hakikatler, varlığına, birliğine ve sonsuz gücüne kanıt olarak zikrettiği hususlar, tarafsız bir şekilde bakanlar, aklını kullanıp, iyi analiz yapanlar için yeterlidir. Sûrede inkarcılarla mücadeleleri anlatılan Muhammed (a.s.), elçiler ve yiğit adam, doğru yola çağırmak için gerekli olanları hakkıyla yapmış, ancak muhatapları şartlanmış bir şekilde bu davetin gereğini yapmaktan kaçınmıştır.

Kaynakça

Ateş, Süleyman, (ty), Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.

Beydâvî (ö. 685-1286), El-Kādî Nâsıruddin Ebû Saîd Abdullah b. Umer b. Muhammed eş-Şîrâzî, (2000). Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl, tahkîk, ta'lîk tahrîcu'l-ehâdîs, dabtu'n-nass: Muhammed Subhi b. Hasen Hallâk, Mahmûd Ahmed el-Atraş. Dımeşk-Beyrut: Dâru'r-Reşîd.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1979), Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım

İbni Âşûr (ö. 1879-1973), Muhammed et-Tâhir (1984). Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr. Tunis: Dâru't-Tunisiyye.

İbni Kesîr (ö. 774/1373), Ebu'l-Fidâ İsmâîl (2000). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, tahkik: Mustafa es-Seyyid Muhammed ve diğerleri. Kahire: Muessesetü Kurtuba, Mektebetü'l-Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs.

Karaman, Hayreddin – Çağrıcı, Mustafa vd. (2017), Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kasapoğlu, Abdurrahman (2008), "İletişimde Ben-Dili -"Ashâbu'l-Karye" Kıssasından Bir Kesit-", Hikmet Yurdu, 2 (Temmuz-Aralık), s. 57-70.

Kurtubî (ö. 671/873), Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (2006). el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân. Tahkik: Addulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Râzî (ö. 604/1210), Fahreddîn ibnu'l-Allâme Dıyâeddîn (1981), Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî el-müştehir bi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâtîhu'l-Ğayb, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Sıcak, Ahmet Sait (2017), "Kur'ân Yorum Geleneğinde Habîb En-neccâr: Bir Literatür İncelemesi", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 14, s. 40, s. 445-460, Hatay.

Taberî (ö. 310/920), Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (2001), Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân, tahkik: Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî, Kahire: Dâru Hicr.

Topaloğlu Bekir (2013). "Yasîn Sûresi". DİA, c. 44, s. 340-341, İstanbul.

Zemahşerî (ö. 538/1144), Cârullah Ebul-Kāsım Mahmûd b. Umer (1998), el-Keşşâf an hakāiki't-te'vîl ve uyûnu'l-ekāvîl fî vucûhi't-te'vîl, tahkîk, ta'lîk ve dirâse: Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân.

Toplumsal İhtiyaç Olarak Maslahat Kavramının Önemi

Bünyamin ÇALIK*

Özet

Maslahat; "fayda, yarar, maksat, keyfiyet, doğru, iyilik, uygunluk, yarayışlılık" gibi anlamlara gelir. Maslahatın zıddı ise mefsedet ve mazarrattır. Fıkıh terminolojisinde ise maslahat ruhî veya bedenî, ferdî veya içtimaî olsun, dünyevî ve uhrevî faydaların temini ve zararların giderilmesi şeklinde tanımlanır.

Bu itibarla maslahatın birçok çeşidi vardır:

a. Maslahatı diniyye: Zihni hurafelerden, arındırmak, kâmil insan olmaktır.

b. Maslahatı dünyeviyye: Dünyevi işlerin düzenini teminde öncelikli olan, bir takım zararlı olan şeylerin meydana gelmesine engel olan herhangi bir şeydir.

c. Maslahatı zaruriye: Nefsi, dini, aklı, nesli ve malı korumada önceliği olan herhangi bir şeydir. Örnek: Nikâh, nesli koruma, cihat da dini koruma gibi faydalarından dolayı meşru bulunmuştur.

d. Maslahatı hâcibe: İnsanların zaruret derecesine ulaşmayan ihtiyaçları ile ilgili olan herhangi bir maslahattır.

e. Maslahatı tahsiniye: Bir zaruret veya hacetten dolayı değil, insanların hal ve durumlarının yüksek edep ve sağlam ahlâkî temellerin gerektirdiği şekilde olmasını temin eden maslahatlardır.

f. Maslahatı mürsele: Dinen itibar edilip, edilmediği, iptal ve ilga edildiği de bilinmeyen, maslahattır ki, bazı hususlarda bir delil olarak kabul edilir.

g. Maslahatı mutebere: Bir hükmü vaz ve ispat hususunda şer'i şerifin itibar ettiği illet ve maslahattır.

h. Maslahatı merdûde: Dinin iptal ve ilga ettiği maslahattır.

Anahtar Kelimeler: Maslahat, Zaruret, İhtiyaç.

The Importance of Maslahat Concept as a Social Need

Abstract

Maslahat has certain meanings such as benefit, purpose, arbitrary, right, goodness, usefulness. The opposite meanings of the Maslahat are *"mefsedet"* and *"mazarrat"*. According to Islamic Law terminology Maslahat is defined as the provision of spiritual or physical, individual or social, secular and otherworldly benefits and the elimination of damages. Within this framework there are several types of Maslahat:

1. Maslahatı diniyye: This is the religious type. It is to purify the mind from superstition and to become the perfect human being.

2. Maslahatı dünyeviyye: This type contains earthly affairs. The priority in securing the order of earthly affairs is anything that prevents the occurrence of certain harmful things.

3. Maslahatı zaruriye. This type contains any subjects that give priority to protect religion, reason, nafs, descendants and property. For example the marriage has been defined as legal since it protects descendants. The same rule applied for jihad; it has been defined as legal because it helps to protect the religion.

4. Maslahatı hâcibe: This is a type of maslahat that is related to needs of humans which do not reach the necessity.

5. Maslahatı tahsiniye: This type of maslahat ensures that people's situations are required by high decency and solid moral foundations, not because of necessity.

6. Maslahatı mürsele: This the type of maslahat that is unknown whether they are dignified, canceled or annulled and which is also considered as evidence in some subjects.

7. Maslahatı mutebere: This type of Maslahat that şer'i şerif relies on to prove or to denounce a provision.

8. Maslahatı merdûde: This is the maslahat that religion abolishes and cancels.
Keywords: Maslahat, Necessity, Exigency.

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, buncalik@hotmail.com.

Giriş

Maslahat; "fayda, yarar, maksat, keyfiyet, doğru, düzgün ve kusursuz olma, iyilik, uygunluk, yarayışlılık" gibi anlamlara gelir (İbn Manzûr, 1708: 2/516; Zebidi, 1975: 18-19). Maslahatın zıddı ise mefsedet ve mazarrattır. Fıkıh terminolojisinde ise maslahat ruhî veya bedenî, ferdî veya içtimaî olsun, dünyevî ve uhrevî faydaların temini ve zararların giderilmesi şeklinde tanımlanır.

Bu itibarla maslahatın birçok çeşidi vardır:

1. **Maslahatı diniyye:** Zihni hurafelerden, bâtıl fikirlerden arındırmak, fikri geliştirmek, nefsi kötü şeylerden temizlemek, temiz ahlâk sâhibi olmağa çalışmak ve terbiye ederek ruhu güzel itikatlar ile güzel ameller ile süsleyip, kâmil insan olmaktır. Bu gayelere ulaştıran her şey maslahatı diniyyedendir.
2. **Maslahatı dünyeviyye:** Dünyevi işlerin düzenini teminde öncelikli olan, bir takım zararlı olan şeylerin meydana gelmesine engel olan, sosyal hayatın refah ve mutluluğuna vesile olan herhangi bir şeydir.
3. **Maslahatı zaruriye:** Nefsi, dini, aklı, nesli ve malı korumada önceliği olan herhangi bir şeydir. Örnek: Nikâh, nesli koruma, cihat da dini koruma gibi faydalarından dolayı meşru bulunmuştur. İçkinin yasaklanması da aklı, malı, şerefi koruma gibi yararlarından dolayı meşru görülmüştür.
4. **Maslahatı hâcibe:** İnsanların zaruret derecesine ulaşmayan ihtiyaçları ile ilgili olan herhangi bir maslahattır ki, bunun olmaması halinde cemiyetin hayatında bazı sıkıntılar, meşakkatler yüz gösterir. Müzarea, selem, ıstısna', bey-i bil-vefa gibi akitlerin, muamelelerin meşruiyeti bu kabildendir.
5. **Maslahatı tahsiniye:** Bir zaruret veya hacetten dolayı değil, insanların hal ve durumlarının yüksek edep ve sağlam ahlâkî temellerin gerektirdiği şekilde olmasını temin eden maslahatlardır. Bazı haşaratın ve tab'ı insanının nefret edeceği habaisten/pislikten sayılan şeylerin haram olması, güzel giyinmek, adab-ı muaşerete riayet, protokol kurallarına uymak vb. şeyler bu kabildendir.
6. **Maslahatı mürsele:** Dinen itibar edilip, edilmediği, iptal ve ilga edildiği de bilinmeyen, maslahattır ki, bazı hususlarda bir delil olarak kabul edilir. Hırsızlık gibi bir suçla itham edilen bir kimsenin suçunu itiraf etmesi için hapisle veya döverek sıkıştırılması gibi.
7. **Maslahatı mutebere:** Bir hükmü vaz ve ispat hususunda şer'i şerifin itibar ettiği illet ve maslahattır. Kumarın, içkinin yasaklanması bu maslahatla ilgilidir.
8. **Maslahatı merdûde:** Dinin iptal ve ilga ettiği maslahattır. Meselâ: Faiz ve içki nâssen haramdır. Artık para kazanmak maslahatına mebni bunları irtikâp etmek asla tecviz edilemez. Böyle bir maslahat, merduttur, bunun zararı kârından ziyadedir.

Bir maslahatın şer'an muteber olması için de bazı şartlar vardır, şöyle ki;

1. Bir şeyin bir hususta maslahat teşkil ettiği kat 'i surette malum olmalıdır.
2. Bir şeyin bir muteber maslahat olabilmesi için umumi olmalıdır. Hususi menfaatler umumi hükümlere medar/sebep olamaz.
3. Bir husus hakkındaki maslahat, mefsedetten hâli/boş veya melhuz/ akla gelebilen mefsedete râcih bulunmalıdır.
4. Maslahat olduğu anlaşılan şey ile hükmedilebileceğine dair şer'i naslardan birinin

> külli veya cüz 'i bir delâleti mevcut olmalıdır. Nusûsa muhalif olan bir şey ise muteber, meşrû, bir maslahat olamaz (Bilmen, 1967: 1/11-38).

Maslahatı mürsele; İslam hukukçuları arasında tartışmalı olan maslahattır. Mesâlih-i mürsele hakkında âlimlerin iki görüşü vardır: Şafiî, Şia ve Zahiriyye'ye göre delil sayılmaz. Malikî, Hanefî ve Hanbelîlere göre ise delildir.

Delil olarak kabul etmeyenlerin görüşleri özetle şöyledir:

Şeriatın birliğini muhafaza etmek vaciptir, o halde hükümler nesilden nesile değişmemelidir. Şeriatın kudsiyeti korunmalıdır. Öyleyse şeriat hakkında arzulara, heva ve heveslere göre bir şey söylenmez.

Delil olarak kabul edenlerin görüşleri ise özetle şöyledir:

Hayat devamlı bir gelişme içindedir, insanların maslahatları her zaman değişir. Bu maslahatlara uygun hükümler konulmayacak olursa sıkıntıya düşerler, çeşitli yer ve zamanlarda maslahatlarını kaybedebilirler, teşri' zamana, gelişmelere ayak uyduramaz, masâliha riayet edemez olur. Bu ise dinin, insanların maslahatlarını gözetme ve bunu gerçekleştirme gayesine ters düşer.

Şer'î hükümler, bir rahmet olarak maslahatlara itibar edip riâyet etme ve onları gerçekleştirme esası üzerine bina edilmiştir. Nitekim bir ayet-i kerimede Rasûlullah'a hitaben "Ben ancak seni âlemlere rahmet olarak gönderdim" (Enbiya, 21/107) buyrulmuştur. Diğer bir ayette "Allah size kolaylık ister, size zorluk istemez" (Bakara, 21/185) buyrulmuştur. Umumiyetle hükümlerde maslahatın cinsine itibar edilmiş olması, hükümlerin ta'lilinde bu maslahatların cinsinden olan her maslahata itibar edildiği zannı ile hareket etmeyi vacib kılmaktadır. Çünkü zan ile amel etmek vaciptir.

Sahabe, tabiîn ve müçtehit imamların içtihatlarında, maslahata kıyastan daha geniş bir şekilde riayet edilmiştir. Öyle ki bu artık icmâ derecesine gelmiştir (Zuhayli, 1986: 1/255).

Öte yandan İslâm âlimlerinin pek çok şer'î delil ve hükmün ortak noktasını oluşturduğunu ittifakla kabul ettiği bazı temel kaideler de maslahatı gözetme ilkesinin dayanakları arasında zikredilir. Sahâbe döneminden itibaren ortaya konan ictihadî sonuçlarla bilhassa mezhep imamları döneminde fıkhî çözümlerin izahı sadedinde yapılan ilmî münakaşalar dikkatle incelendiğinde -müçtehidin tercihlerini yönlendiren temel anlayış ve düşüncelerin teorik olarak ifade edilmesinden ve ilgili kavramların inceltilmesinden çok pratik çözüm üretme yönü ağır basan- bu süreçte de hükümlerin konuş amaçları ve bu amaçların ortak bir ifadesi sayılabilecek maslahat fikrinin belirleyici bir role sahip olduğu görülür. Sahâbe dönemindeki içtihatlarda maslahat düşüncesine vurgu yapan sözlere sıkça rastlanır. Örnek: Hz. Ali'nin, zanaatkârların kendilerine emanet edilen eşyanın korunmasında titiz davranmamaları ve bunun hak kaybına yol açması karşısında onlara tazmin yükümlülüğü getiren içtihadının gerekçesini açıklarken söylediği söz maslahatla aynı kökten gelen "ıslah" kelimesini içermekteydi ki bu da onun toplumun salahını sağlayacak bir çözümü hedeflediğini gösteriyordu.

Her bir fıkıh doktrinine ait içtihatların fikrî örgüsünü açıklamaya yönelik teorik incelemelerin ve kavramlaştırma çalışmalarının ağırlık kazandığı müteakip dönemde, maslahat kavramının ikincisi birincisinin uzantısı sayılabilecek başlıca iki anlamda kullanıldığı daha açık biçimde görülebilmektedir:

a) Naslarda yer alan hükümlerin amaçları ve yarar fikri bağlamındaki sonuçları, semereleri;

b) Gerek naslarda yer alan hükümleri uygularken gerekse naslarda hükmü özel olarak belirtilmeyen şer'î meseleler için çıkarım yaparken ulaşılan çözümlerin bu amaçlar ve

yararlarla örtüşüp örtüşmediğini belirleyen ölçüt. Bu anlamların yönteme yansıtılması konusunda ise -ictihad metotlarının adlandırılması ve işletilmesinde terim birliğinin sağlanamamasının yanı sıra maslahatın bütün ictihad türlerinde etkili ve fıkhın hemen her alanına uzanan kapsamlı bir kavram oluşu sebebiyle- yaklaşım farklılıklarının, dolayısıyla bu kavramın fıkıh usulü literatüründeki kullanımında bir dağınıklığın bulunduğu görülür (Dönmez, 1989: 28/79-94).

Maslahat

Dünya ve ahiret maslahatlarının çoğunu elde etme zann'ı galibe dayanır. Öyle maslahatlar vardır ki onlar olmayınca her iki dünya da harap olur. Bu maslahatların büyük bir kısmını elde etmek onlara ulaştıran vasıtalar itibariyle zannîdir, katı değildir. Ahiret için çalışan kimseler iyi bir sonuçla karşılaşacaklarına emin olamazlar. Ancak iyi bir sonuç elde edecekleri ümidiyle amel ederler. Bununla birlikte amellerinin kabul edilmeme korkusunu taşırlar. Bu durum şu ayetî celilede açıklanmıştır: "Ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar ..."(Muminûn, 23/60)

Aynı şekilde dünya için çalışanlar da hüsnü zanna binaen hareket ederler. İnsanların hüsnü zanna dayanmasının nedeni, genellikle sebepleri gerçekleştiğinde zannın doğru çıkmasıdır. Bu ve benzeri zanların büyük bir kısmı doğru çıkar ve gerçek hayatta meydana gelir. Büyük ihtimalle elde edilecek olan bu tür maslahatlar, sırf az da olsa elde edilememe ihtimali olduğu endişesiyle terk edilemezler, böyle bir şeyi ancak cahil kimseler yapar**.**

Allah u Teâlâ bir kısım maslahatların gerçekleştirilmesini emrederken benzer bazı maslahatları, onları çevreleyen şartlardan kaynaklanan zorluklar ya da onların gerçekleştirilmesi esnasında meydana gelebilecek mefsedetten ötürü istisna etmiştir. Aynı şekilde bazı mefsedetleri yasaklarken benzer bir takım mefsedetleri ise yasak kapsamının dışında tutmuştur. Bu da ya o mefsedetlerden sakınmanın zorluğundan ya da onunla çelişen daha büyük bir maslahattan kaynaklanmaktadır. (İbn Abdüsselam, 2000: 30-167)

Dünya ve Ahirete Ait Maslahatı Bilme

Ahiret ait maslahatlar ve bunlara götüren yollar ancak şeriatla bilinebilir. Herhangi bir şeyin maslahat mı olduğu şer'î delillerle öğrenilir. Bu deliller de Kitap, sünnet, icma, muteber kıyas ve doğru istidlaldir.

Dünyaya ait maslahat ve bunlara götüren yollar ise ihtiyaç, tecrübe, adet ve muteber kanaat gibi delillerle bilinir. Dünyaya dair bir meselenin hükmü bilinemezse bu delillere başvurulur. Bunlar arasında uyum sağlamak, maslahat ve hangisinin öncelikle tercih edileceğini tespit etmek için, bu konuda vahiyle beyan edilen bir hüküm olmadığından akla başvurulur ve hükümler buna dayandırılır. Allah u Teâlâ'nın taabbudî olarak koyup maslahatlarını kullara bildirmediği hükümler dışındaki tüm hükümler bu prensibe dayanır. Amellerin iyi ve kötü olanı bu şekilde bilinir.

Yaratma, rızık verme, mükellef tutma, mükâfat veya ceza verme Allah için zorunlu olmadığı gibi iyi olan maslahatları yapıp kötü olan mefsedetlerden sakınma da O'nun için zorunlu değildir. Ancak bunları yapması O'nun kullarına olan lütfu ve yüceliğindendir. Tam tersini yapmış olsa bile, O'nun yaptığı kötü olmaz. Zira O'na sınırlama getirecek hiçbir güç yoktur.

Maslahat götürmeleri açısından kulların fiilleri şunlardır:

1. Dünyevî bir maslahata götüren fiiller
2. Uhrevî bir maslahata götüren fiiller
3. Hem dünyevî hem de uhrevî maslahata götüren fiiller.

Tüm bu fiillerin yapılması Allah u Teâlâ tarafından, emredilmiştir. Bu fiiller hakkındaki emir her birinin iyilik ve doğruluk derecesine göredir. İman ve irfan örneklerinde olduğu üzere fiillerin bir kısmı, kendileri için vadedilen sevaptan daha hayırlıdır. Bazen de sevap fiilden daha hayırlı olur. Allah'ın cemâlini seyretme ve bundan sonra nimetlerin en büyüğü olan O'nun rızasına nail olma misal olarak zikredilebilir (İbn Abdüsselam, 2000: 30-167).

Maslahatın Kısım ve Dereceleri

Maslahatın bilinebilme açısından kısımlara ayrılır:

1. Hem zeki ve hem de aptal kimselerin bilebildikleri maslahatlar,
2. Sadece zeki kimselerin bilebildiği maslahatlar,
3. Sadece veli/seçkin kulların bilebildiği maslahatlar,

Allah u Teâlâ kitabında kendi uğrunda gayret gösterenleri yoluna ulaştıracağını vadetti. "Bizim uğrumuzda gayret gösterenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz"(Fussilet, 41/26). Allah'ın veli kulları O'nun koyduğu hükümleri ve şeriatını öğrenmek için eksiksiz ve mükemmel bir çaba sarf ederler. Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Onların ilimlerini yanlış görüp haklarında kötü sözler sarf eden, onların maksatlarını anlamayan ahmak kimselerin cehaletine bakmamak gerekir.

Nasıl ki her peygambere kötü kimseler düşman kılınmışsa Allah dostlarının da aynı şekilde düşmanları vardır. Ahmak kimselerin düşmanlığına peygamberlerin sabrettiği gibi sabreden âlimler; peygamberlerin yardım gördükleri, ecir kazandıkları ve zafere ulaştıkları gibi yardım görür, ecir kazanır ve zafere ulaşırlar.

Şeriatın tamamı, küçük büyük tüm maslahatları temin etmeye yöneliktir. Allah u Teâlâ bütün hükümleri, ya dünyevî veya uhrevî bir maslahatı temin eder. (İbn Abdüsselam, 2000: 30-167).

Maslahatların Dünyevî ve Uhrevî Olması

Maslahatlar elde edilmesi vacip, mendup ve mubah olanlar şeklinde üç kısma ayrılır. Önemli maslahatların elde edilmesi bütün şeriatlarda farz kılınmıştır.

Maslahat bir başka açıdan da üçe ayrılır.

Birincisi, uhrevî maslahatlar. Bunlar ahirette elde edileceği umulan maslahatlardır. Zira kimse amelinin nasıl sonuçlanacağını bilemez. Bilse bile amelinin kabul edilip edilmeyeceğini kesin olarak bilemez. Bunu da bilse amelinden sevap ve maslahat elde edip edemeyeceğini kesin olarak bilemez. Çünkü kabul edilen amelin sevap ve maslahatları da ahirette amellerin tartılması sırasında gidebilir.

İkincisi, dünyevî maslahatlar. Bunlar da kendi içinde ikiye ayrılır.

1. Yiyecek, içecek, giyecek, nikâh kıyılan hanım, ikamet edilen ev ve binilen hayvanlardan elde edilecek maslahatlarda olduğu gibi hemen elde edilen maslahatlar. Yine karşılıklı olarak bedellerin hemen teslim edildiği muameleler ile avlanma, ot biçme, odun toplama örneklerinde olduğu gibi sahipsiz mubah şeylere el koyma ile elde edilen maslahatlar da bu gruba girer.
2. Kâr elde etmek için ticaret yapma örneğinde olduğu gibi elde edileceği umulan maslahatlar. Kâr umuduyla yetim mallarını işletme, ilim ve zanaat öğrenme, ev inşa etme, hububat alma, ağaç dikme vs. tüm bunlardan maslahat elde edileceği kesin değildir, sadece umulur. Aynı şekilde had cezaları ve diğer seri cezaların suçlu için caydırıcı olma mas-lahatının elde edileceği umulur.
   Üçüncüsü; hem uhrevi hem de dünyevi maslahatlar. Zekât, kefaret vs. malî ibadetler örnek olarak verilebilir. Bunları alan kimse için dünya maslahatı, veren

kimse için ahiret maslahatı söz konusudur. Dünyevi maslahat hemen elde edilir, ahiret maslahatının ise elde edileceği umulur (İbn Abdüsselam, 2000: 30-167).

Maslahatların Elde Edilmesi Farz-ı Ayn ve Farz-ı Kifaye Olması

Maslahatlar ikiye ayrılır:

1. Yerine getirilmesi halinde büyük bir maslahat elde edileceğinden yapana sevap, terki halinde büyük bir mefsedet hâsıl olacağından terk edene günah kazandıran maslahatlar. Bunlar da kendi içinde ikiye ayrılır.
    1.1. Farz-ı kifaye olan maslahatlar. Mesela bütün mükelleflerin bilmesi gereken dini hükümlerin dışında fetva verme derecesine erişecek kadar dini hükümleri öğrenme farz-ı kifayedir.
    1.2. Farz-ı ayn olan maslahatlar. Her mükellefin bilmesi gereken dini hükümleri bilme, fâtiha okuma, namazların rükünlerini yerine getirme, hac, umre, namaz, zekât ve oruç gibi ibadetler örnek olarak zikredilebilir.
2. Maslahatların ikincisi, yapanın sevaba nail olduğu, terk edenin cezaya çarptırılmadığı maslahatlardır. Bu da kendi içinde ikiye ayrılır.
    2.1. İnsanların bir kısmının yerine getirmesi istenen sünnetler. Ezan okuma, kamet getirme, müslüman bir gruptan bazılarının yanlarından geçen müslümanlara selam vermesi, hapşıran kişiye hayır dua etme, cenazeler için yapılması gereken mendup fiiller örnek olarak zikredilebilir.
    2.2. Herkesin yerine getirmesi istenen sünnetler. Namazın sünnetleri, belli günlerde oruç tutma, bayram namazları, küsuf namazları, teheccüd namazı, hasta ziyareti, itikâfa girme, kurban ve hac ile ilgili sünnetler, vacip olan tavafın dışında Kâbe'yi tavaf etme, sadaka verme örnek olarak sayılabilir. Bunların maslahatları vacip olan fiillerin maslahatlarından daha azdır (İbn Abdüsselam, 2000: 30-167).

Maslahatların Dereceleri

Maslahatlar dereceleri bakımından üçe ayrılır.

1. Allah'ın kullarına vacip kıldığı maslahatlar: Bu da kendi içinde derecelere ayrılır; üstün, en üstün ve bunların ortasında olanlar. En üstün maslahatlar, bizatihi değerli, en kötü mefsedetleri ortadan kaldırıp, en çok tercihe şayan maslahatları meydana çıkaranlardır. Rasûlüllah (s.a.v.)'e amellerin en üstünü hangisidir diye soruldu, "Allah'a iman dedi, sonra hangisi diye soruldu, Allah yolunda cihad buyurdu, sonra hangisi diye sorulunca da Allah indinde kabul edilen hac buyurdu" (Buharı, 1998: 1 /77). Elde edilmesi vacip olan maslahatların dereceleri bir noktaya kadar kademe kademe azalır. En düşük mertebeden bir derece daha aşağısı artık mendup olan maslahatların en üst mertebesidir. Farz-ı ayın olan maslahatlar gibi farz-ı kifaye olan maslahatlar da elde edilen maslahat açısından farklılık arz ederler. Savunma savaşı, hücum savaşından; cana ya da bedenin herhangi bir uzvuna yönelik saldırıyı defetme, mal ve benzeri menfaatlere yönelik saldırıyı defetmeden daha üstündür. Aynı şekilde iyiliği emretme ve kötülükten menetme, emredilen maslahatın ya da menedilen mefsedetin derecesine göre farklı derecelerdedir.
2. Allah'ın kullarına mendup kıldığı maslahatlar: Bu maslahatlar kulların daha iyi olmaları içindir. Mendup olan maslahatların en üst derecesi, vacip olan maslahatların en alt derecesinden daha aşağıdadır. Mendup maslahatlar da en üst dereceden en aşağıya kadar farklılık arz eder. Bunlardan daha aşağı mertebede

mubah maslahatlar vardır. Mendub-u kifaye olan maslahatlar da elde edilen maslahat ve üstünlük açısından farklılık arz eder.

3. Mubah Maslahatlar: Mubah olan maslahatlar dünyevidir. Bunların bazıları daha faydalı ve daha önemlidir. Bunlar için ahirette ecir söz konusu değildir. Bir hurmanın yarısını yiyen kimse, dünyevi bir maslahat elde etmek suretiyle kendisine iyilik etmiş olur. Yarım hurmayı sadaka olarak veren kimse ise uhrevi bir maslahat elde etmek suretiyle kendisine iyilik ettiği gibi fakir kimseye de dünyevi bir maslahat sağlamış olur. Faydası sadece kendisine olan uhrevi bir maslahatı gerçekleştiren kimse ecrini alır. Ancak faydası bir başkasına da sirayet eden bir maslahatı gerçekleştiren kişi ken-disi ecir kazandığı gibi diğer kişi de ahiret ya da dünya maslahatı elde etmiş olur (İbn Abdüsselam, 2000: 30-167).

Maslahatların Çeşitli Açılardan Başka Taksimleri

Maslahatlar; değerli-değersiz, önemli-önemsiz, çok-az, açık-kapalı, uhrevi-dünyevi gibi çeşitli açılardan da taksime tabi tutulur. Dünyevi olanlar da kendi içinde kesin ve şüpheli olan ile ittifak ve ihtilaf edilen şeklinde taksime tabi tutulur. Benzer şekilde bazı maslahatların diğerlerine tercih edilmesi durumları da ittifak ve ihtilaf edilen şeklinde ikiye ayrılır.

Doğru yola ulaşmış kişi maslahat olduğunda ittifak edilen şeyleri yapan kişidir. Bu kişiden daha üst mertebede olan kimse, bunlara ilaveten maslahat olduğunda ihtilaf olan şeyleri yapan kimsedir. Zira maslahat şüphesi olanları yaparak onları elde etme, ihtiyatlı olan yoldur. Fakat bunu yapanlar çok azdır.

Maslahatların bazılarını hem genel halk kitlesi hem de seçkinler bilebilir. Bazılarını ise yalnızca seçkinler bilir. Kimi maslahatlar da vardır ki onları seçkinlerin seçkinleri bilir. Bunların gizli olanlarına ancak Allah'ın kalbine nur indirdiği kimseler vâkıf olur. Bu durum dünya maslahat ve mefsedetleri için böyledir. Aynı şekilde dinî ve tabiî ilimler, ülke idaresinde izlenen siyaset ve bunun dışında diğer velayet ve idareyle ilgili tüm meselelerde de insanlar arasında ihtilaf vardır.

Aynı Anda Elde Edilmesi Mümkün Olmayan Maslahatların Denk Olması

Maslahatlar birbirine denk olup aynı anda elde edilmeleri de mümkün olmazsa bunlardan birini önce elde edip diğerini sonraya bırakma konusunda serbest kalırız. Dilersek kura çekebiliriz. Bunun örnekleri çoktur:

1. Birbirine denk iki Müslümanın canına yönelik aynı anda yapılan bir saldırı gördüğümüzde, aynı anda ikisini birden defedemiyorsak, birini seçmede serbest kalırız.
2. Birbirine denk iki kadının namusuna yönelik bir saldın gördüğümüzde, ikisini aynı anda önleyemiyorsak birini seçeriz. Şayet aynı anda bir çocuğun sapık ilişki ve bir kadının tecavüzle karşı karşıya olduğunu görürsek ne yapmamız gerektiği ihtilaflıdır. Bir görüşe göre tecavüz etmek isteyenin önlenmesi gerekir, zira zinanın mefsedeti sapık ilişkide yoktur. Üstelik ulema zinanın had cezasında ittifak etmişken sapık ilişkinin had cezasında ihtilaf etmiştir. Diğer görüşe göre önce sapık ilişkinin önlenmesi gerekir. Çünkü bu ilişkinin hiçbir şekilde helal olması mümkün değildir. Ayrıca sapık ilişki, erkekler için hor görülme ve saygınlığı yitirme neticesini doğurur. Diğer bir görüşe göre ise ikisinden birini tercihte serbest kalırız.

3. Birbirine denk, masum İki müslümanın yine birbirine denk miktardaki mallarına yönelik saldırı gördüğümüzde hangisini izale edeceğimiz hususunda serbest kalırız.
4. Hâkim iflas eden bir kimseye hacir koyduğunda alacaklılar, alacakları oranında denk tutulurlar.
5. İki kişiye borçlu olarak ölen kimsenin geriye bıraktığı mal toplam borcunu ödemeye yetmiyorsa, borçlular hisseleri oranında denk tutulur. Zira hiçbirinin diğerine bir üstünlüğü söz konusu değildir.
6. Birbirine denk iki fakir gelse, kişi dilediğine yardım edebilir.
7. Birbirine denk iki kurban olsa, kişi istediğini önce keser. Şayet denk olmasalar üstün olandan başlanır.
8. Birbirine denk iki hanımı olup birinin nafakasını temin edebilen kimse nafakayı ikisine denk olarak bölüştürür. Taraflardan birinin mahrum bırakılma hissine kapılmasına engel olmak için kura çekmek de caizdir.
9. Her yönden birbirine denk iki oğlu bulunup sadece birine yetecek kadar nafaka temin edebilen kimse, bu nafakayı ikisine bölüştürür.
10. Birbirine denk iki borçlusu olup sadece birinin borcunu ödemeye gü-cü yeten kimsenin bu parayı ikisine dağıtması evladır. Birini diğerine tercih etmesi de caizdir.
11. Birbirine denk iki hak için şahitlik etmek üzere aynı anda çağrılan kimse ikisinden birine gitme konusunda serbesttir. Haklar birbirinden farklı ise, mesela birinin yok olmasından korkuluyorken diğeri için böyle bir şey söz konusu değilse yok olmasından korkulan hak için şahitlik yapmaya git-mek vacip olur. Ancak haklardan biri için böyle bir durum söz konusu değilse ikisinden biri tercih edilebilir(İbn Abdüsselam, 2000: 30-167).

Tamamı veya Bir Kısmı Ya Da Bir Vasfı Yok Edilerek Maslahat Elde Edilebilen Şeyler

Tamamı veya bir kısmı ya da bir vasfı yok edilerek maslahat elde edilebilen şeyler şunlardır:

1. Tamamı yok edilerek maslahat elde edilebilen şeyler: Yiyecek, içecek, ilaç ve benzeri şeyler şifa bulmak, gıda almak, Allah'a kulluk edebilmek için tüketilir. Odunların yakılması, elbise, halı, yatak ve sair alet ve edevatın eskitilmesi de örnek olarak zikredilebilir.
2. Bir kısmı yok edilerek maslahat elde edilebilen şeyler: Mesela kangren olan kol canın korunması için kesilir. Zira vücudun diğer yerleri henüz sağlıklıdır. Her ne kadar bir kolun yok edilmesi söz konusu olsa da burada bir canın kurtarılması gibi daha büyük bir maslahat vardır. Bazen malların bir kısmı yok edilmek suretiyle geri kalan kısmı korunur. Yetim ya da delilere ait mallar ile kamu yararına tahsis edilmiş malların gasbedilmesinden korkuluyorsa, gaspa engel olmak için bu mallar kusurlu hale getirilebilir. Zira kusurlu hale getirilmekle mal gasbedilmekten korunmuş olur. Bu durum malın korunması için bekçi tutma; dükkân kiralama gibi masraf yapılmak suretiyle malın azalmasına benzer.
3. Bir vasfı yok edilerek maslahat elde edilebilen şeyler: İhramlı iken terliğin eklem kemiğinden aşağısı kesilir. Zira ihram gereklerine riayet, terliklere zarar vermekten daha önemlidir. Yine kâfirlerin mallarını tahrip etmek, yakmak, ağaçlarını kesmek, onları zor duruma düşürmek ve mecbur etmek için caiz kılınmıştır (İbn Abdüsselam, 2000: 30-167).

Maslahatlara Götüren Vesileler

Allah'a itaate götüren vesilelerin gayeleri ve onlardan elde edilecek maslahatların farklılık arz etmesine paralel olarak vesilelerden elde edilecek sevaplar da farklılık arz eder. En üstün gayeye götüren vesile en üstün olandır.

Allah (cc)'ın zatını ve sıfatlarını bilmeye vesile olan şey, O'nun insanlar için koyduğu hükümleri bilmeye vesile olandan; O'nun insanlar için koydu-ğu hükümleri bilmeye vesile olan şey, bu hükümlerin gerçekleştirileceği günleri bilmeye vesile olan şeyden; cihada koşmaya vesile olan şey, Cuma namazına koşmaya vesile olandan; Cuma namazına koşmaya vesile olan şey, diğer farz namazlar için cemaate koşmaya vesile olandan; farz namazlar için cemaate koşmaya vesile olan şey, cemaatle kılınmaları emredilen bayram namazları, güneş ve ay tutulması namazı gibi mendup namazlara koşmaya vesilen olandan daha üstündür.

Maslahatın tam olarak elde edilmesine vesile olan şey, eksik olarak elde edilmesine vesile olandan üstündür. Allah (cc)'ın risaletini insanlara tebliğ etmek vesilelerin en üstünlerindendir. Çünkü bu, peygamberlerin yönlendirdiği tüm maslahatları elde etmeyi ve sakındırdığı tüm mefsedetleri izale etmeyi sağlar. Sakındırma, Allah'ı inkâr ve O'na itaatsizlik etme mefsedetlerini izaleye vesiledir. Müjdeleme, Allah'a iman ve O'na itaat etmeye vesiledir. Aynı şekilde methetme ve kınama da birer vesiledir.

İyilikleri emretme, emredilen iyiliğin maslahatını elde etmeye vesiledir, iyiliği emretmenin sevap ve üstünlük bakımından derecesi emredilen fiilin maslahatının derecesine göredir, imanın emredilmesi, en üstün olandır. Farz olan amelleri emretme, nafile olanları emretmekten daha üstündür. Yoldaki engelleri ortadan kaldırmayı emretmek, iyilikleri emretmenin en düşük mertebesidir.

İki ayrı maslahatı aynı anda elde etme imkânı olan kimsenin her ikisini birden elde etmesi gerektiği prensibi gereğince, aynı anda iki ayrı iyiliği emretmeye gücü yeten kimsenin, ikisini birden emretmesi gerekir. Şayet ikisini birden emretmek mümkün olmazsa, daha üstün olanını emreder. Nitekim daha üstün maslahatın daha alt seviyedeki masla-hata tercih edileceğini beyan etmiştik, iki ya da daha fazla iyiliği aynı anda emretmeye şöyle bir misal verilebilir: farz olan namazın vakti geçmek üzere olduğu halde hâlâ kılmamış bir grup gören kimse onların hepsine birden namaz kılın ya da namaza kalkın der. Çünkü onların her birine hemen namazı emretmek vaciptir.

İnsanlara öğretilmesi, anlatılması gereken şeylerin de dereceleri farklı farklıdır. Bunlar iki kısımda ele alınabilir:

1. Bizzat gaye olana vesile olan öğretme. Tevhid inananın öğretilmesi, Allah'ın sıfatlarının öğretilmesi böyledir. Çünkü bunların bilinmesi en üstün maslahatlardandır. Dolayısıyla bunlara vesile olan şeyler de en üstün vesilelerdendir.
2. Bir başka vesileye vesile olan öğretme. Mesela dinî hükümleri öğret-mek böyledir. Çünkü bu dinî hükümleri bilmeye vesiledir ki bu da Allah'a itaat etmeye vesiledir. Allah'a itaat de sevaba ve O'nun rızasını kazanmaya vesiledir. Bunlar da en üstün gayelerdendir.

Hiç şüphe yok ki, gayeler ortadan kalkınca vesileler de kalkar. Cuma namazını veya farz namazları cemaatle kılma ya da cihada çıkma sorumluluğu düşen kimseden bunlara vesile olan şeyleri yapma sorumluluğu da düşer. Çünkü vesile olan şeylerin vacip olması gaye olan şeylerin vacip olmasına binaendir. Mendup olan amellere dair sorumluluğun

düşmesiyle onlara vesile olan şeylerin sorumluluğu da düşer. Çünkü vesile olan şeylerin mendup oluşu, gaye olanın mendup oluşuna bağlıdır.

Farz olan iki namazdan hangisini eda etmediğini unutan kimsenin ikisini de kaza etmesi gerekir. Birini farz olduğu için kaza eder, diğerini farz namazı kılma maslahatını elde etmeye vesile olduğu için kaza eder. İkincisini kaza edeceği zaman, kaza etmesi gereken namazın önce kıldığı namaz olduğunu hatırlarsa ikincisini kaza etme yükümlülüğü ortadan kalkar. Zira artık farzın ifası maslahatını elde etmeye vesile olma durumu söz konusu değildir.

Her iki namaz da kılınmışsa, hakikatte kazası gerekmeyen namaz yok hükmünde mi olur, yoksa nafile olarak kılınmış mı olur? Belli bir namaza niyet ettiği halde o namazı kılmış olmayan kimsenin namazının yok hük-münde mi yoksa nafile mi kabul edileceğine dair ihtilafa binaen bu konu da tartışmalıdır, iki görüş var; birincisine göre ilk namazı kılarken, kaza etme-si gereken namazın o namaz olduğunu hatırlarsa namazını tamamlar ve ikincisini kaza etme yükümlülüğü ortadan kalkar. İkinci görüşe göre, kaza etmesi gereken namazın ikinci namaz olduğunu hatırlarsa birinci namazın farz olması hükmü düşer. Nafile olarak eda edilmiş olmasında ise ihtilaf vardır.

İki namazın her birinin farz oluşunda tereddüt varken niyet nasıl geçerli olur, şeklindeki soruya şöyle cevap veririz: Her iki niyet de geçerli olur. Zira her birinin zimmette kaza edilmesi gereken birer farz namaz olduğu kabul edilir. Bundan dolayı da niyet geçerli olur. Çünkü ikisinin de kazası ge-reken farz namaz olabileceğine dair zan vardır. Bu durum şu meseleyle benzerlik arzeder: belli bir farz namazı eda edip etmediğinde şüpheye düşen ki-şi bu şüpheyle beraber o namazı eda eder. Buradaki niyet, o namazın zimmette borç olarak durduğuna dayanır.

Gaye ortadan kalkınca ona götüren vesilenin de hükmünün kalmayacağı konusunda bir istisna vardır. Başında hiç saç olmayıp hac ibadetini ifa eden kişinin usturayı başında gezdirmesi gerekir. Hâlbuki bize göre usturanın başta gezdirilmesi, saçların kesilmesine vesile olduğu için gereklidir. Ancak bu konuda usturanın başta gezdirilmesinin vesile değil bizatihi gaye olduğu düşünülürse; bu mesele, iki şeyi yapması emredilip birine güç yetirdiği halde diğerine güç yetiremeyen kişinin durumu gibi olur.

Dinî ilimleri bilmek, dinin emirlerini bilmeye vesiledir. Ezan, bir açıdan vesile bir açıdan gayedir. Allah (cc)'a övgü içeren zikirlerden oluşması itibariyle gaye, namazın ilam açısından ise vesiledir. Özellikle "hayye ale's-salat" ve hayye ale'l-felah" kısımları namaz vaktinin ilanına ve Cuma namazı ile sair farz namazlara davete vesiledir. İmamın tekbir alırken sesini yükseltmesi ona uyulmasına yardımcı ve vesiledir. Müezzin tarafından cemaat için tekbirlerin tekrar edilmesinde iki ayrı sevap vardır. Birincisi Allah u Teâlâ'ya yapılan övgüden Ötürü, diğeri ise cemaate namazın başladığının ve rükünlerin duyurulmasından ötürüdür.

Mubah olan bir şey hususunda birine yardım etmek, mubah olan. O şeyin maslahatının elde edilmesine vesiledir. Bu yardımın maslahatı ise uhrevîdir.

Dolayısıyla bu vesilenin sevabı gayesinden daha üstündür. Çünkü bunun se-vabı, mubah olan bir şeyin maslahatından daha üstün ve kalıcıdır.

Malî ibadetlerin hepsi verenlerin sevap kazanmasına, alanların ise ihtiyaçlarını gidermesine vesiledir. Zekât, kefaret, vakıf, hibe, hediye verme, vasiyet; tüm bunları verenlerin ahirette ecir kazanmasına, alanların dünyada veya ahirette ya da her ikisinde maslahat elde etmesine vesiledir.

Kişinin nefsini; yeme içme ve cinsel ilişkiden alıkoyması gaye, oruç ise vesiledir. Kişinin oruçluyken Allah'a yakınlaştığı kadar başka zamanda yakınlaşması mümkün olmaz. Oruç, şehevî duygulara engel olmaya, yeme, iç-me ve cinsel ilişki konularında Allah'ın verdiği nimetlerin kadrini bilip şükretmeye, oruçlunun açlık ve susuzluğun ne demek olduğunu bilip fakirlere şefkatli davranarak ve onlara sadaka vererek iyilikte bulunmasına vesile olduğu için farz kılınmıştır.

Abdest ve gusül, şart oldukları ibadetler için vesiledir. Namaz, Allah (cc)'ı tazim ve O'nun rızasını kazanmayı içerdiği için gayedir.

Bedelli akitler, her iki tarafın da maslahatına olan vesilelerdir. Hakların düşürülmesi, hakkını düşürenin sevap kazanmasına, diğer tarafın dünyada rahatlamasına, ahirette bu borç karşılığında sevaplarının alınmasından kurtulmasına vesiledir. Ödünç verme, tazmin sorumluluğu yükleyen akitler, vekâlet, emanet alma, başkasına ait malı muhafaza etme; hepsi onların gayeleri için vesiledir.

Avlanma, ot ve odun toplama dünyevî menfaatlere sahip olmaya ve buna bağlı uhrevî menfaatler kazanmaya vesiledir. Çalışıp kazanılması vacip ya da mendup olan her şeyi elde etmeye çalışmak da aynı şekilde vesiledir. Neşeli olma ve tebessüm etme, kardeşlik duygularının geliştirilmesine vesiledir.

İnsanlara vaaz etme onları iyiliklere yönlendirme ve kötülüklerden sakındırma ahiret maslahatlarının elde edilmesine vesiledir. Hutbeler ise hem gaye hem de vesiledir. Hutbelerde yer alan Allah'a övgü ve hamd gayedir. Hutbede yapılan vaaz ve davetler ise vesiledir. Zira hutbede insanlar dünyevî veya uhrevî ya da hem uhrevî hem de dünyevî bir maslahatın elde edilmesine davet edilirler. Nasihat da, ilgili maslahatın elde edilmesine vesiledir (İbn Abdüsselam, 2000: 30-167).

Sonuç

Maslahat; naslar nasıl yorumlanmalı nasıl anlaşılmalı ve uygulanmalı?" sorusunun yanı sıra, "Naslarda özel olarak değinilmemiş olaylar, ana kaynaklardaki hükümlere hâkim olan ruh ve düşünceye uygun biçimde nasıl çözüme kavuşturulabilir?" gibi sorularına cevap arayan, kısaca ictihad faaliyetini İslâm teşrîinin özüne ve amacına göre denetlemeye yönelen zihnî çabanın ürünü olduğu söylenebilir.

Güncel toplumsal meselelerin çözülmesi, sonuca varılması sosyal bir ihtiyaçtır. Bu itibarla toplumsal ihtiyaç olarak maslahat kavramının önemi inkâr edilemez bir hakikattir.

Kaynakça

Bilmen, Ömer Nasuhi. Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1967.

Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (ö.256/870), "el-Camiü's-Sahih = Sahih-i Buhari.", Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, 1998/1419.

Buharî, Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail el-Buhari, (ö.256/870), Sahih-i Buhari ve tercemesi, mütercim; Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.

Dönmez, İ.K. (1989), "Maslahat", DİA, Cilt:28. s.79-94.

İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım Sülemi. el-Kavaidü'l-kübra = Kavâ'idi'l-ahkâm fi ıslahi'l-en'am, thk. Neziyye Kemal Hammad, Osman Cum'a Damiriyye, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1421/2000.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem. Lisânu'l-Arab, Kahire: Dâru'l-Mearif, 1119/1708.

İzzeddin İbn Abdüsselam, İslami Hükümlerin Esas ve Hikmetleri, Çevir. Süleyman Kaya, Soner Duman, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

Tûfî, Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi. et-Tayin fi Şerhi'l-Erbe'in, thk. Ahmed Hâc Muhammed Osman, el-Mektebetü'l-Mekkiye, 1419/1998.

Zebidi, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l Kâmûs, thk. İbrahim Terzi, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1975.

Zuhayli, Vehbe. el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985.

Zuhayli, Vehbe. Nazariyyetü'd-Damân, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1982.

Pozitif Psikolojinin Kur'anî Temelleri: Altı Çekirdek Erdem

Fatih KANDEMİR*

Özet

Bu çalışmanın amacı, Pozitif Psikolojinin merkezî kavramları olan altı çekirdek erdemin (Bilgelik ve Bilgi, Cesaret, İnsanlık, Adalet, Ilımlılık, Aşkınlık) Kur'anî açıdan bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu bağlamda ilk olarak modern psikolojinin dinî ve manevî konulara bakışına kısaca değinilecektir. İkinci olarak Pozitif Psikolojinin tanımı, konusu ve amacı hakkında özet bir bilgi verilecektir. Üçüncü olarak altı çekirdek erdem ve bu erdemlere ulaştıran güçler tanımlanacak ve bunların sınıflandırılmasına yer verilecektir. Dördüncü olarak altı çekirdek erdemin Kur'ânî temelleri üzerinde durulacaktır. İfade edilmiş olan bu erdemler, ilgili âyetler ve yapılan emprik çalışmalar ışığında açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışma, sonuç ve konu ile ilgili olarak yapılması planlanan çalışmalar için araştırmacılara yönelik bazı önerilerle sonlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Pozitif Psikoloji, Altı Çekirdek Erdem, Güçler, Kur'an-ı Kerîm.

The Qur'anic Foundations of Positive Psychology: Six Core Virtues

Abstract

The aim of this study is to make a Qur'anic evaluation of the six core virtues (Wisdom and Knowledge, Courage, Humanity, Justice, Temperance, Transcendence) which are central concepts of Positive Psychology. In this context, firstly, the psychology of modern psychology will be discussed briefly. Secondly, a brief description of the definition, subject and purpose of Positive Psychology will be given. Thirdly, six core virtues and the forces leading to these virtues will be defined and their classification will be included. Fourth, the Qur'anic foundations of the six core virtues will be emphasized. These virtues will be explained in the light of related verses and empirical studies. The study will be finalized with some suggestions for researchers for the studies that are planned to be carried out in relation to the results and the subject.

Keywords: Psychology of Religion, Positive Psychology, Six Core Virtues, Strenghts, Quran.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi Anabilim Dalı, ffatihkandemir@gmail.com, ORCID orcid.org/0000-0002-4988-2716

Giriş

Modern psikolojinin bilimsel bir disiplin olma sürecine bakıldığında birçok tartışma yapıldığı görülmektedir. Bu tartışmaların temel kaynağını bilimselliğin ölçütü olarak kabul edilen pozitivizm oluşturmuştur. Zira pozitivizm, bilimsel bilginin temeline olguların güvenilir ve geçerli bilgisini yerleştirmiştir. Bu felsefî akım dinî bilgiyi geçersiz saydığı gibi metafizik alan ile ilgili her türlü bilgiyi de yok saymıştır. Başka bir deyişle pozitivizme göre tek geçerli bilgi, bilimsel bilgidir. Bu bilginin tüm objesi de olgulardır. Bu nedenle metafizik ve teolojik düşünceler olgusal hiçbir karşılığı olmayan spekülasyonlardan ibaret olduğu için anlamsızdır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün Avrupa ülkelerine yayılan bu felsefî akım (Kutluer, 2007: 335), fizik bilimlerinin de tek paradigmatik zeminini oluşturmuştur.

Bilindiği üzere modern psikoloji başlangıcından itibaren kendisini kesin bir şekilde dinden ayırmıştır. Böylece modern psikoloji Allport'un da ifadesiyle "ruhsuz bir psikoloji" olmayı kendisinin ayırt edici özelliği ve imtiyazı olarak ortaya koymuştur (Allport, 2014:15).Öte yandan aydınlanma felsefesinin din üzerinde bırakmış olduğu olumsuz etki, bazı antropolojik ateizm temsilcilerinin "dini" ve "dinî tecrübe"yi ruhsal bir patoloji olarak değerlendirmeleri (Köse, 2006: I; Akdemir, 2003: 343; Kandemir, 2018: 346), dinî ve manevî olan tüm olgu ve olayların bilimin nesnesi olamayacağı gerekçesiyle "tabu" haline (Köse, 2006:I-II; Kandemir, 2018: 346) getirilip reddedilmesine neden olmuştur. Özellikle psikoloji tarihinin hiç tartışmasız en simge ismi olan Freud'un dinî inanca sahip bireyleri ruhsal yönden "hastalıklı" kişilikler olarak ilan etmesi, modern psikolojinin gözünde dinin ifade edilen durumunu daha da pekiştirmiştir. Bu durum, din başta olmak üzere birçok dinî-manevi kavramın dışlanmasını beraberinde getirmiş ve modern psikolojinin bazı ekolleri, çalışma alanı olarak sağlıklı bireylerden çok ruh sağlığı bozuk olan bireylere yönelmiştir. Bu bakış açısı özellikle Freud'un psikanalizi ile sembolleştirilmiştir. Psikodinamik kuram olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre insan edilgen, iradesi olmayan ve içsel çatışmaların kaderini belirlemiş olduğu bir varlıktır. Freud'un, "insanlar sevilmek isteyen nazik yaratıklar değil, aksine içgüdüsel eğilimleri arasında saldırganlığın önemli bir payının bulunduğu yaratıklardır" (Burger, 2006:210) şeklindeki ifadesi, bu durumu veciz bir şekilde ortaya koymaktadır (Kandemir, 2019:2).

Daha sonraki süreçte, gerek bilişsel, gerekse de hümanist psikoloji ile insana ve dine dair bu olumsuz bakış açısı yıkılmaya çalışılsa da bu gelişmeye en büyük katkı 1998 yılında Seligman'ın kurmuş olan Pozitif Psikolojiden gelmiştir. 1998 yılında, Amerikan Psikoloji Derneği'nin başkanlığını yaptığı süreçte, "İnsan Güçlerinin Geliştirilmesi: Psikolojisinin Unutulan Misyonu" adlı makalesiyle Pozitif Psikolojinin çalışma alanına işaret eden Seligman (Snyder, Lopez and Pedrotti, 2011: 4-5), Freud'un insan doğasının olumsuz olduğu yönündeki tezine karşı çıkarak, insanların hiç el değmemiş pozitif yaşam deneyimlerinin, sağlam melekelerinin ve karakter güçlerinin onları hastalıklara karşı koruyacak güçlü bir tampon işlevi görebileceğine vurgu yapmıştır (Duckworth, Steen and Seligman, 2005: 631; Seligman, 2007: 30).

1. Pozitif Psikolojinin Tanımı, Konusu ve Amacı

Seligman ve Csikszentmihalyi, Pozitif Psikolojiyi, "pozitif nesnel tecrübeler, pozitif bireysel nitelikler ve yaşam kalitesini yükseltmekle birlikte, yaşamın anlamsız ve faydasız olduğu

hissedildiği anlarda bireyi hastalıklardan koruyan pozitif kurumların bilimi" olarak tanımlamışlardır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000: 5; Ayten, 2014: 27).

Pozitif Psikolojinin konusunun "Hayatı yaşamaya değer kılan şeyler nelerdir?" (Snyder et al., 2011: 3) sorusundan hareketle erdem ve güçler olduğu söylenebilir. Zira insan doğasına patolojik merkezli bir yaklaşımın yetersiz bir tanımlama olduğunu ifade eden bazı psikologlar, "şüphesiz ki negatif özellikler, insan doğasının bir parçasıdır; ama sadece bir parçasıdır" noktasından hareketle Pozitif Psikolojinin gelişim sürecine atıfta bulunmuşlardır. Bu psikologlar, XX. yüzyıl boyunca uygulamalı psikologların düşüncelerine rehberlik etmiş olan, "İnsanların nesi var?" sorusunun, onların "karanlık taraflarını" anlamaya dair iç görülerin bir çığ gibi artmasına neden olduğunu ifade etmişler ve XXI. yüzyılda artık başka bir sorunun sorulmasının vaktinin geldiğinin altını çizmişlerdir: "İnsanlar hakkında doğru olan şey nedir?" Bu soru, insanî güçlerin pozitif işleyişini desteklemeye yönelik olarak bilimsel ve uygulamalı bir yaklaşım olan Pozitif Psikolojide filizlenen teşebbüsün kalbine işaret etmektedir (Snyder et al, 2011: 3). İfade edilmiş olan bu kalp: "erdemler ve güçler"dir. Buradan hareketle Pozitif Psikolojinin amacının, "pozitif duyguları anlamak, güç ve erdemler yaratmak ve Aristo'nun "iyi yaşam" dediği şeyi bulmak için yol gösterici işaretler sunmak" (Seligman, 2007: XI) olduğu söylenebilir.

2. Pozitif Psikolojinin Temel Kavramları: Erdemler ve Güçler

Dahlsgaard ve çalışma arkadaşları araştırma, tanı ve müdahale amacıyla bir omurga oluşturmak üzere pozitif özellikleri sınıflandırmak için bir yöntem arayışında bulunmuşlardır. Araştırmacılar bu amaçla, Çin, Güney Asya ve Batı'daki felsefî ve dinî gelenekleri analiz ederek, her bir geleneğin "iyi yaşam ve ahlâkî davranış" sorularına vermiş oldukları cevapları incelemişlerdir. Bu inceleme sonucunda araştırmacılar, bu geleneklerde sürekli olarak tekrarlanan altı erdeme ulaşmış ve bunları "altı çekirdek erdem" olarak tanımlamışlardır (Dahlsgaard, Peterson ve Seligman, 2015: 173). Bununla birlikte altı çekirdek erdeme ulaştıran yirmi dört karakter gücü bulunmaktadır (Peterson and Seligman, 2004: 29-30). Erdemin farklı durumlarda ve zaman içerisinde görülebilen psikolojik bir özellik, gücün ise, erdemlere ulaştıran yollar olduğunu ifade eden Seligman, erdemlerin soyut olmasına karşın güçlerin her birinin ölçülebilir ve elde edilebilir nitelikte olduğu kanaatindedir (Seligman, 2007:152). İfade edilmiş olan altı çekirdek erdem ve bu erdemlere ulaştıran yirmi dört karakter gücü aşağıda kısaca açıklanmıştır.

2. 1. Bilgelik ve Bilgi Erdemi ile Bu Erdeme Ulaştıran Güçler

		Bilgelik ve Bilgi
Güçler	1	Merak [İlgi, Yenilik Arayışı, Deneyime Açıklık]
	2	Öğrenme Sevgisi
	3	Açık Fikirlilik [Muhakeme, Eleştirel Düşünme]
	4	Yaratıcılık [Özgünlük, Beceri])
	5	Bakış Açısı [Perspektif]

Tablo 1. Bilgelik ve Bilgi Erdemi ve Güçleri

Bilgelik ve bilgi erdemi, "bilginin kazanılmasını ve kullanımını gerektiren bilişsel güçler" olarak tanımlanır (Peterson and Seligman, 2004: 29). Tablo 1'de görüldüğü üzere bilgelik ve bilgi erdemine ulaştıran beş temel güç bulunur. Bu güçlerden ilki olan *merak*, kişinin devam etmekte olduğu deneyimlere kendi iyiliği için ilgi göstermesi, şaşırtıcı konular bulabilmesi,

araştırabilmesi ve keşfedebilmesi anlamlarına gelir. Bilgelik ve bilgi erdeminin ikinci gücü ise ö*ğrenme sevgisi*dir. Bu sevgi, sıradan bir sevgi olmayıp ister tek başına isterse kamusal bağlam içinde olsun kişinin, yeni beceriler, konular ve bilgi kümeleri bakımından ustalaşması anlamına gelir. Bununla birlikte bu güç, merak etme gücü ile de yakından ilişkilidir. Ancak öğrenme sevgisi, kişinin bildiği şeylere sistematik olarak yeni şeyler ekleme eğiliminin ötesinde bir şeydir. Bilgelik ve bilgi erdeminin üçüncü gücünü ifade eden *açık fikirlilik,* bir şeyi tüm yönleriyle incelemek ve düşünmek, ulaşılan sonuçların doğruluğunu teyit etmeden hemen güvenmemek, fikirlerini deliller ışığında değiştirebilmek ve tüm kanıtları adil bir şekilde analiz etmek gibi anlamlara gelirken bilgelik ve bilgi erdeminin dördüncü gücü olan *yaratıcılık* ise, kavramlaştırabilme, bir şeyler yapabilmek için yeni ve üretken yöntemler bulabilmek anlamlarına gelir. Yaratıcılık gücü sanatsal başarıyı içermekle birlikte, sadece bununla da sınırlı değildir. Bilgelik ve bilgi erdemine ulaştıran son güç ise *bakış açısı* (perspektif)dır. Bu güç, bir taraftan kişinin kendisine ve başkalarına anlamlı gelebilecek şekilde hayata bakabilmesinin yollarını bulabilmeyi ifade ederken, diğer taraftan ise başkalarına bilgece danışmanlık hizmeti verebilmeyi ifade eder (Peterson and Seligman, 2004: 29).

		Cesaret
Güçler	6	Kahramanlık [Yiğitlik]
	7	Azim [Sebat, Çalışkanlık]
	8	Bütünlük [Güvenilirlik, Dürüstlük]
	9	Canlılık [Zevk, Heyecan, Dinçlik, Enerjiklik]

2. 2. Cesaret Erdemi ve Bu Erdeme Ulaştıran Güçler

Tablo 2. Cesaret Erdemi ve Güçleri

Cesaret erdemi, "içsel ya da dışsal güçlükler karşısında, hedeflere ulaşma isteğinin kullanılmasını içeren duygusal güçler" şeklinde tanımlanır (Peterson and Seligman, 2004: 29). Tablo 2'de görüldüğü üzere cesaret erdemine ulaştıran dört temel güç bulunur. Bu güçlerden ilki *kahramanlık*tır. Fiziksel cesareti içermekle birlikte bununla sınırlı olmayan kahramanlık gücü, tehditten, meydan okumadan, zorluk veya acıdan korkmamak, engeller olsa bile doğruyu söylemek, popüler olmasa bile, inançları üzerinde hareket etmek anlamlarına gelir. Cesaret erdeminin ikinci gücü ise *azim*dir. Bu güç, zorluklara rağmen başlanılan işleri bitirmeyi, yapılmakta olan her türlü işi tamamlamaktan zevk almayı ifade eder. Bu erdemin üçüncü gücünü oluşturan *bütünlük,* şartlar ne olursa olsun gerçeği söylemeyi, kendini olduğu şekliyle tanıtmayı, samimi davranmayı, kişinin duygu ve eylemlerinin sorumluluğunu almasını ifade ederken, cesaret erdeminin son gücü olan *canlılık* ise, yaşama heyecan ve enerjik yaklaşmak, işleri yarıda bırakmamak, hayatı bir macera olarak yaşamak, kendini hayat dolu ve aktif hissetmek anlamlarına gelir (Peterson and Seligman, 2004: 29.

2. 3. İnsanlık Erdemi ve Bu Erdeme Ulaştıran Güçler

Tablo 3. İnsanlık Erdemi ve Güçleri

"Başkalarına hizmet etmeyi, onları gözetmeyi ve onlara dostça davranmayı içeren güçler" şeklinde tanımlan insanlık erdeminin (Peterson and Seligman, 2004: 29), Tablo 3'te

görüldüğü üzere üç temel gücü vardır. Bu güçlerin ilki olan *sevgi*, diğer insanlara ve özellikle de paylaşım ve bakımın karşılıklı olduğu ilişkilere değer vermeyi içerir. Bu erdemin ikinci gücü olan *nezaket*, başkaları için lütufkâr olmak, onlara iyilik yapmak, yardım etmek ve onlarla ilgilenmek anlamlarına gelirken, cesaret erdemine ulaştıran üçüncü gücü ifade eden *sosyal zeka* ise, diğer insanların ve kendinin motivasyonlarının ve duygularının farkında olmak, farklı durumlara uyabilmek için ne yapılması gerektiğini ve diğer insanlar için problem oluşturan durumları bilmek anlamlarına gelir (Peterson and Seligman, 2004: 29).

2. 4. Adalet Erdemi ve Bu Erdeme Ulaştıran Güçler

	Adalet	
Güçler	13	Vatandaşlık [Sosyal Sorumluluk, Sadakat, Takım Çalışması]
	14	Adillik
	15	Liderlik

Tablo 4. Adalet Erdemi ve Güçleri

"Sağlıklı bir toplum hayatının altında yatan güçler" şeklinde tanımlanan adalet erdeminin (Peterson and Seligman, 2004: 30), Tablo 4'te görüldüğü gibi üç temel gücü vardır. Bu güçlerden ilki *vatandaşlık*tır. Bu güç, bir grubun veya ekibin üyesi olarak çalışmak, gruba sadakat göstermek ve kendi üzerine düşeni yapmak anlamlarına gelir. Bu erdemin ikinci gücü ise, *adillik*tir. Bu güç, tüm insanlara adillik ve adalet kavramlarına göre davranmak, aralarında herhangi bir ayrım yapmamak, kişisel değer yargılarını başkaları hakkında karar verme sürecine dahil etmemek ve herkese eşit şans vermek anlamlarına gelirken, üçüncü gücü oluşturan *liderlik* ise, işlerin yapılması için üyesi olduğu grubun teşvik edilmesini, grup içinde iyi ilişkilerin kurulup sürdürülmesini, grup etkinliklerinin düzenlenmesini ve bunların gerçekleşmesini içerir (Peterson and Seligman, 2004: 30).

	Ilımlılık	
Güçler	16	Affedicilik ve Merhamet
	17	Alçakgönüllülük/Tevazu
	18	İhtiyat
	19	Öz-Düzenleme [Öz-Kontrol]

2. 5. Ilımlılık Erdemi ve Bu Erdeme Ulaştıran Güçler

Tablo 5. Ilımlılık Erdemi ve Güçler

	İnsanlık	
Güçler	10	Sevgi
	11	Nezaket [Cömertlik, Manevî İlgi, Bakım, Merhamet, Özgecilik, "İncelik"]
	12	Sosyal Zeka [Duygusal Zeka, Kişisel Zeka]

"Her türlü aşırılığa karşı koruyan güçleri" ifade eden ılımlılık erdemi (Peterson and Seligman, 2004: 30), Tablo 5'te görüldüğü üzere dört temel güce sahiptir. Bu güçlerden ilki olan *affedicilik ve merhamet*, bir kişinin yanlış yapanları affetmesi, başkalarının eksikliklerini

		Aşkınlık
Güçler	20	Güzelliğin ve Mükemmelliğin Takdir Edilmesi [Huşu, Hayranlık, Yüceltme]
	21	Minnettarlık/Şükür
	22	Umut [İyimserlik, Gelecek Düşüncesi, Gelecek Yönelimi]
	23	Mizah [Neşelilik]
	24	Maneviyat [Dindarlık, İnanç, Amaç]

kabul etmesi, insanlara ikinci bir şans vermesi ve intikamcı bir duyguya sahip olmaması anlamlarına gelir. *Alçakgönüllülük/tevazu* gücü ise, kişinin başarılarının kendisi hakkında konuşmasına izin vermesi, herhangi bir kişiden daha fazla özel bir ilgi beklememesi, spot ışığı aramaması gibi anlamları ifade eder. Ilımlılık erdeminin üçüncü gücü olan *ihtiyat*, kişinin seçimlerine dikkat etmesini, aşırı risk almamasını, pişman olabileceği şeyleri söylememesini veya yapmamasını ifade ederken, bu erdemin son gücü olan *öz-düzenleme* ise, kişinin hissettiği ve yaptığı şeyleri düzenlemesi, disiplinli olması, iştahını ve duygularını kontrol edebilmesi anlamlarına gelir (Peterson and Seligman, 2004: 30).

2. 6. Aşkınlık Erdemi ve Bu Erdeme Ulaştıran Güçler

Tablo 6. Aşkınlık Erdemi ve Güçleri

"Daha geniş bir evrenle bağlantı kuran ve anlam sağlayan güçler" şeklinde tanımlanan (Peterson and Seligman, 2004: 30) bu erdem, Tablo 6'da görüldüğü gibi beş temel güce sahiptir. Bunlardan ilki olan *güzelliğin ve mükemmelliğin takdir edilmesi* gücü, doğadan sanata, matematikten bilime kadar, yaşamın çeşitli alanlarında güzelliğin, mükemmelliğin ve/veya yetenekli bir performansın farkına varmayı ve onu takdir etmeyi içerir. Aşkınlık erdeminin ikinci gücü ise *minnettarlık/şükür*dür. Olan güzel şeylerden haberdar ve minnettar olmak anlamına gelen bu güç, teşekkür etmek için zaman ayırmayı da gerekli kılar. Bu güç kümesinin üçüncüsü olan *umut*, geleceğe yönelik olarak en iyiyi beklemek ve bunu başarmak için çalışmak, iyi bir geleceğin elde edilebilir bir şey olduğuna inanmak şeklinde ifade edilebilir. *Mizah* gücüne gelince bu güç, gülmeyi ve rahatlatmayı sevmek, başkalarını gülümsetebilmek, bir şeyin karanlık yönlerine rağmen aydınlık taraflarını da görebilmek ve şaka yapabilmek gibi anlamlara gelir. Aşkınlık erdeminin son gücü olan *maneviyat* ise, insanın evrenin yüksek amaç ve anlamı hakkında tutarlı inançlara sahip olması, büyük resim içindeki yerini bilmesi, davranışlarına şekil veren ve kendisinin rahatlamasını sağlayan hayatın anlamı hakkındaki inançlara sahip olması gibi anlamlara gelir (Peterson and Seligman, 2004: 30).

3. Pozitif Psikolojinin Kur'anî Temelleri: Altı Çekirdek Erdem

Pozitif Psikoloji, "iyi yaşamı" açıklayabilmek için erdemler konusuna özel bir yer vermiş, erdemlerin en güçlü taşıyıcıları arasında yer alan dini de dikkate alarak, bir anlamda modern psikolojiye din ve maneviyat kapılarını aralamıştır (Kandemir, 2019: 6). Bu noktadan hareket eden Dahlsgaard ve çalışma arkadaşları, erdemlerin dinî temellerini de belirleyebilmek için oldukça kapsamlı bir araştırma yapmışlardır. Bu bağlamda araştırmacılar, Atina felsefî

geleneğinin yanında, Taoizm, Konfüçyüsçülük, Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinî gelenekleri de incelemişlerdir. Bu inceleme sonucunda araştırmacılar, Tablo 7'de görüleceği üzere "altı çekirdek erdem"in ifade edilmiş olan felsefî ve dinî geleneklerin birçoğunda olduğu gibi, İslâmî gelenekte de açıkça zikredilmiş olduğunu tespit etmişlerdir (Dahlsgaard vd, 2015: 194). Tespit edilmiş olan bu altı çekirdek erdem sadece İslâmî geleneğin içinde değil, aynı zamanda İslâmî geleneğin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de de açıkça zikredilmiştir. İfade edilmiş olan erdemlerin ve bu erdemlere ulaştıran güçlerin Kur'an'ın insanlığı bir "hediyesi" olduğu düşünülmektedir.

Tablo 7. Felsefî ve Dinî Geleneklerde Altı Çekirdek Erdem

Gelenekler	**Bilgelik ve Bilgi**	**Cesaret**	**İnsanlık**	**Adalet**	**Ilımlılık**	**Aşkınlık**
Konfüçyüsçülük	A	-	A	A	İ	İ
Taoizm	A	-	A	A	A	İ
Budizm	İ	-	A	A	A	A
Hinduizm	A	A	A	A	A	A
Atina Felsefesi	A	A	A	A	A	İ
Hristiyanlık	A	A	A	A	A	A
Yahudilik	A	A	A	A	A	A
İslâmiyet	**A**	**A**	**A**	**A**	**A**	**A**
A: Açıkça Adlandırılmış		**İ:** Konu Olarak İma Edilmiş				

Kaynak: (Dahlsgaard vd, 2015: 194-195).

3. 1. Bilgelik ve Bilgi

"Bilginin kazanılmasını ve kullanımını gerektiren bilişsel güçler" şeklinde tanımlanan bilgelik ve bilgi erdemi (Peterson and Seligman, 2004: 29) Sternberg'e göre, "büyük ölçüde kişinin zekâsını, yaratıcılığını ve bilgisini ortak bir iyilik için kullanma kararı" anlamına gelir (Sternberg, 2007: 62; Hood, Hill, and Spilka, 2009: 429).

Bilgelik ve bilgi erdemi İslâmî geleneğin üzerinde hassasiyetle durduğu erdemler kategorisindedir. Öyle ki Kur'an-ı Kerîm'de ifade edilmiş olan erdemle ilgili olarak birçok ayet bulunmasına (Alâk 96/1; Zümer 39/9) rağmen, İlâhî Kelâm'ın "Yaratan Rabbinin adıyla oku!" (Alâk 96/1) emri ile başlaması, bu erdemin değerini tek başına anlatabilecek bir anlam derinliğine sahiptir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerîm'de bilgelik ve bilgi erdemine ulaştıran güçlere işaret eden birçok âyet bulunur. "Hz. İbrahim'in ölülerin nasıl diriltileceğini merak ederek Allah'tan bazı taleplerde bulunması" (el-Bakara 2/260), "kadınların miras hakkında

ve yetimlere nasıl davranılması gerektiği ile ilgili olarak birtakım bilgiler öğrenmek istemeleri" (Nisâ 4/127), "fâsık birinin haberine hemen inanılmaması ve doğruluğunun araştırılması" (Hucurât 49/6), "Hz. Lokman'ın oğluna, ortak koşmanın büyük bir zulüm olduğu için Allah'a ortak koşmamasını öğütleyerek" (Lokmân 31/13) olaya farklı bir bakış açısı ile yaklaşması bilgelik ve bilgi erdemine ulaşmayı kolaylaştıracak olan güçlere işaret eden âyetler olarak not edilebilir.

Kur'an'ın bir erdem olarak gördüğü bilgelik ve bilgi, bireyin dinî gelişimi açısından da önemli bir işleve sahiptir. Zira her dindar bireyin Kur'an'ın temel konuları olan inanç, ibadet ve ahlâka dair temel kuralları bilmesi beklenir. Bu nedenle dinin ifade edilen konuları, bir şekilde bilgelik ve bilgi erdemi ile doğrudan ilişkilidir. Ancak bu ilişki her zaman zorunlu değildir. Zira dindar birey, ifade edilen erdeme sahip olmadan da ahlâkî bir hayat yaşayabileceği gibi, ibadetlerini yerine getirerek, geleneksel olarak temayüz etmiş olan inançlarını da sürdürebilir. Bu açıdan, dindarlığın diğer boyutları bilgelik ve bilgi erdemini takip etmediği gibi, bu erdem de dindarlığın diğer boyutlarına bağlı değildir (Kayıklık, 2011: 196). Ancak bu durum, dinî gelişimde bu erdemin önemli olmadığı anlamına gelmez. Zira, dinî gelişim sürecinde bilgelik ve bilgi erdeminin etkisini küçümsemek, bu süreçte ilâhî rehberliğin etki alanını daraltmak anlamına gelir (Karaca, 2007: 280). Kur'ân'da, "Allah'a ancak âlimlerin derin bir saygı göstereceğinin" (Fâtır 35/28) ifade edilmesi, dinî gelişimde bilgelik ve bilgi erdeminin değerini ifade etmekle kalmayıp, bu erdemin insan benliğinin gelişimine de işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte, her ne kadar teorik düzlemde ve Kur'anî bağlamda bilgelik ve bilgi erdeminin insan benliğini geliştirici bir fonksiyonu olsa da bağlanılan din türüne göre bu erdemin kazanılması teşvik edilebileceği gibi, engellenebileceği de bir gerçektir. Örneğin dine içsel bir yönelimin, kişiyi karmaşık ve zor problemlerle yüzleşmekten alıkoyduğu ölçüde dindarlık, bilgelik ve bilgi erdemi için bir engel teşkil edebilirken, içsel dinî yönelimin, kişinin yaşamın karmaşıklığına karşı koyma çabalarının bütüncül bir kristalleşmesini yansıttığı ölçüde dindarlık, bilgelik ve bilgi erdemi için itici bir güç olabilir (Hood et al., 2009: 429).

3. 2. Cesaret

"İçsel ya da dışsal güçlükler karşısında, hedeflere ulaşma isteğinin kullanımını içeren duygusal güçler" olarak tanımlanan cesaret erdemi (Peterson and Seligman, 2004: 29), hiç kuşkusuz fiziksel cesaretten daha geniş bir anlam ifade eder. Bu bağlamda, insanın varoluşunu tehdit eden kronik bir hastalık karşısındaki yaşama arzusunu ifade eden yaşamsal cesaret ya da kişinin nefsinin gayri ahlâkî isteklerine karşı çıkabilmek için sahip olduğu inançlarından güç alarak bu isteklere direnme gücünü ifade eden ahlâkî cesaret gibi çok geniş bir alanda bulunabilecek olan cesaret eylemleri, Pozitif Psikolojinin üzerinde önemle durmuş olduğu cesaret erdemi içinde değerlendirilmektedir (Hood et al., 2009: 429-430).

Cesaret erdeminin Kur'ânî temellerine bakıldığında, "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır…" (Bakara 2/249) ayetinin bu erdemi ifade ettiği görülmektedir. Ayrıca Kur'ân'ın, "Peygamberlerin ve ona iman edenlerin Allah yolunda başlarına gelenlere rağmen, bir kahramanlık örneği sergileyip yılgınlık göstermediklerine, zaafa düşmediklerine ve boyun eğmediklerine" (Âl-i İmrân 3/146), "bir işe başladıktan sonra azim, sebat ve çalışkanlık gibi kararlı bir duruş sergilenmesi gerektiğine" (Âl-i İmrân 3/159) dair ayetleri, cesaret erdemine ulaştıran yollara işaret etmesi açısından bir hayli önemlidir.

Kur'ânî cesaretin "dürüstlük ve güvenilirlik gibi özellikleri geliştirerek" (Yûnus 10/89) kişinin dinî gelişimine olduğu kadar benlik bütünlüğüne de katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Kişisel gelişimden bağımsız bir dinî gelişim olamayacağı için bu durum son derece doğaldır. Ancak Kur'an'ın ifade etmiş olduğu cesaret erdeminin dinî gelişime ve

benlik bütünlüğüne dair etkisinin doğrudan incelenmiş olduğu emprik çalışmalar mevcut değildir. Elbette ki dinî cesaret konusunda birçok tarihsel örnekler vardır. Bu bağlamda dinî inançları nedeniyle seve seve canlarını veren şehitler, din ve cesaret ilişkisinin en can alıcı örnekleridir (Hood et al., 2009: 430). Her ne kadar cesaret erdemi ile ilgili olarak doğrudan yapılmış emprik çalışmalar olmasa da, cesaret erdemine ulaştıran azim gücü ile ilişkili olması nedeniyle sabır ve dindarlık ilişkisi ile ilgili yapılan çalışmaların cesaretin din ile ilişkisi için bir fikir verebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda Doğan'ın çalışmasında sabır ile dindarlık, içsel dinî motivasyon ve psikolojik iyi olma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaların olduğu tespit edilmiştir. Bulgulara göre, sabır düzeyi yüksek olan bireylerin düşük olanlara göre dindarlık, içsel dinî motivasyon ve psikolojik iyi olma düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir (Doğan, 2014: 294-295). Bu tespit "cesaret erdeminin bireysel dindarlığı güçlendirdiği, bunun da bireyin ruh sağlığına olumlu yansıdığı" şeklinde yorumlanabilir.

3. 3. İnsanlık

"Başkalarına hizmet etmeyi, onları gözetmeyi ve onlara dostça davranmayı içeren güçler" şeklinde tanımlanan insanlık erdemi (Peterson and Seligman, 2004: 29), hayatı yaşamaya değer kılan en önemli erdemlerden biridir. Zira bu erdemin birçok psiko-sosyal fonksiyonu vardır. Bu erdem bir taraftan kişinin vicdanî merhametinin tezahürüne işaret ederken diğer taraftan ise, sosyal bir varlık olan insanın içinde yaşamış olduğu toplum ve kültürün güçlenerek, birlikte yaşama bilincine katkıda bulunur.

İnsanlık, psikoloji tarihinin en önemli psikologlarından olan Fromm'un da üzerinde önemle ve ısrarla durmuş olduğu bir erdemdir. Fromm, insanlık erdeminin ifade edilmiş olan fonksiyonuna, vermek, paylaşmak ve fedakârlık yapmak kavramları açısından bakmıştır. Ona göre, bu kavramlar özü itibariyle bir ihtiyacı ifade etmektedir. Her ne kadar bazı insanlar arasında vermek, paylaşmak ve fedakârlık yapma eylemleri sadece sözde kalsa da, yine de birçok insan ifade edilmiş olan ihtiyaç konularında temsil etmiş oldukları değerler ile uyum içindedirler. Ona göre, almadan, karşılık beklemeden vermek, bir şeyler hediye etmeye hazır olmak (kan vermek, yaşamını başkaları için feda etmek), bunları yapan kişinin gerçekten sevgi dolu olduğunun kanıtıdır. İki kişilik bencillik anlamına gelen "yanlış sevgi"nin ise, insanları daha da bencil kılmaktan başka bir işe yaramadığını ifade eden Fromm'a göre gerçek sevgi, sevebilme yeteneğini ve başkalarına verebilme yatkınlığını geliştirir (Fromm, 2003: 142). Hz. İsa'nın, "Sonsuz yaşama kavuşmak için nasıl bir iyilik yapmalıyım?" (Matta 19:16) diye soran bir kişiye, "adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, annene ve babana saygı göstereceksin" dedikten sonra, "Komşunu kendin gibi seveceksin" (Matta 19:18-19) şeklinde bir tavsiyede bulunması, Hz. Peygamberin "Komşusu açken tok yatan bizden değildir" (Hakim, Müstedrek, 4/183, no: 7307) uyarısı insanlık erdeminin ifade edilen psiko-sosyal işlevine vurgusu açısından önemlidir.

İnsanlık erdemine Kur'anî açıdan bakıldığında, Kur'an'ın neredeyse büyük bir bölümünün bu erdeme odaklandığı görülmektedir. İnsanlık erdemi Kur'an'da, "İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır" (Bakara 2/177) şeklinde en geniş anlamda ifadesini bulmuştur. Bununla birlikte Kur'an'ın "insanlara iyilik etmemek, takvaya

sarılmamak ve insanların arasını ıslah etmemek için yemin ettikten sonra, 'yemin ettim' bahanesinin arkasına sığınanları uyarması" (el-Bakara 2/224) ve insanlık erdeminin bir yansımasını ifade eden nezaket gücü ile ilgili cömertlik, manevî ilgi, empati ve özgecilik gibi hasletlerin bir işareti olarak "akrabaya, yoksula ve yolcuya yardım edilmesini emretmesi" (Rûm 30/38) insanlık erdemine vermiş olduğu değeri göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Görüldüğü üzere Fromm'un da isabetle ifade ettiği gibi özü itibariyle bir ihtiyaç olan insanlık erdemi, psiko-sosyal açıdan çok yönlü bir fonksiyona sahip olduğundan Kur'an'ın gündeminden hiçbir şekilde düşmemiştir. Onun içindir ki Kur'an, Müntesiplerinden insanlarla samimi ilişkiler geliştirmelerini ve yardımsever bireyler olmalarını isteyerek onların empatik eğilimlerini destekler (Ayten, 2013: 117). Ayten'in konu ile ilgili olarak yapmış olduğu çalışmada, bu yönde bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre, dindarlık ile empatik eğilimler arasında istatistiksel olarak pozitif yönde ve açıklayıcılık gücü oldukça yüksek ilişkiler bulunmaktadır (β =0.293, t=9,227, p=0.000; (β =0.089; t=2,469; p<0.05) (Ayten, 2013: 164). Bu nedenledir ki zaman zaman Kur'an'ın emretmiş olduğu bu erdemin değerini küçümseyerek, "yardım ederseniz, yardım edilecek duruma düşersiniz; acırsanız acınacak duruma düşersiniz" şeklindeki aykırı seslere rağmen insanlık erdemi toplumsal ruhun insicamını sağlayan önemli bir erdem olduğu için varlığını sürdürmeye devam edecektir.

3. 4. Adalet

"Sağlıklı toplum hayatı altında yatan güçler" şeklinde tanımlanan adalet erdemi (Peterson and Seligman, 2004: 30), başka bir açıdan, adil olma durumunu korumak için pratikte olması gereken ortak bir fikir anlamına gelir (Peterson and Seligman, 2004: 37; (Hood et al., 2009: 430-431).

Esasen adalet erdemi, insanoğlunun varoluşsal olarak özlemini duymuş olduğu bir erdemdir. Yapılan çalışmalarda insanın bu yönde bir eğilime sahip olduğu görülmektedir. Örneğin Adams, "sosyal değişmede eşitsizlik" konusunda yapmış olduğu bir çalışmada, adalet ve adalet algısı ile ilgili iki temel kavram olan, göreceli yoksunluk ve göreceli memnuniyeti ele almıştır. Araştırmada, tüm memnuniyetsizliğin sosyal değişmedeki adaletsizlik ile ilgili olduğu sonucuna varan araştırmacı, adaletsizlik tecrübesinin yaşamın kabul edilmiş bir gerçeği olmak zorunda olmadığı, insanların sosyal ilişkilerde kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkartmak istemelerine rağmen, sosyal haklara göre hakların adil bir şekilde dağıtılması halinde kendilerini oldukça mutlu hissettikleri sonucuna varmıştır (Adams, 1965: 267-299).

Her ne kadar adalet erdeminin özellikle Yahudilik için uygulanabilir olduğu, bu erdeme ulaştıran önemli bir güç olan vatandaşlığın adalete yönelik kaygılar içerdiği, bunun içindir ki Yahudi yasalarının bir sadakat ve sosyal sorumluluk duygusu geliştirmek için yapılandırılmış olduğu (Maltby and Hill, 2008: 128;Hood et al., 2009: 431) ifade edilse de adalet erdeminin, İslâm geleneğinde varoluşsal açıdan güçlü bir yeri olduğu da bir gerçektir. Hz. Peygamberi öldürmekle görevlendirilen ve Kur'an'ın eşsiz ifadeleri karşısında ayaklarının bağı çözülerek Müslüman olan Hz. Ömer'in, İstiklâl şairi Akif'in "Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu, Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!" (Ersoy, 2013: 85) şeklinde mısralarına yansıyan adalet anlayışı, adalet erdeminin İslâm geleneğindeki en keskin örnekleri arasında bulunur. Her ne kadar Hz. Ömer'in adalet anlayışında kişilik özelliği bir önemli fonksiyon icra etse de, onu besleyen temel kaynak olan Kur'an'ın etkisi göz ardı edilmemelidir. Zira derin bir inceleme olmaksızın da görülebileceği üzere Kur'an-ı Kerim'in adalet erdemine vurgusu, çok çarpıcı örneklerle ifade edilmektedir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in "Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine bile olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir

de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır (onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (biliniz ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" (Nisâ 4/135) ayeti, Kur'an-ı Kerîm'in adalet erdemini kişinin gerektiğinde hayatını uğruna feda edebileceği sevgi nesnesi olan insanlar üzerinden anlatması oldukça düşündürücüdür. Zira dinî inançların merkezî tutum olarak kök salmadığı kişilerde ifade edilmiş olan sevgi nesnelerinin haksız olduğunu bilerek onların lehine şahitlik yapmak durumunda kalan bir kişinin çekeceği sancılar düşünüldüğünde, adalet erdeminin Kur'an'ın en değerli erdemlerinden biri olarak üst sıralardaki yerini alması hiç şaşırtıcı değildir. Bu nedenledir ki Kur'an-ı Kerîm, "bir topluma olan kin ve nefretin kişiyi adaletsizliğe itmemesi yönünde kesin bir uyarıda bulunmaktadır" (Mâide 5/8). Bununla birlikte Kur'an, adalet erdemine bir katkı olmak üzere, bir sosyal sorumluluk ve vatandaşlık ruhunun bir nişanesi olarak, "rüştüne erinceye kadar, yetimin malına en güzel bir şekilde yaklaşmayı ve verilen sözlerin yerine getirilmesini" emretmektedir (İsrâ 17/34). Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki insanın varoluşsal bir ihtiyacı olan ve Kur'an'ın da üzerinde durduğu adalet erdeminin gereğini yerine getirerek, tüm güçlüklere rağmen, adaletin yerini bulmasına yardımcı olmak, insanî gelişimin de zirve noktalarından biridir.

3. 5. Ilımlılık

Ilımlılık erdemi, "her türlü aşırılığa karşı koruyan güçleri" ifade eder (Peterson and Seligman, 2004: 30). Sokrates'in bir değer olarak ilk defa gündeme getirdiği ılımlılık, Aristo'ya göre orta yoldan geçer (Demirtaş, 2017:192, 194).Ona göre, insanın akıldışı parçasını pratik akıl yoluyla organize etmek, tercih ve eylemlerini aklı temele alarak düzenlemek gibi bir zorunluluğu vardır. Başka bir ifadeyle, Aristo'ya göre insan, doğasını tam olarak gerçekleştirebilmek için hayvanî doğasını yok saymak ya da reddetmek yerine, onu akıl yoluyla kontrolü altına almalı, rasyonel olmayan arzu, güdü ve eğilimlerini bastırmak yerine, bunları eğitip düzene sokmalıdır. Aksi halde bunlar insana hakim olup, aklî fonksiyonların hayata geçirilmesini engelleyerek onu insanlığından uzaklaştırır. Bundan dolayıdır ki Aristo'da ahlâkî erdem hem bütünsel düzlemde hem de cesaret, adalet ve ılımlılık gibi bireysel erdemler zemininde, ifrat ve tefrite düşmeyerek, iki aşırı uç arasındaki "altın orta"yı bulmaktan ibarettir (Cevizci, 2014: 135-136).

Ilımlılık erdeminin Kur'anî temellerine bakıldığında, "Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez" (Bakara 2/190) ifadesi ılımlılık erdemine vurgu yapan ayetlerden yalnızca birisidir. Bu erdem, "bıçağın iki yüzü" gibi bir durum arz ettiği ve her an uç noktalara kayma riski olduğu için Kur'an, bu erdemin bir gereği olarak "bir taraftan akrabaya, yoksula ve yolda kalmışlara vermeyi emrederken, diğer taraftan ise, bu vermenin saçıp savurma boyutlarına ulaşmaması yönünde bir de uyarıda bulunmuştur" (İsrâ 17/26). Bununla birlikte Kur'an, ılımlılık erdeminin bir gereği olarak, "insanlara asık suratlı bir tavır içinde yaklaşmayı, onlardan yüz çevirmeyi, onları küçük görmeyi ifade eden gurur ve kibir gibi davranışları yasaklamış" (Lokmân 31/18) ve "insanlara karşı merhamet ve affedici bir hal üzere olunmasını emretmiştir" (Âl-i İmrân 3/159). Böylece o, hayatın ancak bu şekilde bir değer ve anlamının olabileceğinin altı çizmiştir.

Ilımlılık erdeminin önemli bir gücünü ifade eden affedicilik ve din arasındaki ilişkiler psikologların üzerinde özellikle durduğu konulardan biridir. Bu konudaki çalışmalarıyla tanınan McCullough, Bono ve Root'a göre din, affetme sürecini destekleyen önemli bir araçtır. Araştırmacılara göre din, affetmeyi bir değer olarak görerek, merhamet ve empati gibi duyguları destekleyerek, affetmenin yanında yardımlaşmayı da içeren başkası yanlısı

davranışlara zemin hazırlar (McCullough, Bono and Root, 2013: 217; Ayten, 2014: 124-125). Bu bağlamda Kur'an-ı Kerîm'in "…Kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir…" (Şûra 42/40) şeklinde affetme ve uzlaşı sürecini ödüllendirerek desteklediği görülmektedir (Ayten, 2014: 125). Ayten'in affedicilik ve din arasındaki ilişkiye yönelik olarak yapmış olduğu emprik çalışmada dinin affetme sürecini desteklediği, genel affetme eğilimi ile genel dindarlık eğilimi arasında istatistikî açıdan oldukça anlamlı ($p<.01$) ve olumlu yönde bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Ayten, 2009: 124).

3. 6. Aşkınlık

"Daha geniş bir evrenle bağlantı kuran ve anlam sağlayan güçler" şeklinde tanımlanan aşkınlık erdemi (Peterson and Seligman, 2004: 30), Budizm, Hinduizm, Yahudilik, Hıristiyanlık gibi İslâm dininin de üzerinde önemle durmuş olduğu bir erdemdir (bkz. Tablo 7).

Kur'an'ın "O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak. Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?" (Mülk 67/3) âyeti aşkınlık erdemine işaret etmektedir. Esasen Kur'an'ın ifade etmiş olduğu her bir erdem kaynağı itibariyle oldukça değerlidir. Ancak aşkınlık erdeminin değerinin bir adım daha önde olduğu söylenebilir. Zira bu erdem, bir taraftan insan yaşamını nihaî sınırlarına taşıyarak, insanı sınırsızın huzurunda sınırlarını keşfetmeye yöneltirken, diğer taraftan ise, onu Ebedî Varlık ile karşı karşıya getirir (Karaca, 2011: 36). Aşkınlık erdemi bu fonksiyonunu "Allah'ın yarattıklarından hareketle insanda huşu, hayranlık, yüceltme duygularını uyandıran güzelliğin ve mükemmelliğin takdir edilmesi" (Nahl 16/5-6), "Allah'ın vermiş olduğu nimetlere şükür" (Lokman 31/31), "Allah'ın rahmetine sığınarak her zaman umutlu olmak" (Yûnus 12/87), "hayatın bir anlamı ve amacı olduğunu ifade eden maneviyat" (Kıyâme 75/36) gibi duygular aracılığı ile yerine getirmektedir.

Aşkınlık erdeminin psiko-sosyal etkisi üzerine birçok emprik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi aşkınlığın umut gücü, diğeri ise şükür gücü ile ilgilidir.

Aşkınlık erdeminin en önemli güçlerinden biri olan umut, Slater'e göre dinin özü ve ruhudur (Slater, 2005: 4125). Seligman'a göre ise, din ile iyi duygular arasında çok basit bir bağ vardır: Dinler, gelecek için umut aşılar ve yaşamda bir anlam yaratır (Seligman, 2007: 67). Bu nedenle umut İslâm dininin en merkezî kavramlarından biridir. Öyle ki Kur'an-ı Kerîm, "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez" (Yûsuf 12/87) ifadesiyle umutsuz olmayı dinden çıkmak ile eş tutmuştur. Din ile umut arasındaki ilişkiye yönelik olarak Kandemir, yapmış olduğu çalışmada umut ile içsel dinî motivasyon arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmiştir ($r=.293$; $p<.01$). Araştırmacı bu durumu, "bağlı olduğu inanç akidelerini özümseyen bireylerin, bu akidelerle bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak herhangi bir çelişki yaşamamak adına tutum ve davranışlarını onlarla uyumlu hale getirmek için optimum düzeyde bir çaba sarf ederek, inançlarından almış oldukları güven, huzur ve umut gibi duyguları tecrübe ettiklerinden dolayı hayatlarını riske atan negatif tutum ve davranışlardan kendilerini koruyabildikleri" şeklinde yorumlamıştır (Kandemir, 2019: 160-161).

Aşkınlık erdeminin bir diğer gücü olan şükür kavramı, verilen bir iyilik (hediye, nimet, lütuf), alınıp kabul edildiğinde; o iyiliğin değerini fark etmek, onu verene güzel veya daha güzel bir şekilde karşılık vermek, kişinin kendisine sunulan bir şey ya da kendisine yapılan bir iyiliğin ardından duyduğu takdir etme, minnettarlık durumunu yaşaması ve bunu ifade etmesidir (Emmons and Crumpler, 2000: 57-59; Göcen, 2014: 33).

Şükür kavramı, Kur'anî açıdan kulun Allah ile ilişkisini belirleyen bir durumdur. Hayatın her aşamasında ve günün her anında, iyilikte ve kötülükte, bollukta ve darlıkta kulluk bilincinin bir göstergesi olarak, başta varoluş nimeti olmak üzere, Allah'ın vermiş olduğu nimetlerin hatırlanması kişiden istenir (Ayten, 2014: 150). Bu bağlamda birçok ayette insanın şükretmesi öğütlenmiştir. Böylece dindarlığın beslediği şükrün kişinin psikolojik iyi oluşuna olumlu yansıması kuvvetle muhtemeldir. Göcen'in yapmış olduğu çalışmada bu yönde bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre, şükür ve dinî yönelim arasında olumlu bir ilişki ve etkileşim tespit edildiği gibi, dinî yönelim ile psikolojik iyi olma arasında ($r=.25$; $p<.001$) çok güçlü olmasa da pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir (Göcen, 2014: 170, 181).

Esasen aşkınlık erdemi, özellikle maneviyat gücünü bir araç olarak kullanarak insanın gelişimini destekler. Zira Karaca'ya göre, din dışı manevî duygular olmasına rağmen, dinde maneviyatın temel karakteristik özelliği olan aşkınlık, en yüksek düzeyde bulunur. Bu yüzden, dini manevî arayışın zirvesi olarak tanımlamanın yanlış olmayacağı söylenebilir. Buradan hareketle din dışı manevi faktörleri, kişinin benliğini genişleten, dini ise onun kendisini aşma potansiyeli taşıyan faktör olarak kabul etmek mümkündür. Böylece dinler, maneviyatın en gelişmiş biçimlerini temsil ederler. Bu nedenle dinin amacının, insanlığı en yücenin huzurunda mükemmel insanlığın eşiğine getirmek (Karaca, 2011: 36) olduğu ifade edilebilir.

Sonuç ve Öneri

Pozitif Psikolojinin kalbini oluşturan altı çekirdek erdem ve bu erdemlere ulaştıran güçler üzerine yapılan çalışmalar, Din Psikolojisi alanında oldukça popülerlik kazanmış ve Din Psikolojisine yeni bir soluk getirmiştir. Bunda Freud'un dine dair olumsuz düşüncelerinin ardından, dinî erdem ve güçlere insanın gerçek anlamda mutluluğu için hatırı sayılır bir önem atfeden Pozitif Psikolojinin yadsınamayacak bir etkisi olmuştur.

Altı çekirdek erdemin soyut ve kavramsal olarak çok geniş bir anlam ifade etmesinden dolayı, çalışmalar genel olarak ifade edilen erdemlere ulaştıran güçler ya da bu güçlerle ilgili olan kavramlar bağlamında yapılmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar, Kur'an-ı Kerîm'de geçen altı çekirdek erdem ve bu erdemlere ulaşmak için önemli bir araç olan güçlerin, kişinin benliğinin güçlenmesine ve hayatın kırılma anlarında onu koruyucu bir fonksiyona sahip olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, ifade edilen erdemlere ulaştıran güçlerle ilgili çalışmaların yeterliliği istenilen düzeyde değildir. Zira yapılan çalışmaların çok azı, affedicilik ve merhamet, minnettarlık/şükür, umut gibi temel güçlerle ilgili iken, birçoğu bu temel güçlerle ilişkili olan sabır, iyimserlik, duygusal zeka, yardımlaşma gibi kavramlarla ilişkilidir. Bu nedenle konu ile ilgili olarak yapılacak olan çalışmaların altı çekirdek erdeme ulaştıran yirmi dört karakter gücü ve ilgili kavramlar bağlamında yapılması, bunun için de bu karakter güçleri ve bu güçlerle ilgili olan her bir kavram için gerektiğinde ölçekler geliştirilerek bu kavramların dindarlık ile ilişkileri belirlenmeye çalışılmalıdır.

Yapılacak çalışmalarda ulaşılacak sonuçların din, benlik gelişimi ve Seligman'ın ifade etmiş olduğu "Gerçek Mutluluk" ilişkisinin daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına katkı sunabileceği düşünülmektedir. Zira Pozitif Psikolojinin temel amaçları arasında erdemleri tespit edip bunları güçlendirerek hayatın kırılma anlarında bireyler için bir tampon, hava yastığı görevi sağlamak olduğu düşünüldüğünde kişinin inançları üzerinde yeşerecek erdem ve güçlerden yararlanılmasının benliğin güçlendirilmesinde önemli bir fonksiyon icra edeceği şüphe götürmez bir gerçektir.

Kaynakça

Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In L. Berkowitz (Ed.), Advances in experimental social psychology, C. 2, s. 267–299, New York: Academic Press.

Akdemir, F. (2003). Feuerbach'ın Antropolojik Ateizmi ve Teistik Açıdan Değerlendirilmesi. Ondokuz Mayıs ilahiyat Fakültesi Dergisi, 14/15, s. 341-357, Samsun.

Allport, G. W. (2014). Birey ve Dini. (Çev.: Bilal Sambur). Ankara: Elis Yayınları.

Ayten, A. (2009). Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 37/2, s. 111-128, İstanbul.

Ayten, A. (2013). Empati ve Din. İstanbul: İz Yayıncılık.

Ayten, A. (2014). Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu. İstanbul: İz Yayıncılık.

Burger, J. M. (2006). Kişilik. (Çev.: İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Cevizci, A. (2014). Felsefe Tarihi. İstanbul: Say Yayınları.

Dahlsgaard, K.- Peterson, C.- Seligman, M. E. P. (2015). Paylaşılan Erdemler: Kültür ve Tarih Boyunca Değer Verilmiş İnsan Güçlerinin Bir Noktada Birleşmesi. (Çev.: Fatih Kandemir). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7, s. 173-201, Rize.

Demirtaş, M. (2017). İslâm Düşüncesinde 'Ölçülü ve Dengeli Olmak' Bir Değer Olarak Nasıl Ele Alınmıştır?. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/2, s.191-202, Tokat.

Doğan, M. (2014). Dindarlık, Sabır ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkiler. (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Duckworth, A. L.-Steen, T. A.- Seligman, M. E. P. (2005). Positive Psychology in Clinical Practice. Annu. Rev. Clin. Psychol., 1, s. 629-651.

Emmons, R. A.- Crumpler, C. A. (2000). Gratitude as Human Strength Appraising the Evidence. Journal of Social and Clinical Psychology, 19/1, s. 56-96.

Ersoy, M. A. (2013). Safahat. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Fromm, E. (2003). Sahip Olmak ya da Olmak. (Çev.: Aydın Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Göcen, G. (2014). Şükür: Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.

Hâkim, E. (1990). El-Müstedrek ale's-Sahîhayn, C. 4, Muhakkik: M.A. Ata, Beyrut: Daru Kütübi'l İlmiyye.

Hood, R. W.- Hill, P. C.- Spilka, B. (2009). The Psychology of Religion: An Empirical Approach. New York, London: The Guilford Press.

Kandemir, F. (2018). Din Psikoloğunun Objektif ve Subjektif Dinî Gerçeklik Alanlarına Yaklaşırken Bilimsel Objektiflik Adına Dikkat Etmesi Gereken Bazı Kriterler. İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 50/2, s. 343-361, Erzurum.

Kandemir, F. (2019). Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi. Erzincan: Ermat Ofset Matbaası.

Karaca, F. (2007). Dinî Gelişim Teorileri. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Karaca, F. (2011). Din Psikolojisi. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.

Kayıklık, H. (2011). Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine. Adana: Karahan Kitabevi.

Köse, A. (2006). Psikoloji ve Din: Bir Dargın Bir Barışık Kardeşler. İslâmî Araştırmalar Dergisi, 19/3, s. I-II, Ankara.

Kur'an-ı Kerim Meali. (2007). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kutluer, İ. (2007). "Pozitivizm", DİA, Cilt: 34, s.335-339, Ankara.

Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil. (2011). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Maltby, L. E.- Hill, P. C. (2008). So Firm A Foundation: What the Comparative Study of Religion Offers Positive Psychology. Research in the Social Study of Religion, 19, s.117-142.

McCullough, M.-Bono, G.- Root, L. (2013). Din ve Affedicilik. Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları, Editörler: R. Paloutzian-C. L. Park, Ankara: Poenix Yayınları.

Peterson, C.- Seligman, M. E. P. (2004). Character Strengths and Virtues. Oxford, New York: Oxford University Press.

Seligman, M. E. P. (2007). Gerçek Mutluluk. (Çev.: Semra Kunt Akbaş). Ankara: HYB Yayıncılık.

Seligman, M. E. P.- Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive Psychology: An Introduction. American Psychologist, 55/1, s. 5-14.

Slater, P. (2005). Hope. Encyclopedia of Religion, C. 6, Editör: Lindsay Jones, Macmillan Reference USA: An Imprint of Thomson Gale, A Part of the Thomson Corporation, New York, San Francisco, San Diego, London, Münih.

Snyder, C.R.- Lopez, S. J.- Pedrotti, J. T. (2011). Positive Psychology. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publication.

Sternberg, R. J. (2007). A systems model of leadership: WICS. *American Psychologist, 62*, 34–42.

Bilimsel Gerçeklerin İctihada Etkisi: DNA Örneği

Hasan MAÇİN*

Özet

İctihad, genel anlamda müctehidin bir meselenin şer'î hükmünü ortaya çıkarmak için elinden gelen bütün çabayı göstermesi faaliyeti olarak tanımlanır. Nasların sınırlı, hakkında hüküm verilecek meselelerin ise sınırsız olması ve ilgili nasların delaletinin tespitinin zihinsel bir çabayı gerektirmesi, Hz. Peygamber döneminden günümüze dek her daim içtihadı gerekli kılmıştır.

İctihadda esas olan, ilahi iradeye uygun hükmün ortaya çıkarılmasıdır. Bunu sağlamak için müctehid, bütün naklî ve aklî delilleri kullanmanın yanı sıra yaşadığı dönemin içtihada katkı sağlayacak imkânlarından da istifade eder. Bununla birlikte zaman zaman müctehid içtihadında yanılabilir ya da yaşadığı dönemin kısıtlı imkânları, kendisini eksik ya da yanlış bir hüküm vermeye sevk edebilir. Ayrıca müctehid doğru ictihadda bulunmuş olsa bile "Ezmânın tagayyurü ile ahkâmın tagayyurü inkâr olunamaz" hükmü gereği yeniden içtihada ihtiyaç hâsıl olabilir.

Bildirimizde ictihad kavramı, vahiy olmayan konularda Hz. Peygamber'in ictihad yapıp yapmadığı, nesep, İslâm hukukunda nesebin ispat vasıtaları ve delilleri ele alındığı gibi DNA (Deoksirobi Nükleik Asit) ve modern dönemde nesebin belirlenmesinde kullanılan ilgili literatürün ifadesiyle "DNA parmak izi" testi ile ilgili bilgilere de yer verilmiş ve son olarak İslâm hukukundaki nesebin ispat vasıtaları, adı geçen test ekseninde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İctihad, Bilimsel gerçek, Nesep, DNA.

The Impact of Scientific Facts on Ijtihad: The DNA Example

Abstract

Ijtihad is generally defined as a mujtahid's endeavor to deduce an Islamic law or rule of conduct through independent interpretation of problems. That the nasses (clear legal injunctions existing in the Quran or Hadith) are limited and the problems requiring interpretation and judgment are unlimited and that determining the signification of the limited nasses requires a mental effort have always made ijtihad necessary from the Prophet's time up to today.

The essential point in ijtihad is deducing the law or rule of conduct that is appropriate to the divine will. In order to reach this goal, the mujtahid uses all the transmitted and intellectual proofs and benefits from the resources of his period that would contribute to ijtihad as well. However, the mujtahid may occasionally be mistaken or the limited resources of his period may cause him to make a deficient or wrong judgment. What is more, even if the mujtahid may have come up with an accurate ijtihad, there may be a need for a new ijtihad in accordance with the principle that "with the change of time, judgments and interpretations change too."

This paper aims to explore the ijtihads and judgments rendered previously on the determination of lineage using today's resources. The paper first discusses the concept of ijtihad, whether the Prophet did ijtihad, lineage, and the means and proofs of proving lineage in Islamic law. After this, the paper informs the reader about the DNA and the "DNA Fingerprint Test" that is used in the determination of lineage in the contemporary age. Finally, the means of proving lineage in Islamic Law will be examined within the framework of the test in question.

The conclusion of the paper discusses the ijtihads done formerly on a problem and the method that needs to be followed in case the proofs these ijtihads are based on conflict with scientific facts.

Keywords: İslamic Law, Ijtihad, Scientific Fact, Lineage, DNA.

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri ABD, İslam Hukuku Dinim Dalı. gergeri@gmail.com

Giriş

Güçlü bir toplumun varlığı güçlü ailelere, güçlü ailelerin varlığı ise neslin ve nesebin korunmasına bağlıdır. Bunun içindir ki İslâm dini neslin devamına ve korunmasına büyük önem vermiş, bu durumu, dinin zaruri gördüğü beş temel unsurdan biri olarak kabul etmiş (Gazzâlî, 1993: 174; Şâban, 2018: 535, 536; Zeydan, 1998: 380) ve neslin ve nesebin korunmasına yönelik gerekli tedbirleri almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, ekin/kültür ve nesli yok etmeye çalışanlar bozguncu olarak vasıflandırılmış (el-Bakara 2/205), namuslu kadınlara iftira yasaklanmış ve bunu yapanlara yaptırımlar getirilmiştir (en-Nûr 24/4, 23). Ayrıca evlilik teşvik edilmiş (en-Nisâ 4/3; en-Nûr 24/32), neslin bozulmasına yol açacak gayri meşru ilişkiler yasaklanmış (el-İsrâ 17/32; el-Enâm 6/151) ve bunları ihlal edenlere yaptırımlar getirilmiştir (en-Nûr 24/2, 3).

Hz. Peygamber de çocuğu gerçek babası dışındaki bir erkeğe nispet eden annenin, kendisine ait çocuğun nesebini inkâr eden babanın (Dârimî, 2000: "Nikâh", 42; Ebû Dâvûd, 2009: "Talak", 30; Nesâî, 1986: "Talak", 47) ve nesebinin başkasına ait olduğunu iddia eden kimsenin ağır bir vebal altında olacaklarını bildirmiştir (Buhârî, 2001: "Ferâiz", 29; Ebû Dâvûd, 2009: "Nevm", 18; İbn Mâce, 2009: "Hudûd", 36; Müslim, t.y.: "İmân", 27).

Çocuğun anne ile olan nesep bağının doğum ile sabit olacağı hususunda İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.[1] Ancak çocuğun baba ile nesep bağının kurulması bazı dinî/hukukî formalitelere bağlanmıştır. Diğer bir ifade ile İslâm hukukçuları çocuğun baba ile nesebinin sabit olmasını bazı şartların yerine getirilmiş olmasına bağlamışlardır. Bunlar kısaca sahih ya da fasit bir nikâh, şüpheli birleşme ve ikrardır (Zuhaylî, 1989: VII, 675). Bu şartlara aşağıda yer verilecektir. Bundan önce Hz. Peygamber döneminde yaşanmış ve bizi böyle bir çalışmaya sevk eden bir olaya yer vermek istiyoruz. Zeyd İbn Erkâm'ın rivayet ettiği ilgili olay şöyledir:

"Yemen'den bir zât Hz. Peygamber'e gelip:

"Üç kişi Hz. Ali'ye gelip, tek bir temizlik döneminde cimada bulundukları bir kadından doğan bir çocuk hakkındaki ihtilaflarını arz ettiler. Hz. Ali ikisine:

"Çocuk şu üçüncüye mübarek olsun!" dedi. Bunun üzerine diğer ikisi feverân ettiler (olmaz böyle hüküm diye çıkıştılar). Hz. Ali bunun üzerine:

"Siz, ihtilaflı ortaklarsınız. Ben aranızda kur'a çekeceğim. Kime çıkarsa çocuk onundur. Diğer iki arkadaşına da bir diyetin üçte ikisini ödeyecektir!" dedi ve aralarında kur'a çekti ve çocuk kime çıktı ise ona verdi.

(Adamın bu anlattıklarına) Resulullah aleyhissalâtu vesselâm, azı dişleri -veya kesici dişleri- görülünceye kadar güldü" (İbn Mâce, 2009: "Ahkâm", 20; Ebu Dâvud, t.y.: "Talâk" 32; Nesâî, 1986: "Talak" 50). Bazı rivayetlerde söz konusu kadının üç kişinin ortak cariyesi olduğu ve olay kendisine anlatıldığında Hz. Peygamber'in "*Bu konuda Ali'nin dediğinden başka bir şey bilmiyorum*" ifadesi yer almaktadır (Ahmed b. Hanbel, 1995: II, 645; Humeydî, 1996: 2: 39). Başka bir rivayette ise ilgili olayı Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e yazdığı ve kadınla olan münasebetin Cahiliye döneminde yaşandığı bildirilmektedir (Taberânî, 1994: V, 173).

İlgili rivayette Hz. Ali, kendisine arz edilen problemi o günün şartlarında ictihad ederek çözmüştür. Olayın kendisine anlatılmasından sonra Hz. Peygamber'in gülmesi, bu olayı

[1] Taşıyıcı annelik uygulamasıyla birlikte bu konuda farklı ictihadlarda bulunulmuştur. Haliyle annenin çocukla olan nesep bağının doğumla sahih olduğu şeklindeki ittifakın klasik dönem müçtehitler için söz konusu edilebileceğini belirtmek gerekir.

tasvip ettiği anlamına gelmektedir ki literatürde bu durum "Takriri Sünnet" olarak kabul edilir (Özkan, 2010: s. 469; Uğur, 1992: s. 368).

Benzer bir olayın günümüzde vuku bulması durumunda problem nasıl çözülmelidir? Konu ile ilgili sahabenin uygulaması, dahası olayın takriri sünnete konu olmasından dolayı aynı şekilde problemin halline mi gidilmeli? Yoksa günün teknik ve tıbbî imkânlarından da yararlanılarak farklı bir çözüm yoluna mı gidilmelidir? Sünnette yeri olduğu halde problemle ilgili ikinci şıkın tercih edilmesi durumunda Sünnete aykırı hareket edilmiş olunmaz mı? İşte bildirimizde bu sorulara cevap bulmaya çalışacağız.

Konu ile ilgili değerlendirmelere geçmeden önce ictihad ve Hz. Peygamber'in ictihadları, nesep ve İslâm Hukukunda nesebin ispat vasıtaları ve günümüzde nesep tespitinde başvurulan DNA Parmak İzi testi hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. İctihad

İctihad(اجتهاد), Arapça bir kelime olup, (**جَهَدَ - يَجْهَدُ**) kökünden türemiş (**اِجْتَهَدَ**) fiilinin mastar halidir. Sözlükte, gayret etmek, bir şeyi elde etmek için çabalamak, gibi anlamlara gelir (İbn Manzûr, 1993: III, 135).

Terim olarak ictihad; zaman, mezhep vb. faktörlere bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanmış olsa da, bu farklılığın daha çok içtihadın kapsamı ile ilgili olduğu görülmektedir.[2] Buna göre ictihad dar ve geniş olmak üzere iki farklı şekilde tanımlanmıştır.

Dar anlamda ictihad, hakkında nas bulunmayan bir meselenin şer'î hükmünü ortaya çıkarmak için fakihin gösterdiği çaba olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda içtihadın öne çıkan özelliği 'nassın bulunmadığı yerde kendisine başvurulması'dır. Nitekim Mecelle'nin "Mevrid-i nassta ictihada mesağ yoktur." maddesinde geçen ictihad kelimesi bu dar anlamıyla kullanılmıştır (Karaman, 1996: 19).

Geniş anlamda ictihad ise, dar anlamı da kapsayacak şekilde, fakihin bir meselenin şer'î hükmü hakkında zannî bilgiye ulaşabilmek için bütün gücünü harcaması olarak tanımlanır (Apaydın, 2000: XXI, 432). Bu anlamıyla ictihad, nassların bulunmadığı yerlerde; kıyas, istihsan, maslahat vb. yollara başvurma şeklindeki çabayı, nassların bulunduğu zaman ve yerlerde ise onları anlamaya dönük çabayı da içerecek şekilde daha geniş bir anlamı ifade eder (Karaman, 1996: 21).

Gerek dar anlamda gerekse de geniş anlamda ictihad, İslâm'ın gelişinden bugüne dek her dönemde şer'î hükümlerin ortaya çıkarılmasında bir yöntem olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber de vahyin gelmediği hususlarda zaman zaman ictihadda bulunmuş, yanıldığı durumlarda vahiyle uyarılmıştır.[3]

Hz. Muhammed'in bir peygamber olmasının yanı sıra aynı zamanda bir aile reisi, komutan, hâkim, devlet başkanı vs. gibi vasıflarını da dikkat alan âlimler, Hz. Peygamber döneminde yaşanan bazı olaylardan[4] da yola çıkarak tasarruflarının bazılarını peygamberlik sıfatının

[2] Değişik ictihad tanımları için bkz. (Karaman, 1996: 15,16)

[3] Hz. Peygamber'in örnek ictihadları için bkz. (Karaman, 1996: 35-39)

[4] Bu konuda şu olaylar örnek gösterilmektedir:

1-Hz. Peygamber vefat edeceği sırada "Bana kağıt-kalem vb.) getirin de size bir yazı yazayım ki, ondan sonra sapıtmayasınız." buyurduğu hâlde tartışmalar üzerine bundan vazgeçmesi(ısrar etmemesi) bu tasarrufunun teşrii olmadığını gösteren alamet olarak kabul edilmiştir. Hadis için bkz. (Buhârî, 2001: "Mardâ", 17; Müslim, t.y.: "Vasiyyet", 5)

dışındaki sıfatlarla ilgili olduğunu, dolayısıyla da peygamberlik (tebliğ) sıfatı dışındaki tasarruflarının herkes için bağlayıcı olmayacağını belirtmişlerdir. Bu durum, İslâm düşünürlerini Hz. Peygamber'in tasarruflarını farklı kategorilere göre değerlendirme arayışlarına sevk etmiştir.[5] Sahabenin, Hz. Peygamber'in tasarruflarını "sünnet" ve "sünnet değil" şeklindeki değerlendirmeleri bu kategorinin ilk örneğini oluşturmaktadır (Karadâvî, 2011: 346). Hz. Peygamber'in her tasarrufunun sahabe tarafından sünnet kabul edilmediğine dair bu ve benzeri rivayetler[6] sonraki dönem âlimlerini de Hz. Peygamber'in tasarruflarını farklı şekillerde sınıflandırmaya sevk etmiştir (Geniş bilgi için bkz. (Maçin, 2014: 112-117).

Yukarıda yer verdiğimiz Hz. Ali'nin Yemen'de vali iken kendisine gelen bir davaya dönük kararının Hz. Peygamber'e anlatıldığında tebessüm etmesi ve bazı rivayetlerde "Bu konuda Ali'nin dediğinden başka bir şey bilmiyorum"(Humeydî, 1996: II, 39) buyurması, ilgili olayın Hz. Peygamber tarafından onaylandığı anlamına gelir. Bu durumda ilgili karar ve Hz. Peygamberin onayının bağlayıcılığı nedir? Bu karar kıyamete kadar benzer olaylar için bağlayıcı bir sünnet mi; yoksa günün şartlarında bir valinin ve onu atayan devlet başkanının bir onayı olarak mı kabul edilmesi gerekir?

İctihad ve Hz. Peygamber'in ictihadları hususundaki bu açıklamalardan sonra çalışmamızla doğrudan ilgisinden dolayı İslâm hukukunda nesep ve nesebin sübût vasıtaları konusuna değinmek istiyoruz.

2- Medine hurmalarının üçte birini almaları ve ordularıyla Medine'yi muhasaradan vazgeçmeleri karşılığında Hz. Peygamber, Gatafan kabilesiyle anlaşmak istediğinde, Sa'da b. Muaz ve Sa'd b. Ubade'nin kendisine muhalafet etmiş olmaları. Geniş bilgi için bkz. (İbn Hişâm, 1955: II, 223; E. A. Ş. M. b. E. B. b. E. İbn Kayyim el-Cevziyye, 1994: III, 244).

3- Bedir Savaşında Habbab b. El-Münzir'in "Ey Allah'ın Resûlü! Burası seni Allah'ın indirdiği bir yer mi, bu görüş, savaş (stratejisi) ve tuzak mı? şeklinde soru sorması. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İbn Hişâm, 1955: I, 620).

4- Mugîs adında bir kölenin karısı olan Berire adındaki bir cariye, efendisi tarafından âzâd edilince kocası Mugîs'i boşadı. Ancak Mugîs Berire'yi çok seviyor, Berire ise Mugîs'ten hiç hoşlanmıyordu. Mugîs bu konuyu Hz. Peygamber ile görüştü. Bunu üzerine Hz. Peygamber Berire ile görüşerek Mugîs'e dönmesini istedi. Berire O'na "Bu bir emir mi?" diye sordu. Hz. Peygamber "Hayır, fakat aracılık ediyorum." Dedi. Berire Mugîs'e dönmedi. Bu davranışından dolayı da ne Hz. Peygamber ne de Müslümanlar Berire'yi kınadı. Hadis için bkz. (Buhârî, 2001: "Talak", 16; Ebû Dâvûd, 2009: "Talak", 20; İbn Mâce, 2009: "Talak", 29; Nesâî, 1986: "Âdâbu'l-Kudât", 28).

5- Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, babası Abdullah b. Amr b. Harâm borçlu olarak vefat etmişti. Cabir, babasının borçlarından vazgeçmeleri (ibra) hususunda görüşmek üzere Hz. Peygamber'e başvurdu. Hz. Peygamber, babasının alacaklılarından babasının borçlarından vazgeçmelerini istedi. Fakat alacaklılar buna karşı çıktılar. Câbir şöyle demiştir: "Resûlullah konuyu onlarla görüşünce, bana bozuldular (söylendiler)." Fakat Müslümanlar, bu konuda onları yine kınamadılar. Hadis için bkz. (Buhârî, 2001: "Buyu", 51)

6- Hz. Peygamber'in Medinelilerin hurma ağaçlarına yaptıkları suni tozlaştırmaya karşı "bunun bir fayda sağlayacağını zannetmiyorum" buyurması ve sonrasında bunun bir zann olduğunu dolayısıyla dünya işleri hususunda yanılabileceği şeklindeki beyanı. İlgili hadis için bkz. (İbn Mâce, 2009: "Ruhûn", 15; Müslim, t.y.: "Fedâil", 139, 140)

[5] Hz. Peygamber'in tasarruflarının ayrıma tabi tutulmasının tarihî süreçteki gelişimi için bkz. (Şimşek, 2008: 41-140).

[6] Hac mevsiminde Muhassab denilen yerde konaklamanın hükmü hakkında da sahabeler ihtilaf etmişlerdir. İbn Ömer burada konaklamayı sünnet kabul ederken, Hz. Aişe ile Abdullah ibn Abbas Sünnet kapsamında değerlendirmemişlerdir. Geniş bilgi için bkz. (Karadâvî, 2011: 349, 350).

2. Nesep

Nesep, Arapça bir kelime olup Türkçede soy, baba soyu anlamına gelmektedir (TDK sözlüğü, http://tdk.gov.tr, nesep md.). Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde çoğul olmak üzere üç yerde geçmektedir (el-Mu'minûn 23/101; el-Furkân 25/54; es-Sâffât 37/158). Terim olarak nesep, dar anlamda çocukla anne ve babası; geniş anlamda ise kişiyle geldiği soy ile ilişkisini, kan ve hısımlık bağını ifade eder (Karaman, 2009: I, 389). Fıkıhta ve günümüz hukuk incelemelerinde nesep daha çok dar anlamıyla kullanılmaktadır (Çolak, 2017: 179; Dönmez, 2006: 573). Çalışmamızda da nesebin bu dar anlamı üzerinde durulacaktır.

İnsan neslinin devamı kadın ve erkeğin cinsel birlikteliği ile mümkündür. İnsan fıtratında var olan 'karşılıklı birbirlerini arzulamaları' (er-Rûm 30/21) duygusu ile bu birliktelik kolay bir şekilde sağlanmaktadır (İbn Âşûr, 2004: III, 422-426). Allah Teâlâ'nın "*ahsen-i takvim*" (et-Tîn 95/4) üzere yarattığı insanın cinsel yaşamını ve buna bağlı olarak nesep bağını bir takım kurallara bağlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de, "nikâh"[7] ve "milk-i yemin"[8] olarak ifadesini bulan bu kurallar sünnette "الولد للفراش وللعاهر الحجر/ *Çocuk yatağa aittir, zâni için de mahrumiyet vardır*" (Buhârî, 2001: "Buyu", 3; Ebû Dâvûd, 2009: "Talâk", 35; İbn Mâce, 2009: "Nikâh", 59; Mâlik b. Enes, 2004: "Akdiyye", 20; Müslim, t.y.: "Rada", 36; Nesâî, 1986: "Talak", 48; Tirmizî, 1975: "Vasâya", 5) kuralı ile kadın kocasının, cariye de efendisinin yatağına nispetle kinayeli bir dille "fırâş/yatak" a bağlanmıştır. Diğer bir ifade ile kadın erkek beraberliğinden doğan çocuğun meşru sayılması iki sebebe bağlanmıştır: Bunlardan biri nikâh akdi ile sağlanan evlilik diğeri ise geçmiş dönemlerde var olan cariyeliktir. Rivayette geçen yataktan maksat, yatak sahibidir (Buhârî, 2001: "Ferâiz", 18; İbn Hazm, t.y.: VIII, 334; İbn Manzûr, 1993: IV, 166). Yatak sahibinden maksat, çocuğu doğuran kadınla sahih nikâhla evlenmiş ve onunla meşru bir şekilde cinsel beraberlik yaşama hakkına sahip olan koca ya da cariyenin efendisidir. Ancak günümüzde cariyelik diye bir sosyal sınıf kalmadığından meşru beraberliğin tek sebebi olarak nikâh/evlilik kalmaktadır. Buna göre sahih bir evlilikten doğan çocuğun nesebinin karı-kocaya aidiyeti hususunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak evlilik ile ilgili bir takım eksiklik/arızaların olması durumunda nesebin sübûtu da tartışmalı hale gelmektedir. Şimdi İslâm hukukçularının nesebin ispat vasıtaları olarak kabul ettikleri bu yollara kısaca değinmek istiyoruz.

2.1. Nesebin İspat Yolları

İslâm hukukunda çocuğun anne ile olan soy bağı doğumla kurulur. Bu anlamda çocuğun oluşumunda etkili olan birleşmenin meşru ya da gayri meşru olması arasında fark bulunmamaktadır (Yaman, 2011: 65). Yani çocuğu doğuran kadın her halükarda çocuğun annesi kabul edilir (Kâsânî, 1986: VI, 253). Bu anlamda kadının doğurduğu çocuğun nesebini reddetmesi gibi bir hakkı da bulunmamaktadır (Çolak, 2017: 180). Haliyle nesep ile ilgili çalışmalar daha çok çocuğun baba ile hısımlık münasebetinin tespitine dönük olmuştur. Bu bildirimizde de araştırmanın konusu gereği çocuğun baba ile nesep bağının belirlenmesindeki meşru sebeplere yer verilecektir. Ancak konunun makalenin maksadını aşacak boyutta geniş olması, ayrıntılarını ilgili çalışmalara havale ederek bizi ilgilendiren yönüyle ele alınmasını zorunlu hale getirmektedir.

[7] İlgili ayetler: el-Bakara 2/235, 237; en-Nisâ 4/6; el-Mü'minûn 23/5-6; el-Ahzâb 33/50, 52; el-Meâric 70/30.

[8] İlgili ayetler: en-Nisâ 4/3, 24, 25, 36; en-Nûr 24/31, 33, 58; el-Mü'minûn 23/5-6; el-Ahzâb 33/50, 52, 55; el-Meâric 70/30.

İslâm hukukunda nesebin sabit olmasında kural, evlilik içinde doğan çocuğun o evlilikteki kocaya bağlanmasıdır. Bununla birlikte zaman zaman nikâh akdi ile ilgili bir takım arızaların bulunması veya nikâh akdinin var zannedilmesi sonucu meydana gelen ilişkiden doğan çocukların da -tarafların iyi niyetine binaen- nesepleri sabit kabul edilmiştir. Nesebi bilinmeyen çocuğun nesebinin tespiti hususunda ise ikrar, beyyine, kıyâfe ve kur'a gibi yollara başvurulmuştur. Buna göre nesebin tespiti yani çocuğun babaya bağlanması şu yollarla olmaktadır:

2.1.1. Evlilik

Çocuğun nesebinin sabit olmasının temel sebebi nikâhtır. Burada asıl olan bu nikâhın sahih bir akit ile yapılmış olmasıdır. Ancak fasit nikâh ile de nesebin sübûtu kabul edildiğinden kolay anlaşılması açısından konunun iki alt başlık halinde ele alınması uygun olur. Buna göre evlilik, rükün ve şartlarının tam ve eksik olmasına bağlı olarak sahih ve fasit olabilir.

2.1.1.1. Sahih Evlilikte Nesep

Kuruluş ve geçerlilik şartları tam olan evlenme akdine sahih evlilik akdi denir (Yaman & Çalış, 2018: 244). Fakihler, "*Çocuk yatağa aittir*"(Buhârî, 2001: "Buyu", 3; Ebû Dâvûd, 2009: "Talâk", 35; İbn Mâce, 2009: "Nikâh", 59; Mâlik b. Enes, 2004: "Akdiyye", 20; Müslim, t.y.: "Rada", 36; Nesâî, 1986: "Talâk", 48; Tirmizî, 1975: "Vasâya", 5) hadisine dayanarak sahih bir nikâhla evli bir kadının doğurduğu çocuğun nesebinin kocasına nispet edileceği hususunda ittifak etmişlerdir ((Zuhaylî, 1989: VII, 681). Bununla birlikte bu nesebin sahih olabilmesi için bir takım şartlar öne sürmüşlerdir. Bu şartlar:

1. Nikâh akdinden sonra eşlerin bir araya gelme/birleşme imkânının bulunması. Bu görüş cumhura aittir. Bu konuda Hanefîler şaz bir görüşe sahiptir (İbn Rüşd, 2004: III, 136; Zuhaylî, 1989: VII, 676). Hanefilere göre nikâh akdinin gerçekleşmesi ile karı koca arasında fiilen cinsel birleşme ortamı olmasa da evlilik içerisinde doğan çocuğun nesebi kocaya ilhak edilir (Kâsânî, 1986: II, 332). Böyle bir durumda koca çocuğun nesebinin kendisine ilhak edilmesini istemez ise redd-i nesep davası açarak liân uygulamasına başvurmalıdır (Zuhaylî, 1989: VII, 683). Malikiler, Şâfiiler ve Hanbelilerden oluşan cumhura göre ise -fiili birleşme olmasa bile- eşlerin cinsel birleşme ortamına sahip olmaları ile evlilik süreci içerisinde doğan çocuğun nesebi kocaya bağlanır. İbn Teymiye ve İbnu'l-Kayyım'a göre ise çocuğun nesebinin kocaya bağlanabilmesi için karı koca arasında fiili olarak cinsel birleşmenin gerçekleşmiş olması gerekmektedir (Karaman, 2009: I, 391).
2. Kocanın kadını gebe bırakacak yaşta ve durumda olması. Konu ile ilgili fıkıh kitaplarındaki ayrıntılara girmeden şunu söyleyelim ki bu şart ile kast edilen kocanın ergen/baliğ olması ve üremeye engel bir probleminin olmamasıdır. Anlaşmazlık çıkması durumunda bu konudaki nihai karar bilirkişi raporuna göre verilir (Zuhaylî, 1989: VII, 682).
3. Doğumun hamileliğin asgari süresinden sonra olmuş olması. Bu süre bütün âlimlerin ittifakıyla altı aydır. Medeni Hukukta da bu süre yüz seksen gündür (4721 Nolu TMK, 287 md.). Buna göre nikâh akdinden ya da zifaftan sonra altı aydan daha kısa bir sürede doğan çocuğun nesebinin sabit olmayacağı hususunda âlimler ittifak etmişlerdir (İbn Rüşd, 2004: IV, 142). Altı aydan erken olan doğumlarda kocanın, çocuğun kendisinden olduğunu iddia etmesi durumunda da çocuğun maslahatı ve tarafların ırzı gözetilerek nesebi sabit olur. Bu durumda birleşmenin başka bir akit ya da fasit bir evlilik veyahut da hataen olduğu var sayılır (Zuhaylî, 1989: VII, 682).

4. Doğumun gebeliğin âzami süresini aşmaması. Bu şart, kocanın ölümü veya boşanma sonrası kadının doğurduğu çocukla alakalıdır. Bu konuda fâkihler dönemin tecrübe ve imkânlarına bağlı olarak altı ay ile yedi yıl arasında farklı sürelerden söz etmişlerdir (İbn Rüşd, 2004: IV, 142; Zuhaylî, 1989: VII, 677, 678).

2.1.1.2. Fasit Evlilikte Nesep

Kuruluş şartları tam olmakla birlikte geçerlilik şartlarında bir eksiklik bulunan evlilik akdi fasittir. Buna göre şahitsiz ya da ikrah (zorlama) altında yapılan evlilik akitleri fasit kabul edilir (Yaman & Çalış, 2018: 245). Çocuğun nesebi sahih evlilik ile sabit olduğu gibi fasit evlilik ile de bu mümkün görülmüştür. Şu farkla ki fasit evlilik ile çocuğun nesebinin sabit olması için nikâh değil, zifaf veya halvet şartı aranır. Buna göre zifaftan sonra hamileliğin asgari süresinde veya fasit nikâhın feshinden sonra azami hamilelik süresinde doğan çocuğun nesebi kocaya bağlanır (Çolak, 2017: 181; Yaman, 2011: 66-67).

2.1.2. Evlilik Şüphesi ile Birleşmede Nesep

Sahih ya da fasit evlilik akdi olmadan tarafların böyle bir akid var zannederek birleşmeleri ile doğan çocuğun da nesebi sahih kabul edilmiştir. Nesebin bu yolla sabit olmasında tarafların iyi niyeti ve çocuğun nesebinin korunması esas alınmıştır (Çolak, 2017: 181; Yaman, 2011: 67).

Nesebi belli olmayan çocuğun nesebinin belirlenmesinde ise farklı yöntemlere başvurulmuştur. Bunlar:

2.1.3. İkrar ve Dava ile Nesep

Nesebin ispatında izlenen diğer bir yol da kişinin başkasıyla kendisi arasında nesep bağının bulunduğunu ikrar etmesidir. Böyle bir yolla nesebin sabit olabilmesi için ikrarda bulunulan kimsenin nesebinin meçhul olması, çocuk ile ikrarda bulunan kimse arasında uygun bir yaş farkının bulunması, ikrarda bulunulan kimsenin -mümeyyiz ya da ergen ise- bunu kabul etmesi[9] ve bu ikrarın kendisi için (başkası için olmaması) olması gerekir (Zuhaylî, 1989: VII, 690, 691).

Başkası hakkında nesep ikrarında bulunan kimsenin tek başına ikrarı yeterli değildir. Böyle bir ikrarla nesebin sabit olması için başkalarının şahitliği ya da delil getirilmesi gerekir. Şâfiî'nin iki görüşünden birine göre her ne kadar bir kişinin beyanı ile nesebin sabit olacağı belirtilmiş ise de müctehidlerin çoğunluğuna göre bir kişinin tek başına böyle bir ikrarda bulunması ile nesep sabit olmaz. Bir kişinin nesebinin sabit olması için en az iki adil şahidin şehadet etmesi gerekmektedir (İbn Rüşd, 2004: IV, 140, 141; Zuhaylî, 1989: VII, 693).

2.1.4. Beyyine (Şahitlik) ile Nesep

Beyyine İslâm muhâkeme hukukunda kesinlik ifade eden belli ispat vasıtalarına verilen bir genel addır. Terim olarak, "bir hakkın veya kendisine hukukî sonuç bağlanan bir olayın ispatını sağlayan özel kat'î delil" olarak tanımlanır. Bu da genelde şahitlik, yazılı delil ve kesin karîne şeklinde üç grupta ele alınır (Bardakoğlu, 1992: 97). Nesep ikrarında bulunan kişilerin birden fazla olması durumunda muhakeme hukukundaki delillerden yararlanılması gündeme gelir (Dönmez, 2006: 574).

Nesebin beyyine ile tespiti ikrardan daha güçlüdür. Çünkü beyyine en güçlü delildir. Nesebin beyyine ile tespiti Ebu Hanife ve Muhammed'e göre iki erkek ya da bir erkek iki kadın; Malikilere göre iki erkek; Ebu Yusuf, Şâfiî ve Hanbelilere göre ise bütün varislerin

[9] Mâlikiler böyle bir şartı aramazlar.

şahitliği ile mümkün olur (Zuhaylî, 1989: VII, 695). Delille bunu ispatlayan kimseye çocuk nispet edilir. Delil var iken kıyâfe yöntemi ile nesep belirlenmeye gidilmez (İbn Kudâme, 1984: VI, 128).

2.1.5. Kıyâfe (Bilirkişi) ile Nesep

Aynı temizlik döneminde birden fazla erkekle cinsel münasebette bulunan bir kadından[10] doğan ya da anne babası bilinmeyen bulunmuş çocuğun nesebinin kıyâfe[11] (bilirkişi) usulü ile tespiti hususunda fâkihler ihtilaf etmişlerdir.[12] İmam Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr ve Evzâî bu durumdaki çocukların kıyâfe usulüyle nesebinin tespit edilebileceğini savunurken, Kûfeliler ve Iraklıların çoğunluğu bu yöntemle hüküm verilemeyeceği görüşündedirler (İbn Rüşd, 2004: IV, 142; Zuhaylî, 1989: VII, 680). Son görüş sahiplerine göre bu durumda ikisi de çocuğun sahibi olur. Bunu söyleyenlerin çoğuna göre bir çocuğun iki babası da olabilir. İmam Muhammed'e göre ise çocuğun babası üç kişi de olabilir (İbn Rüşd, 2004: IV, 142). Hz. Ali ve Hz. Ömer'den kâifin çocuğu nesep iddiasında bulunan iki kişiye de nispet etmesi durumunda, ikisinin de çocuğun babası olacağı şeklinde görüş aktarılmıştır. Bu durumda çocuk, iki şahsa da oğul olarak, şahıslar da bir baba gibi çocuğa mirasçı olurlar (İbn Kudâme, 1984: VI, 129).

Kıyâfe ile nesebin tespitine cevaz verenler, Hz. Âişe'den gelen rivayeti ve Hz. Ömer döneminde yaşanan bir olayla alakalı olarak Hz. Ömer'in nesebin tespiti için kâife müracaat etmesini delil getirmişlerdir (İbn Hazm, t.y.: IX, 339, 340; İbn Rüşd, 2004: IV, 142, 143).

Konu ile ilgili Hz. Aişe'den gelen rivayet şöyledir: "Resulullah aleyhissalâtu vesselâm (bir gün) sevinçli bir şekilde içeri girdi, yüzünün çizgileri parlıyordu. "*Hani, Mücezziz el-Müdlicî var ya, az önce, Zeyd İbnu Hârise ve Üsame İbnu Zeyd'e baktı ve*: "*Bu ayakların sahiplerinden biri diğerinden gelmedir*" dedi" buyurdular" (Buhârî, 2001: "Fedâilu'l-Ashâb", 17, "Menâkıb", 23; Ebû Dâvûd, 2009: "Talak", 31; Müslim, t.y.: "Rada'', 38; Nesâî, 1986: "Talak", 51; Tirmizî, 1975: "Velâ ve'l-Hibe", 5).

Konu ile ilgili Hz. Ömer döneminde yaşanan olay ise şöyledir: "Hz. Ömer, İslâm döneminde neseb iddiasında bulunanları cahiliye doğumlulara ilhak ediyordu. (Bir gün) iki kişi geldi. Her ikisi de, bir kadının çocuğunun kendisine ait olduğunu iddia ediyordu. Hz. Ömer, bir kâif çağırdı. Kâif adamlara baktı. Sonra: "Her ikisinin de çocukta iştirakleri var!" dedi. Hz. Ömer bu söz üzerine elindeki değneği kâife indirdi ve: "Nereden biliyorsun?" dedi. Sonra kadını çağırıp: "Bana haberini söyle!" diye emretti. Kadın, iki adamdan birini kastederek: "Şu var ya, ben ailemin devesini güderken bana gelirdi ve benden ayrılmazdı. O da ben de hamilelik başladı zannettik. Sonra o benden ayrıldı. Arkadan kan aktı (âdet gördüm). Sonra da onun yerini diğeri aldı (bana temasta bulundu). Çocuğun hangisinden olduğunu bilmiyorum!" dedi. Kâif bu cevabı işitince tekbir getirdi. Hz: Ömer çocuğa dönerek: "Hangisini dilersen onu veli kıl!" dedi." (Mâlik b. Enes, 2004: "Akdiyye", 22).

Kâif ile nesep tespitine cevaz verenler Hz. Ömer döneminde yaşanmış bu olaya kimsenin itiraz etmemesine dayanarak bu konuda icmâ olduğunu söylemişlerdir (İbn Kudâme, 1984: VI, 126; İbn Rüşd, 2004: IV, 143; Zuhaylî, 1989: VII, 681).

[10] Mesela iddeti bitmemiş bir kadının başka bir erkekle evlenmesi durumunda olduğu gibi.

[11] Sözlükte iz sürme; doğan çocuğun fizyonomisine bakarak nesebini tespit etme anlamlarına gelen kıyâfe, terim olarak bir kimsenin fizikî yapısına ve organlarına bakarak onun nesebi, ahlâk ve karakteri hakkında tahminde bulunmaktır. Geniş bilgi için bkz. (Tayşi, 2002: 508).

[12] Kâifin özellileri ve şartları ile ilgili olarak bkz. (İbn Kudâme, 1984: VI, 127, 128).

Kıyâfe ile nesep bağının kurulabileceği görüşünde olan İmam Mâlik ve Şâfiî, kâifin çocuğun oluşumunda iki kişinin de payı var demesi durumunda çocuğun ergen olduğunda dilediğini seçebileceğini söylemişlerdir (İbn Rüşd, 2004: I, 143).

2.1.6. Kur'a ile Nesep

Çalışmanın giriş kısmında, Hz. Ali'nin Yemen'de vali iken kendisine gelen nesep problemini kur'a ile çözmüş olduğunu belirtmiştik. Rivayetin sahih olup olmadığı ile ilgili leh ve aleyhte görüşler serdedilmiş olmakla birlikte çocuğun nesebinin tespitine dönük başka çare kalmadığında kur'a ile çocuğun iddia sahiplerinden birisine verilmesine cevaz verilmiştir (İbn Hazm, t.y.: IX, 339, 342; İbn Kayyim el-Cevziyye, 2007: II, 617).

3. DNA Parmak İzi Testi (DNA Fingerprinting)

Tüm canlılar en küçük yapı birimi olan hücrelerden oluşur (Gould, 2003: I, 89; Kiziroğlu, 2008: 20; ŞİmŞek, 2017: 2). İnsan vücudunda trilyonlarca hücre olduğu kabul edilmektedir. Hücreler ise hücre içi organel, organik ve inorganik moleküllerden oluşur (Dickey & Reece, 2017: 56; Dilsiz, t.y.: 29). DNA (Deoksirobi Nükleik Asit) hücre çekirdeğinde bulunan kromozomlarda yer alan bir moleküldür (İlhami, 2008: 190). Bu molekülde, karbon hidrojen ve diğer birkaç çeşit "cansız" molekülden yeni bir canlıyı oluşturacak şifreler yer alır (Kasap, 2010: 2). Canlıların bütün kalıtsal bilgileri; anatomik, fizyolojik ve davranışsal özellikleri hücrelerdeki DNA molekülünün içinde şifrelenmiştir. DNA'da belirli bir özelliği ifade etmeye yarayan, belirli bir çeşit proteini kodlayan, bir karakterin ortaya çıkmasını sağlayan anlamlı şifrelere gen denir. DNA'nın kalıtsal bilgiyi taşıması genler vasıtasıyla gerçekleşir. Her hücre bölünmesi öncesinde DNA kendisini eşleyerek genetik şifrenin kopyasını bir sonraki hücreye aktarır. Böylece kalıtsal özellikler nesilden nesile aktarılmış olur (Başaran, 2003: 1, 5, 7; İlhami, 2008: 162; Şimşek, 2017: 24).

DNA canlıların kalıtsal materyalidir. Bütün insanların DNA yapısı % 99,9 oranında aynıdır. Dünyadaki tüm insanları birbirinden farklı olmasını sağlayan faktör % 0,1 oranındaki DNA farkıdır. İnsanların DNA baz dizilimlerinin farklı olmasından dolayı tek yumurta ikizleri hariç hiçbir bireyin genetik yapısı diğeri ile aynı değildir (Dilsiz, t.y.: s. 140). Organizmalardaki bu özellik dikkate alınarak "DNA Parmak İzi" adı verilen bir yöntem geliştirilmiştir (Polat, Demiriz, Günhan, & Finci, t.y.: 53-55). Diğer bir ifade ile DNA Parmak İzi yöntemi bir insanın DNA' sını oluşturan baz sırasının diğer insanların DNA baz sıralarından farklı olmasına dayanır (Dilsiz, t.y.: 40). DNA Parmak İzindeki bu izlerin yarısı anneden diğer yarısı da babadan gelir (Başaran, 2003: 300). Babadan çocuğa geçen insan lökosit antijen (Human Leucocyte Antigen; HLA) gen dizilimi ile babanınki karşılaştırılarak çocuğun babaya ait olup olmadığı tespit edilebilmektedir (Dilsiz, t.y.: 139, 140).

Yapılan uygulamalar DNA Parmak İzinin kişiye özgü, güvenilir bir marker olduğunu ortaya çıkarmıştır (Polat vd., t.y.: 56). Günümüz İslâm hukukçuları da DNA Parmak İzi testini nesebin tespitinde meşru bir ispat vasıtası olarak kabul etmişlerdir (Yılmaz, 2013: 96).

Değerlendirme ve Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'de babanın nesep bağı ile ilgili olarak doğrudan bir ayet yer almamaktadır. Ancak evlatlık müessesinin kaldırılmış olması (el-Ahzâb 33/4, 5), evlatlıkların özellikle öz babalarına nispet edilmelerinin emredilmiş olması ve babalarının bilinmemesi durumunda din kardeşi ve dostlar olarak kabul edilmesi gerektiği vurgusu (el-Ahzâb 33/5), müminler arasında akraba olanların, Allah'ın kitabına göre birbirlerine daha yakın olduğu (el-Enfâl 9/75; el-Ahzâp 33/6), boşanan ya da kocası vefat eden kadınların yeniden bir evlilik

yapabilmeleri için beklemeleri gereken süre/iddet (el-Bakara 2/228, 234; et-Talâk 65/4) ve Hz. Nuh'un, oğlu bildiği kimse için Allah Teâlâ'nın "*Ey Nuh! O kesinlikle senin ehlin (âilen)'den değildir*"[13] (Hûd 11/46), ayetleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde nesep hususunda biyolojik babanın esas kabul edilmesi gerektiği ve bunun nikâh bağı (el-Bakara 2/235, 237) ile sağlandığı söylenebilir.

Hz. Peygamber'in, çocuklarını gerçek babalarından başka kimselere nispet eden annelere, bile bile çocuklarını inkâr eden babalara(Dârimî, 2000: "Nikâh", 42; Ebû Dâvûd, 2009: "Talâk", 30; İbn Mâce, 2009: "Ferâiz", 13; Nesâî, 1986: "Talâk", 47) ve kendilerini babalarından başka kimselere nispet eden çocuklara yönelik uyarıları(Buhârî, 2001: "Ferâiz", 29; Dârimî, 2000: "Ferâiz", 2; Ebû Dâvûd, 2009: "Edeb", 18; İbn Mâce, 2009: "Hudûd", 36; Müslim, t.y.: "İmân", 27) ve "*Çocuk yatağa aittir, zâni için de mahrumiyet vardır.*"(Buhârî, 2001: "Buyu", 36; Ebû Dâvûd, 2009: "Talâk", 35; İbn Mâce, 2009: "Nikâh", 59; Mâlik b. Enes, 2004: "Akdiyye", 20; Müslim, t.y.: "Rada", 3; Nesâî, 1986: "Talâk", 48; Tirmizî, 1975: "Vasâya" 5) hadisi de biyolojik babanın nesebinin korunmasına yönelik tedbirleri olarak görülebilir. Diğer bir ifade ile ilgili ayet ve hadisler Allah'ın insana bir nimet olarak bağışladığı soy ve sopun (el-Furkân 25/54) korunmasına dönük tedbirleri olduğu söylenebilir. Haliyle asıl olan nesebin korunmasıdır. Bu anlamda nesebin korunması amaç, ilgili tedbirler ise bu amacı gerçekleştirmeye dönük vasıtalar olarak değerlendirilebilir.

Literatürde nesebin sübutunda müctehidlerin en fazla bağlı kaldıkları delil "*Çocuk yatağa aittir, zâni için de mahrumiyet vardır.*" hadisidir. Öyle ki müctehidlerin çoğunun, bu hadise binaen fiili birleşme gerçekleşmemiş olsa bile evlenip zifafa girdikten altı ay sonra kadının doğurduğu çocuğun kocaya nispet edileceği hususunda ittifak ettiklerini görmekteyiz (Zuhaylî, 1989: VII, 684). Hatta Hanefîler, karı-koca birbirlerini görmeyecek olsalar dahi nikâh akdinin üzerinden altı ay geçtikten sonra doğan çocuğun nesebinin sahih olduğunu söylemişlerdir (İbn Rüşd, 2004: III, 136). Yine bu hadis gereği Hanefîlere göre kişi, doğum yapan eşine bu çocuk senin zina ettiğin falanca adamdandır dese, karısı ve adam da bunu ikrar etseler bile doğan çocuğun nesebi kocadan sabit olur demişlerdir (Serahsî, 1993: XVII, 155).

Fakihlerin nesebin sübûtu için temel kabul ettikleri "*Çocuk yatağa aittir, zâni için de mahrumiyet vardır.*" hadisi ile ilgili olarak hadis kaynaklarında şöyle bir olay aktarılmaktadır:

Hz. Aişe anlatıyor: "Utbe İbnu Ebî Vakkâs, kardeşi Sa'd'a: "Zemâ'a'nın cariyesinden doğan oğlan bendendir, onu sahiplen" diye vasiyet etmişti. Fetih yılında, onu Sa'd yakalayıp: "Bu, kardeşimin oğludur, kardeşim onu bana vasiyet etmişti!" dedi. Abd İbnu Zemâ'a da: "O, benim kardeşimdir ve babamın cariyesinin oğludur, onun yatağında doğmuştur!" dedi. Problemin halli için Resûlullah'a koştular. Sa'd: "Ey Allah'ın Resülü! Bu kardeşimin oğludur. Kardeşim onun hakkında bana vasiyette bulundu. Hele onun benzerliğine de bakın!" dedi. Abd: "O benim kardeşimdir ve babamın cariyesinin oğludur. Babamın

[13] Ayeti böyle anlıyor olmamız, Hasan-ı Basrî, İbn Sirîn ve Ubeyd b. Umeyr'in ayetle ilgili görüşlerine dayanmaktadır. Adı geçen müctehidler, ilgili ayete "*Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lut'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kulun (nikâhı) altında idiler, onlara hıyanet ettiler. (Kocaları,) Allah'tan hiçbir şeyi onlardan savamadı. (Onlara): "Haydi girenlerle birlikte siz de ateşe girin!" denildi*" (et-Tahrîm 66/10) ayetini delil getirerek Hz. Nuh'un eşinin kendisini aldattığını, haliyle Hz. Nuh'un oğlu bildiği kimsenin oğlu olmadığı görüşündedirler. Bkz. (İbn Atiyye, 2001: III, 176; Kurtûbî, 1964: IX, 45-47; Taberî, 2000: XV, 340-342).

yatağında doğdu!" dedi. Resûlullah, ondaki benzerliğe baktı. Utbe'ye açık bir benzerlik gördü. Sonra: "*Bu sana aittir ey Abd İbnu Zemâ'a. Çocuk yatağa aittir, zâni için de mahrumiyet vardır*" buyurdu. Sonra da Sevde Bintu Zem'a'ya: "*Bunu kardeşin bilme, ihtiyat et, ona karşı tesettür et!*" emretti. Bu emri, onun Utbe'ye olan benzerliği sebebiyle vermişti. O, kadını, Allah'a kavuşuncaya kadar göremedi. Sevde, Resülullah'ın zevcesi idi."(Buhârî, 2001: "Buyu", 3; Ebû Dâvûd, 2009: "Talâk", 35; İbn Mâce, 2009: "Nikâh", 59; Mâlik b. Enes, 2004: "Akdiyye", 20; Müslim, t.y.: "Rada", 36; Nesâî, 1986: "Talâk", 48; Tirmizî, 1975: "Vasâyâ", 5).

Hadis, dikkatli bir şekilde incelendiğinde, ilgili problemin Hz. Peygamber'e arz edilmeden önce, taraflardan Zemâ'nın oğlu Abd'in Sa'd'a karşı "O benim kardeşimdir ve babamın cariyesinin oğludur, onun yatağında doğmuştur!" diye çıkışması, o günün toplumunda nesep hususunda çocukla yatak sahibi arasında bir bağ olduğu şeklinde bir anlayışın var olduğunu akıllara getirmektedir. Nitekim yaptığımız araştırmalar neticesinde nesep ile alakalı olarak Cahiliye döneminde de "Çocuk yatağa aittir" şeklinde bir kuralın var olduğunu tespit ettik. İlgili kaynaklar, bu kurala göre ilk karar veren kimsenin Eksem b. Sayfî olduğunu belirtmektedir (Ali, 2001: XI, 225). Bu kural gereği Cahiliye döneminde zina mahsulü çocuklar da babalarına (kadının kocasına) nispet edilir ve onlara mirasçı kılınırdı. Kadının birden fazla erkekle ilişkisi olması durumunda[14] doğan çocuğun nesebi ise kadının sözüne ya da benzerliğe göre belirlenirdi (Ali, 2001: X, 230).

Öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber, ilgili kural gereği çocuğu Zemâ'nın oğlu Abd'a veriyor.[15] Bununla birlikte, çocuğun Utbe'ye olan benzerliğini de fark ederek eşi Sevde'yi, söz konusu çocuğun kardeşi olmadığı gerekçesi ile uyarmaktadır (Nesâî, 1986: "Talâk", 48). Hz. Peygamber, çocuğun Utbe ile olan benzerliğini fark ettiği halde neden Abd'e verdiği bir soru olarak sorulabilir. Kesin bir cevap olmamakla birlikte, o günün şartlarında hukuki istikrarı sağlamak ancak de bu şekilde mümkündü denilebilir. Cahiliye dönemindeki kölelik ve cariyelik sınıfının varlığı ve cinsel yaşamın daha serbest olduğu[16] düşünüldüğünde, böyle bir dönemde başkasının nikâhı altında bulunan hür kadınların ya da mülkiyetinde bulunan cariyelerin doğurduğu çocuklara sahiplenmenin doğuracağı hukuki kargaşayı tahmin etmek zor olmasa gerek. Başkasıyla ilişkisi olan her kimsenin ilişkide bulunduğu kadından doğan çocuk üzerinde nesep iddiasında bulunması nesep kargaşasına, dahası nesep üzerine bina edilen evlenme engeli, nafaka, velâyet ve mirasçılık gibi hakların haksız şekilde elde edilmesine ya da zayi olmasına sebebiyet verebilirdi. Çocuğun nesebini belirleme noktasında toplumun üzerinde uzlaştığı teknik bir imkân ya da kurumun (bugünkü şartlarda Adlî Tıp gibi) olmadığı bir dönemde; çocuğu, doğuran kadının kocası ya da efendisine nispet etmek hem makul hem de pratik bir çözüm yolu olarak görülebilir. Hukuki istikrarı sağlama adına "*Çocuk yatağa aittir.*" kuralı gereği gayri meşru bir ilişki sonucu olsa dahi doğan çocukların nesebi doğuran kadınların koca ya da efendilerine nispet edilmiştir.

İslâm'da nesep sahih bir nikâh akdi ile sabit olur. Buna göre sahih bir nikâh akdi ile evli bir kadının dünyaya getirdiği çocuğun nesebi usûlen nikâhlı eşine nispet edilir. Bu konuda bir ihtilaf söz konusu değildir. Nesepte doğal ve normal olan da çocuğun evlilik içerisinde doğması durumunda, biyolojik babasının kim olduğu araştırılmadan kocaya bağlanmasıdır. Problem, evlilik içerisinde doğan çocuğun kuvvetli bir şüphe ya da karine sonucu koca

[14] Ortak cariye ya da fuhuş yapan kadınlarda olduğu gibi.
[15] İlgili rivayet için bkz. Buhâri, 2001: "el-Meğâzî", 55.
[16] Geniş bilgi için bkz. (Ali, 2001: X, 231, 232; Ateş, 1996: 329-348).

tarafından kabul edilmemesi ya da koca dışındaki bir şahsın çocuk üzerinde babalık iddiasında bulunması veya evlilik dışı bir ilişki sonucunda dünyaya gelen ya da buluntu bir çocuğun nesebinin nasıl tespit edilmesi gerektiği hususunda ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda, yukarıda yer verilen "*Çocuk yatağa aittir, zâni için de mahrumiyet vardır.*" kuralı gereği iddialar yok sayılarak, evlilik içerisinde doğan çocuk her halükarda kocaya mı bağlanmalı? Ya da ve evli olmayan kadının meşru olmayan bir ilişki sonrasında doğurduğu çocuk baba açısından nesepsiz mi bırakılması gerekir? Yoksa biyolojik babanın nesebinin tespitine dönük bir dava mı açılmalı?

Kocanın çocuğun nesebini reddetmesi, eşinin kendisini aldatması şüphesine bağlı olabileceği gibi, yine eşinin iradesi dışında başkasından hamile kalmış olması (hata ya da tecavüz sonucu gibi), çocuğun hastanede değişmiş olması, tüp bebek uygulamasında kendi sperminin kullanılmamış olması vb. sebeplere de bağlı olabilir. Koca dışındaki bir şahsın doğan çocuk üzerinde nesep iddiasında bulunması da meşru olmayan bir ilişkiye (zina) bağlı olacağı gibi yanlışlık, boşanmış kadının iddet beklemeden ya da iddet sonrası ilk eşinden gebeliği gizli tutması vb. sebeplere de bağlı olabilir. Böyle bir durumda açılacak olan babalık davasında çocuğun kocaya ait olmadığının tespit edilmesi durumunda çocuğun nesebi kime bağlanacak? İlgili kural gereği bu gerçeklik görmezlikten mi gelinecek yoksa çocuğun biyolojik babasıyla nesep bağı mı kurulacak? Klasik anlayış, sonuç ne olursa olsun, yukarıda yer verilen şartları taşıması durumunda çocuğun yatak sahibi nikâhlı eşe bağlanacağı şeklindedir. Çocuğun koca ile nesep bağının kesilmesi ancak kocanın redd-i nesep (liân) davası ile mümkün olmaktadır (Yılmaz, 2013: 103, 105). Hatta Hanefilere göre liân davasından önce kadının zina yaptığını itiraf etmesi durumunda, nesep sabit olacağından, koca redd-i nesep davası da açamamaktadır (Serahsî, 1993: XVII, 155). Haliyle evlilik içinde, kadının zina sonucu doğurduğunu itiraf ettiği çocuğun nesebinin kocadan düşürülmesi mümkün görülmemektedir. Görüldüğü gibi zahiri/yüzeysel bir okuma, nesebin korunması için alınan bir tedbir mahiyetindeki ilgili hadisi sahih nesebin sübutuna engel bir delil durumuna getirebilmektedir. Oysaki ilgili hadisin sebebi vürudunda da görüldüğü gibi "*çocuk yatağa aittir*" ilkesi bir çocuk üzerinde nesep hakkı iddia eden taraflardan, çocuğun annesiyle kocalık/efendilik bağı olan kimsenin tercih edilmesinde delil olarak kullanılmıştır. Diğer bir ifade ile 'firâş'/'yatak' çocuğun nesebi ile ilgili belirsizliği gidermede tercih sebebi olmuştur.

Hadisin "*zâni için de mahrumiyet vardır*" kısmı da yine zahiri bir yorumla çocuğun biyolojik babasıyla nesep bağının kurulmasının önünde engel kabul edilmektedir. Birkaç istisna dışında fakihlerin çoğuna göre veled-i zinanın biyolojik babası ile nesep bağı asla kurulamaz (İbn Rüşd, 2004: IV, 142). Daha önce de ifade edildiği gibi hadis, bir çocuk üzerinde nesep hakkı iddia edenlerden zâninin, başkasının karısı ya da cariyesiyle yaşadığı gayr-i meşru ilişkiden dolayı bir hak sahibi olamayacağını ifade etmektedir. Diğer bir anlatımla "*zâni için de mahrumiyet vardır*" hükmü evli bir kadınla gayri meşru bir ilişki yaşamış bir kimsenin yaşadığı ilişkiden dolayı kadının doğurduğu çocuk üzerinde nesep hakkı iddia edemeyeceğini ifade etmektedir. Zira hadisin birinci bölümü ile çocuğun nesebi yatak sahibine bağlanmaktadır. Değilse, iki tarafın ilişkiyi itiraf etmesi, doğan çocuğun gayri meşru ilişki sonucu doğduğunun anlaşılması durumunda da çocukla nesep bağı kurulamaz denilmemektedir. Klasik anlayışa göre evli olmayan kimselerin yaşadığı cinsel beraberlikten doğan çocuğun nesebi de zâniye bağlanamaz. Ancak daha önce de belirtildiği gibi çocuğun anne ile her türlü nesebi sabit olmaktadır (Zuhaylî, 1989: VII, 582). Bu durumda şayet çocuğun baba tarafından nesebinin sabit olmaması zâninin işlemiş olduğu suçun bir cezası kabul ediliyorsa aynı suçu işleyen kadına da aynı cezanın verilmesi gerekir. Yok, eğer nesebin baba tarafından sabit olmaması belirsizlikten dolayı ise ilgili

belirsizliğin giderilmesi durumunda nesebin de sabit olması gerekir. Kaldı ki, zina edenler, işlemiş oldukları suçtan dolayı zaten cezalandırılmaktadır. Şayet çocuk, kadının tecavüze uğraması sonucu dünyaya gelmişse bu durumda da suçlu olan erkek ile nesep bağının kurulmaması, hem kadını hem de dünyaya gelen/gelecek olan çocuğun mağdur olmasına sebebiyet verecektir. Baba açısından nesebin sabit olmaması babadan çok çocuk ve annesini mağdur hale getirmektedir. Ayrıca baba tarafından nesebin sabit olmaması, zâniyi miras ve nafaka gibi maddi yükümlülüklerden de kurtarır ki bu bir ceza olmaktan çok mükâfat niteliğindedir. Çocuğun nesebi üzerinde hak iddia eden taraflardan birinin koca olması durumunda çocuğun nesebinin zâni ile değil de koca ile sabit olması, çocuk ve annesinde herhangi bir hak kaybı meydana getirmezse de evli olmayan bir kadınla yaşanan ilişki sonrasında doğan çocuğun zâni ile nesep bağının kurulmaması çocuk ve annesini maddi-manevi açıdan mağdur duruma düşürür. Çocuk, başkalarının işlemiş olduğu bir suçtan dolayı cezalandırılmaktadır. Oysaki İslâm anlayışına göre suç bireyseldir. "*Hiçbir günahkâr bir başkasının günahını yüklenmez*" (el-Enâm 6/164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38). Aynı şekilde tecavüze uğramış bir kadının doğurduğu çocukla nesep ilişkisini geçerli sayıp, tecavüzcünün nesebini tanımamak benzeri suçların artmasına sebep olabilir. Aynı suçu işleyen kimselerin farklı muameleye tabi tutulması hukuktaki eşitlik ilkesiyle de aykırılık teşkil eder. Bu durum ayrıca İslâm dinin kadına dönük imajını da olumsuz yönde etkileyebilir.

Zina sonucu doğan çocuğun nesebinin sabit olmaması durumunda zinadan doğan çocuğun sıhriyet bağının da oluşmaması gerekir. Bu durum, böyle bir çocuğun yakın akrabası ile olan evliliğinin de caiz olması gibi bir hükmü de akıllara getirir. Nitekim bazı müctehidler, "haram, helalı haram kılmaz"(eş-Şâfiî, 1990: V, 164) gibi bir ilkeye dayanarak zina edenler ve bu ilişkiden doğan çocuklarda sıhriyet bağı oluşmadığı haliyle biyolojik yakın akrabalarıyla evlenmelerinde bir mahzur bulunmadığı şeklinde görüş beyan etmişlerdir (eş-Şâfiî, 1990: V, 27; Köse, 2015: 293). Bu durum din/hukuk ile realite çatışması gibi bir neticeyi doğurur ki, insanların din/hukuk ile realite arasında bir seçim yapmak zorunda kalmaları zamanla din/hukuk kurallarının gerçekle uyuşmayan uydurma kurallar olarak algılamalarına ve de bu kurallara karşı lakayt kalmalarına yol açabilir.

Liân sonrası doğan çocuğun liânı yapan kocayla nesep ilişkisi kurulup kurulamayacağı da üzerinde durulması gereken diğer bir husustur. Liân, karısına zina suçlamasında bulunup da bunu dört şahit ile ispatlayamayan kocanın hâkim huzurunda bunu dört kez yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin mâsum olduğuna aynı tarzda yemin etmesi ve yalan söylüyor olmaları durumda Allah'ın lanetinin/gazabının üzerlerinde olmasını kabul etmeyi içeren bir prosedürdür.[17] Lian aslında kocanın eşine zina suçlamasına dayalı bir lanetleşmedir. Ancak İslâm hukukuna göre bu karşılıklı yeminleşme ve lanetleşme karısının doğurduğu/doğuracağı çocuğun nesebinin reddine dönük de olabilir (Aydın, 2003: 172; İbn Rüşd, 2004: III, 133, 134).

Liân sonrası kocanın çocuğun nesebini reddetmesi durumunda klasik anlayışta genelde çocuğun koca ile nesep ilişkisinin kurulamayacağı şeklinde bir kanaat mevcuttur (Aydın, 2003: 173; Yılmaz, 2014: 48; Zuhaylî, 1989: VII, 582). Oysaki liân kocanın karısına zina suçlamasına dayalı olarak meşru kılınmıştır. Kocanın eşinin hamileliğini/çocuğunu reddetmesi onun illa da zina sonucu hamile kaldığı anlamına gelmez. Bir kişinin çocuğun nesebini inkâr etmesi ayrı, karısının zina ettiğini söylemesi ayrı şeylerdir. Daha önce de ifade edildiği gibi çocuğun kocaya ait olmaması, kadının önceki kocadan oluşan gebeliği

[17] Liânın tanımı ve mezheplere göre özellikleri hakkında bkz. (Zuhaylî, 1989: VII, 556-558).

gizlemesi, tecavüze uğramış olması, hata sonucu olması veya tüp bebek uygulamasında kocanın sperminin embriyoda kullanılmamış olması gibi kadının iradesi dışındaki ihtimallere de dayalı olabilir. Şüpheli birleşme bir taraftan nesebin sübûtu için meşru bir vasıta kabul edilirken, diğer tarafta kadının şüpheli birleşme ile çocuk doğurması zina ve de nesepten mahrumiyet olarak değerlendiriliyor. Ayrıca her cinsel birleşme gebelik ile sonuçlanmayacağına göre, zina eden bir kadının doğurduğu çocuğun kocasına ait olması da ihtimal dâhilindedir. Zaten nesebin reddini içeren liân sonrasında çocuğun baba ile nesep ilişkisinin sona ereceğini söyleyen müctehidler de bu belirsizlikten dolayı her ne kadar çocukla nesebi reddeden baba arasında mirasçılık, nafaka yükümlülüğü ilişkilerinin sona ereceğini söylemişlerse de aile, yargılama ve ceza hukuku açısından bazı ilişkilerin devam edeceğini de ihtiyaten kabul etmişlerdir. Buna göre meselâ nesebin reddi sebebiyle başvurulan liân sonrasında çocukla onu reddeden baba ve onun yakınları arasında kan, sıhrî hısımlık ve süt hısımlığından doğan evlilik engelleri geçerliliğini korur (Aydın, 2003: 173; Zuhaylî, 1989: VII, 582).

Klasik fıkıhtaki lian ile ilgili görüşler o günün şartlarında ve imkânları çerçevesinde verilmiştir. Doğrudan bir nassa dayanmamaktadır. Zira liân ayetlerinin inişine sebep olan olay ve olayla ilgili Hz. Peygamber'in uygulamasında bu kadar ayrıntı yer almamaktadır. Bugünün şartlarında doğacak olan çocuğun kocadan olup olmadığı yapılan DNA Parmak İzi testiyle tespit edilebilmektedir. Haliyle yukarıda dile getirilen belirsizliklerin giderilmesiyle çocuğun nesebi ve buna bağlı olarak ortaya çıkacak haklar hususunda da daha net kararlar verilebilir. İmam Şâfiî'nin, 'ilm(i gerçekler) çocuğun kocadan olmadığını gösteriyorsa liân uygulamasına gerek kalmadan çocuğun nesebi düşer.' (Mâverdi, 1999: XI, 159) şeklindeki ictihadı de bize bu konuda yol gösterici olabilir.[18] Babası ile liandan dolayı, zânî ile zinadan dolayı nesebi sabit olmayan çocuk ortada kalacaktır. Oysaki her çocuğun, beslenme, sağlık, eğitim vb. maddi ve bir aile ortamında yetişme gibi manevi/psikolojik ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların karşılanmasında birince derecede sorumlu olacak olan kimseler de çocuğun dünyaya gelişine vesile olan biyolojik ebeveynleri olması gerekir. Bundan dolayı test sonucunda çocuğun ait olduğu kişi ile nesep bağının kurulması hem çocuk, hem aile hem de toplum maslahatı açısından önemlidir.

Saydığımız tüm bu mahzurlardan dolayı, nesep ile ilgili bir problemin ortaya çıkması durumunda mahkemenin konuyu bilirkişiye (Adlî Tıpa) havale etmesi ve burada çıkan raporlara göre karar vermesi en makul yol gibi görünmektedir. Nesep ile ilgili problemi hamileliğin anlaşılmadığı bir dönemin ictihadlarına göre çözmeye çalışmak bizi fıkıh kitaplarında yer alan buluntu çocuğun nesebinin tespitinin örneğinde olduğu gibi 'nesebin birden fazla kişiye bağlanması' gibi gerçeklikle bağdaşmayan durumlara sürükleyebilir (İbn Kudâme, 1984: VI, 128-130, 405). Oysaki bugünün imkânlarında hamileliğin mahiyeti ile ilgili bir belirsizlik söz konusu değildir. Kadının hamile olup olmadığı, hamilelik süresi, doğan çocuğun biyolojik babasının kim olduğu vs. konular bilimsel olarak ortaya konulabilmektedir. Neseple ilgili herhangi bir şüphenin olması durumunda DNA Parmak İzi testi farklı merkezlerde, farklı doku örnekleri üzerinde, birden fazla yapılmak suretiyle söz konusu belirsizlik giderilebilir. Mevcut şüphelerin ortadan kaldırılması, kalplerin tatmin olması açısından önemlidir.

Hz. Peygamber'in hurmalarını telkih eden (döllendiren) Medinelilere bu işlemi yapmamaları durumunda hurmaların veriminin daha iyi olabileceği şeklindeki tahminine/tavsiyesine binaen Medinelilerin bu işe son vermesi sonrasında kendisini bir

[18] Şâfiî fıkhı bu konuda genelde bu içtihada bağlı kalmıştır. Geniş bilgi için bkz. (Şirâzî, t.y.: III, 79).

beşer olduğunu ve bu vasfı ile söylediklerinin kendi zannı olduğunu hatırlatması ve konu ile ilgili rivayetlerin birinde "*dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz*" (İbn Mâce, 2009: "Ruhûn", 15; Müslim, t.y.: "Fedâil", 140, 141) buyurması bize bu konuda yol gösterici olabilir. Zira daha önce ictihad başlığında da belirtildiği gibi Hz. Peygamber'in her söz, fiil ve takriri vahiy kaynaklı değildir. Haliyle o günün şartlarında peygamberlik vasfının dışında maslahat gereği mevcut imkânlar çerçevesinde hâkim, komutan, müftü vs. sıfatlarla yapmış olduğu tasarrufları/ictihadları süreç içerisinde maslahatın değişmesine bağlı olarak değişebilir.

DNA Parmak İzi testiyle çocuğun nesebi ile ilgili belirsizliği giderilebildiğine göre ilgili testten sonra çocuğun ait olduğu kişi ile nesep bağı kurulabilir. "*Çocuk yatağa aittir, zina edene mahrumiyet vardır.*" kuralı/hadisi, nesebin tespit edilemediği dönemlerde hukuki istikrarı sağlama adına birden fazla erkekle kurulan ilişki sonrasında doğan çocuk üzerinde nesep hakkı iddia edenlerin problemini çözmede işlevsel bir rol oynamış olabilir. O günün şartlarında bundan daha iyi bir çözüm yolu olduğunu söylemek de zor görülmektedir. Ayrıca bu kural gereği, meşru olmayan ilişki sonucu dünyaya gelen çocuğun biyolojik babasıyla nesep bağının kurulmaması özellikle evli olmayan bayanları meşru olmayan ilişkilerde daha dikkatli davranmaya sevk edeceği de söylenebilir. Diğer bir ifade ile ilgili kuralın, meşru olmayan nesep bağı üzerinden zengin kimselerin servetine göz koyan kötü niyetli kimseler için caydırıcı bir özelliği olduğu da söylenebilir. Ancak, biyolojik babanın tespit edilebildiği günümüzde ilgili hadisin benzer olaylarda delil gösterilerek çocuğun biyolojik babasının dışında bir kimseye nispet edilmesi veya nesepten mahrum bırakılması taraflar ve toplum için çok daha büyük maddi manevi sıkıntıların oluşmasına sebebiyet verebilir. Sonuç olarak biyolojik babası tespit edilen çocuğun nesep bağının da buna göre kurulması çocuk, anne-baba, aile ve toplum maslahatı açısından büyük önem arz etmektedir denilebilir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, E. A. (1995). *Müsned*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.

Ali, C. (2001). *El-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (C. 1–20). Dâru's-Sâkî.

Apaydın, H. Y. (2000). İctihad. Içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 21). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Ateş, A. O. (1996). *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Aydın, M. Â. (2003). Liân. Içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 27). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Bardakoğlu, A. (1992). Beyyine. Içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Başaran, N. (2003). *Tıbbi Genetik*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Buhârî, E. A. M. b. İ. (2001). *el-Câmiu's-Sahîh*. Dimeşk: Dâr-u Tûki'n-Necât.

Çolak, A. (2017). *İslam Aile Hukuku*. Ankara: Öncü Basım Yayım Tan. Ltd. Şti.

Dârimî, E. M. A. b. A. (2000). *Sünen*. byy: Dâru'l-Muğnî.

Dickey, S., & Reece, H. (2017). *Temel Biyoloji* (5. Baskı; E. Gündüz & İ. Türkan, Çev.). Ankara: Palme Yayıncılık.

Dilsiz, N. (t.y.). *Modern Moleküler Biyoloji*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Dönmez, İ. K. (2006). Nesep. Içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 32). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Ebû Dâvûd, S. bin el-Eşas. (2009). *Sünen*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.

Gazzâlî, E. H. M. b. M. et-Tûsî. (1993). *El-Müstasfâ*. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Gould, K. (2003). *Genel Biyoloji* (5. Bakı; A. Demirsoy, İ. Türkan, & E. Gündüz, Çev.). Ankara: Palme Yayıncılık.

Humeydî, E. B. A. b. ez-Zubeyr. (1996). *Musnedu'l-Humeydî*. Dimeşk: Dâru's-Sekâ.

İbn Âşûr, M. b. T. (2004). *El-Mekâsidu'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*. Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûnu'l-İslâmiyye.

İbn Atiyye, E. M. A.-H. b. G. (2001). *El-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Hazm, E. M. A. b. A. (t.y.). *El-Muhallâ bi'l-âsâr* (C. 1–12). Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Hişâm, A. bin H. bin E. el-Himyerî. (1955). *Es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Mısır: Matbaat-u Mustafa el-Bâbî.

İbn Kayyim el-Cevziyye, E. A. Ş. M. (2007). *Turuku'l-hukmiyye fi's-siyâseti'ş-şeriyye*. Mekke: Dâru İlmi'l-Fevâid.

İbn Kayyim el-Cevziyye, E. A. Ş. M. b. E. B. b. E. (1994). *Zâdü'l-Meâd fî hedyi hayru'l-İbâd*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.

İbn Kudâme, E. M. A. b. A. el-Makdisî. (1984). *El-Muğnî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Mâce, E. A. M. b. Y. (2009). *Sünen*. byy: Dâr-u İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye.

İbn Manzûr, E.-F. C. M. b. M. (1993). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâr-u Sadr.

İbn Rüşd, E.-V. M. b. A. b. M. b. A. K. E. (2004). *Bidâyetu'l-muctehid ve nihayetu'l-muḳteṣid*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.

İlhami, K. (2008). *Genel Biyoloji Canlılar Bilimi* (6. Baskı). Ankara: Sözkesen Yayıncılık.

Karadâvî, Y. (2011). *Sünneti Anlamada Yöntem* (B. Erul, Çev.). İstanbul: Nida Yayıncılık.

Karaman, H. (1996). *İslam Hukukunda İctihad*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Karaman, H. (2009). *Mukayeseli İslâm Hukuku* (5. bs). İstanbul: İz Yayıncılık.

Kâsânî, A. E. B. b. M. b. A. (1986). *Bedâ'iʿu'ṣ-ṣanâ'iʿ fî tertîbi'ş-şerâ'iʿ* (C. 1–7). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Kasap, H. (Ed.). (2010). *Tıbbi Biyoloji ve Genetik*. Adana: Nobel Kitabevi.

Köse, S. (2015). Aile Hukuku. Içinde T. Türcan (Ed.), *İslâm Hukuku* (3. bs). Ankara: Grafiker Yayınları.

Kurtûbî, A. A. M. b. A. (1964). *El-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye.

Maçin, H. (2014). *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi* (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Mâlik b. Enes, E. A. (2004). *El-Muvatta'*. Ebu Zabi: Müessesetu Zâyed b. Sultan.

Mâverdi, E.-H. A. b. M. (1999). *El-Havi'l-kebir fi fıkhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Müslim, E.-H. el-Kuşeyrî. (t.y.). *el-Câmiʿu's-sahîh*. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Nesâî, E. A. A. b. Ş. (1986). *Sünen*. Halep: Mekteb-u Matbuâti'l-İslâmiyye.

Özkan, H. (2010). Takrir. Içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 39). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Polat, O., Demiriz, M., Günhan, Ö., & Finci, R. (t.y.). DNA Parmak İzi (DNA Fingerprint). *Ankara Patoloji Bülteni, 8*, 53-56.

Serahsî, M. b. A. b. E. S. (1993). *El-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Şâban, Z. (2018). *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (İ. K. Dönmez, Çev.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şâfiî, E. A. M. b. İ. (1990). *El-Umm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Şimşek, M. (2008). *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in Tasarrufları* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Şimşek, N. (2017). *Genel Biyoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Şirâzî, E. İ. İ. b. A. (t.y.). *El-Muhezzeb fî fıkhi'l-İmami'ş-Şafiî*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Taberânî, E.-K. S. b. A. (1994). *El-Mucemu'l-Kebîr*. Kahire: Mektebetu İbn Teymiye.

Taberî, M. b. C. b. Y. (2000). *Câmiu'l-beyan fî te'vîli'l-Kur'ân* (C. 1–24; A. M. Şâkir, Ed.). Muessesetu'r-Risâle.

Tayşi, M. S. (2002). Kıyâfe. Içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 25). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Tirmizî, E. İ. M. b. İ. (1975). *Sünen*. Mısır: Matbaat-u Mustafa el-Bâbî.

Uğur, M. (1992). *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yaman, A. (2011). *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Yaman, A., & Çalış, H. (2018). *İslam Hukuku* (1. Baskı). Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları.

Yılmaz, İ. (2013). İslâm (Aile) Hukukunda DNA Parmak İzi Testi İle Nesebin Sübûtu. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (22), 63-112.

Yılmaz, İ. (2014). İslâm Aile Hukukunda Nesebin (Soybağının) Reddi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, *14*(1), 31-51.

Zeydan, A. (1998). *El-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.

Zuhaylî, V. (1989). *El-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr.

İman-Bilgi Münasebeti Bağlamında "İtmi'nan" Kavramı Üzerine Bir Kritik

Hasan PEKER*

Özet

Kesin inancın dinî tezahürü olarak ifade edebileceğimiz "iman", inkârın ve bir çeşit imansızlık hali olan şüphenin uzağında bir konuma sahiptir. "Bilgi" ile münasebetine gelince:

Bir anlam yükleme, bir bilinç hali ya da bunların ürünü, öğrenme sonucu bir edinti anlamında imanın bilgiyle münasebeti kurulabilir. Zira imanda bilgi girdisi vardır. Ancak bu bir yere kadardır. Çünkü imanın temel niteliği gaybî (fizik ötesi) alana yönelik olmasıdır. Bu sebeple duyusal gözlem yolu ile elde edilen bilginin iman ile doğrudan münasebeti olmayacaktır. İşte bu noktada, 'kalp' ile anılarak '*kalbin yatışması*' anlamında ve şuhûdî (görgül) bilgi arayışındaki bir iman hali olarak ifade edilişi üzerinden "*itmi'nan*" kavramını bahse konu ediyoruz.

Çalışmada amaçlanan, "itmi'nan" kavramının kâh şüpheyi izaleye kâh imanda yakîne ermeye matuf duyusal bilgi arayışı olarak açıklamalara konu edilişini sorgulamak suretiyle problematiğine dikkat çekmek, iman ve bilgi ile ilintisi bağlamında ilgili kavramı özgün bir içerikte temellendirme gerekliliğini öne çıkarmaktır. Zira sözü edilen kavramın anlamca içerimi onun anlamıyla müsemma bir netlikte konumlandırılması gereğini haklı kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Şüphe, İman, İtminan, Bilgi.

A Critique on The Notion of "Itmi'nan" in The Context of Faith-Knowledge Relation

Abstract

Faith, which can be described as the religious manifestation of definite belief, has a distant position from denial and doubt which is a type of unbelief. As for its relation with "knowledge":

Faith can be related with knowledge in the sense of attributing a meaning, a state of consciousness or an outcome of these or an acquisition as a result of learning. Because in faith there is knowledge input. However, this is up to a certain point since the basic feature of faith is that it is directed towards the unseen (beyond the physical world) domain. Therefore, the knowledge obtained through sensory observation will not have a direct relation with faith. At this point, we are discussing the concept of itmi'nan in connection with the heart and in the sense of '*the satisfaction of the heart*' and as the expression of a state of faith that pursues empirical knowledge.

This paper aims to draw attention to the problematics of the concept of itmi'nan by questioning how it is discussed as the pursuit of sensory knowledge that aims to get rid of doubt and reach definite faith and to emphasize the necessity of grounding the concept in an original content in terms of the link between faith and knowledge. Because the semantic content of the concept in question justifies the necessity of positioning it in a clarity that corresponds to its meaning.

Keywords: Philosophy of Religion, Doubt, Faith, Itmi'nan, Knowledge.

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Din Felsefesi Bilim Dalı. hasanpeker02@hotmail.com

Giriş

Dinin merkezinde imanın bulunması ve dinî hayatın bütün yönlerinin bu merkeze göre anlam ve değer kazanması (Sinanoğlu, 2000: XXll, 213; Aydın, 1990: 5) söz konusu olduğundan kelâm ilminde üzerinde en çok durulan ve ayrıntılı bir şekilde incelenen konulardan biri olarak görebildiğimiz "iman" bahsi, dine yönelik felsefî faaliyetleri tanımlayan ve felsefî kelâm diye nitelenebildiğini gözlemleyebildiğimiz din felsefesine de konu teşkil eder (Aydın, 1990: 11). Nitekim dünden bugüne, "akıl-iman ilişkisi, imanla ilgili her felsefi incelemenin seyrini belirleyen merkezi bir problem olagelmiştir" (Özcan, 2000: XXll, 216-217). Bu problem imanın makul ve rasyonel olup olmadığı, doğrulanıp doğrulanamayacağı gibi sorularla devamlı gündeme getirilmiş, günümüze kadar canlılığını korumuştur (Özcan, 2000: XXll, 217). Bu meyanda, iman ile münasebeti bulunan bir olgunun kavramsal ifadesinin kritik edilmesinin felsefe ile ilişkisinin din dili bağlamı da bulunduğunu ve konu olarak seçmiş olduğumuz Arapça kökenli "itmi'nan (الاطمئنان)" kavramının buna bir örnek teşkil ettiğini, dolayısıyla ele aldığımız problemin bu zaviyeden de değerlendirilebileceğini ifade edebiliriz.

Dinî düşüncede, iman olgusunun mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş ise de imanın esasının kalbin tasdikinden ibaret (Sinanoğlu, 2000: XXll, 213) olduğu açıklaması önemli bir ağırlığa sahiptir ki bu görüş imanın mahali olarak kalbin itikat ile münasebetini içerir. Ancak kalbin ma'rifet/bilgi ile münasebeti de söz konusu edilmiştir. Dolayısıyla ister itikat ister bilgi ile münasebeti üzerinden tasdik makamı olarak kalpten bahis açmak mümkün (Râzî, 2005: Vll, 104) ise de ifade etmek gerekir ki "zihnin bir hükme varması" şeklinde bir mantık terimi olarak da tanımlandığını gözlemlediğimiz tasdik, bu anlamıyla dindeki imanı karşılamakta yeterli değildir. Zira mantıkta dış dünya ile ilgili önermeleri doğrulamak bir tasdikse de iman değildir. Çünkü iman gaybî olan bir boyuta sahiptir (Sinanoğlu, 2000: XXll, 213) ki bu dinî inanç/iman açısından oldukça önemlidir. İlahî haberin kaynaklık ettiği bu boyutuyla imanın, bir diğer deyişle "tasdikin mahiyeti haberin ve haber verenin doğruluğunu kabul etmektir" (Sinanoğlu, 2000: XXll, 213). Bu durum, nesnel alanı ihtiva eden tecrübenin verileri aracılığı ile ya da -totolojik nitelikteki hükümlerde olduğu gibi- bir zihin işlemi sonucunda mümkün görülen ve dinî anlam konteksini dışarıda tutan pozitivizm ile dolayısıyla pozitivist doğrulama anlayışıyla kayıtlı kılınamayacak ehemmiyettedir (Aydın, 1990: 92; Spranger, 2001: 286, 290).

Burada önemi açığa çıkan bir husus, neye, nasıl ve niçin inanıldığının bilinmesi yönünden imanın oluşumunda bilgi unsurunun olduğudur (Sinanoğlu, 2000: XXll, 213). Bilginin öznenin zihninde kavrayış olarak karşılık bulan şey (Akarsu, 1998: 34; Demir ve Acar, (2005): 54) olduğunu nazar-ı itibara alarak diyebiliriz ki: "imanın gerçekleşmesi [en başta] "Tanrı 'yla ilgili birtakım dini bilgi ve kanaatlere sahip olmaya, bu da kavrama ve bilmeyle ilgili bir işleme, bir kavrama ve bilme fiiline dayanır. Böylece "felsefede iman denilince her şeyden önce kavrama ve bilme sürecinin bir aşaması olan bir zihni fiil. Zihni durum akla gelir. Konunun esas önem ve ağırlığı da bu noktada toplanır" (Özcan, 2000: XXll, 216). Bununla birlikte bilginin bir sınırı bulunduğu, "bilinen şeyin imana dönüşebilmesi için his ve kalp yoluyla benimsenmeyi gerektiren (Sinanoğlu, 2000: XXll, 213) duyu ötesi yanının göz ardı edilemeyeceği, özcesi bilginin "iman edilecek hususların mahiyetini kapsamaktan uzak" (Sinanoğlu, 2000: XXll, 213) olduğu, ikisi arasında nerede başlayıp nerede bittiğinin tayini güçlük arz etse de bir sınırın var olduğu (Spranger, 2001: 286, 291) gerçeği de göz ardı edilemez.

"Bir şeyi bilme hali" (Oğuzkan, 1976, 31; Güneş, 2015: 55), öğrenme sonucu olan "edinti" (Acıpayamlı, 1978: "Bilgi") anlamında bilgi, eğer ki "gözlem yoluyla elde edilen şey"

(Nasuhoğlu ve Diğ., 1983: "Bilgi") ise açıktır ki doğaya ait nesne ve olgularla ilgilidir demektir. Bu durumda, gaybî ve dolayısıyla imanî bir meselede doğrudan bu türden/nesnel bir bilgi talebinin ne derece mümkün ve ne derece gerekli ya da yerinde olduğu tartışma konusu olacaktır. Biliyoruz ki dinî düşüncede "fizikle metafiziğin iç içe algılanışı, bilgi ile inancın birbiriyle yakın ilişkisi, insanın bilme eylemiyle ilâhî mesajın sahip olduğu otoritenin birlikte değerlendirilişi, bilgi probleminin hem kelâmî hem felsefî hem de psikolojik muhtevalar kazanmasına yol açmıştır" (Taylan, 1992: Vl, 159). İşte itminan kavramı bu noktada ön plana çıkmaktadır. Görülen odur ki "tabiatı gereği imanın pozitif bilimin belirlediği anlamda bir objektif kesinlik arzetmesi gerekmemektedir. Bununla birlikte objektif kesinlik arayışı da psikolojik bir ihtiyaç gibi görünmektedir. Çünkü insan inandığı şeyin objektif bir gerçeklik olduğunu hissetme ihtiyacı duy[maktadır]" (Köse, 2000: XXll, 214).

Merkezi bir problem teşkil ederek imanla ilgili her felsefi incelemenin seyrini belirleyen bilgi-iman münasebeti noktasında önemli ve ayrıntılı sorgulamalara imkân vereceğini düşündüğümüz "itmi'nan" kavramını literatüründe yer aldığı Kur'ân'ın ilgili ayetlerini ve bu âyetlere yönelik kimi yorumları göz önünde bulundurarak çalışma konusu yapmış bulunmamız, psikolojik muhtevasını (Mâturîdî, 2005: ll, 249) göz ardı etmeksizin ilgili kelimenin daha tatminkâr bir biçimde anlaşılması ve açıklanması gerektiğini ve anlam oluşturmada ya da konum belirlemede katkısı olan öğeler (Demir ve Acar, 2005: 43; Altınörs, 2007: 11) olarak iman ve bilgi ikilisini bir arada düşünmemizdendir. Bu düşüncemiz, veriler üzerinde yapacağımız sorgulamalarla daha açık hale gelecektir.

1. İtmi'nan Kavramı ve İman-Bilgi Münasebeti

Arapçada "T-M-E-N (ط-م-أ-ن)" kökünden gelen bir mastar olarak itmi'nan/itmînân (إطمئنان/إطمينان) kelimesi bu kullanımıyla olmazsa da farklı kalıplarla Kur'ân'da on üç yerde geçer [Bakara 2/260; Âl-i İmrân 3/126; Nisâ 4/103; Mâide 5/113; Enfâl 8/10; Yûnus 10/7; Ra'd 13/28 (*iki kez*); Nahl 16/106, *112*; İsrâ 17/95; Hac 22/11; Fecr 89/27] (Abdulbaki, 1986: 428). Kur'ân'da *kalbe atfedilen* bir eylem olarak öne çıktığını söyleyebileceğimiz "iman" kavramı da 800'den fazla yerde geçer. "Sıdk" gibi, "yakn(yakîn)" gibi kelime kökleri, onların türevleri ile münasebetli bir şekilde kullanımı söz konusu olan imanın bu meyanda ilgili bulunduğu önemli kelimelerden birisi de "itmi'nan" kelimesidir (Sinanoğlu, 2000: XXll, 212). Biz "kal[p]ten inanma" (Develioğlu, 2007: 470) anlamına geldiğini bildiğimiz itmi'nân kelimesini, *kalbe atfen* dile getirildiği âyetlerden (Bakara 2/260; Âl-i İmrân 3/126; Mâide 5/113; Enfâl 8/10; Ra'd 13/28; Nahl/106) üçünü (*Bakara* 2/260; *Mâide* 5/113; *Nahl* 16/106) öne çıkararak ilgili açıklamaların ışığında ve tabi iman-bilgi münasebeti bağlamında ele alıyoruz.

Kur'ân, iman etmeye davet edilenlerden kimilerinin iman etmek için ön şart olarak ileri sürdüğü -*aslında imanın gaybî yönüyle tenakuz arz eden*- bir takım taleplere yer verdiği gibi (Bakara 2/55; İsrâ 17/92-93), herhangi bir şüphe ya da inkâr ile ilişkisi olmaksızın dile getirilmiş benzer türden taleplere dair örneklere de yer verir. İbrahim peygambere atfen yer verilen ve "kalbin itmi'nanı" gözetilerek yapılan talep (Bakara 2/260) ikincisine örnek olarak kaydedilebilir. Farklı değerlendirmelere (Mâturîdî, 2005: lll, 249-250; Yazır, 1971: lll, 1845; Karaman ve Diğ., 2017: ll, 362-363; es-Sâbûnî, 1995: ll, 159-160) konu olduğundan ilkine de ikincisine de -bakış açısına göre- örnek teşkil edecek şekilde ele alınabilir görülen havârilerin Îsâ peygamberden talepleri meselesini (Mâide 5/112-113) de zikretme gereği duyuyoruz. Zira ilgili âyet aynı kavramın benzer maksatlı kullanımını içermektedir (Râzî, 2005: lV, 114) Bu sebeple biz, bu tür taleplerin nitelikçe imanla

münasebeti ve bir de itmi'nan kelimesinin açılımı sadedinde yer verilen kelime ve açıklamaların içerdiği problematiği dikkatlere sunmaya imkân verecek bir kritiği esas alacağız.

2. Duyusal Bilgi Talebi ve İtmi'nan Kavramının Anlamca İçerimi

Bilindiği üzere havâriler Hz Îsâ'ya hitaben: "Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?" (Maide 5/112) diye bir soru yöneltmiş Hz. İsa onlara "Eğer iman etmiş kemseler iseniz Allah'a saygılı olun" (Maide 5/112) diye karşılık vermiştir. Ancak onlar: "…*kalplerimiz güvenle dolsun*, bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanık olalım" (Maide 5/113) diyerek ayrıca gayelerini dile getirmişlerdir. Benzer şekilde Hz İbrahim de "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, Rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat *kalbim tam kanaat getirsin* diye" cevabını vermiştir (Bakara 2/260). Gerek Maide 5/112, gerekse Bakara 2/260. ayetlerde duyusal bilgilenmeye dönük taleplere mukabil "Eğer iman etmiş kemseler iseniz…", "Yoksa inanmıyor musun?" şeklinde yapılan "iman" vurgusu altı çizilmesi gereken önemli bir husustur. Zira bu türden bir talep, imana yönelik bir şüpheyi tabii olarak ima eder (Yazır, 1971: lll, 1845). İşte buna binaen, 'imana yol bulmak' (Zemahşeri, t.y.: ll, 74-75; Yazır, 1971: lll, 1845) ve 'imanda yol almak' (Yazır, 1971: lll, 1845) gibi ya da daha başka amaçlara matuf olarak değerlendirilebilecek ilgili örneklerde yer alan talep (Râzî, 2005: lll, 38) üzerinden dile getirilen "kalbin güvenle dolması" (Karaman ve Diğ., 2017: l, 413; ll, 363), "kalbi[n] tam kanaat getir[mesi]" (Karaman ve Diğ., 2017: ll, 363), "kalbin huzura/sükûna kavuşması" (es-Sâbûnî, 1995: ll, 160) ya da "başka bir hal" (Kutup, t.y.: ll, 68) olarak yorumlanabildiğini gözlemlediğimiz "kalbî itm'inan" vurgusu çalışmamızın ana temasını teşkil etmektedir. Zira Kur'ân'ın bir başka âyetinde yer alan "kalbi iman bakımından sağlam olmak [veya] kalbi imanla dolu olmak" (Mevdudi, 1986: 3,57) anlamında "imanla mutmain bir kalp" (Nahl 16/106) ifadesini göz önünde bulundurduğumuzda, işaret edilen ayeti (Bakara 2/260) anlama noktasında açıklama gerektiren durumlar söz konusu olacaktır. Şöyle ki: Herhangi bir şüphe içinde olmayan ve gaybî olanı zaten tasdik eden İbrahim peygamber'in imana münafi olmadığı beyan edilen (Vehbî, t.y.: l-ll, 484) söz konusu talebinin gayesi olarak dile getirdiği "kalbim mutmain olsun diye!" ifadesi bu durumda nasıl anlaşılacaktır? Duyulara konu olmayan (gaybî), bu sebeple mahiyeti bilgimize kapalı olanı dış duyularla apaçık müşahade etme talebi ve bu talebin amacı olarak kalbin itminan bulması arzusunu hele de İbrahim peygamberin şahsında gerçekten nasıl değerlendirmek lazımdır? Meselenin problematik mahiyeti olduğundan olacak ki bu talebin İbrahim peygambere değil de arif bir kişiye ait olduğu, İbrahim peygamberin kendisi için değil de kavmi için bu talepte bulunduğu, yine İbrahim peygamberin kastının "ölülerin yeniden dirilişi" değil vasıtasız ilahî kelâmı işitmek olduğu ve daha başka açıklamalara yer verilmiş olduğunu görüyoruz (Râzî, 2005: lll, 37, 38).

İtminan kavramıyla ilgili olarak kimisinin "yakîn" (Mâturîdî, 2005: lll, 249, 250; Karaman ve Diğ., 2017: l, 413; Yavuz, 1991: lV, 269) ile kimisinin kâh "basiret" kâh yakîn (es-Sâbûnî, 1995: l, 307; ll, 160) ile ya da aynı anda her ikisiyle (Zemahşeri, t.y.: l, 275) -ki eş anlamlıymış gibi bir arada kaydedildiği de vakidir- (Karaman ve Diğ., 2006: 55) açıklamaya çalıştığı şey, iman-bilgi münasebeti bağlamında içinde bulunulan hâlin daha üst/ileri düzeyini ifade etmeye yönelik olarak anlaşılmaktadır (Kalû, 2009). Bilinen odur ki yaygın olarak kabul gören kelamî anlayış, imanda artma ve eksilme olamayacağı, bunun kuvvetlilik ve zayıflık olarak anlaşılabileceği görüşüdür. Nitekim imandaki artıştan bahseden bazı âyetler (Enfâl 8/2; Tevbe 9/124; Fetih 48/4) "imanın kuvvetiyle te'vil edilmiş, imanın tasdik yönünden değil kemal ve kuvvet itibariyle üstün olabileceği şeklinde

anlaşılmıştır" (Sinanoğlu, 2000: XXll, 213). İmanda artma ve eksilme olamayacağı görüşü paralelinde dile getirilmiş olan kalpte meydana gelen nur ve aydınlığın artabileceği ya da azalabileceği görüşünü de kaydedebiliriz (en-Nesefî, 2003: ll, 416). Tam da bu çerçevede, aslında tasdikte kavilik olarak da açıklandığını gözlemlediğimiz (Mâturîdî, 2005: lll, 250) kalbe atfen dile getirilen itminan halinin yakîn ya da basiret (in artması) olarak ifade edilip yorumlanmasını ayrı ayrı ele alıp sorgulayacak, ardından "bir çeşit manevî hâl/durum" ile ilgili kısa bir açıklamada bulunarak böylelikle problemin ne olduğunu ya da neyi problem olarak gördüğümüzü ortaya koymaya çalışacağız.

3. İtmi'nan Kavramının Açılımları Üzerine

Gerek yakîn gerek basîret ve gerekse de bir çeşit manevî hâl olarak itminan kavramının adeta açılımları olarak ortaya konulanların, gerçekte sözü edilen kavramı karşılayıp karşılamadığı ve ilgili yaklaşımların ne düzeyde ikna edici olduğu bizce üzerinde durulmaya değer bir husustur. İşte sorgulamalar eşliğinde ilgili açıklamalara yöneliyor olmamız, meselenin ehemmiyeti sebebiyledir.

a) Yakîn (اليقين)

Yakîn konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: "Emsalinin fevkinde olan" (Yeğin, 1992: 770) "ilmin sıfatı" olarak görülüp şüpheden uzak ve tartışmaya yer bırakmayan "kesin bilgi" (Cürcânî, 2003: 364; Demir, 2013: XLlll, 271; Polater, 2013: 55,56; Uludağ, 2016: 368; Cebecioğlu, 2014: 532) anlamı kastedildiği gibi, hiç şüphe ve tereddüt duyulmaksızın ya da "şüphe ve tereddütten sonra ulaşılan kesinlik" (Demir, 2013: XLlll, 271) anlamında itikat kelimesiyle de ifade edilmiştir. "İnanmak" (Yeğin, 1992: 304), "kalbden, yürekten inanma" (Develioğlu, 2007: 470) anlamına da gelen itmi'nanın yakîn ile açıklanmaya çalışılması bu bağlama binaen olabilir. Ancak, "itikadın yakîn derecesine ulaşması için şüphe, zan, cehalet, taklit gibi kesin bilgiyi engelleyen unsurlardan arındırılması gerekir" (Demir, 2013: XLlll, 272; Uludağ, 2016: 368). Yakîn aslında, "şüphesiz sağlam ve kat'i olarak bilmek" (Yeğin, 1992: 770) ya da "hiçbir kuşku taşımayan kesin bilgi" anlamına gelen epistemolojik bir kavram olmakla birlikte, "Kur'ân-ı kerîm'de yirmi sekiz âyette yer almakta, bunların yirmisinde fiil kalıplarıyla inançtaki kesinlik belirtilmektedir" (Demir, 2013: XLlll, 271).

Delilleri kuvvetliden zayıfa doğru yakîn, zan, şek ve vehim şeklinde dört kademede ele alan fakihler şekki "bir şeyin o şey olduğuna inanmada kalbin mutlak kararsızlık hali", yakîni de diğer tanımlarının yanı sıra "bir şeyin o şey olduğuna kalbin mutmain olması" şeklinde tanımlamıştır" (Demir, 2013: XLlll, 273). Demek oluyor ki "doğruluğunda şüphe bulunmayan inanç" (Durusoy, 2013: XLlll, 273) olarak yakîn tasdikin en üst limitte ifadesidir. İslâm düşünce tarihinde yakîn "Kur'an'daki kullanımdan hareketle ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn şeklinde üç kategori[de ele alınmıştır]. Akıl, nakil ve haberle kazanılan bilgiye ilme'l-yakîn; dış duyu, dış tecrübe ve gözlemle ulaşılan bilgiye ayne'l-yakîn" (Demir, 2013: XLlll, 272). Bir şey hakkında o şeyi bizzat yaşayarak edinilen kesin bilgiye de hakka'l-yakîn (Demir, 2013: XLlll, 272; Uludağ, 2016: 368; Cebecioğlu, 2014: 532) denilmiştir.

Bir yandan "deliller üzerine inşa edilmiş" (Polater, 2013: 55) tasdik, diğer yandan hakîkât ehline gönderme yapılarak "dellille [olmayan]" (Cürcânî, 2003: 364; Uludağ, 2016: 368) vukûfiyet diye yakîne getirilen anlam dikkat çekicidir. Bu, belki doğrudan 'yakîn' için değil de, yakinin yukarıda yer verdiğimiz türleri için söz konusu edilebilir. Zira yakîn yakîndir. Bu sebeple "her üç bilgi derecesi gerçeğe uygunluk niteliği taşıdığından bunların ifade ettiği bilgiler arasında objektif mahiyetleri açısından bir fark bulunmadığı, ancak eksiklik-

fazlalık veya zihinde [ya da kalpte] oluşması yönünden değişiklik gösterdikleri" (Demir, 2013: XLlll, 272) ve buradan hareketle şek ve şüphe barındırmayan iman konusunda dahi inananların farklılık arz etmekte (Zemahşeri, t.y.: l, 267) olduğu görüşü, bizce itminan sağlamada yeterli görünmemektedir. Zira ister "önermenin ispatlanmasıyla zihnin rahatlaması" diye tanımlanarak "zihne" atfedilsin (Demir, 2013: XLlll, 271, 272) , ister "kalpte hâsıl olan ve şüphe ihtimali bulunmayan bilgi olarak" olarak kalbe atfedilmiş olsun (Demir, 2013: XLlll, 273) "yakîn", ulaşılmakla ya da ulaşılmaya doğru harekete koyulmakla nefsin sükûn bulacağı nihai bir merhale" (Demir, 2013: XLlll, 273) olarak tanımlandıktan sonra ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn şeklinde kategorize edilip "*ayne'l-yakîn*" derecesinin ayrıca bu derecelerin "en üst merhalesi olarak değerlendir[ilmesi]"(Polater, 2013: 66, 67) bizce üzerinde yeniden düşünülmeyi gerektirmektedir. Hakka'l-yakîni "*ayne'l-yakîn* derecesi içinde, fakat bu derecenin en üst merhalesi olarak değerlendir[enleri]" (Polater, 2013: 67) de göz önünde bulundurduğumuzda, bu farklı değerlendirmelerin kavramlara yönelik yaklaşım farklılığını, bu sebeple bir tür belirsizliği dikkatimize sunmaktadır. Bir yandan itmi'nan kavramı "yakîn" olarak tefsir edilirken ve yakîn ise "bütün şüpheleri bertaraf edip gaybı tasdik etmek" anlamı [yüklenerek] bütün hallerin en son mertebesi" (Demir, 2013: XLlll, 273) olarak görülürken, öbür yandan yakînin "*ilim ve itminan arasında üstün bir makam*" olarak" (Demir, 2013: XLlll, 273) ifade edilmesi karmaşık, dolayısıyla yinelemek gerekirse bir belirsizliği gözler önüne sermektedir. Bu belirsizliği, Hz. İbrahim'in bu âyete konu edilen arayışını kimisinin ayne'l-yakîn (Yazır, 1971: ll, 888; Yavuz, 1997: XV, 203), kimisinin hakka'l-yakîn (Karaman ve Diğ., 2017: l, 413; Mevdudi, 1986: l, 179) olarak yaptıkları değerlendirmelerde görebiliyoruz. Bu delillerin son ikisini iç içe ya da bir arada çağrıştıran değerlendirmeleri de göz önünde bulundurduğumuzda (Demir, 2013: XLlll, 272) gerçekten bir farklılık gözlemlenmektedir. Ayrıca İbrahim peygamberin yakîn olarak izah edilen itminan talebi "Allah'ın diriltmeye kadir olduğu hususundaki inanç hususunda bir itminan temin edilmesi talebi olduğu" söylenildiğinde -bu sadece inanç için değil ilim için ifade edildiğinde de- ve birinin diğerinden daha kuvvetli olduğu yönünde, yakîne dair yapılan üstünlük derecelendirmesinde problemli bir durum ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: İnsan, bir konuda inanç ya da ilim sahibi olduğunda, o şeyin zıddını ya olası görür ya da görmez. Şayet herhangi bir şekilde onun zıddını olası görürse, bu kesin ve kat'î bir itikat olmayacaktır. Belki gâlip bir zan olacaktır. Eğer o, ister bildiği ister iman ettiği kısacası inandığının zıddını hiçbir şekilde tecviz etmezse, bu durumda farklılık söz konusu olmayacaktır (Râzî, 2005: lll, 38). Bu sebeple yakînin çeşitleri olduğunu söylemek kademe(/derece)leri olduğunu söylemeyi gerektirmez diyoruz ve kademelerinden söz edilecekse de bunun duruma ve mevzuya göre değişiklik içereceğini, yakînin çeşitleri arasında karşılaştırma yapıp, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn şeklinde zayıftan kuvvetliye doğru bir değerlendirmede bulunmanın her zaman ve her durumda geçerli olmayacağını düşünüyoruz. Örneğin âhirete şeksiz ve şüphesiz inanma esası bütün ilahî dinlerde vardır (Karaman ve Diğ., 2017: l, 73) ve ilâhî dinlerde iman yurdu, imtihan yurdu olan bu dünyadır. Bu sebeple bu dünyada, âhirete iman konusunda müminlerin gözleriyle görmedikleri halde sahip oldukları yakîn (Bakara, 2/4) -ki bu ilme'l yakîndir- ile âhirette "Rabbimiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!" (Secde, 32/12) diyecek olan mücrimlerin şahsında apaçık gözleriyle görmek suretiyle gerçekleşecek olan ayne'l yakîn arasında yapılacak bir mukayesenin neticesi aşikârdır. Zira "tam iman" olarak da anlamlandırıldığını gördüğümüz yakîn (Demir, 2013: XLlll, 271) açıktır ki verdiğimiz örneklerin ilki için söz konusu olacaktır. Burada şunu da ifade etmek isteriz: Ahiret ile ilgili dinî hükümlerin anlamıyla ilgili

inananların da inanmayanların da bir gün tecrübî imkânı olası olarak mesele yapan eskatolojik doğrulama bu dünya şartlarında öne sürülen bir bakış açısı (Peterson M. ve Diğ., 2013: 515) olarak kabulü noktasında kıymeti haiz olabilir. Yoksa yer verdiğimiz ikinci örnekte de görüldüğü üzere, öte dünya iman yurdu değildir.

Tüm bunlar göstermektedir ki yakîn kavramıyla açıklamaya çalışılan itmi'nan kavramı ve İbrahim peygamberin şahsında dile getirilen itmi'nan arayışı, itminan sağlayıcı bir açıklamayı gerektirmektedir. Bunu teyit eden bir diğer gösterge olarak itmi'nan kavramının "basiret" olarak açıklanmasıdır.

b) Basîret (البصيرة)

Basar (البصر), duyusal "görmeyi ifade eder" (Cebecioğlu, 2014: 68; Karaman ve Diğ., 2006: 55). "İnsanda fiziki ve biyolojik olarak bulunan, bildiğimiz" (Cebecioğlu, 2014: 70) baş "göz[ü] ile eşyanın zahirini ve dış şekillerini gör[mek] (Cebecioğlu, 2014: 68) diğer bir ifadeyle "maddi göz ile meydana gelen ve görmek denilen tam ve kamil idrake basar denil[mektedir]" (Cebecioğlu, 2014: 70). Basirete gelince: "Kalbin görmesine sebep olan ve lisanımızda kalp gözü [ya da gönül gözü] de denilen idrak edici kuvvet" (Cebecioğlu, 2014: 69; Uludağ, 1992: V, 103) olarak tanımlanmıştır. Basiret, "ilahî nurla aydınlanmış kalbin bir gücüdür" (Cürcânî, 2003: 105; Cebecioğlu, 2014: 68; Uludağ, 1992: V, 103; Uludağ, 2016: 66) ki "onun sayesinde nesnelerin hakikati ve içyüzü görülür. Nefse göre nesnelerin şekillerini ve dış yüzünü gören göz ne ise, kalbe göre basiret de odur" (Uludağ, 1992: V, 103; Cebecioğlu, 2014: 68; Uludağ, 2016: 66). Bu durumda, İbrahim Peygamber'in ölülerin dirilişini açık ve seçik görme talebinin nedeninin daha fazla basiret sahibi olmak olarak ifade edilmiş olması (Zemahşeri, t.y.: l, 275) kritik edilmeyi gerektiren bir yaklaşımdır. "Doğrudan gözümle görmemi sağla" (Zemahşeri, t.y.: l, 275) şeklinde yorumlandıktan sonra İbrahim peygamber'in "Bana göster!" ifadesinin basiret sahibi olmak için olduğu söylenebilir mi? Basiret bu türden bir anlama mı karşılık gelir? Böyle çıplak gözle vakıf olunmak istenilen bir bilgi, "doğanın nesne ve olayları üzerinde kuramsal ya da görgül yoldan öğrenilen şey" (Nasuhoğlu ve Diğ., 1983: "Bilgi") diye tanımlanan fiziksel bilgiye karşılık gelmez mi? Kalbin itminan bulmasının yakînin yanı sıra 'basîret' ile de yorumlanmaya çalışılarak "Basar, gözün nurudur; gören kimsenin kendisi ile gördüğü ve görülen şeyleri idrak ettiği vasıtadır. Basiret de kalbin nuru olup derin düşünüp kavramaya vesile olur. Bu ikisi sanki Allah Teâlâ'nın görmeyi ve kavramayı sağlayan iki vasıta olarak gözde ve kalpte yarattığı iki latif cevherdir" (Zemahşeri, t.y.: l, 52) şeklindeki "basar" ve "basiret" kelimelerinin anlamlarına dair yapılan ayırt edici açıklamayı nereye koymak gerekecektir? Genel anlamda ilim kavramı hem şehadet hem de gayb âlemine ait olanı ifade eder (Bilgiz, 2003, 57; Sağıroğlu, 1993: 10-11) lakin basiret ifadesi için de bu söylenebilir mi?

Görüldüğü üzere, "bütün şüpheleri bertaraf edip gaybı tasdik etmek" (Cürcânî, 2003: 363, 364), "tasdik edilen gaybın hakikatine ermek" (Uludağ, 2016: 386) anlamındaki yakîn ve duyusal olanı aşan mânâları idrâk eden bir kuvvet olarak ifade edilen 'basîret" kelimelerinin kalbin itmi'nan bulması saikiyle talep edilen duyusal müşahade talebini açıklamada kullanımları problemli durum içermektedir.

Ayrıca âyetteki "kalbim iyice mutmain olsun diye" ifadesine dair şu ilginç yorumu kaydetmek te yarar olacaktır: "yani akıl yürütme ile elde edilen bilginin yanı sıra zaruri ilme de sahip olmak suretiyle kalbim daha çok sükûnet ve itminan bulsun diye istiyorum. Delillerin birbirini destekleyerek birikmesi kalplerin daha fazla sükûn bulmasına, basiret ve yakînin artmasına sebep olur. Ayrıca akıl yürütme/istidlâl, şüpheye konu olabilir; zaruri ilim ise olmaz. Bu sebeple İbrahim peygamber şüpheye konu olmayan zaruri ilim ile

kalbinin mutmain olmasını istemiştir (Zemahşeri, t.y.: l, 675; Râzî, 2005: lll, 37). Burada neticede aynı kapıya çıkan ikili tarzda şu soru yerinde olacaktır: Şüpheye konu olmayan "zaruri" bir bilgi olarak ifade edilen şey burada duyusal algıyla ulaşılmaya talip olunan bilgi olduğuna göre, bunun gaybî olan 'iman' ile ne münasebeti olur? Ya da herhangi bir şüphe içinde olmayan ve gaybî olanı zaten tasdik eden İbrahim peygamber'in bu türden bir bilgiyle ne işi olur? Zira "imanî konular gayba ait haberleri içerir" (Polater, 2013: 61). Dolayısıyla itikat noktasında yakînî bilginin zarurî değil, "istidlâlî olması gerekir (…) gayba âit konulardaki delillerin hepsinin müşahede edilecek şekilde apaçık olarak ortaya çıkması durumunda ise ihtilaf ortadan kalkar, düşünmeye ve istidlâle ihtiyaç kalmaz" (Polater, 2013: 61). Ayrıca "herkesin kabule mecbur kalacağı [böyle bir durumun] imtihanın amacını ortadan kaldıracağı için ilâhî hikmete uygun [olmayacağını]" (Karaman ve Diğ., 2017: lll, 288) da göz önünde bulundurmak gerekmez mi? Geldiğimiz bu noktada şu hususları da sormak mümkündür:

- "Zihnin ve vicdanın sakinleşmesine, şüphe, heyecan, tereddüt ve ıstırabın son bulmasına da itminan denilmiştir" (Karaman ve Diğ., 2017: l, 413) deyip bir yandan hakka'l yakîn düzeyinde "oluşun içinde bulunmadıkça kalbin ve zihnin gelgitleri bitmez, vehim kabilinden de olsa aksini düşünme halleri son bulmaz" (Karaman ve Diğ., 2017: l, 413) yönünde genel bir açıklamaya yer verip, öbür yandan İbrahim peygamber özelinde dile getirilen "Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiği?" sorusunun şüpheden kaynaklanmadığı yönündeki bir açıklama (Karaman ve Diğ., 2017: l, 413), bilmeye de inanmaya da aykırı görülmeyen itminan eksikliğini anlama noktasında yeterince tatmin edici midir?
- İtmi'nanın tefsiri mahiyetinde tercih edilen kavramlardan biri olduğundan yakînin "bir şeyin hakikati konusunda kalbin doyum halinde olması" (Uludağ, 2016: 386) ve yakîne dair daha önce yer vermiş olduğumuz "tam iman" anlamlarını esas aldığımızda, İbrahim peygamberin konumu ya da arayışına dair yapılan yorumları nasıl değerlendirmek gerekecektir? Bu değerlendirmeyi, "kalbi iman ve kesin inanç ile dolu olduğu halde" (es-Sâbûnî, 1995: lll, 346) şeklinde meâli verilebilecek olan âyeti (Nahl 16/106) göz ardı etmeden yapılabilecek mi? Zira bu ayette, itminan için "iman" vurgusu yapılmakta ve İbrahim peygamber kendi ifadesiyle iman ettiğini zaten dile getirmektedir.
- Tasdik sadece bilgi değil inanç/iman bazında da değerlendirmeye alınarak yakînin üçlü derecelendirmesi -ve her üçünde de "yakîn"in ortak bir nitelik olarak yinelendiği- göz önünde tutularak bakıldığında, sıralamada ilki teşkil eden istidlali vukûfiyetin (ilme'l-yakîn) değerde de ilki temsil etmesi hiç mi söz konusu edilemez? "Perde açılsa yakînim artmayacak" (Kuşeyrî, t.y.: l, 319; Gazzâlî, t.y.: l, 171; Bursevî, t.y.: l, 42; Uludağ, 2016: 386) ifadesi, duyusal müşâhede talebinde bulunmaksızın ve zaten bunu sağlamışçasına bir tasdik ve teslimiyet içinde olabilmek gibi son peygamber diliyle de önerilmiş (Buhârî, 2001: "İman"/37, "Tefsir"/237; Müslim, 1991: "İman"/1, 5) bir iman (ihsan) hâli ne gibi bir anlam ve değer taşır? Bir yandan "yakîn ihsan makamıdır" deyip, öbür yandan "haber görmek gibi değildir" hükmüne yer verip ardından da kâmil anlamda yakîn sahibi olan İbrahim peygamberin bir mertebeden daha üst bir mertebeye geçmeyi arzuladığını, bunun da ilme'l yakîn mertebesinden ayne'l yakîn mertebesine geçmek arzusu olduğunu söylemek bizce tutarlı görünmemektedir (Kalû, 2009). Ayrıca İbrahîm peygamberin "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!" şeklindeki talebini, "daha üst bir mertebeye" hele de "ilme'l yakîn mertebesinden ayne'l yakîn mertebesine" geçme talebi olduğu yönündeki hüküm, bizce yazarın kendi zannî görüşü olmaktan öteye gitmemektedir.

Mevzuya dair karmaşayı dikkatimize sunan bir başka değerlendirmeye yer verecek olursak: "Sıradan bir mü'min görevlerini yapmak için gerçekliği kendi gözleriyle görmeye ihtiyaç duymayabilir. Fakat bir peygamber insanları çağıracağı gerçeklikleri kendi gözleriyle görmelidir ki görevini yapabilsin" (Mevdudi, 1986: l, 179) şeklinde ilgili âyetin tefsiri sadedinde yapılan bir açıklamanın problem arz edeceği açıktır. Şöyle ki: Görevlerini yapabilmeleri için peygamberlerin insanları çağıracağı gerçeklikleri kendi gözleriyle görmeleri gerektiği açıklaması, tefsiri yapılan ilgili âyet çerçevesinde bakıldığında, bütün peygamberlerin ölümden sonra yeniden hayat bulmayı keyfiyetiyle gözlemleme talebinde bulunduklarını, dahası gözlemlediklerini söylemeyi gerektirmez mi? Pekiyi bunun olduğu iddia edilebilir mi? Yapılan açıklamaya dair söylenebilecek bir diğer husus, gerçekliği kendi gözleriyle görmeye ihtiyaç duymayan bir mü'min için yapılmış olan "sıradan bir mü'min" nitelemesidir. İmana yol bulmak ya da imanda yol almak "için [illede baş gözüyle] görmek mi lâzım?" (Yazır, 1971: ll, 888) diye düşünen ve buna ihtiyaç duymayan bir mü'min neden sıradan bir mü'min olsun ki? Mademki itmi'nan yerine kullanılmakta olan yakîn "gâib olan hakkında öyle kesin bir bilgidir ki, o gâib gözle görülse bu bilginin kesinliğinde ve doğruluğunda herhangi bir değişiklik olma[yacaktır]" (Uludağ, 2016: 386) ve "yakînde şüpheye yer [olmadığından…]; kalp, bir şeyin hakikati konusunda tatmin durumundadır" (Cebecioğlu, 2014: 532). O halde gayba yönelik perdenin açılmasını talebinde bulunmayan yakîn sahibi bir mü'min yukarıda da işaret edildiği gibi sıradan biri neden olsun? Bu noktada, havârilerin Îsâ peygamberden talepleri meselesini içeren âyetlerin (Mâide 5/112-113) tefsiri sadedinde verilen "müminler Allah'tan fevkalade şeylerin zuhurunu talep etmezler" (Kutup, t.y.: lV,495) şeklinde bir başka müfessirin hükmü ve buradan hareketle İsâ peygamberin havarileri ile son peygamberin ashabı arasında seviye farkını işaret eden açıklamasını (Kutup, t.y.: lV,495) zikretme gereği duyuyoruz. Zira her iki yaklaşım bir arada değerlendirildiğinde dikkat çekmeye çalıştığımız probleme örneklik teşkil ettiği görülecektir.

c) Bir Çeşit Manevî Hâl

İbrahim peygamber'in 'ölüleri nasıl dirilttiği' konusunda Allah'ın kudreti hakkında bir şüphe içinde olmadan keyfiyetince vakıf olma, (es-Sâbûnî, 1995: l, 309; Kutup, t.y.: ll, 68-69) "vicdanen kesin olarak inandığı bir şeyi gözle görerek öğrenme" (es-Sâbûnî, 1995: l, 307; Kutup, t.y.: ll, 68-69) arzusu belli ki "imanın mevcudiyeti ve kemâli ile alâkalı değil (…) ilâhî esrarın ameli olarak vukuu esnasında bizzat görmek iştiyakından doğan ruhî bir arzudur" (Kutup, t.y.: ll, 68) görüşünü esas alarak soruyoruz: İtminan arayışını "imanın verdiği şevk ile kalbe düşen heyecanı ümmidi teskin etmek" (Yazır, 1971: ll, 888) böylece "müsterih olma[k]" (Kutup, t.y.: ll, 68) ya da bir tür "manevî hazza erişme" (Karaman ve Diğ., 2017: ll, 363) vb. bambaşka "ruhî bir hal" (Kutup, t.y.: ll, 68) olarak anlamak meseleyi çözmeye kâfi gelecek midir? Yoksa itmi'nan kavramını ismiyle müsemma kılacak daha münasip ve daha makul kavrayışlara ucu açık bir ifade olarak mı görmek lazımdır?

Sonuç

Bu çalışmamızda, bir yandan "itmi'nan" kavramının anlamca içerimine dair yaklaşım farklılığı ve gerek *yakîn* gerekse *basiret* olarak açılımları paralelinde ilgili kavrama dair yapılan açıklamaların, öbür yandan Kur'ân'daki ilgili âyet üzerine İbrahim Peygamberin şahsında dile getirilen bir çeşit "kalbî/ruhî hâl" olarak ifade edilebilecek itminan kavramına dair yapılan yorumların ilgili kavramı anlamca karşılama noktasında tatmin edici bir yeterlilikte olup olmadığının sorgulanması durumunda bir takım problemli durumların gözlemlenebileceğine, ilgili yorumları bizzat sorgulayarak dikkat çekmek suretiyle yüklenilen anlamlardaki karmaşanın ve makul dayanaktan yoksun yorumların önünü alacak

şekilde “itm’inan” kavramının anlamca özgün bir içerikte temellendirilmesi, böylece anlamıyla müsemma bir netlikte konumlandırılmasının gereklilik arz ettiğini öne çıkarmaya çalıştık.

Kaynakça

Abdulbaki, M. F. (1986). *el-Mu'cemu'l Mufehres li Elfâzi'l Kur'âni'l Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Acıpayamlı, O. (1978). *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. 13.B. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Altınörs, A. (2000). *Dil Felsefesi Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Aydın, M. (1990). *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Bilgiz, M. (2003). *Kur'an'da Bilgi -Kavramsal Çerçeve/Bilgi Türleri-*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Buhârî, (2001). *Sahih*. Dimeşk: Dâr-u Tûki'n-Necât.

Bursevî, İ. H. (t.y.). *Rûhu'l-Beyân*, l-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları.

Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. (2003). *Kitabu't-Ta'rifat*. Beyrut: Daru'n-Nefais.

Demir, O. (2013) "Yakîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*. l-XLlV, (c: XLlll, s. 271-273). İstanbul: TDV Yayınları.

Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. 6.B., Ankara: Adres Yayınları .

Develioğlu, F. (2007). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat.* 27.B. Ankara: Aydın Kitabevi Yayıncılık.

Durusoy, A. (2013). "Yakîniyyât", *TDV İslam Ansiklopedisi*. l-XLlV, (c: XLlll, s. 273-274). İstanbul: TDV Yayınları.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (t.y.). *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. l-lV, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Güneş, H. (2015). *Eğitim Bilimleri Terimleri Sözlüğü*. 1.B., Ankara: Ütopya Yayınevi.

İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyn b. Muhammedb. El-Mufaddal Râgıb. (1992). *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.

Kalû, M. M. (2009). "Delâlâtu'l-yakîn fî'l-Kur'ân'i'l-Kerîm". *Mecelletu'l-Ma'rife*. Erişim Tarihi: 04 Aralık 2019, http://www.almarefh.net/show_content_sub.php?CUV=361&Model=M&SubModel=138&ID=425&ShowAll=On

Karaman, F. ve Diğ. (2006). *Dinî Kavramlar Sözlüğü.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Karaman H. ve Diğ. (2017). *Kur'an Yolu -Türkçe meâl ve Tefsir-.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Köse, A. (2000). "İman", *TDV İslam Ansiklopedisi.* l-XLlV, (c: XXll, s. 214-216). İstanbul: TDV Yayınları.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin. (t.y.). e*r-Risâle.* l-ll, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.

Kutup, S. (t.y.). *Fîzılâl-il-Kurân -Kur'an'ın Gölgesinde-*, l-XVl, İ. Hakkı Şengüler-M. Emin Saraç- Bekir Karlığa (Çev.). İstanbul: Hikmet Yayınları.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. (2005). *Tevilâtu Ehli's-Sünne.* I-X. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye.

Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. (1986). *Tefhîmu'l Kur'ân -Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri-*. l-Vll, Muhammed Han Kayanî ve Diğ. (Çev). İstanbul: İnsan Yayınları.

Müslim. (1991). *Sahih*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Nasuhoğlu, Rauf ve Diğ. (1983). *Fizik Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Nesefî, Ebu'l-Muîn,(2003). *Tebsıratu'l-edille fî usûli'd-dîn*. l-ll, Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün (Thk.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Oğuzkan, A. F. Ve Ruşen Alaylıoğlu, (1976). *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi.

Özcan, H. (2000) "İman", *TDV İslam Ansiklopedisi*. l-XLlV, (c: XXll, s. 216-219). İstanbul: TDV Yayınları.

Polater, K. (2013). "Kur'an'a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı". Ekev Akademi Dergisi 55, s. 55-69.

Râzî, M. F. (2005). *Tefsiru'l-Fahri'r-Râzî*. I-XI, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Sâbûnî, M. A. (1995). *Safvetü't-Tefâsir -Tefsirlerin Özü-*. l-Vll. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Sağıroğlu, E. (1993). *Bilgiden Tevhide Yükseliş*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Sinanoğlu, M. (2000). "İman", *TDV İslam Ansiklopedisi*. l-XLlV, (c: XXll, s. 212-214). İstanbul: TDV Yayınları.

Spranger, E. (2001). *İnsan Tipleri -bir kişilik psikolojisi-*. Ahmet Aydoğan(Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.

Taylan, N. (1992). "Bilgi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. l-XLlV, (c: Vl, s. 157-161). İstanbul: TDV Yayınları.

Uludağ, S. (1992). "Basîret", *TDV İslam Ansiklopedisi*. l-XLlV, (c: V, s. 103). İstanbul: TDV Yayınları.

Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Yazır, M. H. (1971). *Hak Dini Kur'ân Dili*, l-X. İstanbul: Eser Neşriyat.

Vehbî, M. (t.y.). *Büyük Kur'an Tefsiri* (*Hulâsât'ül Beyân*). l-XVl, 4.B., İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Yavuz, Y. Ş. (1991). "Ayne'l- Yakîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*. l-XLlV, (c: lV, s. 269-270). İstanbul: TDV Yayınları.

Yavuz, Y. Ş. (1997). "Hakka'l- Yakîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*. l-XLlV, (c: XV, s. 203-204). İstanbul: TDV Yayınları.

Yeğin, A. (1992). "Yakîn", *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lügat* (*İslamî-İlmî-Edebî-Felsefî*), İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları.

Zemahşerî, E. (ts.). *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*. I-IV. Elfecale: Mektebetü Mısr.

Anabaptist Bir Dini Hareket Olan Hutteritlerde Evlilik ve Aile

Hatice KELEŞ*

Özet

Anabaptistler, 16. yüzyıldaki reform hareketiyle ortaya çıkmıştır. Protestan Reformunun Radikal kanadını oluşturan Anabaptistler, İsviçre Kardeşler, Hutteritler ve Mennonitler olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Anabaptistlerin en ayırt edici özelliği sadece yetişkin-inanan vaftizini ve İsa'nın son akşam yemeğini sakrament olarak kabul etmeleridir. Ancak Hutteritleri diğer Anabaptistlerden ayıran özellik, onların ortak mal paylaşımını benimsemeleri ve komünal yaşam tarzını uygulamalarıdır.

Hutteritler, 450 yıldan fazla ayakta kalmalarıyla, dünyada varlığını en uzun süre devam ettiren komünal hareket olarak dikkatleri çekmiştir. Hutteritler, koloni yaşam tarzının kendilerini ayakta tutan en önemli inanç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, cennette de koloni yaşam tarzı sürdürüleceğinden, Tanrının bütün Hıristiyanların dünyada da koloni şeklinde yaşamalarını emrettiğine inanmışlardır. Böylece evlilik ve aile yapıları da koloni şekline göre düzenlenmiştir. Hutteritlerin evlilik yöntemleri çeşitli şekillerde meydana gelir. Evlilik yöntemi ne olursa olsun, evlilik kararının alınabilmesi için koloni liderlerinin ve kilisenin onayından geçilmesi gerekir. Koloni geniş bir aile şeklinde düşünülür. Her konuda çekirdek ailenin çıkarları değil, kolonin çıkarları ön plana alınmıştır.

Bu çalışmada, Hutterit kolonilerindeki evlilik ve aile gelenekleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anabaptist, Hutterit, Evlilik, Aile.

Marriage and Family in Hutterites That is an Anabaptist Religious Movement

Abstract

Anabaptists emerged from the reform movement of the 16th century. The Anabaptists, the radical wing of the Protestant Reformation, were divided into three groups: the Swiss Brotherhood, the Hutterites and the Mennonites. The most distinctive feature of the Anabaptists is that they accept only adult-believing baptism and Jesus' last supper as sacrament. But what distinguishes the Hutterites from other Anabaptists is that they adopt the sharing of common property and practice communal lifestyle.

The Hutterites, with more than 450 years of standing, have attracted the attention as the longest-standing communal movement in the world. The hutterites argued that the colonial lifestyle was the most important belief that kept them alive. According to them, they believed that God ordered all Christians to live in the world as a colony, as the colonial lifestyle would continue in heaven. Thus, marriage and family structures are arranged according to colony shape. The methods of marriage of hutterites occur in various ways. Regardless of the method of marriage, the consent of the colony leaders and the church must be passed before the marriage decision can be made. The colony is considered a large family. In each issue, the interests of the colony, not the interests of the nuclear family, are emphasized.

In this study, it is aimed to give information about marriage and family traditions in Hutterit colonies.

Key Words: Anabaptist, Hutteritis, Marriage, Family.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Dinler Tarihi Bilim Dalı. hkeles@bayburt.edu.tr

Giriş

Anabaptistler, 1520 ila 1530 yılları arasında ortaya çıkan bir harekettir. 16. yüzyıl Reform hareketinden etkilenerek meydana gelen Anabaptistler, Katolik ve Protestanların Hıristiyan dünyasında otoriter durumda olmalarına karşı çıkmışlardır. Anabaptistlerin çoğu sakrament olarak sadece vaftiz ve ekmek şarap ayinini kabul etmiştir. Onlara göre bebek vaftizi geçerli bir vaftiz uygulaması olmayıp geçerli olan vaftiz uygulaması, yetişkin-inanan vaftizidir. Bu sebeple şimdiye kadar yapılan bebek vaftizlerinin geçerli vaftiz olmaması sebebiyle bütün Hıristiyanlar tekrar vaftiz olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Yani vaftiz olacak kişinin neden vaftiz olması gerektiğinin bilincinde olması ve iman ikrarında bulunabilecek yaşa gelmesi vaftiz sakramentinin esasını oluşturur (Janzen, Stanton, 2010: 23).

Reform sırasında oluşan üç Anabaptist topluluk vardır. Bunlar İsviçre Kardeşler, Hutteritler ve Mennonitlerdir. Daha sonra Mennonitlerden Amişler adında yeni bir topluluk oluşmuştur. Huttieritlerin bütün Anabaptistlerden farklı yanı, malların ortak paylaşımı şeklindeki komünal yaşam sistemini kabul etmeleridir (Stoltzfus, 2013: 15-18).

Hutteritler, Anabaptist bir hareket olarak 1528 yılında meydana gelen bir hareket olup şimdiki Çek Cumhuriyeti olan Moravya'da doğmuştur. Hutteritler, yetişkin vaftizini savunmaları ve komünal yaşam sistemini iddia etmeleriyle Katolikler, Luteran Kiliseleri, John Kalvin ve Ulrich Zwingli kiliseleri tarafından heretik olarak ilan edilmiştir. Bu sebeple Hutteritler, devlet kilisesine dönüş yapmaları için zorlanmışlar ve zulüm görmüşlerdir. İnançlarından vazgeçmek istemeyen Hutteritler, takibat altına alınmış, devlet kilisesine dönmeyenler yakalanarak işkenceye uğramıştır. İnançlarında ısrarcı oldukları için ise asılarak, başları kesilerek, boğularak ve yakılarak idam edilmişlerdir. Bu sebeple Hutteritler, inançlarını rahat bir şekilde sürdürmek için Moravya'dan Macaristan, Romanya, Rusya, Birleşik Devletler ve Kanada'ya göç etmişlerdir (Huffman, 2000: 551-552).

1. Ortak Yaşam İnancı

Hutteritler, yetişkin vaftizi ve ekmek şarap ayininin dışındaki sakramentleri reddetmişlerdir. Bu sebeple takibat altına alınmış, işkence görmüş ve bazıları idam edilmiştir. Bu zulümler karşısında inançlarını rahatça yaşayabilmek için göç etmişlerdir. Göç ettikleri zamanda yanlarında getirdikleri tüm malları bir paltonun üzerine sermişler ve komünal yaşam sistemini başlatmışlardır. Daha sonra sahip oldukları malları idare etmesi için yöneticiler seçmişlerdir. Bu şekilde oluşan yaşam biçimlerine "community of goods" yani malların ortak paylaşımı demişlerdir (Hostetler, 1983: 13).

Avrupa'da birçok yere göç eden Hutteritlerin rahat bir yaşama kavuştukları yer Rusya olmuştur. Ancak Rusların, Ruslaştırma politikasına başlamalarıyla burada da istedikleri gibi rahat yaşam süremeyeceklerini anlayan Hutteritler, daha önce Mennonitlerin de Birleşik Devletlere göç etmesini örnek alarak Birleşik Devletlere gitmeye karar vermişlerdir. 1870 yılında Amerika'da mesken analizi yaparak buraya göç etmeye karar vermişlerdir (Duane, 2013: 44-45).

1870 ila 1880 yılları arasında Hutteritlerden yarım düzine koloni Amerika'nın Dakota bölgesinin engebeli ovalarına yerleşmiştir. Burada çok sayıda koloni kurmuşlardır (Janzen, Stanton, 2010: 39).

1880 yılından sonra da Amerika'ya birçok göç olmuştur. Böylece Hutteritler, Avrupa'dan kaçarak Amerika'ya yerleşmiştir. Burada kendilerine araziler satın almış ve mal varlığı edinmişlerdir. Amerika'da da komünal yaşam sistemlerini devam ettirmişlerdir (Duane, 2013: 45).

2. Hutteritlerde Evlilik

Hutteritler, dini inançları, pratikleri ve özellikle komünal yaşam tarzlarıyla diğer Anabaptistlerden çok farklı bir yaşam süren topluluktur. Evanjelik bir topluluk olduklarını iddia etmeleriyle birlikte kapalı toplum yapıları dikkatleri çeken bir konudur. Ortak yaşam tarzını uyguladıkları koloniler kurarak, kendilerini toplumdan ve sosyal çevreden tecrit etmişlerdir. Bunun sonucu olarak da evliliklerini de kendi kolonileri arasından yapmaktadırlar. Böylece benzersiz bir etnik grup olarak günümüze kadar ayakta kalmayı başaran bir topluluk olarak ifade edilmişlerdir (Janzen, Stanton, 2010: 104)

Hutteritlerde evlilik, evlenecek olan Hutterit üyelerin birbirlerinin sorumluluklarını üstlenmesi demektir. Çift artık iki kişiyi değil tek kişiyi temsil eder. Evlilik ve ikinci kişinin birinci kişiye itaati, Tanrı'nın emri olarak görülür. Hutteritlerde hem erkekler hem de kadınlar için tek eşlilik esas olup çiftlerin komünal yaşam sistemine uymaları gerekmektedir (Riedemann, Frieser, 1999: 127-128).

Hutteritlerde kişilerin evlenebilmesi için vaftiz olmaları şarttır (Diener, 1974: 603). Kızlar genelde 22 yaşlarında evlenirler ve erkekler de kızlardan sadece birkaç yaş büyük olur (Hostetler, 1983: 30).

Hutteritlerde eş seçme hakkı erkeklere aittir. Kızların eş seçmede bir hakları yoktur. Ancak bir kız bir erkekten hoşlanırsa ona mendilini verir ve eğer erkek bu mendili kabul ederse evlilik gerçekleşebilir. Fakat erkek mendili kabul etmezse evlilik gerçekleşmez. Hutteritlerde bir erkek bir kızla evlenmeyi ister bunun için hem kızın hem de kendi ailesinin iznini alırsa, kız evliliği istemese bile reddetme gibi bir şansı yoktur ve evlenmek zorundadır. Ailelerin iznin den sonra da liderlerden vaizlerden de izin alınır. Genel olarak evlilik şekilleri ailelerin ve damat olacak kişinin uygun görmesi ile koloni liderlerinden ve vaizlerden evlilik için izin alınması ile oluşur. Liderler ve vaizler eğer bu evliliğe izin vermezse evlilik gerçekleşmez. Ancak ailelerin kabul ettiği evlilikler genellikle koloni liderleri ve vaizler tarafından da kabul görür. Evlenmek isteyen erkek başka kolonilere kız bakmaya gider. Beğendiği kız olursa yine ailelerin, liderlerin vaizlerin izinleri alınır. Kız ve erkeğin anlaşarak evlenmesi de mevcut olan bir evlilik şeklidir. Elbette yine son söz ailelerin, liderlerin ve vaizlerindir. Bunların dışında kadınların çöpçatanlık yapmaları da kabul gören bir evlilik yöntemidir. Özellikle evliliğe ilgisiz görünen kız ve erkekler varsa, kadınlar bu durumda onları ikna etmek için devreye girerler (Janzen, Stanton, 2010: 93).

Hutteritler düğünü damadın kolonisinde gerçekleştirirler. Kız artık kendi kolonisinden ayrılır ve eşinin kolonisinin bir üyesi olur. Evlilik Tanrı'nın huzurunda gerçekleştirilmesi gereken kutsal bir olay olduğu için kilisede yapılır. Ancak kilisedeki düğün Hutteritlerin normal bir şekilde yaptıkları ayine benzer bir şekildedir. Gelin ile damat papazın huzurunda yeminlerini ettikten sonra her zamanki yerlerine otururlar. Kiliselerde kadınlar ve erkekler ayrı bir şekilde oturdukları için gelin ile damat da ayrı bir şekilde eski yerlerine oturur. Kilisedeki yemekten sonra düğün yemeği yenilir. Bu yemek, içkili ve çalgılı bir şekilde gerçekleşir. Düğüne katılan herkes şarkılar eşliğinde eğlenir ve alkollü içki içerler. Gelin ile damada verilen hediyeler de masalara yerleştirilir (Hostetler, 1983: 30-32).

3. Hutteritlerde Aile Yapısı

Hutteritler koloni yaşam tarzının tüm Hıristiyanlara Tanrı tarafından emredildiğine inanırlar ve bunun da Kutsal Kitap'ta da yer aldığını iddia ederler. Bu sebeple koloninin bütün üyeleri, koloni çıkarlarını kendilerinin ve ailelerinin üzerinde tutması gerekir. Koloni çekirdek ailelerinin meydana getirdiği bir topluluk olsa da çekirdek ailelerin çıkarları, koloni çıkarlarından üstün olamaz. Bu sebeplerle koloni üyeleri, kolonideki yaşam

standartlarını sağlamak için kendilerine verilen görevleri yerine getirmek zorundadır. Böylece koloni işleri herkese paylaştırılarak yerine getirilir (Darlage, 2010: 760).

Hutteritler için aile koloni kardeşliğinin bir alt yapısını teşkil eder. Kolonin büyük kararları oylarla belirlenir. Oyları ise sadece vaftiz olmuş erkekler verebilir. Yani kadınların oy kullanma hakları yoktur. Aileler, kolonilerde inşa edilmiş olan uzunca apartmanların, kendilerine tahsis edilmiş olan dairelerinde kalırlar. Yemek salonu, mutfak ve oturma odası ortaktır. Apartmanda yaşayan aileler genişçe bir aile gibi hep beraber yemek yerler ve bir tane olan oturma odasında birlikte vakit geçirirler. Bir kolonin üye sayısı 120 ila 150 sayıya ulaşırsa, yeni bir koloni kurulur ve bu kolonideki ailelerin yarısı yeni kurulan bu koloniye aktarılır (Hostetler, 1983: 17, 30).

Hutterit kadınların ve erkeklerin hatta 9-10 yaşından itibaren çocukların bile kolonide işleri mevcuttur. Koloni gelirleri, liderler tarafından yönetilir. Ailelere de belirli bir miktar para verilir ancak ailelerin tüm giderleri koloni tarafından temin edilir. Aileler çekirdek aile şeklinde bir sofrada yemek yiyemezler, bütün koloni tek bir aileymiş gibi bir arada yemek yer. Çocuklar yetişkinlerle birlikte yemek yiyemezler (Ingoldsby, 378).

Sonuç

Hutteritler, 16. yüzyıl Reformuyla meydana gelmiş olan bir topluluk olup 450 yıldan fazladır komünal yaşam sistemini uygulayan dini bir harekettir. Onlara göre komünal yaşam sistemi Tanrı tarafından emredilmiştir ve bütün Hıristiyanların bu yaşam tarzını uygulaması gerekir.

Malların ortak paylaşımı ile başlayan komünal yaşam tarzları, evlilik ve aile yapılarının da bu yaşam tarzını destekleyecek bir şekilde oluşturmalarını sağlamıştır. Hutteritler kapalı bir toplum olarak, çevrelerinde meydana gelen değişimlerden en az derece etkilenecekleri bir biçimde yaşamışlardır. Bugün teknolojiyi rahat bir şekilde kullanmaları da komünal yaşam tarzında üyelerinin isyan etmesinin önüne geçtiğini söyleyebiliriz.

Hutteritler her ne kadar bütün üyeler arasında eşit koşulların sağlandığını ifade etseler de kadınların oy kullanma hakkına sahip olmaması ve koloni işlerindeki söz hakkının liderler ve vaizlerde olması gibi örnekler, sadece onların eşitlik anlayışlarının düşündürücülüğünü belirtir. Ancak Hutteritler, reform çağından beri komünal yaşam sistemlerini, sadece iki defalığına ve çok kısa süreliğine bırakmaları dışında, yüzyıllar boyunca sürdürmeleri dikkate değer bir dini hareket olduklarını göstermişlerdir.

Bugün Hutteritler, 50.000 civarındaki nüfuslarıyla Amerika'da kendi dinlerini rahat bir şekilde yaşayabilen komünal bir topluluktur.

Kaynakça

Darlage, A. (2010). Double Honor: Elite Hutterite Women in the Sixteenth Century. Church History. 79/4.

Diener, P. (1974). Ecology or Evolution? The Hutterite Case, American Ethnologist, 1/4, 601-618.

Duane C. S. Stoltzfus. Pacifists in Chains The Persecution of Hutterites during the Great War. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 2013.

Hostetler, J. A. (1983). Hutterite Life. Herald Press, Scottdale Pensilvanya, Waterloo, Ontaryo.

Huffman, Donald W. "Life in a Hutterite Colony: An Outsider's Experience and Reflections on a Forgotten People in Our Midst". *American Journal of Ekonomics and Sociology* 59/4 (2000): doi 10.1111-1536-7150.00044.

Ingoldsby, B. B. (2001). The Hutterite Family in Transition, Journal of Comparative Family Studies, 32/3, 377-392.

Janzen, R. ve Stanton, M. (2010). The Hutterites in North America. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Riedemann, P. ve Friesen, J.J. (1999). Peter Riedemann's Hutterite Confession of Faith, Herald Press, Waterloo, Ontario, Scottdale, Pensilvanya.

Stoltzfus, D. C. (2013). Pacifists in Chains; The Persecution of Hutterites during the Great War, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

İnsânî Yetkinliğin Ufku Olarak Tanrı: İslâm Felsefesinde Tanrı'ya Benzeme (Teşebbüh Billâh) Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme

İbrahim AKSU*

Özet

Tanrı'nın her yönüyle insanın önünde en mükemmel örnek olarak durduğu ve bunun doğal bir neticesi olarak da insanın bu dünyadaki yetkinliğine ancak her bakımdan tanrıya benzer bir varlık haline gelmek suretiyle erişebileceği fikri, klasik felsefe geleneği içerisinde merkezi bir yere sahiptir. Bu fikrin taraftarı filozoflar açısından insan için gerek bireysel ve gerekse toplumsal düzeyde ideal sayılan yaşam bütünüyle tanrısal bir yaşamdır. Böylesi bir yaşam sürebilmek ise kaçınılmaz olarak bireylerin hem teorik-zihinsel ve hem de pratik-bedensel eylemlerinde Tanrı'ya benzemeye çalışmaları ile mümkündür. Kavram olarak ilk defa Pythagoras'ta karşımıza çıkan, fakat somut ifadesine ancak Platon'un metinlerinde *homoiôsis theôî* terimi ile kavuşan bu *tanrıya benzeme* kavramı, sonrasında farklı filozoflar ve felsefe gelenekleri tarafından da benimsemiş ve değişik şekillerde dile getirilmiştir. Söz konusu gelenekler arasında İslâm felsefesi de yer almaktadır. Zira insanın hem teorik hem de pratik faaliyetlerine rehberlik etmeyi amaçlayan İslâm felsefesi, kendi yolunu takip edenlere *teşebbüh billâh* (tanrıya benzeme) terimi ile ifade edilen bir yetkinlik seviyesini ulaşılacak nihaî hedef olarak sunmaktadır. Anılan kavramın İslâm felsefesine yansımaları üzerine bir giriş denemesi niteliğindeki bu tebliğde konunun metafizik, epistemolojik, ahlâkî ve siyasî boyutları ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Felsefesi, Tanrıya Benzeme, Teşebbüh Billâh, Homoiôsis Theôî.

God as The Horizon of The Human Perfection: An Evaluation on The Concept of Likeness to God (Tashabbuh Bi'llah) in Islamic Philosophy

Abstract

The idea that God stands in front of the human being as a perfect model at all points and a natural outcome of this, the human can reach his perfection in this world only by becoming an existence resembling God in every respect has a central position in the tradition of classical philosophy. From the viewpoint of the philosophers who maintain this idea, the ideal life for human beings both on personal and social levels is wholly a divine life. To lead such a life is solely possible for individuals by trying to resemble God in both theoretical-mental and practical-bodily activities. This concept of likeness to God, which as a concept we face firstly in Pythagoras but it attains its tangible expression in Plato's texts by the term of homoiosis theoi, is assimilated and put into words in various ways by different philosophers and philosophical traditions. Islamic philosophy is among those traditions too. Because Islamic philosophy, which aims to guide both the theoretical and practical activities of human beings, offers to ones who follow its path a perfection level that is expressed by the term of tashabbuh bi'l-lah (likeness to God) as the ultimate goal to be reached. In this paper, which is an introductory essay on the reflections of the mentioned concept on Islamic philosophy, the metaphysical, epistemological, ethical and political aspects of the subject will be tackled with broad strokes.

Keywords: Islamic Philosophy, Likeness to God, Tashabbuh Bi'l-lah, Homoiosis Theoi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aksuibrahim34@gmail.com.

Giriş

Tanrı ve tanrısal varlıklar, klasik felsefenin tüm geleneklerinde insan için hemen her bakımdan mutlak ve de ideal bir model, her çeşit yetkinleşmenin nihai bir ufku olarak görülmüştür.[1]

O nedenle, insanın gerçek ve nihai gayesinin "gücü nispetince tanrıya benzemek/homoíôsis theôi kata to dunaton (Sedley, 2017: 320)/teşebbüh billâh bi-kadri tâkati'l-insân (Kustâ b. Lûkâ, 1990: 106)" olduğu klasik felsefî gelenekler içerisinde değişik şekillerde dile getirilmiştir (Remes, 2008: 180; Kömürcüoğlu, 2016: 1036). "Tanrıya benzemek" ile de, en geniş çerçevesiyle, "insanın kendi ahlâkî gelişimi için tanrıyı model almaya" (Kömürcüoğlu, 2019: 15) ve "bir tanrının niteliklerini kendi ölümlü dünyasında temsil etmeye" (Kömürcüoğlu, 2019: 15) gayret etmesi kastedilmiştir. Yalnız burada hemen vurgulanması gerekir ki, bu düşünceyi benimseyen filozofların çok büyük bir kısmı onunla insan ile tanrı yahut tanrısal varlıklar arasında vuku bulabilecek mutlak bir aynılığı kastetmemiştir. Hedef olarak konulan şey yalnızca belirli bir dereceye kadar gerçekleşebilecek bir *benzeşme* ve *yakınlaşma*dır. Nitekim ilgili terime "insan gücü nispetinde (kata to dunaton/bi-kadri tâkati'l-insân)" ilavesinin yapılmasındaki en önemli neden de insan ile tanrı ve tanrısal varlıklar arasındaki kategorik ayrımı vurgulamaktır (Sedley, 2017: 322). Özellikle İslâm felsefesi çerçevesinde konuştuğumuzda ise anılan hassasiyetin derecesinin daha da arttığını ve şirk kavramının burada hayli etkili olduğunu belirtmek icap etmektedir. Ondan dolayıdır ki, çoğunlukla olası bir benzeşimin tarafları insan ile tanrı değil, insan ile tanrının fiilleri (isimleri/sıfatları) olarak belirlenmiştir (Druart, 1993: 337).

Tanrıya benzeme düşüncesi, asıl itibariyle bireyin her yönüyle ideal varlık haline nasıl gelebileceği sorusuna bir cevap olarak geliştirilmiştir. Kimi zaman tanrının bizatihi kendisine benzemek, kimi zaman da tanrısal varlıklara benzemek şeklinde ortaya çıkan bu düşünceyi yalnızca felsefî geleneklere hasretmek mümkün değildir. Zira kadîm dini geleneklerde ve belirli bir dine dayanan toplumların din kaynaklı düşünce dünyalarında anılan fikrin tezahürleri ile karşılaşılmaktadır. Bu geleneklerde insanın tanrıya benzeyebileceği iddiasını savunmaya imkân tanıyan teorik zemini ise insanın tanrının suretinde veya tanrısal bir surette yaratıldığı/var kılındığı kabulü oluşturmaktadır. İnsanın tanrıyla ve tanrısal varlıklarla arasındaki ilişkisine dair mühim imalara sahip bu kabulün izini kadim Mezopotamya, Mısır, İran geleneklerine değin geri sürebiliriz (Aydın, 2000: 330; Bedevî, 1976: 25-26, 32). Aynı şekilde söz konusu düşünceye ilahî dinlerin kutsal saydığı metinlerde ve bir adım ötede de o metinlerce şekillendirilen kültür ve medeniyetlerde de değişik şekillerde tesadüf etmek mümkündür.[2] Tanrının suretinde yaratıldığı

[1] Aristoteles gibi bazı filozoflar daha da ileri giderek yalnızca insanoğlunun değil, diğer canlı varlıklar ve hatta cansız varlıkların da sergiliyor oldukları hareketlerinde farklı açılardan da olsa tanrısal varlıklara öykündüklerini ileri sürmektedir. Başka türlü söylersek, tanrısal varlıklar onlar için de benzer şekilde birer model teşkil etmektedir (Sedley, 2017: 332).

[2] İnsanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığı fikrinin Yahudilik içerisindeki karşılığı bağlamında bkz. *Eski Ahit,* Tekvin, 1: 26-27. Bu bağlamda ayrıca bkz. Kıyak, 2015: 137. Fikrin Hristiyanlıktaki karşılığı hususunda bkz. *Yeni Ahit,* 1. Korintliler, 11. Bu hususta ayrıca bkz. Aquinas, 1981: 469-470, 471-476; Kiraz, 2007: 106; Porter, 1990: 34. Benzer biçimde zikri geçen düşüncenin izlerini İslâm dininin temel kaynaklarında da bulabilmekteyiz. Bu çerçevede şu hadisi zikretmek mümkündür: "Sizden biriniz kardeşiyle kavga ettiği vakit yüze vurmaktan kaçınsın. Çünkü Allah, Ademi kendi suretinde yaratmıştır." (Müslim, *el-Birr,* 115).

söylenen insandan peşinde olması beklenilen ideal yaşam da her yönüyle onun buyruklarına uygun tarzda geçirilen bir yaşam, sürülen bir ömür olmuştur. Bunu sağlamanın yolunun ise kişinin gerek teorik-zihinsel ve gerekse pratik-bedensel eylemlerinde tanrıya benzemeye çalışmasından geçtiği ifade edilmiştir.

Farklı dinî geleneklerde izlerine rastlanabilecek bir fikir olmasına rağmen tanrıya benzeme düşüncesinin felsefenin tarihi içine ilk defa antik Yunan dini üzerinden dahil olduğunu söyleyebiliriz. Meseleye daha yakından bakıldığında ise bu dahil oluşun "antik Yunan dinin, insana hulûl ederek onunla birleşen -kimi zaman ele geçiren- tanrı fikrinin, felsefeyle birlikte insanın entelektüel bir çabası olarak tanrıya benzemeye çalışması fikrine dönüşmesi şeklinde" (Kömürcüoğlu, 2019: 23) gerçekleştiği görülmektedir.[3] Tanrıya benzeme düşüncesinin yalnızca Yunan dinî düşüncesinin bir unsuru olmaktan çıkıp aynı zamanda Yunan felsefesinin de bir kavramı haline gelmesi ise ilk defa Pythagoras (v. m.ö. 495) eliyle olmuştur (O'Meara, 2005: 32; Remes, 2008: 179-180). Nitekim onunla birlikte tanrıya benzemek artık salt birtakım dini ritüellerle değil, bunun yanında felsefî eğitimle de erişilebilecek bir varlık durumu şeklinde değerlendirilmeye başlamıştır (Kömürcüoğlu, 2019: 58). Dolayısıyla böylesi bir yaklaşıma göre insan, kendi varlığının ilahî yönünü temsil eden ruhun en değerli kısmını yani aklı işlevsel hale getirip tanrısal ve maddi alemi temâşâ ederek, her iki aleme yönelik teorik faaliyetlerde bulunarak da tanrıya/tanrılara benzeyebilir (Kömürcüoğlu, 2019: 52-62). Her ne kadar bu açıklamalar tanrıya benzemeyi felsefî bir kavram olarak ilk kez Pythagoras'ın gündeme getirdiğini gösterse de söz konusu kavramın özel bir felsefî terime bağlanması Platon'un (v. m.ö. 347) metinlerinde vukû bulmuştur. Bu terim *homoíôsis theôi*'dir (Kömürcüoğlu, 2016: 1034; Sedley, 2017: 320).[4] Platon, tıpkı Pythagoras gibi önce kavram olarak işlediği tanrıya benzeme fikrini -ki ilk defa *Şölen* diyaloğunda karşımıza çıkmaktadır- *Theaitetos* diyaloğunda (176c) bu kez muayyen bir terimle, *ὁμοίωσις θεῷ* ile ifade eder (Kömürcüoğlu, 2016: 1034). Filozofun farklı diyalogları içerisinde ahlâkî (Sedley, 1999: 313-316) ve fiziksel-metafiziksel yönleri (Sedley, 1999: 316-324) itibariyle ele alındığı görülen bu tanrıya benzeme kavramı, müteakip süreçte önce kendisinin en meşhur öğrencisi Aristoteles (v. m.ö. 322),[5] sonra da Platoncu okul mensubu isimler tarafından tevârüs edilmiştir (Remes, 2008: 176).[6] Özellikle Yeni Platoncu felsefede ilgili kavram sistemin tam merkezine yerleştirilmiş ve bu önemine paralel biçimde de metafizik, ahlâkî ve siyasî tazammunları açısından yorumlanıp geliştirilmiştir.[7]

[3] Konuya ilişkin detaylı bir anlatım ve değerlendirme için bkz. Kömürcüoğlu, 2019: 23-47.

[4] Terime ilişkin ayrıntılı bir tahlil için bkz. Kömürcüoğlu, 2019: 67-80.

[5] Tanrıya benzeme kavramının Aristoteles felsefesi içerisindeki yerine ilişkin detaylı bir inceleme için bkz. Kömürcüoğlu, 2019: 123-161.

[6] *Tanrıya benzeme (homoíôsis theôi)* kavramının Orta Platonculuk dönemi filozoflarınca nasıl ele alındığına ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz. Torri, 2017: 59-209.

[7] Yeni Platoncu felsefenin kavramla ilgisi, okulun kurucusu Plotinus'un (v. m.s. 270) *Enneadlar*'ın 1. cildinin 2. kitabı olan *Erdem Risalesi*'nde Platon'un *Theaitetos* diyaloğunun 176a-c kısımlarını şerh etmesine değin geri götürülebilir. Bu risalesinde Plotinus tanrıya benzemek ile erdem sahibi olmak arasındaki ilişkiyi -ki *Theaitetos* diyaloğu 176a-c arasında bu konu işlenir- sorgulamaktadır. Bkz. Plotinus, 1989: 124-147. Plotinus'un bu risalesinde tanrıya benzeme kavramı çerçevesinde söyledikleri, okulun metafizik düşüncesinin merkezinde yer alan ruhun arındırılmak suretiyle tanrıyla, tanrılarla birleşmesi düşüncesi açısından da önemli açıklamalar barındırmaktadır. Yine bu bağlamda değinilecek bir başka husus

Tanrıya benzeme kavramı, antik Yunan ve Helenistik geleneklerden İslâm felsefesine intikal eden kavramlardan biridir. Şöyle ki, İslâm felsefesinde Tanrı, övgüye değer bütün nitelikleri en mükemmel haliyle kendi cevherinde bulunduran bir varlıktır (Fârâbî, 1993: 42). Konumuz açısından vurgulanması gereken nokta, detayları bu metin boyunca açığa çıkacağı üzere, İslâm filozoflarının insanın bu mükemmel varlıkla benzeşebilmesini mümkün görüyor olması ve dahası, söz konusu benzeşmeyi varılacak nihaî bir hedef şeklinde insanın önüne koymasıdır. Bu durum, tabii biçimde, Tanrı'yı insana mahsus kemalin bir ölçütü (Aydın, 2005: 206-207) ve dahası ufku durumuna getirmektedir. İnsanî yetkinliğin en temelde metafizik, epistemolojik, ahlâkî ve siyasî bakımlardan sahip olunacak bir yetkinlik şeklinde anlaşılması ise şu soruyu gündeme taşımaktadır: İnsan, kendisi için mümkün olabilecek yetkinliğin ölçütünü ve aynı zamanda da sınırını/ufkunu teşkil eden Tanrı'ya nasıl benzer? Başka türlü sorulacak olursa, insanın metafizik, epistemolojik, ahlâkî ve siyasî bakımlardan Tanrı'ya benzemesi tam olarak ne anlama gelmektedir? İlerleyen satırlarda İslâm filozoflarının tanrıya benzeme kavramının farklı boyutlarına ilişkin açıklamalarına muhtasar biçimde yer vermeye ve böylelikle de ilgili soruya bir cevap bulmaya çalışacağız.

1. Ahlâkî Boyut

Tanrıya benzeme kavramının filozoflarca en çok üzerinde durulan boyutu ahlâkî boyutudur. Kavram için belirlenen ahlâkî içeriğin ilk elde takip edilebileceği yerler ise filozofların felsefe tanımlarıdır. Zira felsefenin insanın pratik hayatına etkisi bakımından yapılan tanımları, söz konusu ahlâkî içeriği bizlere açıkça göstermektedir.[8] Bunlar arasında Kindî tarafından yapılanı konuya ilişkin kayda değer bir örneklik teşkil etmektedir. Kindî'nin (v. m.s. 873) tanımına göre "Felsefe, insan takati nispetinde Allah Teâlâ'nın fiillerini taklit etmektir (*et-teşebbüh bi-ef'âli'llâh bi-kadri tâkati'l-insân*)." (Kindî, 1950: 172). Kindi bu tanımın sonuna ilave ettiği açıklamalarında, buradaki ifadelerle kastedilen şeyin insanın erdemde en yetkin seviyeye erişmesi olduğunu belirtmektedir (Kindî, 1950: 172). Yine bu sıradan olmak üzere, Fârâbî'nin (v. m.s. 950) felsefenin mahiyetine ilişkin şu açıklamalarına da burada yer vermemiz uygun görünmektedir: "Felsefe öğrenimi ile varılması amaçlanan hedefe gelince, o, yüce Yaratıcıyı bilmektir. (…) Filozofun yerine getirmesi gereken eylemler[in gayesine] gelince, o da insan takati ölçüsünce Yaratıcıya benzemektir." (Fârâbî, 2012: 279). Benzer biçimde Zekeriyyâ er-Râzî (v. m.s. 925) de Tanrı'ya benzemeyi insana mahsus ahlâkî yetkinliğin ufuk çizgisi olarak belirlemektedir. Kendi ifadelerini aktaracak olursak, "Özetle diyorum ki, madem ki O şanı yüce Bârî Teâlâ cehaletin kendisine [hiçbir şekilde] ilişmediği âlim, hiçbir biçimde zulmetmeyen âdildir; O'nun ilmi, adaleti ve merhameti mutlaktır; O bizlerin yaratıcısı ve sahibi, bizler ise O'nun kulları ve köleleriyiz; yine madem ki efendilerin en çok sevdiği köleler de kendilerinin yaşam biçimini (sîret) örnek alıp yollarını takip edenlerdir, [şu durumda diyebiliriz ki], şanı yüce Allah Teâlâ'ya en yakın köleler en *bilgili*, en *âdil*, en *merhametli* ve en *şefkatli* olanlardır. Bir bütün halinde bu açıklamalar, filozofların tamamının şu sözleriyle dile getirmek istedikleri

da ilgili risalenin siyasi içeriğidir. Her ne kadar bu risalede ilk bakışta tanrıya benzeme ile erdem arasında bir bağlantı kurulduğu gözüküyorsa da daha detaylı bir okuma, Plotinus'a ait siyaset felsefesinin ana gövdesinin de tanrıya benzeme kavramı üzerinden inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Bu konuda detaylı bir inceleme için bkz. O'Meara, 2005: 8-10, 27-139.

[8] Bu tanımları bir arada görebilmek için bkz. Alon, 2002: 334.

şeydir: Felsefe, insan takati ölçüsünde Allah 'Azze ve Celle'ye benzemektir. Bu, felsefeye [uygun olarak sürdürülecek] yaşamın (es-sîretu'l-felsefiyye) özet [anlatımıdır]. Ayrıntısı ise *et-Tıbbu'r-Rûhânî* adlı eser[imiz]dedir; (…)." (Er-Râzî, 1939: 108).

Tanrıya benzeme kavramının kendisini felsefe tanımları üzerinden dışa vuran içeriği, kavrama ahlâkî bağlamda yüklenen anlamın erdemlere sahiplik olduğunu bizlere göstermektedir. Erdemler ise filozoflarca genel olarak ahlâkî ve entelektüel şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Bu olgu dikkate alındığında, insanın hangi tür erdemlerle tanrıya benzeyebileceği sorusu kendisini belli etmektedir. Ne var ki, yukarıdaki tanımlar kavramın içeriğini dolduran erdem türleri arasında bir ayrım yapmıyor görünmektedir. Ancak bu tanımlardan farklı olarak söz konusu ayrımı yapan ve tanrıya benzeme kavramını ahlâkî değil entelektüel erdemlerle irtibatlandıran görüşler de bulunmaktadır. Böylesi görüşlerden birini Miskeveyh'in (v. m.s. 1030) *Tehzîbu'l-Ahlâk*'ında bulabilmek mümkündür.[9] Şöyle ki, insanî erdemler ile ilahî erdem arasındaki ilişkiyi tartıştığı başlıkta Miskeveyh, insanî erdemleri hikmet dışındaki ahlâkî erdemlerle, ilahî erdemi de insandaki ilahî unsur saydığı aklın eylemleri neticesinde vücut bulan hikmet erdemi ile ilişkilendirmekte ve Tanrı'nın insana mahsus bulunan ahlâkî erdemlerle vasıflandırılamayacağını, buna mukabil saf iyilik ile nitelendirilebileceğini ve O'na sadece akletme eyleminin izafe edilebileceğini belirtmektedir. Devam eden satırlarda da Tanrı'yı yalnızca hakiki iyilik ve mutluluğun mahiyetini bilen gerçekten mutlu ve iyi kimselerin sevdiğini ifade etmektedir (Miskeveyh, 1966: 168-170). Bizim açımızdan dikkat çekilmesi gereken nokta ise, Miskeveyh'e göre böylesi bir sevginin insanın söz konusu bilgi vasıtasıyla Tanrı'yla yakınlaşmak için gayret etmesine, takati nispetince O'nun rızası peşinde koşmasına ve *güç yetirilebildiği kadar da O'nun fiillerini taklit etmesine* sebebiyet veriyor oluşudur (Miskeveyh, 1966: 170). Tanrı'nın eylemi yalnızca akletmek ise, o halde insan da kendinde bulunan ilahî unsuru yani aklını gereğince kullanmak ve böylelikle de gerçek iyilik ile mutluluğu bilmek suretiyle Tanrı'nın eylemlerini taklit edip O'nunla yakınlaşabilir ve O'na benzeyebilir.

Kaydedilen bu izahlardan anlaşıldığı üzere tanrıya benzeme kavramının ahlâkî içeriğini, başka bir deyişle Tanrı'yla yakınlaşmanın/benzeşmenin ahlâkî karşılığını, İslâm filozoflarının bazılarınca ahlâkî-entelektüel ayrımı gözetmeksizin tüm erdemlere sahip olmak; bazılarınca ise yalnızca entelektüel erdemlere sahip olmak teşkil etmektedir.[10]

2. Siyasi Boyut

Tanrıya benzeme kavramı İslâm siyaset felsefesi çerçevesinde de yorumlanmıştır. Bu yorumun en temel esasını ise, Tanrı'nın alemi var ve idare ediş şeklinin örnek alınması, O'nun alemde var

[9] Tanrıya benzeme kavramının Miskeveyh'in ahlâk felsefesi içerisindeki karşılığına ilişkin yakın tarihli bir çalışma için bkz. Daiber, 2018: 195-204. Filozofun tanrıya benzemeyi entelektüel erdemlerle ilişkilendiren görüşlerinin detaylar için bkz. Daiber, 2018: 200-204.

[10] Yalnız hemen belirtmek gerekmektedir ki, tanrıya benzeme kavramını entelektüel erdemlere sahiplikle özdeşleştiren filozoflar ahlâkî erdemlerin bu bağlamda gerekli olmadığını düşünmemekte, yalnızca onları bir yeter sebep değil gerek sebep konumuna indirgemektedir. Konu çerçevesinde yine Miskeveyh'in görüşlerine başvuracak olursak, diyebiliriz ki, sonu Tanrı'yla yakınlaşmaya/Tanrı ile benzeşmeye varan süreçte ahlâkî erdemler mutlaka elde edilmesi ancak hiçbir biçimde kendileri ile yetinilmemesi gereken erdemler olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, süreç her ne kadar ahlâkî erdemlerle başlıyorsa da ancak entelektüel erdemlerle tamamlanabilmektedir. Bkz. Miskeveyh, 1966: 169.

kıldığı ideal düzenin bir benzerinin zaman ve mekân boyutlarında bu dünyada yeniden inşa edilmesi ve böylelikle de ideal bir toplumsal/siyasal yapıya hayat verilmesi düşüncesi teşkil etmektedir (Berman, 1961: 60-61). Kavrama ilişkin böylesi bir siyasi yorum en belirgin haliyle erdemli şehrin kurucusu ve idarecisi sayılan İlk Başkan'ın eylemleri bağlamında açığa çıkmaktadır. Bu hususta en açık ifadeleri ise Fârâbî'nin çalışmalarında bulmaktayız. Konunun detaylarına bakacak olursak, Fârâbî'ye göre insanın bu dünya üzerinde kuracağı her türden toplumsal/siyasal yapının ideal örneği evrende var olduğu görülen ilahî düzende bulunmaktadır. Nitekim bu yüzdendir ki özelde Fârâbî felsefesinde ve genelde de İslâm felsefesi geleneğinde siyaset metafizikle ve kozmoloji ile yakın bir irtibat halindedir (Korkut, 2015: 149).[11] Şayet ideal/erdemli siyasal ve toplumsal yapılar evrendeki düzen taklit edilerek inşa edilebilecek ise, o halde bu yapıları inşa ve idare edecek kişi de evrendeki düzeni var eden ve sürdüren idareciyi yani Tanrı'yı, O'nun alemi inşa ve idare şeklini taklit etmek, kendisine örnek almak durumundadır (yenbeğî en yeteessâ bi'l-lâhi) (Fârâbî, 1968: 65-66). Çünkü, "es-Sebebu'l-Evvel'in [Tanrı'nın] kendisi dışındaki diğer varlıklarla olan ilişkisi, erdemli şehrin yöneticisinin şehrin sınıflarıyla [sakinleriyle] olan ilişkisi gibidir." (Fârâbî, 1985: 236). Başka bir deyişle, kurucu başkanın erdemli şehir/toplum içerisindeki konumu, âlemin ilk müdebbiri kabul edilen Tanrı'nın âleme, onun kısımlarına ve onun içerisindeki mevcûdâta nipsetle sahip bulunduğu konuma benzemektedir (Fârâbî, 1968: 63). Dolayısıyla da kurucu başkan, erdemli şehir halkını bu ve öteki alemde mutluluğa eriştirebilmek için karar alırken, eylemde bulunurken, kısaca halkını idare ederken elinden geldiğince Tanrı'ya benzemeye çalışmalı, diğer bir ifadeyle, Tanrı'yı, Tanrı'nın alemi ve içindekileri idare tarzını kendisine örnek almalıdır (Fârâbî, 1968: 64-66; Aydınlı, 2014: 185).

3. Epistemolojik Boyut

Tanrıya benzeme kavramı, İslâm felsefesi öncesi klasik gelenekte olduğu gibi İslâm felsefesinde de Tanrı'nın yanında tanrısal varlıkları da içermektedir. Başka bir deyişle, insanın yalnızca bizatihi Tanrı ile değil, O'nun yanında "melâike" (Fârâbî, 1993: 32), "ruhâniyyûn" (Fârâbî, 1968: 44-45) veya "mufârık varlıklar (el-eşyâu'l-mufârakât)" (Fârâbî, 1985: 104) olarak adlandırılan tanrısal varlıklarla da benzeşebilmesi mümkündür (Fârâbî, 1993: 35, 42). Dahası, detayları birazdan orta konulacağı üzere, böylesi bir benzeşme insanın önünde bir hedef şeklinde durmaktadır. Bunun nedenini ise, İslâm filozoflarınca Tanrı-alem ilişkisinin izahında başvurulan sudûr teorisinin önümüze koyduğu tabloya bakarak söyleyebiliriz. Bahse mevzu tabloya göre, Tanrı'da bulunan ve Tanrı'nın benzeşilmesi arzulanan bir varlık olarak değerlendirilmesine sebep teşkil eden "mutlak" mükemmellik, yine Tanrı'nın kendisi tarafından "mukayyet" biçimde bir dereceye kadar tanrısal varlıklara da aktarılmıştır (Kaya, 2009: 467; Aydın, 2001: 177-178). Bu noktayı hatırda tutarak, İslâm felsefesi geleneğinin, insanın düşünsel yetilerini geliştirmesi ve böylelikle teorik yetkinliğe erişmesi sürecini en geniş sınırlarıyla tanrıya benzeme kavramı çerçevesinde ele aldığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, yine sudur teorisinde karşılaştığımız açıklamalara göre, Tanrı'ya en yakın olanlar maddeden ayrık bulunan varlıklardır (Kaya, 2009: 467; Aydın, 2001: 177-178). Şu hâlde, insanın Tanrı'yla yakınlaşması da bu en yakın olduğu belirtilen varlıklara benzemesi ile mümkündür. Söz konusu benzeşme ise insanın kendisinde

[11] Evrende var olduğunu kabul edilen düzen ile ideal toplumsal ve siyasal düzen arasında Fârâbî felsefesi çerçevesinde kurulan bağlantıya ilişkin bkz. Çilingir, 2009: 50-51.

bulunan ilahî unsuru yani aklını en üst düzeyde kullanarak yetkinleştirmesi ve bunun sonucunda da daima bilfiil aklederhale gelmesi ile gerçekleşmektedir. Şimdi bu sürecin detaylarına biraz daha yakından bakabiliriz.

İnsan nefsi pek çok kuvvete sahiptir ve bunlardan birisi de onun teorik faaliyetlerinden sorumlu kuvvet olan nâtık kuvvet yani düşünme kuvvetidir. Nâtık kuvvet, insanın teorik disiplinlerle, bir diğer deyişle felsefî ilimlerle ilgilenmesi sürecinde adım adım gelişir. Bu gelişim sürecinin her bir durağı, aklın yetkinleşme dereceleri şeklinde tasavvur edilmektedir. Söz konusu derecelerden ilki bilkuvve/potansiyel akıl seviyesidir. Bu seviyede fail, insanların tamamı için ortak olduğu ifade edilen ilk bilgileri/makulleri akletmeye hazırdır. Ancak, kişinin hazır bulunduğu bu akletme eyleminin gerçekleşmesine imkân sağlayacak ve süreci başlatacak harici fakat daima aktif bir varlığa ihtiyaç bulunmaktadır. Bahse konu varlık Faal akıldır. Faal akıl, bilkuvve aklı ikinci dereceye taşır yani bilfiil işler duruma getirir. Böylelikle de fail zikri geçen ilk bilgileri/makulleri akleder (Fârâbî, 1985: 196-204; Fârâbî, 1993: 71-72; Fârâbî, 1983: 12-17, 24-27.) Bunun ardından yapılması icap eden, aynı ilk bilgilerden hareketle nazarî yani felsefî ilimleri elde etmektir. O sayede aklın kazanmış olduğu bilfiillik özelliğinin devamı sağlanacaktır. Söz konusu bilfiillik durumunun hiçbir biçimde kesintiye uğramayacak şekilde kalıcı hale getirilmesi ve böylelikle de aklın artık her an akleder durumda olması ise failin aklî yetkinleşmenin son derecesi sayılan müstefad/kazanılmış akıl derecesine erişmiş bulunması manası taşımaktadır (Fârâbî, 1985: 204-206; Fârâbî, 1983: 17-24; Kaya, 1995: 152). Nitekim teşebbüh billâh fikri de tam bu noktada varlığını belli etmektedir. Zira bu şekilde yetkinliğini tamamlamış ve müstefad seviyesine çıkmış bir aklın "melâike", veya "ruhâniyyûn" diye de adlandırılan maddeden mufârık akıllara benzer hale geleceği düşünülmektedir (karîbu'ş-şibh bi'l-eşyâi'l-mufârakât) (Fârâbî, 1993: 35, 42).

Son olarak, az önce zikri geçen mufârık akıllar veya ruhanî varlıklar arasında Faal akla tanrıya benzeme kavramı çerçevesinde husûsen dikkat çekildiğini belirtmek gerekmektedir. Onu diğerlerinden ayıran özelliğin ise Faal aklın insan aklını potansiyel durumdan çıkarıp aktif hale getirmesi olduğu görülmektedir. Nitekim insan aklıyla arasındaki bu sıkı irtibat dikkate alınarak Faal aklın daima bilfiil akıl olması itibariyle insanın müstefad seviyesine erişmiş aklıyla yakın bir benzerlik içinde bulunduğu ifade edilmiştir (Fârâbî, 1983: 24-25, 27-28.) Yine anılan sıkı irtibat dolayısıyladır ki, aklını yetkinleştirip böylesi bir seviyeye çıkaran yani aklı müstefad/daima bilfiil duruma gelen insanın "ilâhîleşeceği" dile getirilmiştir (Fârâbî, 1993: 36).

4. Metafizik Boyut

İslâm filozofları, mevcudâtın nihaî varlık kaynağını Tanrı'nın cevheri kabul etmektedir. Varlıkların ilk sebep kabul edilen Tanrı'dan nasıl meydana geldiğini açıklamak üzere kullanılan sudûr teorisi, her şeyin Tanrı'nın cevherinden kendi derecesine göre bir şeyler almak suretiyle varlık kazanması ilkesine göre işlemektedir.[12] İnsan da bu manada bir istisna değildir. Özellikle insanın akletme yeteneğinin ve bu yeteneğin ortaya çıkışına imkân tanıyan nâtık kuvvetinin insanın ilahî yönünü temsil ettiği yukarıda dile getirilmişti. İslâm filozoflarının Tanrı'yı mutlak saf akıl, diğer ilahî denilen varlıkları da farklı saflıkta akıllar olarak tasavvur ediyor oldukları gerçeği hatırda tutulduğunda, insanın niçin cevheri itibariyle Tanrı ile ve tanrısal varlıklar ile

[12] Sudur teorisinin ayrıntıları için bkz. Fârâbî, 1985: 56 vd.; Kaya, 2009: 467-8; Aydın, 2001: 171-181.

yakın sayılabilecek derecede benzeşen bir varlık olarak görüldüğü hususu da anlaşılmış olur. Dolayısıyla bu duruma bakarak diyebiliriz ki insan, bedeni yani maddî cevheri itibariyle ay-altı aleme ait iken, nefsi ve elbette nefsinin ayırt edici hususiyeti olan aklı yani metafizik cevheri itibariyle de ilahî aleme ait bir varlıktır. Nitekim, tabiatının bu çift yönlülüğü nedeniyledir ki, ölümden sonra tekrar önceki yurdu olan ilahî aleme dönecektir. Filozoflar insanın metafizik cevheri itibariyle ilahî aleme dönüp o alemdeki diğer varlıklar gibi daima bilfiil akletmekle meşgul olmasını *es-Saadetu'l-Kusvâ/En Yüce Mutluluk* veya *es-Saadetu'l-Uhreviyye/Ahiret-Öte Dünya Mutluluğu* şeklinde isimlendirmektedir. Gerçek mutluluk olan ahiret mutluluğunun karşısında yer alan ve esasında ona ulaşmak için çıkılması gereken bir basamak olarak telakki edilen mutluluk ise dünyevi mutluluktur (Bircan, 2001: 81-108).

İnsan her ne kadar cevheri bakımından Tanrı ve tanrısal varlıklarla benzeşiyorsa da ay-altı alemde bulunması dolayısıyla birleştiği beden, kendisini söz konusu benzeşimden ve cevherî yakınlıktan uzaklaştırmaktadır. Tekrar Tanrı'nın ve tanrısal varlıkların cevherine yakınlaşmaya ve bu varlıklarla benzeşmeye başlaması ise kendisinde bulunan ilahî cevheri gereğince işleyip müstefad seviyesine eriştirmesi ile mümkündür (Fârâbî, 1985: 80-82). Bir önceki başlıkta da belirttiğimiz üzere, bu sayede insan sürekli akleder hale gelir ve böylelikle de mufârık akıllara ve husûsen de Faal akla benzer bir varlık durumuna erişip ilahîleşir. Ne var ki, bu ilahîleşme mutlak manada bir ilahîleşme değildir. Zira hakkında konuştuğumuz ve Tanrı ile, tanrısal varlıklar ile benzeşmeye başladığını belirttiğimiz insan hala daha bu dünyadadır ve madde ile bağı yerli yerinde durmaktadır. Halbuki bu görüşü benimseyen filozofların açıklamalarına biraz daha yakından bakıldığında şu detay kendisini belli etmektedir. Az önce zikrini ettiğimiz müstefad akıl seviyesine yani daima bilfiil akleder olma derecesine hakiki manada erişebilmek ve uhrevî/gerçek/kalıcı mutluluğa ulaşabilmek için nefsin maddeyle bağını bütünüyle kesmesi ve artık maddeye yani bedene hiçbir biçimde ihtiyaç duymaması gerekmektedir (Fârâbî, 1993: 32; Fârâbî, 1983: 31-32; Bircan, 2001: 84-89). Çünkü madde, bir varlığın saf akıl haline gelmesinin ve sadece bilfiil akletmekle meşgul bulunmasının önünde bir engeldir (Fârâbî, 1985: 70). Nefsin madde ile yani bedenle bağı ise mutlak manada ancak öldüğü vakit kopmaktadır. Konumuz açısından bunun bizi ulaştıracağı sonuç şudur: İnsanın anılan akıl seviyesine erişmek suretiyle Tanrı ile, tanrısal varlıklar ile benzeşebilmesi, kelimenin gerçek anlamıyla ancak öteki dünyada mümkündür. Başka bir deyişle, insan, sadece ve sadece yetkinleştirilmiş bir akla uygun biçimde yaşayıp tamamladığı bu dünya hayatının akabinde kelimenin tam anlamıyla Tanrı'ya, tanrısal varlıklara benzer bir varlık durumuna ulaşabilir. Böylesi bir varlık durumuna ulaşması ise gerçek mutluluğa erişmesi yani bedenin sebep olduğu her türlü engellemelerden kurtulup artık Tanrı gibi, tanrısal varlıklar gibi sadece bilfiil akletmekle meşgul olması anlamına gelmektedir.

Sonuç

Klasik felsefe Tanrı'yı ve tanrısal varlıkları insan için farklı açılardan bir rol model, yetkinleşmek için örnek alınacak ideal varlıklar olarak kabul etmiştir. İslâm felsefesi de bu yaklaşımdan istisna değildir. O nedenle de insanın Tanrı'ya veya tanrısal varlıklara benzemesinin tam olarak hangi çaba ve eylemlere, hangi tutum ve tavırlara, kısacası nasıl bir yaşama karşılık geldiği tartışılmıştır. Söz konusu tartışmaları metafizik, epistemolojik, ahlâkî ve siyasî boyutları itibariyle değerlendirdiğimizde diyebiliriz ki, Tanrı'ya benzemek ahlâkî açıdan, erdemlere ve daha özel olarak da entelektüel erdemlere en yetkin düzeyde sahiplik manasına gelmektedir; siyasi açıdan, evrendeki tanrısal düzeni taklit edip onu bu dünyada ve bu dünya şartlarında inşa

etmek demektir; epistemolojik açıdan, insan cevherindeki ilahî unsur olan aklı üst düzeyde bilfiil kullanmak anlamını taşımaktadır; metafizik açıdan ise, aklı bir yaşam boyu söz konusu şekilde kullanarak ölümle birlikte maddeden tamamen ayrılıp soyut akıllar düzeyine erişmek anlamına gelmektedir.

Kaynakça

Alon, I. (2002). "Felsefe", Al-Fârâbî's Philosophical Lexicon, s. 334, Cambridge: The E.J.W. Gibb Memorial Trust.

Aquinas, T. (1981). Summa Theologica. (İng. Çev.: Fathers of the English Dominican Province). Notre Dame: Christian Classics.

Aydın, İ. H. (2001). Plotinus ve İki İslâm Mütefekkirinde (Fârâbî ve İbn Sînâ'da) Sudûr Nazariyesinin Bir Değerlendirmesi. İslâmî Araştırmalar, 14, (1), s. 171-181, Ankara.

Aydın, İ. H. (2005). Yetkinlik Delili ve Fârâbî. Uluslararası Farabi Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 7-8 Ekim 2004), s. 199-202, Editör: Fehrullah Terkan ve Şenol Korkut, Ankara: Elis Yayınları.

Aydın, M. S. (2000). "İnsân-ı Kâmil", DİA, Cilt: 22, s. 330-331, İstanbul.

Aydınlı, Y. (2014). Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi. İstanbul: İz Yayıncılık. 4. Baskı.

Bedevi, A. (1976). El-İnsânu'l-Kâmil fi'l-İslâm. Kuveyt: Vekaletü'l-Matbuat. 2. Baskı.

Berman, L. V. (1961). The Political Interpretation of the Maxim: The Purpose of Philosophy is the Imitation of God. Studia Islamica, 15, s. 53-61.

Bircan, H. H. (2001). İslâm Felsefesinde Mutluluk. İstanbul: İz Yayıncılık.

Çilingir, L. (2009). Farabi ve İbn Haldun'da Siyaset. Ankara: Araştırma Yayınları.

Daiber, H. (2018). Ethics as Likeness to God in Miskawayh: An Overlooked Tradition. Studia graeco-arabica, 8, s. 195-204.

Druart, T-A. (1993). Al-Kindi's Ethics. The Review of Metaphysics, 47, (2), December, s. 329-357.

Er-Râzî, E. Z. (1939). Kitabu's-Sireti'l-Felsefiyye. Resailu'l-Felsefiyye li-Ebî Bekr Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî, Cilt: 1, s. 97-111, Derl. ve Tash.: P. Kraus, Kahire: Câmi'atu'l-Fuad el-Evvel.

Fârâbî. (1968). .Kitâbu'l-Mille. Kitâbu'l-Mille ve Nusûs Uhrâ, s. 41-66, Thk.: Muhsin Mehdi, Beyrut: Dâru'l-Meşrık.

Fârâbî. (1983). Risâle fi'l-'Akl. Thk.: Maurice Bouyges, S. J., Beyrut: Daru'l-Meşrık, 2. Baskı.

Fârâbî. (1985). Mebâdiu Ârâi Ehli'l-Medineti'l-Fâzıla. Al-Fârâbî on the Perfect State, s. 37-329, Thk. ve Şerh: Richard Walzer, Oxford: Clarendon Press.

Fârâbî. (1993). Kitâbu's-Siyâseti'l-Medeniyye. Thk.: Fevzi Mıtri Neccâr, Beyrut: Dâru'l-Meşrık. 2. Baskı.

Fârâbî. (2012). Mâ Yenbeğî Ta'allumuhû Kable'l-Felsefe. Er-Resâilu'l-Felsefiyyetu's-Suğrâ, s. 269-282, Thk.: Abdulemîr el-A'sem, Dımeşk: Daru't-Tekvin.

Kaya, M. (1995). "Fârâbî", DİA, Cilt: 12, s. 145-162, İstanbul.

Kaya, M. (2009). "Sudûr", DİA, Cilt: 37, s. 467-468, İstanbul.

Kıyak, A. (2015). Yahudilik'te Ahlak, Değer ve İdeal İnsan Tasavvuru. Uluslararası Sempozyum: İnsanı Degerlerin Yeniden İnşası (19-21 Hazıran 2014, Erzurum), Cilt: 1, s. 133-148, Editör: Cengiz Gündoğdu, Erzurum: Y.y.

Kindî. (1950). Fî Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmihâ. Resâilu'l-Kindî el-Felsefiyye, s. 165-180, Thk.: Muhammed Abdu'l-Hâdî Ebû Rîde, Mısır: Daru'l-Fikri'l-Arabi.

Kiraz, Ç. (2007). Kur'ân'da Ahlâk İlkeleri: Tevrat, Zebur ve İncil'le Mukâyeseli Bir Çalışma. Bursa: Emin Yayınları.

Korkut, Ş. (2015). Fârâbî'nin Siyaset Felsefesi: Kökenleri ve Özgünlüğü. Ankara: Atlas Yayınları.

Kömürcüoğlu, Ş. (2016). Platon'un Tanrı'ya Benzeyen Filozofu Bir Karikatür Mü?. Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, 30, Haziran, s. 1031-1046, İstanbul.

Kömürcüoğlu, Ş. (2019). Logostaki Mitos: Antik Yunan Felsefesinde Tanrıya Benzeme Düşüncesi. İstanbul: İz Yayıncılık.

Kustâ b. Lûkâ. (1990). Min Kelâmi Kustâ b. Lûkâ. (Neşr ve Çev.: Hans Daiber). Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 6, s. 93-129.

Miskeveyh, E. A. M. (1966). Tehzîbu'l-Ahlâk. Thk. Kostantin Zurayk, Beyrut: El-Câmi'atu'l-Amerikiyye fî Beyrût.

O'Meara, D. J. (2005). Platonopolis: Platonic Political Philosophy in Late Antiquity. Oxford: Clarendon Press.

Plotinus. (1989). On Virtues. *Enneads* I. 1-9, s. 124-147. (İng. Çev.: A[rthur] H[ilary] Armstrong). Cambridge: Harvard University Press.

Porter, J. (1990). The Recovery of Virtue: The Relevance of Aquinas for Christian Ethics. Louisville: Westminster/John Knox Press.

Remes, P. (2008). Neoplatonism. Stocksfield: Acumen Publishing Limited.

Sedley, D. (1999). The Ideal of Godlikeness. *Plato 2: Ethics, Politics, Religion and the Soul*, s. 309-328, Editör: Gail Fine, New York: Oxford University Press.

Sedley, D. (2017). Becoming Godlike, The Cambridge Companion to Ancient Ethics, s. 319-337, Editör: Christopher Bobonich, Cambridge University Press.

Torri, P. (2017). Homoíôsis Theôi: A Study of the Telos in the Middle Platonism. (Basılmış Doktora Tezi), Belgium: KU Leuven.

İbn Sînâ'ya Göre Peygamberin Gerekliliği Ve Din Dili

Muharrem Şahiner*

Özet

İbn Sînâ'ya göre insan, psikolojik ve bedensel açıdan sahip olduğu potansiyeli yetkinleştirmek için bir toplum içerisinde yaşamak zorundadır. Toplumu oluşturan bireyler ise kendi aralarında çeşitli ekonomik, politik ve duygusal bağlardan oluşan sürekli bir etkileşim içindedir. Bireyler toplum kurallarını kendileri belirleyecek olsaydı herkes lehine olanı doğru bulur ve kaçınılmaz olarak kargaşa başlardı. Bu da insanın hedeflediği varoluşsal yetkinliğin gerçekleşmesini imkânsız kılacaktır. İbn Sînâ, insanın böylesine bir karmaşa içerisinde kendi haline bırakılmasının Tanrısal yetkinliğe uygun olmadığını ifade etmektedir. O'nun iyiliğinin ve inayetinin bir gereği olarak toplumların bireysel ve sosyal hayatlarını düzenleyecek bir yasa koyucunun bulunması gerekmektedir. İnsanların onu örnek alması ve itaat etmesi için bu kişi kendi aralarından biri olmalıdır. Aynı zamanda sahip olduğu yetkinliklerle diğer insanlardan ayrılmalıdır. Bu kişinin peygamber olduğunu ifade eden İbn Sînâ, onun ilk görevinin de tevhid inancını yerleştirmek olması gerektiğini söylemektedir. Böylece insanlar kurallara uyduğunda cennet ile mükâfatlandırılacaklarını, uymadıklarında ise cehennem azabı ile cezalandırılacaklarını bilmelidirler. Bu öğreti, yasalara olan itaati ve saygıyı sağlayacaktır. Ancak peygamber tamamen soyut olan ahiret hayatını olduğu gibi insanlara anlattığında zihinlerin bunu kavraması mümkün olmayacağından, tereddütler ve anlaşmazlıklar yeniden baş gösterecek ve arzulanan saadete ulaşılamayacaktır. Bu yüzden peygamber, insanlara dini aktarırken kavramayı kolaylaştıracak temsili anlatımlarla dünyadan örnekler sunmaktadır. Biz bu çalışmamızda İbn Sînâ'nın siyaset kurgusunun sosyal dinamiklerden ziyade Tanrısal bir inayete bağlı olduğu ve peygamberin bu düzeni sağlamak için kullandığı din dilini sadeleştirmek zorunda kaldığı iddiasını tartışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, İbn Sînâ, Peygamber, Din Dili.

Necessity of The Prophet and Religious Language According to Ibn Sina

Abstract

According to Ibn Sînâ, man has to live in a society in order to improve his psychological and physical potential. On the other hand, the individuals who form the society are in a continuous interaction of various economic, political and emotional ties. If individuals were to determine the rules of society themselves, everyone would find the right thing in their favor and inevitably start turmoil. This will make it impossible to realize the existential competence targeted by man. Ibn Sina says that it is not appropriate for divine competence to leave man in such a mess. As a requirement of his goodness and providence, there must be a legislator to regulate the individual and social lives of societies. At the same time, he must be distinguished from other people by his competences. Ibn Sina, who states that this person is a prophet, says that his first task should be to establish the belief in monotheism. Thus, people should know that when they obey the rules, they will be rewarded with heaven, and if they do not, they will be punished with the punishment of hell. This doctrine will ensure obedience and respect for the law. However, when the prophet is telling people about the Hereafter as it is, which is completely abstract, it will not be possible for the minds to comprehend it and it will cause hesitation and conflict. As a result, it won't be possible to reach happiness. Therefore, the prophet presents examples with representative narratives that will facilitate understanding while conveying religion to people. In this study, we will discuss that Ibn Sins's political fiction is connected to a divine providence rather than social dynamics and his claim that the prophet had to simplify the religious language to maintain the social order.

Keywords: Islamic Philosophy, Ibn Sina, Prophet, Religious Language

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, İslam Feslefesi Bilim Dalı, muharremsahiner@kilis.edu.tr

Giriş

Yaşamsal bir takım gereksinimlerle dünyaya gelen insan, bu ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarının yardımına muhtaçtır. Bu yönüyle diğer canlılardan ayrılan insan, aynı zamanda kendisi de başka insanların kendisine ihtiyaç duyduğu bir konumdadır. Bu karşılıklı etkileşim, toplumda bireylerin farklı işleri yerine getirmek ve ihtiyaçları karşılamak için iş bölümü yapma zorunluluğunu doğurur. Böylece sosyal yapılar teşekkül eder ve toplumlar oluşur. Yeterince kalabalık olmayan sosyal yapılar nüfusu yoğun şehir halkına göre yetkinliklerini tamamlama noktasında dezavantajlıdır. Oluşan toplumda bireylerin birbirlerine karşı sorumluluklarını düzenlemek ve hakların korunması için aralarında düzeni sağlayacak bir sistemin olması gerekir. Toplumsal yasa olarak ifade edebileceğimiz bu ilişkinin teminatı olarak bir de bu yasaları belirleyen ve işleten mekanizmanın olması gerekmektedir. İbn Sînâ'ya göre bu bir kişi olarak düşünülürse o kişinin yasaları insanlara anlatacak ve kabul ettirecek bir yetkinliğe sahip olmasının yanı sıra söz konusu yasalara uyulması için gerekli otoriteyi sağlayacak bir yaptırım gücünün de olması zaruridir (İbn Sînâ, 2005, ss. 187-188).

İbn Sînâ, Fârâbî'nin de etkisiyle toplumu yönetecek kişinin insanlar arasındaki en yetkin kişi olması gerektiği fikrini benimsemiştir. Dolayısıyla siyaset felsefesini peygamber örneği üzerinden ele almaktadır. Ona göre peygamber, bireyin özel ve sosyal hayatını bir takım yasalarla düzenleyen ilahi emirleri toplumsal kanunlar olarak va'z ederken, başkalarında olmayan kendine mahsus bir yetkinlik ile bunu yapmaktadır. Bu bir takım mucizelerin serdedilmesi olabileceği gibi, vahiy ile hakikatin bilgisine bir çırpıda ulaşmak şeklinde ortaya çıkan faal akıl ile ittisal şeklinde de kendini göstermektedir. İnsanlar bu farkı idrak ettiklerinde peygambere itaati kabul edecekler ve peygamber de tebliğ görevinde başarılı olacaktır. Biz bu çalışmamızda yasa koyucu olarak peygamberin, metafizik öğeler içeren, Tanrı'nın varlığı, melekler, cennet ve cehennem gibi olguların anlatımında çevresindeki toplumun idrak seviyelerinin din dili üzerindeki etkisi üzerinde duracağız. Bunun için öncelikle peygamberin gerekliliğini İbn Sînâ'nın siyaset kuramı ve ontolojisi bağlamında değerlendireceğiz. Sonrasında toplumun ıslahı, yönetimi ve hedeflenen yetkinliklerin kazanımı noktasına peygambere yüklenen görevin başarılı olması için ilahi bir inayet olarak din dilindeki sadeliğin İbn Sînâ epistemolojisindeki karşılığını örneklerle tartışacağız.

1. Peygamberin Gerekliliği ve Onun Yetkin Olması

Sosyalleşme zorunluluğu içerisinde bulunan insanın, oluşturduğu toplum içerisinde arzuladığı mutluluğu elde edebilmesi için bir otoriteye ihtiyacı vardır. Zira davranışları belirleyen bir takım yasalar olmazsa herkes kendi lehine olanı adalet aleyhine olanı suç kabul eder ve toplum içerisinde kargaşa kaçınılmaz olurdu. Otoriteyi temsil eden kişinin, insanları ikna edecek bir hitabet kabiliyetinin olması ve toplumu yasalara uymaya zorlayacak bir gücünün bulunması gerekmektedir. Aynı zamanda yönetici olması gereken kişi, toplumun içinden onlar gibi bir insan olması gerekmektedir. Zira olağanüstü güçleri olan insanüstü bir varlık, insanların örnek alabileceği bir konumda olamaz.

İbn Sînâ, her yönüyle yetkin ve toplumu yönetebilecek böyle bir insanın var olmasını zorunluluk olarak görmektedir. Bunu teleolojik bir yaklaşımla evrendeki düzen ve iyilik ile ilişkilendirerek bu kadar hikmet ve bilgelikle yaratılan evrende ilahi inayet ve iyiliğin gereği olarak insanlar arasında da düzeni sağlayacak bir insanın bulunması gerekliliği ifade edilmektedir(Alper, 2000, s. 191). İnsan için bütün yararları düşünen bir yaratıcının, siyasete tekabül eden adil bir yöneticinin varlığını da tesis etmesi gerekmektedir. Bu kişinin peygamber olduğunu söyleyen İbn Sînâ, onun diğer insanlardan farklı olarak üstlenmiş olduğu peygamberlik vazifesinden dolayı ayırt edici bir özelliğinin de bulunması

gerektiğini söylemektedir. İnsanlar onda bulunan bu farklılığı mucizeler aracılığıyla görmektedirler (İbn Sînâ, 2005, ss. 187-188).

Peygamber, kendisine Mukaddes Ruh aracılığıyla indirilen emirleri ve vahyi insanlara tebliğ ederek, onların yaşantısını düzenleyen bir takım yasalar koymaktadır. Bu yasalar öncelikle inanç sahasına ait olmalıdır. Bir yaratıcının varlığı, O'nun kudret ve ilim sahibi olduğu ve varlığında ona denk başka bir varlığın bulunmadığı gibi konular öncelikle öğretilmelidir ki insanlar ona itaat etmenin önemini ve faydasını kavrayarak peygamberin va'z etmiş olduğu yasalara saygı duysunlar. Aynı zamanda itaatin karşılığında mutluluk elde edileceği ve isyanın neticesinde de bedbahtlık olduğu bilinmelidir. İbn Sînâ, Tanrı'dan melekler aracılığıyla inen mesajların peygamberin dilinden insanlara aktarıldığını ifade ederek din dilinin semboller ve temsillere dayandığına işaret etmektedir (İbn Sînâ, 2005, s. 189).

İbn Sînâ'ya göre peygamber için sorun teşkil edecek mesele, anlatımına konu olan Tanrı ve diğer metafizik öğelerin mahiyetinin insanların anlam dünyasına ait kelimelerle ifade edilmesinin imkânsızlığıdır. İnsan bilgisinin en üst düzeyini temsil eden burhan dili ise bir takım akılsal ve mantıksal kanıtlamalara ve kıyaslara dayandığı için çok az insan tarafından anlaşılacaktır. Oysa peygamberin çevresindeki insanlar ve toplumun genel çoğunluğu metafizik varlıkların kavranması noktasında kullanılması gereken spesifik felsefî dili anlamaktan uzaktır. Peygamberin kendisine indirilen küllî hakikatleri olduğu gibi insanlara aktardığı durumda, muhatap aldığı kişilere kaldıramayacakları bir yük yüklemiş olacaktır. Bu durumda peygamber, tebliğ görevinde başarısız olacak ve yaratıcının varlığı ve onun mahiyetinin bilinmesi hakkında gereken öğretiyi gerçekleştiremeyecektir. Toplumun anlama seviyesine uygun olmayan bir anlatım, konunun doğru anlaşılması bir yana, yanlış anlamalara ve ihtilaflara sebep olacaktır. İnkâr ve yalanlamalara neden olacak böyle bir yaklaşıma engel olmak için peygamberin yapması gereken, küllî hakikatleri herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir dil kullanarak aktarmak olacaktır. Bu ise ancak insanların günlük tecrübelerinden hareketle kıyas yapabilecekleri bir takım remizlerle ve örneklerle mümkündür (İbn Sînâ, 2005, s. 189).

Bu söylemden hareketle İbn Sînâ, Kur'an'da geçen ve ahirete taalluk eden anlatımların temsili olduğunu ve insanların tasavvur gücüne uygun şekilde dile getirildiğini savunmaktadır. Din dilini temsil ve remizler şeklinde yorumlama geleneği İbn Sînâ öncesi filozoflarda da vardır. Örneğin Fârâbî, vahyi Tanrı'dan faal akla, faal akıldan müstefad akıl vasıtasıyla münfail akla taşan ve son olarak da muhayyile kuvvetine ulaşan bir bilgi olarak görmektedir. Faal akıldan münfail akla taşan bilgi sayesinde insan filozof ve bilge olurken, münfail akla kadar bilgi bir çırpıda ulaştığında o kimse peygamber olmaktadır. İnsanların en yetkini ve en mutlusu olarak görülen peygamberin vahiy almak dışında önemli bir özelliği de muhayyile gücü sayesinde ulaştığı bilgileri en mükemmel şekilde insanlara aktaracak bir hitabet gücünün olmasıdır (Fârâbî, 2001, ss. 86-87). Felsefe ve din her ikisi de insanın mutluluğunu hedef alan ve yöntemleri farklı olan iki bilgi alanına tekabül etmektedir. Fârâbî'ye göre felsefe, kesin aklî delillere başvurmak suretiyle burhan yöntemini kullanırken din, misaller kullanarak tahayyül ettirme yoluyla ikna yöntemini kullanmaktadır. Felsefe ve din her ikisi de varlıkların ilkeleri hakkında bilgi verdiklerinden aynı konuları ele alır. Bu ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır ki insan için hedeflenen yetkinliğin elde edilebilmesi için din dili temsiller kullanmaktadır (Fârâbî, 2012, s. 93).

İbn Sînâ üzerinde önemli etkileri olan İhvân-ı Safâ için de din, insanların kavrayış seviyesini dikkate alarak hitap etmektedir. Bilgelik bakımından insanları kavrama güçlüğü çeken insanlar ve çocuklardan oluşan âvam, bilgide ilerlemiş ve kavrama gücü daha yüksek

kişileri temsil eden orta derecede olanlar ve burhani bilgileri elde etme yeteneği olan seçkinler şeklinde sınıflandıran İhvân-ı Safâ, peygamberin çevresindeki insanların çoğunun âvamdan müteşekkil olduğunu söylemektedir (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 74, 2016, s. 229). İhvân-ı Safâ, dini tebliğ noktasında peygamberin benimsediği metotla ilgili şöyle demektedir:

"Peygamberlerin efendisi ve elçilerin sonuncusu (s.a.v.) ise çöl halkından ilimlerle eğitilmemiş, yeniden diriliş ve haşrı ikrar etmemiş, felekler ve ahiretin melekûtu olan göktekilere ve cennetliklere ait nimetlerin bilgisi bir yana, dünya melekûtunun nimetlerini dahi bilmeyen ümmi bir kavme gönderilmişti. O, kitabında cennetleri kavmin kavrayışına yaklaştırmak, tasavvurlarını kolaylaştırmak ve nefislerini bunlara teşvik etmek için daha çok cisimsel olarak tasvir etti." (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 75)

Fârâbî, İhvân-ı Safâ ve İbn Sînâ'da vahiy, bilginin bir türü olarak ele alındığı için, hem vahyin mâhiyeti hem de peygamberin yetkinliği insanın bilme düzeyine bağlı olarak açıklanmaktadır. Nebevî nefs, mukaddestir ve vahiy almaya en layık konumdadır (İbn Sînâ, 1952a, s. 171). Faal akıl ile doğrudan ittisal kurma yetkinliğine sahip peygamber, Tanrı'dan gelen bilgiyi, bilginin en saf haliyle almaktadır. Vahiy, Tanrı'nın sıfatlarından biri olan Kelam'ın karşılığı olarak anlam kazanmaktadır. İbn Sînâ, Tanrı'nın konuşmasının kelime ve cümlelerle oluşturulan anlam kurguları şeklinde anlaşılmaması gerektiğini söyler. Tanrı'nın konuşması, sahip olduğu ilmin faal akıl aracılığıyla peygamberin zihnine nakşedilmesidir. Böylece peygamberin elde etmiş olduğu bilgiler Tanrı'nın konuşması anlamına gelmektedir. Kelimelere bölünmüş anlamlar çokluğa delalet ettiği için Tanrı'nın ilmine delalet edemez. Bu ancak gizli veya açıktan kelimeler vasıtasıyla anlamları zapteden insana mahsus bir haldir. İbn Sînâ'ya göre vahiy, peygambere faal akıl aracılığıyla ulaşan bilginin muhayyile gücünde büründüğü harfler ve şekillerden ibarettir. Hayal gücü zihin levhasını boş bulunca kendisinde oluşan ifade ve biçimleri oraya yansıtır. Böylece bu bilgiler işitilen sesler ve görülen varlıklara dönüşebilir. Meleğin sesinin işitilmesi veya onu herhangi bir şekilde görmek böylece mümkün olmaktadır. İbn Sînâ bu hususu şöyle özetlemektedir:

"O'nu 'konuşan' olarak nitelendirmenin, sözleri tekrarlama, içten konuşma veya kelime ve cümlelerin delalet ettiği çeşitli kurgusal kavramlarla (el-fikru'1-mutehayyele) bir ilgisi yoktur. Aksine 'konuşma'nın mânâsı, ilimlerin O'ndan 'etkin akıl (el-aklu'l-faâl) veya 'yakın melek (el-meleku'l mukarrab)' denilen nakşedici kalem vasıtasıyla, Peygamber'in kalp levhasına akıtılıp yazılmasından ibarettir. Bu takdirde 'konuşma (kelâm)', Peygamber'in (as.) elde ettiği bilgilerden ibaret olmaktadır. Bilginin birden fazla olması ya da çokluğu söz konusu değildir: "Bizim emrimiz ancak 'bir'dir ve göz açıp kapama gibidir." (Kamer 54/50) Çokluk sadece, içten konuşma (hadîsu'n-nefs), hayal ve duygularda olur. Peygamber (as.) gayb bilgisini Allah'tan melek vasıtasıyla alır. Hayal yetisi de bu bilgileri alır ve onları, çeşitli harfler ve şekiller hâlinde biçimlendirir. [Hayal yetisi] duygu levhasını boş bulur. Böylece bu ifadeler ve biçimler oraya işlenir. Oradan düzenli sözler işitilir ve bir insan şekli görülür. İşte vahiy budur. Çünkü vahiy, bir şeyi zaman dışı olarak peygambere iletmektir. Peygamber de saf ruhunda (nefsuhu's-sâfıyye) kendisine iletileni ve ileteni biçimlendirir. Bu tıpkı, ilimlerde bilinen nesnenin (mukabil), biçiminin [zihninde] biçimlendirilmesi gibidir. [Zihne] işlenen bu biçimler (muntekış) bazen İbranice, bazen Arapça ifade edilir. Yani, kaynak bir olduğu hâlde, alıcı (mazhar) çoktur. İşte meleklerin sözünü işitmek ve onları görmek bundan ibarettir. Bu zihne işlenenler, söz konusu biçim ile birlikte söze dökülürse, bunlar [kutsal] Kitap'ın ayetlerini oluştururlar. Şayet bunlar [zihne] işlenmiş bir söze dökülürse, bu da peygamberliğin

bildirilmesidir (ihbâru'n-nubuvve). Bunun, duyumlanan ve gözlemlenen zihindeki hayal ile ilgisi yoktur. Zira duyu, duyumları (mahsûsât) bazen iç, bazen de dış duyularla algılar. Nitekim biz varlıkları iç yetilerle algılarız (nerâ). Çünkü biz önce algılar sonra biliriz; hâlbuki Peygamber (sav.) ise önce bilir, sonra algılar." (İbn Sînâ, 2004, ss. 56-57)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere peygamber, kendisine ulaşan ilmi, kullandığı dilin kelimeleri vasıtasıyla insanlara aktarmaktadır. Bu aktarım sadece, bir olan ilmin kelimelerle çokluk düzlemine taşınmasıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda insanların kavrama güçlüklerine göre de şekillenmektedir. İbn Sînâ'nın vahyi peygamberin muhayyile gücü ile açıklamaya çalışması, açık bir şekilde olmasa da Kur'an'da geçen ayetlerin mana olarak Tanrı'ya, lafız olarak peygambere ait olduğu düşüncesini savunur gözükmektedir. Aynı kaynaktan gelen hakikatin farklı dillerde ortaya çıktığının ifade edilmesi, bu görüşü destekler mahiyettedir. Peygamberin sahip olduğu bu yetkinlik onun kutsî akıl sahibi olmasından kaynaklanmaktadır (Peker, 2011, ss. 141-142; 2008). Meselenin daha açık hale gelmesi için kısaca İbn Sînâ'nın akıl teorisi üzerinde durmakta fayda vardır.

2. Nebevî Yetkinlik Olarak Kutsî Akıl

Aklî suretleri kavrama noktasında insan zihinleri farklı yetkinlik düzeyleri sergilemektedir. İbn Sînâ, aklın bilfiil düşünülür olan varlıkların bilgisine sahip olma durumuna göre aklın içinde bulunduğu hallere farklı isimler vermektedir. Buna göre bilmenin en basit derecesini ifade eden akıl, bilkuvve veya maddî akıl olarak isimlendirilmektedir. Bilkuvve akıl, insanın öğrenme yetisinin potansiyel olarak bulunduğu aşamadır. Heyûlâ olarak isimlendirilen ve maddenin arkesi olarak değerlendirebileceğimiz nesnel varlığın potansiyel haline benzetilerek, aklın bilkuvve bilme melekesine de heyûlâni akıl da denilmiştir. Bütün insanlarda heyûlânî akıl bulunmaktadır (İbn Sînâ, 1952b, s. 168, 2008, s. 113).

Aklın ikinci düzeyi olan bi'l-meleke akıl, insanın algıladığı varlık hakkında bir takım hükümler vermesini sağlayan temel mantık ilkelerinin zihninde oluşmaya başladığı döneme tekabül etmektedir. "Bir varlık aynı anda her hem beyaz hem siyah olamaz" örneğinde olduğu gibi üçüncü halin imkânsızlığı gibi temel mantık ilkelerinin bilgisine sahip olmak, insana varlık hakkında daha sonra elde edeceği ikinci makulleri elde etmesi ve bir takım tanımlara ulaşabilmesi için gereklidir. İnsan bu bilgilere herhangi bir çaba sarf etmeden doğrudan sahiptir. Zira bu ilkeler olmadan rasyonel bir faaliyette bulunması ve varlığı tanıması mümkün değildir (İbn Sînâ, 1952b, s. 168; Durusoy, 1993, s. 141).

Bi'l-meleke akıl düzeyinde sahip olunan birinci akledilirler sayesinde artık insan, ikinci akledilirlere ulaşabilmektedir. Böylece bi'l-kuvve bilme yeteneği artık bi'l-fiil bir bilmeye dönüştüğü için İbn Sînâ bu akla bi'l-fiil veya müstefad akıl ismini vermektedir. bi'l-fiil akıl, elde ettiği bilgileri muhafaza etme ve onlar üzerinde dilediği zaman düşünme yeteneğine sahiptir. Bi'l-fiil akıl ve müstefad akıl kimi zaman beraber kimi zaman ise ayrı ayrı zikredilmektedir (Kuşpınar, 2001, s. 56). İnsanın sahip olduğu bilgi düzeyi tikellerle sınırlı kaldığında bi'l-fiil akıl tam olarak faal değildir. Tümellerin bilgisini elde ettiği ölçüde yetkinleşecektir. Bu da ancak faal akıl ile ittisal kurmakla mümkündür. Bilginin kaynağı olarak görülen faal akla yakınlık, soyut suretleri kavrama yetisi olarak tezahür etmektedir. İşte aklın söz konusu küllî bilgilere erişme durumuna İbn Sînâ müstefad akıl demektedir (İbn Sînâ, 2005, s. 172). Filozoflar tümel bilgilere bir takım entelektüel çabalar neticesinde ulaşırken, peygamberler bu bilgilere herhangi bir çaba sarf etmeden bir anda nail olabilmektedirler (İbn Sînâ, 1956, s. 245). İbn Sînâ peygamberin sahip olduğu bu aklî yetkinliğe kutsî akıl adını vermektedir.

“İnsanlardan bir ferdin, sağlığın en üst düzeyinde bulunmasıyla ve aklî ilkelerle her hususta hads (ateşini) tutuşturacak kadar en üst düzeyde ilişki kurmasıyla –her şeye ilişkin olarak faal akıldan gelen ilhamı kabulü kastediyorum- nefsinin desteklenmiş olması mümkündür. Orada herşey, faal akılda bulunan suretlerin ya tek bir seferde ya da tek bir sefere yakın olarak, taklidi bir şekilde değil, orta terimleri kapsayacak bir tertiple resmolunması suretiyle resmolunur. Ancak sebepleri ile bilinen hususlarda taklidi olanlar, aklî-yakînî değildir. Bu nübüvvetin bir çeşididir. Hatta nübüvvetin kuvvelerinin üzerindedir. Daha uygun olanın bu kuvvenin kutsî kuvve olarak isimlendirilmesidir. Bu da insanî kuvvelerin mertebelerinin en üstünde bulunandır.” (İbn Sînâ, 2013, ss. 154-155)

Yukarıda söylenenler dikkate alındığında peygamberin sahip olduğu kutsî akıl, kendisinin özel çabasıyla ulaşılmış bir yetkinlik değil, Allah’ın peygambere bahşettiği bir üstünlük olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kutsî akılda resmolunan vahiy, peygamberin bilgiyi en net şekilde gördüğü ve hakkında hiçbir şüphe, karmaşa veya bulanıklık bulunmayan bir bilgidir. Vahiy niteliğinde olan bilgide kesinlik onun ifade edilmesinde de apaçıklığı getirmektedir. Bu ayrımı belki de vahyî bilgi ile peygamberin kendisinden sadır olan sözleri birbirinden ayırmak için bir ölçü olarak kabul edebiliriz. Ama yine de İbn Sînâ’nın doğrudan böyle bir iddiada bulunmadığını söylemekte fayda var. İbn Sînâ, din dilinin semboller ve rumuzlardan ibaret olduğunu farklı vesilelerle vurgulasa da Kur’an’daki ayetlerin lafzen peygambere ait olduğunu açıkça ifade etmediğini görmekteyiz. Ancak, peygamberin tebliğ görevinde başarılı olabilmesi için halkın anlayacağı bir dille mesajı aktarma zorunluluğu ve aynı hakikatten gelen bilginin peygamberin içinde yaşadığı topluma göre Arapça veya İbranice gibi farklı dillerde ifade edilmesi, yukarıdaki varsayımımızı destekler mahiyettedir.

Sonuç

Bir sistem filozofu olan İbn Sînâ, kurgulamış olduğu metafizik hiyerarşik varlık tasnifine uygun olarak, ay-altı âlem denilen insan düzleminde de benzer bir hiyerarşinin olmasını zorunlu görmüştür. Metafizik âlemin en yetkin varlığı olarak Tanrı zirvede dururken, insanların oluşturmuş olduğu birlikteliğin yöneticisi olmaya layık varlığın da Tanrı’dan destek alan peygamber olması gerekmektedir. Peygamber, Tanrı’dan aldığı bilgiler doğrultusunda insanları ıslah etmeli ve onlar için gerçek mutluluğun ne olduğunu onlara anlatmalıdır. Bunu yapabilmesi için de toplumun kullandığı dilin özelliklerini iyi bilmekle kalmayıp, onların kültür, örf ve edebiyat gibi sanatsal faaliyetlerini de dikkate almalıdır. İnancın en önemli değeri olan Tanrı, varlık itibariyle sonlu insan zihinlerini aşmaktadır. Aynı şekilde ölüm sonrası yaşamla ilgili gerçeklikler de soyut bir varlığa işaret ettiği için insanlar tarafından akledilmesi son derece güçtür. Bu yüzden İbn Sînâ’ya göre peygamber kutsî hakikati olduğu gibi Tanrı’dan alarak, onda herhangi bir anlam kaybı yaşanmadan insanlara aktarmaktadır. Bu aktarım esnasında kullanılan kelime ve cümleler, İbn Sînâ’nın konuya yaklaşımı değerlendirildiğinde manen Tanrı’ya lafzen peygambere aitmiş gibi gözükmektedir. Bu düşüncenin geri planında Tanrı’yı çokluktan tenzih düşüncesinin yattığını söyleyebiliriz. Zira tikel kelime ve anlamlar bizim dünyamızın sınırlılığına ve bölünmüşlüğüne işaret etmektedir. Ancak Tanrı’yı bölünmüş düşünce yapılarından muhafaza etmeye çalışırken din dilinin icazı ile ilgili geleneksel yaklaşım ve her harfin seçilmiş olduğuna dair inanç açısından başka meselelerle karşılaşmamız kaçınılmazdır. İbn Sînâ muhtemelen bu itirazların farkında olarak peygamberin sahip olduğu kutsî aklın Tanrı’nın ona has kıldığı bir yetkinlik olduğunu öne sürerek, ayetlerin kelimelerle ifade edilmesinde de ilahi bir inayetle desteklendiğini ima etmektedir. Bu yorum, peygamberin

sözlerini içeren hadisler ile ilahi kelam olan vahiy arasındaki dil farkının açıklanması için de bir söylem olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

Alper, Ö. M. (2000). *İslam Felsefesinde Akıl- Vahiy Felsefe Din İlişkisi*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Durusoy, A. (1993). *İbn Sina Felsefesinde İnsan Ve Âlemdeki Yeri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Fârâbî. (2001). *El-Medînetü'l Fâzıla*. (N. Danışman, Çev.) (4. bs.). Ankara: M.E.B. Yayınları.

Fârâbî. (2012). *Mutluluğun Kazanılması*. (A. Arslan, Çev.) (2. bs.). Ankara: Divan Kitap.

İbn Sînâ. (1952a). Mebhas 'ani'l-kuva'n-nefsâniyye. A. F. el-Ehvânî (Ed.), *Ahvâlü'n-nefs* içinde . Kâhire: yy.

İbn Sînâ. (1952b). *Ahvâlü'n-nefs*. (A. F. el-Ehvânî, Ed.). Kâhire: yy.

İbn Sînâ. (1956). *el-Fennü's sâdisü mine't-tabiiyyât: İlmü'n-nefs min Kitâbi'ş-Şifâ*. (J. Bakuş, Ed.). Prag: De l'Académie Tchécoslovaque Des Sciences Yayınları.

İbn Sînâ. (2004). Er-Risâletu'l-'Arşiyye. A. Açıkgenç ve M. H. Kırbaşoğlu (Çev.), *Risâleler* içinde (ss. 45-64). Ankara: Kitâbiyât Yayınları.

İbn Sînâ. (2005). *Kitâbu'ş-Şifâ: Metafizik II*. (E. Demirli ve Ö. Türker, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

İbn Sînâ. (2008). *İşaretler ve Tembihler (el-İşârât ve't-tenbîhât)*. (A. Durusoy, M. Macit ve E. Demirli, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

İbn Sînâ. (2013). *En-Necât*. (K. Şenel, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

İhvân-ı Safâ. (2014). *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. (A. Kahraman, Ed.) (C. 1-3, C. 3). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İhvân-ı Safâ. (2016). *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. (A. Kahraman, Ed.) (C. 1-5, C. 5). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kuşpınar, B. (2001). *İbn-i Sina'da Bilgi Teorisi*. Ankara: M.E.B. Yayınları.

Peker, H. (2008). Fârâbî ve İbn Sina'nın Felsefelerinde Vahyin Kavramsal Muhtevası. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17*(1), 157-176.

Peker, H. (2011). *İbn Sina'nın Epistemolojisi* (2. bs.). Bursa: Emin Yayınları.

Gazâlî'de Şiddet (Gazap) Ve Aile İçi Şiddete Çözüm Yolları

Naci ÖZSOY*

Özet

Gazâlî şiddet konusunu Gazap başlığı altında özellikle İhyâu Ulûmi'd-Din adlı eserinde ayrı bir bölüm olarak detayları ile incelemiştir. Kişinin iç âlemini yönlendiren üç ana duygu vardır. Bu duygular sayesinde düşünür, isteğine ulaşır veya istemediği şeylerden korunur ve kaçınır. Kalp bu duygular ile olaylara hükmeder ve hareket emrini verir. Bunlar kalbin kontrolünde ki akıl, gazap (şiddet) ve şehvet duygularıdır. Her hareketin altında bu duyguların en az biri mevcuttur. Bu duygulardan biri olan gazap (şiddet); savunma ve saldırı anında bizi harekete geçiren bir duygudur. Kendi içinde azı, çoğu ve itidali olan bu duygu, amelî, sözel ve bâtın olarak kişiden kişiye biz iz bırakır.

Gazabın (Şiddetin) hakikatini kavramak, adalet olan denge halini yaşamak hem adil hem de mutmain olan kâmil bir insan olmamızı sağlar. Bu ise güzel ahlaka işarettir. Kişinin iç âlemindeki hastalık dışına da yansımaktadır. İç âlemde denge varsa dış âleme de denge var demektir. Bu yüzden gazabımızı (şiddetimizi) dengeye yani itidale getirip kontrol altına almamız gerekmektedir. İnsan olarak bizim, ailemizin ve yaşadığımız toplumun gazaptan (şiddetten) kurtulup huzur ve mutluluğu yaşaması buna bağlıdır.

Bu çalışmada insanın doğduğu an itibarı ile ilk yaratılan duygu şehvetten hemen sonra yaratılan gazap duygusunun hakikatini, kalp akıl ve ruh ile ilişkisini, derecelerini, şiddet ile olan bağlantısını, insanı şiddete hazırlayan sebeplerini, aile içi şiddeti ve kurtulma çarelerini araştıracağız.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Gazâlî, Gazap, Şiddet, Aile.

Violence (Wrath) in Ghazali and Solutions For Family Violence

Abstract

Ghazali examined the subject of violence in detail as a separate chapter in his work called İhyâu Ulûmi'd-Din under the title of Wrath. There are three main emotions that direct one's inner world. Through these emotions, he thinks, reaches his desire or is protected from things he does not want and avoids. The heart commands these emotions and events and commands the movement. These are the mind that controls the heart, wrath (violence) and feelings of lust. There is at least one of these emotions under each movement. One of these feelings is wrath (violence); It is a feeling that activates us at the moment of defense and attack. This feeling, which is few, most and modest in itself, leaves us traces from person to person as operative, verbal and full.

To grasp the truth of the wrath, to live the balance of justice, makes us a just person who is both just and mute. This is a sign of good morality. The disease in the inner world of the person is also reflected outside. If there is balance in the inner world, there is balance in the outer world. Therefore, we need to bring our wrath (violence) to equilibrium. It depends on us as a human being, our family and the society where we live to get rid of the wrath (violence) and live the peace and happiness.

In this study, we will investigate the truth of the emotion of wrath, the relationship between heart and mind and spirit, the degree of connection with violence, the reasons that prepare the human for violence, the domestic violence and the means of survival.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ghazali, Wrath, Violence, Family.

* Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, nozsoy@beu.edu.tr

1. Gazâlî Hakkında

1.1. Hayatı ve Kişiliği

İslam dünyasında çok önemli bir yeri olan Gazâlî 1058 yılında Horasan'ın Tus şehrinde doğmuştur. İlköğrenimini Tus'ta Ahmed bin Muhammed er-Rezekânî'den almış, Cürcan şehrine giderek Ebû Nasr el-İsmailî'den eğitim görmüş daha sonra 28 yaşına kadar Nişabur Nizamiye Medresesi'nde tahsiline devam etmiş, itikadî düşünce olarak Ebu Hasan Eş'ari'den ve ameli görüş olarak ise Şafiî'den etkilenmiştir.

İlmi hayatı boyunca bilgiye olan düşkünlüğü, ilimlerin iç yüzüne vakıf olma kabiliyeti, zekâsı ve güçlü hafızası ile tüm dikkatleri üzerine çekerek kısa sürede ün ve saygınlık kazandı (Sallâbî, 2013: 428). Bu yükselişi Büyük Selçuklu Devletinin Baş Veziri Nizamü'l-Mülk'ü etkiledi ve 1091 yılında Nizamü'l-Mülk tarafından Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nin Baş Müderrisliği'ne getirildi (Gazâlî, 2014: 16). Ancak bir müddet sonra manevi bir bunalımın içine girdi. Yakîn hakkında düştüğü bu bunalıma çare bulmak ve kendisi ile mücahede etmek için hac bahanesi ile medresedeki görevini bırakarak 1095 yılında Bağdat'tan ayrıldı ve Şam'a gitti. Şam da iki yıl kaldıktan sonra 1097 yılında Hacca gitti. Hacc sonrası Şam'a döndü ve buradan Bağdat yoluyla Tus'a geçti. İlim ve hal olarak tasavvuf alanında ilerledi. Bağdat'tan ayrılışından on bir yıl sonra 1106 yılında Nizamülmülk'ün oğlu Fahrülmülk'ün ricası üzerine Nişabur Nizamiye Medresesinde eğitim vermeye tekrar başladı. Kısa bir süre sonra Tus'a dönerek 1097 tarihinde kendi imkânları ile yaptırdığı medresede talebeleri ile birlikte ilmî-sûfî eğitim ve yaşamını sürdürdü. Gazâlî 1111 yılında doğum yeri olan Tus şehrinde vefat etti (Griffel, 2012: 15).

1.2. Elde Ettiği İlimler ve Felsefe İlmine Yaklaşımı

Gazâlî'nin yaşadığı dönemde İslam âleminde siyasi, dini, felsefi ve fikri bir karışıklık hâkimdi. Nizamiye medresesindeki görevine düştüğü çok özel bir durumdan dolayı ara verdi. Sahip olduğu tüm bilgiler ile yaşadığı bu özel durum, onun çok uzun bir yolculuğa çıkmasına sebep oldu. Yakîn bilgiye ulaşmak için tüm ilimleri incelediğini dahası araştırılmasına gerek olmayan bilgileri dahi araştırdığını söyleyen Gazâlî, kendi otobiyografisi niteliğindeki El-Munkizu min'ed-Dalâl'de geçirdiği tüm evreleri açık bir dille anlatmaya çalışmıştır (Gazâlî, 1988: 15-20).

Kelam, mantık, felsefe ve tasavvuf üzerinde çalışmalar yapan Gazâlî, Bağdat Nizamiye Medresesi'ndeki görevi esnasında özellikle Felsefe üzerine ciddiyetle eğildi. "Eşyanın hakikatine varmak ve ulaşmak, işimin ve ömrümün başlangıcından bu yana âdetim idi." (Gazâlî, 1988: 15) diyen Gazâlî, İslam ilimler ve felsefe tarihinde de çok önemli bir yere sahiptir. Onun sistemleştirdiği ve İslam inanışına uyarladığı felsefe anlayışı kendisinden sonra bile tüm dünyada etkili olmuştur.

2. Gazâlî'nin Ahlak Anlayışı

Ahlak kelimesi Arapça h-l-k kökünden gelir. "halk" olursa yaratılış, "hulk" olursa ahlak manasında kullanılır (Gazâlî, 2014: 3/131). Gazâlî'ye göre ahlak nefiste kararlaştırılmış bir heyetten ibarettir ve insanların fiillerinin kolaylıkla o heyetten çıkmaktadır. Ahlak düşünce ve tefekküre ihtiyaç duymadan aynı bir refleks gibi hareket eder. Kişinin nefsinde karar kılmayan hiçbir şey ahlak sayılmaz. Zoraki oluyorsa da durum böyledir. Ahlak sadece fiillerden oluşmamaktadır. Pek çok insan cömerttir ama elinde herhangi bir şey bulunmadığından veremeyebilir. Ahlak sadece kuvvette değildir, kişi cesurdur ama bunu göstermeye kudreti yetmeyebilir. Ahlak marifetten de ibaret değildir, marifet aslında hem

çirkine hem de güzele yöneliktir. Ahlak nefiste oluşan bir heyet ve onun batınî suretinden ibarettir (Gazâlî, 2014: 3/132)

Bütün bunlar kalpte meydana gelen şeylerdir. Kalbimiz bu işleri yaparken bazı yardımcı güçlere ihtiyaç duymaktadır. Örneğin ilim bunlardan biridir. İlim ahlak için çok önemli bir değere sahiptir, böylece kişi bununla hak ile batılı, güzel ile çirkini ayırt edecek güce sahip olur, bunun sonucunda da hikmetli bir insan haline dönüşür (Gazâlî, 2014: 3/133).

3. Gazâlî'nin Kalp Anlayışı

3.1. Kalp, Ruh, Nefis ve Akıl Kavramları

Gazâlî'ye göre ahlak bazı kavramların açıklanmasından sonra daha iyi anlaşılacaktır. Âlimlerin çoğu kalp, ruh, nefis ve akıl kavramlarını birbirine karıştırdığı için mevzularda ki hâkimiyetlerini kaybetmişler, kendi nefislerinde dönen hadiseleri anlamamışlar, bundan dolayı birçok şey hakkında isabetli olamamışlar ve hedeflerini şaşırmışlardır. Bu kavramların başında kalp, ruh, nefis ve akıl gelmektedir (Gazâlî, 2014: 3/9). Gazâlî kendi düşüncesini daha iyi anlatabilmek için bize kendi terminolojisini öğretme gayretindedir. Bu kavramların birinci manalarının birbirinden farklı olduğunu, insanların ihtilaflarının da bu konuda olduğunu, ancak ikinci manalarında dört kavramın aynı şeyi ifade ettiğini söyler.

Kalp; birinci manada çam kozalağı şeklindeki sol göğsün altında bulunan bir organdır. Bu organ hayvanlarda da mevcuttur. İdrak eden şey bu olmasa gerektir. Öyle ise ikinci bir manası olmalıdır. Bu idrak eden, anlayan, kavrayan şey başka bir şeydir ve organ olan kalple de irtibatlıdır. Allah tarafından muhatap alınan, ceza ve mükâfata müstahak olan bu kalptir (Gazâlî, 2014: 3/9).

Ruh; organ kalp ile ilişkisi olan latif bir cisimdir. Damarlar ile tüm vücuda yayılır ve canlılığı sağlar. Doktorların da kastettikleri şey budur. Allah'ın muhatap aldığı ruh bu olamaz, onun muhatabı olan ruh başka bir şey olsa gerektir. İkinci manada olan ve "De ki: Ruh, rabbimin emrindendir." (İsrâ, 17/ 85) denilen ruh bu ruhtur. İdrak eden ve anlayan bir varlıktır ve onun hakikatini anlamaktan çoğu kimse acziyet içerisindedir (Gazâlî, 2014: 3/10).

Nefis; pek çok manayı taşımakla birlikte gazap ve şehvet kuvvetini toplayan manayı ifade eder. Zaten tasavvuf ehlide bu manayı kastetmektedir. Ancak Allah'ın muhatap aldığı, anlayan ve idrak eden nefis ikinci manada olan nefistir. Nitekim "Ey itaatkâr nefis! Dön rabbine! Sen O'ndan O da senden razı olarak" (Fecr, 89/ 27) dediği nefis bu nefistir (Gazâlî, 2014: 3/11).

Akıl; birinci manada ilim sıfatından ibarettir, ancak ikinci manasında kendisi ile ilimlerin idrak edildiği yer kastedilir ki o da kalp manasındadır.

Böylece bu dört kavram anlayan idrak eden ve Allah'ın muhatap olduğu öz manasında ortak anlamda kullanılmıştır.

3.2. Kalbin Yardımcıları Nelerdir?

Kalp, Ruh, Nefis ve Akıl kavramları anlayan idrak eden ve muhatap alınan insanın özünü teşkil ettiğine göre hepsini bir kavram altında toplayıp buna Kur'an ve sünnette geçen ismi ile Kalp diyebiliriz. Bu durumda, doğru kullanıldığı takdirde bedende Hükümdar olan kalbin anlayışını ve farkındalığını arttıran, yanlış kullanıldığı takdirde ise onu felaketlere sürükleyen askerlerinden, yardımcılarından bahsedebiliriz (Gazâlî, 2014: 3/12).

Muhakeme gücünü temsil eden Akıl, bir ülkenin veziri konumundadır. Eğer o güvenilir ise ülke refah içinde yönetilir. Padişah yerinde olan kalp ondan memnun olur. Savunma ve saldırı gücünü temsil eden Gazap, devletin kolluk güçlerine benzemektedir. Bu kolluk

güçleri ıslah edilmiş kişilerden oluşursa devlet huzur ve refah içerisinde olur, ıslah olmazsa ülke fesada uğrar. İstek ve arzuları temsil eden Şehvet, padişahın hizmetkârına benzer. Akıl, gazap ve şehvet ıslah edilmemişse, her biri kendi ifrat ve tefritlerine kalp padişahına çekecekler ve onun doğru karar vermesini engellerler. Islah edilmişlerse, kalp padişahının ülkesi huzur ve güvenlik içinde olacaktır. Gazâlî'ye göre hayvanların da gazap ve şehveti vardır. Koyunun kurttan kaçışı bunu gösterir. Bu da onlarda bâtın bir idrakin olduğunun göstergesidir. Ancak bu bâtın özellik insanda çok gelişmiş, ilim ve idrake dönüşmüştür.

"Gazâlî'nin ahlak görüşünün temelinde akıl, gazap ve şehvet duygularının ıslah edilmesi yatmaktadır. Kalp ancak bu askerlerin ıslah edilmesi ile yaptıklarından huzur bulur ve o zaman adil olabilir. Adalet ise bir padişahtan istenebilecek en önemli özelliktir. Akıl, gazap ve şehvette ifrat ve tefritlerden uzaklaşarak dengeli ve adaletli olan bir kişi, ilim ve irade ile de kendini kuvvetlendirmiş, ahlakta kemalini tamamlamıştır. İlim çeşitlerinin en şereflisi ise Mârifetullah'tır." (Gazâlî, 2014: 3/21).

Gazâlî'ye göre nefis, kalp, ruh ve akıl Mârifetullah'ın yeri olarak görünmektedir. Mârifetullah insanın maksadı ve yaratılış gayesidir. İnsan Mârifetullah'a ulaşmakta tüm organ ve kuvvetlerini ilim ve amel yönünden yardım için kullanırsa, bu kişi artık meleklere benzemiş olur. "Kişi Allah ile kavuşmayı kendisine maksat ve hedef edinmelidir. Âhiret evini ebedi yurt, dünyayı konak, bedeni merkep, âzâları hizmetçi yapmalıdır." (Gazâlî, 2014: 3/22-23).

İstidadı geniş olan kalp aynı zamanda her yönden gelen okların hedefi durumundadır. Beş duyu organı ile kalbe gelen duygu ve düşünceler onda bir eser bırakır. Fazlaca yediğinde veya şehveti kabardığında bunun kalbe bir etkisi olur. İşte bu izlere İmam Gazâlî "hâtırat" demektedir. Bunlar kalpteki fikir ve zikirlerdir. Bu "hâtırat" ikiye ayrılmaktadır. Hayra, iyiliğe davet edenler ve şerre, kötülüğe davet edenler. İradeyi harekete geçiren işte bu "hâtırat" dır. Kalp, hayır ve şer üzerine olması açısından üç gruba ayrılır: A) Takvâ ile tamir edilmiş, kötü ahlaktan ıslah edilmiş ve kendisinde hakikatin nuru parlamış kalp. Bu kalpte her hayır bir başka hayra çeker ve bu durum devamlı olur. Akıl, gazap ve şehvetin itidal hali orada görülmektedir. Hayr "hâtırat" onda galebe çalmıştır. B) Güzel düşüncelerin kapılarının kapandığı ve kötü düşüncelerin kapılarının açıldığı, kötülük ve çirkinliklerin kol gezdiği bir kalp. Akıl, gazap ve şehvetin ifrat ve tefritleri onda birikmiştir. Şer "hâtırat" onda galebe çalmıştır. C) Hevâ-i nefsin kötü "hâtırat" ı gelir onu şerre davet eder. Sonra iyi "hâtırat" gelir onu hayra davet eder. Bu savaş kalbe en uygun ne ise o galip gelene kadar devam eder. Akıl, gazap ve şehvet tam olarak dengeye gelememiştir ancak ifrattan ve tefritten de uzaktır (Gazâlî, 2014: 3/111-113).

Gazâlî, kalbin askerlerinden bahsederken akıl, gazap ve şehvet kuvvetlerinin içinde bulunduğu pozisyondan, kişinin ahlakı hakkında bilgi sahibi olabileceğimizi de anlatmaktadır. Nitekim bu askerlerin her birinin üç durumu vardır ki şu şekilde kategorize edebiliriz:

1. Akıl Kuvveti: Muhakeme eden bir kuvvettir. Aşırı hali: Ukalalık, denge hali: Hikmet, az hali: Ahmaklıktır.
2. Gazap Kuvveti: Savunma ve saldırı kuvvetidir. Aşırı hali: Cüretkârlık, denge hali: Şecaat (Cesaret), az hali: Korkaklıktır.
3. Şehvet Kuvveti: Tüm istek ve arzular. Aşırı hali: Şehvetperestlik, denge hali: İffet, az hali: Donukluktur.

Kalp, bu kuvvetlerden akılda hikmet, gazapta şecaat (Cesaret) ve şehvette iffet durumunda olursa o zaman ahlakında adaletli bir kişi olur. Bu durum ise güzel ahlaklı olmakla aynı şeydir (Gazâlî, 2014: 3/134).

4. Gazabın (Şiddetin) Hakikati ve Ölçüsü

Gazâlî gazabı şöyle tarif etmektedir: "İnsanoğlunda meydana gelen harici sebeplere gelince, onlar kılıç, mızrak gibi insanoğlunun helak olmasına sebep olan şeylerdir. Bu hususta insanoğlu, içinden gelen bir hamiyet ve kuvvete muhtaçtır ki onun vasıtası ile kendisinden helak edicileri uzaklaştırsın. Bu bakımdan Allah ateşten öfke tabiatını yarattı ve tabiatına yerleştirdi, onun hamuru ile yoğurdu. O halde insanoğlu hedeflerinin birinden menedildiği zaman öfke ateşi alevlenir. Kalbin kanını kaynatacak şekilde kabartır. O kan damarlara yayılır." (Gazâlî, 2014: 3/400). Gazâlî'nin görüşüne delil olarak bahsettiği: "Muhammed Allah'ın Resul'üdür. Onunla beraber olan müminler kâfirlere karşı şiddetli ve katıdırlar. Birbirlerine merhametli ve şefkatlidirler." (Fetih, 48/29) ayetinde geçen "şiddetlidirler" kelimesinin, gazap ve öfkeden ibaret olan gayret kuvvetinin eseri olduğunu söylemektedir. Bu durumda Gazâlî gazabı şiddet ile aynı manada kullanılmıştır (Gazâlî, 2014: 3/401).

Gazabın (Şiddetin) ifratı kişinin basiretini köreltir, düşüncesi ve mefkûresi kalmaz, iradesi tamamen elinden çıkar. Bu özelliğin galebe çalmasının nedeni bir takım tabii ve adet edinilmiş şeylerdir. Çoğu insan yaratılış olarak çabuk kızmaya meyillidir. Kişi öfkelendiği zaman aklının nuru nefsine müracaat ettiği zaman buna gücü yetmez. Gazâlî'ye göre gazabın (Şiddetin) dengede olmaması nefsin terbiyesini de sekteye uğratır. Nefsin terbiyesinde en önemli tedavilerden birisi gazabın (şiddetin) şehvet üzerine bırakılmasıdır. Bu bakımdan gazabı tamamen kaybetmemek gerekir. Gazâlî'ye göre övülen gazap, aklın ve dinin işaretini bekleyen olmasıdır. İtidale gelen kişide dengede olur. Sırat-ı Müstakim denilen kavram bunu ifade eder (Gazâlî, 2014: 3/404).

5. Gazaba (Şiddete) Yol Açan Sebepler ve Aile İçi Şiddete Çözüm Yolları

Gazap (şiddet) duygusunu kontrol altına alamayan bir kişi aile içinde şiddete de engel olamaz. Gazâlî gazabı (şiddeti) artıran sebepleri; büyüklük taslamak, ucup, mizah yapmak, müstehcen konuşmak, alay etmek, ayıplamak, cedel yapmak, düşmanlık, hainlik, mal ve mertebeye şiddetli harislik gibi şeyler olarak izah etmiştir. Bunlar aynı zamanda düşük ve dinen de kötü şeylerdir. Gazâlî'ye göre insan bu hastalıklardan ancak zıddını yaparak kurtulabilir. Böylece şiddetin her türlüsünden özellikle de aile içi şiddetten kurtulmuş olacaktır (Gazâlî, 2014: 3/411).

Bir kısım insanlar gazaba kahramanlık, izzet-i nefis ve himmetin büyüklüğü ismini vererek kendilerini aldatmaktadır. Bunlar gazabın bu yönünü övülen bir şey zannetmekte ve insanlara da böyle lanse etmektedirler ki uyguladıkları gazap (şiddet) meşruiyet kazansın. Bunu erkekliğin bir simgesi olarak görürler. Böylece kalbe iyice yerleşir hem manevi olarak hastalanır hem de aklî melekelerinin eksilmesine sebebiyet verirler. Hatta cimri birisi elinden parası çıktığında öfkelenir, rezil birisi lokması alınsa kızar. Bu tavrını aile efradına bile uygular. Bu o kişinin irade zayıflığından ileri gelir. Hâlbuki kuvvetli kişi, öfkelendiğinde nefsine ve öfkesine hâkim olandır. Bu tür insanlara, halim ve affedici kişilerin öfkelerini nasıl yuttuklarını okumak ve anlatmak tedavi etmek için güzel bir metottur (Gazâlî, 2014: 3/412).

Kişinin gazabı (şiddeti) kabardığında ölçüp biçerek ve acele etmeden hareket etmelidir. Böylece duygusunu kötü bir şekilde icra etmekten sakınmış olur. Kişi gazabı (şiddeti) kabardığında bunu ancak ilim ve amel ile tedavi edebilir. Bu ilim altı kısımdır:

1. Gazabını (Şiddetini) yutması gerekir. Affetmek, yumuşak davranmak (hilm), eziyet ve meşakkatlere göğüs germek gibi kavramları düşünmesi ve onlarla amel etmeye çabalamalıdır.
2. Kişinin kendisini Allah'ın gazabı (şiddeti) ve cezalandırması ile korkutması gerekir.
3. Gazaplandığı (Şiddetlendiği) kişilerin kendisinden intikam almak isteyebileceği korkusu ile bundan sakınmalıdır.
4. Gazap (Şiddet) anında kendisinin çirkinliğini ve insanlardaki olumsuz etkisini düşünerek bundan kaçınması gerekmektedir.
5. Gazap (Şiddet) sebebi hakkında düşünüp buna engel olmaya çalışmalıdır
6. Sahip olduğu gazabın (şiddetin) Allah'ın kendisi için bir imtihan olduğunu düşünüp, Allah'ın gazabının (şiddetinin) kendi gazabından (şiddetinden) daha üstte olduğunu ve kendisini bununla cezalandırmasından sakınması gerektiğini bilmelidir.

Gazâlî bununla birlikte gazap (şiddet) kontrolü için pek çok değişik tavsiyelerde de bulunmuştur. Bunlar arasında, su ile temas etmek, susmak, uzanmak, yatmak ve toprakla temas vardır. Bir de özellikle öfkeyi yutmak fiilinden bahseder. Kişi bunu başardığında kalbinde iman nuru parlamaktadır (Gazâlî, 2014: 3/419).

Gazâlî'ye göre hilm yani yumuşak davranış gazabı (şiddeti) yutmaktan daha üstün bir davranıştır. Gazap (Şiddet) kabardığında hilm onu kolayca söndürebilir. Hilm sahibi kişinin Aklı kemalde ve bedeni kontrol altındadır. Kişi kendini hilme zorlarsa bile sonucunda iyi bir iş çıkacaktır. Böylece gazabını yenecektir. Gazâlî'ye göre insanların gazap (Şiddet) hususunda dört grubu ayrılırlar:

1. Çabuk gazaplanıp çabuk sakinleşenler.
2. Geç gazaplanıp çabuk sakinleşenler.
3. Geç gazaplanıp geç sakinleşenler.
4. Çabuk gazaplanıp geç sakinleşenler.

Bunlardan en iyisi gazaplanması ile sönmesi aynı anda olanlardır. Aslında kimseye düşmanlık göstermezler. Gazap (Şiddet) her insanda heyecana sebep olur. Özellikle lider konumunda olanlar ve idareciler gazaplı (şiddetli) olduklarında ceza vermemesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu duygularına yenilip haddi aşabilirler. "Kadı öfkeliyken hüküm vermesin" hadisi bu durumu anlatmaktadır. Burada kadıdan kastedilen etkin konumda olan herkestir. Aile içinde etkin olan kişileri de kapsar (Gazâlî, 2014: 3/420).

5.1. Kin ve Haset Duygusunu Yenme

Kin gazaptan kaynaklanan bir hastalıktır. Bunun sebebi, kişi gazabını (şiddetini) dışa vuramadığı ve nefsini rahatlatmaktan aciz kaldığı zaman gazap (şiddet) içinde birikir ve kine dönüşür. Bu ise şu sekiz hastalığın oluşmasına sebep olur:

1. Haset duygusu; O kişinin nimetlerinin yok olmasını istemek.
2. Ona isabet eden belalara sevinmek.
3. O kişiyi gönlünden uzaklaştırıp her gördüğünde gırtlak gırtlağa gelmek.
4. Onu küçük görüp yüz çevirmek.
5. Onun hakkında hoş olmayan lafızlarla konuşmak.
6. Onunla alay edip küçük düşürmek.

7. Ona ve bedenine eziyet etmek.
8. O kişinin hakkı olduğu halde elinden ve ailesinden alınan bir şeyin geri verilmesine engel olmak.

Kişi içinden gazaplandığı (şiddetlendiği) ve kin duyduğu kişiye infak ve ihsanda bulunmalıdır, hatta ihsanını arttırmalıdır. Bu ise fazilette en üst sınırdır. Özellikle aile içinde kin duygusu boşanma aşamasında ve sonrasında çokça yaşanmaktadır ve aile içi cinayetlerin de temel sebebi olarak gözükmektedir (Gazâlî, 2014: 3/434).

5.2. Bağışlama ve İyi Davranma

Gazâlî'ye göre bağışlama; kişinin kısas ve tazminattan meydana gelen hakka sahip olduğu halde hakkını almaması ve borçluyu affetmesidir. Bu gazaptan ve hilmden ayrı bir şeydir. Bu yüzden Gazâlî bu konuyu ayrı bir başlık altında inceleme ihtiyacı duymuştur. Hz. Aişe Hz. Peygamber için şöyle demiştir: "Hiçbir zaman Hz. Peygamber'in şahsına yapılan bir zulümden dolayı intikam aldığını görmedim. Meğerki Allah'ın haram kıldığı şeyler yapılmış olsun." (Gazâlî, 2014: 3/435). Ayrıca şefkat göstermek de güzel bir haslettir. Bunun zıt hali şiddet ve ihtirastır. Gazap (Şiddet) ve şehvet kuvvetlerini zapt eden kişi güzel ahlaklıdır. Duygularda normal sınırlarda duran kişi ahlakını güzel ahlaklı kişi konumuna gelmiştir. Güzel ahlak ise her türlü şiddetin önünde bir set olmaktadır. Aile içi şiddet güzel ahlak ve davranışlar ile merhamet ve şefkate dönüştürülebilir (Gazâlî, 2014: 3/435).

5.3. Gazaba (Şiddete) İhtiyaç Duyulur mu?

Gazâlî'ye göre bazen gazaba (şiddete) ihtiyaç duyulur. Ancak bunun nadir zamanlarda olduğunu söyler. Ona göre akıl, gazap ve şehvet duygularını itidale getiren kâmil kişi şefkat ile gazap (şiddet) sınırını ayırır ve her işe hakkını verir. Kişinin basireti az ise veya bir olayın hükmü kendisine şüpheli ise o kişinin şefkate meyletmesini tavsiye eder. Çünkü ona göre çoğu zaman kurtuluş şefkattedir. Ayrıca insanda gazap (şiddet) duygusu hamiyet anlamında mutlaka olması gereken bir duygudur. Bunu belirtmek için İmam Şâfiî şöyle demiştir: "Kim kızdırıldığı halde gazaplanmazsa (şiddetlenmezse) o eşektir. Kim razı olması istendiği halde razı olmazsa şeytandır." (Gazâlî, 2014: 3/437-442)

Gazâlî'ye göre gazap (şiddet) duygusunu tamamen kaybetmek yerilen bir davranıştır. Övülen gazap (şiddet) akıl ve dinin işaret ettiği şeydir. İnsan hamiyet duygusunu göstermesi gereken yerde göstermelidir. Kişinin kendisini zillet ve meskenetten muhafaza etmesi şarttır. Eğer gazabında durgunluk görünürse onu takviye etmeli, bunun aksine tehevvüre varan kişi de gazabını azaltmaya çalışmalıdır. Buradaki gazap (şiddet) ihtiyaç duyulan bir haldir (Gazâlî, 2014: 3/379).

Sonuç

Gazâlî'ye göre dosdoğru yol üzerinde durmak oldukça zordur. Kişinin buna gücü yetmese dahi onun yakınına gitmeye var gücü ile çalışıp gayret etmelidir. Kendine güzel ahlak yakıştırmak isteyen kişi salih amelde bulunmak zorundadır. Bu da itidalde olmakla eş anlamlıdır. O halde her kul ahlakını gözden geçirmeli, tek tek inceleyip ifrat ve tefritte olanların tedavisi ile meşgul olmalıdır (Gazâlî, 2014: 3/153). Ahlakta itidalde olan kişi nefsi sıhhatte olan kişi demektir. İtidalden uzaklaşmak ise hastalanmak demektir. Her insan yaratılışta itidal üzerine doğar. Sonra ailesi onun üzerinde kazandırdıkları alışkanlıklarla çeşitli hastalıklar bulaştırır. Sonrasında kişi kendi durumunu fark eder, ya bu alışkanlıklara devam eder ya da bunları olumlu yönde değiştirmek ister. İşte bu değiştirme esnasında en önemli şey "azîm" dir. Bu "azîm" zaafa uğrarsa, tüm çabaları boşa gider ve eski haline geri döner (Gazâlî, 2014: 3/146-150)

Gazabın (Şiddetin) hakikatini kavramak, adalet olan denge halini yaşamak hem adil hem de mutmain olan kâmil bir insan olmamızı sağlar. Bu ise güzel ahlaka işarettir. Kişinin iç âlemindeki hastalık dışına da yansımaktadır. İç âlemde denge varsa dış âleme de denge var demektir. Bu yüzden gazabımızı (şiddetimizi) dengeye yani itidale getirip kontrol altına almamız gerekmektedir. İnsan olarak bizim ve yaşadığımız toplumun gazaptan (şiddetten) kurtulup huzur ve mutluluğu yaşaması buna bağlıdır. Kişinin gazabına (şiddetine) yenilmesi ise fert ve toplum nazarında çeşitli felaketlere yol açabilir. Bu kapsamda aile içi şiddetin temel sebebi gazap (şiddet) duygusunun kontrolünün kaybedilmesidir. Aşırı uçlara çıkıldığında hak edilmeyen bir şeyin fiiliyatla elde edilme teşebbüsüdür. Bu ise kişinin kendisine ve çevresine tamir edilemez hasarlar vermektedir. O halde Gazabını (şiddetini) itidale getiren birisi, haksızlığa karşı koyarken incitmez, haset ve kin duygusuna kapılmaz, iyi davranışlar içerisinde ve bağışlayıcı olur. Gazabı (şiddeti) ile birlikte akıl ve şehvet duygularını itidale getiren kişi ise Sırat-ı Müstakim'e ulaşan kişidir. Bu ise aile içi saadetin anahtarıdır.

Kaynakça

Gazâlî, M. İhyâu Ulûmi'd-Din. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye,

Griffel, F. (2012). Gazâlî'nin Felsefî Kelâmı. İstanbul: Klasik Yayınları.

Gazâlî, M. (1988). El-Munkizu mine'd-Dalâl. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye.

Gazâlî, M. (1988). El-Munkizu mine'd-Dalâl. İstanbul: Umran Yayınları.

Gazâlî, M. (2018). İhyâu Ulûmi'd-Dîn, İstanbul: Bedir Yayınları.

Gazâlî, M. (2014). İhyâu Ulûmi'd-Dîn, İstanbul: Merve Yayınları.

İsfahâni, R. (2012). Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü, İstanbul: Pınar Yayınları.

Sallâbî, A. (2013). Selçuklular, İstanbul: Ravza Yayınları.

Aile Mahkemelerinde Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Hizmetlerine Farklı Bir Yaklaşım

Nedim ÖZ*

Özet

Aile, toplumun en küçük birimi, bireyi topluma bağlayan bir halkadır. Ancak halkada zamanla oluşan bazı problemler, ailenin parçalanmasına, çocukların ve diğer bireylerin huzursuzluğuna; toplumsal sorunlara neden olmakta ve danışmanlığa ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu çalışmada, aile mahkemesinde dini danışmana olan ihtiyaç kaynaklar taranarak ele alınmaktadır. Toplumlar, sağlıklı yapıyı oluşturmak ve sürdürebilmek için aileye önem vermek; ailenin korunması, güçlenmesi ve gelişmesini sağlamak zorundadır. Bu nedenle 4787 sayılı Kanun ile bir adım atılmıştır. Toplumunun temeli olan aileyle ilgili, mahkemelere önemli görevler verilmiştir. Mahkemeler, ailenin sorunlarının çözümünü, gerektiğinde uzmanlardan yararlanarak teşvik eder. Ancak uzmanlar arasında, işin dini yönünü bilen bir teolog bulunmamaktadır.

Boşanma aşamasında aileler, danışmanlık hizmetine ihtiyaç duyar. Manevi danışmanlık, ailenin iyilik halinin korunmasını sağlayacaktır. Zira evlilik, nikâh, aile ve boşanma kurumları meşruiyetini çoğunlukla dinden alır. Yani dindarlık, hayati bir öneme sahiptir. Çünkü inançlar, davranışı tayin edici role sahiptir. Din, hem bireyi hem de top*lumları etkileyen sosyo-kültürel bir kurum ve* insanın gündelik davranışlarına yön veren bir faktördür. Dini danışmanlık ise mahkemeye katkıda bulunarak ailenin ve toplumun devamlılığını sağlamış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Mahkeme, Din, Manevi Danışman.

A Different Approach to Spiritual Counselling and Guidance Services in Family Courts

Abstract

Family is the smallest unit of society and a link that connects individual to society. However, various problems in this link over time might lead to family disintegration, children's and other individuals' unrest, and social problems and necessitate counselling. This study handles the need for a religious counsellor in family courts by examining the related literature. Communities need to ensure the protection, strengthening and development of the family institution and give it importance in order to create and maintain a healthy society. Thus, Law no. 4787 is one of the steps for the purpose. The courts play important roles regarding the family institution as the foundation of society. They encourage the solution to familial problems by utilizing experts when necessary. However, there is no competent theologian as experts in the court.

During the divorce process, families need counselling. Spiritual counselling ensures the well-being of the family. For the concepts of marriage, family and divorce are often grounded on religious rules. In other words, faith is of vital importance since beliefs have a determining role in social conducts. Religion is a socio-cultural institution that affects both individuals and societies and is a factor that directs the daily lives of human beings. Thus, religious counselling will contribute positively to the family and society by assisting the court.

Keywords: Family, Court, Religion, Spiritual Counselor.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Feslefe ve Din Bilimleri ABD, Din Sosyolojisi Bilim Dalı. nedimoz@kilis.edu.tr

Giriş

Aile, toplumun temel taşı olarak kabul edilmektedir. Aile toplum içinde stratejik bir öneme sahiptir. Bir kurum olarak ailenin toplum içinde biyolojik, psikolojik, sosyalleştirme ve kültür aktarma, eğitim, ekonomik ve dini fonksiyonla birlikte koruyuculuk gibi birçok fonksiyonu vardır (Duyan, 2010: 273). Sağlıklı bir toplumsal yapıyı sürdürebilmek için, bütün toplumlar öncelikle aile kurumuna önem vermek; aile yapısının korunması, güçlenmesi ve gelişmesini sağlamak zorundadır. Bu nedenle birçok ülkede aile kurumunun korunması ve devam ettirilmesi için devlet ve sivil toplum örgütleri ailenin korunması ve aile kurumunun sürdürülebilmesi için gerekli önlem ve çareleri araştırmaya ve imkânlar çerçevesinde aileyi koruyucu tedbirleri uygulamaya çalışmaktadır (Filiz, 2011: 74).

Yukarıda ifade edilen tedbirler doğrultusunda, Türkiye'de aile mahkemelerinin bir uzmanlık mahkemesi olarak kurulması ve aileye ilişkin uyuşmazlıkların bu ihtisas mahkemelerinde çözüme kavuşturulması gündeme gelmiştir. 18/01/2003 tarih ve 24997 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanıp yürürlüğe giren 4787 sayılı Kanun ile Anayasa'nın 41. maddesiyle aile konusunda Devlete yüklenen görevle ilgili olarak yeni bir adım atılmıştır. Bu Kanun'un amacı aile mahkemelerinin kuruluş, görev ve yargılama usullerini düzenlemek olup, aile hukukundan doğan dava ve işleri görmek üzere kurulan aile mahkemelerine dair hükümleri kapsamaktadır. Aile mahkemeleri, aile ile ilgili hukukî sorunların çözümüyle görevli ihtisas mahkemeleridir. Türk toplumunun temeli olan ailenin korunması, ailenin huzur ve refahı ile özellikle annenin ve çocukların korunması konularında bu mahkemelere önemli görevler verilmiştir. Anılan görevlerin gereği gibi yerine getirilmesinin, aile mahkemelerinin uygulamadaki etkinliğiyle yakından ilgisi bulunmaktadır. Boşanma davalarına önceleri Asliye Mahkemeleri, şimdi de Aile mahkemeleri bakmaktadır**.** Bu mahkemeler verdikleri kararlarla aile ve toplum hayatında çok önemli roller oynamaktadır. Mahkemelerde *formel ilişkilerin* ön planda olması, kavgalı aileler arasında ara-buluculuk yapmayı veya barıştırma eylemini azaltmaktadır. Yıllarca uzayan, 3-4 yıl süren mahkemeler, geciken kararlar aileler arası düşmanlıkları, kin ve öfkeyi artırmakta, bazen ölüm ve sakat bırakmalarla sonuçlanan vahim olaylara sebebiyet vermektedir. Neticede iş sadece boşanmayla kalmamakta, toplumsal kin ve nefretin oluşmasına da neden olmaktadır. Bu açıdan mahkemelerin boşanma davalarını daha pratik ve kısa sürede sonuçlandırmaları gerekmektedir (Akıcı, 2012: 268).

Aile, ayrı cinsten iki insanın birlikte yaşama kararları ile kurulur. Hayatı en içten, en sıcak ve en mahrem şekli ile paylaşan, yaşamın her konusunda müştereklik kuran bu kişiler sonuçta ayrı duygu ve düşüncelere sahip iki ayrı insandırlar. Bu farklılıklar zaman zaman uzlaşmazlıklara sebep olabildiği gibi doğrudan farklılıklarla ilintili olmayan çevresel etkilerden ve çocuklardan kaynaklanan kimi sorunlar da aile içinde huzursuzluklara yol açabilmektedir (Cebeci, 2012: 175). Dolayısıyla hayatın zorlukları ve karmaşıklığı karşısında aile hayatında yanlışlıkların ortaya çıkması, eşler arasındaki anlaşmazlıkların çoğalması, bu yüzden boşanmaların artması karşısında rehberlik edici çalışmalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Cebeci, 2012: 82). Zira boşanma süreci ve sonrası, ailedeki her bir ferdi içine alan ve sadece bireylerin boşanma süreci esnasındaki yaşamlarını değil ileriki yaşamlarını da olumsuz etkileyen bir süreç olduğundan, bunları önleyici bir dizi çalışmalardan birisi belki de en önemlisi dini sosyal hizmet olmalıdır (Erbay, Gök ve Kardeş, 2015: 147).

4787 sayılı Kanun'un 7. maddesinde yer verilen sulha davet usulünün bir yönüyle ailede resmi arabuluculuk fonksiyonunu taşıdığı ve ailenin korunması açısından önemli bir adım olduğu söylenebilir. Kanun'un bu maddesine göre aile mahkemeleri bakmakta oldukları

dava ve işlerin özelliklerine göre işin esasına girmeden önce aile içindeki karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörünün korunması bakımından eşlerin ve çocukların karşı karşıya oldukları sorunları tespit ederek, bunların sulh yoluyla çözümünü, gerektiğinde uzmanlardan da yararlanarak teşvik eder. Hâkim, eşleri yükümlülükleri konusunda uyarır; onları uzlaştırmaya çalışır ve eşlerin ortak rızası ile uzman kişilerin yardımını isteyebilir. Bu önlemler yetişkinler hakkında; evlilik birliğinden doğan yükümlülükleri konusunda eşleri uyararak, gerektiğinde uzlaştırmaya çalışmaktır. Bu çabanın sonuç vermemesi halinde yargılamaya devam ederek esas hakkında karar verirler.

Boşanma aşamasında ilk müracaat kurumu olan adliyelerin çiftlere yönelik, sorunu ve süreci çözmeye dair kapsamlı ve yeterli herhangi bir çalışması bulunmamaktadır. Boşanmaya başvuran çiftler dava esnasında uzlaşma talep etmeleri halinde uzman personel ile görüşme imkânına sahiptir ancak hem uzman personel yetersiz hem bu görüşmeler kapsamlı değildir, bu haliyle boşanma sürecindeki çiftlere sorunların çözümü adına imkânlar sunulamamaktadır. Boşanma ile ilgili olan kurumların çiftlere verdiği hizmetin genişletilmesi ve içeriğinin daha yeterli hale getirilmesi gerekmektedir. Boşanmaya başvuru ile ilk aşamada çiftlere yeterli hizmet sunulması halinde boşanma ihtimallerinin ortadan kalkması sağlanabilir (Duyan, Özdemir, 2018: 1998).

Uzman kişiler, mahkeme bünyesinde bulunan veya bulunmadığında dışarıdan görevlendirilen, psikolog, pedagog ve sosyal çalışmacıdan oluşmaktadır. Kanun'un 5. maddesine göre Aile Mahkemeleri bünyesinde bulunan uzmanlarla ilgili olarak;

1. Davanın esasına girilmeden önce veya davanın görülmesi sırasında, mahkemece istenen konular hakkında taraflar arasındaki uyuşmazlık nedenlerine ilişkin araştırma ve inceleme yapmak ve sonucunu bildirmek,

2. Mahkemenin gerekli gördüğü hallerde duruşmada hazır bulunmak, istenilen konularla ilgili çalışmalar yapmak ve görüş bildirmek,

3. Mahkemece verilecek diğer görevleri yapmak,

Üzere Adalet Bakanlığınca, tercihan; evli ve çocuk sahibi, otuz yaşını doldurmuş ve aile sorunları alanında lisansüstü eğitim yapmış olanlar arasından, birer psikolog, pedagog ve sosyal çalışmacı atanır, denilmektedir. Elbette bu uzmanların aile mahkemelerinin işleyişinde önemli katkıları bulunmaktadır. Lakin bu uzmanlardan birinin teolog olması gerekmez mi? Konu üzerinde düşünüldüğünde buna mutlaka ihtiyacın olduğu fark edilecektir. Çünkü tarihsel, dinsel, kültürel, biyolojik, tıbbi, psikiyatrik, bilimsel, siyasal ve kişisel değerler aile üzerinde etkili olmaktadır. Bu göstergelerin tamamı ailelerin nasıl tanımlanacağını ve aileye nasıl yaklaşılacağını büyük ölçüde belirlemektedir (Duyan, 2010: 260). Dolayısıyla nüfusunun tamamına yakını Müslüman olan ülkemizde maneviyat ve din ile alakalı olan gelenek veya kurumsal uygulamaların pratikteki İslam geleneğinden de etkilenmesi kaçınılmazdır. Özellikle manevi veya dini kaynaklardan faydalanarak sağalma veya başa çıkma söz konusu olduğunda bunun İslam'da farklı açılardan sayısız formunun olabileceğini söylemek yanlış olmaz. Türkiye'deki mevcut uygulama düşünüldüğünde bu konuda üç dini tip öne çıkar. Bunlar: peygamber, mürşit ve hoca'dır (Baygeldi, 2018: 11). Bu üç modelin de Türkiye'de halkın manevi danışmanlığa olan tavrını belirlemekte önemli rolü olabilir. Çünkü dinî inanç veya iman, insanın sosyal davranışı üzerinde tayin edici bir role sahiptir. Halkın nazarında aileye meşruiyet zemini kazandıran dindir. Toplumda başka hiçbir grup aile kadar dinin etkisine açık değildir. Bu nedenle aile, çok kere kutsal bir birlik olarak tasvir edilmiştir. Aile, din ile kişi arasındaki irtibatı sağlayan en önemli iletişim kanallarından biri sayılmaktadır (Subaşı, 2007: 106-107). Evlilik, nikâh, akrabalık ve aile

hayatı din tarafından kutsal sayılan alanlardır. Din-aile ilişkisi bu kadar iç içe geçmişken ve konunun dini boyutunu bilen bir rehber olarak, mahkemedeki uzmanlardan en azından birisinin ilahiyat mezunu ve aile konusunda ihtisası olanlardan olmaması, kanaatimize göre, büyük bir eksikliktir. Biz burada, teorik olarak bu konunun önemi üzerinde durmaya çalışıyoruz.

Manevi danışmanlık, din hizmetinin bir alt dalı olduğuna göre; din hizmeti olarak ifade edilen görevler kişinin dini yönden ihtiyaç duyduğu her konuda ona yardım etmeyi gerektiren çalışmaların bütünüdür. İbadet yerlerinin cami ve mescitler olması ve din görevlilerinin de buralarda görev yapıyor olmaları sebebiyle din hizmetlerinin cami ile sınırlı olduğu zannedilebilir. Hâlbuki din hayatın bütününü kuşatmakta, insanlar hayatın her alanında bir şekilde din ve maneviyat bağlantılı olarak yaşamakta ve bu bağlamda yardıma ihtiyaç duyabilmektedirler. Bir başka ifadeyle maneviyat ve din, tarih boyunca hep insan hayatının vazgeçilmez bir parçası olmuştur (Kılınçer, 2017: 19). Hayatta her zaman din ile ilgili problemler yaşanabilmekte veya insanlar karşılaştıkları bazı problemleri din ve maneviyat bağlamında çözmek istemektedirler. Dünyevi konularda bile insanları rahatlatıp huzura kavuşturmada, sorunlarını aşmalarına yardım etmede din ve maneviyat bağlantılı çözümler daha iyi ve ikna edici sonuç verebilmektedir (Cebeci, 2012: 145). Bu yönüyle okul, aile, işyeri, cezaevi, hastane, mahkeme gibi insanın yaşadığı her yer, inançlı insanlara hizmet götürülecek alanlardır. Çünkü insanın insan için ve inandığı değerler doğrultusunda yaşama ihtiyacı varsa, bu ihtiyacın giderilmesi de insanın bulunduğu her mekânda söz konusu olacaktır. Kısaca söylersek, ailelere verilecek sosyal hizmetin amacı; onlara rehberlik etmek, danışmanlık vermek, tedavi ve rehabilitasyon sağlamak olacaktır (Duyan, 2010: 261; Özdemir, 2012: 208).

Aileye götürülen hizmetlerde bugüne kadar ihmal edilmiş olan ama asla gözardı edilmemesi gereken önemli bir husus, din ve maneviyat konusudur. Toplumda özellikle aile danışmanlığı ve rehberliği çalışmalarında din ve maneviyat alanına yönelik geliştirici hizmetlere ihtiyaç bulunduğu muhakkaktır. Ailelerin karşılaştıkları hastalık, ölüm, doğal afet, yoksulluk, özürlü ve sorunlu çocuklar, madde bağımlılığı, suça itilme, çatışma, aile içi şiddet, boşanma vb. sıkıntıların üstesinden gelmede sağlam bir iman ve yüksek maneviyat yegâne güç ve sığınak olmaktadır. Hayatın çeşitli zorlukları karşısında umudunu, yaşama azmini kaybetmeden mücadele edebilmeyi, yardımlaşma ve dayanışma iradesini güçlendirip beşeri potansiyelleri müştereken harekete geçirmeyi gerçekleştirmede din ve maneviyat olgusu çok önemli bir güç ve enerji kaynağıdır (Cebeci, 2012: 171). Bu yüzdendir ki hâkim, taraflar mahkemeye başvurur vurmaz uzmanları, özellikle ve öncelikle *dini danışma ve rehberlik uzmanını:* "Taraflar arasındaki uyuşmazlık nedenlerine ilişkin araştırma ve inceleme yapmak, uzlaştırmak ve sonucunu bildirmek" üzere harekete geçirmelidir. Boşanma öncesi dönem bir karar verme süreci olduğu için bu noktada ailelerin aile danışmanlığı hizmetine ihtiyacı vardır. Çiftin evlilikle ilgili vereceği karar boşanma dahi olsa bu süreci sağlıklı atlatabilmek için bir uzman tarafından desteklenmesi ailenin iyilik halinin korunmasını sağlayacaktır. Bu uzmanlardan birinin de Manevi Danışman ve Rehber olması elzem bir durumdur. Çünkü önce de belirttiğimiz gibi evlilik, nikâh, aile ve boşanma kurumları meşruiyetini çoğunlukla dinden alır ve bu davranış örüntüsünü icra edenler çoğunlukla inançlı insanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla ilk plânda, bu kişileri dini ve kültürel bütün özellikleriyle tanımak gerekir. Onların bilinmesi gereken özelliklerinden biri de dinî inanç ve davranışlarıdır. Çünkü dinî inanç veya iman, insanın sosyal davranışı üzerinde tayin edici bir role sahiptir. Din, hem bireyi hem de top*lumları etkileyen sosyo-kültürel bir kurum ve* insanın günlük hayatındaki davranışlarına yön veren bir faktördür.

Süreci kendisiyle birlikte değerlendirdiğimiz bir aile mahkemesi hâkimi; "Bizim uzlaşma davetimize ve çağrımıza taraflar genellikle olumlu cevap vermiyor; kişinin bizzat kendisi veya vekili kestirip atıyor. Zaten bu vakalar önce % 98 karakola geliyor, sonrasında olay aile mahkemesine intikal ediyor." demektedir. Çözüm nedir? Sorumuz ise: "Bardak kırılmadan" müdahale olmalı ve devlet karı koca arasına girmemelidir. Dava açmadan önce davanın şartı olarak; ev veya kurum ortamında taraflarla görüşülmeli, uzlaştırma yolları tüketildikten sonra rapor hazırlanmalı ve sonrasında dava açılmalıdır, biçiminde ortak fikir alış-verişiyle soru birlikte cevaplandırılmıştır. İşte tam da mahkeme süreci başlamadan, bu noktada özellikle dini boyutunun önemli bir nirengi noktasını oluşturduğu boşanma durumuyla ilgili olarak taraflara *dini danışma ve rehberlik hizmeti* sunulmalıdır. Buna göre bireyler, eşler, aileler veya gruplarla yapılan ve bir sorunun tartışılmasını, öneri veya yönlendirmeyi veya bir krizi çözmeyi içeren etkinliğe *dini danışma,* buna karşılık sosyal ve bireysel hayatın tamamında danışma ihtiyacı olsun olmasın her bireye dini rehberlik amacına uygun olarak, rutin yapılan din hizmetleri (Özbek, Ay, Cebeci, Zengin ve Gündüz, 2013: 201), ev, hastane ve bakımevi ziyaretleri vb. *dini rehberlik* olarak nitelendirilebilirken; bu hizmetlerin tamamını kapsayan hizmet alanına *dini danışma ve rehberlik* denilmektedir ki burada temel ve öncelikli mesele insanı tanımak, anlamak ve yorumlamaktır (Cebeci, 2012: 26).[1] Zira tarihten, kültürden ve dinden bağımsız kişilik yoktur. Birçok insanın problemlerini çözmesinde önemli bir merci olan din, insanların birbirlerine ve çevrelerine uyum sağlamalarında onlara yardımcı olur. Belirli dinî inançlar ve tutumlar, ferdin diğer kimselerle olan ilişkilerini, ahlâkî davranış ve hükümlerini bir dereceye kadar şekillendirirler. Çünkü din, insanın düşünce, duygu, irade, vicdan ve davranış gibi bütün kabiliyet ve eğilimlerine hitap etmektedir. Esasında din, suç işlemeyi aynı zamanda günah telakki ettiği için, Allah'a ve öldükten sonra ceza veya mükâfat göreceğine inanan, ibadetlerini yapan bir insanın kötü eğilimlerden uzak durması ve suç işlememesi beklenir.

Toplum, bazen dinî yönü geri planda olsa bile, bireysel ve sosyal sorunlarını paylaşmada, nitelikli ve güvenilir birey ve kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Özellikle tarih içinde yüklendikleri fonksiyon ve kültürümüzde edindikleri özel konum nedeniyle din görevlileri ve alanın uzmanları; insanların dinî veya ahlaki değerleriyle ilişkili, günlük yaşayışlarında karşılaştıkları her türlü problemleri hakkında hep danıştıkları kişiler olmuşlardır (Ok, 1997: 23). İşte bu yüzden din hizmeti veya hizmetleri, insanların dinî hayatını idame etmeleri için yapılan hizmetleri ifade etmesi sebebiyle toplumsal bir olgudur. Bu toplumsal olgu doğrultusunda manevi danışmanlığın uygulama alanı ya da hedef kitlesi hastalar, engelliler, yaşlılar, mahkûmlar, çocuk yuvaları, kadın sığınma evleri, doğal afet ve savaş mağdurları, askerler ve öğrenciler, boşanmış eşler gibi birçok kitlenin bu hizmetlerden yararlanması hedef olarak belirlenmiş durumdadır (Kılınçer, 2017: 32).

Bu durumda ilahiyatçılar, din eğitimcileri ya da din görevlileri sadece ceza ve infaz kurumları ve hastanelerde değil toplum içinde de görev ifa ederken dinin, yaşamın anlam (Sayar, 2017: 241; Göka, 2014: 102) ve amacını ifade eden paylaşımcı ve birleştirici

[1] Bireye yönelik rehberlikte kişiyi tanımak, onun bilişsel, duyuşsal davranışsal özelliklerini bilmek, değer yargılarını ve bunların yoğunluk düzeylerini kavramak önem taşımaktadır. Çocuk, genç, yetişkin, bayan, erkek olmak gibi belirgin farklılıkların yanında herkesin kendine özgü karmaşık kişilik özellikleri vardır. Bu özellikler kişinin çevresine ve topluma uyum sağlaması yönündeki rehberlik çalışmalarında dikkate alınacak temel göstergeleridir (Bkz. Cebeci, 2012: 26).

ilkelerinden yararlanarak rehberlikte bulunabilirler. Farkındalık sağlayarak toplumda şiddete, yanlışa, kötülüğe, suça ve zararlı olan her şeye karşı belirli bir bilinç oluşturabilirler. Kısacası din görevlileri ile alanın uzmanları, danışma ve rehberlik faaliyetleri ile her türlü olumsuzluğun ve suçun önlenmesi ve toplumsal birliğin, gelişimin vasıtaları haline gelebilirler. Kuşkusuz bu hizmetleri verebilmek farklı bir mesleki yeterlik ve donanım gerektirmektedir. Hatırlatmak gerekir ki, dini danışma ve rehberlik formasyonu *din bilimleri* ile diğer *insani* ve *sosyal bilimler*in ortaklaşa çalışmasını gerektirir. Din, alanı ve konusu itibariyle insanı merkeze alır. Yapılan din tanımlarının ortak noktası insanın mutluluğudur. Din insanın mutluluğunu sağlamak üzere onu bilgi ile ve sevgi ile donatır. Bu bilgiyi ve sevgiyi ona ulaştırması beklenen din hizmetleri faaliyetleri için iki yönlü bir çalışmadan söz etmek mümkündür. Birincisi, dine dair doğru bilgiyi bilmek, ikincisi bu doğru bilgileri ulaştıracakları insana dair bilgileri bilmek. Birincisi ilahiyat bilgisi ise, ikincisi antropoloji, sosyoloji, psikoloji gibi insani bilgilerdir. İletişimde bu ikincisinin içerisine girer. Çünkü orada da insan, merkezi konumdadır. Bilgilerin kime, nasıl ulaştırıldığı ve bundan ne anlaşılacağı araştırılmalıdır (Ege, 2015: 73). İslam dünyasında dinî danışmanlık kurumsallaşmış bir kavram olarak henüz yabancı kabul edilmesine rağmen Kur'an'da kullanılan ve tarih boyunca İslam'ın önemli dinamikleri olarak karşımıza çıkan *irşat* ve *tebliğ* görevlerinin dinî danışmanlık kavramına yakın iki kavram olduğu açıktır. Diğer bir ifadeyle dini danışma ve rehberliğin, Hz. Peygamber'den bu yana sürdürülen din hizmetlerindeki irşat kavramında mündemiç olduğu söylenebilir (Söylev, 2017: 190). Rehberlik ve psikolojik danışma işlevi, bu kavramların içeriğinde mevcuttur. Dinî danışmanlık, yardım mesleklerinden biri olarak, danışmanlık alanı içindeki tüm problemlerle din veya din dışı da olsa ilgilenir. Ancak dinî danışmanlığın farklılığı danışan veya problemden değil, danışmanın rolünden kaynaklanmaktadır. Dinî danışmanlıkta danışman, rolünü dinden alır. Ancak, bu rolü gerçekleştirirken öteki yardım disiplinlerinden de kendini bağımsız kabul etmez. Dinî danışmanlığın başarısı, ilahiyat alanındaki çalışmalarındaki derinlik ve diğer yardım meslekleriyle ilişkisinin yoğunluğuyla doğru orantılıdır.

Bütün dinlerde din görevlileri, dini konularda rehberlik eden, kendilerine danışılan kişilerdir (Peker, 2014: 301; Türk, 2018: 203). Dini danışmanlık çerçevesinde aile danışmanlığı ve rehberliği, aile ve evlilik sorunları nedeniyle danışmanlık hizmeti almak için başvuruda bulunan bireylere, dini esaslardan ve danışmanlık tekniklerinden yararlanarak sorunlarını çözebilmeleri noktasında yardımcı olma, yol gösterme sürecidir. Dolayısıyla aile danışması sürecinin amacı, danışanın, mümkünse eşin ve gerekiyorsa diğer aile bireylerinin kendilerini tanımalarına, tutum ve davranışlarını doğru değerlendirmelerine, birbirlerini ve çocuklarını yönetebilmeyi başarabilmelerine yardımcı olmaktır (Peker, 2014: 309).

Dini danışma ve rehberlik hizmetini gerektiren temel sebeplerden biri de insanlar arasında sıklıkla ortaya çıkan uzlaşma ihtiyacıdır. İnsanların, aile ve toplum halinde birlikte yaşamak zorunda olmaları, sıkı ilişki ve işbirliğine girmeleri sebebiyle ara sıra anlaşmazlıklara düştükleri görülür. Bu durum istesek de istemesek de hayatın kaçınılmaz bir gerçeğidir. Anlaşmazlıkların ortaya çıkması durumunda üçüncü şahısların araya girerek tarafları uzlaştırmaları ve doğru yolu gösterme şeklinde bir rehberlik görevi yapmaları ihmal edilmemesi gereken insani vecibelerdendir. Kuranı Kerim'de bu vecibeye dikkat çekilerek uzlaşmazlıklar; birebir kişiler arasında, ailede eşler arasında ve iki insan grubu arasında olmak üzere üç kategoride ele alınmaktadır (Cebeci, 2012: 81). Uzlaştırma, anlaşmazlığa düşen iki tarafın kabul edebileceği adil bir ortak nokta bulup tarafların bu noktada anlaşmalarını sağlamaktır. Sosyal hayatta insanların düştükleri anlaşmazlıkların giderilmesi

bir arabuluculuk olarak görülebilir. Arabuluculuk veya sulh etme işlemi kimi zaman çevredeki saygın bilge kişilerin eliyle sağlanırken kimi zaman da mahkemeye başvurularak sulh hukuk mahkemelerinin sorunu çözmesi yoluna gidilir. Konunun dini danışmanlığı gerektiren yönü, anlaşmazlıklarda maneviyat olgusunu öne çıkararak daha kabul edilebilir, barışçıl, gönül rahatlığına dayalı çözümler üretme imkânının bulunmasıdır. Zira insanlar anlaşmazlığa düştüklerinde herkes kendisinin haklı olduğuna inanır ve karşı tarafın da haklı olabileceğine ikna edilmesi güç olur. Çoğu kimseler uzlaşma sağlandıktan sonra bile içinde hep kendisine haksızlık yapıldığı düşüncesini taşır ve bu düşünceden bir türlü kurtulamaz (Cebeci, 2012: 96). Kuranı Kerim'de; *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resulüne götürün. Bu hem hayırlı hem de sonuç itibariyle daha güzeldir."* (Nisa, 4/59) ifadesini görmekteyiz. Yani anlaşmazlıkları Allah ve Resul'ünün emirlerine dayanarak onların talimatlarına göre halletmiş olmak, topluma güven verecektir. Allah ve Rasulünün talimatına kimsenin itiraz etme hakkı olmadığı gibi Allah ve resulünün emirlerine göre anlaşmazlığı çözmüş olmak herkesin içini rahatlatacak, kimsenin kalbinde haksızlığa uğradığına dair bir kuşku kalmayacaktır (Cebeci, 2012: 96).

Din hizmetleri sosyal hizmetler kapsamında değerlendirilirse; din hizmetleri "sosyal hizmet alanlarında ortaya çıkan dini içerikli problemlerin çözümünde gerçekleşen danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri" olarak kabul edilebilir. Sonuç olarak sosyal hizmetlerin odaklandığı *"çevresi içinde birey"* ile din hizmetlerinin odak noktasının aynı olduğu söylenebilir. Bu açıklamalardan sonra din hizmetlerinin insanlar için maddi ve manevi bir yardım, ihtiyacı olanlar için fiziksel bakım, danışma ve rehberlik, din konusunda bilgilendirme gibi faaliyetleri içine alan geniş bir alanı kapsadığı görülmektedir. İnsanların manevi açıdan hizmetlerinin yerine getirilmesi insanların en temel haklarından biridir. Ülkemizde devlet, insanların manevi-sosyal hizmetler kapsamında değerlendirilebilecek olan din hizmetlerini Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla düzenlemektedir (Yürük, 2015: 35). İslam dini de bu anlamda toplumda oluşabilecek her türlü sorunun çözümü için herkesin elinden geleni yapması gerektiği ilkesini benimsemiştir. Ancak yine de devletin din hizmetleri konusunda rolü önemlidir. Çünkü eğer bu alan *"dini otorite olarak devlet yöneticileri"* (Yavuz, 2006: 25) tarafından düzenlenmez ve denetlenmez ise dini gruplar arasındaki rekabet sertleşme eğilimi gösterebilmekte, toplum içerisinde düzensizlik veya kaos ortaya çıkabilmektedir (Yürük, 2015: 36).

Din hizmetlerinde hedef insandır ve sunulan hizmet insani bir öze ve muhtevaya sahiptir. Öte yandan günümüzde din hizmetleri/görevliliği yasalarla belirlenmiş resmi bir görev olmakla birlikte bu görevi yürütenler rollerini dinden alırlar. Bu durumda din hizmetlerinin üç boyutu öne çıkmaktadır. Bunlar; yasal boyut, insani boyut ve manevi boyuttur. Din hizmetinin bu üç boyutunu birlikte dikkate almadan, sadece resmi bir yükümlülüğü yerine getirme düşüncesi ile çalışmakla din hizmetlerini hakkıyla yürütmek mümkün olmaz. Hizmetin tam olarak yerine getirilebilmesi için onun manevi ve insani boyutunun da aynı hassasiyetle gözetilmesi gerekir (Cebeci, 2012: 152).

Sonuç

Sosyal hizmet grubundaki insanların rehabilite ve topluma entegrelerine farklı bakış açılarıyla ve yöntemleriyle sunulan birçok psiko-sosyal, kültürel vb. etkinlik onların hayatlarına pozitif katkılılar sağlamaktadır. Bu katkıları yapacak olan faktörlerden birisi de dînî danışmanlık ve rehberlik anlamında dini sosyal hizmet faaliyetleridir.

İnsanın en temel ve yapısal özelliği dan inanma ihtiyacının doğru bilgilerle ve sağlıklı biçimde karşılanması, hem onların duygularının tatmini hem de sosyal devlet

bağlamında haklarının verilmesi anlamını taşır. Sosyal hizmet grubundaki insanların, özellikle boşanma sürecindeki ailelerin diğer fertlerden daha fazla dinî bilgiye, teselliye ve yardıma ihtiyaçları vardır. Çünkü onlar diğer insanlara göre içinde bulundukları olumsuzluklardan kurtulmaya, manevi açıdan rehabilite olmaya diğer insanlardan daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Ferdin hayatında var olan, ancak normal bilimle çözülemeyen ve açıklanamayan olaylara en uygun, akılcı ve tatmin edici bilgiyi din vermektedir. Fertleri ve aileleri olumsuz duygulardan arındıracak, onlara hoşgörülü bakabilmeyi öğretecek olan etki dinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu nedenlerden ötürü din hizmetleri imkânlarının bu hedef kitleye sunulması, yerinde bir uygulama olacaktır.

Kaynakça

Akıcı, H. (2012). *Türkiye'de Boşanmanın Dini ve Psiko-Sosyal Sebepleri Üzerine Bir İnceleme* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baygeldi, Merve R. (2018). Türkiye'de Manevi Sorunlara Dini Bir çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması: Mevcut Durum Ve Öneriler, *S e t a v. o r g Analiz,* Sayı: 234, s. 1-31.

Cebeci, S. (2012). *Dini Danışma ve Rehberlik,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Duyan, V. – Özdemir, P. (2018). Boşanma Sürecindeki Çiftlerin Sorun Çözme Becerilerinin İncelenmesi (Ordu İli Örneği), *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, Vol:4 Issue:19, s. 1983-1994.

…….,,, V. (2010). *Sosyal Hizmet.* Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları.

Ege, R. (2015). Din Hizmetlerinde İletişim, *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim El Kitabı,* Editör: Recai Doğan - Remziye Ege, Ankara: Grafiker Yayınları.

Erbay, E. (2015). Aile Mahkemelerine Başvuran Ve Boşanma Sürecinde Olan Ailelerin Problem Çözme Becerilerinin İncelenmesi, *TSA* / Yıl: 19, S: 1, s. 139-154.

Filiz, O. (2011). Türkiye'de Aile Mahkemeleri Uygulaması ve Uygulamanın Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, *Aile ve Toplum,* Yıl: 12 Cilt: 7 Sayı: 25, s. 73-96.

Göka, E. (2014). Hayatın Anlamı Var mı?. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kılınçer, H. (2017). Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı, Editör, Ali Ayten, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, s.19-60.

Kızmaz, Z. (2005). Din ve Suçluluk: Suç Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C.XV, S.1, s. 188-215.

Ok, Ü. (1997). *Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özbek, A. (2013). *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik,* Editör, Mehmet Emin Ay, Ankara: Anadolu Ün. Yayınları.

Özdemir, S. (2012). Dinî Sosyal Hizmetlerin Temelleri, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 25, s. 193-211.

Peker, H. (2014). Aile İrşat Ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık Ve Din Hizmetleri, Editör. Altaş, Nurullah – Köylü, Mustafa, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, İstanbul: Ensar Yayınları.

……., H. (1990). Suçlularda Dini Davranışlar, OMÜİFD, S. 4, s. 93-123.

Sayar, K. (2017). Kalbin Direnişi. İstanbul: Kapı Yayınları.

Söylev, Ömer F. (2017). Dini Danışma ve Rehberliğin Temel Kavramları ve Tarihi Arka Planı, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21 (1), s. 255-296.

Subaşı, N. (2007). *Sınırları Yoklamak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Türk, E. (2018). Dini Danışma ve Rehberliğin Kapsamı, Sınırları, Gerekliliği Üzerine Bir İnceleme. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Yıl: 5, Sayı: 1, s. 200-215.

Yavuz, Yunus Ş. (2006). Kur'an-ı Kerim'de Dini Otorite, *Dini Otorite,* Yayına haz., Ahmet İshak Demir, s. 25-34. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Yürük, T. (2015). Din Hizmetleri: Kavramsal Ve Teorik Çerçeve. *Din Hizmetlerinde Rehberlik Ve İletişim El Kitabı,* Editör: Recai Doğan - Remziye Ege, Ankara: Grafiker Yayınları.

Zaruret ve İhtiyaç Hallerinde Faizli Muamelede Bulunmanın Hükmü

Nilüfer Sena ÇALIK*

Özet

İslâm dininde fâizin haram olduğu kesin bir suretle bilinmekle birlikte uygulamada İslam âlimlerinin birbirinden farklı tutum ve davranışlar içerisinde oldukları görülmüştür. Uygulamadaki bu farklılık sabit bir fâiz algısının oluşmasına engel olmuş ve genel geçer bir fâiz tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır. Bunun yanında kapitalist ekonomi sisteminde var olma çabası içerisinde yaşanan sıkıntılar zaruret ve ihtiyaç durumunda fâizli borç alınabileceği iddialarını gündeme getirmiştir.

Biz bu çalışmamız ile fâiz kavramının mahiyetini ortaya koymaya çalışarak kısaca bu kavram üzerinde yapılan tartışmalara yer vereceğiz. Devamında zaruret ve ihtiyaç hallerinin hangi durumlarda ortaya çıktığını belirleyerek bunlar arasındaki farkı tespit edeceğiz. Nelerin zaruret nelerin ihtiyaç olarak değerlendirilmesi gerektiğine değineceğiz. Ardından zaruret halinde fâizli borç alınıp alınamayacağını konusunu ele alarak meselenin fıkhî boyutunu ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Fâiz, Zaruret, İhtiyaç.

Provision of Interest Treatment in Cases of Necessity and Need

Abstract

Although it is known for certain that interest in Islam is haram, in practice it has been observed that Islamic scholars have different attitudes and behaviors. This difference in practice prevented the formation of a fixed interest perception and made it difficult to make a de facto definition of interest. In addition, the difficulties experienced in an effort to exist in the capitalist economy system have raised the claims that interest-bearing debt can be taken on in case of necessity and need.

With this study, we will cover various discussions on the concept of interest while trying to reveal the nature of the concept. In addition, we will determine the difference between the situations of necessity and need by determining in which cases such situations arise. We will discuss what should be considered necessity and need. Then we will try to determine the Fiqh dimension of the matter by addressing the issue of whether interest-bearing debt can be taken on if necessary.

Key words: Interest, Necessity, Need.

* Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku ABD. scalik@hotmail.com

Giriş

İslam toplumlarının ve bundan önceki toplumların en önemli sorunlarından biri fâiz olmuştur. Zaman zaman önceki dinlerde ve bazı toplumlarda fâizin yüceltildiği ve ekonomik sistem içerisinde meşru bir yol olarak görüldüğü bilinmektedir.

Fâizin ortaya çıkışına ve bu olgunun tarihsel arka planına baktığımız zaman böylesi bir ihtiyacın temelinde insanların yaşadığı sosyal ve ekonomik sorunlar geldiği görülmektedir. Nitekim ilk insanlar ihtiyaçlarını her an karşılayamamaktaydılar. İhtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olsalar dahi bunları muhafaza etmede bazı sıkıntılar yaşamaktaydılar. Dış etkilere karşı savunmasız konumda olma, ellerindeki malların bozulması, çalınması gibi tehlikelerle karşılaşmak ilk insanları yeni çözüm arayışlarına itmiştir. Karşılıksız borç alıp verme ilk etapta mevcut sorunlara çözüm arayışındaki bu kişilerin sorunlarına önemli ölçüde çözüm olmuştur. Böylece sadece borç alıp verme sureti ile karşılıklı ihtiyaçlar giderilmeye başlanmıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda dış etkilerin azalması, ürünlerin dayanıklılığının artması ve muhafaza sorunun çözülmesi karşılıksız borç alıp vermenin yerini fâizli işlemlere bırakmıştır. Böylece fâiz merkezli gerçekleşen fazlalığa dayalı borç alıp verme ekonomideki gelişmelere paralel olarak hız kazanmış ve fâiz günümüzdeki noktaya gelerek yaygın bir hâl almıştır.[1]

İslâm, bu dini benimseyenlere Allah'ın bir lütfu olarak dünya ve âhiret mutluluğunu vadetmektedir. Ebedi kurtuluş olarak bilinen ve "felâh" kavramı ile ifade edilen bu saadet yolu ancak insanların karşılarına çıkan engelleri aşmalarıyla mümkün kılınmıştır. Bu engelleri aşanlar için ise Kur'ân-ı Kerîm'de "müflih" kelimesi kullanılıyor olup bu kelime yalnızca mümin kulları diğerlerinden ayırt etmek için geçmektedir.[2]

Kur'ân-ı Kerim'de felâhın başarı ile gerçekleşebilmesi için zikredilen belli başlı hususlar vardır.[3] Bu hususlardan birisi de konumuz ile alakalı olan ribâ yasağıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de ribâ felâha ulaşmada bir engel olarak görülmüş olup[4] bu mutluluk ancak fâiz yemeyen mümin kullara vadedilmiştir.

Fâiz gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse diğer kutsal metinlerde kesin bir şekilde yasaklanmışken beşeri kaynaklara gelindiğinde kutsal metinlerin aksine fâiz konusunda kesin bir kanaat ortaya konulamadığı görülmektedir. Öyle ki fâiz konusu dışında Kur'ân-ı Kerîm'de ve tahrif edilmeyen diğer kutsal metinlerde yasaklanan pek çok mesele beşeri kaynaklarda da netlik kazanmış olup bu konular üzerine ortak bir kanaat hâsıl olmuştur. Fâiz konusuna gelindiğinde ise diğer konularda olduğu gibi böyle bir kanaate ulaşılamadığı görülmektedir. Örneğin içki, kumar, hırsızlık, zina gibi dinin yasakladığı davranış ve eylemler tüm beşeri ideolojilerde ve kültürlerde sakıncalı ve uzak durulması gereken meseleler olarak görülmüşken, bu konular üzerinde bir ittifak hâsıl olmuşken, fâiz konusuna gelindiğinde zihinlerdeki karışıklık henüz netlik kazanmış değildir.[5] Bundan dolayıdır ki günümüzde fâizin belli şartlar altınında caiz görülebileceğini savunan İslâm âlimleri bulunmaktadır. Bu görüşlerin temelinde ise fâizin inanç alanı dışında kalan bir

[1] Komisyon, *Fâiz*, çev., Yakup Kumak, İstanbul: Mustafa Yayınları, 2014, s. 15.
[2] Adil Bebek, "Felâh" *DİA*, İstanbul, 1995, XII, s. 301.
[3] Bkz. Bakara 2/2-5; Mâide5/90; En'âm 6/21, 135; Yûsuf 12/23; Mü'minûn 23/1-10; Nûr 24/31; A'lâ 87/14; Şems 91/9.
[4] Âl-i İmrân 3/104, 130.
[5] Servet Bayındır, "Fâizin Tanımı Meselesi", *İslam İktisadı Perspektifinden Fâiz*, ed. Taha Eğri, Zeynep Hafsa Orhan, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, s. 54.

konu olması yatmaktadır. Nitekim klasik görüşe göre ibadetler dinin değişime kapalı alanını oluştururken ve bu noktada Rasulullah'ın (s.a.v.) uygulamalarının dışına çıkılmazken bu görüş sahiplerine göre fâizde durum böyle değildir. Güncel tartışmalarda yaşanan ekonomik ve sosyal değişime paralel olarak fâiz konusu üzerinde yeni yorumlar, farklı yaklaşımlar ortaya atılabileceği ve bu noktada bazı yeni uygulamalara gidilebileceği savunulmaktadır. Yani bu görüş sahiplerine göre illet ve maslahat değiştikçe fâize dayalı hükümler de değişiklik göstermektedir. Bu tartışmaların doğal sonucu olarak ise fâize bağlı hükümler her dönemde gündemde kalmaya devam etmektedir.

1. İslam'da Fâiz Kavramı

Fâiz yasağı İslâm'ın en temel yapı taşlarından birisini oluşturmaktadır. Fâizin yasak olduğu kesin olarak bilinmekle birlikte günümüzde fâizin kapsamına giren konular tartışılmaya devam edilmektedir. Bu durum muhtemeldir ki fâizle ilgili genel geçer bir tanımın henüz ortaya konulamamasından kaynaklanmaktadır.

Fâizle ilgili yapılan tanımlara bakıldığında fâizin borç karşılığı alınan fazlalık olarak tarif edildiği görülmektedir. Bu fazlalık menfaatten kaynaklanan bir fazlalık olup herhangi bir emek veya herhangi bir ürünün karşılığı olmayan sadece alınan borca karşılık verilen meblağı ifade eden bir fazlalıktır. Diğer bir tabir ile paranın kullanıldığı süre boyunca muhatap kişiden talep edilen artı değerdir.[6] Bu modern kaynaklarda fâiz için kullanılan "borç para alma karşılığında verilen ek para", belli bir süre için kiralanmış ve kullanılan paranın kira ücreti[7] şeklindeki tanımlara benzer bir tanımlamadır. Tüm bunlardan hareketle fâiz, paranın kullanılması ile elde edilen kâr oranını ifade etmektedir.[8] Bu kâr herhangi bir emek veya risk faktöründen oluşmadığından dolayı gayri meşru kabul edilmiştir.

İslam'da ribâyı tarif eden hadislere baktığımız zaman modern tanımlardaki fâiz algısının dışına çıkılarak sınırların genişletildiği görülmektedir. Hadislerde aynı cins malların vadeli satımındaki ve aynı cins malların peşin satımındaki fazlalık fâiz olarak isimlendirilmiştir.[9] Buradan da anlıyoruz ki malların takası sırasında bir fazlalığın olmaması ve peşin olarak değiştirilmesi şarttır. Aksi takdirde ortaya çıkan fazlalık karşılıksız bir fazlalık olmaktadır.

Klasik kaynaklara gelindiğinde ise fâize benzer bir şekilde karşılıksız fazlalığın ön plana çıkarıldığı görülmektedir Fâiz, ribâ kavramı ile ifade edilerek Hanefilerde "alışverişte şart koşulan karşılıksız fazlalık",[10] "taraflardan birinin hakkı olan ve akit sırasında şart koşulan fazlalık"[11] olarak tanımlanmıştır. Hanbeliler de fazlalık vasfını ön plana çıkararak[12] ribâya karşı benzer bir bakış açısı sergilenmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ise fâiz yasağı birden çok ayette ele alınmakla birlikte[13] bu ayetlerin hiçbirinde fâizin tanımı yapılmamıştır.

Ribâ ve fâiz kavramları anlam ve hüküm bakımından aynı kabul edilip birbiri yerine kullanılıyor olsa da bu iki kavramı son dönemlerde farklı anlamlarda kullanan İslâm âlimleri de bulunmaktadır. Bu âlimlere göre ribâ, terim olarak fâizden daha geniş

[6] Afzalur Rahman , *Siret Ansiklopedisi*, İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2003, 3. b., c. II, s.469.
[7] Orhan Hançerlioğlu, *Ticaret Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, 3. b., s. 430.
[8] Ali Şafak, *Hukuk terimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları, 1992, s. 132.
[9] Müslim Mûsakat, 81; Tirmizî, Buyû, 23; Buhârî, Buyû, 74.
[10] Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut: Darül Marife, 1993, XII, s.109.
[11] İbnü'l Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Darul Fikr, VII, s. 3.
[12] İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire, 1968, IV, s. 3.
[13] İlgili ayetler için bkz. Bakara 2/275,276; Âl-i İmrân 3/130,131; Nisâ 4/160,161; Rûm 30/39.

kapsamlıdır. Böylece her ribâ aynı zamanda fâiz iken her fâiz ribâ kapsamında değerlendirilmemektedir. Çünkü onlara göre ribâ ancak borçtan hâsıl olan gayr-i kanuni fâiz şeklinde isimlendirilmektedir. Bu ise Kur'ân'da geçen "ez'af-i muzâaf" yani kat kat artırılmış fâizdir. Başka bir tabir ile "haddi yüksek", "fahiş fâiz", "murabaha" manasında kullanılan fâizdir.[14] Bu ifadeler ise modern dönem hukukçuların tanımları ile benzerlik göstermektedir. Çünkü modern hukukçulara göre kanunen alacaklıya ödenmesi gereken fazlalık fâiz, bunun üzerine alınan fazlalık ise ribâdır. Yani bir önceki borca ek olarak sonradan vade için eklenen bir fazlalık var ise bu ribâdır.[15] Uludağ bunu şöyle ifade etmektedir: Bir kişi 100 dinar değerindeki bir malı bir sene vade ile 110 dinara sattığında 10 dinar bir yıllık vadenin karşılığı olmaktadır. Kur'ân'da bu bir yıllık vadenin karşılığı olarak alınan meblağ ribâ olarak isimlendirilmemektedir. Bu muamele tıpkı normal bir alışveriş gibidir ve helâldir. Ancak borçlu bir yılın sonunda borcunu ödeyemezse ve alacaklıya vadeyi tekrardan uzatmayı teklif eder de ikinci bir yılın sonunda 120 dinar olarak bu borcu ödemek isterse işte ilk borçtan ayrı olarak sadece vadeye karşılık gelen bu ikinci borç ribâdır.[16] Nitekim bu iddia sahiplerine göre cahiliye döneminde uygulanagelen ribâ da budur. Fahreddîn er-Râzî de meseleyi Uludağ'ın görüşlerini destekler nitelikte şu şekilde izah etmektedir: Ribâ bilindiği gibi ribe'n-nesie ve ribe'l-fadl olarak iki kısma ayrılmaktadır. Cahiliye Arapları arasında yaygın olan ribâ ribe'n-nesiedir.[17] İbn Rüşd de benzer ifadeler kullanarak ve İbn Abbas'ın rivayetine yer vererek Peygamber (s.a.v.) efendimizin "veresiyeden başka bir şeyde ribâ yoktur" şeklindeki rivayetini nakleder ve kendisinin "fazlalık ribâsı diye bir ribâ yoktur" dediğini belirtir.[18] Bu da Kur'ân'ın ribâ telakkisi ile Arap toplumunda bilinen ribânın aynı olduğuna delil olarak sunulmuştur.

Tüm bu ifadelerden sonra şunu söylemeliyiz ki Arap toplumunda sermaye sahibinin lehine, borçlunun ise aleyhine gelişecek her türlü fazlalığa ribâ denilmiştir[19]. Fâiz ise Osmanlı döneminde kullanılmaya başlanmış bir kavramdır.[20] Bundan dolayı fâizin anlamına bir de bu dönem kullanımı ile bakmak gerekecektir. Fâiz, paradan elde edilen kâr,[21] "muâmelede meşru miktardan tecavüz" borç para veya mal karşılığında kâr talebinde bulunup zarara dâhil olmama durumu şeklinde tanımlanmıştır.[22] Tanımlardan da görüldüğü üzere Araplar arasında yaygın olarak kullanılan ribâ ile Osmanlı döneminde kullanılan fâiz kavramı arasında herhangi bir fark görülmemektedir. Fâiz veya ribâ olarak isimlendirebileceğimiz bu fazlalık klasik kaynaklarda geçen şekli ile ilgili kısımda da ifade edildiği üzere şart koşulmuş olan fazlalıktır.[23]

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde fâiz/ribâ kavramı mutlak anlamda kullanılmıştır. Fâiz/ribâ kullanılırken kanuni fazlalık ile gayrı kanuni fazlalık arasında bir ayrıma gidilmemeiştir.[24]

[14] Süleyman Uludağ, *İslam'da Fâiz Meselesine Yeni Bir Bakış,* İstanbul: Dergah Yayınları, 1998, 2. b., s. 37.
[15] Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular II*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018, 4. b., s. 202.
[16] Uludağ, *a.g.e.,* s. 48,49.
[17] Fahreddîn er-Râzî, *Mefatihu'l Gayb*, Beyrut: Dar İhyai't Turasi'l Arabi, 1420, VII, s. 72.
[18] İbn Rüşd, *Bidayetu'l Müctehid*, Kahire: Darul Hadis, 2004, III, s. 148.
[19] Afzalur Rahman, *a.g.e.,* s. 496.
[20] Nihat Dalgın, "Fâiz Yasağıyla ilgili Farklı Yaklaşımlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2010, s. 80.
[21] Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul: Say Yayınları, 2009, c. I, s. 515.
[22] Abdullah Yeğin, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, İstanbul: Türkdav Yayınları, 1978, s. 1287.
[23] Serahsi, *Mebsut,* XII, s. 109.
[24] Dalgın, *a.g.e.,* s. 81.

Ayrıca iddia edilenin aksine Kur'ân-ı Kerîm'de ribâ sedece tefecilik değildir. Borç verilen meblağın üzerindeki her türlü fazlalık olup hem tefeciliği hem de fâizi kapsamaktadır.[25] Bununla birlikte "mutlak itlakı üzere câri olur, şayet nassan ve delaleten takyid edici bir delil bulunmazsa"[26] kaidesi gereğince naslarda geçen lafızlar, hükümler menfaat dâhilinde daraltılamaz. Bu durumda ribâ tefeciliktir demek, kanunen borçlunun ödemek ile yükümlü olduğu fazlalık fâiz; bunun dışındaki gayri kanuni her fazlalık ribâdır demek nastan anlaşılan hükme ters düşmektedir. Nitekim bu görüş sahipleri kanuni fazlalığı ribâ olarak görmemekte ve bunu normal bir alışveriş olarak telakki etmektedirler. Bu ise nastan anlaşılan hükme ters olup haramı helal kılmaktır. Bu durumda mesele iyi anlaşılmaz ve kavramlara farklı anlamlar yüklenirse bu durum vade farkının ve enflasyon farkının fâiz olmadığı, banka fâizlerinin caiz olduğu şeklindeki görüşlerin önünün açılmasına ve bu tür uygulamaların yaygınlaşmasına sebep olur.

2. İhtiyaç ve Zarurete Binaen Fâiz Alıp Verme

Fâiz kavramını ele aldığımız bir önceki bölümde ifade edildiği üzere fâiz alıp verme İslâm dininde kesin bir şekilde yasaklamıştır. Bununla birlikte zaruret veya ihtiyaç halleri gerekçe gösterilerek günümüz ekonomi sistemi içerisinde fâizle borç alınıp alınamayacağı konusu oldukça yoğun bir tartışma alanı bulmuştur. Müslümanların kapitalist sistem içerisinde fâiz ile mücadele edememesi, ekonomik zararlar sonucu mağduriyetlerin artması, ticari hayatta parasını işletemeyen veya yeterli bilgi birikimine sahip olmayan kişilerin çareyi fâizli bankalarda aramaları sonucu ihtiyaç sahipleri nazarınca bunun bir gereklilik olduğunu düşünülmüştür.

Hz. Peygamber'in hayatı boyunca şüpheli hallerden sakınmak ve sakındırmak konusunda özel bir gayreti olmuştur. Nitekim Resulullah'ın (s.a.v.) "sana şüphe veren şeyleri bırak, şüpheli olmayanı yap"[27] şeklindeki hadisi şüpheli durumlardan sakınılması konusunda kendisine inananlara önemli bir uyarıdır. Bu uyarı fâiz konusu için de geçerlidir. Öyle ki Peygamber efendimiz (s.a.v.) fâizi yasakladığını ve uzak durulması gerektiğini telkin ettiği gibi fâiz şüphesinden de bizleri yasaklamış,[28] ihtiyaten bu şüpheden uzak durulmasını istemiştir.

Fâiz konusunda şüpheli hallerden kendimizi sakındırmak için öncelikle nelerin fâiz kapsamına girdiğinin bilinmesi gerekmektedir. Çünkü her ne kadar fâizin haram olduğu biliniyor olsa da uygulamada İslâm âlimlerinin birbirlerinden farklı görüş ve uygulamaları olmuştur. Nitekim bir kısım İslâm âlimi fâizin haram olduğunu, fâiz şüphesi taşıyan tüm işlemlerin sakınılması gereken haller olduğunu ve ancak bazı istisnai durumlara binaen fâizin zarureten helal kılınabileceğini söylerken bir kısım İslâm âlimi ise fâiz ve ribâ ayrımına giderek kanunen belirlenen fazlalığa fâiz, gayrı kanuni fazlalığa ise ribâ demişlerdir. Böylece ribâyı haram kabul etmişler ve fâizli işlemlere helal bir alışveriş nazarı ile bakmışlardır. Burada bizim savunduğumuz görüş ise birinci görüştür. Nitekim Kur'ân ve sünnetin birbirinden bağımsız kaynaklarmış gibi görülmesi dinin aslına terstir. Çünkü Kur'ân ve sünnet birbirini tamamlayıcı kaynaklardır ve ancak bu nazar ile bakılırsa hükümleri anlamak daha da kolaylaşacaktır.

Buna göre fâizin sınırını tam olarak belirleyebilmek ve şüpheli hallerden uzak durabilmek adına bu görüşün tek istisnai şekli olan zaruret hâlinin iyi anlaşılması gerektiği

[25] Afzalur Rahman, *a.g.e.,* s. 496
[26] Mecelle, md. 64.
[27] Buhârî, Buyû, 3.
[28] Serahsi, *Mebsut,* XII, 176.

kanaatindeyiz. Bunun için zaruretin herkes tarafından kabul görmüş genel geçer bir tanımının olması gerekmektedir. Aksi takdirde bu durum din adına oldukça tehlikeli bir boyut kazanabilir. Nitekim dini tahrif etmek isteyenler İslâm'ın kolaylaştırıcı bir din olduğu gerekçesine sığınarak dinde istedikleri yolun önünü açabilirler. Bundan dolayı zaruret kavramının mahiyetinin iyi anlaşılması, ihtiyaç kavramı ile aralarında nasıl bir anlam ilişkisinin olduğunun iyi idrak edilmesi gerekmektedir.

3. Zaruret Kavramı ve Mahiyeti

Zaruret, ıztırar mastarının ismidir ve lügatta insanın kendisini zarar verecek şeye zorlama, bir şeye mecbur etme, ihtiyaç duyma anlamında kullanılmaktadır.[29] Fıkhî bir terim olarak ise zaruret dinde yasak olan şeylerin yapılmasına izin veren özür hali demektir.[30] Eşbah'ta bu kavram insanın yasak olan şeyi yapmaması durumunda ölüm tehlikesi ile karşılaşması olarak geçmektedir.[31] İmam Şâfiî de benzer bir şekilde zaruret halini "muztar, yanında açlığın şiddetini giderecek süt ve benzeri yiyecekler bulunmayan, açlığı da ölüm derecesine ulaşan kimse" olarak tanımlamaktadır.[32] Cessâs'a göre ise zaruret "insana açlık veya başka bir şeyden dolayı isabet eden ve kaçınılması mümkün olmayan zarar durumudur."[33] Buradan da anlaşıldığı üzere klasik dönemde ortaya konulan zaruret hali insanı dinin emir ve yasaklarıyla karşı karşıya getiren, telafisi mümkün olmayan ciddi özür durumunu ifade etmektedir.[34]

Kur'ân-ı Kerîm'de ise zaruret beş farklı yerde geçmekte olup fâizde olduğu gibi ilgili ayetlerde herhangi bir tanıma yer verilmemiştir. Bundan dolayı İslâm âlimleri zaruret kavramının kapsamı ile ilgili farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bu tartışmalar içerisinde yaşanan en önemli sorun ise ihtiyaç halinin kimi zaman zaruret haliymişçesine anlaşılması olmuştur. Bu durum fâizle ilgili tartışmalarda zarureti en sık duyulan kavramlardan biri haline getirmiştir. Sınırı ve mahiyeti tam olarak kavranamayan zaruret, fâizle ilgili güncel fıkhî tartışmalarının ana meselesi haline gelmiştir. Biz bu kısımda ve bundan sonraki kısımlarda zaruret kavramının mahiyetini ortaya koyarak zaruret ve ihtiyaç hallerinin fâizle herhangi bir ilişkisi olup olmadığını açıklamaya çalışacağız.

Kur'ân-ı Kerîm'de zaruret Bakara 2/173; Maide 5/3; En'am 6/119; 145; Nahl 16/115 surelerinin numaralarına yer verdiğimiz ilgili ayetlerde ele alınmaktadır. Bu ayetlerde zaruret kavramının bizzat kendisi geçiyor olup örnek olması açısından zikretmeyi uygun bulduğumuz "Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir"[35] ayet-i kerimesinde olduğu gibi zaruret, üzerinde haramlık vasfı bulunan belli hallerde zorluğu ortadan kaldırmak amaçlı kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de zaruret kavramının ilk kez konu alındığı bu ayette zaruret durumu ile ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir. Zaruretin

[29] İbn-i Manzur, *Lisânu'l Arab*, Beyrut: Darul Sadr, 1414, C. IV, s. 483; Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 504.
[30] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016, s. 80.
[31] Suyûtî, *Eşbâh ve Nezâîr,* Kahire: Dârüsselâm, 2009, s. 212.
[32] Şâfiî, *el-Ümm*, Beyrut: Daru'l Marife, 1990, c. II, 276.
[33] Cessâs, *Ahkâmü'l Kur'an*, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1405, c. I, s.160.
[34] Halit Çalış, "Zaruret", *DİA*, İstanbul, 2013, XLI, s.141.
[35] Bakara, 2/173.

sınırı, zaruret halinde bulunan kişinin bu ruhsattan ne ölçüde faydalanabileceği gibi meseleler ilgili bölümlerde ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.[36]

Hadislerde de benzer bir şekilde kullanılan zaruret, ihtiyaç halinde zorluğun giderilmesine yardımcı unsur konumundadır. Örneğin rivayet edilen hadislerde erkek için haram kılınan ipekli elbisenin bazı istisnai durumlarda kullanılmasına cevaz verilmiştir.[37] Benzer bir şekilde hasta olmaktan korkan bir sahabenin su bulunduğu halde cünüplükten kurtulmak adına teyemmüm etmesine izin verilmiştir.[38] Görüldüğü üzere bazı zamanlarda sıkıntıyı, meşakkati ortadan kaldırmak veya içinde bulunulan durumu hafifletmek adına ruhsat hükümleri olarak bilinen bazı istisnai hükümler geçerli sayılmıştır.

Usûl-i fıkıhta zaruretin şeran haram olan şeyleri mubah kılması " ruhsat" olarak ifade edilmektedir. Ebu Zehra ruhsatın sebeplerinin birden çok olduğunu ve bunlardan birinin de zaruret hali olduğunu zikrederek meseleyi şu şekilde ifade etmektedir: "İnsan zaruret içerisinde kalır ve mesela ölüm tehlikesinden korkarsa murdar eti yemesi gerekir. Meşakkat ve güçlükle karşılaşırsa orucunu bozabilir. Tedavi maksadı ile hekim kadının mahrem yerine bakabilir."[39] Ebu Zehra'nın ruhsatla ilgili bu sözlerinden ruhsatın terkedilmesi halinde canın veya herhangi bir uzvun zarar görebileceği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle ruhsat belli durumlar dâhilinde haramın işlenmesine izin veren, yasak olan şeylerin yapılmasını mubah gören ve bu sayede meşakkati ortadan kaldıran meşru yoldur. Bu zaruret halleri Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde yer alan namaz, zekât, oruç gibi dinin aslını oluşturan konularda veya güncel hayat ile ilgili yiyecekler, giyecekler, ekonomi vb meselelerde istisnai olarak ortaya çıkan özür durumunu ifade etmektedir.

Zaruret, sonraki dönemlerde ortaya konan külli kaideler içerisinde de yer almıştır. Bu külli kaidelerden birisi "zaruretler yasakları mubah kılar"[40] şeklindeki hükümdür. Kaidenin lafzen içerdiği anlam zaruret durumunun tüm haramları mubah kılacağı olsa da kaidenin bize vermek istediği asıl anlam bu değildir. Nitekim burada kastedilen umumi manadır. Yani her türlü haram ve yasağın bu kapsamda değerlendirilmeyeceğidir. Öyle ki haramlar içerisinde bazıları vardır ki hiçbir koşulda işlenmesi mubah kapsamında değerlendirilmemektedir. Örneğin fıkıh bilginleri buna günahsız ve suçsuz yere kimsenin öldürülemeyeceği örneğini vermektedirler.[41] Bu noktada zaruret gerekçesi ile haramı işleme ruhsatı her türlü haramı işlemeyi gerektirmediği gibi bu durum zarureti giderecek kadarıyla sınırlandırılmıştır. Bu ise bize zaruretin her türlü memnu olan şeyi mubah kılmayacağını, bunun ancak belli şartlar altında gerçekleşebileceğini göstermektedir. Bu şartlar zaman, mekân, olay ve kişi faktörüne bağlı olarak değişse de meselenin belli başlıklar altında sınırlanabileceği kanaatindeyiz. Bunlar; tehlikenin mevcut olması, mülci olması, meşru yollardan giderme imkânının bulunmaması, tehlikenin bulunduğuna dair hakiki bir delilin/kanaatin hâsıl olması, işlenen fiilin hukukî şartlara uygunluk sağlaması ve bu fiilin zaruret miktarını aşmaması[42] gibi şartlardır.

[36] Ayrıntılı bilgi için bkz. Râzî, *Mefatihu'l Gayb*, c. V, s. 195-204.
[37] Müslim, Libas, 24; Buhari, Libas, 29.
[38] Buhari, Teyemmüm, 7.
[39] Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolijisi "Fıkıh Usulü*", çev. Abdülkadir Şener, Ankara: Fon Matbaa, 1981, 3. b., s. 49.
[40] Mecelle, Md. 21.
[41] Hayrettin Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: İz Yayınları, c. I, s. 257.
[42] Mustafa Baktır, "İslam Hukukunda Zaruret Hali", *İslam Hukuku ABD IX. Koordinasyon Toplantısı*, ed. Osman Şahin, Samsun: 2012, s.21-23.

4. İhtiyaç Kavramı

Hacet bir şeye meyletme, ihtiyaç duyma, ihtiyacı hissedilen şey anlamında kullanılmaktadır. Fıkıh âlimleri bu kelimeyi zarureti de içine alacak şekilde kuşatıcı bir anlamda kullanmış olsalar da hacet, zarureti kapsayan bir kelime olmayıp zaruretin dışında, ondan bir alt derecede kullanılmaktadır.[43]

Kur'ân-ı Kerîm'de hacet üç yerde geçmekte olup[44] bunlar hacetin kelime manasına uygun olarak ihtiyaç duyulan, meyledilen anlamındadır.

İslam hukukunda ihtiyaçlar zaruri, hâci ve tahsînî olmak üzere üç aşamada ele alınmaktadır. Zaruri ihtiyaçlar bir önceki başlıkta ele almış olduğumuz gibi terk edilmesi halinde kişiye zararı dokunan ihtiyaçlardır. İnsana herhangi bir sebeple isabet eden ve kişinin def edemediği bu ıztırar hali giderilmediğinde büyük meşakkatlere sebep olmaktadır. Bunu önlemek adına nehy edilmiş bazı şeyler zarurete binaen mubah hâle getirilmiş ve şeran işlenmesi haram olan şeyleri işleme ruhsatı verilmiştir. Hâciyat seviyesindeki ihtiyaçlar ise zaruret mertebesinde olduğu gibi dinde yasak olan şeylerin işlenmesi bakımından aynı seviyede ihtiyaçlar olmayıp karşılanmadığında ölüm noktasına varan sonuçlar doğurmamaktadır. Bu durumda diyebiliriz ki ihtiyaç hali yalnızca insanı sıkıntıya sokan durumlarla sınırlı kalmaktadır.

İslam âlimleri toplumu ilgilendiren genel ihtiyaçların karşılanmasının zaruret mertebesinde olacağı kanaatindedirler.[45] Bireysel ihtiyaçlarda ise içinde bulunulan sıkıntılı durum zaruret mertebesine ulaşmadan kişinin ruhsat hükümlerinden yararlanması, mubah olmayan bir şeyin kendisi adına helal sayılması söz konusu değildir. Ancak tüm toplumu ilgilendiren, toplumda yasak kabul edilen bir şeye ihtiyacın hâsıl olması o yasağın çiğnenmesine gerekçe sayılmıştır. Çünkü umumi bir ihtiyaç ferdi zarurete tekabül etmektedir. Böylece tüm toplumu ilgilendiren genel bir ihtiyaçta zaruret durumu hâsıl olduğunda bu ferdi ihtiyaç menzilesinde değerlendirilmektedir.[46]

Mecelle'de külli kaideler arasında yer alan "hacet umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur"[47] kanun maddesinde zikredilen hacet kavramının da benzer bir bakış açısı ile ele alınması gerekmektedir. "Burada hacetin umumi olmasından maksat ihtiyacın ziraat, sanaat, ticaret gibi tüm insanların maslahatları ile ilgili olmasıdır. Hacetin hususi olması ise bir belde halkının ihtiyaç duymasıdır. Yoksa burada ihtiyacın has olması ferdî olması demek değildir."[48] Ancak bir kısım İslâm âlimi zaruret ve hacetin birbiri ile aynı kavramlar olduğunu ifade etmektedir. Örneğin Ali Haydar Efendi "hacet zaruret menzilesinde tenzil olunur" ifadesinin "zaruret zaruret menzilesinde tenzil olunur" manasında olduğunu ve ihtiyacın da zaruretmiş gibi değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre ihtiyaçtan maksat âdî ihtiyaç olmayıp zaruret seviyesine çıkan ihtiyaçtır.[49] Oysaki ihtiyaçlar zaruret seviyesine kadar çıkarılmasa da bazı kolaylıklar zaten sağlanmıştır. Örneğin icare, cuale, havale gibi akitler kıyasın hilafına ruhsat verilen

[43] Rahmi Yaran, "İhtiyaç", *DİA*, XXI, s.573.
[44] Yusuf 12/68; Haşr 59/9; Mü'min 40/80.
[45] Suyutî, *a.g.e.*, s. 218.
[46] Yaran, "İhtiyaç", *DİA,* İstanbul, 2000, s.574.
[47] Mecelle, md. 32.
[48] Mustafa Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali,* Ankara: Akçağ Yayınları, s. 190.
[49] Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, s. 90.

muamelelerdir.[50] Bundan dolayı ihtiyaç hali tüm toplumu ilgilendiren genel seviyeye ulaşmadığı sürece bireysel seviyede kalmakta bu ise genel hükümlerin konulmasına engel teşkil etmektedir. Ancak örnek teşkil etmesi açısından zikrettiğimiz havale, selem gibi bazı istisnai hükümler genel ihtiyaçlar dikkate alınarak ortaya konulmuştur.

5. Fâiz Kavramı Ekseninde Zaruret ve İhtiyaç Hâli

Zaruret ve ihtiyaç kavramlarının birbiri ile aynı olduğunu iddia eden İslâm âlimleri bulunduğu gibi bu ikisinin birbirinden farklı olduğunu iddia eden İslâm âlimleri de bulunmaktadır.[51] Bu farklılığın bizim için önemi ise fâizli muamelelerde kendisini göstermektedir. Zaruret ve ihtiyaç kavramları arasındaki bağlantıyı ele alırken bu iki kavram arasındaki anlam ilişkisine bakmak yerinde olacaktır.

Zaruret, hakiki ihtiyaç durumunu ifade etmektedir. Yasağa uyulmaması halinde helak olma, telafisi mümkün olmayan herhangi bir zararla karşılaşılma ya da zarûriyât kapsamındaki beş temel değerden birinden yoksun olma gibi durumları içermektedir.[52] Yani zaruret halinde şiddetli bir meşakkat ve yoksunluk söz konusudur. İhtiyaç durumunda ise şiddetli bir meşakkat söz konusu olmayıp ihtiyacın giderilmemesi yalnızca bireyin hayatında bir sıkıntı yaratmaktadır. Ancak bu sıkıntının boyutu zarurette olduğu gibi telafisi mümkün olmayan seviyede değildir. İşte fâize bakış açımızın şekli de bu noktada netlik kazanması gerekmektedir. Nitekim zaruret hali şayet ki tam anlamıyla bir meşakkat, bir sıkıntı içeriyorsa ve bu noktada şarabın içilmesine, domuz etinin yenilmesine cevaz veriliyorsa sadece bu seviyede geçici olmak kaydı ve zaruret halini ortadan kaldırmak maksadıyla fâiz alınabilir. Ancak bunlar çok sınırlı hallerdir. Zira ihtiyaç seviyesindeki birçok durumu zaruret olarak görmek ve buna fetva vermek zaruret ilkesine terstir. Nitekim ihtiyaç, zaruret gibi haramı helal kılacak seviyede değildir. Ali Haydar Efendi bu durumu benzer bir bakış açısı ile şöyle izah etmiştir: "Bir kimse yiyecek bulamasa telef olmaz ise de meşakkate düşer. Ama bu meşakkat haramı helal kılamaz."[53]

"Zaruretler haramları mubah kılar"[54] kaidesi İslam hukukunun mihenk taşını oluşturan bir kaidedir. Bununla birlikte yanlış anlaşılmaya çok müsait bir külli kaidedir. Nitekim İslam hukukunda her haram her durumda mubah sayılamaz. Mubah sayılması için belli şartların hâsıl olması gerekmektedir. Bunlar zaruret kavramı içerisinde zikrettiğimiz tehlikelin mevcut olması, kaçınılmaz olması, mülci olması, tehlikenin bulunduğuna dair kesin bir kanaatin hâsıl olması, meşru şekilde giderilme imkânının olmaması, işlenen fiilin hukuki esaslara uygun olması gibi şartlardır. Fâizli muameleler ekseninde düşünüldüğünde ise kişinin parasını fâizli yollarla değerlendirmeye mecbur edilmesi gibi bir zaruret durumu söz konusu olamaz. Çünkü bu durum mülci değildir. Fâizli muamelede bulunulmadığı takdirde kişinin canı ya da herhangi bir uzvunun zarar görmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bununla birlikte fâizli muamele son çare de değildir. Paranın meşru bir şekilde değerlendirilme imkânı vardır ve zaten dinin bizden asıl istediği de budur. Borç işlemlerinde bu bey' bi'l-vefâ gibi meşru yollarla gerçekleştirilebilecekken fâiz tek çare olarak görülememelidir.

[50] Suyuti, *a.g.e.,* s. 218.
[51] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985, c. I, s. 265.
[52] Çalış, "Zaruret", *DİA*, s. 141.
[53] Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, s. 80.
[54] Mecelle, md. 21.

Zaruret hali bireysel, ihtiyaç ise topluma yöneliktir.[55] Zaruret ve ihtiyacın bu karakteristik özelliğinden dolayı fâizli bir sistemde zaruret halini düşünmek temelde mümkün değildir. Zaruret ancak fertlerin şahsi durumları için söz konusu olabilir.[56] Örneğin bazı haller vardır ki, her ne kadar gerçekleşmesi imkânsız gibi gözükse de, aile fertlerinden birinin canını kurtarmak veya hastalığa yakalanmış yakını tedavi ettirmek gibi durumlarda başka bir yol kalmadığında son çare olarak fâizli işleme başvurulabilir. Bu gibi durumlarda zaruret hali ortaya çıkar ve bu borcu almak zorunluluk arz edebilir.[57] Fâizin oldukça sınırlı hallerde geçerli olmasından maksadımız da budur. Her konuda kolaylık sağlayan dinin hayati bir ihtiyaç söz konusu olduğunda sınır koyması düşünülemez. Bundan dolayı burada böylesi bir işlem zaruret miktarınca mubahtır. Ayrıca şunu da ifade etmeliyiz ki ihtiyaca binaen hüküm ortaya koyabilmek için bir nas veya bir örf bulunması gerekmektedir. Zarurette ise verdiğimiz örnekte de görüldüğü üzere böyle bir durum söz konusu değildir. Sadece zaruret durumunun kendisinin bulunması yeterlidir. Bunlar bulunmadığı zaman yalnız ihtiyaca binaen hüküm tesisinde bulunmak söz konusu değildir.[58]

Muhammed Ebu Zehra fâizli muamelelerin günümüzde bu şekilde helal kılınmasını eleştirmekte ve fâizin meşru görülmesini kişinin kendisini Allah ve Resulü'nün üzerinde görmesi olarak değerlendirmektedir. Nitekim fâizin zarureten helal olduğunu söylemek, fâizin helalliği ve meşru bir yol olarak görülmesini kolaylaştırmak adına açılan bir vasıtadır. Zaten bu amaçla zamanla fâizli bankalar çoğalmış ve zaruret ilkesi revaç görür hale gelmiştir.[59]

Her ne kadar içinde bulunduğumuz ekonomi sistemi fâizli muameleye ihtiyaç nazarıyla baksa da yukarıda zikrettiğimiz gibi zaruret durumu yalnızca fertler için söz konusudur. Sistemler ve topluluklar için değildir. Ebu Zehra bu noktada meseleyi daha iyi tasavvur edebilmek adına Peygamber efendimizden bir hadis nakletmektedir. Rasulullah'a haramı helal kılan zaruret miktarı hususunda meytenin kendilerine ne zaman helal olacağını soran ashabına Efendimiz (s.a.v.) "sabah ve akşam içecek bir şey, yerden bitecek baklagil cinsinden bir şey bulamazsanız o zaman meyteden yiyebilirsiniz" şeklinde buyurmuştur. Bu hadis bize zaruret miktarının sınırının izah edilmesi bakımından örneklik teşkil etmektedir. Görüldüğü gibi bu sınır günümüzde meşru saydığımız, ihtiyaç hali olarak gördüğümüz ve kolaylıkla fâizli işlemlerde bulunabildiğimiz muameleleri içine almamaktadır. Bunun tam tersine hadis çok daha sınırlı bir zaruret halinden bahsetmektedir. Buna rağmen fâizli muameleleri savunanlar ve bunun bir ihtiyaç olduğunu iddia edenlerin sayısı az olmayıp bu kişileri günümüzde işin ehli diyeceğimiz kimseler temsil etmektedir.[60]

Günümüzde ribâ ile mücadele etmenin yollarından birisi Müslümanların yatırımlarını fâizli bankalara yapmalarıdır şeklinde bir görüş beyan edilmektedir. Bu görüş sahiplerine göre tefecilik ile mücadele etmenin yollarından birisi fâizli bankacılık sistemidir.[61] Böyle bir düşüncenin temelinde fâiz ve ribâ ayrımı yatmakta olup zaruret ve ihtiyaç halinde fâizle muamelede bulunulup bulunulamayacağı fikri yer almamaktadır. Nitekim ihtiyaç ve zaruret halleri düşünülmeksizin bu görüş nazarında fâiz zaten meşru bir yoldur. Asıl olan

[55] Ali Himmet Berki, *Hukuk Mantığı ve Tefsir*, Ankara: Güney Matbaacılık, 1948, s.160.
[56] Muhammed Ebû Zehra, *Fâiz (Ribâ) Araştırmaları,* çev, Yunus Araz, Bursa: Emin Yayınları, 2016, s. 62.
[57] Dalgın, *a.g.e.*, s. 288.
[58] Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fıkhiyye,* Cidde: Daru'l Beşir, 1938, s. 209-210.
[59] Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolijisi "Fıkıh Usulü*", s. 62.
[60] Ebû Zehra, *Fâiz (Ribâ) Araştırmaları,* s. 62, 63.
[61] Dalgın, *a.g.e.*, s. 284.

ise ribâ, yani kat kat artırılmış fâiz ile mücadeledir. Bununla baş edebilmek adına geçerli olan tek meşru yol ise fâizli bankacılık sistemi olarak görülmektedir.

İhtiyaç halinde fâizli muamelelerde bulunulamayacağı, zaruret durumunda ise bazı istisnai durumlarda geçici olmak kaydı ile fâizli muamelelerde bulunulabileceğini ifade ettikten sonra bu fikrin savunucusu olmayan ihtiyaç ve zaruret durumunu birbirine eş sayan günümüz araştırmacılarının fikirlerine yer vermek yerinde olacaktır. İlk olarak Süleyman Uludağ'ın meseleye bakış açısı şöyledir: Ona göre zaruret artık günümüzde zikredilmesi gereken bir mesele olarak görülmemektedir. Nitekim bu esas işlerlik kazanabilseydi İslam hukukunun önü açılacak, halledilemeyen birçok mesele netlik kazanmış olacaktı. Çünkü o tıpkı Ali Haydar Efendi ve İbn Nüceym gibi ihtiyacı zaruret seviyesinde görmektedir. Nitekim fâizli kredi ile ev alınıp alınamayacağı sorusuna "ev ihtiyaçtır ve bu ihtiyaç zaruret hükmündedir" şeklinde vermiş olduğu cevap zaruret ve ihtiyaç hallerini birbirine eş saydığının da bir göstergesidir.[62]

Günümüz araştırmacılarından Abdurrezzak es-Senhûrî de klasik bakış açısından sıyrılarak fâiz konusunda farklı bir tutum sergilemiştir. Senhûrî fâiz meselesini ele aldığı bölümde öncelikle fâizin zararlarından bahsederek meseleye giriş yapmış, konuyu haram nazarı ile ele almıştır.[63] Ancak modern dünyada alternatif bir İslâm modeli ortaya koyabilmek zor göründüğünden dolayı alternatif ekonomi modelini ortaya koyana kadar günün mevcut sistemine uymak gerektiği kanaatindedir. Fâiz meselesine haram olarak bakmakla birlikte ortaya attığı görüşlerini istisnaen uyulması gereken geçici çözüm yolu olarak sunmaktadır.[64]

Hayrettin Karaman da meseleye farklı bir bakış açısı ile yaklaşarak mecellede geçen "hacet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur"[65] kaidesinden hareketle ihtiyaç ve zaruret hallerinin birbirleri ile aynı olduğunu, zaruretin insanı hemen öldürecek derecede bir meşakkate sevk etmediğini, kapsamının daha geniş tutulması gerektiğini ifade etmektedir.[66]

Sonuç

Günümüz fıkıh problemlerinin başlıca meselelerinden birisi olarak görülen ve uzun soluklu tartışmalara yol açan ve öyle görülüyor ki müddet daha tartışılmaya devam edecek olan zaruret ve ihtiyaç halinde fâizli muamelelerde bulunma konusunda çalışmamızda tespit ettiğimiz bazı sorunlar vardır. Bunlardan ilki fâiz kavramının tanımının tam olarak yapılamaması, bir diğeri ise fâiz ve ribâ şeklinde bir ayrıma gidilmesidir. Tebliğde ortaya koyduğumuz görüşe göre fâiz ve ribâ aynı kavramlardır. Nitekim bizim ribâ olarak isimlendirdiğimiz, iddia sahiplerinin ise kanuni fazlalık olarak adlandırdığı fâiz, karşılıksız olarak taraflardan birine şart koşulan artı değeri ifade etmektedir ki bu naslarla yasaklanmıştır. Bununla birlikte kanunen belirlenen fazlalık ve gayrı kanuni fazlalık şeklinde bir ayrıma gidiyor olmak ihtiyaç ve zaruret halinde fâizli muamelede bulunmayı zaten devre dışı bırakmaktadır ki biz bu şekilde herhangi bir fâizli muamelede bulunulmayacağı kanaatindeyiz.

[62] Uludağ, *a.g.e.*, s. 166-168.
[63] Ayrıntılı bilgi için bkz. *Abdurrezzak es-Senhûrî, Masâdîr'ul-hak fil Fıkhil İslâmi*, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1954, c. III, s. 165.
[64] Senhûrî, *a.g.e.*, s. 170,171.
[65] Mecelle, md. 32.
[66] Karaman, a.g.e., s. 398.

Bir diğer tespit İslâm âlimleri zaruret durumunda yasakların kalkacağı konusunda ittifak halinde olsalar da zaruretin sınırı konusunda aynı kanaate sahip değillerdir. Nitekim ihtiyaç olarak gözüken bazı durumlar zaruret kapsamında değerlendirilmiş ve fâizin sınırı genişletilmeye çalışılmıştır. Ancak zaruret bireysel, ihtiyaç ise topluma dönüktür. Böylece zaruretin yalnızca fertlerin şahsi durumları için söz konusu olabileceği, bunun da zaruret miktarını aşmayacak şekilde gerçekleşeceği unutmamalıdır. Bundan dolayı fâizli kredi yoluyla ev alma, yatırımını fâizli bankalara yapma gibi durumlar çalışmamızda zaruret kapsamında değerlendirilmemiştir. Zaruretin ancak istisnai hallerde ve bazı sınırlı durumlarda geçerli olabileceği savunulmuştur.

Son olarak diyebiliriz ki bir toplumda herkes üzerine düşen görevi yaptıktan sonra fâiz şayet ki o kişi için son çare ise ve bu zaruri hallerle sınırlı ise ancak böylesi bir durumda geçerli olacaktır. Bundan dolayı toplum içerisinde yaşayan bireyler birbirlerine karşı sosyal sorumluluklarını yerine getirmediği sürece, ortak bir fon oluşturup bu fondan ihtiyaçlarını karşılamadıkları sürece yani Müslüman bireyler olarak sosyal imkânları birbirimize sağlayamadığımız sürece fâiz her dönemde en temel sorunlarımızdan biri olarak kalmaya devam edecektir.

Kaynakça

Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Baktır, Mustafa, "İslam Hukukunda Zaruret Hali", *İslam Hukuku ABD IX. Koordinasyon Toplantısı*, ed. Osman Şahin, Samsun: 2012.

Baktır, Mustafa, *İslam Hukukunda Zaruret Hali,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Bayındır, Servet, "Fâizin Tanımı Meselesi", *İslam İktisadı Perspektifinden Fâiz,* ed. Taha Eğri, Zeynep Hafsa Orhan, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.

Bebek, Adil, "Felâh" *DİA*, İstanbul, 1995, XII.

Berki, Ali Himmet, *Hukuk Mantığı ve Tefsir*, Ankara: Güney Matbaacılık, 1948. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985, c. I.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed İbn İsmâîl, *Sahih-i Buhârî,* Riyad: Mektebetü'l maarif li'n neşr ve tevzi, 2002, c. I.

……., *Sahih-i Buhârî,* Riyad: Mektebetü'l maarif li'n neşr ve tevzi, 2002, c. II.

……., *Sahih-i Buhârî,* Riyad: Mektebetü'l maarif li'n neşr ve tevzi, 2002, c. IV.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l Kurân*, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1405, c. I.

Çalış, Halit "Zaruret", *DİA*, İstanbul, 2013, XLI.

Dalgın, Nihat, "Fâiz Yasağıyla ilgili Farklı Yaklaşımlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2010.

Ebû Zehra, Muhammed, *Fâiz (Ribâ) Araştırmaları,* çev, Yunus Araz, Bursa: Emin Yayınları, 2016.

……., *İslam Hukuku Metodolijisi "Fıkıh Usulü*", çev. Abdülkadir Şener, Ankara: Fon Matbaa, 1981, 3. b..

Hançerlioğlu, Orhan, *Ticaret Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, 3. b..

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, *el-Muğnî*, Kahire, 1968, IV.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidayetu'l Müctehid*, Kahire: Darul Hadis, 2004, III.

İbn-i Manzur, Ebü'l Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Rüveyfiî, *Lisânu'l Arab*, Beyrut: Darul Sadr, 1414, C. IV.

İbnü'l Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr*, Darul Fikr, VII.

İsfahani, Ebü'l Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. El-Mufaddal er-Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳurʾân* Beyrut: Darul Kalem, 1412.

Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul: Say Yayınları, 2009, c. I.

Karaman, Hayrettin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri,* İstanbul: İz Yayınları, c. I.
Komisyon, *Fâiz*, çev., Yakup Kumak, İstanbul: Mustafa Yayınları, 2014.
Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahih Müslim*, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, c. III.
Rahman, Afzalur, *Siret Ansiklopedisi*, İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2003, 3. b., c. II.
Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn, *Mefatihu'l Gayb*, Beyrut: Dar İhyai't Turasi'l Arabi, 1420, V.
……., *Mefatihu'l Gayb*, Beyrut: Dar İhyai't Turasi'l Arabi, 1420, VII.
Senhûrî, Abdurrezzak, *Masâdîr'ul-hak fil Fıkhil İslâmi*, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1954, c. III.
Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, Beyrut: Darül Marife, 1993, XII.
Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Eşbâh ve Nezâîr*, Kahire: Dârüsselâm, 2009.
Şafak, Ali, *Hukuk terimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları, 1992.
Şâfiî, Ebû Abdillah Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, el-Ümm, Beyrut: Daru'l Marife, 1990, c. II.
Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Serve, *Sünenü't-Tirmizî*, Riyad: Mektebetü'l maarif Neşr ve't-Tevzi'.
Uludağ, Süleyman, *İslam'da Fâiz Meselesine Yeni Bir Bakış,* İstanbul: Dergah Yayınları, 1998, 2. b.,
Yaran, Rahmi, "İhtiyaç", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI.
Yeğin, Abdullah, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, İstanbul: Türkdav Yayınları, 1978.
Zerkâ, Mustafa Ahmed, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye,* Cidde: Daru'l Beşir, 1938.

Osmanlı Tasavvuf Geleneğinde "Mi'Yâr" Türü Eserler Ve Şeyh Muhammed Nazmî'nin Mi'Yâr-ı Tarîkat'ı

Osman TÜRER*

Özet

Tasavvufî ekollerde tarih boyunca eğitim ve irşad faaliyetleri bir taraftan tekke ve dergâhlarda sohbet yoluyla icra edilirken, bir taraftan da tarikat büyüklerinin müridlerin eğitimi amacıyla yazdıkları eserler vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Tarikatların oldukça yaygın olduğu Osmanlı döneminde, zaman içerisinde sırf tarîkat mensuplarının eğitimini amaçlayan ve tasavvuf yolunun usûl ve âdâbını izah eden pek çok kitap ve risale yazılmıştır. Genel olarak "mi'yâr-ı tarîkat", "tarîkat-nâme", "hurde-i tarîkat", "erkân-nâme", "sülûk-nâme", "etvâr-ı seb'a" vb. isimler altında kaleme alınan bu tür eserler, tarîkata mesup bir kimsenin gerek kendi nefsine, gerek şeyhine ve diğer dervişlere, gerek diğer insanlara ve çevreye, gerekse daha da önemlisi Cenâb-ı Hakk'a karşı nasıl davranması gerektiğine dair pratik bilgiler ihtiva ettiği gibi; Allah-varlık ilişkisi, varlık mertebeleri, insanın varlık alemindeki konumu ve üstlendiği misyon, buna bağlı olarak insanın manevî tekâmülünün aşamalarını ifade eden nefis mertebeleri ve bunların özellikleri gibi teorik bilgiler de içermektedirler.

17. asırda İstanbul'da yaşamış bir Halvetî şeyhi ve aynı zamanda *Dîvân* sahibi bir şair olan Muhammed Nazmî de bu türden bir eser kaleme almış olup, eserinin ismi *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*'dir. Bu eser, mesnevî nazım şekliyle yazılmış, el yazması halinde manzum bir eserdir.

Tebliğimizde Osmanlı dönemi tasavvuf ve tarîkat terbiyesi hakkında yazılmış olan bu tür eserler hakkında bir nebze bilgi verildikten sonra, "mi'yâr" türü eserlere bir örnek teşkil eden ve önemli bilgiler içeren bu eserin yazarından kısaca bahsedilecek ve muhtevası hakkında özet bilgiler sunulacaktır.

Anahtar sözcükler: Tasavvuf, Osmanlı Sûfîleri, Muhammed Nazmî, *Mi'yâr-ı Tarîkat.*

Literary Works of Mi'yār in The Tradition of Ottoman Sufism and Muhammad Nazmī's Mi'yār Tarīqa

Osman TÜRER

Abstract

The training activities and the acts of showing the true path in the schools of sufism, throughout the history, were realised, on the one hand, inside lodges and dervish convents, on the other hand through books written by the leaders of dervish orders in order to get the adherents educated.

In the Ottoman times when dervish orders were prevalent there were a lot of books and booklets written just for the order members' education explaining the methods and the morals of the sufist way. In general, the works that were given such names as "mi'yār tarīqa", "tarīqa-nāma", "hurda tarīqa", "arkān-nāma", "suluk-nāma" and "atwār sabā" embody practical informantions for the dervish to understand how to behave towards either his own nafs, or the sheikh, or the other dervishes, or the or the commoners, or the environment, or, more importantly, God His Excellency, and also include knowledge about the relations between God and His creations, and about the stages of existence, humankind's position and duties undertaken in the realm of existence, and accordingly, the nafs stages that express the phases the dervish experiences during the spiritual maturation and the qualities of these nafs stages.

Muhammad Nazmī -who was a Khalwatī sheikh lived in the 17th century in Istanbul and wrote a Diwan as a poet- put his pen to paper to write a work of the aforementioned kind, and the name of his work is *Mi'yār Tarīqa Ilāhī*. This work was written in mathnawi poetry form.

In our statement, after giving a bit of information about these kinds of works on discipline of sufism and qarīqa in Ottoman times, we will briefly mention the author of this work that includes important knowledge and is the example of the kind of works called "mi'yār", and then summarise the scope of the work.

Keywords: Sufism, Ottoman Sufis, Muhammad Nazmī, *Mi'yār Tarīqa*.

* Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü.
turer@kilis.edu.tr, osmanturer@hotmail.com

1. Osmanlı Sûfîlerinde "Mi'yâr" Geleneği:

İlk dönemlerden itibaren mutasavvıflar tarafından, tasavvuf yoluna girenleri eğitmek amacıyla çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Tasavvuf klasiklerinin hemen hepsinde, değişik başlıklar altında tasavvuf eğitimiyle alâkalı konular az veya çok ele alınıp anlatılmıştır. Osmanlı sûfîleri de, zaman içerisinde sırf tarîkat mensuplarının eğitimini amaçlayan ve tasavvuf yolunun usûl ve âdâbını izah eden pek çok kitap ve risale kaleme almışlardır. Genel olarak "mi'yâr-ı tarîkat", "tarîkat-nâme", "hurde-i tarîkat", "erkân-nâme", "sülûk-nâme", "etvâr-ı seb'a" vb. isimler altında kaleme alınan bu tür eserler, tarîkata mesup (sâlik) kişinin gerek kendi nefsine, gerek şeyhine ve diğer dervişlere, gerek diğer insanlara ve çevreye, gerekse daha da önemlisi Cenâb-ı Hakk'a karşı nasıl davranması gerektiğine dair pratik bilgiler ihtiva ettiği gibi; Allah-varlık ilişkisi, varlık mertebeleri, insanın varlık alemindeki konumu ve üstlendiği misyon, buna bağlı olarak insanın manevî tekâmülünün aşamalarını ifade eden nefis mertebeleri ve bunların özellikleri gibi teorik bilgiler de içermektedirler. Bütün bunlardan amaçlanan ise, tasavvuf yoluna giren kimsenin kısa yoldan arzu edilen ahlâkî olgunluğa ve ruhî kemâle ulaşmasını sağlamaktır.

"Mi'yâr" türü eserlerin en meşhurlarından biri, Halvetiyye'nin Şabâniyye koluna mensup bir şeyh olup, Karabâşiyye alt kolunun kurucusu kabul edilen ve Karabâş-ı Veli lâkabıyla şöhret bulan Şeyh Ali Atvel'e (ö. 1686) atfedilen *Mi'yâr-ı Tarîkat* adlı mensur eserdir. Bu eser, esasında Halvetiyye'nin ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'nin (ö. 1457) emriyle, irfan sahibi kırk kişi tarafından tertip edilen ve Şeyh Şabân-ı Velî'nin sohbetlerinde şerh ve izah ettiği, daha sonra da Karabâş-ı Velî'nin emriyle öğrencisi Nureddîn Efendi tarafından Türkçe olarak kitaplaştırılan tarîkat kurallarını içermektedir. Bu eser, daha sonra bu türden eser yazan birçok kişi tarafından örnek alınmış ve kaynak olarak kullanılmıştır. Meselâ Yiğitbaşı Velî lâkabıyla anılan Şeyh Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin (ö.910/1505) *Hurde-i Tarîkat*'ı bunlardan biridir.[1]

Zaman içerisinde Osmanlı meşâyihi tarafından bu türden onlarca eser kaleme alınmıştır. Arapça, Farsça veya Türkçe yazılan bu eserlerden bazıları şunlardır: [2]

Pîr Muhammed, *Tarîkat-nâme*[3]*;* Şeyh Alî-i Semerkândî, *Âdâb-ı Tarîkat* (Arapça)[4]; Eşrefoğlu Rûmi, *Tarîkat-nâme*[5]*;* Abdullah İlâhi-i Simavî, *Tarîkat-nâme*[6]*;* Bolu'lu Himmet

[1] Bu her iki eser için bk.: Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, *Tasavvufî Gelenekte Miyârlar ve Karabaş-ı Velî'nin Miyârı*, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.

[2] Bu eserler ve bulundukları kütüphaneler, M. Tatçı ve C. Kurnaz'ın adı geçen eserinden aktarılmıştır (s. 32-34).

[3] Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesneviler*, İstanbul 1999, s. 222

[4] Süleymaniye Ktp. İzmir Bl. Yz. Nu: 340.

[5] Diyanet Vakfı İSAM Ktp. Nu: 30253; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, Nu: 3026; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bl. Nu: 4667; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Bl. Nu: 4894; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, Nu: 4894; Nu: 312/1. İstanbul Belediye Ktp. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Bl. 389, 428, 441, 1017.

[6] Süleymaniye Ktp. İbrahim Ef. Bl. Nu: 439.

Efendi, *Tarîkat-nâme*[7]*;* Azîz Mahmûd-ı Hüdâyî, *Tarîkat-nâme*[8]*;* Cemâl Efendi, *Tarîkat-nâme*[9]*;* Ferdî, *Tarîkat-nâme*[10]*;* Emîr Osman Hâşimî, *Tarîkat-nâme*[11]*;* Haydarî, *Tarîkat-nâme*[12]*;* Ebû İsmaîl Abdullâh b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî, *Tarîkat-nâme*[13]*;* Sırrî Mehmed-i Kâdirî, *Tarîkat-nâme*[14]; Selâmî Efendi, *Tarîkat-nâme*[15]*;* Yûnus b. Yakûb-ı Halvetî, *Tarîkat-nâme-i Halvetiyye*[16]*;* Şeyh Şabân-ı Veli, *Miyâr-ı Tarîkat*[17]*;* Şeyh Ömer-i Fuâdî, *Miyâr-ı Tarîkat*[18]*;* Abdülmecîd-i Sîvâsî, *Miyârü't-Tarîk*[19]; Niyâzî-i Mısrî, *Risâle-i Usûl-i Tarîkat*[20]; Şeyh Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî ve Şeyh Abdurrahmân Sâmî-i Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*.[21]

Bütün bu eserlerde genellikle şu konular üzerinde durulmaktadır:

Mürşidin özellikleri ve lüzumu, inâbe veya bey'atın zarureti ve âdâbı, mürşid huzurunda bulunma ve sohbet âdâbı, günlük hayattaki davranışlarla ilgil kural ve kaideler, ziyaret âdâbı, selâmlaşma âdâbı, emanet âdâbı, ulu'l-emre itaat, oruç ve namazla ilgili âdâb, halvet ve uzlet âdâbı, helâl kazançla ilgili âdâb, yemek ve sofra âdâbı, uyku âdâbı, tahâret âdâbı, yolculuk âdâbı, vird âdâbı, zikir ve esmâ âdâbı, semâ veya devrân âdâbı, seyrü sülûk sırasında yaşanacak bazı hâller ve makâmlar, rüya ile ilgili bilgiler ve rüya anlatma âdâbı, etvâr-ı seb'a ile ilgili hâller, hilafetle ilgili merasim âdâbı, hırka ve tâc giyme âdâbı, kemer takma âdâbı, vb. Görüldüğü gibi ele alınan bütün bu konular, tasavvufun teorik konularından ziyade, Tasavvuf yoluna giren sâlikin, bu manevi yolculuk esnasında bilfiil riayet etmesi gereken pratik uygulamaların yanı sıra, seyrü sülûk esnasında kat etmiş olduğu aşamalarda yaşamış olduğu haller, gördüğü rüyalar ve yorumları, salikin riayet etmesi gereken ahlâkî kaideler ve gündelik hayatta gözetmesi gereken âdâb erkân kuralları ile alâkalı konulardır.

Bu konuyla alâkalı olarak biraz da "etvâr-ı seb'a" türü eserlerden bahsetmemizde fayda vardır. "Etvâr", kısaca hal, eda, tarz gibi anlamlara gelen Arapça "tavr" kelimesinin çoğuludur. "Seb'a" ise Arapça'da yedi rakamını ifade eder. Tasavvuf literatüründe, nefsin yedi mertebesine izafeten "etvâr-ı seb'a" ifadesiyle kullanılan bu kavram, nefsin her bir

[7] Bolulu Himmet Efendi, *Tarîkatnâme,* (Manzum), Millet Ktp. Ali Emîrî T. Yz. Bl. Nu: 509; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Bl. Nu: 2548; Bolulu Himmet Efendi, *Adâb-ı Hurde-i Tarîkat,* (Mensur), Süleymaniye Ktp. İzmir Bl. Nu: 60365; İÜ. Merkez Ktp. Nu: 14986; 6389; Topkapı Sarayı Ktp. Nu: 181.

[8] Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Arapça ve Türkçe Tarîkatnâme,* Haz. Nevzat Özkan, Kayseri 1998.

[9] Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Bl. Nu: 2726.

[10] Yapı Kredi Bankası Ktp. 15988.

[11] İstanbul Belediye Ktp. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Bl. Nu: 797, 1259; Süleymaniye Ktp. Hacı H. Paşa Bl. Nu: 758; Mevlânâ Müzesi Yz. Nu: 130.

[12] Yapı Kredi Bankası Ktp. Nu: 81.

[13] İstanbul Belediye Ktp. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Bl. Nu: 1157.

[14] Yapı Kredi Bankası Ktp. Nu: 259.

[15] Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâyî Bl. Nu: 273, 474.

[16] İÜ. Merkez Ktp. Yz. Nu: 2057.

[17] Ömer Fuâdî, *Menâkıb-ı Şerif-i Pîr-i Halvetî Hazret-i Şa'bân-ı Velî,* Kastamonu 1875, s. 32.

[18] Şeyh Ömerü'l-Fuâdî,*Terceme-i Mi'yâr-ı Tarîkat,* Millî Kütüpâne Yz. Nu: A-95l, 140b-144b

[19] Süleymaniye Ktp. Mihrimâh Sultan Bl.

[20] Çorum İl Halk Ktp. Yz. Nu 845/1.

[21] Şeyh Abdullah Salaâddin-i Uşşaki ve Şeyh Abdurrahman Samî-i Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye (Uşşâkî Sâliklerinin Âdâbı),* Haz. M. Erol Kılıç, İstanbul 1998.

mertebedeki özelliklerini ifade etmektedir. Yaygın olarak bu isimle adlandırılan bu eserler, yazılış amaçları ve muhtevaları itibariyle "mi'yâr" türü eserlerle benzerlik gösterirler. Üç dört sayfadan tutun, yüz elli yüz altmış sayfaya varıncaya kadar farklı hacimlerde kaleme alınan bu eserlerin, çoğunlukla Türkçe olmak üzere, Arapça ve Farsça olanları da vardır. Ayrıca bu eserlerin bir kısmı nazım, bir kısmı da nesir halindedir. Bunun yanı sıra, bu ismi taşıdığı halde tasavvufî terbiyeden ziyade, rüya tabirleri, bazı ayet ve hadislerin tasavvufî yorumları gibi başka konuları içeren eserlere de rastlanmaktadır. Bu tür eserlerin bir kısmı müstakil risaleler olduğu gibi, bazıları da müellifin herhangi bir eserinin veya dîvânının bir bölümü olup, kütüphane kataloglarında müstakil bir esermiş gibi yer alabilmektedir. Tasavvuf tarihinde çok farklı isimler altında ve farklı hacimlerde kaleme alınmış olan bu tür eserler, genellikle birbirini tamamlar mahiyette olup, zaman içerisinde tasavvuf ve tarikat eğitimi ile alâkalı oldukça geniş bir literatür oluşturmuşlardır.[22]

Bu tür eserler arasında, Halvetiyye tarikatının önemli kollarından Cemâliyye'nin pîri olan ve Çelebî Halîfe adıyla şöhret bulan Cemâleddîn Muhammed-i Aksarâyî'nin (ö.903/1497-8) *Etvâru'l-Kulûb (Etvâr-ı Seb'a)*, *Risâletü'l-Etvâr, Risâle fî Etvâr-i Seb'a* ve *Risâle fi'l-Etvâr ve'l-Merâtib* adlı eserleri meşhurdur.[23] Yine, farklı isimler altında kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan ve nispeten sade bir Türkçe ile yazılmış olan, Sofyalı Bâlî Efendi'nin (ö. 960/1553) *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* adlı eserini burada zikretmekte fayda vardır. Müellif, kendisinden önce yazılmış olan "etvâr-ı seb'a" risalelerinden çokça istifade ederek yazmış olduğu bu eserinde, nefsin mertebelerini, özelliklerini, seyrü sülûk kavramlarını ve sâlikin gördüğü rüyaların nefs mertebelerine göre tabirini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.[24] Yiğitbaşı Velî lakabıyla meşhur Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin (ö. 910/1505) *Hurde-i Tarîkat*[25] adlı risalesiyle, özellikle *Etvâr-nâme-i Seb'a*[26] adlı eserlerini[27] de burada zikretmekte fayda vardır.

İşte bizim de burada tanıtıp metnini sunacağımız, Muhammed Nazmî Efendi'nin manzum *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî* adlı eseri de, bu tür eserlerden biri olup, gerek hacmi, gerekse muhtevası itibariyle emsalleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bu eserin muhtevası hakkında, ileride detaylı bilgi verilecektir.

[22] Bu tür eserler ve yazarları ile, bulundukları kütüphaneler hakkında detaylı bilgi için bk.: Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler enstitüsü, İstanbul 2015, s. 2-15.

[23] Muhiddin Usta, A.g.e., s. 7.

[24] A.g.e., s. 10. Bu eser hakkında bir de Yüksek Lisans tezi yapılmıştır: Ali Haydar Bostancı, *Tasavvuf'ta Etvar-ı Seb'a Sofya'lı Bali Efendi'nin "Etvar-ı Seba"sı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996. Bu konuda ayrıca bk.: İbrahim Işıtan, "Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkün Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb'a)" *Hikmet Yurdu*, Ocak - Haziran 2011, Yıl: 4, C. 4, Sayı: 7, s. 89-113. Bu tür eserler üzerinde yapılan başka çalışmalar için bk.: Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyas Etvar-ı Seb'a (Nefsin Yedi Mertebesi)*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2013; Cemile Sağır, *Şah Velî Ayıntâbî'nin Atvâr-ı Seb'a Rislesi (Metin-Tahlil)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2017; Fatih Çınar, "Receb-i Sivasî ve Risale fî Usuli'l Halvetiyye", *Sufi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2012, c. 3, S. 6, s. 81-100.

[25] Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, No.: 438/19, vr. 385b-390a.

[26] Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, No.: 1359/2, vr. 29a-57a.

[27] Bu her iki eserin latinize edilmiş metinleri için bk.: Ahmet Ögke, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001, s. 534-540, 550-570.

2. Şeyh Muhammed Nazmî'nin Hayatı, Şahsiyeti Ve Eserleri:

Muhammed Nazmî'nin hayatı hakkında burada vereceğimiz bilgiler, büyük çapta, daha önce kendisi hakkında yapmış olduğumuz doktora çalışmasında vermiş olduğumuz detaylı bilgilere dayanmaktadır.[28] Söz konusu kaynaklarda onun hayatı hakkında geniş kapsamlı bilgi mevcut olmakla birlikte, burada kısa da olsa kendisini tanıtıcı bilgi vermemizde fayda vardır.

Muhammed Nazmî Efendi, 1032 H./1622 M. yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Bu konuda farklı görüşler olsa da, bizatihi kendisi *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî* adlı eserinde doğum yerini ve tarihini açıkça şöyle ifade etmektedir:

"Bu abd-i âciz-i hâtı'-ı ahkar,

Muhammed Nazmî-i miskîn-i efkar,

Stânbûl Maskat-ı ra'sım mekânım,

Bin otuz ikide doğdum zamânım." (vr. 2 b)

Babasının adı Ramazan, dedesinin ise Rüstem'dir. Babası aslen Trabzon'lu olup, İstanbul'a sonradan gelip yerleşmişlerdir. Ramazan Efendi varlıklı bir tüccar olup, Koca Mustafa Paşa camii yakınında ikamet etmekteydi. Hayatını İstanbul gibi devletin başkenti ve dönemin en önemli ilim, kültür ve maneviyat merkezinde geçirmiş olmanın yanında, gerek varlıklı bir aileye mensup olması, gerekse yakın akrabalarından devrinde temayüz etmiş alim ve devlet adamı kimselerin bulunması, Nazmî Efendi'nin iyi bir eğitim almasına vesile olmuştur. Meselâ öz dayısı Hattat Fazlullâh Efendi devrin meşhur alimlerinden olup, aynı zamanda Reîs Kalemi kâtiplerindendir.[29]

Nazmî Efendi, bir taraftan şer'î ilimleri tahsil ederken, diğer taraftan genç yaşlarından itibaren tasavvufa ilgi duymaya başlamıştır. Kendi beyanına göre, on sekiz yaşında Yeni Kapı Mevlevîhanesi'nde "mukâbele" günlerine iştirak etmeye başlamıştır. Bu esnada orada hücre sahibi bir Mevlevî dervişi olan Şeyh-zâde Dervîş Mehmed'i sıklıkla ziyaret edip, sohbetinden istifade eder. Yine bir ziyaretinde, vedalaşırken kendisine şunları söyler: "Biz vatan-ı aslîmiz olan âlem-i ervâha davet olunduk. Sizi Hüdâ'ya ısmarladım. Sana bir nasihat ve vasıyyetim var, sem'-i cânla istimâ' eyle: 1055 tarihinde meşayıhtan biri bu şehirde kutup olacaktır, gaflet etmeyesin!" Bir sonraki mukabele için dergâha vardıklarında, gerçekten de Dervîş Mehmed'in o gece vefat ettiğini öğrenir. Şeyh Abdülehad-ı Nûrî'ye intisab ettikten sonra, 1057 tarihinde bir gün cesaret edip, şeyhine kutbiyyet makamıyla ne vakit müşerref olduğunu sorduğunda, "1055 Ramazân-ı şerîfinin on yedinci gecesi kutbiyyet makamına cülûsunun müyesser olduğu" cevabını alır. Böylece Dervîş Mehmed'in, Abdülehad-ı Nûrî'nin kutbiyyet makamını elde edeceğini keşfen ve kerameten yedi sene öncesinden haber verdiğini anlamış olur.[30]

[28] Bu bilgiler için bk.: Osman Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başkent Yayınevi, Ankara 1988, s. 31-50; Mehmed Nazmî Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat - Halvetîlik Örneği - Hediyyetü'l-İhvân*, Hazıralayan: Osman Türer, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 49-77.

[29] Muhammed Nazmî, *Hediyyetü'l-İhvân,* Süleymaniye Kütüphanesi, Râşid Efendi, No.: 495, vr. 239 b.

[30] A.g.e., vr. 123 b-124 a.

Görüldüğü gibi Nazmî Efendi önceleri Mevleviyye tarîkatı ile alâkadar olmuş, ancak Dervîş Mehmed'in tavsiyesine uyarak, 1057/1647 tarihinde, yani yirmi üç yaşındayken, İstanbul'un tanınmış Halvetî/Sîvâsî şeyhlerinden Abdülehad-ı Nûrî'ye (ö. 1061/1651) intisab ederek terbiyesi altına girmiştir. *Hediyyetü'l-İhvân*'da şeyhi Nûrî Efendi'nin kerametlerini anlatırken, ona intisab etmesine vesile olan bir kerametinden şu şekilde bahseder:

"Âlem-i misâlde görürüm ki, bir sahrâ-yı azîmde bir şecere-i azîmin etrafında cây-nişîn yedi kimesne oturmuşlar; önlerinde birer buğday döğecek tokmak var. İçlerinden biri beni helâk itmek kasdıyla, 'Azîz'in mezraasında ne gezersin?!' deyû hamle itdikde, halâsa vesîle olsun içun, 'Azîz'in muhiblerindenim!' deyüb, bîdâr oldukda, imtihan tarîkı ile ta'bîr-i vâkıaya vardım. 'Hoş geldin Efendi, anlar "Yediler"dir, bizim hıdmet-kârlarımızdır. Kılıçları, hançerleri ve sâir âlât-ı harbleri mükemmeldir. Size tokmak ile görünmeleri merhametlerindendir.' deyû terkîbim ta'bîri ile keşf buyurduklarında, bu keramet-i azîmeyi gördüğümde, 'inân-ı ihtiyârım elimden gidüb, rabt-ı küllî hâsıl ve bîatları şerefine vâsıl oldum. Bi-hamdi'llâhi Teâlâ ve minnetihî."[31]

Nazmî Efendi A. Nûrî Efendi'ye intisab ettikten sonra ona tam bir teslimiyet ve sadakatle bağlanmış, emir ve tavsiyelerini titizlikle yerine getirmeye çalışmıştır. O, kendisi açısından bir mürşidin ne anlama geldiğini ve mürşide bağlılık ve hizmetin nasıl olması gerektiğini bir şiirinde şöyle dile getirir:

"Kâbe-i ehl-i vefâdır âsitân-ı evliyâ.

Hıdmet idenler olurlar mazhar-ı feyz-i Hüdâ.

Hıdmetini saltanat bil, kendini şâh-ı cihân,

Devlet-i dünyâdan evlâdır bilürsen bu sana.

Her ne hıdmet sana emr eylese şeyhin, sen eger,

Terk idersen, oldun İblîs-i tarîkat bî-merâ.

Şeyhle bîat, Cenâb-ı Hak'la bîat oldu çün,

Ahdini bozarsan, oldun hışm-ı Hakk'a mübtelâ.

Emrini emr-i Hüdâ bil, nehyini nehy-i Hüdâ,

Tâ olasın mazhar-ı sırr-ı Rasûl-i Müctebâ."[32]

İşte bu anlayışla, şeyhine hizmeti Allah'a hizmet telâkkî ederek, ona hizmeti her şeyin üstünde tutmuştur. Bundan dolayı kısa zamanda şeyhinin iltifatına mazhar olmuş, müridler arasında temayüz etmiştir. Bu sebeple, şeyhi bir süre kendisini evine almış ve dokuz ay evinde tutarak, onun manevî eğitimiyle özel olarak ilgilenmiştir.[33] Diğer taraftan, meselâ kahve içmeyi diğer müridlerine serbest ederken, ona yasaklamış, halvet çıkarırken diğer müridlere gönderdiği halde ona göndermemiştir[34] ki, bu da şeyhinin onunla özel olarak ilgilendiğinin bir başka göstergesidir. Buna rağmen kendisinin şeyhi nezdindeki itibarlı durumundan dolayı asla gurura kapılmamış, gerek şeyhinin diğer müridleri ve haîfeleri, gerekse başka tarîkatlara mensup meşâyih ile aralarında güzel ilişkiler olduğunu, herhangi bir ihtilaf vaki olmadığını şu şekilde ifade etmiştir:

[31] A.g.e., vr. 214 a-b.

[32] A.g.e., vr. 61 b hamişinde.

[33] A.g.e., vr. 243 a.

[34] A.g.e., vr. 244 a.

“Câmiu’l-evrâk, hâdimü’l-fukarâi’l-Halvetiyye, li’llâhi’l-hamdü ve’l-minnetü, Hazret-i Azîz’in hulefâ ve fukarâsı ve ehl-i tarîkdan sâir meşâyıh ile hüsn-i muâmele ile görüşülüp, beynimizde ihtilâf vâki‘ olmadı.” [35]

Nazmî Efendi’nin şeyhi Abdülehad-ı Nûrî, ona intisabından dört yıl sonra, 1061’de vefat etmiştir. Beraberlikleri bu kadar kısa sürmesine rağmen, ondan fazlasıyla istifade etmiştir. Şeyhi vefat edince, manevî eğitimini tamamlamak için intisab edeceği bir mürşid bulmak üzere bir süre çeşitli tarîkat şeyh ve zümreleriyle görüşmeler yapmış, ancak hepsini “esrâr-ı tevhîdden ve âlem-i ceberût ve lâhûtdan bî-haber” bulmuştur. Nihayet Bayrâmiyye tarîkatına mensup bir taife ile görüştüğünde, içlerinden bazılarının “tasavvuftan âgâh ve mazhar-ı marifetullâh” olduklarını görünce, kalbinde onlara bir meyil hasıl olmuş; ancak bu görüşmenin ertesi günü karşılaştığı birtakım olağan üstü olay ve gördüğü bir rüya[36] üzerine Bayrâmiyye’ye bağlanmaktan vaz geçmiş ve şeyhinin şeyhi olan Abdülmecîd-i Sîvâsî’nin ruhaniyetine tabî olarak seyrü sülûkünü tamamlamıştır. Kendi beyanına göre, şeyhi A. Nûrî Efendi’nin vefatının hemen akabinde gördüğü bir rüyasında Sîvâsî Efendi kendisine şöyle hitap ederek “handân ve mesrûr” eylemiştir:

“Hz. Rasûlulâh’dan bize gelince olan keyfiyyet-i bîatı, halîfetü’l-hulefâm olan hemşîre-zâdem Abdülehad sana tapışdırmış idi. Ve Yûsuf-ı Mahdûm hazretlerine Seyyid Yahyâ hazretlerinin telkîn buyurduğu Fürû‘-ı Hamse’yi sana telkîn itmek maksûdu idi. Lâkin bizim yüzümüzden olmasın murâd itmişler. Tarîkımızda el-hamdü lillâh kemâl ve tekmîl sana müyesser oldu. Allâhu Teâlâ mübarek eylesün.”[37]

Görüldüğü gibi, Nazmî Efendi seyrü sülûkünün bir kısmını Üveysîlik yoluyla, yani hayatta olmayan bir şahsiyetin ruhaniyetine tabi olarak tamamlamıştır. Bununla beraber, şeyhi A. Nûrî Efendi’nin vefatından sonra, yine onun mürîdlerinden olan Kazgânî-zâde Süleyman Ağa’yı (ö. 1080/1669) kendisine sohbet şeyhi kabul ettiğini, seferde ve hazarda yirmi beş sene onun sohbetine devan ederek, “esrâr-ı tevhîd ve irfândan ve rumûz-ı hakîkat ve eykândan istifade-i azîme eylediğini” beyan etmiştir.[38]

Nazmî Efendi, seyrü sülûkta “tekmîl-i usûl ve füru‘ ve tahsîl-i âdâb-ı tarîkat” eyledikten sonra, 1065/1654 veya 1066/1655 yılında, otuz üç yaşlarında iken Şehremîni civarında Ümmî Sinân-zâde tekkesinin yakınında bulunan Yavaşca Mehmed Ağa tekkesine şeyh ve tekkede bulunan camiye de vâiz olarak tayin edilmiştir. Buradaki irşad görevine seksen yaşında vefat edinceye kadar devam etmiştir. Bu görevi esnasında defalarca halvet çıkarmıştır. Mehmed Ağa Camiinde çıkardığı bir halvet esnasında Hızır’la karşılaştığını, daha sonra da karşılaşmalarının devam ettiğini, zaman zaman başından keramet olarak nitelenebilecek hadiselerin geçtiğini ifade etmiştir.[39]

Bütün bunlar gösteriyor ki, Nazmî Efendi genç yaşlarından vefatına kadar tasavvûfî bir hayatın içerisinde olmuş, iyi bir tarîkat terbiyesinden geçerek seyrü sülûkünü tamamlamış, kendi ifadesiyle “merâtib-i nefsi tekmîl” etmiştir. Nihayet genç denebilecek bir yaşta şeyhlik makamına oturmuş ve uzun yıllar mürîdlerini irşad etmekle meşgul olmuştur. Bu özelliğiyle, zamanında İstanbul’un tanınmış ve önde gelen meşâyihinden biri olmuştur. Sâlim Efendi, *Tezkire*’sinde ondan şu şekilde bahseder:

[35] A.g.e., vr. 237 b.

[36] Bu olay ve rüya için bk.: A.g.e., vr. 102 a - 103 a.

[37] A.g.e., vr. 103 a.

[38] A.g.e., vr. 137 b – 138 a.

[39] A.g.e., vr. 203 a – 204 a, 212 a.

"Gürûh-ı meşâyih-i kirâm, zamân-ı hayatlarında vücûd-ı âlîleriyle iğtinâm iderlerdi. Şeb ü rûz halvet-hânelerinde ilim ve ibadetle mukîm ve ilm-i zâhir ve bâtında zihn-i şerîfleri müstakîm bir zât-ı sütûde-sıfât idi."[40]

Nazmî Efendi şeyhlik yaptığı süre içerisinde, görev yaptığı tekkede bulunan caminin sürekli vaizliğini yapmanın yanında zaman zaman İstanbul'un farklı camilerine de vaiz olarak tayin edilmiştir. Bunlardan tesbit edebildiklerimiz şunlardır: Müftî Sun'ullâh Efendi camiinde Cumartesi vaizliği, At Pazarı'nda Hüseyin Beğ camii vaizliği, Sultan Bayezîd camiinde Cumartesi vaizliği, Turhan Hadîce Sultan (Valide Sultan) camiinde Cuma vaizliği. Bu durum onun tasavvufî yönüyle birlikte, şer'î ilimlerde de kendini yetiştirmiş bir ilim ehli olduğunu göstermektedir.

Şeyh Nazmî Efendi, 24 Şevvâl 1112 H. / 3 Nisan 1701 M. tarihinde, seksen yaşında irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemiştir. Vefatının ardından şeyhliğini yaptığı Yavaşca Mehmed Ağa tekkesinin bitişiğinde, kendi adına inşa edilen türbesine defnedilmiştir. Zamanın bazı şairleri yazdıkları manzumelerle onun vefatına tarih düşürmüşlerdir. Bunlara bir örnek olarak, Şeyh Nakşî Seyyid İbrahîm Efendi'nin düşürdüğü şu tarihi vermekle yetinelim:

"Mürîd-i âşık Şeyh Nazmî Efendi ol hümâm,

Rûz u şeb zikr-i Cenâb-ı Hak'da idüb ihtimâm,

Câmiinde Vâlide Sultân'ın idi şeyhi hem,

Âlim u kâmil, mükemmil idi ol zü'l-ihtirâm.

Kutb-ı âlem hazret-i Abdülehad'dan ahz idüb,

Mazhar-ı feyz-i Hüdâ oldu o makbîlü'l-enâm.

Dâimâ rûh-ı şerîfine tecellî ide Hak,

Hazret-i Bârî Teâlâ ol Kerîm-i lâ yenâm.

Ola cennetde Rasûl-i Ekrem'in hem-sâyesi,

Ahz ide feyz-i Hüdâ'dan dâimâ zevk-i meşâm.

Hasret ile Nakşî-i dâ'î didi târîhini:

Bu azîze Cennetü'l-Me'vâ ola yâ Rab makâm!"[41]

Boşaltmış olduğu şeyhlik makamına oğlu Şeyh Muhammed-i Rafî'â oturmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nazmî Efendi'nin iki oğlu bir de kızı vardır. Büyük oğlunun ismi Abdurrahmân-ı Rafî'â, küçük oğlununki ise Abdülmecîd'dir. Oğlunun her ikisi de tasavvufî terbiye ile yetişerek şeyhlik makamını elde etmişlerdir. Muhammed-i Rafî'â şeyhlik görevini yirmi yıl icra ettikten sonra 1132/1720'de kendi evinde şehit edilmiş,[42] babasının kabrinin sağ yanına defnedilmiştir. Onun yerine kardeşi Abdülmecîd şeyhlik makamına getirilmiştir.

[40] Kazasker Sâlim Efendi, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul 1315, s. 672-673.

[41] Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddîn, *Hülâsatü'l-Hediyye* (yazma), Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Şer'iyye, No. : 1082, vr. 60 a.

[42] Bu şehadet olayının nasıl cereyan ettiğine dair bk.: Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 60 b; Râşid Efendi, *Târîh-i Râşid*, Matbaa-i âmire, İstanbul 1282, c. V, s. 210-212. Hüseyin Vassâf, onun evinde şehit edilmesi olayını, Nazmî efendi'nin, çağdaşı Niyazî-i Mısrî'yi bazı düşüncelerinden dolayı tenkit edip, hakkında ağır sözler sarfetmesiyle ilintilendirerek, onu Mısrî'nin bir kerameti olarak görür ve şöyle der: "Mısrî'ye karşu vâkî olan tecâvüzât ne gibi cezâyı istilzâm itdiğine, Nazmî-zâdeye karşı zuhûr iden bu vak'a şâhid-i âdildir." (*Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr* (yazma) (I-IV), Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No:2305-2307, c. III, s. 374'teki ilave kâğıt.

O da bu görevi on bir yıl kadar icra ettikten sonra 1143/1730'da vefat etmiş ve o da babasının mezarı yanına defnedilmiştir. Ne yazık ki şu anda ne tekke, ne cami, ne de türbe ve kabirlerden bir eser kalmış, hepsi yıkılıp yok edilmiştir.

Nazmî Efendi, bir tarikat şeyhi olarak vaktini daha çok irşad faaliyetlerine hasretmiş, bu yüzden fazla eser yazmamıştır. İstediği takdirde pek çok eser kaleme alabilecek kabiliyet ve birikime sahip olduğu anlaşılan müellifimizin, tespit edebildiğimiz kadarıyla şu dört eseri vardır:

1. *Hediyyetü'l-İhvân*. Bu eser onun en geniş ve yegane mensur eseri olup, ana bölümlerini, mensubu olduğu Halvetiyye'nin Şemsiyye kolunun silsilesinde yer alan yedi şahsiyetin hayatı ve menkıbeleri oluşturmaktadır. Bunlar sırasıyla şu kimselerdir: Şeyh Yûsuf-ı Mahdûm, Şeyh Muhammed-i Rukıyye, Şeyh Şahkubâd-ı Şirvânî, Şeyh Abdülmecîd-i Şirvânî, Şeyh Şemseddîn Ahmed-i Sîvâsî, Şeyh Abdülmecîd-i Sîvâsî, Şeyh Abdülehad-ı Nûrî. Nazmî Efendi eserinde bu zatlardan en fazla Abdülmecîd-i Sîvâsî ve özellikle de kendi şeyhi olan Abdlehad-i Nûrî'ye yer vermiştir.[43]

2. *Sırr-ı Ma'nevî*. Bu eser Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin birinci cildinin manzum tercümesidir.

3. *Dîvân*.[44]

4. *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*.

Bunların dışında, Müstakîm-zâde'nin *Hülâsatü'l-Hediyye*'sinde, "ve şeyhlerine lâzım olan mecâlisi cem' ve ismini *Mev'ıza-i Mücâhede*: 1078 vaz' ve târîh-i cem' kılmışdır" diye haber verdiği, *Mev'ıza-i Mücâhede* adında bir eserinin daha olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu eserin hiçbir nüshasına ulaşamadığımız için, şimdilik ne muhtevası ve hacmi, ne de mensur veya manzum olduğuna dair bir bilgiye sahibiz.

3. Mi'yâr-ı Tarîkat-I İlâhî:

Nazmî Efendi'nin bu eseri, "mesnevî" nazım şekliyle yazılmış, 954 beyitten oluşan manzum bir eserdir. Aruzun "mefâ'îlün-mefâ'îlün-fe'ûlün" kalıbıyla yazılmıştır. Eserin ismi ebced hesabıyla yazılış tarihi olan 1087 H. (1676 M.) yılına tekabül etmektedir.

Bu eserin, biri müellif hattı olmak üzere, ulaşabildiğimiz dört ayrı nüshası şu kütüphanelerde kayıtlıdır:

1.Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, No.: 693'te kayıtlı, müellif hattı nüsha.

2.Süleymaniye Kütüphanesi, Sâliha Hâtûn, No.: 105'te kayıtlı olan bu nüsha.

3.Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişâh, No.: 183/2'de kayıtlı nüsha.

4.Üniversite Kütüphanesi (İstanbul), A. 4082 numarada kayıtlı nüsha.

Nazmî Efendi'nin bu eserini yazma sebebi, eserin baş kısmında verdiği bilgilere göre şöyledir: Halvet zamanı geldiğinde "erba'în"e girip tamamlamaya niyet eder ve girer. Halvet esnasında Cenâb-ı Hakk'ı zikrettiği sırada içini manevî bir şevk ve zevk kaplar. Bu esnada gaybdan bir ilham gelerek, "Ey Nazmî, eline kalemi al, sülûk ahvâlini, yedi ismin aslını ve fer'ini, etvâr-ı seb'anın ve onların envâr ve esrârının ne olduğunu yaz!" diye nidâ eder. O da bunu bir emr-i ilahî telakkî eder ve eline kalemi alarak yazmaya başlar. Nihayet eserini üç

[43] Bu eser üzerinde yapmış olduğumuz doktora çalışması için bk.: Mehmed Nazmî Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat - Halvetîlik Örneği - Hediyyetü'l-İhvân*, Hazıralayan: Osman Türer, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.

[44] Bu eserlerin bilinen nüshaları ve bulundukları kütüphaneler için bk.: Osman Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, s. 105-118; Mehmed Nazmî Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat - Halvetîlik Örneği - Hediyyetü'l-İhvân*, s. 157-173.

günde tamamlayarak ismini "*Mi'yâr-ı Tarîkat*" koyar. Ayrıca bu eseri başka risalelerden yararlanarak veya başkasından dinleyerek yazmadığını, şeyhi Abdülehad-i Nûrî'den ne görüp öğrendiyse onu yazdığını ifade eder.[45]

Nazmî Efendi bu eserine hamdele, salvele ve eserin telif sebebini zikretmekle başlar. Ardından, vahdet-i vücûd anlayışında önemli bir yeri olan ve Osmanlı sûfîlerinde "devriye" diye adlandırılan, Allah-varlık-insan ilişkisini ve insanın manevi tekâmülünü izah eden "seyr-i nüzûlî" ve "seyr-i 'urûcî" konularını şekillerle de göstererek izah eder. Daha sonra, tarikat erbabının günlük hayatlarında ve seyrü sülûk esnasında riayet etmeleri gereken bazı hususlara temas eder. Bunlardan sonra, Halvetiyye tarîkatında genel bir uygulama olan ve "etvâr-ı seb'a" tabir edilen, nefsin yedi tavrının (mertebesinin) her birini ayrı ayrı ele alarak özelliklerini izah eder. Kısacası, eserin asıl muhtevasını ve ana gövdesini, vahdet-i vücûd anlayışına göre yapmış olduğu merâtib-i vücûd, yani Allah-valık insan ilişkisine dair izahları ile, insanın var oluş sebebi olan Allah'ı (c.c.) tanıma (marifetullâh) ve O'na kulluk bilincine ulaşmak üzere geçirmiş olduğu manevî terbiye aşamalarını oluşturan "merâtib-i nefs" veya "seyrü sülûk"ün özelliklerine dair anlatımları oluşturmaktadır.

Bunların yanı sıra, eserde yeri geldikçe, izahında fayda mülahaza ettiği başka bir takım konulara da yer verir ve açıklamalar yapar. Meselâ, vahdet-i vücûd ve bunu izah eden bazı misaller (vr. 4b-6b), mürşid-i kâmilin lüzumu (vr. 6b), inâbe ve niyet (vr. 7b), tevbenin fazileti (vr. 8b), teslîm (vr. 9a), nafile oruç ve namaz (vr. 12a), halvet ve uzlet (vr. 12b), açlık ve helâl yeme (vr. 13b), uykuyu terk etme (vr. 14a), kalb ve kısımları (vr. 15b), rûhun hakikati ve kısımları (vr. 22b), hilâfet (vr. 26b), sır (vr. 27b), fakr (vr. 28a) ve ism-i a'zam (vr. 31b) bunlardan bazılarıdır.

Nazmî Efendi'nin bu eserinin muhtevası ve burada ortaya koyduğu düşünceleri hakkında verilecek detaylı bilgiler bir tebliğ sınırlarını aşacağı için, bu kadar bilgi vermekle yetiniyoruz. Ancak, hem bir tespit yapmak, hem de eserin üslûbu hakkında az da olsa örnek sunmak adına, eserin başından ve sonundan bir miktar alıntı yapmakta fayda görüyoruz.

Eserin başında şu hamdele yer almaktadır:

Der Tevhîd-i Bârî - Azze'smuhû -
Bismillâhirrahmânirrahîm
Cenâb-ı Hakk'a ola hamd ü minnet,
Sipâs u hem senâ vü şükr ü midhat.
Semî' u hem Basîr u hem Alîm ol,
Mükevvin hem Mürîd ü hem Kelîm ol.
Hem oldur Hayyu oldur Kâdir Allâh,
Sıfât-ı zâtîdir bunlar ol âgâh.
Bu esmâ ile oldu âşikârâ,
Eger ulvî eger süflî bu eşyâ.
Ne kâdirdir ki oldu rûhu hâlık,
Ne kâdirdir lisânı etdi nâtık.
Ne hallâk-ı hakîm oldur o Mevlâ,

[45] *Mi'yâr*, vr. 2 a-b.

İde hikmetle mevcûdâtı inşâ.
“Vücûd-ı ilmî”yi bâtından ızhâr,
“Vücûd-ı aynî”yi zâhirde der-kâr,
İden ol Kâdir-i Mutlak’dır el-hak.
“Vücûd-ı mutlak” anındır muhakkak.
Anındır havl u kuvvet ana minnet,
Anındır tavl u ni‘met ana midhat.
Ukûlü vâhib ü mübdi‘ Hüdâ’dır.
Nukûlü nâsıb u müşri‘ Hüdâ’dır.
Viren oldur bize envâ‘-ı na‘â.
Husûsâ kim vücûdu itdi i‘tâ.
İdüb her âdemi bir isme mazhar,
Anınçun kimi mü’min kimi kâfir.
Kimine fazl-ı Hak idüb inâyet,
Sülûk ile idüb kesb-i velâyet,
İdüb ilm ile irfân ana ihsân,
Olur bir zerre iken mihr-i rahşân.
Olub makbûl-i dergâh-ı İlâhî,
Görüb eşyâyı bilmişdir kemâhî.
Çü mebde’ âdeme Bârî Te‘âlâ,
Ana olur me‘âd-ı cümle eşyâ.
O’dur hem evvel ü Ol’dur hem âhir.
O’dur hem bâtın u hem dahî zâhir.
(2a) Nice dirsin ki zâhirdir o Mevlâ,
Görürdün zâhir olsa Hak Te‘âlâ.
Ne hoş dimiş bunu bir kân-ı irfân,
Ma‘ârif menba‘ı ol kutb-ı devrân.
“Zuhûru perde olmuşdur zuhûra,
Gözü olan delîl ister mi nûra?”
‘Adem bil pes vücûd-ı mümkinâtı.
Ne zâtı var ne âsâr u sıfâtı.
Görürsün hâlik ü fânî sivâyı,
Bilürsün bâkî vü zâhir Hüdâ’yı.

Eser bir münâcât ve tarih manzumesi ile son bulmaktadır:

Hâtimetü'l-Hâtimeti Fî'l-Münâcât

İlâhî, "zât-ı baht"ın hürmetîçün,
Dahî hem "vâhidiyyet" izzetîçün,
Dahî esmâ ve zâtın hürmetîçün,
Hem ef'âl ü sıfâtın hürmetîçün,
İlâhî enbiyânın hürmetîçün,
İlâhî evliyânın hürmetîçün,
Husûsâ kim, habîbin Ahmed içün,
Visâlin yollarında erşed içün,
Azîzân-ı 'izâmın hürmetine,
Kerîmân-ı kirâmın hürmetine,
Celâlin bahrine sâlikler içün,
Cemâlin dürrüne mâlikler içün,
Bu kesretde olan envârın içün,
O envârda olan esrârın içün,
Kulun Nazmî'ye it ihsân-ı küllî!
Tecellî it, tesellî it, tevellî!
İdüb taklîdini tahkîka tebdîl,
Riyâsın hem hulûsa eyle tahvîl!
Mecâzî varlığın eyle hakîkat.
Göre "kesret" gözüyle rûy-i "vahdet"!
Bu dünyâda kemâle eyle mahzar!
Cinân içre visâle eyle masdar!
Ma'ârif tahtı üzre şâh eyle!
Hidâyet göklerinde mâh eyle!
Anı şems-i hakîkat eyle yâ Rab!
Nedîm-i bezm-i kurbet eyle yâ Rab!
Anı her lahza melhûz eyle yâ Rab!
Hatâlardan da mahfûz eyle yâ Rab!
Nebîlerle ola yâ Rabbi mahşûr!
Velîlerle ola yâ Rabbi manzûr!

Fî't-Târîh

(Mef'ûlü mefâ'îlü fe'ûlün)
Sad hamd o Hayy-i Lâ-Yezâl'e,
Kim, "vahdet"inin sivâ güvâhı! (şâhidi)
Minnet o Muvaffık u Mu'în'e,
Bu bendesinin olub penâhı!
"Etvâr"da bir risâle yazmak,
Tab'ıma gelürdü gâhî gâhî.
Âriflere ola şâhid-i hâl;
Sâliklerin ola resm-i râhı.
Yazıldı çizildi bu risâle,
Üç günde tamâm olub kemâ-hî.
Nâmında tefekkür eyler iken,
Geldi dilime bu "beyt-i şâhî":
Târîh-i tamâmı, ismi Nazmî.
"*Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*"!

Kaynakça

Bostancı, Ali Haydar, *Tasavvuf'ta Etvar-ı Seb'a Sofya'lı Bali Efendi'nin "Etvâr-ı Se'a"sı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996

Çelebioğlu, Amil, *Türk Edebiyatında Mesneviler*, İstanbul 1999

Çınar, Fatih, "Receb-i Sivasî ve Risale fî Usûli'l Halvetiyye", *Sufi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2012, c. 3, S. 6, s. 81-100

Işıtan, İbrahim, "Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkün Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb'a)" *Hikmet Yurdu*, Ocak - Haziran 2011, Yıl: 4, C. 4, Sayı: 7, s. 89-113

Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler enstitüsü, İstanbul 2015

Nazmî, Muhammed, *Hediyyetü'l-İhvân,* Süleymaniye Kütüphanesi, Râşid Efendi, No.: 495

____, *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî (yazma)*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, No.: 693

Nazmî Efendi, Mehmed, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat - Halvetîlik Örneği - Hediyyetü'l-İhvân*, Hazıralayan: Osman Türer, İnsan Yayınları, İstanbul 2005

Râşid Efendi, *Târîh-i Râşid*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1282, c. V

Sadeddîn, Müstakîm-zâde Süleyman, *Hülâsatü'l-Hediyye* (yazma), Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Şer'iyye, No. : 1082

Sağır, Cemile, *Şah Velî Ayıntâbî'nin Atvâr-ı Seb'a Rislesi (Metin-Tahlil)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2017

Sâlim Efendi, Kazasker, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul 1315

Şengün, Necdet, *Kuloğlu Şeyh İlyas Etvar-ı Seb'a (Nefsin Yedi Mertebesi)*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2013

Tatçı, Mustafa - Kurnaz, Cemal, *Tasavvufî Gelenekte Miyârlar ve Karabaş-ı Velî'nin Miyârı*, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001

Türer, Osman, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başkent Yayınevi, Ankara 1988

Uşşakî, Şeyh Abdullah Salâhaddîn ve Şeyh Abdurrahman Samî-i Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye (Uşşâkî Sâliklerinin Âdâbı),* Haz. M. Erol Kılıç, İstanbul 1998

Vassâf, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ (1-5)*, Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006

Zeyd B. Sabit'in Dil Öğrenmesi Meselesi Üzerine Bazı Mülahazalar

Ömer CİDE*

Özet

Zeyd b. Sabit, Medineli olup Neccâroğulları kabilesine mensuptur. Hz. Peygamber (sav) Medine'ye hicret ettiğinde on bir yaşındaydı. İnsanlar onu, küçük yaşına rağmen on altı sure ezberlediği için Hz. Peygambere takdim ettiler. Kaynaklarda aynı diyalogda Hz. Muhammed'in kendisinden Yahudi kitabesini öğrenmesini talep ettiği nakledilmektedir. Zeyd, on yedi/on beş gün gibi kısa bir sürede söz konusu dili öğrenmiştir.

Zeyd b. Sabit'in dil öğrenimini konu alan metinlerin içeriğiyle ilgili bazı problemler olduğu kanaatindeyiz. Bunlar; Hz. Peygamber'in dil öğrenmesini kendisinden ne zaman talep ettiği, bu kadar kısa sürede ilgili dili nasıl öğrendiği ve metinlerde geçen Süryanice/Yahudi Kitabesi/İbranice kelimelerinin aynı olup olmadığıdır. Ayrıca Zeyd b. Sâbit'in öğrendiği iddia edilen Farsça, Kıptice, Habeşçe ve Rumca dilleri de bu bağlamda sorunsal bir alan olarak durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zeyd b. Sâbit, Dil Öğrenimi, İbranice.

Some Remarks on Zayd B. Ṣābit's Language Learning

Abstract

Zayd b. Ṣābit is from Madina and belong to Banī Neccār tribe. When The Prophet immigrated to Madina, Zayd was eleven years old. People introduced him to The Prophet because he had memorized sixteen surah in spite of he is a little child. In the same dialogue, sources report that The Prophet wanted him to learn Jewish written language. Zayd learned the language in a few time like as 15/17 days.

We think that there are some problems with the content of the texts on Zayd b. Ṣābit's language learning. These problems: When The Prophet wanted him to learn the languge, how he learned this language in such a short time, and whether the Syriac/Jewish written language/Hebrew words in the texts are the same. In addition, the Persian, Coptic, Abyssinian and Greek languages, which are claimed to have learned Zayd, remain a problematic area in this context.

Keywords: Zayd b. Ṣābit, Language Learning, Hebrew

* Dr. Öğrt. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, omercide@kilis.edu.tr.

1. Zeyd b. Sâbit

Babası Sâbit b. ed-Dahhâk b. Zeyd olup Neccâroğullarına mensuptur. Neccâroğulları ise Medine'de bulunan iki büyük Arap kabilesinden biri olan Hazrec kabilesinin bir koludur. Annesinin adı Nevâr olup Neccâroğulları'ndan Malik b. Sırme'nin kızıdır. Babası Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden beş yıl önce meydana gelen Bu'âs Savaşı'nda ölmüştür. Zeyd b. Sâbit altı yaşındayken yetim kalmıştır (İbn Kuteybe, 1992:260). Kaynaklarda onun hicret öncesi çocukluk dönemiyle ilgili yetim kalışının dışında başka bilgi bulunmamaktadır. Doğumu ve Müslüman olması hicret sonrası bilgilerden hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Oğlu Sa'id'den dolayı künyesi Ebu Sa'id'dir. Ebu Abdurrahman olarak künyelendiği de rivayet edilmektedir (İbn Abdülberr, 1992: II, 537). Hz. Muhammed'in hicretinden beş yıl önce meydana gelen Bu'âs Savaş'ı ve hicret sırasında on bir yaşında oluşundan hareketle miladî 611 yılında doğduğu kabul edilmektedir.

2. Müslüman Olması

Zeyd b. Sâbit'in ne zaman Müslüman olduğuna dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte bazı rivayetlerden hareketle bu konuda bazı tespitlerde bulunmak mümkün gözükmektedir. Zeyd b. Sâbit, Hz. Muhammed'in hicret etmesinden sonra Medine'de ona ikram edilen ilk yemeğin kendisi tarafından götürüldüğünü bildirmektedir. Ayrıca kendisinin Hz. Muhammed'e tanıtıldığı sırada on altı sure bildiği aktarılmaktadır. Şayet söz konusu ezberleri hicretten önce yapmış ise Zeyd b. Sâbit'in Müslüman olmasını Mus'ab b. Umeyr'in Medine'de İslam dinini anlattığı döneme almak gerekir. Çünkü rivayetlerin ekseriyeti Zeyd b. Sâbit'in sureleri hicret öncesinde ezberlediğini ima etmektedir. Onun kabilesi olan Neccâroğullarından hicret öncesinde Müslüman olanların çok olması Zeyd b. Sâbit'i etkilemiş olmalıdır. Bütün bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda Zeyd b. Sâbit'in Müslüman olmasını hicret öncesine yerleştirmek daha makul durmaktadır. Hicret sonrası Müslüman olma ihtimali olsa dahi değişmeyen bir gerçek vardır ki; o da Zeyd b. Sâbit'in çocuk yaşta Müslüman olduğudur. Ömrünün kalan kısmını da Kur'an ve ilme adamıştır.

Erken yaşlardan itibaren Kur'an'ı ezberlemeye karşı olan ilgisi onu Kur'an hafızı yapmıştır. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde on bir yaşında olan genç sahabî Hz. Muhammed'e gösterilerek, Neccâroğullarından olan bu gencin on altı sure ezberlediği söylenmiştir. Hangi sureleri ezberlediğine dair bilgi verilmezken bu yaşta bir çocuğun kabiliyet ve gayretinden dolayı Hz. Muhammed'e durum bildirilmiştir. Zekâ ve ezber yeteneği, Zeyd b. Sâbit'i ileri dönemlerde Müslümanlar arasında önemli bir yeri olan vahiy kâtipliğine getirecektir.

Diğer ashab gibi Zeyd b. Sâbit de Hz. Peygamber ile olan hatıralarını canlı tutmuş, çocukluktan itibaren onunla ilgili hatıralarını hasretle yâd etmiştir. O, Ebu Eyüb el-Ensarî'nin evindeyken Hz. Muhammed'e giden ilk hediyenin kendisi tarafından götürülen bir tabak tirit olduğunu belirtmiştir (İzzüddin, 1993: I, 54). Hicretten Hz. Muhammed'in vefatına kadar Zeyd b. Sâbit, Hz. Peygamber ile zaman geçirmeye ve gelen vahyi ezberlemeye gayret göstermiştir. Hz. Muhammed'in hicreti esnasında okuma-yazma bilmediği anlaşılan Zeyd b. Sâbit, on altı sureyi dinleyerek ezberlemiş olmalıdır.

3. Zeyd b. Sabit'in Yabancı Dil Öğrenmesi

Zeyd b. Sabit'in ön plana çıktığı diğer bir alan ise yabancı dil öğrenmesidir. Zeki, dile yatkın ve güçlü bir hâfızaya sahip olması Zeyd b. Sabit'in Müslümanlar arasında önemli bir konuma yükselmesine sebep olmuştur. Bilindiği üzere Hz. Muhammed (sav) diplomatik ilişkilere önem verirdi. Medine'ye geldiği ilk andan itibaren çevre kabilelerle ve Yahudilerle yazışmaları olmuştur. Hz. Muhammed (sav) Zeyd b. Sabit'in dile olan yatkınlığını

bildiğinden dolayı ondan Yahudi yazısını öğrenmesini (İbranîce/Süryanîce) talep etmiştir. Teklifi kabul eden Zeyd, kısa sürede Mâsike medresesinde öğrenim görerek söz konusu dili öğrenmiştir (İbn Sa'd, 2001: IV, 307-308). Okuma-yazmanın oldukça sınırlı olduğu bir toplumda dil bilmenin çok önemli bir meziyet olduğu tartışma götürmez. Zeyd b. Sabit, Yahudilere gönderilen mektupları yazmış ve onlardan gelen mektupları da Hz. Muhammed'e (sav) okumuştur (Halebî, h. 1427: III, 458).

Kaynakların ekseriyetinde Hz. Peygamber'in (sav) Zeyd b. Sabit'ten Yahudi kitabesini/Süryanice öğrenmesini talep ettiği metin ile on altı sureyi ezbere bildiğinden dolayı Hz. Muhammed'e (sav) takdim edilmesi meselesini herhangi bir zaman belirtilmeksizin aynı metin içerisinde verilmektedir. Bu durumda iki fiilin meydana gelme mekân ve zamanı aynıymış gibi durmaktadır. Zeyd b. Sabit'in on bir yaşlarında olduğu bilgisi, zaman tespiti için en önemli belirleyici gibi durmaktadır. İyi bir tetkik yapılmayıp rivayetlerin olduğu gibi kabul edilmesi durumunda Hz. Peygamber (sav), Zeyd b. Sabit'ten hicretin başında Yahudi kitabesini/Süryanice'yi öğrenmesini talep ettiği anlaşılmaktadır. Bu istek üzerine o, on beş/on yedi günde Süryanice/İbranice dilini öğrenmiştir. Burada iki önemli sorun ortaya çıkmaktadır. Birincisi Hz. Peygamber (sav) Zeyd b. Sabit'ten dil öğrenmesini ne zaman istemiştir, ikincisi ise bir dilin öğrenilmesi bu kadar kısa bir sürede mümkün müdür? Hz. Peygamber'in, Zeyd b. Sabit'ten dil öğrenmesini talep etmesinin sebebi olarak Yahudiler ile yapılan yazışmalarda onlara güvenmemesi ve kendisine gelen bazı mektupların okunması olarak gösterilmektedir.

Hz. Peygamber'in (sav) Zeyd'den dil öğrenmesini ne zaman istemiştir, sorununu kısaca anlamaya çalışalım. Rivayetlerden hareket etmemiz durumunda bu talebin hicretin hemen akabinde gerçekleşmiş olması gerektiğini yukarıda belirtmiştik. Ancak bu durumun bazı açmazları bulunmaktadır. Birincisi Zeyd b. Sabit'in, Hz. Muhammed'e (sav) takdim edilmesi hicretin hemen başında gerçekleşmiştir. Metinde geçen dil öğrenme talebinin nedeni olarak Yahudiler'den gelen yazılar ve Hz. Muhammed'in (sav) onlara güvenmemesi olduğunu yazmıştık. Bu durumda Yahudilerle yazışma işinin daha önce başlamış olması gerekmektedir. Her ne kadar Medine Vesikası hicretin birinci yılında yapılmışsa da bunu karşılıklı bir yazışma olarak değerlendirmek uygun düşmemektedir. Ayrıca rivayet metninde Hz. Muhammed (sav) kendisine gelen bazı yazılardan bahsetmektedir. Dolayısıyla metinde kastedilen şey karşılıklı diplomatik yazışma olmalıdır. Henüz kuruluş aşamasında olan Medine devletinin diğer kabile ve devletlerle olan yazışmalarını daha sonraki bir tarihe yerleştirmek daha uygun durmaktadır. Ayrıca Yahudilere güvenmemesi meselesini de göz önünde bulundursak, Hz. Peygamber'in (sav) onları tanımış olması gerekmektedir. Bu tecrübenin oluşması için de onlarla belli bir ilişkinin yaşanmış olması gerekmektedir. Meselenin diğer sorunsal boyutu ise Zeyd b. Sabit kendi dili olan Arapçayı okuma-yazmayı bilmediği hâlde yabancı bir dili nasıl öğrendiğidir. Çünkü Zeyd b. Sabit Hz. Muhammed'e (sav) takdim edildiği zaman Arapça okuma-yazmayı bilmiyordu. O, kendi dilinde okuma-yazmayı Bedir savaşında esir olup fidye ödeyecek parası olmayan ancak okuma-yazma bilen kişilerin on Müslüman çocuğa okuma-yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılan kişilerden öğrenmiştir (Suheylî, 2000: V, 167). Bu durumda Zeyd b. Sabit'in kendi dilinde okuma-yazma bilmeden başka bir dili öğrendiğini kabul etmemiz gerekecektir. Muhal bir durum olmamakla birlikte insanın kendi dilinden önce başka bir dili kısa bir sürede öğrenmesi oldukça zordur. Ayrıca öğrenilen yeni dil, öğrenen kişinin dili ile kıyaslanarak öğretilmektedir. Ayrıca rivayetlerde Zeyd b. Sabit'in söz konusu dili öğrendikten sonra Yahudilerden gelen mektupları okuduğu ve onlara cevap yazdığı belirtilmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) diğer kabile ve devletlere mektupları Arapça yazdığı bilinmektedir. O zaman Zeyd b. Sabit'in Yahudi kitabesini öğrendiği zaman Arapça okuma-yazmayı bildiğini

kabul etmeliyiz. Kendi dilinde okuma yazmayı Bedir Savaşı'nda öğrendiğine göre Hz. Muhammed'in (sav) ondan dil öğrenmesini talep etmesini daha sonraki dönemlerde aramak gerekecektir. İbn Kesir, bu olay için hicretin dördüncü yılını vermektedir (İbn Kesir, 1988: IV, 91). Bu tarih hicret sonrası gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda daha makul gelmektedir. Buradaki sorun iki ayrı olayın aynı metinde verilmiş olmasıdır. Raviler, hadis metinlerinde geçen iki olayı Zeyd b. Sabit ile ilgili olmasından dolayı birlikte zikretmekten beis görmemişlerdir. Zaman ve mekânları farklı olan iki olayın tek bir metin içerisinde verilmiş olması, farklı zamanlarda meydana gelen iki olayın aynı anda meydana geldiği şeklinde yanlış bir algının oluşmasına sebep olmuştur. Zeyd, hicret esnasında on bir yaşında bir çocuk idi. Buna rağmen o, on altı sure ezberlemişti. Bundan dolayı onu Hz. Peygamber'e (sav) takdim etmişlerdi. Olayın gerçekleşme zamanı hicretin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonradır. Bu esnada Hz. Muhammed (sav) ondan dil öğrenmesini talep etmemiştir. Ancak daha sonra hâsıl olan ihtiyaçtan dolayı, zekâ ve kabiliyeti hakkında bilgisi olduğu Zeyd b. Sabit'ten söz konusu dili öğrenmesini talep etmiştir.

Zeyd b. Sabit'in dil öğrenmesiyle ilgili diğer sorun ise süre meselesidir. Rivayetlerde, onun dil öğrenme süresi olarak, ayın yarısı veya on yedi gün geçmektedir (Sicistanî, 2002: 36). Zeyd b. Sabit'in Süryanice/İbranice dilini on beş veya on yedi gibi kısa bir sürede öğrenmesi meselesine iki farklı yaklaşım olduğu görülmektedir. Birincisi Zeyd b. Sabit'in söz konusu dili/dilleri Hz. Peygamber'in talebi doğrultusunda mucizevî bir şekilde bu kadar kısa bir sürede öğrendiğidir. Bu doğrultuda Zeyd b. Sabit Farsça, Kıptice, Habeşçe ve Rumcayı da kısa bir sürede öğrenmiştir. Diğer yaklaşım ise Zeyd b. Sabit'in yetenek, zekâ ve hafızasını göz ardı etmeden bu öğrenmenin mucizevî bir şekilde değil de bazı kolaylaştırıcı nedenlerden kaynaklandığı yönündedir. Zeyd b. Sâbit'in söz konusu dili ayın yarısı veya on yedi gün gibi kısa bir süre öğrenmesi şaşılacak bir durum değildir.[1] Onun zekâ ve kabiliyetini göz ardı etmeden ilgili dili kısa sürede öğrenmesinin kolaylaştırıcı bazı nedenlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Araplar ile Yahudiler Medine'de bir arada yaşamaktaydılar. Zaten Arapça ve İbranice/Süryanice aynı dil ailesine mensup olduğu için fazlaca benzerliklerinin olduğu kabul edilmektedir. Dil yapıları, çekim kalıpları ve diğer birçok alanda benzerlikleri bulunmaktadır. Söz konusu benzerlik Zeyd b. Sâbit'in İbraniceyi kısa sürede öğrenmesine yardımcı olmuştur. Bununla birlikte bir arada yaşamalarından kaynaklı şehirde konuşulan dillere iki tarafın da aşina olduğu gerçeğidir. Özellikle Zeyd b. Sâbit'in, Yahudilerin eğitim kurumuna gidip, bir engelleme ile karşılaşmadan öğrenim görmesi Yahudiler ile olan iyi ilişkileriyle açıklanabilir. Muhtemeldir ki, Hz. Peygamber, onun zekâsını da göz ardı etmeden, Yahudiler ile olan iyi ilişkilerinden dolayı bu görev için Zeyd b. Sâbit'i uygun görmüştür. Bunun yanında Zeyd b. Sâbit'in çocukluğunun Yahudi çocuklarının arasında geçtiği hatta Yahudi geleneğine göre erkeklerin saçlarını örerek yan taraflarına sarkıtma geleneğine uyarak onun da saçlarını aynı şekilde yaptığı nakledilmektedir.[2] Bu durumda Zeyd b. Sâbit'in Yahudilerle içli dışlı olması Yahudi diline aşina olduğunu akla getirmektedir. Bundan ötürü, Hz. Peygamber'in kendisinden öğrenmesini talep ettiği dili uzun olmayan bir sürede öğrenmiştir.

Konuyla ilgili farklı bir yaklaşım olarak: Yahudilerin yazışmalarında Arapçayı İbranice harflerle yazdığı bilgisinden hareketle Zeyd b. Sâbit'in öğrendiği şey dilin tamamı değil harflerin öğrenilmesi şeklinde yorumlar bulunmakla birlikte[3] henüz bunu kanıtlayacak delil olmadığından bu iddiaya ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Çünkü Yahudilerin bu şekil olan

[1] Sicistanî, *Kitabü'l-Musahif*, 36.
[2] Ahmed b. Hambel, *Müsned*, VI, 398.
[3] Meral, Yasin, *Ortaçağ Yahudileri Arasında Judeo-Arabic Kullanımı*, 319.

yazılarına dair tespit edilen en eski yazı yaklaşık 800'lu yıllara aittir. Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminde Yahudilerin bu yazıyı kullandığını kanıtlayan herhangi bir delil şimdilik bulunmamaktadır. Ayrıca şunu unutmamak gerekir ki, burada öğrenilen şey bir dilin bütün incelikleri değil, gelen ve giden mektupların okunup yazılması meselesidir. Bunun için büyük bir kelime hazinesine ve dilin detaylı bir şekilde öğrenilmesine ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu düşünceyi destekleyen bazı rivayetlerde Yahudi yazısı yerine, Yahudi dilinde bazı kelimeleri öğrendiği geçmektedir.[4]

Yahudi yazısı dışında (İbranice/Süryanice) Zeyd b. Sâbit'in başka dilleri bildiği, Hz. Muhammed'e gelen mektupları okuduğu ve onun gönderdiği mektupları yazdığı şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu diller, Farsça, Kıptice, Habeşçe ve Rumca'dır. İddiaya göre Zeyd b. Sâbit, Farsçayı Kisra'nın elçisinden, Rumcayı Resulullah'ın hâcibinden, Habeşçe ve Kıpticeyi Allah Resulü'nün hizmetçilerinden ve Medine'ye gelen misafirlerden öğrenmiştir.[5] Bu dillerden gelen mektupların Zeyd b. Sâbit tarafından okunduğu yönünde bilgiler sonraki kaynaklarda geçmektedir. Hz. Peygamber'in bütün mektupları Arapça yazdığı bilinmektedir. Dolayısıyla kendisine gelen mektuplar da gönderilen bölgenin diliyle olmuştur. Temasa geçtiği kabilelerin büyük çoğunluğu Arapça dilini bilmekteydiler. Dolayısıyla onlardan gelen mektupların okunmasında sıkıntı olmamıştır. Hz. Muhammed'in bu anlamda çekindiği topluluk Yahudilerdir. Onların yazısını öğrenmesi dışında Zeyd b. Sâbit'ten başka bir dil öğrenme talebi olduğuna dair bilgiye rastlayamadık. Ayrıca Hz. Peygamber'in yanında Farsça bilen Selman-ı Farisî, Rumca bilen Suheyb-i Rumî bulunmaktaydı. Söz konusu iki sahabî de Allah Resulü'nün itimat ettiği kimselerdi. Farsça ve Rumca gelen mektupları okuyacak tercümanlar bulunurken bu iş için Zeyd b. Sâbit'e müracaat etmesi pek makul durmamaktadır. Ayrıca Farsça ve Rumcadan Hz. Peygamber'e mektup geldiğine dair bir kayda da rastlayamadık. Zeyd b. Sâbit'in bu dilleri öğrendiği var sayılan kişilerin kimlikler pek makul durmamaktadır.

İlk dönem Hadis ve Siyer kaynaklarında söz konusu dilleri öğrendiğine dair bilginin olmayışı, Yahudi kitabesi veya Süryanice öğrenmesi dışındaki dilleri öğrendiğine dair bilgilere ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir.

Zeyd b. Sâbit'in öğrenmiş olduğu dil için farklı isimler söylenmekle birlikte hepsinin aynı dili işaret ettiğini söyleyebiliriz. İbranice ve Yahudi yazısı diye geçen iki kelimede zaten bir sorun gözükmemektedir. Süryanice kelimesi bazı karışıklıklara neden olmuşsa da aslında bu kelimenin de işaret ettiği dil Yahudilerin kullanmış olduğu dilin ta kendisidir. Hz. Peygamber döneminde Medine'de bulunan Yahudiler, Aramice konuşmaktaydılar. Bu kelime Arapçaya tercüme edildiğinde Süryanice diye çevrilmektedir (İbn Meymun, 2019:131). Bu durumda Süryanice ile farklı bir dil kast edilmeyip Yahudilerin kullandığı dil kastedilmiştir.

Sonuç

Zeyd b. Sabit, Yahudi dilini hicretin 4. yılında Hz. Peygamber'in talebi doğrultusunda 15 (veya 17) gün gibi kısa bir sürede öğrenmiştir. Bu öğrenme mucizevî bir şekilde olmayıp bazı kolaylaştırıcı sebeplere dayanmaktadır. İki dilin çok fazla ortak yönünün bulunması, Zeyd b. Sâbit'in çocukluk döneminde Yahudi çocuklarının arasında fazlaca zaman geçirmiş olması ve Araplarla Yahudilerin Yesrib'de birlikte yaşamış olmaları iki tarafın da birbirlerinin diline aşina olmasını sağlamıştır. Bu sayede Zeyd, herhangi bir sıkıntı yaşamadan onların eğitim kurumuna gidip, dillerini öğrenmiştir. Hz. Peygamber'in Zeyd'i tercih etmesinin sebebi onun zekâsı ve Yahudilerle olan iyi ilişkisinden kaynaklanmış olmalıdır.

[4] Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, IV, 365.
[5] İbn Abdürebbih, *İkdü'l-Ferîd*, IV, 244.

Zeyd b. Sâbit'in Rumca, Farsça, Kıptice ve Habeşçe öğrendiğine dair rivayete ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Bu bilginin ilk hadis ve siyer kaynaklarında bulunmayışı ve Zeyd'in kendilerinden dili öğrendiği iddia edilen kişilerin kimliklerinin makul olmayışı bizi bu sonuca götürmektedir.

Kaynakça

Halebî, Ali b. İbrahim b. Ahmed (H. 1427). Siretü'l-Helebîyye, I-III, Beyrut:

Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye.

İbn Abdilber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillah (1992). el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashab, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Cîl.

İbn Abdürebbih, Ebu Ömer, Şehabbüddin Ahmed b. Muhammed (H. 1404). el-İkdü'l-Ferid, I-VIII, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (1988). el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XIV, Beyrut: Dâr-ü İhya-i't-Turassi'l-Arabi.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (1992). el-Mearif, Kahire: el-Heyetü'l- Mısriyyetü'l-Ammetü'lil-Kitab.

İbn Meymun, Delaletü'l-Hairîn (2019) Çeviren: Osman Baydar, Özcan Akdağ, Kayseri: Kimlik Yayınları.

İbn Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed (2001). et-Tabakâtü'l-Kübrâ, I-XI, Kahire: Mektebetü'l-Hancı.

İzzüddin, Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim (1993). Muhtasarü'l-Kebîr fi Sireti'r-Resul, Umman.

Meral, Y. (2012). Ortaçağ Yahudileri Arasında Judeo-Arabic Kullanımı, Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu 18-19 Şubat, s. 319-332, Ankara.

Sicistanî, Ebu Bekir b. Davud (2002), Kitabü'l-Musahif, Kahire: el-Faruk el-Hadis.

Suheylî, Ebu Kasım Abdurrahman b. Abdullah (2000), Ravdatü'l-Ünüf fi Şerhi's- Sireti'n-Nebevîyet-i li İbn Hişam, I-IIV, Beyrut: Dar-ü İhyaü't-Tirasi'l-Arabî.

Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk (1998), Sünen, I-VI, Beyrut: Darü'l-Ğarbî İslamî.

Dini Ve Ahlaki Değerlerin Duygularla İlişkisi

Ömer DEMİR[*]
Zeynep BEKTAŞ[**]

Özet

Dini ve ahlaki değerlerin kaynağının bilinmesi ve doğru temellendirilmesi değerler eğitimi açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda evrensel olan insan duyguları ile değerler arasında çok yönlü ilişki söz konusudur. Bir taraftan duygular değerlere kaynaklık ederken diğer taraftan değerler de olumlu ve olumsuz duyguların düzenlenmesinde etkili olurlar. Duygular; herhangi bir durum, olay, kişi veya varlığa karşı duyulan olumlu veya olumsuz tepkiler olarak tanımlanabilir. İçinde değer barındıran olumlu duygular insanların tüm varlık âlemi ile ilişkilerini düzenleyerek sahibini barış ve huzur dolu bir hayata taşırken olumsuz duygular ise insanın hayatını çekilmez duruma sokarak tüm ilişkilerini bozar. Bu nedenle olumlu duygular ile değer ifade eden kavramlar birbirlerinin yerine rahatlıkla kullanılabilmektedir. Örneğin adalet, merhamet, sabır, sevgi, saygı gibi kavramlar hem duygu hem de değer yüklü olabilmektedir. Duygularla dini ve ahlaki değerler arasındaki ilişkinin ortaya konması dini duygu ve değerlerin doğru anlaşılmasına, eğitim ve öğretim ortamlarına doğru bir şekilde taşınmasına katkı sunabilir. Literatür taraması yöntemi kullanılan araştırmada temel dini kaynakların kullanılması yanında eğitim bilimleri ve diğer sosyal bilimlerin verilerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Değer, Duygu, Değer-Duygu İlişkisi.

Relationships of Religious and Moral Values With Emotions

Abstract

It is extremely important in terms of values education that the sources of religious and moral values are known and they are founded correctly. So the all-purpose relationship is present between the universal people's feelings and the values. As the feelings are the source of values, they are effective in the regulation of positive or negative feelings in the values. The feelings can be described as the positive or negative reactions which are felt against any situations, events, persons or existences. The positive feelings including the value takes the people to the life full of peace and tranquility by regulating their relationship with all of living creature's world as the negative feelings ruins all of the relationships by making the people's life unpleasant. Thus, the concepts stating the positive feelings and value can be easily used instead of each other. For example, the concepts such as justice, mercy, patience, love, respect can include both of feeling and value. It can contribute to that the religious feeling and values are correctly understood and taken to the education environment that the relationship between the religous and moral values with the feelings are revealed. In the research that the literature reivew method is used, the data of pedagogy and other social sciences were used with the use of main religous sources.

Key Words: Value, Feeling, Value-Feeling Relationship.

[*] Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. odemir@bayburt.edu.tr
[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. bektaszeynep020@gmail.com

Giriş

Felsefe, din, psikoloji gibi birçok alanın ortak konularından biri olan değer ve duygu hakkında geçmişten günümüze kadar birçok tanım yapılmıştır. Değerler; insanın nasıl davranması gerektiğini belirleyen, bireyin kendisiyle ve çevresiyle etkileşiminde önemli rol oynayan, olayların ve durumların iyilik derecelerini ifade etmeye yarayan ferdi veya toplumsal normlardır. Nesneler dünyasına ait herhangi bir varlığı doğru-yanlış, güzel-çirkin, iyi-kötü şeklinde nitelendirirler. Aynı zamanda değer, insanların hayatına yön veren tercih ve eğilimlerinin şekillendirilmesinde önemli bir etkendir.

Değerler; dini, ahlaki ve sanatsal yani estetik değerler olmak üzere üçe ayrılır. Her değer kendi ait olduğu alana dair fikir üretir. Ancak bu durum, değerlerin birbirinden tamamen bağımsız düşünüleceği anlamına gelmez. Çünkü onlar doğası itibariyle birbiriyle sıkı bir ilişki içindedirler. Bu noktada ahlaki değerlerin, dini değerlerle aynı kavramları ifade ettiklerini görmekteyiz. Fakat dini değerler yalnızca belli bir inancın mensuplarında bağlayıcılık gösterirken; ahlaki değerler inançlı veya inançsız her insanın ortak kabulüdür. Örnek olarak; doğruluk, dürüstlük, erdemlilik, adalet, sevgi, saygı, şehitlik, gazilik, vatan sevgisi, özgürlük ve bağımsızlık gibi kavramları sayabiliriz.

Değerleri oluşturan kaynaklar içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayrılabilir. Vicdan, duygular ve akıl içsel kaynaklar; bilgi, kültür, din, ahlak ve toplum ise dışsal kaynaklar olarak kabul edilebilir. Değerin içsel kaynaklarından biri olan duygular ise iç ve dış çevrede yaşanılan türlü durumlar karşısındaki etkilenme sonucu bir tepki olarak ruhsal hal ve eğilimlerimizin dışa vurmasıdır. Duygu ve heyecanlar, olumlu ve olumsuz iç yaşayışlar olup bir hedefe yönelme ya da hedeften kaçınma yönünde davranış ve tutumlara yol açarlar (Kula, 2015: 206-207).

Değer ve duygu kavramlarının birbiriyle ilişki içerisinde oldukları yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu bağlamda bu iki soyut kavramın birbiriyle nasıl bir etkileşiminin olduğunun ve ortaya çıkan bazı soruların cevaplarının anlaşılması önem kazanır. Temel soru dini ve ahlaki değerlerin duygularla nasıl bir ilişkisi olduğu ve bu iki kavramın birbirini ne ölçüde etkilediğidir. Bunun yanı sıra dikkat çeken diğer bir husus ise bazı kavramların hem duygu hem de değer yüklü olmasıdır. Böyle bir kategorize ortaklığının mümkünatı nasıl izah edilebilir?

1. Değer

Günlük hayatta sıkça kullanılan "değer" kelimesi, sözlükte "Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet"(Toparlı, 2005:483) şeklinde tanımlanmaktadır. Kelime kökeni açısından ele alınacak olursa, "arete" yani değer kavramı Grekçe bir kelime olup, vasıf, meziyet, üstünlük gibi anlamlara gelmektedir. Fiil hali "aresko" ise, iyi yapmak, becermek, halletmek, düzeltmek, iyi hale getirmek; kişiler hakkında kullanıldığında ise gönlünü almak, yatıştırmak, razı etmek; edilgen halinde gönlü alınmak, ses çıkarmamak, rıza göstermek; hoşa gitmek, hoş gelmek, sevindirici olmak, beğenmek, hoşlanmak anlamlarında kullanılmaktadır. Türkçede ise "teğmek" sözcüğünden gelen, "dokunmak, değmek" manasındaki "değer" kelimesi, anlam genişlemesi ile bir objenin dengi, karşılığı, ederi demektir (Bircan, Dilmaç, 2015:11).

Literatürdeki değer tanımlarına bakacak olursak Fersahoğlu ve Demir'e (2014) göre değer, toplumdaki bireyler tarafından kabul gören ve devam ettirilen duyma, düşünme ve davranmanın ölçütleridir. Durumların ve fiillerin doğru-yanlış, güzel-çirkin, iyi-kötü olarak nitelendirilmesine olanak sağlayan kurallardır. Bireyler dünyaya geldiklerinde değerleri oluşumlarını tamamlamış halde bulurlar. Farklı bir tanımda ise değer, bir toplumda

psikolojik, sosyal ve estetik sebeplerle önemli olduğuna inanılan bir vasıf şeklinde açıklanmaktadır.

Demir (2015) ise değerin, herhangi bir varlığın ait olduğu alan ve o alandaki diğer varlıklar içindeki konumu olduğunu söylemiştir. Ona göre tek başına bir şeyin varlığının değeri yoktur. Ona değer yükleyen onun insanla etkileşimi ve insan için ifade ettiği manadır. Değer bir obje ile onunla temas kuran subje arasındaki ilişkiden ortaya çıkan ilgidir. Bu ilgi sayesinde akıl bir şeye yaklaşma ya da ondan uzaklaşma eğilimi içerisinde olur. Bu ilgi beğenme, isteme, takipçisi olma, kendini bir şeye yakın hissetme veya hissetmeme eğilimidir. Bu eğilim değeri meydana getirir. İnsan yaşamının olmazsa olmazı değerlerdir.

Toplumsal boyutta ise değer; "toplumların varlığı, işleyiş düzenini ve devamını sağlamak ve sürdürmek için gerekli olduğu kabul edilen ortak düşünce, ahlaki ilke ve inançlardır. Değer insanın kendisine, diğer insanlara, varlıklara ve Allah'a verdiği önemdir. İnsanın bilgilerini düzenleyen doğruluk değerleri, ahlakını düzenleyen iyilik değerleri, pratik hayatını düzenleyen yararlılık değerleri ve estetik hayatını düzenleyen güzellik değerleri vardır. Ancak bu değerleri ortaya koyan, bir şeyi iyi, güzel ve doğru yapan insandır. Değer kavramı, insanın yapısal özellikleri neticesinde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bir sonuçtur. Değer genellikle eşya olay ve olguları niteleyen olgulardır." (Demir, 2015:215).

1.1. Değerin Kaynakları

İnsanlığın temel olgularından biri olan değerlerin kaynakları içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayrılır. İçsel kaynaklar bireyin kendi fıtratından kaynaklanırken; dışsal kaynaklar birden fazla etkenle oluşabilmektedir. Vicdan, duygular ve akıl içsel kaynaklar; bilgi, kültür, din, ahlak ve toplum dışsal kaynaklar olarak kabul edilebilir.

Değerlerin içsel kaynaklarından biri olup değer oluşumunda önemli rol oynayan vicdan; bireysel değerlerin hem kaynağı hem de sorgulayıcısıdır. Demir(2019) vicdanı; Allah'ın insana verdiği, iyi ve kötüyü birbirinden ayırmaya yarayan bir özellik şeklinde ifade etmiştir. Bu nedenle bireye göre değer ifade eden herhangi bir kavramın, vicdanının süzgecinden geçtiği söylenebilir. Öte yandan vicdan bireylerin bir davranışının hem öncesinde hem de sonrasında uyarılarda bulunur. Çünkü vicdan, her fiilin takipçisi ve şahididir (Arslan, 2018:88). Bu aralıksız sorgulama mekanizması sayesinde insan, davranışlarını daha kontrollü bir şekilde yapmaya özen göstererek değerlere uygun hareket etmiş olur.

Vicdanın kaynağı ise duygulardır. Hatta vicdanın bir duygu şeklinde tanımlandığı da görülmektedir: "Vicdan kişinin gönlünde beliren, iyiye yöneltip kötüden uzaklaştıran gizli bir duygudur" (Arslan, 2018: 88). Bu tanımdan yola çıkarak dolaylı olarak duyguların değerlere kaynaklık ettiği sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca insan dünyayı duygularıyla anlamlandırır. Bu anlamlandırma sürecinde kendisinde olumlu duygu uyandıran durumlara değer yüklerken, olumsuz duygular hissettiren durumları değersiz görür. Bu insanların fıtratında olup doğuştan gelen bir mekanizmadır. Örneğin; bir evlat, annesine duyduğu sevgi duygusundan kaynaklı olarak ona merhametli davranmayı değerli bulur.

Değerlerin oluşumunda duygular kadar aklın payı da vardır. Hayata ve olaylara karşı geliştirdiğimiz somut olmayan çıkarımlar değerlerin verilerini meydana getirir.(Yüca, 2018: 13). Bu veriler sayesinde değerden söz edebiliriz. Bu verileri oluşturmasının yanı sıra farklı değer kaynaklarının ortaya çıkardıkları değerlerin birey tarafından anlaşılıp benimsenmesi sürecinde de akıl önemli rol oynar. İnsanlar temel ahlaki kuralları vahiyden önce aklı ile kavrar. Zira vahiy öncesinde bu ilkeler akıl ile bulunmuştur. İnsan aklı iyiyi kötüden, yararlıyı zararlıdan ayırabilme yeteneğine sahiptir. Bu nedenle aklın değerleri belirleyebilmesinden

söz edilebilir. Maturidi bu tür değerleri mutlak değerler şeklinde adlandırmaktadır (Yüca, 2018: 21-22).

Aklın ürettiği bilgi de değerlere kaynaklık eden diğer bir unsurdur. İlk insandan beri kümülatif bir şekilde yığılıp nesilden nesile aktarılan sonsuz ve çeşitli bir bilgi birikiminden söz edilebilir. İnsanlar bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde bu bilgiler sayesinde hayatlarını sürdürür. Yaşamın her alanında olduğu gibi değer oluşumunda da bu bilgi birikiminden yararlanılmaktadır. Değerler milletlerin tarihi ve kültürel yaşantılarının birikmesi ile meydana gelir (Ertürk, 2019:9). Bilgilerden değer üretimi sürecinde her bilginin kendi alanında değer ürettiği söylenebilir. Örneğin; ahlaki bilgi, ahlaki değerlere; vahiy, dini değerlere; sanatsal bilgi ise estetik değerlere kaynaklık eder.

Değerler iyi-kötü ve doğru-yanlış ayrımını yapan ölçütler olmasının yanı sıra yaşatıldığı kültürde neyin önemli olduğunu ve neyin tercih edildiğini gösteren imarelerdir. Kültürel unsurlardan biri olan değerlerin öğrenilmesi de tıpkı inançlar gibi çocukluk döneminden başlar (Yüca, 2018: 12). İnsan doğduğunda kültürü hazır biçimde bulur ve yaşamı boyunca onunla etkileşim içinde olur. Oluşumu yıllarca süren kültür, içerisinde değerleri de barındırır. Kültür insanların bu değerlere ulaşmasında önemli bir faktördür.

Değerlerin kültürle ilişkisi hususunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. İlk görüşe göre değerler kültürlere göre değişiklik gösterir; insanların yaşadıkları ortama, kültürlerine ve fıtratlarına göre şekillenen kişisel ve toplumsal tercihlere göre değişir (Bircan vd, 2015: 17). Bu görüşe karşılık değerlerin genel geçer ve sabit olduğunu savunan yaklaşım mevcuttur. Bu görüşe göre bütün değerler, bireysel ve sosyal etkilerden uzak olarak kendi başına iyi-kötü, güzel-çirkin veya doğru-yanlıştır.(Bircan vd, 2015: 18). Bu görüşlerin yanı sıra daha bütünleyici bir bakış açısıyla her toplum kendisine özgü bir kültüre sahip olduğu için kendine ait birtakım değerleri olduğu gibi bazı kültürlerle de ortak değerlere sahip olduğu söylenebilir. Yani birtakım değerler toplumdan topluma değişiklik gösterirken, bazı değerlerin bazı toplumlarda ortak olduğu görülmektedir. Hatta bireylerin kendilerine göre değer ifadeleri de olabilir. Ayrıca değerin özüne göre belirlenen farklı bir bakış açısına göre salt halde insanların yaratılışlarının birbiriyle aynı olmadığı açısından bakıldığında iyi-kötü, güzel ve çirkinin anlamında farklılık tespit edilmektedir. Buna ek olarak, hakkaniyetli olmak, iyilik yapmak, cömertlik gibi değerlerin iyi olduğu fikrinde bir çelişkinin olmaması ise beşer türünün, diğer varlıklardan farklı olarak temelde ortak bir fıtrat üzere yaratılması şeklinde izah edilebilir (Tuğral, 2018: 31).

Din, bireye kendi olma süreci boyunca kendini konumlandırmasına fırsat verecek kriterler oluşturur, bu sebeple din, gerçekliği kendine göre izah ederek bir fonksiyonu da tamamlar, bunun yanında insana yaşamı boyunca kılavuzluk yapar. Yani dinler bu fonksiyonları gereği o dini kabul edenlerin belli başlı değerlere sahip olmalarını teşvik eder. Dinin bu işlevi sayesinde çoğu insan temel değer prensiplerini dinde bulur (Kula, 2015:205). Değer üretmede dışsal kaynaklardan biri olan din; Yaratıcı'ya kulluk ve manevi âleme iman konusunda her bireyin ve her toplumun izlediği yol farklılık gösterebilir (Sami, 2015: 259). Hökelekli'ye göre insanlar salt iyi tabiatında değildir. İyi ve kötü özellikleri ile bütün olarak var olan insanın, bir dış etken olmaksızın iyi olanı tercih etmesi oldukça zordur. Seçim hürriyetine sahip bir şekilde yaratılan beşer, dünyaya başıboş olarak bırakılmamış, tercihlerini olumlu yönde kullanması için ona vahiy ile yol gösterilmiştir (Ertürk, 2019: 11). Bu durum vahyin dış desteğinin ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Dinin değerle alakası genelde ahlakın din ile olan alakası düzleminde düşünülmüştür (Yüca, 2018: 21-22). Din ve ahlak birbiriyle ortak bir alan gibi görülse de aralarında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Dini değerler sadece belli bir dinin mensubu olan insanlar

açısından bağlayıcı iken; ahlakın ürettiği değerler inançlı-inançsız her insanın ortak ihtiyacı ve kabulü olduğu için daha evrenseldir. Ahlaki değerlerin anlaşılmasında ve hayata aktarılmasında önemli ve ilk etken yalnızca din değildir; varoluş, mizaç, huy ve fıtrat da etkilidir (Arslan,2018: 87).

Değerlerin günlük hayatta uygulanmasında örnek alma ve taklit etme oldukça önemlidir. Mesela, yaşça büyük birine saygı gösterme eylemi çocuklar tarafından örnek alınır veya aynen uygulanır. "Dolayısı ile sosyal öğrenme kuramının temel hipotezleri dikkate alınarak, değer yargılarının bireyin yetişip büyüdüğü çevreden beslenerek biçimlendiği söylenebilir." İnsanlar, değerleri öncelikle ailesinden, daha sonra ise yakından uzağa doğru çevresinden öğrenir. İkamet edilen çevre bireyin edindiği ahlaki değerlerin şekillenmesine ve kuvvetlenmesine olanak sağlar (Yüca, 2018: 13-14).

1.2. Değerlerin özellikleri

İnsan diğer varlıklardan farklı olarak hem değer ortaya koyabilen hem de ortaya konulmuş değerleri fark eden yegâne varlıktır (Bircan vd, 2015: 7). Dolayısıyla her insanın benimsediği birtakım değerler vardır. Bu değerler, genel olarak herkesin takdir ettiği ve onayladığı normlar olduğu için baskı ve zorlamaya gerek kalmadan toplumun çoğunluğu tarafından uygulanır. Bu nedenle toplumun bir kısmına değil tamamına aittir. Buna karşılık değerlerin bireysel olduğunu savunanlar ise değerlerin bir tercih sonucu olduğunu, bu yüzden de kişiden kişiye ve toplumdan topluma değişiklik gösterdiğini iddia etmişlerdir (Yüca, 2018: 13).Ayrıca insanların yaşadığı topluma, hayat algılarına, yaşlarına ve inançlarına göre değerlere yüklediği anlamlar çeşitlilik arz edebilirken; bireylerde olduğu gibi toplumların da değerlerin içini dolduruş tarzları farklılık gösterebilmektedir. Bunun en büyük etkeni ise toplumu oluşturan bireylerin ortak coğrafyaya ve tarihe ait olmaları sebebiyle belli bir toplum algısına sahip olmalarıdır.

Değerlerin oluşumu uzun asırlara tekabül eder, değerler dinamiktir, onlara devamlı bir ekleme yapılırken bazen de onlardan bir şeyler kopabilir. Fakat bu farklılaşma ve ilerleme süreci gözle görülen süreç içinde oldukça yavaş olur. Bunun nedeni 'değerler bütünü' olarak adlandırılan kültürün doğası itibariyle yavaş oluşum göstermesidir. Ayrıca kültür, değerlerden oluşur ve insanlar tarafından yaşatılır. Bu yönüyle değerlerin toplumun kimliği olduğu söylenebilir (Kuzudişli, 2019).

Değerler, bireylerin eylemlerinde ve düşüncelerinde değişmeyen bir sistem oluşturarak ortaya çıkan kültürel unsurlar bütünüdür. Yani hem bireylerin fikirlerini, eylemlerini ve bakış açılarını etkiler hem de ait oldukları toplumların geleneksel kurallarıyla etkileşim içindedir. Bu değerler devamlı ve özneldir, tıpkı inançlar gibi üç boyuta sahip oldukları söylenebilir. Bu üç boyut, bilişsel boyut, duyuşsal boyut ve davranışsal boyuttur (Yüca,2018: 9-11).

Değer, kişinin yeteneklerinin, kendini gerçekleştirmiş bir birey olma kapasitesinin ortaya çıkmasına olanak sağlayan, yaşamı nitelikli hale getiren ve şahsiyetimizin merkezinde olan anlamsal, tinsel bir kavramdır. Birey ve toplum tarafından onaylanıp benimsenen bütünleştirici olgulardır. Bilinci ilgilendirdiği gibi hisleri ve coşkuları da ilgilendiren kıstaslardır. İnsanın bilincinde yer edinen ve hareketlere yön veren güdülerdir (Yüca, 2018: 12-13).

1.3. Değerlerin İşlevleri

Felsefe, sanat, din ve finans gibi birçok alanın ortak konusu olan değerin işlevleri yadsınamaz ölçüde fazladır. Değerler, kişileri ve durumları değerlendirmede yararlanılan kıstaslar içinde ilk sırada bulunur (Avcı, 2013: 94).

Değerler, birey ve toplumların sürekli hale getirmek istedikleri kuralları ifade ederler. İnsanlar şeylere ve durumlara karşı bir fikre ve daha kapsamlı ifadeyle dünya görüşüne değerler vasıtasıyla sahip olurlar. Ortak dünya görüşünde olan insanlar birleşerek, toplulukları ve ulusları meydana getirir. Yani, insanları anlamsız bir yığınken onları bütünleştirip anlamlı bir topluluk haline getiren en önemli etken, onların edindikleri değerlerdir (Fersahoğlu, Demir, 2014: 90). Bunun en büyük şartı ise bu ortak değerlerin paylaşılmasıdır. Aksi durumda paylaşılmayan değerler toplumsal bütünleşmeyi sağlayamaz.

Değer konusu insanlığın temel sorunlarından biridir. İnsan herhangi bir şekilde değer üretmeden varlığını sürdüremez. Hayat insanı sürekli tercihler yapmaya, olay ve durumlar hakkında iyi, doğru, yanlış, güzel, çirkin gibi değer ve estetik yargılarda bulunmaya zorlar. İnsan, varlık hakkında bilgi sahibi oldukça, bilgisini kendisine göre değerler sınıflamasında kıymetlendirir. Böylece varlığa; faydalı, iyi, güzel ve hoş gibi değerlendirmelerde bulunur. Değer yalnızca insana ait bir olgudur. Değerler, davranışlara kaynaklık eden, onları yönlendiren ve yargılamaya yarayan vasıtalardır. Buna ek olarak değerler; bireylerin neye ehemmiyet verdiğini göstererek istekleri, tercihleri, arzu edilen ve edilmeyen durumları meydana getirir. Bu sebeple değer, belirli bir durumu bir diğerine tercih etme eğilimi olarak tanımlanabilir (Demir, 2015: 215).

Değerler, toplumu oluşturan bireylere, nelere ehemmiyet verilmesi, nelerin seçilmesi gerektiğini yani yaşamını nasıl sürdürebileceğini gösteren olgulardır. Yalnızca beşere özel olan, onu gerçek anlamda insan yapan ve diğer bütün mahlûkattan ayıran bir niteliğe sahip değerler aynı zamanda kişinin amaçlarına uygun olarak kendini gerçekleştirebilecek hale ulaşmalarına yardımcı olmaktadır (Yüca, 2018:11).

Değer sorunun toplum bilimcilerin araştırmalarına konu olmasının nedeni değerlerin, bireyin davranış ve tutumlarının oluşumundaki etkisidir. Buna ek olarak, sürekli bir değişim ve gelişim içinde olan dünyada eski düzenin yerine gelen sosyal düzenin normal bir şekilde sürdürülmesi için aynı uyumun değerler ve bu yeni düzen arasında da olması gerekir. Ayrıca değerlerin toplumsal düzenin oturması noktasında kültürü oluşturma etkisi oldukça büyüktür (Yüca, 2018:11).

Yavuz (2007) değerin üç tane işlevi olduğunu iddia etmiştir. Bunlardan ilki kültürel subjenin sürekliliği, ikincisi varlıkların zaman ve mekân içerisinde ortaya çıkması ve son olarak kültürel kimliğin oluşmasında rol oynamasıdır. Doğanay (2006) ise değerlerin; öngörülen tehlikeye karşı korunma, gelişimi desteklemede rol oynama ve sosyal yapıya ayak uydurma biçiminde üç temel görevinin olduğunu söylemiştir. Toplumsal değerler belirli toplumsal sonuçlara sebep olur. Bu sonuçlar, toplumsal değerlerin asıl fonksiyonları diye kabul edilir. Bu fonksiyonları Fichter (2011) şöyle ifade etmektedir:

a. Değerler, kişilerin ve oluşturdukları ilişkilerin toplumsal değerinin ölçülüp sorgulanmasında bir araçtır. Tabakalaşmayı mümkün kılar. İnsanın, çevresindekiler nazarında konumunu fark etmesine olanak sağlar.

b. Değerler, bireylerin odaklarını mühim ve yararlı sayılan maddî kültür nesneleri üzerine çeker. Kıymetli bir obje, birey ve toplum için her zaman en iyiyi ifade etmeyebilir.

Ancak o objenin toplum tarafından kıymetli sayılmasının, o obje uğruna gayret gösterilmesine sebep olduğu da inkâr edilemez.

c. Değerler, bütün toplumlardaki istenilen fikir üretme ve davranma usullerini ortaya koyarak gösterir. Toplumsal açıdan benimsenen davranışı belirler. Bu belirleme sonucunda kişiler de davranışlarını, tutumlarını ve düşüncelerini hangi şekilde göstermelerinin en iyi olacağını anlayabilirler.

d. Değerler, bireylerin sosyal ortamdaki rollerini bulup, gerçekleştirmesi konusunda kılavuzluk yapar. Motive eder ve ilgi oluşturur. Bu özelliği sayesinde bireylerde birtakım görevlerin gerekliliklerinin belirli değerli amaçlar doğrultusunda seyretmekte olduğunu fark ederler.

e. Değerler, sosyal denetim ve otoritenin vasıtalarıdır. Kişileri sözlü yasalara uymaya teşvik eder, doğru kabul edilen davranışları yapmak konusunda yüreklendirir. Ayrıca yanlış kabul edilen davranışlara mani olur, yapılmaması gereken davranışların neler olduğunu ortaya koyup toplumsan kuralların dışına çıkmalardan dolayı hissedilen utanma ve pişmanlık duygularının anlaşılmasını kolaylaştırır (Yüca, 2018: 17-18).

1.4. Değerlerin çeşitleri

Temel değerleri; ahlaki değerler, sanatsal yani estetik değerler ve dini değerler olarak sınıflandırmak mümkündür. Ahlaki değerleri konu alan çalışma sahası "ahlak felsefesi" veya "etik", estetik değerleri ele alan çalışma sahası ise "sanat felsefesi" veya "estetik"tir. Dini değerleri ise öncelikle "din felsefesi" olmak üzere ahlak felsefesi inceler (Bircan vd, 2015: 13). Fakat bu sınıflandırma ile değer alanlarının birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığı söylenemez. Çünkü değerler genelde iç içe geçmiş haldedir. "Dinî" değerlerden sayılan bir kavram, aynı zamanda ahlaki, siyasi veya felsefik bir değer olarak nitelendirilebilir. Mesela, zekât vermek, hem dinin bir gereğidir hem de toplumsal ve siyasi açıdan bir gerekliliktir. Bu sebeple herhangi bir değeri yalnızca bir alana ait görüp bu şekilde sınırlandırmak doğru değildir (Kula, 2015: 214-215).

Başka bir tasnife göre ise etik değerler fiil değerleri olarak adlandırılırken epistemik değerler ise gerçeklik değerleri olarak nitelendirilir. Her bir değer bu açıdan diğer bir alandaki değerden farklılık gösterir fakat bazı değerlerin nitelikleri itibariyle birbiriyle benzeşim gösterdikleri söylenebilir. Bunun sebebi ise bireylerin yaşamının ve davranışlarının birbirinden tamamen ayrı düşünülmesinin imkânsız olmasıdır. Değerler de bu giriftlikten etkilenir. Sonuç olarak değerler birbirinden bağımsız düşünülemez. Çıkış noktaları yapıları itibariyle birbirinden farklı olsa bile neticede kişinin yaşamında buluşurlar. "Örneğin insanın yetişmesinde estetiğe önem verilmesi, güzelin yaşama girmesi sonucunu verecek, belki de insanlığın etik değerleri tanımasına da yardımcı olunacaktır. Platon'un iyi ideasına güzelden varması boşuna değildi. Güzeli yaşayan insan artık kötüyü istemeyecek, güzel arınma ihtiyacı olarak etik değerlerin gelişmesine katkı sağlayacaktır." (Demir, 2015: 216).

Değerler bireyin hayatında azımsanamayacak kadar büyük ve geniş bir yer tutar. Bu kapsamlılığından dolayı değerlerin hangi niteliğine ve hangi alana göre tasnif edileceği düşünülmüştür. Örneğin Hartmann değerleri altı başlık altında sınıflandırmıştır: "İyi değerleri, keyif ya da zevk değerleri, dirimsel (yaşamsal) değerler, ahlaki değerler, estetik değerler ve bilgi değerleri…" (Demir, 2015: 215-216).

2. Duygu

İnsan ruhunun önemli bir bölümünü oluşturan duygular, sözlükte "belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim; ahlaki, estetik vb. şeyleri değerlendirme onlara bağlanma yeteneği" (Toparlı, 2005: 580-581) şeklinde tanımlanmaktadır. "Duygu

(emotion) ve güdülenme (motivation) kelimeleri Latincede "hareket etmek" anlamındaki motio ve motus sözcüklerinden türemişlerdir. APA'nın Psikolojik Terimler Sözlüğü'ne göre duygu (emotion), kişisel olarak algılanan bir duruma tepki olarak ortaya çıkan fizyolojik uyarılma, hisler, bilişsel süreçler ve davranışsal reaksiyonlar içeren karmaşık yapılar olarak ifade edilmektedir." (Koçak, 2016: 7). Ayrıca haz ve elem hisleriyle ilişkili olma durumu içinse duygusal sıfatı kullanılır." (Cevizci, 2005: 552).

Duygular hakkında geçmişten günümüze kadar birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlara örnek verecek olursak; F. Krueger'in duyguyu, insan ruhunda algılanan şeylerin ve onların birincil kaynağının merkezi şeklinde tanımladığını söyleyebiliriz. H. Rahrocher ise duygular hakkında, bilincin payı olmadan insanın dâhili ve harici durumlara karşı oluşturduğu tepki şeklinde ortaya çıkan ve genelde lisan ile ifadesi zor olan olumlu ve olumsuz tinsel kavramlar tanımını yapmıştır. Bu tanımlardan farklı olarak B. Ewert, kişinin ruhunda kendini gösteren, muayyen bir sürede kendince gelişme gösteren ve kişinin bulunduğu çevredeki durumlara yakınlık duymasını veya uzaklaşmasını gerektiren olumlu ve olumsuz göreceli iç yaşayışların duygular olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca duyguların, fizyolojik sebep ve işaretleri genelde meçhul olan ve şiddetli etki göstermeyen duyusal durumlar olduğu da söylenmektedir (Fersahoğlu, Demir, 2014: 21).

Kula (2015) duyguları, etrafımızda karşılaştığımız çeşitli olaylardan etkilenmemiz neticesinde ortaya çıkan tepkilerle ruhsal durum ve eğilimlerimizin dışa vurması şeklinde tanımlamıştır. Bu bağlamda duyguların, olumlu ve olumsuz şekilde tezahür eden iç yaşantılar olduğunu söyleyebiliriz. Bir hedefe yönelmemizde veya hedeften kaçınmamızda etkili olan davranış ve tutumlarımız duygular sayesinde olur.

Birtakım ruhbilimcilere göre bireyde çeşitli yatkınlık ve eylemler sonucu ortaya çıkan durumların direkt olarak anlaşılması da duygu olarak kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra duygunun türlü heyecanlar sonucu ortaya çıkan yaşam tarzları olduğunu iddia edenler de vardır. Morgan, "His, bir şeye karşı içte oluşan bir duygusal ve heyecansal tepkinin farkında oluştur." demiştir (Fersahoğlu, Demir, 2014: 22).

Bu tanımlardan yola çıkarak duyguların insan yaşamını sürdürebilmesi için zorunlu olarak ihtiyaç duyduğu kişinin kendisini bağlayan olumlu veya olumsuz deneyimler ve olgular olduğu söylenebilir.

2.1. Duyguların Kaynakları

Duygular zihinsel faaliyetlerden çok önce, eğilimler, gereksinimler ve içgüdülerden oluşur (Fersahoğlu, 2014: 32). İnsanın biyolojik yapısının da oluşumunda etkili olduğu duygular istek ve ihtiyaçlar neticesinde meydana gelir ve zamanla şekillenirler.

Duyguların en önemli kaynağı insanın fıtratıdır. İnsanlar yaratılışları itibariyle herhangi bir etkiye karşı his oluşturma yeteneğini bünyesinde bulundurarak dünyaya gelir (Fersahoğlu, Demir, 2014: 24). "Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi. Güzel koku, kadın ve gözümün nuru namaz." (Nesai, 1) hadisi de duyguların fıtrattan geldiğini örnekler niteliktedir.

Doğuştan sahip olduğumuz duygular fıtri olmasının yanı sıra yaşantılara ve çevreye göre de şekillenebilir. Aynı zamanda birtakım kaynaklardan ulaştığımızbilgi aktarımı ve kültür sayesinde ortaya çıkan değerler de duyguların yapılanmasında etkilidir. Yani değerler, duyguların oluşumunda birebir etken olmasa da şekillenmesinde pay sahibi olarak duygulara kaynaklık eder. Örneğin; "Merhamet edenlere Rahmân olan Allah Teâlâ merhamet buyurur. Siz yeryüzündekilere şefkat ve merhamet gösteriniz ki, gökyüzündekiler de size merhamet etsin!" (Ebû Dâvûd, Edeb, 58/4941) hadisi, insanın içinde bulunan şefkat ve merhamet duygusunu teşvik eder.

2.2. Duyguların Özellikleri

Duyguların tam anlamıyla anlaşılmasına yardımcı olması açısından, Paul Ekman'ın duygular hakkında yaptığı çalışmalara bakmamız gerekir. San Francisco Üniversitesinde çalışmalarını yürüten Ekman, duyguları incelemeye başladığında, onların kültürel bir temele dayandığını düşünüyordu. Bu düşüncesi bir takım bilim insanlarınca onaylanmıştı.[i]Buna karşılık hislerin, çoğu zaman belli kalıplarla ifade edilse de, özü itibariyle bir kültürden bir kültüre, cinsiyete göre ve hatta durumlara göre farklılık gösterebileceğini savunanlar da olmuştur (Koçak, 2016: 6).

Konuyla ilgili diğer araştırmalara bakılacak olursa; Robert Plutchik'in duygu tanımını diğer psikologlara göre daha evrimci bir bakışla ele aldığını görebiliriz. Bu ruhbilimci sekiz ana duygunun doğru bir şekilde açıklandığı ve tasnifllediği farklı bir model ortaya koymaktadır. Bu sekiz temel duygu, insanın gelişim sürecinde hayatta kalmasını sağlamıştır. İçinde bulunduğu ortama adapte olması için bu ana duygulara ek olarak süreç içinde ortaya çıkan ikincil ve üçüncül hisleri de söyleyebiliriz. Ayrıca hislerin seviyelerine ve yoğunluğuna göre değişiklik gösterdiğini söylemek de mümkündür. Örneğin, ihtiras, heyecana göre daha şiddetli bir duygudur.

Duygular hakkındaki derecelendirme çalışmalarından biri de duyguları yoğunluk açısından sıralamaktır. Yoğunluk derecelerine göre duygu, heyecan ve tutku şeklinde bir sıralama yapmak mümkündür. Duygu, heyecanlara nazaran daha hafif tecrübeler olmakla beraber daha geniş zamana yayılan ve devamlılık gösteren mutluluk, sevgi, korku, öfke, kibir, pişmanlık gibi hallerdir. Heyecan ise bilinçte ve biyolojik sistemde anormal tepkiler doğuracak şekilde ortaya çıkan hisler için kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle heyecan, pozitif veya negatif, çok güçlü şekilde görülen ve insan bünyesinde strese sebep olan hislerdir. Heyecanı, "insan bünyesinde güzel veya çirkin haller karşısında hissi anlamda bir reaksiyonu…" şeklinde açıklayanlar da bulunmaktadır. Sözlükte ise heyecan: "1- Bir uyarıcıya karşı gösterilen yüksek derecede duygulanmadan ötürü fizyolojik değişikliklerle sonuçlanan uyarı (tepki); 2- Organizmanın, sessiz ve olağan biçimde uzaklaşması…" (Fersahoğlu, Demir, 2014: 22-23) şeklinde tanımlanmaktadır.

Duygular her an orta yollu vaziyette bulunmayabilir. Bazı zamanlar duyguların fırtınaya evrildiğini, iç yaşantımızı darmadağın ettiğini gözlemleriz. Adasal, bu hususta: "Heyecan hallerinin bazıları bir şok, bir sarsıntı şeklinde belirmekle beraber geçidir. Acı, sevinç, kızgınlık, korku şokları… gibi. Aralarında elem, tiksinti, öç alma duygusu gibi, bazıları da daha şiddetli olmak üzere daha sürekli olabilirler. Bunlardan birinci gruba, "heyecan şokları", ikinci gruba da "heyecan duyguları" veya sadece "duygular" diyoruz. Ancak bunları derece farkı ayırır ve bazı hallerde de bunlar arasında belli bir sınır yoktur."(Fersahoğlu, Demir, 2014: 22-23) demiştir.

Tutku yani ihtiraslar ise toplumsal ve iş yaşantısında büyük ölçüde kişilik bozukluğu şeklinde kendini gösteren hislerdir. Bu hislere örnek olarak cömertliğin zıddı olan cimrilik, haset, aşk ve şehvet gibi güçlü duyguları örnek verebiliriz. Tutkular duyguların aşırı seviyelerde yaşanması durumudur. Günsel Koptagel'e göre tutku; hissedilme derecesi ve devamlılığı ileri seviyede olan, insanı realiteden uzaklaştıracak ölçüde gözleri kör eden kuvvetli duygulardır (Fersahoğlu, Demir, 2014: 22-23).

2.3. Duyguların İşlevleri

Her insanın yapısında doğumundan ölümüne kadar bulunan duyguların en önemli işlevi, kişinin yaşadığı hayata uyum sağlamasına yardımcı olmasıdır. Duygular sayesinde yaşadığımız dünyaya adapte oluruz ve yaşamımızı sürdürürüz. Ayrıca hislerimiz

eylemlerimizi şekillendirir (Plotnik, 2009: 365). İnsan, yaşamı boyunca karşılaştığı durumlara adaptasyon sürecinde duygularını kullanır. Kendini ve çevresini gözlemlerken, etrafıyla ilişki içinde olurken, iletişim kurarken, bilgi edinirken, estetik ve sanatsal faaliyetler hakkında yorum üretirken çeşitli duygulara sahip olur. Bireylerin çevresiyle kurdukları ilişkide pozitif veya negatif etki uyandıran hislerinin işaretleri bulunmaktadır. Etraftaki durumlara adapte olmada duyguların etkisi olduğu gibi, uyumsuzluklarımızda da onların etkisi vardır (Fersahoğlu, Demir, 2014: 25).

Duygular insana yaşam zenginliği katar. Duyguların olmadığı bir hayat, tekdüze ve sıradan olacağından bu durum dünyanın çeşitlilik formatına uyum sağlamaz ve bu sebeple düşünülemez. Hislerimiz, davranışlarımız ve düşüncelerimizin hareket ettiricisidir. Eylemlerimizin arkasındaki sebeplerden biri olan haz ve elem hissi o eylemin işlenmesini sağlayan iki büyük sebeptir. Zevk aldığımız durumlara yönelirken; üzüntü duyduğumuz durumlardan kaçınma eğilimi gösteririz. Yani duygularımız yalnızca içsel bir deneyim olmayıp, bir fiil halini almakta, insanı değiştirmekte ve bir yöne ulaşmasında ona kılavuzluk etmektedir. Onlar sayesinde bize hoş gelen şeylere yöneliyorken: hoş gelmeyen şeylerden kaçınıyoruz. Bundan yola çıkarak duyguların insanlar için enerji ve motivasyon kaynağı olduğu söylenebilir. Bireyi iradeli ve güçlü kılan faktörler hislerimiz ve heyecanlarımızdır. Duygular, insandaki gayret ve azim şeklinde kendini gösterir. Organizmanın canlılığı, duyguların gerektirdiği şeylerin karşılanmasıyla gerçekleşir (Fersahoğlu, Demir, 2014: 25).

İnsan sosyal bir mahlûk olduğundan diğer insanlarla birlikte yaşamak, gereksinimlerini diğer fertlerden karşılamak ve sorunlarını beraberindekilerle halletmek durumundadır. Bu iş birliği ile insanların mutluluğu ve başarısı doğru orantılıdır (Fersahoğlu, Demir, 2014: 27).Bu bütünlük de insanların birbirlerine karşı ürettikleri duygular sayesinde olur. Bu açıdan duygular ve değerlerin görevlerinin benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Duygu ve heyecanların diğer bir işlevi ise insanları etkilemek ve ikna etmek konusunda etkili olmalarıdır. Bir bilginin iletilmesi ve kamuoyu oluşturmada aklın yanında duygulardan da yararlanmak durumundayız. Geniş toplulukları bir yöne sevk etmeyi, onları bir doğrultuda tutmayı amaçlayan insanlar savundukları görüşlerin doğruluğunu yalnızca mantıki açıklamalarla değil; muhatap kitlelerin duyguları ve heyecanlarını kullanarak ispatlayabilir. Zira zihnin fikir sahasına girmeye tek başına akıl yeterli olmaz. Aklın yanında duyguları da kullanmak gereklidir. Bunun sebebi ise duyguların, hedef kitlenin ön kabullerini yıkma talebine karşı gösterdikleri direncin etkisini azaltma özelliğidir. Hatta birtakım uzmanlar hislerin kişideki etkisinin fikrin kendisinden bile daha etkili olduğunu iddia etmişlerdir (Fersahoğlu, Demir, 2014: 28-29).

2.4. Duyguların Sınıflandırılması

Duygular hakkında yapılan çalışmalar sonucunda birtakım sınıflandırmalar ortaya çıkmıştır. Bu tasnifler içerisinde en sık kullanılan yöntem olumlu ve olumsuz duygular şeklinde gruplandırma olduğunu öne sürmektedir. Gerek kendi yapıları gerekse insanda uyandırdığı etkiye göre böyle bir gruplandırmaya tabi olurlar. Yani kızgınlık, elem, kin, bunalım, tiksinme, pişmanlık, öfke, saldırganlık vb. hisler olumsuz özellik kazanırken, sevgi, merhamet, şefkat, mutluluk ve huzur gibi hisler de olumlu özelliğe sahip olur. Adler ise duyguları olumlu ve olumsuz olarak nitelendirmede duyguların sosyolojik fonksiyonlarını dikkate alarak kişilerarası bağın artmasını sağlayan duyguları olumlu; bu bağın zayıflamasına neden olan duyguları ise olumsuz duygular olarak kabul eder (Koçak, 2016: 20).

Başka bir sınıflandırmada ise hisler üç başlıkta incelenmektedir: Bencil yani egoist hisler; insanın kendini üstün görmesi ve kendi çıkarlarını düşünmesi biçiminde açıklayabileceğimiz

hislerdir. Benci yani diğer bir deyişle özgeci hisler; insanı diğer insanlara bağlayan, onlarla arasındaki bağı kuvvetlendiren ve onlar için iyilik yapmayı güzel gösteren hislerdir. Ülküsel (yüksek) hisler; yüksek bir ideal ve hedefe dayanan ve onların yücelmesini sağlayan hislerdir. Örneğin millet-vatan aşkı ve ilim sevgisi vb… M. Günzel-Hambold da hisleri üç başlıkta incelemiştir: Bedeni hisler; ruhi hisler; manevi hisler. H. Ebinghous iseduyguları içeriklerine göre sınıflandırmış ve onları haz ve elem bağlamında değerlendirmiştir. MaxScheler'ın sınıflandırması şu şekildedir:

"a. Bedensel-duygusal duygular. Haz ve elem duygusu gibi.

b. İçgüsüdel duygular. Korku ve kıskançlık duygusu gibi.

c. Manevi ve ruhi değerlere ait duygular. Dini ve ahlaki duygular gibi.

d. İnsanın bedenini iyice saran ve onun içine işlemiş olan duygular. Mutluluk, düş kırıklığı vb. gibi." (Fersahoğlu, Demir, 2014: 33-34).

Diğer bir tasnifte ise, içsel durumları baz alarak çalışma yapan Höfler; duyguları dörde ayırmıştır. Bu duygular; tasavvurlardan meydana gelen duygular, kararla ilintili duygular, hayal kurduran duygular, içgüdü ile ortaya çıkan arzu duygularıdır. HubertRocher'e göre duygular; duyularla ilgili olan, içgüdüsel ve kişiliği gerektiren duygular olmak üzere üç başlıkta incelenmelidir. Kişiliği gerektiren duygular da "dini, ahlaki, estetik, mantıki, sempati ve adalet duygularından oluşmaktadır (Fersahoğlu, Demir, 2014: 34-35).

İslam coğrafyasında ise hisler, iç ve dış yani dâhili ve harici; açık ve gizli yani zahiri ve batını olmak üzere iki şekilde incelendiği gibi, dindarlık ve ahlakilikle ilgili duygulardan, tek başına bir kavram şeklinde de bahsedilmiştir. Ayrıca yine İslam kültüründe duyguların insani ve hayvani duygular şeklinde ayrımına dayanan bir sınıflandırma da mevcuttur."(Fersahoğlu, Demir, 2014: 33-35).

3. Değer-Duygu İlişkisi

İnsan, doğası itibariyle sevinen, üzülen, korkan, utanan, çevresiyle duygusal bağlar kuran ve bunun gibi birçok duyguyu sürekli olarak deneyimleyen bir varlıktır (Ilgaroğlu, 2019: 20). Bununla birlikte insan; değer üretir, ortaya çıkan değeri fark eder, taşır ve ona ait bir bilince sahip olur (s. 39). İnsanı bu şekilde diğer canlılardan ayırıp özel ve anlamlı kılan değerler ve duygular birçok yönden birbiriyle ilişki içindedir. Bu ilişki; iki kavramın birbirine kaynaklık etmesi, birbirini şekillendirmesi, derecelendirmesi ve işlevselleştirmesi gibi durumlarda kendini gösterir.

Değerlerin oluşumunda insanın hissettiği olumlu ve olumsuz duyguların büyük bir etkisinin olduğu söylenebilir. Sevgi, korku, merhamet ve adalet duygusu gibi birçok duygu, dini ve ahlaki değerlerin temelini oluşturur. Örneğin; dini ve ahlaki bir kavram olan "yardımseverlik" değeri, insanın sahip olduğu şefkat ve merhamet duygusundan meydana gelmiştir. Aynı şekilde cesaret erdeminden söz edebilmek için korku duygusunun anlaşılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Duyguların, dini ve ahlaki değer üretmesinin yanı sıra değerleri onaylama-kabul etme ve aktüelize etme gibi fonksiyonları vardır. İnsan, değerleri onaylarken veya reddederken yalnızca aklını kullanmaz. Bu süreçte rasyonel muhakemelerle birlikte duygularından da faydalanır. Çünkü insan, bir şeyi değer olarak kabul ettikten sonra ona karşı sevgi ve saygı gibi yapıcı ve koruyucu duygular hisseder. Aksi durumda bir şeyin değersiz olduğuna kanaat getirdiğinde ise nefret duygusuyla ondan uzaklaşır (Ilgaroğlu, 2019: 76-77).

Değer ve duygu arasındaki ilişki karşılıklıdır. Bu nedenle duyguların değerlere kaynaklık etmesi gibi değerler de duyguların oluşumunda ve şekillenmesinde rol oynar. Örneğin;

giyinme dini ve ahlaki açıdan bir değer ifade etmeseydi, çıplaklıktan utanma duygusundan söz edilemezdi. Ayrıca duygular değer sahasında, ahlaki değerlerin çıkış noktasında somutlaşarak kendini gösterir (Ilgaroğlu, 2019: 21-22).

Yüca (2018) değeri; insanın mutluluğunun sebebi ve kültürel birikimini oluşturan önemli bir olgu şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımdan mutluluk duygusunun oluşmasını sağlayan etkenin değer olduğu anlaşılabilir. Bireyler, mutluluk hissinin oluşumunda aktif rol oynayan değerleri çevresinden öğrenir. Sosyal açıdan edindiği bu erdemler aracılığı ile saadete erişir. Ahlaki gelişme ile mutluluğun doğru orantılı olduğu görüşündekiler, insanın kendini geliştirdikçe ruhsal açıdan olumlu duygulara sahip olacağını savunmuşlardır (Ilgaroğlu, 2019: 94).

İnsan ruh-beden, akıl-içgüdü şeklinde zıtlıklardan oluştuğu için bu çatışmalı durum, onu devamlı bir gerginlik hissine sürükler. Değerler sayesinde insanın yaşamış olduğu bu gerginlik dengeye dönüşür ve anlam ihtiyacı doyurularak çatışma ortadan kaldırılır (Ilgaroğlu, 2019: 75).

İnsanda duygular ruhsal, değerler ise daha çok akli ve mantıksal boyutta yaşandığından dolayı bu iki kavram birbiriyle zıt gibi görülebilir. Fakat dikkatli bakıldığında iki kavramın da aynı bütünün parçaları olduğu anlaşılır. Duygular da tıpkı değerler gibi insanın yaşadığı hayata uyum sağlayabilmesi, yaşam kalitesini artırması ve amacını gerçekleştirebilmesi sürecine hizmet eder.

Değer-duygu ilişkisinin bir diğer yönü de, değerin; duyguları derecelendirmesidir. Salt halde aralarında herhangi bir üstünlük farkı bulunmayan duyguların birini diğerinden daha kıymetli kılan sebep değerdir. Örneğin; adalet ve merhamet duygularının, zulüm ve gaddarlık duygularından daha üstün duygular olmasındaki belirleyici unsur değerdir. Dini ve ahlaki değerlere göre duygular hakkında böyle bir değerlendirmenin yapılabiliyor olması değerin duygu üzerindeki gücünü gösterir. Bunun sebebi ise değer kavramının, duygu dâhil birçok kavramı içeren kapsamlı bir ifade olmasıdır.

Bir davranışın değerli olup olmadığını anlamak için davranışın kişide uyandırdığı duygular ipucu olabilir. Ahlaki değerlerden yoksun olan yani erdemsiz eylemler genelde basit hazlar ortaya çıkarır. Erdemli fiiller ise daha yüksek hazlar, şükür ve sevgi gibi duyguları beraberinde getirir. Ülken, duyguları sınırlandırıp basit amaçlarla kullanmanın insanda "düşkünlüğü"; sınırsız ve yüksek hedefler doğrultusunda kullanmanın ise "tutkunluğu" meydana getireceğini iddia etmiştir. Ona göre her düşkünlük tutsaklık, her tutkunluk ise egemenliktir. Bu bağlamda duyguları sınırsız ve yüksek hedefler doğrulusunda kullanmanın şartı dini ve ahlaki değerlerle uyumluluğunun sağlanmasıdır (Ilgaroğlu, 2019: 77).

Duyguların tasnif edilmesinde en çok tercih edilen yöntem olan olumlu ve olumsuz duygu nitelenmesinde, duyguların bireye dönük etkisinin yanı sıra değerlerin önemli ölçüde belirleyici olduğu söylenebilir. Sanatsal ve estetik değerler olan güzel-çirkin yargılarıyla uyumluluk gösteren beğenme-tiksinme duyguları için düşünüldüğünde güzel değeriyle örtüşen beğenme duygusu olumlu; çirkin değeriyle örtüşen tiksinme duygusu ise olumsuz duygu sayılmıştır. Aynı şekilde dini ve ahlaki değer kavramları olan sevap-günah ile uyumluluklarına göre sevgi, merhamet, şefkat ve adalet gibi duygular olumlu; nefret, kin, öfke, zulüm ve haset gibi duygular ise olumsuz olarak nitelendirilmiştir.

Değerlerin, duygulara olumlu ve olumsuz nitelendirmesini yapmasının yanı sıra salt halde olumsuz kabul edilen duygularımızı yönetip olumlu yönde kullanmamızı sağladığı da söylenebilir. Örneğin öfke duygusu olumsuz bir duygudur. Fakat haksızlığa karşı hissettiğimiz öfke değerli olur ve işlevselleşir. İnsan iyi ve kötü yönlerinin tümüyle insandır

ve olumsuz duyguları da insana boşuna ve amaçsızca verilmemiştir. Olumsuz duygularını yönetip doğru yönde kullanarak yaşam kalitesini artırabilir. Nitekim "Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını ilham edene andolsun ki, nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir."[1] ayeti de bu düşünceyi destekler. Fakat bunun aksi de mümkün olabilir. Şöyle ki; olumlu bir duygu olan sevgiyi, değerlere ters düşen bir şeye karşı hissettiğimizde olumsuzlaştırmış oluruz. İşte buradaki işlevi belirleyen etken değerdir.

Değer ve duygu kavramları arasındaki bu çok yönlü ilişki neticesinde bazı kavramların hem değer hem de duygu şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. Örneğin; merhamet, adalet ve sabır gibi kavramlar değer yüklü duygulardır. Bunun sebebi ise bu duyguların değerlerle doğrudan ilişkili olmasıdır. Bununla birlikte değerlerle doğrudan ilişkili olmayan iğrenme, korku, heyecan gibi duygular da mevcuttur. Onlar ise hissedildikleri durumlara göre işlev kazanır.

Sonuç

İnsan, akıl ve duygu bütünlüğü ile yaratılmıştır. Bu bütünlük onu diğer mahlûkattan ayırır ve ona anlam kazandırır. Sahip olduğu bu özellikler sayesinde hayatta kalır, çevresiyle etkileşime geçer, kendini gerçekleştirme fırsatı bulur ve değer üreten bir varlık olur. Bu noktada üretilen değerler, önce zihinsel boyutta bilgi olarak işlenir. Sonrasında ise duygularla ilişki kurmasıyla içselleştirilir ve bireyin davranış, tutum ve eğilimlerini etkileyerek hayatına yön verir.

Dini ve ahlaki değerler ile duygular, insanın tüm hayatı boyunca aldığı kararları, isteklerini, niyetlerini, tercih ve eğilimlerini etkilemesi bakımından ortak bir göreve sahiptirler. Bununla birlikte insanların ulaşmayı amaçladıkları mutluluğa, hakikate ve düzene sahip olmaları için birer vasıtadırlar.

İnsan hayatında önemli rol oynayan bu iki soyut kavram arasında çok yönlü bir ilişki vardır. Dini-ahlaki değerlerin ve duyguların kaynaklarının bilinmesi ve doğru temellendirilmesi aralarındaki ilişkinin anlaşılması açısından son derece önemlidir. Bu ilişki; iki kavramın birbirine kaynaklık etmesi, birbirini şekillendirmesi, derecelendirmesi ve işlevselleştirmesi gibi durumlarda kendini gösterir. Buna ek olarak değerlerin, olumlu ve olumsuz duyguların düzenlenmesinde ve işlevselleşmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim içinde değer barındıran olumlu duygular insanların tüm varlık âlemi ile ilişkilerini düzenleyerek sahibini barış ve huzur dolu bir hayata taşırken olumsuz duygular insanın hayatını çekilmez duruma sokarak tüm ilişkilerini bozar. Bu da değerlerle doğrudan ilişkili olan olumlu duyguların, hem değer hem de duygu kategorisinde olabileceğini gösterir. Örneğin adalet, merhamet, sabır, sevgi, saygı gibi kavramların hem duygu hem de değer yüklü olabileceğini söyleyebiliriz.

[1] Şems, 91/9.

Kaynakça

Avcı, Nazmi (2013). Hilmi Ziya Ülken'de Muhafazakârlığın Temeli: Bilgi Ve Değer. Ankara: Muhafazakar Düşünce Dergisi 36.

Bircan, H. H. vd. (2015). Değerler Bilançosu. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Cevizci, A. (2005). Paradigma Felsefe Sözlüğü.İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Demir, O. (2019). "Vicdan", T.D.V. İ. A, cilt:43, s.100-102, İstanbul.

Demir, Ö. (2015). Din Eğitiminde Estetik. Ankara: İlahiyat.

Ebu Davud. Edeb.

Fersahoğlu, Y.- Demir, M. A. (2014). Duygu Eğitimi (159/90). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

http://www.dinibil.com/değer-nedir-nasıl-oluşur (02.11.2019).

https://aklinizikesfedin.com/duygular-nedir/ (21.09.2018).

Ilgaroğlu, M. C. (2019). Ahlak Felsefesi Açısından Duygu-Değer İlişkisi. İstanbul: Hiperyayın.

İçöz Arslan, E. (2018). Dini, Felsefi, Psikolojik ve Sosyolojik Boyutuyla Vicdan ve Vicdanın Değerler Eğitimindeki Yeri. (Yükse Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

İklima, B. (2019). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Allah'a İman Penceresinden Değerler Eğitimi. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Koçak, A. (2016). Duygular ve Din Duygusu. (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi.

Kula, N. (2015). Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Dini Değerlerin Önemi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2.

Nesai (1981). Sünen. İstanbul: Kalem Yayınları.

Plotnik, R. (2009). Psikolojiye Giriş. (Çev.: Tamer Geniş), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Sami, Ş. (2015). Kamus-ı Türkî, (Hzr. Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R. (2005). Türkçe Sözlük. (nşr.: Recep Toparlı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tuğral, S. (2008). Kur'an'da Değerler Sistemi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Yüca, N. (2018) 5. Ve 6. Sınıf Öğrencilerinin Sahip Olduğu Değerler. Algıladıkları Aile İlişkileri Ve Empati Düzeyi Arasındaki Yordayıcı İlişkiler. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi.

[i] https://aklinizikesfedin.com/duygular-nedir/

Kadere İmanın Psikolojik Tahlili: Tipolojik Bir Yaklaşım

Saffet KARTOPU*

Özet

Bu tebliğde, özellikle ilahiyatın Kelam, Hadis, Tefsir gibi disiplinlerinde çokça tartışılan kader inancı, psiko-soyolojik literatür temelinde ele alınarak bir tipleştirmeye gidilmiştir. Bilindiği gibi kader inancının temel fonksiyonu, bütün bir dini hayatı kuşatarak inanan insanı desteklemektir. Zira kader inancı önemli ölçüde psikoterapik işlevselliği de olan; güvenme, sığınma ve inanılan varlığın yardımını bekleme, en olumsuz durumlarda bile ümidvar olma, olumlu durumlarda ise kibirlenip tedbiri elden bırakmama, inanılan varlık ile ilişkiyi kesmeyip, bilakis takviye etme gibi dini hayat açısından son derece önemli faktörleri aktive etmektedir. Bu bağlamda kader inancının kişinin hayatını nasıl etkilediği, karşılaştığı zorluklara başa çıkmada nasıl bir etkisinin olduğu, kişinin psikolojisi üzerinde nasıl bir rol oynadığı, hayatını anlamlandırmada kader inancının yerinin ne olduğu incelenmiş ve kader inancının öğrenilmiş çaresizlik ve savunma mekanizmalarıyla ilişkisi tartışılmıştır. Ayrıca kader inancının toplumdaki farklı görünümleri olan kadercilik ve toedisenin toplumsal rolüne değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Kadere İman, Kadere İmanın Tipolojisi.

Psychological Analysis of Fate Faith: A Typological Approach

Abstract

In this paper, the fate faith which is especially very argued in the disciplines of the Theology such as Kalam, Hadith and Tafsir, by dealing with on the basis of psycho sociological literature, has been made a typification. As is known, main function of the fate faith has been supported to believer by surrounding all the religious life. Because the belief of destiny has been activated significantly factors in terms of religious life and also importantly psychotheraphic functioning such as faith, sanctuary and wait for help from being believed, even in the most unfavorable situations hopeful but in the favorable situations by flaunting be on the safe side, unlike break up with being believed, strengthen the relationship. In this context, how the belief of destiny affects one's life, how it has an effect on coping with difficulties, how it plays a role on the psychology of the person, the place of belief in destiny in making sense of life and its relationship with learned helplessness and defense mechanisms are discussed. Furthermore, it s mentioned that social role of fatalism and theodicy which are different view the faith in fate in the society.

Key words: Psychology of Religion, Fate Faith, Typology of Fate Faith.

* Doç. Dr., KSÜ İlahiyat Fak. Din Psikolojisi Anabilim Dalı, El-mek: saffet333@yahoo.com.

1. Giriş

'Kader'[1] kelimesi birçok dilde gerek sözlük anlamıyla gerekse terim anlamıyla önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak kader, insanın davranışlarının, etrafında meydana gelen olayların nedenlerinin doğaüstü güçlere atfedilmesine dayalı bir anlama ve açıklama biçimi olarak değerlendirilebilir. Öyle ki insan hayatının hemen her alanında kaderin bir anlamlandırma, yorumlama veya açıklama olarak kullanıldığını görebiliriz. Bu hâliyle kader, insanın bilme, anlama ve açıklama ihtiyacına bir cevap olarak duran; ona bakış açısı, yorumlama biçimi sunan bir epistemolojidir.[2] Pek çok kader algısından bahsetmemiz mümkündür. Hal böyle olunca aynı dine mensup olanlar içerisinde bile farklı kader yorumları ile karşılaşılmaktadır. Aynı din içerisinde farklı yorumlamalar olması, aynı bireyin farklı kavramlara farklı anlamlar yüklüyor olması kader kavramının psikolojik olarak ele alınması gerektiğinin bir göstergesidir. Bu bağlamda, araştırmamızda kader inancının, kişinin hayata verdiği anlamı nasıl yönlendirdiği ve kaderden hangi manayı anladığı ortaya konularak, bu mananın kişinin psikolojisine ne tür etkide bulunduğu saptanmaya çalışılacaktır. Psikolojik açıdan önemli olan insanın kaderden anladığı mana ve kadere karşı geliştirdiği tutumlardır. Bu tutumlar insanın davranışlarını ve psikolojisini sonuç olarak da ruh sağlığını etkilemektedir. Bunun için kader inancının ve kadere verilen anlamın psikolojik olarak incelenip ortaya konulması insanı anlamada ve davranışlarını açıklamada yordayıcı olacaktır.

2. Referans Çerçevesi

Kader konusu ile ilgili araştırmalar daha çok ilahiyatın kelam, tefsir, hadis, mezhepler tarihi, din sosyolojisi ve din psikolojisi gibi alanlarında görülmekle beraber sosyal bilimlerin diğer alanlarında da kader kavramıyla ilgili çalışmalara rastlamak mümkündür. Lisansüstü çalışmalar bağlamında da kader kavramının yaygın şekilde araştırma konusu edildiği gözlenmektedir.[3]

2.1. Kelam'da Yapılan Çalışmalar: İslam dininde de kader inancı kelamî bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu problemin karşımıza çıkış nedenlerinden biri de muhakkak; olayların ortaya çıkış sebebinin sadece Allah'a mı ait olduğu, yoksa insanların da bu olayların ortaya çıkmasında etkilerinin olup olmadığı tartışmasıdır. Bununla beraber Allah'ın Allah'ın sonsuz kudreti, mutlak iradesi ile insanın irade ve hürriyeti nasıl telif edilebilir? sorusu da yanıt bekleyen temel sorulardandır. Yapılan çalışmalar, İslâm kelâmında insan fiilleri

[1] Kader kelimesi lügatte 'ölçme', 'biçimlendirme', 'takdir etme', 'şekillendirme' anlamlarına gelmektedir. Kur'an'ı Kerimi incelediğimizde kader kavramı için farklı kullanımlarla karşılaşmaktayız. Kuran'da 'takdir edilme', 'ölçme', 'ölçü', 'belli olan' 'güç yetirme', 'hüküm verme' anlamlarında kullanılmıştır. Yine kavram 'sistemli ve hesaplı yürütme', 'rızkı daraltma' 'Allah'ın irade ettiği, belirlenmiş hüküm' anlamlarına da gelmektedir. Bkz: Kamer: 54/12, Müddessir: 74/18, Rad: 13/8; Zuhruf: 43/11; Kamer: 54/49, Mürselat: 77/22, Beled: 90/5, Vâkı'a: 56/60, En'am: 6/96, Fecr: 89/16, Ahzâb: 33/38. Terim olarak; Allah'ın ezelden ebede kadar olmuş ve olacak olan şeylerin zaman ve mekânını, sıfatlarını ve her türlü özelliklerini bilip ezelde de o surette takdir etmesidir. Daha geniş bilgi için Bkz: Kartopu, *Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi*, Gümüşhane Üni. Yay. 2013, s.60.

[2] Mustafa Macit, *Boyun Eğme-Başa Çıkma Sarkacında Kadercilik: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım*, İstanbul, Ötüken, 2014, s.12.

[3] Temmuz 2019 itibari ile 'YÖK Ulusal Tez Merkezi' veri tabanında başlığında 'kader' sözcüğü geçen 56'sı yüksek lisans ve 7'si doktora olmak üzere 63 lisansüstü çalışmanın yapıldığı görülmektedir. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp, adresinden alınmıştır. (20.07.2019).

bağlamında kader anlayışı[4], insan ve kaderi[5], kader ve kaza hakkındaki düşünceler[6], İslâm düşüncesinin ilk özgürlükçü hareketi mu'tezile'nin "kader" anlayışı[7], kader üzerine yapılan çalışmalar[8], farklı kader kategoriler[9] ve vb. konularda çalışmalar yapılmıştır.

2.2. Tefsir'de Yapılan çalışmalar: Tefsirde yapılan çalışmalara baktığımızda ise Kur'an açısından fatalizm[10], kaza ve kader[11] irade kader ve mes'uliyet ilişkisi[12], Kur'an ışığında kader ve özgürlük[13], çeşitli tefsirler bağlamında kader inancı ve insan hayatındaki yeri[14] ve vb. konularda çalışmalar yapılmıştır.

2.3. Hadis'te Yapılan Çalışmalar: Ehli-sünnetin kadere iman konusuna temel yaptığı belli başlı rivâyetler ve kader hadisi/cibrîl hadisi[15], kaza ve kader ile ilgili hadislerin incelenmesi[16] ve Hz. Peygamber'in hadislerinde "kader" kavramı[17] Kaderi olmakla itham edilen hadis ravileri[18], başlıklı çalışmalar hadis ve kader bağlamında karşımıza çıkan bazı çalışmalardır.

2.4. Mezhepler Tarihinde Yapılan Çalışmalar: Şia'da -imamiyye ve zeydiyye özelinde- ezelî yazgı algısının temel basamakları olan kader, kaza, ecel, rızık ve beda anlayışı üzerine bazı tespitler[19], Kur'an'da kader ve İmam Maturidi'nin te'vilatü'l-kur'an'ında kader ile ilgili bazı ayet-i kerimelerin yorumu[20], Matüridî'nin bilgi kuramı ve bu bağlamda onun âlem,

[4] Kazanç, F., (2007), İslâm Kelâmında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 4, Samsun.
[5] Gölcük, Ş., (1986), İnsan ve Kaderi, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Konya
[6] Tunç, C., (1987), Kader ve Kaza Hakkındaki Düşünceler, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, Kayseri.
[7] Sinanoğlu, A., (2006), İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu'tezile'nin "Kader" Anlayışı, KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, Kahramanmaraş.
[8] Batalyevsi, İ., (1971), Kader Üzerine, (çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet Dergisi, Sayı: 114-115, İstanbul.
[9] Düzgün, Ş., (2013) Kader'i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı, Kelam Araştırmaları, Sayı: 11, Ankara.
[10] Kasapoğlu, A., (2008), Kur'an Açısından Fatalizm, Hikmet Yurdu, Sayı: 1, Kayseri.
[11] Abduh, M., (2016), Kaza ve Kader, (Osmanlıcaya Çeviren: Mehmed Akif), (Sadeleştiren: Mustafa Köse), Marife, Sayı: 2.
[12] Yeprem, S., (2006), İrade kader ve Mes'uliyet İlişkisi, Kur' an-ı Kerim'de Mes'uliyet, Ensar Neşriyat, İstanbul.,
[13] Aydın, Ömer, (1998), Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük, Beyan Yayınları, İstanbul.
[14] Yılmaz S., (2006) "Hak Dini Kur'an Dilinde Kader İnancı ve İnsan Hayatındaki Yeri", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Antalya.
[15] Tatlı B., (2006), Ehli Sünnetin Kadere İman Konusuna Temel Yaptığı Belli Başlı Rivâyetler ve Kader Hadisi/Cibrîl Hadisi, Dini Araştırmalar (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı), cilt.8, ss.273-291.
[16] Civelek, İ., (2006), Kaza ve Kader ile İlgili Hadislerin İncelenmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
[17] Çakmak, F., (2007), Hz. Peygamber'in Hadislerinde "Kader" Kavramı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
[18] Öztürk, M., (2011), Kaderi Olmakla itham Edilen Hadis Ravileri, Hadis Tetkikleri Dergisi, Sayı: 2, Şırnak.
[19] Okumuş, N., (2014), Şia'da -İmamiyye ve Zeydiyye Özelinde- Ezelî Yazgı Algısının Temel Basamakları Olan Kader, Kaza, Ecel, Rızık ve Beda Anlayışı Üzerine Bazı Tespitler, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, Sayı: 7.
[20] Yurdagür, M., (1986), Kur'an'da Kader ve İmam Maturidi'nin Te'vilatü'l-Kur'an'ında Kader İle İlgili Bazı Ayet-i Kerimelerin Yorumu, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen ''Ebu Mansur Semerkandi- Maturidi Kongresi'' Tebliğleri, Kayseri.

Allah ve kader konusundaki görüşlerinin kısa bir tahlili[21], mutezîlî şiî kur an yorumu açısından emâli'l murtazâ ru'yetullah ve kaza kader meselesi örneği[22] ve Maturidi ve eş'ari kelamında kader[23] şeklinde çalışmalar yapılmıştır**.**

2.5. Din Sosyolojinde Yapılan Çalışmalar: Kadere dair toplumun genel problemleri[24],teodisenin sosyolojisi: toplumsal süreçlerle ilişkisi içinde teodise konusuna sosyolojik bir yaklaşım[25],sosyolojik açıdan müslüman ilahî adalet algısı[26],türkiye'de depremin çok olması ile kader inancı arasındaki ilişki[27], boyun eğme-başa çıkma sarkacında kadercilik: sosyal psikolojik bir yaklaşım[28] gibi konulara odaklanan çalışmaları bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

2.6. İslam Felsefesi ve Din Felsefesinde Yapılan Çalışmalar: Kazâ ve Kader Kavramlarına Felsefi Bir Katkı: Molla Sadrâ Örneği[29], Kaderin Sırrına Dair Risale[30] ve İslâm Felsefesinin Klâsik Çağında Özgürlükçü Bir Teori: Ebû'l-Berakât El Bağdâdî'nin Kader Anlayışı[31] başlıklı çalışmalar bu bağlamada karşımıza çıkmaktadır.

2.7. Din Psikolojisinde Yapılan Çalışmalar: Psikoloji ve kader bağlamında yapılan çalışmalar, kadercilik eğilimi ile öz yeterlik inancı ve savunma mekanizmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi[32], kader inancının savunma mekanizması ve dini başa çıkma kavramları açısından değerlendirilmesi[33], kader algısı-ruh sağlığı ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma[34], kaygının kader algıları ile ilişkisi[35], teistik kader algısı ölçeği'nin geliştirilmesi: güvenirlik

[21] Esen, M., (2008), "Matüridî'nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili", Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 50, Sayı: 2, Ankara.

[22] Coşkun, M., (2014), Mutezîlî Şiî Kur an Yorumu Açısından Emâli'l Murtazâ Ru'yetullah ve Kaza Kader Meselesi Örneği, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 47, İstanbul.

[23] Kadî, Y., (2012), Maturidi ve Eş'ari Kelamında Kader, Büyük Türk Bilgini İmam Maturidi ve Maturidilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul.

[24] Güler, İ., (2013), Kadere Dair Toplumun Genel Problemleri, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Halkın Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu, İstanbul.

[25] Çelik, C., (2007), Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım, Bilimname, cilt.2, Kayseri.

[26] Çağlayan, H., (2016), Sosyolojik Açıdan Müslüman İlahî Adalet Algısı, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, Kırıkkale.

[27] Esen, A., (1997), Türkiye'de Depremin Çok Olması ile Kader İnancı Arasındaki İlişki, Diyanet İlmi Dergi, Cilt: 33, Sayı: 3, Sivas.

[28] Macit, M., (2014), Boyun Eğme-Başa Çıkma Sarkacında KADERCİLİK: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım, Ötüken, İstanbul.

[29] Pirinç, A., (2018), Kazâ ve Kader Kavramlarına Felsefi Bir Katkı: Molla Sadrâ Örneği, Amasya.

[30] Sina, İ., (2003), Kaderin Sırrına Dair Risale, (Çev., Ömer Mahir ALPER), İstanbul İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, İstanbul.

[31] Tunagöz, T., (2014), İslâm Felsefesinin Klâsik Çağında Özgürlükçü Bir Teori: Ebû'l-Berakât El-Bağdâdî'nin Kader Anlayışı, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Sayı: 25, Adana.

[32] Kaya, A., Bozkur B., (2017), ''Kadercilik Eğilimi ile Özyeterlik İnancı ve Savunma Mekanizmaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi'' Ege Eğitim Dergisi, Sayı :18, Mersin.

[33] Aydın, C., (2019) Kader İnancının Savunma Mekanizması Ve Dini Başa Çıkma Kavramları Açısından Değerlendirilmesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı : 35, Sinop.

[34] Karaca, F., (2006), Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma, İslami Araştırmalar Dergisi Cilt:9, Sayı:3 Erzurum.

[35] Kartopu, Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi, Gümüşhane Üni. Yay. 2013, s.60.

ve geçerlik çalışması[36], kader anlayışının Kur'an bağlamında sosyo-psikolojik tahlili cezaevi mahkumlarının kader anlayışı[37], yaşamın zorluklarıyla başa çıkmada kader inancının rolü[38], öğrenilmiş çaresizlik davranışının genellenme derecesi ile, kader inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi[39], kadercilik eğilimi ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması[40], kader algısı-psikolojik iyi oluş ilişkisi üzerine bir araştırma[41] ve kader inancının psikoterapik açıdan fonksiyonu[42] başlıklarıyla karşımıza çıkmaktadır.

2.8. Sosyal Bilimlerin Diğer Alanlarında Yapılan Çalışmalar: Afet bilinci ve kader ilişkisi[43], iş sağlığı ve güvenliği alanında kader inancının etkileri[44], yakınında meme kanseri olan kadınların öğrenim gereksinimleri ile kadercilik eğilimi arasındaki ilişki[45] ve iş kazası kader ilişkisi [46] gibi konulara odaklanan çalışmaları bu kategori içinde değerlendirmek mümkündür.

3. Kadere İmanın Psikolojik Boyutları

3.1. Başa çıkma Yöntemi Olarak Kader İnancı

İnsanların pek çoğunun hayatlarında oldukça önemli yer tutan kader inancı, acılı ve buhranlı durumlarla baş edebilmeye olumlu ya da olumsuz katkı sağlayabilir. Pargament'in çalışmaları bu hususu teyit etmektedir. Ona göre, karşılaşılan problemlerle ve bunların oluşturduğu yoğun stresle mücadele sürecinde inanç ve ibadetlerin devreye sokulması başa çıkma kavramı altında değerlendirilebilir. Pozitif dini başa çıkmada başa gelen kötü olayların Allah'ın bir uyarısı, onun gücünün/kudretinin bir sembolü ve varlığının bir işareti olarak görüldüğü durumlarda kader inancı başa çıkma ve katlanma açısından bireye yardımcı olur. Negatif olaylar sırasında Allah'ı yanı başında görmek, desteğini esirgemediğine inanmak, yani negatif olaylarla mücadele etmede Allah'ın yardımının varlığına inanmak da başa çıkma açısından olumlu sonuçlar doğurur. "Allah bana sabır verdi. Dayanma gücümü arttırdı." şeklinde söylenen sözler buna örnek teşkil eder. Bunun zıddı olan negatif başa çıkmada ise

[36] Horozcu, Ü., (2018), Teistik Kader Algısı Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması, Darülfünun İlahiyat, Sayı: 29, İstanbul.
[37] Katırcı, Y., (2011), Cezaevi Mahkumlarının Kader Anlayışı (Ferizli L Tipi Cezaevi Örneği), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
[38] Batman, E., (2008), Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkmada Kader İnancının Rolü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
[39] Kara, E., (2009), Öğrenilmiş Çaresizlik Davranışının Genellenme Derecesi ile, Kader İnancı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun
[40] Kaya, A., Bozkur B., (2015), Kadercilik Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:11, Mersin.
[41] Kilit, N., (2019), Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
[42] Kandemir, Y., (2006), Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
[43] Oyanık, M., (2015), Afet Bilinci ve Kader İlişkisi: Gümüşhane Örneği, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
[44] Beyanal, B., (2019), İş Sağlığı ve Güvenliği Alanında Kader İnancının Etkileri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
[45] Selvi, A., (2019), Yakınında Meme Kanseri Olan Kadınların Öğrenim Gereksinimleri ile Kadercilik Eğilimi Arasındaki İlişki, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
[46] Esen, E., Arslan, S., Demircan, N., (2013), İş Kazasına Bağlı Göz İçi Yabancı Cisim: Üç Olgu İçin Kader miydi?, Çukurova Medical Journal, Sayı: 38, Adana.

kötü olayları Allah'ın bir gazabı ya da cezalandırması olarak değerlendirmek ise Allah'a darılma, kızma ve ondan uzaklaşma gibi olumsuz durumları beraberinde getirebilir.[47] Buna ek olarak çöküntü ve umutsuzluk gibi sırf olumsuz duygular Allah'a doğru hareketi asla desteklemez; aksine bunlar gerekli dinamizmi insandan uzaklaştırarak böyle bir hareketi engeller. Bunun gibi çaresizlik tecrübeleri kimilerinde ilgisizlik ve Allah'a isyan tepkilerini uyandırabilmektedir.[48]

Başa çıkma, insanın hayata aktif olarak katılmasını sağlayan; onu her durum karşısında güçlü ve dinamik kılan, sağlıklı ve zorunlu bir değişim sürecini temsil eder. Anlam kazanma, bu sürecin sağlıklı yürümesi ile doğrudan ilişkilidir. Zira bireysel açıdan yeniden yapılanmanın durduğu andan itibaren anlamsızlık duygusu baş gösterir. Problemlerle başa çıkarken dinî olan ve olmayan birçok başa çıkma yöntemi kullanılmaktadır. Eğer kişi yetersizlik, güçsüzlük veya acizlik hissederse, bu sürece dinin katkısı problemlere bir çözüm sunma şeklinde gerçekleşir. Başa çıkılamaz durumlarla karşılaşıldığında, diğer açıklamalar ikna edici olmadığında veya diğer alternatifler geçerliliğini kaybettiğinde ise kader inancı, insana yeni alternatifler bulma konusunda yol gösterici olabilir. Bu durumda dinî başa çıkma tarzı insanın acizliğine vurgu yaparak bazı alternatifler önermekte ve dinî olmayan başa çıkmayı tamamlamaktadır.[49] Yapılan araştırmalarda kader inancı, özellikle hayatın getirdiği eşitsizlikler kapsamında mahrumiyet hissi çekenleri sükûnete çağıran ve olumlu bir mücadeleye yönelten mesajıyla hayatı katlanılabilir hale getirmektedir.

Kader inancı insan hayatı ve geleceğiyle ilgili bilgiler de sunmaktadır. Hayatın belirsizliklerini belirgin hale getiren bu bilgiler insanın kendisine güvenmesini sağlamakta, öz saygı ve kontrol hissini yükseltmekte, böylece kişinin karşılaşılan problemlerle başa çıkabilmede mücadele azmini artırmaktadır. Bundan dolayı maruz kalınan kazalar ve belalar, ölümler, sakatlıklar, hastalıklar, iş kaybı, iflas ve başarısızlıklar gibi yoğun stres yaratan durum ya da olaylar karşısında yaşanan gerginliklerle baş edebilmek için birey kader inancı başta olmak üzere dinî inançlarına ve dini değerlerine müracaat ederek onlardan yardım almaya çalışır. Zira kritik zaman ve durumların ortaya çıkardığı sorunlara karşı kader inancı, kişinin sahip olduğu din dışı düşünce ve eylemlerden daha makul davranışlar önerir. Bu, şu anlama gelmektedir ki, özellikle hayatın trajik dönemlerinde, yoğun gerilim ve sıkıntıların yaşandığı durumlarda hayatın ve gerçekliğin algılanmasında ve yorumlanmasında birçok insan için dinî inanç ve değerler temel referans noktası olmaktadır.[50]

Bireyler maruz kaldıkları kazalar ve belalar, ölümler, sakatlıklar, hastalıklar, iş kaybı, iflas ve başarısızlıklar gibi yoğun stres yaratan olaylarla baş edebilmek için başta kader inancı olmak üzere birçok inanca ve dini değerlere müracaat edip onlardan yardım almayı amaçlar. Dini inançlar bireylerin yaşadıkları trajik olaylar karşısında anlam devamlılığının sağlanması için üç elemanı devreye sokar. Anlam devamlılığını sağlayan elemanlardan ilki, gelecekteki olayların kontrol edilebilir ve katlanılabilir olmasına karşı duyulan güven; ikincisi yaşanılan olayların olumsuz yönlerinin yanında olumlu yönlerinin de aranıp bulunması, son olarak üçüncüsü ise yaşanılan olayın bir anlam parçası olduğuna inanıp tesadüf olmadığını kabul etmektir.

[47] Talip Küçükcan; Ali Köse, *Doğal Afetler ve Din*, (İstanbul, İsam T.D.V. Yayınları, 2000):80-81.
[48] Kula, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, 221.
[49] Faruk Karaca, "Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine", *Dini Araştırmalar* 6 (16), 2003: 77.
[50] Halil Ekşi, *Başa Çıkma, Dini Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Eğitim, İlahiyat ve Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 2.

3.2. Anlamlandırma Biçimi Olarak Kader İnancı

İnsanın en temel özelliklerinden biri gerek kendi yaşadığı gerekse çevresinde olan olaylara bir anlam atfetmesi ve olayları bazı neden ve sonuçlara bağlayarak açıklamaya çalışmasıdır. Anlam arayışında çok önemli rol oynayan dinî inançların anlam kaynağının başlangıcını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Birçok insan din ve inançla hayatına anlam yüklemektedir. Dini inançlar insanlara yardım eli uzatarak onlara hiçbir yerde bulamayacakları huzuru ve güveni vermeye çalışır. Dini inançlar özellikle bireyde acının ve ıstırabın anlam kazanmasında bireye moral ve motivasyon vererek manevi destek sağlar.[51]

Anlamlandırıcı bir sistem olarak dinî inançlar, anlaşılması zor olaylara bir anlam ve yorum katar ya da en azından birey için bu tür olayları belirli çerçevede kabul edilebilir kılar.[52] Din, her şeyden önce insan hayatında özel bir önem arz eden doğum, ölüm, evlenme, hastalık, felaket ve talihsizlik gibi sıra dışı olaylarla ilgilenir. Her din, insan hayatında belirleyici olan bu tür olayları çözümlemeye çalışır. Yani dinî inançlar insana sunduğu açıklamalarla ona yardımcı olmaktadır. Özellikle yaşamın başlangıcı, sonu, anlamı ve değeri konularında arayış içinde olan insanın bu arayışına bulabileceği cevaplar dinî inançlar tarafından verilebilmektedir.[53] İşte bu noktada İslam inancının amentüsünde yer alan kader inancının arayış içindeki insana yardım elini uzattığını görebiliriz. Bilindiği gibi insan yerine göre hem güçlü hem de güçsüz bir varlıktır. İlk yaşlarda oldukça güçsüz olan insanın, yetişkinlik döneminde her ne kadar birçok şeyi yapmaya gücü yetse de yine de gücünün yetmediği olaylarla karşılaşması her zaman mümkündür. Örneğin hastalıklar, trafik kazaları, deprem, sel felaketleri vs gibi. İşte bu güçsüzlük ve çaresizlik sonucu insan, kendini emniyete alma, kendine güven verecek güçlü, kudretli bir varlığa yönelme ve ona sığınma ihtiyacı duyar. Çabalarının fayda vermediğini gördüğü, dahası elinden bir şey gelmediğini anladığı zaman, insan felaketler, belalar, ölümler vs. kısaca dünya çarkının akışına karşı çok aciz olduğunu hisseder. Böyle bir durumda ümitsizlik içinde kıvranan insanı teselli edecek ve ona ümit ve kuvvet verecek her şeye kadir bir varlık arayışı ve inancı kendini hissettirir.[54] Çünkü tabiatüstü bir gerçeklik olarak kabul edilen bu varlığın hayatımız üzerindeki kontrol edici gücü teselli vericidir. Bu sebeple insan çaresiz ve umutsuz kaldığında Tanrı'yı ve kaderi düşünerek, "başka türlü olmazdı" şeklinde bir inanç geliştirir. Bu da yaşanan sıkıntıların belli bir plan dâhilinde gerçekleştiği inancını kuvvetlendirir.

Birçok insan din ve inançla hayatına anlam yükleyebilmektedir. Acı veren ve hayrete düşüren hayat tecrübeleriyle, başka bir deyişle zor ve ıstırap veren olaylarla karşılaşan kişi için din, kaygılarının yatışmasını sağlayarak koruyucu bir işlev icra eden, kaygıyı azaltan bir anlamlandırma ve yorumlama çerçevesi sunar. Bu sebeple din anlam kaynağının temelidir. Bu gerçek özellikle, trajik olaylarda ve krizlerde kendisini göstermektedir. Dinî kavramlar kişiyi kapsamlı, anlaşılır ve ahenkli bir inanç sistemiyle donatır ki bu sistem dünyadaki olayları izah etmede ve yerli yerine oturtmada çok kullanışlıdır.[55] Buna ek olarak din, bir başka şekilde cevaplanamayacak gibi gözüken var oluş nedeni ve hayat ile ilgili pek çok

[51] Ali Ayten, *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, (İstanbul, İz Yayıncılık, 2006):142-146.
[52] Nurten Kimter, "Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine", H. Hökelekli (Ed.), Ankara Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde, Ankara Okulu Yayınları, 2002: 217.
[53] Hasan Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları", *Dini Araştırmalar Dergisi,* 5/13, 2002: 32.
[54] Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi,* (Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayınevi, 1993):77-78.
[55] Bernard Silika, "Din Psikolojisi Açısından Genel Bir Atıf Teorisi", çev., Ali Kuşat, Kayseri, E. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 11,(2001):173-196.

soruyu cevaplamakla bireyin zihinsel ve ruhsal dünyasında belirsizlik yaratan pek çok problemin ortadan kalkmasını sağlar. Bu nedenle dini, anlamın ve anlamanın başlıca kaynaklarından biri olarak kabul etmek mümkündür. Örneğin ülkemizde 17 Ağustos 1999 yılında meydana gelen Marmara depremi birçok mal ve can kaybına neden olmuştur. İnsanlar üzerinde belirsizlik yaratmış, dolayısıyla bu felaketi yaşayanlar yüksek stres ve gerilimle karşı karşıya kalmıştır. Marmara depremi üzerinde psikososyolojik bir araştırma yapan Küçükcan ve Köse [56] dinî inançların söz konusu gerilimi azaltmada oldukça işlevsel olduğu sonucuna varmışlardır.

Öyleyse çekilen sıkıntı ne kadar yoğun olursa olsun, hatta ölümle yüz yüze kalınsa bile, buna bir anlam yüklenebilir. Böylece en yoğun acılara bile katlanmak mümkün hale gelebilir. Bu noktada şu hususu özellikle vurgulamak gerekir ki, insanlar hayatın anlamlı olduğunu kavramak için trafik kazası yaparak acı çekmemeli; ama kaza olmuşsa bunun travmatik etkisinden kurtulabilmek için o hadiseden anlam çıkarabilmelidir. Öyleyse insanın yaşadıklarından ders alarak trajediyi anlamlı hale getirebileceğini söylemek mümkündür. Çünkü hayat her zaman anlamlıdır, daha doğrusu anlamlı olmak zorundadır.[57] Dini kavramlar sistemi kişiye kapsamlı bir bakış açısı sunarak onu hayata entegre eder. Bu sistemler halkası kişinin evreni bir amaç ve hedef doğrultusunda algılamasına yardımcı olarak adalet duygusunu belli bir ahlaki çerçeveye oturtmasına imkân sağlar. Bu şekilde kişi evrenle ilgili, neden-sonuç ilişkisi içinde, bütünlüklü bir zihne sahip olur. Din başka türlü cevabı olmayan sorulara cevap vermektedir. Kısaca, din anlam kaynağının temelidir. Bu gerçek bilhassa, tesadüfi olmasa bile kesinlikle, trajik olaylarda ve krizlerde kendisini göstermektedir. Bu durumlarda din, gelecekte olacak şeylere de kişinin sabır gücünü arttırıp "Tanrının planı" düşüncesine yönelterek, kişiyi kapsamlı, anlaşılır ve ahenkli bir inanç sistemiyle donatır ki bu sistem dünyadaki olayları izah etmede ve yerli yerine oturtmada çok elverişlidir.

3.3. Nedensel Yükleme Biçimi Olarak Kader İnancı

İnsanın en temel eğilimlerinden biri gerek kendi yaşadığı gerekse çevresinde gözlediği olaylara bir anlam vermeye ya da olup biten olayları birtakım nedenlere ve sebeplere yükleyerek açıklamaya, dolayısıyla anlamaya çalışmasıdır. Yükleme[58] faaliyetlerinin, kısmen de olsa insanın tanık olduğu olayları birtakım inançlara dayalı geniş çerçeveli anlam sistemleri içerisinde anlama, yorumlama ve açıklama gayretlerinden oluştuğu ileri sürülmektedir. Yükleme kuramının temel mantığı, 'çevremizde yaşanan olayları anlamlandırırken veya başa çıkamadığımız süreçleri açıklarken kendimiz dışında, kontrol edemediğimiz bir merkeze atıf yaparak sorumluluktan kurtulmaya ve psikolojik olarak rahatlamaya çalıştığımız' şeklindeki ilkeye dayanmaktadır. Bu anlamda din, dindar insana kadere atıf yapma seçeneği sunmaktadır. Böylelikle birey, başa çıkamadığı olayların ağırlığından kurtulmak için kadere atıf yapar ve ruh sağlığını olumlu yönde destekler. İnsanın en temel özelliklerinden biri olan etrafındaki olayları anlama ve kontrol etme güdüsüyle, yaşanan olayları bazı nedenlerle ve sebeplerle açıklama isteğinin sonucu olarak yükleme ortaya çıkar.[59]

[56] Küçükcan, Köse, *Doğal Afetler ve Din*.

[57] Victor Frankl, İnsanın Anlam Arayışı, (Çev., S. Budak), Ankara: Edesos Yayınları, 2000; Victor Frankl, Duyulmayan Anlam Çığlığı, (S. Budak), Ankara: Edesos Yayınları, 1999.

[58] Yükleme kuramıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Spilka, *Din Psikolojisi Açısından Genel Bir Atıf Teorisi, 173*-196.

[59] Yaparel, "Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", s.275

İnsanoğlu yaşamını özellikle de beklenmedik bir şekilde karşılaştığı olayları anlamlandırmak için genelde tabiatüstü yüklemeleri tercih eder. Müslüman toplumlarda bu yükleme kader inancı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kader olgusuna yapılan yüklemeler bireyin içsel ya da dışsal kontrol odağı eğiliminin yönüne göre farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. İnsanların yükleme yapma nedenleri literatürde, kişinin dünya hayatında genel bir anlam arzusuna sahip olması ve olayları kontrol ve tahmin etme çabası şeklindedir. Araştırmacılardan bazıları bireyin özsaygı kurmak veya yükseltmek nedeniyle de yükleme yaptığını belirtmişlerdir. Bireyler başlarına gelen olaylara bizzat Tanrının neden olduğunu ya da tanrının gazabından, sevgisinden, lütfundan, iradesinden kaynaklı meydana geldiğini düşünenler karşılaştıkları olumsuz durumlarda tanrıya yükleme yaparlar. Bununla birlikte yaşadıkları olayları Tanrı'nın planının bir parçası olduğu, Tanrı'nın kendilerini sınadığı şeklinde anlamlandırmaktadırlar. [60]Aslında insanların gerek bireysel gerekse sosyal ilişkilerinde sık sık nedensel atıflar kullanması onları psikolojik olarak rahatlatmakta; fiziksel ve sosyal çevrelerinde cereyan eden olayları anlama ve anlamlandırmalarına hizmet etmektedir. Böylece özsaygıları yükselen bireylerde çevre üzerinde hâkimiyet kurmuş oldukları izlenimini oluşturmaktadır. Hem bugüne hem de geleceğe yönelik öngörülerin temelini oluşturan bu durum, onlara çevreleriyle ilişkilerinde uyumlu davranabilme fırsatı vermektedir. Öyleyse, gözlemlenen olayların sebepleri hakkında, genellikle toplumsal bellekte mevcut olarak bulunan, bununla birlikte çoğu kere öznel inançlar olarak dile getirilen nedensel atıfların, insanların "anlam arama", "sonuçları kontrol altına alma" ve "öz saygı" ihtiyaçlarına cevap verdiği söylenebilir.

3.4. Psikolojik İyi Oluş Kaynağı Olarak Kader İnancı

Din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda[61] da görüldüğü gibi din, hayatta istenmeyen ve beklenmeyen durumlarla başa çıkmada insana pozitif katkılar sağlamaktadır. Din, ümit ve iyimserlik duygusu aşılayarak depresyonu azaltmakta, elem ve ıstırapları negatif olarak algılama potansiyelini olumlu yönde değiştirmektedir. Yani din insanlara, her hâdisede ilahi bir hikmet, kaderî bir sebep bulunduğu inancını yerleştirmekte ve onların hâdiselere daha sağduyulu ve iyimser bir bakış açısı ile bakmalarını sağlamaktadır. Yine kader inancı insanın, olumsuz hallerde ve felaketlerde sığınağı durumundadır. İnsan olumsuzlukları kadere yükleyerek, duygusal olarak çöküntüden kurtulmaktadır. Kader inancı bir dayanak noktası ve güvence olarak insanı rahatlattığı gibi, insanı hayata bağlamakta ve hayata küsmekten alıkoymaktadır. Kader inancı, bunalımlardan kurtulmak için bir savunma mekanizması görevi gördüğü gibi, insana güven ve ümit veren özelliğiyle de ruhsal destek sağlayabilmektedir. Bu bağlamda, Psikiyatride iki önemli ekol olan Varoluşsal ve Bilişsel Psikoterapilerin, terapi sürecinde kader inancı muhtevalı materyaller kullandıkları görülmektedir.[62]

Yapılan çalışmalar göstermektedir ki dinî inançlar; fedakârlık, sabır, mücadele ve umut duygularını canlı tutarak çekilen acıları hafifletmekte, böylece umutsuzluk duygusuna karşı koruyucu bir işlev üstlenerek yaşama arzusunu kuvvetlendirmektedir. Yani din, insanın acı ve ıstıraplarını azaltan ve teselli veren bir umut kaynağı olarak işlev görmektedir.[63] Ancak şu

[60] Gürses, "Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme" s. 360.

[61] Nurun Nisa Kilit, Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009; Necmi Karslı, "Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:15, ss. 173-205, 2019.

[62] Karaca, "Kader Algısı- Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma", s. 479-480.

[63] Kimter, "Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine", s. 223.

hususu önemle vurgulamak gerekir ki, çaresizliğin insanı dine yönelmeye sevk edebilmesi için yaşama arzusunun sıkıntıya üstün gelmesi gerekir. Çöküntü veya umutsuzluk gibi sırf olumsuz duygular Allah'a doğru bir hareketi asla desteklemez. Aksine bunlar gerekli dinamizmi insandan uzaklaştırdığı için böyle bir hareketin oluşumunu kesintiye uğratır veya tamamen yok eder. Esasen çaresizlik tecrübesi bazı insanlarda dinî duyguları canlandırabileceği ve onları dinî hayata yönlendirebileceği gibi bazılarında ise tam tersine dine ilgisizlik ve Allah'a isyan tepkilerini uyandırabilir.[64] Eğer dinî temelli bir anlam arayışı devreye girerse, onun vereceği güç sayesinde kişi çevresindeki olumsuz şartları yenme mücadelesine girişebilir. Bu da onun hem kendi hakkında hem de çevre üzerinde belli bir bilgiye ulaşarak farkındalık duygusu kazanmasına sebep olabilir. Yani insan başa gelen bir olayı anlamlandırınca yaşadığı boşluktan kendisini çekip çıkaracak bir motivasyonla kendi hayatını yönlendirme yeteneğine sahip olacaktır. Zira başa gelen felaketlere dinî bir anlam yükleme ya da en azından bu felaketleri bazı dinî motif ve referanslarla açıklamaya çabalama hem gündelik problemlerle hem de varoluşsal kaygılarla başa çıkmada olumlu etkiler yapma potansiyeli taşımaktadır.

3.5. Öğrenilmiş Çaresizlik ve Savunma Mekanizması Olarak Kader İnancı

Öğrenilmiş çaresizlikle ilgili yapılan ilk deneylerde, çaresizliği açıklamak için bazı kavramlara başvurulmuştur. Bunlardan biri denetim odağıdır. "Denetim Odağı" kavramı, yaşadığı olayları kendisinin kontrol edebileceğine inanan kişilik yapısı ile yaşadığı olayların kendisinin dışında birtakım güçler tarafından gerçekleştiğini düşünen ya da kader olduğuna inanan kişilik yapısı arasındaki farklılığa dayanır. Bazı insanlar yaşadıkları olayların nedeni olarak kendilerini görürler. İyi ya da kötü herhangi bir durumla karşılaşmışsa bu durumun nedeni ve sorumlusu kendileridir. Bir kısım insanlar ise bunun tam karşıtı bir düşünce ile olayları açıklamaya çalışırlar. Bu özellikteki insanlara göre yaşanan durumun sorumluluğu, içinde yaşanılan koşullara, topluma, anne-babaya, sisteme, öğretmene, kadere, Tanrıya… aittir. Kısacası sorumluluk kendilerinde değildir. Denetim odağı bakımından yaşadığı durumlarla ilgili olarak sorumluluğu üstlenen kişilere içten denetimli, sorumluluğu kendisinin dışında arayan kişilere de dıştan denetimli kişiler denir. Rotter tarafından 1966 yılında geliştirilen ve Dağ[65] tarafından Türkçe'ye uyarlanan Rotter İç – Dış Kontrol Odağı Ölçeği'nde kadercilik ve şans alt boyutları bulunmaktadır. Yani, kendi kaderlerini büyük ölçüde kontrol edebileceklerine inanan bireyler içsel denetim odaklı olarak düşünülmekte ancak şansın ya da dış güçlerin kendi kaderlerini belirleyeceğine inananlar dışsal denetim odaklı bir tutum sergilemektedirler.[66] Kadercilik eğiliminin bir diğer boyutu da batıl inançlardır. Kendi yaşamlarındaki olguları şans, kader vb. farklı güçlere atfeden insanlar batıl inançlar yoluyla kendi istekleri doğrultusunda kontrol edemedikleri güçleri, kontrol edilebilir hale getirmeye çalışmaktadır.[67]

Öğrenilmiş çaresizlik teorisi açısından kader inancı incelendiğinde, cebrî kader inancının öğrenilmiş çaresizlik ile süreç değil sonuç benzerliği ilişkisi içerisinde olduğu söylenebilir. Davranış ile sonuç arasında bağıntı kurulamayışı, cebrî kader inancında da çok yakın şekilde

[64] Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 91-92.
[65] İhsan Dağ, "Kontrol Odağı Ölçeği (KOÖ): Ölçek Geliştirme ve Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması", Türk Psikologları Derneği, Sayı:49, 2002, s. 10-16.
[66] Ceyda, Tunçel, *Cinsiyet, meslek grubu, yaş ve eğitim düzeyi değişkenlerinin, bireylerin batıl inançlara sahip olma düzeyleri üzerindeki etkileri, (*Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).
[67] Jerry M. Burger, & Amy L. Lynn, Superstitious behavior among American and Japanese professional baseball players. Basic and Applied Social Psychology, 27 (1), s.71-76, 2005.

görülmektedir. Cebrî kader inancında insanın davranışlarına hükmedecek iradesi yoktur, yaşadığı ve yaşayacağı olayları değiştiremez. Öğrenilmiş çaresizlik davranışı cebrî kader inanışındaki kişinin davranışı ile örtüşmektedir. Davranışın sonucu değiştirmeyeceği şeklindeki bir kader inancının atalete sevk edeceği düşünülebilir.[68] Cebrî kader inancı, insanın davranışında kendi iradesini hâkim unsur olarak kabul etmediği gibi, davranışların önceden belirlendiğini ve değiştirilemeyeceğini savunur. Öğrenilmiş çaresizlik teorisi çaresizliğin bireyin davranışı ile davranışının sonucunu kontrol edemediği durumlarda ortaya çıktığını öne sürmüştür. Bu açıdan bakıldığında, cebrî yükleme "dışsal" boyutta gerçekleşmektedir.

Savunma mekanizmalarına gelince, bilindiği gibi savunma mekanizmalarının görevi engellenme, çatışma vb.nin meydana getirdiği kaygıları, gerilimleri ve huzursuzlukları bir dereceye kadar hafifletmektir. Engellenme durumlarında daha olgun, daha gerçeğe uygun çözüm yolları bulununcaya kadar, savunma mekanizmaları, insanın derin bir umutsuzluğa düşmesinin önüne geçer. Çünkü insan kendini küçük görerek yaşayamaz. Başarısızlıkları ödünlemek ya da bunlar için kısmen doğru mazeretler bulmak, benliğin dış zorluklara ve iç çatışmalara karşı dayanma gücünü artırır. Örneğin, romantik şiirler ve başka sanat eserleri, doyurulamamış ihtiyaç ve isteklerin yüceltilmesi çabaları içinde meydana gelmektedir. Ödünlemeler ise çeşitli bilim ve iş alanlarında gösterilen devamlı çabalarla bazen olağanüstü başarılara yol açmaktadır.[69] Kader algısı da savunma mekanizmaları gibi engellenme ve çatışmanın meydana getirdiği kaygıları, gerilimleri ve huzursuzlukları hafifletebilir. Kişinin derin bir umutsuzluğa düşmesini engelleyebilir. Başarısızlıkları ödünleme veya doğru mazeretler bulma, benliğin iç ve dış zorluklara karşı dayanma gücünü artırma gibi yöntemlerin kullanımı kader inancıyla daha uygun bir şekilde gerçekleştirilebilir. Kader inancı kişinin yaşam adaptasyonuna hizmet edebilir ve bozulmalarla (kaygı, huzursuzluk ve gerilimler) mücadelesinde insanın benliğini destekleyebilir.[70]

Bireyin kendisine rahatsızlık veren içsel ve dışsal uyarıcılara karşı geliştirdiği savunma mekanizmaları ve kişiyi sorumluluk almaktan alıkoyan kadercilik eğilimi bireylerin zorlandıkları durumlarla baş etmek için gerçeği çarpıtma yoluna gitmeleri yönüyle benzerdir. Buradan hareketle, bazı insanların kader inancını da asıl bağlamından uzaklaştırdıkları ve bu inancı bir nevi savunma mekanizması olarak kullandıkları söylenebilir. Bu şekilde, onlar neredeyse tüm başarısızlık, beceriksizlik, tembellik, güvensizlik, cesaretsizlik ve düşüncesizliklerinin sonuçlarını sanki bu inancın bir gereğiymiş gibi görmekte ve üstlenmeleri gereken sorumluluktan (bilerek-bilmeyerek) kaçmanın gayreti içine girmektedirler. Böylece bu kişiler, bir yandan olan biten ve başarısızlıklarla sonuçlanan hemen her şeyde; "nasip değilmiş", "alınyazım böyleymiş", "bahtım ne karaymış", "zalim felek", "ne kadersizmişim" gibi ifadelere sığınmakta; bir yandan da meydana gelen kötülüklerden Allah'ı tenzih ediyormuş gibi görünerek aslında bütün sorumluluğu tamamen O'na atfederek sadece geçici bir süre için ruhsal sağlıklarını korumanın yollarını aramaktadırlar.[71] İnsan olumsuz davranışları ile yaşadığı bilişsel çelişkileri azaltmak için nedensel açıklamalara yönelerek denge kurmaya çalışır. Hamileliği sırasında yanlış ilaç

[68] Kara, Öğrenilmiş Çaresizlik Davranışının Genellenme Derecesi ile Kader İnancı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, s.71.
[69] Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994),98.
[70] Kandemir, *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu*, 84; Kaya-Bozkur "Kadercilik Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması".
[71] Aydın, "Kader İnancının Savunma Mekanizması ve Dini Başa Çıkma Kavramları Açısından Değerlendirilmesi", s. 114.

kullanması sonucu bebeğinin engelli doğması nedeniyle "Kaderimde bu varmış." diyen bir annenin yaşadığı durum bir bilişsel çelişkidir. Olayı kadere atfederek getirdiği nedensel açıklama ise olumsuz durumu rasyonelleştirme ve meşrulaştırma çabasıdır.[72]Atasözü, deyim gibi dilin kalıplarına da yerleşmiş olan kader, insanın daha çok kötü zamanlarda sorumluluğu üstünden atabilmek için başvurduğu savunma mekanizması olduğu düşünülebilir. Bireyler yaşadıklarını anlamlandırabilmek ve rahatlayabilmek için kader inancına gönderme yapar.

3.6. Kadercilik ve Teodise Olarak Kader İnancı

Kaderciliğin tanımı incelendiğinde farklı boyutlarının olduğu görülmektedir. Kaderciliğin tanımında geçen kişisel kontrolün pasif bir biçimde reddedilmesi kaderciliğin kişisel kontrol boyutuna, olanların sorumluluğunun doğaüstü bir güce atfedilmesi şans ve batıl inanç boyutlarına ve belirlenen alınyazısının değişmeyeceği inancı önceden belirlenmişlik boyutuna işaret etmektedir. Kadercilik temelde tek tanrılı dinlerde ön plana çıkan kader inancına dayansa da tek tanrılı din inancının olmadığı toplumlarda da gözlenmektedir. Bu olgu kaderciliğin sadece dini boyutta ele alınmaması gerektiğini göstermektedir. Kadercilik olayları bilme, açıklama ve yorumlama konusunda insanları boyun eğme ve itaate sevk edebilmektedir. Bu yönüyle de bazı istenmeyen davranışları meşrulaştırması kaderciliğin olumsuz bir kavram olarak ele alınması sonucunu beraberinde getirmektedir.[73]

Kader kavramına toplumsal boyutuyla yaklaşıldığında ve kaderciliğin toplumsal işlevinin ne olduğu düşünüldüğünde karşımıza teodise açıklamaları çıkmaktadır. Teodise, din felsefesinde kötülük ile mutlak iyi olan Tanrı kavramının nasıl bağdaştığını açıklama çabasına verilen bir isimdir. Başka bir ifade ile kötülük olgusu karşısında Tanrı'nın adaleti ve haklılığını savunmak "kötülük problemi karşısında Tanrı'yı savunma" anlamı taşır. Berger'e göre teodiselerin temel toplumsal işlevi, toplumdaki sosyal güç ve imtiyaz eşitsizliklerini açıklama özelliğinde gizlidir. Bu işlev toplumsal eşitsizliklerin şiddet ve yoğunluğuna göre değişir. Özellikle hızlı ve çatışmalı değişim dönemlerinde toplumsal devinim ve değişimin farkına varıldığı, sosyal sermayenin, ekonomik ve kültürel fırsatların eşitsiz dağıldığı dönemlerde toplumsal yaşamın hiyerarşik, tabakalı, sınıflaşmış yapısı entelektüel olduğu kadar dinsel sorgulamanın da konusu hâline gelebilmektedir. Bu bağlamda hem toplumlar arası hem de sınıf ve katmanlar arası tabakalaşmada merkeze göre, kenarda/çevrede kalanlar, yenilgi ve felaketlerle karşılaşanlar durumlarını aklileştirecek temel kaynağı dinden bulurlar. Elbette içinde bulundukları durumu meşrulaştırma ihtiyacı duyanlar yalnızca mahrumlar, ezilenler ve mağluplar değildir. İşte burada Weber'in "çifte teodise" anlayışını geliştiren Berger'e göre zenginlere ve güçlülere de durumlarını makulleştiren, anlamlı kılan bir işlevi vardır teodisenin. Bu durum aslında sosyoekonomik ve kültürel bakımdan farklılaşmış toplumsal kesimlerin genel dinî yaşayışında da gözlenebilen bir olgudur. Sosyal ayrımların belirlediği hayat tarzı ve dünya görüşündeki çeşitlenmeler, dini algılama, anlayış ve uygulamalara da yansımaktadır. "Mutluluk teodiseleri" bu bakımdan özellikle gelişmiş modern toplumsal sistemlerde ve sosyal yaşam standartlarını yükseltmiş sosyal katmanlarda daha yaygın olmalıdır.[74]

[72] İsmail Bulut, "Kader- Engellilik İlişkisine Kelami Bir Yaklaşım", *Erzurum, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 43,(2015):40.

[73] Macit, "Boyun eğme-başa çıkma sarkacında kadercilik: Sosyal psikolojik bir yaklaşım".

[74], Peter Berger L., *Kutsal Şemsiye,* çev. Ali Coşkun, (Rağbet Yayınları, İstanbul. 2000; Çelik, "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım".

Mutluluk teodisesinin de meşrulaştırma için dinsel dayanaklara gereksinim duyacağı düşünülebilir. Türk toplumunda İslamî temelleri olduğu bilinen "Allah zenginliği dilediğine, ilmi ise dileyene verir", "Allah sınamak için mal-mülk ve serveti, insanlar arasında dolaştırmaktadır.", "Allah kulunu kısmeti ile yaratır", gibi inanç ve kabuller, genelde güç, servet ve iktidar gibi imtiyaz ve üstünlükleri anlamlı kılmaktadır. Tam bunun karşısında bütün ekonomik, kültürel, doğal mahrumiyetleri ve onun verdiği acıları yatıştırma işlevini ise "yoksunluk teodisesi" üstlenmiş olmalıdır.[75] Ancak acı ve ıstırapları bu şekilde dindiren, yaralı gönülleri sükûnete kavuşturan bir teodisenin sosyal kader gibi muhtemel yansımalarının sosyolojik bakımdan özel toplumsal etkilere yol açacağı söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, özellikle ilahiyatın Kelam, Hadis, Tefsir gibi disiplinlerinde çokça tartışlan kader inancı, psikosoyolojik literatür temelinde ele alınarak bir tipleştirmeye gidilmiştir. Bu bağlamda kader inancının kişinin hayatını nasıl etkilediği, karşılaştığı zorluklara başa çıkmada nasıl bir etkisinin olduğu, kişinin psikolojisi üzerinde nasıl bir rol oynadığı, hayatını anlamlandırmada kader inancının yerinin ne olduğu incelenmiş ve kader inancının öğrenilmiş çaresizlik ve savunma mekanizmalarıyla ilişkisi tartışılmıştır. Ayrıca kader inancının toplumdaki farklı görünümleri olan kadercilik ve toedisenin toplumsal rolüne değinilmiştir. Bu durumda kader inancının temel fonksiyonu, bütün bir dini hayatı kuşatarak inanan insanı desteklemektir. Zira kader inancı önemli ölçüde psikoterapik işlevselliği de olan; güvenme, sığınma ve inanılan varlığın yardımını bekleme, en olumsuz durumlarda bile ümidvar olma, olumlu durumlarda ise kibirlenip tedbiri elden bırakmama, inanılan varlık ile ilişkiyi kesmeyip, bilakis takviye etme gibi dini hayat açısından son derece önemli faktörleri aktive etmektedir.

Başa çıkılamaz durumlarla karşılaşıldığında, diğer açıklamalar ikna edici olmadığında veya diğer alternatifler geçerliliğini kaybettiğinde kader inancı, insana yeni alternatifler bulma konusunda yol gösterici olabilir. Bu durumda dinî başa çıkma tarzı insanın acizliğine vurgu yaparak bazı alternatifler önermekte ve dinî olmayan başa çıkmayı tamamlamaktadır. Kader inancı, kaygı ve suçluluk duygusu gibi rahatsızlıklara karşı bir tür teselli ve yatıştırma vasıtası olarak işlev görür. Ortaya çıkan problemlerin üstesinden gelme ve ruh sağlığını koruma noktasında kader inancı, başa çıkma sürecine manevi katkı sağlayarak destek ve yardımcı olur. Özellikle hayatın trajik dönemlerinde, yoğun gerilim ve sıkıntıların yaşandığı durumlarda hayatın ve gerçekliğin algılanmasında ve yorumlanmasında birçok insan için dinî inanç ve değerler temel referans noktası olur. Kader inancının hem felaketin anlamlandırılmasına hem de kayıp ve acılarla başa çıkma sürecine olumlu katkıları olmaktadır. Birçok insan din ve inançla hayatına anlam yükleyebilmektedir. Acı veren ve hayrete düşüren hayat tecrübeleriyle, başka bir deyişle zor ve ıstırap veren olaylarla karşılaşan kişi için kader inancı, kaygılarının yatışmasını sağlayarak koruyucu bir işlev icra eden, kaygıyı azaltan bir anlamlandırma ve yorumlama çerçevesi sunar.

Kaynakça

Aydın, Cüneyd. "Kader İnancının Savunma Mekanizması ve Dini Başa Çıkma Kavramları Açısından Değerlendirilmesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 35. 2019.

Aydın, Ömer, (1998), Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük, Beyan Yayınları, İstanbul.

[75] Çelik, "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", s.53-54.

Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık. 2006.

Batman, Elif. *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkmada Kader İnancının Rolü,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2008.

Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji.* İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994.

Berger, Peter. L. *Kutsal Şemsiye*. çev. Ali Coşkun. Rağbet Yayınları, İstanbul. 2000.

Bulut, İsmail. "Kader- Engellilik İlişkisine Kelami Bir Yaklaşım". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 43. 2015:40.

Burger, Jerry, & Lynn, Amy. Superstitious behavior among American and Japanese professional baseball players. Basic and Applied Social Psychology, 27 (1). 2005:71-76.

Çağlayan, Harun. "Sosyolojik Açıdan Müslüman İlahî Adalet Algısı". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi.* 2. 2016.

Çelik, Celaladdin. "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Bilimname.* 2. 2007.

--------."Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayatın İncelenmesi". *Bilimname* 1(1), 2003:161.

--------.*Kentsel Dindarlık- Kentlilik Tecrübelerinde Farklılaşan Dindarlıklar*. (Ed. E. Günay; C. Çelik).Adana, Karahan Yayınları. 2006:102-107.

Dağ, İhsan. "Kontrol Odağı Ölçeği (KOÖ): Ölçek Geliştirme ve Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması". *Türk Psikologları Derneği*. 49.2002: 77-90.

Ekşi, Halil. *Başa Çıkma, Dini Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Eğitim, İlahiyat ve Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Karşılaştırılması,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2002.

Esen, Adem. "Türkiye'de Depremin Çok Olması ile Kader İnancı Arasındaki İlişki". *Diyanet İlmi Dergi.* 33/3.1997.

Esen, Ebru- Arslan, Saadet- Demircan. "Nihal, İş Kazasına Bağlı Göz İçi Yabancı Cisim: Üç Olgu İçin Kader miydi?". Çukurova Medical Journal. 38. 2013.

Victor Frankl. İnsanın Anlam Arayışı. (Çev., S. Budak), Ankara: Edesos Yayınları. 2000.

Victor Frankl. Duyulmayan Anlam Çığlığı. (S. Budak), Ankara: Edesos Yayınları. 1999.

Güler, İlhami. "Kadere Dair Toplumun Genel Problemleri". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Halkın Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu*. İstanbul, 2013.

Gürses, İbrahim. "Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir değerlendirme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 17/2. 2008:366.

Horozcu, Ümit. "Teistik Kader Algısı Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması". Darülfünun İlahiyat. 29.2018.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi.* Ankara: T.D.V. Yayınları, 2003.

Kandemir, Yusuf. *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006.

Kara, Elif. *Öğrenilmiş Çaresizlik Davranışının Genellenme Derecesi ile Kader İnancı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2009.

Karaca, Faruk. “Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine”. *Dini Araştırmalar* 6/16. 2003: 77.

----------. “Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 9/3. 2006.

Karslı, Necmi. “Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:15, ss. 173-205, 2019.

Kartopu, Saffet. *Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi*. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.

Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’an Açısından Fatalizm” *Hikmet Yurdu*.1. 2008.

Katırcı, Yusuf. *Cezaevi Mahkûmlarının Kader Anlayışı (Ferizli L Tipi Cezaevi Örneği),* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011.

Kaya, Alim- Bozkur Binaz. “Kadercilik Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 11. 2015.

Kayıklık, Hasan. “Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları”. *Dini Araştırmalar Dergisi.* 5/13. 2002:32.

Kilit, Nurun Nisa. *Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2019.

Kimter, Nurten.“Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine” H. Hökelekli (Ed.), s. 217. Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Kula, M. Naci. *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*. İstanbul: DEM Yayınları. 2005.

Kuşat, Ali. “Psikolojik bir olgu olarak kendini aldatma ve dini inançla ilişkisi”. *Dini Araştırmalar,* 3(8). 2000:97-116.

Küçükcan, Talip - Köse, Ali. *Doğal Afetler ve Din*. İstanbul: İsam T.D.V. Yayınları. 2000.

Macit, Mustafa. *Boyun Eğme-Başa Çıkma Sarkacında Kadercilik: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım.* Ötüken Yayınları, İstanbul. 2014.

Oyanık, Mazhar. *Afet Bilinci ve Kader İlişkisi: Gümüşhane Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2015.

Öztürk, Mustafa. “Kaderi Olmakla İtham Edilen Hadis Ravileri”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 2. 2011.

Pargament, Kenneth. “Tanrım Bana Yardım Et: Din Psikolojisi Açısından Başa Çıkmanın Teorik Çatısına Doğru”. çev., A. Albayrak. Tabula Rasa: Felsefe- Teoloji 3 (9). 2003:216-222.

Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi.* Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayınevi. 1993.

Pirinç, Ahmet. “Kazâ ve Kader Kavramlarına Felsefi Bir Katkı: Molla Sadrâ Örneği”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 6/ 10. 2018: 145-176.

Rotter, Julian. "Generalized Exoectancies for internal verus External Control of Reinforcement". *Psychological Monographss.* 80. 1966:1-28.

Selvi, Aşkın. *Yakınında Meme Kanseri Olan Kadınların Öğrenim Gereksinimleri ile Kadercilik Eğilimi Arasındaki İlişki*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Sina, İbni. “Kaderin Sırrına Dair Risale”. çev., Ömer Mahir ALPER. *İstanbul İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 7. 2003.

Spilka, Bernard. “Din Psikolojisi Açısından Genel Bir Atıf Teorisi”. çev. Ali Kuşat. E. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi. 11. 2001:173-196.

Tunagöz, Tuna. “İslâm Felsefesinin Klâsik Çağında Özgürlükçü Bir Teori: Ebû’l-Berakât El-Bağdâdî’nin Kader Anlayışı” *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*. 25.

Tunç, C., (1987), Kader ve Kaza Hakkındaki Düşünceler, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, Kayseri.2014.

Tunçel, Ceyda. *Cinsiyet, meslek grubu, yaş ve eğitim düzeyi değişkenlerinin, bireylerin batıl inançlara sahip olma düzeyleri üzerindeki etkileri,* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Yaparel, Recep. “Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler”. D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 8. 1994: 278-279.

Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Aşk ve Muhabbet Anlayışı

Selami ŞİMŞEK*
Furkan USTAKURT**

Özet

İlk insanın yaratılması ile birlikte ortaya çıkan Allah ile kul arasında bir bağ niteliğinde bulunan aşk ve muhabbet, sûfîlerin de dikkatlerini celbeden önemli konulardandır. Zira muhabbet insanın hem beşerî hem de ilâhî yönüne hitap etmektedir. Tasavvuf geleneğinde beşerî aşk ve muhabbetten hareketle ilâhî aşk ve muhabbete doğru bir gidiş vardır. Bu sevginin son merhalesini ilâhî aşk teşkil eder.

Tarihi seyri içerisinde bazı sûfîler ve âlimler "aşk" kavramı Kur'ân'da yer almadığı için eserlerinde "muhabbet" kavramına yer verirken, Allah sevgisini ifade etmek üzere Kur'ân ve Sünnet'te yer alan "muhabbet", "hubb" ve "meveddet" yerine "aşk" kelimesinin kullanılmasına da karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte "aşk" kelimesinin dinî bir terim olarak kullanılmasını bazı Kur'ân âyetleri ve hadîslerden yola çıkarak câiz görenler de olmuştur. Abdulvâhid b. Zeyd, Bâyezid Bistâmî, Cüneyd Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, İbn Hafîf Şirâzî, Yûsuf b. Hüseyin Râzî, Ebûbekir Vâsıtî, Ebu'l-Hasan Husrî ve Şiblî bunlardan ilk akla gelenlerdir.

Son devrin önde gelen âlimlerinden Nakşî-Hâlidî şeyhi Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî ise eserlerinde hem aşk hem de muhabbet terimine delilleriyle yer verip izah etmiştir. Onun, eserlerinde, bilhassa *Rûhu'l-Ârifîn* adlı eserinde "İlâhî aşkın şer'î delilleri" şeklinde bir başlık oluşturması dikkat çekicidir. Gümüşhanevî'ye göre, sevgi ve muhabbetteki kuvvetin artmasıyla aşk meydana gelir.

Anahtar Sözcükler: Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Tasavvuf, Aşk-Muhabbet.

Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Aşk Ve Muhabbet Anlayışı

Abstract

The bond of love and affection between Allah and His servant as a result of the creation of the first man has attracted the attention of the Sufis. Affection refers to both human and divine aspects. In the Sufi tradition, there is a movement from human love to divine love. This is the last stage of love.

Some scholars and Sufis have used the concept of love instead of affection. Because the concept of love is not used in the Qur'an and hadith. Some sufis have used the concept of love. Abdulvâhid b. Zeyd, Bâyezid Bistâmî, Cüneyd Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, İbn Hafîf Şirâzî, Yûsuf b. Hüseyin Râzî, Ebûbekir Vâsıtî, Ebu'l-Hasan Husrî ve Şiblî are among these.

Scholar Ahmed of the last century in his books, he proves the subject of love. Especially in the *Rûhu'l-Ârifîn* book has included the subject of love. According to Ahmed, affection increases as love increases.

Keywords: Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Sufism, Love-Affection.

* Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri ABD, Tasavvuf Bilim Dalı. selamisimsek@gumushane.edu.tr
** Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri ABD, Tasavvuf Bilim Dalı. furkanustakurt@gmail.com

Giriş

Konumuza geçmezden önce kısaca "aşk" ve "muhabbet" terimleri üzerinde durmayı faydalı buluyoruz.

Arapça "ışk" kökünden gelen aşk, lügatte, "aşırı ve şiddetli sevgi", "bir kimsenin kendini bütünüyle sevdiğine vermesi", "sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona bağlanması, düşkünlük göstermesi" mânâlarına gelir. Yine aynı kökten gelip "sarmaşık" anlamına gelen "aşeka"nın da aşk kelimesiyle ilgili olduğu belirtilir. Şöyle ki nasıl ki sarmaşık kuşattığı ağacın suyunu emer, yaprağını soldurur bazen de kurutursa, sevgi de sevenin sevgilisinden başka şeylerle ilgisini, alakasını kestirir, onu soldurur. İşte bu duyguya aşk denilmiştir (Âsım Efendi, 1304-1305: 3/952-953; Yılmaz, 2007: 233).

Aşk kelimesi, Kur'ân'da ve sahih hadîs-i şerîflerde geçmez. Ancak sevgi anlamına gelen "hûb", "muhabbet" ve bazen de "meveddet" kelimeleri ve bunların müştakları kullanılmıştır. Sûfîler, "Ben bir gizli hazine idim. Bilinmeyi istedim, muhabbetimden mahlûkatı yarattım" (Aclûnî, 1988: 132) hadîsinin delâletine göre, muhabbetin başlangıçta Hak'tan zuhûr ettiğini belirtirler. Nitekim Kur'ân'da, "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler" (Mâide, 5/54) buyrulan âyet-i kerîme muhabbetin ilk olarak Hak tarafından zuhûr ettiği husûsunu desteklemektedir (Konuk, 1994: 1/43, 4/333).

Bazı sûfîler her ne kadar "aşk" kelimesi Kur'ân'da ve hadîslerde açıkça geçmiyorsa da kinâye yoluyla birçok delilinin bulunduğunu söylemektedir. Meselâ onlar, "İmân edenler Allah'ı daha şiddetle severler" (Bakara, 2/165) âyetinde geçen "şiddetli sevgi"den maksadın "aşk" olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine Kur'ân'da "Mü'minlerin Allah'ı her şeyden çok sevmeleri" (Tevbe, 9/24) âyeti vardır. Hadîs-i şerîfte de Hz. Peygamber (a.s), Hz. Ömer'e, "Ben sana her şeyden daha sevimli olmadıkça îmân etmiş olamazsın" (Buhârî, İman 8/9; Müslim, İmân, 67-70) demiştir. Sûfîler, işte bu ve buna benzer âyet ve hadîslerden yola çıkarak Allah'a ve Resûl'üne âşık olmak gerektiği anlamını çıkarmışlardır (Uludağ, 1991: 4/11-12).

Sûfîler, genellikle aşkı iki kısma ayırırlar: "Mecâzî aşk" ve "hakîkî aşk". Mecâzî aşk, insanın geçici sûretlerden birini sevmesidir. Şehevî duygulara kapılmadan, hakîkî aşka ulaştıracak bir merdiven olması şartıyla bu mecâzî aşk hoş karşılanmıştır. Şu hadîs-i şerîf de bu aşka delil sayılmıştır: "Tertemiz bir aşkla birine tutulan, bu aşkını açıklamaya bile cesaret edemeden ve bu sevgiyle ölen kimse şehid olarak ölmüş sayılır." (Aclûnî, 1988: 262). Eğer muhabbet ve ondan kaynaklanan aşk, hakikî (ilâhî) kaynağa bağlanmazsa bu aşk tabiî aşk olur. Bu aşk da meşrû sınırlar dâhilinde mübâhtır, câizdir (Baklî, 1981: 15).

Hakikî aşk ise Cenâb-ı Hakk'ı sevmek demektir. Bu aşka düşen O'ndan başka her şeyi terk eder. Kendi varlığını O'nun varlığında fâni kılarak, "fenâfillâh"a ulaşır. Bu aşk, aşkların en yücesidir (Ruzbihân-ı Baklî, 1981: 15-16). Tasavvuf tarihinde aşk kavramını ilk defa muhabbetten ayırarak ciddi bir şekilde inceleyen sûfî Ahmed Gazzâlî (v. 520/1126) olmuştur. *Fusûsü'l-Hikem* ve *Fütûhât-ı Mekkiyye* başta olmak üzere hemen bütün eserlerinde sevgi konusu üzerinde önemle duran İbnü'l-Arabî ise "aşk" kelimesini ilgiyle karşılamakla beraber daha çok "muhabbet" terimini kullanmayı tercih etmiştir (Uludağ, 1991, 4/11-15; Yılmaz, 2002: 12-13).

Muhabbete gelince, bu da insanın gönlünün zevk aldığı, haz duyduğu şeye karşı meyletmesi demektir. Bu meyle, yönelmeye sevk eden bir takım sebepler vardır. Bunların başında insanın "İlâhî asıl"a olan ilgi ve sevgisi gelir. Bu durumu "Allah'ın insanı Rahmân sûretinde yarattığı" (Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Bir 11) hadîsi teyit etmektedir (Yılmaz,

2007: 234). Diğer sebepler ise şunlardır: İnsanın ilk sevdiği şeyin kendi zâtı olması dolayısıyla âzâlarının selâmetini, mal, evlâd, akraba ve arkadaşlarını da sevmesi, ihsana, iyiliğe karşı bir zaafiyetinin bulunması ve eşyâdan bulunan güzelliğe, süse hayran kalması (Hakîm, 1981: 303; İbnu'l-Hatib, 1968, 334 vd.).

Yine sûfîlere göre sevginin temeli "muhabbet" nihâyeti ise "aşk"tır. Bazı sûfîler de sevgiyi çeşitli derecelere ayırmışlar ve her bir derecenin husûsiyetlerini teferruatlı olarak ele alarak izah etmeye çalışmışlardır. Söz konusu dereceleri anlamları ile birlikte şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Alaka: Muhabbetin ilk derecesidir. Kalbin sevilene yapışıp bağlanması demektir.

2. İrâde: Kalbin sevdiğine yönelmesi ve meyletmesidir.

3. Sabâbet: Kalpteki muhabbetin uzakta bulunan sevdiğine doğru suyun tepeden aşağı aktığı gibi akmasıdır.

4. Garâm: Kalpten hiç ayrılmayan, alacaklının borçluya yapışması gibi sahibine yapışan muhabbettir.

5. Vüdd yahut Vedâd: Muhabbetin çok temiz, saf ve hâlis olmasıdır.

6. Şeğaf: Kalbi yaralayıp parçalayan ateşli bir muhabbettir.

7. Vâleh: Sevilenin güzelliği karşısında muhabbet şarabıyla kendinden geçmek, muhabbete kanmaktır.

8. Teteyyüm: Muhabbetin taparcasına aşırı olmasıdır.

9. Teabbud: Sevenin sevdiğine fiilî olarak tapması, kulu ve kölesi olmasıdır.

10. Hullet: Sevenin ruhunun içine, kalbinin hücrelerine işleyen, orada sevdiğinden başka bir şey bırakmayan muhabbettir.

11. Hevâ: Sürekli olarak gözyaşı akıttıran muhabbettir.

12. Hüyâm: Seveni çıldırtan bir muhabbettir.

13. Şevk: Kalbin seveni özlemesi, ona kavuşmaya can atması ve o anıldığında heyecan duymasıdır. Kalpteki bu şevk, lambadaki fitile, aşk da ateşteki yağa benzer.

14. Muhabbet: Sevenin kendi sıfatlarından kaybolup, sevilenin varlığının mevcudiyetidir.
15. Aşk: Sevenin kimsenin âkıbetinden endişen edilen aşırı bir muhabbettir. Bu muhabbette seven sevdiğinde yok olur, bir başka deyişle âşık ile mâşuk bir olur. Buna Türkçe'de sevdâ, ileri derecesine ise kara sevdâ adı verilir (Ateş, 2004: 468-469; Bardakçı, 2015: 169-170).

Son devrin önde gelen âlimlerinden Nakşî-Hâlidî şeyhi Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî (v. 1893) de eserlerinde hem aşk hem de muhabbet terimine delilleriyle yer verip izah etmiştir. Onun, eserlerinde, bilhassa *Rûhu'l-Ârifîn* adlı eserinde "İlâhî aşkın şer'î delilleri" şeklinde bir başlık oluşturması dikkat çekicidir. Şimdi Gümüşhanevî'nin mezkûr eseri başta olmak üzere *Câmi'u'l-Usûl* ve *Devâü'l-Müslimîn* gibi eserlerinden yola çıkarak onun aşk ve muhabbet anlayışına değinilecektir.

1. Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'ye Göre Aşk

Gümüşhanevî'ye göre aşk, Allah'ın öyle bir ikrâmıdır ki, onu herkese değil, ancak dilediği kimselere sunar. Nice âşık kimseler bir araya gelir de tek bir kadehten kana kana içerler. Birçok kadehleri yalnız başına içen âşıklar da vardır. Bir âşığın nice sevdiği kimselere ayrı ayrı kadehlerden ikram ettiği de olur. Aşk kadehinin miktarı ne kadarsa, bâdenin rengi ve çeşidi de o kadardır. Bir kadehten içen birçok dostlar, aynı aşk kadehini ayrı ayrı zevklerle içerler. Mânevî haz, şarap, ondan kana kana içmek, sarhoş olmak, içirilmek ve

mest ü hayrân olmaktan maksad ise, mârifetullâha ermekten başka bir şey değildir. İyice bilinmelidir ki aşk şarabı içmeye ve ondan hâsıl olan sevgiyi yaşamaya, ancak Cenâb-ı Hakk'ın özel surette seçtiği kulları nâil olur (Gümüşhanevî, 1981: 218).

Yine Gümüşhanevî'ye göre kendisine "aşk" adı verilen kuvvetli sevgi, iki sebepten birisi ile meydana gelir. İlki, dünya ve dünyalıklarla ilgiyi kesmek, ikincisi de Allah sevgisinden başka ne varsa hepsini kalpten söküp çıkarmaktır (Gümüşhanevî, 1978: 46).

Âşığın mâşuka aşkı, muhakkak ki yüzüne karşı değil, gıyabında meydana gelmektedir. Yanımızda ve beraber olduğumuz bir şeye karşı âşık olunamaz. Aşk, var olan, fakat o anda göremediğimiz ve henüz vuslatına eremediğimiz bir şey için kavuşmak arzusu ve hasretidir. Görebildiğimiz ve yanımızda bulunan bir şeyin hasreti olmaz ki, arzusu olsun. Aşk öyle bir şey için düşünülebilir ki, o şey bir bakıma bizimle olma imkânına sahip olsun yahut da bizim onunla olma imkânımız bulunsun, bir bakıma da ona kavuşamamış olalım. Varlığı hiç bir zaman anlaşılamayacak olan bir şeye asla âşık olunamaz. Bir kimse görmediği, sesini duymadığı, ne olduğunu ve ne olacağını bilmediği bir şeye elbette ki âşık olamaz. Bir kimsenin bir şeyi iyice anlaması ve kavraması, o şeyi iyice görmesiyle mümkündür. Sevgilisi daima gözünün önünde ve yanında olan bir kimse düşünelim. Böyle bir kimse için arzu duymanın ve yanmanın söz konusu olamayacağı gibi, tabîî âşık olması da düşünülemez. Bir kimse daha önceden âşinâ olduğu sevgilisinden uzak kalsa da yalnız gönlünde o sevgilisinin hayali kalsa, hayalindeki o sevgilisini gözünün önüne getirerek, hayalini hakikate çevirmek için o sevgilisinin hasretiyle tutuşacaktır. Bunun aksine olarak, sevgilisinin hayalini kalbinden silen, onu asla hatırlamayan bir kimse düşünelim. Böyle unutulmuş, hayali bile kalpten silinmiş bir kimseye âşık olunamaz. Bir kimse, tamamen unuttuğu ve hayalini bile kalbinden çıkardığı bir kimseye ani olarak rastlasa, o anda rastladığı bu eski âşinasına ilgi duyup duymayacağı da şüphelidir. Duysa bile bu ilgi, aşk ilgisi değildir. Karanlıkta görüp, iyi seçemediği bir kimseyi, bilâhere aydınlıkta açıkça görmek elbette arzu edilecek bir husustur. Bir kimseyi tam olarak görebilmek için, yüzünün parlak bir ışıkla aydınlatılmış olması lâzımdır. İyice görülemeyen bir yüzün, tam olarak görülebilmesinin hasreti, o yüzü tam olarak görünceye kadar devam eder (Gümüşhanevî, 1978: 64-65).

Gümüşhanevî aşkın bütün makamlarda maksadın sonu olmakla birlikte aynı zamanda bütün makamların mukaddimesi olduğunu belirtir. Yani sâlikin seyr u sülûkunun hem başlangıcı hem de neticesi aşk iledir (Kılıç, 2014: 255).

Gümüşhanevî'ye göre aşk, şeklî-tabiî aşk, mecâzî aşk ve hakîkî aşk olmak üzere üç kısma ayrılır:

1. Şeklî-Tabiî Aşk

Gümüşhanevî'ye göre yanlış olan şeklî aşkın dünya ve âhirette sebep olduğu zararlar vardır. Çünkü bu aşk kalbi fesada uğratır. Kalp bozulunca, hem iradeler, hem sözler ve hem de ameller bozulur. Bu hastalık sadece iki sınıfa karşı söz konusu olur: Lûtîler ve kadınlar. Bu öyle bir hastalıktır ki, insanlar onun ateşinden kurtulmakta çok zorlanmış ve doktorlar dahi onu tedavi etmekten aciz kalmıştır.

Bu aşkın kısımları vardır. Bazen kişiyi küfre götürür. Meselâ, mâşukunu Allah'a ortak edinen ve onu Allah'ı sever gibi seven kişinin hali böyledir. Kişinin âşık olduğu fani varlığa olan sevgisi kalbinde Allah'ın sevgisinden daha büyük olunca onun hali ne olur? Bu öyle bir sevgidir ki, ona sahip olanlar, tövbe etmedikçe bağışlanmayacaklardır.

Gümüşhanevî, bu tür aşka, şirk aşkı adını da vererek alâmetini, âşığın, sevdiğinin rızasını, Rabbinin rızasından önde tutması; mâşukunun hak ve payı, Rabbinin hakkıyla ve

O'na itaatle çatıştığında, maşukunun hakkını öne çıkarması ve tercih etmesi ve onun uğruna gücünün yettiğinin en iyisini sunması şeklinde tarif eder. Zira böylesi kimseler Rabbi için ise -tabii yaparsa- yapacağının en kötüsünü sunar. Böyleleri bütün gayretlerini mâşukunun rızasına, ona itaate ve yaklaşmaya harcarken, mâşukuna ayırdığı saatlerden artakalanı da, -itaat ederse- Rabbine itaate ayırır.

Gümüşhanevî'ye göre şekil ve sûret âşıklarının hâli ve zamanımızın âşıklarının çoğunun durumu düşünüldüğünde, anlatılanlara birebir uyuştuğu görülür. Bu şekildeki sûrî ve tabiî aşkın dinî ve dünyevî hiçbir menfaat ve maslahatı bulunmamaktadır. Hatta zararları mevcuttur. Bu zararları maddeler hâlinde şöyle sıralamak mümkündür:

a. Kişi bir yaratılmışı sevip, onu anmakla meşgul olduğundan, Yaratıcısını sevmek ve zikretmekten alıkonmuş olur.

b. Kalbinin bu aşktan dolayı azap çekmesidir. Çünkü kim Allah'tan başka bir şeyi severse, kesinlikle sevdiğinden yana azaba dûçar edilir.

c. Onun kalbi, başkasının avucunda esirdir ve o başkası, âşığı rezil eder ve âşık sonunda helak olur. Fakat sarhoş olduğu için başına geleni fark etmez.

d. Kişiyi dinî ve dünyevî maslahatlarını elde etmekten alıkoyar. Öyle ki, dünyevî ve uhrevî maslahatları suret aşkından daha çok zayi eden bir şey yoktur.

e. Kişi suret aşkına yaklaştıkça Allah'tan uzaklaşır. Bundan dolayı, Allah'tan en uzak olan kalpler, suret âşıklarının kalpleridir. Kalp Allah'tan uzaklaşınca onu her taraftan afetler kuşatır ve düşmanı onun yöneticisi olur.

f. Sûret aşkı kişide yerleşince, onun zihin, akıl ve fikrini bozar, vesveseler meydana getirir ve belki de kişiyi deliler, hatta hayvanlar sınıfına katar.

g. Kişinin duyu organlarını fesada uğratır, maddî ve mânevî olarak zayıflatır.

Bu aşkın başlangıcı rahat ve tatlıdır. Ortası üzüntü, kalp meşguliyeti ve hastalıktır. Sonu ise, helak ve ölümdür; tabiî eğer Allah'ın yardımı yetişirse istisna. Onun için bu aşk sadece gafil veya ihlas sahibi olmayanların kalplerinde yer bulabilir. Onlardan bazıları, sevgilisine kavuşmayı, Rabbinin birliğini ifade edip, buna göre yaşamaktan daha sevimli bulduğunu açıkça ifade etmektedir. Kimisi de, mâşukuna kavuşmayı, Allah'ın rahmetinden daha çok arzuladığını söylemektedir.

Bu âşıklardan çoğu, kalbinde mâşukundan başkasına kesinlikle yer olmadığını, hatta kalbini tamamen mâşukunun ele geçirip sahip olduğunu açıkça söylemektedirler. Hâlbuki gerçek kulluk; sevginin, boyun eğme ve diz çökmenin en mükemmel manada Allah'a karşı ortaya konmasıdır. Bunlar ise, bütün sevgi, boyun eğme ve diz çökme güçlerini maşukları yolunda harcamaktalar. Bundan daha kötü bir bedbahtlık olabilir mi?

Sûret aşkında âşık ve mâşuktan her biri birbirlerine zulüm eder. Sevilen, kendisini sevene çirkin fiil işleme, dine karşı gelme ve sevenin hem kendisine, hem de başkasına zulmetmesi konusunda yardım eder. Bundan dolayı şeklî aşk, zulmün pek çok çeşidini içinde bulundurur. Hatta kişi kendisini bile bu uğurda telef etmeye yeltenir. İnsan bu aşktan dolayı her yola, kötü huy ve günahlara başvurur ve bu yaptıklarını da umursamaz. Dünya ve mal âşıkları, bina, makâm ve diğer nefsânî arzuların âşıkları da böyledir (Gümüşhanevî, 2013: 32-35).

Şeklî ve tabiî aşk, karışıklıkla birlikte -nefsânî ve şeytânî sâiklerle birlikte bulunması- aşırı ve baskın kalbî bir meyildir. Üç kısımdır:

a. Makbûl Aşk: Bu, erkeğin karısını sevmesidir. Bu sevgi aynı zamanda faydalıdır. Çünkü kişinin gözünü ve kalbini ailesinden başkasına çevirmesi engeller.

b. Mübâh Aşk: Kişinin bilerek ve isteyerek bir teşebbüste bulunmaksızın sadece kendisine anlatılması veya bizzat görmesi sonucunda âşık olmasıdır. Fakat bu aşkın kişiyi bir günaha sevk etmemesi lazımdır.

c. Menfûr Aşk: Bu, Allah tarafından iğrenç görülen ve rahmetinden uzaklaştıran kısım olup, tüysüz erkek veya başkasının kadınına âşık olmaktır. Bu, kulun din ve dünyasına en zararlı olanıdır ve kişiyi Allah'tan uzaklaştıran en büyük engel ve perdedir. Zira belânın en büyüğü, tüysüz bir erkeğe âşık olmaktır. Buna bulaşan kişi, ancak Allah'ın gözünden düşmüş, kapısından kovulmuş ve kalbi Allah'tan uzaklaştırılmış birisi olabilir. Bu hastalığın ilacı, kalpleri evirip çeviren Allah'tan yardım istemek, O'na sadakatle sığınmak, O'nun zikriyle meşgul olmak, başka sevgilerden soyutlanıp, yerlerine Allah'ın sevgisini, yakınlığını ve rızasını koymaktır (Gümüşhanevî, 2013: 35-36).

2. Mecâzî Aşk

Mecâzî, kalbî ve rûhanî aşka gelince; bu, rûhanî bağlantılar vasıtasıyla olan mânevî bir cezbedir. Bu da üç kısma ayrılır:

a. Mü'minin mürşidine aşık olması.

b. Velilere, geçmiş büyüklere veya sahâbeye âşık olmak.

c. Peygamberlere âşık olmak.

Bu aşk kişiye pek çok faydalar sağlar, güzel ahlâkı kazanmaya vesile olur ve ilâhî aşk için bir sebep ve mukaddime olur.

Gümüşhanevî'ye göre bu aşk, kişiye pek çok faydalar sağladığı gibi güzel ahlâkı kazanmaya vesile olur ve ilâhî aşk için bir sebep ve mukaddime teşkil eder (Gümüşhanevî, 2013: 36).

3. Hakîkî Aşk

Hakîkî aşk ve ezelî sır ise, Allah'ın tecelliyâtının alakaları vasıtasıyla gerçekleşen mânevî bir cezbedir, dumansız bir ateş, yüksüz bir ağırlıktır, şevk, zevk, aydınlanma, yanma, ışık, rıza, arınma, parıldama, cila, letafet ve güzelliktir, sırdır, sözsüz bir haldir. Bu da üç kısımdır:

a. Kemâl aşkı: Ârif ve sıddîkin Allah'ın sıfatları ve kemâline âşık olması.

b. Visâl aşkı: Allah'a kavuşmaya (visâl) âşık olması.

c. Cemâl aşkı: Allah'ın cemâline ve mutlak olarak zâtına âşık olması.

Bu aşkın alameti, gözyaşları, yumuşak başlılık, tevazu, boyun eğmek, sabır ve inkisardır. Bunlar da, kemâl, huzur, yakîn, ihtiyâr ve mâsivâyı terk edip, işleri her şeyin en iyisini irade eden mâşûkun ihtiyarına havale etme sonucunu getirir. Mal ve boş emel kaydında olan kimsenin aşktan ve ilâhî cemâlden haberi yoktur. Bu aşkın sayılamayacak kadar faydası vardır. En büyük nimet, en yüce saadet ve en üstün lütuf budur. Bu aşk, ihsanın, lütfun ve ikrâmın zirvesidir, gizli hazinedir, mutluluğun anahtarıdır, kalbin temizlenmesi, göğsün selâmeti, Rabbin mârifeti, melekût, ceberût ve lâhût âlemlerinin seyri, gaybın kapıları, karanlıkların kaldırılması, perdenin keşfi kalbin lezzeti, huri ve gılmanların özüdür. Ve o, evliyânın maddesi, enbiyânın seyridir; o, makâm-ı Ahmedî, kadem-i Muhammedî'dir. Yine o, uzaklıktan ve ateşlerden kurtuluş, Rahmân'a visâl ve yakınlıktır (Gümüşhanevî, 2013: 39-39).

2. Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'ye Göre Muhabbet

Gümüşhanevî'ye göre, muhabbet (sevgi), canlılara ve bilhassa düşünebilme vasfı bulunanlara mahsus bir Allah vergisi olup, cansız varlıklar ile bir ilgisi yoktur. Bütün

canlılar arasında sevginin alâmetleri görülürse de mükemmel bir sevgiyi ancak yeryüzünde Allah'ın vekili, halifesi olarak hükümran olan insan sergilemektedir. Sevgi, insan tabiatının zevk aldığı şeye karşı meyletmesidir. Bu meylin şiddetli ve kuvvetli bir arzuya dönüşmesine de aşk adı verilir. Sevmemek ise, insan tabiatının nefret etmesinden başka bir şey değildir. Sevmemenin fazlalaşmasına ve daha çok nefret etme haline dönüşmesine düşmanlık denir (Gümüşhanevî, 1978: 21).

Bundan dolayıdır ki gerek ulvî, gerekse süflî âlemdeki bütün hareketlerin temelinde sevgi vardır. Bu sevgi âlemlerin var ediliş sebebi ve nihai gayesidir. Varlıkların düzelmesi ancak, sevgi ve kişinin bütün hareketlerinin hiçbir ortağı bulunmayan Allah için olmasıyla mümkündür. Şayet muhabbet ve aşk olmasaydı felekler dönmez, bulutlar ve rüzgârlar hareket etmezdi. Anne karnındaki ceninler bile muhabbet sayesinde hareket ederler. Aşk ve muhabbet olmasaydı, türlü türlü bitkiler tohumdan çıkıp büyümez, denizlerin dalgaları çarpışmaz, işleri düzene sokan ve yöneten melekler hareket etmezdi. İşte bunlar hep muhabbetin ve aşkın sırrı, ibadet, şehadet ve tâatlerin hikmetidir. Allah'ın dostlarını sevmek de muhabbetin tamamlayıcı unsurlarından olup, ilâhî muhabbete tabidir. Muhabbet ne kadar güçlü olursa, sevenin alacağı lezzet o kadar mükemmel olur (Gümüşhanevî, 2013: 29).

Gümüşhanevî'ye göre sevgi, insanın his ve idraki itibariyle bilmeye ve anlamaya tabidir. Her hissediş, bir anlayıştır. Her anlayışta ise bir tat ve lezzet vardır. İnsan tabiatı, lezzet aldığı şeye meyleder. Bunun içindir ki göz, her bakıp da görebildiği güzellikten; kulak, her işitebildiği güzel ve ahenkli sesten; burun, alabildiği her güzel kokudan; dil, tadabildiği her lezzetli yiyecekten; dokunmak, her yumuşak temastan daima zevk almaktadır.

Hz. Peygamber'in, namazı, "iki gözümün nuru" diye isimlendirmesi, onun namaza olan aşırı sevgisini göstermektedir: "Sizin dünyanızdan bana üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadın ve iki gözümün nuru olan namazdır." Namaz ve buna benzer ulvî şeylerin beş duygu azaları ile sevilemeyeceği meydandadır. Bunun içindir ki, insanlarda altıncı bir duygu organı daha vardır. O da "kalb"tir. Maddî olmayan şeylerin zevki bununla alınır. Bu altıncı duygu vasıtasına "akıl" ve "nur" da denir. Canlı varlıkların hepsi, beş duygu azası ile zevk almakta insan gibidirler. Ancak altıncı histe insanlar diğer canlılardan tamamen ayrılırlar. Kalb, akıl ve fikir yolu ile duymak, bilmek, görmek ve bunlardan zevk almak yalnız insanlara mahsustur. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hakk'ı duyu organları ile anlamak ve O'nu herhangi bir şeye benzetmek mümkün değildir. O, ancak altıncı duyu organı olan kalp gözü dediğimiz basiretle, yüce isim ve sıfatlarının sırrına ererek sâlikin derece ve seviyesine göre anlaşılabilir. Kimde altıncı his kuvvetlenir ve kalp gözünün görüş sahası genişlerse, hayvanî sıfatlar da o nisbette azalır. Hayvanî sıfatların azalması nisbetinde de Allah sevgisi gelişir ve kul için O'na yakınlık meydana gelir. Kulun Allah sevgisi, O'na yakınlığı nisbetindedir (Gümüşhanevî, 1978: 21-22).

"Muhabbettin aslını inkâr eden kimse, sevdiğinin hakikatini de inkâr eder. Sevgi, sevgili için düşünülebilir." (Gümüşhanevî, 1978: 64) diyen Gümüşhanevî'ye göre sevgi, doğru, yanlış ve gerçek olmak üzere üç kısma ayrılır:

1. Doğru Sevgi

Doğru sevgi, sâhibine dünya ve ahiretinde fayda verecek şeyleri getirir ve saadetin başı budur.

2. Yanlış Sevgi

Sâhibini dünya ve ahiretinde zarar verecek şeylere maruz bırakır ve bedbahtlığının adresi olur. Malumdur ki aklı başında olan kimse, kendisine zarar verecek ve kendi bahtını

karartacak şeylerin sevgisini tercih etmez. Böyle bir seçim ancak cehaletten ve zulümden kaynaklanır. Çünkü nefis, kendisine fayda yerine zarar veren şeyleri arzulayabilmektedir. Bu durum ise hevâsına uyanların hâlidir (Gümüşhanevî, 2013: 29-32).

3. Gerçek Sevgi

Gerçek sevgi ise onun şartlarını, sebeplerini ve Allah Teâlâ ile ilgili mânâsını, sâlik kendi nefsinde duyduğu ve anladığı zaman meydana çıkar. Allah Teâlâ'yı bilmeden, O'nun hakkında sevgi tasavvur eylemek mümkün değildir. İnsan yaratılışı icabı olarak bilmediğini sevemez (Gümüşhanevî, 1978: 21).

Gümüşhanevî'ye göre bir de "dostluk" var ki, bu da sevginin kemâli ve son noktasıdır. Şöyle ki, bu durumda artık kalpte sevdiğinden başkasına yer kalmaz. Bu ise en yüce makâmdır (Gümüşhanevî, 2013: 31).

Gümüşhanevî'ye gerçek sevginin şer'î delilleri de olup şunlardır:

1. Âyet-i Kerimeler

a. "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler" (Mâide, 5/54).

b. "İmanı olan kimselerin Allah'a olan sevgisi ise daha şiddetli ve devamlıdır." (Bakara, 2/165).

c. "Biliniz ki, Allah, kendi yolunda birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever." (Saff, 61/4).

d. "Şüphesiz ki Allah çok tevbe edenleri ve pisliklerden pâk olanları sever." (Bakara, 2/222).

e. "Resûlüm şöyle de: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız, hemen bana uyun ki, Allah da sizleri sevsin ve günâhlarınızı bağışlasın." (Âl-i İmrân, 3/31).

2. Hadîs-i Şerifler

a. "Allah'ın Resûlüne, iman nedir ey Allah'ın Resûlü? diye sorulduğunda cevap olarak buyurdular ki: İman, Allah'ı ve Resûlünü her şeyden çok sevmektir, buyurdular."

b. "Sizden herhangi birinize Allah ve Resûlü her şeyden daha sevimli ve sevgili değil ise gerçekten iman etmiş olamazsınız."

c. "Hiç bir kimse, kendisine Allah ve Resûlü malından, çoluk-çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça gerçekten iman etmiş sayılmaz."

d. "Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hakk'a bir niyazında şöyle buyurmuştur: Ey benim yüceler yücesi Rabbim, bana kendi sevgini ve seni sevenlerin sevgisini nasip eyle. Beni senin sevgine yaklaştıranları da sevdir. Beni soğuk suyun hasretiyle tutuşan susamış bir kimse gibi sevgine susamışlardan eyle. Seni muhtacım olarak aşkla seveyim."

e. "İnsan kimi seviyorsa, onunla beraberdir."

f. "Allah Teâlâ'yı size ikram ettiği sonsuz nimetlerinden dolayı seviniz. Beni de O'nu sevdiğim ve sizin de O'nu sevdiğiniz için seviniz."

g. "Rivâyete göre, bir kimse Allah'ın Resûlünün huzuruna gelerek, ey Allah'ın Resûlü, seni çok seviyorum, dedi. Allah'ın Resûlü de ona, öyleyse fakir olmaya hazırlan, buyurdular. O kimse yine ey Allah'ın Resûlü, ben Allah Teâlâ'yı da çok seviyorum, dedi. Bu sefer de Allah Resûlü o kimseye, öyle ise O'ndan gelecek belâlar için hazırlıklı ol, buyurdular."

h. "Kulum farzlardan sonra, nafilelere devam ettiği müddetçe bana yaklaşır. O kadar yaklaşır ki bu yakınlıkta ben o kulumu severim. Bir kulumu da sevdim mi, onun işiten

kulağı, gören gözü ve konuşan dili olurum. Kulum o zaman işittiğini benimle işitir, gördüğünü benimle görür, söylediğini de benimle söyler."

i. "Hz. Peygamber, Allah bir kulunu sevdi mi, o kuluna günâh zarar vermez. Zira günâhından pişmanlık duyarak tevbe eden kimse, hiç günâh işlememiş gibidir, buyurmuş ve arkasından da şu âyet-i celîleyi okumuşlardır: Şüphesiz ki Allah, çok tevbe edenleri ve pisliklerden pâk olanları sever."

j. "Mütevâzı (alçak gönüllü) olanı Allah yüceltir, kibirli olanı (kendini beğeneni) da Allah hor ve hakîr eder. Kim Allah'ı bol bol zikrederse, Allah da onu sever."

3. Peygamberler, Ashâb-ı Kirâm, Zâhid ve Sûfilerin Sözleri

a. Meşhur bir haberde ise şöyle denilmektedir: Bir gün Azrâil (a. s.) İbrâhim (a. s.)'a ruhunu kabzetmek için geldiğinde, Allah'ın Halil'i Azrâil'e, nasıl olur, hiç dost, dostun canını aldığını gördün mü? dedi. Bunun üzerine Hz. İbrâhim'e şöyle vahyolundu: Nasıl olur, hiç seven sevdiğine kavuşmak istemez mi? Bundan sonra Hz. İbrahim Azrail'e, ne duruyorsun, çabuk ruhumu kabzet, canımı al, dedi ve hemen dostuna kavuştu."

b. Cenâb-ı Hak, Dâvûd (a.s.)'a şöyle vahyetti: "Ey Dâvûd, zikrimin nimetlerini, zikir ehli bulunan kimseler idrak eder. Cennetim, kulluk için takdir eylediğim emirlerime bağlılığa dayanır. Her iltifatımın üstünde olan cemâlimle mükâfatlandırmam, bana âşık olanlara mahsustur. Varlığım, sevenlerimindir."

c. Hz. İsâ (a.s.)'ya, "En faziletli amel hangisidir?" diye sorulunca, "Allah Teâlâ'nın kazâsına râzı olmak ve yalnız O'nu sevmektir." demiştir.

a. İlk halîfe Ebûbekir Sıddîk (r.a.) der ki: "Kim Allah Teâlâ'yı sevmenin zevkine ererse, bu zevk onu dünyaya dalmaktan korur. İnsanlara karışıp, onlarla ömür tüketmekten şiddetle sakındırır."

d. Hulefâ-yı Râşidîn'in dördüncü olan Hz. Ali (k.v.) der ki: "Bir gün Allah Resûlüne, sünnetinin ne olduğunu sordum. Buyurdular ki: Yâ Ali, mârifetullah servetimin başıdır. Akıl, dinimin, aslıdır. Sevgi, dinimin temelidir. Arzu ve iştiyâk bineğimdir. Allah'ı zikir, dostumdur. İtimat ve güven hazinemdir. Hüzün, arkadaşımdır. Bilgi, silâhımdır. Sabır, elbisemdir. Rızâ, zenginliğimdir. İhtiyaç, iftihar duyduğum hususiyetimdir. Zühd ve takvâ, sanatımdır. Yakîn, kuvvetimin esasını teşkil eder. Doğruluk, koruyucumdur. İbâdet, güzelliğimdir. Cihâd, ahlâkımdır ve namaz, iki gözümün nurudur."

e. İlk dönem zâhidlerinden Hasan-ı Basrî (k.s.) der ki: "Rabbini bilen, O'nu sever. Dünyanın geçici ve oyalayıcı güzelliğini bilen de yaşadığı müddetçe, Allah Teâlâ'nın yasak kıldığı şeylerden sakınmaya devam eder. Gerçek mü'min Cenâb-ı Hakk'ı unutacak kadar eğlenceye dalamaz, düşündükçe hüznü ve kederi artar."

f. Açlık gece ibadetiyle tanınmış sûfilerden Ebû Süleyman Dârânî (k.s.) der ki: Allah Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki onları Cenâb-ı Hakk'ı düşünmekten ne Cennetler, ne de Cennetlerdeki bir takım zevk, safa ve nimetlerden birisi alıkoyar. Öyleyse, nasıl olur da dünya ve dünya nimetleri bir kimseyi Allah Teâlâ'yı düşünmek ve O'na kulluk yapmaktan alıkoyar? Yine Dârânî der ki: "Bir mü'minin en mübârek ve en muhterem zamanı, Rabbini bilip, O'nu sevdiği zamandır. Kim O'nu temiz bir kalple severse, O'na yönelir. Kim O'na yönelmenin zevkine ererse, dünyaya hırsla ve şehvetle, âhirete de uzaklardaki bir âlem olarak bakmaktan kurtulur. İnsan denen varlığın dünyada da âhirette de Allah sevgisiyle dolmaktan ve O'nu yaşamaktan başka yaratılış sebebi bulunmadığını anlar. O'nu gerçekten seven kimse cesedi ile dünyada, ruhu ile de âhirettedir."

g. “Aşk sarhoşu” deyimini tasavvuf tarihinde ilk defa kullanan Yahyâ b. Muâz (k.s.) der ki: “Benim için zerre kadar bile olsa Allah sevgisine sahip olmak, içinde O’nun sevgisi bulunmayan yetmiş yıllık ibâdetten hayırlı ve sevimlidir.”

h. Horasan zühd mektebi sûfilerinden İbrahim b. Edhem (k.s.)’in şöyle dua ettiği nakledilir: “Ey benim Rabbim! Eğer Seni sevenlerden birisini, cemâlini görüp Seninle olmadan evvel, kalblerini sükûnete erdirecek bir lütfuna mazhar kılarsan, o lütfunu benden de esirgeme.” O, bir başka münâcatında ise şöyle niyazda bulunmuştur: “Ey yüceler yücesi Allahım! Sen biliyorsun ki; bana ihsan buyurmuş olduğun muhabbetinin, halleştirdiğin ve zevkine erdirdiğin zikrinin, azametin ve yüce saltanatınla ilgili tefekkür ve istiğrakının yanında Cennet bile, benim için sivrisineğin kanadının ağırlığınca bir kıymet ifade etmez. Cenneti Cennet yapan, O’nun orada Cemâli ile gülümseyişi değil mi?”

i. Süfyân-ı Sevrî (k.s.)’nin muhabbetle bir çok tarifi vardır: “Muhabbet, Allah’ın Resûlüne uymaktan ibârettir. Muhabbet, Allah Teâlâ’yı güzel isimleri ile zikre devamdan ibarettir. Muhabbet, sevgilinin emrinde olmak ve onun her istediğini yapmaktır. Dünyada kalmayı hoş görmemek, bir an önce gerçek sevgiliye kavuşmak için yanıp tutuşmaktır. Sevgilinin mânasından bir parça ile kalbin yanıp tutuşması, O’nu hakkıyla anlayıp kavramaktan yine kalbin acze düşmesi, O’nu anlatmaktan dilin tutulup konuşamaz hâle gelmesidir.”

j. Bağdat tasavvuf mektebinin önde gelen sûfîlerinden Cüneyd-i Bağdadî (k.s.), “Hakîkî sevgili (olan AlIah)’dan başkası(nın sevgisi) ile meşgul olana, Allah Teâlâ gerçek sevgiyi haram kılmıştır. Her sevginin bir karşılığı vardır. Karşılığı yok olan sevgi de bir gün yok olmaya mahkûmdur.” demiştir.

k. Zünnûn-ı Mısrî (k.s.) der ki: “Kim Allah’a olan sevgisini sağa sola yayarsa, Allah da o kimseyi kendisinden başka şeylerle zelîl eder.”

l. Şiblî (k.s.)’ye bir gün dostları, “Ey Şiblî, bize ârifi ve muhabbet ehlini anlat da öğrenelim?” dediklerin de Şiblî, “Gerçek ârif (fuzulî olarak) konuşursa helâk olur. Gerçekten seven kimse de derdini söylemez de susarsa perişan olur” cevabını vermiştir. Şiblî başka bir zaman ise muhabbetle ilgili şöyle demiştir: “Sevgi, lezzeti ile insanı deli-dîvane eder. Sevdiğine hizmet ve iltifatta insanı kendinden geçirir.”

m. Basra zühd mektebinin önde gelen sûfî hanımlarından Râbiat’ül-Adeviyye (k.s.) bir gün, “Sevgilimize ulaşabilmemiz için bize kim yol gösterebilecektir? diye sorunca, hizmetinde bulunan bir âbide hanım şöyle söylemiştir: “Sevgilimiz bizden ayrı değil ki! Ne var ki, dünya bizi O sevgilimizden uzaklaştırmıştır.

n. İlk dönem sûfîlerinden İbn Cellâ (k.s.) der ki, “Allah Teâlâ, Hz. İsâ (a.s.)’ya şöyle vahyetti: Ey İsâ! Bir kulumun sırrına nazar ettiğim zaman, orada dünyâ ve âhiret sevgisinden bir iz bulamazsam, o kulumun sırrını kendi sevgimle doldurur, koruyuculuğunu da bizzat üzerime alırım.”

o. Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.)’nin dayısı ve mürşidi olan Serî Sakatî (k.s.) der ki: “Allah Teâlâ’yı seven kimse, O’nun (yüce saltanatının sultanlık) zevkine erer. Dünyayı sevip, ona meyleden kimse de dünyânın kölesi olup, hizmetinin ağırlığı altında ezilir. Akılsız kimse, yiyip içmekten ve hoplayıp zıplamaktan zevk alıp, ulvî zevklerden haberi olmayandır.”

ö. Nişâbur tasavvuf mektebinin önde gelen sûfîlerinden ve “sekr” halinde söylediği şathiyeleriyle meşhur olan Bâyezîd-i Bistamî (k.s.) der ki: “Gerçekten muhabbet ehli olan kimse, dünya ve âhiret (nimetlerin)i değil, yalnız her şeyin yaratıcısı olan Mevlâ’yı sever.”

p. Sûfilerden birinden nakledilmiştir ki: “Muhabbet, sevenin varlığının ortadan kalkıp, yalnız sevgilinin kalması hâlidir. O derece ki, seven kimseden, tekrar kendisine dönecek hiç bir şeyin kalmaması, her şeyin sevilene fedâ edilmesi ve dönüşmesi hâli, muhabbet iddiâsında bulunan kimsenin iddiâsının doğruluğunu ortaya koyar.” Yine sûfilerinden nakledildiğine göre: “Muhabbet; ferahlık, huzur ve sevinç duyarak kalbin sevgiliye yaklaşma hâlidir.”

r. Sûfîlerden İbrâhim Havvâs (k.s.) der ki: “Muhabbet; iradenin yok olması, bütün sıfatların ve dileklerin yanıp kül olması hâlidir.”

s. Sûfîlerden Sehl b. Saʿd (k.s.) der ki: “Muhabbet, Allah Teâlâ'nın kulunu dilemesi ile kulunda anlayış ve kavrayış Allah dostlarına göre Cenâb-ı Hak, kuluna dört menzil üzerinde muhabbet muâmelesi yapar ki bunlar şöyledir: Heybet menzili, hayâ menzili, mahzâ (sırf) muhabbet üzerine olan menzil, taʿzim menzil. Bu dört menzilden en faziletli olan menzil, mahzâ muhabbet menzili ile taʿzim menzilidir. Zira bu iki menzil, Cennet ehli ile Cennette ebedî olarak bulunacak menzillerdir. Hayâ ve heybet menzilleri, Cennet ehli Cennete girdikten sonra üzerlerinden kaldırılır.” (Gümüşhanevî, 1978: 17-20, 174-178).

Gümüşhanevî’ye göre sevginin meydana gelmesinin beş sebebi olup şunlardır:

1. Sevginin varlığa ihtiyacı vardır. Olmayan bir şeyin sevilmesi düşünülemez. Muhakkak ki insan her şeyden önce kendi varlığını sever. Kendisinden başkasını da yine kendisi için sever. Bir kimsenin başkasını, kendisi için değil de bir başkası için sevmesi nasıl düşünülebilir? Bu mümkün değildir. Allah Teâlâ için de böyle düşünülmelidir. Yani kul, Allah Teâlâ’yı nasıl kendisi için severse, Allah Teâlâ da kulunu kendisi için sever. Çünkü insan kendisini her şeyden çok sever. Daha sonra sırasıyla sağlığını, çoluk-çocuğunu, mal ve mülkünü, hısım ve akrabasını, eşini ve dostunu sevmeye devam eder. İnsan her azasını çok sevdiği için, bütün azalarının sağlıklı olması da arzularının başında gelir. Zira varlığının devamı ve vücûdunun mükemmelliği, bir işe yaraması, bütün azalarının tam ve sıhhatli olmasına bağlıdır. Servet ve diğerleri de bu şekildedir.

2. Sevgiyi meydana getiren sebeplerden ikincisi, insanın iyiliğin kölesi olmasıdır. Bütün kalpler kendilerine iyilikte bulunanlara meylederler. Kötülük gördüklerinden ise nefret ederler. Hz. Peygamber bir hadislerinde “Allahım! Sana karşı isyan halinde olan bir kimsenin elinin üzerimde olmasından beni koru. Olur ki, iyiliğinden dolayı sana karşı âsî de olsa onu severim.” Bu hadisten de anlaşılacağı üzere insan iyiliğini gördüğü kimseyi mecburen sevmek durumundadır. Bu sevgi sevdiğinden hoşlandığı ve ondan zevk aldığı için değil de iyiliğini gördüğü içindir (Gümüşhanevî, 1978: 22-23).

Belirtildiğine göre iyilik duygusu yani ihsân, nefse uygun düşen bir şeydir. Güzelliğin de nefisle ilgisi vardır. Yani, nefis güzele tâliptir. Gerek ihsân, gerekse güzellik, bazen basiretle anlaşılır. Muhabbet de basiretle anlaşılan şeylerdendir. Sevgi, ihsan ve güzelliğin arkasından gelir. Sevgi, görmeye muhtaç değildir. Muhabbetin tabiatında, nefsin güzel ve uygun bulduğu şeye meyletmek vardır. Bu ise, sevdiğinden faydalanmak ve ondan zevk almak esasına dayanır. Bu husus, nefis için suçlanmak ve noksanlık gibi bir durum meydana getirir. Böyle bir tasavvurun Allah hakkında olması mümkün değildir. Yani nefis, kendi arzu, ihtiras ve zevki için sever. Allah ise sevdiğini -hâşâ ve kellâ- kendi ihtirası için değil, sevdiğinin menfaati için sever (Gümüşhanevî, 1978: 82).

3. Sevginin üçüncü sebebi, güzellik ve kıymet vermektir. İnsan sevdiğini kendi şahsı için sever. Kendisinden zevk aldığı kimse için değil. Zira sevdiği kimse kendi varlığının dışında ve ötesindedir. İnsanın kendi varlığı zevkinin kaynağıdır. Güzel bir yüz, mevki, su, yemek, kuşlar, çiçekler, ışıklar vb. hepsi kendi varlıklarında sevimlidirler (Gümüşhanevî, 1978:

24). Ancak burada şu hususu hatırlatmakta fayda var ki sevilendeki güzellik, mükemmellik, hükümranlık ve değerlerin hepsi Cenâb-ı Hakk'ın kendisindedir. Bunların hepsinin O'nda varlığı zarûrîdir; ezelîdir ve ebedîdir. Değişme, yenilenme ve yok olma düşünülemez. Birinden diğerine bakma, sevdiğini değiştirme de O'nun şanından değildir. O'nun sevgisi kendisinden ve bakışı yine kendisinedir (Gümüşhanevî, 1978: 82).

4. Sevginin dördüncü sebebi, duyuş, anlayış ve bir şeyin iç yüzünü kavrayıştır. Meydanda görülebilen sûretler hislerle, görülmeyen sûretler, mânâlar ve dereceler de basiretle yani gönül gözü ile anlaşılır. Meselâ, Ashâb-ı Kirâm'ı seven kimse onların etlerini, kemiklerini ve şekillerini sevmez. Zira bunların hepsi bugün değişmiş, taş ve toprak olmuştur. Onların sevilen tarafları ise her zaman takdir ve tebcile lâyık olan vasıfları ve her birinin her zaman bizim için birer hidâyet yıldızı oluşlarıdır. Her kimin kalp gözünün görüş sahası genişlerse, gerçek sevgili olan Allah Teâlâ'ya olan bilgisi ve irfânı da o nispette artar. Bunlara paralel olarak sevgisi de fazlalaşır. Peygamberlerin gayb gözleri en geniş sahayı kavradığı için, Allah Teâlâ'yı en çok sevebilenler onlar olmuştur.

5. Sevginin beşinci sebebi, sevenle sevilen arasındaki gizli bir bağlantıdır. Bazı kimseler hiç bir sebebe dayanmadan, karşılıklı olarak birbirlerini severler. Bu sevginin sebebi yukarıda bahsi geçenlerden hiç birisi değildir. Sebebi bilinmeyen sevgide, sadece iki tarafın ruhları arasında anlaşma ve kaynaşma vardır. Nitekim Hz. Peygamber (a.s) bir hadîs-i şeriflerinde, "Ruhlar, ordular gibidir. Bir takım birlikler meydana getirirler. Bu birlikler içerisindeki ruhlar kimlerle sevişirlerse, dünyada da aynı ruhlar birbirlerini severler. Birbirleri ile anlaşamayan ruhlar da burada ihtilâfa düşer ve birbirlerinden nefret ederler." buyurmuştur.

Yukarıda sıralanan sebeplerinden birkaç tanesi bir kimsede bulunursa, o kimsenin sevgi gücü ve sevimliliği de kat kat olur. Gerçek böyledir. Bu hususta kimsenin şüphesi olmamalıdır. Meselâ, bir kimsenin yakışıklı bir çocuğu olsa ve bu çocuk aynı zamanda güzel huylu, bilgili, tedbirli, başkalarının iyiliğine koşan, ana ve babasına hürmet ve itâatta kusur etmeyen bir kimse olsa, bu çocuk hem ana ve babası tarafından, hem de çevresi tarafından çok sevilecektir. Böyle bir kimsenin sevilmemesi mümkün değildir. Sevgiye sebep olan bu sıfatlar bir kimsede ne kadar fazla olursa, o kimsede sevgi de o kadar fazla olur. Sevilen kimse, sevdiği için sevilir. Bu durumun altında yatan en önemli sebep ise, Hakk'ın, cemâl sıfatının yegâne sâhibi olmasıdır. Çünkü sevgiye vesile olan sıfatların hepsi O'nun cemâl sıfatının tecellîleridir. Kim o tecellîlerden ne kadar nasip almışsa sevgisi ve sevimliliği de o kadardır. Şu hadîs-i şerifte de buna işaret vardır: "Muhakkak ki Allah Teâlâ güzeldir, güzeli ve güzelliği sever." (Gümüşhanevî, 1978: 24-25).

Gümüşhanevî, Allah'ı nasıl ve ne şekilde sevmemiz gerektiği hususunda da bilgiler vererek Allah'ı sevmeyi, onun sevdiklerini sevmeyi, Allah için ve Allah ile birlikte sevmeyi öğütlemiştir:

1. Allah'ı Sevmek

Bu, tek başına düşmanlardan kurtulmak ve ilahi mükâfata ermek için yeterli değildir. Çünkü kâfirler ve müşrikler de Allah'ı severler (Gümüşhanevî, 2013: 30). Allah sevgisi ancak O'nun emirlerine itaat edip, ibâdet ve tâata devam etmek suretiyle meydana gelir. Bunun dışında kalan itâatsız, ibâdetsiz ve tâatsız Allah sevgisi iddiâsı bâtıldır. Dolayısıyla Allah'a karşı isyandan kurtulmanın en hızlı yollarından birisi de muhabbet ve Allah'ın cemâline âşık olmaktır (Gümüşhanevî, 1978: 15). Bu sevginin içinde Hz. Peygamber'i sevmek de vardır. Şöyle ki Hz. Peygamber'i sevmek, Allah'ı sevmekten başka bir şey değildir. Zira Hz. Peygamber, Allah sevgisinin insanlığa ve bilcümle varlığa akan

kaynağı durumundadır. Allah Teâlâ'yı sevmeye, Peygamberinin sevgi kanalından geçilir. Cihana sevgi gülücükleri dağıtan, Hz. Peygamber'in nurudur. Onu tanımadan gerçek sevgiyi tanımanın imkânı yoktur. Allah ve Hz. Peygamber'in tanıtılması için çalışan din âlimleri ile Allah ve Hz. Peygamber'e yakınlıkları ile bilinen âriflerdir. İşte bu kimseleri sevmek de yine dolayısıyla Allah ve Resûl'ünü sevmektir. Dostun dostu, yine dosttur. Gerek din âlimleri, gerek diğer sâlih, âbid, zâhid ve ârif kişiler insanı gerçek sevgiye ve sevgiliye götüren birer vasıtadırlar. Hakiki dost, ancak Allah Teâlâ'dır. Allah ve Resûl'ünden başka, Allah ve Resûl'ü için sevilenler, O'nun ve Habîb'inin dostluğu için birer vesileden başka bir şey olamazlar. O'nun ve Habîb'inin sevgisine vasıta olmayan her sevgi bâtıldır. Sevgiyi meydana getiren sebeplerin tamamının bir yerde toplanması ancak Allah Teâlâ için mümkündür. O'ndan başkasında bu sebeplerin hepsini bir arada toplamak ve bulmak mümkün değildir. Çünkü O'ndan başka her şey O'nun iradesiyle sınırlanmış dünya dediğimiz bu âlemde, her şeye yine her şey, geçici olarak verilmiştir. İnsanlara sevgiyi meydana getiren sebeplerden ancak bir veya birkaç tanesi verilmiştir. Aynı zamanda insanda bulunan sevgi sebebi veya sebepleri, O'ndaki gibi kâmil ve ebedî değil, nâkıs ve geçicidir. Bugün için bir meziyetinden dolayı sevilen kimse, bir müddet sonra yitirdiği o meziyetinin arkasından sevgisini de yitirir (Gümüşhanevî, 1978: 26).

Gümüşhanevî'ye Allah Teâlâ'dan başkasını seven kimse nefsini ve şehvetini sevmiş, süflî ve âdî arzularıyla meşgul olmuş olur. O'ndan başkasını sevmek, O'nun kendisini yoktan var edip, terbiye etmesinden ve her hususta O'na muhtaç bulunuşundan gâfil olmasının eseridir. Allah sevgisi, O'nun mârifetinin meyvesidir. Sevgi olmayınca, mârifet de olmaz. O'na karşı sevgi ne kadar artsa, marifet de o kadar artar. O'na olan kulluk vazifesi, kulun O'na sevgisi nisbetinde kuvvet bulur.

Gümüşhanevî'ye göre Allah Teâlâ'yı hakkıyla tanıma (mârifet), kul ile Allah arasındaki münâsebetin karşılıklı sevişme şeklinde meydana çıkmasından sonra hâsıl olur. Allah ile kul arasındaki bu münâsebet bazen çocuğun çocukla, âlimin âlimle, cinsin cinsle olması şeklinde, bazen de Hz. Peygamber'in işâret ettiği gibi, ruhlar arasında geçen bir münasebet olur ki, bu sevgi münasebetinin dayanağı gizlidir. Ruhların anlaşmasıyla başlayan ve dünyada aynı kimselerin birbirlerini sevmesiyle devam eden bu sebebi gizli alâka hakkında hayli şeyler yazılmışsa da bu hususdaki nice hakikatin satırlara intikal ettirilmesine her insanın aynı idrak seviyesine sahip olmaması sebebiyle imkân yoktur. Bunlar ancak Allah yolunda seyreden kimselerin karşılaştıkça anlayacakları ve görecekleri ifşası mahzurlu sırlardır. His vasıtalarının dışında, sebebi bilinmeden meydana gelen sevgi, bilinmeyen bir kaynaktan geldiği, benzetme ve sûretle ilgisinin bulunmayıp, gizli mânâlar ihtiva ettiği için ulvî bir sevgidir. Böyle bir sevginin, Allah sevgisinin işâreti olması icap eder. Bu gizli alâkanın sırları sâlike seyr-i sülûkünü tamamladıktan sonra bildirilir.

Gümüşhanevî'ye göre Allah ile kul arasındaki sevginin ifade edilebilecek sebepleri, O'nun emirlerine gereği gibi uyup, yine O'nun ahlâkıylâ ahlâklanmak ve sıfatlarıyla sıfatlanmak suretiyle yakınlığını kazanmak şeklinde ifade edilebilir. Bu kazanılması gereken sıfatları ilim, sehâ (cömertlik), ihsan (iyilikseverlik), lütuf (kibarlık ve incelik), canlılara merhamet, insanlara nasihat edip doğru yol göstermek, zararlı ve boş şeylerden insanları sakındırmak, feyiz, hayır ve bereket vesilesi olmak gibi şeyler olarak sıralamak mümkündür. Bütün bunlar Allah Teâlâ'nın kulunu, kulun da O'nu sevmesine sebep teşkil edecek, bilinen sebepler olarak zikredilebilir (Gümüşhanevî, 1978: 27-28).

Gümüşhanevî'ye göre gerek önce Allah Teâlâ'yı sevip, ondan sonra eserlerini sevmek yoluyla, gerekse önce eserlerini sevip, daha sonra O'nu sevmek yoluyla mârifet sahibi olmak elbette kolay değildir. Bu mârifet öyle bir mârifettir ki, insanoğlu Allah sevgisinin

gerçeğine ancak onunla ulaşır. Zira Arş'tan, en aşağıdaki ufak ve basit cisimlere kadar her şeyde, O'nun kuvvet ve kudret mükemmelliğine, hikmetlerine cemâliyyet ve celâliyyet tecellilerine, sonu gelmeyecek azametine delâlet eden sayılamayacak kadar çok ve acayipliklerle dolu deliller ve işâretler bulunmaktadır (Gümüşhanevî, 1978: 51). Dolayısıyla Gümüşhanevî'ye göre sevgi varlıktan Allah'a doğrudur.

Gümüşhanevî'ye göre bütün mü'minler sevginin aslında beraberdirler ve herkes Allah Teâlâ'yı sevmenin niyet ve gayretindedir. Fakat nasıl ki her insan mârifette ve dünyayı sevmekte aynı derecede değilse, O'na olan sevgide de aynı derecede değillerdir. İnsanların çoğunun mârifetten nasibi yoktur. O'nu gerçek sevgi ile sevebilen kimselerin hayatı mârifettir. Nitekim bazı kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın isim veya sıfatlarından bazılarının mazharıdırlar. Onlar hakikat seslerini işitir, anlar ve hafızalarına alırlar. Bazı kimseler de hakikatleri sâdece hayal ederler. Hayal ettikleri mânâlar onları yüceltir, Allah Teâlâ'ya yaklaştırır. Bazı kimseler de hakîkatleri gönül kulağı ile duymayıp, gönül gözü ile görmemelerine rağmen yanlış bir hayâle de kapılmadıkları için iman ve ibadet olarak belledikleri şeyleri îfâ ederler. Bunlar da iman ve amellerinde samimi olup, neden ve niçinini araştırmayı ve lüzumsuz mübahaselere girmeyi bırakırlar (Gümüşhanevî, 1978: 57).

Gümüşhanevî'ye göre Allah Teâlâ'yı sevmenin, kulluk hizmetinin başında geldiği, irfan sahibi kimselerin O'nu sevmeye mecbur olduklarını anlamaları icap etmekte ve bu gerçeği basîret ehli kimseler îman nûru ile yakînen görmektedirler. Bulunması zarurî olan bu sevgi gerek Kur'ân-ı Kerim ve gerekse hadîs-i şeriflerle sabit bulunmakta, bu sevgi halini yaşayan mü'minlerin halleriyle de tesbit ve te'yid edilmektedir (Gümüşhanevî, 1978: 64).

Gümüşhanevî'ye göre Allah sevgisinden başka her sevgi noksandır. Bütün sevgiler O'nun sevgisi ile bütünleşince mükemmelleşir. Melekler, Allah sevgisinde hasîstirler. O'nu hırsla sever ve bu sevginin yalnız kendilerinin olmasını isterler. Âriflerin durumu da meleklerin durumu gibidir. O'nu hırsla sever, bunun için de O'nu her şeyden kıskanırlar. Ayrıca, O'nun sevgisinin kendilerini terk etme endişesi ve O'nun muhabbetine iyice sahip olma gayreti içindedirler (Gümüşhanevî, 1978: 112-113).

2. Allah'ın Sevdiklerini Sevmek

İşte bu sevgi, kişiyi küfürden çıkarır ve İslam dairesine dâhil eder. İnsanlar içerisinde Allah'ın en çok sevdikleri, bu muhabbette en ileri derecede olanlardır.

3. Allah İçin Sevmek

Bu da Allah'ın sevdiklerini sevmenin bir gereği olup, Allah'ın sevdiklerini sevmenin tam olabilmesi için Allah için sevmenin bulunması şarttır.

4. Allah İle Birlikte Sevmek

Kim bir şeyi Allah için ve Allah sevgisi dolayısıyla olmamak üzere Allah ile birlikte severse onu Allah'a ortak edinmiş olur.

İnsan tabiatının kendisine uygun gelen şeylere meyletmesi tabii muhabbettir. Susuz kalmış birinin suyu sevmesi, uykuyu sevmek, eşi ve çocuğu vs. sevmek gibi. Bu tür sevgiler yerilmiş değildir. Fakat böyle sevgiler kişiyi Allah'ı anmaktan, O'na kulluk yapmaktan ve O'nu sevmekten oyalar ve meşgul ederse kötülük vasfı kazanır ve yerilirler. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur'ân'da: "Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah'ı zikretmekten alıkoymasın." (Münâfikûn 63/9). "Onlar öyle kimselerdir ki, ticaret ve alışveriş onları Allah'ı anmaktan alıkoyamaz." (Nûr 24/37). "Mallarınız ve çocuklarınız ancak bir imtihan sebebidir."(Teğâbün 64/15) Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere

Gümüşhanevî'ye göre insan, Allah'ı ve onun sevdiklerini sevmeli, bunu da Allah için ve Allah ile birlikte yapmalıdır (Gümüşhanevî, 2013: 29-31). Esasen kendisinde Allah sevgisi gelişen bir kimsenin sevgi çemberi genişler ve sevdiği şeyler kişinin sevgideki kuvveti nisbetinde çoğalır. Çok şey sevmek, sevgide şirket (ikilik) sebebi değildir. Bir kimsenin Allah Teâlâ'nın sevdiği her şeyi sevmesi buna açık bir delildir. Bir kimsenin kalbinde Allah sevgisi ağırlık meydana getirirse, o kimsede, O'nun yarattığı her şeyi sevme hali gelişir. Bir kul için nasıl olur da O'nun sevdiği her şey sevilmez? Nitekim Allah dostlarından Süfyân-ı Sevrî, "Bir kimse Allah Teâlâ'nın sevdiklerini severse Allah Teâlâ'yı sevmiş olur. O'nun iyilikte bulunduğu, ikrâm ettiği kimselere iyilikte bulunan kimse de O'na iyilikte bulunmuş olur." demiştir (Gümüşhanevî, 1978: 97).

Gümüşhanevî'ye göre Allah ile kul arasındaki sevginin ifade edilebilecek sebepleri, O'nun emirlerine gereği gibi uyup, yine O'nun ahlâkıylâ ahlâklanmak ve sıfatlarıyla sıfatlanmak suretiyle yakınlığını kazanmak şeklinde ifade edilebilir. Bu kazanılması gereken sıfatları ilim, sehâ, ihsan, lütuf, canlılara merhamet, insanlara nasihat edip doğru yol göstermek, zararlı ve boş şeylerden insanları sakındırmak, feyiz, hayır ve bereket vesilesi olmak gibi şeyler olarak sıralamak mümkündür. Bütün bunlar Allah Teâlâ'nın kulunu, kulun da O'nu sevmesine sebep teşkil edecek, bilinen sebepler olarak zikredilebilir.

Gümüşhanevî'ye göre Allah'ı sevmenin pek çok alâmeti olup bazıları şunlardır:

1. Kişinin daima O'nun zikri ile meşgul olmasıdır. Çünkü O'nu seven kimse, zikrini dilinden bırakmaz. Zikirde samîmî olan kimsenin kalbi de, daima dilinin zikrettiği ile meşgul olur. Zira kim neyi çok severse, mecburen hep ondan ve onunla ilgili şeylerden bahseder.

2. Kişinin O'nun kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm ve O'nun sevgilisi olan Muhammed Mustafa'yı, O'ndan başka her şeyden çok sevmesidir. O'ndan bahsetmeyi sevmek, yani O'nu zikretmeyi zevk haline getirmek, O'na âit olan ve O'nun sevdiği her şeyi sevmek, O'nu sevmenin alâmetlerindendir. Nitekim Sehl b. Abdullah Tüsterî'ye kişinin Kur'ân-ı Kerîm'e sevgisinin alâmetini, O'nun Resûl'üne olan sevgisi; Resûl'üne sevgisinin alâmetini, onun Sünnet'ine olan sevgisi; Sünnet'e sevginin alâmetini, âhiret âlemine olan sevgi; âhiret âlemine sevginin alâmetini dünyaya olan nefret; dünyaya nefretin alâmetini de ondan ihtiyaçtan fazlasını istememek ve orada mesainin ağırlığını âhiret azığı hazırlamaya ayırmak şeklinde izah etmiştir.

3. Kişinin ıssız yerlerde ibâdet ve zikirle meşgul olmaktan hoşlanması, öyle yerlerde O'na bol bol tazarru ve niyazda bulunması ve işlenen kusurlar için üzüntü duyup, af dilemesi, Kur'ân-ı Kerim okuması, teheccüd namazına devam etmesi, O'ndan başka şeylerden uzak olmanın rahatsızlığını duyması gibi şeylerdir.

4. Bir kimsede bulunması gereken Allah sevgisinin en basit derecesinin alâmeti, O'nunla tenha bir yerde baş başa kalmaktan ve O'na yalvarıp yakarmaktan zevk almasıdır. Bir kimsenin, O'nunla baş başa kalması gereken saatlerini uyku dolduruyor, uyanık saatlerinde de O'nunla olmaktan ziyâde dedikodu ile vakit geçiyorsa ve bundan zevk alıyorsa, böyle bir kimsenin Allah Teâlâ'yı sevdiğini söylemesi kuru iddiadan başka bir şey değildir.

5. Allah sevgisinin alâmetlerinden birisi de kişinin, sevgilinin emir ve arzularına tamamıyla uyması ve onunla olan dostluğu en üstün seviyeye rica ve niyazda bulunmakla kazanmasıdır.

6. Allah'a dostluğun, alâmetlerinden birisi de aklın ve fikrin tamamının O'na kulluk edip, O'na niyaz etmenin zevkine dalmış olmasıdır. Bu duygu, bir kimsenin doğrudan doğruya sevgilisine sesleniş ve yalvarışı gibi gelişmelidir.

7. Allah sevgisinin alâmetlerinden birisi de kişinin, yetişilemeyen dünya serveti ve mevkileri için üzüntüye kapılmaması; asıl üzüntüyü, Allah'ın rızasını kazanmak için, bir şeyler yapamadan ibâdetsiz, zikirsiz, fikirsiz ve şuursuzca geçen zamanlar için duyması ve buna hayıflanmasıdır.

8. Yapılan ibâdet ve tâattan zevk almak, onu bir boş iş ve bir yük kabul etmeyip, her ibâdet ve tâat sonunda daha neşeli, daha zinde ve dinlenmiş olarak çıkmak, kişinin Allah sevgisinin varlığını ortaya koyan alâmetlerdendir.

9. Allah Teâlâ'nın yarattığı her şey için şefkatli ve merhametli olmak; O'na düşmancasına isyan etmeye cüretli, sevmediklerini ve istemediklerini yapmakta da gayretli kimselere karşı, şiddetle ve korkusuzca mücadele etmek Allah'a olan sevginin delillerindendir. Nitekim bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de, "Muhammed, Allah'ın peygamberidir. Onun beraberinde bulunanlar, kâfirlere karşı çok şiddetli, kendi aralarında gayet merhametlidirler. Onları, rükû ve secde eder halde, Allah'tan sevap ve rıza istediklerini görürsün." (Fetih, 48/29) âyeti vardır.

10. Allah Teâlâ'yı sevmenin alâmetlerinden birisi de O'ndan korkmaktır. Ancak bu korku, O'na bir saygı ve lâyık olamama korkusudur, ilk bakışta korku, insana sevginin zıddı gibi gelirse de durum hiçte öyle değildir. O'nun her şeyden yüce, her şeyden kuvvetli ve her şeye muktedir olduğunu düşünmek, O'na saygıya dayanan bir korkuyu gerektirmektedir. Nitekim güzelin güzelliğinin sevgiye vesile olduğu gibi birbirlerini seven iki kimse için, sevgilerinin devamı hususunda endişe duymak tabiîdir. Bu korku, aralarında sevgi ilişkisi bulunmayan kimseler için bahis mevzuu değildir. Seven ile sevilen arasındaki korku herkes için aynı seviyede değildir. Bu korku, kişinin sevgideki derecesine göredir. Hatta seven bir kimse için sevgi, korku ve arzunun üçü de birlikte ve bir arada olmalıdır. Çünkü seven kimse sevdiğinden istemekten usanmaz ve yorulmaz. Sevgili yeni yeni iltifatlarda bulunmazsa, sevenin teselli bulması mümkün değildir. Eğer bir kimse sevgide bulduğu ile teselli olmuş ve gösterilen iltifata doymuşsa, bu durum sevdiğini iyice anlama veya geriye dönüşü ifade eder. Eğer bu doyuş, O'na kanış olup, geriye dönüş değilse bu teselli oluşun ve O'na doyuşun sebebi gizli ve ilâhîdir. Bu sırrı beşerin çözmesi ve anlatması mümkün değildir. Bu hâl anlaşılmaktan ziyade yaşanır.

Gümüşhanevî'ye göre Allah Teâlâ bir kulunu sevgi hususundaki bir hatadan dolayı cezalandırmak isterse, önce o kuluna kendi nefsini beğendirir ve artık hiç bir şeye ihtiyacının bulunmadığına inandırır. Aşkın o diriltici tecellîlerini bu kulundan gizler. Bu kul irâde ve sorumluluğunu inkâr ederek cebre kâil olur. Öyle kimsenin her hususta O'ndan korkmaktır. Allah katında en değerli ve en şerefli olan kul, O'na karşı en çok saygılı ve korkulu olandır. Zira seven kimse, sevdiğinin elinden çıkma tehlikesinden dolayı daima endişe duyar. Hele bu sevilen nesne, kaybolma, uzaklaşma ve görülememe gibi tehlikesi bulunan bir şey ise, o zaman korku daha da çoğalır.

Âriflerden bazıları, bir kimse, içinde Allah korkusu bulunmadan, sırf O'nu sevdiği iddiasıyla ibâdet ve tâata devam ediyorsa, içinde doğacak sorumsuzluktan dolayı kendisinde bir rahatlama meydana gelir ve bu rahatlama o kimseyi mutlaka O'na saygısızlık ve isyan felâketine sürükler, demişlerdir. Bunun aksi olarak, O'na ibâdet ve tâati, O'na karşı içinde sevgiden eser bulamadığı halde, sırf Allah'tan korktuğu için yapıyorsa, o kimse de bir gün gelir, yaptığı ibâdet ve tâatını terk eder. Çünkü sevgiden mahrum kalp, kişiyi önce katılaştırır; daha sonra da vahşileştirir. Eğer bir kimse hem saygıdan gelen bir korku ile korktuğu, hem de bütün sevgilerin kaynağı o olduğu için korkarak ve severek ibâdet ve tâatta bulunursa, Allah da o kimseyi sevip, kendi dostluğuna alarak kulluğunda sebat ettirir ve ona bilmediklerini öğretir. Seven kimse korkudan hâlî

olmayacağı gibi, korkan da sevgiden hâlî kalmaz. Allah sevgisinde kişinin derecesi ilerledikçe, O'na karşı saygıdan gelen korku da yerini gittikçe sevgiden gelen bir saygıya, O'na karşı kusur işleme tehlikesi endişesine terk eder. Bu hâl, sâlikte hakiki muhabbet derecesinde meydana gelir. Muhabbet halinde, ileri derecelerde, Allah korkusundan gelen endişe, sevgi ile o derece kaynaşır ki, bu kaynaşmanın meydana getirdiği sarhoşluktan dolayı halinde O'na çok bağlanma, daha çok güvenme ve bunların neticesi olarak sakinleşme meydana gelir. Bu sakinleşme, salikin onunla halleşmesi nispetinde kuvvet kazanır (Gümüşhanevî, 1978: 96-108).

11. Allah sevgisine ait olan sırları saklamak ve O'nu sevdiğinin iddiasında bulunmamak gerçek sevginin alâmetlerindedir. Hakiki âşık, gerçek sevgili olan Allah Teâlâ'nın hatırına sevgisini ve cezbesini belli etmekten, başkalarının görmesinden ziyâde sakınır. Bunları rastgele belli etmenin, O'nun yüceliğine ve heybetine saygıda kusur işlemeye yol açabileceğinden endişe duyar. Çünkü sevgi, gizliliği nisbetinde kıymetli, mübârek ve muhteremdir. Seven kimse sevgisini gizlemekte titiz, ciddî, hatta ziyade kıskançtır. Zira her sevgide seven ile sevilen arasında nice sırlar vardır. Bazen seven ile sevilen arasında sır olarak kalması gereken sevgiyi iddia haline getirenler, aşktan, sevgiden çok anladıklarını her fırsatta yaymaya çalışanlar vardır. Bu gibi kimseler yer yer boy gösterirler. Kendilerinde olmayanı var gibi göstermeye çalışmak ve gerçek sevgide bulunması imkânsız ve faydasız şeylere sahib çıkmak gibi bir takım tehlikeli ve abes şeylerle âdeta övünmek, böyle kimselerin saygısız ve sorumsuz hallerini sergiler. Bu şekildeki bir davranış hem İslâmiyet'e, hem sûfîlik mesleğine, hem de sevgiye iftiradan başka bir şey değildir. Böyle bir saygısızlık örneği iftiranın âhiretteki cezası, cezaların en büyüğü ve en şiddetlisi olur. Allah Teâlâ böyle kimselerin belâsını daha dünyada iken peşin ve acele olarak verir (Gümüşhanevî, 1978: 111-112). Gümüşhanevî seven ile sevgili arasındaki sırların gizlenmesi hususunda sözlerini devam ederek eğer muhabbet, Allah Teâlâ'nın kullarına ikram buyurduğu derecelerin en yücesidir. Bu muhabbetin bilinmesi, bilinen şeylerin en hayırlısı olduğu halde, neden bu yüce kudretin bazıları tarafından ifşası yasaklanmıştır sorusunu sorar ve şöyle cevap verir: "Gerçekten de muhabbet en kudsî ve en kudretli bir vasıtadır. Onu gizlemeyip açığa vurmak ta o nisbette mübârek ve muhteremdir. Çirkin olan şey, onu dava ve kibirlenme vasıtası yapmaktadır."

Gümüşhanevî'ye göre seven kimse sevdiğinin hizmetinden kaçmamalı, elinden geldiği ve üzerine düştüğü kadarı ile hizmette bulunmalıdır. Fakat O'nun sırlarını hiç bir sûretle ifşâ etmemelidir. Zira seven ile sevilen arasındaki sırları başkalarına yaymak çok çirkin bir harekettir. Hatta gizli şirktir de denilebilir. Eğer sâlih, aşkın tezahürleri ile çok sarhoş bir duruma gelmiş ve ne söylediğinin farkında olmuyorsa o zaman söylediklerinden sorumlu tutulamaz. Sevgi ile ilgili olup, ifadesi mahzurlu olan şeylerden birisi de, keşif yolu ile durumların vâkıf olduğu meleklerin hallerini, zikir ve teşbihlerini, günâh işlemekten beri oluşlarını ve diğer yüceliklere ait keşiflerini ifşa etmektir. Keşif ehli bir kimsenin Cenâb-ı Hakk'a ait sırlarını sakladığı gibi, O'nun meleklerine ait keşif yolu ile gösterilen sırlarını da gizlemesi lâzımdır (Gümüşhanevî, 1978: 112).

12. Kuldaki Allah sevgisinin alâmetlerinden birisi de herkesle ünsiyet edebilmek ve Allah'tan gelen şeylere karşı boynu büküp rızâ halinde olmaktır. Kısacası, kulluğa ait olarak, din namına ifa edilen bütün güzel hizmetlerle her türlü ahlâk güzellikleri sevginin eseridir. Sevgi ile meydana gelmiş şeylerdir. İbâdet ve ahlâk güzelliklerinin zıddı olan şeyler nefse tabi olup, onun dediğini yapmanın ve onun emrinde olmanın meyveleridir. Kulun nefsin emrinde olup, onun dediklerini yapması, en tehlikeli ve en fena huylardan birisidir (Gümüşhanevî, 1978: 114-115).

Gümüşhanevî'ye göre sevgide bir sarhoşluk ve kendinden geçme hali de vardır. Akla ve hayâle gelmedik müthiş haller meydana gelebilir. Ayrıca sevginin tezahürlerinde müşkül durumlarda kalınabilir. Kulun arzu ve iradesinin dışında meydana gelen bu tezahürlere beşer iradesiyle karşı durulamaz. İrade dışında meydana gelen ve akıl ve mantığın içine giremeyeceği bir sevgi tezahüründen dolayı, kul mazurdur, katiyen sorumlu tutulamaz. Ancak kendisinde sevginin sarhoşluğundan eser bulunmadığı halde, o yüce varlığa sahipmiş gibi görünerek sarhoşluk hali göstermeye çalışmak, yapılabilecek basitliğin ve adiliğin en ileride olanıdır. Böyle kimseler Allah Teâlâ'nın kahır ve gazabına lâyık kimselerdir. Nitekim bu husuta âriflerden bazıları, "İnsanların çoğunun Allah'tan uzak bulunuşlarının asıl sebebi, bu kimselerin her şeye bahane bulan kimseler olmaları ve her yerde kendilerinden bahsedilmesini istemeleridir. Burada insanların çoğu diye ifade edilen çoğunluk, şehvet taşkınlıklarını sevgi sanan, bencilliğin de dindarlık olduğuna inanan kimselerdir." demişlerdir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Gümüşhanevî, Hak muhabbetiyle sûfînin kendisinden geçebileceğini ve bu halde iken elinde olmadan şerîata uymayan bazı sözler sarf edebileceğini, bundan dolayı mazurlu olduğunu ama böyle bir hal kendisinde olmadığı halde varmış gibi gösterip şatahatta bulunanlara Hakk'ın kahr ve gazabına lâyık olacaklarını belirtmiştir.

Gümüşhanevî'ye göre Allah'ı sevenler ondan gelen belâ ve musibetlere karşı asla sızlanmamalı, hatta onları hissetmemelidir. O, bu durumu Zünnûn-i Mısrî (k.s.)'ye ait bir menkıbede şöyle dile getirilmiştir: Zünnûn-i Mısrî, bir gün muhabbetten bahseden bir arkadaşının ziyaretine gitmişti. Onu, her Allah dostunun başından geçen ibtilâlarla kıvranır gördü. Bunun üzerine o kimseye dedi ki: "Kim sevgilisinin kırbacının acısını duyarsa, onu sevmemiş olur." Ben de diyorum ki: "Kim sevgilisinin kırbacından nasibini almamışsa; onu sevmemiş demektir." deyince, Zünnûn ona aynen şöyle cevap verdi: "İşte ben bunun için onu sevmemiştir." dedim. Zira kim sevgilisinin sevgisiyle kendisini meşhur etmek isterse, bu onu sevmediğini ortaya koyar." O kimse bu sefer: "Rahmet ve âtıfetini niyaz eder, işlemiş olduğum hatamın bağışlanmasını dilerim" dedi. (Gümüşhanevî, 1978: 112-113).

Sonuç

Yapılan çalışmada görülmüştür ki tasavvufî düşüncede önemli bir yere sahip olan "aşk" ve "muhabbet" terimleri insanın fıtrî bir özelliği ve Allah'a ulaşan yolların en kestirmesi olması hasebiyle ilk dönemlerden beri sûfilerin hayatlarına girmiş, sohbetlerine konu olmuş ve eserlerinde dile getirilmiştir.

Biz bu çalışmamızda her ne kadar önce "aşk" sonra "muhabbet" terimini incelemiş olsak da hemen ifade edelim ki Kur'ân ve hadîslerde doğrudan "aşk" kelimesi geçmez, "muhabbet", "meveddet" ve "hüb" gibi değişik ifadeler yer alır. Bu sebeple ilk dönem zâhid ve sûfileri de genellikle Kur'ân ve Sünnet eksenli olarak daha ziyade muhabbet terimini kullanmışlar ve aşk terimini ise coşkulu bir yaşantı ile dile getirmişlerdir. Aşk, İslâm ve tasavvuf literatüründe genellikle mecâzî aşk ve hakîkî (ilâhî) aşk olmak üzere iki kısımda ele alınmış, mecâzî aşkın, hakîkî aşka ulaştıran bir merdiven olduğu kabul edilmiştir.

Gümüşhanevî de aynı şekilde mecâzî aşkı ilâhî aşka ulaştıran bir basamak görmüştür. Ancak o, aşkı şeklî- tabiî aşk, mecâzî aşk ve hakîkî aşk olmak üzere üç kısımda ele almıştır. Gümüşhanevî'ye göre aşk şiddetli sevgi olup, Allah'ın öyle bir ikrâmıdır ki onu ancak dilediklerine sunar. Aşk, bütün makâmların başı ve sonudur. Yani sâlikin seyr u sülûkunun hem başlangıcı, hem neticesi aşktır.

Gümüşhanevî sevgiyi (muhabbet) de aşka benzer şekilde tarif etmiştir. Ona göre sevgi, Allah'ın canlılara ve bilhassa düşünebilme vasfı bulunan insana mahsus bir lütfu olup,

cansız varlıklar ile bir ilgisi yoktur. Bütün canlılar arasında sevginin alâmetleri görülürse de mükemmel sevgiyi ancak yeryüzünde Allah'ın vekili, halifesi olarak hükümran olan insan gösterir. Gümüşhanevî'ye göre sevgi, doğru, yanlış ve gerçek olmak üzere üç kısımdır. Gerçek sevginin Kur'ân, Sünnet'te ve peygamberler ve Allah dostlarının hayatlarında ve sözlerinde delilleri vardır. Gümüşhanevî sevgi konusunda, Hz. İbrahim, Hz. Dâvûd, Hz. İsa peygamberler başta olmak üzere Hz. Ebubekir ve Hz. Ali gibi Hulefâ-yı Râşidîn'in, Hasan-ı Basrî, Ebû Süleyman Dârânî, Yahyâ b. Muâz, Süfyân-ı Sevrî, Zünnûn-ı Mısrî, Şiblî, Râbiat'ül-Adeviyye, İbn Cellâ, Cüneyd-i Bağdâdî, Serî Sakatî, Bâyezîd-i Bistamî, İbrâhim Havvâs, Sehl b. Sa'd gibi zâhid ve sûfîlerin düşüncelerine yer vermiştir. Gümüşhanevî'ye göre sevgi terimiyle ihsân, mârifet, şevk, rızâ, üns terimleri yakından alakalıdır.

Yine Gümüşhanevî'ye göre sevginin meydana gelmesinin bazı sebepleri vardır. Ayrıca o, aşk ve sevginin insanın yaşantısı üzerinde önemli etkilerinin olduğunu ve bu etkilerin bazı alametlerinin bulunduğunu zikretmiştir. Bu alâmetler insanın düşüncesini hâle çevirmiştir. Çünkü hâl, kâl yani sözden daha etkilidir. Gümüşhanevî, Allah'ı dâima zikretmenin, Allah'a ait olanı sevmenin, sürekli tefekkür halinde olmanın, Allah'ın emir ve yasaklarına uyup, sürekli ibâdet ve tâat içerisinde bulunmanın insanın Allah sevgisini ortaya koyan alametlerin başında olduğunu belirtmiştir.

Kaynakça

Aclûnî. İ. M. (1988). Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs Amma'ştehere Mine'l-Ahâdîs Alâ Elsinetin-Nâs, (c. I-II), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Âsım Efendi. M. (1304-1305). Kâmûs Tercemesi, (c. I-IV), İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

Ateş, S. (2004). İslâm Tasavvufu, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.

Baklî, R. (1981). 'Abheru'l-Âşıkîn, (Neş.: Muhammed Muin-H.Corbin), Tahran.

Bardakçı, N. (2015). Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Gümüşhanevî, A. Z. (1978). Rûhu'l Ârifîn (Vuslat Eli ve İlâhî Aşk), (Çev.; Rahmi Serin), İstanbul: Pamuk Yayınları.

Gümüşhanevî, A. Z. (1981). Velîler ve Tarîkatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl), (Çev.; Rahmi Serin), İstanbul: Pamuk Yayınları.

Gümüşhanevî, A. Z. (2013). Gönüllerin İlacı, (Çev.; Fetullah Yılmaz), Gümüşhane: Gümüşhane Valiliği Yayınları.

Hakim, S. (1981). Mu'cemu's-Sûfiyye el-Hikmeti fî Hudûdi'l-Kelime, Beyrut.

İbnu'l-Hatib. (1968). Ravzatu't-Ta'rîf, Kahire.

Kılıç, S. (2014). Vahdete Giden Yolda İlahi Aşk: Gümüşhanevî Örneği, I. Uluslarası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu 03-05 Ekim 2013, s. 251-256, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Konuk, A. A. (1994). Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, (Haz.: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın), İstanbul: İFAV Yayınları.

Uludağ. S. (1991). "Aşk" DİA, Cilt: 4, s. 11-12, İstanbul.

Yılmaz, N. (2002). Azîz Mahmûd Hüdâyî Habbet-ül Muhabbe, (Yay.: Ali Çalışır), İstanbul.

Yılmaz. H. K. (2007). Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Rus Oryantalistlerin Gözüyle Hz. Muhammed

Sultanbeg ALIEV*

Özet

Rus oryantalizmini Batı Oryantalizminden ayıran en mühim farklardan biri, Rusların İslam inancına mensup olan insanlarla çoğu kere eşit şartlarda ve yoğun olarak iç içe yaşamış olmalarıdır. Ayrıca Batı oryantalizminden farklı olarak Rus oryantalizmin üç farklı dönemi vardır ve her dönemin oryantalizm felsefesi de farklı olmuştur. Dolayısıyla Rus oryantalistlerin Hz. Muhammed ile ilgili düşünceleri söz konusu dönemlerin felsefesi içerisinde oluşmuştur.

1. Çarlık dönemi. Rusya da Hz. Muhammed (sav) hakkındaki çalışmalar başından itibaren çeşitli ön yargılar ve iftiraya dayalı olarak yapılmıştır. Bu ön yargılar daha ziyade İslamiyet'in hızla Rusya da yaşayan topluluklar tarafından kabul edilmesiyle birlikte güç kaybına uğrayan Hıristiyan din adamları ve yöneticiler tarafından kasıtlı olarak yaygınlaştırılmış ve bunun neticesinde Hz. Muhammed (sav) hakkında sağlıklı olmayan bir imaj ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

2. Sovyet dönemi. Sovyet dönemin ise Marksist-Leninist teoriyi rehber edinerek Hz. Muhammed ile ilgili düşünceleri oluşmuştur.

3. Yakın dönem. Rusya da Oryantalizm bir "bilim dalı" olarak ortaya çıkıp gelişmesiyle birlikte Kur'an-ı Kerimi, İslam Tarihinin temel eserleri, Hadis kitapları, İslam hukuku ile ilgili eserler Rusçaya tercüme edilmiştir. Rus oryantalistler çalışmalarında bu eserleri temel alıp kullanmakla birlikte, Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili çok önemli konuları da çarpıtmaktan geri kalmamışlardır. Bunlarda ilk dönem siyer, hadis ve tefsir eserleri bir tenkit adı altında, aşırı yorumlara tabi tutulmaya başlanmıştır. Bunun neticesinde Hz. Muhammed (sav)'in "telif eseri" olarak görülen Kur'ân-ı Kerim bazen bir otobiyografi kitabına indirgenmekte, hadislerin de çoğunlukla Hz. Muhammed (sav)'e ait olmayıp sonraki dönemlerde "uydurulmuş" sözler olduğu iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rus Oryantalistler, Oryantalizm, Hz. Muhammed.

In The Eyes of Russian Orientalists Prophet Mohammad

Abstract

One of the most important differences that distinguishes Russian orientalism from that of Westerners is that the Russians, more often than not, lived together under the same circumstances with those who embraced the Islamic faith. Moreover, Russian orientalism experienced three periods in discordance with Western orientalism, and each period had a different orientalist philosophy. Hence, Russian orientalists' opinions about the Prophet Mohammad came to exist in accordance with the philosophies of afore mentioned periods.

1. Tsarist Period. In Russia, the studies on the Prophet Mohammad were conducted resting upon the prejudgments and defamations. These defamations, mostly, were raised purposely by the Christian men of the cloth and by the rulers who lost power due to the speedy Islamization of the communities in Russia, and hereat an unhealthy image in respect to the Prophet Mohammad came to minds.

2. Soviet Peried. In this period, there emerged certain opinions about the Prophet Mohammad following the Marxist-Leninist theories.

3. Recent Time. After the foundation of Orientalism as a scientific discipline in Russia, The Gracious Koran, the essential books of the History of Islam, Hadith books, and books on Islamic Jurisprudence were translated to the Russian language. Apart from their efforts to use these books as base in their studies, Russian orientalists went ahead and distorted some important truths about the Prophet Mohammad's life. It happened as they overinterpreted first period books on Prophetic Biography, Hadith, and the Koranic Exegesis concealing their intentions as criticism. Consequently, seeing the Gracious Koran as "the copyrighted work" by the Prophet Mohammad, sometimes they degraded the Koran as an autobiography, and they claimed that the hadith would not belong to the Prophet Mohammad but coined after His time.

Keywords: Russian Orientalists, Orientalism, Prophet Mohammad.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 05saliev05@gmail.com.

Giriş

Hz. Muhammed'in Peygamberliği İle İlgili Düşünceleri

Rus oryantalizmi, Hz. Muhammed'in peygamberliğini tartıştığı gibi, Hz. Muhammed'in geçmişte yaşamış bir tarihi şahsiyet olup olmadığını[1]da tartışmışlardır.

1. Hz. Muhammed Tarihi Şahsiyet Değildir

Hz. Peygamber'in hayatını inceleyen Rus oryantalistlerin çoğu, bu alanda kullanılan bazı yöntemlerin ve kaynakların güvenilirliği hakkında şüphe duymuşlardır. Hz. Muhammed'in peygamberliğini Mekke ve Medine[2] dönemi olarak ele alan Rus oryantalistler, peygamberin Mekke dönemini, kaynak açısından sınırlı ve müphem bulmaktadırlar. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunun zayıf ve tek taraflı kalmasına neden olduğunu iddia etmektedirler. Daha doğrusu, onlara göre, Mekke dönemine ait peygamberlik tarihi, bilim açısından önem arzedecek derecede kaynak ve belgeye dayanmamaktadır. Rus oryantalistlere göre, Müslümanlar tarafından içeriği tek taraflı düşünce ve sempatilerle doldurulan ve geriye doğru işletilen İslâm tarihi, özellikle Mekke dönemi, birçok konu için yanlış bilgi kaynağıdır (Bolşakov, 1989: 62-64).

Hz. Muhammed hakkında böyle düşünenlerin yanında, O'nun tarihi şahsiyet olmadığını, Hz. Muhammed'in tamamen efsane olduğunu düşünen oryantalistler de vardır. Ve bu konu ile ilgili makaleler de yazmışlardır.

Klimoviç L. Hz. Muhammed'in kişiliğinin tarihe uygunluğunu reddediyor. Bu konu ile ilgili yazdığı makalesinde (Muhammed Yaşadı mı?) Hz. Muhammed'in tarihi şahsiyet olmadığını yani hayali bir kişilik olduğunu ifade eder (Klimoviç, 1931). Ayrıca Klimoviç, Hz. Muhammed hakkında yazılmış siyer kitaplarında (İbn İshak, İbn Hişam, Vakidi, İbn Saad, Taberi) bulunan bilgilerin sağlamlığı konusunda kuşku duyduğunu ifade eder.

Klimoviç'e göre, Hz. Muhammed hakkında Arap olmayan (Bizans, Ermeni, İran, Suriye) kaynaklar bile, Hz. Muhammed'i yaşamış bir birey olarak gösteren belgeler değildir (Klimoviç, 1931). Ayrıca Klimoviç, Kur'an'da Hz. Muhammed'in yaşam öyküsü için hemen hemen hiçbir bilgi edinmenin olanağı olmadığını; Hz. Muhammed'i bir efsane olduğunu iddia etmiştir (Klimoviç, 1931).

[1] Bazı Rus Oryantalistler Hz. Muhammed'in Tarihi bir şahsiyet olduğunu ve İslam dininin kurucusu olduğunu kabul etmektedirler. Hz. Muhammed'in tarihi şahsiyet olduğunu kabul eden Rus Oryantalistler, bu konuyu bilimsel olarak tespit etmeye çalışmışlardır. Bir çok güvenilir tarihi bilgiler Muhammed'in tarihi şahsiyet olduğunu ispatlamaktadır. Örneğin: Muhammed'in kızı Fatıma, onun çocukları Hasan ve Huseyn ve Fatıma'nın kocası Ali vs. Bu şahsiyetler tarihi şahsiyetlerdir. İslam'ın doğuşunda ve daha sonraki dönemlerde önemli rol oynamışlardır. Ayrıca Muhammed'in zorunlu olarak Mekke'den Medine'ye hicret etme olayı tarihi bir olaydır. Hz. Muhammed'in hicretten sonraki hayatı ile ilgili güvenilir tarihi bilgiler olduğunu kabul etmektedirler. Ancak Hz. Muhammed'in efsane bir şahsiyet olduğunu düşünen Rus oryantalistler de vardır.

[2] Petruşevskiy bu konuyu şöyle açıklamaktadır: Muhammed'in hayatını iki döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem, Muhammed'in doğumundan Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zamana kadar olan dönemdir. Muhammed'in bu dönemini efsanevi dönem olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü bu dönem için bilimsel olarak Muhammed'in hayatı ile ilgili tartışmasız, kesin tarihler belli değildir. İkinci dönem ise, Muhammed'in Medine'ye hicretinden vefatına kadar olan dönemdir. Bu dönemde ise; Muhammed'in hicret tarihi, ölüm tarihi gibi tarihler bilimsel olarak bilinmektedir. Petruşevkiy, s. 15.

S. P. Tolstov da Klimoviç gibi Hz. Muhammed'in tarihi şahsiyet olma konusunda şüphe duyan oryantalistlerden birisidir. Tolstov bu konuda, hicri I. yüzyılın sonları ile II. yüzyılın başları arasında yazılan gerek İslam gerekse Bizans'ın tarihle ilgili kaynaklarında Hz. Muhammed hakkında tanıklık edecek eşzamanlı hiçbir belgenin bulunmadığını ifade eder. Ayrıca Tolstov, Kur'an'da onu yazan (Hz. Muhammed) kişinin yaşam öyküsüne ilişkin hiçbir bilginin bulunmadığını ifade ettikten sonra, Hz. Muhammed'in tarihe uygunluğunun yandsıması için henüz temel oluşturmadığını söylüyor (Tolstov, 1932: 24-82).

Vinnikov İ. N. (Vinnikov, 1934), Krımskıy A. E. (Krımskiy, 1902: 91-144), Mavlütov (Mavlütov, 1974: 15), Klimoviç ve Tolstov gibi kişilerde Hz. Muhammed'in tarihi şahsiyet olup olmadığı konusunda şüphe duymuşlardır.

2. Hz. Muhammed Tarihi Şahsiyettir.

Hz. Muhammed'in tarihi şahsiyet olduğunu kabul eden rus oryantalistler O'unun peygamberliğini ve öğretilerini eleştirmişlerdır. Örneğin Hz. Muhammed ile ilgili ilk eser yazan rus oryantalist Kazımbek, Hz. Muhammed'in Mekke döneminde özellikle genç yaşlarda iken gerçekleşmiş hadiselerin uydurma olduğunu iddia etmiştır ve Müslümanların bu hadiseleri körü körüne kabul ettiklerini söylemiştir. Bu eleştirilerine rağmen Hz. Muhammed'in tarihi şahsiyet olduğunu kabul etmiştir.

Hz. Muhammed'in peygamberliğini eleştiren diğer bir rus oryantalist Sablukov G. S. eleştirilerine rağmen Hz. Muhammed'in tarihi şahsiyet olduğunu kabul etmiştir. Sablukov'un Hz. Muhammed'in peygamberliği ile ilgili eleştirdiği konular şunlardır: "Hz. Peygamber İlâhî misyona sahip olmadığı gibi vahiy de almamıştır. İslâmiyet de Hıristiyan dinine karşı tepki olarak ortaya atılan bir iddiadır. Kaynakları Yahudi ve Hıristiyan Kutsal kitaplarıdır. Bazı konularda Hıristiyan dininden etkilenmiştir. Hz. Muhammed'in Mekke yaşamında çektiği sıkıntılar onun peygamber olmadığını göstermektedir. Çünkü peygamber olsaydı, Tanrı ona yardımcı olurdu. Kur'ân'ı yazmak için önceki dinlerden faydalanmıştır ve onlardan çeşitli bilgiler almıştır (Sablukov, 1884: 28-30), (Soltayev, 2009: 3).

Hz. Muhammed'in tarihi şahsiyet olduğunu kabul eden diğer rus oryantalistler şunlardır: Tretyakov, M. İ., Tornau N., Y. Solovyev V. S., Barsov K. A., Bartold V. V., Koblov Ya. D., Piotrovskiy M. B., Belyayev Ye. A., Petruşevskiy İ. P., Bolşakov O. G., Vagabov, M.,

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz bazı rus oryantalistler Hz. Muhammed'in tarihi şahsiyet oduğunu eserlerinde itiraf etmişlerdır, bazıları ise itiraf etmemelerine rağmen eserlerinde yazdığı bilgilerden bu düşünceyi kabul ettiklerini anlamak mümkündür.

2. 1. Hz. Muhammed Peygamberliğe Hazırlanmıştır.

Ayrıca Rus oryantalizminde Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ilgili önyargılı fikirler vardır. Örneğin, Bartold, bu konu ile ilgili şöyle der: "Hz. Muhammed'in peygamberliği, elbette Hira mağarasında gördüklerinden ibaret değildir. Manevi hazırlık olarak onun oluşturduğu derin din tasavvuru bu işe karar vermesine etki etmiş olsa gerek. Unutmamak gerekir ki, benzeri bir olayı Hz. İsa'nın hayatında da görebilmekteyiz. Ya da Paula'nın olağanüstü kabul ettiği kendi hayalleri de aynı tecrübenin başka bir versiyonudur. Muhammed sadece din değil, devlet oluşumunun başlangıcını dahi çizmiştir. Bu anlamda onu, Budizm'in gelişmesi için Şakyamun'dan Aşoki'ye ve Hıristiyanlığın gelişmesinde İsa'dan ulu Konstantin'e kadarki zamanla kıyaslayabiliriz."(Bartold, 1966: 81).

Hz. Muhammed'in derin düşüncelere dalması ve peygamberlik hayali tasavvur etmesinin sonucunda, peygamber olduğunu söyleyen diğer bir oryantalist grup, bunu diğer dinlere (Yahudilik ve Hıristiyalık) mensup olanlar önünde galip gelmesine bağlamaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed'in peygamberliğini, diğer dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve Putperestler)

zamanla zayıflamasına, bu dinlerin mensuplarının kendi dinlerinin kaidelerine riayet etmemesinden dolayı, zamanla zayıflayan dinî inançlarına ve toplumsal hayatına karşı yeni din İslâm'ın sahneye güçlü bir şekilde çıkmasına ve galip gelmesine bağlamaktadır (Katanov, 1875: 283).[3] Ayrıca Hz. Muhammed'in, peygamberliğini bir toplumsal değişimin ihtiyacı ve gerekçesi olarak gören Rus oryantalistler de vardır. Yani bazı Rus oryantalistler, Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak ortaya çıkması olayını, tamamen o dönemde ortaya çıkan toplumsal olaylar ve bu olaylara sebep veren şartlara bağlamaktadırlar.

2. 2. Hz. Muhammed'in Peygamberliği Toplumsal Değişim Sonucu Ortaya Çıkmıştır.

Rojkov N. A.'nın ***"Russkoy İstorii v Sravnitelno İstoriçeskom Osveşenii"*** (1938) adlı eserinin XVIII. bölümünde bu konu hakkında bilgiler vermektedir. ***Araplarda Feodal Dönüşüm*** adını taşıyan bu bölümde İslam'ın doğuşunu Muhammed'in gerçekleştirdiği feodal bir dönüşüm olarak ele alıyor. Ayrıca Reysner M. A., Belyayev Ye A., Klimoviç L. İ., Dityakin V. T. ve Bolotnikov gibi Rus oryantalistler Hz. Muhammed'in peygamber olarak ortaya çıkması o dönemde otraya çıkan toplumsal olaylara bağlamaktadır. Bu oryantalistlere göre İslamiyetin doğuş sebebi ekonomi ve ticarettir. Yani gelir adaletsizliği ve ticaretin tamamen Mekke yöneticilerin elinde bulundurulmasıdır. (Smirnov, 2013: 214-243).

Tolstov S. P'a göre Arapların kabile düzeninin bozulması sonucu, İslami şeklini alan toplumsal-dinsel bir hareket ortaya çıkmıştır. Tomara M. ve Morozov N. Hz. Muhammed'in peygamberliğini "toplumsal değişimin ihtiyacı"na bağlamaktadırlar. Sonuç olarak bu oryantalistlere göre Hz. Muhammed feodal bir devrim gerçekleştirmiştir (Smirnov, 2013: 214-243).

Ayrıca bazı rus oryantalistlere göre Arap Yarımadası'nda yayılan çok tanrılı inanışların tanrılarına ibadet etme geleneğine karşı, tektanrıcılık inancına doğal yönelim, zulmün zirveye çıkması, eski Arap cahiliye devrinin varlığının sona ermesi, yeni sınıfların ortaya çıkma teşebbüsleri, beraberinde bir peygamber arayışını ortaya koyma ihtiyacını arttırmıştır. Konu ile ilgili Petruşevskiy şöyle der: "Burada şunu emin olarak söyleyebiliriz ki, Muhammed'in gelişi ile birlikte bir toplumsal değişim olmuştur. Arapların eski gelenekleri yok olmuştur. Arapların eski inançlarına karşılık tek tanrı inancını getirmiştir. Eğer Muhammed'in gelişi ile birlikte bu saydığımız olaylar yaşanmamış olsaydı, Muhammed peygamber olarak ortaya çıkmış olsa bile bir rağbet bulamazdı, yalnız kalırdı ve zamanla unutulup giderdi. Yani yukarıda saydığımız sosyal ve ideolojik koşullar sonucu, İslam dinin temelleri sağlam olmuştur." (Petruşevskiy, 1966: 5-14).

2. 3. Hz. Muhammed'in İktidar Olma İsteği

Ayrıca bazı Rus oryantalistler, Hz. Muhammed'in kendi peygamberliğini, sırf iktidar ve zenginlik elde etmek için ortaya attığını iddia etmektedirler. Hz. Muhammed'in özellikle Medine döneminde, makam ve servet için uğraştığını ve bu yolda çok taraftar toplayarak Mekke ve civar bölgelere giden kervanlara saldırmak için güç oluşturduğunu söylemektedirler. Bunları, Mekke döneminde başlatılan peygamberlik davasının karşılığını Medine döneminde bulduğunu iddia etmişlerdir (Matveyev, 1912: 2). Bu düşünceye sahip Rus oryantalitler Hz. Muhammed'in tarihi şahsiyet olduğunu kabul etmişlerdir.

[3] Rus oryantalistlerden N. P. Ostroumov, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'nin hizmetindeyken yaptığı seyahatlerde tanıdığı Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri hakkında duyduğu meraktan dolayı bu dinlerin mensuplarından bilgi edindiğini ve bu sebeple peygamber olmayı düşünerek peygamberliğini ilan ettiğini söylemektedir. Bkz. (Ostroumov, 1888: 6-7).

Örneğin Solovyev, Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine[4] dönemlerini araştırarak bu konu ile ilgili kendi düşüncelerini şöyle ifade eder: Muhammed'in Mekke ve Medine dönemlerinde uyguladığı metodlar farklıydı. Muhammed Mekke döneminde ikna edici, tebliğ, hukuk kurallarına riayet etme şeklindeki metodu uygulamıştır. Fakat Medine dönemi ise emir, hücum ve baskı metoduyla kendi isteğini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Muhammed, bu metodları, o dönemdeki hayat şartlarına ve amacına ulaşmak için uygulamıştır. Muhammed'in sözlerinde ve faaliyetlerinde böyle bir hayat düzenini ve yaşama isteği vardı. Yoksa O'nun amacı uhrevi hayat için gerekli olan ameller değildi. Sonuç olarak "Muhammed, Mekke döneminde dini otoritesi olmadığı gibi Medine döneminde medeniyet sahibi bir politikacı da olamamıştır" (Solovyev, 1896: 59)."

Başka bir Rus oryantalist olan Bartold da Solovyov gibi Hz. Muhammed'in peygamberliğinin amacı iktidarı elde etme isteği olduğunu iddia eder. "Muhammed'in, iktidarı elde etme düşüncesinin temelinin Kur'ân'da geçtiğini iddia eden Bartold: "İktidar'a hakim olmayanın dini olmaz" düşüncesini Kur'ân'ın Hac suresi 41. ayetine[5] dayandırır (Bartold, 1966: 100).

Devamında Bartlod şöyle der: "Muhammed Medineye gelince kendisinin iktidarlığına saygı gösterme konusunda birtakım tedbirler almıştır. Muhammed, sahabilere kendi aralarında hitap ettiği gibi, kendine sadece ismiyle hitab etmeyi yasaklamıştı. Ayrıca Muhammed kendi yanında yüksek sesle konuşmayı yasaklamıştı" (Bartold, 1966: 100). Ayrıca Bartold Hz. Muhammed ile ilgili bu düşüncelerini ispatlamak için şu ifadeleri kullanmıştır: "Araplar eski dönemlerinde iktidara gelmek için, bu tür yollara başvurmuşlardır. O dönem insanları için, iktidar ve mal hırsından vazgeçmek, ellerinde değildi (Bartold, 1966: 100-103).

Rus oryantalistlere göre Hz. Muhammed'in Medine'de kısa zaman içerisinde ele geçirilen iktidar ve her gün büyüyen servet stokları, bir güç ve hükümdarlık heyecanını beraberinde getirmiştir. Ayrıca Rus oryantalistlerden bazıları, Hz. Muhammed'in Medine döneminde kendi çevresini oluşturmak ve iktidar sahibi olmak için kullandığı yöntemlerden birinin "ganimet" olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara gore, Hz. Muhammed ganimet adı altında kendi dinini kabul etmeyen Mekke müşriklerinin mallarını elde etmek için zor kullanmayı yöntem olarak kabul etmiştir. (Bartold, 1966: 99), (Matveyev, 1912: 79). Örneğin A. Krımskiy, "Hz. Muhammed etrafındaki insanları çoğaltmak için onlara ganimet adı altında Mekkelilerin kervanlarına saldırma yetkisi vermiştir" der (Krımskiy, 1899: 1-16). Yani Krımskiy'e göre Arapların İslam'a yönelmesi Hz. Muhammed'in zenginlik ve ganimetleri

[4] Hz. Muhammed'in Mekke döneminde samimi olduğunu, Medine döneminde ise bu samimiyetini yitirdiğini iddia eden olmuştur. Bu görüşü savunanlara göre Peygamber, Mekke döneminde, ilâhi olmayan bir vahyi aldığını zannettiği için samimi idi ancak Medine döneminde ilâhi vahye mazhar olmadığını bildiği halde bu kez de sunî olarak peygamberlik iddiasını devam ettirmiştir. Hz. Muhammed'in başlangıçta samimi olduğu ancak Medine döneminde bu samimiyetini yitirdiğini iddia edenler, Medine dönemindeTanrı telakkisinde değişiklik olduğunu, Yahudilere karşı haksızlık edip sert davrandığını, ekonomik çıkar hırsına kapıldığını, anlaşmalarına bağlılığı bıraktığını, şehevi arzularına aşırı düştüğünü savunmuştur. Kabe'nin yapılışı ile Hz. İbrahim arasında bağ kurmasını, Yahudilerin imanından ümit kestiğinde kıbleyi değiştirdiğini, daha evvel ise öğle namazını ve aşure orucunu Yahudilerden öğrendiğini söyleyerek, bu iddialarla Kur'ânın üslup bakımından Medine döneminde değişmiş olmasını O'nun Medine döneminde eski samimiyetini yitirip farklı bir boyut kazandığına yormuşlardır.

[5] Ayetin meali: Onlar öyle kimselerdir ki, şâyet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar.

vadetmesi sonucu olmuştur. Ayrıca Krımskiy Hz. Muhammed'in vefatından sonra bir çok sahabininİslâm'dan ayrıldığını söyler. Fakat Hz. Muhammed'den sonra halife seçilen Ebu Bekir'in fetih hareketleri başlayınca bu sahabiler tekrar İslâm'a girmeye başladılar. Yani Krımskiy'e göre, Muhammed'in ve sahabilerin asıl gayesi İslâm değil, ganimet olmuştur (Krımskiy, 1899: 1-16).

2. 4. Ganimet

Ganimet konusu dini bir mesele olmadığını, tammamen siyasi bir mesele olduğunu iddia eden Bartold, Muhammed'in asıl gayesinin ganimet olduğunu söyler. Ayrıca Bartold, sahabilerin İslama olan ilgisinin asıl amacının sadece ganimet olduğunu iddia eder ve sözlerine şöyle devam eder: "Birçok konuda olduğu gibi, sahabilerin ganimet ve mal amacıyla İslâm dinine girdiklerini tarihi vakıalar ve kaynaklardan bilmekteyiz" (Bartold, 1966: 99).

Hz. Muhammed'i ganimet konusunda suçlamayı ihmal etmeyen diğer bir Rus oryantalist Katanov'dur. Hz. Muhammed'in, ganimet konusunda çok hassas olduğunu iddia eden Katanov, Hz. Muhammed'in yaptığı fetihlerin amacının ganimet için olduğunu söyler (Katanov, 1875: 285-286).

Hz. Muhammed'in yaptığı savaşların amacının ganimet olduğunu söyleyen Barsov K. A. Hz. Muhammed'in barış için yapılan anlaşmalarının amacının da ganimet olduğunu iddia eder. Bu görüşünü ispatlamak için Hz. Muhammed'in Mekkeli müşriklerle yapılan Hudeybiye anlaşmasını örnek verir. Barsov'a göre Hudeybiye anlaşmasıyla Mekke'ye gidemeyen sahabilerin gelecek sene Mekke'ye gelerek büyük ganimet elde etme söz konusu olduğunu söyler (Barsov, 1892: 44).

Hz. Peygamber'in davetini çeşitli şahsi ihtiyaçlarına bağlayan Rus oryantalistler, Mekke döneminde yaşanan zorluklara karşı Medine döneminin ilk başlangıcından itibaren Müslümanların savaşlardaki galibiyetleri Peygamber'in intikamı olarak nitelendirdiler (Petruşevskiy, 1966: 25-29). Onlara göre, "Muhammed, Medine döneminde elde ettiği iktidar gücüyle, Mekke döneminde çektiği ızdırap ve sıkıntıların intikamını almak, eski güçsüz dönemlere ait fikirlerden kurtulmak ve yeni bir hayat tarzını gerçekleştirmek için bu yolu tercih etmiştir" (Katanov, 1875: 283)

Hz. Muhammed'i, bu konularda zalim reislere benzeten bazı Rus oryantalistler, O'nu tarihte yaşamış olan Konstantin Velikiy ve Karl Velikiy ile kıyaslamaktadır. Onlara göre, üçünün de politikası dinler ile bağlantılıdır. Tanrı adına kanunlar koyarlardı, sonra da bu kanunların gereği olarak savaşırlardı. Üçü de dinlerini iyi bilen uzmanlardı. Her üçü de dini otorite ve kanun külliyatlarını, kendilerinden sonra gelen insanlara bırakmışlardı. Buna rağmen, alçak ve değeri olmayan işlere bulaşmayan kişilik yapısıyla her üçü de doğru ve hür insanlardı. Fakat her üçünün karakterinde var olan eksiklik çok ciddi kırgınlığa sebep olabilmiştir. Konstantin Velikiy, kendi karısı ve masum oğlunu ölüm kararına mahkûm edebilmektedir. Karl Velikiy, dört bin beş yüz saksonu dövmekte, insanların seçtiği birisi olmasına rağmen taraftarlarını mahkûm edebilmektedir. Muhammed'in suçu bunlarınkinden daha ağırdır demiyoruz, fakat onun iktidar hırsı, diğer hükümdarların icraatları ile benzerlik arz etmektedir. Hıristiyanlığa otuz sene hizmet eden Karl Velikiy, buna benzer bir yaşantı göstermiş olan ve Yunanlıların kanun yasasına bağlı olmalarına sebep olan Konstantin Velikiy, her şeye rağmen kendi döneminin örnek idarecisi olabilmiş ise, neden Müslümanların Peygamberine ve buna insanların saygı göstermelerine karşı çıkalım (Solovyev, 1896, 59-60), (Soltayev, 2009: 98) demektedir.

Sonuç olarak, Rus oryantalistler, Muhammed kendi halkından (Mekke'den) destek göremeyince Medine'ye hicret ettiği kanaatindedirler. İlk başta, Yahudî ve Hıristiyanları kendi tarafına çekebilmek için kendisinin Musa ve İsa'nın devam ettiricisi olduğunu vurguladığını iddia ederler. Onlara göre, O'nun Yahudîlik hakkındaki bilgileri yüzeysel olduğu için, sonraları, Yahudiler bunu anlamış ve Muhammed'e inanmak şöyle dursun, ona çeşitli sorular sorarak alay etmeye başlamışlardır. Sonra, Muhammed (Medine döneminde) kendi dinine savaşcıl nitelik vermiş ve İslamiyet artık savaşcıl bir dünya dini niteliğini kazanmıştır (Şmidt, 1912: 32-42).

Sonuç olarak, Rus oryantalistler, Hz. Muhammed'in peygamberliğini sosyal olaylarla ve kişisel özelliklerle bağlantı kurarak kendilerince yorumlamak suretiyle eleştirmişlerdir.

2. 5. Mucize

Hz. Muhammed'in peygamberliğine şaşıran Rus oryantalistler, "Nasıl olur da bir insan, kendisinin peygamber olduğunu iddia ederek bir din ortaya koyar ve bu din dünya dini haline gelebilir?" sorusunu sormaktan kendilerini alıkoyamamıştır (Mavlütov, 1974: 16-17). Rus oryantalistler bu soruya, oryantalizm düşüncesiyle kendilerince cevap vermişlerdir.

Onlara göre; eğer Muhammed, yeni bir toplum düzeni getirmiş olmasaydı, eğer Arapların eski cahiliyye geleneklerini kaldırmamış olsaydı ve buna (cahiliyye geleneklerine) karşı tek tanrı dini getirmemiş olsaydı ne Muhammed olurdu ne de etrafına insanlar toplanırdı, Mücadelesi anlamsız olur ve kendisi tek başına kalır, kısa zamanda da unutulurdu (Petruşevskiy, 1966: 14). Bu oryantalist düşünce sahipleri Hz. Muhammed'in peygamberliğini tartıştığı gibi, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin işareti olan mucizelerini de tartışmıştır. Rus oryantalizmi, mucizelerle ilgili konuları önce Kur'an'da aramaktadır ki, Kur'an da mucizeler olmadığını iddia ederek, Kur'an'ın dışındaki "mucize ile ilgili rivayetleri" de inkâr etmektedirler. Mucize ile ilgili rivayetleri, "efsanelerdir!" diyerek reddederler ((Mavlütov, 1974: 16-17), (Petruşevskiy, 1966: 14).

Rus oryantalizmi Hz. Muhammed'in mucizelerini genellikle Miraç olayını örnek alarak anlamaya çalşmışlardır. Aşağıda da görüleceği gibi Miraç olayının imkansız olduğunu düşünerek, Hz. Muhammed'in gösterdiği diğer mucizeleri de tenkid etmişlerdir.

Örneğin Krımskiy A. E. konu ile ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunur: "İslam ilk ortaya çıktığında mucizesiz bir din olarak çıkmıştır. Kur'an'da Muhammed'in mucize göstermediği anlatılmaktadır.[6] Fakat mecvut İslam inanışında Muhammed hakkında pek çok mucize anlatılmaktadır. Mucizesiz din, tarihte insanlığın gelişimi için mükemmel olabilirdi. Eğer İslam, sadece Arabistan sınırlarını dışına çıkmamış olsaydı temiz kalmış olurdu. Fakat kısa zamanda, Arapların kendi sınırlarının dışına çıkması, eski peygamberler hakkında mucizeler anlatan milletlerle ilişkiler kurması sonucunda, onlar da bu boşluğu doldurmaya çalışmışlardır" (Krımskiy, 1904: 241)

Krımskiy bu açıklamasında, peygamberin mucizeleri ile ilgili rivayetlerin, aslında İslamiyette olmadığını, zamanla islamiyetin Arabistan dışına çıkması neticesinde mucizelerle ilgili rivayetlerin diğer milletleden İslamiyete geçtiğini iddia eder. Krımskiy şöyle devam eder: "Muhammed, peygamberliğin ilk dönemlerinde, kendisinin doğru dinden saptığını, yanı putlara taptığını, kabul etmekteydi[7] ve aynı zamanda, Tanrı kendisinin göğsünü açtığını söylemiştir.[8] Muhammed bu olayı şöyle anlatır: Bir gün, Kabe'de uyku ile uyanıklık arasında

[6] Bkz. Ankebut, 29/50; Yunus, 10/20; Rad, 13/7;
[7] Krımskiy, Kur'andan 93/7 ayeti delil olarak göstermiştir.
[8] İnşirah, 94/1.

bir durumda iken yanıma biri geldi. Göğsümü açarak kalbimi çıkardı. İçi imanla dolu altın kap getirdi. Bu kapta kalbimi yıkadı ve geri yerine koydu.[9] Rivayete (hadise) göre (hadis Buhari'de geçmektedir) bu olay Mirac yükselişinden kısa zaman önce olmuş. Fakat diğer hadis kitaplarında, bu olayın Hz. Muhammed'in peygamberlik görevinden önce olduğu[10] anlatılmaktadır. İşte bu efsane olayı herkes istediği gibi anlatmıştır. Ayrıca bu olayın, Muhammed'in yirmi beş yaşında iken olduğunu anlatan rivayetler[11] olduğu gibi, on bir yaşında iken olduğunu anlatan riveyetler de vardır" (Krımskiy, 1904: 242-245).

Devamında, Krımskiy, Hz. Peygamber'in süt annesinin onu nasıl aldığını, gittiği evde herşeyin bereketlendiğini, sonunda iki kişi gelip O'nun göğsünü yarıp kalbini temizlediğini, süt annesi bu olayı annesine anlatınca cevaben, "Korkma! Allah O'nu koruyacaktır. Ben O'na hamileyken benden nur çıkardı" (İbn İshak, 1981: 27) gibi rivayetleri ayrıca efsane diyerek tenkid eder (Krımskiy, 1904: 242-245). Krımskiy A. E. Muhammed'in Mirac olayını da şöyle anlatır: "Muhammed, Mekke döneminin son yıllarında, ona karşı olanlar yani yahudiler Muhammed'e şöyle dediler: 'Peygamberlerin yurdu Suriye'dir. Eğer sen gerçekten peygamber isen oraya git. Döndüğünde biz sana inanırız." Anlaşılan; Muhammed oraya gitmeye razı olmuş, fakat o gece rüyasında Kudüs'e gitmenin anlamı olmadığını görmüştü. Yalnız O, (Hz. Muhammed) Kudüs'ü mucizevi şekilde ziyaret etmiş ve Kur'an'da bu olayı şöyle anlatmış: "Bir gece kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. O gerçekten işitendir, görendir."[12] Muhammed'in düşmanları, O'nun (Muhammed'in) Mirac'a yükselme düşüncesini gülünç bulmuşlar. O'na inananlar bile bu olaya şüpheyle yaklaşmışlar. Bazıları bu olayı yalanlayarak dinden dönmüştü. O zaman, Muhammed Kur'an'daki şu sözü mecburi olarak söylemiştir: "Sana gösterdiğimiz o görüntüleri/rüyayı ve Kur'an'da lanetlenen ağacı, ancak sınamak için meydana getirdik."[13] Demek ki bu olay bir rüyaymış. Bir kaç yıl sonra, İslamiyetin kökleri iyice sağlamlaştıktan sonra, Muhammed, bu Mirac düşüncesine geri döner ve kendisine inananlara yeni ayrıntılarla anlatır. Burak isimli bir ata bindiğini, Cebrail ile Kudüs'e gittiğini, Orada (Kudüs'te) O'nu karşılamak için bir araya gelmiş diğer peygamberlerin O'nu selamladığını, Kudüs'ten göğe yükseldiğini, kendisine beş vakit namazı emreden Yaratıcının karşısına çıktığını anlatır. Bu hayalini böylece güzelleştirmiş oldu.[14] Fakat Müslümanlar, Kur'an'da anlatıldığı gibi Miraç,

[9] Buhari, Salat, 1, Bed'ül-Halk, 6; Müslim, İman, 260, 263, 264, 265; Nesai, Salat, 1.

[10] Dört farklı dönemde şakk-ı sadr hadisesinin vuku bulduğuna dair rivayetlerden, üçü risalet öncesinde yaşanmış olay olarak anlatılırken birisi risalet sonrasında meydana gelmiştir. *1. Hz. Peygamber sütannesi yanında Benû Sa'd yurduna şakk-ı sadr hadisesi meydana gelmiştir.* (İbn İshâk, Sîretu İbn İshâk, thk. Muhammed Hamidullah, Riyad, 1981/1401, s. 27.) *2. on yaşlarında iken gerçekleştiği rivâyet edilir*. (İbn Kesîr, Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri, çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı y.y., İstanbul, 1991, XV, 8506.), *3. Hz. Peygamber eşi Hz. Hatice ile birlikte Ramazan ayında Hira mağarasında itikâfa çekildiği sırada bir ara mağaradan ayrıldığı zaman Cebrail ve Mikail göğsünü yarmak için gelmişler, Mikail havada kalırken Cebrail Hz. Muhammed'e yanaşarak karnını yarmış ve Allah'ın dilediği şeyi kalbinden çıkarmıştır.* (Süleyman b. Dâvud el-Cârud et-Tayâlisî, Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Birinci baskı, Basım yeri yok 1419/1999, III, 125, no: 1643), *4. Mirac gecesinde Rasûlullah'ın (s.a.s.) göğsünün yarılıp temizlenmesi ve içinin iman ve hikmet ile doldurulmasından ibarettir ki bunun da amacı o mübârek gecede karşılaşacağı şeyleri en güzel bir şekilde telakkî edebilmesi içindir* (İbn Hacer, Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-XIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bsk, Beyrut, 1989. c. I, s. 607)

[11] Hz. Muhammed 25 yaşında iken şakk-ı sadr yapıldığına dair her hangi bir rivayet tespit edemedik

[12] İsra, 17/1.

[13] Krımskiy İsra, 17/62 ayetini göstermiştir. Doğru olan İsra, 17/60 ayetidir.

[14] Buhari, Bed'u'l-halk, 6, Fezailu's-sahabe, 71; Müslim, İman, 259, 264; Nesai, Salat, 1.

sadece görüntüden/rüyadan ibaret mi yoksa bu yolculuk bedensel mi? diye hala bu olayı tartışmaktadırlar (Krımskiy, 1904: 245-246)."[15]

Krımskiy A. E. Hz. Muhammed'in mucizeleri ile ilgili bütün rivayetleri tenkid ederek şöyle der: "Mucizeler konusunda, sahabenin rivayet ettiği hadisler, fiziki olarak yapılması mümkün olmayan efsanelerdir. Örneğin, bazı sahabilerin, "peygamber'in yanında iken peygamber bir mucize gösterdi" gibi rivayetlerinin tamamı güvenilir değildir (Krımskiy, 1904: 242-245).

Mihail Vagabov, Hz. Muhammed'in Miraç olayını kısaca anlattıktan sonra şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Muhammed'in göğe yükselmesi olayı şüpheli bir olaydır. Hatta Muhammed hayatta iken bu olaydan şüphe edenler olmuştur. İslami kaynaklarda Muhammed'in tatsız olaylarla karşılaştığı, kâfirlerin nefretini kazanmasına sebep olduğu açıkça anlatılmaktadır. Ayrıca, bu konu ile ilgili muhaddisler arasında farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Bazıları kendi hadis kitaplarında Mirac'ın bedenen gerçek[16] olduğunu iddia ederken, bazıları ise Muhammed'in bu yolculuğu uykuda[17] iken yaptığını iddia ederler. Bu tartışmalar günümüze kadar gelmiştir (Vagabov, 1999: 137-138).

Hz. Muhammed'in sadece bir insan olduğu düşüncesinden hareketle mucize konusunu inkar eden rus oryantalistler de olmuştur. Bu konuya bazı ayetleri delil göstermişlerdir.

Örneğin, Solovyev konu ile ilgili şöyle der: "Hz. Muhammed insanüstü bir varlık değildir. En azından böyle bir iddia onun tarafından vaki olmamıştır. Muhammed'in (Hz. Muhammed'in) insan olduğunu ve Allah'ın talimatı dışında bir güce ve kudrete sahip olmadığını Kur'ân söylemektedir. Muhammed ancak bir elçidir. Ondan önce de birçok elçi gelip geçmiştir. O ölür veya öldürülürse, arkanız sıra geri mi döneceksiniz? Kim ardı sıra geri dönerse (bilsin ki) Allah'a bir zarar veremez. Allah şükredenleri ödüllendirecektir. (Ali İmran, 3/144)" (Solovyev, 1896: 25-26)

"Muhammed ne büyü yapmıştır ne de mucize göstermiştir. Mütekaddimûn İslam literatüründe ve rivayetlerde O (Muhammed) 'mucize gösteren' olarak adlandırılmamaktadır" diyen Mavlütov R.R., Kur'an'ın muhtelif yerlerinde Muhammed'in diğer insanlar gibi ölebileceğini anlatmaktadır.[18] Rivayetlere göre, Mekkeliler, Muhammed, kendisini Allah'ın Resûlü ilan ettiğinde, alay etmişlerdir. O'na (Muhammed'e) şöyle dediler: "Sen nasıl bir peygambersin, sıradan bir insan gibi çarşılarda geziyorsun. O'nun (Muhammed'in) cevabı Kur'an'da şöyle geçmektedir. Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler, şüphesiz onlar da yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı. Sizin bir kısmınızı, diğer bir kısmınıza tahammül edecek misiniz diye imtihan vesilesi kıldık. Rabbin, her şeyi hakkıyla görmektedir". (Furkan, 25/20)[19]

Mavlütov şöyle devam eder: Bir rivayete göre, bir gün Mekkeli bir adam peygambere şöyle dedi: "Ben sana inanmak istiyorum, yalnız, senin, Allah'in gerçek peygamber olduğuna işaret eden bir mucize göster? Peygamber bunu üzerine şöyle cevap verdi: "Eğer ben mucize

[15] İslam literatüründe Resulullah'ın (s.a.a) miracını birkaç alanda incelenmiştır. 1. Miraç, uykuda mı, yoksa uyanıkken mi gerçekleşti? 2. Resulullah'ın (s.a.a) miracı sadece ruhen mi, yoksa hem ruhen hem de cismen mi gerçekleşti? Bkz. (Tatlı, 2008; 120-137).

[16] İyaz, el-Kadı, Ebul Fadl İyaz b. Musa el-Yahsubi, Kitabu'ş-Şifa bi Ta'rifi Hukuki'l-Mustafa, I-II, Beyrut, 1996, C.I, s149-152; İbn Kesir, *Terfsiru'l-Kur'ani'l-Azım,* I-XV, 2000, c. III, s. 22; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bsk, Beyrut, 1989. C. II, s. 196.

[17] Ben uykudayken.....ifadesi, Buhari, Tevhid, 37

[18] Mavlütov, R. R., eserinde kaynak olarak Ku'andan şu ayetleri delil olarak göstermiştir. "Ali İmran, 3/138, Zümer, 39/31: fakat doğru olan Ali İmran, 3,144, Zümer, 39/30 ayetleridir.

[19] Mavlütov R. R., Kur'ndan Furkan, 25/22 ayeti delil göstermiştir. Doğru olan Furkan, 25/20 ayetidir..

gösterirsem herkes Allah'a ve Resulüne inanır. Önemli olan mucize gösterilmeden inanmaktır" (Mavlütov, 1974: 18). Yukarıda zikredilen ayetlerde ve rivayetlerde Muhammed'in mucize gösterebileceğine dair bir işaret yoktur. Dolayısıyla, Muhammed'in mucize gösterdiğini anlatan rivayetlerin tamamı diğer dinlerden alınmıştır. Muhammed, peygamberlik mücadelesinde, diğer dinlerin peygamberlerinden geri kalmakta idi. Fakat Müslüman yazarlar (tarihçiler veya muhaddisler) onlardan (diğer peygamberlerden) onu üstün göstermek için O'nun hayatını anlatan eserlerini efsanelerle doldurdular. Örneğin: Annesi Hz. Muhammed hamile kaldığı an, Kureyşlilerin evcil hayvanları insan gibi konuşmaya başladılar. Hayvanlar şöyle dediler: "İşte bir kadın, Allah'ın peygamberine, Kabe'nin hakimine hamile kaldı. O (peygamber) dünyayı ve kendine inananları aydınlığa çıkarır" (İbn İshak, 1981: 97). Sanki bütün Kureyşlilerin ve diğer Arap milletlerin kahinlerinin insan üstü güçleri Muhammed'e geçmişti. Muhammed, sünnet olunmuş vaziyette doğmuş[20] ve doğar doğmaz ayağa kalkarak, "İşte ben Muhammed'im!" diye bağırmıştı (Mavlütov, 1974: 18-19).

Ayrıca Rus oryantalistler, Hz. Muhammed'in göstediği mucizeleri bazı sosyal bilimlere dayanarak anlamaya çalışmışlardır. Ancak söz konusu bilimlerde, Hz. Muhammed'in mucizeleri ile ilgili tatmin edici cevaplar bulamayınca, bu konuları efsane olarak değerlendirmişlerdir. Müslümanlar, bu konuları Hz. Muhammed'i yüceltmek için onun adına uydurmuşlardır ve Hz. Muhammed'e insan üstü bir gücü varmış gibi göstermeye çalışmışlardır. Dolayısıyla, bunların tamamı gerçek dışı olaylardır ve efsanedir. Örneğin, Hz. Muhammed'in Mirac'a yükselmesi, Müslümanlar tarafından O'nu yüceltmek için uydurulan efsanelerdir diyen Mikhail Vagabov bu konuyu şöyle değerlendirir: "Yahudilikte Hz. Musa (a.s.), Hrıstiyanlıkta Hz. İsa (a.s.) nasıl mucizeler göstermiş ise Müslümanlıkta da Hz. Muhammed'in de mucize göstermesi gerekirdi. Yalnız, Muhammed'in ifade ettiği gibi, O'nun mucizesi Kur'an'dır. (Yani mucizeler göstermemiştir.) Müslüman bilim adamları, Kur'an'ın mucizeliğiyle yetinmeyerek, Kur'an'da İsra suresi, Hz Muhammed'in Mirac'a yükseldiğine işarettir diyerek, O'nun adına efsaneler uydurdular" (Vagabov, 1999: 138).

Ayrıca Hz. Muhammed'in mucizelerine, kâhinlik diyen oryantalistler de vardır. Çünkü Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde kâhinlik çok yaygın idi. Dolayısıyla, peygamberin gösterdiği insan üstü olayların, tamamen kâhinlikten ibaret olduğu, gerçek olaylar olmadığını ileri süren Piotrovskiy M. B. bu konuyu genel olarak, ***"Muhammed, Proroki, Lje Proroki, Kahini"*** **(**Piotrovskiy, 1981: 9-16). isimli makelesinde değerlendirmektedir.

Sonuç olarak, Rus oryantalizmine göre, bilim, tabiat ve toplumun kanunları, hiçbir şekilde insanın mucize gösterebileceğini ispatlayamamıştır. Bütün insanlık deneyimleri, gerçekler ve kanunlar üzerine yapılmaktadır. Böylece, tabiat kanunu ne Tanrı tarafından değiştirilmiştir ne de insanlar, bu kanunları dua ederek, ibadet ederek değişirebilmişlerdir.

2. 6. Vahiy

Oryantalist bakış, Hz. Peygamber'e gelen vahyi reddetmek için çeşitli iddialar ortaya atmıştır. Bu iddialardan birincisi, ona gelen vahyin ilahi menşeli bir olgu olmadığı, aslında onun vahiy dediği şeyin bir tür "sara" nöbeti olduğu yolundaki savdır. Buna gerekçe olarak da vahyin gelişi sırasında Hz.Peygamber'de meydana gelen birtakım ruhsal değişmeleri göstermektedirler. İkincisi, vahiy olgusunu "hayal görmek" veya "kahinlik" şeklinde anlayanlar da olmuştur. Ayrıca, vahyi "bilinçaltı" kavramıyla açıklamaya çalışanlar da

[20] Hâkim, Müstedrek 2/657.

vardır. Buna göre, Hz. Muhammed'in bilinçaltına bir fikir yerleştikçe, o, bu fikri vahiy olarak dışa aktarmıştır.

Rus Oryantalistlerin İslam'la ilgili devam eden olumsuz tutumlarının başında, bu dinin kendi dışındaki diğer dini ve kültürel kaynaklardan ne kadar etkilendiği konusu gelmektedir. Onlar, Kur'an'ın ilahi bir kitap olduğuna inanmadıkları için ona farklı kaynaklar aramışlardır. İslam'ın Musevilik ve Hıristiyanlığın farklı bir türevi olduğunu iddia eden söz konusu yazarlara göre, bu kitabi birikimin oluşmasına en büyük katkı, Hz. Muhammed'in seyahatleri olmuştur. Bu görüşlerini desteklemek için, onun, gençliğinde amcasıyla birlikte yaptığı ticari yolculuklar ve buralarda Hıristiyan keşişlerle görüşmeleri veya bazılarına göre Mekke'de bazı keşişlerle olan diyaloğu gibi iddialar gündeme getirilmiştir (Sablukov, 1884: 29), (Ostroumov, 1899: 199), (Bartold, 1918: 30).

Rus oryantalistlerin konu ile ilgili diğer bir iddiaları, Hz. Muhammed'in, Mekke'de Hira Mağarası'na sığınması ve uzun zaman orada yalnız kalması, yani yalnız kaldığı için kulakların bir takım sesler duymuştur. Bu sesleri Hz. Muhammed vahiy zannetmiştir. Muhammed, duyduğu bu sesleri din adı altında insanlara aktarmıştır. Veya Hz. Muhammed, Hira Mağarası'nda yalnız kaldığında bir takım hallüsinasyonlar/serap görmeye başlamıştır. Zaten İslamiyetin doğuşu da bundan sonra başlar (Bolşakov, 1989: 69).

Ayrıca Hz. Muhammed'in etkili bir hatip ve tartıştığı kişileri çok kolay etkileyebilen biri olduğunu iddia ettiler. Onun bilimsel üstünlüğü yanında, büyülü bilgileri ve bazı harikuladelikleri sayesinde insanın gözlerini boyadığını bile söyleyebiliyorlardı. Burada amaç, Hz. Muhammed'in bir peygamber olmadığını ispat etmekti (Piotrovskiy, 1984: 6-9).

Yukarıda yaptığımız bu açıklamalarının yanında rus oryantalistlere göre Hz. Muhammed aynı zamanda bir **"**kabile reisidir", "seyyiddir", "komutandır", "kahindir", "hakimdir", "arraftır", "hatibdir, "şairdir".

Sonuç olarak, rus oryantalistlerin nazarında. Hz. Muhammed'in peygamberlik konusunda başarılı olmasının sebebi, yukarıda anlatılan bütün vasıfları kendisinde bulundurması ve bu vasıfları başarılı ve âhenkli bir şekilde iyi kullanmasıdır.

En önemli özelliği ise, yeni bir devlet kurması ve yeni bir toplum oluşturmasıdır. Ve bu topluma yeni bir dini ve onun kurallarını, inançlarını kabul ettirmesidir (Piotrovskiy, 1981).

2. 7. Hz. Muhammed'in Kadına Bakışı ve Çok Evliliği

Bartold Kur'an'da kadın ile ilgili ayetlerin anlamları tamamen eşini kıskanan koca mantığıyla yazıldığını iddia eder (Bartold, 1918: 36). Kur'an ve Hz. Muhammed'in hadislerine göre annelere büyük saygı gösterilmesi gerektiğini ifade eden (Vagabov, 1968: 19-20) Vagabov devamında şöyle der: "Konu ile ilgili ayetleri ve hadisleri araştırdığımızda, annelere saygı sadece çocukları tarafından gösterilmesi gerektiğini ifade edilmektedir. Eşlerin ve erkeklerin kadına saygı göstermesi gerekliliğinden bahsedilmemektedir. Dolayısıyla İslamiyet bu konuda kapsayıcı kurallar getirememiştir" (Vagabov, 1968: 20). Devamında Vagabov, Hz. Adem ve Havva'yı örnek göstererek İslamiyette kadına saygı konusunu açıklamaya çalışır. Vagabov şöyle der: "Hz. Adem eşinin sözünü dinleyerek yasak meyveden yemiştir. Dolayısıyla cenneten her ikisi de atılmışlardır. İslamiyette kadına karşı nefret buradan gelmektedir. Dolayısıyla erkek kadının sözünü dinlememeli, güvenmemeli ve kadınla görüş alış verişinde bulunmamalıdır" (Vagabov, 1968: 22).

Bazı Rus oryantalistlere göre İslamiyet kadınlara ibadet konusunda da bir takım kısıtlamalar getirmiştir. Örneğin, bir kadın Kabe'ye Hacc ibadeti için tek başına gidemez. Yanında mutlaka kocası ya da akrabalarından birisi olması gerekir. Ayrıca onlara göre, Müslüman geleneklerinde bir kadının Kabe'ye gitmesi pek olumlu karşılanmaz (Vagabov, 1968: 26-27).

Bazı Rus oryantalistler İslam ülkelerinin geleneklerini göz önünde bulundurarak İslamiyette kadına karşı ikinci sınıf muamele yaptığını iddia ederler. Örneğin İslam geleneklerine göre bir kadının erkelerle birlikte camide ibadet etmesi kabul görülmez. Ayrıca bir islam geleneklerinde bir kadının devlet başkanı, sultan, emir, vezir, hakim olması yasaktır (Vagabov, 1968: 26-27).

Ayrıca İslamiyette bir kadının örtünmesi de Rus oryantalistlere göre, kadına karşı ikinci sınıf muamelesidir.

Sonuç olarak Rus oryantalistlere göre kadına karşı bu uygulamalar ve yasaklar, Hz. Muhammed'in sözlerinden ve faaliyetlerinden ortaya çıkmıştır. Hatta onlara göre Hz. Muhammed kendi eşlerine, diğer müslüman kadınlara göre, daha sıkı kurallar koymuştur. Bu Kur'a'da şöyle geçmektedir: "Ey Peygamber'in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa, onun cezası iki kat verilir...".[21] (Vagabov, 1968: 36-44).

Ayrıca bu konu ile ilgili bazı Rus oryantalistlerin dikkatini çeken husus Kur'ân'da ihtiyaç halinde birden fazla eş alma ruhsatı olmasıdır. İslamiyette çok evlilik kadınları aşağılama olarak gören rus oryantalistler, bu geleneklerin İslamiyete Arapların eski geleneklerinden geçtiğini iddia ederler. Kur'an ve Sünnet'te geçen bu uygulamalar İslamiyetten önce Araplar arasında çok yaygın olduğunu söylerler. Hatta onlara göre çok evlilik Yahudilik ve Hırıstiyalık'ta yaygın olduğunu ve böylece İslamiyete geçtiğini iddia ederler (Vagabov, 1968: 45-47).

Klimoviç bu konu ile ilgili şöyle örnekler verir. 1258 yılında Hülagu Han Bağdatı fethettiğinde 700 eş ve cariyesi vardı. XIV. yüzyılında İspanya da Arap sultanının 800 eşi vardı. XIX. yüzyılında İran şahının 1200 eşi ve cariyesi vardı. XX. Yüzylında Türk sultanının Abdülhamid'in 1000 eşi ve cariyesi vardı (Klimoviç, 1962: 304).

Çok evlliği ile ilgili görüş beyan eden Rus oryantalistler, bu konuda Hz. Muhammed'i suçluyorlar ve çok evliliğin kadına karşı ikinci sınıf muamalesi olarak görüyorlar. Örneğin V. Solovyev, Hz. Muhammed'in Kur'an ayetlerini kendi lehine olacak şekilde yazdığını iddia ederek, Muhammed Kur'an'da çok evliliği[22] kendi ümmetine yasaklamış ise de kendisi için böyle bir yasak koymamıştır. Daha sonra Muhammed yaptığı şeyin yanlış ve alçakça olduğunu görerek bağışlanmasını istemiştir (Ostroumov, 1899: 244).

Solovyev'in Hz. Muhammed hakkında izah ettiği, birden fazla eş alma hadisesi, başka bir Rus oryantalist Bartold tarafından da yorumlanmaktadır. Ona göre de çok evlilik, yani zaruret halinde birden fazla eş alma ruhsatı yanlıştır. Çok eşliliğin Arap örf ve adetlerine uygun bir hüküm olduğunu gören Bartold, Hz. Muhammed'in bu hükmü kabul ederek kabilecilik anlayışını devam ettirmiş olduğunu söylemektedir (Bartold, 1966: 99).

Bunun gibi, Hz. Peygamber'i kadınlara düşkün biri olarak göstermeye çalışanlar da olmuştur. Bunlardan biri F. A. Smirnov'dır. Ona göre, İslâm Peygamberi'nin kendi eşleri ile geçirdiği hayat inanılmaz boyuttaydı (Smirnov, 1891: 43-44).

Rus oryantalistlerin "İslamiyet boşanma hakkı erkeklere vermiştir" düşüncesi, bir erkek eşini istediği zaman boşayabileceği şeklinde anlamışlar. Örneğin Bartold boşanma ayetinde geçen "Onlara mani olmayın! Güzelce salıverin!"[23] hükmünü "İstediğiniz zaman evlenin ve uygun görmediğinizde hemen boşanın!" şeklinde anlamıştır.

[21] Ahzab, 33/30.
[22] Solovyov'un burada kastedilen dörtten fazla evliliğidir.
[23] Ahzab, 33/49.

Mavlütov, İslâm dini, açıkça kadının ikinci sınıf insan olduğunu söyler. İslâm dininin kadını boşama hakkını da erkeğe verdiğini söyleyerek istediği zaman ağzından "boşandın" dediğinde, kadının evliliğinin her şeye rağmen sona erdiğini söylemektedir. Bunun, kadına yapılan ikinci sınıf muameleden başka bir şey olmadığını ve mantık dışı bir cahillik olduğunu söylemektedir (Mavlütov, 1974: 91-92).

Sonuç olarak Rus Oryantalistlere göre Kur'an, Hz. Muhammed bu uygulamalarla kadınları aşağılamıştır. Bartold, "Eski dönemlere gore, İslamiyet, başından beri kadını erkek karşısında daha çok aşağılamıştır ve daha sonraki dönemlerde İslamiyet'le birlikte oluşan adet ve gelenekler kadınları bir çok hak ve hukuktan mahrum bırakmıştır," (Bartold, 1966: 648) diyerek, İslamiyet'in kadınları aşağıladığını iddia etmiştir.

"İslamiyet'te kadının aşağılanması, Kur'an ile sabittir. Kur'an'da Bakara 2/228, "Erkekler, kadınlara göre bir derece üstündür" diyen Klimoviç L. İ., Kur'an ve şeriata göre kadının mal ve mülk, hak hukuk ve şahitlik konusunda erkek ile eşit olmadığını iddia eder (Klimoviç, 1962: 267).

Mihail Vagabov, bu konuyu destekleyen, "İslam, Jenşina, Semya", isimli bir kitap yazmıştır. Bu kitapta "İslam, kadın köleliğinin kurucusudur" iddiasında bulunmuştur. Ayrıca Vagabov'un, İslam'da kadın konusunu araştıran farklı kitapları da vardır. Vagabov, kitaplarında İslamiyet'in kadını aşağıladığını iddia eder. Ve bu fikrini desteklemek için hadislerden deliller getirir (Vagabov, 1994: 37-39).

Vagabov, "Cennet sizin kocalarınızın ayakları altındadır".[24] "Yöneticisi kadın olan toplum, asla iflah olmaz,"[25] "Hanımının kölesi olan koca, bedbaht olur" (İbn Cevzi, 1995: Cilt: 2: 272) gibi hadisleri delil getirerek İslamiyet ve bizzat Hz. Muhammed'in kadınları aşağıladığını söyler. Ayrıca Vagabov'a göre sünnet; kadını aşağılama konusunda önemli rol oynamıştır (Vagabov, 1994: 37-39).

Vagabov devamında şöyle der: "Muhammed'in Medine döneminde 14 hanımı ve bir çok cariyesi olduğu bilinmektedir. Muhammed, Kur'an'da kadınlara karşı kendine bir takım haklar tanımıştır[26], hatta istediği kadınla evlenme veya istediği kadını kocasından almak gibi. Muhammed, bu şekilde evlatlık Zeyd'in hanımıyla[27] evlenmiştir" (Vagabov, 1994: 39-40).

Rus oryantalstlerin çoğuna göre Hz. Muhammed'in çok evliliği muslümanları kötü etkilendiğini ve İslam dünyasında bugüne kadar kadınlar hep aşağılandığını iddia etmişlerdir.

Kaynakça

Barsov, K. A. (1892). Magomet Yego Jizn i Ucheniye, Moskova: Tip-Lit. T-va I. N. Kuşnerov.

Bartold, V. V. (1966). Soçineniye, Cilt: 6, Moskova: Nauka.

Bartold, V. V. (1918). İslam, Petrograd: Nauka.

Bolşakov, O. G. (1989). İstoriya Halifata C. I. İslam V Aravii (570-633), Moskova: Nauka, GRVL.

İbn el--Cevzî, (1995). Kitâbu'l-Mevdûât, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn İshâk, (1981). Sîretu İbn İshâk, thk. Muhammed Hamidullah, Riyad:

[24] Bu ve buna benzer herhangi bir rivayeti tespit edemedik
[25] Buhari, Megazi, 82, Fiten, 18; Tirmizi, Fiten, 75
[26] Ahzab, 33/50.
[27] Ahzab, 33/37.

Katanov, N. F. (1875). Jizn Muhammeda, N. N. Trapeznikova, St. Petersburg:

Klimoviç, L. İ. (1931). Suşestvoval li Muhammed?, Vointvuyuşiy Ateizm, No: 2-3, Moskova.

Klimoviç, L. İ. (1962) İslâm, Moskova: İzdatelstvo Akademii Nauk.

Krımskiy, A. E. (1899). Musulmanstvo i Yego Budushnost, Moskova: Knijnoye Delo.

Krımskiy A. E. (1904). İstoriya Musulmanstva, Samostoyatelnıye Oçerki, Obrabotki i Dopolnenie, Perevodı iz Dozy i Goldtsiera, I - II, Moskova: Tipografıya Varvarı Gatsuh.

Krımskiy, A. E. (1902). İstoçniki Dlya Istorii Muhammeda i Literatura O Nem, Tipografıya Varvarı Gatsuk, s. 91-144, Moskova.

Matveyev, S. M. (1912). Muhammed v Medine, Ufa: Gubernskaya Tipografiya.

Mavlütov, R. R. (1974). İslâm, Politicheskaya Literatura, Moskova: Politizdat.

Ostroumov, N. P. (1888). İstoriya Musulmanstva, St. Petersburg: Strannik.

Ostroumov, N. P. (1899). Araviya i Koran (Proishojdeniye i Harakter İslama), Kazan: Tipografiya İmperatorskogo Universiteta.

Petruşevskiy, İ. P. (1966). İslam v İrane VII-XII vekah, Kurs Lektsii, Leningrad: İzd. Leningradskogo Universiteta.

Piotrovskiy, M. B. (1981) Muhammed, Proroki, Ljeproroki, Kahını, İslam V İstorii Narodov Vostoka, (Sbornik Statey) Nauka, Moskova.

Piotrovskiy, M. B. (1984). O prirode vlasti Muhammeda, Gosudarstvennaya Vlast i Obşestvenno Politiçeskiye Strukturı v Arabskih Stranah, İstoriya i Sovremennost. Sbornik statey, Moskova.

Sablukov, G. S. (1884). Svedeniya o Korane, Zahonopolojitelnoy Knige Muhammedanskogo Verouçeniya, Kazan: Kazanskaya Duhovnaya Akademiya.

Smirnov, F. A. (1891) Muhammed v Faktah Jizni i v Slovah Korana, Kazan:

Smirnov, N. A. (2013). Sovyet Rusyda İslam Tarihi İncelemeleri, (Çev. Arif Berberoğlu). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Solovyev, V. (1896). Magomed Yego Jizn İ Religioznoye Uçeniye, St. Petersbırg:

Soltayev, Z. (2009). Rus Oryantalistlerin Siyer Çalışmaları (19. Ve 20 yüzyılları), (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.

Şmidt, A. E. (1912). Oçerki İstorii İslama Kak Religiya, Mir İslama, I, No.l, St. Petersburg.

Tatlı, B. (2008). Ayet ve Hadislerde İsra ve Miraç Olayı, Adana:

Tolstov, S. (1932). Oçerki Pervonaçalnogo İslama, Sovetskaya Etnografiya, Organ Akademii Nauk, SSSR ı Sektora Nauki NKP RSFSR, s. 24-82, Moskova.

Vagabov, M. (1968). İslam İ Jenşina, Moskova: Mısl.

Vagabov, M. (1994). İslam, Jenşina, Semya, Mahaçkala: Dagestanskoye Knijnoye İzdatelstvo.

Vagabov, M. (1999). İslam Kak Mirovaya Relgiya, Mahaçkala: Dagestanskioye Knijnoye İzdatelstvo.

Vinnikov İ. N. (1934). Legenda O Prizvanii Muhammeda v Svete Etnografii, Sergeyu Fedoroviçu Oldenburgu. K Pyatidesyatiletiyu Nauçno-Obşestvennoy deyatelnosti, 1882-1932, Sbornik Statey, Leningrad.

İslâm Hukukunda Hileli Satışlar ve Piyasaya Etkileri

Yusuf ŞEN*

Özet

İslam hukukunda ticârî ilişkilerin geçerliliği belirli ilkelere bağlanmıştır. Bu ilkelere uymayan ve piyasayı olumsuz etkileyen birçok uygulama şekilleri ticârî hayatta görülebilmektedir. Günümüz piyasalarında İslam'a uygun olmayan neceş, ihtikâr, karaborsacılık gibi, ticârî muamele çeşitleri bulunmaktadır. Bu çeşit alım-satımlarda özelde taraflar olumsuz etkilendiği için muhayyerlikler gündeme gelmektedir. Genelde ve kamu maslahatı açısından ise birçok sorun içeren bu çeşit muameleler ticârî hayatta haksız kazanca sebep olmaktadır. Bu ticârî faaliyetlerin başında hileli satışlar gelmektedir. İslam hukukunda hile; tağrir, tedlis-aldatma, hılâbe, ğaş, gabn, garar ve neceş kavramlarıyla açıklanmaktadır. Ticârî ilişkilerde farklı şekillerde tezahür eden hileli satışlar, hukuk ve ahlak ilkelerini zedelediğinden topluma ve piyasalara zararlı sonuçlar verebilmektedir. Bu durumun engellenmesi için yetkili otorite tarafından piyasalara müdahale yerine göre gerekebilmektedir. Bu bildiride İslam hukuku açısından hileli satışlar ve bu kapsamdaki ticârî uygulamaların piyasaya etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hileli Satışlar, Piyasa, Zarar.

Case of Fradulent Sales in Islamic Law and Its Effect on The Market

Abstract

The validity of commercial relations in Islamic law is bound to certain principles. Many forms of application that do not comply with these principles and affect the market negatively can be seen in commercial life. In today's markets, there are types of commercial treatment such as bidding up, profiteering and black market that are not suitable for Islam. In this type of buying-selling, because the parties are adversely affected, Cooling of Rule is brought to the agenda. In general and in terms of public charge, these kinds of transactions, which contain many problems, cause unfair gains in commercial life. Fraudulent sales are the leading commercial activities of these. In Islamic law, some of the words that describe the fraudulent sales are following; deceitful, dishonest, sham, misleading, bidding up. Fraudulent sales, which manifest in different ways in commercial relations, can cause harmful consequences to society and markets as they damage the principles of law and morality. In order to prevent this situation, it may be required by the competent authority according to the place an intervention in the markets. In this paper, fraudulent sales will be evaluated in terms of Islamic law and its effects of commercial practices in this context.

Keywords: Fraudulent Sales, Market, Damage.

* Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, (ysen@bayburt.edu.tr)

Giriş

Ticârî ilişkiler insan hayatının vazgeçilmez unsurlarından biridir. Bu ilişkiler her geçen gün artarak ve karmaşık hale gelerek devam etmektedir. Toplumlar ihtiyaçlarını karşılarken çeşitli akitler yaparak hayatlarını sürdürmektedirler. Ancak ticârî ilişkilerin geçerli olabilmesi hukuka uygun olmasına ve gerekli şartları taşımasına bağlıdır. İnsan hayatında önemli bir yere sahip olan mübadeleler, alım-satım vb. uygulamalar tarafları hiçbir şekilde zarara uğratmadan gerçekleştirilmesi hem taraflar açısından ve hem de piyasa açısından son derece önemlidir. Ticârî ilişkilerde güven ortamının oluşması, tarafların şeffaf olmasına ve haram helal sınırlarına dikkat etmesine bağlıdır. İnsanın yapısında olan çok kazanma isteği onu hiçbir zaman hileye, karşı tarafı aldatmaya ve hatta haksız kazanca götürmemelidir. Bu çerçevede ticârî ilişkiler, toplumların refahı, kalkınması ve gelir adaletinin sağlanmasında önemli bir fonksiyon icra eder. Yeter ki mal değişimleri haksızlığa, harama, tarafların zararına ve dolayısıyla piyasa istikrarının bozulmasına sebep olmasın. Çünkü yapılan her ticârî akit, örneğin alım-satım türleri, günümüz ekonomisinde çeşitlenmekte ve hangisinin ne maksatla yapıldığı, mahiyetinin ne olduğu hemen anlaşılmamaktadır.

İslam'ın öngördüğü ticârî ilişkilerin temelinde tarafların birbirlerini aldatmaması, şartlarına uygun yapılması bulunmaktadır. Durum böyle olmasına rağmen küresel bir pazar haline gelen dünyamızda çeşitli hile yollarıyla ekonomik güven istikrarı zarar görmekte, gerçek kişiler ve tüzel kişiler de dâhil, bu yöntemleri kullanarak piyasa istikrarı bozulabilmektedir. Böyle girift ve karışık bir ortamında İslam'ın mü'minler için temel ilkelerini belirlediği ve karşılıklı rızaya dayalı ticâretin yapılması[1] ve tüm hilelerden uzak olması güvenli bir piyasanın oluşması amacına dönüktür. İslam piyasa istikrarı için gerekli önlemleri almış ve bu konuda birçok hüküm vaz' etmiştir. Güvenli bir ortamda ticârî ilişkiler daha da gelişecek ve toplum, hukukun belirlediği şekilde mutlu olma yolunda ilerleyecektir. Şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki ticârî ilişkilerde elde edilen kazançlar esasında kulların elinde bir emanet hükmündedir. İnsanın eline geçen bu nimetlerin yerli yerinde kullanılması hukukî ve aynı zamanda manevi sorumluluğundadır. İslam hukukuna göre ticârî ilişkilerin bir çeşidi olan alışverişlerde piyasa istikrarına zarar veren hileli satışlar ve bunların önlenmesine yönelik hükümlerin bilinmesi İslam ekonomisi için oldukça önemlidir.

1. Hile Kavramı

1.1. Hilenin Tanımı ve Kapsamı

Kelime olarak kurnazlık maharet gibi anlamlara gelen hile, ıstılahî olarak kişinin kendi amaçlarını gerçekleştirmek için karşı tarafın iradesini ayıplı hale getirmek suretiyle istediği yönde irade beyanında bulundurması veya hatalı fikrin devamını sağlayarak yanıltması demektir (Köse,1998: XVIII, 28); (Arı, 1999:248). Bu tür hileler özellikle akitlerde diğer tarafı yanıltma anlamında tağrir (Mecelle, Md:164) ve tedlis kavramıyla açıklanır. Akit yapan taraflardan birinin diğerini aldatması tağrir ve tedlis uygulamasıdır ki İslam hukukunda yasaklanmıştır (ez-Zerkâ', 1967:I, 376). Tedlis, zulmet manasına gelen dels kelimesinden türemiştir. Bir şeyin mahiyetini gizlemek anlamında satılacak bir şeyin ayıbını gizlemek veya geçici olarak değerini artıracak işlemler tedlistir. Akitleri ilgilendiren gabn ve garar da hile kapsamında değerlendirilir. Çünkü bu gibi işlemlerde hile, tarafların iradelerine etki ederek veya bozukluk meydana getirerek istenilen irade beyanının ortaya çıkmasını sağlamak

[1] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيماً
"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir." (Nisa 4/29).

şeklinde gerçekleşir. Genel olarak İslam hukukunda hile, *et-tedlis, et-tağrir, hılâbe ve el-ğaş* gibi kavramlarla ifade edilmiş, *el-musarrah, gabn, en-neceş, telakki'r-rukban, el-murâbaha, et-tevliye, el-vadîa, el-istirsal* ve *muvazaa* başlıkları altında değerlendirilmiştir (ez-Zerkâ', 1967:I, 367).

İslam hukukuna göre yapılan sözleşmelerde bir kapalılık söz konusu ise gabn gerçekleşmektedir. Tarafların, yaptıkları akitlerde bir diğerini zarara uğratmamak için şeffaf olmaları hedeflenmiştir.

1.2. Hile çeşitleri

Ticârî ilişkilerde ve özellikle alışverişlerde yapılan hileler sözlü, fiilî ve susma şeklinde meydana gelmektedir. Hilenin temelinde tağrir yani aldatma bulunmaktadır (Mahmesânî, 1983:425); (Mecelle, Md:164). Bu aldatma taraflardan kaynaklı olabileceği gibi akit mahallinde de olabilmektedir.

Sözlü olan hile yalan beyanla meydana gelir. Yalan beyanda bulunmak suretiyle yapılan alışverişlerde fahiş bir aldanmanın bulunması durumunda bir çözüm olarak muhayyerlikler gündeme gelmektedir. Pazarlık yoluyla yapılan alışverişler ki buna *müsâveme* denir, aldatma amaçlı yapıldığında İslam hukukçularının farklı görüşleri olduğunu görüyoruz. Yalan beyanla taraflardan biri aldatıldığı zaman sonuç ne olur? Bu durumda Hanefî ve Malikîler taraflara akdî sorumluluk yüklerler. Bu sorumluluk taraflar açısından değerlendirilerek muhayyerlik dâhil çözüme kavuşturulur. Esasında böyle bir durum yalan ve hileyle ticârî faaliyette bulunmak dinî ve hukukî açıdan hoş görülmemiş belirli yaptırımlara maruz kalmıştır. Çünkü yalan beyanın gerçeğe dönüşmesi ve gün yüzüne çıkması fazla bir zaman almayacaktır. Maddi anlamda yalan beyanla yapılan alışverişlerde Hanbelî hukukçulara göre satıcı "bu mala şu kadar verdiler satmadım" diyerek ve karşı tarafı aldatarak satış yapsa ve gerçek ortaya çıktığında alıcı bu malı geri vermede ve akdi feshetmede muhayyerdir. Yalan beyanın sonucu, akdin feshedilmesi ve alınan malın geri verilmesidir. Çünkü İslam yalan beyanı hıyanet ve hile olarak kabul etmiştir (Zerkâ', 1967:I, 377). Bu tür işlemlerin piyasaya etkileri bulunduğundan ahlâkî yönü ayrıca değerlendirilmesi gerekir.

Fiili hile ise, akdin konusunda karşı tarafı amelî olarak yanıltmadır. Bu tür hileler alışverişlerde akit mahallini olduğundan farklı göstererek, karşı tarafın farklı bir kanaate sahip olmasını sağlayarak, gerçekte hak edilmeyen bir amaca ulaşmak şeklinde tezahür eder. Örneğin satım konusu eski model bir aracı bakımlı göstermek için boyamak ve gerekli yüzeysel işlemlerden geçirerek yüksek fiyata satmak. Gerçekte sütü fazla olmayan bir hayvanı sütlü gösterilmesi için sağmayarak satmak *tasriye*, bu çeşit hilelerdir. Bu durumda müşterinin muhayyerlik hakkı vardır (Şevkânî, 2005:VI, 588). Bu çeşit uygulamaların genel özelliği alıcıların dikkatsizliğini kullanarak haksız kazanç elde edilmesidir. Fiili hilelerin toplumda yaygınlaşmasının, ortaya çıkan zararlar açısından riskleri bulunmaktadır. Fiili hilelerle karşı tarafa verilen zarar oranında, noksanlığın giderilmesi esastır. Bu çerçevede yapılan akitlerde aldanan tarafın, muhayyerliği, zararlarının giderilmesi ve akdin feshedilmesine kadar sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Mahmesânî, 1983:426-427); (Bilmen, 1985:VI, 80).

Susma şeklinde yapılan hilelerde satışı yapılmak istenen malın sadece fiyatının söylenmesi değil, mala ait ne varsa hepsinin açıklanması gerekmektedir. Satışa konu olan malın kusurları söylenmediği takdirde sükût yoluyla yapılmış hile var demektir. Mutlak bir bey' akdinde geçmişte var olan bir ayıp, yani malın değerinde eksiklik meydana getiren noksanlık, alıcıya *hıyar-ı ayb* hakkını vermektedir. (el-Babertî, 2008:III, 537), (Karaman, 1991: II,146).

2. Hileli Satışlar

Hileli satışlarda tağrir (hile) ile birlikte gabn da bulunursa satış feshedilir. Gabn bulunan satım sözleşmelerinde bilerek tağririn bulunması, yesir olan gabnı, gabn-ı fahiş seviyesine yükselttiğinden akdin feshini gerektirir. İslam hukukunda gabn; gabn-ı yesir az aldanma ve gabn-ı fahiş aşırı aldanma olmak üzere iki kısımda değerlendirilir. Satım sözleşmelerindeki aldanmalar gayrimenkul mallarda %20, menkul mallarda %5, hayvanlarda %10 dan fazla olursa veya malın değerinin üçte birinden fazla olması halinde gabn-ı fahiş meydana gelir, burada malı alan gerçek değerinin üçte biri kadar ucuz alması, satanın da değerinden üçte biri kadar pahalı satması söz konusudur bu durumda mal geri verilir (İbn Rüşd, 2014:1657); (ez-Zerka', 1967:I, 378); (Bardakoğlu, 1996:268-273); (Erdoğan, 2016:151). Gabn-ı fahiş hile ile yani sözlü ya da fiili aldatma ve yalan beyanla meydana gelirse satım akdini fesih hakkını doğurur. Ve bu süre üç güne kadar geçerli olabilmektedir.

Satım sözleşmelerinde mezheplere göre fahiş gabin oranlarının farklı olduğu görülmektedir. Bu tespitin işten anlayan uzmanları tarafından yapılması ve piyasa fiyatlarına göre belirlenmesi kanaatımızca doğru olandır. Ticârî muamelelerde hile içeren, neceş satışları, faizli satışlar, îyne satışı, teverruka dayalı hileli işlemler, muâvaza içeren akitler vb sözleşmeler bulunmaktadır.

2.1. Neceş Satışları

Müşteri kızıştırılarak fiyatların sun'î olarak yükseltilmesi demektir (Zerkâ', 1967:I, 377); (Kardâvî, 1967:213-214). (Ayub, 2017:73); (Erdoğan, 2016:449). Satıcının malını gerçek değerinin üstünde satması için bir başkasıyla anlaşması, anlaştığı kişinin buradan komisyon alması, satım sözleşmelerinin amaçlarına aykırıdır. Satım sözleşmelerindeki amaç helal yoldan kazanç elde etmek ve tarafların zararını önlemektir. Bu yolla gerçek değerinin üzerinde satılan mal, sahibi bu duruma rıza göstermiş olsa da elde ettiği kazanç alıcıların zararı üzerinden gerçekleştiğinden, helallik açısından şüpheli hale gelmekte ve hatta haksız kazanca dönüşmektedir. Satılan malın fahiş bir şekilde gerçek değerinin üzerinde satmak için gerçekte alıcı olmayan bir kimse ile anlaşılması, nasıl haksız kazanca sebep oluyorsa, aynı şekilde malın gerçek değerinden aşağıya satmak için yapılan anlaşmalar da hile içerikli durumlardır. Neticede satıcının veya alıcının zarar etmesi bulunmaktadır. Satıcı malını neceş yoluyla satarsa alıcı, değerinden düşük fiyata satılırsa satıcı zarar etmiş olur.

Hz. Peygamber'in "Müşteri kızıştırmayınız" (Buhârî, Büyû', 58, 64) buyurmuş olmasının temelinde, alıcı ve satıcının farklı hilelerle sun'î fiyat artışlarına sebep olunarak tarafların zarara uğratılmaması bulunmaktadır. Bu tür satışların yasak olmasında İslam hukukçuları ittifak etmekle birlikte, satımdan sonra ihtilaf etmişlerdir. İmam Malik alıcının malı geri verebileceğini, İmam Ebû Hanife ve İmam Şâfiî satış geçerli akdi yapanın günahkâr olacağını belirtmiştir (Mâverdî, 1994:V, 341-345). Hanbelîlere göre haram ve batıldır (İbn Kudâme, 2008:III, 473). Zahiriler ise bu satışların geçersiz olduğunu belirtmişlerdir (İbn Rüşd, 2014:1653-1654).

Açık arttırma yoluyla satış İslam'da yasaklanmamıştır. Hz. Peygamber fakir olan bir sahabenin eşyasını açık artırma yoluyla en yüksek bir fiyata satmıştır (Buhârî, Büyû' 59). Burada yapılan satışların karşılıklı rıza ile tarafların birbirlerini hiçbir surette aldatmamaları ve alışverişle ilgili hiçbir şeyi gizlememeleri esastır.

2.2. Hileli Satışlara Bağlı Olan Haksız Kazanç

Ticârî muamelelerde bir taraf için aldanma tehlikesi bulunan satım akitleri garar kapsamındadır. Hanefîler dışında diğer mezheplere göre garar satışı batıl satışlar arasındadır. İbn Cüzey gararlı şatışların 10 çeşidinden bahsetmiştir. Günümüzde karmaşık hale gelen

ticârî faaliyetler bu çeşitliliği daha da artırmıştır. Satım akitlerinde malın teslim güçlüğü söz konusuysa örneğin, kaçıp giden hayvanın satışı, bitirilip teslim etme imkânı olmayan bir müteahhidin yaptığı evi satması, satılan malın cinslerinin, bedellerinin ve miktarının, bilinmemesi garar satışlarıdır. Hileli malların alıcı tarafından bilinmesi muhayyerlik hakkı vermez. Yani satıcıdan alınan malın ayıplı olması müşteri tarafından biliniyorsa müşteri semenini öder ve malı alır dolayısıyla kendisine muhayyerlik hakkı verilmez (İbn Kudâme, 2001:II, 63). İyileşmesi tahmin edilmeyen hayvanların satışı, alıcıyı yanıltmaya dönük hileli satışlardır (Döndüren, 1993:224-225). Bu satışların bazıları hileli olmalarından dolayı, satım akdini tarafların bozma hakkını doğurduğu gibi fasit veya batıl hale dönüştürmesi de mümkündür.

Şehirlinin köylü adına satış yapması durumlarında, aldanma ve hilenin olması muhtemeldir. Burada kastedilen piyasa fiyatlarının bilinmemesinden kaynaklı zararların ortaya çıkmasıdır. Piyasa fiyatları köylü tarafından bilinirse bu tür alışverişler sahih olur (İbn Kudâme, 2008:III, 476). Yine tekelleşmeye sebep olan hileli satışlar verdiği zararlardan dolayı yasaklanmıştır. Tarlasında ürettiği mahsulünü piyasa şartlarının geçerli olduğu pazarlarda satması için getiren kişilerin mallarının bu ortama ulaşmadan satın alınması, satan kişinin piyasa fiyatlarını bilmemesinden faydalanmaya dönük bir hile olmaktadır. Bu uygulamalar, içerisinde birçok zarar barındırmasından dolayı İslam'ın kabul ettiği bir durum değildir. "Şehirli köylü adına satış yapamaz. İnsanları kendi haline bırakınız, Allah onlardan bir kısmını diğerleri sebebiyle rızıklandırır." (Buhârî, Büyû' 58,64), (Müslim, Büyû' 11, 16) buyurulmuş olması bu gerçeğe işaret etmektedir.

Ticârî tecrübeye sahip iş adamlarının tecrübe sahibi olmayan kişilerin mallarını daha ucuza olmak için onları zarara uğratması İslam hukukunda yasaklanmış ve durum *telakkı'r-rukbân* kavramıyla ifade edilmiştir. Telakkı'r-rukbân şehir pazarlarına gelenleri yolda karşılamak anlamındadır. Satılmak istenen ürünlerin piyasa fiyatlarından aşağıya alınması için satıcıları aldatma amaçlı olarak yolda karşılanması olayıdır ki bu maksatla yapılan işlemler yasaklanmıştır. Bu yasağın muhatapları başta pazar esnafı ve ticaretle uğraşanlardır. Bunların köylünün getirdiğini ucuz alma imkânı bulmaktadırlar ki pazara yakın yerlerde durum böyledir (İbn Rüşd, 2014:1651). İmam Şâfiî bu tür satışların yasaklanmasından maksat satıcının menfaatini korumaktır çünkü mal sahibi pazara inmeden piyasa fiyatını bilmeyebilir görüşündedir. Piyasa fiyatını öğrendikten sonra satıcının cayma hakkı bulunmaktadır (İbn Rüşd, 2014:1651);[2] (Mecelle, Md:357). Piyasa fiyatlarına göre ve satıcının zararı olmadan satım sözleşmesinin yapılması durumunda geçerli ve caiz olmaktadır. Alıcı semenini, satıcı da mebii teslim etmek zorundadır. İslam hukukçuları bu tür alışverişlerin, gabn, hile bulunma durumuna göre mekruh, fasit ve batıl olduğu görüşündedirler (İbn Kudâme, 2008:III, 478-480); (Zeyla'î, 2010:IV,411-412); (ez-Zerka', 1967:I, 389).

Satım sözleşmeleri, taraflardan birine ek yarar sağlayan özellikteyse fasit, hileyle taraflara zarar içerikli şartlarla gerçekleştiriliyorsa batıl hükmündedir. Yine batıl satış hükmünde olmasa da sahih olmayan *arabun satışı* haksız kazanca sebep olmaktadır. Arabun satışı müşterinin malı alıp semenin bir miktarını kaparo olarak satıcıya vermesi malı beğenmediği takdirde kaporanın satıcıda kalmasıdır (Erdoğan, 2016:588).

2.3. Faizli Satışlar

Faiz malın malla değişimi mahiyetindeki akitlerinde karşılığı bulunmayan fazlalık demektir. Hileli riba uygulamaları İslam hukukunda yasaklanmıştır. Îyne satışlarında olduğu gibi. (Bilmen, 1985:VI, 104). Yapılan ticârî mübadeleler işlemin mantığına ve meşru kurallarına

[2] İmam Şâfiî "Eşyayı karşılamaya çıkmayın Kim karşılamaya çıkıp ondan bir şey satın alırsa, mal sahibi çarşıya geldiği zaman isterse cayabilir" (Buhârî, Büyû' 71) hadisini delil almıştır.

göre olmalıdır ki faizli bir işlem olmasın. Ticâret mal ile bedelin mübadelesi olduğuna göre bu işlemde faiz içeren bir hile bulunmamalıdır.
Faizin illeti Hanefîlere göre ölçü veya tartı ile birlikte cins birliğidir. Ölçü ve tartıda eşit olması zahirde olmakla birlikte, cins birliği hakikatte olmadığı halde yapılan satışlar faizli hale gelebilmektedir. Bu tür satışların faizli olduğu Hz. Peygamberin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber cenib denilen en iyi cins hurmanın bir sa' kadarını iki sa' karşılığında kötü cins mukabilinde satışını yasaklamıştır (Buhârî, İ'tisâm, 20). İki sa' olması elbette eşit olmazken eşit miktarlarda ancak özü itibariyle eşit değillerse faizli hale gelebilmektedir. Bu durum genelde piyasalarda hile olarak gerçekleşmektedir.

2.4. Bey'ül-Îyne

İyne satışları temel özelliği itibariyle hile içermektedir. İyne satışı hilenin anlamındaki bir çıkış yolu olarak değerlendirilmek istense de mahiyetinde, taraflardan birinin diğerini zarara uğratan hile bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tür işlemlerde fakihlerin farklı bakış açılarına sahip olması ve ihtilafların ortaya çıkması mümkündür. Îyne satışı neden ortaya çıkmıştır önce buna bakılmalıdır. Îyne satışlarının temel amacı ihtiyaç duyulan kredinin elde edilmesidir. Bu satış, bir kimsenin yüksek fiyata almış olduğu malı peşin fiyatına daha ucuza aynı kişiye veya üçüncü kişiye satarak ve bu kişi de malın ilk sahibine devretmesi yoluyla yapılan satım akitleridir. Örneğin A şahsına 100000 bin TL. kredi lazım. Bu kişi B den arabasını 100000 TL. taksitli olarak alıyor ve peşin olarak aynı kişiye 80000 TL. ye veya üçüncü kişiye 80000 TL. ye satarak arabanın ilk sahibine devredilmesi suretiyle satıyor. Üçüncü kişinin araya girmesini hariç tutarsak bu işlemin caiz olmadığı görülecektir. Malikî ve Hanbelîlere göre îyne satışı batıldır. Ebû Hanife'ye göre ise üçüncü kişi araya girmemişse fasittir (Bkz. fasit satışlar, el-Babertî, 2008:III, 566 vd.). Bazı şartlarla üçüncü kişinin araya girmesi akdi sahih hale getirmekle birlikte, bu satışta alınan malın aynı kişiye farklı bir fiyattan tekrar satılması, çeşitli hilelerle kredi elde edilmesi için yapıldığından batıl mal transferi olarak değerlendirilmekte (Bayındır, 2015: 24) ve işleme aracı kılınan malın hiçbir iktisadi yönü bulunmamaktadır. Ticaret amacından ziyade alışveriş yapılıyormuş gibi gösterilerek peşin parayı fazlasıyla verme işlemidir ki gizli bir riba olmaktadır (Bilmen, 1985:VI, 104); (Erdoğan, 2016:216).

2.5. Teverruka Dayalı Hileli İşlemler

Nakit elde etmek, paralanmak gümüş para vb. anlamlara gelen teverruk klasik dönemlerde gümüş para elde etmek için kullanılırken, zamanla her türlü nakit talebini karşılamak üzere ifade edilen bir kavram haline gelmiş, nakit paraya ihtiyacı olan bir kimsenin bu ihtiyacını karşılamak için satıcıdan vadeli olarak aldığı bir malı peşin olarak satıcıdan başkasına satma işlemi (Cebeci, Ek, II, 601); (Erdoğan, 2016:576) olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan hemen akla gelen *bey'u'l-îyne satışları* olmaktadır. Bey'u'l-îynede satım konusu olan mal neticede satıcıya dönerken, teverrukta malın asıl satıcı dışında başka bir kişiye satılması söz konusudur. Teverruk, bireysel, organize ve ters olmak üzere üç kısımda incelenmiştir. Bireysel olanında, genel olarak caiz olduğu görüşü hâkim iken, diğerlerinde caiz olması konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Hileye dayanan teverruk; bireysel teverruktan ziyade organize ve ters teverruktur. Klasik dönemde gümüş ticaretine bağlı olarak bireysel teverruk revaçta iken, sonraki dönemlerde karmaşıklaşan piyasa şartlarında ters teverruk ve organize teverruk işlemleri kullanılır duruma gelmiş ve nakit ihtiyacını karşılama yöntemlerinden biri olmuştur (Şübeyr, 4, 22).

Teverruku caiz görenler olduğu gibi, caiz görmeyen İslam hukukçuları bulunmaktadır. Konumuz sınırları içerisinde kalarak şu hususları belirtebiliriz: Teverruk denildiğinde ilk dönemlerde yapılan bireysel olanı anlaşılmış ve bu dönemden itibaren bey'u'l-îyne ve hileli

akit olarak değerlendirilmiştir. Mâlikî ve Hanbelîler îyne kapsamındaki teverruku haram olarak kabul ederken, Hanefî fakihler îyneyi haram, teverruku caiz görmüşlerdir. Şâfiî fakihler ise şekle itibar ederek teverruku caiz kabul etmişlerdir (Muhammed, 1989:V,102). Fakihlerin bu görüşlerinin farklı olmasının ve hatta caiz görülmemesinin sebebi, gelişen ve karmaşıklaşan yöntemlerin ortaya çıkmasıyla mesela, organize teverruk gibi tamamen hayal ürünü olarak kâğıt üzerinde gerçekleşmesidir. Gerçekte bir alım satım olarak iktisadi faaliyet içermediği görülmektedir. Ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleşen bu işlemler bankaların depolarında sabit tuttukları madenler üzerinden yapılmaktadır. Dolayısıyla insanların aldatıldığı işlemler silsilesi olarak ortaya çıkmaktadır.

3. Hileli Satışların Piyasaya Etkileri

Piyasa, mal ve hizmetleri arz edenlerle bunları talep edenlerin birbirleriyle iletişim kurduğu ve her türlü mübadeleye imkân veren ortam demektir (Şafak, 1992:454). Önceleri alıcı ve satıcıların bir araya gelerek satış yaptıkları yerler olurken zaman ve mekânların değişmesiyle, insanların buluşarak kurumsal niteliğe sahip mekanizmayı ticârî ilişkilerin kurulduğu ortamları ifade eder. Bilgisayar ve telefonla internetten yapılan alışverişler günümüz piyasa ortamına örneklerdir (Bayındır, 2015: 44-45). Piyasalar, alım satımın yapıldığı emtia piyasaları, finansal piyasalar ve serbest piyasalar olarak kısımlara ayrılabilir. Biz satım akitlerinin yapıldığı, mal ve emtia piyasası temelinde, hileli satışların etkileri üzerinde duracağız. Hileli satışların, piyasalarda güven ve istikrarın bozulmasından müdahaleye kadar birçok etkileri bulunmaktadır.

3.1. Güven ve İstikrarın Bozulması

Ticârî faaliyetlerin normal seyrinde devam edebilmesi piyasalarda güven ve istikrarın bulunmasına bağlıdır. İnsanlar alışveriş yaparlarken aldatılabilirim, bana hile yapılabilir, her an zarara uğratılabilirim gibi güven vermeyen bir ortamda ticaret yapması oldukça zordur. Ayrıca sürekliliği olmayan, belirli bir istikrara kavuşmayan piyasalarda ticârî ilişkilerin varlığı uzun süreli olmayabilir. Dolayısıyla süreklilik açısından güvenli ve istikrarlı piyasalar İslam ekonomisinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Çünkü İslam her alanda olduğu gibi ticaret alanında da güvenliği öncelemiş helal ve karşılıklı rızaya dayanan, dürüstlük ilkesine bağlı ticaret anlayışını yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de "*Ölçü ve tartıya hîle karıştıranların vay hâline! Onlar, insanlardan bir şey ölçerek aldıkları zaman tastamam alırlar. Fakat kendileri başkalarına bir şey satarken, eksik ölçüp tartarlar. Sahi onlar, yeniden diriltileceklerini hiç akıllarına getirmezler mi? O büyük günde? Öyle bir günde ki, bütün insanlar kabirlerinden kalkıp, hesap ve ceza için Âlemlerin Rabbinin huzurunda divan dururlar."*(Mutaffifin, 1-6).*"Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir."*(İsra, 35).

Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre şöyle bir olay anlatılır: Hz. Peygamber, bir buğday yığınına uğradı. Elini onun içine daldırınca parmaklarına ıslaklık değdi. Bunun üzerine "Ey buğday sahibi bu nedir?" buyurdu. Buğday sahibi, "Ey Allah'ın Resulü ona yağmur isabet etti", dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "O ıslak olan kısmı, insanların görmesi için buğdayın üstüne koysaydın ya. Aldatan bizden değildir." buyurdu. (Müslim, İman, 164);(Tirmizi, Büyû', 74). Hz. Peygamber bu uygulamasıyla, pazarların güven ve istikrar içerisinde devam edebilmesi için denetlenmesinin zorunlu olduğunu, hile ve aldatmanın olmaması gerektiğini ve bunun dünyevî ve uhrevî sorumluluklarının olabileceğini göstermiştir.

Güven ve istikrar ortamını oluşması için Hz. Peygamber, "Bizi aldatan bizden değildir" demiş (Buhârî, Îmân, 164; Tirmizî, Büyû', 72), alışverişlerde doğru davranan ve güvenilir olan ticaret erbabının şehidlerle birlikte haşrolunacağını haber vermiştir (Dârimî, Büyû', 8; Tirmizî, Büyû', 4; İbn Mâce, Ticârât, 1). Hz. Peygamber hileye başvuranın ateşte olduğunu

söylemiş (Buhârî, Büyûʿ, 60), alışverişlerde aldandığından şikâyet eden bir sahâbîye, "Alışveriş yaptığında hile yok de" buyurmuş (Buhârî, Büyûʿ, 48; İstiḳrâż, 19, Ḫuṣûmât, 3, Ḥiyel, 7; Müslim, Büyûʿ, 48), bir başka hadiste de kusurlu bir malın bu durumunu gizleyerek satmanın helâl olmadığını ve bu şekilde hareket eden kişinin daima Allah'ın gazabı ve meleklerin lâneti altında bulunduğunu (İbn Mâce, Ticârât, 45), bu davranışın kazancın bereketini gidereceğini (Müslim, Büyûʿ, 47) ifade etmiştir. Özetle meşru olmayan, insanları zarara uğratan ahlâkî olmaktan uzak hile yollarıyla yapılan ticârî faaliyetler, güven ve istikrarı bozmakta, piyasaları olumsuz etkilemektedir.

3.2. Güvene Dayalı Satışlarda Hile ve Sonuçları

Güvene dayalı pazarlık usulü satışların başında *murâbaha, tevliye, vadîa* gelmektedir. Bu tür satışlar tamamen âkidânın birbirlerine güven esasına dayanır. Taraflar birbirlerine güvendikleri için satım konusu ve semenini açık olarak herhangi bir hileye mahal vermeyecek şekilde ifade ederler. Özellikle satım konusunda ayıplı olup olmaması, vasıfları, kendisine maliyet fiyatları belirtilerek satım akdi gerçekleştirilir. Burada alıcı olan taraf tamamen karşı tarafın dürüstlüğüne güvenerek açıklanan şartlara göre alım-satım yapmaktadır. Böyle bir satış ortamında satıcının hile yapmasının birçok hükümleri bulunmaktadır. Bu hükümlere geçmeden önce sözünü ettiğimiz satım türlerinin konumuzun sınırları içinde açıklamamız uygun olacaktır. Pazarlık usulü tarafların anlaşarak semenini belirledikleri satım türüdür ki satışlar genellikle bu şekilde yapılır ve *müsâveme* olarak adlandırılır. Murâbaha alış ve maliyet fiyatı üzerine kâr eklenilmesi şeklinde yapılan güvene dayalı satım şeklidir ki günümüz finans kurumlarını ve piyasayı temelden ilgilendirmektedir. Tevliye, satıcının aldığı malı maliyetine satması demektir. Vadîa satıcının satmak istediği malı maliyetinden aşağı bir fiyata satmasıdır (Mahmesânî,1983:426-427), (Dönmez, 2006:XXXI, 149).

Emanet ve dürüstlük üzerine yapılan satımlarda, müşteri satıcının beyanına itimat eder ve güvenir. Şayet satıcı yaptığı satım akdinde yalan söyler veya belirtmesi gereken malının ayıplarını gizlerse kendisi hain, yapmış olduğu işlemi de ihanet olarak isimlendirilir. Bu ihanet aldatmak ve hile yapmak demektir. Bu durumda ihtilaflı olmakla birlikte alıcının muhayyerlik hakkı bulunmaktadır (Mahmesânî, 1983:426).

Güvenin kötüye kullanılması faiz sayılmıştır. Kendisine güvenilen bir kimsenin bu güvenini kullanarak satım akitlerinde başkalarından hakkı olmadığı halde yararlanması faiz hükmündedir (Döndüren, 1993:400). Câbir'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber "güvenilen kişinin, kendisine güveneni aldatması bir faizdir." (Beyhakî, Sünen, V, 349) buyurmuştur. Faizli muameleler ne kadar zararlı ise güveni zedeleyen, istikrarı bozan uygulamalar da o derecede zararlıdır. Çünkü güvenin kalmadığı piyasada dengeli ve adaletli ekonomik gelişmelerin olması mümkün değildir.

Sözleşmeye konu olan mal ve hizmetlerde piyasa fiyatlarını bilmeyen kişi karşı tarafa güveninden dolayı malını piyasa fiyatlarından almasını istemesi *istirsal*, akdi yapan kişi *müstersil* olarak isimlendirilir (Kallek, 2001:375). Müstersilin karşı tarafa güveninin boşa çıkarılmasıyla ve fiyat hususunda aldatılması, farklı rivayetlere göre zulüm, haram, haksız kazanç ve ribâ olduğu bildirilmiştir (Taberânî, VIII, 127); (Beyhakî, V, 349). Müstersilin piyasa fiyatlarını bilmediğinden dolayı akdi feshetme hakkı bulunmaktadır (Zerkâ',1967:I, 388-389).

3.3. Kamu Maslahatına Etkileri

Kamu denildiğinde toplumu ilgilendiren haklar anlaşılmaktadır. İslam hukukunda kamu hakları, Allah hakları kavramıyla ifade edilmiştir. Maslahat ise yarar anlamındadır. Kamu

yararı, Allah haklarını ilgilendirdiğinden toplumun yararına olan durumlardır. İslam hukukunda maslahat, faydalı olanı elde etmek ve zararlı olanı gidermektir. Hilelerle insanların ferden aldatılması, zamanla istikrarsız piyasaların oluşmasına sebep olduğundan, zararlar umûmî olabilmektedir. Maslahatın zıddı mefsedettir. Toplumun ekonomik yapısını ve piyasaları olumsuz etkileyen, hileli satışların sona erdirilmesi ve bu yönde tedbirlerin alınması "Def-i mefâsid, celb-i menâfiden evlâdır" (Mecelle, Md:30) ilkesi gereği son derece önemlidir. Özellikle kamu maslahatını ilgilendiren konularda, vakıf ve hazine malının fahiş gabn ile satılması geçerli değildir (Mecelle, Md:356). Aldanma, tağrir bulunmadan gabn-ı fahiş ile yapılan satışları mekruh olarak değerlendiren fakihler bulunmakla birlikte akıl hastalığı olanların, yetimlerin, hükmî kişiliğe haiz vakıfların ve beytü'l-malin mallarında yapılan gabn-ı fahişli satışlar batıldır (ez-Zerka', 1967:I, 388); (Bilmen, 1985:6:79). Aldatma içeren satım akitleri, başta ehliyetsiz olanların mallarında ve toplumu ilgilendiren kamu mallarında zarar ortaya çıkarıyorsa geçersiz ve yapılmamış hükmündedir.

Kamu ve piyasaları etkileyen hilelerin vasıfları genel olarak herkesi aldatabilecek hileler olması gerekir. Alışverişlerde yapılan hileler toplumu ve piyasaları olumsuz yönde etkilediğinde ortaya çıkan zararların durumuna göre kamunun yararı tercih edilmektedir.

İslam hukukçuları hakkında nas olmayan konularda maslahata göre hüküm verilebileceğini belirtmişlerdir. Maslahatla hüküm verilebilmesi için maslahat genel olmalı, bir faydayı gerçekleştirdiğinden veya bir zararı ortadan kaldırdığından emin olunmalıdır. Maslahatın geçersiz sayıldığına dair bir delil varsa onunla amel edilmez (Şa'ban, 1990:152-153). Hile yoluyla sonuçta kamunun zarar görmesi ortaya çıkması muhtemel durumlarda tedbir alınması ve bu tedbirlere her Müslüman tacirin olumlu katkı yapması beklenir. İslam hukukunda seddü'z-zerâi' yani şer ve fesada götüren her türlü fiilin yasaklanması, kötülüğe götüren yolların kapatılması ilkesi bulunmaktadır (İbn Kayyım, III, 135-138); (Zeydan, 2012:273). Hileli satışların çoğalması ve dolayısıyla güvensiz piyasaların oluşmasının ortaya çıkması durumunda kötülüğe giden yolların kapatılması yetkili organların görevidir. Bir fiil genellikle kötülüğe yol açarsa yasaklanmasında, nadiren kötülüğe yol açması durumunda caiz olduğunda ittifak bulunmaktadır. Burada ahlak ve hukuk ilkelerinin ihlaliyle yapılan ticârî faaliyetler, kamu yararını ilgilendiren piyasaları etkilediğinde, gerekli önlemlerin alınması önemlidir.

İslam hukukunda kamu maslahatını etkileyen ihtikâr (Kardâvî, 1967:210-212), karaborsacılık vb. uygulamalar seddü'z-zerâi' gereği yasaklanmış ve birçok örnekler ortaya konulmuştur. Hz. Ömer'in süte su katılarak satılmasını önleme tedbiri örnek uygulamadır. (Suyûtî, ty:248); (Atar, 1998:84).

İslam'ın zaruri maslahat olarak belirlediği din, can, akıl, mal ve namusun korunması içerisinde malın korunması ilkesi bulunmaktadır. Bunun için İslam birçok hüküm vaz' etmiştir. Hırsızlık gasb ile ilgili hükümler bulunmakla birlikte, malın mülkiyetiyle ilgili ticârî ilişkilere ait hükümler de bulunmaktadır. Bu hükümlerin bir kısmı ahlâkî ve bir kısmı da hukukîdir. Alışverişlerde dürüst davranılması, hile ve aldatma olmaması ahlakî, ortaya çıkan zarardan dolayı *gabn-ı fahişle* tazmin veya akdin feshi hukukîdir. Bu noktada kamu yararı için ahlakî ve hukukî hükümlerin amaçları birleşmektedir. Alışverişler hem hukuka ve hem de ahlaka, yani ticaret ahlakına uygun olması önemlidir (Gazzâlî, 1989:II, 165-166).

İnsanların refahı için Allah'ın bir nimeti olarak insana tevdi edilen tüm mallar karşılıklı rıza ile haksız kazanca sebep olmadan, şartlarına uygun olarak el değiştirmelidir ki piyasalara ve topluma faydalı olabilsin. Arz ve talep dengesinin oluştuğu piyasalarda serbest rekabet oluşacak, ekonomik hayat canlanacak ve bereketli kazançlar elde edilecektir. İslam ticaret hukukunda ortaya konulan tüm hükümler malın korunmasına ve ekonomik refahın adaletli

bir şekilde paylaştırılmasına dönüktür. Bu sebeple çok kazanma hırsına bağlı olarak ve hıyanetle elde edilen kazançlar ahlaken ve hukuken yasaklanmıştır.

3.4. Ortaya Çıkan Zararlar

Zarar kişinin uğradığı maddi ve manevi kayıpları ifade etmektedir. Ticârî hayatta ise çeşitli yöntemlerle alıcı veya satıcının iradesini ayıplı hale getirerek karşı tarafı zarara uğratmadır. Hile kapsamına giren tağrir, gabn, ğaş, hılâbe vb. yöntemlerle otaya çıkan zararların giderilmesi piyasa şartlarının doğallığı gereğidir. Hileli satışlar sebebiyle tarafların zararları telafi edilmediğinde güvenli olmayan piyasa ortamı oluşacak ve toplum zarar görecektir. Zararın ortaya çıkmasını önlemek için tedbirler almak her Müslüman ferdin ve toplumun görevidir. Ticârî ilişkilere bağlı olarak zararlar varsa bu zararların giderilmesi esastır. *"Zarar, bi kaderi'l-imkân izale edilir."* (Mecelle, Md:31). *"Zarar mukâbele-bizarar yoktur."* (Mecelle, Md:19). *"Zarar izâle olunur."* (Mecelle, Md:20). Kaideleri ortaya çıkan zararların giderilmesini gerektirmektedir. Burada sorumluluk hukuku açısından bakıldığında fiille zarar arasında uygun illiyet bağının bulunması şarttır. Ticaret hayatındaki zararların tespiti yetkili kişilerce yapılarak zarara sebep olan veya ortaya çıkaran tarafından tazmin edilmesi gerekir. Zararlar giderilmediği takdirde muhayyerlikler veya yapılan akdin feshi gündeme gelir. Alışverişlerin piyasaları olumlu veya olumsuz etkilemesi yapılan sözleşmelerin feshedilmesiyle veya ortaya çıkan zararın tazminiyle gerçekleşir.

3.5. Alım-Satım Anlaşmazlıkları

İslam hukukunda ticârî akitlerde akdin kurucu unsur ve şartlarında hile içerikli bilinmezlik, belirsizlik ve riziko, cehalet ve garar, hukukî tasarrufların fasit olmasına veya butlanına sebep olmaktadır. Bu durum tarafların akde razı olmamasını ve sonuçta anlaşmazlıkları ortaya çıkarmaktadır.

Alım satım anlaşmazlıklarının piyasalara zarar vermemesi için hukukî tedbir olarak tazminden muhayyerliğe ve hatta feshe kadar hukukî çözümler bulunmaktadır. Ayrıca ticâri hayatta ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözme potansiyeli olan tahkim müessesesinin piyasalara olumlu etkisi olduğu kanaatindeyiz. İslam hukuku çaresiz durumda olan kimselerin *bey'u'l-muzdar* bilgisizliği, ihtiyacı, akıl zayıflığı, hiffeti, irade zaafı gibi zayıflıklarından yararlanılarak yapılan gabınlı işlemleri kabil-i fesih saymaktadır (Karaman, II, 137). Çünkü zor durumda olan kişilerin hali çaresizlik ve çaresizliğinden yararlanmak isteyen fırsatçılar bulunmaktadır. Hâlbuki fırsatçılık ahlâkî olmayan bir konudur. Çok acil nakit ihtiyacı olan bir kimsenin bu zor durumundan yararlanarak satmak istediği malını yarı fiyatına almak veya gıda maddesi, ilaç gibi acil ihtiyacı olan bir kimseye değerinin çok üstünde satmak, fırsatçılık olarak değerlendirilmiş, Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır (Ebû Davud, Büyû, 25). Karşılıklı rızaya dayanmayan akitler tarafları veya taraflardan birini memnun etmeyebilir. Şeklen razı olmak zorunda olsa dahi kalben razı değildir. Bu durum özelde tarafların birbirlerine kin beslemelerine ve anlaşmazlıklarına sebep olurken genelde piyasalara zarar verebilmektedir.

Akitlerdeki ihtilaf malın değerini düşüren kusurlardır ve ayıp hükmündedir. İmam Malik ve İmam Şâfiî'ye göre tasriye[3] bir kusurdur (İbn Rüşd, 2014:1672). Satım akitlerindeki ihtilaf temelde semende ve mebide meydana gelmektedir. Alıcı ve satıcının ihtilafına göre yargıya

[3] "Deve ve sığırları sütlerini sağmayıp memelerinde biriktirerek satmayın. Kim böyle yaparsa, hayvanı satın alan kimse muhayyerdir. İsterse alıkor isterse bir ölçek hurma ile birlikte geri verir." (Buhârî Büyû' 64.)

intikal ettirilerek, mebiin mevcut olup olmamasına göre zararların giderilmesi esastır (İbn Kudâme, 2001:II, 76-80).

3.6. Piyasaya Müdahale

İslam, ticârî faaliyetlerin kendi içinde serbest, rekabete açık, şeffaf ve güvene dayalı bir ortamda olmasını amaçlamış ve bunun için tedbirler almıştır. İslam, toplumun çıkarlarını ferdin çıkarları üzerinde tutmuştur (Kardâvî, 1967:212). Bu anlayış "Zarar-ı âmmı def' için zarar-ı has ihtiyar olunur." (Mecelle, Md:26) maddesiyle somutlaşmıştır. Piyasalarda arz ve talep dengesi zaman zaman bozulabilmekte ve bunun ağır sonuçlarını tüm toplum çekmek zorunda kalmaktadır. Ticârî faaliyetlerin gerçekleştiği ortamlar olan piyasalarda hassas bir denge bulunmaktadır. Üretici malını pazarlarken veya alıcı aldığı üründe zarar etmemelidir ki gerçek bir mübadele olsun (Kardâvî, 1967:213-214). Mübadele kavramında *muâdele* denklik anlamı da bulunmakta ve dolayısıyla her iki taraf alışverişlerinde birbirlerini hilelerle iradelerini ayıplı hale getirmeden zarara uğratmadan denkliği sağlamalıdırlar. "*Allah alışverişi helal kıldı*." (Bakara, 2/28) buyruğunca yapılan alışverişler belirli ilkelerle helal kılınmıştır. Yapılan ticârî akitler hiçbir zaman karşı tarafı aldatma hedefinde olmamalıdır ki piyasalar bu tür işlemlerden zarar görmesin çünkü neticede ekonomi ve toplum zarar görmektedir. Topluma zarar veren piyasaların bozulması durumunda devlet pozitif bir rol almalı piyasaya en son çare olarak müdahale etmelidir. İslam hukukçuları, ticârî ilişkilerde faizin, gabn-ı fahiş yani aşırı aldanmanın, hileye bağlı sun'i fiyat artışlarının; ticari ortama zarar vereceğini, haksız rekabete sebep olacağını, arz ve talep dengesini bozacağını belirtmişler ve bu sebeple devletin piyasalara müdahale edebileceğini savunmuşlardır (Karaman, 1982: 2:134).

Fertlerin ne olursa olsun tamamen kazanmaya odaklanması, helal ve harama dikkat etmemesi, gereksiz ve hileli fiyat artışları, stokçuluk, tekelleşme vb. uygulamalar toptan ekonominin zarar görmesinin sebeplerindendir. "*Allah'ın çizdiği sınırları aşmayarak orada duranlarla bu sınırları aşıp ihlâl edenler, bir gemiye binmek üzere kur'a çeken topluluğa benzerler. Onlardan bir kısmı geminin üst katına, bir kısmı da alt katına yerleşmişlerdi. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçiyorlardı. Alt katta oturanlar: Hissemize düşen yerden bir delik açsak, üst katımızda oturanlara eziyet vermemiş oluruz, dediler. Şayet üstte oturanlar, bu isteklerini yerine getirmek için alttakileri serbest bırakırlarsa, hepsi birlikte batar helâk olurlar. Eğer bunu önlerlerse, hem kendileri kurtulur, hem de onları kurtarmış olurlar*." (Buhârî, Şirket 6); (Tirmizî, Fiten 12).

Allah, servetleri tüm insanların yararlanması için yaratmıştır. Zenginin malında fakirin hakkı bulunmaktadır. Adil bir paylaşım anlayışının her zaman bulunması gerektiği unutulmamalıdır. Devlet, İslam'ın kabul etmediği yöntemlerle adaletli paylaşıma zarar verecek, gayr-i ahlakî/hukukî uygulamaları ortadan kaldırmak ve piyasaların doğal haline dönmesi için tedbirler alabilir. Bu tedbirlerin "Raiyye yani tebe'a üzerine tasarruf maslahata menuttur." (Mecelle, Md:58) kaidesince piyasaların maslahatına göre yapılması önemlidir. "Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur." (Mecelle, Md:22) kaidesince ihtiyaç miktarı kadar müdahale olmalıdır ki farklı ekonomik sıkıntılara sebep olmasın. Devlet, rekabet ortamını ve ekonomik dengeleri bozmadan piyasaya dönük görevini icra etmelidir. Hz. Peygamber'in piyasaya müdahale etmede fayda ve zarar dengesini gözeterek hareket ettiğini, şehirlinin köylü adına satış yapmasını yasaklamasında ise aracıların gereksiz olarak piyasaya müdahalelerini önleme amacına matuf olduğunu görmekteyiz (İbn Kudâme, 2008:III, 477-478); (Döndüren, 233); (Tabakoğlu, 2013:318); (Erturhan, 238).

Devlet piyasalara temelde müdahale etmemelidir. Yani müdahale edilmemesi asıldır. Müdahale edilmesi ârızîdir. Devlet ticârî piyasaları düzenleyici ve iyileştirici olarak doğal

ortamına döndürme için tasarrufta bulunabilir. Devlet hileli satışlara bağlı olarak piyasaların bozulmasına müsaade etmemeli ve bunun için gerekli ahlâkî ve hukukî tedbirleri alması görevi icabıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

İslam hukukunda hile *et-tedlis, et-tağrir, hılâbe ve el-ğaş* kavramlarıyla ifade edilmiş, hileli satışlar genel olarak *gabn, en-neceş, telakki'r-rukban, îyne, teverruk* gibi isimlerle değerlendirilmiştir. Hileli satışlar her geçen gün farklı şekillerde tezahür etmektedir.

Satım sözleşmelerinde karşılıklı rızanın bulunması, sözleşmenin gereğine riayet edilmesi, faizli ve faiz şüphesi olanlardan kaçınılması, aşırı belirsizlik durumlarının ve haram içeriğinin olmaması veya harama götüren bir durumun bulunmaması, İslam'ın hassasiyetle üzerinde durduğu konulardır.

Piyasa fiyatlarını bilmeyen insanların zarara uğratarak mallarını değerinden aşağı bir fiyata alınması, şehre dışarıdan mal getirenlerin şehirlinin hile amaçlı olarak karşılaması ahlâkî ve hukukî değildir. Şehirlinin köylü adına satış yapamamasının temelinde bir Müslümanın diğer bir Müslümanı mağdur etmemesi bulunmaktadır.

Satım akitlerinde gararın bulunmamasının, tarafları belirsizliğe götürecek durumların olmaması temelde birbirlerine hile yapılmaması gerektiğini gösterir. Bütün bu kaidelerin varış noktası ahlâkîliktir. Ahlaklı bir piyasanın oluşmasıdır. Birbirlerini aldatan kazandıkça kazanmayı hedefleyen ve bunun için de her türlü hileye başvuran bir anlayış, piyasaları temelden olumsuz etkileyecek, güven ortamının olmadığı sağlıksız, adaletsiz, zenginin daha zengin, fakirin daha fakir olduğu ekonomik bir düzen ortaya çıkacaktır. Ticaret hayatında karşılıklı rızanın bulunması, alışveriş yapanların birbirlerine her türlü hileden uzak kalarak dürüst davranmaları, güvenli bir piyasanın oluşmasına dönüktür. Güvenli bir ticaret ortamında kimse mağdur olmayacak, kimse zarar görmeyecek ve haksız kazanç elde etmeyecek ve dolayısıyla helal kazançla rızkını elde eden toplum oluşacaktır.

Her türlü hileyle haksız kazancın yaygınlaştığı piyasa ortamının bozulduğu bir ticârî hayat ahlâkîlikten uzaklaşacak, İslam'ın arzu etmediği haksız rekabetlere ve sonuçta ekonomik istikrarın bozulmasına sebep olacaktır. Böyle istenmeyen sonuçların ortaya çıkmaması için yerinde piyasalara müdahale edilmesi arzu edilmemekle birlikte gerekli olabilecektir.

Teverrukun bir yatırım aracı olmadığı piyasalara fayda vermediği ve içerisinde hile barındırması sebebiyle bey'ül-îyne'ye benzediği ve insanları aldatmaktan öteye geçmediği çoğunluk İslam hukukçuları tarafından ifade edilmiştir.

İslam hukuku servetin dengeli olarak dağıtılması ve malın korunması için gerekli tedbirleri almıştır. Toplumun maslahatını ferdin maslahatına tercih etmiş, bu çerçevede piyasaların korunmasını amaçlamıştır. Piyasalara ve kamuya zarar veren, her türlü hile içeren alışveriş işlemleri ahlâkî ve hukukî olarak belirli yaptırımlara bağlanmıştır.

Kaynakça

Arı, A. (1999). Fıkıh Açısından Sözleşmelerde Karşı Tarafı Yanıltma (Hile). İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, s. 247–261, İstanbul.

Atar, F. (1998). Fıkıh Usûlü. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Ayub, M. (2017). İslamî Finansı Anlamak, (Çeviri Ed.:Suna A.Çürük ve Raif P.), İstanbul: İktisat Yayınları.

Bardakoğlu, A. (1996). "Gabn", DİA, Cilt:13, s.268-173, İstanbul.

Bayındır, S. (2015). Fıkhî ve İktisâdî Açıdan İslamî Finans Para ve Sermaye Piyasaları. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.

Bilmen, Ö. (1985). Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhıyye Kamusu. İstanbul:Bilmen Yayınevi.
Buhârî, (1992). el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul: Çağrı Yayınları.
Cebeci, İ. (2006). "Teverruk", DİA, Cilt:Ek 2, s. 601-602, İstanbul.
Döndüren, H. (1993). Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali. İstanbul: Erkam Yayınları.
Dönmez, İ.K. (2006). "Murâbaha", DİA, Cilt:31, s. 148-152, İstanbul.
el-Babertî, E. (2008). el-'İnâye Şerhu'l-Hidâye, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
Erdem, S.(2015). İslam Ticaret Hukukunda Serbest Piyasa ve Ticârî İlişkiler. Ankara:İlâhiyât Yayınları.
Erturhan, S. (2010). İslam Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi. Sayı: 16, s. 213-246, Konya.
ez-Zerkâ', A. (1967). el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-âmm. Dımeşk:Dâru'l-fikr.
Gazzâlî, İ. (1994). İhyâu ulûmi'd-Dîn, (trc. Ahmed Serdaroğlu). İstanbul:Bedir Yayınları.
İbn Kayyım, C. (ty.). İ'lâmü'l-muvakkıîn an Rabbi'l-âlemîn. Beyrut:Dâru'l-cîl.
İbn Kudâme, M. (2008). el-Muğnî alâ muhtasar-ı Hırakî fi'l-fıkhı'l-Hanbelî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
İbn Kudâme, M. (ty.). el-Kâfî fi fıkhı'l-imâm Ahmed b. Hanbel, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
İbn Rüşd, H. (2014). Şerhu bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd. Thk, Abdullah el-Abâdî, Kahire:Dâru's-selâm.
Kallek, C. (2001). "İstirsâl", DİA, Cilt:23, s. 375-376, İstanbul.
Karaman, H. (1991). Mukayeseli İslam Hukuku. İstanbul: Nesil Yayınları.
Kardâvî, Y. (1967). el-Helâl ve'l-Harâm. Beyrut:el-Mektebetü'l-İslâmî.
Köse, S. (1998). "Hile", DİA, Cilt:18, s. 28-29, İstanbul.
Mahmesânî, S, (1983). en-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mûcebât ve'l-ukûd fiş'ş-Şerîati'l-İslâmiyye. Beyrut:Dâru'l-ilm li'l-melâyîn.
Mâverdî, H. (1994). el-Hâvi'l-kebir fî fıkhı mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî. Thk, Ali Muhammed Muavvız. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
Mehmet, E. (2016). Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ensar Neşriyat.
Muhammed, U. (1989). Menhul'celil şerhu muhtasar-ı sidi halil. Beyrut.
Suyûtî, C. (ty.). Târîhi'l-Hulefâ, Beyrut.
Şa'ban, Z. (1990). İslam Hukuk İlminin Esasları, (trc. İbrahim Kafi Dönmez). Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Şafak, A. (1992). Hukuk Terimleri Sözlüğü. Ankara: Rehber Yayınları.
Şevkânî, M. (2005). Neylü'l-evtâr min esrâri münteka'l-ahbâr. Riyad:Dâru İbn Kayyım.
Şübeyr, M. (ty.). et-Teverruku'l-fıkhî ve tatbîkatuhu'l-masrafiyye el-muâsıra fi'l-fıkhi'l-İslâmî", Bahsun mukddemun ilâ mu'temeri'l-Mecmai'l-fıkhi'l-İslamî fi'devretihi et-tâsia aşere. Şârika, s. 4-22, İmarâ.
Tabakoğlu, A. (2013). İslam İktisadına Giriş. İstanbul:Dergah Yayınları.
Tirmizî, E. (1992).el-Câmiu's-Sahîh. İstanbul: Çağrı Yayınları.
Zeydan, A. (2012). İslam Hukukuna Giriş, (trc. Ali Şafak). İstanbul:Kayıhan Yayınları.
Zeyla'î, F. (2010). Tebyînü'l-hakâik şerhu kenzi'd-dekâik, (Thk, Şeyh Ahmed İzzu İnâye). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

البيان في القرآن

Ahmad Shaikh Husayn*

الملخص

يذخر القرآن –المعجزة العظمى– بأنواع متعددة من الإعجاز، يتربع على قمتها الإعجاز البياني-وهو مدار البحث- وكذلك الإعجاز في الإخبار بالمغيَّبات، والإعجاز العلمي، والإعجاز التشريعي.

الإعجاز اللغوي: هو أحدُ وجوه الإعجاز الذي يمتاز بشموله، من حيث الألفاظ، والأسلوب، والنظْم، والجرس الموسيقي، ومناسبة السور مع ما قبلها وما يليها، وكذلك مناسبة الآيات.

فالقرآن يفاجئ المتدبر المتمعن فيه بأسرار جمة وجديدة مِن الإعجاز البياني (من تكرار، وحذف، وتقديم، وتأخير.....) في كل مرة لم يكن يلتفت إليها في القراءة السابقة.

THE RHETORIC IN QURA'N

Abstract

The Qura'n- The great miracle- is full of many kinds of inimitabilities; the rhetoric comes at the top of them, that what research is about. And other inimitabilities like telling the metaphysics, the scientific and legistative miraculousness in Qura'n.

The rhetoric is on of the inimitabilities that is distinguished with its inclusiveness in vocabularies technigve and rhythm, in addition to the occasion of every Surah and Ayat with the previous and the next one. The Qura'n always surprises the careful reader with more secrets of rhetoric (repetition, omitting, submission, and delay). Every time he read the Quran, he discoves what he didn't pay any attention to in the last time.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

البيـــــان فـــي القـــــرآن

مشكلة البحث: تعتبر ظاهرة البيان من أهم الظواهر في اللغة العربية، ولعل هذه الظاهرة هي ما ميزت اللغة العربية عن قريناتها من اللغات الأخرى.

أهمية البحث ومسوغاته: تكمن أهمية البحث في تسليط الضوء على ميزة انفرد بها القرآن الكريم عما سواه، حتى من أهل اللغة أنفسهم، ألا وهي ميزة البيان الإعجازي.

توطئة:

يذخر القرآن –المعجزة العظمى– بأنواع متعددة من الإعجاز، يتربع على قمتها الإعجاز البياني-وهو مدار البحث- وكذلك الإعجاز في الإخبار بالمغيَّبات، والإعجاز العلمي، والإعجاز التشريعي.

الإعجاز اللغوي: هو أحدُ وجوه الإعجاز الذي يمتاز بشموله، من حيث الألفاظ، والأسلوب، والنظْم، والجرس الموسيقي، ومناسبة السور مع ما قبلها وما يليها، وكذلك مناسبة الآيات.

فالقرآن يفاجئ المتدبر المتمعن فيه بأسرار جمة وجديدة مِن الإعجاز البياني (من تكرار، وحذف، وتقديم، وتأخير وتأخير.....) في كل مرة لم يكن يلتفت إليها في القراءة السابقة.

التمهيد:

القرآن كتابُ اللهِ المُعجِزُ الذي تَحَدَّى الله تعالى به الأوَّلين والآخِرين مِن الإنس والجنِّ على أنْ يَأتوا بمثله، فعجَزُوا عن ذلك عجزًا بيِّنًا، وهو مُعجِزةٌ لرسول الله صلَّى الله عليه وسلَّم تُثبِت نبوَّته ورسالته، وقد كان كلُّ نبيٍّ يُرسِله الله تعالى إلى قومه مُؤَيَّدًا بمُعجِزة أو أكثر من المُعجِزات؛ فصالحٌ عليه السلام آتَاه اللهُ الناقَة آيَةً وإعجازًا لقومه عندما طلَبُوا منه آيَة الناقة، وموسى عليه السلام حين أرسَلَه الله تعالى إلى فرعون أعطاه مُعجِزة العصا، وعيسى عليه السلام أعطاه اللهُ آيَاتٍ، منها: إبراءُ الأَكْمَه، وإحياءُ الموتى بإذنه تعالى.

أمَّا مُعجِزة رسول الله صلَّى الله عليه وسلَّم فقد كانت هذا القرآنَ المُعجِز؛ أَعْجَزَ الخَلْقَ أن يأتوا بمثله، وقد تَحَدَّاهم القرآن أن يأتوا بمثله فعجَزُوا.

ونُبُوَّة نبيِّنا محمد صلَّى الله عليه وسلَّم بُنِيَتْ على هذه المُعجِزة، وهي مُعجِزة عامَّة عمَّتْ الثَّقَلَيْن، وبقِيَتْ بقاءَ العصْر، ولُزُوم الحجَّة به باقٍ مِن أوَّل وُرودها إلى يوم القيامة.

عندما نزل القرآن على الناس، نزل بلغة العرب، فكانت الآيات تنطق بلغتهم "الم"، كهيعص"وكان من المعروف بأن العرب من أشد الناس تفاخراً وكبرياء بلغتهم، فتحداهم الله بأن يقولوا كلاما مثل هذا القرآن: "قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِّنْ عِندِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَى مِنْهُمَا أَتَّبِعْهُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ "[1]، فعجزوا عن ذلك فجاء التحدي بصورة أخرى.... أسهل من الأولى: " قُلْ فَأْتُواْ بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ "[2]، وعندما انقلبوا خائبين جاء التحدي الفاضح الدال على عجزهم: "فَأْتُواْ بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ"[3]، فأثبت القرآن عجزهم التام في هذا..

"قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَن يَأْتُواْ بِمِثْلِ هَـذَا الْقُرْآنِ لاَ يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً"[4].

معنى الإعجاز البيانيّ:

القرآن الكريم هو معجزة النبيّ -صلّى الله عليه وسلّم- الخالدة، التي تحدّى الله تعالى بها العرب وغيرهم على الإتيان بمثله، وما يزال هذا التحدّي قائماً إلى قيام الساعة، فالقرآن الكريم هو كلام الله المعجِز في ألفاظه وتراكيبه ونظمه ومضمونه، وقد ثبت عجز أهل اللغة عن الإتيان بمثل آياته.

يُقسم الإعجاز في القرآن الكريم إلى عدّة أنواع، منها: الإعجاز الغيبيّ، والتشريعيّ، والعلميّ، والبيانيّ الذي يُظهر جمال نظم الكلمات القرآنيّة، إذ تُوصل هذه الكلمات المعنى بأبدع تعبيرٍ ووصف؛ بحيث لو وضعت كلمةٌ موضع أخرى لتوَدّي ذات المعنى في التركيب القرآني لربما اختلّ المعنى؛ أوالبيان على أقل تقدير.

وقد أدرك العرب القدامى دقّة الكلمات القرآنية في سياقها، وأقرّوا بفصاحته التي عجزوا عن بلوغها، وها هو الوليد بن المغيرة يقول عند سماعه لبعض آي الذكر الحكيم: "والله إنّ لقوله الذي يقول لحلاوة، وإنّ عليه لطلاوة، وإنّ أعلاه لمثمر، وإنّ أسفله لمغدق، وإنّه يعلو ولا يُعلى عليه، وما هو بقول بشر"، وفي ذلك شهادةٌ من الذين عادوا النبيّ -صلّى الله عليه وسلّم- ورفضوا دعوته على عظمة هذا الكتاب وتفوّقه في الفصاحة والبلاغة والبيان عليهم، وهم أهل فصاحةٍ وبيانٍ[5].

القرآن الكريم هو المعجزة الخالدة التي هزّت القلوب، وأذهلت العقول، فقد تميّز بنظمه وأسلوبه عن كلّ ما اعتاده العرب من الشعر والنثر، إلّا أنّه في الوقت عينه اشتمل على خصائصهما في كثير من المواضع، فلا هو من الشعر فينسبه إليه، ولا من النثر، ولا من السحر، ولكنّه يعلو ذلك كله، فهو الحقّ المبين، والوحي الصادق من الله تعالى إلى نبيّه الكريم صلّى الله عليه وسلّم، ثم إن للقرآن الكريم نسقاً واحداً من الدقّة والجمال لا يتغيّر عند الانتقال من موضوع إلى آخر، كما أنّ معاني القرآن تُخاطب الناس جميعاً على اختلاف أزمانهم ومداركهم، ومن الأمثلة على ذلك قوله تعالى: (تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا)[6]؛ فالعامّي الذي لا علم له سيعلم أنّ هذه الآيات تتحدّث عن وصف الشمس والقمر، وأنّ كليهما مصادر لإضاءة الأرض، أمّا العالِم باللغة العربية، فسيدرك عند تأويل هذه الآية أنّ الشمس تجمع بين الضوء والحرارة؛ لذلك

[1]- (سورة القصص، 49)

[2]- (سورة هود، 13)

[3]- (سورة البقرة، 23)

[4]- (سورة الإسراء، 88)

[5]- ينظر طارق طبل (7-7-2009)، "من أسرار الكلمات في القرآن الكريم"، www.alukah.net، اطّلع عليه بتاريخ 17-7-2019..

[6]- سورة الفرقان، آية: 61.

سمّيت سراجاً، والقمر نورٌ من غير حرارةٍ فهو ضوءٌ، أمّا عالم الفلك، فسيدرك أنّ إضاءة الشمس ذاتيّةٌ وإضاءة القمر ناتجةٌ من انعكاس الشمس[7]، ومن الأمثلة على الإعجاز البيانيّ قوله تعالى: (قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ)[8]، يتمثّل الإعجاز البيانيّ في هذه الآية باشتمالها على النداء في قولها أيها، والتنبيه، والأمر، والنهي، والتخصيص، والعموم، والإعذار، من غير ركاكةٍ في ألفاظ القرآن الكريم ولا تنافر، فلا يشعر القارئ للآيات بالعُسر، ولا يشعر السامع بالثقل[9]، ويعلق الدكتور محمد فاضل السامرائي على البيان في هذه الآية قائلا: (أحست) بوجود سليمان وجنوده،فـ (بادرت) بالإخبار،فـ (نادت) يا أيها، فـ (نبهت) بهاء التنبيه، فـ (أمرت) ادخلوا، فـ (نهت) لا يحطمنكم، فـ (أكدت) بنون التوكيد، فـ (نصحت)، فـ (بالغت) يحطمنكم جميعا، فـ (بينت) مَن الذي سيحطم، فـ (انذرت) النمل، فـ (أعذرت) و (نفت) وهم لايشعرون[10] وفي قصة يوسف -عليه السّلام- قال تعالى: (فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَما أَنتَ بِمُؤمِنٍ لَنا وَلَو كُنّا صادِقينَ)[11]، ولم يَقل افترسه؛ لأنّه لو قيل افترسه لطالَب يعقوب -عليه السّلام- أبناءه بما تبقى من جسد يوسف، أمّا الأكل فيفهم منه عدم بقاء شيءٍ من أثره.

التكرار في القرآن الكريم:

التكرار في اللّغة أصله من الكرّ بمعنى الرجوع، ويأتي بمعنى الإعادة والعطف. فـ"كرّر" الشيء وكركره أي: أعاده مرةً بعد أخرى[12]. وقد يأتي له تصريف آخر هو التكرير، يقول الجوهري: الكرّ: الرجوع، يقال: كرّرت الشيء تكريرًا وتكرارًا[13]، أما في الاصطلاح: فالتكرار فنّ قولي من الأساليب المعروفة عند العرب، بل هو من محاسن الفصاحة[14]،في حين يذهب الجاحظ إلى أن التكرار لا مناص منه من خلال قوله: "إن الناس لو استغنوا عن التكرير _ التكرار _ وكفوا مؤونة البحث والتنقير لقلّ اعتبارهم، ومن قلّ اعتباره قلّ علمه، ومن قلّ علمه قلّ فضله، ومن قلّ فضله كثُر نقصه، ومن قلّ علمه وفضله وكثُر نقصه لم يُحمد على خير أتاه، ولم يُذمّ على شرّ جناه، ولم يجد طعم العزّ، ولا سرور الظفر، ولا روح الرجاء، ولا برد اليقين ولا راحة الأمن..,[15]، لذلك نجد أن التكرار قد ورد في القرآن كثيرًا، ومع أن الأسلوب في الكلام العادي قد لا يسلم معه من القلق والاضطراب؛ إلا أنه جاء في كلام الله بليغاً مُحْكَمًا، ولكون هذه الظاهرة بارزة في القرآن، فقد تعرّض لها المفسّرون والبلاغيون، وبيّنوا جزءًا من أبعادها ودلالاتها على اختلاف مواقعها، كما حاولوا التعرّف على محاورها وأنماطها التي تمثّلت في تكرار حروف وكلمات، وتكرار بدايات وفواصل، وتكرار جمل وآيات، وتكرار قصص وأنباء[16]...

إلا أنهم اختلفوا في دلالة توظيفها، فانقسموا إلى فريقين. ففي حين رأى فريق في التكرار ظاهرة ملحّة، يرتكز عليها القرآن الكريم في بنيته، لا سيّما أن من وظائفه البلاغة والتأكيد على المعنى المقصود من الألفاظ المكرّرة ، نفى الفريق الآخر التكرار من القرآن تمامًا، بادّعاء عدم الفائدة من تكرار اللفظ نفسه في السياق نفسه للمعنى نفسه. فحتى لو كانت الألفاظ مكرّرة، فإنها تدلّ بنظرهم على معانٍ مختلفة[17].

التكرار يأتي على أنواع متعددة: إما تكرار كلمة، من مثل قوله تعالى : (هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ)[18]، وقوله تعالى: (وَيُطَافُ عَلَيْهِم بِآنِيَةٍ مِّن فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ، قَوَارِيرَ مِن فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيراً)[19]، وإما مقاطع، من مثل قوله تعالى: (كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكّاً دَكّاً، وَجَاء رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفّاً صَفّاً)[20]، وإما آيات، من مثل قوله تعالى: (فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ، ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ)[21]، وقوله تعالى: (أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى، ثُمَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى)[22]، وقوله تعالى: (كَلَّا سَيَعْلَمُونَ، ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ)[23]، وقوله تعالى: (وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ، ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ)[24]، وقوله تعالى: (فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً)[25]، وقوله تعالى: (كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ، ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ)[26]، غير أن هناك تكراراً لكثير من الآيات منفصلة عن بعضها بعضاً، بمعنى أن كثيراً من الآيات قد وردت في سورة ما، ثم تكررت في السورة نفسها، أو في غيرها من السور، كما جاء في قوله تعالى في سورة الشعراء: (وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ)[27]، والتي تكرّرت فيها (8) مرات. أو قوله تعالى في سورة النمل: (أَإِلَهٌ مَّعَ اللَّهِ)[28]، تكرّرت فيها (5) مرات. أو قوله تعالى في سورة القمر:(وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ)[29]، والتي تكرّرت (4) مرات في السورة. أو قوله تعالى في سورة الرحمن: (فَبِأَيِّ آلَاء رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ)[30]، والتي تكرّرت فيها (31) مرة. أو قوله تعالى في سورة المرسلات: (وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ

[7]- د. راغب السرجاني (27-4-2010)، "الإعجاز اللغوي والبياني في القرآن الكريم" ، islamstory.com، اطّلع عليه بتاريخ 12-7-2018. بتصرّف.

[8]- سورة النمل، آية: 18.

[9]- سعيد دياب (18-5-2016)، "فصاحة القرآن وبلاغته"، www.alukah.net، اطّلع عليه بتاريخ 14-7-2018. بتصرّف.

[10]- د. محمد فاضل السامرائي، www.alaro7.net ، اطلع عليه بتاريخ 20/ 7/ 2019.

[11]- سورة يوسف، آية: 17.

[12]- ابن منظور، لسان العرب، مادة (كرر).

[13]- الجوهري، تاج اللغة وصحاح العربية، مادة (كرر). والقاموس المحيط للفيروز آبادي، مادة (كرر).

[14]- جلال الدين السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، 179/3.ت: محمد أبو الفضل إبراهيم، الهيئة المصرية العامة للكتاب،1394هـ/1974م.

[15]- أبو عثمان الجاحظ، رسائل الجاحظ، 181/3.ت: عبد السلام هارون دار الجيل ، بيروت،ط1، 1411هـ/ 1991م.

[16]- ابن قتيبة، تأويل مشكل القرآن، ص232-241.

[17]- انظر معاني القرآن للفراء، 287/3. وتأويل مشكل القرآن لابن قتيبة، ص235-240. والعمدة لابن رشيق القيرواني، ص72. وانظر البرهان للزركشي، 146/1 و13/3-14. والإتقان للسيوطي، 179/3.

[18]- سورة المؤمنون: 36/23.

[19]- سورة الإنسان: 76/15-16.

[20]- سورة الفجر: 89/21-22.

[21]- سورة المدثر: 74/19-20.

[22]-) سورة القيامة: 75/34-35.

[23]- سورة النبأ: 78/4-5.

[24]- سورة الإنفطار: 82/17-18.

[25]- سورة الشرح: 94/5-6.

[26]- سورة التكاثر: 102/3-4.

[27]- سورة الشعراء: 26/9.

[28]- سورة النمل: 27/60.

[29]- سورة القمر: 54/17.

[30]- سورة الرحمن: 55/13.

لِّلْمُكَذِّبِينَ)[31]، والتي تكرّرت فيها (10) مرات، أو قوله سبحانه وتعالى: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ)، والتي تكرّرت مرتين في القرآن الكريم، الأولى في سورة التوبة[32]، والثانية في سورة التحريم[33]. ومن ذلك قوله تعالى: (وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ)، والتي تكرّرت في ثلاث مواضع من القرآن: سورة النمل[34]، وسورة يس[35]، وسورة المُلك[36]، أوما جاء في قوله تعالى:(فَاسْأَلُواْ أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ)، حيث تكرّرت هذه الآية في موضعين: في سورة النحل[37]، وفي الأنبياء[38]. هذا بعض من نماذج التكرار في القرآن الكريم، وهو كثير، ومن الصعوبة أن يحصى في مثل هذا البحث المقتضب.

<u>دراسة البيان في بعض النماذج من التكرار:</u>

ما الحكمة من تكرار آية(فبأي آلاء ربكما تكذبان)[39]:

تكررت هذه الآية واحداً وثلاثين مرة في سورة الرحمن نفسها، وهو ما ميز السورة من حيث الإلحاحُ على التذكير بنعم الله، فكلما تذكر نعمة ما، تتبعها آية (فبأي آلاء ربكما تكذبان)، وكل ذلك إنما للتأكيد على نعم الله والتذكير بها، يتحدث الكرماني عن هذه السورة مبينا أسرار التكرار فيها قائلا: المقام في هذه السورة كان مقام تعداد عجائب خلق الله، وبدائع صنعه، ومبدأ الخلق، وذكر النار وشدائدها، ووصف الجنان ونعيمها، فاقتضى كل ذلك هذا التكرار للدية الكريمة، تنبيها على نعم الله، وتقديراً لموجد هذه النعم حق قدره، وحثاً على شكره، ذكرت عقب آيات فيها تعداد عجائب خلق الله وبدائع صنعه، ومبدأ الخلق ومعادهم، ثم سبع منها عقب آيات ذكر فيها النار وشدائدها، على عدد أبواب جهنم، وحسن ذكر الآلاء عقبها، لأن في صرفها ودفعها نعما توازي النعم المذكورة، أو لأنها حلت بالأعداء، وذلك يعد أكبر النعماء[40].

من ظواهر التكرار أيضا: التكرار المنضوي تحت الاختلاف في الألفاظ بين الآيات المتشابهة، وذلك من قبيل قوله تعالى: (وإذ نجيناكم من آل فرعون يسومونكم سوء العذاب يذبحون أبناءكم ويستحيون نساءكم وفي ذلكم بلاء من ربكم عظيم)[41]، التي كررت في سورة الأعراف مع اختلاف بسيط في اللفظ، حيث أبدلت كلمة (يقتلون) بكلمة (يذبحون)، وذلك في قوله تعالى: (وإذ نجيناكم من آل فرعون يسومونكم سوء العذاب يقتلون أبناءكم ويستحيون نساءكم وفي ذلكم بلاء من ربكم عظيم)[42]، وقد كررت هذه الآية مرة أخرى في سورة إبراهيم عليه السلام، إلا أنها عطفت لفظ (يذبحون) على ما سبقها من الكرم (وإذ قال موسى لقومه اذكروا نعمة الله عليكم إذ أنجاكم من آل فرعون يسومونكم سوء العذاب ويذبحون أبناءكم ويستحيون نساءكم وفي ذلكم بلاء من ربكم عظيم)[43].

ففي قراءة متانية لهذه الآيات الثلاث المكررة يتبين لنا الآتي:

في سورة البقرة جاء ربنا عز وجل بلفظة (يذبحون)، و في سورة الأعراف جاء بلفظة (يقتلون)، وفي سورة إبراهيم جاء بلفظة (ويذبحون)،وحتى يتبين لنا الخيط الأبيض من الخيط الأسود لابد لنا من معرفة سياق كل آية.

إذا أمعنا التأمل في سورتي البقرة والأعراف فإننا لن نجد تعدادا للمحن على بني إسرائيل، على خلاف ما ورد في سورة إبراهيم على لسان سيدنا موسى عليه السلام من تعداد للمحن، فعددها، وكان مأمورا بذلك[44] (وذكرهم بأيام الله)[45]، فتعداد المحن في هذه الآية إنما تقوم به واو العطف، في حين أنه ترك هذا العطف في كل من سورتي البقرة والأعراف، بحيث أصبحت (يذبحون أبناءكم ويستحيون نساءكم) أو (يقتلون أبناءكم) تفسيرا لقوله تعالى (يسومونكم سوء العذاب)[46].

إن إضافة الواو في سورة إبراهيم أضفى على الجملة الثانية دلالة أخرى، من جانب عذاب بني إسرائيل، بمعنى أن هذا العذاب يمكن أن يكون بالتذبيح وبغيره من أنواع العذاب الأخرى، وقد نقل الطوسي عن الفراء "إن معنى الواو أنه كان يمسهم من العذاب غير التذبيح، كأنه قال: يعذبونكم بغير التذبيح"[47].

ومن جهة أخرى بعيدا عن العطف، فإن ثمة فرقا بين آيتي البقرة والأعراف في استعمال (يذبحون) و(يقتلون)، فعلى الرغم من دلالة كلتا الكلمتين على المبالغة إلا أن هناك اختلافا في الدلالة من حيث المعنى، فالذبح: هو قطع الحلقوم من باطن النصيل، وهو موضع الذبح من الحلق[48]؛ في حين أن القتل هو إزالة الروح عن الجسد كالموت، ولكن إذا اعتبر بفعل المتولي، لذلك يقال: قتل، وإذا اعتبر بفوت الحياة يقال: موت[49]، (أفإن مات أو قتل)[50]. معنى ذلك أن القتل أوسع دلالة من الذبح، وذلك لأن الذبح إنما هو طريقة من طرائق القتل، ومن ذلك استدلال الأصفهاني في تعليقه على

[31]- سورة المرسلات: 15/77.
[32]- سورة التوبة: 73/9.
[33]- سورة التحريم: 9/66.
[34]- سورة النمل: 71/27.
[35]- سورة يس: 48/36.
[36]- سورة المُلك: 25/67.
[37]- سورة النحل: 43/16.
[38]- سورة الأنبياء: 7/21.
[39]- سورة الرحمن: 13/55.
[40]- يارزمان جنت كل: التكرار في القرآن وأسراره البلاغية، الجامعة الإسلامية العالمية- إلام آباد، ص15، نقلا عن برهان الدين أبي القاسم محمود بن حمزة بن نصرالكرماني: البرهان في توجيه متشابه القرآن، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، طبع مكتبة دار التراث، ص 198، د.ت.
[41]- سورة البقرة: 49
[42]- سورة الأعراف: 141.
[43]- سورة إبراهيم: 6.
[44]- أسرار التكرار في القرآن ص27
[45]- سورة إبراهيم: 5.
[46]- الكشاف: 2/ 540، الجامع لأحكام القرآن: 384/1، تفسير أبي السعود: 100/1، 268/3
[47]- تفسير التبيان: 6/ 275، مفاتيح الغيب: 85/19.
[48]- لسان العرب: مادة (ذبح).
[49]- معجم مفردات غريب القرآن، مادة (قتل).
[50]- سورة آل عمران، 144.

قوله تعالى: (ولا تقتلوا الصيد وأنتم حرم ومن قتله منكم متعمدا فجزاء مثل ما قتل من النعم) المائدة: 95، يعلق على ذلك قائلا: إن الله تعالى "ذكر لفظ القتل دون الذبح...، إذ كان القتل أعم هذه الأنماط، تنبيها أن تفويت روحه على جميع الوجوه محظور"[51].

ومن قبيل هذا التكرار[52] قوله تعالى: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُواْ رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا)[53] (هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا)[54] وفي سورة (خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا)[55] تقارب من حيث الألفاظ والدلالة فهل هناك تكرار؟

الإجابة: نعم، هناك تكرار، فإذا نظرنا لكلمة (جعل) في الآية الثانية والثالثة وكلمة (خلق) في الآية الأولى سنجد أن المقصود بالكلمتين (جعل وخلق) هو معنى واحد، (خلق منها زوجها) في النساء تدل على (جعل منها زوجها) في الأعراف والزمر كمعنى عام، لكن هناك فروقاً لغوية بين خلق وجعل، فالخلق على غير مثال سابق، خلقت الشيء بمعنى أوجدته من لا شيء، خلق الله السموات والأرض، فهي لم تكن موجودة أصلا، يقول تعالى في سورة الأنعام(1) (الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ)، فالله خلق السموات والأرض ولم يكن هناك سماوات وأرض، وقال (وجعل الظلمات والنور) بينهما ارتباط بخلق السموات والأرض، وكذلك خلق في سورة النساء (وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا) لم يكن هناك إنسان، فخلق الله تعالى آدم، الخطاب موجه لكل البشر (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُواْ رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ)، هنا تشريع؛ والله تعالى في التشريع يذكِّر الناس بقدرته (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُواْ رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا)النساء (1)، فالخلق يبين أن لله تعالى الأولية والابتداء، ولذلك يقول العلماء (خلق منها زوجها) جاءت كلمة خلق هنا، ولم تأت جعل، وما ذلك إلا لإظهار الابتداء.

أما في سورة الأعراف قال تعالى (وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا)، وذلك ليبين فضل الله عز وجل على البشرية أنه جعل الأنس بين الرجل والمرأة ليتم التناسل، وفي سورة الزمر قال تعالى كذلك (ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا). إذن الفرق بين الخلق والجعل لغوياً أن (خلق) يعني أوجد الشيء من العدم و(جعل) أصل الشيء موجود ثم تم تصييره إلى شيء آخر، كتحويل الدقيق إلى خبز مثلاً.

إن الله سبحانه وتعالى جعل كل كلمة في القرآن لهدف وحكمة، سورة النساء تتحدث عن أولية الخلق لتدعو الناس إلى الإيمان بهذا الخالق، فكان من روعة السياق القرآني أن يذكر (خلق)، أما في سورة الأعراف فهي تبين نعمة الله على آدم وحواء، نعمة الله على الجنس البشري، فقال (وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا) لتحقيق السكن وإظهار عدم وجود تنافر بين الرجل والمرأة، والدلالة نفسها نجدها في سورة الزمر (ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا) مع اختلاف جاءت كلمة (ثم) يقول العلماء ومنهم الزمخشري ليس المقصود من (ثم) الترتيب الزمني وحده وإنما تباين المرتبة، يقول التراخي هنا ليس المقصود زمنياً، صحيح أن الله خلق آدم أولاً ثم خلق حواء ثانياً، لكن الزمخشري يقول: إن المقصود هنا الرتبة بمعنى أن الله سبحانه وتعالى أراد أن يبين معجزتين: خلق آدم أولاً، ثم خلق حواء من آدم.

وهناك تَكْرَار من نوع آخر وهو تكرار بعض القصص القرآني؛ ولكنه تكرار يُؤَدِّي معاني خاصة، كما هو الحال في قَصَص الأنبياء، كقصة آدم، وقصة نوح، وقصة لوط عليهم السلام، وقصة سيدنا موسى عليه السلام، وبعض الظواهر الكونية كخلق السموات والأرض.. فمع أن هذه القَصَص والظواهر المذكورة تتكرّر في السور القرآنية، إلا أنها تجيء في كل مرّة بصيغة مختلفة، وبمفردات مختلفة، ومن ثمّ فهي تَعرِض لأهداف مختلفة، حيث تبدأ القصص المكرَّرة بإشارة مقتضبة، ثم تطول هذه الإشارات شيئًا فشيئًا، ثم تعرض في حلقات كبيرة تكون في مجموعها جسم القصة.

إن منهج القصة في القرآن يختلف اختلافا يكاد يكون كليا عن منهج القصة العادية، حيث إن هناك خصائص معينةً وخاصة تلتزمها القصة في القرآن، إحدى هذه الخصائص (التكرار)، فمثلا قصة سيدنا إبراهيم عليه السلام وردت في القرآن في عشرين موضعا، ولكل موضع عبر ودروس تختلف عن غيرها من المواضع، فالتكرار إذاً لم يأت عبثا، وإنما له دلالته وإعجازه وبلاغته ، وعلى هذا، فإن "التكرار الذي يقال عنه في القصص القرآني ليس تكراراً للحدث، ولا إعادة للواقعة بصورتها التي عرضت بها أولاً، بل إن أكثر القصص القرآني تتكرر في الشخصية، ولا تتكرر فيه الحادثة"[56] وخير شاهد على ذلك قصة موسى عليه السلام التي وَرَدَتْ في حَوَالَيْ ثلاثين موضعًا في القرآن، ولكنها في كل موضع تُخْرَجُ إِخْرَاجًا جديدًا يناسب السياق الذي وَرَدَتْ فيه، وتهدف إلى هدف خاصٍّ لم يُذْكَرْ في مكان آخر؛ حتى لكأننا أمام قصَّة جديدة لم نسمع بها من قبلُ؛ ففي سورة الأعلى وردت إشارة قصيرة عن موسى عليه السلام ، فقال عز وجل: (إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الأُولَى صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى)[57]، ثم تُعرض القصة في سور مختلفة وبطرق مختلفة في سورة الأعراف والشعراء والنمل، ثم تأتي سورة القصص حيث تبدأ القصة من أول حلقة فيها من مولد موسى في إبان اضطهاد فرعون لقومه، ووضعه في التابوت، وإلقائه في البحر، والتقاط آل فرعون له، ثم تنتهي عند حلقة فرعون بعد خروج موسى، وهكذا في باقي المواضع الثلاثين؛ ممَّا يؤكِّد أن التكرار في القرآن ليس تكرارًا مطلقًا، بل لمقصد وغاية تربوية وعقائدية، إذ" كل تكرير جاء في القرآن فمطلوب به تمكين المكرر في النفوس وتقريره"[58].

الحذف والذكر في القرآن الكريم:

الحذف لغة: حذَفَ الشيء يحذِفُه حَذْفًا: قطَعه من طرَفه، والحُذافة: ما حُذِف من شيء فَطُرِح، وجاء فيه أيضًا ما يُفيد قَطْفَ الشيء من الطرَف، كما يُحْذَف طَرَف ذَنَب الشَّاة، والحذف: الرَّمْي عن جانبٍ، والضَّرْب عن جانبٍ.

والحُذَافَةُ: ما حُذِفَ من شيء فطُرِح، وأُذُنٌ حَذْفاء كأنها حُذِفَتْ؛ أي: قُطِعت، والحِذْفَةُ: القطعة من الثوب، وقد احْتَذَفه، وحذَفَ رأْسه حَذْفًا: ضرَبه، فقَطَع منه قطعة[59].

أما اصطلاحًا: فهو "إسقاط وطرْح جزءٍ من الكلام أو الاستغناء عنه؛ لدليل دَلَّ عليه، أو للعِلم به وكونه معروفًا"[60]، ولعله من أهم ما قيل في تعريف الحذف قول الجرجاني في كتابه دلائل الإعجاز ما يلي: "هو بابٌ دقيقُ المسلك لطيفُ المأخذ عجيبُ الأمر شبيه بالسِّحر فإنَّك ترى به ترك الذِكْر

---

[51]- معجم مفردات غريب القرآن، مادة (قتل).

[52]- د. محمد فاضل السمرائي: http://www.islamiyyat.com/video.html?task=videodirectlink&id=2183 اطلع عليها بتاريخ 20019/7/4

[53]- سورة النساء: 1.

[54]- سورة الأعراف: 189.

[55]- سورة الزمر: 6.

[56]- عبد الكريم الخطيب: القصص القرآني في منطوقه ومفهومه، دار المعرفة، ط2، بيروت – لبنان، 1395هـ/ 1975م، ص42.

[57]- سورة الأعلى: 18-19

[58]- الزمخشري، أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشري الخوارزمي: الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون القاويل في وجوه التأويل، تحقيق: محمد عبد السلام شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت، ط3، 1424هـ/ 2003م، 16/1.

[59]- يُنظر: لسان العرب؛ ابن منظور: محمد بن مكرم، دار صادر للطباعة والنشر، ط 4، سنة 2005، مادة "حذَف".

أفصحَ من الذكر والصمت عن الإفادة أزيدَ للإفادة وتجدُك أنطقَ ما تكونُ إذا لم تنطِقْ وأتمَّ ما تكون بياناً إذا لم تُبِن[61]، وهو" الإيجاز والإختصار والإكتفاء بيسير القول إذا كان المخاطب عالما بمراده فيه"[62].

الحذف من المباحث المهمَّة التي أشار إليها كلٌّ من النحويين والبلاغيين، واهتمُّوا بها اهتمامًا كبيرًا، وخصَّصوا له أبوابًا كاملة في مؤلَّفاتهم وكُتبهم، وإن اختَلفوا في طريقة التفسير والتحليل، وكذا في الجانب الذي اتَّخذوه مجالاً للدرس والتفسير، فالنحاة مثلاً انطَلقوا من المنطق الإعرابي، متوسِّلين ببعض التأويلات النحوية؛ مثل: "التقدير الإعرابي، والإضمار، والاستتار"؛ لدراسته والبحث فيه، وكان غرَضُهم في ذلك دراسة التركيب والعلاقات النحويَّة، وإيجاد أوْجه التفسير لحركة معيَّنة أو إعراب مُتضَمنٍ في التركيب النحوي لجملةٍ ما، أمَّا البلاغيون فقد درَسوا الحذف من الناحية الدَّلالية، وحاوَلُوا إثبات مكامن الجمال وصور التفنُّن والإبداع في الكلام، وأوْضَحوا كونه من أسرار البلاغة، وهذا هو مرام البحث ومبتغاه.

فبعضُ الدارسين يرى أن البلاغة تقتصر على الذِّكْر، وأن الأصل في الكلام هو الذكر، والحذف شيء عارض، قلما تركن إليه اللغة، وربما يكون هذا الفهم قاصرا، إذ يكون الحذف في أحايين كثيرة أبلغ من الذِّكْر، فرُبَّ إشارة أبلغ من عبارة، ورُبَّ مسكوت عنه أولى من منطوق به.

أبواب الحذف كثيرة في كلام العرب، وقد جاء القرآن على كثير من هذه الأبواب، من مثل: حذف (المبتدأ، الخبر، عامل المصدر في المفعول المطلق، الفاعل، المفعول به.....)، غير أننا لن نأتي على أي من هذه الأنواع، وإنما سنركز في بحثنا هذا على الذكر والحذف في الحروف فحسب، وذلك لرأينا أن أنواع الحذف عموماً ترد كثيراً على ألسنة العرب، في حين أن حذف الأحرف نادر جداً في أساليبهم، وهو ما اختص به القرآن، هذا من جانب، ومن جانب آخر فإنه –في رأينا- أن الحذف والذكر بالحروف إنما يحتاج إلى بلاغة وبيان فريدين ما استطاع أحد التميز بهما، بخلاف الأسلوب القرآني الذي أبدع في هذا الجانب، فأعجز البلغاء والفصحاء وأفحمهم.

<u>نماذج عن الحذف والذكر في القرآن الكريم[63]:</u>

نذكر من حالات الذكر والحذف في القرآن الكريم حالتين: الأولى عندما يحتمل التعبير ذكر أكثر من حرف ومع ذلك يحذفه، والثانية عندما لا يحتمل التعبير ذكر حرف بعينه.

الحالة الأولى: (وأُمرت أن أكون أولَ المسلمين)[64] يحتمل أن يكون المحذوف (الباء) لأن الأمر عادة يأتي مع حرف الباء (أُمرت بأن) كما في قوله تعالى (تأمرون بالمعروف)[65]، كما يحتمل التعبير ذكر حرف اللام (وأمرت لأن أكون أول المسلمين) فلماذا حدث الحذف هنا؟ هذا ما يسمى التوسع في المعنى، إذ أراد الله تعالى أن يجمع بين المعنيين (الباء واللام)، فإذا أراد التخصيص ذكر أحدهما، وإذا أراد التوسع في المعنى ليشمل كل الاحتمالات فإنه سيحذف.

مثال آخر: (أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِم مِّيثَاقُ الْكِتَابِ أَن لَّا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ)[66]، في هذه الآية حرف جر محذوف؛ يحتمل أن يكون (في) (ألم يؤخذ عليكم ميثاق الكتاب في ألا تقولوا على الله إلا الحق)، ويحتمل أن يكون (اللام) (ألم يؤخذ عليكم ميثاق الكتاب لئلا تقولوا على الله إلا الحق)، كما يحتمل أن يكون (على) (ألم يؤخذ عليكم ميثاق الكتاب على ألا تقولوا على الله إلا الحق)، وقد يحتمل أن يكون بالباء (ألم يؤخذ عليكم ميثاق الكتاب بألا تقولوا على الله إلا الحق)، بناء على ذلك فإن هذا التعبير يحتمل كل معاني الباء واللام وفي وعلى للتوسع في المعنى؛ أي أنه جمع أربع معاني في معنى واحد بحذف الحرف.

الحالة الثانية: يحذف الحرف في موقع لا يقتضي إلا الحذف بالحرف، والذكر يفيد التوكيد بخلاف الحذف، كأن نقول: (مررت بمحمد وبخالد)، هذه الجملة أكثر تأكيداً من قولي: (مررت بمحمد وخالد)، وقد جاء في القرآن الكريم: (إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ وَتِلْكَ الأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاء وَاللّهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ، وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ)[67]، فإذا كان التعبير يحتمل تقدير أكثر من حرف فإنه يُحذف للتوسع في المعنى، وعندما لايحتمل إلا حرفاً بعينه فيكون في مقام التوكيد أو التوسع وشموله؛ (إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ وَتِلْكَ الأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاء وَاللّهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ) ذكرت اللام في كلمة (ليعلم)، وحذفت في كلمة (يتّخذ)، الآية الأولى نزلت بعد معركة أحد (ليعلم الله الذين آمنوا) لغرض عام يشمل كل مؤمن، ويشمل عموم المؤمنين في ثباتهم وسلوكهم أي ما يتعلق به الجزاء ولا يختص به مجموعة من الناس، إذاً فهو غرض عام إلى يوم القيامة؛ وهذا علم يتحقق فيه الجزاء، أما في قوله (ويتخذ منكم شهداء) فهي ليست في سعة الغرض الأول، ذلك لأن الشهداء أقل إذا ما قورنوا بعموم المؤمنين، وكذلك في قوله تعالى في سورة آل عمران: (وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ)، فقد ذكرت اللام في (ليمحص) ولم تذكر في (يمحق)، إذ الغرض عام سواء في المعركة (أحد) أو في غيرها، وذلك لمعرفة مقدار ثباتهم وإخلاصهم؛ وهو أكثر اتساعاً وشمولاً من (ويتخذ منكم شهداء)، أما (يمحق الكافرين)، فهي ليست بسعة (ليمحص الله)، إذ لم تخلُ الأرض من الكافرين، ومن ثم لم يمحقهم جميعاً، ومحقهم على وجه العموم ليست الحال وليست بمقدار الغرض الذي قبله، (ليعلم الله) الغرض هنا كبير متسع، وكذلك قوله تعالى (ليمحص الله)، أما في قوله تعالى: (يتخذ منكم) و(يمحق الكافرين)، فالغرض هنا أقل اتساعاً، لذا وجب حذف اللام، أما في قوله تعالى: (وَلِيَبْتَلِيَ اللّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ)[68]، فهنا الغرضان بدرجة واحدة من الاتساع؛ ولهذا وردت اللام في الحالتين.

مثال آخر: في آية الوضوء: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِن كُنتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ مَا يُرِيدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَـكِن يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ)[69] اللام هنا وردت في الفعلين:

---

[60]- شرْح ابن عقيل على ألفيَّة ابن مالك؛ محمد محيي الدين عبدالحميد، مكتبة دار التراث، القاهرة، ط20، رمضان 1400هـ - يوليو1980م، ج1، ص243.

[61]- الجرجاني أبو بكر عبد القاهر بن عبد الرحمن بن محمد: دلائل الإعجاز، تحقيق د.محمد التنجي، دار الكتاب العربي، بيروت – ط1، 1995، ص104

[62]- أبو الفرج قدامة بن جعفر: نقد النثر، دار الكتب العلمية، بيروت لبنان، 1990، ص 69.

[63]- فاضل صالح السامرائي: إسلاميات، islamiyyat.3abber.com/post/209698، بتصرف.

[64]- سورة الزمر، 12.

[65]- سورة البقرة، 44.

[66]- سورة الأعراف، 169.

[67]- سورة آل عمران، 141/140.

[68]- سورة آل عمران، 154.

[69]- سورة المائدة، 6.

(ليطهركم) (ولِيُتِمَّ)، أما في سورة الفتح (لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطاً مُّسْتَقِيماً)[70]، فقد ذكر اللام في فعل (ليغفر) وحذف في (يُتمّ) و(يهديك)، والفرق بين الآيتين في سورة المائدة وسورة الفتح أن (ليتم نعمته) في آية الوضوء في سورة المائدة جاء الكلام هنا في أصول الدين وتمامه، وهذه الآية هي آية الوضوء والغُسل؛ وهي عامة للمؤمنين، وتشملهم إلى يوم القيامة، فالنعمة عامة واسعة وتشمل الكثير، أما في آية سورة الفتح (ويتم نعمته) فالخطاب هنا للرسول صلى الله عليه وسلم، وهي خاصة به وليست عامة للمؤمنين، كم أنها ليست في أصول الدين.

مثال آخر: يقول الله تعالى: (إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُوماً جَهُولاً لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَّحِيماً)[71]، فقد ذكرت اللام مع فعل (ليُعذّب)، وحذفت مع فعل (ويتوب)، وقد قدّم تعالى عذاب المنافقين وأخّر التوبة للمؤمنين، وذلك لأن سياق الآيات كان في المنافقين، أما في الآية (مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُم مَّن قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلاً لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِن شَاء أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَّحِيماً)[72]، فقد ذكرت اللام مع فعل (ليجزي) وحذفت مع فعل (يعذّب)، وهنا بدأ بالمؤمنين أولاً وذكر معهم اللام، ثم ذكر المنافقين بدون اللام، بمعنى أنه قدّم جزاء المؤمنين وأخّر عذاب المنافقين، ولم يذكر المشيئة في الآية الأولى، وإنما ذكرها في الآية الثانية، كما ذكر احتمال التوبة في الثانية ولم تذكر في الأولى، وفي آخر السورة ذكر المنافقين والمنافقات والمشركين والمشركات، أما في الآية الثانية لم يذكر فيها إلا المؤمنين والمنافقين، ولم يتبعهم بالمنافقات والمؤمنات، كما أنه لم يؤكّد المغفرة في الآية الأولى (وكان الله غفوراً رحيما)، بينما أكدها في الثانية (إن الله كان غفوراً رحيما)، والسبب في ذلك سياق الآيات، ذلك أن السياق هو أكبر القرائن وأهمها، السياق في الآيات الأولى بدأ بتعذيب المنافقين والمنافقات وأخّر التوبة، وهذ أصل السياق، إذاً هو متعلق بالمنافقين وليس بالمؤمنين، من هنا جاء تقديم عذابهم وتأكيده مع عدم ذكر المؤمنين، أما في الآية الأخرى فنزلت حسب سياق الآيات في المؤمنين الصادقين (وصدقوا الله ورسوله)، فالسياق هنا مختلف تماماً لأنه في المؤمنين؛ لذا قدّمهم وأكرمهم وأخّر المنافقين ونزع اللام تماماً خلاف الآية الأولى، ثم وضع احتمال التوبة في الآية الثانية (لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِن شَاء أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَّحِيماً)، مع العلم بأن الكلام هنا ليس للمؤمنين وإنما للصادقين منهم، وسبب ذكر التعليق بالمشيئة في الآية الثانية ووضع احتمال التوبة لأن الآيات جاءت بالمنافقين بعد وقعة الأحزاب؛ لذا فتح مجال التوبة لهم، والدخول في الإيمان، ثم جاءت (يعذّب المنافقين إن شاء أو يتوب عليهم) لأنهم ما زالوا في الدنيا، أما الآية الأولى فهي في الآخرة (يوم تُقلّب وجوههم في النار)، ولن يكون هناك مجال للتوبة أو المشيئة، ومن ثم لم يفتح لهم باب الأمل في التوبة ولم يُعلقها بالمشيئة، أمر آخر: في آية الدنيا (إن الله كان غفوراً رحيما) أكّد الله تعالى المغفرة ليفتح للمنافقين باب التوبة والدخول في الإسلام حتى يغفر الله للعبد كل ما تقدّم، أما في آية الآخرة فلم يؤكّد ذلك فقال تعالى (وكان الله غفوراً رحيما) بدون توكيد، إذ إن توكيد المشيئة واحتمال التوبة يقتضي توكيد المغفرة، أما ذكر المنافقين والمنافقات والمشركين والمشركات والمؤمنين والمؤمنات التي لم ترد في الآية الثانية؛ وهذه في وقعة الأحزاب، والوقعة هي للرجال لذا لم يرد ذكر النساء، أما العذاب في الآخرة فيطال الجميع ذكراناً وإناثاً، أما الجزاء فيكون بخلاف ما ذُكر في وقعة الأحزاب عندما ذكر ما يخص الرجال (الصادقين بصدقهم)، ولم يقل الصادقات ذلك لأن الموطن يقتضي ذلك.

مثال آخر، يقول تعالى: (وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُواْ مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقاً قَالُواْ هَـذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِن قَبْلُ وَأُتُواْ بِهِ مُتَشَابِهاً وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)[73]، فالتبشير –كما هو معلوم- يأتي بحرف الباء كما في قوله تعالى: (وبشرناه باسحق)[74]، فعندما ذكر المؤمنين قال: (بشّرهم أن لهم الجنة) ولم يقل: (بأن لهم الجنة)، أما في سورة النساء (بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَاباً أَلِيماً)[75]، في هذه الآية أكّد بالباء في (بأنّ)، وذلك لأن الغاية هي التأكيد وتفصيل العقوبات وعذابات الكافرين والمنافقين في الآيات التي سبقتها، فالسياق كله في تأكيدٍ وتفصيلٍ للعذاب (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ آمِنُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِيَ أَنزَلَ مِن قَبْلُ وَمَن يَكْفُرْ بِاللّهِ وَمَلآئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلاَلاً بَعِيداً، إِنَّ الَّذِينَ آمَنُواْ ثُمَّ كَفَرُواْ ثُمَّ آمَنُواْ ثُمَّ كَفَرُواْ ثُمَّ ازْدَادُواْ كُفْراً لَّمْ يَكُنِ اللّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلاَ لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلاً، بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَاباً أَلِيماً، الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاء مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيَبْتَغُونَ عِندَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلّهِ جَمِيعاً، وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلاَ تَقْعُدُواْ مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُواْ فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذاً مِّثْلُهُمْ إِنَّ اللّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعاً، الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِن كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِّنَ اللّهِ قَالُواْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ وَإِن كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُواْ أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُم مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَن يَجْعَلَ اللّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً، إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُواْ إِلَى الصَّلاَةِ قَامُواْ كُسَالَى يُرَآؤُونَ النَّاسَ وَلاَ يَذْكُرُونَ اللّهَ إِلاَّ قَلِيلاً، مُّذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لاَ إِلَى هَـؤُلاء وَلاَ إِلَى هَـؤُلاء وَمَن يُضْلِلِ اللّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً، يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَتَّخِذُواْ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاء مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَن تَجْعَلُواْ لِلّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَاناً مُّبِيناً، إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَن تَجِدَ لَهُمْ نَصِيراً)[76]، فالمنافقون في الدرك الأسفل من النار، أما في سورة البقرة فلم يأتِ بأي تفصيل، أنها آية موجزة، والسياق في الآيات هو كلام على المؤمنين، لذا اقتضى الإيجاز في الحديث وعدم ذكر التوكيد بالباء.

مثال آخر عن حذف التاء:"تسطِعْ" و"تستطع":

وردت هاتان الكلمتان في سورة الكهف في قصة سيدنا موسى عليه السلام عندما رافق الخضر وأراد أن يتعلم منه، والقصة معروفة للجميع، ما نلاحظه في هذه القصة أن الخضر أمر سيدنا موسى بعدم سؤاله عما يفعله، فكان يفعل أموراً يرى سيدنا موسى أن الخضر مخطئ فيها- من وجهة نظره- فينكر عليه ما يقوم به، فقال له بعد إنكاره الفعل الثالث: ﴿هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْراً﴾[77].

ثم نبأه بتأويل أفعاله وأخبره أنه لم يفعل ذلك من تلقاء نفسه ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾" ثم قال له: ﴿ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْراً﴾[78].

وجه الإعجاز البلاغي:

إذا تأملنا القصة جيداً فإننا سنلحظ أن سيدنا موسى عليه السلام كان في المرة الأولى في قلق وحيرة من أفعال الخضر، لذلك راعى السياق القرآني هذا الثقل النفسي الذي يعيشه سيدنا موسى عليه السلام، فأثبت التاء ليتناسب مع الثقل النفسي لموسى، إذاً هناك تناسب في الثقل من حيث نطق الكلمة

[70]- سورة الفتح، 2.
[71]- سورة الأحزاب، 73/72.
[72]- سورة الأحزاب، 24/23.
[73]- سورة البقرة، 25.
[74]- سورة الصافات، 112.
[75]- سورة النساء، 138.
[76]- سورة النساء، 136--- 145.
[77]- سورة الكهف، 78.
[78]- سورة الكهف،82.

بزيادة الحرف، مع تناسب الثقل النفسي لحالة سيدنا موسى، في حين حذفه في المرة الثانية، وذلك بعد زوال الحيرة وخفة الهم عن سيدنا موسى؛ لتتناسب خفة الهم مع خفة النطق للكلمة.

المثال الثاني:

"اسطاعوا" و"استطاعوا":

جاءت هاتان الكلمتان في سورة الكهف أيضاً في الحديث عن السد الذي بناه ذو القرنين ليمنع يأجوج ومأجوج من الخروج، وأنه بعد بنائه حاول يأجوج ومأجوج تسلق السد فلم يفلحوا، ثم حاولوا أن ينقبوه أو يخربوه فلم يستطيعوا كذلك، قال تعالى: ﴿فَمَا اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْباً﴾[79].

فلماذا حذف التاء في الأولى وأثبته في الثانية؟ يظهر والله أعلم أن ذلك ليتناسب مع السياق، فتسلق السد شيء بسيط يحتاج إلى لطف وخفة؛ فناسب حذف التاء﴿فَمَا اسْطَاعُوا) ، في حين أن النقب والخراب شيء ثقيل يحتاج إلى جهد وقوة ومعدات ثقيلة؛ فناسب ذكر التاء ليكون ثقل الكلمة مناسباً لثقل الفعل (وَمَا اسْتَطَاعُوا) فسبحان القائل: ﴿قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَن يَأْتُواْ بِمِثْلِ هَـذَا الْقُرْآنِ لاَ يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً﴾[80].

سئل الدكتور حسام النعيمي لماذا حذفت كلمة ربهم في قوله تعالى: ﴿وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا بَلَى وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾[81]، بينما ذكرها مع الذين اتقوا ﴿وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ﴾[82]، ما هو السر البلاغي في هذا الحذف والذكر؟ ثم ما دلالة ذكر الواو وحذفها في قوله تعالى (وفتحت) (فتحت).

فأجاب بقوله[83]: ذكر ربهم مع الذين اتقوا ولم يذكرها مع الذين كفروا، ذكر تعالى الذين كفروا عندما يساقون إلى النار ولم يذكر كلمة (ربهم)، لأن هؤلاء لا يستحقون أن يرد اسم الله سبحانه وتعالى معهم، فضلاً عن أن يذكر اسم الرب (ربهم) الذي يعني المربي والرحيم العطوف الذي يرعى عباده، فكلمة (ربهم) هنا لاتنسجم وسَوقَ الكافرين إلى جهنم، فلا يراد لهم أن يكونوا قريبين من ربهم، وربما يعود ذلك لسببين: الأول أنهم يساقون إلى النار، والثاني أنهم لا يستحقون أن تُذكر كلمة (ربهم) معهم؛ فلا نقول وساق الذين كفروا ربهم إلى جهنم لأن كلمة الرب هنا فيها نوع من التكريم والواقع أنه كما قال تعالى: ﴿فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُواْ لِقَاء يَوْمِهِمْ هَـذَا وَمَا كَانُواْ بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ﴾[84]، غير أن هذه الكلمة ذكرت مع المؤمنين ﴿وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ﴾، فذكرُ كلمة (ربهم) هنا تنسجم مع الذين اتقوا.

بالنسبة لذكر الواو وحذفها في كلمة (فتحت) و (وفتحت)، حذف الواو مع النار وهذا نوع من إذلال الكافرين والمضي في عقابهم؛ بمعنى أن الذين كفروا عندما يساقون إلى جهنم، ويصلون إليها كأنهم ينتظرون، وهنا سيربض عليهم شعور بالخوف والذل والمهانة، ثم بعد ذلك تفتح لهم الأبواب وتفاجئهم النار﴿وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا)، بينما المؤمنون، فإنهم يرون أبواب الجنة مفتحة لهم يشتمُّون رائحتها من بعيد، إذاً لاانتظار في حالة المؤمنين والجنة، إنهم يدخلونها مسرعين، وهذا نوع من التكريم لهم؛ لأن الأبواب مفتحة لهم قبل وصولهم إليها من باب الاطمئنان.

وذهب بعضهم إلى أن هذه الواو التي ذكرت مع الجنة أنها واو الثمانية[85]، مستدلين على أنها إعجاز آخر في القرآن الكريم، من حيث عددُ أبواب الجنة الثمانية.

التقديم والتأخير:

إن المتتبع للأسلوب القرآني يجد فيه بياناً عجباً، وكأنك تتنقل في في حديقة غنَّاء، ما تكاد تلتقط ثمرة إلا وبهرتك أخرى، وما تكاد تجاهد لتغادر رائحة إلا وتعلقت بعبير غيرها، هذا هو القرآن، وهذه جنته التي إن فكرت في مغادرتها لن تغادرك هي، إنه في النتيجة إذكاء روحي عز نظيره.

فالمتدبر في النص القرآني وسياقه يجد أن هذا الأسلوب إنما هو " مادة الإعجاز في كلام العرب كلّه، ليس من ذلك شيء إلّا وهو معجز، وليس من هذا شيء يمكن أن يكون معجزاً، وهو الذي قطع العرب دون المعارضة"[86]، والسياق القرآني يحمل في طياته كثيراً من الخصائص التركيبية

[79]- سورة الكهف، 97.
[80]- سورة الإسراء، 88.
[81]- سورة الزمر، 71.
[82]- سورة الزمر، 73.
[83]- الدكتور حسام النعيمي، إعداد: إسماعيل الجرفي، مراجعة: عبد الحميد أحمد مرشد، بتصرف.
http://www.jameataleman.org/main/articles.aspx?article_no=1820

[84]- سورة الأعراف، 51.
[85]- واو الثمانية هي: واو عطف تدخل على المعدود الثامن.
سورة التوبة،112 : (التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدونَ الآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ) فقد ورد سبع صفات قبل دخول الواو على الصفة الثامنة.

في سورة الكهف، 22: (سَيَقُولُونَ ثَلاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ) وهي واو الثمانية التي دخلت على الرقم الثامن.

في سورة التحريم ، 5: (عَسَى رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا) فالواو دخلت على الصفة الثامنة وهي: (أبكارا).

[86] - الرافعي: إعجاز القرآن والبلاغة النبوية، ط4، مطبعة الاستقامة، القاهرة، 1945، صفحة 213.

البلاغية التي تسمو على لغة البشر قوة وصفاء ونقاء، وكان سياق التقديم والتأخير واحداً من فرائد القرآن وخصائصه، سيق لإبراز مقام الموقف بروحه وعمقه، وسوف نقف بإذن الله وتوفيقه مع بعض هذه السياقات:

نماذج عن التقديم والتأخير في القرآن الكريم:

تقديم السمع على البصر:

لقد اطّرد تقديم السمع في القرآن الكريم سواء أكان على البصر أو العلم أو القرب، من ذلك نحو قوله تعالى: (قل أرأيتم أن أخذ الله سمعكم وأبصاركم وختم على قلوبكم من إله غير الله يأتيكم به انظر كيف نصرّف الآيات ثم هم يصدفون)[87]، (سبحان الذي أسرى بعبده ليلاً من المسجد الحرام إلى المسجد الأقصى الذي باركنا حوله لنريه من آياتنا إنه هو السميع البصير)[88]، (قال لا تخافا إنني معكما أسمع وأرى)[89].

وفي مجال "تقديم السمع على العلم وما جرى مجراه قد أتى في اثنين وثلاثين موضعاً، هي كل ما جاء فيه"[90]، وقدّم السمع على القرب في قوله تعالى:(قل إن ضللت فإنّما أضلّ على نفسي وإن اهتديت فبما يوحي إليّ ربي إنه سميع قريب)[91].

لا يقف سر هذا التقديم عند تشريف المقدّم على المؤخّر في كل المواضع، ولكن المقام والسياق هما المعول عليهما في النص القرآني يحتمل تفسيراً آخر... فتقديم السمع على البصر جاء من باب تقديم الأهم على الأقل أهمية منه (وكل ذلك بحسب سياق الآية) لأن كثيراً مما يحصل من ضروب المعرفة عن طريق السمع لا يحصل عن طريق البصر، والبصر يتوقف في تحصيله للعلم على وسائط لا يتوقف عليها السمع[92]، أمر آخر، وهو أن السمع يحتاج إلى أن يكون السامع قريباً من المتكلم، خلاف البصر والرؤية التي لاتحتاج هذه المسافة القصيرة، وذلك –كما هو معلوم- أن سرعة الصوت أقل بكثير من سرعة الضوء، من ثم فإن مسافة الصوت لابد أن تكون أقصر من مسافة الرؤية، من هنا جاء تعبير (سميع قريب) ولم يأت (بصير قريب)، ولذا حين قال موسى في فرعون (قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى)[93]، قال الله تعالى: (قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى)[94]، فقدم السمع لأنه يوحي بالقرب، إذ الذي يسمعك يكون في العادة قريباً منك بخلاف الذي يراك فإنه قد يكون بعيداً وإن كان الله لا يندّ عن سمعه شيء.

وقد ورد في القرآن الكريم بعض آيات تقدّم فيها البصر على السمع لعلّة يحملها السياق ومن ذلك قوله تعالى:(قل الله أعلم بما لبثوا له غيب السموات والأرض أبصر به وأسمع ما لهم من دونه من وليّ ولا يشرك في حكمه أحداً)[95]، فتقدم البصر على السمع على خلاف المعتاد في آيات الذكر الحكيم، لأن الحديث والله تعالى أعلم يختصّ بجناب الله تعالى وقدرته على العلم بدقائق الأشياء فيستوي عنده كل شيء، فخبر أصحاب الكهف مرتبط بعلم الله وبصيرته أولاً، وهنا جاء فعل (أَبْصِرْ) بصيغة الأمر، أي تعلم وتفكر بخبر هؤلاء الفتية، ومن ثم جاء فعل (أَسْمِعْ) بصيغة الأمر أيضاً بمعنى (أَبْلِغْ)، وهذا يكون عن طريق السمع بالطبع، لذلك سبق السمعَ البصرُ، والله أعلم، يقول الزمخشري: "وجاء بما دل على التعجب من إدراكه المسموعات والمبصرات للدلالة على أن أمره في الإدراك خارج عن حدّ ما عليه إدراك السامعين والمبصرين، لأنّه يدرك ألطف الأشياء وأصغرها، كما يدرك أكبرها حجماً وأكثفها جرماً وبدرك البواطن كما يدرك الظواهر"[96].

وفي سياق الحديث عن الكافرين خصوصاً في مشهد القيامة وساحة العرض، يتغير أيضاً ترتيب السمع والبصر ليتقدم الأخير، يقول تعالى:(ومن يهد الله فهو المهتد ومن يضلل فلن تجد لهم أولياء من دونه ونحشرهم يوم القيامة على وجوههم عمياً وبكماً وصماً مأواهم جهنم كلما خبت زدناهم سعيراً)[97]، وقوله تعالى:(ولو ترى إذ المجرمون ناكسوا رؤوسهم عند ربهم ربّنا أبصرنا وسمعنا فارجعنا نعمل صالحاً إنّا موقنون)[98].

فلم يعد هناك وجه انتفاع بسمع يفيد الطاعة والصلاح، بل لعله قدّم البصر في مثل هذه المشاهد لينبئ عن حالهم من الإعراض وعدم الاقتناع اللازم لثبوت اليقين وكأنهم كانوا في ريب من ذلك اليوم، وهاهم أولاء قد رأوه بأم أعينهم.

الجن والإنس:

ورد ذكر الجن والإنس كثيراً في القرآن الكريم، وقد جاءت على غير نسق واحد، بل جاءت بعض السياقات قدّم فيها الجن على الإنس، وأخرى قدّم فيها الإنس على الجن، وذلك تبعاً لاقتضاء المقام وتحرير المعنى، فمن السياقات التي ورد فيها ذكر الجن مقدماً، قوله تعالى: (وما خلقت الجن والإنس إلا ليعبدون)[99]، هنا قدّم ذكر الجن لسبقه في الخلق على الإنس، فإذاً هو ترتيب فيمن خلق أولاً بدليل قوله تعالى:(وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ)[100].

ومن السياقات التي ورد فيها ذكر الجن أيضاً مقدماً، قوله تعالى:(ويوم يحشرهم جميعاً يا معشر الجن قد استكثرتم من الإنس وقال أولياؤهم من الإنس ربنا استمتع بعضنا ببعض وبلغنا أجلنا الذي أجّلت لنا قال النار مثواكم خالدين فيها إلا ما شاء الله إن ربك حكيم عليم)[101]، فالخطاب هنا واقع في يوم الحشر، وهو موجّه إلى الجن على سبيل التبكيت على ما فعلوه من الاستكثار من الإنس وغوايتهم ولمزيد من التحقير حذف فعل القول أو النداء والتقدير... ويوم يحشرهم جميعاً فينادي عليهم أو فيقال لهم والله تعالى أعلم.

87- سورة الأنعام، 46.
88- سوؤة الإسراء، 1.
89- سورة طه، 46.
90- الزمخشري: الكشاف، تحقيق: مصطفى حسين، ط3، دار الريّان، القاهرة، 1987، 2-170.
91- سورة سبأ، 50.
92- د. عبد العظيم المطعني: خصائص التعبير القرآني وسماته البلاغية، ط1، مكتبة وهبة، القاهرة ،1992، ص 107-108. بتصرف
93- سورة طه، 45.
94- سورة طه، 46.
95- سورة الكهف، 26.
96- الكشاف،716/2.
97- سورة الإسراء، 97.
98- سورة السجدة، 12.
99- سورة الذاريات، 56.
100- سورة الحجر، 27.
101- سورة الأنعام، 128.

وكذلك الشأن إذا جاء ذكر الإنس مقدماً على الجن (فلابد من سبب في السياق اقتضى ذلك قال تعالى: (قل لئن اجتمعت الإنس والجن على أن يأتوا بمثل هذا القرآن لا يأتون بمثله ولو كان بعضهم لبعض ظهيراً)[102]، فقدّم الإنس على الجن لأن التحدّي وقع على الناس أولاً حيث أن الرسول صلى الله عليه وسلم مبعوث أصلاً إلى الناس ويعضد التقديم أيضاً ما جاء بعد الآية المذكورة[103]، قال تعالى: (ولقد صرّفنا للناس في هذا القرآن من كلّ مثل فأبى أكثر الناس إلّا كفوراً وقالوا لن نؤمن لك حتى تفجر لنا من الأرض ينبوعاً)[104].

وقد تأتي الكلمة مقدمة لبيان الترتيب والسبق:

فمن ذلك: قوله تعالى:(لا تأخذه سنة ولا نوم)[105]، لأن العادة في البشر أن تأخذ العبد السنة قبل النوم، فجاءت العبارة على حسب هذه العادة، وذكر بعضهم معها وجهاً آخر، وهو "أنها وردت في معرض التمدح والثناء وافتقاد السنة أبلغ في التنزيه فبدأ بالأفضل، لأنه إذا استحالت عليه السنة فأحرى أن يستحيل عليه النوم"[106].

من ذلك أيضاً قوله تعالى: (قل للمؤمنين يغضوا من أبصارهم ويحفظوا فروجهم ذلك أزكى لهم إن الله خبير بما يصنعون)[107]، فالغض من البصر سبيل عفة الفروج وحفظه، وهو يأتي أولاً، بمعنى أن عدم غض البصر سيكون مقدمة للزنا وعدم حفظ الفرج، لهذا قدّم الغض من البصر على حفظ الفروج، للتنبيه على شدّة أثرها في إثارة النفس، ومن ثم الحث على فضيلة غض البصر من أجل العفة... وقال الزمخشري: " فإن قلت: لم قدّم غضّ الأبصار على حفظ الفروج، قلت: لأن النظر بريد الزنا ورائد الفجور، والبلوى فيه أشد وأكثر[108].

وقد تتقدم الكلمة من موقعها في السياق بعدما جاءت في صدر الآية على خلاف ذلك كقوله تعالى: (الزانية والزاني فاجلدوا كل واحد منهما مئة جلدة) ثم قال جل شأنه: (الزاني لا ينكح إلى زانية أو مشركة والزانية لا ينكحها إلا زان أو مشرك)[109]، نرى في هذه الآية أن الله تعالى قد قدّم الزانية في السياق الأول، وذلك لأن سياق الكلام كان عن حد الزنا وهو الجلد، وفيه لفت للنظر وإيحاء للبشر للمحافظة على عفاف المجتمع عن طريق صيانة المرأة، لأنها إذا فسقت كانت سبباً في انتشار تلك الجريمة، ذهي الأصل في ذلك، بمعنى أنها لو أعرضت عن الزنا فإن الزاني لا يستطيع النيل منها، وبذلك تكون قد منعت هذه الفاحشة، أما السياق في المقام الثاني فكانت بداية الآية فيه بالرجل (الزاني)، وهي مسوقة " لذكر النكاح والرجل أصل فيه، لأنه هو الراغب والخاطب ومنه يبدأ الطلب"[110].

أما في آية حد السرقة، فنراه يقدم السارق غلى السارقة، كما جاء في قوله تعالى: (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا)[111]، وما ذلك إلا لأن السرقة في الذكور أكثر.

ومن التقديم في المتشابه قوله تعالى: : (وجاء رجل من أقصا المدينة يسعى قال يا موسى إن الملأ يأتمرون بك ليقتلوك فاخرج إني لك من الناصحين)[112] ، وقوله تعالى: (وجاء من أقصا المدينة رجل يسعى قال يا قوم اتبعوا المرسلين)[113].

بداية نرى صدر الآية جاء بـ (جاء) دون (أتى) لأن (جاء) تحيط به معاني العلم واليقين وتحقق الوقوع والقصد[114].. وبالنظر إلى الآيتين نجد تقديم (رجل) في الأولى وتأخيرها في الثانية لاختلاف المقام فيهما، ففي الآية الأولى تقدمت كلمة (رجل) لتسليط الضوء عليه، وللفت الذهن إليه وما يحمله من نبأ المؤامرة، فبوصوله إلى موسى عليه السلام يتغير الموقف ويخرج موسى متخفياً مترقّباً.. أما في الآية الثانية فالمقام يقتضي تسليط الضوء ولفت الانتباه إلى المدينة بصفة أساسية لا إلى الرجل، فتظهر المدينة على غفلتها وعدم إتباعها المرسلين ثم إرادة الرجل هدايتهم... فتأخر الرجل هنا يبين أنه لم يكن محتاجاً للسرعة والعجلة ومسابقة الزمن بالقدر العظيم الذي كان يحتاجه في المقام الأول.

وعلق ابن أبي الإصبع على آية (نرزقكم وإياهم) الآتي:

(وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ)[115]، وقوله: (وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا)[116]، لقد قدم الله عز وجل رزق الآباء في الآية الأولى على الأبناء، وفي الثانية قدم رزق الأبناء على الآباء، وذلك لأن الكلام في الآية الأولى موجه إلى الفقراء دون الأغنياء، فهم يقتلون أولادهم من الفقر الواقع بهم لا أنهم يخشونه، فأوجبت البلاغة تقديم عِدَتهم بالرزق تكميل العِدة برزق الأولاد، أما في الآية الثانية فكن الخطاب لغير الفقراء، وهم الذين يقتلون أولادهم (خشية) الفقر، وليس لأنهم مفتقرون في الحال، وذلك أنهم يخشون أن تسلبهم كلف الأولاد ما بأيديهم من الغنى، فوجب تقديم العدة برزق الأولاد، فيأمنوا ما خافوا من الفقر[117].

فقال: لا تقتلوهم فإنا نرزقهم وإياكم أي أن الله جعل معهم رزقهم فهم لا يشاركونكم في رزقكم فلا تخشوا الفقر.

آخر مثال نحاول أن نبين فيه دلالة اختلاف ترتيب الأقارب بين آية سورة عبس وآية سورة المعارج.

يقول تعالى في سورة عبس: (يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ، وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ، وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ، لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ)[118]، وفي سورة المعارج: (يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ، وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ، وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ، وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ)[119].

[102]- سورة الإسراء، 88.
[103]- د.محمد الكواز – الأسلوب في الإعجاز البلاغي للقرآن الكريم، ط1،مكتبة الإعلام والنشر، 1997، ص 319.
[104]- سورة الإسراء، 89-90.
[105]- سورة البقرة، 255.
[106]- الزركشي: البرهان في علوم القرآن، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، دار التراث، القاهرة، 240/3.
[107]- سورة النور، 30.
[108]- الكشاف، 230/3.
[109]- سورة النور، 2-3.
[110]- الكشلف، 212/3.
[111]- سورة المائدة، 38.
[112]- سورة القصص، 20.
[113]- سورة يس،20
[114]- ينظر محمد المنجد: الترادف في القرآن الكريم، ط1، دار الفكر، دمشق، 1997، ص146.
[115]- سورة الأنعام، 151.
[116]- سورة الإسراء، 31.
[117]- ينظر، ابن أبي الإصبع المصري: بديع القرآن، تحقيق: حفني محمد شرف، ط1، دار نهضة مصر للنشر، القاهرة، ص260،261.
[118]- سورة عبس: 34،35،36،37.
[119]- سورة المعارج: 11،12،13،14.

المشهد في آية سورة عبس هو في الفرار يوم القيامة، وأن يخلو الواحد إلى نفسه، وعادة الفرار يبدأ من الأبعد إلى الأقرب، فيكون الأقرب آخر من يفرّ منه الإنسان. وأبعد المذكورين في الآية هو الأخ؛ لأنه أحياناً لا يرى الإنسان أخاه أشهراً، لذلك بدأ بالفرار منه، ثم قدّم الأم على الأب في الفرار لأن الأم لا تستطيع أن تدفع عنه أو تنصره، لكن الأب ينصره، وقد قال أعرابي عندما بُشّر بمولودة قال "والله ما هي بنعم الولد نصرُها بُكاء وبِرّها سرقة" إذا أرادت أن تنصر تبكي، وإن أرادت أن تبرّ تسرق من زوجها لتعطي ولدها، ثم أخّر الأبناء لأنهم ألصق شيء بالإنسان.

أما في سورة المعارج فالمشهد مشهد فِداء، والحديث عن المجرم، الذي رأى مشهد العذاب، فأدركه الهلع، فبدأ بالأقرب، وهذا يوحي أن العذاب فوق ما يتصور الإنسان، فافتدى بأعزّ ما يملك وهم أبناؤه، ولم يذكر في الآية الافتداء بالأم أو الأب لأن الله تعالى أمر بالإحسان إليهما، ودلّ على عظيم مكانة الأبوين، فلا يمكن أن تفتدي بما يُتقرّب إليه، فهل يُعقل أن يفتدي إلى الله تعالى بأبويه، وهل هذا هو الإحسان إليهما أن تضعهما مكانك في جهنم؟ قد يفرّ منهما لكن لا يفتدي بهما أبدا[120].

إن الإعجاز البلاغي لأسلوب التقديم والتأخير إعجاز فيّاض عظيم التدفّق لا يقع في حصر.. وهو كثير في القرآن الكريم، وله بالغ الأثر في معرفة خواص تراكيب الكلام وكشف خبايا النفس والنفوذ إلى أعماقها، كما ان هذا الأسلوب استطاع أن يخاطب العقل والوجدان في آن معاً، وكان له القدرة على حمل السامع أو القارئ على المشاركة في تفعيل الموقف القرآني وما يبثّه من معان وآداب رفيعة، فنشّط الخيال وحرّك الأذهان والعقول.

أخيراً فإن أسلوب التقديم والتأخير لا يقف عند حد جزيئات اللغة من كلمات وجمل يقدّم بعضها على بعض، وإنما يمتدّ ليشمل الآيات والموضوعات الكبرى التي جاء في ترتيبها توقيفاً من عند الله تعالى بإجماع العلماء.

المصادر والمراجع

1- القرآن الكريم.

2- ابن أبي الإصبع المصري: **بديع القرآن**، تحقيق: حفني محمد شرف، الطبعة: الأولى، دار نهضة مصر للنشر، القاهرة .

3- ابن رشيق القيرواني: **العمدة في محاسن الشعر وآدابه**، المؤلف: أبو على الحسن بن رشيق القيرواني الأزدي (المتوفى: 463 هـ، تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد، دار الجيل، الطبعة: الخامسة، 1401 هـ - 1981 م.

4- ابن عقيل محمد محيي الدين عبدالحميد: **شرْح ابن عقيل على ألفيَّة ابن مالك**، مكتبة دار التراث، القاهرة، الطبعة: العشرون ، 1400هـ - يوليو1980م.

5- ابن قتيبة، أبو محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري (المتوفى: 276هـ: **تأويل مشكل القرآن**، تحقيق: إبراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان.

6- ابن منظور، محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين بن منظور الأنصاري الرويفعي الإفريقي ، **لسان العرب** ، دار صادر – بيروت، الطبعة: الثالثة - 1414 هـ.

7- أبو السعود، محمد بن محمد العمادي: **تفسير أبي السعود(إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم)**، دار إحياء التراث العربي، بيروت، لبنان.

8- أبو عثمان الجاحظ: **رسائل الجاحظ**، ت: عبد السلام هارون دار الجيل ، بيروت، الطبعة: الأولى، 1411هـ/ 1991م.

9- أبو الفرج قدامة بن جعفر: **نقد النثر**، دار الكتب العلمية، بيروت لبنان، 1990.

10- الأصفهاني، الراغب: **المفردات في غريب القرآن**، تحقيق: مركز الدراسات والبحوث بمكتبة نزار مصطفى الباز، مكتبة نزار مصطفى الباز.ط: الباز.

11- الجرجاني أبو بكر عبد القاهر بن عبد الرحمن بن محمد: **دلائل الإعجاز**، تحقيق د.محمد التنجي، دار الكتاب العربي، بيروت – الطبعة: الأولى، 1995.

12- الجوهري، **تاج اللغة وصحاح العربية**، المؤلف: إسماعيل بن حماد الجوهري، تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار، دار العلم للملايين، الطبعة: الرابعة،1990.

13- حسام النعيمي، إعداد: إسماعيل الجرفي، مراجعة: عبد الحميد أحمد مرشد. http://www.jameataleman.org/main/articles.aspx?article_no=1820

14- الخطيب، عبد الكريم: **القصص القرآني في منطوقه ومفهومه**، دار المعرفة، الطبعة: الثانية، بيروت – لبنان، 1395هـ/ 1975م.

15- دياب، سعيد (18-5-2016)، **"فصاحة القرآن وبلاغته"**، www.alukah.net، اطّلع عليه بتاريخ 14-7-2018.

16- الرافعي، مصطفى صادق: **إعجاز القرآن والبلاغة النبوية**، الطبعة: الرابعة ، مطبعة الاستقامة، القاهرة، 1945.

17- الزركشي: **البرهان في علوم القرآن**، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، دار التراث، القاهرة.

18- الزمخشري، أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشري الخوارزمي: **الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون القاويل في وجوه التأويل**، تحقيق: محمد عبد السلام شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة: الثالثة ، 1424هـ/ 2003م.

19- السامرائي: محمد فاضل صالح، www.alaro7.net، اطلع عليه بتاريخ 20/ 7/ 2019.

20- السامرائي، محمد فاضل صالح:
http://www.islamiyyat.com/video.html?task=videodirectlink&id=2183 اطلع عليها بتاريخ 2019/7/4

[120]- محمد فاضل السامرائي: لمسات بيانية،https://www.alro7.net/ayaq.php?langg=arabic&aya=34&sourid=80.

21- السامرائي، محمد فاضل صالح: **لمسات بيانية** .https://www.alro7.net/ayaq.php?langg=arabic&aya=34&sourid=80
22- السامرائي، محمد فاضل صالح: **إسلاميات**، islamiyyat.3abber.com/post/209698.
23- السرجاني، راغب (27-4-2010): "**الإعجاز اللغوي والبياني في القرآن الكريم**"، islamstory.com، اطّلع عليه بتاريخ 12-07-2019.
24- السيوطي، جلال الدين: **الإتقان في علوم القرآن**، ت: محمد أبو الفضل إبراهيم، الهيئة المصرية العامة للكتاب،1394هـ /1974م.
25- طبل، طارق (7-7-2009): "**من أسرار الكلمات في القرآن الكريم**"، www.alukah.net، اطّلع عليه بتاريخ 17-7-2019.
26- الطوسي: أبو جعفر محمد بن الحسن الطوسي، **التبيان في تفسير القرآن**، تحقيق: آغا بزك الطهراني، إحياء التراث العربي، بيروت، لبنان.
27- فخر الدين الرازي: **مفاتيح الغيب= التفسير الكبير= تفسير الرازي**، دار الفكر، الطبعة: الأولى، 1401 -1981.
28- الفراء،أبو زكريا يحيى بن زياد بن عبد الله بن منظور الديلمي الفراء: **معاني القرآن** (المتوفى: 207ه، تحقيق: أحمد يوسف النجاتي / محمد علي النجار / عبد الفتاح إسماعيل الشلبي، دار المصرية للتأليف والترجمة – مصر، الطبعة: الأولى.
29- الفيروز آبادي، محمد بن يعقوب الفيروز آبادي مجد الدين: **القاموس المحيط**، تحقيق: محمد نعيم العرقسوسي، مؤسسة الرسالة، ط: الثامنة،1426– 2005.
30- القرطبي، محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي أبو عبد الله: **الجامع لأحكام القرآن (تفسير القرطبي)**، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة الرسالة، الطبعة:الأولى، 1427 - 2006.
31- الكواز، محمد: **الأسلوب في الإعجاز البلاغي للقرآن الكريم**، الطبعة: الأولى، مكتبة الإعلام والنشر، 1997.
32- المطعني، عبد العظيم: **خصائص التعبير القرآني وسماته البلاغية**، الطبعة: الأولى، مكتبة وهبة، القاهرة ،1992.
33- المنجد، محمد: **الترادف في القرآن الكريم**، الطبعة: الأولى، دار الفكر، دمشق، 1997.
34- يارزمان جنت كل: **التكرار في القرآن وأسراره البلاغية**، الجامعة الإسلامية العالمية- إلام آباد، نقلا عن برهان الدين أبي القاسم محمود بن حمزة بن نصر الكرماني: **البرهان في توجيه متشابه القرآن**، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، طبع مكتبة دار التراث، د.ت.

الفهرس

مشكلة البحث
أهمية البحث ومسوغاته
توطئة:
التمهيد:
معنى الإعجاز البيانيّ:
1- التكرار في القرآن الكريم
نماذج عن التكرار في القرآن الكريم
2- الحذف والذكر في القرآن الكريم:
نماذج عن الحذف والذكر في القرآن الكريم
3- التقديم والتأخير:
نماذج عن التقديم والتأخير في القرآن الكريم
4- المصادر والمراجع

PSİKOLOJİ

Ergenlerin Yaşam Stillerine Göre Öznel İyi Oluşlarının İncelenmesi

Ahmet Ragıp ÖZPOLAT*
Feyza BÜTÜN**

Özet

Genel olarak insanın hayata bakış açısı olarak tanımlanabilen yaşam stilleri çevre, kalıtım, erken çocukluk yaşantıları gibi birçok faktörden etkilenmektedir (Adler, 2008). Ergenlik çağındaki bireylerin her birinin farklı bir yaşam stili geliştirdiği öngörülebilir. Aynı zamanda ergenlerde öznel iyi oluşu etkileyen birçok faktör olduğu daha önce yapılmış olan araştırmaların bulgularındandır. Bu çalışmanın amacı, ergenlerin yaşam stilleriyle duygu düzenleme stratejileri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada, araştırma grubunu, 300 ergen oluşturmaktadır. Araştırmada, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kullanılan araştırma yöntemidir. Bu çalışmada da iki değişken arasındaki farklılıklar araştırıldığından ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Çalışma grubundaki bireyler, lise kademesinde öğrenim gören 300 öğrencidir. Araştırma verilerinin toplanmasında çocuk yaşam stilleri ölçeği, ergen öznel iyi oluş ölçeği ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde fark testleri kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre ergenlerin yaşam stilleri alt boyutlarıyla öznel iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Anahtar Sözcükler: Yaşam Stilleri, İyi Oluş, Öznel İyi Oluş.

The Study of Subjective Well-Being of Adolescents According to Their Life Styles

Abstract

In general, life styles, which can be defined as people's view of life, are affected by many factors such as environment, heredity and early childhood experiences. It can be predicted that each of the adolescents develops a different lifestyle. It is also one of the findings of previous studies that there are many factors affecting subjective well-being in adolescents. The aim of this study was to investigate the relationship between adolescents' life styles and subjective well-being. The study group consisted of 300 adolescents. In the research, relational screening model was used. The relational screening model is a research method used to investigate the relationship between two or more variables. In this study, since the differences between the two variables were investigated, relational screening model was used. Individuals in the study group consisted of 300 high school students. Child life style scale, adolescent subjective well-being scale and personal information form were used to collect the research data. Difference tests were used for data analysis. According to research findings, there was significant differences between adolescents' life style sub-dimensions and subjective well-being levels.

Key Words: Life styles, well-being, subjective well-being.

* Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, arozpolat@erzincan.edu.tr
** Erzincan Ertuğrul Gazi Anadolu Lisesi Rehber Öğretmeni, btnfeyza@gmail.com

Giriş

Yaşam stilleri, çocuğun yaratma gücünden, yani dünyayı nasıl gördüğü ve neyi başarı olarak değerlendirdiği noktasından doğar. Yeni doğan ilk olarak geldiği dünyayla ilgili kavramlarını oluştururken deneyimlerinden yararlanır ve çevresini öğrenir (Adler,1993).

Öznel iyi oluş, bilişsel ve duygusal bileşenlerden oluşan doyumun öznel hâli ve olumlu ruh sağlığı olarak tanımlanır (Deiner, 2001, akt., Eryılmaz, 2009).

Bilişsel ve duyuşsal bileşenlerden ortaya çıkan değerlendirmeler, hem olaylar karşısında gösterdiğimiz duygusal tepkileri hem de yaşam doyumumuzu kapsamaktadır. Dolayısıyla yüksek düzeyde yaşam doyumu, hayattan zevk alabilme, olumlu duygulanım kavramları öznel iyi oluşun kapsadığı kavramlardandır. Bireyin öznel iyi oluşu yükseldikçe ortaya çıkan olumlu yaşantılar, bireye hayatını değerli ve anlamlı kıldığı için pozitif psikoloji içerisinde yer alan temel kavramlardan biri olmuştur (Diener ve diğerleri, 2002, s. 63).

Psikolojide mutluluk, öznel iyi oluş kavramıyla ele alınmaktadır. Öznel iyi oluş, bireylerin belli açılardan yaşamlarını değerlendirmelerini içerir (Atak ve Eryılmaz, 2011).

1. Amaç

Bu araştırmada ergenlerin yaşam stillerinin ileriki yıllarda öznel iyi oluşlarına önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir. Bu çalışmada amaç, temel kuramsal yapısı kısaca yukarda ifadelendirilen ergenlerin yaşam stilleriyle öznel iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu ana amaç doğrultusunda aşağıdaki problem cümlesine cevap aranmıştır.

- Ergenlerin Yaşam Stillerine Göre Öznel İyi Oluşları Farklılaşmakta Mıdır?

2. Araştırma Yöntemi

Araştırmada psikolojik dayanıklılık ile zorba veya mağdur olma durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik "karşılaştırmalı ilişkisel tarama" yöntemi kullanılmıştır. İlişkisel tarama yöntemi birden fazla değişkenler arasındaki ilişkileri ve düzeyi belirlerken var olan durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlar. Bu tür araştırmalarda değişkenler arasındaki ilişkinin var olup olmadığına ve düzeyi hakkında bilgi edinilmeye çalışılmaktadır (Karasar, 2015). İlişkisel tarama yönetimine göre değişkenler kontrol edilmez ve istatistiksel karşılaştırmalar yapılır (Tekbıyık, 2014).

3. Çalışma Grubu

Yapılan çalışmada çalışma grubunu 2019-2020 eğitim öğretim yılında Erzincan ilinde eğitim gören 9, 10 ve 11. Sınıf düzeylerinden 300 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Bu 300 öğrenci, her sınıf düzeyinden en az 1 sınıf olmak koşuluyla seçilmiştir. Araştırmada örnekleme yöntemi olarak amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Christensen, Johnson, Turner, 2015).

Çalışma grubuna ilişkin demografik bilgiler Tablo 1, Tablo 2 Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 1. *Çalışma Grubunun Cinsiyet Dağılımları*

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	109	36,3
	Kız	190	63,3
	Toplam	300	100

Tablo 1 incelendiğinde örneklem grubunun %63,3'ünün kız öğrencilerden ve %36,3'ünün erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 2. *Çalışma Grubunun Anne Eğitim Düzeyi Dağılımları*

		Frekans	Yüzde
Anne Eğitim Düzeyi	Okuryazar değil	3	1,0
	İlkokul mezunu	81	27,0
	Ortaokul mezunu	90	30,0
	Lise mezunu	90	30,0
	Üniversite mezunu	34	11,3
	Yüksek lisans/Doktora	2	,7
	Toplam	300	100,0

Tablo 2 incelendiğinde örneklem grubunun annelerinin %1'inin okuryazar olmadığı, %27'sinin ilkokul mezunu, %30'unun ortaokul mezunu, %30'unun lise mezunu, %11,3'ünün üniversite mezunu olduğu ve %0,7'sinin ise yüksek lisans/doktora düzeyinde eğitim aldığı görülmektedir.

Tablo 3. *Çalışma Grubunun Baba Eğitim Düzeyi Dağılımları*

		Frekans	Yüzde
Baba Eğitim Düzeyi	Okuryazar değil	0	0
	İlkokul mezunu	23	7,7
	Ortaokul mezunu	59	19,7
	Lise mezunu	134	44,7
	Üniversite mezunu	71	23,7
	Yüksek lisans/Doktora	13	4,3
	Toplam	300	100

Tablo 3 incelendiğinde örneklem grubunun babalarının tamamının okuryazar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte %7,7'sinin ilkokul mezunu, %19,7'sinin ortaokul mezunu, %44,7'sinin lise mezunu, %23,7'sinin üniversite mezunu olduğu ve %4,3'ünün ise yüksek lisans/doktora düzeyinde eğitim aldığı görülmektedir.

Tablo 4. *Çalışma Grubunun Aylık Gelir Düzeyi Dağılımları*

		Frekans	Yüzde
Aylık Gelir Düzeyi	1000-1500	15	5,0
	1600-2000	36	12,0
	2100-2500	56	18,7
	2600-3000	46	15,3
	3100 ve üzeri	147	49,0
	Toplam	300	100,0

Tablo 4 incelendiğinde örneklem grubunun aylık gelirlerinin %5'inin 100-1500, %12'sinin 1600-2000, %18,7'sinin 2100-2500, %15,3'ünün 2600-3000 arasında ve %49'unun aylık gelirinin ise 3100 ve üzerinde olduğu görülmektedir.

4. Veri Toplama Teknikleri/Araçları

- **Çocuk Yaşam Stilleri Ölçeği**

Çalışmada kullanılan ölçeklerden çocuk yaşam stilleri ölçeği Stiles (1992) tarafından geliştirilmiş, Türkçe uyarlaması Özpolat ve diğerleri (2012) tarafından yapılmıştır. Altı alt skaladan oluşan ölçekten alınan puanların toplamı çocuğun benimsediği yaşam stilini göstermektedir. Çocuk Yaşam Stilleri Envanterinin toplam iç tutarlılık güvenirlilik katsayısı envanterin bütünü için .94'tür. DFA sonucunda χ 2 (938.94) sd (290) (χ 2/sd= 3.23) olduğu, RMSEA (.07) RMR (.08) SRMR (.07) GFI (.95) AGFI (.93) CFI (96) olduğu bulgulanmıştır (Özpolat ve diğerleri, 2012)

- **Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeği**

15 maddeden oluşan, 4 alt boyutu olan ölçeğin yapı geçerliği 250 ergenden elde edilen verilere uygulanan açımlayıcı faktör analizinin ilk aşaması olarak ölçeğin tek boyutlu olup olmadığı temel bileşenler analizi ile test edilmiştir. Faktör analizi uygulamalarına varimax dik döndürme yöntemiyle devam edilmiştir. 15 maddeden oluşan 4 boyutlu bir ölçek elde edilmiştir. Faktör analizi sonucunda 4 faktörün toplam varyansının %61.641'ini açıkladığı görülmüştür (Eryılmaz, 2009).

Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları ölçeğin bütünü için .86, aile ile ilişkilerde doyum alt ölçeği için .83, önemli diğerleri ile ilişkide doyum alt ölçeği için .73, yaşam doyumu alt ölçeği için .81, olumlu duygular alt ölçeği için .66, Spearman Brown güvenirlik katsayıları ölçeğin bütünü için .83, aile ile ilişkilerde doyum alt ölçeği için .83, önemli diğerleri ile ilişkide doyum alt ölçeği için .61, yaşam doyumu alt ölçeği için .79, olumlu duygular alt ölçeği için .54 olarak hesaplanmıştır.

İki hafta arayla yapılan uygulamada ölçeğin test-tekrar test güvenirlik katsayısı .83 olarak bulunmuştur.

- **Kişisel bilgi formu**

Araştırmacı tarafından katılımcıların özellikleri hakkında bilgi almak için hazırlanmıştır. Kişisel Bilgi Formu'nda cinsiyet, anne-baba eğitim durumları, aylık gelir miktarları hakkında bilgiler istenmiştir.

5. Veri Analizi

Araştırma sürecinde ölçeklerin uygulanması için ilgili okul müdürlüğünden gerekli izinler

alınarak araştırmacı tarafından veri toplama süreci başlatılmıştır. Ölçekler, her sınıf düzeyinden en az bir sınıf olacak şekilde belirlenerek araştırmacının kendisi tarafından uygulanmıştır. Ölçekler uygulanmadan önce, ölçeklerde verilen cevapların hangi amaçla kullanılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu ve ölçeklere verilen cevapların gizli kalacağı hakkında açıklama yapılmıştır. Ölçeğin nasıl doldurulacağına dair açıklama yapılarak ihtiyaç olan noktalarda öğrencilerden gelen sorulara yönelik açıklayıcı cevaplar ve bilgiler verilmiştir.

6. Bulgular

Tablo 1.*Araştırma Sürecinde Kullanılan Ölçeklerin Alt Boyutlarının Dağılımı*

		N
Yaşam Stilleri	Sosyal	184
	Memenun	85
	Edilgen	16
	Yetersiz	9
	İsyankar	6
	Toplam	300

Araştırma sonucuna göre yaşam stilleri boyutlarında öğrenci sayıları açısından normal dağılım görülmemiştir. Dağılım normal olmadığı için parametrik analizler yapılamamıştır. Araştırma kapsamında veri setinin non-parametrik nitelik taşıdığı belirlendiği için veri analizinde öznel iyi oluşun yaşam stillerinin boyutlarına göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için Kruskal Wallis-H Testi uygulanmıştır. Hangi yaşam stillerinin öznel iyi oluşa etkisinin daha anlamlı bir biçimde farklı olduğunu belirlemek için ise yaşam stilleri boyutları arasında Mann Whitney U testi yapılmıştır.

Tablo 6. *Ergenlerin Yaşam Stilleri Açısından Öznel İyi Oluşlarına İlişkin Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları*

		N	Sıra ort.	X^2	p
Toplam İyi Oluş Puanı	S	184	167,36	22,200	**.001***
	M	85	131,12		
	E	16	120,16		
	Y	9	71,33		
	İ	6	107,50		
	Toplam	300			

*p< .001

Lise öğrencilerinin öznel iyi oluşlarının yaşam stillerine göre önemli farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda istatistiksel olarak önemli bir fark olduğu tespit edilmiştir (p< .05). Buna göre öznel iyi oluş düzeylerinin yaşam stili boyutlarına göre farklı olabileceği söylenebilir.

Yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edildiğinden dolayı hangi yaşam stili boyutunun birbirinden daha anlamlı bir biçimde farklı olduğunu belirlemek için yaşam stili boyutları arasında Mann Whitney U testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo7. *Öğrencilerin Yaşam Stilleri Açısından Öznel İyi Oluşlarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları*

Yaşam stili	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	*p*
S	184	145.24	26723,5	**.001***
M	85	112.84	9591,5	
S	184	103.00	18952,5	**.038***
E	16	71.72	1147,5	
S	184	99,89	18379,5	**.001***
Y	9	37,94	341,5	
S	184	96,74	17799,5	.085
İ	6	57,58	345,5	
M	85	51,58	4384	.648
E	16	47,94	767	
M	85	49,28	4188,5	.052
Y	9	30,72	276,5	
M	85	46,43	3946,5	.559
İ	6	39,92	239,5	
E	16	14,28	228,5	.251
Y	9	10,72	96,5	
E	16	11,72	187,5	.802
İ	6	10,97	65,5	
Y	9	6,94	62,5	.272
İ	6	9,58	57,5	

*p>.05

Öğrencilerin Yaşam Stilleri Açısından Öznel İyi Oluşlarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları incelendiğinde;

- Sosyal boyutu ile memnuniyetçi, edilgen ve yetersiz boyutları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. (p<.05) Bu sonuca göre sosyal yaşam stilini benimseyen öğrencilerin öznel iyi oluşlarının, memnuniyetçi, edilgen ve yetersiz yaşam stili benimseyen öğrencilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

- Sosyal boyutu ile isyankar boyutu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. (p>.05)
- Memnuniyetçi boyut ile edilgen, yetersiz ve isyankar boyutları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. (p>.05)
- Edilgen boyutu ile isyankar ve yetersiz boyutları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. (p>.05)
- Yetersiz boyutu ile isyankar boyutu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. (p>.05)

Tartışma ve Sonuç

Yaşam stillerinden sosyal yaşam stilini benimseyen ergenlerin öznel iyi oluşlarının da yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonucu Adler'in sosyal ilgi kavramıyla özdeşleştirmek mümkündür. Sosyallik doğuştan getirilen bir potansiyeldir ve bireyler çeşitli yaşantıları sonucunda sosyal olmayı öğrenirler. Sosyal bireyler egosantrizimden uzaktırlar. Toplum içerisinde, toplumun getirdiği koşullar ve sorumluluklar altında uyum içinde yaşamayı sürdürebilen bireylerdir ve kendilerinden çok toplumun çıkarları, mutluluğu ve faydası için uğraşmayı amaç edinmişlerdir (Adler, 1927; Akt. Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2008). Bu yaşam stilinde sahip bireyler kendilerini toplumun, dünyanın, evrenin parçası şeklinde görürler ve bu bireylerin iletişim becerileri, empati yetenekleri, kendilerini geliştirme istekleri güçlüdür. Bu yüzden karşılaştıkları sorunları etkili ve doğru bir biçimde çözme becerilerine de sahiptirler (Manaster, Cemalciler ve Knill, 2003; Akt. Ergüner-Tekinalp ve Işık, 2019). Tüm bu sayılan etkenlerin, ergenlerin öznel iyi oluşlarına önemli ölçüde katkı sağladığı görülmektedir.

Öneriler

Çalışmanın örnekleminin yaşam stili boyutlarına dağılımına bakıldığında, isyankar yaşam stilini benimseyen öğrenci sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Disiplin suç oranlarının fazla görüldüğü okullarda çalışmalar yapılması durumunda bu yaşam stili boyutuna sahip bireylerle ilgili daha detaylı sonuç alınabilir.

Kontrolcü yaşam stilini benimseyen öğrenci bulunamamıştır. Bu yaşam stiline sahip bireyler hakkında ayrıntılı bilgiler alabilmek için çalışmanın daha geniş bir kitlede yapılması önerilebilir.

Sosyal yaşam stilini benimseyen bireylerin yüksek öznel iyi oluşu göz önüne alındığında; okullarda, aile içerisinde, iş yaşamında bireyleri sosyalleştirmeye yönelik yapılan çalışmaların artırılması, bireylerin sosyal ortamlara katılımlarının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması önerilebilir.

Okullarda, ders programı haricinde öğrencide farklı ilgi alanları ve duygular oluşturmak, çeşitli beceriler kazandırmak ve öğrencileri her yönden geliştirmek amacıyla bilimsel, sosyal, sportif, sanatsal etkinlikler yapılmaktadır. Bu etkinlikleri yapmak amacıyla her kademede okullarda sosyal kulüpler yer almaktadır. Ancak ülkemizde sosyal kulüpler yeterince önemsenmemekte ya da bu kulüpler görevlerini tam anlamıyla yerine getirmemektedir. Hatta bazı okullarda 'göstermelik' kulüpler oluşturulmaktadır. Araştırmamızın sonucunda ulaştığımız gibi öğrencilerin sosyal etkinliklere katılmaları, sosyalleşmeleri onların mutluluklarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu sebeple, sosyal kulüpler daha çok önemsenmeli, kulüpler oluşturulurken dışadönük, toplumsal faaliyetleri olan ve insanlarla iletişim kurmaya yönelik kulüpler oluşturulmalıdır. Çocuk Hakları Kulübü, Demokrasi Ve İnsan Hakları Kulübü, Engellilerle Dayanışma Kulübü, Gezi-

Tanıtma Ve Turizm Kulübü, Münazara Kulübü, Sosyal Dayanışma Ve Yardımlaşma Kulübü, Tiyatro Kulübü gibi kulüpler bunlara örnek olarak verilebilir. Böylece okullarda sosyalleşen ve mutluluk düzeyi yüksek öğrenci sayısında da artış görülmesi beklenir.

Sosyal kulüplerin dışında okul müdürlükleri, il milli eğitim ya da bakanlıklar tarafından toplumsal içerikli faaliyetler düzenlenip, çok sayıda öğrencinin katılımı sağlanmalı ve bu konuda öğrencilere kolaylıklar sunulmalıdır. Bu sosyal faaliyetlerin de öğrencilerin öznel iyi oluşlarında önemli ölçüde artışa yol açması beklenir.

Ayrıca bu konuda sınıf rehber öğretmenlerine ve branş öğretmenlerine de görev düşmektedir. Antisosyal davranışlar sergileyen, topluluk önünde konuşmaktan çekinen, akranlarıyla ve öğretmenleriyle iletişim konusunda sıkıntı yaşayan öğrencileri tespit edip, gerekli desteği alması için rehberlik servisine yönlendirme yapmaları önerilir. Bu sayede destek alan öğrencilerin de zamanla sosyalleşmesi ve öznel iyi oluş seviyelerinde artış olması beklenir.

Anne babalar çocuklarını en iyi tanıyan bireylerdir. Çocukların öznel iyi oluşları konusunda ailenin iyi bir gözlemci ve destekçi olması gerekmektedir. Okula devam etmekte olan öğrenciler, okul dışı birtakım sosyal faaliyetlere ihtiyaç duymaktadırlar. Akademik desteğin yanı sıra öğrencileri ilgi duydukları sosyal faaliyetlere yönlendirmeleri, toplumsal sorumluluk bilinci aşılamaları, aile içi ve dışında çocuklara etkili iletişim kurma konusunda örnek bir model olmaları, çocukların iyi oluşlarında ve dolayısıyla mutluluklarında gözle görülür bir artışa neden olması beklenir.

Kaynakça

Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. (2002). Subjective Well-Being: The Science Of Happiness And Life Satisfaction. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), The Handbook Of Positive Psychology. Chapter: 5, (Pp. 63-73). New York: Oxford University Press.

Ergüner-Tekinalp, B., & Işık, Ş. (2019). Eğitimde Pozitif Psikoloji Uygulamaları. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Eryılmaz, A. (2009). Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeğinin Geliştirilmesi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7(4), s. 975-989.

Eryılmaz, A. & Atak, H. (2011). Ergen Öznel İyi Oluşunun Öz Saygı Ve İyimserlik Eğilimi İle İlişkisinin İncelenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 10(37), s. 171-181.

Karasar, N. (2015). Bilimsel Araştırma Yöntemi(28. Baskı).ISBN: 6055426583Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Özpolat, A.R., İşgör İ. Y., Akbaba,S. Yiğit, A.(2013). Psychometric Features Of Children Life Styles Inventory, World Journal Of Education,

DOI: Https://Doi.Org/10.5430/Wje.V3n2p50

Yazgan-İnanç, B., & Yerlikaya, E. E. (2008). Kişilik Kuramları. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Özçekimler Narsizmin Kanıtı mı? Gümüşhane Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Birgül TAŞDELEN*

Özet

Günümüzde yeni medya teknolojileri insan davranışlarını derinden etkilemektedir. Beğenilme idealini dayatan tüketim kültürünün vitrini, çevrimiçi ve çevrimdışı yaşamlar arasındaki belirginliği ortadan kaldıran sosyal medyadır. Sosyal medyada kendisi ile ilgili olumlu imajlar oluşturma çabası içinde olan insanının yaygın olarak başvurduğu yöntemlerden biri de, fotografik kişisel sunum biçimi olan özçekimdir. Özçekim, kullanıcıların kendilerini sunmaları, başkalarıyla bağlantı kurmaları, bir topluma ait olma duygusu geliştirmeleri ve kendi vücutlarını değerlendirmeleri için önemli bir yol haline gelmiştir. Bu çalışma, özçekim fotoğraf paylaşımının narsizm ile ilişkili olup olmadığını araştırmaktadır. Kendisine ait Instagram hesabı olan ve Gümüşhane Üniversitesi'nde okuyan 311 kişiye yapılan anket çalışması sonucunda, özçekim fotoğraf paylaşımının egoyu beslemeye yönelik bir ihtiyacı ve olumsuz bir öz değerlendirmeyi desteklediği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Narsizm, Kişilik, Özçekim.

Are Selfies Proof of Narcissism? A Research on Gumushane University Students

Abstract

Today, new media technologies have a profound impact on human behavior. The showcase of consumer culture that imposes the ideal of appreciation is social media that eliminates the prominence between online and offline lives. One of the methods commonly used by people who are trying to create positive images about themselves in social media is selfie, which is a photographic form of personal presentation. Selfie has become an important way for users to present themselves, connect with others, develop a sense of belonging to a community, and evaluate their own bodies. This study investigates whether selfie photo sharing is associated with narcissism. As a result of a survey of 311 people who have their own Instagram account and study at Gümüşhane University, it was found that selfie photo sharing supports a need to feed the ego and a negative self-assessment.

Keywords: Social media, Narcissism, Personality, Self-attraction.

* Dr.Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, birgultasdelen@gmail.com

Giriş

Son yıllarda, sosyal medya kullanımı dünya çapında modern fenomen haline gelmiştir (Boyd ve Elison, 2007: 217). Pew Araştırma Merkezi (2019), Amerika Birleşik Devletleri'ndeki insanların % 69' unun sosyal medya kullandığını ve sosyal medyadaki en aktif grubun 18 ile 29 yaşları arasında olduğunu bildirmiştir. 18-29 yaş grubundakilerin yaklaşık üçte ikisi (% 67'si) Instagram ve Snapchat kullanıcısıdır. 21. yüzyılda kendini ifade etmek, sosyal medya araçları üzerinden bir düğmeye tıklayarak, tüm dünyayla paylaşma anlamına gelmektedir (Sowndarya, Gayathri and Vishnupriya, 2019: 1229). Kendini tanıma kapasitesini ve sunum kolaylığını arttırmakla kalmayan sosyal medya, gündelik hayattaki yükselişini, bireylere "dolaşım özgürlüğü, gözetleme ve tasvir etme" imkanı sağlayarak taçlandırmıştır (Walther, Slovacek and Tidwell, 2001: 110). Kim ve Chock'a (2017) göre bu imkan ile bireyler, kendi sunumlarını oluşturmak için daha fazla zaman harcamakta, daha seçici olmakta ve çevrimiçi olarak kendi portrelerinin çevrim dışı olduklarından daha fazla çekici görünme gayesine girmektedirler. Bu özellik, görsel içeriğin düzenlenmesini ve paylaşılmasını sağlayan Intagram kullanıcılarının üçte birinden fazlasını temsil eden 18 ile 29 yaş arasındaki gençlere daha çok hitap etmektedir (Duggan and Smith, 2013). Instagram üzerinden yapılan paylaşımlarda önemli olan, takipçi algısıdır. Yalınızca görüntü düzenleme ve paylaşma diğer bir ifadeyle "kendini tanıtma" etrafında dönen bu platform, kullanıcıların ideal benlikleriyle ilgili çevrimiçi görsel sunumları sanal bir izleyici önünde yapmalarını sağlamaktadır. Kendini sunma, benliğin yönlerini bastırmaya veya kendini daha çekici görünmek için değiştirmeye odaklanma eğilimi anlamına geldiği için (Kelly and McKillop, 1996), bu çalışma özçekim fotoğraf paylaşımının narsizm ile ilişkili olup olmadığını araştırmaktadır.

1. Narsizim ve Özçekim

Narsisizm eleştiriye aşırı duyarlılık, artan hayranlık, başkaları için empati eksikliği, kibirli davranışlar veya tutumlar gösterme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Pincus ve Roche, 2011: 31). "Narsisizm" terimi Yunan mitolojisine dayanmaktadır ve Cai, Kwan ve Sedikides'e (2012: 529) göre, terim popüler kültürde ortak bir kelime haline gelmiştir. 1970'lerin başında Kanfer (1979) ve Nelson (1977) gibi araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda, narsizmin psikolojik ve problemli bir süreç olmanın ötesinde bilgi teknolojilerinin kullanımıyla patolojik sürece evrilen bir olgu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaşamlarımız televizyon, internet ve mobil teknolojiler aracılığıyla görsel bir şölene dönüşmekte ve yüzyüze görüşmelerin gerektirdiği empati becerisini uygulama ihtiyacını da ortadan kaldırmaktadır (Turkle, 2015: 3). Psikoloji literatüründe narsizim, kişinin daha geniş bir sosyal ağa "kendi kendini tanıtması" gibi aşırı genişleyen ya da "sağladığından daha fazla sosyal destek arama" gibi "sosyal açıdan yıkıcı" davranışlarla ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Carpenter, 2012: 483). Twenge, Konrath, Foster, Campbell ve Bushman'ın (2008) yaptıkları çalışmada, 2000'li yılların başlarından 2010'un sonlarına kadar doğup büyüyen ve milennium nesli olarak adlandırılan nesilde, narsisizm artışının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Geleneksel medyanın aksine, sosyal medyadaki görüntüler kullanıcı tarafından üretilmektedir. Bu görüntülerin birçoğu, sosyal medya kullanıcıları tarafından başkalarına kim olduklarını göstermenin bir yolu olan kendi imajları, diğer bir ifadeyle özçekimleridir (Chua ve Chang, 2016: 191). Özçekim çekmek ve göndermek, özellikle genç yetişkinler için yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline geldi. Sosyal medyada en yaygın kullanımlardan biri anıları dondurmak ve paylaşmak için fotoğrafların yayınlanması. Gençler arasında teknoloji kullanımı üzerine yapılan araştırmada, katılımcıların çektiği her

üç fotoğraftan birinin bir özçekim olduğu ve çalışmadaki gençlerin yarısından fazlasının kendi öz ekimlerini çevrimiçi olarak paylaştığı tespit edildi (Taylor, 2014). 2012'nin sonunda "selfi", *TIMES* tarafından o yılın "ilk 10 kelimesinden" biri olarak, 2013 yılında ise "selfi" kelimesi Oxford English Dictionary tarafından "yılın kelimesi" olarak ilan edildi (Wu, Song and Ma, 2019: 240). Özçekim kelimesi, "özellikle sosyal ağlarda yayınlamak için, çekim cihazının (az ya da çok) kol uzunluğunda tutulmasıyla, kendi başına çekilmiş bir görüntü" performansı olarak tanımlanmaktadır (Merriam-Webster, 2018; Zappavigna, 2010: 273). Amerikan psikiyatri derneği özçekimi, sosyal medyada kendi fotoğraflarını göstermeyi, obsesif-zorunlu bir istek olarak tanımlamaktadır (Sowndarya, Gayathri and Vishnupriya, 2019: 1229). En çok "beğen" düğmesi ile somutlaştırılan medyanın interaktif doğasında (Griffiths, Kuss and Demetrovics, 2014) olumlu geri bildirim alma, çevrimiçi kullanıcılarının ani bir ürpermeyle gelen hazzı yaşamalarını sağlamaktadır. Neredeyse tüm insanların, sıkça narsisizmle ifade edilen ve stratejik olarak pozitif, idealize edilmiş versiyonlarını çevrimiçi olarak sunmaya teşvik edildiği bilinmektedir (Twenge ve Campbell, 2009: 107). Özçekimler çekmek, yani kişinin akıllı telefon aracılığıyla resimlerini çekmek, özellikle narsisistler için göze çarpan bir sosyal medya etkinliğidir (Ksinan, Mališ and Vazsonyi, 2019). Instagram kullanımı, bireylerin hırslarını, başarılarını potansiyel olarak takipçilerine başta fotoğraf tarama, gönderme ve düzenleme yoluyla göstermelerine ve idealize edilmiş görüntülerine anında geri bildirim olan "beğenmeler" ve olumlu yorumlar yoluyla yüksek oranda onanma ve tanınma durumuna olanak sağladığı için anlamlı görünmektedir. İmaj tabanlı sosyal medya uygulamalarından biri olan Instagram, kendini tanıtmanın dışında, aynı zamanda öz-sunum davranışını da güçlendirmektedir. Böyle bir paradigma, Instagram kullanıcılarının kasten sahte bir sunum yapmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle, eğer bir kişi "sevilmediğini" veya "zayıf sosyal becerileri olduğunu" düşünüyorsa, sosyal ağlarda çok sayıda arkadaş veya takipçiye sahip olmanın böyle bir öz değerlendirmeyi değiştireceğine inanmakta ve sosyal medyada daha fazla vakit geçirmektedir. Buna paralel olarak, yapılan araştırmalar, benlik saygısı düşük kişilerin sosyal medyayı, benlik saygısı yüksek olanlara göre kendilerini ifade etmenin daha güvenli bir yer olarak gördüğünü göstermiştir (Forest and Wood, 2012).

Yapılan araştırmalarda özçekim sıklığı ile narsisizm arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Fox ve Rooney, 2015; McCain vd., 2016) . McCain, Campbell ve Sumerson (2018) tarafından yapılan araştırmada, bazı narsisizm yönlerinin selfie davranışını öngörmede diğerlerinden daha etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Wehrli (2008) araştırmasında, duygusal istikrarı düşük olanların kendilerini mümkün olduğunca çekici hale getirmek için çevrimiçi olarak daha fazla zaman geçirme eğiliminde olduklarını belirterek, nevrotiklik ve sosyal medya kullanımı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, savunmasız narsistlerin sosyal ağ bağımlılığına daha yatkın olduklarına dair araştırma sonuçları bulunmaktadır (Casale vd., 2016) ve Ksinan and Vazsonyi'nin (2016) araştırmalarına göre, narsistlerin gerçek dünyadakilere göre çevrimiçi sosyal etkileşimi tercih etme olasılığı daha yüksektir.

2.Yöntem

2.1.Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak üç bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Anket formunun ilk bölümünde katılımcıların cinsiyet, yaş, aylık gelir ve öğrenim durumu bilgilerinden oluşan demografik bilgi formu yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde katılımcıların Instagram hesabına sahip olma durumu, profil resmi olarak ne kullandığı, günlük özçekim sayısı, özçekim nedeni, özçekim zamanı, bir özçekim için

harcadığı zaman, Instagramda özçekim fotoğraflarını paylaşma sıklığı, paylaşma nedeni, Instagram'da özçekim fotoğraflarını sık paylaşanlar hakkındaki görüşlerinden oluşan özçekim bilgi formu yer almaktadır. Veri toplama aracının üçüncü bölümünde bireylerin narsist kişilik belirti düzeyini ölçmek amacıyla Raskin ve Hall (1979) tarafından geliştirilen ve Atay (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak güvenirlik ve geçerlik çalışmaları yapılan "Narsistik Kişilik Envanteri" yer almaktadır. Ölçek kişilik özelliği çiftlerinden uygun olanın işaretlenmesi istenen 16 maddeden oluşmaktadır. Verilen ifade çiftlerinden narsist olanı (örneğin: "insanları kolayca manipüle ederim") seçenek 1; diğer seçenek 0 olarak puanlanmakta ve elde edilen toplam puanın (0 ile 16 arasında) yüksekliği narsist kişiliğin yüksekliğini ifade etmektedir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,70 olarak tespit edilmiştir.

2.2.Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS (Statistical Package Program for Social Science) 21.0 programı yazılımı kullanılmıştır. Katılımcıların demografik bilgileri ve özçekim bilgi formundaki bilgileri frekans ve yüzde tablolarıyla; ölçek ve alt boyut puanları ortalama, standart sapma ve çarpıklık katsayılarıyla gösterilmiştir. Sürekli bir değişkenden elde edilen puanların normal dağılım özelliğinde kullanılan çarpıklık katsayısının (skewness) ±1 sınırları içinde kalması puanların normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2011). Yapılan normallik sınamasında puanların normal dağılım gösterdiği tespit edildiğinden cinsiyet ve yaş gruplarına göre karşılaştırılmasında bağımsız iki örneklem t testinden; aylık gelir, öğrenim durumu, Instagramda kullanılan profil resmi, günlük özçekim sıklığı, özçekim nedeni, özçekim zamanı, bir özçekim için harcanan zaman, Instagramda özçekim paylaşma sıklığı, Instagramda özçekim paylaşma nedeni, Instagramda özçekim paylaşanlar hakkındaki görüşleri değişkenlerine göre karşılaştırılmasında ANOVA (tek yönlü varyans) testinden yararlanılmıştır. ANOVA testinde anlamlı farklılık görüldüğünde farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla LSD post hoc testinden yararlanılmıştır. Analizlerde güven aralığı %95 (anlamlılık düzeyi 0,05 $p<0,05$) olarak belirlenmiştir.

2. 3. Bulgular

2. 3. 1. Betimsel Bulgular

Tablo 1'de katılımcıların demografik özelliklerine göre frekans ve yüzde dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Demografik Özellik	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	192	61,7
	Erkek	119	38,3
Yaş	18-24 yaş	292	93,9
	25-40 yaş	19	6,1
Aylık ortalama gelir	0-1000TL	226	72,7
	1001-2000TL	48	15,4
	2001-3000TL	22	7,1
	3001TL ve üstü	15	4,8
Öğrenim düzeyi	Ön Lians	12	3,9

	Lisans	255	82,0
	Lisansüstü	44	14,1

Araştırmaya katılan 311 katılımcının %61,7'si kadın, %38,3'ü erkektir. Katılımcıların %93,9'u 18-24 yaş, %6,1'i 25-40 yaş grubundadır. Katılımcıların %72,7'sinin aylık geliri 1000TL ve altında, %15,4'ünün 1001-2000TL, %7,1'inin 2001-3000TL, %4,8'inin 3001TL ve üstüdür. Katılımcıların %3,9'u ön lisans, %82'si lisans ve %14,1'i lisansüstü düzeyinde öğrenim görmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Özçekim Özelliklerine Göre Dağılımı

	Cevaplar	n	%
Instagram hesabınız var mı?	Evet	311	100,0
Profil resmi	Resim kullanmıyor	31	10,0
	Kendisine ait olmayan bir resim	24	7,7
	Kendi resmi	256	82,3
Günde kaç defa özçekim yapıyorsunuz?	1-2 özçekim	247	79,4
	3-5 özçekim	37	11,9
	5'ten fazla özçekim	27	8,7
Özçekim nedeni	Eğlence amaçlı	100	32,2
	Kendisini beğendiği için	55	17,7
	Hatıra amaçlı	156	50,2
Özçekim zamanı	Her gün	48	15,4
	Şık göründüğünde	121	38,9
	Yeni yerlere gittiğinde	131	42,1
	Başarılı olduğunda	11	3,5
Bir özçekim için harcanan zaman (yaklaşık)	5 dakika	250	80,4
	10 dakika	35	11,3
	10 dakikadan fazla	26	8,4
Instagramda özçekim paylaşma sıklığı	Hiçbir zaman	31	10,0
	Nadiren	228	73,3
	Sık sık	52	16,7
Instagramda özçekim paylaşma nedeni	Görünür olmak	156	50,2
	Dikkat çekmek	29	9,3
	Beğeni almak	41	13,2
	Herkes paylaştığı için	85	27,3
Instagramda kendi özçekimini paylaşanları nasıl	Egolu	103	33,1
	Özgüveni eksik	36	11,6
	Dışa dönük	74	23,8

buluyor?	Duygusal/sevimli	53	17,0
	Yalnız	45	14,5

Tablo 2'de katılımcıların özçekim görüş, tutum ve davranışlarına göre frekans ve yüzde dağılımı gösterilmiştir. Katılımcıların tamamı (%100) Instagram hesabı sahibidir. Katılımcıların %10'u profil resmi kullanmamakta, %7,7'si kendisine ait olmayan resim, %82,3'ü profil resmi olarak kendisine ait resim kullanmaktadır. Katılımcıların %79,4'ü günde 1-2 özçekim yapmakta, %11,9'u 3-5 özçekim, %8,7'si 5'ten fazla özçekim yapmaktadır. Katılımcıların %32,2'si eğlence amaçlı, %17,7'si kendisini beğendiği için, %50,2'si hatıra amaçlı özçekim yapmaktadır. Katılımcıların %15,4'ü her gün, %38,9'u şık göründüğünde, %42,1'i yeni yerlere gittiğinde, %3,5'i başarılı olduğunda özçekim yapmaktadır. Katılımcıların %80,4'ü bir özçekim için yaklaşık 5 dakika harcamakta, %11,3'ü 10 dakika, %8,4'ü 10 dakikadan fazla zaman harcamaktadır. Katılımcıların %10'u hiçbir zaman Instagramda özçekim paylaşmamakta, %73,3'ü nadiren, %16,7'si sık sık Instagramda özçekim paylaşmaktadır. Katılımcıların %50,2'si görünür olmak için, %9,3'ü dikkat çekmek için, %13,2'si beğeni almak için, %27,3'ü herkes paylaştığı için Instagramda özçekim paylaşmaktadır. Katılımcıların %33,1'i Instagramda kendi özçekimini paylaşanları egolu olarak görmekte, %11,6'sı özgüveni eksik, %23,8'i dışa dönük, %17'si duygusal/sevimli, %14,5'i Instagramda kendi özçekimini paylaşanları yalnız kişiler olarak görmektedir.

Tablo 3. Ölçek ve Alt Boyutlarına Ait Betimsel İstatistikler

Alt Boyutlar	n	$\overline{X}$	SS	Çarpıklık	2	3	4	5	6	7
1-Üstünlük	311	0,31	0,29	0,75	0,41**	0,19**	0,15**	0,14*	0,12*	0,55**
2-Teşhircilik	311	0,40	0,29	0,29		0,33**	0,32**	0,26**	0,14*	0,67**
3-Sömürücülük	311	0,36	0,33	0,48		1	0,26**	0,25**	0,23**	0,65**
4-Otorite	311	0,49	0,40	0,03			1	0,19**	0,16**	0,55**
5-Hak İddia Etme	311	0,41	0,43	0,34				1	0,31**	0,59**
6-Kendine Yeterlilik	311	0,45	0,33	0,15					1	0,57**
7-NARSİST KİŞİLİK	311	6,38	3,23	0,34						1

*: Ölçeğin puanı tüm maddelerdeki puanlar toplanarak; alt boyutlarda madde sayısı eşit olmadığından madde puanları toplanıp madde sayısına bölünerek alt boyut puanları elde edilmiştir.

Tablo 3'teki sonuçlara göre katılımcıların narsist kişilik puanı 6,38±3,23 olarak tespit edilmiş olup ölçekten alınabilecek en düşük (0) ve en yüksek (16) puanlara göre katılımcıların narsist kişilik belirtilerinin "düşük düzeyde" olduğu söylenebilir (16-0=16; 16/5=3,20; 0,00-3,20: çok düşük; 3,21-6,40: düşük; 6,41-9,60: orta; 9,61-12,80: yüksek; 12,81-16,00: çok yüksek).

Tablo 3'teki narsist kişiliğin alt boyutları incelendiğinde en yüksek narsist kişilik davranışlarının sırasıyla otorite (0,49±0,40), kendine yeterlilik (0,45±0,33), hak iddia etme (0,41±0,43) şeklinde sıralandığı ve otorite, kendine yeterlilik ve hak iddia etme belirtilerinin "orta düzeyde"; üstünlük, teşhircilik ve sömürücülük belirtilerinin "düşük düzeyde" olduğu tespit edilmiştir (En yüksek puan 1, en düşük puan 0: 1-0=1; 1/5=0,20; 0,0-0,20: çok düşük; 0,21-0,40: düşük; 0,41-0,60: orta; 0,61-0,80: yüksek; 0,81-1,00: çok yüksek).

Narsist kişilik belirtileri arasındaki ilişki incelendiğinde üstünlük belirti puanları ile teşhircilik ($r=0,41$; $p<0,05$), sömürücülük ($r=0,19$; $p<0,05$), otorite ($r=0,15$; $p<0,05$), hak iddia etme ($r=0,14$; $p<0,05$) ve kendine yeterlik ($r=0,12$; $p<0,05$) belirti puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Teşhircilik belirti puanları ile sömürücülük ($r=0,33$; $p<0,05$), otorite ($r=0,32$; $p<0,05$), hak iddia etme ($r=0,26$; $p<0,05$) ve kendine yeterlik ($r=0,14$; $p<0,05$) belirti puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sömürücülük belirti puanları ile otorite ($r=0,26$; $p<0,05$), hak iddia etme ($r=0,25$; $p<0,05$) ve kendine yeterlik ($r=0,23$; $p<0,05$) belirti puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Otorite belirti puanları ile hak iddia etme ($r=0,19$; $p<0,05$) ve kendine yeterlik ($r=0,16$; $p<0,05$) belirti puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Hak iddia etme belirti puanları ile kendine yeterlik ($r=0,31$; $p<0,05$) belirti puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

2.3.2. Narsist Kişilik Puanlarının Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılmasına Ait Bulgular

Tablo 4'te narsist kişilik puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasına ait bağımsız iki örneklem t testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Narsist Kişilik Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	Cinsiyet	n	$\overline{X}$	SS	t	p
Üstünlük	Kadın	192	0,30	0,28	-0,67	0,501
	Erkek	119	0,32	0,30		
Teşhircilik	Kadın	192	0,38	0,28	-1,34	0,183
	Erkek	119	0,43	0,31		
Sömürücülük	Kadın	192	0,33	0,32	-2,14	**0,033**
	Erkek	119	0,41	0,35		
Otorite	Kadın	192	0,48	0,41	-0,42	0,674
	Erkek	119	0,50	0,39		
Hak İddia Etme	Kadın	192	0,39	0,43	-1,39	0,166
	Erkek	119	0,46	0,44		
Kendine Yeterlilik	Kadın	192	0,42	0,34	-2,13	**0,034**
	Erkek	119	0,50	0,32		
NARSİST KİŞİLİK	Kadın	192	6,05	3,14	-2,34	**0,020**
	Erkek	119	6,92	3,32		

Üstünlük, teşhircilik, otorite ve hak iddia etme puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05) tespit edilmiştir.

Sömürücülük (t=-2,14; p<0,05), kendine yeterlilik (t=-2,13; p<0,05) alt boyut puanları ve narsist kişilik ölçek puanlarının (t=-2,34; p<0,05) cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Erkek katılımcıların sömürücülük, kendine yeterlilik ve narsist kişilik belirti puanları, kadın katılımcıların puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 5. Narsist Kişilik Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	Yaş Grupları	n	$\overline{X}$	SS	t	p
Üstünlük	18-24 yaş	292	0,31	0,29	-0,89	0,373
	25-40 yaş	19	0,37	0,31		
Teşhircilik	18-24 yaş	292	0,40	0,28	-0,31	0,753
	25-40 yaş	19	0,42	0,35		
Sömürücülük	18-24 yaş	292	0,35	0,33	-2,05	**0,041**
	25-40 yaş	19	0,51	0,32		
Otorite	18-24 yaş	292	0,49	0,40	-0,09	0,929
	25-40 yaş	19	0,50	0,44		
Hak İddia Etme	18-24 yaş	292	0,41	0,43	-0,61	0,541
	25-40 yaş	19	0,47	0,42		
Kendine Yeterlilik	18-24 yaş	292	0,44	0,33	-1,94	0,053
	25-40 yaş	19	0,60	0,36		
NARSİST KİŞİLİK	18-24 yaş	292	6,30	3,19	-1,74	0,082
	25-40 yaş	19	7,63	3,67		

Tablo 5'te narsist kişilik puanlarının yaş gruplarına göre karşılaştırılmasına ait bağımsız iki örneklem t testi sonuçlarına yer verilmiştir. Üstünlük, teşhircilik, otorite, hak iddia etme, kendine yeterlilik alt boyut puanları ve narsist kişilik ölçek puanlarının yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05) tespit edilmiştir. Sömürücülük alt boyut puanlarının yaş gruplarına göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir (t=-2,05; p<0,05). 25-40 yaş grubu katılımcıların sömürücülük belirti puanları, 18-24 yaş grubu katılımcıların puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 6. Narsist Kişilik Puanlarının Aylık Gelire Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	Aylık Gelir	n	$\overline{X}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Üstünlük	A-0-1000TL	226	0,32	0,29	0,37	0,774	
	B-1001-2000TL	48	0,27	0,27			
	C-2001-3000TL	22	0,32	0,28			
	D-3001TL ve üstü	15	0,33	0,33			

Teşhircilik	A-0-1000TL	226	0,40	0,28	0,50	0,685	
	B-1001-2000TL	48	0,40	0,30			
	C-2001-3000TL	22	0,39	0,32			
	D-3001TL ve üstü	15	0,49	0,31			
Sömürücülük	A-0-1000TL	226	0,35	0,33	0,38	0,769	
	B-1001-2000TL	48	0,40	0,34			
	C-2001-3000TL	22	0,33	0,36			
	D-3001TL ve üstü	15	0,33	0,33			
Otorite	A-0-1000TL	226	0,49	0,40	0,65	0,581	
	B-1001-2000TL	48	0,48	0,39			
	C-2001-3000TL	22	0,48	0,42			
	D-3001TL ve üstü	15	0,63	0,44			
Hak İddia Etme	A-0-1000TL	226	0,38	0,43	2,91	**0,035**	**C,A**
	B-1001-2000TL	48	0,45	0,44			
	C-2001-3000TL	22	0,66	0,32			
	D-3001TL ve üstü	15	0,43	0,46			
Kendine Yeterlilik	A-0-1000TL	226	0,45	0,32	0,32	0,808	
	B-1001-2000TL	48	0,48	0,35			
	C-2001-3000TL	22	0,50	0,41			
	D-3001TL ve üstü	15	0,42	0,34			
NARSİST KİŞİLİK	A-0-1000TL	226	6,27	3,16	0,43	0,735	
	B-1001-2000TL	48	6,52	3,27			
	C-2001-3000TL	22	6,91	3,58			
	D-3001TL ve üstü	15	6,87	3,83			

Tablo 6'da narsist kişilik puanlarının aylık gelire göre karşılaştırılmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir. Üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, otorite, kendine yeterlilik alt boyut puanları ve narsist kişilik ölçek puanlarının aylık gelire göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Hak iddia etme alt boyut puanlarının aylık gelire göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F=2,91$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan LSD post hoc testi sonuçlarına göre aylık geliri 2001-3000TL olan katılımcıların hak iddia etme belirti puanları, aylık geliri 0-1000TL olan katılımcıların puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 7. Narsist Kişilik Puanlarının Öğrenim Düzeyine Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	**Öğrenim Düzeyi**	**n**	$\overline{X}$	**SS**	**F**	**p**	**Anlamlı Fark**
Üstünlük	A-Ön Lisans	12	0,39	0,28	0,46	0,635	
	B-Lisans	255	0,31	0,30			

	C-Lisansüstü	44	0,30	0,26		
Teşhircilik	A- Ön Lisans	12	0,42	0,29		
	B-Lisans	255	0,40	0,30	0,08	0,925
	C- Lisansüstü	44	0,39	0,25		
Sömürücülük	A- Ön Lisans	12	0,36	0,26		
	B-Lisans	255	0,40	0,34	0,45	0,641
	C-Lisansüstü	44	0,39	0,33		
Otorite	A- Ön Lisans	12	0,63	0,43		
	B-Lisans	255	0,47	0,40	1,75	0,176
	C-Lisansüstü	44	0,57	0,41		
Hak İddia Etme	A- Ön Lisans	12	0,54	0,45		
	B-Lisans	255	0,41	0,43	0,56	0,575
	C-Lisansüstü	44	0,40	0,45		
Kendine Yeterlilik	A- Ön Lisans	12	0,56	0,36		
	B-Lisans	255	0,46	0,33	1,51	0,222
	C-Lisansüstü	44	0,39	0,33		
NARSİST KİŞİLİK	A- Ön Lisans	12	7,50	3,85		
	B-Lisans	255	6,33	3,22	0,75	0,475
	C-Lisansüstü	44	6,36	3,14		

Tablo 7'de narsist kişilik puanlarının öğrenim düzeyine göre karşılaştırılmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir. Narsist kişilik ölçek ve alt boyut puanlarının öğrenim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05) tespit edilmiştir.

2.3.3. Narsist Kişilik Puanlarının Özçekim Tutum ve Davranışlarına Göre Karşılaştırılmasına Ait Bulgular

Tablo 8'de narsist kişilik puanlarının Instagramda kullanılan profil resmine göre karşılaştırılmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 8. Narsist Kişilik Puanlarının Instagramda Kullanılan Profil Resmine Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	Profil Resmi	n	$\overline{X}$	SS	F	p
Üstünlük	Resim kullanmıyor	31	0,35	0,35		
	Kendisine ait olmayan resim	24	0,33	0,31	0,51	0,601
	Kendi resmi	256	0,30	0,28		
Teşhircilik	Resim kullanmıyor	31	0,41	0,27		
	Kendisine ait olmayan resim	24	0,36	0,34	0,25	0,779
	Kendi resmi	256	0,40	0,29		
Sömürücülük	Resim kullanmıyor	31	0,28	0,37	1,26	0,285
	Kendisine ait olmayan resim	24	0,42	0,33		

	Kendi resmi	256	0,36	0,33		
Otorite	Resim kullanmıyor	31	0,48	0,42	0,20	0,820
	Kendisine ait olmayan resim	24	0,54	0,44		
	Kendi resmi	256	0,49	0,40		
Hak İddia Etme	Resim kullanmıyor	31	0,44	0,38	0,86	0,423
	Kendisine ait olmayan resim	24	0,52	0,45		
	Kendi resmi	256	0,40	0,44		
Kendine Yeterlilik	Resim kullanmıyor	31	0,57	0,32	2,77	0,064
	Kendisine ait olmayan resim	24	0,51	0,35		
	Kendi resmi	256	0,43	0,33		
NARSİST KİŞİLİK	Resim kullanmıyor	31	6,68	3,12	0,67	0,511
	Kendisine ait olmayan resim	24	7,00	3,55		
	Kendi resmi	256	6,29	3,22		

Narsist kişilik ölçek ve alt boyut puanlarının Instagramda kullanılan profil resmine göre anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05) tespit edilmiştir.

Tablo 9. Narsist Kişilik Puanlarının Günlük Özçekim Sıklığına Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	**Günlük Özçekim Sıklığı**	**n**	**$\overline{X}$**	**SS**	**F**	**p**
Üstünlük	1-2 özçekim	247	0,31	0,30	1,39	0,252
	3-5 özçekim	37	0,28	0,22		
	5'ten fazla özçekim	27	0,40	0,32		
Teşhircilik	1-2 özçekim	247	0,40	0,29	0,10	0,907
	3-5 özçekim	37	0,39	0,27		
	5'ten fazla özçekim	27	0,42	0,27		
Sömürücülük	1-2 özçekim	247	0,35	0,34	1,31	0,270
	3-5 özçekim	37	0,35	0,27		
	5'ten fazla özçekim	27	0,46	0,36		
Otorite	1-2 özçekim	247	0,48	0,40	1,31	0,273
	3-5 özçekim	37	0,47	0,41		
	5'ten fazla özçekim	27	0,61	0,40		
Hak İddia Etme	1-2 özçekim	247	0,39	0,43	1,31	0,272
	3-5 özçekim	37	0,50	0,46		
	5'ten fazla özçekim	27	0,48	0,43		
Kendine Yeterlilik	1-2 özçekim	247	0,45	0,33	0,90	0,408
	3-5 özçekim	37	0,41	0,33		
	5'ten fazla özçekim	27	0,52	0,36		
NARSİST KİŞİLİK	1-2 özçekim	247	6,28	3,27	1,96	0,142
	3-5 özçekim	37	6,22	3,15		

5'ten fazla özçekim	27	7,56	2,85	

Tablo 9'da narsist kişilik puanlarının günlük özçekim sıklığına göre karşılaştırılmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir. Narsist kişilik ölçek ve alt boyut puanlarının günlük özçekim sıklığına göre anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05) tespit edilmiştir.

Tablo 10. Narsist Kişilik Puanlarının Özçekim Nedenlerine Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	Özçekim Nedenleri	n	$\overline{X}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Üstünlük	A-Eğlence Amaçlı	100	0,29	0,31	1,27	0,284	
	B-Kendini beğenme	55	0,36	0,27			
	C-Hatıra amaçlı	156	0,31	0,29			
Teşhircilik	A-Eğlence Amaçlı	100	0,39	0,28	0,55	0,579	
	B-Kendini beğenme	55	0,44	0,32			
	C-Hatıra amaçlı	156	0,40	0,28			
Sömürücülük	A-Eğlence Amaçlı	100	0,31	0,32	2,03	0,133	
	B-Kendini beğenme	55	0,42	0,32			
	C-Hatıra amaçlı	156	0,36	0,34			
Otorite	A-Eğlence Amaçlı	100	0,50	0,40	0,08	0,920	
	B-Kendini beğenme	55	0,47	0,43			
	C-Hatıra amaçlı	156	0,49	0,40			
Hak İddia Etme	A-Eğlence Amaçlı	100	0,44	0,42	6,87	**0,001**	**B>A,C**
	B-Kendini beğenme	55	0,58	0,44			
	C-Hatıra amaçlı	156	0,34	0,42			
Kendine Yeterlilik	A-Eğlence Amaçlı	100	0,45	0,34	0,99	0,373	
	B-Kendini beğenme	55	0,51	0,36			
	C-Hatıra amaçlı	156	0,44	0,32			
NARSİST KİŞİLİK	A-Eğlence Amaçlı	100	6,19	3,22	2,78	0,064	
	B-Kendini beğenme	55	7,31	3,26			
	C-Hatıra amaçlı	156	6,18	3,19			

Tablo 10'da narsist kişilik puanlarının özçekim nedenlerine göre karşılaştırılmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir.

Üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, otorite, kendine yeterlilik alt boyut puanları ve narsist kişilik ölçek puanlarının özçekim nedenlerine göre anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05) tespit edilmiştir.

Hak iddia etme alt boyut puanlarının özçekim nedenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (F=6,87; p<0,05). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan LSD post hoc testi sonuçlarına göre kendini beğenme nedeniyle özçekim

yapan katılımcıların hak iddia etme belirti puanları, eğlence amaçlı ve hatıra amaçlı özçekim yapan katılımcıların puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 11. Narsist Kişilik Puanlarının Özçekim Zamanına Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	Özçekim Zamanı	n	$\overline{X}$	SS	F	p
Üstünlük	Her gün	48	0,29	0,26	0,56	0,644
	Şık göründüğünde	121	0,32	0,29		
	Yeni yerlere gittiğinde	131	0,32	0,31		
	Başarılı olduğunda	11	0,21	0,17		
Teşhircilik	Her gün	48	0,33	0,29	1,82	0,143
	Şık göründüğünde	121	0,44	0,29		
	Yeni yerlere gittiğinde	131	0,39	0,28		
	Başarılı olduğunda	11	0,45	0,34		
Sömürücülük	Her gün	48	0,33	0,33	1,71	0,164
	Şık göründüğünde	121	0,36	0,34		
	Yeni yerlere gittiğinde	131	0,35	0,33		
	Başarılı olduğunda	11	0,58	0,30		
Otorite	Her gün	48	0,50	0,43	0,73	0,535
	Şık göründüğünde	121	0,53	0,41		
	Yeni yerlere gittiğinde	131	0,45	0,38		
	Başarılı olduğunda	11	0,50	0,39		
Hak İddia Etme	Her gün	48	0,43	0,43	1,71	0,166
	Şık göründüğünde	121	0,45	0,44		
	Yeni yerlere gittiğinde	131	0,36	0,42		
	Başarılı olduğunda	11	0,59	0,44		
Kendine Yeterlilik	Her gün	48	0,45	0,34	0,50	0,685
	Şık göründüğünde	121	0,43	0,35		
	Yeni yerlere gittiğinde	131	0,47	0,32		
	Başarılı olduğunda	11	0,55	0,27		
NARSİST KİŞİLİK	Her gün	48	6,06	3,18	0,94	0,424
	Şık göründüğünde	121	6,60	3,33		
	Yeni yerlere gittiğinde	131	6,21	3,16		
	Başarılı olduğunda	11	7,55	3,36		

Tablo 11'de narsist kişilik puanlarının özçekim zamanına göre karşılaştırılmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir. Narsist kişilik ölçek ve alt boyut puanlarının özçekim zamanına göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir.

Tablo 12. Narsist Kişilik Puanlarının Bir Özçekim İçin Harcanan Zamana Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	Bir Özçekim İçin Harcanan Zaman	n	$\overline{X}$	SS	F	p
Üstünlük	5 dakika	250	0,30	0,28	0,70	0,495
	10 dakika	35	0,32	0,29		
	10 dakikadan fazla	26	0,37	0,38		
Teşhircilik	5 dakika	250	0,41	0,29	0,44	0,648
	10 dakika	35	0,36	0,31		
	10 dakikadan fazla	26	0,38	0,26		
Sömürücülük	5 dakika	250	0,35	0,33	0,36	0,696
	10 dakika	35	0,40	0,38		
	10 dakikadan fazla	26	0,37	0,30		
Otorite	5 dakika	250	0,48	0,40	1,20	0,303
	10 dakika	35	0,59	0,43		
	10 dakikadan fazla	26	0,44	0,43		
Hak İddia Etme	5 dakika	250	0,39	0,43	2,49	0,084
	10 dakika	35	0,51	0,43		
	10 dakikadan fazla	26	0,54	0,45		
Kendine Yeterlilik	5 dakika	250	0,44	0,32	0,68	0,508
	10 dakika	35	0,50	0,38		
	10 dakikadan fazla	26	0,49	0,36		
NARSİST KİŞİLİK	5 dakika	250	6,26	3,17	1,00	0,370
	10 dakika	35	6,97	3,29		
	10 dakikadan fazla	26	6,81	3,71		

Tablo 12'de narsist kişilik puanlarının bir özçekim için harcanan zamana göre karşılaştırılmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir. Narsist kişilik ölçek ve alt boyut puanlarının bir özçekim için harcanan zamana göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir.

Tablo 13. Narsist Kişilik Puanlarının Instagramda Özçekim Paylaşma Sıklığına Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	Instagramda Özçekim Paylaşma Sıklığı	n	$\overline{X}$	SS	F	p
Üstünlük	Hiçbir zaman	31	0,33	0,38	0,23	0,792
	Nadiren	228	0,30	0,28		
	Sık sık	52	0,33	0,28		
Teşhircilik	Hiçbir zaman	31	0,32	0,27	1,33	0,267
	Nadiren	228	0,41	0,28		

	Sık sık	52	0,40	0,32		
Sömürücülük	Hiçbir zaman	31	0,25	0,31		
	Nadiren	228	0,36	0,33	2,75	0,065
	Sık sık	52	0,42	0,35		
Otorite	Hiçbir zaman	31	0,39	0,42		
	Nadiren	228	0,52	0,40	2,17	0,115
	Sık sık	52	0,43	0,41		
Hak İddia Etme	Hiçbir zaman	31	0,34	0,42		
	Nadiren	228	0,40	0,43	1,82	0,164
	Sık sık	52	0,51	0,44		
Kendine Yeterlilik	Hiçbir zaman	31	0,44	0,31		
	Nadiren	228	0,45	0,33	0,33	0,723
	Sık sık	52	0,49	0,36		
NARSİST KİŞİLİK	Hiçbir zaman	31	5,48	3,61		
	Nadiren	228	6,41	3,08	1,62	0,199
	Sık sık	52	6,79	3,59		

Tablo 13'te narsist kişilik puanlarının Instagramda özçekim paylaşma sıklığına göre karşılaştırılmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir. Narsist kişilik ölçek ve alt boyut puanlarının Instagramda özçekim paylaşma sıklığına göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir.

Tablo 14. Narsist Kişilik Puanlarının Instagramda Özçekim Paylaşma Nedenlerine Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	Instagramda Özçekim Paylaşma Nedenleri	n	$\overline{X}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Üstünlük	A-Görünür olmak	156	0,33	0,28	0,93	0,429	
	B-Dikkat çekmek	29	0,31	0,27			
	C-Beğeni almak	41	0,25	0,31			
	D-Herkes paylaştığı için	85	0,30	0,30			
Teşhircilik	A-Görünür olmak	156	0,40	0,29	1,00	0,395	
	B-Dikkat çekmek	29	0,48	0,38			
	C-Beğeni almak	41	0,37	0,26			
	D-Herkes paylaştığı için	85	0,40	0,25			
Sömürücülük	A-Görünür olmak	156	0,38	0,32	1,67	0,173	
	B-Dikkat çekmek	29	0,40	0,39			
	C-Beğeni almak	41	0,38	0,31			
	D-Herkes paylaştığı için	85	0,29	0,33			
Otorite	A-Görünür olmak	156	0,50	0,41	0,34	0,797	

	B-Dikkat çekmek	29	0,53	0,42			
	C-Beğeni almak	41	0,51	0,38			
	D-Herkes paylaştığı için	85	0,46	0,39			
Hak İddia Etme	A-Görünür olmak	156	0,42	0,44	1,63	0,182	
	B-Dikkat çekmek	29	0,57	0,42			
	C-Beğeni almak	41	0,40	0,44			
	D-Herkes paylaştığı için	85	0,36	0,42			
Kendine Yeterlilik	A-Görünür olmak	156	0,49	0,34	4,30	**0,005**	**A,B>C,D**
	B-Dikkat çekmek	29	0,57	0,38			
	C-Beğeni almak	41	0,36	0,29			
	D-Herkes paylaştığı için	85	0,39	0,31			
NARSİST KİŞİLİK	A-Görünür olmak	156	6,63	2,97	2,90	**0,035**	**A,B>C,D**
	B-Dikkat çekmek	29	7,52	3,74			
	C-Beğeni almak	41	5,90	3,62			
	D-Herkes paylaştığı için	85	5,76	3,22			

Tablo 14'te narsist kişilik puanlarının Instagramda özçekim paylaşma nedenlerine göre karşılaştırılmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir.

Üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, otorite, hak iddia etme alt boyut puanlarının Instagramda özçekim paylaşma nedenlerine göre anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05) tespit edilmiştir.

Hak iddia etme alt boyut (F=4,30; p<0,05) ve narsist kişilik ölçeği (F=2,90; p<0,05) puanlarının Instagramda özçekim paylaşma nedenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan LSD post hoc testi sonuçlarına göre Instagramda görünür olmak ve dikkat çekmek için özçekim paylaşan katılımcıların hak iddia etme ve narsist kişilik belirti puanları, Instagramda beğeni almak ve herkes paylaştığı için özçekim paylaşan katılımcıların puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 15. Narsist Kişilik Puanlarının Instagramda Kendi Özçekimini Paylaşanlara Bakışına Göre Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyut	**Kendi Özçekimini Paylaşanlar**	**n**	**$\overline{X}$**	**SS**	**F**	**p**
Üstünlük	Egolu	103	0,33	0,33	1,68	0,156
	Özgüveni eksik	36	0,38	0,31		
	Dışa dönük	74	0,28	0,25		
	Duygusal/sevimli	53	0,25	0,27		
	Yalnız	45	0,35	0,26		
Teşhircilik	Egolu	103	0,41	0,29	0,26	0,903
	Özgüveni eksik	36	0,41	0,28		
	Dışa dönük	74	0,37	0,30		

	Duygusal/sevimli	53	0,40	0,27		
	Yalnız	45	0,42	0,30		
Sömürücülük	Egolu	103	0,34	0,35	0,85	0,493
	Özgüveni eksik	36	0,43	0,34		
	Dışa dönük	74	0,33	0,31		
	Duygusal/sevimli	53	0,33	0,31		
	Yalnız	45	0,41	0,35		
Otorite	Egolu	103	0,50	0,40	0,16	0,960
	Özgüveni eksik	36	0,47	0,45		
	Dışa dönük	74	0,47	0,42		
	Duygusal/sevimli	53	0,51	0,39		
	Yalnız	45	0,51	0,39		
Hak İddia Etme	Egolu	103	0,38	0,42	0,51	0,726
	Özgüveni eksik	36	0,42	0,47		
	Dışa dönük	74	0,43	0,43		
	Duygusal/sevimli	53	0,48	0,45		
	Yalnız	45	0,40	0,42		
Kendine Yeterlilik	Egolu	103	0,46	0,34	0,75	0,561
	Özgüveni eksik	36	0,48	0,34		
	Dışa dönük	74	0,49	0,35		
	Duygusal/sevimli	53	0,40	0,30		
	Yalnız	45	0,43	0,32		
NARSİST KİŞİLİK	Egolu	103	6,37	3,34	0,42	0,792
	Özgüveni eksik	36	6,86	3,85		
	Dışa dönük	74	6,22	2,96		
	Duygusal/sevimli	53	6,09	3,08		
	Yalnız	45	6,64	3,13		

Tablo 15'te narsist kişilik puanlarının Instagramda kendi özçekimini paylaşanlara bakışına göre karşılaştırılmasına ait tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir. Narsist kişilik ölçek ve alt boyut puanlarının Instagramda kendi özçekimini paylaşanlara bakışına göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir.

Sonuç

Sosyal medya birçok insan için günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmaya devam ettikçe, bu platformlarda meydana gelen etkileşimlerin açıklanması daha da gerekli hale gelmektedir. Alanyazında genel olarak kullanıcıların kendilerini çevrimiçi olarak sunduğunda, idealleştirilmiş çevrimiçi kimlikleri ile daha fazla görünür olmayı hedefledikleri görülmüştür (Toma vd, 2008; Brunskill, 2013). Alanyazındaki bu bulgular bu araştırmadaki özçekim kullanımına ilişkin bulguları desteklemektedir. Bununla birlikte çalışmada katılımcılar, özçekim kullanımını narsistik bir durum olarak

değerlendirmektedir. Bu bulgu, narsisistik bireylerin narsisist olmayan bireylerden daha fazla özçekim alma eğiliminde olduğunu ileri süren araştırmalarla uyumludur (Halpern vd., 2016).

Sonuç olarak, kendisine ait Instagram hesabı olan ve Gümüşhane Üniversitesi'nde okuyan 311 kişiye yapılan anket çalışması sonucunda, özçekimin olumsuz bir özdeğerlendirmeyi desteklediği ve bazı narsisizm yönlerinin özçekim davranışını öngörmede diğerlerinden daha etkili olabileceği ortaya çıkmıştır. Sosyal medya platformlarında, görseli paylaşan kişinin kişisel özelliklerini doğrudan yansıtmayan özçekim görüntü paylaşımlarının ardında çeşitli nedenler olabileceği unutulmamalıdır.

Kaynakça

Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. Journal Of Computer Mediated Communication, 13(1), s. 210-230.

Brunskill, D. (2013). Social Media, Social Avatars and the Psyche: is Facebook Good for us? Austr. Psych. 21, s. 527–532.

Cai, H., Kwan, V. S., & Sedikides, C. (2012). A Sociocultural Approach to Narcissism: The Case of Modern China. European Journal of Personality, 26(5), s. 529-535.

Carpenter, C. J. (2012). Narcissism on Facebook: Self-promotional and anti-social Behavior. Personality and Individual Differences, 52(4), s. 482-486.

Casale, S., Fioravanti, G., Rugai, L., Flett, G. L., & Hewitt, P. L. (2016). The Interpersonal Expression of Perfectionism among Grandiose and Vulnerable Narcissists: Perfectionistic Self-Presentation, Effortless Perfection, and the Ability to Seem Perfect. Personality and Individual Differences, 99, s. 320–324.

Chua, T. H. H., & Chang, L. (2016). Follow me and Like my Beautiful Selfies: Singapore Teenage Girls' Engagement in Self-Presentation and Peer Comparison on Social Media. Computers in Human Behavior, 55, s. 190-197.

Duggan, M., and Smith, A. (2013). Social Media Update 2013. Pew Research Internet Project. http://pewinternet.org/Reports/2013/Social-Media-Update.aspx. (10.09.2019).

Forest, A. L., & Wood, J. V. (2012). When Social Networking is not Working: Individuals with LOW Self-esteem Recognize but do not Reap the Benefits of Self-disclosure on Facebook. Psychological Science, 23(3), s. 295-302.

Fox, J., & Rooney, M. C. (2015). The Dark Triad and Trait Self-Objectification as Predictors of Men's Use and Self-Presentation Behaviors on Social Networking Sites. Personality and Individual Differences, 76, s. 161-165.

Griffiths, M. D., Kuss, D. J., & Demetrovics, Z. (2014). Social Networking Addiction: An Overview of Preliminary Findings. Behavioral addictions, s. 119-141.

Halpern, D., Valenzuela, S., and Katz, J. E. (2016). "Selfie-ists" or "Narci-selfiers"? A Cross-Lagged Panel Analysis of Selfie Taking and Narcissism. Pers. Individ. Diff. 97, s. 98–101.

Kanfer, F. H. (1979). Personal Control, Social Control, and Altruism: Can Society Survive the age of Individualism?. American Psychologist, 34(3), s. 231.

Kelly, A. E., and McKillop, K. J. (1996). Consequences of Revealing Personal Secrets. Psychol. Bull. 120, s. 450–465.

Kim, J. W., & Chock, T. M. (2017). Personality Traits and Psychological Motivations Predicting Selfie Posting Behaviors on Social Networking Sites. Telematics and Informatics, 34(5), s. 560-571.

Ksinan, A. J., Mališ, J., & Vazsonyi, A. T. (2019). Swiping away the Moments that Make Up a Dull Day: Narcissism, Boredom, and Compulsive Smartphone Use. Current Psychology, s. 1-10.

Ksinan, A. J., & Vazsonyi, A. T. (2016). Narcissism, Internet, and Social Relations: A Study of Two Tales. Personality and Individual Differences, 94, s. 118–123.

McCain, J. L., Borg, Z. G., Rothenberg, A. H., Churillo, K. M., Weiler, P., & Campbell, W. K. (2016). Personality and Selfies: Narcissism and the Dark Triad. Computers in Human Behavior, 64, s. 126-133.

McCain, J. L., & Campbell, W. K. (2018). Narcissism and Social Media Use: A Meta-Analytic Review. Psychology of Popular Media Culture, 7(3), 308.

MerriamWebster. 2018 . "Selfie" MerriamWebster . https://www.merriamwebster.com/dictionary/selfie (22.09.2019).

Nelson, M. C. (1977). The Narcissistic Condition: A Fact of Our Lives and Times. York, NY: Human Sciences Press.

Pew Research Center. (2019). Social Media Fact Sheet. https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/04/10/share-of-u-s-adults-using-social-media-including-facebook-is-mostly unchanged-since-2018(01.10.2019)

Pincus, A. L., & Roche, M. J. (2011). Narcissistic Grandiosity and Narcissistic Vulnerability. The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder: Theoretical Approaches, Empirical Findings, and Treatments, s. 31-40.

Raskin, R., & Hall, C. S. (1981). The Narcissistic Personality Inventory: Alternative form Reliability and Further Evidence of Construct Validity. Journal of Personality Assessment, 45(2), s. 159-162.

Salim, Atay (2009). Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçe'ye Standardizasyonu. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 11 (1), s. 181-196.

Sowndarya, B., Gayathri, R., & Vishnupriya, V. (2019). Awareness of Selfie Addiction Among Teenagers: A Questionnaire-Based Study. Drug Invention Today, 12(6).

Taylor, P. (2014). More than half of Millennials have Shared a 'Selfie'. Pew Research Center.

Toma, C. L., Hancock, J. T., and Ellison, N. B. (2008). Separating Fact from Fiction: an Examination of Deceptive Self-Presentation in Online Dating. Pers. Soc. Psychol. Bull. 34, s. 1023–1036.

Turkle, S. (2015). Stop Googling. Let's Talk. The New York Times.

Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2009). The Narcissism Epidemic: Living in the Age of Entitlement. Simon and Schuster.

Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Campbell, W. K., & Bushman, B. J. (2008). Further Evidence of an İncrease in Narcissism among College Students. Journal of Personality, 76(4), s. 919-928.

Walther, J. B., Slovacek, C. L., Tidwell, L. C. (2001). Is a Picture Worth a Thousand Words? Communication Research, 28, s. 105–134.

Wehrli, S. (2008). Personality on Social Network Sites: An Application of the five Factor Model. Zurich: ETH Sociology.

Wu, M. S., Song, C., & Ma, Y. (2019). Selfie Taking may be Nonharmful: Evidence from Adaptive and Maladaptive Narcissism among Chinese Young Adults. Human Behavior and Emerging Technologies, 1(3), s. 240-244.

Zappavigna, M. (2016). Social Media Photography: Construing Subjectivity in Instagram Images. Visual Communication, 15(3), s. 271-292.

Üniversite Öğrencilerinde Riskli Davranışların İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma

Mücahit KAĞAN[*]
Müfide Merve YAZICIOĞLU[**]

Özet

Riskli davranışlar kavramını yasal, sosyal ve kültürel kurallara aykırı olan ve toplumsal yapı içerisinde kabul görmeyen davranışlar olarak tanımlamak mümkündür. Literatürde bu tür davranışlar çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır. Literatürden yola çıkarak, söz konusu çalışma ile üniversite öğrencilerinde görülen riskli davranışlar ve bu davranışların çeşitli değişkenler (cinsiyet, yaş, sınıf, sosyoekonomik düzey, üniversite ikamet yeri) açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışma, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümünde öğrenim görmekte olan 240 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu ve Riskli Davranışlar Ölçeği-Üniversite Formu kullanılmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı yardımıyla analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda; erkek öğrencilerin kız öğrencilerden, 21-22 yaş aralığında olan öğrencilerin diğer öğrencilerden, üçüncü sınıfta öğrenim gören öğrencilerin birinci ve ikinci sınıfa giden öğrencilerden, sosyoekonomik algısı üst seviyede olanların alt ve orta seviyede olanlardan, özel evde kalan öğrencilerin devlet yurdu ve aile yanında kalanlardan daha fazla riskli davranış sergilemeye eğilimli oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Öğrencileri, Riskli Davranışlar, İlişkisel Tarama Modeli.

A Research on Investigation of Risky Behaviors in University Students

Abstract

Risky behaviors can be defined as behaviors being against legal, social and cultural rules and not being accepted within the social structure. In the literature, such behaviors are divided into several sub-titles. Based on the literature, this study aimed to investigate the risk behaviors of university students in terms of various variables (gender, age, class, socio-economic level, university residence). For this purpose, the study was carried out with 240 students studying in the Health Management Department of the Faculty of Economics and Administrative Sciences at Erzincan Binali Yıldırım University. Personal Information Form, prepared by the researchers, and Risky Behavior Scale-University Form were used for data collection. In the study, relational survey model, one of the quantitative research methods, was used. The data were analyzed with SPSS program. As a result of the analyses, it was observed that male students had a tendency to risky behaviours more than female students. Students aged 21-22 year-old showed more risky behaviour than the other students. In addition, the students studying at third grade tended to more risky behaviours than the students studying at first and second grade. The university students in upper socio-economic status were more prone to risky behaviours than the students in low and middle socio-economic status. Moreover, the university students staying at private home were found to be engaged in more risky behaviours than the students staying at dormitory or living with his/her parents.

Key Words: Universty students, risky behaviors, relational survey model.

[*] Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, mkagan@erzincan.edu.tr
[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, myazicioglu@erzincan.edu.tr

Giriş

Üniversite öğrencisi olmak, alışılagelen ortamdan farklı ve yeni bir ortama girmenin getirdiği artı ve eksileri olan bir durumdur. Yeni bir ortama giren birey, kendi çevresinden edindiği ve doğru olarak kabul ettiği kültürel kurallarıyla, üniversite çevresinden edindiği yeni kuralları karşılaştırırken ve kendine has yeni kurallar oluştururken bocalama yaşayabilmektedir. Bu bocalamalar bireyin kendini boşlukta hissetmesine ve riskli davranışlar sergilemesine, riskli davranış gösteren bireylerle/akran gruplarıyla vakit geçirmesine neden olabilir. Bu çalışmanın amacı üniversitede öğrenim görmekte olan öğrencilerin riskli davranışlarının tespit edilmesi ve çeşitli demografik değişkenler tarafından incelenerek olası problemlerin tespit edilmesidir.

Riskli (problemli) davranışlar, yasalara ve sosyal kurallara aykırı olan, kültür tarafından onaylanmayan, otoriteye karşı olan ve sosyal yapı içerisinde problem olarak ifade edilen davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Gençtanırım Kuru, 2010: 3). Bir başka deyişle riskli davranışlar; bireylerin iyilik hallerini tehdit eden ve sorumlu bir yetişkin olma potansiyellerini sınırlayan istemli davranışlar olarak da tanımlanmaktadır (Ögel, 2007: 13). Kısacası riskli davranışlar, bireylerin bilinçli olarak sergiledikleri, toplum kurallarına aykırı görülen davranışlar olarak tanımlanabilmektedir.

Riskli davranış gösterme eğilimi ergenlik döneminde artış göstermektedir. Aileden bağımsız olma isteği, artan akran baskısı, akran kabulünün önemindeki artış gibi görevler bireyleri riskli davranışlar göstermeye itebilmektedir. Bu davranışlar birtakım kazanımlar elde edildiğinden tekrar tekrar davranış olarak sergilenebilmektedirler (Bulut, 2010: 1). Elde edilen kazanımların bireyde oluşturduğu haz duygusu davranışın pekiştirilmesine sebebiyet verebilmektedir.

Ergenlerin içinde yaşadığı toplum da riskli davranış göstermesinin bir başka nedeni olabilmektedir. Toplumun imkânlarındaki kısıtlılık, eğitim seviyesinin düşük olması, işsizlik ve suçluluk oranlarının yüksek olması ergenleri daha erken yaşlarda riskli davranışlarda bulunmaya itebilmektedir (Erdoğan, 2007: 230). Ayrıca genetik etkenler, ailesel etkenler, çevresel etkenler, psikolojik etkenler, göç ve demografik etkenler gibi çeşitli olayların da riskli davranışlara sebep olduğu söylenebilir (Ögel, 2007: 15).

Riskli davranışların alt başlıklarının ne olduğu çeşitli araştırmalarda incelenmiş ve farklı farklı kategorize edilmiştir. Araştırmalar incelendiğinde;

- Antisosyal davranışlar
- Alkol kullanımı
- Sigara kullanımı
- Madde kullanımı
- Kendine zarar verme davranışları
- Evden kaçma
- Riskli cinsel davranış
- Beslenme alışkanlıkları
- İntihar
- Okul terki
- İnternet ve teknoloji bağımlılığı gibi birkaç alt başlığa rastlanmaktadır.

Bu çalışmada Gençtanırım'ın 2014 yılında geliştirmiş olduğu Riskli Davranışlar Ölçeği Üniversite Formu kullanıldığından, riskli davranışlar; anti-sosyal davranışlar (AS), alkol

kullanımı (AK), sigara kullanımı(SK), intihar eğilimi (İE), beslenme alışkanlıkları (BA), okul terki (OT) ve madde kullanımı (MK) alt başlıklarında incelenmiştir.

Riskli davranış kavramı Jessor ve arkadaşlarının Problem Davranış Kuramı çerçevesinde incelendiğinden, kuramdan biraz bahsetmek yerinde olacaktır. Bu kuram riskli davranışları, toplumun kontrol altında tutması gereken davranışlar olarak düşünmekte ve uyumsuz bir kişilik özelliği olarak değerlendirmektedir. Kuram bireylerin "niçin" riskli davranışlar sergiledikleri hakkında düşünmektedir ve ergenlerin neden kurallara karşı davranışlar sergilediklerini açıklamaya çalışmaktadır. (Shapiro, Siegel, Scovill ve Hays, 1998: 144).

Jessor'a göre risk alma davranışı, işlevsel olan ve bireyin amacına ulaşmasında aracılık görevi gören davranışlar bütünüdür. Bu davranışı sergileyen bireyler, aileden uzaklaşmaktadır ve kendine yakın hissettiği kişilerle daha fazla vakit geçirmektedirler. Bu davranışlar kimi zaman bireyin bireyselleşme ve özgürleşme sürecinde faydalı sonuçlar elde ettiğini düşünmesini sağlar. Ancak çoğunlukla riskli davranışların yaşam için olumsuz ve istenmeyen sonuçlar doğurduğu söylenmektedir. Riskli davranış olarak görülen bu davranışlar kişinin psikolojik, sosyal ve fiziksel olarak zarar görmesine neden olabilmektedir (Jessor ve diğerleri, 2003: 330). Bireyin gördüğü zararı en aza indirmek; onu riskli davranışlardan ve riskli davranış göstermeye iten sosyal çevre gruplarından uzaklaştırabilmek, bu konular hakkında bireyleri bilinçlendirmek olabilir.

Riskli davranışlarla ilgili birçok çalışma yapan Jessor ve arkadaşları, Problem Davranış Kuramı'nda riskli davranışların kişilik sistemleri ve algılanan çevresel sistemlerden etkilendiğini belirtmiştir (Jessor, Donovan ve Costa, 1991: 20). Bu sebeple araştırmada demografik değişkenler; bireyin kişilik sistemleri (yaş, cinsiyet) ve algılanan çevresel sistemlerine (algılanan sosyo-ekonomik düzey, üniversite ikamet yeri, sınıf) göre tespit edilmiştir.

1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi bölümünde öğrenim görmekte olan öğrencilerin riskli davranışlarının çeşitli demografik değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda belirtilen alt problemlere cevap aranacaktır.

1. Katılımcıların cinsiyetine göre riskli davranış alt boyutları farklılık göstermekte midir?
2. Katılımcıların yaş aralığına göre riskli davranış alt boyutları farklılık göstermekte midir?
3. Katılımcıların algılanan sosyoekonomik düzeylerine göre riskli davranış alt boyutları farklılık göstermekte midir?
4. Katılımcıların üniversitede ikamet ettikleri yere göre riskli davranış alt farklılık göstermekte midir?
5. Katılımcıların öğrenim gördükleri sınıfa göre riskli davranış alt boyutları farklılık göstermekte midir?

2. Araştırma Modeli

Bu çalışmanın modeli farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırdığından nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli; genel tarama modelinin bir alt türüdür. Genellikle birden çok değişken arasındaki etkileşimin miktarını ve varlığını belirlemede kullanılır. Ayrıca ilişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok

sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve derecesini belirlemeyi amaçlayan bir modeldir (Karasar, 2008:58).

3.Yöntem

3.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi bölümünde öğrenim görmekte olan 240 öğrenci oluşturmaktadır. Bu oran hedef kitlenin yaklaşık %57'sine tekabül etmektedir.

3.2. Verilerin Toplanması

Çalışma verilerinin toplanması sürecinde Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmakta olan öğretim üyeleriyle birlikte işbirliği sağlanarak, öğrencilere Riskli Davranış Ölçeği Üniversite Formu ve araştırmacılar tarafından düzenlenen Kişisel Bilgi Formu uygulanmıştır. Ölçeklerin uygulanma süresi ortalama 15 dakika sürmüştür. Çalışma grubundan elde edilen veriler SPSS programına titizlikle aktarıldıktan sonra analiz edilmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Riskli Davranışlar Ölçeği Üniversite Formu

Gençtanırım (2014: 31)'ın düzenlemiş olduğu bu ölçek 5'li likert tipi bir ölçektir ve 60 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yedi alt boyut (antisosyal davranışlar, sigara kullanımı, alkol kullanımı, madde kullanımı, intihar eğilimi, beslenme alışkanlıkları ve okul terki) bulunmaktadır. Her bir boyut ayrı ayrı değerlendirildiğinden toplam puan alınamamaktadır.

Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde, Ahi Evran Üniversitesi'ne 2011- 2012 yılında devam eden üç farklı katılımcı grup ile çalışılmıştır. Ölçeğin geçerlik çalışmaları için uzman görüşü alınmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .64 ile .92 arasında, test tekrar-test güvenirliği ise.74 ile .98 arasında olduğu tespit edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda açıklanan toplam varyansın %52 olduğu tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ise ölçekteki maddelerin faktör yüklerinin .37 ile .91 arasında değiştiği belirlenmiştir. Ayrıca çalışma grubuna riskli davranışlar ölçeğinin yanı sıra demografik değişkenlerin saptanması için araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu da uygulanmıştır.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi bölümünde öğrenim görmekte olan öğrencilerle sınırlandırılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin uygulandığı katılımcı grubun ölçek sorularını yansız ve doğru şekilde cevaplandırıldığı varsayılmaktadır.

3.5. Veri Analizi

Güvenilirlik, farklı zamanlarda farklı gruplara uygulansa da aynı ölçeğin benzer sonuçlar vermesi olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada güvenilirliğin sağlanabilmesi için güvenilirlik katsayısı olan Cronbach Alfa değeri, kullanılan ölçekteki riskli davranışlar alt boyutlarının her biri için hesaplanarak Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Riskli Davranış	Madde Sayısı	Cronbach's Alfa
Antisosyal Davranışlar (AS)	10	0,854
Alkol Kullanımı (AK)	9	0,941
Sigara Kullanımı (SK)	8	0,919
İntihar Eğilimi (İE)	12	0,912
Beslenme Alışkanlıkları (BA)	8	0,843
Okul Terki (OK)	4	0,680
Madde Kullanımı (MK)	9	0,938

Akgül ve Çevik (2003: 435)'e göre güvenilirlik katsayıları aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır.

- $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir.
- $0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek güvenilirliği düşüktür.
- $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.
- $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek güvenilirliği yüksektir.

Tablo 1'de yer alan Cronbach Alfa katsayıları Akgül'e göre sınıflandırıldığında uygulanan ölçeğin okul terki alt boyutu hariç yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir. Okul terki alt boyutunun ise oldukça güvenilir olduğu görülmektedir.

Çalışma grubuna uygulanan ölçeklerden elde edilen sonuçların normal dağılıp dağılmadığının tespit edilmesi için normallik testlerinden olan Shapiro Wilk analizi yapılmıştır. Analizden elde edilen bulgular neticesinde sadece sınıf değişkeninde normal dağılım gözlenmiştir. Bu yüzden değişkenlerde non-parametrik testler uygulanmıştır. Sadece sınıf değişkeninde parametrik testlerden olan tek yönlü ANOVA testi uygulanmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin betimleyici istatistik sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

Katılımcıların cinsiyet, yaş, algılanan sosyoekonomik düzey, üniversite ikamet yeri ve sınıf değişkenlerinin betimleyici istatistikleri

Değişkenler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	56	23,3
	Kız	184	76,7
Yaş	18 yaş altı	32	13,3
	19-20 yaş	89	37,1
	21-22 yaş	105	43,8
	23 yaş ve üzeri	14	5,8
Algılanan Sosyoekonomik Düzey	Alt SED	26	10,8
	Orta SED	203	84,6
	Üst SED	11	4,6

Üniversite İkamet Yeri	Aile-Akraba Yanı	44	18,3
	Devlet Yurdu	170	70,8
	Özel Ev-Diğer	26	7,5
Sınıf	1.Sınıf	89	41,3
	2.Sınıf	42	13,3
	3.Sınıf	61	29,6
	4.Sınıf	48	15,8
	Toplam	240	100,0

Tablo 2'ye göre sınıf değişkeni hariç diğer değişkenler heterojen bir dağılım göstermektedir. Cinsiyet değişkeninde kız öğrenciler çoğunluktadır (184). Yaş değişkenine bakıldığında, 21-22 yaş aralığı daha fazla gözlenmektedir. Orta düzeyde sosyoekonomik düzey algısı diğer ekonomik düzeylerden daha fazla görülmektedir. Üniversite öğrenimi süresince ikamet ederken gençlerin daha çok devlet yurtlarını tercih ettikleri görülmektedir (%70,8).

Her bir değişkene ait bulgular alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Tabloların daha anlaşılır olması için sadece anlamlı çıkan analizler gösterilmiş, anlamsız çıkan analizlere yer verilmemiştir.

1. Cinsiyetin Riskli Davranışlar Üzerindeki Etkisi:

Çalışma grubundaki katılımcıların cinsiyet değişkenine göre riskli davranış alt boyutları arasında fark olup olmadığına dair uygulanan Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3

Cinsiyet değişkenine göre riskli davranış alt puan sıra ortalamalarına ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları

Riskli Davranış Alt Boyutları	Cinsiyet	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	Z	p
Antisosyal Davranışlar (AD)	Kız	184	111,57	20528,50	-3,623	,000*
	Erkek	56	149,85	8391,50		
Alkol Kullanımı (AK)	Kız	184	111,87	20584,00	-4,679	,000*
	Erkek	56	148,86	8336,00		
Sigara Kullanımı (SK)	Kız	184	105,24	19364,50	-6,213	,000*
	Erkek	56	170,63	9555,50		
Madde Kullanımı (MK)	Kız	184	111,72	20557,00	-4,891	,000*
	Erkek	56	149,34	8363,00		

*p < .01

Katılımcılara uygulanan ölçeklerden elde edilen veriler doğrultusunda cinsiyet değişkenine göre riskli davranış alt sıra ortalamaları incelenmiştir. Erkek öğrencilerde anti-sosyal davranışlar, alkol kullanımı, sigara kullanımı ve madde kullanımı alt boyutları kız öğrencilere göre farklılaşmış olup bu fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (Z_{AD} = -3.623, Z_{AK} = -4.679, Z_{SK} = -6.213, Z_{MK} = -4.891, p < .01).

2. Yaşın Riskli Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Katılımcıların yaş aralığına göre riskli davranışlar alt boyut sıra ortalamaları tek tek analiz edilmiş, anlamlı çıkan okul terki alt boyutu ile ilgili olan Kruskal Wallis H testi sonucu Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4

Öğrencilerin yaş aralığına göre okul terki puan sıra ortalamalarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

Yaş Aralığı	N	Sıra Ortalaması	Sd	X^2	p	Mann-Whitney U
18 Yaş ve Altı (1)	32	108,47	3	18,685	,000*	1<3
19-20 Yaş (2)	89	99,94				2<3
21-22 yaş (3)	105	141,64				
23 yaş ve üzeri (4)	14	120,14				
Toplam	240					

*p < .01

Analiz sonuçları yaş aralığına göre riskli davranış alt boyutlarından okul terki puanları arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermektedir ($X^2_{(3)}$ = 18.685, p < .01). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Test sonuçları 21-22 yaş aralığındaki öğrencilerin hem 18 yaş ve altı hem de 19-20 yaş aralığındaki öğrencilerden anlamlı ölçüde farklılaştığını göstermiştir. Bu sonuca göre 21-22 yaş arasındaki gençlerin okulu terk etme davranışı göstermeye daha meyilli oldukları söylenebilir.

3. Algılanan sosyo-ekonomik düzeyin Riskli Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Tablo 5

Öğrencilerin algılanan sosyoekonomik düzeylerine göre madde kullanımı puan sıra ortalamalarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

Değişken	N	Sıra Ortalaması	Sd	X^2	p	Mann-Whitney U
Alt SED (1)	26	110,75	2	7,098	,029*	1<3
Orta SED (2)	203	119,72				2<3
Üst SED (3)	11	157,95				
Toplam	240					

*p < .05

Algılanan sosyo-ekonomik düzeye göre riskli davranış alt boyutlarından sadece madde kullanımı sıra ortalamaları arasında anlamlı fark görülmüştür. Bu fark Tablo 5'de gösterilmiştir. ($X^2_{(2)}$ = 7.098, p < .05). Hangi değişkenler arasında anlamlı fark olduğunu tespit etmek için yapılan Mann Whitney U testi sonuçları incelendiğinde; üst sosyoekonomik düzeye sahip olan bireylerin diğer iki gruptaki bireylere nazaran madde kullanmaya daha yatkın oldukları tespit edilmiştir.

4. Katılımcıların üniversitede iken ikamet ettikleri yerlerin Riskli Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Katılımcıların üniversite öğrenimleri boyunca ikamet ettikleri yere göre riskli davranışlar alt boyut sıra ortalamalarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları aşağıda gösterilmiştir. Tablo 6'da katılımcıların ikamet ettiği yere göre madde kullanımı, sigara kullanımı ve alkol kullanımı riskli davranış alt boyutları sıra ortalamaları gösterilmiştir.

Tablo 6

Öğrencilerin üniversitede iken ikamet ettikleri yere göre madde kullanımı, sigara kullanımı ve alkol kullanımı puan sıra ortalamalarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

	Değişken	N	Sıra Ortalaması	Sd	X^2	p	Mann-Whitney U
Madde kullanımı	Aile-akraba yanı (1)	44	115,85	2	7,200	0,27*	1<3
	Devlet yurdu (2)	170	117,89				2<3
	Özel ev-diğer (3)	26	145,44				
	Toplam	240					
Sigara Kullanımı	Aile-akraba yanı (1)	44	125,15	2	7,093	0,29*	2<3
	Devlet yurdu (2)	170	114,41				
	Özel ev-diğer (3)	26	152,42				
	Toplam	240					
Alkol kullanımı	Aile-akraba yanı (1)	44	116,86	2	8,005	0,18*	1<3
	Devlet yurdu (2)	170	117,29				2<3
	Özel ev-diğer (3)	26	147,63				
	Toplam	240					

*p < .05

Katılımcıların vermiş oldukları cevaplara göre yapılan analizlerden elde edilen bulgular, üniversitede özel evde kalan öğrencilerin madde kullanma konusunda devlet yurdu ve aile-akraba yanında kalan öğrencilerden farklılaştığı tespit edilmiştir ($X^2_{(2)}$ = 7.200, p < .05).

Ayrıca üniversitede öğrenim görürken ikamet ettikleri yere göre sigara kullanımında da anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($X^2_{(2)}$ = 7,093, p < .05). Bu fark madde kullanımında olduğu gibi özel evde arkadaşları ile beraber yaşayan öğrencilerin, devlet yurdunda kalan öğrencilere kıyasla anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Öğrencilerin üniversite öğrenimlerinde ikamet ettikleri yere göre alkol kullanımı puan sıra ortalamalarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Anlamlı farklılığın ($X^2_{(2)}$ = 8,005, p < .05) hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi

sonuçlarına göre, özel evde yaşayan öğrencilerin aile-akraba yanı ve devlet yurdunda yaşayanlara kıyasla istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir.

5. Katılımcıların öğrenim gördükleri sınıfın Riskli Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Tablo 7

Sınıf değişkenine göre öğrencilerin okul terki, beslenme alışkanlıkları ve alkol kullanımı puanlarına ilişkin betimsel istatistikler

	Sınıf	N	$\overline{X}$	Ss
Okul terki	1.sınıf	89	7,85	3,75
	2.sınıf	42	7,71	3,70
	3.sınıf	61	10,00	4,00
	4.sınıf	48	9,46	3,81
	Toplam	240	8,70	3,92
Beslenme alışkanlıkları	1.sınıf	89	21,96	7,13
	2.sınıf	42	20,05	6,93
	3.sınıf	61	24,03	6,88
	4.sınıf	48	21,75	7,63
	Toplam	240	22,11	7,21
Alkol kullanımı	1.sınıf	89	13,24	8,83
	2.sınıf	42	11,43	5,82
	3.sınıf	61	11,57	5,91
	4.sınıf	48	9,69	2,53
	Toplam	240	11,79	6,80

Sınıf değişkenine göre riskli davranış alt boyutlarından okul terki, beslenme alışkanlıkları ve alkol kullanımı puanları farklılık gösterdiklerinden bu üç boyutun betimsel istatistikleri Tablo 7'de gösterilmiştir. Sınıf değişkeni normal dağılım gösterdiğinden parametrik testlerden tekyönlü ANOVA uygulanması araştırmacılar tarafından uygun görülmüştür. Yapılan analiz sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8

Sınıf değişkenine göre öğrencilerin okul terki, beslenme alışkanlıkları ve alkol kullanımı puanlarına ilişkin tek yönlü ANOVA testi sonuçları

	Kaynak	Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p	Tukey HSD
Okul terki	G. arası	235,207	3	78,402	5,376	,001**	1<3
	Grup içi	3441,589	236	14,583			2<3
	Toplam	3676,796	239				
Beslenme alışkanlıkları	G. arası	412,524	3	137,508	2,701	,046*	2<3
	Grup	12012,659	236	50,901			

	içi						
	Toplam	12425,183	239				
	G. arası	406,601	3	135,534	3,002	,031*	4<1
Alkol kullanımı	Grup içi	10653,561	236	45,142			
	Toplam	11060,163	239				

*p < .05 **p< .01

Yapılan analizlerde sınıf değişkenine göre riskli davranış alt boyutlarından okul terki, beslenme alışkanlıkları ve alkol kullanımı farklılık göstermiştir. Hangi gruplar arasında farklılık olduğunun belirlenmesi için yapılan Tukey testi sonuçlarına göre;

- Üçüncü sınıfa giden öğrencilerin hem birinci sınıf hem de ikinci sınıfa giden öğrencilerden okul terki alt boyutu için anlamlı olarak farklılaşmıştır. Okul terki puanları üçüncü sınıftaki öğrencilerin diğer iki sınıftaki öğrencilerden aritmetik ortalaması yüksektir (F(3-236) = 5.376, p< .01).
- Sınıf değişkenine göre beslenme alışkanlıkları da farklılık göstermektedir. Bu farklılığın ikinci ve üçüncü sınıflar arasında olduğu yapılan analizler sonucunda tespit edilmiştir (F(3-236) = 2.701, p< .05). Buna göre üçüncü sınıfa giden öğrencilerin ikinci sınıfa giden öğrencilerden daha fazla beslenme alışkanlıkları açısından risk teşkil ettikleri söylenebilir.
- Bu yıl üniversiteye yeni başlayan, yani birinci sınıfta olan öğrencilerin alkol kullanımı açısından risk taşıdıkları tespit edilmiştir (F(3-236) = 3.002, p< .05). Bu farklılığın dördüncü sınıflar ile birinci sınıflar arasında olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle birinci sınıfa giden öğrencilerin dördüncü sınıfa giden öğrencilerden daha fazla alkol kullanmaya eğilimli oldukları söylenilebilir.

Tartışma ve Sonuç

Bu kısımda araştırmadan elde edilen sonuçlar, alan yazında yapılmış çalışmalarla karşılaştırılmış ve buna göre bazı önerilerde bulunulmuştur. Araştırmanın sonucunda erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre anti-sosyal davranış sergileme, alkol kullanımı, sigara kullanımı ve madde kullanımı daha fazladır. Alan yazın incelendiğinde üniversite öğrencilerinde alkol ve madde kullanma riskleri ile özdenetim, stresle başa çıkma ve sosyal destek algıları arasındaki ilişkileri; erkeklerin hem alkol kullanımı hem de madde kullanımı alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanların, kadınların aldıkları ortalama puanlardan yüksek oranda farklılaştığı tespit edilmiştir (Kızıltaş, 2019: 95). Ayrıca üniversite öğrencilerinde riskli davranışların, bazı sosyo-demografik faktörlerle incelendiği bir çalışmada, sigara kullanımı puanı, alkol kullanımı puanı, uyuşturucu madde kullanımı puanı ile anti-sosyal davranış puanı; erkek öğrencilerde, son sınıfta öğrenim görmekte olan öğrencilerde ve geliri yüksek olan öğrencilerde anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur (Arıkan vd., 2017: 350). Ayrıca Çamur ve diğerlerinin (2007:35) bir üniversitenin bazı fakülte ve yüksek okullarında okuyan gençlerde bazı risk alma davranışlarını lojistik regresyon modeli ile incelenmişlerdir. Bunun sonucunda erkekler kadınlara göre iki kat daha fazla güvensiz davranışlarda bulunmaktadır. Evde ailesi ile yaşayanların diğer gruplardan (yurtta yaşayanlar, evde arkadaş/kardeşle yaşayanlar ve evde yalnız yaşayanlar) yaklaşık iki kat daha az riskli davranışlarda bulunduğu saptanmıştır. Yani evde yalnız yaşama düzeyi arttıkça riskli davranışlarda bulunma olasılığı artmaktadır. Bu sonuç çalışmamızdan elde edilen verilerle de örtüşmektedir.

Araştırmada birinci sınıfa giden öğrencilerin dördüncü sınıfa giden öğrencilerden alkol kullanımı daha fazla görülmektedir. Alkol, tütün ve reçeteli ilaç kullanımının araştırıldığı bir çalışmada, erkeklerin alkol ve tütünü kadınlardan daha fazla kullandıkları ortaya çıkmıştır. Ancak ilaç kullanımı kadınlarda daha fazla görülmektedir. Ayrıca akranları ile (özellikle riskli akran grupları ile) bir arada olmalarının riskli davranış gösterme olasılıklarını artırdığı saptanmıştır (Varela ve Pritchard, 2011: 755). Çalışmamızda akran grupları ile ilgili bir inceleme yapılmamıştır. Bu alanda çalışacak olan değerli araştırmacılarımıza bu başlık ile de çalışması tavsiye edilebilir.

Orta ve ileri ergenlik döneminde risk alma davranışlarının karşılaştırıldığı bir başka çalışmada, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla oranda risk alma davranışı gösterdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada lise ve üniversite öğrencilerinde riskli davranış gösterme eğilimleri karşılaştırılmış ve üniversitede öğrenim görmekte olan gençlerin lisede öğrenim görmekte olan gençlere kıyasla daha fazla riskli davranış gösterme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir (Pekel Uludağlı ve Sayıl, 2009: 18). Bu çalışmada elde edilen veriler de çalışmamızdaki verilerle paralellik göstermektedir. Ayrıca üniversite öğrencileriyle de çalışma yapmamızın daha fazla risk teşkil eden grupla çalışmak olduğu varsayımını da destekler niteliktedir.

Araştırmada özel evde arkadaşlarıyla veya yalnız kalan bireylerin aile-akraba yanında veya devlet yurdunda kalan bireylere nazaran daha fazla zararlı madde (alkol, sigara, madde) kullanmakta oldukları tespit edilmiştir. Alkol kullanımının araştırıldığı bir başka çalışmada alkole erişilebilirlik düzeyinin (örneğin evde alkol bulundurma, arkadaş grupları ile birlikte yaşama gibi) alkol kullanımını artırdığı tespit edilmiştir (Komro vd., 2007: 1597). Bu çalışmada alkol kullanımının erkeklerde daha fazla olduğu ve özel evde kalanların aile-akraba yanı ve devlet yurdunda kalanlara kıyasla farklılaştığı tespit edilmiştir. Alkole ulaşma Komro ve diğerlerinin çalışmasında olduğu gibi özel evde kalanlarda daha kolay olduğundan sonuçların bu araştırmayla paralellik gösterdiği söylenebilir.

Araştırmada 21-22 yaş aralığında olan öğrencilerin 18,19 ve 20 yaşında olan öğrencilerden daha fazla okulu terk etme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Yükseköğretimde okul terkinin nedenlerine bakılan bir araştırmada öğrencilerin ve öğretim üyeleri ile ayrı ayrı yapılan görüşmeler neticesinde okul terki nedenleri olarak akademik uyum sorunları ve maddi sıkıntılar üzerinde durulmuştur (Bülbül, 2012: 219). Okul terk etme sebebine alan yazında yaş değişkeni ile incelenen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca sosyoekonomik düzey algısında da okul terkiyle ilgili bir sonuç elde edilememiştir. Çalışmamız Bülbül'ün çalışması ile bu konularda farklılık göstermektedir.

Üçüncü sınıfa giden bireylerin ikinci ve birinci sınıfa giden bireylerden daha fazla okulu terk etme eğiliminde oldukları ve beslenme alışkanlıklarının sağlıklı olmadığı araştırmanın bir başka sonucudur. Saygın ve diğerlerinin (2011:2) öğrencilere ait demografik veriler ile beslenme alışkanlıkları anlamlılık açısından inceledikleri çalışmalarında cinsiyet, yaş, ikamet edilen yer ve yaşanan yerde kalan kişi sayısı ile beslenme alışkanlıkları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Eğitim görülen fakülte ile gazlı içecek tüketimi arasında ise anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu çalışmada da cinsiyet, yaş, ikamet edilen yere göre beslenme alışkanlıkları arasında farklılık tespit edilememiştir. Ancak sınıf değişkenine göre beslenme alışkanlıklarında farklılık tespit edilmiştir. Yapılan çalışmanın alan yazınında yapılan çalışmalarla paralellik gösterdiği söylenilebilir.

Elde edilen sonuçlardan yola çıkarak erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha fazla riskli davranış sergilemeye eğilimli olmalarının nedeninin, kültürel olarak farklı yetiştirmelerinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Erkeklerin "erkeklik" göstergesi

olarak şiddete eğilimli olmaları (anti-sosyal davranışlar), yine "erkek adam dediğin sigara içer, alkol kullanır…" gibi toplum kuralları ile yetiştirilmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Bu tür yanlış kuralları ortadan kaldırmak için fakültelerde ders olarak gösterilen "toplumsal cinsiyet politikaları" dersleri yaygınlaştırılabilir ve erkeklerin toplumsal cinsiyetlerinin bu tür davranışlar ile ölçülemeyeceği öğretilebilir.

Yaş ve sınıf değişkenine göre çıkan sonuçlar incelendiğinde, katılımcıların mezun olmaya yaklaştıkça okulu terk etme isteklerinin arttığı görülmektedir. Bunun sebebi gençlerin işsiz kalma korkusu ile yüzleşmek zorunda kalmaları olabilir. Okuldan ayrılma vakti yaklaştıkça gençler iş edinememe korkusu ile yüzleşmek durumunda kalıyor olabilirler. Bu sebeple üniversitelerde rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Özellikle mezuniyet sonrasında gençlerin hangi alanlarda istihdam edilebileceğine karşı mesleki rehberlik faaliyetleri yürütülebilir. Böylece gençlerin okulu terk etme ihtiyacı duymaları engellenebilir.

Üniversitede ikamet etme yerine göre zararlı madde kullanımında farklılık görülmesi, gençlerin denetimli ortamlarda zararlı madde kullanımını azaltması bir başka problem cümlesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel evlerde arkadaşları ile bir arada olan gençleri zararlı madde kullanımına iten sebeplerin neler olduğu başka araştırmalarla incelenebilir ve alan yazınına katkı sağlanabilir düşüncesindeyiz.

Kaynakça

Arıkan, İ., Yavuz, B., Yiğit, D. ve Ece, E. (2017). Üniversite Öğrencilerinde Riskli Davranışların ve Bazı Sosyodemografik Faktörlerin İncelenmesi: Bir Devlet Üniversitesi Örneği. J Contemp Med ; 7(4), s. 348-354.

Bulut, F. (2010). Ergenlerde Görülen Kural Dışı Davranışların Aile İşlevselliği, Aile Risk Faktörü Ve Yaşam Kalitesi Açısından İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi.

Bülbül, T. (2012) Yükseköğretimde Okul Terki: Nedenler ve Çözümler, Eğitim ve Bilim, 37(166), s. 219-235.

Çamur, D., Üner, S., Çilingiroğlu, N. ve Özcebe, H. (2007). Bir Üniversitenin Bazı Fakülte ve Yüksek Okullarında Okuyan Gençlerde Bazı Risk Alma Davranışları. Toplum Hekimliği Bülteni, 26 (3), s. 32-38.

Erdoğan, N. (2007). Riskli Cinsel Davranışlar, (Edt: Kültegin Ögel), Riskli Davranışlar Gösteren Çocuk ve Ergenler, İstanbul: Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği, s. 229-243.

Gençtanırım Kuru, D. (2010). Ergenlerde Riskli Davranışların Yordanması (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Gençtanırım, D. (2014). Riskli Davranışlar Ölçeği Üniversite Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları, Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 5(1), s. 24-34.

Jessor, R. Donovan, J. E. Costa, F. M. (1991). Beyond Adolescence Problem Behavior And Young Adult Development. Cambridge University Press.

Jessor R, Turbin M, Costa F.M, Dong Q, Zhang H, Wang C. (2003). Adolescent Problem Behavior İn China And United States: A Cross-National Study Of Psychosocial Protective Factors, Journal of Research on Adolescence, 13 (3), s. 329–342.

Karasar, N. (2008). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayınevi.

Kızıltaş, A. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Öz Denetim, Stresle Başa Çıkma ve Sosyal Destek Algıları İle Alkol ve Madde Kullanma Riskleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Komro, K. A., Maldonado-Molina, M. M., Tobler, A. L., Bonds, J. R. & Muller, K. E. (2007). Effects Of Home Access and Availability of Alcohol on Young Adolescents' Alcohol Use. The Authors. Journal Compilation, 102, s. 1597-1608.

Ögel, K. (2007). Risk Kavramının Tanımı, (Edt: Kültegin Ögel) Riskli Davranışlar Gösteren Çocuk ve Ergenler, İstanbul: Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği, s. 13-25.

Pekel Uludağlı, N. ve Sayıl, M. (2009), Orta ve İleri Ergenlik Döneminde Risk Alma Davranışı: Ebeveyn ve Akranların Rolü. Türk Psikoloji Yazıları, 12 (23), s. 14-24.

Saygın , M., Öngel, K., Çalışkan, S., Yağlı, M. A., Has, M., Gonca, T. ve Kurt, Y. (2011). Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları. SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi, 18(2).

Shapiro, R., Siegel, A.W., Scovill, L.C. ve Hays, J. (1998). Risk-Taking Patterns of Female Adolescents: What They Do and Why. Journal of Adolescence, 21, s. 143–159.

Varela, A. & Pritchard M.E. (2011). Peer Influence: Use of Alcohol, Tobacco, and Prescription Medications. Journal of American Collage Health, 59 (8), s. 751-757.

RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA

Televizyon Programlarının Topluma Olan Faydasının Araştırılması: Erzurum Örneği

Erkan OKTAY*
Enzel ÖZGENÇ**
Gökhan DENİZ***

Özet

Bu çalışmanın amacı, Erzurum'da ikamet eden kişilerin TV programlarına yönelik algısını ortaya koymaktır. Araştırmada kullanılmak için tasarlanan anket formu, 2018 yılının son çeyreğinde 1000 kişiye uygulanmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olan TV programlarının topluma faydası sıralı bir değişkendir. Ankete cevap veren kişilerin, %44,4'ü TV programlarını seyretmenin topluma faydalı olmadığını düşünürken, %26,7'si TV programlarını seyretmenin topluma faydalı olduğunu düşünmektedir. Ki-kare testi sonuçlarına göre kişilerin TV programı seyretmenin topluma faydalı olduğu düşüncesi ile cinsiyet, eğitim durumu, yaş, boş zamanını TV izleyerek değerlendirme, boş zamanını kitap okuyarak değerlendirme, çeşitli konularda bilgi edinmek için TV programı seyretme, alışkanlık olduğu içi TV programlarını seyretme, boş vakitleri değerlendirmek için TV programı seyretme, dini programları seyretme, magazin programlarını seyretme, dizileri seyretme, bazı TV programları kişileri şiddete meyilli hale getirmektedir, bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellemesi ve bazı programların gençlerin hayal gücünü köreltmesi ifadeleri arasında anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: TV Programları, Sıralı Logit Model, Erzurum

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, erkanoktay@atauni.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü, enzelozgenc@hotmail.com

***Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü, okan_deniz_75@hotmail.com

Giriş

Görüntü ve sesin eşanlı olarak yansıtılmasının amaçlandığı hedefe ilk olarak "Görüntülü Radyo" ve "Elektrovizyon" gibi isimler verilmiş, "Televizyon" sözcüğü ilk defa 1907 yılının Haziran ayında Scientific American dergisi tarafından kullanılmıştır. Görüntünün elektronik olarak nakledilmesini amaçlayan çalışmalar, 1923 yılında Rus bilim adamı Vladimir Zworykin tarafından sonuçlandırılmış ve günümüzde kitle iletişim araçları içerisinde popülerliğini koruyan televizyonun keşfi gerçekleşmiştir http://aygenavci. blogcu.com/turkiye-de-televizyon-yayinlarinin-baslamasi-ve-tarihi/5283348 (27.10.2019).

Televizyonun gelişim döneminin savaş yıllarına rastlamasından ve Türkiye'nin içinde bulunduğu ağır ekonomik koşullardan dolayı Türk halkının televizyon ile tanışmasını sağlayacak ilk girişim, İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Frekans Kürsüsü Başkanı Mustafa Santur'un 16 Temmuz 1951 tarihinde İTÜ Elektrik Fakültesi Dekanlığı'na gönderdiği mektupla başlamıştır. İTÜ'deki Yüksek Frekans Tekniği Bilim Dalı öğrencilerine uygulamalı eğitim amacıyla bir laboratuar oluşturulmuş ve yayın buradan gerçekleştirilmiştir(Serim, 2007: 27). Mustafa Santur'un girişimlerinin altındaki temel amaç öğrencilerin yararlanabileceği bir laboratuar kurmak ve eğitsel amaçlarla televizyon yayınını yapmayı denemektir. Ancak ilerde yapılan yayınlar çok başarılı olmuş ve eğitim amaçlarını aşarak Türkiye'de televizyonculuk bilincinin ve kültürünün oluşmasının temeli atılmıştır.

Özel kanalların yabancı ülkelerdeki yayınları getirerek Türk insanının sosyo-kültürel yapısının içine sokmaya çalışmaları televizyon ile ilgili bazı endişeleri de beraberinde getirmiştir. Türk ulusuna her gün, saatler boyunca, yapım ya da köken bakımından yabancı programlar izletilmektedir. Bu programların pek çoğu da milli kültürle çatışan, ulusal değerlere ters düşen yabancı unsurlar ve mesajlar içermektedir. Bu durum bireyler, özellikle de çocuklar ve gençler üzerinde kültür şokuna, değerler yitimine ya da yozlaşmasına neden olmaktadır. Daha ileriki aşamalarda bu süreç kültür çatışması, ulusal kimlik yitimi ve bireysel ve toplumsal anomi boyutlarına kadar ulaşabilmektedir (Arslan, 2004: 1-17).

İşte bu hususta çalışmamızın amacı devreye girmektedir. Çalışmamızın amacı; televizyon programlarının kişi ve toplum üzerindeki sosyal, kültürel ve psikolojik etkileri ile toplumun televizyon programlarına bakış açısını incelemektir. Bunlara ek olarak; TV programlarının kişiye ve topluma olan etkisine yönelik düşüncelerin, demografik değişkenlere, siyasi düşünce yakınlığına göre değişip değişmediği belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Literatür Araştırması

Şahin (2011) tarafından, kitle iletişim araçlarının kültürel değerler üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu ortaya koymak amacıyla yapılan çalışma, Uşak ili Bölme beldesinde ikamet eden ve mahalle ve kapı numaraları dikkate alınarak tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 170 vatandaşa uygulanmıştır. Kültürel yozlaşma düzeylerini tespit etmeye yönelik hazırlanmış olan önermelere, gençlerin katılım düzeyleri ile orta yaş üstü diye gruplandırılan 46-60 yaşları arasında bulunanların katılım düzeyleri arasında anlamlı derecede farklılık olduğu ve gençlerin kültürel değerlerden uzaklaştığı, sahip olunan değerlerin genç kitle için anlamını yitirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan; televizyonlarda yayınlanan evlilik, magazin vb. programların en çok kadınlar tarafından izlendiği, özellikle ev kadınlarının günlük ortalama 7.17 saat televizyon seyretmeleri ve bu sürenin sadece magazin, kadın programları ve yerli dizi ve filmler ile geçirildiği, belgesel

ve sosyal içerikli bilgilendirici programların kadınlar tarafından seyredilmediği sonucuna varılmıştır (Şahin, 2011: 243-277).

Meder ve Çiçek (2012) tarafından, kadınların kadın programları izleme nedenlerini ve kadın programlarının söylem/kimlik temsili üzerinden sunduğu mesajlardan etkilenme düzeylerini tespit etmek üzere yapılan çalışma, 2010 Nisan-Haziran tarihleri arasında Denizli merkez ilçelerinde yaşayan ve tesadüfi örnekleme göre seçilen 240 kadına uygulanmıştır. Çalışma kapsamında, boş zamanları değerlendirmek için %46.3'lük bir puanla televizyon seyretme birinci sırayı alırken, kadınların %15.8'i komşu oturmalarıyla, %12.9'u kitap okuyarak, %13.8'i çocuklarıyla ilgilenerek boş zamanlarını değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Kadınların boş zamanlarını değerlendirme faaliyetlerinin eğitim durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında, eğitim durumunun anlamlı bir farklılık oluşturduğu anlaşılmış ve eğitim düzeyi yükseldikçe televizyonun yerini kitap okumanın aldığı tespit edilmiştir. Kadınlar, kadın programlarının her gün takip edilmesinin aile yaşamında olumsuz sonuçlar yaratıp yaratmayacağı sorusuna ise %41.3'lük bir oranla günlük ev işlerinin aksayabileceği, %26.3'lük bir oranla ahlaki değerlerde yozlaşma yaratabileceği, %25'lik bir oranla eşlerine ve çocuklarına yeterince zaman ayrılamayacağından dolayı eşin ve çocukların şikayet edebilecekleri yönünde görüş bildirmişlerdir (Meder, Çiçek, 2012: 10-28).

Erjem ve Çağlayandereli (2006) çalışmasında, İstanbul'da yer alan; Kadıköy-Fenerbahçe, Bağcılar-Barbaros, Beşiktaş-Etiler, Küçükçekmece-Ticaret ve Gaziosmanpaşa-Habipler bölgelerini temsilen beş lise belirlenmiş ve araştırma evreninin %21'ini temsil edecek şekilde 1020 öğrenciye tesadüfi örnekleme uygun olarak anket uygulanmıştır. Anket, yerli dizilerle ilgili davranış, tutum ve düşüncelerini saptamayı ve bu dizilerin modelleme davranışına etkilerini tespit etmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Araştırma sonucuna göre; model alma açısından konu değerlendirildiğinde gençlerin %72' sinin (yaklaşık her üç gençten ikisinin) televizyon dizilerindeki belli karakterleri model aldıkları ve daha çok fiziksel ve kişilik olarak olumlu özelliklere sahip karakterlere özenildiği ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucuna göre ulaşılan bir diğer sonuç ise; gençlerin rol model alma tutumlarının, cinsiyet, aile büyüklüğü, ailenin gelir düzeyi, anne babanın eğitim seviyesi, okulun bulunduğu konuma göre farklılıklar göstermesidir. Genel olarak; erkek öğrenciler kız öğrencilere göre; ailede üye sayısı fazla olanlar az olanlara göre; ailenin gelir düzeyi düşük olanlar yüksek olanlara göre; ebeveyn eğitimi düşük olanlar yüksek olanlara göre ve kent çevresi okullarında yer alanlar kent merkezindekilere göre daha fazla oranlarda rol model alma eğiliminde bulundukları sonucuna ulaşılmıştır (Erjem, Çağlayandereli, 2006: 15-30).

Özdemir ve Ramazan (2012) çalışmasında, çizgi filmlerin çocuk izleyiciler üzerindeki etkilerini anne görüşlerine göre belirtmek üzere, 'Kolay Ulaşılabilir Örneklem (Convenience Sampling) tekniği kullanılarak , Isparta il merkezinde bulunan devlete ait anaokulları, anasınıfları ile 1, 2 ve 3. sınıflarına devam eden 940 öğrencinin anneleri üzerine anket uygulanmıştır. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara göre hem ilköğretim hem de okul öncesi dönem çocuklarının önemli oranlarda çizgi film programları seyrettikleri ve okul öncesi ve ilköğretim çocuklarının değişen oranlarda çizgi filmlerin içeriği ile ilişkili davranışlar sergiledikleri, çizgi filmlerle bağlantılı taleplerde bulundukları tespit edilmiştir (Özdemir, Ramazan, 2012: 157-173).

Uğur (2011) çalışmasında, lise öğrencilerinin televizyon reklamlarında oynayan oyunculara dönük düşüncelerini, reklam oyuncularının sahip olduğu imajdan etkilenme düzeylerini ve bireysel imajlarını oluştururken reklam oyuncularını dikkate alıp almadıklarını belirlemek

amacıyla Konya merkezdeki lise öğrencileri üzerine bir saha araştırması yapmıştır. Çalışma sonucunda liseli gençlerin reklamlarda yer alan oyuncuların dış görünüşlerine dikkat ettikleri ve kendi imajlarını şekillendirmede reklam oyuncularından faydalandıkları belirlenmiştir. Çalışmada elde edilen önemli bulgulardan biri genç kızların %40,1'i kadınlara, %43,3'ü de erkeklere dikkat etmekte; erkeklerin %71,6'sı kadınlara, %15,4'ü de erkeklere dikkat etmektedir. Genç kızların hemcinslerine yüksek oranlarda dikkat etmesinin altındaki sebep modayı takip etme arzusu olarak tespit edilmiştir (İmran, 2011: 101-114).

Aydemir (2014) "Medyada Şiddetin Dönüşümüne Bilinçaltı Etki Yöntemleri ve "Mutlu Şiddet" İlişkisi" başlıklı çalışmasında, şiddet ve reklam ilişkisinin temel etkilerinin ne olduğu ve bilinçaltı tekniklerinin uygulanma durumunu araştırmıştır. Bu doğrultuda; "Bruna Reklamı, Fiat Reklamı, Tivibu Reklamı, Arko Traş Köpüğü Reklamı ve Toyota Auris Reklamı" olmak üzere beş adet çocuk temalı reklam belirlenmiş ve bu reklamlar içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında ele alınan reklam filmleri incelendiğinde "şiddet" kavramının bilinçaltı tekniklerle izleyiciye sunulduğu ve reklamların öyküleme biçimi, içerik ve teknik yapısının, eğitme ve bilgi verme işlevinden çok satma işlevine göre hazırlandığı saptanmıştır. Sonuç olarak televizyon başta olmak üzere tüm kitle iletişim mecralarında farklı türlerde hazırlanan reklamlar, bireyleri bireysel bilinçle değil reklam verenin istediği bilinçle kişileri tüketen konuma eriştirdiği yargısına varılmıştır (Aydemir, 2014: 166-170).

Roberts vd. (1978) çalışmasında, Ohio'da 3-11 yaşları arasında çocukları olan 1400 aileyi örneklem alarak yaptıkları araştırmada, televizyonun çocukların seksüel öğrenme kaynakları listesinde ikinci sırayı aldığını ortaya koymuşlardır. Cinsellik ile ilgili çocukların bildikleri şeylerin çoğunu televizyondan öğrendiklerini söyleyen ailelerin oranı, bu konuyla ilgili olarak edinilen bilgilerin kardeşlerden, akranlardan, daha büyük çocuklardan, dergi ve kitaplardan, bir doktordan, bir okul programından, bir yetişkinden, akrabalardan veya kiliseden öğrendiğini söyleyenlerin oranından daha çok olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Roberts vd., 1978: 7-28).

Papatya ve Özdemir (2012) çalışmasında, televizyonun tüketici hazcı eğilimlerini belirleme, fantezi ve düşlerini biçimlendirme ve insanı gerçeklik duygusundan uzaklaştırma yönü ele alınmış ve bu doğrultuda Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerine bir anket araştırması yapılmıştır. Basit Tesadüfi Örnekleme Yöntemi kullanılarak 323 öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre; SDÜ öğrencileri, televizyonu daha çok eğlenme ve vakit geçirme aracı olarak görmüş ve öğrencilerin Eğlence-Güldürü-Talk Show programları izlemeleri ile ödüllendirme yönlü ve macera yönlü alışveriş yapmaları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Televizyonda eğlence ve hazzın her şeyin üstünde tutulduğu ve yayınlanan programlarda izleyicilere daha üst seviyede yaşam olanakları sunularak tüketimin özendirildiği görüşünde bulunulmuştur (Papatya, Özdemir, 2012: 161-183).

Gülnar ve Balcı (2010) çalışmasında, Selçuk Üniversitesi'nde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin kültürleşme tutumları ile Türk televizyonlarını izleme motivasyonlarını incelemek suretiyle amaçlı örneklem yoluyla seçilen 288 yabancı öğrenci üzerine anket araştırması yapmışlardır. Araştırma bulgularına göre; Türkiye'de eğitim gören yabancı uyruklu öğrencilerin kültürleşme tutumları arasında bütünleşme tutumu daha yüksek aritmetik ortalama değerine sahip çıkmış ve bu doğrultuda bir taraftan kendi kültürlerini devam ettiren öğrencilerin, diğer taraftan Türk kültürünü de benimsemeye istekli olduğu sonucuna varılmıştır (Gülnar, Balcı, 2010: 447-483).

Özen (2010) çalışmasında, ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin meslek gelişimi sürecinde; meslek seçimleriyle ilgili aldıkları kararların, televizyon izleme alışkanlıkları ile arasındaki ilişkiyi incelemek ve değerlendirmek maksadıyla, Erzincan İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı üç ilköğretim okulundan, alt, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyden gelen 52 öğrenci üzerinde bir anket araştırması yapmıştır.Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; seyredilen televizyon programları ile seçilen meslekler arasında büyük oranda bir paralellik olduğu, daha çok polisiye dizileri seyreden alt sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin büyük çoğunluğunun polis ya da asker olma eğilimi içinde bulundukları, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyde öğrencilerin ise daha çok doktor ve avukat olma eğilimi içinde bulundukları tespit edilmiştir (Özen, 2010: 61-80).

Koçak ve Bulduklu (2010) çalışmasında, yaşlıların televizyonda yayınlanan sağlık programlarını izleme motivasyonlarını ortaya koymayı amaçlamışlar ve bu doğrultuda 2010 yılı içerisinde Konya'da yaşayan 50 yaşından büyük ve tesadüfi olarak seçilen 306 kişiye anket uygulanmıştır. Televizyonda yayınlanan sağlık programlarının izlenme motivasyonlarını ortaya koymayı amaçlayan ölçek, yaşlıların beş temel nedenle bu programları izlediklerini göstermiştir. Bu faktörler, enformasyon, destek/paylaşma, farkındalık, alışkanlık ve kişisel faydadır. Bu beş faktör yaşlıların sağlık programlarını izleme motivasyonlarının %52.3'ünü açıklamaktadır. Araştırma sonucuna göre; sağlık bilgisi alınan temel kaynak katılımcıların %90.8 'i tarafından doktorlar olarak belirlenmiştir. Televizyon ise doktorlardan sonra %50.7 ile ikinci sırayı alırken, tanıdık bir sağlık çalışanı %28.2, internet %13.4 ve gazete %6.2 oranında sağlık bilgisi alınan kaynaklar arasında gösterilmiştir (Koçak, Bulduklu, 2010: 5-17).

Koçer (2013) çalışmasında, izleyicilerin televizyon izleme alışkanlıklarını ve motivasyonlarını tespit etmek amacıyla Kayseri il merkezinde ikamet eden 18 yaş üstündeki 1017 kişi üzerinde anket uygulanmıştır. Araştırmada ulusal ve uluslararası düzeyde sıkça kullanılan model olan "Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı"ndan yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; katılımcıların televizyon izlemekten ne tür doyumlar aldıkları ile ilgili sonuçlar incelendiğinde, televizyon motivasyonlarının; dinlenme ve eğlenme, bilgilenme, yol gösterme, arkadaşlık etme/kaçış, sosyalleşme/kişiler arası fayda, bir araya gelme ve haberdar olma olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmadan elde edilen bir diğer önemli sonuç ise, televizyon izleme motivasyonunun sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı farklılıklar gösterdiğidir (Koçer, 2013: 207-225).

Genç ve Güner (2010) çalışmasında, ilköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin televizyon izleme alışkanlıkları ve televizyon izleme nedenleri, kullanımlar-doyumlar yaklaşımı açısından tespit edilmeye çalışılmış ve bu bağlamda Çanakkale merkez ilçe ve Biga ilçesindeki ilköğretim öğrencileri üzerine bir anket araştırması yapılmıştır. Toplamda 351 öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre; öğrencilerin %53.3'lük gibi büyük bir oranı dizi izlemeyi tercih ederken bu durumu takiben; spor-yarışma programları %14, müzik-eğlence programları %10.5, çizgi filmler %8.8, haber-belgesel %8'lik kısmı oluşturmaktadır. Araştırma bulgularına göre; öğrencilerin cinsiyetleri ile izledikleri program türleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiş, erkek öğrenciler haber ve belgesel, çizgi film, spor ve yarışma programlarını kız öğrencilere oranla daha çok izlerken; kızlar ise, müzik ve eğlence programları ile dizileri erkek öğrencilere nazaran daha fazla tercih etmektedirler. Araştırmanın en dikkat çekici sonucu ise; öğrencilerin, %30.8'inin haber programlarının, %26.8'inin belgesellerin, %12.5'inin yarışma programlarının, %9.7'sinin sağlık programlarının, %6.6'sının dizilerin faydalı olduğunu

düşündüklerini belirtmeleri fakat izlenen program türleri arasında dizilerin ilk sırayı aldığı sonucudur (Genç, Güner, 2010: 230-250).

Çakır ve Çakır (2011), izleyicilerin televizyon izleme alışkanlıkları ve motivasyonları ile yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Konya il merkezinde, basit rastlantısal örneklem alma tekniği esas alınarak, 18 yaş ve üzeri 600 denek üzerinde bir alan araştırması yapmıştır. Ön inceleme sonucu 556 anket analize tabi tutulmuştur. Örneklem grubunun yalnızlık düzeyinin tespit edilmesinde UCLA Yalnızlık Ölçeğinden yararlanılmış ve katılımcılar söz konusu ölçekten en az 23, en yüksek 64 puan almışlardır. Bulgulara göre; katılımcıların %15.8'inin kronik yalnız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılanların yalnızlık düzeyi ile sosyo-demografik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış, kişisel özellikler açısından kalıplaşmış bir yalnızlık tipinin olmadığı yargısına ulaşılmıştır. Araştırmadan elde edilen bir diğer önemli sonuç ise; kişilerin yalnızlık puanları arttıkça televizyon izleme sürelerinde de artışların olduğudur (Çakır, Çakır, 2011: 131-147).

Er ve Ünal (2014) çalışmasında, televizyon dizilerinin tarih bilinci üzerindeki etkisini araştırmak maksadıyla, Bartın ili merkez ilçede bulunan 4 anaokulunun 8. sınıf öğrencileri üzerine bir alan araştırması yapmış ve 227 öğrenci araştırma kapsamında analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, öğrencilerin tarih öğretiminde en fazla güvendikleri sunum şeklinin müzeler ve tarihi mekanlar ile tarihi belge ve kaynaklar; en az güvendikleri kaynağın ise ders kitabı olduğu sonucu çıkmıştır. Öğrenciler, tarihi mekanlardan sonra en fazla keyif aldıkları sunum şeklinin tarihi filmler olduğunu ve filmlerde eski değerlere değer verme ve onların korunması gerektiği hususunda yoğunlaşmışlardır (Er, Ünal, 2014: 409-426).

Karaboğa (2016) çalışmasında, yerli televizyon dizisi izleyicilerinin, dizi karakterleri üzerinden sunulan tüketim unsurlarına yönelik eğilimlerini belirlemek ve bu eğilimlerin sosyo-demografik özelliklere göre değişip değişmediğini tespit etmek maksadıyla, Mersin merkez ilçelerinden yaşayan 15 yaş üstü farklı demografik özelliklerdeki 400 kişi üzerine bir saha araştırması yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre; dizi karakterleri, bir reklama ya da tv programına çıktığında izleyiciler tarafından dikkatle takip edilmekte ve birçok durum bakımından izleyicilerde, dizi karakterleri gibi olma isteği uyandırmaktadır. Televizyon dizisi izleyen bireylerin, dizilerdeki tüketim unsurlarına yönelik eğilimleri sosyo-demografik özelliklere göre değişim göstermekte; gençlerin yaşlılara göre, kadınların erkeklere göre, alt gelir grubunun üst gelir grubuna göre, eğitim düzeyi düşük olanların eğitim düzeyi yüksek olanlara göre daha fazla eğilimde bulundukları tespit edilmiştir (Karaboğa, 2016: 182-208).

Gürdin (2016) çalışmasında, sigara karşıtı reklamlarda kullanılan korku çekiciliği faktörünün etkinliği üzerine incelemelerde bulunmuştur. Etkinliğin ölçümü için fNIRS cihazından yararlanılmış ve bu sayede beyindeki kanın yoğunlaşma durumuna göre deneklerin bu tarz reklamlardan etkilenme düzeyleri ölçülmüş ve elde edilen veriler anket yöntemi ile desteklenmeye çalışılmıştır. Çalışma bulgularından elde edilen sonuca göre; genel olarak bakıldığında acı çekmeye ve hastalığa yönelik görsel ve işitsel efektlerle süslenmiş; çekilen ızdırabı açık ve net bir şekilde gösteren, izleyicide acı, korku, dehşet vs. gibi hisleri uyandırabilen sigara karşıtı reklamların daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gürdin, 2016: 1-158).

Özben (2013) çalışmasında, öğrencilerin televizyon izleme süresine göre yalnızlık düzeylerinin incelenmesi amacıyla 525 üniversite öğrencisi üzerine bir anket uygulaması yapılmış, veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve UCLA Yalnızlık Ölçeğinden

yararlanılmıştır. Verilerin analizinde tek yönlü varyans analizi ve scheffe testi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; günlük televizyon izleme süresine göre üniversite öğrencilerinin yalnızlık puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuş, her gün 1 saat televizyon izleyenlerin yalnızlık puan ortalamaları X=34.86, 2 saat izleyenlerin X=36.31, hiç izlemeyenlerin X=37.74, 3 saat izleyenlerin X=38.41, 4 saat ve üzeri izleyenlerin yalnızlık puan ortalamalarının X=41.35 olduğu saptanmıştır. Buradan hareketle üniversite öğrencilerinin, televizyon izleme süreleri arttıkça yalnızlık puanlarının da arttığı sonucuna varılmıştır (Özben, 2013: 198-206).

Karadaş (2012) çalışmasında, Tezcan'ın değer sınıflandırmasından "Aile Kurumu ile İlgili Değerler" Schwartz'ın 10 kategoride topladığı değerlerinde ve Robin Williams toplumsal değerler kategorizasyonundaki aileye ilişkin değerler dikkate alınarak Türk toplumunda aileye ilişkin değerler sınıflandırması yapılmış, ele alınan 136 adet reklamda bu değerlerden hangisinin veya hangilerinin yer alıp almadığı araştırılmıştır. Bu reklamlardan 71 tanesinde aile kurumuna ilişkin değerlerin temsiline rastlanmıştır. Bu sonuç hem araştırmanın sonucu olan aileye ilişkin değerlerin reklamlarda ne ölçüde yer aldığını ortaya koymaktadır hem de gelişen teknolojiler ve küreselleşmenin etkisiyle toplumsal değerlerin yitirilmesiyle karşı karşıya kalınan günümüzde, aileye ilişkin toplumsal değerlerin medya ürünleri aracılığıyla yeniden üretildiğinin ve dolayısıyla tüketicilerle iletişim kurma sürecindeki öneminin göstergesi olduğu vurgusu yapılmıştır (Karadaş, 2012: 78-89).

Televizyonda yayınlanan gıda reklamlarının, gıda tüketimi ve şişmanlık üzerindeki etkisinin incelendiği araştırmanın konusunu Meksika'daki kadın ve çocuklar oluşturmaktadır. Bu kapsamda 19 ile 51 yaşları arasında 721 katılımcı annenin görüşleri alınmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; gıda reklamlarının haftalık ortalama tüketimi ile televizyonda yayınlanma sıklığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Obezite ile televizyon reklamları arasındaki ilişkinin açıklanmaya çalışıldığı çalışmada; eğitim düzeyi düşük olanların yüksek olanlara göre, yatak odasında televizyon bulunduranların bulundurmayanlara göre, televizyon başında daha çok zaman geçirenlerin daha az zaman geçirenlere göre obeziteye yakalanma riskinin daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Gascon, Ramirez, Lopez, Zuniga, Cruz, 2013: 1900-1904).

Fancourt ve Steptoe (2018) çalışmalarında, 50 yaş ve üzeri erişkinlerde televizyon izleme davranışlarının bilişsel düşüşle ilişkili olup olmadığını araştırmışlardır. Bu doğrultuda; 3590 İngiliz katılımcı 2008-2009 ve 2014-2015 yılları arasındaki altı yıllık bir periyotta duyarlılık analizlerine tabi tutulmuştur. Bu çalışma; günde 3.5 saatten fazla televizyon izlemenin, zayıf sözel bellekle ilişkili olduğunu ancak 6 yıllık bir periyottan sonra, demografik faktörlerden, fiziksel aktiviteden, sağlıkla ilgili faktörlerden bağımsız olarak, anlamsız akıcılık ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Fancourt, Steptoe, 2019: 1-8).

Serrano, Lee, Dehom ve Tonstad (2014) çalışmalarında, kiliseye giden 30'lu yaşlardaki 3914 kişiye anket uygulamış ve televizyon izleme süresi ile uyku düzensizliği arasında bir ilişki olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; her gün 2 saat ve üzeri televizyon izleyenlerin, 2 saatin altında televizyon izleyenlere göre daha yaşlı, daha düşük eğitimli, daha az egzersiz yapan kişiler olduğu ve uyku düzensizliği yaşama riskinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Serrano et al., 2014: 279-287).

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın bağımlı değişkeni TV programlarının topluma olan fayda düzeyidir. Bu değişken ordinal ölçekle ölçülmüş bir değişken olduğundan analizler sıralı logit model ile

yapılmıştır. Çalışmada bu bağımlı değişkenlerle ilişkili olabileceği düşünülen çok sayıda bağımsız değişken tarif edilmiştir. Bu bağımsız değişkenlerin bazıları nominal ölçekle bazıları ordinal ölçekle ölçülmüştür. Ordinal ölçekle ölçülmüş bu değişkenlerde beşli likert ölçeği kullanılmıştır.

2.1.Sıralı Logit Model

Bağımlı değişkenin iki durumlu olduğu modeller ikili tercih modelleri (binary choice models) olarak adlandırılır. Bağımlı değişkenin ikiden fazla durumlu olduğu modellere ise, çoklu tercih modelleri (multiple-choice models) denmektedir. Bu iki tür modelde de temel amaç, tercih olasılığının belirlenmesidir. Bu modeller, doğrusal olasılık, logit (lojistik) ve probit modelleridir (Tarı, 2011: 245).

Çok sayıda alternatifin söz konusu olduğu durumlarda bazı bağımlı değişkenler yapıları itibariyle sıralıdırlar. Bu tip değişkenlerin analizinde sıralı tercih modelleri kullanılmaktadır. J + 1 alternatifli bir durumda basit bir sıralı model $P(Y = j) = F(\mu j+1 - \beta'X) – F(\mu j - \beta'X)$ (2.11) $j = 0,1,\ldots,J$ $\mu 0 = -\infty$ $\mu j \leq \mu j+1$ $\mu j+1 = \infty$ biçiminde oluşturulabilir. Burada μ ler bilinmeyen ve dolayısıyla tahmin edilecek olan katsayılar ve F birikimli dağılım fonksiyonudur. Bu model $F = \Lambda$ olması halinde sıralı logit modelini vermektedir. Λ lojistik dağılım fonksiyonunu temsil etmektedir. Çok alternatifli durumlarda kesikli değerler almasına rağmen, kategorik bağımlı değişkenin sıralı yapısını açıklamakta çok durumlu logit model yerine sıralı logit model daha yaygın kullanılmaktadır (Özer, 2004: 92).

2.2.Veri Seti

Bu çalışmada cinsiyet, yaş, eğitim durumu, boş zamanını TV izleyerek değerlendirme, boş zamanını kitap okuyarak değerlendirme, boş vakitlerini değerlendirmek için TV izleme, çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izleme, alışkanlık edindiği için TV izleme, dini programları seyretme sıklığı, magazin programlarını seyretme sıklığı, dizileri seyretme sıklığı, bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirdiği düşüncesi, bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellediği düşüncesi, bazı programların gençlerin hayal gücünü körelttiği düşüncesi, değişkenleri toplumun TV programlarına yönelik algısını üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada anket verileri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılmak için tasarlanan anket formu, 2018 yılının son çeyreğinde Erzurum ilinde; anket yapmayı kabul eden 1000 vatandaşa uygulanmıştır. Çalışmada; Yakutiye, Palandöken ve Aziziye'de ikamet eden insanların demografik özellikleri, siyasi düşünce yakınlıkları, TV programı seyretmedeki sebep ve sıklıklar, TV programlarına dönük düşünceler, TV programlarının toplum ve insan psikolojisindeki etkisi incelenmiştir. Eksiksiz işaretlenen 1000 anketteki 55 soru için Cronbach alfa katsayısı 0,817 bulunmuştur. Bu sonuç, anketin %81.7 güvenle kullanılabileceğini göstermektedir. Çalışmada söz konusu veri seti kullanılarak Stata paket programı yardımıyla analizler yapılmıştır. Analizler sıralı (ordered) lojistik regresyon modeline dayanmaktadır.

2.3.Değişkenler

Toplumun TV programlarına yönelik algısını ortaya koymak amacıyla oluşturulan ekonometrik modelde bağımlı değişken olarak “TV programlarının topluma faydası” değişkeni kullanılmıştır. Değişken, “hiç katılmıyor” (1), “katılmıyor” (2), “kararsız” (3), “katılıyor” (4) ve “kesinlikle katılmıyor” (5) şeklinde beş kategoriden oluşmaktadır. Diğer yandan, kişilerin TV programlarına yönelik algısını ortaya koymak amacıyla bu değişkenle ilgili olabileceği düşünülen, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, boş zamanını TV izleyerek değerlendirme, boş zamanını kitap okuyarak değerlendirme, boş vakitlerini değerlendirmek

için TV izleme, çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izleme, alışkanlık edindiği için TV izleme, dini programları seyretme sıklığı, magazin programlarını seyretme sıklığı, dizileri seyretme sıklığı, bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirdiği düşüncesi, bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellediği düşüncesi, bazı programların gençlerin hayal gücünü körelttiği düşüncesi, değişkenleri ise bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir.

Cinsiyet değişkeni, "erkek" ve "kadın", olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır. Yaş değişkeni, "24 ve altı", "25-44" ve "45 ve daha fazla" olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır. "24 ve altı" yaş aralığı referans sınıf olarak seçilmiştir. Eğitim durumu değişkeni, "okur-yazar", "ilkokul/ortaokul", "lise" ve "üniversite/lisansüstü" olmak üzere dört kategoriden oluşmaktadır. "Üniversite/lisansüstü" kategorisi referans sınıf olarak seçilmiştir. Boş zamanını TV izleyerek değerlendirme, boş zamanını kitap okuyarak değerlendirme, boş vakitlerini değerlendirmek için TV programı izlemek, çeşitli konularda bilgi edinmek için TV programı izlemek ve alışkanlık edildiği için TV programı izlemek değişkenleri ise, "hiç", "ara sıra" ve "sık sık" olmak üzere üç farklı kategoriden oluşmaktadır. Bu değişkenlerin referans sınıfı da "hiç" kategorisi olarak belirlenmiştir. Dini programları seyretme sıklığı, magazin programlarını seyretme sıklığı ve dizileri seyretme sıklığı değişkenleri, "hiç", "ara sıra" ve "sık sık" olmak üzere üç farklı kategoriden oluşurken, referans sınıfı olarak "sık sık" kategorisi alınmıştır. Bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirdiği düşüncesi, bazı programların kişilerin toplumdan uzaklaşmasını engellediği düşüncesi ve bazı programların gençlerin hayal gücünü körelttiği düşüncesi değişkenleri, "katılmıyor", "kararsız" ve "katılıyor" olmak üzere üç kategoriden oluşurken, değişkenlerin referans sınıfı olarak "katılıyor" kategorisi seçilmiştir.

3.Bulgular

Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1.'e göre, ankete cevap veren 1000 kişinin, %58'i erkek, %60'ı üniversite/lisansüstü eğitim durumuna sahip ve %47'si ise 24 yaşında yada daha küçüktür. Kişilerin, %40'ı boş zamanını sık sık TV izleyerek değerlendirirken, %43'ü boş zamanını kitap okuyarak değerlendirmemektedir. Ankete cevap verenlerin, %50'si boş vakitlerini değerlendirmek için sık sık TV izlerken, %56'sı çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izlemekte ve %40'ı ise, alışkanlık olduğu için TV izlememektedir. Kişilerin, %45'i sık sık dini programları seyrederken, %60'ı sık sık magazin programlarını seyretmekte ve %45'si ise sık sık dizileri seyretmektedir. Ankete cevap veren kişilerin, %75'i sık sık bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirdiğini düşünürken, %46'sı sık sık bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellediği düşünmekte ve %62'si ise sık sık bazı programların gençlerin hayal gücünü körelttiği düşünmektedir.

Tablo 1. Modelin bağımsız değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Kategoriler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	421	42,10
	Erkek	579	57,90
Eğitim Düzeyi	Okur-yazar	34	3,40
	İlköğretim/Ortaokul	150	15,00

	Lise	213	21,30
	Üniversite/Lisansüstü	603	60,30
Yaş	24 ve altı	470	47,00
	25-44	348	34,80
	45 ve daha fazla	182	18,20
Boş zamanını TV izleyerek değerlendirme	hiç	301	30,10
	ara sıra	302	30,20
	sık sık	397	39,70
Boş zamanını kitap okuyarak değerlendirme	hiç	434	43,40
	ara sıra	282	28,20
	sık sık	284	28,40
Boş vakitlerini değerlendirmek için TV izleme	hiç	287	28,70
	ara sıra	215	21,50
	sık sık	498	49,80
Çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izlemek	hiç	245	24,50
	ara sıra	199	19,90
	sık sık	556	55,60
Alışkanlık edindiği için TV izlemek	hiç	404	40,40
	ara sıra	213	21,30
	sık sık	383	38,30
Dini programları seyretme sıklığı	hiç	453	45,30
	ara sıra	283	28,30
	sık sık	265	26,40
Magazin programlarını seyretme sıklığı	hiç	595	59,50
	ara sıra	169	16,90
	sık sık	236	23,60
Dizileri seyretme sıklığı	hiç	299	29,90
	ara sıra	249	24,90
	sık sık	452	45,20
Bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirdiği düşüncesi	katılmıyor	121	12,10
	kararsız	126	12,60
	katılıyor	753	75,30
Bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellediği düşüncesi	katılmıyor	251	25,10
	kararsız	287	28,70
	katılıyor	462	46,20
Bazı programların gençlerin hayal gücünü körelttiği düşüncesi	katılmıyor	160	16,00
	kararsız	221	22,10

	katılıyor	619	61,90

Ki-Kare Analiz Sonuçları

Tablo 2.'ye göre, kişilerin TV programı seyretmenin topluma faydalı olduğu düşüncesi ile cinsiyet, eğitim durumu, yaş, boş zamanını TV izleyerek değerlendirme, boş zamanını kitap okuyarak değerlendirme, çeşitli konularda bilgi edinmek için TV programı seyretme, alışkanlık olduğu içi TV programlarını seyretme, boş vakitleri değerlendirmek için TV programı seyretme, dini programları seyretme, magazin programlarını seyretme, dizileri seyretme, bazı TV programları kişileri şiddete meyilli hale getirmektedir, bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellemesi ve bazı programların gençlerin hayal gücünü köreltmesi ifadeleri arasında anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Ki-kare analiz sonuçları

Değişkenler	Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik derecesi	Prob değeri
Cinsiyet	6,718	2	0,035
Eğitim Düzeyi	21,637	6	0,001
Yaş	14,599	4	0,006
Boş zamanını TV izleyerek değerlendirme	54,409	4	0,000
Boş zamanını kitap okuyarak değerlendirme	14,048	4	0,007
Boş vakitlerini değerlendirmek için TV izleme	29,393	4	0,000
Çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izlemek	14,655	4	0,005
Alışkanlık edindiği için TV izlemek	61,369	4	0,000
Dini programları seyretme sıklığı	15,451	4	0,004
Magazin programlarını seyretme sıklığı	35,252	4	0,000
Dizileri seyretme sıklığı	51,664	4	0,000
Bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirdiği düşüncesi	15,950	4	0,003

Bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellediği düşüncesi	20,295	4	0,000
Bazı programların gençlerin hayal gücünü körelttiği düşüncesi	15,398	4	0,004

Paralellik Varsayımı

Sıralı tercih modeli(ordered multiple choice model) aşağıdaki ilişkiyi varsayar: G(Prob(Y ≤ j)) = α j + β' x j = 1, ….., k

Burada Y değişkeni, k+1 farklı kategoriden biriyle ölçülür, α j, k sabit kesme parametresidir.β', sabit kesme terimi içermeyen eğim parametre vektörüdür. Dolayısıyla α 1 < … < α k-1 < αk olur. Bu model, bağımlı değişken kategorilerinin kümülatif olasılıklarına dayalıdır, farklı Y kategorileri için regresyon fonksiyonlarının logit ölçeğine paralel olduğunu varsayar (Emeç, 2002: 15). Bu nedenle sıralı logit modeli ile analiz yapabilmek için öncelikle bu varsayımın gerçekleşmesi gerekir. Sıralı logit modeli tahmininden elde edilen paralellik varsayımı Tablo 3.'de gösterilmektedir.

Sıralı logit modelde paralellik varsayımı hipotezleri:

H_0: Bağımlı değişkenin farklı kategorileri için regresyon fonksiyonları logit ölçeğine paraleldir.

H_1: Bağımlı değişkenin farklı kategorileri için regresyon fonksiyonları logit ölçeğine paralel değildir.

Tablo 3. Paralellik varsayımının test edilmesi

	Ki-Kare değeri	**Serbestlik derecesi**	**Prob değeri**
Wolfe Gould	41,53	28	0,048
Brant	34,6	28	0,189
Score	43,19	28	0,033
Likelihood ratio	44,83	28	0,023
Wald	45,48	28	0,020

Tablo 3.'e göre Brant(prob)=0,189>0,05 olduğundan, %5 önem seviyesinde H_0 hipotezi reddedilemez. Bağımlı değişkenin farklı kategorileri için regresyon fonksiyonları logit ölçeğine paraleldir.

Model Tahmin Sonuçları

Tablo 4: Sıralı Logit Model Tahmin Sonuçları

TV Programlarının Topluma Olan Fayda Düzeyi (Bağımlı Değişken)						
	Katsayı	**Std. Hata**	**Z Değeri**	**Prob Değeri**	**%95 Güven Sınırları**	
Cinsiyet	0,047	0,141	0,33	0,738	-0,229	0,324
Eğitim						
Okur-yazar	0,067	0,371	0,18	0,856	-0,659	0,794
İlköğretim/Ortaokul	-0,212	0,218	-0,98	0,329	-0,639	0,214
Lise	0,136	0,168	0,81	0,419	0,194	0,466
Yaş (Referans: 24 ve daha az)						
25-44	0,225	0,150	1,50	0,134	-0,069	0,519
45 ve daha fazla	0,420	0,222	1,89	0,059	-0,015	0,855
Boş zamanını TV izleyerek değerlendirme (Referans: Hiç)						
Ara sıra	0,243	0,172	1,41	0,158	-0,095	0,581
Sık sık	0,412	0,189	2,18	0,030	0,041	0,783
Boş zamanını kitap okuyarak değerlendirme (Referans: Hiç)						
Ara sıra	-0,296	0,158	-1,87	0,061	-0,605	0,014
Sık sık	-0,166	0,158	-1,05	0,295	-0,475	0,145
Boş vakitlerini değerlendirmek için TV izleme (Referans: Hiç)						
Ara sıra	0,051	0,190	0,03	0,979	-0,367	0,377
Sık sık	-0,038	0,184	-0,21	0,835	-0,400	0,323
Çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izlemek (Referans: Hiç)						
Ara sıra	0,397	0,192	2,06	0,039	0,020	0,774
Sık sık	0,318	0,166	1,92	0,055	-0,07	0,643
Alışkanlık edindiği için TV izlemek (Referans: Hiç)						
Ara sıra	0,451	0,179	2,53	0,012	0,101	0,802
Sık sık	0,513	0,175	2,93	0,003	0,170	0,856
Dini programları seyretme sıklığı (Referans: Sık sık)						
Hiç	-0,073	0,170	-0,43	0,670	-0,406	0,802
Ara sıra	-0,268	0,038	-1,54	0,124	-0,609	0,856
Magazin programlarını seyretme sıklığı (Referans: Sık sık)						
Hiç	-0,0372	0,171	-2,17	0,030	-0,709	-0,037
Ara sıra	0,089	0,195	0,46	0,647	-0,292	0,470
Dizileri seyretme sıklığı (Referans: Sık sık)						
Hiç	-0,5244	0,177	-2,97	0,003	-0,871	-0,178

Ara sıra	-0,161	0,165	-0,97	0,330	-0,484	0,163
Bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirmesi (Referans: Katılıyor)						
Katılmıyor	0,275	0,206	1,34	0,181	-0,128	0,679
Kararsız	0,492	0,192	2,56	0,011	0,115	0,869
Bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellemesi (Referans: Katılıyor)						
Katılmıyor	-0,451	0,169	-2,67	0,007	-0,781	-0,120
Kararsız	-0,321	0,147	-2,18	0,029	-0,609	-0,033
Bazı programların gençlerin hayal gücünü köreltmesi (Referans: Katılıyor)						
Katılmıyor	0,635	0,189	3,36	0,001	0,265	1,006
Kararsız	0,402	0,157	2,56	0,010	0,094	0,709

Sıralı lojistik regresyon modeli sonuçlarına göre yaş, boş zamanını TV izleyerek değerlendirme, boş zamanını kitap okuyarak değerlendirme, çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izlemek, alışkanlık edindiği için TV izlemek, magazin programlarını seyretme sıklığı, dizileri seyretme sıklığı, bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirmesi, bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellemesi ve bazı programların gençlerin hayal gücünü köreltmesi değişkenleri televizyon programlarının topluma faydalı olduğu düşüncesi üzerinde istatistiki açıdan anlamlı etkiye sahiptir.

Tablo 5. Marjinal Etkiler

Değişkenler	**Katılmıyor**		**Kararsız**		**Katılıyor**	
	dy/dx	**Std. Hata**	**dy/dx**	**Std. Hata**	**dy/dx**	**Std. Hata**
Cinsiyet (Referans: Erkek)						
Kadın	-0,010	0,031	0,002	0,006	0,008	0,025
Eğitim (Referans: Üniversite/Lisansüstü)						
Okur-yazar	-0,014	0,080	0,002	0,013	0,012	0,067
İlköğretim/Ortaokul	0,046	0,047	-0,010	0,011	-0,036	0,036
Lise	-0,029	0,036	0,005	0,005	0,024	0,031
Yaş (Referans: 24 ve daha az)						
25-44	-0,049	0,033	0,010	0,007	0,039	0,026
45 ve daha fazla	-0,091***	0,048	0,015**	0,007	0,076***	0,041
Boş zamanını TV izleyerek değerlendirme (Referans: Hiç)						
Ara sıra	-0,054	0,039	0,013	0,010	0,041	0,029
Sık sık	-0,092**	0,034	0,019***	0,010	0,072**	0,031
Boş zamanını kitap okuyarak değerlendirme (Referans: Hiç)						
Ara sıra	0,064***	0,035	-0,013	0,007	-0,05***	0,027
Sık sık	0,036	0,035	-0,00***	0,010	-0,030	0,028

Boş vakitlerini değerlendirmek için TV izleme (Referans: Hiç)						
Ara sıra	-0,001	0,041	0,000	0,007	0,000	0,034
Sık sık	0,008	0,040	-0,001	0,007	-0,007	0,033
Çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izlemek (Referans: Hiç)						
Ara sıra	-0,087**	0,042	0,019***	0,010	0,068**	0,033
Sık sık	-0,070***	0,036	0,016***	0,009	0,054**	0,028
Alışkanlık edindiği için TV izlemek (Referans: Hiç)						
Ara sıra	-0,101**	0,040	0,024**	0,010	0,078**	0,031
Sık sık	-0,115***	0,040	0,025**	0,010	0,090*	0,031
Dini programları seyretme sıklığı (Referans: Sık sık)						
Hiç	0,016	0,037	-0,002	0,006	-0,013	0,031
Ara sıra	0,058	0,038	-0,011	0,007	-0,047	0,030
Magazin programlarını seyretme sıklığı (Referans: Sık sık)						
Hiç	0,082**	0,038	-0,015**	0,007	-0,066**	0,031
Ara sıra	-0,019	0,041	0,002	0,004	0,017	0,038
Dizileri seyretme sıklığı (Referans: Sık sık)						
Hiç	0,117*	0,040	-0,027**	0,011	-0,090*	0,030
Ara sıra	0,035	0,036	-0,005	0,006	-0,030	0,030
Bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirmesi (Refeferans: Katılıyor)						
Katılmıyor	-0,060	0,044	0,010***	0,006	0,049	0,038
Kararsız	-0,105*	0,040	0,013*	0,004	0,092**	0,038
Bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellemesi (Referans: Katılıyor)						
Katılmıyor	0,098*	0,037	-0,019**	0,009	-0,079*	0,028
Kararsız	0,069**	0,032	-0,01***	0,006	-0,057**	0,026
Bazı programların gençlerin hayal gücünü köreltmesi (Refeferans: Katılıyor)						
Katılmıyor	-0,136*	0,039	0,018*	0,005	0,117*	0,037
Kararsız	-0,087*	0,034	0,016*	0,006	0,071**	0,029

*P<.01; **P<.05; *** P<.10

Tablo 5'e göre, 45 yaş ve üzerindekilerin 24 yaş ve altındakilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünmeme durumu %9,1 daha azdır. Boş zamanını sık sık TV izleyerek değerlendiren kişilerin boş zamanında hiç TV izlemeyen kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünmeme durumu %9,2 daha azdır. Boş zamanını ara sıra kitap okuyarak değerlendiren kişilerin boş zamanında hiç kitap okumayan kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünmeme durumu %6,4 daha fazladır. Ara sıra veya sık sık çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izleyen kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünmeme durumu sırasıyla %8,7 ve %7 daha azdır. Ara sıra veya sık sık alışkanlık edindiği için TV izleyen

kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünmeme durumu sırasıyla, %10,1 ve %11,5 daha azdır. Hiç magazin programı seyretmeyen kişilerin sık sık magazin programı seyreden kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünmeme durumu %8,2 daha fazladır. Hiç dizi seyretmeyen kişilerin sık sık dizi seyreden kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünmeme durumu %11,7 daha fazladır. Bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirip getirmediğinde kararsız olan kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünmeme durumu %10,5 daha azdır. Bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellediğini düşünmeyen ve bu konuda kararsız olan kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünmeme durumu sırasıyla, %9,8 ve %6,9 daha fazladır. Bazı programların gençlerin hayal gücünü körelttiğini düşünen ve bu konuda kararsız olan kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünmeme durumu sırasıyla, %13,6 ve %8,7 daha azdır. 45 yaş ve üzerindekilerin 24 yaş ve altındakilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğu konusunda kararsız olması durumu %1,5 daha fazladır. Boş zamanını sık sık TV izleyerek değerlendiren kişilerin boş zamanında hiç TV izlemeyen kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğu konusunda kararsız olması durumu %1,9 daha fazladır. Boş zamanını sık sık kitap okuyarak değerlendiren kişilerin boş zamanında hiç kitap okumayan kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğu konusunda kararsız olması durumu %6 daha azdır. Ara sıra veya sık sık çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izleyen kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğu konusunda kararsız olması durumu sırasıyla %1,9 ve %1,6 daha fazladır. Ara sıra veya sık sık alışkanlık edindiği için TV izleyen kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğu konusunda kararsız olması durumu sırasıyla, %2,4 ve %2,5 daha fazladır. Hiç magazin programı seyretmeyen kişilerin sık sık magazin programı seyreden kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğu konusunda kararsız olması durumu %1,5 daha azdır. Hiç dizi seyretmeyen kişilerin sık sık dizi seyreden kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğu konusunda kararsız olması durumu %2,7 daha azdır. Bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirip getirmediğini düşünen ve bu konuda kararsız olan kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğu konusunda kararsız olması durumu sırasıyla, %10 ve %13 daha fazladır. Bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellediğini düşünmeyen ve bu konuda kararsız olan kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğu konusunda kararsız olması durumu sırasıyla, %1,9 ve %1 daha azdır. Bazı programların gençlerin hayal gücünü körelttiğini düşünen ve bu konuda kararsız olan kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğu konusunda kararsız olması durumu sırasıyla, %18 ve %16 daha fazladır. 45 yaş ve üzerindekilerin 24 yaş ve altındakilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünme durumu %7,6 daha fazladır. Boş zamanını sık sık TV izleyerek değerlendiren kişilerin boş zamanında hiç TV izlemeyen kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünme durumu %7,2 daha fazladır. Boş zamanını ara sıra kitap okuyarak değerlendiren kişilerin boş zamanında hiç kitap okumayan kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünme durumu %5 daha azdır. Ara sıra veya sık sık çeşitli konularda bilgi edinmek için TV izleyen kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünme durumu sırasıyla %6,8 ve %5,4 daha fazladır. Ara sıra veya sık sık alışkanlık edindiği için TV izleyen kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünme durumu sırasıyla, %7,8 ve %9 daha fazladır. Hiç magazin programı seyretmeyen kişilerin sık sık magazin

programı seyreden kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünme durumu %6,6 daha azdır. Hiç dizi seyretmeyen kişilerin sık sık dizi seyreden kişilere göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünme durumu %9 daha azdır. Bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirip getirmediğinde kararsız olan kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünme durumu %9,2 daha fazladır. Bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellediğini düşünmeyen ve bu konuda kararsız olan kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünme durumu sırasıyla, %7,9 ve %5,7 daha azdır. Bazı programların gençlerin hayal gücünü körelttiğini düşünen ve bu konuda kararsız olan kişilerin referans kategoriye göre TV programlarının topluma faydalı olduğunu düşünme durumu sırasıyla, %11,7 ve %7,1 daha azdır.

Sonuç

Televizyon, icadından günümüze teknolojik, ekonomik ve toplumsal yapıyla birlikte gelişen, değişen, birey ve toplum üzerindeki etkileri sürekli tartışılan, ticari hale gelmesiyle beraber, başta reklamcılar olmak üzere birçok kurum ve kuruluşun, araştırmacıların dikkatini çeken bir sektördür. Televizyon işletmelerinin sahipleri, kar elde etmek, yatırım yapmak ve giderlerini karşılamak için reklamcılara ihtiyaç duyarken; reklamcılar da ürünlerini geniş kitlelere tanıtma çabası içindedirler. Dolayısıyla, televizyon sektörünün temel odak noktasını izleyiciler oluşturmakta ve izlenme oranı yüksek olan işletmelerin reklam pastasından aldıkları pay da artmaktadır. Bu nedenle televizyon işletmelerinin, izleyicinin istek ve ihtiyaçlarına yönelik programlar üretmesi, izlenme oranının artmasına, dolayısıyla firmanın rekabette bir adım daha öne geçmesine yardımcı olan önemli bir faktördür. Televizyon işletmeleri, rekabet güçlerini artırmak, reklamcılar ürünlerini hedef kitlelerine daha iyi ulaştırmak, araştırmacılar ise televizyonun kişi ve toplum üzerindeki etkisini çözümlemek için, izleyicilerin hangi tür programları, neden izlediklerinin tespitine yönelik araştırmalar yapmaya yönelirler (Koçer, 2013: 222-223).

Televizyonun sunulması ve hızlı yayılışı 20. yy'ın en önemli sosyal olaylarındandır. Televizyon sosyal ve siyasi hayatı, aileleri, liderleri seçme şekillerini tamamen değiştirmiş, sosyal politikalar oluşturmuş ve suçluyu yargılamıştır. Televizyon söyleyişi ve hikayeleri anlatmanın birincil aracı olarak, okumanın ve kişiler arası öykünün yerine geçmiş böylece temel olarak kültürü değiştirmiştir. Televizyon okul, ibadet yerleri ve hatta aileler gibi birçok geleneksel sosyalleşme aracının önüne geçer hale gelmiştir (O'Guinn ve Shrum, 1997: 278).

Televizyonun sunmuş olduğu hazır görsel bilgiye alışan insanlar aktif bir düşünce tarzına sahip olmamakla birlikte daha az düşünmekte, her şeyin kolay olmasını, çalışmadan kazanmayı, sürekli tüketmeyi ve eğlenmeyi arzulayan bireyler haline gelmektedir. Bugün televizyonun en önemli görevlerinden biri de insanların ekran karşısında vakit geçirmesi, eğlenmesi ve terapi uygulayarak sıkıntılarından uzaklaştırılmasıdır (Papatya, Özdemir, 2012: 180).

Bireyler için televizyonun anlamı, bireysel beğenilere, kişisel durumlara, yaş, çevre ve diğer çeşitli faktörlere dayanarak değişebilmektedir. Örneğin bazı bireyler için mutluluk kaynağı olup yalnız yaşayan insanlar için arkadaş olabilir. Televizyonun olumsuz etkisi olarak insanların, özellikle çocukların sosyal yetenekleri zayıflamakta ve gerçek dünyaya uyum sağlamaları zorlaşmaktadır. Televizyon rahatlama aracı olarak insanların boş zamanları doldurmaktadır. Bazı insanlar için ise televizyon bir konuşma konusu oluşturarak

diğer insanlarla sosyalleşmenin önemli bir aracıdır. Bu nedenle insanlar bazı programları, dizileri ve magazin programlarını özellikle ve yoğun bir, şekilde izlemektedirler (Gaunlett ve Hill, 1999: 110-112).

Erzurum'da ikamet eden kişilerin TV programlarına yönelik algısını ortaya koyabilmek adına yapılan bu çalışmanın bulgularına göre, yaş, boş zamanını TV izleyerek veya kitap okuyarak değerlendirmek, çeşitli konularda bilgi edinmek veya alışkanlık edindiği için TV izlemek, magazin programları ve dizileri seyretmek, bazı programların kişileri şiddete meyilli hale getirdiği düşüncesi, bazı programların kişinin toplumdan uzaklaşmasını engellediği düşüncesi ve bazı programların gençlerin hayal gücünü körelttiği düşüncesi gibi faktörler TV programlarının topluma olan fayda düzeyinin ölçülmesinde doğrudan etkilidirler.

Kaynakça

Aydemir, M. (2014). Medyada Şiddetin Dönüşümüne Bilinçaltı Etki Yöntemleri ve "Mutlu Şiddet" İlişkisi. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16, (Özel Sayı 1), s. 166-170, Karaman.

Bacardi-Gascon, M., Diaz-Ramirez, G., Gruz-Lopez, BL., Lopez Zuniga, E., Jimenez-Cruz, A. (2013). TV Food Advertisements Effect On Food Consumption and Adiposity Among Women and Children in Mexico. 28, (6), s.1899-1903, California.

Çakır, Ç., Çakır, Ç. (2011). Yalnızlık ve Televizyon Kullanımı. Selçuk İletişim Dergisi, 7, (1), s.131-147, Elazığ.

Emeç, H. (2002). Ege Bölgesi Tüketim Harcamaları İçin Sıralı Logit Tahminleri ve Senaryo Sonuçları. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4, (2), s. 15-17, İzmir.

Erjem, Y., Çağlayandereli, M. (2006). Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 30, (1), s.15-30, Sivas.

Fancourt, D. and Steptoe, A. (2019). Television Viewing and Cognutive Decline in Older Age: Findings From the English Longitudinal Study of Ageing. Scientific Reports 9, (2851), s.1-8, London.

Gauntlett, D. and Hill, A. (1999). TV Living: TV Culture And Everyday Life. London and Newyork: Routledge.

Genç, S.Z., Güner, F. (2010). İlköğretim 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Televizyon İzleme Profili (Çanakkale İli Örneği). Milli Eğitim Dergisi, s. 230-250, Çanakkale.

Gülnar, B., Balcı, Ş. (2010). Televizyon İzleme Motivasyonları ve Kültürleşme: Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.447-483, Konya.

Gürdin, B. (2016). Sigara Karşıtı Televizyon Reklamlarında Kullanılan Korku Çekiciliği Faktörü Etkinliğinin Beyin Görüntüleme Tekniği İle Ölçümü. Yayımlanmış Doktora Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

İmran, U. (2011). Televizyon Reklamlarından Gençlerin Etkilenme Biçimleri: Reklam Oyuncularının Gençlerin İmajlarının Şekillenmesinde Etkisi. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 6(4), s.101-114, Konya.

Karaboğa, T. (2016). Dizi İzleyicilerinin Televizyon Dizilerinde Sunulan Tüketim Unsurlarına Yönelik Eğilimleri. 4, (27), s.182-208, Mersin.

Karadaş, N. (2012). Televizyon Reklamlarında Aileye İlişkin Değerlerin Temsili. Selçuk İletişim, s.78-89, Eskişehir.

Koçak, A., Bulduklu, Y. (2010). Sağlık İletişimi: Yaşlıların Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programlarını İzleme Motivasyonları. Selçuk İletişim, 6, (3), s.5-17, Konya.

Koçer, M. (2013). Televizyon İzleme Alışkanlıkları ve Motivasyonları: Kayseri Örneği. NWSA-HUMANİTİES, 8, (2), s.207-225, Kayseri.

Meder, M., Çiçek, Z. (2012). Mahremiyet Anlayışının Yerinden Edilmesinin Aracı Olarak Kadın Programlarının Türsel ve Söylemsel Analizi: Denizli Örneği". Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (12), s.10-28, Denizli.

O'Guinn, T. C., Shrum, L. J. (1997). The Role of Television in The Construction of Consumer Reality. Journal of Consumer Research, (23), s.278-294, Chicago.

Özben, Ş. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Televizyon İzleme Süresine Göre Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, s.198-206, İzmir.

Özdemir, A., Ramazan, O. (2012). Çizgi Filmlerin Çocukların Davranışı Üzerindeki Etkisinin Anne Görüşlerine Göre İncelenmesi. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, (35), s.157-173, İstanbul.

Özer, H. (2004). Nitel Değişkenli Ekonometrik Modeller: Teori ve Bir Uygulama. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Özen, Y. (2010). Televizyon'un İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Meslek Seçimiyle İlgili Algısına Etkisi. Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi, 1, (2), s.61-80, Erzincan.

Papatya, N., Özdemir, Ş. (2012). Hazcı Tüketim Davranışları ve Televizyon Programlarını İzleme Eğilimleri Arasındaki İlişki: Süleyman Demirel Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26, (3-4), s.161-183, Erzurum.

Serrano, S., Lee, J.W., Dehom, S., Tonstad, S. (2014). The Association of tv Watching to Sleep Problems in a Church-going Population. Fam Community Health, 37, (4), s.279-287, California.

Şahin, K. (2011). Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, (1), s.243-277, Kırıkkale.

Tarı, R. (2011). Ekonometri. İstanbul: Yazın Basın Yayın Matbaacılık.

"Ayşem" ve "Yarın Ağlayacağım" Film Örnekleri Ekseninde Türkiye'deki Festivaller Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Fatma YILDIRMIŞ*

Özet

Geleneğin aktarımında önemli bir yere sahip olan sinema, kendisine ait üslubuyla görsel bir şölendir. Sinema içinden çıktığı toplumun değer yargılarını, gelenek ve göreneklerini, yaşam şeklini yansıtır ki Türk sinemasında da bunun örneklerinin harmanlandığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın konusunu oluşturan ve Türk sinemasında ilgi çekici örnekleriyle karşılaşılan halk eğlencelerinden biri olan festivaller de farklı tanımları olmakla birlikte bir yöreye ait bilinen bir ürün üzerine düzenlenen şenlik olarak ifade edilebilir. Bayram, şenlik, panayır gibi adlandırmaları da olan festivaller Türk sinemasında işlenen önemli unsurlardandır. Bu çalışmada festivalin tanımı ve sınıflandırılması yapılarak Türkiye'deki örneklerinden bahsedilmiştir. Bildirinin ana eksenini "Ayşem" ve "Yarın Ağlayacağım" filmlerinde geçen festivaller oluşturmaktadır. Burada mezkûr filmlerdeki festivallerin yapılış amacı ve şekli incelenmiştir. "Ayşem" filminde üzümün yetiştiği bir coğrafyada gerçekleşen bir üzüm festivali; "Yarın Ağlayacağım" filminde ise Bodrum'da karşımıza çıkan bir sünger festivali konu edilmiştir. Bu eksende sinemanın sadece insanları eğlendiren bir yanının olmadığı aynı zamanda halk bilimi açısından önemli olan kültürel unsurların halka aktarımını da sağlayan bir etkinlik olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Festival, Sinema, Halk Bilimi.

A Short Review on Festivals in Turkey Within The Scope of "Ayşem" and "Yarın Ağlayacağım" Movie Examples

Abstract

Cinema, which has an important place in the transfer of tradition, is a visual feast with its own style. Cinema reflects the value judgments, traditions and customs of the society from which it emerges, and it is seen that examples of this are blended in Turkish cinema. Within this context, festivals, which are the subject of the study and one of the popular entertainments encountered in Turkish cinema, can be expressed as a festival organized on a known product belonging to a region though different definitions are possible. Festivals, which have names such as holiday, feast, and fair, are among the important elements of Turkish cinema. In this study, the examples of festivals in Turkey are mentioned by making the definition and classification of the festival. Festivals in "Ayşem" and "Yarın Ağlayacağım" constitute the main axis of the paper. The purpose and shape of the festivals in the aforementioned movies have been examined here. A grape festival that takes place in a region where grapes grow and a sponge festival of Bodrum are mentioned in "Ayşem" and "Yarın Ağlayacağım" respectively. In this axis, it will be tried to show that cinema is not only an aspect of entertaining people but also an activity that enables the transfer of cultural elements important for folklore.

Key Words: Festival, Cinema, Folklore.

* Dr.Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatma.hamzaoglu@hotmail.com

Giriş

Toplumlar, yüzyıllarca hayatlarında vazgeçilmez olarak gördükleri kutlamalar yapmış, eğlenceler düzenlemiştir. Başlangıçta dini ritüellerin ağırlıklı olduğu eğlencelerde zamanla değişim ve gelişim yaşanmıştır. Bunun sonucunda bir ülkenin, bir bölgenin, bir ilin, ilçenin hatta köylerin dahi kutlanmaya, gelenekselleşmeye uygun bir sebebi oluşmuştur. Dolayısıyla her bir kutlama ve eğlenceye zaman, mekân, işlev, katılımcı gibi unsurların değişikliği ile farklı adlandırmalar yapılmıştır. Ortaya çıkan bu kavram karmaşası için araştırmacılar bazı sınıflandırmalar yaparak çözüm bulmaya çalışmışlardır. Böylelikle birçok sınıflandırma yapılmıştır.

Bu çalışmada bu sınıflandırmalardan bazıları örnek olarak verilerek ana konu ekseninde festivaller hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Festivalin tanımı, içeriği, tarihçesi hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Çalışmanın hedefinde etkili bir sunum özelliği olan sinemanın festivallerin tanıtımında ne gibi bir işlevi olduğu tartışılmıştır. Sosyokültürel hayatın bir yansıması olan Türk sinemasında, festivallerin nasıl işlendiği "Ayşem" ve "Yarın Ağlayacağım" filmleri üzerinden incelenmiştir.

1.Türk Halk Eğlenceleri ve Festivaller

"Neşeli ve hoşça vakit geçirten şey veya kimse" (Türkçe Sözlük, 2011: 762) anlamına gelen eğlence sözcüğü üzerine pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar aynı zamanda eğlenmenin işlevini, yerini, türünü, faaliyetlerini de açıklamaktadır. Buradan yola çıkarak Türk eğlencelerinin sosyokültürel hayatın değişmesine ayak uydurduğu görülmektedir (Özdemir, 2005: 24). Bu da geçmişte birkaç sözcükle genelleştirilen eğlencelerin yapılış şekli, yer, zaman, amaç, katılım oranı, işlevi gibi pek çok unsurun belirlediği isimlerle özelleşmiştir.

Türklerin en eski dönemlerinden beri, milli şuurun ve birlikte yaşamanın heyecanının oluşmasında toplumun tamamını ilgilendiren pek çok tören vardır. Av, akın, düğün, ölüm, ad verme, dilek ve hacet toyları örnek olarak verilebilir. Türkler bu şenliklerde kurbanlar keser, şarkılar söyler, at yarışları yapar, göğe ok atarlar. Millet olma, kaynaşma, birlikte yaşama ibadet gibi uyguladıkları geleneklerdir (Ögel, 2001: 772-775).

Aşağıda halk eğlenceleri yapı, işlev ve bağlam merkezli değerlendirme ve tespitlerden yola çıkarak sınıflandırılmıştır.

1. Ritüel kökenli eğlenceler: Bu eğlencelerin yapılış amacında bolluk, bereket törenleri vardır. Hıdırellez, Nevruz, Çömçe Gelin, Saya Gezmesi, Koç Katımı, Mantuvar, Çiğdem Eğlencesi… gibi birçok eğlence isimleri sayılabilir.
2. Dini günler ve bayramlarla ilgili eğlenceler: Halk, Ramazan ve Kurban Bayramlarında dini görevlerini yerine getirdikten sonra eş dost ziyaretleri yapar. Bilhassa da köylerde gençler; belli bir yerde toplanır, türküler, maniler söyleyip oyun oynarlar.
3. Geçiş dönemleriyle ilgili eğlenceler: Halk arasında doğum, asker, sünnet, hacca gidip gelme, evlilik gibi geçiş dönemlerinde eğlenceler düzenlenir.
4. Mevsimlik toplantı, gezinti ve eğlenceler: Kış Toplantıları, Sıra Geceleri, Sohbet Âlemleri, Yaren Meclisleri, Oturak Âlemleri, Gün, Ziyafet ve Davetler bu başlık altında incelenebilir.
5. Yöresel şenlik, festival ve panayırlar: Üzüm, kiraz, kayısı, domates, kavun, karpuz gibi meyve ve sebzelerle ilgili festivaller bu kapsamda değerlendirilir.

6. Resmi günler ve bayramlarla ilgili eğlenceler: Devletin resmi tatil ilan ettiği ulusal bayramlar, kurtuluş ve şehitleri anma günleri… gibi kutlamalar bu grupta sayılırlar.
7. Kent yaşamı kökenli toplantı ve eğlenceler: Lunaparklar, mezuniyet partileri, yıldönümleri, sevgililer günü, anneler günü, doğum günleri gibi pek çok etkinlik ve kutlamalar kent yaşamında düzenlenen eğlencelerdir.
8. Diğer eğlenceler: Geleneksel boğa güreşleri, at yarışı şenliği, kültür ve sanat şenliği, müzik ödülleri, fuarlar gibi çok geniş bir yelpazedeki eğlenceler bu guruptadır.

Bu halk eğlencelerini sınıflandırmada düzenlenme zamanları, nedenleri, ortamları, sözlü edebiyat ürünleri, oyun, müzik, dans, yemek, giyim kuşam ve çeşitli eğlence unsurları dikkate alınmıştır (Özdemir, 2005: 43-80).

Ayrıca halk eğlencelerinin genel isminin festival olabileceği düşüncesiyle İmirgi festivalleri bir sınıflandırmaya tabi tutar:

1. Mevsimlik Festivaller
2. Dini Festivaller
3. Sınırlı Katılımlı Festivaller
4. Resmi Festivaller
5. Takvimsel Festivaller (İmirgi, 2005: 34).

Ülkemizde bir il veya ilçeye, bir yöreye, bir köye ait yerel bir ürünün veya geleneğin kutlandığı ve kutsandığı günlerde şenlikler düzenlenerek yerel oyunlarla gelenekler canlandırılır. Bu şenliklerin bir kısmı süreklilik gösterip, her yıl kutlanan bir nitelik kazanmışken, bir kısmı ise son dönemlerde turizm etkinlikleri doğrultusunda bir geleneğe dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Örnek, bu türdeki eğlencelere şenlik, bayram, yerel günler adını verir (Örnek, 2000: 47). Şekillerini, kurallarını geleneğin belirlediği bayram, yılda bir kez ve belli tarihlerde bir toplumun bütün bireylerinin beraber düzenlediği uyguladığı törenlerin bütünüdür (Boratav, 2015: 235). Bu törenlerin ortak özelliği; çeşitli eğlenceler, davul, zurna eşliğinde oynanan oyunlar, cirit, nişan, seyirlik oyunlar, yarışmalar düzenlenerek beraber yenilen yemeklerdir. Bütün bunlar bu törenlere bayram havası katmaktadır (Boratav, 2015: 248).

Halk eğlencesi olan festival teriminin Türk Dil Kurumu Sözlüğünde birkaç farklı tanımı vardır. Birincisi; "Dönemi, yapıldığı çevre, katılanların sayısı veya niteliği programla belirtilen ve özel önemi olan sanat gösterisi." İkincisi; "Belli bir sanat dalında oyun ve filmlerin sunulması ve gösterilmesi sonunda ödül, derece verilmesi biçiminde düzenlenen ulusal veya uluslararası gösteri dizisi, şenlik." Üçüncüsü; "Bir bölgenin en ünlü ürünü için yapılan gösteri, şenlik." (Türkçe Sözlük, 2011: 864). Son iki tanımın sonu şenlik olarak bitiyor ki şenlik yine Türkçe sözlükte "Belli günlerde yapılan, coşku veren eğlendirici gösterilerin tümü, bayram ve festival." (Türkçe Sözlük, 2011: 2215) şeklinde geçmektedir. Düzenlenen festivallere toplumsal, kültürel ve ekonomik olarak farklı yönlerden bakıldığından, uygulama amaçları ve şekillerindeki farklılıklardan dolayı festival teriminin tam olarak kesin bir tanımı yapılamamaktadır. Festivaller, farklı sebeplerle belirli zaman dilimlerinde uygulanan toplumsal eğlencelerdir (Şengül ve Genç, 2016: 80). Festival; bir yöreye, bir topluma ait, etrafında çeşitli ritüel ve geleneklerin kümelendiği, yerel veya evrensel sembolleri olan, kurum ve kuruluşlar tarafından desteklenebilen kültür ögesi adına kutlama, eğlenme amacı güdülerek bir gün veya birkaç gün içinde yapılan etkinliktir (İmirgi, 2005: 31). Festivaller, hem yerel halkın kültürel ögelere bağlılığını arttırırken hem de yöredeki farklı grupların birlikte dayanışma içinde yaşamalarına katkı sağlar (Giritlioğlu vd, 2015: 310). Kayısı, kiraz,

incir, üzüm, domates, biber, kavun, karpuz gibi yörede yetişen meyve ve sebzelerle ilgili festivaller, genellikle hasat mevsimlerinde gerçekleştirilir (Özdemir, 2005: 58).

Geçmişte, ilkel dinlerde ritüel-festival ayrımı yapılmamıştır. Festival, bayram, şenlik, tören gibi terimler daha sonra ortaya çıkmıştır. Toplumsal bir olay olan festival, sürekli aynı izlek üzerinde tekrarlandığından kalıplaşma özelliği gösterir. Bu bağlamda bu kutlamalarda gündelik hayatın canlandırılmasının kökeninde geleneksel bilgi ve paylaşılan tecrübenin niteliği yatar. Bu da gurubun birlikte hareket etmesini sağlar (Özdemir, 2005: 55). Türklerin bayram, festival gibi eğlenme şekilleri, tarihi belgelere göre Hunlar döneminden beri vardır. Onların bu bayramları kutlamasındaki neden elbette ki yaşadıkları coğrafyanın tabiat ve iklim şartlarının zorluğudur. Hemen hemen toplumun her kesiminden insanın katıldığı bu bayram ve festivaller inanç unsurları ile bezeli olmakla birlikte toplu yapılan eğlencelerdir. Bu bayramlarda insanlar hem kendilerini hem bayram yerini hem de bayrama katılarak yarışacak olan hayvanları da süslemişlerdir (Koca, 2002: 51-57).

Festivallerin içeriğine bakıldığında; süslenme, giyim kuşam, geleneksel müzik ve dans, yemek kültürü, oyunlar, inanış ve uygulamalar, el sanatları uygulamaları ve benzer uygulamalar görülmektedir. Bütün bu unsurlar bir halk bilimcinin festival alanında çalışmalar yapması, hatta ekip halinde incelemeler yapılarak maddi manevi kültürün derlenmesi, bu uygulamaları yaşatmak için girişimlerde bulunması gerekir (İmirgi, 2005: 32). Ürünlerden müziğine, halk oyunlarına, özel etkinliklere kadar her şeyin yöresel olduğu festivaller, kırsal bölgenin tanıtımı için önem arz etmektedir. Zira festivallerin olumlu etkisi olan ekonomik canlanma, yörenin kalkınmasına, sosyokültürel sorunların giderilmesine katkıda bulunur. Festivallere sadece yerli halk değil yabancı turistlerin de katılması ulusal ve uluslararası turizmin de gelişmesinde rol oynamaktadır (Atak vd, 2017: 1401). Geçmişten günümüze değişen tercihlerden biri de alternatif turizm olarak bilinen doğal ve geleneksel yaşantısı olan halkla beraber düzenlenen yerel etkinliklere katılarak geçirilen tatil anlayışıdır (Kızılırmak, 2006: 185). Yalnızca sanatsal bir faaliyet olarak görülmemesi gereken festivaller, ekonomik olarak kentsel ve bölgesel kalkınma aracı olarak içinde yaşadığı toplumun geleneksel dokusunun sergilenmesi, yaşatılması ve aktarılması bakımından önemlidir (Atak vd, 2017: 1397). Festivaller, doğru bir şekilde organize edildiğinde bütün bunların yanında ürünün markalaşmasını da katkıda bulunur (Tok ve Tunalıoğlu, 2019: 1285).

Türkiye'deki yerel ve ulusal basının festivallere, şenlik ve kutlamalara geniş yer vermesi etkinliklerin yaygınlaşmasını sağlar (Özdemir, 2005: 58). Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 80 ilin İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin hazırladığı verilerin bir sonucu olan "Yerel Etkinlikler 2003" adlı çalışmaya göre Türkiye'de düzenlenen yerel etkinlik sayısının 1188 olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bölgelere göre yapılan sıralamada ilk sırayı Karadeniz Bölgesi'nin 282 etkinlik ile ikinci sırayı Marmara Bölgesi 229 etkinlik ile üçüncü sırayı İç Anadolu Bölgesi 209 etkinlik ile dördüncü sırayı Ege Bölgesi 207 etkinlik ile beşinci sırayı Akdeniz Bölgesi 102 etkinlik ile altıncı sırayı Doğu Anadolu Bölgesi 91 etkinlik ile son sırayı Güney Doğu Anadolu Bölgesi 68 etkinlik ile almaktadır (Kızılırmak, 2006: 186). Türkiye'de bilhassa 1980'li yıllardan sonra tarım, teknoloji, turizm, ticaret, ulaşım gibi alanlarda yaşanan değişimin etkisiyle yerel etkinliklerin sayısında hızlı artışlar olmuştur. Festival, şenlik, panayır gibi etkinlikler, önceleri halkın ortak çalışmalarıyla gerçekleştirilirken bu tarihten sonra kurum ve kuruluşların önderliğinde Anadolu'nun birçok yerinde kutlanmaya başlamıştır. Yerel yönetimler tarafından desteklenen ve gelenekselleşen bu kutlamaların

günümüzde başından sonuna bir program içinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu etkinlikler, yerelin ulusala ve küresele taşınmasında önemli bir araçtır (Özdemir, 2005: 58).

Halkbilim ürünlerinin biri olan geleneksellik kavramını sadece eski, antik tanımlarıyla değil; toplumsallık, süreklilik, çeşitlilik, yaratıcılık, değişme gibi unsurlarla değerlendirmek gerekir (Ekici, 2003: 75). Gelenek, içinde yaşadığı toplumun geçmiş ile günümüz arasındaki sürekliliği sağlayan bağdır (Solmaz, 2015: 140). Bir toplumun biçimlendirilmesinde etkili olan gelenekler, bu biçimlendirmede artık yeterli gelmemektedir. Bu nedenle geleneklerin güncellenmesi yani halk bilgisi ürününün içinde bulunduğu zamana, mekâna ve sosyoekonomik şartlara uygun hale gelmesi gereklidir (Ekici, 2008: 37-38).

Halk bilimciler halk bilgisi ürünlerini değerlendirirken üç boyut adı verilen aşamaları kullanırlar. Birinci boyut tespit aşaması, ikinci boyut derleme aşaması, üçüncü boyut temsil ve sunum aşamasıdır. Halk bilimcilerin görevi, tespit ettiği halk bilgisi ürünlerinin temsil edilmesini, sunulmasını, bu ürünlerden gerekli olanların devamlılığının sağlanmasını ve böylece de yerelden küresele ulaşabilecek bir kültür unsuru haline gelmesini sağlamaktır. Temsil aşamasında hangi ürünün yerelden küresele taşınması gerektiğine halk bilimciler karar verdikten sonra, bu ürünün hangi amaçlarla (ekonomik, turistik, tanıtım), kim tarafından ve nasıl sunulması gerektiğine karar vermek gerekmektedir. Halk bilgisi ürünlerinin içinden çıktığı toplumun kültürel kimliğini korumak için sunum önemlidir. Çünkü sunumu yapılmayan ürünler yerelde kalacak, başka toplumların etkisinde kalarak zamanla kaybolacaktır (Ekici, 2003: 72-76). Sunumun başarılı bir şekilde yapılmasında sinema, tiyatro, edebiyat gibi sanat dallarıyla yapılan tanıtım her zaman daha başarılı olur. Bilhassa da sinema, kitlelere kolay ulaşması, izleyicileri etkilemesi ve ortak şuuru canlı tutması yönüyle halk bilgisinin sunumunda etkilidir (Yanmaz, 2011: 135). Türk sineması; dil, teknik, estetik değerler, pazarlama gibi hususlarda ne kadar başarılı olursa yerelliği kaybetmeden küresele olan yolculukta o kadar sağlam ilerler (Ormanlı, 2013: 27). Türk sineması Türk kültürünü yansıtan izler taşıdığı takdirde sağlam bir alt yapı ile geleneğin taşınmasında etkili rol oynayacaktır. Zira görselliğin ön plana çıktığı sinemada yine görsel bir kaynak olan festivallerin senaryolaşması ya da bir şekilde filme dâhil olması, temsil ve sunum aşamasındaki halk bilgisi ürünün küreselleşmesine katkı sağlayacaktır. Böylelikle hem geleneklerin devamında bir farkındalık oluşacak hem de unutulmaya yüz tutmuş kültürel değerlerin canlanması sağlanacaktır.

2. Filmlerin Özeti

2.1. "Ayşem" Filmi

1968 yılında, duygusal türde yazılan "Ayşem" filminin yönetmenliğini Nejat Saydam, senaristliğini Erdoğan Tünaş yapmıştır. "Ayşem" filminde Ayşe bir çiftlikte kâhya olarak çalışan Veli Dayı'nın torunudur. Film üzüm hasadı ile başlar. Üzüm toplama yarışmasında Ayşe açık ara farkla birinci olur ve "Üzüm Ecesi" seçilir. Aynı gün çiftliğin satıldığını, alan kişinin müzisyen Ahmet Bey olduğunu, Veli Dayının düzeninin devam edebileceğini yazan bir mektup gelir. Ertesi akşam üzüm bayramında eğlenceler düzenlenir. Filmde bayramdan sonraki gün genç kızlar arasında "Tavşan Kaç Tazı Kovala" oyunu oynamaları dikkat çeker. O gün çiftliğe gelen Ahmet Bey ile Ayşe arasında bir sevgi oluşur. Bir müddet çiftlikte kalan Ahmet Bey, Ayşe ile birlikte olur. Çiftliğe İstanbul'dan gelen Ahmet Bey'in arkadaşları arasında Ahmet'in karısı Hale de vardır. Ahmet ile Hale birbirini sevmeyen bir çifttir. Bu zoraki evlilik, Ahmet'in elini

kolunu bağlar. Hale, kocasını kendisiyle İstanbul'a dönmek için zorlayınca Ahmet, Ayşe'yi köyde bırakır. Aradan üç ay geçer ve Ayşe'nin bebek beklediği anlaşılır. Ahmet bir iş seyahatindeyken onu bulmak için İstanbul'a gelen Ayşe, Hale'nin tuzağına düşer. Ahmet'le evleneceğini zanneden Ayşe Ahmet'in evli olduğunu ve karısı tarafından aldatıldığını anlayınca evden kaçar ve bir kaza geçirir. Bu kazayı yapan yaşlı adamla karısı, Ayşe'yi kendi kızı yerine koyup sahip çıkarlar. Aradan zaman geçer ve Ayşe, doğum yapar. Ayşin adında bir kızı olur. Ayşe, artık İstanbul'da kendi ayakları üzerine durmaya çalışan, içinde büyün bir acı taşıyan genç bir annedir. Bu sırada karısından boşanmaya çalışan Ahmet, Ayşe'nin gönlünü almayı başaramaz. Yaşadığı apartmanda bir müzisyen, Ayşe'nin ninni söylerken sesini duyar ve ona şarkıcılık teklif eder. Bundan sonra Ayşe için yeni bir dönem başlar. Aradan yıllar geçer, Ayşin yedi yaşına gelir. Köyde, annesinin doğup büyüdüğü topraklarda yaşayan Ayşin, bir gün tıpkı Ayşe ile Ahmet'in ilk karşılaştığı köprüde, babasıyla karşılaşır. Ayşin ile Ahmet birbirini çok sever. Kısa bir süre sonra baba kız birbirini tanırlar. Karısı bir kaza sonucu ölen Ahmet, Ayşe ile barışmak için elinden geleni yapar. Ayşe, sırf Ayşin'in babası olsun diye en yakın arkadaşı Hasan'la evlenmeye karar verir. Düğün gecesi Hasan ile Ayşe süslenmiş bir at arabasıyla düğün yerine gelirler. Bu sırada Ahmet'le Hasan yer değiştirir. Ahmet, Ayşe'sine yalvarır ama Ayşe bir türlü affedemez. O sırada Ayşin, Ahmet'e baba deyince Ayşe daha fazla dayanamaz ve evlenirler. Film onların düğün eğlencesiyle biter.

2.2. "Yarın Ağlayacağım" Filmi

1971 yılında, dram türünde yazılmış "Yarın Ağlayacağım" filminin yönetmenliğini Orhan Aksoy, senaristliğini Erdoğan Tünaş yapmıştır. Film, kaybettiği sevdiğinin hatıralarıyla yaşlanmış Sevda'nın âşık fakat ayrılmak üzere olan iki gencin kavuşması için genç kıza kendi aşk hikâyelerini anlatmasıyla başlar. Sevda bir gazinoda çalışan ses sanatçısıdır. Gazinonun sahibi olan Kemal, tehlikeli biri olup Sevda'yı hastalıklı, takıntılı bir şekilde sevmektedir. Kemal, Sevda'ya olumsuz cevap almak istemediğini söyleyerek evlenme teklifi eder. Düşünmek istediğini söyleyen Sevda yaz tatili için Bodrum'a gider ve orada turist rehberliği yapan Murat'la tanışır. Murat, Sevda'nın da içinde bulunduğu kafileye rehberlik ederken onu turist zanneder. Bodrum'da sünger çıkarılır ve en çok çıkaran kişi "Sünger Kralı" ilan edilir. Bir gün "Sünger Bayramı" adı altında bir eğlence düzenlenir. Murat her yıl olduğu gibi bu yıl da "Sünger Kralı" ilan edilir. Geleneklere göre kral, gözü kapalıyken tuttuğu kız, söylediği şarkıyı devam ettirebilme şartıyla kraliçeyi seçer. Bu bayramda da Murat, Sevda'yı tutar ve beraber şarkıyı söylerler. Böylece Sevda kraliçe olur, bayram böylece sonra erer. Ertesi gün Murat ile Sevda Bodrum'u gezerler ve birbirine âşık olur. Beraber zaman geçiren çiftin gözleri kimseyi görmez. Murat'ın sünger avına gittiği gün, gazino sahibi Kemal adamıyla Sevda'nın tatili bitirmesi için haber gönderir. Sevda, her ne kadar gitmek istemese de sevdiğinin canı için İstanbul'a dönmeye razı olur. Murat, Sevda'nın gidişini bir türlü kabullenemez ve peşinden İstanbul'a gider. Radyoda Sevda'nın sesini duyar ve onu bulur. Kemal'in adamları yüzünden görüşemezler. Sevda, Murat'ı kendisinden soğutmak için onu aşağılar ve Kemal'le evlenir. Murat aşk acısıyla yanarken şarkısını dinlediği bir menajer ona şarkıcı olmayı teklif eder. Kemal ve Sevda'nın altı aylık mutsuz geçen bir balayı sırasında Murat parlamış, meşhur bir şarkıcı olmuştur. Karısından başka kimsenin daha başarılı olmasını istemeyen Kemal, Murat'ın menajeriyle ortak bir temsil yapmak için bir yemekte bir araya gelirler. Sevda ile Murat ilk defa bir araya gelirler ki; Sevda korku içindedir, Murat ise intikam ateşiyle doludur. Sevda ile Murat bir temsil hazırlarlar ve bu süre zarfında her ikisi de acı çeker. Murat,

Sevda'nın evdeyken sakladığı sünger tacı görünce fikirlerinde değişiklikler olmuştur. Leyla ve Mecnun aşkının temsili yapıldıktan sonra düzenlenen gecede Murat, Sevda ile konuşarak onun oynadığı oyunun fark ettiğini söyler. Kemal de bir süredir onlardan şüpheleniyordur ve o gece durumu anlar. O gece Kemal, Murat'ı öldürür ve kendisi de kaza yapar, ölür. Sevda ise o günden sonra Bodrum'a döner ve hatıralarını orada yaşar. Bu kısımlar Sevda'nın hikâyesini genç kıza anlattığı sahnede anlaşılır. Genç kız bu acı aşk hikâyesinden etkilenir ve aşkına sahip çıkmak için sevdiğine koşar. Onların kavuşmalarından sonra Sevda da ruhunu teslim eder ve film bu şekilde son bulur. İmkânsız aşk ölümden sonra buluşmak üzere ertelenmiş olur.

3. Festivallerin Seçtiğimiz Örneklerdeki Şekilleri

3.1. "Ayşem" Filmi

Bayramda ilk sahne üzüm sepetlerinin gösterimiyle başlar. Bütün köyün kızları yöresel kıyafet giyer. Bayramda en çok üzüm sepeti toplayan kız (üzüm ecesi), diğer kızların arasından türkü eşliğinde geçer. Çiftliğin kâhyası kıza temennilerde bulunarak üzüm asmasından yapılmış taç takar. "Seninle iftihar ediyorum, bu taç uğur getirsin sana, telli duvaklı bir gelin gelsin ardı sıra." Tekrar havayi fişek gösterisi bir anlık gösterilir. Sonrasında köyün kızlarının yöresel oyunlarını oynarken üzüm ecesi elinde üzüm sepeti ile hem dans eder hem de misafirlere üzüm ikram eder. Daha sonra üzüm ecesi tarım aleti olan taşınabilir tekerlekli, süslenmiş bir kasa içinde gezdirilir. Gecenin sonunda kızlar ertesi gün oynayacakları oyun için sözleşir. Ertesi gün de bayram sonrası oynanan geleneksel oyun "Tavşan Kaç Tazı Kovala" oynanır. Kızlar bir araya gelir, yuvarlak oluşturulur. Üzüm ecesi ortada diğerleri halk biçiminde olacak şekilde pozisyon alırlar. Üzüm ecesi "Hey kızlar ben tavşanım, tazılar lütfen kış uykusuna yatsınlar, arkamdan bakanın kafasına değirmen taşı düşsün." Der ve kaçar. Bu esnada kızlar kafasını eğerek alkış tutmaya başlarlar. Daha sonra bütün kızlar (tazılar) üzüm ecesini (tavşan) bulmak için peşine düşerler.

3.2. "Yarın Ağlayacağım" Filmi

Sünger Bayramı'nda ilk sahne bayramın açılışıyla başlar. Orta yaşlarda bir erkek olan Mazhar Baba Bodrumlulara seslenerek "Sevgili hemşerilerim, Sünger bayramımız herkese kutlu ve uğurlu olsun. Sünger bizim canımız, ekmeğimiz, her şeyimizdir. Sünger kralımız bu yıl da Murat oldu." Der yapılacakları anlatır. Mazhar Baba'nın açılış konuşmasından sünger toplamanın yörenin geçim kaynağı olduğu ve her yıl kutlandığı anlaşılmaktadır. Zira bayramın kutlanma sebebinin uğur ve bereket getireceğine dair inanç ilk cümlede verilmiştir. Bayramda örf ve âdetlere göre kralın gözleri bağlanıp, şarkı söyler. Bu sırada çevresine yöresel kıyafetler giymiş genç kızlar toplanır. Kral bu kızlardan birini tutar ve şarkıyı beraber söyleyebilirlerse kraliçe de seçilmiş olur zira kraliçesiz kral olmaz. Bu doğrultuda Murat'ın gözleri bağlanır, şarkı başlar fakat Murat herkesin içinde Sevda'yı tutar. Gezi sırasında Sevda'yı yabancı bir turist zanneden Murat hem heyecanlanır hem de şarkıyı söyleyemeyeceğini düşündüğünden telaşlanır. Sevda birden şarkıyı söylemeye başlayınca herkes şaşırır, çift beraber şarkıyı bitirirler. Mazhar Baba süngerden yapılmış tacı getirir, Murat, Sevda'nın başına takar. Bayramla ilgili sahne böylece biter. Bunun haricinde sünger toplama süreciyle ilgili inanmalara yer verilir. Birincisi sünger avına kadın götürülmez. İkincisi genç kızlar avcıların teknelerine uğur getirsin diye eşarp bağlarlar. Üçüncüsü sevdiği olan kız avcıların dönüşünü sahilde bekler. Dördüncüsü sevdiği kızın verdiği eşarpla suya dalmak uğursuzluk getirir.

Sonuç

Festivaller düzenlendiği yörenin kültürünü, yaşantısını, gelenek ve göreneklerini, ekonomik durumunu yansıtan, aynı zamanda son zamanlarda gözde haline gelen alternatif turizm potansiyeli olan yerel etkinliklerdir. Bu nedenle düzenlenen festivallerin sayısı ve niteliği arttırılmalıdır. Bunun için festival yapılabilme potansiyeli olan yerler tespit edilebilir ve iyi bir tanıtımla ekonomiye ve turizme kazandırılabilir.

Halk bilgisi ürünlerinin üçüncü boyutu olan temsil ve sunum aşamasında sinemanın rolü çok önemlidir. Zira sinema görsel ve işitsel bir sanat olarak geniş kitlelere hitap edebilmektedir. Bu yönüyle filmlerde işlenen festivaller bilinçli senaryolarla halkın zihninde geleneksellik vurgusuyla çok daha fazla yer edinecektir. Bu da festival geleneğinin yerelden küreselleşme yolunda ciddi bir başarı göstermesine katkıda bulunacaktır. Çalışmada incelenen her iki filmde de bayram adı verilen festivaller, hem içeriğine hem de şekline uygun olarak işlenmiştir. Bu filmlerde işlenen festivallerin beraberinde diğer geleneklerin de vurgusu yapılmıştır. Ayrıca kutlaması yapılan ürünler yörenin geçim kaynağı olması yönüyle bir kutsiyet de kazanmıştır. Geleneğin sürekliliği bağlamında değerlendirildiğinde birbirinin taşıyıcısı olan bu uygulamalar halk bilim için ayrı bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

Atak, O., Tatar, S., Tunaseli A. (2017). "Kültürel Miras Oluşumunda Festivallerin Yeri ve Önemi: Fethiye Müzik Köyü Üzerine Bir Değerlendirme". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (52), s. 1396-1409.

Boratav, P. N. (2015). 100 Soruda Türk Folkloru. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Ekici, M.(2003). "Halk Bilim Araştırmalarında Üçüncü Boyut". Milli Folklor, (60), s. 72-77.

Ekici, M. (2008). Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme. Milli Folklor, (80), s. 33-38.

Giritlioğlu, İ., Atınç O., Özekici Y. K.(2015). "Bir Turizm Çeşitliliği olarak Festival Etkinliklerinin Sınıflandırması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme". OÜSBAD, s. 306-323.

İmirgi, A.(2005). Festival Kavramı Üzerine Düşünceler. Milli Folklor, (65), s. 29-36.

Kızılırmak, İ. (2006). Türkiye'de Düzenlenen Yerel Etkinliklerin Turistik Çekicilik Olarak Kullanılmasına Yönelik Bir İnceleme. Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (1), s. 181-196.

Koca, S. (2002). Eski Türklerde Bayram ve Festivaller. Türkler, 3. Cilt, (51-57), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Ormanlı O. (2013). Küreselleşme ve Yerellik Bağlamında Günümüz Türk Sineması. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 3 (2), s. 21-28.

Ögel, B. (2001). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Örnek, S. V. (2000). Türk Halkbilimi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özdemir, N. (2005). Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü. Ankara: Akçağ Yayınları.

Solmaz, E. (2015). Geleneğin Güncellenmesi Bağlamında "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" Hikâyesiyle "Deli Dumrul Kurtlar Kuşlar Âleminde" ve "Hop Dedik: Deli

Dumrul" Adlı Sinema Filmlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 15(2), s. 139-148.

Şengül, S. Genç K. (2016). Festival Turizmi Kapsamında Yöresel Mutfak Kültürünün Destekleyici Ürün Olarak Kullanılması: Mudurnu İpekyolu Kültür Sanat ve Turizm Festivali Örneği. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (23), s. 79-89.

Tok, N. ve Tunalıoğlu R. (2019). Kırsal Turizm ve Gelenekselleşen Festivallerde Sürdürülebilirlik. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (65), s. 1284-1292.

Türkçe Sözlük (2011). 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Yanmaz, P. (2011). Turizm Tanıtımında Sinemanın Rolü. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, (2), s.112-139.

Filmlerde Sağlık İletişimi Kullanımı: Still Alice (Beni Unutma) Film Çözümlemesi

Sevim KOÇER*

Hülya POLAT**

Özet

Sağlık iletişimi, önemli sağlık sorunları hakkında, kamunun, bireylerin ve kurumların bilgilendirilmesi, etkilenmesi ve harekete geçirilmesi amacıyla yapılan iletişim çabaları olarak tanımlamaktadır. Sağlık iletişiminde son yıllarda yaygın olarak kullanılan ortamlardan biri de sinema filmleridir. Filmlerde konu olan hastalıkla ilgili bilgilendirme yapılmakta, hastalığın evreleri ve hasta ile sağlık personeli ve hasta ile yakın çevre ilişkileri bir hikaye içinde etkili bir şekilde anlatılmaktadır. Still Alice filmi, bir sağlık iletişimi filmidir ve bu filmde Alzheimer hastalığı konusu ele alınmıştır. Still Alice filmi, Alzheimer hastalığına yönelik farkındalığı arttırıcı görsel ve işitsel öğeler barındırması sebebiyle inceleme konusu olarak seçilmiştir. Çalışmada gösterge bilimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışmada Alzheimer hastalığının belirtilerinin görülmesi ve hastalığa tanı konulması, hastalığın tedaviye başlanması, hasta ve sağlık personeli ilişkisi, hasta ve diğer hastalarla ilişkisi, hasta ve yakın çevre ilişkisi ve hastalığın son evresi başlıkları altında Alzheimer hastalığının tüm evrelerini içeren görsel ve işitsel bulgular saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Iletişimi, Still Alice Filmi, Alzheimer Hastalığı.

Using Health Communication in Films: Still Alice Film Analysis

Abstract

Health communication is defined as communication techniques for the purpose of informing, influencing and motivating the general public, individuals and institutions about important health problems. One of the most widely used method in recent years for health communication is movies. Information about disease in the movies is given, stages of disease and relationships between patient and medical staff, patient and close circle are told in a story in an effective way. The movie, Still Alice, is a health communication film in which Alzheimer's disease is discussed. The movie, Still Alice, is selected as subject of study because of the fact that it involves audiovisual elements which enhances the awareness of Alzheimer's disease. In this study, semiotic analysis technique is used. In the study, visual and audio results which include all stages of Alzheimer's disease are determined under the topics of symptoms of Alzheimer's disease and diagnosis, initation of treatment, relationship between patient and health staff, relationship with patient and other patients, relationship between patient and close circle.

Key Words: Health Communication, "Still Alice" movie, Alzheimer's Disease.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, sevimkocer2004@yahoo.com

** Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri ABD, hulya_c20@hotmail.com

Giriş

Healthy People (2010) sağlık iletişimini, önemli sağlık sorunları hakkında, kamunun, bireylerin ve kurumların bilgilendirilmesi, etkilenmesi ve harekete geçirilmesi sanat ve tekniğidir şeklinde tanımlamaktadır (Koçak ve Bulduklu, 2010:7-8). Sağlık iletişimi, sağlık konusu ile ilgili kişi veya grupların, ilgili hedef gruplarına yönelik gerçekleştirdiği iletişim şeklidir (Okay, 2016: 11).

Sağlık iletişiminin mikro ve makro ölçekte yürütüldüğü söylenebilir. Mikro ölçekte sağlık iletişimi, belirli bir hastalık ekseninde yürütülen ve tarafları hasta ve hekim olan bir süreçtir. Hastalığın tedavisi süresince ve sadece o hastalıkla ilgili olarak kurulur. Amaç hastalığın ortadan kaldırılması ve hastanın toplumsal hayatına sağlıklı bir birey olarak katılmasının sağlanmasıdır. Mikro ölçekte etkili bir sağlık iletişimi hastalığın doğru teşhis edilmesi ve etkili bir tedavi sürecini sağlarken; hastanın da kendini doğru ifade etmesini, tedavi sürecine katılmasını ve tedavinin sürekliliğini sağlaması açısından önemlidir. Sağlık iletişiminde taraflar sadece hasta ve hekim değildir. Hasta yakınları, sağlık hizmeti veren kurumlar ve diğer hastalar da bu süreçte yer almaktadır. Hekim sadece hasta ile değil, hasta yakınları ile de iletişe geçmek zorundadır.

Makro ölçekte yürütülen sağlık iletişimi sürecinde taraflar tüm kamu ve ilgili sağlık kurumlarıdır. Bulaşıcı hastalıkları önleme, bağımlılıkla mücadele, aşılama gibi tüm toplumu ilgilendiren konularda hem özel sektör, hem de sivil toplum örgütleri ve kamu kurumlarınca sağlık iletişimi bilinçli bir şekilde yapılmaktadır. Son dönemde sayıları artan sağlıkla ilgili kamu spotları, hastanelerde ücretsiz verilen hastalıklar hakkındaki broşürler, duvar panoları, okullarda düzenlenen bağımlılıkla mücadele hakkındaki seminerler, firmaların düzenlediği sağlık konulu sosyal sorumluluk kampanyaları birer sağlık iletişimi etkinliğidir. Son yıllarda sinema filmlerinin ve televizyon dizilerinin de sağlık iletişiminde rol aldığı görülmektedir. Bir hastalığın konu edildiği veya belirli bir hastalığı olan kahramanların olduğu yapımlar, o hastalığa yönelik kamunun bilinçlendirilmesinde etkin rol oynamaktadır.

Still Alice filmi, sağlık iletişiminin tüm unsurlarini içinde barındıran bir filmdir ve Alzheimer hastalığı hakkında farkındalığı arttıran görsel ve işitsel öğeler barındırmaktadır. Bu çalışmanın konusu, Still Alice filminin sağlık iletişimi bağlamında Alzheimer hastalığını nasıl tanıttığının incelenmesidir.

Çalışmanın literatür kısmında sağlık iletişimi, Alzheimer hastalığı ve sağlık iletişiminde film kullanımı konularına yer verilmiştir. Seçilen filmde sağlık iletişimi ile ilgili sahneler belirlenmiş ve tablolaştırılmıştır. Çalışmada filmin bütün sahneleri incelenerek, hastalığın belirtilerinin görülmesi ve hastalığa tanı konulması, hastalığın tedaviye başlanması, hasta-sağlık personeli ilişkisi, hasta-diğer hastalarla ilişkisi, hasta-yakın çevre ilişkisi ve hastalığın son evresi başlıkları altında Alzheimer hastalığının tüm evrelerini içeren görsel ve işitsel bulgular saptanmıştır.

1.Literatür Taraması

Bu bölümde sağlık iletişimi, Alzheimer hastalığı ve sağlık iletişiminde film kullanımı kavramlarına yer verilmiştir.

1.1 Sağlık İletişimi Kavramı

Sağlık iletişimi konusu Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya atılmış ve gelişmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar sağlık Amerikalılar tarafından bir değer olarak algılanmamıştır. Savaşı takip eden dönemlerde ise Amerikan halkının zihninde sağlık hizmetlerinin uygun bir biçimde sağlanması önemli bir konu durumuna gelmiştir (Akyurt, 2009: 19). Sağlık iletişimi, bireyleri, toplulukları, sağlık profesyonellerini, politika belirleyicileri ya da davranış gruplarını veya sonuçta sağlık sonuçlarını iyileştirecek sosyal veya politika değişikliklerini benimsemek ve sürdürmek için özel grupları etkilemek ve desteklemek için yapılan iletişim çabalarının tümüdür (Schiavo, 2007: 5).

Sağlık iletişimi; hedef kitlenin bilgi düzeyini ve bir sağlık konusunda problem ve çözümler hakkındaki farkındalığı arttırmak, sosyal normları değiştiren algı, inanç ve tutumları etkilemek, eyleme sevk etmek, sağlık becerilerini göstermek ve örneklemek, bilgi, tutum veya davranışları pekiştirmek, davranış değişikliğinin yararlarını göstermek, bir sağlık konusu ve politikasında fikir sahibi olmayı sağlamak, sağlık hizmetlerine olan talep ve desteği arttırmak, mitleri ve yanlış düşünceleri çürütmek ve örgütsel ilişkileri güçlendirmek gibi işlevlere sahiptir. Sağlık iletişiminin en belirgin uygulaması, bireyleri ve toplulukları sağlık konusunda bilgilendirmek, farkındalığı yükseltmek ve doğru/sağlıklı davranışlara teşvik edip, devamlılığını sağlayarak sağlık sonuçlarını olumlu yönde etkilemektir (Şengün, 2016: 38-39).

Sağlık iletişimi, semptomların giderilmesinde veya tedaviye katılımı teşvik etmek için danışmanlığın sağlanmasında, tanı ve tedavi prosedürlerinin hasta tarafında kabulünü sağlamak için yeterli bilginin verilmesinde, hastalığın tanı ve prognozu hakkında açıklamada belirlenmiş davranışları içermektedir. Dolayısıyla hekim-hasta iletişimi uygun bir şekilde yapıldığında tanı ve tedavi süreci olumlu bir şekilde gerçekleşecektir. Doktor ile hasta iletişiminin üç temel amacı vardır. Bunlar iyi bir kişiler arası iletişim kurmak, etkili bir bilgi alışverişi sağlamak ve hastanın kararlara katılımını sağlamaktır (Ha vd, 2010: 38-39).

Sağlık iletişiminin temel amaçlarından biri bireyleri ve toplulukları etkilemektir. Sağlık iletişimi, sağlıkla ilgili bilgileri paylaşarak sağlık sonuçlarını iyileştirmeyi amaçlar. Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (CDC), sağlık iletişimini, sağlığı geliştiren bireysel ve toplum kararlarını bilgilendirmek ve etkilemek için iletişim stratejilerinin incelenmesi ve kullanılması olarak tanımlamaktadır. Sağlık iletişimi, insan ve çevre sağlığına elverişli koşulları teşvik etmek amacıyla bireyleri, toplulukları ve organizasyonları (olumlu olarak) etkilemek için iletişim tekniklerinin ve teknolojilerinin kullanılmasıdır. (Schiavo, 2007: 5-8).

Sağlık iletişimi, önemli sağlık sorunları hakkında, kamunun, bireylerin ve kurumların bilgilendirilmesi, etkilenmesi ve harekete geçirilmesi tekniği şeklinde tanımlamaktadır. Sağlık iletişimi, bugün hastalıkların önlenmesi, sağlığa ilişkin önemli bazı noktaların savunulması, sağlık hizmetlerinin üretilmesi ve pazarlanması, sağlık hizmeti tüketicilerinin tedavi süreçleri, tedavi seçenekleri ve sağlık bakım kalitesi ile ilgili olarak bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gibi çeşitli prensipleri sıklıkla kullanmaktadır. Bir sağlık sorununa ve sorunun çözümüne ilişkin farkındalık yaratma ve bilgi sağlama, olumlu sağlık davranışı hakkında bireyleri güdüleme, sağlık hizmetlerinde etkinliği artırma gibi bazı unsurlar sağlık iletişimin hedefleri olarak sayılabilir. Sağlık iletişimi; bireysel ve toplumsal düzeyde farkındalık yaratarak hastalıkların

önlenmesi, sağlık eğitimi ve sağlığın korunması yoluyla sağlığın geliştirilmesine katkıda bulunur (Koçak ve Bulduklu, 2010: 7-8).

Sağlık iletişiminin kapsamı; hastalıkların önlenmesi, sağlığın geliştirilmesi, sağlık hizmeti politikası, sağlık hizmeti faaliyeti, toplumda yaşam kalitesinin artırılması ve bireylerin sağlığının iyileştirilmesini içermektedir. Başka bir tanıma göre sağlık iletişimi; sağlığı geliştirecek kararlar almasını sağlamak amacıyla bireyleri ve toplulukları bilgilendirecek ve bu yönde etkileyecek iletişim stratejilerinin araştırılması ve kullanılmasıdır (Ardıç Çobaner, 2018: 808-809).

Bu tanımlardan hareketle sağlık iletişiminin kısaca sağlıkla ilgili bilinçlendirme, bilgi ihtiyacını giderme, sağlık okuryazarlığını arttırmaya yönelik iletişim süreci olduğu söylenebilir (Ayaz ve Ayaz, 2017:148).

Sağlık iletişimine sağlık bakımının yerleştirilmesi açısından yaklaşıldığında üç temel faktör öne çıkmaktadır. Bu faktörler, ilişki, işlem ve bağlam olarak ifade edilmektedir. İlişkiler açısından bakıldığında etkileşimli dört boyut görülmektedir: Sağlık çalışanları ve sağlık çalışanları arasındaki ilişkiler, sağlık çalışanı ve hasta arasındaki ilişkiler, sağlık çalışanı ve diğer kişiler (refakatçi, hasta yakınları vb.) arasındaki ilişkiler ile hasta ve diğer kişiler arasındaki ilişkiler. İlişki düzlemi iletişimin kişilerarası iletişim ve gruplar arası iletişim boyutundaki kurumlarla incelenmektedir. Sağlık iletişimini etkileyen önemli etmenleri ortaya koyan işlemler faktöründe ise sözlü ve sözsüz iletişimin tüm boyutlarının kullanıldığı görülmektedir. Sağlık iletişimi durağan bir süreç değildir; insan hayatı boyunca değişik noktalarda onun hayatını etkileten etkileşimli bir süreçtir. Bu açıdan sağlık iletişiminin işlemler faktöründe, geribildirimin devamlılığı ve katılımcıların kendi iletişimlerini düzenlemeleri önem arz etmektedir. İletişim ortamını etkileyen, güven, empati vs. kavramların tümünü bu faktör kapsamaktadır. Bağlam boyutu iletişime ilişkin büyük etkilerin görüldüğü boyuttur. Bu boyutta sağlık profesyonellerinden hastalara, hastaneden, hemşire odasına, bekleme odasından kliniklere kadar gerek insan gerekse insana ilişkin fiziksel koşullar yer almaktadır. Ayrıca, sağlık hizmetini veren ve alan kişi sayısı da bu faktör içinde yer almaktadır (Northouse ve Northouse, 1999'den aktaran Öztürk, 2009).

Sağlık iletişimi türlerini Yüksel şu şekilde sınflandırmaktadır (2006:18):

İletişimin farklı türleri bağlamında sağlık iletişiminin de türlerini tanımlamak mümkündür. Sağlık iletişiminin ilk boyutu olan içsel iletişimi sağlık alanındaki kişileri güdüleyen, motive eden, gereksinimleriyle kişilerin kafasındakini kavramasına yardımcı olan iletişim biçimi olarak tanımlanabilir. Bir kişinin kendi içsel dünyasıyla yaptığı konuşma, çerçevesinde sağlığa ilişkin bilgiye ihtiyaç duyması ve bu bilgiyi kullanması, klinik tavsiyelere uyması ya da uymaması bu türdedir. Sağlık iletişiminin ikinci türünde bireyler arası iletişim söz konusudur. Bu başlık altında hizmet veren ve hizmet alan tanımlarına giren tüm kişilerin birbirleriyle karşılıklı iletişimi konu edilir. Örneğin doktor ile hastanın iletişimi, doktor ile diğer doktorların iletişimi, doktor ile hemşire iletişimi, hasta ile hasta yakını iletişimi, sağlık profesyoneli ile hasta yakını iletişimi gibi bireyler arasındaki iletişimin her türlü boyutu bu türe girer. Sağlık çalışanları gruplar halinde tanımlandığında ya da hastalar gruplar halinde bir araya geldiğinde grup dinamikleri geçerlidir. Doktorlar, ebeler, hemşireler bu tür gruplara örnektir. Hastalar arasında da dayanışma grupları ya da bir koğuşta yatan hastalar benzer grup iletişimi örnekleri

sergileyebilirler. Kurumsal iletişim boyutunda ise sağlık kurumları genel çatısından söz etmek gereklidir. Kurumsal iletişim, üst düzey kurum yöneticilerinin kurum çalışanlarına ve kurumun hedef kitlesine yönelik iletişim çabalarının tümünü kapsar.

Literatürde Türkiye'deki sağlık iletişimi üzerine yapılan çalışmalar, sağlık haberciliği, sağlık iletişiminde sosyal medya/bilgi teknolojilerinin kullanımı, sağlık okuryazarlığı, halkla ilişkiler, hasta ile hekim ve hekim ile hastane ilişkisi konularında ağırlık kazanmaktadır (Ayaz ve Ayaz, 2017: 148)

Son yıllarda sağlık iletişimde farkındalığı yaratmada film ve diziler etkili kullanılmaktadır. Makro ölçekte bir sağlık iletişimi tekniği olarak film/dizi kullanımı dizi veya filmde karakterlerden birinin belirli bir sağlık problemi yaşamasını ve bununla ilgili olayları anlatmaktadır. Film veya dizi konusu ilgili hastalık üzerine kurulur. Yapım süresince hastalığın ilk evresi, tanı konulması, tedavi süreci ve hastalığın son evresi hikayeleştirilir. Tüm yapım süresince hastalıkla ilgili bilgi verilirken; sağlık personeli ve hasta yakınlarına doğru davranışın nasıl olacağı gösterilir. Bu yönüyle film veya diziler hastalığa dikkat çekme, empati kurma gibi işlevleriyle başarılı bir sağlık iletişimi araç ve ortamı olur.

Günümüzde özellikle Amerikan sineması açısından ele alındığında sağlık iletişimi konulu pek çok filmin yapıldığı görülmektedir. Filmlerin senaryolarında sağlık iletişimine profesyonelce yaklaşıldığı görülmektedir. Psikiyatri ve sinema ilişkisi hem konu zenginliği, hem derinliği açısından geçmişten bugüne sinemanın dikkatini çekmiştir. Nöroloji alanında yapılan filmler bu kadar zengin olmamakla beraber, son zamanlarda bu alanda da filmlere rastlanmaktadır. Aşağıda sağlık iletişimi kapsamında yaplan çeşitli nörolojik hastalıkların konu edindiği Amerikan filmleri örnekleri yer almaktadır (Kırbaş ve Çetin, 2013:163-166)).

- Iris (2001), Alzheimer
- Firefly Dreams (2001), Alzheimer
- A Song For Martin (2001), Alzheimer
- The Notebook (2004), Alzheimer
- A Moment To Remember (2004), Alzheimer
- Aurora Borealis (2005), Alzheimer
- Away From Her (2006), Alzheimer
- The Savages (2007), Alzheimer
- Requiem (2006), Elilepsi
- Darius Goes West (2007), Nöromuskuler Bozukluklar
- Hawking (2004), Motor Nöron Hastalıkları
- You're Not You (2014), ALS
- Still Alice (2014), Alzheimer

Türk sinemasında nörolojik hastalıkları konu alan sinema sayısında son yıllarda artış görülmektedir. Bu sinemalara örnek olarak şunlar verilebilir (Kırbaş ve Çetin, 2013:161-162):

- Pandoranın Kutusu (2008), Alzheimer
- Evim Sensin (2012), Alzheimer
- Unutursam fısılda (2014), Alzheimer
- Bal (2012), Epilepsi

- Gülüm (2003), Serebral Palsi hastalığı

1.2. Alzheimer Hastalığı

Yaşlı nüfusun hızla artmasına paralel olarak yaşlılıkta sık görülen hastalıklar toplum içinde bir sorun haline gelmektedir. Yaşlılıkta sık görülen hastalıklardan biri olan, damarsal ve dejeneratif değişimlere bağlı gelişen demans hastalıklarının başında %50- 70 arasında değişen oranlarıyla Alzheimer gelmektedir (Akyar ve Akdemir, 2009: 33). Alzheimer hastalığının adı onu tanımlayan Alman Doktor Alois Alzheimer'dan (1864-1915) gelmektedir (Tanrıdağ, 2013: 15). Alzheimer beyinde bazı bölgelerde nöron kaybı ve metabolik aktivitede azalma ile birlikte hatırlamayı, konuşmayı ve duyguları etkileyen ilerleyici dejeneratif bir hastalıktır. Bellek bozukluğu ile başlayan hastalık mental işlevlerin yerine getirilememesi, kişilik değişiklikleri ile ilerlemekte ve son evrede hastalar sözel ve motor becerilerini kaybederek tam bağımlı bireyler haline gelmektedir (Akyar ve Akdemir, 2009: 33).

Hastalığın bellek bozukluğuyla başlayan, ardından dikkat, konsantrasyon, dil kullanım beceri kaybı, mekan tanımama gibi bulgularla devam eden ve kişinin kendisini bilmemesiyle ve tam bağımlı hale gelmesiyle sonuçlanan bir seyri vardır. Bu da hastalığın aşamalar içinde gelişen ve ilerleyen bir bunama hastalığı olduğunu gösterir (Tanrıdağ, 2013: 15).

Alzheimer hastalığı üç farklı evrede görülebilir ve her bir evre bazı belirtilerle karakterize edilebilir. Evrelerin belirli bir süresi yoktur, bir evreden diğerine uzun yıllar sonra geçilebilir. Birinci evredeki belirtiler hafiftir ve genellikle gözden kaçabilir. Bu belirtiler, bellek kaybı (genellikle yakın geçmişteki olaylara ilişkin); tarihi hatırlamada güçlük; bilinen mekanları tanıma güçlüğü; karar verme güçlüğü; kelime bulma güçlüğüdür. Bu ilk belirtiler kişide korku, utanma ve kedere neden olabilir. İkinci evrede günlük yaşam aktivitelerinin yerine getirilmesini engelleyen belirtiler ortaya çıkmaktadır. Örneğin bellek sorunları, kişisel bakımın azalması, kaybolma, konuşma bozukluğunda artma gibi sorunlar yaşanır. Üçüncü evre hastanın başkalarının bakımına tam bağımlılık yaşadığı dönemdir. Bu evrede zihinsel bozukluklar belirgin fiziksel bozukluklarla birlikte görülmektedir. Örneğin hasta yardım edildiği halde beslenmede güçlük yaşar; arkadaşları ve aile üyelerini tanımada güçlük çeker; yürüme güçlükleri yaşar ve idrar ve gaita kaçırma sorunları görülür (Ünsal Barlas ve Onan, 2008: 106-107).

Yapılan tedavi araştırmaları, mevcut ilaçların en çok etkili olduğu dönemin ilk iki yıl olduğunu göstermektedir. Tanının erken konulmasına bağlı olarak bu süre uzayabilmektedir. Bu sürenin uzamasında hastanın ilaçlarının düzenli olarak verilmesi önem taşımaktadır. Tedavinin amacı hastalık belirtilerinin ilerlemesinin yavaşlatılmasıdır. Hastaların bakımlarıyla ilgili yakın aile bireyi desteği seçeneği dışında iki seçenek görünmektedir. Bunlardan birincisi, yine aile ortamı içinde ya da hastanın yalnız yaşadığı kendi evinde bir bakıcıyla yaşaması, ikincisi ise huzurevi-bakım yurdu seçeneğidir (e-psikiyatri.com, 2007).

Bilişsel yıkımın yoğun olduğu Alzheimer hastalarında iletişim en önemli sorunlardan birini oluşturur. Sağlık personeli Alzheimer hastaları ile iletişim kurarken hastanın gösterdiği belirti ve davranışları dikkate almalıdır. Genel olarak iletişimde sağlık personelinin dikkat etmesi gerekenler şunlardır: konuşmaya başlanıldığında kendisini tanıtmak, açık, basit ve normal ses tonuyla konuşmak, tıbbi terminolojiden kaçınmak, anlaması ve cevap verebilmesi için süre

tanımak, adı ile varsa ünvanı ile hitap etmek, utandırmamak, doğru kelimeyi bulamıyorsa ne demek istediğini anlamaya çalışmak, savunmacı bir tutum sergilemek yerine altında yatan nedeni bulmaya çalışmak, güven vermek, sosyal ilişkilerini desteklemek, kendi beden dilini doğru kullanmak, dokunmayı kullanmak, iyi hatırladığı şeyleri konuşmaya cesaretlendirmek, günlük aktivite planı yapmaktır. Alzheimer hastalarında sosyal ilişkiler, yalnızlığın ve kaygıların giderilmesinde önemlidir (Ünsal Barlas ve Onan, 2008: 106-107).

2. Still Alice Filminin Göstergebilimsel İncelemesi

2.1. Still Alice Filminin Künyesi ve Konusu

Yönetmen: Richard Galtzer ve Wash Westmoreland

Oyuncular: Julianne Moore, Kristen Stewart, Kate Bosworth, Alec Baldwin, Hunter Parrish

Yapım Yılı: 2014

Filmin Konusu: Still Alice (Unutma Beni) filmi, Columbia Üniversitesi Dilbilimi Bölümü'nde profesör olan Alice Howland'ın (Julianne Moore) bazı kavramları unutmasıyla başlayan erken başlangıçlı Alzheimer hastalığı deneyimini ve bu deneyimin kendisini ve ailesini etkileme şekillerini ele almaktadır.

2.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Still Alice filminde Alzheimer hastalığıyla ilgili sağlık iletişimi tekniğinin nasıl kullanıldığını ortaya koymaktır. Filmlerde sağlık iletişimi tekniği kullanılarak Alzheimer hastalığına farkındalık yaratılarak, hem hastalık hakkında bilgi verildiği, hem de hasta yakınlarına nasıl davranmaları gerektiği konusunda bilinçlendirdiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Filmlerde sağlık iletişimi konusunun tüm unsurları yer aldığında hastalıkla ilgili kamu oluşturmada ve hasta yakınlarını etkilemede ne kadar etkili olduğu çalışma ile vurgulanmak istenmektedir. Bu nedenle sağlık otoritelerinin halkta hastalıklarla ilgili farkındalık yaratmada filmleri kullanması, sağlık iletişimi konulu filmleri desteklemesi çok önemlidir.

2.3 Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, 2014 yılından itibaren Amerika'da çekilmiş olan sağlık iletişimi konulu filmler iken, Still Alice filmi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örneklem olarak bu filmin seçilmesinin nedeni, filmde Alzheimer hastalığı sağlık iletişiminin tüm unsurlarının yer alması ve oyuncu Julianne Moore'un Alzheimer hastası bir insanı çok başarılı bir şekilde canlandırarak En İyi Kadın Oyuncu Oscarını almış olmasıdır.

2.4 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada göstergebilimsel çözümleme tekniği kullanılmıştır. Göstergebilim son zamanlarda görsel, metinsel veya sözsel özelliklere sahip farklı metinleri analiz etmek amacıyla başvurulan araştırma tekniklerindendir. Film hastalığın belirtilerinin görülmesi, hastalığa tanı konulması, tedavi süreçleri ve hasta ile sağlık personeli ilişkisi, hasta ile yakın çevre ilişkisi ve hastalığın son evresi kategorilerinde analiz edilmiştir.

2.5 Bulgular

Araştırmanın bulguları, filme konu olan Alzheimer hastalığı kapsamında altı başlıktan oluşmaktadır.

Hastalığın Belirtilerinin Görülmesi ve Hastalığa Tanı Konulması

Hastalıkla ilgili belirtiler üç grupta toplanabilir. Bunlar, yakın dönem unutkanlığının belirgin olduğu kayıt zorluğu, gündelik yaşam alışkanlıklarında bozukluk , davranışlarda değişmedir (Tanrıdağ, 2013:25). Özellikle yakın dönemi ilgilendiren randevu, toplantı, alışveriş listesi vb. ile ilgili unutkanlıklar, faturalar, yemek tarifleri, işlerin sırası ve süresiyle ilgili yaşanan zorluklar, daha önce sorunsuz yapılan iş ve ev görevlerinde aksama, eşyaların nasıl kullanıldığıyla ilgili bilgilerin hatırlanmasında zorluk, düzenli gidilen dükkanların, işyerinin bulunamaması, evin odalarını karıştırma, konuşma ve anlamada zayıflama, eşyaları olağan yerlerinden farklı yerlere koymak, eve kapanma ve tek düze yaşantıya geçiş vb. belirtiler Alzheimer hastalığının belirgin belirtileridir.

Görsel 1. Hastalığın Belirtilerinin Görülmesi

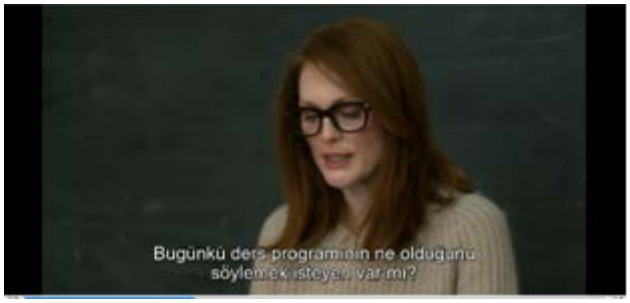

Tablo 1. Hastalığın Belirtilerinin Görülmesi Evresi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Kadın	Stresli, endişeli bir kadın.
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Renk	Siyah	Resmiyet, ciddiyet, kötü olana (hastalığa) çağrışım.
Metinsel Gösterge	**Gösteren**	Anlatacağı konuyu unutmuş, durumu sınıfa hissettirmeden sınaftan yardım almaya çalışan bir öğretim görevlisi.
İnsan	Öğretim Görevlisi “Bugünkü ders	

	programının ne olduğunu söylemek isteyen var mı?”	

Görsel 1’de yer alan sahnede tahtanın önünde ders anlatmak üzere duran kadın bir öğretim görevlisi görülmektedir. Her zamanki gibi ders anlatacağı sırada, anlatacağı konunun ne olduğunu unutur ve sınıftaki öğrencilere sorar. Bu sırada arka fondaki koyu renk ciddi bir ortam ve ciddi bir durumu yansıtmak üzere olumsuz anlamıyla kullanılarak hastalığa bir çağrışım yapılmaktadır.

Görsel 2. Hastalığın Belirtilerinin Görülmesi

Tablo 2. Hastalığın Belirtilerinin Görülmesi Evresi Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsanlar	Kadın ve erkeğin karşılıklı konuşması	Alzheimer hastalığının okuldaki performanısını etkilemeye başlayan kadının, okul yönetimi tarafından görevinden alınması
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Ofis	Nesneler	Resmiyet, resmi kurum
Metinsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Yönetici “seni gereksiz stres altına sokmak istemeyiz”	Hastalığından dolayı seninle çalışmaya devam edemeyiz anlamı çıkmaktadır.

Hastalığı sebebiyle ders anlatmada zorluk yaşamaya başlayan öğretim görevlisi, öğrencilerin şikayeti üzerine fakültedeki bir yöneticiye durumunu açıklamak zorunda kalır. Görsel 2’de yer alan konuşma bir ofiste geçmektedir. Ofis, ortamın resmi bir kuruma ait olduğunu, bu kurumda düzenli bir işleyiş olduğunu ve sağlık sorunu nedeniyle işinde problem yaşayan bir çalışana yer olmadığını vurgulamaktadır. Metinsel gösterge de bu durumu netleştirmektedir.

Görsel 3. Hastalığa Tanı Konulması

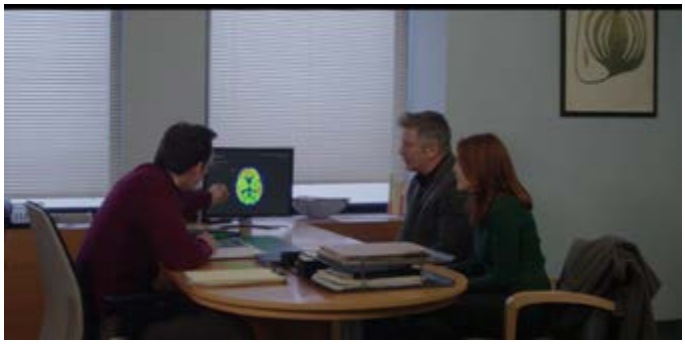

Tablo 3. Hastalığa Tanı Konulması Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsanlar	Doktor, Alice ve eşinin bilgisayar ekranındaki görseli incelemesi	Tetkik sonuçları incelenirken, özellikle Alice'in bir yakının görüşmeye alınarak hastalığın hasta yakınları tarafından bilinmesi gerektiği vurgusu
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Nesneler	Ofis	Sağlık alanında hizmet veren bir ortam
Metinsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Doktor "kırmızı yerlerin beta amiloid seviyesi yüksek, bu birikim muhtemelen yıllar önce başlamış"	Yapılan tetkik sonucunun incelenerek genetiğe bağlı erken Alzheimer teşhisinin konulması

Görsel 3'te yer alan en önemli görsel vurgu, hastalıkla tek başına başa çıkılamayacağı, muhakkak hastanın yakınları tarafından takip edilmesi gerektiğidir. Bu nedenle de doktor Alice'e ısrarla bir yakınını getirmesi gerektiğini söyleyince Alice durumu eşine açıklamak zorunda kalmış ve ona görüşmeye gelmesi gerektiğini söylemiştir. Doktorun sözel ifadelerinde ise dikkat çeken, hastalığın büyük olasılıkla genlere bağlı olabileceği ve gelecekte Alice'in çocuklarında da görülme ihtimali olduğu vurgusudur.

2.1.5.2.Hastalığın Tedaviye Başlanması

Yapılan tedavi araştırmaları, mevcut ilaçların en çok etkili olduğu dönemin ilk 2 yıl olduğunu göstermektedir. Tanının erken konulmasına bağlı olarak bu süre uzayabilmektedir. Bu sürenin uzamasında hastanın ilaçlarının düzenli olarak verilmesi önem taşımaktadır. Hastaların bakımlarıyla ilgili yakın aile bireyi desteği seçeneği dışında iki seçenek görünmektedir.

Bunlardan birincisi, yine aile ortamı içinde ya da hastanın yalnız yaşadığı kendi evinde bir bakıcıyla yaşaması, ikincisi ise huzurevi ya da bakım yurdu seçeneğidir (e-psikiyatri.com, 2007).

Görsel 4. Hastalığın Tedaviye Başlanması Evresi

Tablo 4. Hastalığın Tedaviye Başlanması Evresi Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Alice'nin ilaç kullanması	Alice'in hastalıktan en az şekilde etkilenmek istemesi, tedaviyi kabul etmesi, hayatla barışık olması
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Nesneler	Banyo	Sağlık malzemelerinin banyoda muhafaza edilmesi

Görsel 4'de Alice hastalığı nedeniyle ilaç tedavisine başlağıdı görülür. Bu görsel Alice'in tedaviyi kabul ettiğini, hastalığı en az etkiyle geçirmek istediğini ve hayatıyla barışık olduğunu vurgulamaktadır.

2.1.5.3.Hasta-Sağlık Personeli İlişkisi

Bu hastalık kişinin benlik kavramını, kendine güvenini ve iletişim yeteneğini etkiler. Bu nedenle bilişsel yıkımın yoğun olduğu Alzheimer hastalarında ise iletişim en önemli sorunlardan birini oluşturur. Sağlık personeli Alzheimer hastaları ile iletişim kurarken hastanın gösterdiği belirti ve davranışları dikkate almalıdır. Açık, basit, yavaş konuşmak, bir süre içinde tek bir kavramı anlatmak, anlaması ve cevap verebilmesi için süre tanımak, normal ses tonuyla bağırmadan konuşmak, adı ile varsa ünvanı ile hitap etmek, utandırmamak, cesaretlendirmek vb. hasta sağlık personeli iletişimi açısından önemli davranışlardır (Ünsal Barlas ve Onan, 2008: 106-107).

Görsel 5. Hasta-Sağlık Personeli İlişkisi

Tablo 5. Hasta-Sağlık Personeli İlişkisi Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsanlar	Kadınlar ve erkekler	Alice'in doktoruyla sağlıklı bir iletişim halinde olduğu
Metinsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsanlar	Dr. Travis: Nasıl hissediyorsun? Alice: Gergin galiba. Dr. Travis: Harika olacak, iyi şanslar diyaloğu	Alice'in doktoruyla sağlıklı bir iletişim halinde olduğu, doktorun hastaya yaklaşımının doğru olduğu, onu yüreklendirdiği görülmektedir.

Görsel 5'de Alice ve doktorunun ilişkisinin güven verici, ilgili bir ortamda sürdüğü görülmektedir. Doktor hasta ilişkisindeki doktor lehine oluşan asimetrik ilişkide doktor Alice'e ihtiyacı olan bilgileri doğru vererek bir denge oluşturmaktadır.

Görsel 6. Hasta ve Sağlık Personeli İlişkisi

Tablo 6. Hasta ve Sağlık Personeli İlişkisi Analizi

Görsel Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsanlar	Kadınlar	Alice'in hastalığı oldukça ilerlemiş ve artık en ufak kişisel ihtiyaçlarını bile kendisi karşılayamaz hale gelmiştir.
Metinsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Elena: Yürüyüş nasıldı? Alice: Seni tanıdığımı sanmıyorum Lydia: Anne bu Elena diyaloğu	Hastalığının son evresinde Alice, bakımını üstlenen Elena'yı tanımıyor, fakat kızını hala tanıyor.

Görsel 6'da Alice ve kızı Lydia yürüyüşten dönmüştür. Onları karşılayan ise Alice'in bakımıyla görevli Elena'dır. Bu görselde Alice'in hastalığının oldukça ilerlediği ve artık kendi ihtiyaçlarını karşılayamadığını, yardımcısının Alice'in yeleğini çıkarmak üzere oluşundan anlışılmaktadır. Elena, Alice ve kızı Lydia arasındaki yukarıda belirtilen konuşmada da yine hastalığın son evreye ulaştığını, son dönemde tanıştığı insanları hatırlayamadığı görülmektedir.

Hastanın Diğer Hastalarla İlişkisi

Görsel 7. Hasta ve Sağlık Kurumları İlişkisi

Tablo 7 Hasta ve Sağlık Kurumları İlişkisi

Görsel Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsanlar	Kadınlar	Alice Alzheimer hastalarası için çalışan bir bir kurumu yönetici ile gezmekte ve kurum ve tedavi süreçleri hakkında bilgi almaktadır.

Görsel Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Mekan	Alzheimer hastalığı konusunda faaliyet gösteren bir kurum	Alzheimer hastalarının ve sağlık personelinin içinde olduğu, temiz ve üst gelir gruplarına hizmet eden pahalı bir kurum
Metinsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Kurumun yöneticisi: asansörleri yeniledik, toplantı salonu ve kütüphane var, diyaloğu	Kurumun yöneticisi kurumda yapılan son tadilatlar ve yenilikler hakkında bilgi vermektedir.

Görsel 7'de Alice ve Alzheimer hastalarına hizmet eden pahalı bir kurumun yöneticisi tesisi gezmektedir. Alice hastalığının son evresinde ailesine yük olmamak için kendisine bakılacak bir tesisi gezmekte ve ailesiyle mi kalacak yoksa böyle bir kurumda mı kalacağını karar vermeye çalışmaktadır.

Görsel 8. Hasta ve Diğer Hastalarla İlişkisi

Tablo 8. Hasta ve Diğer Hastalar İlişkisi

Görsel Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsanlar	Kadınlar	Kurumda kalan Alzheimer hastaları görülmektedir. Kurumda bir zamanlar Nasa'da çalışan William tedavi görmektedir.
Metinsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Kurumun yöneticisi: William Dünya yörüngesine ilk uydu fırlatan ekipte çalışmıştır, diyaloğu	Kurumun yöneticisi kurumlarının üst düzey ve yetenekli hastalara da baktığını belirterek, Alice'in de böyle biri olduğu ve kuruma güvenmesini istemektedir.

Görsel 8'de Alzheimer hastalığını tedavi edildiği tesiste kalan hastalar görülmektedir. Kurumun yöneticisi Alice'e kurumlarında bir zamanlar çok başarılı olan insanların tedavi gördüğü, burada kalmanın utanılacak bir şey olmadığı, güvenerek burada tedavi olabileceğini belirtmektedir.

Görsel 9. Hasta ve Diğer Hastalarla İlişkisi

Tablo 9. Hasta ve Diğer Hastalarla İlişkisinin Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsanlar	Kadınlar ve Erkekler	Alice'in, hastalığına rağmen özgüvenini sağlam tutarak Alzheimer topluluğunda hastalığıyla ilgili bir konuşma yapabilmesi
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Nesneler	Konferans salonu	Alice'in kendisi gibi Alzheimer olan hastalarla iletişime geçdiği, hastalığı kabullendiği görülmektedir.

Görsel 9'da Alice'in bir konferans salonunda konuşma yaptığı görülüyor. Alice'in hastalığı ilerlemiş olmasına rağmen yine de özgüvenini koruyarak topluluk önüne çıkabildğini ve bir konuşma yapmayı başarabildiği görülmektedir. Ayrıca geçmişte çok başarılı bir akademisyen olan Alice'in konuşma yapmayı kabul etmiş olması, mesleğine özlem duyduğunu da bir yandan gözler önüne sermektedir.

Görsel 10. Hasta ve Diğer Hastalarla İlişkisi

Tablo 10. Hasta ve Diğer Hastalarla İlişkisinin Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsanlar	Kadınlar ve Erkekler	Alice'in yaptığı konuşmada katılımcı hastaların çoğunlukla yaşlı ve kadın oluşu, Alice'in bu hastalık için çok genç oluşu
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Nesneler	Konferans salonu	Alzheimer hastalarının bir topluluk olarak birbirlerine destek olması

Görsel 10'da katılımcıların (Alzheimer hastalarının) çoğunlukla kadın ve daha ileri yaşlarda olduğunu görülür. Bu durum Alice'in bu hastalık için çok genç olduğunu vurgulamaktadır. Kalabalık önünde konuşabiliyor olması da yine cesur ve özgüven sahibi olduğunun göstermektedir. Alzheimer hastalarının bir topluluk olarak etkinlik düzenleyerek birbirlerine destek olması görsel de ayrıca vurgulanmaktadır.

Görsel 11. Hasta ve Diğer Hastalarla İlişkisi

Tablo 11. Hasta ve Diğer Hastalarla İlişkisinin Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Kadın (Alice)	Alice'in konuşması boyunca elindeki konuşma metninin üstünü çizerek konuşmaya devam etmesi, yapacağı konuşmayı hafızasında tutamadığını ve hastalığının ileri bir evrede olduğunu göstermektedir.
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Nesneler	Konferans salonu, kürsü, kağıt ve kalem	Alice konuşmayı aklında tutamadığı için konuştuğu cümlelerin üstünü çizmektedir.

Görsel 11'de ise Alice'in konuşma metnini kelimesi kelimesine çizerek ilerlemesi hafızasının metinden bağımsız bir konuşma yapamayacak ve en son ne söylediğini hatırlayamayacak kadar zayıfladığını gösterir.

Hasta ve Yakın Çevre İlişkisi

Alzheimer hastalığı, gittikçe daha fazla sayıda insanı etkilemesi; kronik ve bağımlılıkla sonuçlanan bir hastalık olması nedeniyle hastalar kadar bakım veren kişiler için de zor bir süreç oluşturmaktadır. Hastanın günlük yaşamını sürdürmesi için ailenin desteğine gereksinimi vardır. Hastanın sürekli bakıma gereksinim duyması aile üyelerinin sosyal yaşamlarının olumsuz etkilenmesine, iş stresi ve ailesel sorunlara neden olabilir. İletişim sürecinde bakıcının veya aile üyelerinin ses tonu önemlidir. Çok yüksek veya alçak olmayan, normal bir ses tonu ile konuşulmalıdır. Evin içinde günlük iş saatlerinin ve yerlerinin, günlerin, mevsimin, hava durumunun ve aile fotoğraflarının asıldığı bir panodan oluşan yönelim köşesinin hazırlanması da hastaya yardımcı olabilir (Ünsal Barlas ve Onan, 2008: 106-107).

Görsel 12. Hasta ve Yakın Çevre İlişkisi

Tablo 12. Hasta ve Yakın Çevre İlişkisinin Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsanlar	Kadınlar ve erkekler	Alice'in, aile bireyleriyle görüşmesi, hastalığını anlatması, onlarla birlik içinde olup kendini güvende hissetmesi, onlardan destek alması

Görsel 12'de Alice ve ailesi bir toplantı yaparlar. Alice'in, aile bireyleriyle görüşmesi, hastalığını anlatması, onlarla birlik içinde olup kendini güvende hissetmesi, onlardan destek alması yani hasta ve yakın çevre ilişkisinin olumlu ve sağlıklı yönde ilerlediğini göstermektedir.

Görsel 13. Hasta ve Yakın Çevre İlişkisi

Tablo 13. Hasta ve Yakın Çevre İlişkisinin Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsanlar	Kadın ve erkek	Alice'in hastalığının, evindeki odaları, banyoyu bulamayacak boyutta ilerlemesi sebebiyle yaşadığı olumsuzluk karşısında eşi John'un sağduyulu ve anlayışlı tavrı
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Nesneler	Ev	Geçmişten izler olan sıcak bir ev ortamı

Görsel 13'de Alice'in, banyonun yerini unutması sonucu yaşanan talihsizlik karşısında eşinin sağduyulu ve sakin tavrı görülmektedir. Yine aynı görselde var olan fotoğraflar da Alice'in dikkatini çekmede ve geçmişteki anılarını hatırlamasına yardımcı olmada önemli sembollerdir.

Görsel 14. Hasta ve Yakın Çevre İlişkisi

Tablo 14. Hasta ve Yakın Çevre İlişkisinin Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsanlar	Kadın ve erkek	John'dan Alice'e sen hastasın evet ama benim de bir hayatım ve kariyerim var, taşınma konusunda kararlıyım senin yerin bu yatak olabilir ama benim profesyonel hayatta daha yapacak çok işim var mesajını vermektedir
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Nesneler	Yatak Odası	Dağılmış, her an kullanılmaya hazır bir yatak (Alice'in yeri burası mesajı)
Metinsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsanlar	John: Mayo kliniği, önümüzdeki bahar açılıyor, ekibin başında ben olacağım Alice: Bildiğim her şey burada, Anna ve Tom'un bebekleri olacak	John'un aldığı iş teklifi sebebiyle Alice'i farklı bir şehre taşınmaya ikna etme çabası ve ekonomik gerekçeler göstererek kariyerini her şeyin üstünde tutması

Görsel 14'de John'un aldığı iş teklifi sebebiyle Alice'i farklı bir şehre taşınmaya ikna etme çabası, karısının her geçen gün daha kötüye gittiğini izlemek istemeyişi, ekonomik gerekçeler göstererek kariyerini her şeyin üstünde tuttuğunu görülmektedir. Üstelik Alzheimer hastalarında çevre değişikliği hastayı olumsuz etkilemesine rağmen John sadece kariyerini düşünmektedir.

Görsel 15. Hasta ve Yakın Çevre İlişkisi

Tablo15. Hasta ve Yakın Çevre İlişkisi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan Nesne	Alice Telefon	Alice, büyük kızı Anna ile telefonda görüşür ve kızının da genetik yolla kızına geçtiğini öğrenir. Bu haber karşısında büyük üzüntü duymaktadır.
Metinsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Alice'in büyük kızı Anna: Pozitif çıktım diyaloğu	Alice'in kızının da Alzheimer hastalığının genetik taşıyıcısı olduğunu öğrenir.

Görsel 15'de Alice büyük kızı Anna ile telefonda görüşmektedir. Kızının genetik test sonuçlarının pozitif çıktığını, küçük oğlunun sonuçlarının negatif çıktığını ve küçük kızının ise test yaptırmak istemediğini öğrenir. Alzheimer hastalığının genetik yollarla nesillere aktarıldığı bilgisi verilmektedir. Ayrıca aile bireylerinin testler sonucunda bu hastalığın taşıyıcısı olup olmadıklarının öğrenmelerinin mümkün olduğu bu sahne ile gösterilmektedir.

Görsel 16. Hasta ve Yakın Çevre İlişkisi

Tablo16. Hasta veYakın Çevre İlişkisi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Beden Nesne	Bilek ve el Bileklik	Alice'in dışarda kaybolmaları halinde yardım edecek bireylere bilgi veren Alzheimer hastalarının taktığı bileklik görülmektedir. Bu bileklik ile Alice'in artık normal bir birey olmadığı ve yardım alması gereken bir hasta olduğu topluma gösterilmektedir
Metinsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Hafıza kaybım var yazısı	Alice ev dışında kaybolduğunda kolayca yardım alsın diye Alzheimer hastalarının taktığı bileklik takmaktadır.

Görsel 16'da Alice'in Alzheimer hastalarının taktığı bilekliği takarak kaybolması halinde kolayca yardım alması sağlanmaktadır. Bu bileklik, Alice'in kendini iyi hissetmek için taktığı bir aksesuar değil, mecburen takdığı bir tibbi cihazdır.

Hastalığın Son Evresi

Alzheimer beyinde bazı bölgelerde nöron kaybı ve metabolik aktivitede azalma ile birlikte hatırlamayı, konuşmayı ve duyguları etkileyen ilerleyici dejeneratif bir hastalıktır. Bellek bozukluğu ile başlayan hastalık mental işlevlerin yerine getirilememesi, kişilik değişiklikleri ile ilerlemekte ve son evrede hastalar sözel ve motor becerilerini kaybetmiş tam bağımlı bireyler haline gelmektedir (Akyar ve Akdemir, 2009:33).

Görsel 17. Hastalığın Son Evresi

Tablo 17. Hastalığın Son Evresinin Analizi

Görsel Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsanlar	Kadınlar	Alice'in, kızı Lydia'nın ona okuduğu metinden sonraki boş bakışı bilişsel faaliyetlerin neredeyse yok olduğunu gösteriyor. Hastalığın son evresinden bir görsel. Fakat hasta ve yakın çevre ilişkisi açısından bakıldığından filmin başlarında aslında birbirine uzak görünen anne kız profili çizmelerine rağmen Lydia'nın hiç düşünmeden annesinin yanına yerleşmesi aslında bağlarının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Görsel 17'de Alice'in artık kendine bakamayacak evreye gelmesi, eşinin kariyer yapmak amacıyla başka bir şehre taşınması nedeniyle kızının annesinin yanına taşınmasını görülmektedir. Alzheimer hastaları hastalığın ileri evrelerinde başkalarının bakımına bağımlı hale gelmeleri durumunda ya bu konuda uzman bir tesise gitmekte ya da bir yakınlarının bakımına muhtaç hale gelmektedir. Filmde Alice'in kızı annesinin bakımını üstlenmektedir.

Görsel 18. Hastalığın Son Evresi

Tablo 18. Hastalığın Son Evresinin Analizi

Görsel Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Bilgisayara bakan kadın	Alice'den, hastalığı son evreye geldiğinde izlemek ve ilaç içerek intihar etmek için kendine bir video hazırlamıştır. Alice bağımlı yaşamı kendisine uygun görmemektedir.
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Nesneler	Çalışma odası	Akademik birikim, düzen

Görsel 18'de Alice daha hastalığının başındayken ileride yaşayacağı olumsuzlukları düşünüp kendisine bir video kaydeder. Bu durum Alice'in olabilecekleri kabullendiğini, fakat tam bağımlı hale geldiğinde ise o şekilde yaşamak istemediğini göstermektedir.

Görsel 19. Hastalığın Son Evresi

Tablo 19. Hastalığın Son Evresinin Analizi

Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
İnsan	Alice'in çekmeceden ilacı bulması	Hastalığının son evresinde yanlışlıkla önceden kendisi için kaydettiği videoyu açan Alice'in bilinçsizce drektiflere uymaya çalışır, ilacı bulur, fakat intihar etmede başarılı olamaz.
Görsel Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen**
Nesne	İlaç Şişesi	Bu hastalığından dolayı ölmeyi hak ediyorsun Alice mesajı

Görsel 19'da Alice, her seferinde videoyu izleyip ilacı bulmaya gider, fakat gittiğinde ne yapacağını unutup ilgisi başka şeylere kayar. En sonunda bilgisayarla birlikte yatak odasına gittiğinde ilaca ulaşmayı başarır, fakat intihar etme becerisini gösteremez. Bu durum da Alice'in hastalığının son aşamada olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Sağlık iletişiminin kısaca sağlıkla ilgili bilinçlendirme, bilgi ihtiyacını giderme, sağlık okuryazarlığını arttırmaya yönelik iletişim sürecini kapsamaktadır. Sağlık iletişimi belirli bir hastalığın tedavi sürecini kapsayan hasta ve hekimin olduğu mikro ölçekli bir süreçte veya genel toplumun hastalıklar hakkında bilgilendirilmesi için yapılan taraflarının kamu ve ilgili sağlık kurumları molduğu makro ölçekli bir süreçte yürütülebilir.

Makro ölçekli çalışmalarda amaç hastalıklar hakkında toplumun bilgilendirilmesi ve hastaların tedavi süreci için ikna edilmesi, hastalıklar hakkında gündem yaratılması, hastalıkların tedavisi için fon oluşturulması gibi çeşitlendirilebilir. Makro ölçekli sağlık iletişimimde etkinliklerin alanı geniş olabileceği gibi kallanılan teknikler ve ortamlar çeşitlilik göstermektedir. Bu tür iletişim süreçlerinde amaç ilgili hastalıktan muzdarip bireylere ve yakınlarına ulaşmaktır. Etkinlikler ile hasta bireyler tedavi sürecine katılmaya ikna edilirken, yakınlarının da bu süreçte destekleyici olması beklenir.

Makro ölçekli sağlık iletişimi etkinliklerinde son yıllarda yaygın olarak kullanılan bir ortam da sinema film ve dizileridir. Belirli bir hastalığın senaryonun öyküsünde yer alması ile tüm yapım sürecinde, hastalığın belirtileri, hastalığa tanı konulması, tedavi süreçleri ve hasta ile hekim ve yakınlarının işlendiği bu tür yapımlar büyük ilgi toplamaktadır.

Still Alice filmi, sağlık iletişiminin tüm unsurlarini içinde barındıran bir filmdir ve Alzheimer hastalığı hakkında farkındalığı arttıran görsel ve işitsel öğeler barındırmaktadır. Alzheimer beyinde bazı bölgelerde nöron kaybı ve metabolik aktivitede azalma ile birlikte hatırlamayı, konuşmayı ve duyguları etkileyen ilerleyici dejeneratif bir hastalıktır. Bellek bozukluğu ile başlayan hastalık mental işlevlerin yerine getirilememesi, kişilik değişiklikleri ile ilerlemekte ve son evrede hastalar sözel ve motor becerilerini kaybetmiş tam bağımlı bireyler haline gelmektedir. Filmin kahramanı alanında ünlü bir bilim insanı olan Alice'dir. Alice'in Alzheimer hastalığı belirtileri göstermesi, hastalığına tanı konulması ve hastalığın tedavi süreçleri filmde anlatılmaktadır.

Çalışmada Still Alice filmi çözümlenirken göstergebilimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Alzheimer hastalığına ilişkin altı başlık altında toplam 19 sahne çözümlenmiştir. Hem metinsel hem de görsel olan göstergelerin çözümlemesi yapılmıştır. Sonuç olarak, Alzheimer hastalığıyla ilgili kullanılan göstergeler ortaya çıkarılmıştır. Hastalığın başlangıcından son evresine kadar olan belirtiler, hastanın ve yakınlarının içinde bulunduğu durum çeşitli göstergelerle izleyiciye aktarılmıştır. Alice'in üniversitede ders anlatacağı esnada anlatacağı konuyu unutup sınıfa sorması, yine kampüste kaybolması hastalığın başlangıç evresine ilişkin belirtileri göstermektedir. Alice'in hastalığıyla ilgili Alzheimer topluluğuna yaptığı konuşma esnasında metni kelimesi kelimesine çizerek ilerlemesi hastalığının evresinin ilerlediğini gösterirken kızı Lydia ile yürüyüşten eve döndüğünde yardımcı personelin Alice'nin yeleğini çıkartıyor oluşu, Alice'in hastalığı'nın son evresine geldiğini ve temel ihtiyaçlarını bile karşılayamadığını göstermektedir. Alice hastalığın genetic olduğunu öğrendiğinde çocuklarının da test yaptırması istenir ve büyük kızının da aynı hastalık genlerini taşıdığı tespit edilir. Böylece bu hastalığın genetic bir hastalık olduğu hasta yakınlarının da aynı hastalığa yakalanma ihtimali olduğu anlatılmaktadır. Alzheimer hastalığı, sadece hastanın kendisini değil tüm aile bireylerini etkilemektedir. Alzheimer hastalığının ileri evrelerinde hasta başkalarının bakımına tam bağımlı hale gelmektedir. Filmin son sahnelerinde Lydia'nın annesi Alice'e bakmak üzere eve yerleşmesi buna bir örnektir.

Sonuç olarak bu çalışmada Alzheimer hastalığının farkındağını arttırmak amacıyla hastalıkla ilgili göstergeler çözümlenmiştir. Çözümlemeden elde edilen sonuca göre, filmde kullanılan göstergeler, Alzheimer hastalığının nasıl ve ne derece etkili bir hastalık olduğunu, bu hastalara ne şekilde davranılması gerektiğini yansıtan, gerek hastalığın gerekse hastanın yakın çevresinin hastaya yaklaşımının bu süreçte ne derece önemli olduğunu vurgulayan başarılı bir filmdir.

Sağlık iletişiminde film ve dizi kullanımı oldukça etkili bir araçtır. Sinema film ve dizileri; sadeliği, dramatic yapısı ve detaylı bilgi vermesi açısından reklam, broşür veya sağlık konulu seminerler gibi diğer iletişim çabalarına göre göre üstündür. Özellikle sağlık bakanlıkları ve sağlık alanındaki sivil toplum örgütlerinin bu tür konulu filmlere fon desteği sağlaması ve sağlık personeli danışmanlığında bu filmlerin senaryolarında rol alması yapımların toplumu bilinçlendirmesinde başarısını arttıracaktır.

Kaynakça

Akyar, İ., ve Akdemir, N. (2009). Alzheimer Hastalarına Bakım Verenlerin Yaşadıkları Güçlükler. Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi, s.32-39

Akyurt, N. (2009). Sağlıkta İletişim ve Marmara Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin İletişim Becerileri. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, C.4, S.11, s.15-33

Ardıç Çobaner, A. (2018). Bir Sağlık İletişimi Kampanyası Geliştirmek: Sağlık Bakanlığının Tütün Karşıtı Kampanyası Üzerine Bir Analiz. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.11, S.60, s.808-823.

Ayaz, F., ve Ayaz, H. (2017). Sağlık İletişimi ve Medyayı Konu Alan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir Analiz. Atatürk İletişim Dergisi, S.14, s.147-172.

Ha, J.F. vd. (2010). Doctor-Patient Communication: A Review, The Ochsner Journal, 10: 38–43.

Kırbaş, D. ve Çetin, B. (2013). Nöroloji ve Sinema, Türk Nöroloji Dergisi, C.19, s.160-166

Koçak, A. ve Bulduklu, Y. (2010). Sağlık İletişimi: Yaşlıların Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programlarını İzleme Motivasyonları. Selçuk İletişim, C.6, S.3, s.5-17

Okay, A. (2016). Sağlik İletişimi. 3. Baskı, İstanbul: Derin Yay.

Schiavo, R. (2007). Health Communication From Theory to Practice, San Francisco: Jossey-Bass

Şengün, H. (2016). Sağlık Hizmetlerinde İletişim Yönetimi. İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi, C. 79, S.1, s.38-42

Tanrıdağ, O. (2013). Alzheimer Hastalığında Merak Edilenler. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Yayınları.

Ünsal Barlas, G., ve Onan, N. (2008). Alzheimer Hastası ve Aileleriyle İletişim. Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, C.11, S.4, s.105-111

Yüksel, E. (2016). Sağlık İletişiminin Farklı Boyutları Üzerine. Numune Sağlık Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran Sayısı, Ankara: Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Yay.,s.17-20

Öztürk, Ş. Y. (2009). Sağlık Sektöründe İnsan Odaklı İlişkilerin Değişimi. Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu, http://www.sdplatform.com/Dergi/180/Saglik-sektorunde-insan-odakli-iliskilerin-degisimi.aspx, (10.09.2019)

e-psikiyatri.com. (2007, Ağustos). e-psikiyatri.com: https://www.e-psikiyatri.com/ALZHEIMER-HASTALIGINDA-BAKIM-VE-TEDAVI-TERCIHINI-HANGI-FAKTORLER-ETKILER-546, (10.09.2019)

Mitolojik Bir Simge Olarak Üniversite Logolarında Çift Başlı Kartal

Sinan ÇAKMAK*

Özet

Dünya tarihine bakılacak olursa çift başlı kartal figürünün birçok medeniyet tarafından ikonografik bir simge olarak kullanıldığı görülebilmektedir. Bu sembol hem devlet yapısında hem de sosyal ve kültürel alanlarda kullanılmıştır. Bu doğrultuda farklı uzmanlık alanlarına sahip araştırmacılar tarafından yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde, Türk mitolojisi bakımından çift başlı kartal figürünün Anadolu Selçuklu döneminde oldukça önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, mitolojik bir simge olarak Selçuklu dönemi sosyal, kültürel ve devlet hayatının farklı alanlarında kullanılmış olan çift başlı kartal sembolü grafik tasarım imgesi olarak irdelenmiştir. Bu bağlamda Türk inancına göre gücü, kudreti ve iktidarı yansıtması bakımından önemli bir sembol olan çift başlı kartalın, Türkiye' de bulunan bazı üniversite logo tasarımlarındaki kullanımı, grafik tasarım ilkelerine bağlı kalınarak analiz edilmiştir. Aynı zamanda mitolojik bir imgenin kurumsal bir simgeye dönüşüm süreci üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler : Grafik Tasarım, Logo Tasarımı, Çift Başlı Kartal

Double Headed Eagle as a Mythological Symbol in University Logos

Abstract

When the history of the world is considered, it is seen that the double-headed eagle figure is used as an iconographic symbol in many civilizations. This symbol was used both in the state structure and social and cultural fields. When the studies conducted by different researchers are examined, it is seen that the double-headed eagle figure is a very important element in the Anatolian Seljuk period in Turkish mythology. In this study, the double-headed eagle, which was used as a mythological symbol in social, cultural and state life in the Seljuk period was examined as a graphic design image. The use of the double-headed eagle which has become a very important symbol with its representation of power, ability, and rulership according to Turkish belief in the logos of some universities in Turkey was analyzed with respect to graphic design principles. Moreover, the process of transforming a mythological image into a corporate symbol was addressed.

Keywords : Graphic Design, Logo Design, Double Headed Eagle

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, scakmak@gumushane.edu.tr

Giriş

Logo ve amblem tasarımı, grafik tasarımının önemli uygulama alanlarındandır. Kurumsal kimlik tasarımının temel yapı taşı olarak sayılan logo tasarımları, özel veya tüzel kişilere ait kuruluşların misyon ve vizyon içeriklerinin sembolleştirilmiş biçimleridir. Ait olduğu kuruluşu dış çevrelerde temsil etmesi ve algılarda sembolik olarak iz bırakması bakımından önemli tasarım unsurlarıdır. Özellikle akılda kalıcı olarak tasarlanmış olan logo tasarımlarının, görsel hafızalarda yer edindiği bilinmektedir.

Genellikle kurumsal bir yapıya sahip olan kuruluşlar, kurumsal kimlik tasarımının önemine haiz olarak logo tasarımlarına önem vermektedirler. Bu öneme istinaden de kuruluşun vitrini sayılan tasarımlarını profesyonel tasarımcılara yaptırırlar. Bu tasarlama sürecinde bir logo ne kadar sade tasarlanırsa akılda kalıcılığı ve etkililiği de o kadar yüksek düzeyde olmaktadır. Bu bağlamda genel olarak logo ve amblem tasarımlarında, realist unsurlar simgeleştirilerek tasvir edilmektedir. Realist öğelerin tasarlanmasında bazen bilindik sıradan nesnelerden ilham alınırken bazen de tarihsel ve mitolojik değerlerden esinlenilmesi söz konusudur.

Mitolojik düşünce insanlığın edindiği ilk kutsal düşünce biçimidir. Başka bir deyişle, İnsanlık kutsal olaylarını mitolojik kurgularla bin yıllar boyu taşımış ve bunları gene mitolojik anlatımla aktarmıştır (Ateş, 2002 21).

Mitolojik öğelerin nesilden nesile aktarılma yöntemleri yalnızca sözel olarak olmamakta, aynı zamanda biçimsel veya simgesel olarak aktarımlarının da mümkün olduğu söylenebilir. Öyle ki bir simgenin tarihsel bir olayı hatırlamada, yardımcı bir öğe olduğu konusunda çeşitli örneklerden söz edilebilir. Hatta insanoğlunun ilk çağlardan itibaren mağaralara yapmış olduğu çizimlere bakılacak olursa, yapılan çizimlerin simgesel olarak geleceğe mitolojik bir değer aktarımı yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte tarihteki birçok medeniyet tarafından benimsenerek kullanılmış olan çift başlı kartal figürünün de mitolojik bir simge olduğunu belirtmek doğru olacaktır. Üstelik Türk ve İslam tarihi bakımından çift başlı kartal simgesinin ayrı bir değeri vardır. Tarih, arkeoloji ve sanat tarihi alanlarında araştırma yapmış olan birçok araştırmacı, çift başlı kartal simgesinin Türk mitolojisi ve Türk sanatının çeşitli alanlarında mevcut olduğunu ortaya koymuşlardır. Çift başlı kartalın, Türk devletleri tarafından en sık kullanılan ikonografik değer olduğu da söylenmektedir. Anadolu Selçuklu döneminde, iktidarın sembolü olarak devlette ve aynı zamanda sosyal hayatın birçok alanında kullanıldığı gözlemlenmektedir. Aynı zamanda Selçuklu döneminden başlayarak günümüze kadar geçen süreç içerisinde çift başlı kartal simgesinin birçok kurum ve kuruluş tarafından etkin bir şekilde logo tasarımlarında kullanıldığı yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır.

Üniversite logoları, genellikle üniversitenin bulunduğu şehre ait olan tarihsel, kültürel ve coğrafi unsurların tasvir edildiği tasarımlardır. Ancak mitolojik öğelerin üniversite logo tasarımlarındaki kullanımı da önemlidir. Türkiye'de bulunan üniversite logoları incelendiğinde, birçoğunda çeşitli mitolojik simgelerin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda, Türk tarihi ve inancının güçlü mitolojik simgelerinden olan çift başlı kartalın, üniversite logo tasarımlarındaki kullanım biçimleri analiz edilmiştir.

1. Kurumsal Olarak Logo ve Amblem

1.1. Logo

Logolar genellikle amblemler ile birlikte kullanılmakta olup, birden çok tipografik unsurun bir sözcük oluşturacak şekilde bir araya getirilerek tasarlanan ve bir kuruluşu, ürünü veya hizmetin tanıtılmasını sağlayan simgelerdir. Latince "Logos" kelimesinden gelen logo,

konuşma ve mantık anlamları taşımaktadır. Logo, barındırdığı tipografik değer kaynaklı olarak okur – yazar bir kitleye hitap etmesi bakımından amblemden daha sonra ortaya çıkmıştır. Tipografik bir tecrübe olarak logo, içeriğindeki sembol bütünlüğü ile sözel ve görsel mesajlar vererek evrensel bir iletişim yöntemine dönüşürler (Becer, 2002: 195).

Şekil 1. Logo Örnekleri

1.2. Amblem

Amblem kavramı, tarihsel geçmiş olarak birçok medeniyeti etkilemesi bakımından çeşitli dillerin sözlüklerinde mevcuttur. Örneğin, İngilizce "Sign", Almanca "Signet" ve Fransızca "Embleme" kelimeleri özünde amblemi yansıtan, temelde çizgisel eskizlerle oluşturulan kavramlardır. Aynı zamanda kurum ve kuruluşları diğerlerinden ayırt edilmesi yönünde temsil eden sembolik tasarım öğeleridir (Baltacı, 2019:28).

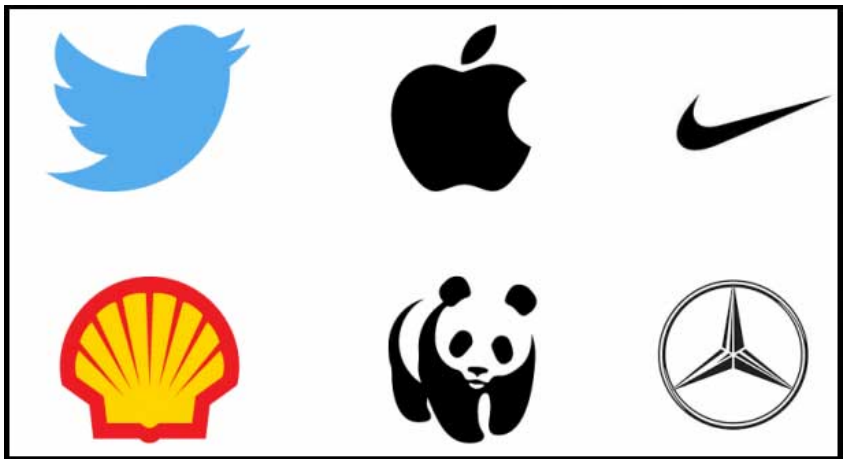

Şekil 2. Amblem Örnekleri

1.3. Logo ve Amblemde Tasarım Öğeleri

1.3.1. Biçim ve Form

Logo tasarımlarında biçim ve form öğeleri organik ve geometrik olarak iki gruptan oluşur. Organik formlara, taş, toprak, yaprak gibi doğa unsurları, geometrik formlara ise kare, daire, elips, beşgen gibi unsurlar örnek verilebilmektedir. Tasarım sürecinde bu formlar stilize edilerek tasarıma yön verilir. Bütün bunların temeli nokta ile başlayıp, farklı çizgisel aşamalarla tasarım bedene büründürülür. Ortaya çıkarılan tasarım ile logonun ait olduğu kurumun temsilinin sağlanması amaçtır (Baltacı, 2019: 37).

1.3.2. Tipografik Öğeler

Tipografi Yunanca kökenli bir kelime olarak çözümlendiğinde, işaret anlamındaki "typo", yazmak ve çizmek anlamındaki "graph" kelimelerinden oluştuğu görülebilmektedir. Anlamsal karşılığı, yazının iki boyutlu bir zeminde düzenlenmesi ve basılı hale dönüştürülmesi sanatı olarak aktarılabilir (Tepecik, 2002: 83).

İletişimin doğru ve kolay hali, tipografinin imkanlarına bağlıdır. İnsanların algılamasında yazı karakterlerinin seçilmesi, harflerin iç ve dış boşluklarının oransal uyumu ve zemin ilişkileri etkendir (Çalış, 2008: 32).

Grafik iletişim öğeleri bakımından son derece önemli olan tipografinin en önemli görevi iyi okunur bir yapıya sahip olmasıdır. Aktarılmak istenen mesajın doğru, açık ve mantıklı oluşu, iyi bir tipografi ile doğru orantılıdır. Bununla birlikte tipografik karakter olarak harf, noktalama işaretleri ve diğer sembollerin oluşturduğu bütün "yazı karakteri" (font) olarak adlandırılmaktadır (Becer,1997:176-177).

1.3.3. Renk

Kurumsal kimliğin temel yapı taşı olarak logo tasarımlarında kullanılmakta olan renkler, kurum kimliğinin yansıtılmasındaki en önemli öğelerdir. Logo tasarımlarında belirlenen renkler, sonrasında kurumsal kimlik tasarımının kartvizit, antetli kağıt ve cepli dosya gibi birçok elemanında kullanılacağından son derece dikkatli seçilmelidir.

Kuruluşların renklerinin belirlenme aşamasında moda renklerin tercih edilmemesi gerekmektedir. Çünkü moda kavramının sürekli ve olağan bir şekilde geçişken olmasından dolayı, 1970'li yıllarda sıcak renkler moda sayılmakta iken, 1980'li yıllara gelindiğinde mavi ve beyaz gibi renkler moda olmuştur. Bununla beraber farklı kültürlerdeki farklı anlamsal yüklemelerden dolayı da renk seçimi oldukça önemlidir. Örneğin, Brezilya'da yeşil renk hastalığın rengidir. Bundan dolayı özellikle uluslararası platformlarda faaliyet gösterecek olan kurumların, kurumsal renk seçimlerinde bu hassasiyetlere dikkat etmesi gerekmektedir (Okay, 2000: 147).

Gerhard Regenthal, renklerin bıraktıkları etkileri ve hissettirdikleri duyguları aşağıdaki tabloda açıklamıştır (Okay, 2000: 144).

RENKLER	DUYGUSAL ETKİLER
Kırmızı (Hareketin ve heyecanın rengi)	Güçlü, teşvik eder, tahrik eder, meydan okuyucu, aktif, enerjik, azimetli, uyarıcı, koruyucu, savunucu.
Turuncu (Şenliğin, heyecanın rengi)	Heyecanlı, teşvik edici, mutlu, neşeli.
Sarı (Güneşin rengi)	Heyecanlı, teşvik edici, tahrik edici, mutlu, neşeli, hoş, güzel.
Yeşil (Doğanın, dinlenmenin rengi)	Dinlendirici, sakinleştirici, ara bulucu, dengeleyici, sakin, rahat.
Mavi (Gökyüzü rengi)	Sakinleştirici, rahatlatıcı, dengeleyici, şerefli, gösterişli, melankolik, mutsuz.
Vişne Çürüğü (Violet) (Şerefin rengi)	Heyecanlı, teşvik edici, tahrik edici, mutlu, neşeli, hoş, güzel.
Kahverengi (Toprağın rengi)	Güvenli, emniyetli, rahat, melankolik.

Tablo 1. Regenthal'in renklere yüklemiş olduğu anlamlar

1.3.4. Doku

Doku, parmaklarımız ve ellerimizle hissedebildiğimiz ve gözle görülmesi mümkün olan bir öğedir. Aynı zamanda doğal ve yapay olarak iki kategoride incelenebilir. Doğal dokular, tabiatta bulunmakta olan ağacın kabuğu, yaprağın damarları veya toprağın katmanları gibi örneklerdir. Yapay dokular ise insan eliyle sonradan oluşturulabilen ve belli bir düzen prensibinde oluşturulan unsurlardır.

Formların birbirlerini yan yana veya alt alta tamamlaması ile dokular oluşmaktadır. Dokular doğal ve yapay olmak üzere ikiye ayrılırlar. Doğal dokular tabiatın içerisinde bulunan ağaç, yaprak, taş ve toprak gibi doğal yapılardır. Yapay dokularda ise öğeler matematiksel bir uyum içerisinde tasarlanmaktadır (Baltacı, 2019: 39).

2. Mitolojik Bir Simge: Çift Başlı Kartal

Dünyanın en eski ikonografik simgelerinden biri olarak bilinmekte olan çift başlı kartal Mezopotamya, Anadolu, İran, Mısır, Kafkasya, Avrupa, Uzak Doğu ve hatta Amerika' nın eski medeniyetlerinde kullanılmış olan bir semboldür. Tarihsel süreç içerisinde birbirinden farklı coğrafyalarda varlığını sürdüren, dini ve kültürel farklılıklara sahip olan ulusların hem sosyal hem de devlet hayatında etkin bir şekilde kullanılmış olan cift başlı kartal, dikkat çekici bir simgedir (Göksu, 2016: 119).

Kartal, Türklerin milli sembolü olarak eskiye dayanan Gök Tanrı dininde, yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yakutların inancına göre en yüksek ruhları taşıması ile nitelendirilen bu hayvan, Gök Tanrı'nın timsali olmasıyla Dünya ağacının en tepesinde tasavvur edilmiştir. Aynı zamanda önemli bir türeme simgesi olarak kartal, Uygur ve Göktürk devirlerinde hükümdarların veya beylerin, adaletin ve koruyucu ruhun sembolü olması bakımında önemlidir. Gücün ve kudretin ifadesi olarak kartalın, bu anlamsal özellikleri İslamiyet sonrasında da devam etmiş olup zamanla arma olarak kullanımı da söz konusudur (Çoruhlu, 2011: 166).

Moğol devrine ait olan metinlerde, Türklere ait olan illerde yetişmekte olan kartal ve sungur gibi yırtıcı hayvanlardan bahsedilmektedir. Marco Polo'nun seyahat notlarında, Doğu Türkistan bölgesinde yetiştirilmekte olan kartallar ile tilki, karaca ve kurt gibi vahşi hayvanların avlandığına dair bilgiler yer almaktadır (Esin, 2003: 194).

Kartal sembolü, özellikle Anadolu'nun her yerinde dilden dile anlatılmakta olan hikayelere konu olması bakımından, önemli bir kültü aktarımı görevi üstlenmiştir. Örnek olarak Muğla bölgesinde anlatılmakta olan bir hikayede kartalın, yeraltı dünyasında bulunan bir çam ağacına yuva yaptığı ve orada yavruladığı geçmektedir. Yapılmış olan bir iyiliği karşılıksız bırakmayarak, aynı şekilde iyilikle karşılık vermesi bakımından iyilik timsali olarak simgeleştirilmiştir (Balcı, 2012: 42).

Arkeologlar ve tarihçiler gibi farklı disiplinlerde çalışmalar yapan birçok araştırmacı çift başlı kartal simgesinin, Türk inanç ve mitolojisinden başlayarak Türk sanatı ve edebiyatına kadar çeşitli alanlarda varlığına rastlandığını iddia etmişlerdir. Bununla beraber, Türkler tarafından yaygın bir şekilde kullanılan bu ikonografik simgenin nerelerde uygulandığına dair birçok araştırma yapılmıştır. Bu konuda dini, kültürel, sanatsal ve mitolojik olmak üzere çeşitli çalışmalar ortaya koyulmuştur (Göksu, 2016: 119).

Türk sanatında çift başlı kartal simgesi, Anadolu' da gücü ve hakimiyeti simgelemekte olan tek figürdür. Mimari eserler başta olmak üzere çift başlı kartal simgesi paralar, ahşap süslemeleri, dokumalar ve madeni eşyalar gibi sanatsal ürünler, Göktürkler, Artuklular, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları gibi devlerde karşımıza çıkmaktadır. Selçukluların çift başlı kartal simgesini devlet arması olarak kabul etmesinin

yanı sıra, binalarda ve süs eşyalarında kullanmaları da ayrıca dikkat çekicidir (Çelik, 2002: 46).

3. Çift Başlı Kartal Simgesinin Kullanıldığı Üniversite Logoları

Araştırmacılar tarafından ortaya atılmış olan bazı tez ve görüşleri rehberliğinde, Türk tarihi bakımından son derece önemli bir ikonografik simge olarak çift başlı kartalın, zaman içerisinde politik hayatın içerisinde yer aldığı ve bazı Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklu devletinde de "hakimiyet alameti" ve "devlet sembolü" olarak kullanıldığı güçlü bir düşünce olarak belirmektedir (Göksu, 2016: 119).

Çift başlı kartal simgesinin, tarihimiz açısından bu denli önemli bir simge olmasından dolayı çeşitli kurum ve kuruluşlarda da kullanımı olağan olmuştur. Yakın tarihimizden günümüze kadar ki süreçte birçok özel ve tüzel kişilerce bu simge, kurumları temsilen kullanılmıştır. Özellikle Türk tarihi bakımından incelendiğinde gücün ve hakimiyet sembolü olarak açıklaması yapılmakta olan çift başlı kartalın, devletin çeşitli kurumlarında kullanılmakta olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda çift başlı kartal simgesi ekseninde incelediğimiz ve şehirlerin tarihsel unsurlarını yansıtmaları bakımından üniversite logolarında da bu simgenin soyutlaştırılarak kullanıldığını görmekteyiz.

Çalışmamızın amacı doğrultusunda, Türk kültürünün güçlü ikonografik simgelerinden biri olan çift başlı kartalın, çalışmamızın örneklemini oluşturan Erzurum Atatürk Üniversitesi logo tasarımı, Dicle Üniversitesi logo tasarımı, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi logo tasarımı ve Selçuk Üniversitesi logo tasarımındaki kullanımı, grafik tasarım ilke ve elemanları çerçevesinde analiz edilmiştir.

3.1. Erzurum Atatürk Üniversitesi Logo Tasarımı

Şekil 3. Erzurum Atatürk Üniversitesi Logo Tasarımı

Resim 3'te Erzurum Atatürk Üniversitesi logo tasarımı bulunmaktadır. Logo tasarımında, Selçuklular döneminin izlerini taşımakta olan Erzurum antik kentinin çift başlı kartal ve hayat ağacı sembolleri betimlenmiştir. Aynı zamanda kente ait olan bu kültürel ve mimari dokular akademik zihinlerde mitolojik bir öğe olarak canlılığını korumaktadır (Çakır, 2013: 61).

Logo tasarımı dairesel bir formda tasarlanmış, merkez noktasında hayat ağacı ve üst kısmında çift başlı kartal simgesi soyut bir şekilde modernize edilerek yerleştirilmiştir. Tasarımda renk olarak, resmiyetin ve ciddiyetin rengi olan lacivert ile birlikte altın yaldız renkleri kullanılmıştır. Dairesel bir forma sahip olan logo tasarımında kullanılan tipografik unsurlar, Türkçe ve İngilizce olarak dairesel alanın iç kısmına gelecek biçimde üst ve alt bölümlerde konumlandırılarak bütünlük oluşturulmuştur.

Erzurum' a ait tarihsel ve kültürel bir mitolojik simge olan çift başlı kartal ve hayat ağacı simgeleri, çağdaş bir yapıya sahip olan logo tasarımında soyutlaştırılarak kullanılmıştır. Tasarımda kullanılmış olan vektörel çizim tekniği ile logo, yeni medya ortamlarına uygunluk bakımından başarılı bir tasarımdır. Grafiksel ilke ve kurallar ekseninde bakıldığında logo tasarımında kullanılmış olan öğeler arasında hiyerarşik bir dengenin olduğunu söylemek mümkündür. Bu denge ile logo tasarımının bütünlüğü sağlanmış ve Erzurum Atatürk üniversitesinin kurum kimliği başarılı bir şekilde temsil edilmektedir.

3.2. Dicle Üniversitesi Logo Tasarımı

Şekil 4. Dicle Üniversitesi Logo Tasarımı

Resim 4'te Dicle Üniversitesi logo tasarımı bulunmaktadır. Tasarımın merkez noktasına çift başlı kartal simgesinin konumlandırıldığı görülmektedir. Çift başlı kartal simgesinin alt

tarafında, kartal motifini saracak biçimde ve üniversite olgusuna vurgu yapmak adına "Ü" harfi yerleştirilmiştir.

Mitolojik bir öğe olarak çift başlı kartalın güç ve hakimiyet temsiline gönderme yaparcasına, figür logo tasarımının tam merkez noktasında bulunmaktadır. Dairesel bir forma sahip olan logo tasarımında, tipografik unsurlar, dış çember çizgisinin üst ve alt bölmelerinde uygulanmıştır. Aynı zamanda yazı karakteri olarak kalın (bold) bir font seçilerek logo tasarımının bütünlüğü ve dikkat çekiciliği artırılmıştır.

Logo tasarımında, terapistlerce kas gücünü artırmakta olan sarı renk tercih edilmiştir. Sarı rengin, zenginlik, neşe, sadakat ve dikkat çekiciliğin rengi olması da tasarıma ayrı bir yorumlama getirmiştir. Bununla birlikte logo tasarımında zeminin beyaz olarak kullanılması, soyutlaştırılarak sembolize edilmiş olan simgelerin algılanmasına bir o kadar kolaylaştırmıştır.

Selçukluların tarihsel izlerini taşımakta olan Diyarbakır kentinin bilim yuvası olan Dicle Üniversitesi logosu, kentin tarihsel olarak mitolojik simgelerinden en güçlü anlamı taşıyan çift başlı kartal simgesi ile temsil edilmektedir. Logo tasarımı yeni medya ortamlarına uyum sağlayacak bir biçimde tasarlanmış olup, grafiksel öğeler arasında, hiyerarşik olarak denge unsuru gözetilmiştir.

3.3. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Logo Tasarımı

Şekil 5. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Logo Tasarımı

Resim 5'te Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi logo tasarımı bulunmaktadır. Logo tasarımında bulunan simgeler çözümlenecek olursa Selçuklulardan çift başlı kartal, Akkoyunlulardan koçbaşı, Fırat' ı simgelemesi bakımından su damlaları, bal peteği ve üzüm salkımı bütüncül bir yaklaşımla tasarımın merkezine konumlandırılmıştır. Aynı zamanda logo tasarımı ters çevrilecek olursa Göktürk alfabesindeki "B" harfinin simgelendiği görülebilmektedir (Çakır, 2013:60).

Logo tasarımı genel itibari ile dairesel bir yapıda tasarlanmıştır. Tasarımdaki tipografik unsurlarda yazı karakteri kalın bir font seçilerek, dış çemberin içerisine yerleştirilmiştir. Bu sayede logo tasarımında bulunan tipografiler kolaylıkla algılanabilmektedir. Renk olarak zeminde ciddiyet ve resmiyet kavramlarının karşılığı olan lacivert, simgelerin ve dış çerçeve zemininin rengi olarak, saflığın ve birliğin rengi beyaz ve son olarak dış çerçevenin çizgi rengi olarak, güveni ve emniyeti vurgulaması bakımından toprağın rengi olan kahverengi kullanılmıştır.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi logo tasarımı, birçok mitolojik simgeyi ve tarihsel olguların soyutlaştırılarak simgeleştirilmiş hallerini yansıtmaları bakımından başarılı bir tasarımdır. Vektörel çizim tekniğinin kullanıldığı logo tasarımı, oransal olarak büyütülüp küçültüldüğünde yeni medyanın her ortamında rahatlıkla kullanılabilmesi açısından, çağdaş tasarım dilinin tüm özelliklerini içerisinde barındırmaktadır. Aynı zamanda logo tasarımında kullanılmış olan simgeler arasında hiyerarşik bir denge vardır ve genel bütünlükle uyumludur.

3.4. Selçuk Üniversitesi Logo Tasarımı

Şekil 6. Selçuk Üniversitesi Logo Tasarımı

Resim 6'da Selçuk Üniversitesi logo tasarımı görülmektedir. Tasarıma bakıldığında, diğer üniversite logolarında kullanılmış olan çift başlı kartal figürünün en gerçekçi şekliyle karşılaşılmaktadır. Diğer logo tasarımlarında çift başlı kartalın, soyutlanarak simgeleştirildiği göz önünde bulundurulursa, Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya' da bulunan Selçuklu Üniversitesi'nin kurumsal vitrinini yansıtması bakımından logo tasarımı başarılı bir şekilde stilize edilmiştir denilebilir.

Logo tasarımı son derece sade ve etkili bir şekilde tasarlanmış olup, iki renk değeri üzerinde çalışıldığı gözlemlenmiştir. Dikkat çekiciliğin, neşenin ve zenginliğin rengi olan

sarı renk, tasarımın zemin rengi olarak kullanılmıştır. Sarı zemin renginin üzerine ve tasarımın odak noktasına yerleştirilmiş olan çift başlı kartal simgesi, siyah kontur çizgileri ile kolay algılanabilecek bir forma sahiptir. Ayrıca çift başlı kartal simgesinde, renk olarak birlikteliğin ve saflığın rengi olan beyazın kullanılması ve kartalın kanatlarının her iki yana açık olacak şekilde çizilmesi, anlamsal mesaj olarak logonun bütüncül ve kucaklayıcı yapısını yansıtmaktadır.

Tipografik olarak diğer logolara kıyasla Selçuk Üniversitesi logo tasarımı farklı bir tasarımdır. Tasarımda kullanılmış olan tipografik yazı karekteri, karakteristik özgünlüğü ile dikkat çekici ve algılara kazınabilecek bir biçimdedir. Bununla birlikte genel olarak amblem öğeleri ile bir bütünlük içerisindedir.

Çağdaş tasarım dilinin, mitolojik ve tarihi simge yaklaşımıyla oluşturulduğu logo tasarımında, vektörel çizim tekniği kullanılmıştır. Tasarımda görseller arası hiyerarşik uyum ve denge vardır.

Sonuç

Kültürel tarih olarak bakıldığında, Türk devletlerinin çeşitli figürleri simgesel olarak anlamlandırdıkları görülmektedir. Kurt, at ve çift başlı kartal bunlara örnek verilebilir. Özellikle kartal simgesinin birçok medeniyet tarafından, her alanda kullanıldığı, yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak Türk inancı ve mitolojisi bakımından çift başlı kartalın, diğer medeniyetlere kıyasla daha çok önemsendiği, devlet ve sosyal hayattaki kullanım alanlarına bakıldığında görülmektedir. Aynı zamanda Türk sanatının hemen her alanında (ahşap süslemeleri, dokuma sanatları, el sanatları, mimari vb.) çift başlı kartal simgesine rastlamak mümkündür. Kudretin ve hakimiyetin sembolü olarak çift başlı kartal, Selçuklu döneminde devlet yaşamında da kullanılagelmiştir. Selçukluları takiben günümüze kadar ki tüm Türk devletlerinde çift başlı kartal, resmi kurumların temsilinde kullanılan önemli bir simge olmuştur.

Çalışmamızın ana amacı olarak çift başlı kartal simgesinin, mitolojik ve teorik değeri araştırılmış ve çift başlı kartalın Türkiye'de bulunan devlet üniversiteleri logolarındaki kullanımı analiz edilmiştir. Grafik tasarım ilke ve elemanlarına bağlı kalınarak yapılan analizler sonucunda, Türk inancına göre mitolojik bir simge ve değer olan çift başlı kartalın, üniversite logo tasarımlarında genellikle soyutlaştırılarak kullanımının sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yalnızca Selçuk Üniversitesi logo tasarımında realist bir biçimde gerçeğe en yakın olarak tasarlanmış olduğu söylenebilmektedir. Genel itibari ile üniversite logolarındaki mitolojik simgelerin, bulunulan kentin tarihsel geçmişinden esinlenilerek oluşturulduğu tüm gerçekliği ile ortadadır. Bu tarz tarihi, coğrafi ve kültürel değerlerden gelen simgelerle oluşturulmuş olan logo tasarımlarının, diğer logo tasarımlarına göre daha nitelikli ve etkileyici oldukları düşünülmektedir.

Kaynakça

Ateş, M. (2002). Mitolojiler ve Semboller. İstanbul.

Balcı, N. (2012). Türk Halı Sanatında Mitolojik Kaynaklı Bazı Motifler. Arış Dergisi, 8, s. 38-51, Ankara.

Baltacı, M. (2019). Türkiye'de Vakıf ve Devlet Üniversitelerinin Amblem ve Logotypelarının Grafik Tasarım Açısından İrdelenmesi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi.

Becer, E. (1997). İletişim ve Grafik Tasarım. 1. Baskı. Ankara: Dost Kitabevi.

Becer, E. (2002). İletişim ve Grafik Tasarım. 3. Baskı. Ankara: Dost Kitabevi.

Çakır, E. (2013). Akademik Dünyanın Kentsel İmgelerinden Mitolojik Simgelerine Üniversite Logoları. Milli Folklor Dergisi, 25/97, s. 53-69, Ankara.

Çalış, E. (2008). Amblem ve Logo Tasarımlarında Yalınlaştırmalar. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Çelik, A. (2002). Niğde Sungur Bey Cami'inde: Bulunmuş Olan "Çift Başlı Kartal Figürlü Halı" Üzerine Düşünceler. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 9, s. 45-59, Erzurum.

Çoruhlu, Y. (2011). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Esin, E. (2003). Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Göksu, E. (2016). Çift Başlı Kartal ve Selçuklular. Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 5, s. 117 – 141, Konya.

Okay, A. (2000). Kurum Kimliği. 2. Baskı. Ankara: Mediacat Yayınları.

Tepecik, A. (2002). Grafik Sanatlar. Ankara: Detay Yayıncılık.

Elektronik Kaynaklar

Şekil1.https://www.helloari.com/blog/2014/02/logotype-vs-logomark/ (20.08.2019)

Şekil 2. https://www.matbuu.com/blog/amblem-logo-nedir.html (20.08.2019)

Şekil 3. https://atauni.edu.tr/kurumsal-kimlik-1/kurumsal (25.08.2019)

Şekil 4. http://www.dicle.edu.tr/ (25.08.2019)

Şekil 5. https://ebyu.edu.tr/tr/universitemizhakkinda/11031-2/ (25.08.2019)

Şekil 6. http://www.selcuk.edu.tr/ (25.08.2019)

Televizyonun Gündem Oluşturmadaki Rolü: "Müge Anlı İle Tatlı Sert" Programı Örneğinde Bir İnceleme

Şadiye KOTANLI KIZILOĞLU*

Özet

Günümüz yayıncılığı dikkate alındığında, kitle iletişim araçları içinde geleneksel iletişim aracı olarak televizyonun, tartışmasız günümüzün en yaygın ve en önemli kitle iletişim aracı olduğu bilinmekte ve kabul edilmektedir. Hem görsel, hem işitsel hizmet veren televizyon, yaygın program türü olan Reality Show programları ile gerçek yaşam hikâyelerinin tüm çıplaklığıyla gözler önüne serildiği, sıradan bir hayat sürerken yaşanılan olaylar neticesinde aniden medyanın gündemine oturan insan hikâyelerinin yer aldığı bir iletişim aracı olma özelliğine de sahiptir. Gerçek yaşamda gelişen olaylar, izleyenlere televizyon ekranından aktarılmakta, çeşitli yaşam hikâyeleri bu sayede geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Televizyonda işlenen konular, sosyal medyada, internet haber sitelerinde ve gazete haberlerinde yer almakta, televizyon, gündeme getirdiği konularla, işlediği hikâye ve olaylarla gündem oluşturma noktasında önemli bir yerde durmaktadır. Nitekim, televizyon, geniş kitlelere en kısa sürede kolay ulaşabilir bir iletişim aracı olma özelliğini hala korumaktadır. Bu çalışmada, geleneksel medya olarak bilinen televizyonun, gazete ile internet medyasında gündeme gelen konu veya olayların belirlenmesindeki rolü *"Müge Anlı İle Tatlı Sert"* programı örneğinde incelenecek, medya arası gündem oluşturan konu ve olaylar örnek haberler üzerinden amaçlı örneklem yöntemi ile analiz edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Televizyon, Reality Show, Medya Arası Gündem Belirleme.

The Role of Television in Agenda Setting: An Examination in The Sample of "Sweet And Hard With Müge Anlı" Program

Abstract

When today's broadcasting is considered, it is known and accepted that television as the traditional means of mass communication is undoubtedly the most common and important mass media of today. The television providing both visual and audio services has property being a communication tool , with common program type Reality Show programs which the real life stories are revealed with all their nakedness and where human stories sitting on the agenda of the media as a result of events while living an ordinary life. Events in real life, to viewers are transferred from the television screen,various life stories can thus reach a wide audience. Topics in television are included in social media, internet news sites and newspaper news, the television stands at an important place in terms of creating an agenda with the issues raised, stories and events which discuss a subject. As a matter of fact, television still retains the distinction of being a means of communication that can reach the masses as quickly as possible. In this study, the role of television, which is known as traditional media, in determining the issues or events on the agenda of newspapers and internet media will be examined in the example of "Sweet And Hard With Müge Anlı" program and the subjects and events that in the intermedia agenda setting will be analyzed with purposive sampling method.

Keywords: Television, Reality Show, Intermedia Agenda Setting.

* Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, skotanli@hotmail.com

Giriş

İcat edildiği ve ilk yayınların yapıldığı 1930'lardan bugüne kadar önemli bir kitle iletişim aracı olarak popülerliğini koruyan televizyon, teknolojik bir araç olmasının yanı sıra önemli bir sosyalleşme aracı olarak da bilinmektedir. Toplumsalı yansıtması açısından günlük yaşam pratikleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Öyle ki, gerçek yaşamda meydana gelen olaylar televizyon haberlerine konu olmakta, yaşam hikâyeleriyle ünlü olmayan, sıradan bir hayat süren insanlar farklı televizyon programlarının önemli kişisi veya konusu haline gelebilmektedir. Kimi zaman gerçek yaşanmışlıklarla, kimi zaman da senaryolaştırılmış hayatlar, kişiler ve olaylarla bir kurgu içinde tasarlanan yaşamlar, aynı zamanda yeni bir gerçekliğin de oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda televizyon anlatı yapılarının program türlerine göre farklılaştığını görmek mümkündür. Bu programlar içerisinde haber programlarından yarışma programlarına, sağlıktan spora, reklam yayınlarından müzik ve reality tür programlara kadar birçok türde içeriğe ulaşmak mümkündür. Nitekim, sosyal yaşam içinde cereyan eden, sansasyonel ve olumsuz nitelikteki olaylar özellikle haber ve reality tür programlarda geniş yer bulabilmekte, izleyici kitlelerine ulaşabilmektedir. Kimi zaman da diğer medya içeriklerinin gündemini belirleme noktasında televizyon işlevsel olabilmektedir. Geçmişte olduğu gibi bugün de kitle iletişim aracı olan televizyon, çok sayıda kanalıyla, özellikle ev alanı içinde 'başmisafir' olma durumunu korumaktadır.

1. Toplumsal Yaşam İçinde Geleneksel Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyon

Kitle iletişimi, televizyon, gazete, duvar panoları veya sinema gibi kitlesel araçla dolayımlanan iletişim şeklinde tanımlanabilirken(Mutlu,2012:188), kitlelere ulaşarak iletişimi sağlayan radyo, televizyon, sinema, gazete, dergi, kitap gibi araçlar, önde gelen *kitle iletişim araçları* olarak değerlendirilmekte, *kitle iletişimi olgusunu gerçekleştiren teknolojik araçlar* olarak ön plana çıkmaktadır. Başka deyişle, kitle iletişiminin yapıldığı araçlar topluluğunu kapsayan *Kitle İletişim Araçları,* tarihsel açıdan bakıldığında tiyatro, gazete, kitap, dergi, broşür gibi yazılı basın, sinema, film, radyo, televizyon, plak, kaset, video kaset gibi teknolojik gelişme ürünü olan araçları kapsamına almaktadır. Aziz'e göre bu araçların farklı özellikleri olmasına karşın tek önemli ortak özellikleri, verilen iletiyi çoğaltmalarıdır. Bu yüzden bu araçlar "mesaj çoğaltıcıları" olarak da ifade edilmektedir. Bu araçların geniş çapta kitlesel önemlerini kazanmaları 20. yüzyılda olmuş ve bu araçlardan faydalanma şekilleri toplumdan topluma değişiklik göstermiştir. Bu değişikliği belirleyen en önemli etken ise o ülkenin, toplumun, siyasal, toplumsal ve ekonomik koşulları olarak karşımıza çıkmaktadır (1981: 5).

Günümüze gelinceye kadar iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte kitle iletişimi ile diğer iletişim biçimleri arasındaki sınırlar belirsizleşmiş, bilgisayar ve dolayısıyla internete dayalı bir iletişim biçimi yaygınlık kazanmıştır. Öyle ki, çoğu alanda ücretsiz olarak sunulan Wİ-Fİ hizmetleri, düşük ücretli veya hediye olarak verilen internet paketleri ve dünya ile iletişime geçme imkânı sunan akıllı telefonlar ve bilgisayarlar sayesinde anında e-posta alıp, aynı hızda cevaplayabiliyor, Chat programları aracılığıyla dünyanın diğer ucundaki arkadaşımız veya yakınımızla haberleşebiliyoruz. Aynı anda internet formlarına girerek çeşitli konularda fikir beyan edip tartışabiliyor, Messenger hesaplarıyla, Whatsapp, Facebook gibi sosyal medya araçlarıyla istersek görüntülü görüşme başlatabiliyor, YouTube gibi video barındırma sitelerine istediğimiz içeriklerde video yükleyerek birçok insana ulaşabiliyoruz. Aynı şekilde Skype, Twitter, Instagram, Snapchat, Foursquare,

Pinterest gibi çeşitlenen iletişim kanalları ile birçok kesime gerek sesli, gerek görüntülü, gerek de fotoğraf paylaşarak veya mesajlarla sınırsız iletişim sağlayabiliyoruz.

İletişim teknolojilerinde yaşanan bu gelişmelere rağmen geleneksel kitle iletişim aracı olarak değerlendirilen televizyonun yerini günümüzde de koruduğuna şahit olmaktayız. Öyle ki, 2018 yılında Radyo ve Televizyon Üst Kurulu(RTÜK) tarafından yapılan Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması, araştırmaya katılanların%86,7'sinin televizyon izlediğini ortaya koymaktadır. Hanelerde en fazla bulunan cihazın yaklaşık %64 oranında klasik televizyon olduğu ve Türkiye'de günlük ortalama 3 saat 34 dakika televizyon izlendiği de yine araştırma bulguları arasındadır (RTÜK,2018:15). Bu bağlamda en kolay şekilde ulaşılabilen ve en ucuz bilginin elde edilmesinin yanı sıra haber kaynağı, zaman geçirme ve eğlence aracı olarak televizyonun toplumsal yaşamda önemli bir rol üstlendiğini ifade etmek mümkündür(Cereci, 2016:61). Nitekim 1930'lardan günümüze kadar popüler bir kitle iletişim aracı olan televizyonun 1990 sonrası özel kanalların ve farklı program türlerinin çoğalmaya başlamasıyla birlikte günlük yaşamın vazgeçilmez bir aracı durumuna geldiği sıklıkla ifade edilmektedir.

Medyanın en çok izlenen ve önemsenen üyesi olan televizyon, modern çağın en yaygın, en görkemli ve en egemen aracı olarak toplumsal yaşamın her alanına müdahale eden ve süreçleri yönlendiren bir araca dönüşmesinin (Cereci, 2016: 9,80) yanı sıra 20. yüzyılın ikinci yarısının popüler kültür formu olarak da boş vakit aktiviteleri içinde en revaçta olanı (Storey, 2000: 18) şeklinde değerlendirilmektedir. Nitekim televizyon, gazete ve radyodan farklı olarak hareketli görüntüye dayalı anlatım diline sahip olmasıyla görmeye dayalı enformasyonu sağlamış, bu özelliğiyle de boş zaman etkinliğinin önemli bir aracı durumuna gelmiştir. Ayrıca, tüm kitle iletişim araçları arasında en çok eleştiriye uğrayan ve tüm insan bilincinin baş düşmanı olarak da yine televizyon gösterilmiştir (Baldini, 2000: 93). Mutlu'ya göre de gazeteden farklı olarak daha "evcil" bir iletişim aracı olan televizyonun evlerde hane halkı için özel bir "yeri", "anlamı" ve "önemi" bulunmaktadır. Zira televizyon, esas olarak evlerde ortak olarak izlenen, "paylaşılan" bir araçtır (1999:75)

Televizyon kuramcılarının televizyon program türlerini farklı bakış açılarına göre ve farklı adlar altında sıraladıkları görülmektedir. Bu bağlamda haber, drama, varyete, spor, reklam, melodram, polis dizileri, belgesel, çizgi film, durum komedisi, çocuklar için televizyon programları, popüler eğlence, bilim kurgu vb. farklı tür ayrımlarına rastlamak mümkündür. Televizyon program türleri polisiye diziler, dedektif dizileri, western dizileri, medikal melodramlar, bilim kurgu, durum komedileri, melodram diziler, Amerikan yapımı televizyon filmleri, belgesel dramalar, haberler, televizyon belgeselleri, spor yayınları, yarışma programları, gösteri programları, sohbet programları, çocuk programları, eğitim ve kültür programları, reklamlar şeklinde sıralandığı gibi, yarışma programları, polisiye diziler, spor programlar, melodram diziler, dramalar, sohbet ve dini programlar şeklinde de sıralanabilmektedir. Tür ayrımlarında sınırların gitgide bulanıklaştığı fark edilir. Örneğin program türlerinde yaşanan kırılmalar, değişimler ve bu değişimlerin sürekli devam etmesi gelenekselle yeninin çatışmasını ortaya koyar. Buna örnek belgesel türüdür. Günümüzde belgesel türünün birçok yeni alt türü ortaya çıkmıştır. Bu alt türlerden bazıları belgesel-melodram (docusoap), belgesel- drama (docudrama), gerçeklik televizyon programları (reality tv) şeklinde ifade edilebilir(Cemiloğlu Altunay, 2014: 16-17). RTÜK'ün yapmış olduğu "*Yayınlarda Program Türleri Kod, Tanım ve Sınıflandırmaları*"na göre de program türlerinin Haber, Güncel Programlar, Kültür Programları, Eğitim Programları, Gerçek Yaşamlar, Drama, Eğlence Programları, Çocuk Programları, Ticari İletişim ve Tanıtım şeklinde alt kategorileriyle birlikte sınıflandırdığı görülmektedir. Tür olarak gerçek

yaşamlar kategorisinin alt başlığında ise Reality Show ve Gerçek Hayat Hikayeleri yer almaktadır (RTÜK, 2014:15).

2. Bir Program Türü Olarak Reality Show Programları

RTÜK'ün yayınlamış olduğu kod kitapçığına göre Reality Show türü program *"Reality-show olarak tanımlanan, genellikle canlı olarak yayınlanan, kişisel felaketleri ve benzeri olayları(cinayet, aile içi kavgalar v.b.) konu alan program türü"* olarak tanımlanmakta, *"Kişilerin gerçek yaşamlarına dayanan olayların ele alındığı program türü"* olarak açıklanan 'Gerçek Yaşamlar' program türünün alt kategorisinde gösterilmektedir. Aynı şekilde diğer alt kategori 'Gerçek Hayat Hikayeleri' ise *"Kişilerin hayat hikâyeleri üzerine kurgulanmış program türü"* şeklinde yer almaktadır (RTÜK, 2014: 15). Bu program türü gazetelerin üçüncü sayfa haberciliğini model alan ve ağırlıklı olarak da özel alanda gerçekleşen kişisel öykülerin sansasyonel şekilde sunulduğu bir program türüdür. Ticari açıdan değerlendirildiğinde ise izlenme kaygısı en üst düzeydedir ve gerçek yaşamda geçen olaylar malzeme olarak kullanılır. Malzemesini gerçek hayattan alan tüm programlar *Reality-show* program türlerini içermektedir (Özmen, 2014: 116). Sansasyonelleştirme ise seyirlik televizyon dünyasını cazip kılmanın yolları arasında yer alır. Mutlu'ya göre sansasyonelleştirme süreci, insanların "mahremiyetine" ait ilişkileri, durumları alenileştirme, olmayanı olmuş ya da olacak gibi takdim etme, toplumda ün kazanmış insanların şaşırtıcı ve bilinmeyen yönlerini afişe etme vb. şekillerde işler. Özellikle "gerçek yaşam öyküleri" televizyonun sansasyonelleşme için kullandığı türlerin önde gelen örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu seyirlik dünyada ise televizyon haberlerinden "reality show" programlarına kadar trafik kazaları, cinayetler, dayak, gasp vb. şiddet örnekleri bulunmaktadır (1999: 148-152).

Reality TV, *popüler gerçek televizyon* olarak tanımlanır ve kökeni karmaşık bir yapı özelliği arz eder. Bu bağlamda melez bir program türü olan Reality TV'yi kategorize etmek zorlaşır. Hill'e göre Reality TV programcılığının gelişiminde pek çok medya öğesini incelemek gereklidir. Bu türler ise üçüncü sayfa haberciliğini de barındıran Adliye Haberleri, Belgesel, Dizi Belgesel, Tabloid Habercilik gibi belli başlı sıralanabilecek türlerdir. Reality TV'nin oluşumunu etkileyen ve medya üretiminde yer alan *Tabloid Habercilik/Tabloid TV, Televizyon Belgeselciliği* ve *Popüler Eğlence Yayıncılığı* şeklinde üç ana eğilim bulunmaktadır (Hill, 2005: 15-38). Reality TV kategorisi bir dizi gerçek popüler programı ifade etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Profesyonel olmayan aktörler, yazılmamış diyaloglar, gözetleme görüntüleri, elde tutulan kameralar, kameraların önünde meydana gelen olayları gözler önüne sermek gibi gerçeklik televizyonu ile ilişkili çeşitli stil ve teknikler vardır. Bu türün ilk aşamalarında Reality TV, olay yeri kanun ve düzen görüntüleri veya acil servislerle ilişkilendirilmiştir. Daha yakın zamanlarda ise insanlardan evcil hayvanlara, doğumdan ölüme kadar her şeyle ilişkili hale gelmiştir (Hill, 2005: 41). 'Gerçeklik' kavramına atıfla ismini alan bu türün1960 ve 1970'lerde popülerlik kazanan belgesel gerçekçilik dalgasıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Kaliforniyalı bir ailenin, ABD'ye yayılan hayatını izleyen *An American Family* belgeseli, bu bağlamda akla ilk gelen örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, günümüzde yer bulduğu şekliyle Reality TV, 1990'ların sonunda artan özel kanalların ucuz içerik arayışına cevap olan bir program türü özelliğine sahiptir. Az masrafa çok izleyici kazanan *Pop Idol* ve *Big Brother*, bizde ise uyarlanan isimleriyle *Pop Star* ve *Biri Bizi Gözetliyor* ile başlayan bu furya, pek çok benzer formatla tüm dünyaya yayılmıştır. Bu çalışmanın konusu olan *Müge Anlı ile Tatlı Sert* programı da bu furya ile ilişkilendirilebilir (Baran, 2019). Özellikle tüm dünyada 1990'lı yıllardan günümüze kadar büyük ilgi toplayan ve Türkiye'de de çeşitli

formatlarda kendini kabul ettiren Reality Shows / Reality TV programları, Göker'e göre sıradan televizyon izleyicisinin hem televizyonla kurduğu bağı değiştirmiş, hem de sosyal gerçekliği algılama biçimleri üzerinde etkili olmuştur. Bu programların en temel iddialarından ve izleyiciye sunduğu vaatlerden biri, yaşamın televizyon ekranına olanca gerçekliği ve çıplaklığı ile yansıyacağı yönündedir. Bu nedenle "gerçeklik/sahicilik" realite programcılık açısından en ayartıcı özelliğe dönüşmektedir (2015: 262). Özellikle 1990'lı yıllarda hem ekonomik hem de çok izlenen bir format olduğu için tercih edilen bu program türü, günümüze kadar televizyon kanallarında yayınlanmaya devam etmiştir. Öyle ki katiller, tecavüzcüler, işkenceyle karşılaşan kadınlar ve çocuklar, çocuk istismarcıları, sapıklar, aile içinde yaşanan dramlar vb. bu programlarda hayatımızın tam da merkezine yerleşmiş, toplumda kendisinden çokça ve üzün süre bahsettirmeyi başarmıştır. Bu programların gücünü ve meşruiyetini gerçek olmasından alması ile izleyicilerin günlerce, merak içinde bu programları dizi izler gibi programları takip etmeye başladığı gözlemlenmektedir. Ülkemiz açısından bu program türü değerlendirilmeye alındığında ise 1993-2009 yılları arasında Haluk Bilginer ve Cem Kurtoğlu tarafından sunulmuş olan *Sıcağı Sıcağına* programı Türkiye'de yapılmış ilk Reality Show programı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Reality programcılığının ilk dalgası olan suç ve acil servis programları 1980'ler sonrası, 1990'ların başında Amerika'dan sonra tüm Avrupa kıtası televizyon yayıncılığında yer almıştır. İkinci dalga 'dizi belgeselciliği' (docu-soap) ve lifestyle olarak adlandırılan yaşam stil programları 1990'larda yayımlanan programlar arasında en üst seviyeye ulaşmış, üçüncü dalga ise 2000'lerin başında 'reality yarışma programları' şeklinde ekranlara gelmiştir. Bu türün çeşitli alt türlere sahip olduğunun bir göstergesi, Reality TV programlarına kaynaklık eden pek çok farklı programın olmasıdır. Nitekim Reality TV'de üretilen her bir format farklı bir televizyon türünden beslenebilmektedir. Reality TV'nin gelişim süreci de televizyon türlerinin gelişim süreci ile doğrudan ilişkili olmakla birlikte Türkiye'de yayınlanan Reality TV programlarının çoğu yabancı orijinlidir (Yıldırım, 2007: 71-73).

Türkiye'de Reality TV programlarını türsel açıdan gösterdikleri farklılıklar nedeniyle dönemlere de ayırmak mümkündür. Bu dönemler:

a) Tabloid TV (Suç, Adliye ve Acil Servis)
b) Dizi Belgesel Reality Programlar (Gözetleme Showları) ve Evlilik Programları
c) Yarışma ve yetenek showları (Jürili programlar)
d) Ünlü showları ve Kadın Programları (Yıldırım, 2007:84) şeklinde kategorilere ayrılabilmektedir.

3. Gündem Belirleme Yaklaşımı

İletişim çalışmaları denilince akla radyo, televizyon, sinema, basın gibi kitle iletişim araçları ile gerçekleştirilen kitle iletişimi, bu iletişimi gerçekleştiren kurumlar, bunların örgütsel yapıları ve araçlarla bunların içerikleri, bu içeriklerin izleyiciler üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya çalışan araştırmalar gelmektedir. Kitle iletişim alanında yapılan çalışmalara temelde iki paradigma hakimdir. Bunlar egemen (ana akım) yaklaşımlar ve eleştirel yaklaşımlar şeklinde ayrılır. Yaylagül'ün de ifade ettiği gibi iletişim alanında var olan toplumsal düzeni meşrulaştırma ve sürdürmeyi amaçlayan kuram ve yaklaşımlar *ana akım*, mevcut sistemi ve iletişimi eleştirel bir tarzda irdeleyen çalışmalar *eleştirel kuramlar* olarak değerlendirilmektedir. Eleştirel yaklaşımlar, inceledikleri konuyu ve toplumu

dönüştürmeleri gerektiği düşüncesinden hareket ederler. Eleştirel olmayan yaklaşımlar ise inceledikleri konuları evrimci bir yaklaşımla ele alırlar, incelenen konunun ve toplumum kendine özgü değişme mantığı ve kuralları vardır. Bunlar kuramsal müdahalelerden ve araştırmacıdan etkilenmez. Toplum dışı ya da toplum üstü ayrıcalıklı biri olduğu düşünülen araştırmacı ile incelediği konu arasında bir mesafe olduğu varsayılır. İletişim alanındaki çalışmalar, 1920'lerde ve 1930'larda ABD'de başlamış ilk dönem çalışmaları daha çok siyaset bilimi ağırlıkta olmuştur. Araştırmacılar daha çok radyo ve basın aracılığıyla propaganda yapılması ve bu durumun kamuoyuna etkileri konularında çalışmışlardır (Yaylagül, 2006: 18-19,23).

1960'lardan günümüze kadar da iletişim alanında en çok araştırılan konu tutum değişimi olmuş, tutum değişikliğinde kitle iletişim araçlarının önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Kitle iletişim araçlarının etkileri üzerinde yoğunlaşan kuramlardan biri ise 'gündem oluşturma kuramı'dır [1] (Tekinalp ve Uzun, 2009: 125). Kitle iletişim araçlarının günlük gündem belirleme görevi yaptığını savunan bu görüş, B. Cohen'in çalışmasından çıkarılmış ve McCombs, Shaw ve diğerleri tarafından geliştirilmiştir. Bu görüşe göre kitle iletişim araçları dünyayı bizim için inşa etme yeteneğine sahiptir ve bu yönde çalışırlar. Bunu yaparken de belli bir fikrin alacağı yönü belirlemeksizin kamuoyu için gündem hazırlarlar. Gündem belirleme tezi, kitle iletişim araçlarının siyasal enformasyon için kullanılışı ile araçların üzerinde durduğu konuların grup içindeki önemi (ya da görünümü) arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne sürer (Alemdar ve Erdoğan, 2005: 180). McCombs ve Shaw, gündem belirleme tezinin 25 yıllık geçmişini değerlendirir ve bu araştırma geleneğinin sonuçlarını araştıran yeni araştırmaların, iletişim araçlarının sadece ne hakkında düşüneceğimizi değil, onu nasıl düşüneceğimizi ve sonuçta da ne düşüneceğimizi anlattığını belirtmektedir (Mutlu, 2012: 126). Bu kuramın temeli, medyanın haberleri sunuş biçimiyle vatandaşın üzerinde kafa yorduğu ve konuştuğu konuları belirlediği düşüncesine dayanmaktadır. Kısaca medya, insanların çoğunun ne hakkında konuşacağını ve izleyicilerin/okuyucuların gerçekleri ne olarak düşüneceğini, kuracağı gündemle etkiler(Yaylagül, 2006:68). Başka deyişle, iletişim araçlarının gündem belirleme işlevi, bu araçların insanların ne hakkında düşüneceklerini ve neyi önemli olarak algılayacaklarını etkileme eğilimi şeklinde tanımlanır (Mutlu, 2012: 127).

Genel olarak gündem kuramı başlığı altında toplanabilen yaklaşımlar, gündem belirleme varsayımı yanında gündem kurma gibi başka varsayımları da kapsar. Gündem belirleme, iletişim araçlarındaki gündemin toplum üzerindeki etkileriyle ilgilidir. Gündem kurma ise iletişim araçlarının ve kamunun gündemlerinin kamusal siyaseti etkilediği daha geniş bir süreci anlatır (Tekinalp ve Uzun, 2009:127, Mutlu, 2012: 127). Egemen enformasyon kanalları olan televizyon ve gazete, gündem belirleme araştırmalarında en sık kullanılan araçlardır. İlk gündem belirleme incelemelerinde gazete ile televizyonun rolü ve etkisi birlikte, sonraki çalışmalarda ayrı şekillerde ele alınmıştır (Alemdar ve Erdoğan, 2005: 181). Günümüzde ise bazı çalışmalarla farklı iletişim araçlarının birbirlerinin gündemini belirleme durumu araştırılmakta, belirli yöntemler denenerek medyalar arası gündem belirleme durumları analiz edilmektedir. Bu çalışmalara örnek, ana akım medya ile sosyal

[1] **Not:** Gündem Oluşturma Kuramı, ana akım iletişim kuramları arasında yer alır. Ana akım iletişim kuramları Tutarlılık ve Uyum Kuramları (Heider'İn Denge Kuramı, Newcomb'un ABX Nesnel Denge Kuramı, Westley ve Maclean'ın Aracılanmış İletişim Araştırmaları Modeli, Festinger ve Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı) Sihirli Mermi Kuramı, Kullanışlar ve Doyumlar Kuramı, Etkin İzleyici Edilgen İzleyici Kuramları, Teknolojik Belirleyicilik Kuramı, Suskunluk Sarmalı Kuramı, Bilgi Açığı Kuram'ı şeklinde sınıflandırılmıştır (Tekinalp ve Uzun, 2009).

medya gündemleri arasında karşılıklı gündem belirleme etkisinin Hürriyet Online ve Twitter bağlamında arandığı çalışmanın yönteminin anlatıldığı *"Medya Arası Gündem Belirleme Kuramı Araştırmalarında Bir Yöntem Uygulaması: Hürriyet Online ve Twitter Örneği"* adlı çalışmadır. Adı geçen çalışmada daha önce Amerika'da tasarlanmış ve geçerliliği kabul edilmiş bir araştırma modeli kullanılarak Türkiye'deki sosyal ağlar ve online ana akım platformları arasında gündem belirleme etkisi bir uygulama örneği ile anlatılmaktadır. Başlarda kamuoyu gündemini hangi faktörlerin belirlediği noktasına odaklı sürdürülen gündem belirleme çalışmaları, sonraki yıllarda medyanın gündemini hangi faktörlerin belirlediğini anlama noktasında yoğunlaşmıştır. Melek, Reese ve Danielian'ın hangi haber kuruluşunun diğerlerini etkilediğini saptamak için gerçekleştirdikleri çalışmayı buna örnek gösterir. Örnek çalışmada, uyuşturucu konusu üzerine odaklanılmıştır. Öncelikle the New York Times, the Wall Street Journal, the Washington Post, the Los Angeles Times ve the Christian Science Monitor gibi gazetelere içerik analizi yapılan çalışma, Time ve Newsweek gibi önemli dergiler ile ABC, NBC ve CBS gibi köklü televizyon kanallarını da içerecek şekilde analiz edilmiştir. Anahtar kelime olarak "kokain" kullanılmış, örnekleme dâhil edilen tüm medya kuruluşları takip edilerek ilgili haberler kodlanmıştır. Elde edilen verilerin korelasyonları hesaplanarak televizyon kanalları ile yazılı basın arasındaki ilişki araştırılmıştır. Sonuçlar, tüm gazete, dergi ve televizyon kanalları arasında çok güçlü bir medya arası gündem belirleme etkisi bulmuş ve etki oranı en yüksek haber kuruluşunun ise the New York Times gazetesi olduğunu göstermiştir (Melek, 2017: 126).

4.Günümüz Medyasında Gündem Belirleme Yaklaşımı Örneği: *"Müge Anlı İle Tatlı Sert"*

Dünyanın hemen hemen her yerinde belli bir izlenilirlik oranına ulaşan ve televizyondaki en önemli program formatlarından biri haline gelen Reality Show programları, ülkemizde özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ekranları doldurmaya başlamıştır. 90'lı yıllardan günümüze kadar format açısından farklılık gösteren reality türü programlar 'Sıcağı Sıcağına', 'Kayıp Aranıyor', 'Devriye', 'Acil Servis' 'Söz Fato'da , Türkiye'de ilk yarışma içerikli program '120 Milyon' ,'Gerçek Kesit', 'Film Gibi', 'Karar Anı', 'Reha Muhtar'a İtiraf', 'Biri Bizi Gözetliyor', 'Gelinim Olur Musun?', 'Dokun Bana', 'Ben Evleniyorum', 'Size Anne Diyebilir Miyim?', 'Pop Star, 'Akademi Türkiye', 'Buzda Dans', 'Şarkı Söylemek Lazım' vb. şeklinde çeşitli dönemlerde televizyon ekranlarında yerini alan programlardır.

Birçok örneğini televizyon ekranlarında izlediğimiz Reality Show türü programlar incelendiğinde, ulusal kanallarda bu program örneklerine günümüz yayıncılığında sıkça rastlamak mümkündür. 2019 yılı Ekim ayı itibariyle reyting sıralamasına giren ve takip edilen popüler reality programları ise Atv ekranlarında "*Müge Anlı İle Tatlı Sert", "Esra Erol'da" ve* Star TV'de "*Gerçeğin Peşinde"* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bazı özelliklerinin ortak olması yönüyle benzer formatlara sahip bu programlar, televizyon ekranlarında yayınlanmaya devam etmektedir. Faili meçhul cinayetler, kayıplar, cinayete kurban gidenler, bu cinayetlerin ardında yaşananlar, failler, aldatma ve terk edilme olayları vb. gerçek yaşam hikayeleri örüntüsünde bu programlarda yer almakta, konusunu günlük yaşamdan alan kişiler ve sansasyonel olaylar işlenmektedir. Reyting sıralamasına giren bu programlardan "*Müge Anlı İle Tatlı Sert"* programı reyting listesinde üst sıralarda yer alırken "*Esra Erol'da" ve "Gerçeğin Peşinde"* programları daha gerilerde olmasına rağmen reyting sıralamasına girebilmektedir. Örneğin, 06-11-2019 tarihinde programların

reytingleri[2] incelendiğinde Total'de "*Müge Anlı İle Tatlı Sert"* programı 4.67 rtg ve 33.76 share ile 6. sırada, AB grubunda 3.26 rtg ve 30.45 share ile 8. sırada yer alırken, "*Esra Erol"da programı* Total'de 3.82 rtg, 16.72 share ile 12. sırada, AB grubunda 1.47 rtg ve 8.15 share ile 27. sırada, "*Gerçeğin Peşinde"* programı ise Total'de 1.01 rtg, 7.82 share ile 48. sırada, AB grubunda ise 0.69 rtg ve 6.86 share ile 47. sırada yer almaktadır. Diğer günler kontrol edildiğinde de yine bu üç programın benzer sıralamalarda reyting oranlarına sahip olduğu gözlemlenebilir.

2008 yılından bu yana yayınlanan "*Müge Anlı İle Tatlı Sert"* programı, polis ve adliye olaylarının ele alındığı, kayıpların arandığı haber-belgesel karışımı bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Programda görgü tanıkları ve uzman konuklar eşliğinde kayıplar bulunmaya, intihar olayları çözülmeye, faili meçhul cinayetler ise aydınlatılmaya çalışılır. Aile içi şiddet, intihara sürükleme, taciz, tecavüz, cinayet vb. suçların en ince ayrıntısına kadar konuşulduğu program, hafta içi her gün saat 10:00'da Atv ekranlarında yayınlanmaktadır. Programda ele alınan konular kimi zaman günlerce, hatta haftalarca gündemi meşgul edecek düzeyde olmakta, sıra dışı olaylar ve hayatlar ise programın daha fazla dikkat çekmesine ve geniş kitlelere ulaşmasına olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda işlenen konular bazen gündem oluşturacak nitelikte olduğu için diğer iletişim araçlarının da konusu haline gelmekte, bazen de günlerce gündemin ilk sıralarında yerini korumaktadır. Hem internet medyası hem de gazete haberlerinin gündemine girecek nitelikte konuları ve kişileri işleyen program, sosyal medyanın da gündemine oturmaktadır. Ayrıca kolluk kuvvetlerine ve yargıya intikal eden olaylar, programın popülaritesini artırarak programın günlerce konuşulmasını sağlamakta, yayın esnasında itiraflar sonucu kolluk kuvvetlerince stüdyodan alınan zanlıların durumu izleyenlere heyecan yaşatmaktadır. Bu durum ise izleyenlerin sonraki bölümlerde neler olabileceği konusundaki merakını cezp etmekle birlikte programın takip edilme oranını artırır özelliktedir. Zira sosyal medya paylaşımları ve diğer medya içeriklerinde işlenen konunun gündeme gelmesi ve paylaşımlar bu durumu açıklar niteliktedir.

Son dönemlerde özellikle Palu Ailesi olayı ve haberleriyle gündemdeki yerini hep taze tutan "*Müge Anlı ile Tatlı Sert"* programı, benzer şekilde ses getirecek diğer bazı olaylarla da adından çokça söz ettirmiş, diğer medya kanallarında yer bulmayı başarmıştır. "*Müge Anlı ile Tatlı Sert"* programı tarafından aydınlatılarak kolluk kuvvetlerine ve yargıya intikal eden olaylardan bazıları şunlardır:

- 8 Mart 2017 Şükran Aktaş Olayı
- 29 Kasım 2017 Çataloğlu Ailesi'nin katledilmesi olayı
- Hac görevi sırasında ortadan kaybolan ve daha sonra bulunan Fahriye Kara olayı

[2] **Not:** İzleyici Oranı/reyting, ortalama izlenme oranı demektir. Bir program veya zaman diliminde her dakikaya düşen ortalama izleyici yüzdesini gösterir. İzlenme Payı ise bir kanalın belli bir zaman diliminde toplam izleyiciden almış olduğu payı gösterir. Ölçüm yapılan dört grup vardır. Bunlar : A/B, C1, C2, D/E gruplarıdır. Bu grupları oluştururken hane reisinin eğitim ve mesleğine bakılır ve eğitim düzeyi yüksek olan insanlar A/B dediğimiz grubu oluşturur. C ve D/E grubunda ise daha alt geliri temsil eden insanlar vardır. Total, bütün bu grupların toplamı demektir. (http://www.medyafaresi.com/haber/reyting-nedir-rating-nasil-olculur-total-ve-ab-grubu-nedir-share-ne/379300).

- 17 yaşında tecavüze uğrayan daha sonra başkasından hamile kalan Birgül Memiş olayı
- 2016 yılında kaybolan Murat Ünal'ın cesedi iki kolu kesilmiş ve göğüs kafesi açılmış olarak bulunması olayı
- Palu Ailesi olayı

Palu Ailesi olayı ile gündeme önemli bir iz bırakan "*Müge Anlı ile Tatlı Sert"* programına ilişkin haberlere bakıldığında, olayın ulusal ve yerel basında geniş yer bulduğu, aynı şekilde sosyal medya, internet haber siteleri ve köşe yazarları tarafından programın ve gündeme getirdiği ailenin günlerce konuşulduğu görülmektedir.

Palu ailesi, tecavüz, istismar ve cinayet gibi suçlarla gündeme gelmiş, ailenin damadı Tuncer Ustael'in aileye girmesiyle başlayan olaylar zinciri, damada yönlendirilen suçlamalar ve dehşet olarak nitelendirilen hikâyesiyle kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu aile, iki cinayet, bir cinayete azmettirme ve öz evlatları dâhil, dört çocuk ve baldızına tecavüz ile suçlanan damat Tuncel Ustael'e yönlendirilen suçlamalar sonrası olaya ilişkin sansasyonel nitelikteki açıklamalar ve gelişmelerle sadece televizyonda değil, diğer medya içeriklerinde de uzun süre gündemde kalabilmeyi başarmıştır. Yaşanılan olaylar zincirinde kimin suçlu, kimin masum, kimin azmettiren veya kimin işbirliği içinde suçu işlediği aile üyelerinin şüpheli anlatımları eşliğinde sunulunca, olay gittikçe daha da karmaşık hale gelmiş, uzun süre tarafların birbirine yönlendirdiği suçlamalar bu olayın gündemde daha fazla kalmasına neden olmuştur. Hâl böyle olunca, açıklamalar ve karşılıklı suçlamalar aile üyelerinin de sorgulanmasına neden olmuş, düğümlenen bu olaylar zincirinde iyice karmaşıklaşan Palu ailesinde yaşananları netleştirmek adına kimi haber içeriklerinde aile üyelerinin teker teker tanımlanma gereği hissedilmiştir:

Örnek 1: Hürriyet/ Palu Ailesi

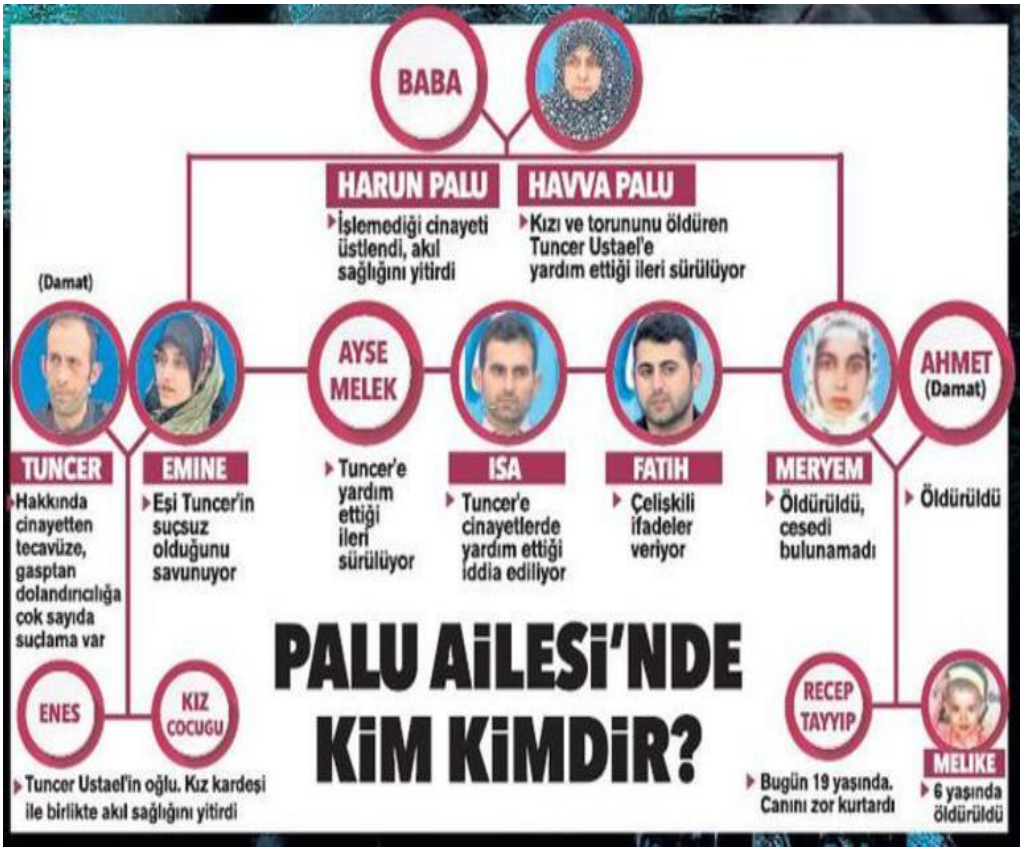

Kaynak: http://www.hurriyet.com.tr/gundem/palu-ailesi-olayi-nedir-41079786 Erişim:30.11.2019

Palu ailesinin yaşadığı karmaşık olaylar, sonraki açıklamalarla birlikte iyice içinden çıkılması zor bir hale gelince haber içeriklerinde bu olay hemen hemen her gün yer almaya başlamıştır. Örneğin, Samsun gazetesinin internet sitesinde 08.01.2019 tarihinde *"Palu Ailesi sosyal medya gündeminde"* şeklinde haber yapılmış, sosyal medya paylaşımları haberde yer almıştır. Aynı şekilde mynet.com haber sitesinin 08.01.2019 tarihli haberinde Palu ailesinde yaşanan olayların sosyal medya konusu haline geldiğine yönelik haber yapmış, *"Sosyal medya bunu konuşuyor: Palu ailesi..."* başlığıyla sosyal medya paylaşımları haberin detayında verilmiştir.

Örnek 2: mynet.com /Sosyal Medyada Palu Ailesi

Kaynak: https://www.mynet.com/sosyal-medya-bunu-konusuyor-palu-ailesi-190101134557# 15864989 Erişim:20.10.2019

CNN TÜRK resmi internet sitesinde ise 08.01.2019 tarihinde konuya dikkat çekilmiştir. *"Tuncer Ustael Türkiye'nin gündeminde: Palu ailesi olayı nedir?"* başlığıyla yapılan haberde aile ile ilgili bilgiler paylaşıldıktan sonra olay detaylarıyla verilmiştir. Aynı tarihli www.haberturk.com sitesi de habere yer vermiş, aile hakkında detaylı bilgi vererek ailenin ifadelerini de aile üyelerinden 10 yıldır kayıp olan Meryem Palu Tahnal ile 9 yıldır kayıp olan kızı Melike Tahnal'ın fotoğraflarını haberde paylaşmış, bakanlığın olaya el koyduğuna dikkat çekmiştir:

Örnek 3 : cnnturk /Palu Ailesi Damadı Ön Planda

Kaynak:https://www.cnnturk.com/turkiye/tuncer-ustael-turkiyenin-gundeminde-palu-ailesi-olayi-nedir Erişim:27.10.2019

Örnek 4: haberturk/ Palu Ailesi Gündemde

Kaynak: https://www.haberturk.com/son-dakika-palu-ailesi-turkiye-nin-gundeminde-her-satiri-korkunc-2284174 Erişim:27.10.2019

Palu ailesi, 08.01.2019 tarihinde Bursa'nın yerel yayın yapan Olay gazetesinin resmi sitesinde de aynı şekilde ilginç sosyal medya paylaşımları eşliğinde habere konu olmuştur:

Örnek 5: Olay Gazetesi / Sosyal Medyanın Gündemindeki Palu Ailesi

Kaynak: https://www.olay.com.tr/kimse-gozunu-ayiramiyor-palu-ailesi-sosyal-medyanin-da-gundeminde-179027h.htm Erişim:27.10.2019

Örnek 6: A haber /Sosyal Medyanın Gündemindeki Palu Ailesi

Kaynak: https://www.ahaber.com.tr/galeri/yasam/palu-ailesi-sosyal-medyayi-salladi Erişim: 27.10.2019

Palu ailesiyle ilgili yaşananları, gerek ulusal gerek yerel basın haber konusu yapmış, internet siteleri aileyle ilgili gelişmeleri günlerce takip ederek bağlantılı haberleri derlemiştir. Haberlerin tarihleri incelendiğinde Ocak ayından Haziran ayına kadar olayın takibinin yapıldığı görülebilir:

Örnek 7: gercekgundem.com / Bağlantılı Haberler Serisi

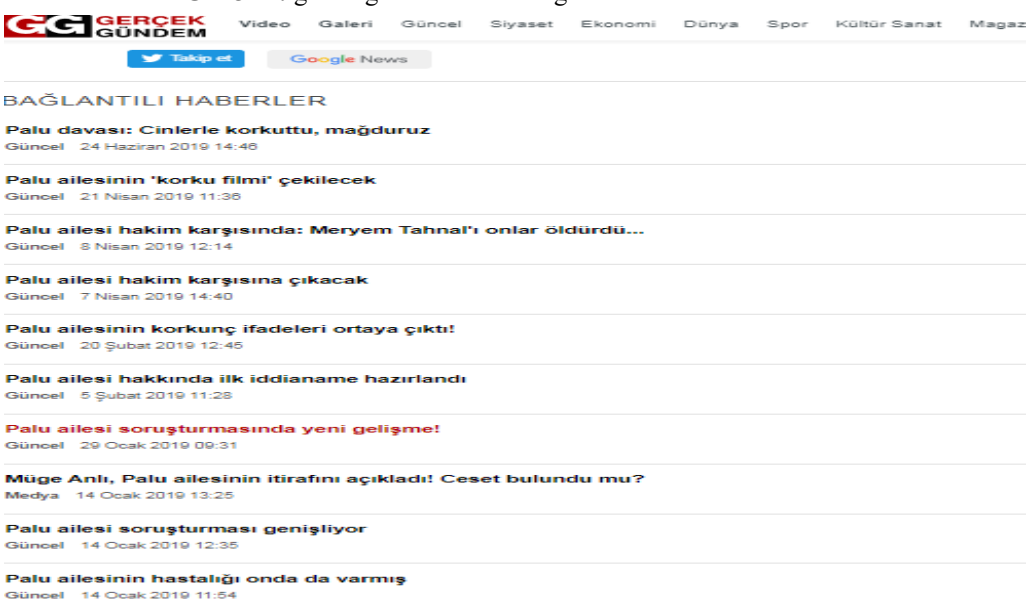

Kaynak: https://www.gercekgundem.com/guncel/116179/palu-ailesiyle-ilgili-adli-tip-raporu-aciklandi-akil-sagliklari-yerindeymis Erişim:27.10.2019

milliyet.com yazarı Andaç Uzel ise sosyal medyada ailenin sosyal medyada mizah malzemesi haline getirilmemesi gerektiğini belirten bir yazı kaleme almıştır.

Örnek 8: Andaç UzelYazısı

Kaynak: http://www.milliyet.com.tr/palu-ailesi-olayinin-mizah-malzemesi-yapilmasi-cok-zararli-molatik-10598/ Erişim:27.10.2019

Palu ailesi, aynı zamanda yaşadıkları sıra dışı olaylar zinciri nedeniyle siyasilerin konuşmalarında (eleştiri mahiyetinde olan konularda) bir malzeme haline gelmiştir.

Örnek 9: Siyasi Konuşmalarda Örnek Verilen Aile

Söz konusu aile, mizah malzemesi haline getirilerek sosyal medya paylaşımlarında çeşitli yorumlar eşliğinde yer almıştır:

Örnek 10 : Sosyal Medya Paylaşımlarında Mizah Konusu Palu Ailesi

Aile ile ilgili Sözcü yazarı Deniz Zeyrek'in 07.01.2019 tarihli *"Hukuk Sistemimiz ve Palu Ailesi"* başlıklı yazısı ise 575 kez paylaşılmıştır. Palu ilesi, BBC Türkçe internet sitesinde de konu olmuş, *"Palu ailesi kimdir, neden Türkiye'nin gündemine oturdu?", "Palu ailesi olayı hukuken ve sosyolojik açıdan ne anlama geliyor?", "Palu ailesi: İfadelerde kayıp Meryem ve Melike Tahnal'ın öldüğünü itiraf ettiler", "Palu ailesinin altı üyesi tutuklandı"* başlıklarıyla hazırladıkları haberlerde konunun takipçisi olmuş, gündemlerinde yaşanan olaylara ve aileye yer vermiştir.

Palu ailesi haricinde yine farklı konu ve olaylarla gündem olmayı başaran *'Müge Anlı ile Tatlı Sert'* programına ilişkin internet haber siteleri programda geçen olayları ve kişileri haber yapmaya ve işlenen konuları gündemine almaya devam etmektedir. Örneğin en yakın tarihli olaya ilişkin haber Gülümser Bulut cinayetiyle ilgilidir. https://www.baskanhaber.com/muge-anli-gulumser-bulut-cinayetini-cozdu-mu/ adresinde cinayet olayı: *"Gündemin en önemli programlarından birisi olan Müge Anlı ile Tatlı Sert programında bu hafta yaşananlar yine gündem oldu. Bu hafta işlenen en önemli konu Gülümser Bulut cinayeti. Türkiye'de bir çok cinayeti aydınlatan Müge Anlı yine çok farklı bir cinayet perdesini aralıyor"* şeklinde yer bulmuştur.

Başka bir gündem konusu ise yine 10.10.2019 yakın tarihli programda geçen konu ve kişilerdir. Sabah.com.tr adresinde program konusu haber yapılmış, Melike Özmen isimli olay karakteri ile ilgili haber başlığı *"Müge Anlı canlı yayındaki son dakika haberi gündeme oturdu! Melike Özmen, aldatan eşinden karaciğerini geri istedi!"* şeklinde verilerek programın gündem oluşturduğuna dikkat çekilmiştir:

Örnek 11: sabah.com.tr / Eşinden Karaciğerini canlı yayında isteyen Melike Özmen

Kaynak: https://www.sabah.com.tr/yasam/2019/10/10/muge-anlinin-programindaki-ilginc-son- dakika-haberi-gundeme-bomba-gibi-dustu-aldatan-esinden-karacigerini-geri-istiyor Erişim: 27.10.2019

Yapmış olduğu programların gündem haline gelmesi, gündem belirlemesi dolayısıyla 2017 yılında Medya Takip Ajansı, Interpress tarafından her ay televizyon programları ile ilgili basında çıkan haberlerin takip edildiği haber araştırmasına göre, Ocak ayında hakkında çıkan toplam 121 haberle "*Müge Anlı ile Tatlı Sert*"in açık ara zirvede olduğu tespit edilmiştir:

Örnek 12: gece.com/ haber2e.com/ Müge Anlı Gündem Haberi

Kaynak: https://www.gecce.com/haber-muge-anli-sevgilim-dedi-gundem-oldu Erişim:27.10.2019

Örnek 13: haber2e.com/ Müge Anlı Gündem Haberi

Kaynak: http://www.haber2e.com/m/index.php?id=33297

Sonuç ve Değerlendirme

Geçmişten bugüne, toplum içinde yaşayan insanlar birbirleriyle iletişim kurma ihtiyacı hissetmiş, çeşitli iletişim araçlarıyla farklı iletişim tarzları benimsemişlerdir. Nitekim, her yeni teknoloji toplumun her kesimine çeşitli nedenlerle ulaşamasa da kitle iletişim aracı olan televizyon, dikkat çeken olaylar ve sansasyonel nitelikte konularla birlikte yaygın olarak kullanılmakta ve içerikleriyle gündemi belirlemeye devam etmektedir. *"Müge Anlı ile Tatlı Sert"* türü programlar, reality türü programlar arasında yaygın izlenilen, takip edilen ve gündem belirleyecek nitelikte içeriklerle günlük yaşamın merkezindedir. Genellikle canlı olarak yayınlanan, kişisel felaketleri ve benzeri olayları(cinayet, aile içi kavgalar v.b.) konu alan program türü Reality Show türü programlar, gazetelerin üçüncü sayfa haberciliğini model alan ve ağırlıklı olarak da özel alanda gerçekleşen kişisel öykülerin sansasyonel şekilde sunulduğu bir program türü olarak karşımıza çıkmaya devam etmektedir. Ticari açıdan değerlendirildiğinde ise izlenme kaygısı en üst düzeyde olan bu program türünde gerçek yaşamda geçen olaylar malzeme olarak kullanılmaktadır. Birçok örneğini televizyon ekranlarında izlediğimiz Reality Show türü programlar incelendiğinde, bu program örneklerine günümüz yayıncılığında ulusal kanallarda sıkça rastlamak mümkündür. Ortak özellikleri paylaşan ve benzer formatlara sahip *"Müge Anlı İle Tatlı Sert", "Esra Erol'da"* ve *"Gerçeğin Peşinde"* programları reyting sıralamasına giren bu tür programlardandır. Faili meçhul cinayetler, kayıplar, cinayete kurban gidenler, bu cinayetlerin ardında yaşananlar, failler, gerçek yaşam hikâyeleri örüntüsünde bu programlarda yer almakta, konusunu günlük yaşamdan alan kişiler ve sansasyonel olaylar işlenmektedir. Özellikle gerçek yaşam hikâyelerinin içeriklerinde rahatlıkla yer bulabilmesi sayesinde televizyon, geçmiş zamanda olduğu gibi bugün de toplumsalı yansıtma özelliğiyle konumunu muhafaza etmektedir. İletişim araçlarının gündem belirleme işlevi, bu araçların insanların ne hakkında düşüneceklerini ve neyi önemli olarak algılayacaklarını etkileme eğilimi şeklinde tanımlanır. *"Müge Anlı ile Tatlı Sert"* bu bağlamda diğer medya içeriklerinin gündemini belirleme noktasında önemli bir yerde durmaktadır. Örneğin Palu Ailesi olayı ve haberleriyle gündemdeki yerini hep taze tutan program, benzer şekilde ses

getirecek diğer bazı olaylarla da adından çokça söz ettirmiş, diğer medya içeriklerinde yer bulmayı başarmıştır. *"Müge Anlı ile Tatlı Sert"* programı tarafından aydınlatılarak kolluk kuvvetlerine ve yargıya intikal eden Şükran Aktaş Olayı, Çataloğlu Ailesi'nin katledilmesi olayı, Fahriye Kara olayı, Birgül Memiş olayı, iki kolu kesilmiş ve göğüs kafesi açılmış olarak cesedi bulunan Murat Ünal olayı bu örneklerden bazılarıdır. Tecavüz, istismar ve cinayet gibi suçlarla gündeme gelen Palu Ailesi olayı ise uzun süre gündemde kalan ve günlerce tartışılan, konuşulan, hatta soysal medya gündeminde bir mizah malzemesi haline dönüşen olay olarak hafızalarda yer edinmiştir. Bu ailenin yaşadıklarının ulusal ve yerel basında geniş yer bulduğu, aynı şekilde sosyal medya, internet haber siteleri ve köşe yazarları tarafından programın ve gündeme getirdiği bu ailenin günlerce konuşulduğu görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmada yer alan örneklerde de görüldüğü gibi geleneksel araç olma özelliğine rağmen yaygın iletişim aracı olan televizyon, içeriğinde yer alan kişi, olay, karakter veya hikâyelerle hayatın merkezinde olmaya ve gündemi belirlemeye, üzerinde çokça tartışılan ve konuşulan karakterler, olay örgüleri, haberler veya hikayelerle diğer medya içeriklerinde yer alarak içeriği etkilemeye bundan sonra da devam edecek gibi görünmektedir.

Kaynaklar

Aziz, A. (1981). Radyo ve Televizyona Giriş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 480

Baldini, M.(2000). İletişim Tarihi, Çev. Gül Batuş, İstanbul: Avcıol Basım Yayın

Baran, Ş. Reality TV, Palu Ailesi ve Neoliberalizm, Erişim Linkİ: https://manifold.press/reality-tv-palu-ailesi-ve-neoliberalizm, (4.11.2019).

Cemiloğlu Altunay, M.(2014). Televizyon Programcılığının Temel Kavramları, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2484 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1455, 2-23

Cereci, S.(2016). Televizyon Sosyolojisi, Ankara: Phoenix Yayınları

Erdoğan, İ. Ve Alemdar, K. (2005). Öteki Kuram, Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi, Ankara: Erk Yayınları

Göker, G. (2015). Tele-Yaşamlar: Gerçeklik Ve Kurgu Bağlamında Türkiye'de Realite Programlar, Global Media Journal TR Edition, 6 (11) Fall 2015, 261-282

Hill, A. (2005). Reality TV Audiences and Popular Factual Television. New York: Routledge

İçin Akçalı, S. (2015). "Tüketim Toplumunda Çocukluğun Yitişi" içinde Çocuk ve Medya, (Ed. Selda için akçalı), Ankara: Nobel Yayıncılık, s.1-12

Melek, G. (2017). "Medya Arası Gündem Belirleme Kuramı Çerçevesinde Hürriyet ve Twitter Üzerine Bir Çalışma", İlef Dergisi, 4(1) bahar/ 123-148 http://ilef.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/6-Medya-Arasi-Gundem.pdf (Erişim: 30.10.2019)

Mutlu, E. (1995). Televizyonda Program Yapımı, Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları No:4

Mutlu, E.(1999). Televizyon ve Toplum, Ankara: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

Mutlu, E.(2012). İletişim Sözlüğü, Ankara: Sofos Yayınları

Özmen, S.(2014). Radyo ve Televizyon Okumaları, İstanbul: Derin Yayınları

RTÜK(2014) Yayınlarda Program Türleri Kod, Tanım ve Sınıflandırmaları, Ankara : Radyo Ve Televizyon Üst Kurulu, Erişim linki: https://www.rtuk.gov.tr/program-turleri-kod-kitapcigi/3734/3034/program-turleri-kod-kitapcigi.html)

Storey, J. (2000). Popüler Kültür Çalışmaları Kuram ve Metotlar Cev.Koray Karaşahin, İstanbul: Babil Yayınları

Tekinalp, Ş. ve Uzun, R. (2009). İletişim Araştırmaları ve Kuramları, İstanbul: Beta Yayınları

Yaylagül, L. (2006). Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar, Ankara:Dipnot Yayınları

Yıldırım, S. (2007). Türkiye'de Reality Televizyon Programları ve Söylem Yapılarının Oluşturulması, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesisosyal Bilimler Enstitüsü

https://www.sonhaberler.com/kimdir/1993-yilinda-haluk-bilginerin-sunumuyla-yayinlanmaya-baslayan-ulkemizin-h683904.html Erişim: 06.11.2019

http://www.medyafaresi.com/haber/reyting-nedir-rating-nasil-olculur-total-ve-ab-grubu-nedir-share-ne/379300 Erişim:27.10.2019

https://www.samsungazetesi.com/palu-ailesi-sosyal-medya-gundeminde-resimleri,17711.html Erişim:27.10.2019

https://canlitv.com/blog/muge-anlida-cozulen-cinayetler-ve-olaylar Erişim:23.10.2019

https://www.ahaber.com.tr/yasam/2019/03/12/muge-anli-hakkinda-dikkat-ceken-yazi-gundemi-bir-kez-daha-belirledi Erişim:21.10.2019

https://www.mynet.com/muge-anli-ilk-gununde-gundemi-belirledi-117691-mymagazin Erişim:27.10.2019

https://www.medyaradar.com/muge-anli-yeni-sezonun-ilk-gununde-gundemi-belirledi-medyaradarozel-haberi-797341 Erişim:27.10.2019

https://www.sabah.com.tr/magazin/2016/06/27/bu-sezon-da-gundemi-muge-anli-belirledi Erişim:27.10.2019

https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46784451 Erişim:27.10.2019

https://www.yeniakit.com.tr/haber/turkiye-gundemine-oturdu-iste-palu-ailesi-olayinin-ozeti-583616.html Erişim:23.10.2019

https://www.cnnturk.com/turkiye/tuncer-ustael-turkiyenin-gundeminde-palu-ailesi-olayi-nedir Erişim:27.10.2019

https://haberler.top/muge-anli-canli-yayindaki-son-dakika-haberi-gundeme-oturdu-melike-ozmen-aldatan-esinden-karacigerini-sabah/ Erişim:25.10.2019

https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/televizyonizlemeegilimleriarastirmasi2018.pdf Erişim:27.10.2019

http://www.haber2e.com/m/index.php?id=33297 Erişim:27.10.2019

https://www.gecce.com/haber-muge-anli-sevgilim-dedi-gundem-oldu Erişim:27.10.2019

https://www.sabah.com.tr/yasam/2019/10/10/muge-anlinin-programindaki-ilginc-son-dakika-haberi-gundeme-bomba-gibi-dustu-aldatan-esinden-karacigerini-geri-istiyor Erişim: 26.11.2019

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/palu-ailesi-olayi-nedir-41079786 Erişim:30.11.2019

SANAT

Kütahya Tavşanlı Ulu Cami Süslemeleri

Akın TERCANLI*

Özet

18. yüzyılın ikinci yarısında Topkapı Sarayı'nın duvarlarına daha önceleri Osmanlı resminde, yazmalarda ya da albümlerde görmeye alışık olduğumuz bir takım resimler çizilmeye başlanır. Çoğunlukla sanatçısı bilinmeyen bu resimlerde ana tema doğanın ya da bilinen bir mekânın tasviridir. Kısacası saraydaki ilk resimler, figürsüz manzara betimlemeleridir. Abdülhamid döneminde (1774-1789) ilk örnekleri görülen, kalem işi tekniğiyle Barok ya da Rokoko kartuşlar içinde yapılmış bu manzara resimlerine de "Duvar Resimleri" adı verilmektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı resim sanatının bir türü olan duvar resimleri, saray dışında da ilgi görmeye başlar. Anadolu'da duvar resimli yapıların özellikle Ege bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmanın konusunu da Kütahya'nın Tavşanlı ilçesindeki "Kütahya Tavşanlı Ulu Cami Süslemeleri" oluşturmaktadır. Yapıdaki "cami" tasvirlerini çağdaşları ve benzerleri kapsamında ele alarak, betimlemelerin kent siluetinin bir parçası olarak okunması ve değerlendirilmesi bu çalışmanın sonunda ulaşılmak istenen amaçların başında gelir.

Anahtar Kelimeler: Duvar Resimleri, Betimleme, Cami Tasviri

Kütahya Tavşanlı Big Mosque Decorations

Abstract

In the second half of the 18th centruy, a number of pictures that we are used to seeing in the Ottaman pictures, manuscripts or albums started to be drawn on the walls of the Topkapı Palace. The main theme in these pictures whose artists are usually unkown is the description of the nature or a known place. Briefly, the first pictures in the Palaceare the description of the nature landscape. These landscape pictures whose first ewamples are seen in the Period of Abdülhamid (1774-1789) and which were hand-drawn in Baroque or Rococo cartridges, are named "Wall Pictures". The second half of the 18th century, Wall Pictures, which are a type of Ottaman painting art, started to draw attention also outside of the Palace. It is seen that the structures with wall paintings in Anatolia center around in Aegean Region. The topic of this study is the wall paintings in Big Tavşanlı Mosque Decorations located in Tavşanlı county in Kütahya. The focal point of this study is that the represenatation should be read and evaluated as a part of the city's silhouette by handling the relationship between the representation of the "Mosque" and its contemporaries an the like.

Keywords: Wall Paintings, Tavşanlı, Big Mosque, Architectural Description

* Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Sanatları ve Tarihi Bölümü, İslâm Sanatları ve Dinî Mûsikî Anabilim Dalı**,** akintercanli@kilis.edu.tr

Giriş

III. Ahmed (1703-1730) ve sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın (1660-1730) saltanat yıllarını (1712-1730) kapsayan ve "Lâle Devri" (1718-1730) olarak adlandırılan dönem, Osmanlı sanatında batılılaşmanın başlangıcı olarak kabul edilir (Eyice, 2002: 284; Özcan, 2003: 81-84).[1] Bu zaman dilimi kimi araştırmacılar tarafından, "Osmanlı üst sınıfının Avrupa'nın varlığını kabul ettiği dönem" olarak da adlandırılmaktadır (Yenişehirlioğlu, 1993: 69). Avrupa devletleri ile kurulan diplomatik ilişkilerin şekli değişmiş ve 18. yüzyılda Batı'ya elçiler gönderilmiştir (Germaner, 2000: 116). Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin 7 Ekim 1720-8 Ekim 1721 yılında Fransa'ya yaptığı gezi, batıya açılan ilk pencere olarak kabul edilmektedir.

Başta Fransa olmak üzere Avrupa devletleriyle kurulan siyasi ve ekonomik ilişkiler, imparatorluğun kültürel ortamını büyük ölçüde etkilemiştir. Önceleri Osmanlı saray çevresinde merakla izlenen Avrupa yaşantısı ve kültürü giderek saray dışında da ilgi görmeye başlamıştır (İrepoğlu, 1986: 56).[2] Günlük kullanım eşyasından, mutfak eşyasına, mimari dekorasyondan süsleme sanatına kadar birçok alanda Batı etkisi Osmanlı toplumunda yoğun olarak hissedilmeye başlamıştır (Arık, 1998: 424).

Resim sanatında da bu değişimin etkilerini görmek mümkündür. Lâle Devri'nde, dönemin ileri gelen devlet adamlarının yabancı ressamlara kendi portrelerini yaptırdıkları söylenir. Böylece 18. yüzyıl boyunca ülkeye gelen Batılı sanatçıların, ülkede gelişecek yeni sanat beğenisine önemli katkısı olduğu ileri sürülebilir (Bağcı vd, 2006: 226). Özellikle, 16. yüzyılın ortalarından beri var olan kıyafet albümlerinin, bu dönemde yoğunlaştığı dikkat çeker. 18. yüzyılda, İstanbul'da bulunan birçok Avrupalı diplomatın yanında gelen ressamların Osmanlı toplumunu yakından tanımak amacıyla farklı etnik ve meslek grubundaki insanların kıyafetlerinin yer aldığı kıyafet albümleri hazırladıkları ifade edilmektedir. Bu albümlerde İstanbul'un çeşitli semtlerinin tasvirleri de bulunur. 18. yüzyılda, Boğaziçi ve çevresini çokça resmettiklerinden dolayı "Boğaziçi Ressamları" olarak tanınmış bir sanatçı topluluğu vardır. Bu sanatçılardan Jean Baptiste Vanmour (1671-1757), 17. yüzyılda da Fransız elçisinin himayesinde İstanbul'a gelmiş ve uzun süre kalmıştır. Bu ressamın eserlerinde İstanbul manzaraları geniş yer tutmaktadır (Boppe, 1998: 14).

17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı yapılarının iç mekânlarında genellikle kalem işi tekniğiyle[3] yapılmış, bitkisel ve geometrik süslemelerin yer aldığı bilinmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren bu süsleme programının da değiştiği görülmektedir. Kalem işi tekniğinde yapılan bitkisel ve geometrik süslemeler, yerini Barok ve Rokoko kartuşların içindeki manzara kompozisyonlarından oluşan resimlere bırakır (Bağcı vd, 2006: 739-740). Bu anlamda ilk örneklerini 18. yüzyılın ikinci yarısında veren "Duvar Resmi" denilen bir resim türü oluşmaya başlar. Bu resimlerin genellikle duvar yüzeylerini yatay ve dikey şeritlere bölen, kare ya da dikdörtgen şekilli panoların içerisinde yer aldığı görülür. İstanbul ve Anadolu'daki duvar resimleri batıdaki gibi fresko tekniğiyle yapılmamış olup, yaş sıva üzerine kalem işi tekniğiyle uygulanmıştır (Erzen, 1997: 488-489).

Topkapı Sarayı'nda tarihlenebilen en eski duvar resimleri Harem Dairesi'ne I. Abdülhamid döneminde eklenen bölümlerde bulunur. Cevri Kalfa ya da Gözdeler Dairesi üst katındaki büyük odada duvarları kaplayan resimlerin birinde 1779 tarihinin bulunuşu bir grup resmin bu dönemde yapıldığını ortaya çıkarmıştır. Resimlerin hepsinde

[1]18.-19. yüzyılda İstanbul'un kültür ve sanat hayatı hakkında bilgi veren yayınlardan bazıları şunlardır (Germaner, 1993: 69-74; 1996: 129-137; İnankur, 1993: 75-82).

[2]Osmanlı elçileri ve raporları hakkında son zamanlarda yapılan çalışmalar diplomatik ve kültürel ilişkilerin yeniden okunması ve anlamlandırılması bakımından oldukça önemlidir. Bu bağlamda Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ile başlayan uluslararası diplomasi geleneğinin ürünleri olan elçi raporlarının, sadece bürokratik notlar nezdinde okunmaması gerektiği vurgulanır. Araştırmacılar, uluslararası ilişkiler ekseninden birincil elden okunması gereken bu kaynakları "Osmanlı Modernizasyonunu" belgeleyen kayıtlar olarak da görmektedirler. 18. yüzyıl Osmanlı elçileri, raporları ve bu raporların yönetici seçkinler tarafından yorumlanması hakkında daha detaylı bilgi için bkz (Faroghi, 2016: 64-72).

[3]Kalem işi: Bir mimari eserde cami, türbe, mescid, saray, kasır, köşk, yalı gibi yapıların kubbelerini, tavanlarını ve iç duvarlarını sıva, ahşap, bez, taş, deri gibi elemanlar üzerine renkli boyalar, kabartma ve bazen de altın varak kullanılarak ince uzun kıllı kalem tabir edilen fırçalarla yapılan süsleme sanatına denir. Bu tür işleri yapan sanatkârlara da "kalemkâr" adı verilir. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz (Pakalın, 1983: 145).

mimari çizimler çok başarılıdır. Mimari ayrıntılarıyla verilmeye çalışılan yapıların duvarları griye, pencereleri ise kırmızı ya da koyu griye boyanmıştır. Odadaki resimler açık renkleriyle dikkat çeker. Odanın sekiliğindeki tavan pervazında görülen kartuşların içine yerleştirilmiş ufak manzara kompozisyonlarında da aynı teknikler uygulanmıştır. Yer yer dar cepheli, çok katlı, kuleli ve yabancı mimari ögeler taşıyan yapıların görüldüğü bu resimlerde sadece açık ve koyu kırmızı boya kullanılmıştır. Yalnız iki rengin kullanıldığı manzara resimlerine başka yerlerde de rastlanılacaktır. Bunlar I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde (1789-1807) yaygınlaşacak olan duvar süsleme türünü oluşturmaktadır (Renda, 1977: 83), (Resim 1).

18. yüzyılın ikinci yarısında bir resim türü olarak İstanbul'da başlayan ve yaygınlaşan duvar resimlerinin, kısa zamanda Anadolu ve Rumeli'de de benimsendiği görülür (Renda, 1977: 84). III. Selim döneminde duvar resimlerinin Anadolu'ya yayılmasında bu dönemde güç kazanan ve Sened-i İttifak (24 Eylül 1808) ile resmi bir kurum haline gelen "âyanların" payı büyük olmuştur. Bu varlıklı ailelerin, bulundukları bölgede önemli imar faaliyetlerine giriştikleri de anlaşılmaktadır. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında âyanların yaptırdığı eserlerde bu durum daha da açık görülür (Renda, 2002: 269).

Yozgat'ta Çapanoğulları'nın, Manisa bölgesinde Yeğenoğulları'nın, Aydın ve çevresinde ise Cihanoğulları'nın[4] yaptırdığı duvar resimli yapılardaki tasvirler, başkentte başlayan resim türünün Anadolu'daki dağılımını ve yayılımını göstermesi açısından da ayrı bir öneme sahiptir.

İstanbul'dan Anadolu'ya doğru yayılan duvar resimli yapıların cami, türbe, konak, ev ve şadırvan gibi birbirinden farklı yapılarda genellikle iç mekân süslemesi olarak yer aldığı görülür. Cami, kâbe, cennet-cehennem, ikonografik ögeler (keşkül, teber ve tesbih) ve şehir manzaraları bu resim türünde işlenen konuların başında yer alan temalardır. Çoğunlukla sanatçısı bilinmeyen bu tasvir geleneğinin 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

1. Yapının Tanıtımı

1.1.Tavşanlı Ulu Cami Mimari ve Süsleme Özellikleri

Yapının Adı:

Tavşanlı Ulu (Kurşunlu) Cami

Bulunduğu Yer:

Kütahya'nın Tavşanlı ilçesindeki yapı, ilçenin merkezi konumundaki Kemal Zeytinoğlu Caddesi üzerinde bulunur.

Yapının Tarihi:

Tavşanlı ulu caminin döneminden kalma bir kitabesi yoktur. Yapının inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi verilmezken, genel kanı Germiyanoğulları Beyliği döneminin sonlarında 15. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olabileceğidir.[5] Araştırmacılara göre, caminin inşa tarihini avlunun doğusundaki Aslan Bey bin Bicar Bey'in

[4]18-19. yüzyılda hüküm süren âyan aileleri ve bu ailelerin yaptırdıkları eserler için bkz (Mert, 1980: 21-25; Arık, 1974: 4-7; 1976: 24-29; 1988: 10; Arel, 1987: 43-76; 1993: 184-221).

[5]Tavşanlı ulu caminin yapılış tarihiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden bazıları şöyledir: Beylikler dönemi tarihi ve mimarisiyle ilgili önemli çalışmaları bulunan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, avludaki türbede yatan Germiyanoğulları beyi Arslan Bey'in M.1426 ve 1432 tarihli iki vakfiyesinden elde ettiği bilgilerden yola çıkarak bazı değerlendirmelerde bulunur. Çarşılı'ya göre Ulu cami, 1426 yılından önce Arslan Bey tarafından yaptırılmış kendisi de ölümü üzerine türbesine gömülmüştür. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz (Uzunçarşılı, 1932: 147-148). Caminin banisi ve tarihi hakkındaki bir diğer bilgiye Ekrem Hakkı Ayverdi'nin çalışmalarında rastlanır. Ayverdi, Arslan Bey'in kendi adında Kütahya'da Arslan Bey cami dışında Tavşanlı'da da bir Ulu Camisi olduğunu, bu yapının da 1432 yılından önce tamamlanmış olması gerektiğini belirtir. Arslan Bey'in diğer eserleri ve bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz

türbesiyle birlikte değerlendirmek gerekir. Çok büyük oranda değişen yapının ilk inşası Germiyanoğulları dönemine tarihlenmektedir. İnşa tarihi dışında üzerinde durulması gereken bir diğer konu da kalem işi süslemelerin ve tasvirlerin tarihidir. Genel kanı, süslemelerin ve tasvirlerin 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olduğudur.[6]

Banisi:

Yapının banisi hakkında doğrudan bir kaynağa ulaşılamamıştır.[7] Bununla birlikte, camiyi konu alan önceki yayınlarda harime giriş kapısı üzerindeki kitabede bazı bilgilerin olduğu ifade edilmektedir (Çöl, 1992: 14), (Resim 74).

"Veliyuddin mescidi zineti ala oldu, bilcümle müslimin hakkında mübarek olsun. İmamzadelerin yed'i himmeti iel tekamül etti. Yeniden inşa ile cennet gibi mekânı kıyam, rüku, sücud ve sıdku sadakatten yakın oldu. H. 1304." Bu bilgiden de anlaşılacağı gibi cami 1886 yılında Veliyudd'un isimli bir şahıs tarafından yeniden yaptırılmıştır (Çöl, 1992: 14). Bu kişinin yapıdaki süsleme ve tasvirleri yaptırdığına dair açık bir ifade yoktur. Daha önce de bahsi geçen konu hakkında değinildiği gibi yapıdaki süslemelerin 1813 yılında yapıldığı göze alındığında, 1886 yılının yeniden inşa ya da onarım tarihi olma olasılığı yüksektir. Batı duvarındaki giriş kapısı üzerinde de H. 1300 /1881-1884 tarihi yer alır. Birden fazla ve karmaşık olan tarih bilgisi camideki süslemelerin hangi tarihte yapılmış olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktan uzaktır.

Sanatçı:

Camideki kalem işi süslemeleri yapan sanatçı/sanatçılara ait herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bunun yanında günümüze ulaşamayan nesih yazı ile yazıldığı iddia edilen Farsça kitabeyi yazan ustanın adı hakkında bazı bilgiler ifade edilmektedir. Bilgilere göre kitabeyi "Tarsus'ta meftun Hacı Lenger" isimli bir usta yazmıştır (Çöl, 1992: 14).

Onarımlar:

Tavşanlı ulu cami, inşa edildiği dönemdeki mimari yapısından ve süsleme özelliklerinden büyük oranda değişerek günümüze ulaşmıştır.[8] Eldeki mevcut bilgilere göre yapı, günümüze yakın ilk onarımını 1970 yılında geçirmiştir.[9] Yapı ikinci büyük programlı değişimini 2007 yılında yaşamıştır (Resim 2).[10]

(Ayverdi, 1972: 515-516). Tartışmaya katılan Ara Altun'da yapının 1426 yılından önce yapılmış olabileceğini söyler (Altun, 1982: 241). Hamza Güner'in Kütahya Camileri üzerine yaptığı çalışmalarda da yapının 1420'li yıllarda yapılmış olabileceği fikri tekrar edilir (Güner, 1964: 22). Germiyanlı Beyliği mimarisi üzerine çalışmaları bulunan Ali Osman Uysal, Tavşanlı ulu caminin ilk inşasına ait bu bilgileri derleyerek Arslan Bey'e ait vakfiye kayıtlarıyla konuyu yeniden ele alır. Yazara göre, günümüze ulaşamayan büyük bir kısmı yeniden yapılan yapı, 15. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmelidir. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz (Uysal, 2006: 91-93).

[6]Camideki tasvirlerden ilk kez bahseden Günsel Renda, harime giriş kapısı üzerindeki 1304/1886 yılını işaret eden kitabenin onarım tarihi olabileceğini buna karşın camideki tasvirlerin 1228/1813 yılında yapılmış olduğunu ileri sürmektedir. Tavşanlı'nın kent dokusu ve mimarisi üzerine çalışan Nilgün Çöl ise kitabeden yola çıkarak süslemelerin 1886 yılında yapılmış olduğunu ifade eder. Germiyanoğulları Beyliği mimarisi üzerine araştırmaları bulunan Ali Osman Uysal'da, kesin bir tarih kullanmak yerine kalem işi süsleme ve tasvirlerin 19. yüzyıl işi olduğunu belirtir. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz (Renda, 1977: 153; Çöl, 1992: 14; 2002: 49-66; Uysal, 2006: 93).

[7]Uysal'ın yapının banisi hakkında verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Bu bilgilere göre; ulu caminin olduğu yerde daha küçük hacimli "Dede Balı Cami" isminde bir yapı varmış. Çukurda kalan bu yapı zamanla ihtiyaca cevap veremeyince yıktırılarak yerine bugünkü cami yaptırılmış. Dede Balı'nın Tavşanlı'daki türbesinde yer alan 824/1421 tarihli kitabeden yola çıkan araştırmacı, VGM arşiv kayıtlarında da bazı bilgilere ulaşmıştır. Eldeki verilere göre, "Dede Balı" isimli zat, bölgede şeyh olarak bilinen dini bir önderdir. İsminin Tavşanlı ulu camine karışması bölge halkı üzerindeki etkiyle açıklanmalıdır. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz (Uysal, 2006: 93). Yapının banisiyle alakalı üzerinde durulması gereken bir diğer konu da yapının ismidir. Nilgün Çöl, kitabeden yola çıkarak camiye "Hacı Veliyyuddun Cami"de demektedir (Çöl, 1992: 14). Bu çalışmada caminin üzerindeki ve VGM'deki kayıtlılar esas alınmıştır.

[8]Uysal, Germiyanoğulları beyliğinin mimari eserlerini incelediği çalışmasında Tavşanlı ulu camiyi, "Günümüze Sadece Kitabesi Kalanlar ve Tümüyle Yenilenenler" bölümü içerisinde göstermiştir. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz (Uysal, 2006: 3 7).

Plan:

Harim kare planlıdır. Harimin ortasında dört büyük ayağı birbirine bağlayarak geniş bir kemer üzerine oturan diğerlerinden daha büyük ve yüksek tutulmuş bir kubbe yerleştirilmiştir. Merkezdeki bu kubbenin etrafında da bir kısmı duvara gömülmüş destekler üzerine bindirilen küçük kemerlerin birbirine bağladığı sekiz kubbe daha bulunur. Kubbeye geçişlerin pandantiflerle sağlandığı iç mekânda, köşedeki kubbeler orta kısımdakilere göre daha alçak ve küçük tutulmuştur. Cami, merkezdeki büyük olmakla beraber sekiz kubbesi ve kare planıyla birlikte ele alındığında merkezi planlı yapıların özelliklerini taşır (Şekil 1).

İbadet mekânın kuzeyinde son cemaat mahalli vardır. Eski fotoğraflarında üç bölmeli ve kubbeyle kapatıldığı anlaşılan bu mekân, büyük bir olasılıkla 2005 yılından sonrasındaki bir tarihte demir bölmelerle kapatılmıştır. Son cemaat mahallinin sağında yapıya bitişik olarak inşa edilmiş kare kaideli minare vardır (Resim 2). Harime, doğu ve batı cephelerinin ortasındaki açıklıklarının yanında son cemaat yerinden de girilir. Girişin tam karşısında mihrabın bulunması, giriş-mihrap ekseninin simetrik bir kaygıyla düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Örtü Sistemi:

Kubbeyle örtülen ibadet mekânında orta kısımdaki kubbe diğer alanlardakilere göre oldukça büyük ve geniş tutulmuştur. Camideki kubbeler kurşunla kaplandığı için yapı halk arasında "Kurşunlu Cami" olarak da bilinir.

Cephe Düzenlemeleri:

Tavşanlı ulu caminin her cephesinde birbirinden farklı nitelikte ve sayıdaki pencereler dikkat çeker. Doğu ve Güney cephedekiler üçerli diğer kısımlar ise ikişerli sıra halinde düzenlenmiştir. Alt kısımda taş silmelerle kuşatılan dikdörtgen formlu pencerelerin, üst noktalarında da sivri kemer (kaşa kemer) uygulaması gözlerden kaçmaz. Pencereler iç kısımda da yuvarlak kemerli derin bir çerçeve içine alınmıştır. Orta ve üst kısımdakiler elips şeklinde düzenlenmiştir. Dış cephe boyunca cami beden duvarlarının üst kısmındaki üç kademeli taş silme yapıyı tamamen dolaşır (Resim 3).

[9]28 Mart 1970 yılında, Kütahya'nın Gediz ilçesinde 7.2 şiddetinde bir deprem meydana gelmiştir. Arşiv kayıtlarına "Gediz Depremi" olarak geçen bu felakette binlerce kişi ölmüş, yaralanmış Kütahya ve çevresindeki pek çok yapı yıkılmış ya da büyük oranda hasar görmüştür. Gediz depremi hakkında bilgi için bkz (www. eskigediz.bel.tr).

[10]1990'lı yıllardaki yapıyı konu alan fotoğraflarla günümüz arasında bir hayli fark vardır. Bu farklılık büyük oranda kendini iç mekân süslemelerinde gösterir. Eski resimlerde caminin merkez kubbesinin içinde ihlâs suresi yer alırken günümüzde burası iç içe geçmiş madalyonlardan meydana gelen bitkisel bir bezemeye dönüşmüştür. Kubbe kasnağına eski fotoğraflarda olmayan dört tane cami tasviri yerleştirilmiştir. Bu cami tasvirlerinin altına da kartuşlar içinde çeşitli yazılar eklenmiştir. Kubbedeki bu değişiklik bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Kubbe kasnağında restorasyon öncesinde dört halife ismi çiçekli bezemeler içinde yer alırken günümüzde bu kısımlar maviye boyanarak yeniden yazılmıştır. Restorasyon sonrası büyük oranda değişen bir diğer mimari unsur da mihrap ve çevresindeki süslemelerde kendini gösterir. Yapıyla ilgili eski çalışmalarda mihrap ve çevresinde ampir özellikler gösteren kalem işi süslemelerin olduğu görülür. Mihrap nişinin sağında ve solunda da kahverengi tonlarında yapılmış ikili sütunçeler dikkat çeker. Bu sütunçeler mihrabın tepe noktasında da bitkisel bezemelerle kuşatılmıştır. Burada değişen bir diğer unsur da mihrap nişinin solundaki duvar resimli eserlerden alışkın olduğumuz "saat" tasviridir. Günümüzde mihrabın süsleme karakteri tamamen değişmiştir. Sütunçeler, mihrap nişinin ortasındaki püsküllü perde motifi ve saat gibi süslemeler tamamen yok olmuştur. Bu süslemelerin yerine yeni yapıldığı anlaşılan mavi seramik kaplı bir mihrap görülür. Yazılar da değişimden nasibini alan unsurlardır. Merkez kubbesi ve harim duvarları gibi caminin iç kısımlarındaki nesih yazıların günümüzde yer almadığı dikkat çeker. Renklerdeki değişim de dikkatlerden kaçmaz. Eski fotoğraflarda altın yaldızlı koyu kahverengi tonlarındaki renk günümüzde yerini mavi tonlarına bırakmıştır. Süslemedeki değişimlerin tam olarak ne zaman yapıldığı tespit edilememiştir. Camideki değişiklikleri daha detaylı incelemek için bkz (Uysal, 2006: 91-93; Çöl, 1992: 10-14; 2002: 49-66; Renda, 1977: 153).

Malzeme:

Yapının beden duvarlarında yoğun bir şekilde taş ve tuğla kullanılmıştır.[11] Köşelerde düzgün kesme diğer kısımlarda ise kaba yontu taş kullanılmıştır. Duvarlarda almaşık duvar örgüsü dikkat çekerken, kubbeler ile minarenin külahında kaplama olarak kurşun plakalar kullanılmıştır. Yenilenen minarenin kaidesi taş gövdesi ise tuğladandır.

Süslemeler:

Süslemeler; harim duvarları, kubbe içleri, minber ve vaaz kürsünde yoğunlaşmıştır.[12] İç kısımdaki bu süslemeleri tekniklerine göre şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

1-Ahşap Süslemeler:

İç mekânda yer alan ahşap süslemeler; minber ve vaaz kürsüsünün korkuluğunda görülür.

Mihrabın sağındaki minber, özellikle bu tür süslemelerin en yoğun olduğu alandır. Koyu kahverengi ile boyanan minberin giriş alınlığında ve korkuluk bölümünde ajur tekniğindeki bitkisel karakterli süslemeler dikkat çeker. Aynalıktaki küçüklü-büyüklü dikdörtgen kompozisyonlar bu alana hareketlilik kazandırmıştır. Yedi bölüm halinde düzenlenen süpürgeliğin üç bölümünde birbirlerine karşılıklı gelecek şekilde açılmış sivri kemerli alanlar mevcuttur. Konik sivri bir külahla sonlanan köşk, dört ayak üzerinde yer alır (Resim 4).

Mihrabın solundaki vaaz kürsüsünün[13] korkuluklarında da ajur tekniğinde yapılmış girift motiflerin ağır bastığı bitkisel nitelikli süslemeler vardır.

2-Kalem işi Süslemeler:

Sıva üzerine yapılan kalem işi süslemeler, harim duvarları ve kubbe içlerinde yoğunlaşmıştır.[14] Genellikle bitkisel motiflerin kullandığı harimde mavi, yeşil ve kahverengi ile bu renklerin tonları kullanılmıştır (Resim 5).

1.2.Harimde Görülen Kalem işi Süslemeler

Doğu Duvarı:

Günümüze büyük bir kısmı değişerek gelen Doğu duvarındaki süslemeler bitkisel motiflerden oluşur. Motifler pencere kemerlerinin etrafında girift bir şekilde meydana getirilmiştir. Mavi ve tonlarından meydana gelen bitkisel nitelikteki bu süslemelere pencere kenarlarında da birbirlerine karşılıklı gelecek vaziyette yapılmış vazodan çıkan çiçek demetleri eşlik eder. Motifler cephe boyunca her açıklıkta kendini tekrar ederek devam eder. Doğu duvarındaki kubbelerin içinde de kalem işleri vardır. Kubbenin merkezinde mavi, sarı ve kahverengiden meydana getirilmiş bitkisel süslemeye köşelerdeki vazodan çıkan çiçek demetleri eşlik eder.

[11]Yapıda az da olsa devşirme malzemenin kullanıldığı çalışmalarda ifade edilmektedir. Günümüze ulaşamayan son cemaat yerindeki kubbeleri taşıyan masif sütunların Çavdarhisar'daki Aizanoi'den getirilmiş olduğu ileri sürülmektedir. Yaptığımız inceleme esnasında, yayınlarda geçen üç bölmeli ve sütunlu alanın yer almadığı görülmüştür. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz (Çöl, 1992: 10).

[12]Harim duvarları ve kubbe içindeki kalem işi süslemelerin büyük çoğunluğu değişime uğramıştır.

[13]Günümüzde ahşap olan vaaz kürsüsünün kaidesinin yerinde eski fotoğraflarda mermerden kompozit bir sütun başlığı görülmektedir. Kompozit başlığın Çavdarhisar (Aizanoi)'dan getirilmiş olduğu söylenmektedir. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz (Çöl, 1992: 14).

[14]Yapının harim duvarlarında ve kubbe içindeki süslemelerin çok büyük bir çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. Bu çalışmada mevcut görüntüler üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Caminin içinde pek çok yerde Farsça ve Arapça olduğu düşünülen kufî yazılı kompozisyonlar dikkat çeker. Doğu duvarındaki bu yazılara; harime giriş kapısı üzerinde kıvrım yapan bitkisel süslemelerin arasındaki kartuşta ve kemerlerin oturduğu duvar yüzeylerinde rastlanır.[15]

Batı Duvarı:

Duvarın ortasındaki açıklıktan harime ulaşılır. Kapının sağında ve solunda bulunan pencerelerdeki kalem işi süslemeler dikkat çeker. Barok kıvrımlardan meydana gelen bitkisel motifler, kemerin içi ile tepe noktasında görülür. Aynı Doğu duvarında olduğu gibi burada da vazodan çıkan çiçekler birbirlerine karşılıklı gelecek şekilde düzenlenmiştir. Alt kısımda yer alan bu süsleme tasarımı orta ve üst pencere etrafında da kendini tekrar eder (Resim 108-109).

Kubbenin merkezinde iç içe geçmiş üç madalyonun ortasında yıldız formunda bitkisel nitelikte bir bezeme yerleştirilmiştir. Madalyon dıştan da girift bir şekilde düzenlenen bitkisel unsurlarla çevrelenir. Alanın geride kalan kısımlarında vazodan çıkan çiçekler görülür.

Kapının üzerinde bitkisel motiflerin arasında ve dikdörtgen bir çerçeve içinde tanzim edilen kufî yazılar görülür. Burada dikkatleri çeken Osmanlıca H. 1300/1882-1883 tarihinin bulunmasıdır.[16]

Güney Duvar:

Süslemelerinden çok azı günümüze ulaşabilen Güney duvardaki mihrap, girişin tam karşısındadır. Mihrap nişinin sağ ve solundaki pencerenin etrafında yoğunlaşan kalem işi süslemelerin genel özellikleri bakımından Doğu ve Batı duvarındakilerin herhangi bir farkı yoktur. Bu alanda yer alan kubbelerin içi de diğer bölgelerdeki gibi düzenlenmiştir. Bitkisel bezemeler ve vazodan çıkan çiçek demetleri süslemede en çok kullanılan kompozisyondur.

2. Cami Tasvirleri

Camideki kalem işi süslemelerin konumuz açısından en önemli unsurunu, mihrap nişinin sağ ve sol kubbesinin içindeki tasvirler oluşturur. Bu betimlemelerden sağ taraftaki "Süleymaniye Cami" diğeri ise "Selimiye Cami"dir.

Selimiye Cami Tasviri:

Cami tasviri, mihrap nişinin sol tarafındaki kubbenin içindedir. Yapının; zemin, duvarlar ve merkez kubbesiyle birlikte yukarıya aşağıdan doğru genişleyen bir kompozisyon şeklinde verildiği görülür. Bir başka ifadeyle camiye piramidallik kazandırılmıştır. Harim kubbesi başta olmak üzere dikey yükselen mimari unsurlar avlunun verilişi ve cephelerin betimlenilişi ile birlikte ele alınmıştır. Bu anlamda dikeylik-yataylık arasında bir hacim-kütle kompozisyonunda simetri sağlanmıştır. Piramidal görünüm, hacim kütle kompozisyonu, avlu ve diğer mimari unsurlar büyük programlı-merkezi planlı bir yapının tasvir edildiğini göstermektedir (Resim 6)

Kahverengi zemin üzerinde yükselen caminin sağında ve solunda farklı yapı toplulukları dikkat çeker. Sol tarafta birbirleriyle aynı boyutta yapılmış kubbeleriyle ve pencereleriyle bir yapı grubu vardır. Bu mimari düzenleme medreselerdeki dershane odalarını hatırlatmaktadır. Avlunun sağ tarafında da birbirinden bağımsız iki farklı yapı tasvir edilmiştir. İlkinde dört sütunla taşınan üç kemerli ve kubbeli olasılıkla da kare planlı bir yapı görülür. Yandaki diğer yapıdan daha yüksek olan yapının kubbesinde kasnak vardır. Bu alandaki ikinci yapı ise ilk yapıdan daha küçüktür ve aynı mimari düzenlemeye sahiptir. Avlunun sağında, yapılardan ayrı olarak duran bir mimari birim daha vardır. Buradaki binanın ne olduğunu belirlemek zordur. Kare planlı tek kubbeli olduğu

[15]İç mekânda yer alan yazıların çoğu değişime uğramıştır.
[16] Buradaki 1882-1883 tarihinin neyi ifade ettiği konusundaki tartışma için dipnot 6'ya bakınız.

anlaşılan ana tasvirden bağımsız olan yapının, soğanımsı kubbeyle örtüldüğü görülür. Cepheleri üzerinde de pencere ve kapı açıklığı vardır.

Avlunun sağında ve solunda farklı türde olduğu tahmin edilen ağaçlar vardır. Fonun gerisindeki ağaç çam olmalıdır. Bitkilerin gövdelerinde kahverengi üst noktalarında ise beyaz fırça darbeleri görülür. Ağaçlar, avlunun sağındaki ve solundaki mimari unsurlardan oldukça yüksek tutulmuştur. Buradaki oran-orantı sorunu dikkatlerden kaçmaz. Benzer bir durum da caminin ana gövdesinin arkasındaki ağaçlar için söz konusudur. Burada da ağaçlar sanki mimari unsurların içinden çıkıyormuş gibi bir görünüm vardır.

Tasvirdeki ağırlık kulelerinin verilişinde renk değişimleri dikkat çeker. Buradaki mimari unsurlar üzerinde gölgeleme yapılarak güneş ışığının ağılık kuleleri ve çeyrek kubbe üzerindeki yansıması izleyiciye aktarılmaya çalışılmıştır. Kulelerde, koyu kahverengi ile açık sarı renk arasında bir ton tercih edilmiştir.

Tasvirinin genelinde kullanılan renklerin mimari asıllarına uygun olarak kullanıldığı görülür. Merkez, köşe, çeyrek kubbeler, yarımda daire formlu pencere açıklıkları ile avludaki türbeler ve diğer mimari unsurların kubbeye geçişlerinde mavi renk yoğun olarak kullanılmıştır.

Kahverengi ve tonları da tasvirin büyük bir çoğunluğunda kullanılan ikinci renktir. Üç sıra halinde bölünmüş zeminde, medreseyle avlunun sol tarafındaki türbede ve diğer mimari unsurların kubbelerinde kahverengi kullanılmıştır. Üçer şerefeli dört minare ile mahyada da kahverenginin kullanıldığı yerler arasındadır. Caminin beden duvarları ile avlunun etrafındaki diğer mimari unsurların cephelerinde de kırık beyazın yer aldığı görülür.

Tasvirin genelinde hacim-kütle kompozisyonu açısından orantısal uyumların varlığı dikkat çeker. Genel olarak cephelerin verilişinde, pramidal kütlenin anlatımında, kubbe-duvar-kapı ve pencereler arasındaki mimari oranların verilişinde mimari uyumun varlığı dikkat çekicidir. Harime giriş kapısı ile türbedeki sütunların kaide ve başlıklarındaki süslemelerin dahi verilmesi, sanatçının detaylı bir gözlemle eserini ele aldığını gösteren unsurlardır. Betimlemedeki gerçeğe yakın anlatımlar (Renda, 1977: 153), bu resmi yapan sanatçının/sanatçıların eseri gördüğü ya da resimden çalışarak eserini tamamlandığını düşündürür.[17]

Süleymaniye Cami Tasviri:

Tasvir, mihrab nişinin sağ tarafındaki kubbenin içindedir. Betimlemede, avlunun ve mimari birimlerin verilişi diğer resimden bir hayli farklıdır. Avlunun altında sağ ve sola uzunlamasına yerleştirilmiş başlıklarıyla birlikte düşünüldüğünde sütun benzeri unsurlar dikkat çeker. Renda'ya göre avludaki uygulamalar bir camiden çok saray bahçesine benzer (Renda, 1977: 153). Üç basamaklı merdivenle girilen alanın ortasında simetrik olarak yerleştirilmeyen bir havuz yer alır. Havuz, içinde yer aldığı avlunun duvarlarından daha yüksektir. Zikzak yapmış avlunun gerisinde caminin ana kompozisyonu yerleştirilmiştir (Resim 7).

Cami tasviri, köşe ve orta kısımdaki kubbelerle birlikte bir üçgen yapacak şekilde yansıtılmıştır. Dilimli kubbe uygulaması, yarım daire formlu kemer ve sütun gibi mimari unsurlar Selimiye Cami tasvirine benzer. Tasvirin geneline bakıldığında sanatçının hayali bir betimleme yaptığı dikkatlerden kaçmaz. Her ne kadar resmin altında "Süleymaniye Cami tasviri" ibaresi yer alsa da mimari kompozisyon ve detayların verilişinde sanatçının hayal ürünü bir yapıyı tasvir ettiği gözden kaçmaz. Külte-hacim kompozisyonu, oran-orantı ve detayların işlenişi bakımından tasvirdeki yapı, Süleymaniye Cami'den bir hayli farklıdır.

Tasvirin genelindeki uygumalar büyük programlı-merkezi planlı bir yapının özelliklerini barındırmaz. Sağ ve sol tarafındakiler daha yüksek ve dar olarak yapılmış ortadaki kubbeli mekânın üstünde, ikinci bir kubbe katı

[17]19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan duvar resimlerinde fotoğraftan yararlanıldığı son zamanlarda yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılmıştır. Yıldız albümünün taranması sonucunda, Şale Köşkü'nün Sarı Salon'unundaki resimlerde bu konu net bir şekilde ortaya konmuştur. Köşk'te Abdullah Biraderler tarafından çekilmiş "Kağıthane Kasrı" isimli fotoğrafın aynısının duvar resmi olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Duvar resimlerinin fotoğraftan bakılarak yapılmış olduğunu gösteren bir diğer örnek ise "Casal Rotondo" isimli fotoğraftır. Burası İtalya'nın önemli yapılarının yer aldığı antik bir bölgedir. Şale Köşkü'nün 5-1 nolu salonunda bu fotoğrafa bakarak yapıldığı düşünülen duvar resmi yer almaktadır. Duvar resmi-fotoğraf arasındaki ilişki hakkında daha fazla bilgi için bkz (Tekinalp, 1998: 226-229).

eklenmiştir. Bu kısmın ne olduğunu tam olarak belirlemek güçtür. Aydınlık fenerine benzeyen mekânın gövdesine de pencereler açılmıştır. Aydınlık fenerinin sağ ve soluna da neresi olduğu anlaşılmayan ancak oran bakımından ana kubbeden de yüksek tutulan kuleler yerleştirilmiştir. Kuleli bu alanların sağ ve soluna da birbirlerinin aynı kubbeli mekânlar bulunur.

Minareler, ana kubbenin sağ ve soluna yerleştirilmiştir. Minarelerin verilişinde de uyumsuzluklar göze çarpar. Minarelerin kaideleri kulelerin üstüne konmuş gibidir. Oransal ve kurgusal bozukluklar burada da kendini göstermiştir. Üçgen bir şekilde verilen ana kompozisyonun etrafındaki bitki toplulukları ile ağaçların verilişinde de değişik uygulamalar görülür. Bitki topluluklarının uzunlukları yapıların duvarları kadardır. Çam ağaçlarının uzunluğu neredeyse şerefenin külah kısmına yetişecektir. Arka fondaki bitkilerin bir kısmı da yapının duvarları üzerinden yükseliyorcasına verilmiştir. Bu uygulamalar, sanatçının bazı unsurları geride göstererek perspektif uygulamak yapmak istediğini düşündürür. Kubbe ve sütun gövdeleri maviye duvarlar ise güneş ışığının yüzeydeki etkisini yansıtmak amacıyla sarıya boyanmıştır. Avlu ile ağaçların gövdesi koyu kahverengiye boyanmışken minarelerde renk griye döner.

Kuzey Duvar:

Son cemaat mahallinin bulunduğu Kuzey duvardaki süslemeler genel özellikleri bakımından diğer duvarlar ile aynıdır. Harime giriş kapısı üzerinde güneye doğru çıkıntı yapan bir balkon katı mevcuttur. Buraya sağ ve sol tarafta yer alan "s" kıvrımlı merdivenlerle ulaşılır. Balkonun gövdesi üzerindeki girland şeklinde düzenlenmiş bitkisel bezemelerin arasında farklı çiçeklerden meydana getirilmiş süslemeler bulunur.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Bu çalışmaya konu olan cami tasviri başta olmak üzere, duvar resimlerinde görülen ve herhangi bir doğal manzara ya da kent panoraması içinde yer almayan cami tasvirleri kendi içlerinde önemli bir grubu oluşturur. Daha öncede ifade edildiği gibi, bu tasvirlerin cami içerisinde belirlenmiş net bir yeri yoktur. Tavşanlı Ulu Cami'ndeki tasvire benzeyen pek çok duvar resimli eser bulunmaktadır.

Cami tasviri başta olmak üzere incelediğimiz yapı ile tarih, bölge ve süsleme özellikleri açısından benzeyen eserlerden bazıları şunlardır:[18] Aydın Koçarlı Cincin Köyü Cihanoğlu Cami (1785) son cemaat yerinin batısında (Arel, 1993b: 43-76), Baklan Boğaziçi Kasabası Cami (1774-1876) batı duvarında (Çakmak, 1991: 76-79; 1995: 529; Orhun, 1997: 73-74), Denizli Acıpayam Yazır Kasabası Cami doğu duvarında (Çakmak, 1991: 62), Denizli Akköy Belenardıç Kasabası Cami son cemaat yerinde (Çakmak, 1994: 26), Afyon Sandıklı Ulu Cami kubbe eteğinde (Önge, 1968: 11), Manisa-Kula Emre Köyü Cami (1808-1821) güney duvarındaki cami tasviri (Atanur, 1993: 14-16; Bozer, 1987: 49-53).

Yapıdaki cami tasviri aynı zamanda kent siluetinin bir parçasıdır. Bu tarzdaki resimlerde betimlenen camiler kent kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkar. İstanbul manzarası bu türdeki resimlerde işlenen konuların başında gelir. Tavşanlı Ulu Cami'ndeki tasvire bu yönden benzeyen pek çok duvar resimli yapı bulunmaktadır. İstanbul Süleymaniye başta olmak üzere şehir manzarası içindeki İstanbul tasvirlerine: Birgi Çakır Ağa Konağı (19. yüzyılın ilk yarısı) kışlık odasında (Eldem, 1970: 11-15), Birgi Sandık Eminoğulları Evi'nde (Kuyulu, 2011: 62-64), Arnavut Berat Bekârlar Cami (19. yüzyıl başı) batı duvarında (Arık, 1988: 122; Uçar, 2013: 1161-1184), Ürgüp Sucuoğlu Konağı'nın (1915) büyük odasında, (Özbek, 2006: 329-356), Amasya Merzifon Kara Mustafa Paşa Cami Şadırvanı kubbe içinde (1875), (Arık, 1975a: 10), Amasya Sultan II. Bayezid Cami Şadırvanı kubbe eteğinde (19. yüzyıl sonu), (Arık, 1975b: 10) ve Datça Reşadiye Mehmet Ali Konağı'nın başodasında (1791-1801) rastlanır (Nemlioğlu, 2008: 48).

Bu örneklerde de görüldüğü gibi cami tasvirleri, duvar resimlerinde en sık işlenen mimari betimlemelerin başında yer almaktadır. Bu tasvirlerin, genellikle köy camileri adı verilen dış cephelerinde herhangi bir süsleme

[18]Ege bölgesindeki mimari tasvirli eserleri konu edinen çalışmalardan bazıları şunlardır: (Orhun, 2007: 233; Çağlıtütüncigil, 2012: 151; Yurtsal, 2009: 85; Kuyulu, 1994: 152-153; Beykal, 1996: 40-64; Tercanlı, 2015: 102-124; Daş, 1991: 1-12).

özelliği olmayan yapıların içlerinde bulunduğu görülür. Tasvirlerin genelinde Osmanlı resim sanatına 18. yüzyılın ilk yarısına egemen olan üslubun ağır bastığı dikkat çeker. Bir başka ifadeyle tasvirler genellikle iki boyutludur. Cami tasvirlerinin cephelerinde, avlularında ve diğer mimari detaylarında zaman zaman perspektif ve ışık-gölge gibi farklı unsurların denendiği de görülür.

Bazı örneklerdeki cami tasvirlerinin cephelerinde, avlularında ve diğer mimari detaylarında zaman zaman perspektif ve ışık-gölge gibi farklı unsurların denendiği de görülür. Kütahya Tavşanlı Ulu Cami, Manisa Soma Hızır Bey ve Yozgat Çapanoğlu Cami'ndeki resimler (Arık, 1974: 8-11) incelenen örneklerden farklı özellikler gösterir. Kompozisyon düzenlemesi ve perspektif denemeleri gibi teknik uygulamalar bu farklılığın göstergelerindendir. Bu nedenle bu camilerde yer alan tasvirler, İstanbul'dan gelen ve duvar resimlerini iyi bilen bir sanatçı ya da sanatçı grubu tarafından yapılmış olmalıdır.

Kütahya'da incelediğimiz cami gibi tasvirli yapıların varlığı yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Uysal'ın "Büyük bir çoğunluğu tamamen değişmiş" olarak gruplandırdığı yapıların içinde "Şeyh Dede Bali Cami"nin ismi de geçmektedir (Uysal, 1990: 47-63). İlk inşası 1421 yılında yapıldığı düşünülen bu yapının konumuz açısından asıl önemli kısmı içinde "tasvir" barındırıyor olmasıdır. Günümüze ulaşamayan bu yapıda, ağaçlar arasında bir cami tasvirinin yer aldığını Günsel Renda'dan öğrenmekteyiz.[19]

Kütahya-Tavşanlı ve çevresinde tasvirli yapıların yoğun bir şekilde yer aldığını ve bunların günümüze ulaşamadığını söylemek için yukarıdaki örnekten daha fazlasına ihtiyaç olduğu açıktır. Bu ön kabulle birlikte, Kütahya'nın Osmanlı çini merkezlerinden biri olması desen ve tasvir bilgisinin sanatçı/sanatçı grubu tarafından biliniyor olduğunu gösteren çalışmalar da vardır. Tarkan Okçuoğlu tarafından yayımlanan "Manzaralı Bir Kütahya Çinisi" isimli makalede bir çini üzerindeki manzara tasvirinin işlenişi ele alınmaktadır (Okçuoğlu, 2003: 1-8). Bu durum ise dar bir zeminde de olsa manzaralı betimlemelerin 1731 yılında Kütahya'daki sanatçı/sanatçılar tarafından bilindiğini ve farklı eserlere uygulandığını düşündürür.

Sonuç

Sonuç olarak bir kenti oluşturan önemli yapıların kent kimliğinin parçası olarak görülmesi ve bu mimarilerin yazılı olarak betimlenmesi Osmanlı resim sanatının sıkça işlediği konuların başında gelmiştir. Dini yapılar içindeki bu mimari betimlemelerin İstanbul'u, başkenti simgeleyen büyük programlı yapılar olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda bu tasvirleri yapan sanatçı/sanatçılar bu camileri adeta "kent portresinin" en belirgin unsuru olarak görmüş olmalıdırlar. Sanatçı/sanatçılar duvar resimlerindeki bu tasvirleriyle bir bakıma "kenti yeniden inşa" etmişlerdir. Geniş halk kitlelerine ulaşmak amacıyla yapılmış cami tasvirleri dönemin popüler sanatsal ifade biçimleri olmuştur.[20] Tavşanlı Ulu Cami'ndeki betimleme de hem dönemim sanatsal beğenilerini hem de yerel ölçekli sanatsal faaliyetlerin türünü belirlemesi açısından son derece önemlidir. Bu durum ise şöyle bir yorum yapılmasına olanak verir: Farklı sanat eserleri üzerinde bir şehrin önemli yapıların görsel betimlemesinin benzer bir şekilde karşımıza çıkması kent imgesinin Osmanlıların zihnindeki tasavvurun ortak görsel bir dil yarattığını gösterir.

Kaynakça

Altun, A. (1982). Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi Bir Deneme. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya, s. 171-700, İstanbul.

[19]Renda, siyah-beyaz bu fotoğrafın Prof. Dr. Yılmaz Önge arşivine ait olduğunu belirtir. Fotoğraf caminin 1970 yılından yani kapsamlı onarımından daha önceye ait olduğu düşünülmektedir (Renda, 1977: 153-154).

[20]Dini mimaride yer alan sanatsal imgelerin zamanla geniş halk tabakalarına yayılan kollektif bir "imge" dünyasına dönüştüğünü belirten Umberto Eco'nun bu görülerini tartıştığı eseri için bkz (Eco, 2012: 39-41).

Arel, A. (1987). Cincin Köyünde Cihanoğullarına Ait Yapılar. V. Araştırma Sonuçları sı, 6-10 Nisan, s. 43-76, Ankara.

Arel, A. (1991). Ege Bölgesi Ayânlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi Yüzey Araştırmaları. X. Araştırma Sonuçları sı, 25-29 Mayıs, s. 231-245, Ankara.

Arel, A. (1993a). Aydın ve Yöresinde Bir Ayân Ailesi ve Mimarlık: Cihanoğulları. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler Araştırmalar Tartışmalar. Birinci Uluslararası Tarih si, 24-26 Mayıs, s. 184-222, Ankara.

Arel, A. (1993b). 18. ve 19. Yüzyıl'da Ege Dünyası İkonografik İzlek ve Kalıplar, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar; Güner İnal'a Armağan, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 21-34, Ankara.

Arel, A. (1998). 18. Yüzyıl'da İzmir Çevresinde Mimari Ortam. 18. Yüzyıl'da Osmanlı Kültür Ortamı Sempozyum si, 20-21 Mart, s. 9-32, İstanbul.

Arık, R. (1974). Yozgat Çapanoğlu Cami. Ön Asya, 74, s. 8-11, Ankara.

Arık, R. (1975a). Anadolu'da Bir Halk Ressamı; Zileli Emin. Türkiyemiz, 16, s. 8-13, İstanbul.

Arık, R. (1975b). Resimli Türk Evlerinden İki Örnek. Sanat Dünyamız, 4, s. 12-19, İstanbul.

Arık, R. (1976). Yozgat'ta Resimli Bir Cami ve Bir Ev. Sanat Dünyamız, 7, s. 24-29, İstanbul.

Arık, R. (1988). Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Arık, R. (1998). "Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri", Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt: 11, s. 423-436, Ankara.

Atanur, M. (1993). Kula Emre Köyü Cami Süslemeleri. Kültür ve Sanat, 11, s. 14-16, İstanbul.

Ayverdi, H. E. (1972). Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri, Cilt: 2, İstanbul.

Bağcı, Serpil-Renda, Günsel vd. (2006). Osmanlı Resim Sanatı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Boppe, A. (1998). XVIII. Yüzyıl Boğaziçi Ressamları. (Çeviren.: Nevin Yücel-Celbiş). İstanbul: Petra Turizm ve Ticaret Yayıncılık.

Bozer, R. (1987). Kula-Emre Köyü'nde Resimli Bir Cami. Türkiyemiz, 53, s. 15-22, İstanbul.

Çakmak, Ş. (1991). Denizli İlindeki Türk Anıtları (Camiler). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi.

Çağlıtütüncigil, E. (2012). Eski Mordoğan (İzmir) Köyü Cami süslemeleri. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25, s. 139-162.

Çakmak, Ş. (1994). Belenardıç (Torapan) Köyü Camii (Güney/Denizli). Ege Üniversitesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, 7, s. 19-26, İzmir.

Çakmak, Ş. (1995). Boğaziçi Kasabası Eski Cami (Baklan/Denizli). IX. Milletlerarası Türk Sanatları si, s. 23-27, İstanbul.

Çöl. N. (1992). Tavşanlı Tarihi Kent Dokusu. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Çöl, Nilgün. (2002). Kütahya İli Tavşanlı İlçesinde Kurşunlu Caminin Duvar Resimlerinin Geleneksel Türk Duvar Resim Sanatı Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Osmanlı Sanatı Çerçevesinde Duvar Resmi. Anadolu Sanat Dergisi, 12, s. 49-66, Eskişehir.

Daş, E. (1995). Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış Ahşap Destekli İki Köy Camisi. IX. Milletlerarası Türk Sanatları si, s.1-12, İstanbul.

Eco, U. (2012). Günlük Yaşamdan Sanata. (Çeviren.: Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları.

Eldem, H., S. (1970). Çakırağa Konağı. Türkiyemiz, 1, s. 11-15, İstanbul.

Erzen, J. N. (1997). "Duvar Resmi", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt: 1, s. 488-490, İstanbul.

Eyice, S. (2002). "Batı Sanatı Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 15, s. 284-333, Ankara.

Faroghi, S. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler: Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler 16-18. Yüzyıllar. (Çeviren.: Zülal Kılıç). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Germaner, S. (1993). 1850 Sonrası Türk Resminde Kaynak ve Konular. Osman Hamdi Bey mu, 17-18 Aralık, s. 69-74, İstanbul.

Germaner, S. (1996). Batı Tarzı Resmin İstanbul Yaşamına Katılışı ve Yer Aldığı Ortamlar. 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, Habitat İkiye Hazırlık si, 14-15 Mart, s. 129-137, İstanbul.

Germaner, S. (2000). XIX. Yüzyıl Sanatından İki Etkileşim Örneği: Oryantalizm ve Türk Resminde Batılılaşma. Sanatta Etkileşim si, s. 116-121, Ankara.

Güner, H. (1964). Kütahya Camileri, Kütahya.

İnankur, Z. (1993). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'a Gelen Batılı Sanatçılar. Osman Hamdi Bey mu, 17-18 Aralık, s. 75-82, İstanbul.

İrepoğlu, G. (1986). Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesi'ndeki Batılı Kaynaklar Üzerine Düşünceler. Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı, 1, s. 56-72, İstanbul.

Kuyulu, İ. (1994). Bademli Kılcızade Mehmet Ağa Camii (Ödemiş/İzmir). Vakıflar Dergisi, 24, s. 147-158, Ankara.

Mert, Ö. (1980). XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Nemlioğlu, C. (2008). Osmanlı Mimari Eserleri Bezemelerinde Üsküdar Sancağı'dan Görüntüler. VI. Üsküdar mu, 6-9 Kasım, Cilt: 1, s. 145-166, İstanbul.

Orhun, B. F. (1996). Denizli İlinde 19. Yüzyılda Yapılan Duvar Resimli Yapılar. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Orhun, B. F. (1997). Baklan Boğaziçi Eski Cami. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2, s. 73-90, Denizli.

Orhun, B. F. (2007). Kaybolan Bir Kültür Değerimiz Çal Ortaköy "Saray Evi" Duvar Resmi Süslemeleri. Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür mu, s. 232-236, İstanbul.

Önge, Y. (1968). Anadolu Sanatında Cami Motifi. Ön Asya, 4 /38, s. 10-12, Ankara.

Özcan, A. (2003). "Lâle Devri", TDVİA, Cilt: 27, s. 81-84, Ankara.

Özbek, Y. (2006). Duvar Resimli Bir Ürgüp Evi: Sucuoğlu Konağı. Journal of Turkish Studies, 30/2, s. 329-356, İstanbul.

Pakalın, Z. M. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Cilt 1-3, İstanbul.

Renda, G. (1977). Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1700-1850. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Renda, G. (2002). "Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat", Türkler Ansiklopedisi Cilt: 15, s. 101-130, Ankara.

Tekinalp, Ş. P. (1998). Duvar Resimlerinde Fotoğrafın Etkisi Üzerine Örnekleme: Şale Köşkü'nden Bir Grup Resim. Uluslararası "Sanatta Etkileşim" si, 25-27 Kasım, s. 266-229, Ankara.

Tercanlı, A. (2015). Denizli Camilerindeki Mimari Betimlemeler. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Uçar, M. (2013). Berat Bekârlar Cami Duvar Resimleri. The Journal of Academic Social Science Studies, 6/7, s. 1161-1184, Elâzığ.

Uysal, O. Ali. (1990). Germiyanoğulları Beyliğinin Mimari Eserleri-I (Metin). (Basılmış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.

Uysal, O. A. (2006). Germiyanoğulları Beyliğinin Mimari Eserleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Uzunçarşılı, H. İ. (1932). Kütahya Şehri. İstanbul.

Yenişehirlioğlu, F. (1993). Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi. Osman Hamdi Bey mu, 17-18 Aralık, s. 57-69, İstanbul.

Yurtsal, T. (2009). Aydın ve Denizli Camilerinde Duvar Resimleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.

Resimler

Resim 1: Topkapı Sarayı Harem Dairesi, Duvar Resimlerinden Bir Örnek (Osmanlı Uygarlığı'ndan).

Resim 2: Kütahya Tavşanlı Ulu Cami, Restorasyon Öncesi Merkez Kubbesi (Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden).

Resim 3: Kütahya Tavşanlı Ulu Cami Genel Görünüm.

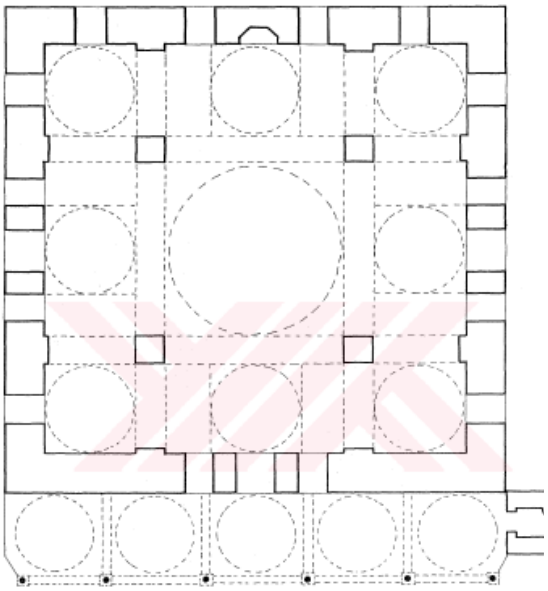

Şekil 1: Kütahya Tavşanlı Ulu Cami Planı (Nilgün Çöl'den).

Resim 4: Kütahya Tavşanlı Ulu Cami Minberi.

Resim 5: Kütahya Tavşanlı Ulu Cami İç Mekan Süslemelerine Bir Örnek.

Resim 6: Kütahya Tavşanlı Ulu Cami Mihrap Nişinin Solundaki “Selimiye Cami” Tasviri.

Resim 7: Kütahya Tavşanlı Ulu Cami Mihrap Nişinin Sağındaki “Süleymaniye Cami” Tasviri.

Dijital Sanat Teknolojisinin Grafik Tasarımına Entegrasyonu

Sinan ÇAKMAK*

Özet

Sürekli bir dönüşüm ve gelişim döngüsü içerisinde olan teknoloji, 21. Yüzyıl sanat dünyası ile de etkileşim halindedir. Bu yoğun teknolojik döngü, sanat ve grafik tasarım ortamlarında da son derece etkili olmaktadır. Öyle ki, günlük yaşantımızın içerisinde sürekli etkileşim halinde olduğumuz dijital platformlar, gereklilik ve önem arz etmek suretiyle grafik tasarımın her alanına entegre olmaktadır. Bu entegrasyon sürecinde sanatçılar, geleneksel unsurlar rehberliğinde günümüz teknolojisinden ilham alarak dijital sanat uygulamalarına yönelmektedir. Bu bağlamda dijital sanat, teknolojinin desteği ile geleneksel öğelerin farklı yorumlanarak sıra dışı eserlere dönüştürülmesinde sanatçılara kolaylıklar sağlamaktadır. Bu şekilde her ne kadar geleneksele bağlı kalınarak çalışmalar yapılsa da, gün geçtikçe gelenekselden tamamen uzak olan çalışmalar görsel medya veya sanatsal ortamlarda yer almaktadır. Günümüzde var oluşunu yenilikçi ve teknolojik odaklı sürdüren dijital sanat, bu yaklaşımı ile grafik tasarımına doğrudan etki etmektedir. Bu araştırmada, içerisinde bulunduğumuz teknolojik gelişim ve dönüşüm çağının, dijital sanatın doğuşuna ve bazı grafik tasarım uygulama alanlarına nasıl ve ne derece entegre olduğuna, bu entegrasyon evresinde geleneksel yöntemlerin yerini dijital yöntemlere bırakma süreci irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dijital Sanat, Dijital Teknoloji, Grafik Tasarım.

The Integration of Digital Art Technology in Graphic Design

Abstract

Technology being in a constant development and transformation cycle also interacts with the world of art in 21st century. This intensive technological cycle is also highly effective in art, and graphic design. The digital platforms that we constantly interact within our everyday lives, integrate into all areas of graphic design with necessity and importance. In this integration process, artists are inspired from technology and move to digital art practices with the guidance of traditional elements. In this regard, digital art facilitates the work of artists in interpreting traditional elements differently and transforming them into extraordinary works with the support of technology. Even though works have been carried out based on traditions, the works that are completely away from the traditions take part in visual media or in artistic environments. Digital art that continues its existence by being innovative and technology-focused, affects graphic design directly with this approach. In this study, how and to what extent the age of technological development and transformation which we are present is integrated into the birth of digital art and into some graphic design practice fields and how digital methods took over traditional methods during this integration period have been addressed.

Keywords: Digital Art, Digital Technology, Graphic Design.

* Dr. Öğr.Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, scakmak@gumushane.edu.tr

Giriş

Yaşadığımız çağ içerisinde teknolojinin gelişimi birçok alanı etkilemektedir. İnsanların gündelik gereksinimlerini daha kolay bir şekilde karşılamalarına olanak sağlayan bu gelişmeler, farklı sanat disiplinlerinin uygulama alanlarına sunmuş olduğu imkanlar ile dijital dönüşüm çağına hizmet etmektedir. Dijital dönüşüm çağı ile birlikte sanatsal yaratım biçimlerinden olan grafik tasarım, bu evrim sürecine en hızlı şekilde cevap veren alan olmuştur. Özellikle dijital teknolojik araçların en başında sayılmakta olan bilgisayarların son derece yaygın olarak kullanılır bir duruma erişmesi ile yeni sanatsal üretim yöntemleri ve yorumlama teknikleri ortaya çıkmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren günümüze kadar geçen süreç içerisinde hızlı bir gelişme grafiği sergileyen dijital sanat, her gün yeni bir teknolojik gelişmeye maruz kalarak gelişim adımlarını hızlandırmaktadır. Bununla birlikte interaktif olarak uygulanmakta olan dijital sanat, sanatçılar tarafından hazırlanmış olan donanım ve yazılım ürünleri ile yeni bir yöntem olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bilgisayarlar ile sayısal görüntü işleme programlarını, yazılım sanatının araçları olarak kullanmaya başlayan sanatçı ve tasarımcıların, izleyiciler tarafından dikkat çekici bulunan uygulamalara imza atmalarını takiben, dijital sanat üretim ortamlarına olan ilgileri de artmıştır. Ancak sanatçı ve tasarımcılar tarafından dijital uygulama yöntemlerine olan bu ilginin artışı, geleneksel yöntemlerin önemini kaybetmesine neden olmamış, aksine çalışmalar geleneksel yöntemlerin ilke ve teknikleri rehberliğinde yapılmış ve yapılmaktadır. Geleneksele olan saygı ile birlikte dijital sanat teknolojisinin sunmuş olduğu uygulama kolaylıkları ve eserlerin daha kısa sürede oluşturulabilir oluşu, sanatçıların dijital teknolojiye yaklaşımını pozitif yönde etkilemektedir. Öyle ki yapılan çalışmanın zamandan tasarrufu, yeni medya ortamlarına olan uyumu ve geniş kitlelere yine dijital dönüşüm çağının bir sonucu olarak karşımızda durmakta olan sosyal medya ortamları sayesinde hızlı aktarımı son derece önemli etkenlerdir.

2000'li yıllardan sonra yazılım programlarının dijital ortamlardaki egemenliği ile sanat ortamlarındaki üretim yöntemleri birleşmiş ve çağın dijital sanat anlayışını ortaya koymuştur. Bu oluşumun temellerini şüphesiz ki sayısal veri işleme programları atmıştır. Bu programlar ile geleneksel olarak kağıdın yerini dijital çizim tabletleri, kalemin veya fırçanın yerini ise yazılım programlarının kullanıcılara dijital olarak sunmakta olduğu kalem ve fırçalar almıştır. Hatta gelinen noktada, çizimler direk olarak bilgisayarların dokunmatik ekranlarına yapılır hale gelmiştir. Bütün bu teknolojik gelişmelerin dijital sanata olan entegrasyon süreci ile sanatçılar ve tasarımcılar, grafik tasarımın uygulama alanlarını, geleneksel yöntemleri de kullanarak dijitalize bir hale dönüştürmüşlerdir. Bu dönüşümün yazılım temelli mimarları olarak sayılabilecek olan Adobe Photoshop, Adobe Illustrator ve Corel Draw gibi tasarım programlarında oluşturulmuş olan sanatsal uygulamalar, dijital çağın insanları tarafından beğeni ile karşılanmıştır. Bu beğeniye kayıtsız kalamayan sanatçılar ise, sanat üretiminin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiş olan dijital ortamları sıklıkla kullanmakta ve adeta bir kitle iletişim aracı haline gelmiş olan, internet ağ tabanlı sosyal medya ortamlarında eserlerini milyonlarca kişiye kolaylıkla ulaştırabilmektedirler.

1. Dijital Sanat Teknolojisi

Sanat kavramı, bulunduğu çağa göre sürekli yeni yorumlamalara maruz kalarak farklı üretim ortamlarının etkisinde kalmıştır. Geçmiş dönemlerdeki geleneksel sanatın üretim

yöntemleri, günümüzde yaşanan teknolojik dönüşümden etkilendiği kadar hiç etkilenmemiştir. Yaşadığımız dijital dönüşüm çağı ekseninde, teknoloji ve sanat kavramları hiç olmadığı kadar etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Tabi bunda teknolojinin temel araçlarından biri olan bilgisayarların rolü büyüktür. Özellikle bilgisayar tabanlı olarak geliştirilmiş olan yazılım programları ile sanatçılar, herhangi bir sınırlamaya maruz kalmadan eserlerini üretir duruma gelmişlerdir. Bu kolaylıkların doğal bir sonucu olarak sanatsal yaratım yöntemlerinden başlamak üzere sanatçıların düşünsel, davranışsal ve algılayış biçimlerinde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu biçimlerin sanatsal üretim süreçlerine yansıması sonucu olarak ise dijital sanat, sanatsal ortamlarda yerini alan ve büyük bir ilgi görerek her geçen gün gelişimini sürdüren bir kavram olmuştur.

İngilizce "Digital Art" olarak kullanılmakta olan ve Türkçe karşılığı "Sayısal Sanat" olan dijital sanatı kavramının, sayısal sanat olarak kullanılmamasının nedeni olarak, güncel konuşma dilinde dijitalin sayısala göre daha sık kullanılıyor oluşu olarak görülmektedir (Uğurlu, 2013: 3).

Dijital sanat, tasarımsal içerik olarak büyük oranda bilim ve teknoloji kavramlarına dayanan ve sürekli gelişmekte olan bu kavramlar ile sanatçıların çalışmalarını yönlendiren bir kavramdır. Çağdaş kültürü yansıtmakta olan bir araç olarak bakılacak olursa dijital sanatın, çağdaş sanat disiplinlerinin alt başlığı olarak görebiliriz. "Dijital" sıfatı ise dijital ortamda üretilmiş olan eserlerin formunu tam olarak nitelendirmediğinden bilgisayarın, yaratım sürecine ve yorumlamasına etki ettiği çalışmalar için kullanılmaktadır (Akten, 2008: 7).

Teknoloji temelli olarak doğmuş olan dijital sanat, teknolojinin her alana nüfuz ettiği gibi sanatsal üretimin ortamlarına da etkisi sonucu yeni yorumlamaları ortaya çıkarmıştır. Ancak gelinmiş olan noktada dijital sanat, yalnızca bir araç değil aynı zamanda çağdaş sanatın üretim ortamı haline gelmiştir. Bu ortamın temelinde bulunmakta olan bilgisayarlar ile sanatçılar, geleneksel yöntemlere dayanan sınırlamaları ortadan kaldırarak dijital üretim teknolojisini kullanmaya başlamışlardır. Dijital sanat üretim yöntemlerine dayalı olarak bilgisayarların bu derece etkili oluşu, gerçeklik kavramı üzerinde farklılıklar oluşmasına neden olmuştur.

Bilgisayar teknolojisinin yazılım ve donanım unsurları üzerine temellenmesi ve sanatın farklı üretim biçimleri arayışı, teknoloji ve sanat kavramlarını birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır. Özellikle 20. Yüzyıl'ın son çeyreğine gelindiğinde, bilgisayar teknolojisinin bir sonucu olarak doğmuş olan internet teknolojisinin bilginin yönetimine hakim olduğunu ve sanatsal paylaşımların yoğun olarak yer bulduğu sanal ortam olduğunu gözlemlemek mümkündür. Gelinmiş olan noktada, sanatçıların internet ağının çeşitli sanal ortamlarında sergiler açarak çalışmalarını sınır tanımaksızın dünyanın diğer ucundaki kitlelere rahatlıkla ulaştırabildiği görülmektedir. Bu sayede uluslararası sanal platformlara olan ulaşım kolaylığından kaynaklı olarak, sanatseverler yaratım sınırlarını zorlayan birbirinden farklı ve etkili yorumlamaları yansıtan sanat eserlerine kolaylıkla erişim sağlayabilmektedirler (Sağlamtimur, 2010: 215).

1.1. Dijital Sanatın Ortamı

"Dijital Ortam" terimi, sayısallaştırma yöntemlerinin kullanılması ile oluşturulmuş, nitelik olarak sanal verilere dayanan görüntü ve nesnelerden meydana gelen yeni bir üretim tekniğine değinmektedir. Sanatsal üretim sürecine katılması ile bir ilk olan fotoğraf makinesi ve sonrasında Nam June Paik tarafından videonun bir sanat biçimi olarak

kullanılması, dijital sanat ortamlarının temellerini atan önemli süreçlerdir (Akdoğan, 2015: 43).

Dijital ortam, dijital üretim yöntemlerini kullanmakta olan sanatçılar tarafından ve niteliksel olarak içinin doldurulduğu, sınırları olmayan bir kavramdır. Fiziksel bir alanı kaplamayan bu kavram, tamamen soyut temellere dayanan sanal bir ortamdır. Fiziksel bir forma sahip olamayan bu unsurların, somut olarak dönüşümünü sağlamak için araçlara ihtiyaç vardır. Bilgisayar bu araçların başında sayılan ve sanatçıların üretim süreçlerine yardımcı olan dijital sanat ortamlarının yaratıcısı konumundadır. Dijital sanat ortamları ile kalem, kağıt, fırça ve boya gibi maddesel olarak hiçbir fiziki materyale bağlı kalınmaksızın, tamamen dijital alt yapıya dayanmakta olan sanal materyaller kullanılarak sanatsal üretimler yapılmaktadır.

Elektronik ortamlarda depolanabilen ve istenildiğinde erişim kolaylığından dolayı yeniden kullanılabilen dijital dosyalara kaydedilmiş olan çalışmalar ile dijital sanat, "asıl" kavramıyla farklı bir ilişki içerisindedir. Dijital üretim yöntemlerini kullanmak suretiyle çalışmalar yapmakta olan bazı sanatçılar, çalışmalarının tek bir kaynak dosyasını depolayarak, bazıları ise çalışmalarına dair birçok kopya adedi çıkartarak dijital ortamın sunmuş olduğu imkanları değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra bazı sanatçılar ise çalışmalarını herkesin kolaylıkla erişebileceği biçimde sanal ortamlarda paylaşıma açarak, kitlelerin yararlanabileceği bir ortam oluşturmuşlardır (Wands, 2006: 12).

Teknik olarak sanat yapıtının yeniden üretilebilir oluşu, sanat yapıtını olağan ve durağan olan üretim yöntemlerinden sıyırmaktadır. Örnek olarak bir fotoğrafın baskı olarak çoğaltılması önemlidir ve kopyalardan hangisinin orijinal baskı olduğunun önemi yoktur. Bununla birlikte, gerçeklik olgusunun dijital üretim ortamları ile önemini kaybettiği ve sanatın toplumsal rolünün ciddi bir değişim geçirdiğini söylemek doğru olacaktır (Benjamin, 2002: 58-59).

Dijital sanat, günümüzdeki konumuna gelene kadar geçirmiş olduğu zorlu ve sorgulayıcı sürecin ardından, artık çağdaş sanatın uygulayıcı ve takipçileri tarafından kabul görmüş bir kavram olarak gelişimini sürdürmektedir. Örnek olarak fotoğraf makinesinin ilk icadı ile çeşitli çevrelerce tepki toplaması ve takiben büyük bir hızla yaygınlaşarak geniş kitlelerce kullanılır hale gelmesi verilebilir. Bu bağlamda günümüzde dijital sanatın, yeni yorumlamalar ve yöntemlerle kendisini kanıtlamasından yola çıkılarak, dijital üretim ortamlarının da rüştünü ispatladığı söylenebilir. Öyle ki sayısal veri işleme temelli olarak, belli bir yazılıma sahip olan tasarım programları ile üretilmekte olan çalışmalar, geniş kitleleri etkilemekte ve onların beğenisini kazanmaktadır. Bundan dolayıdır ki Adobe Photoshop, Adobe Illustrator ve Corel Draw gibi yazılım temelli tasarım programları, dijital sanat ortamlarına örnek olarak gösterilebilecek global düzeydeki sanatsal üretim ortamlarıdır.

1.2. Dijital Sanat Teknolojisinin Evrimsel Çizgisi

Dijital sanat tarihsel olarak bakıldığında bilim, sanat ve teknolojinin etkileri ile gelişimini biçimlendirmiştir. Teknolojik gelişim süreci olarak ise, tüketim kültüründen askeri teknolojinin ve aynı zamanda ilgili teknolojik unsurların gelişimine kadar olan alanlarla ilişkili olduğu görülebilmektedir (Akdoğan, 2015: 9).

1946 yılında ABD' li bilim adamları tarafından, elektronik veri işleme niteliklerine sahip ilk bilgisar olan ENIAC (Electronic Numerical Integrator and Computer) tasarlanmıştır. Bilgisayar kavramının bu icatla ortaya çıkmasının ardından, matematiksel tabanlı hesaplamalar yapılmış ve bu hesaplamalar sonucunda ortaya çıkan veriler estetik amaçlara

dayanarak kullanılmıştır. Teknolojik temeller ışığında olmak üzere bilimsel, soyut ve matematiksel öğeler, dijital sanatın temelleri bakımından ciddi kaynak işlevi görmüşlerdir. Bununla birlikte 1966 yılında, EAT (Amerikan Sanat ve Teknoloji Deneyleri) isimli bir kuruluş kurularak, sanatçıları ve bilim adamlarının ortak çalışmalara imza atmaları teşvik edilmiştir. Bu gelişmeyi takiben İngiltere, Japonya, Arjantin ve Yugoslavya gibi farklı ülkelerde çalışma merkezleri kurularak sergiler organize edilmiştir (Sağlamtimur, 2010: 218).

1950'li yıllarda dijital sanatın öncüleri arasında gösterilmekte olan Amerikalı Ben Laposky, dalga formlarından oluşan elektronik görüntüler elde etmeyi başarmıştır. Bilim adamı ve aynı zamanda sanatçı olan Laposky, Kübizm, Fütürizm ve Senkronizm akımlarından esinlenerek, ortaya koymuş olduğu çalışmalarını Op sanatı ile ilişkilendirmiştir (Sağlamtimur, 2010: 219).

1968' de Londra Çağdaş Sanatlar Enstitüsü' nde, Avrupa'nın ilk bilgisayar sanatı sergisinin açılması ile teknolojinin dijital sanata olan etkisi ve katkısı gelişerek sürmüştür. Aynı zamanda görselliğin yanında fotoğraf alanında da güçlü bir altyapıya sahip olan Almanya'daki Stuttgart Teknik Yüksekokulu, ilk bilgisayar sanatı sergisini New York – Howard Wise Gallery' de açarak alana katkı sağlamıştır (Çizgen, 2007: 69).

1980' li yılların başlarında, bilgisayar sanatının en etkin uygulanabileceği aşama olarak kabul edilmekte olan bilgisayarları programlama fikri, çalışmalarını soyut olarak yapmakta olan İngiliz ressam Harold Cohen' e ait olarak tarihe geçmiştir. Bu fikrin temellerinde ressamın kendisine ait olan çalışmalarını, bilgisayar ortamında uygulama hayali vardır. Bu hayal, "AARON" (Artificial Intelligence / Yapay Zeka) adındaki bir program ile amacına ulaşmıştır. Bu program ile büyük boyutlardaki bilgisayarlarda çalışmalarını yapan sanatçı, 1983 yılında Londra Tate Gallery' de sergisini açmıştır (King, 2002: 90).

1986 yılından sonra geliştirilen yazılım ile Paint programı, yazılım diline hakim olmayan sanatçılar tarafından kolaylıkla kullanılabilen bir program olmuştur. Bu gelişmeyi takiben, 1987' de dijital ortamların profesyonelleşmesine büyük katkı sağlayacak olan Adobe Photoshop programı, Thomas Knoll tarafından geliştirilen önemli bir yazılım programı olmuştur. Bu gelişmeler ışığında teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesi ile 2000'li yıllara gelindiğinde, dijital sanat ortamları bağlamında birçok yazılım programı üretilmiştir. Dijital dönüşüm çağının sınırları zorlayan yapısı ile bu tarz programlara olan ulaşım kolaylığı da artmıştır. Bu sayede dijital sanat yaygınlaşarak resim, heykel, fotoğraf, video, ses, animasyon ve enstelasyon gibi birçok sanatsal alanda uygulanır duruma gelmiştir. Timur makale

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye'deki dijital sanatın uygulama örneklerine bakılacak olursa, sanatçıların özellikle grafik ve fotoğraf alanlarında çalışmalar yaptığını söylemek mümkündür. Ancak son dönemlerdeki çağdaş sanatsal yorumlamalara bakıldığında, dijitalin etkisinin izlerine daha sık rastlanır hale gelindiği görülmektedir. Resim, heykel ve müzik gibi geniş kitlelere hitap etmek olan sanat dallarının, dijital çağın imkanlarından faydalandığı söylenebilir.

Türkiye'de dijital sanatın ilk örnekleri, 1960' lı yıllarda Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olmuş olan Onur Özcan vermiştir. Resim ve heykel alanlarında çalışmalar yapmakta olan sanatçı, Paris' e giderek bilgisayar ortamlarında yazılım temelli grafik programları üzerinde çalışmakta olan bir ekibe katılmıştır (Çizgen, 2007: 68).

Dijital sanat alanındaki çalışmalarıyla Hamdi Telli, 1984 yılından itibaren sanat ve eğitim odaklı olarak yapmış olduğu uygulamalar ile dikkat çeken bir diğer sanatçıdır. Özellikle

gözle görünmekte olan nesnelerden yola çıkarak, bilgisayar ortamındaki grafiklerden ve fotoğraflardan yararlanarak çalışmalarını ortaya koymuştur (Atan, Uçan ve Bilsel, 2015: 7).

Dijital çağın ve teknolojisinin evrimsel çizgisi ile gelişmekte olan dijital sanatın, Türkiye'de de her geçen gün yaygınlaşması sonucu olarak "Dijital Sanat ve Kültür" vakfı kurulmuştur. Bu vakfın kuruluşu ile dijital sanatın kültürel bir kavram olarak çağdaş sanatın her disiplinine uyum sağlayarak gelişmesi amaçlanmıştır.

2. Grafik Tasarımın Dijital Uygulama Alanları

Sanatın gelişim serüveni çerçevesindeki yaklaşımla, gelenekselin güncel sanat anlayışındaki rolü irdelenmelidir. Özellikle dijital sanatın yeni ve sürekli güncellenen yapısı irdelendiğinde, özünde bulunan geleneksel öğelerin varlığına rastlanacaktır. Bu yerleşmiş geleneksel yöntemlerle, dijital sanatın sınıflandırılma veya kategorize edilmesinin yaratım sürecinde kullanılan teknikleri, derin bir yaklaşımla anlamlandırmaya çalışmakla netleştirileceği düşünülmektedir. Çağdaş sanat anlayışında dijital sanatın daha da yaygınlaşması ve önemli bir kavram haline gelmesi ile bilgisayar teknolojisinin yakından tanınacağı umulmaktadır. Aynı zamanda bizler, dijital sanatın kültürel katkılarını anlamlandırabilmek adına daha donanımlı bir hale geleceğizdir (Akten, 2008: 19).

Dijital sanat teknolojisi ile oluşturulan çalışmaların, grafik tasarımın bazı uygulama alanlarına olan entegre süreçlerinin irdelendiği çalışmamızda illüstrasyon, animasyon ve afiş tasarımlarına dair örnekler verilecektir.

2.1. Dijital İllüstrasyon

Tarihsel süreç içerisinde bilimsel araştırmalar sonucu gelişmekte olan ve teknoloji kavramı için adeta bir sıçrama noktası olarak kabul edilen bilgisayarın icadı, sanatsal yaratım süreçlerinde sıklıkla kullanılmakta olan bir araçtır. Özellikle grafik tasarımının birçok alanında, dijital bir araç olarak kullanılmakta olan bilgisayarların, dijital illüstrasyon uygulamalarında da kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Dijital illüstrasyon uygulamaları üzerine çalışmalar yapmakta olan sanatçı ve tasarımcıların, dijital yazılım programlarını kullanabilmeleri için ciddi teknik bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Ancak tek başına bu teknik donanım yeterli olmayıp, aynı zamanda geleneksel sanatın ilke ve kuralları hakkında yeterli bilgiye haiz olmaları kaçınılmazdır. Öyle ki dijital sanat eserleri incelenecek olursa, her ne şekilde oluşturulurmuş olsalar dahi özünde geleneksel unsurların varlığı saptanabilmektedir. Bundan dolayı günümüzdeki ortaya çıkış sürecinde, dijital ortamların ve materyallerin katkısının büyük olduğu illüstrasyon uygulamaları, gelenekselin rehberliğinde oluşturulmaktadır.

İllüstrasyonları geleneksel ve dijital yöntemler ile oluşturulması bakımından iki alanda incelemek mümkündür. Geleneksel illüstrasyonlar kara kalem, pastel boya, yağlı boya ve fırça gibi fiziksel materyaller kullanılarak oluşturulurlar. Dijital illüstrasyonlar ise Şekil 1'de görüldüğü gibi bitmap ve vektör tabanlı olarak oluşturulan çizimleri kapsamaktadırlar. Vektör tabanlı programlar ile oluşturulan çalışmalar, görüntüyü sayısal komutlar ile oluştururken, bitmap tabanlı programlar, görüntüyü piksel tabanlı noktalardan oluşturmaktadırlar. Vektör tabanlı programlara Adobe Photoshop, vektör tabanlı programlara ise Adobe Illustrator örnek verilebilmektedir (Karaçeper, 2018: 77).

Şekil 1. Nur Çakmak, Dijital İllüstrasyon örneği, 50x70, 2016.

Bilgisayar destekli olarak geliştirilen yenilikler ışığında, Adobe şirketinin geliştirerek hayatımıza katmış olduğu Adobe Photoshop ve Adobe Illustrator gibi tasarım programları, sanatçı ve tasarımcılara dijital çizimler için oldukça geniş imkanlar sunmaktadır. İllüstrasyon çizimleri için geliştirilmiş olan Adobe Illustrator ve tasarımlar için geliştirilen Adobe Photoshop programları, kendilerine entegre olarak geliştirilen çizim araçları ile kullanıcılara önemli avantajlar sağlamaktadırlar. Özellikle Şekil'2' de örnek uygulamasının görüldüğü ve Ivan E. Sutherland tarafından 1963 yılında temelleri atılmış, günümüzde teknolojik evrimini sürdürerek kullanılmakta olan ve grafik çizim tabletlerinin atası sayılan Sketchpad, dijital dönüşümün en önemli örneklerindendir (Karaçeper, 2018: 75).

Şekil 2. Ivan E. Sutherland, Sketchpad kullanımı (1963).

Bilgisayarların dijital ortamlarında gerçekleştirilen illüstrasyon uygulamaları, sanatçılara kısa sürede çalışmayı tamamlama, çalışma üzerinde farklı dijital efektleri görebilme ve geleneksel tekniklere oranla daha geniş dokuları ekleyebilmeleri bakımından ciddi uygulama kolaylıkları sunmaktadır. Bu bağlamda dijital illüstrasyonlar, yaratıcılığın sınırsız olarak aktarılabildiği bir araç olarak nitelendirilebilir. Bu düşünce tamamen geleneksel yöntemler ile oluşturulmuş olan çalışmaların, bilgisayar ortamına aktarılmak suretiyle üzerinde eklemeler yapılarak düzenlenebilmesi imkanı ile desteklenebilmektedir. Dijital teknolojinin dijital illüstrasyonlar üzerindeki en büyük faydası olarak, çalışmanın kısa sürede yapılmasının yanında kopyalanarak çoğaltılması ve uzun yıllarca kaydedilerek saklanması gösterilebilir (Gürses, 2014: 61).

Günümüz dijital teknoloji çağında, illüstrasyon hayal edilemez bir konuma erişmiştir. Bu konuma gelene kadar ciddi aşamalardan geçen dijital illüstrasyon, gelinmiş olan aşamada sanatçı ve tasarımcılar için sunmakta olduğu imkanlar ile vazgeçilmez bir uygulama alanı olmuştur.

2.2. Dijital Animasyon

Animasyona geleneksel olarak bakıldığında, animasyon karelerini tasarlayan sanatçıların bu kareleri tek tek elle çizerek oluşturulduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bu üretim sürecinin çok uzun zaman aldığı ve maliyet olarak yüksek bütçelere mal olduğu söylenebilmektedir. Animasyon kavramının günümüzde gelmiş olduğu noktada ise tamamen teknolojik altyapıya dayanan ve dijital materyallerin kullanıldığı bir seviyede olduğu söylenebilir.

Dijital sanat teknolojisinin gelişiminden etkilenen alanlardan biri olarak animasyon, görüntülerin tek tek kareler halinde filme çekilmesi ve süreklilik arz edecek bir biçimde gösterilmesi olarak temellendirilmektedir. Animatörün, kağıt üzerinde canlandırılacak olan hareketleri çözümleyip çizerek bunları kağıt üzerine aktarması veya çeşitli materyaller

kullanmak suretiyle tek kare çekim yapabilme kabiliyetine sahip olan kameraları kullanarak çizilmiş olan karelerin birleştirilmesi prensibine dayanmaktadır (Akkaya, 2011: 3).

Bilgisayarların animasyonlar üzerindeki etkilerine bağlı olarak ilk örnekleri, dijital platformlar aracılığı ile kontrolü sağlanabilen animasyon kameraları ile ortaya çıkmıştır. Üç boyutlu formlara sahip olan animasyon uygulamaları, geleneksel yöntemlere göre oldukça farklılık göstermektedirler. Özellikle Şekil 3'te yer alan, film ve oyun sektörleri tarafından yoğun bir şekilde kullanılmakta olan üç boyutlu animasyon türleri, sinema sektörüne de yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bunun yanı sıra dijital sanat teknolojisinin sürekli gelişimi ile bireysel kullanıcılara sunulmakta olan yazılım programları ile kısa ve özgün animasyon uygulamaları yapılabilir hale gelmiştir.

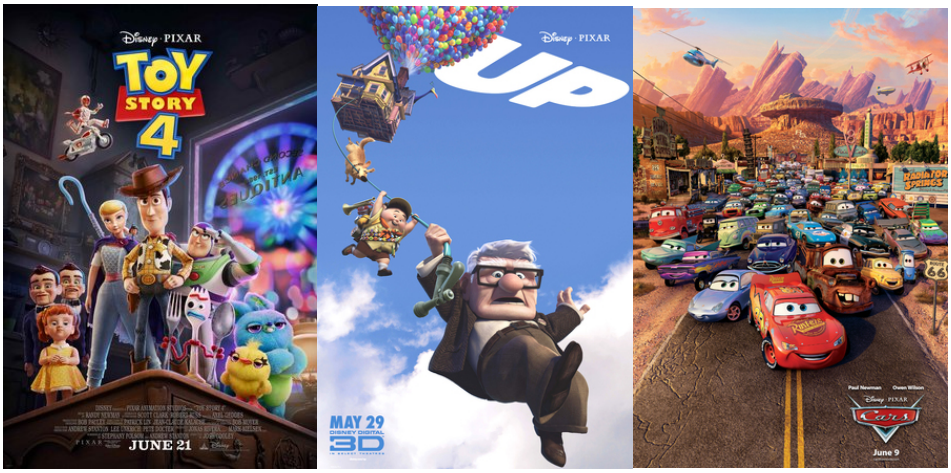

Şekil 3. Pixar Animasyon Stüdyosu, Animasyon Filmler

Grafik tasarımının uygulama alanlarından olan animasyon, teknoloji odaklı olarak animatörlere karakter tasarımları konusunda da geniş üretim çözümlemeleri sunmaktadır. Geleneksel olarak kağıt ve kalem araçlarıyla eskiz halinde çizilmekte olan karakter tasarımları, grafik çizim tabletleri ve bu tabletlerin entegre olduğu bilgisayar tabanlı dijital grafik yazılımları ile çizilir duruma gelmiştir. Bu sayede gerçeklik değerleri ve etkileyici efektleri ile dijital karakter tasarımları sinema filmlerinde ve oyun sektöründe kullanılmaktadır. Bununla birlikte grafik programlarında var olan hazır ortam ve mekan şablonları ile uyumlu bir şekilde entegre edinilen karakter tasarımları, animasyonların yapım süreçleri bakımından kullanıcılara ciddi kazanımlar sağlamaktadır.

2.3. Dijital Afiş

Dijital sanatın ve grafik tasarımın önemli alanlarından olan afiş tasarımları da, gelişen teknolojiye paralel olarak üretim yöntemleri bakımından farklılıklar gösteren önemli bir unsurdur. Afiş uygulamaları, Şekil 4'te görüldüğü üzere, özellikle dijital teknoloji alanındaki gelişimlerden önce geleneksel olarak kağıt, kalem, fırça ve boya gibi materyallerin kullanımı ile ilk örneklerini vermiştir.

Şekil 4. İhap Hulisi Görey, Geleneksel Afiş Tasarımı

Teknolojinin sanat teknolojisi eksenindeki gelişimi ile grafik tasarımının diğer uygulama alanlarında olduğu gibi afiş uygulamalarında da dijitalize olma durumu ortaya çıkmıştır. Şekil 5'teki örnekte olduğu gibi geleneksel sanatın uygulamasında kullanılmakta olan grafik ilke ve elemanlarına bağlı kalınarak yapılan afiş tasarımları, sayısal veri işleme temeline dayanmakta olan grafik programları ile uygulanır olmuştur. Ayrıca grafik çizim tabletlerinin ve yazılım programlarının entegrasyonu ile çizimler daha kolay yapılabilmekte ve dijital çağın yeni medya ortamlarına daha kolay adapte olabilmektedir.

Şekil 5. Sinan Çakmak, Dijital Afiş Tasarımı

Sonuç

Dünya çapında yaşanan teknolojik gelişmeler, bize dijitalleşen küresel bir düzende yaşamakta olduğumuzu göstermektedir. Bu düzenin hızlı gelişiminin sonuçları ise her alanda gözlemlenebilmektedir. Dijitalleşme süreçleri her alana olduğu gibi görsel sanat

ortamlarını da etkisi altına almaktadır. Yaşanan teknolojik gelişmeler ile bilgisayarların ve dijital ortamların, grafik tasarım uygulama alanlarını ve sanatçılarını etkisi altına alarak geniş kitlelere yayılmıştır. İlk zamanlarda dijital ortamların sıradan üretim aracı olarak görülmesinin ardından yaşanan gelişmeler, dijital tabanlı ortamların artık sanatsal üretimi sağlayan önemli bir araç olarak kabullenilmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda dijital sanat teknolojisi ile üretilerek ortaya koyulan yöntemler, grafik tasarımın uygulama alanlarının hemen hepsinde yer alarak varlığını güçlü bir biçimde kabullendirmiştir. Aynı zamanda dijital sanat uygulamaları geleneksel yöntemlerin alışılagelmiş düzenini yıkarak, kendi yorumlamalarını çağdaş sanat anlayışı içerisinde hedef kitlelere ulaştırmayı başarmıştır. Bunun yanı sıra teknolojik olarak gelişen tasarım kavramı, geleneksel yöntemler eşliğinde farklı üretim süreçlerine ve sanatsal yorumlamalara adım atmıştır.

Dijital sanat teknolojisinin ve grafik tasarımın dünü, bugünü ve geleceği iki ayrı yaklaşımla incelenebilmektedir. Bunlar teknoloji ve sanat kavramlarıdır. Teknoloji odaklı bakıldığında, teknoloji öncesi dönem dünü, teknolojinin günceli bugünü ve teknolojinin gelecek olduğu nokta ise geleceğin dijital sanatını belirleyici olacaktır. Geleceğin grafik tasarımcı ve sanatçıları, bilgisayarın olmadığı bir düzeni bilemeyeceğinden dolayı sanatın dijital süreçlerden geçerek yapılabileceği gerçeği onlar için sıradan olacaktır.

Popüler kültür ile bütünleşen çağdaş grafik tasarım teknikleri, yeni olan teknolojik gelişmeleri sürekli takip etmektedir. Bundan dolayı çalışmamızda, geleneksel sanat yöntemlerinin yerini, dijital sanatın üretim yöntemlerine bırakırken aynı zamanda yeni olan bu entegrasyon sürecine olan katkısı da irdelenmiştir. Sonuç olarak grafik tasarımın uygulama alanlarında geleneksel olarak kullanılmakta olan yöntemlerin, dijital ortamlara aktarılması ile dijital sanata dair eserlerin daha kolay oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Bu aktarma işlemlerinde, dijital sanat teknolojisinin araç ve ürünleri ön plana çıkmaktadır. Özellikle bilgisayar ve yazılım tabanlı grafik programlarının dijital sanat teknolojisine yapmış olduğu katkı kabul edilir bir gerçektir. Dijital teknolojinin her ne kadar karmaşık bir yapısı varsa da, temel yapısını hiçbir şekilde bozmamış ve sürekli güncellenerek gelişim sağlamıştır. Bu yaklaşımla her gün teknoloji odaklı olarak gelişen ve sürekli yenilenmekte olan teknolojik materyaller, grafik tasarımın dijital eserlerine uyumlu bir şekilde entegre olacaktır. Bu entegrasyon süreci ile bugün yapılan uygulamalar yarın yeterli gelmeyecek, daha yeni sanat teknolojileri ile daha kaliteli işlerin doğuşuna zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

Akdoğan, K. (2015). Dijital Sanatta Nesne. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Akkaya, A. (2011). Güncel Animasyon Teknolojilerinin Film Jeneriklerine Etkisi, (Basılmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Haliç Üniversitesi.

Akten, E.Z. (2008). Gelişen Teknolojilerin Dijital Sanat Alanında Oluşturduğu Yeni Temalar ve Mimarlığa Katkıları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Atan, A. Uçan, B. Bilsel, Ç. (2015). Dijital Sanat Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 7/26, s. 1-14, İstanbul.

Benjamin, W. (1995). Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı. (Çev: Ahmet Cemal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çizgen, G. (2007). Sanat Köprüsü Sırat Köprüsü. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Gürses, B. (2014). Plastik Sanatlarda Resim ve İllustrasyon. (Basılmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Işık Üniversitesi.

Karaçeper, S. (2018). Dijital Teknoloji ve Grafik Tasarımda Yenilikler. İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 4/8, s. 73-83, İstanbul.

King, M. (2002). "Computers and Modern Art: Digital Art Museum", Creativity and Cognition. Eds: Ernest Edmonds, Linda Candy, Terence Kavanagh, Tom Hewett, Lougborough University, ACM Pres: New York.

Sağlamtimur, Ö.Z. (2010). Dijital Sanat. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10/3, s. 215, Eskişehir.

Uğurlu, E.G. (2013). Tarih ve Kavram Olarak Yeni İletişim Teknolojileri. V. Yüzer, & M. E. Mutlu içinde, Yeni İletişim Teknolojileri, Ankara: Anadolu Üniversitesi.

Wands, B. (2006). Dijital Çağın Sanatı. (Çev: Osman Akınhay). İstanbul: Akbank Kültür Sanat Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

Şekil 2. https://inproduction.net/news/the-exciting-history-of-cad-drawings/

Şekil 3. https://www.pixar.comfeature-films-launch

Şekil 4. https://www.bidolubaski.com/blog/turkiye-grafik-sanatinda-ilklerin-insani-ihap-hulusi-gorey

SOSYOLOJİ

Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Yükseköğretim Kurumlarının Performanslarının Değerlendirilmesi: Karadeniz Bölgesi Örneği

Ahmet ERGÜLEN[*]
Banu BOLAYIR[**]
İbrahim HARMANKAYA[***]

Özet

Üniversiteler, yükseköğretim sisteminin uygulayıcı birimleri konumundadırlar. Birbirlerinden bağımsız tüzel kişilikleri olması, karar alma ve uygulama konusunda yasalar çerçevesinde serbest davranma ve bağımsız hareket edebilmeleri, faaliyetlere ve alınan kararlara yönelik bir öngörü mekanizmasının olmayışı üniversitelerin etkinliklerinin bilinememesi sorununu ortaya çıkartmaktadır. Çalışmada Karadeniz Bölgesi'nde yer alan devlet üniversitelerinin kullanmış oldukları girdi (akademik personel sayısı, idari personel sayısı, öğrenci sayısı, ödenek miktarı vb.) ve çıktı (mezun öğrenci sayısı, harcama tutarı, akademik teşvik puanları vb.) değerlerine göre, birbirlerine kıyasla ne derece etkin ve verimli oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Karadeniz Bölgesi'nde yer alan devlet üniversitelerinin durumlarına ilişkin olarak 2019 yılında kamuoyuna açıkladıkları 2018 yılı İdare Faaliyet Raporları ve 2018 yılı URAP verilerinden yararlanılmıştır. Üniversitelerin birbirleriyle kıyaslanabilmesini mümkün kılmak için göreli etkinlik analizi yapmayı amaçlayan ve doğrusal programlama prensiplerinden yararlanan parametresiz bir teknik olan veri zarflama analizi kullanılmıştır. Çalışma neticesinde ortaya çıkan sonuçlardan hareketle etkin çıkmayan üniversitelerin hangi girdi değerleri bağlamında etkin olmadığı ve etkin hale gelebilmek için girdi değerlerinde yapılması gereken değişim oranlarına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Atıl kapasite ortaya çıkmış ise etkin olan üniversitelerde etkinlik düzeyini koruyabilmek için atıl kapasiteye ilişkin değerlendirmeler yapılarak girdi değerlerinde yapılması gereken değişim oranlarına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik Ölçümü, Üniversiteler, Veri Zarflama Analizi.

Evaluation of Performance of Higher Education Institutions with Data Envelopment Analysis Method: The Case of Black Sea Region

Abstract

Universities are the implementing units of the higher education system. The fact that they have independent legal entities, act freely and independently within the framework of laws regarding decision-making and implementation, lack of a predictive mechanism towards activities and decisions taken raises the problem of not knowing the effectiveness of the universities. In this study, based on the input (number of academic staff, number of administrative staff, number of students, amount of allowance, etc.) and output (number of graduate students, amount of expenditure, academic incentive scores, etc.) used by the state universities in the Black Sea Region, it is aimed to be determined to what extent these universities are effective and efficient compared with each other. they were tried to be effective and efficient. In this study, the 2018 Administrative Activity Reports and 2018 URAP data which were announced to the public in 2019 regarding the situation of the state universities in the Black Sea Region were used. Data envelopment analysis, which is a parameterless technique that uses

[*] Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü, aergulen@konya.edu.tr
[**] Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, banubolayir@gumushane.edu.tr
[***] Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ibrahimharmankaya@selcuk.edu.tr

linear programming principles and aims to perform relative efficiency analysis, is used to make it possible to compare universities with each other. Based on the results of the study, the evaluation of the input values of the universities which are not effective in terms of which input values are required and the rate of change in the input values to be effective have been made. If idle capacity emerged, in order to maintain the level of efficiency of the active universities, by making evaluations on the idle capacity, evaluations related to the required change rates in input values have been made.

Keywords: Effectiveness Measurement, Universities, Data Envelopment Analysis.

Giriş

Küreselleşmeyle birlikte her sektörde rekabet giderek artan bir durum haline gelmiştir. Kurumlar veya işletmeler, hedeflerine ulaşırken özellikle kaynaklarını doğru ve tutumlu kullanmak, rekabet ettiği diğer kurumlara veya işletmelere göre ön plana çıkmak ve kaliteli çıktılar ile ilerlemek, değişen dünya şartlarına ayak uydurmak istemektedirler. Her sektörde verimlilik ve etkinlik vazgeçilmez unsurlardır. Eğitim sektörü, bu sektörler içerisinde toplumun nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ve nitelikli bilginin ülke ekonomisine kazandırılması, toplumun refah seviyesinin artırılması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Üniversitelerin parasal kaynaklarının büyük bölümü hazine yardımlarından ve kısmen öz gelirlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla üniversitelerin etkin olması ülke ekonomisi için önemlidir. Üniversiteler eğitim sektörünün en son basamağı olarak yükseköğretimin uygulayıcı birimleri konumundadırlar. Üniversitelerin kaynaklarını (girdilerini) kullanarak ürettikleri verileri (çıktıları) ne kadar etkin kullandığını ölçmesi ve performanslarını belirlemesi, belirlenilen amaçlara ulaşılıp ulaşılmadığı, geleceğe yönelik planlar yapılması ve önlemler alınması açısından önem arz etmektedir. Üniversitelerin verimli ve etkin olabilmesi için en uygun girdi ve en uygun çıktı değerlerini belirlemesi üniversite yönetimleri açısından gereklidir. Verimlilik ve etkinlik kavramları genellikle birbirinin yerine kullanılan kavramlardır. Verimlilik; bireysel ve örgütsel performansta, dolaylı olarak etkililiği ve etkinliği kapsamaktadır. Etkililik; belirlenen amaçların başarılma, etkinlik ise sonuçları en az kaynakla elde etme başarısının ölçüsü olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, çıktının girdiye oranı söz konusu olduğunda verimlilik, çıktıların en az kaynakla elde edilme başarısı söz konusu olduğunda etkinlik kavramı kullanılmalıdır (Bal, 2013: 3-4). Veri Zarflama Analizi (VZA), günümüzde en çok kullanılan etkinlik ölçüm tekniklerindendir. VZA, doğrusal programlama teorisinin ilkelerine dayanan karar verme birimlerinin (KVB) nispi verimliliğini tahmin etmek için tasarlanmış parametresiz bir yöntemdir. Başka bir ifade ile VZA, benzer KVB arasında girdi ve çıktılar esas alınarak karşılaştırmalı teknik verimliliklerin değerlendirilmesidir (Kutlar ve Kartal, 2004: 53). VZA yöntemi ile KVB'nin aynı girdileri ve aynı çıktıları veri olarak kullanılarak birimlerin birbirlerine göreli etkinlikleri ölçülebilmektedir. Çalışmanın amacı, Türkiye'de Karadeniz Bölgesi'nde kurulmuş ve faal olarak eğitim veren 18 devlet üniversitesinin 2018 yılına ait verileri kullanılarak KVB'nin etkinliklerinin ölçülmesinde birimlerin birbirileriyle kıyaslanmasını mümkün kılmak için göreli etkinlik karşılaştırması yapmayı amaçlayan, doğrusal programlama prensiplerinden yararlanan ve parametresiz bir teknik olan VZA tekniği ile performans değerlendirmesi yapmak ve performans açığını ortadan kaldırmak için önerilerde bulunmaktır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü olan giriş bölümünde çalışmanın önemi ve amacı, çalışmada izlenen yöntem, organizasyonu, kapsamı ve literatür araştırmasına yer verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde VZA yöntemi, CCR-VZA ve BCC-VZA modelleri teorik olarak açıklanmakta, üçüncü bölümünde VZA ile etkinlik ölçümü uygulaması bulunmaktadır. Uygulama kısmında Karadeniz Bölgesi'ndeki üniversiteler KVB olarak belirlenmiştir. Bu 18 KVB için 2018 yılına ait ödenek miktarı, öğrenci sayısı, akademik personel sayısı ve akademik

birim sayısı (enstitü, fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokulu toplam sayısı) olmak üzere dört adet girdi değerleri ve toplam gider, toplam mezun öğrenci sayısı, öğrenci alan program/bölüm sayısı ve URAP puanı olmak üzere dört adet çıktı değerleri kullanılmıştır. Bu girdi ve çıktı değerleri kullanılarak üniversitelerin birbirlerine kıyasla performanslarını ölçmek için CCR-VZA, dual CCR-VZA ve BCC-VZA modelleri oluşturulmuş, oluşturulan modeller LINDO paket programında çözülmüş ve her bir model için sonuçlar değerlendirilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü olan son bölümde ise modellerin çözümü sonucunda elde edilen bütün sonuçlar değerlendirilerek önerilerde bulunulmaktadır. Etkinlik analiz tekniklerinden olan VZA'ya ilişkin Türkiye'de üniversite-eğitim alanında literatür incelendiğinde farklı girdi ve farklı çıktı kümeleri ile yapılan bazı akademik çalışmalar tablo 1 ve devamında verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Araştırması

Çalışmanın Yazar(ları) ve Tarihi	Çalışmanın Nerede Yapıldığı ve Hangi Tarih/Tarihleri Kapsadığı	Girdi Değişkenleri	Çıktı Değişkenleri
Kutlar ve Kartal, 2004	Cumhuriyet Üniversitesi'nin aktif 8 fakültesinin 2000-2004 yılları	• Akademik Personel Sayısı • İdari Personel Sayısı • Yolluklar • Personel Giderleri • Hizmet Alımında Kullanılan Giderler • Tüketim Malzemesi Giderleri • Yüz Ölçümü	• Öğrenci Sayısı • Öğrenci Harçları • Projeler • Lisansüstü Öğrenci Sayısı
Baysal, Alçılar, Çerçioğlu ve Toklu, 2005	Türkiye'deki 50 devlet üniversitesinin 2004 yılı	• Personel Giderleri • Diğer Cari Giderler • Yatırım Giderleri • Transferler • Öğretim Üyeleri Sayıları	• Lisans Öğrenci Sayısı • Yüksek Lisans Öğrenci Sayısı • Doktora Öğrenci Sayısı • Yayın Sayıları
Özden, 2008	Türkiye'deki 24 vakıf üniversitenin 2005-2006 yılı	• Toplam Giderler • Öğretim Üyesi Sayısı • Diğer Akademik Personel Sayısı	• Önlisans ve Lisans Öğrenci Sayısı • Lisansüstü Öğrenci Sayısı • Yayın Sayısı • Eğitim-Öğretim Gelirleri • Diğer Gelirler

Tablo 1. (Devam) Literatür Araştırması

Oruç, Güngör ve Demiral, 2009	Türkiye'deki 24 devlet üniversitesinin 2006 yılı	• Öğretim Üyesi Sayısı • Öğretim Görevlisi ve Okutman Sayısı • Araştırma Görevlisi Sayısı • Toplam Personel Giderleri • Mal ve Hizmet Alım Giderleri • Kapalı Kullanım Alanı	• Önlisans ve Lisans Öğrenci Sayısı • Lisansüstü Öğrenci Sayısı • Proje Sayısı • Proje Bütçeleri • Uluslararası Yayın Sayısı • Ulusal Yayın Sayısı • Öz Gelirler
Doğan, 2010	Türkiye'de 1992 yılında kurulmuş 22 devlet üniversitesinin 2004-2008 yılları	• Öğretim Üye Sayısı • Teknolojik Kaynak • Laboratuar ve Konferans Salonu	• Akademik Yayın Sayısı • Lisans Öğrenci Sayısı • Yüksek Lisans Öğrenci Sayısı • Doktora Öğrenci Sayısı • Kpss Basarı Puanı
Bal, 2013	Türkiye'deki 23 vakıf üniversitesinin 2010 yılı	• Öğretim Üyesi Sayısı (Prof., Doç., Yrd. Doç. ve Doktoralı Öğr. Gör. Sayıları Toplamı) • Araştırma Görevlisi ve Öğretim Görevlisi Sayısı	• Akademik Yayın Sayısı • Öğrenci Sayıları/Öğretim Üyesi Sayısı
Uzgören ve Şahin, 2013	Dumlupınar Üniversitesindeki 10 meslek yüksekokulunun 2011 yılı	• Öğrenci Sayısı/Derse Giren Öğretim Elemanı Sayısı • Öğrenci Sayısı/İdari Personel Sayısı • Öğrenci Sayısı/Fiziki Alan • Bütçe Giderleri	• Toplam Harç Miktarı • Toplam Mezun Sayısı
Ertuğrul ve Sarı, 2017	Türkiye'deki bir üniversitenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde aktif 16 bölümün 2016 yılı	• Bölüme Giren Öğrenci Sayısı • Öğretim Üyesi Sayısı • Bölüm Taban Puanları	• Mezuniyet Oranı • Mezuniyet Not Ortalaması

Ergenekon Arslan ve Güven, 2018	Türkiye'deki 100 devlet üniversitesinin 2013 yılı	• Toplam Öğrenci/Öğretim Üyesi • Toplam Öğrenci/ Yardımcı Öğretim Üyesi • Araştırma Alanı/Öğretim Üyesi • Eğitim Alanı/Toplam Öğrenci • Sosyal Alan/ Toplam Öğrenci	• Öğrenci Sayısı • Kuruluş Yılından 2013'e Kadar Olan İndeks Yayın Sayısı

1. Veri Zarflama Analizi (VZA)

VZA; aynı girdi-çıktıyı farklı miktarlarda kullanan KVB'nin göreli etkinliğini belirlemek için tasarlanmış doğrusal programlama teorisinin ilkelerine dayanan parametresiz bir yöntemdir (Bakırcı ve Babacan, 2010: 218).

Başka bir tanıma göre VZA; birçok girdinin ve çıktının gözlendiği bu gözlemlenen girdi ve çıktıların tek bir toplam girdi ve çıktıya dönüştürülemeyeceği durumlarda üretim etkinliğini ölçmek için kullanılan yöntemdir. VZA'da bir karar biriminin göreli etkinliği, toplam ağırlıklı çıktılarının toplam ağırlıklı girdilerine oranı olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 2010: 45).

VZA yöntemi ile yapılan ilk çalışma, Farrell'in 1957 yılında yapmış olduğu "The Measurement of Productive Efficiency" adlı çalışmadır. Performans etkinliğini belirlemeye yönelik yapılan bu çalışmada, mikro düzeyde etkinlik ve üretkenlik kavramlarına ilişkin yeni yaklaşımların temelleri atılmıştır. Farrell'in çalışmasından yola çıkarak 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes "Measuring The Efficiency of Decision Making Units" adlı makalelerinde CCR modeli olarak tanımlanan ölçeğe göre sabit getiri modelini kullanmışlardır (Uzgören ve Şahin, 2013: 96).

VZA, pek çok alanda etkin bir biçimde uygulanan en yaygın tekniktir. Literatürde VZA'nın çoğunlukla eğitim, sağlık ve bankacılık sektörlerinde uygulandığı görülmektedir (Ergenekon Arslan ve Güven, 2018: 88).

VZA'nın uygulanabilmesi için izlenecek aşamalar aşağıda verilmektedir (Baysal vd., 2005: 69-70):

i. Gözlem kümesinin (KVB'nin) seçimi
ii. Girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesi
iii. Optimizasyon modelinin belirlenmesi
iv. Ölçeğe göre getiri tipinin seçilmesi
v. VZA modelinin uygulanması
vi. Sonuçların değerlendirilmesi

VZA'nın en önemli avantajı belli bir modele bağlı kalmadan etkin birimleri göstererek iyileştirmeye olanak sağlaması, dezavantajı ise girdi ve çıktılardaki en ufak değişikliğin sonuçları değiştirmesidir. Bu nedenle analiz sonuçlarının gerçeği yansıtması için KVB'nin bilgileri mümkün olduğunca sağlıklı olmalıdır (Bal, 2013: 6).

1.1. Veri Zarflama Analizi Modelleri

VZA'nın daha geniş ölçüde tanınmasını ile birlikte VZA ile ilgili birçok model geliştirilmiştir. CCR (Charnes, Cooper, Rhodes) oran modeli, BCC (Banker, Charnes, Cooper) ölçeğe göre getiri modeli, toplamsal model ve çarpımsal model gibi çeşitli modeller geliştirilmiştir (Baysal vd., 2005: 68).

VZA'da kullanılan modellerden ikisi olan CCR ve BCC modelleri, girdi yönelimli ve çıktı yönelimli olmak üzere iki farklı şekilde kurulabilmektedir. Eğer girdiler üzerinde kontrol azsa (ya da yoksa) çıktı yönelimli bir model, eğer çıktılar üzerinde kontrol azsa (ya da yoksa) girdi yönelimli bir model kurulmalıdır. Girdi yönelimli modellerde; mevcut çıktının üretilmesi için en az girdinin kullanılmasına, çıktı yönelimli modellerde ise mevcut girdi ile en fazla çıktının üretilmesine çalışılmaktadır. Eğer, en fazla çıktının en az girdi ile üretilmesi isteniyorsa, o zaman toplamsal veya yönelimsiz modeller kullanılmaktadır (Özden, 2008: 170).

Çalışmada girdi yönelimli CCR ve girdi yönelimli BCC modelleri kullanılarak uygulama yapılacağından CCR ve BCC modellerinin girdi yönelimli formülleri verilecektir.

1.1.1. CCR (Charnes, Cooper, Rhodes) Modeli

1978 yılında VZA'nın gelişmesine öncelik eden Charnes, Cooper ve Rhodes kendi isimlerinin baş harfleri ile anılan CCR modelini geliştirmişlerdir. Bu model, etkinliği ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında ölçmekte ve toplam etkinlik hakkında genel bir değerlendirme yapmaktadır. Bu modelde yetersiz olan kaynaklar ve atıl olanlar belirlenmektedir. CCR modeli, girdi ve çıktı yönlü olmak üzere iki şekilde incelenmektedir (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978: 429-430; Doğan, 2010: 49; Ertuğrul ve Sarı, 2017: 71). Tablo 2'de girdi yönelimli CCR modellerinin primal ve dual biçimleri verilmektedir.

Tablo 2. Girdi Yönelimli CCR Modelleri

Girdi Yönelimli CCR Modelleri	
Primal	**Dual**
Amaç Fonksiyonu: $$max h_k = \sum_{r=1}^{s} u_{rk} y_{rk}$$ **Kısıtlayıcılar:** $$\sum_{r=1}^{s} u_{rk} y_{rj} - \sum_{i=1}^{m} v_{ik} x_{ij} \leq 0 \, , j = 1,2, \dots , n$$ $$\sum_{i=1}^{m} v_{ik} x_{ik} = 1$$ $$u_{rk} \geq 0 \, , r = 1,2, \dots , s$$ $$v_{ik} \geq 0 \, , i = 1,2, \dots , m$$	**Amaç Fonksiyonu:** $$min q_k$$ **Kısıtlayıcılar:** $$\sum_{j=1}^{n} \lambda_{kj} y_{rj} \geq y_{rk} \, , r = 1,2, \dots , s$$ $$q_k x_{ik} - \sum_{j=1}^{n} \lambda_{kj} x_{ij} \geq 0 \, , i = 1,2, \dots , m$$ $$\lambda_{kj} \geq 0, j = 1,2, \dots , n$$ $$-\infty \leq q_k \leq +\infty$$

Kaynak: Cooper, Seiford and Zhu, 2004: 13; Özden, 2008: 173.

Tablo 2'deki modellerde kullanılan değişkenler;

u_{rk} : k-ıncı karar biriminin r-inci çıktısının ağırlığı

v_{ik} : k-ıncı karar biriminin i-inci girdisinin ağırlığı

y_{rk} : k-ıncı karar birimi tarafından üretilen r-inci çıktı

x_{ik} : k-ıncı karar birimi tarafından kullanılan i-inci girdi

y_{rj} : diğer (j-inci) KVB tarafından üretilen r-inci çıktı

x_{ij} : diğer (j-inci) KVB tarafından kullanılan i-inci girdi

m: girdi sayısı

s: çıktı sayısı

n: KVB sayısı

olarak tanımlanmaktadır (Özden, 2008: 171).

Dual modelde birincil (primal) modele ek olarak λ ve q değişkenleri eklenmiştir. q_k değişkeni birincil modeldeki h_k değişkenine eşittir. İki modelin çözümü de aynı olacağından q_k, k'nın etkinliğini vermektedir (Doğan, 2010: 53-54).

1.1.2. BCC (Banker, Charnes, Cooper) Modeli

Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilen CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ile geliştirildiğinden göreli toplam etkinliklerin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Ancak gerçek hayatta ölçeğe göre değişen getiriye sahip sistemlerde bulunmaktadır. Ölçeğe göre değişen getiri durumuna sahip sistemlerin etkinliklerini belirleyebilmek için, 1984 yılında Banker, Charnes ve Cooper kendi isimlerinin baş harfleri ile anılan BCC modelini geliştirmişlerdir. BCC modeli, girdi ve çıktı yönlü olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. BCC model, CCR modeline göre daha esnektir (Banker, Charnes ve Cooper, 1984: 1078; Ergenekon Arslan ve Güven, 2018: 93; Özden, 2008: 173). Tablo 3'de girdi yönelimli BCC modellerinin primal ve dual biçimleri verilmektedir.

Tablo 3. Girdi Yönelimli BCC Modelleri

Girdi Yönelimli BCC Modelleri	
Primal	**Dual**
Amaç Fonksiyonu: $$max h_k = \sum_{r=1}^{s} u_{rk} y_{rk} - u_0$$ **Kısıtlayıcılar:** $$\sum_{r=1}^{s} u_{rk} y_{rj} - \sum_{i=1}^{m} v_{ik} x_{ij} \le 0 \, , j = 1,2, \dots , n$$ $$\sum_{i=1}^{m} v_{ik} x_{ik} = 1$$ $$u_{rk} \ge 0 \, , r = 1,2, \dots , s$$ $$v_{ik} \ge 0 \, , i = 1,2, \dots , m$$	**Amaç Fonksiyonu:** $$min q_k$$ **Kısıtlayıcılar:** $$\sum_{j=1}^{n} \lambda_{kj} y_{rj} \ge y_{rk} \, , r = 1,2, \dots , s$$ $$q_k x_{ik} - \sum_{j=1}^{n} \lambda_{kj} x_{ij} \ge 0 \, , i = 1,2, \dots , m$$ $$\sum_{j=1}^{n} \lambda_{kj} = 1$$ $$\lambda_{kj} \ge 0, j = 1,2, \dots , n$$ $$-\infty \le q_k \le +\infty$$

Kaynak: Cooper, Seiford and Zhu, 2004: 13; Uzgören ve Şahin, 2013: 100-101.

BCC modelinde CCR-VZA modeline ek olarak, CCR-VZA modeline göre amaç fonksiyonunu maksimum yapan ağırlık u_0 değişkeni kullanılmaktadır. u_0 değişkeni, u_0>0, u_0=0 ve u_0<0 olmak üzere üç farklı değer alabilmektedir. u_0<0 olduğu durumda ölçeğe göre artan getiriden bahsedilebilmekte ve girdide meydana gelen 1 birimlik artışın çıktıda 1'den büyük bir artış meydana getirmesi durumudur. u_0=0 olduğu durumda ölçeğe sabit getiriden bahsedilebilmekte ve girdide meydana gelen 1 birimlik artışın çıktıda 1 birimlik artış meydana getirmesi durumudur. u_0>0 olduğu durumda ise ölçeğe göre azalan getiriden

bahsedilmekte ve girdide meydana gelecek 1 birimlik bir artışın çıktıda 1'den küçük bir artış meydana getirmesi durumudur (Doğan, 2010: 54).

2. Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Ölçümü

Çalışmada yöntem olarak bütün KVB için CCR-VZA modelleri oluşturulmuş, LINDO paket programında çözdürülmüş ve sonuçlar değerlendirilmiştir. CCR-VZA sonuçları neticesinde etkin olmayan karar birimleri için dual CCR-VZA modelleri oluşturulmuş ve LINDO paket programında çözdürülmüş, referans seti oluşturulmuştur. Referans seti verilerine göre etkin olmayan karar birimleri için yeni girdi değerleri değişim oranları ortaya çıkmıştır. Ölçeğe göre artan, azalan veya sabit getiri değerlerini görmek için BCC-VZA modelleri oluşturulmuş ve LINDO paket programında çözdürülerek sonuçlar değerlendirilmiştir.

2.1. Kapsam ve Veriler

Çalışma kapsamında; Türkiye'de Karadeniz Bölgesi'nde kurulmuş, eğitim-öğretim vermekte olan 18 devlet üniversitesi KVB olarak belirlenmiştir. Bu KVB'nin 2018 yılına ait dört adet girdi (ödenek miktarı, öğrenci sayısı, akademik personel sayısı ve akademik birim sayısı (enstitü, fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokulu toplam sayısı) ve dört adet çıktı (toplam gider, toplam mezun öğrenci sayısı, öğrenci alan program/bölüm sayısı ve URAP puanı) değerleri kullanılmış ve tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Veri Seti

	Üniversite İsimleri	GİRDİLER				ÇIKTILAR			
		Ödenek Miktarı (x1)	Öğrenci Sayısı (x2)	Akademik Personel Sayısı (x3)	Akademik Birim Sayısı (x4)	Toplam Gider (y1)	Toplam Mezun Öğrenci Sayısı (y2)	Toplam Öğrenci Alan Program Sayısı (y3)	URAP Puanı (y4)
A1	Amasya Üniversitesi	121686	17568	585	20	117534	2912	112	308
A2	Artvin Çoruh Üniversitesi	104949	9757	505	19	96086	1705	86	276
A3	Bartın Üniversitesi	132015	16790	564	14	128835	2299	97	358
A4	Bayburt Üniversitesi	131400	12562	400	16	122480	1603	78	320
A5	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	248378	32176	1353	30	243335	4360	181	456
A6	Düzce Üniversitesi	257421	31063	1149	30	252774	3920	185	458
A7	Giresun Üniversitesi	185461	31487	958	28	180712	4926	188	356
A8	Gümüşhane Üniversitesi	118708	17622	626	21	113607	3527	129	342
A9	Hitit Üniversitesi	164061	18976	766	19	159313	2685	124	448
A10	Karabük Üniversitesi	288091	52785	956	28	280082	8885	188	411
A11	Karadeniz Teknik Üniversitesi	513114	40206	2136	23	471602	8610	174	578
A12	Kastamonu Üniversitesi	179003	33006	771	32	171304	4589	193	383
A13	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	511823	53815	2368	33	480499	9121	310	541
A14	Ordu Üniversitesi	156196	21581	739	25	148057	3328	141	391
A15	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	272457	18605	1004	26	212667	2759	133	443

A16	Sinop Üniversitesi	117535	10768	505	18	116708	1590	90	410
A17	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	267515	35009	1308	33	260644	5501	218	458
A18	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	295629	34868	1226	26	274091	5523	196	425

*Üniversiteler alfabetik sıraya göre yazılmıştır.
*Samsun Üniversitesi ve Trabzon Üniversitesi 2018 yılı içerisinde kurulmuş oldukları için faaliyet raporları yayınlanmamış olup, bu nedenle veri setine dâhil edilememiştir.
*Çalışmada Karadeniz Bölgesi'nde yer alan devlet üniversitelerinin durumlarına ilişkin olarak 2019 yılında kamuoyuna açıkladıkları 2018 yılı İdare Faaliyet Raporları ve 2018 yılı URAP verilerinden yararlanılmıştır. URAP puanları Orta Doğu Teknik Üniversitesi Enformatik Enstitüsü URAP Araştırma Laboratuvarı verilerinden elde edilmiştir ve virgülden sonraki iki basamak tam sayıya yuvarlanmıştır.
*Akademik birim sayıları ve bazı mezun öğrenci sayılarına Yükseköğretim Kurumu Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi istatistiklerinden ulaşılmıştır.
*Gelir ve gider toplamları binler basamağı yuvarlanmıştır. Giderler yaklaşık x1000 şeklindedir.

2.2. CCR-VZA Modeli Çözümü

Tablo 4'deki Türkiye'de Karadeniz Bölgesi'nde kurulmuş, eğitim-öğretim vermekte olan 18 devlet üniversitesi için 2018 yılına ait girdi (ödenek miktarı, öğrenci sayısı, akademik personel sayısı ve akademik birim sayısı (enstitü, fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokulu toplam sayısı) ve çıktı (toplam gider, toplam mezun öğrenci sayısı, öğrenci alan program/bölüm sayısı ve URAP puanı) verileri kullanılarak 18 üniversiteye ait CCR-VZA modelleri oluşturulmuş ve modeller LINDO paket programında çözümlenmiştir. Çözümleme sonucunda elde edilen sonuçlar ve etkinlik değerleri tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. CCR-VZA Ayrıntılı Sonuç Tablosu

Birim Kodu	x1	x2	x3	x4	y1	y2	y3	y4	Etkinlik Değeri
A1	0,000008	-	-	-	0,000008	0,000018	0,000072	0,0000073	0,991
A2	0,000006	0,000037	-	-	0,000004	-	0,006953	-	1
A3	0,000007	-	0,000016	0,002808	0,000007	0,000002	0,000477	-	1
A4	0,000006	0,000002	0,000405	-	0,000008	-	-	-	1
A5	0,000004	-	-	0,001361	0,000004	0,000002	0,000198	-	0,998
A6	0,000004	-	-	0,001137	0,000004	0,000001	-	-	1
A7	0,000005	-	-	-	0,000005	0,000021	0,000220	-	1
A8	0,000008	-	-	-	-	0,000264	-	0,000205	1
A9	0,000005	0,000004	-	0,006122	0,000005	-0,000002	0,001698	-	1
A10	0,000003	-	-	-	-	0,000113	-	-	1
A11	0,000002	0,000003	-	0,000550	0,000002	0,000014	-	-	1
A12	0,000006	-	0,000010	-	0,000005	-	0,001107	-	1
A13	0,000002	-	-	0,001654	0,000002	0,000001	-	-	1
A14	0,000006	0,000001	0,000107	-	0,000006	0,000012	0,000602	-	0,970
A15	-	0,000038	0,000417	-	0,000005	-	-	0,000094	1
A16	0,000009	-	-	-	-	-	-	0,002439	1
A17	0,000003	0,000002	-	0,001637	0,000003	0,000011	0,000283	-	1
A18	0,000001	0,000007	0,000272	0,006312	0,000002	0,000009	0,001952	-	1

Tablo 5'deki CCR-VZA ayrıntılı sonuç tablosunda etkinlik değerleri incelendiğinde çalışmada incelenen 18 üniversiteden 15 tanesinin etkin değere ulaştığı, 3 tanesinin tam etkin olmadığı görülmektedir. Çözümleme sonucunda elde edilen değerlere göre A2, A3, A4, A6, A7, A8, A9, A10, A11, A12, A13, A15, A16, A17 ve A18 karar birimlerinin tam etkin, A1, A5 ve A14 karar birimlerinin tam etkin olmadığı söylenebilmektedir. A1, A5 ve A14 karar birimleri tam etkin değildirler fakat çok yüksek bir etkinlik değerine sahiptirler. Etkin olmayan A1, A5 ve A14 karar birimlerini etkin hale getirebilmek için dual modelde çözümle yapılarak referans setleri ve gölge fiyatları belirlenebilir.

2.3. Dual CCR-VZA Modeli Çözümü

Elde edilen verilere göre etkin birimler ile etkin olmayan birim için referans seti oluşturularak, başka bir ifadeyle etkin olmayan karar birimi için etkin olan karar birimleri referans alınarak yeniden girdi ve çıktı değerleri hazırlanacaktır. Etkin olmayan birim için referans setini bulmak, etkin olmayan birimi etkin hale getirebilmek için 18 üniversiteye ait CCR-VZA modellerinin duali alınarak dual CCR-VZA modelleri oluşturulmuş ve modeller LINDO paket programında çözümlenmiştir. Çözümleme sonucunda elde edilen referans seti değerleri tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Dual CCR-VZA Sonuç ve Referans Seti Tablosu

Birim Kodu	Etkinlik	Referans Seti	Karar Değişkeni
A1	0,991	K7, K8, K10, K16	0,253840-0,260113-0,033624-0,280133
A2	1	K2	-
A3	1	K3	-
A4	1	K4	-
A5	0,998	K6, K7, K10, K16	0,592022-0,070356-0,149849-0,334192
A6	1	K6	-
A7	1	K7	-
A8	1	K8	-
A9	1	K9	-
A10	1	K10	-
A11	1	K11	-
A12	1	K12	-
A13	1	K13	-
A14	0,970	K7, K8, K10, K12, K16	0,284090-0,189472-0,007317-0,088153-0,497335
A15	1	K15	-
A16	1	K16	-
A17	1	K17	-
A18	1	K18	-

Dual CCR-VZA sonuç tablosundan çözümleme sonucunda elde edilen değerlere göre CCR-VZA çözümündeki gibi çalışmada incelenen 18 üniversiteden 15 tanesi olan A2, A3, A4, A6, A7, A8, A9, A10, A11, A12, A13, A15, A16, A17 ve A18 karar birimlerinin tam etkin, 3 tanesi olan A1, A5 ve A14 karar birimlerinin tam etkin olmadığı görülmektedir. Dual CCR-VZA çözümleme sonucunda, CCR-VZA çözümleme sonucundaki gibi A1, A5 ve A14 karar birimleri tam etkin çıkmamış fakat çok yüksek bir etkinlik değerine sahiptirler. Tablo 6'daki dual CCR-VZA modellerinin çözümü sonucunda etkin olamayan 3 KVB'nin etkin olabilmesi için referans setleri elde edilmiştir. Dual CCR-VZA modeli çözümlenerek

referans setleri tespit edildikten sonra etkin olmayan karar biriminin; çıktılarının arttırılması, girdilerinde atıl olarak kullanılıp kullanılmadığı ya da belirlenen oranlar dâhilinde azaltmaya gidilip bu karar biriminin de etkin hale getirilmesi sağlanmaktadır. Elde edilen referans setlerinden hareketle etkin olmayan 3 KVB'nin etkin olabilmesi için girdi miktarlarında olması gereken değişim miktarı tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7. Etkin Olmayan Karar Birimleri İçin Yeni Girdi Değişim Oranları Tablosu

Birim Kodu	**Üniversite İsmi**	**Ödenek Miktarı (x1)**	**Öğrenci Sayısı (x2)**	**Akademik Personel Sayısı (x3)**	**Akademik Birim Sayısı (x4)**
A1	Amasya Üniversitesi	0,01	0,01	0,01	0,07
A5	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	-	-	0,22	-
A14	Ordu Üniversitesi	0,03	0,03	0,03	-

Referans setindeki karar değişkenleri kullanılarak yapılacak hesaplamaların ardından, pozitif değerli yüzdelik değişim, atıl kapasitenin mevcut olduğu daha düşük bir seviyede olunsa bile aynı performansın sağlanacağı anlamına gelmektedir. Sonuç tablosunda yer almamakla birlikte; negatif değerli yüzdelik değişimler ise etkin olabilmek için girdi miktarının arttırılması, negatif ve pozitif değer almamış girdi değerlerindeki değişim oranı ise bu girdilerde değişim yapmaya gerek olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 7'de etkin olmayan üniversitelerin ödenek miktarı (x1), öğrenci sayısı (x2), akademik personel sayısı (x3) ve akademik birim sayısı (x4) olan girdilerinde atıl kullanım olduğu görülmektedir. Tablo 7'ye göre; A1 karar birimi için x1, x2, x3 girdilerinin % 1'inin ve x4 girdisinin % 7'sinin, A5 karar birimi için x3 girdisinin % 22'sinin ve A14 karar birimi için x1, x2, x3 girdilerinin % 3'ünün atıl olarak kullanıldığı söylenebilmektedir. Girdilerde bu belirtilen oranlarda azaltılmaya gidildiğinde karar birimleri etkin hale gelecektir.

2.4. BCC-VZA Modeli Çözümü

CCR-VZA modelinde karar birimlerinin sabit getirili ölçeğe tabi oldukları düşüncesi ile hareket edilmektedir. BCC-VZA modelinde ise etkinlik sınırları daha esnek olduğundan azalan ve artan getirili ölçek durumları hesaba katıldığından değerler farklı çıkabilmektedir. BCC-VZA modelinde, CCR-VZA modeline ek olarak u_0 değişkeni kullanılmaktadır. u_0 değişkeni, CCR-VZA modeline göre amaç fonksiyonunu maksimum yapan ağırlıktır. u_0 değişkeni, $u_0 < 0$, $u_0 = 0$ ve $u_0 > 0$ olmak üzere üç farklı değer alabilmektedir. $u_0 < 0$ olduğu durumda ölçeğe göre artan getiriden başka bir ifadeyle girdide meydana gelen 1 birimlik artışın çıktıda 1'den büyük bir artış meydana getirmesi durumudur. $u_0 = 0$ olduğu durumda ölçeğe sabit getiriden başka bir ifadeyle girdide meydana gelen 1 birimlik artışın çıktıda 1 birimlik artış meydana getirmesi durumudur. $u_0 > 0$ olduğu durumda ise ölçeğe göre azalan getiriden başka bir ifadeyle girdide meydana gelecek 1 birimlik bir artışın çıktıda 1'den küçük bir artış meydana getirmesi durumudur (Doğan, 2010: 54). 18 üniversiteye ait BCC-VZA modelleri oluşturulmuş ve modeller LINDO paket programında çözümlenmiştir. Çözümleme sonucunda elde edilen etkinlik değerleri tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Karar Birimleri İçin BCC-VZA Etkinlik Sonuçları

Birim Kodu	**A1**	**A2**	**A3**	**A4**	**A5**	**A6**	**A7**	**A8**	**A9**
Etkinlik Değeri	0,991	1	1	1	0,998	1	1	1	1
u_0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Birim Kodu	**A10**	**A11**	**A12**	**A13**	**A14**	**A15**	**A16**	**A17**	**A18**
Etkinlik Değeri	1	1	1	1	0,970	1	1	1	1
u_0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tablo 8'deki BCC-VZA sonuç tablosunda etkinlik değerleri incelendiğinde CCR-VZA ve dual CCR-VZA çözümlerindeki gibi çalışmada incelenen 18 üniversiteden 15 tanesi olan A2, A3, A4, A6, A7, A8, A9, A10, A11, A12, A13, A15, A16, A17 ve A18 karar birimlerinin tam etkin, 3 tanesi olan A1, A5 ve A14 karar birimlerinin tam etkin olmadığı görülmektedir. BCC-VZA çözümleme sonucunda, CCR-VZA ve dual CCR-VZA çözümleme sonuçlarındaki gibi A1, A5 ve A14 karar birimleri tam etkin çıkmamış fakat çok yüksek bir etkinlik değerine sahiptirler. Ayrıca her karar birimi için u_0 değişkeni, $u_0 = 0$ olarak bulunduğundan tüm karar birimleri için ölçeğe göre sabit getiriden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla bu durum, bütün karar birimleri için girdilerde meydana gelecek değişimin çıktıları aynı oranda etkileyeceğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kaynak dağılımlarının şehirler arasında farklı miktarlarda gerçekleşiyor olması şehirler arası gelişmişlik farklılıklarının temel sebeplerinden gösterilebilmektedir. Yapılan bu çalışma neticesinde bazı önemli bulgulara ulaşılmıştır. Bunlar aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir:

- Girdi odaklı CCR-VZA modelinin uygulanması neticesinde 18 üniversiteden 15 üniversite yani Artvin Çoruh Üniversitesi, Bartın Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi, Düzce Üniversitesi, Giresun Üniversitesi, Gümüşhane Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sinop Üniversitesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi tam etkin çıkmıştır. 18 üniversiteden 3 tanesi olan Amasya Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi ve Ordu Üniversitesi tam etkin çıkmamıştır.
- CCR-VZA modelinde tam etkinliğe ulaşamayan 3 üniversiteyi etkin hale getirebilmek için referans seti oluşturabilmek amacıyla dual CCR-VZA modeli oluşturulmuş ve bu modelde de Amasya Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi ve Ordu Üniversitesi tam etkinliği yakalayamamıştır. Referans seti kullanılarak yapılan hesaplama neticesinde tam etkinliği yakalayamayan üniversitelerin girdi miktarları olan ödenek miktarı, öğrenci sayısı, akademik personel sayısı ve akademik birim sayısında değişim tablosunda belirtildiği üzere pozitif değerler kadar atıl kapasitenin mevcut olduğu başka bir deyişle aynı etkinlik seviyesinde kalabilmek için girdi miktarlarında azaltma yapılabileceği sonucuna varılmıştır. Bu değişiklikler gerçekleştirilebilirse tam etkin olmayan Amasya Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi ve Ordu Üniversitesi

için eldeki kaynakların en verimli kullanılabilmesini niteleyen etkinlik değeri 1 olarak çıkacaktır.

- Artan getiri, sabit getiri ve azalan getiri durumlarını incelemek için BCC-VZA modelleri oluşturulmuş ve sonuç olarak bütün birimler için $u_0 = 0$ değerine ulaşıldığından bütün üniversiteler için ölçeğe göre sabit getiriden bahsetmek mümkün olmuştur. Başka bir ifadeyle bütün üniversitelerin girdi miktarlarında oluşturacağı artış eşit oranda çıktı değerinde artış veya girdi miktarlarında oluşturacağı azalış eşit oranda çıktı değerinde azalış olarak karşılık bulacaktır.
- Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi sıralamasında daha geride kalması beklenen üniversitesiler tam etkinliğe ulaşmışlardır. En üst sıralarda olması beklenen Bolu şehir merkezinde faaliyet gösteren Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi çok yüksek bir etkinlik oranına sahip olmakla birlikte tam etkinliği yakalayamamıştır. Benzer şekilde Amasya Üniversitesi ve Ordu Üniversitesi de çok yüksek etkinlik oranına erişmişler fakat tam etkinliği yakalayamamışlardır.
- Söz konusu çalışma neticesinde ortaya çıkan sonuçlardan hareketle geri kalmış veya gelişmekte olarak nitelendirilebilecek şehirleri temsilen seçilen üniversitelerin gelişmiş bölgelerdeki üniversitelerle aynı etkinlik değerini yakaladığı görülmüştür.
- Karadeniz Bölgesi'ndeki şehirler arasında gelişmişlik farklılıklarının kapatılmasına yönelik yapılan politikaların kısmen de olsa başarılı olduğu söylenebilmektedir. Ancak kaynakların etkin kullanımı kadar göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus da kaynakların göreli olarak üniversiteler bazında dağılım yoğunluğunun olduğu unutulmamalıdır. Bu noktadan hareketle bazı üniversiteler arasında girdi miktarlarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Etkin çıkmayan üniversitelerin verimliliklerini arttırmaları ya da girdi miktarlarını azaltmaları gerekmektedir.

Kaynakça

Bakırcı, F. ve Babacan, A. (2010). İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde Ekonomik Etkinlik. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24 (2), s. 215-234.

Bal, V. (2013). Vakıf Üniversitelerinde Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Belirlenmesi. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (1), s. 1-20.

Banker, R. D., Charnes, A. and Cooper, W. W. (1984). Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis. Management Science, 30 (9), s. 1078-1092.

Baysal, M. E., Alçılar, B., Çerçioğlu, H. ve Toklu, B. (2005). Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinin 2004 Yılı Performanslarının, Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Belirlenip Buna Göre 2005 Yılı Bütçe Tahsislerinin Yapılması. Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 9 (1), s. 67-73.

Charnes, A., Cooper, W. W. and Rhodes, E. (1978). Measuring The Efficiency of Decision Making Units. European Journal of Operational Research, 2, s. 429-444.

Cooper, W. W., Seiford, L. M. and Zhu, J. (2004). Data Envelopment Analysis: History, Models and Interpretations. Data Envelopment Analysis, C. 1, Editors: W. W. Cooper, L. M. Seiford and J. Zhu, Boston: Kluwer Academic Publisher.

Doğan, Z. (2010). 1992 Yılında Kurulan Devlet Üniversitelerinin Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi İle Araştırılması. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Ergenekon Arslan, A. ve Güven, Ö. Z. (2018). Veri Zarflama Analizi İle Üniversite Etkinliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma: Türkiye Örneği. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 3 (6), s. 86-105.

Ertuğrul, İ. ve Sarı, G. (2017). Veri Zarflama Analizi İle Bir Üniversitede Lisans Bölümlerinin Etkinlik Analizi. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3 (3), s. 65-85.

Kutlar, A. ve Kartal, M. (2004). Cumhuriyet Üniversitesinin Verimlilik Analizi: Fakülteler Düzeyinde Veri Zarflama Yöntemiyle Bir Uygulama. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (2), s. 49-79.

Oruç, K. O., Güngör, İ. ve Demiral, M. F. (2009). Üniversitelerin Etkinlik Ölçümünde Bulanık Veri Zarflama Analizi Uygulaması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22, s. 279-294.

Özden, Ü. H. (2008). Veri Zarflama Analizi (VZA) İle Türkiye'deki Vakıf Üniversitelerinin Etkinliğinin Ölçülmesi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 37 (2), s. 167-185.

Uzgören, E. ve Şahin, G. (2013). Dumlupınar Üniversitesi Meslek Yüksekokulları'nın Performanslarının Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Ölçümü. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9 (18), s. 91-110.

Bireysel İktidarın Daemonik Formu: Benliğin Gücü ve Dönüştürme Kapasiteleri

Cem ÖZKURT*

Özet

Benlik, hem sosyal psikolojinin hem de mikro sosyolojinin kuramsal analizlerinde temel tartışma noktalarından biridir. Bu tartışmalarda benlik dil, anlam ve toplum üçlemesinin tarihsel karakterli bir biçimlenmesi; geçmiş, bugün ve gelecekle kurduğumuz çok katmanlı diyalektik ilişkinin yoğunlaştığı, hafızaya sahip olduğu, hatta bir kimliğe büründüğü merkez üssüdür. Batı sosyolojisinde, benlik ya da birey iktidar yapılarıyla ilişkilerinde de ele alınmıştır. Tabiyetin, otorite ilişkilerinin ve sömüren/sömürülen diyalektiğinin konusu haline getirilmiştir. Foucault'ya göre, İktidar her yerde hazır ve nazır olduğuna göre ondan kurtulmaya çalışmak nafiledir. En anlamlı proje ise, iktidar yapılarıyla birlikte yaşamaya olanak verecek ve en az zararla yaşamaya imkân sağlayacak stratejiler geliştirmektir. Klasik marksist tezlere göre ise, benlik kendini biçimlendiren üretim ilişkileri ağı, makro düzenlilikler ve iktidar yapılaşmaları karşında ya boyun eğmek durumundadır ya da sınıfsal bir ivmeyle hareket ederek tarihsel boyunduruktan kurtulmayı tercih etmektedir. Bu çalışma, toplumbilim literatüründeki kuramsal yaklaşımları da göz önünde bulundurarak, benliğin günümüz dünyasındaki sorunsallarına üçüncü bir yol önermektedir. Bu önerinin temel mahiyeti, insansal benliğin karakteristik kimliğini de biçimlendiren daemonik (yaratıcı) özü yeniden gündeme getirmektir. Bu öz, bireylerin çağcıl dünyada deneyimledikleri sorun alanlarına ilişkin çıkış yolları sunabileceği gibi, 21. yüzyılda, küresel kapitalizmin etkileriyle sosyo-ekonomik mevziler kaybeden geniş kitlelerin ve bireysel benliklerin tahayyül gücünü artıran ve dönüştürme kapasitelerini genişleten bir etken unsur olarak işlev görebilir.

Anahtar Kelimeler: Benlik, İktidar, Anlam.

Daemonic Form of Individual Government: Power and Transformation Capacities of Self

Abstract

Self is one of the fundamental points of discussion in the theoretical analysis of both social psychology and micro sociology. Self in such discussions is a formation of a historical quality of language, meaning and society, the epicenter where the multi-level dialectic relationship we establish with the past, with the present and with the future is focused on, has a memory and even assume an identity. The self or the person is addressed in Western sociology also in terms of its relationship to governmental structures. It was made a subject of nationality, authority relationships and exploiter/exploited dialectic. According to Foucault, given that government is ubiquitous, any effort to get rid of it is of no avail. The most meaningful project would be developing strategies to help live with governmental structures and in the most harmless way possible. Classic Marxist arguments hold that self has no choice but to either obey before the networks of relations of production, macro regularities and governmental structuring or prefer to get rid of such historical oppression, acting on a class momentum. Considering the theoretical approaches in the literature of sociology, this study suggests a third way for the problems of self in today's world. The nature of this suggestion is to reawaken the daemonic essence which also forms the characteristic identity of human self. This essence can not only offer ways out from the problems individuals experience in the modern world but also serve as a factor that augments the apprehension power of broad masses and individual selves who, in the 21st century, have lost their socio-economic positions because of the effects of capitalism.

Key Words: Self, Government, Meaning.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ozkurtcem70@ hotmail.com.

Giriş

Sosyal teorinin kuramsal bütünlüğü içinde, bireylerin gündelik pratiklerdeki toplumsal davranışlarında söz sahibi olabildikleri ve etkileşimler sonucunda oluşan anlamlara göre davrandıklarını vurgulayan sembolik etkileşimci ve etnometodoloji yaklaşımları gündeme gelene kadar; benlik, birey ya da fail bir dizi makro düzenliliklerin ve yapısal unsurların belirlediği basit alımlayıcı ve pasif yarı aktör olarak görüldü. Tarihsel materyalizmin üretim faaliyetlerinin toplumsal eylemi belirlediği, ekonomik ilişkiler ağının bir alt yapı unsuru olarak toplumların ve bireylerin siyasal, bilişsel, duygusal ve davranışsal istikametlerine yön verdiğine ilişkin tezi, yapı ve faillik arasındaki diyalektik ilişkide yapıya (ekonomik düzey) yaptığı vurguyla genel bir eksen belirlemesini gerçekleştirdi.

20. yüzyılın ilk yarısındaki toplumsal ve siyasal gelişmeler, bireylerin ve toplumsal grupların davranışlarının sınıf nosyonlu, üretim ilişkileri merkezli ve çatışma eksenli oluştuğuna yönelik klasik marksist tezlerin gerçekliğinin sorgulanmasına neden oldu. Parsons'ın 1945 sonrasında büyük ilgi uyandıran yapısal işlevselciliği, sosyal sistemin bireylerin toplumsal davranışları üzerinde belirleyici etkiye (Layder, 2013: 17) sahip olduğu tezinden hareket ediyordu. Parsons, kollektif inançlar ve değerlerin toplumda bir iç-bütünlük ve düzen yaratan toplumsal bir zamk işlevi gördüğüne temas etmekteydi. Toplum, çatışma eksenli olarak değil; belirli değerler etrafında uzlaşma ve oydaşmayla hareket ediyordu. Yapı ile faillik arasındaki bağlantı noktası ise toplumsal roller tarafından kuruluyor ve faillerin özel ihtiyaçları toplumsal rollerin aktive edildiği toplumsal düzenlemeler tarafından karşılanıyordu (Layder: 19).

1960'ların sonlarında, dünya sistemindeki bir dizi gelişme (1968 öğrenci olayları, Sovyet Rusya'nın Çekoslovakya'yı işgali ve Vietnam savaşı) Parsons'ın oydaşma/uzlaşma eksenli sosyolojisini gözden düşürdü ve iktidar eksenli kuramsal yaklaşımlar tekrar gündeme geldi. Dahrendorf, Ossowski, Rex gibi yorumcuların marksist tezleri yeniden revize ederek tartışmaya açmaları, tozlu raflara kaldırılan tarihsel materyalizmi yeniden sosyolojik tartışmaların merkezine taşıdı. (Giddens, 1999: 11,12) 1970'lerin başlarında, Foucault ve Bourdieu gibi yorumcular ise iktidarın merkezsiz, parçalı, gizil nitelikli ve psişik karakterini analiz ederek sosyal teoriye önemli bir katkı yaptı.

1. İktidar ve Tahakküm Stratejileri

İktidarın merkezsiz ve psişik karakterini anlamak bakımından Gramsci'nin hapishane defterlerinin bir yerine yazdığı şöyle bir nota dikkat kesilelim: " Yılan, oynatıcısını ısırır yani, demagog kendi demagojisinin ilk kurbanı olur " (Gramsci, 2012:196). Tarihsel karakterli bu önermeden hareketle kritik bir soruyu gündeme getirelim: Batı modernizminin demagojisi neydi ve bu demagoji onu nasıl yanılttı ? Şüphesiz ki, iktidar ve tahakküm stratejileriyle. Bu stratejileri sistematik bir analizle ilk gündeme getiren Foucault oldu. Foucault (2014) 'ya göre, modern iktidar zihin, beden ve ahlak üzerinde kesintisiz bir dönüştürme gerçekleştirmiş ve mutlak bir tahakküm uygulamıştır. Kesintisiz dönüşümün ilk ekseni bilgi kategorileri ve bilişsel kalıplardır. Tıp, psikiyatri, linguistik ve sosyal bilimler bilmeye yönelik yordamların abc'sini belirlemiş, yeni epistemolojik sınıflandırmalara gitmiş ve kategoriler oluşturmuştur. Modern dönemde bilmeye yönelik iradeler, bilgiye ilişkin bu yeni şablon ve epistemolojik çerçevelerden bağımsız bir girişim olamamıştır. İkinci eksen, beden üzerindeki tahakkümdür. Modern devlet uyruklarının her türlü ayrıntılarına ilişkin bilgi edinmek istemiştir. Tahakkümün stratejisi gözetim ve denetimselliktir. Hapishaneler, akıl hastaneleri ve eğitim kurumları beden üzerindeki gözetim iktidarının yeni araçlarıdır. Ahlak üzerindeki tahakkümün odak noktası ise cinselliktir. Foucault'ya göre, Viktorya döneminde cinsellik görkemli bir iffet

düşkünlüğüne dönüştürülmüştür (Foucault, 2015: 11) ve özellikle 18. yüzyılda cinsellik kamusal söylemler yoluyla düzenlenmiştir (2015:25). Cinsellik, adeta deliğinden çıkarılmış ve söylemsel bir varoluşa zorlanmıştır. Cinsel yaşantının kendiliğinden, özgün ve otantik bütün içerikleri yok edilerek tektipleştirilmiştir. Cinsel sapmalar sert biçimde cezalandırılmış ve modern ulus - devletin arzu ettiği aile tipi inşa edilmiştir.

Bourdieu ise toplumbilim literatürüne iki yeni kavramı katarak analizine başlamıştır: Toplumsal uzam ve iktidar alanı kavramları. Bourdieu'a göre, toplumsal uzam kavramı, toplumsal dünyanın bağıntısal olarak kavranmasını gerektirir. İşaret ettiği tüm gerçekliğin, o gerçekliği oluşturan ögelerin karşılıklı dışsallığını ima eder (Bourdieu, 2006: 49). Toplumsal uzam nesnel dağılımıyla toplumsal yaşam ve pratiklere yansımalarda bulunur ve bu yansımaların en merkezi olanı " habitus " tur. Bourdieu (2014)'a göre habitus, bireylerin bedenlerine zihinsel ve bedensel algı, beğeni ve eylem şemaları biçiminde konulmuş bir tarihsel bağlantı bütünüdür. Habitus, faillerin içine işleyen yapılandırıcı bir mekanizmadır (2014:27) ve toplumsallaşmış bir öznelliktir (2014: 116). Alan terimi ise bazı iktidar ve sermaye biçimlerine gömülü konumlar arasındaki tarihsel nesnel bağlantıların bütünüdür. Bourdieu, habitus ve alan kavramsallaştırmalarıyla, hiyerarşinin gerçekte var olan ve beyinlere nakşediş biçimleriyle keşfini başarılı biçimde gerçekleştirir. İktidarın ve tahakkümün bedenlere, hafızalara ve yatkınlıklara nüfuz eden karakterinin sembolik bir makine gibi işleyişini gösterir.

2. Yeni Bir Dinamo: Benliğin Yaratıcı Gücü Daemonik

İktidar ve tahakküm yapılarıyla ilişkisinde pasif bir alımlayıcı ve yarı aktör konumunda görülen birey, daemonik nitelikleriyle bu ilişki ağlarını lehine çevirebilir. Bir kavram olarak " daemon " cinsiyetin kudretine, yaratıcılığın tetikleyicisine, iktidar hırsına, değişim ve dönüşümün ütopyacı kimliğine gönderme yapar. Daemon'un karşısında ise, daemonik (yaratıcı) hiçbir öz içermeyen ve taklit düzeyiyle eşleşen " mimesis " vardır (Mardin, 1984/1999: 263). Çağcıl dünya açısından bireysel düzlemde ve gündelik yaşantıda daemonik benlik, akıl oyununa karşı, akıl oyunu ortaya koyabilen stratejik bir kişiliktir. Kendisini saran dışsal/nesnel şartların farkındadır, ki bu şartların kaynağı ve temel çıkış noktası, gündelik pratiklerde karşılaşılan çatışkılar ve bölünmelerdir. Bu çatışkıların anlamı, bedenlere ve ruhlara en derinde nüfuz eden temel zıtlıklardır: Bilgiye karşı bilgisizlik, varsıllığa karşı yoksulluk, güvene karşı güvensizlik, mesleğe karşı mesleksizlik; kültüre karşı cehalet.

Benliğin yaratıcı gücünü daemonik bir özle harekete geçiren birey, çağcıl dünyanın herkes için bir projeler dünyası olduğunun bilincindedir. İleri modernite, projesi olmayanın bir projeye dâhil edilmediği bilinçli, yönelimli ve kendisi için bir küresel dünyadır. Bütün eski aidiyetlerin geçersizleştiği, yerinden çıktığı ve uçuştuğu bir geç modernite evresidir. Para ilişkilerinin bireylerin benliklerinde yeni türden kayıtsızlıklar inşa ettiği görkemli bir yabancılaşma çağıdır. Daemonik birey, projeler evreninde kendi projesini paranteze alırken taktik doğrularla zafere gitmektense, uzun erimli konjonktürel stratejiler geliştirir. İnsanlık için yeni değer üretiminin kolaylıkla gerçekleşmediği çağcıl dünyamızda, daemonik benlik kendi mikro dünyasında yeni değer üretimini gerçekleştirir ve gündelik etkileşim düzenindeki insan ilişkilerinde cazibe merkezi olur. Bu cazibenin toplumsal ilişkiler bakımından alametifarikası nedir ? şüphesiz ki, bilgisizliğe karşı bilgililik, yoksulluğa karşı varsıllık, güvensizliğe karşı güven, mesleksizliğe karşı meslek; kültüre karşı cehalet gibi temel çatışkılardan pozitif olana doğru meyil etme sürecidir. Daemonik benliğin istikameti, dönüştürme gücünü ortaya koyabilmesi ve mikro dünyasındaki olay ağının olağan seyrini

değiştirebilmesidir. Daemonik bireyin başlangıç noktası negatiftir ve bu negatiflik çoğu zaman, toplumsal yaşamın güç ilişkilerinin ayrıntılarını analiz açısından tetikleyicidir.

Sonuç

Bireysel dünyalarımıza dışsal müdahalelerin etkisinin azamileştiği ve yerel yapılaşmaların yerinde küreselleştiği çağcıl dünyamızda, karmaşık toplumsal ilişkiler ağı gün geçtikçe genişliyor ve hem küresel kapitalizm hem de para ilişkilerinin etkisi artıyor. Bu etkiler, faillerin çalışma yaşantılarına, aile ilişkilerine ve gündelik toplumsal/ sosyal etkileşim düzenlerine yansıyor. Bireylerin, bu ilişkiler ağıyla baş etme, çıkış yolları üretme ve alternatif yollar bulma iradeleri, belirli kurtuluş stratejileriyle icra edildiğinde güçleniyor ve perçinleniyor. Bu stratejilerin başında, bireylerin daemonik özlerinin farkındalıkları ve verilmiş olanla yetinmemeye yönelik iradeleri dikkat çekiyor. Daemon kişilik, kendi yetenek ve bireysel enerjisini harekete geçirmeyi biliyor ve iktidar yapılarıyla stratejik mücadelesinde değer yaratan bir üretkenlikle konum alıyor.

Kaynakça

Bourdieu, P. (2006). Pratik Nedenler. (Çev. : Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Hil Yayınları.

Bourdieu, P ve Wacquant, L. (2014). Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar. (Çev. : Nazlı Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları.

Foucaut, M. (2014). Özne ve İktidar. (Çev. : Işık Ergüden ve Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucaut, M. (2015). Cinselliğin Tarihi. (Çev. : Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Gramsci, A. (2014). Hapishane Defterleri 4. (Çev. : Barış Baysal). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Giddens, A. (1999). İleri Toplumların Sınıf Yapısı. (Çev. : Ömer Baldık). İstanbul: Birey Yayıncılık.

Layder, D. (2014). Sosyal Teoriye Giriş. (Çev. : Ümit Tatlıcan). İstanbul: Küre Yayınları.

Mardin, Ş. (1984). " Aydınlar Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi ", Türkiye'de Din ve Siyaset içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 255- 265.

Kredi Kartı Kullanımının Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Giresun ve Gümüşhane İlleri Örneği

Dilara AYLA*

Derya ALTINTAŞ**

Özet

Günümüzde müşterilerinin hayatlarını daha kolay bir hale getirecek ürünler sunmaya çalışan bankacılık sektöründeki işletmelerin büyük bir pazar yarışında oldukları görülmektedir. Aslında hem bugünün müşterilerine hem de gelecekte birbirinden farklı istek ve ihtiyaçlara sahip olacak müşterilere sunulacak olan kredi kartları vasıtasıyla banka işletmelerinin hizmetleri için farkındalık oluşturması beklenmektedir. Dolayısıyla bankaların mevcut ve potansiyel müşteriler açısından sergilemiş oldukları çabaları rakiplerinkinden daha görünür hale getirebilmeleri hedef pazarı doğru şekilde belirleyebilmeleri ile mümkün olacaktır. Mesajların alıcılarının etkin bir şekilde belirlenebilmesi, pazarlama faaliyetlerinin etkinliği açısından da büyük önem taşımaktadır. Nitekim bankaların teknolojik gelişmelere de bağlı olarak ürün ve hizmet çeşitliliğinin arttığı bu rekabet ortamında tüketicilere sundukları ürünlerin başında kredi kartları gelmektedir. Bu kartlar sayesinde ekonomide tüketicinin etkinliğini arttıran ve tüketiciye alışveriş sürecinde çeşitli yararlar sağlayan banka işletmelerinin hedef kitlelerini daha yakından tanıması gerekmektedir. Bu çalışma ile Giresun ve Gümüşhane illerinde yaşayan tüketicilerin kredi kartı kullanıp kullanmama durumunun demografik özellikler açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca kredi kartı limiti ve kredi kartı ile yapılan harcama miktarlarındaki değişim de tüketicilerin demografik özellikleri açısından incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla verilerin analizinde frekans dağılımı, aritmetik ortalama ve Ki-kare analizinden yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bankacılık, Kredi Kartı, Demografik Özellikler.

İnvestigatıon of Credit Card Use in Terms of Demographic Properties: Case of Giresun and Gümüşhane Provinces

Abstract

It is in sight that the enterprises in the banking sector in these days, which try to provide products that will make their customers' lives easier, are in a big market race. In fact, it is expected to raise awareness for the services of bank enterprises through credit cards, which will be offered to both today's customers and customers who will have different needs and wishes in the future. Therefore, it will be possible for banks to make their efforts for existing and potential customers more visible than their competitors by determining the target market correctly. The effective identification of the recipients of the messages is of great importance for the effectiveness of the marketing activities. As a matter of fact, credit cards are one of the leading products offered to consumers in this competitive environment where the diversity of products and services increases due to technological developments. Thanks to these cards, bank enterprises, which increase the efficiency of the consumer in the economy and provide various benefits to the consumer during the shopping process, need to get to know their target groups more closely. For that reason, this study aims to examine the status of consumers using credit cards in terms of demographic characteristics in Giresun and Gümüşhane. In addition, the changes in the credit card limit and the amount of expenditures made with a credit card

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü, dilara.ayla@erdogan.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, daltintas@trabzon.edu.tr

were also examined in terms of consumers' demographic characteristics. For this purpose, frequency distribution, arithmetic mean, and Chi-square analysis were used in data analysis.

Key Words : Banking, Credit Cart, Demographic Characteristics.

Giriş

Kredi kartı genel olarak kart hamiline kredi verildiğini ifade eden, belirli bir limitle alışveriş imkânı ve aynı zamanda da nakit para çekebilmeyi sağlayan bir kart olarak tanımlanmaktadır (The Committee on Payment and Settlement System [CPSS], 2003: 16). Türkiye ekonomisinin kredi kartıyla ilk tanışması ise 1968 yılında Setur A.Ş.'nin Diners Club yetkisiyle çıkardığı kartlar ile gerçekleşmiştir. 1990'lı yılların ortalarından itibaren artan oranda bir seyir izleyen kredi kartı kullanımı söz konusu kartların ekonominin temel enstrümanlarından bir haline gelmesine neden olmuştur (Tuğay ve Başgül, 2007: 217). Nitekim bankaların daha fazla kar etme güdüsü ile kredi kartı kullanımını arttırmak amacıyla yaptıkları pazarlama uygulamaları bireylerin tek bir kredi kartından ziyade birden fazla kredi kartı kullanma eğilimini arttırmış ve kart kullanımı uzun yıllar boyunca bir artış trendine sahip olmuştur.

1991 yılında Bankalararası Kart Merkezi (BKM) kuruluşunun açılışını gerçekleştiren Türkiye'de Pos Merkezinin işletilmeye başlaması ile birlikte kredi kartı sayısının 766.085, işlem hacminin 3.30 milyon TL ve POS sayısının 1.623 olduğu gözlenmiştir. Söz konusu rakamlar 2000 yılında kullanılmaya başlanan Chip&PIN uygulaması ile birlikte sırasıyla 29.560.303, 14.118.59 milyon TL ve 299.950 düzeylerine kadar ulaşmıştır (http://www.bkm.com.tr/kronoloji.aspx). 1980'li yıllarda classic, gold gibi çeşitli formlarda piyasaya sürülen kredi kartları, 1990'lı yılların sonlarında çok ortaklı ve taksitli biçimiyle de kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye 2006 yılında temassız kredi kartını kullanan ilk Avrupa ülkesi olmuştur. 2008 yılında ise Turkcell ve BKM ortaklığı ile mobil imza ve 3D Secure sistemlerinin bütünleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama dünyada ilk kez Türkiye'de gerçekleştirilmiştir (Kaya, 2009: 20). Bu entegrasyon düzenlemesi ile birlikte kart sayısında aşırı bir artış yaşandığı gözlenmiştir (http://www.bkm.com.tr/kronoloji.aspx). Özellikle 2010-2011 döneminde yıllık ortalama bazda %50 düzeyinde olduğu izlenen kartlı internet alışverişlerinin, 2012 yılında azalma eğilimine girmesine rağmen sektörel ortalamaların altında kalmadığı gözlenmiştir. Devam eden yılda gerçekleşen kartlı internet alışverişi 2,7 milyar TL olmuştur (http://www.bkm.com.tr/bkm-express.aspx). Ancak ekonomik şartların hane halkının aşırı tüketim harcamaları ile birlikte bazı negatif sonuçlar yaratması bazı bireylerin kart kullanımını, en azından kart sayısını azaltma yönünde davranış biçimi sergilemelerine neden olmuştur. BKM tarafından açıklanan güncel verilere göre yerli ve yabancı kredi kartlarının yurtiçi kullanımına ilişkin önemli gelişmeler aşağıdaki tabloda sunulmuş ve ardından ilgili verilerin zaman seyri grafiklerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Kredi Kartı Kullanımına İlişkin Gelişmeler

Dönem	İşlem Adedi			Kredi kartı sayısı
	Alışveriş	Nakit Çekme	Toplam	
2014	2.710.660.973	87.447.519	2.798.108.492	57.005.902
2015	2.916.153.033	94.345.766	3.010.498.799	58.215.318
2016	3.091.458.416	97.224.671	3.188.683.087	58.795.476
2017	3.367.634.481	103.852.570	3.471.487.051	62.453.610
2018	3.787.647.575	103.807.794	3.891.455.369	66.304.603
2019:Q1	983.856.942	26.932.626	1.010.789.568	66.702.384

Kaynak:https://bkm.com.tr/yerli-ve-yabanci-kredi-kartlarinin-yurt-ici-kullanimi/ (26.06.2019)

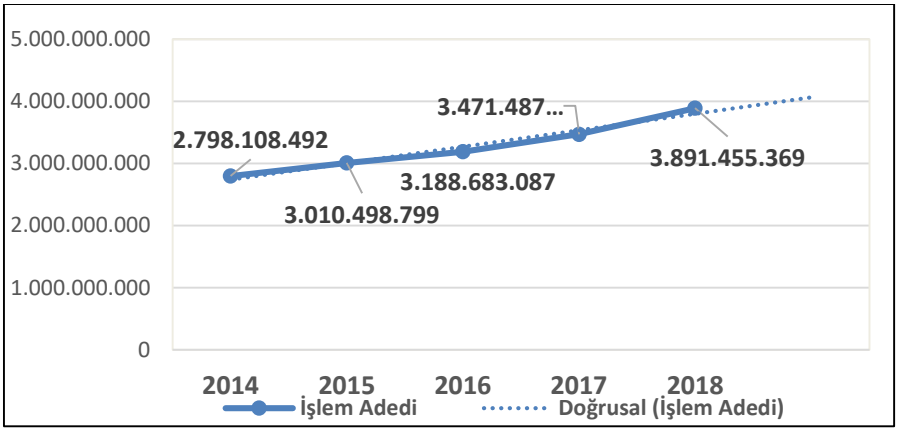

Grafik 1. Kredi Kartı İşlem Adedi

Tablo 1'de yer alan veriler kullanılarak türetilen Grafik 1 incelendiğinde serinin artış trendine sahip olduğu net bir şekilde ifade edilebilmektedir. Söz konusu artışların işlem adedi açısından irdelenmesi durumunda 2014 yılından 2018 yılına kadar geçen sürede sırasıyla %8, %6, %9 ve %12 olmak üzere artan oranda bir seyir olduğu görülmektedir. Aynı dönem aralığında Tablo 1'de belirtilen verilere göre kredi kartı sayısında yaşanan artış oranları ise sırasıyla %2, %0,9, %6 ve %6 olarak gerçekleşmiş ve 2018 yılında 66.304.603 olan kredi kartı sayısı 2019 yılının ilk çeyreği sonunda bir azalma eğilimine girmemiştir.

Kredi kartı kullanımında gözlenen söz konusu artışların pek çok nedeni olabilmektedir. Söz konusu nedenler arasında; telefon ve internette alışveriş yapabilme, nakit para çekebilme, nakit para dışındaki ödeme araçlarına kıyasla daha kolay ve hızlı ödeme yapabilme, nakit taşımanın sahip olduğu riskleri ortadan kaldırma, sahip olunan nakti başka alanlarda kullanabilme, bir nevi saygınlık göstergesi olma ve ödemelerini aksatmayan müşterilere itibar ve çeşitli mali imkânlar temin etme gibi nedenler sayılabilecektir (Ekrem, 2009: 181).

Bankacılık sektöründeki işletmeler için amaçları doğrultusunda zamanı ve kaynakları doğru bir şekilde kullanabilmek için hedef kitlenin belirlenmesi büyük önem arz eder. Bankaların amacı tüketicilere farklı koşul ve limitlerde sundukları kredi kartlarının kullanımının arttırılmasıdır. Başka bir ifadeyle etkin bir müşteri portföyüne sahip olmak isteyen bankalar hedef kitlelerinin önemli bir kısmını oluşturan kredi kartı müşterilerini doğru bir şekilde tanımalı ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek hizmet ve ürünler sunmalıdırlar. Öyleyse pazarlama çabalarının her biri birer iletişim süreci kabul edildiğinde hazırlanan mesajlar için doğru alıcıların seçimi, ürün ve hizmetlerinizi sunmak için gerekli ilk ve en önemli adım olarak düşünülmelidir. Etkinliği olmayan pazarlama çalışmalarının çoğu, yanlış ürünü yanlış kişilere pazarlamaktan kaynaklanır. Doğru hedef kitleyi belirleyip, etkili bir mesajı en iyi şekilde ulaştırdığımızda müşteri memnuniyeti ve sadakati arkasından gelecektir.

Bu noktadan hareketle kredi kartlarının gerek müşteriler gerekse satıcılar açısından pek çok nedenle tercih edilen bir ödeme aracı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim kartlar satıcıların ürün ve hizmet portföylerini kısa sürede eritebilmelerini sağlarken müşterilerin de gelecek gelirlerini ihtiyaç anında tüketebilmelerine imkân tanımaktadır. Bunlara ek

olarak, nakit paranın dolaşımını belirli bir oranda sınırlayan kredi kartları ödemelerin kaydî para olarak gerçekleşmesine neden olduğundan harcanabilir tasarrufların bankalarda tutulmasını sağlamaktadır. Ayrıca ülkeye gelen turistlerin nakit döviz bulundurmadan döviz harcamalarını kolayca yapabilmeleri ülkenin döviz birikiminin artmasına katkıda bulunmaktadır (Kaya, 2009: 162). Söz konusu iki durum da Türkiye ekonomisi için önemli makroekonomik anahtarlara etki etmekte ve ekonomi politikalarının uygulanabilirliğini arttıran durumlar olarak değerlendirilmektedir. Ekonomiler üzerinde bu kadar önemli etkileri olabilecek kredi kartlarını tüketicilere sunan bankaların müşterilerinin demografik özelliklerini dikkate almaları gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı kredi kartı kullanım durumu ile tüketicilerin demografik özellikleri arasında bir ilişki olup olmadığının belirlenebilmesidir. Ayrıca kredi kartı limiti ve kredi kartı ile yapılan harcama miktarlarındaki değişim de tüketicilerin kredi kartı kullanımı açısından incelenmeye çalışılmıştır.

1. Literatür Özeti

Kredi kartlarının ekonomik hayata girmesiyle birlikte gittikçe artan bir öneme sahip olması ve artan kullanım oranları sebebiyle literatürde kredi kartı kullanımı ve tüketicilerin demografik özellikleri arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalara rastlamak mümkündür.

Chien ve Daveney (2001) çalışmalarında taksitli borçlar ile medeni durum ve meslek arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiş. Kredi kartı borçları ile eğitimin pozitif, gelir durumunun ise negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

White (1975) bekar erkeklerin kredi kartı kullanımının kadınlardan daha fazla olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, Adcock, Hirschman ve Goldstucker (1977), banka kredi kartı kullanıcılarının erkek olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Mansor ve Mat 2009'da yaptıkları çalışmada kredi kartı kullanımı ve demografik özelliklerden cinsiyet, gelir ve eğitim değişkenleriyle anlamlı bir ilişki bulamamışlardır.

Çakır (2002), 6 il kapsamında (Aydın, Denizli, İstanbul, Ankara, İzmir ve Gaziantep) yer alan 480 kişi ile yaptığı anket çalışmasında tesadüfi örnekleme yönteminden yararlanmıştır. Çalışılan örneklemde %65 oranında erkek kart kullanıcısının olduğu, kartların 250 YTL-1500 YTL arası gelir düzeyindeki kişilerce kullanıldığı ve söz konusu kitlenin kredi kartını daha çok zorunlu harcamalar için kullandığı tespit edilmiştir.

Yılmaz vd. (2013), Bilecik Merkez İlçe'de bulunan ve kredi kartı sahibi 514 devlet memuru örneklemi üzerinde yaptıkları anket uygulamasında Pearson Ki-Kare analizinden yararlanmışlardır. Analizde kredi kartı kullanımında cinsiyet, yaş ve medeni durum gibi demografik değişkenlerin etkili olduğu tespit edilmiştir.

Ünal vd. (2015), Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı Meslek Yüksekokulunda eğitim gören ve kredi kartı kullanan 181 öğrenciye uygulanan anket verilerini Çoklu Regresyon Analizini kullanarak incelemişlerdir. Araştırma sonucunda ekonomik okuryazarlık seviyesi yüksek olan öğrencilerin kredi kartını daha rasyonel kullandığı sonucuna varılmıştır.

Gökçen ve Kaya (2009), İstanbul'da bulunan 433 kadın, 816 erkek olmak üzere 1249 kişi üzerinde anket uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen verilerin Faktör Analizi, ANOVA Testi ve Post-Hoc Testi ile incelendiği araştırmada, kredi kartlarının sahip olduğu işlevlerin yaş, meslek, cinsiyet ve eğitim durumu gibi demografik özelliklere göre belirlenmesinin kart kullanma olasılığını arttırdığı tespit edilmiştir.

2. Araştırma Yöntemi

Çalışma Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Giresun ve Gümüşhane illerini kapsamaktadır. Analize başlanmadan önce ön test uygulaması gerçekleştirilmiş ve 25 tüketici üzerinde uygulanan örnek anketler ile çalışmanın sağlıklı olabilmesine katkı sağlanmıştır. Uygulanan ön test sonuçlarına geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılmış ve bu çerçevede anket sorularının çeşitli güncellemelerle daha açık ve anlaşılır olması temin edilmiştir. Ankette kullanılan ölçek ise literatürde daha önce test edilmiş olan ölçeklerden türetilmiştir. Yüz yüze anket yöntemi ile gerekli açıklamalar yapılmak suretiyle araştırma örnekleminin samimi ve doğru cevaplar vermesini sağlayacak biçimde temin edilen verilerde herhangi bir kimlik bilgisine yer verilmemiştir. Verilerin değerlendirilmesi istatistiki paket programları ile yapılan verilerin öncelikle demografik özelliklerin tespitine yönelik olması sağlanmış, sonrasında kredi kartı kullanımı ile ilgili spesifik sorulara geçilmiştir. Bu kapsamda kredi kartı sahipliği, kart sayısı, asgari ödeme ve kredi kartı limit ve harcamaları benzeri sorular ile Giresun ve Gümüşhane illerinde kredi kartı kullanımına yönelik bilgilerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış ve 300 anket uygulanmıştır. Ardından eksik ve tutarsız olanlar çıkarıldıktan sonra kalan 281 anket (Giresun 160 ve Gümüşhane 128 anket) değerlendirilmeye alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Hipotezleri

Nüfus yapısının özelliklerini değerlendirmemize yarayan demografik değişkenler ile kredi kartı kullanımı ilişkisini test etmek için araştırmada kullanılan hipotezler ise şöyle sıralanmaktadır;

H_1: Cinsiyet ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_2:Yaş ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_3: Eğitim durumu ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_4: Meslek ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir ilişki vardır

H_5: Gelir durumu ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_6: Medeni durum ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_7: Ailedeki birey sayısı ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_8: Eşlerin çalışma durumu ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_9: Cinsiyet ile kredi kartının harcamayı artırdığı düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{10}: Eğitim durumu ile kredi kartının harcamayı artırdığı düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{11}: Kredi kartı borcunu ödemde sorun yaşama durumu ile harcama miktarı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{12}: Kredi kartı sayısı ile kredi kartıyla yapılan harcama miktarı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{13}: Borç ödemeyi aksatma durumu ile harcama miktarı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{14}: Gelir ile sahip olunan kredi kartı sayısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{15}: Gelir ile kredi kartı borcu ödemede sorun yaşama durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{16}: Kredi kartı limiti ile kredi kartı borç ödeme miktarı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{17}: Kredi kartı limiti ile kredi kartıyla yapılan harcama miktarı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde istatistiksel analize tabi tutulan verilere ait bulgular ve elde edilen sonuçlara ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak, anket katılımcılarının demografik özelliklerine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Demografik Özellikler

Değişken		**Frekans**	**%**	**Değişken**		Frekans	%
Cinsiyet	Erkek	170	60,5	**Medeni Durum**	Evli	185	65,8
	Kadın	111	39,5		Bekar	96	34,2
	Toplam	281	100		Toplam	281	100
Yaş	18-27	77	27,4	**Eğitim Durumu**	İlköğretim	76	27,0
	28-37	68	24,2		Lise	96	34,2
	38-47	63	22,4		Üniversite	109	38,8
	48 ve üzeri	73	26,0		Toplam	281	100
	Toplam	281	100				
Meslek	Memur	77	27,4	**Eş çalışma**	Bekar	96	34,2
	İşçi	57	20,3		Evet	89	31,7
	Esnaf	43	15,3		Hayır	96	34,2
	Çiftçi	4	1,4		Toplam	281	100
	Diğer	15	5,3	**Ailedeki Birey Sayısı**	1	26	9,3
	Çalışmıyor	85	30.2		2-4	176	62,6
	Toplam	281	100		5 ve üzeri	79	28,1
					Toplam	281	100
Gelir	0-2000 TL arası	143	50,9	**Harcama**	1000 TL'ye kadar	115	40,9
	2001-4000 TL arası	97	34,5		1001-2000 TL arası	67	23,8
	4001 TL'den fazla	41	14,6		2001-3000 TL arası	19	6,8
					3001'den fazla	40	14,2
	Toplam	281	100		Kredi kartı olmayanlar	40	14,2
					Toplam	281	100

Tablo 2'de görüldüğü üzere, katılımcıların %60,5'i erkek, %39,5'i kadındır. %27,4'ü 18-27, %24,2'si 28-37, %22,4'ü 38-47, %26'sı ise 48 ve üzeri yaştadır. Medeni durumları incelendiğinde katılımcıların %65,8'inin evli, %34,2'sinin bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında %27,0'sinin ilköğretim, %34,2'sinin lise, %38,8'inin ise üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcılar meslekleri açısından incelendiğinde %27,4'ünün memur, %20,3'ünün işçi, %15,3'ünün esnaf, %1,4'ünün çiftçi, %30,2'sinin ise çalışmadığı belirlenmiştir. Katılımcıların % 5,3'ü meslek durumu için diğer seçeneğini işaretlemiş ancak mesleklerini belirtmemiştir. Araştırmaya katılanların %50,9'u 0-2000 TL arasında , %34,5'i 2001TL ile 4000 TL arasında, %14,6'sı 4001 TL ve üzerinde

gelirlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların ailelerindeki birey sayısı incelendiğinde %62,6'sının 2-4 kişilik bir ailede, %28,1'inin 5 ve daha fazla kişilik bir ailede olduğu ve %9,3'ünün ise tek kişi olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %34,2'sinin bekar, %31,7'sinin eşleri çalışmaktadır. Katılımcıların %34,2'si ise eşlerinin çalışmadığını ifade etmiştir. Ankete katılanların %40,9'u kredi kartıyla aylık 1000 TL'ye kadar, %23,8'i 1001-2000 TL arasında, %6,8'i 2001-3000 TL arasında, %14,2'si ise 3001 TL'den fazla harcama yaptıklarını belirtirken %14,2'si ise kredi kartı ile harcama yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 3. Kredi Kartı Sahipliği ve Kredi Kartı Kullanımı

Değişken		**Frekans**	**%**
Kredi Kartı Sahipliği	Evet	187	66,5
	Hayır	94	33,5
	Toplam	281	100
Değişken		**Frekans**	**%**
Kredi Kartı Kullanımı	Evet	241	85,8
	Hayır	40	14,2
	Toplam	281	100
Değişken		**Frekans**	**%**
Kredi Kartı Sayısı	1	115	40,9
	2	70	24,9
	3 ve daha fazla	33	19,9
	Kullanmıyor	40	14,2
	Toplam	281	100
Değişken		**Frekans**	**%**
Kredi Kartı Borç Ödeme Miktarı	Toplam Borcu	118	42,0
	Asgari Borcu	73	26,0
	Asgari ile Toplam Borç Arası Bir Tutar	50	17,8
	Kullanmıyor	40	14,2
	Toplam	281	100
Kredi Kartı Borç Ödeme Yöntemi	**Değişken**	**Frekans**	**%**
	Nakit	174	61,9
	Mevduat Hesabı	48	17,1
	Bireysel Borç	6	2,1
	Kredili Mevduat Hesabı	9	3,2
	Tüketici Kredisi	4	1,4
	Kullanmıyor	40	14,2
	Toplam	281	100

Tablo 3'te görüldüğü üzere, katılımcıların %66,5'inin kendisine ait bir kredi kartı varken, %33,5'inin ise kendisine ait bir kredi kartı yoktur. Katılımcıların %85,8'i kredi kartı kullanırken, %14,2'si ise kredi kartı kullanmamaktadır. Tablo 3'te ayrıca katılımcıların %40,9'u sadece 1 adet kredi kartı kullanırken, %24,9'u 2 adet ve %19,9'u ise 3 ve daha fazla kredi kartı kullanmakta oldukları da yer almaktadır. Cevaplayıcıların %14,2'si ise

kredi kartı kullanmadığını belirtmiştir. Katılımcıların %61,9'u kredi kartı borcunu nakit olarak öderken, %17,1'i mevduat hesabından, %2,1'i bireysel borçlanarak, %3,2'si kredili mevduat hesabını kullanarak ve son olarak %1,4'ü ise tüketici kredisi ile kredi kartı borcunu ödemektedir. Bu sonuçlara ek olarak Tablo 3'te görüldüğü üzere, katılımcıların %42'si kredi kartı borcunun tamamını, %26'sı asgari borcunu ve %17,8'i ise asgari borcu ile toplam borcu arasında bir tutarı ödemektedirler. Katılımcıların %43,8'lik kısmının borcunun tamamını ödeyemediği görülmektedir. Bu durumu tüketicilerin gelir düzeylerinin üzerinde harcama yaptıklarının bir göstergesi olarak ifade etmek mümkündür.

Tablo 4. Kredi Kartı Kullanmama ve Kullanma Nedenleri

Kredi Kartı Kullanmama Nedenleri	**N**	**Minimum**	**Maksimum**	**Ortalama**
Yeterince güvenli bulmuyorum	40	1,00	5,00	3,4750
Faizlerle ilgili islâmi hassasiyetim var		1,00	5,00	3,4500
Kredi kartının aşırı tüketime neden olması		1,00	5,00	3,4250
Kredi kartına ihtiyaç duymuyorum		1,00	5,00	3,0000
Kredi Kartı Kullanma Nedenleri	**N**	**Minimum**	**Maksimum**	**Ortalama**
Taksitli alış-veriş imkânı	241	1,00	5,00	3,6058
Ödeme kolaylığı sağlama		1,00	5,00	3,5394
Para taşıma riskini azaltması		1,00	5,00	3,0954
Nakit ihtiyacı için güvence		1,00	5,00	3,0000
Otomatik ödeme talimatları		1,00	5,00	2,6680
Harcamaları takip etmeyi sağlama		1,00	5,00	2,6680
Kolay borçlanma (nakit çekim) imkânı		1,00	5,00	2,6224
E-ticarette kullanım		1,00	5,00	2,6058
Gelir seviyesinin yetersizliği		1,00	5,00	2,4647
Puan biriktirme olanağı		1,00	5,00	2,3154
Başka borçları erteleme veya kapatma		1,00	5,00	2,2739
Sanal Kart hizmeti		1,00	5,00	2,1037
Yurt dışı kullanım imkânı		1,00	5,00	1,7469

Kredi kartı kullanmama nedenleri incelendiğinde Tablo 4'e göre ilk sırada yeterince güvenli bulunmaması (3,4750), ikinci sırada faizlerle ilgili islâmi hassasiyetin olması (3,4500) , üçüncü sırada kredi kartının aşırı tüketime neden olması (3,4250) ve son olarak ise kredi kartına ihtiyaç duyulmaması (3,0000) gelmektedir. Kredi kartı kullanım nedenleri incelendiğinde ilk 3 sırada taksitli alış-veriş imkânı (3,6058), ödeme kolaylığı sağlama (3,5394) ve para taşıma riskini azaltması (3,0954) yer almaktadır. Ardından sırasıyla, nakit ihtiyacı için güvence (3,000), otomatik ödeme talimatları (2,6680), harcamaları takip etmeyi sağlama (2,6680) , kolay borçlanma (nakit çekim) imkânı (2,6224), e-ticarette kullanım (2,6058), gelir seviyesinin yetersizliği (2,4647), puan biriktirme olanağı (2,3154), başka borçları erteleme veya kapatma (2,2739), sanal kart hizmeti (2,1037) ve son olarak en düşük ortalamayla yurt dışı kullanım imkânı (1,7469) gelmektedir. Ayrıca ankete katılanların %87,80'i kredi kartı limitlerinin yeterli olduğunu belirtirken %12,20'si ise limitlerinin yeterli olmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %74,69'unun kredi kartı

borcunu ödemede sorun yaşamadığı, geri kalan %25,31'inin ise kredi kartı borcunu öderken sorun yaşadığı Tablo 4'te görülmektedir. Katılımcıların %57,68'i kredi kartı borcu ödemesini aksatmazken, %42,32'si ise kredi kartı borcu ödemesini aksatmaktadır.

Ki- Kare testleri sonuçlarına göre aralarında anlamlı bir ilişki olduğu saptanan kredi kartı kullanımı ve demografik özellikler ile ilgili ayrıntılar aşağıda verilmiştir. Buna göre Tablo 5'de görüldüğü üzere, cinsiyet ve kredi kartı kullanım durumu birbirinden bağımsız değildir (χ^2 = 6,335, p = 0,012). Tablo 5 incelendiğinde cinsiyet ile kredi kartı kullanım durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve H_1 hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Bu sonuç doğrultusunda kredi kartı kullanımında cinsiyetin önemli bir etken olduğu ve erkeklerin kredi kartı kullanımının kadınlara göre daha yüksek oranda olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Kredi Kartı Kullanımı ile Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ki-Kare Analizleri Sonuçları

Pearson Ki- Kare = 10,32 *p = 0,01*			**Cinsiyet**		**Toplam**
			Erkek	**Kadın**	
Kredi Kartı Kullanımı	**Evet**	***F***	155	86	241
		%	91,2%	77,5%	85,8%
	Hayır	***F***	15	25	40
		%	8,8%	22,5%	14,2%
Toplam		*Toplam Frekans*	170	111	281
		Toplam %	100%	100%	100%

Pearson Ki- Kare = 12,467 *p = 0,014*			**Bir İşte Çalışma Durumu(Meslek)**					**Toplam**
			Memur	**İşçi**	**Esnaf**	**Çiftçi**	**Çalışmıyor**	
Kredi Kartı Kullanımı	**Evet**	***f***	**72**	**47**	**53**	**4**	65	241
		%	93,5%	82,5%	91,4%	100%	76,5%	85,8%
	Hayır	***f***	5	10	5	0	20	40
		%	6,5%	17,5%	8,6%	0%	23,5%	14,2%
Toplam		*Toplam Frekans*	77	57	58	4	85	281
		Toplam %	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Pearson Ki- Kare = 4,649 *p = 0,031*			**Cinsiyet**		**Toplam**
			Erkek	**Kadın**	
Kredi kartı kullanımı harcamaları arttırır.	**Evet**	***f***	98	66	164
		%	63,2%	76,7%	68%
	Hayır	***f***	57	20	77
		%	36,8%	23,4%	32%

Toplam		*Toplam Frekans*	155	86	241
		Toplam %	100%	100%	100%

Pearson Ki- Kare =8,149 p = 0,17			**Eğitim düzeyi**			**Toplam**
			İlköğretim	**Lise**	**Üniversite**	
Kredi kartı kullanımı harcamaları arttırır.	**Evet**	***f***	**38**	**63**	63	164
		%	58,5%	79,7%	64,9%	68%
	Hayır	***f***	27	16	34	77
		%	41,5%	20,3%	34,1%	32%
Toplam		*Toplam Frekans*	65	79	97	241
		Toplam %	100%	100%	100%	100%

Tablo 5'in devamında görüldüğü üzere meslek ve kredi kartı kullanımı birbirinden bağımsız değildir. Memurların, esnaf, işçi ve çiftçilerin kredi kartı kullanımının ve çalışmayanlara göre daha yüksek oranlarda olduğu görülmektedir. H_4 hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla kredi kartı kullanımını artırmak isteyen bir banka işletmesinin hedef kitlesini seçerken erkek ve bir işte çalışan tüketicilere yönelik mesajlar hazırlanmasının işletme için avantaj sağlayabileceği söylenebilir. Kredi kartı kullanımının yaş (χ^2 = 5,128 p= 0,163), medeni durum (χ^2 = 0,015, p = 0,904), eğitim durumu (χ^2 = 1,881, p = 0,390), ailedeki birey sayısı (χ^2 =4,020, p = 0,134), eş çalışma durumu (χ^2 =2,177, p = 0,337) ve gelir miktarı (χ^2 = 3,119, p = 0,210) olmak üzere araştırmaya konu olan diğer sosyo demografik özelliklerle arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilememiştir. Bu doğrultuda H_2, H_3, H_5, H_6, H_7, H_8 hipotezlerinin reddedildiği belirlenmiştir. Ayrıca kredi kartı kullanımının harcamaları arttırdığı düşüncesinin demografik özelliklerle ilişkisi olduğu tespit edilmiş ve sonuçları Tablo 5'de verilmiştir. Buna göre cinsiyet ile kredi kartı kullanımın harcamaları arttırdığı düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kadınlarda kredi kartının harcamalarını arttırdığı düşüncesinin erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre H_9 hipotezi kabul edilmiştir. Eğitim düzeyi ile kredi kartı kullanımının harcamaları arttırdığı düşüncesi arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre lise ve üniversite düzeyinde eğitime sahip olanlarda kredi kartının harcamaları arttırdığı düşüncesinin daha fazla olduğu görülmektedir ve H_{10} hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Gelir ile Kredi Kartı Borcunu Ödemede Sorun Yaşanması İlişkisi ve Kredi Kartı Sayısı ile Gelir Düzeyi İlişkisi

Pearson Ki- Kare =6,703 p = 0,035			**Kredi Kartı Borcunu Ödemede Sorun**		**Toplam**
			Evet	**Hayır**	
Gelir	**0-2000 TL**	***f***	38	80	118
		%	32,2%	67,8%	49
	2001-4000 TL	***f***	18	67	85
		%	21,2%	78,8%	35,3
	4001 TL ve daha fazla	***f***	5	33	38
		%	13,2%	86,8%	15,8
Toplam		*Toplam Frekans*	61	180	241
		Toplam %	100%	100%	100%

Pearson Ki- Kare =10,416 p = 0,034			**Kredi Kartı Sayısı**			**Toplam**
			1 kredi kartı	**2 kredi kartı**	**3 ve daha fazla kredi kartı olanlar**	
Gelir	**0-2000 TL**	***f***	59	35	24	118
		%	50,0%	29,7%	20,3%	49%
	2001-4000 TL	***f***	45	24	16	85
		%	52,9%	28,2%	18,8%	35,3%
	4001 TL ve daha fazla	***f***	11	11	16	38
		%	28,9%	28,9%	42,1%	15,8%
Toplam		*Toplam Frekans*	115	70	56	241
		Toplam %	100%	100%	100%	100%

Tablo 6 incelendiğinde cevaplayıcıların demografik özelliklerden biri olan gelir durumları ile kredi kartı borcunu ödemede sorun yaşama durumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre gelir düzeyi arttıkça kredi kartı borcunu ödemede sorun yaşama durumunun azaldığı görülmektedir. Tablo 6'ya göre gelir düzeyi ile sahip olunan kredi kartı sayısı arasında da anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Gelir düzeyi yükseldikçe sahip olunan kredi kartı sayısının arttığı görülmektedir. H_{11} ve H_{12} hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 7. Harcama Miktarıyla Kredi Kartı Kullanımı İlişkisi

Pearson Ki- Kare =13,773 p = 0,03			**Harcama miktarı**				**Toplam**
			0-1000 TL	**1001-2000TL**	**2001-3000TL**	**3001 TL ve daha fazla**	
Kredi Kartı borç ödemede soruş	**Evet**	***f***	**23**	**28**	4	6	61
		%	20%	41,8%	21,1%	15%	25,3%
	Hayır	***f***	92	39	15	34	180
		%	80%	58,2%	78,9%	85%	74,7%
Toplam		*Toplam Frekans*	115	67	19	40	241
		Toplam %	100%	100%	100%	100%	100%
Pearson Ki- Kare =26,091 p = 0,00			**Harcama miktarı**				**Toplam**
			0-1000 TL	**1001-2000TL**	**2001-3000TL**	**3001 TL ve daha fazla**	
Kredi Kartı Sayısı	**1 kredi kartı**	***f***	**65**	**31**	9	10	115
		%	56 %	46,3%	47,4%	25%	47,7%
	2 kredi kartı	***f***	33	21	7	9	70
		%	28,7%	31,3%	36,8%	22,5%	29%
	3 ve daha fazla kredi kartı olanlar	***f***	17	15	3	21	56
		%	14,8%	22,4%	18,8%	52,5%	23,2%
Toplam		*Toplam Frekans*	115	67	19	40	241
		Toplam %	100%	100%	100%	100%	100%
Pearson Ki- Kare = 10,215 p = 0,017			**Harcama miktarı**				**Toplam**
			0-1000 TL	**1001-2000TL**	**2001-3000TL**	**3001 TL ve daha fazla**	
Kredi Kartı borcu ödeme aksatma	**Evet**	***f***	**52**	**35**	4	11	102
		%	45,2%	52,2%	21,1%	27,5%	42,3%
	Hayır	***f***	63	32	15	29	139
		%	54,8%	47,8%	78,9%	72,5%	57,7%
Toplam		*Toplam Frekans*	115	67	19	40	241
		Toplam %	100%	100%	100%	100%	100%

Kredi kartı harcama miktarının kredi kartı sayısı ile ilişkisine ve kredi kartının borcunu ödemeyi aksatma ve kredi kartı borcu ödemede sorun yaşama durumları ile kredi kartı harcama miktarı arasındaki ilişki Tablo 7'de verilmektedir. Buna göre sahip olunan kredi kartı sayısı ile harcama miktarı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Tablo 7'ye göre kredi kartı borcunu ödemeyi aksatma durumu ile harcama miktarı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ayrıca Tablo 7 kredi kartı borcunu ödemede sorun yaşayama durumu ile kredi kartıyla yapılan harcama miktarı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre H_{13}, H_{14} ve H_{15} hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 8. Kredi Kartı Limiti ile Harcama Miktarı İlişkisi, Kredi Kartı Borcunu Ödemeyi Aksatma Durumu İlişkisi ve Kredi Kartı Limiti ile Kredi Kartı Borcunu Ödeme Miktarı İlişkisi

Pearson Ki- Kare =77,45 p = 0,00			**Harcama miktarı**				**Toplam**
			0-1000 TL	**1001-2000TL**	**2001-3000TL**	**3001 TL ve daha fazla**	
Kredi Kartı limiti	**0-2000 TL**	***f***	**49**	**8**	0	0	57
		%	86,0%	14,0%	0,0%	0,0%	23,7%
	2001-4000 TL	***f***	32	18	2	1	53
		%	60,4%	34,0%	3,8%	1,9%	22%
	4001 TL ve daha fazla limiti olanlar	***f***	34	41	17	39	131
		%	26,0%	31,3%	13,0%	29,8%	54,4%
Toplam	*Toplam Frekans*		115	67	19	40	241
	Toplam %		100%	100%	100%	100%	100%
Pearson Ki- Kare =15,047 p = 0,04			**Borç ödeme miktarı**				**Toplam**
			Toplam Borç	**Asgari**	**Toplam ile asgari arası**		
Kredi Kartı limiti	**0-2000 TL**	***f***	19	17	21		57
		%	33,3%	29,8%	36,8%		%100
	2001-4000 TL	***f***	25	20	8		53
		%	47,2%	37,7%	15,1%		%100
	4001 TL ve daha fazla limiti olanlar	***f***	74	36	21		46
		%	56,5%	27,5%	16,0%		%100
Toplam	*Toplam Frekans*		118	73	50		241
	Toplam %		100%	100%	100%		100%
Pearson Ki- Kare =6,696 p = 0,035			**Borç Ödemeyi Aksatma**				**Toplam**
			Evet		**Hayır**		
Kredi Kartı limiti	**0-2000 TL**	***f***	31		26		57
		%	54,4%		45,6%		23,7%
	2001-4000 TL	***f***	25		28		53
		%	47,2%		52,8%		22%
	4001 TL ve daha fazla limiti olanlar	***f***	46		85		131
		%	35,1%		64,9%		54,4%
Toplam	*Toplam Frekans*		102		139		241
	Toplam %		100%		100%		100%

Tablo 8 incelendiğinde kredi kartı limiti ile harcama miktarı arasında anlamlı bir ilişkinin tespit edildiği görülmektedir. Aynı tabloda kredi kartı borcu ödeme miktarı ile sahip olunan kredi kartı limiti arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu da görülmektedir. Kart limiti arttıkça kart borcunun tamamını ödeyenlerin sayısında artış olduğu görülmektedir. Ayrıca Tablo 8 kredi kartı limiti ile kart borcunu aksatma durumu arasında ki anlamlı ilişkiyi de göstermektedir. Limit arttıkça kredi kartı borcunu aksatmada artış olduğu Tablo 8'e bakılarak söylenebilmektedir. Dolayısıyla H_{16} ve H_{17} Hipotezleri kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde kredi kartı kullanımının yaygınlaşması ve kullanım sıklığının artması bankacılık sektörü ile ilgili çalışmaların bu konu üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Hem akademisyenler hem de sektörün paydaşları açısından dikkate değer bir konu olan kredi kartı kullanımı bireylerin tüketim alışkanlıkları yanında sosyo-demografik özellikleriyle de ilişkilendirilmektedir.

Dolayısıyla bu çalışma ile Gümüşhane ve Giresun illeri örneklemindeki tüketicilerin, banka işletmelerinin kendilerine sundukları kredi kartları ile ilgili tutumlarını tespit edilmiş ve ankete katılanların kredi kartı kullanımları ile demografik özelliklerinden bazıları arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlişki bulunan demografik özelliklerin göz önünde bulundurulduğu pazarlama uygulamalarıyla verilecek mesajların kredi kartı kullanımlarını daha da arttıracağı düşünülmektedir. İlişki bulunamayan demografik özelliklerin ise yeni mesajların hazırlanması sürecinde dikkate alınması gerekmektedir. Demografik özellikler dışında tüketici davranışlarını etkileyen diğer faktörlerinde çalışmayı genişletebilmek için değerlendirilmeye alınması faydalı olacaktır. Örneğin teknolojik gelişmelerin etkisiyle değişen tüketici profilinde temassız ödeme ya da karekod uygulamaları kredi kartı kullanım davranışı ile ilgili ilerleyen zamanlarda yapılabilecek çalışmalara konu olacaktır.

Ülkenin ekonomik durumunun, tüketicilerin harcama ve gelirleri üzerindeki yansımalarının kredi kartı kullanımına etkileri gelecek dönemlerde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tümünün dahil edildiği daha geniş bir örneklem grubuyla gerçekleştirilecek bir çalışmaya konu olabilecektir. Ayrıca ileride farklı demografik özelliklere sahip tüketicilerin farklı sektörlerdeki kredi kartı kullanımlarının inceleneceği çalışmalar yapılabilir. Bu çalışma sürecinde demografik özellikler yanında tüketicilerin hizmet aldığı farklı banka türleri örneğin katılım bankalarının dâhil edildiği araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

Adcock Jr, O. William vd. (1977). Bank Credit Card Users: An Updated Profile. Advances in Consumer Research, 4(1), ss. 236-241.

Chien, Y. and Devaney, S. A. (2001). The Effects of Credit Attitude and Socioeconomic Factors on Credit Card and Installment Debt. The Journal of Consumer Affairs, 35(1), ss.162-179.

Çakır, A. (2002). Türkiye'de Kredi Kartlarının Ekonomi Üzerine Etkileri ve Kullanımına İlişkin Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale.

Ekrem, C. (2009). Bireylerin Kredi Kartlarını Değiştirme Tutumları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2), ss.179-196, Elazığ.

Gökçen, G. ve Kaya, F. (2009). Bireysel Müşterilerin Kredi Kartı Tercihlerine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi. Bankacılar Dergisi, 20(70), ss. 3-17.

http://www.bkm.com.tr/kronoloji.aspx (24.05.2019).

http://www.bkm.com.tr/bkm-express.asp (01.05.2019).

https://bkm.com.tr/yerli-ve-yabanci-kredi-kartlarinin-yurt-ici-kullanimi (26.06.2019).

Kaya, F. (2009). Türkiye'de Kredi Kartı Uygulaması. Yayın No: 263, http://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Yayinlar/Dokumanlar/263.pdf.20-21, (01.06.2019).

Mansor, N. and Che-Mat, A. (2009). Islamic Credit Card: Are Demographic Factors a Good Indicator. Asian Social Science, 5(12), ss. 17-26.

The Committee on Payment and Settlement System (CPSS) (2003). A Glossary of Term Used in Payment and Settlement Systems. http://www.bis.org/publ/cpss00b.pdf (01.06.2019).

Tuğay, O. ve Başgül, N. (2007). Önemli Bir Finansman Kaynağı Olarak Kredi Kartları: Kredi Kartlarının Kart Sahiplerinin Harcamaları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Burdur İlinde Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3), ss. 215-226.

Ünal, Seyfettin vd. (2015). Ekonomi Okuryazarlığı ve Kredi Kartı Tutumunun Rasyonel Kredi Kartı Kullanımına Etkisi: Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı MYO Örneği. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan 2015, 10(1), ss. 31-52.

Yılmaz, Hüseyin vd. (2013) Kredi Kartı Kullanım Alışkanlıklarında Kategorik Değişkenler Arasındaki İlişkiler ve Bireylerin Davranışsal Eğilimleri: Bilecik Örneği. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9(19), ss. 31-49.

White, K. J. (1975). Consumer Choice and Use of Bank Credit Cards: A Model and Cross-Section Results. Journal of Consumer Research, *2*(1), ss. 10-18.

Tüketicilerin Algılanan Web Sitesi Hizmet Kalitesinin E-Sadakat Üzerindeki Etkisi: Atatürk Üniversitesi Örneği

Dilşad GÜZEL[*]
Başak GÜL[**]
Sefa ÇELİK[***]

Özet

Teknoloji son yüzyılda üretim yöntemlerini ve üretim miktarını değiştirmekle kalmamış aynı zamanda web tabanlı üretim/işlemler sektörü meydana getirmiştir. Özellikle internet teknolojisinin yaygınlaşması ile birlikte mamul/ hizmet sektöründe yer alan birçok işlem internet ortamına taşınmıştır. Bu durum aynı zamanda tüketicilerin istek ve beklentilerini doğru ve hızlı bir şekilde anlamaya ve bu ihtiyaçları karşılamak için farklı tercih olanakları sunmaya imkân sağlamıştır. Bu imkânlar doğrultusunda işletmeler, müşterilerle web sitelerini kullanarak sürekli etkileşim içinde olmayı ve müşterilerde e-sadakati oluşturmayı amaçlamışlardır. Bu çalışmada, hava yolu işletmelerinin web siteleri üzerinden verdikleri hizmet temel alınarak algılanan web sitesi hizmet kalitesi unsurlarının müşterilerin e-sadakatine olan etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Erzurum Atatürk Üniversitesi öğrencilerinin katılımı ile toplam 403 anket uygulanmış ve değerlendirme yapılmıştır. Anket uygulaması sonucu elde edilen veriler, SPSS 20 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda algılanan web sitesi hizmet kalitesi belirleyicilerinin müşteri e-sadakatine olumlu yönde etki ettiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Web sitesi, Hizmet Kalitesi, Müşteri E-Sadakati.

The Effect of Consumer Perceived Website Service Quality on E-Loyalty: The Case of Atatürk University

Abstract

In the last century, technology has not only changed the production methods and the amount of production, but also the web-based production / operations sector. Especially with the widespread use of internet technology, many transactions in the product / service sector have been transferred to the internet environment. This has also enabled us to understand the wishes and expectations of consumers accurately and quickly and to offer different choices to meet these needs. In line with these opportunities, businesses aim to constantly interact with customers and create e-loyalty among customers. In this study, the effect of the perceived website service quality elements on the e-loyalty of the customers is tried to be determined based on the services provided by the airline companies on their websites. A total of 403 questionnaires were administered with the participation of Erzurum Atatürk University students. The data obtained from the survey application were analyzed using SPSS 20 statistical package program. As a result of the study, it was concluded that perceived website service quality determinants had a positive effect on customer e-loyalty.

Key words; Web sites, Service Quality, Customer E-loyalty.

[*] Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, dguzel@atauni.edu.tr
[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, gulbasak096@gmail.com
[***] Arş. Gör. , Atatürk Üniversitesi, sefa.celik@atauni.edu.tr

Giriş

Küreselleşen dünya beraberinde teknolojik gelişmeleri de hızlandırmıştır. Özellikle internet teknolojisinde yaşanan gelişmeler geleneksel pazarlarda bulunan verilerin internet ortamına da taşınabilmesine imkan sağlamıştır. Türkiye de internet kullanımı konusunda dünyaya ayak uydurarak önemli bir paya sahip olmuştur. İnternetin daha az maliyetle daha hızlı ve daha çok kişiye ulaşabilme, müşterilerin beklentilerini daha hızlı karşılayabilme ve farklı uygulamalarda bulunabilme imkânı sunması, interneti tüketicilerin ve işletmelerin önemli bir teknolojik yenilik olarak benimsemelerini sağlamıştır. Günümüzde elektronik ticaretin daha fazla yaygınlaşmasıyla beraber işletmeler bu yeni teknolojilerden etkilenmiş ve böylece internet onlar için mal veya hizmetlerini tanıtıp sundukları, ticari işlemlerini gerçekleştirdikleri ve tüketicilere doğrudan ulaşabildikleri aynı zamanda da büyük bir rekabet avantajı sağlayabilecekleri önemli bir pazar haline gelmiştir. (Güreş vd., 2013:174).

İnternetin dünya çapına yayılmasıyla coğrafi sınırlar ortadan kalkmış ve tüm dünya tüketicileri işletmeler tarafından müşteri olarak kabul edilmiştir. İşletmeler tüketiciye doğrudan ulaşabilecekleri web tabanlı sistemler kullanarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Güçlü rekabet koşullarında işletmelerin bu faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürebilmeleri için sunulan ürün ve hizmetlerin de tüketici beklentilerini karşılaması veya aşması gerekmektedir. Bu da sunulan hizmetlerdeki kalite ile sağlanabilmektedir (Yapraklı vd., 2018:1856). İşletmeler müşterilerine verdikleri kaliteli hizmeti, önem ve değeri web siteleri aracılığı ile sunabilmektedirler. Bu nedenle işletmelerin başarılı olabilmeleri için web siteleri aracılığı ile sundukları hizmetin de kaliteli olarak algılanması gerekmektedir (Yurdakul ve Öksüz, 2007:119). Web sitesi hizmet kalitesi, kullanıcıların web sitesini nasıl değerlendirdiklerinin algısı olarak ifade edilebilir (Egeln, 2015:40).

İşletmelerin internet aracılığı ile dünya çapında üretim ve hizmet imkânı bulması, tüketicilerin de ihtiyaç ve beklentilerinde değişikliğe yol açmıştır. Geleneksel pazar ortamının internete taşınması ile birlikte tüketicilerin de internet üzerinden ürün ve hizmet satın almaya istekli oldukları gözlemlenmiştir. İnternet ortamında faaliyet gösteren işletmelerin güçlü rekabet koşullarında varlıklarını sürdürebilmek için tüketici isteklerinin giderilmesinden öte tüketicilerle uzun vadede ilişkiler geliştirilerek, memnuniyetlerinin artırılması ve e-sadakatin oluşturulması büyük önem taşımaktadır (Ercan, 2016:81-85). E-sadakat, müşterilerin bir elektronik işletmeye yönelik olumlu tutum sergilemesi ve bu tutumun tekrar satın alma davranışı ile sonuçlanması olarak tanımlanabilir (Anderson ve Srinivasan, 2003: 125).

Bu kapsamda çalışmanın amacı, algılanan web sitesi hizmet kalitesinin e-sadakat üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada öncelikle web sitesi hizmet kalitesi ve müşteri e-sadakati kavramları ile ilgili literatür incelemesi yapılmıştır. Sonrasında çalışmanın amacı, yöntemi, sınırları, kullanılan ölçekler, model ve hipotezler hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak da araştırmada ulaşılan bulgulara ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1.Web Sitesi Hizmet Kalitesi

Günümüz rekabet koşullarında başarılı olmak ve hayatta kalmak için hizmetin kaliteli olması şarttır (Zeithaml, vd. 1996:31). Hizmet kalitesi iki sınıf olarak kabul edilip değerlendirilmektedir. Birincisi, sorunların ele alınması aşamasında karşılaşılan hizmet düzeyidir. İkincisi ise, hizmetin istenilen standartlarda düzenli olarak ulaştırılmasındaki kalite düzeyidir (Zengin ve Erdal, 2000:50). 1700'lü yıllardan beri gelişerek çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınan hizmet kavramı ile insanların birlikte hayat sürmelerinin

doğal bir neticesi olarak yaşamdaki her süreçte değişik şekillerde karşılaşılmaktadır (Sayım ve Aydın, 2015). Hizmet, insan ve makineler tarafından insan çabaları ile üretilen ve tüketiciler tarafından doğrudan tüketilen ve onlara fayda sağlayan somut olmayan ürünler olarak tanımlanabilir. Hizmet soyut bir kavramdır ve üreticiden tüketiciye doğrudan geçer. Görsel, nesnel ve mülkiyet ilişkisi bulunmamaktadır (Eleren ve Kılıç, 2007:240). Kalite kavramı ise, geniş bir alanda kullanıma ve öneme sahip olmasına rağmen açık ve net bir şekilde tanımlanamamıştır. Farklı sektörler ve ürün grupları gibi birçok kullanım alanının olması ve her grubun kendine ait kalite tanımları içermesi nedeni ile de net bir tanım yapılamamaktadır (Çiçek ve Doğan, 2009:202). Hizmet sektöründe kalitenin genel olarak, ürün veya hizmetlerin beklenilen ihtiyaçları gidermesini sağlayan özelliklerin bütünü olarak tanımlanabilir. Juran ve Gryna göre ise kalite, amaca uygunluk olarak ifade edilmiştir (Yılmaz, vd. 2007:302).

Bu kavramlar doğrultusunda hizmet kalitesi, işletme veya müşterilerin istek ve beklenti düzeylerine göre hizmet sunma yetenekleri olarak tanımlanabilir (Firend ve Masoumeh, 2014:300). Hizmet kalitesi, müşterilerin hizmet ile karşılaşmadan önce hizmet performansı beklentileri ile alınan hizmet algıları arasındaki fark olarak da tanımlanabilir. Hizmet kalitesinde önemli olan müşterilerin sunulan hizmette algıladığı kalitedir. Hizmet kalitesi soyut olduğu için tüketicilerin mal kalitesini değerlendirmesinden daha zor ve karmaşıktır (Parasuraman, vd. 1985:42). Performans beklentileri karşılamadığında kalite düşük olarak değerlendirilir ve performans beklentileri aştığında, kalitenin yüksek olduğu kabul edilir. Böylece herhangi bir hizmet kalitesinin değerlendirilmesi, müşteri beklentisinin odağıdır (Connolly, vd. 2010:650). Dolayısıyla hizmet kalitesi, kalitenin tüketici tarafından algılanan performans düzeyi veya hizmetin tüketiciyi tatmin etme düzeyi olarak açıklanabilir (Zengin ve Erdal, 2000:49).

Web sitesi söz konusu olduğunda da aynı şekilde kullanıcıların memnuniyet ve tatmininin yüksek olması, geleneksel hizmet sektöründeki hizmet kalitesi bileşenlerinin sistem tarafından karşılanabilmesi gerekir (Soydal, 2008:1). Günümüzde internet kullanımının hızla artması ile fiziki ortamda bulunan her şey internet ortamına taşınmıştır. Sohbet etme, alışveriş yapma, müzik dinleme, film izleme, bilgi arama gibi birçok amaç için dünyanın her yerine ulaşan tüketiciler ve onların istek ve arzularını karşılamak için çabalayan işletmeler daha fazla aktif olmaya başlamışlardır. Türkiye'de bu konuda dünyaya ayak uydurarak internet kullanımında büyük bir paya sahip olmuştur. İnternetin daha az maliyetle daha hızlı ve daha çok kişiye ulaşabilmesi, müşterilerin beklentilerini daha hızlı karşılayabilme ve farklı uygulamalarda bulunabilme imkânı sunması, interneti işletmelerin önemli bir teknolojik yenilik olarak benimsemelerini sağlamıştır. (Güreş vd., 2013:174). Özellikle 1990'lardan sonra, elektronik ticaretin ortaya çıkıp yayılmasıyla beraber işletmeler bu yeni teknolojilerden etkilenmiş ve böylece internet onlar için mal veya hizmetlerini tanıtıp sundukları, ticari işlemlerini gerçekleştirdikleri ve tüketicilere doğrudan ulaşabildikleri aynı zamanda da büyük bir rekabet avantajı sağlayabilecekleri önemli bir pazar haline gelmiştir. İnternetin küresel bir boyuta ulaşmasıyla coğrafi sınırlar ortadan kalkmıştır. İşletmeler tüm dünyayı müşteri kabul ederek, üreticinin tüketiciye doğrudan ulaşabileceği web tabanlı sistemler kullanarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Yapraklı vd., 2018:1856). İşletmeler, müşterilerine verdikleri kaliteli hizmeti, verdikleri önem ve değeri, elde ettikleri başarılarını, sunacakları hizmetlerin tanıtımlarını, web siteleri aracılığı ile yapmaktadırlar. Hedefledikleri kitlelerle iletişime geçebilmekte, aldıkları dönüşler doğrultusunda faaliyetlerine yön verebilmektedirler (Yurdakul ve Öksüz, 2007:119). Web siteleri; doğrudan satış yapabilme, tüketicilere çeşitli olanaklar sunma, firma imajını olumlu yönde etkileme gibi birçok imkân sağlayabilmektedir. İşletmeler web sitelerinin belirtilen

bu özelliklerinden dolayı, müşterilerle uzun dönemde sağlıklı ilişkiler geliştirebilmektedirler. Bu sebeple işletmelerin, etkileyici ve dikkat çekici web siteleri oluşturmaları, web sitesindeki tüketici deneyim ve geri bildirimlerini sürekli takip etmeleri ve kendilerine uyduracak şekilde web sitesi hizmet kalitesi boyutlarını belirlemeleri gerekmektedir. Firmalar internet yolu ile yeni müşterilere ulaşabilmesi ve mevcut müşterileri kaybetmemesi için web sitesini doğru, anlaşılır, kullanışlı, hızlı, yüksek nitelikli, tüketicilerin dikkatini çeken, güvenli, kullanıcıların siteye sadakatini oluşturan ve memnun edebilen siteler şeklinde tasarlamalıdırlar (Güreş vd., 2013:175).

İşletmeler üstün hizmet kalitesi sunmak için web özellikli şirketlerin yöneticileri, öncelikle tüketicilerin çevrimiçi müşteri hizmetini nasıl algıladığını ve değerlendirdiğini anlamalıdır (Parasuruman vd., 2005:2). Web sitesi hizmet kalitesi, bir web sitesinin verimli ve etkili alışverişe, ödemeye ve teslim sürecine hangi oranda imkân sunduğu ile ifade edilebilir. Bu tanım web sitesi hizmet kalitesi kavramının satış, ödeme aşamasından satış sonrası aşamaya kadar olan tüm süreci içerdiğini açıklamaktadır (Kocabulut ve Albayrak, 2017:294). Başka bir tanımda ise, 'sanal bir ortamda sunulan hizmetin kalitesinin tüketici tarafından algılanması, değerlendirilmesi ve yargılanması' olarak açıklanmaktadır (Çalışkan vd., 2017:139). Web sitesi hizmet kalitesi, kullanıcıların web sitesini nasıl değerlendirdiklerinin algısı olarak da tanımlanabilir (Egeln, 2015:40).

Web sitesi aracılığı ile hizmet veren işletmelerin temel amacı müşteri tatmin ve memnuniyetidir. Elde olan müşteriyi tutması ve yeni müşteri kazanabilmesi müşterinin verilen hizmetin kalitesini nasıl algıladığı ile ilişkilidir. Çoğunlukla standartlara uygun kaliteli olarak nitelendirilen bir hizmet tüketicinin beklentileri ile çelişebilir. Bu sebeple tüketicinin kaliteli hizmetten ne anladığı ve sunulan hizmetten ne beklediği belirlenerek o yönde hizmet verilmeye çalışılmalıdır. Günümüzde hizmetlerin çoğunlukla web ortamında sunulması ve tüketicilerin web sitesi hizmetlerini kullanma sıklıklarının artması ile beklentilerinin de arttığı belirlenmiştir. Tüketiciler bir siteden aldığı hizmeti başka bir siteden de beklemektedir. Bu da beklentilerdeki hızlı değişkenliği göstermektedir. Firmalar da zorlu rekabet koşullarında varlıklarını sürdürebilmeleri için gelişen web teknolojilerini takip etmekle kalmayıp tüketicilerin beklentilerini de yakından takip etmelidirler. Bu da hizmet kalitesinin ölçümü ile mümkündür. Web sitesi hizmet kalitesini ölçmek için çeşitli boyutlar geliştirilmiştir (Soydal, 2008:5). Parasuraman vd. (1988) tarafından müşterilerin hizmet kalitesini ölçmek amaçlı SERVQUAL ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçek birçok araştırmada hizmet kalitesini ölçmek için kullanılmıştır. Fakat bu ölçek web sitesinden algılanan hizmet kalitesinin ölçülmesinde yeterli görülmeyerek yine aynı kişiler tarafından E-S-QUAL ölçeği geliştirilmiştir. Wolfinbarger ve Gilly (2003) tarafından çevrimiçi perakendeci işletmelerin kalitesini belirlemek için eTailQ ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçeklerin yanı sıra farklı birçok hizmet kalitesi boyutları mevcuttur (Caber, 2010:140). Bu çalışmada kullanılan web sitesi hizmet kalitesi boyutları ise aşağıda açıklanmıştır:

İşlevsellik: Müşterilerin hizmet kalitesi algılarını etkileyen bir web sitesinin işlevselliğini belirlemek için dört unsur etkilidir: bilgilerin kullanışlılığı, kullanım kolaylığı, erişilebilirlik ve web sitesi güvenliğidir. Bilginin kullanışlılığı, çok çeşitli yeterli bilgi ile tanımlanır. Kullanım kolaylığı, kullanıcıların belirli bir sistemi kullanmanın zahmetsiz olduğuna inanmalarını ifade eder. Algılanan kullanım kolaylığını değerlendirmek için web sitesi yapısı, kullanıcı ara yüzü ve kolay gezinme gibi çeşitli faktörler benimsenmiştir.

Erişilebilirlik, web sitesi hizmetinin kalitesini belirleyen önemli teknik yeterliliklerden biridir. Kullanıcılar, ilgili web sitelerine veya kullanılabilir kaynaklara kolayca ve hızlı bir şekilde bağlanan ve satın alma niyetlerini yerine getirebilen web sitesi hizmetlerinin

kullanılabilirliğini arar. Web sitesinin güvenliği ile ilgili sorunlar güncel çevrimiçi ortamda sıkça tartışılmaktadır.
Web sitesi müşterileri, web sitelerini sık sık depoladıklarından dolayı çevrimiçi işlem yaparken kullanıcılar için güvenilir olması çok önemlidir. Web siteleri, müşterilerin ticari işlemlerinin güvenliğini ve ödeme yöntemlerinin özel bilgilerini güvenli bir ortamda muhafaza edebilmelidir (Jeon ve Jeong, 2017:441).

Müşteri Deneyimi: Müşteriler hizmet aldıkları web sitelerinden olması gerekenin yanında farklı eğlence, dikkat çekici tasarım gibi farklı şeyler de bekleyebilmektedirler. Algılanan deneyimsel değer, müşterilerin memnuniyetini sağlamaktadır. Müşteri deneyimi hizmet ortamında bilişsel, fizyolojik ve duygusal reaksiyonları içermektedir. Hizmet ortamı müşterilerin duygusal tepkilerine neden olarak tutum ve davranışlarını doğrudan etkileyebilir (Mattila ve Wirtz, 2001:274). Müşteriler hizmet aldıkları ve gezindikleri web sitelerinin ortamlarının estetik görünmesini isterler. Fiziksel veya çevrimiçi ortam web sitelerinin estetik ve tasarım yönleri, müşteri görüşlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu da kullanıcıların duygusal tepkilerini etkiler (Jeon ve Jeong, 2017:442).Bir firmanın oluşturduğu web sitesine tanıtım amaçlı koyduğu yanıltıcı bilgiler önemli bir firma için düşük marka güveni yaratabilir. Böylece estetik olarak tasarlanmış web siteleri müşterilerin daha uzun süre dinlenmelerini ve daha fazla gezinmelerini sağlayarak çevrimiçi alışverişlerde şanslarını artırır (Kuo vd., 2015:1302).

Bir web sitesinin itibarı: İtibar, bir firmanın güvenilirliğini ve oluşturulan web sitesinin firmayı veya markayı temsil ettiğini kabul eden bir bakış açısı gerektirir. Genellikle bir firmanın itibarı, müşteriye verdiği güven gibi unsurlar müşterilerin çevrimiçi satın alma niyetlerini etkilemektedir (Jeon ve Jeong, 2017:443). Firmalar sosyal medya siteleri (Facebook, Twitter, bloglar vb.) aracılığı ile itibar kazanma yolunu tercih ederek markalaşabilmektedirler. Aynı zamanda hizmet alan tüketicilerin firmalar hakkında internet veya fiziki ortamda yaptıkları yorumlar da firmaların itibarlarını olumlu/olumsuz yönde etkilemektedir (Kim ve Lennon, 2013:35).

Algılanan hizmet kalitesi: Algılanan hizmet kalitesi, kaliteli ve üstün hizmet ile ilgili ortak bir tutum değerlendirmesini ifade eder. Web sitelerinin algılanan hizmet kalitesi, müşterilerin memnuniyetini ve satın alma niyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Jeon ve Jeong, 2017:443).

Müşteri memnuniyeti: Müşteri memnuniyeti, müşterinin algılanan hizmet kalitesinden kaynaklanır ve e-sadakatin önemli bir unsurudur. Firmalar sağladıkları hizmetlerle tüketici ihtiyaç ve beklentilerini en iyi şekilde karşılayarak tatmin ve memnuniyet düzeyini maksimum düzeyde tutmaya çaba göstermektedirler. Müşteri memnuniyeti, ilgili markaya veya web sitesine e-sadakati de beraberinde getirir (Jeon ve Jeong, 2017:443).

Müşterinin geri dönüş niyeti: Ürün/hizmet veya markalara karşı sadakati oluşan tüketici tekrar satın almaya istekli olmaktadır. Müşteri memnuniyeti, geri dönüş niyetinin ana unsuru olarak kabul edilmektedir. Firmaların web sitesi hizmet kalitesinin müşterinin beklentilerini karşılaması veya aşması sonucu müşterilerin tatmin düzeyi artacaktır. Bu da müşterinin geri dönüş niyetine etki edecektir ve sadakati de beraberinde getirecektir (Jeon ve Jeong, 2017:443).

2. Müşterinin E-sadakati

Küreselleşen dünya ve teknolojinin hızla gelişmesiyle iletişim olanakları da artmaktadır. Bu durum da insanların birbirleri ile daha fazla ilişki kurmasına neden olmaktadır. Özellikle internet teknolojisinin büyük oranda gelişme göstermesi, firmaları da önemli derecede

etkilemekte, tüketicilere farklı tercih olanakları sunmakta ve pazarın büyümesini sağlamaktadır. İşletmelerin dünya çapında üretim ve hizmet imkânı bulması, tüketicilerin de ihtiyaç ve beklentilerinde değişiklik göstermesine yol açmıştır. Güçlü rekabet koşullarında varlıklarını sürdürmek isteyen işletmeler için tüketici isteklerinin giderilmesinden öte tüketicilerle uzun vade de ilişkiler geliştirilerek, memnuniyetlerinin artırılması ve sadık müşteri oluşturulması daha fazla önem kazanmıştır (Ercan, 2016:65).

Jacoby (1971), sadakatin psikolojik bir süreçten kaynaklandığını ve taraflı bir davranışsal satın alma süreci olduğunu ifade etmiştir. Başka bir tanımda, 'markanın zaman içinde tutarlı bir şekilde satın alınmasına neden olan, bir markaya yönelik olumlu bir tutum' olarak tanımlanmıştır (Anderson ve Srinivasan, 2003:125). Oliver'e (1999) göre ise sadakat, 'bir ürün veya hizmeti belirli bir üretici ve markadan satın alma aktivitesi' olarak ifade edilmiştir. E-sadakat kavramı ise, daha çok 2000'li yıllarda tartışılmaya ve incelenmeye başlanmıştır (Faiz, 2018:1678). E-sadakat kavramı marka sadakati kavramından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Marka sadakatinden farkı çevrimiçi ortamdaki sadakati açıklamasıdır (Aktürk, 2013:106). E-sadakat, tüketicilerin bir web sitesinden sürekli satın alma davranışının oluşması ve başka bir web sitesini tercih etmemesi olarak tanımlanmıştır. E-sadakat, bir web sitesini ziyaret etmek veya gelecekte satın almayı düşünmek olarak da ifade edilebilir (Cyr vd., 2008:11). Başka bir tanımda ise, tüketicilerin alışveriş ettiği web sitesine karşı olumlu tutum göstererek tekrar satın alma davranışı sergilemesi olarak açıklanabilir (Aktürk, 2013:106).

E-sadakat, tüketicinin müşteri-hizmet ilişkisini sürdürmek için çaba göstermeye istekli olmasıyla birlikte web hizmet sağlayıcısına yönelik psikolojik bağlılık ve tutumsal davranıştır (Toufaily vd., 2013:1439). Diğer bir tanıma göre e-sadakat, tüketicilerin e-perakendeciye yönelik, tekrardan satın almaya dönüşecek olumlu davranış ve tutumudur (Öztürk vd., 2012:223).

Yukarıdaki tanım ve açıklamalardan yola çıkılarak müşteri e-sadakati kavramı çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlandığı anlaşılmıştır. Müşterilerin internette faaliyet gösteren işletmelere ve onların sitelerine ilişkin sadakatlerinin ön planda olduğu görülmüştür. İşletmelerin web sitelerine ilişkin oluşturmuş oldukları olumlu tutumlar, müşterilerin web sitelerini tekrar ziyaret etmelerini ve işletmenin çevrimiçi-çevrimdışı olarak ürün veya hizmetlerini satın alma davranışı sergilemeleri müşteri e-sadakati için önemlidir (Ercan, 2016:83-84).

İşletmeler, günümüz rekabet koşullarında rekabet avantajı sağlayarak daha fazla kar elde etmek için müşterileri elektronik ortamda nasıl daha iyi tutabileceklerini yollarını aramaya başlamışlardır. Çünkü yeni müşteri kazanmak, mevcut müşteriyi tutmaktan çok daha maliyetlidir. Bu durumu fark eden e-firmalar müşteri sadakatine odaklanmışlardır (Çiçek ve Karabağ, 2012:21).

Literatürde müşteri e-sadakati incelendiğinde hem işletmelere hem de tüketicilere birçok avantaj sağladığı görülmektedir. Davranışsal veya tutumsal olarak ölçülen çevrimiçi müşteri sadakatinin; artan çapraz satışları, müşterinin karlılığını, siteye yapılan ziyaret sayısını, ağızdan ağıza iletişimi, çevrimiçi toplam memnuniyeti, daha fazla ödeme yapma ve yeniden satın alma istekliliğini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Aynı zamanda müşteri e-sadakati, müşterinin fiyata yönelik hassasiyetini ve alternatif arama davranışını ise azaltmaktadır (Toufaily vd., 2013:1443).

Günümüzde internet teknolojisinin gelişmesi, geleneksel fiziki ortamda sunulan hizmetten çok daha iyisini sunma imkânı sağlamaktadır. İnternet sayesinde işletmeler müşterilerine

özel hizmet sunabilmekte ve web sitelerini kişiye özel hale getirebilmektedir. Bu imkânların sağlanabilmesi işletmelerin müşteri e-sadakati oluşturabilmelerini kolaylaştırmaktadır. İnternet teknolojileri kullanılarak müşteri e-sadakati oluşturma aşamaları şu şekildedir (Ercan, 2016:91):

Müşteri çekme: Müşterileri işletme web sitelerini ziyaret etmelerini sağlamaktır. Diğer sitelere çeşitli reklam ve linkler koyarak yönlendirme yapılabilir.

Müşteri ilgisi: Müşterilerin dikkatini çekerek, siteleri ziyaret etmelerini ve etkileşimde bulunmalarını sağlamaya yöneliktir. Web sitelerinde tutundurma faaliyetleri çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu nedenle sunulan içerikler oldukça önemlidir.

Müşteriyi elde tutma: Web sitelerine ziyarette bulunan kişilerin ilgisini koruyabilmektir. İnternet sitelerinin tekrar ziyaret edilmesini sağlamak önemli bir unsurdur. Bu nedenle ürün ve hizmetlerin sunumunda müşteriyi ikna edici çalışmalar yapılmalıdır.

Müşteri bilgisi: Müşteriler ve onların istek ve beklentileri ile alakalı bilgi sahibi olmayı amaçlar. Müşteri geri bildirimleri ve yapılan yorumlarla bu bilgilere ulaşmak mümkündür.

Müşteri ilişkisi: Web sitesine ziyarette bulunan müşterilerle ilişki kurma politikasıdır. Kişiye özgü ürün veya hizmet geliştirip bu yönde içerikler sunularak gerçekleştirilebilir.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın amacı

Araştırmanın temel amacı, tüketicilerin algılanan web sitesi hizmet kalitesinin e-sadakat üzerindeki etkisini incelemektir.

3.2. Araştırmanın yöntemi

Araştırma kapsamını, Erzurum Atatürk Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Toplamda 415 anket uygulanmıştır. Hatalı ve eksik olan 12 anket çıkarılarak 403 katılımcının verileri analize tabi tutulmuştur.

Araştırmada verilerini toplamak amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kullanıcıların hangi hava yolu web sitesini tercih ettiklerine ilişkin site isimleri yer almaktadır. İkinci bölümde web sitesi hizmet kalitesine dair 19 soru 5'li likert tipi ölçek sorusu olarak yöneltilmiştir.(1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4= katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Üçüncü bölümde, 5'li likert ölçeğinin kullanıldığı müşteri e-sadakatine yönelik 3 soru bulunmaktadır. Son bölümde ise araştırma modeli dışında sorulan demografik özelliklere ait ifadelere yer verilmiştir. Araştırmada, Jeon ve Jeong, 2017 yılında yapmış olduğu 'Customers' Perceived Website Service Quality And İts Effects On E-Loyalty' isimli çalışmada kullanılan model ve ölçek kullanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli

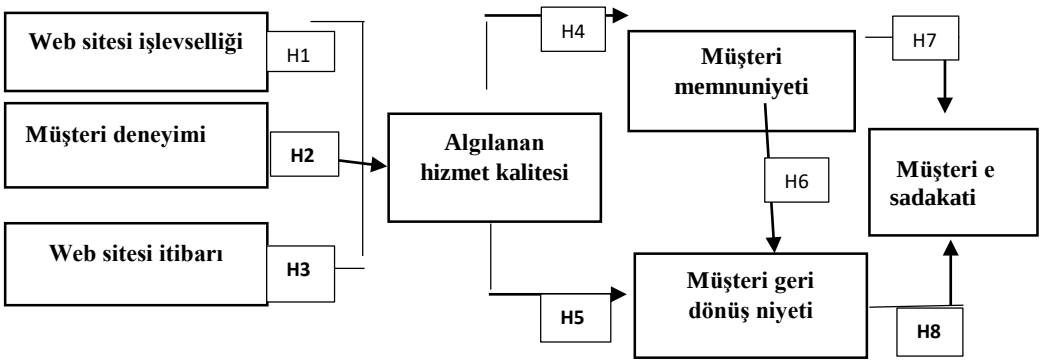

Şekil 1: Araştırma Modeli

3.4. Araştırma Hipotezleri

H1: Web sitesi işlevselliğinin algılanan hizmet kalitesi üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H2: Müşteri deneyimsel yönlerinin algılanan hizmet kalitesi üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H3: Web sitesi itibarının algılanan hizmet kalitesi üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H4: Algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H5: Algılanan hizmet kalitesinin müşteri geri dönüş niyeti üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H6: Müşteri memnuniyetinin müşteri geri dönüş niyeti üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H7: Müşteri memnuniyetinin müşteri e-sadakati üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H8: Müşteri geri dönüş niyetinin müşteri e-sadakati üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

4. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan 403 katılımcıdan alınan cevaplar üzerinde analizler yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 20.0 istatistik paket programı kullanılmış, kullanılan analiz yöntemleri ise; aritmetik ortalama, standart sapma, güvenilirlik testi, çoklu ve basit regresyon analizidir. Verilerin elde edilmesinde anket tekniği kullanılmıştır. Yapılan analizler aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

4.1. Demografik Özellikler

Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

	Frekans(f)	**Yüzde (%)**
CİNSİYET		
Kadın	215	53,3
Erkek	188	46,7
MEDENİ DURUM		
Evli	74	18,4
Bekâr	329	81,6
EĞİTİM		
Ön Lisans	127	31,5
Lisans	196	48,6
Lisans Üstü	80	19,9
GELİR		
1000 TL ve altı	178	44,2
1001-2000 TL	132	32,8
2001 TL ve üzeri	93	23,1

Bu sonuçlar doğrultusunda katılımcıların, %53,3 oranında kadın %46,7 oranında ise erkek olduğu, %18,4 oranında evli %81,6 oranında bekâr oldukları belirlenmiştir. Eğitim düzeyleri; %31,5 oranında ön lisans, %48,6 oranında lisans, %19,9 oranında ise lisansüstü düzeyinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların gelir durumuna bakıldığında ise, %44,2 oranında 1000 TL ve altı, %32,8 oranında 1001-2000 TL, %23,1 oranında ise 2001 TL ve üzeri gelire sahip oldukları belirlenmiştir.

4.2. Katılımcıların Hava Yolu Web Sitesi Tercihleri

Katılımcıların tercih ettikleri hava yolu web sitelerinin rakamsal değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Hava Yolu Web Sitesi Tercihleri

Web Siteleri	**Frekans(f)**	**Yüzde (%)**
Türk Hava Yolları	73	18,1
Pegasus	42	10,4
Anadolu Jet	105	26,1
Online Uçak Bileti	70	17,4
Flypgs	38	9,4
Skyscanner	46	11,4
Diğer	29	7,2

Katılımcıların tercih ettikleri hava yolu web siteleri; %26,1 oranında Anadolu Jet, %18,1 oranında Türk Hava Yolları, %17,4 oranında Online Uçak Bileti, %11,4 oranında Skyscanner, %10,4 oranında Pegasus, %9,4 oranında Flypgs, %7,2 oranında ise diğer web site kullanıcıları olduğu belirlenmiştir.

4.3. Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirliklerinin Belirlenmesi

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerini belirlemek için Cronbach's Alpha değerlerine bakılmıştır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde bu değerlerin 0,959 ile 0,911 değerleri arasında değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir.

"Cronbach Alpha" değerinin yapılan ölçek çalışmalarında en az 0,70 ve üzeri olması gerektiği genel kabul görmüştür. Analiz sonucunda kabul edilen değerin üzerinde sonuç vermesi, ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.4. Katılımcıların Algılanan Web Sitesi Hizmet Kalitesi Boyutlarının Değerlendirilmesi

Katılımcıların web sitesi işlevselliği, müşteri deneyimi, web sitesi itibarı, algılanan hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri geri dönüş niyeti boyutlarına ilişkin değerlendirmeleri aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları alınarak Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Algılanan Web Sitesi Hizmet kalitesi Boyutlarına Yönelik Algılar

Web sitesi işlevselliği	**ort**	**St. Sp.**
Hava yolu web sitesindeki bilgiler satın alma kararı almam için yardımcı olmaktadır.	3,65	1,080
Hava yolu web sitesi bilet hizmetleriyle alakalı tam bilgi vermektedir.	3,60	1,058
Hava yolu web sitesi bilet, firma bilgileri, konum gibi hizmetler hakkında kapsamlı bilgi vermektedir.	3,61	1,066
Hava yolu web sitesinde gezinmek kolaydır.	3,65	1,094
Hava yolu web sitesi fazla zaman almamaktadır.	3,60	1,086
Müşteri deneyimi	**ort**	**St. Sp.**
Web sitesi rahatlatıcı tasarıma sahiptir.	3,48	1,077
Hava yolu web sitesi beni tekrar kullandığımda anımsadı ve arama tercihlerimi hatırladı.	3,51	1,124
Web sitesi itibarı	**ort**	**St. Sp.**
Tanıdığım kişiler bana bu hava yolu web sitesini önerdiler.	3,52	1,185
Hava yolu web sitesi hakkında çok fazla güzel yorumlar gördüm.	3,56	1,057
Medyada yer alan hava yolu firmasının reklamları vasıtasıyla Havayolu web sitesi ile ilgili iyi izlenimler aldım.	3,57	1,088
Medya da yer alan hava yolu firmasının etkileyici reklamlarından dolayı, firmanın kaliteli bir web sitesine sahip olduğunu düşünmekteyim.	3,52	1,077
Algılanan hizmet kalitesi	**ort**	**St. Sp.**
Genel olarak, bu web sitesinin hizmet kalitesi mükemmeldir.	3,47	1,053
Hava yolu web sitesi beklediğim ya da arzuladığım hizmet kalitesini sağlamaktadır.	3,53	1,027
Hava yolu web sitesinin sunduğu hizmet teklifleri bilet derecelendirmesine uygundur	3,49	1,109
Müşteri memnuniyeti	**ort**	**St. Sp.**
Genel olarak firmaların web sitesi kalitesinden memnunum.	3,59	1,061
Hava yolu firmaları web sitesi ihtiyaçlarımı ve zamanımı muazzam şekilde gerçekleştirdi. .	3,49	1,039
Başka firmaların web sitesine bilet almak için ihtiyacım olduğunu düşünmedim.	3,36	1,149
Müşteri geri dönüş niyeti	**ort**	**St. Sp.**
Gelecek seyahatim için bu web sitesini kullanmak istiyorum.	3,54	1,076
Firmalarla ile ilgili bilgi almak için bu web sitesini ziyaret edeceğim.	3,63	1,069

Web sitesi işlevselliği boyutuna ait olan 'Hava yolu web sitesinde gezinmek kolaydır' ve 'Hava yolu web sitesindeki bilgiler satın alma kararı almam için yardımcı olmaktadır' ifadeleri 3,65 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 'Hava yolu web sitesi bilet hizmetleriyle alakalı tam bilgi vermektedir' ve 'Hava yolu web sitesi fazla zaman almamaktadır' ifadeleri ise, 3,60 ortalama ile en düşük değere sahiptir.

Müşteri deneyimi boyutuna ait iki ölçek ifadesi mevcuttur. Bunlardan 'Hava yolu web sitesi beni tekrar kullandığımda anımsadı ve arama tercihlerimi hatırladı' ifadesi 3,51 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 'Web sitesi rahatlatıcı tasarıma sahiptir' ifadesi ise 3,48 ortalama ile en düşük puana sahiptir.

İtibar boyutuna ait olan 'Medyada yer alan hava yolu firmasının reklamları vasıtasıyla Havayolu web sitesi ile ilgili iyi izlenimler aldım' ifadesi 3,57 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 'Tanıdığım kişiler bana bu hava yolu web sitesini önerdiler' ve 'Medya da yer alan hava yolu firmasının etkileyici reklamlarından dolayı, firmanın kaliteli bir web sitesine sahip olduğunu düşünmekteyim' ifadeleri 3,52 ortalama ile en düşük değere sahiptir.

Algılanan hizmet kalitesine ait olan 'Hava yolu web sitesi beklediğim ya da arzuladığım hizmet kalitesini sağlamaktadır' ifadesi 3,53 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 'Genel olarak, bu web sitesinin hizmet kalitesi mükemmeldir' ifadesi ise 3,47 ortalama ile e düşük değere sahiptir.

Müşteri memnuniyeti boyutuna ait 'Genel olarak firmaların web sitesi kalitesinden memnunum' ifadesi 3,59 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 'Başka firmaların web sitesine bilet almak için ihtiyacım olduğunu düşünmedim' ifadesi ise 3,36 ortalama ile en düşük değere sahiptir.

Müşteri geri dönüş niyeti boyutuna ait iki ölçek ifadesi mevcuttur. 'Firmalarla ile ilgili bilgi almak için bu web sitesini ziyaret edeceğim' ifadesi yüksek değere sahipken 'Gelecek seyahatim için bu web sitesini kullanmak istiyorum' ifadesi ise 3,54 ortalama ile en düşük değere sahip olmuştur.

4.5. Katılımcıların Müşteri E-Sadakatine İlişkin Değerlendirmeleri

Katılımcıların müşteri e-sadakatine ilişkin değerlendirmeleri, aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları alınarak Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Müşteri E-Sadakatine Yönelik Algıları

Müşteri e-sadakati	**ort**	**St. Sp.**
Bu hava yolu web sitesini çok kullanırım.	3,49	1,102
Bu hava yolu web sitesine bağımlıyım.	3,01	1,193
Bu hava yolu web sitesini aileme, arkadaşlarıma ve tanıdıklarına tavsiye etmek isterim.	3,41	1,085

Katılımcıların müşteri e-sadakatine ilişkin algıları incelendiğinde, 'Bu hava yolu web sitesini çok kullanırım' ifadesi 3,49 ortalama ile en yüksek değere sahip olduğu belirlenmiştir. 'Bu hava yolu web sitesine bağımlıyım' ifadesi ise 3,01 ortalama ile en düşük değere sahip olmuştur.

4.6. Araştırma Modelinin Test Edilmesi

Algılanan web sitesi hizmet kalitesinin müşteri e-sadakat üzerindeki etkisini belirlemek için çoklu ve basit regresyon analizleri uygulanmıştır ve sonuçlar tablolarla ifade edilmiştir.

Web sitesi işlevselliği, müşteri deneyimi ve web sitesi itibarının algılanan hizmet kalitesi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizinin sonuçları Tablo 5 'te verilmiştir.

Tablo 5: Web Sitesi İşlevselliği, Müşteri Deneyimi Ve Web Sitesi İtibarının Algılanan Hizmet Kalitesi Üzerindeki Etkisi

Model	**R**	**R^2**	**Düzeltilmiş R^2**	**Tah st. hata**	
Algılanan Hizmet Kalitesi	0,879	0,772	0,770	0,47	
	B	**Standart Hata**	**Beta**	**t**	**P**
İşlevsellik **Memnuniyet** **İtibar**	0,395 0,241 0,316	0,046 0,039 0,043	0,388 0,250 0,310	8,663 6,101 7,264	0,000 0,000 0,000

Bağımlı Değişken: Algılanan Hizmet Kalitesi

Bağımsız Değişken: Web Sitesi İşlevselliği, Müşteri Deneyimi, Web Sitesi İtibarı

Tablo5 incelendiğinde web sitesi işlevselliği, müşteri deneyimi ve web sitesi itibarı bağımsız değişkenleri algılanan hizmet kalitesi bağımlı değişkendeki değişimin %77,2'sini açıklamaktadır. Üç bağımsız değişkene ait P değeri 0,000'dır. Regresyon modeli incelendiğinde web sitesi işlevselliği, müşteri deneyimi ve web sitesi itibarı değişkenlerinin, algılanan hizmet kalitesi üzerinde 0,05 önem düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (B=0,395; P=0,000/B=0,241;P=0,000/B=0,316;P=0,000). Bu sonuçlar doğrultusunda web sitesi işlevselliği, müşteri deneyimi ve web sitesi itibarı değişkenlerinin algılanan hizmet kalitesi üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu ön gören H1, H2 ve H3 hipotezleri kabul edilmiştir.

Algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizinin sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi

	R	**R^2**	**Düzeltilmiş R^2**	**Tahminin standart hatası**	
Müşteri memnuniyeti	0,841	0,707	0,706	0,54	
	B	**Standart Hata**	**Beta**	**t**	**P**
Algılanan Hizmet Kalitesi	0,855	0,028	0,841	31,090	0,000

Bağımlı Değişken: Müşteri Memnuniyeti

Bağımsız Değişken: Algılanan Hizmet Kalitesi

Tablo6 incelendiğinde algılanan hizmet kalitesi bağımsız değişkeni müşteri memnuniyeti olan bağımlı değişkendeki değişimin %70,7'sini açıklamaktadır. P değeri 0,000'dır. Regresyon modeli incelendiğinde algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde 0,05 önem düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (B=0,855; P=0,000). Bu sonuçlar ışığında algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu ön gören H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Algılanan hizmet kalitesinin müşteri geri dönüş niyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizinin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir

Tablo 7: Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Geri Dönüş Niyeti Üzerindeki Etkisi

	R	**R^2**	**Düzeltilmiş R^2**	**Tahminin standart hatası**	
Algılanan Hizmet Kalitesi	0,800	0,640	0,639	0,61	
	B	**Standart Hata**	**Beta**	**t**	**P**
Müşteri Geri Dönüş Niyeti	0,840	0,031	0,800	26,681	0,000

Bağımlı Değişken: Müşteri Geri Dönüş Niyeti

Bağımsız Değişken: Algılanan Hizmet Kalitesi

Tablo7 incelendiğinde algılanan hizmet kalitesi bağımsız değişkeni müşteri geri dönüş niyeti olan bağımlı değişkendeki değişimin %64,0'ünü açıklamaktadır. P değeri 0,000'dır. Regresyon modeli incelendiğinde algılanan hizmet kalitesinin müşteri geri dönüş niyeti üzerinde 0,05 önem düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (B=0,840; P=0,000). Bu sonuçlar ışığında algılanan hizmet kalitesinin müşteri geri dönüş niyeti üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu ön gören H5 hipotezi kabul edilmiştir.

Müşteri memnuniyetinin müşteri geri dönüş niyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizinin sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Müşteri Memnuniyetinin Müşteri Geri Dönüş Niyeti Üzerindeki Etkisi

		R	**R^2**	**Düz. R^2**	**Tahminin standart hatası**	
Müşteri memnuniyeti		0,784	0,615	0,614	0,63	
	B	**Standart Hata**	**Beta**		**t**	**P**
Müşteri Geri Dönüş Niyeti	0,809	0,032	0,784		25,306	0,000

Bağımlı Değişken: Müşteri Geri Dönüş Niyeti

Bağımsız Değişken: Müşteri Memnuniyeti

Tablo8 incelendiğinde müşteri memnuniyeti bağımsız değişkeni müşteri geri dönüş niyeti olan bağımlı değişkendeki değişimin %61,5'ini açıklamaktadır. P değeri 0,000'dır. Regresyon modeli incelendiğinde müşteri memnuniyetinin müşteri geri dönüş niyeti üzerinde 0,05 önem düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (B=0,809; P=0,000). Bu sonuçlar ışığında müşteri memnuniyetinin müşteri geri dönüş niyeti üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu ön gören H6 hipotezi kabul edilmiştir.

Müşteri memnuniyetinin müşteri e-sadakati üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizinin sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Müşteri Memnuniyetinin Müşteri E-Sadakati Üzerindeki Etkisi

	R	**R^2**	**Düzeltilmiş R^2**	**Tahminin standart hatası**
Müşteri Memnuniyeti	0,775	0,600	0,599	0,64

	B	**Standart Hata**	**Beta**	**t**	**P**
Müşteri E-Sadakati	0,785	0,032	0,775	24,535	0,000

Bağımlı Değişken: Müşteri E-Sadakati

Bağımsız Değişken: Müşteri Memnuniyeti

Tablo9 incelendiğinde müşteri memnuniyeti bağımsız değişkeni müşteri e-sadakati olan bağımlı değişkendeki değişimin %60,0'ını açıklamaktadır. P değeri 0,000'dır. Regresyon modeli incelendiğinde müşteri memnuniyetinin müşteri e-sadakati üzerinde 0,05 önem düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (B=0,785; P=0,000). Bu sonuçlar ışığında müşteri memnuniyetinin müşteri e-sadakati üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu ön gören H7 hipotezi kabul edilmiştir.

Müşteri geri dönüş niyetinin müşteri e-sadakati üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizinin sonuçları Tablo 10'de verilmiştir.

Tablo 10: Müşteri Geri Dönüş Niyetinin Müşteri E-Sadakati Üzerindeki Etkisi

	R	**R^2**	**Düzeltilmiş R^2**	**Tahminin standart hatası**
Müşteri Geri Dönüş Niyeti	0,764	0,584	0,583	0,65

	B	**Standart Hata**	**Beta**	**t**	**P**
Müşteri E-Sadakati	0,750	0,032	0,764	23,742	0,000

Tablo10 incelendiğinde müşteri memnuniyeti bağımsız değişkeni müşteri e-sadakati olan bağımlı değişkendeki değişimin %58,4'ünü açıklamaktadır. P değeri 0,000'dır. Regresyon modeli incelendiğinde müşteri geri dönüş niyetinin müşteri e-sadakati üzerinde 0,05 önem düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (B=0,750; P=0,000). Bu sonuçlar

ışığında müşteri geri dönüş niyetinin müşteri e-sadakati üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu ön gören H8 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

İnternet teknolojisinin gelişmesi firmaların web sitelerine, geleneksel pazar ortamında sunulan hizmetten daha iyisini sunma olanağı sağlamaktadır. Hizmet kalitesinin tatmin edici düzeyde olması müşteri memnuniyetini de beraberinde getirir. Müşterilerin firmalara bağlılıkları ve tekrar satın alma davranışı göstermeleri işletmelerin güçlü rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmeleri için büyük öneme sahiptir. Çünkü mevcut müşteriye sadakat kazandırılma çabaları, firmalara yeni müşteri kazandırılmasından çok daha az maliyetlidir. İşletmeler müşterilerine özel hizmetler sunarak, web sitelerini kişiye özel hale getirip çeşitli tutundurma faaliyetlerinde bulunarak e-sadakatin oluşturulmasını sağlayabilirler (Ercan, 2016:91;Korkmaz vd. 2015:261).

Bu çalışmada algılanan web sitesi hizmet kalitesinin e-sadakat üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmadaki bulgular incelenmiş ve web sitesi hizmet kalitesi belirleyicilerinin e-sadakat üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Havayolu firmalarının müşteri sadakati yakalama noktasında internet sitelerine gereken önemi vermeleri yerinde bir davranış olacaktır. Ayrıca firmaların web sitesi işlevselliği noktasında teknik destek almaları rekabet avantajı sağlayabilecektir.

Algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde olan etkisi göz önünde bulundurularak müşteri algıları noktasında iyi bir izlenim bırakılmaya çalışılmalıdır. Çünkü algılanan hizmet hizmet kalitesi ile müşteri geri dönüşü arasındaki ilişki göz ardı edilmemelidir. Ayrıca müşteri memnuniyetinin müşteri geri dönüş niyeti üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak müşteri memnuniyeti noktasında gerekenler üzerinde çalışılmalıdır. Bu noktada demografik farklılıklara göre farklı ürün/hizmet seçenekleri sunmak faydalı olabilecektir.

Bu çalışma sadece bir ili kapsayarak belirli bir örneklem grubuna uygulanarak ele alınmıştır. Gelecekteki çalışmaların diğer illeri kapsayacak şekilde farklı örneklem grupları ile ele alınması fayda sağlayacaktır. Farklı web sitelerini ölçen ek değişkenler eklenerek, farklı firma web siteleri baz alınarak çalışmalar yapılması faydalı olacaktır. Ayrıca çalışmada kullanılan model geliştirilip yeni ölçek ifadeleri eklenerek farklı çalışmalar ile literatüre katkı sağlanabilir.

Kaynakça

Aktürk, K.Ö. (2013). E-Hizmet Kalitesi Ve E-Mağaza İmajının E-Tatmin Düzeyi Ve E-Sadakat Düzeyine Etkilerinin Ampirik Olarak Analizi, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi,* Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Anderson, R. E. ve Srinivasan, S. S. (2003). E-Satisfaction and E-Loyalty: A Contingency Framework. *Psychology&Marketing,* 20(2), 123-138.

Connolly, R., Bannister, F. ve Kearney, A. (2010). Government Website Service Quality: A Study Of The Irish Revenue Online Service, *European Journal of Information Systems,* 19, 649–667.

Cyr, D., Kindra, G. ve Dash, S. (2008). Website Design, Trust, Satisfaction, and Eloyalty: The Indian Experience. *Online Information Review*, 32(6): 773-790.

Çalışkan Özaslan, B.Ö., Yavuz, M. ve Akça, M. (2017). Elektronik Ortamda Alışveriş Yapan Tüketicilerin Algıladıkları Web Sitesi Hizmet Kalitesi Ve Bilişsel Çelişkileri Arasındaki İlişkide Kurumsal İtibarın Rolü, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(13):136-146.

Çiçek, R. ve Doğan, İ.C., (2009). Müşteri Memnuniyetinin Artırılmasında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma: Niğde İli Örneği, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi,* 11(1): 199-217.

Çiçek, R. ve Karabağ, Ö. (2012). Life Saver on the Web: E-Loyalty. *International Journal of Economic Research*, 3(6):18-28.

Egeln, L. (2015). An Empırıcal Investıgatıon Of The Impacts Of Websıte Qualıty On Consumer Loyalty: A Case Of Baby Boomers, A Dissertation Submitted to the Faculty of The Graduate School at The University of North Carolina at Greensboro.

Eleren, A. ve Kılıç, B. (2007). Turizm Sektöründe Servqual Analizi İle Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Bir Termal Otelde Uygulama*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi,* 9, 1, 235-263.

Ercan, F. (2016). Otel İşletmelerinde Sosyal Medyanın Müşteri E-Sadakati Üzerine Etkisi: Facebook Örneği, *Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Faiz, E. (2018). Online Seyahat Alışverişlerinin Hizmet Kalitesinin E-Memnuniyet Ve E-Sadakat Üzerindeki Etkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 17(68): 1675-1690.

Firend A. Rasheed, Masoumeh F. Abadi (2014). Impact of service quality,trust and perceived value on customer loyalty in Malaysia services industries, Procedia -*Social and Behavioral Sciences,* 164(2014):298-304.

Güreş, N., Arslan, S. ve Yalçın, R. (2013). Türk Havayolu İşletmelerinin Web Sitelerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1):173-185.

Jeon, M.M. ve Jeong, M. (2017). Customers' Perceived Website Service Quality And İts Effects On E-Loyalty, *International Journal of Contemporary Hospitality Management,* 29(1): 438-457.

Kim, J., and Lennon, S.J. (2013). Effects Of Reputation And Website Quality On Online Consumers' Emotion, Perceived Risk And Purchase İntention: Based On The Stimulus-Organism-Response Model, *Journal of Research in Interactive Marketing*, 7(1):33-56.

Kocabulut, Ö. Ve Albayrak, T. (2017). Web Sitesi Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28,(2): 293 – 303.

Korkmaz, H., Giritlioğlu, İ. ve Avcıkurt, C. (2015). Havayolları İç Hatlarda Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti ve Tekrar Satın Alma Davranışına Etkisi, Karabük *Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 5(2):249-265.

Kuo, P., Zhang, L. and Cranage, D. (2015). What you get is not what you saw: exploring the impacts of misleading hotel website photos, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6):1301-1319.

Mattila, A.S. ve Wirtz, J. (2001). Congruency Of Scent And Music As A Driver Of İn-Store Evaluations And Behavior, *Journal of Retailing*, 77(2): 273-289.

Öztürk, S., Coşkun, A. ve Dirsehan, T. (2012). Fırsat Sitelerine Yönelik E-Sadakati Belirleyen Boyutların İncelenmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2):217-239.

Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. & Berry, L.L. (1985). A Conceptual Model Of Service Quality And Its Implications For Future Research, *The Journal of Marketing,* 49(4): 41–50.

Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. ve Malhotra, A. (2005). ES-QUAL a Multiple-Item Scale for Assessing Electronic Service Quality, *Journal of Service Research*, 7 (3): 213- 233.

Sayım, F. ve Aydın, V. (2015). Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistematik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri ile Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (29).

Soydal, İ. (2008). Web Bilgi Sistemlerinde Hizmet Kalitesi, *Yayınlanmış Doktora Tezi,* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Toufaily, E., Ricard, L. ve Perrien, J. (2013). Customer Loyalty to a Commercial Website: Descriptive Meta-Analysis of the Empirical Literature and Proposal of an Integrative Model, *Journal of Business Research,* 66(9), 1436-1447.

Valarie A. Zeithaml, Leonard L. Berry and A. Parasuraman, (1996). *Journal of Marketing*, 60,(2):31-46.

Yapraklı, Ş., Noksan, E. ve Ünalan, M. (2018). Web Sitesi Kalitesi ve Sosyal Medya Yönetiminin Memnuniyet Üzerindeki Etkisi: Atatürk Üniversitesi Örneği, 4. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi, 1854-1873.

Yılmaz, V., Filiz, Z. ve Yaprak, B. (2007). Servqual Yöntemi İle Yükseköğretimde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,7(1) : 299-316.

Yurdakul Başok, N. ve Öksüz, B. (2007). Hastanelerde Bir Tanıtım Aracı Olarak Web Siteleri: İzmir İli Eğitim Hastaneleri Ve Özel Hastanelerin Kurumsal Web Sitelerinin Kıyaslamalı Analizi, *Selçuk İletişim Dergisi*, 5(1):119-134.

Zengin, E. ve Erdal, A. (2000). Hizmet Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi, *Journal of Qafqaz University*, 3,1,43-56.

Suriyeli Göçmenlerin Uyum Meselesini Yeniden Düşünmek: Türkiye'de 'Koşulsuz Konukseverliğin' İmkânları ve Sınırları Üzerine

Fuat GÜLLÜPINAR*

Özet

Tüm dünyada mülteci sorunu etik-politik bir krizdir. Mesele öncelikle birlikte yaşama etiği ile ilgilidir. Bugün dünyanın her yerinde mültecilerin yasal statüsü ve hayatlarının siyasi, kültürel ve sosyal olarak nasıl şekilleneceği ile ilgili ciddi belirsizlikler ve karmaşa yaşanıyor. Mültecilerin etnik ve kültürel geçmişleri toplumlar açısından bir tehdit olarak algılanmakta ve bireysel ve toplumsal gruplar düzeyinde bir takım güçlükler yaratmaktadır. Göçmenlerin gittikleri yerlerde koşulsuz bir konukseverlik duygusuyla karşılanmadıkları da çok açık. Ancak, bugün göçmenler ve mültecilik meselesi nerdeyse tümüyle güvenlik, suç ve hatta terör çerçevesinden algılanma eğilimindedir.

Göçmenlik meselesi etik politik ve hukuksal gelişmenin merkezi unsuru olarak dünya tarihindeki serüvenine devam ediyor. Ancak, günümüzde özellikle son 20 yıla bakıldığında göçmenlere ilişkin politikalarda dolaşım özgürlüğü, mülteci hakları, sığınma hakkı, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar açısından olumsuz bir çok gelişme söz konusudur. Bu açıdan, göçmenlerin hayatlarının gittikçe zorlaştığı ve yaşam koşullarının ciddi ölçüde kısıtlandığını ve zor koşullara mahkum bırakıldıklarını söylemek mümkün görünüyor.

Avrupa Birliğinin göç politikalarında gittikçe içe kapanmacı bir perspektif daralmasına yöneldiğini ve göç meselesini tümüyle polisiye bir güvenlik anlayışına indirgediğini söylemek mümkün görünüyor. Özellikle yapılan geri iade anlaşmaları bu perspektif daralmasının en önemli karinesi olmaktadır. Ayrıca, tüm sınır kontrol mekanizmaları, pasaport ve seyahat koşulları, oturum izinleri, çalışma izinleri vb. konularda Avrupa Birliğinin hukuksal olarak geçmişe oranla 2000'li yıllardan itibaren gittikçe kontrolcü ve güvenlikçi bir stratejije yöneldiğini tespit etmek gerekiyor. Bütün bu politik krizlere ek olarak insanlık krizi de eşlik etmektedir: Mültecilerin kamp hayatları, sınırı geçmek isterken o süreçte yaşanan zorluklar, kitlesel ölümler (çoğunlukla da denizde boğulmalar şeklinde) ya da göç endüstrisi ve insan kaçakçılarının elinde yaşanan dramatik deneyimler.

Anahtar Kelimeler: Konukseverlik, Mülteci, Suriyeli, Entegrasyon, Eğitim.

Giriş

Tüm dünyada mülteci sorunu etik-politik bir krizdir. Mesele öncelikle birlikte yaşama etiği ile ilgilidir. Bugün dünyanın her yerinde mültecilerin yasal statüsü ve hayatlarının siyasi, kültürel ve sosyal olarak nasıl şekilleneceği ile ilgili ciddi belirsizlikler ve karmaşa yaşanıyor. Mültecilerin etnik ve kültürel geçmişleri toplumlar açısından bir tehdit olarak algılanmakta ve bireysel ve toplumsal gruplar düzeyinde bir takım güçlükler yaratmaktadır. Göçmenlerin gittikleri yerlerde koşulsuz bir konukseverlik duygusuyla karşılanmadıkları da çok açık. Ancak, bugün göçmenler ve mültecilik meselesi nerdeyse tümüyle güvenlik, suç ve hatta terör çerçevesinden algılanma eğilimindedir.

Göçmenlik meselesi etik politik ve hukuksal gelişmenin merkezi unsuru olarak dünya tarihindeki serüvenine devam ediyor. Ancak, günümüzde özellikle son 20 yıla bakıldığında göçmenlere ilişkin politikalarda dolaşım özgürlüğü, mülteci hakları, sığınma hakkı, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar açısından olumsuz bir çok gelişme söz konusudur. Bu açıdan,

* Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Yunus Emre Kampüsü, Eskişehir. İletişim: fgullupinar@anadolu.edu.tr

göçmenlerin hayatlarının gittikçe zorlaştığı ve yaşam koşullarının ciddi ölçüde kısıtlandığını ve zor koşullara mahkum bırakıldıklarını söylemek mümkün görünüyor.

Avrupa Birliğinin göç politikalarında gittikçe içe kapanmacı bir perspektif daralmasına yöneldiğini ve göç meselesini tümüyle polisiye bir güvenlik anlayışına indirgediğini söylemek mümkün görünüyor. Özellikle yapılan geri iade anlaşmaları bu perspektif daralmasının en önemli karinesi olmaktadır. Ayrıca, tüm sınır kontrol mekanizmaları, pasaport ve seyahat koşulları, oturum izinleri, çalışma izinleri vb. konularda Avrupa Birliğinin hukuksal olarak geçmişe oranla 2000'li yıllardan itibaren gittikçe kontrolcü ve güvenlikçi bir stratejije yöneldiğini tespit etmek gerekiyor. Bütün bu politik krizlere ek olarak insanlık krizi de eşlik etmektedir: Mültecilerin kamp hayatları, sınırı geçmek isterken o süreçte yaşanan zorluklar, kitlesel ölümler (çoğunlukla da denizde boğulmalar şeklinde) ya da göç endüstrisi ve insan kaçakçılarının elinde yaşanan dramatik deneyimler.

Avrupa'da terörle savaş politikalarının referansının göçmenler olmaya başladığından beri güçlü bir ırkçılık dalgasının tüm Avrupa'yı kasıp kavurduğunu söylemek mümkün. Bu tür bir ırkçılığın kültürel içerimleri de olmakla birlikte ekonomik olarak zayıf olanı, farklı olanı, ötekini, başkayı duvarların ötesinde tutmak için tüm teknolojik kabiliyetlerin seferber edildiğine tanık oluyoruz onyıllardır: biyometrik pasaportlar, örülen yüksek duvarlar, irisi okuyan makineler, parmak izleri ve benzeri kontrol ve gözetim aygıtlarının devasa endüstrisi bu teknolojik izleme kapasitesini arttıran öğelerden bazıları.

Bu güncel politik ve etik krizler ister istemez Avrupa'nın önde gelen felsefecileri olan Levinas, Kant ve Derrida'nın konukseverlik hakkındaki metinlerini yeniden hatırlamamıza vesile olmaktadır. Ancak, Avrupa felsefesinin biriktiği bu külliyatın Avrupa Birliği göçmen politikalarını yönlendiren politika yapıcılara en azından şimdilik pek ilham verdiği söylenemez. Yine de Avrupa felsefe geleneğinin biriktirdiği bu deneyime kulak vermek göçmenlere dair bu politik, etik ve hukuksal krizleri aşmanın en iyi yolu olarak hala önümüzde durmaktadır. Avrupa, kendi içindeki hukuksal daralmayı ve tüm Avrupa neredeyse bir kamp haline getiren "olağanüstü hali" (Agamben, 2005) aşabilecek felsefi deneyime kulak verebilirse, bu krizleri yönetebilecek aksi halde, bu içe kapanmacı eğilimlere teslim olduğunda demokrasinin de geleceği tehlike altına girecektir.

1. Konukseverlik Düşüncesini Göçmenler Üzerinden Yeniden Düşünmek

Göçmenlerin Avrupa'da uzun yıllardır deneyimledikleri ekonomik ve kültürel kabul sorunlarının ve tehditlerin çözümü için yeni bir patika olup olmayacağının cevabı çok önemli olduğu için konukseverlik pratiği göçmen ve mültecilik meselesinin en merkezi unsurudur. Avrupa ülkelerinde özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra oluşan göçmen karşıtı iklim göçmenlerin düşmanlaştırıldığı, ötekileştirdiği, anaakım toplumdan dışlandığı bir atmosferi her yere hızla yaygınlaştırmıştır. Göçmen politikaları da güvenlik ve terör perspektifinden ele alınarak göçmeni bir nevi terörle savaşın ("war on terror" politikasına paralel olarak gelişen) temel referansı haline getirmiştir.

Derrida, başkalığı, öteki olanı, yabancıyı, sürgünü, marjinali hesaba katmanın ve toplumun parçası kılmanın ancak koşulsuz konukseverlikle mümkün olabileceğinin altını çizmektedir. Derrida, Birinci dünya savaşından beri süregelen göçleri, sürülmeleri ve yer değiştirmeleri kastederek, Hannah Arendt'in "ulus-devletin çöküşü" olarak tespit ettiği bu durumları yeniden düşünmek gerektiğini vurgularken, konukseverliğin devletle ilişkisinin yeniden sorgulanması ve konukseverlik düşüncesinin hukuki ve politik olanı dönüştürme şansının araştırılması gerektiğine işaret etmektedir (Direk, 1997: 13).

Konukseverlik düşüncesini özellikle Levinas ve Kant'ın bu konudaki argümanlarını gözden geçirerek ele almaktadır. Koşullu konukseverlik düşüncesinin ilk planda Kant'a atfedilmesinin dayanağı, Kant'ın Ebedi Barış Tasarısı'ındaki 'Ebedi Barış Tasarısına Yönelik Üçüncü Kesin Madde'dir. "Kozmopolit hukuk evrensel konukluğun koşullarıyla sınırlandırılmalıdır." Burada uluslararası hukuk, konukseverlik hakkıyla sınırlandırılmaktadır ve konukseverlik yasa tarafından düzenlenmiş bir zorundalık, bir hukuk ve ödevle ilgili olarak ortaya konulmaktadır. Yani Kantçı anlamda konukseverlik, bir yabancının bir başkasının bölgesine varışında ondan düşman muamelesi görmeme hakkı anlamına gelir. Bu bağlamda konuk, düşman muamelesi gösterilen yabancının karşıtı olarak, dost veya müttefik muamelesi gösterilen bir yabancı olarak konumlandırılır (Gültekin, 2014: 15). Tunç'un (2010: 47) da bahsettiği üzere, Kant konukseverlik bakışı karşılama/kabul etme anlamında değil, ziyaret etme hakkı olarak kullanmıştır. Bununla birlikte, kozmopolit konukseverlik yabancılar karşısındaki düşmanlığın aşılması olarak görülür. Kant'ın konukseverlik anlayışında, kozmopolitik hakkı oluşturan ziyaret hakkı, yabancıların konukseverlik hakkı olarak görülür. Aslına bakılırsa, ziyaret hakkı, yeryüzünün ortak sahibi olma fikrine dayandığı için, konukseverlikte tıpkı dünyanın yuvarlaklığı nasıl yan yana yaşamayı zorunlu kılıyor ise, aynı şekilde yeryüzünün ortak sahipliği de konukseverliği gerekli kılmaktadır. Bu yüzden, Kant için göç etme ve ülkesinden ayrılma yani seyahat özgürlüğü insana özgü vazgeçilmez temel haklardan biridir. Göç ve ziyaret kapsamında konukseverlik meselesi de zorunlu bir durum olarak ortaya çıkar. Sonuç olarak, Kant'ın Ebedi Barış için formüle ettiği ziyaret hakkı içinde herhangi bir yabancının gittiği ülkede düşman olarak muamele görmeme hakkı en temel insani hakların başında gelmektedir.

Tunç'un (2010: 47) işaret ettiği üzere, Kant'ın konukseverlik anlayışının çerçevesi oldukça sınırlıdır; konukseverlik hakkı sadece ziyaret hakkını içerirken, yerleşme ve ikamet etme hakkına yer vermemektedir. Bu bir bakıma, ziyaret hakkını kullanan yabancıya ya da konuğa gösterilmesi gereken konukseverlikle sınırlı bir çerçevedir ve koşullara bağlıdır. Koşulsuz bir konukseverlik çerçevesi değildir.

Derrida konukseverliğin koşullarını/yasalarını sınırlandırarak, onu koşulsuz hale getirme arzusunu Kant'a referansla değil, Levinas'a başvurarak gerçekleştirmeyi arzu eder. Levinas felsefesinde ise başkası'yla olan etik ilişkinin aşkınlığı, koşulsuzluğu ve sonsuzluğu içindeki konukseverlik olanağı açısından önem kazanmaktadır. Aynı'nın totalitarizminden ve konukseverlik bağlamında ise evin sınırlarını (özdeşliğini) başkası'na kapatmasından; karşılıklılık ya da simetri yoluyla erişemeyeceğimiz, yani bir bakıma koşulluluk çemberleri içerisinde erişemeyeceğimiz Başka'nın indirgenemez orijinalliğinin (ayrımının) farkına vararak kurtulmak olanaklıdır (Gültekin, 2014: 19). Bu noktada Levinas'ın ötekine açıklık etiğinin yol gösterici olabileceği düşünülebilir. Zira, Levinasçı anlamda bir koşulsuz sorumluluk düşüncesi, ev sahibi ile konuk ilişkisinin tersine çevrildiği bir koşulsuz konukseverlik deneyimini ortaya çıkarmaktadır. Levinas'a göre başkası'nın karşılanması, sonsuz olarak başka olan ve sonuçta sonsuz olarak benim dışıma çıkan ve dolayısıyla karşılama yeteneğimin ötesinde karşıladığım bir başkası'nın karşılanmasıdır. Levinas evsahibi ve misafir ilişkisini kuran tüm egemenlik ve iktidar ilişkisini de ters yüz edip, bu ilişkiselliği iktidar alanının dışına çıkarmak istemektedir. Konukseverlikte benden büyük olanı ve dolayısıyla evimin uzamını altüst edebilecek olan bir başkasını karşıladığım ölçüde, konukseverlik koşulsuz olacaktır. Bu durumda konuk olan karşısında, ev sahibi gibi davranamam. Yani ev sahibinin kendi evinde konuk ettiği kişi tarafından rehin alınması söz konusudur. Levinasçı etik (koşulsuz) sorumluluk; başkasının rehinesi olduğum zaman, kendimden önce edilgen olarak başkası'na verilmiş olduğum zaman başlamaktadır. Bu

durumda ev sahibi ile konuk, davet eden ile davet edilmiş olan yer değiştirmektedir (Gültekin, 2014: 20).

Avrupa Birliği mültecilerin Avrupa'ya girişini önleyebilmek için ciddi tedbirler uygulama eğilimdedirler. Türkiye ile yapılan geri iade anlaşması bu girişimlerden sadece biridir. 2016 yılının Mart ayında Avrupa Birliği ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmaya göre, yasa-dışı sınır geçişlerinin durdurulmasını ve Yunan adalarına giden mülteci ve göçmenlerin Türkiye'ye geri gönderilmelerini öngörmektedir.

Mültecilerin yaşamlarındaki bir çok belirsizlik, onları hayatın eğitim, kültür ve siyaset gibi alanlarında kimliksiz bir vatandaşa, gündelik yaşamda ise etkisiz bir özneye dönüştürüyor. Türkiye dahil tüm dünyada mülteciler meselesi temel insan hakları perspektifinden ziyade, polisiye tedbirler gerektiren güvenlik siyasetinin konusu olabiliyor en fazla.

Özellikle son dönemlerde Batılı seçkinler ve yöneticiler sözde yasadışı göçmenler ve mülteciler sorununu yaygın işsizlik, şiddet ve terör sorunlarının ve diğer sosyal ve kültürel problemlerin asıl kaynağı olarak ele alıyorlar. Yasadışı göçün algılanışı aynı zamanda toplumdaki diğer bütün göçmenlerin algılanışını da şekillendiriyor.

Bu süreçler de göçmenlerin ve mültecilerin ilk ve temelden bir güvenlik problemi olduğu algısını pekiştirmektedir. Ancak, bütün bu tartışmalar, göçmenlerin ve mültecilerin enformel ekonomiyi ayakta tutarak neoliberal düzenin temel motoru olduğu gerçeğini hiç gündeme getirmemektedir. Bugün tüm dünyada mülteci sorunu etik-politik bir krizdir. Mesele öncelikle birlikte yaşama etiği ile ilgilidir.

2. Koşulsuz Konukseverlik

Konukseverlik, bir kişinin kendi ülkesine dışarıdan gelen veya tarihsel-toplumsal koşullar nedeniyle kendisine bağımlı hale gelmiş kişilere karşı göstereceği "iyilikseverlik, hayırseverlik ya da merhamet duygusu" ile açıklanabilir bir kavram olmaktan çıkıp, dünya yurttaşlığının potansiyel üyesi olarak kabul gören insanlara dair bir yükümlülük gerektiren, varoluşsal bir mesele olarak anlam kazanacaktır. Kişinin kendi varoluşu ve insan oluşu dışında herhangi bir koşula bağlanmaksızın tesis edilmiş bir konukseverliğin zemini, dünya yurttaşlığı idesinden doğan temel haklardır.

Suriyelilerin eşit kabulünü toplumun tüm kurumlarına ve gündelik ilişkilerinde inşa edip güçlendirebilmek için farklı bir konukseverlik anlayışını toplumda egemen kılmak gerekiyor. Bu da ancak Derrida'nın "koşulsuz konukseverlik" dediği bir anlayışla mümkün olabilir. Koşulsuz konukseverlik, evin sahipliğinin radikal bir biçimde terk edilmesi anlamına geldiğinden, aynı zamanda hükümranlığın da kaybolması anlamına gelir. Hükümranlığın kaybı yalnızca kişinin yaşadığı topraklara ilişkin değildir; ayrıca öznellik kavramının bizzat kendisine ilişkindir. Derrida'nın özneyi ötekine açıklık veya (hoş) karşılamanın kendisi olarak tanımladığı Levinas okumasında, kendiyle özdeşlik veya kendilik olmayan bir özne kavramının yeniden düşünülmesine yönelik radikal sonuçlar ortaya koyar. Ötekine gösterilen ilgi, öteki olarak kendinin kesintiye uğramasına yol açar. Ötekine karşı sorumluluk, öznenin ev sahipliği ve öznenin bakış açısını sorgulamaya ilişkindir...O halde, koşulsuz konukseverlik yalnızca ev denen bir yerin kusursuz mülkiyetinin kesintiye uğramasını ve malikin konumunun "kendi" yerinde bir kiracı olacak şekilde tersine dönmesine yol açmaz, aynı zamanda ben'in öz olumlama halinden kurtulmasını da beraberinde getirir (Yeğenoğlu, 2016: 15).

Sahada hem Suriyeliler her an yer değiştirme eğilimi gösteriyor hem de sosyolojik dinamikler her yönüyle değişken özellikler gösteriyor. Bir bakıma uzun erimli çalışmalar açısından bile bu kadar dinamizm veri elde etmeyi ve analizini epeyce zorlaştırıcı bir etki

yaratıyor.

Türkiye'de Suriyeliler üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı meselenin siyasal, sosyal ve kültürel yönleri hakkında projeksiyonlar yapmaktan daha çok meseleyi nicelikselleştiren ve istatistiki bir olguya indirgeyen bir yaklaşım sergiliyor. Çoğu çalışma, ya Suriyelilere bir istatistik gözüyle bakıyor ya da meseleyi "evsahibi" toplumun gözünden ele alıyor. Suriyelilerin gözünden meseleyi tartışan antropolojik ve etnografik tartışmalara odaklanan çalışmalar henüz çok az ve yetersiz. Suriyelilere konuşma fırsatı vermek, onlara bize sığınmış ve yardım nesnesi olarak bakmanın ötesine geçip, aktif bir şekilde yaşadıkları yerde deneyimledikleri travma ve acılara ışık tutmanın yanında onların potansiyelleri, motivasyonları, hayata dair beklentileri, gelecek kaygıları, umutları, eylemleri hakkında aktifleşmelerine olanak sunacaktır.

3. Türkiye'de Suriyeliler ve Konukseverlik Deneyimleri

Türkiye, Suriyelilerin eğitimi ve entegrasyonu konusunda en az beş temel meydan okuma ile karşı karşıya bulunuyor. İlk meydan okuma, eğitime erişimle ilgilidir. Eğitime erişimi olumsuz etkileyen başlıca faktör çocukların aile ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla işçileşmesi sürecidir. İkinci meydan okuma, eğitime erişemeyen çocukların akıbetiyle ilgilidir. Çocuk işçiler, çocuk gelinler ve daha istisnai olarak çetelerin, radikal grupların çocukları kazanması sorunu. Üçüncü meydan okuma; müfredat ve eğitimin niteliği sorunu olarak tarif edilebilir ki Suriyeli göçmenlere sunulacak müfredat konusunda hala ciddi kafa karışıklıkları olduğu tespit edilebilir. Dördüncü meydan okuma; sadece eğitim değil, her konuda yerel ve uluslararası STK'lar arasındaki işbirliği ve uyum sorunudur. Mülteciler ve beraberindeki insani kriz, uluslararası bir sorun olmasına rağmen, Türkiye açısından, bu dayanışma düzeyi, arzulanan seviyenin çok gerisinde görünmektedir. Beşinci meydan okuma; Suriyeli göçmenlerin sürekli yardım alan bağımlı halinden kurtulup kendi kendilerini idare edebilecek istihdam koşullarına erişebilecekleri imkanların oluşturulması sorunudur.

Bütün bunlara bağlı olarak, artık dönemeyecekleri ve belki de tercihen dönmek istemeyecekleri anlaşılan Suriyelilerle birlikte yaşama alanlarımızı genişletip genişletemeyeceğimiz sorunu. Türk toplumunu konuksever, toleranslı ve çokkültürlü bir toplum olma yolunda daha spesifik olarak da eğitimin çokkültürlü bir topluma kavuşturulması noktasında bir fırsata dönüşüp dönüşmeyeceği meselesidir.

Suriyeli çocukların eğitime erişimlerinin önündeki kültürel, ekonomik ve toplumsal nedenler analiz edilirken toplumdaki imkânlar ve fırsatlar kadar, Suriyeli ebeveynlerin çocuklarının eğitimine yönelik kültürel eğilim ve tutumunun da analize dahil edilmesi ihtiyaç olarak görünmektedir.

Tüm dünyada ve Türkiye'de bürokrasinin ve siyasilerin kullandığı dil ve argümanlar uluslararası düzeyde daha fazla yük paylaşımını ve dayanışmayı mobilize etmeye yardımcı olacak gibi görünmüyor. Bu açıdan suçlayıcı-kınayıcı dilden çok daha yapıcı ve aynı zamanda daha gerçekçi bir argümana geçmesi, çok daha kritiktir. Göç ile göçmen davranışları hakkında genel bir eğilimden söz edebilmek her ne kadar zor görünse de göçmenlerin ev sahibi toplum tarafından bu toplumun bir parçası olarak görülmemesi ve göçmenlerin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ciddi bir sosyal dışlanma ile karşılaşmaları; göçmen çocuklarının eğitimdeki başarısızlık kısır döngüsü ve buna bağlı olarak gelişen işsizlik sorunları; işyerinde ve emek piyasasındaki karşılaştıkları ayrımcılıklar; sosyal ve kültürel yaşamda kabul görmemeleri ve yabancı düşmanlığına maruz kalmaları vb. nedenler göçmenlerin kimliklerine daha fazla sarılarak tepkisel bir kimlik inşa etmelerine

neden olabilecektir. Bu durumu sosyolog Alejandro Portes ve Ruben Rumbaut (2001), 'tepkisel kimlik oluşumu' olarak adlandırmaktadır.

Göçmen topluluğun etnik veya dini kimliklerine sıkıca bağlanıp etnik azınlık haline gelmesi göç sürecinin otomatik sonucu olmayıp, toplumdaki dışlama mekanizmalarına bağlı olarak yerleşik göçmenlerin marjinalleşmesi sonucu ortaya çıkar (Toksöz, 2006).

Suriyeli göçmenlerin çocuklarının eğitim alanında kitlesel bir başarısızlığı Türkiye'de toplumsal patlamalara ve krizlere yol açacaktır. Peki, göçmenlerin eğitimdeki başarısızlıkları neden bu kadar önemli bir sorundur? Çünkü eğitimdeki bu başarısızlık durumu göçmenlerin bu toplumlardaki yukarıya doğru hareketliliğini ve toplumda kabul edilme düzeyini olumsuz etkilemektedir. Eğitimli insanın toplumda kabul edilmesi, saygın bir konum elde etmesi, toplumda herhangi bir yukarıya doğru tırmanma özelliğinin olabilmesi günümüz dünyasında çok önemli bir sosyal gerçektir.

Sonuç Yerine

Uyum, göç eden ve göç alan grupların sosyo-kültürel ve politik yapıları ile ulus üstü yapıların da beklentileriyle birlikte değerlendirilmesi gereken bir değişim sürecidir. Hiçbir uyum süreci tek taraflı olarak gerçekleşemez. Çoğunlukla uyum denildiğinde, azınlığın değişmek suretiyle değişmez olduğu varsayılan çoğunluğa eklemlenmesi anlaşılmaktadır. Halbu ki uyum çift taraflıdır ve uyum sürecinde en az iki tarafın varlığı söz konusudur ve azınlık bu süreçte değişirken çoğunluk da değişmektedir. Bu değişim, her iki taraf açıdan da bakıldığında kendini dilde, kültürde, demokraside, normlarda, demografik yapıda, inavosyon süreçlerinde ve daha pek çok alanda gösterir (Kaya, 2014).

Toplumdaki bireylerle, göçmenlerin birbirleriyle etkileşime girebilecekleri, temas edecekleri ve alışverişte bulunacakları toplumsal alanların ve mekânların genişletilmesi ve çoğaltılması gerekiyor.

Yine koşulsuz misafirperverliğin gereği olarak, Çoğunluğun tahakkümü yerine, toplumsal grupların birbirlerinden öğrenebilecekleri imkânları azamiye çıkarmak gerekir.

Farklılıkların altını çizmek yerine kurulabilecek ortaklıklar üzerine kafa yormak ve kimliksel sınırları muğlaklaştırmak gerekir. Kurumsal ayrımcılıktan sakınmak için bürokratik mekanizmalara sürekli olarak farklılıklarla temas, yabancı insanların farklılıklarını kabul edebilecek bir diyalog anlayışını yerleştirmek gerekiyor. Göçmenler ve çoğunluk toplumu arasında hem bireysel hem de grup düzeyinde sosyal ve kültürel temasların arttırılması için çeşitli projeler teşvik edilmelidir. Toplumdaki bireylerin, göçmenlerle kültürel olarak karşılaşabilecekleri tüm imkanlar düşünülmeli, gerektiğinde bireysel ve grup olarak karşılaşmaları, birlikte vakit geçirmeleri ve tanışmaları sağlanmalıdır. Göçmenlerin temel haklarını eşitlik ve ayrımcılık karşıtı bir anlayışla güvence altına almanın önemini tüm bürokrasi, siyaset kurumuna benimsetmek gerekir. Kimlik merkezli değil, insan merkezli yaklaşımlarla insanların ortak sorunlarına ortak çözümler geliştirmek gibi bir perspektif benimsenmelidir: Örneğin, insan hakları paradigmasının temel göstergeleri olan herkesin eğitim ve sağlık hizmetlerinden nitelikli bir şekilde yararlanmasının temel hak olduğu, sağlıklı bir çevrede ve konutta barınma hakkının olduğu, iyi bir iş ve meslek sahibi olmanın herkesin ihtiyacı olduğu vurgusu öne çıkarılmalıdır.

Göçmenlerin istihdam koşullarının titizlikle düzenlenmesi, emek piyasasında karşılaşabilecekleri ayrımcılıklara karşı yasal önlemlerin alınması ve istihdam edilebilirliklerinin artırılması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Öncelikle, göç alan ülkeler demokratik bir toplumu tesis edebilmek için tüm bireylerin eşit

fırsatlarla kendilerini geliştirme olanağına kavuşmalarını sağlamalıdır. Ancak kendisini kültürcü/kültüralist paradigmalardan kurtarmış bir siyaset kurumu göçmenlere yönelik ayrımcılıkları sonlandırıp, eşit sosyal politikalar inşa edebilir. Gündelik dilde ve medyada tekrarlanan hoşgörü, misafirperverlik vb. kavramlar ve anlayışlar yerine, "hak temelli" bir anlayış geliştirilerek göçmenlerin temel haklarının altını çizen ve onlara eşitlik ilkesi içerisinde davranılmasını anlatan yaklaşımların medyada ve bürokraside benimsenmesi ve bu yönde bilgilendirme çalışmalarının yapılması oldukça önemlidir.

Sadece vatandaşlık hakları ekseninde belirlenmemiş, 'küresel vatandaşlık bilinciyle göçmenleri her yönüyle kuşatacak ve belki de göçmenlik kavramını hukuksal ve siyasal zeminde ortadan kaldıracak sosyal, kültürel ve politik anlayışlar geliştirilmelidir.

Mültecilerle ya da göçmenlerle yapılan çalışmaların etkili ve güvenli bir biçimde sürdürülmesini sağlamak amacıyla, personele psikolojik destek verilmelidir. Türk, Suriyeli ve uluslararası STK'lar arasında koordinasyon sağlanmalı ve hem sahada yürütülen farklı alanlardaki çalışmaların hem de teknik bilgilerin paylaşılacağı bir platform oluşturulmalıdır. Fiziki altyapının iyileştirilmesinin yanı sıra, öğretmenlerin psikolojik olarak etkilenmiş çocuklarla çalışma ve ikinci dil olarak Türkçe'yi öğretme kapasitelerinin arttırılması da öncelikli konular arasında olmalıdır. Yaşça daha büyük olan Suriyeli okul çağındaki çocukların resmi eğitim sistemine dahil edilebilmeleri için hızlandırılmış kurslara, takviye derslere ihtiyaç duyulmaktadır. Devlet okullarında anadili Türkçe olmayanlar için düzenlenmiş örgün veya sistematik herhangi bir destek bulunmuyor. Suriyeli çocukların eğitime yerleştirilmesine yönelik mevcut çabalar, mültecilere Türkçeyi yabancı dil olarak öğretmek için bu konuya odaklanan nitelikli eğtiim materyalleri gerekiyor. Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten bir müfredat ve programa acilen ihtiyaç var. Hoşgörü ve sosyal kaynaşmanın temellerini atabilmek için mülteciler ve göçmenlerle ilgili konular, ulusal müfredat kapsamına dahil edilmelidir. Müfredat çoğulcu ve çokkültürlü bir pradigma ile insan hakları perspektifiyle yeniden inşa edilmelidir. Suriyeli göçmenlerin trajik hikayeleri, devletlerin güvenlik ve sınır korumaya yönelik politikalar yerine insan merkezli politikalar üretmesi, halihazırda bulunan mülteci politikalarını gözden geçirmeleri gerektiğini gösteriyor. Mültecileri sorun ve maddi fayda sağlamaya çalışan kişiler olarak gören bir yaklaşımdan da onları suçlu olarak yaftalayan yaklaşımdan da ancak onların hikayelerine daha fazla odaklanan perspektiflerle kaçabiliriz.

Kaynakça

Agamben, G. (2005). *Olağanüstü Hal.* İstanbul: Varlık Yayınları.

Direk, Z. (1997). "Konukseverliğin Düşüncesi," *Defter,* 31, s. 11-43.

Gültekin, A. C. (2014). "Bağışlanan Konukseverlik ve Konuksever Bağışlama: Derrida Felsefesinde Etik (Olanaksız) ve Politika (Olanaklı) İlişkisi," *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,* 17: s. 13-34.

Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunç, S. (2010). "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde," *ÖZNE, 13. Kitap, Felsefe ve Günümüzün Sorunları.* s.43-59.

Portes, A. And Rumbaut, R. (2001) Immigrant America: A Portrait. Los Angeles: University of California Press.

Yeğenoğlu, M. (2016). *Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkiye'de Bilişim Suçlarının Hukuksal ve Sosyolojik Boyutlarının Değerlendirilmesi: Tehditler ve Stratejiler

Furkan Yılmaz*

Fuat Güllüpınar**

Özet

Bilişim teknolojileri hayatımızı her açıdan kuşatmakta ve hayatımız bir bakıma dijitalleşmektedir ancak bilişim alanındaki bu devasa gelişmeler bir yandan hayatımızı kolaylaştırırken bir yandan da beraberinde bazı önemli riskleri de getirmektedir. Bu açıdan, bilişim teknolojileri hem hayatımızı oldukça kolaylaştıran bir şekilde konforlu bir hayat sunarken, öte yandan bilişim teknolojileri her türlü suçun işlenebileceği olanak ve fırsatlar için potansiyel olarak güçlü bir mecra ve zemin haline gelmiştir. Bu çalışmada, Türk Ceza Kanunu ve diğer iç mevzuattaki bilişim suçlarına ilişkin hükümler incelenerek, başta internet kanunu olarak bilinen 5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun ele alınarak toplum üzerindeki etkileri sosyolojik açıdan analiz edilmeye çalışılmıştır. Bilişim suçları ile ilgili ceza kanunları kriminolojik ve sosyolojik sonuçları ve etkileri açısından incelenerek, bazı maddelerdeki dikkat çeken eksiklikler, bilişim suçlarının işlenmesini caydırma konusundaki yeterlilikleri ve yetersizlikleri açısından ele alınmıştır. Çalışmada, kanunların sosyolojik olarak ne tür ihtiyaçları karşılayabildikleri ve yaşanan olgular karşısındaki zayıflıkları ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Son olarak, bilişim suçlarının hukuksal ve sosyolojik açıdan nasıl önlenebileceğine ilişkin bir takım önerilere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilişim suçu, Ceza kanunu, Kriminoloji, Suç sosyolojisi, Türkiye.

Criminological Evaluation of Cyber Crimes in Turkey: Analysis of Legal and Sociological Dimensions of Cyber Crimes

Abstract

Information technologies encompass our lives in every aspect and our lives are becoming digitalized. However these gigantic developments in the field of informatics make our lives easier and at the same time bring some important risks. In this respect, while information technologies provide a comfortable life in a way that makes our lives quite easy, on the other hand, information technologies have become a potentially strong medium and area for the opportunities where all kinds of crimes can be committed. In this study, the articles of the Turkish Criminal Code and other internal legislation on informatics were examined. The effects of the Law on the Regulation of Publications on the Internet and Combating Crimes Committed by Means of Such Publication, which are known as "The Internet Law", were analyzed from a sociological perspective. Criminal laws related to cyber crimes are examined in terms of their criminological and sociological consequences and effects, and some of the shortcomings that are noteworthy are discussed in terms of their competencies and inadequacies in deterring the committing of cyber crimes. In this study, what kind of the sociological needs can be met by the laws and weaknesses of the laws against the facts will be discussed in detail. Finally, some recommendations on how to prevent cyber crimes from a legal and sociological point of view are also included.

Keywords: Cyber crime, Penal law, Criminology, Sociology of crime, Turkey.

* Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (Başkomiser) ve Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü, furkanyilmaz89@hotmail.com

** Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, fgullupinar@anadolu.edu.tr

Giriş: Bilişim Suçları Üzerine Değerlendirmeler

1960'lardan sonra teknoloji dünyasında yaşanan hızlı gelişmeler, toplum hayatında önemli ölçüde etki yapmıştır. Özellikle bilginin iletilmesinde geliştirilen yeni cihazlarla, yapılan işlem sürecin hızlanması ve mekânın önemini yitirmesi, "bilişim" kavramını ortaya çıkarmıştır. "Bilginin ekonomik bir değer olması, yonga temelli cihazların hayat içerisinde çok önemli bir paya sahip olması gerçeği ile birleşince", yeni dönemin bilişim teknolojileri çevresinde toplandığı söylenebilir (Tanşu, 2004: 140).

Bilişim sözcüğü; Fransızca *"informatique"* kelimesinden Türkçe'ye uyarlanan "enformatik" ya da "enformasyon" sözcüklerinin yerine türetilmesi ile oluşmuştur. Aydın'ın ifadesi ile bilişim; "bilginin aktarılması, organize edilmesi, saklanması, tekrar elde edilmesi, değerlendirilmesi ve dağıtımı için gerekli kuram ve yöntemlerden ve öte yandan da; bilgiyi kaynağından alan alıp kullanıcıya aktaran ve genel sistem bilimi, sibernetik, otomasyon ile insanın çalışma çevrelerindeki yerinde ve zamanında kullanılan teknolojileri temel alan bilgi sistemleri, şebekeleri, işlevleri, süreçleri ve etkinlikleridir" (Aydın, 1992: 3).

Türk Dil Kurumuna göre ise bilişim; "insanoğlunun teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişiminde kullandığı ve bilimin dayanağı olan bilginin, özellikle elektronik makineler aracılığıyla, düzenli ve ussal biçimde işlenmesi bilimidir[1]." Akıncı ve diğerleri tarafından bilişim aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır; "verileri otomatik işleme tabi tutan, bilgi işlem ve iletişim kavramlarının her yönüyle bir araya geldiği elektronik teknolojisi olup, bilişim cihazlarının geliştirilmesi ve kullanılması faaliyetini tanımlayan en güzel ibaredir" (Akıncı, 2004: 157).

Değirmenci (2002: 7) ise bilişimi, "teknik, ekonomik, sosyal, hukuki alandaki verinin, otomatik olarak işlenmesi, saklanması, organize edilmesi, değerlendirilmesi ve aktarılması" şeklinde ifade etmektedir. Dülger'in (2004: 220) kendi yapmış olduğu bilişim tanımlamasında "…bilginin, özellikle bilgisayar aracılığıyla düzenli ve akılcı bir biçimde işlenmesi…" gerektiği vurgulanmaktadır. Kardaş (2003: 7) ise bilişim kavramını, "insan bilgisinin, teknik, ekonomik ve sosyal alanlardaki iletişimin otomatik makinelerde akılcı olarak işlenmesini konu alan bilim" olarak vermektedir. Görüldüğü üzere bilişim tanımlaması yapılırken, "bilginin işlenmesi aktarılması ve saklanması" üzerine vurgu yapılmıştır (Kurt, 2005: 157).

Bilişim kelimesi "bilgisayara göre daha geniş bir alanı kapsayıp, bu haliyle üst bir kavramdır". Özel (2004: 341) ise bilişimin, "bilgisayardan faydalanılarak bilgilerin depolanması, işlenerek başkalarının istifadesine sunulur hale getirilmesi ve iletilmesi faaliyetini" ifade ettiğini belirtmektedir.

Bilişim kavramı için "bilginin elektronik olarak işlenip, yüksek hızla veri, ses ve görüntü kaydı taşıyan iletişim hatları aracılığıyla aktarma faaliyetlerinin gerçekleştiği alan" şeklinde bir tanımlama da yapılmaktadır (Yazıcıoğlu, 1997: 19). Bu noktada bilgisayarın, yapılanan faaliyetleri gerçekleştiren en önemli aygıt olduğunu görüyoruz.

[1]Türk Dil Kurumu Resmî İnternet Sitesi
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56775c57b3a548.07423531 (Erişim tarihi: 21.12.2015)

Bilişim teknolojilerinin gelişimi, aslında bir anlamda da toplumsal yapılanmaların yeniden şekillenmesi şeklinde yorumlanabilir (Şehitoğlu, 2005). Özellikle tüm insanlık tarihi boyunca, gerçekleşmiş olan toplam teknolojik gelişmenin önemli bölümünün 20. yüzyıl içerisinde gerçekleştiği göz önüne alındığında, bilişim teknolojilerinin yarattığı etkiler; toplumsal yapıların kırılganlığı ve geçişkenliği çatışmalara neden olabilmektedir (Çubukçu, 2010).

Bilgi teknolojilerinin hızla gelişimi, bu gelişmelere aynı hızda ayak uydurabilecek bir toplum yapısı geliştirme ihtiyacını doğurmuştur. Özellikle bilişim kavramının gelişmesi sonucunda yaşanan sosyoekonomik alandaki değişmeler, toplumun her alanında da değişimini gerektirmektedir.

Bilişim teknolojisindeki gelişmelerle birlikte, sanayi ekonomisi yerini bilgi ekonomisine bırakırken, ekonominin üçlü sacayağı olarak nitelendirdiğimiz üretim, tüketim, dağıtım ilişkileri ve ekonomik yapının tümü, bilgi temeli üzerine yeniden yapılanmış ve bilgi rekabetin temel faktörü durumuna gelmiştir (Tekin ve Çiçek, 2005). "Bilgi toplumu" olma hedefindeki toplumlar, istikrarını sürdürebilme adına bilim ve teknolojiye daha fazla önem vermektedirler. Bu bağlamda; gelişen teknoloji değişen gereksinimler artan nüfus bilgiye olan gereksinimi, bilgi kullanımını ve bilgi güvenliğini de ön plana çıkarmıştır.

Toplumsal ve kurumsal açıdan bilginin ve otomasyonun değerinden ötürü çağı yakalamak adına bilişim alanına yatırımlar kaçınılmaz hale geldiği aşikârdır. Diğer yanda bireysel olarak da insanlar özellikle akıllı telefonlar sayesinde bilişimin sürekli içinde olmakta ve mikro ölçekte de olsa yatırımlar yapmaktadır.

1. Bilişim Suçlarının Genel Görünümü

Günümüzde bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, yaşamımızın her alanında getirdiği kolaylıkların yanında, yeni suçların işlenmesine zemin hazırlamaktadır. Teknolojiye bağlı olarak bilişim alanına kazandırılan her türlü araca bağlı olarak işlenen suç şekilleri de sürekli gelişmektedir. İnternetin özellikle hukuksal alanda pek çok davranış şekilleri ile birlikte yeni sorunları da beraberinde getirdiği söylenebilir (Özberk, 2002: 101).

Özcan'ın bilişim suçunun kapasitesini ve sonuçlarını aşağıdaki gibi açıklamaktadır (aktaran Dilek, 2007: 8)

> "21. yüzyılın en önemli güç kaynağı hiç şüphesiz bilgidir. Bilgiyi elinde tutan gücü de elinde tutmuş olmaktadır. Bilginin gücüyle teknolojik alandaki gelişmeler tüm yaşamımızı olumlu yönde etkiliyor. Internet, bilgisayar, uydular, cep telefonları gibi. Bunlar sadece günlük yaşamımıza giren teknolojinin ürünlerinden bazıları. Yine bilginin gücünü kullanarak aynı araçlar birer silaha dönüşebilmekte ve karşımıza siber savaş ve siber terör kavramları çıkmaktadır. Siber terör, yeni yüzyılda terörizmin yeni yüzü olarak yansıyacaktır ki teröristlerin elektronik bir saldırı yaparak bir barajın kapaklarını açabilecekleri, ordunun haberleşmesine girip yanıltıcı bilgiler bırakabilecekleri, kentin bütün trafik ışıklarını durdurabilecekleri, telefonları felç edebilecekleri, elektrik ve doğalgazı kapatabilecekleri, bilgisayar sistemlerini karmakarışık hale getirebilecekleri, ulaşım ve su sistemlerini allak bullak edebilecekleri, bankacılık ve finans sektörünü çökertebilecekleri, acil yardım, polis, hastaneler ve itfaiyelerin çalışmasını engelleyebilecekleri, hükümet kurumlarını alt üst edebilecekleri, sistemin birden durmasına neden olabilecekleri ihtimaller dâhilindedir."

Yukarıdaki bölümlerde geçen bilişim kavramının tanımındaki fikir birliği, bilişim suçu tanımında görülememektedir. Bilişim suçunun tanımı yapılırken, suçun en keskin ve en

belirsizlik taşıyan "ceza kanunu tarafından yasaklanan davranıştır." (Polat, 2004: 31) tanımından yola çıkarsak dünya genelinde ülkelerin bilişim suçu olarak kastedilen suçları, mevzuatlarında farklı terimlerle belirttikleri görülmektedir. ABD'de "computer crime", "cyber crime" veya "computer related crime", İngiltere'de "high-tech crime", Almanya'da "computer-kriminalität", İtalya'da "la criminalitá informatica", Fransa'da "la fraude informatique" olarak adlandırılmaktadır (Yazıcıoğlu, 1997: 125 - 128).

Bilişim suçlarının ilk çıktığı ABD'de bugün en hakim olan kavram olarak 'computer crime' yani 'bilgisayar suçu' terimi kullanılmaktadır. Amerikan hukukundaki bu kavramın açıklaması ise; "bilgisayar verilerinin çalınması ya da sabote edilmesi veya herhangi bir suçun işlenmesi için bilgisayarın kullanılması gibi bilgisayar teknolojisini gerektiren suç çeşidi" şeklinde yapılmaktadır (Dülger, 2013: 64).

Türkiye'deki durum ise biraz daha karışıktır. Bu suç türü için kullanılan terimler: siber suç, sanal suç, internet suçu, bilgisayar suçu, bilgisayar ile ilgili suç, bilişim sistemi aracılığı ile işlenen suç bilişim alanında işlenen suç, bilgisayarlara karşı işlenen suç, bilgisayarlar aracılığıyla işlenen suç ve bilişim suçudur (Dülger, 2013: 66).

Ancak bunların içinde dünümüzde en ön plana çıkan 'bilişim suçu' ve 'siber suç' kavramlarıdır. Hatta bu suçla mücadele için İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından 2011 yılında kurulan Bilişim Suçlarıyla Mücadele Daire Başkanlığı da bu suç biçiminin yaygınlığını ve buna karşı tedbir alınmasının önemini göstermektedir. Ancak suçun işlenişi, mağdurun ve suçlunun mekânsal özerkliği sebebiyle soruşturmasının uluslararası arenada sıklıkla yönetildiği göz önüne alınması ve bu sebeple bilişim suçu kavramı yerine daha evrensel kavram olan siber suç (cyber crimes) kavramının kullanılasına karar verilmiştir. 2013 yılında Bilişim Suçlarıyla Mücadele Daire Başkanlığı ismi Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı olarak değiştirilmiştir.

Adı geçen suçları tanımlamak için en uygun kavramın 'bilişim suçu' veya 'siber suç' olduğunu kabul etmek gerekir; ancak bu kavramlarla kast edilenin ne olduğu için şimdiye kadar ortaya atılmış görüşlere bakmak gerekir.

Tanım yapılması için en büyük sıkıntı hangi fiillerin bilişim suçu sayılacağı, hangi fiillerin bilişim suçu sayılmayacağı konusundaki sınıflandırmada yaşanmaktadır. Bu fiil için kullanılan terimlere bakıldığında bilgisayar suçu, bilgisayar ile ilgili suç gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir. Bilgisayar temelli tanımlamaların kısmen dar, kısmen de içeriği sarsacak kadar geniş olması sıkıntısı bulunmaktadır. Ancak Orlovskaya'nın dediği gibi (aktaran Karagülmez, 2005: 39) bilişim suçları, hem bilişim teknolojisine ilişkin bilgi birimi hem de bu alanda özel bazı yetenekler gerektirdiği için, farklı yapıda ve kriminolojik açıdan belli nitelikte failleri gerektiren, aslında herkesin işleyemeyeceği 'üst seviyede' suçlardır. Buna bağlı olarak bu suçların her gün yeni işleniş modelleri ortaya çıkmaktadır. Bilişim suçlarının bu özellikleri ve teknolojiyle birlikte sürekli yenilenmesi nedeniyle, kriminologlar, yasa koyucular, öğreti ve uygulayıcılar arasındaki tanım tartışması süreklilik göstermekte ve tek bir tanım üzerinde uzlaşma sağlanamamaktadır. Çünkü işlenebilecek suçların sınırı yoktur, hayatımıza giren teknolojinin boyutu genişledikçe, bu yollarla işlenen suçların hayatımızdaki etki gücü o kadar artmaktadır.

Bilgisayar temelli veya bilgisayar aracılığı ile işlenen her suçun 'bilişim suçu' olduğunu kabul edersek, Türk Ceza Kanunu'nda yer alan suçların nerdeyse tamamının bilişim suçu olabileceği anlamı çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse, alacağını tahsil etmek için muhatabına mail atarak borcunu ödemezse çocuklarını öldüreceğinden bahisle tehdit etmek bilişim suçu mudur? Sahibinden.com isimli internet sitesi üzerinden araba almak isteyen

kişinin, tanımadığı kişiye önden kapora göndererek, daha sonrasında hiçbir şekilde ulaşamayarak dolandırılması, bilişim suçu mudur? Ya da Facebook isimli sosyal medya sitesinden eski eşinin müstehcen fotoğraflarını herkesin görebileceği şekilde yayınlayarak eski eşini etiketleyen adamın gerçekleştirdiği fiil bilişim suçu mudur? Bu soruları bilişim suçları hakkında tanımlamaları ve kriterleri değerlendirdikten sonra ele almak daha uygun olacaktır.

Bilişim suçlarına ilişkin öğretideki tanımlar incelendiğinde karşımıza çok sayıda tanım çıkmaktadır. Hatta bilgisayar suçu ile bilişim suçu birbiri yerine kullanılmış, ancak ortak bir tanım yapılamamıştır (Karagülmez, 2005: 38). Bilişim suçuna yönelik tanımlar aşağıdaki gibi çeşitlilik göstermektedir.

Bilişim suçlarının tanımı için Akbulut, "verilere veya veri işlemle konu bağlantısı olan ve bilişim sistemleriyle veya bilişim sistemine karşı işlenen suçlar" tanımını kullanırken; İçel ise bilişim suçları, bilgisayar veri ve sistemlerinin gizliliğine, bütünlüğüne ve kullanıma açık bulunmasına yönelik eylemler olduğu şeklinde tanımlamıştır. Aydın ise bilgisayar kullanılarak, başkalarının malvarlığına yönelik yapılan her türlü kasıtlı saldırı, tecavüzler olarak bilişim suçunu tanımlamıştır (Dülger, 2013: 68).

Tiedemann ise aracı veya gayesi bilgisayar olan suçluluk görünümleri bilişim suçu olacağını belirtmiştir (Karagülmez, 2005: 39). Uzunay ise bilişim suçu için ceza kanununu ihlal etmesi gerektiğini, işlenmesinde veya araştırılmasında bilgisayar teknolojisi bilgilerini içermesi gerektiğini belirtmiştir. (Atalıç Taş, 2010: 3) "Ceza kuraları uyarınca, bilgisayarın konusunu veya vasıtasını yahut simgesini oluşturduğu suç olgusunu içeren fiiller" tanımı da bilişim suçu için bilgisayar ve benzeri donanımların bu suç için temel şart olduğunu ortaya koymaktadır (Yazıcıoğlu, 1997: 142).

Durmaz (2005: 69) ise; "elektronik malzeme ve bilgisayar kullanarak, bilişim sistemleriyle veya bilişim sistemine karşı işlenen, kişisel hak ve hürriyetin ihlal edilmesine, illegal yollardan menfaat ve maddi kazanç elde edilmesine, kuruluş ve kişiler lehinde menfaat sağlanmasına yönelik yapılan, verilerle veya veri işlemle konu bağlantısı olan suçları bilişim suçları" olarak tanımlamıştır.

Bilişim suçu için Dülger (2013: 69), "verilere ve/veya veri işleme bağlantısı olan sistemlere veya sistemin düzgün ve işlevsel işleyişine karşı, bilişim sistemleri aracılığıyla işlenen suçlar" tanımında bulunmuştur.

"Bilgisayar ve İnternet teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler nedeniyle bu alanda işlenen suçlarının tanımlanmasında tek bir tanım yeterli olamamaktadır. Bu konuda Birleşik Devletler Ceza Usul Komisyonu (U.S. Sentencing Commission) bünyesinde oluşturulan 'Bilişim Suçları Çalışma Grubu'nun hazırladığı raporda bilişim alanındaki suçlar açısından suçun tanımının ortaya konmasının önemi belirtilmiştir. Özellikle tanımlama yapılırken klasik yöntemlerle de işlenen bazı suçların bilgisayarlarla işlenmesi durumunda 'Bilişim Alanı'na giremeyeceğinin belirtilmesi gerektiği vurgulanmıştır." (Taber, 1979'dan aktaran Durmaz, 2005: 68).

Dönmezer ise bilişim suçları için tanımı, bilgisayarın kötüye kullanılması, bilgileri otomatik isleme tabi tutulmuş ve verilerin nakline ilişkin kanuna ve meslek ahlakına aykırı davranışlar şeklinde yapmaktadır. Parker ise bilişim suçları tanımını, işlendiği takdirde faile çıkar sağlayacak bir şeyler kazandıran ya da kurbana kaybettiren, aynı zamanda bilgisayar kullanımı veya teknolojisi bilgisi içeren herhangi kasıtlı bir davranış olarak vermiştir (Boğa, 2011: 12).

Emin Aydın bilişim suçlarını; "elektronik bilgi işlem kayıtlarına yasadışı yollarla erişilmesi veya bu kayıtların yasal olmayan şekillerde değiştirilmesi, silinmesi veya bu tür kayıtlara girilmesi veyahut bilgi tecavüzü için hazırlık yapılması" şeklinde tanımlamıştır (aktaran Gözüşirin, 2011: 26).

Bir suçun bilişim suçu olabilmesi için Başoğlu (2008) dört kriter getirmiştir:

"İşlenmesinde ve soruşturmasında teknik bilgi gerekir, bilgi paylaşımı son derece hızlı ve geniş kapsamlıdır,

· Soruşturma aşamasında kanuni ve teknik zorluklar kaçınılmazdır,

· Olası suç yöntemleri hayal gücü ile sınırlıdır,

· Sınır ötesi suçlardan olduğu tartışılmazdır."

Bilişim suçlarına ilişkin mutabık olunan bir tarif yoksa da ilk olarak uluslararası kabul gören tariflerden biri Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Uzmanlar Komisyonu'nun Mayıs 1983 tarihinde Paris Toplantısı'nda yaptığı tanımlamadır. Bu tanımlamaya göre bilişim suçları; "Bilgileri otomatik işleme tabi tutan veya verilerin nakline yarayan bir sistemde gayri kanuni, gayri ahlaki veya yetki dışı gerçekleştirilen her türlü davranıştır. Üyesi bulunduğumuz AET bir tavsiye kararında bu suçları beşe ayırmıştır.

Bunlar sırası ile:

> a. Bilgisayarda mevcut olan kaynağa veya herhangi bir değere gayri meşru şekilde ulaşarak transferini sağlamak için kasten bilgisayar verilerine girmek, bunları bozmak, silmek, yok etmek,
>
> b. Bir sahtekârlık yapmak için kasten bilgisayar verilerine veya programlarına girmek, bozmak, silmek, yok etmek,
>
> c. Bilgisayar sistemlerinin çalışmasını engellemek için kasten bilgisayar verilerine veya programlarına girmek, bozmak, silmek, yok etmek,
>
> d. Ticari anlamda yararlanmak amacı ile bir bilgisayar programının yasal sahibinin haklarını zarara uğratmak,
>
> e. Bilgisayar sistemi sorumlusunun izni olmaksızın konulmuş olan emniyet tedbirlerini aşmak suretiyle sisteme kasten girerek müdahalede bulunmaktır.

Görüldüğü üzere yukarıdaki tanımların uzlaşabildiği bir tanım yoktur. Bu kavramsal boşluk ister istemez hukuki boşluklara da yol açmaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğü Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı'nın 2012 tarihli kuruluş genelgesinde görev alanına giren suçlar tarifi yapılırken sadece Türk Ceza Kanunu'nda yer alan maddelere ve fıkralara atıf yapılmış ancak bunun da yetersiz ve belirsiz kaldığı uygulamalarda karşılaşılmaktadır.

Tüm bunların ardından bilişim suçundan ne anlaşılması gerektiği için öncelikle, suçu fail - eylem - araç - mağdur çerçevesinde değerlendirilirse, bilişim suçundan ne anlaşılması gerektiği konusunda daha uygun bir tanım geliştirilebilir.

Kimler fail olabilir? Fail, bilişim suçunun failinin üst düzey bilgisayar ve teknoloji bilgisi olması gerekir. Bununla birlikte bu bilgisini başka insanların hak ve özgürlüklerini ihlal etmek için kullanıyor olması ve bunun sonucunda da maddi veya manevi menfaat elde etmesi gerekir.

Hangi eylemler bu suçu oluşturabilir? Bilişim tanımında geçen iletişimi sağlanan ve işlenen verilere yapılan manipülatif eylemlerdir. Ancak bu eylemler, kablonun kesilmesi gibi basit eylemlerden ziyade yüksek bilgi ve yetenek gerektirir. Ancak bu fiil için gerçek zamanlı olmasına gerek yoktur. Örneğin, ileri bir tarihte aktif olacak virüslü bir web sitesi skripti

hazırlayan hacker, ölümünden sonraki bir tarihte o skripti kullanan tüm web sitelerinin kendi resmini yayınlamasını sağlayabilir.

Bilişim suçunu işlemek için kullanılan araç ise sisteme müdahale edebilen, verilerin girdisini ve çıktısına zarar verebilen her şey olabilir. Bilgisayar olma zorunluluğu yoktur. Bunlar örneğin zararlı yazılım bulunduran usb bellek, kablosuna keylogger donanımı eklenmiş klavye, akıllı telefonlar olabilir.

Bu suçun mağduru ise herkes olabilir. Fail ile bir yakınlığı veya ilişkisi olma zorunluluğu yoktur. Hatta aynı mekânda, aynı ülkede olmalarına dahi gerek yoktur. Hatta aynı dönemde dahi yaşamış olmaları bile gerekmez. Ancak mağdur olabilmenin tek şartı teknolojinin ve bilişim sistemlerinin hayatında yer almasıdır. Bu sebeple yeni doğan bir bebek bile, hastane veri tabanına yapılacak bir müdahale ile farklı anne babaya teslim edilebileceğinden ya da olmadığı bir hastalığın teşhisi konmuş gibi sistemde yer alabileceğinden, bu suçun mağduru olabilir.

Bilişim suçu nelerdir sorusuna yanıt ararken, neler bilişim suçu değildir sorusunu sormak da sınırların çizilmesinde yardımcı olacaktır. Bu konuda Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Daire Başkanlığı'nın internet sitesinde 'Bilişim Yoluyla İşlenen Asayiş Suçları'nın yer aldığı bir sayfa bulunmaktadır.[2] Bu sayfada yer alan içerik şu şekildedir:

İntihara yönlendirme (TCK madde 84)

Cinsel taciz; (TCK madde 105) Cinsel amaçlı taciz internet veya görüntülü iletişim araçları ile yapıldığında şüpheliler genelde yakalanamayacaklarını zannetmekteler.

Tehdit; (TCK madde 106) Yüz yüze, mektup ya da telefonla yapılan tehditler günümüzde yakalanması ya da ispatlanması daha zor olur düşüncesiyle sosyal ağlar ve elektronik posta ile yapılmaktadır.

Şantaj; (TCK madde 107) Özellikle internet üzerinden temin edilen uygunsuz görüntülerin, yine internet üzerinden yayınlanacağından bahisle şantaj olayları sıkça meydana gelmektedir.

Hakaret; (TCK madde 125/2) İnsanlar yüz yüze gelmelerinin zor olduğu ortamlarda daha rahat hakaret ediyorlar.

Fuhşa teşvik ya da aracılık; (TCK madde 227) Web siteleri üzerinden para karşılığı fuhşa teşvik ve aracılık yaygınlaşmakta ve kolaylaşmaktadır.

Müstehcenlik; (TCK madde 226) Çocuk pornografisi materyali üretme ve yayma internet teknolojisi ile daha kolay işlenebilen ve uluslararası bir suç haline gelmiştir.

Bu internet sayfasından da anlaşılacağı ve Birleşik Devletler Ceza Usul Komisyonu (U.S. Sentencing Commission) bünyesinde oluşturulan 'Bilişim Suçları Çalışma Grubu'nun tanımında da geçtiği gibi klasik yöntemlerle işlenen suçların aynı zamanda bilgisayar kullanılarak işlenmesi durumunda bu suçların salt bu sebeple bilişim suçu sayılmaması gerekmektedir. Eylemin işlenebilirliği açısından yeni teknolojinin vazgeçilmez olması gerekir.

Yukarıda bilişim suçu olup olmadığı konusunda soru işaretleri bulunan örneklerimize geri dönersek, "alacağını tahsil etmek için muhatabına e-posta atarak borcunu ödemezse çocuklarını öldüreceğinden bahisle tehdit etmek bilişim suçu mudur?" sorusu için failin teknik bilgisi konusunda bir fikir oluşmamaktadır. Eylemdeki verilere müdahale e-posta

[2] http://www.asayis.pol.tr/Sayfalar/bilisim_suclari.aspx (Erişim tarihi: 17.01.2015)

servisi sağlayıcı şirketin kullanıcıya sunmuş olduğuyla sınırlıdır. Aynı zamanda Türkiye'deki mobil aboneler dâhil internet kullanıcı sayısının 40 milyonun üzerinde olduğunu düşünürsek, e-posta atmak herkesin gerçekleştirebileceği bir işlem olduğu için yüksek bilgi ve yetenek gerektirdiği söylenemez. Kullanılan araç, büyük ihtimal bilgisayar veya akıllı telefon gibi bir cihazdır. Yani bilişim suçu için elverişli bir cihazdır. Mağdur ise teknolojiyi kullandığı için bu suça muhatap kalarak mağdur olmaktadır. Ayrıca son kriter olan yeni teknolojinin vazgeçilmezliğinden bahsetmek ise mümkün değildir. Bu açıklamalardan sonra bu eylemin bilişim suçu olduğunu söylemek doğru olmaz.

Diğer örnek ise "Sahibinden.com isimli internet sitesi üzerinden araba almak isteyen kişinin, tanımadığı kişiye önden kapora göndererek, daha sonrasında hiçbir şekilde ulaşamayarak dolandırılması, bilişim suçu mudur?" Failin kullanıcı sayısı milyonlarla ifade edilen bir sitede ilan verebiliyor olması onun bilgisinin üst düzeyde olduğunu göstermez. Eylem ise verilerin işlenmesine ve iletilmesine bir müdahale niteliği taşımamaktadır. Kullanılan araç internete erişim sağlayabilen bir araçtır. Bu eylem internet olmadan da gazeteye ilan vererek, emlakçılar kullanılarak da gerçekleştirebildiğinden yeni teknoloji olmazsa olmaz değildir.

Son örnek ise; "Facebook isimli sosyal medya sitesinden eski eşinin müstehcen fotoğraflarını herkesin görebileceği şekilde yayınlayarak eski eşini etiketleyen adamın gerçekleştirdiği fiil bilişim suçu mudur?" Failin ileri düzey bilgisayar bilgisine sahip olması gerekmemektedir. Eylemde aynı şekilde verilerin iletimine veya işlenmesine müdahale değildir. Kullanılan araç facebook internet sitesine bağlanabilen bir araç olduğu için teknolojiktir. Aynı zamanda bu suçun işlenebilmesi için yeni teknoloji şarttır. Ancak yeni teknolojinin gerekliliği, ileri düzey bilgi birikimi gerektirmediğinden bilişim suçunu oluşturmamaktadır.

Kısaca bilişim suçunun en önemli faktörü teknolojidir. Fail ve mağdurun en önemli ortak noktası teknolojinin hayatlarında yer almasıdır. Bir cinayet olayı için katil ve maktul aynı mekânda olması gerekirken, bilişim suçu için teknoloji olmazsa olmazdır.

Tüm bu tanımlardan ve örneklerden yola çıkıldığında bilişim suçu için; 'üst düzey teknolojik bilgi kullanılarak; bir sisteme ait verilerin işlenmesine iletişimine müdahale edilmek suretiyle kişi veya kurumların hak kaybına yol açan eylemlerdir.' tanımı kullanılabilir.

2. Sonuç Yerine: Türkiye'de Bilişim Suçlarına Yönelik Öneri ve Stratejiler

Ülkemizde suç işleme eğilimi sosyoekonomik toplumsal bir olgu olmakla beraber bu durumun sanal ortamda işlenmesinde dikkat çekici bir şekilde giderek artma eğilimindedir. Burada bilişim sistemlerini kullanmak suretiyle özel hayata ve hayatın gizliliğini alanına karşı işlenen suçlar başlığı altında; Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal medya siteleri kullanarak kişisel verilerin gizliliğini ihlal ederek, kişinin rızası olmadan resim, video veya diğer kişisel bilgilerinin paylaşılması suçları bulunmaktadır.

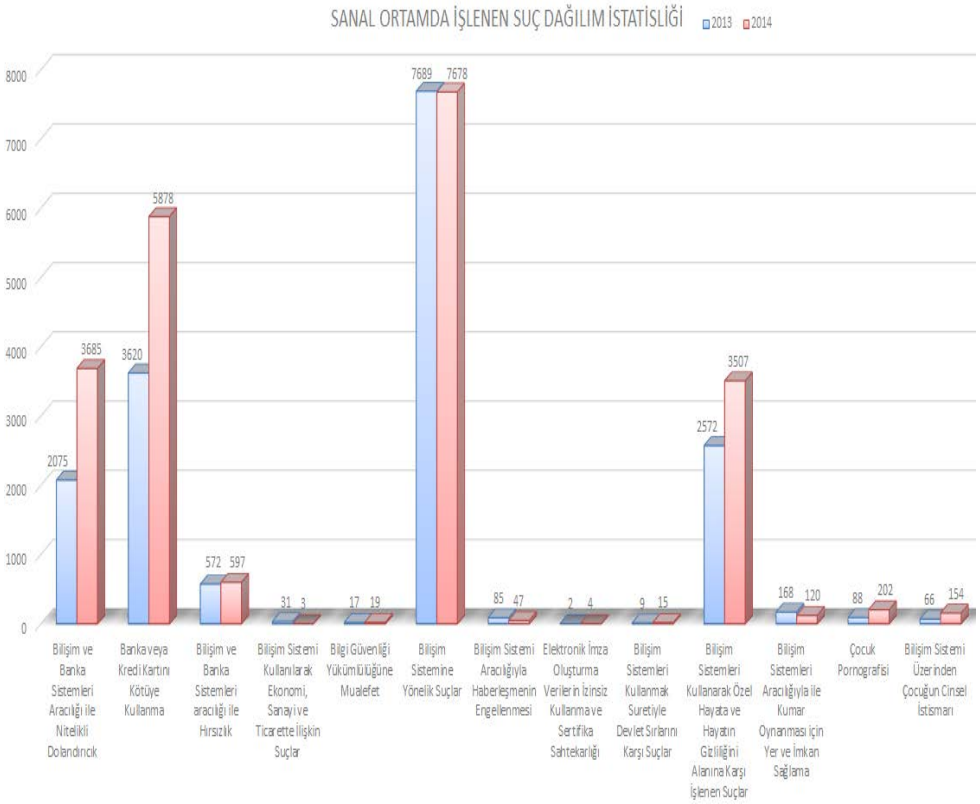

Şekil 1. Türkiye'de Sanal Ortamda İşlenen Suçların 2013-2014 Yılları Arasındaki Değişim Grafiği

Kaynak: Kara ve Şahin, 2015: 166.

Türkiye'de 2013 yılında 2014 yılına sanal ortamda işlenen suçların toplam sayısında %28,9 gibi çok yüksek boyutta artışı dikkat çekicidir. Burada bilişim sistemine yönelik suçlar en çok işlenen suç türünü oluşturmaktadır. 2013 yılında bilişim sistemine yönelik suçlar toplam bilişim suçlarının %45,2'sini oluştururken, 2014 yılında sayısal olarak %0,01'lik düşüşle 2014 yılı suçlarının %35'ini oluşturmaktadır.

Türkiye'de sıkça karşılaşılan diğer bir suç tipi Banka veya Kredi Kartlarının Kötüye Kullanılması suçu 2013 yılında toplam suçların %21,3'üne tekabül ederken, 2014 yılında %62,4 artış gerçekleştirmiş ve 2014 yılındaki toplam bilişim suçuna oranı %26,83'e yükselmiştir.

Bilişim Sistemleri Kullanarak Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar için ise 2013 yılındaki oranı %15,1'dir. Bu sayı 2014 yılında %36,4 artmış ve 2014 yılı suçlarının %16'sını oluşturmuştur.

Banka ve Bilişim Sistemleri Aracılığı ile Nitelikli Dolandırıcılık suçu ise 2013 yılında 2075 kez karşılaşılmış ve %12,2'lik bir orana ulaşmıştır. Bu sayı 2014 yılında 1610 artarak 3685'e ulaşmıştır. Bu %77,6'lık artış, 2014 yılındaki oranının %16,8'e çıkmasına sebep olmuştur.

Bir diğer mal varlığına karşı suç türü olan Bilişim ve Banka Sistemleri Aracılığı ile Hırsızlık ise 2013 yılındaki oranı %3,3 iken, 2014 yılındaki sayısı %4,4 lük artmıştır. 2014 yılındaki oranı ise %2,7 olmuştur.

Son olarak, Türkiye'de bilişim sistemi üzerinden çocuğun cinsel istismarı suçu %133 artışla en çok artan suç türü olmuştur. Çocuk pornografisi suçu ise %129 artışla en çok artan ikinci suç türüdür.

Çocuk istismarı, karmaşık nedenleri ve trajik sonuçları olan, tıbbi, hukuki, gelişimsel ve psiko-sosyal kapsamlı ciddi bir halk sağlığı sorundur (Ziyalar, 1999: 31, Polat, 2002: 85). Grooming (Ayartma), bir kişinin cinsel istismar fiilini gerçekleştirmeye hazırlık yapmak için çocukla internet ortamında cinsel içerikli sohbet etmesi olarak tanımlanmaktadır (Kara, 2015: 151). Diğer bir ifadeyle çocuklara cinsel istismarda bulunmak amacıyla bilişim sistemleri ile arkadaşlık kurmak, güvenlerini kazanarak çocukla buluşarak fiziksel istismar bulunmaya çalışmak olarak da ifade edilmektedir.

Bu arkadaşlık çocukla cinsel bir etkileşime gerçekleştirebilmek için kurulan duygusal arkadaşlık bağını ifade etmektedir. Ayrıca bu fiilin, çocuklara cinsel etkinliklere ve çocuk pornografisini özendirmek amacıyla kullanıldığı bilinilmektedir (Kara, 2015: 2). Grooming birbirinden farklı çocuklara yönelik suçların hazırlık hareketi olarak değerlendirildiğinden birçok ülkede (Avustralya, Kanada, Kosta Rika, Hollanda, Birleşik Krallık) suç olarak kabul edilmesine rağmen ülkemizde yasal bir düzenleme bulunmamaktadır (Kara, 2015: 151).

Bilişim alanında delil toplamanın güçlüğü dikkate alınarak bilişim suçları aracılığıyla suçların işlenmesi durumları ve yeni suç türleri tanımlanarak gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Ayrıca ülkemizde bu suçlar mücadele konusunda tüm uzmanlar ve yasal mercilerle birlikte değerlendirilerek mutlaka ortak bilgi paylaşımın yapılabildiği uluslararası işbirliğine gidilmeli ve imzaladığımız Avrupa Konseyi Siber Suçlar Sözleşmesi'nin iç hukuka entegrasyon çalışmaları tamamlanmalıdır. Bu konu hakkında yasal düzenlemeler ivedilikle yapılması, toplumun sosyokültürel yapısının korunması için çok önemlidir.

Kaynakça

Akıncı, H.; Alıç, E. A. ve Er C. (2004). Türk Ceza Kanunu ve Bilişim Suçları, Atamer Y. (Ed.), İnternet ve Hukuk, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları No: 51, 157-277.

Atalıç Taş, K. (2010). Bilişim Suçları ve Adana İlinde 2006-2009 Yılları Arasında Meydana Gelen Bilişim Suçlarının Değerlendirilmesi Çukurova Üniversitesi: Sağlık Bilimleri Enstitüsü Adana: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Aydın, E. D. (1992). Bilişim Suçları ve Hukukuna Giriş, Ankara: Doruk Yayınları.

Boğa, U. (2011). Bilişim Suçlarıyla Mücadele Yöntemleri, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu.

Çubukçu, B. (2000) Teknoloji ve Endüstriyel İlişkiler, http://antrak.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=991 (Erişim tarihi: 16.10.2014)

Değirmenci O. (2002). Bilişim Suçları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dilek, H. İ. (2007). Bilişim Suçları ve Türk Hukuk Sistemindeki Yeri Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. Diyarbakır: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Dülger, M. V. (2004). Bilişim suçları, Ankara: Seçkin Yayınları.

Dülger, M. V. (2013). Bilişim Suçları ve İnternet İletişim Hukuku, Ankara: Seçkin Yayınları.

Durmaz Ş. (2005). Bilişim Suçlarının Sosyolojik Analizi – Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Gözüşirin, M. (2011). 5237 Sayılı Türk Ceza Kanununda Bilişim Suçları ve Bilişim Suçları İle Mücadeleye İlişkin Model Önerisi, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü Ankara: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kara, İ. (2015). Bilişim Sistemleri Aracılığıyla İşlenen; "Çocuk Cinsel İstismarı Suçu" Hukuk ve Hayat Dergisi 2015; Şubat Sayısı.

Kara, İ. ve Şahin, E. (2015). Türkiye'de Sanal Ortamda İşlenen Suçların Değerlendirilmesi Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi Bahçeşehir Üniversitesi 2015 Haziran, 165-170

Karagülmez, A. (2005). Bilişim Suçları ve Soruşturma – Kovuşturma Evreleri, Ankara: Seçkin Yayınları

Kardaş, Ü. (2003). Bilişim Dünyası ve Hukuk, Karizma Dergisi, Ankara: Ocak Şubat Mart Sayısı, 7-19.

Kurt, L. (2005). Açıklamalı-İçtihatlı Tüm Yönleriyle Bilişim Suçları ve Türk Ceza Kanundaki Uygulaması, Ankara, Seçkin Yayınları.

Özel, C. (2004). Bilişim Suçları ile İletişim Faaliyetleri Yönünden Türk Ceza Kanunu Tasarısı, Atamer Y. (Ed.), İnternet ve Hukuk, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları no: 51, 341-363.

Özberk, V. Ö. (2002). " İnternet Kullanımında Ortaya Çıkabilecek Bazı Ceza Hukuku Soruları", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, İzmir, Sayı: 1, Cilt: 4, 101-159.

Polat, O. (2002). Çocuk ve Şiddet. İstanbul: Der Yayınları, 85-97.

Polat, O. (2004). Kriminioloji ve Kriminalistik Üzerine Notlar Ankara: Seçkin Yayınları

Şehitoğlu, O. T. (2005). Bilgisayar ve Ağ üzerinden İşlenen Siber Suçlarla Mücadelenin Hukuksal ve Güvenlik Boyutu (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Kara Harp Okulu Komutanlığı Savunma Bilimleri Enstitüsü.

Tekin, M., ve Çiçek, E. (2002). Bilgi çağında bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi. 1. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 10-11.

Tanşu, O. (2004). Bilişim Çağı, Yeni Tanımlamalar ve Hukuki Düzenlemeler, (Ed: Y. Atamer), İnternet ve Hukuk, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları No: 51, 139-157.

Yazıcıoğlu, R. Y. (1997). Bilgisayar Suçları, Kriminolojik, Sosyolojik ve Hukuki Boyutları ile, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım

Ziyalar, N. (1999) Çocuk istismarı ve ihmalinin önlenmesi. Çocuk Forumu 2: 31-33.

Bireylerin Siyasal Katılma Düzeyleri Üzerine Bir Çalışma: Bayburt Örneği

İsmail DURSUNOĞLU[*]
Gökhan KÖMÜR[**]

Özet

Siyasal katılma, siyasal sisteme yönelik bireyin tutum ve davranışlarını içeren bir kavramdır. Demokrasinin en önemli unsurlarından biri olan bu kavram, siyaseti etkileme amacı taşımaktadır. Siyasal katılma aynı zamanda sistemin meşruiyetine ve devamlılığına katkı sağlamaktadır. Siyasal katılmanın farklı düzeyleri olduğu gibi birçok nedeni de bulunmaktadır. Birey, siyaset ile ilgili tartışmalardan aday olmaya kadar birçok aşamada siyasete katılım sergilemektedir. Bunun en yaygın örneği, demokrasinin en önemli aracı olan oy kullanmaktır. Bu çalışmada Bayburt ilinde yaşayan seçmenlerin siyasal katılım düzeyleri konu edinilmiştir. Çalışmada, örneklem olarak seçilen kişilere anket uygulanmış ve alınan cevaplar bu çerçevede değerlendirilmiştir. Nihai olarak katılımcıların farklı düzeylerde siyasal katılım sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Katılma, Seçmen, Bayburt

A Study on The Levels of Political Participation of İndividuals: Bayburt Example

Abstract

Political participation is a concept that includes the attitudes and behaviors of the individual towards the political system. This concept, one of the most important elements of democracy, aims to influence politics. Political participation also contributes to the legitimacy and continuity of the system. Political participation has different levels as well as it has many reasons. The individual participates in politics at various stages from debates on politics to candidacy. The most common example of this is voting, which is the most important instrument of democracy. In this study, the political participation levels of the voters living in Bayburt province are discussed. In the study, a questionnaire was applied to the selected individuals and the responses were evaluated within this framework. Finally, it was concluded that the participants had different levels of political participation.

Keywords: Political Participation, Voter, Bayburt.

Giriş

Demokrasi, düşünsel merkezine bireyi alan ve bu nedenle modern dünyanın yönetim anlayışını oluşturan sistemdir. Demokrasinin üzerinde yükseldiği değerler sistemi ise ulaşılması amaçlanan ve ulaşıldığında da korunması hedeflenen bir olgudur. Demokrasilerde insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması, muhalefetin bulunması ve görevini özgürce yapabilmesi, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, çok sesli medyanın bulunması bu yönetim sisteminin öne çıkan değerlerindendir. Bu değerlerden bir diğeri de siyasal katılmadır.

Siyasal katılma, yöneten ve yönetilen ilişkisinin anahtar kavramlarından biridir. Şöyle ki hem toplumun siyasete yönelik hem de siyasetin topluma yönelik "meşruiyetini" oluşturmaktadır. Bu açıdan siyasal iktidarın sürekliliğine katkı sağlamaktadır. Örneğin bir siyasal katılma örneği olarak oy verme davranışı ile belirlenmiş siyasal iktidarın, yönetebilme iradesini bu sürece borçlu olduğu söylenebilir. Benzer şekilde yönetilenlerin sadece seçimler değil seçimler arası süreçte de siyasal iktidarı etkileme ve yönlendirme amacıyla düşünce ve eylemde bulunması, niçin yönetildiği noktasında kendisine bir

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, idursunoglu@bayburt.edu.tr
[**] Dr.Öğr.Üyesi, Bayburt Üniversitesi, gkomur@bayburt.edu.tr

dayanak sağlamaktadır. Ancak her toplumun siyasal katılım düzeyi aynı olmadığı gibi toplumdaki her bireyin de siyasal katılım düzeyi farklıdır. Bireyin siyasal toplumsallaşma süreci, yaşadığı çevrenin siyasal kültürü, sosyo-ekonomik ve eğitim gibi kişisel nitelikleri, demokrasinin etkin yaygınlığı gibi nedenler, siyasal katılma düzeyleri ile yakından ilgilidir (Akıncı, 2014:40). Bu çalışmada Bayburt ilinde yaşayan kişilerin siyasal katılım düzeyleri üzerine bir inceleme yapılmıştır. Birinci bölümde teorik çerçeve ortaya konulmuş, ikinci bölümde araştırma bulgularına yer verilmiştir.

1. Siyasal Katılma

Siyasal katılma, bireyin siyaseti belirleme, etkileme veya bizatihi inşa etmeye yönelik faaliyetleridir. Siyasal katılma dar anlamda seçimlerde oy verme süreci olarak tanımlansa da daha geniş açıdan değerlendirildiğinde siyasetle ilgili basit bir meraktan adaylığa kadar siyaset kurumu ile ilgili her türlü düşünce ve eylem siyasal katılma çerçevesinde yorumlanmaktadır. Bu açından siyasal karar alma süreçlerinin her aşamasında siyasal katılma yer almaktadır (Çukurçayır, 2000:30). Demokrasinin en önemli araçlarından biri olan siyasal katılma, farklı aşamalarda ve farklı düzeylerde görülmektedir. Örneğin siyasi bir tartışma bu noktada ele alınabileceği gibi, mitinglere katılma, siyasetçilere yönelik mektup veya talep dilekçesi, parti üyeliği vb birçok unsur siyasal katılma örneği olarak açıklanmaktadır.

Siyasal katılma, kişinin özgür şekilde yaptığı tercihler ve verdiği kararlar sonucunda, siyasal karar pozisyonlarına gelecek kişileri veya buralarda mevcut bulunanları etkilemek üzere yaptıkları eylem ve faaliyetler bütünüdür (Kalaycıoğlu, 1998:10). Tanımdan da anlaşılacağı üzere siyasal katılma, siyaset kurumunu belirleme veya belli olan yapıyı etkileme süreci olarak değerlendirilmelidir. Bunun niçin ve nasıl yapılacağı ise siyasal katılmanın neden ve düzeyleri ile ilgilidir. Siyasal katılma ile ilgili tartışılan hususlardan biri de katılma eyleminin hukuki dayanağıdır. Yani yasal olup olmamasıdır. Örneğin bir kişi veya grubun şiddet içeren bir anlayışla siyasal iktidar üzerinde etkili olma çabası, siyasal katılma olarak değerlendirilebilir mi? Bu veya benzer örneklerle ilgili iki farklı görüş vardır. Bunlardan biri usulü önceleyen diğeri esası önceleyen görüşlerdir. Siyaseti etkileme amacı taşıyan her eylem siyasal katılmadır diyen görüşler olmakla beraber (Özbudun, 1975); katılmanın, mutlaka yasal zeminde olması gerektiğini ileri süren düşünceler (Nie vd., 1989) de bulunmaktadır.

1.1.Siyasal Katılma Nedenleri

İnsan niçin siyasete katılır? Bu sorunun cevabı aslında siyaset kavramının tanımında saklıdır. Siyaset, devletin yönetim sürecidir. Bu süreç, devleti oluşturan kişiler yani halkın yönetilmesini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla siyaset, halkın talep ve şikayetlerinin karşılanması, toplumsal çatışmaların uzlaştırılması sürecidir. Katılma davranışını sergileyen bireyler açısından bakıldığında, siyasal katılmanın temel nedeni bireyin kendi ile ilgili kazanımları siyaset kurumundan talep etmektir. Bunun için siyaset kurumunu, değerlendirmek ve yönlendirmektir. Öztekin'e göre ise (2007), bireyin siyasal katılma nedenleri şu şekildedir;

- ✓ Bireysel/örgütsel çıkar elde etmek veya var olan çıkarları muhafaza etmek.
- ✓ "Siyaseti konuşacak" yeni çevre edinmek.
- ✓ Siyasetle ilgili bilgi edinmek, kültürel altyapı oluşturmak
- ✓ Mevki ve statü kazanmak
- ✓ Çevreye yabancılaşmanın önüne geçmek

Bireyin siyasal katılmadan beklentileri, çıkarlarını korumak, sosyal dayanışma sağlamak, dünyayı anlamak ve anlamlandırmak, takdir edilme beklentisi ve psikolojik tatmin şeklindedir (Anık, 2000:161). Bir bütün olarak değerlendirildiğinde siyasal katılma, birey, toplum ve devlet eksenli ele alınması gereken bir kavramdır. Çünkü katılım sağlayan, katılımın muhatabı ve katılımın sonucu bu üç kavrama içkin konulardır.

1.2.Siyasal Katılma Düzeyleri

Yönetilenlerin yönetim sürecine etkisi (Aydın, 2006: 172) şeklinde ifade edilen siyasal katılma (Eser ve Sarışahin, 2016: 39), farklı kişiler tarafından farklı düzeylerde gerçekleştirilir. Dahl'a göre (1963) katılma, merak, ilgi, bilgi ve eylem şeklinde gerçekleşir. Bireyin siyasete merak duyması, bunun ilgiye ve ardından bilgiye dönüşmesi, en nihayetinde bireyin eyleme geçmesi siyasal katılmanın aşamalarını oluşturmaktadır. Milbrath ve Goel ise (1977), aday olmak gibi ileri düzeydeki siyasal katılmayı gladyatör faaliyetler; mitinglere katılmak gibi orta düzeydeki siyasal katılmayı geçiş faaliyetleri ve siyasal olayları takip etme gibi alt düzeydeki siyasal katılmayı izleyici faaliyetler olarak tanımlamıştır. Siyasal katılma düzeyleri ile ilgili Verba ve Nie'nin çalışmasında da (1972), siyasal faaliyetlere hiç katılmayanlardan siyasal partilerde görev alanlara kadar farklı düzeylerdeki katılma davranışından bahsedilmektedir. Siyasal katılma düzeyleri ile ilgili Baykal (1970), Kapani (2013) ve Kalaycıoğlu'nun (1998) da sınıflandırması bulunmaktadır. Bütün bu sınıflandırma Tablo1'de gösterilmiştir.

Tablo1: Siyasal Katılma Düzeyleri

R.Dahl	Milbrath ve Goel	Verba ve Nie
-Eylem -Bilgi -İlgi -Merak	-Gladyatör faaliyetler -Geçiş faaliyetleri -İzleyici faaliyetleri	-Siyasal partilerde görev alanlar -Kampanyacılar -Topluluk düzeyinde katılanlar -Kişisel sorunlarıyla ilgili katılanlar -Oy kullananlar -Siyasal sürece hiç katılmayanlar
D.Baykal	M.Kapani	E.Kalaycıoğlu
-Dahil olma -Tavır alma -İzleme	-Siyasal Kimlik -Tavır-Eylem -İzleme-Dinleme	-Seçim kampanyası faaliyetleri -Tartışma-Görüşme -Oy verme

2.Alan Araştırması

2.1.Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Yöntemi, Örneklemi ve Hipotezleri

Araştırmanın amacı, Bayburt ilinde yaşayan seçmenlerin siyasal katılma düzeylerinin belirlenmesidir. Araştırma örneklemi, %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile "384" olarak belirlenmiştir. Araştırmaya Bayburt il merkezinde, Aydıntepe ilçesinde ve Masat köyünde yaşayan toplam 391 seçmen dâhil edilmiştir. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi uygulanan araştırmanın hipotezleri ise şu şekildedir.

H_1: Seçmenin en fazla tercih ettiği siyasal katılma düzeyi oy vermedir.

H_2: Seçmenin bir kısmı siyasetle ilgilenmemektedir.

H_3: Medyadan siyasi olayları takip etme düzeyi yüksektir.

H_4: Aday olma en az görülen siyasal katılma düzeyidir.

2.2.Araştırma Bulguları

Tablo2: Katılımcı Bilgileri

		Kişi sayısı	%
Yaş	18-30	147	%37,5
	31-55	133	%34,1
	56 ve Üzeri	111	%28,4
Cinsiyet	Kadın	154	%39,4
	Erkek	237	%60,6
Yerleşim Yeri	İl Merkezi	202	%51,7
	Aydıntepe İlçesi	144	%36,8
	Masat Köyü	45	%11,5
Toplam		391 (%100)	

Bayburt ilinde yaşayan seçmenlerin siyasal katılma düzeylerinin incelendiği bu çalışmada katılımcıların kişisel bilgileri Tablo2'de gösterilmiştir. Buna göre, katılımcılardan 18-30 yaş aralığında olanların oranı %37,5, 31-55 aralığında olanların oranı ise %34,1'dir. 55 ve üzeri katılımcılar da çalışmanın %28,4'ünü oluşturmaktadır. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde erkeklerin %60,6, kadınların ise %39,4 oranında çalışmaya dahil edildiği görülmektedir. Son olarak katılımcıların yarıdan fazlasının il merkezinde, %36,8'inin ilçede, %11,5'inin ise köyde yaşadığı tablodan çıkarılacak bir başka sonuçtur.

Araştırmada siyasal katılma düzeylerini belirlemek için katılımcılara "Siyasetle ne düzeyde ilgilenirsiniz? (önem sırasına göre ilk üç seçeneği işaretleyiniz)" şeklinde bir soru yöneltilmiş ve alınan cevaplar Tablo3'te gösterilmiştir

Tablo3: Siyasal Katılma Düzeyleri

		BAYBURT		
		Frekans	Yüzde	Toplam %
Oy Kullanırım	1.Seçenek	354	90,5	**%97,2**
	2.Seçenek	21	5,4	
	3.Seçenek	5	1,3	
Mitinglere/Protesto Gösterilerine Katılırım	1.Seçenek	4	1	**%36,6**
	2.Seçenek	46	11,8	
	3.Seçenek	93	23,8	
Medyadan Siyasi Olayları Takip Ederim	1.Seçenek	14	3,6	**%81,3**
	2.Seçenek	203	51,9	
	3.Seçenek	101	25,8	
Siyasi Konularda Tartışmalarda Bulunurum	1.Seçenek	1	0,2	**%61,8**
	2.Seçenek	81	20,7	
	3.Seçenek	156	40,9	
Siyasi Partilere Üye Olurum	1.Seçenek	3	0,7	**%9,8**
	2.Seçenek	17	4,3	
	3.Seçenek	19	4,8	
Siyasi Partilerin Toplantılarına Katılırım	1.Seçenek	2	0,5	**%3,5**
	2.Seçenek	8	2	
	3.Seçenek	4	1	

Parti/Adayın Seçim Çalışmalarına Destek Sağlarım	1.Seçenek	2	0,5	**%1,4**
	2.Seçenek	3	0,7	
	3.Seçenek	1	0,2	
Aday Olurum	1.Seçenek	-	-	**%0,4**
	2.Seçenek	1	0,2	
	3.Seçenek	1	0,2	
Siyasetle Hiç İlgilenmem	1.Seçenek	11	2,8	**%2,8**
	2.Seçenek	-	-	
	3.Seçenek	-	-	

Tablo3'te Bayburt ilinde yaşayan seçmenlerin siyasal katılma düzeyleri gösterilmiştir. Tabloya göre seçmenler en fazla "*oy kullanırım*" seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu seçeneğin 1.tercih oranı %90,5, 2.tercih oranı 5,4, 3.tercih oranı %1,3 olmakla beraber toplam oranı %97,2'dir. Katılımcıların daha sonra en fazla tercih ettiği siyasal katılma düzeyi ise "*medyadan siyasi olayları takip ederim*" seçeneğidir. Toplamda, katılımcıların %81,3'ü medyadan siyasi gelişmeleri takip ettiğini açıklamıştır. Üçüncü olarak en fazla tercih edilen ise toplamda %61,8 oranına ulaşan "*siyasi konularda tartışmalarda bulunurum*" seçeneğidir. Tablodan çıkarılacak diğer sonuçlar ise apolitik seçmenin %2,8 olduğu, parti toplantılarına katılma ve seçim kampanyalarında yer almanın sırasıyla %3,5 ve %1,4 olduğu ve her on kişiden birinin parti üyeliğinin bulunduğudur. Genel bir değerlendirme yapıldığında Bayburt ilindeki siyasal katılma düzeyleri Baykal'ın izleme ve tavır alma, Kapani'nin izleme-dinleme ve tavır alma ve Kalaycıoğlu'nun oy verme ve tartışma-görüşme düzeyleri olarak açıkladığı alt ve orta düzey katılmalardır. Aday olma, seçim kampanyasında yer alma ve partilere üyelik gibi ileri düzey katılmaların oranları ise düşüktür.

Sonuç

Siyasal katılma, birey ve siyaset arasındaki en önemli araçlardan biridir. Bireyin siyaset kurumunu inşa etme ve var olan siyasetçileri etkilemeye yönelik sergilediği davranışlar siyasal katılma olarak tanımlanmaktadır. Siyasal katılma farklı kişiler tarafından farklı düzeylerde sergilenmektedir. Bazı bireyler apolitik olabilirken, bazıları siyaseti takip edip bu konuda tartışmalarda bulunabilir. Bazıları ise daha ileri seviyede seçim kampanyalarında görev almak veya aday olmak gibi siyasal katılma örneği sergileyebilir.

Bu çalışmada Bayburt ilinde yaşayan seçmenlerin siyasal katılma düzeyleri incelenmiştir. Çalışmanın hipotezleri araştırma bulguları ile doğrulanmıştır. Literatüre uygun biçimde araştırmada katılımcıların en fazla tercih ettikleri siyasal katılım düzeyi oy kullanma iken, en az tercih edilen, aday olma seçeneğidir. Medyadan siyasi olayları takip etme ve siyasi konularda tartışmalarda bulunma seçenekleri katılımcıların yarıdan fazlası tarafından tercih edilmiştir. Bir bütün olarak bakıldığında Bayburt'ta yaşayan katılımcıların çoğunlukla izleme ve tavır alma gibi alt ve orta düzey siyasal katılım sergiledikleri dikkat çekerken, aday olma, seçim kampanyalarında yer alma gibi aktif rol alma düzeyinde bir katılım daha düşük nitelikte kalmıştır.

Kaynakça

Akıncı S. (2014). Siyasal Katılım Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme. KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 7. 33-45.

Anık C. (2000). Siyasal İkna. 2.Baskı. Ankara: Vadi Yayınları

Aydın M. (2006). Siyasetin Sosyolojisi. İstanbul: Açılım Kitap

Baykal D. (1970). Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi. Ankara: AÜSBF Yayınları

Çukurçayır M.A. (2000). Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi. Ankara: Yargı Yayınevi

Dahl R. (1963). Modern Political Analysis. New Jersey: Prentice Hall Inc

Eser B. ve Sarışahin (2016). Cinsiyet-Siyasal Katılım İlişkisi: SDÜ Örnek Olayı. SDÜ Vizyoner Dergisi. 7(15). 38-58.

Kalaycıoğlu E (1998). Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemlerin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme. İÜSBF Yayınları

Kapani M. (2013). Politika Bilimine Giriş. Ankara: Bilgi Yayınevi

Milbrath L.W. and Goel M.L. (1977). Political Participation. Chicogo: Rand Mc Nally College Publishing Company

Nie N. H. Verba S. Converse P. E. (1989). Siyasal Katılma Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı. (Çev: İ. Turan- T. Karamustafaoğlu). Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.

Özbudun E. (1975). Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma. Ankara Üniversitesi Yayınları

Öztekin A. (2007). Siyaset Bilimine Giriş. Ankara: Siyasal Kitabevi

Verba S and Nie N. (1972). Participation in America: Political Democracy and Social Equality. New York: Harper and Row

Kamu Yönetiminde Karar Verme Kuramı Çerçevesinde Herbert A. Simon

Kadir Caner DOĞAN*

Özet

Örgüt kuramı ve yönetim bilimleri yazınında karar verme üzerine önemli katkıları bulunan Herbert A. Simon'un ele alındığı bu çalışmada temel amaç, Simon'un özellikle 1950'li yıllardan sonra yönetim bilimleri ve kamu yönetimi disiplini üzerindeki belirlediği yön üzerine bir analiz yapmaktır. Bunun için düşünürün özellikle rasyonel karar verme yaklaşımı ve sınırlı rasyonellik kuramı derinlemesine incelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak ise literatür taraması tercih edilmiş olup, Simon'un birincil düzey kaynaklarına inilmeye de özellikle dikkat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Herbert A. Simon, Karar Verme, Örgüt Kuramı, Kamu Yönetimi.

Herbert A. Simon within the Framework of Decision Making Theory in Public Administration

Abstract

Herbert A. Simon who made important contributions to decision-making in the organizational theory and managerial sciences literature, examined the main objective of Simon, especially after 1950s, on the direction determined by the management sciences and public administration discipline. To this end, Simon's features are explored in-depth in rational decision-making and limited rationality theory. As a method in the study, especially literature review was preferred and attention was paid to Simon's primary sources.

Keywords: Herbert A. Simon, Decision Making, Organizational Theory, Public Administration.

Giriş

Dünyada 20. Yüzyılın ortalarından itibaren sosyal bilimler alanında bir kesişmeden söz edilmektedir. Bu bakımdan bilimler interdisipliner bir perspektif içerisinde birbiriyle ilişkilendirilerek kuram geliştirilmesi üzerine bir uzlaşı bulunmaktadır. Bu çalışmada ele alınan ve yönetim bilimleri yazınında büyük yankı uyandıran Herbert A. Simon'un karar verme yaklaşımı ve sınırlı rasyonellik kuramı bağlamında ortaya attığı düşünceler ve eserler de bu interdisipliner yaklaşımın bir ürünü olmuştur.

Bu çalışmada temel amaç, belirtildiği üzere Simon'un özellikle 1950'li yıllardan sonra örgüt kuramlarının seyri, kamu yönetiminin demokratikleşme sürecinde sosyo-psikolojik çevre ile uyumu konusunda yeri ve önemi çerçevesinde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Çalışmanın yöntemi ise başta Simon'un kaleme aldığı belli başlı eserlerinden yararlanılarak, ikincil düzey öne çıkan İngilizce ve Türkçe makalelerden ve diğer kaynaklardan yararlanmak suretiyle meydana getirilen bir literatür taramasıdır.

Bu çalışmada, çalışmanın amacı ve yöntemi bağlamında öncelikle Simon'un temel görüş ve eserleri üzerinde durulmuş, daha sonrasında Simon'un örgütlerde karar verme konusunda temel düşünceleri açıklanmış ve son bölümde de Simon'un sınırlı rasyonellik kuramı detaylı bir şekilde ifade edilmiştir.

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr.

1. Herbert A. Simon: Temel Görüş ve Eserleri

Herbert A. Simon, 15 Haziran 1916 tarihinde Milwaukee-Wisconsin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde doğmuştur. 9 Şubat 2001 tarihinde de ABD'nde hayata veda etmiştir (Özer, 2016: 165; Crowther-Heyck, 2005: 16). Simon, 20. Yüzyılın sosyal bilimler alanında düşünceleriyle çağdaşları ile kendinden sonra gelenler için yönlendirici olmuş bir bilim adamıdır. Kamu yönetimi, işletme, iktisat, sosyoloji, bilişsel psikoloji, bilim felsefesi gibi çok farklı alanlarda çalışmalar yürütmüştür. Yönetim Bilimleri alanını derinden etkileyen "Örgütler", "Kamu Yönetimi" gibi eserlerin sahibi olan Simon, 1978 yılında ekonomi dalında Nobel ödülü kazanmıştır (Yavuz, 2011: 165).

Simon'un yönetim bilimi alanındaki en önemli eseri ise 1947 yılında yayınladığı "İdari Davranış (Administrative Behavior)" adlı kitabıdır. Diğer yandan Simon'un alanda ününü artıran bir diğer çalışması "İdarenin Atasözleri (The Proverbs of Administration)" adlı makalesidir. Bu makalesinde o güne dek yönetim alanında temel olarak kabul edilmiş ilkeleri kendisiyle çelişen birer atasözüne benzeterek eleştirel bir tavır takınmıştır (Tozlu, 2016: 31; Simon, 1946; Simon, 2016; Denhardt ve Catlaw, 2015: 83). Diğer yandan Simon, "Örgütler" adlı eseri ile de (Lakomski ve Evers, 2013: 29) yönetim bilimi, örgüt kuramları ve davranış bilimleri alanında büyük katkı sunmuştur.

Simon'un kamu yönetimi disiplini açısından en önemli değeri ise karar verme kuramı üzerine getirmiş olduğu düşüncelerdir. Nitekim bu düşünceleri ve katkıları ile kamu yönetiminde modern yönetim/örgüt kuramları ekseninde, demokratik değerlerin yerleşmesinde ve davranışsal sosyolojinin gelişiminde başat rol oynayan bilim adamlarından birisidir (Parlak ve Doğan, 2016; Davis, 1996).

2. Herbert A. Simon'da Karar Verme ve Örgütler

Örgütler üzerine ilk ya da literatürde de benimsendiği şekliyle klasik kuramları Weber, Fayol, Taylor gibi klasik bürokrasi ve yönetim anlayışının kurucu isimleri ortaya koymuştur (Tozlu, 2016: 28-29). Bu çerçevede klasik örgüt kuramının temel özellikleri; *üretimde insan unsurunun makinelerin yanında etkin bir şekilde kullanılması; belirli bir düzen içerisinde formel örgüt yapısının oluşturulması ve etkinlik ve verimliliği sağlamak için kaynakların rasyonel biçimde kullanılmasıdır*. Klasik örgüt kuramlarında, örgütte verimliliği arttırmak için insan faktörüne yeterince önem verilmemiş ve daha çok örgütün bir makine gibi işlemesini sağlayacak yapılar üzerinde durulmuştur. İnsanın maddi faktörlerin düzenlenmesinden sonra bu yapıya uyum sağlayacağı düşünüldüğü için mekanik örgüt modeli ön plana çıkarılmıştır (Lamba, 2014: 11). 1950'lerden önce geliştirilen ve örgüt kuramı alanının gelişmesinde katkısı olan diğer bir diğer kuram, "İnsan İlişkileri Yaklaşımı" adıyla geliştirilmiştir (Koçel, 2011: 233). Nitekim yönetim yazınında oldukça etkili olan bu yaklaşım, özellikle 1950'lerden sonra örgüt araştırmalarında güçlü bir örgütsel davranış düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır (Taşçı, 2013: 10). Simon, bu noktada makine karşısında insan faktörünü ön plana taşıyarak (Langlois, 2003: 177; Ütük, 2015: 49), insan ilişkileri yaklaşımının da ötesinde modern örgüt kuramları ve yaklaşımlarına ilham olmuştur ve klasik yönetim kuramlarının eleştirisini yapmıştır (Rainey, 2001: 493).

Simon, yönetim bilimi yazınında asıl olarak örgütlerde karar verme kuramına yaptığı katkılarıyla tanınmıştır. Yayımlandığında büyük ses getiren "İdari Davranış" adlı kitabında, iktisadi modelleme konusunda basite indirgeyici geleneksel yaklaşımın ve aldığı kararlarla kârını en yükseğe çıkaran tek girişimci kavramının yerine, karar verme sürecinde etken davranan ve güçlerin çeşitliliğini öne süren bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır (Özer, 2016: 171). Bu kitap, aynı zamanda bu dönemde kamu yönetiminde kimlik krizi

tartışmaları üzerine yürütülen sorgulamalarda demokrasi ve katılım vurgusu ile öne çıkmıştır (Dubnick, 2018: 60-61). Simon, asıl olarak "İdari Davranış" kitabında esas olarak iki temel noktaya dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki, siyaset ve yönetimin birbirinden ayrılamayacağı, diğeri ise daha önceki dönemde yönetim ilkesi olarak belirlenen prensiplerin birbiriyle çelişme halinde olduğu ve bunların yönetim faaliyetlerinde ciddi ilkeler sıfatında olmadığıdır. Simon'a göre her yönetim ilkesinin bir karşıtı olması nedeniyle, evrensel ilkelerden mümkün olduğunca kaçınılmalıdır (Yiğit, 2018: 172).

Diğer yandan Simon'un örgütlere bakışı rasyonalite üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda örgütler doğaları gereği akılcılığa bir sınır ya da engel gibi hizmet etmektedirler. Örgütlerin bilgileri genelde iki türdür: Olgular yani data-veri kaynakları ile doğrulanırlar ve değerler yani örgüt kültürüne zihni yaklaşımlarla oluşurlar (Özer, 2016: 168). Dolayısıyla Simon'a göre örgütler akılcılığa sınır gibi hizmet etmektedirler ve ayrıca örgütlerde sadece olgularla uğraşmak hatalıdır ve yöneticiler örgüt kültürüne de önem vermelidir (Yiğit, 2018: 172).

3. Herbert A. Simon'da Karar Verme Yaklaşımı ve Sınırlı Rasyonellik Kuramı

Simon, karar verme yaklaşımı ile örgütler için kararın önemine dikkat çekmiş ve bu noktada insanların seçimlerinin mantık ve psikolojisini araştırmıştır. Simon'a göre karar verme sürecinin önemi yöneticilerden de kaynaklanan nedenlerle artmaktadır. Bu çerçevede yönetici etkin kararlar verebilecek yeteneklere sahip olmalıdır. Bu durum bizi yöneticilerin karar verme sürecinin nasıl olması gerektiğini bilmeleri ve bu sürecin nasıl olduğunu analiz edebilmeleri gerektiği sonucuna götürmektedir. Bu aşamada yöneticiler karar verirken karşılaştıkları sorunları çözmede üç temel soruya cevap bulmalıdırlar. Bunlar; "sorun nedir?, alternatifler nelerdir? ve en iyi alternatif hangisidir?" sorularıdır (Özer, 2015: 21). Karar verme süreci üzerine yaptığı araştırmalarda Simon, insan rasyonelliğinin dışsal, sosyal kısıtlamalar ve içsel bilişsel sınırlamalar nedeniyle sınırlandırıldığına dair inancından yola çıkmıştır (Sent, 2005: 227). Nitekim Simon'a göre örgüt faaliyetleri grup içerisinde sürdürülmelidir. Ancak bu şekilde karar vermenin kalitesi artırılabilmektedir (Simon, 2000: 7). Bu doğrultuda, katılım esasına dayalı grup dayanışması, yöneticilere de bu noktada faydalar sağlayacaktır ve etkin karar alma sürecini destekleyecektir.

Simon, bir örgütte alınan kararları iki grupta toplamıştır: Programlanmış ve programlanmamış kararlar. Bunlardan programlanmış kararlar; bir yandan belli bir yönteme dayandıkları için her seferinde yeniden verilmesi gerekmeyen sık sık yinelenen ve rutin nitelikteki kararlardır. Diğer taraftan bir temele oturtulmayan ve önemli sonuçlar doğurabilecek nitelikte kararlara da programlanmamış kararlar denmektedir (Özer, 2016: 176).

Rasyonel karar verme yaklaşımının kurucusu ve en önde gelen ismi Simon'dur (Tozlu, 2016: 29). Nitekim Simon'a göre karar verme, yönetim sürecinin en hayati parçasıdır. Karar verme sürecinin sahip olduğu özelliklerin bir örgütün niteliğini ve başarısını belirlediği tespit edilmektedir. Simon, "İdari Davranış" adlı kitabının ilk baskısında daha ziyade karar verme sürecine dair "rasyonel kararlar" üzerinde durmuş; birkaç yıl sonraki ikinci baskısında ise yönetimsel kararların optimal olmaktan ziyade "doyurucu" olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Bir başka deyişle düşünceleri, *"sınırlı rasyonellik kuramı (bounded rationality theory)"*na doğru belirginlik kazanmıştır (Tozlu, 2016: 32; Frantz, 2003: 273). Simon'a göre böyle bir kuramsal çerçeve, karar verici birimlerin tek tek fiyatlar ve üretim üzerinde önemli etkilerde bulunabildiği bir çağda daha doyurucu bir yaklaşım sağlayabilmektedir (March ve Simon, 1975: 98). Davranışçılık olarak bilinen bu yaklaşımın kilit noktası ise, kârı en yükseğe çıkarmayı birincil güdü sayan geleneksel yaklaşımın tersine, ortaya çıkabilecek sorunları ve riski en azda tutarak ekonomik değişkenlerin kabul

edilebilir bir düzeyine ulaşmayı amaçlayan "doyurucu davranış" kavramıdır (Özer, 2016: 171).

20. yüzyılın ortalarından itibaren yönetim, iktisat, sosyoloji ve psikolojinin ilişkisi tekrar tartışılmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Simon'un ortaya atmış olduğu sınırlı rasyonellik kuramı da bu anlamda önem taşımaktadır. Bu kurama göre, bireyler sadece belli bir ölçüde rasyonel olabilmektedir (Yiğit, 2018: 162; Şen ve İncekara, 2012: 237; Katsikopoulos ve Lan, 2011: 723). Simon'a göre insan davranışlarının bütünüyle rasyonel olabilmesi ancak bir insanın davranışa konu olan olguyla ilgili her şeyi eksiksiz olarak bilmesi ile mümkündür (Campitelli ve Gobet, 2010: 355; Hodgkinson ve Starbuck, 2008). Dolayısıyla, insanın rasyonelliği onun davranışına konu olan olgu hakkında bildikleri ile sınırlıdır. Bu sınırlılık, ister istemez insan davranışlarının önceden bütünüyle belirlenemezliği konusunu akla getirmektedir (Leblebici, 2008: 114). Simon, özellikle bu çalışmasıyla davranışsal iktisat alanında dönüm noktalarından biri olarak da kabul edilmektedir (Dasgupta, 2003a: 701; Dasgupta, 2003b). Bu çerçevede, sınırlı rasyonaliteye göre insanlar belli bir ölçüde rasyoneldir ve davranışların büyük bir kısmı duyguları tarafından belirlenmektedir. Simon'a göre insan beyninin hesaplama yeteneği sınırlıdır ve tercih aşamasında da belirsizlik ve bilgi eksikliği söz konusudur (Yiğit, 2018: 173).

Simon, "ekonomik insan (economic man)" ve "yönetsel insan (administrative man)" ayrımıyla da rasyonel ve sınırlı rasyonel karar kuramlarının temellerini ortaya koymaktadır (Simon, 1959; Simon, 1955; Simon, 2000). Yönetime ilişkin herhangi bir karara temel teşkil eden öncüller iki ayrı tipte ortaya çıkmaktadır: Değer unsurları ve gerçek unsurları (Simon vd., 1966: 52). Simon'a göre yönetsel insan, her şartta en mükemmel kararı veren kişi değildir, sorunlara çözüm bulurken en çok olanına yönelmez, tersine en doyurucuyu bulmaya çalışmaktadır. Örgütteki insanlar birer karar verme mekanizmalarıdır. Yöneticiler astları üzerinde onların kararlarına dayanak olacak gerçek ve değer öncüllerini saptayarak etkide bulunmaktadır. Örgütteki kişi, eğer örgütten elde ettiği özendiriciler onun örgütte bulunduğu katkılardan çok ise örgütte kalacaktır. Bilim yalnızca gerçeklerle uğraşır, oysa insanlar söz konusu olunca değerler sorunu ortaya çıkmaktadır (Özer, 2016: 175).

Bu kuramda, bireylerin kararlarını "maksimize" etme temeline dayandırılan ekonomik insan modelinin yerine, sınırlı bilgi ve zihni kapasiteye sahip olmaları nedeniyle, kişilerin "tatmin edici" kararın peşinde koştukları yönetsel insan modeline dikkat çekilmektedir (Yaşar, 2016: 12-13). Nitekim Simon'a göre insanoğlunun sınırlı kapasitesi modern dünyadaki iş ilişkilerinin karışıklığını analiz ederek sorunları tamamıyla ortadan kaldırabilmek için yetersizdir. Bu noktada bir örgütte sorunların tamamıyla tespit edilmesi ve rasyonel, nesnel bir yordamla çözülmesi, sosyo-psikolojik faktörlerin dikkate alınması ve basite indirgenmesi en tatmin edici sonuçların alınmasını sağlayacaktır (Tozlu, 2016: 38).

Sonuç ve Değerlendirme

Yönetim bilimlerinde klasik örgüt kuramlarının sorgulanması ve bunların insani boyutunun öne çıkarılarak açıklanması üzerine karar verme yaklaşımı üzerine katkılarda bulunan Herbert A. Simon'a göre örgütler, sadece katı rasyonellik kuralları ile karar alma yoluna gittiklerinde başarısız olmaktadırlar. Simon'a göre karar alma süreci, interdisipliner bir bakış açısı meydana getirilerek, sürece bütüncül düzeyde önem verilmesi gereken alanlardan biridir. Bunun için de bir örgütte karar alınırken yönetsel, sosyal, psikolojik ve ekonomik dinamikler bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Demokrasi ve katılım konusunda örgütlerde büyük hassasiyet gösterilmeli, yöneticilerin yanı sıra çalışanların da karar alma sürecine dahil olabileceği bir sistem oluşturulmalıdır.

Sınırlı rasyonellik kuramı ile Simon, yukarıda ifade edilen düşüncelerin hayata geçirilmesi için bir model sunmaktadır. Simon'a göre bireyler karar alırken sınırlı rasyonel hareket edebilmektedir. Nitekim kararı alanlar insanlar olduğuna göre insanların sosyo-psikolojik ruhsal durumları da sürece etki etmektedir. Bunun üstesinden gelebilmek için kararların alınmasında ekonomik ve sosyal faktörlerin beraber dikkate alınması zorunlu görünmektedir.

Kamu yönetimi disiplini özelinde ise Simon'un en büyük katkısı, dönemin konjonktürüne de uygun bir biçimde disiplinin interdisipliner bir nitelik kazanmasında ve demokratik katılım noktasında gerçekleştirdiği yön ve kazandırdığı entelektüel birikim ile açıklanabilmektedir.

Kaynakça

Campitelli, G.-F. Gobet (2010). Herbert Simon's Decision-Making Approach: Investigation of Cognitive Processes in Experts. Review of General Psychology, 14/4, p. 354-364.

Crowther-Heyck, H. (2005). Herbert A. Simon: The Bounds of Reason in Modern America. USA: The Johns Hopkins University Press.

Dasgupta, S. (2003a). Multidisciplinary creativity: the case of Herbert A. Simon. Cognitive Science, 27, p. 683-707.

Dasgupta, S. (2003b). Innovation in the Social Sciences: Herbert A. Simon and A Birth of a Research Tradition. The International Handbook on Innovation, Editor: L. V. Shavinina, Oxford: Elsevier, p. 458-470.

Davis, C.R. (1996). The Administrative Rational Model and Public Organization Theory. Administration & Society, May, 28/1, p. 39-60.

Denhardt, R.B.-T.J. Catlaw (2015). Theories of Public Organization. Seventh Edition, USA: Cengage Learning.

Dubnick, M.J. (2018). Demons, Spirits, and Elephants: Reflections on the Failure of Public Administration Theory. Journal of Public and Nonprofit Affairs, 4/1, p. 59-115.

Frantz, R. (2003). Herbert Simon. Artificial intelligence as a framework for understanding intuition. Journal of Economic Psychology, 24, p. 265-277.

Hodgkinson, G. P.-W. H. Starbuck (Eds.). (2008). The Oxford Handbook of Organizational Decision Making (Oxford Handbooks in Business and Management), USA: Oxford University Press.

Katsikopoulos, K.V.-C.-H. (Dan) Lan (2011). Herbert Simon's spell on judgment and decision making. Judgment and Decision Making, 6/8, December, p. 722–732.

Koçel, T. (2011). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Lakomski, G.-C.W. Evers (2013). Analitik Felsefe ve Örgüt Kuramı: Felsefi Sorunlar ve Bilimsel Çözümler. (Çev. E. Bilginoğlu, A. O. Karaoğlu), Felsefe ve Örgüt Teorisi, H. Tsoukas, R. Chia, Çeviri Editörü: İ. Anıl, Ankara: Nobel Akademi, s. 23-54.

Lamba, M. (2014). Karar Vermeyi Etkileyen Yapısal Faktörler Bakımından Yönetim ve Organizasyon Teorilerinin İncelenmesi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16/27, s. 8-18.

Langlois, R. N. (2003). Cognitive comparative advantage and the organization of work: Lessons from Herbert Simons vision of the future. Journal of Economic Psychology, 24, p. 167-187.

Leblebici, D. N. (2008). Örgüt Kuramının Temelleri. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9/1, s. 111-129.

March, J. G.-H. A. Simon (1975). Örgütler. (Çev. Ö. Bozkurt, O. Onaran), Ankara: TODAİE.

Özer, M. A. (2015). Sosyal Politikaların Belirlenmesinde Karar Verme Süreci ve Bilgi Teknolojilerinin Etkisi. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4/9, s. 8-35.

Özer, M. A. (2016). Herbert Simon'un Yönetim Bilimine Katkıları Üzerine Değerlendirmeler. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 5/11, s. 160-185.

Parlak, B.-K.C. Doğan (2016). Kamu Yönetimi: Kamu Yönetimi Disiplininin Gelişmesinde Rol Oynayan Kuramsal Yönler Üzerine Bir Giriş. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Rainey, H. G. (2001). A Reflection on Herbert Simon: A Satisficing Search for Significance. Administration & Society, 33/5, November, p. 491-507.

Sent, E.-M. (2005). Simplifying Herbert Simon. History of Political Economy, 37/2, p. 227-232.

Simon, H. A. (1946). The Proverbs of Administration. Public Administration Review, 6/1. (Winter), p. 53-67.

Simon, H. A. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. The Quarterly Journal of Economics, 69/1, (Feb.), p. 99-118.

Simon, H. A. (1959). Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science. The American Economic Review, 49/3. (Jun.), p. 253-283.

Simon, H. A. (2000). Administrative Behavior. 4th Edition, New York: The Free Press.

Simon, H. A. (2016). Yönetim Atasözleri. (Çev. S. Altuntop), Kamu Yönetimi Klasikleri (Çev. Ed. H. Akdoğan, S. Altuntop), Editör: J. M. Shafritz, Albert C. Hyde, Ankara: Global Politika Strateji, s. 179-202.

Simon, H.A.-D.W. Smithburg-V.A. Thompson (1966). Kamu Yönetimi. Birinci Kitap, (Çev. Cemal Mıhçıoğlu), Ankara: TODAİE, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Şen, S.-B. İncekara (2012). İktisat ve Psikoloji Etkileşiminde Davranışsal İktisat. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 4/1, s. 235-244.

Taşçı, D. (2013). Örgüt Kuramlarına Giriş. Örgüt Kuramı, Editör: D. Taşçı, E. Erdemir, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2949, s. 1-29.

Tozlu, A. (2016). Karar Verme Yaklaşımları Üzerinde Herbert Simon Hegemonyası. Sayıştay Dergisi, 102 Temmuz - Eylül, s. 27-45.

Ütük, U. (2015). Denhardt ve Denhardt'ın Yeni Kamu Hizmeti Kuramına Bakış. Sayıştay Dergisi, 99/Ekim-Aralık, s. 47-70.

Yaşar, O. (2016). Davranışsal Karar Verme: Düşünme, Problem Çözme. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yavuz, M. (2011). Yönetim Bilimlerindeki Yeri ve Özgün Katkıları İle Cemal Mıhçıoğlu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 66/1, s. 161-187.

Yiğit, A. G. (2018). Davranışsal İktisadın Anlaşılmasına Yönelik Bir Literatür Taraması. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16/2, Haziran, s. 161-190.

Yoksulluk ve Akademik Başarı Arasındaki İlişki
(Oltu Örneği)

Lokman CERRAH[*]
Ayşe KOÇYİĞİT[**]
Cansu ÇETİN[***]
Züleyha BİNİCİ[****]

Özet

Yoksulluk, bir bireyin ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeden yoksun olması biçiminde tanımlanabilir. Yoksulluğun toplumun her kesimini olumsuz etkileme olasılığına rağmen özellikle çocukların yoksullukla karşılaşma ve yoksulluğun olumsuz etkilerine maruz kalma riski yetişkinlere göre daha yüksektir.

Gerekli ve yeterli bir eğitim süreci yaşamak her çocuğun doğal hakkıdır. Fakat bu hak çoğu zaman çeşitli nedenlerle tam anlamıyla kullanılamamaktadır. Bu nedenlerden birisi de çocuğun içinde bulunduğu ve yaşamını sürdürdüğü sosyal koşullardır. Bu sosyal koşulların en önemlilerinden birisi ise ekonomik şartlardır. İşte bu çalışma çocukların okul başarısı ile ailesinin ekonomik durumu arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Araştırmamız, yaşanılan ortamdaki ekonomik yetersizlikler nedeniyle SED(Sosyal Ekonomik Destek) yardımı alan ve bu yardıma ihtiyaç duymayan ilk ve ortaokul öğrencilerinin akademik başarılarını karşılaştırarak yoksulluk-akademik başarı arasında ki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaca uygun olarak SED desteği alan ve almayan toplam yirmi öğrenci ve ailesi ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda SED yardımı alan ailelerin almış oldukları yardımdan başka ek bir gelirleri olmadığı görülmüştür. Bu durumun da özellikle çocukların özgüvenini, kişisel gelişimini ve tabi ki okul başarısını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci, Yoksulluk, Akademik Başarı, SED (Sosyal Ekonomik Destek),Çocuk

The Relationship Between Poverty and Academic Success
(Oltu Example)

Abstract

Poverty can be defined as an individual's lack of economic, cultural and social capital. Although poverty is likely to adversely affect all segments of society, children are more likely to experience poverty and be exposed to the adverse effects of poverty than adults.

Necessary and sufficient experience in the education process is the natural right of every child. However, this right is often not fully exercised for various reasons. One of these reasons is the social conditions in which the child lives. One of the most important of these social conditions is economic conditions. This study investigates the relationship between children's school performance and their families' economic situation. Our research aims to reveal the relationship between poverty and academic achievement by comparing the academic achievement of primary and secondary school students receiving and unreceiving SES (Social Economic Support) assistance due to economic inadequacies in the living environment. In accordance with this aim, face-to-face interviews were conducted with a total of twenty students and their families, with and without SES. As a result of the interviews, it was found that the poverty experienced by the families receiving SES assistance had a negative effect on the self-confidence, personal development and of course the success of the school.

Key Words: Student, Poverty, Academic Success, SED (Social Economic Support), Child

[*] Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi, lokmancerrah@atauni.edu.tr
[**] Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi
[***] Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi
[****] Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi

Giriş

Yoksulluk, insanlık tarihi boyunca var olan bir problem olarak bu güne kadar gelmiştir. Dünya üzerinde bugün artık kronik bir hale gelen ve herkesi ilgilendirecek bir çerçevede seyir eden yoksulluğun özellikle 1980 sonrasındaki izlenen sosyal, ekonomik ve siyasi politikaların etkisiyle daha da perçinlenmiş gözükmektedir (Taşçı, 2019:482).

Yoksullukla mücadele de yoksullukla eş zamanlı olarak bütün toplumların üzerinde durdukları bir meseledir. Her toplum ve her kültür kendi değerlerine, dönemine ve şartlarına göre yoksullukla mücadele etmeye çalışmıştır. Batı toplumlarında özellikle sanayileşme süreci ile birlikte yoksulluk sivil toplum örgütlerinin ve nihayetinde iktidarların ilgi alanına girmiş ve bu yönde devlet politikaları oluşturulmaya başlanmıştır. Nihayetinde yoksulluk sorununu ortadan kaldırabilmek ve daha mutlu ve refah bir hayat gerçekleştirebilmek devlet politikalarının önemli hedeflerinden olmuştur. Yoksulluğa dair çözüm politikalarının sürdürülebilir hale getirilmesi tüm dünya ülkeleri için önemlidir. Çünkü yoksulluk sadece gelişmemiş ülkelerde değil aynı zamanda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda da ortak bir problem olarak yaşanmaktadır (Taş ve Özcan, 2012:424).

Kendisin bir problem olmasının yanı sıra aynı zamanda pek çok probleme de kaynaklık eden yoksulluk, özellikle çocukları daha derinden etkileyen ve onların gelecekleri üzerinde de olumsuz sonuçlar doğuran bir olgudur. Yoksulluk, özellikle günümüzde bireylerin sınıf atlamalarının en önemli aracı durumunda olan eğitimi olumsuz olarak etkilemektedir. Ailenin yoksulluğu çocuğun beslenmesini, psikolojisini, biyolojisini, sağlığını, sosyal hayatını etkilediği gibi eğitiminin yarıda kalmasına ve/veya akademik başarısının düşmesine de yol açmaktadır. Çünkü yoksul ailelerin çocukları için ayıracakları maddi olanakların sınırlılığı onları sadece kendilerine ücretsiz olarak sunulan imkânlarla baş başa bırakmaktadır. Dolayısıyla yoksulluk bu tür ailelerde yoksulluğu kalıcı hale getirebilmekte beraberinde pek çok yoksunluğu da getirmektedir. Türkiye'de bu açıdan bakıldığında yoksul ailelerin çocuklarını bu tehlikeden korumak için pek çok politika devreye sokulmaktadır. Bu politikaların bir sonucu olarak uygulamaya konulan SED programı yoksul ailelere çocuklarının eğitimlerini sağlamada yardımcı olayı amaçlamaktadır. Bu çalışmamızda da yoksul ailelere verilen Sosyal Ekonomik Desteğin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde ki etkilerinin araştırılması ve ortaya konulması amaçlanmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Yoksulluk Tanımı Problemi

Yoksul kavramının sözlük anlamına bakıldığında, geçinmekte sorun yaşayan(kimse, toplum, ülke), varlıksız, variyetsiz, zengin karşıtı, fakir anlamlarına gelmektedir. Yoksulluk ise, yoksul olma hali, imkânsızlık, fakirlik anlamlarını taşımaktadır. Buradan hareketle Yoksulluk; kişinin yaşamla birlikte ortaya çıkan gereksinimlerini(beslenme, barınma, eğitim, sağlık vb.) karşılayamaması durumu olarak açıklanmaktadır (Temiz, 2013:7). Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğünde yoksullaşmayı ekonomik krizden kaynaklanan bir sorun olmanın ötesinde toplumdan soyutlanmayı ve toplum dışına itilmeyi içeren bir kavram olarak açıklamıştır" (Marshall, 1999:825).

Yukarıda sözlük ve terim anlamları verilmiş olsa da aslında yoksulluk kavramı tam olarak tanımı yapılabilmiş bir kavram değildir. Bu durum için birçok sebebi sayılabilir. Bu sebeplerden biri, her toplumda ve kültürde farklı şekillerde ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla tanımlar ve ölçüm araçları da toplum ve kültürlerarasında farklılık göstermektedir. Bunlara

rağmen "mutlak yoksulluk" "göreli yoksulluk" ve "yoksulluk sınırı" tanımlamaları yaygın olarak kullanılmaktadır (Kulaksız, 2014:93).

Yoksulluğun tanımı ve ölçümü probleminin bir diğer sebebi ise, kavramının salt maddi kıstaslara mı yoksa buna ek olarak sosyal ve siyasal kıstaslarında mı ele alınarak tanımlanması gerektiğidir. Her iki kıstas içinde farklı yoksulluk tanımları yapılmaktadır. Mesela Amartya Sen, yoksulluk kavramını ekonomik vurgusundan çok kültürel ve öznel boyutlarıyla ön plana çıkarmış ve insanların yaşam standartlarından duydukları tatmin olma durumunu, yoksulluğu tanımlayan önemli basamaklardan biri olarak saymış (Arpacıoğlu, Yıldırım, 2011:62) ve yoksulluğu belirli bir asgari kabiliyeti devam ettirememe şeklinde tanımlamıştır (Gafar, 1998:592) . Aynı bakış açısıyla UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)'de yoksulluğu, insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan (hayat boyu sağlık, yaratıcı bir hayat, ortalama bir hayat standardı, özgürlük, kendine güven, saygınlık) mahrum olma şeklinde tanımlamış ve böylece, kavramın sadece parasal bir içeriğe hapsedilmesini engellemiştir (Uzun, 2003:157).

Bu bakış açısının aksine Dünya Bankası ise yoksulluğu daha çok maddi gelir açısından ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre yoksul tanımlaması, belirli bir gelir seviyesinin altında kalanlar için kullanılmaktadır (Uzun, 2003:156).

Yoksulluk, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de göz ardı edilemeyen ekonomik ve sosyolojik bir olgudur. Türkiye'de yoksulluğun boyutlarını ölçmeye yönelik çalışmaların son yıllara dayandığı ve bunların sayıca sınırlı olduğu söylenebilir.

1.2. Yoksulluğun Çeşitleri

a. Mutlak Yoksulluk

Mutlak yoksulluk, hane halkı ve bireyin yaşamını sürdürebilecek asgari refah düzeyini yakalayamaması (Ensari, 2010:9) durumu olup hane de yaşayanların veya bireylerin yaşamlarını ettirebilmeleri, başka bir deyişle biyolojik olarak kendini yenileyebilmesi için gerekli olan kalori ve sürekli besin bileşenlerini yerine getirilememesi durumu olarak tanımlanmaktadır (Temiz, 2013:8).

b. Göreli Yoksulluk

Mutlak yoksulluk tanımlarının yetersizliğini gidermek için günümüzde göreli yoksulluk kavramı ağırlıklı olarak kullanılmaktadır (Es ve Güloğlu, 2004:82). Göreli yoksulluk kavramı ve yaklaşımı, insanın toplumsal bir varlık olduğundan yola çıkmakta ve bu sebepten dolayı farklı grupların sahip olduğu gelir düzeyinden ziyade gelir ve yaşam refahının dağılımındaki farklılıklara odaklanan(Aksan, 2009:15), minimum kalori ihtiyacının yanı sıra, kültürel ve toplumsal açıdan tüketimi yoksul olanlar için zorunlu görüle n malların da yoksulluk tanımı kapsamına alınmasını öngören yaklaşımdır(Temiz, 2013:9).

Göreli yoksulluk, fakir hane-halkı veya birey ile o toplumda yaşayan ve mevcut şartlara göre ortalama bir gelire sahip olan hane halkı veya birey arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma gücü arasındaki açıklığı ifade etmektedir (Dumanlı, 1996:8). Göreli yoksulluğu, mutlak yoksulluktan ayıran en önemli fark, söz konusu öznelerin "diğerlerine" göre "yoksul" olup olmamasına bakılmasıdır. Mutlak yoksullukta ise bir kıyaslama yapılmaksızın belli bir değerin altındaki insanlara bakılmaktadır (Karagöz, 2007:12).

c. Objektif (Nesnel Yoksulluk)- Subjektif (Öznel) Yoksulluk

Literatürde nesnel yoksulluk ya da refah yaklaşımı olarak da adlandırılan (İncedal, 2013:23) objektif yoksulluk yaklaşımı, yoksulluğun sebepleri ve

yoksulluktan kurtulmak için nelerin gerektiği konusunda önceden belirlenmiş normatif değerlendirmeleri içerir (Temiz, 2013:9).

Sübjektif yoksulluk ise bir kimsenin ihtiyaçlarını yeteri kadar karşılayıp karşılayamadığına ilişkin sahip olduğu düşünceye göre, yoksul olduğu veya yoksul olmadığına ilişkin fikridir (İkizoğlu,2001:85). Burada yoksulluğun tanımını yapan ve sınırlarını belirleyen kişi bizzat bireyin kendisidir. Bu yüzden bu değerlendirmeyi yapan kişiler, kendileri için neyin daha iyi olduğunu belirleme yeteneğine sahip olamayabilirler (Tosuner, 2007:7) Ayrıca Hane halkına özgü sonuçlar doğuran subjektif yoksulluk yaklaşımında, benzer refah düzeyine sahip hane halklarından bazıları kendilerini yoksul olarak tanımlarken bazıları ise kendilerini yoksulluk sınırının üzerinde görmektedir

2. Yoksullukla Mücadele

Bir toplumda bulunan muhtaçların nasıl yaşadığı ve toplumun bu insanlara tavrı o toplumun değer yargılarıyla yakından ilişkilidir (Zastrow, 2015:165). Türk-İslam toplumlarına baktığımızda bu değerlerin bir yansıması olarak birçok farklı uygulama görebiliriz. Mesela bizzat dini bir vecibe olarak zekât ve sadaka kurumları temel uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Yine vakıf müessesesi ve bu doğrultuda kurulan vakıflarda toplumun muhtaçlarına bakışının bir göstergesidir. Ortaçağ Avrupa'sında ise kiliseler bu işlevi üstlenen kurumlar olarak göze çarpmaktadır (Zastrow, 166). Yine tarım toplumlarına bakıldığında genellikle yoksulların bakım ve korunması görevinin bizzat kendi aileleri ve yakınları tarafından üstlenildiği görülmektedir. Sanayileşme ile birlikte özellikle 19. Yüzyılda sivil toplum örgütleri ve bizzat devletin bu işlevleri üstlenmeye başladıkları söylenebilir. Bu dönmede ilk kez sosyal hizmet kurumları kurulmuştur (Zastrow, 167).

Günümüzde ise yoksullukla mücadele sadece ulusal bir problem değil uluslararası bir problem olarak ele alınmaktadır. Gerek Dünya Bankası, gerek diğer uluslararası kurum ve kuruluşlar yoksullukla mücadele için çeşitli stratejiler geliştirmekte ve yoksul ülkelere farklı yardım programları ile destek olaya çalışmaktadırlar. Türkiye'de hem ülke içerisinde ki muhtaç insanlar için hem de diğer yoksul ülkelerde ki muhtaç insanlar için çok sayıda ve çeşitlilikte yardım çalışmaları yapan ve projeler üreten sivil toplum örgütleri bulunmaktadır. Bunların yanında yoksullukla mücadele, sosyal devlet olma iddiasının bir gereği olarak bizzat devlet tarafından birçok şekilde yapılmaktadır. Bunların tamamına bu çalışmada yer vermek hem çalışmanın kapsamı hem de sınırları açısından mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla özellikle çalışmanın temel çalışma alanlarında biri olan SED üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

2.1. Sosyal Ekonomik Destek

Sosyal Ekonomik destek programı bizzat Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar bakanlığı tarafından şu şekilde açıklanmaktadır: "Yoksulluk içinde olup da temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ve yaşamlarını en düşük seviyede dahi sürdürmekte güçlük çeken ailelerin kendi kendine yeterli hale gelinceye kadar çocuklarının bakımı ve desteklenmesi amacıyla geçici bir süre verilen ekonomik destekler ile ve psiko- sosyal destek sistemidir."[1] Açıklamadan da anlaşıldığı gibi SED sadece ekonomik yardım programı değildir. Aynı zamanda bu yardımı alanlara psiko-sosyal destekte sağlanmaktadır. Çünkü ailelerin ekonomik mağduriyetlerinin haricinde psiko-sosyal mağduriyetleri de olabilir. Çocuğun maddi ihtiyaçları kadar psiko-sosyal gelişimi de önemlidir. Bu sebeple Sosyal ve Ekonomik

1 https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/sed-hizmeti/ (E.T. 02.12,2019)

Destek Hizmeti ekonomik desteğin yanı sıra ailelere danışmanlık ve rehberlik hizmeti de sunar (Ersoy ve Hurasan,2017:197) . Bu destek programı özellikle çocukları hedef almakta ve onları eğitim sürecinde yoksulluğun dezavantajları karşısında desteklemektedir. Bu programın en önemli özelliklerinde birisi eğitim çağında ki çocukların aileleri yanında desteklenmesidir.

SED programı ile ilgili olarak 29284 sayılı resmi gazetede "Sosyal Ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik" yayınlanmış ve desteğin kimlere, hangi şartlarda hangi süreyle verileceği netleştirilmiştir. Yine aynı yönetmelikte bu programa başvuru şekli, şartları ve uygulama esasları yer almaktadır.[2]

Bu yönetmeliğe göre SED için başvuru yapmak isteyenler yukarıda belirtilen evraklar ve belgeler ile birlikte il ve ilçelerde bulunan Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Müdürlüklerine veya Sosyal Hizmet Merkez Müdürlüklerine müracaatlarını gerçekleştirebilirler. Başvuru yapıldığında Müdürlükte görevli bulunan Sosyal Hizmet uzmanlarınca kişi ile birebir görüşme yapılmaktadır. Görüşme sonucunda kişinin SED yardımı almasında bir sakınca görülmezse kişiye bir dosya oluşturulur. Başvuran kişi hakkında sosyal ve ekonomik açıdan bir inceleme yapılmaktadır. Araştırmanın sonucunda çocuğun desteklenmesi uygun görülürse gerekli işlemler başlatılmaktadır.[3]

Başvuru esnasında;

1. Dilekçe

2. T.C. Kimlik Numarası beyanı,

3. Gerektiğinde alınacak sağlık raporu, öğrenci belgesi

4. İş-kur ve meslek kurslarına başvurduğuna dair belgeler

5. Muhtaç kişilerle ilgili başka bilgi ve belgeleri elde edebilmek amacıyla başka araştırmalarda da bulunabilir.

Program kapsamında ekonomik destekler süreli (onayda belirtilen süre) ve geçici (yılda en fazla 2) olmak üzere nakdi olarak yapılmaktadır. Kurum tarafından ekonomik destek sağlanması durumunda, ödemeler her ayın 15 'ine kadar belirtilen bankada açılmış olan hesaba aktarılır. Hizmetten yararlanan çocuklar en geç 6 ay süreler ile periyodik olarak izlenmektedir. Yapılan bu yardımlar haczedilmez. SED yardımı alan kişi en az 1 yıl süreli yardım almaktadır. Desteğin devamlılığına 3 ayda bir yapılan denetimler sırasında karar verilmekte ve komisyon onayına sunulmaktadır.[4]

Bu yardım aynı aileden en fazla iki çocuğa yapılabilmekte ve yardım yapılmasını gerektiren nedenin ortadan kalkması veya hayatını kendi imkanlarıyla sürdürebileceği kanaatinin oluşması halinde durdurulabilmektedir. Ayrıca ailenin ilk görüşme esnasında vermiş olduğu bilgiler ile kontroller sırasındaki durumun çelişmesi, dosya açıldığı zaman belirtilen ikamet adresinden taşınması ve bilgi vermemesi, sosyal ekonomik düzeyinin gelişme göstermesi veya çocukların okula devam etmemesi durumlarında destekte kesilme meydana gelir.[5]

SED ile amaçlanan hedefler şu şekilde sıralanabilir:

2 https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/03/20150303-3.htm (E.T.02.12.2019)
3 https://www.devletdestekli.com/okuyan-ogrencilere-2019-2020-yili-sed-devlet yardimları/(28.05.2019)
4 https://www.devletdestekli.com/okuyan-ogrencilere-2019-2020-yili-sed-devlet-yardimları/(28.05.2019)
5 Https://multeciler.org.tr/sosyal-ve-ekonomik-destek-hizmeti-sed-nedir/(16.05.2019)

1. Maddi destekler

2. Rehberlik hizmetleri

3. Yardım sağlayan kuruluşlar içerisinde koordinasyon sağlanması, yardımların verimli olarak yapılmasının sağlanması

4. Korunmaya muhtaç durumda olan çocuklar ve gençler için olduğundan bütçe imkanları ile çocuk ve gençlere öncelik verilmesi ve desteğin ulaşmasında kontrol sağlanması,

5. Maddi desteğe gereksinim duyan çocukların en kısa sürede ekonomik desteğin sağlanması,

6. Destek isteğinde bulunanların engelleri olmaması durumunda meslek edindirme kurslarına ve İŞKUR'a yönlendirilmesi,

7.Sağlık problemi olan çocuklara öncelik verilmesi

8. SED ile ekonomik desteğe gereksinim duyan çocukların bu destekten faydalanarak ailelerin yanında barındırılmasının sağlanması,

9. Maddi olanaksızlıklar sebebiyle okullarından ayrılan öğrencilerin, okullarına dönmelerinin sağlanması hedeflenir.[6]

3. Bulgular ve Değerlendirme

3.1. Materyal ve Yöntem

Araştırmada SED desteği alan 10 ve SED desteği almayan 10 aile toplam yirmi aile ile yüz yüze görüşmeler yapılmış ve bu görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu demografik bilgilerin yer aldığı birinci bölüm ve ekonomik durumun akademik düzeyde farklılıklara etkisini ölçmeyi amaçlayan sorulardan oluşan ikinci bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Görüşme formunda yer alan sorularımızı hem aileye hem de çocuğa yönelik olarak iki kısımda hazırladık. Sorularımız hem ailenin yoksulluğunu hem de çocuğun başarı durumunu, okula ve öğretmenlerine olan uyumu, karne durumunu, katılım gösterdiği etkinlikleri ve derslere karşı ilgili olup olmama durumunu anlamaya yöneliktir. Elde edilen veriler sınıflandırılarak değerlendirilmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır.

3.2. Demografik Özellikler

a. Hanedeki Kişi Sayısı

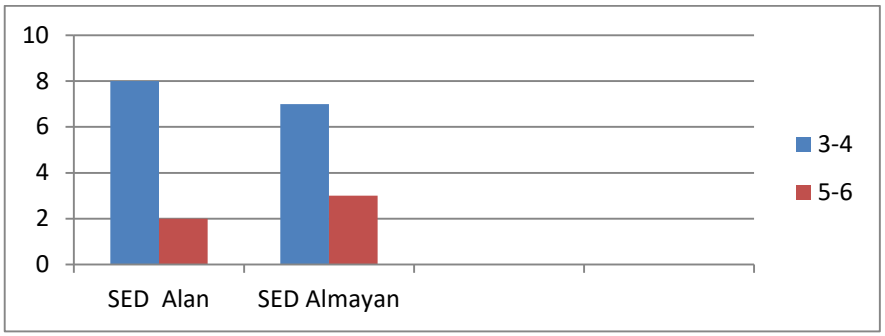

Grafik 1: SED alan ve almayan hanelerde kişi sayısı

[6] https://www.devletdestekli.com/okuyan-ograncilere-2019-2020-yili-sed-devlet-yardimlari/(28.05.2019)

Tabloya bakıldığında SED yardımı alan ailelerde hane kişi sayısı 3-4 kişi yoğunluğundadır. SED yardımı almayan ailelerde ise hane kişi sayısı 3-4 kişi yoğunluğundadır.

b. Kişi Başına Düşen Aylık gelir

Tablo 1: SED Alan ve Almayan Ailelerde Kişi Başına Düşen Aylık Gelir

	Görüşülen Aile Sayısı	Toplam Kişi Sayısı	Kişi Başına Düşen Aylık Gelir
SED Alan Aileler	10	36	258,3
SED Almayan Aileler	10	38	1.065

SED yardımı alan ve almayan ailelerde kişi başına düşen aylık gelir dağılımı verilmektedir. Sed yardımı alan ailelerde çalışacak kişi olmadığı için sadece alınan yardım ile aileler geçimlerini sağlarken, yardım almayan ailelerde çalışacak kişiler vardır hatta iyi bir mesleğe sahiptirler ve bunlar aracılığıyla aileler geçimlerini rahatça sağlamaktadırlar. Tabloda görüldüğü üzere Sed yardımı almayan ailelerin kişi başına düşen aylık geliri yardım alanlara göre daha fazladır.

c. Konut Türü

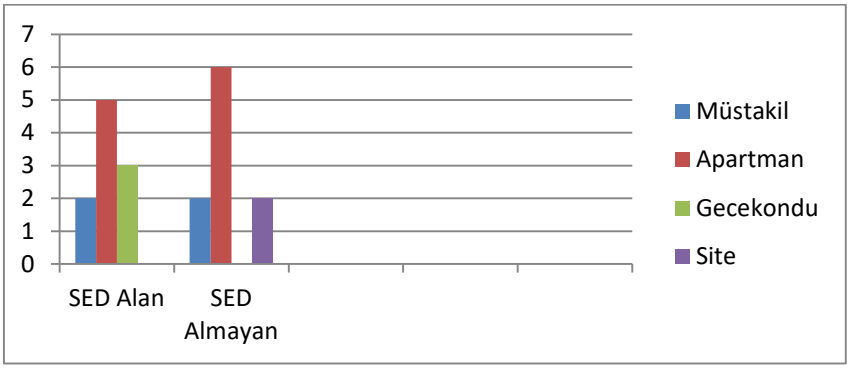

Grafik 2: SED Alan ve Almayan Ailelerin Yaşadıkları Konut Türü

Görüldüğü gibi SED yardımı alan 10 hanenin 5'i apartmanda, 3'ü gecekonduda, 2'si müstakil konutlarda otururken sitede yaşayan hiçbir hane bulunmamaktadır. Bu hanelerden 8'i kira ödemekte ve 2'si ev sahibidir. Genel olarak evler 2+1 dir, bundan dolayı çocukların kendilerine ait odaları da yoktur. Kendilerine ait odaları olmadığı için çocukların uygun ders çalışabilecekleri ortama sahip değillerdir, buda başarılarını olumsuz yönde etkilemektedir.

SED yardımı almayanlarda ise, 10 hanenin 6'sı apartmanda, 2'si sitede, 2'si müstakil yaşamakta olup gecekondu da yaşayan hiçbir hane bulunmamaktadır. Bu hanelerden 6'sı kira ödemekte ve 4'ü ev sahibidir. Genel olarak evler 3+1 dir, çoğunda çocukların kendilerine ait odaları vardır. Bu çocukların kendilerine ait özel alanları vardır

buda çocukların ders çalışmak uygun ortama sahip olduklarını göstermektedir ve başarılarını olumlu yönde etkilemektedir.

d. Isınma Sistemi

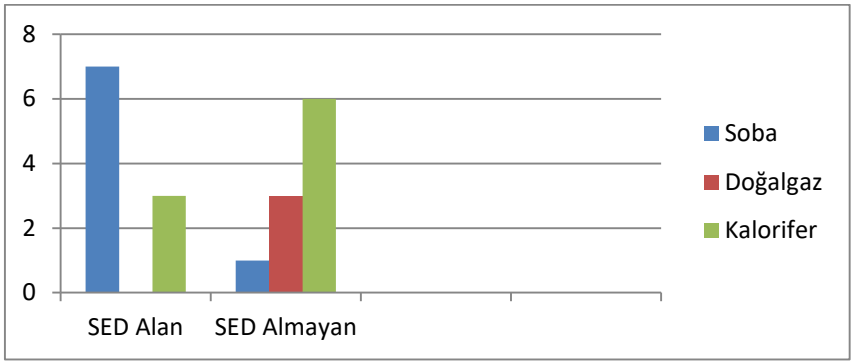

Grafik 3: SED Alan ve Almayan Hanelerin Konut Isınma Sistemi

Görüldüğü SED yardımı alan 10 hanenin 7' si soba, 3' ü kalorifer ısınma sistemini kullanırken, doğalgaz ısınma sistemini kullanan hiçbir hane bulunmamaktadır. Sobanın yaygın olarak kullanıldığı evlerde tek bir oda ısındığı için bütün aile bireyleri aynı odada toplanmaktadır, çocuğun kendine ait özel bir alanı yoktur bu sebeple de ders çalışabileceği sağlıklı bir ortama sahip değildir.

SED yardımı almayan ailelerde ise 10 hanenin 1' i soba,6'sı kalorifer ve 3' ü doğalgaz ısınma sistemini kullanmaktadırlar. Yaygın olarak kalorifer ısınma sistemi kullanıldığı için evdeki bütün odalar ısınmaktadır, çocuğun kendine ait özel alanı vardır bu sebeple de ders çalışabilecekleri sağlıklı bir ortama sahiptirler.

e. Öğrencilerin Sınıf Seviyesi

SED yardımı alan ailelerdeki sınıf seviyeleri; 3 tane 2.sınıf, 2 tane 4.sınıf, 2 tane 6.sınıf, 1 tane 7.sınıf, 2 tane 8.sınıf şeklindedir.

SED yardımı almayan ailelerdeki sınıf seviyeleri; 2 tane 1.sınıf, 3 tane 2.sınıf, 2 tane 3.sınıf, 1 tane 4.sınıf, 2 tane 7.sınıf şeklindedir.

Ekonomik Durum - Akademik Başarı İlişkisi

1. Öğrencinin öğretmen ve arkadaşlarıyla uyumu

Konu ile ilgili olarak kendilerine sorulan soruya verilen cevaplar değerlendirildiğinde SED yardımı alan ailelerdeki çocukların genel olarak arkadaşlarına ve öğretmenlerine karşı çekimser oldukları görülmektedir. SED yardımı almayan ailelerdeki çocukların ise tamamının arkadaşlarıyla ve öğretmenleriyle iyi anlaştıklarını ifade ettikleri görülmektedir.

2. İlgi alanı ve kurslara katılma durumu

Herhangi bir ilgi alanın var mı, kurslara katılıyor musun?" sorusuna verilen cevaplara baktığımızda; SED yardımı alan ailelerdeki çocuklardan 4 tanesinin herhangi bir ilgi alanı olmadığı, diğer çocukların ilgi alanlarının ise spor, bilgisayar, futbol, resim, şiir, güreş olduğu görülmektedir.

SED yardımı almayan ailelerdeki çocuklarda ise 1 çocuğun herhangi bir ilgi alanı yok, diğer çocukların ilgi alanları ise resim, şiir, dans, satranç, okçuluk, spor, konferanslarda yazı okumadır.

3. Yetersizlik Hissi ve Telafi Durumu

“Kendini derslerde yetersiz hissediyor musun? Eğer yetersiz hissediyorsan bununla ilgili yardım alıyor musun?(Kurs, özel ders)” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında;

SED alan ailelerdeki çocuklardan 5 tanesi kendilerini yetersiz hissettiğini ifade etmişlerdir ancak bununla ilgili maddi yetersizliklerden dolayı herhangi bir destek alamadıklarını ifade etmişlerdir.
SED almayan ailelerdeki çocuklar ise genel olarak kendilerini yetersiz hissetmedikleri için herhangi bir destek almadıklarını ifade etmişlerdir.

4. Dersler Katılım Durumu

“Derslerde düşüncelerini ifade etmekte güçlük çekiyor musun?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında; SED yardımı alan ailelerdeki çocuklar genel olarak utangaç olduklarını, kendini ifade etmekte güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir. SED yardımı almayan ailelerdeki çocuklarda ise sadece 2 çocuk düşüncelerini ifade etmede güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir.

5. Okula Devam Durumu

“Okula gitmek istemediğin zamanlar oluyor mu, oluyorsa neden gitmek istemiyorsun?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında; SED yardımı alan ailelerdeki 10 çocuktan 2 si devamsızlık yaptığını, 1’ i uyanamadığını, 2’ si arkadaşlarıyla tartıştığından dolayı gitmek istemediğini, 1’ ide kimseyi sevmediğini ifade etmiştir. SED yardımı almayan ailelerdeki 10 çocuktan 2’ si gitmek istemediğini, 1’i dersler yoğun olduğundan dolayı gitmek istemediğini, 1’ ide uyanamadığından dolayı gitmek istemediğini ifade etmiştir.

SED yardımı alan ailelerdeki çocukların devamsızlık yapma sebebi okula ve arkadaşlarına olan uyumsuzluğundan dolayı olurken, SED yardımı almayan ailelerdeki çocuklar okuldaki derslerin yoğunluğundan ve uyanamadıkları için gitmedikleri görülmektedir.

6. Okulda Faal Olma Durumu

“Okuldaki etkinliklere katılıyor musun katılıyorsan bunlar hangileri?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında; SED yardımı alan ailelerdeki çocuklarda 4 kişi etkinliklere katılmıyor, diğerleri ise spor, bilgisayar, futbol, resim, şiir, güreş gibi etkinliklere katılmaktadırlar. SED yardımı almayan ailelerdeki çocuklarda 1 kişi etkinliklere katılmıyor diğerleri ise resim, şiir, dans, satranç, okçuluk, spor, konferanslarda yazı okuma gibi etkinliklere katılmaktadırlar.

7. Okulda Başarı Durumu

“Son 3 yıl belge aldın mı aldıysan bu belgeler neler?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında; SED yardımı alan çocuklardan, dört kişinin karne durumunun “pekiyi”, bir tanesinin “çok iyi”, iki tanesi “takdir belgesi”, bir tanesinin “teşekkür belgesi” aldığı ve iki tanesinin de hiç belge almadığı görülmektedir. SED yardımı almayan çocukların ise, dört kişinin “pekiyi”, iki tanesinin “ iyi”, bir tanesinin “çok iyi” ve üç tanesinin de “takdir belgesi” aldığı görülmektedir.

Sonuç

Türkiye'de çocukların yoksulluktan etkilenmeden ailelerinin yanında desteklenmesi için geliştirilen sosyal politika SED' dir. SED yardımı alan aileler bu yardım sayesinde çocuklarının ihtiyaçlarını gidererek daha iyi şartlarda yetişmelerine olanak sağlarlar. Bizde bu konu üzerine yoğunlaşarak mevcut çalışmamızda Sosyal Ekonomik Destek yardımının akademik başarıya olan etkisini araştırmaya çalıştık. On tanesi SED alan ve on tanesi de SED almayan olmak üzere toplamda 20 aile ile görüştük.

Demografik verilere bakıldığında SED alan ailelerin çoğunlukla kirada oturdukları ve soba ile ısındıkları görülmektedir. Bu durum ailenin ısınmak için aynı mekânda bulunmalarını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin böylesi bir ortamda ayrı bir odaya geçip uygun bir şekilde ders çalışmaları mümkün olmamaktadır.

Ayrıca kişi başına düşen gelirin SED alan ailelerde 258,3 Tl iken SED almayan ailelerde 1065 Tl olduğu görülmektedir. Bu ekonomik durum sebebiyle ailelerin çocukları için iyi bir eğitim imkanı ve ortamı sağlamaları çok zordur. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için uygulanan SED programı bir anlamda çocuklar için çok önemli bir destek haline gelmektedir. Fakat bu desteğin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığı ayrıca denetlenmesi gereken bir husustur.

Araştırma sonuçlarına göre; SED yardımı alan ailelerin karşı karşıya kaldıkları maddi yetersizliğin çocukların kişisel gelişimini olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Ailelerin çocukla yeteri kadar ilgilenemedikleri ve çocuğun eğitimi üzerine yoğunlaşamadıkları, bu durumun çocuğun okula karşı tutumuna etki ettiği ve çocukları okula karşı isteksiz hale getirdiği görülmektedir. Yine bu durum çocukların kendilerini yetersiz hissetmelerine sebep olduğu için derslere katılımda daha çekimser davranmalarına ve dolayısıyla çocukların başarısız olmasına sebep olmaktadır. SED yardımı almayan aileler ise daha iyi bir mesleğe ve daha yüksek bir gelire sahiptirler ve bu durum çocukların kişisel gelişimini olumlu yönde etkilemekte, aldıkları eğitime ek olarak daha farklı ve gelişime açık alanlara yönelmelerine olanak sağlamaktadır. Bu ailelerde yetişen çocuklar okula karşı daha istekli bir tutum geliştiriyor, özgüvenleri daha yüksek olduğu için derse katılımları, okula uyumları ve hatta sosyalleşmeleri daha iyi olmaktadır.

Bu sonuçlara göre:

- SED alan ailelerin çocukları özgüven eksikliği yaşamaktadırlar.
- Özgüven eksikliği beraberinde yetersizlik hissini getirmektedir.
- Kendilerini ifade etmede sıkıntı yaşamaktadırlar.
- Gerek özgüven eksikliği gerekse kendini ifade edememe durumu öğrencilerin okula devam durumlarını olumsuz etkilemektedir.
- Ekonomik yetersizlikler nedeniyle yetersiz hissedilen alanlarda destek alınamamaktadır.
- SED alan aile çocukları, dönem sonu itibariyle başarısız olma yüzdeleri daha yüksek çıkmaktadır.

Sonuç olarak, yoksulluk her kesim için büyük problem olmakla birlikte asıl vurduğu kesimin çocuklar olduğu ortadadır. Özellikle eğitim çağında ki çocukların mağduriyetleri daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü bu süreçte görecekleri zarar onların geleceklerini de otomatik olarak olumsuz etkileme kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla bu çocukların SED ve benzeri destek programlarıyla daha fazla desteklenmeleri ve geleceğe daha güvenli bakmaları sağlanmalıdır. Bu süreçte devletin üzerine düşen bu benzeri programları daha etkin ve yaygın olarak sürdürmektir. Aynı zamanda bu desteklerin gerçekten amacına

uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını da periyodik olarak denetlemek gerektiği ortadadır.

Fakat gerek yoksulluk problemi gerekse yoksulluğun doğurduğu eğitim imkânlarından mahrum olma durumu ile mücadele sadece devletin görevi değildir. Bu konuda toplumun tamamına ve özellikle de sizil toplum örgütlerine de büyük geörevler düşmektedir. Çünkü toplumun geleceği olan çocukların bu süreçten en az hasarla çıkmaları toplum için gerekli bir durumdur.

Kaynakça

Aksan, G. (2009). Yoksulluk Ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yıldırım, Ö. A. M. (2011). Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluğun Analizi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(2), 60-76.

Dumanlı, Recep (1996). Yoksulluk ve Türkiye'de ki Boyutu. Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını.

Ensari, S. (2010). TÜİK'in Yoksulluk Analizleri Üzerine. Maliye ve Finans Yazıları, 1(87), 9-15.

Ersoy, A. F., Hurasan, M. (2017). Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmeti Alan Çocukların Sosyal Etkinliklere Katılımlarına İlişkin Ailelerinin Değerlendirmeleri. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 3(2), 195-204.

Es, M., & Güloğlu, T. (2004). Bilgi toplumuna geçişte kentlileşme ve kentsel yoksulluk: İstanbul örneği. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, (8), 79-93.

Gafar, J. (1998). "Growth, Inequality and Poverty in Selected Caribbean and Latin American Countries, with Emphasis on Guyana", Journal of Latin American Studies, 30, s.591-617.

İkizoğlu, M. (2001). Yoksulluk Ve Özürlülük İlişkisi, Ufkun Ötesi Bilim Dergisi 2, 83-94

İncedal, S., Coşkun, S. (2013). Türkiye'de Yoksulluğun Boyutları: Mücadele Politikaları ve Müdahale Araçları. Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi. Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanliği Sosyal Yardimlar Genel Müdürlüğü Ankara.

Karagöz, F. (2007). Yoksullukla Mücadelede Dış Yardımın Etkinliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kayataş D. G. (2014). Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü, Ankara

Kulaksız, Y. (2014). Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü. Çalışma Dünyası Dergisi, 2(3).

Marshall, G, (1999). Sosyoloji Sözlüğü, (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara

Taş, H. Y., Özcan, S. (2012, October). Türkiye'de Ve Dünya'da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma. In International Conference on Eurasian Economies (pp. 423-430).

Taşçı, F. (2009). Yoksulluğa Ve Yoksullara Dönük Ahlak Yaklaşımları, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (57), s.481-514.

Temiz, M. (2013). Yoksulluk-Ekonomik Kalkınma İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tosuner, Ö. (2007), "Dünya Bankası ve Yoksullukla Mücadele", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

Uzun, A.M. (2003). Yoksulluk Olgusu Ve Dünya Bankası, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2

Zastrow, C. (2015). Sosyal Hizmete Giriş, (Çev. Ed. Çiftçi, D.B.), Nika Yayınevi, Ankara

Gümüşhane İlinde Tüketicilerin Konut Satın Alma Davranışlarını Ölçmeye Yönelik Bir Uygulama

Özlem ŞİBİL[*]

Emel YILDIZ[**]

Özet

Bu çalışmanın amacı; Gümüşhane ilinde ikamet eden tüketicilerin konut satın alma kararını etkileyen faktörleri tespit etmeye çalışmaktır. Bu çerçevede mülkiyet özellikleri, mülkiyet görünümü, mülkiyet çevresi ve batıl inanç olmak üzere dört bağımsız değişkenin konut satın alma niyeti üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada ayrıca demografik faktörlerin konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olup olmadığı da araştırılmıştır. Araştırma kapsamında 600 tüketiciye anket dağıtılmış olup bu anketlerden 522'i analize uygun bulunmuştur. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerinde Cronbach Alfa katsayısı yöntemi; geçerliliklerinde ise Faktör analizi kullanılmıştır. Ayrıca, araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda mülkiyet özellikleri, mülkiyet görünümü, mülkiyet çevresi ve batıl inancın konut satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. t-testi ve ANOVA sonuçlarına göre ise cinsiyet, medeni durum, yaş, gelir grupları ve sahip olunan mülk sayısının konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olduğu; öğrenim durumu ve mesleğin ise konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konut Pazarlaması, Tüketici Davranışı, Yapısal Eşitlik Modeli

An Application for Measuring Housing Buying Behaviors of Consumers in Gümüşhane

Abstract

The aim of this study is to determine the factors that affect the decision of the consumers to purchase a house in Gümüşhane. In this context, the effects of four independent variables on Property Attribute (PA), Property View (PV), Property Surrounding (PS) and Superstition (S) on the intention to buy housing were examined. The study also examined whether demographic factors caused a significant difference in the intention of buying a house. Within the scope of the research, surveys were distributed to 600 consumers and 522 of these surveys were found suitable for analysis. Cronbach's alpha coefficient analysis was used for the reliability of the scales; In the validity of the study, factor analysis was used. In addition, Structural Equation Model was used to measure research hypotheses.

According to the findings of the analysis, there is a positive effect of Property Attribute, Property View, Property Surrounding and Superstition variables on the intention of buying housing. According to t-test and ANOVA results, it is seen that gender, marital status, age, income groups and number of properties have a significant difference on the intention of buying a house; it was found that the education level and occupation did not cause a significant difference on the intention of buying housing.

Keywords: Housing Marketing, Consumer Behavior, Structural Equation Model

[*]Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, ozlemhyt@gmail.com

[**] Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, emel.yildiz@yahoo.com

Giriş

Küreselleşmenin her alanda etkili olduğu günümüzde, insanlığın var oluşundan itibaren, barınma ihtiyacı önemli bir gereksinim haline gelmiş ve bu ihtiyacın bir gereği olarak barınma, sadece bir fiziksel mekân olmaktan öteye geçmiştir.

Ülkemizde, ekonomik ve sosyal kalkınmanın hızlanması, kişi başına gelir ve refah düzeyinde iyileşmelerin görülmesi neticesinde, konut sektörünün yeniden tasarlanması kaçınılmaz olmuştur. Bu yeni anlayış çerçevesinde, sektörde birey ve toplumun, istek ve ihtiyaçları dikkate alınarak yeni yapıların oluşumu esnasında kullanıcı odaklı olma, güvenli olma, çevreyle barışık olma, enerji verimliliğine sahip olma ve mimari estetiğe sahip olma vb. konular, yapının üretimi esnasında dikkate alınan unsurlar olmuştur.

Hasol'a (1990: 184) göre konut; "Yalnızca bir ailenin oturabileceği şekilde ve büyüklükte tasarlanmış ev" anlamındadır. Konut; kullanıcısının evi, hayatını sürdürdüğü mekandır. Konut satın alınması görece kolay olmayan taşınmaz mallardan biridir. Toplumun birçoğunun belki sadece bir defa sahip olabileceği bir ürün olması, toplumun satın alma niyetlerini de etkilemektedir. Konut pazarlaması, günümüzde güncelliğini yitirmeyen önemli bir kavramdır. Konut kavramın uzun zamandan beri kat ettiği yol, günümüzde var olan mevcut yapıların ulaştığı profillide bize göstermektedir.

Her ülkede görülen ekonomik politikalar, ekonomik dalgalanmalar, ekonomik yapılar ve ekonomik faktörler, konut pazarlama faaliyetleri açısından önemlidir (Mhlanga, 2018: 3). Konut pazarlamasında müşterilerinin taleplerini referans alarak üretim yapan firmalar, daha iyi sonuçlara ulaşmaktadır. Bir taraftan müşterileri memnun etmeyi çabalayan, diğer taraftan kâr amacı güden bu firmalar, piyasayı yakından takip etmeli, risklerden kaçınmalı ve stratejik planlamalarla dikkatli hareket etmelidir. Böylece firmalar, pazardan daha fazla kâr elde edebilir, müşteriler ise satın aldıkları konuttan daha fazla memnun kalabilir.

Konut çoğu tüketim malları için temel tüketim birimidir (Hawkins ve Mothersbaugh, 2010: 194). Konut, tüm insani ihtiyaçların en temelleri arasında yer almaktadır. Konutlar bireylerin ve toplumların dünya görüşlerini de yansıtan mekanlardır (Atik ve Erdoğan, 2007: 21). Konut özelliklerinin çeşitli boyutlarının satın alma niyetiyle olan etkilerini belirlemenin bu konu ile ilgilenen taraflara yardımcı olacağı düşünülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde Kok San (2016), Reed ve Mills (2007), Ariyawansa (2007), Su (2016) ve Chou ve Chang (2013) mülkiyet özellikleri, mülkiyet görünümü, mülkiyet çevresi ve batıl inanç değişkenlerinin konut satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca konut satın alma niyeti ve demografik faktörler arasındaki etkileşimin de literatürde pek çok çalışmada incelendiği görülmektedir (Şenyurt, 2001; Kok San, 2016; Livette, 2006; Bujang vd., 2010; Morrell, 2001; Schuler ve Adair, 2003; Leppel, 2007; Fontenla ve Gonzalez, 2009). Hurtubia vd., 2010; Krainer, 2005; Evans, 2004; Lütfi, 2010; Chiu & Ho, 2006; Turner ve Lue, 2009). Kok San (2016) ve Livette (2006) konut satın alma kararını verirken erkeklerin ve kadınların farklı kararlara sahip olabileceğini ifade etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, kadınların erkeklere oranla konut satın alma niyetine daha fazla eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. Bujang vd. (2010) medeni durumun tüketicilerde farklı tercihlere yol açabileceği ifade etmiştir. Leppel (2007) ile Fontenla ve Gonzalez (2009) evli insanların genellikle kendi evlerine sahip olmayı tercih ettiklerini ancak, Morrell (2001) evli gençlerin kendilerine ait bir evi olma niyetinde olmadıklarını savunmaktadırlar. Schuler ve Adair (2003) bekar bir kişinin ebeveynleri ile kalmak yerine ev sahibi olmak istediğini savunmaktadırlar. Hurtubia vd. (2010) yaşın konut piyasasındaki toplam talebi belirleyeceğini tespit etmişlerdir. Krainer'e (2005) 65 yaşın üzerindeki insanların bir ev satın almak için isteksiz olduklarını belirtirken genç insanların

bir ev satın almak için daha fazla tutkuyla hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Turner ve Lue (2009) düşük gelirli insanların ev satın almada zorluk çekeceğini savunmaktadırlar.

1. Araştırmanın Metodolojisi

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı mülkiyet özellikleri, mülkiyet görünümü, mülkiyet çevresi ve batıl inançların konut satın alma niyeti üzerinde etkisini araştırmaktır. Ayrıca demografik faktörlerin konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Konut satın alma ile ilgili literatürün incelenmesi sonucunda aşağıda yer alan araştırma modeli geliştirilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

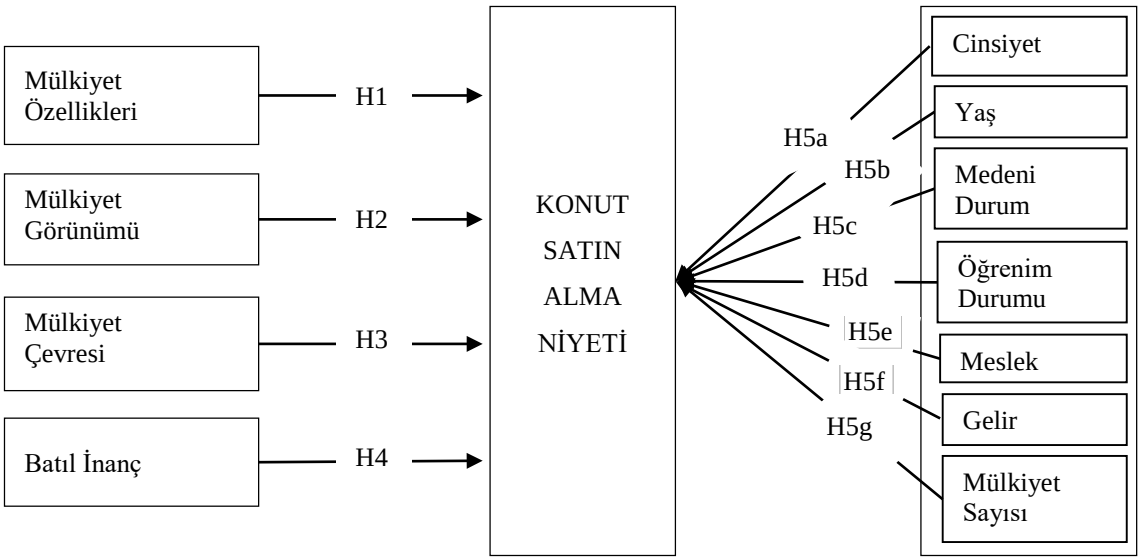

H1: Mülkiyet özelliklerinin konut satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

H2: Mülkiyet görünümünün konut satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

H3: Mülkiyet çevresinin konut satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

H4: Batıl inancın konut satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

H5: Demografik faktörler, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.

H5a: Cinsiyet, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.

H5b: Yaş, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.

H5c: Medeni durum, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.

H5d: Öğrenim durumu, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.

H5e: Meslek, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.

H5f: Gelir durumu, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.

H5g: Sahip olunan mülk sayısı, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın kapsamı; Gümüşhane ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri konut satın alma potansiyeli olan ve konut satın almak isteyen tüketicilerden oluşmaktadır.

Araştırmada, veriler yüz yüze anket yönteminin elden bırakılan anketler biçimiyle toplanmıştır. Anket, iki kısımdan ve 27 sorudan oluşmaktadır. İlk kısımda mülkiyet özellikleri, mülkiyet görünümü, mülkiyet çevresi, batıl inançlar ve konut satın alma niyeti soruları yer alırken ikinci kısımda ise katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili sorular yer almaktadır.

Araştırmada, verilerin elde edilmesinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Dolayısıyla, bu araştırmanın sonuçları yalnızca kapsam içindeki anket uygulanan kişiler için geçerli olup genellenemez. Veriler anket formu kullanılarak belirlenen Gümüşhane ilinde ikamet eden bireylere 15/12/2018-15/01/2019 tarihleri arasında uygulanan anket neticesinde toplanmıştır. Araştırmanın örneklem büyüklüğü 600 anket belirlenmiş olup sadece 540 anketten geri dönüş alınmıştır. Bu anketlerden 18'i eksik veya hatalı olması sebebiyle elendikten sonra 522 anket değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma kapsamında hazırlanan anket formu uygulamaya geçilmeden önce, soruların anlaşılırlığını tespit etmek ve cevap verme süresini belirlemek amacıyla elli kişilik bir gruba ön anket çalışması yapılmıştır. Ön anket çalışması neticesinde gerekli görülen değerlendirmeler yapılarak anket uygulanmaya konulmuştur. Analiz verileri için SPSS 22 yazılımı ve Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır.

2.Verilerin Analizi

2.1.Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Demografik Özelliklerinin Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan tüketicilerin cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, meslek, gelir durumu ve sahip olunan mülk sayısı gibi demografik faktörlerin sırasıyla frekans ve yüzdelik değerleri aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 1.Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Demografik Dağılımları

	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde Değeri (%)
Cinsiyet	Kadın	244	46,7
	Erkek	278	53,3
Yaş	18-28 yaş arası	95	18,2
	29-39 yaş arası	200	38,3
	40-50 yaş arası	140	26,8
	51-61 yaş arası	73	14,0
	62 yaş ve üzeri	14	2,7
Medeni Durum	Evli	378	72,4
	Bekar	144	27,6
Öğrenim Durumu	İlköğretim	66	12,6
	Ortaöğretim (Lise)	133	25,5
	Üniversite	260	49,8
	Y.Lisans/Doktora	63	12,1
Meslek	Serbest Meslek	53	10,2
	Memur	163	31,2

	Esnaf	44	8,4
	İşçi	125	23,9
	Sözleşmeli Personel	42	8,1
	Emekli	33	6,3
	Ev Hanımı	30	5,8
	Diğer (Akademisyen vb.)	32	6,1
Gelir Durumu	1.500TL ve altı	31	5,9
	1.501TL – 3.000TL	194	37,2
	3.001TL – 4.500TL	124	23,8
	4.501TL – 6.000TL	81	15,5
	6.001TL ve üzeri	92	17,6
Mülk Sayısı	Yok	240	46,0
	1 daire	219	42,0
	2-3 daire	57	10,9
	4-5 daire	3	,6
	6 daire ve üstü	3	,6
Toplam		100	100

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerini ve geçerliliklerini belirlemek amacıyla Cronbach Alfa istatistiği yapılmış ve Tablo 2'deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 2. Araştırmada Yer Alan Ölçeklerin Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi Sonuç Değerleri

	Değişken Sayısı	**Soru Silindiğinde Alfa Katsayısı**	**Güvenilirlik Analizi Sonuç Değerleri**	**Toplam Açıklanan Varyans(%)**	**Geçerlilik Analizi Sonuç Değerleri**
Mülkiyet Özellikleri Ölçeğinin	6	-	,908	68,443	KMO: 0,918 Bartlett's Test:1799,490 p: ,000
Mülkiyet Görünümü Ölçeğinin	6	-	,914	70,385	KMO: 0,874 Bartlett's Test: 2302,413 p: ,000
Mülkiyet Çevresi Ölçeğinin	7	-	,909	64,971	KMO: 0,920 Bartlett's Test: 2097,370 p: ,000
Batıl İnançlar Ölçeğinin	3	-	,969	94,092	KMO: 0,781 Bartlett's Test: 1991,831 p: ,000
Satın Alma Niyeti Ölçeğinin	5	-	,884	68,933	KMO: 0,805 Bartlett's Test: 1820,411 p: ,000

Tabloda görüldüğü gibi ölçeklerin güvenilirlikleri yüksek çıkmıştır. ''Genel Alfa'' değeri ''Soru Silindiğinde Alfa Katsayısı'' sütunundaki değerlerle kıyaslandığında hiçbir değerin,

ölçeğin ‘‘Genel Alfa’’ değerinden yüksek olmadığı görülmektedir. Bu nedenle ölçekten herhangi bir sorunun çıkarılmasına gerek yoktur. Ayrıca, ölçeklerin geçerlilikleri incelendiğinde ise her bir ölçeğin tek bir faktör altında toplandığı, KMO ve Bartlett değerlerinin (KMO>0.5 ve Bartlett p<0.05) çıkması Faktör Analizi için uygun olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle ölçek maddelerinden herhangi biri ölçekten çıkarılmamıştır.

2.2.Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Yapısal Eşitlik Modeli analizi sonucunda, oluşturulan araştırma modelinin sahip olduğu uyum değerleri sonuçları Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3. YEM’nin Değerlendirilmesinde Kullanılan Uyum Değerleri ve Sonuçları

Uyum İyiliği Ölçüsü	Faktörün Uyum Değeri Sonuçları	İyi Uyum Değeri	Kabul Edilebilir Uyum Değeri
χ2 (Ki Kare)	875,391		
χ2/df (Ki Kare/ Serbestlik Derecesi)	2,824	0≤χ2/df ≤3	3<χ2/df ≤5
GFI (Uyum İyiliği İndeksi)	,891	0,95≤GFI<1.00	0,85<GFI<0,95
AGFI (Uyarlanmış Uyum İyiliği İndeksi)	,868	0,90≤AGFI<1.00	0,80≤AGFI<0,90
NFI (Normlaştırılmış Uyum İndeksi)	,922	0,95≤NFI<1.00	0,90≤NFI<0,95
RFI (Göreceli Uyum İndeksi)	,911	0.90≤RFI<1.00	0.85≤RFI<0.90
IFI (Fazlalık Uyum İndeksi)	,948	0,95≤IFI<1.00	0,90≤IFI<0.95
TLI (Turkey Lewis İndeksi)	,941	0.95≤TLI≤1.00	0,90≤TLI<0,95
CFI (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi)	,948	0,95≤CFI≤1.00	0,90≤CFI<0,95
RMSEA (Ortalama Hata Karekök Yaklaşımı)	,059	0<RMSEA≤0,05	0,05<RMSEA≤0,10
df (Serbestlik Derecesi)	310		
p (Anlamlılık Düzeyi)	0,000		

Kaynak: Malkanthie, 2015:28; Kayacan ve Gültekin, 2012: 8.

Tablo 3. incelendiğinde Ki Kare *(χ2)* değeri 875,391 ve p=0,000 bulunmuştur. Ki Kare *(χ2)* değerinin yüksek çıkması serbestlik derecesinin yüksek çıkması ile ilişkilidir. Dolayısıyla, Ki Kare *(χ2)* değerinin serbestlik derecesi etkisinden arındırılmış hali olan χ2/df≤5 değeri ile değerlendirilmiştir. χ2/df değerine bakıldığında bu değerin 2,824 bulunduğu ve 5’ten küçük olduğu görülmektedir. Sonuç olarak elde edilen bu değerler, kullanılan araştırma modelinin geçerliliğini ortaya koymaktadır.

Uyum iyiliği indekslerine bakıldığında modelin bir bütün olarak iyi seviyede ve kabul edilebilir seviyede uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir.

Konut Satın Alma Davranışı Değişkenlerinin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisine İlişkin Yapısal Eşitlik Modeli AMOS program çıktıları Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2.YEM Modeli

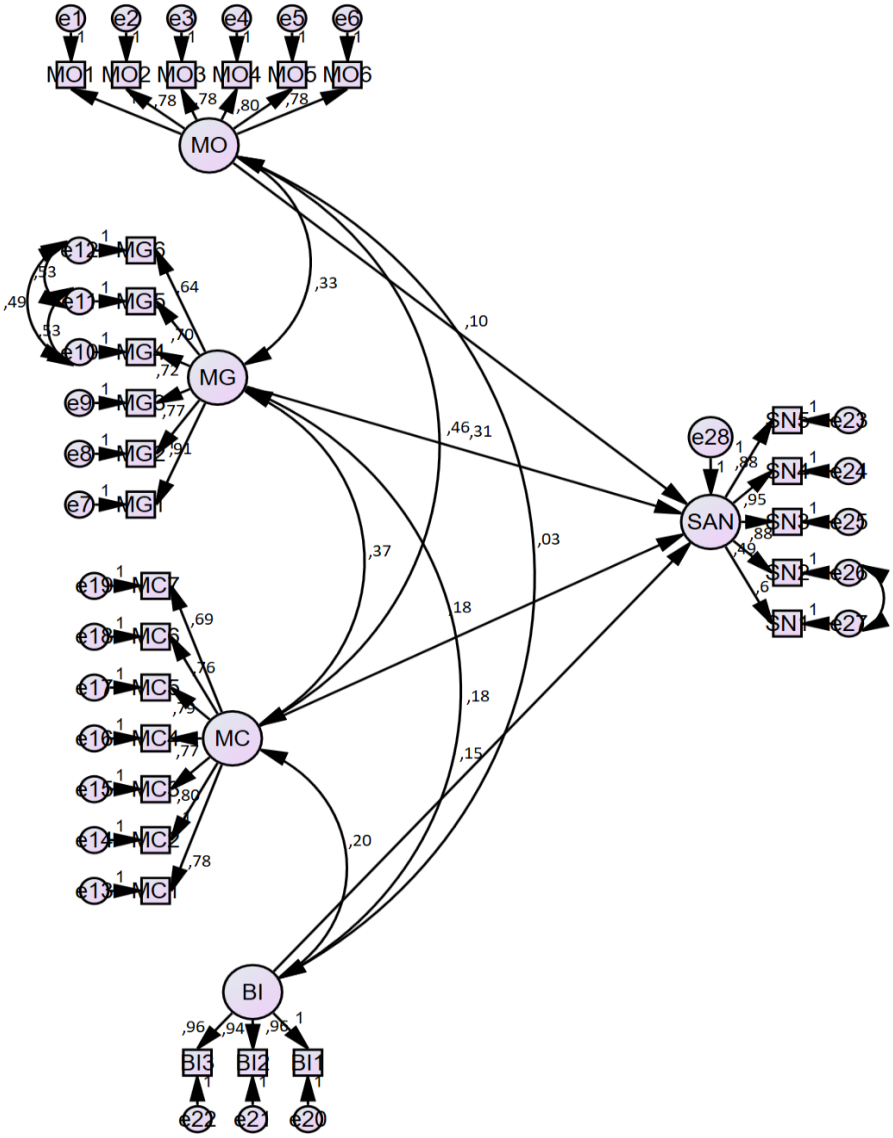

Şekil 2'de görüldüğü üzere araştırmamızdaki yapısal modelde 5 adet gizil değişken yer almaktadır. Bunlardan mülkiyet özellikleri, mülkiyet görünümü, mülkiyet çevresi, batıl inançlar dışsal gizil değişkenleri, konut satın alma niyeti ise içsel gizil yani bağımlı değişkeni oluşturmaktadır. Tablo 4'te hipotezlerin değerlendirilmesine ilişkin bilgiler yer almaktadır**.**

Tablo 4. Konut Satın Alma Davranışı Değişkenlerinin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Araştırma Modelinin Hipotezlerinin Değerlendirilmesi

	Estimate	**S.E.**	**C.R.**	**P**	**Hipotez Sonucu**
H1: MÖ->SAN	,170	,085	2,008	0,045	KABUL
H2: MG->SAN	,347	,052	6,722	0,001	KABUL
H3: MÇ->SAN	,267	,073	3,633	0,001	KABUL
H4: Bİ->SAN	,120	,033	3,644	0,001	KABUL

Tabloda görüldüğü gibi H1, H2, H3 ve H4 hipotezleri p<0,05 anlamlılık düzeyinde kabul edilerek mülkiyet özellikleri, mülkiyet görünümü, mülkiyet çevresi ve batıl inanç bağımsız değişkenlerinin konut satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkisi tespit edilmiştir.

Araştırmaya ayrıca tüketicilerin demografik özelliklerinin konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olup olmadığının tespit edilmesine yönelik olarak oluşturulan araştırma hipotezleri bağımsız örneklem t-testi, Anova testi ile test edilmiştir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin; cinsiyet grupları ile konut satın alma niyeti arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını gösteren p değeri 0,000 bulunmuş, medeni durumları ile konut satın alma niyeti arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını gösteren p değeri 0,008 bulunmuştur.

Araştırmaya katılan tüketicilerin yaş gruplarına göre konut satın alma niyeti arasında farklılığın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri, 0,001 (p<0,05 ise anlamlı) olduğundan araştırmaya katılan tüketicilerin yaş grupları ile konut satın alma niyeti arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu söyleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır.

Araştırmaya katılan tüketicilerin öğrenim durumlarına göre konut satın alma niyeti arasında farklılığın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri, 0,907 (p<0,05 ise anlamlı) olduğundan araştırmaya katılan tüketicilerin öğrenim durumları ile konut satın alma niyeti arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenememektedir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin meslek gruplarına göre konut satın alma niyeti arasında farklılığın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri, 0,192 (p<0,05 ise anlamlı) olduğundan araştırmaya katılan tüketicilerin öğrenim durumları ile konut satın alma niyeti arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenememektedir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin gelir durumlarına göre konut satın alma niyeti arasında farklılığın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri ,000 (p<0,05 ise anlamlı) olduğundan araştırmaya katılan tüketicilerin gelir durumları ile konut satın alma niyeti arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu söyleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır.

Araştırmaya katılan tüketicilerin sahip oldukları mülk sayısına göre konut satın alma niyeti arasında farklılığın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri ,000 ($p<0,05$ ise anlamlı) olduğundan araştırmaya katılan tüketicilerin sahip oldukları mülk sayısı ile konut satın alma niyeti arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu söyleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır.

H5a: Cinsiyet, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Kabul edildi.)

H5b: Yaş, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Kabul edildi.)

H5c: Medeni durum, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Kabul edildi.)

H5d: Öğrenim durumu, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Reddedildi.)

H5e: Meslek, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Reddedildi.)

H5f: Gelir durumu, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Kabul edildi.)

H5g: Sahip olunan mülk sayısı, konut satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Kabul edildi.)

Sonuç ve Değerlendirme

Konut pazarlamasında müşterilerinin taleplerini (evin fiyatı, evin tipi, tamamlanmışlık durumu, tasarımı, kuzey ve güney yöne bakması, eğitim alana yakınlığı, iş yerine yakınlığı, çevre kalitesi, mezarlık yakınında olmaması gibi unsurlar) referans alarak üretim yapan firmalar, daha iyi sonuçlara ulaşmaktadır. Bir taraftan müşterileri memnun etmeyi çabalayan, diğer taraftan kâr amacı güden bu firmalar, piyasayı yakından takip etmeli, risklerden kaçınmalı ve stratejik planlamalarla dikkatli hareket etmelidir. Böylece firmalar, pazardan daha fazla kâr elde edebilir, müşteriler ise satın aldıkları konuttan daha fazla memnun kalabilir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında mülkiyet özelliği ölçeği içerisinde Gümüşhane halkının konut satın alma niyetini en fazla etkileyen faktörün; konutun fiyatı olduğunu söylemek mümkündür. Literatürde bu bulguyu destekleyen nitelikte sonuçlar elde eden araştırmalar (Kok San, 2016; Lei (2016); Tarakçı, 2004; Abdullah vd., 2012) yer almaktadır. Ayrıca satın alacakları mülkün tipinin, tamamlanmışlık durumunun, tasarımının ve yaşının konut satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir.

Mülkiyet görünümü ölçeği içerisinde Gümüşhane halkının konut satın alma niyetini en fazla etkileyen faktörün; konut alanının görünümü (kuzey, güney yönü) olduğunu söylemek mümkündür. Coğrafi açıdan ele alındığında bu bölgede kış aylarının soğuk geçmesi sebebiyle genel olarak güneş alan (güney) cepheler tercih edilmektedir. Ayrıca konum, arazi alanı, evin düzen planı, dış özellikleri ve yerleşim alanı konut satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu bulgu Lei (2016); Koklic ve Vida (2009)'nın çalışmalarıyla da paralellik göstermektedir.

Mülkiyet çevresi ölçeği içerisinde Gümüşhane halkının konut satın alma niyetini en fazla etkileyen faktörün; çevre kalitesi olduğu söylemek mümkündür. Tüketicilerin çoğu sessiz, güvenli ve sosyal imkanların olduğu bir muhiti tercih etmektedirler. Ayrıca, ulaşım açısından iş yerine, eğitim alanına ve ticari alanlara yakınlığı konut satın alma niyetini

önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Elde dilen bu bulgu Kellekçi ve Berköz (2006) ve Ariyawansa (2007)'nın çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir.

Batıl inanç ölçeğinin konut satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Chia vd. (2016); Chou ve Chang (2013) çalışmalarında, bir evin kapı numarasının konut seçimi aşamasında çok önemli olabileceğini ifade etmişlerdir. Çünkü bazı insanlar şanslı sayıların yaşamlarına servet getireceğine inanırken; bazılarının ise, şanssız sayıların yaşamlarını olumsuz yönde etkileyeceğine dair inanışları bulunmaktadır. ''13'' rakamının uğursuzluğu hakkında İslam veya Hristiyanlık dininde herhangi bir kesin bilgi bulunmamasına rağmen Batı toplumunda 13 rakamının uğursuzluğu ile ilgili yaygın bir inanış bulunmaktadır. Gümüşhane halkının çoğu Müslüman olmasına rağmen ''13'' rakamının uğursuzluğu yönündeki söylentilerden etkilendikleri ve ''13'' numaralı konut tercih etmekten çekindikleri görülmüştür. Ayrıca, mezarlık yakınında olan bir evin Gümüşhane halkının konut satın alma davranışlarını etkilediği ve bu özelliklere sahip konutların tüketiciler tarafından daha az tercih edildiğini söylemek mümkündür. Buna ek olarak, hakkında söylenti olan bir ev (cinli, perili, hayaletli) içinde aynı sonuçlar geçerli olmakla birlikte tüketiciler üzerinde kaygı oluşturdukları sebebiyle daha az tercih edildiği anlaşılmıştır.

Bu çalışma, konut satın alma niyeti üzerine Gümüşhane ilinde yapılan ilk çalışma olması sebebiyle önem taşımaktadır. Bu alandaki çalışmaların yaygınlaşması, konut satın alma niyeti olan tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına dikkat çekilmesi ve buna uygun üretimin sağlanması konut pazarlaması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

AL-NAHDİ Tawfik Salah; (2014) "Factors Influencing the Intention to Purchase Real Estate in Saudi Arabia Role of Location", **Journal of Applied Science and Agriculture**, 9(18), pp.32-42.

AL-NAHDİ Tawfik Salah, GHAZZAWİ Omar Hassan and ABU BAKAR Abu Hasan; (2015), "Behavioral Factors Affecting Real Estate Purchasing", **International Journal of Business and Social Science**, 6(8), pp.46-154.

BARKAUSKAS Vytautas, BARKUASKİENE Kristina and JASİNSKAS Edmundas; (2015), "Analysis of Macro Environmental Factors İnfluencing the Development of Rural Tourism: Lithuanian Case", **Procedia - Social and Behavioral Sciences**, (213), pp.167-172.

BLYTHE Jim; (2005), "**Essentials of Marketing**". Third Edition, Pearson Education Limited, England.

BUJANG Ahmad Ariffian, ZARİN Hasmah Abu and JUMADİ Norhaslina; (2010), "The Relationship Between Demographic Factors and Housing Affordabılıty", **Malaysia Journal of Real Estate**, 5(1), pp.49-58.

BURNETT Jhon; (2008), **Core Concepts of Marketing**, The Global Text Project, Switzerland.

BUTLER Patrick ve PEPPARD Joe; (1998), "Consumer purchasing on the Internet: Processes and Prospects", **European Management Journal**, 16(5), pp.600-610.

CHİA Julius, HARUN Amran, M.KASSİM Abdul Wahid, MARTİN David, KEPAL Noreina; (2016), "Understanding Factors That Influence House Purchase Intention Among Consumers in Kota Kınabalu: An Applıcation of Buyer Behavior Model Theory", **Journal of Technology Management and Business**, 3(2), pp.94-110.

CHOU Tungshan and CHANG Ling-Chuan; (2013), “The Influence of Paranormal Belief on House Buying: Implications for Taiwanese Consumer Behavior”, **World Journal of Social Sciences,** 3(2), pp.1–11.

FONTENLA Matías and GONZALEZ Fidel; (2009), ‘‘Housing Demand in Mexico’’, **Journal of Housing Economics**, 18(1), pp.1-12.

FORTİN Nicole Marie, HİLL Andrew and HUANG Jeff; (2013), “Superstition in the Housing Market”, **IZA-Institute of Labor Economics**, 52(3), pp.974-993.

GİBLER Karen M. and NELSON Susan L.; (1998), ‘‘Consumer Behavior Applications to Real Estate’’, **American Real Estate Society Meeting**, 6(1), pp.1-26.

GÖNCÜ Ülkü; (2004), Konut Pazarlama Stratejileri, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

HASOL Doğan; (1990), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınevi, İstanbul.

HAWKİNS Del I. and Mothersbaugh, David L.; (2010), Consumer Behavior Building Marketing Strategy, Eleventh Edition, The McGraw-Hill, New York.

JENKİNS Mark and McDONALD Malcolm (1997) “Market Segmentation : Organisational Archetypes and Research Agendas”, **European Journal of Marketing**, 31(1), pp.17-32.

JOLFAEİ Neda Gorjian, HAGHİGHİ Mohammad and GORJİAN Nima; (2017), “Marketing Mix Elements - A Case Study on Steel Industry Export”, **Iranian Economic Review**, 21(1), pp.121-136.

KELLEKÇİ Ömer Lütfi ve BERKÖZ Lale; (2006), “Konut ve Çevresel Kalite Memnuniyetini Yükselten Faktörler”, itüdergisi/a, 5(2), ss.167-178.

KHAN Matin; (2006), **Consumer Behaviour and Advertising Management**, First Edition, New Age International, New Delhi.

KHANİWALE Manali; (2015), “Consumer Buying Behavior”, **International Journal of Innovation and Scientific Research**, 14(2), pp.278-286.

KOK SAN Chin; (2016), Attributes Influence Home Buyers’ Purchase Decision A Study of Residential Property in Setia Alam, Universiti Tunku Abdul Rahman, Faculty of Accountancy and Management, Master of Business Administration.

KOKLİC Majeta Kos and VİDA Irena; (2009), “A Strategic Household Purchase: Consumer House Buying Behavior”, Managing Global Transitions, 7(1), pp.75-96.

LEİ Lin; (2016), The Study of Factors Influencing Chinese Customers’ Purchase Decision of Residential Condo in Bangkok, The Graduate School of Bangkok University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Business Administration, Bangkok.

LEVY Deborah S. and LEE Christina Kwai-Choi; (2004), ‘‘The influence of family members on housing purchase decisions", **Journal of Property Investment & Finance**, 22(4), pp.320-338.

LİVETTE Martin; (2006), “Retirement Housing for Sale and Differences in The Decision to Purchase That are Determined by Gender or Marital Status”, **Property Management**, 24(1), pp.7-19.

MALE S., and STOCKS R.; (1991), **Competitive Advantage in Construction**, Butterworth-Heineman Ltd., Oxford.

MORREL James; (2001), **How to Forecast - A Guide for Business**, Gower Publishing

Limited, England.

MHLANGA Oswald; (2018), “Impacts of the macro environment on airline performances in southern Africa: Management perspectives”, Tourism and Hospitality Research, 0(0), pp.1-13.

RANİ Pinki; (2014), “Factors Influencing Consumer Behaviour”, **International Journal of Current Research and Academic Review**, 2(9), pp.52-61.

RAZAK Mohamad Idham Md., IBRAHİM Raihan, ABDULLAH Nur Shaifa Hoo OSMAN Idris and ALİAS Zainab Alias; (2013), “Purchasing Intention towards Real Estate Development in Setia Alam, Shah Alam: Evidence from Malaysia”, **International Journal of Business, Humanities and Technology**, 3(6), pp.66-75.

REED Richard and MİLLS Anthony; (2007), “Identifying the Drivers Behind Housing Preferences of First-Time Owners”, **Journal Management, of Property**, 25(3), pp.225-241.

SAV Duygu; (2016), Müşteri Beklentileri ve Memnuniyetinin Stratejik Planlama Açısından Değerlendirilmesi: Afyonkarahisar İlindeki Termal Turizm İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

SCHULTE Karl Werner; (2003), “The role of investment and finance in real estate education and research throughout the world”, **Property Management**, 21(1), pp.97-113.

SEAN Saw Lip and HONG Tan Teck; (2014), “Factors Affecting the Purchase Decision of Investors in the Residential Property Market in Malaysia”, **Journal of Surveying, Construction & Property**, 5(2), pp.1-13.

SHAFİEİ Mohd Wira Mohd, FOO Fanny S.S., SAID Ilias and OMRAN Abdelnaser; (2010), “Malacca House Buyers’ Housing Preferences in Malaysian New Residential Market”, **International Journal of Engineering**, pp.217-226.

SİSO Okan; (2009), Türkiye’de Konut Pazarlaması ve Üniversite Öğrencilerinin Gelecekte Konut Satın Alma Kararlarını Etkileyen Faktörler ve Bir Araştırma. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas.

SU Özgül; (2016), Oturum Amaçlı Konut Pazarlamasında Müşterilerin Tercihleriyle İlgili Bir Araştırma, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

SUAN Fanny Foo Suan, SHAFİEİ Mohd Wira Mohd ve SAİD Ilias; (2008), “The Lifestyle Segmentation of House Buyers’ in Malaysian New Residential Market”, **2nd International Conference On Built Envıronment In Developing Countries**, pp.691-702.

ŞENYURT Özgül Yıldız; (2001), Konut Pazarlamasında Tüketicinin Satın Alma Davranışları ve Bir Uygulama, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

TARAKÇI İ. Safa; (2004), Konut Pazarlaması ve Trabzon İli’inde Konut Satın Almada Tüketici Davranışlarını Ölçmeye Yönelik Bir Uygulama, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

TURNER Tracy M. and LUE Heather; (2009), ‘‘Homeownership, Wealth Accumulation and Income Status’’, **Journal of Housing Economics**, 18(2), pp.104-114.

Mega Kentlilerin 'Kafalarındaki' Bayburt: Asimetrik Medyatik Hafızanın Kodaçımları

Savaş Keskin[*]
İmran Uzun[**]
Emine Taş[***]

Özet

Bayburt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 'Türkiye'nin Mega Kentlerinde Bayburt'un Medyatik Gerçekliği ve Algılanma Biçimleri: Bir Tele-Gerçeklik Sorunsalı' isimli araştırma projesinin bir bölümünden uyarlanan bu çalışmada, Bayburt'un imaj/izlenim odaklı algılanma sorunlarının bir dökümüne yer verilmektedir. Üstelik Bayburt'un bu çalışma içerisinde Türkiye'nin mega kentlerini örnekleyen İstanbul, Ankara ve İzmir kentlerindeki izlenimlerini denetleyen düzeneğin Bayburt'tan bağımsız olarak geleneksel ve sosyal medyatik ekranlarda cereyan eden bir örgütsüz ve dağınık nitelikli temsil ve arzu stratejisini yansıtması bulguların önemini arttırmaktadır. Bayburt hakkında mega kentliler tarafından üretilen medyatik imajların kendi içinde bir tutarlılık göstermesi, bir başka deyişle totoloji oluşturması beklenemez. Nihayetinde imajlar, kendi içinde ve geniş düzeylerde çelişkilerden beslenir. Bir imaj isterse görgül/deneysel bir düşünceye isterse düşleme ya da hayal gücüne bağlı olsun, insanın hakikatle ilgili algılarını harekete geçirip dürten ve zihinde bir bağlantılar kümesi oluşturan faaliyetler olarak ele alınmalıdır. Bu çalışmada, İstanbul, Ankara ve İzmir'den 1670 katılımcı ile gerçekleştirilen anket çalışmasının sonuçlarından hareketle; mega kentlilerin Bayburt hakkında tahayyül ettikleri 'medyatik' menşeili gerçeklikleri haritalamak amaçlanmaktadır. Mega kentliler tarafından fetiş imgeler olarak kurgulanan Bayburt imajlarının hakikatin yerine ikame etme biçimlerini gösteren araştırmanın bulguları, tahayyül edilen ile gerçek olan arasında ciddi medyatik kırılmalar yaşandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mega Kent, Alımlama, Bayburt.

Bayburt in 'Heads' of Mega-Urban: Decodings of Asymmetric Mediatic Memory

Abstract

In this study that was adapted with the named 'Mediatic Reality and Perception Formats of Bayburt in Turkey's Mega Cities: A Tele-Reality Problematic' which was supported by Bayburt University Scientific Reserach Project Coordinatorship, is given image/impression oriented perception problems of Bayburt. Morover, finding of this study are importances, because the device that controls Bayburt impressions in Turkey's megacities Istanbul, Ankara and Izmir, reflects the disorganized and scattered qualified representation and desire strategies which is shown convencional and social mediatic display independently from Bayburt. Bayburt's media images produced by the megacities cannot be expected to show consistency within themselves, in other words, to create tautology. Ultimately, images are nurtured by their own and at large levels of contradictions. Regardless of whether an image is based on an empirical / experimental thought or imagination or imagination, it should be considered as activities that stimulate human perceptions of truth and form a set of connections in the mind. In this study, based on the results of the survey conducted with 1670 participants from Istanbul, Ankara and Izmir; It is aimed to map the 'mediatic' realities imagined by mega-urban people about Bayburt. The findings of the research showing the substitution of the images of Bayburt, which were

[*]Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO, savaskeskin@bayburt.edu.tr
[**] Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi Teknik Bilimler MYO, imranuzun@bayburt.edu.tr
[***] Öğr. Gör., Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, etas@bayburt.edu.tr

constructed as fetish images by mega-urban people, show that there are serious mediatic breaks between the imagined and the real.

Key Words: Megacities, Reception, Bayburt.

Giriş

Post-modern belirlenimci anlayışa göre ehemmiyetini arttıran 'şimdilikler', bağlam denilen tarihsel ilintililiğin ve toplumsal rabıtaların yoksandığı anlara aidiyeti simgeler. Bayburt'u inşa eden tarihsel hafızanın derinliklerinde yer alan kodlar, geleneğin inşasına yer bırakılmadan şimdiye içkindir ve ekranlardan seyredilmekte olanın depolandığı bir genotip gibi davranır. Mega kentlerdeki Bayburt muhayyilesinin taşıdığı sembolik değer çoğu zaman özerk ve kontrolsüz bileşenlerin öz-örgütlenmesiyle, kendiliğinden oluşmaz, aksine bu bileşenlere atfedilen anlamlar kasten saf tutmaya zorlanır. Bu bilinç operasyonunda geleneğin maskelenmesi en önemli ön koşullardan biridir. Çünkü geleneksel varlığın radikalliği, günün koşullarına göre biçim verilen bilinçlere muhaliftir. Bu nedenle medyatik evrende birbirine eklemlenen Bayburt anlatıları bağlamsızdır, kökensizdir ve şimdiyle alakalıdır. En önemlisi, medyatik hafızayla kontrol edilen bilinç yapıları, kökenleri sorgulamaya meyilli değildir.

Toplumların 'biz' ve 'bizden olmayan' gibi iki uçlu şifrelemeyle çeperler inşa ettiği toplumsal alan, topluluk hislerinin belirli doyum ritüelleriyle sürdürüldüğü ilişki bloklarıyla muhtelif kenetlenmeler meydana getirir. Bu kenetlenmeler ise düşünsel bağlamda çok katmanlı ve 'biz' merkezinden idare edilen bilinç türlerini inşa eder. Toplumu oluşturan bilişsel katmanlar, olgularla ve olaylarla karşılaşma anlarında girişilen anlamlama süreçlerinin toplandığı merkezi uzlaşmaları ve ortak duyuları kendine çeker ve konsantre bilinç modelini kitlelere servis eder. Toplumsal bilincin birikim yoluyla aktarıldığı kolektif hafızalar geleneksel müesses yapılardan beslenir gibi görünse de son dönem eleştirel yaklaşımlarında etkileşme anlarındaki akışkan yayılımların belirleyici olduğu bir tecrübeler yumağının kanıksanmış birikimleri mas ettiği kabul edilir.

Türkiye'nin mega kentleri olarak ekonomik, politik, sanatsal ve kültürel alanlarda lokomotif görevi üstlenen İstanbul, Ankara ve İzmir'in taşrada kalan küçük ölçekli illerle mesafesini belirleyen farklar, yalnızca görünürdeki bariz semptomlardan kaynaklanmaz. Connolly'e göre (1995: 92), kimlik meselesi farklılıklara ve farklılaştırıcı tutuma dayanır. Bir dizi farklılık, muktedir olan tarafından üretilir ve yalnızca düşünceye değil pratiğe de aktarılır. Mega kentli olmak, resmi kimliklerde belirtilen ayraçlar olmanın çok daha ötesinde, kişinin öz kaynakları ve toplumun katalizörleri tarafından sürekli yeniden üretilen bir bilinç olarak açığa çıkar. Bu bilinç, semptomlar yerine gizil durumdaki anlamları tüketerek sentetik farklar üretir ve mega kentlinin 'mega kentli' olmanın kıstaslarını taşıması için kentsel dinamikler çerçevesinde bir intibak yaratırken, aynı zamanda 'mega kentli' olmamayı sınayabileceği bir haritalamaya tabi tutulur.

Bu araştırmada 'Mega Bilinç' olarak kavramsal bir düzeleme dökülen ideolojik bilinç tarzı, uzak yerlerle ilişkisini medyatik hafızası aracılığıyla kurar. Bu ilişkiyi sembolik bir örnekle daha iyi anlamak için 'fanus' metaforunu kullanmak yerinde olacaktır. Yeni medyanın karşı konulamaz bir hızlılıkla sınırları soyutladığı ve kültürlerin iç içe geçerek birbirleri içinde yayıldığı postulatı, bilimsel dilden gündelik dile kadar sirayet etmiş bir kabulü yansıtır. Ancak sonsuz akışkanlığın ardında, saydam yaşamları izole eden fanus tipi görünmez çeperler varlıklarını hissettirmeden çalışır.

Mega kentlerin etrafını saran bilişsel fanuslar, dışarıyla içeri arasında görünmez sınırlar yaratır, çoğu zaman varlığı kestirilemez. Platon'un 'mağara' örneğiyle benzeşen ancak çalışma prensibi bakımından farklılaşan fanus örneklemesi, mağaranın dışındaki insanların

‘ekranlara’ hapsolarak yeni bir mağara evresine geçişini simgeler. Fanusun içinde olanlar için her şey normaldir ve dışarıda olup bitenlerin tüm çıplaklığıyla görüldüğü düşünülür. Ancak bu fanusun iç yüzü, içeride olanlara dışarıda olup bitenleri farklı şekillerde yansıtarak bakılan yerle ilişkiyi keser ve yeni bir algıyı tetikler. Bakmakta olan kişi ise, dışarıyı doğrudan gördüğü yanılgısıyla fanusun büyüsüne kapılır. Aynı şekilde fanusun dışında kalanlar da içeride olup bitenleri gördüklerinden emindir. Fakat onların da baktıkları yerle ilişkileri kesilerek başka şeyler gösterilir. Birbirlerine bakan iki taraf, görünmez fanus vasıtasıyla gerçeğe tanıklık ettiklerine inandırılarak gerçeklikten koparılır. İşte, geleneksel medya ve sosyal medya, ‘dünyaya açılan pencere’ sloganlarıyla toplumların dehlizine kapıldıkları görünmez fanuslar olarak bilinci bu şekilde sarmalar ve hafızanın derinliklerine inerek hakikat operasyonlarına karşı direnci kırar. Mega kentte görünen Bayburt, fanusun büyüsüyle dönüştürülür ve kitlesel duyulara yerleşir.

Bu araştırmada, geleneksel ve sosyal medyatik Bayburt temsillerine (Keskin v.d., 2019a; 2019b) paralel bir medyatik hafıza üretildiği ve bu hafızanın Mega Bilincin Bayburt’a ilişkin tahayyüllerini belirlediği varsayımı ile hareket edilmektedir. Bu varsayımı sınamak adına, temsilde ortaya konulan durum tanımının sahadaki karşılıkları aranmıştır. İstanbul, Ankara ve İzmir’de gerçekleşen saha çalışmasında, mega kentlilerin Bayburt’u tahayyül etme biçimleri ile birlikte bu biçimlerin medyatik temsillerle ilişkisi irdelenmiştir. İstanbul’da 700, Ankara’da 520 ve İzmir’de 450 kişinin katıldığı yüz yüze anket çalışmasıyla toplanan veriler, frekans çözümlemesine tabi tutulmuştur.

1. Medyatik Bilincin Alımlayıcı Gücü/Güçsüzlüğü ve İdeolojik Hafıza

Toplumun geneline yayılma eğiliminde olan ve çoğunluğun mutabık kalarak ittifaklar oluşturduğu yalanlara dayalı imajlar, ekran gerçekliğinin alımlanmasındaki kolektif tutumu da ortaya koyar. *Prestige* filmine konu edilen sihirbazlığın toplum genelini kapsayan bir illüzyona dönüşmesi ve herkesi etkisine alması kaçınılmazdır. Nitekim filmin bir sahnesinde başrol oyuncusu salondaki ‘izleyici’ kitleye hitaben ‘*Siz gerçeği bilmek değil kandırılmak istiyorsunuz’* diyerek, günümüz toplumlarındaki ekran gösterisi sihrinin etkisini de tanımlar. Debord’un (2018) ‘Gösteri Toplumu’ olarak kavramsallaştırdığı medyatik kültür üreticilerinin, toplumun geneline sirayet eden bir gösterinin parçası olarak genel gösteriye hizmet ettikleri fikri oldukça anlamlı bir fikirdir. Gerçeklik, toplumsal sahnede sergilenen gösteri performansları arasında kurgulanan bir senaryodur. Toplumsal gösterinin farklı taraflarından roller kapılarak bir hakikatin üretiminde pay sahibi olunur. Medyatik ekranların taklit edildiği ve geniş çaplı öykünmelerin gözlendiği toplum, toplumsal uzamları birer ekrana dönüştürür. Bu şekilde medyada gerçekleşen kodlamalar, kültürel ‘ekinler’ olarak toplumu yetiştirir, hakikatlerini belirler.

Temsili yalnızca medyatik kodlama bağlamında düşünmeyen Hall, izleyicinin aktifliği tezine başvurarak anlamın karşılıklı bir inşa olduğu fikrine odaklanır ve Alımlama Analizi olarak betimlenen bir model geliştirir. Yeni Sol geleneğinin bir temsilcisi olarak Eleştirel Ekonomi Politik yaklaşımın ve erken dönem Ana Akım yaklaşımların izleyici pasif gören ve medyatik kodlamayı merkeze alan davranışlarının dışına çıkan Hall, ekranda üretilen gerçekliğin, izleyicinin zihinlerinde yorumlanarak baştan anlamlandırıldığını ve yeniden kurulduğunu ifade eder.

Hall’in (1980) ‘Encoding and Decoding/Kodlama ve Kodaçımı’ isimli makalesinde açıkladığı alımlama hususunda, medya düzeneğinin içerik kodlama pratiği ile izleyicinin içeriği algılaması arasında anlamlı bir ilişki kurulur. Ekranlarla yeterince uzun süre ilişki halinde kalan bilinç, genellikle medyanın kodlamalarıyla örtüşen bir alımlama gerçekleştirme eğilimindedir. Ekranla izleyici arasındaki uzlaşı, demokratik ve seçici bir

konumda gerçekleşir gibi görünse de aslında medyanın izleyicilere sunduğu içerik spektrumunda seçimlerin sınırları da belirlenir. Medya çeşitliliği, temele inildiğinde ortak bir tını ve ideolojik omurgayı kuran senkronize aparatlar gibi hareket eder. Medyayla aynı fikirde olmayan ya da ekran gerçekliğine muhalefet eden kitlenin, mutabakat kuran kitleye oranla sayısal bakımdan azınlıkta kaldığı ifade edilebilir.

Hall'e göre (1980: 130-131) medya baskın kodlarını içeriklerdeki temsillere yayarken, bilgi çerçevesi, üretim ilişkileri ve teknik altyapı önemli bir işlev görür. Mesajı alması beklenen izleyici kitlenin de benzer bir yeniden kodlama sürecini işlettiği düşünüldüğünde, anlamın taraflar arasındaki uzlaşma ve çatışmacı gerilimler içeren karşılıklı bir ilişkiyle kurulduğu söylenebilir. İzleyicinin medyaya karşı geçirgenliğini ve kod emilimini saptamak için, içerik üreticilerin ideolojik bakışını kazanması gerekir. Çoğunluğun yaşam motivasyonları ve hakikat algılarının medya ile uyuşmasının içeriklerdeki etkinlikle birlikte bireylerin 'serbest zamanlarını' ekranlarla ilişki kurarak geçirmesiyle de ilintisi vardır. Çünkü bireyler, kapitalist varlıklarında kendilerine ayırdıkları iş dışı 'serbest zamanlarını' ekranlarla temas halinde kurgulayarak, medyaya karşı daha açık hale gelir.

Gerbner'in (2014) 'Kültürel Göstergeler ve Ekme Kuramı'nı açıkladığı 'Medyaya Karşı' kitabında açıkladığı şey, televizyon karşısında geçirilen sürenin artışına paralel olarak medyatik gerçekliğe uyum sağlama parametrelerinde artışın söz konusu olduğudur. Tüm dünyada yaygınlaşan mobil telefonlarla birlikte dijital kuşatılmışlığın her bireyi kapsamına alması, sosyal medyayı alımlayan çevrimiçi kullanıcıların algılarını yönlendirmektedir.

Hall (1980: 132-135), kodaçımı sürecinde üç tip izleyici okumasından/alımlamasından bahseder: Baskın, Müzakereli ve Muhalif. İzleyici ya da sosyal medya kullanıcısı, ekranda ilişki halinde olduğu temsildeki baskın anlamları olduğu gibi kabul edebilir, temsildeki kodların bazı noktalarını sorgulamakla birlikte genel anlamla uyum gösterebilir ya da temsildeki anlama karşıt bir anlamı kurarak, içeriğe muhalefet edebilir. Bayburt'a ilişkin temsillerde, sosyal medya kullanıcılarının ve geleneksel medya izleyicilerinin genellikle baskın okumada uzlaştıkları görülmektedir. Özellikle sosyal medyada katılımcı kültüre dönüşen kodlama ve kodaçımı sürecinde, Bayburt hakkında koşulsuz bir uzlaşmanın üretilmekte olduğu göz çarpmaktadır.

Medyatik gerçekliği okumak, gerçeklikle kurulan algısal ilişkilere felsefi ve tarihsel bir gözle bakmayı gerektirir. Gerçekliğin alımlanışı, somut ve soyut birlikteliğinden neşet eden çatışma ya da uzlaşmaların ortaklaşa inşa ettiği bir bilincin, 'yansımayı' ve 'yansıtmayı' esas alan içgörü ya da dışavurum hareketleri ile var olmaktadır. Gerçekliği kurma eylemleri, insanlık tarihinin kendisi kadar eski bir uğraşı olarak, gerçeğin salt fenomenleri ile temas halinde bulunan insanın, tikel varlığının ve özbenliği dışında kalan toplumsal ve evrensel alanı anlamlı kılma ya da yeniden anlamlandırma pratiklerinin saiklerinden biridir.

Somut ve soyut olmak üzere iki farklı suretin karşı konulamaz diyalektik ilişkisinde, sembolik ya da olgusal biçimde duyumlanan deneysel gerçekliğin yanı sıra; objelerin ardında ve ötesinde aşkın olarak konumlanan, bireyin nesnel eylemlerine sirayet eden bir gerçekliğin arandığı, keşfedildiği ve yaratıldığı bir yaklaşıma parantez açmak gerekir. Düşünme meşguliyetinin anlık bir refleks olmaktan çıkıp, sistemli ve teorik katmanlara açılımının tespit edildiği arkaik zamanlardan günümüze değin 'gerçekliğin', 'varlığın' ve tezat bir 'yokluğun' sorusuna yönelen felsefi düşünce, insanın kendi iç dünyasını ve kanaatlerini temsil ettiği alanların pratik ve kavramsal karakterini şekle sokmuştur. İlk Çağ düşünürlerinin bir sorunsal olarak yanıt aradığı 'Arkhe', kökenlerin keşfi ve varlığın özündeki mutlak öznenin, insani varoluşun neresinden anlaşılabileceği behisine açılan çok boyutlu bir kapı olarak sanatın veçhesini de belirlemiştir. Varlık esasısın, görünen varlığı ve

tözsel varlığı arasında anlamaya yönelik bir mücadelenin yaşandığı temsil, 'Arkhe' prensibi gereği gerçekliğin yalnızca somut göstergelerden ibaret olmadığı bir dünyanın örüldüğü, yaratılmakta olduğu ve estetik kaygılarla telafi edildiği, bir tarafı tamamıyla gerçek, diğer tarafı ise gerçeklikten otonom ve düşlemsel/metaforik bir sapma gösteren algılama ve ifade etme biçemidir.

Olgusal ve mutlak gerçekliğin tam anlamıyla 'ne' olduğu tartışması, felsefenin, bilimin ve sanatın kafa yorduğu müstakil bir uğraşıdır. Bu uğraşı en biçimsel haliyle olgusalın, mental/algısal ve hissel/duyusal ya da mekânsal ve nedensel bir tesir (Nedjadrasul, 2017: 1) olarak var olduğu gerçeğini sunmaktadır. Olgusal olan, bir tek hal ve biçimde, biriciklik ya da yeknesak bir durumsallık sergilemez. Olgusalın fenomenolojik tarafı, bir taraftan duyusallığı, diğer taraftan ise algısallığı ile ilintili bir işlev ortaya koymaktadır. Deneysel somut, duyular yoluyla açıklanabilir ve bunun birçok bilişsel tezahürü vardır.

Somut gerçekliğin her şeyden önce görsel açıdan sembolik bir değeri vardır. Sözel simgeler ise çoğu zaman doğadaki olgusal somutu farklı bir biçimde ve özgesel olarak yeniden kurmaktadır (Paivio ve Csapo, 1969: 280-282). Somutun doğadaki varlığı, simgeler yoluyla bilince aktarılarak yeniden görselleştirilmektedir. Bu izlek, görsel-sembol-görselleştirme süreci şeklinde gerçekleşmektedir. Somutun olgusal varlığına duyusal/görsel tanıklık, bir sembol aracılığıyla onu algısal nesneye dönüştürmekte, zihinsel pratiğin dışlileri arasından yeni bir görsel somut yaratılmaktadır. Bu somut, salt haliyle var olan bilinç dışı somuttan farklı olarak oldukça sembolik ve insansıdır/algısaldır. Bunun da ötesinde görsel somutun algısal boyutunda, yani imgeleminde yaratılan yeni somut, bazı durumlarda özüne muhalefet uygulayarak muarız anlamlar üretebilmektedir. Somut sanatsal olarak, insan tarafından yaratıldığı için esnek yapılı, müdahaleye açık ve açılacak bir 'şey'dir.

Gerçekliğin algısal üretimine ilişkin teorik bir önerme ortaya koyan Clark ve Paivio (1991: 150-155), ikili kodlama teorisi (dual coding theory) adı altında, olgusal gerçekliğin görsel ve sözel ilişkisinden hareketle zihne kodlandığını savunmaktadır. Sözel semboller, doğadaki olguların karşılıklarını içeren anlamları bilişsele aktarmakta, görsel canlandırma yoluyla sembolün yapısındaki kod açımlanarak algıya ya da kanaatlere ulaşılmaktadır. Sembolik bu yaklaşım, Mead'in (1934), Sembolik Etkileşimcilik Teorisi ile bağıntılıdır. Doğadaki ve insan yaşamındaki her şeyin sembolik açıdan karşılık geldiği bir anlam vardır. Algılama, iletişim ve paylaşım sembollerle idare edilmektedir. Sembole dönüştürülen her kod, karşılıklı etkileşimin, üretimin ve algılamanın anahtarıdır. Bu nedenle Bayburt üzerinde konuşulurken, kastedilen şey çoğu zaman semboller ve onların algısal karşılıklarıdır.

2. Amaç ve Yöntem

Bu araştırmada Mega kentlerde (İstanbul, Ankara ve İzmir) yaşayan kentlinin bilişsel dünyasındaki Bayburt tahayyülünü anlamak ve bu tahayyülün oluşumundaki gizil/alt metinsel medyatik itkileri açığa çıkarmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda araştırmada şu sorulara yanıt aranacaktır;

- Mega kentliler, geleneksel ve sosyal medyadaki Bayburt temsillerini nasıl alımlamaktadır?
- Mega kentliler nasıl bir Bayburt tahayyül etmektedir? Bu tahayyüllerin asıl gerçeklikle nasıl bir ilişkisi vardır?

Araştırmanın saha çalışmaları İstanbul, Ankara ve İzmir mega kentlerini kapsamaktadır. Türkiye'de Bursa, Konya ve Antalya gibi, mega kent özellikleri ihtiva eden kentler bulunmasına rağmen, maliyet ve zamanlılık açısından araştırma evreni, Türkiye'nin nüfusu

en fazla olan üç kenti ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada, önceki bölümlerde belirtilen sınırlık kriterlerine bağlı olarak, rastlantısal/olasılıklı örnekleme türlerinden olan basit/tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak örneklem birimleri seçilmiştir. Anket uygulamaları için İstanbul'da 700, Ankara'da 520, İzmir'de ise 450 olmak üzere toplamda 1670 görüşmeci belirlenmiştir. Anket uygulaması için evren ve örneklem dağılımlarının sağlanmasında, Göker'in (2017), belirtilen illerde yaptığı ve Türkiye'deki sinema izleyicilerinin film izleme alışkanlıklarını ölçen anket çalışmasındaki başarılı sonuçlar etkili olmuş; dağılım sayıları uyarlanarak referans alınmıştır.

Betimsel analizin kullanıldığı araştırmada sahadan elde edilen veriler, SPSS programında aktarılarak tablolara dönüştürülmüştür. Sayısal olarak sistematikleştirilen saha verileri ve kuramsal veriler, konunun betimsel durumu göz önünde tutularak kategorilere ayrılmış ve tartışılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

Anket katılımcılarının cinsiyet değişkeni bazında birbirine yakın oranlarda temsilini sağlamak amacıyla hareket edilen saha çalışmasında, kadın (%43,1) ve erkek (%56,9) katılımcı sayısında bir yakınlık yakalanmıştır. Katılımcı dağılımlarında İzmir'de kadın katılımcı (%46,7) sayısı diğer şehirlere göre öndeyken, Ankara'da ise erkek katılımcı (%59,6) sayısı öndedir. Sosyal bilimlerde, cinsiyet değişkeninin farklı yaklaşımlar gelişmesine katkı sunduğuna ilişkin yerleşik bir varsayım vardır. Bu çalışma içerisinde, cinsiyet değişkenine göre Bayburt tahayyüllerinde anlamlı bir farklılık saptanamamıştır. Bu durum, Bayburt'u kuran Mega Bilincin, cinsiyet faktörlerini bütünleştiren ve kolektif güdülemeyi müşterek çalıştıran bir sisteme sahip olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada, Bayburt'un sosyal medyada geleneksel medyadan daha fazla temsil edildiği ve özellikle son zamanlardaki sosyal içeriklerle birlikte revaçta olan bir Bayburt figürünün kitlesel tanınmaya (yanlış tanınma dahi olsa) aracılık ettiği düşünülmektedir. Bir sayıt olarak gözlemlerle ve samut verilerle sınanan bu düşünce gereği, enformasyonu sosyal medya ve internetten talep eden Y ve Z Kuşağı temsilcilerin, bir diğer kategorisel ifadeyle Dijital Yerlilerin baskın olduğu bir dağılım oluşması amaçlanmıştır.

Tüm dünyada enformasyonun dijital mecralardan elde etmeye doğru meyil gösteren inovatif neslin yükselişi yaşanmaktadır. Orta yaş ve üstü izleyicilerde geleneksel okuyuculuk söz konusu iken, yeni neslin hakikati kuran enformasyona ilişkin temel kaynağı dijital medya ve sosyal platformlardır. Nitekim X Kuşağı olarak tarif edilen orta yaş ve üstü gruplarda da dijital medya kullanım grafiği sürekli artan bir ivme göstermektedir. Tabloya göre üç şehrin ortalamasında en fazla katılımcı 19-24 yaş grubundayken (%47,2), 15-18 yaş grubu (%21,6) ve 25-30 yaş grubunun (%13,6) yüksek katılımcı içeren diğer kategoriler olduğu gözlenmektedir. Sayısal yoğunlukta şehirler bazına inildiğinde paralellik söz konusudur. Yoğunluğun en düşük gözlendiği kategoriler ise 48-53 (%2,0), 42-47 (%2,5) ve 37-41 (%3,4) yaş gruplarıdır. İstanbul'da genel ortalamayla uyumlu bir durum mevcutken, en düşük yoğunluk Ankara'da 42-47 yaş grubunda (%1,0), İzmir'de ise 37-41 yaş grubundadır (%2,4). Tabloda dağılımı verilen yaş grafiği, bu araştırmanın sosyal medyanın geleneksel medyaya göre farklılık yarattığı savını ölçmek için yeterli miktarda örneklem birimi sağlamaktadır.

Aşağıdaki Tablo 1.'de şehirlere göre katılımcıların Bayburt'u ziyaret etme durumlarına ilişkin veriler sunulmaktadır.

Tablo 1. Şehirlere Göre Katılımcıların Bayburt'u Ziyaret Etme Durumlarını Gösteren Veri Dağılımları

			Şehir			Toplam
			İstanbul	Ankara	İzmir	
Bayburt'u Ziyaret Durumu	Yanıt Yok	Miktar	8	0	5	**13**
		%	*1,7%*	*0,0%*	*1,1%*	***0,8%***
	Çok Kez	Miktar	5	28	11	**44**
		%	*0,7%*	*5,4%*	*2,4%*	***2,6%***
	Birkaç Kez	Miktar	30	3	15	**48**
		%	*4,3%*	*0,6%*	*3,3%*	***2,9%***
	Bir Kez	Miktar	53	40	33	**126**
		%	*7,6%*	*7,7%*	*7,3%*	***7,5%***
	Ziyaret Etmedim	Miktar	604	449	386	**1439**
		%	*86,3%*	*86,3%*	*85,8%*	***86,2%***
Toplam		**Miktar**	**700**	**520**	**450**	**1670**
		%	***100,0%***	***100,0%***	***100,0%***	***100,0%***

Mega kentlilerin Bayburt'u ziyaret etme durumlarını gösteren tablo verilerine göre, büyük çoğunluğun bu araştırmada varsayıldığı gibi kent hakkındaki kanaatlerini ve hakikate ilişkin tutumlarını medyatik referanslara bağılı kıldıkları saptanmaktadır. Medyatik hafızanın etkisini gösteren tabloda, kenti ziyaret eden kesimin azınlıkta olmasından daha çarpıcı olanı, Türkiye'deki gezginlik performansları yüksek görünen mega kentlilerin çok büyük oranlarda Bayburt'u hiç ziyaret etmemiş olmamalarıdır (%86,2). Üç mega kent için de benzer oranlamanın gözlendiği tablo, dijital ve medyatik gezginliğin yaygınlığını gözler önüne sermektedir.

Bayburt'u ziyaret etmenin bu araştırma için önemi, sonraki iki tabloda belirginleşmektedir. Çünkü medyatik hafızaya bağımlılığın etkinliğini koruduğu bir durumsallıkta, Bayburt'u ziyaret edenlerde gözle görülür ve anlamlı değişiklikler meydana gelmektedir.

Aşağıdaki Tablo 2.'de Bayburt'u ziyaret eden mega kentlilerin, ziyaretleri sonrasındaki mukayeselerine ilişkin veri dağılımları verilmektedir. Kenti ziyaret ettikten sonra edindiklerinin, ziyaret öncesindeki edinimleriyle karşılaştırmasını kategorisel bir düzlemde içeren tablo, seyahat etmenin olumlu ya da olumsuz manada bir algısal cephelenmeye neden olduğunu ve medyatik hafızanın sınırları dışında kayıtsız kalmanın pek mümkün görünmediğini göstermektedir.

Tablo 2. Şehirlere Göre Katılımcıların Bayburt Ziyaretleri Sonrasındaki Mukayeselerini Gösteren Veri Dağılımları

			Şehir			Toplam
			İstanbul	Ankara	İzmir	
Bayburt'u Ziyaret Sonrasındaki Yorum	Anlatılanlar Gibiydi	Miktar	8	14	4	**26**
		%	*9,1%*	*19,7%*	*6,8%*	***11,9%***
	Medyada ya da Sosyal Medyada Gördüğüm Gibiydi	Miktar	50	19	21	**90**
		%	*56,8%*	*26,8%*	*35,6%*	***41,3%***
	Anlatılanlardan ve medyada/sosyal medyada gördüklerimden daha iyiydi	Miktar	19	25	24	**68**
		%	*21,6%*	*35,2%*	*40,7%*	***31,2%***
	Anlatılanlardan ve medyada/sosyal medyada gördüklerimden daha kötüydü	Miktar	11	13	10	**34**
		%	*12,5%*	*18,3%*	*16,9%*	***15,6%***
Toplam		**Miktar**	**88**	**71**	**59**	**218**
		%	***100,0%***	***100,0%***	***100,0%***	***100,0%***

Mega kentlilerin Bayburt ziyaretleri sonrasında hakikatlerini kuran bilginin özet nitelikte muhasebesini yaptıkları tablo, iki açıdan önemli bulgular içermektedir. Bunlardan birincisi medyatik hafızanın 'dünyanın anlamlandırıldığı pencere' olarak işlerliğini yüksek miktarda muhafaza etmesidir. Çünkü genel tabloda katılımcıların büyük oranda (%41,3), Bayburt'u medyada ve sosyal medyada gördükleri gibi bir yer olarak yorumlaması, medyatik bilincin verimli çalıştığına dalalettir. Bu bilincin yerleştiği kitlelerde, gerçekliğin salt olarak içerdiği anlam medyatik anlam ve kod yapısı tarafından soğurulur. Bireyler gerçeğin kendisiyle karşılaştıklarında, etkileşim anının yarattığı anlamın öncesinde kurdukları bilinç mekanizmasını çalıştırır ve maskeleyici olan bu bilinç bazı yerleri karanlıkta bırakır. Kişilere bakacakları odak noktaları da gösteren bu bilince göre, medyatik hafızada biriken anlamların kişiyi noksanlıkları ve olumsuzlukları görmeye teşvik eder. Olumsal değerlerin ise yorumlanabileceği algısal katman ise medyatik hafıza tarafından işlevsiz bırakılmıştır.

Tabloda ilgi çekici bir diğer nokta ise, seyahat etmekle birlikte cereyan eden mukayesedeki olumlu ivmedir. Mega kentlilerin önemli bir kısmı (%31,2) Bayburt'u ziyaret ettikten sonra edindikleri uyarınca, medyada ve sosyal medyada gördüklerinden daha iyi bir yer ile karşılaştıkları algısı geliştirmiştir. Bu durum, Bayburt'un medyatik ekranları kırarak 'kendi gibi' olabildiği karşılaşma anlarında özgün olumsallığını kurabildiği sonucuna yorulabilir. Medyatik varoluşun sorunlu yanlarını daha iyi ortaya koyan ve fanus etkisinin boyutlarını gösteren bulgular, aynı zamanda Bayburt'a karşı ilgisizlik üretiminin gerekçelerinden birine de ışık tutmaktadır. Çünkü Bayburt'u ziyaret eden kitlenin görüşlerinde olumlu yönde değişimler olması, medya kanalıyla kendini kuran ideolojik bilincin tercih etmeyeceği bir opsiyondur. Nitekim medyatik hafıza, tabloda da görüleceği üzere genel hükmetme başarısını temas anlarından yoksunluk durumlarında sağlayabilmektedir. Ekranların dışına çıkan bilinçlerde ciddi sapmalar ve medyatik hakikate karşı muhalefet gerçekleşmesi olasıdır.

Medyanın dışında halk söylencelerine/tevatürlerine dayanan Bayburt gerçekliğinin de seyahat sonrası mukayeselerde kendini gösterdiği görülür. Düşük oranda olsa da (%11,9) gördükleri Bayburt'un 'anlatılanlar gibi' olduğu görüşünü savunan bir kitle vardır. Bu kitlenin varlığı, medyatik anlatıların halk anlatılarının çok önüne geçtiğini gösterir. Aynı zamanda duyduklarına, gördüklerinden daha fazla itimat eden bir kitlenin sadakatini koruduğuna da işaret eder.

Seyahat etmeye karşı kayıtsız kalınamayacağı varsayımını doğrulayan veriler yalnızca olumsallık parametreleri ile ölçülemez. Tabloya göre, Bayburt'u ziyaret ettikten sonra tecrübesini, anlatılanlardan veya sosyal medya ve medyada gördüklerinden 'daha kötü' (%15,6) bulan bir kitle vardır. Bu kitle azınlıkta kalmasına karşın medyatik hafızadan sapmanın ters istikametini göstermesi hasebiyle önem arz etmektedir.

Tabloya göre Ankaralı katılımcılar Bayburt'u anlatılanlar gibi (%19,7), anlatılanlardan veya medya ve sosyal medyada gördüklerinden daha iyi (%35,2) ve daha kötü (%18,3) olarak yorumlama eğilimindeyken, İstanbullu katılımcılar medya ve sosyal medyada gördükleri gibi (%56,8) anlamlama eğilimindedir.

Aşağıdaki Tablo 3.'te katılımcıların Bayburt'un kentsel dinamiğine ilişkin tahayyülleri verilmektedir. Bayburt'un bir kent olarak sosyal medya mizahına sürekli konu edilmesi ve 'kent olma yeterliğini' taşımadığı yönünde görüşlerin pejoratif söylemlere yansıtılması, bu ölçeğin şekillenmesine yardımcı olmuştur. Ötekileştirici tutumun kent düzeyindeki tezahürlerinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Tablo 3. Şehirlere Göre Katılımcıların Bayburt'un Kentsel Yapısına İlişkin Tahayyüllerini Gösteren Veri Dağılımları

			Şehir			**Toplam**
			İstanbul	Ankara	İzmir	
Bayburt'un Kent Dinamiğini Tanımlama Biçimi	Yanıt Yok	Miktar	9	1	2	**12**
		%	*1,3%*	*0,2%*	*0,4%*	***0,7%***
	Gelişmiş Bir Kent	Miktar	14	20	22	**56**
		%	*2,0%*	*3,8%*	*4,9%*	***3,4%***
	Az Gelişmiş Bir Kent	Miktar	124	116	20	**260**
		%	*17,7%*	*22,3%*	*4,4%*	***15,6%***
	Gelişmemiş Bir Kent	Miktar	173	107	244	**524**
		%	*24,7%*	*20,6%*	*54,2%*	***31,4%***
	Kent Bile Sayılmaz	Miktar	200	83	31	**314**
		%	*28,6%*	*16,0%*	*6,9%*	***18,8%***
	Fikir Belirtmiyorum	Miktar	180	193	131	**504**
		%	*25,7%*	*37,1%*	*29,1%*	***30,1%***
Toplam		**Miktar**	**700**	**520**	**450**	**1670**
		%	***100,0%***	***100,0%***	***100,0%***	***100,0%***

Bayburt'un kentsel dinamiklerine ilişkin muhayyilenin sonuçlarını kestirmek, fikir belirtmeyen katılımcı tercihleri nedeniyle bir önceki tablodaki gibi zordur. Ancak aynı gerekçeden yola çıkarak, hakikatle yer değiştiren kanaatler sisteminin savunmaya ihtiyaç duyan bir pozisyonda olduğunu söylemek mümkündür. Bayburt temsillerinde geçer akçe

olarak kabul edilen olumsuz tutum ve muhayyilenin arka yüzünde bir perdeleme yaratan medyatik bilinç, hakikatlerini savunmaya ve her fırsatta yeniden kurmaya mahkûmdur.

Kendini öz varlığıyla koruyamayan bu sistemin, failleri tarafından savunulması gerekir. Nitekim bu savunuculuğu üstlenen kitleler kadar savunma güdümünden feragat eden kitlelerin de varlık gösterisi sunduğu karmaşık bir alandan söz etmek gerekir. Mega kentliler kanaatlerinin savunuculuğunu üstlenme anlamında, olumsuzluk tahayyülündeki kadar güçlü bir ortak duyu geliştirememiştir. Tablo verileri genel ortalamada fikir belirtmekten kaçınan kitlenin (%30,1), gelişmemiş kent görüşünü paylaşan kitleyle (%31,4) birlikte baskınlığını koruduğunu ilan etmektedir. Ancak daha ilginç olanı, kanaatleri doğrultusunda görüş bildirenlerin seçimlerinde yaşanmaktadır. Bayburt'un belirgin medyatik semptomlarından yola çıkarak kenti az gelişmiş ya da gelişmemiş olarak düşünmek olasılıklar dâhilinde garipsenmeyen bir neticedir. Ancak Bayburt'u kent bile sayılmayacak kategoriye indirgeyen medyatik bilincin özellikle İstanbullu katılımcılarda (%28,6) bir hayli yüksek olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu görüşün İstanbul için sahip olduğu oran, fikir belirtmeyenlerden daha yüksektir. Türkiye'nin en popüler kentinde Bayburt'a bakışın bu raddeye ulaşması, temsilin yarattığı deformasyonun boyutlarını hesaba katmayı gerektirir.

Bayburt'a ilişkin pejoratif söylemlerin temelinde, Goffman'ın 'Damga: Örselenmiş Kimliğin İdaresi Üzerine Notlar' (2014) isimli kitabındaki ideolojik mantık vardır. Goffman'a göre muktedir kimlikler öteki olanla kurdukları ilişkide, karşı tarafı aşağılamak için 'damga' ifadeleri geliştirir ve onları bu damgalarla anar. Damgalar, öteki olanın toplumsal varlığını çevreleyen, onu kimliklendiren bir sıfatlar dilidir. Söylem yoluyla toplumsal genele yayılan damgalar, öteki olanın öz imkanlarıyla tanınmasına engel olur ve onu egemenin gözündeki hakir varlığıyla tanıtır. İlk çağlarda bedensel korkunçluklar, eksiklikler ve engellilik gibi fiziksel durumlara atfedilen damgalar, günümüzde etnik kimlikleri kapsayacak kadar genişlemiştir. Yukarıda sunulan ifadeler ve aşağıda genişletilecek olanlar, medyatik tutumun gerçeklik bağlamına yaydığı birer damga olarak düşünülmelidir. Bayburt'un mega kentlerdeki madun kimliği, bir damganın esaretinde ve aşağılayıcı tavrın hükmünde kurgulanır.

Kaynağın kimliği, akışkan bilginin türünü de özetler. Çünkü araçlar tarafından üretilen kodlu enformasyon setleri olan bilgiler, aracın niteliği ve imalat biçemleri gözetilerek farklı anlamlara denk düşebilir. İnternet dünyasında çevrimiçi bireylerin katılımları ile şekillenen Bayburt bilgisi ile televizyon dünyasında monopol yapımcı elleriyle biçimlenen Bayburt bilgisi arasında fark vardır. Bireyin kafasında kurguladığı ve oynattığı Bayburt'un kökenleri hangi medyatik uzuvla ilişkili olduğunu anlamayı gerektirir. Böylece hakim algının özündeki medyatik yapılanmayı deşifre etmek kolaylaşır.

Tablo 4. Şehirlere Göre Katılımcıların Bayburt Tahayyüllerinin Araçsal Kaynağını Gösteren Veri Dağılımları

			Şehir			Toplam
			İstanbul	Ankara	İzmir	
Bayburt'a İlişkin Algının Kaynağı	Yanıt Yok	Miktar	16	3	6	**25**
		%	*2,3%*	*0,6%*	*1,3%*	***1,5%***
	Bizzat Ziyaret Ederek	Miktar	40	65	20	**125**
		%	*9,4%*	*12,5%*	*4,4%*	***7,5%***
	Yakın Çevremden Duydum (Arkadaş, Aile, Eş v.s.)	Miktar	101	50	50	**201**
		%	*17,0%*	*9,6%*	*11,1%*	***12,0%***
	Televizyonda Gördüm	Miktar	85	34	43	**162**
		%	*12,1%*	*6,5%*	*9,6%*	***9,7%***
	Gazete ve Dergilerde Okudum	Miktar	9	10	7	**26**
		%	*1,3%*	*1,9%*	*1,6%*	***1,6%***
	Radyoda Dinledim	Miktar	14	1	0	**15**
		%	*2,0%*	*1,0%*	*1,3%*	***0,9%***
	İnternet/Haber Sitelerinde Gördüm	Miktar	83	156	112	**351**
		%	*11,9%*	*30,0%*	*24,9%*	***21,0%***
	Sosyal Medyada Gördüm	Miktar	194	109	135	**438**
		%	*27,7%*	*21,0%*	*30,0%*	***26,2%***
	Hatırlamıyorum	Miktar	153	68	58	**279**
		%	*21,9%*	*13,1%*	*12,9%*	***16,7%***
	Diğer	Miktar	5	24	19	**48**
		%	*0,7%*	*4,6%*	*4,2%*	***2,9%***
Toplam		**Miktar**	**700**	**520**	**450**	**1670**
		%	***100,0%***	***100,0%***	***100,0%***	***100,0%***

Bir önceki tabloda 'herhangi' bir şehre ilişkin bilgi kaynaklarıyla ufak sapmalar dışında benzerlikler gösteren bu tablo, Bayburt'un mega kentler için 'herhangi' bir kent olma özelliği taşıdığını doğrulamaktadır. Bu herhangi olma hali o kadar belirgindir ki, tabloda ilgi çekici bir veri seti olarak 'hatırlamıyorum' seçeneğinin (%16,7) gözle görülür etkisi ön plana çıkar. Bayburt hakkında güçlü kanaatler, tutumlar ve davranışlar barındıran Mega Bilinç, hakikatin kaynağını 'hatırlamayan' hatırı sayılır miktarda ideolojik özneye sahiptir. İdeolojik komut 'bir yerlerden' gelmiştir, ancak kaynağı tam olarak kestirilemeyen bu komuta biat etmenin akıldışı bir pratik olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Çünkü ideolojik bilinç, ters yüz edilmiş karakteriyle çarpıklıkları normalleştirme eğiliminde çalışır ve bireylere olağan/normal bir dünya tasavvuru sunar. Ortada duran sorun, bir sorun olarak algılanmadığı sürece ideolojik pratiğin en meşru yaşam motivasyonudur. Ancak bu sorunun

silikleşmesi, meydana gelmesi muhtemel diğer sorunların 'Bir Cisim Yaklaşıyor' tarzında ironiyle karşılanmasını ve kestirilememesini tetikler.

Aşağıdaki Tablo 5.'te ise mega kentlilerin Bayburt konulu temsillere en fazla karşılaştıkları medya içeriklerinin dağılımı verilmiştir.

Tablo 5. Şehirlere Göre Katılımcıların Bayburt Konulu Temsillerle En Sık Karşılaştıkları İçerikleri Gösteren Veri Dağılımları

			Şehir			Toplam
			İstanbul	Ankara	İzmir	
Bayburt'la En Fazla Karşılaşılan İçerik	Yanıt Yok	Miktar	6	4	23	33
		%	0,9%	0,8%	5,1%	2,0 %
	Haberler	Miktar	141	42	65	248
		%	20,1%	8,1%	14,4%	14,9%
	Diziler	Miktar	21	29	20	70
		%	3,0%	5,6%	4,4%	4,2%
	Sinema Filmleri	Miktar	17	2	10	29
		%	2,4%	0,4%	2,2%	1,7%
	Televizyon Programları	Miktar	24	24	90	138
		%	3,4%	4,6%	20,0%	8,3%
	Sosyal Medya İçerikleri/Capsler	Miktar	343	200	182	725
		%	49,0%	38,5%	40,4%	43,4%
	Belgeseller	Miktar	45	33	30	108
		%	6,4%	6,3%	6,7%	6,5%
	Hatırlamıyorum	Miktar	87	129	24	240
		%	12,4%	24,8%	5,3%	14,4%
	Diğer	Miktar	16	57	6	79
		%	2,3%	11,0%	1,3%	4,7%
Toplam		Miktar	700	520	450	1670
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Sosyal medya, kullanıcıların yalnızca bireysel paylaşımlarını kamusallaştırdığı bir alan değildir. Öyle ki son zamanlarda bireylerin hakikat algısını biçimlendiren haberlerin de sosyal medya üzerinden takip edilip paylaşıldığı bir evreye geçilmiştir. Oxford Üniversitesi Reuters Gazetecilik Araştırmaları Enstitüsü'nün, 5 kıtadaki 38 ülkede 75 bin kişinin katılımıyla gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarını gösteren 2019 Dijital Haber Raporu (www.onedio.com) Türkiye hakkında çarpıcı sonuçlar içermektedir. Rapora göre Türkiye'den katılım gösteren 2 bin 74 kişi verdikleri yanıtlarla dünyada Instagram'ı haber amaçlı kullanan ülkeler arasında ilk sırayı almıştır (%33). Bunun yanı sıra, Facebook ve WhatsApp gruplarında en fazla siyaset ve haber konuşan ülkeler arasında Türkiye yine ilk sıralardadır. Haberi kaynaklarından ve ajanslardan takip etme konusundaki isteksizlik başlığında ise Türkiye'nin ikinci sırayı aldığı görülmektedir. Bu veriler, Türkiye'deki kullanıcıların haber odaklı bilgi kaynaklarını dijital mecralara yönlendirdiğini ortaya koyar.

Bu araştırma içerisinde 'başkalarından duydum', 'yakınlarım söyledi' ya da 'yakın çevremin görüşleri beni etkiledi' gibi Bayburt'u içine alan söylemlerde, söylenilen ortamların da WhatssApp ya da diğer sosyal medya grupları olduğunu savunmak gerekir. Çünkü artık yüz yüze iletişim (face-to-face communication) kanalları dahi yerlerini bilgisayar aracılı iletişim (computer-mediated-communication) kanallarına bırakma sürecindedir.

Reuters Raporunu ve bu araştırmanın 'Bayburt'un son dönemlerde en fazla temsil edildiği alan Capslerdir ve mega kentliler Bayburt'u alımlarken Capslere dikkat etmektedir' varsayımını doğrulayan Tablo 31. sonuçlarına göre, Caps üretimleri (%43,4) katılımcıların Bayburt'la en sık karşılaştıkları içerik türleridir. Tablodaki dikkat çekici bir diğer sonuç ise 'hatırlamıyorum' seçeneğine ayrılan ilgi yoğunluğudur (%14,4). Bu durum, Bayburt'a ilişkin anlatıların bağlamsız ve kaynağı belirsiz bir ideolojik propaganda olabilme ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Sonuç

Sosyal medyada yeniden doğuşu simgeleyen 'gündelikçi' neslin uğraşıları, Bayburt'un kimlik değerlerinin idare edilişinin somutlaştığı pratiklerle çağrılmalıdır. İdare-i maslahatçı medyatik özneler/failler, Bayburt gösterisinin farklı görünümlerini üretirken, içinde bulundukları ideolojik oyundaki medyatik bilincin rollerini uyguladıklarından habersizce kendilerini bir gerçekliğin ve sahiciliğin merkezinde hayal eder. Bayburt'un öz-düşünselliği kendini hakiki failler olarak addeden medyatik öznelerin gündelik idare-i maslahatı olarak üretilen Bayburt replikaları tarafından emilir. Bu mizahi replikalar kısa ömürlüdür ve her günün ideolojik koşullarına göre esner, tüketilir ve tüketildiği için yeniden üretilmeye muhtaçtır. Bayburt'un mizah seviyesine yayılarak temsil edilmesi demek, artık bu şehir hakkında hakikat kurmak için haber gibi ciddi enformasyon biçimlerine ihtiyaç duyulmuyor demektir. Bu durumun vahametinde Bayburt'un daha fazla fetiş karakterdeki fantezi dünyasının ürünü olacağını düşünmek ve tedbir almak gerekir.

Medya ve sosyal medya arasında çağlayan ideolojik mizahın anlamları, Bayburt'u bilişsel bir anaforun diplerine doğru çeker. Nitekim özellikle genç yaş grubundan katılımcıların saha çalışması esnasında anket formlarını doldurma işini bile mizaha çektikleri ve Bayburt temasından haberdar olduklarında bu mizahın dozajının arttığı bir gerçektir. Çünkü mega kentlilere Bayburt denildiğinde, bilinmezliğin şaşkınlığı ya da rahatsız edici mizahın kahkahalarıyla karşılaşılmaktadır.

İdeolojiler kurumsal güçler olarak kafaların içinde ve düşünce sistemlerine çökelerek yaşar. Bayburt'un öteki olduğuna kitleleri ikna eden ideoloji, failsiz yaşayamaz ve tarihini kuramaz. Bayburt'a yönelik medyatik tavrın belirli bir tarihte ortaya çıktığı iddia edilemez. Çünkü yalnızca ideolojik Batı ve İdeolojik Doğu arasındaki mücadelenin tarihi vardır ve tüm pratikler bu tarihe katkı sunar. Marks ve Engels Alman İdeolojisi eserinde (2018:71-78), tarihsel süreçlerin maddi üretim pratikleriyle birlikte başladığını ve insanlığın üretim mübadelesiyle tarihsel bir mücadeleye giriştiğini ifade etmektedir.

Marks ve Engels'e göre tarih ancak üretim ilişkileriyle birlikte anlam kazanır ve. maddi üretimin olmadığı bir insanlık tarihinden, kültürden ve birikimden söz etmek mümkün değildir. Zihinsel üretimin maddileşmedikçe yani pratiğe dökülmedikçe tarihsel manada bir aktiviteye dönüşemeyeceğini vurgulayan Marks ve Engels, bilincin de tarihsel koşullar içindeki varlığını tartışmıştır (2018:76). Nitekim Marks'ın Yanlış Bilinç olarak adlandırdığı ideoloji de maddi pratiklerin bir gölgesi olarak ortaya çıkmaktadır. Marks, tarihsel

süreçleri, üretici güçlerin gelişim ve dönüşüm evrelerine bağlı olarak bölümlendirirken, her yeni üretici gücün kendi tarihselliğini yarattığını belirtmiştir.

Bayburt'un bu araştırma içerisindeki mega kentlilerin zihninde müzakere edilmesi failin özerkliğine işarettir. Çünkü mega kentliler, medyatik Bayburt hakikati hakkında kararsızlığı ve bilinmezci tavrıyla medyanın egemen gerçekliğini kısmen sorgular. Medyatik Özneler hakikat konusunda kararsız oldukları gibi hakikate karşı konumları konusunda da kararsızdır. Bu kararsızlık müzakereli okumanın en somut delilidir. Çünkü medyanın anlattıklarına kafa yoran ve onu kabul etmekle birlikte başka bir ihtimal olduğunu da düşünen mega kentliler, ideolojik yatkınlıklarını tam anlamıyla bünyelerine oturtmamıştır. Ancak kararsızlarla/müzakereli okuma yapanlarla aynı büyüklükte egemen okuma yapan ve medyatik hafızalarının gereğini uygulayan bir kitlenin varlığı da unutulmamalıdır. Çünkü mega kentlilerin düşüncelerini biçimlendiren kararlar medyatik bilinç tarafından onlar adına alınır ve uygulanır. Hakikate karşı sorgulayıcılığı yüzeysel olan bu yeni tarz dijital neslin bilinçsel yönlendirmelere karşı korunaksızlığı, modernist bilince göre yüksektir.

Hakikat sonrası (Post-Truth) çağda toplumların episteme/bilgi ile kurdukları ilişki zayıftır ve ihtiyaçları yoklayan arzular sistemi hakikati değil hazzı temel alır. Bayburt ise çoğu zaman Medyatik Öznelere haz veren ve onlara kendilerini 'fail' gibi hissettiren bir eğlenceliktir. Sosyal medyanın katılımcı bireyleri özgürleştiklerini varsayarken, kontrollerinde tuttuklarını düşündükleri şey tarafından kontrol edilmekte ve disiplin altında tutulmaktadır. Bu nedenle Bayburt hakkında konuşurken, ürettiklerini baz alırlar ve onların eğlencelik pratikleri dışındaki ayrıntılara kayda değer zaman ayırmazlar.

Kaynakça

Clark, J. & Paivio, A. (1991). Dual Coding Theory and Education. Educational Psychology Review. 3 (3). 149-210.

Connolly, W. E. (1995). Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Yönelik Çözüm Önerileri. (Çev.) Ferman Lekesizalın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Debord, G. (2018). Gösteri Toplumu. Okşan Taşkent, Ayşen Ekmekçi (Çev), İstanbul: Ayrıntı.

Gerbner, G. (2014). Medyaya Karşı. Güneş Ayas v.d. (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.

Goffman, E. (2014). Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar. (Çev.) Levent Ünsaldı. Ankara: Heretik Yayınları.

Göker, N. (2017). Türkiye'de Sinema Seyircisinin Film İzleme Alışkanlıkları. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-Televizyon ve Sinema Bilim Dalı. Kayseri.

Hall, S. (1980): ''Encoding/decoding''. In Centre for Contemporary Cultural Studies (Ed.): Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, London: Hutchinson, 128-38

Keskin, S. v.d. (2019a). Ötekilerştirmenin Parodisi: Sosyal Medyanın Caps/Meme Kültüründe Bayburt Temsilleri. IV International European Congress on Social Sciences Proceedings Book, Diyarbakır. Ss. 455-464.

Keskin, S. v.d. (2019b). Dijital Kamusal Alanlarda Öteki Yerler Hakkında Kamuoyu Üretmek: Ekşi Sözlük'teki Bayburt Konuşmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. IV International European Congress on Social Sciences Proceedings Book, Diyarbakır. Ss. 438-449.

Marks, K. & Engels, F. (2018). Alman İdeolojisi. Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok (Çev). İstanbul: Kor.

Mead, G. H. (1934) Mind, Self and Society. Chicago: University of Chicago Press.

Nedjadrasul, D. (2017). Abstract and Concrete Consepts According to Word Association. Master Thesis for Graduate Program in Psychology of the University of Western Ontario. Canada.

Paivio, A. & Csapo, K. (1969). Concrete İmage and Verbal Memory Codes. Journal of Experimental Psychology. 80 (2). 279-285.

https://onedio.com/haber/oxford-arastirmasi-turkiye-haberleri-nereden-takip-ediyor-facebook-ve-whatsapp-ta-ne-konusuyor-875987?utm_source=slider1&utm_medium=alan1&utm_campaign=anasayfa (Erişim Tarihi: 12.06.2019).

Doğu Akdeniz'de Faaliyet Gösteren İmalat İşletmelerinin Çevresel Konulara Bakışı Üzerine Bir Araştırma

Yasemin TATLI[*]
Gamze ÖZER[**]
Emre ÖZTÜRK[***]

Özet

Dünya'da artan nüfusla birlikte ülkelerin üretim hacimleri de her geçen gün artmaktadır. Diğer taraftan bu artış zaten sınırlı kaynaklara sahip olan dünyamızda bir dizi olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır. İnsanlar vicdani nedenlerle olmasa bile çevresel etkilerin kitlesel sonuçlarından kaynaklı olarak çevre politikası olan ya da çevreci faaliyetler yürüten işletmeleri, satın alma kararlarında gittikçe daha fazla ön planda tutma eğilimindedirler. Bu durum ise işletmelerin ürettikleri ürünlerde daha çevreci yönelimlere itmektedir.

Bu çalışmanın amacı işletmelerin çevresel konulara bakışlarını değerlendirmektir. Bu amaçla çevre konusunda işletme düzeyinde çalışması bulunan imalat işletmeleri üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırmaya Doğu Akdeniz'de bulunan Hatay, Adana ve Mersin illerinde 73 imalat işletmesi dâhil edilmiştir. Elde edilen sonuçlar SPSS istatistik programı üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Yönetimi, Doğu Akdeniz, Yeşil Tedarik Zinciri.

Abstract

With the increasing population in the world, the production volumes of the countries are increasing day by day. This increase leads to a series of negative consequences in our world, which aldready has limited resources. Because of the mass consequences of enviromental impacts, even if not for conscientious reasons, companies with environmental policy or enviromental activities are increasingly preferred in their purchasing decisions in their products.

The aim of this study is to evaluate the views of enterprises on environmental issues. Fort his purpose, research has been carried out in manufacturing enterprises that carry out studies on the environment. The research was conducted with 73 manufacturing enterprises in the provinces of Hatay, Adana and Mersin in the Eastern Mediterranean. The results were evaluted with the SPSS statistical program.

Keywords: Environmental Management, Eastern Mediterranean, Green Supply Chain.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., yasemintatli@gumushane.edu.tr
[**] Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gamzeozer24@gmail.com
[***] Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, bugraozturk00@gmail.com

Giriş

Yıllar boyunca, işletmelerin kimyasal atıklarını suya akıtması, zararlı gazların havaya yayılmasını önlememesi ve insanların da gelişen teknolojinin kıt olan doğal kaynakların sonsuz olduğu kanısına varıp kaynakları aşırı tüketmesiyle birlikte bir çevre kirliliği meydana gelmiştir. Değişik sektörlerde yer alan işletmeler, varlığını sürdürebilmek adına mal ve hizmet üretirken, satış yaparken veya satış sonrası hizmetler sağlarken bir yandan da ekolojik dengeyi bozmamaya uğraşmakta ve bunun sonucunda da yeşil uygulamalar ön plana çıkmaktadır (Büyüközkan ve Vardaloğlu,2008: 66). Doksanlı yılların sonlarına doğru başlayıp günümüzde de önemi iyice artan doğal kaynak ve çevre korunmasının ulusal ve uluslararası toplumlarda önemli bir konu haline gelmiştir. Yürürlüğe giren yasal düzenlemelerle birlikte işletmelerde pazarda rekabet avantajı sağlamak amacıyla çevre dostu stratejilerle ilerleme anlayışını benimsemişlerdir (Öztürk ve Ene, 2016: 449). Örneğin, otomotiv sektöründe insan sağlığına ve doğaya daha az zararlı olan kurşunsuz benzin kullanılması veya kağıt endüstrisinde kullanılan kağıtların geri dönüşüme uygun yapıda olması, yiyeceklerin ambalajlarının doğa dostu olarak seçilmesi yapılan faaliyetler arasındadır (Büyüközkan ve Vardaolğlu, 2018: 1).

Diğer taraftan tüketiciler çevre sorunları ve temiz üretim konusunda giderek daha fazla bilinçlenmiştir. Günümüz dünyasında şirketler olumsuz etkilerini azaltmak ve çevreye bağlılıklarını göstermek zorundadır (Atayeter ve Atar, 2014: 67). Tüketiciler günümüzde artık atıkların minimize edilmesi, kaynakların verimli kullanılması ve ürünlerde çevre dostu malzemeler kullanma olaylarını dikkatle takip etmektedir (Nemli, 2000: 221). Artık tüketicilerin gözünde toplumsal bilince ve sosyal sorumluluğa sahip işletmeler önemli avantaj sağlamaktadır (Alagöz, 2007: 2). Çevre korumada harekete geçme konusunda ahlaki, etik, sosyal ve politik argümanlar daha ikna edici ve daha yaygın bir şekilde kabul görmektedir (Chan ve Wong, 2006: 2). Bundan dolayı tüm devletlerin, işletmelerin, sivil toplum örgütlerinin birlikte çalışmaları gerekmektedir (Zeytin ve Kırlıoğlu, 2014: 239).

İnsan ve çevrenin etkileşimi süreklilik arz ettiğinden dolayı, çevre konusu günümüzde göz ardı edilemeyecek seviyeye ulaşmıştır. Bu sebepten ötürü, çevre sorunları artık firmaların öncelikli sorunlarından biri haline gelmiştir. Çevreyle ilgili çabalarını düzenli bir sistem haline getirmek, hedefler koyup bu hedeflerin ne kadarına ulaşıldığını belirlemek ve çevre sorunu için düzeltici önlemler almak isteyen firmalar çevre yönetim sistemlerini oluşturma bilinci içerisindedirler (Başaran, 2009: 1).

Bilinçlenen toplum bir yandan çevrenin kirlenmemesi ve bozulmaması için uğraşırken bir yan da dünya çapında sorun teşkil eden çevre kirlenmesine yol açan faaliyetlere karşı birleşmişlerdir. Çünkü insanlar bu faaliyetlerin, çöllenme, bitki ve hayvan türlerinin kaybı, asit yağmurları, ozon tabakasının delinmesi gibi sonuçlara yol açtığının ve herkesin bundan zarar gördüğünün farkına varmışlardır. Bu farkındalık bir çözüm arayışını da beraberinde getirmiştir (Yalçınkaya, 2003: 45).

Uluslararası düzeyde çözüm Birleşmiş Milletler'e üye tüm başkanların Brezilya'nın Rio de Janerio kentinde 3-14 Haziran 1992' de gerçekleşen toplantıda, "Rio Beyannamesi" diye adlandırılan beyanname de çevre koşunda 27 madde öngörülmüştür. Bu gelişmeleri takip eden ISO Ocak 1993'te ISO 14000 için çalışmalara başlamıştır (Yalçınkaya, 2003: 45).

20. yüzyıldan itibaren çevre kirliliği sorunu uluslararası bir sorun olup toplumun güncel konuları arasında yer almaya başlamıştır. Çevre kirliliğinin dünya içerisinde yaşayan herkesi ilgilendiren bir sorun olma özelliği, üretilecek çözümlerin de uluslararası işbirliği ile ortaya konulmasını zorunlu kılmıştır. İşletmelerin mal ve hizmet üretmesi sürecinde,

kaynakların verimli kullanılmasını sağlamak, atıkların azaltılmasını ve bu yolla çevrenin korunmasını olan çevre yönetim sistemleri önem kazanmıştır. Bu nedenle ISO 14000 hazırlanmış ve ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı 1996 yılında ilan edilmiştir (Yontar, 2006: 4).

ISO 14001, bir çevre yönetim sistemi için uluslararası kabul görmüş bir şartnamedir. Çevresel bir politika oluşturma, çevresel hedefleri ve ölçülebilir hedefleri planlayan ürün, faaliyet, hizmetlerin çevresel etkilerini ve etkilerini belirleme, hedefleri ve hedefleri kontrol etme, düzeltici eylemleri yerine getirme ve yönetimin gözden geçirmesini hedefleyen programların uygulanması ve işleyişini belirler (Atayeter ve Atar, 2014: 68).

Bu çalışmada ele alınan, ISO 14001 Eylül 1996'da tanıtılan çevre yönetim sistemleri için uluslararası bir standarttır, tasarımda yer almazlarsa, paydaşların standardın etkinliği hakkında güvenilir bilgi alması zordur. Bir şirketin ISO 14001 standardında paydaşların katılımı, rakipler tarafından taklit edilmesi zor olan değerli bir organizasyon yeteneği haline gelir(Delmas, 2009:1).

İşletmeler arasında, kalite yönetim sistemlerinde kardeş standardı olan ISO 9000 gibi geniş bir kabul görmüştür. Sonuç olarak, hemen hemen her kuruluştaki yöneticilerin, Kuruluş ISO 14001 sertifikalı olmalıdır. Bununla birlikte, yöneticilerin değerlendirmelerinde rehberlik etmesi amaçlanan ISO 14001'in çoğu analizi, daha yüksek rekabet gücü, yönetim kontrolü ve yasal uyumluluk gibi ISO 14001'in yararına odaklanmıştır (Bansal ve Bogner, 2002:2).

1. Literatür Taraması

Babakri ve diğerleri (2004) eserinde ISO 14001 sertifikasının geri dönüşüm performansı üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma, Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet gösteren sertifikalı sanayi şirketlerinden bir örnek üzerinde yapılan bir ankete dayanmaktadır. Rapor, şirketlerin geri dönüşüm performansının sertifikasyondan önemli ölçüde olumlu etkilendiğini ortaya koymaktadır. Rapor ayrıca, daha önce sertifikalı şirketlerin daha yeni sertifikalı şirketlerden daha iyi geri dönüşüm performansı yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Son olarak, makale ISO 14001 sertifikası nedeniyle daha küçük firmaların geri dönüşüm performansında daha büyük firmalardan daha fazla gelişme yaşadığını göstermektedir.

Darnall ve diğerleri (2007), ISO 14001 EMS'lerini benimseyen tesisler hakkında geniş çapta spekülasyon yapılan birçok konuyu gündeme getirmekte ve ISO 14001 sertifikalı tesislerle ilgili söylemlerin bir kısmını dağıtmanın yanı sıra onaylamaktadır. ISO 14001 EMS'lerini benimsemiş üç farklı üretim tesisini, hangi faktörlerin EMS'lerini onaylama kararlarına yol açtığını ve ISO 14001 sertifikası sonucunda edindikleri iç ve dış sonuçları tartışmaktadır. Durumlar, iç sonuçların şaşırtıcı bir şekilde her üç tesis için de benzer olduğunu göstermektedir. Tüm tesisler çalışanlarının çevre yönetimine katılımını, doküman kontrolünü, üretim verimliliğini ve düzenlemelere tabi olmayan etkilere odaklanmalarını artırmıştır.

Hussein ve Cankül (2010), yaptıkları çalışmada Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi'nde 225 öğrenciye yaptıkları ankette üniversite öğrencilerinin çevreye ilişkin davranışlarını belirlemeyi hedeflemişlerdir. Elde edilen veriler sonucunda ankete katılanların ürün satın alırken etkileyen faktörlerin ürün kalitesi ve fiyatı olurken, ürünün markası ve çevreye olan etkisinin fazla önem taşımadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ankete katılanlar çevresel düzenin bozulmasından endişe duymalarına rağmen çevre kirliliğinin Türkiye'nin gerçek sorunu olmadığını algıladıkları sonucuna varılmıştır.

Duru ve Şua (2013), yaptıkları çalışmada İstanbul Aydın Üniversitesinde 370 öğrenciye yaptığı ankette öğrencilerin çevreye karşı duyarlılığını, ve yeşil ürünlere bakış açılarını belirlemeyi hedeflemişlerdir. Kültür seviyesi arttıkça çevreye duyarlı ürün kullanma bilincininde arttığı sonucuna varılmıştır. Ankete katılanlarının gelir düzeyinin arttıkça çevre duyarlı ürün satın alma bilincinde artma olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Biner (2014), yaptığı çalışmada, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerindeki tüketicilerin yeşil satın alma davranışının, çevreye duydukları kaygı ve algılanan tüketici etkinliği ile arasında ilişki var olup olmadığını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Elde edilen veriler sonucunda kişilerin yaşları ilerledikçe ve medeni hallerine göre farklılık olduğu bekar bireylerin daha çok çevresel kaygı duydukları ve buna bağlı olarak satın alma davranışlarına yansıttıkları görülmüştür.

Denizhan ve diğerleri (2017), yaptıkları çalışmada Doğu Marmara bölgesinde makine imalatı sektöründe bulunan firmaların tedarikçi seçiminde çevreci tedarikçilerle klasik tedarikçiler arasındaki farkı ortaya koymayı amaçlamışlardır. Firmalar tedarikçi seçerken çevreci tedarikçilerle fazla karşılaşmadıkları, tedarikçilerle ilişki süreçlerinde çevreci kriterlerin pek önemli olmadığı sonucuna varılmıştır. Tedarikçi seçerken kalite ve fiyat ön plana çıkmaktadır. Çevreci kriterlere yerli müşterilerden daha çok yabancı müşterilerin dikkat ettiği sonucuna varılmıştır.

Russo(2017), kurum teorisi ve firmanın kaynak temelli teorisi, kuruluşların kurumsal değişime nasıl uyum gösterdiğinin iki açıklamasını temsil eder. Bu iki teori çevre yönetimi bağlamında karşılaştırılır, karşılaştırılır ve uygulanır. Teorilere dayanan argümanlar, bir dizi gönüllü çevre standardı olan ISO 14001 sisteminin yayılması ve etkinliği hakkında hipotezler üretmek için kullanılır. ISO 14001 standartlarının benimsenmesinin arkasında yatan faktörlerin ve standartların toksik emisyonların azalmasına neden olup olmadığına dair deneysel testler, Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan bir dizi 316 elektronik tesisinde gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, özellikle yüksek toksik emisyon üreticisi olduğunda, standartların tesislerin en iyi uygulamalara "yetişmesine" izin verdiği fikrini desteklemektedir.

Ünüvar ve diğerleri (2018), yaptıkları çalışmada üniversite turizm bölümü öğrencilerinin çevreci ürün tercih etme düzeyini ve bu algılarının satın alma kararları üzerine etkisini ölçmeyi hedeflemişlerdir. Elde edilen verilen sonucunda kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla daha fazla çevreci ürün aldıkları ve çevre hakkında daha fazla kaygılandıkları sonucuna varılmıştır. Çevresel duyarlılığı olan bireylerin bu davranışlarını satın alma kararı üzerine de yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Doğu Akdeniz bölgesinde örneklem yöntemi ile seçilen imalat işletmeleri ile görüşülmüş ve uygun olanlar çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmaya dâhil olacak olan işletmelerin seçiminde ilk koşul 2. soruda yer alan sorulardan birine yani çevre konusunda işletmelerin temel bir politikaya sahip olmasına yönelik sorulardan birine evet cevabını vermesidir. Bu şart doğrultusunda görüşülen işletmelerden 73'ü çalışmaya dâhil edilmiştir. Görüşülen işletmelerle daha önce hazırlanmış anket formuna cevap vermeleri istenmiştir. Bu formdaki sorular aşağıdaki başlıklarda sıralanmıştır.

1. Genel Bilgiler: bu bölümde işletmeye ait demografik buldular sorulmuş ve katılımcılardan seçeneklerden birini işaretlemeleri istenmiştir.
2. Temel çevresel uygulamalar: işletmelerin çevreye dair kabul ettikleri genel ya da özel bazı uygulamalar sorulmuş ve bu sorulara evet ya da hayır olarak

cevap vermeleri istenmiştir. Çalışmaya dâhil olan işletmeler bu başlık altında en az bir soruya evet demiş olmaları gerekmektedir.

3. İşletmelerin çevresel konulara bakışına dair sorulardan (yargılardan) oluşmaktadır.

Doğu Akdeniz bölgesinde örneklem yöntemi ile seçilen 73 imalat işletmesi ile yapılan anket çalışmasının sonuçları değerlendirilmiş ve elde edilen veriler SPSS ortamına aktarılarak istatistik yöntemlerle değerlendirilmiştir. İşletmelerde çevresel uygulamalara yönelik olarak yapılan güvenirlik analiz sonucu Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. *Ölçeklerin İç Tutarlılık Analizi Sonuçları*

Ölçek		**İfade Sayısı**	**Cronbach's Alpha (α)**
Çevresel Konulara Bakış		18	0,943

Kullanılan ölçeğin Cronbach Alfa (α) katsayıları değerlendirildiğinde çevresel bakışa yönelik ölçeğin güvenilirlik analizi sonucu 0,945 olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın iç tutarlılık sonuçları incelendiğinde ölçeklerin mükemmel düzeyde ($\alpha > 0,90$) güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

3. Araştırma Sonuçları ve Tartışma

Araştırmaya ait hipotezler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Araştırmaya Ait Hipotezler		
H_1:	İşletmelerin bir çevre politikası sahip olup olmaması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık vardır.	Kabul edilmiştir ($p<0,05$)
H_2:	İşletmelerin çevreye yönelik bir planlamaya sahip olup olmaması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık vardır.	Kabul edilmiştir ($p<0,05$)
H_3:	İşletmelerin çevre için ayrılmış bir bütçeye sahip olup olmaması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık vardır.	Reddedilmiştir ($p>0,05$)
H_4:	İşletmelerin ISO 14000 çevre yönetim sistemi çalışmalarına sahip olup olmaması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık vardır.	Reddedilmiştir ($p>0,05$)
H_5:	İşletmelerin ISO 14001 çevre yönetim sistemi belgesine sahip olup olmaması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık vardır.	Reddedilmiştir. ($p>0,05$)

Tablo incelendiğinde H_1 hipotezi yani "işletmenin çevre politikasına sahip olup olması açısından çevresel konulara bakışı" ve H_2 hipotezi yani "işletmenin çevreye politikasına sahip olup olması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık" olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Yani H_1 ve H_2 hipotezleri kabul edilmiştir.

Diğer taraftan H_3 hipotezi yani "işletmenin çevre için ayrılmış bir bütçeye sahip olup olması açısından çevresel konulara bakışı", H_4 hipotezi yani "işletmenin ISO 14000 çevre

yönetim sistemi çalışmalarına sahip olup olması açısından çevresel konulara bakışı" ve H_5 hipotezi yani "işletmenin ISO 14001 çevre yönetim sistemi belgesine sahip olup olması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık" olmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Yani H_3, H_4 ve H_5 hipotezleri reddedilmiştir.

3.1. Demografik Bulgular

Tablo 3'de çalışmaya dâhil olan Doğu Akdeniz bölgesindeki farklı imalat sektörlerinden 73 işletmeye dair demografik bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3. İşletmelere Ait Demografik Bulgular

Değişkenler		**f**	**%**
Sektör Grubu	Yiyecek ve İçecek	11	15,1
	Tekstil ve Giyim Eşyası	3	4,1
	Ağaç Ürünleri	19	26,0
	Kimya Ürünleri	6	8,2
	Makine-Ekipman	3	4,1
	Metal ve Cam	27	37,0
	Diğer	4	5,5
Çalışan Sayısı	10'dan Az	11	15,1
	10 – 49	52	71,2
	50 - 249	8	11,0
	250 ve üzeri	2	2,7
Faaliyet Yılı	0-6 yıl	11	15,1
	7-10 yıl	20	27,4
	11 yıl ve üzeri	42	57,5
Pazar Alanı	Bölgesel	51	69,9
	Ulusal	6	8,2
	Uluslararası	3	4,1
	Ulusal ve Uluslararası	13	17,8
Hukuki Statüsü	Şahıs İşletmesi	34	46,6
	Limited Şirket	29	39,7
	Anonim ve Kolektif Şirket	10	13,7
Şehir	Hatay	23	31,5
	Mersin	20	27,4
	Adana	30	41,1
Toplam		**73**	**100**

Çalışmaya dâhil olan işletmelerin demografik bulguları dikkate alındığında faaliyet gösterilen sektör grubu olarak en yüksek oran %37 ile metal ve cam üreticisi olduğu, %71,2 ile 10-49 arası çalışana sahip olduğu, %57,5'inin 11 yıl ve daha fazla zamandır faaliyet

gösterdiği, %69,9 ile bölgesel pazarda faaliyet gösterdiği, % 46,6 ile şahıs işletmesi olduğu ve %41,1 ile Adana ilinde faaliyet gösteren işletmelerin oluşturduğu gözlemlenmiştir.

3.2. Temel Çevresel Uygulamalar

Tablo 4. Temel Çevresel Uygulamalara Ait Bulgular

	Var		**Yok**	
	f	***%***	***f***	***%***
Bir çevre politikası	61	83,6	12	16,4
Çevreye yönelik bir planlama	55	75,3	18	24,7
Çevre için ayrılmış bir bütçesi	48	65,8	25	34,2
ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi çalışması	46	63,0	27	37,0
ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi belgesi	39	33,4	34	46,6

Tablo 4'de işletmelerin çevre ile ilgili temel uygulamalarını belirlemek için bazı sorulmuştur. Bu sorularda işletmelere ilk olarak bir çevre politikasına, çevreye yönelik bir planlaması, ayrılmış bir bütçeye, ISO 14000 çevre yönetim sistemi çalışmalarına ve ISO 14001 çevre yönetim sistemi belgesine sahip olup olmadığı sorulmuştur. İşletmelerin %83,6'sının çevre politikası, %75,3'ünün planlaması, %65,8'inin ayrılmış bir bütçesi, %63'ünün ISO 14000 çevre yönetim sistemi çalışmalarının ve %53,4'ünün ISO 14001 çevre yönetim sistemi belgesine sahip olduğu gözlemlenmiştir.

3.3. İlişki ve Fark Analizleri

Parametrik ya da nonparametrik testlerin hangisini kullanılması gerektiğine öncelikli olarak bakılması gerekmektedir. Uygun analiz yöntemini belirlemeden önce çalışma ile ilgili bazı kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu kriterlerden ilki örneklem büyüklüğünün 30'u geçip geçmediğidir. Eğer örneklem büyüklüğümüz 30'un altındaysa hiçbir test yapmadan doğrudan nonparametrik testleri kullanmamız gerekmektedir. İlk etapta çalışmanın örneklem büyüklüğüne bakılmıştır. Örneklem büyüklüğü 73 işletme olduğu için diğer kriterin incelenmesi gerekir. Bu da her bir faktörün normal dağılıma sahip olup olmadığını ve verilerin homojen dağılıp dağılmadığının incelenmesidir. Bunu belirlemek için One-sample Kolmogorov-Smirnov testi ve Oneway ANOVA testi yapılmıştır.

Çevre politikası grupları arasında homojenlik (Levene Testi $F=0,411$, $p>0,05$) söz konusu olduğundan, dağılımın normallik varsayımını (Kolmogorov-Smirnov = 1,036, $p>0,05$) yerine getirmesinde yani normal dağılım göstermesinden ve iki grup olmasından dolayı verilerin çözümlenmesinde Bağımsız Örneklem T-Testi kullanılmıştır.

Tablo 5. Çevre Politikasına Ait Bağımsız Örneklem T-Testi

Çevre Politikası	**Çevresel Konulara Bakışı**				
	N	**Mean**	**S.D.**	**t**	**p**
Var	61	4,3060	,50579	2,851	0,006
Yok	12	3,8472	,52977		

Analiz sonucu incelendiğinde işletmelerin bir çevre politikası olup olmaması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık vardır ($p<0,05$). Buna göre çevre politikası

olan işletmelerin çevresel konulara yönelik ifadelere daha fazla (4,3060) katıldığı söylenebilir. Diğer bir ifade ile çevre politikası olan işletmeler olmayanlara göre daha fazla çevreye yönelik pozitif bakış açısı benimsemişlerdir.

Çevreye yönelik planlamaya ait grupların arasında homojenlik (Levene Testi F = 0,210, p>0,05) söz konusu olduğundan, dağılımın normallik varsayımını (Kolmogorov-Smirnov = 1,036, p>0,05) yerine getirmesinde yani normal dağılım göstermesinden ve iki grup olmasından dolayı verilerin çözümlenmesinde Bağımsız Örneklem T-Testi kullanılmıştır.

Tablo 6. Çevreye Yönelik Planlamaya Ait Bağımsız Örneklem T-Testi

Çevre Politikası	**Çevresel Konulara Bakışı**				
	N	**Mean**	**S.D.**	**t**	**p**
Var	55	4,3040	,50521	2,102	0,039
Yok	18	4,0062	,57194		

Analiz sonucu incelendiğinde işletmelerin bir çevreye yönelik planlaması olup olmaması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık vardır (p<0,05). Buna göre çevreye yönelik planlaması olan işletmelerin çevresel konulara yönelik ifadelere daha fazla (4,3040) katıldığı söylenebilir. Diğer bir ifade ile çevreye yönelik planlaması olan işletmeler olmayanlara göre daha fazla çevreye yönelik pozitif bakış açısı benimsemişlerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzün gereği işletmeler devamlılığını sürdürebilmek ve rekabet avantajı elde edebilmek için diğer kuruluşlardan bir adım önde olmak zorundadır. Yalnız bu rekabet, işletmelerin faaliyetleri sonucu çevreyi tehdit eden ve bu tehdidin her geçen gün daha da artmasına yol açacak nitelikte olmaması gerekir ki dünyanın yani ekolojik sistemin dolayısıyla insanlığın devamlılığını tehdit etmesin.

Gün geçtikçe çevreye verilen önemin artması, toplumun bu konuda duyarsız kalmaması ve insanların çevreci ürünleri tercih etmeleri, işletmeleri çevreyi etkileyen faaliyetlerini ve ürettikleri ürünlerin çevre dostu ürünler olmasını göz önünde bulundurması gerektiğini göstermektedir. Çevresel etkilerini kontrol altında tutan işletmeler diğer firmalara karşı üstünlük sağlayabilmektedirler.

İstatiksel sonuçlardan da anlaşılacağı gibi, çevre politikasına sahip olan işletmeler çevresel konulara yönelik pozitif bakış açısı benimsemişlerdir. Aynı şekilde çevreye yönelik planlaması olan işletmelerin de çevresel konulara yönelik pozitif bakış açısı benimsediği görülmektedir. Bunu Tablo 5 ve Tablo 6 da yer alan ifadelerden hareketle söylememiz mümkündür. Bu sonuçlara göre; $H_{1:}$ "İşletmelerin bir çevre politikası sahip olup olmaması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık vardır.", $H_{2:}$ "İşletmelerin çevreye yönelik bir planlamaya sahip olup olmaması açısından çevresel konulara bakışında anlamlı bir farklılık vardır.", hipotezleri kabul edilmiştir. Bu olgulardan hareketle çevre politikası ve çevreye yönelik planlamaya sahip olan işletmelerin çevresel konulara bakışında pozitif bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz.

Çalışma sonucunda, çevre politikasına ve çevre planlamasına sahip olan işletmeler olmayanlara göre daha fazla çevreye yönelik pozitif bakış açısı benimsediği görülmüş olup diğer işletmelere yol gösterici olacaktır.

Kaynakça

Alagöz, S.(2007). Yeşil Pazarlama ve Eko-Etiketleme.Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi. (11), Kırgızistan.

Atayeter, S.- Atar Hüseyin, H. (2014). ISO 14001 Environmental Management System (EMS) and Risk Assessment Application in Aquaculture. Yunus Araştırma Bülteni, (3), s. 67-73.

Babakri, Ka.- Bennett, Ra.- Rao, S.- Franchetti, M.(2004). Recycling Performance of Firms Before And After Adoption Of The ISO 14001 Standard. Journal of Cleaner Production, 12, (6), s. 633-637.

Bansal, P.- Bogner, W. (2002). Deciding On ISO 14001: Economics, İnstitutions, And Context Long Range Planning, 35, (3), s.269-290.

Başaran, D. (2009). ISO 14001:2005 Çevre Yönetim Sistemi'nin Çalışanlar Tarafından Benimsenmesi ve Çevre Bilinci Gelişimine Etkisinin Araştırılması, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Biner, N.- (2014). Tüketicilerin Yeşil Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi. ,Edirne: Trakya Üniversitesi.

Büyüközkan, G.- Vardaloğlu, Z. (2008). Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi. Lojistik Dergisi, 8, s. 66-73.

Chan, Esv.-Wong, Sck. (2006). Motivations For ISO 14001 in The Hotel İndustry Tourism Management. 27, (3), s. 481-492.

Darnall, N.- Gallagher, D. R. vd. (2007). ISO 14001: Greening Management Systems, GREENER MANUFACTURING AND OPERATIONS, Sarkis J. ed. Greenleaf Publishing.

Delmas, M. (2009). Stakeholders and Competıtıve Advantage: The Case of ISO 14001, Production and Operations Management. 10, (3).

Denizhan, B.- Yalçıner, A.- Berber, Ş. (2017). Analitik Hiyerarşi Proses ve Bulanık Analitik Hiyerarşi Proses Yöntemleri Kullanılarak Yeşil Tedarikçi Seçimi Uygulaması. Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi, 6, (1), s. 63-78, Nevşehir.

Duru, M.- Şua, E. (2013).Yeşil Pazarlama Ve Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Kullanma Eğilimleri. Ormancılık Dergisi, 9, (2), s. 126-136.

Ene,S.- Öztürk, N. (2016).Yeşil Tedarik Zinciri Yönetiminde Ağ Optimizasyonu Problemine Meta-Sezgisel Yaklaşım. CBÜ Fen Bil. Dergisi, 12, (3), s. 449-457.

Hussein, A.- Cankül, D. (2010).Üniversite Öğrencilerinin Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Kapsamında Çevreye İlişkin Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, (1).

Nemli E, (2000). Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı.İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (23-24).

Russo, M.(2017).Instıtutıonal Change & Organızatıonal Strategy: Iso 14001 and Emıssıons in The Electronıcs Industry. Academy of Management Proceedings, 2002, (1).

Ünüvar, Ş.- Kılınç, C.- Gök, H.- Şalvarcı, S.(2018) .Turizm Öğrencilerinin Yeşil Ürün Tercihinin Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6, (1), s. 20-40.

Yalçınkaya, M. (2003). ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi Standartları ve Okullarda Uygulaması. Eğitim ve Bilim, 28, (129), s. 44-49, Ankara.

Yontar, İ.G. (2006). ISO14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı ve Türkiye'de Durum Analizi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Zeytin, M.- Kırlıoğlu, H. (2014). Çevre Yönetim Sistemi ve Yerel Yönetimler. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2, (5), s. 238-254.

Yerel Yönetimlerde Sosyal Girişimcilik Uygulamaları

Yusuf ESMER[*]
Muhammet YÜKSEL[**]

Özet

Son dönemlerde küreselleşmenin etkisi ve teknolojideki hızlı değişim iş yaşamında rekabeti artırmış böylece toplum isteklerinin karşılanmasında birtakım kolaylıklar meydana gelmiştir. Ancak bu durum bazı sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sosyal sorunların çözümünde önemli bir rolü olan sosyal girişimciliğin önemi her geçen gün artmaktadır. Sosyal girişimcilik maddi çıkarların ikinci planda olduğu, toplum refahını arttırmak ve toplumsal sorunların çözümü için özel ve kamu tüm örgütlerde olması gereken bir girişimcilik türüdür. Bu bağlamda sosyal girişimciliğe sahip örgütler toplumun ekonomik ve kültürel gelişimine katkı sağlamaktadır. Sosyal girişimcilik olgusuna sahip olması gereken örgütlerin başında ise yerel yönetimler gelmektedir. Bu çalışmanın amacı yerel yönetimlerde sosyal girişimcilik olgusunu incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye`de Karadeniz Bölgesi`nde yer alan 3 büyükşehir belediyesi (Samsun, Ordu, Trabzon) tarafından gerçekleştirilen sosyal girişimcilik uygulamaları incelenmiştir. Araştırma sonucunda bu büyükşehir belediyelerinde birçok konuda sosyal girişimcilik uygulamasının olduğu ancak bunların yeterli olmadığı belediyelerin sosyal girişimcilik olgusuna daha çok önem vermeleri gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Girişimcilik, Yerel Yönetimler, Büyükşehir Belediyeleri

Social Entrepreneurship Applications in Local Governments

Abstract

Recently, the impact of globalization and the rapid change in technology have increased competition in business life and thus, there have been some conveniences in meeting the demands of the society. However, this has brought some social problems. The importance of social entrepreneurship which plays an important role in solving these social problems is increasing day by day. Social entrepreneurship is a type of entrepreneurship in which private and public organizations should be present in order to increase the welfare of society and solve social problems. In this context, organizations with social entrepreneurship contribute to the economic and cultural development of society. Local governments are the leading organizations that should have social entrepreneurship. The aim of this study is to examine the concept of social entrepreneurship in local governments. Located three metropolitan municipalities in Turkey in the Black Sea Region is for this purpose (Samsun, Ordu, Trabzon) practices conducted by social entrepreneurship were examined. As a result of this research, it is determined that there are social entrepreneurship practices in many metropolitan municipalities but they are not sufficient and they should give more importance to the concept of social entrepreneurship.

Keywords: Social Entrepreneurship, Local Governments, Metropolitan Municipalities.

[*]Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, yesmer@bayburt.edu.tr
[**]Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Terme Meslek Yüksekokulu, muhammet.yuksel@hotmail.com

Giriş

Günümüzdeki hızlı değişim ve gelişim ile birlikte her alanda yaşanan rekabet anlayışı da benzer şekilde dönüşüme uğramıştır. Bu durum sadece bireylerin değil, aynı zamanda tüm örgütlerin de rekabet yöntemlerini yeniden gözden geçirmelerine yol açmakta, misyon (özgörev) ve vizyonlarında (özbakış) yön değişikliğine ve alternatif yol arayışına neden olmaktadır. Örgütler yeni yol arayışı içerisinde iken ortaya atılan, akademik ve iş çevrelerince kabul edilen birçok fikir denenmektedir. Bu fikirlerin en önemlilerinden biri sosyal girişimcilik olup, bu anlayış örgütlerin sadece kar elde etmek için var olan mekanizmalar olmadıklarını aynı zamanda örgütlerin birer sosyal varlık olduklarını ve topluma hizmet etmeleri gerektiğini öngörmektedir. Bu nedenle günümüzde örgütler birçok sosyal girişimcilik örneğine tanıklık etmektedir. Aynı şekilde günümüzde sosyal fayda amaçlı sayısız örgütler oluşmakta ve bu amaçla çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bu örgütlerin içinde kar amacı güdenler olduğu gibi sadece sosyal fayda oluşturmak amacıyla kurulanlar da bulunmaktadır. Bu tür örgütleri kuran ya da örgütleri bu tür faaliyetlere yönlendiren kişilere sosyal girişimci adı verilmektedir. Sosyal girişimcilerin en belirgin özellikleri, finansal açıdan yeterli olmaları, vizyonları daha çok finansal odaklı olmayıp sosyal odaklı olması ve bu tür faaliyetlerde istekli olmalarıdır. Sosyal girişimciler, toplumsal sorunları çözmeye yönelik projeler geliştiren, sosyal dönüşümü sağlayan, sosyal değer üretmeyi amaçlayan ve kar amacı gütmeyen kişilerdir (Taş ve Şemşek, 2017: 484). Sosyal girişimciler, sosyal girişimcilik faaliyetinde bulunmaktadırlar. Sosyal girişimcilik, sosyal fayda üretmeyi amaçlayan, sosyal sorunlara yönelik çözümler sunan ve kar amacı gütmeyen sosyal amaçlı bir girişimcilik türüdür (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009: 81).

Sürekli değişen ve gelişen dünyada rekabet ortamı insan ilişkilerini olumsuz etkilemekte ve toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle örgütlerin toplumsal sorunların çözümünde önemli bir etkisi olan sosyal girişimcilik uygulamalarına önem vermeleri gerekmektedir. Sosyal girişimciliğe önem vermesi gereken örgütlerin başında ise halkın sosyal refahını arttırmaya yönelik birçok sorumluluğu bulunan yerel yönetimler gelmektedir. Özellikle yerel yönetimler bünyesinde belediyelerin yerel sorunlara daha fazla hâkim olmaları nedeniyle yerel anlamda sosyal girişimciliği yönetebilecek güçte örgütlerdir. Ayrıca belediyeler tarafından sosyal belediyecilik anlayışının benimsenerek sosyal girişimciliğin uygulanabileceği politikalar da güdülebilmektedir (Koçak ve Kavi, 2014: 28). Bu nedenle yerel yönetimlerde gerçekleştirilen sosyal girişimcilik uygulanmalarının araştırılması ve bir durum tespitinin yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada Türkiye`de büyükşehir belediyelerinden hareketle yerel yönetimlerin gerçekleştirmiş oldukları ve yürüttükleri sosyal girişimcilik faaliyetleri incelenmiştir.

1. Sosyal Girişimcilik

Girişimcilik, para kazanmak amacıyla emek, doğa, sermaye, bilgi ve teknoloji gibi üretim faktörlerinin organize edilerek mal ya da hizmet üretilmesidir. Bu bağlamda girişimcilik "ekonominin lokomotifi" olarak görülmektedir (Esmer, 2019: 1041). Ancak girişimcilik yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak görülmemelidir. Girişimcilerin üretimde bulunmak, kar elde etmek gibi ekonomik amaçlarının yanında topluma hizmet sunmak, refah sağlamak, sosyal sorumluluk ve yoksullukla mücadele etmek gibi sosyal amaçları da bulunmaktadır (Esmer ve Yüksel, 2018: 269). Bu noktada sosyal girişimcilik ortaya çıkmaktadır. Sosyal etki, büyüme, yenilik ve sürdürülebilirliği temel alarak yoksulluk, sağlık, çevre, insan hakları gibi birçok konuda ortaya çıkan problemleri çözmeye yönelik uzun vadeli projeler geliştirerek sosyal dönüşümü sağlamaya dönük girişimciliğe "sosyal girişimcilik" adı verilmektedir (Tutar ve Altınkaynak, 2014: 46). Sosyal girişimcilik

faaliyetinde bulunan kişiler "sosyal girişimci" olarak adlandırılmaktadır. Sosyal girişimciler, finansal anlamda bağımsız, kendi kendine yeten ve sürdürülebilir bir girişimcilik anlayışıyla sosyal bir değer oluşturmak amacıyla bir girişimci davranışında bulunan misyon sahibi bireylerdir (Abu-Saifan, 2012: 25). Literatüre göre bir bireyi sosyal girişimci yapan bazı özellikler vardır. Rahim (2019: 1) sosyal girişimcilerin son 20 yıl içerisinde sergiledikleri 10 önemli özelliği şu şekilde sıralamıştır:

- Sosyal girişimciler sabırsızdırlar.
- Hevesli ve tutkuludurlar.
- Başkalarını değiştirme arzusunda değillerdir.
- Sosyal refahı iyileştirme taahhüdünde bulunurlar.
- Yenilikçidirler.
- Problem çözme konusunda pratiktirler.
- Risk almayı severler.
- Hayırseverdirler.
- Megalomanik (büyüklük taslama, kendini beğenme, kibirlenme) bir kişiliğe sahip değillerdir.
- Takım çalışmasına güvenirler.

Başarılı sosyal girişimcilerin özellikleri ise şu şekilde sıralanmaktadır (Pignet, 2015: 1) (Verdi, 2018: 1):

- Başarılı sosyal girişimciler yaratıcıdırlar.
- Kendilerine güvenirler.
- Azimlidirler.
- Liderdirler.
- Takım ve dayanışma ruhuna sahiptirler.
- Değişimlere hızlıca adapte olabilirler.
- İnatçıdırlar.
- Esnektirler.
- Becerilerini çok iyi kullanırlar.
- Sosyal problemlere odaklanırlar.
- Problem çözmede niş alanları keşfederler.

2. Yöntem

Bu çalışmada yerel yönetimlerin gerçekleştirmiş oldukları ve yürüttükleri sosyal girişimcilik uygulamalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini Türkiye`de Karadeniz Bölgesi`nde yer alan belediyeler oluşturmaktadır. Ancak daha hızlı ulaşılabilir ve daha çok kurumsal olmaları nedeniyle Samsun, Ordu ve Trabzon olmak üzere 3 büyükşehir belediyesi araştırmanının örneklemi olarak seçilmiştir. Bu belediyelerin sosyal girişimcilik faaliyetleri ilgili belediyelerin web siteleri üzerinden araştırılarak değerlendirilmiştir. Araştırmada büyükşehir belediyelerinin tüm sosyal girişimcilik uygulamalarına ulaşılamamıştır. Çünkü büyükşehir belediyelerinin stratejik gördüğü, paylaşılmasını istemediği ya da herhangi bir nedenle websitelerine koymadığı sosyal girişimcilik uygulamalarının olduğu düşünülmektedir. Bu durum araştırmanın önemli bir kısıtı olarak kabul edilebilir. Araştırmada elde edilen veriler tablo halinde sunularak yorumlanmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada Samsun, Ordu ve Trabzon büyükşehir belediyelerine ait ulaşılan sosyal girişimcilik projeleri Tablo 1`de verilmektedir.

Tablo 1: Karadeniz Bölgesindeki Büyük Şehir Belediyelerinin Sosyal Girişimcilik Projeleri

Büyükşehir Belediyesi	**Proje Adı**	**Proje Konusu**
Samsun Büyükşehir Belediyesi	Engeliler Plajı	Türkiye de bir ilk olarak hizmete açılmış olup, bu tesis, hem eğitim (engelliler dahil) hem de rehabilitasyon hizmeti verecek şekilde uygulamaya geçirilmiştir.
	Yaşlılar Kulübü	Yaşlılar Kulübü ile huzurevlerinin, aklıselimini yitirmiş, naçar, adeta melankolik hale gelmiş, arkadaşlık yapılamayacak kadar düşkün insanların evi haline gelmesi amaçlanmaktadır.
	Kültür Evleri Sitesi	Proje ile dayanışma ve hemşericilik bağlarının güçlendirilmesi hedeflenmiştir.
	Çocuk Köyü	Çocukların yeteneklerini sergileyebilecekleri sanat atölyelerinin yer aldığı çocuk köyü projesinin hayata geçirilmesi amaçlanmıştır.
	Evde Bakım Hizmeti	Samsun Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde ikamet eden, eşiyle veya yalnız yaşayan, 60 yaş üzerinde kişilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir.
	Samsun ve İlçeleri Aşevleri Projeleri	Toplumun dezavantajlı kişilerine sosyal inceleme raporu ve ilgili komisyon kararı doğrultusunda sıcak yemek yardımında bulunulması hedeflenmektedir.
	Bağımlılar Tedavi, Rehabilitasyon ve Hayata Kazandırma Merkezi	Bağımlıların sosyal hayata katılımları ilaçsız tedavi yöntemleri örnek uygulama olarak hayata geçirilecektir.
	Kadın Eğitim ve Kültür Geliştirme Merkezleri	Kadınların sosyal, kültürel alanlarda daha etkin olabilmeleri amaçlanmaktadır.
Ordu Büyükşehir Belediyesi	Ünye Akıllı Bisiklet	55 adet akıllı park ünitesi, 32 adet akıllı bisiklet ve 4 adet akülü engelli aracı şarj istasyonu vatandaşların hizmetine sunulmuştur.
	Gül Yetiştiriciliği Destekleme	Proje kapsamında 40.250 adet gülfidanı alınarak Ordu ili Altınordu, Fatsa, Ünye ve Perşembe ilçelerinde faaliyet gösteren üreticilere dağıtılmıştır.
	Lojistik Sektörüne Nitelikli Personel Yetiştirme	52 işsiz gencin Lojistik sektörünün ihtiyaçları doğrultusunda genel ve mesleki beceri, iş yeri stajı eğitimleri yoluyla istihdam edilmeleri sağlanacaktır.
	Ordu Su Kazalarını Engelleme Merkezi	9 plajda su kazalarını engelleme hizmeti verilmiştir.

	4 Mevsim Ordu 1. Ulusal Fotoğraf Yarışması	Ordu Fotoğraf Sergisi bir ay boyunca ziyarete açık kalarak Ordu'nun doğal güzellikleri tanıtılmaya çalışılmıştır.
	Tenis Sporları Tesisi	Yeşil alanlar ile spor kampüsü oluşturulmak amaçlanmıştır.
Trabzon Büyükşehir Belediyesi	Altındere Vadisi Sosyal Tesis Projesi	İdare ve ziyaretçi merkezi, kır kahvesi, kır lokantası, satış üniteleri yapılması planlanmaktadır.
	Kent Merkezindeki Sanayi Alanlarının Taşınması	Mevcut durum analizi, muhtemel taşınma modelleri, taşınma sonrası bölgenin dönüşüm fizibilitesi yapılmıştır.
	Kart61	Ailelerin temel ihtiyaçlarını kendilerinin alışveriş yaparak karşılamalarını sağlamaktadır.
	Aile, Çocuk ve Kadın Danışma Merkezi	Aile, kadın ve çocuk için danışmanlık hizmeti sunmaktadır.
	Müzik Akademisi	2019-2010 eğitim öğretim yılında toplamda 44 öğrenci, belirtilen branşlarda eğitim almaya devam ederek sanatsal katkıda bulunulmaktadır.
	TRA-MEK Koordinatörlüğü	Her yaş ve eğitim düzeyindeki bireylere yönelik eğitim, sanat, spor ve meslek edindirme kursları düzenlenmektedir.

Büyükşehir belediyeleri tarafından gerçekleştirilen sosyal girişimcilik projelerinin sayısal ve yüzdesel dağılımı Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Sosyal Girişimcilik Projelerinin Sayısal ve Yüzdesel Dağılımı

Büyükşehir Belediyesi	Proje Adet	%
Samsun	8	40
Ordu	6	30
Trabzon	6	30
Toplam	20	100

Tablo 1 ve Tablo 2 incelendiğinde büyükşehir belediyelerinin Samsun (8), Ordu (6) ve Trabzon (6) olmak üzere toplamda 20 sosyal girişimcilik projesi gerçekleştirdikleri ya da yürüttükleri görülmektedir. Bu projeler incelendiğinde çocuk-genç-yaşlı, kadın-erkek-engelli-engelsiz her kesime yönelik birçok konuda sosyal girişimcilik uygulamasının olduğu anlaşılmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda önemi hızla artan sosyal girişimcilik, toplumsal sorunları çözmeye yönelik bir girişimcilik türüdür. Amacı sadece üretim faktörlerini bir araya getirmek ve kar elde etmek olmayan sosyal girişimcilik, toplum bireyleri arasında da bir dayanışma, birlik ve beraberlik oluşmasını da sağlamaktadır. Örgütlerin asıl amaçları arasında sayılan topluma hizmet anlayışı için, sosyal girişimciliğin desteklenmesi ve gelişmesinin sağlanması sayesinde, sosyal girişimcilik toplumsal kalkınmanın yapı taşını oluşturabilmektedir. Bu nedenle günümüzde örgütler, birçok sosyal girişimcilik örneğine tanıklık etmektedir. Sürekli değişen ve gelişen dünyada rekabet şartları insan ilişkilerini olumsuz

etkileyebilmektedir. Bu bağlamda insanların daha barışçıl, mutlu ve eşit şartlarda yaşayabilmesi için sosyal girişimcilik olgusuna önem veren örgütler olumlu bir imaj kazanmakta ve aynı zamanda toplumsal faydanın sağlanmasında yadsınamaz bir etkiye sahip olmaktadırlar.

Yerel yönetimler Türkiye Cumhuriyeti Devlet teşkilatlanma yapısında yer alan önemli örgüt yapılarından biri olup, 5393 sayılı belediye kanunu ile yetkileri ve görevleri belirlenmiştir. Bu kanun kapsamında yerel yönetimler; imar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı, çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar gibi konularda görev ve sorumlulukları olduğu gibi aynı zamanda kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor, orta ve yükseköğrenim öğrenci yurtları, sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma gibi sosyal konularda da görev ve sorumlukları bulunmaktadır. Bu kapsamda, yerel yönetimlerin yönetim idaresindeki coğrafi bölgenin güzelleşmesinin yanında görevleri arasında halkın sosyal refahını arttırmaya yönelik birçok sorumluluğu da bulunmaktadır. Bu bağlamda yerel yönetimlerin sosyal girişimcilik olgusuna önem vermeleri gerekmektedir. Bu nedenle yerel yönetimlerin toplum yararına yapmış olduğu birçok girişimin olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye`de büyükşehir belediyelerinden hareketle yerel yönetimlerin gerçekleştirmiş oldukları ve yürüttükleri sosyal girişimcilik faaliyetleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda büyükşehir belediyelerinin çocuk-genç-yaşlı, kadın-erkek, engelli-engelsiz her kesime yönelik sağlık, kültür, spor, eğitim gibi birçok alanda sosyal girişimcilik projeleri geliştirdiği ve uyguladığı görülmektedir. Diğer yandan yerel yönetimlerin asli görevleri arasında yer alan topluma hizmet etme anlayışının sosyal girişimcilik ile bütünleştiği anlaşılmaktadır. Karadeniz Bölgesindeki büyükşehir belediyelerinin sosyal girişimciliğin önemine vakıf oldukları ve toplumun her kesimine yönelik sosyal fayda sağlayacak projeler geliştirdikleri görülmekte olup, yerel yönetimlerin siyasi beklentilerden uzaklaşarak bu projelerin sayısını artırmaları gerekmektedir.

Kaynakça

Abu-Saifan, S. (2012). Social Entrepreneurship: Definition and Boundaries. Technology Innovation Management Review, 2, 22-27. https://timreview.ca/sites/default/files/article_PDF/Saifan_TIMReview_February2012_0.pdf (30.09.2019)

Esmer, Y. (2019). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(65), 1041-1051. doi: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3514

Esmer, Y., & Yüksel, M. (2018). Relationship between Entrepreneurship and Organization. E. Yıldırım, & H. Çeştepe içinde, Globalization, Institutions and Socio-Economic Performance- Macro and Micro Perspectives (s. 257-272). Berlin: Peter Lang GmbH. doi:10.3726/b14702

Koçak, O., & Kavi, E. (2014). Sosyal Politika Aktörü Olarak Sosyal Girişimci Belediyecilik. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3(6), 26-49.

Ordu Büyükşehir Belediyesi. (2019). Lojistik Sektörüne Nitelikli Personel Yetiştirme. Projeler: https://www.ordu.bel.tr/projeler-38-lojistik_sektorune_nitelikli_personle_yetistirme (30.09.2019)

Ordu Büyükşehir Belediyesi. (2019). 4 Mevsim Ordu 1. Ulusal Fotoğraf Yarışması. Projeler: https://www.ordu.bel.tr/projeler-20-4_mevsim_ordu_1_ulusal_fotograf_yarismasi_2016 (29.09.2019)

Ordu Büyükşehir Belediyesi. (2019). Gül Yetiştiriciliği Destekleme. Projeler: https://www.ordu.bel.tr/projeler-24-gul_yetistiriciligini_destekleme_2015 (30.09.2019)

Ordu Büyükşehir Belediyesi. (2019). Ordu Su Kazalarını Engelleme Merkezi. Projeler: https://www.ordu.bel.tr/projeler-19-ordu_su_kazalarini_engelleme_merkezi_oskem_2014___2015_2016 (29.09.2019)

Ordu Büyükşehir Belediyesi. (2019). Tenis Sporları Tesisi. Projeler: https://www.ordu.bel.tr/projeler-18-tenis_sporlari_tesisi (01.10.2019)

Ordu Büyükşehir Belediyesi. (2019). Ünye Akıllı Bisiklet. Projeler: https://www.ordu.bel.tr/projeler-21-unye_akilli_bisiklet (29.09.2019)

Özdevecioğlu, M., & Cingöz, A. (2009). Sosyal Girişimcilik ve Sosyal Girişimciler: Teorik Çerçeve. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (32), 81-95.

Pignet, S. (2015). 6 Personality Characteristics of A Good Social Entrepreneur. Creators for Good: https://www.creatorsforgood.com/2015/02/26/6-personality-characteristics-of-a-good-social-entrepreneur/ (11.10.2019)

Rahim, E. (2019). 10 Characteristics of a Social Entrepreneur. Tweak Your Biz: https://tweakyourbiz.com/business/entrepreneurship/characteristics-social-entrepreneur (10.10.2019)

Samsun Büyükşehir Belediyesi. (2019). Bağımlılar Tedavi, Rehabilitasyon Ve Hayata Kazandırma Merkezi. Projeler: https://www.samsun.bel.tr/proje/bagimlilar-tedavi-rehabilitasyon-ve-hayata-kazandirma-merkezi-projeleri (01.10.2019)

Samsun Büyükşehir Belediyesi. (2019). Çocuk Köyü. Projeler: https://www.samsun.bel.tr/proje/cocuk-koyu-151-151 (30.09.2019)

Samsun Büyükşehir Belediyesi. (2019). Kadın Eğitim ve Kültür Geliştirme Merkezleri. Projeler: https://www.samsun.bel.tr/proje/kadin-egitim-ve-kultur-gelistirme-merkezleri (01.10.2019)

Samsun Büyükşehir Belediyesi. (2019). Kültür Evleri Sitesi. Projeler: https://www.samsun.bel.tr/proje/kultur-evleri-sitesi-150-150 (30.09.2019)

Samsun Büyükşehir Belediyesi. (2019). Mavi Işıklar Eğitim, Dinlenme, Rehabilitasyon Merkezi ve Kampı. Projeler: https://www.samsun.bel.tr/proje/mavi-isiklar-egitim-dinlenme-rehabilitasyon-merkezi-ve-kampi-145 (30.09.2019)

Samsun Büyükşehir Belediyesi. (2019). Samsun ve İlçeleri Aşevleri Projeleri. Projeler: https://www.samsun.bel.tr/proje/samsun-ve-ilceleri-asevleri-projeleri (29.09.2019)

Samsun Büyükşehir Belediyesi. (2019). Yeni Huzur Evi Projesi. Projeler: https://www.samsun.bel.tr/proje/yeni-huzurevi-projesi-149 (30.09.2019)

Samsun Büyükşehir Belediyesi. (2019). 600 Bakıma Muhtaç Yaşlıya Evinde Bakım Hizmeti Verilecek. Projeler: https://www.samsun.bel.tr/proje/600-bakima-muhtac-yasliya-evinde-bakim-hizmeti-verilecek-152 (30.09.2019)

Taş, H. Y., & Şemşek, Y. (2017). Türkiye ve Dünya'dan Sosyal Girişimcilik Örnekleri ve İstihdama Katkıları. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 6(16), 480-497.

Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (2019). Aile, Çocuk ve Kadın Danışma Merkezi. e Anasayfa: https://www.trabzon.bel.tr/fck-sayfalar.aspx?id=4297 (30.09.2019)

Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (2019). Altındere Vadisi Sosyal Tesis Projesi. https://www.trabzon.bel.tr/fck-sayfalar.aspx?id=4428 (29.09.2019)

Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (2019). Kart61. https://www.trabzon.bel.tr/fck-sayfalar.aspx?id=4299 (28.09.2019)

Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (2019). Kent Merkezindeki Sanayi Alanlarının Taşınması. https://www.trabzon.bel.tr/fck-sayfalar.aspx?id=4440 (30.09.2019)

Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (2019). Müzik Akademisi. https://www.trabzon.bel.tr/fck-sayfalar.aspx?id=4309 (01.10.2019)

Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (2019). TRA-MEK Koordinatörlüğü. Projeler: https://www.trabzon.bel.tr/fck-sayfalar.aspx?id=4460 (30.09.2019)

Tutar, H., & Altınkaynak, F. (2014). Girişimcilik (Temel Girişimcilik ve İş Kurma Süreci) (2. b.). Ankara: Detay Yayıncılık.

Verdi, F. (2018). Başarılı Sosyal Girişimcilerin 5 Ortak Özelliği. Sosyalup: http://sosyalup.net/basarili-sosyal-girisimcilerin-5-ortak-ozelligi/ (11.10.2019)

TARİH

Gümüşhane Şeriyye Siciline Göre Mülk Satışları (1887-1892)

Alpaslan DEMİR•

Özet

Şeriyye Sicilleri, özelde şehirlerin, genelde Osmanlı Devleti'nin idari, siyasi ve sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyabilme adına zengin bilgiler içeren önemli defterlerdir. İçeriğinde eğitim, sağlık, kültür, ekonomi, ziraat, ticaret gibi pek çok konuda belgeyi bulmak mümkündür. Bazı şehirler tarihlerini aydınlatabilme adına sahip oldukları şeriyye sicili sayısıyla şanslı iken bazı şehirler tek bir sicil defterinin bile günümüze ulaşmaması bağlamında şanssızdır. Bu çerçevede Gümüşhane için günümüze ulaşmış tek bir şeriyye sicil defterinin olması bu defteri daha da önemli kılmaktadır. 1887-1892 yılları arasında tutulan bu defter, Gümüşhane tarihine ışık tutacak veriler içermektedir. Bu bildiride bahsi geçen defterde yer alan mülk satışı kayıtlarından hareketle çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Şeriyye Sicili, Mülk Satışı

Property Sales According to The Gümüşhane Shariyya Regısters (1887-1892)

Abstract

Shariyya Registers are rich and important sources to understand the Ottoman administirative, political and socio-economic structure both in general and local extent. İt's possible to find numerous subjects in those records like education, health, culture, economy, agriculture and trade. Some cities fortunate to have many of those documents to enlighten their past, and some not because of they haven't even one of them. At this point, Gümüşhane's only record book that survived has become more important. Recorded in 1887-1892, this book include many datas to clarify Gümüşhane's history. İn this paper, sales of properties will be examined based on the records on the register book.

Keywords: Gümüşhane, Shariyya Registers, Sale of Property.

• Prof. Dr.,Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, alpaslan.demir@gop.edu.tr.

Giriş

Gümüşhane Şeriyye Sicili kayıtlara yanlışlıkla 56 numaralı Sivas Şeriyye Sicili olarak geçmiştir. Aynı defter, İSAM kataloğunda ise 3 numaralı Şiran sicili olarak kayıtlıdır. Mikrofilmlerden de anlaşıldığı üzere defter bir hayli yıpranmış vaziyette olup toplam 73 varaktan oluşmaktadır. 25 Rebi'ü'l-evvel 1305 (11 Aralık 1887)-14 Safer 1310 (7 Eylül 1892) tarihleri arasında 4 yıl 9 aylık bir dönemi kapsayan Gümüşhane Şeriyye Sicilinde beşi naib atamalarıyla ilgili olmak üzere toplam 207 kayıt bulunmaktadır. Bu defter şimdilik Gümüşhane kazasına ait bilinen tek sicildir.[1]

Gümüşhane şeriyye sicilinde mülk satışına yönelik on iki kayıt bulunmaktadır. Bu sayı sicildeki toplam kayıt sayısının yaklaşık % 6'sına denk gelmektedir. Bunlardan dördünde doğrudan satış gerçekleşmiş iken sekizinde satışa yönelik vekalet verilmiştir. Doğrudan satış gerçekleşen dört kaydın ikisi Gümüşhane merkeze, diğer ikisi ise köylerine aittir. Satışa yönelik sekiz adet vekalet bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Gümüşhane merkez mahallelerinde, ikisi Gümüşhane köylerinde, dördü ise Trabzon merkez mahallelerinde bulunan mülklere yöneliktir.

Gümüşhane Şeriyye Sicilinde Mülk Satışına Yönelik Kayıtlar

Gümüşhane şeriyye sicilinde doğrudan satış gerçekleşen dört kaydın ikisi Gümüşhane merkeze, diğer ikisi ise köylerine aittir.

4 Aralık 1889 tarihinde, Ulve bint-i Osman isimli kadın Gümüşhane Sadullah Efendi mahallesinde bulunan ve babasından kendisine miras yoluyla kalan sınırları belli üst katı ev, alt katı kahve ocağı olarak kullanılan mülkü kardeşi Raşid efendiye 1800 kuruşa satmıştır. Yine aynı mahallede bulunan üç tarafı kardeşleri Mevlid ve İbrahim ile annesi Mahbube'nin bahçeleri, diğer tarafı dere ile çevrili bahçede kendisine babasından miras yoluyla düşen hissesini de yine kardeşi Raşid efendiye 800 kuruşa satmıştır. Toplam 2500 kuruşa sattım ifadesi kullanılmasına rağmen ikisinin toplamı 2600 kuruş yapmaktadır.[2]

Emine Hatun bint-i Ali Gümüşhane'nin Camii Kebir mahallesinde bir oda, bir mutfak ve avludan müteşekkil kendi mülkü olan evi Gümüşhane Mektebi Rüşdiye hocası İsmail Hakkı Efendi'ye parasız olarak satmıştır. Bu satışın neden parasız olarak yapıldığına dair bir açıklama olmamasına karşın Emine Hatun'un ilmiyeye karşı bir teveccühü olarak 22 Ocak 1891 tarihinde bu satışı parasız yaptığı söylenebilir.[3]

Gümüşhane'nin Haşara (bugünkü ismi Yeşildere) köyünden Hafize Hatun isimli kadın babasından kendisine intikal etmiş olan Cebail isimli mahallede bulunan iki tarafı yol, bir tarafı Kamil bin Abdullah bahçesi ve diğer tarafı kendi vakıf bahçesi ile çevrili bir adet bahçeyi 27 Mayıs 1891 tarihinde 600 kuruşa Hüsnü'ye satmıştır.[4]

Gümüşhane'ye bağlı Yağmurdere nahiyesinin Kalas köyünden Fatma bint-i Abdullah ve Emine bint-i Ömer isimli kadınların yani anne ve kızın babalarından ve kardeşlerinden intikal etmiş tapulu malları olan iki tarafı anayol, bir tarafı Lacıkoğlu Mehmed bin Salih evi, bir tarafı yine Lacıkoğlu Mustafa bin Hasan hanesi ile çevrili bir adet (ev); iki tarafı anayol, bir tarafı Hacı Ömer oğlu Ömer bin Ahmed, bir tarafı Abdullah oğlu Abdullah

[1]Detaylı bilgi için bkz. Alpaslan Demir-Yasin Dönder, "Gümüşhane Şeriyye Sicili (18871892)",**Mavi Atlas**, 5/1, 2017, s. 160-171. Ayrıca bkz. Kemal Saylan, **Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)**, İstanbul 2014.

[2] GŞS 1, 56/1.

[3] GŞS 1, 61/2.

[4] GŞS 1, 101/2.

Hasan evleriyle çevrili (ev); bir tarafı anayol, bir tarafı Abdullah oğlu Mustafa bin Hasan tarlası, bir tarafı nehir, bir tarafı hark ile çevrili (samanhane); bir tarafı anayol, bir tarafı Takoğlu Kahraman bin Abdullah, bir tarafı Tatar Halil Ağa ibn-i Ahmed tarlalarıyla çevrili bir adet tarla; bir tarafı anayol, bir tarafı Hacı Ömer oğlu Ömer bin Ahmed, bir tarafı Vardıoğlu tarlalarıyla çevrili bir adet tarla; bir tarafı nehir, bir tarafı Hacı Kahraman oğlu Abdullah, bir tarafı Bayrakdaroğlu Ali ve Hüseyin ibn-i Salih tarlalarıyla çevrili bir adet tarla; bir tarafı Abdullah oğlu Mehmed bin Abdulah, bir tarafı Bozukoğlu Ahmed bin Hüseyin bahçeleri, iki tarafı yol ile çevrili bir adet bahçeyi ki toplamda iki adet ev, bir adet samanhane, dört adet tarla ve bir adet bahçeyi Fatma'nın oğlu, Emine'nin kardeşi olan Abdullah'a 18 Ağustos 1891 tarihinde 1566 kuruşa satmışlardır.[5]

Satışa yönelik sekiz vekalet bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Gümüşhane merkez mahallelerinde, ikisi Gümüşhane köylerinde, dördü ise Trabzon merkez mahallelerinde bulunan mülklere yöneliktir.

Gümüşhane'nin Cami-i kebir mahallesi sakinlerinden Fatma bint-i İbrahim tapu ile tasarrufunda olan Gümüşhane'nin Sadullah Efendi mahallesinde yol üzerinde bulunan bir tarafı Tayyar Bey tarlası, bir tarafı yol, bir tarafı çeşme ile çevrili bir adet dükkan ile dükkanın bitişiğinde sınırları belli olan bir adet mağaza ve bir tarafı yol, bir tarafı Şerkadıoğulları kahvehanesi, diğer tarafı cami-i şerif vakıflarıyla çevrili bir adet harap ev arsasının bedeli karşılığında satışının yapılması için 1 Ağustos 1889 tarihinde dava avukatlarından Vartan Efendiye vekalet vermiştir.[6]

Gümüşhane'nin Saadeddin mahallesinde müteveffa Osman Efendi'nin hanesinde kurulan mecliste muhtemelen Osman Efendi'nin dul eşi olan Şerife Hatun bint-i Salih, Gümüşhane kazasının çarşısında bulunan bir tarafı çarşı, bir tarafı Ağalık meydanı ve diğer tarafı hissedarlar dükkanıyla çevrili Ağalık ismiyle bilinen fırındaki 48 hisseden babasından kendisine tapulu olarak kalan dokuz hissesinin beş hissesini talibi çıkması halinde bedeli karşılığında satmak üzere 1 Temmuz 1888 tarihinde Hernezade Rıza Efendi'ye vekalet vermiştir.[7]

Gümüşhane'ye bağlı Akçakale köyünün Halgen mahallesi sakinlerinden Köseoğlu Temel Efendi ibn-i Hasan gerek Halgen mahallesinde gerekse köylerde mevcut sınırları belli olan arazi, mülkler, binalar, gelirler, taşınır ve taşınmaz mallar, meyve ağaçları, meyve dışındaki ağaçlar da dahil olmak üzere tasarrufunda bulunan bütün mal varlığının satılması, saklanması, himaye edilmesi, gelirlerin toplanması veya satılmasına dair bir vekaleti 7 Ocak 1890 tarihinde oğlu Rahmi Efendi'ye vermiştir.[8]

Gümüşhane'nin Kilise mahallesinde oturan İsrail oğlu el-hac Nişan Efendi veled-i Arsper'in evinde kurulan mecliste el-hac Nişan Efendi'nin annesi Resima bin Havvan ile kızkardeşleri Armadin ve Hacı Maryam, sekiz sene önce vefat eden Arsper Ağa'dan kendilerine ortak olarak intikal eden tapulu arazilerin bulunduğundan bahsetmişlerdir. Bu kişiler, Gümüşhane'ye bağlı Tenbeda (bugünkü ismi Gözeler) köyünde hudutları belli on yedi adet tarla ve üç adet kulübe ile bahsi geçen köyün Gümüşhane merkeze uzak bir yerde (yaklaşık 40 km) bulunması sebebiyle ilgilenemediklerini, dolayısıyla harap hale

[5] GŞS 1, 106/2.
[6] GŞS 1, 50/1.
[7] GŞS 1, 15/1.
[8] GŞS 1, 58/1.

geldiğinden ve kendilerine hiçbir şekilde gelir getirmediğinden bahisle Nişan Efedi'ye değeri mukabilinde satışı için 4 Ocak 1889 tarihinde vekalet vermişlerdir.[9]

Aslen Trabzonlu olup Gümüşhane merkezde oturan veya o sırada geçici olarak burada bulunan ya da Gümüşhaneli olan kişilerin Trabzon'daki mülklerine yönelik verdikleri satış vekaletleri de bulunmaktadır.

Aslen Trabzon'un Aya Vasil mahallesi sakinlerinden olup halen Gümüşhane'nin Rum mahallesinde geçici yani misafir olarak ikamet etmekte olan Mabran bint-i Karaben, Trabzon'un Aya Vasil mahallesinde bulunan bir tarafı Hacı Ömer Efendi hanesi, bir tarafı Kirkor hanesi, bir tarafı Mıgırdıç hanesi ve diğer tarafı yol ile çevrili iki katlı, iki odaya sahip evin ölen eşi Haçik bin Paylasdan mirası olarak kendilerine intikal ettiğini ve bu evden kendisine düşen hisseyi satmak üzere Trabzon'da oturan el-hac İdris Efendi'yi daha önce vekil olarak tayin ettiğini ifade etmiş fakat bu kişiden emin olmadığı için vekaletten azlederek yerine hissesini satmak üzere 15 Ağustos 1888 tarihinde oğlu Ohannes bin Haçik'i vekil olarak tayin etmiştir.[10]

Aslen Trabzon'un Mağara mahallesi ahalisinden olup halihazırda Gümüşhane Sancağı askeri zabıta neferinden Horozoğlu Süleyman bin Ahmed, Trabzon'un Mağara mahallesinde bir tarafı Uzun Hasan, diğer tarafı Hallac Salih evleri ve diğer iki tarafı yol ile çevrili üst katı iki oda, alt katı bir mutfak, bir ahır ve eklentilerini içeren eşi Hatuncık bint-i Hasan ile ortak tasarruf ettiği bir evin kendisine düşen yarım hissesini bedeli karşılığında satmak üzere oğlu Ahmed'i 3 Mayıs 1888 tarihinde vekil olarak tayin etmiştir.[11]

Gümüşhane'nin Daltaban mahallesi sakinlerinden Salih Bey bin Tahir Bey, Trabzon merkezde Çakmakçılar çarşısı civarında bulunan bir tarafı yol, bir tarafı Kurumlu yanı dükkan, bir tarafı arsa ve diğer tarafı ismini hatırlayamadığı bir adamın dükkanıyla çevrili tapulu olarak kendi tasarrufunda bulunan bir adet dükkanı bedeli karşılığında satmak üzere Trabzon Ortahisar'da Raşid Bey'in konağında misafir olarak bulunan oğlu Mustafa Bey'e 19 Temmuz 1889 tarihinde vekalet vermiştir.[12]

Gümüşhane kazasının Ermeni mahallesinde terzi Bedros'un evinde kurulan mecliste aslen Trabzon'un Tekke mahallesinden olup halen Gümüşhane kazasının Ermeni mahallesinde oturan Berakiye bint-i Naziret Hatun isimli kadın, Trabzon'un Tekke mahallesinde iki tarafı ana yol, bir tarafı fırıncı Mikail Usta eviyle çevrili kapı numarası yirmi olan babasından miras olarak intikal etmiş ve senet ile üç hissede bir hissesini tasarruf ettiği bir adet evin kendine ait hissesinin iki yüz altmış dört payından on yedi payını bedeli karşılığında satmak üzere 12 Ağustos 1890 tarihinde erkek kardeşi Yuzat veled-i Naziret'i vekil tayin etmiştir.[13]

Sonuç

Mülk satışına yönelik on iki kaydın sadece dördünde satış işlemi gerçekleştirilmiştir. Geri kalan sekiz işlem satışa yönelik vekalet işlemidir. Satış işlemine konu edilen mülklerin dördü Gümüşhane merkezde, dördü Gümüşhane köylerinde, dördü ise Trabzon merkezde idi. Satıcı konumunda olan üç kişi gayrimüslim iken dokuzu Müslümandır. Mülk satışı gerçekleştirmek isteyenlerden dokuzu kadınlar iken üçü erkeklerdir.

[9] GŞS 1, 36/2.
[10] GŞS 1, 20/1.
[11] GŞS 1, 14/1.
[12] GŞS 1, 49/1.
[13] GŞS 1, 76/1.

Beş kayıtta kadınlar kendilerine miras olarak intikal eden malları kardeşleri üzerine satış veya vekalet yoluyla aktarmıştır. İki kadın ise kendilerine kalan mirasın satışını yabancı bir kişiye yapmış veya vekalet vermiştir. Bir kadın kendi mülkünü ücretsiz olarak Rüşdiye Mektebi hocasına devretmiştir. Diğer bir kadın ise satış için avukata vekalet vermiştir. Üç kayıtta erkekler mallarının satışı için oğullarına vekalet vermiştir. Özellikle mülklerde hisse satışının güç olacağı göz önüne alındığında burada satıştan ziyade kardeşlere ya da oğullara mal devri yapıldığı izlenimi çıkmaktadır. Gümüşhane bölgesinde yakın döneme kadar miras olayında kızların devre dışı bırakıldığı, ya da hukuki olarak kendilerine düşen hisseleri erkek kardeşlere devrettiği gerçeği de göz önüne alındığında bahsi geçen dönemde de özellikle kadınların kendilerine miras yoluyla düşen hisselerini bu yolla erkek kardeşlere devrettikleri söylenebilir. Erkeklere ait kayıtlardan birinde mülk sahibinin bütün mal varlığını içeren bir vekalet vermesine bakılırsa aslında mal varlığını oğluna devrettiği sonucu çıkabilir. Bir diğer kayıtta erkek, eşiyle ortak tasarruf ettiği evin kendine ait yarım hissesinin satışı amacıyla oğluna vekalet vermiştir. Bir evin yarım hissesinin satışı yapılamayacağı göz önüne alındığında aslında burada da oğula bir mal devri söz konusudur. 1887-1892 yıllarına ait mülk satışına yönelik kayıtlara bakıldığında daha çok bahsi geçen dönemde özellikle miras dolayısıyla kendi paylarına düşen hisselerin kadınlar tarafından erkek kardeşlere devri amacıyla oluşmuş kayıtlardır. Satıcı konumunda olan erkekler de muhtemeldir ki erkek çocuklarına mirasta ayrıcalık yapma amacıyla yaşarken bir mal devri gerçekleştirmişlerdir.

Kaynakça

I-Arşiv Belgeleri

Gümüşhane Şeriyye Sicili (GŞS), 1.

II-Telif Eserler

DEMİR, Alpaslan -Yasin Dönder, "Gümüşhane Şeriyye Sicili (1887-1892)", **Mavi Atlas**, 5/1, 2017, s. 160-171.

SAYLAN, Kemal, **Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)**, İstanbul 2014.

Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi'nin Nizamnamesi Ve Faaliyetleri

Edip UZUNDAL*

Özet

Osmanlı Devleti'nde Müslümanların eserlerini bastıkları ilk resmî matbaanın kuruluşu 1727 olmakla birlikte, uzunca bir süre devletin basım-yayın hayatında önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Bununla birlikte devletin hızla modernleştiği 19. yüzyılda basım-yayın faaliyetleri hız kazanmış ve birçok gazete ve özel matbaa kurulmuştur. Bilhassa II. Meşrutiyet'in ilanından sonra sansürün kaldırılmasıyla birlikte onlarca yeni gazete ve dergi yayın hayatına başlamış bu da özel matbaacılığın hızla gelişmesini beraberinde getirmiştir. Bu özel matbaalardan biri de bildiriye konu olan "*Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi Matbaası*"dır. Adı geçen matbaa Osmanlı Devletinin Rum vatandaşlarından tüccar Kostantin Sarafidi ve arkadaşları tarafından Aralık 1920'de kurulmuştur.

Bu bildiride söz konusu matbaanın nizamnamesi incelenerek matbaanın ticari ve idari yapısı ile faaliyet alanları tespit edilmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda kaynakların elverdiği ölçüde Feniks Matbaası'nın basın-yayın faaliyetlerinin neler olduğu ve neşredilen eserlerin önemine de değinilecektir. Çalışmada kullanılacak temel kaynaklar Cumhurbaşkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri ile döneme ait süreli yayınlardır.

Anahtar Kelimeler: Feniks Matbaası, Nizamname, Basın, Matbaacılık.

*Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, edipuzundal@hotmail.com.

Giriş

Johann Gutenberg'in 1450'li yılların başında matbaayı icadından kısa bir süre sonra baskı makinesi Osmanlı topraklarına geldi. 1492 yılında İspanya'dan gelerek Osmanlı topraklarına sığınan Yahudiler yanlarında matbaayı da getirdiler. Böylece Osmanlı Devleti'nde ilk matbaa Yahudiler eliyle faaliyete geçmiş oldu. Yahudilerden sonra bir başka gayrimüslim tebaa olan Ermeniler 1567 yılında Topkapı'nın Kefeli Mahallesi'ndeki Surp Nigoğayos Kilisesi'nde ilk Ermeni matbaasını kurdular. Ermenilerden yaklaşık 60 yıl sonra 1627 senesinde de Rumlar İstanbul'da matbaa açarak eserler neşretmeye başladılar[1]. İlk Türk matbaası ise, III. Ahmed devrinde İbrahim Müteferrika ile Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Sait Mehmet Efendi'nin teşebbüsü ile 1727'de kuruldu ve 1729 yılında ilk basımını gerçekleştirdi[2].

Osmanlı ülkesinde ilk Türkçe matbaa Avrupa'dakilerden üç yüzyıl kadar sonra çalışmaya başladı. Gerçekte ilk deneme teknik açıdan çok başarılı olmuşsa da basma kitap piyasası kurulamadı, bu sanat tam anlamıyla gelişemedi[3]. Müteferrika'nın teşebbüsleriyle açılan bu ilk matbaada toplam 12.500 adet olmak üzere yirmi üç cilt halinde on yedi eserin basıldığı göz önüne alındığında basılan eser sayısının azlığı ve bunun karşısında gayrimüslim matbaalarında daha çok sayıda ve daha fazla eser basılmış olması gerçeği izaha muhtaç bir keyfiyettir[4]. Müteferrika'nın ölümüyle bu girişim de durdu. İki çabadan sonra (1783-1798 ve 1802) baskı sanatının sürekli ve düzenli hale gelmesi ancak 1830'larda mümkün olabildi. Koloğlu, özetle matbaanın tam işlerliğe Batı'dan 380, yuvarlak hesapla dört yüzyıl sonra kavuştuğunu söylemektedir[5]. Niyazi Berkes, Osmanlı'da matbaanın başarılı olabilmesi için teknolojik gelişmenin var olması, geniş bir okur kitlesinin varlığı ve yeterli miktarda kâğıt üretimi gibi üç temel şartın var olması gerektiğinden söz eder[6].

1820'li yıllarda Osmanlı Devleti'nde matbaa ve yayın hayatında yepyeni bir döneme girildi. II. Mahmut'un saltanat yıllarına denk gelen bu dönemde ilköğretim zorunlu hale getirildi. Ordunun modernizasyonu için çevirisi yapılan eserlerle, okul kitapları matbaalarda basılmaya başlandı. Bunu, halkı bilgilendirmek için ilk resmi gazete olan Takvim-i Vekayi'nin çıkışı takip etti. Daha sonra, özel gazete ve dergilerin ardı ardına yayın hayatına başlaması matbaacılığın istenen manada gelişmesine tesir etti[7].

Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi'nin Kuruluşu ve Nizamnamesi

Feniks şirketi, İstanbullu Rum tüccarlardan Konstantin Sarafidi ve arkadaşlarının girişimiyle kurulan, günlük ve haftalık cerideler çıkarmayı, kitap basmayı ve benzeri

[1] Fatma Davulcu-Halil Kıpçak, "Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Türkiye'de Basım ve Yayının Kısa Bir Tarihçesi" , **Türk Kütüphaneciliği** 30, 2 (2016),s. 252-253; N. Serpil Altuntek, "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika" **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1, Temmuz 1993, s. 192.

[2] Altuntek, **a.g.m.** , s. 195-196.

[3] Koloğlu, "Osmanlı Basını ve Bilim" , **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.156.

[4] Kemal Beydilli, "Matbaa", **TDVİA**, C. 28, Ankara 2003, s.109;

[5] Koloğlu, **a.g.m.** , s. 156.

[6] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 61.

[7] Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013, s. 21; Hakan Yüksel, **Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yanlılıkları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 165-166.

matbaa işlerini yapmayı hedefleyen bir şirkettir. Sarafidi ve ortakları gerekli resmi izinleri alabilmek ve şirket faaliyetlerine başlayabilmek için Vladimir Mırmır Oğlu Efendi'yi umumi vekil sıfatıyla Ticaret Nezareti'ne gönderdi. Ticaret Nezaretine sunulan ilgili evrak 8 Eylül 1920 tarihinde Şura-yı Devlet'te ele alındı ve nizamnamenin yalnızca beşinci maddesinde küçük değişiklikler yapılarak aynen kabul edildi[8].

Merkezi İstanbul'da olmak ve dâhili nizamnamesinin birinci maddesinde yazılı faaliyetler ile meşgul olmak üzere elli sene müddet ve elli bin Osmanlı lirası sermaye ile "*Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi*" adı altındaki bu ticari işletmeye Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararlarıyla ruhsat verildikten sonra 2 Ocak 1921 tarihli iradeyle resmen faaliyetlerine başlama izni aldı[9].

Şirketin dâhili nizamnamesi 9 bölüm ve 47 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm, şirketin kuruluşu, amaçları, ismi ve merkezi hakkındadır. Buna göre şirketin adı "*Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi*"dir. Merkezi İstanbul'dur. Osmanlı Devleti'nin başka bölgelerinde veya yabancı ülkelerde şubeler açıldıkça durum Ticaret Nezaretine bildirilecektir. 4 maddeden oluşan bu ilk bölüme göre, şirket, matbaayı kanunlara uygun olarak ruhsat almak şartıyla günlük ve haftalık dergiler, kitaplar ve buna benzer her türlü evrak basmak için açmaktadır. Ayrıca matbaalara mahsus kâğıt, resim, klişe[10] ticareti yapacağını ifade ettiği gibi, çinkografya imalathanesi de matbaa içinde yapılacak faaliyetler arasındadır. Her türlü dergi satışı ve ilan basımı için acente tesis eden şirket kendi adına ve hesabına dergi ve kitap neşretmez. Şirketin kurucuları Konstantin Sarafidi, Yani Herisafidi, Konstantin Mavromati ve Tabip Tisekis Papadapulos Efendilerdir. Şirket satışa çıkaracağı hisse senetlerini alan ve bu nizamnameyi kabul eden hissedarlarla bir "*Osmanlı Anonim Şirketi*" hüviyetine kavuşacaktır. Şirketin müddeti bir değişiklik olmadığı sürece 50 yıldır[11].

Nizamnamenin ikinci bölümü "*Sermaye ve Hisse Senetleri*" hakkındadır. Altı maddeden oluşan bu bölüme göre, şirket 50 bin Osmanlı lirası sermaye ile kurulmuştur. Her bir hisse 5 Osmanlı lirası olup toplam 10 bin hisse bulunmaktadır. Genel heyet sermayeyi bir kat artırmaya yetkilidir. Sermaye artırımında durum hükümete bildirilecektir. Şirkete temin ettiği menfaat ölçüsünde 3 bin kişiye kurucu hissesi ihdas edilmiştir. Bu hisseler sahiplerine ait olup bir başkasına devredilemez. Hissedarlara ödedikleri taksitleri gösteren senet verilecektir. Şirketin hisse senetlerinin bir tarafı Türkçe diğer tarafı Fransızca olacaktır. Türkçe asıl, Fransızca tercüme kabul edilecektir. İstanbul ve diğer bölgelerde çeşitli dillerde çıkan resmi ve gayri resmi gazetelerde en az 30 gün evvel hisse talepleri ilan edilecektir. Şirket her hisse için bir sahip tanır, hisseler bölünemez. Senetlerini vaktinde ödemeyenler için senelik yüzde dokuz faiz işletilir. Şirketin işleri heyet-i umumiye tarafından 5-11 üyeden oluşan idare meclisine havale edilir[12].

[8] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet (**BOA, ŞD) 127/13**, (25 Teşrinisani 1336 – 25 Kasım 1920); Meclis-i Vükela Mazbataları (**MV) 252/166** (16 Rebiyülahir 1339 – 28 Aralık 1920); Dosya Usulü İrâde Tasnifi (**DUİT) 125/1**, (17 Rebiyülahir 1339 – 29 Aralık 1920).

[9] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası (**BOA, BEO) 4669/350150**, 2 Kânunusani 1337 – 2 Ocak 1921)

[10] Basımevinde baskı işinde kullanılmak maksadıyla üzerine kabartma ya da oyma resim, şekil, yazı çıkarılmış metal kalıp.

[11] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Sadaret Divan Mukavelenameler (**BOA. A. DVN. MKL) 68/22**, s. 2 (madde: 1-4), (17 Rebiyülahir 1339 – 29 Aralık 1920).

[12] **Aynı belge**, s. 2-3 (madde: 5-11).

Nizamnamenin üçüncü bölümü "*Şirketin İç İşleri*" hakkındadır. On maddeden oluşan bu bölüme göre, idare meclisi üyeleri beş yıl için seçilir. İdare meclisi ayda bir defa şirket merkezinde toplanacaktır. Yapılan müzakerelerin geçerli olması üyelerin yarısından bir fazlasının katılmasına bağlıdır. İdare meclisinin kararları oyçokluğu ile geçerlidir. Oylar eşit olursa konu sonraya ertelenir, daha sonra da eşitlik durumu devam ederse teklif ret edilir. İdare meclisinin kararları zabıt defterine kaydedilir ve üyeler tarafından imza edilir. İdare meclisi her sene üyeleri arasından birini başkan diğerini vekil olarak seçer. İdare meclisi şirketin işleri ve mallarının idaresi için tam yetkiye sahiptir[13].

Nizamnamenin dördüncü bölümü "*Umumi Heyet*" hakkındadır. On iki maddeden oluşan bu bölümde, umumi heyetin yapısı, toplanma zamanı ve şekli, kaç kişiden oluştuğu, görev ve yetkileri tanımlanmıştır. Buna göre umumi heyet her sene Mayıs ayında şirketin merkezinde olağan şekilde toplanır. Bundan başka idare meclisi icap ettiğinde umumi heyeti toplantıya çağırabilir. Umumi heyetin toplantısı 20 gün önceden Ticaret nezaretine bildirilir. Bu toplantıda heyete sunulmak üzere önceden hazırlanmış idare meclisi ve müfettiş raporları ile senelik bilançonun bir nüshası ele alınır. Umumi heyet en az on hisseye sahip üyelerden oluşur ve bu kurula idare meclisi başkanı başkanlık eder. Umumi heyette müzakere olunan hususlara oyçokluğu ile karar verilir. Müzakere olunacak maddelerin cetveli idare meclisi tarafından tanzim edilir. Umumi heyet bütün hesapların kontrolü için gerek hissedarlardan gerekse hariçten bir veya birkaç müfettiş tayin eder[14].

Nizamnamenin beşinci bölümü "*Senelik Hesaplar ve Miktarlar*" hakkındadır. Yalnızca bir maddeden oluşan bu bölüme göre, şirketin malî senesi Kânunusani (Ocak ayı) başından başlayarak Kânunuevvelin (Aralık ayı) sonuncu günü sona erer. İdare meclisi her sene sonunda şirketin taleplerini ve borçlarını gösteren bir genel defter hazırlar ve bu defter ile muvazene defterini ve hesapları umumi heyet toplantısından kırk gün evvel müfettişlere tebliğ eder ve daha sonra toplantıya sunar[15]. Nizamnamenin altıncı bölümü de beşinci bölüm gibi malî konuları ihtiva eder ve "*Temettuatın*[16] *Taksim Şekli ve Anaparaya Mahsup Akçe*" hakkındadır. İlgili maddeye göre, hisselere yüzde altı faiz verilecektir. İhtiyat akçesi oluşturmak için kazancın yüzde onu ayrılacaktır. Geri kalan paranın yüzde yetmişi temettü namıyla hissedarlara, yüzde on beşi kurucu hisselerine ve yüzde on beşi de idare meclisi üyelerine dağıtılacaktır. İdare meclisi elde edilen bu kârların yüzde onu ile icap ettiğinde makine ve alet edevat alabilecektir[17]. *İhtiyat Akçesi* başlığını taşıyan yedinci bölüm, maliye ile ilgili bir diğer kısımdır ve üç maddeden oluşmaktadır. Buna göre, ihtiyat akçesi senelik kârdan oluşturulacak ve beklenmedik masraflara karşılık tutulacak ve bu akçenin miktarı şirket sermayesinin yüzde yirmi beşine eşit bir orana ulaştığında ihtiyat akçesi için para ayrılmayacaktır. Senelik hasılattan hisse başına verilen yüzde altı faiz yeterli olmadığı takdirde eksiği ihtiyat akçesinden tamamlanacaktır. Şirketin sona ermesi halinde tüm vaatler yerine getirildikten sonra ihtiyat akçesi tüm hissedarlar arasında pay edilecektir[18].

Nizamnamenin sekizinci bölümü "*Şirketin Müddeti, Feshi ve Kat'i İşlemleri*" başlığını taşır. Dört maddeden oluşan bu bölüme göre, idare meclisi her ne vakit ve her ne sebeple olursa olsun umumi heyeti toplantıya davet ederek şirketin müddetinin uzatılması,

[13] **Aynı belge**, s. 3 (madde: 12-21).
[14] **Aynı belge**, s. 3-4 (madde: 22-33).
[15] **Aynı belge**, s. 4-5 (madde: 34).
[16] Kar, kazanç, gelir.
[17] **Aynı belge**, s. 5 (madde: 35-36).
[18] **Aynı belge**, s. 5 (madde: 37-39).

sonlandırılması veya fesih işlemlerini ve başka bir şirketle birleşmesini teklif edebilir. Yine idare meclisi, şirket sermayesinin dörtte üçü zayi olduğunda şirketin feshine veya devamına karar verilmek üzere sair umumi heyeti davet eder. Şirketin müddeti sona erdiğinde veya feshedildiğinde umumi heyet toplanarak tasfiye işlemlerini ve hesapların görülmesi işlemlerini yerine getirir. Umumi heyet şirketin faal olduğu zamanlardaki yetkisini kullanmaya devam eder[19].

Nizamnamenin son bölümü olan dokuzuncu bölüm "*Diğer Maddeler*" başlığını taşır ve dört maddeden oluşur. Bu kısımda, devletin ilgili makamlarından gerekli izinler alındıktan sonra bir ay içerisinde şirket ile ilgili *Takvim-i Vekayi* ve diğer gazetelerde ilanların yer alacağından bahsedilir. Şirket satacağı hisselere şirketin kuruluş maksadını, müddetini, kurucuların isimlerini, sermayenin miktarını ve artırılma şeklini, kazancın taksim şeklini beyan edecektir. Şirket bu nizamnameyi basacak, isteyenlere verecek ve bir sefere mahsus olmak üzere 50 nüshasını Ticaret nezaretine verecektir. Yine şirket, İstatistik İdaresi tarafından hazırlanan örneğe uygun olarak senelik faaliyetlerine dair istatistik cetveli hazırlayacaktır[20].

Gerekli izinler alındıktan sonra 2 Ocak 1921 tarihi itibariyle İstanbul Galata'da Şişhane Yokuşu'ndaki matbaada faaliyet gösteren şirket, 1 Nisan 1923 tarihli bakanlar kurulu kararı ile İç Tüzüğü onaylatarak yeniden kurulmuş oldu[21]. Saltanatın kaldırılması, ardından Cumhuriyet'in ilanı ile Türkiye'de yaşanan rejim değişikliği birçok sahada olduğu gibi ticari bir işletme olan Feniks şirketinde de kendisini hissettirdi. Daha önce Osmanlı Devleti'nde Ticaret Nezaretinin ilgili kanunlarına muhatap olan şirket, yeni devletin bakanlar kuruluna iç tüzüğünü onaylatarak adeta yeniden kuruldu[22]. Daha önce ismi Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi olan firma, bundan sonra kaynaklarda daha çok Feniks Matbaası şeklinde geçecektir.

Feniks şirketi nizamnamesinde ifade edildiği üzere 50 yıl müddetle faaliyet gösterecek bir firma olarak kuruldu. Buna göre şirket 1921 yılında kurulduğu düşünüldüğünde 1971 yılına kadar faaliyetlerine devam etmesi beklenmekteydi. Ancak 21 Mart 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Feniks Matbaasının satışa çıkarıldığına dair bir ilan göze çarpmaktadır. Bu ilana göre, Galata Mahallesi Okçu Musa Sokağı Savacı Çıkmazında yer alan 5 No'lu kârgir matbaa binası satılıktır. Tahminen 65000 Türk Lirası değerindeki matbaa ihale bedeli nakit olarak veya bono ile ödenmek üzere kapalı zarf usulü ile Ziraat Bankası tarafından satışa sunulmuştur[23]. Satış işleminin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair net bir bilgiye sahip değiliz. Feniks matbaasının sonraki yıllarda (1934 ve 1938) da bazı eserler bastığı düşünüldüğünde satışın ya hiç geçekleşmediği ve matbaanın faaliyetlerine aynen devam ettiği ya da satın alan yeni sahibi tarafından adı ve faaliyetleri değiştirilmeden kitap basımına devam ettiği düşünülmektedir.

[19] **Aynı belge**, s. 5 (madde: 40-43).

[20] **Aynı belge**, s. 5-6 (madde: 44-47).

[21] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (**BCA) 30-18-1-1** (1 Nisan 1339 - 1 Nisan 1923)

[22] Semih Gökatalay, **The Polıtıcal Economy Of Corporations In The Late Ottoman Empire And Early Turkish Republic (1908-1929**), ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 121;. Sadık Erdaş, "Atatürk Dönemi Türk Ekonomisinde Yerel Sermaye Birikimi: Taşrada Kurulan Anonim Şirketler (1920-1938)", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2015 İzmir), Bildiriler Kitabı** Cilt 1, Ankara 2017, s. 201.

[23] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21.03.1933, s. 7.

Feniks Matbaasının Neşriyat Faaliyetleri

Feniks şirketinin faaliyet alanları içerisinde her türlü kitap, ceride ve ilan basmak, matbaacılık sektörü için gerekli olan kâğıt, çinkografya, klişe, resim ve diğer malzemelerin ticaretini yapmak yer almaktaydı. Bu manada gerektiğinde matbaanın yanı sıra, çinkografya imalathanesi ve acenteler açılabileceği de vurgulanmaktaydı. Ancak elde edilen bilgiler şirketin matbaa ürünleri ticaretinden daha ziyade kitap basımı işi ile meşgul olduğu yönündedir. Feniks matbaası sağlıktan müziğe, diplomasiden eğitime pek çok alanda eser basmıştır. Yapılan arşiv ve literatür araştırması neticesinde Feniks matbaasından basılarak ilim dünyasına, okuyucunun istifadesine sunulmuş pek çok eserin bilgisine ulaşıldı[24].

Feniks Matbaası özellikle müzik alanında pek çok eser bastı. Peşrev, kâr, ağırsemai, yürüksemai, sazsemaisi ve oyun havası gibi fasıllardan oluşan nota defter ve dergiler yayımlanması geleneğine[25] Feniks matbaası da bastığı müzik eserleriyle katkıda bulundu. Muallim İsmail Hakkı Bey'in hazırladığı "*Musiki Tekâmül Dersleri*" bunlardan biridir. 1926 yılında Feniks Matbaasından çıkan ve ikinci kitap olan bu eserin giriş kısmında İsmail Hakkı Bey, yarım asırdan fazla süren tecrübe ve incelemelerini, musikiye dair bilgilerini, metotlarını bu eserde ortaya koyduğundan bahseder. Üçüncü kitabın da yayına hazır olduğunu söyleyen yazar, musikiye ilgi duyanların bu eserlerini okuyarak "*millî musikimizin bütün nazariyât ve ameliyâtını bu kolay usuller sayesinde öğrenebileceklerini* iddia etmektedir. 28 çift sayfadan oluşan kitapta 100'den fazla eser sözleri ve notalarıyla birlikte yer almaktadır[26]. Muallim İsmail Hakkı Bey'in hazırlayıp Feniks matbaasından çıkardığı musikiye dair diğer bir eseri ise "*Buselik Fasıl*" ismini taşır. 48 sayfadan oluşan ve 35 parçanın yer aldığı eserin editörlüğünü devrin meşhur musikişinaslarından Kazmanizade Şamlı İskender yaptı[27]. Şamlı İskender'in yayına hazırladığı ve Feniks matbaasından çıkan eserlerinden *Kürdili Hicazkâr*[28], *Chant du Turk*[29], *Merhum Tanbûrî*

[24] Feniks matbaasından çıkan eserlere Seyfettin Özege Kataloğu ve İBB Atatürk Kitaplığı'ndan ulaşıldı. Özellikle eski harfli Türkçe basma eserler konusunda önemli bir başvuru noktası olan Seyfettin Özege kataloğu eserlerin dijital görüntülerini de araştırmacıların istifadesine sunmaktadır. Bk. https://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordambt/yordam.php?aKutuphane=A&aBolum=01 Erişim Tarihi: 06.11.2019

[25] Gültekin Oransoy, "Türkiye'de Defter ve Dergi Biçiminde Fasıl Yayınları (1875-1976)", **Anakara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.22, S.1, Ankara 1978, s. 277.

[26] Muallim İsmail Hakkı Bey, **Musiki Tekâmül Dersleri**, Feniks Matbaası, İstanbul 1926, s.1.

[27] Muallim İsmail Hakkı Bey, **Buselik Faslı**, Feniks Matbaası, İstanbul 1926. Ünlü müzik yayımcısı Kazmanizade Şamlı İskender 1876 yılında Şam'da doğmuş, 1950 yılında İstanbul'da vefat etmiş müzik yayımcıdır. Udcu Şamlı İskender olarak da bilinen müzisyenin babası kanun yapımcısı Davut Efendi'dir. Müziğe ud öğrenerek başlayan İskender Kutmani Vezneciler'deki dükkânında çalgı yapımcılığının yanı sıra, müzik aletleri ile tel, yay, anahtar gibi aksesuar da satmıştır. 1910'lu yıllarda başladığı müzik yayımcılığını ölümüne kadar sürdürdü. İskender Kutmani, müzik yayınlarını çok değişik diziler halinde yaptı. Ağırlığını Türk müziği notalarının oluşturduğu bu dizilerin dışında, Batı müziği eserleri, müzik kitapları ve çalgı metotları da yayımladı. Kendisine büyük ün sağlayan küçük boy iki yapraklık Müntehabat dizisinde yaklaşık 1.600 eser yayımladı. Bir bölümü eski harflerle basılan bu dizide, devrin popüler şarkıları, türküler, oyun havaları, tangolar piyasa tavrıyla notaya alındı, bazıları birkaç baskı yaptı. Kutmani ayrıca 50 kadar fasıl ile çok sayıda saz eseri yayımladı. Bk. docs.neu.edu.tr › library › nadir_eserler_el_yazmalari › Ansiklopedi Erişim Tarihi: 20.11.2019

[28] Kazmanizade Şamlı İskender, **Kürdili Hicazkâr**, Feniks Matbaası, İstanbul 1927.

[29] Kazmanizade Şamlı İskender, **Chant du Turk**, Feniks Matbaası, İstanbul.

Cemil Bey Külliyatı[30] önemli eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Orfeon Record isimli müzik şirketinin Feniks matbaasında bastırdığı ve Toplu Katalog adıyla yayımlanan pek çok eser İskender Kutmani tarafından yayına hazırlanmıştır.

Orfeon Record, Türkiye'de tanınan ilk plak fabrikası ve stüdyosudur. Şirketin kurucusu soyadları çiçek vadisi anlamına gelen *Blumenthal* ailesidir[31]. Musevi kökenli Türk vatandaşı olan Blumenthal ailesi kurdukları Orfeon Record müzik şirketi ile birçok müzik parçasını kataloglar halinde Feniks Matbaasında bastırdılar. Basımı yapılan eserlerden *Umumi Katalog No: 2* adlı eserin kapak kısmında şirkete dair bilgiler yer almaktadır. Buna göre, şirketin adı *Orfeon Blumenthal Plak ve Gramofon Fabrikası*dır. İki tarafı şarkılı Orfeon Plakları yazısının altında *Türkiye Cumhuriyeti'nin İmtiyaz-ı Resmiyesini Haiz* olduğu ibaresi yer alır. Feniks matbaasından çıkan ve fiyatı 10 kuruş olan bu katalogda Hafız Âşir Efendi, Hafız Yaşar Bey, Hanende İbrahim Efendi, Hafız Osman Efendi gibi devrin önemli sanatçıları tarafından icra edilen şarkı, gazel ve kantolar yer almaktadır. 50 çift sayfadan oluşan eserin sağ tarafı Osmanlı Türkçesi ile sol tarafı ise Latin harfli Türkçe ile yazılmıştır[32].

Feniks matbaası, İstanbul konservatuarı yayını olan ve 6 cilt halinde neşredilen Türk Musikisi Klasiklerinin de önemli bir kısmını neşretmiştir. 1933 ve 1934 yılında İlahiler, Bektaşi Nefesleri ve Mevlevi Ayinleri arka arkaya Feniks matbaası vasıtasıyla okuyuculara ulaştı[33].

Feniks matbaasında müzikten sonra en fazla eser sağlık alanında neşredildi. Doktor Marko tarafından aylık olarak çıkarılan ve bir tıp dergisi olan *Tedavi Notları* Feniks matbaasında belli aralıklarla çıktı. Adı geçen derginin 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933 ve 1934 yılına ait onlarca sayısı günümüze ulaşan tıp yayınlarındandır. İmtiyaz sahibi ve mesul müdürlüğünü Doktor Marko'nun yaptığı dergi her sayısında bir hastalıktan ve bu hastalıktan korunma yollarından bahseder. Derginin kapak kısmında "*Her ayın birinde neşr olunur. Tıbbın her şubesinden ve bilhassa tedavi kısmından bahseder. Kondisyonu çok iyi, eksiği yoktur*" yazmaktadır. Ortalama 45 sayfa çıkan derginin 9. Cilt 14. Sayısında Tifo

[30] Kazmanizade Şamlı İskender, **Merhum Tanbûrî Cemil Bey Külliyatı**, Feniks Matbaası, İstanbul 1938.

[31] Aile, Almanya'dan Litvanya ve Rusya yolu ile Mısır'a geçip, 1886 yılında İngilizlerin bu ülkeyi işgali üzerine İstanbul'a göç etti. 1865'de Kahire'de doğup daha sonra İstanbul'a yerleşen Julius (Jül) kurduğu firmada tuhafiye ve ev eşyaları ticaretiyle uğraşırken, 1904 yılından itibaren sırasıyla plak temsilciliğine, ithalatına ve bunun sonucu yerli sanatçıların eserlerinin kaydına başladı. 78'lik taş plakları önce Almanya'da bastıran Blumenthal'ler, 1912 yılında İstanbul'un Feriköy semtinde ilk Türk plak fabrikası ve stüdyosu Orfeon Record'u kurdu. Daha sonra Columbia'ya satılan fabrika, 1931 yılında, Odeon ve The Gramophone Co.'nun da katılımıyla modern teknoloji ile donatıldı ve EMI adını aldı. Bk. http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-100415-Ilk_turk_plak_fabrikasi_orfeon_records_ve_blumenthal_ailesi.html Erişim Tarihi: 20.11.2019

[32] Orfeon Record, **Umumi Katalog No:2**, Feniks Matbaası, İstanbul.

[33] İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, **Türk Musikisi Klasiklerinden 2. Cilt İlahiler I**, Feniks Matbaası, İstanbul 1933; **Türk Musikisi Klasiklerinden 3. Cilt İlahiler II**, Feniks Matbaası, İstanbul 1933; **Türk Musikisi Klasiklerinden 4. Cilt Bektaşi Nefesleri I**, (ed. Rauf Yekta vd.), Feniks Matbaası, İstanbul 1933; **Türk Musikisi Klasiklerinden 5. Cilt Bektaşi Nefesleri II**, (ed. Rauf Yekta vd.), Feniks Matbaası, İstanbul 1933; İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, **Türk Musikisi Klasiklerinden 6. Cilt Mevlevi Ayinleri I**, Feniks Matbaası, İstanbul 1934.

hastalığından ve korunma yollarından bahsedilir[34]. Feniks matbaasının eczacılık sahasına da ciddi katkıları olmuştur. Basım tarihi yazmayan "*Y. G. Fabrikaları Müstahzarat-ı İspençeriye Formülleri*" isimli eser Bayer firması başta olmak üzere pek çok Alman ilaç firması ve mamulleri hakkında değişik bilgiler sunmaktadır. Giriş ve iki kısımdan oluşan bu eserin ilk kısmı Kimya-ı İspençeriye başlığını taşır ve ilaçları formüller ve görseller üzerinden tanıtarak farmakolojik özelliklerini ortaya koyar. İkinci kısım ise serum ve aşıların tanıtıldığı bölümdür. Bolca resim ve formüllerin yer aldığı kitap girişten sonra 118 sayfadan oluşur ve kuşe kâğıda basılıdır. Pek çok ilacın kullanım şekli ile beraber ticari özellikleri de kitapta yer alır[35]. Matbaanın eczacılık ile ilgili yayınladığı diğer bir eser ise 1928 yılında neşredilen ve 15 sayfadan oluşan *Omnadin* isimli kitapçıktır[36]. Ruh ve sinir hastalıkları uzmanı Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman da *İstanbul Seririyatı* adını verdiği dergilerinin bir kısmını Feniks matbaasında bastırmıştır. 1928 yılında Hüseyin Kenan Tunakan ile birlikte Feniks matbaasında yayınladığı bu dergi akıl ve ruh sağlığı hakkında bilgiler vermektedir[37].

Feniks matbaasının yayınlarıyla katkıda bulunduğu diğer bir saha ise dil ve alfabe öğretimi ile ilgilidir. Almanca Muallimi Haim Ludner ve D. W. Paşa von Strempel Türklere Almanca öğretmek maksadıyla 1927 yılında 136 sayfalık *Türklere Almanca Sarf: Deutsche Grammatic für Türken* isimli eseri kaleme aldılar. Ertesi yıl da yine Haim Ludner bu sefer Richard Preusser ile birlikte Almanlara Türkçe öğretmek maksadıyla *Almanlara Türkçe Elifba* isminde bir başka eseri Feniks matbaasında neşrettiler[38].

Müzik, sağlık ve dil öğrenimi dışında münferit konularla ilgili yayınların da olduğu bilinmektedir. Bu yayınlardan biri de eski iki müttefik Türkiye ve Almanya arasında imzalanan bir anlaşma metnidir. 1928 yılında *Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Hükümeti Arasında İkematgâh ve Ticaret Mukavelenamesi* Feniks matbaasının bastırdığı metinlerden biridir. Feniks matbaası bu metni 34 sayfa Türkçe ve 30 çift sayfa Almanca ve Fransızca şeklinde neşretmiştir[39]. Feniks matbaasından çıkan diğer bir yayın ise *İstanbul Musevi Etıbba Cemiyeti Nizamnamesi*dir. 1927 yılında yayınlanan bu nizamname Musevi doktorların oluşturduğu tıp derneğinin adı, amacı, faaliyetleri hakkında kısa ve öz bilgiler vermektedir[40]. Feniks matbaasından çıkan bir başka kitap ise diğerlerinden farklı olarak bir masal kitabıdır. *Yer Cüceleri – Birbirinden Güzel Masallar* adını taşıyan bu eser Kamran

[34] Doktor Marko, **Tedavi Notları**, C.9, S. 14, Feniks Matbaası İstanbul 1928.

[35] **Y. G. Fabrikaları Müstahzarat-ı İspençeriye Formülleri Cilt 2**, Feniks Matbaası, İstanbul.

[36] **Omnadin**, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

[37] Mazhar Osman Uzman-Hüseyin Kenan Tunakan**, İstanbul Seririyatı** Sayı 8, Aralık 1928, Feniks Matbaası İstanbul 1928.

[38] Haim Ludner - D. W. Paşa von Strempel, **Türklere Almanca Sarf: Deutsche Grammatic für Türken**, Feniks Matbaası, İstanbul 1927; Haim Ludner - Richard Preusser, **Almanlara Türkçe Elifba**, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

[39] **Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Hükümeti Arasında İkematgâh ve Ticaret Mukavelenamesi**, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

[40] **İstanbul Musevi Etıbba Cemiyeti Nizamnamesi**, Feniks Matbaası, İstanbul 1927; Rıfat N. Bali – Şeref Etker, "İstanbul Musevi Etıbba Cemiyeti Nizamnamesi: Osmanlı Tıp Dernekleri Tarihçesine Katkı", **Kebikeç,** 12/2001, ss.151-160.

Şerif tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. 12x17 cm ebadında cep boy olarak tasarlanan bu kitap 37 sayfadır[41].

Sonuç

İstanbul'da Rum tacir Konstantin Sarafidi ve arkadaşları tarafından 50 bin Osmanlı lirası sermaye ile kurulan ve 2 Ocak 1921 tarihi itibariyle resmen faaliyete başlayan Feniks Neşriyat-ı Matbua Osmanlı Anonim Şirketi, tespit edildiği kadarıyla 1938 yılına kadar bilfiil yayıncılık faaliyetlerinde bulundu. Kurulduktan iki yıl sonra 1923 yılında yeni devletin kanunlarına uygun olarak tüzüğünü bakanlar kuruluna onaylatan şirket, kaynaklarda bundan sonra Feniks Matbaası şeklinde anıldı. Nizamnamesinde her ne kadar matbaalar için malzeme tedariki ve satışı da yapmayı öngörmüş ise de şirketin daha çok basım alanında faaliyette bulunduğu tespit edildi.

Feniks matbaasında çıkan eserler incelendiğinde şirketin pek çok alanda eser basmakla birlikte daha çok musiki, sağlık ve dil öğrenimi alanında eserlere yoğunluk verdiği görülür. Devrin önemli plak ve megafon şirketi olan Orfeon Record şarkılarını kataloglar halinde Feniks matbaasında bastırdı. Yine önemli musikişinaslardan olan Kazmanizade Şamlı İskender ve Muallim Hakkı Bey'in musikiye dair eserleri bu matbaada basıldı. Matbaanın musikiye en büyük hizmetlerinden biri de İstanbul Konservatuarı neşriyatı olan Türk Musikisi Klasiklerini neşretmiş olmasıdır. Doktor Marko tarafından hazırlanan ve yetmişten fazla sayı çıkan *Tedavi Notları* isimli tıp dergisi ile ünlü Alman ilaç firmalarının ilaçlarının tanıtıldığı *Y. G. Fabrikaları Müstahzarat-ı İspençeriye Formülleri* eserlerinin yayımlanması matbaanın tıp sahasına hizmetlerinden biri olarak kayda değerdir. Türklere Almanca, Almanlara ise Türkçe öğretilmesine dair Haim Ludner tarafından çıkarılan eserler ise dil öğrenimi alanında matbaanın faaliyetleri alanında zikredilebilir.

Sonuç olarak 1922'den 1928 harf reformuna kadar Osmanlı Türkçesi ile yayın yapan bu tarihten sonra ise Latin harfli Türkçe ile yayın hayatına devam eden Feniks matbaası yayınladığı kitap, dergi ve kataloglarıyla Türk matbaa tarihine bir katkı sunarken, özellikle musiki ve tıp tarihine de katkılar sunmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) 4669/350150

Şura-yı Devlet (ŞD) 127/13

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV) 252/166

Dosya Usulü İrâde Tasnifi (DUİT) 125/1

Sadaret Divan Mukavelenameler (A. DVN. MKL) 68/22

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30-18-1-1

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi

Kitap, Makale ve Tezler

[41] Kâmran Şerif, **Yer Cüceleri – Birbirinden Güzel Masallar Serisi No 1**, Feniks Matbaası, İstanbul 1932.

ALTUNTEK, N. Serpil; "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika" **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1, Temmuz 1993, ss. 191-204.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

BEYDİLLİ, Kemal; "Matbaa", **TDVİA**, C. 28, Ankara 2003, ss. 105-110.

DAVULCU, Fatma – KIPÇAK, Halil; "Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Türkiye'de Basım ve Yayının Kısa Bir Tarihçesi" , **Türk Kütüphaneciliği** 30, 2 (2016),ss.251-260.

ERDAŞ, Sadık; "Atatürk Dönemi Türk Ekonomisinde Yerel Sermaye Birikimi: Taşrada Kurulan Anonim Şirketler (1920-1938)", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2015 İzmir), Bildiriler Kitabı** Cilt 1, Ankara 2017, ss.177-216.

GÖKATALAY, Semih; **The Polıtıcal Economy Of Corporations In The Late Ottoman Empire And Early Turkish Republic (1908-1929)**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, **Türk Musikisi Klasiklerinden 2. Cilt İlahiler I**, Feniks Matbaası, İstanbul 1933.

_____, **Türk Musikisi Klasiklerinden 3. Cilt İlahiler II**, Feniks Matbaası, İstanbul 1933.

_____, **Türk Musikisi Klasiklerinden 4. Cilt Bektaşi Nefesleri I**, (ed. Rauf Yekta vd.), Feniks Matbaası, İstanbul 1933.

_____, **Türk Musikisi Klasiklerinden 5. Cilt Bektaşi Nefesleri II**, (ed. Rauf Yekta vd.), Feniks Matbaası, İstanbul1933.

_____, **Türk Musikisi Klasiklerinden 6. Cilt Mevlevi Ayinleri I**, Feniks Matbaası, İstanbul 1934.

Kazmanizade Şamlı İskender, **Kürdili Hicazkâr**, Feniks Matbaası, İstanbul 1927.

_____, **Merhum Tanbûrî Cemil Bey Külliyatı**, Feniks Matbaası, İstanbul 1938.

_____, **Chant du Turk**, Feniks Matbaası, İstanbul (tarihsiz).

KOLOĞLU, Orhan; "Osmanlı Basını ve Bilim" , **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.156-160.

_____; **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013.

Muallim İsmail Hakkı Bey, Buselik Faslı, Feniks Matbaası, İstanbul 1926.

_____, **Musiki Tekâmül Dersleri**, Feniks Matbaası, İstanbul 1926.

Omnadin, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

ORANSOY, Gültekin; "Türkiye'de Defter ve Dergi Biçiminde Fasıl Yayınları (1875-1976)", **Anakara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.22, S.1, Ankara 1978, ss. 277-295.

Orfeon Record, **Umumi Katalog No:2**, Feniks Matbaası, İstanbul (tarihsiz).

Y. G. Fabrikaları Müstahzarat-ı İspençeriye Formülleri Cilt 2, Feniks Matbaası, İstanbul (tarihsiz).

Doktor Marko, **Tedavi Notları**, C.9, S. 14, Feniks Matbaası İstanbul 1928.

UZMAN, Mazhar Osman – TUNAKAN, Hüseyin Kenan**; İstanbul Seririyatı** Sayı 8, Aralık 1928, Feniks Matbaası İstanbul 1928.

LUDNER, Haim - D. W. Paşa von Strempel, **Türklere Almanca Sarf: Deutsche Grammatic für Türken**, Feniks Matbaası, İstanbul 1927.

LUDNER, Haim - PREUSSER, Richard; **Almanlara Türkçe Elifba**, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Hükümeti Arasında İkematgâh ve Ticaret Mukavelenamesi, Feniks Matbaası, İstanbul 1928.

İstanbul Musevi Etıbba Cemiyeti Nizamnamesi, Feniks Matbaası, İstanbul 1927.

BALİ, Rıfat N. – ETKER, Şeref; "İstanbul Musevi Etıbba Cemiyeti Nizamnamesi: Osmanlı Tıp Dernekleri Tarihçesine Katkı", **Kebikeç,** 12/2001, ss.151-160.

ŞERİF, Kâmran; **Yer Cüceleri – Birbirinden Güzel Masallar Serisi No 1**, Feniks Matbaası, İstanbul 1932.

Elektronik Yayınlar[42]

https://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordambt/yordam.php?aKutuphane=A&aBolum=01

docs.neu.edu.tr › library › nadir_eserler_el_yazmalari › Ansiklopedi

http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-100415
Ilk_turk_plak_fabrikasi_orfeon_records_ve_blumenthal_ailesi.html

[42] Erişim tarihleri metin içinde dipnotta gösterilmiştir.

Ekler

Ek 1: Feniks Şirketinin Dâhili Nizamnamesi

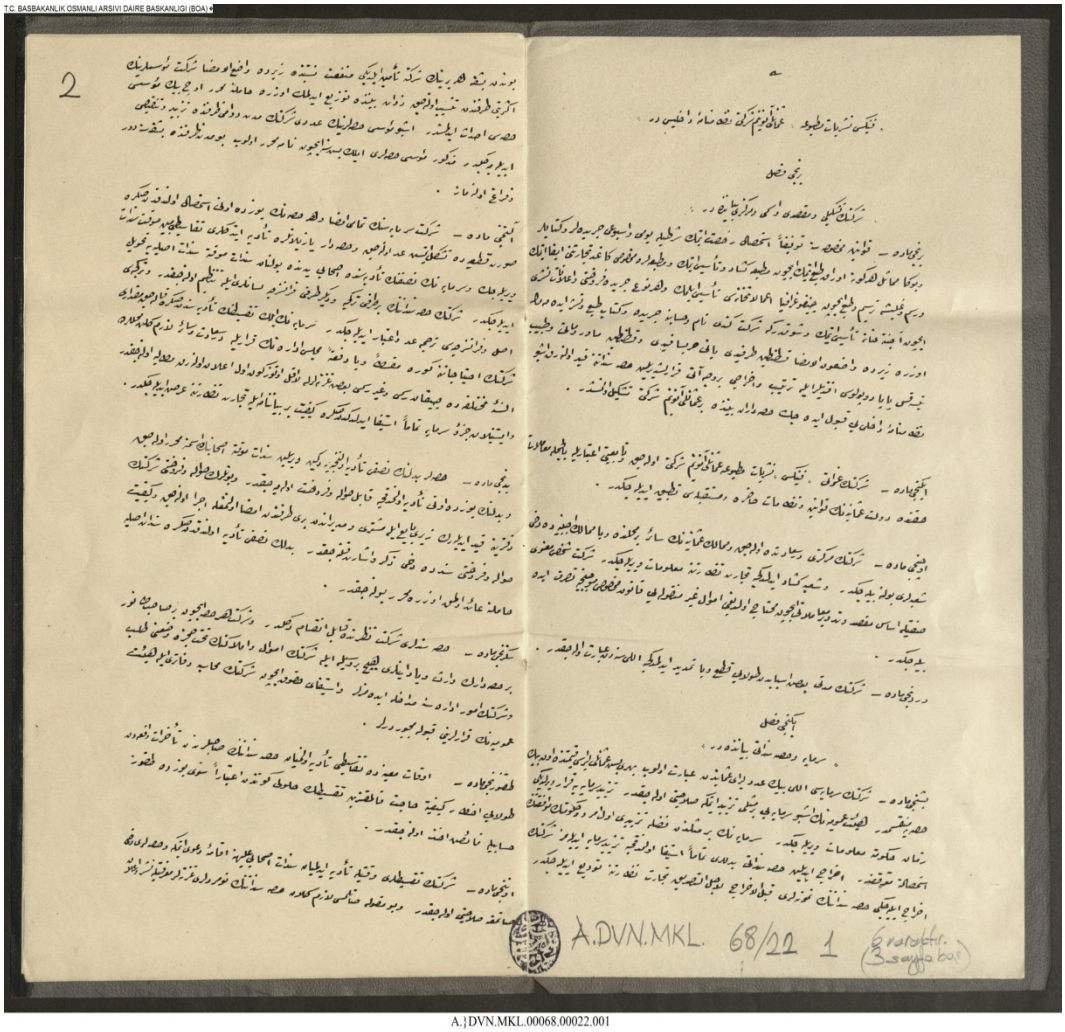
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)
A.DVN.MKL 68/22 1
A.}DVN.MKL.00068.00022.001

Ek 2: Muallim Hakkı Bey'in Çıkardığı Musiki İkmal Dersleri Kitabı

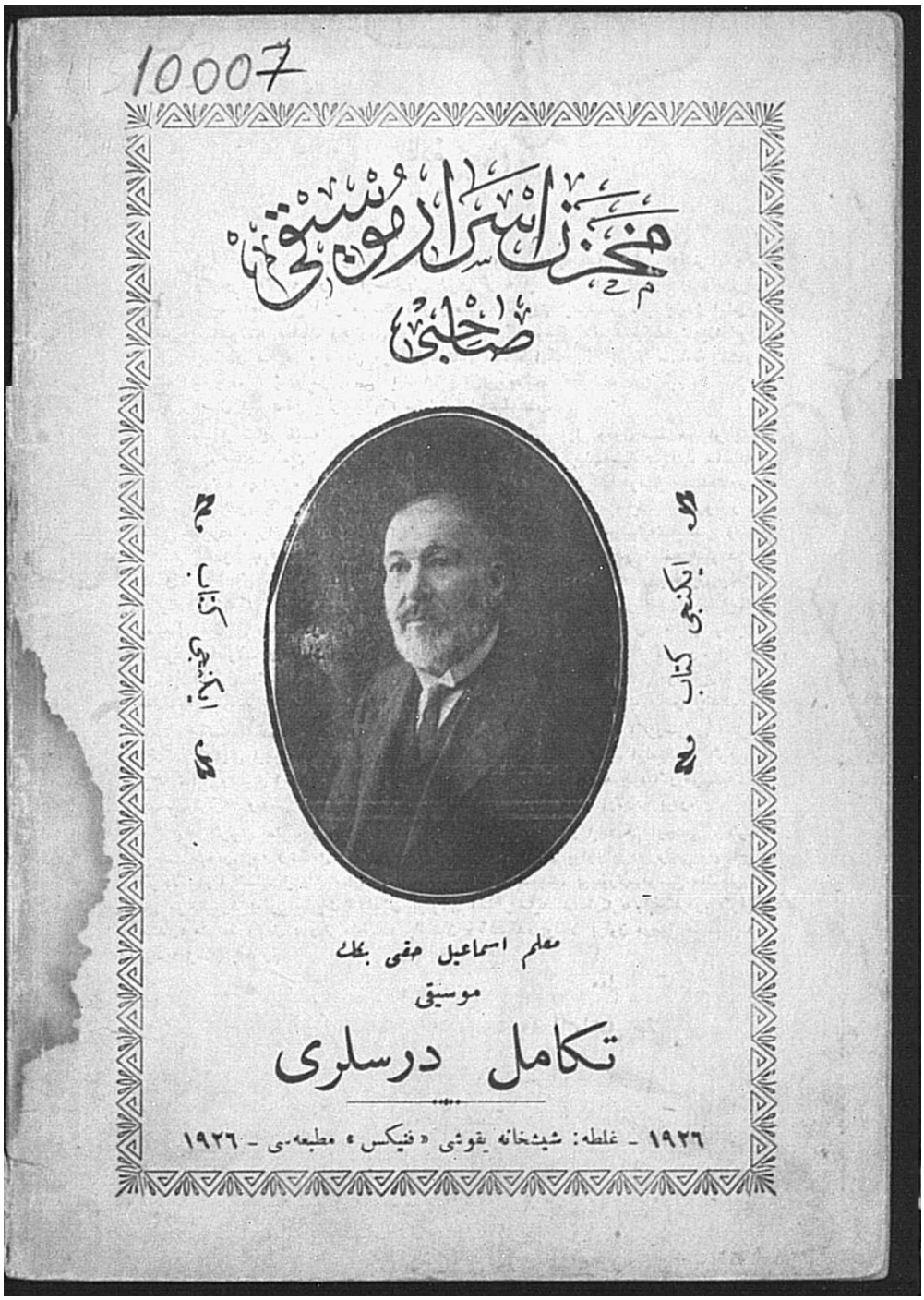

Ek 3: Doktor Marko Tarafından Çıkarılan Tedavi Notları İsimli Sağlık Dergisi

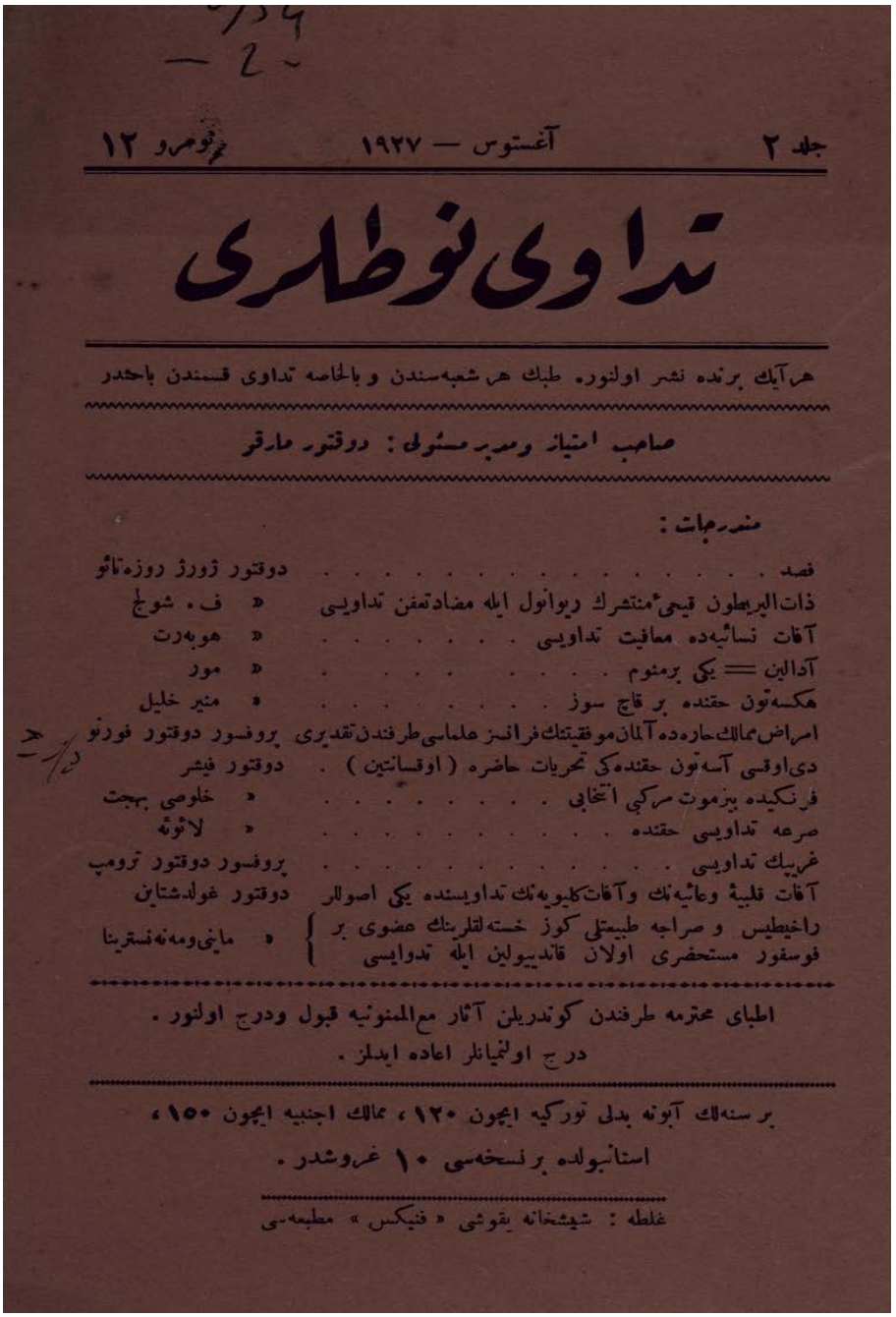

جلد ۲ — آغستوس — ۱۹۲۷ — نومرو ۱۲

تداوی نوطاری

هر آیك برنده نشر اولنوره طبك هر شعبه‌سندن و بالخاصه تداوی قسمندن باحثدر

صاحب امتیاز ومدیر مسئولی : دوقتور مارقر

مندرجات :

فصد	دوقتور ژورژ روزه‌تائو
ذات‌البریطون قیحی منتشرك ریوانول ایله مضادتعفن تداویسی	« ف . شولج
آفات نسائیه‌ده معافیت تداویسی	« هوبه‌رت
آدالین = یکی برمنوم	« مور
هکسه‌تون حقنده بر قاچ سوز	« منیر خلیل
امراض ممالك حاره‌ده آلمان موفقیتنك فرانسز علماسی طرفندن تقدیری دی‌اوقسی آسه‌تون حقنده‌کی تحریات حاضره (اوقسانتین) .	پروفسور دوقتور فورنو دوقتور فیشر
فرنکیده بیزموت مرکبی انتخابی	« خلوصی بهجت
صرعه تداویسی حقنده	« لاثوئه
غریپك تداویسی	پروفسور دوقتور ترومپ
آفات قلبیهٔ وعائیه‌نك وآفات کلیویه‌نك تداویسنده یکی اصوللر	دوقتور غولدشتاین
راخیطیس و صراحه طبیعتلی کوز خسته‌لقلرینك عضوی بر فوسفور مستحضری اولان قاندیبولین ایله تدوایسی	« ماینی‌ومه‌نه‌ستربنا

اطبای محترمه طرفندن کوندریلن آثار مع‌المنونیه قبول ودرج اولنور .
درج اولنمیانلر اعاده ایدلز .

برسنه‌لك آبونه بدلی تورکیه ایچون ۱۲۰ ، ممالك اجنبیه ایچون ۱۵۰ ،
استانبولده برنسخه‌سی ۱۰ غروشدر .

غلطه : شیشخانه یقوشی « فنیکس » مطبعه‌سی

Ek 4: Almanlara Türkçe Elifba Kitabı

K1347
T'.433.8

آلمانلره

تورکچه الفبا

مؤلفلری

حلیم لودنه‌ر
تورکچه و آلمانجه معلمی

ریچارد پرؤیسه‌ر
آلمان مکتبی مدیری

Türkische Fibel

von

H. Ludner und R. Preusser
Lehrer der türkischen u. deutschen Sprache
Rektor der Deutschen Oberrealschule i. W. mit Handelsklassen.

ATATÜRK ÜNÜVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ
Seyfettin Özege bağışı

Preis 50 Grusch

Druck. Phœnix — Stambul

1928

433.8

Ek 5: Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Hükümeti Arasında İkametgâh ve Ticaret Mukavelenamesi Metni

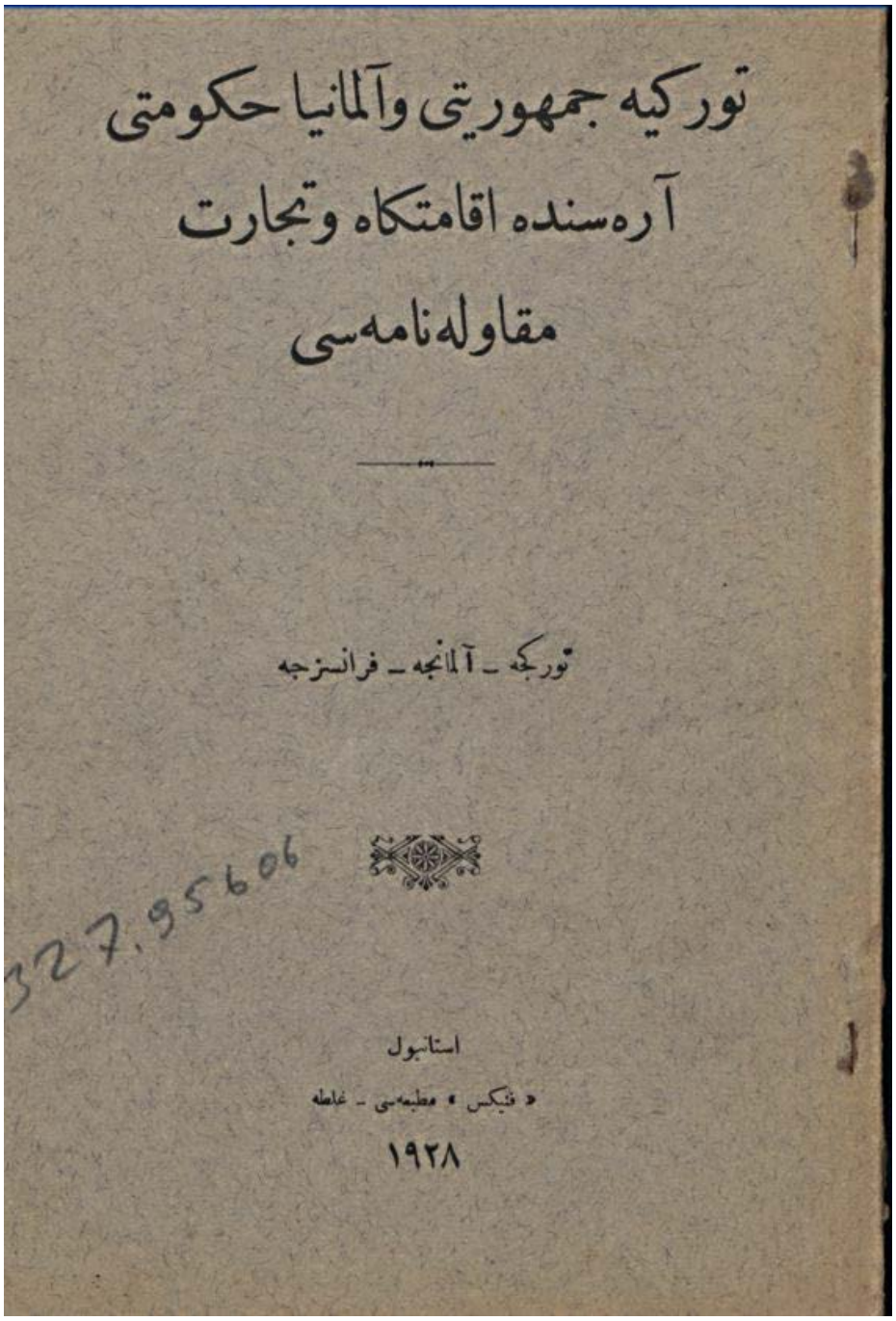

تورکیه جمهوریتی وآلمانیا حکومتی
آره‌سنده اقامتگاه وتجارت
مقاوله‌نامه‌سی

تورکجه ـ آلمانجه ـ فرانسزجه

327.95606

استانبول
« فیکس » مطبعه‌سی ـ غلطه
۱۹۲۸

Ek 6: Y. G. Fabrikaları Müstahzarat-ı İspençeriye Formülleri Kitabı

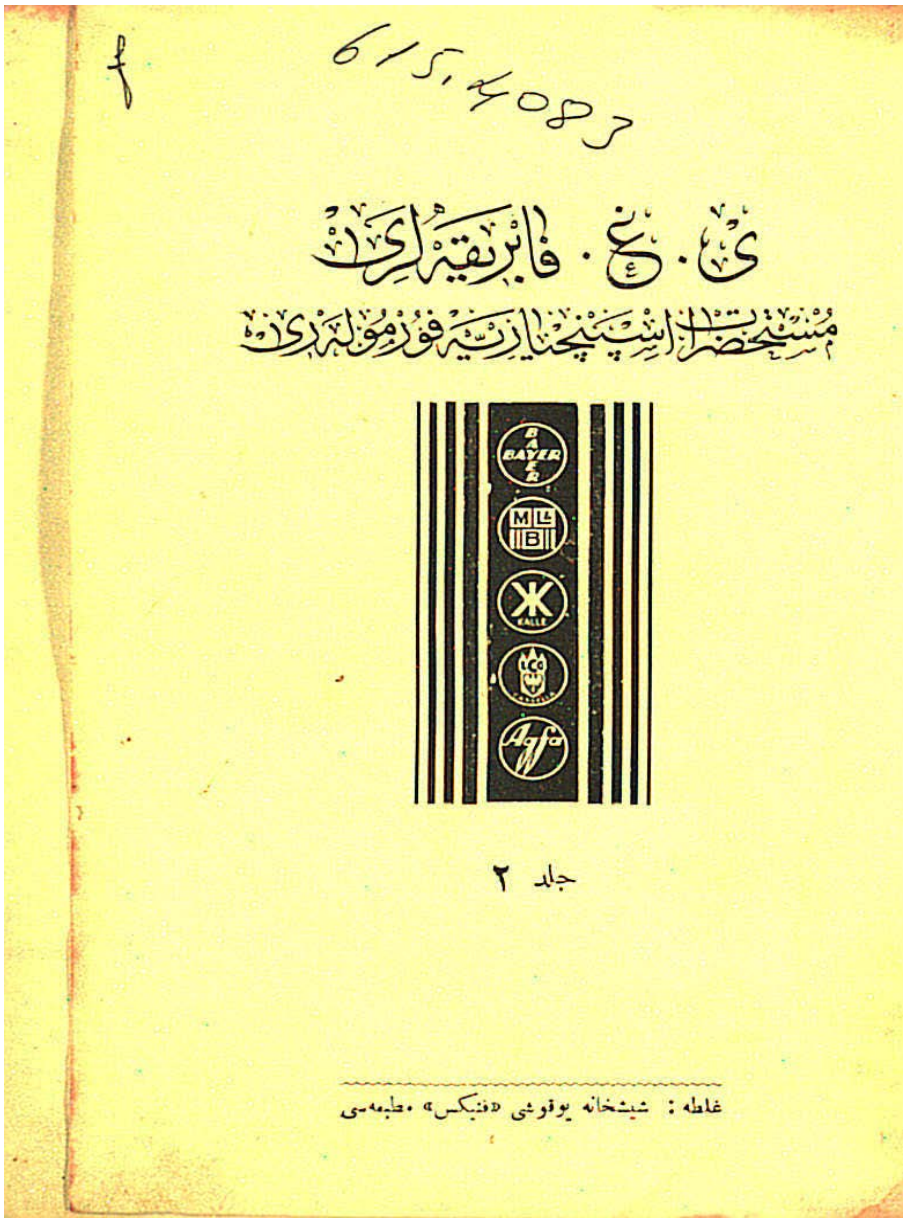

Ek 7: İlaç Formülleri Kitabından Bir Kesit

آسپیرین وقافئین

Aspirine et Caféine

(هر قومبریمده ۵۰ سانتیغرام آسپیرین و ۵ سانتیغرام قافئین واردر)

آسپیرینك معلوم اولان تأثیرینه قافئینك منبه قلب تأثیری کال موفقیتله انضمام ایتمشدر .

استطباب : آسپیرینك استعمال ایدلدیکی احوالده بالخاصه قلبی ضعیف اولانلرده شایان توصیهدر .

مقدار : بر آز صوده اریدیلك اوزره یومیه ۲-۶ قومبریمه آلتیلیر .

شکل : هربری ۵۰ سانتیغراملق ۲۰ قومبریمهلی حاوی توپلر

« بایهر » لك اوریژینال آمبالاژینه دقت !

— ۲ —

Acidol آسیدول

قلور مائیت بهتائین

حامض قلورماندك صاب حالنده مستحضری

Acidol-Pepsine آسیدول پهپسین

قلور مائیت بهتائین ـ پهپسین

غیر محدود بر درجهده محافظه ایدیلهبیلن حامض قلورماه مستحضری

معدری رمضان عسرت لقمهم

استطباب : تفریط حامضیت ـ آشیلی ، اشتهاسزلق ، اشتها اختلالاتی ، عسرت هضم ، سبی معلومه اولان اسهالات .

مقدار : کوندہ اوچ دفعه و بر آز صوده اولارق ، ۱ ـ ۲ پاستیل .

شکل تجاری :

آسیدول : ۲ غراملق اون پاستیلی حاوی توپلر

هربرنده (۵۰) سانتیغراملق ۱۰ پاستیل بولوتان ۱۰ توپلك قوطیلر

آسیدول پهپسین: » » ۵ » » » » » »

» » ۱۰ » » » » »

« آغفا » اوریژینال آمبالاژینه دقت !

— ۳ —

Ek 8: Musikişinas Tanbûrî Cemil Bey'in Orfeon Record Müzik Şirketince Feniks Matbaasında Basılan Hususi Kataloğu

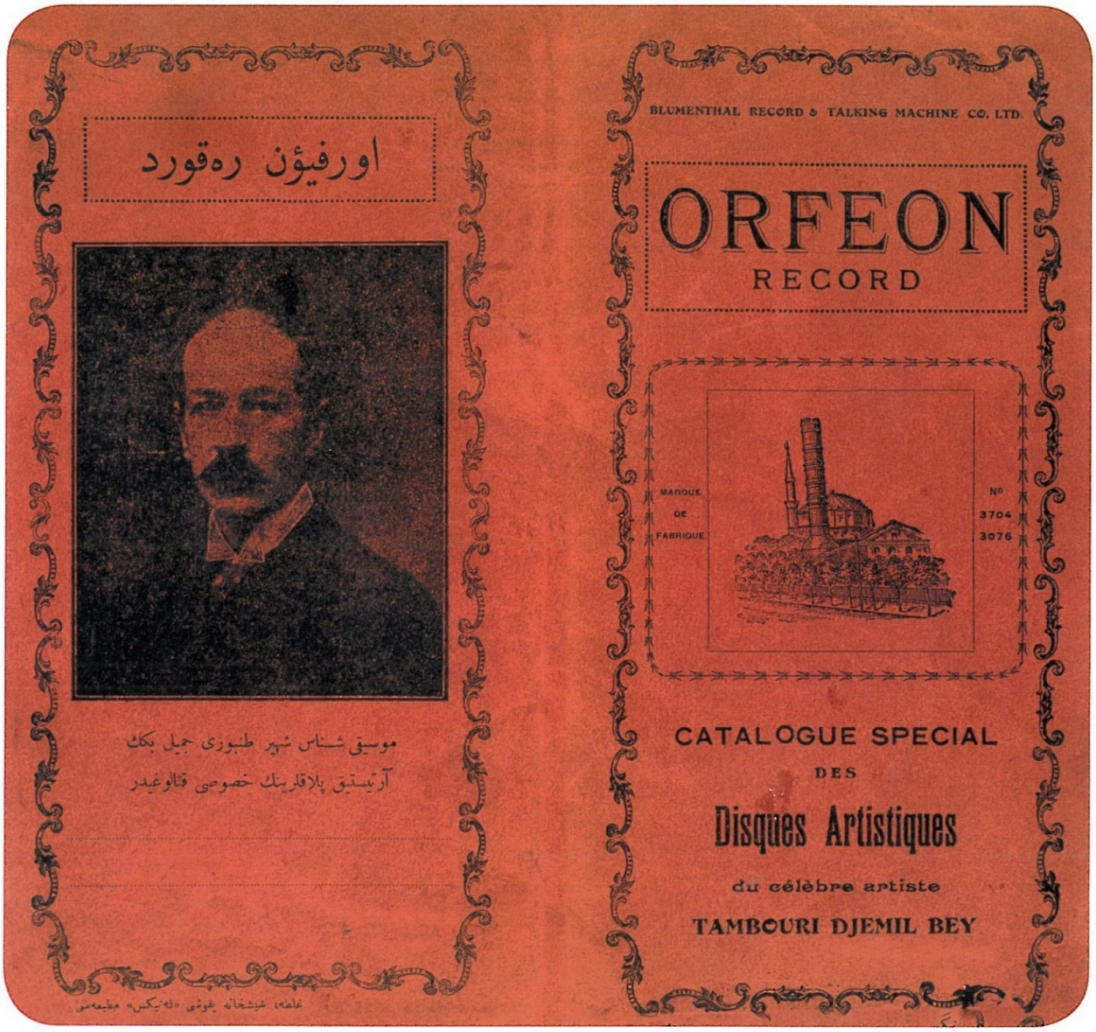

"Musikişinas-ı şehîr Tanburi Cemil Bey'in artistik plaklarının hususi kataloğudur."

"This is a catalog of the artistic records of the famous musician Tanburi Cemil Bey."

Galata Şişhane Yokuşu, Feniks Matbaası

Merkezin Taşra İle İlgili Kararlarında Eşrafın Rolü: Tokat Su Kanalı Örneği (1914)

Esat AKTAŞ*

Özet

20. yüzyılın başında Sivas vilayetine bağlı Tokat sancağı sınırlarında yer alan Kazova'nın sulanması amacıyla Yeşilırmak'tan su alınması düşünüldü. Vilayet mühendislerinin incelemesi neticesinde 50 bin dönümlük bir araziyi sulayacak kanal yapımına karar verildi. Kanalın yapımı, vilayetin diğer bir sancağı olan Amasya'yı da ilgilendiriyordu. Amasyalılar, nehrin suyunun azalmasını kendi şehirleri için tehdit kabul ettiklerinden vilayete itirazlarını ilettiler. Valilik gerekli incelemenin yapıldığını gerekçe göstererek bu itirazı reddetti ve kanalın hafriyat çalışmalarını başlattı. Vilayetten olumsuz sonuç alan Amasyalılar, müftü başkanlığında belediye reisi ile gayrimüslim grupların ruhanî reislerinden oluşan bir heyet seçtiler. Bu heyet, Amasyalıların itirazını 1914 yılında devlet merkezine iletti. Bu itiraza karşı çıkan Sivas Valisi Muammer Bey, kanalın Amasya'ya bir zarar vermeyeceğini anlatmaya çalıştı. Ancak işin durdurulması için Amasya eşrafının ve şehirden birçok kişinin imzasının yer aldığı telgraflar, devlet merkezine üst üste çekilmeye başlandı. Bu başvurular, devlet merkezi nezdinde işin durdurulması kararının verilmesiyle sonuçlandı. Valiliğin kanal inşaatının devamı noktasında kararlı görünmesine rağmen verilen karar değişmedi. Bu çalışmada devlet merkezinin taşrada yapılacak işler konusunda verecekleri kararlarda taşra şehirlerindeki ileri gelenlerin etkisi ve valilik ile sancak arasındaki çekişme ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Taşrası, Eşraf, Amasya, Tokat, Kazova.

The Role of The Gentry in The Decisions of The Centre on The Province: The Case of Tokat Water-Canal (1914)

Abstract

At the beginning of the 20th century, it was thought to transfer water from Yeşilırmak in order to irrigate Kazova, one of Tokat sanjak of Sivas province. After the investigation of the province's engineers, it was decided to build a canal to irrigate a land of 50.000 acres. The construction of the canal was also of interest to Amasya, another district of the province. The people from Amasya conveyed their objections to the province because they accepted the river's water shortage as a threat to their city. The governor's office rejected this objection on the grounds that the necessary investigation was made and initiated the excavation works of the canal. The people from Amasya, who received negative result from the province, elected a committee, composed of the mayor and the spiritual leaders of the non-Muslim groups under the leadership of the mufti. In 1914, this committee forwarded their objections to the state centre. Opposing this objection, Sivas Governor Muammer Bey tried to explain that the canal would not damage Amasya. However, in order to stop the work, the telegrams containing the signatures of the gentry from Amasya and many people from the city began to be drawn to the state centre one after the other. These applications resulted in the decision to stop work by the state centre. Although the governorship seemed determined to continue the construction of the canal, the decision was not changed. In this study, the influences of the gentry in the provincial

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, esataktas52@hotmail.com.

cities over decisions of the state centre about the works to be done in the provinces, and the conflict between the governorship and the district are examined.

Keywords: Ottoman Province, The Gentry, Amasya, Tokat, Kazova.

Giriş

Osmanlılarda XV. yüzyıldan itibaren varlığı bilinen ayan ve eşraf, ileri gelen anlamında kullanılmaktaydı. Sosyal ve malî alanlarda devlet düzenindeki bozulmayla nüfuzlarını artıran bu zümre içinde *kapıkulları, yeniçeri serdarları, sipahi, kethüdayerleri, mültezimler, mukata'a eminleri, azledilmiş veya tekaüd* [emekli] *olmuş beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, müderrisler, müftüler* bulunmaktaydı. Bunların dışında yerli zenginler de bu zümre içinde yer almaya başladı.[1] Anadolu'da önemli bir konuma gelen bu grup, özellikle 1683 Avusturya Savaşı esnasındaki karışıklıklarla birlikte ön plana çıktı. Devletin söz konusu karışıklıklarla başa çıkamadığı bu dönemde hazine de boştu. Askere verilecek paranın olmadığının anlaşılmasıyla Anadolu'daki zenginlerden devletin yanında olmaları için yardım istendi. Bu durum, *yeni bir zümrenin doğmasına* fırsat verdi.[2]

Devlet otoritesinin zayıfladığı 18. yüzyılda taşrada ayanın etkinliği arttı. Hatta 1808 yılında II. Mahmud, otoritesini ayanlarla paylaştığı Sened-i İttifak'ı imzaladı. Ancak senedin imzalanmasını sağlayan Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüyle ve padişahın merkezileşme konusundaki girişimleriyle birlikte bu senet hükümsüz kaldı.[3] Tanzimat'la birlikte devlet, modernleşme konusunda ilerleme kaydetti. Bu durum, merkezileşmeyi de beraberinde getirdiğinden eşrafın etkinliğini azaltacak politikalar üretildi. Devlet, Tanzimat öncesi ayanlarından farklı olarak gördüğü ve memleketin ileri gelenleri olarak tanımladığı eşrafı, merkezileşme çerçevesinde elde etmenin yollarını aradı. Tanzimat sonrasında eşraf, mahallî meclislerde azalık vasfıyla devlete bağlı tutulmaya çalışıldı. Nişan, madalya ve rütbe gibi bu bağlılığı teşvik edici vasıtalar da kullanıldı. Buna rağmen merkeziyetçi devlet karşısında adem-i merkeziyetçiliğin temsilcileri olarak varlığını devam ettiren eşraf, aynı zamanda devletin taşra ile ilişkilerinde olumlu ya da olumsuz yönleriyle önemli bir vasıta oldu.[4]

Osmanlı'da toprak, önemli bir gelir kaynağıydı ve bundan eşraf da faydalandı. 19. yüzyılın ikinci yarısında yabancılara toprak satışına dair yasağın kaldırılmasına rağmen Anadolu topraklarının büyük bir kısmının mülkiyeti Müslümanların elindeydi. Yerel eşraf ve küçük çiftçiler, bu Müslüman toprak sahipleri arasında yer almaktaydı. Bu grubun içinde *yerel idareciler, sipahiler, ulema, yerel yeniçeri ağaları ve yerleşik aşiretlerin liderleri gibi eski*

[1] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 7.

[2] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 59.

[3] Osmanlı Devleti'nde ayan ve eşrafın gelişimi ve devletle ilişkileri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, 1964; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*; Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, Dr. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul 2004; Biray Çakmak, *Taşra İdaresinde Osmanlı Merkeziyetçiliği, Gediz'de Kaza İdaresi ve Sorunları*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2019; Biray Çakmak, "Geç Dönem Osmanlı Taşra Toplumunda Eşrâfın Mahallî İşlevleri Üzerine: Uşaklı Tirîdzâde Mehmed Paşa", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Y. 7, S. 13, Bahar 2011.

[4] Çakmak, *Taşra İdaresinde Osmanlı Merkeziyetçiliği*, s. 18-21; Çakmak, "Osmanlı Taşra Toplumunda Eşrâfın Mahallî İşlevleri…," s. 5-9.

Osmanlı seçkinleri de yer almaktaydı.[5] Bu dönemde tarım alanında önemli gelişmeler de yaşandı. Kasaba ve köylerin önde gelen çiftçileri ve eşrafı, bürokrasinin denetiminin biraz daha zayıflamasıyla önder rolünü üstlendiler ve tarım alanında istikrar sağladılar. Artan ticaret hacmi ve demiryolu gibi altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi, tarımsal büyümeyi destekledi. Bu durum, söz konusu grupların gelir seviyelerinde artışı da beraberinde getirdi.[6] Ticarette etkin olan bu zengin gruplar, iltizam başta olmak üzere devlet-taşra ilişkilerinin düzenlenmesinde öne çıktı.[7]

II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Dönemi'ndeki politika, millî bir ekonomi kurmayı hedefliyordu. Aynı zamanda Osmanlı burjuva sınıfına ihtiyaç olduğu da savunuluyordu. Bu sınıfı oluşturacak olan eşraf,[8] siyaset içinde de yerini aldı ve taşrada elde edilecek birçok olanaktan faydalanmayı amaçladı. Bunun için de parti örgütlerini kontrollerine alan eşraf aileleri ortaya çıktı.[9] Taşrada önemli bir konumda olan eşraf, Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde mecliste yerini aldı ve eskiden olduğu gibi halkın koruyucusu sıfatıyla birçok yasanın çıkmasında rol oynadı. Cumhuriyet Türkiyesi'nde de merkez-taşra arasındaki ilişkilerde önemli olan[10] bu ileri gelenler, halk nazarında da koruyucu vasıflarını sürdürdüler. Ancak 1950'li yıllardan itibaren bu ilişki tarzında değişimler meydana geldi ve ileri gelenlerin halk üzerindeki denetimi zayıfladı.[11]

Eşraf, bahsedildiği üzere devlet-taşra ilişkilerini düzenleyen ve aynı zamanda bölgelerinde birçok alanda ön plana çıkan bir grubu temsil etmekteydi. Osmanlı modernleşmesinin taşraya en önemli etkisi, idarî yapıyı düzenleyen vilayet nizamnamesiydi. 1867 tarihli nizamnameyle vilayetler yeniden ve modern sisteme göre teşkilatlandırıldı, bölgenin ileri gelenlerine de idarî alanda bazı görevler ayrıldı.[12] Nizamnamenin kapsadığı ve Anadolu vilayetleri arasında yer alan yerlerden biri de Sivas'tı. Nizamnamenin uygulanmasıyla Sivas vilayeti, merkez ve Amasya olmak üzere iki sancağa bölündü. Hemen akabinde Karahisar-ı Şarki sancağı bu vilayete bağlandı. 1880 yılında da kaza statüsünde idare edilen Tokat, vilayete bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırıldı.[13]

Tokat ve Amasya, devlete önemli gelirler kazandıran tarım arazilerine sahip yerlerdendi. Türkiye'nin en büyük ve en önemli akarsularından biri olan Yeşilırmak'ın[14] bu

[5] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 112-113.
[6] Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, s. 97.
[7] Çakmak, *Taşra İdaresinde Osmanlı Merkeziyetçiliği*, s. 19-20; Çakmak, "Osmanlı Taşra Toplumunda Eşrâfın Mahallî İşlevleri…," s. 7-8.
[8] Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, s. 116.
[9] Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s. 54, 67.
[10] Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s. 60-63.
[11] Yakın tarihteki modernleşme süreciyle ilgili sosyolojik tartışmalar için bkz. Cem Özkurt, "Şerif Mardin ve Mübeccel Kıray'ın Kavramsal ve Kuramsal Çerçevelerine Bir Bakış: Yakın Tarihimizde Değişmenin Yönü, Temel Gerilimler ve Yapının Bağlantısallığı", *I. Uluslararası Kapadokya Felsefe ve Sosyal Bilimler Kongresi, 25-27 Nisan 2019/Nevşehir, Bildiri Kitabı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, Nevşehir 2019.
[12] Çakmak, *Taşra İdaresinde Osmanlı Merkeziyetçiliği*, s. 18-19; Çakmak, "Osmanlı Taşra Toplumunda Eşrâfın Mahallî İşlevleri…," s. 5-6.
[13] Esat Aktaş, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2009, s. 25.
[14] Yeşilırmak; Kelkit Irmağı, Çekerek Irmağı ve Tokat Irmağı'ndan oluşmaktadır. Bu üç koldan biri olan Tokat Irmağı, Yeşilırmak'ın asıl koludur. Zara-Suşehri arasındaki Köse Dağı'ndan doğan Yeşilırmak'ın kaynağı, Tozanlı Suyu adıyla Almus Barajı'na ulaşır. Sonrasında Omala, Kazova ve

topraklardan geçmesi, bu yerleri önemli kılmaktaydı. Türk kültüründe önemli vasıflar yüklenen ve insan-doğa ilişkilerinde belirleyici unsurlar arasında yer alan su, özellikle modernleşme ile birlikte tüketilen bir meta haline geldi.[15] Bu metanın en önemli kullanım alanları içinde tarım arazilerinin sulanması yer almaktadır.

Bitkinin yetişmesi için gerekli olan su miktarı, doğal koşullarla karşılanabilirse sulamaya ihtiyaç duyulmaz. Fakat Türkiye'nin Doğu Karadeniz dışındaki bölgeleri, kurak ve yarı kurak alanlardan oluşmaktadır.[16] Bu tür alanlarda ürünlerin yetişmesi ve veriminin artışında, sulama önemli bir çözüm yoludur.

Yeşilırmak, Tokat'ın batısından başlayan ve Turhal ile Zile ovaları yönüne doğru genişleyen Kazova gibi geniş ve zengin bir tarım arazisinden geçmektedir. Kazova'da iklim, tarımsal faaliyeti olumlu yönde etkilemektedir, ancak bu yeterli olmadığından arazinin tarıma daha uygun bir hale gelmesinde nehir önem taşımaktadır. Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Kazova'da yetiştirilen temel ürün hububattı. Bunun sebebi, arazinin kuru tarım alanı olmasıydı.[17] 20. yüzyılın başında bu ovanın bir kısmının Yeşilırmak'tan inşa edilecek bir kanal vasıtasıyla sulanması planlandı.[18] Ancak, devlet nazarında önemli bir konum sağlayan eşrafın girişimiyle bu kanal projesi rafa kaldırıldı. Zira Tokat'ta yapılacak kanala Amasya'nın ileri gelenleri karşı çıkmaktaydı. Bu çalışmada, taşrada yapılacak işlerle ilgili devlet merkezinin kararında eşrafın rolü incelenmektedir.

1-Kanalın İnşa Girişimi

Kazova'nın sulanması için yapılması planlanan kanala ilişkin ilk bilgiye 1913 yılının sonunda Sivas Valisi Muammer Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıdan ulaşılmaktadır. Vali Bey'in yazısında kanalın yapılacağı bölge ve inşaatın maliyeti bildirilmekteydi. Vali Bey'e göre memleketin en önemli gelişme alanını şüphesiz ziraatta aramak gerekmekteydi. Ürünlerin yetişmesi için sadece yağmurun yağmasına umut bağlamak önemli bir eksiklikti. Yağışın yetersiz olduğu dönemlerde topraktan bekledikleri ürünü alamayan çiftçiler, bu duruma tahammül edemediklerini bildirmekteydiler. Çiftçilerin bu sorununun çözülmesi için Tokat'ın Vavrı (Kemalpaşa-Merkez) köyü civarındaki Latifoğlu arkından başlayan ve Turhal tarafındaki Arzupınarı (Arzupınar-Turhal) köyüne kadar gidecek bir kanal projesi düşünülmüştü. Yeşilırmak'tan açılması planlanan bu kanal vasıtasıyla 17 köyün arazisi sulanacaktı. Ancak ahalinin ekonomik

Turhal ovalarından geçen Yeşilırmak, Amasya Kayabaşı'nda Çekerek Irmağı ve Kaleboğazı'nda da Kelkit Irmağı ile birleşir. Bu şekilde büyük bir akarsu halini alan Yeşilırmak, Çarşamba'dan denize dökülür. Serhat Uslu, *Tarih Öncesi Çağlarda Tokat'ın Tarihi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, s. 24-25.

[15] Turgay Kabak, "Toplumsal Ekoloji Bağlamında Türklerin Doğa İle İlişkilerine Genel Bir Bakış: Mandıra Filozofu Filminin Düşündürdükleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 7, S. 1, 2018, s. 284.

[16] *Tarımsal Sulama Yöntemleri*, Haz. ve Edt. Öner Çetin, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 7.

[17] Ali Özçağlar, "Kazova'da Zırai Faaliyetlerin Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 32, S. 1-2, Ankara 1988, s. 307-308.

[18] Bu sulama projesi Cumhuriyet Dönemi'ne kaldı. 1945 yılında Tokat'ın doğusundaki Gümenek'te nehir üzerine sulama regülatörü inşa edildi. Böylece ovanın kuzey tarafında 8.000 hektarlık kuru tarım arazisi sulanmaya başlandı. 1967'de de bir kanal inşasıyla sulanan araziye 12.000 hektar gibi önemli bir miktar arazi daha eklendi. Özçağlar, "Kazova'da Zırai Faaliyetlerin Gelişimi", s. 309-310.

gücü, bu kanalın inşaat masrafını karşılamaya yetmiyordu. Bu sebeple Ziraat Bankası'ndan 1.000 liranın kefaletle borç verilmesi talep edildi.[19]

Ticaret Nezaretine konu iletildikten sonra cevabî tezkire gönderildi. Kanal konusunda ilgili bir heyet tarafından keşfin yapılması ve kanalın ne kadar masrafla inşa edilebileceğinin belirlenmesi istendi. Daha sonradan da, yapılacak kanalın çevresinde bulunan arazi sahiplerinin ödeyebilecekleri para miktarı konusunda inceleme yapılması vilayete bildirildi. Ziraat Bankası Müdüriyet-i Umumisi de borç verilmesine dair gerekli işlemin yapılmasını mahallî banka şubesine tebliğ etti.[20]

2-Kanal İnşaatının Başlaması

Tokat'taki kanal projesine Amasyalılar karşı çıkmaktaydı. Bu konuda birçok telgraf gönderildi. Ulaşılabildiği kadarıyla ilk telgraf 12 Mart 1914 tarihini taşımaktadır. Ancak merkeze gönderdikleri telgraflardan önce de vilayet nezdinde itirazlarını bildirdikleri anlaşılmaktadır. Zira bu telgraflardan bir gün öncesinde Vali Muammer Bey'in merkeze gönderdiği yazıda Amasyalıların itirazlarından bahsedilmektedir. Amasyalılar, kanal yapılması durumunda iktisadî ve sıhhî bazı sorunların ortaya çıkacağını bu itirazlarına sebep göstermişti.

Vali Bey, telgrafında *ark* ifadesini kullanmakta ve söz konusu kanalın önemsiz bir miktarda su taşıyacağına işaret etmekteydi. Muammer Bey, Tokatlıların bu arkı yapmak için uzun senelerdir girişimde bulunduğunu, Amasyalıların ise bu inşaata karşı çıktığını bildirmekteydi. Amasyalıların bu itirazına rağmen vilayet yetkilileri, nehirden Tokat ahalisinin istifadesini engellemeyi uygun bulmadı. Nehrin Amasya'ya ulaşana kadar birçok yan kollardan beslenmesi de alınan kararda etkiliydi. Buralardan nehre ulaşan su, açılacak kanala alınacak su kaybını giderecek ve kanal, Amasya'ya bir zarar getirmeyecekti. Ayrıca Tokatlılar için de doğal bir hak olarak değerlendirilen kanalın Amasya ekonomisine olumsuz bir sonuç vermeyeceği de taahhüt edilmişti.

Vilayetin kararı ve taahhüdü üzerine kanala dair çalışmalar başladı. Bu kararın hem Tokat'a hem de Amasya'ya tebliğ edilmesinin ardından çalışmanın fennî olarak da kontrol edilmesi düşünüldü. Böylece meselenin kesin çözümü konusunda son karar yine konuyla ilgili bir heyete bırakılmak istenmekteydi. Bunun için ise bilirkişilerden oluşan tarafsız bir heyetin İstanbul'dan gönderilmesi bizzat Vali Bey tarafından talep edildi.[21]

3-Amasyalıların Kanal İnşaatının Durdurulmasına Yönelik Talepleri ve Vali Muammer Bey'i Şikâyetleri

Sivas Valiliği, bünyesindeki memurlara yaptırdığı incelemeyle merkezin kararını beklemeden kanal inşaatına başlamıştı. Valiliğin kanal projesinde heyetin yapacağı incelemeyi beklememesi ve kanal işinde Tokat ahalisini hak sahibi olarak değerlendirmesi, Amasyalıların itirazını daha yüksek sesle ifade etmelerine sebep oldu. Vilayete bildirdikleri itirazlarını devlet merkezine ulaştırma düşüncesiyle Amasya'da Müftü Kamil reisliğinde Belediye Reisi Hamdi, Ermeni Murahhası Rahip Kigork, Metropolid Vekili Sarafim, Protestan Reis-i Ruhanisi Yervant ve Katolik Murahhasa Vekili Agop Efendilerden oluşan *"Seçilmiş Özel Heyet"* şeklinde takdim edilen bir komisyon oluşturuldu. Kanal işinin

[19] *BOA., DH.İD.*, 98/48. 23 Teşrinisani 1329 [6 Aralık 1913]
[20] *BOA., DH.İD.*, 98/48. 1 Kanunievvel 1329 [14 Aralık 1913] ve 24 Kanunievvel 1329 [6 Ocak 1914]
[21] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 26 Şubat 1329 [11 Mart 1914]

Amasyalılar için tehdit oluşturduğunu düşünen bu heyet, Dâhiliye Nezareti ve Sadarete 12 Mart 1914 tarihini taşıyan telgraflar çekti.

Telgrafa, tarihî önemi insanlarca bilinen kadim Amasya şehrinin maddî ve manevî hayatının devamında Yeşilırmak'ın etkisinden bahsedilerek başlanmaktaydı. Amasyalıların verdiği bilgiye göre yaklaşık üç yıl önce kanalın yapımına karşı çıkılmıştı. Millî olarak nitelenen bu teşebbüs, meşru müdafaa olarak değerlendirilmekteydi. Verilen bilgiye göre bu amaçla bir gösteri yapılmış ve alanında yetkin bir heyetin yapacağı keşifle kanalın faydasının ve zararının belirlenmesi istenmişti. Bunun üzerine Nafia Nezaretinden bilirkişilerle Fransız mühendislerinden Mösyö Sideris tarafından yapılan inceleme neticesinde bu kanalın şehre zarar vereceği öngörülmüştü.

Amasyalılar tarafından nehrin suyunun şehrin hayatî menfaatiyle çok sıkı bir ilişkide olduğu bildirilmekteydi. Bu sebeple şehrin Tokat'a yakın taraflarında söz konusu ilişkinin değiştirilmesinin mevcut durumu bozacağı ifade edilmekteydi. Onlara göre kanalın yapımının şehri olumsuz etkileyeceği raporla ispat edilmişti. Bu rapora rağmen vilayet idarecileri, yetkilerinin üstünde karar vermiş ve bu hakkı çiğnemişti.[22] Merkezdeki değerlendirmede, böyle kanalların yapımıyla ilgili kanun maddelerinin, kanal yapım işlerine bazı kıstaslar getirdiği ifade edilmişti.[23] Amasyalıların raporla ispat edildiğini bildirdiği kararın, merkezdeki değerlendirmeden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

12 Mart tarihli telgraf bir hayli bilgi içermektedir. Buna göre Tokat Mutasarrıfı Memduh Bey, vilayetin almış olduğu karar neticesinde işe başladı. Hatta bütün gücüyle günlük birkaç kilometre uzunluğunda kanal açtırmaktaydı. Bu durum Amasyalılarda heyecana sebep olmuş ve insanlar şehirde toplanmıştı. Memleketin hukukunun korunması da vilayette yaptığı *devirle*[24] incelemelerde bulunduğu için o anda valilik makamında olmayan Vali Muammer Bey'e iletilmişti. Ancak Amasyalıların adalet isteyen dilekçesine sessiz kalınmıştı. Hatta Vali Bey, hükümete Amasyalıların şikâyetini gerçek dışı olarak iletmişti. Dahası Amasyalıların müdafaasını propaganda olarak görmekteydi. Amasyalılarca Vali Bey, Tokat'ta sözü geçenlerin şahsî menfaatlerini düşünmekte ve Amasya gibi önemli bir memleketin harap olmasına salahiyetini kullanarak göz yummaktaydı.

Yapılan müracaatlarını dikkate almadığı bildirilen Muammer Bey, *"umumi hakka kefil olan devlet kanununa riayette bulunmayan ve keyfi idarede bulunan bir vali"* olarak itham edilmekteydi. Amasyalılar, şehre büyük zarar verecek olan kanal yapımının devamı durumunda vilayetten bağlılığı koparmak ve adalete bağlanmak istediklerini bildirdiler. Ayrıca daha sonra yapacakları müracaatlarını dinleyecek bir makam gösterilmesini de rica ettiler. Kendilerince işin aslına göre muamelede bulunulmasını arz ettikten sonra Tokat idarecilerinin bütün kuvvetiyle devam ettirdiği kanal işinin hemen engellenmesi konusunda tebligat gönderilmesini istediler.[25]

[22] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 27 Şubat 1329 [12 Mart 1914]
[23] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 2 Nisan 1330 [15 Nisan 1914]
[24] Devre çıkma; valilerin yılda bir defa ve üç ayı geçmemek üzere zorunlu olarak yaptıkları teftiş gezileridir. Bu geziler sonrasında memleketin durumuna dair rapor tutar ve bu raporları merkeze gönderirlerdi. Merkezi idare, bu şekilde memleketin durumunu öğrendikleri bir kaynak da elde etmiş olurlardı. Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri-Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008, s. 155.
[25] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 27 Şubat 1329 [12 Mart 1914]

Sivas valisinin telgrafı ile Amasya'dan çekilen telgraflar, 14 Mart'ta Nafia Nezaretine havale edildi.[26] Ancak işin durdurulması amacıyla Amasyalılar telgraf göndermeye devam etmekteydi. Telgrafta vilayet makamını ele geçirdiği ifade edilen Tokatlıların kanal açmaya başladıkları tekrar edildi. Yine Dâhiliye Nezaretinin Amasyalıların talebini uygun görüp işin durdurulması konusunda emir vermesine rağmen valiliğin Tokat'a bu kararı tebliğ etmemesinden şikâyet edilmekteydi. Bu sebeple memleket sakinleri ve ilgili çevre köylerin ahalisinden oluşan 10 binden fazla kişi şehir merkezinde toplanmıştı. Bu kalabalık grup, isteklerinin kanun çerçevesinde yetkililerce kabul edildiğini dile getirmişti. Karara rağmen kanal işine devam eden Tokatlıların, ileri giden hareketine bir set çekilmesini istemişlerdi. Hayatının devamından ümitsiz olan ahalinin hukukunun korunmasını talep eden Amasyalılar, cevabı beklediklerini ve makine başından ayrılamadıklarını bildirdiler.[27]

Kanal işinin durdurulması için şehir merkezinde 10 binden fazla kişinin toplandığı bildirilmekteydi. Ancak çevre yerleşimlerle birlikte genel nüfus dikkate alındığında[28] verilen rakamın abartılı olduğu düşünülmektedir.

4-Kanal İnşaatının Durdurulma Kararı ve Vali Muammer Bey'in Tepkisi

Vali Bey'in 11 Mart tarihinde kanalın keşfi için bir heyet gönderilmesi konusundaki talebine 16 Mart'ta cevap verildi. Nâfia Nezaretine bu konu iletildiğinden yapılacak incelemenin neticesine kadar işin ertelenmesi uygun bulundu. Hatta bir sorun yaşanmasına izin verilmemesi de istendi.[29] Bu kararla Tokat'ta kanal yapımının geçici olarak durdurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak Amasya'dan gönderilen yeni bir telgrafa göre Tokat'a gönderilen kişiler, kanal hafriyatının devam ettiğini yerinde görmüşlerdi. Amasyalılar, *"Millet hayatını koruyan şeriat kanunları ve devlet nizamı yok mudur? Nâ-meşrû' pençe-i teşebbüsâtlarında memleketimize açacağı rahnelerin telâfisi gayr-ı kâbil zararların acaba hükümetimize ziyânı olmayacak mıdır?"* gibi sorular yöneltiyorlardı. Amasya'nın Osmanlı haritasından silinip silinmediği de bu sorular arasında yer alıyordu. Ayrıca işin durdurulması için neden emir verilmediği, bu durumun yetkililerden niçin sorulmadığı ve inceleme heyetinin acil bir şekilde neden gönderilmediği konusunda Amasyalılara itimat edilip edilmediği de dile getirilmekteydi.[30]

Amasyalıların 16 Mart tarihli telgrafı üzerine 18 Mart'ta vilayete işin durdurulduğuna dair yeni bir yazı gönderildi.[31] Ancak Amasyalılar, Dâhiliye ve Sadarete 19 Mart'ta önceki altı kişinin dışında Müslim ve Gayrimüslim 17 kişinin daha imzasının yer aldığı bir telgraf çektiler. Telgrafta aynı şikâyetlere devam edilmekte ve büyük bir şehrin bir kişinin uygunsuz işlerine kurban edildiği dile getirilmekteydi. Bu durumda ahalinin çevre köy ve memleketlere dağılmak isteğinde olduğu iletiliyordu. Bu memlekette taş üstünde taş bırakılmaması kararlaştırılmışsa da adalete güvenen halka hatalarının yazıyla bildirilmesi isteniyordu.[32]

[26] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 1 Mart 1330 [14 Mart 1914]
[27] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 1 Mart 1330 [14 Mart 1914]
[28] 20. yüzyılın başında Amasya'nın nüfusu, merkez kazaya bağlı çevre köy ve yerleşim birimleriyle birlikte 66 bindi. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 376.
[29] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 3 Mart 1330 [16 Mart 1914]
[30] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 3 Mart 1330 [16 Mart 1914]
[31] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 5 Mart 1330 [18 Mart 1914]
[32] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 6 Mart 1330 [19 Mart 1914]

Vali Muammer Bey, konuya ve Amasyalıların isnatlarına dair 20 Mart'ta teferruatlı bir telgraf gönderdi. Vali Bey, kanal işinin Amasyalıların büyüttüğü gibi olmadığını, onların müracaatının bir kuruntu olmasa dahi yanlış anlamanın neticesi olduğunu ifade etti. Amasyalıların ilk olarak hafriyatın durdurulması için tehditkâr bir şekilde müracaatta bulunduklarını, hatta Sivas vilayetinden bağlarını koparmakla tehditlerine devam ettiklerini, daha sonra da Dâhiliye Nezaretine başvurduklarını bildirdi. Vali Bey'e göre mesele şu şekildeydi:

1-Kanal kazma işi, Amasya'ya bir zarar verilmemesi kaydıyla yapılmaktaydı.

2-Yapılmak istenen iş, büyük bir kanal değil, küçük bir arktan ibaretti. Karadeniz'den Niksar'a kadar mecrası küçük çaptaki vapurların işletilmesine uygun olan bir nehirden[33] böyle küçük bir ark açılmasının Amasya'ya zarar vermesi mümkün görünmemekteydi.

3-Bugüne kadar Tokat için Yeşilırmak'tan su alınmamıştı, incelemenin sonucuna kadar da alınmayacaktı. Şu durumda Amasyalıların talebi, bir iki kişinin menfaatini önemli görmekten ileri gelmekteydi.[34]

İstanbul'dan verilen cevap, Vali Bey'in beklediği şekilde olmadı. Zira ahalinin telaş ve şikâyeti, korku veya kuruntudan dahi olsa bunun yatıştırılması gerekiyordu. Bu sebeple önceki yazıda da tebliğ edildiği üzere heyetin kararına kadar işin ertelenmesi uygun bulundu.[35]

Amasyalılar, Sadaret makamı ile Dâhiliye Nezaretine gönderdikleri telgrafı, devletin bayındırlık hizmetleriyle ilgilenen Nâfia Nezaretine de ulaştırdı. Telgraflarda, inşaatın durdurulma kararına karşın vilayetin yazısından işin devam ettiğinin anlaşıldığı bildirilmekteydi. Amasyalılar tarafından aynı gün mutasarrıflığa verilen dilekçeler, vilayet makamına ulaştırılmıştı. Ancak valilik, konunun gerçek durumunu göz önünde bulundurmuyordu. Zira başka bir keşif heyeti talebinde bulunmasına rağmen faydasız bir işe devam etmeyi de tercih ediyordu.[36] Mutasarrıflığa dilekçe vermekle kalmayan ahali, hükümet dairesi önünde toplandı. Müslim ve Gayrimüslimlerden oluşan grup, kasabadaki dükkânları da kapattırdı ve bu şekilde valilik protesto edilmeye çalışıldı. Olayların çıkması üzerine Mutasarrıf Cemal Bey, şehirdeki bu gelişmeyi valilik makamına arz etti. Kanal işinin Amasya'ya zarar vermeyeceğini ve ahalinin dağılmasını bildiren valilik, esasında Dâhiliyeden verilen emre uymadığını da göstermekteydi. Dağılması istenen ahali, zarar konusunda valilikle aynı görüşü taşımamakta ve ilgili heyetin incelemesine kadar işin durdurulması kararının uygulanmasını istemekteydi. Mutasarrıf Cemal Bey de Tokat sancağı idaresini, bu sorunun çıkmasına sebep olan birim olarak göstermekte ve Tokat'a kesin emir verilmesini de talep etmekteydi.[37]

[33] Nehrin akımı, Şubat-Haziran ayları arasında arttığından ulaşımın bir hayli kolaylaştığı ve nehrin ulaşım konusunda değerlendirilmesi gerektiği düşünülmüştü. 1900 yılında Amasya'nın Müslim ve gayrimüslim tüccarları bu konuda ilgili birimlere müracaatlarını ilettiler. Bu başvurunun üzerine yapılan çalışma neticesinde nehrin temizlenerek Niksar'a kadar küçük vapurların işletilmesine uygun olduğu görüldü. Çarşamba-Ayvacık arasında nehir taşımacılığı yapıldığı, başka bir çalışmayla bunun daha da ileriye götürülebileceği anlaşılmıştı. Fakat bu projeler, sonuçsuz kaldı. Nedim İpek, "Canik Sancağında Nehir Taşımacılığı", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, C. 1, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri 2015, s. 569-570.

[34] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 7 Mart 1330 [20 Mart 1914]

[35] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 8 Mart 1330 [21 Mart 1914]; *DH.ŞFR.*, 39/42. 8 Mart 1330 [21 Mart 1914]

[36] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 8 Mart 1330 [21 Mart 1914]

[37] *BOA., DH.ŞFR.*, 421/105. 8 Mart 1330 [21 Mart 1914]; *BOA., DH.KMS.*, 18/12. 8 Mart 1330 [21 Mart 1914]

Mutasarrıf Cemal Bey'in Amasya'da yaşananlara dair telgrafı üzerine Dâhiliye Nezareti, mutasarrıfın uyarılmasını ve bu konuda açıklama yapmasını istedi.[38] Buradan anlaşıldığına göre hükümet, Amasya'da yaşananların sorumlusu olarak mutasarrıfı görmekteydi. Valilikten Dâhiliyeye 23 Mart'ta çekilen iki ayrı telgraf, Amasyalılara da cevap niteliği taşıyordu. Emri Tokat'a tebliğ ettiğini bildiren Vali Bey, Kazova'nın bir kısmının sulanmasını sağlayacak işin durdurulmasıyla Amasyalıların tatmin edilmesinin uygun görülmediği cevabını almıştı. Hatta bu kararın uygulanması, Tokat'ta tepkiye sebep olabilirdi. Yine Amasyalıların gerçeğe uygun olmayan yaygaralarıyla sancaktaki ilgili memurların incelemesi ve gözetimi altında yürütülen işin yarım bırakılması sancağın nüfuz ve haysiyetine zarar verecekti. Tokatlıların böyle düşündüğünü ifade eden Vali Bey, bu işte Amasyalıların haksızlığından bahsederek telgrafına devam ediyordu. Ayrıca vilayetin almış olduğu kararlarla Amasya'ya bir zarar verilmeyeceği teminat altına alınmıştı. Bu teminatın göz önünde bulundurulmadığını dile getiren Vali Bey, işin büyütülmesindeki sebebi Amasya mutasarrıfının idaredeki acizliğinde görmekteydi.[39] Vali Muammer Bey'in bütün açıklamalarına rağmen işin durdurulması yönündeki karar değişmedi.[40] Amasya heyeti de gönderdiği yeni telgrafta kanal inşaatının durdurulması için merkezin kararının defalarca valiliğe iletildiğini, ancak Vali Bey'in bu kararı uygulamaya koymadığını bildirmekteydi. Vali Bey, hükümetin emrini kabul etmeyen bir kişi olarak tanımlanmakta ve başka bir şikâyete gerek olmadığı dile getirilmekteydi. Amasyalılar, *"Emirler hükümlerin uygulanmasına bağlı ise artık adalet sabırsızlıkla beklenmektedir."* şeklindeki sert bir uyarıyla telgrafa son vermekteydi.[41]

Yazışmalara 15 gün civarında ara verildiği anlaşılmaktadır. 8 Nisan tarihine kadar bekleyen Amasyalılar, daha önceki heyet üyelerinin dışında nakibüleşraf ve şehrin ileri gelenlerinden 90 kişinin daha imzasının yer aldığı geniş katılımlı bir telgraf gönderdiler. Sadarete sunulan telgrafın suretleri, Dâhiliye ve Nâfia Nezaretleri ile Amasya Mebusu Arif Fazıl Bey'e de gönderildi. *"Amasya'nın Yeşil Irmağından Tokat'a su alınmasının memleket hayatını yıkacağı fennî raporla tespit edilmiş*" ifadeleriyle başlayan telgrafta, Tokat mutasarrıfının kendi kendine işi tespit ettiği ve bu hareketinde valinin de aynı düşüncede olmasını kendisine izin kabul ettiği ifade edilmekteydi. Ayrıca taleplerinin reddiyle şikâyetlerini merkeze ilettiklerini ifade eden Amasyalılar, yapılan gösteriyi siyasi bir mesele benzeri, güya birkaç kişinin payı olduğu şeklinde yorumladığı ve beyanatlarını tehditmiş gibi yansıttığından dolayı Vali Bey'den şikâyetçi olmaktaydılar.[42]

Nâfia Nezaretinden 13 Nisan'da Dâhiliye Nezaretine "Heyet-i Teftişiye Müdiriyeti Namına Muavin" imzasıyla gönderilen tezkirede, Yeşilırmak ve Kelkit Nehri suları hakkında Sivas Mülkiye Müfettişliğine bir rapor hazırlatıldığı anlaşılmaktadır. Ekte sunulan raporun içeriğinin dikkat çektiği ve bu raporun incelenmesi için vilayete iade edilmesi gerektiği

[38] *BOA., DH.ŞFR.*, 39/52. 9 Mart 1330 [22 Mart 1914]
[39] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 10 Mart 1330 [23 Mart 1914]. İdaredeki yetersizliğinden dolayı azledilen Mutasarrıf Nureddin Bey'in yerine Cemal Bey, Gelibolu Mutasarrıfı iken 1913 yılının Eylül ayında Amasya Sancağı Mutasarrıflığına atandı (*BOA., İ.DH.*, 1501/1. 29 Ağustos 1329/11 Eylül 1913; *BEO.*, 4212/315882. 31 Ağustos 1329/13 Eylül 1913). Cemal Bey, 1914 yılının Kasım ayında da görevinden azledildi (*BOA., İ.DH.*, 1510/47. 28 Teşrinievvel 1330/10 Kasım 1914; *BEO.*, 4320/323970. 29 Teşrinievvel 1330/11 Kasım 1914).
[40] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 10 Mart 1330 [23 Mart 1914]; *DH.ŞFR.*, 39/59. 10 Mart 1330 [23 Mart 1914]
[41] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 11 Mart 1330 [24 Mart 1914]
[42] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 26 Mart 1330 [8 Nisan 1914]

bildirilmekteydi.[43] Raporun aslına ulaşılamasa da 15 Nisan'da Dâhiliyeden Valiliğe gönderilen yazıda raporun içeriğine dair bilgi verilmektedir. Raporda Kazova'da 50 bin dönüm civarında bir arazinin sulanması için Tokat Mutasarrıflığınca kanal hafriyatına devam edildiği, fakat bu durumun bazı mahsurlar yarattığı bildirilmişti. Projenin resmî işleyişinde de sıkıntılar olduğu dile getirilmişti. Rapora göre nehrin suyunun Haziran-Temmuz aylarında azaldığından ve bir kısmı da Tokat'ta su kanalı vasıtasıyla alınmak istendiğinden bu işin, Amasya ahalisinin ziraî ihtiyaçlarını ihlal edeceği *ortaya çıkan şikâyetten* anlaşılmıştı. Ayrıca böyle önemli bayındırlık girişimlerinde "İdâre-i Umûmi-i Vilâyât Kanunu" gereğince öncelikle keşif yapılması ve proje hazırlanması gerekirdi. Hazırlanan projeye, Meclis-i Umûmi-i Vilâyet ve Nâfia Nezareti tarafından da onay verilmesi lazımdı. Raporun bu bilgileri içerdiğini ifade eden Dâhiliye Nezareti, *"İdâre-i Umûmi-i Vilâyât Kanunu'nun 78. Maddesinin 2. Fıkrasına nazaran vilayetlerce kanallar açılmasıyla arazinin sulanması, nehirlerin akımını değiştirmemek kaydıyla"* uygun olabileceğinden bahsetmekte ve kanun maddesiyle işe çözüm aramaktaydı. Kanalın kazılmasının Amasya ahalisinin zararına sebep olmayacağına dair ilgililerce bir incelemeye muhtaç olduğu bildirilmekte ve bunlar yapılmadıkça işe başlanmasının uygun olmayacağı tekrar edilmekteydi.[44]

Bu yazılara 5 Mayıs'ta cevap veren Vali Bey, yine vilayette alınan kararları dile getirdi. Bununla birlikte *"Fenni heyetin incelemesi sonucunda Amasyalılara zarar verildiği ortaya çıkarsa derhal iptal edileceği gibi zararın da tazmin edileceğini"* bildiren Vali Bey, bu ifadesiyle söz konusu incelemeyi beklemeyeceğini de gösteriyordu. Ayrıca Vali Bey'e göre bu durumun iç yüzü şehirlilerle köy halkının çatışmasıydı. Amasya'da zarar olacağını iddia edenler, kasaba halkından nüfuz sahibi insanlardı. Yeşilırmak kuvvetiyle çalışan fabrikaları ve sulanan bahçeleri vardı. Yeşilırmak'tan su alınması, Amasya'da kasaba halkından birkaç fabrika sahibine küçük bir zarar verebilirdi. Muammer Bey, bu ifadesiyle az da olsa zararın ortaya çıkabileceğini kabul ediyordu. Fakat böyle bir iki nüfuz sahibinin hatırı için Tokat'ta güneş altında kavrulan bir arazinin ve bütün geçimini tabiatın havasına terk etmiş ve hukuklarını müdafaadan aciz bir kısım halkın bahsi geçen arktan istifade etmesine engel olmanın uygun görülmediğini de dile getirmekteydi. Bu durumun Dâhiliye Nezaretince de uygun görülmeyeceği kanısında olan Vali Bey, Yeşilırmak'tan kanal açılması meselesinin bugün yapılmış bir iş olmadığını, bundan iki sene önceye dayandığını bildirmekteydi. Almanya tebaasından Mösyö Zimer, Yeşilırmak'ın önemli bir kolu olan Şekr-âb/Şeker-âb [Çekerek][45] nehrinden bir kanal açarak beş altı köyün arazisini sulamıştı. Vali Bey'e göre Amasyalıların buna karşı sessiz kalmaları, bütün bu meselelerin Amasya'nın menfaati adına olmadığını gösteriyordu. Ayrıca hafriyatın Amasya'ya zararından bahseden Mülkiye Müfettişi'nin şimdiye kadar Tokat'a gelmediğini ve işin mevkiini görmediğini aktarmakta ve zararın meydana geldiğine ne ile kanaat getirildiğini de sorgulamaktaydı.[46]

İşin uzamasından dolayı Dâhiliye Nezaretinin tutumunun sertleştiği anlaşılmaktadır. Zira Nâfia Nezaretine gönderdiği 19 Mayıs tarihli tezkiresinde daha önce tarafsız bir heyetin gönderilmesi bildirilmişse de böyle bir heyetin gönderilmediği ve mahallî nâfia memurlarına işin havale edildiğinin anlaşıldığı yönünde nezaret üstü kapalı uyarıldı.

[43] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 31 Mart 1330 [13 Nisan 1914]
[44] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 2 Nisan 1330 [15 Nisan 1914]
[45] Yeşilırmak Nehri'nin ana kollarından biri, Çekerek Irmağı'ydı (Uslu, *Tokat'ın Tarihi Coğrafyası*, s. 24-25). Belgede söz konusu nehrin adı Şekr-âb ya da Şeker-âb şeklinde ifade edilse de Yeşilırmak'ın önemli bir kolu olduğuna vurgu yapılmakta ve bu nehrin Çekerek olduğu tahmin edilmektedir.
[46] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 22 Nisan 1330 [5 Mayıs 1914]

Vilayetçe yaptırılacak keşfin Amasyalıları tatmin edemeyeceği ve şikâyetlerin süreceği düşünüldüğünden, daha önce bahsedilen tarafsız heyetin gönderilmesi istendi.[47] Bunun üzerine 25 Mayıs'ta Nâfia İdâre-i Umûmîsi, Heyet-i Fenniye Mühendislerinden Abdülkerim Ferid Bey'in gönderildiği cevabını verdi.[48] Ferid Bey'in Sivas'a gönderildiği valilik makamına da tebliğ edildi ve yapılacak incelemenin neticesinin bildirilmesi istendi.[49]

Sonuç

Yapılan araştırmaya rağmen Ferid Bey'in inceleme raporuna ve işin sonucuna dair bir bilgiye ulaşılamadı. Bununla birlikte Kazova'nın sulanması Cumhuriyet Dönemi'nde sağlandığından sulama kanalının hafriyat aşamasında durdurulduğu tahmin edilmektedir. Mülkî amirin ve vilayet memurlarının inceleme ve kararları üzerine yapımına başlanan sulama kanalının akamete uğramasında Amasya'dan gönderilen telgrafların etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yazışmalarda dikkat çeken önemli bir husus, Amasyalıların merkeze birçok telgraf göndermiş olmasına rağmen ne Tokatlıların hak talep eden bir telgrafına ne de Tokat mutasarrıfının bir yazısına ulaşılmıştır. Mevcut belgelere göre Amasyalılar birçok girişimle merkezin kararını etkilerken Tokatlılar haklarını savunmamaktaydı. Esasında bu savunuculuğu, Vali Muammer Bey'in üstlendiği görülmektedir. Bunun, Vali Bey'in Tokatlılar gibi düşünmesinden ileri geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kendisinin de suçlanması, bu savunuculuk görevini üstlenmesinde etkili olmuştur. Yine de Amasyalıların bu kadar baskın şekildeki üst üste gönderdikleri telgraflarından sonra Tokatlıların bir girişimde bulunmaması dikkat çekmekte ve Amasyalıların haklı olabileceğini düşündürmektedir. İşin bu yönde olması durumunda dahi, kanal inşaatının durdurulmasında Amasya ileri gelenlerinin önemli bir payı olduğu aşikârdır.

Taşrada, devletin en üst resmî temsilcisi vilayetin valisidir. Ancak buradaki örnekten, eşrafın devlet merkeziyle merkezin taşradaki resmî temsilcisi arasındaki ilişkiyi belirleyen önemli bir aktör olduğu ve taşra ile ilgili kararlarda yöneticilerin ikinci planda kalmasında başat rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Şikâyet telgraflarında dikkat çeken diğer bir husus, bu işi devlet merkezine iletenlerin çeşitli yönleriyle şehrin ileri gelenleri olmasına rağmen, konunun asıl merkezinde olan büyük toprak sahibi ve fabrikatörleri olan eşraftan bahsedilmemesidir. Telgraflarda, ortaya çıkacak zararın ahaliyi etkileyeceği ifade edilmekte, böylece hem daha geniş bir zemin oluşturulmakta hem de halkın temsil edildiği gösterilmeye çalışılmaktaydı. Bu zenginlere dair bilgiye Vali Muammer Bey'in yazılarından ulaşılmaktadır. Vali Bey, kanal işinin ısrarla Amasya halkına zararının olmayacağını beyan etmesine rağmen küçük de olsa bu zenginlere bir zararının olacağını kabul etmekteydi. Bu zenginlerin şahsî menfaatleri için de nehrin debisinin büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Zira yüzyılın başında Yeşilırmak'tan Karadeniz'e nehir taşımacılığının yapılmasını isteyenler de yine şehrin zenginleriydi. Böylece bölgedeki her türlü ürünü daha ucuz yolla sevk etme imkânına sahip olabileceklerdi. Yani zenginleşmeye devam edebileceklerdi.

Amasya'nın zenginlerine kanal işinin az da olsa zararının olabileceğini bildiren Vali Bey, Tokat'ta güneş altında kavrulan fakir halkın koruyuculuğunu üstlenmekte ve bunların hakkının savunulmasını haklı görmekteydi. Buradan hareketle taşrada devletin temsilcisi

[47] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 6 Mayıs 1330 [19 Mayıs 1914]
[48] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 12 Mayıs 1330 [25 Mayıs 1914]
[49] *BOA., DH.İD.*, 208/3. 14 Mayıs 1330 [27 Mayıs 1914]

olan vali ile sözde halkın temsilciliğini üstlenen eşraf arasında bir çatışmanın yaşandığı da hissedilmektedir. Bu çatışmayı kazananın da Amasya'nın ileri gelenlerinin olduğu, kanalın çok zaman sonra Cumhuriyet Dönemi'nde yapılmasından anlaşılmaktadır.

Kaynakça

1-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı *(BOA.)*

Bab-ı Âlî Evrak Odası Evrakı (BEO.): 4212/315882, 4320/323970.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.): 208/3, 98/48.

Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS.): 18/12.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.): 39/42, 39/52, 39/59, 421/105.

İrâde Dahiliye (İ.DH.): 1501/1, 1510/47.

2-Araştırma ve İnceleme Eserler

Aktaş, Esat, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2009.

Çakmak, Biray, "Geç Dönem Osmanlı Taşra Toplumunda Eşrâfın Mahallî İşlevleri Üzerine: Uşaklı Tirîdzâde Mehmed Paşa", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Y. 7, S. 13, Bahar 2011, ss. 3-29.

_____, *Taşra İdaresinde Osmanlı Merkeziyetçiliği, Gediz'de Kaza İdaresi ve Sorunları*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2019.

İnalcık, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, 1964, ss. 603-622.

İpek, Nedim, "Canik Sancağında Nehir Taşımacılığı", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, C. 1, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri 2015, ss. 567-575.

Kabak, Turgay, "Toplumsal Ekoloji Bağlamında Türklerin Doğa İle İlişkilerine Genel Bir Bakış: Mandıra Filozofu Filminin Düşündürdükleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 7, S. 1, 2018, ss. 276-291.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

_____, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kırmızı, Abdulhamit, *Abdülhamid'in Valileri-Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, Dr. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Özçağlar, Ali, "Kazova'da Zırai Faaliyetlerin Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 32, S. 1-2, Ankara 1988, ss. 307-318.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Özkurt, Cem, "Şerif Mardin ve Mübeccel Kıray'ın Kavramsal ve Kuramsal Çerçevelerine Bir Bakış: Yakın Tarihimizde Değişmenin Yönü, Temel Gerilimler ve Yapının Bağlantısallığı", *I. Uluslararası Kapadokya Felsefe ve Sosyal Bilimler Kongresi, 25-27 Nisan 2019/Nevşehir, Bildiri Kitabı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, Nevşehir 2019, ss. 148-169.

Tarımsal Sulama Yöntemleri, Haz. ve Edt. Öner Çetin, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012.

Uslu, Serhat, *Tarih Öncesi Çağlarda Tokat'ın Tarihi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.

Uluslararası Elektrik Sergileri ve Bunlara Osmanlı Devleti'nin Katılımı

Fatih DAMLIBAĞ*

Özet

Elektrik 19. yüzyılın ikinci yarısında topluma pek çok yenilikler getirmiştir. Bu yenilikler iktisadi gelişim için önemli bir potansiyel doğurmuştur. Bu dönemde özellikle aydınlatma ve ulaştırma için, pek çok alanda elektrik ve elektrikli makineler kullanılmaya başlanmıştır. Girişimciler ve uluslar bu alandaki yeniliklerin tanıtımı için, uluslararası sergiler düzenlemişlerdir. Osmanlı Devleti de bu yeni teknik gelişmeler noktasında, girişken bir tutum sergilemiştir. Bu yeniliklerin ülke içine alınabilmesi için, Osmanlı Devleti bilgi seviyesinin arttırılmasını önemsemiştir. Bu noktada uluslararası elektrik sergilerine, Osmanlı Devleti çeşitli şekillerde katılım sağlamıştır. Osmanlı hükümeti bu sergilere zaman zaman sadece temsilciler göndermiştir. Bazen de hükümet bununla yetinmemiştir. Osmanlı yetkilileri ülke içinde bazı elektrikli aletler üreterek, bu tarz organizasyonlara katkı sağlamak istemiştir. Bu tebliğde Osmanlı Devleti'nin katıldığı, 1881 Paris, 1883 Viyana ve 1893 Chicago Uluslararası Sergileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elektrik, Uluslararası Sergiler, Yenilikler.

International Electrical Exhibitions and The Ottoman Empire's Participation to Them

Abstract

Electricity brought about many innovations to society during the second half of 19th century. These innovations generated great potential to economic development. In this period, electricity and electrical machines were begun to use especially in lighting and transportation. For familiarizing these innovations, entrepreneurs and nations organized international exhibitions. For these technical innovations, the Ottoman Empire took enthusiastic attitude. To get innovations to the country, the Ottoman Empire heeded to increase knowledge level. In this point, the Ottoman Empire provided participation to International Electrical Exhibitions in some different ways. From time to time Ottoman government sent only representatives to these exhibitions. And sometimes government did not content this. Ottoman officials produced some electrical devices within the country, to make contribution to these organizations. In this article, 1881 Paris, 1883 Vienna and 1893 Chicago International Exhibitions were evaluated that the Ottoman Empire had joined all of them.

Keywords: Electricity, International Exhibitions, Innovations.

*Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fdamlibag@gumushane.edu.tr.

Giriş

Osmanlı Devleti yeni teknik gelişmeler noktasında, girişken bir tutum sergilemiştir. Fakat yeniliklerin ülke içine alınabilmesi için, öncelikli olarak bilgi seviyesinin arttırılması gerekmektedir. Bu noktada teknik gelişmelerin yaşandığı uluslararası elektrik sergilerine, Osmanlı Devleti çeşitli şekillerde katılım sağlamıştır. Buralara bazen sadece temsilci gönderilmiştir. Bazen de bununla yetinilmeyip, ülke içinde konuyla ilgili yapılan araç gereçlerle; bu tarz organizasyonlara katkı sağlanmak istenmiştir. Bu çalışmada 1881 Paris, 1883 Viyana ve 1893 Chicago Sergileri incelenmiştir. İktisadi potansiyelleri yüksek olanlar başta olmak üzere, bu sergilerdeki elektrikle ilgili yenilikler; çalışmanın temel araştırma sorusunu oluşturmuştur.

1881 Paris Elektrik Kongresi

26 Ekim 1880 tarihinde Fransız resmi gazetesinde; Fransız Posta ve Telgraf Bakanlığı tarafından, hükümetin himayesinde uluslararası bir elektrik sergisi düzenlenmesi için bir karar yayınlanmıştır. Bu sergide elektriği geliştirmek, ulaştırmak ve yaymak amaçlı; her kaynaktan her çeşit aleti bir araya getirmek hedeflenmiştir. [1]

Yönetiminin bu kararı sonrası Fransız Posta ve Telgraf Bakanı Cochery, 1881 Paris Elektrik Kongresi için bir broşür bastırmıştır. Bu broşüre göre Paris'te uluslararası elektrikçiler kongresi düzenlenecektir. Bu kongre 1 Ağustos 1881'de açılacak olup, 15 Kasım 1881'de kapatılması planlanmaktadır. Uluslararası katılımcılar ise 15 Eylül 1881 tarihinden itibaren beklenmektedir. Bu kongrenin tanıtım broşüründen dört nüsha, Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. Paris'te elektrik biliminin meselelerini görüşmek üzere, bir kongre toplanacaktır. Ayrıca elektrikli araç gereçlerle ilgili bir sergi de açılacaktır. Her devletin Telgraf Nazırı bu kongrenin doğal üyesidir. Bu doğal üyelik sebebiyle, Telgraf Nezaretinin gerekli hazırlıkları yapması istenilmiştir. İlgili organizasyonda sergilenecek ülke içinde üretilmiş olan telgraf eşyasının cins ve miktarıyla, burada görevlendirilecek fen memurlarının isimlerinin bir an önce bildirilmesi istenilmiştir.

"…bin sekiz yüz seksen bir senesi alafranga eylülünün on beşinde Parisde küşadı mukarrer olan elektrisite kongresine dair neşr olunan evrakdan dört kıtasının irsal olduğının… Parisde mesail-i fünun-i elektrikayı müzakere itmek üzere bir kongre ve bir de elektrik alât ve edevatı ekspozisyonı inikad ideceği anlaşılmış olacağı misillü bu kongreye bilcümle düvel telgraf nazırları bihakkın aza olub canib-i saltanat-ı seniyyeden dahi mezkûr kongrede azalık sıfatıyla çakerilerinin bulunması tabi olmasıyla ekspozisyona elyevm buraca mamul ve mevcud olan eşya-yı telgrafiden lüzumı olan cins ve mikdarıyla cihet-i fenniye içün gönderilecek memurun esamisinin şimdiden bildirilmesi…" [2]

Telgraf fen müdürü Emile Efendinin bu işle görevlendirilmesini, Telgraf Nazırı uygun bulmuştur. Bu kongreye Osmanlı Devleti'nden bir memur görevlendirilmesi gerekmekteyse de, bu şahsın bizzat Nazır olması gerekmemektedir. Emile Efendinin bu işe tayin edilmesi yeterli olup, gerekli harcırah ve götüreceği eşyalarla ilgili defterin hazırlanması talep edilmiştir.

"…fünun telgraf kalemi müdiri Emile Efendinin memuriyeti lazım geleceği Telgraf Nazırı atufetlü efendi hazretleri tarafından işar olunmuş ve işbu kongreye taraf-ı Devlet-i

[1] …, International Exhibition of Electricty, *Scientific American*, C. XLIV, S.1, 1 Ocak 1881, s. 8.
[2] BOA Y.A.RES 10/4. 4 Safer 1298, 24 Kânunuevvel 1296, 5 Ocak 1881.

Aliyyeden dahi memur tayin ve izamı lüzumı… Nazır-ı müşarünileyhin bizaten azimetine mecburiyet olmamasına nazaran…" [3]

Serginin tanıtım faaliyetleri sürerken, diğer yandan altyapı planlamalarına başlanılmıştır. Concorde Meydanından serginin yapılacağı Sanayi Sarayına, ziyaretçileri taşımak üzere İngilizlerce elektrikli bir demiryolu döşenecektir. Siemens firması tarafından yapılacak bu hat için, bir de viyadük inşa edilecektir. [4]

10 Ağustos 1881 tarihinde, Paris'teki Uluslararası Elektrik Sergisinin resmi açılışı yapılabilmişti. Fakat bu tarih itibariyle de hazırlıklar tamam değildi. Sergilenecek eşyaların tam doğru yerlerine konulması için, tamamlanması gereken daha pek çok iş bulunmaktaydı. Gecikmelerin önemli bir kısmı, İngiliz ve Amerikan sergi alanlarında yaşanmıştı. Ayrıca elektrikli demiryolu da henüz tamamlanamamıştı. [5]

Sergide farklı ülkelerden elektrikle ilgili yeni icatlar tanıtılmıştı. Çeşitli elektrik lambaları ve telgrafla alakalı yenilikler sergilenmekteydi. Elektrikle çalışan teknelerin ilk örnekleri, Seine nehrinde gösterilmişti. 5,5 metre uzunluğunda ve 1,2 metre genişliğinde bir tekne üç kişiyi taşımıştı. Elektrik motoruyla çalışan bu tekne; nehrin akış istikametinde 2,5 metre hız yaparken, akıntıya karşı hareketinde 1,5 metre hız yapmıştı. İki batarya teknenin elektro motor gücünü sağlamaktaydı. Bir başka önemli firma ise, Almanya'dan katılan Siemens & Halske firmasıydı. Bu firma 1867'de ilk elektrikli lokomotifi inşa etmişti. Katılımcılara devlet desteği verilmediği için, İngiliz sergilerinde eksiklikler çoktu. Tamamlanmaya en yakın İngiliz sergisi, Siemens Brothers firmasına ait deniz altı telgrafçılığıyla alakalı aletlerin tanıtıldığı alandı. [6]

Ayrıca telefonun tanıtımı için, tiyatro ve opera binaları ile sergi alanı arasında hatlar kurulmuştu. Buralarda yapılan gösteriler, serginin katılımcılarına başarılı bir şekilde dinletilmişti. Akşamları sekiz ile on bir saatleri arasında düzenlenen etkinlikte, katılımcılar için dört oda hazırlanmıştı. Buralarda "gizemli" bir müzik dinlenilmekteydi. Her odanın duvarlarına asılmış olan telefonlardan, katılımcılar bir millik mesafedeki şarkıcıların müziklerini dinlemekteydiler. [7]

Sergide aydınlatma lambalarını sergileyen katılımcılardan birisi de, bu alandaki meşhur isimlerden olan Edison'du. Karbon flaman lambaları burada sergilenmekteydi. Bu lambaların sıcaklığı arttıkça, verdikleri ışık daha parlak olmaktaydı. Fakat bu durum lambaların ömrünü kısalmaktaydı. Bu lambalarda 1000 derece sıcaklıkta karbon kırmızı renkteyken, 2000 dereceye gelindiğinde renk beyazlaşmaktaydı. Edison'un 0,8 amperlik flamanı 2000 derece sıcaklıkla 16 lambayı yakabilmekteydi. Bu lambaların aydınlığı ise, ortalama 1000 saat sürmekteydi. [8]

1883 Viyana Elektrik Sergisi

[3] BOA Y.A.RES 10/4. 6 Rebiülahir 1298, 23 Şubat 1296, 7 Mart 1881.
[4] …, "French Electrical Exhibition", *Scientific American*, C. XLIV, S.12, 19 Mart 1881, s. 177.
[5] …, "Opening of the Paris Electric Exhibition", *Scientific American*, C.XLV, S. 9, 27 Ağustos 1881, s. 129.
[6] Gustave Glaser,"The Paris Electrical Exhibition", *Science*, C.II, S.63, American Association for the Advancement of Science, 10 Eylül 1881, s. 430, 432.
[7] …, The International Exhibition and Congress of Electricity at Paris, *Scientific American*, C.XLV, S. 24, 10 Aralık 1881, s. 377.
[8] William Henry Preece, "Electric Lighting At The Paris Exhibition", *The Journal of the Society of Arts*, Royal Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce, C. XXX, S. 1517, 16 Aralık 1881, s. 101-102.

Paris sergisinden iki yıl sonra, Viyana'da da bir elektrik sergisi düzenlenmesine karar verilmiştir. Hazırlıkların planlanmasında bu sergi için, 1000 beygirlik bir güç düşünülmüştür. Bu gücün 700 beygirlik kısmı ise, serginin binaları ve zeminlerini ışıklandırmak için kullanılacaktır. [9]

1883 Viyana Elektrik Sergisine, Osmanlı Devleti katılım sağlayacaktır. Posta ve Telgraf Nezareti ise ilk sergide olduğu gibi, yine Osmanlı Devleti'nin katılımını gerçekleştirecek olan kurumdur. Viyana'da açılacak elektrik sergisine hem eşya ve aletler, hem de iki temsilci gönderilecektir. Serginin açılış günü de yaklaştığı için, ilgili nezaret masrafların nasıl karşılanacağını sormaktadır. Nezaret ayrıca Sadaret makamına konuyu anlatan bir tezkireyi tekraren göndermiştir. Posta ve Telgraf Nezareti sergiye gönderilecek bazı eşyaların hazırlandığını da bildirmiştir. Fakat hala imal edilmesi gereken bazı araç gereçler bulunduğu için, gerekenlerin bir an önce yapılmasını talep etmektedir.

"Viyanada küşadı mukarrer olan elektrik sergisine canib-i Saltanat-ı Seniyyeden dahi eşya ve edevat irsali ve iki memur izamı ile mesarifinin suret-i tesviyesi Telgraf Nezaretinden vaki olan işar… mezkûr serginin küşadı zamanı tekarib eylediğinden oraya eşya ve memur irsali hakkındaki işarını tekiden Posta ve Telgraf Nezaretinin tezkiresi leffiyle ve mezkûr sergiye irsal olunacak eşyanın bazısı istihzar olunub fakat daha imal olunacak bazı alât ve edevat olduğı beyanıyla iktiza-yı halin biran evvel icrası…" [10]

16 Ağustos 1883 tarihinde serginin resmi açılışı Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun veliaht prensinin ve diğer üst düzey protokolün katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Yağışlı bir hava olduğu için, halktan açılışa 4000 kişilik sınırlı bir katılım olmuştur. Sergi açılış tarihi itibariyle hala tam olarak tamamlanmamış durumda olsa da, elektrik uygulamalarının sanayi ve günlük hayatta nasıl gittikçe daha genel bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Resmi kataloğa göre sergiye 579 katılımcı iştirak etmiştir. Yoğun katılım gösteren sekiz ülke olup; bunların 223'ü Avusturya'dan, 133'ü Fransa'dan, 68'i Almanya'dan, 27'si Rusya'dan, 27'si İngiltere'den, 16'sı İtalya'dan, 13'ü Amerika'dan ve 10 tanesi de Danimarka'dandır. Serginin gösterişli ve ilgi çekici olması için her türlü detay düşünülmüş olup, sergi alanı elektrikli lambalarla ayrıntılı bir şekilde aydınlatılmıştır. Şehrin kuzeyinde bulunan Praterstern semtinden sergi alanına elektrikli tramvay hattı döşenmiştir. Sergi alanıyla opera binası arasında telefon hattı çekilmiştir. Makine dairelerindeki buhar kaynaklı enerji santralleri, başlangıçta planlananın da üstünde bir güç olan 1400 beygir kuvvet üretmektedir. [11]

Uluslararası sergilerin temel mantığı olan yeniliklerin katılımcılara sunulması, Viyana Elektrik Sergisi için de bir istisna değildi. Siemens firmasının elektrikli demiryolu ileri geri sürekli çalışarak, yolcularını konforlu bir şekilde taşımaktaydı. Bu demiryolunun bir örneği olan Berlin'in çevresindeki elektrikli tramvay, gücünü dikilmiş direkler vasıtasıyla hat boyunca devam eden tellerden almaktaydı. Fakat bu sergi için kullanılan demiryolundaysa, gücü sağlayan elektrik arabanın altında depolanmaktaydı. Hızlı ve gürültüsüz yolcu taşıyan bu araç, kondüktörüne de kullanım kolaylığı sağlamaktaydı. Sergiye aydınlatma konusundaysa dört önemli marka katılmaktaydı. Edison, Brush, Maxim ve Swan sistemleri katılımcılara görkemli bir şekilde teşhir edilmişti. Swan markasının ışığı beyaz ve Brush ve Maxim markalarına göre daha kabul edilebilir bir durumdaydı. Edison'un sarı renkli ışığı

[9] …, "International Electric Exhibition, Vienna, 1883", *Scientific American,* C.XLVIII, S. 12, 24 Mart 1883, s. 185.
[10] BOA İ. DH 888/70678. 14 Şaban 1300, 7 Haziran 1299, 19 Haziran 1883.
[11] …, "Vienna International Electrical Exhibition", *Nature*, 23 Ağustos 1883, s. 399-400.

çalışırken biraz ısı yaysa da, diğer markalar arasında en uygun çalışandı. Bu noktada Amerikan Edison markasını en uygun bulan yorumun, Amerikan dergisinde çıktığını da belirtmek gerekir. The New York Observer gazetesinin yazarı, elektrik lambalarının hepsinin parlak olduğunu belirtirken; birkaç saatlik kullanım sonrası gözlerde ağrıya sebep olduğunu belirtmiştir. Fakat her şeye rağmen bu aydınlatma kaynağının, gaz ışığına karşı üstün olduğunu söylemiştir. Yazar gaz şirketlerinin zaman içinde müzelik olacağı kanaatindedir. [12]

Viyana Elektrik Sergisi kapanmıştır. Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefiri, sergideki Osmanlı şubesinin genel olarak başarılı bulunduğunu ve takdir gördüğünü belirtmiştir. [13] Bu sebepten Viyana'daki elektrik sergisi sonrası, Osmanlı Devleti'nden gelen katılımcıları Avusturya Devleti nişan vererek ödüllendirmek istemiştir. Emile Efendiye üçüncü ve Raif Beye beşinci rütbeden birer kıta Fransuva Joseph nişanının Avusturya Sefareti tarafından verildiği bildirilmiştir. Yabancı bir devlet tarafından gönderilen bu nişanların, kabul edilebileceğine dair resmi onay 13 Mayıs 1884 tarihinde verilmiştir. *"Avusturya devleti tarafından Viyana elektrik sergisinde Devlet-i Aliyye memurini bulunan Emile Efendiye üçüncü ve Raif Beye beşinci rütbeden birer kıta Fransuva Jozef nişanının ita olundığını şamil canib-i sefaretden ita olunan takririn tercümesi leffen takdim kılınmağla mezkûr nişanların mumaileyhüma taraflarından kabuli hususunun…"* [14]

1893 Chicago Sergisi

Chicago Dünya Fuarı 1 Mayıs 1893 tarihinde açılması planlanmıştı. Işıklandırma ve elektrikli aletler için de ciddi paralar harcansa da, diğer sergiler gibi sadece elektriğe yönelik olarak düzenlenmemişti. Sergideki binaların ve zeminlerin aydınlatılması için, 5000 ark lambası ve 93.000 akkor lamba kullanılacaktı. Makine binasından sağlanan 24.000 beygir gücün, 17.000 beygir gücü aydınlatma için kullanılacaktı. Sergide aralarında Osmanlı Devleti'nin de olduğu 19 ülke için, kendilerine özel teşhir binaları inşa edilecekti.[15]

Osmanlı Devleti kendi binasında sergileyeceği alet ve makinelerin imalatını yapacaktır. Posta ve Telgraf Nezareti bu imalat sürecini gerçekleştirebilmek için, yeni makinelere ihtiyaç duymaktadır. Bu amaçla dört adet torna tezgâhının, hemen satın alınması gerekmektedir. İlgili nazırın başkanlığında yapılan toplantıda; bu tezgâhların parası olan 80 Osmanlı lirası, Sadaret makamından talep edilmiştir. "…lüzuma mebni dört aded torno destgahının hemen mubayaası zaruri olarak…bunların esmanı olan seksen aded Osmanlı lirasına…" [16]

Posta ve Telgraf Nezaretinin bu talebi, Şura-yı Devlet tarafından değerlendirilmiştir. İlgili nezaretin fabrikasında mevcut bulunan, tezgâh ve aletler çok eskimiştir. Chicago sergisine gönderilecek aletlerin, bu tezgâhlarda yapılabilmesi mümkün görünmemektedir. Fabrikaya dört adet küçük torna tezgâhı satın alındığı takdirde, sergiye gönderilecek aletlerin yapılabilmesi mümkün olacaktır. Bu aletlerin dışarıdan satın alınması zaruri olduğu için, gereken tutar fabrikanın küçük giderler için harcanması gereken meblağ kısmına eklenmelidir. Ayrıca bu sergiye gönderilecek eşyaların da yetiştirilmesi gerektiğinden, bu

[12] …, "The Vienna Electrical Exhibition" *Scientific American* , C. XLIX, S. 15, 13 Ekim 1883, s. 232
[13] BOA HR. SYS 218/5. 22 Teşrinisani 1299, 4 Aralık 1883.
[14] BOA İ.HR 293/18487. 17 Receb 1301, 1 Mayıs 1300, 13 Mayıs 1884.
[15] …, "The Chicago World's Fair", *Scientific American,* C. LXVII, S. 21, 19 Kasım 1892, s. 324.
[16] BOA ŞD 2605/31. 7 Rebiülevvel 1310, 17 Eylül 1308, 29 Eylül 1892.

işler tamamlanana kadar yetişmiş birkaç elemanın fabrikada istihdamı iyi olacaktır. Böylelikle Posta ve Telgraf Nezareti fabrikasının, mevcut üretimi de zarar görmeyecektir.

"…nezaret fabrikasında mevcud destgah ve alât vesairenin köhne bulunması cihetle irsali kararlaşdırılan edevatın bu destgahlarda imali mümkün olamayarak ancak mubayaasına lüzum görinen… dört aded küçük torno destgahı mubayaa olundığı halde matlub hâsıl olacağı hasebiyle bunların mubayaasına ve haricden alınması zaruri olan eşya esmanının fabrika müteferrikası meyanına idhaliyle beraber mezkur sergi içün irsal kılınacak eşyanın hitam-ı imaline kadar fabrikanın imalat-ı hazırasına da halel gelmemek üzere haricden muktedir birkaç amelenin celb ve istihdamı…" [17]

Öncekilerde olduğu gibi Chicago Sergisinde de, elektrik enerjisinin yeni kullanım alanları katılımcılara sunulmaktaydı. Sergide Alplerde Bir Gün adıyla bir doğal manzara tiyatrosu kurulmuştu. Yüz kişilik oturma kapasitesine sahip olan bu tiyatro, elektrikle hem aydınlatılmakta ve hem de soğutulmaktaydı. Elektriğin aydınlatma gücü daha önce bilinen bir işlem olsa da, elektrikle soğutma tamamen yeni bir uygulamaydı. [18]

Chicago Sergisinde aydınlatma için elektrik lambaları bol miktarda kullanılmaktaydı. Sergide 1400 lamba ile ışıklandırılmış bir dönme dolap çalışmaktaydı. Ayrıca çeşitli sektörler için elektrikle çalışan aletler tanıtılmaktaydı. Madencilik binasında silika ve karbonun birleşimiyle üretilmiş, yeni bir bileşikten yapılmış olan bir makine tanıtılmaktaydı. Elektrikle çalışan bu makine, başarılı bir bileme ve taşlama kapasitesine sahipti. Bu makineyle cam kesilebilmekte ve elmas parlatılabilmekteydi. [19]

Chicago Sergisinde elektrik alanındaki bilgi seviyesinin arttırılmasına, bu alanda bir kongre düzenlenerek çalışılmıştı. 21-26 Ağustos tarihleri arasında düzenlenen bu kongrede, hem teori hem de pratik alandaki çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu kongrede elektrik ölçüm birimlerinin standartlaşması üzerine çalışılmıştır. Elektriğin uzun mesafelerde nakli konusunda önemli tartışmalar yaşanmıştır. Kongre katılımcıları Chicago Sergisindeki elektrikle ilgili teçhizat ve makineler üzerinde incelemelerde bulunmuşlardır. Nikola Tesla'nın Mekanik ve Elektrikli Osilatörler üzerindeki dersi, elektrik alanındaki yeni atılımlara vurgu yapmıştır. Chicago Sergisinde elektrikli fırınlar ve mutfak aletleri büyük bir ilgi ile takip edilen yeniliklerden olmuştur. Bacaları olmadığı için duman veya kül çıkartmamaktadırlar. Dumansız çalışan bu aletler, hava kirliliğinden şikâyetçi olan Chicago'daki bir organizasyonun da dikkatini çekmiştir. Fabrikalarda enerji kaynağı olarak elektriğin kullanımı, hava kirliliğini büyük ölçüde engelleyecektir. Fakat petrolün son derece ucuz olması, bu tarz bir düşüncenin önünde önemli bir engeldir. [20]

Sonuç

Elektrik hakkındaki bilgi, 19. Yüzyılın ikinci yarısında önemli ölçüde artmıştır. Bu artan bilgiyle birlikte, önemli bir iktisadi potansiyel ortaya çıkmıştır. Çeşitli uluslardan girişimcilerse, bu alandaki potansiyeli değerlendirmek için pek çok yeniliğin takipçisi olmuşlardır. Aydınlatma hemen hemen herkesi içine alan kapsayıcılığıyla, elektrik enerjisi noktasında gelişime en açık pazar olmuştur. Bunun haricinde ulaştırma da, iktisadi

[17] BOA İ. PT 1/50. 6 Cemaziyelevvel 1310, 14 Teşrinisani 1308, 26 Kasım 1892.
[18] …, "Notes From The Worlds Columbian Exposition Chicago 1893", *Scientific American* , C. LXIX, S. 3, 15 Temmuz 1893, s. 38.
[19] …, "Notes From The Worlds Columbian Exposition Chicago 1893", *Scientific American* , C. LXIX, S. 8, 19 Ağustos 1893, s. 115, 119.
[20] …, "Notes From The Worlds Columbian Exposition Chicago 1893", *Scientific American* , C. LXIX, S. 11, 9 Eylül 1893, s. 163.

potansiyele sahip, bir başka alan durumundadır. Bu hedefe ulaşabilmek amacıyla demiryolu ve deniz ulaşımı noktasında, bazı araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu iki temel alan dışında, sayıları az da olsa bazı yenilikler gerçekleştirilmiştir. Devletler ise ülkelerinin bu potansiyel güç kaynağından iyi derecede faydalanabilmesi için, uluslararası sergiler düzenlemişlerdir. Bu sergiler bilgi seviyesinin arttırılmasının yanı sıra, yenilik sahibi girişimcilerin tanıtılması noktasında önemli bir katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS) 218/5.

İrade Dâhiliye (İ. DH) 888/70678.

İrade Hariciye (İ.HR) 293/18487.

İrade Telgraf ve Posta (İ. PT) 1/50.

Şura-yı Devlet (ŞD) 2605/31.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES) 10/4.

Kitap ve Makaleler

…, French Electrical Exhibition. Scientific American, XLIV/12, 19 Mart 1881, s. 177.

Glaser, Gustave, The Paris Electrical Exhibition. Science, II/63, American Association for the Advancement of Science, 10 Eylül 1881, s. 430-433.

…, International Electric Exhibition, Vienna, 1883. Scientific American, XLVIII/12, 24 Mart 1883, s. 185.

…, International Exhibition of Electricty. Scientific American, XLIV/1, 1 Ocak 1881, s. 8.

…, Notes From The Worlds Columbian Exposition Chicago 1893. Scientific American, LXIX/ 3, 15 Temmuz 1893, s. 35, 38.

…, Notes From The Worlds Columbian Exposition Chicago 1893. Scientific American, LXIX/ 8, 19 Ağustos 1893, s. 115, 119.

…, Notes From The Worlds Columbian Exposition Chicago 1893. Scientific American, LXIX/11, 9 Eylül 1893, s. 163.

…, Opening of the Paris Electric Exhibition. Scientific American, XLV/9, 27 Ağustos 1881, s. 129.

Preece, William Henry, Electric Lighting At The Paris Exhibition. The Journal of the Society of Arts, Royal Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce, XXX/1517, 16 Aralık 1881, s. 98-104.

…, The Chicago World's Fair. Scientific American, LXVII/21, 19 Kasım 1892, s. 324.

…, The International Exhibition and Congress of Electricity at Paris. Scientific American, XLV/24, 10 Aralık 1881, s. 377.

…, The Vienna Electrical Exhibition. Scientific American, XLIX/15, 13 Ekim 1883, s. 232.

…, Vienna International Electrical Exhibition. Nature, 23 Ağustos 1883, s. 399-400.

Osmanlı Dönemi Tıp Sözlüklerinden Lisânü'l-Etibbâ'da Hayvan İsimleri

Fatih KAYA*

Özet

Tarihî tıp metinleri, içerisinde barındırdıkları söz varlığı açısından, Türk dili araştırmalarında çok önemli bir yere sahiptir. Bu metinler bitki isimleri, hastalık ve rahatsızlık isimleri, ilaç terkibi isimleri, hayvan isimleri, organ ve vücut bölümü isimleri, tedavi yöntemi isimleri ve tedavi araç ve gereçleri isimleri, koku ve renk isimleri gibi pek çok konuda zengin birer söz varlığı kaynağıdır.

Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Lisânü'l-Etibbâ adlı eseri Osmanlı Döneminde yazılmış az sayıdaki tıp sözlüklerinden biridir. 17. yüzyılda kaleme alınmış olan bu sözlük de başta Arapça ve Farsça olmak üzere pek çok yabancı tıp terimine verilen Türkçe karşılıklar bakımından bir hayli zengindir. Yukarıda saymış olduğumuz konularda pek çok tıp terimini bünyesinde barındıran Lisânü'l-Etibbâ'da beş yüze yakın hayvan ismi yer almaktadır.

Bu çalışmada söz konusu hayvan isimlerini öncelikle kökenlerine göre sınıflandıracağız. Daha sonra Türkçe kökenli hayvan isimlerini de anlamları ve yapıları bakımından tasnife tabi tutacağız. Ayrıca Türkçe hayvan isimlerini, hayvanları adlandırma biçimlerine göre ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Tıp, Hezarfen Hüseyin Efendi, Lisânü'l-Etibbâ, Hayvan İsimleri.

Animal Names in One of The Medical Dictionary of The Ottoman Period

Abstract

Historical medical texts have a very important place in Turkish language research in terms of their vocabulary. This texts, plant names, disease and discomfort names, pharmaceutical composition names, animal names, organ and body part names, treatment method names and treatment tools and materials names, smell and color names like this in many respects, is rich sources of vocabulary.

Hezarfen Hüseyin Efendi's Lisânü'l-Etibba is one of the few medical dictionaries written in the Ottoman period. This dictionary, which was written in the 17th century, is quite rich in terms of Turkish equivalents given to many foreign medical terms, especially Arabic and Persian. Lisânü'l-Etibbâ, which contains many medical terms in the subjects mentioned above, has nearly five hundred animal names.

In this study, we will first classify these animal names according to their origin. We will then classify the names of animals of Turkish origin in terms of their meanings and structures. We will also consider Turkish animal names according to their naming patterns.

Keywords: Medical, Hezarfen Hüseyin Efendi, Lisânü'l-Etibbâ, Animal Names.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatihkaya1977@gmail.com.

Giriş

Anadolu sahasında ilk örnekleri 14. yüzyılda verilmeye başlanan Türk tıbbının temelleri 11. Yüzyıla, yani Büyük Selçuklular dönemine dayanmakla birlikte hem Büyük Selçuklulur, hem de Anadolu Selçukluları döneminde verilen tıp ile ilgili eserler Arapça ve Farsça ile yazılmıştır (Doğan 2010: 315). Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemi tıp anlayışının devamı niteliğindeki Anadolu'da yazılmış tıp eserleri başlangıçta Arapça ve Farsçadan tercüme şeklinde meydana getirilmiştir. Bu durum, eserlerde rastlanan Arapça, Farsça, Grekçe, Latince, Süryanice terim yapılarını açıklamaktadır (Doğan 2010: 316). Tercüme faaliyetleri ile başlayan Anadolu'daki tıp ilmi daha sonraları telif eserlerle devam etmiş, Osmanlı dönemine kadar yabancı dildeki terimlerin çoğuna Anadolu'da yetişmiş tıp alimleri tarafından gerek doğrudan tercüme yoluyla, gerekse halk ağzından tespit ettikleri terimler yoluyla karşılıklar verilmiştir.

Sayıları fazla olmamakla birlikte, Anadolu'da faaliyet gösteren hekimlerin faydalandıkları eserlerin terminolojilerini anlamalarını kolaylaştımak maksadıyla bazı sözlük çalışmaları da olmuştur. Bunlardan biri de 17. yüzyılın önemli ilim adamlarından biri olan Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Lisânü'l-Etibbâ adlı eseridir.

Hezârfen Hüseyin Efendi ve Eserleri

İstanköy adasında doğan Hüseyin Efendi'nin kendi ifadelerinden babasının Cafer olduğu anlaşılmaktadır. Eğitimine de İstanköy'de başlamış, İstanbul'da tamamlamıştır. Tahsilini bitirdikten sonra bir müddet devlet hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra ilme olan merakı nedeniyle devlet görevinden ayrılıp özel dersler vererek, okuyup öğrenerek, araştırıp kitap telif ederek hayatını devam ettirmiştir (Bursalı Mehmed Tahir 2000: III-244).

Hezarfen Hüseyin Efendi Grek ve Latin dillerini bilen bir aydın olarak Batı kaynaklarından faydalanmış, Grek, Roma ve Bizans tarihihleriyle ilgili araştırmalarda bulunmuştur. 14. Lui tarafından 1670'te İstanbul'a Elçi olarak gönderilen Nointel'in yanında İlmî incelemelerde bulunmak üzere İstanbul'a gelen Antoine Galland, Hüseyin Efendi'den zekî, bilgili, iyi yetişmiş ve Fransızcayı öğrenerek Fransa'yı görmek isteyen bir kimse olarak bahsetmektedir (Galland 1987: I-239). Hüseyin Efendi bu vesileyle birçok kez Frasnsız elçiliğine davet edilmiş, bunların birinde Tenkîhü't-Tevârih adlı eserinin bir kopyasını elçiye hediye etmiştir. Öteki tevlet elçileriyle ilişkileri çok iyi olan Hüseyin Efendi'nin zengin kütüphanesini bu yabancı temsilcilerin hizmetine açtığı da bilinmektedir (İlgürel, 1998: c. 18-544). Hüseyin Efendi, Bursalı Mehmed Tahire göre 1089 (1678)'de (Bursalı Mehmed Tahir, 2000: III-244), Babinger'e göre ise 1103 (1691)'de vefat etmiştir (Babinger, 1992: 251).

Eserleri:

1. Tenkîhü't-Tevârîh: Özet niteliğinde bir genel tarih kitabıdır.

2. Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân: Osmanlı teşkilat tarihi ile ilgili bir eserdir.

3. Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn: Siyaset ve ahlâka dair kuralları bir araya getiren bir eserdir.

4. Câmiü'l-Hikâyât: Otuz sekiz hikâyenin bulunduğu bir eserdir.

5. Mehâinü'l-Kelâm ve'l-Hikem fî Şerh-i İsmillâhi'l-A'zam: Tasavvuf ile ilgilidir.

6. Risâle-i Hikemiyye: Hikmet, ahlâk ve başka mühtelif konulardan bahsedilen Türkçe bir eserdir.

7. Şerhü'l-Lem'ati'n-Nûrâniyye fi'l-Evrâdi'r-Rabbâniyye: Tasavvufî bir eserdir.

8. Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfi'a Li'r-Rûhânî ve't-Tabîb: Genel tıp kitabıdır.

9. Terceme-i Lugat-ı Hindî: Hintçe – Farsça / Türkçe bir sözlüktür.

10. Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsi'l-Büldân: İslam devletlerini ünlü hükümdarlarından bahseder.

11. Fihrisü'l-Ervâm: Eser, Türkçe tıp terimlerine Arapça, Farsça, İbranice, Süryanice vb. birçok dilde karşışıkların verildiği küçük çaplı bir tıp sözlüğüdür.

12. Lisânu'l-Etibbâ fî Lugâti'l-Edviye: Çalışmamızın esasını oluşturan bu eser bir tıp sözlüğüdür.

Lisânu'l-Etibbâ fî Lugâti'l-Edviye

Lisânü'l-Etibbâ Arap alfabesine göre sıralanmış olan yirmi sekiz babdan oluşmaktadır. Her bab ise Arapça ve Farsça olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Her babda, ilk önce Arapça kelimeler karışılıkları ve açıklamalarıyla verildikten sonra "El-Fârsiyye" diye Farsça kelimeler verilir. Arapça kelimeler, kendi içinde fasıllara ayrılmıştır. Her fasıl kelimenin ikinci ünsüz harfine göre sıralanmıştır. Farsça kelimeler ise kelimenin ilk harfinin harekesine göre, "mefûha, meksûre ve mazmûme" olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Sözlükte, Arapça madde başı kelimeler içinde Farsçadan Arapçaya geçmiş kelimeler bulunduğu gibi Farsça madde başı kelimeler içinde de Arapçadan Farsçaya geçmiş kelimelerin açıklandığı görülmektedir. Bundan dolayı sözlükte, hem Arapça hem de Farsça kelimelerin açıklandığı bölümlerde ayn kelimenin birkaç defa madde başında yer aldığı görülmektedir (Kaya 2018: 14).

Lisânü'l-Etibbâ'da her babda, gerek Arapça kelimeler bölümünde gerekse Farsça kelimeler bölümünde, madde başı kelimelerin çoğunun "lugat-ı Fârsîdür, ism-i Yunânîdür, ism-i Arabîdür, ism-i Süryânîdür, ism-i Berberîdür, lugat-ı Lâtîndür" şeklinde köken dilleri verilmektedir. Özellikle Arapça kelimelerde, "bi'l-kesr, bi'ż-żamm ve't-teşdiḍ, bi'l-kesr ve'ż-żamm" gibi ifadelerle kelimenin bazen sadece ilk hecesinin, bazen de bütün hecelerinin hangi harekelerle okunacağı belirtilmektedir (Kaya 2018: 15).

Bu çalışmada Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Lisânü'l-Etibbâ adlı eserinde yer alan Türkçe hayvan isimlerini ele aldık. Çalışmamızın ayrıntılarına geçmeden önce gerek Türkiye Türkçesi dönemi ve gerekse tarihî Türk lehçeleri eserlerinde kullanılmış olan hayvan isimleri ile ilgili yapılmış çalışmalara birkaç cümleyle değinmemiz yerinde olacaktır.

Eski Uygur Türkçeside kullanılan hayvan adlarını ele alan Tokyürek, yapmış olduğu çalışmada hayvan adlarının özellikle Budist ve Maniheist çeviri metinlerinde dinî terim olarak kullanıldığını, ayrıca zaman isimleriyle birlikte bitki ve organ adları olabildiklari, pek çok atasözü niteliği taşıyan ifadelerde ve tıp metinlerinde de yer aldıklarını ortaya koymuştur (Tokyürek 2013:221).

Bozkaplan, Kutadgu Bilig'de yer alan hayvan adlarını ele aldığı çalışmada, Türkçenin en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'de geçen 395 Türkçe hayvan adı tespit etmiştir (Bopkaplan 2007: 1118). Kutadgu Bilig'de geçen hayvan adları ile ilgili bir diğer çalışma da Deniz Abik'e aittir. Abik bu çalışmasında, eserden tespit ettiği 93 adet hayvan adını insan hayatındaki yerleri bakımından sınıflandırarak gözle önüne sermiştir (Abik 2009: 1).

Codex Cumanicus'ta yer alan hayvan adları üzerine inceleme yapan Karahan ise söz konusu eserde tespit ettiği hayvan adlarını modern Türkçe dönemi ile karşılaştırmıştır. Ayrıca tespit ettiği adların çoğunlukla Türkçenin ilk metinlerinde geçtiğine değinen Karahan, sadece CC'de geçip başka hiçbir dönemde rastlanmayan hayvan adları da tespit ettiğini belirtmektedir (Karahan 2013: 1839)..

Buran, hayvan adlarına Yunus'un penceresinden bakmış, Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen özellikle çoğu yabani hayvanların olmak üzere pekçok hayvan adı tespit ederek bu hayvan adlarını Yunus Emre'nin yüklediği anlamlarla değerlendirmiştir (Buran 1992: 167).

Karpuz ve Gaddar'ın Süheyl ü Nevbahâr'daki hayvan adları üzerine yapmış oldukları çalışmada ise Karpuz ve Gaddar, eserde 606 yerde geçen toplam 96 farklı hayvan adı tespit etmişlerdir (Karpuz – Gaddar 2012: 58).

Tarihî Türk lehçelerinde kullanılmış olan alıntı hayvan adlarını ele alan Efe, hayvan adlarını ad bilimi açısından yaklaşmış ve tarihî Türk lehçelerinden tespit ettiği hayvan isimlerini köken dilleri ve Osmanlı Türkçesindeki karşılıkları ile birlikte gözler önüne sermiştir (Efe 2017: 379).

Tarihî Türk lehçelerindeki hayvan adlarının yanı sıra Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki hayvan adları üzerine de çalışmalar yapılmıştır. Uçar (2013) Türkiye Türkçesinde hayvan adlarından türetilmiş bitki adlarını ele alırken, Ergene (2014) Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan hayvan adlarıyla ilgili belirleyicileri tespit etmiş ve gözler önüne sermiştir. Efe (2017) ise çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarındaki hayvan adlarını renklerine göre incelemiştir.

Çalışmamızda Lisânü'l-Etibbâ adlı eserde tespit ettiğimiz üç yüz adet hayvan ismini öncelikle tek kelime veya kelime grubu olmak üzere iki bölümde ele aldık. Tek kelimeden oluşan hayvan isimlerini basit ve türemiş olmak üzere iki grupta ele aldık. Türemiş hayvan isimlerini de isim kök veya gövdesinden türemiş hayvan isimleri ve fiil kök veya gövdesinden türemiş hayvan isimleri olmak üzere iki bölümde ele aldık.

Kelime grubu yapısında olan hayvan isimlerini de isim tamlaması, sıfat tamlaması ve sıfatfiil grubu yapısında olmalarına göre tasnif ettik. İsim tamlaması ve sıfat tamlaması yapısında olan hayvan isimlerini de tamlanan ve tamlanan unsurlarına göre çeşitli sınıflara ayırdık.

A- Tek Kelimeden Oluşan Hayvan İsimleri:

1. Basit Hayvan İsimleri

Bu türdeki hayvan isimleri, herhangi bir yapım eki almadan ya da başka bir isimle birleşmeden kök ya da gövde hâlinde hayvan adı olan kelimelerdir. Lisanu'l-Etibbâ'da bu türden 62 adet hayvan ismine rastlanmıştır.

arı "arı" 110b/12; arslan "arslan" 18a/15; at "at" 13b/21; atmaca "atmaca" 39b/11; ayu "ayu" 89a/10; balıḳ "balık" 14a/14; bit "bit" 11b/5; boġa "boğa" 60b/5; borsuḳ "porsuk" 208a/13; boymul "doğan türünden yırtıcı bir kuş" 208a13; bö "zehirli bir tür örümcek" 102a/8; böy "bir çeşit zehirli örümcek" 62b/15; buzaġu "buzağı" 36a25; çaḳır "doğan ile atmaca arası bir kuş, çakırdoğan" 138b/8; çil "dağ tavuğu" 177b/8; deve "deve" 44b/7; dilki "tilki" 245b/9; dilkü "tilki" 59b/11; eşek "eşek" 105b/1; fegfeg "bir tür kuş" 146b/1; güve "güve" 15b/5; inek "inek" 228a/15; it "köpek" 75b/3; ḳaplan "kaplan" 51b/8; ḳarġa "karga" 108b/5; ḳartal "katal" 31b/6; ḳatır/ḳatır "katır" 44b/14; ḳaz "kaz" 44a/8; keçi "keçi" 6b/13; kedi "kedi" 11b/15; keler "kertenkele" 36a/7; kene "kene" 41a/21; kerkes "akbaba" 75a/9; ḳısraḳ "kısrak, dişi at" 228a/15; kirpi "kirpi" 67a/18; ḳoç "koç" 167b/13; ḳoduḳ "eşek yavrusu, sıpa" 60a/3; ḳoyun "koyun" 6b/13; kösem "sürünün önünde giden koç" 240b/1; ḳurd/ḳurt 11a/4; ḳut "bir tür güvercin" 252b/3; ḳuzu/ḳuzı "kuzu" 148a/8; öküz "öküz" 63b/25; ördek "ördek" 32b/8; pars "pars" 176a/13; saḳa "saka kuşu" 77b/25; sañsar "sansar" 92b/10; serçe "serçe" 48a/16; śıġın "alageyik" 14b/19; śıġır "sığır" 25b/18; siñek "sinek" 84a/17; sunḳur "akdoğan" 199a/17; tavuḳ/tavuḳ/tavıḳ "tavuk" 28a/5; teke "teke" 14a/16; teyin "sincap" 119a/7; tırtıl "tırtıl" 141a/6; ṫavar/davar "davar" 13a/2; ṫombay

“manda” 64b/6; ṭoñuz “domuz” 87a/8; ṭurna “turna” 177b/9; yarasa/yaraśa “yarasa” 70a/21; yund “kuyruksallayan kuşu, peygamber kuşu” 228a/16.

2. Türemiş Yapılı Hayvan İsimleri:

Bu yapıdaki hayvan isimlerini de isim kök ve gövdelerinden türeyenler ile fiil kök ve gövdelerinden türeyenler olmak üzere iki grupta ele aldık. Lisânü’l-Etibbâ’da isim kök veya gövdelerinden türemiş 28; fiil kök veya gövdelerinden türemiş 18 adet hayvan adı tespit edilmiştir.

a) İsim Kök veya Gövdesinden Türemiş Olan Hayvan İsimleri:

anduḳ *“dişi tilki”* 62b/10; balıḳcıl “balıkçıl kuşu” 84a/22; bertelçin *“Çoklukla kavun tarlalarında bulunan sarımtıra bir kuş”* 141a/14; bıldırcın *“bıldırcın”* 122b/15; çekirge *“çekirge”* 10b/5; devürçek *“tespih böceği”* 50b/16; erkeç *“Üç yaşını bitirmiş erkek keçi”* 240b/1; gelincik *“gelincik”* 4b/3; geyik *“geyik”* 34b/3; gözsiz *“köstebek”* 86a/15; ḳarağu *“atmaca”* 204b/12; ḳarġaçıḳ *“karga yavrusu”* 206a/18; ḳarınca *“karınca”* 96a/3; ḳarlaġuc/ḳırlaġuc/ ḳırlanġıc *“kırlangıç”* 36b/16-50a/5-119b/2; keklik *“keklik”* 98a/1; kertekele/kertenkele *“kertenkele”* 157a/3-88a/19; köstebek *“köstebek”* 65b/19; ḳundus/ḳunduz *“kunduz”* 72a/9-104b/9; ḳuzġun *“karga”* 108b/5; oġlaḳ *“oğlak”* 148a/8, ögeyik *“üveyik”* 139a/7; örümcek/örümçek *“örümcek”* 33b/18-102a/8; śaḳırġa *“kene”* 49a/1; śıçancıl *“çaylak kuşu”* 247a/25; sülük *“sülük”* 97a/5, ṭavşancıl *“kartal, akbaba vb. yırtıcı kuş”* 36a/9; üveyik *“üveyik kuşu”* 146b/2; yaġmurca *“dağ keçisi”* 252a/8, yavşaḳ *“bit yumurtası”* 132a/15.

B) Fiil Kök veya Gövdesinden Türemiş Hayvan İsimleri:

baġırtlaḳ *“bozkır tavuğu”* 148b/25; çavlaḳ *“arı kuşu”* 203a/12; çaylaḳ *“çaylak kuşu”* 76a/19; devlengeç/devlengec *“çaylak kuşu”* 76a/19-88b/18; engec *“yengeç”* 106b/15; göcen *“tavşan yavrusu”* 87a/14; göçegen *“göçeğen kuşu”* 137a/11; gücügen *“alacalı bir tür şahin”* 121b/8; kelebek *“kelebek”* 49a/18; kelepük *“ağaç dalında yuva yapan bir tür kuş”* 59b/6; kesegen *“fare”* 230b/22; ötlügen *“çalı bülbülü”* 121a/8; porśuḳ/porsuḳ *“porsuk”* 37a/2; saḳsaġan *“alacakarga”* 53a/8; śıçan *“fare”* 75b/19; süglün *“sülün”* 60b/8; ṭavşan *“tavşan”* 16b/2.

A- Kelime Grubu Yapısındaki Hayvan İsimleri

1. İsim Tamlaması Yapısındaki Hayvan İsimleri:

İsim tamlaması kuruluşundaki hayvan isimleri iki grupta ele alınabilir.

a) Tamlayan Olarak Kullanılan Kelimeye Göre Hayvan İsimleri:

Tamlayan olarak kullanılan kelimeye göre hayvan isimleri on üç grupta ele alınabilir.

1. Tamlayan Ögesi Hayvanın Türünü Belirten Bir İsim Olan Hayvan İsimleri:

Bu gruptaki hayvan isimlerinde tamlayan unsur “ahtapot, balıkçıl, engerek, turgay vs.” hayvan türü adlarıdır. Tamlanan unsur ise “kuş, kurt, balık vs.” gibi genel hayvan türü adlarıdır. Bu gruba eserde tespit ettiğimiz 35 hayvan ismini dahil ettik.

aḥṭabāṭ/aḥṭıbūd balığı *“ahtapot”* 36b/12-115b/5; baġırtlaḳ ḳuşı *“bozkır tavuğu”* 123a/4; balıḳçıl/balıḳcıl ḳuşı *“balıkçıl kuşu”* 54a/3-163b/22; bambul ḳurdı *“ekinlere zarar veren bir tür böcek”* 54a/11; çil ḳuşı *“çil kuşu”* 49b/20; durrāc ḳuşı *“sülüngillerden bir tür kuş”* 81b/23; añıt/añıd ḳuşı *“kaza benzeyen bir tür su kuşu”* 108a/3- 225a/2-232a/16; engerek yılanı *“engerek yılanı”* 24a/23; geme sıçanı *“bir tür fare”* 66a/7; humā ḳuşı *“hüma kuşu”* 70b/19; ḥunfesā böcegi *“bok böceği”* 94a/16; kāfirler ḳarlaġucı *“yapalak kuşu, puhu kuşu”* 70b/6; ḳolan eşegi *“yabani eşek”* 48a5; ḳuġı ḳuşı *“kuğu”* 71b/11; lori ḳuşı *“balıkçıla ben-*

zer bir kuş" 37b/21; mezgeldek ḳuşı *"yaban ördeği, yaban tavuğu"* 60b/9; saḳanḳūr balığı *"kum kertenkelesi"* 19a/12; sazan balığı *"sazan balığı"* 46b/6; turġay/ṭurġay/ṭurġay ḳuşı *"toygar, çayır kuşu"* 188b/17; ṭoñuzlan ḳurdı *"domuzlan böceği" 88a*/6; doñuzlan böcegi *"domuzlan böceği"* 66b/5; toy ḳuşı/ṭoy ḳuşı *"toy kuşu"* 48a/18-75b/14; usḳumrı balığı *"uskumru balığı"* 105b/14; yalva ḳuşı *"bıldırcın, kör tavuk, meşe tavuğu"* 117b/10; yapalaḳ ḳuşı *"büyük bir cins baykuş, puhu kuşu"* 70b/6; yayın balığı *"yayın balığı"* 65b/24; yund ḳuşı *"peygamber kuşu"* 112a/9; ügi ḳuşı *"baykuş"* 179b/14; ḥamsi balığı *"hamsi balığı"* 228b/23; çapaḳ balığı *"bir tür tatlı su balığı"* 246b/25.

2. Tamlayan Ögesi Tabiat Unsurlarının İsmi Olan Hayvan İsimleri:

Bu gruptaki hayvan isimlerinde ise tamlayan unsur her biri bir tabiat unsuru olan "ağaç, deniz, su, yer, dağ, ipek, misk, mürekkep, diken vs." gibi kelimelerdir. Lisânü'l-Etibbâ'da bu yapıda 46 adet hayvan ismine rastlanmıştır.

aġac ḳurdı *"ağaç kurdu"* 15b/4; bal arusı *"bal arısı"* 64a/1; beriyye balığı *"kum içinde yaşayan bir balık"* 122b/2; deñiz amı *"deniz anası"* 171b/20; deñiz baġası *"deniz kaplumbağası"* 99a/16; deñiz çekirgesi *"deniz çekirgesi"* 14a/15; deñiz yengeci *"deniz yengeci"* 101b/21; diken kirpisi *"diken kirpisi"* 92b/16; diken ḳuşı *"diken kuşu"* 92a/17; gügül ḳurdı *"ipek böceği"* 35a/24; ırmaḳ yengeci *"ırmak yengeci"* 115b/4; ḳaya ḳuşı *"kaya kuşu"* 79b/23; śadef böcesi/böcegi *"sedef böceği"* 92b/18/157a/4; sögüt ḳurdı *"söğüt kurdu"* 126b/15; śu śıġırı *"manda"* 50b/6; śu ṭosbaġası *"su kaplumbağası"* 22b/6; ṭaġ keçisi *"dağ keçisi"* 6b/21; ṭaġ tekesi *"dağ keçisi"* 107a/18; yıldız/yılduz ḳurdı *"yıldız böceği"* 132a/13-72a19; yılduz/yıldız böcegi *"yıldız böceği"* 70b/25-133b/19; yir baġırsaġı *"solucan"* 28b/12; yir śoġulcanı *"bir tür solucan"* 80a/16; yir göceni *"yer tavşanı"* 150a/17; ṭaġ arısı *"yabani arı"* 161b/25; deñiz śıġırı *"efsanevi bir hayvan"* 162a/1; daġ keçisi *"dağ keçisi"* 165a/5; deñiz aygırcığı *"deniz atı"* 171b/25; taḥta biti *"tahta kurusu"* 172a/23; ibrişim ḳurdı *"ipek böceği"* 176b/19; śu ḳunduzı *"su kunduzu"* 185a/9; aġu ḳurdı *"kuduz böceği"* 203a/19; ḳoz ḳurdı *"ceviz kurdu"* 203a/19; śu çuluġı *"peygamber kuşu"* 209a/20; ṭaġ eşegi "yabani eşek" 211b/7; śu ḳuşı "ördek" 221a/12; ṭaġ śıġırı "dağ sığırı" 227b/10; aṭa ṭavşanı "ada tavşanı" 241b/17; deñiz kirpisi "deniz kirpisi" 243a/15; ḳaya gögercini "kaya güvercini" 247a/12; boḳ böcegi "bok böceği" 88a/15; misk kedisi "misk kedisi" 108b/21; mürekkeb balığı "mürekkeb balığı" 120b/9; zebād kedisi "misk kedisi" 101b/22.

3. Tamlayan Ögesi Başka Hayvan İsmi Olan Hayvan İsimleri:

Bu gruptaki hayvan isimlerinin tamlayan unsuru "dana, arı, buzağı, deve, it, domuz, eşek vs." gibi bir başka hayvan ismidir. İncelediğimiz eserde bu şekilde meydana getirilmiş 12 adet hayvan ismine rastladık.

ṭana burnı *"dana burnu"* 96a/2; arı ḳuşı *"arı kuşu"* 10b/4; buzaġu burnı *"buzağı burnu böceği"* 30b/12; deveḳuşı *"devekuşu"* 87b/9; doñuz/ṭoñuz balığı *"domuz balığı"* 134a/21-92b/10; it balığı *"köpek balığı"* 92a/12; it siñegi *"it sineği"* 44b/6; yılan balığı *"yılan balığı"* 65b/23; eşek arusı *"eşek arısı"* 167a/1; çekirge śıġırcıġı *"alaca bir tür sığırcık kuşu"* 203a/4; tekür balığı *"kedi balığı"* 226a/9.

4. Tamlayan Ögesi "Yaban" Kelimesi Olan Hayvan İsimleri:

Bilindiği gibi evcil yahut kültür hayvanı olmayan, doğada hayatını devam ettiren yanvanlar "yaban" kelimesi ile adlandırılmaktadır. Lisanü'l-Etibbâ'da tamlayan unsuru "yaban" kelimesi olan 8 adet hayvan ismi tespit edilmiştir.

yaban eşegi *"yaban eşeği"* 8b/16; yaban kedisi *"yaban kedisi"* 111b/16; yaban śıçanı *"yaban faresi"* 108b/8; yaban śıġırı *"yaban sığırı"* 14b/19; yaban siñegi *"yaban sineği"* 60a/5;

yaban ḳoyunı *"yaban koyunu"* 166b/16; yaban tavuġı *"yaban tavuğu"* 163b/14; yaban gögercini *"yaban güvercini"* 247b/25.

5. Tamlayan Ögesi Araç İsmi Olan Hayvan İsimleri:

Lisânü'l-Etibbâ'da isim tamlaması yapısında olup tamlayan unsuru "çekük (çekiç), kalkan, kovan, tespih, orak" gibi herhangi bir araç gereç ismi olan 6 tane hayvan ismine rastladık.

çekük ḳuşı *"çekik kuşu"* 179b/13; ḳalḳan balıġı *"kalkan balığı"* 126b/22; ḳovan arusı *"kovan arısı"* 48b/19; tesbi̱ḥ böcegi *"tespih böceği"* 80a/24; tesbi̱ḥ ḳurdı *"tespih böceği"* 50b/16; oraḳ ḳuşı *"ağustos böceği"* 65a/16;

6. Tamlayan Ögesi Kişi İsmi Olan Hayvan İsimleri:

İncelediğimiz eserde isim tamlaması yapısında olup tamlayan unsuru "Musa, Yunus, İshak" gibi kişi ismi olan dört adet hayvan ismi tespit ettik.

Mūsā balıġı *"kırmızı ve yassı bir tür balık"* 81b/10; Mūsā böcegi *"musa böceği"* 116b/9; Yūnus balıġı *"Yunus balığı"* 34a/11; İsḥāḳ ḳuşı *"bataklık baykuşu"* 135b/13.

7. Tamlayan Ögesi Bitki İsmi Olan Hayvan İsimleri:

Lisânü'l-Etibbâ'da bu grupta olan ve tamlayan unsuru "buğday, tahıl, gelincik" gibi bitki ismi olan üç adet hayvan ismi geçmektedir.

buġday biti *"buğday biti"* 61b/20; taḥıl biti *"bambul kurdu"* 97b/23; gelincik ḳurdı *"gelincik böceği"* 49a/19.

8. Tamlayan Ögesi Meslek İsmi Olan Hayvan İsimleri:

Lisânü'l-Etibbâ'da isim tamlaması kuruluşunda olup tamlayan unsuru "başmakçı, boyacı" gibi meslek ismi olan iki adet hayvan adı bulunmaktadır.

başmaḳcı böcegi *"başmakçı böceği, kırmızı boya yapılan bir böcek"* 46b/22; boyacılar ḳırmızı *"boyacıların boya yapımında kullandıkları böcek, kırmız böceği, karmen böceği"* 94a/5.

9. Tamlayan Ögesi Organ İsmi Olan Hayvan İsimleri:

Metnimizde tamlayan unsuru "dil ve sırt" gibi organ ismi olan iki adet isim tamlaması yapısında hayvan ismi bulunmaktadır.

dil balıġı *"dil balığı"* 81b/11; śırt balıġı *"kaya balığı, sümüklü balık"* 59a/18.

10. Tamlayan Ögesi Mekân İsmi Olan Hayvan İsimleri:

ev eşegi *"tespih böceği"* 80a/23; ĥammām böcegi *"hamam böceği"* 4b/6.

11. Tamlayan Ögesi Hastalık İsmi Olan Hayvan İsimleri:

ḳuduz ḳurdı *"bambul böceği"* 54a/12.

12. Tamlayanı Yer İsmi Olan Hayvan İsimleri:

Bābil ḳuşı *"Babil kuşu, toy kuşu"* 49a/22.

13. Tamlayanı Millet İsmi Olan Hayvan İsimleri:

ØArab ŧavşanı *"Arap tavşanı, tarla faresi"* 251b/25 (R132b/20).

b) Tamlanan Olarak Kullanılan Kelimeye Göre Hayvan İsimleri:

Tamlanan olarak kullanılan kelimeye göre hayvan isimleri on sekiz grupta ele aldık. Lisânü'l-Etibbâ'da "kuş" kelimesinin tamlanan unsur olduğu 22 adet; "kurt" kelimesinin 14 adet; "balık" kelimesinin "20" adet; "böce" veya "böcek" kelimesinin 13 adet; "arı" veya "aru", "sığır", "eşek" kelimelerinin dört adet; "bit" ve "kedi" kelimelerinin 3 adet; "gögercin, keçi, kirpi, siñek, tavşan, yengeç, sıçan" kelimelerinin tamlayan unsur olduğu ikişer

adet; organ adlarının tamlanan unsur olduğu dört adet ve ḳırmız, baġa, yılan, ḳarlaġuc, ṫosbaġa, teke, śoġulcan, göcen, ḳoyun, tavuḳ, aygırcıġ, ḳunduz, śıġırcıḳ, çuluḳ" gibi diğer kelimelerin eserde tamlanan unsur olduğu hayvan adları da birer kere geçtiği tespit etmiştir.

1. "kuş" kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

arı ḳuşı "arı kuşu" 10b/4; Bābil ḳuşı "Babil kuşu, toy kuşu" 49a/22; baġırtlaḳ ḳuşı *"bozkır tavuğu"* 123a/4; balıḳçıl/balıḳcıl ḳuşı *"balıḳçıl kuşu"* 54a/3-163b/22; çil ḳuşı *"çil kuşu"* 49b/20; deveḳuşı "devekuşu" 87b/9; diken ḳuşı *"diken kuşu"* 92a/17; durrāc ḳuşı *"sülüngillerden bir tür kuş"* 81b/23; ebābi̯l ḳuşı "ebabil kuşu" 36b/2; añıt/añıd ḳuşı *"kaza benzeyen bir tür su kuşu"* 108a/3- 225a/2-232a/16; humā ḳuşı *"hüma kuşu"* 70b/19; İsĥāḳ ḳuşı *"bataklık baykuşu"* 135b/13; ḳaya ḳuşı *"kaya kuşu"* 79b/23; ḳuġı ḳuşı *"kuğu"* 71b/11; lori ḳuşı *"balıḳçıla benzer bir kuş"* 37b/21; mezgeldek ḳuşı *"yaban ördeği, yaban tavuğu"* 60b/9; oraḳ ḳuşı *"ağustos böceği"* 65a/16; śıġırçıḳ ḳuşı "sığırcık kuşu" 49a/11; süglün ḳuşı "sülün" 55b/9.

2. "kurt" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

aġac ḳurdı *"ağaç kurdu"* 15b/4; gügül ḳurdı *"ipek böceği"* 35a/24; ḳuduz ḳurdı *"bambul böceği"* 54a/12; sögüt ḳurdı *"söğüt kurdu"* 126b/15; tesbi̯ĥ ḳurdı *"tespih böceği"* 50b/16; ṫoñuzlan ḳurdı *"domuzlan böceği" 88a*/6; yıldız/yılduz ḳurdı *"yıldız böceği"* 70b/25-133b/19; ibrişim ḳurdı *"ipek böceği"* 176b/19; aġu ḳurdı *"kuduz böceği"* 203a/19; ḳındır ḳurdı "güve" 203a/19; bambul ḳurdı *"ekinlere zarar veren bir tür böcek"* 54a/11; gelincik ḳurdı *"gelincik böceği"* 49a/19; ḳoz ḳurdı *"ceviz kurdu"* 203a/19.

3. "balık" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

aĥṫabāṫ/aĥṭi̯būd balıġı *"ahtapot"* 36b/12-115b/5; beriyye balıġı *kum içinde yaşayan bir balık"* 122b/2; dil balıġı *"dil balığı"* 81b/11; doñuz/ṫoñuz balıġı *"domuz balığı"* 134a/21-92b/10; it balıġı *"köpek balığı"* 92a/12; ḳalḳan balıġı *"kalkan balığı"* 126b/22; Mūsā balıġı *"kırmızı ve yassı bir tür balık"* 81b/10; mürekkeb balıġı "mürekkeb balığı" 120b/9; saḳanḳūr balıġı *"kum kertenkelesi"* 19a/12; sazan balıġı *"sazan balığı"* 46b/6; śırt balıġı *"kaya balığı, sümüklü balık"* 59a/18; usḳumrı balıġı *"uskumru balığı"* 105b/14; yayın balıġı *"yayın balığı"* 65b/24; yılan balıġı *"yılan balığı"* 65b/23; Yūnus balıġı *"Yunus balığı"* 34a/11; tekür balıġı *"kedi balığı"* 226a/9; ĥamsi balıġı *"hamsi balığı"* 228b/23; çapaḳ balıġı *"bir tür tatlı su balığı"* 246b/25.

4. "böce" veya "böcek" Kelimelerinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

başmaḳcı böcegi *"başmakçı böceği, kırmızı boya yapılan bir böcek"* 46b/22; boḳ böcegi "bok böceği" 88a/15; çerġad böcegi "siyah bir tür çekirge" 122b/11; çırtlaḳ böcegi "cırcır böceği" 71a/22; ĥammām böcegi *"hamam böceği"* 4b/6; ħunfesā böcegi *"bok böceği"* 94a/16; Mūsā böcegi *"musa böceği"* 116b/9; śadef böcesi/ böcegi *"sedef böceği"* 92b/18/157a/4; tesbi̯ĥ böcegi *"tespih böceği"* 80a/24; doñuzlan böcegi *"domuzlan böceği"* 66b/5; yılduz/yıldız böcegi *"yıldız böceği"* 70b/25-133b/19.

5. "arı/aru" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

bal arusı *"bal arısı"* 64a/1; ḳovan arusı *"kovan arısı"* 48b/19; ṫaġ arısı *"yabani arı"* 161b/25; eşek arusı *"eşek arısı"* 167a/1.

6. "sığır" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

śu śıġırı "*manda"* 50b/6; yaban śıġırı *"yaban sığırı"* 14b/19; deñiz śıġırı *"efsanevi bir hayvan"* 162a/1; ṫaġ śıġırı "dağ sığırı" 227b/10.

7. "eşek" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

ev eşegi *"tespih böceği"* 80a/23; yaban eşegi *"yaban eşeği"* 8b/16; ṭaġ eşegi "yabani eşek" 211b/7; ḳolan eşegi *"yabani eşek"* 48a5.

8. "bit" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

buġday biti *"buğday biti"* 61b/20; taḥıl biti *"bambul kurdu"* 97b/23; taḥta biti *"tahta kurusu"* 172a/23.

9. "kedi" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

misk kedisi "misk kedisi" 108b/21; yaban kedisi *"yaban kedisi"* 111b/16; zebād kedisi "misk kedisi" 101b/22.

10. "gögercin" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

ḳaya gögercini "kaya güvercini" 247a/12; yaban gögercini *"yaban güvercini"* 247b/25.

11. "keçi" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

daġ keçisi *"dağ keçisi"* 165a/5; ṭaġ keçisi *"dağ keçisi"* 6b/21.

12. "kirpi" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

diken kirpisi *"diken kirpisi"* 92b/16; deñiz kirpisi "deniz kirpisi" 243a/15.

13. "siñek" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

it siñegi *"it sineği"* 44b/6; yaban siñegi *"yaban sineği"* 60a/5.

14. "tavşan" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

aṭa ṭavşanı "ada tavşanı" 241b/17; ØArab ṭavşanı *"Arap tavşanı, tarla faresi"* 251b/25 (R132b/20).

15. "yengeç" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

deñiz yengeci *"deniz yengeci"* 101b/21; ırmaḳ yengeci *"ırmak yengeci"* 115b/4.

16. "sıçan" Kelimesinin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

geme sıçanı *"bir tür fare"* 66a/7; yaban śıçanı *"yaban faresi"* 108b/8.

17. Organ Adlarının Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

ṭana burnı *"dana burnu"* 96a/2; buzaġu burnı *"buzağı burnu böceği"* 30b/12; deñiz amı *"deniz anası"* 171b/20; yir baġırsaġı *"solucan"* 28b/12.

18. Diğer Kelimelerin Tamlanan Olduğu Hayvan İsimleri:

boyacılar ḳırmızı *"boyacıların boya yapımında kullandıkları böcek, kırmız böceği, karmen böceği"* 94a/5; deñiz baġası *"deniz kaplumbağası"* 99a/16; engerek yılanı *"engerek yılanı"* 24a/23; kāfirler ḳarlaġucı *"yapalak kuşu, puhu kuşu"* 70b/6; śu ṭosbaġası *"su kaplumbağası"* 22b/6; ṭaġ tekesi *"dağ keçisi"* 107a/18; yir śoġulcanı *"bir tür solucan"* 80a/16; yir göceni *"yer tavşanı"* 150a/17; yaban ḳoyunı *"yaban koyunu"* 166b/16; yaban tavuġı *"yaban tavuğu"* 163b/14; deñiz aygırcığı *"deniz atı"* 171b/25; śu ḳunduzı *"su kunduzu"* 185a/9; çekirge śıġırcığı *"alaca bir tür sığırcık kuşu"* 203a/4; śu çuluġı *"peygamber kuşu"* 209a/20.

2) Sıfat Tamlaması Yapısındaki Hayvan İsimleri:

A- Sıfat Ögesine Göre Hayvan İsimleri:

Lisânü'l-Etibbâ'da sıfat tamlaması yapısında olup sıfat unsuru renk ismi olan 18 adet; fiziksel özellik ismi olan 12 adet ve sıfat unsuru cins bildiren bir kelime olan üç adet hayvan adı tespit edilmiştir.

1. Sıfat Ögesi Renk İsmi Olan Hayvan İsimleri:

aḳbaba *"akbaba"* 75a/9; alaca güvercin *"alaca güvercin"* 124b/18; alaca ṫoġan *"alaca doğan"* 121b/7; çaḳırṫoġan *"çakır kuşu"* 70a/18; gökce ḳarġa *"mavi renkli karga"* 88a/12; ḳara çiyān *"kara çıyan"* 88b/12; ḳarasiñek *"karasinek"* 12b/19; ḳaraḳulaḳ *"vaşak"* 50a/22; ḳaratavuḳ *"ötücü, göç etmeyen, yerli bir tür kuş"* 62a/1; ḳızılca śoġulcan *"kırmızı solucan"* 28b/11; ḳızılca ügeyik *"kırmızı üveyik kuşu"* 129a/12; śarıaśma *"sarıasma kuşu"* 111b/24; śarıca arı *"sarı renkli arı"* 124b/18; śaruśandal *"incir kuşu"* 138a/13; sivrisiñek *"sivrisinek"* 44b/7; yaşıl kertenkele *"yeşil kertenkele"* 113b/13; ḳızıl üveyik *"kırmızı üveyik kuşu"* 146b/1; alaḳarġa *"saksağan"* 166b/25; aḳ ṫavşan *"beyaz tavşan"* 241b/17.

2. Sıfat Ögesi Fiziksel Özellik Olan Hayvan İsimleri:

boynuzlu böcek *"sümüklü böcek, salyangoz"* 79a/15; gözsiz yılan *"kertenkele türünde kum içinde dolaşan bir tür hayvan"* 79a/19; kemüksiz balıḳ *"kemiksiz balık"* 93a/25; ḳuyruḳlı balıḳ *"kanadı ve kendisi yarasaya benzeyen bir tür balık"* 129a/15; oḳlı kirpi *"oklu kirpi"* 60b/17; sümüklü/sümükli böcek *"salyangoz"* 79a/16-208a/15; ḳablubaġa/ḳaplubaġa/ḳaplubaḳa *"kaplumbağa"* 71a/9-104a/22-104a/15; üsküflü ṫoġan *"üsküflü doğan"* 132a/6; yorġa at *"rahvan at"* 250b/17.

3. Sıfat Ögesi Cins Bildiren Hayvan İsimleri:

delüce ṫoġan *"yırtıcı kuşların en hızlı uçanı olan küçük doğan"* 253a/12; yabānį śıġır *"Hindistan'da kayalık alanlarda yaşağan bir tür sığır"* 40a/12; vaĥşį śıġır *"yabani sığır"* 147a/11.

B- İsim Unsuruna Göre Hayvan İsimleri:

İncelediğimiz eserde sıfat tamlaması yapısında olup isim unsuru "arı, at, balık, karga vs." gibi genel hayvan türü adı olan 30 adet; "ayak, ayaklu, kulak, burun vs." gibi organ ya da organ adından türemiş bir kelime olan 8 adet; "baba, asma, sanda, avaz" gibi diğer kelimelerden olan birer hayvan adı tespi edilmiştir.

1. İsim Unsuru Genel Hayvan Türü Adı Olan Hayvan İsimleri:

śarıca arı *"sarı renkli arı"* 124b/18; yorġa at *"rahvan at"* 250b/17; ḳablubaġa/ḳaplubaġa/ḳaplubaḳa *"kaplumbağa"* 71a/9-104a/22-104a/15; kemüksiz balıḳ *"kemiksiz balık"* 93a/25; ḳuyruḳlı balıḳ *"kanadı ve kendisi yarasaya benzeyen bir tür balık"* 129a/15; boynuzlu böcek *"sümüklü böcek, salyangoz"* 79a/15; sümüklü/sümükli böcek *"salyangoz"* 79a/16-208a/15; ḳara çiyān *"kara çıyan"* 88b/12; alaca güvercin *"alaca güvercin"* 124b/18; alaḳarġa *"saksağan"* 53a/7; gökce ḳarġa *"mavi renkli karga"* 88a/12; yaşıl kertenkele *"yeşil kertenkele"* 113b/13; oḳlı kirpi *"oklu kirpi"* 60b/17; vaĥşį śıġır *"yabani sığır"* 147a/11; yabānį śıġır *"Hindistan'da kayalık alanlarda yaşağan bir tür sığır"* 40a/12; ḳarasiñek *"karasinek"* 12b/19; sivrisiñek; uzun ayaḳlu sivrisiñek *"sivrisinek"* 44b/7; ḳızılca śoġulcan *"kırmızı solucan"* 28b/11; aḳ ṫavşan *"beyaz tavşan"* 241b/17; ḳaratavuḳ *"ötücü, göç etmeyen, yerli bir tür kuş"* 62a/1; alaca ṫoġan *"alaca doğan"* 121b/7; çaḳırṫoġan *"çakır kuşu"* 70a/18; delüce ṫoġan *"yırtıcı kuşların en hızlı uçanı olan küçük doğan"* 253a/12; üsküflü ṫoġan *"üsküflü doğan"* 132a/6; ḳızılca ügeyik *"kırmızı üveyik kuşu"* 129a/12; ḳızıl üveyik *"kırmızı üveyik kuşu"* 146b/1; gözsiz yılan *"kertenkele türünde kum içinde dolaşan bir tür hayvan"* 79a/19.

2. İsim Unsuru Organ İsmi veya Organ İsminden Türemiş Bir İsim Olan Hayvan İsimleri:

biñ ayaḳlu "tespih böceğine benzer çok ayaklı bir tür böcek" 77b/22; ḳaraḳulaḳ "vaşak" 50a/22; ḳılḳuyruġı/ḳılḳuyruḳ "Kışı Akdeniz kıyılarında geçiren, Kuzey yarım kürede yaşayan, karışık beyaz, gri ve siyah tüylü, ince uzun gövdeli, uzun ve sivri kuyruklu bir tür

ördek” 84b/25-185b/24; ḳırḳayaḳ/ḳırḳayaḳlu “nemli ve karanlık yerlerde yaşayan sert bir deri iskelete sahip, çok bölümlü ve çok ayaklı bir böcek türü” 251b/23-71b/16; ḳırḳ dört ayaḳlu “çok ayaklı bir tür deniz hayvanı” 116b/6; alaca ibik “alaca ibik kuşu, hüdhüd kuşu” 249a17.

3. İsim Unsuru Diğer Kelimelerden Oluşan Hayvan İsimleri:

aḳbaba “akbaba” 75a/9; śarıaśma *“sarıasma kuşu”* 111b/24; śaruśandal *“incir kuşu”* 138a/13; ḳarabataḳ *“Balıklarla beslenen, uzun ve sivri gagalı, orta boylu, siyah tüylü, perde ayaklı bir su kuşu”* 166a/15; hezārāvāzlu “bülbül” 251b/22.

3) Sıfat Tamlaması Yapısında Olup İsim Unsuru Düşmüş Olan Hayvan İsimleri:

Lisânü’l-Etibbâ’da sıfat tamlaması yapısında olup da isim unsuru düşmuş olan sekiz adet hayvan adına rastlanmıştır.

biñ ayaḳlu (böcek) “tespih böceğine benzer çok ayaklı bir tür böcek” 77b/22; ḳılḳuyruġı/ḳılḳuyruḳ (kuş) “Kışı Akdeniz kıyılarında geçiren, Kuzey yarım kürede yaşayan, karışık beyaz, gri ve siyah tüylü, ince uzun gövdeli, uzun ve sivri kuyruklu bir tür ördek” 84b/25-185b/24; ḳırḳ ayaḳ/ḳırḳ ayaḳlu (böcek) “nemli ve karanlık yerlerde yaşayan sert bir deri iskelete sahip, çok bölümlü ve çok ayaklı bir böcek türü” 251b/23-71b/16; ḳırḳ dört ayaḳlu (hayvan) “çok ayaklı bir tür deniz hayvanı” 116b/6; ḳarabataḳ (kuş) *“Balıklarla beslenen, uzun ve sivri gagalı, orta boylu, siyah tüylü, perde ayaklı bir su kuşu”* 166a/15; alaca ibik (kuş) “alaca ibik kuşu, hüdhüd kuşu” 249a17; hezārāvāzlu (kuş) “bülbül” 251b/22.

4) Sıfat-Fiil Grubu Yapısındaki Hayvan İsimleri:

Eserde sıfat-fiil grubu yapısında üç adet hayvan adı tespit edilmiştir.

aġacḳaḳan “ağaçkakan” 71b/8; boyunburan “ağaçkakana benzeyen bir tür kuş” 11a/12; ḳuyruḳśalan “kuyruksallayan, yunt kuşu” 124b/1.

Sonuç:

Tespit ettiğimiz 300 Türkçe hayvan isminin 120 tanesi tek kelimeden oluşan hayvan isimleridir. Tek kelimeden oluşan 120 hayvan isminden 79 tanesi basit yapılı, 29 isim kök veya gövdelerinden; 17 tanesi de fiil kök veya gövdelerinden türemiş hayvan isimleridir.

Kelime grubu yapısındaki hayvan isimlerinden 125 tanesi isim tamlaması yapısında, 52 tanesi sıfat tamlaması yapısında, 3 tanesi de sıfat-fiil grubu yapısındadır.

İsim Tamlaması yapısındaki hayvan isimlerinde, tamlanan unsurda kullanılan kelimeye bakıldığında Lisânü’l-Etibbâ’da en çok yer alan hayvan isimlerinin «kurt, kuş, böcek, balık» isimleri olduğu göze çarpmaktadır.

Sıfat tamlaması yapısındaki hayvan isimlerinde isim unsuru düşmüş sıfat tamlaması yapısındaki hayvan isimleri dikkat çekmektedir.

Sıfat-fiil grubu yapısındaki hayvan isimlerinde de bu yapının aslında bir sıfat tamlaması olduğu, fakat isim unsurunun düştüğü, hayvan ismini sıfat-fiil grubunun tek başına üstlendiği göze çarpmaktadır.

Kaynakça

Abik, Deniz (2009). Kutadgu Bilig’de Hayvan Adları, Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları, Cilt 33/I.

Bozkaplan, Şerif Ali (2007). Kutadgu Bilig’deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4, Fall 2007.

Buran, Ahmet (1992). Yunus'ta Hayvan Adları ve Fonksiyonları, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. Ekim 1992. Sayı: 80.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). Ötüken Türkçe Sözlük, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Doğan, Şaban (2010). Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 5/1, Ankara.

Efe, K (2017). Tarihî Türk Lehçelerinde Alıntı Hayvan İsimleri, Route Educational and Social Science Journal Volume 4(5), August, s. 379-393.

Efe, Kürşat (2017). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Renklerine Göre Hayvan İsimleri, Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz 2017, Sayı: 15, s. 65-81.

Ergene, Oğuz (2014). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Hayvan Adlandırmalarına İlişkin Belirleyiciler, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/12, s. 179-2013.

KANAR, Mehmet (2009). Arapça Türkçe Sözlük, İstanbul: Say Yayınları.

KANAR, Mehmet (2015). Farsça Türkçe Sözlük, İstanbul: Say Yayınları.

Karahan, Akartürk (2013). Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/1, Winter 2013.

Karpuz, Ömer – Gaddar, Zeliha (2012). Süheyl ü Nevbahâr'da Hayvan Adları, Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, Sayı: 4, s. 58-83.

Kaya, Fatih (2018). Lisânü'l-Etibbâ (Tabiplerin Dili) – Giriş-Çeviriyazılı Metin-Söz varlığı-Maddebaşları Dizini, İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Lütfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî (2013). Lügat-ı Halîmî (Haz. Adem Uzun), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Muallim Nâcî (2009). Lügat-ı Naci (Haz. Ahmet Kartal), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

MUTÇALI, Serdar (1995). Arapça – Türkçe Sözlük, İstanbul: Dağarcık Yayınları.

Mütercim Âsım Efendi (2000). Burhân-ı Katı (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

OLGUN, İbrahim – DRAHŞAN, Cemşit (1967). Farsça – Türkçe Sözlük, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

PARLATIR, İsmail (2009). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Yargı Yayınları.

REDHOUSE, Sir James W. (2006). Turkish And English Lexicon Nev Edition, İstanbul: Çağrı Yayınları.

REDHOUSE, Sir James W. (2009). Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye (Haz. Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz, Yaşar Yılmaz), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

STEINGASS, Francis Joseph (2005). A Comprehensive Persian – English Dictionary, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şemseddin Sami (1996). Kâmûs-ı Türkî, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tokyürek, Hacer (2013). Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, XXXII/2013-Bahar.

Türk Dil Kurumu (2011) Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Uçar, İlhan (2013). Türkiye Türkçesinde Hayvan Adlarından Türetilmiş Bitki Adları, Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 2/1, s. 1-19.

1922 Numaralı Trabzon Şerʿiyye Siciline Göre Mehirler

Hilal Tok ÖZTEKİN*

Özet

Osmanlı Devleti tarihi ve yerel tarih çalışmaları için birinci elden kaynakların başında gelen Şer'iyye Sicilleri, nikâh, mülk satışı, borç-alacak ilişkileri, boşanma, veraset, vasi tayini, muhallefat gibi kayıtlar ile merkezden gelen ferman, berat ve buyruldu türü belgeleri içermektedir. Bu muhteviyatı ile Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı Devleti'nin aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi pek çok alanına ışık tutar. Günümüzde Şer'iyye Sicilleri orjininde pek çok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalardan bir kısmı da mehirler hakkındadır. Mehir, terim olarak kadının evlilik akdi ile kocasından almaya hak kazandığı mal ya da paradır. Bir başka deyişle, evlenecek erkeğin eşine verdiği ve ya vermeyi kabul ettiği nakit para, mal ve ya eşyadır. Nikâhın şartı değil sonuçlarından biridir. Bu çalışmada, 1756-1757 yıllarına tekabül eden 1922 numaralı Trabzon Şer'iyye Siciline yansıyan 288 adet nikâh kaydı ve sicildeki diğer kayıtlardaki mehirler taranmıştır. Elde edilen veriler, tablo ve grafikler ile analizi yapılacak ve sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şerʿiyye Sicili, Mehir, Osmanlı Devleti.

Mahrs in The 1922 Trabzon Sharia Court

Abstract

Sharia Court records contained documents such as marriage, property sales, debtor-creditor relations, divorce, inheritance, quardian appointment, heritage and documents from the center, such as ferman, berat and buyruldu, are one of the most important primary sources for the historical studies about the Ottoman State and local historic studies. With this content, they illuminates family, society, economy and law of Ottoman State. Today many studies focused on Sharia Court records have been performed. Some of these studies are about the mahrs. Mahr, as a term, is the property or money that the woman gains from his husband with the marriage contract. In other words, it is the cash money, property or goods that the man to be married promised to give his wife is not the condition of marriage, it is one of the results. In this study 288 mariage contract records and other records in the number of 1922 Trabzon sharia record corresponding to 1756-1757 years were searched for mahrs. Obtained findings will be analyzed and presented by tables and graphics.

Keywords: Sharia Record, Mahr, Ottoman State.

* Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hilaltok1@gmail.com.

Giriş

Transkripsiyon çalışmalarının artmasıyla birlikte tarihin tozlu sayfalarından çıkarılan pek çok arşiv belgesi, Osmanlı Tarihi çalışmalarına ışık tutmaktadır. Bunlardan birisi de Şer'iyye Sicilleridir. Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı Devleti'nin idari, askeri, sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik tarihi ile şehir tarihi çalışmaları için en önemli kaynaklardandır. Konunun takdimine geçmeden evvel Şer'iyye sicilinin tarifini ve kapsadığı konuları tanıtmak yerinde olur. Kadı sicilleri, kadı divanı, mahkeme kayıtları, sicillât-ı şer'iyye ve yaygın kullanımı ile şer'iyye sicilleri denilen bu defterler kadı yahut naibi tarafından tutulmakta ve çeşitli türden belgeleri içermektedir.(Uğur, 2001: 8) Defterler bir yıllık kayıtları ihtiva etmektedir. Ancak birkaç yılı bir araya getiren defterler de mevcuttur. Çoğunlukla defterlerin üzerlerinde kadıların isimleri bulunur. Şer'iyye Sicillerinin tetkikinden, bir kadının göreve başlar başlamaz ilk işi, adını, sanını ve vazifeye başladığı tarihi bu defterin ilk sayfasına yazmak olduğu ve vazifesi sona erince de söz konusu defteri bizzat kendisi veya emini vasıtasıyla halefi olan hâkime devir ve teslim ettiği anlaşılmaktadır.(Akgündüz, 1988: 69)

Şer'iyye Sicillerinde, merkezden taşraya gönderilen ve çeşitli konuları içeren ferman ve berat türü belgeler; mahkemede görülen asayiş, yaralama, cinayet ve şikâyet türü kayıtlar; veraset, vekâlet, nikâh, boşanma, nafaka ve kisve, kayyum talebi, kefalet türü noterlik kayıtlar; vakfiye kaydı, vergi, narh, kale tamiri, iaşe nakli, maden kayıtları, terekeler, borç senetleri, mülk alım satımları türünden belgeler bulunmaktadır.(Ortaylı, 1994: 66) Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler Osmanlı hayatının aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynaklardır.(Uğur, 2001: 8)

Bu çalışmanın ana kaynağını teşkil eden 1922 numaralı Trabzon Şer'iyye Sicili, hicri 1169-1170, miladi ise 1756-57 yıllarına tekabül etmektedir. Sicilin içeriğine baktığımızda ise toplamda 456 kayıt mevcuttur. Bu kayıtlardan 288 adeti nikâh akitleri, 72'si ilk kısım dediğimiz defterin ilk bölümünü oluşturan çeşitli davaların olduğu hüccet ile ilamlar, 96 adeti de ferman, berat, buyruldu türünden merkezden gelen kayıtlardır. Buna göre kayıtların yaklaşık % 52'sini nikâhlar oluşturmaktadır.

Birinci Bölüm- İslam Hukukunda Mehir Kavramı

1- Mehir Nedir?

Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya maldır. Sözlükte mehir "mehr" ücret manasına gelir.(Aydın, DİA: 389) İslam hukukunda nikâh akdi, karı ve koca arasında, her biri dini birer vecibe olan karşılıklı bir takım hak ve vazifeleri de beraberinde getirmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki bu duruma işaret eden ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: "Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da (aynı şekilde) erkekler üzerinde iyilikle eda edilmesi gereken hakları vardır. Kur'an'da mehir anlamında ecrin çoğulu olan "ücûr", "fariza" ve "sadûkat" kelimeleri geçmektedir. Aynı anlamda olmak üzere hadis, tefsir ve fıkıh kitaplarımızda "sadak", "nıhle", "fariza" gibi kelimeler de kullanılır. Şer 'an alınıp satılması ve kendisinden faydalanılması caiz olan her emtia mehir olabilir.(Gökmenoğlu, 1998: 23)

Kur'an'da şu ayetler mehirle ilgilidir:

Ayetler: ﴿ وَءَاتُوا۟ ٱلنِّسَآءَ صَدُقَٰتِهِنَّ نِحْلَةً ۚ فَإِن طِبْنَ لَكُمْ عَن شَىْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيٓـًٔا مَّرِيٓـًٔا ﴾ "Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin." (Nisa 4/4)

ۡرَ ضِي ةٗ و َلاَ ج َنۡ ح ا َ ع ۡمُكۡيَلَ ف ۡ ِ مِي َ ت ا َرَ ضا ُ ثۡيَ ب م ۡ ِ ةِ م ۡ ِ ب ن ۡ ِ ۡذ ع ۡ ِ ل ا ۡ ِ رَ ف ضِي ةَ َ ف تآ ُ ه و ۡ َنَ أ ُ ج ُ رو ۡ َنَ ۡ ُ ه ف
karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktu.” (Nisa 4/24)

و َ تآ ُ ه و ۡ َنَ أ ُ ج ُ رو ۡ َنَ ۡ ُ ه ب ۡ ِ ۡ ُ رۡعَمۡال فـو ۡ ِ “Onlara ücretlerini (mehirlerini) maruf (güzel ve örfe uygun) bir şekilde verin.” (Nisa 4/25)

ن ۡ ِ ۡلُبَ أ َ ت ن ۡ ُ ۡسَمَ ه و ۡ َنَ و ۡ َدَ ق ف ۡ ُ ۡتَضَ ر ل ۡ َنَ ۡ ُ ه ف ۡ ِ رَ ضِي ةً ف ۡ ُ ۡفِ ّ ن َ م َ ف ا ۡ ُ ۡتَضَ ر ۡ
و ۡ ِ ۡ ِ ط ن ۡ ُ ۡ ُ ه و ۡ َنَ م ۡ ِ ق ۡ ُ ۡ ُ ه ف ۡ ِ ۡ ُ ه و ۡ َنَ م ۡ ِ ق “Ve onlar için bir mehir takdir ettiyseniz ve eğer onlara dokunmadan önce boşarsanız, o zaman onlar için (farz olarak) takdir edilen mehrin yarısını vermek size farz kılınmıştır.” (Bakara 2/237)

َ ِ ّ ء ا َ م َ ل ا ۡ َ م َ ت ۡ ُ ۡسَمَ ه و ۡ َنَ أ ۡ َ و َ ت ۡ ُ ۡضَ ر ۡ ُ ف َ ل او ۡ ُ ۡ ُ ه ف ۡ ِ رَ ضِي ةً و ۡ ِ ۡ َ ت َ م ُ ه ۡ َنَ ۡ ُ ه و ۡ َنَ ع َ
ۡ ِ ع ِ ق ُ ۡ ُ ه ر َ د و َ ۡ َ ع ا ۡ ِ ۡ َ ت ۡ ُ ق ُ ۡ ُ ه ر َ د م ا ۡ َ ع َ ت ً أ َ ل ا ل َ ج َ ن ۡ ُ ح ا َ ع ۡ ُ ۡ ِ ۡ َ ل إ ۡ ِ ّ ن ط ۡ ُ ۡ َ ق ّ ث ُ ۡ ِ ۡ َ ل ا ن
ب ۡ ِ ۡ ُ ۡ ُ ه ر ۡ ِ ۡ ُ ۡ ِ ف ـو ۡ ِ ح ۡ ُ ۡ ِ ق ع ا َ ۡ َ ل ا ۡ ِ ۡ ِ ۡ ُ ۡ ِ ح ن ي َ ۡ ُ ۡ ِ ۡ ُ ۡ ِ ل س و “Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size mehir zorunluğu yoktur. Bu durumda onlara müt'a (hediye cinsinden bir şeyler) verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre vermelidir. Münasip bir müt'a vermek iyiler için bir borçtur.” (Bakara 2/236)

َ ۡ ِ ّ ث ۡ ُ ۡ ِ ت ا ۡ َ ل َ ز ۡ ٍ ۡ ِ ج ۡ َ و م ۡ َ ك ن ا َ ز ۡ ٍ ۡ ِ ج ۡ َ و و َ ء َ ت ا ۡ ُ ۡ ِ ت ي َ إ ۡ َ ح ۡ ِ ه ا ۡ َنَ ۡ ُ ه ق َ ۡ ِ ط ن ّ ر ا ً ف ا َ ۡ َ ل َ ت أ ً أ ۡ
خ ۡ ُ ذ ُ م او ۡ ُ ه ن ّ ش ي َ ۡ َ ذ ُ أ ا ۡ ُ ذ ۡ َ خ ا َ ت َ ن و ۡ ُ ه ب ا َ ۡ َ ث ۡ ُ ه ً و ا ً ۡ ِ ۡ ُ ث ۡ ِ م ا ۡ ِ ۡ ُ ه ب ن ي ۡ ُ ۡ ِ ۡ َ و أ ۡ ُ ۡ ِ ۡ ُ ۡ ِ ر َ ت ۡ ُ ۡ ِ ۡ ُ ۡ ِ ر َ ت س ا “Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğinizi geri alacaksınız?” (Nisa 4/20)(Sağlam, 2016: 3)

Evlenme sırasında veya öncesinde evlenecek erkeğin kız tarafına belirli bir para yahut mal verme uygulamasının muhtelif din ve kültürlerde oldukça eski bir geçmişi vardır. Romalılar'da ve Atinalılar'da kadın tarafına evlilik öncesi yapılan ödemeler bir tür satış bedeli özelliğini taşımaktadır. Yahudi hukukunda da evlenecek kızın ailesine “mohar” adı altında yapılan ödeme önemli bir yer tutmaktadır. Mehir benzeri bir uygulama eski Türk hukukunda da görülmekte ve buna “kalın” ismi verilmektedir. Ancak kalın daha ziyade başlık parası gibiyidi. Cahiliye Arapları da mehri evlenmenin temel şartlarından biri olarak kabul etmişti: evlilik ancak mehir ödendiğinde geçerlilik kazanır, böyle bir ödeme yapılmadığı takdirde nikâhsız bir birleşme olarak görülür ve utanç verici kabul edilirdi. Cahiliye döneminde mehir evlenecek kızın velisine ödenirdi. Kadınlar mehirden bir pay alamazlardı. Ancak İslam'ın zuhurundan kısa bir süre önce mehrin bir kısmının bizzat evlenecek kadına verilmeye başlandığı görülmektedir.(Aydın: 389-391)

Osmanlı Devletinde, kıyılan bazı nikâhlarda kadın için hem mehir hem de kalın-başlık adıyla bir ödemenin yapıldığı görülmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere mehir hukukî, kalın-başlık da sosyal bir müessese olarak Osmanlı döneminde yan yana varlık göstermişlerdir.(Aydın, 2018: 279)

İslam toplumlarında kadınlara verilen en önemli haklardan birisini mehir oluşturmaktadır. Benzersiz olmayan, fakat alışılmamış bir hukuk olan mehir kadının evlilik, sosyal statü, toplumsal değeri ve hakları açısından önemli bir görünüm arz etmektedir.(Imber, 2000: 77) Ancak mehirin neden verildiğinin, bunun hangi haktan kaynaklandığının bilinmesi gerekmektedir. Bu konuda öncelikle "İslam hukukunda mehir nasıl değerlendirilmektedir?" sorusu akla gelmektedir. Çünkü mehir uygulaması her şeyden önce İslami bir uygulamadır. İslam Hukuku'nda mehir kadının kocasının kendisi ile evlenmek için akit yapması veya gerçekten zifafta bulunmasıyla hak ettiği maldır. Mehir karşılığında kadın kocanın kendi

buz'una (yani cinsi yönden yararlanma) izin vermektedir. Mezhepler arasında farklı düşünceler bulunmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde genel kabul gören Hanefi hukukunda da mehir; kadının nikâh akdi veya cinsi ilişki sebebiyle hak etmesi şeklinde kabul edilmektedir.(Akyüz, 2005: 214-228)

Mehir olarak verilen mal, kadının bedeli veya ondan istifade imkânının karşılığı değil, bir ömür boyu beraber yaşama arzusunun sembolik alameti veya Allah'tan kadına bir hediye, bir bağıştır.(Acar, 2011: 367-388) Şöyle ki mehir kızın ailesine değil doğrudan kendisine verilir ve tasarruf hakkı sadece kadına aittir. Kadınların çalışma hayatında olmaması durumunda mehir ile kendileri için ekonomik bir güvence kazanmaktadırlar. Kocaya, kadına nispetle daha geniş boşama imkânlarının verildiği İslam hukukunda mehrin özellikle müeccel mehrin yüksek tutulması halinde boşama hakkının kötüye kullanılmasına önemli ölçüde engel olduğu ve evli kadına belirli bir ekonomik güvence ve bağımsızlık sağlama amacına da hizmet ettiği söylenebilir.(Aydın: 390) İslam Hukukunda, kadını hem evliliğe ısındırmak, hem de ona belli bir mali güç kazandırmak düşüncesiyle mehrin vacip kılındığını söylemek mümkündür.

2- Mehrin Konusu ve Miktarı

Nikâh sebebiyle kadına verilmesi gereken mehir, mal, eşya ve ekonomik değeri olan, satın alınan mala karşılık verilebilen, mülk edinilebilen, kullanılması yasak olmayan her şey olabilir. Bu çerçevede altın ve gümüş gibi zinet eşyaları, menkul ve gayr-ı menkul mallar ile kullanılması şer'an caiz olan her şey mehir olabilir. Kısaca İslam hukuku nazarında kıymeti bulunan, semen ve ücret olması sahih olan her şey ittifakla mehir olur. Ancak mehir belli olmalıdır. Tesmiye edilen şeyler peşin olarak verilmemişse bunların kıymeti akit günündeki kıymeti ile değerlendirilir.(Acar, 2011: 385,386)

Mehir miktarının en az ne kadar olması gerektiği hakkında mezhepler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefilere göre bu miktar on dirhem (10 x 2. 979= 29. 79 gr.) gümüştür. Ancak o zamanlar bu paraya iki tane kurban olmaya elverişli koyun satın alınabiliyordu. Malikilere göre mehir, üç dirhem gümüşten az olamaz. Şafii ve Hanbeli ekollerinde ise bu konuda tespit edilmiş bir miktar yoktur. Onların asgari bir miktar belirlememelerinin temelinde Hz. Peygamber'in fazla bir değeri olmayan "demir bir yüzüğü" ve "ezberdeki Kur'an-ı Kerim'i" bile mehir olarak tespit ettiğine dair hadisler yatmaktadır. Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde de mehrin alt sınırı konusunda bir düzenleme getirilmemiştir. Mehir miktarının en azı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüş olmasına rağmen, bu konuda herhangi bir üst sınırın bulunmadığı hususunda bütün müctehidlerin görüş birliği vardır. Hz. Ömer, halifeliği döneminde bu konuda 12 Ukiyye, yani 12 x 40 = 480 dirhem gümüş olarak bir üst sınır belirlemek teşebbüsünde bulunmuş, ancak mehir ile ilgili ayet-i kerime kendisine bir kadın tarafından hatırlatılınca bundan vazgeçmiştir.(Gökmenoğlu, 1998: 23)

Osmanlı Devletinde sadece Yeniçeriler için mehire bir üst sınır getirildiği görülmektedir. Buna göre yeniçeriler bakire ile evlendiklerinde en fazla 1000 akçe, dul ile evlendiklerinde en fazla 600 akçe mehir verebilir. Bu düzenlemeye göre yeniçerilerin bu miktarı aşan mehirleri gönül rızalarıyla verdikleri, ancak taraflar arasında bir anlaşmazlık durumunda miktarı aşan bir mehir ihtilafı olursa bunun mahkemelerce dinlenmesi menedilmiştir.(Aydın, 2018: 279)

3- Mehrin Kısımları

Mehir evlenmenin akdi anında taraflarca veya bir başkası tarafından tespit edilip edilmemesine göre muhtelif kısımlara ayrılır. Mehr taraflarca tayin edilmişse mehr-i

müsemma adını alır. Aksine mehir tespit edilmemiş veya hiç mehir verilmeyeceği kararlaştırılmış yahut mehir tesisine elverişli olmayan bir şey tayin edilmişse kadına mehr-i misil verilmesi gerekir. Mehr-i Müsemma ise kararlaştırılan ödenme şekline göre iki kısma ayrılır. Tespit edilen mehir peşin ödenecekse, mehr-i muaccel bahse konu olur. Mehrin kısmen veya tamamen ödenmesi ilerdeki bir tarihte olacaksa, buna mehr-i müeccel adı verilir.(Cin, 1972: 199)

Mehr-i misil, o beldede kadının dengi olan kadınların nikâhlarında tayin olunan miktardır. Bu miktar tespit olunamıyorsa, kadının kız kardeşi, halası, amcakızı gibi baba tarafından en yakın akrabasının (anne, teyze değil) mehirleri esas alınır. İmam Malik'e göre bunda kadının güzelliği, şerefi, nesebi değil; zenginliği esas alınır.(Ekinci, 2018:405)

Mehr-i müeccelin verilmesini vacip kılan üç şey; zifaf, halvet-i sahiha ve zecv veya zevcenin ikisinden birisinin ölmesidir. Bu üçünden biri hasıl olunca, mehr-i müsemma tam ödenir. Bunlardan biri bile gerçekleşmeden ayrılmışsa eşler, mehr-i müsemmanın yarısı ödenir.(Ekinci, 2017: 447)

Kadına mehrin tamamını kaybettiren bazı durumlar vardır. Bunlar: evlenmenin zifaftan önce sona ermesi, kadının İslamiyeti terk etmesi ve kadının üvey oğlu veya kayınpederiyle yasak ilişkide bulunması gibi durumlardır.(Cin, 1972: 199)

Zevce ölünce, mehir, zevcenin varislerine ödenir. Zevc ölünce, mirasından zevcesine verilir. mehir tercihli bir alacak olduğu için, ölenin ve müflisin malından önce ödenir. Zevce, mehrini zevcine, ölmüş ise, varislerine hediye edebilir.(Ekinci: 2018: 406)

İkinci Bölüm - 1922 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Mehirler

Mehirler, sicilde genellikle nikâh akitlerinde geçmektedir. Nikâh akdi şekil olarak şöyledir: önce zevc yani kocanın adı ile başlar ve kocanın vekili zikredilir. Daha sonra zevcenin yanı kadının adından önce medeni durumunu "bikr" ya da "seyyib" yani bakire veya dul olduğu yazılır. Aynı zamanda "baliğa" yani buluğa ergenliğe girip girmediği ifadesi yer alır. 1922 numaralı Trabzon sicilden bir nikâh akdi örneği;

Kayıt: 37/9

"Ez-zevc İsmail Beşe bin Mehmed vekilühû el-Hâc Hamza bin el-Hâc Mehmed ez-zevcet'ül-bikru'l-bâliğa Mehri binti Ahmed vekilhâ Hüseyin Beşe bin Ali bi-şehâdetey Osman bin Ali ve diğer Osman bin Mustafa el-mehru'l-mü'eccel isnâ aşera âlâf dirhem râyic fi'l-vakt fî 22 Safer el-hayr sene 1170

Şühûdü'l-hâl, el-Hâc İbrahim Keresteci ve çırağı Hasan Beşe, Mücellid Hâc Abdullah Efendi, Tonbay-zâde Ali Ağa, Tatar-zâde el-Hâc Abdullah, Falcı Ahmed Beşe, Yusuf Ağa, es-Seyyid İsmail Efendi"

Nikâh kaydında daha sonra zevcenin ismi ve vekilinin ismi yer alır. Nikâh yapılırken genellikle kişiler vekil tayin ederler, mahkemeye bizzat gitmezlerdi. Mahkemede bizzat bulunanlar ise kayıtta bu ilk kısımda yine yazılırdı. 1922 numaralı Sicildeki nikâhlardan 4'ünde kadınlar bizzat mahkemede bulunduğuna, 35'inde ise erkeklerin mahkemede vekil olmadan bizzat bulunduğuna rastlanılmıştır. Nikâh kaydında zecv ve zevceden sonra şahitlerin isimleri kaydedilir. Daha sonra kadına verilen mehir miktarı ve tarih yazılırdı. Nihayet "Şühûdü'l-hâl" denilen ve hemen tüm davalarda mahkemede hazır bulunan şahitler bulunur.

Tablo 1'de görüldüğü üzere kayıtlarda, 137 "ez-zevcet'ül-bikru'l-bâliğa" yani buluğa ermiş bakire zevce, 138 "ez-zevcet'üs-seyyib" yani dul zevce, 6 "ez-zevce" bakire veya dul olduğu yazılmamış, 4 "ez-zevcet'üs seyyibe" , 2 "el-bikr" yani bakire olup buluğa ermemiş

kız, 1 adet de "ez-zevcet'ül-baliğa" yani buluğa ermiş fakat bakire veya dul olduğu belirtilmemiş nikâh kaydına rastlanılmıştır. Sicildeki nikâh kayıtları bize 18. Yüzyıl ortalarındaki evlenme sayıları hakkında bilgi vermektedir. Bu dönemde kayda geçen nikâh sayısı oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu nikâh akitlerinin yarıdan fazlası dul kadınlar ile yapıldığı tespit edilmiştir. Bunun sebebi savaşlarda erkeklerin ölmesi veya dönmemesi durumunda dul kalan kadınları koruma amaçlı olabilir.

Tablo 1: Sicilde Bulunan Nikâh Kayıtlarındaki Kadınların Medeni Durumu

Ez-zevcet'ül-bikru'l-bâliğa			**Ez-zevcet'üs-seyyib**			**Ez-zevce**	**Ez-zevcet'üs seyyibe**	**El-bikr**	**Ez-zevcet'ül-bbaliğa**
30/2	33/4	36/11	30/1	32/21	35/10	32/15	37/21	34/13	33/2
30/3	33/7	36/13	30/6	33/13	35/11	32/22	38/11	41/24	
30/4	33/11	36/15	30/7	3/5	35/12	37/7	41/11		
30/5	33/12	36/16	30/8	33/6	35/13	37/14	41/13		
30/9	33/13	36/17	30/10	33/8	35/15	39/6			
30/11	33/14	36/20	31/2	33/9	35/17				
31/1	33/15	36/23	31/4	33/10	35/18				
31/3	33/17	36/25	31/7	33/16	35/19				
31/5	33/19	37/2	31/8	33/18	35/20				
31/6	34/1	37/3	31/9	34/3	35/21				
31/12	34/2	37/4	31/10	34/4	36/1				
31/14	34/7	37/8	31/11	34/5	36/3				
31/16	34/9	37/9	31/13	34/6	36/4				
31/17	34/11	37/11	31/15	34/8	36/5				
31/19	34/12	37/12	31/18	34/10	36/6				
31/21	34/14	37/13	31/20	34/15	36/7				
31/22	34/22	37/15	31/23	34/16	36/8				
32/4	35/1	37/16	31/24	34/17	36/9				
32/6	35/2	37/17	32/1	34/18	36/10				
32/10	35/4	37/18	32/2	34/18	36/12				
32/11	35/8	37/20	32/3	34/19	36/14				
32/13	35/14	37/22	32/5	34/20	36/18				
32/17	35/16	37/23	32/7	34/21	36/19				
32/18	35/22	37/24	32/8	35/3	36/21				
32/19	35/23	37/25	32/9	35/5	36/22				
32/23	35/24	38/4	32/14	35/6	36/24				
32/24	35/25	38/5	32/16	35/7	36/26				

33/3	36/2	38/7	32/20	35/9	36/27				

Tablo 1 (Devamı)

Ez-zevcet'ül-bikru'l-bâliğa			**Ez-zevcet'üs-seyyib**			**Ez-zevce**	**Ez-zevcet'üs seyyibe**	**El-bikr**	**Ez-zevcet'ül-baliğa**
38/8	39/26	41/5	36/28	39/16	41/19				
38/9	40/1	41/14	37/1	39/17	41/20				
38/12	40/3	41/18	37/5	39/18	41/22				
38/13	40/4	41/21	37/6	39/19	41/23				
38/15	40/6	41/25	37/10	39/21	42/1				
38/16	40/7	42/3	37/19	39/23	42/2				
38/18	40/8	42/5	37/26	40/2	42/4				
38/20	40/10	42/9	38/1	40/5	42/6				
3821	40/12	88/2	38/2	40/9	42/7				
38/22	40/13		38/3	40/11	42/8				
38/23	40/14		38/6	40/16					
39/1	40/15		38/10	40/18					
39/2	40/17		38/14	41/3					
39/7	40/19		38/17	41/6					
39/8	40/20		38/18	41/7					
39/10	40/21		39/3	41/8					
39/14	40/22		39/4	41/9					
39/15	40/23		39/5	41/10					
39/20	40/24		39/9	41/12					
39/22	40/25		39/11	41/15					
39/24	41/1		39/12	41/16					
39/25	41/4		39/13	41/17					
Toplam 137			Toplam 138			Toplam 6	Toplam 4	Toplam 2	Toplam 1
Genel Toplam: 288									

Sicildeki nikâh kayıtları bize o dönem Trabzon toplumunun sosyal statüsü hakkında da bilgi vermektedir. Şöyle ki Mehir miktarlarına bakıldığında Trabzon şehrinde yaşayan insanların 1756-57'de orta halli ekonomik düzeyde olduğu görülmektedir. Tablo 2 ve grafik 1'de görüldüğü üzere genellikle mehir miktarları 1.000 dirhem ve 10.000 dirhem arasında olan nikâh kayıtları yoğundur. Nikâh akitlerindeki Mehir miktarlarına bakıldığında ise; en

fazla nikâh kaydı 123 kayıtla 1.000 – 5.000 dirhem arasındadır. En az Mehir miktarı 500 akçe, bunlardan biri ez-zevcet'ül-bikru'l-bâliğa, 3'ü de ez-zevcet'üs-seyyib olmak üzere 4 adet nikâh kayda geçmiştir. En fazla Mehir miktarı ise 60.000 dirhemdir. Görülmektedir ki dul kadınlara verilen Mehir miktarı genel olarak daha azdır. Buna karşın 20.000 dirhem ve üzerindeki yüksek meblağlı nikâh kayıtlarında bir adet kayıt hariç hepsi bakire kadınlar ile yapılmıştır.

Tablo 2: Sicilde Bulunan Nikâh Kayıtlarında Geçen Mehr-i Müeccel Miktarları

Mehir Miktarları	Dava Numaraları	Dava Sayısı
500 Dirhem	31/12(B), 32/2(S), 41/12(S), 41/23(S)	4
600 Dirhem	30/10(S)	1
1.000 Dirhem	31/7(S), 31/118(S), 31/23(S), 32/5(S), 32/14(S), 33/10(S), 33/18(S), 34/6(S), 34/15(S), 34/20(S), 35/12(S), 35/19(S), 35/20(S), 35/21(S), 36/4(S), 36/7(S), 36/8(S), 36/10(S), 36/17(B) 36/12(S), 36/26(S), 37/2(B), 37/25(B), 38/1(S), 38/3(S), 38/19(S), 39/9(S), 39/11(S), 40/1(B), 40/9(S), 41/7(S), 41/9(S), 41/13(Se), 41/21(B), 41/22(S), 88/2(B)	36
1.500 Dirhem	30/7(S), 33/5(S), 36/9(S), 37/14(ez-zevce), 37/21(Se)	5
2.000 Dirhem	30/2(B), 30/3(B) 31/18(S), 32/7(S), 32/22(ez-zevce) 32/24(B), 33/6(S), 33/9(S), 33/16(S), 34/2(B), 34/4(S), 35/6(S), 35/9(S), 35/11(B), 36/1(S), 36/28(S), 37/5(S), 37/7(ez-zevce), 37/10(S), 37/15(B), 39/5(S), 39/22(B), 41/8(S), 41/19(S), 42/1(S)	25
3.000 Dirhem	30/1(S), 31/8(S), 31/9(S), 31/13(S), 32/11(B), 32/16(S), 33/17(B), 34/10(S), 34/19(S), 35/2(B), 35/3(S), 35/8(B), 35/18(S), 35/25(B), 36/3(S), 36/19(S), 37/6(S), 37/18(B), 37/23(B), 38/11(Se), 39/3(S), 39/12(S), 39/13(S), 40/3(B), 40/11(S), 40/17(B), 40/19(B), 40/23(B), 41/6(S), 41/15(S), 41/20(S), 41/24(Bikr), 42/2(S), 42/6(S)	34
Mehir Miktarları	**Dava Numaraları**	**Dava Sayısı**
4.000 Dirhem	30/11(B), 31/4(S), 31/15(S), 32/9(S), 32/12(S), 32/20(S), 32/23(B), 34/3(S), 34/18(S), 35/11(S), 35/17(S), 35/23(B), 36/24(S), 36/25(B), 37/11(B), 38/4(B), 38/10(S), 38/14(S), 39/18(S), 40/20(B), 40/24(B), 41/2(ez-zevce), 41/10(S), 42/4(S)	24
5.000 Dirhem	31/6(B), 31/17(B), 31/24(S), 34/7(B), 34/9(B), 34/14(B), 35/4(B), 35/13(S), 36/2(B), 36/6(S), 36/11(B), 36/23(B), 37/4(B), 37/19(S), 37/20(B7), 37/22(B), 38/6(S), 38/8(B), 39/14(B),39/17(B), 40/2(S), 40/7(B), 40/15(B), 41/11(Se), 41/14(B), 41/17(S), 41/18(B),41/25(B)	28

6.000 Dirhem	30/5(B), 31/10(S), 31/19(B), 32/10(B), 32/18(B), 32/21(S), 33/1(S), 33/4(B), 33/19(B), 34/16(S), 34/21(S), 36/14(S), 37/1(S), 37/8(B), 37/12(B), 37/13(B), 37/17(B), 37/24(B), 38/7(B), 38/9(B), 38/17(S), 39/2(B), 39/10(B), 39/16(S), 39/20(B), 39/21(S), 29/23(S), 39/26(B), 40/6(B), 40/12(B), 41/4(B), 42/3(B), 42/9(B)	33
7.000 Dirhem	30/9(B), 32/6(B), 34/1(B), 34/22(B), 35/15(S), 36/18(S), 37/3(B), 37/26(S), 39/6(ez-zevce), 42/5(B)	10
8.000 Dirhem	30/6(S), 31/3(B), 31/16(B), 31/21(B), 32/13(B), 32/15(ez-zevc), 33/2(baliğa), 33/3(B), 34/8(S), 34/13(bikr), 35/1(B), 35/24(B), 36/15(B), 36/16(B), 36/20(B), 38/21(B), 39/15(B), 39/25(B), 40/4(B), 40/8(B), 41/5(B)	21
9.000 Dirhem	38/20(B), 39/1(B)	2
10.000 Dirhem	31/1(B), 31/5(B), 31/22(B), 32/19(B), 33/7(B), 33/12(B), 34/11(B), 35/16(B), 36/5(S), 38/12(B), 38/23(B), 39/4(S), 39/19(S), 40/13(B), 40/18(S), 40/21(B), 40/22(B)	17
11.000 Dirhem	40/10(B)	1

Tablo 2 (Devam)

Mehir Miktarları	**Dava Numaraları**	**Dava Sayısı**
12.000 Dirhem	32/4(B), 34/12(B), 36/21(S), 37/9(B), 37/16(B), 38/15(B), 38/16(B), 38/18(B), 38/22(B), 40/5(S), 41/1(B), 42/8(S)	12
13.000 Dirhem	33/14(B), 35/22(B), 40/16(S)	3
15.000 Dirhem	38/2(S), 38/5(B), 38/8(B), 39/24(B)	4
18.000 Dirhem	31/14(B)	1
20.000 Dirhem	32/17(B), 33/11(B), 39/7(B), 40/14(B)	4
23.000 Dirhem	30/4(B)	1
24.000 Dirhem	35/7(S), 40/25(B)	2

32.000 Dirhem	33/13(B)	1
36.000 Dirhem	39/8(B)	1
60.000 Dirhem	33/15(B), 38/13(B)	2
Şûyur Akçe	30/8(S)	1
500 Akçe	32/3(S), 34/5(S), 34/17(S), 35/5(S), 35/10(S), 41/3(S)	6
1.000 Akçe	31/20(S), 42/7(S)	2
1.500 Akçe	32/8(S), 36/13(B), 36/22(S)	3
1.800 Akçe	32/1(S)	1
2.500 Akçe	41/16(S)	1
6.500 Akçe	36/27(S)	1
7.000 Akçe	31/2(S)	1
	Toplam Dava Sayısı :	288

Grafik 1: Sicilde Bulunan Nikâh Kayıtlarındaki Mehir Miktar Aralıkları, Dava Sayıları ve Yüzdelik Oranları

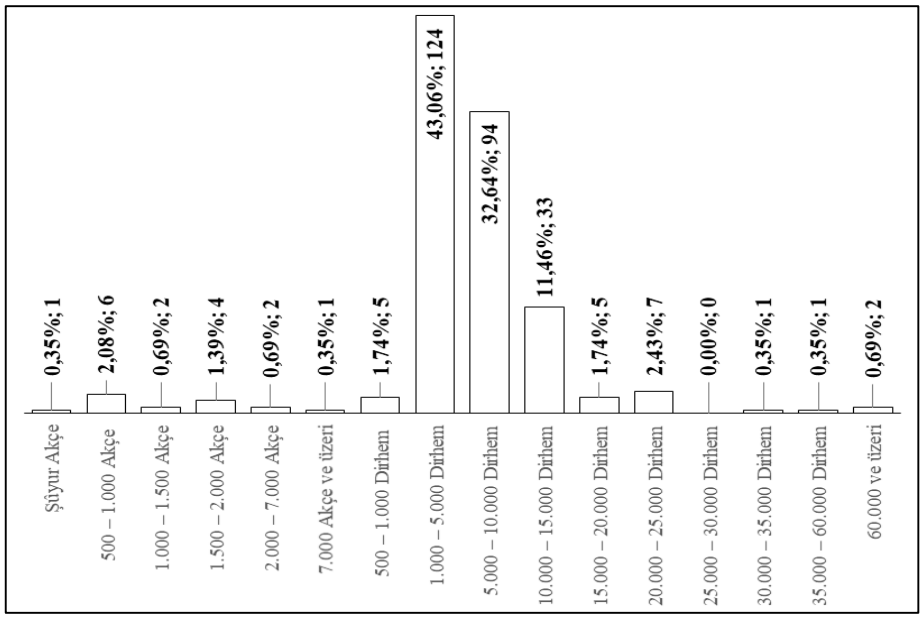

Mehir miktarı düşük olan kayıtlara bakıldığında evlenecek erkeklerin unvanları genellikle beşe (T.Ş.S. , **1922/108**, 31/12) ve seyyid (T.Ş.S. , **1922/108**, 30/10) olduğunu ya

da sadece isim verilip herhangi bir unvan olmadığını (T.Ş.S. , **1922/108**, 41/12) görmekteyiz. Buna karşın en yüksek meblağlı kayıtlarda ise genellikle erkeklerin ağa(T.Ş.S. , **1922/108**, 39/8), el-Hac (T.Ş.S. , **1922/108**, 35/7) ve bey (T.Ş.S. , **1922/108**, 33/15) unvanlarına sahip olduklarına rastlamaktayız.

Nikâh akitleri dışında sicildeki tereke kayıtlarında da mehir ile ilgili bilgilere rastlanılmıştır. Ölen erkeklerin terekelerine baktığımızda; örneğin; 3/2 numaralı kayıtta, Yeni Cuma Mahallesi sakinlerinden Golacı Ali beşe ibn-i Abdullah isimli müteveffanın terekesinde zevcesi Aişe binti Ebubekir'e mehr-i müecceli miktarı yazılmıştır. Terekelerde mehir-i Müeccel, müteveffanın borçlarının olduğu kısma kaydedilirdi. Zevcenin payına düşen miras kısmına yazılmazdı.

Ölen kadınların terekelerine baktığımızda ise mehirleri alacak oldukları mallara yazılırdı. Tereke kayıtlarından 9/4 numaralı kayıtta Faroz Mahallesinden Ayişe binti el-Hâc Ömer isimli müteveffiyenin alacakları kısmında zevci Tutî el-Hâc Süleyman'dan alacağı mehir de yazılmıştır. 12/4 numaralı tereke kaydında ise Orta Hisardaki Cami-i Kebir Mahallesinden Fatıma binti Ahmet isimli kadının terekesine, kocasından alacağı mehir de kaydedilmiştir.

1922 numaralı sicilde boşanma kayıtlarında da mehir karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; 4/3 numaralı boşanma kaydında es-Seyid Mehmed bin Hüseyin ve Rabia binti Osman muhala ile boşanmış ve Rabia bin akçe mehr-i müeccelinden ve nafakasından vazgeçmiştir. Bu örnekte de görüldüğü üzere,anlaşmalı bir boşanma olan muhalada, kadın mehirini terk edip boşanabilirdi. 4/6 numaralı boşanma kaydında ise Esma binti Rüstem Beyzade Salih Ağa isimli hatun, eşi es-Seyid İsmail Ağa ibn-i es-Seyid İbrahim'den boşanmak istiyor. Ve yirmi bin akçe mehr-i müeccelinden ve nafakasından vazgeçiyor. Yine boşanma davalarından olan 13/4 numaralı kayıtta Şirin Hatun Mahallesinden Fatıma binti Alemdar Ahmed isimli kadın, zevci mücellid el-Hâc Mahmud bin el-Hâc Hasan'dan boşanmak istediğini beyan ediyor. Ve mehr-i müeccelesi olan yüz elli kuruş kıymetli bir çift altın bilezik ve bir top hatayî kumaş ve on kat çamaşır alacağından yalnız yüz guruş mehir almak kaydıyla boşanmalarına karar veriliyor.

Görüldüğü üzere mehir kocanın vermek zorunda olduğu, öldüğünde bile üzerine bir borç olduğu bir miktardır. Mehirden yalnızca kadın kendi istediği ile vazgeçebilir. Yukarıda zikredilen boşanma davalarında, anlaşmalı boşanma yani muhala ve kadının boşanmak istemesi üzerine gerçekleşen davalarda mehirinin tamamından veya bir miktarından vazgeçtiği kaydedilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak mehir, İslam Hukukunda kesin olan ayet ve hadislerle desteklenen bir olgudur. Kadınların korunması ve mal biriktirmesi; erkeklerin ise birden çok kadınla evlenmesini zorlaştırmak ve erkeğin kadını kolayca boşamasının önüne geçmek açısından son derece önemli bir uygulamadır.

Bu çalışmaya konu olan mehirler, 1756-57 yıllarında Trabzon Şer'i mahkemesine yansıyan kayıtlardan derlenmiştir. Şer'i mahkemelerde görülen tüm davalar Şer'iyye siciline kaydedilirdi. Bu defterler teferruatlı şekilde incelendiğinde Osmanlı Hukukunun işleyişini anlamak mümkündür. Osmanlı hukuku denilince hatıra İslam hukukunun teorik esaslarıyla, bu hukukun altı asırlık uygulamasında aldığı şekiller ve Osmanlı hükümdarlarının kendilerine tanınan alanlarda koyduğu hukuk kuralları ve kanunlar gelmektedir. İşte bu kurallardan biri olan mehir de diğer şer'i kanunlar gibi tatbik edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

TŞS. (Trabzon Şer'iyye Sicili, Defter No:1922)

Diğer Kaynaklar

Acar, H. İ. (2011). Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 17, s. 367-388.

Akyüz, J. (2005). Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Öğesi Olan "Mehir" Hakkında Bazı Düşünceler. AÜDTCF, S.37, s.214-228, Ankara.

Argıt, B. İ. (2005). Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3, Sy. 5, s.575-672.

Aydın, M.A. (2018). Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Beta Yayınları.

Aydın, M. A. "Mehir", DİA, Cilt: XXVIII, s. 389-391, İstanbul.

Baş, E. (2006). Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Cin, H. (1974). İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Cin, H. İslam Hukukunda Mehir. AÜDTCF, c. XXIX, Sa. 1-2, s. 199-254, Ankara.

Ekinci, E. B. (2017). Osmanlı Hukuku 'Adalet ve Mülk' , İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Ekinci, E. B. (2018). İslam Hukuku 'Umûnî ve Husûsî Hükümler' , İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Gökmenoğlu, H.T. (1998). İslam Hukukunda Mehir, MB, Yaz, s:2

Hüsrevoğlu, M. (2010). İslam'da Evlilik Ve Boşanma. Kayseri: Arznet Yayıncılık.

IMBER, Colin (2000). Kadınlar, Evlilik Ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Petava'sında Mehir", Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, Editör: Madeline C. Zılfı, İstanbul.

İnalcık, H. (1958). Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XIII.

Ortaylı, İ. (1994), Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı, Ankara: Turhan Kitapevi.

Sağlam, H. (2016). İslam Hukukunda Mehir Evlilik Sigortası Mıdır? Universal Journal of Theology, Volume I, Issue, 1-9.

Şimşek, E. (2009). İslam Aile Hukukunda Kadının Hak Arama Hürriyeti. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.

Şirin, Ş. (2015). İslam Hukukunda Mehir Davaları. Marife, Kış, 15/2, ss. 298-319.

Uğur, Y. (2001). "Şer'iyye Sicilleri" . DİA, Cilt 39, İstanbul.

Yargı, M.A. (2006). Günümüzdeki Mehir Uygulamaları Ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.8,s.259-270.

Hindistan Ticaretinde Türklerin Rolü
(XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Multan Şehri Örneği)

Mustafa TANRIVERDİ*

Özet

XIII. yüzyıl, Hindistan Türk tarihi açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bunların başında 1206 yılında Hindistan'da bir Türk komutan olan Kutbettin Aybek tarafından Delhi Türk Sultanlığı'nın kurulması gelmektedir. Türk Sultanlığı'nın kurulması, Hindistan gibi geniş bir sahada Türk kültür ve medeniyetinin yerleşmesini sağlayarak İslam dininin bütün bu coğrafyada tanınmasına sebep olmuştur. Meşhur alim ve seyyah İbn Battuta, seyahatnamesinin Delhi Türk Sultanlığı bahsinde, Kutbettin Aybek'in Delhi çevresindeki şehirleri fethetmesiyle İslam dininin günümüze kadar bu memlekette istikrar bulduğunu belirtir. Türkler, özellikle XII. yüzyıldan itibaren Hindistan içerisindeki ticaret yollarının güvenliğini sağlamak suretiyle daha önceki dönemlerde büyük kıtlık hadiselerinin yaşandığı Multan ve Delhi bölgelerinde ticaretin canlanmasına katkı sağlamıştır.

Bildiride, Türkler marifetiyle alınan tedbirler, ticari faaliyetlerin düzenlenmesi, ticaret yolları, geçmişte bölgede revaçta olan ticari ürünler ile Multan bölgesinin Hindistan ticaretindeki yeri konusu, günümüzde Pakistan sınırları içinde varlığını devam ettiren, Multan şehri örneği ile ele alınacaktır. Bu çalışmada kullanılacak temel kaynaklar dönemin seyahatnâmeleri ile yine o dönemde yazılan kroniklerdir. Bunun yanı sıra konuya dair yerli ve yabancı kaynaklardan da istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Multan, Ticaret.

The Role of The Turks in Indian Trade
(The Example of Multan City in 13th And 14th Centuries)

Abstract

13th century has witnessed significant developments in Indian Turkish history. The first of these was the establishment of Delhi Turkish Sultanate in 1206 by Kutbettin Aybek, a Turkish commander in India. The administration of Delhi Turkish Sultanate led to the establishment of Turkish culture and civilization in a wide area such as India and also led to the recognition of the İslamic religion in this region . The famous scholar and traveler Ibn Battuta states in his travel book that Islamic religion has found stability in this country to the present day when Kutbettin Aybek conquered the cities around Delhi. İn the 13th century, the Turks contributed to the revival of trade by ensuring the security of trade routes in Multan and Delhi regions where there were major famine events in previous periods.

In this paper the measures taken by the Turks, the regulation of comercial activities, trade routes, the commercial products that have been popular in the region in the past and place of Multan region in Indian trade will be discussed with the example of Multan which continues to exist within the borders of Pakistan today. İn this study travelogues of the period and domestic and foreign researches on the subject will be utilized.

Keywords: India, Multan, Trade.

* Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, m.tan51@hotmail.com.

Giriş

Tarih boyunca insanların temel ihtiyaçlarını karşılama kaygısıyla ortaya çıkan ticari faaliyetler ülkeler ve milletlerarası boyuta ulaşınca farklı toplumların birbirleriyle etkileşiminde aracı vazifesi görmeye başladı. Bu vesileyle değişik coğrafyalarda yaşayan toplumlar birbirlerini sosyo-kültürel, dini ve ekonomik yönlerden etkilemişlerdir. Bu karşılıklı etkileşime konumuzla alakalı olması bakımından en çarpıcı örnek; Arap tüccarların Asya ülkelerinde İslamiyeti yaymalarıdır. Böylece bölge halkları İslamiyet ve müslümanlar hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Aynı zamanda bu tacirlerin gittikleri bölgeler hakkında topladıkları istihbaratı kendi devletlerine iletmeleri neticesinde, düzenlenecek askeri seferlere zemin hazırlanmıştır. Örneğin Güneybatı Hint kıyılarında yerleşmiş olan Arap tüccarların Kahire'deki meslektaşları ile doğrudan iletişimde olmaları[1] dolayısıyla Hindistan ilgi odağı haline geldi. Verimli toprakları, barındırdığı zenginlikleri ve insan kaynakları açısından dikkat çeken Hindistan bölgesinin bu seferlere maruz kalması kaçınılmazdı. 8. yüzyılın başlarında Emevilerden Velid'in halifeliği ve Haccac'ın Irak ve Horasan valiliği sırasında, Haccac'ın damadı Muhammed İbn Kasım'ın komutasında gönderdiği ordu 711 yılında Hindistan'ın Sind bölgesine girmiş, Sind devleti toplu ve başarılı bir karşı koymada bulunamayarak düşmüştür. 713 yılında ise Multan şehri alınmış ve oradan denize kadar olan yerler (Sind ülkesi) hilafet ülkesinin bir ili olmuştur. Fakat 9. yüzyıl sonlarında Abbasi Halifeliğinin zayıflamasıyla birlikte Sind bölgesinde hakimiyet sahalarını genişletemeyen Araplar Sind ve Multan'a halifeye bağlı kalmak şartıyla özerklik vermişlerdir. Bu durum ise; 11. yüzyılın başlarında Gazne sultanı Sebük Tegin oğlu Mahmut zamanına kadar sürmüştür.[2] Gazneli Mahmut, babası Sebük Tegin'in Hindistan politikasına önem vererek bu ülkeye on altı büyük sefer düzenlemiştir.[3] Bu seferlerin Türk-İslam tarihindeki başlıca rolü, Kuzey Hindistan fütuhatına yol açarak İslam dininin Pencab'da kuvvetli bir dayanak noktası elde etmesi ve daha sonraki Hindistan fetihlerine bu suretle sağlam bir zemin hazırlamış olmasıdır.[4]

Delhi Türk Sultanlığı Dönemi

1192 yılında Gurlu Sultanı Muizeddin Muhammed, II. Tarain vuruşmasında Hindu ordusunu yendikten sonra en ünlü komutanlarından olan Aybeg'i Hindistan'da bırakarak kendisi Gazne'ye dönmüştür. Aybeg bir yıl sonra Delhi'yi ele geçirmiştir. 1206'da Muhammed Guri'nin ölümünden sonra muhtemelen Kıpçaklara mensup bir Türk olan ve Türkistan'dan gelip bu hükümdarın yanında yetişen [5] Kutbettin Aybeg Delhi'de bağımsızlığını ilan etmiştir. [6] Delhi'nin Kutbettin Aybeg tarafından başkent yapılması Hindistan Türk Tarihi açısından fevkalade önem taşımaktadır. Bu kudretli kumandan cömertliği ve adaleti sayesinde yerli halkın saygısını kazanmış ve onları da kendi emri altında toplamıştır. Delhi, Bedaun, Ecmir havalisi başta olmak üzere İndus'dan Ganj'a, Himalayalardan Vindhya dağları eteklerine kadar kuzey Hindistan'ın orta kesimlerine Aybeg'in hakim olduğu görülmektedir.[7] Bu sultanın kısa süren saltanatından sonra, 1206 yılında kurduğu Delhi Türk Sultanlığı 1414 yılına kadar Türk sultanlar tarafından idare

[1] Herman Kulke-Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi* , çev. Müfit Günay, Ankara 2001, s.186.
[2] Y. Hikmet Bayur,*Hindistan Tarihi*, Ankara 1987, c. I, s. 93-94.
[3] Bu seferler hakkında geniş bilgi için bkz. Neslihan Durak**,** *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara 2000, s.13-44; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s. 16-28.
[4] E.Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2000, s. 41.
[5] Salim Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", Türkler Ansk., c. 8, s. 698.
[6] Bayur, a.g.e., s. 269.
[7] Cöhce, a.g.m., s.699.

edilmiştir. Delhi Türk Sultanları Hindistan'da başarılı ve kalıcı bir düzen kurmuşlardı. Bunda başlıca amiller arasında adaletli ve dirayetli yönetim anlayışı ile Hindistan'ı doğrudan Hindistan içinden yönetmeleri gelmektedir.[8]

Multan'ın Önemi ve Ticari Faaliyetler

Geçmişte Hindistan'da Sind bölgesinin merkezi konumunda bulunan Multan[9], Delhi Türk Sultanlığı kurulduğu sırada Nasıreddin Kabaçe tarafından idare edilmekteydi. Fakat bölgenin Aybeg'in kontrolünde olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz; çünkü Aybeg ile iyi geçinen Kabaçe birkaç kez Delhi'ye giderek sadakatini göstermiştir. Aybeg'in ölümünden sonra ise; bağımsız hareket etmeye başlamış ve Delhi Türk Sultanlığı topraklarına göz dikmiştir. Ayrıca bu sırada Türkistan'da Moğolların yükselişi sonucu oradan kaçan birçok sanat ve zanaat erbabı Nasıreddin'in yanına sığındı. O'da onların ihtiyaçlarını karşılayarak Multan'ı dönemin en ileri ilim ve kültür merkezlerinden biri haline getirmiştir.[10]

Multan'ın coğrafi konumu şehrin ticari, kültürel, sosyal ve dini yapısında hayati derecede rol oynamıştır. Bölge değişik yerlerden fazlasıyla göç almıştır. Araplar ve Türkler vasıtasıyla, müslüman dünyası ile Hindular arsında kültürel ilişkiler kurulmuştur. Böylece Multan kozmopolit bir şehir halini almıştır.[11] Bununla birlikte bu kalabalık ve stratejik şehir Güney Asya için doğal bir kale olarak yüzyıllar boyunca önemini korumuştur.[12]

Delhi Türk Sultanları, özellikle de İltutmuş stratejik konumu dolayısıyla Multan'a büyük önem vermiş ve Moğol hakimiyetine geçmesini istememiştir.[13] İltutmuş 1228 yılında Moğol saldırılarıyla sarsılan Multan'ı ele geçirmiştir. Böylece bu bölgeyi yabancı istilacılardan uzun yıllar korumuştur.[14] Bir diğer Delhi Türk Sultanı olan Balaban zamanında da Moğollara karşı ihtiyatlı bir savunma politikası izlendiği görülmektedir. Multan'da karargah kuran Balaban burada güçlü bir ordu bulundurmaya çabalamış ve bunu büyük ölçüde başarmıştır. Gurlular'dan Türk Sultanlığı'nın sonuna kadar Multan'da kaotik bir ortam olduğu da iddia edilmektedir. Buna sebep olarakta Moğol akınları sırasında tarım alanlarının zarar görmesi ile birlikte endüstrinin sekteye uğraması gösterilir. Öyle ki bu Moğol akınları sırasında tarlalardaki ekinler Moğollar tarafından yakılmıştır.[15] Fakat bütün bunlara rağmen Multan pazarları Delhi Türk Sultanlığ devri boyunca canlılığını korumuştur.[16] Anlaşılıyor ki Multan pazarlarının kalabalık olmasında etkili olan bir başka etken de bu bölgede bulunan Güneş Tanrsı tapınağıdır. Bu tapınak her yıl binlerce Brahman hacı tarafından ziyaret ediliyordu.[17] Bu da bölgenin pazarlarına hareket getirmiştir. Delhi Türk Sultanı Alaeddin Halaci döneminde pazarlar sıkı bir kontrole tabi tutulmuştur. Fiyatlar günlük olarak sultana haber verilmiştir.[18] Bunu yapan görevlilere Berid-i Mende adı verilirdi.[19] Bunun yanında temel gıda ürünlerinde tavan fiyat uygulamasına geçildi. Bu

[8] Stanley Lane-Pool, *Mediavel india (AD 712-1764),* Lahore 1997, s. 59.
[9] Multan şehri günümüzde, 1947 yılında bağımsızlığını ilan eden Pakistan İslam Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır.
[10] Cöhce, a.g.m., s.697.
[11] Humaira Faiz Dasti, *A Province of The Mughal Empire (1525-1751),* Karachi 1998, s. 33
[12] Dasti, a.g.e., s. 17
[13] Ahmad Nabi Khan, *Multan (History and Architecture),* İslamabad 1983, s. 55
[14] Dasti, a.g.e., s. 19.
[15] Dasti, a.g.e., s.27.
[16] Dasti, a.g.e., s. 39.
[17] Ashiq Muhammad Khan Durrani, *History of Multan*, Lahore 1991, s. 7.
[18] Kulke, a.g.e., s. 251-252.
[19] Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlğında Teşkilat,* Ankara 2006, s. 249.

uygulama Alaeddin'in halefi Kutbettin Mubarek Şah tarafından kaldırıldı ve böylece tüccarlar daha serbest davranmaya başladı.[20] Multan, bölgesinde meşhur bir ticaret merkezi olarak biliniyordu. Barani'nin bahsettiğine göre Multan ticareti "Multani" adı verilen Hindu tüccarların elindeydi. Bunlar Balaban ve Alaeddin Halaci devrinde sultanlarla anlaşarak borç para alıp vermiş ve devlet tarafından desteklenmişlerdir. Alaeddin Halaci döneminde devlet hazinesinden borç verilen bu tüccarlar bunun karşılığında hem sultana elçilik yapmış hem de başka diyarlardan istihbarat getirmişlerdir.[21] 10. yüzyıldan itibaren Multan ve diğer müslüman dünyası arasında aktif şekilde ticarette rol alan bu tüccarlar özellikle Multan ile Horasan, Buhara ve Semerkant arasındaki kervanları yürütmüşlerdir.[22] İbn Battuta seyahatnamesinin Delhi Türk sultanı Balaban'ın hikayesinin anlatıldığı bölümde sultan Şemseddin Lelmiş'in kendine köle satın alması için bir taciri Semerkand, Buhara ve Tirmiz'e gönderdiğinden bahsedilir.[23] Bu olay o dönemlerde yaygın olan ve gayet doğal karşılanan köle ticaretine bir örnek olması bakımından önemlidir. Ayrıca burada üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer konu da bu ihtiyacın insan kaynağı bakımından zengin olan Hindistan'dan değil de dışardan giderilmeye çalışılmasıdır. Köle ticaretinin yanında diğer önemli bir ticari meta atlardı. At yetiştiriciliği Hindistan'da her zaman sorun olmuştu, bu da iyi savaş atlarının Arabistan ya da İran'dan ithal edilmesi zorunluluğunu doğurmuştu.[24]

13. yüzyılda Türk Sultanlarının Hindistan'da kurduğu otorite sayesinde can ve mal güvenliğinin sağlanmasıyla birlikte ticaret canlanmış böylece tacirlerin nüfuzu bir hayli artmıştı. Öyle ki bu zengin sınıfa , ileri gelen devlet erkanı ve asilzadeler bir hayli borçlanmışlardı.[25] Bunun yanında kurulan menzil teşkilatı sayesinde tacirlerin bütün ihtiyaçları gideriliyordu. Hatta bu kuruluşlar öyle yaygınlaştı ki yolcuların yanlarına temel ihtiyaçlarını karşılamak için su ve yiyecek almalarına bile gerek kalmazdı.[26]

Multan'ın önemli bir ticaret merkezi olmasında burada yetiştirilen tarım ürünlerinin etkisi büyüktür. Bu ürünler Hindistan'ın değişik bölgelerine gönderiliyordu. Bunun yanında mamül mallar Bengal ve Güney Hindistan'dan alınıyordu. Multan'da meşhur olan ve İndigo adı verilen bizim çivit mavisi olarak bildiğimiz kimyasal boya ihraç edilen diğer ürünlerden biriydi. Ayrıca kumaş üretiminde önemli yeri olan Multan'da farklı renklere boyanan kumaşlar meşhurdu. Deri işlemeciliği de bölgenin diğer gelir kaynaklarından biriydi.[27] Multan aynı zamanda dokumacılık ve pamuk yetiştiriciliğinde öne çıkmış olup hemen hemen her köyde dokumacılık işiyle uğraşılıyordu. Tüccarlar Asya'dan Multan'a ham made getirerek bunların halı ve kilim dokumacılığında kullanılmasını sağlıyorlardı. Bu mallar işlenmiş şekilde tekrar ihraç ediliyordu. Multan kilimleri, sağlamlığı ve renkliliği ile ün salmıştı. Ayrıca sırlı çanak çömlek üretimi de burada bir hayli fazlaydı.[28]

Multan'da buğday üretimi yaygındı. Delhi Türk Sultanlığı döneminde "müşrif " denen görevliler çiftçilerin ürünlerine bakıp devletin ürün üzerindeki payını tespit ederdi. Bu görevlilerin tarafsız davranmasına ve iki tarafa da haksızlık yapmamasına dikkat edilirdi. Bununla birlikte eyalette huzuru ve güvenliği sağlayan, vergi toplanmasına yardımcı olan

[20] Peter Jackson, *The Delhi Sultanate*, Cambridge Unv. 1999, s. 250-251.
[21] Dasti, a.g.e., s. 39.
[22] Dasti, a.g.e., s. 5.
[23] İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. Sait Aykut, c. II, s. 625
[24] Kulke, a.g.e., s. 27.
[25] Jackson, a.g.e., s. 279.
[26] Kortel, a.g.e., s. 252.
[27] Dasti, a.g.e., s. 14.
[28] Dasti, a.g.e., s. 37.

"Şıkdâr" isimli kimseler bulunurdu. Eyalet dışındaki yolların güvenliğini sağlayıp mahalli Racalardan vergi tahsil eden memurlara ise "Fevcdâr" denirdi. Bunlar stratejik noktalardaki kalelerde ikamet ederlerdi. Doğrudan Sultan tarafından atanan ve gelirlerin tespiti, muhasebesi ile muhafazasından sorumlu olup genelde katip sınıfından gelen kimselere de "Hâce" denmiştir.[29]

Delhi Türk Sultanlığı gelirleri beş ana kaynaktan sağlanmaktaydı. Bunlar haraç, öşür, cizye, zekat gelirleri ile savaş ganimetleridir. Bunların yanında maden ve define ya da servet vergisi, miras varlıkları ile gümrük gelirleri de bulunmaktaydı. Türk sultanlar zamanında yapılan vergi düzenlemeleri ile daha önce kast sistemi içerisinde ağır vergilere maruz kalan halk rahatlamıştı.[30] Devletin kurucusu Kutbettin Aybeg şer-i vergiler dışındaki vergileri kaldırarak buna katkı sağlamıştır.[31] Yine daha sonraları başa geçen Sultan Alaeddin Halaci devrinde arazilerin yeni gelir haritası çıkarılarak tüm kırsal sınıflar için ürünün yarısını alabileceği tek tip vergi tarhı uygulandığı görülür. Üstelik fakir halktan vergi alınmaması emredilmişti.[32] Bu dönemde halkın çıkarlarını koruyan bir diğer kurum Divan-ı İşraf idi. Görevi devletin mali işlerini kontrol etmek ve usulsüz vergi toplayan ya da rüşvet alan görevlileri tespit etmekti.[33]

Multan ekonomisi nehir taşımacılığına dayalıydı ki bu nehirler sayesinde nakliye işleri kolaylıkla yapılabiliyordu.[34] Lahor ve Multan arasında ticari taşımacılık bu nehirler vasıtasıyla yapılmıştır.[35] Multan içinden geçen ve taşımacılıkta kullanılan üç büyük nehir: Ravi, İndus ve Cenab'dır.

Delhi Türk Sultanlığında Emr-i Bahr adı verilen donanma mevcuttu. Nehirler bakımından oldukça zengin olan Hindistan bölgesinde İltutmuş döneminde donanmaya oldukça önem verilmiştir. İltutmuş ,zamanında ilk Emr-i Bahr'ı atamıştır. Bu şahıs Melik Taceddin Sencer'dir. Türkler tarafından askeri maksatlı kullanılan donanma Hindular tarafından daha çok ticarette kullanılırdı. Fakat Muhammed Tuğluk zamanında Türkler tarafından hem askeri hem de ticari amaçla donanma kullanılmıştır.[36]

Delhi Türk Sultanlığı zamanında en önemli teşkilatlardan biri de Berid teşkilatıdır. Buna Menzil teşkilatı adı da verilmiştir. İki posta merkezi arsındaki mesafeye menzil denmekteydi. Berid ise; bugünkü Arapçada posta anlamındadır. Bu teşkilatta yaya olarak görev yapanlara "dâve" , atlı olarak taşıma yapanlara ise "vulak" adı verilmiştir. İbn Battuta'nın bahsettiğine göre Hindistan'da pek bulunmayan Horasan meyvelerini ve sultan Devletabad'da kaldığında içmesi için Ganj nehri suyunu sultana bu posta teşkilatı vasıtasıyla iletmişlerdir. Bu dönemde suçlularda bir yerden başka bir yere bu yaya postacılar tarafından nakledilmiştir. Berid teşkilatı güvenlik maksatlı istihbari bilgi toplama görevini de yürütmüştür. Sultan Balaban ve Sultan Alaeddin Halaci bu teşkilata büyük önem verip geliştirmişlerdir.[37] Kutbettin Aybeg zamanında da Berid teşkilatı , savaşlardan

[29] Kortel, a.g.e., s., 281-283.
[30] Ashırbadı Lal Srivastava, *The Sultanate of Delhi,* Agra 1959, s. 139.
[31] M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı, İstanbul 1975, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 318.*
[32] Kulke, a.g.e., s. 249; Ayrıca bkz. Jackson a.g.e., s. 242.
[33] Kortel, a.g.e.,s. 245.
[34] Durrani, a.g.e., s. 1.
[35] Dasti, a.g.e., s. 14.
[36] Kortel, a.g.e. s. 159.
[37] Battuta, a.g.e. , c. II, s. 584.

önce istihbarat sağlamak amacıyla casusluk faaliyetinde kullanılmıştır.[38] Sultan Balaban zamanında ticaretin aksamaması için belli noktalara karakollar kurulmuştur. Bu suretle yoldan geçen kervanları yağmalayan ve ormanlık arazide yaşayan Meo'lar üzerine seferler düzenlenmiştir. Bu sayede Gopalgir denilen yerde kale yaptırılmak suretiyle eşkiyaların kervanlara yaptığı yağmanın önüne geçilmiştir.[39] Bunun yanısıra Balaban "Dar'ul Emn " adını verdiği bir konak inşa ettirmiş ve burada ticari anlaşmazlıkların sulh ile çözülmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca Sultan buraya başvuran borçluların ve alacaklıların mağdur olmaması için hazineden ödeme emri de vermiştir.[40]

Sonuç

Delhi Türk Sultanlarının adil ve düzenli çalışmaları neticesinde bölgede olumlu bir Türk imajı kalmıştır. Diğer ırk ve dinlere karşı hoşgörülü tutumları ile İslamiyetin Hindistan'da geniş sahalara yayılmasına hizmet eden Türkler bulundukları coğrafyalarda ticari müesseseler kurarak ekonomik hayatın canlanmasına katkı sağlamıştır. Çok uzak ülkelerle bile teşkilatçılıkları ve sıkı disiplinleri sayesinde ticaret yapmışlardır. Bunun yanında Türkler asırlar boyunca Hindistan topraklarında Hintlilerle sıkı ilişkiler kurmuş ve bu topraklarda onlarla aynı kaderi paylaşmışlardır. Bu itibarla Türkler, Hindistan kültürünün gelişim evrelerine katkı sağlamış ve doğrudan karşılıklı etkileşim içinde bulunmuşlardır.

Sonuç olarak bu çalışmanın konusu olan XIII. ve XIV. yüzyıllarda Hindistan'da hatırı sayılır büyüklükteki bir coğrafyada hüküm süren Delhi Türk Sultanları zamanında Türkler yöneten konumunda bulunarak Hindistan ticaretinde ve ekonomik hayatında etkili olmuşlardır. Bu etki, çalışmamızda verilen bulgular ışığında değerlendirilecek olur ise; Türklerin Hindistan'da sadece tacir rolünde olmayıp ticari hayatı düzenleyen, sağlıklı işlemesini sağlayan ve ticari yolların güvenliğini temin eden en önemli güç konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Ahmet, M. Aziz, Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu, İstanbul 1975

Battuta, İbn Battuta Seyahatnamesi, çev. Sait Aykut, İstanbul 2013

Bayur, Hikmet, Hindistan Tarihi, c. I

[38] Kortel, a.g.e. ,s. 250.
[39] Ahmed, a.g.e., s. 254.
[40] Battuta, a.g.e., c.II, s. 624.

Cöhce, Salim, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", Türkler Ansk., c. 8
Dasti, Humaira Faız, Multan- A Province of The Mughal Empire, Karachi 1998
Durak, Neslihan, Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler, Ankara 2000
Durrani, Ashıq Muhammad Khan, History of Multan, Lahore 1991
Jackson, Peter, The Delhi Sultanate, Cambridge 1999
Khan, Ahmad Nabi,Multan , İslamabad 1983
Kortel, S. Haluk, Delhi Türk Sultanlığında Teşkilat, Ankara 2006
Kulke, Hermann, Hindistan Tarihi, çev. Müfit Günay, Ankara 2001
Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989
Merçil, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 2000
Poole, Lane Stanley, Mediavel İndia, Lahore 1997
Srivastava, Ashırbadı Lal, The Delhi Sultanate, Agra 1959

Urfalı Mateos'un Vakayinamesinde Doğa Olayları ve Yer Bilimleri Kayıtları

Nafız MADEN*
Levent PEHLİVAN**
Bayram NAZIR***

Özet

Bu çalışmada, Urfalı Mateos'un Vakayinamesinde yer alan doğa olayları ve yer bilimleri kayıtları incelenmiştir. Urfa'da doğmuş olan Mateos, manastır başrahibi olduğu dönemde 952 ile 1136 tarihleri arasındaki olayları anlattığı eserini ortaya koymuştur. Mateos'un Vakayinamesi, Ermeni, Süryanî, Bizans ve Arap müelliflerinin eserlerine göre birçok yeni olayları içermesi açısından önemlidir. Urfalı Mateos'un Vakayinamesinde doğa olayları ve yer bilimleri kayıtları dikkate alındığında toplam 33 adet kaydın İstanbul ve Suriye/Filistin bölgelerine ait olduğu görülmektedir. Bu gözlemlerde en fazla deprem kaydına (8 adet) daha sonra Kuyruklu yıldız (5 adet), Kutup Işığı (5 adet), Kuraklık/Kıtlık bilgisi (4 adet), Göktaşı (2 adet) ve diğer gözlemlere yer verilmiştir. Vakayinamede o dönem insanlarının doğa olayları hakkındaki bilgileri ile bu olaylara karşı verdiği tepkiler değerlendirilerek bilgi seviyeleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urfalı Mateos, Deprem, Yer Bilimleri.

Natural Events and Earth Sciences Records in The Chronicle of Mateos of Urfa

Abstract

In this study, the natural phenomena and earth sciences events in the chronicle of Matthew of Edessa were evaluated. Matthew, who was born in Urfa, revealed his work in which he described the events between 952 and 1136 during the period when he was the abbot of the monastery. Matthew's chronicle is important due to containing many new events related to the Armenian, Syriac, Byzantine and Arabian works. Considering the natural phenomena and earth sciences records of Mateos of Urfa, records. Thirty-three natural phenomena and earth sciences observations such as earthquake record (8), comet (5), Polar Light (5), Drought/Scarcity (4), Meteorite (2) were recorded at the chronicle of Matthew of Edessa in the Istanbul and Syria/Palestine regions. In the chronicle, the knowledge levels of public and their reactions to the natural events were evaluated in this period.

Keywords: Urfa Mateos, Earthquake, Earth Sciences.

1. Giriş

Türk tarihinin incelenmesi ve aydınlatılmasında Urfalı Mateos'un Vakayinamesi 952-1136 tarihleri arasındaki olaylar hakkında bize çok önemli kronolojik bilgiler sunmaktadır. Urfalı

*Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, nmaden@gumushane.edu.tr.

**Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, levent_pehlivan@gumushane.edu.tr.

***Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bayramnazir@gmail.com.

Mateos'un doğum ve ölüm tarihleri hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Eserinin iki yerinde Urfa'da doğduğunu, orada yaşadığını, manastır başrahibi olduğunu ve eserini de orada yazdığını anlatmıştır. Mateos'un ölüm tarihinin eserinin 1136 tarihinde son bulması nedeniyle, bu tarihte veya ona yakın bir zamanda olduğu düşünülmektedir. Urfalı Mateos'un vakayinamesini 1137'den 1163 tarihine kadar devam ettirmiş olan Papaz Grigor da kendisinden hiç bahsetmemiştir. Urfalı Mateos'a zeyl yazan Grigor hakkında da hiçbir kayda rastlanmamış olup onun hakkındaki bilgimiz de sınırlıdır (Andreasyan, 2000).

Mateos, vakayinamesini 952 tarihinden başlayıp 1136 tarihine kadar getirmiştir. Kendi ifadesine göre, bu bilgileri toplamak ve yazmak için uzun yıllar eski kitapları incelemiş, olaylara tanıklık eden âlim ve ihtiyar adamları konuşturmuştur. Urfalı Mateos, vakayinamesini üslup bakımından zayıf, kendi zamanının halk diliyle karışık ve çok defa çözülmesi zor bir dille yazmıştır. En acıklı olayları bile hiçbir heyecana kapılmadan sıradan olaylar gibi aynen kaydetmiştir. Mateos, edebiyat yapmaktan ziyade olayları objektif bir biçimde kaydetmiş ve bundan dolayı bir tarih kaynağı olarak dolgun ve nispeten güvenilir bir eser bırakmıştır. Urfa ve Suriye'de yaşanmış tarihî olaylara görgü şahidi olmak sıfatıyla bilhassa orta doğuda Haçlılarla Müslümanlar arasında meydana gelen mücadeleyi dikkat çekici ve ayrıntılı olarak anlatmıştır (Andreasyan, 2000).

Yapılan bu çalışma ile Mateos'un vakayinamesinde yer alan deprem, kuraklık, kıtlık, kuyruklu yıldız, Ay/Güneş tutulması, göktaşı ve diğer gözlemlere göre dönemin bilgi seviyesi ve bu olaylar karşısında sergiledikleri tutum ve davranışlar hakkında bilgi elde edilmeye çalışılacaktır.

2. Doğa Gözlemleri ve Yer Bilimleri Kayıtları

Urfalı Mateos'un Vakayinamesinde yer alan doğa olayları ve yer bilimleri kayıtları Çizelge 1'de kronolojik liste olarak verilmiştir. Vakayinamede yer alan olaylar Mateos tarafından Ermeni takvimine göre tarihlendirilmiştir. Toplam 33 adet kaydın yer aldığı liste incelendiğinde, kayıtların daha çok İstanbul ve müellifin yaşamış olduğu Suriye/Filistin bölgelerine ait olduğu görülmektedir. Bu gözlemlere ait istatistiki bilgi ise Çizelge 2'de verilmektedir. Çizelge 2'den en fazla deprem kaydına (8 adet) yer verildiği görülmektedir. İkinci olarak vakayinamede Kuyruklu yıldız (5 adet) ve Kutup Işığı (5 adet) kaydı yer almaktadır. Daha sonra Kuraklık/Kıtlık bilgisi (4 adet), Göktaşı (2 adet) ve diğer gözlemlere yer verilmiştir. Bu gözlemler aşağıda ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır:

2.1. Deprem Kayıtları

Urfalı Mateos, Vakayinamesinde o dönemde yaşanan depremler hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu kayıtlardan ilki şu şekilde anlatılmaktadır: 435 (25 Mart 986 - 24 Mart 987) tarihinde, her yerde şiddetli bir zelzele olmuş ve İstanbul'da Ayasofya kilisesi yıkılmıştır (Andreasyan, 2000: 41). Mateos ikinci deprem kaydını şu şekilde anlatmaktadır: Rum imparatoru Vasil'in hâkimiyeti zamanında, 452 (21 Mart 1003-19 Mart 1004) tarihinde, gökte, felâketleri ve dünyanın sonunu işaret eden aleve benzer bir yıldız belirdi. Her yerde şiddetli zelzeleler oldu. Birçok insan dünyanın sonu gelmiş olduğunu zannettiler. Herkes, Tufan zamanında olduğu gibi titremeye başladı, insanlar, korku ve dehşet yüzünden, günahlarını çıkartmağa vakit bulamıyorlardı. İnsan ve hayvanlar telef oldular. Sahipsiz kalan hayvanlar başıboş dolaşıyorlardı (Andreasyan, 2000: 47).

Mateos, bir diğer depremle ilgili olarak da eserine şu kaydı düşmektedir: 494 (10 Mart 1045-9 Mart 1046) tarihinde, insanlar, Allah'ın şiddetli hiddetine maruz kaldılar. Tanrı, öfkeli bakışlarını mahlûklara tevcih etti. Korkunç bir zelzele oldu ve bütün yeryüzü sarsıldı. Bütün arz ve mahlûklar bu suretle çalkalandılar. Birçok kilise temelinden

yıkıldı. Erzincan denilen şehir kâmilen harap oldu. Toprak yarıldı, erkek ve kadınlar derinliklerine yuvarlandılar ve bunların derinliklerden gelen acı feryatları günlerce işitildi. Yaz mevsimi idi. Sarsıntılar bütün sene devam etti. Günahlarımızdan dolayı, Allah'ın hiddetine maruz kalan mahlûkların akıbetini nakletmek imkânsızdır. Bu yaz mevsiminde, yeryüzü karanlıkla örtülmüştü, güneş ve ay kana boyanmış gibi doğuyorlar ve ancak göğün ortalarına çıktıkları vakit berraklıklarını kazanıyorlardı (Andreasyan, 2000: 81).

502 tarihinde Antakya'da meydana gelen deprem hakkında ise Mateos şu bilgileri vermektedir: 502 (8 Mart 1053-7 Mart 1054) tarihinde Antakya şehrinde felâket alâmeti olan korkunç bir nişane belirdi. Bu alâmet, güneşin içinde göründü ve herkesi hayret ve korku içine düşürdü. Bütün Hristiyanlar bundan dolayı dehşete kapıldılar. Çünkü bu alamet Allah'ın muhakemesinin icra olunacağını ihtar ediyordu. Romalılar, Süryanîlerin İncilini Antakya şehrinde yaktıktan sonra Patrikle birlikte bütün halk Aziz Bedros kilisesine girince binanın içinde korkunç bir gürültü koptu, şiddetli bir zelzele oldu ve bütün şehir sarsıldı. Başka bir günde de Aziz Bedros kilisesinin üzerine gökten ateş düştü ve kilise, temelden damına kadar bir fener gibi yandı. Taşlar, odun gibi yandılar ve alev göklere yükseldi. Minberin bulunduğu yerde toprak yarıldı ve mukaddes set toprağın derinliklerine gömüldü. Bundan dolayı büyük korku içine düşmüş olan Antakya halkı, ağlayarak dua etmeye başladı. Patrik, bütün papazlar ve her sınıftan ruhanîlerle erkek, kadın ve ihtiyarlar ve çocuklardan müteşekkil kalabalık bir halk ile birlikte muhteşem dinî esvapları giymiş ve mukaddes kilise eşyasını ellerinde tutmuş oldukları halde şehrin içine dolaştılar. Onlar, dağdan inen seller üzerinde yapılmış olan küçük köprünün bulunduğu "Horom meydanı" denilen yere gelince yer aniden büyük bir gürültü ile çınladı ve öğleyin altıncı saatte zelzele oldu. Toprak yarıldı ve patrikle birlikte 10.000 kadar insan derinliklere gömüldü. On beş gün bu girdabın içinden feryatlar işitildi. Sonra yarık kapandı, onlar orada öldüler ve bugüne kadar orada kalmış bulunuyorlar. Antakya halkı, türlü türlü günahlarından dolayı âdil hâkim olan Allah'ın bu cezasına çarpılmıştır. Gerek Romalı ruhanî sınıfının, gerekse Hristiyanların Antakya şehrinde yaptıkları günahkâr işler ağza alınamaz (Andreasyan, 2000: 98-99).

540 yılına ait bir diğer deprem kaydı ise şu şekildedir: 540 (27 Şubat 1091-26 Şubat 1092) yılının Eylül ayında bütün memleket içinde bir zelzele oldu. Yeryüzü şiddetle sarsıldı ve gök altında bulunan bütün mahlûklar titrediler. Antakya şehrinde büyük tahribat oldu. Birçok kuleler temelden kopup yere düştüler ve surun büyük bir kısmı yıkıldı. Erkek ve kadın birçok insan yıkılan evlerin altında can verdi (Andreasyan, 2000: 177). 554 (23 Şubat 1105-22 Şubat 1106) tarihinde meydana gelen depremde ise Urfa'nın Ayasofya kilisesinin batı tarafı yıkıldı ve binanın büyük bir kısmı yere döküldü (Andreasyan, 2000: 230).

Mateos diğer bir deprem olayını şu şekilde vakayinamesine kaydetmiştir: 563 (21 Şubat 1114-20 Şubat 1115) yılında biz mahlûklar, Allah'ın gazabına uğradık. Çünkü Allah her şeye muktedir olan kuvvetiyle öfkeli bakışlarını mahlûklarına çevirdi. Mareri ayının 12. pazar günü Haç yortusunda korkunç bir nişane belirdi. Bunun gibi İlâhî gazap ne geçmişte ne de bizim zamanımızda görülmüş ve işitilmiş ve ne de kitaplarda okunmuştu. Derin bir uykuya dalmış bulunduğumuz bir sırada aniden müthiş bir gürültü koptu ve bütün dünya sarsıldı. Yeryüzü şiddetle titredi, kayalar yarıldı ve tepeler çatladı. Dağlarla tepeler şiddetle çınladı. Dağlar, canlı hayvanlar gibi ses çıkardılar. Dağların sesi, kulaklarda bir ordunun çıkardığı gürültüyü andırıyordu. Mahlûklar, Allah'ın gazabı altında şaşkın bir vaziyet içine düşmüş olup dalgalı bir deniz gibi titriyorlar ve çalkalanıyorlardı. Çünkü bütün ova ve dağlar sanki bakırdan imiş gibi çınladılar ve ağaçlar gibi sallandılar. İnsanlar ağır hastalar gibi inliyorlardı. Yeryüzünde dehşete kapılmış ümitsiz bir firarî gibi figan ve haykırış

sesleri yükseliyordu. Bu sesler, zelzeleden sonra da geceleyin bir saat kadar işitiliyordu. Bu felâket esnasında herkes kendi hayatından ümidini kesti ve kıyamet gününün geldiğini zannetti. O gece, Samsat, Hısnımansur, Keysun, Raban ve Maraş şehirleri harap oldu. Maraş'ın akıbeti o kadar feci olmuştu ki takriben 40.000 insan telef oldu. Sis şehrinde de aynı şey vuku buldu ve sayısız insan öldü. Birçok manastır ve köy harap oldu ve on binlerce erkek ve kadın telef oldu. Karadağ'da bulunan meşhur Basilien manastırında, aziz Ermeni ruhanîleri, yeni yapılan bir kiliseyi takdis etmek üzere toplanmış bulunuyorlardı. Bunlar ayin icra ettikleri sırada kilise onların üzerlerine yıkıldı ve otuz ruhanî enkaz altında şehit oldu. Onların cesetleri bu güne kadar orada kalmıştır. Maraş yakınında bulunan büyük manastır da aynı şekilde yıkıldı ve bütün rahipler enkaz altında kaldı. Böylelikle birçok Hristiyan günahları yüzünden müthiş bir akıbete maruz kaldılar. Çünkü onlar, Allah'ın çizmiş olduğu yolu terk edip yanlış yollara girmiş, Mukaddes kitaplarda yazılı olan tembihlerden yüz çevirmiş ve çılgınca hareketlerde bulunmuşlardı (Andreasyan, 2000: 254-255).

Vakayinamede yer alan son deprem kaydı ise şu şekilde anlatılmaktadır: 605(11 Şubat 1156-9 Şubat 1157) yılı Ağustos ayının 26'sında her tarafta bir zelzele oldu. Halep taraflarında birçok Müslüman şehirleri temelinden yıkıldı, Hristiyan şehirleri ise Allah tarafından bu güne kadar korundu. Yer sarsıntıları ertesi sene başına kadar devam etti. On dört ay zarfında meydana gelen sarsıntıların sayısını tespit etmek mümkün olmadı (Andreasyan, 2000: 316).

2.2. Kutup Işıkları (Aurora) kaydı

Urfalı Mateos vakayinamesinde Anadolu'da görülen kutup ışıklarına ait farklı tarihlerde 4 gözlemi de kaydetmiştir. İlk kaydettiği gözlem şöyledir: 546 (25 Şubat 1097-24 Şubat 1098) yılında göğün kuzey kısmında korkunç ve acayip bir nişane belirdi. Böyle hayret verici bir şey şimdiye kadar hiç görülmemişti. Mareri ayı içinde gökyüzü bir alev gibi tutuştu ve hava açık olduğu halde kızardı. Gökyüzü sanki birbiri üzerine yığılmış tepelerle kaplandı ve rengârenk bir hal aldı. Bu renkli yığınlar doğuya doğru kaymağa başladı ve sıklaştıktan sonra dağılıp gökyüzünün büyük bir kısmını kapladı. Sonra hayret edilecek derecede olan koyu kırmızılık, gök kemerinin ortasına kadar uzandı. Âlimler, bunun kan dökületeceğine dair bir alâmet olduğunu söylediler. Hakikaten de eserimizde yalnız pek az bir kısmını yazmış olduğumuz korkunç vakalar oldu (Andreasyan, 2000: 193).

İkinci kutup ışığı gözlemi ise şu şekilde anlatılmaktadır: 547 (25 Şubat 1098-24 Şubat 1099) tarihinde göğün kuzey kısmında ikinci bir alâmet belirdi. Gecenin dördüncü saatinde (saat 10 sularında), gökyüzü evvelkinden daha kızgın bir hal aldı. Bu alâmet, akşamdan gecenin dördüncü saatine kadar devam etti. Bu kadar korkunç bir nişane şimdiye kadar hiç görülmemişti. Bu alâmet, git gide yükselip göğün kuzey kısmını tepeye doğru uzanan çizgilerle kapladı. Bütün yıldızlar ateş rengini aldılar. Bu nişane, bir hiddet ve felâket nişanesi idi (Andreasyan, 2000: 198).

Kutup ışıklarına ait üçüncü kayıt vakayinamede şu şekilde anlatılmaktadır: 548 (25 Şubat 1099-24 Şubat 1100) yılında gökyüzünde koyu kırmızı renkte ateşli alâmet tekrar göründü. Bu alâmet, kuzey tarafından doğuya doğru gitmekte olup gecenin yedinci saatine (saat 24.00) kadar gözlere göründü ve alâmet sonra karardı. Bunun, Hristiyanların kanının dökületeceğine dair bir işaret olduğu söyleniyordu. Hakikaten de öyle oldu. Frankların ortaya çıktıkları günden beri hiçbir alâmet görünmedi. Bilâkis bütün alâmetler, tahribat, ölüm ve katliam, açlık ve türlü türlü felâketlerin çıkacağını gösterdi (Andreasyan, 2000: 202)

Mateos'un vakayinamesinde anlattığı dördüncü kutup ışığı gözlemi ise şu şekildedir: 549

(25 Şubat 1100-24 Şubat 1101) yılında göğün kuzey kısmı, dördüncü defa olarak tekrar kızardı. Evvelkinden daha korkunç bir halde olan bu kan renkli alâmet, bilâhare karardı. Bu dördüncü alâmet ayın tutulmasına tesadüf etti. Bu, peygamber Ermiya'nın: "Onun hiddeti, kuzey tarafında alevlenecektir" diye söylemiş olduğu sözlere göre Hristiyanlara karşı İlahî hiddetin bir nişanesi idi. Hakikaten de hiç akıldan geçmeyen birtakım, felâketler ortaya çıktı (Andreasyan, 2000: 207).

Mateos'a bir zeyl hazırlamış olan Papaz Grigor da vakayinameye bir kutup ışığı gözlemini kaydetmiştir. Yaptığı gözlem şu şekildedir: 592 yılında mukaddes perşembe günü (1 Nisan 1143), göğün kuzey tarafında ziyadar bir sütun şeklinde bir alâmet belirdi. Bu alâmet sekiz gün mütemadiyen göründü. Bu alâmet göründükten sonra Grek imparatoru Perperojen, Kudüs kralı ve Melik Muhammed olmak üzere üç kral ölmüştür (Andreasyan, 2000: 296).

2.3. Kuyruklu Yıldız Gözlemleri

Vakayinamede yer alan 5 adet kuyruklu yıldız gözlemine ait kayıtlar şu şekilde anlatılmaktadır: 446 (22 Mart 997-21 Mart 998) tarihinde, gökte, korkunç görünüşlü ve hayret verici parlaklıkta bir kuyruklu yıldız göründü (Andreasyan, 2000: 44). 489 (11 Mart 1040-10 Mart 1041) tarihinde, gökte, bir meşale gibi parlayan kuyruklu bir yıldız belirdi. Yıldız, akşamleyin batı tarafında geriye doğru sürünerek, Ülker burcuna ve aya rastladı. Sonra da tekrar batı tarafına gelip gözden kayboldu (Andreasyan, 2000: 67). 515 (5 Mart 1066-7 Mart 1067) tarihinin başlangıcında doğu tarafında beliren ve batıya doğru yürüyen bir kuyruklu yıldız göründü. Kuyruklu yıldız bir ay göründükten sonra gözden kayboldu. Birkaç gün sonra o, akşam vaktinde batı tarafında tekrar göründü (Andreasyan, 2000: 133). 546 (25 Şubat 1097-24 Şubat 1098) yılı Arek ayı içinde batı tarafında kuyruklu bir yıldız belirdi. Bu yıldızın kuyruğu, onun ziyasını kısmen kapıyordu. Yıldız on beş gün göründükten sonra kayboldu (Andreasyan, 2000: 193). 554 (23 Şubat 1105-22 Şubat 1106) yılında korkunç ve aynı zamanda hayret verici bir kuyruklu yıldız göründü. Güneybatı tarafında görünen bu yıldızın kuyruğu gökyüzünün büyük bir kısmını kaplamıştı. Şubat ayının 13. günü akşamı idi. Yıldız elli gün gökyüzünde kaldı ve herkesi hayret içinde bıraktı. Çünkü onun kuyruğunun ilerleyişi gökyüzünde bir nehrin akışını andırıyordu. Böyle muhteşem bir alâmet ne görülmüş ne de işitilmişti. Âlimler, bunun bir kral yıldızı olduğunu ve bu yılda hâkimiyetini Büyük İskender gibi bir denizden öbür denize kadar yayacak olan bir kralın doğacağını keşfettiler (Andreasyan, 2000: 230).

2.4. Göktaşı Olayları

Mateos 2 adet Göktaşı olayına da vakayinamesinde yer vermiştir. İlk göktaşı kaydı vakayinamede şu şekilde anlatılmaktadır. 559 (22 Şubat 1110-20 Şubat 1111) yılı kış mevsiminde, Van eyaletinde büyük tahribat meydana geldi. Ermeni memleketinde, karanlık bir gecede, korkunç bir nişane belirdi. Göğün en yüksek bir yerinden bir ateş çıktı ve parlamaya başladı. Ateş, Van gölüne düştü ve deniz şiddetli bir gürültü çıkardı. Ateş karaya vurdu ve toprak ile sular şiddetle sarsıldı. Deniz kan rengini aldı ve ateş girdapların yüzünü yardı. Sabahleyin deniz kıyısında, ölmüş balık yığınları göründü. Bu sayısız balık leşlerinin fena kokusu her tarafı tuttu. Toprağın birçok yerinde korkunç uçurumların açılmış olduğu da göründü." İkinci kayıt ise vakayinamede şu şekilde yer almaktadır (Andreasyan, 2000: 241-242). 570 (19 Şubat 1121-18 Şubat 1122) yılı Ağustos ayında, gökten ateş düştü ve Bağdat şehrinin başlıca camisi yandı. Bu cami Alpaslan'ın kardeşi Sultan Tuğrul tarafından muhteşem bir surette inşa edilmişti. İşte bu yılda Türklerin bu camisi kül olmuştur (Andreasyan, 2000: 271).

2.5. Ay ve Güneş Tutulması Kayıtları

Mateos vakayinamesinde 2 kez yaşanan Ay tutulması ve 1 kez gözlenen Güneş tutulması olaylarına ait gözlemleri de anlatmıştır. Bu gözlemler vakayinamede şu şekilde ifade edilmiştir: 485 (12 Mart 1036-11 Mart 1037) yılında güneş tutuldu ve korkunç bir manzara hâsıl oldu. Zira güneş, Hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği sırada olduğu gibi karanlıkla örtüldü ve bir matem karası içine girdi. Yıldızlar karardı ve gök siyah bir kemerle çevrilmiş gibi karanlık içine düştü. Güneş, tam öğle vakti karardı ve bütün yıldızlar gece yarısı imiş gibi parlamaya başladılar. Karanlık o kadar yoğunlaştı ki bütün mahlûklar haykırmağa başladılar. Bütün dağlarla tepeler çınladı, bütün dağ ve kayalar sarsıldı. Akdeniz çalkalanıyor ve sanki matem içine girip bütün insanoğulları için ağlıyordu. İnsanlar bu manzara karşısında ölüme çarpılmış gibi dehşetten taş kesilmişlerdi. Oğullar babaları, babalar da oğulları için ağlıyorlardı. Dehşete kapılmış çocuklar, ana babalarının koyunlarına koşuyorlardı. Yürekleri yanan anneler, çocukları için ağlıyordu. Bu suretle, herkes korku içine düşmüştü, bir çare bulunmuyordu. İnsanlar, bu dehşetli nişaneye karşı şaşkınlık ve korkuya tutulmuş bir vaziyet içinde bulunuyorlardı (Andreasyan, 2000: 59). Mateos'un vakayinamesinde ilk Ay tutulması olayı şu şekilde anlatılmaktadır: 548 (25 Şubat 1099-24 Şubat 1100) tarihinde mutat surette bir ay tutulması vuku buldu. Ay, önce koyu kan rengini aldı. Sonra karardı ise de tekrar kan renginde imiş gibi görünüyordu. Bu karartı o kadar koyu idi ki yeryüzü karanlık içinde kaldı. Âlimler bunun, İranlılar tarafından bu milletin kitaplarında aya dair bulunan yazılara göre kan dökületeceğine dair bir alâmet olduğunu söylediler (Andreasyan, 2000: 198-199). İkinci Ay tutulması olayı ise şu şekilde anlatılmaktadır: 610 (9 Şubat 1161-8 Şubat 1162) yılında ay tutuldu. Ay Kameri ayının 14'ünde akşamdan gece yarısına kadar kan rengini almıştı (Andreasyan, 2000: 332).

2.6. Kuraklık/Kıtlık Kayıtları

Urfalı Mateosun vakayinamesinde yer alan 4 adet Kuraklık/Kıtlık bilgisi kaydı şu şekilde anlatılmaktadır: 401 (2 Nisan 952-1 Nisan 953) tarihinde birçok yerde şiddetli kıtlık oldu. Kıtlık, güneyde, Tacik memleketinde çok büyük sıkıntılara sebebiyet verdi. En çok sıkıntı bütün Mezopotamya ülkesinde olmuştur. Kıtlığın şiddeti yüzünden birçok yerde ve Urfa'da insanlar büyük ıstıraplara uğradılar. Kıtlık yedi yıl devam etti ve sayısız insan telef oldu. Müslümanlar arasında da çok büyük telefat oldu, çok sayıda Hristiyan da öldü. Kıtlığın hüküm sürdüğü beşinci yıldan sonra, deniz kumu gibi çekirge sürüsü gelip arazileri tahrip etti. Kıtlık gitgide şiddetlenince birçok insan merhametsizce birbirlerine saldırdılar (Andreasyan, 2000: 3). 481 (14 Mart 1032-12 Mart 1033) senesinde her tarafta şiddetli kıtlık oldu ve birçok insan öldü. Birçok kimseler yiyecek yokluğundan dolayı karılarını ve çocuklarını sattılar. İnsanlar o kadar elim bir hale gelmişlerdi ki konuşurken bile düşüp ölüyorlardı. Böylelikle, yeryüzü, kıtlık yüzünden bir viraneye döndü (Andreasyan, 2000: 58). 507 (7 Mart 1068-1069) yılında bütün memlekette şiddetli bir kıtlık oldu ve birçok insan acıklı bir surette öldü. Çünkü karın çokluğu yüzünden yağmur yağmadı, mahsul yetişmedi ve birçok meyve ağaçları da kurudu. Fakat ertesi sene her türlü mahsul bereketli oldu (Andreasyan, 2000: 110). 528 (2 Mart 1079-29 Şubat 1080) tarihinin başlangıcında Akdeniz'in doğusundan Ermenistan'a kadar olan memleketlerde şiddetli bir kıtlık oldu. Çünkü zalim Türkler bütün memlekette yayılmış olup hiçbir bölgede sulh ve asayiş kalmamıştı ve her Hristiyan evi kılıç ve esaret altına düşmüştü. Toprak işlenemedi ve ekmek azaldı. Çalışkan çiftçiler kılıç ve esaretle telef edildiler ve kıtlık bütün memlekete yayıldı. Birçok eyaletler ıssız bir hale geldi. Doğu milleti mahvoldu ve Roma memleketi bir viraneye çevrildi. Bu, âdil hâkim olan Tanrının, günahlarımızdan dolayı bize verdiği ceza idi (Andreasyan, 2000: 155-156).

2.7. Meterolojik Gözlemler

Urfalı Mateos vakayinamesine altı adet kar yağışı, tufan, şiddetli kış gibi meteorolojik gözlemlere de yer vermiştir. Meteorolojik gözlemlerin ilki şu şekildedir: 507 (7 Mart 1068-1069) yılının kış mevsiminde, günün birinde sabah erken herkes evinden çıktığı sırada, hava açık olduğu halde, toprağın kırmızı karla örtülü olduğu görüldü. Bu kar memleketimizin doğu, batı, güney ve kuzey taraflarına yayılmış bulunuyordu. Kar, Pazartesi günü yağmağa başladı ve altmış gün hiç durmadan devam etti. Kar gece yağıyor, gündüzün de toprağın üzerinden akıyordu. Kırmızı kar yalnız bir gün yağdı. O yıl bütün evcil ve yabani hayvanlar telef oldular (Andreasyan, 2000: 109).

Diğer bir meteorolojik gözlem ise şu şekilde anlatılmaktadır. 552 (24 Şubat 1103-23 Şubat 1104) tarihi başlarında, Urfa şehri Allah'ın şiddetli gayzına uğradı. Küçük haftanın perşembe günü, Tufanı andıran bir su baskını vuku buldu. Hava, yukarı tabakalarda o kadar teraküm etti ki gökyüzü, Tufanda olduğu gibi çatırdayan şimşekler ve gürlemelerle doldu. Bazı kimseler şehrin sonunun gelmiş olduğunu zannettiler. Şafak vaktinde dolu ile karışık bir sağanak yağmağa başladı. Güneşin doğması sırasında da garp tarafından inen sel tepelerden aşağı düşerek surun bir kısmını yardı ve şehrin içini doldurdu. Sel şehrin bir kısmını tahrip etti, birçok evler yıkıldı ve sayısız hayvan telef oldu, fakat insan telefatı olmadı. Çünkü felâket gündüzün vuku bulduğu için herkes kaçabildi (Andreasyan, 2000: 220-221). Diğer meteorolojik gözlemlere vakayinamede şu şekilde yer verilmiştir: 557 (22 Şubat 1108-20 Şubat 1109) yılının kışı o kadar şiddetli oldu ki acı bir soğuğun tesiriyle her yerde birçok yabani hayvanlarla kuşlar telef oldu. İran'da siyah kar yağdı. Bu, Iran milleti için korkunç bir nişane idi ki onların âlimleri bunu bir türlü izah edemediler (Andreasyan, 2000: 236). 600 (12 Şubat 1151-11 Şubat 1152) yılı Navasart ayının 23'ünde (6 Mart), Çahan memleketine kırmızı kar yağdı. Orada bu vakanın vukua geldiği gün geçen yıl olduğu gibi, bizim memleketimizde ise külle karışık beyaz kar yağdı (Andreasyan, 2000: 304). 603 (11 Şubat 1154-10 Şubat 1155) yılı Tire ayının 16'sında (27 Mayıs) korkunç bir gürültü ile beraber şiddetli bir boran koptu. Birçok ağaç köklerinden kopup devrildi, muhtelif yerlere dolu yağdı ve ekinlerle bağları tahrip etti (Andreasyan, 2000: 312). 606 (1157-1158) yılının Birinci Teşrin ayının ikinci gününde yağmurla karışık bir bora koptu. Yağmurun arkasından da şiddetli bir dolu yağışı oldu. Dolunun yağdığı bütün yerlerdeki bağlar harap oldu (Andreasyan, 2000: 316).

Sonuçlar

Yapılan çalışma sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır. Urfalı Mateos'un vakayinamesinde toplam 33 adet yer bilimleri ve doğa gözlemleri kaydına rastlanmıştır. Bu kayıtlarda en fazla deprem (8 adet) olayına ait gözleme yer vermiştir. İkinci olarak Kuyruklu yıldız (5 adet), Kutup Işığı (5 adet) vakayinamede yer almaktadır. Daha sonra, Kuraklık/Kıtlık bilgisi (4 adet), Göktaşı (2 adet) ve diğer gözlemlere yer verilmiştir. Vakayinamede dönemin insanlarının doğa olayları hakkındaki bilgiler ile bu olaylara karşı verdiği tepkiler değerlendirildiğinde dönemin bilgi seviyesi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Genel olarak depremler işledikleri günahlar nedeniyle Tanrının kendilerini cezalandırma aracı olarak yorumlanmıştır. Depremler ve ardından gökyüzünde görülen işaretler ileride yaşanacak savaşların habercisi olarak değerlendirilmiştir. Toplumun doğa olayları ve oluş sebepleri hakkındaki bilgi seviyesinin düşük olduğu Mateos vakayinamesinden açıkça görülmektedir. Sıradan olaylar dünyanın sonunun gelmesi ve kıyamet olayı ile ilişkilendirilmiştir. Bu vakayinamede Anadolu'da kutup ışıklarına ait kayıtlar ilk defa verilmiştir. Vakayinamede yer alan kırmızı kar ve diğer meteorolojik olaylar dönemin iklim şartlarını yansıtmaktadır.

Kaynaklar

Andreasyan, H.D. (2000). Urfalı Mateos vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli

(1136-1162), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çizelge 1. Urfalı Mateos'un vakayinamesinde yer alan Doğa olayları ve Yer Bilimleri gözlemleri.

Sıra No	Tarihi	Olay	Gözlemler
1	987	Deprem	Her yerde şiddetli bir zelzele olmuş ve İstanbul'da Ayasofya kilisesi yıkılmıştır
2	1004	Deprem	Her yerde şiddetli zelzeleler oldu. Birçok insan dünyanın sonu gelmiş olduğunu zannettiler.
3	1046	Deprem	Korkunç bir zelzele oldu ve bütün yeryüzü sarsıldı. Bütün arz ve mahlûklar bu suretle çalkalandılar. Birçok kilise temelinden yıkıldı. Erzincan denilen şehir kâmilen harap oldu.
4	1054	Deprem	Yer aniden büyük bir gürültü ile çınladı ve öğleyin altıncı saatte zelzele oldu. Toprak yarıldı ve patrikle birlikte 10.000 kadar insan derinliklere gömüldü.
5	1092 Eylül	Deprem	Bütün memleket içinde bir zelzele oldu. Yeryüzü şiddetle sarsıldı ve gök altında bulunan bütün mahlûklar titrediler. Antakya şehrinde büyük tahribat oldu.
6	1106	Deprem	Urfa'nın Ayasofya kilisesinin batı tarafı yıkıldı ve binanın büyük bir kısmı yere döküldü.
7	1115	Deprem	Derin bir uykuya dalmış bulunduğumuz bir sırada aniden müthiş bir gürültü koptu ve bütün dünya sarsıldı. Yeryüzü şiddetle titredi, kayalar yarıldı ve tepeler çatladı.
8	26 Ağustos 1157	Deprem	Her tarafta zelzele oldu, Halep taraflarında birçok Müslüman şehirleri temelinden yıkıldı
9	1097	Kutup Işığı	Göğün kuzey kısmında korkunç ve acayip bir nişane belirdi. Gökyüzü bir alev gibi tutuştu ve hava açık olduğu halde kızardı
10	1099	Kutup Işığı	Göğün kuzey kısmında ikinci bir alâmet belirdi. Gecenin dördüncü saatinde (saat 10 sularında), gökyüzü evvelkinden daha kızgın bir hal aldı.
11	1100	Kutup Işığı	Gökyüzünde koyu kırmızı renkte ateşli alâmet tekrar göründü. Bu alâmet, kuzey tarafından doğuya doğru gitmekte olup gecenin yedinci saatine (saat 24.00) kadar gözlere göründü ve alâmet sonra karardı.
12	1101	Kutup Işığı	Göğün kuzey kısmı, dördüncü defa olarak tekrar kızardı. Evvelkinden daha korkunç bir halde olan bu kan renkli alâmet, bilâhare karardı.
13	1 Nisan 1143	Kutup Işığı	Göğün kuzey tarafında ziyadar bir sütun şeklinde bir alâmet belirdi.

14	997	Kuyruklu Yıldız	Gökte, korkunç görünüşlü ve hayret verici parlaklıkta bir kuyruklu yıldız göründü.
15	1041	Kuyruklu Yıldız	Gökte, bir meşale gibi parlayan kuyruklu bir yıldız belirdi.
16	1066	Kuyruklu Yıldız	Doğu tarafında beliren ve batıya doğru yürüyen bir kuyruklu yıldız göründü. Kuyruklu yıldız bir ay göründükten sonra gözden kayboldu.
17	1097	Kuyruklu Yıldız	Batı tarafında kuyruklu bir yıldız belirdi. Bu yıldızın kuyruğu, onun ziyasını kısmen kapıyordu. Yıldız on beş gün göründükten sonra kayboldu.
18	Şubat 1106	Kuyruklu Yıldız	Korkunç ve aynı zamanda hayret verici bir kuyruklu yıldız göründü. Güneybatı tarafında görünen bu yıldızın kuyruğu gökyüzünün büyük bir kısmını kaplamıştı.
19	1110	Göktaşı	Göğün en yüksek bir yerinden bir ateş çıktı ve parlamaya başladı. Ateş, Van gölüne düştü ve deniz şiddetli bir gürültü çıkardı.
20	Ağustos 1121	Göktaşı	Ağustos ayında, gökten ateş düştü ve Bağdat şehrinin başlıca camisi yandı.
21	1036	Güneş Tutulması	Bu yılda güneş tutuldu ve korkunç bir manzara hâsıl oldu. Yıldızlar karardı ve gök siyah bir kemerle çevrilmiş gibi karanlık içine düştü. Güneş, tam öğle vakti karardı ve bütün yıldızlar gece yarısı imiş gibi parlamaya başladılar.
22	1099	Ay Tutulması	Bu tarihte mutat surette bir ay tutulması vuku buldu. Ay, önce koyu kan rengini aldı. Sonra karardı ise de tekrar kan renginde imiş gibi görünüyordu.
23	1161	Ay Tutulması	Ay Kameri ayının 14'ünde akşamdan gece yarısına kadar kan rengini almıştı.
24	952	Kuraklık/Kıtlık	Birçok yerde şiddetli kıtlık oldu. Kıtlık, güneyde, Tacik memleketinde çok büyük sıkıntılara sebebiyet verdi.
25	1032	Kuraklık/Kıtlık	Her tarafta şiddetli kıtlık oldu ve birçok insan öldü. Birçok kimseler yiyecek yokluğundan dolayı karılarını ve çocuklarını sattılar.
26	1069	Kuraklık/Kıtlık	Bütün memlekette şiddetli bir kıtlık oldu ve birçok insan acıklı bir surette öldü.
27	1079	Kuraklık/Kıtlık	Akdeniz'in doğusundan Ermenistan'a kadar olan memleketlerde şiddetli bir kıtlık oldu.
28	1968	Kırmızı Kar	Kış mevsiminde, günün birinde sabah erken herkes evinden çıktığı sırada, hava açık olduğu halde, toprağın kırmızı karla örtülü olduğu görüldü.
29	1103	Sel	Urfa şehrinde Tufanı andıran bir su baskını vuku buldu.

30	1108	Şiddetli Kış	Bu yılın kışı o kadar şiddetli oldu ki acı bir soğuğun tesiriyle her yerde birçok yabani hayvanlarla kuşlar telef oldu. İran'da siyah kar yağdı.
31	6 Mart 1151	Kırmızı Kar	Çahan memleketine kırmızı kar yağdı. Orada bu vakanın vukua geldiği gün geçen yıl olduğu gibi, bizim memleketimizde ise külle karışık beyaz kar yağdı.
32	27 Mayıs 1154	Tufan	Korkunç bir gürültü ile beraber şiddetli bir boran koptu.
33	1157	Tufan	Yağmurla karışık bir bora koptu. Yağmurun arkasından da şiddetli bir dolu yağışı oldu.

Çizelge 2. Mateos Vakayinamesinde yer alan doğa olayları ve yer bilimleri gözlemlerine ait istatistiki bilgiler.

Gözlem	Sayısı
Deprem	8
Kutup Işığı	5
Kuyruklu Yıldız	5
Kuraklık/Kıtlık	4
Göktaşı	2
Tufan	2
Kırmızı Kar	2
Ay Tutulması	2
Güneş Tutulması	1
Sel	1
Şiddetli Kış	1
Toplam	33

Theophanes Kroniğinde Yer Bilimleri ve Doğa Olayları Kayıtları

Nafız MADEN*
Yasemin BEKER**
Bayram NAZIR***

Özet

MS 284-813 yılları arasındaki olayların anlatıldığı Bizanslı tarihçi Theophanes'in kroniğindeki doğa olayları ve yer bilimleri gözlemleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bizans İmparatorluğu Akdeniz adaları valisi Isaakios ve Theodora gibi İstanbul'da zengin ve aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen (MS 758/760) Theophanes, Samothroke adasında vefat etmiştir (MS 818). Çok yakın arkadaşı Georgios Synkellos'un teşvik ve arzusuyla onun yarım kalan kroniğini devam ettirdiği MS 284-813 yılları arasındaki olayları kapsayan Chronographia isimli eserini MS 810-814 yıllarında tamamlamıştır. Çok eski ve kaybolmuş kaynakların kullanılması açısından oldukça önemli olan kronikte Theophanes, 90 adet doğa olayına ve yer bilimleri kaydına yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Theophanes, Bizans, Yer Bilimleri.

Earth Sciences and Natural Events Records in Theophanes Chronicle

Abstract

The aim of this study is the observations of natural phenomena and earth sciences in the chronicle of the Byzantine historian Theophanes, who described the events between 284-813 AD. His parents are Theodora and Isaakios who was the governor of the Mediterranean islands of the Byzantine Empire. Theophanes was born to a rich and aristocratic family in Istanbul (758/760 AD) and died on the island of Samothroke (818 AD). He completed the unfinished chronicle of Georgios Synkellos (Chronographia) in 810-814 AD including the events of 284-813AD with his close friend's encouragement and desire. The chronicle of Theophanes including 90 natural events and earth sciences records is very important in terms of using very old and lost resources.

Keywords: Theophanes, Byzantine, Earth Sciences.

* Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, nmaden@gumushane.edu.tr.

** Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, bekeryasemin@gumushane.edu.tr.

*** Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bayramnazir@gmail.com.

Giriş

Asil ve zengin bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğan (758/760-12 Mart 817/818) Theophanes'in babası Akdeniz adaları imparatorluk valisi İsaakious, annesi ise Theodora'dır. Babasının ölmesi üzerine Bizans imparatoru, Theophanes'i üç yaşından itibaren sarayında himaye etmiştir. Theophanes ikinci İznik Konsili'nde ikonaların kutsandığı kararlara imza attı. Bizans imparatoru V. Leo (813-820)'a muhalefet eden Theophanes İstanbul'da hapsedildi ve 818 yılında öldüğü Samothrake[1] adasına sürüldü. Ölümünden sonra birçok mucizeleri olduğuna inanılarak Doğu Kilisesi tarafından Aziz ilan edildi (Turtledove 1982: IX; Mango vd. 1997: XIX).

Yakın dostu George Synkellos'un Âdem'den MS 284 yılına kadar olan olayları anlattığı "Chronographia" adlı eseri Theophanes devam ettirerek MS 284-813 yılları arasındaki olayları anlattığı kroniğini oluşturmuştur. Şu an kaybolmuş çok eski kaynaklara ulaşarak MS 814 yılında tamamlanan kronik kronolojik bir dünya tarihi niteliğindedir ve 7.-8. yüzyıllardaki olayların aydınlatılması açısından eser oldukça önemlidir (Turtledove 1982: 176; Mango vd. 1997: 681).

Birçok araştırmacı (Bakır 2005: 3-9; Karatay 2010: 1-18; Bahadır 2011: 685-703; Berbercan 2013: 219-230; Karatay 2014: 51-57; Koçak 2015: 67-76) Theophanes kroniği üzerine araştırma ve çalışmalar yapmıştır. IV-XV. yüzyıllar arasında İstanbul şehri ve çevresinde oluşan depremleri insanların nasıl algıladığı konusu üzerine Bakır (2005: 3, 8); Tuna Bulgar devleti üzerine Karatay (2010: 3, 9); IV-VII. yüzyıllar arasında evrensel denge ve düzeni oluşturan Bizans-Sasani etkileşimi üzerine Bahadır (2011: 685, 701); "Doğu Türkleri" olarak zikredilen Hazarlar üzerine Berbercan (2013: 221) ve Koçak (2015: 68); Karadeniz'in kuzeyinde Büyük Bulgar devleti üzerine Karatay (2014: 52) çalışmalarında Theophanes'in Kroniğini kullanmışlardır.

Bu çalışmada; Bizans ve çevresinde yaşanmış olan toplam 90 adet deprem, kuraklık-kıtlık, meteorolojik olay, güneş tutulması ve gökyüzü gözlemleri gibi konular Theophanes kroniği esas alınarak incelenmiştir. Gözlenen bu olgular üzerinde Bizans dünyasının o dönemdeki bilgi düzeyi ve olaylar karşısında takındıkları tutumlar değerlendirmeye çalışılacaktır.

1. Doğa Olayları ve Yer Bilimleri Kayıtları

Theophanes Kroniğinde doğa olayları ve yer bilimlerine ait toplam 90 adet kaydın yer aldığı, bu kayıtların önemli bir kısmının İstanbul ve Suriye/Filistin bölgelerine ait olduğu görülmektedir. Bu kayıtlarda en fazla deprem kaydına (49 adet), ikinci olarak Kuraklık/Kıtlık bilgisine (10 adet), daha sonra Güneş tutulması (8 adet), Kuyruklu yıldız (6 adet) ve diğer gözlemlere yer verildiği görülmektedir (Çizelge 1).

1.1. Deprem Kayıtları

Theophanes Kroniği, değişik tarihlerde yaşanan birçok deprem hakkında oldukça dikkat çekici bilgiler vermektedir. Bu kayıtlardan en önemlileri Çizelge 2'de kronolojik olarak listelenmiş olup aşağıda anlatılmıştır: İskenderiye (Mısır) kentinde 319 yılında çok şiddetli bir deprem olmuş, birçok ev yıkılırken çok sayıda insan da yaşamını kaybetmiştir (Mango vd. 1997: 29). 332 yılında Kıbrıs'ın Salamis[2] şehrinde meydana gelen şiddetli depremde ise şehir yıkılmış, birçok insan hayatını yitirmiş (Mango vd. 1997: 48); 341 yılında Antakya'da meydana gelen şiddetli deprem 3 gün sürmüş (Mango vd. 1997: 60), 342 yılında meydana gelen şiddetli deprem sırasında Salamis şehri yıkılmış (Mango vd. 1997: 61), 343 yılında

[1] Yunanistan'a bağlı Semadirek adası

[2] KKTC, Gazimagusa şehri yakınlarında yer alan bir antik kent.

meydana gelen şiddetli deprem sırasında Niksar şehri, kilise ve piskoposun sarayı dışında yıkılmış (Mango vd. 1997: 62) aynı yılda (343) Rodos adası şiddetli deprem nedeniyle yıkılmıştır (Mango vd. 1997: 62). Theophanes, 344 yılında Draç (Arnavutluk) kentinin deprem nedeniyle tahrip olduğunu, Roma'nın üç gün boyunca sallandığını ve Campania'daki[3] on iki şehrin yok olduğunu; 347 yılında Beyrut (Lübnan) kentinin büyük bir kısmının şiddetli bir deprem sırasında çökmesi sonucunda birçok paganın kiliseye Hıristiyan olmak için girdiğini kaydetmiştir (Mango vd. 1997: 65). 357 yılında Theophanes İzmit'in gece 11:00 sularında meydana gelen şiddetli bir depremde yıkıldığı ve pek çok kişinin hayatını kaybettiği bilgisini vermiştir (Mango vd. 1997: 75).

367 yılında meydana gelen deprem ve ardından oluşan Tsunamiyi ise Theophanes şöyle anlatmıştır: "Bütün dünyada gece boyunca büyük bir deprem oldu, böylece kıyıda bulunan İskenderiye demirli gemileri yüksek binaların, duvarların üzerinden aştı ve şehir içinde avlu ve evlerin arasında sürüklendi. Su geri çekildiğinde kuru arazide kaldılar. Deprem yüzünden şehirden kaçan insanlar, karadaki gemileri yağmalamaya gittiler. Ama geri dönen su hepsini yuttu. O sırada Adriyatik'te yelken açan denizcilerin gemileri deniz yatağında karaya oturdu. Ancak kısa bir süre sonra sular tekrar deniz yatağını doldurdu ve yolculuklarına devam ettiler" (Mango vd. 1997: 75).

Theophanes 407 yılında yedi gün boyunca meydana gelen deprem nedeniyle Roma'da yerin inlediğini (Mango vd. 1997: 123), 437 yılında İstanbul'da dört ay süren şiddetli depremler meydana geldiğini, Bizanslıların şehirden korkuyla kaçtıklarını ve piskoposla birlikte günlerini Tanrıya yalvararak geçirdiklerini kroniğinde anlatmıştır (Mango vd. 1997: 144). 442 yılında, Mayıs ayından on beş gün önce (17 Nisan 442) meydana gelen depremde dünyanın sarsıldığını ve inlediğini yine kroniğinde bildirmiştir (Mango vd. 1997: 150). Onun verdiği bilgiye göre 457 yılında Antakya'da meydana gelen korkunç depremde neredeyse tüm şehir yok olmuştur (Mango vd. 1997: 170).

25 Eylül 478 yılında İstanbul'da korkunç bir deprem olduğunu, çok sayıda kilise ve evin yıkıldığını, sayısız insanın gömüldüğünü, Forumdaki dünya heykeli ile Theodosios heykelinin düştüğünü, duvarlarda büyük çatlaklar oluştuğunu, depremin çok uzun sürdüğünü bu yüzden şehrin kokmaya başladığını Theophanes kroniği bize bildirmektedir (Mango vd. 1997: 193). 502 yılında Niksar'da meydana gelen depremde şehir St. Gregori kilisesi dışında tamamen yıkılmıştır (Mango vd. 1997: 223). 506 yılında meydana gelen deprem Theophanes kroniğinde Anastasios'un (430/431-518) emri ile Büyük Konstantin adına yapılan bronz eserlerin ve kendi adına dikilen heykellerin deprem sırasında düşüp paramparça olduğunu anlatmıştır. 521 yılında Draç'ın (Arnavutluk) tanrının gazabına (deprem) uğradığını, imparatorun şehrin tamiratı için çok fazla para harcadığını Theophanes kroniğinden öğreniyoruz. (Mango vd. 1997: 256). Theophanes kroniğinde 524 yılında Anazarbos'un[4] korkunç depremden etkilendiğini ve tüm şehrin çöktüğünü (Mango vd. 1997: 262), 4 Ekim 525 yılında Tanrı'nın öfkesinin (deprem) Antakya kentini ziyaret ettiğini anlatmıştır (Mango vd. 1997: 263).

Theophanes kroniğinde 26 Mayıs 526 tarihinde meydana gelen depremde Antakya piskoposu Euphrasios'un deprem sırasında yutulduğunu ve yok olduğunu, evlerin, kiliselerin çöktüğünü ve şehrin güzelliğinin yok olduğunu, hiçbir neslin Tanrının bu derece büyük bir afetine maruz kalmadığını anlatmıştır (Mango vd. 1997: 264). 29 Kasım 528 yılı Çarşamba günü Antakya'da meydana gelen depremin bir saat sürdüğünü, korkunç bir

[3] İtalya'nın güneyinde kısmi özerklik verilmiş bölge.
[4] Adana'nın Kozan ilçesinin 28 km güneyinde bulunan antik kent.

gürültü işitildiğini, tüm binaların ve duvarların devrildiğini, 526 yılında yaşanan depremde yıkılmayan eski binaların yıkıldığını Theophanes kroniğinden anlıyoruz (Mango vd. 1997: 270). Theophanes 535 yılında Pompeiopolis[5] şehrinde meydana gelen depremde yerin bölündüğünü ve insanlarla birlikte şehrin yarısının yutulduğunu, bağırmalarının duyulduğunu, imparatorun kazı yaparak onlara yardım ettiğini ve hayatta kalanlara hediye verdiğini kroniğinde anlatmıştır (Mango vd. 1997: 314). Theophanes kroniğinde 16 Ağustos 542 tarihinde İstanbul'da büyük bir deprem meydana geldiğini, kiliselerin, evlerin, Altın Kapı yakınındaki şehir duvarının bir kısmının çöktüğünü, birçok insanın öldüğünü ve şehirde büyük korku yaşandığını (Mango vd. 1997: 322), 6 Eylül 543 yılında Pazar günü dünya çapında büyük bir deprem olduğunu (Mango vd. 1997: 324), 545 yılında Bizans'ta yine büyük bir deprem olduğunu (Mango vd. 1997: 326), 548 yılı Şubat ayında bir dizi deprem meydana geldiğini (Mango vd. 1997: 329), 9 Temmuz 551 yılında Filistin, Arabistan, Mezopotamya, Suriye ve Finike'de şiddetli ve korkutucu bir deprem olduğunu, Sur[6], Sayda[7], Beyrut, Trablus[8] ve Biblos[9]'da çok sayıda insan öldüğünü, Batroun[10] şehrinde, denize yakın duran Lithoprosopon[11] dağının büyük bir kısmının kırılarak denize düştüğünü, denizin bir mil geriye çekildiğini ve birçok geminin kaybolduğunu, daha sonra denizin kendi yatağına geri döndüğünü anlatmıştır (Mango vd. 1997: 332). Theophanes kroniğinde devamla 15 Ağustos 554 pazar günü, geceleyin korkunç bir deprem olduğunu, özellikle Altın Kapı yakınlarında birçok ev, hamam, kilise ve şehir surlarının bir kısmının zarar gördüğünü, birçok insanın öldüğünü, İzmit'te de birçok evin çöktüğünü ve sarsıntıların 40 gün sürdüğünü ifade etmiştir (Mango vd. 1997: 335).

11 Temmuz 555 günü büyük bir deprem olduğunu (Mango vd. 1997: 336), 16 Nisan 557 Pazartesi günü hiçbir hasara yol açmayan korkutucu bir depremin olduğunu yine Theophanes kroniğinden öğreniyoruz (Mango vd. 1997: 338). 558 yılında meydana gelen depremleri Theophanes kroniğinde şu şekilde kaydetmiştir: "19 Ekim 558 Cuma günü bir deprem oldu, cumartesi günü doğmak üzereydi. 14 Aralık 558'de, İstanbul'un hem Constantinos (272-337) hem de Theodosios (347-395) tarafından inşa edilen iki duvarına zarar veren çok korkutucu başka bir deprem oldu. Depremin korkunç tehdidinden zarar görmeyen bir yer yoktu. St Stratonikos ve St Kallinikos kiliseleri, her ikisi de Rhegion'da toprağa çöktü. Secundianai (Iucundianae) Sarayının önünde duran heykelin önündeki porfir sütunu çöktü ve yere 8 metre gömüldü. Çöken binalarda çok sayıda kayıp vardı. Bazı insanlar harabeye gömüldükten iki ya da üç gün sonra kurtarıldı. Aynı durumun diğer şehirlerde de olduğu bildirildi. Bu neslin yeryüzündeki hiçbir insanı böyle çok büyük ve korkunç bir depremi daha önce yaşamamıştır. Dünya on gün boyunca gündüz ve gece sallanmaya devam etti" (Mango vd. 1997: 339). 10 Mayıs 583 tarihinde büyük bir deprem olduğunu, herkesin kiliselere sığındığını ve bu nedenle at arabası yarışlarının yapılmadığını Theophanes kroniğinde bildirmiştir (Mango vd. 1997: 374).

Yine onun verdiği bilgiye göre 632 yılında Filistin'de bir deprem olmuştur. Ayrıca depremden sonra gökyüzünde güneyden kuzeye uzanan kılıç şeklinde bir işaret

[5] Yeri bilinmiyor
[6] Lübnan'ın Akdeniz kıyısında yer alan antik dönemdeki Tyre olan tarihi liman kenti
[7] Beyrut'un güneyinde Akdeniz sahilindeki eski ismi Sidon olan şehir
[8] Beyrut'un 85 km kuzeyinde yer alan antik dönemdeki ismi Tripolis olan şehir
[9] Beyrut'un kuzeyinde yer alan antik liman kenti
[10] Kuzey Lübnan'da yer alan antik dönemdeki ismi Botrys olan dünyanın en eski kıyı kentilerinden biri
[11] Bugün Râs ach-Chaq'a' adıyla bilinen, kuzey Lübnan'da eski adi bir burun

gözlenmiştir (Mango vd. 1997: 467). Theophanes, 658 yılı haziran ayında Filistin ve Suriye şehirlerini yıkan büyük bir depremin olduğu bilgisini vermiştir (Mango vd. 1997: 484). 678 yılında Theophanes'in Mezopotamya'da meydana gelen şiddetli bir depremin Urfa'daki kilisenin vaiz kürsüsünü ve kubbesini yıktığını söylemiştir (Mango vd. 1997: 497). 28 Şubat 713 yılında yine Suriye'de güçlü bir depremin meydana geldiğini kaydetmiştir (Mango vd. 1997: 533).

Theophanes, 718 yılında Suriye'de meydana gelen güçlü bir depremden sonra ise Halife Ömer bin Abdülaziz'in[12] şarabı yasakladığını ve Hristiyanları din değiştirmeye zorladığına dair bilgileri kroniğinde anlatmaktadır. Bu depremle ilgili bilgi verirken İslam inancına hiç uymayan ifadelerle Halife Ömer'in dinden dönenleri vergiden muaf tuttuğunu, dönmeyenleri ise öldürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Hristiyanların bir Saracen'e[13] karşı şahitliğinin kabul edilemez olduğuna dair yasa çıkardığını; Bizans İmparatoru V. Leo'yu ise din değiştirmeye ikna etmek amacıyla dogmatik bir mektup gönderdiğini kroniğinde kaydetmiştir (Mango vd. 1997: 550).

26 Ekim 740, çarşamba günü saat 8:00'da İstanbul'da güçlü ve korkutucu bir deprem meydana geldiğini, birçok kilise ve manastırın devrildiğini ve çok sayıda insanın öldüğünü Theophanes kroniğinde bildirmiştir. Attalos Kapısı[14] üzerindeki Büyük Konstantin heykelinin kapının kendisi gibi düştüğünü, Xerolophos kolonu üzerindeki Arkadios anıtının ve Altın Kapı geçidi üzerindeki Büyük Thedosios heykelinin devrildiğini, Trakya, Nikomedeia (İzmit), Prainetos (Karamürsel) ve Nikaia'daki (İznik) şehir duvarlarının, kasaba ve köylerin de aynı şekilde yıkıldığını anlatmaktadır. Bazı yerlerde denizin kendi sınırlarından geriye çekildiğini, artçı şokların 12 ay boyunca devam ettiğini kaydetmiştir (Mango vd. 1997: 572).

Saba[15] çölünde karşı karşıya olan dağların bulunduğu alanda 742 yılında bir deprem meydana geldiğini ve bölgedeki köylerin yeraltına gömüldüğünü anlatmıştır (Mango vd. 1997: 577). Hazar geçidinde 742 yılında bir depremin olduğunu kaydetmiştir (Mango vd. 1997: 579). 18 Ocak 746 tarihinde, saat 4:00'da Filistin, Ürdün ve tüm Suriye'de güçlü bir deprem olduğu, on binlerce kişinin öldüğü ve özellikle kutsal şehrin etrafını çevreleyen çölde kilise ve manastırların yıkıldığı gözleminden bahsetmiştir (Mango vd. 1997: 585).

Theophanes kroniğinde Suriye'de 749 yılında meydana gelen bir deprem ile büyük ve dehşet verici bir çökme hakkındaki gözlemlerini, deprem sonrasında şehirlerin bazılarının tamamen, bazılarının ise kısmen yerle bir olduğunu anlatmıştır. Gözlem yaptığı yerlerde dağlardan ovalara kadar duvarlardan binalara kadar her şeyin 6 mil veya biraz daha fazla hareket ederek aşağıya doğru gömüldüklerini söylemiştir. Görgü şahitlerinin anlattıklarına da yer veren Theophanes Mezopotamya topraklarının tamamıyla 2 mil derinliğe kadar birbirinden ayrılarak koptuğunu, bu derinlikten çok beyaz ve kumlu yeni bir toprağın ortaya çıktığını anlatmışlardır (Mango vd. 1997: 589).

9 Mart 756 tarihinde Filistin ve Suriye'de küçük olmayan bir deprem olduğunu Theophanes kroniğinde anlatmıştır (Mango vd. 1997: 594). 9 Şubat 790 tarihinde korkunç bir deprem olduğunu, insanların bazılarının evlerinde uyumaya cesaret edemediğini, zamanlarını meyveliklerde ve açık hava çadırlarında geçirdiklerini ifade etmiştir (Mango vd. 1997: 639). Nisan 796 yılında bir cumartesi gecesi Girit adasında korkunç bir depremin, 4 Mayıs

[12] 8.ci Emevi Halifesi, Doğumu 682 ve Ölümü 720.
[13] Haçlıların Müslüman ve Türklere "Hristiyan olmayan" anlamında taktığı ad
[14] Thedosius hanedanlığı döneminde yapılan Altın Kapı
[15] Güney Arabistan'da bir çöl

796 tarihinde ise İstanbul'da ürkütücü başka bir depremin olduğunu kroniğinde kaydetmiştir (Mango vd. 1997: 646).

1.2. Kuraklık/Kıtlık Olayları

Theophanes, kroniğinde kuraklık ve kıtlık olaylarına da yer vermiştir. 331 yılında, Doğu'da büyük bir kıtlık meydana geldi, bu nedenle köylülerin bir araya toplanarak gece-gündüz birbirlerine saldırdıkları ve hırsızlık yaptıklarını, kıtlık nedeniyle gıda fiyatlarının aşırı şekilde yükseldiğini (Mango vd. 1997: 47), 563 yılı kasım ayında kuraklık nedeniyle suların azaldığını, çeşmelerin etrafında birçok kavga meydana geldiğini (Mango vd. 1997: 349), 684 yılında Suriye'de kıtlık ile birlikte büyük bir veba olduğunu (Mango vd. 1997: 503), 686 yılında ise Suriye'de kıtlık nedeniyle erkeklerin çoğunun Romanya'ya gittiğini kaydetmiştir (Mango vd. 1997: 507). Theophanes 717 yılında Arapların ciddi bir kıtlık içinde olduklarını, bu nedenle at, eşek ve deve gibi ölü hayvanları yediklerini (Mango vd. 1997: 546), 743 yılında yine Saba çölünde (Mango vd. 1997: 577) ve Bizans'ta şiddetli bir kuraklık yaşandığını aktarmıştır. 743 yılında Bizansta yaşanan kıtlığın şiddetle büyüdüğünü ifade eden kroniği şu şekilde devam etmektedir: "O kadar ki yaklaşık 2 galon[16] arpa 12 nomismataya[17] satıldı, 2 galon bakliyat 19 nomismataya ve darı veya acıbakla bile 8'e satıldı. 5 poundluk[18] zeytinyağları 1 nomismaya ve bir xestes[19] şarap bir nomismatanın yarısına satıldı. İnsanlar öldüğü için, Artavasdos[20] şehirden ayrılmaları için halka izin vermek zorunda kaldı" (Mango vd. 1997: 580).

Diğer bir kıtlık bilgisi de şu şekilde anlatılmaktadır: "763 yılının mart ayında yaşanan kötü bir kuraklık su kaynaklarını kurutmuştur" (Mango vd. 1997: 601). 766 yılında yaşanan kuraklık nedeniyle gökyüzünden hiç saf su düşmedi ve halk tümüyle şehri terk etmişti. Su depoları ve hamamlar boşaldı. Bizans devleti yaşanan bu kıtlığa kayıtsız kalmamış ve bir dizi önlem almak durumunda kalmıştır. Bizans'a su getirmek amacıyla eski suyollarını tamir etmek için yoğun gayret içinde olmuştur. Bu durum kronikte şu şekilde anlatılmaktadır: "İmparator yaşanan kıtlığı gördüğünde Heraklius zamanına kadar kullanılan Valentinus Su Kemeri'ni yeniden inşa etmeye başladı. Ancak Avarlar tarafından yerle bir edildi. O çeşitli yerlerden yetenekli işçileri topladı ve onları İstanbul'a götürdü. Asya ve Pontus'tan 1.000 ev ustası, Yunanistan'dan 200 sıvacı, adalardan 500 kiremit döşeyici, Trakya'dan 5.000 işçi ve 200 çömlekçi. İşçilerin sorumluluğuna müfettişler ve bir soylu koydu. Böylece iş bittiğinde su şehre ulaşmıştı" (Mango vd. 1997: 608).

1.3. Güneş Tutulması, Kuyruklu Yıldız ve Gökyüzü Gözlemleri

Güneş tutulması ve gökyüzü gözlemleri de Theophanes Kroniğinde anlatılmıştır. 534 yılında gökyüzünde bir alamet şeklinde güneş tutulması meydana geldiğini, bir yıl boyunca güneşin karanlık ve ışınsız ay gibi parladığını, açık bir şekilde parlamadığını anlatmıştır (Mango vd. 1997: 297). 5 Kasım 644 yılında cumartesi günü saat 9:00'da yine güneş tutulması olduğunu Theophanes kroniğinde kaydetmiştir (Mango vd. 1997: 477). Bir başka güneş tutulması olayının 4 Ekim 693 Pazar günü meydana geldiğini ve bazı parlak yıldızların gökyüzünde görüldüğünü (Mango vd. 1997: 513), 15 Ağustos 760 Cumartesi günü Afrika'da güneş tutulması sonrası savaş olduğunu (Mango vd. 1997: 597), 9 Eylül 787 günü Pazar günü kutsal ayin sırasında güneş tutulması gerçekleştiğini (Mango vd. 1997:

[16] Katı maddeler için ağırlık ölçüsü
[17] Bizans dönemi para birimi (tekili nomisma)
[18] Sıvı maddeler için ağırlık ölçüsü
[19] Katı ve sıvı maddeler için hacim birimi
[20] Haziran 741-Kasım 743 yılları arasında hüküm süren Bizans İmparatoru

636), 20 Şubat 798 tarihinde güneşin on yedi gün boyunca karanlığa gömüldüğü ve ışınlarını yaymadığı için gemilerin kaybolarak sürüklendiğini (Mango vd. 1997: 649), 14 Mayıs 811 Cuma günü üç buçuk saat süren büyük bir güneş tutulması olduğunu (Mango vd. 1997: 679) kroniğinde yazmıştır. Theophanes'in kroniğinde bir başka güneş tutulması ise şu şekilde ifade edilmiştir: "Yıldız haritasına göre 4 Mayıs 813'te Boğa Burcu 12 derecede iken Güneş doğarken tutuldu. Bu olay paniğe sebep oldu" (Mango vd. 1997: 680).

Kuyruklu yıldız kayıtları Theophanes'in kroniğinde şu şekilde anlatılmaktadır: "632 yılında Filistin'de meydana gelen depremden sonra gökyüzünde güneyden kuzeye uzanan kılıç şeklindeki bir işaret görülmüştür. 30 gün boyunca gökyüzünde kalan bu işaret Bizanslılar tarafında Arap Fethi'nin gelişinin önceden habercisi olarak yorumlanmıştır" (Mango vd. 1997: 467). 30 gün boyunca gözlenmesi ve kılıç şeklinde olması sebebiyle bu işaretin Kuyruklu yıldız olması ihtimali yüksektir. 743 yılında Suriye'de büyük bir kuyruklu yıldız görüldü (Mango vd. 1997: 583). 759 yılında doğuda on gün boyunca çok parlak bir kuyruklu yıldız, batıda yirmi bir gün boyunca başka bir kuyruklu yıldız ortaya çıktı (Mango vd. 1997: 597). 762 yılında doğuda bir kuyruklu yıldız ortaya çıktı (Mango vd. 1997: 599). Bir başka kuyruklu yıldız gözlemi de şu şekilde kaydedilmiştir: "1 Kasım 813'te görülen kuyruklu yıldızın iki küçük ay şeklinde parladığı gözlendi. Onlar birleşti ve farklı bir şekil alarak kafasız bir adamın resmi gibi bir kez daha ayrıldılar" (Mango vd. 1997: 683).

Bizans'ta gözlenen ve anlam verilemeyen işaretler değişik tarihlerde gözlenmiştir ve şu şekilde kaydedilmiştir: "354 yılında Hamsin Yortusu[21] gününde hayat veren Haç işareti gökyüzünde ortaya çıktı. Aydınlıktı ve Mesih'in çarmıha gerildiği Golgotha'dan[22], tutulduğu Zeytin Dağı'na[23] uzanıyordu. Görünen işaretin tamamı gökkuşağı gibi bir taçtı" (Mango vd. 1997: 69). Theophanes kroniğinde 465 yılında 40 gün boyunca her akşam gökyüzünde trompet şeklinde bir bulutun ortaya çıktığını (Mango vd. 1997: 178), 557 yılı kasım ayında gökyüzünde kuzeyden batıya doğru mızrak şeklinde bir ateşin ortaya çıktığını bildirmiştir (Mango vd. 1997: 338). Theophanes kroniğinde devamla 667 yılında Kışın Urfa'da gökyüzünde bir işaret görüldüğünü (Mango vd. 1997: 490), 674 yılında bir cumartesi günü gökyüzünde bir işaret belirdiğini (Mango vd. 1997: 495), 734 yılında gökyüzünde yanan bir sembol gibi parlayan bir işaret görüldüğünü (Mango vd. 1997: 569), 742 yılı haziran ayında gökyüzünün kuzeyinde bir işaret görüldüğünü (Mango vd. 1997: 577), ve 742 yılında kuzeyde bir işaret görüldüğünü, çeşitli yerlere tozlar düştüğünü kaydetmiştir (Mango vd. 1997: 579).

1.4. Meteorolojik Kayıtlar (Sel, Tufan, Şiddetli Kış)

Urfa şehrinde yaşanan Meteorolojik olaylar da Theophanes Kroniğinde yer almaktadır. 524 yılında büyük ve ünlü bir şehir olan Urfa'da, ortasından geçen Fırat nehri nedeniyle sel meydana geldiğini, selin bir deniz gibi evleri sakinleriyle birlikte sürüklediğini ve batırdığını (Mango vd. 1997: 262), 19 Temmuz 555 tarihinde korkunç bir gök gürültüsü, şimşek ve şiddetli bir güney-batı rüzgârının olduğunu, bu nedenle Rhesion kapısının içinde duran haçın düştüğünü (Mango vd. 1997: 336), 667 yılında kışın Urfa'da bir tufan (sel baskını) olduğunu ve pek çok can kaybı yaşandığını anlatmıştır (Mango vd. 1997: 490). 673 yılının mart ayında gökyüzünde bir gökkuşağı görüldüğünü ve bütün insanlığın bu olay nedeniyle ürperdiğini ve herkesin bu olayı dünyanın sonu olarak söylediğini dile getirmiştir (Mango vd. 1997: 493). 717 yılında Trakya'da kışın çok şiddetli geçtiğini anlatan

[21] Hristiyanlıktaki başlıca bayramlardan biri
[22] Kudüs surlarının hemen dışında İsa'nın çarmıha gerildiğine inanılan tepe
[23] Kudüs'ün doğusunda yer alan Zeytin ağaçlarıyla dolu tepe

Theophanes Kroniğinde 100 gün boyunca dünyayı kristal bir karın kapladığını, çok sayıda düşmanın atları, develeri ve diğer hayvanlarının öldüğünü bildirmiştir (Mango vd. 1997: 546). Theophanes Kroniğinde 724 yılında meydana gelen sel nedeniyle Urfa şehrinin sular altında kaldığını ve birçok insanın öldüğünü (Mango vd. 1997: 558), 28 Ocak 740 yılında yine Urfa'nın sel nedeniyle sular altında kaldığını (Mango vd. 1997: 572) ifade etmiştir. Theophanes Kroniğinde 763 yılı Ekim ayı başlarındaki şiddetli kış gözlemini şu şekilde anlatmıştır: "Bu yılda ekim ayı başlarından itibaren sadece bizim memleketimizde değil, doğuda, kuzeyde ve batıda çok keskin bir soğuk vardı. Soğuktan dolayı, Karadeniz'in kuzey kıyısı, yüzlerce mil uzaklığa ve otuz kubit[24] derinliğe kadar dondu. Benzer durum balkanlarda Tuna, Dinyester, Dinyeper gibi birçok nehirde gerçekleşti. Bütün bu buz kütlesi sürekli kar yağması nedeniyle yirmi beş kubit daha büyüdü, böylece deniz kara ile birleşti. Kırım, Bulgaristan ve diğer komşu ülkelerde insanlar ve hayvanlar bu buzların üzerinde yürüyebiliyorlardı" (Mango vd. 1997: 600).

Sonuçlar

Theophanes kroniğinde yer alan toplam 90 adet yer bilimleri ve doğa gözlemleri bu çalışmada incelenerek o dönem toplumunun bilgi seviyesi, doğal olgular karşısındaki tutumları ve doğa olaylarına bakış açıları değerlendirilmeye çalışılmış olup aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Theophanes Kroniğinde toplam 49 adet deprem kaydına yer verilmiştir. Deprem kayıt sayısının oldukça yüksek olması, depremlerin yıkıcı, ölümcül sonuçlar doğurması nedeniyle insanları daha fazla etkilemesi sebebiyledir.
2. Toplumun doğa olayları ve bu olayların oluş sebepleri hakkındaki bilgi seviyesinin düşük olduğu açıkça görülmektedir. Sıradan olaylar dahi dünyanın sonu ve kıyamet olayı ile ilişkilendirilmiştir.
3. Genel olarak depremler, işledikleri günahlar nedeniyle Tanrının kendilerini cezalandırma aracı olarak yorumlanmıştır.
4. Depremler ve ardından gökyüzünde görünen işaretler ileride yaşanacak savaşların habercisi olarak değerlendirilmiştir.
5. 750 yılında meydana gelen Suriye depreminde sözü edilen düşey atım miktarları bize depremlerin oluş mekanizmaları hakkında bilgi sunmaktadır.

Kaynakça

BAHADIR, Gürhan (2011). "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII Yüzyıllar)", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6/1: 685-703.

BAKIR, Mevlüde (2005). "Depremlerin oluş nedenlerine ilişkin Bizans teorileri", İTÜ Dergisi, Sosyal Bilimler, 2(1): 3-9.

BERBERCAN, Mehmet Turgut (2013). "İtirafçı Theophanes'in Kitabındaki Batı Türkleri Üzerine Notlar", Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD), 1(1): 219-230.

The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History (AD 284-813), Çev: Cyril Mango, Roger Scot ve Yardımcısı Geoffrey Greatrex, Clarendon Press, Oxford 1997.

The Chronicle of Theophanes: Anni Mundi 6095-6305 (AD 602-813), Çev.: Turtledove, Harry, University of Pennsylvania Press, USA 1982.

[24] Bizansta kullanılan uzunluk ölçüsü birimi

KARATAY, Osman (2010). “Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803)” Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, X/2: 1-18.

KARATAY, Osman (2014). “Karadeniz Kuzeyindeki Bucak Yer Adının Kökenine Dair”, Karadeniz Araştırmaları, 43: 51-57.

KOÇAK, Talat (2015). “Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu’nda Türk Kökenli Bir Komutan: Bardanes Tourkos ve İsyanı”, History Studies International Journal of History 7(2): 67-76.

Çizelge 1. Theophanes Kroniğinde yer alan doğa olayları ve yer bilimleri gözlemlerine ait istatistiki bilgiler.

Gözlem	**Sayısı**
Deprem	49
Kuraklık/Kıtlık	10
Güneş Tutulması	8
Meteorolojik Kayıtlar (Şiddetli Kış, Sel, Tufan, Gökkuşağı)	8
İşaret	8
Kuyruklu yıldız	6
Yıldız kayması	1
Toplam	90

Çizelge 2. Theophanes Kroniğinde yer alan deprem kayıtlarının kronolojik listesi.

Sıra No	Tarihi	Yeri	Gözlemler
1	319	İskenderiye	Çok şiddetli bir deprem olmuş, birçok ev yıkılmış, bir hayli insan da yaşamını kaybetmiştir.
2	332	Salamis	Şiddetli depremde Salamis şehri yıkılmış, birçok insan hayatını yitirmiştir.
3	341	Antakya	Şiddetli deprem 3 gün sürmüştür.
4	342	Salamis	Salamis şehri yıkılmıştır.
5	343	Niksar	Niksar şehri, kilise ve piskoposun sarayı dışında yıkılmıştır.
6	343	Rodos	Rodos adası şiddetli deprem nedeniyle yıkılmıştır.
7	344	Draç (Arnavutluk)	Kent deprem nedeniyle tahrip olmuştur.
8	347	Beyrut (Lübnan)	Kentin büyük bir kısmı şiddetli bir deprem sırasında çökmüştür.
9	357	İzmit	Gece 11:00 sularında meydana gelen şiddetli depremde şehir yıkılmış ve pek çok kişi hayatını kaybetmiştir.
10	367	İstanbul	Depremin ardından Tsunami oluşmuştur.
11	407	İstanbul	Yedi gün boyunca yer inlemiştir.
12	437	İstanbul	Dört ay süren şiddetli depremler meydana gelmiştir.
13	17 Nisan 442	İstanbul	Dünya sarsılmış ve inlemiştir.
14	457	Antakya	Depremde nerdeyse tüm şehir yok olmuştur.

15	25 Eylül 478	İstanbul	Çok sayıda kilise ve evin yıkılmış, sayısız insan gömülmüştür.
16	502	Niksar	Şehir St. Gregori kilisesi dışında tamamen yıkılmıştır.
17	506	İstanbul	Yapılan bronz eserler ve dikilen heykeller düşüp paramparça olmuştur.
18	521	Draç (Arnavutluk)	Şehir Tanrının gazabına (deprem) uğramıştır.
19	524	Anazarbos	Tüm şehir çökmüştür.
20	4 Ekim 525	Antakya	Tanrı'nın öfkesi kenti ziyaret etmiştir.
21	26 Mayıs 526	Antakya	Evler, kiliseler çökmüştür.
22	29 Kasım 528, Çarşamba	Antakya	Deprem bir saat sürmüş, korkunç bir gürültü işitilmiş, tüm binalar ve duvarları devrilmiştir.
23	535	Pompeiopolis	Yer bölünmüş ve insanlarla birlikte şehrin yarısı yutulmuştur. Yerin içinden bağırışımalar duyulmuştur.
24	16 Ağustos 542	İstanbul	Kiliseler, evler, Altın Kapı yakınındaki şehir duvarının bir kısmı çökmüş, birçok insan ölmüştür. Şehirde büyük korku yaşanmıştır.
25	6 Eylül 543, Pazar	İstanbul	Dünya çapında büyük bir deprem olmuştur.
26	545	İstanbul	Büyük bir deprem olmuştur.
27	Şubat 548	İstanbul	Bir dizi deprem meydana gelmiştir.
28	9 Temmuz 551	Mezopotamya	Şiddetli ve korkutucu bir deprem olmuştur.

29	15 Ağustos 554, Pazar	İstanbul	Geceleyin meydana gelen deprem özellikle Altın Kapı yakınlarında birçok ev, hamam, kilise ve şehir surlarının bir kısmına zarar vermiştir.
30	15 Ağustos 554, Pazar	İzmit	Birçok ev çökmüş ve sarsıntılar 40 gün sürmüştür.
31	11 Temmuz 555	İstanbul	Büyük bir deprem olmuştur.
32	16 Nisan 557, Pazartesi	İstanbul	Hiçbir hasara yol açmamıştır.
33	19 Ekim 558, Cuma	İstanbul	Cumartesi günü gün doğarken meydana gelmiştir.
34	14 Aralık 558'de	İstanbul	Çok korkutucu bir deprem olmuştur.
35	10 Mayıs 583	İstanbul	Herkes kiliselere sığınmış ve bu nedenle at arabası yarışlarının yapılamamıştır.
36	632	Filistin	Kuyruklu Yıldız gözlenmiştir.
37	Haziran 658	Filistin, Suriye	Şehirler yıkılmıştır.
38	678	Mezopotamya	Urfa'daki kilisenin vaiz kürsüsü ve kubbesi yıkılmıştır.
39	28 Şubat 713	Suriye	Güçlü bir deprem olmuştur.
40	718	Suriye	Güçlü bir deprem olmuştur.
41	26 Ekim 740, Çarşamba	İstanbul	Birçok kilise, manastır devrilmiş, çok sayıda insan ölmüştür. Bazı yerlerde deniz çekilmesi gözlenmiştir.
42	742	Saba çölü	Bölgedeki köyler yeraltına gömülmüştür.
43	742	Hazar geçidi	
44	18 Ocak 746	Filistin, Ürdün,	Saat 04:00'da olmuş, on binlerce kişi ölmüş, çölde kilise ve manastırlar yıkılmıştır.

		Suriye	
45	749	Suriye	Büyük ve dehşet verici çökme olmuş, şehirlerin bazıları tamamen, bazıları kısmen yıkılmış, bazı yerlerde 6 mil düşey atım olmuş, 2 mil genişlikte fay kırığı oluşmuştur.
46	9 Mart 756	Filistin, Suriye	Küçük olmayan bir deprem oluşmuştur.
47	9 Şubat 790	İstanbul	İnsanların bazıları evlerinde uyuyamamış, meyveliklerde ve açık hava çadırlarında yaşamışlardır.
48	Nisan 796	Girit	Korkunç bir deprem olmuştur.
49	4 Mayıs 796	İstanbul	Ürkütücü bir deprem olmuştur.

19. Yüzyıl Sonlarında Vilayet-i Sitte'nin İdarî, Siyasî, Etnik Ve Sosyal Durumu

Nurettin BİROL*

Özet

Vilayet-i Sitte, yani altı Vilayet tabiri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra imzalanan Ayastefanos ateşkes ve Berlin Antlaşmalarından sonra kullanılmaya başlanmıştır. Adı geçen Vilayet-i Sitte; Erzurum, Sivas, Mamüratü'l-Aziz, Bitlis, Van ve Diyarbakır vilayetlerini kapsayan bir coğrafi bölge idi. İngiltere, Rusya ve müttefikleri bölgede bir Ermeni Devleti kurulmasına zemin hazırlayacak bir ıslahat projesini tatbik etmeye çalışıyorlardı. Bu devletler hayallerine ulaşmak için Osmanlı Devleti'ne her türlü siyasi baskıyı yapmaktaydılar. Bu tarihlerde bölgeyi teftişe giden Ahmet Şakir Paşa'nın verdiği tarafsız raporlarda Ermenilerin Müslümanlardan daha iyi hayat şartlarına sahip olduklarını ve gerçek ıslahata Müslüman ahalinin muhtaç olduğunu raporunda ortaya koymuştu. Burada asıl gaye Ermeniler maşa olarak kullanılıp bölgeyi Osmanlılardan koparmaktı. Osmanlı Hükümeti ise Ermenileri bağımsızlığa götürecek her türlü siyasi baskıya direniyordu. Yukarıda bahsedilen altı vilayetin hiçbirisinde Ermeniler lehine bir nüfus çoğunluğu da mevcut değildi. 19. yüzyılın sonlarında yapılmış nüfus sayımları ile yabancı kaynaklardaki nüfus istatistiklerini karşılaştırarak bunu bir kez daha gözler önüne serdik. Maksadımız Ermenilerin gerçekleşmesi imkânsız olan bir hayalin peşinde koşarak bir daha kapanması imkânsız hale gelen iki toplumun birbirine düşman olmasına sebep olduklarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Vilayet-i Sitte, Ermeni, Erzurum, Sivas, Mamüratü'l-aziz, Bitlis, Van, Diyarbakır.

Administrative, Political, Ethnic and Social Situation of Vilayet-i Sitte in The Late 19th Century

Abstract

Vilayet-i Sitte, that is to say the six provinces, was mentioned after the armistice of Ayastefanos and the Berlin Treaties signed after the 1877-1878 Ottoman-Russian War. Vilayet-i Sitte, was a geographical region covering Erzurum, Sivas, Mamuretu'l-aziz, Bitlis, Van and Diyarbakir provinces. Britain, Russia and their allies were trying to implement a reform project that would provide the basis for an Armenian state in the region. These states put all kind of political pressure on the Ottoman Empire in order to achieve their dreams. In these reports, Ahmet Şakir Pasha, who went to inspect the region, stated in his report that Armenians had better living conditions than Muslims and that Muslim people were in need of real correction. The main goal here is to break the region from the Ottomans through the Armenians. The Ottoman Government, on the other hand, was resisting any political pressure that would lead the Armenians to independence. Neither of the six provinces mentioned above had a majority in favor of the Armenians. At the end of the 19th century, we again demonstrated this by comparing the government censuses and the population statistics in foreign documents. Our aim is to show that the two societies, which became impossible to close again by pursuing a dream which could not be realized by the Armenians, caused them to become enemies.

Keywords: Vilayet-i Sitte (six provinces), Armenian, Erzurum, Sivas, Mamuratu'l-aziz, Bitlis, Van, Diyarbakir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, nbirol@erzincan.edu.tr.

Giriş

XIX. yy.'ın sonlarında kullanılmaya başlanan "Vilayet-i Sitte" tabiri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile ortaya çıkmıştır. Söz konusu antlaşmanın 16. maddesi, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Ma'muretü'l-Aziz, Van ve Bitlis vilayetlerinden oluşan Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ermeniler lehine ıslahat yapılması ile ilgilidir. Bu tarihten sonra, bu vilayetler "Vilayet-i Sitte" olarak adlandırılmıştır. (Gedik,1985:1)

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen savaşlar içinde1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı topraklarının tamamı için olduğu gibi doğu vilâyetleri için de her bakımdan büyük bir öneme sahipti. Bu savaşta, adı geçen bölgenin bir kısmı savaş alanı haline gelmiş ve Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Savaştan sonra imzalanan Ayestefanos ateşkes ve Berlin Antlaşmalarının Ermenistan yapmak istedikleri "Vilayetlerle ile ilgili özel maddeleri vardı. Buna göre, Babıâli Vilâyet-i Sitte'de Ermeniler lehine "ıslahat" icrasıyla mükellef tutulmuştu.

Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi: *"Babâli, ahâlîsi Ermeni bulunan eyâlatta ihtiyacât-ı mahalliyenin icab ettiği ıslâhâtı bilâ-tehir icra ve Ermenilerin, Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüt eder ve ara sıra bu babda ittihaz duracak tedâbiri, devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşarüleyhin, tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir*."(Berlin Kongresi,1298:271, Osman Nuri, 1327:818-819,Mahmud Celaleddin,1983: 578-579, Armaoğlu, 2007:516-532)

Berlin Antlaşmasının Ayestefanos Ateşkes Antlaşmasından farkı son cümlesidir. Yani; "*ara sıra bu babda ittihaz duracak tedâbiri, devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşarüleyhin, tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir."* Bu haliyle Berlin Antlaşmasının bu maddesi Ayestafenos Ateşkes Antlaşmasından daha ağırdır. Zira Vilayet-i Sitte'de yapılacak ıslahatları Osmanlı hükümeti taraflara bildirecek ve taraf olan devletler de bunları denetleyecektir. Ancak; Avrupa Devletlerinin nazarında Osmanlı Devleti'nde "ıslahat" demek, herhangi bir Hıristiyan unsurun muhtariyetini temin edecek müesseselerle imtiyazların toplamı demektir. Daha önce Lübnan'da, Sisam'da, Girid'de, Şark-î Rumeli'de, Bulgaristan'da yapılan ıslahat hep bu mahiyettedir. Fakat Vilayet-i Sitte'nin durumu buralardan çok farklı idi. Mesela; önceki yerlerde Müslümanlar azınlıkta bulundukları halde, Vilayet-i Sitte'de ve Anadolu'nun her tarafında çoğunluktaydılar. Avrupa Devletlerinin ve Ermeni Komitelerinin de düşünmedikleri veyahut düşünmek istemedikleri en mühim nokta işte budur.(Birol,2014:2069)

Rusya ve müttefikleri altı vilayeti kendi kaynaklarında (altı Ermeni vilayeti) şeklinde kayıt etmişlerdi. Bundan dolayı da Antlaşması'nın 61. maddesi uyarınca Ermeniler lehine bazı ıslahatlar yapılması istenmişti. Batı, Osmanlı Hükümeti'nin bu yükümlülüğü yerine getirdiği takdirde onun toprak bütünlüğünü korumayı üzerine alıyordu.

1864 Yeni Vilayetler Nizamnamesine Göre Vilayet-i Sitte

Tanzimat ve ıslahat fermanlarından sonra yeni nizamnameye göre yeniden düzenlenen vilayetler arasında altı vilayet özellikle 93 harbi olarak ta bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra adından sıklıkla bahsedilen bir bölge olmuştu. 1864'ten sonra Osmanlı mülki sisteminde yapılan reformlara göre, eski eyalet sisteminin yerini *vilayet sistemi* aldı. Buna göre 1864 tarihinde *Vilayetler Nizamnamesi yayınlandı ve bu nizamnameye* göre vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da Nahiyelere ve karyelere yani köylere ayrılıyordu. Bu sistemde Vilayetlerin başında Valiler, Sancakların başında Mutasarrıflar,

Kazaların başında Kaymakamlar, Nahiyelerin başında Nahiye müdürleri ve köylerin başında da muhtarlar yönetici olarak bulunuyordu.

Bu nizamnamede vilayet merkezleri ile bunlara bağlı sancak ve kazalarda Müslim-Gayrimüslim üyelerin yer aldığı meclislerin oluşumu ve çalışma usulleri yeni baştan şekillendi. Vilayet idarecisi olan valinin yanı sıra idareci zümreden olan *mutasarrıf,* k*aymakam* ve nahiye *müdürlerinin yetkileri* belirlendi. Vilayetin mülkî organları olarak *Vilayet İdare Meclisi,* sancaklarda *Liva İdare Meclisi* kazalarda ise *Kaza İdare Meclisi* faaliyetlerini sürdürecekti.(Örenç,2019:82)

Vilayet-i Sitte diye bahsedilen bölge, birer bölge valiliği şeklinde eyaletler olup, her biri birkaç sancaktan meydana geliyordu. Bu bölge İç Anadolu bölgesinin önemli bir kısmı ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tamamını içine alan bir coğrafî sahayı kapsamaktadır.

Vilayet-i Sitte'nin Sosyo-Ekonomik Durumu

XIX. yy. sonlarında Vilayet-i Sitte'nin sosyo-ekonomik durumu iyi değildi. Bölgedeki mevcut yollar ulaşım ve nakliyata müsait olmadığından, üretilen hububat ve benzeri ürünler pazarlara ancak kağnı sırtında ve şoseler kullanılarak nakledilebiliyordu. Ulaştırmadaki bu zorluk nakliyatın pahalı olmasına, mahsulün değerinin düşmesine ve rekabet ortamının ortadan kalkmasına yol açıyordu. Şartların bu ağırlığı ise bölgede ticaretin gelişmesine en büyük engeldi. Vilayet-i Sitte'de karşılaşılan güçlüklerden bir diğeri de mahallî idarelerde görülen bozukluklardı. Yani, vilayetlerin gelir ve giderlerinde görülen dengesizlikler, vergilerin zamanında toplanamaması, memur maaşlarının zamanında ve yeterli miktarda ödenememesinden kaynaklanıyordu. Yıllık geliri 123 milyon kuruş olan Vilayet-i Sitte'nin 1883-1896 yılları arasında toplanamayan vergi geliri 276 milyon kuruşa ulaşıyordu. Esasında bölgede mükellef başına düşen vergi miktarı 30.000 kuruşu aşmıyordu. Mükelleflere ağır gelmeyecek bu miktar, Vilayet-i Sitte'de halkın genelinde görülen yoksulluk nedeniyle tahsil edilemiyordu. (Terzioğlu,2005:27) Anadolu Islahatını teftiş göreviyle bölgede bulunan ve durumu merkeze raporlar hâlinde sunan Ahmet Şakir Paşa, buralardaki Müslüman ahalinin gayr-ı Müslim ahaliden daha kötü hayat şartlarına sahip olduğunu, durumlarının iyileştirilmesi için de gayr-ı Müslimlerden daha fazla ıslahata muhtaç olduklarını belirtmiştir. (Karaca,1983:79-82) Vilayet-i Sitte'deki Müslüman ahali XIX. yy. boyunca bölgenin huzurunu büyük ölçüde sarsan Ermeni isyanlarına ilave olarak, yukarıda sayılan sıkıntılarla da mücadele etmek zorunda kalmıştı.

Vilayet-i Sitte'nin Genel Nüfusu

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin nüfusu hakkında birbirinden farklı rakamlar öne sürülmüştür. Rakamların farklılığı, meseleye taraf olanların bakış açısına ve çıkarlarına göre değişiklik gösterebiliyordu. Bu konuda en güvenilir veriler arasında, Osmanlı Devleti'nin resmî nüfus sayım sonuçlarını ve vilayet salnamelerindeki nüfus bilgilerini sayabiliriz. Zira Osmanlı'da nüfus sayımı eskidenberi beri var olup, Ermenilerde olduğu gibi XIX. yy.'da ortaya çıkmış bir olay da değildi. Osmanlı Devleti'nde kadınların da dâhil edildiği ilk nüfus sayımı 1881-1882 tarihinde yapılmış ve sonuçları 1893'te açıklanmıştır. Bu sayıma göre Berlin Antlaşması gereği ıslahat yapılması kararlaştırılan altı vilayette Ermeni nüfusu yaklaşık olarak % 20 civarında idi. Bu nüfus sayımına göre altı vilayette toplam 2.632.864 kişi yaşamaktaydı. Bu nüfusun 2.028.351'i Müslüman, 499.490'ı Ermeni ve 105.023'ü ise diğer unsurlardan meydana gelmekteydi. Bu hesaba göre Müslümanlar yaklaşık olarak % 77, Ermeniler yaklaşık olarak % 19, diğerleri ise yaklaşık olarak % 4'lük bir nüfus oranına sahip olmuşlardır. (Demirtaş,2014:215-216)

Tablo:1. 1890 yılına ait Vilayet-i Sitte'de nüfus verileri. (BOA, Y.PRK.TKM., 19/43)

Vilayet-i Sitte	Erzurum	Bitlis	Van ve Hakkâri	Diyarbakır	Harput	Sivas	Toplam
İslam	441.671	167.054	282.582	240.574	300.194	735.489	2.167.564
Ermeni	101.119	101.358	71.582	45.291	73.178	112.649	505.177
Toplam	542.790	268.412	354.164	285.865	373.372	848.138	2.672.741
Ermenilerin oranı	% 18	% 36	% 17	% 14	% 19	% 12	% 19

Osmanlı belgelerine göre yukarıdaki tablodan da anlaşıldığına göre Ermeniler Vilayet-i Sitte'de ancak toplam nüfusun %19'unu oluşturuyordu.

Tablo:2. V. Cuinet'e göre altı vilayetin nüfusu. (Cuinet,I-II,1892-1894)

Vilayetler	Toplam	Müslümanlar	Ermeniler			
			Gregoryen	Katolik	Protestan	Toplam
Sivas	1.086.015	839.514	129.523	10.477	30.433	170.433
Erzurum	645.702	500.982	120.273	12.022	2.672	134.967
Bitlis	398.625	254.000	125.600	3.840	1.950	131.390
Diyarbakır	471.462	328.644	57.890	10.170	11.069	79.129
Ma'muretü'l-aziz	575.814	505.446	61.983	1.675	6.060	69.718
Van	430.000	241.000	79.000	708	290	79.998
			574.269	38.892	52.474	665.635
Toplam	3.607.618	2.669.586	665.635			

Cuinet'e göre Ermeniler Vilayat-i Sitte'de toplam nüfusun % 18,5 kısmını oluşturuyordu.

Tablo:3. J. McCarthy'nin 1895-96 yıllarına ait Vilayet-i Sitte nüfusunu gösterir verileri: (Terzioğlu,2005:41)

Vilayet-i Sitte	Müslümanlar		Ermeniler						Genel Toplam	
			Gregoryen		Katolik		Protestan			
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Erzurum	274.689	238.757	58.509	51.309	4.139	4.060	1.165	965	340.271	296.744
Bitlis	126.643	98.129	56.631	44.965	2.413	2.225	949	877	189.684	148.958
Diyarbakır	177.969	151.874	23.958	22.244	5.205	4.203	2.485	2.186	222.526	192.126
Sivas	413.281	394.370	62.801	60.403	1.512	1.663	1.320	1.386	502.475	478.401
Elazığ	198.405	181.687	38.062	36.142	1.154	1.202	3.479	3.355	242.677	223.920
Van	45.294	31.662	26.085	28.966	-	-	-	-	71.379	60.628
Genel Toplam	2.332.760		510.075		27.177		181.167		3.051.179	
			718.419							

Osmanlı'daki Ermeni nüfusu hakkında, bazı yabancı devlet elçilerinin düşünce ve yorumları da Türk rakamlarını doğrular mahiyettedir. Bu konuda İstanbul'da bulunan Avusturya-Macaristan büyükelçisi Paliavici'nin, 28 Haziran 1913 tarihinde ülkesine gönderdiği rapor oldukça manidardır. Bu raporda: *"Ermeni sayısının Küçük Asya'da hiçbir zaman 1.600.000'den fazla olmadığı ve vilayetlerdeki olaylar üzerine, Rusların yaptığı şikâyetlerin çok abartılı olduğu"* vurgulanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan toplam Ermeni nüfusunu 1.200.000 olarak veren Londra'nın Alman büyükelçisi Von Kühlmann'da, 28 Mayıs 1913'te şu bilgileri aktarmıştır: *"Türk Ermenilerinin durumunun düzeltilmesi için uygulanmak istenen reform planları, Ermenistan olarak işaret edilen Türk Ermenistan'ında başarılı olamaz. Çünkü buralarda Ermeniler çoğunluğu oluşturmuyorlar. Bu sebeple burada Ermeni istekleri başarılı olamaz. Ermeni olarak adlandırılan vilayetlerin nüfusu şöyledir: Van 81.000 Ermeni, 424.000 Müslüman, Rum ve diğer Hıristiyanlar; Diyarbakır 79.000 Ermeni, 463.000 diğerleri; Bitlis 131.000 Ermeni, 333.000 diğerleri; Elazığ 70.000 Ermeni,560.000 diğerleri".*(Özdemir, Çiçek, Turan, Çalık, Halaçoğlu, 2004:16, Terzioğlu,2005:48)

Görüldüğü gibi, Ermeniler Vilayet-i Sitte'nin hiçbir yerinde nüfus olarak bir çoğunlukları yoktu. Yerli ve yabancı nüfus istatistiklerinde en fazla % 20'lik bir yekûn teşkil ediyorlardı. Bu yüzden Ermeniler, Düvel-i Muazzama'nın bir müdahalesine imkân sağlayabilecek kanlı eylemlere giriştiler. 1893-1895'lı yıllar binlerce Ermeni ve Müslüman'ın hayatı pahasına isyanlarla geçti. Ermenilerin bekledikleri askeri anlamda bir dış müdahale olmadığı gibi isyanlar da bastırıldı.

Vilayet-i Sitte'nin İdari Yapısı ve Nüfusu:

1. Sivas Vilayeti

İdari Yapısı

Sivas vilayeti 1877-78'den önce merkez Sivas, Amasya ve Karahisar-ı Şarkî olmak üzere 3 sancaktan müteşekkildi. Savaştan sonra Tokat Sancağı da eklenmişti. Bu son değişiklikten sonra; XIX. yüzyılın sonlarında Sivas Vilâyeti idarî yönden aşağıdaki sancak ve kazalara ayrılmıştı:(Sivas Salnamesi [SS]1302:333-340,) Cuinet,I, 1892:614, Ş.Sami,IV.1898:2798, A.Tevfik,1318:386)

Tablo:4. 19. Yüzyıl sonlarında Sivas Vilayeti: (Birol,2009:100)

SANCAK	KAZA	KAZA MERKEZİ	NAHİYE	KÖY
SİVAS Merkez Sancak	Sivas	Sivas	16	171
	Koçkiri	Zara	16	248
	Divriği	Divriği	9	125
	Tunus	Şarkışla	15	123
	Gürün	Gürün	5	38
	Darende	Darende	6	20
	Hafik	Koçhisar	16	175
	Yıldızeli	Yenihan	10	123
	Aziziye	Aziziye	30	282
TOKAT	Tokat	Tokat	20	350
	Erbaa	Erbaa	7	125
	Zile	Zile	9	600

	Niksar	Niksar	9	80
AMASYA	Amasya	Amasya	12	251
	Merzifon	Merzifon	4	165
	Vezirköprü	Vezirköprü	8	135
	Osmancık	Osmancık	5	100
	Gümüşhacıköy	Gümüşhacıköy	6	80
	Lâdik	Lâdik	5	195
	Havza	Havza	4	140
	Mecitözü	Mecitözü	7	135
KARAHİSAR-I ŞARKÎ	Karahisar-ı Şarkî	Karahisar-ı Şarkî	6	365
	Hamidiye	Mesudiye	10	247
	Koyulhisar	Koyulhisar	10	161
	Suşehri	Endires	6	170
	Alucra	Alucra	6	130
Toplam: 4 sancak	26 kaza		257 nahiye	4761 köy

Nüfusu

Vilayet-ı Sitte içinde yer alan Sivas Vilâyeti Ermeni nüfusun az olduğu yerlerden biriydi. Kadınların da sayıma dahi edildiği ve 1881-1882 tarihinde yapılan ve sonuçları 1893'te açıklanan sayım, konsolos raporlarında göre daha güvenilir bulunmaktadır.

Tablo: 5. 1881-1882 sayımına göre Sivas vilâyetin merkez Sancağı'nın nüfusu şu şekildeydi. (Karpat,2003:176, Shaw, 1983:251)

Sivas Sancağı							
Sivas Merkez Kaza	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
	31.934	33.762	65.696	9.990	10.456	20.446	86.142
Hafik	16.448	16.061	32.509	5.526	5.369	10.895	43.404
Tonus (Şarkışla)	14.666	16.253	30.919	5.669	6.288	11.957	42.876
Yıldızeli	15.627	17.070	32.697	421	468	889	33.586
Koçgiri (Zara)	16.711	18.849	35.560	1.940	2.149	4.089	39.649
Divriği	12.158	13.020	25.178	3.853	4.133	7.986	33.164
Darende	7.923	8.678	16.601	1.113	1.163	2.276	18.877
Gürün	5.671	5.980	11.651	3.006	3.152	6.158	17.809
Aziziye	27.389	31.453	58.842	1.493	1.548	3.041	61.883
Toplam	148.527	161.126	309.653	33.011	34.726	67.737	344.379

Sivas Sancağında, merkez kazadaki Ermeni nüfusunun diğer kazalara göre daha fazla bir sayıya sahipti. Buna göre kaza merkezinde 65.696 Müslümana karşılık 20.446 Ermeni

yaşamaktaydı. Bu durumda kaza merkezinde Ermeniler yaklaşık olarak Müslümanların 1/3'ü kadardı. Gürün'de yaşayan Ermeniler ise, yalnızca Müslümanlar ve Ermeniler hesaba katıldığında yaklaşık olarak % 35'lik bir nüfus oranına sahiptiler. Bunun yanında diğer kazalarda Ermeni nüfusu oldukça azdı. Sivas merkez kazada az sayıda Rum, Katolik ve Protestan yaşamaktaydı. 1881-1882 nüfus sayımından sonraki başka bir nüfus cetvelinde Sivas merkez sancağının Müslüman nüfusu 399.667, Ermeni nüfusu ise 70.455 olarak tespit edilmişti. Buna göre Müslüman ve Ermeni nüfusu arasındaki oran Müslümanlar lehine artış göstermiştir.(Demirtaş,2014:208-210)

Tablo:6. 1881-1882 sayımına göre Amasya Sancağının nüfusu: (Karpat, 2003:176)

Amasya Sancağı							
Amasya Merkez Kaza	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
	18.335	18.835	37.170	3.030	3.134	6.164	43.334
Vezirköprü	13.284	16.142	29.426	487	507	994	30.420
Merzifon	9.171	9.616	18.787	2.528	2.789	5.317	24.104
Gümüşhacıköy	9.938	10.309	20.247	1.286	1.314	2.600	22.847
Mecitözü	15.992	15.547	31.539	63	69	132	31.671
Osmancık	8.594	8.997	17.591	26	19	45	17.636
Lâdik	5.477	5.879	11.356	85	94	179	11.535
Havza	6.723	6.907	13.630	39	55	94	13.724
Amasya Sancağı Toplam	87.514	92.232	179.746	7.544	7.981	15.525	195.271

Amasya Sancağında Ermeni nüfusuna yakın sayıda Rum nüfusu vardı. Tabloda yer almayan bu nüfusun miktarı 11.364 kişiydi. Rumlar özellikle Havza, Lâdik, Gümüşhacıköy ve Vezirköprü'de yoğunlaşmışlardı. Amasya Sancağında Rumların toplam nüfus içindeki payları yaklaşık olarak % 5,4, Ermenilerin ise yaklaşık olarak % 7,4 idi. Amasya Sancağında 1312/1894-1895 tarihinde Müslümanların oranında bir artış meydana gelmişti. Buna göre söz konusu tarihte Müslümanların sayısı 206.245, Ermenilerin sayısı 15.991 olmuştur.(Demirtaş,2014:208)

Tablo:7. 1881-1882 sayımına göre Tokat Sancağının nüfusu: (Karpat,2003:176, Shaw, 1983:251)

Tokat Sancağı							
	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
Tokat	30.818	34.526	65.344	4.277	4.921	9.198	74.542
Zile	23.011	25.447	48.458	964	1.054	2.018	50.476
Erbaa	17.329	18.346	35.675	790	851	1.641	37.316
Niksar	7.571	8.863	16.434	826	1.002	1.828	18.262
Tokat Sancağı Toplam	78.729	87.182	165.911	6.857	7.828	14.685	180.596

Tokat Sancağı da Ermenilerin sayısının oldukça az olduğu yerlerden biriydi. Burada 165.911 Müslümana karşılık 14.685 Ermeni yaşamaktaydı. 7.941 Rum'un yaşadığı Tokat

Sancağındaki toplam nüfus 189.925 kişiydi. Buna göre Ermenilerin nüfus içindeki payları yaklaşık olarak % 8,1, Rumların toplam nüfus içindeki payları yaklaşık olarak % 4,4 olmuştur. 1312 tarihli nüfus cetvelinde geçen bilgilere göre Tokat Sancağında Müslümanların nüfusu 165.911'den 183.126'ya Ermenilerin nüfusu ise 14.685'ten 16.223'e çıkmıştı.(Demirtaş,2014;210)

Tablo:8. 1881-1882 sayımına göre Karahisar-ı Şarkî Sancağının nüfusu: (Karpat,2003:176, Shaw, 1983:251)

Karahisar-ı Şarkî Sancağı							
Karahisar-ı Şarkî Merkez Kaza	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
	9.500	9.921	19.421	3.491	3.627	7.118	26.539
Hamidiye	12.224	14.998	27.222	86	132	218	27.440
Suşehri	8.086	9.423	17.509	4.440	5.271	9.711	27.220
Koyulhisar	7.791	8.576	16.367	24	25	49	16.416
Alucra	10.765	11.391	22.156	-	-	-	22.156
Karahisar-ı Şarkî	48.366	54.309	102.675	8.041	9.055	17.096	119.771

Karahisar-ı Şarkî Sancağında Rumların nüfusu 14.029 kişi, Ermenilerin ise 17.096 kişiydi. Buna göre Rumların oranı yaklaşık % 10,4, Ermenilerin ise yaklaşık olarak % 12,7 idi. Bu Sancakta Rumlar ve Ermeniler dışında herhangi bir gayrimüslim nüfus mevcut değildi. 1312/1894-1895 tarihinde tespit edilen duruma göre ise Müslüman nüfusu 103.970, Ermeni nüfusu 16.465 olmuştu. Buna göre Müslümanların nüfusunda küçük bir artış, Ermenilerin nüfusunda ise düşüş meydana gelmişti.(Demirtaş,2014:210)

1881-1882 tarihli nüfus sayımına göre, Sivas Vilâyetinin tamamında 926.671 kişi yaşamakta iken, bunların 766.558'i Müslüman, 116.545'i Ermeni'ydi. Buna göre Sivas Vilâyetinde Müslümanlar nüfusun yaklaşık olarak % 82,7'sini, Ermeniler ise yaklaşık olarak % 12.6'lık kısmını meydana getirmişlerdi.

Sivas Vilâyetinin nüfusuna gelince 1302 Salnamesinde; salnamenin yazıldığı tarihlerde tahririn devam ettiğini bu yüzden ayrıntılı bilgi verilemeyeceği belirtilmiş olmasına rağmen, vilâyetin erkek-kadın toplam nüfusunun 900.000 civarında olduğu ve bu nüfusun 150.000'i Ermeni ve Rum, 750.000'i de Müslüman olduğu kaydedilmiştir .(SS,1302:440)

Daha sonraki Salnamede bu tahririn tamamlandığı anlaşılıyor. Zira Sivas vilâyetinin nüfusu muhacirlerin bir kısmı hariç, sancaklara göre farklı verilmişti.

Tablo:9. 1304 Salnamesinde şu şekilde verilmektedir .(SS,1302:142)

Sancak	Müslüman Erkek	Müslüman Kadın	Gayr-i Müslim Erkek	Gayr-i Müslim Kadın	Toplam nüfus
Sivas	155 920	143 317	38 135	35 861	373 233
Amasya	87 562	87 697	12 027	12 915	193 201
Tokat	84 454	73 735	12 472	11 090	181 751
Şark-î Karahisar	50 944	42 406	16 352	13 378	123 080

Genel Toplam	378 880	381 555	80 956	83 144	871 165

Ancak Vital Cuinet, nüfus hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Salnâme'nin yazıldığı 1885 yılında tahririn devam ettiği şeklindeki bilgiden anladığımıza göre bu tahririn bir-iki sene içerisinde tamamlanmış olabileceğini hesap edersek, Cuinet'in bu tahrirdeki bilgileri almış olması muhtemeldir.(Birol,2019;167-168)

Tablo:10. Cuinet'e, göre Sivas Vilâyetinin sancak ve kazalarının Müslüman ve Hıristiyan nüfus dağılımı aşağıdaki gibidir (Cuinet,1892:618)

Sancaklar	Kazalar	Müslüman		Ermeni			Rum	Toplam
		Sünni	Şii	Gregoryen	Protestan	Katolik		
SİVAS	Sivas	57.447	28.724	11.356	3.783	1.894	8.515	111.71 9
	Koçkiri	27.378	13.688	7.506	2.502	1.250	5.629	57.953
	Divriği	24.520	12.261	5.385	1.796	900	4.045	48.907
	Tunus	39.056	19.529	3.114	1.038	518	2.334	65.589
	Gürün	13.950	6.975	2.577	859	429	1.932	26.722
	Darende	14.116	7.058	2.662	888	443	1.996	27.162
	Hafik	37.349	18.674	4.330	1.443	721	3.246	65.763
	Yıldızeli	27.534	13.766	3.820	1.274	637	2.865	49.896
	Aziziye	59.460	29.729	1.829	610	304	1.371	98.303
	Toplam	300.810	15.0404	42.579	14.193	7.096	31.933	547.015
TOKAT	Tokat	41.250	20.625	13.266	1.760	440	5159	82.500
	Erbaa	20.900	10.450	6.651	870	316	2613	41.800
	Zile	28.600	14.300	8.789	1.551	385	3575	57.200
	Niksar	10.450	5.225	3.192	559	140	1334	20.900
	Toplam	101.200	50.600	31.898	4.740	1.281	12681	202.400
AMASYA	Amasya	23.000	16.000	11.000	1.400	240	3.000	63.640
	Merzifon	16.000	8.000	5.000	700	120	1.200	31.020
	Vezirköprü	13.000	6.500	3.000	500	120	1.000	24.120
	Osmancık	13.000	7.000	7.300	540	120	980	28.940
	G.hacıköy	11.670	5.335	6.370	530	112	940	24.957
	Lâdik	21.330	10.665	7.330	930	160	2.000	42.415
	Havza	12.500	6.300	2.000	450	110	960	22.320
	Mecitözü	12.500	6.200	2.000	450	118	920	22.188
	Toplam	132.000	66.000	44.000	5.500	1.100	11.000	259.600

ŞARKÎ KARAHİSAR	Ş.Karahisar	6.000	3.000	3.000	1.500	300	5.000	18.800
	Hamidiye	5.000	2.500	2.100	1.200	200	3.900	14.900
	Koyulhisar	4.890	2.500	1.982	1.100	168	3.852	14.492
	Suşehri	4.900	2.600	2.000	1.500	170	3.751	14.921
	Alucra	4.880	2.230	.1964	700	162	3.951	13.887
	Toplam	25.670	12.830	11.046	6.000	1.000	2.0454	77.000
GENEL TOPLAM		559.680	27.9834	129.523	30.433	10.477	76.068	1.086.015

1890 nüfus sayımına göre 735.489 Müslüman, 112.649 Ermeni olmak üzere Toplam nüfusu 848.128 kişi idi. Sivas vilayetinde toplam nüfusun yaklaşık % 12'sini oluşturan Ermenilerin büyük kısmı şehirlerde yaşıyordu. Suşehri ve Gürün'e ek olarak, Tonus, Hafik, Divriği, Karahisar-ı Şarkî, Tokat, Amasya ve Merzifon çoğunlukta oldukları kazalardı. Sanayi ve ticaret yoluyla geçimlerini sağlayan Ermeniler bu vilayette de Türklerden daha iyi vaziyette idiler. (Terzioğlu, 2005:29)

2. Erzurum Vilayeti

İdari Yapısı

XVII. yy.'da büyük, kalabalık ve ticaret merkezi olma özelliğinden dolayı zengin bir şehir olan Erzurum vilayetinde, 7 Ermeni mahallesi bulunuyordu. Şehrin nüfusu XIX. yy.'da büyük değişikliklere uğramıştır. 1828 yılında Rusların işgaline uğrayan şehirde, bu işgalden sonra büyük bir nüfus kaybı yaşandı. Erzurum'dan çok sayıda Türk nüfus da göç etmekle birlikte, Ruslar 1829 yılında geri çekilirken bölge Ermenilerinin büyük bir kısmını, özellikle de sanayi erbabını, beraberlerinde götürüp Güney Kafkasya'ya yerleştirdiler. Bu istilâdan sonra Erzurum eski parlak günlerine geri dönememiştir. 1828-29 Osmanlı-Rus savasında ilk kez Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler Kafkasya'dan geri dönerek 1878 yılından sonra bu defa Erzurum'u kapsayan muhtar bir Ermeni yurdu için harekete geçtiler

Erzurum vilayeti 93 Harbi'nden önce, 1871 yılında 7 sancak ve 42 kazadan oluşuyordu. Bu sancaklar, 7 kazalı merkez Erzurum sancağı, 12 kazalı Van sancağı, 4 kazalı Kars sancağı, 5 kazalı Bayezid sancağı, 4 kazalı Çıldır sancağı, 4 kazalı Muş sancağı ve 6 kazalı Erzincan sancağı idi.

93 Harbi'nden sonra imzalanan Berlin Antlaşması (13 Temmuz1878) ile Artvin, Batum, Oltu, Şenkaya, Olur, Ardahan, Kars ve Sarıkamış Ruslara, Hatur Bölgesi de İran'a bırakıldı.(Terzioğlu,2005:28)

Tablo:11. 93 Harbinden sonra Erzurum vilayetinin taksimatı,(1882 yılına göre):

ERZURUM VİLAYETİ			
Erzurum Sancağı	Bayburt Sancağı	Bayezid Sancağı	Erzincan Sancağı
Erzurum Merkez Kaza	Bayburt Merkez Kaza	Bayezid Merkez Kaza	Erzincan Merkez Kaza
Pasinler	Kelkit	Diyadin	Kemah
Hınıs	Şiran	Antab (Tutak)	Refahiye
İspir	Tortum	Karakilise (Karaköse)	Kuruçay
Bayburt	İspir	Eleşkirt.	Kuzucan (Pülümür)

Kiğı	Keskim		Mazgirt
Tercan			Ovacık
Narman			

Bayburd, 1878 Osmanlı Rus harbinden sonra Erzurum Vilayetine bağlı sancak olarak idarî taksimatta yerini almıştır. Bayburd sancak yapılıp, Kelkit, Şiran, Tortum, Keskim, İspir kazaları ve Tavusker dağ köyleri buraya bağlanmıştı.(Özger, 2007:80) 30 Ağustos 1879 (11 Ramazan 1296) tarihinde İspir'e bağlı bir nahiye olan Tortum, halkı yoğun talepleri sayesinde Şura-yı Devlet kararıyla Erzurum'a bağlanmıştı. (B.O.A. İ.Ş.D. 2636) Erzurum'a bağlandıktan sonra Tortum kazaya dönüştürüldü. Kelkit ve Şiran ise bölge halkının, Gümüşhane Sancağının ve Trabzon Valiliğinin girişimleriyle 15 Haziran 1887 tarihinde eskiden olduğu gibi tekrar Gümüşhane'ye iadesine karar verildi ve Dâhiliye Nezareti ve Sadaretin onayı ile Mart 1888'de Bayburd'dan tamamen ayrılarak Gümüşhane Sancağına bağlandı. Bundan sonra Bayburt Sancağı Merkez kaza Bayburd ve İspir kazalarından ibaret kaldı. Durum böyle olunca Bayburd Sancağı lağvedildi ve aynı tarihte İspir ile beraber Erzurum'a bağlı kaza statüsüne dönüştürüldü. (Özger, 2007:103-106)

18 Nisan 1872 (9 Safer 1289) tarihinde Sultan Abdülaziz devrinde, daha önce Erzincan'a bağlı Gercanis nahiyesi, kazaya dönüştürülerek İrade-i Şura-yı Devlet kararıyla Refahiye adını aldı. (B.O.A., İ.Ş.D./ 1016, Bulut,Tozlu,2008:101-103) 1880'e kadar Erzincan'a bağlı olan Mazgirt, Ovacık ve Kuzucan (Pülümür) kazaları da bu tarihten sonra Mamüratü'l-Aziz Vilayetinin Dersim Sancağına bağlanmıştı.(1882 (1299) Erzurum Salnamesi, s.160-Birol,2019:338)

Nüfus

1881-1882 nüfus sayımı uzun sürüp sonuçları resmen 1893 yılında açıklandığından Bayburt sancağı burada Erzurum'a bağlı kaza olarak gösterilmişti.

Toblo:12. 1881-1882 nüfus sayımına göre Erzurum Vilâyetinde ki nüfusu (Karpat, 2003:164, Shaw, 1983:251, Demirtaş,2014:204-205)

ERZURUM SANCAĞI							
	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
Erzurum	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
Merkez Kaza	13.473	13.636	27.109	4.577	5.153	9.730	36.839
Ova	21.862	23.847	45.709	8.765	9.613	18.378	64.087
Tercan	8.066	11.179	19.245	2.507	3.755	6.262	25.507
Bayburt	20.030	22.797	42.827	4.557	5.098	9.655	52.482
İspir	14.563	15.588	30.151	1.100	1.199	2.299	32.450
Keskin	9.579	12.369	21.948	323	369	692	22.640
Tortum	21.448	25.224	46.672	546	621	1.167	47.839
Pasinler	15.665	19.691	35.356	2.863	3.915	6.778	42.134
Kiğı	11.322	16.373	27.695	4.369	6.312	10.681	38.376
Hınıs	6.858	8.636	15.494	3.657	4.758	8.415	23.909
Erzurum Sancağı Toplam	142.866	169.340	312.206	33.064	40.793	73.857	386.063

Erzurum Sancağının nüfus tablosu, sadece Müslümanlar ve Ermeniler hesaba katılarak incelendiğinde Ermenilerin oranının yaklaşık olarak % 19 olduğu görülecektir.

Bayezid Sancağında sayım sonuçlarının tam güvenilir olduğu konusunda bazı şüpheler mevcuttur. 1877'de 800 haneden meydana gelen Celali Aşireti, 1881-1882 sayımına dâhil edilememiştir. 1877 tarihli nüfus cetvelinde yer alan Hamur ve Patnos nahiyeleri, 1881-1882 tarihli cetvelde yer almamaktadır.

Tablo:13. 1881-1882 nüfus sayımına göre Bayezid Sancağının nüfusu:

BAYEZIT SANCAĞI							
Bayezıt Merkez Kaza	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
	3.797	5.146	8.943	945	968	1.913	10.856
Diyadin	4 870	5 226	10 096	132	210	342	10 438
Antab (Tutak)	3.137	4.496	7.633	105	108	213	7.846
Karakilise (Karaköse)	2.294	3.905	6.199	969	1211	2.180	8.379
Eleşkirt	6.799	7.729	14.528	1.650	1.957	3.607	18.135
Bayezıt Sancağı Toplamı	20.897	26.502	47.399	3.801	4.554	8.255	55.654

Bayezid Sancağında Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu yer Eleşkirt'ti Burada Ermeniler yaklaşık olarak % 20'lik bir orana sahiptiler. Sancağın diğer kazalarında daha az sayıda Ermeni yaşamaktaydı. Bayezid Sancağında az sayıda Katolik ve Protestan mezheplerine bağlı nüfus ile yabancı uyruklu nüfus mevcuttu. Bunlar da ilave edildiğinde sancağın nüfusu 57.067 kişiye çıkmaktaydı. Bu durumda Ermeni nüfusunun oranı yaklaşık olarak % 14,4'e gerilemiş olmaktaydı.(Demirtaş,2014:205)

Erzincan Sancağının sınırlarında 1877'ye göre ciddi değişiklikler olduğu dikkati çekmektedir. Buna göre 1877'de sancağa bağlı bulunan Mazgirt, Ovacık ve Kuzucan kazaları 1881-1882 tarihli nüfus sayımında sancağın dışında kalmıştı. Buna karşılık Refahiye Kazasının sancağa dâhil edilmişti.

Tablo:14. 1881-1882 nüfus sayımına göre Erzincan Sancağının nüfusu:

ERZİNCAN SANCAĞI							
Erzincan Merkez Kaza	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
	19.879	21.644	41.523	6.125	6.561	12.686	54.209
Refahiye	10.009	10.631	20.640	376	393	769	21.409
Kemah	6.468	7.393	13.861	1.483	1.671	3.154	17.015
Kuruçay (İliç)	4.874	5.045	9.919	1.231	1.186	2.417	12.336
Erzincan Sancağı Toplam	41.230	44.713	85.943	9.215	9.811	19.026	104.969
ERZURUM VİLÂYETİ TOPLAMI	204.993	240.555	445.548	46.080	55.058	101.138	546.686

Erzincan Sancağına ait yukarıdaki tablo incelendiğinde Ermenilerin en yoğun olarak yaşadıkları yerin Erzincan merkez kaza olduğu görülür. Burada 41.523 Müslümana karşılık 12.686 Ermeni yaşamaktaydı. Buna göre kaza merkezinde yaşamakta olan az sayıda Rum ve diğer unsurlar dâhil edilmeden yalnızca Müslümanlar ve Ermeniler ölçü alındığında Ermenilerin oranının yaklaşık olarak % 23,4 olduğu görülür. Erzincan Sancağının 107.090 kişi olan bütün nüfusu hesaba katıldığında Müslümanlar yaklaşık olarak % 80, Ermeniler yaklaşık olarak % 17,7'lik bir paya sahip olmuşlardır. Tabloda yer verilmeyen Rumlar, Katolikler, Protestanlar ve yabancı uyruklular da dâhil edildiğinde, vilâyetin toplam nüfusu 559.025 kişiye çıkmaktadır. Ermenilerin genel nüfus içindeki payları bu durumda yaklaşık olarak % 13,2 gibi oldukça düşük bir seviyeye gerilemektedir. (Demirtaş,2014:206)

1312/1894-1895 yılına ait nüfus cetvelinde, Erzurum Vilâyetinde toplam nüfus 634.324 kişiydi. Bu nüfusun 509.945'i Müslüman, 110.319'u Ermeni'ydi. Geriye kalan nüfus Katolik, Protestan, Rum, Kıpti, Yahudi ve ecnebi olarak tasnif edilmişti. (B.O.A. Y. PRK. DH-8/44) Buna göre Müslümanların toplam nüfus içindeki oranı yaklaşık olarak % 80, Ermenilerin oranı yaklaşık olarak % 17 idi. Bu durum 1881-1882 tarihli nüfus sayımın verileri ile büyük benzerlik göstermektedir.

3. Mamüratü'l-aziz Vilayeti:

İdari Yapısı

Harput Osmanlı idaresine geçtikten sonra ilk olarak Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştı. II. Mahmud devrinde ise, 1834 yılında doğu vilayetlerinde ıslahata ve devlet otoritesini yeniden kurmaya memur edilen Reşid Mehmet Pasa tarafından yeri değiştirilerek, halk arasında Mezra'a denilen yerde kurulmaya başlanmıştır. Aynı yıl vilayet merkezi de buraya nakledilmiştir. Bir aralık Diyarbakır vilayetine bağlanan Harput, 1875'te müstakil mutasarrıflık, 1879'da tekrar vilayet olmuştur. Sultan Abdülaziz devrinde buraya tayin edilen vali İsmail Paşa'nın teklifiyle 1862'de şehre Ma'muretü'l-aziz adı verilmiştir. Ancak telaffuzu zor olduğundan halk arasında kısaca El'aziz diye söylenegelmiştir. Daha sonra 10.12.1937 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla adı Elâzığ'a çevrilmiştir.(Kısaparmak,1967:6-7, Terzioğlu,2005:XIV)

Tablo: 15. XIX. yüzyılın sonlarında Mamüratü'l-Aziz Vilâyeti idarî yönden aşağıdaki sancak ve kazalara ayrılmıştı: (BOA. Y.PRK. DH. 6/77; 1310 Mamuratü'l-aziz Salnamesi;Gül,2017:86)

MAMÜRATÜ'L-AZİZ VİLAYETİ							
Mamuratül-Aziz Sancağı	Merkez kaza Mamuratül-Aziz,	Eğin,	Arabgir,	Keban Madeni,			
Malatya Sancağı	Merkez kaza Malatya	Behisni	Hısn-ı Mansur	Akçadağ	Kahta		
Dersim Sancağı	Merkez kaza Dersim	Çemiş-gezek	Çarsancak	Mazgirt	Kızılkilise	Pah	Ovacık

Nüfus

Tablo:16. 1878-1880 tarihleri itibariyle Mamüratü'l-Aziz Vilâyetinin nüfusu: (Karpat, 2003:230-232)

Mamüratü'l-Aziz Vilâyeti	Müslüman	Ermeni	Rum	Jakobiler ve Suriye Katolikleri	Yahudiler	Toplam
Mamüratü'l-Aziz (Harput Sancağı)	75.871	33.876	667	211	-	110.625
Ergani Sancağı	-	-	-	-	-	-
Maden Sancağı	93.023	10.226	524	202	189	104.164
Toplam	168.894	44.102	940	413	189	214.789

Mamüratü'l-aziz Vilayetinin nüfus bilgileri incelendiğinde Ermenilerin diğer sanacaklara göre merkez sancakta yoğunlaştıkları görülecektir. Mamüratü'l-aziz Sancağındaki 110.625 nüfusun 75.871'i Müslüman, 33.876'si Ermeni idi. Buna göre Mamüratü'l-aziz Sancağında Ermenilerin genel nüfus içindeki oranı yaklaşık olarak % 31 olarak tespit edilmiştir. Vilâyet genelinde yaşamakta olan nüfus içinde Ermeni nüfusunun oranı ise daha düşük olup, yaklaşık olarak % 20.5 idi. Mamuretü'l-aziz Vilâyeti, Ermeniler dışında diğer Hıristiyan unsurların sayısının az olduğu yerlerdendi. Ermenilerin sayısı da toplam nüfus içinde ciddi bir ağırlığa sahip değildi. 1881-1882 sayımından önce Diyarbakır Vilayetine bağlı bulunan Malatya'nın 1880'de Mamuretü'l-aziz vilâyetine bağlandığı görülmektedir. 1877-1880 tarihli nüfus cetveline göre merkez sancak, Ergani ve Maden sancaklarından meydana gelmişti. 1881-1882'de ise sancaklarda büyük bir değişiklik meydana gelmiş, Malatya dışında Dersim (Hozat) ve Mazgirt'in de vilâyete bağlandığı görülmektedir. Bunun yanında Maden Sancağı ise Diyarbakır Vilâyetinin sınırlarına dâhil edilmişti.(Demirtaş,2014:211)

Tablo:17. 1881-1882 tarihli nüfus sayımına göre Mamuretü'l-aziz vilâyetinin nüfusu: (Karpat, 2003:184, Demirtaş,2014:211)

MAMÜRATÜ'L-AZİZ VİLAYETİ							
Mamüratü'l-Aziz Merkez Kaza	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
	64.244	70.517	134.761	23.940	27.156	51.096	185.857
Malatya	55.361	68.977	124.338	4.427	4.605	9.032	133.370
Hozat (Dersim)	10.489	11.688	22.177	4.845	5.792	10.637	32.814
Mazgirt	7.979	10.933	18.912	976	1.437	2.413	21.325
Elazığ Vilâyeti Toplam	138.073	162.115	300.188	34.188	38.990	73.178	373.366

Tablonun tetkikinden çıkan sonuca göre Mamuretü'l-aziz Vilâyetinde Ermenilerin nüfus oranı bakımından yoğun oldukları yerler Mamuretü'l-aziz merkez kaza ile Hozat Kazasıydı. Merkez kazada bütün unsurlar dâhil edildiğinde toplam 191.561 kişi yaşamaktaydı. Bu nüfusun 51.096'sı Ermeni'ydi. Buna göre Ermenilerin nüfus oranı yaklaşık olarak 26,6 olmuştu. Hozat'ta yaşayan toplam 33.216 kişinin 10.637'si Ermeni idi. Bu da yaklaşık olarak % 32'lik bir orana tekabül etmektedir. Mamuretü'l-aziz Vilâyeti genelinde Ermeniler dışında ayrıca Protestanlar, Katolikler, Latinler gibi gayrimüslim unsurlar da yaşamaktaydı. Bunların sayısı genel nüfus sayısına göre önemli bir orana ulaşmamıştır. Merkez kazada 4.207 kişilik Protestan nüfusu dikkati çekmektedir. Mamuretü'l-Aziz Vilâyetinin tamamında yaşayan toplam nüfus 381.346 idi. Bunun 300.188'i Müslüman, 81.158'i gayrimüslimdi. Müslümanlar yaklaşık olarak % 78,7, gayrimüslimler ise yaklaşık olarak % 21,3'lük bir nüfus oranına sahiptiler. Ermenilerin, 73.178 kişilik nüfusları ile toplam nüfus içindeki payları ise yaklaşık olarak % 19,2 idi.

1877-1880 tarihli nüfusu cetvelinden çıkan neticelere göre Mamuretü'l-aziz Vilâyetinde yaşayan nüfusun yaklaşık % 78,6'sı Müslüman, % 20'si Ermeni idi. Vilâyette az sayıda Rum, Yahudi ve Jakobi yaşamaktaydı ki, bunların toplam nüfusa göre oranları yaklaşık olarak % 3'tü.1881-1882 sayımının neticesine göre Mamuretü'l-Aziz Vilâyetinde ki nüfusun yaklaşık % 80,4'ü Müslüman, % 19,6'sı Ermeni'ydi. Buna göre nüfus oranlarında bir önceki cetvele göre ciddi bir değişiklik meydana gelmemiştir. (Demirtaş,2014:211-212)

1312/1894-1895 yılına ait nüfus cetvelinde Mamuretü'l-aziz Vilâyetinde yaşamakta olan 569.748 kişinin 477.416'sı Müslüman, 79.420'si Ermeni'ydi. Protestanların sayısı 7.299 kişi iken, Katolikler 2.389 kişiydi. Bunların dışında az sayıda Keldani, Süryani ve Latin yaşamaktaydı. Müslümanlar toplam nüfus içinde yaklaşık olarak % 83,7, Ermeniler yaklaşık olarak % 13,9, diğerleri ise yaklaşık % 3'lük bir nüfusa sahipti. Bu durumda Mamuretü'l-aziz Vilâyetinde Müslümanların oranında bir artış meydana gelmişken, Ermenilerin sayısında nispeten daha büyük bir azalma olmuştur. (Demirtaş, 2014:212)

Ermeniler Ma'muretü'l-aziz'de devletin kendilerine sağladığı imkânlar ve tanıdığı imtiyazlar sayesinde gerek maddî yönden gerekse sosyal yönden oldukça gelişmişler, müreffeh bir hayat sürmeye muvaffak olmuşlardı. Toplam vilayet nüfusunun ancak % 10'unu oluşturan Ermeniler, Türk ahaliyle gayet iyi komşuluk ilişkilerine sahiptiler. Çalıştıkları başlıca meslek dalları ziraat, ticaret, terzilik, ayakkabıcılık ve kuyumculuk olan Ermeniler, diğer unsurlara göre daha iyi bir gelir elde ediyorlardı. Eğitim imkânları da Türklere oranla oldukça gelişmiş olan Ermeniler en iyi okullarda okuduklarından, aralarında okuma-yazma bilenler fazlaydı. Bu halleriyle pek çokları devlet kademesinde kendilerine önemli görevler bulabilmişlerdir. (Akçora,1999:128, Terzioğlu, 2005:30)

4. Bitlis Vilayeti

İdari Yapısı

Bitlis, 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden sonra vilayet olarak teşkil edilmişti, 1882 Salnamesine Göre Bitlis, Muş ve Genç Sancakları ve bunlara bağlı 12 kazadan meydana gelen Bitlis Vilayeti, (Polat, 2006:350) daha sonra, Diyarbakır vilayetine bağlı olan Siirt sancağı, 1884 yılında Bitlis vilayetine devredilmiştir. (Yapıştıran,2013:22-25)

Tablo:18. Yüzyılın sonlarındaki Vilayetin İdari Taksimatı şöyleydi:

BİTLİS VİLAYETİ					
Bitlis Sancağı	Merkez Kaza Bitlis	Ahlat	Hizan	Mutiki,	
Muş Sancağı	Merkez kaza Muş	Malazgirt	Bulanık	Varto	Sason
Genç Sancağı	Merkez kaza Genç	Çabakçur			
Siirt Sancağı	Merkez kaza Siirt	Eruh	Garzan	Sason	Şirvan

1892 (H.1310) salnamesine göre Bitlis vilayetinin bütün sancaklarında toplam 2.217 köy ve 61.734 hane bulunmaktadır. (1310 /H.1892 Bitlis Salnamesi (BS):142)

Bitlis'te, Osmanlı idaresinde Türkler, Ermeniler ve diğer unsurlar bir arada ve huzurlu bir hayat sürmekteydiler. XVII. yy.'dan itibaren başlayan misyoner faaliyetlerine karşın, tüm mezheplere ait dinî vecibeler kiliselerde serbestçe yapılabilmekteydi. Fakat özellikle

yabancı devletler tarafından desteklenen ve Ermeni milleti arasında kabul gören komite faaliyetleri, Bitlis'teki bu huzur ve güven ortamını sarsmıştı. XIX. yy.'ın sonlarından itibaren Ermeni komitelerinin sebep olduğu anarşi ve katliamlar, bölgeyi büyük bir zarara uğratmıştı.(Darkot,Yinanç, 1970:660, Terzioğlu, 2005:30)

Rus General Mayewski'nin Raporuna Göre, Van ve Bitlis vilayetlerinde Ermeniler eskiden beri halkın zengin tabakasını oluşturuyordu. Bunlar her türlü sanayi, ticaret ve çiftçilikle uğraşırlardı. Şehirli Ermeniler, kendileriyle ciddi rekabet edebilecek Rumların bulunmadığı yerlerde ticareti tamamen ellerinde bulundururlardı. Özellikle sanat ve ticaret erbabı olan Ermeniler işlerinin gereği olarak en çok nerede kazanacaklar ise orada hayatını sürdürürlerdi. (Kılıç,2014:261)

Nüfus

Altı doğu vilâyeti içinde Ermenilerin yoğun olarak bulundukları vilâyetlerden biri Bitlis'ti.

Tablo:19.1881-1882 nüfus sayımına göre Bitlis Vilâyetinin nüfusu:(Demirtaş, 2007:240)

BİTLİS SANCAĞI							
	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
Bitlis Merkez Sancak	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
	18.817	25.650	44.467	12.051	18.394	30.445	74.912
Siirt	22.181	26.914	49.095	5.457	6.514	11.971	61.066
Mus Sancak	19.789	22.858	42.647	25.698	28.078	53.776	96.423
Genc Sancak	12.536	18.309	30.845	2.375	2.791	5.166	36.011
Bitlis Vilâyeti Toplamı	73.323	93.731	167.054	45.581	55.777	101.358	268.412

Bitlis Vilâyetinde Müslümanlar dışında Ermeniler, yine aralarında Ermenilerin de bulunduğu 4.948 kişilik Katolik, 1.498 kişilik Protestan ile 1.981 kişilik Monofizit (Süryani) ve 159 kişilik gayrimüslim Çingene yaşamaktaydı. Bunlar ilave edildiğinde vilâyetin toplam nüfusunun 276.998 kişiye çıktığı görülecektir. Tablonun tetkikinden çıkan sonuca göre Ermenilerin Bitlis Vilâyetinde en yoğun olarak yaşadıkları yer Muş Sancağıydı. Sancaktaki Ermeni nüfus oranı yaklaşık olarak % 56 iken diğer sancaklarda yaşayan Ermenilerin sayısı oldukça düşüktü. Ancak Muş Sancağındaki Ermeni nüfusunun fazla çıkması, akla Muş dağlarında bulunan Müslüman göçebe aşiretlerin sayıma dâhil edilmediği fikrini getirmektedir. 1877 tarihli nüfusu cetvelinde Muş dağlarında 2.000 haneden meydana gelen Müslüman göçebe aşiret yer almaktaydı. Bu da yaklaşık olarak 10.000 nüfusa tekabül etmektedir. Bu rakamın Müslüman nüfusa dâhil edilmesi halinde nüfusu miktarları birbirine yaklaşacaktır. Bitlis Vilâyeti genelinde yaşayan Ermenilerin oranı yaklaşık olarak % 36,5 idi. Bu oran 1877 tarihinde yaklaşık % 22 idi. Son sayıma, Osmanlı devlet yetkilileri itiraz etmişlerdi. Onlara göre Van ve Bitlis Vilâyetinde de Ermeni memurlar sayıma hile karıştırarak kendi nüfuslarının fazla çıkmasını sağlamışlardı. Ayrıca, Muş Sancağındaki Müslüman göçebelerin sayılmamış olmasının da etkisi olduğu düşünülebilir. 1881-1882 tarihli nüfus sayımına göre Bitlis Vilâyetinde yaşamakta olan toplam 276.998 kişinin 167.054'ü Müslüman, 101.358'i Ermeni'ydi. Buna göre Bitlis Vilâyetinde ki Müslüman nüfusun oranı yaklaşık olarak % 60,3 olmuşken, Ermenilerin toplam nüfus içindeki payları yaklaşık olarak % 36,6 idi. Geriye kalan yaklaşık % 3'lük nüfus ise Ermeniler dışında kalan diğer gayrimüslimlerdi.(Demirtaş,2014:203)

Bazı yabancı gözlemcilerin verdikleri nüfus rakamları Osmanlı resmi rakamları ile büyük oranda örtüşmektedir. Bunlardan biri olan Lloyd, 1890 senesi için yaklaşık olarak % 40,8

Ermeni oranı vermektedir. Osmanlı kayıtlarında ise aynı sene için bu oran % 37,5 olarak yer almaktadır. (Gürün,1983:142)

1894-1895 yılına ait nüfus cetvelinde Bitlis Vilâyetinde toplam 351.640 kişi yaşamaktaydı. Bu nüfusun 237.392'si Müslüman, 103.715'i Ermeni'ydi. Katolik mezhebine bağlı bulunanlar 5.636, Protestanlar ise 1.751 kişiydi. Buna göre Müslüman nüfusun oranı yaklaşık olarak % 67,5, Ermenilerin oranı ise yaklaşık olarak % 29,5 olmuştu. Görüldüğü gibi Müslümanların nüfus oranı 1881-1882 sayımına göre yükselmişken, Ermenilerin nüfus oranlarında azalma meydana gelmişti. (Demirtaş, 2014: 204)

5. Van Vilayeti

İdari Yapısı

1877-1878 Osman harbinden önce, 1871'de Van Sancağı Erzurum Vilayetine bağlı 12 kazalı bir sancak iken, savaştan sonra, sonra vilayet olmuştur. (Terzioğlu,2005:28) 1878'de vilayet, Van ve Muş sancakları ile bu iki sancağa bağlı 18 kazadan oluşuyordu. 1890 lı yıllarda ise Van merkez sancak ve Hakkâri Sancaklarından oluşuyordu.

Tablo:20. 1890'lı yıllarda Van Sancağı: (Gedik, 1985:27-29, Terzioğlu,2005:31)

VAN VİLAYETİ	
Van Sancağı	Van, Erciş, Adilcevaz, Gevaş, Bargiri, Çatak, Müküs, Karçikan, Mahmudiye
Hakkari Sancağı	Hakkari, Albak, Çölemerig, Şemdinan, Gevar, Hamidiye, Beytüşşebab

Diğer vilayetlerde olduğu gibi Van'da da sanayi ve ticaret ile devlet memurluklarının çoğu Ermenilerin elindeydi. Müslümanlar daha ziyade çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşırken, ticaret ve sanayi işlerinde Ermenilerin himayesinde çalışıyorlardı. Burada rahat ve huzurlu bir hayat süren Ermenilerin bu rahatı, komitecilerin bölgede örgütlenmesiyle bozulmaya yüz tutmuştur. Ermeni komiteleri, diğer yerlere göre Van vilayetinde daha kuvvetli idiler. Zira İran ve Kafkasya yoluyla bölgeye giren çok sayıda silah ve cephane, burada düzenli bir ihtilâl teşkilâtının kurulmasına vesile olmuştu. Ayrıca bölgenin sınırda olması, isyancıların yönetim tarafından kontrol edilmesini güçleştiriyordu. Yabancı devletlerden destek alınması konusunda da sıkıntı çekmeyen Ermeni komiteciler, tüm bu nedenlerden dolayı, bölücü faaliyetlerini Van'da yoğunlaştırmışlardı. (Koçlar, 1993:121, Terzioğlu,2005:31)

Nüfus

Tablo: 21. 1881-1882 nüfus sayımına göre Van Vilayetinin nüfusu; (Karpat,2003:186, Shaw,1983:251, Demirtaş,2014:200)

VAN SANCAĞI							
	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
Van	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
Merkez Kaza	8.324	9.772	18.096	14.052	19.001	33.053	51.149
Erciş	3.836	3.899	7.735	1.418	2.293	3.711	11.446
Adilcevaz	2.963	3.266	6.229	1.661	2.379	4.040	10.269
Karçikan	2.618	3.575	6.193	1.748	2.618	4.366	10.559
Gevaş	1.864	2.564	4.428	2.023	2.779	4.802	9.230
Mekri	1.576	1.972	3.548	2.152	2.082	4.234	7.782

Muradiye	1.805	1.696	3.501	619	764	1.383	4.884
Çatak	2.188	2.664	4.852	1.715	2.078	3.793	8.645
Van Toplam	25.174	29.408	54.582	25.388	33.994	59.382	113.964
HAKKÂRİ SANCAĞI							
Mamüretü'l-Hamidiyye	2.281	2.549	4.830	626	440	1.066	5.896
Hakkâri Toplam	2.281	2.549	4.830	626	440	1.066	5.896
Van Vilâyeti Toplamı	27.455	31.957	59.412	26.014	34.434	60.448	119.860

1881-1882 tarihli nüfus sayımının resmi sonuçlarının yer aldığı yukarıdaki tablo incelendiğinde,bu sayım esnasında Hakkâri Sancağında sayım işlemleri tamamlanamamıştı. Bu sayımda sadece sancak merkezi olan Mamüretü'l-Hamidiye'deki yerleşik halkın sayıldığı, göçebe aşiretlerin ise sayılmadığı görülmektedir. Sancak merkezinin nüfus miktarına dikkat edildiğinde bu durumun kolaylıkla fark edilmesi mümkün olacaktır. Bu duruma göre 1881-1882 tarihli sayımdan, Hakkâri Sancağının nüfusu hakkında sağlıklı bir netice elde etmek mümkün görünmemektedir.

Van Vilâyeti bir bütün olarak ele alındığında, Ermeni nüfusunun özellikle Van merkez kazada daha yoğun olduğu görülecektir. Merkez kazanın 51.149 olan toplam nüfusu içinde Ermeniler yaklaşık olarak % 66'lık bir orana sahiptiler. Van Sancağının 113.964 olan toplam nüfusu içinde Ermeniler 59.382 kişilik nüfusları ile yaklaşık olarak % 52'lik bir nüfus oranına sahip olmuşlardı. Vilâyet genelinde ise 119.860 kişiden meydana gelen nüfusun 59.412'si Müslüman, 60.448'i Ermeni idi. Buna göre Müslümanların toplam nüfus içindeki payları yaklaşık olarak 49,6, Ermenilerin toplam nüfus içindeki oranları yaklaşık olarak % 50,4 olmuştur.

Bu duruma göre Van Vilâyetinde resmi rakamlara göre Ermeniler yaklaşık olarak nüfusun yarısını meydana getirmekteydiler. Ancak devlet yetkilileri Ermeni memurların nüfus sayımına hile karıştırarak kendi nüfuslarını fazla çıkardıklarını düşünmekteydiler. Nitekim konu ile ilgili tahkikat başlatılmıştı. Söz konusu oranların ortaya çıkmasına yol açan asıl etken ise vilâyet nüfusu içinde büyük bir ağırlığa sahip olan Müslüman göçebe aşiretlerin sayılmamış olmasaydı. (Demirtaş,2014:201)

1894-1895 nüfus rakamlarının yer aldığı bir nüfus cetvelinde Van Vilâyetinin toplam nüfusunun 161.970, bu nüfus içinde Müslümanların 97.341, Ermenilerin 64.629 kişi olduğu görülmektedir. Buna göre Müslümanların toplam nüfus içindeki paylarının yaklaşık olarak % 60, Ermenilerin toplam nüfus içindeki paylarının yaklaşık olarak % 39,9 olduğu görülmektedir. (BOA. Y. PRK. DH-8/44) Buna göre 1881-1882 nüfus sayımına göre Ermenilerin nüfus oranlarında bir düşme olduğu anlaşılmaktadır. Bütün nüfus rakamları değerlendirildiğinde, incelenen dönmede Van Vilâyetinde Ermeni nüfusunun, bölge ortalamasına göre yüksek olmakla birlikte yaklaşık olarak % 35'ler düzeyinde bir azınlık teşkil ettiği söylenebilir. (Demirtaş, 2014:202-203)

Yüzyıl sonlarında 1899 Van Salnamesine göre Hakkâri ve Van'da Müslümanların toplam nüfusu 207.733 oranı %67,2, Ermenilerin nüfusu 101.336 oranı % 32,8 Toplam nüfusu ise 309.170 kişi idi.(Van Salnamesi,1317/1899:204, Yıldız, Deniz, 2016:202)

Diyarbakır Vilayeti
İdari Yapısı

Diyarbakır vilayetine baktığımızda, 1876-1877 yılından önce vilayet 5 sancak, 27 kazadan meydana gelmekteydi. Bunlar; Diyarbakır Sancağı, Ma'muretü'l-aziz Sancağı, Malatya Sancağı, Siirt sancağı ve Mardin Sancağı ile bunlara bağlı kazalardı. 1878'den sonra vilayetin sancak sayısı Diyarbakır sancağı, Mardin sancağı, Malatya sancağı ve Siirt sancağı olmak üzere 4'e, kaza sayısı da 19'a düştü. Diyarbakır Vilâyeti, incelenen dönemde bağlı yerleşim birimlerinin çokluğu ile dikkati çekmektedir.1880 tarihinde Malatya'nın Mamuretü'l-aziz'e bağlanmasından sonra, merkez sancakla birlikte Mardin ve Maden (Ergani) sancaklarından meydana geliyordu. 1898-1899 yılında Diyarbakır Vilayeti 3 sancak ve 10 kazadan oluşuyordu. (Gedik,1985:19-22, Arslan, 2019:145)

Tablo:22. 1898-1899 tarihlerinde Diyarbakır Vilayeti:

DİYARBAKIR VİLAYETİ						
Diyarbakır Sancağı	Diyarbakır Merkez Kaza	Siverek	Lice	Derik	Silvan	
Mardin Sancağı	Mardin Merkez Kaza	Midyat	Cizre	Avniye	Nusaybin	Şırnak
Ergani Sancağı	Ergani Madeni Merkez Kaza	Çermik	Palu			

Nüfus

Tablo:23. Diyarbakır Vilâyetinin 1881-1882 sayımına göre nüfusu: (Karpat, 2003:172-174, Shaw, 1983: 251, Demirtaş,2014:212)

DİYARBAKIR SANCAĞI							
Diyarbakır Merkez Kaza	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
	22.280	20.388	42.668	5.772	6.311	12.083	54.751
Siverek	13.514	14.957	28.471	726	675	1.401	29.872
Lice	8.785	10.284	19.069	2.171	2.476	4.647	23.716
Derik	4.524	5.262	9.786	148	175	323	10.109
Silvan	5.186	6.189	11.375	3.049	3.511	6.560	17.935
Diyarbakır	54.289	57.080	111.369	11.866	13.148	25.014	136.383

Yukarıdaki tabloda, merkez kazada yaşayan 4.046 Süryani ve 2.560 Katolik nüfusa yer verilmemiştir. Ermenilerin en yoğun yaşadıkları kaza yine merkez kaza olmuştur. Burada 12.083 Ermeni nüfusu vardı. Sancak genelinde toplam 111.369 Müslümana karşılık, 25.014 Ermeni barınmaktaydı. 147.717 olan sancak nüfusu içinde Müslümanlar yaklaşık olarak % 75,4'lük bir nüfus oranına sahipken bu oran Ermenilerde yaklaşık olarak % 17 idi. (Demirtaş,2014:212) Bölge genelinde incelenen dönemde Ermeni nüfusunun en az olduğu yer yine Mardin'di.

Tablo:24:Süryani ve Katolik nüfus dışında Mardin Sancağı Nüfusu:

MARDİN SANCAĞI							
	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
Mardin	11.266	11.292	22.558	-	-	-	22.558
Midyat	9.742	11.784	21.526	24	29	53	21.579

Cizre	3.168	2.867	6.035	-	-	-	6.035
Avniye	10.112	11.788	21.900	-	-	-	21.900
Nusaybin	2.849	2.289	5.138	-	-	-	5.138
Mardin Sancağı Toplam	37.137	40.020	77.157	24	29	53	77.210

Mardin Sancağında 1882'lerde Süryaniler 10.480, Katolikler ise 6.140 kişilik bir nüfusa sahiptiler. (Karpat,2003:172-174) 95.220 kişiden meydana gelen toplam nüfus içinde Süryanilerin payı yaklaşık olarak % 11 idi. Dikkati çeken başka bir husus ise Ermeni nüfusunun yok denecek kadar az olmasıydı ki, Sancak genelinde toplam 53 Ermeni yaşamaktaydı. (Demirtaş,2014:2013)

Tablo:25. 1881-1882'de Maden (Ergani) Sancağının nüfusu:

MADEN (ERGANİ) SANCAĞI							
Maden Merkez Kaza	Müslümanlar			Ermeniler			Genel Toplam
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
	18.976	20.053	39.029	1.729	2.250	3.979	43.008
Çermik	11.050	13.363	24.413	2.330	2.614	4.944	29.357
Palu	17.035	20.588	37.623	6.104	6.729	12.833	50.456
Maden Sancağı Toplam	47.061	54.004	101.065	10.163	11.593	21.756	122.919
Diyarbakır Vilâyeti Toplam	138.487	151.104	289.591	22.053	24.770	46.823	336.414

Diyarbakır Vilâyetinin söz konusu dönemdeki toplam nüfusu 368.964 kişiydi. Bunun 289.591'i Müslüman, 46.823'ü Ermeni idi. Özellikle Mardin merkez kaza başta olmak üzere bazı kazalarda yoğunlaşmış olan toplam 16.389 kişilik Süryani nüfus dikkat çekmekteydi. Diyarbakır Vilâyetinde yaşayan Müslüman nüfusun oranı yaklaşık olarak % 75, Ermenilerin oranı yaklaşık olarak % 12,7, Süryanilerin oranı ise yaklaşık olarak % 4,4 olmuştur. 1894-1895 tarihinde Diyarbakır Vilâyetinin sınırları genişlemiş, sancak sayısı artmıştı. Dolayısıyla nüfusunda da ciddi bir artış meydana gelmişti. Buna göre söz konusu tarihte Diyarbakır Vilâyetinin toplam nüfusunun 401.399 kişi olduğu görülmektedir. Bu nüfusun 320.211'i Müslüman, 45.968'i Ermeni idi. Vilâyette 7.844 Katolik, 4.293 Protestan19.441 Süryani,1.037 Keldani yaşamaktaydı. Müslümanların toplam nüfusu içindeki payları yaklaşık olarak % 79,8 Ermenilerin payları yaklaşık olarak % 11,5 olmuştur. Bunun yanında vilâyetin sınırlarının değişmesi ile bağlantılı olarak vilâyette yaşayan Süryani sayısında ciddi bir artış meydana gelmiş, yaklaşık olarak % 5'lik bir nüfus oranına yaklaşmışlardır. 1881-1882 tarihinde Müslümanlar ve Ermeniler dışında kalan diğer bütün unsurların nüfuslarının yaklaşık olarak % 3 civarında olduğu göz önünde bulundurulursa bu konudaki değişim daha iyi görülebilir. (Demirtaş,2014:215)

Diyarbakır vilayetinde yaşayan Müslümanlar kendi içerisinde Türk, Arap, Kürt, Zaza, Kızılbaş, Çerkez gibi değişik etnik ve dini gruplardan oluştuğunu belirtmekle birlikte, bunların kesin oranlarını söylemek ve tespit etmek mümkün değildir. Bunun nedenine gelince İslami temellere ve dini referanslı millet sistemine göre yönetilen Osmanlı Devleti'nde Müslüman olan bütün unsurlar nüfus ve etnik durumlarına bakılmaksızın "*Müslüman*" olarak değerlendirilirdi. Gayrimüslimler içerisinde nüfusu en fazla olanlar başta Ermeniler ve Süryaniler olmak üzere Katolikler, Protestanlar, Yahudiler, Ortodokslar, Keldaniler, Yezidiler, Kıptiler (Çingene), Rumlar, Yunanlılar idi. (Bozan,2006:11)

Diyarbakır Vilâyetinin söz konusu dönemdeki toplam nüfusu 368.964 kişiydi. Bunun 289.591'i Müslüman, 46.823'ü Ermeni idi. Müslümanların toplam nüfusu içindeki payları yaklaşık olarak % 79,8, Ermenilerin payları yaklaşık olarak % 11,5 olmuştur. XIX. yy.'ın başlarında Diyarbakır vilayetinin 4/5 gibi önemli bir kısmını Müslümanlar, 1/5'lik kısmını ise Hıristiyan gruplar ve Museviler teşkil etmekteydi. Gayr-i Müslim nüfus içerisindeki Ermeniler bazen Müslümanlarla aynı mahallede, bazen de ayrı mahallelerde ikamet ediyorlardı. Buna göre, XIX. yy.'da Diyarbakır'da 65 Müslim, 13 zımni mahallesi bulunuyordu. 42 mahallede ise Müslümanlarla gayr-i Müslimler bir arada yaşıyorlardı. Genel olarak Ermenilerin Müslüman halkla münasebetleri oldukça iyi olup herhangi bir anlaşmazlık hâlinde, diğer unsurlar gibi dava açabilme hakkına sahiptiler. (Yımazçelik, 1995: 262- 263)

Vilayet-ı Sitte'de Ermeniler Lehine Islahat Yapılması İçin Yapılan Baskılar

Yukarıda giriş bölümümüzde bahsedildiği gibi Berlin Antlaşmasının 61 maddesi uyarınca Babıali Ermenilerin yoğun olduğu Vilayet-i Sitte'de ıslahat yapmakla yükümlü tutulmuştu. Ancak, II. Abdülhamid, ıslahat konusunda söz vermiş, fakat Avrupa Devletlerinin ilgilenmemeleri sonucunda Ermeni isyanlarının zirveye ulaştığı 1895 tarihine kadar bu tasarılar rafa kaldırılmıştı. Büyük devletler Sason olayları karşısında II. Abdülhamid'i kınamakta gecikmemişlerdi. İngiltere adına İngiltere başbakanı Lord Salisbury, Osmanlı Hükümeti'nin Berlin Antlaşması'nın gereklerini yerine getirmediği takdirde Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yaptırım kararı alıp uygulamalarını önerecek kadar ileri gitmişti. (Öke,1982: 259–260) Sason İsyanı ile ilgili tahkikat heyetinin çalışmaları devam ederken İngiltere, Fransa ve Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçileri hazırladıkları bir memorandum ile "Vilayet-i Sitte"de yapılmasını istedikleri ıslahatları içeren 40 maddelik bir *Islahat Projesi'ni* 11 Mayıs 1895 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne verdiler. (Osman Nuri-III,1327: 831, Karaca,1984:114-115)Bu Islahat Projesi'nde ise başlıca şu maddeler yer almaktaydı: (Karaca,1984:47,Uras,1987: 149–417,Hocaoğlu,1976: 405–4077)

"1. Valilerin tayini ile ilgili elçilerin görüşü alınarak teminat verilmesi,

2. Siyasi suçlulardan hüküm giyen Ermenilerin affedilmesi,

3. Göç eden ve sürgün edilen Ermenilerin yerlerine döndürülmesi,

4. Hapishanelerin ve mahkûmların durumunun kontrol edilmesi,

5. Vilâyetlerde yapılacak ıslahatın kontrolü için Fevkalâde komiser atanması,

6. Sason ve başka yerlerde zarar gören Ermenilerin zararlarının devletçe karşılanması,

7. İstanbul'da daimi bir kontrol komisyonunun kurulması,

8. Din değiştirme meselesinin bir nizâma bağlanması,

9. Ermenilere verilen hukukî imtiyazların bütünüyle korunması ve uygulanması,

10. Anadolu'nun başka yörelerindeki Ermenilerin durumlarının da dikkate alınması".

Genel üslûp ve muhteva bakımından devletin istiklâliyle bağdaşmayan bu memorandum ve Islahat projesi hakkında Osmanlı Hükümeti hiçbir teşebbüse girmeyerek bir kenara attı. Bu arada II. Abdülhamid; Sadrazam Cevad Paşa, Hariciye Nâzırı Said Paşa ve Kâmil Paşa'dan ayrı ayrı konu ile ilgili görüşler aldı. Sadrazam ve Hariciye Nâzırı sefirlerin tekliflerini kabule meyyal görünüyorlardı. Cevad Paşa ise bir teklifte daha bulundu. Buna göre Saray'da bir heyet kurulacak ve Babıâli'nin mühim maruzatı o heyet tarafından tetkik ve tasdik edilecekti. Cevad Paşa'nın bu teklifi Padişah'ın onun hakkında duyduğu itimatsızlığı

büsbütün artırdı. Padişah'ın işi yavaştan aldığını iddia eden İngiltere ise Vilayat-ı Sitte'de uygulanmasını istediği Islahat Projesi'ni zorla kabul ettirmek için Mısır'ın İskenderiye limanında bulunan donanmasını harekete geçirdi. İngiliz Donanması Boğazlara doğru yol aldığı bir sırada Babıâli büyük devletlerarasında tam bir uyuşma olmamasından cesaret alarak, onların tekliflerinin çoğunu Padişah'ın hükümranlık haklarını ihlâl ettiği gerekçesiyle reddetti.(Küçük,1984:119-123) Bu maksatla hazırlanan 23 Mayıs ve 3 Haziran 1895 tarihli iki şifahi cevap büyükelçilere verildi. (Osman Nuri-III,1327: 861) Babıâli'nin bir lâyiha şeklinde hazırlayıp verdiği bu cevaplar büyük devletlerce kabul edilmedi. Babıâli'nin yapılan teklifleri kabulde yavaş davrandığını ileri süren İngiltere büyükelçisi, Fransa ve Rusya büyükelçilerine Anadolu'da ıslahat yapılacak altı vilâyete bir Avrupalı komiser tayin edilmesini teklif etti. Fakat bu teklif diğer devletlerce kabul edilmedi. Bununla birlikte büyükelçiler, 9 Haziran 1895 tarihinde Babıâli'ye verdikleri bir ültimatomla 11 Mayısta yapılan tekliflere, daha açık ve tatmin edici cevap verilmesini istediler. Bu sırada II. Abdülhamid, büyük devletlerin isteklerine daha yatkın görünen Cevad Paşa'yı, sadrazamlıktan azlederek, yerine Said Paşa'yı tayin etti (9 Haziran 1895). (Karaca,1984: 48) Said Paşa, ilk iş olarak, üç devletin müşterek verdikleri ültimatomun sonucunda ortaya çıkan kritik durumla meşgul oldu ve Hariciye Nâzırı ile birlikte hazırladıkları cevap notası Padişah tarafından uygun görülerek hemen 17 Haziran 1895 (H. 23 Z 1312- R. 4 Haziran 1311) tarihinde Fransız, İngiliz ve Rus elçilerine takdim edildi.

Cevabî notada hükümet tekliflerden Osmanlı kanun ve nizâmlarına aykırı olmayanların esasen kabul edilmiş olduğunu, fakat bazı noktaların tetkike muhtaç olduğunu ileri sürmektedir. Devletlerin büyük komiser tayini konusundaki tekliflerine karşılık, cevabî notada, vazifesi münhasıran ve hasseten tatbik sahasına konulacak ıslahatı teftiş etmek üzere dirayetli bir memurun Doğu Anadolu'ya gönderileceği bildirilmektedir. Ayrıca Islahat lâyihasının tatbiki sırasında, Vilayet-i Sitte'de mahallî özelliklerin dikkate alınacağı ve gerekli değişikliklerin yapılacağı ve bu değişikliklerin mucip sebeplerinin devletlere tebliğ edileceği taahhüt edilmektedir. (Küçük, 1984: 123-131) Ancak İngiltere Başbakanı Salisbury'nin, proje üzerindeki hiçbir değişikliği kabul etmeyeceklerini bildirmesi ve bu görüşü Fransa'nın desteklemesine rağmen, II. Abdülhamid'in direktifi ile Avrupalı Devletler tarafından uygulanılması istenilen 40 maddelik bu proje üzerinde çalışmalar başladı. (Karaca,1984:48) Bu proje üzerindeki çalışmalar yapmak üzere, Padişah tarafından bir komisyon kuruldu. Bu komisyona Meclis-i Vükelâ'dan Adliye Nâzırı Hüseyin Rıza Paşa, Dâhiliye Nâzırı Halil Rıfat Paşa, Hariciye Nâzırı Turhan Paşa, Maarif Nâzırı Ahmet Zühtü Paşa ve Sadaret Müsteşarı Hüseyin Tevfik Paşalar katıldılar.(BOA. DUİT 74–2/3–1)

II. Abdülhamid, elçilerin teklif ettiği 40 maddelik proje üzerinde çalışmalar devam ettiği bir esnada, 27 Haziran 1895 tarihinde, Yaver-i Ekrem Müşîr Ahmet Şâkir Paşa'yı, "*Anadolu Vilâyâtı Umum Müfettişliği"*ne tayin etti. Böylece İngiltere'nin büyük bir komiser tayini teklifine bir nevi cevap vermiş oldu.(Karaca,1984:55) Derhal çalışmalara başlayan komisyon ise, elçilerin Islahat Projesi ve memorandumda belirtilen isteklerin Osmanlı kanun ve nizamlarına uygun olup olmadıklarını madde madde tespit ederek 10 Temmuz 1895 tarihinde Sadarete, Sadaret de bunu 11 Temmuzda Padişah'ın görüşüne arz etti. 18 Temmuz'da, II. Abdülhamid rapor üzerinde gerekli gördüğü düzeltmeleri yaparak gereğinin yapılmasını irâde etti. Islahat Komisyonu, elçilerin 11 Mayıs 1895 tarihinde verdikleri memorandum ve Islahat Projesini madde madde tedkik ederek özetle şu kararı aldı: (Küçük,1984:133-134)

"Memorandum hakkındaki görüşler:

1-Adı geçen altı vilâyette halk sınıfları karışık yerleşmişlerdir. Her biri için ayrı ayrı teşkilat kurulması imkânsızdır.

2- Valilerin tayininde elçilere danışılması Padişah'ın haklarına ve devletin bağımsızlığına aykırı bulunduğu için kabul edilemez.

3- Af konusunda, şimdiye kadar Padişah pek çok kimseyi affetmiştir.

4- Göç edenlerin dönüşü: Bunların ekserisi devlet aleyhinde çalışmışlardır. Tedkik edilerek ve karışıklık çıkarmayacağına inanıldıktan sonra müsaade edileceklerdir.

5- Mahkemelerdeki davaların hızlandırılmasını Padişah da istemektedir. Gerekli tedbir alınmıştır. Biri Müslüman, diğeri Hıristiyan iki müfettişin gönderilmesi uygundur.

6- Hapishanelerin durumu: Hapishanelerin denetimi zaten vali, mutasarrıf ve savcı yardımcılarına verilmiştir. Yeni memur yollanmasına gerek yoktur.

7- Islahatın uygulanışını denetleyecek yüksek komiser: Bu konuda müfettiş unvanıyla bir görevlinin, Padişah'ın irâdesi ile seçilmesi ve tayini uygundur.

8- Daimî muayene komisyonu: Müslim ve Gayr-i Müslim devlet görevlilerinden seçilmiş bir denetim komisyonu daha önce Babıâli'de kurulmuştur. Görevleri bu maddede istenen hususları da kapsamaktadır. Elçilikler, eskiden beri olduğu gibi, tercümanları vasıtasıyla müracaatlarını Hariciye Nâzırı'na yapabilirler. Azınlıkların müracaat yeri Mezahip Nâzırlığı olduğundan, komisyona müracaatları gerekmez.

9- Sason'da zarar gören Ermenilere tazminat konusu: Padişah şimdiye kadar 1500 lira ihsan buyurmuştur. Hangi mezhepten olursa olsun valilik tarafından bildirildiği takdirde yardıma muhtaç olanlara yardım edilecektir.

10- Mezhep değişimi: Osmanlı ülkesinde din ve mezhep hürriyeti her ülkeden fazladır. Mezhep değiştirme vicdani bir konudur. Bu konuda hiçbir yer ve zamanda zorlama olmamıştır. Müslümanlığı seçenlere her hangi bir baskı olup olmadığı araştırılmaktadır. Bir hafta müddetle güvenilir yerde tutulması teklifi kabul edilebilir.

11- Ermenilerin imtiyazlarının korunması: Şimdiye kadar Gayr-i Müslim cemaate verilen imtiyazlar korunmuştur. Bundan böyle de korunacaktır.

12- Anadolu'nun diğer vilâyetlerinde yaşayan Ermenilerin durumu: Vilâyet Meclisi'nde Gayr-i Müslim üyeler olduğu gibi, mahalle ve köy muhtarları da bulunmaktadır. Nizâmî mahkemelerde de Hıristiyan üyeler mevcuttur. 'Herkes hukuk önünde eşittir' ilkesine aykırı olarak Ermenilere ayrıcalık tanımak idarî bütünlüğü bozacağından kabul edilemez".

Elçilerin 40 maddeden oluşan Islahat Projesi de aynı şekilde madde cevaplandırılmıştı. Özel komisyon tarafından hazırlanan ve Padişah'ın onayından geçen Islahat projesi 2 Ağustos 1895 tarihinde üç devletin elçilerine tebliğ edildi. Ancak İngiltere Başbakanlığına gelen Salisbury, Londra'daki Osmanlı elçisi Rüstem Paşa ile yaptığı görüşmede üç devletin 11 Mayıs'ta verdikleri tekliflerin hepsinin kabul edilmesini istedi. Eğer bunlar kabul edilmeyecek olursa Osmanlı Devleti'nin bundan zarar göreceği tehdidinde bulundu. (Küçük,1984:134,146–147) Nihayet mesele bütün yönleriyle Meclis-i Mahsus-u Vükelâ'da görüşüldü. Alınan kararlar 3 Eylül 1895 tarihli mazbata ile Padişah'a arz edildi. Padişah 4 Eylül 1895 tarihli irâdesiyle alınan kararları tasdik etti. Babıâli, Padişah'ın irâdesi gereğince aldığı kararları devletlerin sefirlerine tebliğ etti.

İngiltere Başbakanı Salisbury'nin görüşleri, İngiliz Hariciye Nâzırı tarafından bir muhtıra ile Osmanlı elçisine bildirildi. Bu muhtıra da Salisbury, Islahat konusunda yeni bir takım isteklerde bulunmaktaydı. Ermeni meselesinin Padişah tarafından bazı özel teminat verilmedikçe son bulmayacağını ileri süren Lord, iki yol tavsiye etmekteydi:

"1- Üç elçi tarafından daha önce Babıâli'ye verilen lâyihada da açıklandığı gibi, bütün Osmanlı devlet memurları arasında Hıristiyanların da belli bir nispet dâhilinde memurlarının bulunması. Büyük memurlar hangi dinden ise, yanlarına karşı dinden birer muavin verilmesi.

2- Osmanlı Devleti'nin idarî usulü, Avrupalı komiserlerden mürekkep bir komisyonun teftiş ve nezareti altında bulunması. Vilâyetlerde oturacak olan bu komisyonların vazifelerinin, vilâyetlerde görülen suiistimalleri İstanbul'daki sefirlere bildirmeleri."

Abdülhamid'in korktuğu husus tecelli etmekteydi. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı tam bir sömürge muamelesi yapmaya hazırlanmaktaydı. Babıâli'nin bu teklifleri kabul etmesine imkân yoktu. Derhal Londra'daki elçiye talimat yazılarak, Salisbury'nin ikinci yol olarak tavsiye ettiği komisyonun kurulması, üç devletin riayet edeceklerini defalarca temin etmiş oldukları, Padişah'ın hükümranlık haklarına zarar vereceğini ve bunun Osmanlı Devleti'nin dâhili işlerine açıktan açığa müdahale etmek olacağını, bundan dolayı asla kabul edilmeyeceğinin Salisbury'ye bildirilmesini istedi. İngilizler, Babıâli'ye istedikleri ıslahatı kabul ettirebilmek için müsait zaman kollamaktaydılar. Nihayet bu da 30 Eylül 1895 tarihinde Ermenilerin İstanbul'da "Babıâli Gösterisi" ile ortaya çıkmış oldu. (Küçük,1984: 154-158)

Babıâli olayının ortaya çıkması üzerine, bu meselenin bir Avrupa meselesi halini almasından çekinen II. Abdülhamid, problemin halli için gereğinin yapılmasını hükümetten istedi. Ermeniler ise Babıâli'ye verdikleri protesto notasında, ıslahat istekleri ile beraber altı vilâyetin bir Umûmî Vali yönetimine verilmesini de istediler. Ayrıca, İstanbul'daki büyükelçiler, hükümetin tavrını protesto ettiler. Bütün bu gelişmeler, Babıâli'de bir hükümet değişikliğine yol açtı. Sadrazam Mehmed Said Paşa (Küçük) görevden alınarak, yerine Mehmet Kâmil Paşa atandı. (3 Ekim 1895) Ermeniler, Babıâli olayları ile bir kere daha Avrupa'nın dikkatini, Osmanlı Devleti'ne yöneltmeyi başardılar. Verdikleri Islahat Projesi'nin bir an önce tatbikini şiddetle istemeye başladılar; II. Abdülhamid'in bir red cevabı ile karşılaşmamak için de 11 Mayıs tarihli muhtıranın, birçok ibaresini çıkardılar. Özellikle Padişah'ın hükümranlık haklarına tamamen riayet ettikleri gibi valilerin tayini hususunda da Osmanlı Hükümeti'ni tamamen serbest bıraktılar. Böylece sefirlerin teklifleri kabul edilerek; 20 Ekim 1895 tarihinde Ermeniler için uygulanacak kararları ihtiva eden, Islahat Lâyihası, bir irâde ile gerekli yerlere gönderildi. (Karaca,1984:52-53) Vilâyat-ı Sitte'de uygulanması istenen ıslahatın mühim maddeleri şunlardır:

"1. Madde: Her valinin yanında bir Hıristiyan muavin tayin edilecektir.

2. Madde: Hıristiyan halk oranının yüksek olduğu sancak ve kazalarda Müslüman mutasarrıf ve kaymakamlara Hıristiyan muavin tayin edecektir.

3. Madde: Kaymakamlar din ve mezhebe bakılmadan Mülkiye Mektebi mezunlarından seçilip Padişah'ın irâdesiyle tayin edilecektir.

5. Madde: Altı Vilâyette idareye ait memuriyetler nüfus oranına göre verilecektir.

9. Madde: Bir bucak halkı tek bir sınıf halktan oluşuyorsa, meclis üyeleri yalnız o halktan seçilecektir.

20. Madde: Polis memurları vilâyetin nüfus oranına göre Müslüman ve Hıristiyan olacaktır.

22. Madde: Jandarma subayları ile küçük subay ve erler nüfus oranı ölçüsünde olacaktır.

28. Madde: Hamidiye süvarilerinin eğitim dışında silah taşımaları ve üniforma giymeleri yasaktır.

31. Madde: Aşar, vergi müteahhitleri aracılığı ile toplanacaktır.

32. Madde: Müslüman bir reis ve yarı yarıya Müslim ve gayri Müslim üyelerden oluşan 'Denetim Daimi Komisyonu' kurulup, Babıâli'de çalışacak ve ıslahatı kontrol edecektir."

Bu kararlar resmen kabul edildi, ama konu kapanmadı. Anadolu'da hemen her şehirde isyanlar alıp yürümüştü. Padişah'ın Denetim Komisyonu'nu tespit ve ilân etmesi de fazla bir şey değiştirmedi. Devletler bu irâde metninin resmen ilân edilmesi için ısrar ediyorlar, fakat Abdülhamid de bunu her defasında geciktiriyor, kararın Düstur'da neşredilmiş olmasının kâfi olduğunu, ayrıca ilânının Müslüman halk arasında huzursuzluk yaratabileceğini ileri sürüyordu. (Gürün,1983:171)

İngiltere Anadolu Islahatı için teşebbüslerine devam etti. Diğer devletleri de bu konuda ikna ederek, İstanbul'daki sefirler arasında yeniden toplantılar başladı. İngiltere'nin dışında, diğer devletler de pek eski isteklerin kalmadığı görüldü. 23 Aralık 1896'da yapılan bir toplantı galiba sonuncu oldu. 1897 yılı yeni problemler ortaya çıkardı. 18 Nisan 1897 tarihinde Türk-Yunan Savaşı başlayınca ıslahat meselesi Balkan Harbi'nin sonuna kadar bir kenara bırakılmış oldu. (Gürün,1983:171, Küçük,1984:162)

Sonuç

Sonuç olarak 1896 yılının sonlarına kadar binlerce insanın ölümüne sebep olmalarına rağmen, Ermeniler II. Abdülhamid, devrinde gayelerine ulaşamadılar. Bunun en önemli sebeplerini şöyle sıralayabiliriz;

1. Altı vilayeti içine alan bölge bölgenin Anadolu'nun fethinden beri Türk devletlerinin hakim olduğu bir bölge idi.

2. Adı geçen altı vilayetin hiçbirinde Ermeniler nüfus olarak bir çoğunlukları yoktu.

3. Vilayet-i Sitte'deki Ermeniler İngilizler ile müttefiklerinin kontrolüne girmeye başlamasından dolayı, İngilizlerin uydusu olacak bir Ermenistan Devleti Rus Çarlığının çıkarlarına ters düşmüştü. Bundan dolayı Rusya yavaş yavaş İngiltere'nin yanından ayrılarak II. Abdülhamit ile dostluğunu geliştirmeye başlamıştı.

4. II. Abdülhamid'in bütün siyasi ve ekonomik baskılara rağmen Ermenileri bağımsızlığa sevk edecek Ermeniler lehine yapılması istenen Islahatlara direnerek bölgeyi elde tutacak oyalama taktiğiyle zaman kazanması.

Osmanlı Hükümeti ıslahata karşı değildi, hatta bu konuda daha önce de görüldüğü gibi din ve mezhep ayrımı yapmadan vilâyetlerde ıslahatlar yapılıyordu. Ancak Ermenileri bağımsızlığa götürecek bir ıslahata kesinlikle karşı idi. İşte bundan dolayı Sultan II. Abdülhamid, Alman sefirine:

"*Doğu Anadolu'yu muhtariyete götürecek ıslahatı kabul etmektense ölmeyi tercih ederim*" demiştir. (Danişmend,1972:332)

5. Ermeni komitalarının her türlü ayaklanma girişimlerine emniyet kuvvetlerinin zamanında karşılık vererek isyanları zamanında kontrol altına alınması.

Neticede Doğu Anadolu'daki altı vilayetin de dâhil olduğu bölgeleri yani bin yıllık Türk yurdunu Ermenistan yapmak için, büyük devletler rahat ve huzur içinde yaşayan Hristiyan Ermeni halkını Müslümanlara düşman ederek kendi menfaatleri için kullandılar. Binlerce insanın canına mal olan ve iki toplumu ebediyen birbirine düşman eden bu siyasetin değişik ad ve oyunlarla günümüzde sahnelendiğine şahit olmaktayız. Burada ele almadığımız I. Dünya savaşındaki olayların neticesinde yapılan "Ermeni Tehciri" bölgeyi elde tutabilmenin artık son çaresi olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Kaynakça

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Vesikaları

BOA., DUİT (Dosya Usûlü İrade Tasnifi): 74–2/3–1.

B.O.A., İ.Ş.D. (İrade-i Şura-yı Devlet): / 1016

B.O.A. İ.Ş.D. 2636

BOA., Ş.D. (Şura-yı Devlet): 1786/12

BOA. Y.PRK. DH.(Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı) 6/77

BOA. Y. PRK. DH-8/44

BOA, Y.PRK.TKM. (Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği) 19/43

II. Salnameler

Sivas Salnamesi, 1302, 1304 (1883,1885)

Erzurum Salnamesi, 1299 (1882)

Mamuratü'l-aziz Salnamesi,1310 (1892)

Bitlis Salnamesi,1310 (1892)

Van Salnamesi,1317 (1899)

III. Yayınlanmış Vesikalar, Eserler ve Makaleler

Akçora, E. (1999). Tanzimat'tan Millî Mücadeleye Harput'ta Ermeniler ve Faaliyetleri (1839–1922). Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu'na Sunulan Bildiriler, s.122-135, Elazığ.

Akçora, E. (1989). Harput'ta 20. Yüzyıl Başlarına Kadar Türkler ile Ermeni Toplumunun Sosyo-Ekonomik Durumu ve Ermeni İsyanları, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 58 s. 183-203.Ankara.

Ali Tevfik, 1318). Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası III. İstanbul

Armaoğlu, F. (2007). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914) İstanbul

Arslan, H. (2019). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923) Diyarbekir Eyalet/ Vilayeti'nin İdari Teşkilatlanması" Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır, C.1, s.123-155, Ankara

Birol, N. (2009) Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901) Ankara.

Birol, N. (2019a). 19. Yüzyıl Sonlarında Refahiye ve Çevresinde Asayiş Problemleri. Refahiye Araştırmaları Sempozyumu 14-15 Mart 2019. s.335-355, Refahiye / Erzincan

Birol," N. (2019b) Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Valiliği" 25-27 Nisan 2019 Her Yönüyle Sivas Sempozyumu Bildirileri Kitabı C.2 s.159-207. Sivas

Birol, N. (2014). 1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa. Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, Sayı.62 s. 2067-2107, Ankara.

Bozan, O. (2206). Arşiv Belgeleri Işığında Diyarbakır Vilayetinde 1895 Ermeni Olayları. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır.

Bulut, H. Tozlu, S. (2008). XIX. Yüzyılın 2. Yarısında Refahiye Kazası. Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi Cild-Sayı: 10-2, s.99-115, Erzincan

Cuinet, V. (1892-1894). La Turquie D'asie I-III., Paris.

Darkot, B. Yinanç, M. H.(1970). Bitlis, İ.A, C.2, s. 657-664, İstanbul.

Demirtaş, M. (2014). 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının Doğu Anadolu'da Nüfus Hareketlerine Etkisi ve Doğu Vilayetlerinin Nüfusu. Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu (20-21 Şubat 2014 Selanik) Bildiri Kitabı, C.1, TTK.. 183-224. Ankara.

Demirtaş, M. (2007). 93 Harbi Sürecinde Bitlis'te Nüfus ve Yerleşme., II. Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Eylül 2006, Bitlis) Bildirileri, Bitlis Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 240-247, Ankara.

Gedik, İ. (1985). Vilâyât-ı Sitte'de Demografik Durum, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Gül, A. (2017). 1893 Sayımına Göre Mamüratül-Aziz Vilayetinin Nüfus ve Etnik Yapısı. Akra Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi s.77-97. İstanbul.

Gürün, K. (1983). Ermeni Dosyası, Ankara

Hocaoğlu, M. (1976). Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler. İstanbul.

Karaca, A. (1993). Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), İstanbul.

Karpat, K. H. (2003). Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri. (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul.

Kısaparmak, N. G. (1967). Milli Eğitim Cephesiyle Elâzığ, Elâzığ.

Kılıç, Davut (2014). Rus General Mayewski'nin Raporuna Göre Van-Bitlis Vilayetlerinde Ermenilerin Sosyal-Dini Yapısı ve Ermeni Meselesinin Gelişimi. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/1 Winter. s.259-269.

Koçlar, B. (1993). Tarihte Van (XVIII.-XIX. Yüzyıllar), Van Kütüğü, Ankara.

Küçük, C. (1984). Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878–1897), İstanbul.

Matbaayı Amire. (1298). Berlin Kongresi, İstanbul.

M. Celaleddin Paşa. (1983). Mir'ât-ı Hakikat. (Haz. İsmet Miroğlu). İstanbul.

Osman Nuri, (1327). Abdülhamid-i Sâni ve Devri Saltanatı III, (III. Cild Ahmet Refik tarafından tamamlanmıştır). İstanbul

Öke, M. K. (1982). Şark Meselesi ve II. Abdülhamid'in Garp Politikası–1876–1909" Osmanlı Araştırmaları III, İstanbul.

Örenç, A. F. (2019). 1867 Vilayet Düzenlemesinden I. Dünya Savaşı Başlarına Kadar Diyarbakır'da Mülkî Yapı. Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır C.1. Manas Yay. No:79, s.77-122, Ankara.

Özdemir, H. Çiçek, K. vd. (2004). Ermeniler: Sürgün ve Göç, Ankara.

Özger, Y. (2007). XIX. Yüzyılda Bayburt (1830 – 1900), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Doktora Tezi). Erzurum.

Polat, E. H. (2006). 1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M.1898, 1899, 1900) Tarihli Bitlis Vilayet Salnamelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Shaw, S. Shaw, E.Z. (1983). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II., (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul.

Şemseddin Sami. (1889-1898). (R. 1306-1316). Kâmusu'l-Âlâm I-VI., İstanbul.

Terzioğlu, A. (2005). Vilayat-ı Sitte'de Ermeniler (1878-1914) Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tuğlacı, P. (1985). Osmanlı Şehirleri, İstanbul.

Uras, E. (1987). Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul.

Yapıştıran, C. (2013). 19. Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yıldız, M. Z. Deniz, O. (2016). Maarif Salnamelerine Göre Van'da Eğitim ve Kültür Hayatı. Doğu Coğrafya Dergisi, Cild.21, Sayı.35. s.197-208, Erzurum

Yılmazçelik, İ. (1995). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara.